האנציקלופדיה העברית

כללית, יהודית וארצישראלית

כרך תשיעי

במדבר–בת־שבע

חברה להוצאת אנציקלופדיות בע״מ

ירושלים – תשי״ח – תל־אביב

ENCYCLOPAEDIA HEBRAICA

הנהלה ראשית של החברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ

מאיר (ז"ל) וברכה פלאי

הכרך סודר ונדפס בדפוס מסדה בע"מ, רמת־גן. ההגהות — על־ידי עוזר רבין וי. גבריאלי.
התמונות הצבעוניות נדפסו בדפוס מסדה. הגלופות הוכנו בצינקוגראפיה מ. פיקובסקי, ירושלים.

ציור ומיפוי — ב. י. ברוייר; עוזרים: נחמה שפירא, רבקה קלירס

PRINTED IN ISRAEL

המערכת הכללית לכרך ט׳

רשימת המחברים המשתתפים בכרך ט׳

אבי־יונה מיכאל, ד״ר
ירושלים, מרצה באוניברסיטה העברית / גאוגראפיה היסטורית של ארץ־ישראל; ארכאולוגיה כללית וארצישראלית

אבנימלך משה, ד״ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / גאולוגיה

אבנרי (ליכטנשטיין) צבי, ד״ר
חיפה / תולדות היהודים בגרמניה, בספרד ובצרפת; חכמת־ישראל

אוליצקי אריה ל., ד״ר
ירושלים, פרופסור באוניברסיטה העברית / באקטריולוגיה

אופנהיימר חנן, ד״ר
רחובות, מרצה בפאקולטה לחקלאות, האוניברסיטה העברית / חקלאות

אחימאיר אב״א, ד״ר
רמת־גן / היסטוריה של רוסיה; ספרות רוסית

אטינגר שמואל, ד״ר
ירושלים, מדריך באוניברסיטה העברית / תולדות־היהודים ברוסיה

אלטבאואר משה, ד״ר
תל־אביב, חבר־הוראה באוניברסיטה העברית / בלשנות סלאווית

אלקושי גדליהו, ד״ר
ירושלים / ספרות עברית חדשה

אנקורי צבי, ד״ר
ירושלים, מדריך באוניברסיטה העברית / קראות

אפלבאום שמעון, ד״ר
ירושלים, חבר־מחקר באוניברסיטה העברית / היסטוריה עתיקה

אקצין בנימין, ד״ר
ירושלים, פרופסור באוניברסיטה העברית / מדעי־המדינה; משפט קונסטיטוציוני; יחסים בינלאומיים

ארז יהודה
גבעת־חיים / הערך: דוד בן־גוריון

אריאל אהרן, M. A.
ירושלים / היסטוריה כללית חדשה

אשבל דב, ד״ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / מטאורולוגיה

אשתור אלי, ד״ר
ירושלים, מרצה באוניברסיטה העברית / אסלאם; תולדות היהודים בארצות המזרח בימי־הביניים

באומגארדט דוד, ד״ר
ניו־יורק, פרופסור באוניברסיטת „קולומביה" / פילוסופיה חדשה

בואנו דה מסקיטה דניאל מ., ד״ר
אוכספורד, מרצה באוניברסיטה / היסטוריה כללית בימי־הביניים ובתקופת הרנסאנס

בודנהיימר שמעון, ד״ר
ירושלים, פרופסור אמריטוס באוניברסיטה העברית / זואולוגיה

בילסקוב־יאנסן פרדריק יוליוס, ד״ר
קופנהאגן, פרופסור באוניברסיטה / הספרויות הסקאנדינאוויות

בלום חיים קארל, ד״ר (ז״ל)
ירושלים / ביזאנטיניסטיקה והיסטוריה של ארצות הבאלקאן

בן־חיים זאב, ד״ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / בלשנות עברית

בן־טוביה אדם, ד״ר
חיפה, התחנה לחקר הדיג הימי / זואולוגיה

בן שמאי מאיר הלל, ד״ר
ירושלים / כימיה; פיסיקה

בן־תור יעקב, ד״ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית ומנהל המכון הגאולוגי שליד משרד־הפיתוח / מינראלוגיה ופטרוגראפיה

בראוור אברהם יעקב, ד״ר
ירושלים / גאוגראפיה

בראוור משה, M. A.
תל־אביב / גאוגראפיה

ברגמן שמואל הוגו, ד״ר
ירושלים, פרופסור אמריטוס באוניברסיטה העברית / פילוסופיה כללית וחדשה

ברימן שלמה, ד״ר
ירושלים, חבר־מחקר באוניברסיטה העברית / ספרות עברית חדשה

גאנצל ברנארד דוב, ד״ר
ניו־יורק / היסטוריה של מדינות אמריקה הלטינית

גוגנהיים קארל, ד״ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / רפואה

גולב נחמן, ד״ר
מדיסון, מודה באוניברסיטה של ויסקונסין / הערך: אהרן בן־מאיר

גומפרץ יחיאל גדליהו, ד״ר
ירושלים / לארינגולוגיה

גלבר נתן מיכאל, ד״ר
ירושלים / תולדות היהודים בפולניה ובאוסטריה

גרבל אירנה, ד״ר
ירושלים, מורה באוניברסיטה העברית / בלשנות כללית

גרדבל פלורה
ירושלים / גאסטרונומיה

גרדנוויץ פ. עמנואל, ד״ר
תל־אביב / מוסיקה

גרינץ יהושע מאיר, ד״ר
ירושלים / מקרא; ספרים חיצונים; מזרח קדמון

דייויס, קאתברט קולין, M. A.
אוכספורד, מרצה באוניברסיטה / הודו

דינור בן־ציון
ירושלים, פרופסור אמריטוס באוניברסיטה העברית / היסטוריוגראפיה יהודית

האזרחי פפיטה, ד״ר
ירושלים, מרצה באוניברסיטה העברית / פילוסופיה חדשה

הברמן אברהם מאיר
ירושלים, מנהל ספריית שוקן / ביבליוגראפיה; השירה העברית בימי־הביניים

הורביץ שמואל, ד״ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / חקלאות

הורוביץ יהושע, ד״ר
בני־ברק / ספרות רבנית; ספרות המחשבה היהודית

הירש שמואל
חיפה / הערך: בקר (חלק)

הלר יוסף אליהו, ד"ר (ז"ל)
לונדון, לשעבר מורה באוניברסיטה / תולדות הציונות

השמשוני אכיה, ארכיטקט
חיפה, מרצה ראשי בטכניון — מכון טכנולוגי לישראל / אדריכלות

ויינגארטן שמואל הכהן
ירושלים / הערך: היהודים בבראטיסלאווה

וינצנק אנדז'יי, ד"ר
פאריס / ספרות פולנית; היסטוריה של פולניה

ויק־כהן לאה, Lic. Lett., Lic. Sc.
ירושלים / גאוגראפיה

ולטש פליכס, ד"ר
ירושלים, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי / פילוסופיה חדשה

זהרי מיכאל, ד"ר
ירושלים, פרופסור באוניברסיטה העברית / בוטאניקה

זילברנר אדמונד, ד"ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / סוציאליזם; תולדות המחשבה הכלכלית

חשין שניאור זלמן, ד"ר
ירושלים, שופט בבית־המשפט העליון / תורת־המשפט

טדסקי גד, ד"ר
ירושלים, פרופסור באוניברסיטה העברית / תורת־המשפט

טיברגר פרידריך, ד"ר (ז"ל)
ירושלים / נצרות

טל יוסף
ירושלים / מוסיקה

טרגן מלכה, M. Sc.
ירושלים / בוטאניקה; זואולוגיה

טרטקובר אריה, ד"ר
ירושלים, לשעבר מרצה באוניברסיטה העברית / סוציולוגיה ודמוגראפיה של היהודים

יאפה־הופמאן עדית, ד"ר
ניו־יורק / אמנות

ייבין שמואל, M. A.
ירושלים, מנהל אגף־העתיקות, משרד החינוך והתרבות / המזרח הקדמון (אגיפטולוגיה); מקרא

יפה בנימין, M. A., M. Jur.
ירושלים / היסטוריה כללית חדשה

ירדני־אגמון גליה, B. A.
ירושלים / תאטרון

ירושלם אדמונד מאיר, ד"ר
ירושלים / היסטוריה כללית בימי־הביניים ובתקופה החדשה

כהן ארנסט
ירושלים / כלכלה

כהן יהודה פנחס (לאו), ד"ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / הערך: זליג ברודצקי (חלק)

כהן ישראל, B. A.
לונדון / הערך: בנימין „השני"

כהן שלום יעקב, ד"ר
ירושלים, מרצה באוניברסיטה העברית / ספרות אנגלית; הערך: בקורת

כהנא יצחק זאב, ד"ר
ירושלים / תולדות היהודים בצ'כוסלובאקיה

כהנא פנואל, ד"ר
ירושלים, אגף־העתיקות, משרד החינוך והתרבות / אמנות קלאסית

כ"ץ אברהם יצחק, ד"ר
ניו־יורק, פרופסור באוניברסיטה / הערך: בתי־מדרש לרבנים בארצות־הברית

כ"ץ מאיר, ד"ר
ירושלים / מוסיקה

כ"ץ שמחה, M. A.
ירושלים / תולדות־היהודים ברוסיה; ספרות רוסית והיסטוריה של רוסיה; ספרות יידית

לויצקי יעקב, ד"ר (ז"ל)
ירושלים, לשעבר פרופסור באוניברסיטה העברית / מאתמאטיקה

לורך נתנאל, M. A.**, סגן־אלוף**
קולומבו, מזכיר ראשון בצירות ישראל בציילון / היסטוריה כללית בתקופה החדשה

ליבוביץ גרטה, ד"ר
ירושלים / פיסיקה

ליבוביץ יהושע, ד"ר
ירושלים / תולדות־הרפואה

ליבוביץ ישעיהו, ד"ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / כימיה; ביולוגיה; רפואה

ליבנה אליעזר
ירושלים / סוציאליזם

ליפצין סול (שלמה), ד"ר
ניו־יורק, פרופסור ב„סיטי קולג'" / ספרות גרמנית; ספרות יידית

מייזל יוסף, ד"ר (ז"ל)
ירושלים, לשעבר מנהל הארכיון הכללי לתולדות ישראל / תולדות היהודים בגרמניה

מנדילוב אברהם אדם, ד"ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / בלשנות וספרות אנגלית

מנדלסון היינריך, ד"ר
תל־אביב, דקאן הפאקולטה למדעי־הטבע באוניברסיטה של ת"א / זואולוגיה

מרידור רעננה, M. A.
ירושלים, מורה באוניברסיטה העברית / ספרות יוונית

מרכוס שמעון, ד"ר
ירושלים / תולדות היהודים בארצות המזרח והבאלקאן

נוה פנינה, ד"ר (פ. בת שלה)
ירושלים / ספרויות מערב־אירופיות; אמנות

סגל משה צבי, ד"ר
ירושלים, פרופסור אמריטוס באוניברסיטה העברית / מקרא ופרשנות־המקרא

סימון עקיבא ארנסט, ד"ר
ירושלים, פרופסור באוניברסיטה העברית / הערך: לאו בק

סירמונטה יוסף ברוך, ד"ר
ירושלים / פילוסופיה של יה"ב; ספרות איטלקית

סלומניצקי ישראל, אגרונום
רחובות, התחנה לחקר החקלאות / חקלאות

פאנבר אליאן
פאריס / ספרות צרפתית

פוזנאנסקי אדוארד יצחק יעקב, M. Phil.
ירושלים / פילוסופיה חדשה

פולוצקי ח. יעקב, ד"ר
ירושלים, פרופסור באוניברסיטה העברית / בלשנות כללית

פוסטר אידריס ליוואֶלין, ד"ר
אוכספורד, פרופסור באוניברסיטה / הערך: בּרֶטַניה

פיינמן דניאל אבוהב, ד"ר
ירושלים, מרצה באוניברסיטה העברית / ספרות אנגלית

פינס שלמה, ד"ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / פילוסופיה יוונית; פילוסופיה יהודית ואסלאמית ביה"ב

פלדמן אליהו, M. A.
ירושלים / תולדות היהודים ברומניה

פלדמן יהודית, M. A.
ירושלים / ספרות צרפתית

פלוסר דוד ג., ד"ר
ירושלים, מרצה באוניברסיטה העברית / ספרות קלאסית; נצרות

פלזור מילטון
באפאלו, מנהל בפועל של המחלקה ללימודים כלליים באוניבר־סיטה / הערך: היהודים בבפלו

פלסנר מאיר, ד"ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / אסלאם

פראגר יוסף, ד"ר
חיפה / נֶורולוגיה ופסיכיאטריה

פרוינד (אביאלי) שלמה, ד"ר
תל־אביב, מנהל האגף לבעלי־חיים, משרד החקלאות / הערך: בקר (חלק)

פרי (פלאום) חירם, ד"ר
ירושלים, פרופסור באוניברסיטה העברית / בלשנות וספרויות רו־מאניות; ספרות גרמנית

פרנקל אברהם הלוי, ד"ר
ירושלים, פרופסור באוניברסיטה העברית / מאתמאטיקה

פרנקל בנימין זאב, ד"ר
ירושלים, מדריך באוניברסיטה העברית / פיסיקה

צובל משה נחום, ד"ר
ירושלים / ספרות רבנית; ספרות המחשבה היהודית

צ'ריקובר אביגדור, ד"ר (ז"ל)
ירושלים, לשעבר פרופסור באוניברסיטה העברית / היסטוריה עתיקה

קארטר הנרי
אוכספורד, בית־הדפוס האוניברסיטאי / תולדות הדפוס

קופף לותר, ד"ר
ירושלים, בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי / אסלאם

קורן ברטראם וולאס, ד"ר
פילאדלפיה / הערך: יהודה פיליפ בנג'מין

קלוזנר יוסף, ד"ר
ירושלים, פרופסור אמריטוס באוניברסיטה העברית / תולדות בית שני; ספרים חיצונים; נצרות קדומה; ספרות עברית חדשה

קלינגהופר האנס, ד"ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / תורת־המשפט

קלצניק פיליפ מוריס
שיקאגו, נשיא „בני ברית" / הערך: בני ברית

קסטנברג־גלאדשטיין רות, ד"ר
חיפה / תולדות היהודים בבוהמיה; ספרות צ'כית

קפלן צבי
ירושלים / תלמוד; ספרות רבנית

קרסל גצל
חולון / תולדות הישוב החדש בא"י; תולדות הציונות; הכמת־ישראל

רבין חיים, ד"ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / בלשנות עברית

רבינוביץ צבי מאיר, M. A.
תל־אביב / חסידות; ספרות רבנית

רבינזון מרדכי, ד"ר (ז"ל)
ירושלים / ספרות עברית חדשה

רוזלאר מרדכי, ד"ר
ירושלים / ספרות הולאנדית

רוזן חיים, ד"ר
ירושלים, מרצה באוניברסיטה העברית / בלשנות כללית

רוזן שבתאי, עו"ד, LL. B.
ירושלים, היועץ המשפטי במשרד החוץ / משפט בינלאומי

רוזנהד לואיס, ד"ר, F. R. S.
ליוורפול, פרופסור באוניברסיטה / הערך: זליג ברודצקי (חלק)

רוטנשטרייך נתן, ד"ר
ירושלים, פרופסור באוניברסיטה העברית ודקאן הפאקולטה למדעי־הרוח / פילוסופיה כללית חדשה

רות בצלאל (ססיל), ד"ר
אוכספורד, מרצה באוניברסיטה / תולדות היהודים באיטליה ובאנגליה

רמוס־גיל קארלוס, ד"ר
ירושלים, חבר־הוראה באוניברסיטה העברית / הספרויות הספרדית והפורטוגיזית

רצהבי יהודה, M. A.
תל־אביב / תולדות־היהודים בתימן

שולוב אהרון, ד"ר
ירושלים, מרצה באוניברסיטה העברית / זואולוגיה

שזר זלמן
ירושלים, יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית / הערך: יצחק בן־צבי

שטקלים משה, ד"ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / פרהיסטוריה ואנתרופולוגיה

שטרנברג משה, M. A.
ירושלים, חבר־הוראה באוניברסיטה העברית / פילוסופיה הדשה

שייבר אלכסנדר, ד"ר
בודאפסט, מנהל בית־המדרש לרבנים / ספרות הונגארית

שיף פריץ, ד"ר
חיפה, מנהל המוזיאון העירוני לאמנות חדישה / אמנות ישראלית

שלום גרשם, ד"ר
ירושלים, פרופסור באוניברסיטה העברית / קבלה

שליט אברהם, ד"ר
ירושלים, פרופסור־חבר באוניברסיטה העברית / היסטוריה עתיקה; תולדות הבית השני

שנער פסח, ד"ר
פילאדלפיה, מרצה ב„דרופסי קולג'" / הערך: בֶּרבֶּרים

שפיר אוטו עמנואל
ירושלים / פילוסופיה כללית

שראל משה, B. A.
ירושלים / סוציולוגיה ואנתרופולוגיה

תורן חיים, M. A.
ירושלים / ספרות עברית חדשה

ראשי־תיבות של שמות המחברים

א. אח.	= אב״א אחימאיר
א. א. מ.	= אברהם אדם מנדילוב
א. אש.	= אלי אשתור
א. ב.	= אדם בן־טוביה
א. ג־ל.	= אירנה גרבל
אה. א.	= אהרון אריאל
א. ה. פ.	= אברהם הלוי פרנקל
א. הש.	= אביה השמשוני
א. ז.	= אדמונד זילברנר
א. ט.	= אריה טרטקובר
א. י. בר.	= אברהם יעקב בראוור
א. י. י. פ.	= אדוארד יצחק יעקב פוזנאנסקי
א. י. כ.	= אברהם יצחק כ״ץ
א. ל. א[ו].	= אריה לאו אוליצקי
א. לב.	= אליעזר ליבנה
א. ל. פ.	= אידריס ליואלין פוסטר
א. מ. ה.	= אברהם מאיר הברמן
א. מ. י.	= אדמונד מאיר ירושלם
אנ. ו.	= אנדז׳יי וינצנץ
א. ע. ש.	= אוטו עמנואל שפיר
א. פ.	= אליהו פלדמן
א. פ.	= אליאן פאנבר
אר. כ.	= ארנסט כהן
א. ש.	= אברהם שליט
א. שו.	= אהרון שולוב
א. שי.	= אלכסנדר שייבר
ב. א.	= בנימין אקצין
ב. ד.	= בן־ציון דינור
ב. ד. ג.	= ברנארד דוב גאנצל
ב. ו. ק.	= ברטראם וולאס קורן
ב. ז. פ.	= בנימין זאב פרנקל
ב. י.	= בנימין יפה
ב. ר.	= בצלאל רות
ג. א.	= גדליהו אלקושי
ג. י. א.	= גליה ירדני־אגמון
ג. ל.	= גרטה ליבוביץ
ג. ק.	= גצל קרסל
ג. ש.	= גרשם שלום
ד. א.	= דב אשבל
ד. א. פ.	= דניאל אבוהב פיינמן
ד. ב.	= דוד באומגארדט
ד. מ. ב. ד. מ.	= דניאל מ. בואנו דה מסקיטה
ד. פ.	= דוד ג. פלוסר
ה. מ.	= היינריך מנדלסון
ה. ק.	= הנרי קארטר
ה. קל.	= האנס קלינגהופר
ז. ב. ח.	= זאב בן־חיים
ז. ש.	= זלמן שזר
ח. או.	= חנן אופנהיימר
ח. י. פ.	= ח. יעקב פולוצקי
ח. פ.	= חירם פרי (פלאום)
ח. ק. ב.	= חיים קארל בלום (ז״ל)
ח. ר.	= חיים רוזן
ח. רב.	= חיים רבין
ח. ת.	= חיים תורן
י. א. ה.	= יוסף אליהו הלר (ז״ל)
י. אר.	= יהודה ארז
י. ב.	= יעקב בן־תור
י. ב. ס.	= יוסף ברוך סירמונטה
י. ג. ג.	= יחיאל גדליהו גומפרץ
י. הו.	= יהושע הורוביץ
יה. ל.	= יהושע ליבוביץ
יו. ט.	= יוסף טל
י. ז. כ.	= יצחק זאב כהנא
י. כ.	= ישראל כהן
י. ל.	= ישעיהו ליבוביץ
י. לו.	= יעקב לויצקי (ז״ל)
י. מ.	= יוסף מייזל (ז״ל)
י. מ. ג.	= יהושע מאיר גרינץ
י. ס.	= ישראל סלומניצקי
י. פ[ל].	= יהודית פלדמן
י. פ. כ.	= יהודה פנחס לאו כהן
י. פר.	= יוסף פראגר
י. ק.	= יוסף קלוזנר
י. ר.	= יהודה רצהבי
ל. ו. כ.	= לאה ויץ־כהן
ל. ק.	= לותר קופף
ל. רו.	= לואיס רוזנהד
מ.	= מערכת
מ. א.	= משה אבנימלך
מ. א. י.	= מיכאל אבי־יונה
מ. אל.	= משה אלטבאואר
מ. ב[ר].	= משה בראוור
מ. ה. ב.	= מאיר הלל בן שמאי
מ. ז.	= מיכאל זהרי
מ. ט.	= מלכה טרגן
מ. כ.	= מאיר כ״ץ
מ. נ. צ.	= משה נחום צובל
מ. פ.	= מאיר פלסנר
מ. פל.	= מילטון פלזור
מ. צ. ס.	= משה צבי סגל
מ. רב.	= מרדכי רבינזון
מ. ש.	= משה שטרנברג
מ. שר.	= משה שראל
נ. ג.	= נחמן גולב
נ. ל.	= נתנאל לורך
נ. מ. ג.	= נתן מיכאל גלבר
נ. ר.	= נתן רוטנשטרייך
ס. ל.	= סול (שלמה) ליפצין
ע. א. ס.	= עקיבא ארנסט סימון
ע. י־ה.	= עדית יאפה־הופמאן
פ. ג.	= פלורה גרבל
פ. ה.	= פפיטה האזרחי
פ. ו.	= פליכס ולטש
פ. ט.	= פרידריך טיברגר (ז״ל)
פ. י. ב.	= פרדריק יוליוס בילסקוב־יאנסן
פ. כ.	= פנואל כהנא
פ. מ. ק.	= פיליפ מוריס קלצניק
פ. נ.	= פנינה נוה (בת שלה)
פ. ע. ג.	= פ. עמנואל גרדנוויץ
פ. ש.	= פריץ שיף
פ. שנ.	= פסח שנער
צ. א.	= צבי אבנרי
צ. אנ.	= צבי אנקורי
צ. מ. ר.	= צבי מאיר רבינוביץ
צ. ק.	= צבי קפלן
ק. ג.	= קארל גוגנהיים
ק. ק. ד.	= קאתברט קולין דייויס
ק. ר־ג.	= קארלוס רמוס־גיל
ר. מ.	= רעננה מרידור
ר. ק־ג.	= רות קסטנברג־גלאדשטיין
ש. אט.	= שמואל אטינגר
ש. אפ.	= שמעון אפלבאום
ש. ב.	= שמעון בודנהיימר
ש. ה.	= שמואל הורביץ
ש. ה. ב.	= שמואל הוגו ברגמן
ש. ה. ו.	= שמואל הכהן ויינגארטן
ש. הי.	= שמואל הירש
ש. ז. ח.	= שניאור זלמן חשין
ש. י.	= שמואל ייבין
ש. י. כ.	= שלום יעקב כהן
ש. כ.	= שמחה כ״ץ
ש. מ.	= שמעון מרכוס
ש. פ.	= שלמה פינס
ש. פ.	= שלמה פרוינד (אביאלי)
ש. רו.	= שבתאי רוזן

ראשי־תיבות וקיצורים

א״ב = אלף בית
אב״ד = אב בית־דין
אדמו״ר = אדוננו, מורנו ורבנו
אדר״נ = אבות דרבי נתן
אה״ב = ארצות־הברית
אה״ע או אהע״ז = אבן העזר
או״ח = אורח חיים
או״מ או או״ם = אומות מאוחדות
אח״כ = אחר־כך
איט׳ = איטלקית
איכ״ר = איכה רבתי
אנג׳ או אנגל׳ = אנגלית
אע״פ = אף־על־פי
אעפ״כ = אף־על־פי־כן
אר״י = (ה)אלהי ר׳ יצחק (לוריא) אשכנזי ר׳ יצחק
ארמ׳ = ארמית
ב׳ = בבלי
ב״ב = בבא בתרא
ב״ח = בית חדש
ביה״ד = בית־הדין
ביהכ״נ = בית־הכנסת
ביהמ״ד = בית־המדרש
בכור׳ = בכורות, בכורים
בכ״מ = בכל מקום
ב״מ = בבא מציעא
במד׳ או במ׳ = במדבר
במד״ר או במ״ר = במדבר רבה
בס״ה = בסך הכל
בעה״ח = בעלי־החיים
בעש״ט = בעל שם טוב
ב״ק = בבא קמא
ב״ר = בראשית רבה
ברא׳ או בר׳ = בראשית
ברכ׳ = ברכות
ג׳ = גראם
גיט׳ = גיטין
ג״כ = גם כן
גרמ׳ = גרמנית
דב׳ = דברים
דה״א או דהי״א = דברי הימים א׳
דה״ב או דהי״ב = דברי הימים ב׳
דו״ח = דין וחשבון
דנ׳ = דניאל
די״י = דברי ימי ישראל
ה״א = ה׳ אלפים; הלכה א׳
הו׳ = הושע
הונג׳ = הונגארית
הוצ׳ = הוצאה, הוצאת
הל׳ = הלכה, הלכות
הנז׳ = הנזכר
הנ״ל = הנזכר למעלה
הקב״ה = הקדוש ברוך הוא
וגו׳ = וגומר
ויק׳ = ויקרא
ויק״ר = ויקרא רבה
וכד׳ = וכדומה
וכיו״ב = וכיוצא בזה
ז״א או ז. א. = זאת אומרת
ז״ל = זכרונו לברכה
ח״א = חלק א׳
ח״ב = חלק ב׳, וכיו״ב
חב״ד = חכמה, בינה, דעת
חו״ל = חוץ לארץ
חול׳ = חולין
חו״מ = חושן משפט
חז״ל = חכמינו זכרונם לברכה
חיד״א = חיים יוסף דוד אזולאי
ח״ן = חכמה נסתרה
חשמ״א = חשמונאים א׳
חשמ״ב = חשמונאים ב׳
יבמ׳ = יבמות
יה״ב = ימי הביניים
יהו׳ = יהושע
יו״ד = יורה דעה
יונ׳ = יוונית
יו״ט = יום טוב
יו״ר = יושב ראש
יחזק׳ = יחזקאל
ילק״ש = ילקוט שמעוני
יצ״ו = ישמרהו צורו וגואלו
ירוש׳ או יר׳ = ירושלמי
ירמ׳ = ירמיהו
יש׳ = ישעיהו
יש״ר = יצחק שמואל רג׳ו או יוסף שלמה רופא (מקאנדיאה)
ית״ש = יתברך שמו
כה״י או כ״י = כתב־היד
כה״ע = כתב־העת
כה״ק = כתבי־הקודש
כיו״ב = כיוצא בזה
כי״ח = כל ישראל חברים
כנ״ל = כנזכר למעלה
כ״מ = כמה מקומות
כת׳ = כתובות
כת״י = כתבי־יד
לאט׳ = לאטינית
לסה״נ = לספירת הנוצרים
לפסה״נ = לפני ספירת הנוצרים
מ׳ = מטר
מה״ר = מורנו הרב
מהר״ל = מורנו הרב ר׳ ליווא (מפראג)
מו״מ = משא ומתן
מו״נ = מורה נבוכים
מו״ק = מועד קטן
מי׳ = מיכה
מל״א = מלכים א׳
מל״ב = מלכים ב׳
מלח׳ = מלחמות
מ״מ = מילימטר
ממ״ע, מ״ע, מע״ק = מטר מעוקב
מנח׳ = מנחות
מס׳ או מס. = מספר
מס׳ = מסכת
מס״ב = מסילת־ברזל
מסה״ב = מסילה־הברזל
מ״ץ או מו״ץ = מורה צדק
מ״ר = מטר מרובע
משנ׳ = משניות
נדר׳ = נדרים
נו׳ = נולד
נחמ׳ = נחמיה
ס׳ = ספר
סס. = סנט
סי׳ = סימן
ס״מ = סנטימטר
סמ״ג = ספר מצוות גדול
סמ״ק = סנטימטר מעוקב
סמ״ר = סנטימטר מרובע
סנה׳ = סנהדרין
ספר׳ = ספרדית
ס״ת = ספר תורה
ע׳ וגם עי׳ = עיין
ע״א, ע״ב = עמוד א׳, עמוד ב׳
עבה״י = עבר הירדן
ע״ד = על דבר
עוב׳ = עובדיה
ע״ז = עבודה זרה
ע״י = על יד, על ידי
עי״ז = על ידי זה
עיר׳ = עירובין
ע״כ = על כן
עכו״ם = עובדי כוכבים ומזלות
עכ״פ = על כל פנים
עמ׳ = עמוד, עמודים
ע״נ = על נהר
ע״ע = עיין ערך, עיין ערכים
ע״פ או עפ״י = על פי
עפ״ר = על פי רוב
ערב׳ = ערבית
ע״ש = על שם
פדר״א = פרקי דרבי אליעזר
פי׳ = פירוש
פס׳ = פסחים
פסיקתא דר״כ = פסיקתא דרב כהנא
פסי״ר = פסיקתא רבתי
פפד״מ = פראנקפורט דמיין
צ״ל = צריך להיות
צרפ׳ = צרפתית
ק״ג = קילוגראם
קדמ׳ = קדמוניות
קה״ר = קוהלת רבה
קיד׳ = קידושין
ק״מ = קילומטר
קמ״ר = קילומטר מרובע
ר׳ = ראה; רבי, רב, ראש
ראב״ד = ר׳ אברהם בן דוד
ראב״ד = ר׳ אברהם בן דאוד
ראב״ח = ר׳ אברהם בר חייא
ראב״ע = ר׳ אברהם אבן עזרא
רא״מ = ר׳ אליהו מזרחי, ר׳ אליעזר מגרמיזא, ר׳ אליעזר ממיץ
רא״ש = רבנו אשר בן יחיאל
רדב״ז = ר׳ דוד בן זמרא
רד״ק = ר׳ דוד קמחי
ר״ה או רה״ש = ראש־השנה
ר״י = ר׳ יהודה, ראש ישיבה
ריב״ז = ר׳ יוחנן בן זכאי
ריב״ש = ר׳ ישראל בעל שם
רי״ף = ר׳ יצחק אלפסי
רלב״ג = ר׳ לוי בן גרשום
רמ״א = ר׳ משה איסרלש
רמב״ם = רבנו משה בן מימון
רמב״ן = ר׳ משה בן נחמן
רמב״ע = ר׳ משה אבן עזרא

ראשי־תיבות וקיצורים (המשך)

רמח"ל = ר' משה חיים לוצאטו
רנ"ק = ר' נחמן קרוכמאל
רס"ג = ר' סעדיה גאון
רשב"א = ר' שלמה בן אדרת
רשב"ג = ר' שלמה אבן גבירול
רשב"ם = ר' שמואל בן מאיר
רשב"ץ = ר' שמעון בן צמח (דוראן)
רש"י = רבנו שלמה יצחקי
ר"ת = ראשי תיבות; רבנו תם

ש' = שנה, שנת
שד"ל = שמואל דוד לוצאטו
שה"ש = שיר השירים
שהש"ר = שיר השירים רבה
שו' או שופ' = שופטים
שו"מ = שפייאר, ורמייזא, מגנצא
שו"ע גם ש"ע = שולחן ערוך
שו"ת = שאלות ותשובות
שי"ר = שלמה יהודה רפאפורט

שמ' = שמות
שמ"א או ש"א = שמואל א'
שמ"ב או ש"ב = שמואל ב'
שמו"ר = שמות רבה
ש"ס = ששה סדרים
תהל' = תהלים
ת"ח = תלמיד חכם
תנ"ך = תורה, נביאים, כתובים
תשב"ץ = תשובות ר' שמעון בן צמח (דוראן)



נוה־המדבר ואדי אל־קֻדֵיראת בסיני, שהארכאולוגים מזַהים אותו עם קדש ברנע

במִדְבַּר, או סֵפֶר בְּמִדְבַּר, החלק הרביעי של ספר התורה. שמו הקדום היה „חומש הפְּקודים" (משנה יומא ז׳, א׳, מנחות ד׳, ג׳), משום שפרשיותיו הראשונות עוסקות בפקודי ישראל. וכעין זה הוא שם הספר בתרגומים העתי־קים: „מִסְפָּרים" (Ἀριθμοί) בתרגום השבעים, „ספרא דמנינא" בפשיטתא, „מספרים" (Numeri) בוולגאטה. אח"כ התחילו קוראים לו „ספר וַידבר" (ברא׳ רבה פס"ד) או „וַידבר" (ירו׳ מגילה ג׳, א׳), על שם המלה, שבה פותח הספר, ולסוף „ספר במדבר" (ברא׳ רבה פ"ג), על שם המלה „במדבר", שאף היא נמצאת בפסוקו הראשון.

הספר מכיל את סיפור המעשים שנעשו והחוקים שניתנו בזמן שעבר מהקמת־המשכן וקידוש־הכוהנים (שמות מ, א—לג, ויק׳ ח—י) עד עריכת הסידורים להתנחלות העם בכנען. לפנינו המשך הסיפור של תולדות־ישראל שב„שמות" וב„ויקרא", המכוון בעיקרו להסביר כיצד נעשה ישראל לעם־ה׳ לאחר שכרת עמו אלוהיו את בריתו בסיני והשכין את שכינתו במשכן, וכיצד התחילה מתגשמת ההבטחה של הארץ לישראל. רגילים לחלק את הספר לשלושה חלקים, לפי שלוש התקופות בתולדות־העם, שהוא עוסק בהן: (א) מאחר הקמת המשכן עד המסע מסיני, א—י, י; (ב) בדרך מסיני לערבות מואב, י, יא—כב, א; (ג) בערבות מואב, כב, ב—לו. אך מכיוון שמעשה קורח ומצוות פרה אדומה (טז—יט) עדיין קשורים בפרשיות המשכן, מוטב לחלק את הספר לפי תכנו לשני חלקים: א) מעשי הדור של יוצאי מצרים, א—יט; ב)מעשי הדור של באי כנען, כ—לו.

ה ת ו כ ן. בדומה לס׳ שמות, מכיל ס׳ במדבר סיפורי מעשים ומאורעות וגם חוקים; אבל שלא כבס׳ שמות, אין החוקים המפורטים בו קשורים תמיד בסיפורים סמוכים להם והם מפוזרים בחלקי־הספר השונים — אפשר, לשם גיוון ספ־רותי. חוקים אלה הם ברובם השלמות לחוקים שכבר ניתנו בספרי־התורה הקודמים או בספר זה עצמו. ודוגמה לדבר: חוקי טומאה וטהרה (ה, א—ד, פרק יט, פרק לא, כא—כד), חוקי קרבנות (ה, ה—י, פרק ו, טו, א—לא, פרקים כח—כט) וחוקים אחרים הרבה. שיטה זו של הצעת החוקים בשיעורים־שיעורים במקומות שונים היא תכונה קבועה של הצעת התחיקה בתורה, וטעות היא לייחס תופעה זו לתוספות של מחוקקים מאוחרים.

א) ה ח ל ק ע ל ד ו ר י ו צ א י מ צ ר י ם (א—יט) כולל:

1. פ ר ש ת ה מ י פ ק ד י ם (א—ד). כאן בא מיפקד העם (מבן עשרים שנה ומעלה) לשבטיו וסידור השבטים בארבעה דגלים בחנייתם מסביב למשכן ובמסעם (א—ב); מיפקד מיוחד של שבט לוי לזכריו (מבן חודש ומעלה), חנייתם מסביב למשכן ועבודתם במשכן (ב—ד). סיגנונם של פרקים אלה מתייחד בהרחבת־דברים, כפל־לשון וחזרות. הרחבה זו באה, כנראה, מתוך החיבה היתרה של המחבר לכל הקשור במשכן, עבודתו ומשרתיו (חיבה, שביטוי לה אנו מוצאים גם במקומות אחרים בתורה, כמו בשמ׳ כה—לא, לה—מ).

2. פ ר ש ת ה ח ו ק י ם (ה—ו). חוק שילוח טמאים מן המחנה (ה, א—ד) קשור בעבודת הלויים במשכן, שהאציל מקדושתו על מחנה־ישראל. ומכיוון שענייני־טומאה מסורים לכוהן, בא אחריו דין מַעַל באיש שאין לו גואל — דין, שלפיו יש להחזיר את הגזילה לכוהן (ה, ה—י). אחריו באה פרשת סוטה (ה, יא—לא), שאף בה מופיע הביטוי „מָעֹל מַעַל", ואחריה באה פרשת הנזיר (ו, א—כא), שבדומה לפרשת־סוטה אף בה הפּוֹעֵל העיקרי הוא הכוהן, ושתיהן נקראות „תורה" (ה, כט; ו, יג, כא), שהיא סוג של חוקים מיוחדים לכוהנים. לסוף באה המצווה של ברכת כוהנים ונוסח הברכה (ו, כד—כז).

3. ח נ ו כ ת ה מ ז ב ח (ז, א—פח). פרשה ארוכה זו מפרטת את הקרבנות, שהביאו הנשיאים לחנוכת־המזבח. הקרבת־קרבנות זו התחילה ביום הקמת המשכן (ז, א), כלומר בא׳ בניסן, חודש שלם קודם המיפקד (א, א), ונמשכה שנים־עשר יום. נראה, שפרשה זו כולה קשורה בפרשת הקמת המשכן (שמות מ, יז—לג) ונקבעה כאן אחר פירוט

התפקידים של הלויים במשכן (ד), שלהם ניתנו העגלות והבקר שהובאו ע״י הנשיאים (ז, ג—ט); ז, פט הוא (כפי שכבר רמזו קדמונינו) מעין הערה לויקרא א, א. הפסוקים א—ד בפרק ח הם כעין השלמה לשמות מ, כד—כה, שבאה להודיע, שאחר הקמת המשכן הוטלה מצות העלאת־הנרות על אהרן (השווה גם ויק׳ כד, א—ד). ייתכן שהפסקות ז, א—ח, ד היו שייכות כולן למגילה אחת, שנכללה כאן.

4. טהרת הלויים (ח, ה—כב). בפרשה זו אנו חוזרים לעניין הלויים, שהדיון בו הופסק בסוף פרק ד. מתואר כאן הטקס של כניסת הלויים לעבודת המשכן, דוגמת טקס המילואים של הכוהנים (ויק׳ ח—י). נוסחת הפרשה נתרחבה הרבה ע״י כפילות ותוספות, שגרמו לכפילת ההנפה של הלויים גם ע״י משה (פרק ח, יג, טו) וגם ע״י אהרן (פרק ח, יא, יב). נראה, שכל פרשה זו וכן גם הפיסקה על גילָם של הלוים הכשרים לעבודה (ח, כג—כו) באו כתיקון והשלמה לפרק ד, כג, ל. קביעת גיל נמוך יותר לעבודת־הלויים, כפי שאנו מוצאים בפרק שלפנינו, באה, אפשר, אחר קביעת המשכן בשִלֹה (יהו׳ יח, א), כששוב לא היתה מוטלת על הלויים עבודת־משא. מן הראוי להעיר כאן, שדוד הנהיג גיל נמוך אף מזה להתחלת עבודתם של הלויים (דה״א כג, כד—כז).

5. פרשת פסח שני (ט, א—יד). פרשה זו היא השלמה לפרשת הפסח בשמות פרק יב, ונתנסחה בצורה שתתאים גם לדורות הבאים (פסוקים י—יד).

6. המסע מסיני (ט, טו — י, לו). פרשה זו פותחת במעשים, שהיו כרוכים במסע לארץ־ישראל. תחילה בא תיאור המסע מסיני בהנהגת האלוהים (כפי שהבטיח ה׳ למשה, שמות לג, יד), שנסתמלה בשכינת הענן על המשכן בשעת חנייתו, בהתרוממותו של הענן בזמן המסע ובהליכתו לפני העם כמדריך. פעולות אלו מתוארות בסיגנון חגיגי (ט, טו—כג). מצות החצוצרות באה להודיע לעם על התחלת־המסע ועל סדר מסעם של השבטים לדגליהם (י, א—י). פירוטו של סדר זה בא בפרק י, יב—כח.

קודם הנסיעה הזמין משה את חובב חותנו (גיסו) להצטרף לישראל בנסיעתם לכנען בנימוק, שבקיאותו של חובב בדרכי־המדבר תהיה לעיניים לישראל במקומות חנייתם (כט—לב). המסע הראשון נמשך שלושה ימים (לג—לד). שירת הארון במסעו ובנוחו (לה—לו) נראית כעין הבאה מתוך מזמור על מלחמות ה׳ באויביו. חכמי התלמוד אמרו, ששני פסוקים אלה הם פרשה לעצמה, וסימנו אותה בנונין הפוכות (בבלי שבת, קט״ו—קט״ז).

7. פרשת קברות התאוה (יא). תיאורי ההתנהגות של העם במסעות מסיני דומים לתיאורי התנהגותם במסעות מים־סוף לסיני. גם עכשיו היה העם מתלונן על קְשִי החיים במדבר והיה מתמרד בה׳ ובמשה. מקרה ראשון מעין זה אירע בתבערה — כנראה, התחנה הראשונה במסע מסיני. סיפור־המעשה נמסר בקיצור מרובה (יא, א—ג; השווה דב׳ ט, כב). המקרה השני מסוג זה, שאירע בקברות־התאוה, מסופר בפרטות ובציוריות. הפרטים קשורים כאן זה בזה קשר הגיוני ואין יסוד לדעה, שלפנינו הרכב של שלושה עניינים שונים, שהם נטולים משלושה מקורות שונים: מעשה הזקנים, מעשה השליו ותלונת־משה.

8. מעשה מרים ואהרן (יב). גדולתו הרוחנית של משה באה כאן לידי ביטוי בסיפור על קנאת מרים ואהרן באחיהם, על ענותנותו היתרה של משה (השווה לזה את בקשתו, שרוח־הנבואה תשרה על כל העם, יא, כט), ועל עדותו של אלוהים, שנבואתו של משה נעלה מזו של כל שאר הנביאים.

9. פרשת המרגלים (פרקים יג, יד). בדומה לחטא־העגל, מתואר גם חטא־המרגלים כמאורע כביר, ששינה את מהלך ההיסטוריה של הדור; אך התוצאות של שני החטאים היו שונות זו מזו. אחר חטא־העגל נתחדשה הברית בין ה׳ וישראל, ואילו חטא־המרגלים נסתיים בגזירת מיתה במדבר, שנגזרה על הדור של יוצאי־מצרים. אחר חטא־המרגלים מסופרים רק מעשי קורח ועדתו, ומכאן ואילך נעלמים מעינינו הדור של יוצאי מצרים וקורותיו במשך שלושים ושמונה שנים. המאורעות המסופרים לאחר מכן נוגעים לדור החדש, שנועד להגשים את ההבטחות של הברית, שכרת ה׳ עם האבות.

מעשה־המרגלים הירבה להעסיק את הלבבות במשך דורות הרבה, והסופרים הקדמונים הפכו בו ודרשו בו, וכך נכנסו לתוך פרשה זו כמה תוספות והרחבות. החשובות שבהן הן: „שמעו כי אתה... את שמעך״ (פרק יד, פסוקים יד—טו; כו—כז״, כח—כט, לג—לה, ולתוך תוספת זו נכנסו עוד תוספות: פסוקים כז״, ל—לב, לו—לח). ההמשך המקורי של יד, כה הוא יד, לט. הנסיונות, שניסו בעלי שיטת־המקורות, למצוא בתוספות ובהרחבות מקורות מיוחדים לא עלו יפה. אחר מעשה המרגלים באים כמה חוקים (טו), שהראשונים שבהם מיועדים רק לזמן ישיבתו של ישראל בארץ, והאחרים קשורים זה בזה ע״י עניין משותף או אף ע״י ביטוי משותף בלבד.

10. פרשת קורח (טז—יז). מעשה קורח והחוקים הכרוכים בו (יח) הם המשך לפרשת המשכן וקדושתו. לאמיתו של דבר, הם שייכים לפרקים הראשונים של הספר, אלא שנקבעו כאן מפני שהמרד אירע זמן מסויים אחר מעשה־המרגלים, כשעבודת־המשכן כבר היתה נהוגה לפי החוקים המפורטים למעלה. הרצאת הדברים בפרק טז היא ברורה והגיונית, ואינה נותנת מקום לסברות של בעלי שיטת־המקורות, שניסו לראות בפרק זה הרכבה של שנים־שלושה מקורות מנוגדים. הפיסקה על עשיית המחתות ציפוי למזבח (יז, א—ה) והסיפור על המטות (יז, טז—כו) נראים כעין תוספת של מדרש־אגדה. לפרשת־קורח קשורים החוקים על מתנות כהונה ולויה שבפרק יח, וגם ה„תורה״ של פרה אדומה המסורה לכוהנים (יט).

ב) הפרק על דור באי כנען (כ—לו) כולל:

11. תיאור סופו של דור המדבר ותחילת הכיבוש (כ—כב, א). אחר התיאור של מעשה־קורח אין המספר מתעניין עוד, כאמור, בדור של יוצאי־מצרים, שנגזרה עליו כליה. מכאן ואילך תכליתו העיקרית היא לספר על התגשמותה של הבטחת ה׳ לישראל. המאורעות הבאים נוגעים, איפוא, לשנת הארבעים: המריבות האחרונות של דור־המדבר, התלונות הקשורות במי־מריבה (כ, ב—יג), עניין נחש־הנחושת (כא, ה—ט), מותם של מרים ואהרן (כ, א. כג—כט), המלאכות לאדום (כ, יד—כא), המסעות (כא, י—כ) וראשית הכיבוש (כא, א—ג, כא—לה). בתוך רשימת־המסעות הובא קטע מספר מלחמות ה׳ (כא, יד—טו) וקטע משירת־הבאר (כא, יז—יח), ובתוך הסיפור על כיבוש עבר־הירדן הובא שיר המושלים על מפלת־מואב ביד סיחון (כא, כז—ל).

12. פרשת בלעם (כב, ב—כד, כה). פרשה זו קשורה

בסיפור על כיבוש האמורי, הבא לפניה, ובסיפור על מעשה זמרי וכזבי, הבא אחריה. אך כבר הבחינו חכמי־התלמוד בדבר, שפרשה זו היא מעין חיבור בפני עצמו („משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב", בבלי בבא בתרא י"ד, ב'; ירוש' סוטה פ"ה, ה"ו). תכליתו של חיבור זה היא לסַפר, שגם נביא־הגויים הוכרח להתנבא על גדולת ישראל ונצחונותיו. לתוך הפרשה נכנס סיפור עממי על בלעם והאתון (כב, כב—לה), והוא סאטירה על נביא־הגויים המתפאר, שהוא חוזה „גלוי עינים" (כד, ד, טז). ההמשך המקורי של כב, כא הוא כב, לו. ארבעת שירי־הנבואה שבפרשה זו קשורים בסיפור העיקרי ונובעים ממנו. בשיר הראשון מתנצל בלעם, שאינו יכול לקלל את ישראל (כג, ח), בשיר השני הוא מתנצל, שהוא מוכרח לברך את ישראל (כב, כ), בשיר השלישי נהפך הקוסם לחוזה מחזה שדי (כד, ד), וברביעי הוא מזכיר בפירוש את הגוים, שינחלו מפלה מידי ישראל (כד, יז וכו'). בפרק כד, יז הוא מרמז על מפלת מואב בידי דויד (שמ"ב ח, ב), ומכאן הסיקו כמה מן החוקרים החדשים, שהפרשה נתחברה בימיו של דויד או אחריהם. אך נראה, שזוהי נבואה קדומה, שנתקיימה בדויד. המאורע כולו מתאים יפה לתקופת הישיבה של ישראל בערבות־מואב. הפסקות של כד, יח—כב מדברות רק על שכני מואב בדרום, ואין בהן זכר לכנענים ולשאר אויבי־ישראל בארצו. הדברים נתחברו, איפוא, קודם כיבוש־כנען.

13. **ההכנות להתנחלות בארץ** (כה—לו). אחר מעשה זמרי וכזבי (כה, א—יח) באים כמה מעשים, שכולם הם בגדר של הכנות להתנחלות בארץ: המיפקד של באי כנען (כו), המקביל למיפקד של יוצאי מצרים, המתואר בתחילת הספר; מעשה בנות־צלפחד וסמיכת יהושע (כז, א—יא, יב—כג). לכאן נצטרף החוק בנוגע לתמידים ומוספים (כח, א—ח, ט—לא) והחוק בנוגע לנדרי אשה, ששימש הוראה לראשי־המטות שבידיהם היו מסורים חיי־המשפחה בישראל (ל, ב—יז). אח"כ באים: תיאור המלחמה במדין, שחנו בקרבת ישראל בשדה מואב (השווה בראׄ לו, לה), והחוקים שנתקשרו בה (לא); התנחלות ראובן וגד וחצי המנשה בעבר־הירדן (לב); רשימת המסעות, שנכתבה ע"י משה סמוך למותו, ומצוַת הורשת הכנענים מן הארץ (לג, א—מט, נ—נו); ערי הלויים וערי המקלט ודיני־רוצח הקשורים בהן (לה, א—ח, ט—לד), ולסוף דיני בת יורשת, שבאים כהשלמה למעשה בנות צלפחד (פרק לו). — וע"ע תורה.

הפירושים לב' של: רש"י, רשב"ם, ראב"ע ורמב"ן; א. כהנא, תרע"ד (מיוסד בעיקר על Gray); מ. צ. סגל, מסורת ובקורת, תשי"ז, 76–104; הנ"ל, מבוא המקרא, תשט"ו[4], עמ' 95–101, 115–116; י. ליוור, דמותו של בלעם במסורת המקראית, ארץ ישראל, ספר ג' (תשי"ד), 97–100, והספרות שם. הפירושים הלועזיים לב' של A. Dillmann, 1886; B. Baentsch, 1903; H. Holzinger, 1904; G. B. Gray, 1912[2]; H. Holzinger, *Einleitung in den Hexateuch*, 1893; S. R. Driver, *Introduction to the Literatur of the O. T.*, 1913[9]; O. Eissfeldt, *Einleitung in das A. T.*, 1934; R. H. Pfeiffer, *Introduction to the O. T.*, 1941.

מ. צ. ס.

בָּמָה, מבנה, ששימש בתקופת־המקרא בא"י ובארצות הסמוכות לה לצרכי פולחן, בעיקר להעלאת קרבנות. את הב' היו ‚בונים' כנראה אבנים (הש' מל"א יא, ז; יד, כג; מל"ב כג, ח, טו; דבה"ב לא, א; לג, ג; ועל כך מעיד גם הפועל ‚נתץ', הרגיל בהריסת ב'). הב' היתה פתוחה לכיפת־השמים ועפ"ר עמדה על גבעה גבוהה ותחת ‚עץ רענן' (מל"א יד, כג; מל"ב יז, י; ישע' טו, ב); אך לפעמים היו בונים אותה גם בעמק (עי' ירמ' ז, לא; יט, ה—ו; לב, לה; הש' גם שם יז, ג). הב" היו מצויות סמוך לעיר (שמו"א ט, כה), בשער העיר (מל"ב כג, ח) או בתוכה (מל"א יג, לב; מל"ב יז, ט, כט; כג, ה; יחז' ו, ו). בב' היה מזבח ([עי' מל"א ג, ד]; מל"ב כג, טו; הושע י, ח; ישע' לו, ז) ועל־ידו היו עפ"ר מצבות (ע"ע) ואשרות (ע"ע), ששימשו, לפי השקפתם של בני־הזמן (דבר' ז, ה; יב, ב—ג; טז, כא—כב; והש' מל"א יד, בג; מל"ב יז, ט—יא; כג, טו; ירמ' יז, ב; דבה"ב א, ג), סמלים ועדות לגילוי האלהות במקום (הש' בראׄ כח, יח—כב; לא, מה—נב; ר' גם שמ' כד, ד). הב' — לכל הפחות, הב' „הגדולה" — הכילה גם „לשכות" למושב ולאכילת „זבח העם" (עי' שמו"א ט, כב), וכנראה גם תאים בשביל ‚הכוהנים' (ואצל עובדי־האלילים גם פסילים — הש' מל"ב יז, כט, ועוד). בניין כולל כזה היה נקרא בשם „בית ב'" (מל"א יב, לא; יג, לב; מל"ב יז, כט; כג, יט). ב' גדולה היתה בגבעון (מל"א ג, ד; דבה"א טז, לט; דבה"ב א, ג, יג), אע"פ שלדרגה של חשיבות מיוחדת הגיעה, כנראה, רק אחר חורבן שילה (ע"ע). מלבדה היו ידועות הב" שנמצאו בגבעה (שמו"א י, ה, יג), ברָמָה (שם ט), בבית־אל (שם ז, טז; מל"א יב, לא—לב; יג, א—ב; מל"ב כג, טו, ועוד), וכנראה גם בגִלְגָל (שמו"א ז, טז; י, ח; טו, כא, ועוד; הושע ד, טו; ט, טו; יב, יב; עמוס ד, ד; ה, ה ועוד). מִצְפָּה (שופ' יא, יא; כ, א; כא, א—ה, ח; שמו"א ז, טז, ועוד), נֹב (שמו"א כא, א), עָפְרָה (שופ' ו, כד; ח, כז), שכם (יהו' כד, א, כו), חברון (שמו"ב טו, ז—יב) ומִכְמָשׂ (שמו"א יד, לה). מידותיהן של ב" אלו היו, כנראה, קטנות־ביחס: בחפירות, שנערכו בארץ־ישראל בשכבות מתקופת השופטים והמלכים, לא נתגלו שרידים של ב" אף במקומות, שבהן נחשף כל התל כולו, כגון במגידו ובאַ־נַצְבֶּה (מצפה?), ולעומת זה נמצאו שרידים של ב" מחוץ לתחום ישראל, ביחוד בְּרֶקֶם־פֶּטְרָה.

קרוב לעבודת־הב" היה, כנראה, הפולחן, שהיה מקובל על האבות של עם־ישראל: בכל מקום שהאבות (ע"ע) היו באים אליו היו בונים מזבחות (בראׄ יב, ז—ח; יג, ד, יח; לא, נד; לג, כ; לה, ג) או מצבות (כח, יח—כב; לא, יג; לה, יד, כ), וכן היו נוטעים עצים (כא, לג) ומתיישבים בקרבתם (יב, ו; יג, יח ועוד). בתורה (שמות—דברים), חוץ מבשני מקומות, שבהם נצטווה העם לסלק את הבמות האליליות (ויק' כו, ל: והשמדתי את במותיכם; במד' לג, נב: והורשתם את כל יושבי הארץ... ואת כל במותם תשמידו), לא נזכרה הב' כלל. אך התורה (שמות כג, כד; לד, יג; דבר' יב, ב—ג; הש' גם ויק' כו, א) גוזרת בכמה מקומות על הפולחן, שהיה נהוג בב': היא מצווה לאבד את „כל המקומות אשר עבדו שם הגויים... את אלהיהם על ההרים הרמים... ותחת כל עץ רענן" (דב' יב, ב) ואוסרת על עבודה כיוצא בה אף כשהיתה מכוּונת לה' (שם יב, ד) מחשש שע"י עבודה מסוג זה יתקרב העם לדרכיהם של עובדי־האלילים (שמ' לד, יב— טו, שופ' ב, א—ד). אעפ"כ מסתבר, שבאותו זמן נתייחדו לעבודת־ה' גם כמה במות קדומות ואחת מהן היתה, אפשר, הב' שבגבעון (וע"ע גבעונים). כמו־כן שימשה לפעמים הב', שהוקמה להקרבת זבחים לה', גם לצורך הפגנה נגד האליליים (כמו בימי גדעון, שופ' ו, כה—לב, ובימי אליהו, מל"א יח, כ—לב) וגם כמרכז ליראי ה' (שמו"א ט, כב). לפי עדותו של ספר מלכים, נמצאו ב" בסוף ימיהם של מלכי־ישראל בכל ערי־ישראל, „ממגדל נוצרים עד עיר מבצר" (מל"ב יז, ט). אך באותו זמן עצמו גברה גם ההתנגדות לב" מצד הנביאים:



שרידי־במה שנחשפו במגידו, מתקופת הברונזה הקדומה (סוף האלף השלישי לפסה"נ). הקטרים: 10 מ' ו־8.70 מ'. מתוך Megiddo, II, Univ. of Chicago, 1948

עמוס (ז, ט), הושע (ד, יג, טו; ח, יא, יג; ט, טו; י, ח). ישעיהו (יז, ח; וע' נז, ה ואילך), מיכה (א, ה) וירמיהו (ב, כ; ז, לא; יז, ג; יט, ה); וזהו גם יחסו של אחד ממזמורי תהילים (עח, נח). הב" נראו לנביאים כ„במות אָוֶן, חטאת ישראל" (הוש' י, ח). ביטוי חריף להתנגדות זו ניתן ביחוד בספר מלכים. בעל ספר זה דן כל מלך ומלך מבחינת יחסו אל פולחן־הב". „רק הבמות לא סרו, עוד העם מזבחים ומקטרים בבמות" היא מליצה חוזרת בספר זה כמעט ביחס לכל המלכים, ובכללם אלה שעשו את „הישר בעיני ה'" (מל"ב יב, ד; יד, ד; טו ד, לה, והש' טז, ד). הב" היו, לפי בעל ספר מלכים, גם אחת מן הסיבות לגָלותו של ישראל (מל"ב יז, ט וגו'). נסיונות להסרת הב" כבר נעשו בימי אסא ויהושפט, אך רק בימי יאשיהו בוטלו הב" כליל; יאשיהו טימא את כל המזבחות, שהיו ביהודה „מגבע ועד באר שבע", נתץ את כל הב" האליליות, שהיו ביהודה ובשומרון, והרג את כל „כהני הבמות" שבשומרון (כלומר את הכוהנים האליליים, שהיו עפ"ר סריסים) וביהודה (מל"ב כג).

על סיבותיה של מלחמה חריפה זו בב" — לאחר שהיתה קיימת ללא הפרעה במשך זמן ארוך — כבר עמדו הקדמונים. המחקר החדש, ביחוד זה שקשור בשמו של וֶלְהַאוּזֶן (ע"ע), מניח, שמתחילה היתה העבודה בב" לא רק כשרה בעיני הדוגלים בתורת־ישראל, אלא אף היתה דרך־העבודה היחידה, שהיתה מקובלת עליהם — מה שמשתקף אף בספר הברית (שמות כ, כא—כב; שם כד, ד וגו'). התפתחותה של המלחמה בב" היתה קשורה, לפי השקפה זו, בהתנגדותם של הנביאים להעלאת קרבנות — ללא הבדל מקום. אבל מכיוון שלְבַטל עבודה זו מעיקרה לא יכלו, השתדלו, לכל הפחות, לצמצמה ולרכזה במקום אחד — בירושלים, הואיל וע"י כך קל היה להשגיח, שלא תתקשר במנהגים אליליים. דבר זה נתאפשר אחר חורבן שומרון, כשהישוב היהודי־ישראלי צומצם לארץ־יהודה הקטנה בלבד. בהשפעתו של ספר דברים (שנכתב לפי אותה השקפה באותו זמן ולאותה תכלית), הרס יאשיהו את הב".

בניגוד להשקפה זו יש להניח, שהמלחמה בב" באה לא מתוך המלחמה בקרבנות, אלא מתוך החשש לעבודה־זרה ונימוסיה. בדומה לזה נתרכזה כל השחיטה באוהל מועד (ויק' יז) מחשש עבודת־השעירים (השוכנים, לפי האמונה העממית, במדבר — ישע' יג, כא). נראה, שהנביאים נלחמו בב" לא מתוך כוונה למעט את עבודת־הקרבנות, אלא מתוך השאיפה להעמידה על טהרתה. הב" נעקרו מפני שהמלחמה באלילות לא היתה עתידה להצליח, אלמלא בוערו הללו תחילה.

התלמוד מבחין בין הזמן, שבו היו הב" מותרות, ובין הזמן, שבו היו אסורות; עד שהוקם המשכן במדבר היו הב" מותרות ועבודת־הקרבנות היתה מוטלת לא על הכוהנים אלא על הבכורות (בבלי זבחים קט"ז, ב'; תוס' קרבנות י"ג, א'; ירו' מגילה ע"ב, ב'), ואילו משעה שהוקם המשכן היו הב" אסורות; כשבאו ישראל לארץ והמשכן היה בגלגל והארון היה במחנה (במשך תקופת־הכיבוש) הותרו הב" שוב (אין איסור ב" אלא „כל זמן שהארון מבפנים"); כשבאו לשילה (יהו' יח, א), והמשכן והארון חזרו להיות יחד, נאסרו הב" שוב. משחרבה שילה (והארון היה במקום אחר: בקרית־יערים ובירושלים) חזרו והתירו את הב". משהועבר הארון לירושלים נאסרו הב", ושוב לא הותרו אלא במקרים יוצאים מן הכלל, „להוראת שעה", ע"י נביא או מלאך (כמו שאנו מוצאים בסיפור על גדעון, או על נבואת אליהו בהר־הכרמל). בזמן שהיו הב" מותרות היו מבחינים, לדעת התלמוד, בין ב' גדולה — במת ציבור (סימנה: „אהל מועד נטוי כדרכו, אין הארון נתון שם" — תוס' זבח' י"ג, י"ט — כפי שהיה הדבר בגלגל, בנוב ובגבעון) — לבמת יחיד, שאדם עושה „על פתח חצרו ועל פתח גינתו" ו„בראש גגו". ב' גדולה דינה כמשכן וכמקדש: אינה כשרה אלא בכוהנים ומקריבים בה כל קרבנות־ציבור; ואילו ב' קטנה אין מקריבים בה אלא עולה ושלמים והכל כשרים להקריב.

לפי התלמוד דשאים גויים, הואיל ואין הם מצווים על שחוטי־חוץ, לבנות להם ב". „כל אחד ואחד בונה לו ב' לעצמו ומקריב עליה כל מה שירצה". לישראל אסור לסייעם ולעשות שליחותם אבל מותר להורותם (זבח' קט"ז, ב'). רבי נתן לאנטונינוס הוראות כיצד לבנות מזבח־קטורת ולהקטיר קטורת (ירו' שם), ורבה הורה לשני גויים כיצד להעלות קרבן, ששלחה אמו של שבור II — איפרא הורמיז (בבלי זבחים שם). ב', שנבנתה קודם איסור הב", אסור, לדעת התלמוד, להרסה, הואיל ואין קדושתה בטלה.

וע"ע דברים.

ג. טורטשינר, במה, ידיעות החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה, 1934; צ. קארל, מציאת ספר התורה בימי יאשיהו, תרביץ, שנה כ"ב, ספר ג'—ד', 129–135; ח. ז. ריינס, כהנים ונביאים, תש"ב, 45–58; יחזקאל קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, ח"א, תשי"ד[2]; שלום זמירין, יאשיהו ותקופתו, תשי"ב, 37–62.

י. מ. ג.

בֶּמֶה, יַעֲקֹב — Jakob Boehme — (1575, על־יד גֶרְלִיץ — 1624, גרליץ), תֵאוֹסוֹף פרוטסטאנטי, שזכה לכינוי „הפילוסוף הגרמני" (philosophus teutonicus). ב', שהיה בנם של עובדי־אדמה, למד בצעירותו את מלאכת־הסנדלרות.

לאחר שנדד במשך שבע שנים ממקום למקום כמתמחה במקצוע, התיישב סמוך לשנת 1600 כרב־אומן בגרליץ, שבה גם הקים משפחה. באותה תקופה התחיל חוזה חזיונות וטוען, שזכה להתגלותו של אלוהים; הוא התעמק בכתביהם של בעלי־מסתורין ואלכימאים, ובשנת 1612 סיים את חיבורו Aurora, oder die Morgenröte im Aufgang („אורורה, או עליית־השחר"), הכולל את חזיונותיו ודעותיו התאוסופיות. לחיבור זה נמצאו קוראים־מעריצים מרובים; אך ב' נרדף ע"י הכמורה שבעיר־מושבו משום דעותיו האפיקורסיות על טבע־האלוהים, וכה"י של חיבורו הוחרם. אע"פ שהכנסיה גם אסרה עליו לחבר חיבורים חדשים, לא עברו שנים מועטות וב' התחיל כותב שוב. מ1618 עד מותו חיבר כ30 כתבים, שבהם דן — בלשון כבדה ומקורית ובאמצעות מושגים מעולם־האלכימיה — בטראגיות שבהוויה ובמהותה של הנפש. בסוף ימיו הוכרו דעותיו כמתאימות לרוח הפרוטסטאנטיות. אך עוד קודם לכן הוברחו כה"י שלו (או העתקים מהם) להולאנד, שבה היה לו חוג־חסידים, שגדל והלך. כאן אף יצא לאור החיבור הראשון של ב', שנדפס בחייו — Der Weg zu Christo („הדרך אל המשיח"), 1624.

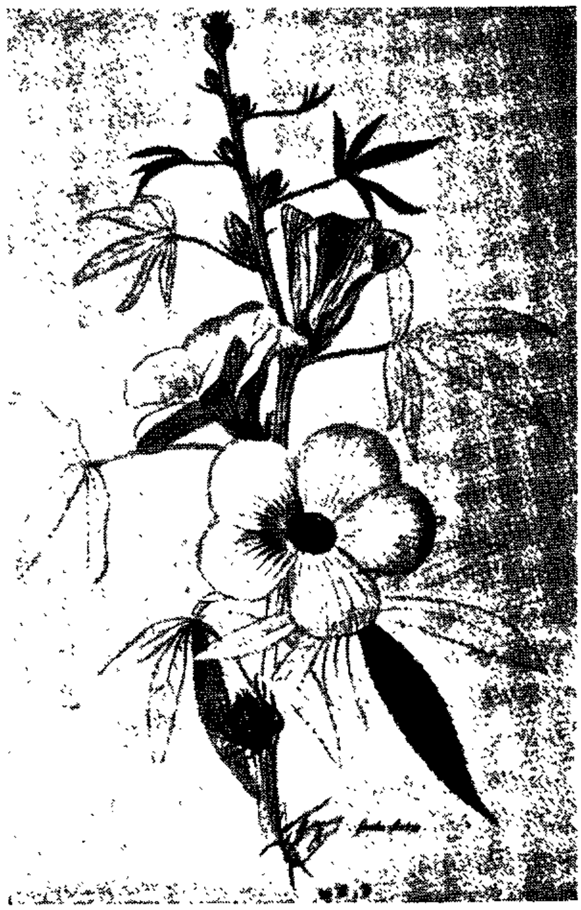
רעיונותיו המיסטיים של ב' עוררו הדים בחוגים רחבים בגרמניה באמצעות שיריו של אנגלוס סילזיוס (ע"ע). אך במשך 100 שנה ויותר נחשב ב' כמיסטיקן מחוסר הגות יסודית. שינוי בהערכתו בא בתקופת הפילוסופיה הרומאנטית, שראתה בו אחד מן הגילויים האפיינים של הפילוסופיה הלאומית של גרמניה. בצידם של שלינג והגל, עסק בביאור כתביו ביחוד פראנץ פון באדר. כיום נחשב ב' כהוגה־דעות בעל משמעות בתולדות הזרם הפאנתאיסטי.

הרעיונות העיקריים, המסתמנים במחשבתו של ב', הם: האלוהים מקורו בתהום היולית (Urgrund או Ungrund), שאין בה הבחנה הכרתית בין טוב לרע; היקום הוא תוצאה של שאיפת האל להוויה — שאיפה, שהיא טראגית מעיקרה משום הסתירות שבתכונותיו; אך יסוד החיים ויסוד התנועה הם בסתירות אלו. ב„התפתחות" (אצל ב': Auswickelung) של הטבע האלוהי מתגלות שבע תכונות — מהן טובות, מהן רעות, ותכונה אחת אמצעית, שמגשרת אותן; תכונות אלו משתקפות גם בטבע הדומם ובאדם; אם האדם מפתח מתוך רצונו את שאיפת ההתגברות על הניגודים שבטבעו, מסייע בידו „כריסטוס", שהוא ההתגלמות של התכונה המגשרת שבטבע־האל.

מהולאנד, שבה יצאו רוב כתביו של ב' ב1634—1642 (קצתם בתרגום וקצתם במקורם), עברה, כנראה, תורתו לאנגליה; גם כאן ניתרגמו כתביו ע"י אגודות מיוחדות, הבמניסטים (Behmenists), שנתמזגו במרוצת־הזמן עם הקויקרים; וכן נוסדה באנגליה ב1697 אגודה של חסידיו בשם „האגודה הפילאדלפית". חיבוריו ניתרגמו גם לצרפתית ולאיטלקית. משום הקושי הכרוך בהבנתם יצאו כמה מבחרים מספריו העיקריים: „מקראות ב'" (Das B.-Lesebuch) בעריכת פ. האנקאמר, 1925, ועוד; מהדורה שלמה של כתביו (ב11 כרכים) יצאה ב1942—1955.

P. Hankamer, *J. B., Gestalt u. Gestaltung*, 1924; W. E. Peukert, *Das Leben J. B.s*, 1924; H. Bornkamm, *Luther und B.*, 1925; W. Struck, *Der Einfluss J. B.s auf die englische Literatur des 17. Jahrhunderts*, 1936; H. Grunski, *J. B.*, 1955.

פ. נ.



במיה קנבית (Hibiscus cannabinus)
ציור בצבעי־מים, נאורג ארט [Ehret], 1742

בַּמְיָה (Hibiscus), סוג־צמחים משבט הַבַּמְיִים שבמשפחת החֶלמיתיים (ע"ע); סוג אחר משבט זה היא הכֻּתְנָה (ע"ע).

הב' מונה כ200 מינים טרופיים. החשוב שבהם — הב' הנאכלת (H. esculentus), צמח־תועלת שמוצאו מחבש. זהו צמח עשבי חד־שנתי, זקוף, מסתעף, שגבהו מגיע עד 2 מ'. העלים הם דמויי־כף, בעלי 3—10 אונות; הפרחים בודדים, וצבעם צהוב עם כתם אדום במרכזם; הפרי הֶלְקֵט מזוּוָת, שארכו 12—30 ס"מ, והוא מכיל זרעים ירוקים־כהים. — את הב' מגדלים בארצות טרופיות ותת־טרופיות, ביחוד בהודו, בשתי צורות: 1) זן בעל גבעול נמוך וענף, שפריו משמש ירק למאכל. ההלקטים נאספים בלתי־בשלים, קודם שהעלו סיבים. הם נאכלים מבושלים, כתבלים, או בשימורים בתוספת מיץ־עגבניות; הפריקרפ הרירי משמש להצמגת מרקים. ערכה התזוני של הב' אינו מרובה, אך היא עשירה בקארוטין ובוויטאמין C. הזרעים מחזיקים כ20% שמן, שמשמש תחליף לשמן־זית, ובזרעים הקלויים משתמשים בארצות־המזרח כתחליף לקפה. 2) זן בעל גבעול ישר ומעוט־הסתעפות, שמסיביו מכינים חבלים, חוטי־קשירה ואף נייר. — העלים והגבעולים של הב' משמשים מזון לבהמות. — תרבות הב' הוכנסה לאירופה ב1216. בא"י אין הב' רווחת, אך בשנים האחרונות נתרחב שטח גידולה.

מינים אחרים של ב' הם: ב' קַנָבִית (H. cannabinus), שמגדלים בעיראק, פרס, הודו, יאווה, סודאן ועוד כצמח־מטווה, שסיביו משמשים תחליף ליוטה; עליה הצעירים נאכלים כירק, ומזרעיה מפיקים שמן לתעשיית־סבון וגם

למאכל. צמח זה, שנקרא בערב' جلجلان, הוא, אפשר, הגלגילון הנזכר במשנה (עד' ג'—ד'). — ב' אדומה (H. sabdariffa), שמגעת לגובה של 2½ מ'; מגבעוליה מפיקים סיבים של „פשתת־רוזֶל" (Roselle) לתעשיות של שקים וחבלים ושל נייר, ומפירותיה הבשרנים החמוצים — את המשקה רוזל. — H. abelmoschus (מערב' „אבי־המושק"), שמולדתו היא הודו ותחום־גידולו העיקרי בזמננו — מארטיניק, מכיל בזרעיו שרף ריחני, שמשמש בתעשיית־הבשמים. — הב' הנאָה (H. rosa-sinensis) מגודלת גם בא"י כשיח־נוי משום פרחיה הגדולים האדומים־ורודים (לפעמים לבנים או עקודים); בסין מפיקים מהם חומר־צבע לצביעת גבות־העיניים ועור־הנעליים. — H. tiliaceus, שיח או עץ, מן הצמחים הנפוצים ביותר באיי־אוקיאניה; בעל גבעול עבה מאוד, עשיר בחמרים ריריים. הפולינזים משתמשים בסיביו להתקנת כובעים ולקשירת סיגרים ובעצו הקל לבניית סירות.

י. ס.

בָּמִיָן (باميان, Bamian), עיירה באפגאניסטאן, כ125 ק"מ צפונית־מערבית לקאבול. — ב' יושבת בחבל שבט־הַזארה, בעמק שבו עובר נהר סאר־חאב, בגובה של 2,600 מ' מעל פני־הים. צפונית לב' נמצא המעבר הנקרא על שמה, מעבר־ב' — שבהרי הינדוקוש, שבו עוברת הדרך מקאבול לעמקו של נהר אַמוּ־דַרְיָה — לפָנים קו־החיבור בין בַּקְטְרִיָה (ע"ע) ההלניסטית והודו. ב' מפורסמת בעתיקות מרובות מן התקופה הבודהיסטית באפגאניסטאן (מן המאה ה2 עד ה8). בסביבותיה יש מאות מערות, ששימשו מקומות־מגורים לנזירים בודהאיים, ובכמה מהן נשתמרו גילופים ופסילים, שמעידים על מזיגה של אמנות הלניסטית והודית־בודהאית. מן הפסלים שנשתמרו בסביבות־ב' מפורסמים שני פסלי בודהא, שמתארים אותו כשהוא עומד. פסלים אלה נחצבו מן הסלע; גבהם: 35 מ' ו53 מ', ולראשיהם עולים בכבש. פסלים קטנים מאלה מתאדים את בודהא כשהוא יושב. טיח־גבס מכוייר באופן אמנותי ומוזהב כיסה בעבר פסלים אלה. עולה־רגל סיני הסִיאַן־צאנג הניח אחריו את תיאור המקום וקדשיו משנת 630. באותה תקופה היתה ב' עיר־הבירה של אחת מממלכות ההונים הלבנים; ב1164—1214 היתה בירה של שושלת מוסלמית מבית גורי. ב' העתיקה נחרבה ב1222 על־ידי גֶ'נגיז־חאן, והעיירה שבזמננו בנויה ק"מ אחדים ממערב לחרבותיה. החרבות, המושכות אליהן תיירים, נחקרו ב1923 ע"י הצרפתים פושֶה וחבריו.

בֶּן, אַפְרָה — Aphra Behn — (1640 — 1689), מסַפרת אנגלית. ב' היתה בתו של ג'ון אֵמיס (Amis) מווּיי (Wye) שבקֶנט; נראה, שילדותה ונעוריה עברו עליה בסוּרי־נאם, במקום שפגשה, לפי דבריה, את המעניין ביותר בגיבורי־סיפוריה, אורונוקו. לפי השמועה נישאה ב1658 לסוחר לונדוני ממוצא הולאנדי בשם ב', שמת כשהיתה בת 26. בקיץ 1666 פעלה באַנטוורפן כסוכנת חשאית של המלך צ'ארלז II. לאחר שנה היתה שוב באנגליה, וייתכן שישבה זמן־מה בכלא משום שלא יכלה לשלם את חובותיה. ב1670 כבר עסקה בפעולה ספרותית ואף היתה האשה האנגליה הראשונה, שנתפרנסה מן הספרות. היא חיברה 12 נוֹבֶלוֹת, 19 מחזות, שירים מרובים וכתבים שונים אחרים וזכתה לכינוי „אַסטרֵיאָה שאין דוֹמֶה לה" (The Incom-parable Astraea). קברה נמצא באגף המזרחי של מנזר־וֶסטמינסטר.

יצירתה הראשית, שנחשבת ליצירת־מופת, היא הנובלה Oroonoko, or the Royal Slave („אורונוקו, או המלך־העבד"), שנתפרסמה סמוך ל1678; בסיפור זה, שעלילתו מתרחשת בסורינאם, מגוללות קורותיהם המעציבות של הנסיך הכושי היפה והמשועבד אורונוקו ושל אהובתו החינ־נית אִימוֹינְדָה. ב' אינה מַטַחת דברים נגד העבדות כמוסד, אך היא מבעת אהדה חמה לסבלותיו של אורונוקו כיחיד, והיא קדמה לרוסו במה שהעמידה זה מול זה את האצילות והתמימות של הילידים עם השחיתות והאכזריות של נוצרים תרבותיים מבני־אירופה.

שאר סיפוריה הם מזיגה של רֶאַליזם עם רגשנות ודמיו־ניות יתרות: הם ראויים לצִיוּן בעיקר משום שסייעו בסלילת דרכו של הרומאן במאה ה18. מחזותיה ושיריה הם אפייניים לחיבורים ממדרגה שניה של תקופת הרֶסטוראציה — מחוכ־מים, מתוכננים היטב ושטחיים.

ב1915 נתפרסמה הוצאה חדשה של כתביה בששה כרכים, בעריכתו של מונטֶגיו סאמֶרז (Summers).

V. Sackville-West, *A. B., 1927*; H. G. Platt, *Astraea and Celadon*, in *PMLA*, 1934, 544–559.

ד. א. פ.

בֶּן־אָבִ"י, אִיתָמָר (1882, ירושלים — 1943, איסט אוֹרַנג', אה"ב), עיתונאי עברי ועסקן ציוני; בנו של אליעזר בן־יהודה (שראשי־התיבות של שמו מהווים בצירופם את המלה „אב"י" שבשמו של ב'), ע"ע. ב' היה הילד הראשון בזמן החדש, שלשון־אמו היתה עברית, ועוד בנערותו התחיל מפרסם בעיתונות העברית, שערך אביו, מאמרים, סיפורים ושירים. ב1903 השתתף בתַחרות ספרותית של העיתון היומי „הצופה" בוואַרשה, וסיפורו „המכתב" זכה להכרה מטעם חבר־השופטים (לווינסקי, פרץ וקלוזנר) ונת־פרסם בקובץ של סיפורי־התַחרות לקבלת־הפרס (וארשה 1903). ב' למד בביהמ"ד למורים של כי"ח בפאריס ובמכון למדעי־המזרח של האוניברסיטה בברלין. כשחזר לארץ (1904) התחיל משתתף בעריכת העיתונים של בן־יהודה, „הצבי" ו„האור", והכניס לתוכם מרוחה של העיתונות האי־רופית והאמריקנית באותם הימים. בתקופת מלחמת־העולם I שהה עם בני־משפחתו באה"ב; אחר המלחמה חזר לא"י ויסד בירושלים ב1919 את העיתון היומי „דואר היום", שנערך על־ידיו עד 1929. מ1924 ואילך ערך גם את השבועון האנגלי־היהודי בירושלים Palestine Weekly, וכן שימש כתב ירושלמי של ה„טיימז" וה„דֵילִי מֵיל" בלונדון ושל כמה עיתונים צרפתיים. ב' הצטיין כנואם בכמה לשונות וביקר בארצות שונות בשליחותן של הקרנות הלאומיות וכן בשליחות מפעלי־ההתיישבות של בני־המושבות, שב' השתתף בייסוד אירגונם, „בני־בנימין". ב1939 יצא בשליחות הקהק"ל לאה"ב, וכאן מצא את מותו. ארונו הועלה לארץ ונטמן בירושלים.

ב' היה בעל מזג סוער ושאף לחידושים נועזים בשדה־המדיניות ובשדה־הלשון. בין השאר טען להחלפת הא"ב האשורי בלאטיני, שבאותיותיו פירסם את השבועון „דרור" ואת ספרו „אבי" (ביוגראפיה של א. בן־יהודה), והטיף (בשנות ה30) לחלוקתה של א"י לקאנטונים יהודיים וער־ביים. בכל הצעותיו, בַּמדיניות כַּבתרבותיות, בלטה שאיפתו לעשות את עם־ישראל עם עצמאי מבחינה מדינית וקשור לעמי־המערב מבחינה תרבותית. הביוגראפיה שלו נכתבה ע"י חמדה בן יהודה („נושא הדגל", 1944), ובסופה גם ניתן

מבחר ביבליוגראפי מכתביו בעברית ובלועזית. כן הוצא לזכרו קובץ בהוצאת המועצה של עיריית־נתניה (1947).

ג. א.

בֶּן־אֲבִיגְדוֹר — כינויו הספרותי של אברהם לֵיב שַׁלקוֹביץ — (1867, ז'אלודוק, פלך וילנה — 1921, קארלסבאד), סופר עברי מתקופת חיבת־ציון; מחלוצי המו"לות העברית המודרנית. למד בצעירותו בישיבות והכין עצמו לרבנות, אך עוד בבחרותו נעשה משכיל, התחיל לומד „חכמות חיצוניות" והתכונן לכניסה לאוניברסיטה באירופה המערבית. ב1887 בא לקובנה, שבה פעל הרבה כעסקן של „חובבי־ציון", ושם יסד אגודות ללימוד הלשון העברית ותולדות־ישראל. לאחר שישב זמנית בווילנה נשתקע ב1891 בוואַרשה, שבה שימש כמזכיר של אגודת „בני־משה" (ע"ע). בפעולתו הספרותית התחיל ב1889, שבה פירסם ב„המליץ" שני מאמרים בעניין יישוב א"י ואת הסיפור „אליקים המשוגע". ב1891 יסד בוואַרשה את ההוצאה של „ספרי־אגורה", ששמה לה למטרה להגיש לקורא העברי חוברות קטנות בספרות יפה מותאמות לציבור־הקוראים הרחב הן מצד לשונן הטבעית והקלה ותכנן העממי והן מצד מחירן הזול. „ספרי־אגורה" שימשו ביטוי לתנועת „המהלך החדש" בספרות העברית, שביקשה לחדש את פניה של ספרות זו ולהכניס לתוכה מדרכי האמנות הרֵאליסטית, שהיו מקובלות באותו זמן באירופה המערבית. ב„ספרי־אגורה" פירסם ב"א כמה מסיפוריו הראליסטיים („לאה מוכרת הדגים", „אהבה וחובה", „רבי שפרה"), רומאן היסטורי מזמן גירוש־ספרד: „לפני ארבע מאות שנה", ועוד. הצלחת „ספרי־אגורה" בשוק־הספרים עוררה את ב"א לייסד ב1893, יחד עם כמה מחבריו ב„בני־משה", את הוצאת „אחיאסף" בוואַרשה, ואף ערך את שלושת הכרכים הראשונים של „לוח אחיאסף" (תרנ"ד—תרנ"ו), שבהם פירסם אחדים מסיפוריו. כן השתתף באותו זמן ב„המליץ", ב„פרדס" (א') ובמאסף „הזמן", שהוציא עזרא גולדין. ב1896 נפרד ב"א מעל הוצאת „אחיאסף" והקים הוצאה חדשה בשם „תושיה", שהוציאה מאות ספרים, בעיקר בספרות יפה (מקורית ומתורגמת), והשתדלה לעודד כשרונות צעירים. בפעולתה של הוצאה זו נתבלט קו אָפייני ל„המהלך החדש": נטיה למַזג עבריות עם כלליות, טיפוח העניין בבעיות אנושיות־כלליות וריבוי התרגומים מלשונות זרות. ב1901 יסד ב"א שבועון משובח לבני־הנעורים בשם „עולם קטן", וב1904 חידש בווילנה את הוצאת העיתון היומי „הזמן", שיצא קודם לכן בפטרבורג. עבודתו כמו"ל בלעה את כל כוחותיו, ומשנוסדה „תושיה" המעיט ב"א בכתיבה. ב1913 יסד את הוצאת „אחיספר", שהוציאה כמה ספרים חשובים, וביניהם את הקובץ „נתיבות", שב"א השתתף בעריכתו. עם סיומה של מלחמת־העולם I תיכנן ב"א כמה תכניות למפעלים ספרותיים רחבי־היקף, שבטלו עם מותו הפתאומי בקארלסבאד, שלשָם בא להשתתף בקונגרס הציוני הי"ב.

ב"א היה מן הראשונים בספרות העברית החדשה, שהעמיד במרכז־סיפוריו לא בעיות של הציבור היהודי אלא של יחידים מישראל. את השקפותיו על הספרות העברית ואת תביעותיו ממנה (נאמנות למציאות היהודית, עממיות, התנגדות לסיגנון המליצי, קריעת חלון לספרות האירופית) ביטא ב"א בבהירות מרובה בסיפורו „מנחם הסופר", שבו גברה המגמתיות הפובליציסטית על הציוריות הטהורה. ואולם לא תמיד נשאר ב"א נאמן להשקפות אלו: הוא לא הדיר את עצמו גם מן האַלֶגוריה („שני חזיונות", על תחיית עם־ישראל ברוח דעותיו של אחד־העם, שגרם לפולמוס ספרותי בין ליליינבלום ובין אחד־העם), ובסיפורו ההיסטורי הנזכר, „לפני ארבע מאות שנה" (שיצא במהדורה מקוצרת לבני־הנעורים בשם „דון מיגואל", תרס"ז), רוֹוחת המליצה הפאתטית. ערכם הספרותי־האמנותי של סיפורי ב"א אינו גדול, אך מרובות זכויותיו כמחדש פניה של הספרות העברית וכמחדיר את היסוד האירופי־המודרני לתוכה בסוף המאה שעברה, וכן כחלוץ של המו"לות העברית החדשה.

בן־אביגדור (קובץ), 1916; י. פיכמן, בן־אביגדור, התקופה, י"ב (תרפ"ב), עמ' 477–480; י. ח. ברנר, כל כתבי, ח', תר"ץ, עמ' 458–459; פ. לאחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, ג', תרצ"א, עמ' 14–21; א. ר. מלאכי, מסות ורשימות, תרצ"ז, עמ' ק"נ–קנ"ו; ר. בריינין, כל כתבי, ג', ת"ש, עמ' 143–144; י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, IV, תשי"ד², 193–194; הנ"ל, מבוא ל„דון מיגואל", מהדורה חדשה, תש"ח; הנ"ל, קיצור תולדות הספרות העברית החדשה, 1954, עמ' 128–130.

ג. א.

בֶּן־אַבִּיר — כינויו הספרותי של אברהם רוזין — (1878, קרוצ'ה, פלך מוהילוב—1942, ניו־יורק), סופר ועסקן יהודי סוציאליסטי. — ב' היה בן לסוחר אמיד, שירד מנכסיו; נתחנך בנעוריו חינוך מסרתי ע"י סבו מצד אמו, הרב יעקב אהרנסון, ודודו הרב שלמה אהרנסון (ע"ע). כשהיה בן 16 נסע לאודסה כדי לעמוד בבחינות כאֶכּסטרן, וכאן נתפס לרעיונות הלאומיים והמהפכנים־הסוציאליסטיים, שהיו רווחים אז בציבור היהודי. מאודסה עבר למינסק ומשם לחַארקוב. אחר הקונגרס הראשון פירסם ב„המליץ" מאמר (מאמרו היחידי של ב' בעברית) בזכותה של הציונות המדינית מייסודו של הרצל ונגד תורתו של אחד־העם. ב1901 עבר לפאריס. כאן למד באוניברסיטה הרוסית החפשית (שבה הורו פרופסורים רוסיים בעלי השקפות ראדיקאליות, שהוכרחו לעזוב את רוסיה). כשחזר לרוסיה פירסם ב', אחר הפרעות בקישינֶב (1903), כרוז קורא לייסודה של מפלגה יהודית, שתמַזג בתכניתה את הרעיונות המהפכנים־הסוציאליסטיים עם מטרותיו הלאומיות של עם־ישראל. תכנו של כרוז זה — שהטיף לטריטוריאליזם סוציאליסטי, מצד אחד, ולאוטונומיה לאומית־מדינית של היהודים בארצות־מגוריהם, מצד שני — הונח לאחר מכן ביסוד מצעה של מפלגת־הפועלים היהודית הסוציאליסטית (י. ס.־סֶרפּ [Серп] ברוסית, או ה„סֵימיסטים"), שב' היה אחד ממייסדיה (1906). ב' גם נבחר לוועד המרכזי של מפלגה זו ונתמנה עורך בטאוניה (Серп ברוסית ו„פאָלקס־שטימע" ביידית). אחר מהפכת מארס 1917 היה פעיל במרכז „מפלגת־הפועלים הסוציאליסטית היהודית המאוחדת", שקמה מתוך איחוד מפלגת ה„סֵימיסטים" (י. ס.) עם מפלגת ס. ס. (מפלגה טריטוריאליסטית, שנסתעפה מן הציונות הפרולטארית), והיה מעורכי עיתונה היומי „די נייע צייט". באותה תקופה פירסם את הקונטרסים „בעיות־הקהילה" („קהילה־פראַגן", 1917 — על הקהילה כזרוע של האוטונומיה הלאומית) ו„בעיית־לשוננו" („אונזער שפראַכן־פּראָבלעם", 1918; שבו טען ב' — „מטעמים סוציולוגיים" — בזכות היידית). לאחר שבמפלגה „המאוחדת" גברה המגמה הקומוניסטית פרש ב' ממנה (1919), וב1921 יצא מרוסיה. שנה עשה בקובנה ואח"כ השתקע בברלין. ב1925 נתפרסם ספרו

„במערבולת החיים והמחשבה" („אין כאאס פון לעבן און דענקען") — אסופת מאמריו מן התקופה שלאחר המלחמה על בעיות סוציאליסטיות, ביחוד ויכוחיו עם הקומוניזם. ב1925/27 ישב ב' בא"י בלא שהיה פעיל בחיים הציבוריים. ב1927 חזר לברלין. משם עבר (ב1933) לפאריס, ולאחר כיבוש צרפת ע"י הנאצים (1940) הגיע לאה"ב. גם בעשור האחרון לחייו הוסיף ב' להטיף לטריטוריאליזם; אך עיקר פעלו בתקופה זו היה השתתפותו בעריכת האנציקלופדיה הכללית ביידית („אלגעמיינע ענציקלאפעדיע"), מתחילה בפאריס ואח"כ בניו־יורק, שבה גם פירסם שורה של ערכים גדולים.

ש. כ.

ר' בְּנָאָה (בְּנָיָה), מחכמי א"י בסוף תקופת־התנאים ובתחילת תקופת־האמוראים. ישב בטבריה (בראשית המאה ה3 לסה"נ). רוב דבריו נמסרים בתלמוד ע"י תלמידו ר' יוחנן (ע"ע), אבל כמה מהם הובאו גם בקבצים של ספרות־התנאים. המאמרים, שנשתמרו ממנו, הם בעיקר בתחום־האגדה, כגון: „כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים" (תענית ז', א'); „תורה מגילה מגילה ניתנה" (גטין ס', א'). האגדה התלמודית מספרת על חכמתו של ר' ב', על בינתו ברמזים וחידות ועל כשרונו השיפוטי, שבזכותו נתמנה כדיין ע"י השלטונות הרומיים (ב"ב נ"ח, א'). לר' ב' מיוחסת התקנה, שלפיה כל דיין, שהועמד לדין, אפילו בדיני־ממונות, ויצא חייב, אינו ראוי לשמש דיין (ב"ב נ"ח, א'—ב'). בדומה לתקנה זו אנו מוצאים גם במשפט הרומי, ולדברי הביוגראף של הקיסר אלכסנדר סֶוֶרוּס, הנהיג הקיסר את החוק הנידון בהשפעתם של היהודים (Vita Al. Sev. XLV, 7). ב' השתדל לציין מערות־קברים כדי שידעו להיזהר מפני הטומאה — מה ששימש נושא לכמה אגדות עליו, כגון זו שלפיה ביקר את קברו של אדם הראשון וכד' (ב"ב נ"ח, א'). לר' ב' היה בית־מדרש בטבריה, שהתקיים, כנראה, גם אחר מותו ור' יוחנן תלמידו היה דורש בו (ירושלמי, שבת, פי"ב, ה"ג [י"ג, ג']). יש משערים, שבחירתה של טבריה כמקומה של הישיבה המרכזית בא"י נעשתה בהשפעת העובדה, שבעיר זו היתה קיימת הישיבה של ר' ב'.

ב. ז. בכר, אגדות התנאים, ב'; א. היימן, תולדות תנאים ואמוראים, תר"ע, ערך ר' בנאה.

בֶּן־אָמוֹזֵג (Benamozegh), **אֵלִיָּהוּ בֶּן אַבְרָהָם** (1823, ליוורנו — 1900, שם), מחבר ספרים בחקר דת־ישראל ובפרשנות־המקרא. שימש רב ודרשן בליוורנו ומורה בבית־המדרש לרבנים באותה עיר. מחיבוריו העבריים יש להזכיר: א) „אימת מפגיע על ארי", ביקורת על טענותיו של ר' יהודה אריה ממודנה בספרו „ארי נוהם" נגד ספר הזוהר וחכמת־הקבלה (ליוורנו תרט"ז); ב) „גר צדק", הערות וביאורים לתרגום אונקלוס (שם תרי"ח); ג) „נר לדוד", פירוש לספר תהלים (שם תרי"ח); ד) „אם למקרא", ביאור לחמשת חומשי־התורה, כולל חקירות והערות על־פי חכמת־הלשונות, מדע־הקדמוניות וההיסטוריה של ארצות־המזרח (פאריס וליוורנו תרכ"ב—כ"ה); ה) „טעם לשד", השגות ותשובות לספר הויכוח של שמואל דוד לוצטו (ע"ע) על חכמת־הקבלה ועל קדמות ספר הזוהר (ליוורנו תרס"ג); ו) „יענה־באש", על איסור שריפת־המתים לפי המקרא והתלמוד (שם תרמ"ו; מהדורה שניה: תרס"ו); ז) מבוא כללי לתורה שבעל־פה, לתועלת תלמידי בית־המדרש לרבנים בליוורנו (נדפס בירחון „הלבנון", ירושלים, 1864, עמ' 73 ואילך). באיטלקית ובצרפתית פירסם ב': א) Storia degli Esseni („תולדות כת־האיסיים", אוסף הרצאות), 1865; ב) Morale juive et morale chrétienne („המוסר היהודי והמוסר הנוצרי", בצירוף עיונים על עיקרי האיסלאם), פאריס, 1867; מהדורה שניה: פירנצה, 1925, בצירוף הקדמה מאת דאנטה לאטס על חיבוריו של ב'; הוצאה מתוקנת בצירוף ראש־דבר מאת יהושע יהודה (בּוֹדְרִי־נֶשָׁטֶל [Boudry-Neuchâtel], 1946); ג) Israel et l'humanité („ישראל והאנושות"), שבו הצביע ב' על גילויים של מגמה אנושית כללית בעיקרי־הדת, בחוקים, בעבודת־האלהים ובהיסטוריה של עם־ישראל; „פתח דבר" לספר זה נתפרסם בליוורנו 1885; מהדורה שלמה, שמכילה גם מחקר על בעיית הדת האוניוורסאלית, יצאה בפאריס 1914, בצירוף הקדמה של יאסינת לואזון [Hyacinthe Loyson]; ד) Teologia dogmatica e apologetica („תאולוגיה דוגמאטית ואפולוגטית" — חכמת־האלהות, הכוללת תורת שרשי־האמונה ושיטת הסניגוריה עליהם, כרך א', ליוורנו 1877). אפיינית לכתביו של ב', ביחוד בתחום של פרשנות־המקרא, היא הבלטת חשיבותה של תורת־הקבלה בהגות הדתית של היהודים.

בהשפעת אישיותו וכתביו של ב' קיבל עליו הסופר הצרפתי הקאתולי אֶמֶה פַּלְיֶר (ע"ע) את דת־ישראל.

ש. י. פין, כנסת ישראל ג' ע"ב; ז. ציטלין, קרית ספר (BHPM), עמ' 19; י. א. בן־יעקב, אוצר הספרים, תרל"ז־תר"מ, עמ' 35 סי' 678, עמ' 398 סי' 178; דנטה לטס, „אני מאמין" של פילוסוף יהודי — החכם אליהו בן־אמוזג, תש"ג; G. Lattes, *Vita e opere di Elia Benamozegh*, 1901; U. Cassuto, *Gli studi giudaici in Italia negli ultimi cinquant' anni*, 1913, 4–6; A. Pallière, *Le sanctuaire inconnu*, 1926; J. A. Maynard, *Elijah Benamozegh's Message* (in *Jewish Institute of Religion Quarterly*, vol. 4 [1928], p. 15–19).

מ. נ. צ.

בֶּן־אֵפֶר, ע"ע **דְּנָנִיִּים**, עמ' 965.

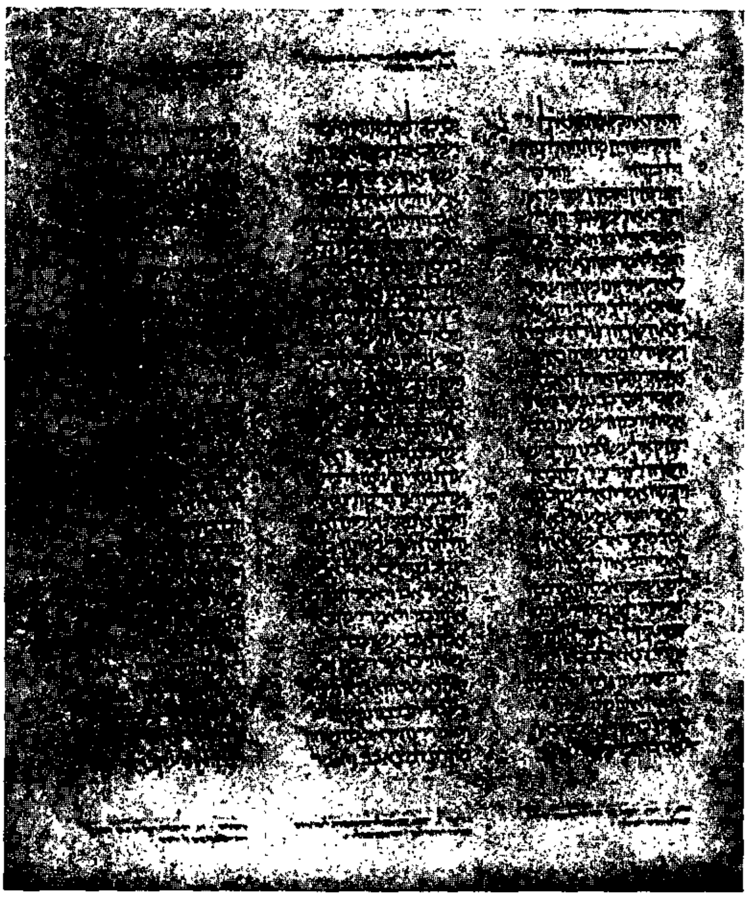
בֶּן אָשֵׁר, אַהֲרֹן (המכונה בערבי' אבו סעיד), האחרון והחשוב במשפחה של בעלי־מסורה, שפעלה בטבריה במשך שישה (או חמישה) דורות רצופים, מן המחצה השניה של המאה ה8 ואילך. ב' חי במחצה הראשונה של המאה ה10 כפי שאפשר להסיק בעקיפים מן הרשימה ב„כתר" (כ"י של המקרא), השמור בקהילת־חַלֶּב שבסוריה. לפי רשימה זו ניקד ב' ו„מסר" את ה„כתר" של חלב (ז"א רשם בו את המסורה), שנכתב ע"י שלמה בן בויאעא — „סופר מהיר" נודע, שספר־תורה אחר, שנכתב על־ידיו (כיום: בספריית לנינגראד, מצחף 17, האוסף השני של פירקוביץ), נוקד ו„נמסר" ע"י אחיו בשנת 930. כן ידוע לנו, שבשנת „אש לממלכת יונים" (=989) כבר לא היה ב' בחיים, כי סופר כה"י של ספר הנביאים הראשונים, השמור אף הוא בלנינגראד (מצחף מס' 39, מן האוסף השני של פירקוביץ), מזכיר את שמו בתוספת: „נוחו בגן עדן". ב' היה, איפוא, בן דורו של סעדיה גאון, וכנראה, גדול ממנו בשנים. נגדו כתב רס"ג את התשובה „אֶשָּׁא מְשָׁלִי", שהיא כתב־פולמוס נגד דעות־הקראים.

השאלה, שהיתה שנויה במחלוקת במאה הקודמת, אם ב' היה קראי, הוכרעה בזמננו לחיוב לאחר שנתגלתה התשובה הנזכרת של רס"ג, שזכרה כבר בא בהשגותיו של דונש על רס"ג (עמ' 21, מס' 72). מתוך תשובה זו ברור הדבר, שב', איש־ריבו של רס"ג, היה מן העוסקים במסורת־המקרא וזהותו

עם אהרן בן אשר, איש־המסורה המובהק, נראית ע״י כך מוכחת. מתוך הנחת קָרָאוּתוֹ של ב׳ מסתברות יותר השקפותיו על ספרי־המקרא ומידת סמכותם לגבי ההלכה (למשל, דקדוקי הטעמים, §3: „סדר הנביאים... שלום התורה כמעמד התורה ולמדים ממנו הוריה כתורה״) ועל הניקוד — השקפות, שהן נעוצות בהלכה הקראית. מתוך מקבילות סיגנוניות ורעיוניות, שעולות מ„מחברת בן אשר״ (עי׳ להלן), משירת־הגפן של אביו ומרשימה, שצירף אביו לכ״י של ספרי הנביאים, שכּתבוֹ „לקץ שמונה מאות שנה ועשרים ושבע שנים לחורבן הבית השני״ (ז״א ב895; שמור בקאהיר בביהכ״נ של הקראים), ניכר, שגם האב, משה בן אשר, היה קראי, וקרוב להניח, שהקראות באה להם כמורשה משפחתית. יצויין, שראש השלשלת, „אשר הזקן הגדול״, חי לפי המשוער במחצה השניה של המאה ה8, והיה איפוא בן דורו של ענן, מייסדה של כת־הקראים.

ב׳ נתפרסם עד מהרה כמוסמך ביותר באנשי־המסורה הטַבְרנים, וכבר ב989 — אפשר, כיובל שנים אחר מותו — מעיד סופרו של כ״י לנינגראד (מצחף מס׳ 39) על עצמו, לציון דיוק העתקתו, שכתב וניקד ומסר „מן הספרים המוגהים אשר [ניקד ומסר] אהרן בן משה בן אשר״. מכאן שספרים, שניקד ומסר ב׳, שימשו מ ו פ ת לאותו סופר, וּוַדאי אף לסופרים אחרים. הרמב״ם הוסיף לביסוס תהילתו של ב׳ ולהתפשטות סמכותו בישראל ע״י מה שסמך את ידו על מסורת ב׳ (אמנם רק בעניין הפרשיות הסתומות והפתוחות!) לפי כה״י של התנ״ך, שנמצא אז במצרים: „ועליו היו הכל סומכין לפי שהִגִיהוֹ בן אשר ודקדק בו שנים הרבה והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו (ז. א. כפי שמסרו) ו ע ל י ו סמכתי בספר התורה שכתבתי כהלכתו״ (יד החזקה, הל׳ ספר תורה, פ״ח, ה״ד). מקובל להניח, שהספר, שסמך עליו הרמב״ם, הוא הוא הספר הנמצא היום בחלב, וראיה לכך: דברי סעדיה בן דוד אלעדני בפירושו על יד החזקה (שם): „הספר שסמך עליו הגאון ז״ל עדיין הוא היום במדינת צובה והיא חלב ויסמוה אלתאג׳ (=וקוראים לו הכתר)... ומכתוב פי אכ̇רה (?) (=וכתוב בסופו) א נ י א ה ר ו ן ב ן א ש ר ש ה ג ה ת י ו וכו׳, ואני ראיתי וקראתי בו״ (כ״י של הבודלי־יאנה, Hunt. 372, דף קל״ח ע״ב; ע״פ P. Kahle, The Cairo Geniza, עמ׳ 58). אך קאסוטו, שעיין ב„כתר״ בחלב, הטיל ספק בכך (עי׳ P. Kahle, Vetus Testamentum, I, 164, 1951). אף אין ודאות גמורה בדבר, שב׳ ניקד ומסר את ה„כתר״ של חלב, שכן הרשימה שבכה״י, הנזכרת למעלה, נכתבה אחר מותו של ב׳ („ונקד ומסר... אדון הסופרים ואבי החכמים וראש המלמדים... היחיד בדורותיו מר רב אהרן בן מר רב אשר תהי נפשו צרורה בצרור החיים...״) ויש בה אי־דיוק בציון שלשלת אבותיו, ואילו דבריו של סעדיה אלעדני, שלפיהם כתוב בסוף הספר „אני אהרון וכו׳״, לא אושרו ע״י קאסוטו.

מסורת־ב׳ היא היום מסורת־המקרא המקובלת בישראל,



מכה״י של המקרא (ה„כתר״) השמור בחלב. מיוחס לאהרן בן אשר

אך אין פירושו של דבר, שהנוסח של המקרא במהדורות המצויות הוא בדיוק כפי שיצא מתחת ידו של ב׳. עיקר ההבדלים שבין המהדורות המצויות לבין עצמן וביגן לבין כה״י השונים, המוחזקים כתובים ונקודים לפי מסורת ב׳, הם בדרכי שימת הטעמים, וביחוד בדרך שימת המתג, בשוני השימוש בשוואים ובחטפים בצורות דיקדוקיות מסויימות — הבדלים, שאין בהם משום חשיבות בעיניו של הקורא הרגיל. הבדלים אלה נתהוו במרוצת־הדורות, עפ״ר מתוך זיקה לשיקולים דקדוקיים, שפעמים הם מוטעים. יתר על כן: הבדלים מסויימים בניקוד ובמסורה מצויים אף בכתבי־היד, שהם, לפי המקובל, ממוצאו של ב׳. מכאן — ומעדותו של מישָאֵל בן עוזיאל ב„ספר החילופים״ שלו — אנו למדים, שב׳ נקט בזמנים שונים דרכי־ניקוד שונות במלים מסויימות. מותר, איפוא, לומר, שכתבי־יד ממוצאו של ב׳ מעידים על שלבים שונים בהתפתחות שיטתו בניקוד.

ב׳ היה גם מראשוני המדקדקים וממניחי יסודותיו של הדיקדוק העברי. חיבורו „ספר דקדוקי הטעמים״ או „מחברת בן אשר״ (כפי שקורא לו רד״ק, בפירושו לשופטים ו, יט) הוא אוסף של כללים בדיקדוק ושל ידיעות במסורה, שהם שלובים זה בזה. חכמת־הדיקדוק עדיין אינה נראית כאן כמקצוע בפני עצמו. המעלה המיוחדת של חיבור זה היא מה שמתוך כללי־הדיקדוק שבו מתגלה הרקע הבלשני של מלאכת־הנקדנים, והניקוד מואר מתוכם. הספר נדפס לראשונה במקראות גדולות, מהדורה א׳ (1516/18), ולאחרונה, ב1879, במהדורה של בֶּר ושְטְרַק, שבה נערך החומר לפי סדר ענייני ובצורה שונה מזו, שבה נדפס במהדורה הראשונה.

עיקרו של הספר כתוב בסיגנון מליצי מחורז ובלשון שהיא רווחת בחיבוריהם של הפייטנים, להוציא חלקים מסויימים, שכוללים רשימות של מסורה בלבד, וקטעים אחדים אחרים. בדרך כלל יש להניח, שהקטעים, שלא נכתבו בסיגנון זה, לא משל ב׳ הם. אין לשונו של ב׳ נקיה מהשפעת הערבית, ביחוד במונחי־הדיקדוק.

הספר כולל שתי חטיבות: א) רשימות־מסורה בדומה לאותן שהן ידועות לנו מחיבורים אחרים, כגון „אכלה ואכלה" (ידוע, שאף ב׳ חיבר רשימות כאלו, ולא ברור, מה מתוכן נכלל בספר זה): הסעיפים 57—76 (להוציא 71) במהדורת בר ושטרק; ב) ענייני־דיקדוק, שהם נדונים אף היום בספרי־דיקדוק ללשון־המקרא: הסעיפים 4—56 ו71.

עיקרי הנושאים הדיקדוקיים שבספר הם:

(א) מתחומי תורת ההגה והכתב: כלי הדיבור ותהליכי הדיבור; מקומות החיתוך של ההגאים; ניקודן של אהח"ע; בגדכפ"ת קשות ורפות; הגיה כפולה של רי"ש (רי"ש דגושה ורפה); אמות הקריאה אוי"ה והשפעתן על הניקוד; התנועות (בלשונו: „מלכים"), סדרן כשלעצמן וחילופיהן בנטיות המלים; כללי השווא הנע והנח; האותיות וצורותיהן; טעמי־המקרא וכללי שימתם.

(ב) מתחומי תורת הצורות. ב׳ מבחין בין אותיות־יסוד לאותיות־השימוש. המושג „שורש" כהגדרתו מימי חיוג׳ (המאה ה10) אינו ידוע לו, אבל הוא משתמש במונח „נטע" לציין את צורת היסוד של מלה: הנטיה היא יציאת המלה מ„נטעה" הן ע"י סמיכות והן ע"י הצטרפותן של אותיות בוהכלמ"ש למלה. בהסכם עם ההשקפה המקובלת בדיקדוק הערבי הוא גוזר את צורות־הפועל (ה„זמנים") מן השם, וכך מונה ב׳ בנטיית־השם גם את הפועל („או זמן יפול על השם ויעשה פועל", §36). בפסקה קשה וסתומה בחלקה (§71) נמנים שמונה חלקי־דיבור („סדר המדבר"), והם: 1) השמות; 2) מלות־השימוש („האותות"); 3) הריבוי („קהל"; השווה דונש בהשגותיו על מנחם, הקדמה, עמ׳ 5, ב׳: „מת"ן לנקהלים"; 4) הפעלים („המלות" — verba); 5) הזמנים („התמורות", השווה שם, §36: „וכאשר תבנה אלה הזמנים על שם תמיר דרכו ונאמו בו"); 6) כינויים („הדבקות", והשווה דונש, שם: „סימן ל"ב לדבקים"); 7) המקורים („המצדירות"); 8) התמורה („עין הבדלה"). קביעה זו של שמונה חלקי־דיבור, לעומת הקביעה המקובלת של שלושה חלקי־דיבור, יש בה עניין משום ההקבלה שבה למה שאנו מוצאים בספרות־הדיקדוק היוונית.

ספר דיקדוקי הטעמים חשוב לא רק להכרת מנהגיהם המיוחדים של הנקדנים השונים והמגמות שהדריכום בקביעת הניקוד אלא אף להכרת עולמם הדיקדוקי הכללי של בעלי־המסורה המאוחרים, שהניחו את היסודות לבניין הדיקדוק העברי בדורות שלאחריהם.

ש. פינסקר, ליקוטי קדמוניות, תר"ך, עמ׳ ל"ב; י. ה. שור, „החלוץ", מחברת ו׳, תרכ"ב, עמ׳ 67 ואילך; אבן ספיר, ח"א, 1866, עמ׳ י"א—כ׳; ח"ב, 1874, עמ׳ קפ"ה ואילך; ב. ז. בכר, נצני הדקדוק, תרפ"ז, עמ׳ 27–41; ד. ילין, תולדות התפתחות הדקדוק העברי, תש"ה, עמ׳ 6–29; מ. צ. סגל, מבוא המקרא, ספר רביעי, תשי"ב[3], עמ׳ 896–899, ובייחוד שם, הערות 15, 17; ז. בן־חיים, תורת התנועות לרב סעדיה גאון, לשוננו, י"ח, תשי"ג, עמ׳ 92–94; ב. קלאר, בן אשר, מחקרים ועיונים בלשון השירה ובספרות, תשי"ד, עמ׳ 276–319; מ. ד. קאסוטו, ההוצאה החדשה של התנ"ך, „הארץ", ט"ז בניסן תש"ט (15.4.1949), עמ׳ 4; J. Fürst, *Geschichte der Karäerthums*, I, 1862, 112; H. Grätz, *Die beiden Ben Ascher und die Masora* (*MGWJ*, XX [1871], 1–12, 49–59); J. Baer u. H. L. Strack, *Die Dikduke Ha-Teamim*, 1879; W. Bacher, *Rabbinisches Sprachgut bei Ben Ascher* (*ZAW*, XV [1895], 293–304); J. Mann, *The Jews in Egypt and Palestine*, II, 1922, 43–49; P. Kahle, *Masoreten des Westens*, I, 1927; id., *The Cairo Geniza* (*The Schweich Lectures*), 1947; id., *The Hebrew Ben Asher MSS.* (*Vetus Testamentum*, I, [1951], 161–168); id., *The Ben Asher Text of the Hebrew Bible* (*Donum Natalicum H. S. Nyberg oblatum* [1955], 161–170); L. Lipschütz, *Der Bibeltext der Tiberischen Masoretenschule*, 1937; K. Levy, *Zur masoretischen Grammatik*, 1936; J. L. Teicher, *The Ben Asher Bible MSS.* (*The Journal of Jewish Studies*, II, [1950], 17–25).

ז. ב־ח.

בן בג־בג, תנא, כנראה בן המאה ה1 לסה"נ. באבות (ה׳, כ"ב) מובא פתגמו: „הפוך בה והפוך בה דכולה בה" (=הפוך בה והפוך בה [בתורה] — שהכל בה). פתגם זה מיוחס במקום אחר (אבות דר׳ נתן, פרק י"ב) להלל. בברייתות נמסרו כמה דברי־הלכה בשמו של ב׳ (עירובין כ"ז, ב׳ ועוד). בשאלה, אם מותר לאדם לעשות דין לעצמו, נמסר בשם ב׳: „אל תיכנס לחצר חברך ליטול את שלך שלא ברשות, שמא תראה עליו כגנב, אלא שבור את שיניו ואמור לו: שלי אני נוטל!" (בבא קמא כ"ז, ב׳). יש מזהים עם ב׳ את יוחנן בן בג־בג, ששלח שאלה אל ר׳ יהודה בן־בתירה בנציבין, והלה שיבח אותו כ„בקי בחדרי־תורה" (תוספתא, כתובות, ה׳, א׳). יש אומרים, שהיה גר (עי׳ חגיגה, ט׳, ב׳; תוספות ד"ה בר־הי־הי), ויש מזהים אותו עם אותו גר, שגיירו הלל.

ב. ז. בכר, אגדות התנאים, כרך א׳, פרק א׳; א. היימן, תולדות תנאים ואמוראים, חלק ב׳ (תר"ע), ערך יוחנן בן־בג־בג.

בן בטיח, ע"ע אבא סיקרא.

בנבנשת או בנבנשתי (Benvenist, Benveniste), שמה של משפחה יהודית ספרדית ענפה, שכמה מבניה זכו לפירסום ושהיא נזכרת לראשונה בתעודות־בארצלונה ב1079. בני־ב׳ נפוצו על־פני ספרד ופרובינציה, ואחר גירוש־ספרד גם בארצות־המזרח. בין הקרויים בשמה של משפחה זו ידועים: 1) יהודה בן אברהם ב׳ (נו׳ ב1433 בטולדו), מצאצאיו של אברהם בנבנשתי מסוריה (ע"ע); היה ממגורשי ספרד ופעל הרבה לביסוסה של קהילת סאלוניקי מבחינה רוחנית וחמרית; 2) יהושע בן ישראל ב׳ — אחיו של ר׳ חיים בנבנשת (ע"ע) —, בעל פירוש לירושלמי („שדה־יהושע") ופירוש לתפילות, שחיברו ר׳ משה קורדובירו והאר"י („עבודה תמה"); 3) עמנואל ב׳, יליד ויניציאה, שהיה מדפיס באמסטרדאם ושנתפרסם ביחוד בהוצאת־הש"ס שלו (1644—1648), הכוללת גם חלק מהשמטות הצנזורה. — ועיין שאר הערכים בשם ב׳.

בנבנשת דה פורטה (Benvenist de Porta) מוילפרנקה (Villafranca del Panades) שבקאטאלוניה (מת 1268), מאנשי־הכספים היהודיים ומרבי־המלוכה בארגון בזמנו של יעקב (Jaime) I. ב׳ עסק במסחר־התבואה והיו לו גם טחנות־קמח בבארצלונה. בשנות ה50 וה60 למאה ה13 שימש גזבר־המלך (baile) בבארצלונה ולעיתים גם בגרונה, לרידה ופרפיניאן. בהזדמנויות שונות הילווה סכומים גדולים למלך ולשרים וקיבל תמורתם זכיונות על הכנסות ממלכתיות במחוזות שונים של קאטאלוניה ובאיים הבלאריים. פעם גם נמסרה לו אספקת הכסף למיטבעה של בארצלונה, ובמשך

זמן מה אף חכר אותה. בהשפעתו של ב׳ פטר המלך (ב1264) את אחיו של ב׳, אַסטרוג דה פורטה, מגזירת־הגירוש, שהטיל עליו על שחירף וגידף את ישו בשעת ויכוח, והסתפק בעונש־ממון.

י. בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תש״ה (מפתח); Fr. de Bofarull y Sans, *Los judios en el territorio de Barcelona* (siglos X al XIII). *Reinado de Jaime I.*, 1910; A. A. Neuman, *The Jews in Spain*, II, 1942 (index).

בֶּנְבֶּנִשְׂתְּ, וִידַל (יוֹסֵף) בֶּן ב׳ בֶּן שְׁלֹמֹה (Don Bidal ben Benbenist de la Caballería), משורר עברי, שפעל בספרד בסוף המאה ה14 ובתחילת המאה ה15. ב׳ היה בן למשפחה אמידה בסאראגוסה, שנתפרסמה בשם בן־לביא; ב1413/14 היה בין המשתתפים בוויכוח הדתי, שנתקיים בטורטוסה (ע״ע), ולאחר מכן המיר את דתו.

את מלאכת־השיר למד מן המשורר שלמה דַפִּיֶרָה (ע״ע). אך ב׳ פיתח, ביחד עם כמה מחבריו, סיגנון של סאטירה שירית, שהיה בו משום חידוש גדול בזמנו. בדומה לנובלות, שהיו מקובלות בספרות האירופית בימיו, חיבר מעשה על זקן, שחמד צעירה. מעשה זה, „עופר ודינה״, נכתב בצורת „מחברת״ (כלומר, צירוף של פרוזה מחורזת ושירים שקולים) וזכה לתפוצה מרובה בין גולי־ספרד, אע״פ שאניני־הדעת נתרחקו ממנו משום ניבול־הפה שבו. — ב׳ כתב גם שירי ידידות ואהבה, וכן חיבר שירי־קודש.

התנצרותו של ב׳ גרמה בשעתה למבוכה בין המשוררים חבריו, שכמה מהם קיוו תחילה, שב׳ יחזור לדת־אבותיו; אך תקוותם לא נתקיימה. ב׳ קיבל אחר התנצרותו כמה תפקידים רשמיים, שאיפשרו לו להתערב גם בענייני הקהילות היהודיות, ונראה, שביחסו לבני־עמו לשעבר הסתייג מכל גילוי של אהדה. ב׳ עסק גם לאחר שהתנצר בעבודה ספרותית, ביחוד בתרגומים מלאטינית לקאסטיליינית.

ח. שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, ב׳, תשי״ז, 592–619 (ביבל. מפורטת שם, עמ׳ 699).

בֶּנְבֶּנִשְׂתְּ, חַיִּים בֶּן יִשְׂרָאֵל (שס״ג/1603, קושטה — תל״ג/1673, אזמיר), מראשי חכמי־התורה הספרדיים בדורו ומגדולי הפוסקים שקמו אחר ר׳ יוסף קארו (ע״ע). רבו המובהק של ב׳ היה ר׳ יוסף ב״ר משה מטראני (מהרימ״ט), אך ב׳ למד תורה גם מפי ר׳ יוסף סאמיגה. ב1624, כשהיה אך בן 21, נתקבל כחבר בבית־הדין של עיר־מולדתו ושימש כממונה על איסור והתר. באותה שנה התחיל מחבר את ביאורו המפורט על ספר מצוות גדול (סמ״ג) לר׳ משה מקוצי, שקרא לו „דינא דחיי״. ספר זה, שנדפס בקושטה על־פי כ״י חסר כשבעים שנה אחר מות מחברו, כולל שני חלקים: הראשון (שיצא בשנת תק״ב) דן במצוות עשה והשני (שיצא בתק״ז) במצוות לא תעשה. ב1643—1655 שימש ב׳ רב בעיר תיריא (Tire), הסמוכה לאזמיר. ב1655 קבע את מושבו באזמיר וב1661, עם הזדקנותו של הרב הכולל לעדת אזמיר, ר׳ יוסף אישקפה (ע״ע), נתמנה ב׳ כממלא מקומו בהוראת איסור והתר ובשיפוט בדיני־אישות. אחר פטירתו של אישקפה (תכ״ב) היה ב׳ רבה היחיד ו„מרא דאתרא״ של קהילת אזמיר. ב1665 מינתה מועצת חכמי־העיר (בהסכמתו של ב׳) את לַפַּפָּא (ע״ע) כממונה על דיני־ממונות, אלא שבסופה של אותה שנה כבר הודח זה האחרון ממשרתו ע״י המון מעריציו של שבתי צבי, שלפפא החרימו וגזר עליו מיתה. אחר התאַסלמותו של שבתי צבי השתדלה קבוצה קטנה בקהל־אזמיר להשיב את לפפא על כנו, והדבר לא עלה בידה. מתוך כך הסתכסך ב׳ עם לפפא, והדו של סיכסוך זה נשתמר בחיבוריהם של ב׳ וכמה מן החכמים בני־דורו. יחסו של ב׳ לגבי התנועה השבתאית בכללה היה שלילי בהחלט, אלא שכרודף שלום ובורח מן המחלוקת לא מצא במקרים מסויימים עוז בנפשו להתנגד בגלוי לרובם של בני־עדתו, שנפתה לבם אחר שבתי צבי ובני סיעתו. — עמדתו הפשרנית לא פגעה בכבודו ובסמכותו כאחד מגדולי הפוסקים בישראל. חיבורו הראשי, „כנסת הגדולה״, נתקבל בחוגי הרבנים הספרדיים והאשכנזיים כקובץ מוסמך של פסקי־דינים והכרעות־חכמים, שאפשר להורות על־פיו הלכה למעשה, „ובלעד[י]ו לא ירים איש מורה הוראה הבקי בדרכי הוראה את ידו בשום הוראה״ (חיד״א ב„שם הגדולים״). בספר זה, הכולל שמונה כרכים גדולים, הביא ב׳ וביאֵר באופן שיטתי את כל המסקנות וחידושי הדינים הנמצאים בתשובות ובשאר חיבורי־ההלכה של גדולי האחרונים מזמנו של ר׳ יוסף קארו ואילך, וכן קצת פסקים של חכמים, שקדמו לר״י קארו ושזה האחרון השמיט את דבריהם. בחייו של ב׳ נדפסו רק שלושה חלקים בלבד מחיבור זה, והם: „כנה״ג״ לאורח חיים, ליוורנו ת״ח; „שיירי כנה״ג״ לאורח חיים, אזמיר תל״א; „כנה״ג״ לחושן משפט, חלק א׳, אזמיר ת״ך. חלקי־הספר, שנדפסו אחר מותו של ב׳, הם: „כנה״ג״ ליורה דעה, חלק א׳, קונשטנטינא תע״ו; חלק ב׳, שם תע״א; חלק ג׳, שם תע״ז; „כנה״ג״ לאבן העזר, אזמיר תצ״א (הוצאה חדשה: לבוב תרכ״א); „כנה״ג״ לחושן משפט חלק ב׳, בצירוף כמה נספחים ממחברים אחרים, אזמיר תצ״ד. — חידושי דינים נוספים של ב׳ לחושן משפט נמצאים בס׳ „בני חיי״ לר׳ חיים ב״ר מנחם אלגאזי, שיצא באורטאקויה (סמוך לקונסטאנטינופול), תע״ב.

חשיבות מכמה בחינות נודעת גם לקבצי תשובותיו של ב׳ לארבעת חלקי ה„טורים״, שקרא להם „בעי חיי״. מהם נדפסו תשובותיו לאורח־חיים חלק ב׳ (סאלוניקי תקמ״ג), רי״א סימנים ליורה דעה וכ״ד סימנים לאבן העזר (שם תקמ״ח), וכן תשובותיו לחושן משפט, בשני חלקים (שם תקנ״א).

ב׳ חיבר גם חידושים למס׳ סנהדרין בשם „חמרא וחיי״, שלא נשתמרו בשלמותם. הוציאם לאור ר׳ בנימין רפאל חיים מורינו בצירוף הגהות וליקוטים מכ״י של חידושי הראשונים בשם „חמר חיור עתיק״ (ליוורנו תקס״ב). עוד כתב ב׳ ספר בשם „פסח מעובין״, שכולל אוסף דינים לבדיקת חמץ והלכות ערב פסח וסדר לילי יום טוב הראשון של פסח, מלוקט מתוך חיבוריו „כנה״ג״ ו„שיירי כנה״ג״ (ויניציאה תנ״ב).

יורש מקומו של ב׳ כרב הכולל של קהל־אזמיר היה בנו, ישראל (ת״ד/1644—תפ״ט/1729).

ד. קונפורטי, קורא הדורות, מהדורת ד. קאסל, תר״ה, כ״ז ב׳; ח. י. ד. אזולאי, שם הגדולים, בערכו ובערכי הספרים כנה״ג, בעי חיי, דינא דחיי, פסח מעובין; חיים מיכל, אור החיים, סי׳ 862; יעקב ששפורטש, ציצת נובל צבי, הוצ׳ י. תשבי, תשי״ד; ישראל יעקב עמדין, תורת הקנאות, ד׳, ב׳; ש. ברנפלד, לתולדות מאורעות שבתי צבי, „קובץ על יד״, הוצ׳ מקיצי נרדמים, תרנ״ט; מצבות רבני אזמיר, „עניני שבתי צבי״, הוצ׳ אהרן פריימן, תרע״ב, עמ׳ 142, סי׳ 20; דניאל בן אליה גיראסי, „אודה ה׳״, דרוש ה׳ (ויניציאה תמ״ב); ג. שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, תשי״ז (מפתח); Graetz, *GdJ*, X^3, 202 et passim.

מ. נ. צ.

בֶּנְבֶּנִשְׂתְּ יְהוּדָה בֶּן שְׁלֹמֹה בֶּן לָבִיא דֶה לַה קַבַּלֶרְיָה (Benvenist ben Salomón ben Labi de la Caballería — מת 1411), פינאנסיסטן יהודי בסאראגוסה.

ב׳ שיתף פעולה עם סוחרים נוצריים מבארצלונה ומגֵרונה. בסוף שנות ה70 של המאה ה14 שימש כבאנקאי וגובה־מיסים של רכוש כנסייתי (של המסדר על שם יוחנן ושל הארכיהגמון מסאראגוסה). מ1380 ואילך מילא תפקידים דומים לאלה בשירותו של פֶּדרו IV, מלך אראגון — ביחוד בסאראגוסה ובמחוזה. מ1383 ואילך עסק גם בחכירת־המכס, וב1386 החכיר לו המלך את גביית מכס היצוא לקאסטיליה ומיסים מסויימים בקלעת־איוד, לשם פרעון חובות, שהיה חב לו. בימיו של חוּאַן I הופסקה, כנראה, פעולתו הציבורית של ב׳ ולא נתחדשה אלא בימיו של מַרטין (ע״ע). בתעודות מ1396 נזכר ב׳ שוב כשולחני וחוכר־מיסים של הארכיהגמון של סרַגוסה. ב1401 נשא ונתן, כמורשה של המלך, עם ה„מעמדות״ בענייני־המיסים וגם השתתף במו״מ על התחתנות בתי־המלכות של אראגון ונאווארה. מטעם המלכות טיפל ב׳ גם בענייניהן של כמה קהילות. ב1381 נתמנה כחבר בוועדת־המיסים של קהילת אַלְקַנְיֶס, ב1394 — כבורר בענייני מיסים וארנוניות בקהילת טֵרוּאֶל, וב1403 הוטל עליו להשכין שלום בקהילת דארוקה ולקבוע את סדרי ההנהגה שלה. ביתו שימש בית־ועד לחכמים. בימי הפרעות של 1391 מצא שלמה דַפִּיֶרָה (ע״ע) מקלט בביתו וגם שימש מורה וידיד לבנו. ב׳ עמד בקשרים גם עם ר׳ חסדאי קרשקש ועם ר׳ יוסף אורה בונה, רבה הראשי של נאווארה, בעניינים משפטיים. גם שלמה הלוי ויהושע הלורקי, שהמירו אח״כ את דתם, הרופא אַסטרוק רימוך והריב״ש היו קשורים בו בקשרי־ידידות. יהושע בן יוסף הלורקי (לא המומר) חיבר, לפי בקשתו של ב׳, את ס׳ גֵרֵם המעלות (על המזונות והתרופות), ויוסף וידאל, בנו של ב׳, תירגם ספר זה מן המקור הערבי לעברית. ב׳ גם עורר את מאיר אלגואדיש ואת זרחיה הלוי לתרגם לעברית את ס׳ המידות לאריסטו ואת ס׳ הפלת־הפילוסופיה לאלגזאלי.

ש. ז. ה. הלברשטם, ישורון לקאבאק, ט׳ (תרל״ג), 6–10; מ. שטיינשניידר, המזכיר, ט״ו (1875), 56–60; י. בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תש״ה (מפתח); דיואן של שלמה בן משולם דאפיירה, הוצאת ש. ברנשטיין, תש״ג; M. Steinschneider, *HÜ*, 209–11, 328, 762; F. Baer, *Die Juden im chr. Spanien*, I, 1929, 1104; F. Vendrell Gallostra, *Sefarad*, III (1943), 1–40, 123–6.

צ. א.

בֶּנְבֶנִשְׂתִּי (Benveniste), **אַבְרָהָם, מִסּוֹרְיָה** (Soria), מנכבדי היהודים בקאסטיליה ומעשיריהם בימי חוּאַן II (1406—1454). בתעודות־המלכות הוא נזכר מ1420 ואילך. המלך הצעיר מסר את הנהגת־המדינה לידי שני אצילים, ואלה הטילו על ב׳ להבריא את משק־הכספים שנתערער. ב׳ חכר את המיסים והמכסים בכל המלכות ואירגן את גבייתם בעזרת מנגנון של חוכרי־משנה, שברובם היו יהודים. כמו־כן סיפק כסף ותבואה לצבא, שחנה על גבול אנדאלוסיה. לבקשתן של הקהילות נתמנה ב1432 ע״י המלכות לשופט עליון על כל יהודי־קאסטיליה ולמחלק של מעמסת־המיסים בין הקהילות; תארו הרשמי היה: „רב של חצר־המלך״ (Rab de la Corte del senior Rey). באותה שנה עצמה כינס את מורשי הקהילות וחכמיהן בוואליאדוליד, וביחד עמהם תיקן תקנות לשם חיזוק מעמדה של יהדות־ספרד, שנתרופף הרבה אחר השמדות ההמוניים בימי הפרעות של 1391 ובימי הוויכוח בטורטוסה (1413—1414). ב׳ התנגד לתפיסה האַלֶגורית־הפילוסופית של ערכי־הדת, שהיתה רווחת בין המשכילים מבני־זמנו, ודגל בחידושה של האמונה התמימה ובהקפדה על שמירת המצוות לפי המסורת. „תקנות־ואליאדוליד״, שנקבעו ביזמתו, נועדו להבטיח תלמוד־תורה, תפילה בציבור ודין־צדק בבתי־הדין הישראליים, לחלק את המיסים חלוקה צודקת, לאסור מותרות במלבושים ובחגיגות משפחתיות ולמנוע מלשינות והפרת משמעת בקהילות. צורת אירגונה של יהדות קאסטיליה ומשטר־חייה, כפי שנקבעו בתקנות אלו, עמדו בתקפם עד גירוש־ספרד.

י. בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תש״ה (מפתח); Graetz, VIII, 3, 4, 141 ff., Note 4; F. Baer, *Die Juden im christlichen Spanien*, II, 1936, 280–1, 305–6, 309.

בֶּנְבֶנִשְׂתִּי (Benveniste), **מֹשֶׁה**, רופא יהודי תורכי, ממוצא ספרדי, שחי במחצה השניה של המאה ה16. כרופאו של הוזיר הגדול סיאַווש פחה, רכש לו השפעה מרובה בפוליטיקה התורכית, בדומה לזו שהיתה לשלמה אשכנזי (ע״ע), ששיתף לפעמים פעולה עם ב׳. ב1582 היה אחראי במידה גדולה להחזרתו של פֶּטר החיגר כהוספודאר של מולדאוויה. ב1583 הציע — ביחד עם מנהל ענייני־המטבע, היהודי ניסים — להכניס תיקונים בערך המטבע, ואלה הביאו לידי מרד היאניצ׳ארים. בשותפות עם היהודי דוד פסי (ע״ע) והאיטלקי פאולו מאריאני, ובסיועו של השגריר הבריטי בארטון, פעל בהצלחה בניגוד למדיניות של שלמה אבן יעיש (ע״ע), הדוכס של מיטילֶנֵי. מדיניותו של ב׳ בתורכיה היתה מכוונת לכריתת ברית עם ספרד ומשום כך נתמנה ב1598 על־ידי ממשלת־תורכיה, ביחד עם שני מוסלמים, כבא־כוחה במשא־ומתן שלה על שלום עם ספרד. מאחר שהממונים עברו על ההוראות, שניתנו להם, נידונו לגלות. כדי להימלט מעונש זה קיבל עליו ב׳ את האיסלאם, אך הדבר לא הועיל לו. הוא מת כאסיר פוליטי ברודוס.

ב. רות, תולדות בית נשיא, תשי״ג; A. Galanté, *Turcs et Juifs*, 1931, 101; id., *Juifs de Rhodes*, pp. 109–110; Charrière, *Negotiations du Levant*, IV, 246–7.

בֶּנְבֶנִשְׂתִּי (Benveniste), **שְׁמוּאֵל**, רופא ומתרגם יהודי באראגון במחצה הראשונה של המאה ה14; ישב בטאראגונה (1322) ובסאראגוסה וב1356 עדיין היה בחיים. ב׳ נמנה על אנשי־החצר של מלך־אראגון, פֶּדרו IV, והיה רופאו הפרטי של דון מַנואל, אחי־המלך. סמוך ל1300 תירגם לעברית את „ספר הקצרת״ להרמב״ם — כנראה, מתוך תרגום ללאטינית; לשון־תרגומו היא מלבבת ושוטפת, אלא שכתבי־היד שנשתמרו לקויים בשגיאות. — יש מייחסים לו גם תרגום עברי של „תנחומי־הפילוסופיה״ לבוֹאֶטיוס.

ספר הקצרת להרמב״ם, בתרגומו של שמואל בנבנישטי (י״ל ע״י ז. מונטנר), 1940; M. Steinschneider, *HB*, VIII, 85, 125; IX, 91; X, 84; id., *HÜ*, 496, 767; F. Baer, *Die Juden im christlichen Spanien*, I, 1929, 172, 434.

בֶּנְבֶנִשְׂתִּי (Benveniste), **שֵׁשֶׁת בֶּן יִצְחָק בֶּן יוֹסֵף** (1131—1209), מדינאי יהודי קאטאלוני; משורר עברי ונדבן. ב׳ נכנס בצעירותו לשירותו של רוזן בארצלונה. אח״כ שירת את אַלפונסו II (1162—1196) ואת פדרו II (מ1196 ואילך), מלכי־אראגון, כרופא, מתורגמן (לערבית), יועץ מדיני, שליח דיפלומאטי ו„גזבר״ בבארצלונה ובמקומות אחרים. כמו־כן שימש שותף להנהגה הכספית של המדינה. תמורת הלוואות לאוצר־המלך קיבל הכנסות ממלכתיות שונות. כדוגמת אצילי־הארץ היה פטור מתשלומי־מיסים ומופקע מדינם של שופטי־המלך ושל קהילות־ישראל, ואף חתם (בעברית) על תעודות ממלכתיות בצד רבי־המלוכה.

נראה, שהיה בעל השכלה כללית רחבה: היו לו קשרים עם אחד מן המלומדים המוסלמיים, שהיה מקורב למלך מארוקו, והיה בקי בספרי דברי־הימים של מלכי־האומות. כמו־כן נשתמרו כתבי־יד שלו בעניינים רפואיים. ב׳ היה אחרון ה„נשיאים" היהודיים בספרד. בתוקף כתב־זכויות, שקיבל מן המלך, קבע את סדרי בית־הכנסת בבארצלונה. ס׳ משנה תורה להרמב"ם נחשב בעיניו כספר יסודי לפסקי־הלכות. ב׳ הגן בתוקף גם על השקפותיו הפילוסופיות של הרמב"ם מפני התקפותיו של ר׳ מאיר הלוי אבולעפיה (ע"ע). ר׳ בנימין מטודלה ור׳ יהודה אלחריזי, שראוהו בשעת ביקוריהם בבאר־צלונה, מספרים בשבחו, יצחק אבא מארי (בעל ס׳ העטור) מודה לו על העזרה, שב׳ הושיט לו, ויוסף בן זבארה הקדיש לב׳ מיטיבו את ס׳ השעשועים שחיבר.

י. בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תש"ה, 594; F. Baer, *Die Juden im christlichen Spanien*, I, 1929, 1126, 1174; D. Kaufmann, *REJ*, XXXIX, 62–3.

צ. א.

בַּנְג, הֶרְמַן — Herman Bang — (1857—1912), מספר דאני. ב׳ היה בנו של כומר וחשב את עצמו לצאצא של האצולה הדאנית העתיקה. בנעוריו ניסה את כוחו כשחקן, אך ניסיון זה לא הוכתר בהצלחה; לעומת זה נעשה לאחר זמן מבקר תיאטרוני מצויין ובמאי מקורי ומוכשר. בפאריס אף ביים בשביל ליניֶה פוֹ (Lugné Poe) — השחקן ומנהל התיאטרון הנסיוני ל׳אוור — מחזות של איבסן. ב׳ מת באה"ב, שביקר בהן לשם שורה של הופעות: הוא נמצא גוסס ברכבת בדרך לקאליפורניה.


הרמאן באנג

ב׳ הרגיש את עצמו כל ימיו בודד ועריריי, וברומאנים ובנובלות העיקריים שלו היטיב לבטא את גורלם של הבודדים. באהבה ללא גבול הוא מתאר את הטראגיקה המשותפת לשני סוגים של בני־אדם: הבודדים הקטנים של חיי יום־יום והבודדים הגדולים של חיי־האמנות. מן הדמויות המרובות מן הסוג הראשון בולטת אשתו הענוגה של מנהל תחנת־רכבת, שבעלה אינו מבין לרוחה; אין בה שום דבר מיוחד; אלא שהיא נחנקת בסביבה שטחית וריקנית; בלא שתבחין בדבר בבירור, היא סובלת מהֶעדר של שירה ושל רגשות טהורים („ליד הדרך", 1886; ניתרגם עברית ע"י י. רבינוביץ, תרפ"ח). סמוך לסוף פעולתו הספרותית, כתב ב׳ שני רומאנים גדולים, שגיבורם הראשי הוא אמן: „מיכאל" (1904) ו„בלי מולדת" (1906; ניתרגם לעברית ע"י ח. ש. בן־אברם, תרפ"ג). ברומאן הראשון מתאר ב׳ צייר צרפתי גדול, שהוא קורא לו בשם קלוד זוֹרֶה (Zoret); הוא אוהב אהבה צנועה את מיכאל, אמן צעיר מחוסר־כשרון, אך יפה כדמותו של אל יווני. ילד־שעשועיו זה עוזב את „רבו" בגלל אשה, ואינו בא אף אל מיטת־מותו. הגיבור של הרומאן השני הוא יוהאן אויהַאזי (Joán Ujházy), כנר מחונן בעל לאומיות כפולה, שהיה סובב בעולם ובא למסע־קונצרטים לדאניה, מולדת אמו; במשך שעה קלה הוא מקוה לכבוש כאן לעצמו לב־אשה ומולדת, אך עד מהרה חוזרת ומשתלטת עליו ההרגשה, שהוא זר, „בלי מולדת", ושאין תקנה לבדידותו.

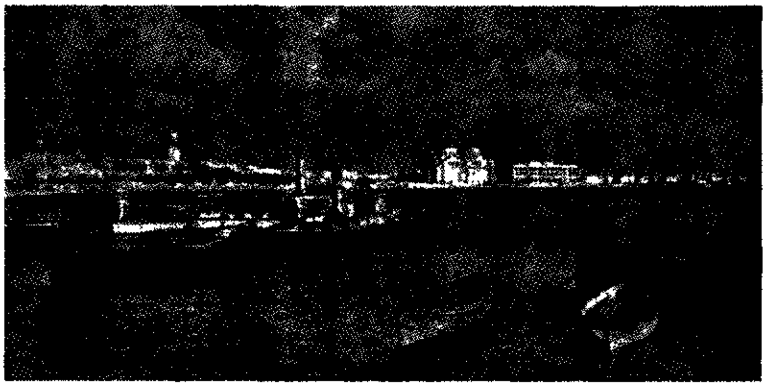
לב׳ יָצָא שֵם לא רק בסקאנדינאוויה, אלא אף בארצות הדוברות גרמנית. תרגום גרמני של כתביו ב4 כרכים נת־פרסם ב1919. הוא הנציג העקבי ביותר של הסיגנון האימ־פרסיוניסטי. אין ב׳ מְגַלם את דמויות גיבוריו ע"י פירוט מעשיהם, אלא ע"י מסירת דבריהם בלבד. כשהוא מתאר איזה מצב אינו נוקט בדרך הניתוח של הסיבה והמסובב, אלא מונה את העובדות כסדרן ולפי דרך התרשמותן בחמשת החושים. צורת־כתיבתו, שאינה מחוסרת מלאכותיות, תרמה בלא ספק לשינוי הכיוון באמנות־הרומאן בארצות הסקאנדי־נאוויות והגרמניות. יצירותיו ניתרגמו גם לאנגלית, צרפתית וללשונות אחרות.

U. Lauterbach, *H. B., Studien zum dänischen Impress'o-nismus*, 1937.

פ. י. ב.

בֶּנְגָאזִי (بنغازي, Benghazi), עיר־הנמל השניה בגדלה בלוב (ע"ע) ואחת משתי ערי־הבירה שלה; בירת בַּרְקָה (קִירֶנַאִיקָה), שהיא אחד משלושת החבלים הפֶדֶראליים של לוב. ב׳ יושבת בקצה הצפוני־המזרחי של מפרץ סידרה (ע"ע לוב) על רצועה צרה שבין מלֵחָה (סַבּחָה בערב׳) ממזרח ובין הים התיכון ממערב. דרומית־מערבית לעיר יש מפרץ קטן, שהוכשר בסוף שנות 1920 לשמש נמל לספינות גדולות. האוכלוסיה של ב׳ מונה כ70,500 נפש (1956) — ברובם המכריע סוניים דוברי ערבית והשאר — יהודים וזרים. מקורותיה הכלכליים: סחר־חוץ (יצוא של שעורה, שמן־זית, שימורי דג־התונוס, עורות וצמר־צאן; יבוא של סחורות־תעשיה, נפט, ועוד), דַיִג, שליית ספוגים מן הים, הכנת מלח ממי־הים, טחינת־קמח, עצירת שמן־זית ובורסקאות. — מב׳ יוצאים כמה כבישים, שהתקינו האיטלקים והבריטים, לפנים־הארץ ולטריפולי, ושתי מס"ב, אחת מהן לבַּרְקָה (ע"ע) שבצפון־המזרח (109 ק"מ) והשניה לסולוק שבדרום־המזרח (56 ק"מ).

ה י ס ט ו ר י ה. ב׳ נוסדה קרוב לשנת 500 לפסה"נ ע"י אַרקסילַאוס IV, מלך קירֶנֵי, שהושיב בה יוונים וקרא לה בשם אֶוהֶספֶּרִידֶס (שנתקצר להֶספֶּרִיס או הֶספֶּרִידֶס); תלמי III לבית סֶלֶוקוס קרא לה בֶּרֶנִיקֵי על שם אשתו (235 לפסה"נ), ובשם זה נקראה העיר עד המאה ה13 או ה14. ב׳ זכתה לפריחה בתקופה ההלניסטית, במידה מרובה — ע"י הישוב היהודי הגדול, שהיה בה. היא נחרבה קרוב לשנת 670 בתקו־פת הכיבוש המוסלמי. במאות ה12—ה14 השתמשו הגֶ׳נוֹבָנים בנמלה של ב׳ (שנקראה בזמנם בֶּרֶנִיק); אח"כ נעזבה העיר שוב ורק במחצה הראשונה של המאה ה16, כשהיתה בידי התורכים, התחילה להיבנות מחורבנה. היא נקראה אז מַרְסַה (נמל־) אִבְּן גאזי על שם קדוש מקומי. המתיישבים באו ברובם ממִסוּרָתָה שבמדינת־טריפולי (משבטי־המדבר), ולסוף מאי־כרתים. מאז שימשה ב׳ תחנת־מוצא לסחורות של הסו־דאן המזרחי והתיכון. מן המחצה השניה של המאה ה16 עד המחצה השניה של המאה ה19 היה השלטון־בפועל בידי תקיפים מקומיים. בתחילת המאה ה19 היה מספר התושבים בב׳ כ2,000 נפש (כמחציתם יהודים), בתחילת המאה ה20 — כ19,000 נ׳. האיטלקים כבשו את ב׳ באוקטובר 1911, אבל רק אחר מלחמת־העולם I התחילו בפיתוחם של העיר ונמלה. האיטלקים הקימו שכונות חדישות על שפת המפרץ ובבֶּרְכָּה, פרבר מֵעֵבֶר למלֵחָה, דרומית־מזרחית לב׳. ב1938 ישבו בב׳ יותר מ64,000 נפש, מהם כ19,000 איטלקים וכ3,000 יהודים.



בנגאזי: מראה כללי של הנמל

בתקופת השלטון האיטלקי שימשה ב׳ מרכז להתיישבות החקלאית האיטלקית בקירנאיקה. בימי מלחמת־העולם II, בתקופת הקרבות באפריקה הצפונית בין הבריטים והגרמנים (1941—1942), עברה ב׳ 5 פעמים מיד ליד עד שנשארה סופית בידי הבריטים, שהמליכו בה ב1949 את אמיר הסֶנוּסים (ע״ע), מוחמד אִדְרִיס אַלסֶנוּסי, על קירנאיקה. לאחר שנת־מלך על כל לוב, ב1951, נעשתה ב׳ אחת משתי ערי־מושבו.

א. י. בר.

היהודים. לדברי יוסף בן מתתיהו, התיישבו יהודים לראשונה בסביבת ב׳ בזמנו של תלמי I. בחורבות בֶּרֶניקי נמצאה מצבת־שיש מפארוס ועליה כתובת יוונית מ24 לסה״נ, שתכנה הוא: ההחלטה, שנתקבלה בחג־הסוכות מטעם הקהילה היהודית בב׳ לעטר את הפְּרֶפֶקטוס מארקוס טיטיוס בכל חג וראש־חודש ולהנציח את שמו על עמוד־שיש מיוחד באמפי־תיאטרון על ש„ניהל את עסקי־הציבור באהבת־אדם וביושר־לבב גמור״. כמו־כן פורשו בכתובת זו שמותיהם של תשעת זקני־העיר (הַארכונטים), שחתמו על ההחלטה (שמות אלה הם ברובם יווניים, ורק אחד מהם הוא רומי ואחד עברי, יוסף). כתובת אחרת מאותה תקופה לערך דנה בשיקומו של אותו אמפיתיאטרון ע״י אחד מחברי־הקהילה. כתובת יוונית מ56 לסה״נ, שנתגלתה ב1938, כוללת הבעת תודה לפרנסי הקהילה וחבריה, שתרמו לתיקון בית־הכנסת.

תכנן של הכתובות היווניות מעיד, שקהילת־ב׳ היהודית היתה מאורגנת כחטיבה בפני עצמה, ובצורה זו הכירו בה השלטונות, ומכאן הכינוי המיוחד, שנתכנתה בו: πολίτευμα — המעיד על צורה מסויימת של הנהגה עצמית. השימוש באמפי־תיאטרון לצרכים יהודיים מיוחדים לא היה רווח בקהילות־ישראל בארצות־הגולה בתקופה ההלניסטית־הרומית. עפ״ר השתמשו לצרכים מעין אלה, שעליהם מדברות הכתובות היווניות־היהודיות, בתחום ביהכ״נ.

בימי מרד־טריינוס (116—118 לסה״נ), ואח״כ בתקופת השלטון הביזאנטי, היה גורלה של קהילת־ב׳ כאותו של שאר יהודי קירנאיקה (ע״ע). ביה״ב נשתקעו בב׳ יהודים (מטריפולי וממקומות אחרים), שניהלו מסחר של תיווך בין אפריקה המערבית, אפריקה הפנימית ומצרים. מלבד זה עסקו בספנות, במלאכות ובעבודת־האדמה.

במחצה הראשונה של המאה ה16 נתחדש הישוב היהודי בב׳. ב1821 מצא הנוסע האנגלי בִּיצ׳י (Beechey) בב׳ כ2,000 תושבים, וחלק גדול מהם — שכלל, לדבריו, את „ראשי המס־חר וכשרון־המעשה״ — היו יהודים. בנימין „השני״ (ב1851 לערך) מצא בב׳ 400 משפחות יהודיות ושתי קהילות: קהילת טראבלוס (טריפולי) וקהילת בנגאזי. לכל אחת מהן היה ביכ״נ מיוחד, אך רב אחד שימש בשתיהן. מ1867 ואילך היה הוועד המרכזי של „חברת כל ישראל חברים״ משתדל להגן על יהודי־העיר מפני נגישותיהם של השלטונות ותושבי־המקום, וב1868 שוחררה, הודות להתערבותו, נערה יהודיה, שנחטפה ע״י ערבים.

יהודי־ב׳ היו ברובם בעלי־מלאכה ובמיעוטם סוחרים ורוכלים, שעסקו במסחר עם הילידים שבסביבה או בדרך הים עם טריפולי ואלכסנדריה. לחבלי־המדבר לא הגיעו סוחרי־ב׳ היהודיים.

ב1860 הוקם בב׳, במקום ביהכ״נ העתיק „בנגאזי״, ביכ״נ חדש בסיגנון מאורי־ספרדי. בתחילת המאה ה20 הורו כאן בביה״ס העברי גם איטלקית וחשבון, אך חלק מילדי־היהודים למד גם בביה״ס האיטלקי, שבו שימש מורה מיוחד ללימודים העבריים. ב1940 מנתה קהילת ב׳ כ3,000 נפש. ב1944 למדו בבית־הספר העברי בב׳ יותר מ400 תלמיד ותלמידה. מימי מלחמת־העולם II ואילך הלך הישוב היהודי בב׳ ונידלדל. בימי שלטון־הנאצים עמדה הקהילה על סף הכליון. בתקופת השלטון הבריטי פרצו פרעות ביהודי ב׳ ב1945 וב1948. בתחילת 1950 נמצאו בב׳ רק 350 יהודים.

ישראל בן יוסף בנימין, מסעי ישראל, 1859; נ. סלושץ, מסעי בארץ לוב, ב׳, תש״ג; ש. אפלבאום, יהודי קירנאיקה ומרדם בזמן טריינוס, ציון, שנה י״ט, ספרים א׳—ב׳, תשי״ד; M. Rachmuth, *Die Juden in Nordafrica bis zur Invasion der Araber* (in *MGWJ*, 1906); S. Landshut, *Jewish Communities in the Muslim Countries of the Middle East*, 1950.

ש. מ.

בַּנְג׳וֹ, כלי־פריטה ממשפחת־הגיטארה, שמשמש בעיקר בתזמורת הג׳ז (ע״ע). הב׳ הוא ארוך־צוואר, בעל ארבעה מיתרים וגוף דומה לתוף־מסגרת, שהוא פתוח בצידו התחתון; צליליו, הדומים לצלילי תופים, משמשים ליצירת רשמים ריתמיים בלבד. — מוצאו של הב׳ הוא ערבי־תורכי, והוא קרוב מצד תכונותיו לכמה כלי־נגינה של עמי אסיה ואפריקה, כגון הלירה הנובית, הקֶראר החבשי והבִּיוָה היא־פאנית. שימושו נתפשט לאפריקה המערבית, ומשם — באמצעות הכושים — לאמריקה. כיום בונים אותו בארבעה גדלים שונים, שהמקובל שבהם הוא זה של ב׳־הטנור, שמיתריו מכוונים כמיתרי הוויולה (דו־סול־רֶה־לָה). המיתר הגבוה ביותר סמוך לנמוך ביותר והוא קצר ב⅓ משאר המיתרים.

בַּנְגְוֶאוּלוּ, יַמַּת־ (Lake Bangweulu), ימה רדודה בצפונה של רודֶזיה הצפונית, כ250 ק״מ דרומית־מערבית לימת טאנגאנייקה; חוצים אותה קו־הרוחב הדרומי 11°36′ וקו־האורך המזרחי 30°. הואיל וגדותיה של הימה נמוכות משתנה שטח פני־מימיה לפי עונת־הגשמים. שטחה של ימת ב׳ עם הביצות הגובלות בה הוא בממוצע 9,800 קמ״ר. גובה פני־מימיה הוא בממוצע 1,143 מעל פני־הים; עמקה המאכסי־מאלי: 6 מ׳. מי־הימה יוצאים לנהר לוּאַפּוּלוּ, שהוא פלג של הקונגו. הימה עשירה בדגים ובחופיה מרובות חיות־טרף גדולות; הישוב בסביבתה דל מאוד. את ימת־ב׳ גילה ליוינגסטון (ע״ע) ב1868 ובקרבתה מת (1873).



דוד בן־גוריון

בֶּן־גּוּרְיוֹן, דָּוִד (נו׳ י״ז בתשרי תרמ״ז/16 באוקטובר 1886, פלונסק, פולניה), ראש־הממשלה הראשון של מדינת־ישראל. — ב׳, שנתייתם מאמו כשהיה בן 11 שנה, קיבל את ראשית חינוכו היהודי ב„חדר המתוקן״, שיסד אביו, אביגדור גרין. מאביו, שהיה מחלוצי חובבי־ציון בפולניה, ירש ב׳ — בצד נאמנותו לערכי היהדות — גם את מסירותו לציונות. מסירות זו, וכן נטייתו לפעולה ציבורית, כבר נתגלו בגיל צעיר. בעודו נער יסד ב׳ בעיר־מולדתו אגודה (בשם „עזרא״) לחינוך ציוני ולהנהגת הלשון העברית כלשון־דיבור. בקיץ 1904 עבר לווארשה, שבה התפרנס מעבודת־הוראה בבית־ספר יהודי והוסיף לעסוק בפעולה ציונית: נלחם בטריטוריאליזם, והשתתף בוועידה הראשונה של פועלי־ציון בפולניה, שנתקיימה בדצמבר 1905, ובשניה — זמן קצר קודם שעלה לארץ. ב׳ התכונן בווארשה לבחינות לשם כניסה לבית־ספר טכני. אך בעצם תקופת השתקעותו בלימודים, וזמן קצר לאחר שכתב לרעו: „אבל איך שיפול דבר עתידי, לא אוואש מהשגת השכלה גבוהה, פילוסופית וטבעית״, נתעורר בו הרצון לעלות לארץ; והוא פנה לאוסישקין (ערב פורים תרס״ה/1905) בשאלה אם רצויה ואפשרית העליה לארץ בתנאים, שהיו קיימים באותו זמן.

בט״ז באלול תרס״ו הגיע ב׳ לחוף יפו, ועוד באותו יום הלך לפתח־תקוה; כאן עסק בכל עבודה שנזדמנה לו: סַבלות, פיזור־זבל, קטיף ובניין. במשך תקופה מסויימת עבד גם בכפר־סבא, שבה ישבה בימים ההם משפחה יהודית אחת בלבד. כחודש לאחר שבא לארץ (בסוכות תרס״ז) כבר השתתף בכינוס של פוע״צ בא״י, שבו נבחרה ועדה לעיבוד הנחותיה הרעיוניות של המפלגה. הוועדה נתכנסה ברמלה וניסחה את ה„פלאטפורמה של רמלה״, שהושפעה מאוד מן הפלאטפורמה של המפלגה הרוסית, שנוסחה בוועידת פולטאווה. ב׳ עמד בראש הזרם, שדרש להבליט את המיוחד שבבעיות העם היהודי, ובהתאם לכך טען לקביעת דרכים מיוחדות לתנועה הסוציאליסטית בתוכו. חלק גדול היה לו, לב׳, בהשתחררותה של המפלגה הא״ית מן המטען הרעיוני של המפלגה הרוסית, וכתוצאה מכך נעשתה המפלגה בארץ ארצישראלית יותר בכל תפיסתה (היחס לעברית, להתיישבות עובדת וכד׳).

אחר חג־הסוכות תרס״ח (1907) עלה לגליל, השתקע בסג׳רה, ועבד אצל אחד מאיכרי המקום ובחוות יק״א. בקיץ 1908 נסע לרוסיה כדי להתייצב לצבא, ולאחר שחזר משם (בטבת תרס״ט) עשה שוב קרוב לשנה בגליל (בכינרת, סג׳רה ועוד). בסתיו תר״ע עבר לזכרון־יעקב, שבה נמצאו סיכויי־עבודה לאחותו, שציפה לעלייתה הקרובה. תקופה מסויימת עבד גם בבת־שלמה.

אע״פ שלא השתייך רשמית ל„השומר״, נשא בעול השמירה וההגנה, ואף השתתף כציר של פועלי סג׳רה באסֵיפת באי־כוח האיכרים והפועלים במושבות הגליל, שהתכנסה אחר רציחתם של השומר י. קרונגולד והאיכר ש. מלמד בפסח תרס״ט (1909), כדי לדון בענייני־הביטחון. ב׳ נבחר לוועד־הפועל, שעליו הוטל להגביר את הביטחון ע״י תוספת של פועלים עבריים ורכישת הנשק הדרוש.

בוועידה הששית של פועלי ציון (פסח תר״ע) נבחר (עם י. בן־צבי ורחל ינאית) כחבר המערכת של כה״ע „האחדות״, שהתחיל מופיע בירושלים בתמוז תר״ע. ב׳ עבר לירושלים והתפרנס בה בדוחק גדול מנתינת שיעורים. בחורף תרע״א תרגם את ספרו של ו. זומבארט, „הסוציאליות והתנועות החברתיות במאה הי״ט״, שנתפרסם תחילה בהמשכים ב„האחדות״ ואח״כ כספר מיוחד.

בתחילת חורף תרע״ב (1911) נסע לסאלוניקי כדי ללמוד משפטים באוניברסיטה התורכית שלה. תכניתו היתה — כפי שכתב ברשימה אוטוביוגראפית — ליעשות עורך־דין, „ובתור כזה להקדיש את חייו להתבצרותו האזרחית והמדינית של הישוב העברי בארץ־ישראל״, ועם זה היה בדעתו לקשור קשרים עם היהדות הספרדית בסאלוניקי ועם תנועת־הפועלים היהודית במקום, שהחשיבן הרבה מבחינה ציונית. במשך החדשים המועטים, שבהם שהה בסאלוניקי, למד תורכית ואירגן קבוצה קטנה של פועלי־ציון. בסוף קיץ תרע״ב (1912) עבר לקושטה, למד משפטים באוניברסיטה שלה ושימש מזכיר לאגודת התלמידים היהודיים, שכללה עשרות אחדות של סטודנטים יהודיים מא״י (ביניהם יצחק בן־צבי וישראל שוחט) ומארצות אחרות. ב׳ שימש ציר בקונגרס הציוני הי״א ובוועידה העולמית השלישית של פוע״צ, שנתקיימה באב תרע״א, ובה נבחר לוועד הברית העולמית של פוע״צ.

בשעה שהיה בדרכו לארץ כדי לבלות בה את חופשת־הלימודים פרצה מלחמת־העולם I. בז׳ בניסן תרע״ה גורש ב׳ מן הארץ, כנאשם בהשתייכות לארגון ציוני חשאי המתנגד לאינטרסים של הממלכה העותמנית, וביחד עם חברו י. בן־צבי, שאף הוא גורש אז מן הארץ מאותה סיבה, „הוסע״ לאלכסנדריה של מצרים (אע״פ ששניהם התעתמנו ואף פעלו להתעתמנותם של היהודים נתיני ארצות זרות, שישבו אז בארץ). כאן לא חייבו את יזמתם של ז. ז׳אבוטינסקי וי. טרומפלדור להקמתו של גדוד יהודי למלחמה בתורכים, כיוון שהאנגלים לא היו, לדעתם, מוכנים לשלוח את צבאם לא״י, בעוד שהשתתפותו של גדוד יהודי בחזית אחרת היתה עלולה להמיט סכנה על הישוב היהודי בארץ, בלא שתתן סיפוק לאומי ליהודים.

ב1.5.15 (ד׳ סיוון תרע״ה) הגיעו ב׳ ובן־צבי לניו־יורק והתחילו כאן בארגונה של תנועת „החלוץ״, שתעודתה היתה „לגייס ולהכשיר את צבא־העבודה הראשון בשביל ארץ־ישראל״. באותו זמן עצמו השתתפו ב׳ ובן־צבי ביצירתה של תנועת הקונגרס היהודי, שנעשתה עד מהרה תנועה עממית. ב׳ שימש מזכיר ועד־התעמולה של תנועה זו, ולשם הפצת רעיונותיה ברבים ביקר בערים הרבה באה״ב (חורף 1915/6). אגב כך נוכח, שהידיעות שהיו רווחות אז בציבור

היהודי על א״י היו מצומצמות ביותר, ולפיכך חיבר, ביחד עם י׳ בן־צבי, ספר מקיףביידית על א״י — תולדותיה, משקה, אוכלוסייתה, וכד׳ (1918). — בדצמבר 1917 נשא את פאולינה מונבז, ילידת מינסק, שבאה בנערותה לאה״ב.

עם כניסתן של אה״ב למלחמה התחילו ב׳, בן־צבי ואי־שים אחרים מעוררים תנועה של התנדבות לגדוד עברי (קול קורא להתנדבות זו נתפרסם בחתימתם ב5.3.18). באחד ביוני 1918 כבר היה ב׳ במחנה־האימונים בוינדזור; משם נשלח למצרים, ועם הגדודים העבריים חזר לארץ־ישראל.

בעוד הוא לובש מדי־צבא התחיל בפעילות נמרצת בגדודים ובתנועת־הפועלים העברית לשם איחודה של תנועת־הפועלים בא״י. ב׳ היה מראשי יוזמיה של ועידת האיחוד בפתח־תקוה, שהקימה את ההתאחדות הציונית־סוציאלית „אחדות העבודה" (ע״ע), ומאז לא החמיץ שום הזדמנות לפעול לשם איחודה המקצועי והפוליטי של תנועת־העבודה הארצישראלית. ב1930 נוסדה מפא״י, מתוך איחודן של אחדות־העבודה והפועל־הצעיר (ע״ע); ב׳ הוא מנהיגה מאז ועד היום (1958).

ב׳ היה גם מיוזמיה של הסתדרות העובדים העברים הכל־לית בארץ, ומ1921 עד 1935 שימש מזכירה הכללי. הוא היה הארדיכל, הבנאי ומכוון הדרך של ההסתדרות בענייני־פנים ובענייני־חוץ. אע״פ שלדעתו נועדה לפועל העברי בארץ שליחות מיוחדת בהגשמתה של הציונות, עשה ב׳ תמיד מאמצים לשיתוף־פעולה בין תנועת־העבודה ובין חוגים אחרים בישוב, בציונות ובמדינה. כחבר הוועד הזמני ליהודי א״י, ואח״כ כחבר הוועד הלאומי, היה מבוני ארגונו של הישוב העברי בא״י. במושב הראשון של אסיפת־הנבחרים השניה (טבת תרפ״ו) קבע ב׳ בהרצאתו את יסודות האוטונומיה הלאומית של הישוב בתקופת־המאנדאט.

מימי הוועידה הציונית העולמית בלונדון ב1920 עד תקו־מתה של מדינת־ישראל השתתף ב׳ בכל ההכרעות החשובות של התנועה הציונית: כציר בקונגרסים, כחבר הועה״פ הציוני, כחבר הנהלת־הסוכנות (מן הקונגרס הציוני הי״ח) וכיו״ר הנהלת־הסוכנות בירושלים (מן הקונגרס הי״ט). ברובה של תקופה זו נלחם, מצד אחד, בממעטי־הדמות של הציונות מבית־מדרשה של „ברית־שלום" (הוא לא הסיח דעתו ממטרת הציונות, כפי שהגדיר אותה בקונגרס הציוני הי״ד [1925]: „הציונות פירושה בניין מדינה. ברגע שנוטלים מהציונות את יסודה הפנימי הזה היא מסתרסת ומתרוקנת מתכנה"), ומצד שני, ב„תובעי־המרובה", שנתרכזו במפלגה הרוויזיוניסטית. בתהליך־הביצוע של המשימות הציוניות החשיב ב׳ פעולה מעשית מודרגת והתנגד להכרזות על מדינה עברית, שלא היה בהן, לדעתו, כדי לקדם תהליך זה. בהתאם לכך התנגד בקונגרס הציוני הי״ז לתביעתם של הרוויזיו־ניסטים להכריז באותו קונגרס על המטרה הסופית של הציונות.

ואולם משנתפרסמו מסקנותיה של ועדת־החקירה הברי־טית („ועדת פיל") ב1937, טען ב׳ להסכמה עקרונית של הציונות להצעתה של הוועדה להקים מדינה עברית בחלק מן הארץ, מאחר שראה גם במדינה כזו אמצעי יעיל ביותר לגישומה של הציונות. עם זה הטיל ספק בנכונותה של הממשלה הבריטית לפעול בכיוון המלצותיה של הוועדה, ולפיכך הציע בקונגרס העשרים לדחות את ההכרעה בשאלה זו עד לאחר שיתבררו תכנה של ההצעה ועמדתה של הממשלה הבריטית.

בפברואר 1939 השתתף ב׳ בוועידת „השולחן העגול" בלונדון, שבה כבר נסתמנו התכניות האנגליות, שסוכמו אחר־כך בספר הלבן של 1939. ב׳ נלחם בתכניות אלו, שנועדו לגזור על הישוב מעמד של מיעוט נצחי, גם בוועידה וגם אחריה. בקונגרס הציוני הכ״א הגדיר את קו המאבק נגד מדיניות הספר הלבן במלים אלו: „אנו צריכים להתנהג כאילו היינו המדינה בא״י, ואנו צריכים להתנהג כך עד שנהיה, ולמען נהיה, המדינה בא״י. — — אנו עומדים בריב חמור וטראגי עם הממשלה האנגלית ובחזית זאת לא נוותר ולא נירתע כמלוא הנימה". ב׳ נלחם בתכנית ה„ספר הלבן" ע״י הגברת ההעפלה לארץ והקמת נקודות־התיישבות חדשות באיזורים, שנאסרו להתיישבות יהודית. הוא חייב את ההת־נגדות למדיניות הבריטית האנטי־ציונית גם לאחר שפרצה מלחמת־העולם II, ועם זה תמך בהשתתפות פעילה במלחמה בהיטלר ע״י יצירת יחידות עבריות במסגרת הצבא הבריטי. „עלינו לעזור לאנגלים במלחמה כאילו לא היה ספר לבן, ועלינו לעמוד נגד הספר הלבן כאילו לא היתה מלחמה". במלים אלו של ב׳ היתה כלולה סיסמת הפעולה של התנועה הציונית באותה תקופה.

ימים אחדים לאחר שפרצה המלחמה השמיע ב׳ את התביעה להקים מדינה יהודית מיד לאחר סיומה של המלחמה, ולרעיון זה הטיף בארצות השונות, שביקר בהן ב1940/41 (אנגליה, ניו־זילנד, אוסטראליה, אה״ב). ב׳ היה מיוזמיה של ועידת בילטמור באה״ב (מאי 1942), שהחלטותיה („תכנית בילטמור") אושרו ע״י הסתדרויות ציוניות ארציות שונות, ע״י הקונגרס של יהודי אה״ב וע״י הוועד־הפועל הציוני.

ב1945 ביקר ב׳ במחנות של שארית־הפליטה בגרמניה וכן השתתף בוועידה של שארית־הפליטה (ב1946), שבה אמר: „לא נשקוט עד אשר האחרון מכם הרוצה בכך יצטרף אלינו בא״י לבנות יחד את המדינה העברית."

בוועידה הציונית העולמית הראשונה שלאחר מלחמת־העולם II, שנתקיימה ימים אחדים אחר נצחונו של ה„ליבור" בבריטניה בבחירות לבית־הנבחרים, הזהיר ב׳ את הציונים שלא יסמכו יותר מדי על ה„ליבור", שגילה תכופות אהדה לציונות. מדיניותו של בוין (ע״ע) אימתה את חששותיו של ב׳, ובשנים שלאחר מכן החריף ב׳ את המאבק במדיניות הספר הלבן ע״י עידוד ההעפלה והגברתה וע״י הרחבת ההתיישבות גם באיזורים, שההתיישבות היהודית היתה אסורה בהם לפי החוק. ב„שבת השחורה" (29 ביוני 1946), שבה הגיע לשיא מסע־הדיכוי של השלטונות נגד המנהיגות המוכרת של הישוב (נאסרו חברי הנהלת הסוכנות, ראש הוועד הלאומי, ראשי עיריות ועסקנים), היה ב׳ בחו״ל, ומשם כתב: „אל יאוש ואל אשליות. לא מסדה ולא וישי. אם צפויים לנו ימי מאבק קשים ומרים, נזכור שאין אנו מתכוננים לקרב אחרון ואין נפשנו מבקשת למות עם פלשתים. — עם זה יש לדעת, שברגע שאנו משלימים ומרכינים ראשינו ואין בנו רצון והתמדה לעמוד בשער — אנו מתחילים להתגלגל במדרון המוליך לתהום". ב׳ נלחם אז בכל מי שטען, בשם הצורך „לשמור על הקיים", לנסיונות של התפשרות עם הממשלה הבריטית אף במחיר של ויתור על תביעות־היסוד היהודיות, ועם זה התנגד בחריפות למעשי הטרור של אצ״ל ולח״י, שראה בהם סכנה למאבקה של הציונות ואפשרות של מתן עילה לשלטונות למסע־ענשים חמור נגד הישוב. ב׳ הופיע לפני הוועדה האנגלית־אמריקנית במארס 1946, לפני הוועדה המדינית של עצרת האו״מ שלא מן המניין בליק סאכסס

במאי 1947, ולפני ועדת־האו"מ ביולי 1947, והגן בתוקף על תביעתה של הציונות להקים מדינה יהודית.

ב' היה גם ממכווני דרכה המדינית של ה„הגנה" במחתרת במשך כל שנות קיומה; אך ביחוד גברה פעולתו בתחום זה אחר מלחמת־העולם II. ב' ראה מראש את התקפתן של ארצות־ערב על הישוב העברי בא"י, ובקונגרס הציוני הכ"ב (דצמבר 1946) ובישיבת הועה"פ הציוני, שנתקיימה אחריו (אוגוסט 1947), התריע על הסכנות, שהיו כרוכות בהתקפה זו, ותבע להעמיד את ענייני הביטחון בראש דאגותיה של הציונות. ביוני 1945 הניע קבוצה מידידיו באה"ב לרכוש מכונות משוכללות לייצור נשק ותחמושת. בקונגרס הכ"ב קיבל עליו את תיק־הביטחון ופעל הרבה לחיזוק ה„הגנה" ע"י הרחבתה, שיפור־האימונים של חבריה, וביחוד על־ידי המרצתה של פעולת־הרֶכֶש והגדלת הקֻפה.

ב18 באפריל 1948 נתמנה ב' כראש „מנהלת העם" וכמנהל ענייני הביטחון של היישוב. ב14 במאי אותה שנה (ה' באייר תש"ח) הכריז ב„מועצת־העם" על תקומתה של מדינת־ישראל ועל ייסודה של הממשלה הזמנית, שבה שימש ראש הממשלה ושר־הביטחון. בהנהגתו זכה צה"ל לנצחונותיו המפוארים על הכנופיות הערביות ועל צבאותיהן של מדינות ערב, שפלשו לארץ. אחר הבחירות לכנסת הראשונה נתמנה ב' (בח' אדר תש"ט) שוב כראש־הממשלה ושר־הביטחון; אך בדצמבר 1953 פרש מן הממשלה והתיישב בשדה־בוקר. ב' נימק פרישה זו בטעמים אישיים: בין השאר בהרגשה, ששוב לא יכול היה לעמוד במתיחות הנפשית, שהיתה כרוכה במילוי תפקידיו בממשלה. בסוף פברואר 1955 חזר לתברות בממשלה כשר־הביטחון ובתחילת נובמבר 1955 נתמנה שוב כראש־הממשלה. כשהציג את הממשלה לפני הכנסת אחר ה„עסקה המסחרית" הצ'כית־המצרית הכריז: „אם קווי שביתת הנשק ייפתחו מעבר לגבול למחבלים ולמרצחים — לא ייסגרו עוד בפני מתגוננים ועומדים בשער". שנה לאחר מכן עמד בראש „מִבְצַע קָדֵש", שתוכנן על־ידיו בשיתופם ובידיעתם של אישים בודדים בלבד.

ב' הוא מתנגד חריף לטוטאליטריות מימין ומשמאל וחסיד נלהב של שיטות הדמוקראטיה, שבה הוא רואה לא רק עיקרון אנושי יקר, אלא גם הכרח חיוני לבניין הארץ ולקיבוץ־הגלויות. מפני־כן נשמע תמיד לָרוב גם כשהכרעות אלו היו בניגוד לדעתו. ואולם אין ב' נוח לוותר על דעותיו והוא שב ונלחם עליהן כל אימת שהוא מוצא הזדמנות מתאימה לכך. בשנים האחרונות הוא נתון בוויכוח קשה עם מנהיגי־הציונות, ביחוד באה"ב, על הגדרת מהותה ומעמדה של הציונות ועל קביעת צורות הקשר בין המדינה ובין תפוצות־הגולה. הוא מסתייג מכל „אידיאולוגיה ציונית", שאינה מחייבת את המחזיקים בה לעלות לא"י, באופן שאין, לדעתו, ולא כלום בינם ובין יהודים לא־ציונים, שמתייחסים בחיבה למדינת־ישראל. את כוח־הדחף שבקיבוץ־הגלויות ובבניין־המדינה הוא רואה בתודעה ההיסטורית, שמקורה בתנ"ך, ואחד מעיקריה הוא החזון המשיחי, שהוא תופסו תפיסה חברותית, תרבותית ומוסרית. ב' מדגיש את זיקתו המיוחדת לתקופה הקדומה של תולדות־ישראל — מימי האבות עד החשמונאים הראשונים — התקופה, שבה חובר התנ"ך, השקול, לדעתו, כנגד כל היצירה הלאומית, שנוצרה אחר חתימתו.

ב' הוא גם סופר פורה. הוא כתב אלפי מאמרים וחוברות, שקצתם כונסו בספרים „אנו ושכנינו", „ממעמד לעם", „משמרות", „במערכה" (5 כרכים), „בהילחם ישראל", „חזון ודרך" (5 כרכים), וקצתם תורגמו ללשונות שונות. הוא עוקב אחר דברי־מחשבה שמתפרסמים בעברית, ולעיתים קרובות הוא מגיב על דברי סופרים במאמר או במכתב. כאות־הוקרה על פעולתו הרוחנית־התרבותית הוענקו לו פרס בובליק ע"י האוניברסיטה העברית בירושלים (1949), פרס ביאליק ע"י עיריית תל־אביב (1952) ופרסים ספרותיים אחרים, וכן הוכתר בתואר דוקטור של כבוד ע"י הסמינאר התאולוגי היהודי באה"ב (1952) והאוניברסיטה העברית (1955).

י. אר.

בֶּנְגָל (באנג' Bengal, בלשונות הינדו: בֻּנְגָלָה), ארץ בצפון־המזרח של חצי־האי הודו, בגליל התחתון של הנהרות גַנְגֶס (ע"ע) ובְּרַהְמַפּוּטְרָה (ע"ע), שהיתה (עד 1947) פרובינציה בקיסרות הבריטית ההודית. לפי התחומים, שנקבעו לה ב1912, כללה פרובינציה זו שטח של כ214,000 קמ"ר ואוכלוסיה של כ61.5 מיליון נפש (1941). עם חלוקתה של הקיסרות ב1947 נכלל החלק המערבי של ב', שנקרא מאז ב' המערבית (West B.), ברפובליקה של הודו, והחלק המזרחי, הנקרא מאז פאקִיסְטַן המזרחית (East Pakistan), בפאקיסטאן (לאחר שסופחו אליו כמה שטחים קטנים). ב' המערבית היא מדינה מסוג א' ברפובליקה של הודו ועיר־הבירה שלה היא קַלְקוּטָה (ע"ע). שטחה: 76,334 קמ"ר ומספר אוכלוסיה כ25 מיליון (1951), מהם קרוב ל80% בראהמנים. שטחה של ב' המזרחית הוא 141,152 קמ"ר ומספר אוכלוסיה כ42.1 מיליון (1951), מהם כ80% מוסלמים. עיר־הבירה שלה היא דַקָה (ע"ע).

ב' היא ברובה הגדול שפלת־מישור, שנוצרה מסחף־נהרות, ובמיעוטה (במזרח, בצפון ובדרום) שטח־גבעות. הדלתה, המשותפת לגאנגס ולבראהמאפוטרה, הולכת וכובשת — ע"י סחף הנהרות — שטחים מתוך מפרץ־ב'. המישור גבוה רק במקצת מפני־הים (בקאלקוטה, במרחק של 170 ק"מ מן הים, מגיע הגובה ל7 מ' בלבד) ומפני־כן חלש כאן נֶגֶר־הנהרות — מה שגורם לכך, שבקיץ — בעונת גשמי־המונסון העזים (ע"ע הדו, אקלים) והפשרת־השלגים בהימַלַיָה (ע"ע) — עולים הנהרות על גדותיהם, מציפים שטחים נרחבים וגורמים לפרקים (כגון ב1950) אבדן־נפשות ונזקים מרובים. גם הסופות החזקות, הבאות ממפרץ־ב', מסַבבות לפעמים אסונות כבדים. ב1876 נספו בסופה כמאה אלף נפש.

על האקלים, הצומח והחי ע"ע הדו.

ה י ש ו ב. מספר תושביה של ב' כולה הוא כ67.1 מיליון והצפיפות הממוצעת בה היא של 308 נפש לקמ"ר; בב' המערבית, שבה נמצא הכרך הגדול קאלקוטה ושנוסף על כך יש בה תעשיה מפותחת, מגעת הצפיפות ל327 נפש לקמ"ר; ואילו בפאקיסטאן המזרחית היא 298 נפש לקמ"ר. הישוב בב' בהקֵפה השלם הוא ב80% כפרי וב20% עירוני, אך במזרח אין אחוז־העירונים מגיע אף ל5%, בעוד שבמערב הוא למעלה מ45%. כ92% מן התושבים מדברים בנגאלית (ע"ע הדו, לשונות), אך מדוברים בב' עוד כ90 לשונות וניבים של שבטים קטנים, ביחוד בשטח־הגבעות. ב1947 היו 54% מתושבי־ב' מוסלמים ו42% בראהמנים. חלוקת־הארץ גרמה לבריחה מבוהלת של הבראהמנים, שנמצאו במזרח, לב' המערבית ושל המוסלמים, שנמצאו במערב, לפאקיסטאן המזרחית. חילוף־האוכלוסים נמשך אף כיום (1957), אף אם בקצב איטי, ומהומות בינעדתיות מתחדשות לפרקים.

ה כ ל כ ל ה. יותר מ80% משטחה של ב' הם מעובדים, ומהם משמש הרוב לגידול־אורז. בתנאים נוחים מקבלים בב'

שלושה יבולים של אורז בשנה. כ2.5% מן השטח המעובד משמשים לגידול צמחי־שמן שונים; כ17.5% לגידול קנה־סוכר, ירקות ופירות שונים לצרכי המקום, טאבאק ותה. 5% מאדמת־ב׳ משמשים לגידול יוּטָה, וכמעט 80% מן התוצרת העולמית ביוטה באים מכאן. חלוקתה של ב׳ סיבכה את דרכי כלכלתה. היוטה, סחורת־היצוא החשובה ביותר, גְדֵלה בעיקר במזרח, ואילו בהח״ר לעיבודה של היוטה וכן תעשיות שונות אחרות נמצאים במערב — איזור של מכרות־פחם (25% מכל הפחם שברפובליקה של הודו) וברזל. ב׳ הפאקיסטאנית שואפת להשתחרר מכל זיקה לבהח״ר ולנמלים הטובים שבב׳ המערבית, והיא טורחת בפיתוחה של תעשיה ובבניית נמלים משלה.

היישובים והתחבורה. בב׳ המזרחית חשובה, זולת עיר־הבירה דַקָה (כ400,000 תושבים ב1951), עיר־הנמל הראשית צ׳יטַגוֹנג, המונה כ125,000 תושבים (1951). מן הערים שבתחום קאלקוטה, בירתה של ב׳ המערבית, מתקרבת הוֹברה (Howra) לאוכלוסיה של חצי מיליון נפש. לב׳ המערבית שייך נוה־הקיץ המפואר שבהימאלאיה, דארְג׳יליִנג.

אמצעי־התחבורה העיקרי בב׳ הם הנהרות. ספינות שטות במעלה הבראהמאפוטרה עד אסאם — מרחק של 1,300 ק״מ מן הים. גם הגאנגס והרבה מזרועותיו משמשים לתנועת־ספינות קבועה לכל אורך מירוציהם בתחומי ב׳. ספינות־ים עולות במעלה הדלתה עד 200—300 ק״מ ממפרץ־ב׳. ב׳ קשורה לשאר חלקי־הודו גם ע״י רשת של מס״ב וכבישים, שהיא צפופה בב׳ המערבית ודלילה בב׳ המזרחית. מ3,500 הק״מ של מס״ב שבב׳ נמצאים כ2,600 ק״מ בב׳ המערבית.

מ. ב.

היסטוריה. משערים, שהשם ב׳ או בַּנְגָלָה (Bangala) בא מן השם וַנגַה או בַּנְגַה, שבו נקראה ממלכה עתיקה, שהיתה חלק מן הקיסרות של מאוּרְיָה במאה ה3 לפסה״נ. אחר התפוררותה של קיסרות זו היתה ב׳ נתונה במצב של אנארכיה, שנמשך מאות שנים, עד שבמאה ה4 לסה״נ נכבשה ע״י השליט האדיר משושלת גופּטה, סאמוּדְרַגוּפְּטָה (ע״ע הֹדוּ, היסטוריה). במחצה הראשונה של המאה ה7 היתה ב׳ חלק ממלכתו של הארְשָה. אחר מותו של הארשה (647) חזרה ונשתררה בב׳ אנארכיה, שנתקיימה בה עד המחצה השניה של המאה ה8, שבה נשתלטה בב׳ שושלת פאלָה הבודהיסטית. שושלת זו משלה בב׳ יותר משלוש מאות שנה ונתפרסמה במפעלי־התרבות שהקימה ובסבלנות שנהגה בה בבני דתות אחרות. במאה ה12 מוגרה שושלת פאלה ע״י השושלת הבראהמנית של סֶנָה.

ב1119—1202 השתלטו המוסלמים על ב׳ ועל שכנתה בִּיהַר. הכובשים המוסלמיים, שלא נתקלו בהתנגדות, החריבו את הארץ, ואת הנזירים הבודהיסטיים רצחו. מאז עד שנכבשה ב׳ על־ידי הבריטי קְלַיו (ע״ע), ב1757, שלטו בב׳ מוסלמים, שלעיתים הכירו במרותה של דֶלְהִי ולעיתים היו שולטנים עצמאים. במאה ה16 התחילה מורגשת פעילות של בני־אירופה בב׳, מתחילה של הפורטוגיזים. המושבה המסחרית הבריטית הראשונה בב׳, הוּגְלי, נוסדה ב1651. ב1690 יסדו הבריטים את מושבתם בקאלקוטה.

במחצה הראשונה של המאה ה18, עם שקיעת שלטון המוגולים, היה הנאוואב (=המושל) של ב׳ שליט עצמאי. המפורסם בין הנאוואבים של ב׳ היה עלי וַארְדִי תאן, שעמד ב1742 — 1751 בפני חמש פלישות של המַהַרַטים (ע״ע) מדרום־המערב. יורשו, סיראג׳־אל־דַוּלַה, השתלט (1756) על המושבה האנגלית שבקאלקוטה והשליך 146 אנגלים לתוך „הבור השחור" (שבו נספו 123 מהם ביום אחד). קְלַיו כבש ב1757 את קאלקוטה ובזה התחילה השתלטותם של הבריטים על ב׳ כולה. מאז הועלו והורדו הנאוואבים ע״י הבריטים. נסיונו של המוגול הגדול בדלהי להחזיר לעצמו את השליטה על ב׳ סוכל ע״י נצחונו המזהיר של הקטור מַנְרוֹ (ע״ע) בבּוּכְּסַר (1764). ווֹרְן הֵיסְטִינְגְז (ע״ע), שנתמנה מושלה של ב׳ ב1772, נַעֲשָׂה, בתוקף „חוק ההסדר" (Regulating Act) של 1773, הנציב הראשון של ב׳. בשנות כהונתו (1772—1785) התבסס המינהל הבריטי בב׳. ב1793, קבע הנציב, לורד קורנ־וליס, את מס־הקרקעות, וה„זאמינדארים" (אדוני־האחוזות וגובי־המיסים) המקומיים הוכרו כבעלים החוקיים. קורנווליס קיווה, שעל־ידי תקנות אלו יגן על האריסים והחוכרים מפני דיכוי. כשלון תקנותיו הביא לידי חקיקת „חוקי החכירה הבנגאליים" (Bengal Tenancy Acts) בין 1859 ו1941.

ב1874 הופרדה אסאם מב׳ והועמדה תחת מרותו של נציב מיוחד. ב1905, בתקופת כהונתו של לורד קֶרזוֹן כמשנה־למלך בהודו, חולקה ב׳, מטעמים מינהליים, לשתי פרובינציות: 1) ב׳ המערבית, בִּיהַר ואוריסה; 2) ב׳ המזרחית ואסאם. עד 1912 ישב המשנה־למלך הבריטי (הנציב העליון) של הודו בקאלקוטה; אך באותה שנה הועברה הנציבות העליונה לדֶלהי, בירתה של הודו מימי המוגולים. על־פי „חוק הממשל ההודי" (Government of India Act) מ1935 ניתן לב׳ מעמד של פרובינציה אוטונומית. כשהסתלקה בריטניה משלטונה בהודו (15.8.47) פרצו מהומות בב׳; המוסלמים, בִמְקוֹם שהיו הרוב, ערכו טבח בבראהמנים, וכן עשו הבראהמנים למוסלמים במקומות שהאחרונים היו בהם המיעוט. מתוך כך התחילה מנוסה של המיעוטים, שהקיפה כמה מיליוני נפשות. ההודים נתנו לבֶנגאלית מעמד של לשון רשמית שניה בב׳ המערבית; הפאקיסטאנים הנהיגו בב׳ המזרחית את לשון אורדו (עם הכתב הערבי), כנהוג בפאקיסטאן המערבית, אבל ב1954 הוכרחו להכיר בזכותן של הלשון הבנגאלית וכתבה.

R.C. Mazumdar. *Early History of B.*, 1924; L.S.S. O'Malley, *History of B., Bihar and Orissa under British Rule*, 1924; J. Sarkar, *The History of B., Muslim Period*, 1948.

א. ק. ד.

בֶּנְגֶלָה, ע״ע אַנְגוֹלָה.

בֶּנְגֶלָה, זֶרֶם־, ע״ע אַנְגוֹלָה.

בַּנְגַלוֹר (Bangalore), עיר בדרומה של הודו; מושב השלטון של מדינת מֵיסוֹר (ע״ע) ושל מחוז ב׳. מספר תושביה כ780 אלף (1951). ב׳ שוכנת כ130 ק״מ צפונית־מזרחית לעיר מֵיסוֹר, במרחק כמעט שווה מחופי המערב והמזרח של הודו, ובגובה של 900 מ׳ מעל פני־הים. משום גבהה אין אקלימה קשה; הטמפראטורה השנתית הממוצעת שלה היא 23.3°; הטמפראטורה הממוצעת במאי היא 30.5° ובדצמבר — 20°. הודות לאקלימה, הנוח לישוב אירופי, נתפתחה ב׳ בתקופת השלטון הבריטי. כיום היא עיר־תעשיה חשובה, צומת־דרכים ומחנה צבאי מן הגדולים ביותר ברפובליקה של הודו. העיקריים בענפי־התעשיה שבה הם: טכסטיל (כותנה, משי וצמר), בורסקאות (בעור צבעוני), קרונות לרכבות ומטוסים, מוצרים כימיים שונים (ביחוד סבון, תמרוקים ותרופות), חרסינה וזכוכית, לבֵנים, חפצי־אַזְבֶּסְט, רהיטים וכלים שונים עשויים עץ יקר, מכשירי־חשמל וצרכי־מזון

(ביחוד עצירת־שמנים). ב׳ היא גם מרכז תרבותי חשוב: יש בה אוניברסיטה, בתי־ספר גבוהים למקצועות טכניים (לאויריה, לראדיו, לקולנוע) וגן בוטאני. היא בנויה לפי תכנית אירופית; יש בה רחובות רחבים ופארקים, שכונות־גנים לאמידים ושכונות־תעשיה בקצווי־הכרך. בעיר ארמון של המאהאראג׳ה.

א. י. בר.

בֶּנְגַלִי, הַמִּפְרָץ הַ־, ע״ע הֹדּוּ, הָאוֹקְיָנוֹס הַ־.

בֶּנְגַ׳מִין, יְהוּדָה פִּילִיפּ — Judah Philip Benjamin — (1811, סט. תומאס, איי וֶרג׳ין — 1884, פאריס), מדינאי ועורך־דין יהודי אמריקני. הוריו של ב׳, שבאו לאה״ב מאנגליה, התיישבו בצ׳ארלסטון, קארוליינה הדרומית, ואחר כך בווילמינגטון, קארוליינה הצפונית. ב׳ היה בעל כשרונות מצויינים ונתקבל לאוניברסיטה של ייל כשהיה אך בן 14 שנה, אך מחוסר־אמצעים הפסיק את לימודיו לאחר שביקר באוניברסיטה כשנתיים. ב1828 יצא עם משפחתו לניו־אורלינז, במקום שהתמסר ללימוד משפטים. ב1832 נעשה עורך־דין ונשא אשה קאתולית ממוצא צרפתי. ב1834 נתפרסם ע״י תקציר פסקי־הדין של בתי־המשפט בלואיזיאנה, שהוציא בהשתתפותו של אחד מחבריו. במשך זמן מה עסק במטעי־סוכר, אך לאחר שנגרמו נזקים למטעיו מחמת הצפה של נחר־מיסיסיפי, חזר ב1847 למקצוע הפרקליטות וזכה להצלחה מרובה במשפטים, שבהם ייצג חברות חשובות בפני בית־המשפט העליון. באותו פרק זמן נבחר ב׳ פעמיים כחבר בית־המחוקקים של לואיזיאנה, השתתף בשתי ועידות של המדינה לקביעת החוקה וב1852 נבחר מטעם מדינתו לסנאט של אה״ב, שבו הגן בנאומים מצויינים על העבדות בדרום. ב1854 הביא לפני הסנאט בקשה בשם יהודי אה״ב, שהממשלה תתערב בעניין ההפליה האנטישמית בשווייץ (ע״ע ארצות־הברית, היהודים, כרך ז׳, עמ׳ 222). כשנתבטלה מפלגת־הוויגים ב1856, עבר ב׳ אל הדמוקראטים ולאחר שנתיים נבחר שוב כסנאטור של אה״ב. ב׳ שימש בכהונה זו עד שנפרדה מדינת לואיזיאנה מאה״ב (ב1861). כשהורכבה ממשלת־הקונפדראציה בדרום, נתמנה ב׳ ע״י הנשיא של מדינות־הדרום, ג׳פרסון דֵיוויס, למילוי תפקידים שונים בממשלה. מתחילה היה תובע כללי ואח״כ שר־המלחמה (1861—1862). מפני התבוסות שנחל הדרום במלחמת־האזרחים בתחילת 1862 נמתחה על ב׳ ביקורת קשה ונשמעו דרישות שיפוטר. הנשיא שיחרר את ב׳ מתפקידו כשר־המלחמה ומינה אותו כשר־החוץ. בתפקידו זה קשר ב׳ קשרים עם מדינות־אירופה וניסה להשיג את הכרתן בממשלת־הדרום. הצעתו של ב׳, שעבדים מתנדבים לצבא־הדרום ישוחררו, נפגשה בהתנגדות. עם נפילת הדרום ב1865 נמלט ב׳ לאנגליה. הוא הגיע לשם בשנתו ה54, כשהוא חולה ומחוסר־אמצעים. לאחר חצי־שנה



יהודה פילים בנג׳מין

נתקבל למעמד עורכי־הדין וגם כאן עלה במהירות במקצועו. ב1868 הוציא „מחקר על החוק של מכירת רכוש פרטי", שהוכר כספר יסודי בתחום זה. הצלחתו של ב׳ כעורך־דין היתה גדולה וב1872 הוכתר בתואר Queen's Counsel. — ב׳ הוכר כאחד מגדולי־הנואמים בעולם בזמנו וכמה מנאומיו נכללו באספים שונים כדוגמה של פרוזה אמנותית.

P. Butler, *Life of J. P. B.*, 1906; M. J. Kohler, *J. P. B.* (in *Proceedings of the American Jewish Historical Society*, No. 12, 1904, p. 63–85); B. J. Hendrick, *Statesmen of the Lost Cause*, 1939; R. D. Mead, *J. P. B.*, 1943; B. W. Korn, *American Jewry and The Civil War*, 1951; id., *Stud es in 19th Century Amer. Jew. Hist.*, 1954.

ב. ו. ק.

בַּנְגְקָה (Bangka או Banka), אי אינדונֶזי, דרומית־מזרחית לסומַטְרָה (ע״ע), שהוא אחד ממקורות־הבדיל החשובים שבעולם. שטחו כ11,330 קמ״ר (ובצירוף האיים הפעוטים הסמוכים לו: כ11,780 קמ״ר) ומספר אוכלוסיו כ250 אלף (1956). את אי־ב׳, המשתרע מדרום־המזרח לצפון־המערב (האורך: 225 ק״מ; הרוחב: כ110 ק״מ), חוצים קו־הרוחב הדרומי 2°30′ וקו־האורך המזרחי 106°. בין ב׳ וסומאטרה מפריד מיצר־הים ב׳, ובין ב׳ והאי ביליטון, הידוע גם הוא באוצרות־הבדיל שבו — מיצר־הים גאספאר. לב׳ כמה מפרצים, שהגדול שבהם, מפרץ קְלאבאט (בצפון), חודר 30 ק״מ לתוך האי. במבנהו דומה אי־ב׳ לחצי־האי המאלאי, שממנו נותק ע״י הצפת־הים. ברובו הוא ארץ של גבעות, שמתרוממות עד לגובה של 692 מ׳ בצפון ושל 654 מ׳ בדרום. חלקי־ב׳ הגבוהים בנויים שכבות־גראניט, שבתוכן צפונים עורקים של בצרי בדיל, ברזל ומאנגאן. בדיל בכמות ראויה לניצול נמצא גם בחצץ ובחול של הנהרות המרובים שבאי. האקלים הוא משׁני. הכמות השנתית של הגשמים, המצויים בכל חדשי־השנה, היא בין 221 ס״מ ל347 ס״מ. רובו של האי מכוסה יער טרופי. התושבים הם ילידים (60%) משבטי־המאלאים (ניבֵי לאמפונג), שמוצאם הוא בעיקר מסומאטרה הדרומית, וסינים (40%), שבאו לב׳ בעיקר במאות ה19 וה20. הילידים עוסקים בחקלאות (גידול אורז, עצי־פרי וירקות לצרכי־המקום, ופלפל ליצוא) ובדַיג; הסינים עוסקים בהפקת־מתכות ובמסחר. בימי השלטון ההולאנדי ישבו בב׳ כאלף אירופים. עיר־הבירה היא פאנגקאלפינאנק, השוכנת בלב האי; הנמל החשוב ביותר הוא מינטוק, במרכז איזור־המכרות שבצפון־המערב.

א. י. בר.

בַּנְגְקוֹק (Bangkog, בלשון תַּאִי — „עיר עצי־בר נושאי פרי"; השם הרשמי: קרונג תֵּפּ [Krung Thep = הבירה החדשה]), עיר־הבירה של תַּאי (ע״ע) ונמלה הראשי. יושבת על נהר מֶנַם (ע״ע), כ33 ק״מ משפכו במפרץ־סיאם. מספר תושביה (ותושבי־פרבריה בכלל): כ1,175,000 (1947), כמחציתם סינים (כ400,000), בורְמַנִים ומאלאים. יש בב׳ גם מושבה אירופית, שתופסת מקום חשוב במסחר ובמקצועות החפשים.

ב׳ מוקפת תעלות וזרועות־המֶנאם, שבהן שטות סירות; מפני־כן כינוה „ויניציאה שבאסיה". תושביה מתפרנסים ממסחר, ממוסדות השלטון והתרבות, המרוכזים בה, ומתעשיה ומלאכה. כ80% מסחר־החוץ של המדינה עובר דרך ב׳, המשמשת צומת־תחבורה חשוב של דרכי־המים, היבשה והאויר. סירות ורפסודות מביאות לב׳ סחורות־יבוא מכל

הגרמני, Sinai und Garizim, Über den Ursprung der israelitischen Religion („סיני וגריזים, על מקורה של האמונה הישראלית”), שפורסם אחר פטירתו (1926) ושהוא מוקדש לחקר שרשיהם של חמשת חומשי־התורה וספר־יהושע על־פי המקורות השונים של התורה שבעל־פה: מדרשי ההלכה והאגדה, התרגומים והפירושים. במחקרו זה שם לו ב׳ למטרה להגיע לגבול שבין מסורת הר־סיני שבדת ישראל לבין מסורת הר־גריזים, שבה מחזיקים השומרונים, ולגלות את מקורות המסורת הדתית של בני יהודה ושומרון. בניגוד לדעה המקובלת, שהשומרונים קיבלו את תורתם מן היהודים אחר גיבושה הסופי והכניסו בה שינויים, מסתמך ב׳ על מסורת־השומרונים דוקה, מביא הוכחות, שהיא קדומה ממסורת־היהודים, ומבקש למצוא גם בתורה את הניגודים שבין תורת־סיני לתורת־גריזים. דרך תקירתו של ב׳ ב„סיני וגריזים” מבוססת בעיקרה על בדיקת המקורות המקראיים ועל ניתוחם, ועל כך הוסיף חקר מעמיק בביאורים ובפירושים המרובים שחוברו להם במרוצת־הזמן, שגם בהם הוא מגלה את הניגודים שבין מסורת־השומרונים למסורת־היהודים. המסקנה העיקרית, שאליה הגיע ב׳ בחיבורו זה, היא, שנוסף על ברית־סיני ועל הברית בערבות־מואב נכרתה עוד ברית אחת קדומה בין אלוהים וישראל אחר כיבוש א״י, והיא הברית הקשורה בהר־גריזים, שבזמן קדום כבר נתקדשה בהכרת האומה כשווה בדרגה לברית־סיני, ואפשר, אף כנעלה ממנה. מסקנה זו לא נתקבלה על דעתם של החוקרים, אבל הרבה בקיאות וחריפות הושקעו בביסוסה.

כ ת ב י ו. כתבי ב׳ המכונסים יצאו לראשונה ע״י הוצאת־שטיבל (20 כרך, 1921—1925), ולאחרונה במהדורה חדשה, בשלושה כרכים גדולים (הוצאת „עם עובד”, תל־אביב תשי״א—תשט״ז).

ב׳ פירסם כמה ספרים גם ביידית. בהתאם להשקפתו, שלשון זו מתאמת לפי מהותה בעיקר ליצירות קלות, בעלות אופי עממי, טבועים חיבוריו היידיים בחותם העממיות. כל כתביו ביידית כונסו ב6 כרכים בשם „כתבים פון א ווייטען קרוב” („כתבים של קרוב רחוק”), 1924.

על שמו של ב׳ נקראים היישוב החקלאי שדות־מיכה בחבל לכיש במדינת־ישראל והספריה העירונית „בית מיכה יוסף” בתל־אביב.

איגרות מי״ב אל י. ח. ברנר (בירחון „מאזניים”, כרך ה׳, תרצ״ז, עמ׳ 70–77, וכרך י״ג, תש״א, עמ׳ 151–159, 261–267, 360–364); רחל בן־גריון, חיי מי״ב (בראש „כל סיפורי מי״ב”, תשי״א, עמ׳ 7–12); עמנואל בן גריון, „לאור הנר”, ימי חייו האחרונים של מי״ב (בשנתון „דבר”, תש״ו עמ׳ 166–176); א. אפשטיין, „על דרך הסיפור של ברדיטשבסקי” („מקרוב ומרחוק”, תש״ד, עמ׳ 119–125); י. ח. ברנר, „כל כתבי י. ח. ברנר”, VII [תרפ״ח], עמ׳ 176–218; צ. וויסלאווסקי, „יחידים ברשות הרבים”, תש״ג, עמ׳ 18–42; ר. כצנלסון, „מסות ורשימות”, תש״ו, עמ׳ 37–84; פ. לאחובר, „תולדות הספרות העברית החדשה”, ג׳, חלק ב׳, עמ׳ 71–139; הנ״ל, „ראשונים ואחרונים”, ספר ב׳, תרצ״ה, עמ׳ 31–69; הנ״ל, „ימי ברדיצ׳בסקי האחרונים” (כנ״ל, עמ׳ 70–77); הנ״ל, „שירה ומחשבה”, תשי״ג, עמ׳ 94–121; י. פיכמן, „ברדיצ׳בסקי כמספר” („כל סיפורי מי״ב”, תל־אביב תשי״א, עמ׳ 13–28); ש. צמח, „בארצות נוד”, תל־אביב תרפ״ה, עמ׳ 32–34; א. א. קאבאק, „ברדיצ׳בסקי המספר” („השילוח”, XXIX [1913], עמ׳ 75–84); י. קויפמן, „שינוי־הערכים” („גולה ונכר”, II [תר״ץ], עמ׳ 386–404); י. קלוזנר, קיצור תולדות הספרות העברית החדשה, הוצאה ט׳, תשט״ו, עמ׳ 135, 137–139; ע. קלוזנר־אשכול, „השפעת ניטשה ושופנהאואר על מי״ב”, 1954; מ. קלינמן, ב„גזית”, X [תש״ח], חוברות א׳–ח׳; י. רבינוביץ, ב„התקופה”, XIII (תרפ״ב), 429–445.

ג. א.

בַּנְגֶ׳רְמַסִין או בַּנְגְ׳רְמַסִין (Bandjermasin, Bandjarmasin), עיר־נמל בבורנאו (ע״ע) הדרומית־מזרחית; יושבת על שפכו של נהר מארטאפורה לנהר־באריטו, כ38 ק״מ משפכו של זה האחרון לים־יאווה. ב1930 מנתה ב׳ 65,700 נפש. קודם 1941 ישבו בה כ5,000 סינים, כ1,900 אחרים מבני המזרח הרחוק וכ950 אירופים. הילידים הם ברובם מוסלמים, כי מיה״ב המאוחרים עד שנות ה80 של המאה ה19 היתה ב׳ עיר־בירה של שולטנות מוסלמית (שנקראה על שמה). ספינות־ים עולות בנהרות, שב׳ יושבת עליהם, לפנים האי, ודרך ב׳ עוברת התוצרת של גלילות הנהרות הללו לשוקי־העולם, ביחוד נפט גלמי, גומי גלמי, עצים (רוטאנג, ועוד), יהלומים וזהב, בצר־ברזל ופחם. בתי־ב׳ בנויים על קורות תקועות בקרקע־הנהר או על דוברות שטות במים, והתחבורה בה נעשית בסירות. — ההולאנדים התחילו סוחרים עם ב׳ ב1606. ב1711 יסדו בה מושבת־מסחר וב1787 עשו חוזה עם השולטן, שנעשה בן־חסותם. בתחילת 1941 נכבשה ב׳ ע״י היאפאנים; ב1945 חזרה לידי הולאנד ומידיה הועברה ב1950 לאינדונזיה.

בַּנְד, מַקְס (מרדכי) — Max Band — (נו׳ 1900, נָאוּמֶסְטִיס, ליטה), צייר יהודי־אמריקני. ב׳ נתייתם בילדותו ונתחנך ע״י סבתו; תחילה למד בחדר ואח״כ בגימנאסיה. התחיל מצייר בגיל מוקדם וכשהיה בן 20 הלך לברלין כדי להתמחות בה בציור. ב1923 עבר לפאריס, שבה ישב עד מלחמת־העולם II, ובאותן השנים ביקר כמה פעמים באה״ב לשם סידור תערוכות מיצירותיו. ב1940 עבר לקאליפורניה, במקום שרכש לו עמדה מכובדת כצייר. ב1948 נעשה אזרח של אה״ב.

עיקָרי ליצירתו של ב׳ הוא המבע הניתן בה להרהוריהם ורגשותיהם של אנשים עטופי־בדידות. ביחוד זכתה בה להתגלמות נאמנת הבעת הצער העמוק, המלא תבונה, שבעיניהם של ילדים יהודיים. אך נוסף על צער ויגון תהומיים, בוקע מיצירותיו של ב׳ אמון באדם ובחיים. תמונותיו רכות־הצבעים ומטושטשות־הרקע, שאין בהן כלום מן האנֶקדוטה או הז׳אנר, נתחבבו ביותר על אותם מחובבי־הציור המבקשים את היסוד האנושי באמנות. מן המפורסמות שביצירותיו: „הנאשם” (1938); „דם וזעה ודמעות” (1941); „בֶּרתה” (1942); „זכרו אותנו” (1944; דיוקן של שני ילדים יהודיים מקרבנות־השואה). ב׳ צייר גם תמונות־נוף הרבה, דיוקנות־עצמו ודיוקנות של אחרים, ביניהם של הנשיא רוזוולט (1934; הבית הלבן) ושל ח. נ. ביאליק (האוניברסיטה העברית, ירושלים). תמונותיו נמצאות במוזיאונים של ארצות הרבה, בכלל במוזיאון תל־אביב ובבית־הנכות „בצלאל”, ירושלים.

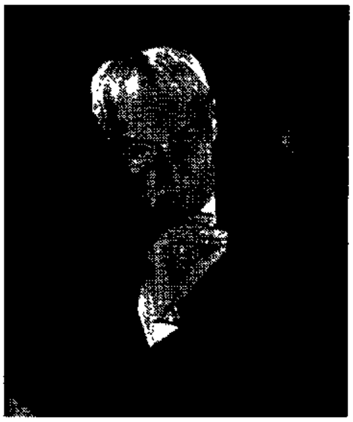
W. George, *M. B.*, 1932; P. Fierens, *M. B.*, 1935; A. Millier, *The Art of M. B.*, 1945.

בַּנְדָה אוֹרְיֶנְטַל, ע״ע אורוּגְוַי, תולדות.

בַּנְדָה, אִיֵּי־, ע״ע מולוּקִים, אִיֵּי־הַ־.

בֶּנְדָה, ז׳ילְיֶן — Julien Benda — (1867, פאריס — 1956, פוֹנְטֶנֵי־אוֹ־רוֹז [Fontenay-aux-Roses], על־יד פאריס), סופר והוגה־דעות צרפתי יהודי. מבית־הספר הממשלתי לאומנויות ותעשיה עבר ב׳ לסורבונה, שבה סיים את חוק־לימודיו מתוך התמחות בהיסטוריה ופילוסופיה. חיבורו הראשון כלל ניתוח אמיץ של תופעות השחיתות בחברה הצרפתית,

ששימשו רקע למשפט דרייפוס (Dialogues á Byzance, 1898). מאמרים אחרים מתקופתו הראשונה נתפרסמו בכתב־העת של שארל פֵּגִי (ע"ע), „מחברות השבועיים". ב' כתב, ביחוד בשנים הראשונות לפעולתו הספרותית, רומאנים אחדים, שמגלמים את תפיסת־עולמו השכלתנית ומוסרו הקפדני, ביניהם ביחוד L'Ordination („הסמיכה לכהונה"), 1912. — ואולם בעיקרו של דבר היה ב' הוגה־דעות, והצורה הספרותית, שהיתה חביבה עליו ביותר להבעת דעותיו, היתה המסה. תורתו היא הגנה על השכל, המדע, המחשבה האחראית („רוחם של אֶראסמוּס, דקארט ושפינוֹזה") בפני פולחן האינטואיציה (כולל גם האמנות והשירה, התועלת, ההצלחה, הפרסוֹמת, הממון, המפלגה) ובכלל בפני „שירות העולם הזה"; רצינותו, יושר־מחשבתו ועוז לשונו היקנו לו — למרות קפדנותו ותקיפותו היתרות — יחס של כבוד והוקרה מצד קוראיו, שנַעשָׂה מושרש ומקובל יותר ויותר.


ז'ילין בנדה

בכמה מספריו הראשונים Bergsonisme ou une philosophie de la mobilité („ברגסוניזם או פילוסופיה של הנע", 1912) ועוד, תקף ב' את ברגסון משום אי־השכלתנות שלו; בBelphégor (1919) שלל ב' את רוב סופרי דורו, כגון רוֹמֶן רולאן, פול קלוֹדֶל, מוֹריס בארֶס, ז'ורז' סורֶל, ידידו לשעבר שארל פֵּגִי, ועוד, ותָקפנוּתו גברה עוֹד במפורסם שבכל ספריו, La trahison des clercs („בגידתם של אנשי־הרוח", 1927), שבו הוקיע את הוגי־הדעות והסופרים בני־זמנו, ואת המשכילים ובעלי המקצועות החפשים בכללם, על שמכרו או הפקירו למדינה, לחברה, למפלגה, למשפחה וכד' את השכל — זה הנכס היקר שירשו מקודמיהם, לוחמי דרור, צדק ובינה: נטישת השירות לַשכל והאמיתות הנצחיות לשם ההצלחה הזמנית היא בגידתם של ה„קלריקאים" (כלומר האינטלקטואלים, שהרי בספר זה ועוד בכמה מספריו שכתב אח"כ — „נעוריו של קלריקאי", „בן־כמוּרה בתוך עולם־החולין" [Un réguleir dans le siècle, 1938] ו„מחברות של קלריקאי", 1949 — תופס ב' את המונח clericus במַשמעות שהיתה לו ביה"ב, כלומר במובן של „תלמיד־חכם", כמעמד וכדרגת השכלה והבנה, לעומת laicus, „הדיוט"). המסקנות של תפיסת־עולמו, הקפדנית והדוחה כל פשרה, משמשות יסוד להשקפותיו בתחומים שונים כגון תֵאולוגיה, היסטוריה, אֶסתטיקה ועוד, כפי שמעידים ספריו האחרונים („נסיון של דיון שיטתי על היחסים בין אלהים והעולם", „תולדות הצרפתים ברצונם להיות אומה", „נאום אל האומה האירופית", „צרפת הביזאנטית", „על הפיוטי", „הרהורים של קבור חי", „זכרונות בין קבר לקבר", ועוד). כן יש לציין את התלהבותו של ב' לרעיון הדמוקראטיה ואחוות־העמים ואת גאוותו על יהדותו.

H. E. Read, *J. B. and the New Humanism*, 1930; P. Bodu, *Maîtres et témoins entre deux guerres*, 1943; C. Maurice, *La trahison d'un clerc*, 1945.

ה. ב.

בֶּן־דָּוִד, לַצָּרוּס [אלעזר] — Lazarus Bendavid — (1762, ברלין — 1832, שם), מאתמאטיקן, פילוסוף ומחנך יהודי־גרמני. ב' למד באוניברסיטות של גֶטינגֶן והאלֶה. ב1792—1797 ישב בווינה והרצה הרצאות פומביות על הפילוֹסוֹפיה של קאנט. ב1802 נעשה עורך מדיני של העיתון Haude- und Spenersche Zeitung (שבו השתתף זמן־מה גם צוּנץ). ב1806 נתמנה כמנהל (ללא תשלום) של בית־הספר היהודי החפשי בברלין (Jüdische Freischule), וניהל אותו עד 1826. לבי"ס זה יצא שם, וחלק ניכר מתלמידיו היו נוצרים עד שהממשלה אסרה עליו ב1819 לקבל תלמידים שאינם יהודים. כאות־הכרה להגנתו על ענייניהם של היהודים ולזכויותיו המדעיות, מינתה „החברה לפיתוח התרבות והמדע של היהודים" (Verein für Kultur und Wissenschaft der Juden) ב1822 את ב' לחבר־כבוד שלה; על כתב־המינוי חתמו גאנז, צוּנץ ומוֹזר.

ב' התחיל את פעולתו המדעית ב1785 במחקר על תורת־הצבעים. ב1786 פירסם חיבור „על תורת הקווים המקבילים" וב1789 את ספרו Versuch einer logischen Auseinandersetzung des mathematischen Unendlichen („ניסיון להסברה לוגית של האינסוף המאתמאטי"; הוצאה שניה, 1796). רעיונו העיקרי הוא שהקטן־עד־אינסוף אינו כמות, אלא איכות אינטנסיווית. מאחר שdx אינו כמות, dx+a=a. המאתמאטיקנים אברהארד וקסטנר העריכו את כשרונו של ב' וקסטנר כתב עליו, שידיעותיו במאתמאטיקה הן מרובות כל־כך, שהוא ראוי לכל פרוֹפסוּרה. ב1795 הופיע ספרוֹ „הרצאות על ביקורת התבונה הטהורה" — הראשון לשורה של ספרים, שהקדיש להסברת תורתו של קאנט. במשנתו של קאנט הגיעה, לדעתו של ב', התפתחותה של הפילוסוֹפיה לשיאה. שלא כשלמה מימון, בן־דורו, אין ב' רוצה לשכלל את משנתו של קאנט, אלא להסבירה בלבד. ב1796 יצאו ה„הרצאות על ביקורת התבונה המעשית" (Vorlesungen über die Kritik der prakt. Vernunft), בצירוף „נאום על המטרה של הפילוסופיה הביקרתית", וגם ה„הרצאות על ביקורת כוח־השיפוט". ב1797 פירסם „תרומות לביקורת של הטעם", שדנוֹת בחלוקת האמנוּיות, וב1799 את ה„מסה על תורת־הטעם" (Versuch einer Geschmackslehre), שכוללת את האסתטיקה שלו, הבנויה על זו של קאנט. ב1798 סיים את דיוניו על קאנט ב„הרצאות על יסודות־ההתחלה המטאפיסיים של מדעי־הטבע" (Vorlesungen über die metaphysischen Anfangsgründe der Naturwissenschaften; על ספרו של קאנט הנקרא בשם זה). ב1801 הכתירה האקאדמיה הממלכתית של המדעים בברלין את מחקרו „על הראשית של הכרתנו" (Über den Ursprung unserer Erkenntnis) בפרס ואף הוציאה אותו לאור (1802).


לאצארוס בן־דוד

בעבודת־פרס זו נסתיימה פעולתו הפילוסופית של ב'. בשלושים השנים האחרונות של חייו הקדיש את עבודתו הספרותית לבעיות־היהדות בלבד. בכתבים אלה משתקף המאבק של הדור היהודי הראשון שלאחר מנדלסזון על יהדותו. ב' ראה ברפורמה את האמצעי היחיד למניעת התנצ־

שיקספיר („רומיאו ויוליה", „הלילה השנים-עשר", „מהומה על לא-מאומה") ולטראגדיה „הדוכסת ממאלפי" של ג'ון ובסטר (1614); בספרד ניכרת השפעתו בסיפוריו של סרוואנטס ובכמה ממחזותיהם של לופה דה וגה ותלמידיו. שיריו של ב' (Canzoniere, 1544; מוקדש למארגריט מנאווארה) הם חיקוי חלש לשירי-פטרארקה. כל כתביו יצאו ב1934/35 בשני כרכים, בצירוף מבוא חשוב מאת F. Flora.

E. Masi, *M. B., Vita italiana di un novelliere del Cinquecento*, 1900; D. Morellini, *M. B., novellatore lombardo*, 1900; L. Di Francia, *Alla scoperta del vero B.* (in *Giornale storico della letteratura italiana*, vol. 78–81, 1921–23); id., *La novellistica italiana*, II, 1925, 1–62; G. Brognoligo, *M. B.*, 1932; G. Petrocchi, *M. B., l'artista e il novelliere*, 1949.

י. ב. ס.

בֶּנְדֶמַן, אֶדוּאַרְד (יוליוס פרידריך — Eduard (Julius Friedrich) Bendemann — (1811, ברלין — 1889, דיסלדורף), צייר יהודי גרמני. ב', שנתחנך בחוגי המשכילים של עיר-מולדתו, קנה לו עוד בנעוריו שם של צייר מצויין. תחילה למד אצל ו. שדוב (ע"ע) ואחר-כך נצטרף ל„אסכולת-דיסלדורף" הראשונה, שאנשיה ציירו תמונות היסטוריות ברוח קלאסיציסטית ולירית. ב1831—1835 צייר את הידיעות בתמונותיו, ביניהן „גולי בבל האבלים", „ירמיהו מקונן על חורבן-ירושלים", ו„האמנויות על-יד מעיין השירה".



א. בנדמאן

ב1835 נשא ב' לאשה את אחותו של מורו, הפסל שדוב, ובאותה שנה התנצר. ב1838 נתמנה פרופסור באקדמיה לאמנות בדרזדן, ובעיר זו גם צייר תמונות-קיר מרובות בארמון המלכותי. ב1859 ירש את מקום מורו כמנהל האקדמיה בדיסלדורף, ובמשרה זו שימש עד 1867. כאחד מן המכובדים שבציירי-דורו הירבה ב' לצייר גם דיוקנות של אנשי-שם (ביניהם של קלארה שומאן). — הרבה מיצירותיו נמצאו במוזיאונים של ברלין. כן עשה אילוסטראציות ליצירות ספרותיות (ביניהן ל„שירת הניבלונגים" ול„נתן החכם" של לסינג), אף הן בסיגנון נאו-קלאסיציסטי. — בנו, **רודולף ב'**, היה אף הוא צייר ידוע בזמנו.

E. Bendemann, *The Frescoes in the Royal Palace in Dresden* (with Explanations by J. G. Droysen), 1859.

בֶּנֶדֶק, לוּדְוִיג אָוגוּסְט, ריטר פון — Ludwig August Ritter von Benedek — (1804—1881), מצביא אוסטרי. כבן 18 נכנס ב' לצבא האוסטרי, שבו עלה במהירות מדרגה לדרגה. בשנות 1848/9 הצטיין בקרבות באיטליה ובהונגאריה, ועוד יותר מכן — בקרב על-יד סולפרינו (יולי 1859; ע"ע אוסטריה-הונגריה, עמ' 989/90). כתוצאה מכך נעשה ב' הגנראל החביב ביותר על העם באוסטריה. ב1860 נתמנה ראש המטה הכללי, ושנה לאחר-מכן — מפקד הצבא באיטליה האוסטרית. סמוך למלחמת אוסטריה נגד פרוסיה ואיטליה ב1866 מסר הקיסר פראנץ יוסף לב' לא את הפיקוד העליון באיטליה, אלא בזירת-הקרב בצ'כיה, שב' כמעט לא הכיר אותה. ב' הוכה ע"י הפרוסים בקרב המכריע, שנערך על-יד קֶניגגְרֶץ (Königgrätz, כיום: Hradec Králové; 3.7.1866) ופוטר מתפקידו. הוא הועמד לחקירה לפני בית-דין צבאי, שבוטלה בדצמבר לפי פקודתו של הקיסר. מאז חי ב' כאיש פרטי בגראץ שבשטיריה, והשמיד את כל ניירותיו, שהיו קשורים במלחמת 1866. לפי המחקרים החדשים לא היה ב' אחראי למפלה במידה שהיו סבורים קודם לכן, וגורלו הטראגי והאופן שבו נשא אותו הביאו לו מעריצים הרבה. בין הספרים שנתחברו עליו יש להזכיר את הרומאן של אדית זַלְבּוּרג, Der Königsglaube („אמונת המלך"), 1906.

H. Friedjung, *B.s nachgelassene Papiere*, 1904[8]; id., *Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland, 1859–1866*, 1916/17[10]; J. Presland, *Vae Victis. The Life of L. von B.*, 1934; C. Lónyay, *Ich will Rechenschaft ablegen*, 1937; E. Heller, *Militärwissenschaftliche Mitteilungen*, 1937; A. Werkmann, *Erzherzog Albrecht und B.*, 1946.

א. מ. י.

בֶּנְדֶרִי (Бендеры; ברומנית: טיגינה, Tighina), עיר בס. ס. ס. ר. בדרום-המזרח של הרפובליקה המולדאווית (בעבר בסרביה, ע"ע), על הגדה הימנית של הדניסטר, כ70 ק"מ דרומית-מזרחית לקישינב. ב1930 היו בה כ31,400 נפש, מהם כ8,000 יהודים (לפי המיפקד של 1925); ב1941, לאחר שחזרה לידי ס. ס. ס. ר., מנתה רק 15,000 נפש.

ב' היא נמל-נהר והיא משמשת צומת לכבישים ומס"ב, שמחברים אותה עם אודסה, גאלאץ, קישינב ויאסי. סביבתה עשירה בתוצרת השדה, הכרם, היער וגידול-המקנה. כל עוד היה המסחר חפשי במדינה שימשה ב' שוק ליצואה של תוצרת זו בצורה גלמית או מעובדת. במשק הקומוניסטי תפקידה העיקרי הוא להכשיר את התוצרת להפצה, ולתכלית זו משמשים טחנות-קמח, בח"ר לשימורי בשר ופירות, וכן לייצור חמאה וגבינה, מנסרות-עצים ובתי-מלאכה לרהיטים. את מקומם של החייטים והסנדלרים, שבעבר היו ברובם יהודים, תופסים כיום בתי-מלאכה גדולים להלבשה ולהנעלה.

ב' ידועה מן המאה ה13 ואילך. היא נקראה אז בשם טיגון ושימשה מצודה ונמל-נהר לנסיכי-מולדאוויה. ספינות ג'נובניות היו מבקרות בטיגון, ואף היתה בה מושבה של סוחרי-ג'נובה. בתחילת המאה ה16 נפלה ביד התורכים, שקראו לה בשם בֶנדֶר, כלומר נמל, ובשם זה נודעה מאז באירופה. הם הקימו בה ביצורים חזקים, שהתקיימו עד המאה ה19, והושיבו בה חיל-מצב לשם שמירה על המעבר בנהר. ב1709—1713 ישב בב' קארל XII, מלך שודיה, לאחר שנחסמה בפניו ובפני שארית-חילו דרך השיבה למולדתם. ב1770 וב1789 נפלה ב' ביד הרוסים, שהחזירוה לתורכים אחר תקופות-שלטון קצרות. ב1806 כבשו הרוסים את ב' בשלישית, והחזיקו בה עד 1918. מאז עד 1940 היתה בידי רומניה. בתקופה זו נתמעטה חשיבותה בכלכלה ובתחבורה, אע"פ שהיתה עיר-הבירה של מחוז, ששטחו היה 6,333 קמ"ר ומספר אוכלוסיו 308,000 (1930). ב1940 חזרו ותפסו הרוסים את ב', אבל עם נסיגת הרוסים מפני צבא-גרמניה ב1941 הוחזרה לידי הרומנים. ב1944 נשתלטו הרוסים שוב על ב'.

א. י. בר.

י ה ו ד י ם. ביהכ"נ הראשון בב' נבנה ב1770 (בתוך המצודה). הוא נהרס כשנעזבה המצודה אחר הכיבוש הרוסי הראשון. בסוף המאה ה19 היו בב' 11 בתכ"נ. ב1808 נמצאו בה 101 בתי-אב יהודיים; ב1861 הגיע מספר היהודים בב'

ל4,600 וב1897 ל10,654 (באוכלוסיה של 31,800 נפש). קהילת־ב' נחרבה עם כיבושה של בסאראביה ע"י הגרמנים והרומנים בקיץ 1941. חלק מיהודי־העיר הצליח להימלט לפנימה של רוסיה, והשאר נרצחו או הוגלו למחנות טראנס־דניסטריה. — במחוז ב' — לרבות עיר־המחוז — ישבו ב1930 16,954 יהודים (5.5% מכלל האוכלוסיה); לפי המפקד, שנערך במחוז באוגוסט—ספטמבר 1941, לא נמצאו בו אלא 58 יהודים בלבד, ואילו באמצע 1942 שוב לא היו בו יהודים כלל.

האישיות המפורסמת ביותר בתולדות יהודי ב' היה הרב ליב וֶרטהַים, מצאצאיו של רבי שמשון ורטהימר (ע"ע) מווינה, ששימש ברבנות בעיר (מ1810) ונחשב לצדיק. על קברו הוקם אוהל.

י. ל. טויבמן, על שושלת אחת בבסרביה (בקובץ „בסרביה", תש"א); משה אוסוסקין, ארגון העזרה הסוציאלית בקרב יהודות בסרביה (במאסף „פרקי בסרביה", שבט תשי"ב).

בַּנְדַר עַבַּאס (بندر عباس, Bandar Abbas), עיר־נמל קטנה בפרס הדרומית, בקצה הצפוני של מיצר־הורמוז; משמשת מעגן לסירות בלבד (אף ספינות־ים בינוניות אינן יכולות לעגון כאן אלא במרחק של כ6 ק"מ מן החוף). מספר תושביה: כ14,000 בחורף וכ10,000 בקיץ.

ב"ע יושבת בשפלת־חוף צרה, שרובה מכוסה חול, ובה מסתיים כביש, שיורד מערי המסחר והתעשיה יַזְד וכִּרְמָן. האיים קישם, הורמוז ולָרַךְ שממולה מגינים עליה מפני סערות־הים ומפני אויבים. מצבה בשער המפרץ הפרסי דומה למצבה של גיבראלטאר בפתח הים התיכון. אקלימה של ב"ע קשה מאוד בקיץ מחמת ריבוי החום ולחות־האויר. כמות־המשקעים מועטת (כ250 מ"מ בממוצע שנתי) והחקלאות הדלה שבסביבה מתקיימת על השקאה בלבד. תושבי ב"ע הם ערבים ופרסים, שמתפרנסים מדַיִג (בעיקר של סרדינים), משימור־דגים ומסחר־הים. מב"ע מייצאים פירות: תמרים ושקדים, טאבאק, גומי, אסאפֶטידה, שטיחים ואריגי צמר־גפן ומשי מקושטים בציורים של דפוס־יד.

ב"ע נוסדה ב1623 (במקום שבו עמד ישוב קטן בשם גוֹמְבְּרוּן) ע"י השאה הפרסי עבאס הגדול לאחר שעלה בידו (בעזרת האנגלים) לגרש מגומברון ומן האי הורמוז את הפורטוגיזים. מאז ואילך (במשך כמאה שנה) היתה ב"ע הנמל הראשי של צי המסחר והמלחמה הפרסיים. לבריטים ולהולאנדים היו בה סוכנויות־מסחר. הסוכנות הבריטית התקיימה כאן עד שנת 1759, שבה עברה לבּוּשהְר שבצפונו של המפרץ הפרסי. ב1740 החכירה פרס את ב"ע ואת האיים הסמוכים לה לשבט הערבי של בני מַעִינה, ומידו עברו מקומות אלה ב1780 לידי השולטן של מַסְקַט. ב1868 חזרה פרס והשתלטה, בסיועה של בריטניה, על ב"ע ועל האיים הנזכרים. — בימי מלחמת־העולם II עברו דרך נמל ב"ע החמרים, ששלחו לס. ס. ס. ר. בעלות־בריתה המערביות.

א. י. בר.

בַּנְדַר שַׁאה (بندر شاه, Bandar Shah), עיר־נמל קטנה בפרס, בפינה הדרומית־מזרחית של הים הכספי, בכניסה הצרה למפרץ־גורגאן; תחנת־המוצא הצפונית למסילת־הברזל הטְראנס־איראנית, ההולכת לבַּנְדַר שַׁפּוּר (ע"ע) שעל חוף המפרץ הפרסי. ב' ש' (נְמַל־השַׁאה) נוסדה ב1926 וירשה את מקומה של בַּנְדַר גאז, השוכנת 15 ק"מ מדרום לה, שעָמקו של נמלה פחת והלך מחמת הסחף ושוב לא היה יפה למעגן ספינות גדולות. בימי מלחמת־העולם II שימשה ב' ש' נמל לאספקת צרכי־המלחמה, שניתנו ע"י מעצמות־המערב לברית־המועצות. מאחר שתנועת־המסחר בין פרס וברית־המועצות היא מועטת, וברובה היא מרוכזת בפַּאהְלֶוִי שבחוף הדרומי־מערבי, הקרובה מב' ש' לשני הכרכים הפרסיים טֶהֶרַאן ותַבְּרִיז, לא נתפתחה ב' ש' אלא במקצת.

בַּנְדַר שַׁפּוּר (بندر شاپور, Bandar Shapur), עיר־נמל פרסית בצפונו של מפרץ־פרס, בקצה לשון־הים הקטנה חור־מוּסַא. הנמל נבנה ב1932, כשהתחילו סוללים את מסה"ב הטראנס־איראנית מב' ש' לבַנְדַר שאה שעל הים הכספי. בימי מלחמת־העולם II, כשנשלח ציוד מלחמתי לס. ס. ס. ר., נודעה לב' ש' חשיבות מרובה. לאחר שגם חורם־שהר (ע"ע), הנמל שעל שאט אֶל עַרַב, הקרוב לעַבַּדַן (ע"ע), עיר־הנפט רבת־התנועה, חובר במסה"ב עם הקו הטראנס־איראני, ירד ערכה של ב' ש'. — השם ב' ש' פירושו נמל־ש' (שמם של שלושה מלכים פרסיים משושלת הסאסאניים; ע"ע פרס, היסטוריה).

בֶּן הֲדַד, שמם של כמה מלכים, שמלכו בארם דמשק (ע"ע).

א. בן הדד הראשון, בן טַבְרִמֹּן בן חֶזְיוֹן (מל"א טו, יח), בן דורם של אָסָא מלך־יהודה (913—873 לפסה"נ) ובַעְשָׁא מלך־ישראל (900—877). אם לדון לפי מקום המצאה של המצבה, שהקים ב"ה זה בכפר סמוך לחַלֶב (לפי קריאתו של אולברייט: „נצבא. זי. שם בר הדד בר טבר[מ]ן [ב]ר חזי[ן] מלך ארם למראה למלקרת. זי נזר לה ושמע לקלה" — ותרגומו: מצבה זו שם בר הדד... מלך ארם לאדוניו למלקרת, אשר נדר לו ושמע בקולו), השתרעה בימיו מלכות ארם דמשק עד נהר־פרת. סיוע לסברה זו אפשר למצוא בעובדה, שמלכות זו הוקמה בסוף ימי שלמה ע"י שר־צבא מצובה (מל"א יא, כג—כד), ולפיכך יש להניח, שכללה גם את ממלכת־צובה. גם יתכן, שאבי־השושלת, חזיון, בא מעבר־הנהר (בשם זה נקרא גם מייסד שושלת של מדינה ארמית בארם נהריים), אע"פ שאפשר התחתן במַלכי צור וצידון (ועל־כן עבד למֶלקַרת, אל־הצידונים). כאביו (השו' מל"א טו, יט; דבה"ב טז, ג) היה גם הוא קשור בקשרי־ברית למלכי ישראל ויהודה, אך כשפרצה המלחמה בין בעשא, מלך־ישראל, ואסא, מלך־יהודה, נתרצה לאסא, ששלח לו „את כל הכסף והזהב הנותרים באוצרות בית ה' ואת אוצרות בית [ה]מלך", פנה נגד מלכות־ישראל וכבש מידה את „עִיּוֹן ואת דָן ואת אָבֵל בֵּית מַעֲכָה ואת כל כִּנְּרוֹת על כל ארץ נפתלי" (מל"א טו, כ).

ב. בן הדד השני, בן דורו של אחאב (869—850). בכתובות האשוריות הוא נקרא הדדעזר (אֲדַד־אִדְרִי — Adad-'idri) — ואפשר, שזה היה שמו הפרטי. על מעמד ההגמונות, שהיה לו בסוריה, אנו למדים מן המספר המרובה של „מלכים", שנאספו לפי פקודתו למלחמה בישראל (32 במספר — מל"א כ, א). גם הכתובות האשוריות, המספרות על ברית של שנים־עשר מלכים סוריים, שנתארגנה נגד אשור, מזכירות אותו תמיד לראשונה. במלחמתו באחאב עלה בידו מתחילה לשים מצור על שומרון, אך אחאב החליט להתנגד לב"ה כשתביעותיו של זה האחרון נעשו קשות ביותר, ואף היכה אותו במלחמה. כש„לתשובת השנה" פתח ב"ה שוב במלחמה באחאב, הוכה צבאו שנית באֲפֵק (כנראה, בעמק־יזרעאל) והוא עצמו נפל בשבי. בברית־הידידות, שכָּרַת לאחר מכן עם ישראל, התחייב להחזיר לישראל את הערים

הישראליות שהיו ברשותו וכן לשים לסוחרים מישראל חוצות בדמשק (מל"א כ). כשלאחר שלוש שנים לא הוחזרה רמות גלעד בעבר-הירדן, יצא אחאב, בסיועו של יהושפט מלך יהודה (ע"ע), למלחמה על ארם, ובה נפל אחאב חלל (שם, כב). נראה, שבין המלחמה השניה והשלישית באחאב עמד ב"ה בראש הברית (שבה השתתף גם אחאב) של מלכי-סוריה, שנערכו למלחמה באשור על-יד קרקר שבארץ-חמת (853 לפסה"נ). ב"ה הביא עמו למלחמה זו 1,200 רכב ו20,000 רגלי (לעומת 700 הרכב ו10,000 הרגלי של מלך-חמת ו2,000 הרכב ו10,000 הרגלי של אחאב). שלמנאסר III, מלך-אשור, עלה כמה פעמים גם אחר מלחמת-קרקר על סוריה (849, 848, 845), אך נראה, שלא עלה בידו לפעול פעולות של ממש נגד ארם. ב842, באותו זמן שהומלך יהוא בישראל, הומת ב"ה, כשהוא מוטל חולה, על-ידי חזהאל (מל"ב ח, כח), שתפס את המלוכה בארם דמשק (מל"ב ח, ז—טו; מל"א יט, טו).

ג. **בן הדד השלישי** בן חזאל, בן דורם של יהואחז (815—801) בן יהוא ויואש בנו (801—786). בתחילת ימי-מלכותו נתפשטה מלכות-ארם על חלק מכריע מתחומה של ממלכת-ישראל, ואפשר, שב"ה אף הוסיף על כיבושי אביו; מלכות-ישראל עמדה אז בשפל-המדרגה (ליהואחז לא נשארו אלא 10 רכב, 50 פרשים ו10,000 רגלי — מל"ב יג, ז). ב"ה עמד בראש הברית של מלכי-סוריה הצפונית (קְוֵה, עֲמֶק, שַׁמְאַל, גרגם, מִליז, ועוד), שהוקמה נגד זכר (זַכֻּר) מלך חמת ושמה, ללא הצלחה, מצור על חַדְרָךְ. ב805 חידש אֲדַד-נִירָרִי III (810—782), מלך אשור, את המלחמה בארם-דמשק (שהופסקה זמנית אחר מותו של שלמנאסר III), צר על דמשק וב802 כפה את ב"ה (שהכתובות האשוריות מכנות אותו בכינוי הארמי "מְרָא" [אדון]), לשלם לו מס כבד: 2,300 כיכר-כסף, 50 כיכר-זהב, 5,000 כיכר-ברזל, מלבד כל מיני רקמה ומטת-שן, ועוד). תבוסה זו סייעה ביד ישראל להשתחרר מן העול הארמי. סימני-השיחרור הראשונים כבר נראו בימיו האחרונים של יהואחז (עי' מל"ב יג, ה), אבל ביחוד הצליח בכך יואש, בנו של יהואחז: "שלש פעמים הִכָּהוּ יוֹאש וַיָּשֶׁב את ערי ישראל" (מל"ב יג, כה). ארם דמשק התחילה יורדת אז ממעמדה השלטוני בסוריה, ובדור שלאחר מכן עברה ההגמוניה בסוריה למלכי ישראל ויהודה.

ד. לפי דעה, שהובעה ע"י וינקלר ומייאר היו רק שני מלכים בארם בשם ב"ה; לדעתם, ב"ה שחי בימי בעשא הוא גם ב"ה שפעל בימי אחאב. אך לפי פשוטם של הכתובים (במל"א כ, לד) ולפי מרחק הזמן, שעבר בין מלחמת-בעשא לעליית-חזאל, נראה, שאין יסוד להשערה זו.

וע"ע אחאב; אלישע; אסא; בעשא; יהואחז; יואש.

מלבד הפירושים העתיקים והחדשים (השו' ביחוד J. A. Montgomery, *The Books of Kings*, 1951): H. Winckler, *Alttestamentliche Untersuchungen*, 1892, 66–7; id., *Geschichte Israels*, I, 1895, 154; G. Maspero, *Passing of the Empires*, 1900; M. Lidzbarski, *Ephemeris für nordsem. Epigraphik*, III, 1915[1]; E. G. H. Kraeling, *Aram and Israel*, 1918, 40–; R. Kittel, *Geschichte des Volkes Israel*, II, 1925[6]; D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, I (1925), 563, 568, 611, 681, 735, 739, 740; A. Alt, *Die syrische Staatenwelt vor dem Einbruch der Assyrer* (ZDMG [1934], 233–); R. de Vaux, *Revue Biblique*, 43, 1934, 512–; M. Dunand, *Bullet. du Musée de Beyrouth*, III (1939), 65–; W. F. Albrigth, *BASOR*, 87 (1942), 23–40; 90 (1943), 32; 100 (1945), 10–22; id., *The Biblical Period* (in: *The Jews*, ed. by L. Finkelstein, I [1949], 3–69).

י. מ. ג.

בֶּן הַמֶּלֶךְ וְהַנָּזִיר, ע"ע בַּרְלָעָם וְיוֹאָסָף.

בֶּן-הִנֹּם, גֵּיא, ע"ע יְרוּשָׁלַיִם.

בֵּנוּאַ, פְּיֶר — Pierre Benoît — (נו' 1886, אַלְבִּי), מְסַפֵּר צרפתי. ב' בילה את ילדותו באפריקה הצפונית, שבה שירת אביו כקצין, ואף הוא עצמו שירת בגדוד זוּאַווים באלג'יריה. לאחר שלמד משפטים והיסטוריה שימש ספרן במשרד-החינוך של הממשלה (1914/23). כבר בספריו הראשונים Königsmark (1918) וL'Atlantide ("אטלאנטיס", 1919), שזכו לתפוצה עצומה, נתגלה כאמן של סיפורי הרפתקות ואהבה. ב' יודע לעורר את סקרנות הקוראים ע"י הצגת מצבים בלתי-צפויים ועלילות רבות-תמורות על רקע לא רגיל. ברומאנים הקלים והמרתקים שלו, שכל שנה מופיע אחד מהם, מוליך ב' את קוראיו כמעט לכל קצווי-תבל. מקום העלילה של "באר יעקב" (Le puits de Jacob, 1925) — סיפור, שבו מגלה ב' אהדה לציונות — היא ארץ-ישראל. סיפורו Mademoiselle de la Ferté (1932) מצטיין בהבנה פסיכולוגית דקה. בין שאר הרומאנים שלו (כחמישים במספר, ובכולם גיבורה, ששמה מתחיל תמיד ב"א" ושמשעבדת ביפיה את הגברים עד כדי כך, שהם מסתבכים בשבילה בעניינים מסוּבּכים) זכו להצלחה מיוחדת: Pour Don Carlos ("בשביל דון קארלוס", 1920), Le Lac salé ("אגם-המלח", 1921, על המורמונים), La Chaussée des géants ("כביש-הענקים", 1927, על המהפכה באירלאנד), La Châtelaine du Liban ("בעלת-הארמון בלבנון", 1924), Le roi lépreux ("המלך המצורע", 1927), Bethsabée ("בת-שבע", 1938), Saint-Jean d'Acre ("עכו", 1940), La Toison d'or ("גיזת-הזהב", 1953). ב' פירסם גם שני קבצי-שירה Diadumène (1914) וLes suppliantes ("המתחננות", 1920). ב1931 נבחר לאקאדמיה הצרפתית.

R. Wallbott, *Die französische Kolonialerzählung*, 1938.

א. פ.

בֶּנוּאַ דֶה סֶנְט-מוֹר (Bonoît de Sainte-Maure), מְסַפֵּר צרפתי מאמצע המאה ה12. קרוב לוודאי, שמוצאו מסט. מור (Sainte-Maure) שבמחוז טוּרֶן ולא מסט. מור (Saint-More) שבמחוז שאמפאניה. אם ב' הוא אותו Maistre Beneeit, שחיבר את "תולדות דוכסי-נוֹרמאנדיה" (עי' למטה), היה ואסאל של הנרי II, מלך אנגליה (1154—89), ומקורב לפמליה של מלך זה. בין 1154 ו1173 חיבר ב' את ה"רומאן של טרויה" (Roman de Troie) ב35,000 טורי-חרוזים בני שמונה הברות, שמגולל את תולדותיה של טרויה, ממסע הארגונאוטים אליה עד להריסתה, מתוך שימוש בכל האגדות הקדומות על מלחמת טרויה וגיבוריה (כולל האגדות המספרות על גורלם של גיבורים אלה אחר הריסת העיר, עד מות אודיסֵוּס) ובחלקים אחרים של המיתולוגיה היוונית. אֶפּוֹס זה, שמשום סיגנונו החי ואמנות-הסיפור שלו היה ראוי לתפוצה העצומה שזכה לה, הוא השלישי בשלושת האפוסים (Thèbes, Enéas, Troie; בלא יסוד יוחסו שלשתם לב'), המהווים את הסוג הספרותי החשוב של אמצע המאה ה12, המכונה ה"רומאן העתיק": העולם העתיק מתואר ביצירתו של ב' בדמות חיי-החצר של האבירים הנורמאניים, ועל החומר, שמצא ב' במקורותיו, הוסיף הרבה מערכות-מלחמה ודו-קרבות והרפתקות-אבירים אחרות מפרי-דמיונו, וביחוד פיתח, מתוך הבנה פסיכולוגית דקה, כמה אפיזודות של



פאריס והלנה נכנסים לעיר טרויה
מתוך כ"י של „רומאן טרויה" מאת בנוא דה סנט־מור
(הספריה הלאומית, פאריס)

אהבה. בין אלו נמצא גם הסיפור על אהבת טרואילוס בן פריאמוס לבריזאיס או קרסידה (שנתגלגל, באמצעות התרגום של גוידו דלה קולונה [עי' למטה] הרומאן המחורז Filostrato של בוקאצ'ו לידיו של צ'וסר ושימש אח"כ חומר לטראגי־קומדיה „טרואילוס וקרסידה" של שיקספיר). כן הכניס ב' לרומאן שלו חומר למדני מרובה — למשל, על מבנה־העולם, על ארצות ועמים, על חיות ואבנים טובות. מקורותיו העיקריים של ב' היו שני סיפורים לאטיניים, שהראשון שבהם, Ephemeris belli Troiani („יומן של מלחמת־טרויה", המאה ה3 או ה4 לסה"נ), יוחס ביה"ב לאיזה דיקטיס מכרתים (Dictys Cretensis), שנלחם כביכול על צידם של היוונים) והשני: Historia de excidio Troiae („תולדות חורבנה של טרויה", מאמצע המאה ה6 לסה"נ) יוחס ביה"ב לאיזה דארס מפריגיה (Dares Phrygius), שנלחם כביכול על צידם של הטרויינים); דארס שימש לב' בחלק הראשון של סיפורו ודיקטיס בחלקו השני.

ה„רומאן של טרויה" — שממנו נשתמרו כ"י מרובים, בכללם כמה עם עיטורים מפוארים — עובד במאה ה13 בגרמנית (פעמיים: ע"י הרבורט פון פריצלאר, בשם Liet von Troie [„שיר־טרויה", 1210°], וע"י קונראד פון וירצבורג [מת 1289] בשם Der trojanisch Krig [„מלחמת־טרויה"], שניהם בחרוזים), בלאטינית (בשם Historia destructionis Troiae [„תולדות הריסתה של טרויה", בפרוזה] ע"י גוידו דלה קולונה [מת 1290°] — עיבוד, שזכה לתפוצה מרובה), ובמאה ה14 באנגלית (Seege of Troye) [„מצור־טרויה"], וכחלק של Confessio Amatis [„וידויו של אוהב"] מאת ג'ון גאואר [ע"ע], אף אלה בחרוזים), בספרדית, באיטלקית, ביוונית, ועוד, ושימש ביה"ב מקור לסופרים הרבה. — הרומאן הוקדש למלכה אחת — כנראה, לאלאונור מאקוויטאניה, רעייתו של הנרי II הנזכר.

למרות מה שהחוקרים מחולקים בדבר, יש רגליים לסברה, שב' הוא אותו „מאגיסטר בנוא", שחיבר בשביל הנרי II את הכרוניקה „תולדות דוכסי־נורמאנדיה" (עד 1137), שאף היא נכתבה סמוך ל1170 בחרוזים (כ43,000 טורים) ובסגנון רטורי עשיר, מתוך התחרות עם הכרוניקה Roman de Rou של וצה (ע"ע) ועל־פי מקורות לאטיניים, ביחוד על־פי Dudon de Saint-Quentin (המאה ה11).

ה„רומאן של טרויה" יצא בהוצאה ביקרתית (1904/12, ב6 כרכים) בעריכת ל. קונסטנס (Constans), שהתנגד לזיהויו של ב' עם מחבר ה„כרוניקה"; זו האחרונה יצאה (1836/44, ב3 כרכים) ע"י פ. מישל (Francisque Michel), שייחס לב', אך בלא יסוד מספיק, גם פואמה נורמאנית מחורזת על חיי תומאס מקנטרברי.

A. Joly, *B. de S. M. et le Roman de Tr.*, 2 vols., 1870; W. Greif, *Die mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage*, I. B. de S. M., 1897; R. Witte, *Der Einfluss von Benoît's Roman de Tr. auf die französische Literatur*, 1904; R. K. Gordon, *The Story of Troilus*, 1932 (כולל תרגום אנגלי של מעשה טרואילוס); A. Rey y A. G. Solalinde, *Ensayo de una bibliografía de las leyendas troyanas en la literatura española*, 1924.

ח. פ.

בנויל, ז'ק — Jacques Bainville — (1879, ונסן, על־יד פאריס — 1936, פאריס), היסטוריון וסופר צרפתי. ב' היה בן למשפחה רפובליקנית, אך בהשפעתם של מוריס ברס (Barrès) ושארל מורא (Maurras) הפך בנעוריו למלוכני וזמן קצר לאחר מכן נעשה מראשי משתתפיו של העיתון המלוכני Action Française — תפקיד, שבו שימש עד סוף־ימיו. ב' נתפרנס בעיקר מן העיתונאות ופירסם, בעיתונים וכתבי־עת שונים, אלפי מאמרים (שעסקו בפוליטיקה חיצונית, אך זמן־מה גם בביקורת תיאטרונית), שהרבה מהם כינס אח"כ בספרים, אך עם זה חיבר גם קבצי־סיפורים אחדים, וכן כמה ספרי־מחקר היסטוריים בתחום המאות ה19 וה20, ביחוד בתולדותיהן של צרפת (שבמשטרה הרפובליקני ראה את גורמי אסונותיה) וגרמניה (שתקפנותה הדאיגה אותו תמיד). לכל ספריו מגמה לאומנית ועוקץ פולמוסי, והם מצטיינים בכוח־תפיסה חד ובניתוח חריף של הבעיות (ביחוד הדיפלומאטיות והכספיות) יותר מבברק־סיגנון ויכולת של תיאור. ספריו העיקריים: „לודוויג II מבאווריה" (1900); „הרפובליקה של ביסמארק" (1907; בו טוען ב', שביסמארק, כדי להחליש את צרפת, סייע בהפיכתה לרפובליקה); „תולדות שני עמים" (1916; על איבת־הנצח של גרמניה לצרפת); „כיצד נולדה המהפכה הרוסית" (1917; על סמך שליחותו ברוסיה בערב התפרצותה של המהפכה); „התוצאות המדיניות של השלום" (1920; נבואת תקומתה ונקמתה של גרמניה); Filiation („דורות", סיפורים, 1922); „תולדות צרפת" (1924); „נאפוליון" (1931); „תולדות הרפובליקה השלישית" (1935). ב1935 נבחר ב' לאקאדמיה הצרפתית (כיורשו של פואנקארה).

L. de Gérin-Ricard, *L'Histoire de France de J. B.*, 1939; P. Vidal, *La pensée de J. B. en matière économique et sociale*, 1944.

ח. פ.

בנויל, תאודור דה — Théodore de Banville — (1823, מולן — 1891, פאריס), משורר צרפתי. ב', שהיה בן למשפחת־אצילים ליבראלית, חי רוב ימיו חיי־שלווה

כשהוא שקוע ביצירה ספרותית. הוא פירסם כעשרים קֹבצי־שירים, שהחשובים שבהם הם: Les Cariatides („הקארי־אַטידות", 1842), Les Stalactites („הנטיפים", 1846), Amé-thystes („אחלָמים", 1862), Nous tous („כולנו", 1884). ב' היה ממבשריהם של משוררי הפַּרנַס (ע"ע) ודגל ב„אמנות לשמה". שירתו הלירית מצטיינת בצורתה המלוטשת ובתשׂו־מת־לב יתרה לבעיות הקצב והחרוז. הדבר שימש עילה לטענותיהם של כמה ממבקריו הסבורים, שמאמציו למצוא חרוזים נדירים והשתעשעותו בדימויים ובהשאָלות נאות, לא הניחו מקום לעמקות המחשבה והרגש. שירתו חדורה שלווה פנימית, הרגשת אושר וחדוות־חיים. כמה מן הנושאים החבי־בים על ב' שאובים מן המיתולוגיה היוונית. בשיריו, ביחוד בראשונים שבהם, ניכרות הנימה הרומאנטית והשפעתם של ויקטור הוגו ותֵאופיל גוֹטְיֶה. הוא ניסה להחיות כמה צורות־שירה מסוף יה"ב (באלאדה, רוֹנְדֶל, טריאולֶט ועוד), ומתוך כך תרם לפיתוח הטכניקה של השירה הצרפתית, ואף נמצאו לו מחקים הרבה. היה לו, לב', גם כשרון מזהיר של כתיבה בסיגנון לירי קומי: Odes funambulesques („אודות רוקדות על חבל", 1857), וכן כתב כתריסר מחזות, רובם בחרוזים, שיפי־הצורה שלהם מרובה מערכם הדראמאטי: Gringoire (1866), Florise (1870), Déidamia (1876), ועוד. גם כתב רומאן, כמה נובלות ודברי־פרוזה אחרים, שבהם ראויים לציון מיוחד Petit traité de poésie française („חיבור קטן על השירה הצרפתית", 1872), „תולדות הרומאנטיקה" (1874) ו־Mes souvenirs („זכרונותי", 1882).

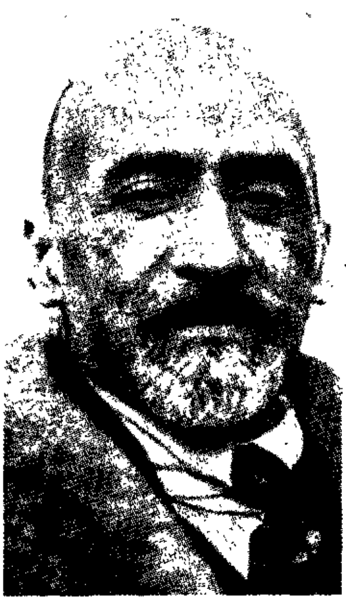
M. Fuchs, *Th. de B.*, 1912; J. Charpentier, *Th. de B.*, 1925; J. Siciliano, *Dal romanticismo al simbolismo: Th. de B.*, 1927; E. M. Souffrin, *"Les Stalactites" de Th. de B.*, 1942.

י. פל.

בֶּנָוֶנְטֶה, חַסִינְטוֹ — Jacinto Benavente y Martínez — (1866, מאדריד — 1954, שם), מחזאי ספרדי. ח' ב', שהיה בנו של רופא ולמד משפטים, התחיל את פעולתו בספרות בחיבור שירים (Versos, 1893) וסיפורים (Vilanos, „ציציות־זרעים", 1893), אבל עד מהרה (ב1894) עבר, עם „הקֵן של הזולת" (El nido ajeno) לכתיבת מחזות והמשיך בענף־יצירה זה (בהפסקות קצרות) עד שמת (בגיל 88); נשתיירו ממנו יותר ממאה וחמשים מחזות, רצינים ועליזים, בחרוזים ובפרוזה, וארצו רואה בו את גדול מחזאיה המודר־ניים אחר אֶצֶ'גַרַי (ע"ע), שכמותו קיבל אף ב' את פרס־נובל לספרות (1922). — את מפעלו התיאטרוני של ב' אפשר לחלק לשני מדורים: א) מחזות ראליסטיים; ב) מחזות פאנטאסטיים.

א) ה מ ח ז ו ת ה ר ֵ א ָ ל י ס ט י י ם. באלה יש לכלול קבוצה של חיבורים, שעיקרם הוא סאטירה סוציאלית — כגון Gente conocida („אנשים ידועים", 1896); La comida de las fieras („סעודת־החיות", 1898 — ושבהם שם ב' ללעג את משפחות־האצולה ואת אורח־חייהן. שורה של מחזות אחרים מתארת משפחות־בורגנים שנתעשרו, המבלות את חייהן הריקים מתוכן בשיחות סאלוניות נבובות; כאלה הם: El hombrecito („האיש הקטן", 1903), Rosas de otoño („ורדי סתו", 1905), Por las nubes („על גבי העננים", 1909), La losa de los sueños („מצבת החלומות", 1911). כן יש לכלול בסוג הראֵאָליסטי את מחזותיו מחיי־הכפר, שבהם חיקה את דרך דיבורו של ההמון הקאסטיליאני. האפיינים שבין אלה הם La mal querida („השנואה", 1913), ו־La señora ama („הגברת בעלת־הבית", 1908, המשלימה עם תעלולי־האהבים של בעלה ואף נהנית מהצלחותיו, כשהיא מתנחמת בדבר, שרק היא אשתו.

ב) ה מ ח ז ו ת ה פ א נ ט א ס ט י י ם ו ה א י ד י א ל י ס ־ ט י י ם. כמה מאלה, כגון Sacrificios („קרבנות", 1901) ו־Alma triunfante („הנפש המנצחת", 1902), אפשר להעמיד בשורה אחת עם המחזות — כסמליים כראליסטיים־למחצה —, שהוכנסו לצרפת על־ידי מטרלינק וקירֶל (Curel) ולאיטליה על־ידי אֶנריקו בּוּטי ורוֹבֶּרטו בראקו. נוסף על אלה כתב ב' שורה של מחזות, שתכנם הוא דמיוני בהחלט: La noche del sábado („ליל־השבת", 1903), Princesa Bébé („הוד־רוממותה התינוקת", 1904); La escuela de las princesas („אולפן הנסיכות", 1909). יש עוד לציין את המחזות הגרוטס־קיים, וביניהם ביחוד את הקומדיה Los intereses creados („האינטרסים שנוצרו", 1907), שהיא נחשבת לטובה שבכל יצירותיו ושבה — יותר מבכל שאר מחזותיו — מתגלה חוש־ההומור הדק של ב'; ה„אינטרסים שנוצרו" מבוסס על דמויות מן הקומדיה העממית האיטלקית (קומדיה דֶל אַרטֶה, ע"ע) ועל מוטיווים, שהם מיוחדים לתיאטרון הספרדי המסרתי. שני הגיבורים, ההרפתקן לֵאַנְדְרוֹ ומשרתו קְרִיספִּין, המאחד את התפקיד של ה־gracioso שבמחזה הספרדי המסרתי עם זה של העבד הקומי, רב־התחבולות, שבקומדיה של האינטריגות מפּלאוטוס וטֶרֶנְצְיוּס עד שיקספיר, מולייר וה„קומדיה דל ארטה", מסמלים שתי מגמות שבאדם: הראשון הוא משורר רומאנטי, שוחר חלומות ואהבה; השני מכיר את המציאות ומבין לשפלותם וחולשותיהם של בני־אדם ורוקם תחבולות לשם ניצולן של תכונות אלו. כדי להשיג לבעליו העני את ידה של אהובת־נפשו, בתו של פוליצ'ינֶילה העשיר, יוצר משרתו רשת־אינטרסים, שהוא מסבך בה את כל הנוגעים בדבר (האב, ה„קאפיטאנו", בעל־האכסניה, המתווכת־לזנות ועוד) עד שכולם מוכרחים לקבל את שקריו כאמת, ואף נעשים שותפים להם מרצון.


ת. בנאוונטה

בין שאר מחזותיו של ב' בולטים עוד La mariposa que voló sobre el mar („הפרפר שעף על־פני הים", 1916), Los malhechores del bien („הצדקנים המושחתים", 1907), El príncipe que lo aprendió todo en los libros („הנסיך שלמד הכל בספרים", 1919, אחד מכמה מחזות שכתב בשביל תיאטרון־לילדים), Lecciones de buen amor („שיעורים באהבה הטובה", 1924), Vidas cruzadas („חיים שנצלבו",

1928), La novia de nieve („כלת השלג", 1934), וכן כמה מן המחזות, שכתב בשנותיו האחרונות: Aves y pájaros („עופות וציפרים", 1940), Y amargaba („והיה מר", 1941), ועוד. אחד ממחזותיו האחרונים, Mater imperatix („האם השלטת", 1950), שהצליח ביותר, מציג אשה יהודיה גברתנית, סימפאטית למרות רודנותה, שהיא חיה בספרד אחר מפלתו של היטלר, שלטת כמלכה בכל המקיפים אותה וכן בבנה, כנר גדול, ומתפייסת לסוף, אחר התנגשויות דראמאטיות, עם כלתו הנוצריה; ב' מפגין במחזה זה אהדה והערצה לעם היהודי ביחד עם רוגז מרובה על הציונות וארץ־ישראל, שבה שולטים, לדבריו, הקומוניזם, האמריקניזם והאַתֵאיזם.

סיגנונו של ב' הוא מצועצע במקצת לפי טעמו של הקהל שבשבילו כתב — קהל, שמעדיף סיגנון שנון. הבעיות מוצאות את פתרונן מתוך לגלוג וספקנות בלא שהן מגיעות לידי מעמד טראגי. הטכניקה הדראמאטורגית של ב' (שזמן מה היה הוא גופו שחקן ומנהל להקת־שחקנים) היא מעולה. החסרונות, שכמה מבקרים מוצאים במחזותיו, הם: אי־פעולה, חוסר־התלהבות והעדר גיבורים אמיתיים, וכן אינטלקטואליזם מסויים. מפעלו הדראמאטי הרבגוני, שמשתקפות בו מגמות מרובות ושונות של התיאטרון האירופי החדיש למיניו, הוא בסך־הכל אֶקלקטי מדי ומשום כך הוא חסר פרצוף אחיד ותפיסת־עולם אישית ממש. אף־על־פי־כן זכה ב', שנתכנה „ברנארד שו הספרדי", להשפעה עצומה על התיאטרון בספרד ובארצות הדוברות ספרדית ואף הוצג הרבה מחוץ לארצו. — ב1940 יצאו כל כתביו (שחיבר עד אז) ב7 כרכים.

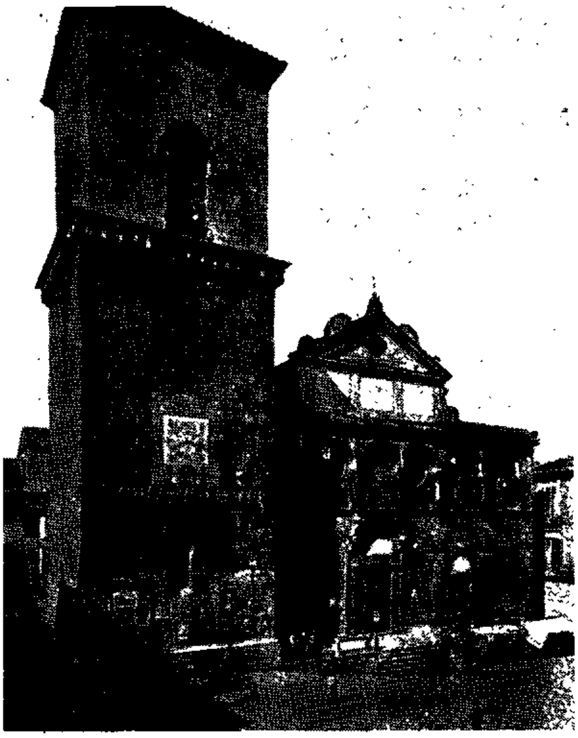
R. Pérez de Ayala, *Las máscaras*, vol. II, 1917; W. Starkie, *J. B.*, 1924 (באנגלית); A. Lázaro, *J. B., su vida y su obra*, 1925; *Cuadernos de Literatura Contemporánea*, XV (1944): *J. B.* (עם ביבליוגראפיה).

ק. ר.־ג.

בֶּנֶוֶנְטוֹ (Benevento), העיר הראשה של מחוז בשם זה בחבל קאמפאניה שבאיטליה הדרומית. מספר תושביה 49,000 (1948). תושבי־ב' הם בחלקם חקלאים, שעוסקים בגידול טאבאק, דגן, גפנים, זיתים וירקות, ובחלקם תעשיינים, שמייצרים שוקולאדה וממתקים אחרים, ליקר מיוחד (בשם סְטְרֶגָה), שהוא קשור באגדה מקומית, לבֵנים וגפרורים. — בב' שרידים מרובים מן התקופה הרומית. החשוב שבהם: קשת־ניצחון לכבוד הקיסר טריינוס (115 לסה"נ). כן יש בב' כמה כנסיות ומנזרים מיה"ב. הקתדראלה שלה (מן המאות ה9 — ה12) נהרסה בהפצצה ב1943.

היסטוריה. ב' היתה ישוב סאמניטי והרומים כבשוה סמוך ל300 לפסה"נ. לפי המסורת נקראה לראשונה מאלֶוֶנטוּם (Maleventum — מזל ביש) ואחר נצחונם של הרומים על פירוס (ע"ע) ב275 לפסה"נ החליפו המנצחים את השם בב' (= מזל טוב). בימי הרומים היתה ב' צומת־דרכים חשוב; כאן נפגשו דרך אפיוס (via Appia), שהוליכה מרומי לברינדיזי, ודרך טריינוס (via Trajana), שחיברה את ב' עם בארי.

ב545 לסה"נ החריבו את ב' הגותים, אך הביזאנטים בְנוּהָ מחדש. סמוך ל570 כבשוה הלאנגובארדים ועשוה בירת דוכסות, שנקראה על שמה והקיפה את רובה של איטליה הדרומית. דוכסי־ב' שמרו על עצמאותם גם כשאיטליה היתה כבושה ע"י קארולוס הגדול (774) ואח"כ ע"י מלכי־גרמניה (ע"ע איטליה, עמ' 732/5), והסתכסכו לעיתים קרובות עם



בנונטו: קתדראלה מן המאות ה9—ה12
(נהרסה במלחמת־העולם השניה)

הביזאנטים והמוסלמים. באמצע המאה ה11 סופחה ב' למדינת־הכנסיה, אע"פ שהיתה מובלעה במלכות־נאפולי, בעוד ששאר חלקי־הדוכסות עברו לידי הנורמאנים, ששלטו בנפולי (ע"ע). ב1266 התקיים על־יד ב' קרב מפורסם, ששם קץ לשלטונה של שושלת־ההוהנשטאופים באיטליה הדרומית. מאז עד 1860 — בהפסקות קצרות, שכללו את תקופת שלטונו של טַליֵרַן (ע"ע) בב' כנסיך בחסד נאפוליון (1806—1815) — היתה ב' בידי האפיפיורים. ב1860 סופחה לממלכת־איטליה.

היהודים בב'. במאה ה9 כבר היתה בב' קהילה יהודית, שבה פעל המקובל אהרון מבגדאד. ב1065 ניסו שלטונות ב' להכריח רבים מבני הקהילה להתנצר, ועל כך גינה אותם האפיפיור אלכסנדר II. סמוך ל1170 מצא בנימין מטודֶלה (ע"ע) בב' כ200 יהודים, שבראשם עמדו ר' קלונימוס, ר' זרח ור' אברהם. יהודי ב' עסקו אז, כנראה, במלאכת־הצביעה. ביה"ב המאוחרים התחילו עוסקים בהלוואה בריבית. עסק זה נאסר במאה ה15 ע"י הארכיהגמון קאפֶּצֶ'ה (Capece). יהודה מרודוס נשלח בעניין זה אל האפיפיור והצליח לבטל את הגזירה. בימיו של האפיפיור פאולוס IV (1555—1558) נפגעו יהודי ב', כשאר היהודים במדינת־הכנסיה, ע"י הגזירות, שהוציא עליהם אפיפיור זה, ונידלדלו כל־כך עד שהרבה מהם הוכרחו להתנצר. שאר יהודי־ב' גורשו מן העיר ב1569, בשעת הגירוש הכללי של היהודים מן העיירות שבמדינת־האפיפיור. ב1617 הוזמנו יהודים לשבת בב', אבל ב1630 הואשמו כמה מאותם שנענו להזמנה זו בהרעלת־בארות, ומאז אין בב' ישוב יהודי.

E. Isernia, *Istoria della città di B.*, 1895–6[2]; A. Meomartini, *I monumenti e le opere d'arte della città di B.*, 1899; id., *Benevento*, 1909; P.M. Lonardo, *Gli ebrei a B.* (Vessillo Israelitico, 1899); N. Ferorelli, *Gli ebrei nell' Italia meridionale*, 1915; C. Roth, *History of the Jews in Italy*, 1946.

ב. ר.

בָּנוֹצִי, יוֹסֵף — Bánóczi József — (1849, סֶנטגאל [-Szent gál] — 1926, בודאפסט), היסטוריון יהודי של הספרות ההונגארית, בלשן וסופר פילוסופי. בצעירותו למד ב' תלמוד מפי י. י. גולדציהר (ע"ע) והיה בדעתו לעסוק ברבנות, אך אח"כ העדיף על כך את ההוראה בבית־ספר תיכון. לאחר שהוכתר כדוקטור לפילוסופיה באוניברסיטה של לייפציג, נתמנה (ב1878) כמורה ללשון ולספרות ההונ־גאריות בגימנאסיה של בית־המדרש לרבנים בבודאפסט, וב1892 — כמנהלו של בית־המדרש למורים היהודי בעיר זו — משרה, שכיהן בה עד שמת. ב1878 נעשה ב' דוצנט פרטי, ולאחר מכן — פרופסור לפילוסופיה באוניברסיטה של בודאפסט. מ1879 ואילך היה חבר־כַּתָּב של האקאדמיה למדעים ההונגארית.

התחומים העיקריים של פעולתו המדעית היו: 1. ת ו ל־ד ו ת ה ל ש ו ן ו ה ס פ ר ו ת ה ה ו נ ג א ר י ו ת — תחום, שבו פירסם כמה מחקרים, בכללם ביוגראפיות של מיקלוש רֶוואי (Révai), הבלשן ההונגארי הראשון (1879), ושל המשורר ההונגארי, קארוֹי קישפאלודי (3—1882); 2. פ י ל ו ־ ס ו פ י ה. ב' היה מיוצרי הלשון הפילוסופית ההונגארית המקצועית ויסד את הספריה הפילוסופית, שבה הוציא עשרות כרכים מכתבי־המופת הפילוסופיים בתרגומים; 3) ס פ ר ו ת י ה ו ד י ת ־ ה ו נ ג א ר י ת. עם ב. ז. בכר (ע"ע) יסד והוציא את כה"ע ההונגארי־היהודי לחכמת־ישראל Magyar Zsidó Szemle (1884/91), וכן היה ממייסדי החברה היהודית־ההונגארית לספרות, שמ1896 היה גם המזכיר שלה והעורך של שנתוניה (עד 1899 עם באכר, ואח"כ — עד 1918 — לבדו) וכן של החיבורים שנתפרסמו על־ידיה. יחד עם באכר ושמואל קראוס הוציא ב' תרגום הונגארי של המקרא ב4 כרכים ומ1922 עד 1927 הוציא — יחד עם איגנאץ גאבּור — את הספריה היהודית העממית, שבה יצאו לאור 19 כרכים קט־נים בעריכתו. ב' עורר את הסופרים והחכמים היהודיים של הונגאריה לעסוק בחכמת־ישראל, בין השאר ע"י מכתביו, שהרבה מהם נתפרסמו בדפוס.

Emlékkönyv B. J. nek születése hetvenedik évfordulójára, 1919; Szemere Samu, *Filozófiai tanulmányok*, 1941, 374–394.

א. שי.

בְּנוֹת צְלָפְחָד בן חֵפֶר מבני גלעד בן מָכִיר משבט מנשה (במד' כז, א; כו, כח—לד; ועי' דבה"א ז, טו), חמש אחיות בדורו של משה, שנתפרסמו ע"י התקדים המש־פטי בזכויות־הירושה של הנשים, שנקבע לפי דרישתן. — כשנפקדו קודם כיבוש־הארץ המשפחות, שהיו זכאיות לנחלה בעבר־הירדן המערבי, באו חמש ב' צ' — מַחְלָה, נֹעָה, חָגְלָה, מִלְכָּה ותִרְצָה — לפני משה והעדה ותבעו חלק בירושת־הארץ כבנים, מאחר שאביהן לא הניח אחריו בן. משה הסכים לדרישתן, אבל מחשש שמא תוּסַב נחלתן לשבט אחר אם תנשאנה מחוץ לשבטן, הותנה ע"פ דרישת ראשי־האבות של השבט (במד' לו, א), שרק „למשפחת מטה אביהם תהיינה לנשים" (שם שם, ו). בקשר לכך נתחדש גם דין כללי, שהבת יורשת במקום שאין בנים, אלא שדינה להיות לאשה לאחד מבני השבט (במד' לו, ו—י). ב' צ' מילאו אחר התנאי והיו לנשים „לבני דודיהן" (שם לו, יא), וכשנתחלקה הארץ בנחלה, קיבלו את חלקן ב„עשרת החבלים" של מנשה (יהו' יז, א—ו).

תביעתן של ב' צ' היתה נעוצה בגורם חברותי חשוב. במשפחה הפאטריארכאלית, שבה היתה חוזרת נחלתו של אדם, שמת בלא בנים, למשפחתו של המת, היה קיים חשש טבעי, שנישואים עם בני שבט אחר סופם לחבל בנחלת־השבט לטובת השבט של החתן. ומאחר שנישואים כאלה היו תופעה רווחת (הש' במדבר לב, מא לדבה"א ב, כא—כג; ועי' שופ' כא; עז' ב, סא; נחמ' ז, סג), בא חוק הירושה של במד' ל"ו לעכב התפתחות זו כדי לקיים את יחודו של השבט, אע"פ שבפועל היתה זו גזרה שאי־אפשר היה לעמוד בה: במרוצת־הזמן ניטשטש היחוד השבטי ובימי שלמה כבר נתחלקה הארץ לפי עקרונות גאוגראפיים (מל"א ד). עם זה נתקיימה אף בתקופה מאוחרת ביחס המגמה, ש„יהא אדם מידבק בשבטו ובמשפחתו" (ירו' כתוב' פ"א, ה"ה; ועי' יהודית ח', ב'; טוביה ד', י"ב; ה', ט'—י"ד) ומשתדל לשאת קרובות (הש' למשל יבמות ס"ב, ב' ומקבילות). דין הירושה שנקבע בתורה לב' צ' נתקבל בדיני־הירושה בישראל (ע"ע ירושה).

חכמי המשנה והתלמוד היו סבורים שהחוק, שלפיו בת יורשת חייבת להינשא לאחד ממשפחת מטה אביה, לא היה נוהג אלא בדור של באי־הארץ, ואילו לאחר מכן הותרו השבטים לבוא זה בזה (ב"ב קכ"א, א'). על ב' צ' אמרו, שנטלו „שלושה חלקים בנחלה"; שהרי הארץ נתחלקה, לדעתם, לפי מניין יוצאי־מצרים, ונטלו הן את חלק אביהן, ואת חלקו של אביהן בנכסי חֵפֶר אביו ואת חלקו המיוחד כבכורו של חפר (ב"ב קט"ז, ב', וכו').

מקום נחלתן של ב' צ' לא נתפרש בכתוב, אך קרוב הדבר, שנחלתן היתה ממערב לשכם. לפי „חרסי שמרון", שהם מתקופת בית יהוא, היה הפקיד, שהיה ממונה על הבאת יין ושמן למלך־ישראל מחבל שכם, ממונה גם על חגלה; וכן קרובה ההשערה, שתֵּל אֶל פַרְעָה (ע"ע) שממערב לשכם היה מקומה של תרצה (ע"ע) — בירת־ישראל מזמנו של בעשא עד זמנו של עמרי (מל"א טו, לג; טז, כג; שה"ש ו, ד) — שבדומה לחגלה אפשר נקראה אף היא על־שם אחת מב' צ'. קרוב הדבר, שבסביבה זו היה גם החבל של „חפר", אבי צלפחד.

באגדה התלמודית מתוארות ב' צ' כחכמניות, דרשניות וצדקניות (ב"ב קי"ט, ב').

י. מ. ג.

בַּנְז', זַ'ק כְּרִיסְטְיָן — Jacques Christian Basnage — (1653, רואן — 1725, האג), תֵאולוג, מדינאי והיס־טוריון צרפתי. ב' היה בן למשפחה אמידה של משפטנים וכמרים מנורמאנדיה (אביו, אנרי ב', הצטיין כנואם בבית־הנבחרים וכסופר על ענייני נורמאנדיה). בן 23 נתמנה ב' ככומר בכנסיה הרפורמית ההוגנוטית שבעיר־מולדתו, וב1686, לאחר שבוטל הצו של נַנְט (1685), עזב את צרפת והתיישב בהולאנד, שבה זכה לכבוד גדול כמדינאי וכתאולוג. מ1691 היה כומר ברוטרדאם ומ1709 — בהאג. בסיכסוכים שנתעוררו בין צרפת וארצות־השפלה, שימש כמה פעמים כמתווך ואף נטל חלק בכריתת הברית המשולשת בין צרפת, אנגליה ואה"ש ב1717. בזכות זו החזיר הדוכס מאורלֶאַן, עוצר צרפת, לב' את אחוזותיו, שהוחרמו בזמן רדיפת ההוגנוטים. ב' — שוולטר העריך אותו כ„איש־מדינה יותר מכּכומר" — פנה אל הצרפתים הרפורמיים בעצה להישמע לעוצר (1720). בהולאנד פעל כהיסטוריוגראף רשמי וחיבר שני כרכים על

תולדות הולאנד משלום מינסטֶר עד זמנו (I, 1716 ; II, 1726). — ב׳ הירבה להתפלמס בשאלות תאולוגיות והיסטוריות (בתחומים אלה כתב כעשרים וחמישה חיבורים) — בין השאר עם בוסיאה (ע״ע), שב׳ נחשב כמתנגד העיקרי שלה. על החשובים שבחיבוריו התאולוגיים — שנתקבלו גם על הקאתולים — נמנים: „ההיסטוריה של הכנסיות הרפורמיות" (2 כרכים, 1690 ; מהדורה נרחבת 1725) ו„ההיסטוריה של הכנסיה מישו עד הזמן האחרון" (2 כרכים, 1699). אך את עיקר פירסומו הקנה לו ספרו „ההיסטוריה והדת של היהודים מימי ישו עד ימינו" (L'Histoire et la religion des Juifs depuis Jésus-Christ jusqu'à présent, 1706—711; הוצאה שניה, מורחבת ומתוקנת: 1716/26), שב׳ יעד אותו לשמש כהשלמה והמשך להיסטוריה של יוסף בן מתתיהו. הספר נתפרסם בחמישה כרכים, ולפי תכנו נתחלק לשבעה ספרים: (א) מצבה של יהודה תחת שלטון בית־הורדוס ; (ב) תולדות הכיתות בימיו של ישו וחורבנה של ירושלים ; השומרונים, הצדוקים (שני פרקים־תוספות מוקדשים לקראים, לעקרונותיהם, לתולדותיהם ולמצבם בזמנו של המחבר), הפרושים והאיסיים (בכלל זה — פרק מוקדש לשאלה: אם האיסיים נעשו יהודים־נוצריים ואם יסדו את המנזרים) וה„הֶרודיינים" (מצדדי בית־הורדוס); (ג) תולדות הנשיאים ביהודה וראשי־הגולה בבבל, דורות החכמים מחורבן־ירושלים ואילך ; אָפיים ויצירתם של חכמי־התלמוד, האמוראים, הגאונים, אנשי־המסורה והמקובלים ; וכן תורת־הקבלה ומוריה ; (ד) עיקרי האמונה ותולדות הדת היהודית מימי חורבן־ירושלים ואילך ; (ה) מנהגי היהודים ונימוסיהם ; (ו) תפוצת־השבטים במזרח ובמערב עד המאה ה8; (ז) תולדות התפוצות מן המאה ה8 עד המאה ה18 ; בראש החיבור באה „תכניתה של היסטוריה זו" (כעין מבוא) ו„רשימה של המחברים", שספריהם שימשו מקורות לספר.



ז׳. פ. באנאז׳

התעניינותו של ב׳ בתולדות־ישראל יסודה במחקריו בתולדותיה של הכנסיה, שמהם למד על רציפות יצירתו הדתית־התרבותית של ישראל ועל המשך השפעתו בחיי־הרוח הכלליים. למרות מה שב׳ חסר היה ידיעה מַספקת בלשון העברית (הוא השתמש בעיקר בתרגומים לאטיניים) ולמרות מה שספרו על תולדות־ישראל לקוי מבחינה ספרותית (סיגנון יבש, ולפעמים העדר יכולת להשתלט על החומר המרובה), זכה ספר זה להשפעה מדעית־ספרותית וחברותית־מדינית כאחת. המעלות הניכרות בספר הן: אהבת־האמת של חוקר, ביקורת שנונה של איש־מדע וכשרון לצרף צירופים היסטוריים. ע״י חיבור זה ניתנה בפעם הראשונה לקהל־הקוראים הנוצרי — ולאחר זמן גם לציבור המשכילים מישראל — האפשרות להכיר את תולדותיו של עם־ישראל אחר החורבן, שהמחבר השתדל לתאר אותן בנאמנות ומתוך הבנה לגורלו של העם, שב׳ מדמה אותו ל„הסנה הבוער באש ואיננו אוּכּל". — ספרו של ב׳ יצא בכמה מהדורות, ניתרגם לאנגלית, וחלק ממנו תורגם גם לעברית ע״י אלישע פּוּנטֶר־מוֹלִי ב4 חלקים בשם „קורות העיתים מחורבן בית שני עד היום הזה" (התרגום נשאר בכ״י). — ב1713 חיבר ב׳ ספר שני בהיסטוריה הישראלית בשם „עתיקות היהודים, או הערות ביקרתיות על הרפובליקה העברית" (Antiquités judaïques, ou Remarques critiques sur la république des hébreux), בקשר לתרגום הצרפתי של De republica hebraeorum של פֶּטרוּס קוּנֶאוּס (ע״ע), שנתפרסם באותו זמן.

ש. ברנפלד, דורשי רשומות, השלח, כרך ב׳, עמ׳ 198–201; Mailhet, *Jacques Basnage, théologien, controversiste, diplomate et historien*, 1880; M. Jost, III, 7, 16, 174; Graetz, X, 315–318; *REJ*, LX, 104.

ב. ד.

בֶּן־זְאֵב, יְהוּדָה לֵיבּ (1764, לֵילוּב, פלך קְלֶצֶה שבפולניה — 1811, וינה), סופר, מילונאי ומדקדק עברי בתקופת־ההשכלה. ב׳ נשא אשה בגיל 13 ועבר מעיירת־מולדתו לקראקוב, עיר־מגוריו של חותנו, ובעיר זו נתפס להשכלה והתחיל עוסק בסתר בתנ״ך ובדיקדוק, וכן גם במדעים כלליים. לאחר שישב כאן כשלוש שנים (1777—1780) נדד למרחקים לשם השתלמות ולשם פרנסה ובמשך שנות־נדודיו אלו (1780—1787) היה מלמד בעיירות שונות. ב1787 הגיע לברלין, נתקרב לחוג של סופרי־„המאסף" ופירסם בו שירים, משלים ומאמרים. אח״כ ישב בברסלאו (1790—1799) ובווינה (1799—1811), שבהן שימש כמגיה וכעורך בבתי־דפוס עבריים.

ב׳ הצטיין בצחות־לשונו, ששימשה דוגמה ומופת לסופרי דורו ולסופרי הדור שבא אחריו. חיבוריו העיקריים הם: 1. „תלמוד לשון עברי" (1796) — דיקדוק עברי ראשון, שביסודו הונחו המסקנות של חוקרי־העברית הגרמניים במאה ה18. חידוש מרובה יש בחלקו החמישי, הכולל את התחביר, תורת־הסיגנון והפְּרוֹסוֹדיה של הלשון העברית. הספר יצא בהרבה מהדורות ובעיבודים ; 2. „אוצר השרשים" (1807—1808), בשלושה חלקים: שני החלקים הראשונים מבארים ומתרגמים לגרמנית את השרשים שבמקרא לפי סדרם האָלֶף־בֵּיתי, והחלק השלישי הוא מילון גרמני־עברי. גם ספר זה יצא במהדורות הרבה, ולמהדורה החמישית (1879—1882) נוספו, ע״י הבלשן משה שולבוים (ע״ע), שני חלקים נוספים ; 3. „בית הספר" (1802), בשני חלקים — ספר ללימוד הקריאה והדיקדוק של הלשון העברית ביחד עם כְּרֶסטוֹמַתיה, שכוללת משלים וסיפורים מקוריים ומתורגמים. אף ספר זה זכה למהדורות מרובות ; 4. „מבוא אל מקרא־קודש" (1810) — קובץ מבוֹאוֹת לספרי־המקרא, בעקבות החכם הגרמני אֵיכהוֹרן (ע״ע). ספר זה, שהכניס לספרות העברית את ההשקפות על כתבי־הקודש של בעלי ביקורת־המקרא, השניא את מחברו על האדוקים, שהתחילו רואים אותו כראש־הכופרים ; 5. „חכמת יהושע בן סירא" (1798) — תרגום עברי של ספר בן סירא, בצירוף התרגום הסורי העתיק, תרגום גרמני, ביאור והקדמה מפורטת; 6. „מגילת יהודית" (1799) — תרגום עברי ותרגום גרמני של ספר יהודית, בצירוף ביאור קצר; 7. מהדורה חדשה של „אמונות ודעות" לר׳ סעדיה גאון (1789), עם שני פירושים של המהדיר ; 8. „מליצה לפורים" (וינה חש״ד) — קובץ פארודיות לתפילות ולסליחות המקובלות.

ב"ז הגדיל לעשות להפצת ההשכלה וידיעת הלשון העברית גם ע"י דקדוקו ומילונו, שזכו לתפוצה עצומה, וגם ע"י מבואותיו לתנ"ך, שבהם היה חלוץ ביקורת־המקרא בספרות העברית. מפני־כן שימש במשך כמה דורות כסמל ההשכלה העברית גם בחוגי המשכילים וגם בחוגי מתנגדיהם.

ראובן פאהן, יהודה ליב בן־זאב, בתוך „פרקי השכלה", תרצ"ז, עמ' 31–54; י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ו, תשי"ב[2], עמ' 178–190; ג. באדר, מדינה וחכמיה, תרצ"ד, עמ' 44–46.

ג. א.

בֶּנְזַאלְדֶהִיד (benzaldehyde), האַלְדֶהִיד (ע"ע) הארוֹמאטי הפשוט ביותר, $C_6H_5.CHO$ — „שמן השקדים המרים". הב' הוא נוזל שמנוני חסר־צבע ושובר־אור חזק, בעל ריח נעים אָפייני. נקודת־הרתיחה שלו: 179°; משקלו הסגולי: 1.058; נמס מעט במים (0.3%) והרבה בממוססים אורגאניים. — הב' שכיח בטבע כמרכיב של האַמיגדַלין (ע"ע) ושל גליקוזידים (ע"ע) אחרים מכילי־ציאָן, המצויים בשקדים מרים ובגלעיני שזיפים, אפרסקים וכד'; אפשר להפיקו מן הגליקוזידים ע"י הידרוליזה אַנזימאטית או חומצית. הב' הנקי אינו ארסי (הארסיות של תכשיריו הטכניים מקורה בחומצת־הכּחול הבאה מן האמיגדאלין).

ברוב תכונותיו הכימיות — כגון בכושר ההתחמצנות וההתחזרות, הסיפוּח והקוֹנדֶנסאציה עם חומצת־כּחול, עם הידרוֹכּסילאמין, הידראזינים מותמרים וכד' — דומה הב' לאַלְדֶהידים (ר' שם) האַליפאטיים. הוא מצטיין בנטיה מרובה לאוטואוֹכּסידאציה באויר, שהופכת אותו לחומצה בֶּנזוֹאית (ע"ע בנזואית, חמצה):

$$C_6H_5.CHO + \tfrac{1}{2}O_2 \rightarrow C_6H_5.COOH,$$

וכן לאוֹכּסידוֹרֶדוּקציה בין־מוֹלֶקוּלארית (דיסמוּטציה, רֶאַק־ציית־קאניזארוֹ), שמתרחשת בסביבה בסיסית ומפיקה חומצה בנזואית וכוהל בֶּנזילי:

$$\begin{matrix} C_6H_5.CHO \\ + \\ C_6H_5.CHO \end{matrix} + KOH \longrightarrow \begin{matrix} C_6H_5.COOK \\ + \\ C_6H_5.CH_2OH \end{matrix}$$

הב' הוא מוצר של התעשיה הכימית; חומר־גלם לסינתזה הטכנית שלו משמש הטוֹלוּאוֹל (ע"ע). שימושיו הטכניים מרובים: הב' הנקי משמש כנותן טעם וריח בתעשיית־מזונות (שימורים) וכתוספת בִשמית לסבונים, וכן כאַב־חומר לסינ־תזה של תכשירים פארמאצֶוּטיים שונים; הב' הטכני הוא חומר־מוצא לסינתזה של צבעי טריפֶניל־מֶתָן (ע"ע) ושל תרכּבות הקִנָמוֹן (ע"ע); בעבר היה מקובל כאינסֶקטיציד (ע"ע), ביחוד לביעור הכינה. — תולדי־הב' שכיחים בעולם־הצמחים בשמנים אֶתֶריים (ע"ע) ומופקים גם בשיטות סינ־תטיות לצרכי תעשיית־התמרוקים, למשל: האלדהיד הסאלי־צילי (ע"ע סליציל) שמן הוֹרדיים.

הב' נמצא לראשונה ע"י מוֹנטרֶס (Montrès) ב1803 בשמן הנדיף של שקדים מרים. הוא הוכן ע"י ליביג (ע"ע) ווֶלֶר (ע"ע) ב1837 ע"י פירוק האמיגדאלין. הסינתזה הראשונה שלו בוצעה ב1868, ומ1870 הוא מופק בקנה־מידה טכני. תפוקת־הב' באה"ב בלבד הגיעה ב1950 ל1,500 טונות, ומחירו בשוק היה כ1.20 דולאר לק"ג.

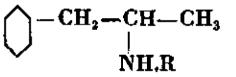
Kirk-Othmer, *Encycl. of Chem. Technol.*, II, 414–420, 1948; *Ullmanns Encykl. d. techn. Chemie*, IV, 235–244, 1953[3].

מ. ה. ב.

בֶּנְזֶדְרִין (benzedrine; שמות נרדפים: אַמְפֶטַאמִין, נובי־דְרין), β־פֶניל־איזוֹפּרוֹפיל־אַמין (I), סם סינתֶטי, מעורר ומעוֹדד, מקבוצת החמרים הסימפאתיקוֹ־מימֶטיים (ע"ע סימפַּתיקוס). מצד מבנהו הכימי קרוב הב' לאַדרֶנַלין (ע"ע) ולאֶפֶדרין (ע"ע), ובדומה להם הוא מגביר את לחץ־הדם. לעומת זה הוא פועל רק פעולה מועטת על חילוף־החמרים (סוכר־הדם). החומר כבר ידוע מ1890 ואילך, אך לשימוש רפואי לא הוכנס אלא אחר 1930, כשהוכרה השפעתו המיוחדת על המֹח (ע"ע). במנות של 5—20 מ"ג, שנקלטות דרך הפה, הוא פועל על גזע־המוח, מעורר את המרכזים במוח־הביניים המוסתים את השנה והערות, מגביר ומחיש את הפעילות הכללית של האדם, מסיר מעצורים נפשיים, מבטל הרגשת עייפות, משפר את מצב־הרוח, מקל את התפיסה ואת ריכוז המחשבה. משתמשים בב' כתרופה נגד התקפי־תרדמה שמעין האֶפילֶפּסיה (ע"ע), נגד הקיפאון שבפַּרקינסוֹניזם (ע"ע), וכן במצבי חולשה גופנית ונפשית כללית.

משום פעולתו המעוררת והמדרבנת נתחבב הב' גם בחוגים רחבים של בריאים, ובשנים האחרונות נתפשט השימוש בו כאמצעי־עזר להתגברות על עייפות, מצב־רוח רע וכד'. במלחמת־העולם II השתמשו בו כל הצבאות (קודם פעולות מיוחדות) להפגת שינה ולדירבון החיילים. כשב' נלקח לעיתים רחוקות ובמקרים מיוחדים בלבד (כגון לפני הרצאה, בחינה, ישיבת־לילה וכד'), אינו גורם בדרך־כלל נזק. אך שימוש ממושך בו עלול להביא לידי תוצאות לא־רצויות מבחינה גופנית ונפשית כאחת, כגון נדודי־שינה, עליית לחץ־הדם והתפתחותה של להיטות אחר ב', שקשה להתגבר עליה. — התקוות, שתלו פסיכיאטרים בב' כאמצעי יעיל נגד דכאוֹן (ע"ע) אֶנדוֹגֶני, לא נתאמתו: אין הוא פוטר את החולים ממצב־רוחם החוֹלני, ולא עוד אלא שהוא מגביר את מתיחותם ופחדם.

קרוב לב' מבחינת מבנהו ודומה לו מבחינת פעולתו הוא הפֶּרוִיטִין (II).



I. $R = H$
II. $R = CH_3$

D. Bovet–F. Bovet–Nitti, *Sructure et activité pharmaco-dynamique des med.caments du système nerveu végétatif*, 1948; *Ullmans Encykl. d. techn. Chemie*, IV, 244–259, 1953[3].

י. פר.

בֶּנְזֶ'ה, לוּאִי גִּיסְטַו — Louis Gustave Binger — (1856, סְטְרַאסְבּוּר — 1936, לִ'יל אַדָן [L'Isle Adam], מצפון לפאריס), סייר יהודי־צרפתי; מחוקרי אפריקה המע־רבית. כששירת ב' כקצין בצבא־צרפת במושבה סֶנֶגַל נשלח בתפקידים שונים לדרום־הארץ ולגלילות הגובלים בה. פרי מחקריו הראשונים היה חיבור חשוב על לשונם של שבטי־בַּמבַּרָה. ב1887 נסע מסֶנֶגַל לנהר־ניגר העליון, ומשם לארץ חוף־השן, והיה האירופי הראשון שביקר בעיר קוֹנג (כיום בצפונה של ארץ חוף־השן). משם הגיע לנמל גראַן־באסאַן (Grand Bassam). ב1893 נתמנה מושלה של ארץ חוף־השן וב1897 — מנהל המחלקה לענייני־אפריקה במשרד־המושבות בפאריס. ב' היה מחשובי החוקרים של אפריקה בסוף המאה ה19 וממרחיבי השלטון הצרפתי באפריקה המערבית. מחיבוריו ידועים ביותר: מפה של הסודאן המערבי (1890);

Esclavage, Islamisme et Christianisme („עבדות, איסלאם ונצרות", 1890); Du Niger au golfe de Guinée („מן הניגר למפרץ־גיניאה דרך ארצות קונג ומוסי", 1891); Le Serment de l'explorateur („שבועת הסייר", 1904); Le Péril de l'Islam („סכנת־האיסלאם", 1906). על שמו נקראה עיר־נמל בארץ חוף־השן: בנז'ויל (Bingerville).

בנזואית, המצה (באנג' benzoic acid), החומצה הארומאטית הפשוטה ביותר, $C_6H_5 . COOH$: גבישים חסרי־צבע (נקודת־ההיתוך: 122°), שהם מסיסים במידה מועטת במים קרים, הרבה יותר — בחמים, והרבה — בכוהל ובאתר. החה"ב מצויה — בצורת אסטרים של כהלים ארומאטיים — בשמנים אתריים ובשרפים בשמיים של עצים טרופיים שונים (צרי־בנזואי [בנזואין], צרי־פרו וצרי־טולו ממיני Styrax ו־Myroxylon), וכן היא מופעת בשתן־סוסים (ובמקצת גם בשתן של בני־אדם) כחומצה היפורית — דיפפטיד עם גליצין (ע"ע אמיניות, חמצות): $C_6H_5.CO-HN.CH_2.COOH$. בטכניקה היא מיוצרת בשיטות שונות, בעיקר ע"י חימצון טולואול ותולדי־בנזול אחרים, בדומה להפקת הבנזאלדהיד (ע"ע):

$$C_6H_5.CH_3 \longrightarrow C_6H_5.COOH$$

שימושיה של החה"ב הם מרובים ושונים. החומצה החפשית או מלח־הנתרן שלה מקובלים כחמרים מחטאים ומשמרים בתעשיית־מזונות — במארגארינה, ריבות, מיצי־פירות, שימורי־בשר —, וכן כתוספות לטאבאק. הצריכה השנתית של נתרן־בנזואטי לצרכים אלה נאמדת ב־7,000 טונות. אסטרים של החה"ב משמשים כאינסקטיצידים, כחמרי־בושם וכחמרי־גלם בסינתזה של חמרי־צבע. בנזיל־בנזואטי וכן צרי־פרו — המכיל אסטר זה — הם אמצעים יעילים להשמדת טפילי הגרדת (ע"ע) בעור המנוגע.

האיסטור עם ח"ב („בנזואילאציה") היא ראקציה חשובה בכימיה האורגאנית האנאליטית והסינתטית — ראקציה, שהיא מבוצעת באמצעות אחד מתולדי־החה"ב: בנזואיל־כלוריד, $C_6H_5 . COCl$, או אלמימת החה"ב, $(C_6H_5 . CO)_2O$. חמרי־טבע בעלי פעילות ביולוגית מרובה, שהם תולדי החה"ב, הם הקוקאין (ע"ע), חומצת הסליציל (ע"ע) והוויטאמין החומצה p־אמינו־בנזואית. מתולדיה הסינתטיים של החה"ב: החומצה האנתראנילית — אב־חומר לסינתזה של האינדיגו (ע"ע) — והסכרין (ע"ע).

Kirk-Othmer, *Encycl. of Chem. Technol.*, II, 459–477, 1948; *Ullmanns Encykl. d. techn. Chemie*, IV, 274–284, 1953[3].

מ.

בן זוטא (בן זיטא), **אבו אלסרי**, פרשן ופולמוסן קראי במאה ה10. כמה מביאוריו של ב' הובאו ע"י אברהם אבן עזרא בפירוש־התורה ובספר־העיבור ונדחו על־ידיו מתוך הערות עוקצניות (לדוגמה, שמ' כ, כג; כא, לה; כב, כח). בהקדמתו לפירוש־התורה שלו ע"פ „שיטה אחרת" — כלומר, לא ההקדמה המובאת בחומשים, אלא זו שפורסמה מתוך כ"י — מונה הראב"ע גם את ב' עם חכמי־הקראים, שאין דעתו נוחה מדרכם הפרשנית. בהעדר של כל עדות ממקורות קראיים ושריד ספרותי כלשהו משל חכם קראי בשם ב', שימשו ההבאות של הראב"ע המקור היחיד לפרטים ביוגראפיים על ב' והיסוד העיקרי להשערות בנוגע לטיב פעולתו. מן הדברים המצויים על ב' בפירוש הראב"ע (שמ' כא, כד), שלפיהם כאילו התווכח סעדיה גאון עם ב' פנים אל פנים, וכן מתוך הערתו של הראב"ע ב„שיטה האחרת" (ויק' כג, טו) בדבר שתי תשובות, שהשיב הגאון לב', מתקבל הרושם, שב' היה בן־זמנו ובן־ארצו של סעדיה (882—942). יש מי שהסיק, איפוא, שהפרשן הקראי ישב בבבל והתנגש עם הגאון שם, ויש מי שקבע את מושבו של ב' במצרים והניח, שכאן דוקה התפלמס עם סעדיה הצעיר קודם שזה האחרון עלה על כס־הגאונות. מכאן גם נבעה ההנחה, שכל מה שהביא הראב"ע בשמו של ב' שאב מפירושו של סעדיה על התורה, ואילו ב' עצמו לא נזקק לפולמוס בכתב ולא הניח אחריו כתבים.

ואולם קטע מתוך פירוש רבני בערבית לספר שמואל, שפירסם י. מאן ב1935, מבטל מיסודן סברות ביוגראפיות אלו ומחייב את קביעת מושבו של ב' בירושלים ואת דחיית זמן־פעולתו לתקופה מאוחרת יותר. המחבר מונה את „אל־מעלם אבו אלסרי אבן זוטא" בשורת ה„מלמדים הירושלמיים" הקראיים (מעלמי אלמקאדסה), כגון יוסף בן נח ויפת בן עלי, שפעלו בסוף המאה ה10, ומעלה על נס את השגיה של קבוצת־חכמים זו לעומת רמתם הנמוכה של פרשנים קראיים כסלמן בן ירוחם, חסן בן משיח, ואף יעקב אלקרקסאני, שזמן־פעולתם חל כידוע בתקופת־חייו האחרונה של סעדיה גאון.

הצעתו של מאן — לזהות את אבו אלסרי בן זוטא עם עלי הכהן בן זיטא, שבנו יהושע חתם על כתובה קראית בירושלים ב1028 — אינה אלא בחזקת השערה בלבד. תעלומת־ב', שהיא כיום גדולה משהיתה, לא תתברר כל עוד לא יתגלו הקטעים מפי' התורה לסעדיה, שמהם שאב הראב"ע, לפי הנחת החוקרים, את החומר על ב'. רק אז יתברר אם צדקה הנחה זו — וממילא כיון הטכסט המאוחר של מאן לב' אחר — או אם הוטעה הראב"ע ע"י הסופרים הקראיים (וב' בכללם), שנהגו להביא, אף ימים הרבה אחר מותו של סעדיה, את דברי־הפולמוס שלהם נגדו בלשון משתמעת כוויכוח אישי. אף אין זה מן הנמנע, ש„ב'" שימש כינוי כללי בלבד וש„זוטא" לא היה שמו הפרטי של אבי החכם, וכן שאבו אלסרי ב' זה היה אישיות קראית מפורסמת מסוף המאה ה10, שנקראה אמנם בשם „אבו אלסרי", אך נודעה בספרות הכת בעיקר בשמה העברי ובהשמטת הכינוי ב'. עם אישורה של סברה זו היתה מתבטלת פליאת שתי־קתם המדומה של המקורות הקראיים לגבי חכם מבני הכת, שהשאיר רושם אפילו בספרות יריביו מן הרבניים.

גם יהודה אבן בלעם מזכיר את ב' ומביא את התנגדותו של זה האחרון לאחד מן הפירושים של ענן בן דויד (יחז' יח, ו). הסתייגות זו מענן ותורותיו אף היא מסימניה של האסכולה הקראית הארצישראלית מסוף המאה ה9 ואילך.

J. Fürst, *Geschichte des Karäerthums*, I, 1862, 100–1, 173; II, 32–33, 11–12 (חלק מן ההערות); M. Friedlaender, *Essays on the Writings of Ibn Ezra*, 2–3, Heb. App., 70; J. Israelsohn, *REJ*, XXIII (1891), 132–33; S. A. Poznański, *MGWJ*, XLI (1896–97), 203–212 [תקציר עברי של המאמר ב„אוצר ישראל", ג' 98ב—99א]; J. Mann, *Texts and Studies*, II, 1935, 18, 31, 33, 58, 67, 95–96.

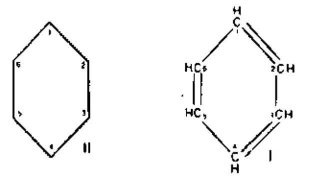
צ. אנ.

בנזול (benzol) או **בנזן** (benzene, לפי הטרמינולוגיה המדעית האנגלית), פחמימן, C_6H_6, אב־גוף של החמרים הארומטיים (ע"ע כימיה אורגנית). הב' הוא נוזל

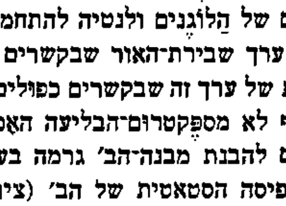
דק, חסר־צבע, אבל שובר־אור נמרץ ($D_n=1.504$), בעל ריח אפייני; צפיפותו: 0.88, נקודת־היתוכו: 5°, נקודת־רתיחתו: 80°; אינו נמס במים ואינו ממס מים, מתערב בהרבה ממוססים אורגאניים וממס שומנים ותרכבות אורגאניות מרובות אחרות, וכן הלוגנים (ביחוד יוד). הב׳ דליק מאד ובוער בלהבה מאירה ועשנה.

הב׳ נמצא לראשונה ע״י פרדי (ע״ע) ב1825 בתדחיס הגאזים של שמן־האדמה. מיטשרליך (ע״ע) הכין אותו ב1833 וקרא לו תחילה „בנזין״; השם „בנזול״ ניתן לו ע״י ליביג (ע״ע). ב1845 גילה א. ו. הופמן (ע״ע) את מציאותו של הב׳ בשיעורים ניכרים בעיטרן־הפחם, ובמשך כ100 שנה היה חומר אחרון זה המקור העיקרי להפקת ב׳.

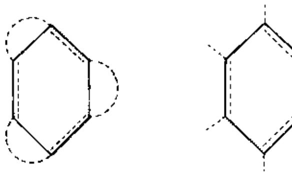
בירורו של מבנה־הב׳ הוא פרשה גדולה בתולדות־הכימיה, והבנתו היא אבן־פינה בתורת המבנה הכימי. מן האנאלוגיה של שורת הפחמימנים האליפאטיים מתחייבות לגבי חומר בעל נוסחת־הב׳ תכונות פיסיקאליות וכימיות של גוף לא־רווי, כדרך האולפינים (ע״ע) או תולדי האצטילן (ע״ע); אך בפועל נבדל מהם הב׳ מבחינה זו, אע״פ שאינו מתנהג גם כגוף אליפאטי רווי (ע״ע פרפין): הוא ניתן להידרוגנאציה, מספח לעצמו בתהליך זה 6 (ולא 8!) אטומי־מימן והופך לתרכובת C_6H_{12} (ולא C_6H_{14}!), הדומה לפאראפין. לפיכך מסתבר, שהב׳ נבדל ממבנה השרשרת הפתוחה בעלת שני הקצוות, וקקולה (ע״ע) השיג לראשונה ב1865 בדרך הציור האינטואיטיווי את תמונת המולקולה של הב׳ כטבעת סגורה — כמשושה, שב6 פינותיו ערוכים 6 אטומי־פחמן, שהם קשורים קשרים פשוטים וכפולים לסירוגים (I, או — בציור סכמתי — II). חלוקת המולקולה ל6 קבוצות C—H שוות מתחייבת מן העובדה, שהחלפתו של אחד מן המימנים במתמיר אינה גורמת אלא להתהוותו של תולד אחד, C_6H_5X, בלא



איזומרים. נתברר, שנוסחת־קקולה כוחה יפה להסברת ראקציות כימיות מרובות של הב׳ ותולדיו, אך עדיין היא מוקשית מפני כמה גילויים כימיים ופיסיקאלים. אין הקשרים הכפולים בב׳ מתנהגים כקשרים הכפולים של האולפינים במה שנוגע לסיפוחם של הלוגנים ולנטיה להתחמצנות, ואין בהם מן העודף של ערך שבירת־האור שבקשרים כפולים רגילים ולא מן התוספת של ערך זה שבקשרים כפולים מצומדים (ע״ע אולפינים), ואף לא מספקטרום־הבליעה האפייני לאחרונים. קשיים מיוחדים להבנת מבנה־הב׳ גרמה בעיית האיזומריה (ע״ע): מן התפיסה הסטאטית של הב׳ (ציור I) מתחייבת

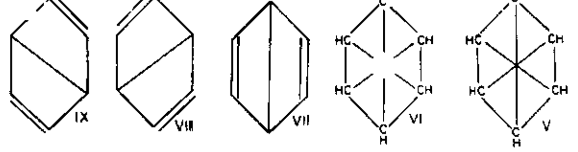


מציאותם של שני איזומרים (III, IV), ואילו למעשה לא נמצא אלא ב׳ אחד; כמו־כן נמצאים, אחר הכנסתם של 2 מתמירים למולקולה, 3 איזומרים (2,1 = 6,1; 3,1 = 5,1; 6,1) ולא 4, כמתחייב מציור I (2,1 = 6,1). גם מבחינה אנרגטית נבדלים הקשרים הכפולים שבגרעין־הב׳ מן הקשרים הכפולים המצויים באולפינים; המולקולות של הב׳ וצאצאיו הן יציבות הרבה יותר. לעומת זה ניידים יותר המימנים של הב׳, והם גם נוחים להמרה בשיירי ניטרו וסולפו (ר׳ להלן). לשם הסברת מהותו המיוחדת של מבנה „ארומטי״ זה הוצעה ע״י י. תילה (J. Thiele) ב1899 תורת „הערכויות החלקיות״: הב׳ הוא מערכת של 3 כפולים צמודים, ש„שיירי״ ערכויותיהם כובלים זה את זה ומתלכדים זה בזה, עד שאין הם פועלים כלפי־חוץ — ומכאן יציבותה של המולקולה:



נסיונות אחרים להסברת היציבות היחסית של הב׳ ושוויונן של כל הקבוצות CH—CH מוצגים בנוסחות V ו VI, שאינן מניחות את הדעת.

בעיות־היסוד של מבנה־הב׳ נפתרו בדור האחרון ע״י תורת הרזונאנציה או המסומריה האלקטרונית של הקשר הכימי (ע״ע) הקוואלנטי. מסתבר, שאין להבין את מבנה־הב׳ אלא מתוך הדינאמיקה של חלוקת האלקטרונים על־פני המולקולה, שמצבה־בפועל הוא כעין „פלאים״ של כל צירופי־האלקטרונים האפשריים, בעיקר לפי הנוסחות III וIV, ובמקצת אף לפי VII, VIII וIX, ומצב זה יציבותו מרובה



מזו של כל מצב פרטי כשלעצמו; לשון אחרת: האנרגיה הפוטנציאלית נעשית מיעוט, ודבר זה נראה בחוש בגידול חום־ההתהוות או חום־השרפה, שהוא 1,039 קאלוריות במול ב׳, כנגד 999.6 הקאלוריות הניתנות לחישוב מנוסחת־קקולה. אנרגיית־הרזונאנציה היא, איפוא, כ40 קאלוריות לכל מול ב׳, והיא המקנה לגרעין הארומאטי את יציבותו. נמצא, שכל הקשרים שבטבעת־הב׳ שוים הם, וכולם תופסים מעין עמדת־ביניים בין הקשר הפשוט והכפול. מסקנה זו מצאה את אישורה השלם בבדיקה הרנטגנוגראפית: טבעת־הב׳ היא משושה סדיר מישורי, והרוחק בין כל 2 פחמנים סמוכים הוא 1.39Å (כנגד 1.54Å בפאראפינים ו1.34Å באולפינים). בזה הוכר שלד מולקולת־הב׳ כיחידת־המבנה של סריג־הפחמן הבא בצורת גרפיט (ע״ע).

הב׳ ניתן לראקציות כימיות מרובות ומשמש אב־חומר למספר עצום של תרכבות, מהן חמרי־טבע ומהן מוצרים סינתטיים, שבמולקולות שלהם מופיע השייר החד־ערכי (C_6H_5-, פניל) או הדו־ערכי ($C_6H_4<$, פנילן) של הב׳. התהליכים הסינתטיים החשובים ביותר מבחינה שימושית הם: הראקציה עם חומצה גפריתנית (סולפונאציה, X), וביחוד — הראקציה עם חומצה חנקנית (ניטראציה, XI)

X. $C_6H_5 \cdot H + HO \cdot SO_2H \rightarrow H_2O + C_6H_5 \cdot SO_3H$

ח׳ בנזול־סולפונית

XI. $C_6H_5 \cdot H + HO \cdot NO_2 \rightarrow H_2O + C_6H_5 \cdot NO_2$

ניטרו־בנזול

מן הניטרו־בנזול (ע"ע) אפשר להפיק את האנילין (ע"ע) ואת כל צאצאיו.

הב' הוא מוצר של התעשיה הכימית הכבדה. הוא מופק בזיקוק עיטרן־הפחם, שבחלקו הקל ביותר, היוצא לראשונה (עד 170°), הב' וההומולוגים שלו (ר' להלן) הם כ־60%. חלק גדול מן הב' הנדיף נמצא בגאז־הפחם ומופרש ממנו ע"י רחיצת הגאז בנפט. הב' הגלמי (הטכני) מעורב בטולואול (ר' להלן) ובתיופן (ע"ע); מן הראשון משחררים אותו ע"י זיקוק־מקטע מדוקדק, מן השני — רק ע"י טיפול כימי מיוחד, שמיקר את הב' הכימי הנקי. מימי מלחמת־העולם II ואילך התפתח בקנה־מידה תעשייני ייצור ב' משמן־אדמה בשיטות קאטאליטיות: מנפטנים (ציקלוהכסאן ומתיל־ציקלופנטאן) ע"י דהידרוגנאציה, ומפאראפינים (הכסאנים) ע"י ציקליזאציה והידרוגנאציה.

יש גם שיטות סינתטיות להרכבתה של מולקולת־הב' מחמרים פשוטים יותר, כגון הסינתזה ע"י פולימריזאציה של אצטילן (ע"ע). ערכן הטכני של השיטות הללו מצומצם, ולעומת זה נודעת להן חשיבות ניכרת במחקר.

התפוקה העולמית השנתית של ב' קודם מלחמת־העולם II הגיעה ל־1¼ מיליון טונות, ובה נטלה גרמניה חלק בראש (כ־45%). היום נאמדת התפוקה השנתית ב־2 מיליון טונות, מהן כ־800,000 טונות באה"ב (רובם משמן־אדמה), כ־300,000 בגרמניה המערבית, השאר בעיקר באנגליה, צרפת ובלגיה (על התפוקה בבריה"מ אין נתונים). מחירו של הב' בשוק העולמי הוא כ־0.20 דולאר הגאלון (=3½ ליטר).

שימושיו הטכניים של הב' מרובים ביותר. כמויות גדולות של ב' נשרפות כדלק למנועי שרפה פנימית: אמנם כשהוא לעצמו אין בו כדי לשמש תחליף לבנזין (ע"ע) מפני הפיח המרובה שהוא מעלה בבעירתו; אך כשהוא מעורב בבנזין הוא נשרף בנקל כליל, וע"י עירובו בבנזין אפשר לנהוג חיסכון בחומר אחרון זה. הב' הוא ממס מצויין של חמרים אורגאניים שונים וממצע מתאים לראקציות כימיות שונות. הוא משמש אב־חומר לסינתזות חשובות: של חמרים פלאסטיים (פולי־סטירן, נילון), פנול, אנילין, אינסקטיצידים (גמכסן, ד.ד.ט.), ועוד.

הב' הוא חומר אנטיספטי, אך אין תכונה זו ניתנת לניצול־בפועל מחמת ארסיותו היתרה גם לאדם. מפני נדיפותו של הב' כרוכה באדיו סכנה מרובה לעוסקים בעיטרן־הפחם ובתולדות זיקוקו בלא אמצעי־זהירות מתאימים. הב' הוא רעל־עצבים; הרעלה חריפה באדי־ב' גורמת שיכרון, שאחריו באים איבוד־החושים ומוות. הרעלה כרונית בכמויות קטנות של אדי־ב' מתבטאת, מצד אחד, בליקויי הדפנות של צינורות־הדם, וכתוצאה מכך — בשפכי־דם פנימיים, ומצד שני — בפגם במנגנון היצירה של כדוריות־הדם הלבנות, שמביא לידי התמעטות מספרן של כדוריות אלו עד כדי היעלמותן הגמורה. משום כך נעשו נסיונות להשתמש בב' לטיפול ריפויי בלוקמיה, אך בלא הצלחה.

מן הב' נגזרת **שורה הומולוגית** של פחמימנים ארומאטיים בעלי הנוסחה הכללית C_nH_{2n-6} $(n > 6)$, שהם ב" מותמרים בשיירים אלקיליים. הומולוגים של הב' מצויים, יחד עם הב', בעיטרן־הפחם, ומופקים בדרך הזיקוק־למקוטעים; הם ניתנים גם להכנה סינתטית מן הב'.

הטולואול והכסילולים אף הם מוצרים טכניים, שמופקים מעיטרן־הפחם בקני־מידה תעשייניים. הטולואול הוא אב־חומר של הטרי־ניטרו־טולואול (ע"ע חמרי־נפץ) ושל

הומולוגים של ב'	נוסחה	נקודת־רתיחה	צפיפות
טולואול (טולואן)	$C_6H_5 . CH_3$	111°	0.87
o- כסילול (־כסילן)		144°	
m- " "	$C_6H_4(CH_3)_2$	139°	
p- " "		137°	
אתיל־בנזול (־בנזן)	$C_6H_5 . C_2H_5$	136°	
קימול (קימן)	p-$C_6H_4(CH_3)(i\text{-}C_3H_7)$	177°	0.86

הטולואידין, ההומולוג של האנילין, שעמו הוא משמש לסינתזה של חמרי־צבע חשובים. הקימול שייך לשורת הטרפנים (ע"ע) ומופיע בשמנים אתריים של צמחי־בושם שונים.

כימיה אורגאנית תיאורטית (הסתדרות הכימאים בא"י, ירושלים, מס' 6), תש"ז; W. Marckwald, *Die Benzoltheorie*, 1897; P. Walden, *100 Jahre B.* (Zs. angew. Chem., 39, 125), 1926; F. Rosendahl, *Motorenbenzol*, 1936; *Benzene (Thorpe's Dict. of Appl. Chem.*, I, 667–678), 1937[4]; W. H. Hoffert – G. Claxon, *Motor Benzole*, 1938; *Benzene (Kirk-Othmer, Encycl. of Chem. Technol.*, II, 420–442), 1948; L. F. Fieser, *The Theory of Structure and Reactions of Aromatic Compounds (Gilman, Organic Chemistry*, I, 117–213), 1948[2]; E. Rindtorff, *Wendepunkt in der techn. und wirtschaftl. Entwicklung d. B.s* (Chem. Industrie, 3, 55), 1951; *Benzol (Ullmanns Encykl. d. techn. Chem.*, IV, 292–303), 1953[3].

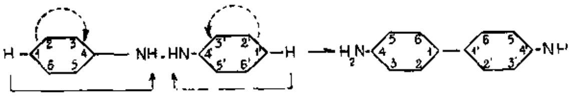
מ. ה. ב. — י. ל.

בן־זומא, שמעון, תנא, שעיקר־פעולתו חל בתחילת המאה ה־2 לסה"נ; בן דורו של רבי עקיבא. ב', שהיה, כנראה, תלמידו של רבי יהושע (עי' חגיגה, ט"ו, א; נזיר, נ"ט, ב'; ועוד), נמנה רק על תלמידי־החכמים (עי' קדושין, מ"ט, ב' ועי' רש"י שם; ועוד) והיה מן „הדנים לפני חכמים" בסנהדרין שביבנה (סנהדרין, י"ז, ב', ועי' רש"י שם). אעפ"כ נחשב לחכם גדול, ואמרו שמי שרואה בחלום את ב' „יצפה לחכמה" (ברכות, נ"ז, ב'). ב' הצטיין במדרש־הכתובים, ורוב דברי־ההלכה, שנשתמרו ממנו בספרות־התנאים, מיוסדים על מדרש־הכתוב (משנה ברכות, א', ה'; ועוד). אמרו עליו: „משמת בן־זומא בטלו הדרשנים" (משנה סוטה, ט' ט"ו). גם באגדה נשתמרו דברים, שנמסרו בשמו ושהם מנוסחים במשפטים קצרים וממצים. בין אלה מפורסמים דבריו: „כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול: חרש וזרע וקצר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה — ואחר־כך אכל, ואני — משכים ומוצא כל אלו מתוקנין לפני; וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבוש: גזז ולבן ונפץ וטוה וארג — ואחר כך מצא בגד ללבוש, ואני — משכים ומוצא כל אלו מתוקנים לפני; כל אומנויות שוקדות ובאות לפתח ביתי — ואני משכים ומוצא כל אלו לפני" (ברכות, נ"ח, א'; ובמקבילות). כמה מדבריו נעשו פתגמים מהלכים, כגון: „איזהו חכם? — הלומד מכל אדם; איזהו גיבור — הכובש את יצרו; איזהו עשיר? — השמח בחלקו; איזהו מכובד? — המכבד את הבריות" (אבות, ד', א'). ב' נמנה עם ארבעת החכמים שנכנסו לפרדס, ועליו נאמר ש„הציץ ונפגע" (חגיגה י"ד, ב'). — בתוספתא חגיגה (ב', ג) מסופר, שבשעה שסיפר ב' לרבי יהושע מה שראה כשהיה צופה במעשה־בראשית, קרא רבי יהושע לתלמידיו: כבר בן־זומא מבחוץ; לאחר ימים מועטים מת ב'.

ב. ז. בכר, אגדות התנאים והאמוראים, א', תרפ"ג, פרק י"ג, ט"ז; א. היימן, תולדות תנאים ואמוראים, תר"ע.

מ.

בֶּנְזִידִין (benzidine), דיאַמין אַרומאטי, 4,4'־דיאמינו־די־פֶניל (I): עלעלים לבנים, שנקודת־היתוכם °127; מסיסים אך במקצת במים קרים, מסיסים יותר (כ1%) במים חמים, ובמידה מרובה — בכוהל. הב' הוכן לראשונה ב1845 ע"י צינין מתוך חיזור של אַזוֹ־בֶּנזן (ע"ע אַזו), שנוצר באחד משלבי־הביניים של תהליך החיזור של ניטרו־בֶּנזן (ע"ע) (ע"ע) לאַנילין (ע"ע). ב1863 גילה א. ו. הופמן (ע"ע), שהב' נוצר בתהליך זה ע"י שיחלוף תוך־מולקולארי יחיד במינו, שחל בהידראזו־בֶּנזן (II) בהשפעת חומצות. אטומי־המימן שבעמדת־פארא (4,4') נודדים אל החנקן, וגרעיני הבנזן מסוֹבָבים ומובאים לידי צימוד:



I. II.

ב' מופק גם היום בקנה־מידה תעשייני ע"י חיזור של ניטרו־בנזן ו„שיחלוף־ב'". ב1949 הגיעה התפוקה באה"ב לכ1,500 טונות בשווי של 1.70 דולאר לק"ג. ב' משמש אַב־חומר לסינתזה של חמרי־צבע, שצובעים כותנה בלא עיבוד מוקדם, כגון אודם־קונגו (ע"ע אַזו, עמ' 348), וכן כרֵאַגֶנט באנאליזה להכרת יונים מתכתיים ואניונים אַנאורגאניים שונים. — ייתכן, שהב' הוא בעל תכונות קארצינוגֶניות (ע"ע סרטן) ושהוא מן הגורמים להתפתחותם של גידולי שלפוחית־השתן בפועלי־אנילין.

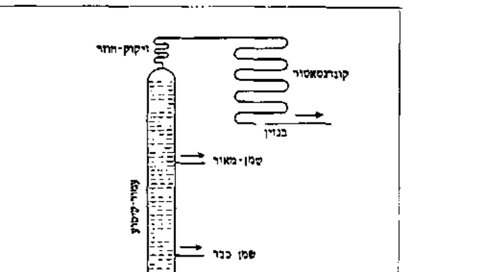
ר א ק צ י י ת ־ ב' ש ל ה ד ם מתבטאת בהופעתו של צבע ירוק־כחול בשעת המגע של עקבות־דם בתמיסה של ב' בחומצת־חומץ בנוכחות H_2O_2. לראקציה זו חשיבות בחקירות פליליות.

בֶּנְזִין או גָזוֹלִין, שם כולל לתערובות של פחמימנים (ע"ע), אַליפאטיים או אַליציקליים, בעלי טמפראטורות־רתיחה לא־גבוהות, שהם נוחים לדלקה ונשרפים בלא שיור; הדלק ההכרחי למנועים בעלי שרפה פנימית; מחמרי־הגלם החשובים ביותר להפעלת התעשיה החדישה והתחבורה הממונעת ביבשה, בים ובאויר. — ב' נקי הוא נוזל חסר־צבע ובעל ריח אָפייני; אינו מתערב עם מים, אבל ממוסס כל מיני חמרים אורגאניים, כמוצקים כנוזלים. הוא נשרף בלהבה מעוטת־אור וחסרת־פיח, אך רבת־חום; ערך־השרפה כ11,500 קאלוריות. תערובת אדיו עם אויר (חמצן) היא נפיצה מאד. התכונות הפיסיקאליות של הב' משתנות לפי הרכב התערובת ולפי טיב המרכיבים. גבולות־הרתיחה הם: °50—°180 בקירוב, גבולות־הצפיפות — 0.69—0.77 בקירוב. הב' נוח להיטען חשמל ע"י חיכוך, ולפעמים די בטילטול כבסים בב' כדי להפיק ניצוצות, ולפיכך מחייב שימושו זהירות יתירה. עיקר הפחמימנים שבב' הם מסדרת הפּאַרפינים (ע"ע) או הנַפטֶנים (ע"ע) משורות C_6—C_8 (הֶכּסאנים, הֶפּטאנים, אוקטאנים), עם קצת איזומֶרים נמוכים וגבוהים מהם; בצד אלה יש גם אולֶפינים, צאצאי בֶּנזול (ע"ע) ועוד. כל מקטעי־הב' יחד (ר' להלן) מכילים, לכל הפחות, 1,000 פחמימנים מן השורות C_4—C_{12}, ומהם בודדו וזוהו יותר מ100.

ב' טכני מופק מחמרי־גלם טבעיים או בשיטות סינתֶטיות. דרכי־ההפקה מחמרים טבעיים משתנות לפי מקורות־ההפקה. עיקרי המקורות הטבעיים הם גאז־האדמה ונפט (ע"ע) גלמי. גאזים טבעיים מצויים בעיקר באיזורי נפט ופחם, ותפוצתם הגאוגראפית קרובה לשל אלה. בצד המֶתַן (ע"ע), שאינו הופך לנוזל אלא בטמפראטורה נמוכה מאד ולפיכך אינו ראוי לשמש כב', מחזיק הגאז הטבעי מספר פחמימנים שלמעלה מן המֶתאן, שהפרשתם מן הגאז הטבעי מסַפקת ב' „טבעי" כמוצר־לוואי של הפקת־הגאז ממקורות טבעיים. כ10% מן הב' המשווק בעולם באים כיום ממקור זה.

בשלוש דרכים מוציאים ב' טבעי מגאז: בלחץ, בשטיפה ובספיחה. הפשוטה שבהן היא הראשונה, שהיתה גם ראשונה לשימוש בזמן. על־ידי הגברת־הלחץ והנמכת־הטמפראטורה מתעבים הפחמימנים הבינונים והגבוהים והם ניגרים ונקווים בתחתיתו של כלי־הלחץ; מפעל חרשתי ראשון מסוג זה נבנה ב1904. אבל אין זו שיטת־הפקה זולה, וביחוד מגאז ששיעור הב' שבו מועט; לפיכך נדחתה שיטה זו מפני שיטת השטיפה, שבה נשטף הגאז ע"י שמן מינראלי (מוצר־נפט) קל. השמן ממוסס קצת מכל הפחמימנים שבגאז, אבל בשיעור ניכר יותר — מאלה שנדיפותם קטנה משל אחרים. המפעל הראשון, שבו הונהגה שיטת־השטיפה, נבנה באה"ב ב1913, ורוב הב' (גאזולין) הטבעי שבמדינה זו מופק בימינו באותה שיטה עצמה. בדרך זו מופרשים למעשה מן הגאז הטבעי כל הפחמימנים שמִן הפֶּנטאן ומעלה וכ90% של הבוטאן, וקצת מן הפחמימנים שלמטה ממנו. ע"י זיקוק התמיסה של השמן המינראלי בזרם אדי־מים מוציאים ממנה את הפחמימנים הקלים, והשמן חוזר לתפקידו הראשון, וחוזר חלילה. בשיטה השלישית משמש פחם כסופח (ע"ע אַדְזוֹרְפְּציה). מפעל ראשון, שבו הופעלה שיטה זו, הוקם ב1919, אבל שיטת־הספיחה לא כבשה את דרכי הייצור. הצד השווה שבמוצר הגלמי של שלוש שיטות אלו — שהוא מחזיק פחמימנים נמוכים שֶמִן המֶתאן ועד הבוטאן; אין זו תכונה רצויה בב', שע"פ הכללים שנתקבלו בטכניקה הותר לו להחזיק קצת בוטאן בלבד. לפיכך הב' הטבעי הגלמי טעון זיקוק.

הפקת ב' מ נ פ ט גלמי נעשית בשתי דרכים: בזיקוק ישיר או בפיצוח; פריו של הראשון הוא „ב' ישר" ושל



הפקת בנזין ע"י זיקוק ישיר של שמן־אדמה (סכֵמה)

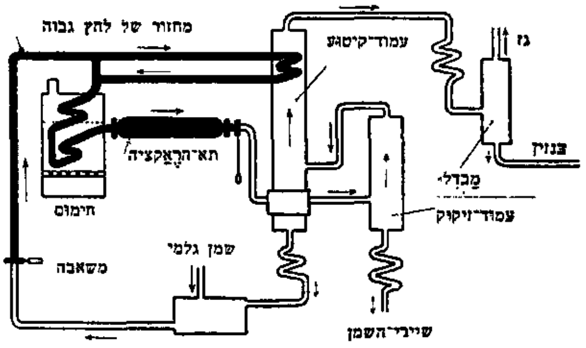
השני — ב'־של־פיצוח. ב' ישר הוא תערובת של פחמימנים, שיוצאים מן הנפט הגלמי בגבולות הטמפראטורות °40—°200 בקירוב. תערובת זו מתפרקת למקטעיה ע"י זיקוקים מצומצמים בגבולות °40—°70, °70—°90, °90—°150, °150—°180, וכו'; הראשון הוא „אֶתֶר פֶּטרולי", שמחזיק בעיקר פֶּנטאן והֶכסאן, השני — „ב' קל" (הֶכסאן והֶפטאן), השלישי — „ב' בינוני" (הפטאן ואוקטאן), הרביעי — „ב' כבד" (אוקטאן

ולמעלה ממנו), וכו׳. המקטעים הללו ניתנים להפרדה למקטעים מצומצמים יותר, הכל לפי טיב השימוש, שהתזקיק מכוון אליו. כ־40% מתפוקת־הב׳ העולמית נעשית היום בדרך זו (וע״ע בקו, עמ׳ 308, תמונה).

מקטעי הנפט הגלמי, שנקודת־הרתיחה שלהם היא למעלה מ־200° ושמבחינה כמותית הם עיקרו של הנפט הגלמי, אך שאינם ראויים לשמש כב׳ בעינם, הופכים אף הם למקור הפקה של ב׳ ע״י פיצוח (cracking), כלומר: פירוק הפחמימנים הגבוהים לנמוכים מהם. בטמפראטורות גבוהות בהרבה מנקודת־הרתיחה שלהן נקרעות המולקולות השרשרתיות (הישרות או המסועפות) הארוכות של הפחמימנים הגבוהים (השמנים הכבדים שבשמן־האדמה), וקטעיהן חוזרים ומסתדרים בצורת מולקולות קטנות יותר, פאראפיניות ואולֶפיניות; למשל:

$$C_8H_{18} \longrightarrow \begin{cases} C_4H_{10} + C_4H_8 \\ C_6H_{14} + C_2H_4 \\ C_4H_{10} + CH_4 + C_2H_4 + C \\ C_8H_{16} + H_2 \end{cases}$$

הפיצוח לשם הפקת ב׳ מצליח ביותר בשמן־אדמה העשוי בעיקרו פאראפינים, ז״א מולקולות שרשרתיות, כגון שמן־האדמה הפֶנסילוויני, והוא יעיל פחות לגבי שמן־אדמה נפטני, ז״א טבעתי, כגון הרוסי. טיבם של מוצרי־הפיצוח, ז״א הגודל המולקולארי הממוצע שלהם, תלוי בתנאי הפיצוח: בטמפראטורה, בלחץ ובארכו של זמן־הטיפול. לפיכך אפשר לקבוע בדרך אמפירית את התנאים, שבהם מתקבלת ניצולת מאכסימאלית של פחמימנים בעלי משקל מולקולארי בינוני, שהם ראויים לשמש כב׳. הפיצוח מבוצע בשתי דרכים: בשיטה התֶרמית (פירוליטית) — ז״א ע״י הפעלת טמפראטורות גבוהות (בלחץ גבוה) —, שהיתה נהוגה בעבר; בשיטה הקאטאליטית, שהיא מקובלת ביותר בזמננו מחמת יתרונותיה הטכניים. הפיצוח הקאטאליטי נעשה בטמפראטורות 350°–560°



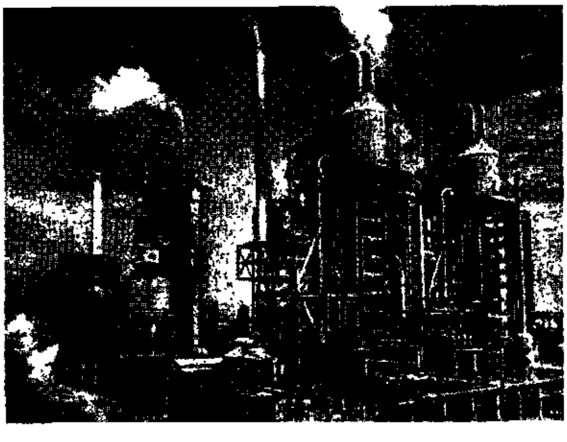
סכֵמה של מערכת־פיצוח

ובלחצים של 10—70 אטמוספירות. שיטה זו מעלה את ניצולת הב׳ מן הנפט הגלמי עד 40%—50%, לעומת 10%—20% שמתקבלים בזיקוק הישיר; ולא זו בלבד אלא שב׳ של פיצוח קאטאליטי משובח באיכותו מב׳ של זיקוק ישיר (ר׳ למטה). כקאטאליזאטור משמש טין טבעי מלובן או חומר סינתטי מורכב מתערובת של סיליקה ואלומינה ($SiO_2 \cdot Al_2O_3$). כמחציתו של הב׳ המופק היום הוא ב׳־של־פיצוח.

כמויות קטנות של ב׳ מופקות גם מזיקוק של „עיטרן־ראשית״, שמתקבל מזיקוק יבש של פחם בטמפראטורות נמוכות־ביחס ושבו עולה חלק הציקלופאראפינים על זה של החמרים הארומאטיים (ע״ע עטרן).

הביקוש העצום של ב׳ לצרכים טכניים, הגדל והולך משנה לשנה, גורר תלות כלכלית של החברות, שהגיעו לדרגת תיעוש גבוהה, בבעלי המקורות הטבעיים של ב׳ — מעיינות־הנפט, ותלות זו גוררת גם תלות מדינית וצבאית. לפיכך מפתחים בארצות תעשייניות, שהן עניות במעיינות־נפט, שיטות־ייצור סינתטיות, שמשתמשות בחומר־גלם מצוי בשפע — הפחם. עיקרן של שיטות אלו היא ההידרוגֶנאציה (חיבור־מימן) או ההידרוגֶנוליזה (פירוק ע״י מימן) של פחם או של תרכבותיו. החשובות שבשיטות אלו עד היום הן זו של בֶּרגיוס (ע״ע) וזו של פר. פישֶר וטרופְּש.

בשיטת ברגיוס מיוצר נפט סינתטי מעיסה של פחם־חום טחון, מושרה בשמן מינראלי, שלה מוסף קאטאליזאטור (תחמוצות של ברזל ומוליבּדֶן) ודרכה מועבר זרם של מימן בטמפראטורה של 450° ובלחץ גבוה (כ־150 אטמוספירות), לפי התהליך הסכֵמתי: $nC + mH_2 \longrightarrow C_nH_{2m}$. בתהליך זה נוצרים גם הומולוֹגים גבוהים לרוב, שחוזרים ומפצחים אותם


מפעל לזיקוק ולפיצוח של נפט (קַנְסַאס)

לב׳ בדרך קאטאליטית. בדומה לכך מבוצעת ההידרוגנוליזה של שמנים כבדים שמשמן־האדמה לב׳ בסיוע קאטאליזאטרים של וולפראם, מוליבדֶן, תוריום. הקשיים הטכניים הכרוכים בשיטה זו נובעים מן ההכרח להפעיל ראקציה כימית בין מוצק או נוזל ובין גאז. קושי זה נמנע בשיטת פישר־טרופש, שהיא כולה קאטאליזה של גאזים: ב׳ מיוצר מגאז־המים (תערובת של פחמן חד־חמצני [CO] ומימן) בלחץ רגיל ובטמפראטורה נמוכה־ביחס (200°—250°) בנוכחות קאטאליזאטור של קובאלט, ניקֶל ותוריום. בתהליך זה נוצרים תחילה שורשנים חפשים של $-CH_2-$, לפי המשוואה: $CO + 2H_2 \longrightarrow H_2O + -CH_2-$, והללו מצטרפים לשרשרות (פאראפינים) או לטבעות (ציקלופאראפינים), הכל לפי המסיבות.

נסיונה של גרמניה במלחמות־העולם I ו־II הוכיח, שמבחינה טכנית אפשר להפיק בדרכים אלו ב׳ בקנה־מידה גדול מאד. אך מבחינה כלכלית עדיין אין הב׳ הסינתטי יכול להתחרות בב׳ ה„טבעי״ בשוק העולמי, מאחר שהתהליכים הסינתטיים דורשים הרבה מאד אֶנרגיה ודלק ומייקרים ביותר את המוצר. לפיכך עדיין שולט בשוק הב׳ הבא — במישרים או בעקיפים — ממעיינות־הנפט.

מרובים ושונים מאד שימושי הב׳ בענפי הטכניקה. כחומר־

ניקוי וכממוסס הוא משמש במכבסות („ניקוי כימי"), בבתי־דפוס (ניקוי אמהות) ובתעשיית הקאוצ'וק; לצרכים אלה משמשים מיני ב' קל (שרותחים עד 140°). אבל יותר מכל מרובה חשיבותו כדלק, כלומר: כמקור של אנרגיה תֶרמית במנועי־שרפה, ובייחוד בכלי־תחבורה ממונעים; כדלק־מנועים משמש ב' כבד (שרותח עד 200°). שימוש זה הוא עיקר סיבתה של תצרכתו העצומה, שהלכה וגברה בשנים האחרונות במהירות יתרה והגיעה ב1950 לשיעור של 150 מיליון טונות (בקירוב) לשנה. לצרכים השימושיים השונים מותאמים המקטעים השונים של הב', הנבדלים זה מזה במידת נדיפותם ובנקודות־ההדלקה שלהם; למשל: כב' למנועי־מטוסים משמש בעיקר המקטע הרותח בין 140° ל160°, כב' לכלי־רכב — המקטע הרותח בין 180° ל200°. כל מקטע הוא תערובת של פחמימנים מרובים, בעלי נקודות־רתיחה שונות. לפיכך עולה, במשך השרפה במנוע, טמפראטורת־הרתיחה של הב' הנשאר, מאחר שהמרכיבים נמוכי־הרתיחה מתאדים ונשרפים תחילה; ועל־כן חשובים להערכת שימושיותו של הדלק שני גבולות־הרתיחה, התחתון והעליון. המרכיבים גבוהי־הרתיחה מתאדים ונשרפים לאחר שהמכונה נתחממה מחום־השרפה של המרכיבים הקלים. לפיכך — כדי שלא ישתייר כלום במכונה — ראוי שהגבול העליון לא יהא גבוה מדי. טיבו של הדלק המתאים בכל מקרה תלוי בטיב־המכונה וגם במסיבות האקלימיות. מיני־ב' קלים מדי, שאינם יפים כדלק כשהם לעצמם, מתערבים במיני־ב' כבדים מדי, שגם הם לבדם אינם טובים לשימוש באקלים קר; זהו, למשל, עיקר שימושו של הגאזולין הטבעי, המופק בתעשיית הגאז הטבעי (ר' למעלה).

אחת מן הבחינות הקובעות בהערכת טיבו של הב' כדלק הוא „מספר־האוקטאן" שלו (ע"ע אוקטן). ב' טוב הוא בעל מספר־אוקטאן גבוה, שאינו „דופק" הרבה. ה„דפיקה" (knock), שאינה נעימה ואינה יפה למכונה, נגרמת ע"י שריפה שקודם זמנה וגוררת ביזבוז של אנרגיה. מספרי־האוקטאן הנהוגים, למשל, בב'־של־מכוניות הם בגבולות 68—80, ואילו בשביל ב'־של־מטוסים נדרשים מספרי־אוקטאן גבוהים מאלה. מוצרי־הב' המופקים בשיטות הפיצוח הקאטאליטי (ר' למעלה, עמ' 109) מצויינים במספרי־אוקטאן משובחים (77—93). נטייתו של הב' לנפיצה מהירה פוחתת ומהירות שריפתו נעשית נוחה יותר לוויסות עם ריבוי אחוז הפאראפינים המסועפים (כגון איזו־אוקטאן, ע"ע אוקטן) בב'; וכן פועלים כ„מונעי־דפיקה" פחמימנים משורת הבֶּנזול (ע"ע), הכְּהָלים המֶתילי והאֶתילי, וביחוד שיעורים קטנים של החומר הסינתֶטי: עופרת ארבע־אֶתילית, $Pb(C_2H_5)_4$. בשעת השימוש ב„אנטי־נוק" זה עלולה עופרת לשקוע בגלילי־השריפה, וכדי למנוע את הדבר מוסיפים לב' קצת אֶתילֶן דיברומי ($C_2H_4Br_2$): ע"י כך נוצרת אבקה של עופרת דיברומית ($PbBr_2$), שנהדפת החוצה בכוח אֶדי־השריפה. ב' כזה נקרא ב' אֶתילי.

בהפקת ב' כמוצר תעשייני בקנה־מידה גדול הוחל רק בראשית המאה ה20. התפוקה העולמית גדלה תוך 50 שנה פי 100 בקירוב. ב1930 כללה 57 מיליון טונות, ב1938 — 80, ב1948 — 121, ב1950 — 140 מיליון טונות, וב1957 הגיעה (לפי אומדן) ל170 מיליון טונות. בראש הארצות המייצרות עומדת אה"ב (כ75%); על התפוקה בברה"מ — שהיא, כנראה, ניכרת — אין נתונים.

ארץ	1938		1948	1951	
	באלפי טונות	% של התפוקה העולמית	באלפי טונות	באלפי טונות	% של התפוקה העולמית
איטליה	422	0.5	414	1,358	0.8
אינדונזיה	1,092	2.6	—	2,496	1.5
ארגנטינה	894	1.1	1,236	1,423	0.8
אה"ב	60,306	74.9	95,796	117,985	73.1
בחריין	302	0.4	1,481	2,005	1.2
בריטניה	311	0.4	630	3,165	1.9
גרמניה	1,409	1.7	94	1,519	0.9
הולאנד	256	0.3	493	6,641	1.0
ונזואלה	130	0.2	482	2,129	1.3
פרס					
צרפת	2,222	2.8	1,781	3,920	2.4
קאנאדה	2,185	2.7	4,074	6,085	3.7
תפוקה עולמית (בלא ברה"מ)	80,500		121,000	161,300	

הב' הוא ארסי ככל שאר הפאראפינים. שתיית ב' או נשימת אֶדיו גוררות הרעלות קשות. הרעלה חריפה מתבטאת במצבים של שיכרון, עווית, התאַטות קצב הנשימה והדופק, התכחלות השפתיים, התעלפות; ילדים מתים לפעמים מהרעלת ב', אך מבוגרים לא הצליחו להתאבד אף ע"י שתיית ליטר של ב', למרות הצריבה והכאב העצום, שנגרמו למעיים. ההרעלה הכרונית מתבטאת בחוסר־תאבון, בחילה, כאבי־ראש, רטט, דלקת לַחמית־העין והרירית של דרכי־הנשימה, הפרעות פסיכיות (בעיקר ליקויי־זיכרון), שינויים בתמונת־הדם. לשם מניעת הרעלה בב' מתוך עיסוק קבוע בו, יש לדאוג לאיוורור יעיל, שמרחיק את אדי־הב'.

וע"ע דלק; מנוע; נפט; פרפינים; נַפטֶנים; בֶּנזול.

W. A. Gruss–D. R. Stevens, *The Chemical Technology of Petroleum*, 1942[2]; Thorpe's *Diction. of Appl. Chem.*, IX, 374–389, 1949[4]; B. T. Brooks–A. E. Dunstan, *The Science of Petroleum*, 1950; Kirk-Othmer, *Encycl. of Chem. Technol.*, VII, 112–117, 1951; *Ullmanns Encykl. d. techn. Chem.*, IV (*Brenstoffe*), VI (*Erdgas u. Erdöl*), IX (*Motortreibmittel*), 1953–1957[3].

מ. ה. ב.

בֶּנְזֶן, ע"ע בֶּנְזוֹל.

בֶּן־חִטָּה, ע"ע דְּגָנִיִּים, עמ' 965; חִטָּה.

בֶּן־חַיִּים, פָּאוּל — שמו המקורי: פרנקנבורגר — (נו' 1897, מינכן), קומפוזיטור ישראלי. ב' קיבל את השכלתו המוסיקאלית באקאדמיה המלכותית של מינכן ובאוניברסיטה שלה והופיע כפסנתרן ומנצח בכמה מערי־גרמניה. ב1933 עלה לא"י והשתקע בתל־אביב, במקום שהוא עוסק בחיבור־מוסיקה ובהוראת נגינה'בפסנתר; בשנים הראשונות לישיבתו בארץ גם הופיע כפסנתרן ומנצח. ב1945 קיבל את פרס־אֶנגל של עיריית תל־אביב בעד הסימפוניה הראשונה שלו (הושלמה ב1940) שהיתה גם בין היצירות, שהתזמורת הפילהארמונית הישראלית ניגנה בסיורה באה"ב ובקאנאדה ב1951.

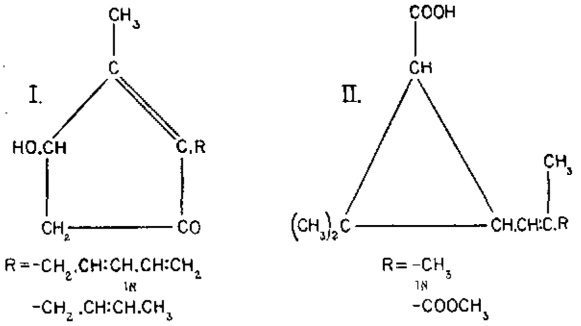
ביצירותיו המוקדמות של ב', שחוברו בגרמניה, בולט חוש לירי דק, ואילו ביצירותיו הישראליות ניכר גם הגיוון המזרחי האָפְיָנִי. ביצירותיו לפסנתר (בעיקר בסונאטינה, ב„נעימה עם ואריאציות" ובסונאטה של שנת 1954) הצליח ליצור סיגנון פסנתרי חדש, שאף הוא מגוון גיוון מזרחי — השג, שהוא פרי של קישוטים עדינים, קצב רבגוני ושימוש מחושב בדַוְשת־הפסנתר. ב' חיבר שתי סימפוניות, „יזכור" — פואֶמה לכינור ולתזמורת, מוסיקה קאמרית, אוראטוריה בשם

„יורם", „פאן" (לסופראנו ותזמורת), קונצ'רטו לכלי־מיתר, „מוסיקה לכלי־מיתר", 1955/6, קונצ'רטו לפסנתר ולתזמורת, שירים, שירי־מקהלה, „גליון־שירים" למקהלה, „נעים זמירות ישראל" לנבל, צ'מבאלו ותזמורת ו„רון עברי" למקהלה. כמו־כן חיבר „קאנטאטה ליטורגית" ומזמורי־תהלים לקול־סולו ולמקהלה. ב1954 חיבר מוסיקה לסרט „גבעה 24 אינה עונה". — ב' קיבל את פרס־ישראל למוסיקה, תשי"ז.

פ. ע. גרדנויץ, עולם הסימפוניה, 1946³, עמ' 447—451; הנ"ל, מוסיקה קאמרית, 1948, עמ' 436—439; הנ"ל, עולם הפסנתרן, 1953; P. Gradenwitz, *Music and Musicians in the Land of Israel*, 1951.

פ. ע. ג.

בֶּן־חַרְצִית (Pyrethrum), קבוצת צמחים ממשפחת המרכ־בים (ע"ע); בעבר נחשבה כסוג בפני עצמו, אך כיום היא נכללת בסוג החרצית (ע"ע). אחדים ממיניה של קבוצה זו מקובלים כצמחי־נוי משום פרחיהם היפים. מינים אחדים ידועים בריחם החריף, הנובע מן השמן האתרי שהם מכילים; מפרחיהם מכינים את אבקת ה„פליט", המשמשת להדברת חרקים. מינים אחדים: חרצית־הפירתרון (בן־חרצית במובן המצומצם: Chrysanthemum cinerarifolium או P.), הגדלה בהרי הקארסט בצפון־מערב הבאלקאן; החרצית האדומה (C. roseum), הנפוצה באסיה המערבית מן הקאווקאז עד פרס; מינים מצויים ביאפאן, באפריקה המזרחית ובבראזיל מספקים את הפירתרון — „אבקת־החרקים הקאווקאזית, הפרסית או הדאלמאטית", אינסקטיציד יעיל מאד נגד זבובים ויתושים; מטונה של פרחי ב"ח מופקים כ50 ק"ג של האבקה. החמרים הפעילים בב"ח — ה פ י ר ת ר י נ י ם — הם אסטרים (ע"ע) של קטו־כהלים טבעתיים מטיפוס I עם חומצות בעלות טבעת משולשת מטיפוס II. הם נדיפים ומסיסים בממוססים אורגאניים. אין הם ארסיים לגבי יונקים (והאדם בכלל), אך לחרקים הם גורמים שיתוק מידי ע"י פעולת הלם עצבי־שרירי. השימוש בפירתרון, שהיה ידוע לעמי־המזרח מימי־קדם, התפשט מאד גם במערב בדורות



האחרונים. אה"ב, למשל, ייבאו ב1885 כ300 טונות, ב1919 — כ1,500 וב1945 — כ9,000 טונות מחומר זה. אחר מלחמת־העולם II נדחה הפירתרון למשך זמן־מה מפני האינסקטיצידים החדישים הסינתטיים (ד.ד.ט., גאמכסאן וכד'), אך משנתברר שמרובים הם זני־החרקים, המחוסנים בפני שאר האינסקטיצידים, נעשה הפירתרון שוב מקובל ביותר (וע"ע אינסקטיצידים).

P. Gnadinger, *Pyrethrum Flowers*, 1922; E. Müller, *Pyrethrum* (*Experientia*, 10), 1954.

מ.

בָּנָט (Banat), שם של חבל־ספר היסטורי בדרום־מזרחה של הונגאריה שמלפני 1919; ב1919—1952 נקרא בשם ב' חבל מינהלי רומני, שכלל את רובה של ב' ההיסטורית (18,715 קמ"ר), ובו נמצאה עיר־הבירה ההיסטורית של ב', טימישוארה (טמשוואר בהונגארית). לפי החלוקה המינהלית של רומניה מ1952 נכלל הב' הרומני ברובו בחבל טימישוארה, ואילו שאר חלקיה של ב' ההיסטורית (9,035 קמ"ר) הם מ1919 ואילך בידי יוגוסלאוויה וכלולים בחבל וויוודינה שברפובליקה הסרבית. — השם ב' נגזר כנראה מן המלה „באן", שמובנה בסלאווית „אדון" או „שר" וששימשה תואר לנציב־קרואטיה עד סוף ימיו של השלטון ההאבסבורגי. היו עוד באנטים על הספר ההונגארי־התורכי, ולפיכך נקרא חבל־ב', שהיה הגדול והחשוב שבהם, בשם הב' הטמשווארי. — חבל־ב' ההיסטורי הוא יחידה טבעית מסויימת בתחומיה: גבולותיו הם: בדרום — הדאנובה, משפך הטיסה עד שער־הברזל; בצפון — נהר מורש; במערב — הטיסה, ובמזרח — הרי־טראנסילוואניה.

ב' היא ארץ עשירה בחקלאות, שהיא מרוכזת בה בשפלה שבמערבה (חיטה, מאיס, טאבאק, גפן), וכן ביערות ובמכרות (פחם חום, ברזל, נחושת), שהם מצויים בעיקר בהרים שבמזרחה. הודות לעץ, לפחם ולברזל שבה, התפתחו בב', ביחוד בעיר־הבירה שלה, גם תעשיות של טכסטיל ומתכת, ובכללן תעשיות של מכונות וחלקי־רכבת. בירת ב', טימישוארה, משמשת צומת לקווי מס"ב, שיוצאים לשפלת־הונגאריה, לטראנסילוואניה ולבאלקאן.

ה י ס ט ו ר י ה. ב107—275 לסה"נ נמצא תחומה של ב' ההיסטורית בידי הרומים ונכלל בפרובינציה דקיה (ע"ע) אפולנסיס. בצפון־מערבה של ב' עבר חגר־מגן (לימס) רומי. מאמצע המאה ה3 עד הכיבוש המדיארי (בסוף המאה ה9) החזיקו בב' עמים ושבטים שונים: גותים (250), הונים (375 ו439), בולגארים (528), סלאווים דרומיים ואווארים. מלכי־הונגאריה מסרו את ב', שהיתה חבל־ספר, לנציבים צבאיים בעלי אוטונומיה רחבה, שנקראו בשם „באנים". משנבוסו הסרבים בפני התורכים (1389) שימשה ב' סלע־מחלוקת בין התורכים וההונגארים. ב1459 הגיעו לב' הפליטים הסרביים הראשונים. ב1526 נכבשה ב' על־ידי התורכים, שהחזיקו בה עד 1716. בתקופת־שלטונם התיישבו בב', שהיתה אז סאנג'אק מיוחד, רומנים מאולטניה. לאחר שנתחזק השלטון ההאבסבורגי בב' וחלפה הסכנה התורכית (עם שלום־בלגראד, 1739) התחיל השלטון מושך לב' מתיישבים מגרמניה הדרומית־מערבית (שוובים) וגם מן הארצות השכנות (סרביה, ואלאכיה והונגאריה), והללו החיו את שממותיו של החבל, שנחרב מחמת המלחמות וחוסר־הביטחון, ששרר בו מן המאה ה15 ואילך. פריה של התיישבות זו הוא ישוב מגוון מאוד מבחינה אתנית ולשונית. השלטון ההאבסבורגי בב' על כל חלקיה היה צבאי עד שנת 1779, שבה סופח רובה של ב' להונגאריה, ורק איזור צר בדרומה של ב' נשאר תחת שלטון צבאי קיסרי עד 1873. אחר מרד ההונגארים בבית־האבסבורג (1849) נקרעה ב' מעל הונגאריה ואורגנה, ביחד עם מחוז־באצ'קה הסמוך לה, כחבל אוסטרי; אך ב1860 הוחזרה להונגאריה. בשלום טריאנון (1920) הוצאה ב' מידי הונגאריה וחולקה בין רומניה (שני שלישים) ויוגוסלאוויה (שליש אחד). במלחמת־העולם II נפלה ב' בידי הגרמנים וב1944 כבשוה הרוסים, שהחזירוה לרומניה.

י ה ו ד י ם. בתקופת השלטון התורכי בב' התיישבו כאן יהודים ספרדיים, בעיקר מסאלוניקי, ברובם הגדול — בעיר־הבירה (ע"ע טימישוארה). עם מנוסתם של התורכים מפני

האוסטרים ב1716 נשארו בב׳ רק יהודים מועטים, וכובשיה של עיר־הבירה לא מצאו בה אלא 12 משפחות יהודיות. ב1739 היו בעיר זו 46 משפחות יהודיות, מהן ⅔ אשכנזיות, שבאו מארצות־הקיסר. השלטון, שמשך לב׳ מתיישבים מעמים שונים מקרוב ומרחוק, דחק את רגליהם של היהודים בב׳ וצימצם את מספרם עד כדי כמות מבוטלת. לאחר ההקלות, שניתנו ליהודים ע״י הקיסר יוסף II, נמצאו ב1787 בב׳ (לפי המפקד, שנערך באותה שנה) 612 נפש מישראל (כלומר, קצת יותר מאחד לאלף באוכלוסיה). לכל יהודי־ב׳ הותר להשתמש רק בבית־קברות אחד (בעיר־הבירה). לפי המפקד ההונגארי האחרון (מ1910) היו בב׳ 20,643 יהודים, מהם 6,022 בעיר־הבירה, שבה התרכזו חיי־הרוח של יהודי ב׳. במאה ה19 נטו יהודי־ב׳ להתבוללות ולהזדהות עם המאד־יארים, שהיו האומה השלטת בחבל. משעברה ב׳ לידי רומניה ויוגוסלאוויה נתפשטה הציונות בתוך יהודי ב׳, אבל הלשון ההונגארית הוסיפה להיות מדוברת ביניהם, ובכלל זה אף בין אותם מהם שנולדו בב׳ לאחר שהחבל יצא מרשותה של הונגאריה.

א. י. בר.

בֶּנֶט, אִינוֹק אַרְנוֹלְד — Enoch Arnold Bennett — (1867, הַאנְלִי, סטאפורדשיר — 1931, לונדון), סופר אנגלי. אביו היה פרקליט, ואף ב׳, לאחר שנתחנך בבתי־הספר שבעיר־מולדתו, נעשה פקיד של עורך־דין. לאחר שזכה בפרס בעד סיפור קצר, פרש מן הפרקליטות והקדיש את עצמו לספרות. ב1893 עבר ללונדון וכאן נתמנה עורך של כתב־עת לנשים והירבה לפרסם מאמרים על נושאים שונים. ב1900 עבר לפאריס, במקום שישב 10 שנים ונשא צרפתיה. בימי מלחמת־העולם I שימש מנהל התעמולה הבריטית בצרפת.

למרות מה שב׳ השתדל להעמיד פנים של קוסמופוליטן ואיש העולם הגדול, נשאר ביסודו איש הפרובינציה, וברו־מאנים החשובים המועטים שחיבר מתוארים החיים בערי־התעשיה בסטאפורדשיר, מחוז־מולדתו. חיבוריו בענייני מדי־ניות, מוסר וספרות, וכן תיאורי מסעותיו, התופסים את רוב 80 הכרכים של כתביו, לא יצאו מכלל עיתונאות. את מקומו בספרות קנה לו ע״י סיפוריו על „חמש הערים": Anna of the Five Towns („חנה בת חמש הערים", 1902); Tales of the Five Towns („מעשיות מחמש הערים", 1907); The Clayhanger Family („משפחת קְלֵיהֶנְגֶר", 3 כרכים, 1910/16); The Old Wives' Tale („סיפור הזקנות", 1908). ברומאנים אלה, וכן ברומאן שלו Riceyman Steps („סימטת־המדרגות של רייסימֶן", 1923), שעלילתו מתרחשת בלונדון, נתגלה ב׳ כגדול הסופרים הבריטיים מן האסכולה הנאטורא־ליסטית. ב׳ היטיב למסור אווירה באמצעות תיאור מדוקדק ושפע של פרטים. מעשי יום־יום וחיים צרי־אופק בערי־השדה משתקפים בסיפורים אלה כבאספקלריה; אך למרות גישה רֵאַליסטית זו היתה בו, בב׳, נימה רומאנטית, שמצאה ביטוי בעיקר ברומאנים הסנסאציוניים ובקומדיות ההיתו־ליות שלו, שהאפיינית שבהן היא The Card („יוצא דופן"). כל חיבוריו נכתבו מתוך ערות־רוח ותשוקת־חיים, וברו־מאנים הנזכרים, שבהם ידע לבלום את נטייתו לשטף־כתיבה, הגיע לרמה ספרותית גבוהה מאוד. מחזותיו המועטים זכו כולם להצלחה; ביניהם — Milestones („ציוני־דרך", 1912) ו The Great Adventure („ההרפתקה הגדולה", 1913). יומניו, שהם מעניינים ביותר, נתפרסמו אחר מותו (1932/33).

G. Lafourcade, *A. B.*, 1939; W. Allen, *A. B.*, 1948.

א. א. מ.

בֶּנֶט (Benet), **מָרְדְּכַי בֶּן אַבְרָהָם** (1753, צ׳ורגו [Csurgó], פלך וייסנבורג, הונגאריה — 1829, קארלס־באד), רב־המדינה במוראוויה בסוף המאה ה18 ובשליש הראשון של המאה ה19; מראשי החכמים התלמודיים בזמנו. ב׳ למד תורה בישיבת פיורדה (באוואריה) מפי הרב יוסף שטיינהארט, בעל שו״ת „זכרון יוסף". ב1784 נתמנה דיין בניקולסבורג (מוראוויה). ב1787/8 כיהן כרב בלונדנבורג (מוראוויה) ובשוסבורג (Sasvár, הונגאריה), ומ1789 ואילך שימש רב וראש־ישיבה בניקולסבורג ורב־המדינה במוראוויה. לישיבתו של ב׳ בניקולסבורג נהרו תלמידים מקרוב ומרחוק ומספרם הגיע ב40 שנות רבנותו לכמה אלפים. מחיבוריו של ב׳ נדפס בחייו רק „באור מרדכי", חידושים על ספר המצוות של ר׳ מרדכי בן הלל (2 כרכים, וינה תקס״ה—תקע״ג). אחר מותו נתפרסמו חיבוריו: „מגן אבות", על ל״ט אבות־מלאכות האסורות בשבת (ז׳ולקווה תקצ״ה; מהדורה שניה, ובראשה הערות מאת ר׳ שלום מרדכי הכהן, פיטרקוב תרס״ד); „הר המור", קובץ שו״ת, ונלווה עליהן ס׳ „חכמת שלמה" לר׳ שלמה קוסש, תלמידו של ב׳ (פראג תרכ״א); „פרשת מרדכי", שו״ת לפי סדר ארבעת חלקי שולחן ערוך, בצירוף הערות מאת המו״ל, ר׳ אברהם יצחק גליק (מַרמרוש־סיגֶט תרמ״ט); „תכלת מרדכי", דרושים באגדה וחידושים על מקומות שונים בתלמוד, בצירוף תולדות המחבר (לבוב תרנ״ב); „מחשבת מרדכי", חידושי אגדה לחמשה חומשי תורה (מונקאטש תרס״ב); „חידושי מהר״ם בנט", הנקרא גם כן „דברי מרדכי", חידושים על טור ושולחן ערוך יורה דעה, הלכות בשר בחלב ותערובות, בצירוף חידושים מאת המו״ל, ר׳ אברהם יונגרייז (פאקש תרס״ו).

ב׳ נלחם נמרצות בסיעת המחדשים, ובמיוחד באהרן חורין (ע״ע), ומיחה בתוקף על ייסוד ההיכל הרפורמי בהאמבורג. עם זה גילה הבנה מסויימת לצרכיהם הרוחניים של בני־דורו. על־פי בקשת השלטונות עיבד ב׳ תכנית של לימודים למתעתדים לשמש ברבנות וכלל בתכנית זו גם לימודים חולונים. הצעותיו נתפרסמו ב„תולדות ר׳ מרדכי בנט" של בנו ר׳ יעקב אברהם (אופן תקצ״ב). בהשפעתו של ב׳ חיבר בנו, נפתלי בנט (ע״ע), ספרי־עזר (בעברית ובגרמנית) ללימוד עיקריה של אמונת־ישראל.

ר. פרבר, פאר מרדכי, תש״א.

מ. נ. צ.

בֶּנֶט, נַפְתָּלִי בֶּן מָרְדְּכַי (1789/תקמ״ט, ניקולסבורג — 1857/תרי״ח, שאפה, מוראוויה), רב ומחבר; בנו השלישי של ר׳ מרדכי בנט (ע״ע). שימש רב וראש־ישיבה בעיירה שאפה (Schaffa) מתקצ״ו/1836 עד תרי״ח/1857. ב׳ חיבר: א) „ברית מלח", ביאור על הלכות דם ומליחה שבשולחן ערוך יורה דעה (פראג תקע״ו); ב) „אמרי שפר", הספד על ר׳ משה סופר [ע״ע] (פרסבורג ת״ר); ג) „מספד גדול וכבד מאד", הספד על אביו ר׳ מרדכי בנט (וינה תק״צ); ד) „אמונת ישראל", הצעת יסודי הדת בדרך שאלות ותשובות לשם חינוך בני־הנעורים מישראל, עברית וגרמנית (פראג

תקצ"ב) ; ה) "תורת דת משה וישראל", על עיקרי־האמונה, עברית וגרמנית (שם תקפ"ז). על תכנם של שני החיבורים האחרונים נתפרסמה ב"כרם חמד" (חלק א', מכתבים ג' וד') חליפת איגרות בין יצחק שמואל רג'יו (יש"ר) מגוריציה ובין ב'. לזכר הדליקה הגדולה, שנפלה בשאפה בכ"ד בסינן תקפ"ב (1822) והחריבה כמעט כליל את שכונת־היהודים שלה, גזר ב' על בני־קהילתו לצום ולומר סליחות בציבור באותו יום בכל שנה ושנה. מנהג זה נתקיים בקהילה עד ימי השואה של מלחמת־העולם II.

הקדמת ב' ומכתב אביו בראש "ברית מלח" ; ד. פויכטונגר, ספר היובל לכבוד ר' אריה שורץ, עמ' 550 ואילך ; אהרן ולדן, שם הגדולים החדש, חלק ב', אות ב', סי' קל"ט ; ח. פלש, בJE, IV, 95 ; ר. פרבר, פאר מרדכי, תשי"א, עמ' 55 ואילך.

מ. נ. צ.

בַּנְטוּ, לְשׁוֹנוֹת, ע"ע אַפְרִיקָה, אֶתְנוֹלוֹגְיָה, לְשׁוֹנוֹת.

בֶּנְטְוִיץ', נוֹרְמָן (מתתיהו) — Norman De Mattos Bentwich — (נו' 1883, לונדון), משפטן בריטי יהודי; מלומד ועסקן ציבורי. — אביו של ב', הרברט (צבי) ב' (1856—1932), שהיה פרקליט נודע ומומחה לדיני־הקופי־רייט (ערך במשך יותר מ25 שנה את כה"ע החשוב למשפטים The Law Journal), היה מראשוני חו"צ באנגליה ואירגן (1898) את העליה־לרגל לארץ־ישראל של חברי "ברית המכבים", אגודה של יהודים אנגליים משכילים; ב1916—1918 היה חבר המועצה הציונית המדינית, שהוקמה בלונדון ביזמתו של וייצמן. — נ' ב', שלמד משפטים בקימבריג' (1901/5), פעל ב1908—1912 כעו"ד בלונדון. ב1913 נתמנה מפקח על בתי־המשפט במצרים ומרצה בביה"ס למשפטים בקאהיר. בימי מלחמת־העולם I (1915/18) שירת בהצטיי־נות בצבא הבריטי בחזית ארץ־ישראל ונשתחרר בדרגה של מיג'ור. מ1920 היה התובע הכללי של ממשלת ארץ־ישראל, ובתפקיד זה פעל הרבה למודרניזאציה של בתי־הדין בארץ ולהחלפתם של החוקים וסדרי־הנוהל התורכיים באנגליים. ב1930 נערכה התנקשות בחייו של ב' ע"י ערבי קנאי, וב1931 התפטר ב' ממשרתו בממשלת א"י משום מדיניותה האנטי־ציונית.

ב1932 נתמנה ב' פרופסור ליחסים בינלאומיים באוניבר־סיטה העברית בירושלים. ב1933—1936 שימש המנהל של הנציבות לעניני הפליטים היהודיים מגרמניה מטעם חבר־הלאומים. ב1951 פרש מכהונתו באוניברסיטה ויצא לפנסיה. ב' חזר לאנגליה, במקום שפעל לטובת האוניברסיטה ולטובת הפליטים היהודיים מגרמניה. ב' חיבר שורה ארוכה של ספרים בתחומי היחסים הבינלאומיים, הציונות, ארץ־ישראל, היהדות ההלניסטית (Philo-Judaeus, 1910; Josephus, 1912) ובעיות הפליטים, שכמה מהם נחשבים כספרי־יסוד. כן חיבר ספר על י. ל. מגנס (1954; עברית: 1956), שב' היה קרוב לדעותיו המדיניות (ע"ע ברית שלום), והיה מעורכי הJewish Review בלונדון ב1910—1913 וב1932—1934.

אשתו של ב', הֶלֶן קארולין, שימשה (1956/7) יו"ר של מועצת־המחוז של לונדון.

M. and N. Bentwich, *H. B., The Pilgrim Father*, 1940; N. Bentwich, *Wanderer in the Promised Land*, 1932; *Wanderer between Two Worlds*, 1941; *Wanderer in War*, 1946 (אוטוביוגראפיות).

ב. ר.

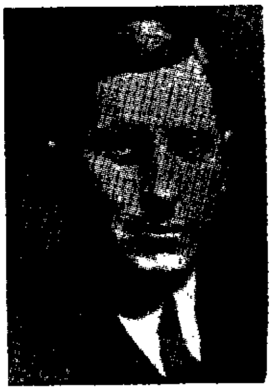
בֶּנְטוֹן, תּוֹמַס הַרְט — Thomas Hart Benton — (1782, הילזבורו [Hillsboro], קארוליינה הצפונית — 1858, ואשינגטון), מדינאי אמריקני. כבן 8 נתייתם מאביו, שהיה אנגלי משכיל, אך אמו, שהיתה אף היא בעלת־השכלה, נתנה לו חינוך טוב — מה שלא היה רגיל באותם הימים בחבלים, שהיו סמוכים לגבול האינדייני. ב1799 עברה מש־פחתו למדינת־טֶנֶסִי. כאן עבד ב' כמורה, חקלאי, עורך־דין, נטל חלק בעניני־הציבור ונבחר ב1809 לסנאט של מדינתו. מ1815 ואילך פעל בסנט־לואיס שבמדינת־מיזורי כעורך־דין וכעיתונאי רב־השפעה. מ1820 עד 1850 שימש נציגה של מדינת־מיזורי בסנאט של אה"ב ומנהיג הדמוקראטים של המערב. מ1824 ואילך נמנה עם חסידיו של אַנדרוּ ג'קסון (ע"ע) ונלחם עם זה האחרון נגד הבאנק המרכזי של אה"ב (ע"ע אה"ב, עמ' 173). ב' התנגד לזכויות־היתר, שמהן נהנו הסוחרים והבאנקים, ודרש, שהקרקעות הממשל־תיים יימכרו במחירים נוחים למתיישבים חדשים. אע"פ שהיה בעל־אחוזות ובעל־עבדים, התנגד מנעוריו לעבדות, ולפיכך הסתכסך מ1850 ואילך עם מפלגתו ואיבד את מושבו בסנאט. — החשובים שבכתביו המרובים הם: Thirty Years' View ("סקירה של שלושים שנה", 1854/6; תיאור פעולותיו של הסנאט האמריקני במשך תקופת שירותו של ב' בתוכו), וAbridgement of the Debates of Congress from 1789 to 1859 ("קיצור הוויכוחים בקונגרס של אה"ב", ב16 כרכים, 1857—1861).

Theodore Roosevelt, *Th. H. B.*, 1887; W. M. Meigs, *The Life of Th. H. B.*, 1904; J. M. Rogers, *Th. H. B.*, 1905; A. M. Schlesinger, Jr., *The Age of Jackson*, 1945; E. B. Smith, *Th. H. B., Southern Realist* (*American Historical Review*, July 1953).

בֶּנְטִיווֹלְיוֹ (Bentivoglio), שמה של משפחת־אצילים בבו־לוניה, שנזכרת בתעודות מן המאה ה13 ואילך. משפחת־ב' נתחזקה בבולוניה ע"י המדיניות המתחלפת ורבת המזימות, שניהלה כלפי האפיפיור והכנסיה הרומית — להלכה אדוניה החוקיים של העיר. בני המשפחה הידועים ביותר הם ג'ובאני I, שהגיע ב1401 לשלטון בבולוניה, אך נוצח ב1402 ע"י הויסקונטי (ע"ע) ממילאנו ונרצח זמן קצר לאחר מכן ע"י יריביו. גורל דומה נפל בחלקם של בנו, אנטון גַלֵאַצוֹ (Anton Galeazzo), יוריסטן, ששלט במשך תקופות קצרות בבולוניה (ב1420 וב1435), ובנו של זה האחרון, אַנִיבָּלֶה (An-nibale), נסיך בולוניה ב1438—1445. כשבנו של אַנִיבָּלֶה, ג'ובאני II (ר' למטה), היה בן 3, מסרו אזרחי־העיר את השלטון לשאר־בשר של המשפחה, סאנטה ב' (1446—1462), שעשה שלום עם האפיפיור וחידש את שיגשוגה של העיר והאוניברסיטה שלה. יורשו היה ג'ובאני הנזכר. הוא נמנה עם הנסיכים החשובים ביותר של איטליה בזמנו ובזכות פעולתו נעשתה עירו אחד מן המרכזים של תרבות־הרנסאנס. אך ב1506 גורש מבולוניה ע"י האפיפיור יוליוס II וב1508 מת במילאנו. בנו, אַנִיבָּאלֶה, חזר, בחסותם של הצרפתים, לבולוניה (1511), אך הוגלה ממנה לאחר זמן קצר, ומאז ועד המאה ה20 התגוררה משפחת־ב' בפֶרארה, בלא שהיתה לה השפעה מדינית כלשהי. מבניה של המשפחה בתקופה זו נתפרסמו הקארדינל גוּידוֹ ב' (1579—1644), שהצטיין כהיסטוריון, והקארדינאל קוֹרְנֶלְיוֹ ב' (1668—1732), שתיר־גֵם לאיטלקית את האפוס תֶבָּאִיס (Thebais) של המשורר הרומי סטאטיוס.

C. M. Ady, *The B.s of Bologna*, 1937.

בַּנְטִינְג, פְּרֶדְרִיק גְּרַנְט — Frederick Grant Banting — (1891, אליסטון, קאנאדה — 1941, ניופאונדלנד), פיסיולוג ופארמאקולוג קאנאדי. ב׳ רכש את השכלתו הרפו־אית באוניברסיטה של טורונטו. הוא שירת בצבא הקא־נאדי במלחמת־העולם I והצ־טיין בקרבות. אחר המלחמה חזר לעבודה רפואית בטו־רונטו, במעבדתו של מקלאוד (ע״ע); ב1921 נתמנה מרצה בפארמאקולוגיה. ע״י מאמר של משה ברון הופנתה תשומת־לבו לאפשרות של הריסת רקמת־הלבלב בלא לפגוע בהורמון שבתאי־האיים. בשיתוף עם צ׳. ה. בסט (ע״ע) — שעדיין היה אז סטודנט — הצליח ב׳ ב1921 לבודד את האינסולין (ע״ע), ושני החוקרים הצעירים, יחד



פ. ג. בנטינג

עם מקלאוד, הכניסוהו לשימוש רפואי ב1922 (ע״ע סכרת). ב1923 הוענק לב׳ — ולמקלאוד — פרס־נובל לרפואה. בהנאה הכספית מן הפרס שיתף ב׳ את שותפיו בעבודה: בסט וקוליפ. באותה שנה נתמנה ב׳ פרופסור למחקר רפואי בטורונטו. ב1930 נפתח שם „מכון־ב״. ב1934 הוענק לב׳ תואר־אצילות. עבודותיו המאוחרות עסקו בחקר־הסרטן. במלחמת־העולם II שימש מנהל השירות הרפואי בצבא הקאנאדי ואחד מראשי המחקר המדעי הצבאי של בריטניה. ב׳ נספה בתאונה של אוירון צבאי בדרכו לאנגליה.

S. Harris, *Banting's Miracle*, 1946.

בֶּנְטִינְק (Bentinck), שמה של משפחת־אצילים (ידועה מ1304 ואילך) בארצות־השפלה, אנגליה וגרמניה. אחד מבניה של משפחה זו, ויליאם ב׳ (1645—1709), הכין את פלישתו של המלך וילים III (ע״ע) לאנגליה, נשאר יועצו הקרוב של המלך וזכה בתואר הרוזן (earl) של פורט־לנד. אחד מצאצאיו היה הלורד ויליאם קאוונדיש־ב׳ (Cavendish-B.; 1774—1839), שנכנס בצעירותו לצבא וכיהן ב1803/7 כנציב במאדראס שבהודו. ב1811 היה מפקד הגדוד הבריטי בסיציליה והכריח את פרדינאנד, מלך־נאפולי, להעניק לתושבי־האי חוקה לפי דוגמת החוקה הבריטית (ע״ע נאפולי, היסטוריה). ב1813/15 השתתף במלחמות בספרד ובאיטליה וב1827—1835 שימש כנציב עליון (General Governor) בהודו הבריטית, תיקן שם את החינוך ואת שיטת־השיפוט, אסר את שריפת־האלמנות ודיכא את כת־המרצחים של התאגים (Thugs).

D. C. Boulger, *Lord William B.*, 1892; J. Rosselli, *Lord William B. and the British Occupation of Sicily, 1811–1814*, 1956.

בן־אחיו של הקודם, הלורד ג׳ורג׳ קאוונדיש־ב׳ (1802–1848), שימש ב1822—1824 כמזכיר של דודו, ג׳ורג׳ קנינג (ע״ע); ב1828 נכנס לבית־הנבחרים הבריטי כנציג של מפלגת־הוויגים ותמך בחוקים, שנועדו להכניס רפורמות ליבראליות (ע״ע בריטניה, היסטוריה), בכלל בהצעה לשיווי הזכויות של היהודים. ב1834 עבר לאופוזיציה השמ־רנית בהנהגתו של רוברט פיל (ע״ע); אך כשזה האחרון ביטל את המכס על התבואה ב1845, הצטרף ב׳ (עם דיזראלי) למתנגדיו של פיל, ואף מכר את סוסי־המרוץ המפורסמים שלו כדי לממן את פעולתו המדינית.

B. Disraeli, *Lord George B., A Political Biography*, 1851; J. Kent, *Racing Life of Lord George B.*, 1892; C. Kirby, *The English Country Gentleman*, 1937.

א. מ. י.

בֶּנְטְלִי, רִיצ׳רְד — Richard Bentley — (1662, אולטון, יורקשיר — 1742, קימבריג׳), מחוקרי הלשונות והספרויות הקלאסיות. ב׳, שהיה חניך האוניברסיטה של קימבריג׳, שימש עד מותו Master of Trinity College. מחקרו החשוב על „מכתבי פלריס" (1697), שבו הוכיח ב׳ שמכתבים אלה נתחברו במאה ה2 לסה״נ ושהם מיוחסים בטעות לפלריס (ע״ע), העמיד את ב׳ בראש מבקרי הנוסח של הספרות הקלאסית. משאר עבודותיו של ב׳ חשובות ביחוד ההוצאות של כתבי הורציוס (1711), טרנטיוס (1726) ומניליוס (1739). בשנות ה30 של המאה ה18 עסק ב׳ בחקר הומרוס ובין השאר הוכיח, שהרבה מן התופעות שהן מיוח־דות למשקלי האפוס ההומרי מקורן בהעלמותה של האות דיגמה, שהיתה קיימת בכמה דיאלקטים יווניים עד המאה ה2 לפסה״נ. — העקרון: „ההגיון עדיף ממאה כתבי־יד" היה נר לרגליו של ב׳ בכל מחקריו.

חלק מכתביו של ב׳ כונס ב3 כרכים ב1836/42. ב1842 נתפרסם על־ידי C. Wordsworth קובץ של אגרותיו (בשני כרכים).

R. C. Jebb, *B.*, 1882; A. T. Bartholomew and J. W. Clark, *Bibliography of B.*, 1908.

בְּנֵי־אֱלֹהִים, ע״ע מַלְאָכִים.

בַּנְיָאס, ע״ע פַּמְיָס.

בַּנְיָאס (بانياس), עיירה בסוריה על חוף הים התיכון. מ1952 ואילך היא משמשת מוצא לנפט המובא מכרכוך שבעיראק בצינור בעל קוטר של 30 אינץ׳, שמסוגל להעביר 12 מיליון טון בשנה. התושבים הם ברובם הגדול ערבים סוניים, ובמיעוטם עלאויים ונוצרים. מלבד בדיג ובעבודה בנמל הם עוסקים בגידול זיתים, טאבאק ותולעי־משי. — ב׳ היתה בתקופה העתיקה בתחומה של ממלכת ארוד (ע״ע). ביוונית נקראה לוקאס (Λεύκας) או באלאניאה, ומכאן בא שמה הערבי של ב׳ (ואין לערבב ב׳ זו בב׳ שבגליל מקורות־הירדן, ע״ע פמיס). מן המאה ה2 לפסה״נ ואילך היתה ב׳ עיר הלניסטית; אח״כ היתה עיר נוצרית, ששימשה מושב לבישוף. הצלבנים כבשוה במסעם הראשון בדרכם לירושלים והחזיקו בה מ1099 עד 1285. בב׳ נשתמרו רק שרידים מועטים מימי־קדם.

בְּנֵי־בְּרִית, הסתדרות יהודית בינארצית לקידום ענייניהם של היהודים והעקרונות של ההומאניות. נוסדה ב1843 בניו־יורק. מטרותיה המקוריות היו: לטפח בין היהו־דים את עיקרי־המוסר, וביחוד את חיבת־הצדקה, לחזק בתוכם את יחסי הכבוד והחיבה אל הארץ, שבה הם חיים, ולעורר אותם לתמיכה במדעים ובאמנויות.

ב״ב מונה כ350,000 חברים ב33 ארצות, רובם המכריע באה״ב ובקאנאדה (185,000 גברים ב1,000 לשכות ו125,000 נשים ב600 סניפים) והשאר באמריקה הלאטינית, באירופה, באוסטראליה, באפריקה ובישראל (10,000 איש ב150 לשכות

וסניפים; בכללם 50 לשכות בישראל). אירגוני־הנוער של ב"ב מקיפים 28,000 צעירים וצעירות.

המיבנה האירגוני. „הלשכה הגדולה" — המורכבת מן הנשיא, הנבחר לשלוש שנים, שבעה סגנים, גזבר ומזכיר — היא בעלת הסמכות העליונה בהסתדרות. היא מתכנסת בקביעות פעם בשלוש שנים, וחבריה נבחרים ע"י הלשכות המחוזיות. ועדת־המנהלים (Board of Governors), המורכבת מן המנהיגים הראשיים של ההסתדרות, מקיימת אסיפות שנתיות, והיא הגוף המדריך בפרק הזמן שבין האסיפות השלש־שנתיות. המשרד הבינארצי של ב"ב נמצא בוואשינגטון, בירת אה"ב.

לפי חוקת ב"ב, מוסמכות חמש ועדות לפקח על הפעולות השונות: הוועדה נגד הוצאת דיבה, ועדת בני ברית־הלל (ר' להלן), ועדת הנוער של ב"ב, הוועדה לשירות־מקצועי והוועדה לאמריקניות ולעניינים אזרחיים. הפעולות של נשי



הסמל של הסתדרות בני־ברית

ב"ב מתנהלות בהדרכת המועצה העליונה של הנשים, המורכבת מנשיאה, מן הנשיאה לשעבר של כל מחוז ומנציגה נבחרת מכל מחוז.

לשכות־הגברים וסניפי־הנשים מתרכזים ב־11 לשכות גדולות. הלשכות מ־1 עד 7 הן של אה"ב וקאנאדה. הלשכה הגדולה מס' 14 מַקפת את ישראל, הלשכה הגדולה מס' 15 מקפת את בריטניה הגדולה ואירלאנד. הלשכה הגדולה מס' 19 מקפת את ארצות אירופה שמחוץ לתחום־ההשפעה הסובייטי, ולשכה גדולה אחרת (מס' 20) — את ארצות אמריקה הדרומית. הלשכות 8—13, שהקיפו את ב"ב ברוב הארצות של יבשת־אירופה, בטלו בתקופת השואה. חברות, מועצות, ועידות ואירגונים אחרים קיימים במקומות שונים כדי לספק את הצרכים הרגילים של הלשכות בתחומי פעולתן.

ב"ב, ביחד עם ועד־המורשים (Board of Deputies) של יהודי בריטניה וועד־המורשים של יהודי אפריקה הדרומית, מהווים את הגוף של הוועד המתאֵם של המוסדות היהודיים — גוף לא־ממשלתי, שנהנה ממעמד של מייעץ למועצה הכלכלית והחברותית של האו"מ.

הפעולות. כשנוסדה ב"ב עדיין לא היו מעשי־צדקה בקנה־מידה רחב מקובלים בציבור היהודי האמריקני. כתוצאה מפעולותיה של ב"ב, נוסדו כמה מן המוסדות המפורסמים הראשונים של היהודים באמריקה, שטיפלו בחולים ושעסקו בתמיכה ביתומים וזקנים.

אך הסתדרות ב"ב היתה מעוניינת תמיד גם בטובתם של היהודים שמחוץ לאה"ב (בין השאר פיתחה שיטה של הושטת עזרה למהגרים ויזמה סיוע לנצרכים בין יהודי אירופה בתקופת מלחמת־העולם I), וכן היה לה תמיד עניין מיוחד בא"י ובמדינת־ישראל. ב־1865 שלחה הסתדרות זו 4,500 דולאר למשה מונטיפיורי (ע"ע) לשם סיוע לקרבנות של מגיפת החולירע בארץ ובעשרות השנים שלאחר מכן הקציבה בקביעות תרומות לחברת־כל־ישראל־חברים בצרפת, כדי שתחולקנה למוסדות בארץ־הקודש. על סף המאה הנִכחית התחילה הסתדרות ב"ב מסייעת סיוע כספי ישיר לספריה הלאומית בירושלים ולטֶכניון בחיפה. אחר מלחמת־העולם I אספה קרן של 25,000 דולארים לפיתוח הדיור בא"י והעניקה סטיפנדיות אחדות לאוניברסיטה העברית.

ב־1936 ושוב ב־1941, תרמה ב"ב 100,000 דולארים לקהק"ל לשם קניית אדמה לייסוד של מושבות על שמותיהם של אלפרד מ. כהן והנרי מונסקי, נשיאי־ב"ב לשעבר. בשנה הראשונה לקיומה של מדינת־ישראל שלחה ב"ב למדינה החדשה חמרים ומכשירים שונים בשווי של 4 מיליוני דולארים. נוסף על כך תמכה במרץ במגבית היהודית המאוחדת באה"ב, והפצתן של אגרות־חוב ישראליות נעשתה חלק בלתי־נפרד מפעולותיה. סעיפים אחרים בתכנית־הפעולה של ב"ב כוללים את האחריות של ב"ב ל„מוסד הלל" (ר' להלן) באוניברסיטה העברית, בניינו וריהוטו של בית־הילד בישראל ע"י מועצת־הנשים העליונה, האחריות לשיקומם של יוצאי־צבא בתל־השומר ונטיעתה של חורשת ב"ב ביער־הקדושים הגדול.

ב"ב התעניינה גם בעבודה תרבותית בין היהודים, ועם זה ניהלה מלחמה באפליה. לשם מטרות אלו אורגנו על־ידיה רשת של ספריות, משרדי־נואמים ומחאות ציבוריות. הספריות הראשונות, שנוסדו ע"י ב"ב, הוקמו בניו־יורק, בסינסינאטי ובסן־פראנציסקו בשנות 1850 ו־1860. מ־1913 ואילך גברה בב"ב המגמה למסירתן של הפעולות החינוכיות התרבותיות, וכן פעולות ההגנה, לרשותן של סוכנויות־קבע מיוחדות. הליגה של ב"ב נגד השמצה נלחמת באנטישמיות ועוֹבדת לשם הרחבתן של זכויות־האדם. ועדת בני ברית־הלל מפקחת על „מוסדות הלל" (Hillel Foundations), שעוסקים בהקניית השכלה יהודית לתלמידים יהודיים באוניברסיטות שונות.

ענף חדש אחר של ההסתדרות, קרן מונסקי של ב"ב, עוסק עכשיו בהקמת בניין בוואשינגטון, שישמש מושב להנהגה הראשית של ב"ב (בנייתו תעלה כמיליון דולאר). בבניין זה תימצאנה בין השאר „ספריית ארבע החירויות ע"ש פראנקלין ד. רוזוולט, המוחזקת ע"י נשי ב"ב, ותערוכה של עבודות היסטוריות ואמנותיות, שתדגים את ההיסטוריה של היהודים באה"ב.

B. Postal, *B'nai B'rith: A Century of Service (American Jewish Year Book*, Vol. 45), 1943; *Constitution of B'nai B'rith*, 1953; M. Bisgyer (ed.), *This Is B'nai B'rith*, 1953[11]; P. M. Klutznick, *A Golden Age for American Jewry and Other Addresses*, 1953.

פ. מ. ק.

בְּנֵי־בְּרַק, בתקופה העתיקה — עיר בנחלת דן (יהושע יט, מה); בתקופה החדשה — עיר במחוז תל־אביב, סמוך לרמת־גן. מספר תושביה כ־30,000 (1956). מקומה של ב"ב העתיקה — כ־8 ק"מ ממזרח ליפו וכ־6.5 ק"מ מדרום לירקון, בקירבת הכפר הערבי אִבְּן אִבְּרַק, שבתחומו הוקם בתש"א כפר־המסובים; מקומה של העיר החדשה — באמצע הדרך בין תל־אביב ופתח־תקוה.

בשנת פלישתו של סנחריב לא״י (701 לפסה״נ) היתה ב״ב כפופה לאשקלון. ידיעות על ישוב יהודי בב״ב נשתמרו מן המאות ה1—ה3 לסה״נ. ישיבת ב״ב, שבראשה עמד ר׳ עקיבא, היתה מפורסמת בתקופת־התנאים (סנה׳ ל״ב, ב׳; שם צ״ו, ב׳), והמקום היה ידוע באותה תקופה בפוריותו (כתוב׳ קי״א, ב׳). בתקופת־הצלבנים היתה בב״ב מצודה והמקום נקרא בשם בּוֹמבּרַק (Bombrac).

ב״ב החדשה נוסדה בתרפ״ד ע״י יהודים חרדים מעולי־פולניה על אדמה, שקנו מן הכפר הערבי אִבְּן אִבְּרַק. הישוב שמר על האופי הדתי, שנועד לו מתחילתו, וכיום מצויים בו שש ישיבות, שארבע מהן הן המשך לישיבות שנתקיימו בגולה, ומוסדות־חינוך דתיים אחרים. — רוב תושבי ב״ב מתפרנסים מִתעשיה, מלאכה ומסחר. מצויים כאן 35 בח״ר לטכסטיל, 34 בח״ר ובתי־מלאכה לענפי־מתכת, ועוד מפעלי תעשיה ומלאכה, ביחוד לצרכי מזון, משקה והלבשה. ב1950 קיבלה ב״ב מעמד של עיר, ותחום שיפוטה של עיריית ב״ב מקיף שטח של 7,088 דונאם. — בב״ב ישב בסוף ימיו הרב ישעיה קַרֶלִיץ (ע״ע), המכונה על שם ספרו „חזון־איש״.

בְּנֵי־בְּתֵירָה („זקני־בתירה״), בניה של משפחה מפורסמת בישראל, שהוציאה מתוכה במשך כמה דורות, בסוף ימי־בית־שני ובתקופת־התנאים (לערך מן המאה הראשונה לפסה״נ עד המאה ה2 לסה״נ), תלמידי־חכמים נודעים. יש משערים, שנקראו כך על שם העיר בתירה שבצפונו של עבר־הירדן (יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, י״ז, 26). — כפי שמסתכם ממקורות תלמודיים שונים (ירושלמי פסחים, ו׳, ה״א; שם, כלאים, ט׳, ה״ג; שם, כתובות, י״ב, ה״ג; בבלי פסחים, ס״ו, א׳; שם, בבא־מציעא, פ״ה, א׳; בראשית רבה, פרשה ל״ג), עמדו בראש העם, לגבי ענייני דת ודין, בתקופה שקדמה לנשיאותו של הילל, כמה אישים ממשפחה זו, שנקראו „בני־בתירה״ (לפי הנוסח שבבבלי) או „זקני־בתירה״ (לפי הנוסח שבירושלמי); אבל הללו ויתרו על עמדתם המכובדת לטובת הילל — משום שעל השאלה, אם הקרבת קרבן־הפסח דוחה את השבת, היתה להילל מסורת מפי שמעיה ואבטליון, שלפיה קרבן־הפסח דוחה את השבת; משראו בני־ב׳ שהילל גדול מהם בתורה — „הושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהם״. משום מעשה זה נחשבו ב״ב כסמלים של ענוותנות גם בימיו של ר׳ יהודה הנשיא, שאמר עליהם: „כל מה שיאמר לי אדם — אני עושה, חוץ ממה שעשו ב״ב לזקני [הילל], שירדו מגדולתן והעלו אותו״. — המקורות התלמודיים אינם מוסרים לנו את שמותיהם הפרטיים של ב״ב, ונתעוררו בין החוקרים השערות שונות על כך. לפי המקורות שבירושלמי היו ב״ב נשיאים. בשאר המקורות התלמודיים לא כונו בכינוי זה בפירוש, אבל ממשמעות־הדברים מסתבר, שקודם שנתמנה הילל כנשיא שימשו הם בנשיאות. לפי י. א. הלוי (ע״ע), מילאו ב״ב תפקידי־נשיאות בשעה שלא היתה סנהדרין בישראל (אפשר, בתחילת ימיו של הורדוס), וכשראו שהילל גדול מהם — ויתרו על הנהגתם למענו. נראה, שכמה מבּניה של משפחה זו זכו להשפעה גם אחר החורבן, כשהיתה הסנהדרין ביבנה, שהרי מסופר על ר׳ יוחנן בן־זכאי, שנמלך בדעתם של ב״ב ביחס לקביעתה של הלכה מסויימת, אף היא בקשר לשבת — אם יש לתקוע בשופר ביבנה בראש־השנה שחל להיות בשבת —, אבל לא קיבל את דעתם (עי׳ ראש־השנה כ״ט, ב׳). — כמה מן התנ־אים, שהיו ידועים בשם זה, נמנו, כנראה, על אותה משפחה עצמה, כגון: ר׳ יהודה בן־בתירה, ר׳ יהושע בן־בתירה ור׳ שמעון בן־בתירה.

י. א. הלוי, דורות־הראשונים, חלק א׳, כרך ג׳, עמ׳ 36–89; כרך ה׳, עמ׳ 190–199; א. היימן, תולדות תנאים ואמוראים, תר״ע, א׳, עמ׳ 365 ואילך; H. Graetz, in *MGWJ*, I, 115–120.

צ. ק.

בֶּנַידֶר, יַעֲקֹב — Jacob Benider — (1720?, גיבראל־טאר — 1785), דיפלומאט יהודי מארוקני. ב׳ היה בנו של אברהם ב׳, שפעל בשירותם של הבריטים בטֶטוּאַן. ב1763—1772 עבד ב׳ כמתרגם בקונסוליות הבריטיות בטֶטוּאן, טאנג׳יר, מוגאדיר ובמקומות אחרים; ב1766 תיווך בכריתת אמנה בין אנגליה ומארוקו, ולאחר מכן הוענקה לו פֶּנסיה מטעם הממשלה הבריטית. ב1768 שימש סגן־הקונסול בסאלי. ב1772 בא לאנגליה בשליחות רשמית מטעם מושל־מארוקו ונתקבל בחצרו של המלך ג׳ורג׳ III.

Miscellanies of the Jewish Historical Society of England, II, 89–90; Captain Braithwaite, *History of the Revolutions in the Empire of Morocco*, 1729, pp. 307, 319, 327.

בְּנִיָּה, ע״ע מִבְנִים.

בְּנִיָּה, במאתמאטיקה — מונח, שמציין שני מושגים: אחד בעל משמעות גאומטרית מיוחדת ואחד בעל משמעות כללית יותר.

(1) ב׳ גאומטרית. באמצעות המכשירים הגאומט־ריים הסרגל והמחוגה אפשר לבצע במישור ב״ גאומטריות שונות, כגון חלוקת קטע לשני קטעים חופפים, העברת ניצב לְיָשָׁר דרך נקודה וכד׳. הב׳ באמצעות הסרגל והמחוגה היא הקרויה „ב״ סתם. היוונים פיתחו את מלאכת הב״ הגאומטריות הללו באופן שיטתי, ותורתם נלמדת ברובה אף כיום בבתי־הספר בכל חלקי־העולם; אך עם זה לא הצליחו להתחקות על שרשיה של תורה זו עד סופם ולא מצאו את התשובה לשאלה העקרונית: מה בין הב״ שביצוען אפשרי ובין אותן שביצוען אינו אפשרי. בעיה זו מצאה את פתרונה רק במאה ה19, כשנתגלו רזי המספרים למיניהם (ראציונא־ליים, אי־ראציונאליים, אַלְגֶּבְּריים, טְראנְסצֶנדֶנטיים [ע״ע אריתמטיקה]), כשהגיעה תורת המשוואות האלגבריות לשיא פריחתה (ע״ע אלגברה) וכשנבנה הגשר המוליך מן הרֶצֶף המספרי לרצף הגאומטרי. במסגרת כללית זו מצאו את פתרונן אף בעיות־ב׳ מפורסמות עתיקות־ימים, שהיוונים התחבטו לשווא בפתרונן, כגון בעיית־דֶלוֹס (בנייתה של קוביה, שנפחה גדול כפליים מנפחה של קוביה נתונה), בעיית חלוקתה של איזו זווית שהיא לשלוש זוויות חופפות (טְריסֶקציה של זווית) ובעיית תירבוע־המעגל (בנייתו של ריבוע, ששטחו שווה לשטחו של מעגל נתון). אע״פ שהוכח, שהפתרון לשלוש בעיות אלו הוא שלילי (כלומר: הב׳ אינה אפשרית), עדיין נמצאים אף כיום בני־אדם משכילים, שמנסים לבנות מה שאינו ניתן לבניה.

אם נבחר במישור איזה קטע כיחידת־מידה, אפשר להת־אים לו מספר ממשי חיובי — ארכו של הקטע; וכן — בהיפוך — אפשר למצוא לכל מספר ממשי a קטע, שארכו שווה לa. מכאן הניסוח המקוצר „מספר a ניתן לב״ — במקום: „קטע, שארכו שווה לa, ניתן לב״. אם נתון מספר של קטעים, שארכיהם $a_1, a_2, \dots a_n$, נסמן בS את קבוצת כל המספרים המתקבלים מהם על־ידי מספר סופי של פעולות־החשבון

הראציונאליות (חיבור, חיסור, כפל וחילוק). הקבוצה S מהווה שדה (ע"ע), וכל מספר חיובי השייך לשדה זה ניתן לב'. נסמן ב $S(\sqrt{\ })$ את קבוצת כל המספרים המתקבלים מן הa_i־ים ע"י מספר סופי של פעולות־חשבון ראציונאליות ופעולת הוצאת השורש הריבועי. קבוצה זו, המכילה את הקבוצה S כקבוצה חלקית, מהווה אף היא שדה, וכל מספר חיובי, שהוא שייך לשדה זה, ניתן לב'. ע"י שימוש בשיטות הגאומטריה האַנליטית (ע"ע) — הצגת הישרים והמעגלים ע"י משוואות מן המעלה הראשונה והשניה וחישוב שיעורי נקודות־החיתוך — אפשר להוכיח אף את היפוכן של העובדות הללו: הקטעים הניתנים לב' בעזרת הa_i־ים שייכים לשדה $S(\sqrt{\ })$. כל האמור מסוכם במשפט (א): תנאי הכרחי ומספיק לכך, שהקטע a יהא ניתן לב' בעזרת הקטעים הנתונים, הוא שהמספר a ישתייך לשדה $S(\sqrt{\ })$.

מספר a נקרא אלגברי ביחס לשדה S, אם a מקיים משוואה מן הטיפוס: $x^n+s_1x^{n-1}+...+s_n=0$, שבה הs_i־ים שייכים לS. בין כל המשוואות האפשריות הללו קיימת משוואה אחת, שמעלתה n היא הקטנה ביותר — המשוואה המינימאלית של a. מעלתה של משוואה זו נקראת גם „מעלת המספר האלגברי ביחס לשדה S". מספר שאינו אלגברי ביחס לS נקרא טראנסצֶנדֶנטי ביחס לS. משפט (ב): כל מספר a של השדה $S(\sqrt{\ })$ הוא אלגברי ביחס לS, ומעלתו n היא חזקה של 2 (כלומר: $n=2^m$, שבה m הוא מספר טבעי תלוי בa).

בבעיית־דֶלוס נבחרת כיחידת־מידה צלע של קוביה נתונה ובb מסמנים את אורך צלעה של קוביה, שנפחה גדול פי שניים. במקרה זה S הוא שדה המספרים הראציונאליים ו$b=\sqrt[3]{2}$ ($b^3=2.1^3$); ז. א.: b מקיים את המשוואה $x^3-2=0$, שהיא המשוואה המינימאלית של b (ביחס לS). נמצא, שמעלת b היא 3, ולפיכך נובע משני המשפטים (א) ו(ב), שb אינו ניתן לב'. אף את בעיית הטריסֶקציה של הזווית אפשר להעמיד על הבעיה של בניית מספר אלגברי, שמעלתו היא בדרך־כלל 3. בבעיית תירבוע־המעגל מתחייבת אי־אפשרות הב' מן העובדה, שהמספר π ($\pi=3.14...$ הוא שטחו של מעגל־היחידה) הוא טראנסצֶנדֶנטי (ע"ע אריתמטיקה), ולפיכך ברור, שהתנאי המפורש במשפט (ב) (במקרה זה S הוא שדה המספרים הראציונאליים) אינו מתקיים. אף השאלה: אֵלו הם המצולעים המשוכללים (שכל צלעותיהם חופפות וכל זוויותיהם חופפות) הניתנים לב'? — מוצאת את פתרונה במסגרת זו.

(2) ב' מאתמאטית־סתם. שיטה של הוכחה או הגדרה נקראת קונסטרוקטיווית או ניתנת לב', אם היא מוליכה במספר סופי של צעדים להוכחתה של הנחה טעונה אישור או להגדרתו של מושג. בשם „משפטי־מציאות" נקראים משפטים, שאינם אלא קובעים את מציאותם של המושגים או את קיומן של תכונות, בלא שיהיו קשורים בשיטה קונסטרוקטיווית, שמביאה לידי הגדרתם של אותם המושגים או לידי אישורן של אותן התכונות. במאתמאטיקה מעדיפים את ההוכחות ה„קונסטרוקטיוויות" על „הוכחות־המציאות", ויש שכופרים בחוקיותן של אלו האחרונות (ע"ע אינטואיציוניזם; בְּרַאוּאֶר).

י. לו.

בְּנָיָהוּ בֶּן יְהוֹיָדָע, מגיבורי־דוד ושר־צבא של שלמה. ב', שמוצאו היה מן העיר קַבְצְאֵל (שמ"ב כג, כ—כג; דה"א יא, כב—כה) שבנחלת־יהודה (נחמיה יא, כה), נתפרסם במעשי־הגבורה האישיים שלו (הִכה „שני אריאל־מואב", כנראה, שני שרי־צבא של מואב; הרג אריה בתוך בור ביום שלג, ועוד), והיה „נכבד" משלושים הגיבורים של דוד „ולו שם בשלושה" (כנראה, „שלושת" ראשי הגיבורים של דוד). מסתבר, שחלק ממעשים אלה יש לייחס לימי הפשיטות של דויד בגדוד או לראשית־המלוכה. לפי המסופר במקרא „שם" דוד את ב' בגלל מעשים אלה אל „משמעתו" (שמ"ב כג, כג; דה"א יא, כו), שפירושו, כנראה (השווה שמ"א כב, יד): מינה אותו הראש של שומרי־ראשו; ואפשר, שמזה הגיע ב' אחר־כך, כשכבש דוד את ערי־הפלשתים, לדרגה של עומד בראש הכְּרֵתי והפְּלֵתי (שמ"ב כ, כג, לפי הקרי; ודה"א יח, יז; כך לערך יש להבין גם את שמ"ב ח, יח, מל"א א, לח) — החַיִל הנכרי מן הפלשתים, שסיפח דוד לחילו הפרטי. לפי דה"א (שם), היה ב' גם אחד מראשי המחלקות, ששירתו את המלך בתחילת־מלכותו. לפי מקור אחר (דה"א כז, לג—לד) שימש אחר מותו של אחיתופל יועץ לדוד ביחד עם אביתר הכהן (בכתוב נזכר „יהוידע בן בניהו", וכנראה יש להפוך את סדר־השמות). הוא היה ממצדדיו של שלמה וממתנגדיו של אדוניהו, וביחד עם צדוק הכהן ונתן הנביא הכריז את שלמה למלך (מל"א א, ח—מד), והוא גם הרג את יריביו של שלמה: את אדוניהו, יואב ושמעי (שם ב, כה—מו). שלמה מינה את ב' במקומו של יואב כשר־צבא כללי (מל"א ב, לה).

ב' באגדה. האגדה התלמודית מתארת את ב' כראש הסנהדרין בימי־דוד (ברכות ד', ב') וכאדם „שריבה וקיבץ פעלים לתורה" ו„שלא הניח כמותו לא במקדש ראשון ולא במקדש שני". ערך מיוחד נודע לב' בסיפורים על שלמה ומלכת־שבא (תרגום שני) ועל שלמה ואשמדאי (גיטין, ס"ח א'). לפי סיפורים אלה היה ב' יפה כל־כך, שמלכת־שבא היתה סבורה, כשראתה אותו, שהוא המלך, וירדה מן המרכבה והשתחוותה לו. וכשביקש שלמה לבנות את בית־המקדש ונזקק לתולעת־ה„שמיר", המבקעת אבנים טובות, ציווה על ב' שיביא לפניו את אשמדאי, הממונה על ה„שמיר", וב' הצליח בתחבולות שונות לשבות את אשמדי (ע"ע) ולהביאו לפני שלמה, וכן להביא את ה„שמיר". בסיפור עממי מאוחר מיה"ב (מובא ב„בית־המדרש", ו', 124—126; ב„מעשה בוך", מהדורת פאפנהיים, עמ' 235) מתואר ב' כשהוא משחק עם שלמה במשחק־השח.

י. מ. ג.

בֶּן־יְהוּדָה, אֱלִיעֶזֶר — שמו המקורי: אליעזר יצחק פֶּרלמַן — (7 בינואר 1858 / כ"א בטבת, תרי"ח, לוּשקי, ליטה — דצמבר 1922 / ב' בחנוכה תרפ"ג, ירושלים), מראשוני המעוררים של תנועת חיבת־ציון והמחיה של הלשון העברית בדיבור.

I. חייו. אביו של ב', יהודה ליב פרלמן, שהיה חסיד חב"די, מת כשמלאו לב' רק 5 שנים. עד שנעשה הילד „בר־מצוה" למד ב„חדרים", ואמו, פייגה לבית וולפסון, ילידת־קורלאנד, שהיתה אשה בעלת רצון חזק, עיתדה אותו לרבנות. כשנעשה „בר־מצוה" שלחה אותו אל דודו לעיר פולוצק (פלך ויטֶבּסק) כדי שילמד שם ב„ישיבה"; אך ראש־הישיבה, שהיה משכיל נסתר, השפיע על הנער, שיתחיל לקרוא ספרי־השכלה. כדי להציל אותו מהתפקרות העביר אותו דודו לעיירה גלוּבּוקוֹיֶה (פלך וילנה). אבל כאן התוודע הנער אל שנ"ה יונאס, סוחר וחסיד לובאוויצ'י, שנעשה משכיל והיה



אליעזר בן־יהודה (צילום של י. בן־דב, ירושלים, 1910)

כותב בעיתונים עבריים. יונאס דיבר על לבו, שיתכונן להיכנס לבית־ספר תיכון, ובתו הבכירה, דבורה, אף לימדה את ב' רוסית. בן ט"ו הזר ב"י לבית־אמו, ולאחר ששהה שם זמן קצר נסע לדינאבורג (דווינסק) לשם השתלמות בלימודים כלליים (1873). כאן נכנס (לאחר שנה של לימודי־הכנה) למחלקה הרביעית של ביה"ס הרֵאלי המקומי, שבו השפיעו עליו חבריו לעזוב את כל לימודי־היהדות ולהתמסר לתנועה הסוציאליסטית, שנתפשטה אז בין הנוער ברוסיה. אעפ"כ לא נעקרה מלבו האהבה ללשון העברית והערצתו ל„השחר" ולעורכו, סמולנסקין (ע"ע). — ב1877 סיים ב"י את בית־הספר הראלי וקיבל תעודת־בגרות; אך להיכנס לאוניברסיטה רוסית אפשר היה אז רק למי שסיים גימנסיה קלאסית דוקה. ולפיכך החליט ב"י לנסוע לפאריס. ב1878 הגיע לעיר זו, ואחר הכנה בצרפתית נתקבל למחלקת־הרפואה באוניברסיטה של פאריס.

והימים ימי מלחמת רוסיה ותורכיה (1877—1878), שגרמו לה המרד של עמי־הבאלקאן בתורכיה ומלחמת־השחרור שלהם. באותו זמן גם נתפרסם ברוסית הרומאן „דניאל דירונדה" של ג'ורג' אֶליוט (ע"ע), שקטעים גדולים ממנו בתרגום רוסי נדפסו בירחון הרוסי הגדול „וֶסטניק יֶורופי" (Вестник Европы),ובירחון הגרמני לחכמת־ישראל MGWJ נתפרסם על רומאן זה מאמר נלהב של החוקר המפורסם דוד קאופמן (ע"ע), ידידו של סמולנסקין. כל אלה ביחד עוררו, כנראה, בלבו של ב"י את רעיון תחיית־ישראל על אדמתו ההיסטורית: משתחררים עמי־הבאלקאן הקטנים ומעוטי־התרבות — ומפני מה לא ישתחרר גם עם־ישראל? והרי סמולנסקין הוכיח אז בספרו „עת לטעת", שישראל הוא לא כיתה דתית אלא עם — ויהא שאינו אלא „עם־הרוח" —, ובספרו „עם־עולם" דיבר גדולות על „תקות־ישראל" לתקומה מדינית בארצו. והשתחררותם של עמי־הבאלקאן הוכיחה, שכל עם השואף להשתרש בארצו ההיסטורית ולדבר בלשונו ההיסטורית משיג שאיפה לאומית זו. ומפני־מה לא ישאף גם עם־ישראל לכך? — הרי גם לו יש ארץ היסטורית — ארץ־ישראל, ולשון היסטורית — הלשון העברית, וכלום אין הדבר חסר אלא לעורר תנועה לאומית לשיבת ישראל לארצו וללשונו. ב"י עצמו מתאר בחגיגיות מרובה כיצד עלה הרעיון על דעתו בימי מלחמת רוסיה בתורכיה לשם שיחרור בולגאריה: „בימים ההם פתאום כמו נפתחו השמים ואור מבהיק, אור צח ומצוחצח, הבריק לפני עיני, וקול פנימי אדיר קרא באזני: תחית ישראל על אדמת אבות" (מילון הלשון העברית, המבוא הגדול, „הקדמה", עמ' 1). ב"י גילה את רעיונו זה לסופרים עבריים בפאריס, אך הללו התייחסו בביטול לתכנית־התחיה שלו. ואולם במקרה נזדמן לב"י עיתונאי רוסי נוצרי, שהתייחס אל התכנית בחיוב, ויעץ לב"י, שיפרסם את רעיונו בעיתון, שיהודים הם קוראיו. אז כתב ב"י את מאמרו „שאלה לוהטה", שנדפס ב„השחר" (שנה 5, חוברת ו', ניסן, תרל"ט) של סמולנסקין (לאחר ש„המגיד" סירב לפרסמו). סמולנסקין, שחשב את הרעיון שבמאמר לדבר שקודם זמנו, פירסם את המאמר בשינוי־שם („שאלה נכבדה") ובחתימת א. בן־יהודה, שמו של הסופר החדש מכאן ואילך.

מאמר זה שימש התחלה של תנועה חדשה בישראל, תנועת חיבת־ציון, וההמשך שלה — הציונות. מצויים בו כל היסודות של תפיסת־עולם לאומית חדשה: תביעה, שעם־ישראל יתחיל לגשם את הרעיון המשיחי בפועל — מדיניות יהודית; שיתחיל להתיישב על הקרקע בארצו — יישוב ארץ־ישראל; שהלשון העברית תשוב לתחיה בפועל — הדיבור העברי החי, ולסוף, שהספרות העברית תתחדש ותטיף לחיי־תרבות חדשים — תחיית־הרוח.

בפאריס פגש ב"י בתייר גֶציל זֶליקוביץ (ע"ע), שסיפר לו, שבמסעותיו בארצות אסיה ואפריקה היה מדבר עם היהודים שבארצות הללו עברית, ובכן אין הלשון העברית לשון מתה כלל. וכשחלה ב"י בחורף של שנת 1878 בשחפת ועלה על דעתו, שיירפא בארץ־ישראל החמה, שבה גם יוכל להתחיל בגישום רעיונו, פנה אל קרל נֶטר (ע"ע) בבקשה, שיסדר אותו בארץ. נטר הכניס אותו לבית־המדרש למורים של „כל ישראל חברים" בפאריס כדי שיתכשר בו לשמש מורה ב„מקוה־ישראל". ובבית־מדרש זה שמע ב"י את שיעוריו של האשוריולוג פרופ' יוסף הלוי — מי שהיה ציוני קודם הציונות —, שהטיף לחידוש־מלים בעברית עוד ב„המגיד" בשנות־הששים למאה הי"ט, ואת רוב שיעוריו היה קורא לפני תלמידיו בעברית. וכשנתחזקה מחלתו של ב"י והוכנס לביה"ח של רוטשילד בפאריס, שכב שם חולה גם החוקר הירושלמי א. מ. לונץ (ע"ע), שדיבר עמו עברית בהברה ספרדית וסיפר לו, שבני העדות העבריות השונות שבירושלים יכולים לנהל שיחה ביניהם רק בעברית במבטא הספרדי. וכך נתחזקה דעתו של ב"י, שאין תקוה לישראל לשוב ולהיות עם אחד בארצו אלא אם יְחַיּו בניו את הלשון העברית בדיבור ובמבטא הספרדי דוקה, שבו מלמדים עברית באוניברסיטאות ועל־פיו מועתקים השמות שבתנ"ך בתרגומי־המקרא שבלשונות העתיקות והחדשות.

את החורף של 1880/81 בילה ב"י באלג'יריה החמה. משם שלח שני מאמרים חדשים ל„השחר" ברוחו של המאמר הראשון („ועוד מוסר לא לקחנו" ו„מכתב לבן־יהודה"), וב„החבצלת" פירסם עוד ב1880 שני מאמרים „לשאלת החינוך", שבהם דרש להחליף את לשונות־ההוראה הזרות

בבתי־הספר שבארץ בלשון העברית. בסוף החורף של 1881 חזר לפאריס בהחלטה תקיפה לעלות מיד לא״י. הוא פנה לישראל דב פרומקין (ע״ע) בשאלה, אם זה האחרון יוכל לתת לו עבודה בשכר מועט בעיתונו „החבצלת״, ופרומקין הסכים לכך. ב״י מיהר לצאת לארץ דרך וינה, ושם ראה את סמולנסקין, שחזר אז מרוסיה בעצם ימי־הפרעות, שהתחילו בדרום־רוסיה באחרון של פסח תרמ״א, והודה לב״י, שטעה בהנחתו, שעם־ישראל יכול להתקיים בעולם כ„עם־הרוח״ בלבד.

ובדרכו לא״י הציע ב״י במכתב לשנ״ה יונאס ולבתו, שתבוא דבורה לווינה, תינשא לו ויסעו ביחד לא״י. הנערה, שלימדה אותו רוסית, הסכימה לכך, ודרך רומניה וקושטה הגיעו שניהם לקאהיר, שבה נישאו זו לזה. בתחילת תרמ״ב (אוקטובר 1881) הגיעו ליפו, ומיד הודיע ב״י לאשתו, שמהיום ולהבא לא ידבר עמה אלא עברית בלבד, וכשנולד בנם הבכור, בן־ציון (איתמר בן אב״י, ע״ע), לא שמע מפי אביו ואמו שום לשון זולת עברית. וכך נוצר בא״י **הבית העברי הגמור הראשון**.

כדי להתחבב על האדוקים, היודעים עברית שבספר וקל להם, איפוא, לדבר עברית, נהג ב״י מתחילה כמנהגם: גידל זקן ופיאות והשפיע על אשתו, שתחבוש פאה נכרית. אבל נוהג זה לא ארך הרבה. עד מהרה הרגישו יהודי־ירושלים, שהעברית אינה בשביל ב״י לשון דתית קדושה אלא לשון לאומית חולונית, ולדיבור העברי יש רק תכלית לאומית־מדינית בעיניו. אז נהפך ב״י לחפשי קיצוני עד כדי לרשום את עצמו כ„בן־בלא־דת״ — כיהודי לאומי בלבד. ועד מהרה שינה את חניכתו פרלמן (ועל־פי הדרכון הרוסי: אליאנוב) לשם ב״י (ששוב לא שימש לו ככינוי ספרותי בלבד) ואף נעשה נתין תורכי (ודאי, גם מפני שיצא מרוסיה בדרכון זר).

עוד ב1882 יסד ב״י, ביחד עם י. מ. פינס, דוד ילין, יוסף מיוחס וד״ר א. מזי״א, את האגודה „תחית־ישראל״, שהונחו ביסודה חמשת העיקרים הללו: עבודת־האדמה והשתדלות להגדיל את הישוב הפרודוקטיווי בארץ, תחיית הלשון העברית בדיבור, חידוש הספרות והמדע העבריים ברוח לאומית, חינוך בני־הנעורים ברוח עברית־לאומית ואנושית־כללית כאחת ומלחמה ב„חלוקה״.

בשנות 1882—1885 עבד ב״י ב„החבצלת״ ואף התחיל מוציא הוספה לעיתון זה בשם „מבשרת ציון״. ובאותן השנים היה גם מורה בבית־הספר של חברת „כל ישראל חברים״ בירושלים לאחר שהורשה לו ללמד את הלימודים העבריים בעברית בלבד בלא תרגום ללשון אחרת. וכך נוסד **בית־הספר הראשון**, שלכל הפחות חלק מלשון־ההוראה היתה בו העברית. ב1885 פירסם ספר־גאוגראפיה של הארץ בשם „ארץ־ישראל״, ומאותה שנה התחיל מוציא עיתון שבועי בשם „הצבי״, שאחר־כך היה יוצא פעמיים בשבוע בשינוי שם („האור״), ולסוף — אחר המהפכה של התורכים הצעירים — נעשה עיתון יומי ונתקיים עד מלחמת־העולם I. במשך שנים אחדות (מ1900 ואילך) היה ב״י גם מוציא שבועון בשם „השקפה״, שמ1904 יצא פעמיים בשבוע. עיתוניו של ב״י נלחמו ב„חלוקה״ ובעד עבודת־האדמה והישוב החדש, וביחוד בעד תחיית הלשון העברית בדיבור, ולשם כך עסק הרבה בהרחבת־הלשון על־ידי חידושי־מלים ותרגומים מלשונות לועזיות. היו בעיתונים של ב״י חסרונות הרבה, שנבעו ברובם ממצבם החמרי הקשה של עיתוניו ומן הסביבה הירושלמית הדלה. אבל עם כל חסרונותיו היה „הצבי״־„האור״ **העיתון האירופי הראשון בעברית**: לא רק שהרס ראשון את המחיצה בין ענייני־יהדות ועניינים אנושיים־כלליים, אלא שעד כמה שלא הפריעה לכך הצנזורה התורכית החמורה אף היה דן על כל החיים המדיניים והמדעיים הכלליים כעיתון מדיני־ספרותי בלשון חיה של עם חפשי בארצו (ע״ע ארץ־ישראל, העתונות, עמ׳ 1061 ואילך).

השחפת של ב״י דבקה בדבורה אשתו, שמתה בכ״ב באלול תרנ״א — והיא אך בת 36 שנים. ב״י נשאר אלמן צעיר וחולני ומטופל בשני יתומים קטנים; ולפיכך פנה במכתב אל אחותה של דבורה, בֵּילה (פאולה), תיאר לה את מצבו הקשה וביקש, שתבוא לארץ כדי להיות אם לילדי־אחותה. חצי שנה אחר פטירתה של אשתו באה האחות לירושלים, נישאה לב״י, שינתה בעצתו את שמה הלועזי לעברי ונקראה מאז **חמדה בן־יהודה**, ואף למדה עברית עד כדי לכתוב בה שורה של סיפורים קטנים ונאים, שנדפסו ב„הצבי״ וב„השקפה״. ולעומת זה היא שחיזקה את הקיצוניות של ב״י ביחסו השלילי לדת־ישראל ובכל התנהגותו החפשית עד לידי זילזול גמור בכל המסורת העברית. ובירושלים עיר־הקודש אי־אפשר היה שלא יעורר הדבר שנאה עזה אל ב״י מצד האדוקים הקנאים.

ועל זה נוספה מלחמתו של ב״י ב„חלוקה״ ובממונים על ה„כוללים״. הקנאים שברבני־ירושלים לא אחת החרימו אותו ואת עיתונו ללא הועיל. לא נשאר לפני הקיצונים שבאדוקים אלא להלשין אותו אל הרשות התורכית. והזדמנות למלשינות היה מאמר של שנ״ה יונאס (עי׳ למעלה) בשם „מצוות צריכות כוונה״, שנדפס ב„הצבי״ בערב חנוכה, תרנ״ד, ובו היתה מליצה משכילית רגילה: „נאסוף חיל ונלך קדימה״ — מליצה, שהמלשינים סילפו את מובנה כשתירגמו אותה בשביל המשטרה התורכית: „נאסוף צבא ונעלה על המזרח״. ב״י נאסר כ„מורד במלכות״ ונידון לשנה של מאסר. הדבר היה מסוכן לא רק בשביל ב״י המשוחף אלא בשביל הישוב כולו: נמצא מורד בין היהודים, והימים ימי עבד־אלחמיד (ע״ע). המלשינות ותוצאותיה עוררו התרגשות מרובה בכל תפוצות־ישראל; הבארון רוטשילד, שב״י הגן תמיד על המושבות והפקידים שלו, בא לעזרה; הוגש עירעור על פסק־הדין וב״י יצא זכאי.

ואולם הצנזורה התורכית התחילה מחמרת מאז בכל מה שנדפס ב„הצבי״. ועל־כן התחיל ב״י עוסק ביותר בשאלות־הלשון, שלא היה בהן פסול בעיניה של הצנזורה. וכך נשתקע ב״י יותר ויותר ב„מילונו״, שהתחיל מאסף חומר בשבילו מן היום, שבא לארץ והתחיל מדבר עברית, ומתוך כך התחיל מרגיש מחסור במלים לצרכי הדיבור העברי החי והפשוט. לשם איסוף מלים בלתי־שגורות, שנשתמרו בכתבי־יד עבריים, ולשם קיבוץ־כספים להדפסת־המילון הירבה ב״י לנסוע לארצות־אירופה, ואח״כ עבד גם בספריות שבאמריקה. מ1910 ואילך התחיל מדפיס, בעזרת תומכים שונים, את „מילון הלשון העברית הישנה והחדשה״ כרך אחר כרך, ולאחר שמת דאגה חמדה אשתו, שלא תפסוק הדפסת המילון.

ב1890 יסד ב״י, יחד עם דוד ילין, ד״ר מזי״א, ועוד, את „ועד־הלשון״, שעתיד היה להניח יסוד ל„אקאדמיה ללשון העברית״, שאף עליה חלם ב״י מ1920 ואילך כ„מדרש הלשון העברית״. ב״י שימש יו״ר ב„ועד־הלשון״ מ1890 עד יומו האחרון.

בימי הוויכּוּחים בדבר הצעת־אוגנדה (ע"ע) היה ב"י מן המצדדים בהצעה, כתב מאמרים בזכותה ב„הצבי" ואף הגן עליה במחברת מיוחדת בשם „המדינה היהודית" (וארשה תרס"ה). אז נתרבו מתנגדיו גם מן הציונים הנאמנים („ציוני־ציון"), שלא הסכימו להחליף את ציון במדינה אפריקנית. ולעוּמת זה קנה ב"י את עולמו במלחמתו ב„חברת־העזרה" („הילפספֶראין") הבּרלינית, שניסתה להעדיף בבתי־הספר התיכוֹנים, שקיימה בארץ, ובטכניון, שעמד להיווסד אז בחיפה, את הלשון הגרמנית על העברית כלשון־ההוראה, למרות מה שהיה ב"י תלוּי במובן חמרי בראשי־החברה, שסייעו אותו בהוצאת־ה„מילון".

בימי מלחמת־העולם I, כשרדף ג'מאל־פחה את הציונות, השמיע ב"י בעיתונו את הקריאה: „יהודים, היו עוֹתמאנים!" — כדי שלא יגורשוּ מן הארץ רוב היהודים, שהיו אז נתינים זרים. אבל גם זה לא הועיל לזכוּתו בעיני הפקידים התוּרכּיים, שהכירו אותו כציוני נלהב. הוא פחד להישאר בארץ ולסבול בה ביחד עם כל הנשארים בתוכה — ויצא לאמריקה. כאן עבד לשם השלמת־המילון בספריות הגדולות (עי' למעלה) וכאן גם כתב את ספרו „עד אימתי דיברו עברית ?" (תרע"ט). ב1919 חזר לארץ, וביחד עם א. מ. אוסישקין (ע"ע) השפיע על הרברט סמוּאל, הנציב העליון, שיכריז את הלשון העברית כאחת משלש הלשונות הרשמיוֹת בארץ. לשם השלטת העברית בארץ יסד את האגודה „שפתנו", וכן שימש באותם הימים מזכיר לוועד המכין של האוניברסיטה העברית. הוא מת מיתה קלה, בלא ייסורי־גסיסה, בליל־שבת, אור ליום שני של חנוכה, תרפ"ג — בעצם היום, שבו הושם במאסר כמוֹרד במלכות־תורכיה 29 שנים קודם־לכן. — כמה מכּתביו כונסו אחר מותו בקובץ: „ישראל בארצו ולשונו" (ירושלים תש"א), וכן נתפרסם חיבורו: „אבות הלשון העברית" חלק א: רבי עקיבא" (שם, תש"ו). על שמו נקראו המושבה אבן־יהודה בשרון הצפוני ורחובות מרכזיים בירושלים ותל־אביב.

II. פ ע ו ל ת ו. פעולתו התרבותית של ב"י מסתעפת לחמישה סעיפים: א) החיאת הלשון העברית בדיבור. — דיברו עברית בארץ, ואפילו בחוץ־לארץ, גם לפניו. אבל דיבור ארעי זה בא מתוך קדושת־הלשון (בשבת אסור לדבר בלשון־חול) או שימש לתכלית מעשית, כדי שתהא אפשרות ליהודים בני עדות שונות להידבר ביניהם. לב"י שימש הדיבור העברי לתכלית מדינית־לאומית, ומלחמתו הארוכה והקשה בעד הדיבור העברי היתה כמלחמת־הלשונות במלכות אוסטריה־הוּנגאריה או בפולניה הרוּסית בתקופת הצאריזם, או כמלחמת האירים באנגלים בעד לשונם המיוחדת. ב"י סבור היה, שבלא לשון עברית חיה ומדוּבּרת בפי העם היושב בארצו לא תהיינה אפשריות לא תחיה לאומית־מדינית ולא תחיה לאומית־תרבותית. בזה היה ב"י שונה מסמוֹלנסקין ולילייגבלוּם ואף מהרצל, שציירו לעצמם מדינה יהודית בלא לשון עברית שלטת בתוכה. על רעיון זה נלחם בלא לֵאוּת ובלא ויתוּרים במשך יוֹתר מארבעים שנה (תרמ"ב—תרפ"ג) ואף זכה לראות בגישוּם שאיפתו: תחיית הלשון העברית בדיבור אחר אַלפיים שנה ויותר של חיים בספר בלבד — תוּפעה, שאין לה תקדים בהיסטוֹריה האנוֹשית; ב) ב"י יצר את הסיגנון העברי הפשוּט, העממי, בספרוּת. — הוא נלחם במליצות הנפוּחות ובביטויים ובצורות האַרכַאיסטיים, שעבר זמנם ופסקה חיוּניוּתם. פשטות וממשיות דרש מן הפרוזה העברית, שהיתה עד ימיו מליצית, פְּרחוֹנית ומעורפלת. ולתכלית זו תירגם כמה סיפורים מלשונות שונות בלשון פשוטה ועממית. כך היא, למשל, לשונו העברית של תרגום הרומאן L'Argent לאֶמיל זולא בשם „הממוֹן", שמקצתוֹ פירסם בעיתוֹניו; ג) ב"י היה הראשון במחדשי מלים עבריות בהתמדה ובאופן שיטתי. — חידשוּ מלים גם לפניו, בזמנו ולאחריו, אבל אף אחד מן המחדשים לא עסק כמוֹתוֹ בחידוש־מלים לצרכי החיים הממשיים, ההולכים ומתחדשים יום־יום בדיבור ובעיתונות, במדע ובספרוּת. ודאי, הרבה מחידושיו לא הצליחו ולא נקלטו; אבל אף אחד ממחדשי־הלשון בעברית לא זכה להשריש בלשון זו מספר מרובה כל־כך של מלוֹת, דרכי־דיבור וצורות לשוניות חדשות, כפי שזכה לכך הוא; ד) מפעל־חייו הגדול ביותר של ב"י, זולת החייאת הדיבור העברי, הוא „מִלון הלשון העברית הישנה והחדשה". — מעלתו הגדולה הראשונה של מילון זה היא — שהוא כולל את כל המלים העבריות הידועות לנו היום מכל תקופותיה ושכבותיה של הלשון העברית, ומעלתו השניה היא, שהוא מסודר כסידורם של המילונים האירופיים ללשונות החיות, ולא על־פי שרשי־המלים, כפי שהיה נהוג במילונים העבריים, שקדמוּ למילונו של ב"י. אָפייני הדבר, שב"י נועז להשמיט מתוך המילון המקיף שלו את כל המלות הארמיות ושאר המלות הלועזיות, המצויות במקרא, בתלמוד ובמדרש ועוד, שאינן שמיות; ה) ב"י היה הראשון, שנלחם בקנאוּת הדתית הקיצוֹנית, ששלטה בירושלים עד ימיו. — ודאי, בהעמדתה של הלאומיות העברית על הלשון בלבד ובמלחמתו במסורת הישראלית בת אלפי־השנים הגיע לידי קיצוֹניוּת; אבל יתכן, שאילמלא שבר ב"י את הכבלים הקשים ביותר, שנכבלו בהם רגלי הישוב הישן בארץ, לא היתה מדינת־ישראל חוּלוֹנית יכולה להתהוות ולהתקיים כיום הזה.

א. בן יהודה, החלום ושברו, „התורן" השבועי, שנה ד' ושנה ה' (המאמר נדפס שנית בספר: „ישראל בארצו ובלשונו") — אוטוביוגראפיה, שלא נשלמה; „המבוא הגדול" להמילון, כרך מיוחד (העשירי); ספר הזכרון לסופרי־ישראל של נ. סוקולוב, תרמ"ט, עמ' 189 ואילך; י. קלוזנר, א. ב"י, ת"ש; הנ"ל, יוצרים ובונים, I (תרפ"ה), 222–246 (שלשה מאמרים); הנ"ל, קיצור תולדות הספרות העברית החדשה, מהדורה תשיעית, עמ' 94–99; איתמר בן אבי, תולדות אב"י, תרפ"ד; הנ"ל, אבי (בכתב לאטיני), תרפ"ד; חמדה בן יהודה, ב"י, חייו ומפעלו, ת"ש; הנ"ל, נושא הדגל, 1944; א. ב"י (הוצאת „ספרית ראשונים"), תש"ג; קבצים עוסקים בתולדותיו ובפעולתו: ספר הזכרון לאליעזר ב"י, בעריכתו של ר. בריינין, תרע"ח; בן־יהודה, בעריכתו של י. קלוזנר, תרפ"ד; י. כנעני, אליעזר בן־יהודה (ביבליוגראפיה מפורטת של כל מאמרי ב"י וכן של מאמרים שנכתבו עליו), תרפ"ט.

י. ק.

בַּנְיָה לוּקָה (Banja Luka — בסרבוקרוֹאטית = חמי לוּקאס [הקדוש]), עיר ביוגוסלאוויה, בצפונה של בּוֹסנִיָה (ע"ע); בירת מחוז (אוֹבּלאסט), שנקרא על שמה, יוֹשבת בבקעה פּוֹריה (בגובה של 163 מ' מעל פני־הים), במקום שנהר־וְרבּאנִיָה נופל אל נהר־וְרבּאס. מספר תושביה כ33,200 (1950): נוצרים־אוֹרתוֹדוֹכּסים, מוסלמים, קאתוֹלים ויהודים מועטים. ב' ל' משמשת שוּק לתוצרת החקלאוּת (דגן, פירוֹת — ביחוד שזיפים—וטאבאק) וגידוּל־המקנה של סביבתה. סמוּך לה נמצאים מכרות של פחם חוּם ומעיינוֹת־מרפא חמים, שהם ידועים מימי הרומים. יש בה מפעל־מים חשמלי ובתח"ר לטכּסטיל, שכר־שעוֹרים, עיבוּד־טאבאק ומוּצרי־חלב. מס"ב

מחברת את ב׳ ל׳ עם קו־המסילה הראשי שבמדינה (זאגרֶב—בֶּלגראד).

ב׳ ל׳ נזכרת לראשונה במאה ה15. ב1527 הקים בה פֶרהאד־פַּחָה מסגד, הקיים בה עד היום. ב1588—1638 היתה בירת בּוֹסניה. ב1879, כשכבשו האוסטרים את ב׳ ל׳, היה בה רוב מוסלמי; כיום הרוב הוא נוצרי־אורתודוכסי. ב1805 היו בה 226 יהודים, ב1895 — 336, ב1927 — 457.

Jevrejski Almanah, I, II, 1926–7; *Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden*, 1905, XII.

בֶּנִיוִיאֶנִי (Benivieni), שם־המשפחה של כמה אנשי־שם בפירנצה במאות ה15 וה16. מהם ידועים ביותר:

1) ג׳ י ר וֹ לַ מ וֹ ב׳ (1453, פירֶנצֶה—1542, שם), משורר איטלקי. בנעוריו כבר קנה לו שם בהשׂכלתו הקלאסית, ובזכותה נתקבל לפמליה של לורנצו דֵי מֶדיצ׳י. היה מראשי המדברים ב„אקאדמיה האפלטונית״, והשקפותיהם של מארסיליו פיצ׳ינו (ע״ע), ראש האקאדמיה, ופיקו דֶלָּה מִירַנְדוֹלָה (ע״ע), שעמו התידד ב׳ ביותר, ניכרות בשירת־האהבה שלו. את תורת־האהבה האפלטונית, שהורו פיצ׳ינו ופיקו, הביע ב׳ בשיר אלגורי־פילוסופי גדול בשם Canzone dell' amore (בסטאנצות), שפיקו כתב עליו פירוש ארוך (השיר והפירוש, ששניהם חשובים לתולדות־הפילוסופיה, נדפסו אח״כ בהוצאת שיריו של ב׳, 1519). בהשפעת פיקו הוסיף ב׳ על לימודיו גם את לימוד הלשון העברית, וכפרי התעניינותו בתחום זה נשתמרו (בספריה הלַאורֶנציינית בפירֶנצֶה) כמה קטעים של תרגומים מעברית ומילון עברי־לאטיני ולאטיני־עברי בכתב־ידו.

כשג׳ירולמו סַוונרולה (ע״ע) עלה על הבמה הרוחנית והמדינית של פירנצה, בא שינוי ברוחו של ב׳: ממשורר והוגה־דעות חולוני הפך לקנאי דתי מחסידיו של סאוונארולה. ב׳ החליט לגנוז את רוב השירים, שחיבר בנעוריו, ולהקדיש את עצמו מכאן ואילך לכתיבת הימנונים דתיים. אך חלק משירי־הנוער שלו (שניכרת בהם השפעתם של דאנטה, פטראקה, לורנצו די מדיצ׳י ופוליציאנו) פירסם ב׳ ב1500 בצירוף ביאור ארוך, שבו הוא מפרש אותם ברוח דתית, בשם Commento de Hieronimo Benivieni sopra a più sue canzone et sonetti dello amore e della bellezza divina. ההוצאה הנזכרת משנת 1519, שנתפרסמה בשם Opere di Hieronimo Benivieni, היא קובץ מורחב של שיריו (כולל גם כמה מן הLaude, כלומר מן ההימנונים, שחיבר בתקופת סאוונארולה). נשתמר ממנו גם חיבור מעניין על הטופוגראפיה של התופת ביצירתו של דאנטה.

2) ד וֹ מֶ נ י ק וֹ ב׳ (1460—1507), המכונה Scottino (כלומר, „דונס סקוטוס [ע״ע] הקטן״, רמז לחריפות שכלו ולמגמתו האפלטונית בתאולוגיה), אחיו של ג׳ ב׳, היה פרופסור לתורת־ההיגיון בפיזה ונמנה אף הוא על אנשי ה„אקאדמיה האַפלטונית״ וחסידיו של סאוונארולה, שאת תורתו הסביר בספרים אחדים.

3) א נ ט וֹ נ י וֹ ב׳ (1450°—1502), שפעל כרופא בפירנצה והיה, אפשר, קרובם של 1 ו2, נחשב לאבי הפאתולוגיה האנאטומית: בספרו De abditis morborum causis („על הסיבות הנסתרות של המחלות״, פירנצה 1507) קבע ראשון את הגורמים לכמה מחלות פנימיות, שאותם גילה על סמך ניתוחי־גוויות מרובים ומדוייקים.

על ג׳ירול. ב׳: C. Re, *G. B. fiorentino*, 1906; U. Cassuto, *Gli Ebrei a Firenze nell'età del Rinascimento*, 1918. p. 323–24; G. Semprini, *Il commento alla canzone d'amore del Benivieni di G. Pico della Mirandola* (*Rivista di filos. neo-scolastica*, XVI, 1922, 360–76); E. Garin, *M. Ficino, G. B. e G. Pico* (in *Giorn. Critico della Filos. Ital.*, I–II, 1942).
על דומניקו ב׳: A. Della Torre, *Storia dell'Accad. Platon.*, 1902, p. 771 ss.
על אנטוניו ב׳: A. Puccinotti, *Storia della medicina*, II, 1855.

ח. פ.

בְּנִי חַסַן (بنى حسن), עיירה מצרית על חופו המזרחי של הנילוס, סמוך לאמצע הדרך בין אַשְמוּנֵין ומִינְיֶה שבמצרים התיכונה. ידועה בשׂרידים העתיקים שבקרבתה, ביחוד במערכת הקברים (החצובים בסלע) של מושלי המחוז השש־עשר של מצרים העליונה, מחוז הזֶמֶר (Oryx). בסידרת־המחקרים, שהוציאה ה„קרן [האנגלית] לחקר מצרים״ (Egypt Exploration Fund), פירסמו החוקרים האנגליים, פֶּרסי א. ניוּבֶּרי (ע״ע) ופ. ל. גְרִיפִית (ע״ע), ארבעה כרכים, שכוללים את תכניותיה של המערכת הנזכרת ותצלומים של הכתובות והציורים־בצבע שעל כתליה.

לתולדות־ישראל חשוב בעיקר אחד מן הציורים הללו, שנמצא בקברו של ח׳נוּמחֹתֶפּ III, מושל־המחוז בימיו של סֶנוּסֶרת II. ציור זה מתאר שיירה של בני־עאמו (ע״ע א״י, היסטוריה, עמ׳ 248; מצרים; עאמו), בת 37 איש, שבראשה עמד „מושל ארצות נכר״ אבישר (או אבישי?), כשהיא באה לפני מושל־המחוז הנזכר (ר׳ כרך א״י, תמונה צבעונית, מול עמ׳ 247/8) בשנה הששית למלכות סנוסרת II (1890 לפסה״נ בקירוב).

סמוך למערכת־הקברים שעל־יד ב׳ נתגלה מקדש לאלה פַּחֶ׳ת (אלה־התולה), שהוא ידוע בכינויו היווני סְפֶּיאוֹס אַרְטֶמִידוֹס. במקדש זה, החצוב בסלעים, המתרוממים ממזרח לעמק־הנילוס, נמצאה כתובת היסטורית חשובה של המלכה חַאתְשֶׁפְּסוּת (ע״ע).

P. E. Newberry, *Beni Hasan*, I–II, 1893–1894; F. L. Griffith, *Beni Hasan*, III–IV, 1896–1900; J. H. Breasted, *Ancient Records*, II, § 321; Porter and Moss, *Topographical Bibliography*, IV, pp. 163–164; A. H. Gardiner, *JEA*, XXXII (1946), pp. 43–56; Fairman and Grdzeloff, *ibid.*, XXXIII (1947), pp. 12–33; A. H. Gardiner, *Ancient Egyptian Onomastica*, II, 1947, pp. 51; 85 ff.; 89; E. Drioton et J. Vandier, *L'Égypte*, 1952³, pp. 10, 370.

ש. י.

בְּנֵי־יְהוּדָה, שמה של מושבה יהודית ממזרח לים־כינרת, שנתקיימה מ1886 עד 1920; נוסדה ע״י בני־צפת על שטח של 3,500 דונאם, שהשתרע כ3 ק״מ צפונית־מזרחית לעין־גֶב (כיום: בתחום הסורי), על־יד הכפר הערבי בִּיר שְׁקוּם. למרות התמיכות, שקיבלה המושבה מחו״ל, לא יכלו מתיישביה להחזיק מעמד. ב1912 שוב לא ישבו בה אלא 3 משפחות וב1920 — רק משפחה אחת, שנרצחה ע״י פורעים ערביים בימי המהומות של אדר תר״פ.

בֶּן יַחְיָא, תָּם, ע״ע תָּם בֶּן יַחְיָא.

בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל (מבוטא: Béne Israel), קיבוץ של יהודים בני־הודו, שבעבר ישבו בעיקר על־יד בּוֹמבּי (ביחוד בקרבת קוֹלַבָּה) ובסביבתה הקרובה ושכיום הם נפוצים גם בשאר חלקיה של הודו ובארצות הגובלות עמה. מבחינה

אתנולוגית הם דומים ביותר להודים, באופן שאין לקבוע בבירור, אם מוצאם הוא מגרים או מיהודים, שנתערבו באוכלוסיה המקומית וקיבלו את סימני־ההכר שלה. ב״י׳ עצמם טוענים ברוב הדגשה, שהם ממוצא עברי טהור. הם מכונים בפי שכניהם בשם: Shanvar Telis, כלומר אנשי־שבת עוצרי־שמן — מה שמציין הן את מידת שמירת־השבת האפיינית להם והן את מלאכת עצירת־השמן, שהיתה עיסוקם העיקרי עד הזמן האחרון. הידיעות על ההיסטוריה הקדומה של ב״י׳ הן מועטות ושום נוסע קדום אינו מזכירם בפירוש. מסורת רווחת בתוכם אומרת, שאבותיהם באו מצפון, טבעו ברובם בים כשספינתם התנפצה אל החוף המערבי של הודו והמועטים מתוכם שניצלו עלו על היבשה סמוך לכפר בשם נאוגאון (Naogaon) ונאחזו בארץ. ב״י׳ היו נוהגים להצביע על שני תילים, שבהם הובאו המתים למנוחות. קשה לקבוע אם יש בסיפור זה גרעין של אמת, נוסף על מה שהוא משמש רמז לדבר, שב״י׳ באו להודו מעבר לים. העובדה, שב״י׳ מכנים את עצמם בשם זה, בעוד שהשם „יהודי" לא היה ידוע להם עד הזמן האחרון, שימשה יסוד לסברה, שמוצאם הוא מעשרת השבטים. הנחה מתקבלת על הדעת היא זו שמייחסת להם קשר אל השומרונים, שהרבה מהם הוגלו מזרחה אחר מרידותיהם במאות הראשונות לסה"נ. הנחה זו עשויה להסביר את העובדה, שהמנהגים והמצוות של היהדות המסרתית היו זרים בתכלית לב״י׳. ב״י׳ לא ידעו עברית, פרט למלים שבקריאת „שמע". לא היו להם ספרי־תורה, ואף לא שאר ספרי התנ"ך, התלמוד וכו׳. השרידים העיקריים של מנהגי־ישראל שנשתמרו בידם היו עריכת ברית־מילה ושמירת־השבת. כן קיימו בצורה מטושטשת כלשהי את המועדים — שכונו בפיהם בשמות הודיים — של ראש־השנה (יום אחד בלבד), יום־הכיפורים, פורים, פסח ותשעה באב. בפסח, למשל, לא אכלו מצות ולא ערכו סדר. מצוות אחרות, שנשמרות ע"י ב״י׳, הן מנהגות, שסיגלו לעצמם משכניהם ההודיים ושאין להם הקבלה במסורת היהודית. קיימת גירסה, שמספרת על תחיה דתית של ב״י׳ במאה ה10 — תחיה, שבאה כביכול בהשפעתו של דויד רחבי, יהודי מקוצ׳ין. גירסה זו היא מפוקפקת מאד, מאחר שמשפחת־רחבי הגיעה להודו, כפי שמסתבר כיום, רק במאה ה17. אף אם אירעה תחיה כזו בפועל, לא היתה לה אלא השפעה קלושה. על כך מעיד המצב הדתי של ב״י׳, שתואר למעלה ושנתגלה לנוסע דוד יחזקאל רחבי (1721—1791), סוחר מקוצ׳ין, בשעת ביקורו בבומבי בסוף המאה ה18. זה האחרון פתח בפעולת־הטפה נמרצת בין ב״י׳, שהיתה מכוונת להכניסם לתחום היהדות המסרתית, והללו נענו לו ברצון. תעמולה דתית דומה נעשתה ע"י חייל יהודי מקוצ׳ין שמואל יחזקאל (1796 בע׳), שבנה ביכ"נ בבומבי כדי לקיים נדר שנדר כשהיה שבוי־מלחמה. כתוצאה מכך הוכנסו ב״י׳ במשך זמן קצר לתחום היהדות המסרתית. הם הנהיגו בתוכם את סידורי־התפילות הספרדי ואת המצוות היהודיות המקובלות, ושוב לא הוסיפו להחזיק בידם אלא מקצת מן ההלכות המוזרות, שקיימו בעבר, ומן המנהגות העממיים של שכניהם ההודיים. עד מהרה הודפסו בהודו ע"י ב״י׳ מהדורות חדשות של סידור־התפילה הספרדי, שסיגלוהו לעצמם בצירוף תרגום בלשון־מאהראטי. חלק מסוים בהתעוררות הדתית של ב״י׳ יש לזקוף לזכותם של מיסיונרים נוצריים, שסייעו להם בעבודה החינוכית וקירבו אותם להבנתו של התנ"ך; אך תעמולתם של המיסיונרים, שנתכוונו לתכליות אחרות, החטיאה את מטרתה. כשבאו לבומבי, בתחילת המאה ה19, יהודים יוצאי בגדאד ועיראק, נתחזקה ההשפעה של היהדות המסרתית על ב״י׳, אע"פ שמשטר־הכיתות ההודי שימש מחיצה מסוימת בין ב״י׳ ובין הבאים. תקופת השלטון הבריטי חוללה שינויים נמרצים בחיים החברותיים והכלכליים של ב״י׳. הרבה מהם נטשו את הכפרים והערים הקטנות של מחוז קונקאן, שבהם ישבו עד אז, והיגרו אל בומבי, שגדלה ונתרחבה. הסיומת „קאר" (= „בן העיר"), הרווחת בשמות המשפחה של ב״י׳, מעידה על מקומות־מוצאם ונדודיהם. משום יתרון השכלתם הועסקו הרבה מהם כלבלרים ופקידים בחברה הבריטית וההודית־מזרחית. מספר ניכר מהם נעשו חיילים מקצועיים וכמה מאלה אף הגיעו לדרגות גבוהות. בתקופה האחרונה נפוצו ב״י׳ מבומבי לכרכים אחרים בהודו ובארצות הסמוכות (ראנגון, סינגאפור, ועוד), וכן ללונדון. אך בומבי מוסיפה לשמש מרכזם העיקרי. — מספרם של ב״י׳ בהודו נאמד ב17,000—18,000 נפש (1954). עד אותה שנה עלו כ1,200 מהם לישראל.

ב. ר.

בִּנְיָמִין, אחד משבטי־ישראל בתקופת־המקרא.

השם. לפי המסורת, נקרא בשם זה צעיר בניו של יעקב (ע"ע) ובנו השני מרחל, שמתה בשעה שילדה אותו. הוא היה גם הבן היחיד של יעקב, שנולד בארץ־ישראל (בר׳ לה, טז ואילך). מאחר שנחלתו שָׁכנה מדרום לנחלת בני־יוסף, ומאחר שלפי המסופר במקרא התנחל שבט ב׳ בשטחו אחר התנחלותם של בני יוסף (יהו׳ יח, יא), היה מקובל לחשוב, שהשבט נקרא על שם נחלתו (מימין = מדרום למושבות אפרים ומנשה). אך משנתגלו הארכיונים של מארי (ע"ע) נמצא, שבתעודות אלו נזכרים תכופות שבטי נודדים שמיים־מערביים בשם בַּנִי יַמִינַ, שהתקיפו את ממלכת מארי (במאה ה18 לפסה"נ). אין זה מן הנמנע, איפוא, שראשיתם של בני ב׳ היתה בערבות הפרת התיכון, ולאחר שנחלו תבוסה מידי מלך מארי הצטרפו בתי־אב משלהם אל משפחה האבות (ע"ע) וגדדו עמהם לא"י. לעומת זה אפשר להניח, שגם במארי וגם בא"י גרמו מסיבות גאוגראפיות דומות (כגון ישיבה או נדידה אל מדרום לשטח מסויים) למתן שמות דומים ליחידות אתניות שונות (בתעודות מארי נזכרים גם בני־שַׁמַאל — בני הצפון, בצפון־מערבה של מארי, ובסביבה זו קמה אחר כאלף שנה ממלכת שמאל = יאדי).

ארץ בנימין (שופ׳ כא, כא) משתרעת על־פני חלקה הצפוני של רמת הר־יהודה ועל־פני שלוחותיה המערביות של רמה זו עד גבול השפלה במערב. במזרח לא כללה את החלק המדברי של ההר, שהשתפע וירד אל עמק־הירדן, אך הקיפה את נווה־יריחו וסביבתו בעמק עצמו. זהו שטח של שדות־בעל ומטעי־הרים, שמֵניב יבולי־ברכה כשמטפלים בו בחריצות. מעיינותיו מרובים משל ארץ־יהודה שמדרום לו, אך מועטים־ביחס משל הר־אפרים שמצפון לו. סמוך למעיינות התרכזו ישובים קדומים ביותר, אך עם התפשטות השימוש בבורות ובריכות לאגירת מי־הגשמים נתרבתה צפיפות־הישוב בתחום ב׳.

נחלת השבט ועריו. ס׳ יהושע (יח, יא—כ) מתאר בפרטות את הגבולות של נחלת־השבט, ואלה תואמים את תיאור גבולו הצפוני של שבט יהודה (גבול הדרום של ב׳) וגבולו הדרומי של בית־יוסף (גבול הצפון של ב׳), שכלל

בפועל גם את גבול המזרח של ב׳; את גבול המערב פוטר המקרא בפסוק אחד, שמקשר את תיאור גבול הצפון אל תיאור גבול הדרום (יהו׳ יח, יד).

לפי תיאור הגבולות נכללה ירושלים (ע״ע) בנחלת ב׳, וגם נזכרה במפורש בין ערי ב׳ (שם, שם, כא—כה), אע״פ שבני־ישראל לא השתלטו סופית על העיר אלא בימי דויד. נראה, שבברכת־משה נרמז, ששטח־המקדש היה נמצא בגבול ב׳: „ידיד ה׳ ישכון לבטח עליו, חופף עליו כל היום, ובין כתפיו שכן״ (דב׳ לג, יב). מסורת־התנאים מחלקת את שטחה של ירושלים בין ב׳ ובין יהודה: „מה היה בחלקו של יהודה? הר הבית, הלשכות והעזרות; ומה היה בחלקו של בנימין? אולם והיכל ובית קדשי הקדשים; ורצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין ובה היה מזבח בנוי״ (יומא י״ב, א׳; מג׳ כ״ו, א׳; זב׳ נ״ג, ב׳; קי״ח, ב׳). יתכן שמסורת זו משקפת את המצב, שנתהווה אחר כיבושה של ירושלים ע״י בני־ישראל, כשבעיר התיישבו בעיקר משפחות של שבט יהודה, ואילו הר־הבית נשאר בעיקרו בגבול ב׳. גם המסורת על השכינה, שהיתה שרויה בגבול ב׳ בלבד, מקבלת למסורת זו ומשלמת אותה: „אמר רבי: בארבעה מקומות שרתה שכינה על ישראל: בשילה ונוב וגבעון ובית־העולמים (בית־המקדש); ובכולן לא שרתה אלא בחלק בנימין, שנאמר ,חופף עליו כל היום׳; כל חפיפות לא היו אלא בחלקו של בנימין״ (זב׳ קי״ח, ב׳). ואמנם מרובים היו בנחלת־ב׳ מקומות קדושים, שכן מלבד גבעון, נוב וירושלים נכללו בה גם הגלגל (יהו׳ ד, כ ואילך), בית־אל (בר׳ כח, יא ואילך; לה, א—טו), מקום המזבח שבין העי ובין בית־אל (בר׳ יב, ח), גבעת־בנימין (=גבעת האלהים; שמ״א י, ה ואילך), מצפה (שמ״א ז, ו; ועוד) והגבעה של קריית־יערים (שמ״א ז, א; שמ״ב ו, ג).

הערים, שנמנו על נחלת־ב׳ לפי ס׳ יהושע (יח, כא—כח), מתחלקות לשתי קבוצות. האחת כוללת את הערים, שנמצאו בחלקה המזרחי של הנחלה: 1) יריחו; 2) בית־חגלה (כנראה, בסביבות עין־חגלה — עין־חג׳לה); 3) עמק קציץ ו4) בית־הערבה, בעמק הירדן (אע״פ שמקומן של שלוש הערים האחרונות עדיין לא נקבע בבירור); 5) צמרים (את מקומה קובעים בסביבות ראס אלזימרה, אך יש חולקים על זיהוי זה); 6) בית־אל (ביתין); 7) העוים; 8) הפרה [כנראה, בנחל פרת (ואדי קלת)]; 9) עפרה (אלטיבה); 10) כפר העמוני (יש מציעים לזהותו עם ח׳רבת כפר עאנא, והדבר מוטל בספק); 11) העפני, ו12) גבע (ג׳בע), בהר שממזרח לפרשת־המים. הקבוצה השניה נמצאה בחלקה המערבי של הנחלה, בהר שממערב לפרשת־המים: 1) גבעון (אלג׳יב); 2) הרמה (אלראם); 3) בארות (שרבים מזהים אותה עם אלבירה); 4) המצפה (לדעת רוב החוקרים — תל אלנצבה [קרי: אלנסבה]); 5) הכפירה (ח׳רבת אלכפירה); 6) המוצה (ח׳רבת בית מזה); 7) רקם; 8) ירפאל; 9) תראלה; 10) צלע האלף; 11) יבוס (היא ירושלים); 12) גבעת קריית ערים (דיר אלאט׳הר). בסיכום שבסוף הפסוק נאמר: ערים ארבע־עשרה וחצריהן, אך אין הרשימה כוללת אלא שתים־עשרה ערים; ואף לפי גירסת השבעים, המבחנת בין גבעת ובין קריית ערים, אין מספר הערים מגיע אלא לשלוש־עשרה בלבד. ברור, שאין הרשימה מונה את כל ערי־הנחלה, ובמקומות אחרים במקרא נזכרות גם ערים אחרות באותם התחומים עצמם (למשל, ענתות [יהו׳ כא, יח]; עזמות [נח׳ יב, כט], עלמון [יהו׳ כא, יח]; עטרות [יהו׳ טז, ב; יח, יג]; עית (יש׳ י, כח); ליש(ה) [שם שם, ל]; מכמש [שם שם, כח]); לפיכך יש לראות בערים אלו מרכזים של חלוקות־משנה מינהליות, ואת הרשימה כולה — כחלק של רשימת־מקומות, שציינה את החלוקה האדמיניסטראטיווית. והואיל ורשימת הישובים בנחלת יהודה (יהו׳ טו, כא־סג) כוללת עשר יחידות, שביחד עם השתיים של בנימין שנמנו למעלה הן מצטרפות לשנים־עשר מחוזות (השווה מל״א ד, ז), יש לייחסה לימים שלאחר חלוקת הממלכה לשתיים, וכנראה, לזמנו של יהושפט, שפעל הרבה באירגונה של מלכות־יהודה (דה״ב יז, ב, ז ואילך; יט, ד ואילך).

כמה מן הערים הללו נוסדו זמן מרובה קודם הכיבוש הישראלי; ואף ברית ארבע ערי החוי (ע״ע) — גבעון והכפירה ובארות וקרית יערים (יהו׳ ט, ז, יז) — ודאי שקדמה לכיבוש הישראלי. ערים אחדות נוסדו ע״י המתיישבים הישראליים — מה שנתברר בכמה מקרים על־ידי החפירות שנערכו בתיליהן, כגון בגבעת־בנימין (תל אלפול; אולברייט, מטעם בתה״ס האמריקנים לחקר־המזרח, 1922/3; 1933), תל אלנצבה (מצפה?; באדי, מטעם המכון הפאציפי לחקר־הדת, 1926—1935 בהפסקות), ענאתא וראס אל ח׳רובה (בירן [ברגמן]—בליר, 1935).

תולדות השבט. שבטי־רחל, וב׳ בתוכם, התיישבו בחלק המרכזי של ההר, שהיה מיוער ברובו ולא היה מיושב בצפיפות קודם הכיבוש; ובמידה שהיו קיימים שם ישובים מן הזמן שקדם להתיישבות הישראלית באו עמהם המתנחלים לידי הסדר של שלום בלי שקיבלו עליהם את מרותם של הוותיקים (ע״ע א״י, היסטוריה: הכיבוש הישראלי). משום כך גם שמרו בני־רחל ביתר שאת על הרגשת החופש ואי־התלות שלהם, ומהם בעיקר יצאו המעוררים והמזרזים למלחמות התגוננות ותנופה בשארית הכנעני בארץ ובפולשים מבחוץ, כמו אהוד בן גרא בן הימיני (שופ׳ ג, יב ואילך) ודבורה אשת לפידות (שופ׳ ד, ד—ה). מב׳ יצאו גם מניחי היסוד למלכות־ישראל ולהדברת כוחם של הפלשתים: שמואל (ע״ע) ושאול (ע״ע).

לפי המסורת המקראית, לא היה ב׳ מן השבטים עשירי־האוכלוסים. במפקד הראשון, שנערך במדבר, מנו פקודיו חמישה ושלושים אלף וארבע מאות גברים מבן עשרים שנה ומעלה (במ׳ א, לז; ב, כג), כלומר: ב׳ היה האחד־עשר בין השבטים מבחינה מספרית. במפקד השני כבר היה מספרם של אנשי ב׳ מרובה יותר, וכלל חמישה וארבעים אלף ושש מאות יוצאי צבא (במ׳ כו, מא), באופן שב׳ עלה לדרגה השביעית במניין השבטים; אך בכמה כתבי־יד של תרגום השבעים (תה״ש) הגירסה היא: חמישה ושלושים אלף וחמש מאות, ז״א שהשבט נשאר במקום האחד־עשר.

לפי מסורת אחת מנה שבט ב׳ עשר משפחות: בלע, בכר, אשבל, גרא, נעמן, אחי, ראש, מפים, חפים, ארד (בר׳ מו, כא). לפי מסורת אחרת (במ׳ כו, לח—מא) נמנו עם השבט רק שבע יחידות: בלע, אשבל, אחירם, שפופם, חופם (בני ב׳), ארד, נעמן (בני בלע ונכדי ב׳). מסורת זו אינה מונה את משפחות בכר וגרא; נעמן וארד (בסדר הפוך) הם כאן בני בלע; שלוש המשפחות של אחי, ראש ומופים הן כאן שתיים: אחירם ושפופם; חופים הוא חופם. רשימות־יחס מפורטות יותר נשתמרו בס׳ דה״א (ז, ו—יב; פרק ח; ט, לה—מד). שתיים מהן משקפות מסרות על הסתעפותן של

המשפחות העיקריות בשבט בנימין. האחת (דה״א ז, ו—יב) מונה רק שלוש משפחות עיקריות: בלע, בֶּכֶר וידיעאֵל; שֻׁפִּם וחֻפִּם הם כאן בתי־אב: בני־עיר (וכנראה, יש לגרוס בני עִירִי, הנזכר בפסוק ז׳ כצעיר בניו של בלע), ומלבדם נמנים עם בני־בלע עוד ארבעה בתי־אב: אֶצְבּוֹן, עֻזִּי, עֻזִּיאֵל, יְרִימוֹת. השם ירימות דומה לשם מקום, שנמצא בהר יהודה המערבי (ח׳רבת יַרמוּךּ). בני־בכר כללו תשעה בתי־אב: זְמִירָה (ובתה״ש A: זְמַרְיָה), יוֹעָשׁ, אֱלִיעֶזֶר, אֶל־יוֹעֵינַי, עָמְרִי (ובתה״ש: עֲמַרְיָה), יְרֵמוֹת (השווה למעלה בין בני בלע), אֲבִיָּה, עֲנָתוֹת, עָלֶמֶת (ובתה״ש .Luc: עֲלָמוֹת); ושלושה מאלה יש להם זיקה לשמות מקומות: ירמות (השווה למעלה), ענתות (כנראה, ראס אלחַ׳רוּבּה על־יד ענאתא) ועָלֶמֶת (השווה עלמון, כנראה עַלְמִית). לידיעאֵל היה רק בן אחד — בִּלְהָן (השם טיפוסי למשפחות שעיריות־חוריות; השווה בר׳ לו, כ—כח), וממנו נפלגו שבעה בתי־אב: יְעִישׁ (קרי יעוּשׁ; השווה למעלה, יועש מבני בכר), בנימין, אהוד, כְּנַעֲנָה, זֵיתָן, תרשיש, אֲחִישָׁחַר; ואל זה האחרון אפשר לקשור גם את חוּשִׁם, אם נגרוס בדה״א ז, יב: חֻשִׁם בנו אחישחר (במקום בְּנֵי אַחֵר). הרשימה האחרת (דה״א ח, א—ה) מְיַחֶסֶת לבנימין חמש משפחות: בֶּלַע, אַשְׁבֵּל, אַחְרַח, נוֹחָה ורָפָא; עם בלע נמנו תשעה בתי־אב: אַדָּר, גֵּרָא, אֲבִיהוּד, אֲבִישׁוּעַ, נַעֲמָן, אֲחוֹחַ, גרא (פעם שניה!), שְׁפוּפָן, חוּרָם. בפסוקים שלאחר מכן ניתנים קטעי־יחוס, שאינם מגיעים עד בנימין. פסוק ו׳ באותו פרק עצמו פותח בהודעה: ואלה בני אֵחוּד, ויש לשער, שהכוונה היא רק לגירסה אחרת של השם אַחְרַח (הנזכר למעלה בין בני־בלע) או אהוד (הנזכר ברשימה הראשונה של ס׳ דה״א בין בני בִּלְהָן). רשימת בני אחוּד (דה״א ח, ו—יב) כוללת שמונה־עשר בתי־אב (בנים, בני בנים ושִׁלֵּשִׁים של אחוּד) והאחרון שבהם שֶׁמֶד (בכ״י רבים וכן בתה״ש AB: שֶׁמֶר), שבנה את אוֹנוֹ ואת לוד ובנותיה. בין כל אלה מצויים כמה שמות, שיש להם זיקה לשמות של ישובים: רפא (כיום רַפַּאת, על־יד הרמה), אַדָּר (השווה עטרות אדר, כלומר עטרות של בית־האב אדר, יהו׳ יח, יג, בתיאור גבולה הצפוני של נחלת־ב׳), שֶׁמֶד—שֶׁמֶר (הקשור להר־שומרון באפרים), שאנשיו יישבו את אוֹנוֹ ולוד וסביבותיהן בשפלת־לוד (והשווה להלן). לאחר מכן (דה״א ח, יג—כז) באה רשימה, שביסודה מונחות חטיבות ישוביות (יושבי אַיָּלוֹן, יושבי ירושלים), אלא שנזכר בה, לכל הפחות, ראש בית־אב אחד הנמנה עם בני שַׁחֲרַיִם בן אחוּד (אֶלְפַּעַל), ואפשר עוד אחד (שמע—שמעי; השווה מִשְׁעָם בן אֶלְפַּעַל הנזכר); וכיוון שכך (שאר ראשי בתי־האב נקראים אחיהם; כנראה, יש לגרוס בפסוק י״ד במקום „וְאַחְיוֹ״: ואֶחָיו, או ואחיהם, שָׁשַׁק וירֵמוֹת), דומה שנעשה כאן ניסיון לייחס על ב׳ (על־ידי שַׁחֲרַיִם ואֵחוּד; ר׳ למעלה) משפחות, שישבו בנחלת־ב׳ ושייחוסן לא היה ברור כל צרכו; ויש לשים לב לדבר, שאחד מהם (בְּרִיעָה) נמנה גם על בני אפרים (ע״ע) וגם על בני אשר (ע״ע). — לשמותיהם של 8 מ44 בתי־האב של רשימה זו יש זיקה לשמות של ישובים: עֵדֶר (גוש קרקעות בשם עֲרָדֶה בסביבת־עטרות), יִשְׁמְרַי־שִׁמְרָת (השווה למעלה: שמר), חָנָן (אֵילוֹן בית חנן), חנניה (אפשר, בית אַעְנַאן), עֵילָם (השווה עלמת—עלמון), ענתותיה (השווה ענתות), פניאל (קרי: פנואל; אע״פ שישוב בשם זה נתקיים, עד כמה שידוע לנו, רק בעבר־הירדן המזרחי). ולאחר מכן באה רשימה, שמתייחסת על אבי גבעון (שם שם, כט—מ; והרשימה המקבֶּלת לה בפרק ט, לה—מד). עיקרה מגילת־היחס של משפחת שאול המלך, המיוחס כאן לאבי גבעון (לפי גירסת הרשימה המַקבֶּלת: יעואל — קרי: יעיאל — אבי גבעון; השווה למעלה, ידיעאל) ולמַעֲכָה (ע״ע יהודה), כלומר למוצא מעורב של ישראלים וגבעונים. בין בתי־האבות הנזכרים ברשימה זו (וברשימה המקבלת לה) מצויים תשעה, שלשמותיהם יש זיקה לשמות של ישובים: גְּדוֹר (ח׳רבת ג׳דִירָה), מִקְלוֹת (ר׳ להלן), יַעְרָה (קריית יערים?), עָלֶמֶת (ר׳ למעלה), עַזְמָוֶת (חִזְמֶה), מוֹצָא, רָפָיָה (השווה למעלה רָפָא), אֶלְעָשָׂה (השוכנת בגבול נחלת־אפרים, ע״ע), חָנָן (ר׳ למעלה).

רשימות אלו מלמדות על מזיגה, שבאה בין הישראלים ובין התושבים הקדומים של הארץ במשך תקופת־ההתנחלות; על אותה תופעה עצמה מעיד גם מספרם הניכר של שמות כנעניים, ומהם גם תיאופוריים, כגון: אשבל, נעמן, יעוש, ענתות, אחישחר, אביהוד, אבישוע, שחרים, אֲחִיחֻד, מַלְכָּם, ששק, בעל, מלכישוע, אשבעל, מְרִיב־בעל, מֶלֶךְ, עַזְמָוֶת. כן מלמדים אותנו השמות וקטעי הידיעות ההיסטוריות, שלפעמים הם מצורפים אליהם, על מלחמת־התפשטות בלתי־פוסקת, שנערכה בתקופת ההתנחלות והשופטים נגד המובלעות הכנעניות בתחומי הישוב הישראלי, ובעיקר נגד ממלכת היבוסי בירושלים, שהביאה לידי התנגשויות בין היבוסי ובין בני־יהודה ולידי מזיגת המשפחות של שני השבטים (השווה דה״א ח, ו). עם נדידתו של שבט דן מנחלתו המקורית בסביבות צָרְעָה־אֶשְׁתָּאוֹל וממערב להן, גברה ההתנצחות, ובה התערב עכשיו גם גורם שלישי — אפרים. על התפשטות זו מלמד לא רק הקטע, המייחס את אונו ולוד לשבט בנימין (ר׳ למעלה), שאולי אפשר היה לחשבו בקושי לתוספת מאוחרת, המשַׁקפת את המצב בימי שיבת־ציון (השווה נח׳ יא, לד—לה; אע״פ שגם כאן לא תהא התופעה מובנת אלא אם כן נניח, ששרשיה היו נעוצים במצב קדום הרבה יותר), אלא אף המסורת על התנגשויות בעמק־אילון ובתחום מירוצו המרכזי של נחל־שׂוֹרֵק (דה״א ח, יג). יש ליתן את הדעת גם על ההשערה, שהישובים, הנזכרים ברשימתו של תְּחוּתְמֶס III (במס׳ 100 ו106) והמתייחסים לפי סדר־הרשימה לשטחי עמק־אילון ומירוצו התיכון של נחל־שורק, יש לזהותם עם מִקְלוֹת (מס׳ 106: מקרתו, שהוא, כנראה, שמה הקדום של חמתן־אֶמאוס, על שם המעיינות החמים שנבעו כאן עוד בתקופת־התלמוד) ועם אֲרָד (מס׳ 100: ארתו). אם השערה זו נכונה היא, הריהי עלולה לשמש חיזוק להנחת ההתפשטות של בני־ב׳ בתחומי שבט דן והטמיעה של משפחות מקומיות (מימי הכיבוש המצרי במאה ה15 לפסה״נ) בשבט ב׳. עם הנחה זו מתיישבות יפה גם הידיעות על גבורתם של בני־ב׳ וכשרונם הצבאי (שופ׳ כ, טו ואילך). תכונותיהם אלו ושאיפות ההתפשטות שלהם טיפחו בהם רוח של התנשאות והתבדלות והביאו אותם לידי התנגשות עם שכניהם, בני שבטים אחרים, סמוך לסוף תקופת־השופטים (שם יט, יד — כ, מח). אמיתותה של מסורת זו מתאשרת גם ע״י פרשת המלכתו של שאול, שכן אלמלא נתקיימו קשרי־משפחה הדוקים בין בני ב׳ ואנשי יבש־גלעד לא היה שאול דוקה חייב לצאת לעזרתה של עיר זו (שמ״א יא, א ואילך). ימי השפל היחסי, שבאו על שבט ב׳ אחר התבוסה שנחל מידי שכניו, פתחו פתח לבני אפרים ויהודה לדחוק את רגליהם של בני־ב׳ בתחומי התפשטותם (השווה, למשל, דה״א

ז, כא—כד). אך ירידה זו במצבו של השבט לא נתקיימה לאורך־ימים; ומשנפתחה הרעה מדרום־מערב, והפלשתים פשטו בהר המרכזי, באה ראשית ההתמרדות בכובש הפלשתי משסה ב׳.

במחציתה הראשונה של מלכות־דויד היתה ההתנגדות לשלטונו חזקה למדי בב׳. התנגדות זו, שבלא ספק ניזונה מזכר ריבונותו של בית־שאול, באה לסוף לידי ביטוי חריף במרד של שבע בן בכרי הימיני. לאחר מכן ידע דויד לפייס את בני־ב׳ ולקשרם אל ביתו. ייתכן, שלתקופה זו יש לייחס את קביעתה של נחלת־ב׳ כמחוז אדמיניסטראטיווי מיוחד (וע״ע דוד; שלמה) ואת הפרדתה ממחוז־אפרים. מכאן ואילך דבקו בני ב׳ בבית־דויד ונשארו נאמנים לו אף בזמן חלוקתה של הממלכה אחר מות שלמה. שטח נחלתם של בני ב׳ נשאר כלול ברובו בתחומיה של ממלכת־יהודה, אע״פ שבימי ראשוני מלכי יהודה וישראל התנהלה בחבלי־ב׳ מלחמה ממושכת על הצבת גבול של קֶבַע בין שתי הממלכות — מלחמה, שנסתיימה רק עם עלייתה של שושלת עמרי וכריתת הברית בין יהודה וישראל.

בימיה האחרונים של ממלכת־יהודה שוב לא הצטיינו, כנראה, בני ב׳ ברוח קְרָבִית, ונראה, שארצם סבלה פחות משאר חבליה של ממלכת־יהודה בימי הכיבוש הבבלי. אחר חורבן ירושלים ניסו הבבלים להקים בב׳ מרכז אדמיניסטראטיווי לארץ הכבושה, עם הפקדתו של גדליהו במצפה. בימי שיבת־ציון חזרו הרבה מבני ב׳ לחבל אחוזתם בהר ואף בשפלת־לוד.

וע״ע אפרים; ארץ־ישראל, היסטוריה; דן; יהודה; שבטי ישראל.

ש. קליין, ציון (מאסף), ב׳ (תרפ״ז), 1–16; ב. מייזלר, תולדות ארץ־ישראל, א׳, תרצ״ח, 222 ואילך, 252 ואילך, 260 ואילך; הנ״ל, ידיעות החברה לחקירת א״י ועתיקותיה, י״ (תשי״ג), 73 ואילך; ש. ייבין, ציון ט׳ (תש״ד), 49–50; הנ״ל, מערכות, כ״ד–כה (תש״ה), 61 ואילך; כ״ו–כ״ז (תש״ה), 59 ואילך; הנ״ל, ארץ־ישראל, ג׳ (תשי״ד), 36–37; הנ״ל, ירושלים, ב׳—ה׳ (תשט״ו), ה׳—ט׳; W. F. Albright, *AASOR*, 4 (1922–3), passim; F. T. Cooke, *AASOR*, 5 (1923/4), 105 ff.; A. Alt, *Die Landnahme der Israeliten in Palaestina*, 1925, 26 ff.; id., *PJB*, 31 (1934), 94 ff.; A. Fernández, *Studios eclesiásticos*, 13 (1934), 6 ff.; W. F. Albright, *BASOR*, 56 (1934), 9 ff.; id., *ibid.* 58 (1935), 13; M. Noth, *ZDPV*, 58 (1935), 189–196; F. P. Blair, *BASOR*, 62 (1936), 28 ff.; A. Bergman, *ibid.*, 22 f.; F. M. Abel, *Géographie de la Palestine*, II, 1938, 53–56; G. Dossin, *Mélanges Dussand*, II, 981–996; A. Malamat, *JNES*, 9 (1950), 226 ff.

ש. י.

בִּנְיָמִין, מלך הכוזרים, ע״ע כּוּזָרִיָה.

בִּנְיָמִין בֶּן אַבְרָהָם מִן הָעֲנָוִים, ע״ע עָנָו, בִּנְיָמִין בֶּן אַבְרָהָם.

בִּנְיָמִין בֶּן אֱלִיעֶזֶר הַכֹּהֵן וִיטָלִי — [בר״ת: רב״ך] — (1651, אלסנדריה, פיימונט — 1730, רג׳ו), מקובל. רב״ך, שהיה מראשי תלמידיו של ר׳ משה זכות (ע״ע) במאנטובה, שימש כרב בעיר־מולדתו (עד 1682) ואח״כ ברג׳ו. הוא נתפרסם כדרשן ומשורר, אך ביחוד כמקובל, ונחשב לאחד מעמודי־התווך של קבלת האר״י באיטליה. גם רוב פיוטיו („עת הזמיר", 1707) נכתבו על דרך־הנסתר. בין השאר חיבר הערות והגהות מרובות על כל כתבי האר״י, שחלק מהן נדפס בהוצאות של כתבים אלה (בפרט בדפוסי קוֹרֶץ). ספריו נכתבו ברוח הקבלה הסגפנית. ב׳ נתקשר בקשרי־ידידות עם אברהם רוויגו במודנה ושאף לעלות עמו לארץ־ישראל, אך כל תכניותיו בכיוון זה נכשלו, לפעמים ברגע האחרון ממש. יחד עם רוויגו הצטרף ב׳ לסיעת המאמינים בשבתי צבי (ע״ע) גם אחר המרתו, והיה במשך עשרות־שנים מראשי השבתאים הנסתרים באיטליה, בלא שסר מדרך התנהגותו הסגפנית. ב׳ נמנה עם הדוגלים העיקריים בשבתאות מתונה, „חסידית", שביקשו לאחד יהדות מסרתית עם אמונה במשיחותו של שבתי צבי. בספריו הנדפסים לא הביע את דעותיו השבתאיות במישרים, אבל בספרו „אלון בכות" (על מגילת־איכה, 1712) נועז לפרש את הקינות כהמנוני־תרועה על הגאולה, על־יסוד הנחה שבתאית בנוגע לשינוי משמעותן לעתיד לבוא. לביתו היו באים רבים מראשי־השבתאים של דורו, וב׳ היה גם מאסף ידיעות נוגעות ל„אמונה" והירבה להתעניין בכל גילוי חדש של נביא שבתאי. כן היה רבו של חיים מלאך (ע״ע) בתקופת דבקותו בשבתאות המתונה. בכתביו הפריד בין קבלת האר״י והקבלה השבתאית החדשה של נתן ה„נביא" מעזה. ברדיפות על השבתאי נחמיה חַיּוֹן סירב להשתתף (1714). אחד מקונטרסיו השבתאיים, „סוד אדנות אדונינו [ש״ץ] מפי מהר״ן" (ר׳ נתן), נתפרסם ע״י פריימאן. חתנו וממלא־מקומו ברבנות ברג׳ו, ר׳ ישעיה בַּסאן, היה רבו של משה חיים לוּצַטו (ע״ע), וכשנודע לרב״ך הישיש על גילויי הרמח״ל בקבלה, פנה אליו במכתבים ושאלות על שורש נשמתו ותיקונה. חלק קטן מחליפת האגרות בינו ובין רבו משה זכות נדפס ב„אגרות הרמ״ז" (1780); חלק אחר עדיין נמצא בכ״י. קובץ גדול של דרושיו („גבול בנימין") נדפס בזקנותו (1727). אחדים מפסקי ההלכה שלו נדפסו ב„פחד יצחק".

א. פריימאן, ענייני שבתי צבי, 1913, עמ׳ 93–108; ג. שלום, חלומותיו של השבתאי ר׳ מרדכי אשכנזי, 1938, פרק ז׳ וי״א; י. זונה, בס׳ היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, 1943, עמ׳ 93—95; David Kaufmann (in *MGWJ*, 41, [1897], p. 700–708).

ג. ש.

בִּנְיָמִין בֶּן יְהוּדָה מֵרוֹמִי, ע״ע בּוֹצֶקוֹ, בִּנְיָמִין בֶּן יְהוּדָה.

בִּנְיָמִין בֶּן יוֹנָה מִטּוּדֶלָה, נוסע יהודי, שחי במחצה השניה של המאה ה12. מחברים לא־יהודיים קוראים לו לפעמים „רב" — אך נראה, שב׳ לא היה רב ממש. מדבריו ב„ספר־המסעות" שלו מסתבר, שב׳ יצא למסעותיו בין 1159 ו1167 ושמסעות אלו נמשכו, לכל הפחות, כ5—7 שנים ולכל היותר 14 שנים (תאריך שובו לספרד ממסעותיו הוא תתקל״ג—1172/3). אם כך ואם כך, היה ברשותו זמן מספיק כדי לשהות בכל מקום, שתיאר בספרו. מטרת נסיעותיו היתה, לפי המשוער: מסחר באבני־חן, שהרי לא אחת גילה עניין בסחר־האלמוגים. „ספר־המסעות" של ב׳ נכתב בגוף שלישי, וכפי שנאמר בו במפורש, נתחבר לפי רשימות, שנרשמו בשעת־הנסיעה. ב׳ יצא מטודלה שבצפון־ספרד ונסע דרך סאראגוסה וטאראגונה לבארצלונה, ואח״כ דרך גְּרוֹנָה (גירונדה) לפרובינציה. הוא נותן דו״ח מפורט למדי ממה שמצא בערים שבאיזור זה ומחכמי־ישראל, שישבו בהן: נארבונה, בֶּזְיֶה (Béziers; בדרש), מוֹנְפֶּלְיֶה, לוּנֶל, פּוֹסְקִיֶר (Posquières; פושקיירה), אַרְל (Arles; ארליש), ועוד. וכן מקדיש הוא תשומת־לב ניכרת לחיי־הכלכלה של האיזור. ממַרְסֵי הפליג לג׳נובה, ומשם נסע דרך פיזה לרומא. נראה, שכאן שהה זמן ניכר, שהרי הוא נותן תיאור מפורט מעתיקותיה של



חברי אגודת „בני־משה" בוואַרשה, ב־1895 בקירוב

ודרומה. את תכונת האגודה ומטרתה בירר אחה"ע במאמרו „דרך החיים" — שנחשב אחר־כך לכתבה העיקרי של האגודה — ובמבוא לספר־התקנות שלה („מילואים לדרך־החיים"). תפקידם של ב' מ' היה לשמש חבר „כוהנים" לעם, כדי להכשירו לתחיה בארץ־האבות. המטרה העיקרית של ב' מ' היתה לאומית־מוסרית: „להרחיב את מושג הלאומיות ולעשותו למושג נעלה ונשגב, לאידיאל מוסרי, אשר במרכזו — אהבת ישראל, ובהקפו — כל מידה טובה". חברים חדשים נתקבלו בטכס של „קידושים", לאחר שבועת־הבטחה „בשם אלהי ישראל" (לפי שינוי־הנוסח בשנת תרנ"א: „באמונת לבבי ובכל היקר והקדוש לי"). האגודה נתחלקה ל„לשכות", וכל אחת מהן בחרה מתוכה מנהיג ו„יועצים". בראש ב' מ' עמד אחד־העם („הנשיא לב' מ'"), כמנהיג הלשכה המרכזית שבאודסה. מספר החברים לא עלה מעולם על מאה, אך מאחר שהיו ביניהם „טובי חובבי־ציון" זכו להשפעה ניכרת בתנועת חיבת־ציון כולה. כשנוסד ב־1890 הוועד הרשמי של חובבי־ציון („הוועד האודיסאי") נבחרו לוועד זה שלושה חברים מב' מ' (אחד־העם, יהושע אייזנשטדט ויעקב ברזילי), וכן גם נבחרו שלושה חברים מב' מ' לוועד הפועל שביפו. עיקר פעולתם של ב' מ' היה בשטח החינוך: בא"י סייעו בייסוד בתי־ספר עבריים והיו ממנהלי בית־הספר הראשון בארץ, וברוסיה הכשירו את הקרקע לייסודם של „חדרים מתוקנים". לשכת ב' מ' שבוואַרשה („ישורון") השתתפה בייסודה של המושבה „רחובות" ובהקמת הוצאת־הספרים „אחיאסף". אך עד מהרה נתגלו קְשָיים פנימיים וחיצוניים: חוסר תכנית מעשית קבועה וברורה, חילוקי־דעות בין החברים בדבר מטרת האגודה ודרכי־עבודתה, והמלחמה, שנלחמו בה חובבי־ציון ה„מעשיים", מצד אחד, והחרדים־האדוקים בא"י, שחשדו את ב' מ' בכפירה ובנטיה לרפורמה דתית, מצד שני. בש' תרנ"א מסר אחד־העם את הנהלת ב' מ' ללשכה הוואַרשאית, שנעשתה הלשכה המרכזית, והוא נשאר רק המנהל הרוחני. בתרנ"ג עברה ההנהגה ללשכת יפו, ועם זה בוטלו כמה מן הטכסים, שהיו כרוכים בקבלת־חברים, וצומצמו תקנותיה של האגודה, כדי להניח מקום להתפתחות חפשית. אחד־העם עצמו הכיר בדבר, שהאגודה „לא מצאה את דרכה" וש„אין בה רוח־חיים אמתית", ולפיכך הציע בשנת תרנ"ה „להרוס את החומה הפנימית שמסביב לאגודה ולהפכה למפלגה גלויה". הצעתו זו נתקבלה, אע"פ שהלשכה ביפו הוסיפה להדפיס חודש־חודש את ה„עיתון" שלה „מכתבים מארץ־ישראל", בחתימת שם־העילום „בית־לוי". בשנת תרנ"ו הודיע אחד־העם, ש„באה העת להתיר את האגודה". אסיפת ב' מ', שנתקיימה באודסה בקיץ של אותה שנה, אמנם החליטה על המשכת קיומה של האגודה, אלא שהחלטה זו לא היה בה ממש. אגודת ב' מ' בטלה מאליה עם עלייתה של הציונות המדינית.

אחד־העם, כל כתביו בכרך אחד, תשי"ג, עמ' תל"ז–תמ"ט („נסיון שלא הצליח"); תס"ט, ת"ע, תפ"ח, תפ"ט („פרקי זכרונות"); י"א–ס"ז („לא זה הדרך"); י"ז–י"ט („הכהנים והעם"); אגרות (מפתח: בני־משה); ש. טשרנוביץ, „בני־משה ותקופתם", תרע"ד; א. דרויאנוב, כתבים לתולדות חיבת־ציון, כרך ג', עמ' 560, 1080, 1098, 1321; בן־אביגדור, „אחד־העם ובני משה" (ב„נתיבות", וארשה, תרע"ג, עמ' 238–290); י. אייזנשטדט (ברזילי), „חוזה בהקיץ", ב„לוח ארץ־ישראל", בעריכת א. מ. לונץ, שנה י"א (תרס"א), עמ' 57–142 — סיפור אוטוביוגראפי־דמיוני, שמכיל זכרונות מתקופת ייסודה של אגודת ב' מ' (ראה גם כתבי י. אייזנשטדט, 1913); י. קלוזנר. היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ו², עמ' 100–107; ע. א. סימון, „אגודת ,בני משה', בחינת ,ברית'" (ב„הארץ", גליון 9775 מיום 9.10.51); א. סימון–י. א. הלר, אחד העם, האיש, פעלו ותורתו, תשט"ז; A. Robinsohn, *Priester ohne Volk* (in *Der Jude*, I [1916–1917], 386–388).

י. א. ה.

בַּנְיָן, ג'ון — John Bunyan — (1628, על־יד בֶּדפורד — 1688, לונדון), סופר דתי ומטיף אנגלי. ב', בנו של פחח, למד זמן־מה בבי"ס עממי ונעשה אח"כ אף הוא פחח. 1644/46 שירת בצבא הפארלאמנטארי־פוריטאני. ב־1648 נשא אשה עניה וחזר לעבוד בפחחות. באותם הימים הירבה להתחבט בשאלות של דת ומוסר, ראה את עצמו נדון לגיהינום על שלא דקדק במצוות ואף שמע קולות־תוכחה מסתוריים, שכבר הטרידו אותו קודם לכן. עינויי־נפשו פחתו וב' התגבר על המשבר הפנימי שלו כשהצטרף (ב־1653) לעדה פוריטאנית בבדפורד, שהיתה קרובה ברוחה לבאפטיזם. כאן התחיל דורש ברבים על חזיונותיו והשקפותיו הדתיים, ודרשותיו הקנו לו שם. באותה שנה מתה אשתו, ושלוש שנים לאחר מכן התחתן ב' שנית. ב־1660, כשהתחילו הרדיפות על אנשי הכיתות הפורשות עם חזירתו של צ'ארלז II לשלטון, הושם ב' בכלא. בתקופת־מאסרו, שנמשכה כ־12 שנים (בהפסקה אחת), חיבר ופירסם ספרים וקונטרסים הרבה בענייני־דת, שהחשוב בהם הוא Grace Abounding to the Chief of Sinners („שפע החסד לגדול בחוטאים"), שבו הוא מפרט את עינויי־רוחו ומתאר את „גילוי־השכינה", שזכה לו. ב־1672 נעשה כומר בבדפורד, אך ב־1675 נאסר שוב, כנראה, לשנתיים.

החיבור, שבו קנה ב' את עולמו, הוא The Pilgrim's Progress From This World to That Which is to Come („דרך הצליין מן העולם הזה לעולם הבא"), הנמנה עם יצירות־המופת של הספרות האנגלית. אע"פ שחיבור אַלֶגורי זה עוסק בטיהור־הנפש לפי תפיסתם של הקאלוויניסטים, נתקבל על רוב הזרמים שבנצרות משום ההומאניות שבו, מצד אחד, וצורת־התיאור הראליסטית שלו, מצד שני. — חלק א' נתחבר בזמן מאסרו של ב' ב־1675 ויצא ב־1678.



ג'ון בניאן. פורטרט שצוייר על־ידי ג. סאדלר (Sadler), 1684

ה„צליין" — הנקרא בשם „כריסטיאן", כלומר נוצרי סתם — עוזב את אשתו ובניו ובורח מ„עיר־ההרס" כשקופה של עוונות תלויה לו מאחריו; הוא עובר במקומות כגון „בוץ־היאוש", „גיא־צלמוות" ו„יריד־ההבלים", עד שהוא מגיע למחוז־חפצו — „ציון עיר־ה'". — חלק ב' (יצא ב1684) מתאר את דרכם של אשת הגיבור, כריסטיאנה, וארבעת בניהם אל עיר־האלוהים.

הדמויות והמצבים הנדונים ב„דרך הצליין" נטולים מחיי יום־יום ומאגדות־העם; לפעמים הם מתוארים בהומור דק ובעדינות רגשית, בסיגנון מבוסס על התרגום האנגלי של המקרא ומתוך התאָמַת הרקע המקראי לדת הקאלוויניס־טית. שמות של דמויות כגון „הענק יאוש" (Giant Despair) ושל מקומות כגון „יריד־ההבלים" (Vanity Fair) נעשו נכסי צאן־ברזל של הלשון האנגלית. עד סוף המאה ה19 נחשב „דרך־הצליין" לספר הנפוץ ביותר, שנכתב במקורו באנגלית; הוא ניתרגם ליותר ממאה לשונות וניבים, ביהוד על־ידי מיסיונרים.

נוסף על „שפע־החסד" ו„דרך־הצליין" כתב ב' עוד קרוב ל60 חיבורים. מאלה יש חשיבות ספרותית לשניים — The Life and Death of Mr. Badman („חייו ומותו של מר נבל", 1680), וThe Holy War („מלחמת־הקודש", 1682). הראשון, המבשׂר את דרך־כתיבתו של דֶפוֹ (ע"ע), הוא תיאור ראליסטי מדרך־חטאיו של בורגני, שבו מתייחס ב' בכבוד לערכי המעמד הבינוני (הגדול בחטאים — פשיטת־רגל לשם מרמה); השני הוא אלגוריה, שתכנה נרמז בשמה השלם: „מלחמת־הקודש, שערך שדי בשטן כדי לכבוש מידיו את בירת־תבל; או: מפלתה וכיבושה של העיר ,נפש־האדם'".

במשך קרוב ל200 שנה היה פירסומו של ב' מיוסד בעיקר על רעיונותיו הדתיים־המוסריים ועל כשרון־ההטפה שלו. אך לאחר שנתפרסמה העבודה של ר. סַאוּתי על ב' (Southey; מבוא להוצאה של „דרך־הצליין", 1830), התחילו מחשיבים יותר את הערך האמנותי של חיבורי ב', וכיום הוא נחשב כמסיים המסורת של הרומאן העלילתי של יה"ב וכמבשר הרומאן החדש, המגולל את חיי־הנפש של הדמויות הפועלות.

Th. B. Macaulay, *J. B.* (in *Edinburgh Review*, Dec. 1830); id., in *Encyclopaedia Britannica*, 1854; J. Brown, *J. B., His Life, Times and Work*, 1885, 1928² (ed. F. M. Harrison); F. M. Harrison, *Bibliography of the Works of J. B.*, 1932.

ד. א. פ.

בִּנְיָן, חָמְרֵי־, ע"ע חָמְרֵי־בִּנְיָן.

בִּנְיַן עָרִים, ע"ע עִיר.

בַּנִי סֻוַיְף או בֶּנִי סֻוֵיף (بني سويف — Bani Suwayf, Beni Suef), עיר במצרים, כ108 ק"מ מדרום לקאהיר, על השפה המערבית של הנילוס; בירת מחוז, שנקרא על שמה. מספר תושביה: כ57,000 (1947). ב"ס מעבֶּדת את תוצרת החקלאות וגידול־המקנה שבסביבה (כותנה, צמר־צאן ומיץ של קנה־סוכר) וסוחרת בה. יש כאן גם תעשיות של נעליים וסיגריות ומחצבות של אבני־בניין. — שטחו של מחוז ב"ס, הגובל בצפון במחוז־גִיזֶה ובדרום במחוז־מִינְיֶה, הוא 1,070 קמ"ר ומספר־אוכלוסיו: 612,000 (1947). ערים אחרות במחוז ב"ס הן בּוּש וּבִּיבָּה. מתחנת מסה"ב אֶל־וַסטה שבמחוז מסתעף קו מס"ב לאֶל־פאיום.

בֶּן יַעֲקב, יִצְחָק אַיְזִיק (1801, ראמגולה, על־יד וילנה — 1863, וילנה), הביבליוגראף העברי המודרני הראשון. בנעוריו השתקע בווילנה, שבה השתלם — נוסף על לימודי־התלמוד — בדיקדוק הלשון העברית. תחילה עסק במכירת ספרים, ואח"כ גם בהוצאתם. מתוך כך בא בקשרים עם חכמי דורו: צונץ, שטיינשניידר, יֶלינֶק ואחרים. לאחר שישב כמה שנים בריגה עבר ללייפציג, וכאן פירסם את הקובץ „מכתמים ושירים שונים" (1842), שמכיל 185 מכתמים וכן מספר שירים, בעיקר מתורגמים, בצירוף מאמר על תורת השירה, שעיקרו: מהות המכתם ותולדותיו בספרות היוונית, הרומית ובשירה העברית ביה"ב. כן הוציא ב' בלייפציג את ספרו של ידידו אד"ם הכהן לבנזון: „שירי שפת קדש" (1842), מהדורה חדשה של „חובות הלבבות" לר' בחיי אבן פקודה, בצירוף פירושים משלו ומבוא גרמני מאת א. ילינק, וחיבו־רים אחרים מיה"ב, ועוד. לאחר שב' חזר (ב1848) לווילנה הוציא שם, יחד עם אד"ם הכהן, את התנ"ך ב17 כרכים (וילנה, תר"ח—תרי"ג), עם פירוש רש"י, תרגום גרמני באותיות עבריות מתוך ה„ביאור" של משה מנדלסזון (ע"ע) וכן ביאורים חדשים של לבנזון ו„קיצור תקון סופרים", שחיבר הוא עצמו בשם „מקראי קודש". הוצאה זו של המקרא מילאה תפקיד חשוב בהפצת ההשכלה בין יהודי רוסיה; המשכילים השתמשו בה לא רק ללימוד המקרא, אלא אף ללימוד הלשון הגרמנית. ב' הגה אז גם רעיון להוציא סידרה של ספרי־יסוד עבריים, במהדורות מתוקנות ובצירוף מבואות בשם „קרית ספר לחכמת ישראל", אך לא הספיק להוציא ממנה אלא את החלק הראשון של „מאור עינים" לר' עזריה מן האדומים, וילנה, תרכ"ג (1863); החלק השני נתפרסם ב1866, אחר מותו של ב'.

ב' חשב תחילה להשלים את „שפתי ישנים" לשבתי משורר בס (ע"ע), אבל ההשלמות והתוספות נתרבו כל־כך, שראה צורך לחבר ספר חדש. הספר „אוצר הספרים", שב' עמל בהכנתו כ20 שנה, נתפרסם ע"י בנו, יעקב בן־יעקב, ובסיועו של משה שטיינשניידר, וילנה תרל"ז—תר"ם (1877—1880). חיבור זה, שבו נרשמו 17,000 ספרים, שראו אור עד

1863, וכן גם כ"י עבריים מרובים. הוא מן המפעלים הביבליוגראפיים הגדולים ביותר בספרות העברית. ב' לא הסתפק ברישום שמות־הספרים, אלא הוסיף בצידם ציונים קצרים על תכנם של הספרים ועל ערכן של ההוצאות השונות. למרות מה שכיום שוב אין ספרו של ב' מספק את תביעותיה של הביבליוגראפיה העברית, עדיין לא בטלו חשיבותו וערכו השימושי, ביחוד במה שנוגע לכתבי־יד עבריים.

ב' היה גם פעיל בחייה הציבוריים של קהילת־וילנה, וביחוד נלחם בתיקונים, שהונהגו בשנות ה50 של המאה ה19 בבית־המדרש לרבנים בווילנה.

בנו, יעקב בן־יעקב (1858—1926), שהיה סוחר, באנקאי ועסקן ציוני, הוציא את „אוצר הספרים" של אביו (1880), ואח"כ התחיל מעבד ספר זה בצורה מורחבת ועל־פי כללים חדשים, מתוך שמירה על המסגרת הכרונולוגית (1863). לדברי חתנו, פרופ' משה שור (שפירסם תיאור של כתב־היד ב Soncino-Blätter, „העולם" ו„יווא־בלעטער"), כלל הספר, שהגיע בסך הכל לשישים אלף ערכים, 12 כרכים גדולים. ב' וחתנו ניסו ללא הצלחה לקבל תמיכה להוצאת הספר ממוסדות מדעיים שונים, ובימי־השואה בפולניה אבד כתב־היד. „אוצר הספרים" בצורתו הראשונה יצא שנית בדפוס־צילום בניו־יורק.

א. מ. הברמן, יצחק אייזיק בן־יעקב בעל אוצר הספרים, יד לקורא, תשי"ב, עמ' 1–6; ייוו"א בלעטער, ח' (1935), 138–146; Soncino-Blätter, II (1927), p. 38–40.

בְּנֵי־קֶדֶם, ע"ע קֶדֶם.

בֶּנִישׁ, אַבְרָהָם (1811, דרוֹסַאוּ, בוהמיה — 1878, לונדון),

סופר ועיתונאי יהודי; מראשוני מבשריה של הציונות. ב' למד רפואה באוניברסיטה של פראג, אך עם זה התמסר ללימודי־התלמוד ולחקר־המקרא. בפראג התידד עם משה שטַינשנַידר (ע"ע) הצעיר, שיסד בעיר זו אגודת־סטודנטים כדי „להקים מחדש את העצמאות היהודית בארץ־ישראל". ב' הצטרף אליו ונעשה הרוח החיה בפעולות־התעמולה של האגודה. ב1838 עבר לווינה, שגם בה למד רפואה. כאן ריכז סביבו סטודנטים יהודיים ויחד עם אלברט לוי הקים אגודה חשאית (בשם Die Einheit) להגשמת הרעיון של חידוש הקהיליה היהודית בארץ־ישראל ע"י הגירה המונית מסודרת של יהודים לארץ־אבותיהם. לשם כך בא בדברים עם אדולף כּרֶמְיֶה וב1841 נסע ללונדון כשהוא מצוייד במכתבי־המלצה של בית־רוטשילד לשם ניהול מו"מ בעניין יישוב א"י עם חוגים יהודיים בעלי־השפעה. ב', שלא מצא בלונדון עידוד ניכר לתכניתו, הוסיף להטיף כאן לרעיונו בעל־פה ובכתב — ביחוד באמצעות כה"ע The Voice of Jacob (1841—1848), שבעריכתו השתתף; כמו־כן עורר באמצעותו של עיתון זה את דעת־הקהל היהודית על פעולותיהם של המיסיונרים, ביחוד בא"י. כשפסקה הוצאתו של הVoice of Jacob יסד ב' את השבועון The Jewish Chronicle, שערך אותו ב1854—1869 וכן ב1875—1878. גם בתקופה זו השתמש ב' בכל הזדמנות מתאימה (כגון בימי מלחמת־קרים) כדי להעלות על הפרק את שאלת תקומתם של היהודים בא"י, וכן תמך בכל פעולה, שהיתה מכוונת ליישוב הארץ (בין השאר סייע לקארל נטר בייסוד ביה"ס „מקוה־ישראל"). ב' נתערה גם בציבוריות היהודית באנגליה; היה ממייסדי ה„אנגלו־ג'ואיש אסוסיאישון" ומראשוני מנהיגיה; עם זה נלחם בהתמדה על שיווי זכויותיהם של היהודים ברוסיה ובארצות־הבאלקאן.

ב1876, כששאלת המזרח הקרוב צפה ועלתה שוב על סדר־היום של המדיניות הבינלאומית, קרא ב' לשיתוף־פעולה מצד כל האירגונים היהודיים במערב כדי שענייני־היהודים לא יקופחו בשעת הדיונים על שאלה זו. בערב הקונגרס הברליני (1878) ובזמן דיוניו של קונגרס זה הטעים ב' במאמריו את החשיבות של יישוב א"י ע"י היהודים במסגרת הפתרון של בעיות המזרח הקרוב.

ב' תירגם לאנגלית את התנ"ך וכתב מונוגראפיה על הרמב"ם בשם The Life and Writings of Maimonides (1847); כן תירגם לאנגלית את ספר־המסעות של ר' פתחיה מרֶגֶנסבורג (1851) וחיבר ספר פולֶמי נגד טענותיהם של נוצרים אנטישמיים: Bishop Colenso's Objections Examined (1863). אוסף הרצאותיו בשם Judaism Surveyed יצא ב1874. אחר מותו פורסמו 43 מכתבים משלו, שנדפסו ב Jewish Chron., בשם Why I Should Remain a Jew.

נ. מ. גלבר, אגודת סטודנטים באוסטריה וגרמניה בשנות 1836–1842, „שיבת ציון", א', תש"ו, עמ' 106–125; M. Steinschneider, *Nekrolog. Zeitschr. f. hebr. Bibl.*, *"Hamaskir"*, 1878, t. XVIII, 135; Neuzeit, 1878, 251; *Jew. Chron.*, 1878, Aug. 1878; May, Juli 1879; *Dictionary of National Biography*, IV, 22; N. M. Gelber, *Vorgeschichte des Zionismus*, 1927.

נ. מ. ג.

בֶּן יִשְׂרָאֵל, מְנַשֶּׁה בֶּן יוֹסֵף, ע"ע מְנַשֶּׁה בֶּן יִשְׂרָאֵל.

בֶּן כַּלְבָּא שָׂבוּעַ,

מעשירי ירושלים בימי חורבן בית שני; חותנו של רבי עקיבא (ע"ע). מסופר עליו, שהצטיין בנדבנותו, ואמרו, שנקרא בשם „בן כלבא שבוע" משום „שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע" (גטין נ"ו, א'). כן מסופר, שבזמן מלחמת־החורבן הבטיחו הוא ושני חבריו העשירים — נקדימון בן־גוריון ובן־ציצית הכַּסָּת — לספק את מזונותיהם ושאר צרכיהם ההכרחיים של בני־ירושלים בתקופת־המצור, והיה בידם כדי סיפוקם של צרכים אלה למשך כמה שנים, אלא שה„בריונים" שרפו את אוצרותיהם כדי שהנצורים יוכרחו לפרוץ את המצור ויילחמו בחרוף־נפש (שם; ועוד). על שריפת „הצידה, שהיתה מספקת... למצור שנים לא מעט" מספר גם יוסף בן־מתתיהו (מלחמות־היהודים, V, 1, 4), אע"פ שאינו מזכיר את שמותיהם של ב' וחבריו. — האגדה מספרת, שרחל, בתו של ב', נישאה לר' עקיבא — שהיה בנעוריו רועה־צאנו של ב' — בניגוד לרצון אביה, שהדירם מנכסיו, ואף השפיעה על ר' עקיבא שיעסוק בתורה, אך לאחר שנים, כשר' עקיבא נתפרסם כחכם גדול בתורה, נתפייס חותנו עמו ונתן לו את מחצית־הונו (כתובות ס"ג, א'; ועוד).

א. היימן, תולדות תנאים ואמוראים, חלק א', תר"ע, ערך בן־כלבא־שבוע.

בֶּן כַּפְּרוֹן (קַפְּרוֹן), יִצְחָק, ע"ע אִבְּן קַפְּרוֹן, יִצְחָק.

בֶּנֶלוּכְּס,

ראשי־תיבות של שלוש מדינות — בלגיה, הולאנד (Nederland) ולוכסמבורג (שמָּנוּ בסוף 1955 כ20,029,000 תושבים) —, שהן מאוחדות בברית־מכס. — ב5 בדצמבר 1944 נחתם בלונדון חוזה ליצירת ברית־מכס בין בלגיה ולוכסמבורג, שהיו מאוגדות בברית כלכלית מ1921 ואילך, ובין הולאנד. ברית־המכס עצמה הוקמה רשמית ב29 באוקטובר 1947, לאחר שבבריסל הוחלפו אגרות־האישור של החוזה ולאחר שהפארלאמנטים של שלוש המדינות סמכו את ידם על הקמתה של ב'. החוזה קיבל תוקף באחד בינואר 1948.

עם הפעלת החוזה בוטלו מכסי־היבוא בין שלוש המדינות, אך ההגבלות הכמותיות על היבוא נשארו בתקפן. הגבלות אלו בוטלו בהדרגה, וכיום מתנהל למעשה בין חברות־הברית סחר חפשי. במשך שבע השנים הראשונות לקיום החוזה גדל הסחר ההדדי בין בלגיה—לוכסמבורג ובין הולאנד ב־300% בקירוב.

מדינות ב׳ החליטו שלא להסתפק בברית־מכס, אלא לפעול לשם איחודן הכלכלי הגמור. ביצועו של איחוד זה נדחה כמה פעמים, בעיקר בהשפעת מאזן־התשלומים בין הולאנד ובלגיה, שהוא לרעתה של הראשונה. איחוד כלכלי חלקי, כצעד לקראת איחוד גמור, הופעל מיום 1.10.1949.

הסכם, שקיבל תוקף ב־16 ביולי 1955, התיר העברה חפשית של הון בין איזורי־המטבע של בלגיה—לוכסמבורג, מצד אחד, והולאנד, מצד שני. כתוצאה מזה נתאפשר להון בלגי, שהיה מוקפא בהולאנד בתוקף תקנות־המטבע ההולאנדיות, לזרום לבלגיה, וכן נתאפשר לכל ארץ לגייס מלוות בשוק־הכספים של חברתה.

חוזה, שנחתם בהאג ב־7 ביוני 1956, מבטיח לפועלים, שהם אזרחים של מדינות ב׳ ושיוצאים מארצם למדינה אחרת של הברית, זכויות שוות לאותן של פועלי המדינה המארחת — מה שמאפשר לבטל את רשיונות־העבודה בברית־העמים של ב׳. חוזה זה עדיין הוא טעון אישור פארלאמנטארי.

המושב הראשון של „המועצה המייעצת הבינפארלאמנטארית של ב׳" („הפארלאמנט" של ב׳) נתקיים ב־22 בפברואר 1957. המועצה קיבלה עליה להמליץ בפני המדינות החברות על אמצעים להשלמת איחודן הכלכלי, לטפל ביחסי־תיירות, ולדאוג להבטחת שיתוף־פעולה במדיניות־החוץ ויצירת תחיקה אחידה בשלוש המדינות.

א. ז.

בֶּנֶלִּי, סֶם — Sem Benelli — (1875, פראטו — 1950, צוֹאַלְיִי [Zoagli], על־יד ג׳נובה), מחזאי איטלקי. ב׳, שניהל בצעירותו ביח״ר לרהיטים אמנותיים, זכה לראשית פירסומו ע״י יצירותיו בשירה (Il figlio dei tempi [„בן־הזמן], 1905) והיה זמן־מה, ביחד עם פ. ט. מריניטי (ע״ע), עורכו של הירחון הפוטוריסטי Poesia. ב־1908 הוצג מחזהו La maschera di Bruto („המסכה של ברוטוס", טראגדיה על בית־מדיצ׳י), ומיד נמנה עם בחירי המחזאים של איטליה בזמנו. מאז כתב מחזות הרבה, וב־1927 אף הקים להקה דראמאטית משלו. כלאומי נלהב היה ב׳ מאנשי הפמליה של ד׳אנונציו ושימש מושל אזרחי במדינה, שזה האחרון הקים ב־1919 בפיומה. ב־1921—1924 היה ציר בבית־הנבחרים. במלחמת־חבש השתתף כמתנדב; זכרונותיו מאותה מלחמה הופיעו בשם Io in Africa („אני באפריקה", 1936). אחר מלחמת־העולם II הצהיר, שהוא דוגל בשמאל.

ערך קיים יש רק לשלושת מחזותיו הראשונים של ב׳, שניתרגמו לכמה לשונות: „המסכה של ברוטוס", Tignola (1909), וביחוד La cena delle beffe („סעודת ההלצה המרה", 1908) — טראגדיה־בחרוזים מימי הרנסאנס (שב׳ עיבד אותה אח״כ גם כאופרה, עם מוסיקה מאת אומברטו ג׳ורדאני, 1924). במחזות אלה מתוארת, בדראמאטיות מרובה ומתוך הבנה פסיכולוגית, התמודדות בין אדם חזק, גס־רוח, ובין אדם חלוש ובזוי, שמנצח בכוח שכלו. ב׳ קרוב לד׳אנונציו הן מצד הסיגנון הלירי הנשגב שלו והן מצד אותה מיסטיקה חושנית לוהטת, שהוא נותן לה ביטוי ביצירותיו; אך עם זה יש לראות אותו כמבשרו של פירַנְדֶלּוֹ (ע״ע), ביחוד במצבים הפאראדוכסאליים, שבהם הוא מעמיד את הנפשות הפועלות — כגון במשברים, שנובעים מקרע בין עולמו הפנימי של האדם ובין המציאות. בתקופת השלטון הפאשיסטי כתב ב׳ מחזות בנוסח האידיאליזם הסימבוליסטי וברטוריקה לאומנית, ביניהם הקומדיה Il vezzo di perle („מחרוזת־הפנינים", 1926) ופואמה דראמאטית נאה בשם Orfeo e Proserpina („אורפיאוס ופרוסֶרפינה", 1929). בשנותיו האחרונות חזר ב׳ לדרך כתיבתו הקודמת (Il ragno [„העכביש"], 1937; Paura [„פחד"], 1947, ועוד), אך בינתיים נתפתחה גישה חדשה מעיקרה לבעיות־הדראמה ושוב לא זכו יצירותיו של ב׳ להצלחה.

F. Palazzi, *S. B.*, 1913; R. Bacchelli, *S. B. (Fiera Letteraria*, 1927); C. Lari, *S. B., il suo teatro e la sua compagnia*, 1929; S. D'Amico, *Il teatro italiano*, 1937; id., in *Nuova Antologia*, 1938.

י. ב. ס.

בֶּנֶלְקָסָר, סֶבַּסְטְיַן, ע״ע בֶּלַלְקָסָר, סֶבַּסְטְיַן.

בֶּן־מֵאִיר, אַהֲרֹן, ראש־ישיבה בארץ־ישראל בתחילת המאה ה־10 לסה״נ; התייחס על משפחת הנשיאים בא״י וישב, כנראה, ברמלה.

בזמנו של ב׳ היו היחסים בין הרבנים והקראים בארץ־ישראל מתוחים ביותר. על אבותיו אומר ב׳, ש„כמה פעמים ביקשו השונאים להרגן ועשה שדי למען שמו", ואילו על עצמו הוא מספר: „עבר[ו] עלינו צרות רבות ורעות וחבישת בית האסורים ועינוי הכבל ומ[לק]ות עד לצאת הנפש [ביום?] הכפורים ראשונה ושנייה מתחת ידי בני ענן השונאים" (הדברים נכתבו ב־922 לסה״נ). סמוך ל־920 נסע ב׳ לבגדאד כדי להתלונן שם לפני הרשות המרכזית על מעשי־האיבה של הקראים נגד היהודים הרבניים. לאחר שחזר מבבל הגה ב׳ את הרעיון להחזיר לא״י את המנהיגות הדתית העליונה ביהדות, שעברה מא״י לבבל כמה דורות קודם זמנו. מסתבר, שחוגים שונים בבבל תמכו במידת־מה ברעיונו של ב׳. ב׳ התחיל — כבצעד ראשון לגישום תכניתו — במאמץ להעביר את הסמכות לא״י בשאלת קביעתם של החגים והמועדים ולוח־השנה בכללו — שאלה, שבתקופת המשנה והתלמוד היתה מסורה להחלטתם של המוסדות המרכזיים בא״י. בסוף ד׳ אלפים תרפ״א או בתחילת תרפ״ב הודיע ב׳ לישובי ישראל בארצות־הגולה ובא״י, שהחדשים מרחשון וכסלו בתרפ״ב יהיו חסרים, כלומר בני כ״ט יום כל אחד. בהתאם לכך עתיד היה ראש השנה של תרפ״ד לחול ביום השבת ולא ביום ב׳ לשאחריו, שבו היה חל אילו היו חדשי מרחשון־כסלו נחשבים למלאים (ע״ע לוח).

השינויים, שהציע ב׳ בלוח, עוררו התנגדות מצד כמה מחכמי־ההלכה, וביחוד מצדו של רב סעדיה גאון (ע״ע). רס״ג ניסה כמה פעמים להוכיח לב׳, שחישובי־השנים המקובלים נכונים הם ושאין מקום לשינויים, שב׳ ביקש להנהיג במועדי־החגים. אך ב׳ עמד על דעתו ונתן פירסום להצעותיו, וע״י כך ביקש לקבוע בפועל את סמכותו של ראש־הישיבה בא״י בקביעת לוח־השנה ומועדי־החגים. רס״ג הגיב על מעשה זה בפניה לב׳ בנימוקים ענייניים, שנתבססו על הלכות עיבור־השנה וקידוש־החודש, ומאחר שחשש, שמא יחוגו את חגי־ישראל במקומות שונים במועדים שונים, פנה גם הוא

לקהילות־הגולה והזהיר את ראשיהן נגד קביעת מועדי־החגים לפי הצעותיו של ב׳. נתברר, ששוב אי־אפשר היה למנוע קרע בעניין זה בין קהילות־ישראל השונות, ובשנת ד׳ אלפים תרפ״ב חגגו בני א״י, וכנראה גם יהודי מצרים, את הפסח שני ימים קודם לבני בבל, ובהתאם לכך קבעו גם את ראש־השנה שלאחריו. פילוג זה בין קהילות־ישראל הסעיר בזמנו את היהדות כולה, והד לדבר אנו מוצאים גם בספרות הסורית. וכך מציין הסורי אליהו איש נציבין: „שנת שלש מאה ותשע (להג׳רה) התחילה בשבת י״ב אייר שנת ארל״ב ליוונים (= לשטרות), בה נפלה מחלוקת בין היהודים שבמערב (א״י) לבין היהודים שבמזרח (בבל) בחשבון חגיהם. היהודים שבמערב קבעו ראש שנתם ביום השלישי בשבת ואלה שבמזרח ביום החמישי בשבת״ (Baethgen, Fragm. syr. u. arab. Historiker, Leipzig, 1884, 84). הקראי סהל בן מצליח ביקש להסיק ממחלוקת זו, שחישובי־הלוח של היהדות הרבנית הם מחוסרי־יסוד (עי׳ ש. פינסקר, לקוטי קדמוניות, נספחים, עמ׳ 36).

הפולמוס בין ב׳ ומתנגדיו בשאלה זו נמשך זמן מה גם לאחר מכן, אך ב׳ יצא מנוצח, ולא היה נשאר זכר לנסיונותיו לשינויים בלוח „לולא עמל חוקרי קדמוניות אשר העלוהו רגע אחד על במת החזיון״ (בורנשטיין). ע״ע לוח; סעדיה גאון.

ה. י. בורנשטיין, „מחלקת רב סעדיה גאון ובן מאיר בקביעת שנות ד״א תרפ״ב—תרפ״ד״, ספר היובל לכבוד נחום סאקאלאוו, ווארשה, תרס״ד (1904), עמ׳ 19–189 (תדפיס מיוחד: ווארשה, תרס״ד [1904]); הנ״ל, „דברי ימי העבור האחרונים״, התקופה, תמוז–אלול, תרפ״ב, עמ׳ 228–292 (ובמיוחד עמ׳ 237–270); א. אפשטיין, הגורן, חוב׳ ה׳ (תרס״ו), עמ׳ 118–142 (= מקדמוניות היהודים, תשי״ז, עמ׳ ת״כ-תמ״א); A Epstein, *REJ*, XLII (1901), 173–210; XLIV, 230–226; S. Poznansky, *JQR*, X (1898), 152–160; A. Guillaume, *JQR* (NS), V (1914-1915), 543–557; S. Eppenstein, *Beiträge zur Geschichte und Literatur im gaonäischen Zeitalter*, 1913, 92–103; H. Malter, *Saadia Gaon*, 1921, 69–88; 409–419; J. Mann, *The Jews in Egypt and Palestine* etc., 1920–22, I, 50–55, 61–66; II, 49–57; id., *Texts and Studies*, 1931–5, I, 70, 256, 335, 459, 655, 676; II, 44–45, 133–134.

נ. ג.

בֶּן מָשִׁיחַ אַבּוּ אַלְחַסַן, ע״ע חַסַן, בֶּן מָשִׁיחַ.

בַּנָנָה או מוז (Banana [שם, שמוצאו מלשונות הילידים של גינֵיאה־קונגו ושהוכנס ללשונות האירופיות ע״י הפורטוגיזים]; השם הבוטאני: Musa), סוג של עשבים רב־שנתיים ממשפחת המוזיים (ע״ע). הסוג כולל כ70 מינים ולמעלה מ200 זנים, מהם צמחי־מאכל וצמחי־סיבים. הב׳ היא אחד מצמחי־התועלת הקדומים ומן החשובים ביותר לאדם, בעיקר בשל פריה — ענבה גדולה, שציפתה יבשה או בשרנית, והיא טובה למאכל. הב׳ היתה מתחילה נפוצה באיזורים הטרופיים של אפריקה, אסיה הדרומית־מזרחית ועולם האיים האוסטראלו־אסייתיים, ומשם הועברה — לשם גידולה בתרבות — לאיזורים טרופיים אחרים (אמריקה המרכזית והדרומית, אוקיאַניה) ולמקצת איזורים תת־טרופיים. גידולה דורש אקלים חם וגשום — בדרך־כלל טמפראטורה שנתית ממוצעת של למעלה מ־23° (עם טמפראטורות־הַבְשָׁלָה של 26°—29°) ולא פחות מ2,000 מ״מ של משקעים שנתיים (אך את מקום הגשמים יכולה לתפוס השקאה מלאכותית).

מיני־הב׳ הם צמחים בעלי פקעת או קנה־שורש, שהוא הגזע האמיתי של הצמח. עליהם גדולים מאד — עד 2—4



אשכול־באנאנות בן 10 ימים

מ׳ —, ובסיסיהם, העשויים כעין נדנים, עוטפים זה את זה ומהווים גזע מדומה. התפרחת נטויה כלפי מטה; הפרחים חד־מיניים — אבקניים בקצה התפרחת ועֶלְיָניים בבסיסה.

1) ב״ כ„עצי־פרי״. שלושת המינים החשובים ביותר הם: הב׳ המצויה (M. sapientum), ובכללה הזן התרבותי הנפוץ ביותר Gros Michel; הב׳ הגבוהה (M. paradisiaca); הב׳ הנמוכה (M. cavendishii). המינים התרבותיים מצטיינים בתכונת הפַּרְתֶּנוֹקארפיה — עשיית פירות חסרי־זרעים. סיבת הדבר נעוצה, כנראה, במבנה הכרומוסומי שלהם: מספר הכרומוסומים היסודי הוא 11, והצמחים טריפלואידיים, ז. א. מכילים בחלקיהם הוֶגֶטאטיוויים 33 כרומוסומים, ואין הם יוצרים במֵיאוֹזה גַמֶטות סדירות ואחידות. התרבותם של מיני־הב׳ החשובים ביותר בתרבות היא, איפוא, וֶגֶטאטיווית בלבד — ע״י חלוקת קנה־השורש או הפקעת לנצרים־בנות.

המין הרווח ביותר בתרבות ובסַחר העולמי היא הב׳ המצויה — עשב דמוי עץ או שיח, שגבהו מגיע ל4—5 מ׳. ממנה ידועים היום מאות זנים חקלאיים. יש זנים בעלי פירות גדולים, עד 20 ס״מ באורך וכ5 ס״מ ברוחב; מספר הפירות לכל אשכול הוא כ50. יש במין זה גם זנים, שפירותיהם עושים זרעים. פירותיהם של רוב הזנים נאכלים חיים ושל זנים אחדים — רק לאחר בישול. זניו של מין זה הם המהווים היום את עיקר מטעי־הב׳ באיזור הטרופי.

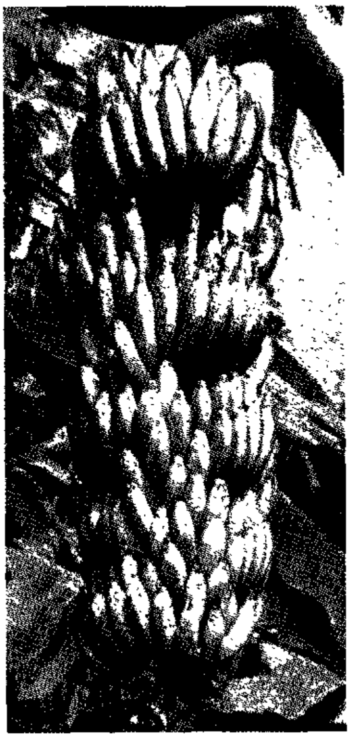
שניה בהקף תפוצתה היא הב׳ הנמוכה, שקומתה אינה מגעת אלא ל1.5—2.5 מ׳ ופירותיה קטנים יותר (עפ״ר 10—12 ס״מ), אך מספר הפירות לכל אשכול גדול יותר (כ200 ואף יותר מכן). מין זה עמיד יותר בפני טמפראטורות

נמוכות ובפני רוחות; לפיכך רווח גידולו בעיקר באיזורים של אקלים תת־טרופי וים־תיכוני.

פרי־הב׳ (בלי הקליפה), שעיקרו הציפה, מכיל 70%—75% של מים, 18%—24% של פחמימה ראויה לניצול (רובה המכריע סוכר ומיעוטה עמילן), כ1.2% של חלבון, 0.3% של חומר שומני, 1%—2% של תאית, כמות ניכרת של מינראלים וכמויות בינוניות של ויטאמינים שונים; ערכו הקאלורי: 90—110 קאלוריות ל100 ג׳, ז״א יותר מרוב פירות־אילן. הוא מאכל מזין וטעים, שמַתאים ביחוד להזנת ילדים. — לפי דיני־ישראל אין הב׳ — החסרה גזע אמיתי — נחשבת לאילן, ולפיכך אין מברכים על פריה „בורא פרי העץ״ אלא „בורא פרי האדמה״ (שו״ע או״ח ר״ג).

קמח־הב״, המיוצר מפירות בשלים, הוא בעל ערך תזונתי מרובה; טעמו מתוק. סוכר־ב״ מיוצר מפירות מיובשים. ע״י התססת מיץ־ב״ מיוצרים משקאות חריפים, שהם מקובלים בעיקר בארצות אמריקה התיכונה.

תרבות־הב׳ היא קדומה מאד. הפרי נזכר בספרות סאנסקרט ובכתביהם של סופרים יווניים ורומיים (פליניוס). הערבים ביה״ב שיבחו אותו כחומר־מזון חשוב. תפוצתו מאסיה הדרומית־מזרחית על־פני אוקיאניה באה, כנראה, עם הנדידה הפולינֶזית. לאמריקה הוכנסה הב׳ מן האיים הקאנאריים ע״י הספרדים. בא״י היא ידועה מן התקופה הערבית (כנראה, מן המאה ה10) ואילך.



אשכול־באנאנות בשל

לגידולה של הב׳ בתרבות בדרך הווגטאטיווית מנצלים את הנצרים, שקנה־השורש מצמיח בכל שנה ושמהווים יחד משפחת־נצרים. לאחר שהנצר־הבכור מסיים את מחזור־חייו, כורתים אותו ומרחיקים אותו מן המטע, ובמקומו מוכנים ועומדים נצרים אחרים של אותה משפחה להמשיך את קיום המטע.

על מידות השגיה של תרבות־הב׳ משפיעים לא רק גורמים אקלימיים אלא גם גורמי מחלות ומזיקים, וכן העמידות של הב׳ כנגדם ואפשרויות ההגנה מפניהם. בין המחלות הקשות הפוגעות במטעי־ב״ — רקבונות־שורש, שנגרמים על־ידי חידקים ופטריות, ומחלות־גזע ורקבון־פרי, שנגרמים על־ידי פטריות; בין המזיקים — קרציות והכנימה השחורה.

היבול והשיווק העולמי. היבול השנתי העולמי של הב׳ נאמד ב11—15 מיליון טונות. רוב היבול של ארצות אסיה הדרומית־מזרחית נצרך ע״י תושביהן שלהן, וידיעות מדוייקות על הקף הגידול ברובן אינן בנמצא. אך ידוע, שבהודו, למשל, נטועים 1¼ מיליון דונאם מטעי־ב״. גם אוסטראליה, אפריקה הדרומית ומצרים מגדלות כמויות ניכרות לשוק המקומי.

לפי אומדנם של מוסדות־מחקר חקלאיים בינלאומיים הגיע ממוצע־היבול השנתי ב1948—1952 ל11½ מיליון טונות, שהתחלקו לפי הארצות (ב%) כלהלן:

בראזיל	26
הודו	21
טאנגאנייקה	18
אמריקה המרכזית	7
איי הודו המערבית	5
הפיליפינים	4
קולומביה ואקוואדור	3
מכסיקו	3
האיים הקאנאריים	2
ארצות אחרות	11

מפות: ע״ע אמריקה הדרומית, עמ׳ 281; אסיה, עמ׳ 908; אפריקה, עמ׳ 324; אפריקה הדרומית, עמ׳ 378.

השיווק הבינלאומי של ב״ בקנה־מידה רחב התחיל במחצה השניה של המאה ה19 עם הקמתם של בתי־קירור לאחסנת הפרי ובניית ספינות מצויידות במחסני־קירור. לשם הפחתתה של סכנת־הריקבון נוהגים לקטוף את הפירות לצרכי יצוא כשעדיין הם בוסר ולשלוח אותם במצב זה; כשהמשלוח מגיע למקומו מניחים את הפירות לשם גמר הבשלתם בבתי איחסון, וכיום אף נוהגים להפעיל עליהם אֶתילֶן (ע״ע), שמחיש את ההבשלה. מאז עלה הרבה הקף הסַחר הבינלאומי בב״, ועדיין הוא מוסיף לעלות. הוא הגיע ב1948 ל2 מיליון טונות וב1954 ל2.9 מיליון ט׳, שהן יותר ממחצית כל הסחר הבינלאומי בפירות. ארצות־היצוא העיקריות הן מדינות אמריקה המרכזית, איי הודו המערבית ומדינות הצפון של אמריקה הדרומית; ארצות אלו מספקות יותר מ80% של כלל השיווק העולמי, וגידול הב״ וייצואן הם ענף עיקרי בכלכלה של כמה מהן. היצואנים העיקריים הם (באלפי טונות):

ארץ	1948	1954
אפריקה המערבית הצרפתית	50	260
אקוואדור	40	470
בראזיל	180	240
ג׳אמאיקה	280	160
גוואדלופ	40	?
גוואטמאלה	140	150
הונדוראס	280	300
מכסיקו	200	?
ניגריה	40	?
פאנאמה	100	220
האיים הקאנאריים	100	190
קולומביה	140	210
קוסטה ריקה	80	350

השינויים הניכרים בחלקן של ארצות שונות ביצוא בשנים האחרונות נגרמו ע״י מחלות הרסניות (ר׳ למעלה, עמ׳ 157), שפגעו קשה בג׳אמאיקה, מכסיקו, קובה והונדוראס; כדי למלא את החסר הוקמו מטעים חדשים נרחבים באקוואדור, קולומביה, בראזיל וקוסטה ריקה.

בראש יבואני־הב״ עומדת אה״ב, הקונה יותר ממחצית היצוא העולמי. ארצות אירופה המערבית הן לקוחות חשובים של מגדלי־הב׳ באמריקה המרכזית ובאיים הקאנאריים. צרפת



קטיף־באנאנות ממטע בהונדוראס (אמריקה המרכזית)

קולטת בעיקר את פירות מושבותיה, ארגנטינה — את היבול הבראזילי.

חשיבות מכרעת בהתפתחותה של תרבות־הב׳ בארצות אמריקה ובאירגון השיווק הבינלאומי נודעת לחברה האמריקנית .United Fruit Co (נוסדה 1871), המרכזת בידה כ־2½ מיליון דונאם של מטעים, מהם כ־600,000 דונאם של מטעי־ב״. חברה זו נעשתה גורם מכריע בכלכלתן של כמה מן המדינות הקטנות באמריקה המרכזית, ובעקיפים אף במדיניות הפנימית שלהן („רפובליקות־הב׳״).

ג י ד ו ל ה ב׳ ב א ״ י. בא״י מגדלים בעיקר את הב׳ הנמוכה, ובקנה־מידה מצומצם מאד — את הב׳ המצויה (המכונה גם הב׳ הערבית). המטעים מרוכזים בעיקר בעמק־הירדן (ב־1956 : 5,000 דונאם) ובאיזור־החוף (9,000 דונאם), ואף כאן הם זקוקים להגנה מפני הרוחות, שניתנת להם בצורת משַברי־רוח. הב׳ דורשת כמויות־מים מרובות להשקאתה (2,000—3,000 ממ״ע לדונאם במשך שנה); היבול נאמד ב־2,000—3,000 ק״ג לדונאם. — בדרך־כלל אין אקלימה של א״י יפה ביותר לגידול הב׳ משום החורף, שהוא בכל האיזורים קר וארוך מן הרצוי לגידול זה. מבחינה זו עדיף עמק־הירדן מאיזור־החוף, אלא שבזה האחרון תנאי־הקרקע מתאימים יותר. מטעי עמק־הירדן מתקיימים רק למשך 3 יבולים, ואילו מטעי איזור־החוף מאריכים ימים הרבה יותר. בעונת 1955/6 שווקו בישראל 22,000 טונות של ב׳, וכן התחיל מתפתח בשנים האחרונות יצוא־ב׳ קטן לארצות־אירופה.

2) מין־ב׳, שאינו מגודל לשם פירותיו אלא לשם ס י ב י ו, הוא ב נ נ ת ־ ה ס י ב י ם (M. textilis), שתחום גידולה העיקרי הוא בפיליפינים, במקום שהיא נקראת אבאקה (Abaca). צמח זה מספק את קַנבּוס־מ א נ י ל ה, שהוא סיב חזק וגמיש, עמיד בפני לחות ומתאים ביותר לתעשיית חבלים, ביחוד לצרכי הימאות. קנבוס־מאנילה מופק מסיבי הנדנים של העלים. בננת־הסיבים אינה גדלה אלא באיזורים, שאקלימם חם ולח בקביעות ושגשמיהם מרובים בכל עונות־השנה. בפיליפינים תרבותה היא ענף חקלאי ותיק; בשנים האחרונות ניטעו מטעים גם באמריקה המרכזית. התפוקה העולמית השנתית הממוצעת של קנבוס־מאנילה ב־1948—1952 היתה 150,000 טונות, שמהן סיפקו הפיליפינים כ־90%.

3) המין האפריקני, ה ב׳ ה ח ב ש י ת (M. ensete), הוא צמח, שגבהו מגיע ל־13 מ׳ ואורך־עליו ל־6 מ׳. פקעתו הגדולה נאכלת מבושלת, וטעמה כעין לחם־חיטה. באיזורים מסויימים באפריקה היא משמשת אחד מן המזונות העיקריים של הילידים.

י. זמירין, מדריך לגידול ב״, תש״ד; מדריך ביבליוגראפי לגידול הב׳ (משרד החקלאות, הוועדה המייעצת לענף הב״), 1955; R. Rung, *Die Bananenkultur*, 1911; E. de Wildeman, *Les bananiers: Curture, exploitation, commerce, systématique*, 1912; W. Fawcett, *The Banana: Its Cultivation, Distribution and Commercial Uses*, 1921[2]; P. K. Reynolds, *The Banana: Its History, Cultivation and Place among Staple Foods*, 1927; Y. Toppel, *Die Banane*, 1935; D. Kervégant, *Le bananier et son exploitation*, 1935; C. W. Wardlaw, *Green Havoc*, 1935; id., *Diseases of the Banana*, 1935; id., *The Banana in Central America* (*Nature*, 147), 1941; H. Maness – R. S. Tucker, *World Banana Production and Trade*, 1946; C. M. Wilson, *Empire in Green and Gold*, 1948.

מ. ז. – ח. או.



הבאנאנה החבשית (Musa ensete)

בֶּן־נֹחַ, כינוי רוֺוֵחַ בספרות התלמודית והרבנית — בדיונים על מצוות, שלא־יהודים חייבים בהן — לכל מי שאינו מישראל. מקורו של כינוי זה הוא בהשקפה הישראלית הקדומה, שאע"פ שהתורה ומצוותיה ניתנו בכללן לישראל בלבד, מצויות גם חובות אנושיות־כלליות, שנצטוו בהן כל הנבראים בצלם מימי אדם הראשון ואילך. במקרא כבר מדובר על חובות מוסריות, שנתחייבו בהן כל בני־האדם כולם עוד קודם מתן־תורה. כך, למשל, נצטוו נוח ובניו אחר המבול: „אך בשר בנפשו דָמו לא תאכלו... ומִיַד האדם, מיד איש אחיו, אֶדרוֹש את נפש האדם... שופך דַם האדם בָּאָדָם דמו יִשָּׁפֵך" (בר' ט, ד—ו); בני דור המבול נענשו על „כי מלאה הארץ חָמָס" (שם ו, יג); פרעה ואבי־מלך נענשו על שלקחו את אשת אברהם (שם יב, יז; כ, יח); אנשי סדום ועמורה נענשו על „חטאתם כי כבדה מאד" (שם יח, כ); ה' הוריש את יושבי ארץ־כנען מפני בני־ישראל „בגלל התועבות" שעשו (דב' יח, יב). בספרות החיצונית הקדומה מובע הרעיון, שכמה מן המצוות, שנצטוו בהן ישראל בסיני, כבר נצטוו בהן נוח ובניו בשעתם (עי' ספר היובלות, ו—ז).

המקורות התלמודיים קובעים שבע מצוות, שבהן נתחייבו בני־נוח: א. דִינִין; ב. ברכת־השם (=בלשון „סגי נהור": שלא לקלל את ה'); ג. עבודה זרה; ד. גילוי־עריות; ה. שפיכות־דמים; ו. גזל; ז. אבר מן־החי (=שלא לאכול אבר או בשר שנפרש מבעל־חיים בעודו חי; סנהדרין נ"ו, א'; ובמקבילות).

מצוַת ה„דינין" כוללת את החיוב „להושיב בתי־דינין" (סנהדרין נ"ו, ב') כדי שלא יעשה אדם דין לעצמו. ויש סבורים, שנכללו במצווה זו אף „דיני גנבה ואונאה ועושק ושכר־שכיר ודיני השומרים ואוֹנֵס ומפַתה ואבות־נזיקין וחובל בחבירו ודיני מַלוה ולוה ודיני מקח וממכר" (רמב"ן על התורה, בר' לד, יג). בספרות הרבנית המאוחרת מצויים דיונים בשאלה אם חייבים בני־נוח לדון בכל פרטיהם של הדינים הנזכרים לפי דיני־התורה, או שיכולים הם לדון בפרטי־הדינים לפי שיקול־דעתם ומצפונם (שו"ת הרמ"א, י'; שו"ת חתם־סופר, ו', י"ד; העמק־שאלה, לשאילתא ב'). — שאר שש המצוות הן מצוות „לא תעשה" בלבד: שלא לעבוד עבודה זרה, שלא לשפוך דם, וכד'.

כמה מן התַנאים היו סבורים, שנוסף על שבע המצוות הנזכרות יש עוד דברים, שהוזהרו עליהם בני־נוח שלא לעשותם, כגון: אכילת דם מן החי; סירוס; כישוף; כלאים (סנהדרין נ"ו, ב'). ויש שהוציאו מכלל שבע המצוות את ה„דינין" ו„ברכת־השם" והכניסו במקומן „סירוס" ו„כלאים" (שם). לדברי התלמוד, נכללו ב„שבע המצוות" הנזכרות רק מצוות שיש בהן „שב ואל תעשה" (ואף מצוַת „דינין", שיש בה „קום עשה ושב ואל תעשה" [שם נ"ט, א'] — „קום עשה משפט ושב ואל תעשה עָוֶל", רש"י שם); אבל יש מצוות של „קום עשה" בלבד, שעל כמה מהן נצטוו אף בני־נוח, ואִלוּ לא נכללו ב„שבע המצוות" הנזכרות (עי' סנהדרין נ"ח, ב'). אחדים ממפרשי־התלמוד סבורים, שעל מצוות „קום עשה", שנצטוו עליהן בני־נוח, נמנית גם מצוַת „צדקה" (=תמיכה בעניים — חידושי הר"ן, סנהדרין נ"ו, ב').

בתלמוד נִקבע הכלל: „כל מצוה שנאמרה לבני־נח ונשנית בסיני, לזה ולזה (=לישראל ולגויים) נאמרה; [נאמרה] לבני־נח ולא נשנית בסיני — לישראל נאמרה ולא לבני־נח" (סנהדרין נ"ט, א'); הכוונה היא כאן לאיסורים, שכבר היו בני־ישראל מצוּיינים בקיומם קודם מתן־תורה, ואִילוּ העכו"ם נפטרו מהם, ומפני־כן לא חזרה תורה להזהיר עליהם.

בתלמוד נרמזו פעם „שלושים מצוות, שקיבלו עליהם בני־נח", אבל נמנו שם רק שלוש, שהם מקיימים בפועל, וביניהן: „שמכבדין את התורה" (חולין צ"ב, א'—ב'). ויש מי שפירש, ש„שלושים מצוות" אלו אינן אלא פרטי מצוות, שנכללים כולם ב„שבע המצוות" של בני־נוח (ר"ע מפאנו: „עשרה מאמרות", מאמר „חיקור־דין", ג', כ"א). אך בירושלמי מובאת המימרה הנזכרת בשינוי־נוסח: „שלושים מצוות, שעתידין בני־נח לקבל עליהן" (ע"ז פ"ב, ה"א). ולפי מימרה אחרת: „כל המצוות עתידין בני־נוח לקבל עליהם... ובסוף הן עתידים לחזור בהן" (שם).

חכמי־ישראל ראו במצוות בני־נוח דברים, שהאדם עצמו מסוגל להכיר בערכם, גם אילמלא נצטווה עליהם מן התורה. כמה ממצוות בני־נוח נמנו בדברי־תנאים כ„דברים שאילמלא נכתבו [בתורה], דין הוא שיִכָּתבו" (יומא ס"ז, ב' — ומעין זה: ספרא לויקרא י"ח, ד'). — הרמב"ם קובע, שמצוות בני־נוח הן דברים ש„הדעת נוטה להן" (הלכות מלכים, ט', א'), ועם זה — ש„כוּלן הן קבלה בידינו ממשה רבנו" (שם), ו„הודיענו [הקב"ה] ע"י משה רבנו שבני־נח מקודם נצטוו בהן" (שם, ח', י"א). ולדברי הרמב"ם, גדול ערכו של המקיימן מתוך אמונה בתורה משל מי שמקיימן מתוך הבנתו שלו: „כל המקבל עליו שבע מצוות ונזהר לעשותן הרי זה מחסידי אומות־העולם ויש לו חלק לעולם הבא, והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שציוה בהן הקב"ה בתורה... אבל אם עשאן מפני הכרע־הדעת... אינו מחסידי אומות־העולם אלא מחכמיהם" (שם, ח', י"א — לפי גירסת מהר"ם אלשקר בשו"ת, סי' קי"ז; הגירסה הרגילה בדפוסים: „ולא מחכמיהם" — קרוב לוודאי, שהיא משובשת). הבחנה זו בין מקיימי שבע־המצוות מתוך אמונה לבין מקיימיהן מתוך „הכרע־הדעת" והעדפתם של הראשונים על האחרונים מצויות גם במקורות קדומים יותר (משנת ר' אליעזר, פרשה ששית, הוצ' אֶנֶלוֹב, עמ' 121, ועוד). בשאלת הענשים החמירה ההלכה בבני־נוח יותר מבישראל; ב', שעבר על אחת משבע המצוות, חייב מיתה (סנה' נ"ז, א'); ולא זו בלבד, אלא שהוא חייב מיתה אף אם גזל סכום, שאינו בכלל גזל לפי דיני ישראל (פחות משוה פרוטה). בדיני־גזל וכן בשאר מצוות בני־נוח יש גם חומרות אחרות בהלכה, שאין דוגמתן ביחס לעבירות של בני־אדם מישראל (סנה', נ"ו—נ"ז).

כמה מן החוקרים רואים במושג „מִצוות בני־נוח" את גרעינם של רעיון החֹק הטבעי (ע"ע) והחק הבינלאֻמי (ע"ע).

רמב"ם, הלכות מלכים, פרקים ח'—ט'—י'; ר' יוסף אלבו, ספר העיקרים, מאמר ג'; פרקים י"ד—ט"ו; צבי הירש חיות, תורת־נביאים, תקצ"ו, פרקים י'—י"א; M. Guttman, *Das Judentum u. seine Umwelt*, 1927, 98 sqq.

צ. ק.

בֶּן־נַפְתָּלִי, משֶׁה (לפי אחרים: יעקב) בן דָוִד, אחד מבעלי המסורה במאה ה9 או ה10 לסה"נ; לפי המשוער — בן זמנו של בן אשר (ע"ע). ספרות המסורה כוללת רשימות של כ850 „חילופים" בנוסח־המקרא בין ב' ובן אשר. המקור העיקרי של הרשימות הללו הוא, כנראה, ספרו של מישאל בן עוזיאל (בין 950 ו1200), שהועתק ב„עדת דבורים"

וב„מקדמה" של שמואל הרופא (שחי בערך ב1350—1420). רשימות מתוך מקודות אחרים מצויות בספרו של כ. ד. גינזבורג, „המסורה", א', 571—591; ג', 6—36, 175—190. יש אי־התאמה מרובה בין הרשימות השונות. יצחק בֶּר עיבד רשימה מתוקנת (בנספחים להוצ' התנ"ך של בר ודליטש, 1880 ואילך), אך נסיון זה של תיאום מבוסס על הנחות מופרכות.

כ13 כתבי־יד, רובם מקוטעים, זוהו ע"י רפאל אדלמן כשייכים לאסכולת ב"נ, ותוארו על־ידיו בספרו של פ. קאלֶה Massoreten des Westens, ח"ב, עמ' 52—68. תכונותיהם העיקריות הן:

א) סימני־ניקוד נוספים: 1) סימון אלף עיצורית על־ידי נקודה בתוכה; 2) סימון ויו ויוד עיצוריות; 3) הסימן של חטף־קמץ משמש גם לקמץ קטן.

ב) צורות שונות של סימני־ניקוד: 4) ה במקום הּ; 5) שין ושין מנוקדות ב ת ו ך האות; 6) השווא של החטפים מובאת ב ת ו ך האותיות ח, ע.

ג) שימוש שונה של סימנים: 7) ח, ע סופיות בלא פתח גנובה מסומנות בשווא; 8) כל העיצורים, להוציא ח, ע, ר, נושאים דגש קל ורפה לפי הכללים הידועים של בגדכפ"ת; 9) המתג שכיח כאן הרבה יותר משהוא בכה"י של ב"א.

ד) הבדלי־מבטא: 10) לִישְׂרָאֵל במקום לְיִשְׂרָאֵל, וכך בכל לב"ו לפני יוד שוואית; 11) שוני מרובה בשימושים של חטף־פתח ושווא נע ונח; 12) פתח גנובה באה רק אחר חירק; 13) הבדל בלתי־מחוור בביטוי השם „יששכר"; 14) במלה „בתים" יש הדגשה חזקה (לפי מישאל).

ה) הבדלים בשימוש הטעמים.

ו) לפי כמה רשימות מצויים חילופים מועטים לא רק בניקוד, אלא אף בנוסח עצמו (גינזבורג, „מבוא", עמ' 246; ש. ה. בלאנק, HUCA, VIII—IX (1931/2), עמ' 225—229.

בכלל אין שני כתבי־יד מתאימים זה לזה בשלמות מצד ניקודם. אין הוכחה לדבר, שב"נ, כדוגמת אהרן בן־אשר, הכין נוסח שהיה מופתי בעיניו, ואפשר מאד, שכמה מן התכונות הנזכרות יוחסו בזמנים מאוחרים לב"נ רק מפני שהיו ידועות כמנוגדות לשיטת בן־אשר. עם זה אין למצוא כ"י של בן־אשר, שהוא נקי לגמרי מגירסות לפי ב"נ, ובכלל זה: הטופס, שיצא בהוצ' קיטל, מהד' ג', ושלפי דעת מהדיריו הוא מייצג את נוסחתו המקורית של בן־אשר (למשל, יש בו ב9 מקומות יאכְלֻנוּ, בעוד שלפי בן־אשר היה צריך להיות: יאכֲלֻנוּ). יש סמוכים לדבר, שבין יהודי־גרמניה גברה בתחילת יה"ב שיטת ב"נ; לפי דברי אליהו בחור („מסורת המסורת", הוצ' גינזבורג, עמ' 114), „אנשי מזרח סומכין על קריאת בן נפתלי" — אך מי הם „אנשי מזרח" (ודאי לא ה„מדנחאי" של המסורה)? נוסח המקרא המקובל ברוב ההוצאות, שהוא מ1524 (לפי מהדורתו של בן־חיים), מכיל, בדומה לרוב כה"י מ1200 בערך, גירסות של ב"נ במידה לא קטנה. כללי־המתג הנהוגים כיום הם פריה של מזיגה זו.

אע"פ שהרמב"ם (יד, הלכות ס"ת, ח' ר') המליץ על נוסח המקרא של בן־אשר (לפי כה"י שהיה בקאהיר) כעל נוסחה נאמנת, אין להסיק מכאן, שהכריע את הכף נגד ב"נ (שאת שמו אינו מזכיר כלל); ואולם הרד"ק (במבוא למילון) כבר מודיע בפירוש, ש„אנחנו סומכים על קריאת בן אשר".

בנוגע לתכונות מס' 1, 2, 8, 10 יש התאמה בין שיטת ב"נ והניקוד הארצישראלי. גם העירבוביה בין פתח־קמץ וצירה־סגול שבניקוד הא"י נמצאת ברוב כה"י של קבוצה זו. לעומת זה סבור קאלֶה, ששיטתו של ב"נ „מראה התקדמות ניכּרת, בהשוואה לזו של בן־אשר, בעקביות ובדיוק של הניקוד".

מ. צ. סגל, מבוא המקרא, ד', תשט"ז[4], 896–899; Ch. D. Ginsburg, *The Massorah, Compiled from Manuscripts*, 1880–1905; id., *Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible*, 1897, 241–286; J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs*, II, 1922, 43–49; P. Kahle, *Massoreten des Westens*, II, 1930, 45–68; id., *The Cairo Geniza*, 1947, 67–76; L. Lipschütz, *Ben Ascher — Ben Naftali: Der Bibeltext der Tiberischen Masoreten, eine Abhandlung des Mischael b. Uzziel*, I (=*Bonner Orient. Stud.*, XXV), 1937.

ח. רב.

בֶּן־צִיּוֹן, ע"ע וִינְצֶ'בְּסְקִי, מוֹרִים.

בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה, בן סר מדרכי המוסר ומורד בהוריו עד שאין הם יכולים להשתלט עליו. לדברי התורה, צריכים הוריו להביאו „אל זקני עירו... ואמרו אל זקני עירו: בננו זה סורר ומורה, איננו שומע בקולנו, זולל וסובא — ורגמוהו כל אנשי עירו באבנים ומת" (דברים כא, יח—כא). — ההלכה מַגְבֶּלֶת דיני בסו"מ מבחינות שונות. מבחינת ה ג י ל: רק אדם שהוא ל מ ע ל ה מגיל י"ג שנה ויום אחד ו ל מ ט ה מגיל י"ג שנה ושלשה חדשים עשוי להיות נדון כבסו"מ, ומכאן ש„אין ימיו של בן סורר ומורה אלא ג' ח ד ש י ם בלבד" (סנהדרין ס"ט, א'); מבחינת המין: „ב ן — ולא ב ת" (משנה, סנהדרין ח', א'); מבחינת ה ח ט א: „אינו נעשה בן סורר ומורה עד שיגנוב [מעות] משל אביו ויאכל ברשות אחרים" (משנה, שם, שם, ג'), ודוקה אם במעות שגנב קנה בשר בזול — ואכל, יין בזול — ושתה" (עי' סנהדרין ע"א, א', ורש"י, שם), ודוקה אם אכל „ט ר ט י מ ר בשר" ושתה „ח צ י ־ ל ו ג יין האיטלקי" (מש' שם, שם, ב'), ודוקה ב ב ת א ח ת (עי' תוספתא, סנהדרין, י"א, ו'), ודוקה אם אכל ושתה בחבורה שכולה ריקים (עי' סנהדרין ע', ב', ורש"י שם), ודוקה אם חזר וחטא לאחר שהתרו בו והלקוהו (משנה, סנהדרין ח', ד'). לדעת ר' יהודה, יש גם צורך בדבר, ששני ההורים יהיו דומים זה לזה מבחינות שונות. למשל: „אם לא היתה אמו שווה לאביו בקול ובמראה ובקומה — אינו נעשה בן סורר ומורה" (סנהדרין ע"א, א'); „היה אחד מהם [= מן ההורים] גידם או חיגר או אילם או סומא או חרש — אינו נעשה בן סורר ומורה" (משנה, סנהדרין, ח', ד'). ביחס להטלת העונש דרושה הסכמה גמורה מצד שני ההורים: „היה אביו רוצה ואמו אינה רוצה, אביו אינו רוצה ואמו רוצה — אינו נעשה בן סורר ומורה עד שיהיו ש נ י ה ם ר ו צ י ם" (שם); „רצו אביו ואמו למחול לו — מוחלין לו" (ספרי, דברים, פ' רי"ח; סנהדרין פ"ח, ב'; ועוד). הגבלות אלו עשו את חוק־התורה ביחס ל„בן סורר ומורה" נטול מן המציאות: „אמר רבי שמעון: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי — אביו ואמו מוציאין אותו לסקלו? — אלא דין בן סורר ומורה ל א ה י ה ו ל א ע ת י ד ל ה י ו ת! — ולמה נכתב? — דְּרוֹשׁ וקבל שכר" (סנהדרין ע"א, א'). מֵחוק בלתי־מציאותי זה למדו חכמי־ההלכה לקח מוסרי: „בן סורר ומורה — נדון על שם ס ו פ ו: ימות זכאי — ואל ימות חייב, שמיתתן של רשעים — הנאה להן והנאה לעולם" (משנה, סנהדרין, ח', ה'); „רבי יוסי הגלילי אומר: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי־

לוג יין האיטלקי — אמרה תורה: יצא לבית־דין ליסקל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, ש[ל]סוף — מְגַמר נכסי אביו ומבקש לימודו [=הרגלו] ואינו מוצא — ויוצא לפרשת־דרכים ומלסטם את הבריות — אמרה תורה: ימות זכאי — ואל ימות חייב, שמיתתן של רשעים — הנאה להן והנאה לעולם" (סנהדרין ע"ב, א׳, ובמקבילות).

צ. ק.

בֶּן־סְטָדָא, יהודי מצרי מסוף ימי הבית השני, שנסקל בפקודת בית־הדין שבלוד בעוון כשפים והסתה לעבודה זרה (ירוש׳ יבמות ט"ו, ד; שם, שבת י"ג, ד; בבלי שבת ק"ד, ב׳, קי"ג, ב׳, כ"י מינכן). ב׳ היה, לפי המשוער, אחד ממשיחי־השקר, שקמו בסוף ימי הבית השני (קדמוניות כ׳, ח׳, ו׳). מזהים אותו עם האיש שבא ממצרים והוליך אחריו המון־עם להר־הזיתים (כ4,000 איש במספר, לפי מעשי השליחים כ"א, ל"ח), במקום שהתעתד, לפי ההבטחה שנתן להם, להפיל לפניהם את חומות־העיר. אך הפרוקוראטור פליכס התנפל עליהם פתאום ועשה בהם הרג רב. אמנם מן המסופר בקדמוניות (שם) נראה, שמשיח־השקר ממצרים נעלם ושוב לא נודע עליו דבר, מה שאינו הולם את סופו של ב׳ כפי שהוא מתואר במקורות התלמודיים.

בבבל, בתקופת־האמוראים, זיהו את בן סטדא עם בן פנדרא — כלומר, עם ישו הנוצרי, ואמרו, שסטדא היה כינויה של אמו (על שום שסטתה [„סטת דא מבעלה"] — שבת קי"ג, ב׳, כ"י מינכן), וכן שפנדרא היה אביו האמיתי, בעוד שאביו חורגו היה פפוס בן יהודה. אבל מאחר שפפוס בן יהודה היה בן דורו של ר׳ עקיבא (ברכות ס"א, ב׳), נראה (עי׳ תוספות שבת ק"ד, ב׳, ד"ה בן סטדא), שנתערבבו כאן דורות שונים אגב ערבוב שם אשתו של פפוס בן יהודה, מרים מגדלא (גודלת שער נשים — רש"י לגטין צ׳, א׳), עם שם האשה חולת־הרוח (לוקס ח׳, ב׳), שהיתה כרוכה אחר ישו — מרים המגדלית (מתיא כ"ז, נ"ו, ס"א), ושמה של זו עם זה של אֵם ישו. גם בין סופו של בן־סטדא, כנזכר למעלה, לסופו של ישו אין למצוא התאמה. מבחינה פסק ההלכה נודעת חשיבות לדרך מיתתו של בן־סטדא, שחִכְּמינו עליו עדים בבית סמוך, ועל יסוד דברי העדים הוציאוהו להורג (עי׳ סנה׳ ס"ז, א; ירוש׳ שם כ"ה, ג׳—ד׳).

ערוך השלם, בערכו; צ. פ. חיות, הגורן, ד׳, ל"ג ואילך; י. קלוזנר, ישו הנצרי, 1954[6], 28-31; Strack–Billerbeck, *Das Evangelium nach Matthäus*, 1922, 38s.

י. מ. ג.

בֶּן־סִירָא (Σειρα, Sirach), ממשל משלים עברי, שחי בירושלים במאה ה2 לפסה"נ. שמו המלא היה: שמעון בן ישוע בן אלעזר בן סירא (ב"ס העברי, נ׳, ל"ט; נ"א, בסוף; ובמקורות עבריים אחרים); בהקדמה לתרגום היווני של ספרו הוא נקרא „ישוע", ובשם זה הוא נזכר עפ"ר במסורת הנוצרית, אבל המסורת העברית נראית עיקר. ב׳ היה ירושלמי ובן דורו הצעיר של שמעון הצדיק, שב׳ מדבר בהתלהבות בשבחו (פרק נ׳). בהקדמה לתרגום היווני של ס׳ ב"ס, מספר נכדו של ב׳, שתירגם את הספר, שהתרגום נעשה לאחר שנת 132 לפסה"נ (שבה הגיע המתרגם למצרים); מכאן אפשר להסיק, שב׳ סיים את כתיבת ספרו בערך בשנת 170 לפסה"נ. ב׳ היה שייך למעמד החכמים והסופרים והיה מלמד בבית־מדרש משלו (ב"ס נ׳, נ׳). נראה, ששׂונאיו העלילו עליו איזו עלילה, שהמיטה עליו סכנת־מוות, אך ב׳ ניצל מסכנה זו (נ"א).

ספרו של ב׳ נקרא עפ"ר בשם „חכמת בן סירא", אבל אפשר, שמחברו קרא לו „דברי שמעון בן ישוע", כמצוי בחתימה לקטעים העבריים. הספר מתחלק לשמונֶה סְדָרוֹת, שבראש כל אחת מהן בא שיר בשבחם של החכמה והחכם. הסדרה האחרונה (מ"ד—נ׳) נקראת „שבח אבות עולם", והיא מהללת את גדולי־ישראל שבספרי־המקרא. הפרק האחרון של סדרה זו (נ׳) מיוחד למהללו של שמעון בן יוחנן הכהן, הוא שמעון הצדיק. רוב הספר מורכב ממאמרי־חכמה, מנוסחים בצורה פיוטית, דוגמת הפתגמים שבס׳ משלי, אבל יש בספר גם מזמורי תפילה ותודה (ל"ו, א׳—י"ב; מ׳, כ׳—מ"ו; מ"ב, כ"א—ל"ה; מ"ג, ועוד), וגם שירי מוסר־השכל על נושאים מחיי יום־יום ועל־מאורעות היסטוריים, דוגמת המזמורים בס׳ תהלים (ב"ס ט"ו, ט"ז; י"ח, י"ג; ל"ד, י"ט—ל"ה; מ׳—מ"א, מ"ד ואילך). בסוף הספר בא נספח (נ"א), שמכיל שני שירי הלל ותודה ושיר אלפביתי על החשיבות שבקניית־חכמה.

ס׳ ב"ס מכוון להרגיל את האדם לאהבת החכמה והמוסר; הוא מלמד את האדם מידות טובות ומעשים טובים, נימוס ודרך־ארץ במאכל ובמשתה, בדיבור ובשתיקה, בעבודה ובעסק, בלימוד ובהוראה, בעוני ובעושר, בבריאות ובחולי; וכן הוא משתדל ללמד את האדם, שיעשה את כל מעשיו בהשׂכל ודעת, במתינות, בזהירות ובפקחות, כדי שפעולותיו תבאנה לו ולאחרים את התועלת הדרושה. הוא מורה את האדם כיצד הוא צריך להתנהג בחוג־משפחתו, עם אביו ואמו, עם אשתו ובניו ובנותיו, עם עבדו ובהמתו; וכיצד הוא צריך להתנהג בחברה עם עני ועשיר, שר ושופט, צדיק ורשע, חכם וכסיל, אוהב ושונא, לווה ומלוה, חולה ורופא. ועל הכל הוא מטעים, בדומה לס׳ משלי, שיראת־ה׳ היא ראשיתה ואחריתה של כל החכמה כולה.

הספר נכתב ברוח המקרא ובלשונם של ספרי־המקרא המאוחרים, אבל הוא טבוע בחותם־זמנו והוא משקף יפה את החיים החברותיים בדורות שקדמו לימי החשמונאים. בעיניהם של חכמי־ישראל הקדמונים היה הספר חשוב מאד (כמעט כמו ספר משלי), ופתגמיו, בהזכרת שמו של ב׳ ובלא הזכרת שמו, מפוזרים בכל הספרות התלמודית ומובאים ע"י תַנָאים ואמוראים כאחד. כמה ממאמריו נמצאים גם בספרים החיצונים, בספרי הברית החדשה ובספר אחיקר הסורי, וגם בכתביהם של אחדים מחכמי־ישראל הראשונים ביה"ב. ביחוד גדלה השפעתו של ב׳ על התפילות והפיוטים העבריים הקדומים.

בספרות התלמודית מובאים דבריו של ב׳ בתוספת המלה „דכתיב" (שכתוב), הרגילה בהבאת פסוקים מן המקרא, ופעם הוא נמנה בפירוש על ספרי הכתובים („משולש בכתובים דכתיב" וכו׳, ב׳ ב"ק צ"ב, ב׳; ב"ס כ"ז, ט׳; י"ג, י"ח). אעפ"כ לא נתקדש הספר ולא זכה להיכנס לאסופת התנ"ך, וכמה מן האמוראים אף היו סבורים, שהוא אחד מן הספרים החיצונים ואסרו את הקריאה בו (ב׳ סנהד׳ ק׳, ב׳; י׳ שם, פ"י, ה"א). עם זה היו החכמים נוהגים לדרוש בקהל על דבריו, וכך עברו פתגמיו בעל־פה מאיש לאיש, ומתוך כך נשתנתה צורתם ולשונם, ופעמים אף נתנסחו בעברית המִשְנָאִית, שהיתה מדוברת בפי החכמים, ואף בארמית, כמו שהם רגילים להופיע בספרות התלמודית. ליקוטים מפתגמים אלה,

שהיו רווחים בעם, נאספו לקבצים קטנים על שם ב׳, ולא תמיד לפי סדרם המקורי בס׳ ב״ס, ביחד עם פתגמים שאינם של ב׳, ואף בלוויית פסוקים מספרי המקרא. לפיכך אנו מוצאים, שחכמי־התלמוד מייחסים לב׳ פתגמים, שאינם שלו כלל, ואף פסוקים מן המקרא.

המקור העברי של ס׳ ב״ס שוב לא היה מצוי בדורות שאחר רב סעדיה גאון. בתקופת־ההשכלה ניתרגם הספר לעברית מתוך תרגומים לועזיים (יהודה בן זאב, יצחק זקיל פרנקל, ועוד). אך ב1896 גילה שניאור זלמן שכטר (ע״ע) דף אחד מן הספר המקורי בין קטעים של הגניזה, שנתגלתה בקאהיר (ע״ע גניזה), ובמשך ארבע שנים לאחר מכן נתגלו ע״י שכטר וחכמים אחרים קטעים הרבה מתוך ארבעה כת״י שונים, שכוללים כמעט שני שלישים של כל הספר. ב1929 גילה יוסף מארקוס קטע מכ״י חמישי, שמכיל 46 פסוקים. קטעים אלה אינם לפעמים אלא שברי־פסוקים בלבד, ויש בהם הרבה שיבושים, השמטות וסירוסים, וגם הרבה תוספות וכפילות בלשון־המשנה. אעפ״כ יש להניח, שנשתמרה בהם נוסחה קדומה ומקורית.

ס׳ ב״ס נתקבל לתוך המקרא של תרגום השבעים, וממנו לתוך הביבליה הנוצרית. הוא ניתרגם גם לסורית ע״י נוצרי (כנראה, יהודי מומר) בשנת 300 לסה״נ לערך. גם נוסחת התרגומים הללו היא משובשת מאד, אבל על־פי השוואה של הנוסח העברי עם שני התרגומים אפשר עפ״ר לשער את נוסחת הספר, כפי שיצאה מיד מחברו הקדמון.

מ. צ. סגל, חכמת בן סירא (תרצ״ג); הנ״ל, ספר בן סירא השלם, תשי״ג (עם ביבליוגראפיה מפורטת); R. Smend. *Weisheit des Jesus Sirach,* 1906 (שלושה כרכים).

מ. צ. ס.

בֶּן־סִירָא, אַלְפָּא בֵּיתָא דְ־, ספר קטן, שמכיל עשרים ושנַיִם פתגמים קצרים בארמית ועשרים ושנים פתגמים קצרים בעברית, כולם לפי סדר האלפבית. הסידרה הארמית נראית קדומה מן העברית. כמה מן הפתגמים שבשתי הרשימות נמצאים בצורה אחרת בס׳ בן־סירא או בספרות התלמודית. אחר כל פתגם בא ביאור בעברית, שכולל סיפורים על בן־סירא ודברים, שכביכול נאמרו על־ידיו; תכנם הוא עפ״ר גס והמוני ואינו חסר גם ניבול־פה. הסיפורים מיוסדים על אגדה המונית כעורה, שלפיה היה בן־סירא בן בתו של ירמיה הנביא, שנתעברה מאביה באופן משונה, ובילדותו הפליא את הכל בחכמתו. הספר הקטן נמצא בנוסחות שונות, וכנראה נתחבר בתקופת־הגאונים.

ד. צ. פרידמן וד. ש. לוינגר, וזאת ליהודה [בלוי], תרס״ו; מ. צ. סגל, ספר בן סירא השלם, תשי״ג (מבוא).

בֶּן־עַזַּאי, שִׁמְעוֹן, מבני הדור השלישי של התנאים; ישב בטבריה בתחילת המאה ה2 לסה״נ; נקרא עפ״ר בספרות התלמודית בשם „בן־עזאי״ סתם. ב׳ היה, כנראה, תלמידו של ר׳ יהושע בן־חנניה ומסר הלכות בשמו (משנה, יומא, ב׳, ג׳; ועוד), וכן היה נחשב כ„תלמיד־חבר״ של ר׳ עקיבא (בבא־בתרא קנ״ה, ב׳). הוא הצטיין בשקדנותו, ואמרו עליו: „משמת בן־עזאי בטלו השקדנים״ (משנה, סוטה, ט׳, ט״ו). כדי שלא להיבטל מלימודיו לא נשא אשה, אע״פ שאמר: „כל מי שאין עוסק בפְרִיָה ורבִיָה כאילו שופך דמים״ (יבמות ס״ג, ב׳). לשם התנצלות אמר: „ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה; אפשר לעולם שיתקיים על־ידי אחרים״ (שם). יש אומרים, שנשא אשה ופרש ממנה (סוטה ד, ב׳). לפי אגדה תלמודית, אירס לו ב׳ את בתו של ר׳ עקיבא, שבדומה לאמה התנתה עם חתנה, שיעסוק בתורה (כתובות ס״ג, א׳), אך כפי הנראה לא נשא אותה (שם, תוספות, ד״ה ברתיה). — ב׳ נמנה באגדה התלמודית על הארבעה ש„נכנסו לפרדס״, ונאמר עליו, ש„הציץ ומת״ (חגיגה י״ד, ב׳). כנראה, מת בנעוריו ולא הספיקה לו השעה להיסמֵך, ולא קיבל את התואר „רבי״, ולפיכך לא נמנה עם החכמים אלא עם ה„תלמידים״ (תוספתא, קדושין, ג׳ ט׳; בבלי־קדושין מ״ט קב׳; ועי׳ רש״י שם), ה„דנים לפני חכמים״ (סנהדרין י״ז, ב׳). אעפ״כ היה ידוע כחכם גדול ואמר על עצמו: „כל חכמי־ישראל דומין עלי כקליפת־השום חוץ מן הקרח הזה [ר׳ עקיבא — רש״י]״ (בכורות נ״ח, א׳). ואף חכמי־הדורות המאוחרים, כשרצו להטעים את גדלותם שלהם בתורה, אמרו: „הריני כ ב ן ־ ע ז א י בשוקי־טבריה״ (קדושין כ׳, א׳). מדבריו באגדה נשתמרו כמה פתגמים, שהם רווחים בישראל עד ימינו, כגון: „הוי רץ למצוה קלה ובורח מן העבירה, שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה, ששכר מצוה — מצוה, ושכר עבירה — עבירה״ (אבות ד׳, ב׳). או: „אין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימה״ (יומא ל״ח, ועוד). לעומת ר׳ ע ק י ב א, שאמר על הפסוק: „,ואהבת לרעך כמוך׳ (ויקרא, יט, יח) — זה כלל גדול בתורה״, אמר ב׳: „,זה ספר תולדות אדם׳ [ביום ברוא אלהים אדם, בדמות אלהים עשה אותו] (בראשית ה, א) — זה כלל גדול מזה״ (ספרא, קְדושים ד׳; ובמקבילות). — ב׳ היה נודע בחסידותו, עד שאמרו: „הרואה בן־עזאי בחלום יצפה לחסידות״ (ברכות נ״ז, ב׳). יש מונים אותו בין „עשרה הרוגי מלכות״ (איכה רבתי, ב׳, ה׳).

ב. ז. בכר, אגדות־התנאים, כרך א׳ (תרפ״ג), פרק י״ג, סי׳ ט״ן; א. היימן, תולדות תנאים ואמוראים, תר״ע, חלק ג׳, הערך: שמעון בן־עזאי.

צ. ק.

בֶּן־עַמִּי (רַבִּינוֹבִיץ׳), מָרְדְּכַי (1854, וֶירחוֹבקה, פלך פּוֹדוליה — 1932, תל־אביב), מספר ופובליציסטן יהודי רוסי. אביו של ב׳, ר׳ יעקב, היה חסיד תלמיד־חכם, ממשפחת ה„רבי״ ר׳ יחיאל מיכל מזלוֹצ׳וב, וב׳ קיבל חינוך מסָרתי, שהשפיע על כל יצירתו הספרותית ועל כל תפיסת־עולמו. לאחר שנתייתם מאביו בעודו ילד עברה עליו ילדותו מתוך עוני, ומתוך כך הכיר את חייהן של השכָבות העניות בישראל — מה שהטביע חותם של עממיות על סיפוריו. ככל שאר בני־גילו למד תחילה ב„חדר״, אבל כשעברה משפחתו לאודסה למד גם ב„ישיבה״ שלה, שבה לימדו גם לשונות ומדעים. פרץ סמולנסקין (ע״ע) ואלימלך איש נעמי עשוהו „משכיל״: ב׳ נתקבל לגימנסיה רוסית, ואח״כ לאוניברסיטה האודֶסאית. ב1881, כשהיה סטודנט, פירסם בעיתון



מרדכי בן־עמי

„ראזסווייט" את מאמרו הראשון, שבו הטיף, ככל המשכילים בזמנו, להנהגת לימוד הרוסית בין היהודים, אך עם זה דרש לחבר ברוסית ספרי־לימוד מיוחדים לילדי־ישראל, שיתנו להם מושג מגיבורי־ישראל ההיסטוריים. בזה כבר היה ניצוץ של לאומיות עברית. וכשפרצו ב1882 הפרעות ביהודים בדרום־רוסיה נעשה ב' לאומי בוער באש־אהבתו לעמו, ובנאומיו הנלהבים שפך את זעמו על הממשלה הצאריסטית, שגרמה לפרעות, על העיתונות הרוסית, שהצדיקה את הדין על היהודים, ועל האינטליגנציה היהודית, שלא נלחמה את מלחמת־עמה. ב' כבר הטיף אז לאירגון של אגודות להגנה עצמית נגד הפורעים, ואף נסע לפאריס כדי להשתדל לפני „חברת כל ישראל חברים", שתקל את מצבם של פליטי־הפרעות, שנתקבצו אז בברודי — עיר־הגבול בין רוסיה ואוסטריה. מפאריס שלח לירחון הרוסי־היהודי „ווסחוד" „מכתבים מפאריס", שחתם עליהם בשם „ריש גלותא" ושהם מלאים אהבה לעם־ישראל ולכל קדשיו. עוד באותה שנת 1882 עבר מפאריס לז'נווה, שבה ישב עד 1887, ושם התחיל כותב את סיפוריו הראשונים, שהם מלאים חיבה עמוקה לחגי־ישראל ולמנהגים הנאים ולאגדות הפיוטיות הקשורים בהם: „חנוכה", „פורים", „ל"ג בעומר", ו„ליל הושענא רבה" ו„תשעה־באב בבית חוכר יהודי", וכן כתב אז את הסיפורים „צדיק בא לעיר" ו„בן־יחיד", מימי החוטפים (כולם ב1883), את הסיפור הגדול „בעל־תפילה" (1884) ואת המיניאטורה „אושר פתאומי" (1886). כל הסיפורים הללו עשו רושם חזק על המשכילים מישראל הקוראים רוסית ברוך הלירי שבהם ובאמונת־התום העממית, שהם חדורים בה, וקירבו אותם ליהדות. — ב1887 חזר ב' לאודסה וישב בה עד 1905. כאן פירסם את סיפוריו „דראמה קטנה", „מנוסה", „דרך הגבול", ואת הסיפור האוטוביוגראפי „ילדות", שבו נצטייר ההווי של היהדות הישנה בדתיותה העמוקה ובעממיותה המקורית; וכן גם פירסם אז את רשימותיו הפובליציסטיות „מסע בליטה" („ווסחוד", 1894) ו„קול קורא במדבר" (שם, 1900/01), שאינם אלא מחאה עזה נגד הגזירות והרדיפות של הממשלה הצאריסטית, מצד אחד, ונגד ההתפרקות של משכילי־ישראל מכל ערכי־היהדות ומכל חובותיהם לעמם הנרדף, מצד שני. באותו זמן פירסם גם קבצי סיפורים וציורים לילדי־ישראל ולנוער היהודי, וכן שורה של סיפורים ביידית.

ב' היה חבר הוועד של חובבי־ציון באודסה משנת ייסודו (ב1890). היה ציר של הקונגרס הציוני הראשון ושל כמה משאר הקונגרסים ההרצלאיים והעריץ את הרצל במידה כזאת, שישב „שבעה" ונהג שאר מנהגי־אבלות אחר פטירתו. בתקופת ישיבתו באודסה היה גם מורה בתלמוד־תורה, שמנדלי היה מנהלו, וב' דבק במנדלי כל הימים ונתן תיאור נהדר ממנו ב„התקופה", כרך כ"ד. ב1905, כשפרצה המהפכה הראשונה ברוסיה, עזב ב' את רוסיה ושוב נתיישב בז'נווה. ב1923 השתקע בארץ־ישראל; כאן ישב מתחילה בחיפה ולסוף בתל־אביב.

כמה מסיפוריו של ב' ניתרגמו לעברית ע"י ביאליק, ואחדים מהם ניתרגמו גרמנית, צרפתית ויידית. בעברית יצאו כספרים מיוחדים: „כתבי בן עמי" (1914), „סיפורים לילדי־ישראל" (1932), „סיפורים לנערי־ישראל" (1932) ו„אישי־דורנו" (1932). — מה שמציין את סיפוריו וציוריו המרובים הוא: ב' אינו מתאר את החיים המסרתיים הישראליים כאדם, שעומד מחוצה להם ומסתכל בהם מן הצד, אלא כמי שחי בתוכם, משתתף במנהגיהם הדתיים והלאומיים, אוהב אותם בכל לבו ומחבב אותם על קוראיו. מכאן האור הפנימי השפוך על־פני כולם והשירה המתנגנת מאליה שבתוכם. יופי של קדושה יש בהם ואהבה עמוקה לעם־ישראל הנרדף והמעונה, שבאה מתוך הערצת הגבורה של העם, שסבל כל־כך על אלהיו ותורתו ונשאר נאמן לשניהם. פעמים שהוא מגיע בציוריו לידי רגשנות יתירה והתפעלות רומאנטית, אבל אי־האמצעיות והתום והקדושה שבהם שובים את לבות הקוראים, בייחוד של הילדים והנוער. — על שמו של ב' נקרא רחוב בתל־אביב.

אחד־העם, על פרשת־דרכים, III (תר"ץ), 64–65; י. קלוזנר, יוצרי־תקופה וממשיכי־תקופה, תשי"ז, עמ' 107–117; „העולם" (השבועון), תרע"א, גליון י"ז (ליובלו של בן־עמי); С. Цинберг, Еврейская Энциклопедия, IV, 142-4.

י. ק.

בֶּן־פְּטוּרָה (גם: בֶּן פְּטוּרִי; בֶּן פְּטוּרִין), תנא, שחי בסוף המאה הראשונה ותחילת המאה השניה לסה"נ. מפורסמת המחלוקת בינו ובין רבי עקיבא בשאלת: „שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם — מתים, ואם שותה אחד מהן — מגיע לישוב; דרש בן־פטורא: ,מוטב שישתו שניהם וימותו — ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו'; עד שבא רבי עקיבא ולימד: ,וחי אחיך עמך' (ויקרא כה, לו) — חייך קודמים לחיי חברך" (בבא מציעא, ס"ב, א' — ומקבילה בספרא, בהר, פרשה ה'; בשינויים קלים). בעיה זו נדונה גם בספרות הפילוסופית הסטואית ובספרות המושפעת ממנה (עי' Cicero, De officiis, III, 23, 89—90).

ב. ז. בכר, אגדות־התנאים, א', תרפ"ג, פרק ד', ו'; אחד־העם, על שתי הסעיפים (על־פרשת־דרכים, ד'); א. קמינקא, כנסת, תרצ"ט, 352/3; ש. פינס, „שנים שהיו הולכים במדבר"... תרביץ, שנה ט"ז (תש"ה), עמ' 238–240.

בֶּנְפֵי, תֵאוֹדוֹר — Theodor Benfey — (1809—1881), בלשן־מזרחן גרמני; יהודי מומר. ב' היה בנה של משפחת יהודים כפריים, שישבה בנֶרטן (Nörten), סמוך לגֶטינגן; לעיר אחרונה זו עברו הוריו בנערותו ובה ישב מאז עד סוף ימיו. ב' למד פילולוגיה קלאסית בגטינגן אך עבודותיו הראשונות בתחום זה (כגון „מילון־שרשים יוני", 1839) נעשו מתוך חיפזון והיו לקויות בחוסר־דיוק. בתחילת פעולתו המדעית התעניין גם בבעיית יחסה של הלשון המצרית אל הלשונות השמיות (1844). כמו־כן הרבה לעסוק בגילגולי המוטיוים בספרות־הסיפור העולמית ובמקורותיהם המזרחיים, בייחוד ההודיים. אך בעיקר התרכזה עבודתו יותר ויותר בבלשנות ההודית, שבמרוצת־הזמן נעשה אחד מגדוליה. שני דיקדוקי־הסאנסקרט שלו (ה„שלם", 1852, וה„קצר", 1855) שימשו זמן־מרובה ספרי־



תאודור בנפי

יסוד במקצוע זה; נוסף על כך היה ב׳ מן הראשונים, שסללו דרך להבנה הלשונית של הוֶדה, אך לא הספיק לכתוב את ספרו על דיקדוק לשון־הוֶדה, שלשמו טרח שנים הרבה.

ב׳ נתמנה מרצה באוניברסיטה של גטינגן כשהיה אך בן 25 (ב1834). ב1848 — לאחר שנתנצר — נתמנה פרופסור שלא מן המניין וב1862 — מן המניין. אע״פ שההתקדמות האקאדמית של ב׳ היתה איטית מאוד — מחמת היחס העוין אליו מצידו של הַינריך אֶוַלד (ע״ע) — היתה לו השפעה מדעית מרובה; היה מורה מחונן והתברך בתלמידים מצויינים שהעריצוהו, ביניהם יעקב וַקֶרנַגל (ע״ע) ותאודור נֶלדֶקֶה (ע״ע). בשביל „תולדות המדעים בגרמניה" של האקאדמיה הבאווארית חיבר ב׳ את הכרך על „תולדות הבלשנות והפילולוגיה המזרחית" (1869); הפרק על ראשיתה של הבלשנות המשווה ועל הרקע הרוחני שלה הוא ממבחר העבודות, שנכתבו על נושא זה.

M. Benfey, *Biographie B.s* (in *"Kleinere Schriften"*, I), 1890; *Bibliographie der Werke und Aufsätze B.s in 419 Nummern* (ibid., II), 1891.

ח. י. פ.

בַּנְץ׳, רַלְף ג׳וֹנְסוֹן — Ralph Johnson Bunche — (נו׳ 1904, דטרויט), המתווך מטעם האו״מ בא״י ב1949 ובעל פרס־נובל לשלום. ב׳, נכדו של עבד כושי, נתייתם מאביו ואמו כשהיה בן 12. בבחרותו התפרנס כפועל ולמד מדעי־המדינה באוניברסיטה של לוס אנגֶ׳לֶס, שבה סיים את חוק־לימודיו בהצטיינות ב1927. ידידיו קיבצו 1,000 דולארים כדי לאפשר לו שנת־לימודים נוספת באוניברסיטה של הארוארד. אח״כ נתמנה מורה למדעי־המדינה באוניברסיטה של הכושים (Howard University) בוואשינגטון. בייחוד התעניין בבעיות של העמים והארצות הקולוניאליים ושל הארצות הנתונות תחת חסותן של מדינות זרות. לשם בירור מצבם של עמים וארצות אלו נסע ב׳ ב1933 לאפריקה הצפונית והמערבית וב1936/7 לאפריקה המזרחית ולאסיה המזרחית. ב1942/44 מילא תפקידים חשובים בתחומים קולוניאליים במפקדה העליונה של צבא־אה״ב, וב1944 נכנס למשרד־החוץ לשם מילוי תפקידים דומים, והיה הכושי הראשון, שהגיע לעמדה זו. ב1946 נתמנה כראש המחלקה לשטחי־נאמנות (Trusteeship Division) של האומות המאוחדות ובאביב 1947 נשלח לארץ־ישראל כמזכיר „הוועדה המיוחדת של האו״מ לא״י" (United Nations Special Commission for Palestine, UNSCOP), שהציעה את חלוקת־הארץ. בקיץ 1948 בא ב׳ לא״י כעוזרו של הרוזן ברנדוט (ע״ע), ולאחר שנרצח זה האחרון נתמנה לראש הוועדה הנזכרת. במשך חצי־שנה (יאנואר—יולי 1949) תיווך במשא־ומתן המסובך, שנתקיים באי רודוס, בעניין שביתת־הנשק בין ישראל ומדינות־ערב. כאות־הכרה לפעולת־תיווך זו הוענק לב׳ ב1950 פרס־נובל לשלום. זו היתה הפעם הראשונה, שפרס־נובל ניתן לאדם שאינו מן הגזע הלבן.

בפברואר 1954 נתמנה ב׳ כראש ועדת האו״מ, שעליה הוטל לבדוק את התכניות הסותרות לניצול כוחות־המים של הירדן. באוגוסט אותה שנה נעשה ב׳ אחד מן המזכירים של האו״מ, וחדשיים לאחר מכן נתמנה ראש ועדת האו״מ לניצול האנרגיה האטומית למטרות־שלום.

J. A. Kugelmass, *R. J. B.*, 1952.

א. מ. י.

בֶּן־צְבִי, זְאֵב (1904, ריקי [Ryki], פולניה — 1952, ירושלים), פסל ישראלי. בתחילת מלחמת־העולם I עבר אביו של ב׳ (שהיה, כנראה, בעל־מלאכה) עם משפחתו לעיר יֶקאטרינוסלאו שברוסיה, וכאן גם למד ב׳ בביה״ס. ב1918 חזרה המשפחה לפולניה, וב׳ נכנס לביה״ס לאמנות בוואַרשה.



זאב בן־צבי

כשאר פרחי־האמנים היהודיים במזרח־אירופה, נמשך ב׳ לבית־הספר „בצלאל", שאליו בא ב1924, ולמד אצל בוריס שץ. אף בתקופת־לימודיו כבר הגיעה יצירתו לרמה אמנותית ניכּרת, כפי שמוכיחים שני דיוקנות־גברים מאבן ירושלמית שביצע ב1926 (האחד של הפסל יַשפן). במשך שנה הורה ב׳ ב„בצלאל" פיסול; ומשנסגר „בצלאל" עבד במשך שנים כאמן עצמאי. ביחוד עשה ראשי־דיוקן בריקוע־נחושת (טכניקה, שהוחייתה ע״י בוריס שץ) וביציקת־גבס. מ1929 ואילך נשתחרר ב׳ מתפיסות־האמנות של מורו (שהמשיך במסורת הנאטוראליסטית הרוסית ברוחו של אנטוקולסקי) והגיע לשלב־התפתחות עצמאי, שבו נתן ביטוי פאתטי ומתוח לפני־האדם; פסליו (כגון מסכת־הנחושת הגדולה של שץ, 1929) נועדו לעשות רושם מונומנטאלי מרחוק. במשך 10 שנים פיסל ראשים, שנראו כבנויים מקוביות־ענק („טשרניחובסקי", „ביאליק", 1931; „דוד שור", „דיזנגוף", 1932; „שמריהו לוין", 1934; „ברוניסלאו הוברמן", 1935; „מֶסקין", 1936), אך דבר אין לסיגנון זה ולקוביזם האירופי, שלא היה קיים בפיסול. סיגנונו של ב׳ לא צמח מתוך שאיפה לפירוק אנאליטי של הנושא, כמו הקוביזם הקדום של פיקאסו, אלא מתוך מגמות דומות לאותן שהיו קיימות בפיסול העתיק של מצרים והמזרח הקדום. בצד הראשים הנזכרים כייר דמויות של נשים ונערות (בחומר ובגבס) וכן קומפוזיציות לתבליטים. ב1934 הקים בשביל יריד־המזרח בתל־אביב דמות־ענק של „זורע" (שנהרסה) ועשה סקיצה בשביל הפסל „אשת־לוט" (שלא בוצע).

כשנפתח ביה״ס „בצלאל החדש" (1936) נתמנה בו ב׳ מורה לפיסול. ב1937 ביקר בצרפת ובאנגליה, שבהן גם סידר תערוכות מיצירותיו. כשפרצה מלחמת־העולם II חזר לארץ ועשה את הביצוע הראשון של ה„זעקה" — יד מורמת לשמיים, שהיא סמל לזוועה ולמרי של היהדות נוכח השואה באירופה — נושא, שב׳ חזר אליו פעם אחר פעם. סיגנון פיסולו נשתנה בינתיים: הצורות נתרככו ועם זה נעשו פשוטות יותר („ג׳ימז מאכסטון", „הור־בלישה", „הרוזן ססיל מצ׳טווד", „הארי סאקר" — כולם נוצרו באנגליה). ב1936 הוקמה בקריית־ענבים מצבת־זיכרון לנערה שמתה: „צילה" — אבן גבוהה ומעוגלת במקצת, שבה מרומזת דמותה של הנערה. אמנותו של ב׳ מתקופה זו מעידה על חיפוש מתמיד של הצורה הטהורה, שאינה מגעת לידי הפשטה גמורה, אלא מבטאת את מהותו של האדם המתואר. ב1947



ז. בן־צבי: „הזורע" (מלט), 1934

גמר ב׳ את המצבה הגדולה השניה שלו—„לזכר ילדי הגולה" (משמר־העמק). פסל זה, שניצב בפשטות נוגעת עד הלב בצל עצים, הוא המצבה רבת־הרושם ביותר, שהוקמה עד היום לזכר קרבנות־השואה.

ב1947 הלך ב׳ לקפריסין כדי להקל לפי כוחותיו — ע״י הוראת אמנות — את גורלם של יושבי־המחנות. ב1949 חזר ל„בצלאל". אמנותו בטהרתה משתקפת בפסל ראשו של הטייס החלל, מתתיהו סוקניק (גבס לבן, 1949), שקווי־הפנים שלו מעוצבים בכוח מרובה, באופן שכאילו רואים אנו לפנינו את המת. ב׳ פיסל עוד באותו אופן עצמו דיוקנים של משה שרת, הצייר אשהיים, ולאחר הרבה נסיונות גם את הדיוקן של ב. כצנלסון (1950/1). שלב נוסף בהתפתחותו נרמז בתבליט „ברכת־האדמה". — דמותו האמנותית והרוחנית שימשה מקור־השראה לדור־הפסלים, שקם אחריו בארץ. יצירותיו של ב׳ נמצאות במוזיאונים ובאספים פרטיים בא״י. בתערוכת־האמנות בוויניציאה ב1956 ייצגו פסליו את הפיסול הישראלי.

מ. נרקיס, זאב בן צבי, קטלוג לתערוכת זכרון, תש״ג; ח. גמזו, הפסל בן צבי, תש״ה; ק. שורץ, פסלים יהודיים, 1954.

פ. ש.

בֶּן־צְבִי, יִצְחָק (נו׳ 1884, פולטאווה, אוקראינה), נשיאה השני של מדינת ישראל. ב׳ הוא בנו בכורו של צבי שימשלביץ׳ (שמשי), שהיה — לפי „מגילת היוחסין" שחיבר (ירושלים ת״ש) — דור ששי לר׳ משה אשכנזי מאיוויא (תלמיד־חבר לגר״א מווילנה). אביו של ב׳ שימש פקיד בחברות מסחריות שונות והלשון המדוברת בביתו היתה רוסית. אך ב׳ קיבל את ראשית חינוכו ב„חדר" המסרתי ואחר־כך ב„חדר מתוקן", שאחד מן המורים בו היה אז״ר (ע״ע רבינוביץ, אלכסנדר זיסקינד). האב, שהיה לפרקים גם מורה לעברית, נמנה על „בני־משה" (ע״ע) ונסע בתרנ״א — בשליחות „אגודת האלף" ממינסק — לא״י, כדי לברר את האפשרות להתיישב בה. מחמת המשבר, שפקד אז את הישוב היהודי החדש בא״י („שנת הבהלה"), לא נתגשמה תכנית העליה של המשפחה, וב׳ עצמו לא ביקר לראשונה בארץ אלא ב1904 (ושהה אז בה שני חדשים). ב1901 נתקבל ב׳ לגימנאסיה ולמד בה עד 1905. מיד לאחר מכן נכנס לאוניברסיטה של קיוב, אך הפסיק את לימודיו בה עם השביתה הכללית, שפרצה בה באותה שנה. בימי הפרעות של נובמבר 1905 היה ב׳ פעיל בהגנה העצמית היהודית בפולטאווה, ובסופה של אותה שנה התחילה גם פעילותו באירגונה של מפלגת פועלי־ציון במחוז פולטאווה. בוועידת־היסוד של מפלגת פוע״צ־ס״צ ברוסיה, שנתקיימה בפולטאווה ב1906 ושבה הציע ב. בורוכוב (ע״ע), ידיד נעוריו של ב׳, את תכנית־היסוד של המפלגה, שנתפרסמה בשם „הפלאטפורמה שלנו", נבחר ב׳ כחבר הוועדה, שנקבעה לשם ניסוחה הסופי של התכנית. עיקר חלקו של ב׳ בתכנית זו, שנעשתה אח״כ המצע הרעיוני העיקרי של המפלגה הנזכרת, היה בפרקים הדנים בניתוח המציאות בא״י ובהתוויית דרכי הקמתו של ה„מרכז הטריטוריאלי" היהודי בא״י.

בחיפוש, שנערך ביוני 1906 בבית הוריו של ב׳ ע״י המשטרה הרוסית, נתגלה מחסן־הנשק של ההגנה העצמית היהודית בפולטאווה, שב׳ עמד בראשה. אביו של ב׳ נדון לגלות־עולם בסיביר (הוא עלה לארץ לאחר שריצה את „עוונו" במשך 16 שנה); כן נאסרו אז דודתו (אשת אביו), אחותו ואחיו, אהרן ראובני (ע״ע); אך ב׳ עצמו נמלט. הוא נסע לווילנה, וכאן הוסיף להשתתף בחשאי בעבודת הוועד המרכזי של מפלגת פוע״צ. אחר הוועידה הגלילית של המפלגה במינסק יצא ב׳ למסע־תעמולה לטובת המפלגה בין הסטודנטים היהודיים בגרמניה, באוסטריה ובשווייץ. בווינה נפגש עם ש. קפלנסקי (ע״ע) ועם עסקנים אחרים ויצר את הקשרים הבין־ארציים הראשונים של מפלגות פוע״צ. בסוף 1906 חזר לווילנה, שלשם עבר מרכז המפלגה לאחר שנאסר ב. בורוכוב. בתחילת 1907 עלה ב׳ לארץ. באותה שנה כבר השתתף בקונגרס הציוני השמיני בהאג כציר של מפלגת פועלי־ציון בא״י, וכן נבחר בוועידה העולמית הראשונה של ברית פועלי־ציון (האג, קיץ 1907) כנציגה של ברית זו בארץ. ב1909 היה ב׳ בין מייסדי אגודת „השומר" (ע״ע), שהוקמה ביפו. בתחילת 1908 עלתה לא״י גם רחל ינאית (ע״ע), שהשתתפה עם ב׳ בהנהלת מפלגת פוע״צ בארץ, בתנועת „השומר" ובאירגוני־הישוב ונישאה לב׳ בסופה של מלחמת־העולם I (1918). ב׳ ורחל ינאית היו גם בין מייסדי הגימנסיה העברית בירושלים (1909) ומראשוני מוריה.

אחר המהפכה התורכית השניה (1909) נסע ב׳ לתורכיה בשליחותה של מפלגת־פוע״צ כדי לחקור חקירה מקפת את מצבם של הפועלים והאינטליגנציה היהודית בתורכיה. הוא ביקר באיזמיר, קושטה, סאלוניקי, בירות ודמשק וקשר קשרים עם הקהילות היהודיות בערים אלו ועם מנהיגיה של תנועת־הפועלים בתוכן, וכן עם המפלגה הדאשנאקית של הארמנים, שמאז היתה בעלת־בריתה של מפלגת פוע״צ. באותם הימים נפגש לראשונה (בסאלוניקי) גם עם שרידי כת־השבתאים, ששימשו לאחר מכן נושא למחקריו של ב׳. ב1910 יסד, יחד עם רחל ינאית, זאב אשור ואחרים, את כה״ע הסוציאליסטי העברי הראשון בא״י, „אחדות", שיצא במשך

חמש שנים וחצי בירושלים (תר״ע—תרע״ה); ובאותה שנה עצמה התחיל ב׳, שנעשה נתין עותמאני, לומד משפטים באוניברסיטה של קושטה, כדי שיוכל להסתייע בהשכלה משפטית לצרכי העבודה הפוליטית של מפלגת פוע״צ במדינה. מקושטה שלח שורה של מאמרים ל„אחדות״ על מדיניותה של תורכיה ועל חייהם של היהודים בה. כשפרצה מלחמת־העולם I הפסיק ב׳ את לימודיו וחזר לארץ. בימי רדיפותיו של ג׳מאל פחה על הציונות נסגר ה„אחדות״; ב׳ וד. בן־גוריון (ע״ע) נאסרו ושניהם נדונו לגירוש מן הארץ (ניסן תרע״ה). לאחר זמן הגיעו לניו־יורק. כאן יסדו (1915) את תנועת „החלוץ״ באמריקה והקימו לה סניפים בהרבה מעריה. בניו־יורק חיברו ב׳ ובן־גוריון ספר גדול ביידית על „ארץ־ישראל, בעבר ובהווה״ (1918), שהכיל ידיעות מקיפות על הגאוגראפיה, ההיסטוריה, המדיניות, האוכלוסיה, המסחר והתעשיה של א״י באותו זמן. כן ערכו את הספר „יזכור״ (ביידית) לזכר השומרים בארץ, שנפלו על משמרתם. יחד עם פ. רוטנברג (ע״ע), ח. ז׳יטלובסקי (ע״ע), נ. סירקין (ע״ע) וב. בורוכוב היו בן גוריון וב׳ ממכוניה של תנועת הקונגרס היהודי באה״ב וממנסחי דרישותיו של הקונגרס לוועידת־השלום. עם ראשית כיבושה של א״י ע״י האנגלים עוררו בן־גוריון וב׳ תנועת התנדבות לגדודים עבריים והיו בין הראשונים למתנדבים. ב1918 הגיעו למצרים, ומשם באו לא״י כחברי הגדוד העברי של הצבא הבריטי „קלעי המלך״ (ע״ע הגדודים העבריים). עוד כשהיה בגדוד גמלה בב׳ הכרת הצורך באיחוד מפלגות הפועלים בא״י, ובוועידת הייסוד של „אחדות העבודה״ (1919) נבחר ב׳ למֶרכזה של המפלגה.

בימי הפרעות שערכו הערבים בירושלים (בפסח תר״פ, ב21 לנובמבר תרפ״ב ובאב תרפ״ט) פעל ב׳ בשורות ההגנה, ועם זה ייצג את הישוב היהודי במו״מ עם השלטונות. בקיץ 1920 השתתף בוועידת פוע״צ, שהתקיימה בווינה ושבה נתפלגה התנועה ונוסדה ברית פוע״צ המחודשת.

באוקטובר 1920 נתמנה ב׳ ע״י סר הרברט סמואל (ע״ע) כחבר המועצה הממשלתית. אך אחר הפרעות ביפו (מאי 1921) והפסקת העליה שבאה אחריהן, התפטר ב׳ מן המועצה לאות מחאה על מדיניותה של ממשלת־המאנדאט. עם ייסודה של הסתדרות העובדים הכללית (ע״ע) נבחר ב׳ למזכירות הוועד הפועל שלה. ביולי 1925 ייצג ב׳ — יחד עם ד. בן־גוריון וח. ארלוזורוב (ע״ע) — את ההסתדרות בוועידת פועלי האימפריה הבריטית, וכן ייצג את אחדות־העבודה ומפלגת פוע״צ בקונגרסים בינלאומיים אחרים של פועלים



יצחק בן־צבי

ובקונגרסים של האינטרנאציונאל הסוציאליסטי. חלק ניכר מעבודתו הציבורית הקדיש ב׳ לירושלים ולישוב היהודי בה. ב1927 נבחר לראשונה כחבר מועצת עיריית ירושלים. אחר מאורעות תרפ״ט עזב את העיריה כמחאה נגד עמדתה של ההנהלה הערבית של העיר בזמן הפרעות ולאחריהן; אך בספטמבר 1934 נבחר שנית לעיריה.

משעה שהוקם הוועד הלאומי נבחר ב׳ להנהלתו, תחילה כחבר, אח״כ כיו״ר (1931) ולבסוף כנשיא (מ1945). ב׳ השתתף כציר בכל הקונגרסים הציוניים, שנתקיימו בשנות ה20, וכיו״ר הוועד הלאומי השתתף כנציגו של הישוב היהודי בחגיגות ההכתרה של המלך ג׳ורג׳ הששי בלונדון (1937) ובוועידת השולחן העגול, שנתקיימה באותה עיר ב1939.

ב׳ נודע, בין השאר, גם כפובליציסטן פורה, ומאמריו המרובים, שנתפרסמו בשמו ובכינויים שונים, מפוזרים בעיתונים שונים. קצתם כונסו ב„כל כתביו״ (א׳–ה׳, תרצ״ה–צ״ז).

אחר הקמת המדינה נבחר ב׳ מטעם מפא״י לכנסת הראשונה (בשבט תש״ט) וחזר ונבחר לכנסת השניה (תמוז תשי״א). לאחר שמת ד״ר ח. וייצמן, נבחר ב׳ — ברוב קולות של הכנסת — כנשיא המדינה (כסליו תשי״ג), ובמרחשון תשי״ח חזרה הכנסת ובחרה בו כנשיא לחמש שנים נוספות. הודות לפשטות הליכותיו ואורח־חייו של ב׳, צניעותו האישית וזיקתו לכל חלקי העם על שבטיו ועדותיו נעשתה הנשיאות — בצד תפקידה הרשמי והקונסטיטוציוני — מוסד עממי קרוב ללבו של כל אזרח בישראל. לפופולאריות של הנשיא בקרב כל שדרות־העם סייעו גם מגעו המתמיד עם חוגים שונים בסיוריו המרובים, וכן פתיחת בית־הנשיא (בחול־המועד של פסח ושל סוכות) לכל הבא. ב׳ עומד גם בראש המכון לחקר קהילות ישראל במזרח, שנוסד על־ידיו ב1948 ושנקרא (מתשי״ג) בשם „מכון בן צבי״.

את עבודתו בחקר תולדותיו של עם־ישראל התחיל ב׳ בנעוריו (1904), ומאז לא פסק מלעסוק בה. בתרע״א פירסם („השלח״ כ״ד) את מאמרו „הגורמים הכלכליים־החברותיים של מרידת החשמונאים״, שהוא טבוע בחותם חיפושיו המארכסיסטיים. העבודות הספרותיות־המדעיות העיקריות, שפירסם לאחר מכן, מוקדשות לחקר הכיתות והעדות בישראל (שומרונים, קראים, שבתאים, „עדות המזרח״, הרריים ושאר נדחי ישראל לעדותיהם) ולידיעת ארץ־ישראל, ישוביה הקדומים, עתיקותיה, חוקריה, אוכלוסיה, עממיה, שייריה ומסורותיה. מחברתו על „הישוב היהודי בכפר פקיעין״ (תרפ״ב) שימשה התחלה לשורת מחקריו על הישובים החק־

לאיים שקדמו להתיישבות החדשה, שרובם כונסו אח"כ
בספרו „שאר ישוב" (תרפ"ז, ובכרך ב' של כתביו). מחקרים
אלה הוקדשו לתולדות הישובים החקלאיים היהודיים הקדו־
מים, שבניהם לא הלכו בגולה, כשפרעם, כפר יסיף, דיר אל
קאמר, חצביה, סעסע, ציפורי־חצור, ועוד. מחקריו על העדות
נסתייעו ע"י מגעו הבלתי־אמצעי עמהן וע"י גילוי של תעו־
דות היסטוריות, שלא נתפרסמו קודם לכן. את סקירותיו על
הישובים הלא־יהודיים בארץ כינס ב' בספרו „אוכלוסי
ארצנו" (תרצ"ב), שנכלל — יחד עם ספרו על האוכלוסיה
היהודית בא"י „אוכלוסינו בארץ" (תרפ"ט) — בכרך ה'
של כתביו (תרצ"ז). פרי מחקריו בתולדות השומרונים
הוא „ספר השומרונים" (תולדותיהם, מושבותיהם, דתם
וספרותם, תרצ"ה), שהוא ספר־יסוד בתחום זה. במסגרת
הספריה לידיעת א"י מיסודה של החברה לחקירת א"י ועתיקו־
תיה פירסם ב', ע"פ כתב־יד מקורי, את „מסעות א"י לר' משה
באסולה", שעד אז היה ידוע בשם „מסעות הנוסע האלמוני
מליוורנו משנת רמ"ב". במבוא מפורט, שהוסיף לספר זה,
קבע ב' את זהותו של המחבר, תולדותיו ומקומו בתולדות
העליות. ספרו „נדחי ישראל", שנתפרסם בעברית בשתי
מהדורות, זכה לפרס ביאליק (תשי"ד) וניתרגם גם לאנגלית,
לספרדית ולצרפתית. החשוב שבמחקריו ההיסטוריים המרו־
בים לתולדות־הישוב הוא ספרו הגדול „ארץ ישראל וישובה
בימי השלטון העותמני" (תשט"ו), שהוא מבוסס על תעודות
תורכיות ממשלתיות־ארכיוניות, מצד אחד, ועל לקט הידיעות
ההיסטוריות, הכלולות בספרות השו"ת הענפה של התקופה,
מצד שני. יבול פירסומיו של ב' מגיע לעשרים ספר ולמאות
מאמרים מדעיים ופובליציסטיים. לציון יובל השבעים של ב'
הקדישה החברה לחקירת א"י, שב' היה מפעיליה במשך שנים
הרבה, את הכרך הרביעי של הקובץ „ארץ־ישראל". רשימת
כתבי־ב' (בשנים תרס"ד—תש"ד), שנערכה ע"י י. גרינץ, נת־
פרסמה ב„ידיעות החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה"
(תש"ה, חוב' ג—ד); הוספות לה נתפרסמו ב„יד לקורא"
תשי"ב. רשימה ביבליוגראפית שלישית של כתביו המדעיים
נתפרסמה ע"י מ. בניהו בקובץ „ארץ־ישראל", ספר ד',
והושלמה ברשימת „כתבי יצחק בן צבי הפובליציסטיים",
שפירסם ש. שונמי ב„יד לקורא" תשט"ז, א—ב.

ז. ש.

בֶּנְצִינְגֶר, עִמָּנוּאֵל — Immanuel Benzinger — (1865,
שטוטגארט — 1935, ריגה), חוקר גרמני־פרוטס־
טאנטי של המקרא וא"י. ב1898—1902 שימש מרצה למקרא
באוניברסיטה של ברלין. ב1902/11 ישב בירושלים, וכאן
הורה במוסדות נוצריים וכן בבתי־הספר של חברת „עזרה".
לאחר מכן שימש פרופסור למקרא באוניברסיטות של טורונ־
טו שבקאנאדה (1912/5), מידוויל (Meadville) שבארה"ב
(1915/8) ולסוף בריגה (מ1921 עד שנפטר). — ב1897—
1902 ערך ב' את ה Zeitschrift des Deutschen Palästina-
Vereins — בטאון החברה הגרמנית לחקירת־א"י, וכן היה
עורכם של מורי־הדרך לא"י וסוריה לשנות 1890 ו1912,
שיצאו בהוצאת בֶּדֶקֶר (ע"ע).

ספרו העיקרי של ב' Hebräische Archäologie („אר־
כאולוגיה עברית"), 1892, 1927³, הוא ספר־עזר מסכם בתחום
הארכאולוגיה המקראית. בספריו Bücher der Könige
(1899) ו Bücher der Chronik (1901) פירש את ספרי מל־
כים ודברי־הימים. כן חיבר את הספרים הבאים: Bilder-
atlas zur Bibelkunde („אטלס־תמונות לחקר־המקרא"),
1905 (ואח"כ בכמה מהדורות); Geschichte Israels („תול־
דות ישראל"), 1904, 1927³, ו Jahvist und Elohist in
den Königsbüchern („יהויסטן ואלהיסטן בספרי־מלכים"),
1921. — בתחילת עבודתו המדעית היה ב' נאמן לאסכולה
של וֶלהאוזן (ע"ע), ואילו אח"כ נטה אחר האסכולה הפאן־
בבלית.

בֶּן־צִיּוֹן, שִׂמְחָה — הכינוי הספרותי של שמחה אַלְטֶר גוט־
מן — (1870, טֶלֶנֶשְׁטִי, בסאראביה—1932, תל־אביב),
מְסַפֵּר עברי. ב1899 השתקע באודסה והורה, יחד עם ביאליק,
ב„החדר המתוקן", שהלימודים בו היו לפי שיטת „עברית
בעברית". ב' יסד באודסה, יחד עם ביאליק ורבניצקי, את
הוצאת הספרים „מוריה" וערך בה את המחלקה לבני־
הנעורים. פירסם את המִקְרָאָה „בן עמי" (3 חלקים, 1904—
1911) — כְּרֶסְטוֹמַאטיה מעולה, שזכתה לתפוצה מרובה. כן
השתתף עם ביאליק ורבניצקי בחיבור „סיפורי־המקרא"
לילדים. מ1905 עד סוף ימיו ישב בא"י. ב' יסד וערך, עם דוד ילין, את הקבצים הספרותיים־המדעיים „העומר" (יפו, 1907–1909), שבהם השתתפו טובי הסופרים העבריים בא"י ובגולה. ב1911 ערך את הירחון לבני־הנעורים „מולדת", שנוסד באותה שנה. ב1918—1919 ערך את „שי", התוספת הספרותית לשבועון „חדשות מהארץ"; ב1919 ערך את קבצי „האזרח", ובמשך זמן קצר



ש. בן־ציון

(1930/31) את השבועון „בוסתנאי". ב' היה פעיל גם בשדה
העסקנות הציבורית ונמנה עם מייסדי השכונה „אחוזת בית",
גרעינה של תל־אביב.

את עיקר פירסומו קנה לו ב' ע"י סיפוריו. בתקופת
יצירתו הראשונה, בימי ישיבתו בחוץ־לארץ, היה ב' רֶאַליס־
טן מובהק, שהושפע במידה מרובה ממנדלי מו"ס, אך הראלי־
זם שלו חָסֵר את היסודות של התוכחה והסאטירה המנדלאיות.
הנושא העיקרי של יצירתו עד עלייתו לא"י היא העיירה
הבסאראבית בסוף המאה שעברה, בהתפוררותה ובהתנוונותה,
כשהדלות מעבירה את דור ה„אבות" היהודיים על דעתם
ומוסריותם, וברדיפתם אחר „פרנסה" אינם מבחינים באמ־
צעים ושוקעים בתמרנות גסה, שמעוררת רגשות־בוז בליבות
בניהם, ואילו דור ה„בנים" שואף להימלט מעמק־הבכא, אך
אינו מסוגל למלחמת־הקיום, וגישתו לחיים לקויה בהפשטה
יתירה ובהעדר זיקה ישירה וטבעית לבעיותיהם. בסיפוריו
אלה תופסים מקום חשוב זכרונותיו של ב' מימי ילדותו
ונעוריו, שבהם נתבטאה מחאה נוקבת נגד ההתעללות בנפשו
של הילד היהודי, הנרצצת גם במחנק ה„חדר", שב' נתן
ממנו תיאור מזעזע. עם מיטב סיפוריו מן העיירה הבסארא־

בית נמנים: „נפש רצוצה", „מעבר לחיים", „על קצה־גבול־הילדות", „זקנים", „חיים של פרנסה", „משי". משעלה לא"י בא מפנה בכיוון־יצירתו של ב׳: מתוך הרגשה נכונה, שהיש העיקרי של א"י, כפי שהיתה בימי העליה השניה, לא היה ר א ל י אלא ח ז ו נ י, נטש ב׳ את דרכו הראליסטית ועבר ללירקה פיוטית וחזונית־סמלית. ברוח זו נכתבו הפואמות־בפרוזה שלו „רחל" ו„לויים", שהן פגומות מבחינה אמנותית, אך מציינות תחנה בתהליך הכיבוש, שכבשה היצירה העברית המודרנית את הנוף הארצישראלי. בסוף ימיו כתב ב׳ את הנובלות ההיסטוריות הגדולות „מגילת־חנניה" (מזמן בית שני) ו„מעשה הנזירה" (מעשה יהודית והולופרנס), שהוד קדומים חופף עליהן. ב׳ הצטיין גם כמתרגם, ותירגם כמה מיצירות־המופת של השירה הגרמנית: „הרמאן ודורותיאה" לגתה (1917); „וילהלם טל" לשילר (1924); „צלילים", מבחר משירי־היינה (1923); „ארץ אשכנז, הגדה של סתיו" להיינה (1938); וכן תירגם־עיבד את „בצאת ישראל ממצרים" של ג. אֶבֶּרס — סיפור מחיי עם־ישראל במצרים הקדומה ויציאתו משם (1927). נוסף על כך חיבר מונוגראפיות על בני ביל"ו, על המושבות נס־ציונה וגדרה, וערך אנתולוגיה על ה„כותל המערבי בדברי ימי ישראל" (ספריית „לנוער" של הקרן הקיימת), וכן פירסם „50 זמירות לילדים", עם מוסיקה מאת י. אנגל (1923). — בתחילת עבודתו הספרותית כתב ב׳ ביידית. כתביו המקובצים יצאו לראשונה ב1914 (שני כרכים) ולאחרונה בכרך אחד גדול, עם ציורים מאת בנו נחום גוטמאן (1949).

ביבליוגראפיה של חיבוריו בסוף כל כתביו, 1949, עמ׳ 405–408; קטעי אוטוביוגראפיה, בספר הנ"ל, עמ׳ 25–31; מבואו של י. פיכמן לספר הנ"ל; י. קלוזנר, שב"צ, שני מאמרים, יוצרים ובונים, II, 1929, עמ׳ 183–199; א. אפשטיין, שב"צ, בתוך: סופרים, ניו־יורק 1935, עמ׳ 19–45; י. ח. רבניצקי, שב"צ, „דור וסופריו", II, עמ׳ 106–115; השבועון „מאזניים", שנה רביעית, תרצ"ב, גליון 6, לזכר שב"צ.

ג. א.

בֶּן־צִיצִית הַכֶּסֶת (או: הַכַּסָּף). מעשירי ירושלים ומנכבדיה בזמן חורבן בית־שני (עי׳ גטין נ"ו, א׳; אדר"נ, ו׳; ב"ר, מ"ב, א׳; איכ"ר, א׳; קה"ר ז׳; פדר"א, כ׳). מסופר, שב׳ וחבריו העשירים, שהיו ברשותם אוצרות של מיצרכים חיוניים, שהיו עלולים להספיק לשנים הרבה, הבטיחו לספק את צרכיהם של בני־ירושלים בימי מלחמת־החורבן, אבל ה„בריונים" שרפו את האוצרות (ע"ע בן־כלבא־שבוע).

השם „בן־ציצית" הוא, אפשר, צורה עברית של השם „ק ר י ס פ ו ס" (Crispus), המשמש גם כשם עצם פרטי, שמובנו בלאטינית הוא: בעל־תלתלים. השם נזכר פעמים אחדות ב„חייר" של יוסף בן מתתיהו (33, 382, 388) כשמו של אחד בן טבריה (קריספוס בן קמצא קוֹמְפְּסוֹס), בעוד שב׳ שלפנינו הוא בן ירושלים. להוראה הנזכרת מתאים גם הביטוי: ציצית ראשי (יחז׳ ח, ג). הצורה היוונית κράσπεδον במוּבן כנף־הבגד, ששימושה ברוב המקרים ברבים κράσπεδα, באה גם בתרגום אונקלוס לשם תרגום המלה „ציצית" (במ׳ טו, לח), וייתכן ששתי צורות־השם (היוונית והרומית) נתחלפו לפעמים. בתקופת־התלמוד אנו מוצאים אמוראים גם בשם כריספא וגם בשם כרוספדאי.

ש. קליין, לחקר השמות והכנויים, לשוננו, כרך א׳, עמ׳ 346; H. Graetz, *Geschichte der Juden,* III³ 527; J. N. Epstein, *Philologisch-Historische Miszellen (MGWJ,* 1919, 263).

בַּנְק, מפעל, שמטפל בעסקות של כספים, אשראי, וכדומה, בכסף שבחלקו הגדול הופקד בו.

א. ת פ ק י ד י ־ ה ב׳. הקף התפקידים, שבהם מטפלים הב", אינו שווה בכל הארצות. ספק הוא אם קיימת ארץ בעולם, שבה מטפל מפעל באנקאי אחד בכל המשימות, הנחשבות כמשימות של ב׳, בעת ובעונה אחת. עפ"ר מחולק הטיפול במשימות השונות בין הב" על יסוד העקרון של חלוקת־עבודה; לפעמים קרובות מייסדים הב" חברות־בָּנוֹת לשם מילוין של משימות מיוחדות. בדרך כלל אפשר לסכם את תפקידי־הב" כלהלן:

1. ש מ י ר ת ־ כ ס פ י ם. מכמה טעמים אין זה רצוי לבעל־הכספים להחזיק את הכסף בביתו: א) הכסף עלול ללכת לאיבוד מחמת גניבה או דלקה; ב) הכסף אינו מכניס ריבית. כשבעל־הכסף מוסר את כספו לב׳, הוא נפטר משני החסרונות הללו במידה שהב׳ שלו הוא בטוח.

2. מ ת ן א ש ר א י. הכספים, שהב׳ מקבל מן המפקידים, מאפשרים לו להעניק מילוות מתוך נקיטה של אמצעי־זהירות מסויימים. הלווה חייב לשלם ריבית בעד ההלוואה שהוא מקבל, ודבר זה מאפשר לב׳ לכסות את הוצאותיו, לשלם ריבית למפקיד וגם לחלק דיווידנדה לבעלי־המניות.

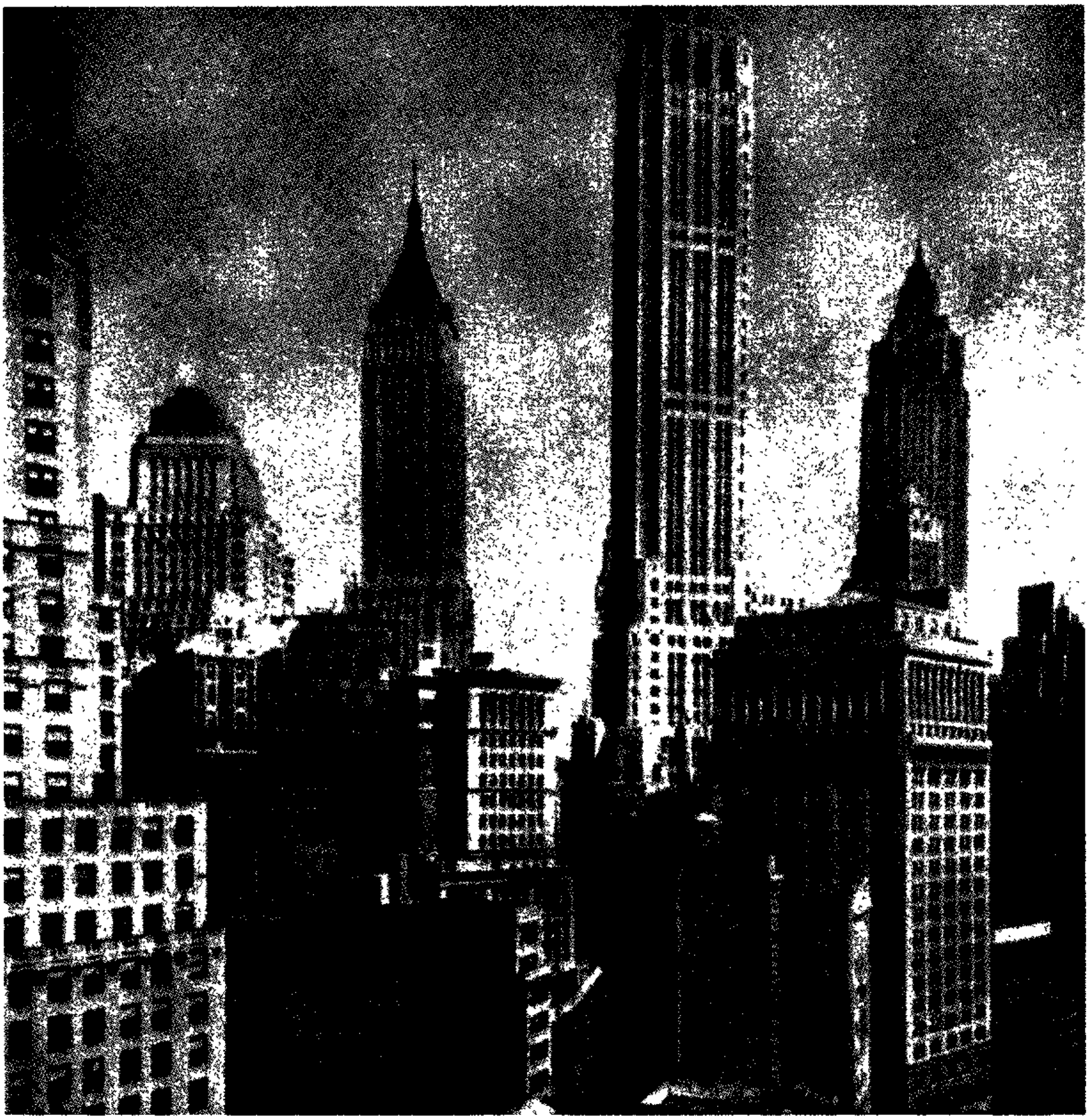
3. ש י ר ו ת י ם. כאן יש להזכיר, קודם כל, את ביצוע־התשלומים. הב׳ מסדר את התשלומים בשביל לקוחותיו, ולכך נודעת חשיבות עצומה במשק המודרני. אילו היו הבריות צריכים לבצע את כל התשלומים בכסף מזומן, היה הדבר כרוך בטורח לאין שיעור. יותר שגדולים הם הסכומים של התשלומים ויותר שמקבל־הכספים רחוק ממקומו של המשלם, יותר מרובים היגיעה, הסיכון וההוצאות, שבהם כרוכה העברתם של הכספים. כאן בא הב׳ לעזרה. החייב בפרעון יכול לסדר את פרעונו בשתי דרכים: או שהוא שולח למקבל־הפרעון המחאה אל הב׳ של המקבל, או שהוא מייפה את כוחו של הב׳ שלו לרשום את הסכום לזכותו של המקבל.

שירותים אחרים של הב׳ הם שמירתם של ניירות־ערך וחפצי־ערך אחרים, וכן ביצוען של כל משימות־הפיקוח הקשורות בשמירה זו, כגון גזירת התלושים, זכויות אחרות של טובת־הנאה, וכד׳.

כתוצאה מן האופי הבינלאומי של המסחר ממלא מימונם וביצועם הטכני של היבוא והיצוא תפקיד, שערכו גדל והולך, ומשום כך מתרחב יותר ויותר בפעולותיהם של הב" התחום של עיסקות האַקְרֶדיטיווים; בעֲסָקות אלו קשורה הוצאת שוברי־קבלה וכן נתינתה של ערבות באנקאית.

4. מ ס ח ר ב נ י י ר ו ת ־ ע ר ך. בכלכלה המודרנית ממלא המסחר בניירות־ערך תפקיד יוצא מן הכלל. המשק הציבורי והמשק הפרטי משיגים חלק גדול מן ההון הדרוש להם ע"י הוצאת ניירות־ערך; אם בצורת איגרות־חוב (בעיקר במשק הציבורי) ואם בצורת מניות (בעיקר במשק הפרטי). מרובים הם המשקיעים את חסכונותיהם בניירות־ערך ומספרם של המשקיעים מתרבה והולך. בארצות הרבה קונים ומוכרים הב" ניירות־ערך בשביל לקוחותיהם תמורת דמי־תיווך (קוֹמיסיון).

5. ע ס ק י ־ אֶ מִ י ס י ה. במסחר בניירות־ערך קשורות עסקות של אֶמיסיה (הַנְפָּקה). כשלקוח חשוב של הב׳, כגון מפעל תעשייני גדול, זקוק לסכום כסף גדול מאד לשם הגדלת ייצורו (או לאיזו מטרה אחרת), הוא נוהג למכור



איזור של בנייני־באנק בניו־יורק

לשם סיפוק צרכיו אלה מניות או איגרות־חוב. רק לעיתים רחוקות פונה המפעל במישרים לקהל הרחב, הקונה ניירות־ערך. זהו צעד מסוכן מדי, שכן אי־אפשר לדעת מראש אם הקהל יעמיד את הסכומים הדרושים לרשות המפעל. משום כך פונה עפ״ר החברה התעשיינית בהצעת־המֶכֶר שלה למוסד כספי, שמתחייב (לאחר שבחן ביסודיות את טיבו של העסק) לקבל לידיו את ניירות־הערך שיוצאו. רק במקרים יוצאים מן הכלל קונה המוסד הכספי את מלוא הכמות של ניירות־הערך המוצעים. עפ״ר מקימים סינדיקאט לקבלת הניירות (underwriting syndicate) בשיתוף עם מוסדות כספיים אחרים, ולאחר שהוסכם על העיסקה, מציעים מוסדות אלה את המניות או את איגרות־החוב לקהל הרחב. אם הקהל קונה את כל ניירות־הערך שהוצאו, זוכים המוסדות ברווח הגון; ואם לא קנה הקהל אלא חלק בלבד, אנוסים הם „לדגור" על השארית והם משתדלים למכרה קמעה קמעה, לפעמים מתוך הפסד ניכר. בעיה דומה לזו קיימת בשעה שמדינה או רְשות עירונית מקומית מנסה לסַפק את צרכיה הכספיים ע״י הוצאת ניירות־ערך.

עסקות כאלו אפשר לבצע באמצעותם של ב״ או של חברות מיוחדות לאֶמיסיה (הַנְפָּקָה), אם חוקי־הארץ אינם מתנגדים לכך. באה״ב נאסר לפני שנים אחדות על הב״ לטפל בעסקים אלה; באנגליה מרוכזות עסקות אלו ברובן, לפי מנהג המקום, בידיהן של חברות מיוחדות.

6. מ ת ן מ ש כ נ ת ו ת. מן האמור למעלה אנו למדים, שאחד מן התפקידים העיקריים המוטלים על הב״ הוא לספק את צרכיו של המשק באשראי. אבל המשק זקוק לעיתים לאשראי לזמן קצר ולעיתים לאשראי לזמן ארוך. לאשראי לזמן קצר זקוק בראש ובראשונה המסחר, שהרי הסוחרים קונים סחורות וממהרים לשווק אותן; ואילו לאשראי לזמן ארוך נזקקים לשם הקמתם של בתי־חרושת חדשים או לשם בניית בתים לדיור.

כפי שנראה להלן, אין ב׳ רגיל רשאי בדרך כלל להעניק

אשראי אלא לזמן קצר בלבד, שכן גם האשראי שמעניקים לו מַפקידיו לא ניתן לו עפ"ר אלא לזמן קצר. למעלה כבר הוסבר כיצד מספקים התעשיה ומוסדות ציבוריים את צרכיהם באשראי לזמן ארוך. אבל גם המשימה הגדולה של מימון הדיור זקוקה לאשראי בהקף גדול. בעיה זו נפתרת בחלקה ע"י המדינה, חברות־ביטוח, קופות־חיסכון ובני־אדם פרטיים. אבל בכמה ארצות משתתפים בפתרונה גם הב". מכיוון שההלוואות הניתנות ע"י הב" למשכנתות לבניין־בתים אינן נפרעות אלא במשך שנים הרבה, מוכרחים הב" להשיג את הכספים הדרושים לכך ע"י מכירת איגרות־חוב לזמנים ארוכים. למטרה זו הקימו כמה מן הב" מחלקות מיוחדות. אך בדרך כלל נתברר, שסידור כזה הוא בלתי־יעיל, ולעיתים תכופות אסרה המדינה, המפקחת על העסקים, עירבוב כזה של תחומי האשראי לזמן קצר ולזמן ארוך. באותן הארצות, שבהן משתתפים הב" בעסקי־משכנתות, הונהגה משום כך חלוקה מדוקדקת של העבודה. כלומר, הב" למשכנתות מצטמצמים בענף־עסקות זה בלבד. אך לעיתים קרובות מקימים את הב' למשכנתות כחברה־בת של הב' הכללי, כפי שנהוג, למשל, במדינת־ישראל. יתרונו של דבר הוא בְמַה שהחברה־האם יכולה להפיץ בנקל את איגרות־החוב של הב' למשכנתות בין לקוחותיה המרובים, הקונים באמצעותה ניירות־ערך. חוץ מזה יכולה החברה־האם להעניק, בעזרתה של החברה־הבת, הלוואות לזמנים ארוכים ללקוחותיה הזקוקים לאשראי — דבר, שהיא עצמה אינה רשאית לעשותו.

7. **הוצאת שטרי־באנק.** הקף האשראי, שהמדינה והמשק זקוקים לו במידה גוברת והולכת, גדול לפרקים מיכולת החיסכון של בני־העם. מכאן נבע הרעיון לייצר כסף מלאכותי או אמצעי־תשלום מיוחדים. כמכשיר מתאים לכך נחשב השטר הבאנקאי („באנקנוט"). זוהי התחייבות־תשלום מצד הב' בסכום מסויים. שיטה זו ממלאת את תפקידה כל עוד לא זועזע אמונו של הקהל בבטיחותו של השטר הבאנקאי. בדרך כלל יודעים האוכלוסים לשפוט נכונה בנידון זה, ומשום כך אין הוצאת שטרות כאלה ע"י הב" יכולה להצליח, אלא אם כן מובטחים הם ע"י סכומים רשומים לזכותם בב" אחרים או באוצר־הממשלה, או ע"י פקדונות־זהב או ע"י תביעות מבוססות מארצות אחרות (מטבע־חוץ). בעבר נהגו מדינות הרבה להרשות הוצאת שטרות כאלה כמעט ללא הגבלה; אך נסיון עגום, שנרכש בתחום זה מחמת השימוש־לרעה בחופש זה, גרם לנקיטת אמצעי־זהירות. מתן ההתרים להוצאת שטרות צומצם יותר ויותר; ההתרים, שכבר ניתנו, בוטלו אף הם; וכמעט בכל הארצות רוכזה הוצאת־השטרות בידי מוסד מרכזי אחד ויחיד.

עובדה זו נכונה גם לגבי אה"ב, שבה קיימים מטעמים פורמאליים או מדיניים־פנימיים שנים־עשר ב" פֶּדֶראליים. לאמיתו של דבר, מהווים כולם אירגון אחיד. ב" מֶרכזיים אלה נמנים עם המוסדות החשובים ביותר של המשק הלאומי; התפקידים המוטלים עליהם הם שמירה על יציבות־המטבע, ובמידה מרובה — פיקוח על מחזורים קוניונקטוראליים. תפקידם הוא רב־ערך גם מעבר לגבולות־הארץ, כי אין הם יכולים למלא את תפקידם אלא מתוך שיתוף־פעולה הדדי; הם משתפים פעולה למעשה, אף אם לא להלכה, עם מוסדות בינלאומיים, כגון עם „הבאנק הבינלאומי לשיקום ולפיתוח" בוואשינגטון („הבאנק העולמי") ועם קרן המטבע הבינלאומי.

ב. **סוגים של ב".** לא זו בלבד שאָפיים וצביונם של הב" שונים בארצות שונות, כפי שנראה להלן, אלא שאף בכל ארץ וארץ מצויים סוגים ומיבנים של ב", שהם שונים זה מזה. להלן נפרט את הסוגים השונים, אך יש לציין, ששכיחות גם צורות־ביניים.

1. **ב" לפי שיטת־הריכוז** (בניגוד לשיטת־הסניפים). עד סופה של המאה ה18 היתה נהוגה בעולם־הב" שיטה של ריכוז חמור: הב' של אותו זמן, שלא היה גדול ביותר, היה כולו בבניין אחד. ברוב הארצות נשתנה נוהג זה בקצב מהיר מתחילת המאה ה19 ואילך. הב" מיהרו לפרוש רשת של סניפים, שסמיכותה גדלה והלכה, מתחילה על מחוזם, ואח"כ על־פני הארץ כולה; לפעמים נתפשטו גם מעבר לתחומי ארצם והשתכנו בחוץ־לארץ, אם בשמם שלהם ואם באמצעותה של חברָה־בת. התפשטות זו באה ע"י ייסודן של חברות חדשות, וכן ע"י מיזוגם של הב" עם מוסדות ישנים רבי־חשיבות. תהליך זה אירע בעולם כולו כמעט באורח ספונטאני, במידה שתחיקתן של הארצות השונות לא הפריעה אותו (בדומה לאיסורים, שפורסמו בחלקים שונים של אה"ב). כתוצאה מתהליך זה של מיזוג נשארו אחר 100 שנה במקום אלפי הב" הקטנים, שהיו קיימים מתחילה, מוסדות כספיים ענקיים מועטים, שריכזו בידם את רוב רובו של העסק הבאנקאי. אפיינים למצב זה התנאים באנגליה, גרמניה וקאנאדה. הסיבות לנצחונה של שיטה זו הן שתיים: (א) רשת־הסניפים יוצרת קשר בין הלקוחות, שמספרם גדל והולך, באמצעות אותו ב' עצמו, ומשום כך סידור עיסקות־התשלומים בין הלקוחות הוא קל יותר משהיה אילו היו חשבונותיהם רשומים בב" שונים; (ב) ביחד עם גידולו של ב', שבא כתוצאה מהרחבת רשת־הסניפים, פוחתת והולכת מידת־הסיכון; עובדה היא שמספר מקרי־ההתמוטטות של ב" פחת והלך עם גידולם.

2. **ב" לפקדונות.** הצורה הקלאסית של הב' היא זו של הב' לפקדונות. במונח זה מתכוונים אנו למוסד, שעוסק בעיקר בקבלת כסף בתורת פיקדון ובהשקעתו מתוך זהירות יתרה. ב' כזה משתדל, בראש ובראשונה, לקנות שטרות מסחריים לזמנים קצרים או שטרי־אוצר ממשלתיים, אף הם לזמן קצר, להלוות כספים מובטחים ע"י ניירות־ערך ממדרגה ראשונה ולהעניק ללקוחותיו הלוואות, שנפרעות באורח אוטומאטי. מולדתם של מוסדות אלה היא אנגליה. כיום שוב אין הב" באנגליה שמרנים כל־כך, כפי שהיו במאה ה19, והם מרחיבים בזהירות את הקף עיסקותיהם. לעומת זה נעשה הסוג הנזכר של ב' מצוי יותר באמריקה — משעה שהחוקים האמריקנים הכריחו את המוסדות הכספיים להנהיג הפרדה בין הפעולות של ב'־לפקדונות לבין עסקי־אָמיסיה.

3. **ב" להשקעות.** ב" כאלה או ב' לאָמיסיה הם ילידי המאה ה19. הם נוצרו בשעה שצרכיהם הכספיים של המדינה ושל המשק נתבלטו במידה יתרה עם התרחבות מסגרת פעולותיהן של המדינות, וכשהמהפכה התעשיינית ובניית מסילות־הברזל דרשו השקעות־כספים במידה גוברת והולכת. פתרונן של בעיות אלו נתאפשר ע"י הצטברות־ההון בתוך חוגים מסויימים, שנתרחבו והלכו. עבודה חלוצית בתחום זה נעשתה, קודם שהב" התחילו עוסקים בה, על־ידי אנשי־הממון הגדולים, ובראש וראשונה ע"י בית־רוטשילד; אבל מעט־מעט הכניסו את עצמם הב", שנתחזקו יותר ויותר, לתוך עסק זה, שהיה כרוך ברווחים גדולים. אותה תופעה

עצמה נתבלטה לאחר מכן — ובמידה פחותה מזו — גם באה"ב; את ההגבלות החוקיות עקפו כאן במשך זמן מה ע"י הקמת חברות־בנות, עד שאירעו מעשי־שחיתות, שהניעו את השלטונות לאסור על הב" לפקדונות את הטיפול בעסקי־אֲמיסיה. האֲמיסיה היא עסק מכניס רווחים גדולים, בתנאי שהוא נעשה מתוך נקיטתם של כל אמצעי הזהירות הדרושים. בעבר היה הדבר בולט עוד יותר; לאחר מכן, דאגו רשויות־הפיקוח הממשלתיות לכך, שרווחיהם של הב" לאמיסיה יצומצמו, ועם זה יצומצמו ההפסדים האפשרים של הקהל הרחב ואנשי־הכספים. פיקוח זה של השלטונות גבר והלך.

עסק האמיסיה נתן לב", מלבד רווחים גדולים חד־פעמיים, גם יתרונות קבועים חשובים, שכן הוצאה של ניירות־ערך, אם מצד המדינה ואם מצד מפעלים פרטיים, היתה גורמת לכך, שמקבל־הכסף היה נעשה לקוח קבוע של הב', ולעיתים קרובות היה הדבר גם כרוך בקבלת זכויות־יתר (אופציות) חשובות של ניירות־ערך. כשהאמיסיה היתה נוגעת למפעל־תעשיה פרטי, היו נוהגים לצרף להנהלת־המפעל, לכל הפחות, נציג אחד של הב'; ואף דבר זה היה כרוך בטובת־הנאה כספית ניכרת בשביל הב'. בקשר לאשראי הנובע מן האֲמיסיות נתברר בכמה ארצות, שההון הפינאנסי כוחו גדול מכוחו של ההון התעשייני. הב" ניצלו תכופות את פעולות האֲמיסיות לשם הגברתו של היצוא, לפעמים גם למטרות מדיניות, אגב טיפול במלוות ממשלתיים. בדרך כלל נוהגים הב" להלוות כספים לארצות ידידותיות. בעבר היתה תופעה זו רוֹוַחת בעיקר בצרפת; כיום אינה נדירה באה"ב. האמיסיה גורמת להגברת היצוא בשעה שמחייבים את הצד המקבל את המילווה לבצע את קניותיו באותה ארץ, שבה שווקו שטרי־המילווה. ברור, שבעניינים כגון אלה עובד הב' עפ"ר מתוך שיתוף־פעולה עם הממשלה.

4. ב" *למשכנתות*. הב' מסוג זה ממלא תפקיד חשוב מאד ביחוד ביבשת־אירופה, אבל גם באיזורי־כלכלה צעירים יותר, כגון ארצות אמריקה הדרומית, מצרים וישראל. ברור, שב' כזה מוכרח להשיג את האמצעים הדרושים לו בדרכים שונות מאותן של הב' לפקדונות, העוסק במתן־אשראי לזמן קצר בלבד. הב' למשכנתות מוכרח להוציא אוֹבליגאציות לזמנים ארוכים. כל זמן שערך־המטבע הוא יציב, מקובלות האובליגאציות של ב", שהם מבוססים כהלכה, על הקהל, ולעומת זה אין עליהן קופצים בתקופות של אינפלאציה. משום כך יש להם, לב" למשכנתות, עניין חיוני בשמירה על יציבות־המטבע.

5. ב" *של פועלים*. עם התחזקותה של תנועת האיגוּדים המקצועיים נולד הרעיון בדבר אגירת ההון של האיגוד המקצועי, שגָדל והלך, וכן בדבר אגירת חסכונותיהם האישיים של החברים בב" משלהם; כספים אלה נועדו לשמש את צרכיהם של הפועלים ומפעליהם. כך קמו ב" של פועלים, ביחוד באה"ב ובגרמניה. מצדדיהם הנלהבים של מוסדות אלה קיוו, שהב" המיוחדים של הפועלים ישמשו מכשיר רב־ערך לחיזוקה של תנועת־הפועלים. תקווה זו, שטופחה ביחוד באה"ב, לא נתגשמה בהן אלא במידה צנועה מאד, ואחת מן הסיבות לדבר היתה: חוסר זהירות בניהול־העניינים. רוב הב" לפועלים באותה ארץ הוכרחו להתחסל; אך ב" אחדים מסוג זה קיימים שם עד היום. מהם מצליח ביותר הAmalgamated Bank, הנשען בעיקר על האיגוד המקצועי של ענף־הקונפקציה, שרובו ככולו יהודי. להצלחה מרובה יותר זכה בגרמניה, קודם משטרו של היטלר, הArbeiter Bank של האיגודים המקצועיים החפשים.

יתכן, שהנסיון המוצלח ביותר להקמת ב' של פועלים נעשה עם ייסודו של „באנק הפועלים" בתל־אביב. ב' זה הוקם הודות ליזמתו של ארתור רופין (ע"ע), שנתכוון לראותו כמוסד מרכזי של משק־הפועלים בישראל. הון־המניות של הב' ניתן בעיקרו ע"י הסוכנות היהודית לא"י. במרוצת־הזמן סיפקה לו, לב', כספים הסתדרות־העובדים הכללית על כל ענפיה, שכוחה גדל והלך במהירות. „באנק־הפועלים" משתתף במימונם של המפעלים ההסתדרותיים המסועפים, וכן קשור בו מספר מרובה של חברות־אשראי שיתופיות בארץ. באה"ב יסד הב' את „אמפאל" (Ampal) — המכשיר הכספי של משק־הפועלים הישראלי באמריקה.

באנגליה קיים מוסד, שמבחינה מסויימת הוא מקביל לב' הפועלים: הCo-operative Wholesale Society Bank במאנצ'סטר. זהו מכשיר כספי רב־ערך של הקוֹאוֹפראטיווים הצרכנים במקום, שהם קניינו של ציבור־הפועלים.

6. ב" *חקלאיים*. המשק החקלאי ברוב הארצות זקוק ביותר לאשראי — לאשראי לזמן ארוך (למשל, בשעה שאיכר דל־אמצעים קונה לו נחלה נוספת, או בשעה שמתכננים עבודות־פיתוח גדולות) ולאשראי לזמן קצר (כגון לצרכי זריעה). לא תמיד יכולים ורוצים הב" הרגילים לספק את האשראי בריבית נמוכה, שהיא הכרחית במקרים אלה. משום כך היה האיכר נופל לפעמים קרובות בידיהם של נושכי־נשך. בעיית האשראי החקלאי נפתרה לראשונה בצורה מופתית בגרמניה עם הקמתם של מוסדות כספיים מיוחדים בשביל החקלאות. לצרכי האשראי לזמן ארוך נוסדו עוד במאה ה18 „לאנדשאפטן", כלומר ב" למשכנתות חקלאיות; ואילו לצרכי האשראי לזמן קצר נוסדו במאה ה19 האגודות השיתופיות הכפריות מייסודו של רייפאייזן (Reiffeisen; „הב' של האדם הקטן"). אגודות שיתופיות אלו הקימו לאחר מכן את הב" המרכזיים שלהן.

שיטה זו מצאה לה מחקים בארצות אחרות הרבה. אבל בעיית האשראי החקלאי הזול היא קשה כל־כך, שרק לפעמים רחוקות ניתנת היא לפתרון ע"י ב" פרטיים, לא ציבוריים. משום כך הוצרכה המדינה כמעט בכל הארצות החקלאיות — וקודם כל, באה"ב — להתערב בדבר ולהושיט את עזרתה. בדרך כלל משתמשת המדינה, לשם ביצוע טכני של סיועה, במוסדות שפועלים בשיטה באנקאית.

7. ב" *שיתופיים*. השכבות דלות־האמצעים באוכלוסיה (האיכרים, בעלי־המלאכה והפועלים) קשה להם עפ"ר להשיג אשראי בב" הרגילים, אם לשם ייצור ואם לשם צריכה. כדי לספק את צרכי־האשראי שלהם, נוסדו קופות־מלווה שיתופיות. אגודות־אשראי אלו נבדלות מן הב" הרגילים בַּמה שהשאיפה שלהן לרווחים היא מצומצמת ביותר. אם הן זוכות לעדפים של הכנסה, משמשים עדפים אלה בדרך כלל לאגירת קרנות שמורות. כמו־כן אָפְיָנית לאגודות השיתופיות חובתו של כל חבר להכניס סכום כסף קטן, שמהווה את חלקו באגודה, ונוסף על כך לערוב לסכום גדול יותר; אין הלקוח זכאי לקבל אשראי מן האגודה אלא אם כן נרשם בה כחבר. כיוון שהחברים המבקשים הלוואה אין בידם, כרגיל, נכסים, שעלולים לשמש ערובה לפרעונה, דורשת עפ"ר האגודה, שהלווים ימציאו לה ערבים מבין שאר החברים.

הב׳ השיתופי מתאים לחוג־עסקות מצומצם. במקרה שהב״ השיתופיים גדלים עד למעלה משיעור מסויים, הם הופכים תכופות לחברות־מניות. לפי הנוהג הרגיל מצטרפות האגודות השיתופיות השונות לאיגודים, שיש להם ב׳ מרכזי משלהם.

8. ב״ לחיסכון. בהשפעת השאיפה להניע לחיסכון גם בני־אדם מעוטי־אמצעים הוקמו במאה ה19 קופות־חיסכון בשני עברי האוקיינוס האטלאנטי. ביבשת־אירופה הוקמו מוסדות כאלה בעיקר ביזמתן של הרשויות המקומיות או ביזמתה של המדינה, ואילו באה״ב הוקמו ביזמתם של אזרחים פרטיים. הודות לפשטות המיבנה של מוסדות אלה היו הוצאות ניהולם קטנות ביותר. רק בדרך זו אפשר היה לאגור סכומים זעירים וזערערים, ועם זה — לשלם בעדם ריבית. ב״ רגילים סירבו עפ״ר לקבל עליהם תפקיד זה, שנראָה בעיניהם רחוק משכר.

הצלחת הב״ לחיסכון בכל מקום ומקום היתה גדולה במידה שאין לשערה; הם התפתחו וגדלו בארצות הרבה עד שהפכו למאגר־ההון הגדול ביותר.

ההבדל בין הב״ לחיסכון לבין ב״ אחרים הוא זה: הכספים המופקדים ביד הראשונים נשארים ברשותם, כרגיל, במשך זמן ארוך יותר מן הפקדונות בשאר הב״; הגורם המכריע הוא כאן קבלת־חסכונות, בעוד שבשאר הב״ הוא מתן־הלוואות. כיוון שהכספים נשארים ברשותו של הב׳ לחיסכון זמן מרובה יותר, כפי שהוכיח הניסיון, אפשר להשקיע חלק גדול מכספי הב׳ בעסקות לזמנים ארוכים. משום כך הב״ לחיסכון הם בכל מקום ומקום גורם חשוב בשוק־המשכנתות.

9. ב״ קולוניאליים או ב׳ של ארצות שמעֵבר לים. לשם תמיכה באימפריאליזם הכלכלי השתמשו גם בב״ מיוחדים, שהוקמו לתכלית זו בארץ־האם או בארצות־המושבות. ב״ קולוניאליים אלה היו, כרגיל, חברות־בָּנוֹת של אחד מן הב״ הגדולים במולדת או של כמה ב״ כאלה. דוגמה טיפוסית לכך הוא „באנק־עותומאן״, שנועד לפעול בקיסרות התורכית. דוגמה אחרת הוא „באנק־בארקליס״ (D.C.O.), חברה־בת של ב׳ לונדוני, שנקרא באותו שם עצמו.

מטרתם של מוסדות כאלה היא, כמובן, לשרת את משקה של ארץ־האם, לקדם ולממן את היבוא ואת היצוא שלה, ולסייע בידי סוחריה השולחים את סחרם אל מעֵבר לים. אבל אין להתעלם מן העובדה, שב״ קולוניאליים אלה הביאו תועלת מרובה גם לעולם־העסקים המקומי שבארצות שמעבר לים, בייחוד מכיוון שהמערכת הבאנקאית שלהן היתה בלתי־מפותחת.

10. ב״ מרכזיים. בלא ב״ מסוג זה ספק הוא אם אפשר היה, שהמערכת הבאנקאית בכללה תפעל כהלכה. אין ארץ מודרנית בעולם, שאינה מסתייעת במוסדות אלה. הם שמקנים למשק־הכספים את הגמישות הדרושה, ובכל ארץ הם מעין באנק־הבאנקים. הם מסייעים בידי הב״ הפרטיים השונים, ראשית, ע״י נכיון־משנה של שטרות, ושנית, ע״י מתן־הלוואות בשעה שאותם הב״ צריכים להיענות לתביעות נרחבות לכספים. הדבר הוא בגדר יכלתם כיוון שהם מוסמכים להוציא שטרי־כסף בתחומים מסויימים. אבל בדרך כלל רואים הם את תפקידם כרחב הרבה יותר. קודם כל, הם מנהלים מדיניות של קוניונקטורה. לתכלית זו הם קובעים את „שער־הריבית״. בשעה שמינהלת־הב׳ סבורה, שרצוי לזרז את הפעולות המשקיות, היא מַפחתת את שער־הריבית, שלפיו היא קונה שטרות. והיפוכו של דבר: אם היא חוששת לניפוח הספסרות או להשקעות מופרזות, ביחוד בתעשיה, היא מעלה את שער הריבית.

עם זה חייב הב׳ המרכזי לדאוג תמיד ליציבותו של המטבע, ובקשר לכך לפקח בקפדנות על התחייבויות־התשלומים לארצות־חוץ ועל שער־החליפים. בהתאם לכך הוא משתדל להשפיע על הב״, על התעשיה ועל הממשלה, שיימנעו מניסויים מסוכנים. מכאן אנו למדים, מה חשוב הוא שיתוף־הפעולה בין הב׳ המרכזי והממשלה. בארצות דמוקראטיות מחייב הדבר, שהב׳ יהא בלתי־תלוי ברוב המקרי הקיים בפארלאמנט. משום כך נוהגים להעניק למנהלו של הב׳ המרכזי אי־תלות מסויימת אף באותם המקרים המתרבים והולכים, שהב׳ נמצא בהם בידי הממשלה. למטרה זו נוהגים לקבוע, שהאישים המנהלים את הב׳ אין לפטרם ואין להחליפם.

11. ב״ בינלאומיים. מלחמות־העולם I וII עירערו את יציבותו של המטבע בעיקר באותן הארצות, שהשתתפו במלחמה, וכתוצאה מכך זועזע קשה גם המסחר הבינלאומי. משום כך היה צורך בהקמת מוסד בינלאומי לאיזון היחסים הכלכליים בין המדינות. אחר מלחמת־העולם I גרם הדבר לייסודו של הבאנק הבינלאומי לאִיזון התשלומים, שהוקם ב1931 בבאזל. בהנהלתו של ב׳ זה מיוצגים בראש ובראשונה מנהלי כל הב״ להוצאת שטרי־כסף הקיימים באירופה. כיום הוא פועל כמוסד לקביעת־השערים מטעם „האיגוד האירופי לתשלומים״.

אחר מלחמת־העולם II הוקם ב1945, מתוך שיקולים דומים, אך הפעם על בסיס נרחב הרבה יותר וכמכשיר של האומות המאוחדות, „הב׳ הבינלאומי לשיקום ולפיתוח״ („הבאנק העולמי״) בוואשינגטון, שבייסודו השתתפו 28 מדינות. הוא מעניק מילוות־פיתוח בסכומים גדולים מאד למדינות־החברות; האמצעים הדרושים באים בחלקם מהון עצמי, אך בעיקר — ע״י מכירת התחייבויות, שהן רשומות לזכותן של המדינות.

ג. מצבה של הבאנקאות בארצות שונות. כמעט בכל הארצות נתגלו במאת־השנים האחרונה מגמות־התפתחות דומות. אעפ״כ קיימים גם כיום הבדלים אפיינים בבאנקאות של הארצות השונות. הצדדים המשותפים לבאנקאות בכל הארצות הם, קודם כל, הנטיה להתלכדות במיבנים כספיים מועטים, אך גדולים, והמעבר מב״, שנועדו למשימות מיוחדות, לב״ בעלי הקף פעולה אוניוורסאלי. מספרם של התפקידים, שמטיל על עצמו הב׳, מתרבה והולך בלא הפסק, ואה״ב הן מבחינה זו, אפשר, יוצא מן הכלל יחיד. כמו־כן ניכרת בכל ארץ וארץ הנטיה להגברת הפיקוח של המדינה; בכל מקום ומקום מחייבים את הב״ לפרסם דו״חות על פעולותיהם, בעיקר מאזנים. בכל מקום גדלה והולכת השפעתם של הב״ המרכזיים על מערכת האשראי ועל עסקי האָמיסיה.

לעומת זה יש לציין הבדלים גדולים מבחינת חלקה של המדינה במערכת הב״. ברור, שחלק זה גדול ביותר בארצות הקומוניסטיות, שבהן נטלה המדינה לידיה את כל מערכת־הכספים. אחריהן באות הארצות הסוציאליסטיות, שבהן מתבלטת ביחוד השפעתה של המדינה על הב״ המרכזיים; בשאר הארצות נשארה מערכת־הב״ בידיה של היזמה

הפרטית, אלא שגם בהן קיים פיקוח ממשלתי נמרץ פחות או יותר מצד הב' המרכזי.

1. אנגליה. באנגליה, הארץ הקלאסית של הקאפיטאליזם, מתבלט כיום ריכוז מופלג של הבאנקאות. חמישה מוסדות ענקיים, „חמשת הגדולים", ריכזו בידיהם את חלק־הארי של עסקי־הב' כולם. הם פרשו רשת סמיכה של אלפי קופות־לפקדונות על־פני הארץ כולה, לרבות את הפינות הנידחות ביותר; בעזרתן סופגים הם את חסכונות־האוכלוסיה, ועל יסודם הם מעניקים אשראי. כוחם גדול ביותר גם מטעם נוסף: קופות־החיסכון והאגודות השיתופיות לאשראי אינן ממלאות באנגליה אלא תפקיד קל־ערך.

במשך זמן מרובה היתה נהוגה במערכת־הכספים האנגלית חלוקת־עבודה מדוקדקת: הב" הגדולים הצטמצמו בעסקות באנקאיות במובן הצר של המלה, כלומר, בעיקר, בקבלת פקדונות ובהשקעתם הזהירה באשראי ובשטרות לזמן קצר, שטרי־האוצר (Treasury Bills), וכן בתשלומים ובעסקות של אַקרֶדיטיווים. בעשרות־השנים האחרונות נתרחבו התפקידים בהדרגה. כך, למשל, משתתפים כיום „חמשת הגדולים" גם בעסקות של ניירות־ערך, קומיסיון ועסקי־אמיסיה. כן הם משתתפים באורח פעיל בעסקי הדוויזים והתשלומים הבינלאומיים. עם זה בולט אף כיום בעסק־הכספים האנגלי השימוש בעקרון חלוקת־העבודה יותר מבְּיַבשת־אירופה.

בעסק־האמיסיה ממלאים תפקיד חשוב עד היום הבאנקים־הסוחרים הישנים, כגון רוטשילד (ע"ע), בֵּרינג (ע"ע), שְרֶדֶר (ע"ע), וכד'. בתי־עסק ותיקים אלה שב„סיטי" הלונדונית משמשים כיום גם כאַקצֶפְּטַנטים, שעליהם מושכות חברות־מסחר שונות באנגליה ומחוצה לה את שטרותיהן. קו אחר, שמציין את שוק־הכספים האנגלי, הוא קיומם של מוסדות לנכיון־שטרות, שעוסקים במקח וממכר של שטרות מסחריים ושטרי־הממשלה מתוך מגע מתמיד עם ה„באנק של אנגליה" (Bank of England). ב' זה, שנוסד ב1694, שימש מופת ודוגמה לב" מרכזיים וב" לשטרי־כסף במדינות אחרות. ה„באנק של אנגליה" זכה לכבוד ולאֵמון במידה שכמעט אין דוגמתה בתחומים הלאומיים והבינלאומיים של כל הב" שבעולם. עד לזמנים האחרונים נוהל ב' זה באופן בלתי־תלוי ע"י אנשי הממון של ה„סיטי", אף אם מתוך מגע מתמיד עם האוצר הבריטי. כיום יש לה, למדינה, זכות של דעה מַכרַעת במינוּיים של מנהליו. ערכה של לונדון כמרכז באנקאי בינלאומי עלה גם משום שב" מרובים מארצות־חוץ מקיימים סניפים ב„סיטי".

2. ארצות־הברית. התפתחותה של הבאנקאות באמריקה היתה בכיוון שונה מזה. עד לפני זמן קצר לא היו קיימים בהן, באה"ב, ב" גדולים מרובי־סניפים; ובמשך עשרות שנים לא היה בהן ב' מרכזי כלל. שוני זה מדרך התפתחותה הרגילה של המערכת הבאנקאית לא היה פרי של התפתחות טבעית; הוא בא כתוצאה מהתערבותם המדינית של השלטונות. חלק גדול של העם האמריקני, ובראש ובראשונה חוגי־החקלאים, שבעבר היו אדירי־השפעה, וכן המדינות החקלאיות הבודדות, היו חדורים אי־אֵמון עמוק כלפי אנשי־הממון בכלל וכלפי ווֹל־סְטְרִיט (ע"ע) בפרט; משום כך התנגדו במשך זמן מרובה להקמתו של ב' מרכזי, שמפני השפעתו חששו.

פעמיים בתולדותיהן של אה"ב בעבר הוקמו ב" מרכזיים: האחד — ב1782, ה„ב' הראשון של אה"ב", שפעל בהצלחה במשך 20 שנה; וה„ב' השני של אה"ב", שפעל מ1816 עד 1836. בשני המקרים לא חודש הזיכיון, בעיקר מטעמים מדיניים. כמעט 80 שנה הוכרחה הארץ הענקית, שהתפתחה בקצב מהיר, להתקיים בלא השפעתו המְאַזנת והמפקחת של ב' מרכזי. אין ספק, שהדבר גרם נזק מרובה למשק. רק ב1914 הצליחו האמריקנים לכונן את „מערכת הרזרווה הפדראלית" (Federal Reserve System).

מובן, שהמדינות הבודדות התאמצו לעכב, עד כמה שאפשר, את הקמתו של ב' מרכזי, הואיל וחששו להתגברות כוחה של ואשינגטון במידה יתרה. השפעתן של מדינות אלו היא שגרמה גם להגבלות, שהוטלו על הב" המרכזיים ושמהן היו פטורים הב" הפרטיים. התחוקה של המדינות הבודדות התנגדה להרחבת סמכותם של הב" מֵעֵבר לגבולותיהן של המדינות הבודדות. אע"פ שמספר־הב" פחת והלך בעשרות־השנים האחרונות — תחילה מחמת פשיטות־רגל תכופות —, גדול מספרם מאד גם עכשיו, כפי שמראה הטבלה שלהלן:

מספר הבאנקים בארצות־הברית

1920	1925	1930	1935	1945	1954
29,715	28,479	23,855	16,047	14,542	14,465

הניסיון מלמד, ששירותיהם של ב" קטנים, בעלי הון זעיר, עולים ביוקר מרובה יותר מאותם של הב" הגדולים; רק בקושי מסוגלים הם לתכנן את חלוקת־הסיכון בצורה מַנחַת את הדעת; ומשום כך אנו רואים תכופות, שטעויות ושיבושים הורסים את עצם קיומו של הב' הקטן; כמו־כן קשה להם להשיג עובדים, שהם מומחים ממדרגה ראשונה. מסיבות אלו היתה התמוטה בין הב" האמריקנים לפעמים מזעזעת ממש: בשנות המשבר של 1930—1933 הפסיקו את פעולותיהם לא פחות מ9,106 ב" באמריקה.

מאז השתפר המצב במידה מכרעת, קודם כל, ע"י הנהגת ביטוח ממשלתי של הפקדונות ופיקוח ממשלתי חמור על פעולת הב". מובן, שבצידם של הב" הקטנים, המרובים ביותר, קיימים, ביחוד במרכזים הכספיים הגדולים, כגון ניו־יורק, בוסטון ושיקאגו, מוסדות־ענק באנקאיים; אבל הללו מקיימים סניפים, בדרך כלל, רק בעיר, שבה נמצא מרכזם, ולפעמים גם בחוץ־לארץ. יוצא מן הכלל בנידון זה הוא ה„באנק של אמריקה" (Bank of America); ב' זה, החוסֶה בצל חוקיה הנוחים של קאליפורניה, מקום־מרכזו, פיתח רשת ענפה של סניפים, כנהוג בארצות אחרות; לפי ההקף של פקדונותיו הוא הגדול שבב" בעולם כולו.

במשך זמן מרובה היתה נהוגה במערכת־הכספים האמריקנית חלוקת־עבודה כגון זו שקיימת באנגליה. עסק־האמיסיות, שהוא מפותח באה"ב במידה שאין למעלה הימנה, היה נחלתן של חברות־הכספים הגדולות בוול־סטריט, כגון של בית מורגן (ע"ע); בעסק קרוב לזה — בהוצאת ניירות־ערך כדי לסחור בהם — היתה קיימת חלוקת־עבודה בינם לבין המון חברות־תיווך זעירות. ולסוף, משבאו שנות הספסרות המבוהלת (מ1929 ואילך), התחילו גם ב" גדולים של מניות משתתפים בעסק זה, שהוא מכניס רווחים גדולים אלא שסיכונו מרובה. במידה שהדבר נאסר עליהם מטעם החוק, עקפו הב" את האיסור ע"י ייסודן של חברות־בנות. אך לאחר שנתגלו בתחום זה מעשי־שחיתות חמורים, ולפעמים גם פליליים, אחזה הממשלה המרכזית באמצעים חריפים ביותר. כיום מתוחם באמריקה קו־תחום נמרץ בין

עסקי־הפקדונות לבין עסקי־האמיסיה, ושני הענפים כאחד נתונים לפיקוחה החמור של הממשלה. הדבר הביא בלא ספק לידי הבראתו של משק־הכספים האמריקני, שהיה קודם לכן פרוץ ומחוסר־סייגים.

באותו כיוון עצמו השפיעה גם הקמת מערכת הרזרווה הפדראלית, המרכזת כיום בידיה — בכלל תפקידיה כבאנק מרכזי — את הוצאתם של שטרי־הכסף. מבחינה פורמאלית קיימים 12 ב״ לרזרווה פדראלית; אך מדיניותם נקבעת ע״י המרכז בוואשינגטון.

3. קנאדה. בארץ זו מורכבת המערכת הבאנקאית ממוסדות כספיים אחדים גדולים מאד, שלהם מסונפת רשת החבה של סניפים. קאנאדה היא אחת מן הארצות המועטות, שהקימו להן ב׳ מרכזי בתקופה מאוחרת מאד (רק ב1934), וב׳ זה נתון כולו בידי הממשלה, שברשותה נמצאות גם מניותיו.

4. צרפת יש לה, בדומה לאנגליה, ב״ גדולים אחדים לפקדונות, שלהם יש רשת־סניפים נרחבת, אבל מספר־החשבונות בב״ אלה קטן בהרבה משהוא בב״ האנגליים; גם מחזור־ההמחאות מצומצם הרבה יותר משהוא באנגליה; ניהול־עסקים במזומנים עדיין רווח מאד; אפייני לצרפת הוא השימוש המרובה בשטרות. ספק מושך שטר על לקוחותיו; הב׳ מנכה את השטר; בין נכסיהם של הב״ לפקדונות ממלאים השטרות תפקיד חשוב יותר מהלוואותיהם.

על־יד הב״ לפקדונות קיימים „באנקים לעסקים" (Banques d'affaires) מרובים, שעוסקים בעיקר במימונה של התעשיה.

לב׳ המרכזי של צרפת (Banque de France), שנוסד ב1800 ע״י נאפוליון, נודעת חשיבות עצומה לא רק בצרפת, שבה הוא מממן את פעולותיה של הממשלה, אלא אף במערכת־הכספים הבינלאומית; במשך תקופה ארוכה היה מעמדו שווה למעמדו של ה„באנק של אנגליה", ולפעמים אף חילץ את הב׳ האנגלי מן המיצר. עד הזמן האחרון היה השלטון על מכשיר אדיר זה נתון בידי קבוצה קטנה מן השכבה העליונה של בעלי־ההון הצרפתיים; ואילו כיום מובטחת למדינה ההשפעה המכרעת על הנהלת ענייניו.

5. גרמניה. למערכת הבאנקאית של גרמניה אפייני היה קיומם של באנקי־ענק אחדים, שעסקו בעסקי־פקדונות ועסקי־אמיסיה כאחד ומילאו בשעתם תפקיד חשוב בתיעושה של גרמניה. מנהליהם של ב״ גדולים אלה ישבו, רובם ככולם, בוועדים המנהלים של מפעלי־התעשיה הגדולים ושל מפעלים חשובים אחרים. אחר התמוטטותו של המשטר הנאצי פיצלו בעלות־הברית את הב״ הללו והפכום למוסדות איזוריים; אך יש להניח, שהסדר זה לא יתקיים לאורך־ימים.

מלבד הב״ המועטים הללו קיימת בגרמניה מערכת של ב״ למשכנתות, וכן רשת שלמה של ב״ שיתופיים מקומיים. נוסף על כך קיימים מוסדות כספיים של המדינה ושל המו־עצות הכפריות. המדינות הקטנות, הגובלות בגרמניה, כמו שווייץ, הולאנד ובלגיה, יש להן מוסדות כספיים, שהם בנויים לפי שיטה דומה לזו שהיא נהוגה בגרמניה. ארצות ניטראליות, כמו שווייץ, השכילו למשוך אליהן סכומי־כסף עצומים מן „ההון הבורח", שבעליו מצאו לו מקלט בתוכן.

6. מדינת־ישראל. בעוד שבתחילת התקופה של השלטון המאנדאטורי תפסו את המקום הראשון־במעלה בארץ סניפים של ב״ מארצות־חוץ, הרי במרוצת־הזמן עברו הפעולות הבאנקאיות העיקריות לידי ב״ מקומיים אחדים; ב״ אלה בנויים לפי מתכונת הב״ לפקדונות באנגליה, אבל עוסקים הם גם באמיסיה ובעסקי־משכנתות, אם בעצמם ואם על־ידי חברות־בנות. מלבד זה קיימים גם כמה ב״ שיתופיים, שמהם שייכים לחלק האזרחי של הציבור ומהם למשק־הפועלים. אלה האחרונים כפופים ל„ב״־הפועלים", שהוזכר למעלה. זמן קצר אחר הקמת המדינה יסדה זו ב׳ חקלאי, וב1954 הקימה ב׳ לשטרי־כסף.

ד. בעיות מיוחדות. — 1. מתחריהם של הב״. המתחרה המצליח ביותר של הב״ לפקדונות בארצות הרבה הוא הדואר. הדבר נכון לגבי אותן הארצות, שבהן מספק הדואר שירות־תשלומים או מקבל פקדונות־חיסכון. הדואר מותאם למטרה זו עוד יותר מן הב״, כיוון שהוא מקיים רשת ענפה מאוד של סניפים, שמתפשטת אף על־פני הכפרים הנידחים ביותר. מלבד זה יש להזכיר כאן במיוחד את קופות־החיסכון־לבניה באנגליה ואת אגודות־הבניה באמריקה.

בקליטת חסכונות זעירים מתחרות בב״ גם האגודות השי־תופיות לאשראי וקופות־החסכון. בעיסקות האמיסיה וניירות־ערך נוטלים חלק, מלבד הב״, גם הIssuing Houses (חברות להוצאת ניירות־ערך) וחברות־סרסרות. לעומת זה פחתה במידה מרובה השפעתם של הבאנקאים הפרטיים, שהיתה גדולה בעבר.

2. ערכה של חלוקת־הסיכון. אף הניהול הזהיר ביותר לא יימלט מטעויות בתחום האשראי. אין ב׳, שלא נכשל במרוצת־הזמן בתחום זה. משום כך נוהגים הב״ לפי הכלל היסודי, שיש לחלק את הסיכון בזהירות ולהימנע ממתן אשראי גדול מדי ללקוח אחד. רצוי להם, לב״, לחלק את ההלוואות בין איזורים גאוגראפיים ובין ענפי־מסחר שונים, שכן לפעמים קרובות פוגע המשבר בחבל־ארץ אחד או בענף מסחרי אחד, בעוד ששאר חבלי־הארץ או ענפי־המסחר אינם נתונים ללחצו. אבל גם בקבלת פקדונות בוחרים הב״ לנהוג במידת־הזהירות. מוטב לו, לב׳, שיהיו לו הרבה מפקידים קטנים משיהיו לו מפקידים גדולים מועטים, שהרי קשה להעלות על הדעת, שכל המפקידים הקטנים יתבעו את החזרת פקדונותיהם בבת אחת; ולעומת זה יש מקום לחשש, שפקדונות גדולים, רשומים לזכותם של יחידים, עלולים להידרש — כולם או רובם — לפתע פתאום. במידה שהב׳ קטן יותר וחוג עיסקותיו מצומצם יותר, קשה לו להסדיר את חלוקת־הסיכון בצורה מניחה את הדעת, ובה במידה מרחפת עליו סכנה של הפסדים ופשיטות־רגל. עובדה זו היא גורם חשוב בתהליך המיזוג בבאנקאות, הגובר והולך. מוסדות גדולים, שחוג־עסקיהם רחב יותר, מסוגלים גם להתאים את עצמם לצרכיהם של ענפי־מסחר שונים במידה יעילה הרבה יותר משמסוגלים לכך הב״ הקטנים. הנסיון מוכיח, שצרכיהם של ענפים שונים לאשראי אינם מתגלים בעת ובעונה אחת. כך, למשל, זקוקה החקלאות לכספים מרובים בתחילת־העונה ויכולה לפרוע את חובותיה אחר הקציר. לעומת זה קיימים ענפי־תעשיה, שהם זקוקים לכסף בעיקר בסתיו, באותה תקופה שבה זורמים כספי־הפרעון מידי החקלאים אל הב״. מובן, שמוסד כספי גדול יכול לספק את הצרכים העונתיים השונים במידה מניחה את הדעת מתוך גמישות מרובה מזו שמסוגל לה ב׳ קטן.

מתוך ההכרח לחלק את הסיכון בחוג־עסקים רחב ביותר

מסתברת העובדה, שב״ שהם בעלי משימות מיוחדות — כגון ב״ לענפי־תעשיה מיוחדים, ב״ של פועלים או ב״ של מפל־גות — קיומם כרוך בסכנות מיוחדות.

3. הוצאת־פקדונות מבוהלת (Run). הסכנה הגדולה ביותר לקיומם של הב״ היא — או יותר נכון: היתה בעבר — בהלה, שתוקפת את הקהל. אי־אמון מוצדק או בלתי־מוצדק של הציבור בב׳, וכן משברים מדיניים, גרמו תכופות לבהלה בתוך קהל המפקידים, באופן שכולם מיהרו אל הב״ כדי להוציא מהם את פקדונותיהם. שום מוסד כספי, ויהא הגדול והזהיר ביותר, אינו יכול להחזיר את כל פקדו־נותיו ואף לא אחוז גדול מהם בבת אחת; שכן חלק גדול מאד של הכספים הללו הולווה ע״י הב׳ לזמנים ארוכים פחות או יותר; בלא עזרה מן החוץ מוכרח ב׳ כזה, שהמון המפקידים המבוהלים צובא על פתחיו, להפסיק את תשלומיו אף בשעה שהאקטיו שלו עולה בהרבה על הפאסיו. גם במקרה זה תהא הסכנה, המאיימת על מפעל קטן, מרובה מזו שנשקפת למפעל גדול. במקרה של משבר כזה נודעת חשי־בות מכרעת לקיומו של ב׳ מרכזי מנוהל כהלכה. הוא יחוש לעזרתו של הב׳ הנתקף וימציא לו כספים על־יסוד נכיון־משנה של שטרות או ע״י מישכון של נכסים, וכד׳. כי הפסקת תשלומים מצד ב׳ אחד נשארת לעיתים רחוקות בבחינת תופעה בודדת. היא גורמת עפ״ר לאי־מנוחה גם בין מפקי־דיהם של ב״ אחרים. הדבר עלול לגרום לבהלה המונית, שקשה מאד לשכך אותה לכשתפרוץ; בהלה כזו עלולה להכריח את הממשלה להכריז על מוראטוריום ועל „שבתון״ בעבודת־הב״. אשנביהם של כל הב״ נסגרים אז לתקופה קצרה או ארוכה — פעולה, שמַשפעת השפעה הרת־אסונות על המשק הלאומי כולו. המקרים הידועים ביותר של בהלה באנקאית המונית, שהיו להם תוצאות מרחיקות לכת ביותר, אירעו באה״ב ובגרמניה בתחילת שנות ה30 של המאה הנוכחית. בשתי הארצות הללו הוחרפו על־ידי כך המשברים הקשים, שכבר היו קיימים בהן, במידה גדולה עוד יותר.

4. ביטוח פקדונות. כדי למנוע את הישנותן של הפרעות כאלו הותקן באה״ב ב1933, לפי חוק הבאנקאות של גלאס־סיגאל (Glass-Seagall), ביטוח של כל פיקדון עד לסכום של 5,000 דולאר מטעם הממשלה המרכזית. ע״י כך נקבעה תקנה, שמנעה במידה מכרעת בהלות באנקאיות ופשיטות־רגל של ב״. מאז נעשו פשיטות־רגל של ב״ באה״ב, שהיו תכופות כל־כך בתקופה הקודמת, תופעה נדירה מאד.

5. פיקוח באנקאי. הנסיון העגום של פשיטות־הרגל הבאנקאיות כבר עורר במאה ה19, וביחוד במאה ה20, את התביעה להגברת הפיקוח על עסקי־הב׳. כתוצאה מכך הותקן פיקוח זה, לפעמים בצורה חמורה מאוד, בשלוש דרכים שונות. בארצות מרובות הוכרחו הב״, לפרקים ע״י לחץ של דעת־הקהל ולעיתים ע״י השלטונות, לפרסם דינים־וחשבונות פומביים על עיסקותיהם. פירסום זה נותן, בין השאר, את ההזדמנות לעיתונות המקצועית להעביר את המאזנים תחת שבט־הביקורת. אין זה בגדר סוד, שגם ב״ מכובדים מאוד נוהגים „לסרוק״ את מאזניהם ערב פירסומו של הדו״ח; הביטוי המקצועי לכך הוא „קישוט חלונות־הראווה״. הטלה זו של „כחל ושרק על הפנים״ מתבטאת במה שסמוך ליום המכריע, עפ״ר ה31 בדצמבר, מצמצמים את מתן ההלוואות ללקוחות, כדי להראות עדפים נזילים גדולים. אין ספק, שהערָמה זו לא זו בלבד שהיא מטעה, אלא שהיא גם מזקת למשק הלאומי, שהרי המשק, הזקוק לאשראי, בא משום כך לידי מצוקה בצאת השנה.

הצורה השניה של הפיקוח מתגשמת ע״י הב׳ המרכזי, בחלקה באורח בלתי־פורמאלי: הב׳ המרכזי מביע לפני הב״ הפרטיים „משאלות״ ונותן להם „עצות טובות״ מסויימות; וכיוון שהב״ הפרטיים יודעים, שבשעת משבר יהיו זקוקים לעזרתו של הב׳ המרכזי, הם מקבלים את ה„משאלות״ וה„עצות״ כפקודות ומצייתים להן בהקפדה. ולסוף, גם המדינה עצמה פועלת תכופות כמוסד מפקח על הב״. היא דורשת מהם למסור לה לעיתים מזומנות דינים־וחשבונות מבוססים על מספרים מדוקדקים ומחייבת אותם להחזיק ברשותם מכסה מינימאלית של רזרוות נזילות. אך לפעמים משארת היא את הפיקוח על הב״ בידיו של הב׳ המרכזי.

6. הב׳ והתעשיה. התפתחותה המהירה ללא תקדים של התעשיה במאות ה19 וה20 לא היתה אפשרית בלא העזרה המאורגנת מצד עולם־הכספים. עזרה זו הוגשה בחלקה בצורת מתן אשראי ובחלקה ע״י מימוש האמיסיות („הוצאת ניירות־ערך״). מכאן נבעה, ביחוד בתחילת התפשטותה של התעשיה, תלות מסויימת — ולעיתים בולטת מאוד — של התעשיה באנשי־הממון, והללו ניצלו תכופות את התעשיה למטרותיהם הפרטיות. החוגים נותני־הכסף והמתווכים בהשגת הכסף נהגו להבטיח לעצמם מקומות בוועדים המנהלים, ולפעמים קרובות השיגו לעצמם, במישרים או בעקיפים, טובת־הנאה כספית ניכרת. ביחוד הכניסה ההוצאה של ניירות־ערך רווחים גדולים, לעיתים — גדולים מן הראוי, ומזמן לזמן אף נתגלו מעשי־תרמית. באותם הימים היו נוהגים להטעים את הניגוד בין הון „חמסני״ לבין „הון יוצר״, ואהדתה של דעת־הקהל היתה נתונה לתעשיה. מעשי־השחיתות בתחום זה ועדיפות כוחו של עולם־הכספים פחתו והלכו במרוצת־הזמן, אף אם לא נעלמו כליל. תהליך זה יש לזקוף לא רק על חשבון התערבותם של המוסדות המחוקקים בלבד — התערבות, שהיתה לפעמים נמרצת מאוד —, אלא גם על חשבון התפתחותה של התעשיה; שכן המפעלים הגדולים, שנוהלו כהלכה, אגרו מרווחיהם סכומי־כסף ניכרים, שגדלו והלכו במשך הזמן. בתוקף עובדה זו יכלו הללו להגשים במידה גוברת והולכת את תכניותיהם באמצעות ההון העצמי שלהם, ושוב לא היו זקוקים למימונן של חברות־הכספים, שהיו נוהגות להכתיב להם את תנאי־ההלוואה. אפשר, איפוא, לקבוע, שבמרוצת־הזמן נשתנה יחס־הכוחות בין עולם־הכספים ובין התעשיה, ושינוי זה היה לטובתה של התעשיה. בדרך כלל נתבלטו מעשי־השחיתות שנזכרו למעלה ביחוד באותן הארצות, שבהן נמצאו עיסקות־האמיסיה בידיהן של חברות מיוחדות, ואילו בארצות, שבהן רוכזו עסקים אלה בידי הב״ הגדולים, היו מעשי־התרמית נדירים יותר. בסיכומו של דבר, אין להתעלם מן העובדה, שהב״ מילאו תפקיד רב־ערך בהתפתחותה של התעשיה, וע״י כך בכלכלה הלאומית המודרנית בכללה.

7. ההון הפינאנסי וכספים מן החוץ. הב״ עובדים בעיקר בכספיהם של אחרים; האמצעים של הב׳ עצמו, הן בצורת הון־מניות והן במלאי של מטבע, אינם ממלאים אלא תפקיד מצומצם ביותר. מבחינה זו שונה מקצוע הבאנקאות מכל שאר ענפי־המשק, שכן אלה האחרונים עובדים, או צריכים לעבוד, בעיקר בהון עצמי משלהם.

רק ענף־הביטוח בלבד דומה מבחינה זו למקצוע

הבאנקאות. בשני ענפים אלה גם יחד אין ההון העצמי חשוב אלא כאמצעי לעורר את אמונו של הקהל. ההון העצמי אינו משמש כאן אלא ערובה מפני סיכון במקרה שיהא צורך בכיסוי הפסדים. משום כך נוהגים הב״, המנוהלים לפי שיטות שמרניות, לצרף שנה־שנה חלק גדול מרווחיהם להון־המילואים שלהם. שיעור כספי־המילואים המופרשים מן המאזן מגיע בב״ הרבה לשיעורו של הון־המניות. עם זה מתאמצים מוסדות מנוהלים כהלכה לאגור גם הון־מילואים סמוי, שאין מפרסמים את שיעורו. הדבר מתגשם ע״י הערכת סעיפי־האקטיו למטה משיעורם המציאותי. כספי־מלאי מוצנעים אלה יש להם יתרון על כספי־המלאי הגלויים: במקרה של הפסדים אפשר לשאוב מהם בלא שהדבר יזדקר לעין.

העובדה, שהון־המניות משמש רק ערובה מפני סיכון, מתבלטת בארצות שונות, וביחוד באנגליה, שבה פורעים בעלי־המניות לב״ במזומנים רק חלק קטן מהון־המניות.

בב״ הגדולים שבאנגליה מהווה הון־המניות, שנפרע במזומנים, ביחד עם הרזרוות הגלויות, רק אחוז אחד בלבד מכל שאר הכספים, שהב׳ משתמש בהם. מובן, שעל חשבון ההון העצמי יכולים הב״ להקים את בנייניהם המהודרים ולספק את הציוד הפנימי, שההוצאות הכרוכות בו עולות משנה לשנה. כי הצורך בראציונאליזאציה של המפעלים ועליית המשכורות של הפקידים מכריחים את הב״ להנהיג שיטת־מיכון קפדנית ולרכוש פעם בפעם מכונות שונות, שמתקינים לעבודות משרדיות.

הרצון להגן על הציבור ע״י הבטחת הונו העצמי של הב׳ הניע כמה מדינות לחייב את כל מי שמבקש רשיון לפתיחת ב׳ במתן הוכחה, שיש ברשותו הון עצמי בשיעור מסויים.

8. ה ה פ ר ש ב ש י ע ו ר ־ ה ר י ב י ת. בהערכת הבאנקאות נוהגים תכופות למתוח ביקורת על ההפרש המופרז, כביכול, הקיים בין שיעור הריבית, שהב׳ משלם, ובין הריבית, שהוא דורש מן הלווים. אך בחינה יסודית של הדברים מביאה לכלל מסקנה, שברוב המקרים ההפרש הוא מוצדק. שכן הב״ יכולים, מטעמי בטיחות ומשום הצורך שיש להם בליקווידיות של ההון, להלוות לנזקקים רק חלק מן הכספים, שהופקדו בידיהם, ואילו חלק אחר מהם הם מוכרחים להחזיק ברשותם בלא שיכניס להם ריבית כלשהי. נוסף על כך הם מוכרחים להשקיע חלק מכספם בשטרות ממדרגה ראשונה לזמנים קצרים או בניירות־ערך ממשלתיים, שמכניסים ריבית נמוכה. מלבד זה, הרי ניהול העסקות של הב׳ כרוך בהוצאות מרובות, שגדלות והולכות, בראש ובראשונה — בתשלום משכורות וכד׳. נוסף על כך מוכרחת הנהלה נבונה להביא בחשבון מידה מסויימת של סיכון, שקיימת תמיד בעסק האשראי.

נמצא, שבדרך כלל אין יסוד לטענה, שההפרש בין שיעורי־הריבית של הב׳, הנזכרים למעלה, הוא גדול מדי. ההתחרות בין הב״ לבין עצמם וכן בין הב״ לבין מוסדות אחרים יש בה, בדרך כלל, כדי להבטיח את הציבור מפני הפרזות בנידון זה. מקרים של שימוש לרעה מצד הב״ מצויים בארצות נחשלות ועניות בהון.

9. ה ב ״ ו ה מ ד י נ ה. בין המדינה ובין הב״ קיימים יחסים משני סוגים. מצד אחד רואות רוב המדינות חובה לעצמן לפקח על הב״ כדי להגן על הציבור מפני ספסרות ולשמור על יציבותו של המטבע; מצד שני, המדינה היא לקוח חשוב מאוד של הב״, ביחוד כלווה. כי צרכיה הכספיים של המדינה המודרנית הם מרובים וגדולים מאוד, וספק הוא אם היה בכוחה לספק אותם אלמלא עזרתם ותיווכם של הב״. הענקה של מילוות למדינה היא, בדרך כלל, עסק טוב בשביל מוסדות־האשראי; כך, למשל, רכישת שטרי־האוצר לזמנים קצרים של מדינה בריאה היא אחת מן העסקות החביבות ביותר על הב״ משום שהיא גם אחת מן העסקות הליקווידיות ביותר. לעומת זה, הענקת הלוואות למיניסטריון־הכספים בתקופות־משבר או מתן אשראי למינהל גרוע עלולים להעמיד את הב״ במצב קשה. בזמנים קשים ביותר אנוסה המדינה, שמערכת־הכספים שלה נתרופפה, לכפות על הב״ מתן־הלוואות, ביחוד ע״י הוצאת מילוות־חובה.

שונה מזה בתכלית הוא תפקידה של המדינה כמכשיר של פיקוח על הב״. נוסף על התקנות הקיימות ברוב המדינות, המחייבות את הב׳ לפרסם את מאזניהם, דורשת הממשלה לפעמים קרובות אינפורמאציה נוספת על המצב הפנימי בב״. בקשר לכך מתפרסמות לפרקים תקנות, שמחייבות את הב״ במינימום של הון ליקווידי. לגבי תקנות אלו מתבלטת בארצות הרבה „תנודה״ מסויימת, כלומר: עיתים מקילים בהן ועיתים מחמירים, הכול לפי הרצון לעודד את הקוניונקטורה או לדכא אותה. פעולת־פיקוח זו נמסרת לב׳ המרכזי או נעשית ע״י מוסד מיוחד, שהוקם לתכלית זו בלבד. במקרים מיוחדים ממַנות הממשלות קומיסארים לטיפול בב׳ זה או אחר; ביחוד נהוג הדבר לגבי ב״ למשכנתות.

תנאים מיוחדים קיימים לגבי הב״ המרכזיים. כאן יש לציין את גידול השפעתה של המדינה במידה גוברת והולכת; תופעה זו נתבלטה ביחוד לגבי הב״ המרכזיים של אנגליה ושל צרפת, שעוד לפני זמן לא מרובה נהנו ממידה גדולה של אי־תלות.

האמצעי הקיצוני ביותר, שנוקטת המדינה לחיזוק השפעתה על הב״, הוא, כמובן, ההלאמה. מחוץ לתחומי העולם הקומוניסטי אין נוהגים להשתמש באמצעי זה. אבל בארצות שונות קיימים מוסדות כספיים, שבהם המדינה היא בעל־המניות היחיד, או בעל־המניות הראשי; והמדובר הוא כאן על מפעלים שאין עמם סיכויים לרווחים, כגון ב״ לאשראי חקלאי.

אר. כ.

ה י ס ט ו ר י ה (עד סופה של המאה ה18). עסקים מסוגם של עסקי־הב׳ (כגון שמירת פקדונות פרטיים, עסקי־הלוואות ופרעון תשלומים) כבר בוצעו בבבל העתיקה על־ידי מוסדות מינהליים גדולים — כלומר, בתי־האוצר של ארמנות־המלכים ושל בתי־המקדש. בממלכה הבבלית המאוחרת, בין המאות ה7 וה5 לפסה״נ, משתתפים בעסקי־הב׳ במידה הולכת וגדלה, בצידם של הארמונות ובתי־המקדש, גם סוחרים פרטיים. איגיפי מסיפאר (המאות ה7—6 לפסה״נ) ומוראשו מניפור (המאה ה5 לפסה״נ) היו סוחרים גדולים בעלי מוניטין, שנטלו חלק גם בעסקי־ב׳ (ארכיון־העסקים של מוראשו נתגלה בחפירות).

בערים־המדינות של יוון העתיקה נוהלו עסקי־ב׳ הן ע״י בתי־מקדש (של סאמוס, אֶפֶסוֹס, דֶלוֹס, ועוד) והן ע״י סוחרים פרטיים. בשם השולחן של החלפן נקרא גם הבאנק (טראפֶּזה — τράπεζα), ומאותו שם עצמו נגזר גם שמו של הבאנקאי (טראפֶּזיטֶס — τραπεζίτης). ה„טראפזה״ שימשה מקום לשמירת־כספים ומנגנון לפרעון־תשלומים כאחד. ה„טראפֶּזיטֶס״ השתמש בפקדונות, שנמסרו לידו, למתן־הלוואות לעסקי־מסחר; הסוחר היה נזקק לבאנק לשם ביצוע

תשלומיו ולשם קבלת הלוואות (ברובן לצרכי הסַחַר הימי). פאסיון, הבאנקאי האתונאי הידוע (המאה ה4 לפסה״נ), היה גם סוחר ותעשיין.

ברומי העתיקה נקרא הבאנקאי argentarius. הargentarii (כלומר, הבאנקאים), שהיו עפ״ר בני משפחות מיוחסות, סֶנאטורים ואצילים, מילאו תפקיד חשוב בחיי־הכלכלה של רומי; הם פיתחו את שירות־החליפים ואת הנוהג של פרעון־חובות באמצעותם, ומתוך כך גם את הפנקסנות. רומי היתה מרכזה של הבאנקאות באימפריה; בערים אחרות של איטליה היה לבאנקים אך הקף־פעולה מצומצם בלבד. ובפרובינציות היו נדירים ופרימיטיוויים.

נדידות־העמים שמו קץ להתפתחותה של הבאנקאות הרומית העתיקה. מתקופה זו עד למסעי־הצלב פעל רק סוג אחד של מתווכים מקצועיים בעסקי כספים ואשראי — החלפנים, שבדקו את משקלן של המטבעות ואת שיעורי־המתכת שבהרכבן, והחליפו מטבע במטבע. סיבות שונות גרמו לדבר, שהחלפנים נעשו גורם חיוני: (1) ריבוי מספרן של הטריטוריות הקטנות, שלכל אחת מהן היה מטבע משלה; (2) טביעה בלתי־מדוייקת; (3) שינויים תכופים בהרכבה של המתכת; (4) זיופים במשקלי־המטבעות, וכיו״ב. הנסיכים ושלטונות־הערים נזקקו לחלפנים הן לשם רכישת החמרים, שהיו דרושים לטביעה, והן לשם טביעתם של מטבעות חדשים. משום כך היה עסק־החלפנות קשור לעיתים קרובות בקבלת זיכיון ממלכתי לטביעת־כספים. החלפנים — שהתאַגדו תכופות באגודות — תיווכו מתחילה רק בעסקי־מטבע ממש. אך מזמן מסעי־הצלב ואילך פעלו גם בענייני הפקדות ותשלומים מקומיים וכן כמתווכים בעסקי אגרות־תשלום בינמקומיים. בתקופת מסעי־הצלב מופיעים גם ראשוני מַלווי־הכסף המקצועיים.

בין האחרונים מילאו היהודים תפקיד בולט. ההתפתחות המרובה, שבאה בסחרה של אירופה המערבית בתקופת מסעי־הצלב, כמעט שעשתה מיותרת את פעולתם של היהודים במסחר הבינלאומי — שעד אז היו מראשי העוסקים בו. מתוך כך פנו היהודים לעסקי־הלוואות — תחום, שבו עדיין לא נאחזו הנוצרים אלא במידה מועטת בלבד ושנוסף על כך צומצם בו חופש־הפעולה של הנוצרים משום האיסור של נְטילת־ריבית שהטילה עליהם הכנסיה. אך במידה שנתרבתה הזריזות הכלכלית של הנוצרים, פחת הצורך ביהודים אף בתחום זה. הראשונים, שהתחילו מתחרים ביהודים במקצוע־ההלוואות, היו האיטלקים, משום שארצם קדמה לשאר ארצות בהתחדשותו של השיגשוג הכלכלי, וכך עלה בידם להניח את היסודות של הבאנקאות המודרנית.

במאה ה12 כבר נמצאו בג׳נובה חלפנים, שאפשר להגדירם כבאנקאים במובן של זמננו. הללו היו מקבלים פקדונות, נותנים אשראי לסוחרים, מבצעים תשלומים מקומיים בפקודת לקוחותיהם, ומוציאים פקודות־תשלום לערים אחרות. בעיקר היו נותנים אשראי לסוחרים לשם עסקות מֵעֵבר לים (cambia maritima), שגם הם עצמם היו נוטלים בהן חלק בצורת commenda (השקעה על־יסוד שותפות). חלפנים אלה נקראו bancherii (על שם ספסלי־החלפנות שלהם, שנמצאו בכיכר עירונית).

את הפקדונות, שהיו נמסרים לידם, היו הבאנקאים משקיעים בעסקי־סחורות — דבר, שהיה גורם לקשיים כשהמפקידים היו רוצים, שיחזירו להם את כספם. הפסדים בעסקי־סחורות גרמו תכופות להתמוטטויות של באנקים, שבהן קיפחו המפקידים את כספם. כתוצאה מכך תיקנו ב1374 בוויניציאה תַקָנה, שאסרה על הבאנקים לעסוק בעסקי־סחורות. לאחר זמן הותר לבאנקים לעסוק בעסקים אלה בתנאי שישתמשו לשם כך בכספם שלהם, אך לא בפקדונות של לקוחותיהם. בפועל הוסיפו הבאנקים לראות את הפקדונות כהלוואות, שהשימוש בהן היה נתון לבחירתם החפשית.

כנסיות ומנזרים כבר הופיעו כבאנקאים במאה ה10. עפ״ר היו נותנים הלוואות קטנות־ביחס לאיכרים חפשים וחפשים־למחצה, שמישכנו בידם את אדמותיהם. במאה ה11 נתנו מנזרים הלוואות ניכרות לקיסרים היינריך III והיינריך IV. המזומנים של המנזרים נצטברו ממתנות ותרומות גדולות, וכן מסכומי־כסף גדולים, שהופקדו ברשותם. במאות שלאחר מכן, כשנוסדו המיסדרים הדתיים השונים (הטֶמפלארים, המיסדר הגרמני, מיסדרי היוהאניטים והפראנציסקנים), נתרחבה עוד יותר פעולתם הפינאנסית של מוסדות־הכנסיה. חשיבות מרובה נודעה ביחוד לעסקי־האשראי של מיסדר־הטמפלארים. מסוף המאה ה12 עד תחילת המאה ה14 היה מיסדר זה המוסד הבאנקאי החשוב ביותר באירופה, עם מרכז אחד (templum) בפאריס ושני בלונדון, ועם סניפים בערים שונות בצרפת ובמזרח הקרוב.

חשיבות יתרה בעסקי האשראי של יה״ב (ביחוד במאות ה14 וה15) נודעה לחלפנים האיטלקיים. שלוש החברות המסחריות והבאנקאיות המפורסמות ביותר באיטליה של אותו זמן היו של משפחות באַרדי, פֶּרוּצ׳י (Perucci) ואַצַ׳יוּאוֹלי (Acciajuoli) בפירֶנצֶה, שעליהן נוספה עוד זו של משפחת אַלבֶּרטִי, וביחוד — במחצה השניה של המאה ה15 — זו של משפחת מֶדִיצ׳י. קבלת־פקדונות על־ידי באנקים אלה, וע״י באנקים אחרים הרבה, התנהלה באיטליה בהקף רחב. בעד הפקדונות שילמו הבאנקים ריבית גבוהה (בפירנצה: מ8% עד 12%) — מה שמשך אליהם מפקידים מרובים. נוסף על פקדונות בריבית קבועה נתקבלו גם פקדונות, שלבעליהם הובטח חלק ברווחי־העסקים.

ההתמוטטות של בתי־העסקים (הבאנקים) האיטלקיים הגדולים באה מחמת אי־תשלומי־חובות מצד המלכים, והיתה בלתי־נמנעת. במחצה הראשונה של המאה ה14 פשטו את הרגל באנקים איטלקיים מרובים. שלושת הבאנקים האיטלקיים המכובדים ביותר — של באַרדי, פֶּרוּצ׳י ואַצַ׳יוּאוֹלי — הוכרזו במחצה הראשונה של המאה ה14 כפושטי־רגל, לאחר שפעלו במשך יובל־שנים ויותר.

במאה ה15 התבלט בית־העסקים של משפחת מֶדיצ׳י בפירנצה, שנוסף על עסקיו הנרחבים בסחורות, עסק גם כב׳ ונתן הלוואות הן לנסיכים והן לסוחרים ולבעלי־מלאכה. במאה ה14 וה15 זכו לעליה גדולה גם הבאנקים של ג׳נובה וויניציאה — בראש ובראשונה הבאנק המפורסם של משפחת סוֹראנצו (Soranzo) בוויניציאה והבאנק של משפחת צֶ׳נטוּריוֹני (Centurioni) בג׳נוֹבה.

האיטלקים פיתחו את הבאנקאות לא רק באיטליה בלבד. מתחילת המאה ה13 (ואפשר, אף קודם לכן) ניהלו עסקי־באנק מעבר לאלפים: בצרפת, אנגליה וגרמניה. ביחוד היו פעילים בתחום זה אזרחים של ערים לומבארדיות — מה שגרם לכך, שהסוחרים מארצות־הדרום נקראו באירופה בשם „לומבארדים". גם תושבי העיר הצרפתית הדרומית קָאוֹר (Cahors) פעלו הרבה במערב־אירופה כמתווכי־אשראי

מקצועיים. במאה ה13 נדחקו רגליהם של ה„לומבארדים" וה„קאורסינים" ע"י הטוסקאנים, ובמאה ה14 ביחוד ע"י אנשי פירנצה. הבאנקאים האיטלקיים נתמכו ע"י חצר־האפיפיור, שנסתייעה בהם בגביית מס־הכנסיה וגם סייעה בידם להרחיק את היהודים מעסקי־הכספים של חוגי־העילית. האיטלקים הקימו סניפים בכרכים אירופיים שונים מחוץ לארצם, והגיעו במסעות־המסחר שלהם לכל חלקי־אירופה. בכל מקום הנהיגו מכתבי־אשראי והצליחו להבטיח לעצמם למשך מאות שנים את המונופולין על עסקי־באנק. היו בידם פקדונות גדולים, שאיפשרו להם להעניק אשראי גדול ביותר למלכי אנגליה וצרפת ולהשתלט על משקן של הארצות הללו. השנאה אליהם לא היתה מועטת מזו שהיתה רוחשת אל היהודים, שבינתיים ירדו כמעט בכל אירופה לדרגת מתווכי־אשראי מסוג נמוך, כגון מלווים־בעבוט קטנים. נישולם של האיטלקים מתחום זה היה קשה לאין שיעור מנישולם של היהודים. בעוד שבסוף יה"ב מילאו היהודים רק תפקיד מצומצם־ביחס בהלוואת־כספים, הגיעה באותו זמן העצמה הפינאנסית של האיטלקים לשיאה: בתקופה זו שיגשג בית־מדיצ'י. שקיעתה של עצמה זו התחילה רק במאה ה16. בין הפירמות העולמיות הגרמניות של אותה תקופה יש לציין במיוחד את בית פוגר (Fugger).

בסוף יה"ב נוהלו עסקי־באנק לא רק ע"י באנקים פרטיים. במאה ה15 נוסדו גם כמה באנקים ציבוריים חשובים, כגון „שולחן החלפנות" (Taula de Cambi) בברצלונה (1401), וביחוד „בית גיאורגיוס הקדוש" (Casa di San Giorgio) המפורסם בג'נובה (1407). באנק זה העמיד לרשות הרפובליקה של ג'נובה את הכספים, שהיו דרושים לה ופרע את תשלומיה תמורת מקורות־הכנסה ממלכתיים שונים ומושבות, שנמסרו לידיו. הבאנק נוצר מתוך איחודם של איגודי הנושים המרובים של מדינת־ג'נובה באירגון כולל. זמן קצר לאחר שנוסד הועברו לרשותו כמעט כל מקורות־ההכנסה והמושבות של ג'נובה.

Taula de Cambi בברצלונה ו„בית גיאורגיוס הקדוש" בג'נובה היו חלוצי הבאנקים הציבוריים, שהוקמו במאות שלאחר מכן בהולאנד ובגרמניה. אין לערבב באנקים אלה עם ה‏montes pietatis (המוסדות לגמילות־חסד) של יה"ב: אלה היו הקדשי־מצווה בעלי אופי כנסייתי, ומטרתם היתה להעניק אשראי זול־ביחס לשכבות העניות של האוכלוסיה. הם גבו ריבית בשיעור של 8%—15% מהלוואות שניתנו לאביונים, ומהם צמחו בתי־העבוט המודרניים.

כתוצאה מן התגליות הגאוגראפיות הגדולות הועתק במאה ה16 מרכז־הכובד של המסחר העולמי מן הים התיכון אל האוקיינוס האטלאנטי. האיטלקים איבדו בהדרגה את המונופולין על הבאנקאות, שנעשתה נכס משותף לעמי־התרבות האירופיים. עסקי הכספים והאשראי גדלו בשיעור עצום. הצורך בכספי־הלוואות עלה פלאים, הן משום התרחבותו של המסחר והן משום התפתחותה של אמנות־המלחמה המודרנית (חיל־שכירים, נשק חם). השליטים הוכרחו תכופות להפסיק את תשלומי־חובותיהם, ופשיטות־רגל ממלכתיות כאלו גרמו לשקיעתם של באנקים מרובים.

כתוצאה מן הליקויים, שפגעו במסחר־במזומנים — וביחוד כתוצאה מירידת טיבן של המתכות, שבהן נטבעו המטבעות, ומזויפי־מטבעות — ביקשו הסוחרים לצמצם עד כמה שאפשר את השימוש במטבעות בעסקותיהם. משום כך נתפתחו עסקי־סילוקים, שכבר התנהלו במאה ה16 במידה רחבה בירידים של ליון, ג'נובה וקאסטיליה. נוסף על כך נתקבלה יחידת־ערך מדומה (כלומר, משקל קבוע של זהב), שנקראה écu de marc, schudo de marchi. במטבע זה (או יותר נכון: ביחידת־חישוב זו) חושב ערכם של המטבעות המוחשים, ובו נעשו גם כל התשלומים בירידים. במאות ה16 וה17 כבר היה „כסף באנקאי" זה שליט בשוק הבינלאומי.

נראה, שהנטיה להפוך את ה„כסף הבאנקאי" למוסד קבוע שימשה במאות ה16 וה17 אחד מן המניעים העיקריים לייסודם של הבאנקים הציבוריים. על־פי דוגמת הבאנקים הנזכרים של ג'נובה ובארצלונה נוסדו במאה ה17 כמה באנקים ציבוריים (ממלכתיים): Banco del giro בוויניציאה (1619), Wisselbank באמסטרדאם (1600), Girobank של האמבורג (1619), Girobank של נירנברג (1621), וכן ה„באנק של אנגליה" (1694). ארבעת הבאנקים הראשונים הנהיגו „כסף באנקאי" משלהם (Marc Banco בהאמבורג, Bankflorin באמסטרדאם וכד'). ערכם של פקדונות־הלקוחות, שהופקדו בסוגי־מטבעות שונים, חושב ונרשם ב„כסף הבאנקאי", ולסוחר נפתח אשראי בהתאם לחישוב זה.

באנגליה כבר בוצעו במאה ה16 תשלומים באמצעות פקודות־תשלום, בתיווכם של הצורפים, שמנעו את השימוש במטבעות פחותי־ערך. הצורפים גם קיבלו פקדונות תמורת תשלום־ריבית, וכן נצטברו בידם בתחילת המאה ה17 סכומי־כסף ניכרים. כנגד הפקדונות הוציאו שטרות־חוב או קבלות (goldsmith's notes, ובזמן מאוחר יותר banker's notes), שהפכו לשטרי־כסף ממש. פעולות־התשלום באנגליה בוצעו במידה מרובה ללא שימוש במזומנים, אלא באמצעות „קבלות־הצורפים" הללו. הצורפים, שנתנו הלוואות הן לסוחרים והן למדינה, גם הנהיגו חידוש נוסף בדרכי־התשלומים — את ההמחאה (צ'ק, cheque). במרוצת המאה ה18 הגיע מחזור הצ'קים בלונדון לממדים, שהמריצו את הבאנקאים שבעיר לייסד מיסלקה (Clearing House) לשם חישוב תשלומי־הצ'קים (1775).

ה„באנק של אנגליה" (Bank of England) נוסד ב1694 ע"י בעלי־הון פרטיים; הזיכיון ניתן להם בתנאי, שילוו כספים לממשלה. הבאנק קיבל פקדונות לא רק לשם שמירה, אלא גם לשם עשיית עסקים (ניכוי שטרות, הלוואות נגד משכון [עסקי לומבארד], הלוואות תמורת שיעבודי־קרקעות [משכנתות], ועוד). המפקידים לא נדרשו להכניס את כספם אך ורק במטבעות מסוג מסויים, או בהמחאות של באנקים אחרים, אלא יכלו להשתמש לתכלית זו בשטרי־באנק של ה„באנק של אנגליה", שהיו נפוצים במחזור־התשלומים עוד יותר מ„קבלות־הצורפים". שטרות אלה (שכוחם היה יפה גם לתשלומים למיניסטריון־האוצר) היו מתחילה כתובים ביד ובזמן מאוחר יותר — מודפסים. בשעת יסודו לא ניתן לבאנק זה המונופולין על הוצאת שטרי־כסף; אך חוק, שנתקבל ב1707, קבע, שכל עוד קיים ה„באנק של אנגליה" לא תורשה באנגליה הוצאת שטרי־כסף ע"י כל חברה, שיש בה יותר מששה שותפים (כלומר, ע"י חברות־מניות — Joint Stock Companies). כתוצאה מתקנה זו לא נוסדו באנקים חדשים באנגליה במשך תקופה ארוכה. רק באנקים פרטיים הורשו, כמו קודם לכן, להוציא שטרי־באנק. אך עד מהרה פסקו גם הם מלהוציא שטרות בלונדון, כי משום יתרון כוחו של ה„באנק של אנגליה" נתרופפה העמדה, שהיתה להם קודם לכן בשוק־הכספים. שונה

מזה היה המצב בערי־המחוז: ה„באנק של אנגליה" לא הקים בהן סניפים עד אמצע המאה ה18, ועל־כן צמחה שם שורה של באנקים קטנים יותר, שנתנו הלוואות לסוחרים, ניכו שטרות וגם הוציאו שטרי־באנק, אם הוסמכו לכך. הבאנקים הציבוריים ביבשת־אירופה, בניגוד ל„באנק של אנגליה", לא עסקו במתן אשראי למסחר ולמלאכה.

בשדה האשראי הציבורי נתחדשו במאות ה16, ה17 וה18 כמה חידושים חשובים: א) במקום הבאנקים הזרים התחילו מופיעים מלווים מקומיים; מאמצע המאה ה16 נתקבלו באנגליה, ומאמצע המאה ה17 בצרפת, הלוואות מבאנקאים מקומיים; ב) הממשלות גייסו את הלוואותיהן באמצעות בורסות מקומיות; ג) במידה שהאשראי המקומי לא הספיק, נסתייעו הממשלות בגיוס הלוואותיהן בבורסות בחוץ־לארץ; במאה ה16, סופק צורך זה ע"י הבורסות של ליון ואַנטוֶרפֶּן, ובמאה ה17 ע"י הבורסה של אמסטרדאם. כתוצאה מזה התגבשה בבורסות דעה מסויימת על כושר התשלום של השליטים השונים, שגרמה לתנודות בשער של איגרות־החוב, שהוצאו למכירה עם כל מילווה ממלכתי חדש. חידוש נוסף היה בְּמָה שהלוואות הוצאו גם ע"י חתימה פומבית. כך כבר נהגו לעשות באנגליה ובצרפת במחצה השניה של המאה ה17. באנגליה תיווך ה„באנק של אנגליה" בהחתמה הפומבית; בהולאנד נחתמו המלוות בלשכות ממלכתיות, ללא מתווכים כלשהם. גם באוסטריה נהגו כך בחלק מן ההלוואות. באמסטרדאם, פראנקפורט ע"נ מיין, ג'נובה וז'נווה נמצאו באנקאים, שפעלו כסוכניהן של ממשלות שונות ועסקו במיוחד בהפצתן של הלוואות ממלכתיות בחוגים רחבים, באופן שהאמיסיה של המילוות לא בוצעה בבת אחת אלא בהדרגה. האשראי הציבורי היה מפותח ביותר באנגליה והולאנד. בעוד ששליטיהן של ספרד, צרפת וגרמניה השתמשו תכופות באמצעי הבדוק של פשיטת־רגל ממשלתית, הקפידה המדינה באנגליה והולאנד, מתחילת המאה ה18 ואילך, על מילוי התחייבויותיה, והדבר היה לברכה לאשראי הציבורי.

אנגליה היתה גם הראשונה, שהנהיגה נכ'ון־שטרות: הבאנקאי קנה את השטר, שהועבר לרשותו ע"י הֲסָבָה (indorsement) לאחר ששילם את הסכום הנקוב בו בניכוי אחוז מסויים. נכיון־השטרות נמנה על עסקי ה„באנק של אנגליה", שגבה 4½% ריבית משטרות אנגליים ו6% משטרות זרים. באירופה הוחל בנכיון־שטרות בתקופה מאוחרת הרבה יותר, ובגרמניה הונהג רק בסופה של המאה ה18.

להתפתחותם של עסקי הב' והאשראי היתה חשיבות גם בשינויים, שחלו בהדרגה בחוקים בדבר הריבית. נטילת־ריבית היתה אמנם רווחת מאוד ביה"ב, אך עם זה הוקעה כחטא ונאסרה על הנוצרים לא רק ע"י הכנסיה, אלא גם ע"י המדינה. לעומת זה נחשבת נטילת־ריבית בעת החדשה כמותרת מבחינה עקרונית. מניחים, שהמַלווה היה מרוויח אילו השתמש הוא עצמו בהונו ושלפיכך זכאי הוא להתנות מתן הלוואה מהון זה בקבלת ריבית, שהיא חלק מן הרווח, שהלווה עתיד לזכות בו מן השימוש בהלוואה. אך עם הביטול של איסור־הריבית נקבע שער־ריבית מאכסימאלי. השער החוקי של הריבית בהולאנד הועמד ב1640 על 5% ולאחר 15 שנה הורד ל4%. באנגליה היה המאכסימום מ1545 ואילך 10%, מ1624 ואילך 8%, ומ1652 ואילך 6%. במחצה הראשונה של המאה ה17 נאסר בצרפת לקבל יותר מ6% ריבית, ועבירה על תקנה זו נענשה בעיקול סכום־הקרן. אך הבריות ידעו לעקוף תקנות אלו בדרכים שונות. באנגליה, למשל, קיבלו הצורפים במאה ה16 מלווים פרטיים 33% ריבית ויותר, ואף המדינה הוכרחה לשלם להם 12% וגם יותר מכן. גם בארצות־השפלה יכלו המלוים לקבל בעד הלוואות במסיבות שונות אחוזי־ריבית גבוהים כפי שדרשו.

הבאנקאי הסקוטי ג'ון לו (Law) הקים בצרפת ב1716/20 באנק דומה לבאנקים „מוציאי הפתקים (= שטרות)", שהיו רווחים אז באנגליה. הניהול הגרוע של באנק זה, שהקים לצרכיו חברות־מניות נַכְלָנִיות, עסקי־הספסרות שנעשו במניותיהן של חברות אלו, והתמוטטותם של כל המפעלים הללו לאחר זמן קצר, גרמו להסתייגותו של הקהל מבאנקים מוציאי־שטרות ובלמו את התפשטותם בארצות אחרות באירופה. על כך נתווספה העובדה, שכל הבאנקים מוציאי־השטרות, שנוסדו במאה ה18 בארצות־אירופה (בדאניה, נורווגיה, רוסיה, ועוד), נעשו במוקדם או במאוחר בתי־חרושת להדפסת כסף־נייר ממשלתי. בהשפעתם של הנסיונות השליליים המרובים, שהיו לציבור בתחום זה, התנגדה דעת־הקהל בכללה להוצאתם של שטרי־באנק נוספים. רק ייסוד ה„באנק של צרפת" (Banque de France) ב1800 וניהולו המצויין, וכן התפשטותן של ידיעות יסודיות יותר בדבר הבאנקאות האנגלית (התפשטות, שהומרצה ע"י ההערצה הכללית כלפי המוסדות האנגליים, שנעשתה רוַחת במחצה הראשונה של המאה ה19) סילקו בהדרגה דעה קדומה זו.

על היהודים בבאנקאות בתקופה החדשה, וביתר פרטות — גם ביה"ב, ע"ע יהודים, כלכלה.

W. C. Mees, *Proeve eener geschiedenis van het bankwezen in Nederland*, 1838; H. von Poschinger, *Die Banken im Deutschen Reiche, Österreich und der Schweiz*, 1874; P. Rota, *Storia della banche*, 1874; A. Courtois, *Histoire des banques en France*, 1881[2]; R. Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger*, 1896; *A History of Banking in all the Leading Nations*, 4 vols., 1896; H. Sieveking, *Genueser Finanzwesen mit besonderer Berücksichtigung der Casa di St. Giorgio*, 1898–99; A. T. Clay, *Business Documents of Murashu, Sons of Nippar*, 1898–1912; R. Génestal, *Rôle des monastères comme établissements de crédit*, 1901; M. Vigne, *La banque à Lyon du XVe au XVIIIe siècle*, 1903; A. Andréadès, *Histoire de la Banque d'Angleterre*, 1904; R. F. Harper, *The Code of Hammurabi*, 1904; G. Caro, *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter*, 1908–24; R. Herzog, *Aus der Geschichte des Bankwesens im Altertum*, 1919; C. Conant, *History of Modern Banks of Issue*, 1927[6]; D. R. Dewey, *Financial History of the United States*, 1928[10]; J. M. Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*, 1928–29; J. G. Van Dillen, *A History of the Principal Public Banks*, 1934; A. P. Usher, *Early History of Deposit Banking in Mediterranean Europe*, 1943; Sir John Clapham, *The Bank of England*, 2 vols., 1945; N. H. Jacoby and R. J. Sauliner, *Business Finance and Banking*, 1947; H. W. Prochnow, *Term Loans and Theories of Bank Liquidity*, 1949; *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*[4], II, 1924.

א. ז.

בֶּנְקְס, סֶר ג'וֹזֶף — Sir Joseph Banks — (1743, לונדון—1820, שם), חוקר־טבע אנגלי. ב' היה בן למשפחה עשירה ולמד באוכספורד — בין השאר מדעי־הטבע. הרכוש, שירש עם מות אביו (1764), איפשר לו להתמסר כליל לתחומי התעניינותו המדעית, וכשהיה אך בן 23 נבחר כחבר של ה„חברה המלכותית". ב1767 יצא לניו־פאונדלֶנד ולאבראדור ואסף שם צמחים וחרקים הרבה. ב1768—1771 ליווה את קוק (ע"ע) במסעותיו בספינה Endeavour, שצויידה על

חשבונו של ב׳. הוא חזר עם מספר צמחים חדשים, שהיו בלתי־ידועים עד אז. ב1772 ביקר באיסלאנד וחקר את ההֶבְּרִידים. ב1777 נבחר כנשיאה של ה„חברה המלכותית". לאוסף־הצמחים ולספריה שלו יצא שם ולסוף סופחו למוזיאון הבריטי. מספר של איים והרים, וכן הסוג „בַּנְקְסִיָּה" מן הפרוֹטֵאיים (ע"ע) וצמחים אחרים, נקראו על שמו של ב׳. נוסף על פעולתו המדעית העצמית התבלט כפטרון־המדעים וכתומך באנשי־מדע.

S. H. Maiden, *Sir J. B.*, 1909; E. Smith, *The Life of Sir J. B.*, 1911; H. Ch. Cameron, *Sir J. B.*, 1952.

בַּנְקְרוֹפְט, ג׳וֹרְג׳ — George Bancroft — (1800, ווֹסְטֶר [Worcester], מאסאצ׳וּסֶטְס — 1891, ואשינגטון), היסטוריון ומדינאי אמריקני. ב׳ למד באוניברסיטה ע"ש הארוואַרד שבבּוֹסטוֹן ובאוניברסיטות גרמניות, ביחוד בגֶטינגן, שבהן סיגל לו את דרכי המחקר ההיסטורי־הביקרתי — דבר, שהיה באותו זמן כמעט בלתי־ידוע באה"ב. כשחזר למולדתו (1822) שימש זמן קצר כמורה ליוונית בהארוואַרד, אך הרוח השמרנית ששלטה שם לא היתה לרוחו. משום כך יסד בנוֹרְתְּמְפְּטוֹן שבמאסאצ׳וּסֶטְס בי"ס תיכון (1823), שבו הורו לפי שיטה מתקדמת. עם זה התחיל עוסק בצרכי־ציבור ומ1831, לאחר שפרש מן ההוראה, פעל כפוליטיקן וכסופר בלבד.

בניגוד לרוב תושבי המדינות של ניו־אינגלנד הצטרף ב׳ למפלגה הדמוקראטית של אַנדרוּ ג׳קסון (ע"ע) וב1837 נתמנה גובה־המכס בנמל־בוסטון. ב1845/6 שימש כשר־הצי וחדשים אחדים גם כשר־המלחמה. ב1846—1849 היה ציר אה"ב בבריטניה. ואולם במשך 18 השנים שלאחר מכן הקדיש את רוב זמנו לעבודה מדעית וספרותית. ב1834/40 פירסם את שלושת הכרכים הראשונים של ה„היסטוריה של אה"ב" (A History of the United States), וב1849/66 הופיעו ששה כרכים נוספים של היסטוריה זו. בתקופת פעולתו כציר של אה"ב בברלין (1867/74) המשיך בעבודתו המדעית וב1874 הופיע הכרך האחרון של ההיסטוריה הנזכרת, שבו הגיע ב׳ בהרצאת תולדות־אה"ב עד 1776. במהדורה מתוקנת של חיבור זה, שיצאה ב6 כרכים ב1883/85, השלים ב׳ את ספרו, באופן שהקיף את תולדות־אמריקה עד שנת 1789 וכלל בו גם את תוכן ספרו על תולדותיה של חוקת אה"ב (History of the Formation of the Constitution of the United States, 1882). בהתאם לתורתם של מוריו הגרמניים ביסס ב׳ את חיבורו על מיסמכים, שחלק מהם גילה הוא עצמו באה"ב, בריטניה וארצות אחרות. מגמת־החיבור היתה דמוקראטית ואנטי־בריטית, והספר זכה להצלחה יוצאת מן הכלל: שלושת הכרכים הראשונים יצאו עד 1852 ב15 מהדורות, ותרגומים של הספר נתפרסמו בצרפתית, גרמנית ובלשונות אחרות. כיום יש לספרו של ב׳ רק ערך היסטורי בלבד.

מלבד ה„היסטוריה" שלו פירסם ב׳ גם נאומים ומאמרים הרבה, וכן הדפיס בנעוריו שירים.

M. A. de Wolfe Howe, *Life and Letters of G. B.*, 1908; R. B. Nye, *G. B., Brahmin Rebel*, 1944; J. S. Bassett, *The Middle Group of American Historians*, 1917; O. W. Long, *Literary Pioneers: Early American Explorers of European Culture*, 1935; A. M. Schlesinger, Jr., *The Age of Jackson*, 1945.

א. מ. י.

בַּנְקְרוֹפְט, הוּבֶּרְט הָאוּ — Hubert Howe Bancroft — (1832—1918), היסטוריון אמריקני. ב׳ נולד בגרַנְוויל (Granville) שבמדינת־אוהאיו ונשלח משם ב1852 כמוכר־ספרים לסאן פראנציסקו. בעסק זה עבד 16 שנה, ומתוך כך אסף 60,000 כרכים וכתבי־יד על אמריקה המערבית מאלאסקה עד פאטאגוניה. מ1868 ואילך אירגן מפעלי־ספרות ופירסם בעזרת משתתפים מרובים את תולדותיה של אמריקה המערבית מאלאסקה עד אמריקה המרכזית (A History of the Pacific States, ב39 כרכים), שיש להם עד היום ערך כאוסף של חומר היסטורי ואתנולוגי. את ספרייתו מכר ב1905 לאוניברסיטה של בַּרקלי בקאליפורניה. בשנות־חייו האחרונות פירסם חיבורים אוטוביוגראפיים, בכללם „סקירה פוליטית ואישית של העבר" (Retrospection, Political and Personal, 1912).

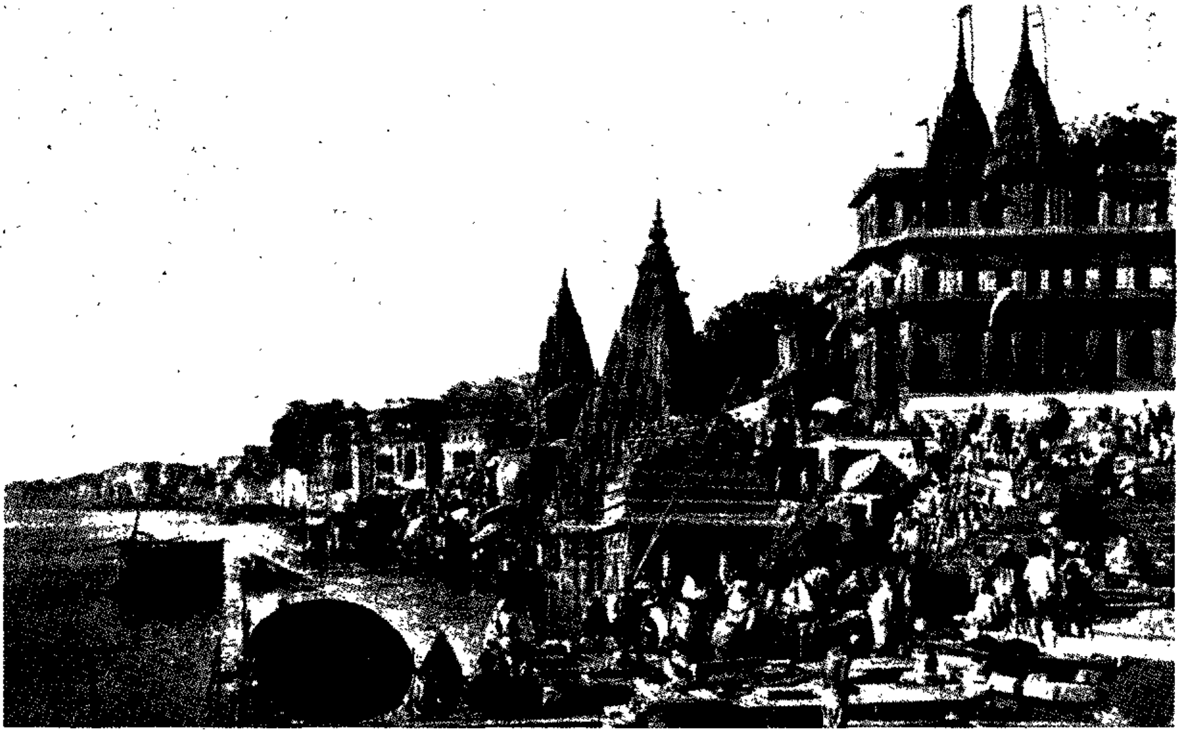
J. W. Caughey, *H. H. B., Historian of the West*, 1946.

בָּנֶר, יוֹהַן — Johan Banér — (1596—1641), מצביא שְׁוֶדי. ב׳ השתתף במלחמותיו של המלך גוסטאו II אדולף ברוסיה (1614—1617) ובפולניה (1621—1629) ומ1630 ואילך נלחם בגרמניה. הוא הצטיין בקרב על־יד ברייטנפלד (צפונית־מזרחית ללייפציג, ספטמבר 1631), ואחר מותו של גוסטאו אדולף נמסר לידיו הפיקוד על הצבא השוודי בגרמניה הדרומית. לאמנות־המלחמה שלו היו אָפייניות תנועות־צבא מהירות ומפתיעות. את נצחונותיו החשובים ביותר נחל על־יד וִיטְשְׁטוֹק (Wittstock) בבראנדֶנבּוּרג (100 ק"מ צפונית־מערבית לברלין, אוקטובר 1636), בקרב נגד הצבאות של הקיסר והנסיך־הבוחר של סאכּסוניה, ועל־יד חֶמְנִיץ (1639), בקרב נגד צבא הקיסר. — מכתביו לאוֹכְּסֶנְשֶׁרְנָה (ע"ע) הוצאו לאור ב1893.

J. G. Björlin, *J. B.*, 1908/10 (שוודית, 3 כרכים).

בֶּן־רוּבִּי (Benrubi), **יִצְחָק** (1876, סאלוניקי — 1943, ז׳נווה), פילוסוף יהודי. ב׳ היה בנה של משפחה נודעת ביהדות תורכיה, שהקימה מתוכה רבנים ושד"רים. לאחר ששימש מורה בב"ס עממי בפיליפּופּול שבבולגאריה, נסע לְיֵנָה שבגרמניה ולמד פילוסופיה אצל רודולף אוֹיְקֶן (ע"ע). ב1900, כשהיה מבקר בסורבּוֹנה, התחיל מתעניין בפילוסופיה הצרפתית של הזמן, והשתתפותו בקונגרס הפילוסופי השני בז׳נווה (1904) הביאה אותו במגע אישי עם ראשי האסכולות הפילוסופיות בצרפת. ב׳ החליט להתמסר לחקר הפילוסופיה הצרפתית החדישה ולהפיץ את רעיונותיה בארצות אחרות, וביחוד בגרמניה, שבה כמעט לא היתה ידועה אז הפילוסופיה הצרפתית שלאחר קוֹנט. עם זה שאף ב׳ להפיץ את ידיעת הפילוסופיה האידיאליסטית הגרמנית בצרפת. מ1907 עד 1914 שמע את הרצאותיו של ברגסון בפאריס, ובאותו זמן גם נתבקש לערוך תרגום גרמני מספרו של ברגסון „חומר וזכרון". ב׳ עשה עבודה זו בעזרתו של ברגסון, ואגב כך שוחח לעיתים קרובות עם זה האחרון על שאלות פילוסופיות, דתיות, חברותיות ומדיניות. ב׳ רשם לו פעם בפעם את תכנן של השיחות הללו, וכך נוצר הספר „זכרונות על אנרי ברגסון" (Souvenirs sur Henri Bergson, 1942), המשמש כיום מקור חשוב להכרת אישיותו של ברגסון.

בתקופת מלחמת־העולם I הרצה ב׳ באוניברסיטה של ז׳נווה על הפילוסופיה הצרפתית והגרמנית של זמנו, ואחר



בנארס: מקדשים וצליינים על נהר גאנגס

המלחמה ביצע סוף־סוף את החלק הראשון מתכניתו המקו־רית: תיאור הפילוסופיה הצרפתית החדישה. לראשונה נת־פרסם תיאור זה בצורה מקוצרת באנגלית (The Contemporary Thought of France, 1926) ובגרמנית (Philosophische Strömungen der Gegenwart in Frankreich, 1928). ב1933 יצא הספר בשלמותו בצרפתית בשם Les sources et les courants de la philosophie contemporaine en France. ב׳ חיבר את ספרו, בין השאר, על יסוד שיחות מקיפות עם ההוגים, שעליהם כתב. — אחר מותו של ב׳ פירסם ידידו, אכסל שטרן, ספר ליקוטים מתוך השקפותיו על הדעת והמוסר (Connaissance et morale, 1947).

ש. ה. ב.

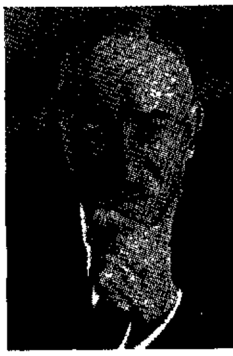
בֶּנָרֶס (Benares; השם הרשמי מ1948 ואילך: בַּנָרַס), עיר בצפונה של הודו (הרפובליקה), במדינת אוטאר פְּרַאדֶש, על הגַנְגֶס (ע״ע); העיר הראשה של מחוז, שנקרא על שמה; המקום המקודש ביותר בהודו זה יותר מ2,000 שנה (בהודו רווחת האמונה, שהעליה לב׳ והרחיצה בה בנהר מטהרים מעוון). מספרם של תושבי־הקבע שבב׳ כ350,000 (1951); המספר השנתי הממוצע של הצליינים, המבקרים בה, הוא למעלה ממיליון. מקור־פרנסתה העיקרי הוא הצליי־נות והתרומות הבאות מן החוץ בשביל המסתופפים בצל 1,450 המקדשים הבראהמנים שבעיר. מלבד זה משמשת ב׳ שוק ומרכז לעיבוד התוצרת החקלאית של מחוזה, וכן קיימות בה מלאכות־מחשבת בצורפות (זהב וכסף), אריגה, רקמה ופיתות־נחושת, שאף הן מבוססות בעיקר על תנועת עולי־הרגל. ב׳ משמשת מרכז ללימודי־דת ובאוניברסיטה הבראה־מנית הגדולה, שנוסדה בה ב1916 מצירוף של קולג׳ים שונים, ניתן מקום בראש לחקר הסאנסקרט וספרותה. הרחו־בות הצרים של העיר העתיקה ושפת־הנהר השמאלית — שאליה יורדים במדרגות־שיש לאורך של 6.5 ק״מ — הומים כל הימים מצליינים, אנשי־דת וקבצנים ומפָּרות וקופים מקו־דשים. למרות הפיקוח הממשלתי על הבריאות, מרובה בב׳ התחלוּאה, המובאת לעיר בעיקר ע״י הזרים.

ב׳ נוסדה, לפי המסורת, ב1200 לפסה״נ, והיא נזכרת בשם וַרַנַסִי או קַאשִי בכתבי־הקודש ההודיים שבלשון סַנְסְ־קְרִט (ע״ע). במאה ה6 לפסה״נ הטיף בסביבותיה בּוּדְהָא (ע״ע), וב׳ נעשתה עיר קדושה לְמאמינים בו. במאה ה7 כבר נדחקו רגליהם של הבודהיסטים על־ידי הבראהמנים, ובמאה ה11 היתה ב׳ עיר־הבירה של ממלכה בראהמנית גדולה. ב1194 לסה״נ נכבשה ב׳ ע״י המוסלמים, שבידיהם נמצאה עד 1775. המוסלמים ראו את ב׳ כ„עיר־הכפירה" ועשו שַמות במקדשיה. ביחוד הצטיין בזה המוגול אַוְרַנְגְזֵיב (ע״ע), שאף הקים בב׳ מסגד שעולה בגבהו ובתפארתו על כל המקדשים הבראהמנים, שנשתיירו בה. מאלה האחרונים מקודשים ביותר „מקדש הזהב" שיוחד לְאל סִיוָה, ו„מקדש־הקופים" — היכלה של דוּרְגָה רעייתו. מן התקופה הבודהאית, וביחוד מימי־הזוהר של מלכות אַשוֹקָה (ע״ע), שרדו בב׳ חֻרבות מפוארות, שמרובים הנוהרים אליהן מן הארצות הבודהאיות. ב1775 נכבשה ב׳ ע״י הבריטים. אע״פ שהללו לא התערבו בדברים שבדת אלא במידה שהמנהגים הקדומים נראו להם פוגעים בבריאות או במוסר, כגון השלכת גוויות מתים לתוך־הנהר ושריפת אלמנות עם הגוויות של בעליהן, התקוממה ב׳ כמה פעמים לשלטונם (1781, 1784, 1799, 1809, 1852, 1857). המוסדות ללימוד־סאנסקרט שבב׳ נתמכו ע״י אוצר הממשלה הבריטית.

א. י. בר.

בֶּנֶש, אֶדְוַרְד — Edvard Beneš — (1884, קוזלאני, בוֹ־המיה — 1948, סֶזימובו אוּסְטִי, שם), מדינאי צ׳כי. ב׳, בנה של משפחת־איכרים עניה, נשלח מכפר־מולדתו לפראג, שבה למד בגימנסיה הומאניסטית. ב׳ פירנס את

עצמו ע"י מתן שיעורי־עזר לתלמידים. ב1904 נתקבל לאוני־ברסיטה של פראג, שבה למד מתחילה פילולוגיה ואח"כ מקצועות היסטוריים ומדיניים. ב' סיים את תקופת־הלימודים שלו בצרפת: הוא למד משפטים בפאריס ובדיז'ון, שבה הוכתר ב1908 כד"ר למשפטים. מ1909 הורה כלכלה לאומית באקאדמיה־למסחר הצ'כית שבפראג; ב1912 נתמנה כמרצה וב1922 — כפרופסור לסוציולוגיה באוניברסיטה הצ'כית של פראג. מצד השקפותיו המדיניות היה ב' תלמיד של ת. ג. מַסַריק (ע"ע). לאחר שפרצה מלחמת־העולם I יצא ב' מצ'כוסלובאקיה (הוא הוכרח לגנוב את הגבול), וביחד עם מאסאריק התחיל מנהל בארצות־האַנטאנטה תעמו־לה לשם שיחרורו של העם הצ'כי ופירוקה של הקיסרות האוסטרית־הונגארית. אחר המל־חמה נתמנה שר־החוץ ברפוב־ליקה הצ'כוסלובאקית החדשה, וב1921/22 שימש ראש־הממשלה שלה. מדיניות־החוץ שלו היתה מבוססת על מגע הדוק של ארצו עם צרפת ועם ארצות ה„אַנטאנטה הקטנה", שהוקמה על־ידיו ואיחדה את צ'כוסלובאקיה עם רומניה ועם יוגוסלא־ויה. במדיניות־הפנים שלו פעל ב' לפי עקרונותיה של המפלגה הצ'כית הלאומית־הסוציאליסטית, — מפלגה בלתי־מארכסיסטית של פועלים ובורגנים זעירים — שעליה נמנה. ב1935 נתמנה ב', לפי המלצתו של מאסאריק, שהסתלק אז מן הנשיאות, לנשיא־הרפובליקה. ב1938 פרש ב' מכהונתו ואף יצא מארצו לאחר שנמסרו להיטלר (בהתאם להסכם־מינכן) החבלים של צ'כוסלובאקיה, שתושביהם היו גרמנים. ב1941 הוכר ב' ע"י בעלות־הברית כראש הממשלה־בגולה של צ'כו־סלובאקיה, שמושבה היה בלונדון. ב1943 הלך למוסקווה וכרת חוזה־ידידות עם רוסיה. ב1945 חזר לארצו כגיבור לאומי, נטל לידיו את ראשות־הממשלה ואף נבחר מחדש כנשיא המדינה (1946). כשעלו הקומוניסטים לשלטון בצ'כו־סלובאקיה (1948) סירב ב' לחתום על החוקה החדשה, שקבעו למדינה, וביוני אותה שנה הסתלק מן הנשיאות. חדשים אחדים לאחר מכן מת.


אדוארד בנש

ב' היה הומאניסטן ראליסטי, שנתחנך על רעיונותיה של תרבות־המערב. הוא דגל בריבונות של העמים הקטנים (בין השאר היה ידיד של התנועה הלאומית היהודית) והאמין באפשרות להבטיח את עצמאותם ע"י חוזים ובריתות. הטרא־גיקה, שציינה את סוף־ימיו, נבעה בחלקה מהתמוטטותה של אמונה זו על־ידי ההתפתחות המדינית במרכזה של אירופה ובמזרחה.

גוסף על נאומים מרובים ועל מאמרים בענייני מדיניות וסוציולוגיה, כתב ב' את הספרים הבאים: My War Memoirs („זכרונות־המלחמה שלי"), 1928; Der Aufstand der Nationen („מרד הלאומים"), 1939; Democracy Today and Tomorrow („הדמוקראטיה היום ומחר"; תרגום עברי: תש"ה), 1939; Czechoslovakia's Struggle for Freedom („מאבקה של צ'כוסלובאקיה על החירות"), 1941; Šest lět exilu a druhé světové války („שש שנים של גלות ושל מלחמת־העולם II"), 1947; Paměti („זכרונות"), 1947; Memoirs: from Munich to New War and New Victory, 1954 (תרגום מצ'כית; „זכרונות: ממינכן למלחמה ולניצחון").

L. Eisenmann, *Un grand Européen*, 1934; P. Crabitès, *B., Statesman of Central Europe*, 1935; J. Papoušek, *Dr. E. B.*, 1937; G. Lias, *B. of Czechoslowakia*, 1940; F. Weltsch, *Der kritische Opt'mist* (*Dr. B.*, Essays, ed. J. Opočensky), 1945; C. Mackenzie, *Dr. B.*, 1946.

פ. ו.

בֶּן־שֶׁמֶן, ישוב חקלאי בשרון, ממזרח ללוד, שכולל שני גופים נפרדים: במזרח — „כפר נוער" (ב"ס חקלאי ופנימיה, נוסד ב1927) עם 1,500 דונאם וכ540 נפש (420 חניכים בני 6—17 שנה ב1956); במערב — מושב־עובדים (נוסד ב1952) עם 2,730 דונאם ו225 נפש, שרובם ככולם מן העולים שבאו לארץ אחר תקומת־המדינה.

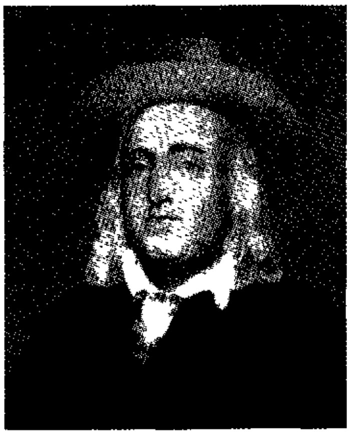
על ב' עברו תמורות הרבה משעה שחברת אנגלו־פלשתינה קנתה (ב1904) 2,080 דונאם מאדמת הכפר הערבי בית עַרִיף. חברת־מניות של יהודים מרוסיה יסדה ב1905 בב' ביח"ר בשם „עתיד" לעצירת־שמן ולתעשיית־סבון. ב1907 עברה אדמת־ב' (חוץ מן החלקה של ביהח"ר הנזכר) לידי הקק"ל, שמסרה אותה לישראל בֶּלְקִינְד (ע"ע) לצרכי הקמתו של בי"ס חקלאי. מוסד זה לא הוציא את שנתו וב1909 התחילו נוטעים בב' את יער־הרצל, בעיקרו כרם־זיתים, שמספר־עציו היה ב1914 קרוב לרבבה. מנהל הנטיעות, יצחק וילקנסקי, פיתח בב' גם חווה להכשרת פועלים חקלאיים ולנסיונות במשק זעיר מעורב. הקק"ל הקימה בב' גם שכונה לתימנים, שעבדו במסגרת ביה"ס „בצלאל" שבירושלים. יער־הרצל נחרב ברובו בימי־המלחמה, וגם פעולת ביהח"ר ועבודת „בצלאל" בב' הופסקו באותו זמן. אחר המלחמה הוקמה בב' חוות־נסיונות חקלאית של ההנהלה הציונית ועל חלק מאדמתה יושבו איכרים זעירים אחדים. ב1926 הועברה החווה לרחובות והאדמה והבניינים נמסרו לביה"ס החק־לאי. — כפר־הנוער נוסד ב1927 ע"י חוג מיהודי־גרמניה, וחניכיו הראשונים היו מ„בית־הילדים", שנוסד בקובנה בשביל יתומי המלחמה והמהפכה הרוסית. מטרת ביה"ס היא לחנך עובדים למשק מעורב ברוחה של „א"י העובדת" מתוך „יחס כבוד" לערכי המסורת היהודית. ב1933 הורחב ביה"ס לקליטת נוער מגרמניה. — למושב החדש, שנוסד בתשי"ב, נמסרו אדמות נטושות.

א. י. בר.

בֶּנְתַּם, גֶ'רֶמִי (ירמיה) — Jeremy Bentham — (1748, לונדון — 1832, שם), פילוסוף אנגלי; מגדולי המתקנים של החוק והמשפט בזמנים החדשים. ב', שגם אביו וסבו היו עורכי־דין, נתחנך באוכספורד ולמד משפטים בLincoln's Inn. אך עד מהרה זנח את מקצוע הפרקליטות, ומאז התרכז בכתיבת מסכתות בשאלות המשפטים והמידות. גם מתוך אותו חלק מכתביו, שנתפרסם בחייו, נמסר הרוב הגדול לדפוס לא על ידיו אלא על־ידי ידידיו, וביניהם ג'ון סטיוארט מיל (ע"ע), ג'ורג' גרוט (ע"ע) ופרנסיס פְּלֵיס (ע"ע). יחסו של המחבר אל כתביו הוא מקרה נדיר וכמעט יחיד במינו בתולדות הספרות החדשה. מתוך 75,000 הגליו־נות של כתבי־היד שלו, השמורים בספריית University College בלונדון, מרובים הם הכתבים, שלא נדפסו עד היום.

ספרו הראשון A Fragment on Government („קטע על

הממשל"), שיצא ב1776 (לאחר שפירסם מאמרים אחדים בעילום־שם), כלל התקפה נמרצת על המשפטן המהולל ביותר בזמנו, ויליאם בְּלֶקסטון. אע"פ שגם מסכת זו נתפרסמה בעילום־שם, הביאה לב' פירסום מסויים, והיא שזיכתה אותו, זמן מועט אחר הופעתה, בידידותו של המדינאי הלורד שֶׁלְבֶּרן (Shelburne; לאחר מכן: לאנסדאון [Lansdowne]), שנמשכה עד סוף ימיהם המשותפים. מאחר שהיה בלתי־תלוי מבחינה כספית, דחה ב' את כל ההצעות, שהוצעו לו, לעבוד לטובת איזו מפלגה מדינית או לטובתם של מנהיגי־מפלגות. ב1785 נסע לרוסיה (דרך צרפת, איזמיר וקושטה) וישב בה עד 1787; אחיו, סאמיואל, היה אז פעיל ברוסיה כמהנדס בשירותו של הנסיך פוטיומקין, שתיכנן באותם הימים את הקמתו של איזור־תעשיה נרחב בדרום־רוסיה. ברוסיה כתב ב' את ספרו Defence of Usury („הגנה על ההלוואה־בריבית"), שעורר ויכוחים מרובים. הספר מבוסס על ההנחה, שאין השלטון רשאי להתערב בעניינים כלכליים, ועל־כן אינו זכאי להגן על הלווים; כל אדם הוא השופט הטוב ביותר של ענייניו. לאחר שחזר ב' ללונדון דרך וארשה, ברלין והאג, פירסם ב1789 את יצירת־המופת הפילוסופית והמשפטית שלו, Introduction to the Principles of Morals and Legislation („מבוא לעקרונות המוסר והתחוקה"), פרי עבודה של 15 שנים, שבה הסביר את עקרונות תורת־המידות שלו. תכניתו של ב' לשיפור הבניה של בתי־סוהר, שנועדה לאַפשר השגחה מרכזית על כל האסירים, — תכנית, שהיא ידועה בשם „פאנאופטיקון" — לא זכתה מתחילה להצלחה; אך במרוצת־הזמן הונהגה בבתי־הסוהר בקובה ובאחדות ממדינות־אה"ב. פירסום בינלאומי קנה לו ב' לראשונה ע"י המהדורה הצרפתית של חיבורו Traités de législation civile et pénale („מַסְכות על החקיקה האזרחית והפלילית"), 1802; מהדורה זו הותקנה על־יסוד כתבי־יד וה„מבוא" ע"י אֶטְיֶן דימון (Dumont), מי שהיה מזכירו של מיראבו, שפירסם חיבור זה שנים הרבה קודם שיצא המקור האנגלי של הספר (באמריקה יצא בינתיים תרגום אנגלי של הספר הצרפתי). ה„מסכות" תורגמו עד מהרה לכמה לשונות וכרכים נוספים מכתביו של ב' נתפרסמו ע"י דימון בצרפתית. — ב1792 העניקה האסיפה הלאומית הצרפתית לב', בתורת תושב־חוץ, את התואר של אזרח צרפתי; ואע"פ שכמה ארצות אחרות ביקשו להזמינו לשם קודיפיקאציה של חוקיהן, שוב לא יצא ב' — לאחר שחזר מרוסיה — מאנגליה אלא לשם ביקורים קצרים אחדים בצרפת. באנגליה התחילה השפעת מחשבתו של ב' להיות מורגשת רק לאחר שמלאו לו שישים שנה — לאחר שהכיר את ג'ימז מיל (ע"ע), שיסד ביחד עם אחרים את האסכולה התועלתנית ואת כתב־העת Westminster Review (1824) לשם הפצת הפילוסופיה של ב', המיוסדת על עקרון התועלת או על עקרון האושר הגדול ביותר של מספר האנשים הגדול ביותר. רק שנתיים אחר מותו של ב' הופיע ב1834 חיבורו הידוע ביותר בתורת־המידות, Deontology („תורת־החובות"), ורק תשע שנים לאחר מכן הופיעו עשרים ושניים החלקים של כתביו, שכונסו ע"י מזכירו ג'ון בּורינג; אך כמה וכמה מחיבוריו, שנתפרסמו בדפוס, לא נכללו במהדורה זו.



ג'. בנתאם

על כל התיקונים המרחיקים לכת בתחומי המידות, החברה, החוקים והמשפטים, שב' המליץ עליהם, לימד זכות מתוך הסתמכות על עקרון אחד ויחיד: השגת האושר הגדול ביותר. ב' הודה, שרעיון זה היה ידוע יפה גם לפניו, אלא שהוא השתמש בו והגן עליו בעקביות מרובה יותר מכל אחד מקודמיו. בכתביו המרובים בשאלות החוק והמידות השתדל ב' להוכיח, שכל שאר יסודות־המוסר שעליהם בנו הפילוסופים את תורות־המידות שלהם — כגון החוש המוסרי, המצפון ומוסר־הטבע — דומשמעיים הם, ולפיכך עלול כל אחד מהם לשמש לקבוצה אחת של בני־אדם יסוד להתנהגות, שהיא סותרת בהחלט את ההתנהגות, שמסיקים בדין מאותו עקרון עצמו בני־אדם בעלי תפיסת־חיים אחרת. ועוד: ב' יִחֵס לתוצאותיה של התנהגות־האדם חשיבות גדולה הרבה יותר מִלַּמניעים הנפשיים שלה, שהרי בפועל — כמו שהטעים ב' —, בשעה שאנו מציינים את המניעים, מניחים אנו ללא ביקורת הערכה מוסרית מסויימת, ואילו הערכה זו צריכה להיות תכליתו של משפטנו המוסרי ולא הנחה מוקדמת לו. לעומת זה: ההסתמכות על תוצאותיהם של מעשי־האדם מבססת את ההערכה המוסרית על עובדות ניטראליות, על הנתונים הקיימים־בפועל והצפויים לעתיד של ההתנסות בהנאה ובכאב.

הפילוסופיה של ב' — המשפטית, המוסרית והכללית — זכתה להשפעה מרובה כל־כך, שהשנים שבין 1825 ובין שנת מותו של ג'ון סטיוארט מיל (1873) כונו כתקופת־הבנתאמיזם באנגליה. יתר על כן: ב' סייע במידה מכרעת בבירורן של כמה בעיות חיוניות, שעדיין הן מעסיקות את עולם־התרבות של זמננו: המלחמה באנטישמיות ובכל הפליה גזעית או לאומית; אירגון של שלום בינלאומי מתמיד; שיחרור המושבות; יצירת חבר־לאומים ובית־דין לסיכסוכים בינלאומיים; קודיפיקאציה של החוק האנגלי והאמריקני; צימצום עונש־המוות; שיפור חוקי הפאטנטים; בניית תעלות; ביטול עונש מלקות בבתי־הספר; חינוך אנציקלופדי; מניעת אכזריות כלפי בעלי־החיים; ייסוד באנקים לחיסכון והמחאות־דואר; יצירת לשון בינלאומית; בעיות הסֶמאנטיקה; הקומוניזם והביסוס הביקרתי של תורת־המידות.

L. Stephen, *The English Utilitarians*, 1900, vol. I; E. Halevy, *La formation du radicalisme philosophique*, 1901; D. Baumgardt, *Bentham and the Ethics of Today*, 1952.

ד. ב.

בֶּן־תַּעֲרֻבוֹת, אחד מבניה של ארץ כבושה, המוחזקים ברשותו של הכובש כערובה, שהעם המשועבד יפעל לפי רצונו של המנצח, מתוך הנחה, שאם לא יעשה כך יוצא בה"ת להורג או ישאר בשבי זמן בלתי־מוגבל.

המנהג של נטילת ב' לצורך זה, עפ"ר מבני־האצולה ומן המקורבים למלכות, כבר היה קיים בימי־קדם. המקרא מספר, שאחר נצחונו של יהואש מלך ישראל על אמציה מלך יהודה

לקח יהואש „את כל הזהב והכסף ואת כל הכלים הנמצאים בית ה׳ ובאוצרות בית המלך ואת בני התערובות וישב שומרונה" (מל"ב יד, יד; דה"ב כה, כד). בערבונות חיים כאלה, שניטלו בתקופות השונות, אפשר להבחין שני סוגים עיקריים: א) ב", שנוטלים ממדינה כדי שתבצע בנאמנות את המוסכם בחוזה מדיני חשוב, ביחוד תנאים כגון החזרת שטחים כבושים וכד׳; ב) ב", שנלקחים ע"י צבא פולש לשם ערובה, שהאוכלוסיה תימנע ממעשי־איבה ומפגיעות בצבא־הכיבוש. בני־הת׳ מסוג א׳ היו עפ"ר אצילים, ולפעמים אף נציגי־המדינה, שניהלו את המו"מ וחתמו על ההסכם. המדינה, שקיבלה אותם, נהגה להבטיח, שעם ביצוע ההסכם יסתיים שביים ויוחזרו לארצם. המקרה האחרון של מתן ב"ת מסוג זה אירע בשנת 1748, כשאנגליה נתנה כערבון לצרפת שני לורדים עד שיוחזר האי כֵּף בְּרֵטוֹן (Cape Breton) על־פי חוזה־השלום של אַכֵן, שנחתם באותה שנה. האצילים הוחזרו לאחר שנה. ב"ת מן הסוג השני היו עפ"ר קצינים צבאיים, שנמסרו לידי המנצח כפיקדון למילוי תנאי־הכניעה. אך בתקופה החדשה הונהג שינוי בתחום זה. במלחמת גרמניה—צרפת (1870) לקחו הגרמנים בשבי אזרחים שלא מן הצבא — נכבדים או בני־אדם מן השורה — במגמה להרתיע ע"י כך את האוכלוסיה מלבצע פעולות־איבה. דוגמות לנטילת ב"ת מסוג זה אנו מוצאים גם במלחמת־הבורים. אך במלחמת־העולם הראשונה וביחוד בשניה, היו הגרמנים נוהגים לא רק לקחת ב"ת אלא אף להרגם, ביחוד אחר מעשי־חבלה של פארטיזאנים ואנשי־גרילה. במגילת לונדון (8.8.1945) של בית־הדין הצבאי הבינלאומי נכללה „הריגת בני תערובות" ברשימת פשעי־המלחמה, ומבצעיהן של רציחות אלו נידונו על מעשיהם. במדינת־ישראל פורשה עמדה זו בחוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תש"י—1950 (ספר החוקים, מס׳ 57). אמנת ז׳נווה מספר 4 משנת 1949 בדבר הגנת אזרחים בימי־מלחמה אוסרת (בסעיף 33) להעניש אדם על עבירה שלא עבר הוא גופו, וכן היא אוסרת מעיקרם מעשי־תגמול כלפי אזרחים. בסעיף 34 של אותה אמנה נקבע בבירור, שלקיחתם של ב"ת אסורה.

L. F. L. Oppenheim, *International Law* (ed. by H. Lauterpacht), 1952[7], II, 589–92; Lord Wright, *The Killing of Hostages as a War Crime* (*British Year Book of International Law*, XXV [1948], 296–310).

ש. רו.

בֵּס, שמו של אחד מן הרוחות העממיים או האליליים השניים־במעלה במצרים הקדומה. ב׳ תואר תמיד כננס מעוות־גוף ועקום־רגליים; זקנו מגודל פרא ועל ראשו עטרת־נוצות; עפ"ר לשונו משורבבת ותלויה מפיו; יש לו זנב־ברדלס ארוך ואבר־מין מופרז. פיטרי סבור, שבשם ב׳ נקרא נמר־הציד (Cynonyx jubata), אך לא נמצאו סמוכים לכך. לדעת גארדינר כלול בהיארוגליף של השם ב׳ סימן, שמציין את הדג Petrocephalus bane; אך קשה למצוא קשר בין ב׳ ובין דג זה.

ב׳ מופיע רק בשרידים ובכתובות שמסוף ימי השושלת ה18 (המאה ה14 לפסה"נ). בעיקרו הוא רוח טוב, שמגן על האדם, והוא פטרון הנגינה, הריקודים וטיפוח־הגוף.

נמצאו חלקי מיטות ומסעדי־ראש, שקושטו בדמותו של ב׳. יתכן, שמתחילה לא נחשב ב׳ אלא כמעורר ומחזק את כוח־הגבר, אך במרוצת־הזמן הפך לרוח שומר ומגן על בני־האדם כשהם ישנים וערים. כן נתפרסם כמגן לנשים הרות וליולדות; ונראה שאפיו האירוטי המקורי גרם, שנעשה גם פטרון לטיפול בגוף וכן לנגינה ולריקודים — פעולות, שהיו קשורות, אפשר, מעיקרן במאגיה אירוטית.



האל בס. פסלון מאבן־חול. הלובר, פארים

כיוון שב׳ לא נמנה על האלים הראשיים, לא נבנו לו מקדשים מיוחדים. בעיקר שימש בתפקיד אַפיטרופסי בקמיעות ולוחיות מפני עין־הרע, שבהם הוא מתואר — מימי אל־עמארנה עד התקופה הרומית — כשהוא לעצמו או ביחד עם סמלים או דמויות אַפיטרופסיים אחרים.

W. M. F. Petrie, *Amulets*, 1914, 40–41 (Nos. 188–190); pls. XXXIII–XXXIV (Nos. 188e–190s); A. Erman – H. Grapow, *Wörterbuch der aegyptischen Sprache*, II, 1926, s. v. bś; A. Erman, *Die Religion der Aegypter*, 1934, 147, 395; A. H. Gardiner, *Egyptian Grammar*, 1950[2], 477; E. Drioton – J. Vandier, *L'Egypte*, 1952[8], 99, 492, 506.

ש. י.

בַּס (Bass או Bassista; משורר), **שַׁבְּתַי** (ת"א/1641, קאליש — תע"ח/1718, ברסלאו), הביבליוגראף העברי הראשון. הוריו נהרגו בקאליש בפרעות שערכו הקוזאקים (1655), וב׳ עם אחיו הבכור ניצלו וברחו לפראג. משום נעימות־קולו נתקבל ב׳ כמשורר־עוזר לחזן ר׳ ליב („שיר השירים") בביהכ"נ „אַלט־ניי־שול" בפראג (ומכאן כינויו: בס; ובעברית: משורר). בפראג השתלם ב׳ בלימוד התלמוד, ועם זה למד לימודים כלליים, בין השאר — לאטינית. חיבתו לספרים ורוח ההבחנה והביקורת, שחונן בהן, קירבו אותו להוצאת־ספרים ולמלאכת־הדפוס. בשנת תכ"ט (1669) הוציא בפראג מהדורה מתוקנת של הפירוש על התורה והמגילות ביידית של ר׳ משה שֶׁרטֶלן בשם „בְּאֵר משה", והוסיף עליו „כללי הדקדוק". משנוכח שאין רשימה עברית שלמה של ספרות־ישראל בכל הלשונות, נתעורר לחבר רשימה כזו. ב1674—1679 ביקר ב׳ בערי פולניה, גרמניה והולאנד, ביניהן באמסטרדאם, ועל־יסוד מה שמצא באוצרות־הספרים של עיר זו, ראה לאפשר להשלים את רשימת־הספרים, שבחיבורה התחיל קודם לכן. באמסטרדאם למד גם את מלאכת ההדפסה וההגהה, וכאן גם הדפיס את ספריו: 1) „מסכת דרך־ארץ", ספר שימוש לעוברי דרך (ת"מ/1680); 2) חמישה חומשי־תורה עם פירושו „שפתי חכמים" (1680) — פירוש פופולארי, שנדפס לאחר מכן פעמים הרבה; 3) „שפתי ישֵׁנים", רשימה עברית של כ2,200 ספרים על נושאים קשורים ביהדות, ברובם עבריים ובמיעוטם בלשונות אחרות (ת"מ/1680). זוהי הביבליוגראפיה היהודית הראשונה בעברית, שמלבד שמות־הספרים מובאים בה: שם־המחבר, תוכן־הספר, מקום־הדפוס שנת־הדפוס, תבניתו של הספר, ולפרקים גם מקום מציאותו; כן צויינו כאן גם כתבי־יד. — כשהשיג ב׳ רשיון להקמת בית־

דפוס עברי — לאחר השתדלות של כמה שנים בווינה ובברסלאו — יִסד בשנת תמ"ח (1688) בית־דפוס באוֹראס (Auras), שלאחר זמן קצר העביר אותו לדיהרנפורט הסמוכה. הספר הראשון, שהדפיס ב' בבית־הדפוס שלו, היה „בית שמואל" לר' שמואל ב"ר שרגא פייבוש (תמ"ט/ 1689). חוץ מבהדפסה עסק ב' גם במכירת־ספרים, וראה ברכה בעמלו; אך עינם של הישועים היתה צרה בדפוס העברי ובקהילה היהודית הקטנה, שנוסדה מסביב לו, והל־שינו על ב', שהוא מפיץ דברי־שנאה על הנוצרים ועל הממשלה. מתחילה עלה ביד ב' לבטל האשמות אלו; אך בשנת תע"ב (1712) חזרו הישועים והלשינו עליו (שבספר „שערי ציון" לר' נתן נטע האנובר, שהוציא לאור, מצויים דברים מכוונים נגד הממשלה והנצרות), והפעם נשאה שטנתם פרי וב' נאסר בברסלאו. במשפט, שנערך ב13 באפריל 1712, הצליח ב' להוכיח את בורותם של המלשינים, והוא נשתחרר לאחר שהיה אסור במשך חדשיים וחצי. במרוצת־הזמן אסף ב' חומר נוסף למהדורה חדשה של ספרו „שפתי ישנים", אבל העניינים המרובים, שהוטרד על־ידיהם, לא הניחו לו להוציא את מחשבתו לפועל. בניו ובני־בניו הוסיפו להדפיס ספרים בדיהרנפורט עד המחצה השניה של המאה ה18.

א. מ. הברמן, רבי שבתי בס משורר, „יד לקורא", תשי"ג, עמ' 157–163; L. Oelsner, *R. Sabbathai Bassista und sein Prozess*, 1858; M. Brann, *Geschichte und Annalen der Dyhrenfurter Druckerei*, 1896.

א. מ. ה.

בָּסֶה, רֶנֶה — René Basset — (1855, לינֶוויל — 1924, אל־ג'יר), מזרחן צרפתי. למד ב„ביה"ס ללשונות מז־רחיות חיות" וב„ביה"ס ללימודים גבוהים" שבפאריס; ב1880 נתמנה פרופסור לערבית בביה"ס הגבוה למדעי־הרוח באל־ג'יר, ומ1884 עד סוף ימיו שימש מנהלו של מוסד זה. ב1881—1900 ערך מטעם הממשלה הצרפתית מסעי־מחקר בארצות אפריקה הצפונית.

ב' היה מייסדו של חקר הלשונות הבֶּרבֶּריות והפולקלור הברברי. מכתביו בתחומים אלה יש לציין: Notes de lexicographie berbère („רשימות למילונות ברברית"), 1883/8, סידרת חיבורים על ניבים ברבריים (לאחרונה Grammaire, dialogues et dictionnaire touareg, 1908) ואסֵפים של סיפורי־עם ברבריים.

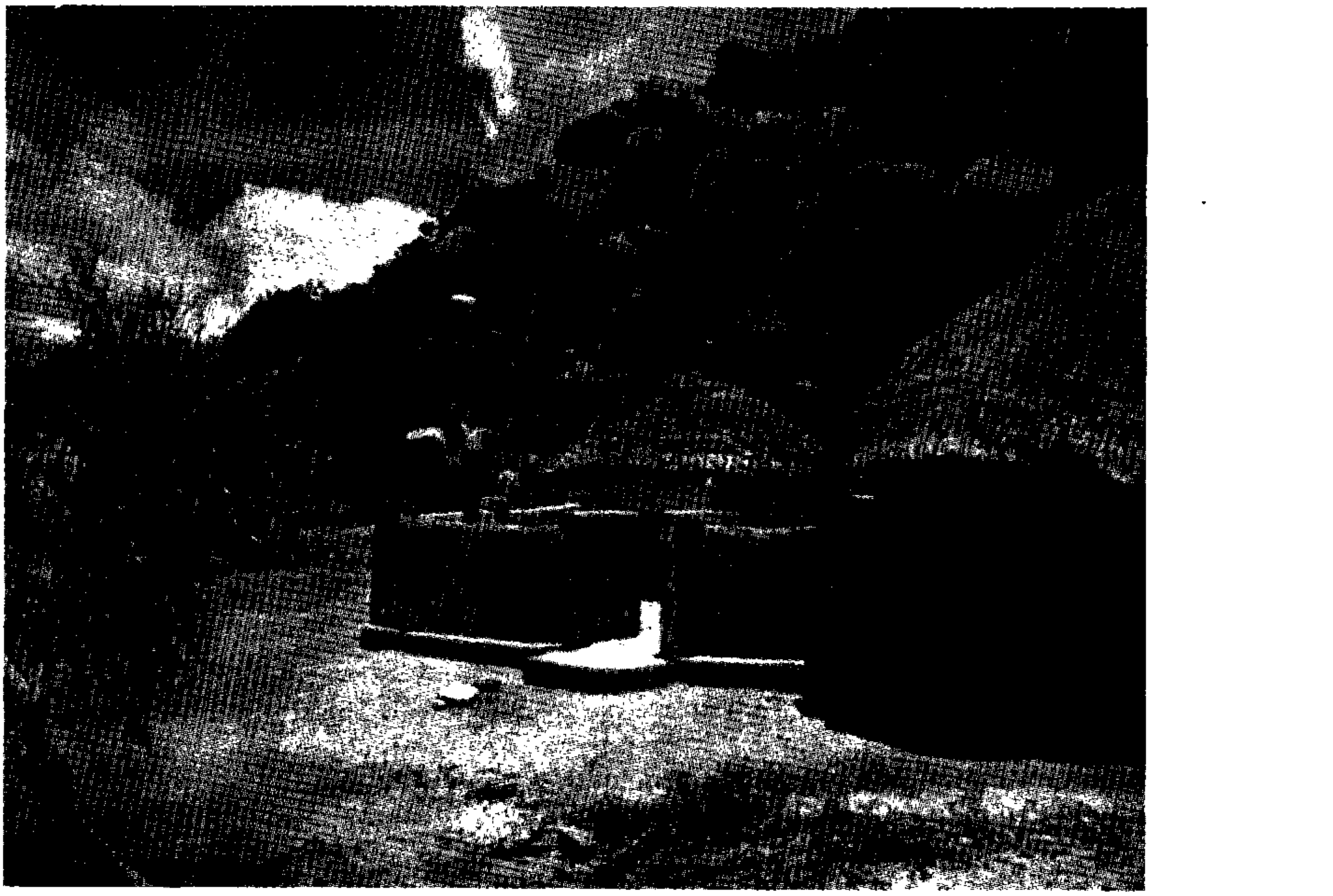
ב' עסק גם בספרות הערבית: La poésie arabe antéislamique („השירה הערבית שלפני האיסלאם"), 1880. אח־מותו נתפרסם חיבורו Mille et un contes, récits et légendes arabes („אלף ואחד מעשיות, סיפורים ואגדות ערביים"), 1924/7, בשלושה כרכים. כמו־כן תירגם לצרפתית את הספרים החיצוניים מחבשית (1893/99).

בנו, א נ ר י ב' (1893—1926), חיבר, בין השאר, Essai sur la littérature des Berbères („מסה על ספרותם של הברברים").

Mélanges René B., 1923/5 (כולל ביבליוגראפיה מפורטת); *Mémorial Henri B.*, 1928/9.

בַּסְהוֹיזֶן (van Bashuysen), **הַיְנְרִיךְ יַעֲקֹב** (1679—1750), חוקר המקרא והספרות התלמודית. ב', בן למשפחת מהגרים קאלוויניסטיים מהולאנד, נתמנה ב1701 מורה ל„פילולוגיה הקדושה" בגימנסיה בהַנאוּ, עיר־מולדתו, ואחר־כך (מ1716) היה מנהל־גימנסיה בצֶרבְּסְט. ב' התעניין בספרות הרבנית ואף עורר את תלמידיו לעסוק בה. הוא חיבר והוציא יותר מ100 ספרים — בכללם ס' תהלים עם פירוש עברי מלוקט (תע"ב) ו„סוגיות התלמוד" של משה בן דניאל מרוהטין בצירוף תרגום לאטיני של ב' (1714); העובדה, שהתרגום נתפרסם זמן קצר־ביחס לאחר שהמקור ראה אור בגאליציה (ז'ולקווה, תנ"ג/1693), מעידה על קשריו ההדוקים של ב' עם מלומדים יהודיים. כן תירגם ב' ללאטי־נית חלק ממשנה־תורה לרמב"ם. ב1707 בערך הקים ב' בהאנאו בית־דפוס עברי, ובו הדפיס את ספריו וכמה ספרים עבריים אחרים, ביניהם את פירוש התורה ליצחק אברבנאל (ע"ע) עם סימני פיסוק ומפתחות (1712). בהקדמתו להוצאה הנזכרת של ס' תהלים הודיע ב' על כוונתו להוציא את כל כתביו של יצחק אברבנאל, אלא שהדבר לא נסתייע בידו. ב' נבחר כחבר האקאדמיה למדעים בברלין.

בַּסוֹ, סֶבַּסְטְיֶן (Sébastien Basso), רופא ופילוסוף צרפתי מן המחצה הראשונה של המאה ה17; מחלוצי החשיבה המדעית החדישה. ב' היה רופא ולמד באקאדמיה של פוֹנט־אַ־מוּסוֹן (Pont-à-Mousson) שבלוֹרֶן. חיבורו הראשי „פילוסופיה־של־הטבע כנגד אריסטו בשנים־עשר ספרים" (Philosophiae naturalis adv. Aristotelem libri XII) יצא לאור ב1621 בז'נווה. — משנתו הפיסיקאלית והכימית של ב' קובעת לה מקום בין משנתו של ג'וֹרדָנוֹ בּרוּנוֹ (ע"ע) לזו של דֶקַרְט (ע"ע). קרוב לוודאי, שהושפע הרבה מן הראשון והשפיע לא מעט על השני, וכן על כל החוג של החוקרים הפאריסאיים, שחידשו את תורת האַטומים, וביחוד על גַסֶנְדִי (ע"ע); הרבה מהם מזכירים את שמו של ב' לשבח. בתורת־החומר שלו נתכוון ב' להשלים בין דעותיהם של אַנַכְּסַגוֹרַס (ע"ע), דֶמוֹקריטוֹס (ע"ע) ואפלטון (ע"ע), ולהקים על הצד השווה שבהם ת ו ר ת ־ א ט ו מ י ם חדשה, שיש סיפק בידה לבאר את עיקרי התופעות הטבעיות. לפי דעתו, מורכב כל היש מחלקיקים דקים מאוד, הם האטומים, שלפי טבעם הם שונים זה מזה ואינם משַׁנים את טבעם גם בתרכובת. ב' היה הראשון בפיסיקנים החדשים, שתפס תפיסה ברורה את מושג המוֹלֶקוּלה. הוא סבור, שהאטומים הלא־נראים מצטרפים לחלקיקים נראים במעלות שונות: ראשונה, שניה וכו', עד שהוויה והפסד בטבע אין פירושם בהכרח הרכבה מאטומים או הפרדה לאטומים, אלא הרכבה לתרכובת גבוהה במעלה או הפרדה לתרכובת נמוכה במעלה; ומכאן הרבגונות שבעולם הגופים הטבעיים. — ב' דחה את תורתו של אריסטו (ע"ע) בדבר ה„צורה" כסיבה פועלת, ובזה תקף את תפיסת־הטבע של האסכולַסטיקה. לפי ב', צורות האטומים קבועות ועומדות ללא שינוי משעת הבריאה; היסודות הם עצמם בלתי משתנים (סוּבסטאנציות). ה„טבע" בלבד — שהוא אלוהים, או רוח שלם בדעת וביכולת — הוא הכוח המניע והסיבה הפועלת בכל. כל תנועה נעשית ע"י רוח זה באמצעות חומר דק מאד ואחד בטבעו — ה„אֶתֶר" (ע"ע), הממלא את הרווחים בין האטומים; ב' מזהה אותו עם ה„ריק" של דמוקריטוס. האתר מלא תנועה בתוך עצמו וע"י כך הוא מפעיל את האטומים ומביאם לידי תנועה, שהיא־היא סיבת ההתקשרות וההת־פרדות, ההתכנסות (צפיפות) וההתבדרות (קלישות). כנראה, היה ב' הראשון, שהבחין את מצבי־הצבירה ביחסיהם ההדדיים הנכונים (הוא דוחה בהחלט גילגול „מים" ב„אויר" כגילגול יסוד ביסוד) והסביר את גילגוליהם זה בזה, וכן את תופעות החום והקור, בדרך קינֶטית־מֶכאנית כשינויי־תנועה בלבד.



באסוטולנד: כפר של ילידים

אולם — שלא כתפיסה המדעית החדישה — לא נתכוון בכך ב׳ לשינויי־תנועה בין מולקולה אחת לשניה, אלא לשינויי־מבנה בתוך המולקולה גופה; במחשבתו עדיין לא הבשילה ההבחנה הברורה בין תהליך פיסיקאלי לכימי. — כברונו כך החזיק אף ב׳ באַטומיסטיקה מאתמאטית. הצד השווה שבתורותיהם, שאין האַטומים אלא אבק־עולם בידי האֵתר הנע בתוך עצמו והצָר — אגב תנועתו — את צורותיו של העולם הנראה; הוא — נפש־העולם, והאַטומים — גוף־העולם. אעפ״כ יש בין ב׳ וברונו הבדל גדול בעיקרה של המגמה. ב׳ אינו כרוך אחר הבעיות המטאפיסיות שבתורת־הטבע, ואין במשנתו מקום למושג המונַדה ולאַטומיסטיקה של החלל; הנושא של פעולת הרוח בעולמו הוא האַטום הגשמי של יסוד מסויים בלבד.

K. Lasswitz, *Geschichte der Atomistik*, I, 1890, 467–481.

מ. ה. ב.

בַּסוּטוֹלֶנְד (Basutoland), ארץ־חסות בריטית במזרחה של אפריקה הדרומית. גבולותיה: מדינת אוראנג׳ במערב. ארץ־הכֵּף בדרום־המזרח ונאטאל בצפון־המזרח; שטחה כ30,230 קמ״ר ומספר אוכלוסיה (ב1946) כ565,000, מהם כ1,700 לבנים. ב׳, שהיא כולה בגלילו של נהר אוראנג׳, העובר בה מצפון־המזרח לדרום־המערב, היא ארץ־הרים במזרחה ובצפונה (השיא 3,100 מ׳) וארץ־רמות במערבה ובדרומה (הגובה הממוצע: למעלה מ2,000 מ׳). אקלימה דומה לזה של מדינת אוראנג׳ (ע״ע אפריקה הדרומית, ברית), אלא שהוא קר יותר וגשום יותר משום גבהה המרובה יותר של ב׳. ביוני יורדת לפעמים הטמפראטורה בתחומי הגובה הממוצע עד ל°10−. הגשמים יורדים בעיקר בקיץ (נובמבר—מארס), ושיעוריהם ברמה — כ500 מ״מ לשנה, בהר — כ750 מ״מ. הצמחיה הטבעית מורכבת בעיקרה משיחים ועשבים, שמשמשים מרעה לבקר. בהרים נשארו שרידי־יער.

התושבים הם בני השבטים של סוטו־צ׳וּאָנָה, מגזע הבאנטו (באסוטו — אנשי־סוטו). הם עם מוכשר לעבודה וכמה רבבות מהם מועסקים ע״י לבנים מחוץ לב׳ במכרות הזהב והיהלומים ובעבודות קשות אחרות ונחשבים לטובי־הפועלים. האוכלוסיה הלבנה בב׳ מורכבת מפקידים, מיסיונרים וסוחרים, ועבודת־האדמה, וכן העבודה במכרות, אסורה לבָנֶיהָ. בהשפעת המגע עם הלבנים קיבלו כמחצית בני־ב׳ את הנצרות; רובם פרוֹטֶסטאנטים ומיעוטם קאתולים. הישוב צפוף ביותר באיזור הנמוך ביותר, הגובל באוראנג׳. עיר־הבירה, מאסֶרוּ, שבה כ4,000 נפש, יושבת על הגבול המערבי. מקורות־הפרנסה: חקלאות מכוונת לסיפוק צרכי־האיכר, גידול בקר וצאן (קצתו לשם יצוא: בהמות, עורות וצמר), ועבודות מחוץ לב׳. — פרט למסה״ב הקצרה, המחברת את מאסֶרוּ עם קו בלוּמפוֹנְטֵין־דֶרְבֶּן, אין בב׳ מס״ב.

ב׳ מחולקת ל9 מחוזות, ובכל מחוז כמה נפות קטנות, שהן תחומי־מושב של שבטים קטנים. ראשי־השבטים, שעפ״ר הם מושלי־הנפות, כפופים למנהיג ממשפחת מוֹשֶׁש, שנתון לפיקוחו של הנציב הבריטי (Resident Commissioner), היושב בב׳. זה האחרון מקבל את סמכותו מן הנציב העליון, הממונה על ב׳ ועוד שתי מדינות־ילידים באפריקה הדרומית (בֶּצ׳וּאַנאלֶנד וסְוַאזילֶנד). מ1903 ואילך מתכנסת בב׳ בכל שנה אסיפה מייעצת של ראשי־השבטים, שכוללת 100 חברים.

מ. ב.

היסטוריה. עד המאה ה19 היה תחומה של ב׳ מאוכלס על־ידי בושמנים (ע״ע אפריקה, עמ׳ 316—321), שלא יכלו לעמוד בפני שבטי הבאנטו, שעלו מצפון, ובפני הבורים, שהתקדמו מדרום. מ1800 ואילך נדחקו הבושמנים ע״י הבצ׳ואנה מגזע הבאנטו, שמנהיגם מושש (ע״ע) ליכדם (1815—1837) ללאום הבאסוטו. הבורים הופיעו באיזור שמצפון לנהר־אורנג׳ בזמן הנדידה הגדולה שלהם (1835—1837). הסיכסוכים בין הבאנטו לבין הבורים גרמו להתערבותם של האנגלים, שמדיניותם הקולוניאלית היתה מבוססת ברוב המקרים על תמיכה בילידים נגד המתיישבים ההולאנדיים. ב1842 אסר מושל מושבת־הכף סר ג׳ורג׳ נאפיר (Napier) על התקדמות נוספת של הבורים מצפון לנהר־אורנג׳ וב1843 כרת חוזה עם מושש על הקמת מדינת־הילידים ב׳, בחסותה של בריטניה, בשטח הנהריים אורנג׳ וקאלדון (Caledon). — הסיכסוכים בין הבורים ובין הבאסוטו, וכן בין הבאסוטו ובין שאר שבטי־הבצ׳ואנה, נמשכו גם אח״כ. לאחר שבריטניה הסתלקה (ב1854) משלטונה העליון על מדינת־אורנג׳, פרצו ב1865 קרבות בין הבורים לבין הבאסוטו. מאחר שידם של הבורים היתה על העליונה, חזרה בריטניה ופרשה, לפי בקשתו של מושש, את חסותה על ב׳ (1868). לפי חוזה 1869 בין בריטניה לבין אורנג׳, סופחה לתחומה של אורנג׳ „הטריטוריה הכבושה" — הרצועה הפוריה שממערב לנהר־קאלדון, וב1871 — לאחר שמת מושש — סופחה ב׳ למושבת־הכף. המרד בשלטון הבריטי, שפרץ בדרומה של ב׳ בראשותו של מוירוזי (Moirosi), 1879, היה מלווה בקרבות קשים ונסתיים עם כיבוש בירתו של מנהיג זה. ב1883 הונהג בב׳ שלטון־בית, וב1884 הופרדה ב׳ ממושבת־הכף, והשלטון העליון עליה הועבר למשרד־המושבות הבריטי. ב1903 הוקמה בב׳ מועצה לאומית, מורכבת בעיקרה משליטים מקומיים, שהיא קיימת עד היום (ר׳ למעלה) ושהחלטותיה אינן מחייבות את המושל הבריטי. אפריקה הדרומית רוצה בסיפוחה של ב׳ לתחומה — דבר, שמתנגדים לו הן בני־ב׳ והן בריטניה.

G. Lagden, *The Basutos,* 1909; E. A. Dutton, *The Basuto of Basutoland,* 1923; G. Tylden, *The Rise of the Basuto,* 1950.

א. אח.

בַּסֶוִי (Basevi), משפחה יהודית־איטלקית ממוצא גרמני.

בעברית קראו לעצמם בניה בשם „בת־שבע" ובראשי־תיבות: ב״ש. השם נפתלי היה מצוי במשפחה, ולפיכך נטלו להם אחדים מהם כסמל ראש של צבי, בהתאם לברכת יעקב (בראשית מט, כא), ונודעו בשם בַּסֶוִי צֶ׳רְוֶטוֹ (Cervetto — באיטל׳: צבי קטן), ואחדים — סירה, בהתאם לברכת משה (דבר׳ לג, כג), ונודעו בשם בַּסֶוִי דֶלָה גוֹנְדוֹלָה (gòndola — באיטל׳ סירה). לא ברור מה היתה הקרבה שבין משפחה זו ומשפחת בסוי בפרג (ע״ע בסוי, יעקב, אציל לבית טרויאנברג). האחים אברהם ויוסף אברהם, בניו של שבתי מתתיה בת־שבע, היו מדפיסים בסאלוניקי (1594—1605). יוסף אברהם נעשה אח״כ מדפיס בדמשק (1605—1606) בעוד שאחיו שימש כמגיה בדפוס וֶרוֹנה.

במאה ה18 היגרו אחדים מבניה של משפחת ב׳ לאנגליה; מהם ומצאצאיהם יש להזכיר את נפתלי ב׳ (1738—1808), ששימש נשיא של ועד שליחי־הקהילות באנגליה; נתנאל ב׳ (1792—1869), שהיה עורך־הדין (הפרקליט) היהודי הראשון באנגליה; ג׳ורג׳ ב׳ (1794—1845), שהיה ארדיכל נודע; ג׳ימז פַּלְדִיוֹ ב׳ (1832—1871), מחוקרי הודו; יעקב ב׳ צֶ׳רְוֶטוֹ (1682—1783), הידוע יותר בשם ג׳ימז צ׳רוטו, שנתפרסם כמוסיקאי, קומפוזיטור וצ׳ליסטן, שהנהיג באנגליה את הנגינה בצ׳לו, ובנו ג׳ימז צ׳רוטו (1746—1837), אף הוא מוסיקאי, שהיה מטובי הצ׳ליסטים האנגליים בזמנו. שניהם, האב והבן, חיברו יצירות קאמריות שונות, ביחוד לצ׳לו. הרוב של בני משפחה זו (שעמהם נמנתה אמו של בנימין דיזראלי) לא השתייכו לקהילה היהודית.

בַּסֶוִי (בת־שבע), יַעֲקֹב, אציל לבית טְרוֹיאֶנְבֶּרְג — Jakob Bassevi, Edler von Treuenberg (1580, פראג — 1634, מְלָדָה בּוֹלֶסלַאב [יוּנְגְבּוּנְצלַאוּ]), יהודי־חצר בוֹהֶמִי. ב׳ היה ממשפחה פראגית אמידה ובצעירותו כבר עסק במסחר גדול והשיג כתב־זכויות מן הקיסר רודולף II (ע״ע), שפטר אותו מן ההגבלות, שהיו מוטלות על שאר היהודים, הן לגבי מו״מ והן לגבי מקום־מגורים; כמו־כן שוחרר ב׳ מענידת הטלאי הצהוב. לכתב־זכויות זה היה שותף גם אחיו בכורו של ב׳, אך בתואר „יהודי־חצר קיסרי" נקרא אך ב׳ לבדו (1611). בימי מלחמת שלושים השנה (ע״ע) עלה ב׳ לגדולה משום הצורך במזומנים, שגבר אז ביותר. ב1621 פיחתה הממשלה את ערך־המטבע, וב׳ נעשה סַפָּק־הכסף הרשמי היחיד של המיטבעה המלכותית. כדי להגדיל את הכנסות־הקיסר הופקדה ב1622 טביעת־המטבעות בידי חברה פרטית, שבין 14 חבריה היו ב׳ והמצביא וַלֶנְשטַין (ע״ע); ב׳ נעשה אז ממקורביו של המצביא, והידידות ביניהם נתקיימה עד סוף ימיהם. החברה הנזכרת שילמה לאוצר־המלכות דמי־חכירה בשיעור עצום. ב׳ נשא בנטל העיקרי, ובזכות זו הועלה — יומיים אחר ייסודה של החברה — לדרגה של אצילות עוברת בירושה, ואף הוענק לו מגן־אצילים (דמות אריה בצבע תכלת עם שמונה כוכבים אדומים בשדה ירוק) — המקרה הראשון למתן מעמד מעין זה ליהודי ב„קיסרות הרומית הקדושה". החברה הביאה לב׳ רנחים, ונוסף על כך היו לו הכנסות לא מועטות מעסקי המיטבעה, אך בפי העם כונה המטבע המופחת „שמילסטאלר" (שיבוש מ„סימיליסטאלר", דומה לטאלר) — כינוי, שהיה עשוי להזכיר את חלקו של יהודי בתהליך האינפלאציה. ב1623 פורקה החברה, וקרנו של ב׳ התחילה יורדת.

נוסף על אויביו מן הנוצרים, היו לב׳ שונאים אף בין היהודים. ב׳ לא התכחש לעמו, ולא עוד אלא שבדומה לנגידי־ספרד ביה״ב, וליהודי־החצר בגרמניה כ100 שנה אחריו, היה פעיל בתוך עדתו. הוא דאג להרחבת הרובע היהודי בפראג ע״י קנייתם של 40 בתים, שנתפנו עם גירושם של הפרוטסטאנטים מן העיר. ב׳ נבחר לפרנס־הקהילה (1618, 1620) וגם לראש־הקהל (1627). הוא גם הגן על אחיו בשעת־צרה: כשנכבשה פראג על־ידי הקיסר פרדינאנד II (1620), שדדו חייליו את העיר, אך מפחד השומרים המיוחדים, שהופקדו על הרובע היהודי, לא נגעו ביהודים לרעה. כן הציל ב׳ את ר׳ יום־טוב ליפמן הלר (ע״ע) ממאסר על־ידי מה שנתן לקיסר סכום־כסף גדול ככופר־נפש (1629). אך מתנגדיו של ב׳ טענו, שבהנהלת ענייני־הקהילה, וביחוד בחלוקת־המיסים, לא נהג בלא משוא־פנים. נתארגנה נגדו מפלגה, שכונתה בשם „החלק שהכבידו עליו" (der beschwerte Teil), כלומר, הקבוצה שסבלה ביותר מלחצם

של המיסים, שהוטלו על־ידי ב׳ ומפלגתו. ב1631 נאסר ב׳ בפקודת הקיסר וכל רכושו הוחרם, ומשערים, שיד שונאים מן היהודים היתה בדבר, כמו שהיתה גם במאסרו הנזכר של ר׳ יום־טוב ליפמן הלר. ב׳ הצליח להשתחרר מן המאסר, ולאחר שיחרורו פנה לא לפראג, אלא לעריו של ולנשטיין, במקום שנפטר חדשיים אחר רצח המצביא.

יו״ט ליפמן הלר, מגילת איבה, 1837; K. Spiegel, *Die Prager Juden zur Zeit des dreissigjährigen Krieges (Die Juden in Prag*, Festgabe, 1927); A. E. Goldmann, *Dejiny Židu v Mladé Boleslavi;* H. Gold, *Juden und Judengemeinden Böhmens*, 1934.

ר. ק.־ג.

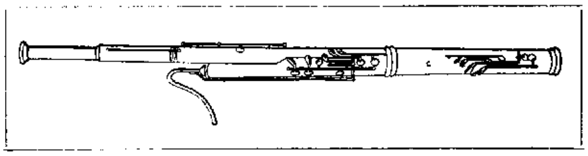
בַּסּוֹלָה (Basola), שמה של משפחה יהודית ענפה, שכמה מבניה באיטליה ובא״י נתפרסמו במאות ה15—ה18 כרבנים, סופרים ומגיהים. מוצאה של משפחה זו הוא, כנראה, מבאזל, ומכאן שמה. השם באזיליאה (Basilea) — הצורה הלאטינית־איטלקית של שם העיר באזל) זֶהֶה, כנראה, אף הוא עם השם ב׳. המפורסמים שבבניה של משפחה זו הם: משה בן מרדכי (ר׳ להלן) ושלמה אביעד שר שלום בזילאה (ע״ע).

משה בן מרדכי (1480, פיסארו — 1560, צפת), היה חותם בכינוי: צרפתי, ואפשר, שמוצאו היה מצרפת. ב׳, שהיה רב בעיר־מולדתו, תמך בהוצאת הזוהר ע״י תלמידו עמנואל מִבֶּנְוֶנְטוֹ, וה„פְּסָק״ שלו בנידון זה נדפס בראש הספר „תיקוני הזוהר״, מאנטובה שי״ח. ב1521 עלה לרגל לא״י ושהה בה יותר משנה וחצי. הדו״ח על נסיעתו (בכתב־ידו של ב׳) היה לעיניו של ר׳ עזריה מן האדומים (מאור עינים, פרק נ״ז, הוצ׳ קאסל, עמ׳ 450), הקורא לו בשם: „קונטריס מהלך הגאון הר״ר ר׳ משה באסולה ז״ל״. בפעם הראשונה נדפס הדו״ח בעילום שמו של המחבר בתוך הספר „שבחי ירושלים״ של יעקב בן משה חיים ברוך (ליוורנו תקמ״ה) בשם: „פרשת אלה מסעי ישן נושן לא׳ קדוש בשנת רפ״א ורפ״ב״. י. בן־צבי, שהצליח לזהות את המחבר, פירסם מחדש את המסע ע״פ כתב־יד (ירושלים 1938). ספר זה, שנתחבב על קהל־הקוראים, בין השאר משום בהירות־ההרצאה שלו, זכה למהדורות הרבה; מעלות אחרות של המחבר, שניכרות בספר, הן: חוש־ביקורת, הבחנה בתנאים הכלכליים והחברותיים, שמצא במקומות מסעותיו, וחיבה לאמת. במקום שלא היה ב׳ בטוח בנכונותם של הדברים שהוא מעלה על הכתב, הוא מוסרם בשם „יש אומרים״. בסופו של הספר ניתנים: תיאור מן החיים הציבוריים של הקהילה היהודית בירושלים, ידיעות על נהר־סמבטיון, כפי שלקט ב׳ מן השמועה, והוראות לתַיָּרִים. כשחזר ב׳ ממסעו התיישב באנקונה, שבה נתמנה ראש־ישיבה. כאן ניהל ב1556 את ההתנגדות לחרם, שגרציה נשיא (ע״ע) השתדלה להטיל על נמל־אנקונה, כתגמול על שריפת האנוסים שם. בפנייתו לרבני־תורכיה בעניין זה ציין, ששארית־הפליטה של קהילתו עדיין חיה בנמל אנקונה והחרם עלול להמיט עליה שואה. הצעתו היתה: לבטל את החרם על הסוחרים שסחרו עם אנקונה או להתיר לכל קהילה להחליט בשאלה זו על דעת עצמה. בסוף ימיו חזר ב׳ לא״י והתיישב בצפת, במקום שנתקבל בכבוד ע״י רבני־המקו״ם, ובתוכם ר׳ משה קורדובירו.

י. בן צבי, מסעות א״י לר׳ משה באסולה, תרצ״ח (תש״ג)[2]; א. יערי, מסעות ארץ ישראל, תש״ו; ב. רות, בית נשיא, תשי״ג.

ב. ר.

בַּסּוֹן, כלי־נשיפה עשוי עץ; נקרא בלשונות אחדות בשם פאגוט (Fagott). יש לו פיה בעלת שני קנים, שהמנגן מחזיק אותה בין שפתיו. לא ידוע היכן, אימתי וכיצד



באסון

הותקן הב׳ הראשון. במקורות הספרותיים אינו נזכר קודם סופה של המאה ה16. הצורה המודרנית של הב׳ היא פרי עבודתם של ממציאים מתחילת המאה ה19.

בֵּסוֹס (Βῆσσος), אחשדרפן של בַּקְטְרִיָּה (ע״ע) וסוֹגְדִיאָנָה (ע״ע) בימיו של דריוש III (ע״ע), מלך פרס. אחר המפלה שנחלו הפרסים מידי אלכסנדר מוקדון (ע״ע) בגוגמֶלָה (ע״ע), ב331 לפסה״נ, ליווה ב׳ את דריוש שנרדף על־ידי המנצח, בדרכו אל הפחוות הרחוקות במזרח, אך בדרך החליטו גדולי־פרס להיפטר מן המלך החלש ולהכיר בב׳ כבמנהיג לאומי לצורך המלחמה במוקדונים. ב׳ ציווה להמית את דריוש וברח לבאקטריה. כאן הכריז את עצמו כמלך־פרס ושינה את שמו לארתחשסתא, אך לא הצליח באירגון כוחות־ההתנגדות והוסגר בידי אלכסנדר ע״י מי שהיה בעל־בריתו של ב׳ (סְפִּיטַאמֶנֶס, שליט סוגדיאנה). לפי פקודתו של אלכסנדר הוצא ב׳ להורג באכזריות מרובה ביותר.

בַּסּוּס, אוּפִידְיוּס (Aufidius Bassus), היסטוריון רומי, שחי במחצה הראשונה של המאה ה1 לסה״נ. כתב על המלחמות בגרמניה (כנראה, בימי טיבריוס קיסר) ועל תולדות זמנו (כפי שמסתבר, ממותו של יוליוס קיסר ועד 31 או 50 לסה״נ). ספריו שימשו מקור חשוב להיסטוריונים מאוחרים יותר, אך לא נשתמרו עד זמננו. לפי השקפותיו הפילוסופיות נמנה על האסכולה האפיקוראית.

בַּסּוּס, קְוִינְטוּס קֶיקִילְיוּס (Quintus Caecilius Bassus), מצביא רומי; בן דורו של קיקרו. ב׳ השתייך למפלגתו של פומפיוס (ע״ע) ואחר מותו של זה האחרון (48 לפסה״נ) ניסה לעורר בסוריה מהומות נגד מצביאיו של יוליוס קיסר, וביחוד נגד סכסטוס קיסר, נציבה הלגיטימי של סוריה. אף עלה בידיו של ב׳ להעביר אחד מן הלגיונות לצידו; בהתקוממות נהרג סכסטוס. בינתיים נרצח יוליוס קיסר (44 לפסה״נ) ומצביאיו צרו על העיר אפאמיאה, שבה הסתגר ב׳. ב׳ לא נכנע להם, אך העמיד את עצמו, ביחד עם הצרים, לפקודתו של קסיוס לונגינוס (ע״ע). במכתבו לקיקרו מספר קאסיוס כיצד הכריח את ב׳ להיכנע לו.

בַּסּוּס, קֶסִיוּס (Caesius Bassus), ליריקן רומי, שחי באמצע המאה הראשונה לסה״נ. היה ידידו של משורר הסאטירות הרומי, פֶּרְסִיוּס פְלַקּוּס (34—62 לסה״נ), שב׳ גם הוציא את כתביו. קְוִינְטִילְיָינוּס, בן זמנו של ב׳, מעריך אותו כמשורר הלירי היחיד, הראוי להיזכר אחר הוֹרַצְיוּס (ע״ע); אך שיריו לא הגיעו לידנו. נשתמר רק חלק מחיבוריו על המטריקה הרומית, שהוקדש לנירון קיסר.

Quintilianus, *Inst. Orat.*, X, 1, 96; *Schanz-Hosius, Römische Literaturgeschichte*[4], II, 1927, 385.

בֶּסְט, צ'רְלז הֶרְבֶּרְט — Charles Herbert Best — (נו' 1899), פיסיולוג קאנאדי. ב' למד רפואה באוניברסי־טות של טורונטו ולונדון ובצעירותו כבר נתפרסם ע"י השגיו במחקר. כשהיה סטודנט הת־חיל עובד במחיצתו של פ. ג. בַּנטינג (ע"ע), והיה עוזרו וחברו בהפקת האינסולין (ע"ע) מן הלבלב. ב1929 נת־מַנה פרופסור לפיסיולוגיה בטורונטו, ומ1941 הוא מנהל את „מכון בנטינג וב' למחקר רפואי" שבעיר זו. נוסף על חלקו בתגלית הגדולה של האינסולין ובחקירת חילוף־החמרים הקשורה בה, יש לזקוף לזכותו עבודות חשובות על פעולת־השרירים, על היסטא־מין ומכאניזם ההֶלֶם, על כולין ועל הֶפארין. — מספריו: The Human Body („גוף האדם"), 1932 (עם נ. ב. טילור); The Physiological Basis of Medical Practice („היסוד הפיסיו־לוגי של הטיפול הרפואי"), 1937 (עם נ. ב. טילור).



צ'. ה. בסט

בֶּסְטוּזֶ'ב (Бестужев), שמם של ארבעה אחים ממשפחת־אצילים רוסית, שהשתתפו במרד־הדֶקַבּריסטים (ע"ע) ב1825: 1. ניקוֹלַי אלכסנדרוֹביץ' (1791—1855); 2. אלכסנדר אלכסנדרוֹביץ' (1797—1837); 3. מיכאיל אלכסנדרוביץ' (1800—1871); 4. פיוטר אלכסנדרו־ביץ' (מת ב1840).

בהשפעתו של ק. פ. רילֵייֶב (ע"ע) נצטרפו האחים ב' ל„חברה הצפונית" הסודית, שתיכננה את המרד. אחר כשלון המרד הוגלו ניקולַי ומיכאיל לסֶלֶנגינסק שבסיביר, שבה הקימו משק לדוגמה; ניקולַי, שהיה בעל כשרונות רב־צדדיים, עסק גם בציור, בכתיבת מאמרים על נושאים כלכליים ובהמצאות טכניות. שניהם השאירו אחריהם זכרו־נות רבי־עניין על המרד, מאסרם ומקום־גלותם (נתפרסמו ב1917 בשם Воспоминания братьев Б.). הצעיר שבאחים, פיוטר, הוגלה לקאווקאז, וכאן נפצע בזמן המלחמה הרוסית־התורכית (1828/9). הוא מת מתוך טירוף־דעת.

החשוב והבולט שבאחים הוא בֶּסטוּזֶ'ב־מַרלינסקי, אלכסנדר אלכסנדרוֹביץ' (1797—1837), הידוע בכינויו הספרותי מַרלינסקי ע"ש העיירה מַרלי, מקום מושבו של גדוד־הגוואַרדיה שבו שירת כקאפיטאן. משנכשל המרד, שב' השתתף באירגונו במידה ניכרת, נידון מתחילה למעצר ביאקוטסק, ואח"כ לשירות צבאי בדרגת טוראי בקאווקאז. לאחר שהשתתף בקרבות הרבה חזרו והעלוהו, ב1835, לדרגת קצין. הוא נפל, סמוך לכֵּף אדלר, בהתנגשות עם הלוחמים ההרריים. — ב', שפעולתו הספרותית התחילה ב1819, היה — אחר רילֵייֶב — הדמות הספרותית הבולטת ביותר בחבורת הדֶקַאבריסטים. קודם המרד ערך, ביחד עם רילייב, את 3 כרכי האלמאנאח הספרותי Полярная Звезда („כוכב־הצפון"), 1823/5, שמרובה היתה השפעתם על קהל־הקוראים הרוסי. ב' פירסם בהם בין השאר מאמרים של ביקורת ספרותית, אך שם קנה לו בעיקר ע"י סיפוריו חדורי הרומאנ־טיקה — ברוחם של וַלטר סקוט וויקטור הוגו —, שנכתבו בעיקרם בקאווקאז, כגון „אַמַלַט־בֶּק" (1832), „מוּלה־נוּר" (1835/6), „הנקמה", ועוד. היריעה הרחבה, שגולל ב' ושבה תוארו נופי־קאווקאז האֶכּזוֹטיים, אוכלוסִיָּה הססגונים על אורח־חייהם ומנהגיהם, וכן הקרבות בין הרוסים ותושביה ההרריים, פירנסו את דמיונם של הקוראים במרכזה של רוסיה בתקופת־הדיכוי של ניקולַי I (ע"ע). יצירתו של ב' הועמדה אחר־כך בצל על־ידי יצירותיהם של פושקין ולֶרמונטוב (שהושפע ממנו בתכנים הקאווקאזיים שביצירתו). וביחוד נתערערה עמדתו בספרות הרוסית לאחר שבֶּלינסקי (ע"ע) מתח (ב1840) ביקורת קטלנית על „הסיגנון הפרחוני־המנופח והעלילה המלאכותית" שביצירתו של ב'. עם זה יש לציין, שב' סלל — בטובים שבסיפוריו (כגון „שומר־נואם", „הטוראי אוּצ'קין", ועוד) — את הדרך לראליזם בספרות הרוסית, והשפעתו מגעת עד גוגול (ע"ע). חשיבות מיוחדת נודעת לאיגרותיו של ב', שהן, אפשר, הטובות שביצירותיו. מהדורה שניה של כל כתביו, ב12 כרכים, יצאה ב1847.

В. Г. Белинский, Полное собрание сочинений, т. V, 1901, 126—160, 552—4; Н. Котляревский, Декабристы (кн. А. И. Одоевский и А. А. Бестужев), 1907; Воспоминания декабристов, т. I., 1925; Воспоминания Бестужевых, 1931; А. А. Бестужев-Марлинский, вып. I. 1949.

ש. כ.

בֶּסְטוּזֶ'ב או בֶּסְטוּזֶ'ב־רְיוּמִין (Бестужев-Рюмин), משפחת־אצילים רוסית, שכמה מבניה פעלו בשי־רותו של בית־המלכות הרוסי. ראשיתה של המשפחה במאה ה15, אך השם הכפול ב'־ר' ניתן לראשונה ע"י פיוטר הגדול ל(1) פיוטר מיכאילוביץ' ב'־ר' (1664—1742), שמילא תפקידים מדיניים ברוסיה ושוגר בשליחויות דיפלומאטיות לחו"ל. ביחוד הצטיינו בתחומים אלה שני בניו: הבכור, (2) הגראף מיכאיל פטרוביץ' (1688—1760), שקיבל את חינוכו בברלין, היה בעיקרו דיפלומאט ושימש כשגריר וכציר מיוחד באנגליה, שוודיה, פולניה, בברלין ובווינה, וביחוד הצעיר, (3) הגראף אלכסיי פטרוביץ' (1693—1766), שקיבל אף הוא, כאחיו, את חינוכו בגרמניה. זה האחרון, שפעל בשליחויות דיפלומאטיות שונות מחוץ לרוסיה, נעשה — בימיהן של אַנה איוַנוֹבנה (ע"ע) וביחוד של יֶליזַוֶטה פֶּטרוֹבנה (ע"ע) — אחד ממדינאיה הראשיים של רוסיה. ב'־ר' היה מקורב לבִירוֹן, הדוּכּס של קורלאנד, שמרובה היתה השפעתו על אנה. ב1744—1758 כיהן כקאנצלר. האוריינטאציה האנטי־פרוסית של ב'־ר', שביקש להישען במדיניות־החוץ שלו על ברית עם אוסטריה ואנגליה, סיבכה את רוסיה במלחמת שבע השנים (1756—1763, ע"ע). קרנו של ב' ירדה בסוף ימי קיסרותה של יֶליזאווטה, והשפעתו בטלה כליל לאחר שנתקסר פיוטר III (ע"ע), שהיה אוהד לפרוסיה ושב'־ר' זמם להעביר את זכויותיו על כסא־המלוכה לטובת בנו פָּוֶל (ע"ע).

С. Соловьев, История России, т. 4—6, 1894—5; Щепкин, Русско-австрийский союз во время семилетней войны, 1902; A. Rambaud, *Russes et Prussiens. Guerre de sept ans*, 1895.

בֶּסְטוּזֶ'ב־רְיוּמִין, קוֹנְסְטַנְטִין נִיקוֹלַיֶבִיץ' — К. Н. Бестужев-Рюмин — (1829—1897), היסטוריון רוסי. ב' שימש פרופסור להיסטוריה באוניברסיטה של פטרבורג, שבה גם הוכתר בתואר דוקטור בזכות מחקרו „על הלֶיטוֹפיסים (=הכרוניקות) הרוסיים עד סוף המאה ה14"

(1868). ב', שהיה קרוב על־פי השקפותיו לסלאוויאנופילים, חיבר שורת מחקרים על „התנצרותה של רוסיה", „ולאדימיר מונומאך וצאצאיו", על התקופה הטאטארית ומלכות מוסקווה, וכן מאות מאמרים. אך את מקומו בחקר ההיסטוריה הרוסית הקנה לו ספרו „היסטוריה רוסית" (Русская история, שני כרכים, 1872, 1885), המקיף את תולדות־רוסיה מן התקופה הקדומה עד מותו של איוואן האיום — ספר, שהעמיד את ב־ר' בראש האסכולה הפטרבורגית בהיסטוריוגראפיה הרוסית. מתוך נאמנות לאסכולה זו, שטענה לאובייקטיוויות במחקר ההיסטורי והתנגדה להחדיר בו השקפות היסטוריוסופיות, הטעים ב־ר' את חשיבות הבחינה הביקרתית של המקורות ההיסטוריים, אך עם זה היה סבור, שמתפקידיו של ההיסטוריון הוא לחשוף את „התודעה העצמית הלאומית", המתבטאת, לדעתו, בהווי, במנהגים ובספרות. ב1890 נבחר ב' כחבר של האקאדמיה הרוסית.

Б. Р. Шмурло, Очерк жизни и деятельности К. Н. Бестужева-Рюмина, 1899.

בַּסְטִיָא, פְרֵדֵרִיק — Frédéric Bastiat — (1801, בקרבת בַּאיון — 1850, רומא), כלכלן צרפתי. ב', בן למשפחת־סוחרים אמידה, היה בזה אחר זה סוחר, בעל־אחוזה ושופט־שלום, יועץ, ולסוף ציר באסיפה המכוננת של 1848. בצעירותו התחיל מתעניין בכתביהם של סְמִית וסֵי (Say) ובתעמולה לחופש־המסחר של קוֹבְּדֶן וּבְּרַיט (Bright). במרוצת־הזמן אירגן בבורדו אגודה לחופש־המסחר, ואגודה דומה ניסה לארגן אף בפאריס. — ב' סבל ממחלת גרון וריאות אנושה, שממנה מת.

ב' היה ביסודו פובליציסטן יותר משהיה חוקר. כסופר הצטיין בשנינות ובברק, ובביקורת שמתח על תקנות שונות של הממשלה, השכיל להשתמש במשל ובסאטירה, וע"י כך עשה תקנות אלו לצחוק בעיני הבריות. ב' הסביר את הערך הכלכלי כשירות שניתן ליחידים או לציבור, ואת ערכי־החליפים ראה כיחס מספרי בין השירותים. דמי־אריסות, סבר ב', הם תגמול להוצאות, שנעשו כדי להגדיל את פוריותה של האדמה. משום חולשתה של שיטתו מן הבחינה העיונית, כמעט שלא ניכר רישומו בהתפתחותה של המחשבה הכלכלית. אעפ"כ היו דעותיו מקובלות בזמנו בצרפת, ודבריו הובאו פעמים הרבה ע"י התומכים במסחר חפשי באה"ב.

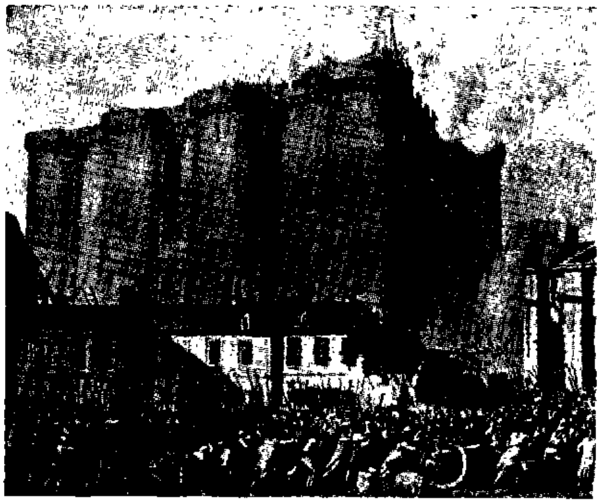
כתביו כוללים: „קוֹבְּדֶן והליגה" (Cobden et la Ligue, 1845); „סופיזמים כלכליים" (Sophismes économiques, 1845—1848), „הרמוניות כלכליות" (Les Harmonies économiques) — חיבור בלתי־גמור, שרק הכרך הראשון שלו יצא אחר מותו של ב' (1850). כל כתביו (שנערכו ע"י P. Paillottet בצירוף קורות־חייו מאת R. de Fontenay; מהדורה שניה, 1862—1864) כוללים 7 כרכים.

François Bidet, *Frédéric Bastiat, l'homme, l'économiste*, 1906.

א. ז.

בַּסְטִיָה (Bastia), בירת־נפה והנמל הראשי בקורסיקה; מספר תושביה כ87,000 (1955). ב' שוכנת בקצהו הצפוני־מזרחי של האי — הקצה הקרוב ביותר לאיטליה ולצרפת —, והיא משמשת מרכז לסחרה של קורסיקה עם ארצות אלו; דרכה עוברים היצוא של תוצרת האי: שמן־זית, פירות (בכללם הדרים), ירקות, דגים ואלמוגים, והיבוא אליו: מזונות ומוצרי־תעשיה. — עד סוף המאה ה14 נמצא במקומה של ב' כפר־דייגים; ב1380, כשכבשו אנשי־ג'נובה את האי, הקימו במקום אסטראטגי זה מצודה (מכאן השם ב' — מצודה באיטלקית), ששימשה מאמצע המאה ה15 מושב לנציבה של ג'נובה בקורסיקה. עם חילופי השלטון בקורסיקה (ע"ע) במאה ה18 איבדה ב' את חשיבותה המדינית. — במאה ה19 נתפתח הרובע המודרני של העיר. בב' מוזיאון לתולדותיה של קורסיקה.

בַּסְטִילְיָה (בצרפ' Bastille — בניין מבוצר), שמה של מצודה במזרחה של פאריס. הב' הוקמה ב1369/82 על־יד השער ע"ש אנטוניוס הקדוש; במשך המאות ה16 וה17 הורחבה הב' ושימשה מבצר־מגן כלפי פולשים ומתמרדים כאחד. מלכתחילה היתה הב' גם בית־סוהר. בצינוקים התת־קרקעיים שלה היו נכלאים פושעים פליליים, בעוד שהקומות העליונות של הבניין שימשו כלא לעבריינים



כיבוש הבאסטיליה ב14 ביולי 1789
ציור של פְּרִיֶיר (Prieur), הלובר

(או מתנגדים) מדיניים או דתיים, שחיו שם בדרך כלל בנוחיות, ולפעמים אף עם נשיהם. בעשרות־השנים שקדמו למהפכת 1789 נעשתה הב' סמל של העריצות המלכותית. משום כך הותקפה ונכבשה ע"י המון מהפכני ב14.7.1789; השומרים נהרגו ושבעת האסורים שנמצאו בה שוחררו. לאחר שנכבשה הב' ציוותה המועצה החדשה של פאריס להרוס את המבצר, ובמקומו הוקם ב1840 עמוד־זיכרון לחללי המהפכות של 1789 ו1830. — יום כיבושה של הב' הוא יום חג לאומי בצרפת.

F. et L. Ravaisson, *Les archives de la B.*, 19 Vols., 1866–1909; F. Funck-Brentano, *Légendes et archives de la B.*, 1899; F. Bournon, *La B., 1370–1789*, 1893; P. Chauvet, *L'insurrection parisienne et la prise de la B.*, 1946.

בַּסְטִיָן, אַדוֹלְף — Adolf Bastian — (1826, ברמן — 1905, Port of Spain, טרינידאד), אתנולוג גרמני. ב', שהיה בנו של סוחר אמיד, למד משפטים באוניברסיטה של היידלברג, ביולוגיה באוניברסיטות של יֶנָה ווירצבורג ורפואה באוניברסיטה של פראג, שבה סיים את חוק־לימודיו במקצוע זה ב1850. מ1851 עד 1859 שירת כרופא בספינות, שביקרו באוסטראליה, ניו־זילאנד, פֶּרוּ, מכסיקו, סין, הודו, תורכיה, מצרים, ארצות־ערב ואפריקה המערבית. ב1861—1863 השתתף במסע שני להודו, לסין וליאפאן ואח"כ ביקר במדבר־גובי, בדרום־סיביר ובקאווקאז. במסעות אלה חקר ב' את

הפולקלור, המיתולוגיה, המנהגים, הדתות והאמונות של העמים השונים, שעמהם בא במגע, ומתוך כך בא לכלל מסקנה שבדתות, בלשונות ובמבנה החברותי של העמים מצויים כמה קווי־יסוד, שהם משותפים לכולם.

ב1865 נתמנה ב׳ פרופסור לאֶתנולוגיה באוניברסיטה של ברלין. הוא צבר וסידר אספים אֶתנוגראפיים בMuseum für Völkerkunde בברלין ועמד בראש בית־נכוֹת זה עד שמת. כן פעל רבות באירגון המחקר האֶתנולוגי בגרמניה וב1866 יסד את כתב־העת Zeitschrift für Ethnologie, וכן היה ממייסדי החברה Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. ב׳ היה חוקר ונוסע שלא ידע עייפות והשתתף במסעות מסוכנים ביותר. מסעיו תוארו על־ידיו בספריו המרובים (כ200) ובמאמרים, שפירסם בכתבי־עת שונים.

בָּסְטְרִיוּם, ע״ע פִּסְיוֹלוֹגוּס.

בַּסִי, אַגוֹסְטִינוֹ — Agostino Bassi — (1773, לודי — 1856, שם), חוקר־טבע איטלקי; מאבות המיקרו־פאתולוגיה. ב׳ למד משפטים באוניברסיטה של פאוויה, ועם זה שמע הרצאות במקצועות הטבע והרפואה מפי וולטה (ע״ע), סְקַרְפָּה (ע״ע) וספּלַנצַני (ע״ע). לאחר שסיים את חוק־לימודיו באוניברסיטה שימש כפקיד־משפטן בלודי, אך בעיקר עסק בחקלאות ובבדיקות חקלאיות־מדעיות באחוזתו. ב1835 הוציא את ספרו על מחלת ה„קאלצינאציה" או ה„מוסקארדינה" של תולעי המשי, ובו קנה את עולמו כאחד מחלוצי הפַּרַזיטולוגיה (ע״ע). ב׳ פירסם עוד ספרים אחדים על מחלת תולעי־המשי, וכן על מחלות מידבקות בבני־אדם. הוא הוכיח, שמחלת תולעי־המשי מועברת ע״י טפיל מעולם־הצומח, וגם ציין את הדרך להשמדתו. הוא הגיע להשג זה, אע״פ שמחמת רפיון־עיניו לא הצליח לראות את הטפיל במיקרוסקופ; בסוף ימיו היה כמעט עיוור. הטפיל תואר בפרוטרוט רק לאחר זמן — ונקרא על־שמו של ב׳: Botrytis bassiana. ב׳ היה מן הראשונים, שבאו לכלל הכרה, ש„כל המחלות המידבקות של צמחים ושל בעלי־חיים, ובכללם האדם, נגרמות ע״י יצורים טפיליים" (1851). — כל כתביו של ב׳ הוצאו במהדורה חדשה ב1925.



אגוסטינו בַּסִי

L. Münster, *Ein vergessener Vorkämpfer der Parasitenlehre: A. B. aus Lodi (Janus*, 37, 221–246), 1933; R. H. Major, *A. B. and the Parasitic Theory of Disease (Bull. Hist. Med.*, 16, 97–107), 1944.

יה. ל.

בֶּסְיֶאר, זָ'ן בַּפְּטִיסְט, הדוכּס של אִיסְטְרִיָה — Jean Baptiste Bessières, duc d'Istrie (1768—1813), גנראל צרפתי. היה בצעירותו סַפָּר, ואח״כ טוראי בגדוד שומרי־המלך. ב׳ היה בין מגיניו של לואי XVI בשעת ההסתערות המהפכנית על ארמון הטילרי (10.8.1792). בשעת מסעו של נאפוליון לאיטליה (1796/7) עורר ב׳ את תשומת־לבו של נאפוליון ע״י אומץ־לבו וכשרונו הצבאי. עד מהרה עלה בדרגה, הצטיין כגנראל בהתקפה על עכו (1799), ובקרבות על־יד מארנגו (1800) ואוסטרליץ (1805). היה בין 16 הגנראלים, שנאפוליון העניק להם ב1804 את התואר „מארשאל של האימפריה" (Maréchal d'Empire). ב1808 נלחם בספרד. ב1809 היה לו חלק מכריע בניצחון, שנחל נאפוליון על־יד ואגראם, ובאותה שנה נתמנה דוכס־איסטריה. ב׳ השתתף במסע לרוסיה (1812) ונפל בשעת סיור קודם הקרב על־יד ליצן (1.5.1813). — החיילים אהבו אותו משום אומץ־לבו ושנאת־הבצע שלו.

A. Rabel, *Maréchal B.*, 1913; A. Bessiéres, *Le Bayard de la grande armée le maréchal B.*, 1952.

בַּסִילֵידֵס (Βασιλείδης), ראש של אסכולה וכת גנוסטית באלכסנדריה באמצע המאה ה2 לסה״נ. ב׳ כתב פירוש בעשרים וארבעה ספרים על האוואנגליון ולפי מקור אחד גם חיבר אוואנגליון לפי נוסח מיוחד משלו. תורתו ידועה לנו מתוך סיכומיה, שנעשו ע״י מתנגדיו הנוצריים, ומן הקטעים מתוך כתביו המובאים בספריהם. לדברי היפוליטוס היה, לפי תורת ב׳, זמן, שלא היה בו אלא האַיִן; אלא שאף הביטוי „האין היה" אינו מדוייק. באותו זמן רצה ה„אב", המצוי העליון (שמהותו אינה ניתנת לתפיסה), לברוא את העולם. אך למעשה ברא מתחילה את „זֶרע־הכל" (πανσπερμία), שבו היו כלולים זרעי כל הדברים הקיימים בעולם. בזרע זה היו שלושה חלקים של בְּנוּת (מלשון בן). הבְּנוּת הראשונה נתעלתה בכוחות עצמה לדרגת האב־האל; הבְּנוּת השניה נזקקה, כדי לבצע עליה זו, לכנפיים — ז״א לרוח; אלא שלאחר עליה זו לא נשארה הרוח אצל האל, שכן הוקצה לה מקום בין העולם העל־קוסמי והקוסמוס. אחר שתי עליות אלו יצא מן הזרע הארכון (ἄρχων) הגדול, שליט־העולם, שהיה חכם וחזק מכל כוח אחר בעולם; הוא הוליד בן, שעלה עליו במעלתו, ושניהם יצרו את השמים. אחר־כך בא ארכון שני, שיצר את עולם־השפל. זמן שלטונו של הארכון הראשון היה מאדם עד משה, ושל השני — ממשה ואילך. לשם גאולת הבְּנוּת השלישית בא האוואנגליון, המשפיע על הבְּנוּת הראשונה. הבנות הראשונה מעמדת את אביה על כך, שאין דבר שהוא למעלה ממנו, והכרה זו נתפשטה בהדרגה עד שהגיעה לישו, וממנו באה גאולת הבְּנוּת השלישית.

ב׳ האמין בגילגול־הנשמות. לדעתו, כל סבל, ועינויי הקדושים בכלל, הוא בבחינת עונש על חטא; אך אין האל סולח על פשעים, שנעשו בכוונה תחילה.

בנו של ב׳ תפס מקום חשוב באסכולה שיצר אביו, ואף הוא הציע את תורתו של ב׳.

G. Uhlhorn, *Das basilidianische System*, 1855; E. de Faye, *Gnostiques et gnosticisme*, 1925, pp. 39–56; H. Leisegang, *Die Gnosis*, 1936, pp. 196–256.

ש. פ.

בַּסִילִיוּס (Βασίλειος) הגדול (329°—379°), מקדושי הכנסיה הנוצרית. ב׳ נולד בקיסריה שבקאפאדוקיה למשפחה נוצרית מיוחסת. את ימי־ילדותו בילה בנֵאוֹקיסריה, כפר קטן בפונטוס (ע״ע); לאחר מכן חזר אל עיר־מולדתו וכאן למד רטוריקה ופילוסופיה. כדי להרחיב את השכלתו נסע לקושטה ולאתונה, במקום שהתיידד עם בן ארצו,

גרגוריוס מנזיאנזוס (ע"ע) ובא במגע עם יוליינוס ה„כופר". כשחזר לקיסריה הורה זמן קצר רטוריקה. ב356 הוטבל לנצרות, כמנהג הזמן, אע"פ שכבר היה נוצרי. אח"כ יצא לסוריה, א"י ומצרים כדי להתחקות על דרכיהם של המסתגפים, כי אידיאל־החיים שהללו דגלו בו קסם לו מצעירותו. כשחזר לאסיה הקטנה הצטרף לכמה מבני־משפחתו (ביניהם אמו ואחותו הגדולה) ולכמה חברים לדעה, וביחד עמהם עיבד אחוזה קטנה, ירושת אביו, באַנֶזי (Annesi), על חופו של נהר־אִירִיס (Iris). במקום זה, שהיה מרוחק מן הישוב, חי ב' חיים של התבודדות, תפילה ולימוד, שהשתלבו בשעות של עבודה מעשית ובפעולות של חסד. ב' התנגד לדרכי חייהם של ה„אנאכוֹרֶטים", הנזירים החיים איש איש בבדידותו, ואורח־החיים שהנהיג בחבורתו שימש דוגמה לאירגון חיי־הצֶוֶת של קהילות־נזירים בנצרות המזרחית; כן חיבר שני קבצי־כללים, ששימשו מדריכים לנזירי הכנסיה האורתודוכסית היוונית ואף השפיעו לא מעט על תקנות־הנזירים של בנדיקטוס הקדוש (ע"ע).

ב362 הזמין אֶוּזֶבִּיוּס, הגמוֹנה של קיסריה, את ב' לעירו והסמיכו לכומר. ב' פעל עם אֶוּזביוס נגד נסיונו של יוליינוס להחזיר את האלילות למעמדה הרשמי בקיסרות. אך השנַיים נפרדו עד מהרה זה מזה מטעמים של התחרות אישית וב' חזר לבדידותו באַנֶזי. זמן קצר אח"כ בא שנית לקיסריה בהשפעת הפצרותיו של ידידו גרגוריוס מנאזיאנזוס. ב370, כשמת אֶוּזֶבִּיוּס, נבחר ב' להגמון במקומו.

רוב כתביו של ב' הם בעלי אופי אַפּוֹלוֹגֶטי והוֹמִילֶטי. כתביו העיוניים יותר, שנכתבו לצרכי פולמוס עם יריביו, הושפעו במישרים מן הוויכוחים שהיו רווחים בזמנו על מהותו של השילוש בנצרות, וביחוד על מהותה של רוח־הקודש (ביניהם „מסכת על רוח־הקודש" — Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος; אחר 371). לא כל כתביו נשתמרו, וכן מטילים ספק בדבר אם כמה מן הכתבים המיוחסים לו חוברו על־ידיו. בין כתביו: (1) ה Hexaemeron (ששת־הימים): אוסף של תשע דרשות על חמישה מששת ימי־בראשית, (2) שלוש־עשרה דרשות על ספר תהילים ו(3) מספר מרובה של דרשות אחרות לעת־מצוא. בין האחרונות ראויה לציון דרשתו אל הנוער, „על הצורה שבה אפשר להפיק תועלת מן הספרות ההלנית"; בה מובעת ההשקפה, שגם בספרות האלילית יש צדדים חיוביים בשביל הנוצרי, ולפיכך יש צורך במזיגה של שתי התרבויות, הרומית־ההלניסטית והיהודית־הנוצרית. — ספר התפילות (תקנות התפילות — Εὐχῶν διατάξεις), שחובר על־ידי ב', קיבל במרוצת־הזמן בכנסיה היוונית תוקף רשמי.

ב', אחיו, גרגוריוס מניסה (ע"ע), שהיה גם תלמידו, וחברו של ב', גרגוריוס מנאזיאנזוס, נתפרסמו בשם „שלושת הגדולים מקאפאדוקיה". הכנסיה היוונית מכבדת את זכרם של ב', גרגוריוס מנאזיאנזוס ויוהאנס כריסוסטומוס ביום „שלושת ההיאֶראַרכים" (30 ביאנואר). — כל כתבי ב' נתפרסמו ב Patrologia Graeca של Migne בכרכים 29—32 (מ1857 ואילך).

R. De Ferrari et McGuire, *St. B. Letters*, 4 vols., 1926; Yv. Courtonne, *Saint B. et l'Hellénisme*, 1934; M. M. Fox, *The Life and Times of St. B. the Great*, 1939; D. Amand, *L'ascèse monastique de saint Basile*, 1949; H. Dörries, *De Spiritu Sancto, der Beitrag des Basilius zum Abschluss der Trinitarischen Dogmas*, 1956.

ה. ק. ב.

בַּסִילְיוּס I — Βασίλειος — (אחר 812—886), קיסר ביזאנטי; מייסדה של השושלת המַקֶדונית. ב' היה בן למשפחת־איכרים, שהעתיקה את מושבה מארמניה למַקֶדוניה. בצעירותו (ב840?) בא לקושטה; כאן שימש תחילה כסייס אצל אחד ממקורביו של הקיסר מיכאל III ואח"כ עבד בשירות החצר באותו תפקיד ובתפקידים אחרים. מרצו וכשרונותיו, נישואיו עם אחת ממשרתות־המלך והפכפכנותו של הקיסר היו לו לעזר בעלייתו המפתעת בחצר הביזאנטית, עד שצורף לפמלייתו של מיכאל וקורב לשלטון. כשנתעורר חשד בלבו של מיכאל, שבארדאס דודו מתכוון להשתלט על הכתר, רצח ב' את בארדאס בפקודתו של הקיסר (866) וצורף אל השלטון במקומו של הנרצח. כשראה ב', שפטרונו מיכאל נתכוון להעניק את חסדיו לחצרן אחר, רצח ב' את מיכאל ונתקסר במקומו (867).

ב' היה שליט תקיף ומוכשר ונתן דחיפה נוספת לתהליך־העליה, שציין את תולדותיה של הקיסרות הביזאנטית במחצה השניה של המאה ה9. ב867 ניסה להתפשר עם הכנסיה הרומית ע"י פיטוריו והגלייתו של הפאטריארך פוֹטִיוּס (ע"ע), שנחשב למין ע"י האפיפיורות הרומית. פעולתו המדינית והצבאית של ב' נתפשטה במידה שווה למזרח ולמערב. ראשוני מאמציו היו מכוונים לחידוש ההשפעה הביזאנטית בבאלקאנים. ב867 הטיל הצי הביזאנטי את מרותו על כל החוף הדאלמאטי כשהניס את הערבים, שצרו על ראגוזה (ע"ע דוּברוֹבניק); איזורי־הבאלקאן, שהיו מיושבים סלאווים, הודו בכפיפותם לקיסרות, דאלמאטיה הוקמה כמחוז אדמיניסטראטיווי (θῆμα) נפרד והכנסיה הבולגארית הכירה מחדש בהגמונות הביזאנטית (869). באיטליה הדרומית חסם ב' בהצלחה את ההתפשטות הערבית: בַּרִי (ע"ע) נכבשה ב871 ע"י לואיס II, מלך הפראנקים, שהיה, יחד עם האפיפיור, בעל בריתו של ב'. שתי הצלחות, שב' זכה להן אח"כ בקרבות ימיים בים הטירני (880—881), ביססו כיבושים אלה, אע"פ שלא עלה בידו למנוע את נפילתה של סיראקוּסֶי, בירת סיציליה, בידם של הערבים (878). מלחמותיו של ב' במזרח נועדו להרחיק את הערבים מגבולות הקיסרות: מצביאו של ב', כריסטופוֹרוס, זכה ב872 לניצחון מזהיר על הפַּאוּליקִיָנים (ע"ע), בעלי בריתם של הערבים, שפלשו פעמים הרבה לתוך אסיה הקטנה. גם המלחמות בערבים עצמם, אע"פ שלא הביאו לידי תוצאות ממשיות, תרמו לחיזוקה של הקיסרות. אך התחזקותו של ב' באיטליה הדרומית, דחיקת רגליה של הכנסיה הרומית מבולגאריה והרחבת פעולותיהם של המיסיונרים הביזאנטיים בין הסלאווים הביאו שוב לידי קילקול יחסיו של ב' עם רומא. דבר זה גרר את החזרתו של פוטיוס אל כס הפאטריארכוּת (877) ואת העמקת הקרע שבין שתי הכנסיות (שנתבטאה בהחלטות הכּנס של קושטה, 879).

ב' פעל נמרצות גם בתחומי מדיניות־הפנים: אירגן מחדש את המינהל, את שיטת תשלומי־המיסים ואת הביקורת על הפקידות. ואמנם מפעלו הגדול, שהשתלב יפה עם המסורת המשפטית הרומית־הביזאנטית, היה פרסומם של שני ספרי־עזר לחוק: ספר „החוק השימושי" (πρόχειρος νόμος) וספר „ההדרכה אל החוק" (ἐπαναγογέ του νόμου). ספרים אלה נתחברו ביוונית שכן הלאטינית שוב לא היתה מובנת במזרח — מה ששימש צעד נוסף להפרדה תרבותית גמורה בין שני חלקי הקיסרות הרומית.

כקיסרי־ביזאנטיון שקדמו לו רדף אף ב' את היהודים

בכל תחומי־שלטונו: זכר לרדיפות אלו אנו מוצאים במגילת ר׳ אחימעץ בן פלטיאל, שחוברה באיטליה הדרומית ב1054. ב׳, שלפי המסורת היה שרוי בסוף ימיו במרה שחורה משום מיתתו של בנו בכורו קונסטאנטינוס, מת בתאונת־ציד. תולדותיו סופרו ע״י נכדו, הקיסר קוֹנסטנטינוס VII, פּוֹרפירוֹגֶניטוֹס.

מגילת אחימעץ, הוצאת ב. קלאר, תש״ד; A. Vogt, *B. I.*, *Empereur de Byzance*, 1908; Ch. Diehl, *B. I.* (in *Figures Byzantines*, I, 1927, 157–180); N. Adontz, *L'âge et l'origine de l'empereur B. I* (in *Byzantion*, 8 [1933], 475, 550; 9 [1934], 223–260); F. Dvornik, *Le schisme de Photius, histoire et légende*, 1950.

ח. ק. ב.

בָּסִילְיוֹס II, בּוּלְגָרוֹקְטוֹנוֹס (קוטל־הבולגרים) (Βασίλειος Βουλγαρόκτονος — (958—1025), קיסר ביזאנטי; האחרון לשושלת המַקֶדוֹנית. ב׳ הומלך ב963 יחד עם אחיו הצעיר קוֹנסטאנטין: היה מתחילה תחת חסותו של אביו החורג ניקֵפוֹרוֹס פוֹקאס (963—969) ולאחר מכן תחת חסותו של המצביא יוֹהאנס צימיסקֶס (969—976). גם לאחר שנעשה שליט יחיד (אחיו, שהיה שותפו־לשלטון, לא התערב מעולם בענייני־המדינה) לא תפס למעשה את רסן־השלטון אלא לאחר שהתגבר על באסיליוס לֶקאפֵּנוֹס, שר־הפנים הכל יכול, ועל שני שרי־צבא, בארדאס סְקְלֶרוֹס ובארדאס פוֹקאס, שבתמיכתם של חוגי־האצולה היו המושלים האמיתיים בקיסרות. ב979 התגברו ב׳ ובאסיליוס לֶקאפֵּנוֹס על בארדאס סְקְלֶרוֹס ע״י מה שהעמידו כנגדו את בארדאס פוֹקאס, וב985 נפטר ב׳ משני עוזריו, הגלה אותם ונעשה שליט ממש. פעולתו הראשונה של ב׳ היתה פלישה לבאלקאנים, במקום ששמואל, הצאר של הבולגארים המערביים, ניסה להקים ממלכה בולגארית גדולה על חשבונה של ביזאנטיון, כשהוא מנצל את חולשתו של השלטון המרכזי, שהיה עסוק במריבות פנימיות. בנסיון צבאי ראשון זה נחל ב׳ מפלה (על־יד סופיה, 986), שגררה התקוממות מחודשת של יריביו הפנימיים באסיה הקטנה. בראש המתקוממים הופיע שוב בארדאס פוֹקאס, שהגיע עם חילותיו עד שעריה של קושטה: ב׳ ניצל (בקרב על־יד אַבִּידוֹס, 989) הודות לעזרה, שהחיש לו הנסיך וְלַדימיר מקיוב (ע״ע).

עכשיו עמדה לפני ב׳ המשימה של מיגור האצולה הפאודאלית, שבימי קודמיו הצליחה לרוקן את התפקיד הקיסרי מכל משמעות. ב׳ השיג את מבוקשו ע״י ביטול כל החוקים, שהיו מכוונים לטובתם של בעלי־האחוזות, אנשי הכמורה הגבוהה והמנזרים. במקרים הרבה החרים את רכושם לאוצר המדינה; אף צמצם בתוקף תקנותיו את שטח קרקעותיהם.

ב991 פנה ב׳ מחדש אל הבאלקאנים והתחיל מכין את הקרקע המדיני לבידודו של הצאר שמואל בתוך שבטי הסלאווים השונים, שהיו באיזור; אך מפלה, שנחלו צבאותיו מידי הפַּטְּסִימִידים (ע״ע), הכריחה אותו לצאת אל הגבול המזרחי. ב׳ היכה את חילות הערבים על־יד חלב (ב995 וב999) ומכאן פנה אל איזור־הקאווקאז. רק ב1001 יכול היה להופיע שוב בגבול המערבי ולהגשים באופן שיטתי את הכנעתו הגמורה של שמואל. כיבושם של הבאלקאנים, צעד אחר צעד, נמשך עד 1018; שמואל נוצח ע״י ב׳ ב1004 ליד סקוֹפּליה והודבר סופית במעבר־קְלֶאידיוֹן (Kleidion), על־יד נהר סְטְרוּמָה) ב1014: ב׳, שהתמרמר על התנגדותם העקשנית של הבולגארים, ציווה לעוור 15,000 מחייליהם, שנשבו על־ידיו, ורק למעטים מהם השאיר עין אחת כדי שיוכלו להוליך את חבריהם לעיר אוֹכרידה, בירתו של שמואל. למראה השבויים המעוורים מת הצאר הבולגארי. קיסרות־הבולגארים בטלה וחולקה למחוזות אדמיניסטראטיוויים, שבראשם הועמדו מושלים ביזאנטיים. ב׳ רק העניק אוטונומיה יחסית לכנסיה הבולגארית.

בתקופת־חייו האחרונה התרכז ב׳ בחיזוקה של הקיסרות באסיה, הרחיב את גבולותיה עד תוך תוכה של ארמניה ועד הקאווקאז, וסיפח אליה את גאורגיה ואת המחוזות אִיבֵּרְיָה וּוַסְפּוּרְקָן (Vaspurkan). מדיניותו של ב׳ באיטליה הדרומית הוגבלה ע״י כוחן של הקיסרות והכנסיה הרומיות ועם זה ע״י הופעתם של הנורמאנים, שהתחילו פולשים לתוכה בתחילת המאה ה11. בהשפעתם של האפּיפיוֹר וקיסר גרמניה פרצו נגדו מרידות (בבארי ב1009 וב1018), שהודברו ע״י ב׳, ואף נעשה נסיון ע״י הקיסר היינריך II לפלוש לתוך המחוז, שהיה מוחזק ע״י הביזאנטים. אעפ״כ עשה ב׳, קודם מותו, הכנות לכיבושה של סיציליה מידי הערבים.

ב׳ השאיר אחריו מדינה פורחת, שהשתרעה מהרי־הקאווקאז עד הרי־הבאלקאנים ומן הים השחור עד הים האדריאטי. באפיו החזק, בכשרונותיו המדיניים וביחוד במסירותו המתמדת לענייני־המדינה, האדמיניסטראטיוויים והצבאיים כאחד (ב׳ חי כל ימיו בצניעות ואף לא נשא אשה) הביא את הקיסרות לשיא כוחה והשפעתה — שיא, שאליו לא הגיעה מימיהם של הקיסרים הֶרַקְלִיוֹס (ע״ע) ויוסטִינִיָנוֹס (ע״ע).

G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du X siècle*, I, 1925²; II, 1900; S. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, 1930; G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, 1956, 264–279 (עם ביבליוגראפיה).

ח. ק. ב.

בָּסִילְיוֹס וָלֶנְטִינוּס, שם של מחבר, שנקרא על כתבים כימיים־אלכימיים, שהוציא לאור בתחילת המאה ה17 יוֹהַנֶס תֶּלְדֶה (J. Thoelde) מפְרַנְקֶנְהָאוּזֶן (תירינגיה). על ב׳ אמרו, שהיה נזיר בנדיקטיני בן המאה ה15, שחי בארפורט שבגרמניה. אך הדעות המובעות בכתבי־ב׳ אינן הולמות יפה את תכונת המדע של המאה ה15, והן קרובות בעיקרן לדעותיו של פָּרָצֶלְסוּס (ע״ע). היום נוטים רוב החוקרים לדעה, שכתבים אלה נתחברו סמוך לזמן הופעתם; לא נודע מי היה מחברם האמיתי (ואפשר, שתֶלְדֶה עצמו חיברם), וספק אם ב׳ היה ונברא. החיבורים כתובים קצתם בלאטינית וקצתם בגרמנית. מלבד תוכן אלכימי — שהוא עיקרם — הם כוללים גם תיאורים ותצפיות בעלי ערך מדעי. בין השאר מתאר המחבר תרכובות של אַרְסֶן, ביסמוּט, אבָץ, כספית, וביחוד את האנטימון ותרכבותיו, ומזכיר את הזהב־הרועם, את סוכר־העופרת, את הקנקנתום הירוק ועוד.

K. Lasswitz, *Geschichte der Atomistik*, I, 1890, 295–298, 303; W. Hommel, *B. V.* (*Zs. f. angew. Chem.*, 32, 73), 1919; F. Dannemann, *B. V.* (*Die Naturwiss.*, 2, 219), 1921; P. Walden, *B. V.* (*Scientia Pharmac.*, 13), 1942.

בָּסִילִיקָה (בלאט׳ basilica), בתקופה הרומית — בניין ציבורי מקוֹרה בצורת מלבן. השם הלאטיני ב׳ בא מן השם היווני: στοὰ βασιλική (ה„סטיו המלכותי״), שבו היה נקרא ביוון בית־עמודים, ששימש מתחילה כבית־משפט בלבד; הכינוי „מלכותי״ בא ממה שבאתונה היה הָאַרְכוֹן השלישי, שהיה השופט הראשי, נקרא „אַרכוֹן־המלך״ (ἄρχων βασιλεύς). בתקופה ההלניסטית הורחבו בנייניהם של בתי־



הפְּנים של הבאסיליקה בפומפאי. המאה ה2 לפסה"נ



הפְּנים של הבאסיליקה על־שם סאבינה הקדושה, רומא. המאה ה5 לסה"נ

המשפט כדי שיוכלו לשמש מחסה לאנשי־העסק, שהיו מצטופפים על־יד מושבם של השופטים, עד שמקום־ההתקהלות נעשה עיקרו של הבניין, ואילו המושב של בית־המשפט תפס רק מקום קטן בקצה של הב׳. הב׳ הקלאסית הטיפוסית, כפי שתוארה ע״י קיקרו והארדיכל ויטרוביוס, היתה חצר קטורה (או מכוסה) מוקפת עמודים. הב׳, שנמצאה בקירבת השוק הראשי, הפורום, שימשה מקום־פגישה לאנשי־העסקים, וע״י כך הפחיתה את הצפיפות בשוק עצמו. המקום, שהוקצה לבית־המשפט בב׳, היה מופרד משאר הבניין ע״י שורת־עמודים וסורג. בב״ מסוג זה מבחינים שני טיפוסים: הטיפוס המזרחי, שבו נמצאה הכניסה הראשית מצידו הארוך של המלבן, והטיפוס המערבי, שבו נקבעה אותה כניסה מן הצד הקצר. בתקופה הרומית (ואף אחריה) היה הטיפוס המערבי המקובל ביותר. ברומא הוקמו הב״ הראשונות ע״י אמיליוס (במאה ה2 לפסה״נ) וע״י יוליוס קיסר, ובין השאר שימשו לאסיפות מדיניות. ב״ מסוג זה נתגלו בארץ בשומרון (מזמנו של ספטימיוס סוורוס) ובכמה ערים בעבר־הירדן, כגון גרש, קנת, מסמיה, א־צנמין ועוד. שני טורי־עמודים, שעברו לארכה של הב׳, חילקו אותה לאולם־תווך (במרכז) ולשתי סטראות (מן הצדדים); בקצה שמול הכניסה היה נמצא חדר נוסף, כחצי־גורן עגולה, שהיה נקרא אפסיס; חדר זה שימש מושבו של בית־המשפט. בדרך כלל היו הסטראות נמוכות מן האולם המרכזי ועל טורי־העמודים נבנו יציעים, שבהם היו מטיילים הסקרנים ומסתכלים במה שהיה נעשה באולם למטה. — בתקופה הרומית הורחבה הוראתו של המונח ב׳ באופן שציין לא רק בית־ועד לסוחרים, אלא אף בית לאסיפות בכלל; ביחוד נתכוונו בכך לאולם, ששימש באסכולות של הפילוסופים ובבתי־העשירים להקראות ולהרצאות. בב״ אלו היתה האפסיס המקום, שיוחד למרצה או למורה, המתואר עפ״ר כיושב בה על הקאתדרה שלו, ושוב לא היה בהן מקום לסורג מבדיל בין האפסיס והקהל; כל האולם היה מופנה בהן אל הבימה, שנקבעה באפסיס; גומחה זו עם הגג הקעור שלה שימשה מרכז אקוסטי. טיפוס זה של הב׳ שימש בניין־אב לבתי־הכנסת ולכנסיות, שנבנו בצורה זו. — במקורות התלמודיים מדובר על שלושה מיני־ב״ — של מלכים (ארמון), של מרחצאות ושל אוצרות (ויקרא רבה קע״ח, ע״ד), וכן נזכר בהם, שהב׳ שימשה מקום בית־המשפט (שמות רבה קס״ו, ע״ב) ומקום למכירת־חיטים (באשקלון; תוס׳ אהילות פרק י״ח, סוף).

דוגמה קדומה של בניין בסיליקני אנו מוצאים ב„סטיו המלכותי", שהיה בנוי, לפי תיאורו של יוסף בן מתתיהו (קדמונ׳ ט״ו, 411—416), לאורך החומה הדרומית של הר־הבית; סטיו זה הוקם ע״י הורדוס כשחידש את בניין ביהמ״ק. לב׳ זו היו ארבעה טורי־עמודים, שגובה כל אחד מהם היה 7 מ׳. ארכה של הב׳ היה סטאדיון אחד (185 מ׳); רחבו של אולם־התווך היה 30 אמה וגבהו 60 אמה; רחבן של הסטראות היה 20 אמה וגבהן 30 אמה — מה שנתן לבניין צורה של ב׳ ממש. בירושלים נמצאו שני עמודים חצובים למחצה מתוך סלע, שלפי גדלם יש להניח, שהיו מיועדים לב׳ זו, אלא שנסדקו ונעזבו במקום. יתכן, שהורדוס בנה את הסטיו שלו לפי דוגמת ביהכ״נ היהודי הגדול באלכסנדריה, המתואר כ„מין באסיליקי גדולה, סטיו לפנים מסטיו" (תוספתא, סוכה, ד׳, ו׳). אפשר מאוד, שהביטוי „סטיו לפנים מסטיו" מתייחס לאולם־התווך, שהיה בנוי בין שתי סטראות; אך יש משערים, שהכוונה היא לסטיו נוסף, שעבר באולם־הב׳ ל ר ח ב ו.

צורה זו של סטיו היתה טיפוסית לבתהכ״נ מן הסוג הקדום, ששרידיהם נתגלו בגליל. בניינים אלה, שהם מן המאות ה3—ה4 לסה״נ, הם, כנראה, מסוג הב׳ המזרחית; היו נכנסים לתוכם מן הצד הרחב, אלא שהחזית הצרה כללה את החלון ואת שער־הפאר, שהיו מכוונים לצד ירושלים. בניגוד לכך קיבלו הנוצרים את טיפוס הב׳ המערבית; רוב הכנסיות הקדומות (במאות ה4—ה6) נבנו לפי דוגמתה, אע״פ שהמונח ב׳ עצמו שוב לא היה מקובל. כך, למשל, מסביר הנוסע מבורדו (333 לסה״נ) בחיבורו הלאטיני את המלה ב׳ במלת dominica. בב״ הנוצריות הקדומות שימש האפסיס מקום מושבם של כוהני־הדת; מקומו של המזבח נקבע לפניו וחלק זה של הבניין הופרד משאר חלקיו ע״י סורג, שעבר לרוחב הכנסיה. כשהכנסיה היתה צמודה לקבר של קדוש, הוסיפו לה בקצה בניין נפרד: מעוגל או פוליגונאלי. לפי צורה זו נבנו הכנסיות הראשונות בא״י ובשאר ארצות, כגון כנסיית־המולד בבית־לחם, כנסיית־הקבר בירושלים, הכנסיה של פטרוס הקדוש ברומא, ועוד. במאה ה5 הוסיפו לכנסיות הב׳ בצד הקדמי פרוזדור (נארתכס) ובצד האחורי שני חדרים (חדר מימין לב׳ וחדר משמאל לה), ששימשו למטרות־פולחן. בכמה מקרים הוסיפו לכנסיה עוד בניין, באופן שביחד קיבלו צורה של שתי־וערב (טרנספט), כמו בכנסיית טבעה שעל שפת־הכינרת. במאה ה6 השכילו הבונים הביזאנטיים להרכיב על הב׳ כיפה, וע״י כך הפכו אותה מבניין נמוך ומארך לבניין מרוכז שבפנימו חלל גבוה. בתהכ״נ מן הסוג המאוחר (כגון זה שבבית־אלפא) נבנו אף הם לפי תכנית־הב׳; האפסיס שימש מקומו של ארון־הקודש, שלצדדיו הוצבו שתי מנורות, והגומחה הופרדה מן האולם ע״י פרוכת. לפניה היתה במה נמוכה, ובה מקום מיוחד לגניזה. מעל לטור העמודים או האומנות, שהפריד בין אולם־התווך והסטראות, נמשכו יציעים ששימשו כעזרת־נשים. — מלבד הב׳ כבניין דתי היו קיימות בא״י בתוך הישוב היהודי גם ב״ למטרות חולוניות. בניין אחד מסוג זה (בגודל של 40×15 מ׳) נתגלה בבית־שערים; הוא מורכב מחצר קטורה מרוצפת, פרוזדור, וב׳ בעלת שני טורים, שכל אחד מהם כולל חמש אומנות; בקצה־הבניין, מול הכניסה, נמצאה בימה נמוכה. כנראה, היה זה בית־הדין בימיו של רבי.

מ. אבי־יונה וש. ייבין, קדמוניות ארצנו, א׳, עמ׳ 200 ואילך;
C. M. Kaufmann, *Handb. d. christl. Archäologie*, 1913;
Cagnat et Chapot, *Manuel d'archéol. romaine*, I, 1914;
Kohl u. Watzinger, *Antike Synagogen in Galiläa*, 1916.

מ. א. י.

בְּסִיסִים (=ב״), בכימיה — קבוצה גדולה של תרכובות (או של קבוצות־אטומים), אי־אורגאניות ואורגאניות. הב״ מצויינים בפונקציה כימית מסויימת, שהיא עומדת כנגד הפונקציה של ה ח מ צ ו ת (ע״ע); יחסי־הגומלים בין שתי הפונקציות הללו באים לידי ביטוי באירועים אפיינים וחשובים ביותר של המציאות הכימית.

הב׳ ניתן להגדרה באפנים שונים. 1) מבחינת תורת היונים (ע״ע) הקלאסית, ב׳ הוא אלקטרוליט (ע״ע אלקטרוליזה), שמפריש יוני־הידרוכסיל (OH^-) במים. בהגדרה זו אחוזה הגדרה שניה: 2) ב׳ הוא גוף, שמתחבר עם חומצות ומוליד ע״י כך מלח ומים (=תהליך הסתירה). שתי הגדרות היסטוריות אלו מצמצמות את מושג הב׳, אך כוחן יפה לתיאור ראשון של גילויים ותהליכים כימיים מרובים. בכימיה החדישה (מ1923 ואילך) באה הכללה והעמקה של מושג הב׳. הגדרתו מרחבה ביותר של מושג

זה — מבחינת הקשר הכימי — ניתנה ע״י ג׳. נ. לואיס (ע״ע): 3) ב׳ הוא גוף, שמבנהו האֶלֶקטרוני כולל זוג אלקטרונים פנויים, שהם מזומנים לשמש קשר כימי (קואורדינאטיווי); לשון אחרת — גוף, שהוא בבחינת „נותן־אֶלקטרונים״. הגדרה חדישה מצומצמת יותר, אבל גם נוחה יותר לתיאור ההת־נהגות הכימית של הב״, היא זו של בְּרֶנסטֶד (Brönsted) ולורי (Lowry): 4) ב׳ הוא גוף מושך יוני־מימן (פרוטונים, H^+); לשון אחרת — „נוטל־פרוטונים״. הגדרה (4) כוללת את כל התכונות הנדרשות ע״י (1) ו(2), אבל אינה עושה אותן תנאי; היא יפה לכל ממוסֵס, ולא למים בלבד, וכן אין לפיה יצירת־המים תנאי צָמוּד ליצירת־מלח.

מ(4) מתחייב, שתכונותיו הכימיות של ב׳ נקבעות ע״י שני גורמים: טיבו של אותו חלק שפועל כנוטל־פרוטונים, ומקור הפרוטונים הניטלים. לפי הכימיה הקלאסית — (1) ו(2) — עיקרי הגופים הבסיסיים האי־אורגאניים הם התחמו־צות של רוב המתכות, וכן כמה הידרידים של אלמתכות מן הטור הV של המערכת המחזורית, ביחוד אַמוניה (ע״ע); אלה ואלה מצטרפים למים ויוצרים הידרוֹכּסידים ומצטרפים לחומצות ויוצרים מלחים (I—II). מאותה בחינה עצמה הולם השם ב״ גם את תולדיה האורגאניים של האמוניה — האַמינים (ע״ע), ובכללם האַלקַלוֹאידים (ע״ע) (III). יוני־הידרוֹכּסיל בתמיסה מימית, שהם הגילוי החותך של בסיסיוּת, ניכרים בשינוי הצבע של אינדיקַטור (ע״ע) מתאים.

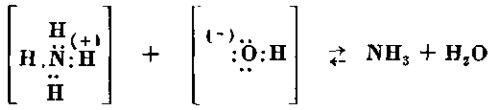
$$\text{I.}\quad \begin{cases} CaO + H_2O \rightarrow Ca(OH)_2 \rightleftarrows Ca^{++} + 2OH^- \\ CaO + H_2SO_4 \rightarrow CaSO_4 + H_2O \end{cases}$$

$$\text{II.}\quad \begin{cases} NH_3 + H_2O \rightarrow NH_4OH \rightleftarrows NH_4^+ + OH^- \\ NH_3 + HCl \rightarrow NH_4Cl \rightleftarrows NH_4^+ + Cl^- \end{cases}$$

$$\text{III}\quad \begin{cases} CH_3NH_2 + H_2O \rightarrow [CH_3NH_3]OH \rightleftarrows CH_3NH_3^+ + OH^- \\ CH_3NH_2 + HCl \rightarrow [CH_3NH_3]Cl \rightleftarrows CH_3NH_3^+ + Cl \end{cases}$$

לפי התפיסות החדישות — (3) ו(4) —, אין ההידרו־כּסידים של מתכות (M.OH), המחזיקים במולקולה שלהם את הקבוצה ההידרוֹכּסילית או מפרישים אותה במים במצב מיוּנָן, ב״ מצד עצמם: ב׳ הוא יון־ההידרוֹכּסיל עצמו, הנוטל פרוטונים (או דֶוטֶרוֹנים) ממים (כפי שמוכח מחילוף המימן בדֶוטֶריום, IV) או מיון־האַמוֹן (V):

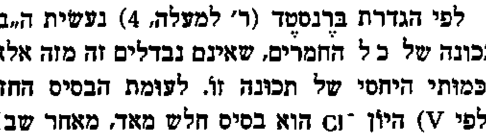
$$\text{IV.}\quad D_2O + OH^- \rightleftarrows DO^- + HOD$$

V. 

ה„בסיסים החזקים״ של הכימיה הקלאסית (KOH, NaOH וכד׳) נראים עכשיו כתרכובות דמויות־מלחים, שבסיסיותן באה מן היון OH^-.

לפי הגדרת בְּרֶנסטֶד (ר׳ למעלה, 4) נעשית ה„בסיסיוּת״ תכונה של כ ל החמרים, שאינם נבדלים זה מזה אלא בעֶרכה הכמותי היחסי של תכונה זו. לעומת הבסיס החזק OH^- (לפי V) היון Cl^- הוא בסיס חלש מאד, מאחר שבVI נוטה שיווי־המשקל במידה מכרעת לצד שמאל:

$$\text{VI.}\quad Cl^- + H_3O^+ \rightleftarrows HCl + H_2O$$



מטעם זה יש גם אֲניוֹנים של חומצות שהם בבחינת ב״, מפני שהם נוטלים פרוטונים מחומצות (VII) או אף ממים (VIII); במקרה האחרון הם משאירים יוני־הידרוֹכּסיל, ונמצא שהם ב״ גם לפי (1) וגם לפי (4):

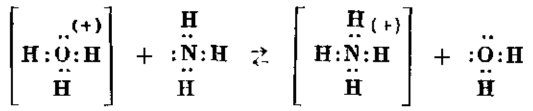
$$\text{VII.}\quad \begin{cases} CH_3OOO^- + H_3O^+ \rightleftarrows CH_3COOH + H_2O \\ HPO_4^- + H_3O^+ \rightleftarrows H_2PO_4^- + H_2O \end{cases}$$

$$\text{VIII.}\quad \begin{cases} CO_3^- + H_2O \rightleftarrows HCO_3^- + OH^- \\ CO_3^- + 2H_2O \rightleftarrows H_2CO_3 + 2OH^- \end{cases}$$

יון־הביקארבונאט מסוגל להופיע כב׳ או כחומצה — כנוטל־פרוטון או כמוסר־פרוטון (IX):

$$\text{IX.}\quad \begin{cases} HCO_3^- + H_2O \rightleftarrows CO_2 + 2H_2O \\ HCO_3^- + H_2O \rightleftarrows CO_3^- + H_3O^+ \end{cases}$$

האניון CO_3^- הוא ב׳ שנוטל שני פרוטונים, ומפני־כן הוא „דוּחומצי״; וכן אומרים, שהאניון OH^- הוא „חד־חומצי״. כללו של דבר: מספר הפרוטונים, שב׳ נוטל מסבי־בתו, הוא מידת ה„חומציוּת״ שלו. סביבה זו היא בדרך־כלל הממוסֵס של הגוף הבסיסי, ועל־כן קוראים לכל ממוסס נוטל פרוטונים „בסיסי״. אֶתֶר (ע״ע) אֶתילי, למשל, הוא ממוסס „בסיסי״ (או „פרוטוֹפילי״ — אוהב־פרוטונים) ממין זה, ובהמסת חומצות הוא מצטרף אליהן ומוליד מלחי אוֹכּסוֹניוּם (ע״ע). פונקציה „בסיסית״ זו של החמצן אינה מצומצמת בממוססים אורגאניים מסוג האֶתֶרים; אף ה מ י ם נעשים פרוטוֹפיליים בסביבה עשירה בפרוטונים, ואין יון־המימן של חומצה בתמיסת־מים יון חפשי, אלא יון של אוֹכְּסוֹניוּם כדוגמת יון־האַמוֹן (X).

X. 

נמצא, שהמים הם בחזקת גוף פרוטוֹפילי או „בסיסי״ לעומת חומצה חזקה, אבל בחזקת גוף „פרוטוֹגֶני״ (מוסר־פרוטונים) לעומת ב׳ חזק יותר, כגון אַמוניה (II). מציאותם של גופים „אַמפיפרוטיים״ (כלומר: כפולי־יחס לעומת פרו־טונים) היא ראיה לדבר, שהתכונה הבסיסית של גוף היא יחסית ולא מוחלטת. כל הגופים, שהמים מגלים כלפיהם תכונה פרוטוֹגֶנית, הם ב״ ביחס לגופים אחרים, שהמים נוהגים בהם נוהג פרוטוֹפילי. ב״ סתם — במשמעו הרגיל של המונח — הם החמרים הנושאים בסולם־הערכים לפי pH (ע״ע חֻמצות) מספרים גדולים מ7.

מידת ה„ח ו ז ק״ של ב׳ מעין האַמוניה, שהִיִנוּן שלה מתואר במשוואה

$$NH_3 + H_2O \rightleftarrows NH_4^+ + OH^-,$$

ניתנת להגדרה מספרית בערכיהם של שני קבועי־היִנוּן: קבוע היִנוּן הבסיסי

$$K_b = \frac{[NH_4^+][OH^-]}{NH_3},$$

או קבוע היִנוּן החומצי של יון־האמוֹן (X)

$$K_a = \frac{[H_3O^+][NH_3]}{[NH_4^+]}.$$

מכפלת שני הקבועים הללו שווה למכפלת־היונים של המים ($[H_3O^+][OH^-]$).

במקרה הראשון מידת היינון היא מנת האַמוניה הכללית הקיימת כ [NH_4^+]; במקרה השני — המנה הקיימת כ NH_3. להלן רשימה של כמה ב״ לפי סדר חָזקם:

טבלה 1

בסיסים	
CH_3^-	חזק
NH_2^-	
OH^-	
NH_3	
HCO_3^-	
$R.COO^-$	
H_2O	
$R.COOH$	
Hal^-	חלש

ה„ב״ החזקים״ הקלאסיים, שאינם ב״ לפי התפיסה החדישה, אינם ניתנים להגדרה בערכי K_b או K_a ולא להכללה בטבלה 1.

ואלה הם ערכי החוזק היחסי של מספר ב״ (תולדי האמוניה) לפי ערכי קבועי־היינון (בטמפראטורה רגילה):

טבלה 2

בסיס	K_a	K_b
אמוניה	6×10^{-10}	1.7×10^{-5}
הידראזין (N_2H_4)	3.3×10^{-9}	3.1×10^{-6}
הידרוֹכּסילאמין (NH_2OH)	1×10^{-6}	1×10^{-8}
CH_3NH_2	2.2×10^{-11}	4.8×10^{-4}
$(CH_3)_2NH$	1.5×10^{-11}	7×10^{-4}
$(CH_3)_3N$	1.4×10^{-12}	7.4×10^{-3}
$C_2H_5NH_2$	2×10^{-11}	5.6×10^{-4}
$(C_2H_5)_2NH$	1×10^{-12}	1.3×10^{-3}
אנילין	2.6×10^{-5}	4.1×10^{-10}
פירידין	6.4×10^{-6}	1.6×10^{-9}
פירול	4×10^{-1}	2.5×10^{14}

וע״ע אלקטרוליזה; חמצות; יונים; מלחים.

מ. ה. ב.

בֶּסֶל, פְרִידְרִיךְ וִילְהֶלְם — Friedrich Wilhelm Bessel — (1784, מִינְדֶן — 1846, קֶניגְסְבֶּרג), תוכן ומאתמאטיקן גרמני. ב׳ היה בצעירותו שוליה של סוחר בבְּרֶמֶן, אך שקוד היה על לימודי המאתמאטיקה והאסטרוֹנוֹמיה. ב1804 חישב את מסילת השביט (ע״ע) של הַלִי על סמך התצפיות, שנעשו בשעת הופעתו ב1608, והראה את חישובו לאוֹלבֶּרס (ע״ע), שפירסם חישוב זה וסייע לב׳ בקבלת משרת עוזר במצפה־הכוכבים שעל־יד בְּרֶמן. ב1810 נתמנה ב׳ פרופסור בקניגסברג, ובזכות מחקר מצויין על השביט של 1807 הופקדה בידו הקמתו של מצפה חדש באותה עיר. ב׳ שימש מנהלוֹ של מוסד זה מיום חנוכתו עד שמת, ובתקופה זו פתח פרק חדש בתולדות האסטרוֹנוֹמיה (ע״ע) המדוייקת, וכן פעל פעולה חשובה בגֵאוֹדֶזיה (ע״ע).

אחד מחידושיו המכריעים היה פיתוחה של שיטת־צימצום בתצפיות של כוכבי־שבת לשם קביעת מקומו המדוייק של כוכב — שיטה, שב׳ הביא אותה לידי שכלול אחרון ב1830 ושהיא מקובלת עד היום. ע״פ שיטה זו מיין תחילה ב1818 3,222 כוכבים לפי תצפיותיו של בְּרַדְלִי (ע״ע). בין 1821 ו1833 ערך יותר מ75 אלף תצפיות בכוכבים שעד הגודל התשיעי, ומספר הכוכבים, שמקומותיהם נקבעו בדיוק מדוקדק, הגיע מתוך כך עד 50,000. ב׳ היה הראשון, שמדד ב1838 את ריחוקו המוחלט של כוכב־שבת, כשמצא שהפאראלאכּסה של הכוכב 61 שבברבור (61 Cygni) ערכה 0.31″ (ע״ע אסטרוֹנוֹמיה, עמ׳ 792). — מתצפיותיו בתנועותיהם של סיריוּס ופרוֹקיוֹן הסיק ב׳ ב1844, שכל אחד מכוכבים אלה הוא כפול — דבר, שהוּכח בדרך הראיה הישירה רק זמן מרוּבה אחר מותו. — מחידושיו ומדידוֹתיו המרוּבים של ב׳ בגאוֹדזיה יש לציין את תיקון אורך־המטוּטלת בקניגסברג ובברלין (1826), את המדידה המדוייקת של קשת קו־האורך בפרוסיה המזרחית (1831/2) ואת העמדת שיעור־השיטוח של כדור־הארץ על הערך 1/299 (ע״ע ארץ, עמ׳ 1049). כמו־כן המציא מכשיר־מדידה חשוב.



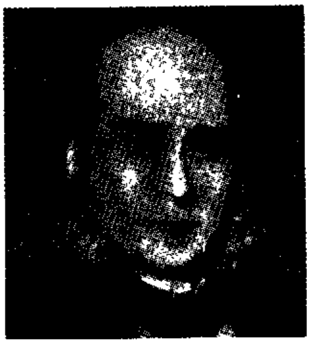
פ.ו. בֶּסֶל

נוסף על פעולתו כצַפַּאי דייקן הצטיין ב׳ גם בניתוח המאתמאטי העיוני. הוא מצא ופיתח את „הפונקציות הגליליות״ (הנקראות גם על שמו), שכבר היו ידועות לפניו למאתמאטיקנים שונים, אלא שחקר אותן ראשון חקירה שיטתית ופיתחן לשם חישוב מסלוליהם של כוכבי־לכת (1817, 1824). — ב׳ היה סופר מדעי פורה ביותר, מחברם של יותר מ700 מאמרים ומחקרים, וכן הירבה לבוא בכתובים עם מלוּמדים שונים. חשיבות מיוחדת יש לחליפת־המכתבים בינו ובין אוֹלבֶּרס וגַאוּס (ע״ע).

H. Durège, *B.s Leben und Wirken*, 1861; id., *B. als Bremer Handlungslehrling*, 1890; *A. D. B.*, II, 558–567; G. N. Watson, *A Treatise on the Theory of B. Functions*, 1944.

מ. ה. ב.

בֶּסֶמֶר, סֶר הֶנְרִי — Sir Henry Bessemer — (1813—1898), מהנדס ותעשיין אנגלי. ב׳ היה בנו של חרש ויוצק אותיות־דפוס, שבא ללונדון בימי־נעוריו. ב׳ לא קיבל בצעירותו כל השכלה מקצועית שיטתית, אך מנעוריו גילה נטיה וכשרון לעסקי מכאניקה ומטאלוּרגיה וכוח המצאה ועשיה לא־שכיח. מתחילה עבד בסדנה של אביו, אח״כ בבתי־חרושת שונים ולסוף במפעלים שיסד הוא עצמו. הוא רשם יותר מ100 פַּטֶנטים על כל מיני המצאות טכניות. מפעל־חייו היא ההמצאה לייצור פ ל ד ה בזוֹל ובקנה־מידה גדול על־ידי השבת אויר בנִתְּכַת ברזל גלמי (ע״ע ברזל). המצאה זו צמחה מתוך עבודתו בשיפּוּר השיטות ליציקת־תותחים. הוא פירסם אותה („ייצור ברזל ופלדה חשילים בלא דלק״) ב1856 והקים על יסודה את מפעלי־הפלדה בשֶׁפילד, הנקראים על שמו. המצאתוֹ של ב׳ חוללה מהפכה בייצור־הפלדה



סר הֶנרי בֶּסֶמֶר

בעולם כולו והכניסה לבעליה עושר ואותות־כבוד של אגודות מדעיות וטכניות ושל ממשלות. ב1879 נעשה ב' חבר של החברה המלכותית, וכן הוענק לו תואר־אצולה. — משאר המצאותיו של ב': תהליך לייצור אבקת־ברונזה; מכבש למיץ־סוכר־הקנה; מכבש להכנת בריקֶטים־של־פחם; כבשן להתכת זכוכית; שיפורים במשאבות ובמאווררים; בלם לרכבות. — ב' הנהיג את „מדליית־הזהב ע"ש ב'", הניתנת כל שנה כאות־כבוד על השגים חשובים בתעשיית הברזל והפלדה. האוטוביוגראפיה שלו נתפרסמה אחר מותו (1905).

R. F. Mushet, *The B.– Mushet Process*, 1883; H. Bessemer, *Sir Henry B.*, 1924; C. Matschoss, *Grosse Ingenieure*, 1938[2].

מ. ה. ב.

בַּסַן או **בַּסַנִי** (Bassan, Bassani), שם של משפחה יהודית איטלקית, שכמה מבניה זכו בזמנם לפירסום. החשובים שבהם הם:

(1) ישעיה בן ישראל חזקיה ב' (מת ב1739); שימש רב בצֶ'נטו (Cento), פאדובה, פֶרארה ורֶג'ו. הרבה מתשובותיו נתפרסמו בחלק השני של „תודת שלמים", שחיבר בנו, ישראל בנימין (ר' להלן, 2). תשובות אחרות משלו כלולות ב„פחד יצחק" ליצחק למפרונטי. כמו־כן הניח אחריו בכ"י תשובות מרובות, פירושים תלמודיים, מספר גדול של שירים, הערות לאֶוואנגליונים, דרשות וספר „כור לזהב", שמכיל הערות ביקרתיות על „הליכות עלי" לשלמה אלגזי. עם תלמידיו נמנה משה חיים לוצטו (ע"ע); חליפת־המכתבים שלהם כלולה בקובץ אגרותיו של זה האחרון, שהוציא ש. גינצבורג.

(2) ישראל בנימין בן ישעיה ב' (1701—1790), רב ברֶג'ו; בנו של (1). הוא היה המחבר של La Corona Estense, המכיל שירים בעברית ובאיטלקית לכבוד פראנצ'סקו III, הדוכס של מוֹדֶנה (1753), ושל אוסף דומה („שירים על השמינית", 1750). ספרו „תודת שלמים" (ויניציאה 1741, 1791) כולל בחלק הראשון שלו („זבח תודה") חומר הלכי משל עצמו, ובחלק השני („לחמי תודה") תשובות של אביו. מספר גדול של כתבים אחרים שלו (שירים, דרשות ועוד) נשתמר בכתב־יד. ב' היה מפורסם כאחד מן המשוררים המצויינים של זמנו, ולפי המלומד הנוצרי דֶה רוֹסי, היה נערץ בחוגי הנוצרים.

ב. ר.

בַּסַנוֹ (Bassano), עיר באיטליה הצפונית־המזרחית; יושבת על נהר־בְּרֶנְטָה, כ30 ק"מ מצפון לפאדובה, לרגלי האלפים הוֶנֶצִיָנים. מספר תושביה כ12,000 (1936).

ב' נזכרת ככפר ב1085 וכמבצר ב1175. מן המאה ה15 עד המאה ה18 היתה תחת שלטונה של ויניציאה. ב1796 היכה נאפוליון את האוסטרים סמוך לב'. נשתמרו בב' המצודה שלה, שהיא מן המאה ה13, וכמה בניינים וכנסיות מיה"ב. בב' נולד הצייר ג'אקומו דה פונטֶה, הידוע כג'קופו בַּסַנוֹ (ע"ע), שעבודותיו נמצאות בקאתדראלה. בימי מלחמת־העולם II נגרם נזק מרובה ליצירות־האמנות שבעיר.

מ1252/65 יש ידיעות על עסקים, שנעשו על־ידי יהודי בביטוח של קרקע בב'. בתחילת המאה ה14 ביקשה מועצת־העיר ממלווי־כסף יהודיים ממוצא גרמני, שיבואו וימלאו את מקומם של המלווים הטוסקאנים, מפני שהללו, מתוך תאוות־הבצע שלהם, השתמשו לרעה במונופולין, שהחזיקו בו קודם לכן. ב1475, אחר עלילת־הדם בטרֶנטו, הצליח ברנארדינו דה פֶלטרֶה (ע"ע) להסית את הנוצרים תושבי־ב' ביהודי־העיר, וכתוצאה מכך ביקשו הראשונים מממשלת־ויניציאה רשות לגרש את היהודים; אך רשות זו לא ניתנה. בתקופת המלחמה של הליגה של קאמבְּרֵי (1509) הוכרחו היהודים לשלם לממשלה סכום גדול, וזמן קצר לאחר מכן גורשו. מכאן ואילך שוב לא ישבו יהודים בב', אבל השמות „בסאן" ו„בסאני", שמעידים על מוצאם של בעליהם מב', שכיחים בין יהודי איטליה.

O. Brentari, *Storia di B.*, 1884; G. Chiuppani, *Gli ebrei a B.*, 1907; G. G. Gerola, *Bassano*, 1910; C. Roth, *Jews of Italy*, 1946.

ב. ר.

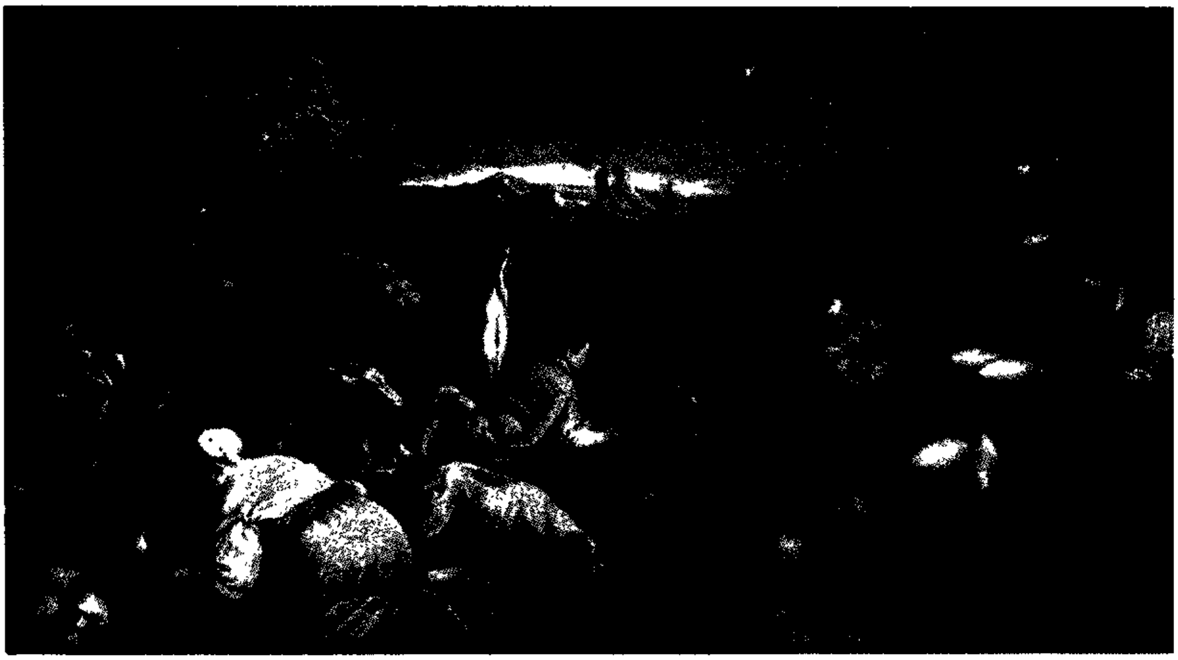
בַּסַנוֹ, ג'קופוֹ — Jacopo Bassano; שמו האמיתי: ג'אקומו דה פוֹנטֶה (da Ponte) — (1517, באסאנו — 1592, שם), צייר של תמונות דתיות ומיתולוגיות; מראשוני האמנים, שהנהיגו ביצירות מסוגים אלה תכונות של ציור־הז'אנר. ב' השתייך לאסכולת־הציור של ויניציאה ולדור־הציירים, שיצר את הסיגנון הקרוי מַנְיֶריזם. ב' למד בוויניציאה באולפנו של בוֹניפאציו פיטאטי (Pitati), שעמו עבד ב1530; אך עם זה למד הרבה על ציור־הנוף מתמונותיו של טיציאן. צייר דמויות ארוכות־גפיים כאותן של פרמיג'אנינו, וביצירותיו מתקופה מאוחרת יותר בולטת ביחוד השפעתו של טינטורֶטו (בהטלת צבעים בהירים על רקע כהה). נושאיו העיקריים היו חיות ואנשי־כפר, בדומה לאותם שראה בימות־השוק בעיירתו. באלה נהג למלא את תמונותיו, שנשארו עם זה דתיות על־פי אפיין ותכליתן. גם בנוֹפיו ניכרים קווים חדשים: חלקיהם אינם סדורים באופן מלאכותי, כמו שהם אצל קודמיו, ומשתקפת בהם ראיה מציאותית יותר. ב' נמנה עם אותם מציירי ויניציאה, שעמדו לראשונה על החשיבות של האור והאויר ביצירת רָשמי הנוף ודמותו הכללית. משום כך, וכן משום החן הכפרי שבתמונותיו, הוא מן האמנים המלבבים ביותר של התקופה. גם היה קולוריסטן ממדרגה ראשונה, שידע להעניק לצבעיו זוהר של אבני־חן. השפעתו ניכרת בין השאר ביצירותיו של אֶל גרֶקו הצעיר.

לב' היו 4 בנים, שאף הם היו ציירים: פראנצ'סקו (נו' ב1549), שסייע לאביו בציור הפרֶסקות בארמון־הדוכס בוויניציאה, ג'אמבטיסטה (נו' ב1553), לֶאַנדרו (נו' ב1557) וג'רולאמו (נו' ב1566).

תפוקתו של ב' היתה מרובה ובית־מלאכתו היה גדול ופעיל. יצירותיו נמצאות במוזיאונים מרובים באיטליה, גרמניה, אנגליה, ועוד.

B. Berenson, *The Venetian Painters of the Renaissance*, 1906[3], pp. 64–70; S Bettini, *L'Arte di J. B.*, 1933.

ע. י.ה.



ג'אקופו באסאנו: „האביב", אוסף פארֶה, לונדון

בְּסְקִים, בני עם קטן, שיושב בגלילות־הספר של ספרד וצרפת, בקצה המערבי של הפירניאים ובמזרחם של ההרים הקאנטאבריים. הם קוראים לעצמם אוּסקַאלדוּנאק, כלומר דוברי אֶוּסקַארָה (באסקית). הרומים קראו להם Vascones, ומכאן שמם: Vascos בספרד' וBasques בצרפ' ובאנג'. הואיל והב' הם ברובם דו־לשוניים, תלויים אומדני מספרם בנטיותיהם הלאומיות של האומדים. לפי אומדן מקו־בל הם מונים כ750,000 נפש, מהם: 500,000 בספרד, 150,000 בצרפת, והשאר בארצות לה פְּלאטָה ובצ'ילֶה. מספרם פוחת והולך משום התבוללותם באומות השולטות בגלילותיהם.

הב' ניכרים בקלסתר־פניהם, שיש בו צירוף יחיד במינו של קווים אנתרופולוגיים. משערים, שהם דומים ביותר לטיפוס האדם מן התקופה הפאלֶאוֹלִיתִית המאוחרת, ששרידיו נמצאו במערות קְרוֹ־מאנְיוֹן בצרפת בדפארטמנט של דוֹרְדוֹנְיָה. וכשם שהטיפוס האנתרופולוגי הפיסי שלהם קדום מאד, כך גם לשונם היא מן הקדומות ביותר (ע"ע בסקית, לשון), ואף במנהגיהם ובהרגלי־עבודתם נשתמרו יסודות מן התקופה הפרֶהיסטורית.

הב' מצויינים בגבורתם ובאומץ־לבם ובאהבתם לחירות מדינית. בכשרם למלחמה פארטיזאנית בהרים הם עולים על כל שבטי־ספרד. עד לפני דורות מועטים עסקו בספנות ובשוד־הים, ואף כיום עדיין מצויים בתוכם מבריחי־מכס נועזים. מהם יצאו כמה אישים גדולים, ביחוד בין אנשי־הדת. ב' מלידה היו איגנַציוּס לוֹיוֹלָה (ע"ע), המייסד של מסדר הישועים, וחברו הישועי, פראנסיסקו חאווייֶר (Xavier) והדומיניקני פראנסיסקו דֶה ויטוריה.

הגלילות הבאסקיים בספרד (Vascongades) כוללים את הפרובינציות הספרדיות אלאווה, גיפוּסקוֹאה וביסקאיה, ששטחן 7,260 קמ"ר ומספר אוכלוסיהן: כ962,000 (1950). במובן הרחב נכללים בגלילות אלה גם הפרובינציה נאווארה שבספרד, ששטחה 10,421 קמ"ר ומספר תושביה 383,000, ודרומו של הדֶפארטְמֶנט הצרפתי בַּס פִּירֶנֵי (Basses Pyrénées). הפרובינציות הבאסקיות במובן המצומצם הן בכללן ארץ־הרים עשירה במחצבים, ביחוד ברזל (שמספק יותר מ2/3 מתפוקת הברזל של ספרד) ופחם, ומתוך כך נתפתחה בהן תעשיית הברזל והפלדה (בכלל זה: מכונות), ובנמל הראשי של ארץ הב', בילְבּאוֹ (ע"ע), אף מצויות מִסְפָּנוֹת גדולות. בהרים הנשקפים על מפרץ־ביסקַיָה (ע"ע), מרובים המשקעים, והודות לכך יש בהם יערות, שמסַפקים עצים למספנות ולתעשיית־רהיטים. מן התוצרת החקלאית מפורסם כסחורת־יצוא תירוש־התפוחים הבאסקי. זן־הבקר הבאסקי מצטיין בכושר־העבודה שלו, ואם מפטמים אותו הוא מספק בשר רב וטוב. הערים החשובות ביותר הן: בִּילבַּאוֹ (בפרובינציה בִּיסְקאיָה), שהיתה בירת החבל האוטונומי של הב' ב1936/7, סאן סֶבּאסְטִיאַן, העיר הראשה והנמל של גיפּוּסקוֹאָה (כ90,000 נפש), וויטוֹריה, בירת אַלאווה ומרכז־התעשיה שלה (כ45,000 נפש). התפתחותה של התעשיה הכבדה, המרכזת פועלים הרבה במקומות־עבודה מועטים, הכשירה את הקרקע להתהוותם של ארגוני־פועלים חזקים, שבתקופת מלחמת־האזרחים הספרדית (1936/39) תמך רובם הגדול בממשלה הרפובליקנית־השמאלית, עד שהפרובינציות הבאסקיות נכבשו אחר מלחמה כבדה ע"י המתקוממים הימניים ב1937.

הב' יושבים בגלילותיהם הנזכרים, לכל הפחות, מתקופת־האבן המאוחרת. שרידי תרבותם מתקופת־האבן החדשה המוקדמת שייכים לטיפוס מיוחד בחוג־התרבות הפִּירֶנֵיאִי, הנקרא בשם הטיפוס הבאסקי. בעוד ששרידי תקופות־האבן שנתגלו בארצם מרובים הם, מועטים הם הממצאים מתקופת־הברונזה ותקופת־הברזל הקדומה. המחקר הפרהיסטורי הוכיח, שהב' אינם קרובים לאִיבֵּרים ושקדמו לאחרונים באלפי שנים בהתיישבותם בחצי־האי. על מגעם של הוואסקונים ברומים יש לנו ידיעות ראשונות מימי המרד של סֶרטוֹריוּס ב77/6 לפסה"נ. במשך כל תקופת־שלטונם בספרד לא פגעו הרומים באוטונומיה של הב' אלא במידה מצומצמת בלבד, ולפיכך שמרו להם הב' אמונים כשבאו לתחומם הכובשים הגרמנים הסוּאֶבִים ואחריהם הוִיזִיגוֹתִים, שכבשו בתחילת

המאה ה5 את כל חצי־האי. ב300 שנות־שלטונם לא הצליחו הויזיגותים להטיל מרות שלמה על הב׳, ואח״כ לא עלה הדבר גם ביד הפראנקים שמעבר לפירניאים. הכיבוש המוסלמי פגע בב׳ רק במקצת. בתחילת המאה ה10 נוסדה בתחומם ממלכת־נאווארה, שהיתה חלוצת השחרור של ספרד מידי הכובשים המוסלמיים. גם בשאר גלילות־הב׳ נתקיימו באותו פרק־זמן שררות נוצריות קטנות. בין 1200 ו1370 הצטרפו נאווארה ושאר השררות שבארץ־הב׳, זו אחר זו, לכתר־קאסטיליה, לאחר שקאסטיליה הבטיחה להן, שתכבד את זכויותיהן וחוקיהן המיוחדים. לפקודותיו של מלך־קאסטיליה ולחוקי הקורטֶס הספרדי לא ניתן תוקף בפרובינציות הבאסקיות קודם שאושרו על־ידי האסיפות המחוקקות של הפרובינציות, שהיו מאוחדות בברית פדראלית. הערים הוסיפו להיות מעין רפובליקות קטנות. המשטר הליבראלי, שהוקם בספרד אחר מותו של פרנאנדו VII (1833), שאף לבטל את האוטונומיה של הפרובינציות ולחזק את השלטון המרכזי, ולפיכך הצטרפו הב׳ למורדים הקלריקאליים, שתמכו בזכותו של דון קארלוס — אחיו של פרנאנדו (ע״ע ספרד, היסטוריה) — לכתר. אחר תבוסתם של הקארליסטים ב1876 צומצמו זכויותיהם של הב׳, אבל עוד נשארה להם הזכות לגבות מיסים ולשלם לאוצר־המדינה סכום כולל, לפי הסכמים מיוחדים, שהיו נעשים מזמן לזמן. אחר ביטול המלוכה בספרד ב1931 היו הב׳ מנאמני השלטון הרפובליקני־הסוציאליסטי. בסוף 1933 הגישו לקורטס במאדריד הצעת חוקה אוטונומית לפרובינציות הבאסקיות, ואף הנהיגו את לשונם במשרדי־הממשלה ובבתי־הספר בצד הלשון הקסטיליינית. חוקה זו, שהיא דומה לזו של קאטאלוניה, אושרה והונהגה רק ב1936, כשפרץ המרד הפאשיסטי. ב1937, בימי מלחמת־האזרחים, הפציצו הגרמנים מן האויר את גֶרְנִיקָה, עיר־תעשיה בביסקאיה, שהיא קדושה לב׳, מפני שבה עומד אלון עתיק, שתחתיו היתה מתועדת האסיפה המחוקקת של הפרובינציה במשך מאות שנים. ב1937 ביטל הגנראל פראנקו את האוטונומיה של הב׳, ובכלל זה את זכויותיה של הלשון הבאסקית, ורק לפרובינציה אלאווה הניח אוטונומיה בגביית־מיסים.

R. Gallop, *Book of the Basques*, 1930; J. Caro Baroja, *Los Vascos*, 1949; W. Giese, *Baskische Volkskultur*, 1950.

א. י. בר.

בַּסְקִית, לָשׁוֹן (בפי דובריה: אֶוּסְקָארָה [Euscara]), שם כולל לקבוצה של ניבים, שהם מדוברים ע״י הבאסקים נוסף על לשון־המדינה שלהם (ספרדית או צרפתית). ניבים אלה, שנבדלים אלה מאלה במידה ניכרת (בעיקר במערכת־ההגיים), לא זכו מעולם למעמד רשמי ומשום כך לא נתאחדו ללשון כללית. מספר דובריהם נאמד (1952) ב600,000 בספרד וב100,000 בצרפת; כמו־כן מצויים אלפים אחדים של דוברי־ב׳ בין הבאסקים שהיגרו לארצות־אמריקה ושהם מאוגדים באגודות לטיפוח הלשון־הב׳ (הללו אף מוציאים כתבי־עת בלשון זו).

על מוצאה של הב׳ רווחות דעות שונות: (א) יש מייחסים את הב׳ ללשון האִיבֶּרִית (הלשון העתיקה של חצי־האי הפירֵנֵיאי והאיזורים הסמוכים לו), שממנה שׂרדו כמה כתובות (ו. פון הומבולט [ע״ע], ובעיקר ה. שוּכַרְט [ע״ע]); (ב) יש מוצאים קירבה בינה ובין הלשונות הבֶּרְבֶּרִיּוֹת (גַבֶּלֶנְץ [ע״ע] ושוכארט); (ג) ויש רואים בה שלוחה של משפחת הלשונות הקאווקאזיות (הרוסי נ. י. מַר [ע״ע] והצרפתים ר. לַפוֹן וז׳. דימֶזיל [Dumézil]); (ד) כמו־כן יש מציינים צדדים שווים בה וביאפאנית ובכמה לשונות אינדייניות של אמריקה הצפונית.

מבנה הלשון. במערכת־ההגיים ראויה לציון מיוחד מציאותם של עיצורים (קונסונאנטים) נשופים (k^h, t^h, p^h) בצידם של ההגיים הפשוטים k, t, p, שנכנסו לב׳ בהשפעת הלשונות הרומאניות, וכן עיצורים חיכיים: n', i', k', t', p'; שני מיני r (חזק וקל); ריבוי השורקים (ביניהם הגה, שמקביל, כנראה, לשי״ן השמאלית הקדומה בעברית).

מערכת־הצורות מיוסדת על אַגְלוּטינַציה (ע״ע), כלומר על צירופם של שרשי־המלים — שאינם משתנים — לתוספות־תצורה, שמספרן עלול להגיע ל5 או ל6; באמצעותן של „מלות־יחס״ כאלו אפשר להביע בב׳ יחסים מרובים ושונים בין חלקי־המאמר. הפוֹעַל כולל צורות מרובות, שמציינות זמנים ודרכי־פעולה שונים. התחביר מורכב ומסובך ביותר. ראוי לציין, שהיחס בין הפוֹעַל, הפוֹעֵל והמושא (מקבל־הפעולה), כגון במשפט „האיש אוכל את הלחם״, מובע — בדומה לנָהוּג בלשונות הקאווקאזיות — בצורת „ע״י האיש נאכל הלחם״.

שמות־המספר, המציינים עשרות מ20 ומעלה, מבוססים על המספר 20; כגון 30 — „20 ועוד 10״; 40 — „שוב עשרים״, 50 — „שוב 20 ועוד 10״ וכיו״ב.

אוצר־המלים כולל מספר גדול של מלים שאולות, רובן מלשונות רומאניות ומיעוטן מקֶלטית, גרמנית, ערבית, ועוד.

הספרות הב׳. הספר הבאסקי הראשון שנדפס (1545) הוא קובץ־שירים של הכומר דֶצֶ׳פארֶה (Dechepare). לאחר מכן נתפרסמו בעיקר תרגומים של ספרות דתית וחיבורים מקוריים מועטים; מ1880 ואילך נתפתחה בב׳ ספרות יפה ממש (רומאנים, שירים, מחזות). קיימת גם ספרות עממית, שנמסרת בע״פ ושהיא כוללת סיפורים, שירים ופאסטוראלות, שנתפתחו מן המיסטֶריות (ע״ע) של יה״ב; קצתו של חומר זה זכה לאיסוף ולפירסום.

Revue des Études Basques, 1907, ff.; G. Lacombe, *Langue Basque* (en *Les Langues du Monde*, 1952², 257–270); R. Lafon, *L'état actuel du problème des origines de la langue basque* (en *Conférences de l'Inst. de Linguistique de l'Université de Paris*, 1951); P. Lafitte, *Grammaire basque etc.* (en *Lingua*, I, 1947); P. Lhande, *Dictionnaire basque-français*, 1926–38.

א. ג־ל.

בַּסְקֶרְוִיל, ג׳וֹן — John Baskerville — (1706, ווּלְוֶרְלִי [Wolverley], ווּסְטֶרְשִׁיר — 1775, בֶּרְמִינְגְאם), מדפיס וצייר־אותיות אנגלי. מנעוריו היה ב׳ אמן־כתיבה. טבלה במוזיאון לאמנות בברמינגאם, שעליה חרותות אותיות בצורות וסגנונות שונים ושמודיעה על מלאכתו של ב׳ ונכונותו לחרות כתובות על מצבות, היא הדוגמה היחידה, ששרדה מאמנותו הקאליגראפית. ב1750 לערך התחיל מעצב אותיות־דפוס מטיפוסים שונים וב1754 פירסם אוסף מדוגמותיו הראשונות והכריז על מהדורה חדשה של כתבי ורגיליוס (ע״ע) בהוצאת בית־הדפוס שלו. הספר, שהופיע ב1757, הוציא לב׳ שם באירופה כולה. אח״כ הדפיס כ50 ספרים הדורים, בכללם חמש הוצאות של ספר התפילה האנגליקני (2–1760), וביבליה בתבנית פוליו (1763), שנדפסה בבית־הדפוס של אוניברסיטת קימבריג׳ באותיותיו של ב׳ ובהשגחתו. האוניברסיטה

של אוכספורד הזמינה אצלו אותיות יווניות, שבהן הדפיסה את הברית החדשה (1763). כשלונו של ב' להפוך את הדפוס שלו לעסק נושא את עצמו עכר את רוחו, ובשנותיו האחרונות אף ניסה — ללא הצלחה — למכור את ציודו. הציוד נמכר רק אחר מותו (ב1779) לבומארשה (Beaumarchais), שהעבירו לקֶל (Kehl) שבבאדן והדפיס בו מהדורה של כתבי־וולטר.

בעיצוב טיפוסי־אותיותיו פנה ב' עורף לצורות המסרתיות, שהועתקו מכה"י של סופרי הרנסאנס האיטלקי, ולמופת שימשו לו הכתובות החרוטות בנחושת של אמני־הכתב בזמנו. בני־דורו נתרשמו מן הנוי והדיוק של עבודתו. החן הטבוע בספריו נבע לא רק מצורת האות, אלא גם מן הרווחים הגדולים למדי, ממלאכת־ההדפסה המדוייקת, מן הדיו הסמיכה, שיוצרה בבית־מלאכתו, מן הנייר החלק, שרק אז הוכנס לשימוש, ומשיטתו של ב' להעביר את היריעות המודפסות תחת מכבש חם. ספריו מעוררים עד היום התפעלות בפשטותם האצילית, בפרופורציות המצויינות שלהם ובשלמות סגנונם. ב' היה מגדולי המעַמדים בכל הדורות כמו שהיה מגדולי המעַצבים של צורת־האות, וטעמו ניכר בכל חלקי עבודתו. הוא נכשל רק ביציקת אותיותיו היווניות.

עבודתו של ב' כמדפיס ויוצק־אותיות שיפרה הרבה את מלאכת־הדפוס באנגליה. הוא ובני־דורו, האחים פַאוּלז (Foulis) מאֶדינבּוּרו, יצרו את המסורת של הדפסת־ספרים הדורה, שאומנים בריטיים הצטיינו בה במשך 50 שנה. אותיות Baskerville, שצורתן הועתקה מדוגמות האות הרומית והאיטלקית של ב', הונהגו במכונות־הסידור ב1924, והן מן הרווחות ביותר בהדפסת־ספרים באנגליה ובאה"ב.

W. Bennett, *J. B.*, 1937/9; T. B. Reed, *History of the Old English Letter Foundries*, ed. by A. F. Johnson, 1952.

ה. ק.

בֶּסַרַבְּיָה (Bessarabia; ברוס' Бессарабия), חבל־ארץ טבעי והיסטורי בדרום־מערבה של ס.ס.ס.ר. — גבולותיו: הדניֶסטר בצפון־המזרח, הפרוּט במערב, הדאנוּבּה בדרום, הים השחור בדרום־המזרח ובוּקוֹבינה בצפון־המערב. שטחה של ב' כ46,500 קמ"ר, שמהם נכללים כ70% בתחומה של הרפובליקה המולדאווית וכ30% בתחומה של אוקראינה (בשני חלקים נפרדים, שהגדול שבהם הוא בצפון־המזרח [שפלת־החוף של הים השחור], והקטן — בצפון־המערב [במרכזו שוכנת העיר חוטין]. ב1940, כשב' היתה כולה בתחומה של רומניה, מנתה האוכלוסיה שלה כ2,530,000 נפש.

ב' היא המשך של הטבלה הפודולית. חלקה התיכון, בין קישינֶב ואוּנגֶני, הנקרא קוֹדרוּ בּאקוּלוּאִי (Codru Bâcului = הגבעות המיוערות של נחל באקול), הוא החלק המורם בה ביותר (475 מ' מעל פני־הים). פרט לבליטה זו, שממנה זורמים כמה נחלים גם למזרח, שופעת הטבלה לדרום־המזרח, וממרחק של עשרות ק"מ משפת־הים — לדרום. הטבלה מבותרת ע"י עמקי נהרות ונחלים לרצועות צרות וארוכות, שהן בנויות שכבות של אבני־משקע שלישוניות מאוחרות (פְּליוֹקן), ובכללן אבני־חול קשות, שמופיעות ביחוד בקודרו באקולואי, ורביעוניות, שמצויות בשפלת־החוף. לשונות־הים הארוכות והצרות (לימאנים), שחדרו לעמקי־הנהרות מצד שפכיהם, והביצות, המצויות לאורך עמקי־הנהרות עד פנימה של ב' (בעמק הפרוט: עד 35 ק"מ מצפון ליאסי), מעידות על שקיעתה של הטבלה בעבר גאולוגי מאוחר. — קרקעה של ב' הוא ברובו אדמה שחורה, שהיא מפורסמת בפוריותה ורובצת על גבי שכבות של לֶיס. אדמה זו מכסה את החלקים הנמוכים של ב', וביחוד את שפלת־החוף, הנקראת ערבת־בוג'אק (Буджак), ומשם היא מתפשטת צפונה־מזרחה עד שפכו של נחל־באקול. היא מופעת שוב בצפון מעבר לגבעות קודרו באקולואי, בערבת־בֶּלְצִי (Bălți). בחלקים הגבוהים של ב' הקרקעות הם חומים ופחות פורים ובהם מצויים היערות המועטים שבחבל.

אקלימה של ב' הוא יבשתי, וככל אקלים מסוג זה הוא מצטיין בניגודי־טמפראטורה גדולים: קיץ חם וחורף קר. בקישינֶב, בירת ב', היושבת לרגליהן הדרומיות־מזרחיות של גבעות־קודרו, הטמפראטורה הממוצעת בינואר היא −4°, באפריל 9°, ביולי 22°, באוקטובר 10.5°, ובממוצע השנתי — 9°. ברובה של ב' המשקעים פחותים מ400 מ"מ לשנה, ורק בקודרו באקולואי הם למעלה מ500 מ"מ. תגבורת הגשמים חלה בתחילת־הקיץ.

ב' היא ארץ חקלאית: כ70% מאדמתה מעובדים. את המקום הראשון בשטח וביבול תופס התירס, ושניים לו מבחינות אלו הן החיטה והשעורה. ב' היא הראשונה בחבלי ס.ס.ס.ר. מצד ההקף של גידול־הגפן. האחוז של שטח־הכרמים באיזוריה גדול ביותר בקודרו. מלבד זה מגדלים בה עצי־פרי, ירקות וטאבאק. חשיבות שניה במעלה (אחר החקלאות) יש בב' לגידול־המקנה (צאן ובקר). היער תופס רק אחוזים אחדים משטחה וב' זקוקה לעצים מן החוץ, המובאים אליה בדוברות על־פני הדנייסטר והפרוט. התעשיה עוסקת בעיבודה של התוצרת החקלאית: טחנות־קמח, יקבי־יין, בתח"ר לכוהל וטאבאק. בחוף־הים עוסקים בדיג ובהכשרתו של הדָגה ליצוא לחבלים אחרים בס.ס.ס.ר.

התושבים. מפקד נאמן לא נערך בב' מפני שהרוסים והרומנים, ששלטו בב' חליפות מ1812 ואילך, השתדלו להבליט את זכותם על הארץ ע"י מה שהפריזו במספרם של בני־עמם בב' ופיחתו את מספרם של שאר היסודות. אך אין ספק בדבר, שדוברי־הרומנית הם רוב מוחלט בב' ושהאוקראינים הם בה מיעוט גדול. בניהם של עמים אלה יושבים בעיקר בכפרים ועוסקים בחקלאות; בעיר היו היהודים עד 1941 רוב מוחלט או יחסי. הרומנים מרוכזים בחלק התיכון, בקודרו ובאיזורים הסמוכים; האוקראינים הם רוב מוחלט בצפון־המערב, על גבול פודוליָה ובוקוביָנה. בערבות־בוג'אק — שהן ארץ התיישבות־חדשה מן המחצה הראשונה של המאה ה19 — היה עד 1940 ישוב מעורב, שאף לאחד מיסודותיו לא היה בה רוב מוחלט. מלבד רומנים, אוקראינים ויהודים ישבו כאן גם בולגארים (במושבות חקלאיות), שמספרם נאמד בשנות ה30 ב180,000 נפש; גרמנים (גם הם במושבות חקלאיות), כ70,000; יוונים וארמנים (בערים); גאגאוזים (ע' להלן; בכפרים); וצוענים נודדים. מן התמורות, שחלו מאז באוכלוסיה, ידועות בבירור אלו: הנאצים הוציאו את בני־עמם מב' על יסוד החוזה הרוסי־גרמני מ1940 (ר' להלן), היהודים הושמדו, פרט למועטים שגלו לרוסיה האסייתית, ולעומת זה התיישבו בב' רוסים הרבה.

החשובה בערי־ב' היא עיר־הבירה קישינֶב (ע"ע), היושבת בלב־הארץ. בֶּלְצִי (ע"ע בלץ), שהיא צומת של מס"ב, יושבת בתוך הערבה הנקראת על שמה. מבצר חשוב ועיר מסחר ושוק על גבולה של פולניה (אח"כ: גליציה) היתה במשך מאות שנים חוֹטין (ע"ע). נמל על הדנייסטר במקום מוצאו מן הגיא היא טִיגִינָה (בֶּנְדֶרִי, ע"ע). על הלִימַאן של נהר זה

יושבת בילגורוד דניסטרובסקי (ע״ע) או אקרמאן. נמל על הדאנובה היא איזמאיל (ע״ע).

היסטוריה. דרום־המזרח של ב׳ נכבש ע״י הרומים ב106 לסה״נ בימיו של טריינוס קיסר, ועל שמו נקרא הלימס (חגר־הביצורים), ששרידיו ניכרים עד היום על־פני הקרקע. ב׳ הרומית היתה חלק מן הפרובינציה של דאקיה התחתונה, אבל התושבים היו שבטים סקיתיים: הרפים (Harpii) בחוף־הים, פיקינים (Peucini) על הדאנובה וקוסטובוקים (Costoboci) בפנים־הארץ. עם פלישתם של הגותים המערביים לתחומה של ב׳ יצאו הרומים מדאקיה (278). שבטים שונים עברו כאן בתקופת נדודי־העמים (ע״ע רומניה, היסטוריה) בלא שהשאירו אחריהם זכר בארץ. באמצע יה״ב עברו או ישבו כאן זמנית אוגרים, פצ׳נגים וקומאנים. חוקר הלשונות הבאלקאניות, י. ק. יירצ׳ק (Jireček), סובר, שהגאגאוזים, שלשונם תורכית ודתם נוצרית־אורתודוכסית, הם שרידים של הקומאנים. במאה ה11 נכללה ב׳ (או קצתה) בנסיכות־קיוב הרוסית. סמוך לאמצע המאה ה14 היתה ב׳ חלק של ממלכה ואלאכית (רומנית) גדולה, שנקראה ב׳ על שם השושלת השלטת, שאביה ומייסדה היה באסאראבה (Băsărabă). השם ב׳ הוגבל אחר־כך לארץ שבין הפרוט והדנייסטר, שמ1367 עד 1812 היתה חלק מנסיכות־מולדאווה וכשאר חלקיה של נסיכות זו היתה כפופה לשלטון התורכי מסוף המאה ה15 ואילך. סולימאן II נתן ב1569 את ערבות־בוג׳אק לטאטארים הנוגאיים, שהיו מתנפלים על הארצות השכנות, שודדים ולוקחים שבויים, כדי למכרם לעבדים בתורכיה. במלחמותיהם בתורכים במאה ה18 וב1806/12 חדרו הרוסים לב׳, ובחוזה־שלום שנחתם ב1812 ויתרו התורכים לרוסים על ב׳, פרט לערבות־בוג׳אק עם השפך של זרועהדאנובה, שנפלו ביד הרוסים ב1829 והוחזרו על־ידיהם לתורכיה (למעשה לרומנים) אחר מלחמת־קרים (1856). בהתאם להחלטות של קונגרס־ברלין (1878) נמסר לרוסים שוב חבל זה תמורת דוברוג׳ה, שהיתה קודם לכן תורכית וניתנה לרומניה. ב׳ נעשתה פלך רוסי, והשלטון הצארי החזק, שהעניק לתושבים ביטחון של החיים והרכוש, שקד על הושבת־איכרים על אדמתה הפוריה. גם ליהודים נפתחה ב׳ ללא הגבלות. משערים שמ1812 עד 1914 גדל הישוב בב׳ מ400,000 נפש עד 2,000,000. אסיפה לאומית של תושבי־ב׳, שנתכנסה בקישינב בדצמבר 1917, הכריזה על ב׳ כעל רפובליקה מולדאווית במסגרת פדראציה רוסית, אבל ביאנואר 1918 כבר החליטה רפובליקה זו להסתפח לרומניה, וס.ס.ס.ר., שהוכרחה להודות בדבר, הקימה רפובליקה מולדווית (ע״ע מולדויה) חדשה מעבר לדנייסטר. בקיץ 1940 סיפחה ס.ס.ס.ר את כל ב׳ לתחומה בהתאם לחוזה שחתמה עם היטלר, אבל שנה לאחר מכן, כשפרצה המלחמה בין גרמניה וס.ס.ס.ר., נכבשה ב׳ ע״י הגרמנים, שהחזירוה לבעלי־בריתם הרומנים. אלה האחרונים החזיקו בב׳ עד שנת 1944, שבה חזרו והשתלטו על החבל הרוסים. הללו סיפחו את רובה של ב׳ לרפובליקה המולדאווית שלהם, ואת מיעוטה (בכלל זה צפון־המערב של ב׳ ועדבות־בוג׳אק) לאוקראינה. ב׳ פסקה מלהתקיים כחבל־שלטון, וכיום היא רק שם היסטורי בלבד.

א. י. בר.

יהודים. מן המאה ה15 ואילך הירבו סוחרים יהודיים ספרדיים מקושטה להשתמש בנתיב המסחרי, שעבר לאורך ב׳ (דרך אקרמן, קיליה, רני, חוטין) וקישר את ארצות־המזרח ואת חופי הים השחור עם ארצות הצפון, ובייחוד עם המרכז המסחרי בלבוב. באותו זמן עצמו היו גם סוחרים יהודיים מפולניה הדרומית־מזרחית (אח״כ: גאליציה) מבקרים בעדי־היריד ובתחנות־המכס בב׳. מתוך כך נוצרו בצפונה של ב׳ ובמרכזה גרעינים של ישובים יהודיים, שדחיפה להתפתחותם ניתנה ע״י הפליטים של גזירת ת״ח, שחלק מהם נמלט לב׳. בתחילת המאה ה18 כבר נמצאו ישובים יהודיים קבועים בכמה מערי־היריד של ב׳, ואילו סמוך לסופה של אותה מאה נמצאו יהודים הרבה ברובם של הישובים העירונים ובכפרים מרובים (שבהם התיישבו לפי הזמנתם של האצילים, שהיו מעוניינים בפיתוח אחוזותיהם).

בדומה לשאר תושבי־המדינה היו היהודים נתונים לחסדם של הנסיכים ותלויים בשרירות־לבם, כפי שאירע ב1726, כשיהודי העיר אוניצקני נפלו קרבן לעלילת־דם. בערים, שהיו נתוגות לשלטונם הישיר של התורכים (חוטין, בנדרי וערי ב׳ הדרומית), לא הוגבלו היהודים בזכויותיהם אלא במקצת.

משסופחה ב׳ לרוסיה (1812) הוצרכו היהודים, לפי התקנון של 1818, להצטרף לאחד משלושת המעמדות: סוחרים, עירונים ועובדי־אדמה, וזכויותיהם וחובותיהם הושוו בדרך כלל לאותם של שאר התושבים (לא הופלו לרעה אלא במה שנגע בזכויות לשמש בשירות ממשלתי ולקנות אחוזות מאוכלסות איכרים). הפריווילגיות הישנות, שקיבלו מנסיכי־מולדאוויה, נשארו בתקפן, וע״י כך הוענק ליהודי־ב׳ מעמד מיוחד, ששיחרר אותם מן הגזירות וההגבלות השונות, שהיו קיימות אז לגבי יהודי רוסיה. אך מאמצע שנות ה30 ואילך באו שינויים לרעה במעמד זה. ה„חוקה היהודית״, שנקבעה בשביל יהודי רוסיה ב1835, חלה גם על יהודי ב׳; וב1839 הופעל אף בב׳ האיסור לגור במרחק של 50 ויורסט (כ53 ק״מ) מן הגבול המערבי. ב1851 ניתן צו להפעיל בב׳ גם את חובת השירות הצבאי, שהיתה מוטלת על יהודי־רוסיה. במחצה השניה של המאה ה19 נכללו יהודי־ב׳ במסגרת המשפטית, שנקבעה בשביל היהדות הרוסית כולה.

חשיבות מיוחדת לגבי יהודי־ב׳ באותה תקופה נודעה להגבלה הנזכרת ביחס לישיבתם ברצועת־הגבול. לפי חוזה־פאריס (1856), נמסר חלק מב׳ הדרומית לרומניה, וע״י כך נכללו ברצועת־הגבול מקומות־ישוב מרובים, ובכללם קישינב. האיסור לא קויים בקפדנות ואלפי יהודים התיישבו באיזור זה, אע״פ שהיו נתונים לסכנת־גירוש. ואמנם צווי־גירוש הוצאו נגדם כמה פעמים (1869, 1879, 1886, 1891/92), ונוסף על כך נעשו הגירושים של יהודים בודדים מתופעות־הקבע של ב׳.

יהודי האיזור הדרומי־מערבי של ב׳ („ב׳ החדשה״), שסופח לרומניה לפי חוזה־פאריס, היו במשך 21 שנה שותפים לגורלם של יהודי רומניה מחוסרי־הזכויות. ב1872 פרצו פרעות בערי האיזור — איזמאיל, קגול, ואלקוב — שעוררו הד רחב בדעת־הקהל היהודית והלא־יהודית באירופה וגרמו לפעולה דיפלומאטית נמרצת מצד מדינות־אירופה ואה״ב לטובת הנפגעים. כשחזרה „ב׳ החדשה״ לרוסיה ב1878, הותרה הישיבה בה לאותם היהודים, שהיו רשומים בספרי־המיסים הרומניים ביום כניסתו של הצבא הרוסי לאיזור.

ה„תקנות הזמניות״ מן ה3 במאי 1882, שאסרו על יהודי־רוסיה להתיישב בכפרים ולרכוש בהם נכסים, פגעו קשה ביהודי ב׳, שחלק ניכר מהם ישב בכפרים. — הפוגרום של קישינב (1903) שימש פתיחה לנחשול של פוגרומים, שהציף את ב׳, כמו את רובו של „תחום־המושב״, ב1905. מהפכת 1917 הביאה שוויון־זכויות גם ליהודי־ב׳. עם סיפוחה של ב׳ לרומניה אחר מלחמת־העולם I נעשו יהודי־ב׳ שותפים

לגורלם של היהודים במדינה זו (ע"ע רומניה, יהודים).

ד מ ו ג ר א פ י ה. לפי הספירה, שנערכה ע"י מושלי־המחוזות ב1817, נמצאו באותה שנה בב' 2,274 משפחות יהודיות; אך לפי אומדנים שונים, היה מספרם של יהודי־ב' גדול יותר: כ15,000 — 20,000 נפש. ב1836 הגיע מספרם ל43,062, ב1867 — ל94,045 (בלא „ב' החדשה") וב1897 — ל228,620 או ל11.8% מכלל האוכלוסיה. שיעור גידולה של האוכלוסיה היהודית בב' היה מן הגדולים ביותר בתחום־המושב. אחר מלחמת־העולם I, ב1920, נמצאו בב', לפי הספירה שנערכה ע"י המשטרה הרומנית, 267,000 יהודים.

הריכוזים היהודיים הגדולים והצפופים ביותר נמצאו במחוז קישינֶב ובמחוזות הצפוניים (סמוך לשטחי ההתיישבות היהודית הצפופה בפודוליה ובגאליציה) והלכו ופחתו כלפי דרום. לפי המפקד של 1897 ישבו בערים של ב' — 109,703 יהודים או 48%; בעיירות — 60,701 או 26.5%; בכפרים — 58,216 או 25.5%. שיעור האוכלוסיה היהודית ביחס לאוכלוסיה הכללית היה אז: — בערים — 37.4%, בעיירות — 55.7%, בכפרים — 3.8%.

כ ל כ ל ה. — עד אמצע המאה ה17 לערך עסקו היהודים, שביקרו בב' או התיישבו בה, בעיקר במסחר עם הארצות הסמוכות. מן המחצה השניה של המאה ה17 ואילך, משבאו לב' המהגרים היהודיים מאוקראינה ומפולניה, אנו מוצאים גם בב' חוכרי־אחוזות, מחזיקי בתי־מרזח בכפרים, חנוונים וסוכנים ואנשי־ביניים, שתיווכו בין האצילים לבין האיכרים. הכלכלה היהודית בב' התחילה לובשת את הצורה, שהיתה לה בארצות הסמוכות.

במשך המאה ה19 היה לכלכלה של ב' בכללה אופי אגררי מובהק, והדבר הטביע את חותמו גם על הפעילות הכלכלית של היהודים, שמילאו בתקופה זו תפקיד ראשון במעלה בשיווקה של התוצרת החקלאית. ב1836—1853 הוקמו בב' 17 מושבות חקלאיות יהודיות, כמעט כולן במחוזות הצפוניים, על אדמה פרטית, שנקנתה או נחכרה מבעלי־אחוזות נוצריים ויהודיים. ב1858 נמצאו במושבות אלו (פרט לאחת מהן, שנעזבה בינתיים) 10,589 נפש. לפי הסקר, שנערך ע"י יק"א ב1899, נמצאו ב6 המושבות, שעדיין היו קיימות אז, 1,492 משפחות: 7,782 נפשות, ומהן 53% בעלי־אדמות. רק 31.5% מן המשפחות עסקו בעבודות חקלאיות. אך יהודי־ב' עסקו בחקלאות גם מחוץ למושבות; הם היו חוכרים חלקות־אדמה קטנות בכפרים או על־יד ערים ועיירות ומגדלים עליהן טאבאק, כרמים ועצי־פרי.

עד 1882 יכלו היהודים לרכוש אדמות בב' באין מפריע, ובאמצע המאה עברו לידים יהודיות שטחים ניכרים למדי. ב1857 פנו האצילים בב' בבקשה אל השלטונות להחיות את החוק המולדאווי הישן, שאסר על היהודים קניית קרקעות, אך בקשתם נדחתה. ב1880 נמצאו בבעלות יהודית 106,031 דסיאטינות של קרקע (כ1,166,000 דונאם) או 2.5% מן האדמות הראויות לעיבוד בב'; נוסף על כך החזיקו אז היהודים בחכירה עוד 206,538 דסיאטינות (כ2,272,000 דונאם). בסוף המאה — בהשפעת ה„תקנות הזמניות" של 1882 — פחת במידה ניכרת שטח־האדמות, שהיה ברשותם של היהודים.

המסחר בב' היה ברובו בידי יהודים. ב1881 היו 9,316 יהודים (79% מכל הסוחרים בפלך) עסוקים במסחר. ב1897 סחרו 58% מן הסוחרים היהודיים בתוצרת חקלאית; 22.3% מכל האוכלוסיה היהודית בב' התפרנסו מענף זה. — מספרם של בעלי־המלאכה היהודיים בב' היה קטן מאד בתחילת המאה ה19, אך הלך וגדל במשך הזמן. ב1881 היו בעלי־המלאכה היהודיים בב' 51% מכלל בעלי־המלאכה בפלך; ב1897 התפרנסו ממלאכה 61,167 יהודים. המקצוע הנפוץ ביותר בב', בדומה לפלכים האחרים של תחום־המושב, היה ענף־ההלבשה.

ח י נ ו ך ו ת ר ב ו ת. עם המהגרים מפולניה ומאוקראינה חדרה לב' במאה ה18 החסידות (בקישינב כיהן אז כרב ר' זלמן משארגורוד, מתלמידי הבעש"ט) ובמחצה הראשונה של המאה ה19 התפשטה החסידות בב' בקצב מהיר. בשנות ה30 וה40 של המאה ה19 נראו בב' הניצנים הראשונים של תנועת־ההשכלה. ב1839 נפתח בקישינב, ביזמתו של בצלאל שטרן (ע"ע), בית־הספר היהודי החילוני הראשון בב', ובהתאם למדיניות החדשה של ממשלת ניקולאי I לגבי החינוך היהודי, נפתחו גם בב' בתי־ספר יהודיים ממשלתיים. בשנות ה70 התחילו המשכילים והסוחרים האמידים בין יהודי־ב' שולחים את ילדיהם לבתי־ספר רוסיים, אך ב1894 עדיין למדו 60.9% של כל הילדים היהודיים בגיל בית־הספר בחדרים. ממיפקד האוכלוסיה של 1897 נתברר, שרק 21.7% מיהודי־ב' ידעו לקרוא רוסית.

בסוף המאה ה19 ובתחילת המאה ה20 קמה בב' שורה של משוררים וסופרים, שכמה מהם תפסו מקום חשוב בספרות היידית והעברית: אליעזר שטיינברג, יהודה שטיינברג, ש. בן־ציון, יעקב פיכמן, שמואל ליב בלַנק, חיים גרינברג. בספרות התורנית היה פעיל רבה הכולל של ב', ר' יהודה ליב צירלסון.

צ י ו נ ו ת. קבוצה קטנה של חובבי־ציון קמה בב' בשנות ה80 ופעלה בעיקר בקישינב; בראשה עמד מאיר דיזנגוף (ע"ע), שהשתתף כציר בוועידת־דרוסגֶניק (תרמ"ז). בסוף שנות ה80 ובתחילת שנות ה90 הורגשה גם בב' תכונה מסויימת לעליה לא"י, שהומרצה ע"י המצב המשפטי והכלכלי. באסיפת־היסוד של הוועד האודסאי (אפריל 1890) השתתפו גם 7 צירים מב', מהם 6 מקישינב. בקונגרס הציוני הראשון השתתף כציר מטעם ציוני־ב' הד"ר יעקב כהן־ברנשטין (ע"ע) מקישינב, ועליו הוטל אח"כ להקים בקישינב מרכז להסברה לכל ציוני רוסיה; המרכז, שהיה ידוע בשם „לשכת־הדואר", פעל עד 1901.

על מצבם הדמוגראפי, הכלכלי והתרבותי של יהודי־ב', וכן על התנועה הציונית בתוכם מן הזמן שלאחר מלחמת־העולם I ואילך, ע"ע רומניה, יהודים.

א. ב. גוטלובר, מסע ברוסיה החדשה, המגיד, תרכ"ד; בסרביה (קובץ), תש"א; ש. הלל'ס, סקירה על התפתחות החנוך העברי בבסרביה, שבילי החנוך, תש"ג, חוב' 1–2; הנ"ל, סופרי בסרביה, התקופה, ל'–ל"א, תש"ו; פרקי בסרביה, מאסף לעברה של יהדות בסרביה, חוב' א', תשי"ב; מ. שא־ראנד, אַ דריטל יאָרהונדערט אידישע קאָאָפּעראַציע אין בעסאַראַבּיע (1901–1933), 1934; נחמן הובערמאַן, חסידים און חסידות אין בעסאַראַביע, ייווא בלעטער, XXXIX, 1955; די אידן אין בעסאַראַביע סאָף 70 און אָנהויב 80 יאָרן פון XIX י"ה (כתב יד ארכיון ייוואָ, ניו־יורק); N. Jorga, *Istoria Comerţului Roman*, I, 1915; II, 1925; I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, 1923; I. Milstein, *Jüdische Agrikultur in Bessarabien* (כתב־יד, ארכיון ייווא, ניו־יורק); А. Защук, Бессарабская Область, 1862; В. О. Леванда, Полный хронологический сборник законов и положений касающихся евреев, 1874; В. Аленицын, Еврейское население и землевладение в югозападных губерниях европейской России, 1884; Систематический указатель литературы о евреях, 1893; ЕКО-Сборник материалов об экономическом положении евреев в России, I-II, 1904.

א. פ.

בֶּסַרְיוֹן — Βησσαρίων — (1402, טְרַאפֶּזוּנְט — 1472, רַאוֶנָה), חשמן והומאניסטן ביזאנטי־איטלקי. ב׳ הובא בצעירותו לקושטה, שבה למד (ב1415—1422) את האמנויות החפשיות וחונך לכמורה. ב1423 קיבל עליו את נדרי־הנזירות ושינה את שמו המקורי (יוהאנס) לב׳. ב1431 נעשה כומר ויצא לעיר מיסטרה (ע״ע), שבה למד פילוסופיה ומאתמאטיקה אצל גְמִיסְטוֹס פְּלֵתוֹן (ע״ע). ב1437 נתמנה ארכיהגמון של ניקיאה ועם זה צורף באותה שנה אל המשלחת היוונית, שבאה לכֶּנֶס האפיפיורי, שנתקיים אז בפֶרארה שבאיטליה, כדי לדון עם נציגיה של הכנסיה הקאתולית על איחודן של הכנסיות הרומית והיוונית. בפרארה ואח״כ בפירנצה, שאליה העתיק הכּנס את מושבו, זכה ב׳ להצלחה מרובה; הוא שיכנע את רוב בני ארצו שיסכימו לחתום על הסכם האיחוד, שלדעתו היה עלול לעורר את המערב להצלת הקיסרות הביזאנטית הגוססת. ב1439 נחתם הסכם זה, אך כשחזר ב׳ אל ארצו מצא בה מתנגדים מרובים לתכניתו, והללו הסיתו בו את העם. אז העדיף ב׳ לחזור לאיטליה, שבה מינה אותו (1439) האפיפיור אֶוגניוּס IV לחשמן. מכאן ואילך תפס ב׳ מקום חשוב במדיניות של הוואטיקאן. בין השאר שימש שליח של האפיפיור בבולוניה (1450—1455), שבה פעל להשקטת הרוחות של המתקוממים לשלטון האפיפיורי. כשליחו של האפיפיור בוויניציאה, בגרמניה (1460/61) ובימיו האחרונים בצרפת (1472) ניסה לעורר את המדינות הללו למסע־צלב נגד התורכים כדי להקים מחדש את הממלכה הביזאנטית; אך לא מצא אזניים קשובות לדבריו.

חשובה מפעולתו המדינית היתה פעולתו של ב׳ כהומאניסטן. בתקופת ישיבתו ברומא נתרכזו סביבו המלומדים היוונים, שנמלטו מקושטה. עם זה בא במגע מתמיד עם חוגי ההומאניסטים האיטלקיים, שנתעוררו בהשפעתו ללמוד יוונית ולקרוא את יצירותיהם של סופרי־יוון בלשונם. כדי להציל את שרידי תרבות־ארצו, שהועמדה בסכנת־כליה ע״י הכיבוש התורכי, כינס ב׳ מספר מרובה של כתבי־יד יווניים, וכמה מהם אף תירגם מיוונית ללאטינית. ב1468 תרם את אוסף כתבי־היד היווניים שלו (שהיה הגדול באספים מסוג זה בזמנו) לרפובליקה הוויניציאנית (והאוסף שימש יסוד לספריה על שם מארקוס הקדוש שבוויניציאה). בוויניציאה גם הראה ב׳ את מתינותו כלפי היהודים ואת נטיותיו הליבראליות; הוא התנגד למסע־ההסתה האנטי־יהודי, שניהל אז בתחומי־הרפובליקה המטיף יוהאנס מַקפיסטרנו (ע״ע).

בין כתביו של ב׳ בולט בעיקר ספרו In calumniatorem Platonis („נגד משמיצו של אפלטון״), 1469, שבו התפלמס ב׳ עם המלומד האריסטוטלי בן עירו גֶאורגיוס מטראפֶּזונט, שביקש להוכיח (בחיבורו Comparatio Platonis Aristotelis — „השוואה בין אפלטון ואריסטו״) את יתרונה של הפילוסופיה האריסטוטלית על ההגות האפלטונית. ב׳ טען כנגדו, שאפלטון עלה על אריסטו בתאולוגיה ובמטאפיסיקה, וכן הטעים את אי־יכלתם של הנוצרים לקבל את הפילוסופיה האריסטוטלית בלא להגיע לידי כפירה, בעוד שתורת האידיאות האפלטוניות התאימה, לדעתו, להפליא להשקפה הדתית הנוצרית.

ב׳ חיבר גם כמה חיבורים דוגמאטיים על טכסי־הכנסיה ושירים מועטים ביוונית. כתביו נתפרסמו ברובם ב-Patrologia Graeca של Migne (כרך 161); כמה מחיבוריו עדיין הם בכתב־יד.

C. Baeumker, *Beiträge zur Geschichte der Renaissance und Reformation*, 1917; P. C. Kristeller & J. H. Randall, *The Study of the Philosophy of the Renaissance* (in *Journal of the History of the Ideas*, 1941); L. Mohler, *Kardinal B. als Theologe, Humanist und Staatsmann*, 1923–1942.

ח. ק. ב.

בַּסֶרְמַן, אַלְבֶּרְט — Albert Bassermann — (1867, מאנהיים — 1952, ציריך), שחקן גרמני. ב׳, שהיה בן־אחיו של אוגוסט ב׳ (1848—1931), מנהל תיאטרון־החצר של קארלסרוּהֶה, שיחק ב1890—1895 בתיאטרון־החצר המפורסם של מיינינגן וב1895—1899 ב„תיאטרון של ברלין״. מ1900 עד 1915 נמנה על להקת Deutsches Theater בברלין, שנוהלה מתחילה ע״י אוטו בראם ואח״כ ע״י מַכס רַינהַרְט (ע״ע). בשנים הראשונות לפעולתו כמשחק גילם ב׳ בעיקר דמויות של איבסן והאופטמן, מתוך חדירה מעמקת לתכונותיהם של גיבוריו, אך אח״כ ביצע גם — בגיוון אכספרסיוניסטי רב־רושם — תפקידים קלאסיים, כגון אותֶלו, האמלט, וילהלם טל, ואלנשטיין ומֶפיסטו (ב„פאוסט״ של גתה). בתקופה זו הגיעו לשיאן יכלתו האמנותית ותהילתו, ולמרות הגון המאנהיימי של מבטאו וקולו הצרוד במקצת הוכר כגדול השחקנים הגרמניים של זמנו. ב׳ הופיע גם בסרטים הרבה, בין השאר בתפקידי נאפוליון בסט. הלנה (1929) ודרייפוס (1930). ב1934 עזב ב׳, שהיה מתנגד נמרץ לנאציות ושאשתו (השחקנית אלזה ב׳־שיף) היתה יהודיה, את גרמניה והתיישב מתחילה בשווייץ ואח״כ — בימי מלה״ע II — באה״ב. אחר המלחמה חזר לברלין. ב׳ היה נושא את טבעתו של איפלנד (ע״ע), שעוברת זה כמה דורות בירושה לידי גדולי־שחקניה של גרמניה.

J. Bab, *A. B., Weg und Werk eines deutschen Schauspielers*, 1929; B. Fleischmann, *A. B.* (in *Wiener Theater-Almanach*), 1946.

בֻּסְתַּאנִי, אַל־ (البستاني), שמה של משפחה לבנונית נוצרית, שכמה מבניה נתפרסמו כמלומדים וסופרים.

1) בּוטרוּס אלב׳ (1819—1883), שיסד עיתונים אחדים, התחיל מפרסם ב1875 אנציקלופדיה ערבית (דַאירַת אַל־מַעארִף, עד אות ע׳) מתוך מגמה להפיץ את תרבות־אירופה בין בני־עמו. מפעל אנציקלופדי זה, שבו המשיכו אחר מותו של בוטרוס אחדים מבני־משפחתו, שימש דוגמה לאנציקלופדיה של מֻחַמַד פַרִיד בֵּי וַגְ׳דִי. כמו־כן חיבר ב׳ מילון ערבי גדול בשם מֻחִיט אַלְמֻחִיט („מקיף המקיף״ [כלומר, ים־הלשון]), שיצא גם בצורה מקוצרת. מילון זה אמנם מבוסס בעיקרו על היצירות הלכסיקאליות של יה״ב, אך הוא כולל גם חומר לשוני מאוחר.

2) סֻלֵימַאן אלב׳ (1856, בירות — 1925, ניו־יורק), ממשיכי האנציקלופדיה של בוטרוס; היה גם עיתונאי ומדינאי. בין השאר תירגם את האיליאדה של הומרוס לערבית מן המקור היווני. ב1913 נתמנה שר המסחר והחקלאות בממשלת התורכים הצעירים וסיכל את רכישת אחוזות־הכתר בעמק בית־שאן ע״י הבארון רוטשילד, שאֶנוֶר פאשה כבר הסכים לה.

(3) עַבְד אַללָה אלב׳ (1850—1930) התמחה במקצועות של הלשון הערבית ועסק בהוראתם. הוא חיבר מילון ערבי

בשם אַלְבֻּסְתָּאן („הגן"), הדומה בהקפו ובאופן עריכתו למי־לונו של בּוּטרוס, אלא שנעדר ממנו החומר הלשוני הפוסט־קלאסי. עבד אללה גם הכין קיצור של מילון זה בשם „פָאכִּהַת אַלְבֻּסְתָּאן" („פירות־הגן"), ושתי המהדורות זכו לתפוצה מרובה.

1) C. Brockelmann, *GAL*, II², p. 646–647, S. II, p. 767–768, S. III, p. 390; *EI*, s. v. Bustânî. 2) *GAL*, S. III, p. 348–353; *EI*, s. v. Bustânî. 3) *GAL*, S. III, p. 416.
אלבסתאן, כרך 1, בירות 1927, עמ' 3–4.

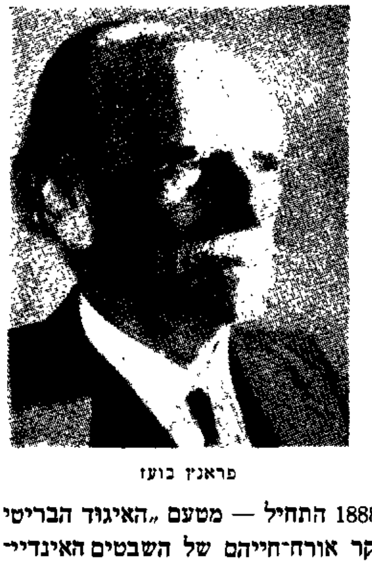
ל. ק.

בֹּעַז בן שַׂלְמָה, אבי סבו של דוד (ע"ע) המלך. ב' היה מבית נחשון בן עמינדב (רות ב, א; ד, בסוף), נשיא שבט־יהודה בדור־המדבר (במד' א, ז). לפי דבה"א (ב, נא) יישב שַׂלְמָא את בית לחם (שלמא אבי בית לחם) וממנו נסתעפו המשפחות, שיישבו גם את נטופה הסמוכה ועוד מקומות עד מנחת וצרעה. ב' היה גיבור־חיל (כלומר, בעל־נכסים או בעל־אחוזה), ובשדותיו עבדו „נערים" ו„נערות". כקרוב למשפחתו של אבימלך, שהיה בעלה של נעמי, חמותה של רות (ע"ע), „גאל" ב' את רות ולקחה לאשה ומתוך כך עבר לרשותו גם הרכוש, שירשה מחמיה (ע"ע רות). מנישואים אלה יצא לאחר כמה דורות דוד מלך ישראל (רות, שם; דבה"א ב, ט—טו). דמותו של ב', כפי שהיא מתוארת בספר רות, היא דמות של אדם נשוא־פנים בעירו בתקופת־השופטים.

מובנו של השם ב' אינו ברור כל צרכו; יש מסמיכים אותו לשורש הערבי „בע'ז", שמובנו „להיות חריף". אך אפשר, שהוא קיצור משם מורכב, כגון בעוז־יה (על־דרך בצל־אל; בסוד־יה). יש סברה, שזה היה מובנו של השם „בעז", שבו נקרא אחד מן העמודים שעמד במבוא בית־המקדש.

מ. צ. סגל, ספר רות (ספר זכרון לאשר גולאק ולשמואל קליין), תש"ב, עמ' 119–132; ש. ייבין, ראשיתו של בית דוד („ציון", שנה ט' [תש"ד]), עמ' 49–69; W. Rudolph, *Ruth*, 1939, 36.

בֹּעַז, פְּרַנְץ — Franz Boas — (1858, מינדן, וסטפאליה — 1942, ניו־יורק), אנתרופולוג אמריקני יהודי. ב' למד באוניברסיטות של היידלברג, בּוֹן וקִיל, ובזו האחרונה אף הוכתר ב1881 כד"ר לפילוסופיה (בפיסיקה וגאוגראפיה). ב1883/4 ערך סיור מדעי לחקר האסקימואים שבארץ־באפין ותוצאות־מחקרו נתפרסמו בספרו: The Central Eskimo (1888). ב1885 נתמנה עוזר במוזיאון האתנוגראפי המלכותי בברלין ודוצנט לגאוגראפיה באוניברסיטה של אותה עיר. ב1888—1892 שימש דוצנט לאנתרופולוגיה באוניברסיטה של קלארק, אה"ב. ב1888 התחיל — מטעם „האיגוד הבריטי לקידום המדע" — בחקר אורח־חייהם של השבטים האינדייניים בחוף הצפוני של האוקיינוס השקט. ב1899 נתמנה



פראנץ בואז

פרופסור לאַנתרופולוגיה באוניברסיטה של קולומביה בניו־יורק, ובמשרה זו כיהן 37 שנים. ב1901/05 שימש גם כמנהל המחלקה לאנתרופולוגיה ב„מוזיאון האמריקני לתולדות הטבע" שבניו־יורק. ב1910/12 השתתף במשלחת אנתרופולוגית־אתנולוגית למכסיקו. ב1931 נבחר כנשיאה של „החברה האמריקנית לקידום המדע". ב' הביא למחקר האנתרופולוגי גישה אֶמפיריסטית, שהצטיינה בדיוק מדעי, בחומרה הגיונית ובהתנגדות להנחות מוקדמות, שלא נסתמכו אלא על השערות בלבד. הוא דגל באיסוף קפדני של העובדות ובפירושן ע"י היזדקקות לעובדות אחרות, ולא לרֶקונסטרוקציות היסטוריות ספֶקולאטיוויות. הודות לידיעותיו הרבצדדיות יכול היה אף להשתמש בשיטת ההשוואה ההיסטורית והבין־תרבותית, ולנתח כל יסוד תרבותי על רקע יחסיו וקשריו למסכת התרבותית הכוללת (ר' ספריו: General Anthropology („אַנתרופולוגיה כללית" [נתחבר בשיתוף עם אחרים]), 1938; Race, Language and Culture („גזע, לשון ותרבות"), 1940. ב' התנגד לשימוש בעקרונות של ההתפתחות הביולוגית בתחום ההתנהגות האנושית הנלמדת ודחה כל תיאוריה של התפתחות חברותית חד־כיוונית (מכאן התקפותיו על תורת־ההתפתחות של מורגאן וטילור).

ב' הנהיג רישום מנהגים ומסורות בלשון המקורית של החברה הנחקרת ושימוש בחומר זה לחקר התרבות. חידושיו בתחום הלשוני שימשו בסיס למקצוע הבלשנות המשווה (ר' ספרו: Handbook of the American Indian Languages, בארבעה חלקים, 1911—1941). כמו־כן תרם למחקר המשווה של האמנות, הריקוד, המוסיקה והפולקלור של העמים־הפרימיטיוויים, ואף היה ממייסדי „החברה האמריקנית לפולקלור" ועורך כתב־העת שלה. בין השאר נתן פירוש מתקבל על הדעת לאמנות של האינדיינים בצפון־המערב של אה"ב — אמנות, שעד ימיו היתה בבחינת חידה. כן הראה את השפעת הטכניקה האמנותית על הצורה, ואת היחס בין האמנות הגאומטרית והנאטוראליסטית (עי' ספרו Primitive Art — „אמנות פרימיטיווית", 1927). נוסף על כך חקר את תפוצתם ונדידתם של מוטיוויים, טיפוסים ועלילות בסיפורי־עם.

מֶחְקַר־הַשָּׂדֶה הגדול ביותר של ב' נעשה במסגרת פעולותיה של משלחת־חקירה לאיזור הצפוני של האוקיינוס השקט (The Jesup North Pacific Expedition), ובו הראה על קיומם של קשרים תרבותיים וגופנים בין שבטי־האינדיינים באיזור זה ובין הילידים בסיביר הצפונית־מזרחית (The Kwakiutl of Vancouver Island, 1909). תרומתו לאנתרופולוגה הפיסית הוא הדו"ח, שהגיש ב1910 לוועדת־ההגירה באה"ב על השינויים בצורה הגופנית, שנתגלו בצאצאיהם של מהגרים לאה"ב — דו"ח, שנתפרסם בספרו: Changes in Bodily Form of Descendants of Immigrants (1911/12). על־ידי שימוש בשיטות סטאטיסטיות ביומטריות למדידה השוואתית של הורים ובנים, הראה ב' את חוסר־יציבותן של תכונות גופניות שונות, ומתוך כך סלל דרך לגישה דינאמית, ולא מיזנית־תיאורית בלבד, לאנתרופולוגיה הפיסית. כמו־כן השתדל להראות במחקריו, שאין לייחס הבדלים בכושר שכלי להבדלים שבגזע.

עיקר תרומתו של ב' לאנתרופולוגיה ניתנת, איפוא, לסיכום כלהלן: 1) הכנסת גישה אֶמפירית־מדעית; 2) הדגשת הצד ההומאניסטי־התרבותי; ערכו וכבודו של האדם קיימים ועומדים בכל התרבויות. „אין הבדל יסודי בין דרכי החשיבה של האדם הפרימיטיווי ואותן של האדם התרבותי" (כדבריו

בספרו הידוע ביותר: The Mind of Primitive Man; 1938); 3) ניתוח היסטורי־השוואתי של תרבויות; 4) חקירת היחס בין נתונים ביולוגים־גזעיים וחברותיים־תרבותיים, שהראתה על העדר קשר הדוק בין גזע ואישיות, וביססה באופן מדעי גישה של סבלנות גזעית ותרבותית (עי' ספריו: Race and Democratic Society, 1945 ו־Anthropology and Modern Life, 1932.

ב' היה הדמות המשפעת ביותר באנתרופולוגיה האמריקנית בסוף המאה ה19 ובמחצה הראשונה של המאה ה20. תפיסתו ומחקריו שימשו בסיס לאסכולה האנתרופולוגית האמריקנית, „אסכולת ב'", שמייצגיה העיקריים הם א. ספיר, א. ל. קרֶבֶּר, ר. ה. לוי, קלארק ויסלֶר, ועוד.

M. J. Herskovitz, *F. B., The Science of Man in the Making*, 1953; A. L. Kroeber, Ruth Benedict and Others, *F. B., 1858–1942* (Memoir No. 61 of *The American Anthropologist*, Vol. 54, No. 3, part 2), 1943; J. Williams, *B. and American Ethnologists* (*"Thought"*, Vol. 11, pp. 194–209, 1936); A. Goldenweiser, *Recent Trends in American Anthropology* (*American Anthropologist*, Vol. 43, No. 2, Part 1, April–June 1941).

מ. שר.

בַּעַל, האל הראשי של הכנענים. — א. ב' היה נחשב כאֵל השמים, הרעם, הגשמים והפריון, ומכאן כינוייו: בעל שמים („בעל שמם"), צירוף רווח מן המאה ה14 לפסה"נ ואילך; רוכב ערבות („רכב ערפת"), וגם אליאן, שפירושו, כנראה, אלוהי־האון (אדיר בגבורה), באוגרית (ע"ע). היו מתארים אותו כגיבור־מלחמה בעל־קרנַים — רמז לפריון ולכוח־שור —, שמחזיק בידו האחת אֵלה ובידו השניה ברק, ולרגליו מהלכים זרמי־מים — הגשמים. במצבה אחת מן המאה ה13 הוא חָבוש כובע בדמות חרוט וננסים בצידו. משכנו של ב' היה ב„הר־צפון" (ומכאן שמו: „בעל צפון"), הוא גֶ'בֶּל אַל־אַקְרַע של היום (בתקופה היוונית־הרומית — הר קסיוס) שמצפון לעמק־אנטיוכיה.



בעל פסל ברונזה מאוגרית (ראס שמרה)

לפי המיתולוגיה הכנענית שבכתבי אוּגַרית [וכן לפי פילון מגְבָל (ע"ע)] היה ב' נחשב כבנם של אֵל ואשֵרה (ע"ע), או אֵלת, ואחיהם של מות (כנראה סמל המוות ומלך השאול) ושר־של־ים („זבֻל־ים", „שופט נהר"). זמן רב היה ריב בינו ובין אחיו על המלוכה בארץ. בעזרת אל החָרשים כת'ר־וחסיס — שמסר לידו שני מקלות — ניצח ב' את שר־של־ים. באישורו של אֵל, ובדומה לשאר האלים, בנה לו ב' בית, אבל למות לא יכול; במשך זמן מה אף הוכרח להיות כפוף לו (הוא פונה אליו במלים: „עבדך אנ[י]"). „בשדה שחללמת" הומת ב' על־ידי לויתנים (בהם „לויתן נחש בריח; לויתן נחש עקלתון"), שליחיו של מות. אֵל התאבל על בנו, ישב לארץ והתגודד, ואשרה אשתו כבר גמרה בדעתה להמליך אֵל אחר בארץ, אבל בעזרת נר האלים: „נרת שפש (= שמש)" מצאה אותו אחותו (אלת־הקרב) עֲנת ונקמה את נקמתו; היא הורידה את מות שאולה, ואילו ב' קם, ע"י פעולות מַגיות, לתחיה ונשתלט על הארץ. במיתוס נמנות גם נשיו: פדרי בת אר, טלי בת רַב, וארצי בת יעבדר, שאינן, כנראה, אלא סמלים מוגשמים של כוחות, שהם מיוחסים לב' גופו: אור, טל, ארץ וכד'.



בעל מחולל רעם וברקים
תבליט מאוגרית (ראס שמרה)

במקומות שונים נתכנה ב' בכינויים שונים, שקישרו אותו למקום מסויים (כמו ב'־חָצוֹר; ב'־צָפון), או שייחדו לו תכונות מסויימות (כמו ב'־זבוב; ב'־ברית, ב'־פעור), אע"פ שבדרך כלל היתה שלטת האמונה, שב' הוא אל קוסמי, ותחום־שלטונו הוא העולם כולו.

ב. פולחן־הב' היה נפוץ גם הרחק מגבולה של ארץ־כנען. משנשתלטו החיקסוסים במצרים נעשתה עבודת־הב' רוֹוַחת גם בארץ זו, ביחוד במצרים התחתונה: היו מזהים אותו עם האל המצרי סֶת, או עם אל־המלחמה מונת ובנה של אלת־השמים נות. בתעודה אחת מימי השושלת ה19 נזכרים ב'־קדש וב'־צפון בחוג האלים ממוף (Bibliotheca Aegyptiaca, VII, 89). כן היו קיימים מקדשים לב' במצרים. מסוף ימי השושלת ה18 (מימי אַחֶנאתֶן) נזכר „נביא" לב', שנקרא בשם כנעני (LD Text. I, 16). מימי השושלת ה22 מדובר ב„נביא בית ב'" במוף (G. Roeder, Aeg. Inschr., 1924, II, 233, no. 8169). סמוך לשֵיח' סעד ממזרח לים־כינרת נמצאה מצבה, שמתארת את רעמסס II כשהוא מקריב לב'־צפון. באותה תקופה אנו מוצאים גם שמות פרטיים מצריים, שכוללים את המלה ב'.

בתקופת כיבושה של א"י ע"י בני־ישראל חדרה עבודת הב' גם לתוכם. אביו של גדעון בנה מזבח לב' (שופ' ו, כה וגו'). בשכם עבדו לב'־ברית (שם ח, לג, שהיה נקרא גם אל־ברית — ט, מו), שטבעו אינו ידוע בבירור (עי' על כך להלן). אין זה מן הנמנע, שבאותה תקופה שימש השם ב' כינוי לה', כפי שמעידים שמות פרטיים — כמו: איש־בעל, מריבעל, בעלידע — (דה"א יד, ז). תוקף מרובה ניתן

לעבודת הב׳ במלכות־ישראל בהשפעת נִישׂוּאיו של אחאב עם איזבל (ע״ע). פולחן־הב׳ לא נעקר מישראל עד ימי יהוא, וגם לאחר מכן (כפי שאנו למדים מחרסי־שמרון) היו נוהגים לקרוא לילדים בשמות, שכללו את המלה ב׳ (ועי׳ גם הושע ב, יח). ע״י עתליה בת אחאב הוכנסה עבודת הב׳ לזמן מה גם ליהודה: הוקם מקדש לב׳, שבראשו הועמד הכוהן הכנעני מַתָּן (שם רגיל אצל הפיניקים; מל״ב יא, יח). אך עברו שנים מועטות ועבודת הב׳ שורשה מיהודה על־ידי פעולתו של יוידע הכוהן.

ג. הבעלים השונים. — לבעל־ברית, הנזכר למעלה, היה בימי אבימלך מקדש בשכם, שממנו ניתן כסף לאבימלך, כדי שישיג את המלוכה. יש מי שסבר, שבעל זה נקרא כך על שום שישראל כרתו במקדשו ברית עם אנשי־שכם.

בעל־זבוב (מל״ב א, ב) היה אלהי עקרון. משמעותו של כינוי זה היא, אפשר, המושל בזבובים (בחפירות נמצאו תכשיטים בצורת זבובים), אך יתכן גם שכינויו המקורי היה ב׳ זבול, והוא שר השדים (מתיא י׳, כ״ה; י״ב, כ״ד, כ״ז; מרקוס ג׳, כ״ב; לוקס י״א, ט״ו, י״ח—י״ט) או שר של ים במיתולוגיה הכנענית: זבל־ים, ובישראל הסבו את שמו לגנאי: ב׳ זבוב.

בעל פְּעוֹר. לאל בשם זה היו עובדים במואב ובמדין (במד׳ כג, כח), וגם בני־ישראל נמשכו אחר פולחנו (שם כה, ג; דב׳ ד, ג; יהו׳ כב, יז; תהלים קו, כח—לא). בספרות היהודית־ההלניסטית ראו בפולחן זה מיסטֵריוֹת של זימה. בתלמוד (משנה סנהדרין ז׳, ו׳; בבלי ס״ד, א׳; עבודה זרה מ״ד, ב׳; ספרי במדבר קל״א; ילק״ש להושע תקכ״ו) אמרו, שעובדיו של ב׳־פעור היו פוערים עצמם לכבודו בפניו.

בעל־צפון היה אלהיהם הראשי של בני־אוּגָרית. מושבו היה ב„צררת" צפון. אך היו עובדים לו גם בצידון: בחוזה בין אֵסַרחדון מלך־אשור לבעל מלך צידון נמנה ב׳ זה עם האֵלים, שהיו ערבים לשמירת החוזה. בתקופה שלאחר החיקסוֹסים עבדו לו במצרים (עי׳ למעלה) ומקום היה לו על גבול־מצרים, שנקרא בשמו (שמות יד, ט). מקום זה קובעים אחדים בקרבת הים הסִירבּוֹני. אחרים מזהים אותו עם גֶ׳בּל חַסן, הנמצא במרחק של 24 ק״מ מצפון לסואץ, ואולברייט — עם תחפנחס (= דַפְנֵי).

רישומים לאמונה הקדומה בכוחותיו של ב׳, ביחוד בקשר לגשמים, נשארו גם בעברית המאוחרת, דוגמה לדבר: „שדה (= בית)־בעל" (ב״ב כ״ח, א׳) היא שדה מושקית על־ידי גשמים, בניגוד לשדה שְׁלָחִים או ל„שקיא"; „ערבה של בעל" (תוספתא סוכה ב׳, ח׳) — ערבה, שגדלה כשהיא משופעת בגשמים. במליצה אמרו גם: „מטרא בעלה דארעא" (תענית ו׳, ב׳).

ה. א. גינזברג, כתבי אוגרית, תרצ״ו; מ. ד. קאסוטו, האלה ענת, תשי״א; ו. פ. אולברייט, מתקופת האבן ועד הנצרות, 1953 (לפי המפתח: בעל, בעל ברית שמים, בעל צפון). W. F. Albright, *BASOR*, 6 (1926), 45–6; *BASOR*, 70, 19; Wilson, *AJSL*, XLIII (1927), p. 271 ff.; O. Eissfeldt, *ZAW*, 51 (1933), pp. 86–88; 53 (54–58); 57 (1–30); id., *Ras Schamra und Sanchunjaton*, 1939; C. F. A. Schaeffer, *Ugaritica*, I, 1939, 39–41; C. Clemen, *Die Phoenikische Religion nach Philo von Byblus*, 1939; R. de Langhe, *Les textes de Ras-Shamra-Ougarit etc.*, 1–2, 1945; Ginsberg, in Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, 1950, pp. 129–155; 249; C. H. Gordon, *Ugaritic Handbook*, 1947; *Ugaritic Literature*, 1948; J. Oberman, *Ugaritic Mythology*, 1948; Th. H. Gaster, *Thespis*, 1950; A. A. Kapelrud, *Baal in the Ras Shamra Texts*, 1952.

י. מ. ג.

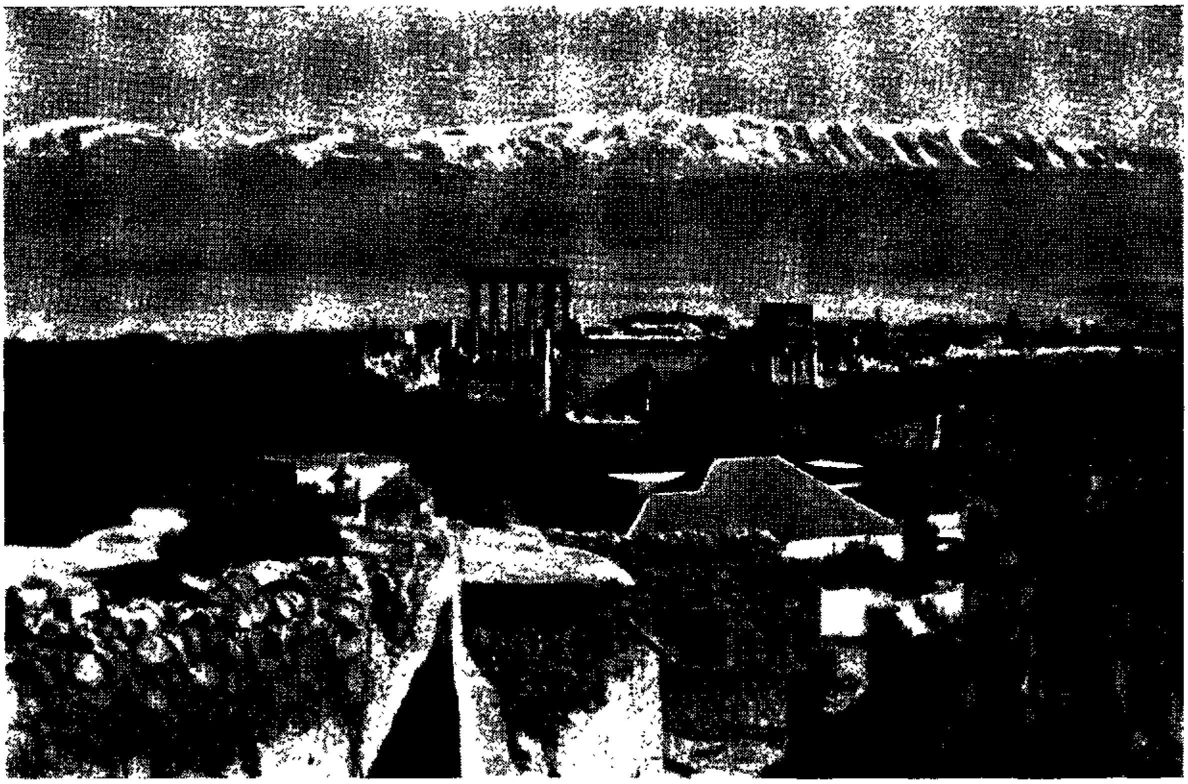
בַּעַלְבֶּךְ (Baalbek, בערבית: بعلبك), שמו של ישוב במדינת לבנון, שהוא מפורסם בחרבות המעניינות והנרחבות שבו מן התקופה הרומית. מספר תושביו כיום (1957): כ6,000 נפש. — ב׳ יושבת בחלקה העליון של בקעת־הלבנון (בגובה של 1,170 מ׳), סמוך לפרשת־המים שבין הליטָני (ע״ע) והאורוֹנטֵס (ע״ע), בגליל עשיר במים ובאדמה פוריה. קרבתם של קווי־שבר גאולוגיים ורעידות־האדמה הבאות בסיבותיהם גרמו לב׳ כמה חורבנות, שמהם נתפרסם זה של 1759. ב׳ מתפרנסת מחקלאות של בעל ובתי־שלחים (ביהוד מטעים), וכן מתיירות (בזכות שרידיה העתיקים) וקייטנות (משום אוירה הטוב), שלשמן הוקמו בב׳ בתי־מלון חדישים. ב׳ היא גם בירת־נפה. תושביה, המדברים ערבית, נפרדים לכמה עֵדות דתיות, שכל אחת מהן מרוכזת בשכונה מיוחדת. כ47% הם מתואלים (שיעיים), ב33% סוניים וכ20% נוצרים (מלכּיים או קאתולים יווניים, מארונים, אורתודוכסים).

בב׳ היה ישוב אף בתקופה הפרהיסטורית, והיא נזכרת לראשונה בכתובות מצריות ובבליות מן האלף ה2 לפסה״נ. אגדות מוסלמיות ונוצריות מיה״ב מקשרות את ייסודה של ב׳ לאישים מקראיים. לפי מסורת מארונית בנאָה קין בשנת קל״ג ליצירה וקרָאָה על שם חנוך בנו (בראשית ד, יז). מסורת מוסלמית מייחסת את ייסודה של ב׳ לנמרוד. הנוסע הצרפתי ד׳ארויה (d'Arvieux) שמע (ב1660) אגדה זו גם מפי יהודים. נוסעים אחרים מוסרים אגדה, שלפיה נבנתה ב׳ ע״י אשמדאי, מאחר שאין בכוחו של אדם להסיע אבני־ענק כאותן שבחומת־המצודה של ב׳. קַזְוִינִי יחֵס את בנייתן של מצודות־ב׳ לשלמה המלך וסיפר, שבב׳ נמצאו בזמנו בניין מוקדש לאברהם אבינו ומנזר נוצרי על שם אליהו הנביא.

למרות צורת־הכתיב הערבית של שם־העיר (בעלבך), סבור רוב החוקרים, ששם זה אינו אלא צורה מאוחרת של



בעלבך: שרידים ממקדש־יופיטר



בעלבך: מראה כללי. באופק נראים הרי־הלבנון;

השם „בעל־הבקעה" [=בקעת הלבנון]; במקורות תלמודיים נזכר מקום בשם בעל בכי (מעשר שני ה, ח; תוספתא שם, ג' ט"ז; תוס' מכשירין ג', ג'). גם ייתכן, שה„יריד שבעין בכי", שחכמי־התלמוד מדברים עליו כעל מקום־קבע של עבודה זרה (ע"ז, י"א, ב'), מרמז לראס אל עין שעל־יד ב'. בתקופה ההלניסטית נקרא המקום בשם הליופוליס והיה מפורסם במקדש־זֶוּס, שעמד בו. נראה, שבימי אוגוסטוס קיסר הוענקו למקום זכויות של מושבה רומית, ועל־כן נקרא בשם קולוניה יוליה אֲוגוּסְטָה פֶּלִיכְּס. בניית המקדש המפורסם של העיר, שבהקמתו התחילו בראשית התקופה הרומית, נסתיימה רק במאה ה3; בימי הקיסרים נירון, אנטונינוס פיוס וקאראקאלה הושלמו שלבי־בניין שונים. בין השליטים השונים, שגמלו חסדים לעיר, היה גם המלך היהודי, אגריפאס I. סֶפְּטִימִיוּס סֶוֶרוּס קיסר העניק לעיר זכויות שונות, אך חורבנה של תדמור ב272, שגרם לשינוי דרכי־האורחות המסחריות, פגע בה קשות. בתחילת השלטון הנוצרי שימשה ב' מצודה להלניות, אע"פ שהקיסרים קונסטאנטינוס I ותֶאודוסיוס I הקימו בה כנסיות נוצריות. ב554 נהרס חלק גדול ממקדש ב' ע"י ברק ואש; אך ב580 עדיין הוכרחו השלטונות לדכא בב' אגודה חשאית של עובדי האלים הישנים. הערבים כבשו את ב' ב635, ומאז הלך ונשתכח השם היווני הליופוליס. נוצרים היו מצויים כאן עד 1042; בימי מסעי־הצלב הפכו המוסלמים את המקדש למבצר. המקום היה נמצא ברשותם של שליטים דמשקאים שונים, בני שושלת בּוּרִיד (1075—1174) ובני איוּבּ (1174—1260). בַּיבַּרס (ע"ע) ביצר את ב' מחדש. בתקופת השלטון התורכי — עד שקושטה הטילה את מרותה השלמה על הבקעה (1851) — משלו במקום בפועל אמירים מבני המשפחה המֶתוּאלית של חרפוש. בדורות האחרונים לשלטון־התורכים השתייכה ב' לפחוַת־דמשק. הצרפתים סיפחוה ללבנון, בניגוד לרצון הרוב של תושביה, שהוא מוסלמי.

בניקוי החָרָבוֹת של ב' עסקה משלחת גרמנית ב1898—1905 ובמלאכה זו המשיכו הצרפתים בין 1920 ו1939. ההיכלים של המקום הוקדשו לבעל המקום, הדד (שנקרא אח"כ בשם יופיטר הליופוליטאנוס), ולבעלתו, עַתַרְעַתָה (שאח"כ זוהתה עם ונוס), וכן לתמוז (אדוניס־באכּכוּס), באופן שהפולחן היה מכוון לשלישיית־אלים. ההיכל, שהיה מוקדש לבעל ולבעלת, היה גדול מהיכל תמוז־באכּכוּס; שניהם עמדו, סמוכים זה לזה, בחַקרא של ב'. להיכל הגדול היו עולים בטור־מדרגות, שרחבו היה 50 מ'; משם היו נכנסים לבניין־השער (Propylaea), שהיה בעל סטיו של י"ב עמודים ושמשני צדדיו התנשאו מגדלים. מעבר לבניין זה נמצאה חצר בצורת משושה (הֶכּסאגוֹן), שאורך כל אחת מצלעותיו היה 60 מ'; בשנים מצדדיו נמצאו השערים, ולאורך שאר הצדדים נמצאו האולמות. בצד האחורי של המשושה היה השער הגדול, ודרכו היו נכנסים לעזרה (135×113 מ'), שבמרכזה עמד מזבח־הקרבנות; לאורך צדדיו הארוכים של מלבן־העזרה נבנו גומחות (שהיו מעוגלות ומרובעות לסירוגים); מסביב לחצר נמשכו סטיווים. משני צידי המזבח היו מקוות (20×7.50 מ'). במזרח־העזרה הוליך טור־מדרגות מונומנטאלי אל ההיכל (87×47 מ'), שהיה מוקף טור כפול של עמודים (19 בצד הארוך, 10 בחזית־המקדש); גבהם היה 19 מ', ועליהם היה נשען זיז־הגג המעוטר (גיסון), שגבהו היה 5.30 מ'. יסודותיו של ההיכל הוקמו על קימורים תת־קרקעיים עצומים (120×5מ'), שהעלו אותו בגובה ניכר מעל פני־השטח. בחלקו המזרחי של ההיכל נראים מעל ליסוד: סלע, שגבהו 7 מ', ושלוש אבנים עצומות, בגודל של 19×4 מ', שמשקל כ"א מהן עולה על 750 טון ושכבר נתפרסמו

בימי־קדם כטְרִילִיתוֹן (שְׁלָשׁ־האבנים) של ב׳. — גודל שטחו של היכל באכּכוס שמדרום להיכלם של בעל ובעלת הוא 69×36 מ׳; הוליך אליו טור בעל שלושה רבדים ו־33 מדרגות. שער־ההיכל מעוטר בדגמים מעולם־הצומח (בעיקר של גפן וחיטה, סמלי באכּכוס והדד). בפנים־ההיכל נמצאו שתי אומנות ובתוכן מדרגות, שהיו מוליכות אל הגג. גם הקיר הפנימי של האולם (27×22.50 מ׳) היה מעוטר בדגמים שונים, והיו בו גומחות לפסלים. טור־מדרגות נוסף עלה לדביר (אדיטון). היכל זה נשתמר היטב־ביחס. היכל שלישי, עגול, שהוקדש לוֶנוּס, נבנה בין החקרא והעיר. דרומית לעיר נמצאות מחצבות עתיקות, מקום מחצבי האבנים הגדולות של ההיכל; באחת מהן נשארה אבן מסותתת — הגדולה שבעולם, 21×4 מ׳, שמשקלה עולה על 780 טון ושמשום־מה לא הוצאה משם. עיטורי־ההיכלים בב׳ בוצעו בסיגנון מעורב: הלניסטי ומזרחי, שמצטיין בפאר חיצוני יותר מבעדינות וטוב־טעם.

A. Neubauer, *Géogr. du Talmud*, 1868, p. 298; Th. Wiegand (ed.), *Baalbek*, 1921–5; A. Parrot, *Syria*, IX (1928), pp. 97–100; X (1929), pp. 103–125; P. Coupel, *ib.*, XVII (1936), pp. 321–324; M. M. Alouf, *Histoire de Baalbek*, 1928.

מ. א. י.

בַּעַל הַנֵּס, ר׳ מֵאִיר, ע״ע ר׳ מֵאִיר בַּעַל הַנֵּס.

בְּעָלוּת, ע״ע קִנְיָן.

בַּעֲלֵי־חַיִּים, פֻּלְחַן־, ע״ע דָּתוֹת פְּרִימִיטִיבִיּוֹת.

בַּעַל־מַחֲשָׁבוֹת — כינויו הספרותי של ישראל (איזידור) אֶלְיָשֶׁב — (1873, קובנה — 1924, שם), סופר יִדי. ב׳, שהיה בן למשפחת־סוחרים אמידה, נתחנך מתחילה בישיבת־גרובּין (קורלאנד), שכיוון־לימודיה היה ברוח תנועת המוסר מיסודו של ר׳ ישראל סַלַנְטֶר (ע״ע) ושעם זה הורו בה גם את הלשון הגרמנית, גאוגראפיה וחשבון. לאחר שסיים גימנסיה רֵאלית בשוויץ למד ב׳ באוניברסיטות של היידלברג וברלין, וב־1901 השלים את חוק־לימודיו ברפואה. למרות חינוכו המקצועי נעשתה הספרות, וביחוד הספרות היפה, התחום הראשי של התעניינותו. תחילה כתב ב׳ בגרמנית וברוסית ואח״כ עבר לכתיבה ביידית. ב׳ התחיל משתתף בעיתון „דער יוד״, שנערך על־ידי חברו־ללימודים יוסף לוריה, פירסם בו (1899) את ביקרתו הראשונה (על יצירתו של מוריס רוזנפלד) ואח״כ שורה של מאמרי־ביקורת נוספים (ביניהם מאמר על מנדלי מו״ס). ב־1901 השתקע ב׳ בוואַרשה, וכאן הושפע ביותר מי. ל. פרץ (ע״ע). מלבד מאמרי־ביקורת פירסם ב׳ בעיתון „דער פריינד״ ובקבצי „די יידישע ביבליאָטעק״ ועוד, מסות, פּובּליציסטיקה וכן מאמרים פּופּולאריים על נושאים מדעיים, פליטונים ואף שירים. בתקופת־יצירתו



בעל־מחשבות

הראשונה (1901—1908) כתב ב׳ את חלק־הארי של הטובים שבמאמרי־הביקורת שלו (ביניהם על י. ל. פרץ, שלום־עליכם, שלום אַש, ש. פרוג, ה. ד. נוֹמבֶּרג) וכן מאמרו „צוויי שפּראַכן — איין־איינציקע ליטעראַטור״, שבו ביקש ב׳, שנטייתו ליידית לא ביטלה את חיבתו לעברית, להטעים את אחדותה של ספרות־ישראל למרות כפילותה הלשונית (עברית ויידית). לאחר כמה שנות־נדודים, שבהן ישב ב׳ בווילנה, קובנה וריגה, חזר והשתקע, ב־1912, בוואַרשה. כאן פירסם — נוסף על מסות־ביקורת — „רישומים והירהורים״ („שטריכן און געדאַנקען״). החשובות שבמסות־הביקורת שלו מאותה תקופה הן „דריי שטעטלעך״ (על העיירה היהודית בספרות היִדית, כפי שתוארה ביצירותיהם של י. ל. פרץ, שלום אַש ווַייסנברג) ו„די לעצטע ליטעראַרישע עפּאָכע״.

בתקופת מלחמת־העולם I שירת ב׳ כרופא צבאי, ועם זה פירסם אז, בשעה שהופעתם של עיתונים ביידית היתה אסורה ברוסיה, מסות ספרותיות בשבועון הציוני Еврейская Жизнь. אחר מהפכת־פברואר השתקע ב׳ בפטרוגראד, וכאן כתב שורה של מאמרים פּובּליציסטיים (שאח״כ נקבצו בספר „אונטערן ראָד״, 1927). דו־לשוניותה של ספרות־ישראל העסיקה את ב׳ גם במאמרו „אונדזער צוויי־שפּראַכיקע ליטעראַטור און די באַלפֿור־דעקלאַראַציע״. כציוני פעיל מתקופת הקונגרסים הראשונים (ב׳ היה חבר בפראקציה הדמוקראטית) תבע ב׳ הכרה ממלכתית בשתי הלשונות, עברית ויידית, והכרה בייחודה של השניה כלשון־המעשה של הקיבוץ היהודי ברוסיה ושל הראשונה כלשון הלאומית, המקשרת את עם־ישראל בעברו ההיסטורי, מצד אחד, ואת חלקי־העם בינם לבין עצמם, מצד שני. ב־1921 עזב ב׳ את רוסיה וחזר לקובנה. המשבר המשפחתי והנפשי, שפקד את ב׳ קודם לכן, נתן בו את אותותיו. אך החיבה וההערצה, שרחשו אליו בני־עירו, עודדו את ב׳ לפעולה ספרותית מחודשת. סופרים יִדיים צעירים מכל התפוצות היו שולחים אליו את יצירותיהם וציפו לחוות־דעתו הביקרתית ב„שיחות על הספרות״ („ליטעראַרישע שמועסן״) שלו. מקובנה עבר ב׳ (1922) לברלין, מכאן היה שולח את מאמריו לעיתונות היִדית באה״ב ובפולניה. אך דיכאון נפשי, ביחד עם מחלה, הטרידו את ב׳ יותר ויותר. לאחר שניסה — ללא הועיל — למצוא מַרפא לעצמו בבתי־הבראה שונים בגרמניה ובאיטליה חזר לקובנה, שבה מת.

ב׳ היה הראשון בספרות היִדית, שעשה בה את הביקורת ענף ספרותי מיוחד. אך חשיבותו אינה רק בראשוניותו בתחום זה בלבד: ב׳ חונן בכשרון לחדור לעמקי היצירה הסיפורית ולחשוף את אָפיוֹ של כל אחד מגיבוריה. גיבורים אלה עולים מתוך כתביו כאילו הם עומדים חיים לנגד עינינו וכאילו שומעים אנו את קולם וחשים במיוחד ובעצמותי שבכל אחד מהם. ב׳ שבה את לב הקוראים גם בדרך כתיבתו, המצטיינת במידה בלתי־רגילה של נועם, שלווה וציוריות. כבעל תרבות רחבה, יהודית וכללית, הרחיב ב׳ את אפקו של הקורא היהודי ע״י מה שהכניס לספרות היידית קני־מידה ומושגים אסתטיים, שהיו מקובלים בספרות האירופית. ב׳ ידע לא רק להעריך הערכות קולעות ומקוריות את אבותיה של הספרות היידית החדשה, אלא אף לגלות סופרים חדשים ולפרסם את יצירותיהם ברבים. ב׳ דאג לטיפוחה של ספרות־ישראל — בין השאר מפני שביצירה הספרותית העברית והיִדית כאחת ראה גורם הכרחי לְחיזוקה של הלאומיות היהודית.

מבחר כתביו („געקליבענע שריפטן") של ב' (ב5 כרכים) יצאו בווילנה ב1910—1915, וחזרו ונדפסו שם ב1923 ובווארשה — ב1929. כרך אחד של כתבים נבחרים („געקליבענע ווערק") יצא בניו־יורק ב1953. מתרגומיו ליידית מלשונות אחרות יש לציין את „אלטניילאנד" של הרצל (וארשה, 1902).

ז. רייזען, לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, II, 1927, 744–766; ש. ניגער, לעזער, דיכטער און קריטיקער, 1928, 495–565; ש. אלישיב (פרידמאַן), די משפחה עלי־אשעוו אין קאָוונע, בספר „ליטא", 1951, 1324–1372.

ש. כ.

בַּעַל שֵׁם, בהכרה העממית היהודית מימי־הביניים ואילך ובספרות־ישראל מאותה תקופה, ביחוד בספרות של הקבלה והחסידות — אדם, שיודע את סוד השם המפורש ושאר „שמות קדושים" ויודע גם לפעול פעולות מופלאות בכוחם של שמות אלה. הכינוי ב' אינו מחידושי־הלשון של המקובלים וכבר היה שגור בפיהם של אחרוני גאוני־בבל. רב האי גאון אומר באחת מתשובותיו: „העידו כי ראו פלוני, אדם ידוע מבעלי השם, בערב שבת במקום פלוני ונראה במקום אחר מהלך כמה ימים". ובמשמעות זו דיבר על „בעלי השמות" (בערבית: אצחאב אלשמות) ופעולותיהם ר' יהודה הלוי (ס' הכוזרי, מאמר ג', נ"ג) המבקר אותם קשה. במסורת של חסידי־אשכנז הוכתרו בתואר זה פייטנים אחדים, כגון ר' שפטיה ובנו אמיתי מפייטני איטליה הדרומית (בס' ערוגת הבושם לר' אברהם בן עזריאל). מקובלי־ספרד מדברים על „בעלי־שמות" מאמצע המאה ה13 ואילך, ואחדים מהם אף מבחינים בין בעלי־הספירות ובעלי־השמות כמשתמשים בדרכים שונות בחכמת־הקבלה. ר' יצחק הכהן, ר' טודרוס הלוי אבולעפיה ור' משה די ליאון מדברים על מגמה זו בין המקובלים בלא שהם נותנים בה טעם לפגם, ואילו אברהם אבולעפיה כותב על בעלי־השם בזלזול. בסוף יה"ב נעשה המונח ב' גם תואר לכותביהן של קמיעות מיוסדות על שמות קדושים (למשל, בס' שושן סודות לר' משה מקיוב). מספרם של בעלי־השם הידועים מן המאה ה16 ואילך הוא מרובה, בפרט בין יהודי גרמניה ופולניה. כמה מהם היו רבנים ותלמידי־חכמים חשובים, כגון ר' אליהו לוֹאנץ בפראנקפורט ע"נ מיין ובוורמס, ר' אליהו בעל־שם מחֶלם או ר' זֶקל אריה ליב וורמסֶר (הב' ממיכלשטאט). אבל מרובים היו בתוכם גם הכמים, שלא עסקו אלא בקבלה בלבד, כגון ר' יואל ב' מזאמושץ ור' אלחנן „בעל־הקבלה" בווינה (שניהם במאה ה17), ר' בנימין בייניש הכהן מקרוטושין (בתחילת המאה ה18) ור' שמואל אסינגן. במאות ה17 וה18 נתרבו גם ב" שלא היו תלמידי־חכמים כלל, אלא שכוחם האמיתי או המדומה לרפא חולים משך אליהם את הציבור. ב' כזה היה לפעמים קרובות מעין מיזוג של בעל קבלה מעשית, שפעל באמצעות תפילות, קמיעות והשבעות, ושל רופא עממי, שידע „סגולות" של החי, הצומח והדומם. הספרות של אותו זמן מלאה סיפורים ועדויות על ב" מסוג זה, שלפעמים הם כתובים מתוך ביקורת של אָפיים או פעולותיהם. בייחוד נחשבו בעלי־השם למומחים בטיפול בחולי־רוח ובגירוש רוחות רעות (ע"ע דִבּוּק). מייסדה של החסידות החדשה, ר' ישראל בעל שם טוב, פעל במשך כל תקופת פעולתו הציבורית כב'; התואר „בעל שם טוב" כבר הוא מצוי קודם זמנו ואינו מציין מעלה מיוחדת או הבחנה בין נושאיו ובעלי־השם הרגילים. כך, למשל, נתכנו בתואר זה ר' אלחנן בעל שם טוב, שנפטר 1651, ר' בנימין מקרוטושין (בשער ספרו שם טוב קטן, זולצבאך 1706) ור' יואל, שהיה חותם „בעש"ט", בדומה למייסד־החסידות. במאה ה18 זכה לפירסום מרובה „בעל שם מלונדון", חיים שמואל פאלק, שנקרא בפי הנוצרים „דוקטור פאלק" (נפטר 1782). — ההשערה של מלומדים אחדים, שהתפשטותה של השבתאות היתה כרוכה במידה מרובה בפעולתם של ב", שנסעו ממקום למקום, לא נתאַמתה. מכתביהם של ב" אלה נתפרסמו כמה ספרים על קבלה מעשית ו„סגולות ורפואות", כגון ס' תולדות אדם (1720) וס' מפעלות אלהים (1727), שנסדרו ע"י ר' יואל בעל שם [השני] מתוך כתבי זקנו ר' יואל בעל שם [הראשון], ס' שם טוב קטן (1706) וס' אמתחת בנימין (1716). האגדה העממית נאחזה בפעולותיהם של בעלי־השם, ולפעמים גם המציאה דמויות מדומות, כגון ר' אדם בעל שם מבינגן, גיבורם של ספורי־מעשיות ביידית, שנדפסו עוד במאה ה17. האגדה החסידית יצרה אח"כ קשר דמיוני בינו לבין ר' ישראל בעש"ט. המשכילים ראו בדרך כלל ב„בעלי־השב" רמאים והרפתקנים.

נ. פרילוצקי, זאַמעלביכער פאַר יידישן פאָלקלאָר, כרך II (1917), עמ' 40—42; J. Günzig, *Die "Wundermänner" im jüdischen Volke*, 1921; B. Segel, *Jüdische Wundermänner* (*Globus*, vol. 62 [1892]); H. Adler, *The Baal Shem of London* (*Transactions of the Jew. Histor. Soc. of England*, V).

ג. ש.

בַּעַל שֵׁם טוֹב, יִשְׂרָאֵל, ע"ע **יִשְׂרָאֵל בַּעַל שֵׁם טוֹב**.

בַּעְקוּבָּה, ע"ע **עִרָאק**.

בְּעֵרָה, כינוי כולל לשינויים כימיים מסויימים, שמתחוללים בגופים מוצקים, נוזלים וגאזיים ושהם כרוכים, לדעת רבים, בהופעת אש.

ט ב ע ה ב'. מבחינה כימית אין הב' אלא ח י מ צ ו ן — התחברות החמצן עם החמרים, שמהם מורכב הגוף הבוער (המתחמצן); פרי הב' הן תחמוצות. הב' כרוכה בפליטת חום, אך לא תמיד בפליטה של אור נראה, ואף לא בכל המסיבות בשינויי־טמפראטורה ניכרים. אבל מפני חשיבותה של הב' בתולדות־התרבות כמקור של אור וחום לצרכי האדם (ע"ע אש), נתייחד תחילה השם ב' ככינוי כולל לתהליכי חימצון, שיש בהם פליטה ניכרת של אור וחום (ר' שמ' ג, ב) — כשם נרדף ל ש ר פ ה (ר' שם כב, ה; לה, ג), שאינה אלא חימצון מהיר של ד ל ק, ז. א. של חמרי־ב'.

ה ת פ ת ח ו ת ה מ ו ש ג. ההסברה המדעית של הב' אינה ניתנת להפרדה מן הדעות בדבר טבעו של התהליך הכימי בכלל, ולפיכך כרוכות תולדותיה של הסברה זו בתולדותיה של הכימיה (ע"ע). כל עוד נחשבה האש כיסוד כימי, ראו בכל ב' את התחברותו של יסוד זה עם הגוף הבוער, ובדעה זו החזיקו במשך כל יה"ב, אע"פ שכבר היה בין חכמי־יוון במאה ה4 לפסה"נ מי ששם לב לעובדה, שאין ב' שלא בנוכחות אויר. בתקופת האלכימיה (ע"ע) היתה הגָפרית מוחזקת שורש הדליקות של כל חומר בוער. בזמן החדש התחיל ר ו ב ר ט ב ו י ל (ע"ע) חוקר את טבע הב' בשיטה ניסויית, כימית־אנאליטית (1660). הוא ותלמידו רוברט הוק (ע"ע) הראו, שפחם וגפרית אינם נדלקים ואינם בוערים אף בחימום גדול מאד בכלי סגור שנתרוקן מאויר, אבל ניצתים מיד בחימום מסויים משהוחזר האויר לכלי; וכן מצאו, שתערובת של הגופים הללו עם מלחת־אשלגן נדלקת ובוערת גם שלא בפני אויר. מכאן הסיק בויל, שהב' תלויה בגוף (יסוד

או תרכובת) — „חומר־האש" —, שנמצא גם באויר וגם במלחת; הואיל ומצא, שמתכת מוסיפה משקל כשהיא נשרפת באויר („קלצינציה"), הסיק שבשעת הקאלצינאציה מתחבר „חומר־האש" עם המתכת. הוק הכיר (1665), שאין הלהבה אלא תערובת של אויר וחלקיקים „גפריתיים", כלומר: בוערים או מתפרדים, שבשעת התרוממותם הם פועלים אלה על אלה. טבעה של הב' נתברר יותר ע"י ג'ון מיאו (ע"ע), גם הוא מתלמידיו של בויל. מיאו הראה (1674), שעם שריפת נר (או דלק אחר) בכלי סגור מתמעט האויר בכלי ושלאחר דעיכת הלהבה אין האויר הנותר יכול לקיים עוד ב' חדשה; וכן ראה ומצא, שפעולת נשימתם של בעלי־חיים במקום כלוא דומה לזו של שריפה. מכאן הסיק, שאין בין ב' לנשימה ולא כלום מצד עיקר טבעו. בדרך זו בא מיאו לכלל דעה, שיש שני מיני חלקיקים: (א) חלקיקים בוערים, שנמצאים בכל חומר דולק; (ב) חלקיקים „ניטרו־אויריים", שבאים מן השמש ומתחברים אל החלקיקים האויריים הטהורים (שמצד עצמם אינם לא פועלים ולא נפעלים) שבאוירה העליונה. שני מיני־החלקיקים הללו נדחים זה מפני זה, וכל אימת שהם נוגעים זה בזה הם מיטלטלים ונקלעים אילך ואילך במהירות עצומה, וזהי הופעת החום והאור: כהוק היה גם מיאו סבור, שאין אור וחום אלא תנועה של חלקיקים גשמיים. במאה ה18 שלט במדע מושג־הב' המיוסד על תורת הפלוגיסטון (ע"ע כימיה), שלפיה מורכבים כל הגופים משני „עיקרים" — „דליקות" (או „פלוגיסטון"), ו„אפס־דליקות"; הב' נתפרשה כתהליך של פליטת פלוגיסטון: בשעת הב' נפלט הפלוגיסטון והולך לו, ומה שנשאר (אפר) הוא „אפס־דליקות". לאחר שגילו שלה (ע"ע) ופריסטלי (ע"ע) את החמצן, הורע כוחה של תורת־הפלוגיסטון בביאור התופעות. לסוף הראה לוואזיה (ע"ע), שהחמצן הוא היסוד הפעיל שבאויר, המקיים את הב' ואת הנשימה. ב־1777 סתר לאוואזיה את תורת־הפלוגיסטון כולה והניח את היסוד להשקפה המקובלת במדע עד היום. הוא לימד שני עיקרים: (א) חומר־דלק אינו בוער אלא בנוכחות חמצן; (ב) בשעת ב' מתחבר החמצן עם החומר הבוער, ולפיכך מוסיף החומר השרוף משקל כמשקל החמצן המתחבר.

תהליך הב'. — א. הב' המהירה. חמרי־דלק מובהקים, כגון מימן, נפט, פחם וכד', נשמרים יפה באויר ואינם נדלקים מאליהם בטמפראטורה רגילה. מכאן, שמגעו של חומר־דלק בחמצן אינו מספיק בכל המסיבות לשם חימצון מהיר שעם להבה, ואין דבר זה נעשה אלא לאחר הכשרה מתאמת, למשל: ע"י העלאת הטמפראטורה ל„נקודת־ההצתה". אבל משהובא הדלק לנקודה זו במקום אחד, שוב אינו צריך להצתה נוספת לשם שריפת כולו או חלק אחר ממנו, הואיל והחום הנפלט מחמת החימצון שבמקום ההצתה מספיק עפ"ר להעלאת הטמפראטורה בסביבה הסמוכה, וכך מתפשטת הב' בכל החומר. אין העלאת טמפראטורה זו אלא הפעלה של מספר מולקולות, שמכשרתן לתהליך־החימצון. לא תמיד נטענת עליהן אנרגיית־ההפעלה בצורת חום; פעמים היא באה בצורת הקרנה. תערובת של מימן וחמצן, למשל, עשויה להשתמר בעינה כל עוד היא שרויה בחשכה גמורה; אבל די בקרן־אור של שמש (ביתר דיוק: בגלי־אור בעלי אורך מסויים שבתוך קרן־אור זו) כדי שתוצת בה, בתערובת זו, ב', שמתפשטת מיד בצורה של התפוצצות אדירה (ע"ע גז רועם); והוא־הדין בתערובת של מימן וכלור, וכד'. כללו של דבר: אין ההצתה וההקרנה אלא השקעת אנרגיה־של־הפעלה, שמכשרת את קצתו של החומר הבוער לפתיחת ב', שיש לה המשך, שהוא עפ"ר שריפה מהירה; זו באה לפעמים בצורת התפוצצות, שאינה אלא התפשטות מהירה מאד של הלהבה.

ב. הב' השקטה. ב' שקטה מצויה בצורות מצורות שונות בטבע ובטכניקה. מתכות, למשל, אינן משתמרות בעינן באויר, אלא „נשרפות" מאליהן בלא להבה (ולכאורה גם בלא פליטת חום) — הן „נאכלות" או „מחלידות", ואין זה אלא מעשה־חימצון. וכן מתחמצן חומר־הרקמות שבגוף החי בפליטת חום בינוני, אבל בלא להבה. באמת גם צורות־ב' אלו אינן נעשות בלא הכשרה מיוחדת. המתכות, למשל, אינן מחלידות באויר יבש לגמרי, ומכאן שאדי־המים משמשים כאן כמכשירי־ב'; וכן אין הב' שבגוף החי נעשית בלא מיצועם של אנזימים (ע"ע פרמנטים), שמפעילים את החומר הנשרף או את החמצן השורף או את שניהם, וכך הם מכשירים אותם למעשה־ההתחברות בלא שהם עצמם נשארים בסופו של דבר מחוברים בפרי השריפה, אע"פ שהם נזקקים לחמרים הפועלים בפרקי־ביניים של התהליך. זה טיבה של הב' הקטליטית (ע"ע קטליזה), המתהווית בטמפראטורה שלמטה מנקודת־ההצתה, והיא בדרך כלל שקטה ואיטית מפני שיש שהות לחום הנפלט להתפזר (ובב' הביולוגית יש להתפזרות זו חשיבות חיונית). ב' זו היא הטרוגנית, והיא שריפת־הפנים, כלומר: היא נעשית על־פני השטח העליון של גוף מוצק, ושטח זה הוא עיקרו של מקום־הפעולה, שלא כב' ההומוגנית, הנעשית במרחב מלא גאז, שבו כל מקום הוא מקום־הפעולה. לפיכך כרוכה הב' הקאטאליטית בתהליכי שטח־הפנים (ע"ע אדזורפציה), שאינם סובלים טמפראטורות גבוהות. מבחינה זו יש להבחין בין ב' זו ובין הב' שעל־פני גוף מוצק לוהט (בלא להבה), שאינה נעשית אלא אם כן הטמפראטורה של השטח הלוהט היא גבוהה מזו של נקודת־ההצתה (ע"ע דיוי).

ג. השתלשלות הב'. בב' ההומוגנית כבהטרוגנית נודעת חשיבות מיוחדת (גם בטבע וגם בטכניקה) לב' השקטה, כלומר: לב', שמספר המולקולות הנשרפות בה ביחידת־זמן הוא מועט ביחס לכלל מספרן של המולקולות, הנמצאות בתחומי המערכת הנדונה והמיועדות לשריפה. מנת־ב' זו תלויה בגורמים הרבה, שהחשוב שבהם היא הטמפראטורה, ותלות זו אינה מן הפונקציות הפשוטות. בדרך־כלל, כל העלאת־טמפראטורה (בייחוד בב' הומוגנית) מגדילה תחילה את מהירותה של הב' משום שכל השקעת חום (אנרגיה) מבחוץ מגדילה את מספרן של המולקולות המופעלות („חום־ההפעלה"), מפרידה בין אטום לאטום במולקולת החומר המתחמצן (וכן בין האטומים שבמולקולת החמצן) ומכשירה ע"י כך את החימצון. אם חום־ההפעלה, בצירוף החום הנפלט מן המולקולות הנשרפות במקום מסויים, מתפזר בסביבה ואינו מספיק כדי להעלות את הטמפראטורה בשום מקום עד כדי פליטת אור (להיטה, להבה), הרי כל המערכת (בין שהיא הומוגנית ובין שהיא הטרוגנית) שרויה בטמפראטורה שלמטה מנקודת־ההצתה, וזהו בדרך־כלל תנאי לב' שקטה. מבחינת התאוריה של התרמודינמיקה (ע"ע), מן ההכרח שתימצא מנה של ב' (שיווי־המשקל התרמודינאמי) בכל טמפראטורה שהיא, ואפילו נמוכה; אלא שייתכן, שבתערובת נתונה של דלק וחמצן בא שיווי־משקל זה לידי גמר באיטיות מרובה כל־כך, עד שבפועל אין לה למנה התרמודינאמית כל ערך שימושי, ואין הב' ניכרת כלל בטמפראטורה הנדונה. גם המהירות של עיצוב שיווי־

המשקל וגם שיווי־המשקל עצמו תלויים בטמפּראטורה. בגז רועם (ע"ע), למשל, ניכר שיעורה של מנת־הב' אף בטמ־פּראטורה של 100°, ומ־300° ומעלה ערכה גדל והולך יותר ויותר, אבל בלא „התפוצצות", כלומר: בלא התפשטות השריפה במהירות עצומה (2,000—3,000 מ' בשניה), שהיא התפשטותה של הלהבה, שנולדה במערכת־השריפה מתוך השגתה של נקודת־הצתה במקום אחד. במערכת של ב' הומו־גנית, כגון גאז רועם או תערובת של אדי פחמימנים וחמצן, אין ההתפוצצות הכרח של ב', אם זו מוחזקת למטה מנקודת־ההצתה. תנאי זה ניתן להשגה ע"י מיהול התערובת בגאז שאינו נשרף במסיבות הנתונות, או אף ע"י אספקת עודף של אחד מן הגאזים המשתתפים בתהליך־השריפה. אין הב' נעשית התפוצצות אלא אם כן נשרפת התערובת בטמפרא־טורה שלמעלה מנקודת־ההצתה שלה, ואין נקודת־ההצתה מושגת אלא בגבולותיהם של שני הרכבים מסויימים. דוגמות לערכים אלה ניתנות בלוח שלהלן:

	מימן באויר		CO באויר		מֶתאן באויר	
	גבול תחתון	גבול עליון	גבול תחתון	גבול עליון	גבול תחתון	גבול עליון
דליקות: חומר נשרף באחוזי־נפח	4.1	75.0	12.8	72.0	5.4	14.8
נקודת־ההצתה	570°		680°		660°	

גם פרי־הב' משפיע על מהלך הֶמשֵׁכה, כגון אדי־המים בשריפת מימן או הפחמן הדו־חמצני בשריפת דלק־פחמן (כגון CO, מוצרי־נפט, וכד'); ובידוע שבלא מַשַּׁב־רוח טוב (המביא לידי איוורור, חידוש האויר או החמצן והסעת הגאזים שהם פרי־השריפה) הב' כבה.

ד. מנת־הב' היא החלק של המולקולות הנשרפות בפועל. מבחינה תֶרמודינאמית יש לחַשב מנה זו ביחס למו־לקולות שקיבלו את אֶנרגיית־ההפעלה בלבד, ואנרגיה זו היא, לפי ההלכה התרמודינאמית, פונקציה של הטמפראטורה בלבד. אך תהליך הב' עשוי בדרך כלל שרשרת של ראקציות, שבאות כחוליות אחוזות זו בזו או כשרשרת מסועפת. מן הראיות למציאותו של מכאניזם זה — פעולתם של חמרים מסויימים, שהם משמשים כמעכבים או כמסייעים בתהליך הב': כך, למשל, אין CO נשרפת אלא בנוכחות של אדי־מים, ודי בקורטוב של NO_2 כדי להנמיך הרבה את נקודת־ההצתה. בסופו של דבר נמצא, שמנת־הב' אינה תלויה בפועל בטמפראטורה בלבד, אלא גם בתהליכי השירשור והסיעוף של ראקציות־ביניים, שבהם מעורבים לא רק המו־לקולות השורפות והנשרפות אלא גם אטומים חפשים ושברי־מולקולות ממינים שונים.

ועי"ע דלק; נפט; נשימה; פחם.

R. T. Halsam and R. P. Russel, *Fuels and their Combustion*, 1926; W. A. Bone and D. T. A. Townsend. *Flame and Combustion in Gases*, 1927; B. Lewis and G. von Elbe, *Combustion, Flames and Explos.ons of Gases*, 1935; id., *Combustion* (*Ind. and Engin. Chem.*, 40), 1948; N. Semenoff. *Chemical K.netics and Chain Reactions*, 1935; id., *The Sc.ence of Petroleum*, 1938; C. Hinshelwood, *The Kinetics of Chemical Change*, 1945; American Chemical Society, *Third Symposium on Combustion and Fláme and Explosion Phenomena*, 1948.

מ. ה. ב.

בַּעְשָׁא בֶּן אֲחִיָּה (909/8 — 866/5 לפסה"נ בערך), מלך ישראל. ב', שמוצאו היה משבט יששכר, מרד בנדב, בנו של ירבעם I (ע"ע), בשעה שנדב צר על גבתון, שהיתה ביד הפלשתים (מל"א טו, כז), ולאחר שהשמיד את כל בית־ירבעם נטל לידיו את השלטון על ישראל. למרד סייע, ודאי, המצב המדיני הרופף של ממלכת־ישראל באותו זמן, אך אין זה מן הנמנע, שב' פעל בתמיכתם של החוגים, שהת־נגדו למדיניותם של ירבעם ובנו בענייני־הדת; עכ"פ בעל ס' מלכים (מל"א טו, כט—ל) רואה בהשמדת בית־ירבעם ע"י ב' את קיום נבואתו של אחיה השילוני נגד ירבעם וביתו. אם כך ואם כך לא הביאה מלכותו של ב' לידי שום שינוי במצב הרוחני־הדתי בארץ; שהרי דעתם של הנביאים לא היתה נוחה גם משלטונו (שם טז, א—ד).

בשנה השתים־עשרה למלכותו (על יסוד דהי"ב טז, א) נסתבך ב' במלחמה עם אסא (ע"ע) מלך־יהודה. דומה, שאסא הצליח להטות לצידו רבים מישראל, וע"י כך עלה בידו גם להשתלט על ערים שכנות ליהודה (עי' דהי"ב טו, ח—ט); דבר זה עורר את ב' לנסות במיגור כוחו של אסא, ולאחר שכרת ברית עם מלך־ארם עלה על יהודה. צעדו הראשון היה לבצר את עיר־הגבול הרמה „לבלתי תת יוצא ובא לאסא מלך יהודה" (מל"א טו, יז; דהי"ב טז, א). אסא שיחד את מלך ארם (בן הדד I, ע"ע), וזה האחרון הפיר את בריתו עם בעשא, עלה על ישראל ותפס את חבל־נפתלי. ב' הוכרח להפסיק את פעולותיו הצבאיות ביהודה, ואף הפקיר את הרמה (מל"א טו, טז—כב).

ב' מלך, לפי ספר מלכים, 22 שנים (מן השנה השלישית לאסא עד השנה העשרים וחמש שלו, ובהתאם לכך נקבע זמן־מלכותו, כַמובא למעלה). אמנם לפי דהי"ב (טז, א) אירעה מלחמתו של ב' ביהודה בשנה ה36 למלכות אסא, וחשבון זה מקבל אולברייט. אבל נראה, שהדין בזה עם הקדמונים (סדר עולם רבא ט"ז; תוספתא סוטה י"ב, א'; וכן רלב"ג למל"א טו, יז; והפירוש המיוחס לרש"י — דהי"ב טז, יט), וכן עם כמה מן החוקרים החדשים (תִילֶה), שמניין־השנים שבדברי־הימים (וכן בטו, יט) מכוון לשנים שעברו ממיתת שלמה.

השם ב' ידוע גם כשמו של אחד ממלכי בני עמון (או: ארץ אמנה), שהשתתף במלחמת קרקר (753 לפסה"נ). הדעה, שהשם ב' הוא קיצור מן „בעל" ו„שא" (כאילו שם אלהות), אינה מתקבלת על הדעת, לפי שהיסוד „בע" נמצא גם בשמות בַּעֲנָא (נחמיה ג, ד, ועוד) ובַעֲרָא (דהי"א ח, ח; וגם על חרסי שומרון), שבלא ספק אינם כוללים שם אלהות. ואפשר, לפנינו קיצור של השם בַּעֲשֵׂיָה (דהי"א ו, כה).

M. Noth, *Israelitische Personennamen*, 1928, 49, 119, 121; D. Diringer. *Iscrizioni antico ebraiche palestinensi*, 1934; W. F. Albright, *BASOR*, 100 (1943), p. 20 n. 14; id., *A. Marx Jubilee Volume* (החלק האנגלי), 1950, pp. 67–68; E. R. Thiele, *Myster ous Numbers of the Hebrew Kings*, 1955, pp. 57–60, 246–248.

י. מ. ג.

בעש"ט, ע"ע יִשְׂרָאֵל בַּעַל שֵׁם טוֹב.

בַּפְּטִיסְטִים (טבלנים, מן המלה היוונית βαπτισμός, טבי־לה), נוצרים פרוטסטאנטיים, שרואים בטבילה של המאמין המבוגר תנאי עיקרי לחברות בכנסיותיהם. הב' דוחים את טבילת־התינוקות, הנהוגה בשאר הכנסיות הנוצ־ריות, בטענה שמן הראוי שלטבילה תקדַם תשובה (עי'

מעשי השליחים, ב׳, ל״ח), ואילו תינוקות אינם יכולים לעשות תשובה. לפיכך מי שמצטרף לב׳ חייב טבילה אף אם כבר נטבל לנצרות בינקותו. טבילת־הב׳ אינה הזיה או התזה, כמו שהטבילה היא בשאר הכנסיות הנוצריות, אלא טבילת הגוף כולו; היא כעין אישור להיטהרותו של האדם מעוונותיו ולכניסתו לחיי־אמונה חדשים.

החוגים הראשונים של הב׳ צצו בכנסיות הרפורמיות של אנגליה במאה ה17. דמות מרכזית של תנועת־הב׳ בראשיתה היה ג׳ון סמית (Smyth; מת 1612); מחסידיו יצאו באנגליה הב׳ הכלליים (General Baptists), שדגלו — בניגוד לקאל־ווין וחסידיו, שהאמינו בגזרה קדומה (ע״ע) — בחופש־הרצון בנוסח של ארמיניוס (ע״ע). אך ב1633 קמו באנגליה גם ב׳, שקיבלו את דעתו של קאלווין ביחס לגזרה הקדומה; הללו נקראו בשם הב׳ ה„מיוחדים״ (Particular Baptists). שתי הקבוצות לא היו שותפות בהשקפותיהן אלא בעניין־הטבילה בלבד. הב׳ סבלו באנגליה רדיפות דתיות קשות, ביחוד אחר שנת 1660 (ע״ע בריטניה הגדולה, היסטוריה). מן הב׳ הקאלוויניסטיים האנגליים נתפרסם ביחוד הסופר ג׳ון בַּנְיָן (ע״ע). תקופת הרדיפות של הב׳ נסתיימה ב1689 עם הכרזת הסבלנות הדתית באנגליה.

במאה ה18 נטו הרבה מן הב׳ הכלליים, שהיו מתונים בדעותיהם, לדעות אוניטאריות, ומתוך כך לא ראו בישו אלא אדם בלבד, ואילו הב׳ המיוחדים הבליטו יותר ויותר את היסודות הקאלוויניסטיים שבאמונתם; אך בסופה של המאה ה18, כשנתרופפה — בהשפעת ההשכלה והתנועות הדתיות, שהיו קשורות בה — האמונה בגזרה הקדומה, נעשו אף הב׳ המיוחדים מתונים יותר, עד שב1891 נתאחדו שתי הקבוצות של הב׳ האנגליים לאיגוד הב׳ של בריטניה הגדולה ואירלאנד (The Baptist Union of Great Britain and Ireland).

באמריקה יסד את כנסיית־הב׳ הראשונה רוג׳ר ויליאמס ב1639. התנועה נתפשטה, וכדרכן של כיתות נוצריות אחרות באה״ב, נתפלגה לפלגים הרבה. קהילת־הב׳ בניו־יורק נוסדה בתחילת המאה ה18. ב1765 נוצרה קבוצת־הב׳, שיום־השבת, ולא היום הראשון, הוא יום־המנוחה השבועי שלהם (ומכאן שמם: Seventh-Day Baptists, „הב׳ של היום השביעי״). ההתעוררות הדתית, שבאה באה״ב באמצע המאה ה18, גרמה להתהוות קבוצה חזקה של ב׳, שנקראים „הב׳ הנפרדים״ (Separate Baptists). בתחילת המאה ה19 נשתפרו ארגוניהם של הב׳ באה״ב והתנועה גברה; בין השאר יסדו הב׳ הרבה סמינארים תאולוגיים וב1928 היו להם יותר מ100 בתי־ספר גבוהים לחינוך הכמרים שלהם. בימי מלחמת־האזרחים באה״ב נתפלגו הב׳ לצפוניים ולדרומיים — פילוג, שהוא קיים עד היום: הב׳ הדרומיים הם שמרנים מן הצפוניים. הכמרים של קהילות הב׳ הכושיים מילאו תפקיד חשוב במאבקם של הכושים באה״ב על שיווי זכויותיהם האזרחיות.

בגרמניה נוסדה עדת־הב׳ הראשונה ב1834 ע״י יוהאן אוֹנְקֶן (Oncken) מהאמבורג, שטבל את היהודי יוליוס קֶבְּנֶר (1806—84) — לאחר זמן: ממנהיגיהם ומשורריהם של הב׳. בצרפת נוסדו קהילות־הב׳ הראשונות ב1832, באיטליה — ב1866 ובספרד — ב1888. במרוצת המאה ה19 נתפשטה התנו־עה גם בשאר ארצות־אירופה. כנסיות הב׳ לפלגיהן השונים מונות היום (1956) יותר מ21 מיליון חברים: מהם 17 מיליון באמריקה הצפונית, חצי מיליון ברוסיה (שנמנים על ארגון הב׳ הבינלאומי; מספרם של שאר הב׳ ברוסיה, שאינם שיי־כים לאירגון זה, מגיע לפי אומדן ל2 מיליון), 350,000 באנ־גליה. מספרם של הב׳ בארצות הקאתוליות זעום ביותר.

חשובה היא הפעולה המיסיונרית של הב׳. באנגליה נוסדה ב1792 החברה הבאפטיסטית המיסיונרית (English Baptist Society), שעשתה נפשות לאמונת־הב׳ מתחילה בהודו ואח״כ גם בארצות אחרות, ביחוד באפריקה, ומ1877 גם בסין. גם הב׳ שבאה״ב יסדו ב1814 חברה מיסיונרית, שפועלת ביחוד באסיה; חברה דומה נתארגנה ב1845 ע״י הב׳ ה„דרומיים״ באה״ב, שפועלת בין השאר גם בא״י (מ1923). מספרם של הב׳ בישראל (1957) הוא כ100 וקהילתם הראשית היא בנצרת.

E. Evans, *The Early Engl sh Baptists*, 1864; *The Baptist Encyclopedia* (ed. M. Cathcart), 1881; W. T. Whitley, *A History of British Baptists*, 1923: J. Lehmann, *Geschichte der deutschen Baptisten*, 1922–3.

ד. פ.

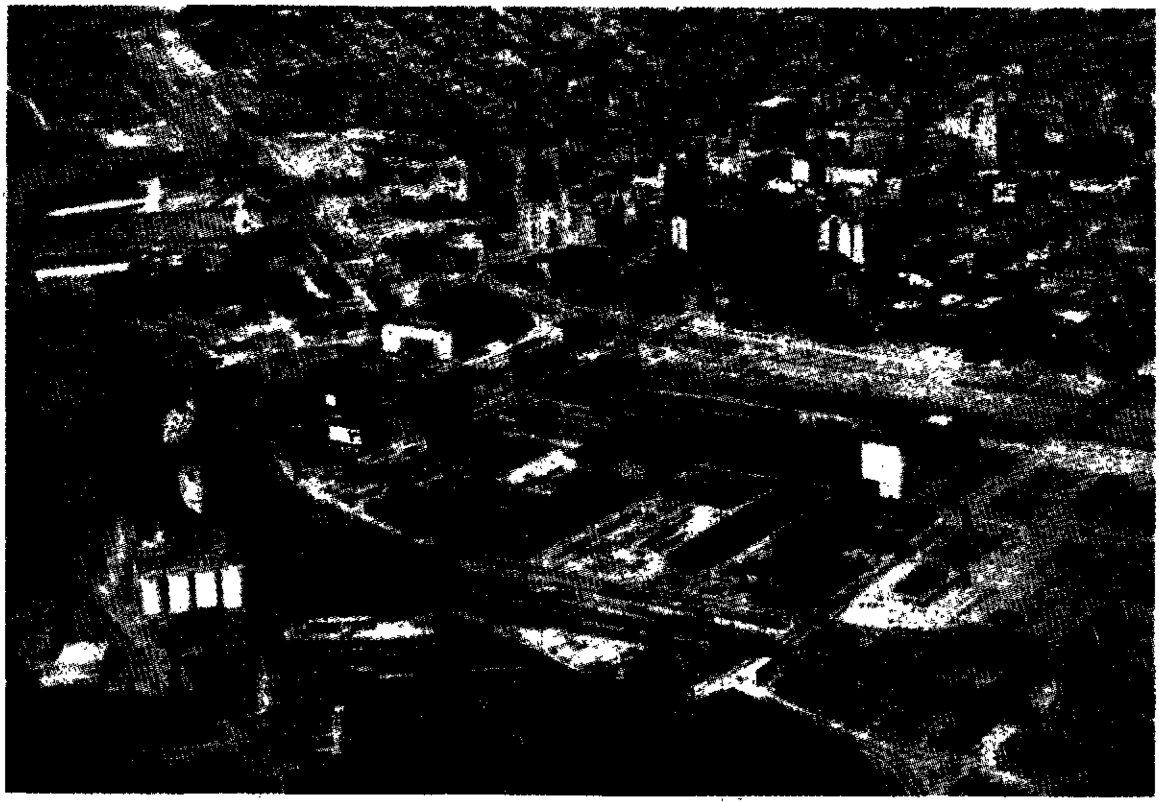
בַּפִּין, אִי־ (Baffin Island), אי בים־הקרח הצפוני, בתחום המינהל של הטריטוריות הצפוניות־מערביות שבקאנא־דה. שטחו 530,000 קמ״ר, והוא השני בגדלו (אחר גרֶנלאנד) באיי ים־הקרח הצפוני והחמישי בגדלו בין האיים שעל־פני כדור־הארץ. אי־ב׳ משתרע בין קווי הרוחב הצפוני 61°52′ ו־74° וקווי האורך המערבי 61°19′ ו־90°11′. בין אי־ב׳ וחצי־האי מֶלְוִיל (Melville) מפריד מיצר־ים לא עמוק (רחבו 25—30 ק״מ), שבו מצויים כמה איים קטנים; בינו ובין לאבראדור (שלה הוא דומה ביותר מצד המבנה שלו) שמדרום לו מפריד מיצר־האַדְסוֹן (עָמקו: יותר מ200 מ׳ ורחבו 125—250 ק״מ), ובינו ובין גרנלאנד (הנמצאת 360 ק״מ ממזרח לו) מפריד מפרץ־באפין בצפון ומיצר־דֵיוִיס בדרום. אי־ב׳ משתרע מדרום־המזרח לצפון־המערב באורך של 1,700 ק״מ. רחבו המאכסימאלי הוא בחלקו הדרומי (כ900 ק״מ) והמיני־מאלי בצפונו (190 ק״מ). האי מפורץ מאוד, ביחוד במזרח ובצפון, ששם נמצאים פיורדים מרובים, ובתוכם, בקצה הצפוני, אדמיראלטי אִינְלֶט — אחד מן הארוכים שבפיורדים שעל־פני כדור־הארץ.

אי־ב׳ מתרומם מן הים על מוסד־היבשה של קאנאדה וכולו טבלה של שכבות ארכאיות ופַּלֶאוזואיות. במערב מכו־סות השכבות הקדומות שכבות־סחף עבות. במזרח גולשים קרחונים אל הים. בדרום־המערב נמצאות שתי ימות גדולות, שמפשירות בקיץ. שיא־הגובה באי: 3,000 מ׳.

צמחייתו של אי־ב׳ דלה מאוד, אבל עולם־החי שבו ובים הסמוך לחופיו הוא עשיר, ועליו מתפרנסים כ2,300 האסקי־מואים, המפוזרים בחופי הדרום והמערב. ממשלת־קאנאדה מקיימת באי תחנות־מֶטאורולוגיות ומשטרה. מארטין פרו־בִּישֶר (ע״ע) היה הסייר הראשון, שביקר באי (1576/8). — למפרץ באפין, ששטחו כ750,000 קמ״ר, הגיע ראשון ג׳ון דֵיוִיס ב1585, ולכל אָרכּו של המפרץ עבר לראשונה וילים בפין (ע״ע), שעל שמו נקראו המפרץ והאי.

א. י. בר.

בַּפִּין, וִילְיַם — William Baffin — (1584—1622), סַפָּן אנגלי, שגילה וחקר את המפרץ והאי הנקראים על שמו ועוד כמה גלילות בים־הקרח הצפוני מצפון לאמריקה. ב1612 השתתף כנווט במסע־מחקר אַרקטי בהנהלתו של גֵ׳ימְז הול (Hall) כדי למצוא מעבר צפוני מן האוקיינוס האטלאנטי אל האוקיינוס השקט; ב1615/6 השתתף באותו תפקיד במסע דומה בהנהלתו של רוברט בַּילוט (Bylot). הוא הגיע עד לקו־הרוחב הצפוני 77°45′ — קו, ששום אדם



מראה כללי של באפאלו

לא הגיע אליו אחריו במשך 236 שנים. ב׳ היה מן הספנים הראשונים, שהשתמשו במדידת זוויות שבין הירח והכוכבים לשם קביעת האורך הגאוגראפי בים, וקביעותיו היו נכונות ואושרו לאחר זמן כשהומצאו מכשירי־המדידה המדוייקים. ב1617 נסע להודו בשירות ה„חברה [האנגלית] של הודו המז־רחית", אך נהרג במצור, ששמו האנגלים והפרסים על האי קִישְם (במבוא למפרץ הפרסי), שבו החזיקו הפורטוגיזים.

C. R. Markham (ed.), *Voyages of W. B., 1612–22*, 1881.

בַּפְלוֹ (Buffalo), עיר באה"ב, סמוך לגבולה של קאנאדה, על הקצה הצפוני־המזרחי של ימת־אִירִי (ע"ע). מספר תושביה כ580,000 (1950). ב׳ יושבת על נחל־ב׳ (Buffalo Creek; ומכאן שמה), על־יד מוצאו של נהר־נִיאַגָרָה (ע"ע) ומדרום לתעלת־אירי, המחברת את ימת־אירי ואת שאר שלוש הימות הגדולות עם נהר האדסון, הנופל לים בניו־יורק. הודות למצבה הגאוגראפי נעשתה ב׳ נמל מסחרי גדול. שטח נמלה הוא כ2,750 דונאם ואורך רציפיו כ61 ק"מ. דרך נמל־ב׳ מועברים תבואה, בֶּצֶר־ברזל ותוצרת־ברזל כבדה מן המע"ב אל המזרח ומוצרי־תעשיה מן המזרח אל המערב. ב׳ מחוברת עם המערב והמזרח גם על־ידי 6 קווים של מסילת־ברזל, ושני גשרים מתוחים מעל נהר־ניאגארה מחברים אותה עם החוף הקאנאדי שֶׁמוּלָה. לא פחות מִכְּמֶרְכָּז של מסחר ותחבורה חשובה ב׳ כעיר־תעשיה, ובהקף־התעסוקה שלה היא נחשבת לעיר־התעשיה התשיעית שבאה"ב. ב׳ מייצרת ברזל ופלדה ומהם — מכונות שונות, ביחוד מכו־ניות, אך יש לה גם תעשיית־אוירונים, תעשיות כימיות וטחנות־קמח גדולות. מחמת קפיאת־המים בחורף שובת הנמל מדצמבר עד מארס.

תושבי־ב׳ הם ברובם בני דור שני ושלישי של מהגרים איריים, פולניים, גרמניים ואיטלקיים. ב׳ היא עיר קאתולית בעיקרה — מה שניכר בין השאר בכנסיות ובמוסדות־החינוך הקאתוליים המרובים שבה. בב׳ מצויים כמה בתי־ספר גבו־הים וכמה מוסדות־תרבות חשובים אחרים: אוניברסיטה (שנוסדה ב1846), כמה קולג׳ים, שמשתייכים לחברות או לעדות דתיות שונות, אקאדמיה לאמנות (1874), ספריה ציבו־רית (בת כ766,000 כרכים) ובית־נכות למדעי־הטבע.

ה י ס ט ו ר י ה. האדם הלבן הראשון, שהתיישב בב׳ ב1758 — לאחר שהנציב הצרפתי של קאנאדה כרת ברית עם שבטי־האינדיינים בסביבה — היה צרפתי, שעסק בצַיִד (לשם מסחר בפרוות) ובחקלאות. אחר מלחמת־השיחרור האמריקנית (1783) נשארה ב׳ בידי אה"ב, ובאותו זמן לא מנו הלבנים בב׳ יותר מ25 נפש. ב1798 נקנתה אדמת־ב׳ והסביבה על־ידי חברת־התיישבות הולאנדית, שיסדה על ב׳־קְריק ישוב בשם ניו־אמסטרדאם והתוותה ב1803/4 את תכנית־רחובותיו, שהיא עיקרה של תכנית בְּ׳ אף כיום. השם ניו־אמסטרדאם לא נקלט, ונשאר השם ב׳. ב1808 ישבו בב׳ 43 משפחות. כישוב־ספר בנקודת־מעבר חשובה נפגעה ב׳ קשות במלחמה בין אה"ב ובריטניה ב1812/4; אך אחר מלחמה זו התחילה ב׳ מתפתחת בקצב מהיר. ב1816 הוכרה רשמית ככפר; ב1818 התחילה ספנות־הקיטור בימת־אירי וב׳ נעשתה אחד מנמליה החשובים. ב1825 נפתחה תנועת־הספינות בתעלה, המחברת את ימת־אירי עם נהר־האדסון וב1826 כבר עברו בה, בתעלה זו, כ1,100 אניות. ב1832, כשהיו בב׳ 10,000 נפש, קיבלה זכויות של עיר. ב1836 הגיע לב׳ קו מסה"ב הראשון וב1843 הותקן בה הסילו המכאני הראשון בעולם. מפעל־החשמל, שהוקם על הניאגארה

ב1896, סיפק לב' זרם זול, ומאז התפתחה בה במהירות התעשיה, שמשכה לב' מהגרים הרבה, ביחוד פולניים ואיטל־קיים. ב1900 נערכה בב' התערוכה הפאנאמריקנית. מק־קינלי, נשיא אה"ב, נרצח בב' ע"י אנארכיסטן איטלקי בשעה שביקר בתערוכה זו. ב' נתנה לאה"ב שני נשיאים, את מילארד פילמור (1850) ואת גרובר קליוולאנד (ב1884 ו1892), ובה גם פעל זמן־מה הסופר מארק טוין (כעורכו של העיתון „אכספרס"), והדירה, שבה היה דר, קיימת עד היום.

יהודים. ב1825 הכריז מ. ע. נח (ע"ע) בכנסיה בב' על ייסודה של „מדינת־אררט" ליהודים באי הגדול שבנהר־ניאגארה. אבן־היסוד שמורה עד היום בבית־הנכות של האקאדמיה לאמנות בב'. ב1830 באו לב' מתיישבי־הקבע היהודיים הראשונים. ב1847 נתארגן במקום ביהכ"נ הראשון („בית־אל") ע"י קבוצה של יהודים מפולניה ומגרמניה, ובאותה שנה הוקמה גם אגודה מיוחדת לשם סיפוק צרכיה של הקהילה היהודית כולה. ב1850 פרש הגרעין הגרמני מ„בית־אל" ויצר לו קהילה מיוחדת בשם „בית־ציון", בהש־פעת הזרם הרפורמי, שהונהג בב' ע"י ד"ר יצחק מ. וייז. יהדות ב' טיפחה כמה מוסדות סוציאליים, הומאניטאריים וחינוכיים, וכשהגיע לאה"ב בשנות ה80 הזרם הגדול של מהגרים יהודיים מאירופה, כבר נמצאה בב' קבוצה מושרשת של יהודים מיוצאי־פולניה, שסייעה להאחזותם של כמה ממהגרים אלה בעיר. לשכת החינוך היהודי, שנוסדה ב1930, תומכת בבתי־הספר של הקהילה וכן גם בבי"ס תיכון ובקולג' ללימודי־היהדות. שבועון אנגלי־אמריקני, שיוצא זה יותר מ30 שנה, משמש כלי־ביטוי ליהדות־ב'.

כיום נמצאים בתחומי ב' 14 בתי־כנסת: 9 של האורתו־דוכסים, והשאר של ה„שמרנים" והרפורמיים.

S. Falk, *History of the Israelites in Buffalo* (*Publications of the Buffalo Historical Society*, I [1879], 289–304): *Minute Books of Temples Beth-El* (1847) *and Beth-Zion* (1864–).

א. י. בר. – מ. פל.

בֶּצ'וּאַנָלֶנְד (Bechuanaland), ארץ בלִבָּהּ של אפריקה הדרומית; נקראת על שם תושביה, שבטי־בֶּצ'וּאַנָה. שטחה כ845,000 קמ"ר ומספר אוכלוסיה כ520,000. ב' מחו־לקת ע"י נחל־האכזב מולופו, העובר בה ממזרח למערב ונופל לנהר אוראנג', לשני חלקים: צפוני, שהוא ארץ־חסות בריטית (שטחה: כ710,000 קמ"ר, ומספר תושביה: כ300,000 [1950]), ודרומי, שנקרא בשם ב' הבריטית (British B.) ושמ1895 ואילך הוא מחוז בארץ־הכף (שטחו: כ135,000 קמ"ר, ומספר תושביו: כ220,000). עיר־בירתו של החלק הצפוני היא מַפֶקינג (Mafeking) ושל הדרומי פְרַיבּורג (Vryburg). — ב' מוקפת ארצות, שכולן נמנות על חבר העמים הבריטי: במזרח — רודזיה הדרומית, טראנסוואל ומדינת אוראנג'; בצפון־המזרח — רודזיה הצפונית; בצפון־המערב ובמערב — חבלי אפריקה הדרומית־מערבית; בדרום — ארץ־הכף.

ב' היא ארץ־רמות יבשה, שגבהה מגיע ל800—1,000 מ' מעל פני־הים. בה נמצא רובו הגדול של מדבר קַלַהַרי (ע"ע) ולרובה אין מוצא אל הים. המשקעים נבלעים ברובם בקרקע ובמיעוטם הם מתרכזים בכמה נחלים, שיורדים לאגנות אטומים. שלושה אגנות גדולים כאלה נמצאים בצפון: אוקא־ואנגו במערב, שאליו זורם נהר־אוקאוואנגו מצפון, מאקא־



שוק של ילידים בבצ'ואנלנד

ריקארי במזרח ונגאמי מדרום לאוקאוואנגו. בדרום יורדים נחלי־אכזב לנהרות מולופו ואוראנג'. קצה צפון־המזרח הוא בגלילו של נהר זאמבֶזי וקצה־המזרח בגלילו של נהר לימ־פופו. ב' בנויה שכבות קארו (ע"ע אפריקה המזרחית, עמ' 286, ואפריקה הדרומית, עמ' 368), שבמזרח ובדרום־המזרח הן חשופות ובשאר חלקי־ב' הן מכוסות חול או משקעים של בצות ונהרות.

אקלימה של ב', השוכנת ברוחב הדרומי 18°—28°, הוא סובטרופי ערבתי, ואפיינים לו הבדלי־טמפראטורה גדולים (בין היום והלילה, וכן בין הקיץ והחורף) ומשקעים מועטים. הטמפראטורה הממוצעת של יוני היא 14°—17° ושל יאנואר 21°—24°. בקיץ עולה הטמפראטורה יום־יום עד למעלה מ30° ובלילות־החורף היא יורדת לעיתים קרובות עד ל4°-. גשמי־הקיץ פוחתים מצפון־המזרח לדרום־המערב, מ500 מ"מ עד 200 מ"מ, וכן פוחתת גם צפיפותה של הצמחיה. כמות־המשקעים משתנית משנה לשנה במידות ניכרות. הצמחיה היא זו של סאוואנה יבשה (ע"ע אפריקה, עמ' 301/2): עשב גבוה בקיץ ועצים בודדים. הואיל והמים מצויים ברובה של ב' בעומק לא מרובה, אפשר לנצל את הצמחיה למרעה הבקר (כמיליון ראש בארץ־החסות בלבד) והצאן (כ700,000 ראש באותה ארץ), שמהם בא עיקר פרנסתם של הילידים.

פרט ל2,300 לבנים ו1,800 אסייתיים, תושביה של ב' ארץ־החסות הם כולם ילידים. זכות הישיבה של לא־ילידים היא מוגבלת. רובם הגדול של הילידים הם בֶצ'ואנים מגזע באנטו, קרוביהם של הבאסוטו (ע"ע בסוטולֶנד, וע"ע אפרי־קה, עמ' 319), ומיעוטם בושמֶנים והוטֶנטוטים. אלה האחרו־נים נודדים בחלקי־ב' היבשים ביותר שבמערב. הגדול בשבטי־הבֶצ'ואנה הוא שבט באמאנגוואטו היושב במזרח; מספר בניו מגיע ל100,000 ומרכזו היא סֶרוֹאֶה (16,000 נפש). שניים לו במעלה הם שלושה שבטים, שכל אחד מהם מונה כ40,000 נפש; בדרום — שבט־באנגוואקֶצה, שמרכזו בקאניה (12,000 נפש), ושבט־באקוֶנה, שמרכזו במולֶפולולֶה (9,000 נפש), ובצפון — שבט־באטאוואנה. שבט חשוב הוא גם באקגַטלָה, בדרום־המזרח של ארץ־החסות, ומרכזו היא מו־צ'ודי (7,000 נ'). השלטון השבטי הוא רחב, אך נתון לפיקוח בריטי. כשליש מן הגברים, המוכשרים לעבודה קשה, עסוק בעבודה שכירה מחוץ לב'. בַיצוא המצומצם של ארץ־החסות

תופסים עורות וצמר 90% והשאר — זהב ואַזְבֶּסְט. במזרחה של ארץ־החסות עוברת (מ1898) מסה"ב מקֵיפְּטַאון לרודזיה הדרומית. על קו זה יושבות מַפֶּקִינְג (5,000 נ') וּפְרַיבּוּרג (7,200 נ'). רק אחדות משאר הדרכים שבב' סלולות וראויות לשימוש בימות־הגשמים. ב' ארץ־החסות נתונה, יחד עם בַּסוּטוֹלֶנד וסוואזילֶנד, למרותו של נציב בריטי עליון, הממוּנה על נציביהן המיוחדים של שלוש ארצות אלו.

ראשוני־האירופים שביקרו בב' הגיעו אליה בסוף המאה ה18. בתחילת המאה ה19 התחילו באים לכאן מיסיונרים. מ1821 עד 1871 פעל בב' המיסיונר הסקוטי רוֹבֶּרט מופאט (Moffat) לא רק כמטיף לנצרות, אלא גם כמי שניסה להחדיר לב' כמה מערכי התרבות המערבית וכמי שסיגל את הכתב הלאטיני ללשון־ב'. מ1841 סייע למופאט החוקר דוד ליוינגסטון (ע"ע). במחצה השניה של המאה ה19, עם נדידתם של הבּוּרים צפונה, נדחקו שבטי־הבּצ'ואנה מטראנסוואל ומארץ־הכּף, שבהן ישבו, לשטח־הערבה של ב'. מאימת הבּוּרים הוכרחו ראשי־השבטים לבקש את חסותה של בריטניה, שניתנה להם ב1885 לאחר שהבריטים מיגרו שתי רפּוּבּליקות בּוּריות, סטֶלֶּנד וגוֹשֶׁן, שהוקמו בדרומה של ב'. ב1895 סוּפחה ב' הדרומית לתחוּמי ארץ־הכּף הבריטית, שהפכה לפרוֹבינציה בברית אפריקה הדרומית ב1910. הצפון נעשה ארץ־חסות כפוּפה למיניסטריון־המושבות הבריטי.

אפריקה הדרומית תבעה וחזרה ותבעה, שארץ־החסות ב' תיספח עליה, אך תושבי־ב' מתנגדים לכך. חוקי ההפליה הגזעית לגבי השחורים, הקיימים באפריקה הדרומית, אינם נהוגים בב'. סערת־רוחות גדולה קמה בב' ב1950—1952 לאחר שראש שבט בּאמאנְגְוואטוֹ, סֶרֶצֶה חאמָה (Khama), נשא באנגליה אשה לבנה. ממשלת אפריקה הדרומית, המתנגדת לנישואי־תערובת, והרבה מנכבדי באמאנגוואטו דרשו את הדחתו של סרצה. בהשפעתה של דרישה זו אסרה הממשלה הבריטית על סרצה לחזור לארצו. גזירת הגלוּת נתבטלה ב1956 ע"י הממשלה בלונדון והקְגוֹטְלָה (מועצת־השבט) בסֶרוֹאֶה, בתנאי שסרצה ודודו צֶ'קֶדי חַמָּה (Khama) יוותרו בשמם ובשם יורשיהם על הנשיאות. הותר להם להשתתף במדיניות השבט ולהבחר לקְגוֹטְלָה, וכן הוטל עליהם לשתף פעולה עם הנשיא הממוּנה ע"י הבריטים. בסופה של אותה שנה חזר סרצה לסרוֹאֶה ונתקבל בתשואות ע"י עמו. אחריו באו אשתו ושני ילדיו.

א. י. בר.

בֶּצוֹלְד, קָרְל (כריסטיאן ארנסט) — Carl (Christian Ernst) Bezold — (1859, דוֹנַאוּוֶרְת, באוואריה — 1922, היידלברג), מזרחן גרמני. מ1883 ואילך היה עורכו של כה"ע Zeitschrift für Keilschriftforschung, שב' יסד ושנקרא מ1887 ואילך Zeitschrift für Assyriologie. מ1894 ואילך שימש פרופסור ללשונות שמיות בהיידלברג.

ב' פעל בעיקר בחקר הלשון והספרות האשורית והבבלית. ב1888—1893 ערך את הקאטאלוג של ספריית אשורבניפל (ע"ע) שבמוזיאון הבריטי (נתפרסם באנגלית ב20 כרכים, ובגרמנית ב5 כרכים, 1889/9). כן חיבר Die babyl.-assyr. Keilinschriften und ihre Bedeutung für das A. T. („כתבי־היתדות הבבליים והאשוריים וחשיבותם להבנת המקרא"), 1904; Ninive u. Babylon („נינווה ובבל", 1926). אחר מותו נתפרסם מלונו Babylon.-Assyr. Glossar ע"י תלמידו א. גֶצֶה (Goetze). נוסף על כך עסק ב' בספרות הסורית (Die Schatzhöhle, syrisch u. deutsch; 1883—8) וכן בלשון ובספרות החבשית.

F. Boll, *C. B.* (in *SB d. Akad. d. Wiss. zu Heidelberg*, Phil.-hist. Klasse, 1923); Adele Bezold, *C. B.* (in *Zeitschr. für Assyriologie*, N. F. 1, 1924, 57–72 (ביבליוגראפיה של כתביו).

בַּצ'וֹקִי, אֶלִיזָה, ע"ע בּוֹנַפַּרְטֶה, מִשְׁפָּחָה.

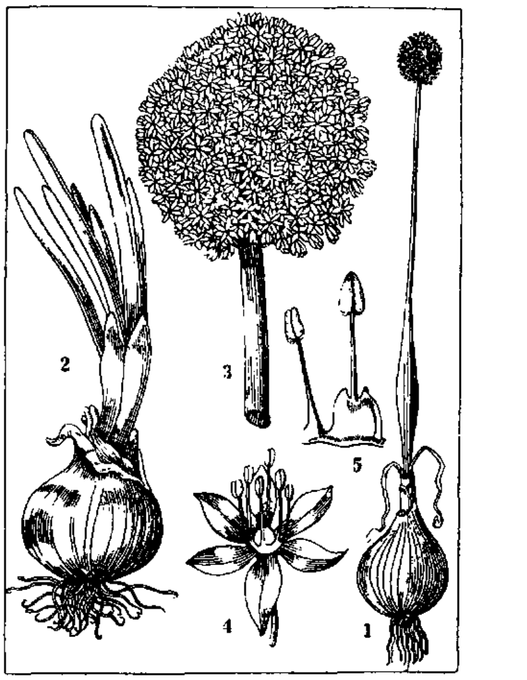
בְּצוּרִים, ע"ע מִבְצָרִים וּבְצוּרִים.

בַּצָ'נִי, יַנוֹשׁ — Bacsányi János — (1763, טאפּוֹלְצָה — 1845, לינץ), משורר ומהפכן הונגארי. בזמן שהיה פקיד ממשלתי בקאשאו השתתף באגודות החשאיות, שנוסדו ע"י איגנץ יוֹזֶף מרטינוֹביץ (ע"ע) ודגלו בעקרונות של המהפכה הצרפתית. על כך נידון למאסר של שנתיים בקופשטיין (1794—1796). כשנשתחרר ממאסרו התיישב בווינה. ב1809, כשנכנס נאפוליון לעיר זו, ערך ב' את התרגום ההונגארי של הכרוז הצרפתי אל האצולה ההונגארית. כשנסוגו הצרפתים מאוסטריה עבר ב' לפאריס, אולם אחר מפלתו של נאפוליון נפל ביד האוסטרים ונכלא במצודת שפּילבֶּרג. ב1816 הועבר ב' ללינץ. כאן ישב כמעט 30 שנה, עד שמת.

ב' היה המשורר הפוליטי החשוב הראשון של הונגאריה. היה בעל אופי סוער ומרדני, התפעל מן המהפכה הצרפתית ויצא חוצץ נגד השליטים מדכאי־העמים בלשון בוטה וחריפה. בקופשטיין נשתנה הכיוון של שירתו; ב' כתב אז אלגיות על מאסרו. מהדורה חדשה של כל כתביו התחילה יוצאת בבודאפסט ב1953.

בָּצָל, 1) באנאטומיה של צמחים — ע"ע גֵאוֹפיטים, עמ' 154.

2) בְּצַל־הַגִּינָה (Allium cepa), צמח מסוג השום (ע"ע); גידול תרבותי חשוב באיזורי האקלים הממוזג והתת־טרופי, שבצליו ועליו משמשים למאכל־אדם. מוצאו — מאסיה המרכזית; מרכזי־משנה של התפשטותו הראשונית —

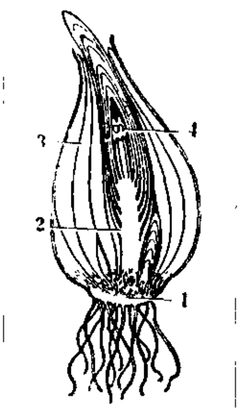


בצל־הגינה (Allium cepa)
1. צמח פורח; 2. בצל נובט; 3. תפרחת; 4. פרח; 5. אבקנים

המזרח הקרוב ואיזור הים־התיכון. זני־בר של הב' נמצאו באסיה המרכזית.

הב' הוא מצמחי־התרבות הקדומים ביותר. הוא נזכר בכתובות מצריות מתקופת הממלכה העתיקה כצמח מקודש ונמצא מצוייר על־גבי מצבות מצריות, שעליהן גם צויינו סכומי־כסף גדולים, שהוצאו לשם הספקתו לפועלי־הפיראמידות. הוא נזכר גם בתורה, בדבריהם של יוצאי־מצרים (במד' יא, ה).

היום ידועים כ400 זנים של בה"ג, שהם שונים בצרכיהם ובתגובותיהם מבחינת טיב־הקרקע, עונת־הגידול, אורך יום־התאורה, הטמפראטורה, העמידות בפני מחלות ומזיקים, וכן הם נבדלים זה מזה בצבעיהם — אדום, לבן, צהוב או צבעי־ביניים; בצורתם — פחוסה, עגולה, סגלגלה; בגדלם ובמידת חריפותם.



בצל: חתך־אורך
1. עוגת־הבצל; 2. ציר;
3. גלדים; 4. ניצני־התחדשות

בה"ג הוא צמח דו־שנתי. חלקו שבתוך האדמה כולל את הב', המורכב מ„עוגת־הבצל"— הגבעול האמיתי המקוצר של הצמח —, שממנה נוצרים ניצני־התחדשות. מן ה„עוגה" יוצאים עלים גליליים, ארוכים ונבובים; בסיסם לבן ועבה, וחלקם העליון ירוק ודק ועשוי כעין אבוב. הב' מורכב מן החלקים התת־קרקעיים הבשרניים של העלים, והללו הם גלדי־הב', הערוכים בצורת נדנים, שעוטפים זה את זה. קצתם של העלים החיצונים (6—7) מתייבשים ומשמשים כמגיני־הב' — אלה הם הקשקשים הצבעוניים המיוחדים לכל זן. מקָצֶה של עוגת־הבצל צומח עמוד־הפריחה, המסתיים בתפרחת כדורית, דמויית־סוכך ומרובת־פרחים. הפרחים לבנים או לילכיים במקצת, בעלי 6 עלי־עטיף, 6 אבקנים ועלי בן 3 עלי־שחלה. הפירות — הֲלקטים קלפיים, שזרעיהם שחורים ומזוותים ומורכבים בעיקר מאֶנדוספֶּרם. עם נביטת הזרעים מופיע הפסיג מעל פני־הקרקע — תופעה לא־רגילה בחד־פסיגיים.

את בה"ג מגדלים ב3 שיטות: 1) מזריעה ישירה בשדה; 2) משתילה; 3) מבצלצלים — בצלים זעירים (כ1.5 ס"מ, שמשקלם עד 2 ג'), שהם מכונים בפי הירקנים „זרעים" ושמתקבלים מזריעה צפופה בעונת החורף. בדרך־כלל השיטה (3) היא המקובלת ביותר, אך בא"י מרבים להשתמש בשיטה (2), וגם שיטה (1) הולכת ומתאזרחת. יש גם זנים, שמצמיחים בתפרחת בצלצלים עליים בלבד או בצלצלים בצירוף פירות; ויש שבצליהם מורכבים מכמה שִׁנִּנות, שכל אחת מהן עלולה להתפתח — משנשתלה בנפרד — לבצל מורכב.

את בה"ג מגדלים בעיקר לשם „בצליו". הרכבם הוא: מים — 87%, חלבון — כ1%, סוכר מסיס — כ8%, תאית — כ2%, חמרים מינראליים — כ¾%; ויטאמינים: B_1 וB_2 וקצת C; ערכו הקאלורי — כ45 קאלוריות ל100 ג'. הערך התזונתי של הבצל מועט, אך חשיבותו מרובה כתבלין חריף ונותן־טעם במזונות. הוא נאכל חי או מיובש וטחון. ריחו וטעמו באים בעיקר מאַליל־פרופיל־דיסולפיד,

$$;(C_3H_7.S - S.CH.CH\ \ CH_2)$$

חריפותו מתבטאת בכושר־הַדמָעה ומקורה בתיוֹאַלדֶהיד הפרופילי, $C_2H_5.C{\overset{H}{\underset{S}{\lessgtr}}}$.

שטחי גידול־הב' באה"ב תופסים יותר מ100,000 אקרים, והייצור השנתי מגיע ל900,000 טונות; בקאנאדה — כ6,000 אקרים וכ40,000 טונות. שטח גידולו של הב' בישראל הקיף ב1954/5 כ20,000 דונאם. — מזיקים, שמסכנים את גידולו, הם „זבוב־הב'" (Hylemia antiqua) והפטריה Peronospora destructor.

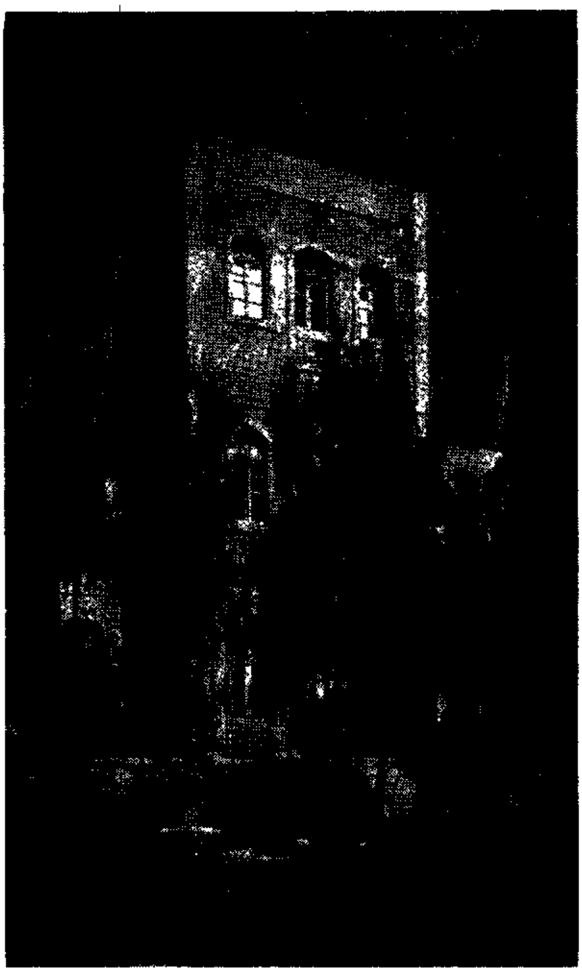
י. ס.

בְּצַלְאֵל, בית־ספר לאמנות ולאומנות בירושלים, שמכשיר מומחים בשלושה תחומים: גראפיקה שימושית ואילוסטראציה, מלאכת־מתכת, אריגה ורקמה. מ1955 כולל ב' גם מדרשה להכשרת מורים לאמנות ולמלאכת־מחשבת; התואר „בוגר אמנות" ניתן מ1956 לתלמידים, שמתמחים במקצועותיהם שנה אחת, נוסף על ארבע שנות־הלימוד הרגילות.

שיטות־ההוראה של ב' מושתתות על יסודות הלימוד האקאדמי והצרכים השימושיים כאחד. מספר התלמידים מן המניין (בגיל 16—30) הוא כיום (1957) כ130, כמחציתם מילידי־הארץ, ומספר התלמידים בשיעורי־הערב — כ100. חבר־המורים כולל כ20, ביניהם מטובי האמנים בארץ (מהם מבוגרי ב'). מקורות־ההכנסה של ב', חוץ משכר־לימוד, הם בעיקר תמיכות של ויצ"ו והקרן האמריקנית למוסדות תרבות בישראל; משרד החינוך והתרבות של ממשלת־ישראל מעניק לב' הקצבה קטנה; לרשותו של ביה"ס עומדות 5 קרנות למתן סטיפנדיות ופרסים.

ב', במבנה הנֹכחי שלו, הוקם ב1935 ונקרא במשך כמה שנים „ב' החדש". בראשו עמדו, זה אחר זה, י. בודקו, מ. ארדון־ברונשטיין וי. שטיינהארט, ומ1956 מתנהל המוסד ע"י י. שכטר. רישומם של בוגרי־המוסד ניכר, חוץ מבתחומי־ההוראה, גם בתחומים הרבה של התרבות החמרית בישראל: בתוצרת הספר העברי על כל צדדיה, בכרזות מסחריות, ציבוריות וצבאיות (וע"ע גרפיקה, כרך י"א, מול עמ' 663/4), במתן צורה למוצרי תעשיה לסוגיהם, ובייחוד בתעשיית הטכסטיל (גם מחוץ לגבולות ישראל), בעיצוב תכשיטים, ובענף מטופח במיוחד — בחידוש צורתם של כלי־הקדושה המסרתיים.

ב' נוסד ב1906 על־ידי פרופ' בוריס שץ (ע"ע) כמרכז לאמנות עברית מקורית ולתעשיה חדשה בא"י. להבטחת קיומו של המוסד נוסדה אגודת ב', שמושבה היה בברלין; אגודה זו, שהיתה מסונפת להסתדרות הציונית, דאגה הן לגיוס תרומות לב' מתאי־ההסתדרות בארצות השונות והן להפצת המוצרים; הון יסודי לא היה בידיה. מדי שנה היו מאות גברים, נשים ובני־נוער פונים אל ב' (ששכן אז באותו בניין, שבו הוא שוכן כיום) כדי למצוא עבודה בבתי־המלאכה שלו. המנהל הקפיד על האופי התעשייני־למחצה של התוצרת, וזו נעשתה לפי דרישתו בסיגנון סינתטי, שהיה מיועד להפוך לסיגנון „עברי"; תחומי־הפעולה העיקריים היו חיטוב בעץ ובשן, תעשיה של שטיחים ותחרים, עבודות מתכת ונגרות עדינה. מספר המועסקים עלה מ100 ב1908 ל460 ב1911. באותה שנה נעשה גם נסיון התיישבותי ע"י ב', שהיה צריך לשמש התחלה להמשך (שלא בא). נוסדה מושבת־הפועלים בן־שמן, שבה יושבו 14 צורפים תימנים,



בניין „בצלאל", ירושלים

שבני־משפחותיהם עסקו במשק חקלאי. — ב1912 נתמנה ריכארד גולדברג כמנהל נוסף לב' כדי להעלות את הרמה המקצועית של תוצרתו ולהגביר את תפוצתה. ביה"ס אמנם הצליח להתקיים גם אחר מלחמת־העולם I — תמיד במיגבלות הרעיוניות, שהוטלו על העובדים והתלמידים ע"י שץ — עד שנסגר ב1928 מחוסר אמצעים כספיים: שוב אי־אפשר היה להפיץ בארץ ובתפוצות כמות ניכרת של מוצרי־ב', שמספר העוררים על טיבם וסיגנונם עלה יותר ויותר. גם מצד הוראת הציור והגראפיקה לא סיפק המוסד את תביעות המוכשרים בתלמידיו, שביקשו להם אכסניות של לימוד מעבר לים (ועי' כרך א"י, 1070 ואילך).

אחת מפעולותיה של אגודת ב' ופרופ' שץ היתה הקמתו של בית־הנכות הלאומי ב', שהפך ביובל השנים של קיומו מאוסף מקרי של דברי־אמנות למקום של כינוס שיטתי ומרכזי הן של אמנות יהודית מסרתית והן של יצירות אמנות כלליות. בית־הנכות, הנתמך ע"י אגודת־ידידים והקרן האמריקנית הנזכרת, הוא רכושה של ההסתדרות הציונית. הוא מקיים ספריית־אמנות עשירה, מפרסם בקביעות בולטין ובמשך תקופה מסויימת גם הוציא רבעון בשם „אמנות". כמו כן הוא מארגן תערוכות חשובות, בכללן בינלאומיות.

ב. שץ, בצלאל, תולדותיו, מהותו ועתידו, 1911 (?); הנ"ל, מכתב גלוי לקונגרס הציוני הט"ו, תרפ"ז; ילקוט „בצלאל" (רבעון), תרפ"ח; *The Palestine Weekly: To Bezalel on the Occasion of the 25th Anniversary*, 1.8.1930; H. Gamzu, *Painting and Sculpture in Israel*, 1951.

פ. נ.

בְּצַלְאֵל בֶּן אוּרִי בן חור משבט יהודה, מומחה לעבודות במתכת, באבן ובעץ, שנתמנה ע"י משה לעמוד בראש החרשים, שעסקו במלאכת המשכן וכליו וכן בהתקנת בגדי־השרד של הכהנים (שמות לא, א—יא; פרקים לו—לט). ב' נסתייע באהליאב בן אחיסמך משבט דן, מומחה לחרושת ולרקמה (שם).

בעשיית המשכן והכלים ע"י ב' רואה המקרא את ביצועה של תכנית, שה' התווה לפני משה בהר (שמות כה, ט, מ; כו, ל; כז, ח; במדבר ח, ד). את הרעיון, שבניינו של בית־המקדש צריך להיות ערוך לפי תכנית אלוהית, אנו מוצאים גם בחזון ירושלים והמקדש של יחזקאל (מ, ב ואילך). גם בעל דבה"י א' (כח, יט) קובע, שבניין המקדש הראשון ניתן „בכתב מיד ה'". רעיון מעין זה מצוי גם אצל אומות אחרות, כגון בכתובות של גוּדֶאַ, מלך לַגַשׁ, על הבניינים שהקים בארצו ובכתובות של הבבלים בעניין המקדש של מרודך בבבל. — בהקבלה להשקפת־המקרא על רוח־האלהים, שנתמלא בה ב', רואה גם פילון בב' סמל להתבוננות אלהית ממדרגה נמוכה מזו של משה, והוא מסיק מתוך השם ב', שב' הכיר את האלהות מתוך ראיית צל האלהות, ז"א מעשי־האלהות ולא האלהות עצמה. גם חכמי־התלמוד רואים במלת ב' רמז לדבר, שב' היה בצילו של אלהים, כלומר עמד בסוד הגבורה, ומתוך כך הכיר את דמות המשכן של מעלה, שלפיה עשה את דמות המשכן של מטה (ברכות נ"ה, א'). לכשרו לעסוק במלאכת המשכן וכליו זכה ב', לדעתם, מפני שידע „לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ" (ברכות, שם).

מובנו של השם ב' הוא: בְּצֵל־אֵל, כלומר בחסותו של אלוהים (והשווה: „יושב בסתר עליון ב צ ל שדי יתלונן", תה' צא, א) ונמצאו שמות כעין זה גם באכדית: אַנַ־צִלְ בֵּלְ (בצל בֵּל), אַנַ־צִלְ־נבו, וכד'.

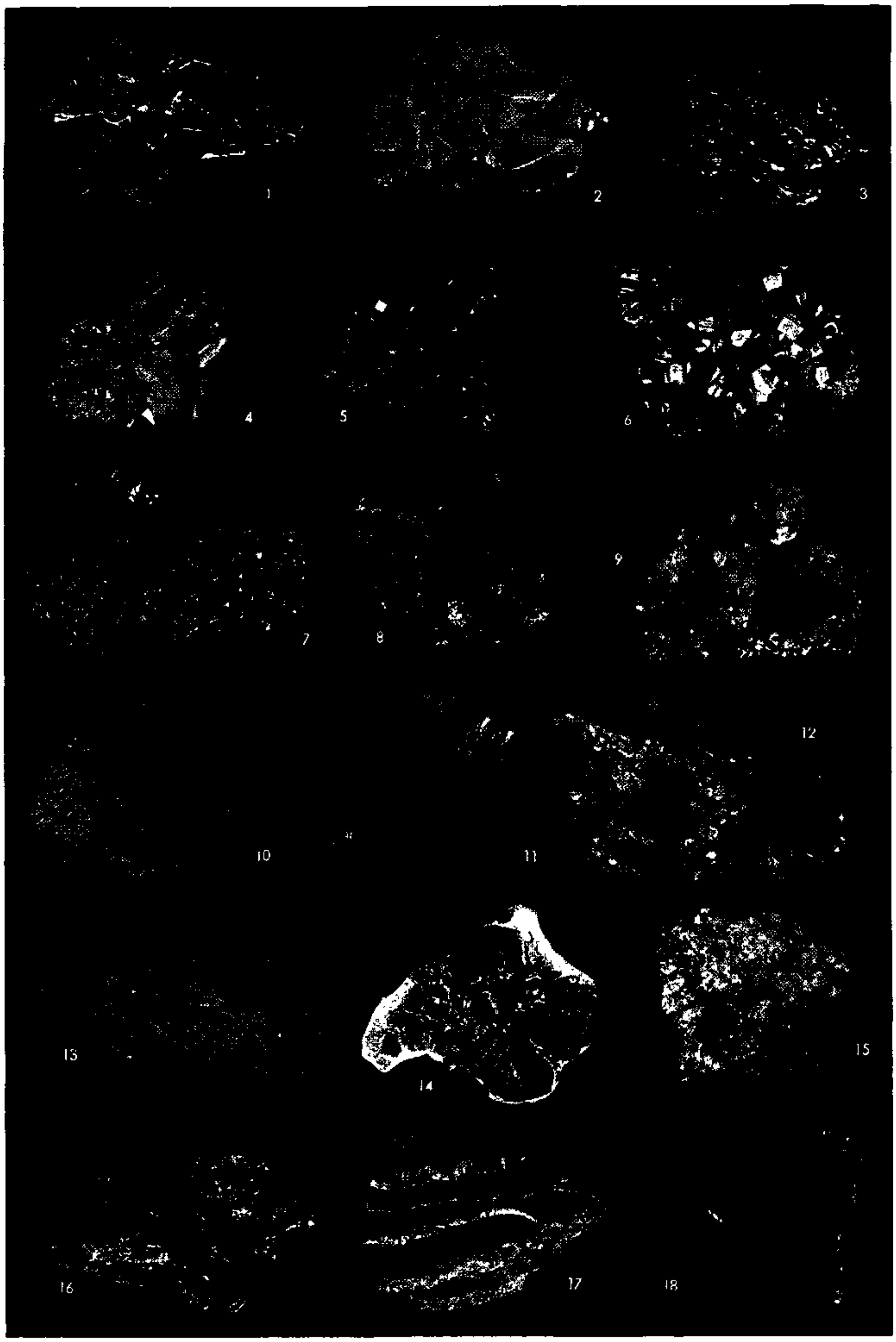
י. מ. ג.

בְּצַלְאֵל בֶּן יוֹאֵל רוֹנְסְבֶּרְג, ע"ע רוֹנְסְבֶּרְג, בְּצַלְאֵל בֶּן יוֹאֵל.

בַּצֶּקֶת (edema או oedema, מיוו' οἴδημα), תפיחה, בפאתולוגיה — שם כללי להצטברות בֵּינתָאית של נוזלים ברקמות מחמת הפרעה בתהליך חילוף־הנוזלים. המונח ב' משמש ביחוד לציון הצטברות־נוזלים ברקמה התת־עורית; היא ניכרת מן החוץ בהתהוותן של נפיחות ובמצבו הספוגי־פלאסטי של העור (במקום מצבו האלאסטי התקין), באופן שלחץ־האצבע משאיר בו שקע, שאינו מיטשטש אלא לאט. שם נרדף לב' הוא מַיֶּמֶת (hydrops, מיוו' ὕδωρ, מים); שם זה מקובל ביותר לציון הצטברות־נוזלים בחללים הפנימיים של הגוף.

מבחינה פיסיולוגית הב' היא ביטוי לעירעור שיווי־המשקל התקין בין הלחץ הקולואידי־אוסמוטי של הדם ובין הלחץ ההידרוסטאטי או לפגימה במחיצה בין הנוזל שבצינורות ובין הנוזל שמחוץ לצינורות, וכתוצאה מזה — למעבר מוגבר של נוזלים מכלי־הדם אל הרקמות.

הנוזל הבצקתי הוא בדרך־כלל מעוט־חלבון ומעוט־תאים ועשיר בכלורידים ובאֶלֶקטרוליטים אחרים; משקלו הסגולי הוא עפ"ר למטה מ1.015. יש להבחין בין ב' סתם ובין ב' דלקתית, שבה מצטבר תפליט עשיר בחלבון, בתאים ובקרישי פיברין, שמשקלו הסגולי עולה עפ"ר על 1.018.



בצרים ומינראלים*

1. זהב; 2. נחושת; 3. כסף; *4. גפרית; 5. גָלֶנה; 6. פּירִיט; 7. כַלקוֹ־פּירִיט; 8. בּוֹרנִיט;
*9. פלואוֹרִיט; *10. אוֹפּל; 11. הֶמַטיט; 12. רוֹדוֹכרוֹזיט; 13. אַזוּרִיט; 14. מַלַכיט; 15. אֶרִיטְרִיט;
*16. לַזוּרִיט; *17. סֶרפֶּנטִין; *18. עַנבָּר.

הב׳ היא סימן לריבוי מים ומלח בגוף, והיא נמדדת בעיקר בעליה במשקל־הגוף. הגורמים להפרעה זו שונים הם: לחץ אוסמוטי־קולואידי ירוד של הפלאסמה מחמת הפחתת ריכוז־התלבון בתוכה; לחץ הידרוסטאטי מוגבר בנימיות מחמת גודש במחזור; לחץ אוסמוטי מוגבר או לחץ מכאני מופחת ברקמות; חדירות מוגברת בדפנות הנימיות מחמת חבלה או דלקת; חסימה בדרכי־הלימפה. הב׳ אינה מחלה מסויימת, אלא תופעה קלינית משותפת למחלות שונות, שהשכיחות שבהן הן: אי־ספיקת הלב; שחמת־הכבד; מחלות־כליות — הן נֶפריטיס והן נֶפרוזה; תגובות אַלֶרגיות; ליקויי־תזונה; הפרעות מכאניות מקומיות.

המכאניזם של ב׳ שמחמת אי־ספיקת הלב הוא צירוף של התפוקה המופחתת של הלב עם אספקת־דם מופחתת לכליות, שבעקבותיהן באים עצירת מלח ומים בגוף, גידול נפח הנוזלים שמחוץ לתאים, גודש והתרַבות הלחץ בוורידים ובנימיות, התמעטות ריכוז החלבון בפלאסמה. הגורם האחרון הוא המכריע בב׳ שמחמת מחלות נֶפרוטיות של הכליות, ואילו בדלקת־כליות חריפה נפגעות דפנות כלי־הדם ונפגם הסינון בפקעיות. ב׳ של סתימת דרכי־הלימפה או של מעצור מכאני בוורידים עלולה להיגרם ע״י גרורות־גידולים, שחפת של בלוטות־הלימפה, דלקות, תולעים (אֶלֶפַנטיאזיס, ע״ע); המַיימת, הכרוכה בשחמת־הכבד, באה מחמת המעצורים במערכת וריד־השער. הפרעה מקומית בלבד, כגון פקקת בווריד, עלולה לגרום להתנפחות הרגל. ב׳ היא תופעת־לוואי של אַוויטאמינוזות מסויימות, ביהוד של הבֶרִי־בֶּרִי והסקוֹר־בּוּט, וכן של תת־תזונה כרונית („נפיחות־רעב״), שגוררת התמעטות של חלבוני־הדם. ב׳ מקומית פתאומית וחולפת („ב׳־קְוִינְקֶה״ [Quincke]) מופיעה לפעמים כביטוי ל„עַצֶבת־הצינורות״ (angioneurosis), שהיא — כנראה — תגובה אַלֶרגית על גירויים כימיים מסויימים מן החוץ (חמרי־מזון, סמים וכד׳) או תוצאה מהפרשת היסטַמין (ע״ע) או המרים דמויי־היסטאמין ברקמות. ב׳ טוֹכְּסית נגרמת ע״י חמרי־רעל מסויימים, שפוגמים בתקינותן של דפנות־הצינורות, כגון ארס הנחשים והדבורים.

הטיפול בב׳ תלוי בטיב גורמיה. בב׳ השכיחה שמחמת חולשת־הלב עיקר הטיפול הוא הגברת תפוקת־הלב, והתרופה המובהקת לכך הם סמי הדיגיטַליס (ע״ע); אמצעים להגברת ההַשתָנה הם תכשירים אורגאנו־מתכתיים של הכספית (ע״ע). מנוחה פיסית מוחלטת — ע״י שכיבה ממושכת —, שמקילה את עומס־הלב, וכן דיאֶטה דלת־מלח, מסייעות להפרשת המים מן הגוף דרך הכליות. נגד ב׳־קווינקֶה פועלים אַדרֶנַלין (ע״ע) וחמרים אנטי־היסטאמיניים. במקרים של הצטברות־מים בחלל הבטן או החזה, מוציאים את המים ע״י ניקוב.

חקר הב׳ והטיפול בה הם פרקים גדולים בתולדות הרפואה. הב׳ נזכרת גם במקורות העבריים העתיקים. הב׳ שמחמת רעב היתה ידועה מימי־קדם („מזי רעב״ [דב׳ לב, כד] — אונקלוס: נפיחי כפן; וכן שבת ל״ג, ע״א; תענ׳ י״ט, ע״ב; ב״ב צ״א, ע״ב). מהות הב׳ מוגדרת הגדרה מצויינת: „אדם משוקל — חציו מים וחציו דם... פעמים שהמים רבים על הדם, ונעשה אִדְרוֹפִיקוֹס (=ὑδρωπικός, מימי)״ (ויק״ר ט״ו, ב׳). ייתכן, שגם בהִדְרָקוֹן, הנזכר הרבה בתלמוד (בר׳ כ״א, ע״א; שם ס״ב, ע״ב; שבת ל״ג, ע״א; עיר׳ מ״א, ע״ב; יומא ס״ו, ע״ב [רש״י: ...„צבות־הבטן״...]), המכוון הוא לב׳. גם יוסף בן מתתיהו מסביר את צבות־הבטן של הסוטה (במד׳ ה, כא—כז) כב׳ מימית (קדמ׳ ג׳, 11, 6). ביה״ב השתמשו הרופאים היהודיים במונח „שיקוי״ בהוראת היקָוות־מים בגוף. את הב׳ שמחמת נשיכת־נחש מזכיר רש״י (שמ׳ כב, כד): „נחש נושך חבורה קטנה ברגלו, ואינו מרגיש, ופתאום הוא מבצבץ ונופח עד קדקדו״.

ב׳ מ מ א י ר ה — מחלת־זיהום, שנגרמת ע״י חידק סגולי, אי־אוירני, עפ״ר כתוצאה מזיהום־פצעים (ע״ע מֶקֶק גַזִי).

ב׳ ר י ר י ת — ע״ע קרֶטיניזם; תריס, בלוטת ה־; תי־רוֹפְּסין.

J. Preuss, *Biblisch-talmudische Medizin*, 190/1, 1911; L. Blum, *Le rôle du sel dans les néphrites*, 1931; J. P. Peters, *Sodium, Water and Edema (J. Mt.-Sinai Hosp.*, 17, 159), 1950; J. McMichael, *Dynamics of Heart Failure (Brit. Med. J.*, 2, 525, 578), 1952; H. L. Blumgart, *The Management of Congestive Failure (Circulation*, 7, 127), 1953; H. Statland, *Fluids and Electrolytes in Practice*, 1954; J. H. Laragh – A. Gilman, *Mechanisms of Edema Formation (Am. J. Med.*, 21, 423), 1956.

יה. ל.

בֶּצֶר, ריכוז של חומר מינראלי, שניתן לניצול כלכלי. במובנו המקורי לא ציין המונח ב׳ אלא מירבצים מנוצלים לתפוקת מתכות, אך בזמן האחרון הורחב מובנו ונכללו בו גם מירבצים אַל־מתכתיים, כגון פוספאטים, ואפילו מירבצי המלחים הפשוטים. מינראלים נוזלים (כגון מים ונפט), וכן קאוסטוֹ־ביוֹליתים (כבול, פחם, ועוד), אינם נכללים במושג ב׳.

בהגדרתו של המונח ב׳ נכלל גורם כלכלי; לפיכך קרה לא־פעם, בהשפעת ההתפתחות ההיסטורית והשינויים שבאו בתחום הטכנולוגיה, שמירבץ מינראלי רגיל הפך לב׳. שינויים כאלה נגרמו לפעמים ע״י מציאת שימושים טכניים חדשים לחמרי־גלם, שכבר היו ידועים קודם לכן. דוגמה לכך הם מלחי האשלג (ע״ע), המצויים במקומות שונים על־גבי שכבות של מלח־בישול: עד לתגליותיו של ליביג (ע״ע) על חשיבותו של האשלגן בחקלאות לא נחשבו מירבצים אלה כב״ אלא כפסולת שיש לסלקה, ומכאן כינוּיָם: „מלחי־פינוי״; אח״כ נעשו אוצרות־אדמה יקרים ביותר. בתקופת כיבוש מכסיקו ע״י הספרדים נחשבו לב״ רק מירבצי הזהב והכסף, אך לא מירבצי העופרת והאבץ, הנמצאים במקומות הרבה תחתיהם, והספרדים היו נוהגים להפסיק את העבודה במכרות כשאזלו הריכוזים הגדולים של כסף וזהב (בּוֹנַנסוֹת) בחלקם העליון של העורקים; רק בתקופה מאוחרת יותר התחילו בניצול מירבצי העופרת והאבץ. דוגמה מן ההווה הם מירבצי האורַן (ע״ע), שרובם ככולם הוכרו כב״ רק בתקופת מלחמת־העולם II. המחקר הטכנולוגי האינטֶנסיווי, המבוצע כיום בתכונות המתכת טיטַן (ע״ע), הופך מירבצים שונים של תרכבותיו — המינראלים רוטיל ואילמֶניט — לב״. גורם שני, ההופך מירבצים מינראליים רגילים לב״, הוא עצם ניצולם של מירבצים עשירים וחיסולם המהיר, המחייב מעבָר לניצול מירבצים מינראליים דלילים יותר, שלא נחשבו מתחילה לב״. דוגמה לכך הם מירבצי־הנחושת: לפני כ50 שנה לא נחשב מירבץ־הנחושת כב׳, אלא אם הגיע בו ריכוז־המתכת, לכל הפחות, ל10%, ואילו כיום מנוצלים בתנאים אופטימא־ליים מירבצי־נחושת, שמכילים 0.6% של נחושת בלבד.

יעילות ניצולו של מירבץ מינראלי תלויה הן בגורמים גאולוגיים והן בגורמים כלכליים: א) הקפו הכמותי של המירבץ — לגבי כל חומר מינראלי קיים גבול כמותי תחתון, שלמטה ממנו אין ניצולו כדאי. גבול זה הוא גבוה בדרך־כלל בחמרים זולים ונמוך יותר במתכות נדירות או אצילות; ברזל, למשל, אינו ראוי להפקה אלא ממירבצים שמכילים

כמה עשרות מיליוני טונות, ואילו אף כמה עשרות ק"ג בלבד של זהב במירבץ עלולים להחשב כב'; ב) טיבה של התרכובת הכימית, שבה מופיע החומר המבוקש. אלומיניום, למשל, רווח מאד במינראלים סיליקאטיים, אך בתנאים רגילים אין מנצלים מירבצים אלה מחמת ההוצאות המרובות, שבהן כרוך בידודה של מתכת זו מסיליקאטים; להפקת אלומיניום משמשים רק המירבצים הנדירים יותר, המכילים את המתכת בצורת תחמוצת או הידרוכסיד; ג) הרכבו הכימי של המירבץ כולו — ז.א. נוכחותם של חמרי־לוואי רצויים או לא־רצויים בתוך הב', נוסף על החומר העיקרי. מירבצי־הברזל של שוודיה הצפונית עשירים בזרחן, ותוספת זו מנעה במשך זמן ממושך את ניצולם, שנתאפשר רק לאחר שהומצאה שיטת תוֹמַס (ע"ע ברזל). בצרי אלומיניום מרובים אינם ניתנים לניצול מחמת אחוז גבוה מדי של סיליקה. לעומת זה עשויים חמרי־לוואי רצויים להפוך לב', שהוא כדאי מבחינה כלכלית, מירבץ שניצולו לא היה כדאי בלעדיהם. דוגמה לכך הם מירבצי־עופרת מרובים, שבהם מצוי אחוז קטן של כסף, וכן מירבצי־נחושת מסויימים, שמהם ניתן להפיק כמויות קטנות של זהב כתוצרת־לוואי; ד) צורתו של המירבץ. — מירבצים מופיעים בשכבות רצופות או בסידרה של עדשות; כגופים לוחיים בעלי נטיות שונות בעובי משתנה; בצורת דייקים או בצורת עורקים קטנים ומתפתלים. יש מירבצים, שהם נמשכים לאורך שטחי־המגע הבלתי־סרירים שבין שני סוגי־סלעים, ויש שמופיעים בפיזור ובצורה בלתי־סדירה בסלעים. צורות אלו של המירבץ קובעות את שיטות הכריה, ומשום כך במידה מרובה גם את הוצאות הייצור.

רוב מירבצי־הב" מכילים שני סוגים של חמרים: מינראלים של החומר המבוקש עצמו — והם הנקראים מינראלים של הב' או „ב" סתם —, ומינראלים אחרים מחוסרי ערך כלכלי — ה„טֶפֶל" (gangue) של הב'. במקרים הרבה עולה כמות־הטפל בהרבה על כמות הב', ומירבצים כאלה דורשים עפ"ר טיפול תעשייני מוקדם — בשיטות מכאניות או בשיטות כימיות — לשם ריכוז המינראלים של הב' („הַעֲשָׁרָה") ולשם הכשרתו של המירבץ להפקת החומר המבוקש.

כל הב" נוצרו בטבע ע"י תהליכי־ריכוז מיוחדים, שעל־ידיהם התרכז חומר טבעי מסויים במקומות מוגבלים בשיעור מרובה מריכוזו הממוצע בטבע, לפעמים — פי כמה וכמה.

לוח א.

מתכת	ריכוז ממוצע בקרום כדור־הארץ (חל' במיל')	ריכוזים רגילים בבצרים	מקדם־ההעשרה
Al	81,300	16—25%	2 — 5
Fe	50,000	30—60%	6 — 12
Cu	70	0.6—3%	85 — 400
Sn	40	0.5—3%	125 — 750
Ni	100	1.5—3%	150 — 300
Pt	0.005	1—6 g/ton	200 — 1,200
Mn	1,000	35—55%	350 — 550
Zn	80	3—20%	400 — 2,800
U	4	0.2—0.4%	500 — 1,000
Cr	200	26—42%	1,300 — 2,100
W	1	0.15—1.5%	1,500 — 15,000
Pb	16	3—10%	2,000 — 7,000
Au	0.001	4—12 g/ton	4,000 — 12,000
Sb	1	5—9%	5,000 — 9,000
Ag	0.02	370—1,000g/ton	18,000 — 50,000
Bi	0.2	1—10%	50,000 — 500,000
Hg	0.02	0.5—3%	250,000 —1,500,000

ריכוזו של יסוד כימי מסויים בתוך מירבץ בהשוואה אל שכיחותו הממוצעת של אותו יסוד בסלעי כדור־הארץ נקרא מקדם־ההַעֲשָׁרָה.

מיון מירבצי־ב". מירבצי־הב" ניתנים למיון לפי דרך התהוותם, ז.א. לפי טיבם של התהליכים הגאולוגיים, שהביאו לידי העשרתם המקומית של יסודות כימיים בטבע. שני התהליכים העיקריים ביצירת סלעים הם התגבשותה של המַגמה (ע"ע) — אם בתוך קרום כדור־הארץ (תהליכים פלוטוניים) ואם על־פני כדור־הארץ (תהליכים וולקניים) —, ותהליכי שקיעה (סֶדימֶנטַציה) על־פני שטח כדור־הארץ — אם במקווי־מים ואם על־גבי שטח יבשתי (ע"ע גאולוגיה).

לוח ב.

מיון גֶנֶטי של מירבצי־ב".

I. מירבצים מאגמָתיים.
א. מירבצים אורתו־מאגמתיים: 1. מירבצים מפוזרים; 2. מירבצי־הפרדה; 3. מירבצי־חדירה סולפידיים;
ב. מירבצים פירו־מֶטאסוֹמָתיים;
ג. מירבצים פֶּגמאטיטיים;
ד. מירבצים הידרו־תֶרמאליים: 1. מירבצים פנֶוּמאטוליטיים; 2. מירבצים היפו־תֶרמאליים; 3. מירבצים מֶסו־תֶרמאליים; 4. מירבצים אֶפי־תרמאליים.

II. מירבצי־שקיעה.
א. משקעים כימיים;
ב. משקעי־התאדות;
ג. מירבצים מכאניים;
ד. מירבצי־יתרה;
ה. מירבצים מחמת המחזור של מי־תהום;
ו. מירבצים של חימצון והעשרה משנית.

לקבוצה I משתייכים כל המירבצים המתכתיים — פרט לאלה של האלומיניום ולחלק ממירבצי המאנגאן והברזל —, וכן קצת מירבצים אל־מתכתיים, כגון מירבצי יהלומים ואבני־חן אחרות, נציצים, פלואוריט, באריט, פצלות־שדה וכד'. מירבצים, שריכוזם הוא תוצאה של התגבשות הסלעים המאגמתיים הרגילים, כלולים בקבוצה I, א: 1) במירבצים אורתו־מאגמתיים מפוזרים מופיע המינראל של הב' במפוזר ובריכוז נמוך בתוך סלע מאגמתי רגיל. מן המינראלים, המופיעים בסוג זה של מירבצים, רק יקרי־ערך ביותר עלולים להוות ב" בעלי ערך כלכלי, כגון היהלומים של דרום־אפריקה, המפוזרים פיזור רב בתוך סלע אולטרא־בסיסי, וכן מירבצי־הפלַטינה בגוש נוריטי (ע"ע גַברו), שאף הם מצויים באפריקה הדרומית; 2) גם מירבצי־ההפרדה (סֶגרֶגאציה) נוצרו בשלב ההתגבשות המאגמתית העיקרית, אך המינראלים של הב', שבדרך כלל הם כבדים משאר המינראלים המאגמתיים, התרכזו ריכוז מקומי מתוך הניתכה המאגמתית בשעת התגבשותה, עפ"ר בתחתית הגוף המאגמתי או בשוליו. אותם המירבצים, שנוצרו בשלב מוקדם של הדיפֶרֶנציאציה המאגמתית, קשורים בסלעים בסיסיים או אולטרא־בסיסיים, כגון מירבצי הכרומיט של תורכיה, רודֶזיה ועוד, וכן בצרי־האילמֶניט, הקשורים לפעמים בסלעים מקבוצת הגַבְּרו, כאותם שבהרי אֶדִרונדַק במדינת ניו־יורק. לפעמים נוצרים מירבצי־הפרדה גם בשלבים מאוחרים יותר, על־ידי ריכוזם של גבישים

מתוך הניתכה המאגמתית, כגון מירבצי המגנטיט — העשירים בטיטאן — של שוודיה הצפונית, שהם קשורים בסיאניטים. במקרים אחרים נעשה הריכוז קודם התחלת תהליך ההתגבשות מחמת אי־מסיסותה של ניתכה סולפידית בניתכה המאגמתית הסיליקטית הראשית. מירבצי־הפרדה סולפידיים הם, למשל, מירבצי הניקל של סדברי (Sudbury) שבקאנאדה, וכן בצרי הניקל והנחושת של אינסיזוָה (Insizwa) באיזור הכף של אפריקה הדרומית; 3) מירבצי־חדירה (אינטרוזיה) סולפידיים מתגבשים מתוך נתכות סולפידיות דומות, שחדרו קודם התגבשותן לתוך סלעי הסביבה. על קבוצה זו נמנים כמה מירבצי־ניקל נורווגיים, ואפשר גם הרבה מירבצי־פיריט, שיוצרים גופים עדשתיים אינקונפורמיים בתוך סלעים זרים.

ב. מאגמות מרובות משחררות, בתהליך התגבשותן או עם גמר התגבשותן, כמויות גדולות של חמרים גאזיים, עשירים בתרכובות נדיפות של מתכות כבדות. גאזים אלה חודרים לתוך סלעי־הסביבה ויוצרים בריאקציות כימיות בטמפראטורות גבוהות (500—1,100°) את מירבצי הב״ הפירו־מטאסומאטיים ע״י החלפת חמרים (מטאסומאטוזה): חמרים מאגמתיים נכנסים לתוך סלעי־הסביבה וכמות מקבילה (לפי הנפח) של חמרים מוצאת מסלעים אלה. למשל:

$$\underbrace{2FeCl_3 + 2H_2O}_{\text{גאזים מאגמתיים}} + \underbrace{CaCO_3}_{\text{סלעי־הסביבה}} \longrightarrow \underbrace{Fe_2O_3}_{\text{בצר}} + CaCl_2 + CO_2 + 4HCl$$

מירבצים מסוג זה קשורים עפ״ר במאגמות בעלות הרכב כימי בינוני ומתהווים ביחוד במגע עם סלעי־סביבה קארבונאטיים, שהם רגישים למטאסומאטוזה. המינראלים המתכתיים של מירבצים אלה הם עפ״ר תחמוצות, סולפידים, ארסנידים או מלחי־סולפו, והמינראלים של הטפל הם בעיקר סיליקאטים של סידן ושל ברזל. המירבצים נמצאים בשטח־המגע בין הסלע המאגמתי ובין סלעי־הסביבה או במרחק מועט ממנו, והם בעלי צורה לא־סדירה ועפ״ר בעלי ממדים קטנים (עד כדי כמה עשרות מיליון טון). קבוצה זו כוללת את מירבצי המאגנטיט של קורנוול (פנסילווניה), חלק ממירבצי הנחושת של מורנסי (אריזונה), את מרבצי הבדיל של פיטקרנטה (פינלאנד), את מרבצי המוליבדן של אזגור (מארוקו) ואת מירבצי הגראפיט של הרי־אדירונדק (ניו־יורק).

ג. בניתכה המאגמאתית הסיליקאטית, שנשארה אחר התגבשותם של המינראלים המאגמתיים העיקריים, מרוכזים יסודות כימיים נדירים, שלא נתגבשו בשלב המאגמתי העיקרי מחמת ריכוזם הנמוך או מחמת היותם בעלי יונים מגודל לא־מתאים, שמנע את כניסתם האיזומורפית לתוך המינראלים העיקריים של הסלעים המאגמתיים (ע״ע גאוכימיה). ניתכות פגמאטיטיות אלו חודרות לתוך סלעי־הקרום ומתגבשות בהם בצורת דייקים או עורקים. מירבצים פגמאטיטיים כאלה הם, למשל, הקולומביט והטאנטאליט שבאוסטראליה המערבית; העפרות הנדירות, שעיקרן מינראלים של איטריום וצריום עם כמויות ניכרות של תוריום; כמה ממירבצי האוראן החשובים, כגון אותם של ימת־הדוב הגדולה שבקאנאדה. פגמאטיטים מכילים גם מירבצים אל־מתכתיים, כגון: מינראלים של ליתיום, כסיליקאטים (נציצים) או כפוספאטים; בריל (ע״ע); קריאוליט — שממנו ידוע בעולם מירבץ אחד בלבד (בגרנלאנד), שהוא בעל חשיבות כלכלית. באונטאריו שבקאנאדה, בנורוגיה ובקולה שבצפון־רוסיה נמצאים פגמאטיטים עשירים באפאטיט, שמהם מופקים פוספאטים. הפגמאטיטים הם מקום־הימצאותן העיקרי של רוב אבני־החן, כגון אודם (רובין), איזמרגד, אקוואמארין, זירקון ועוד — בבורמה, הודו, מאדאגאסקאר, בראזיל וארצות אחרות. הפגמאטיטים מכילים את המירבצים החשובים ביותר של נציצים (הודו, קרולינה ועוד) ושל פצלות־שדה (בעיקר קאנאדה וסקאנדינאוויה). גם מיני־קווארצה נקיים ביותר, הדרושים בתעשיה האופטית, מופקים ממירבצים פגמאטיטיים.

ד. בשלב הפגמאטיטי מאבדות הנתכות המאגמתיות את רוב תכנן הסיליקאטי, ומן התמיסות הנותרות — שהן מימיות, חמות מאד ועדיין עשירות בתרכובות מינראליות — מתגבשים מינראלים, שיוצרים את המירבצים ההידרו־תרמאליים. התמיסות, הנובעות מן המרכז המאגמתי, חודרות לתוך סלעי־הסביבה לאורך קווי־חולשה, שבהם מתגבשים החמרים המומסים בהדרגה. עם ירידת הטמפראטורה שוקעים המלחים זה אחר זה בהתאם לתנאי שיווי־המשקל הפיסיקו־כימיים המשתנים. לפעמים מתחלת ההתגבשות בתנאים על־קריטיים, שבהם מופרשים המירבצים הפנוּמאטוליתיים, עפ״ר בשולי הסלע המאגמתי; בשלב ההיפו־תרמאלי (300—500°) עדיין שוקעים המינראלים בקרבת הגוף המאגמתי המקורי; בשלב המסו־תרמאלי (200—300°) ובשלב האפי־תרמאלי (50—200°) עלולים המירבצים לשקוע בריחוק מרובה מן המרכז המאגמתי, ולפעמים נודדות התמיסות קודם התגבשותן הסופית למרחקים גדולים כל־כך, ששוב אין אפשרות ליחס את מירבציהן (ה„טלמאגמתיים") לאינטרוזיה מאגמתית מסויימת.

המירבצים ההידרו־תרמאליים הם הנפוצים ביותר בין מירבצי־הב׳. מתכות מסויימות, כגון זהב ונחושת, יוצרות מירבצים בכל אחד מן השלבים ההידרו־תרמאליים. מתכות אחרות מיוחדות לשלב אחד או לשלבים מסויימים אחדים; למשל: מירבצים של כספית ושל תליום נוצרו בשלב האפי־תרמאלי בלבד, מירבצי העופרת והאבץ — בעיקר בשלב המסו־תרמאלי, ואילו המוליבדן מופיע בשלבים הפנוּמאטוליטי וההיפו־תרמאלי בצורת מינראלים מסויימים ובשלב המסו־תרמאלי בצורת מינראל אחר.

מבחינת מקומם אפשר להבחין במירבצים ההידרו־תרמאליים בין שני סוגים: 1) התגבשות המינראלים בחללים שבסלע ומילוים של חללים אלה לפי 4 צורות־גיבוש עיקריות: עורקים בסדקים פתוחים, שהיו קיימים או שהורחבו; מירבצים באיזורי־סידוק טקטוניים; מירבצי־קומות בצורת רשת מסועפת של עורקים קטנים, שחוצים את הסלע; שוניות־אוכף, שבהן שוקעים המינראלים במישורי־רבידה, שנפתחים לאורך צירים אנטיקלינאליים כתוצאה מקימוט. ניצולם של מירבצי קומות מחייב את כריית הסלע כולו; 2) החלפה מטאסומתית, שבה יוצרות התמיסות מקום לתוצרות התגבשותן ע״י קורוזיה והמסה של מרכיבים מינראליים בתוך סלע קיים צפוף. במירבצים אלה מבחינים 3 טיפוסים: מאסיוויים, שהם גושים רציפים; מירבצי־לוד (lode), שמתפשטים לאורך מישורים, תעלות או קירות; מירבצים מפוזרים בפיזור דק בסלע כולו.

צורתם האפיינית של המירבצים הפנוּמאטוליטיים (1,ד,I) היא זו של מירבצי־החלפה מפוזרים. כמעט תמיד הם קשורים בסלעים חמוצים מסוג הגראניטים, שבהם גדלו גבישי טורמלין והאורתוקלאזים המקוריים הפכו פטדה או קאולין (ע״ע);

תפוקת בצרים ומינראליב

תפוקת הארצות ב% [ארצוו

	Fe בצר	Mn בצר	Ni מתכת	Cr כרומיט	W(ריכוז עם 60% WO_3)	Mo בצר	בוכסיט	Cu מתכת	Pb מתכת	Zn מתכת	Sn מתכת	Hg מתכת	Au מתכת	Ag מתכ
תפוקה עולמית (בטונות)	293 מיליון	6.5 מיליון	161,000	2.8 מיליון	50,100	21,000	10.65 מיליון	2.64 מיליון	1.679 מיליון	2.271 מיליון	169,100	5,106	949.7	30.2
אוגאנדה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
אוסטריה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
אוסטראליה	—	—	—	—	3.7	—	—	—	13.6	8.7	—	—	2.6	5.3
אוקיאניה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
אינדונזיה	—	—	—	—	—	—	6.0	—	—	—	18.3	—	—	—
איטליה	—	—	—	—	—	—	1.6	—	2.3	4.4	—	36.4	—	—
אלג׳יריה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
אנגולה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
אפריקה הצרפתית	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ארגנטינה	—	—	—	—	—	—	—	—	1.2	—	—	—	—	—
ארצות־הברית	40.4	1.5	—	—	11.4	83.9	17.6	31.9	21.0	26.9	—	4.9	5.7	.1
בוליויה	—	—	—	—	5.3	—	—	—	1.8	1.3	19.5	—	—	3.6
בורמה	—	—	—	—	3.3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
בראזיל	—	•2.3	—	—	2.0	—	—	—	—	—	—	—	—	—
בריטניה הגדולה	5.1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ברית־המועצות	± 15.0	30.8	15.5	21.4	15.0	—	± 6.0	9.6	7.6	6.7	—	± 6.0	28.4	—
גאנה	—	12.6	—	—	—	—	1.3	—	—	—	—	—	2.1	—
גוויאנה (הבריטית)	—	—	—	—	—	—	19.1	—	—	—	—	—	—	—
גרמניה (המזרחית)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
גרמניה (המערבית)	4.4	—	—	—	—	—	—	—	3.0	3.2	—	—	—	.1
אפריקה הדרומית	—	11.7	—	19.5	—	—	—	1.7	2.4	—	—	—	34.4	—
הודו	1.3	18.1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
הונגאריה	—	—	—	—	—	—	•3.3	—	—	—	—	—	—	—
הונדוראס	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	.6
יאפאן	—	3.0	—	1.4	—	—	—	1.6	—	2.8	—	1.2	—	.3
יוגוסלאוויה	—	—	—	3.8	—	1.0	4.3	1.2	4.7	1.7	—	9.9	—	.5
יוון	—	—	—	—	—	—	1.9	—	—	—	—	—	—	—
לוכסמבורג	1.9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
מאדאגאסקר	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
מכסיקו	—	1.0	—	—	—	—	—	2.6	13.4	7.9	—	5.5	1.2	.1
מאלאיה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33.8	—	—	—
מצרים	—	2.4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
מרוקו	—	5.7	—	—	—	—	—	—	4.1	—	—	—	—	—
נורווגיה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ניגריה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5.1	—	—	—
סורינאם	—	—	—	—	—	—	25.1	—	—	—	—	—	—	—
סיירה לאונה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
סין	1.0	—	—	—	31.5	—	—	—	—	—	4.1	2.7	—	—
ספרד	—	—	—	—	4.5	—	—	—	3.3	3.3	—	30.1	—	—
פולניה	—	—	—	—	—	—	—	—	1.1	—	—	—	—	—
פורטוגאל	—	—	—	—	9.3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
פיליפינים	—	—	—	11.9	—	—	—	—	—	—	—	—	1.2	—
פינלאנד	—	—	—	—	—	—	—	2.5	—	—	—	—	—	—
פרו	—	—	—	—	1.5	—	—	1.2	4.9	4.7	—	—	—	5
צ׳ילה	1.1	—	—	—	—	11.9	—	14.4	—	—	—	—	—	—
צילון	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
צ׳כוסלובאקיה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
צרפת	12.0	—	—	—	1.5	—	10.6	—	—	—	—	—	—	—
קובה	—	2.4	—	2.8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
קולומביה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.3	—
קונגו הבלגית	—	1.1	—	—	—	—	—	7.3	—	3.9	8.1	—	1.2	9
קוריאה	—	—	—	—	4.2	—	—	—	—	—	—	—	—	
קלדוניה החדשה	—	—	5.7	3.2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
קנדה	1.5	—	77.3	—	—	—	—	9.3	8.5	13.6	—	—	12.9	2
קפריסין	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
רודזיה הצפונית	—	—	—	—	—	—	—	12.0	—	1.0	—	—	1.5	
רודזיה הדרומית	—	—	—	10.7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
שוודיה	5.5	—	—	—	1.0	—	—	—	—	1.7	—	—	—	
תוניסיה	—	—	—	—	—	—	—	—	1.3	—	—	—	—	
תורכיה	—	—	—	21.5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
תאילנד	—	—	—	—	4.2	—	—	—	—	—	5.6	—	—	

* 1950 ** 1949

ארצות־העולם (שנת 1951

פיקות מ%1 ולמעלה])

Pt בוצת לטי־ דים)	Cb ריכוזי קולומ־ביט	Ta ריכוזי טנטליט	Sb מתכת	As מתכת	Bi מתכת	Co מתכת	פוס־פאטים	אשלג K_2O	פיריט	גפרית	מלח	יהלומים (קרט)	אזבסט	פלואו־ריט	גרפיט	נציצים	פצלת־שדה
20.9	1.29 מיליון	17,000	64,000	51,000	1,600	8,500	23.42 מיליון	4.8 מיליון	12.6 מיליון	5.8 מיליון	53.5 מיליון	16.8 מיליון	1.4 מיליון	957,000	160,000	101,000	725,000
—	1.6	—	—	—	?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11.4	—	—
—	—	13.7	—	—	—	—	—	—	1.2	—	—	—	—	—	—	—	1.9
—	—	—	—	—	—	—	7.7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1.3	*1.3	—	—	—	—	7.1	3.8	3.2	—	1.6	4.3	2.8	—	3.1
—	—	—	2.3	—	—	—	3.3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4.5	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.4	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5.	—	2.5	4.9	28.8	—	4.0	48.1	26.8	8.2	91.0	34.3	—	3.3	32.9	4.0	64.8	56.1
—	—	—	18.5	—	4.3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	23.8	—	2.6	—	—	—	—	—	—	*1.6	1.2	—	—	—	1.3	*1.7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8.0	—	—	5.3	—	—	—
14.	—	—	—	—	?	—	10.8	—	+13	—	+11	—	+5	+10	—	+12	?
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9.5	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	17.2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	*2.2	—	—	—	26.7	4.2	—	5.2	—	—	15.0	*4.1	—	6.4
28.	—	26.6	24.8	—	—	—	—	—	—	—	—	16.3	8.6	1.4	1.8	1.8	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5.4	—	—	—	—	11.0	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	2.5	2.6	—	—	—	17.8	2.4	—	—	—	—	2.9	—	3.7
—	—	—	*5.0	—	5.5	—	—	—	1.1	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1.3	—	—	—	—	—	1.4	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11.3	—	—
—	—	—	10.7	25.0	21.1	—	—	—	—	—	—	—	—	7.0	20.2	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	2.1	—	—	—	1.3	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1.5	—	—	8.0	20.1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	5.5	—	—	—	—	—	1.6	—	3.3
—	84.9	17.9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2.8	—	—	—	—	—
—	—	—	12.5	—	—	—	—	—	—	—	5.6	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	1.0	—	—	4.0	13.3	—	2.4	—	—	5.7	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	**1.6	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	1.9	—	—	—	—	5.8	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.8	—	—	—	—	—	—	—	*1.1
—	—	—	1.7	**1.9	16.4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8.0	—	—
—	—	—	*4.7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1.0	*5.0	**5.1	—	—	20.6	2.2	—	*5.0	—	—	5.2	—	—	9.1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
[illegible]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	7.3	—	—	—	—	69.1	—	—	—	—	—	62.9	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	**25.4	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	—	—	—	2.1	6.6	5.1	—	—	*2.2	—	1.6	—	63.1	8.2	—	1.3	4.6
—	—	—	—	—	—	—	—	—	7.6	—	—	—	1.1	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	8.0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5.0	—	—	—	—
—	—	—	—	**17.6	—	—	—	—	3.3	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	7.2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	5.3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

סלעים גראניטיים כאלה נקראים גְריזֶן. מתכות פנֶומאטוליטיות אָפייניות הן: ב ד י ל — שמירבציו מרוכזים בעיקר באסיה הדרומית־מזרחית (מאלאיה, אינדונזיה וסין הדרומית); ו ו ל פ ר א ם — בעיקר בסין, בורמה, ובכמה מארצות אמריקה הדרומית; מ ו ל י ב ד ן — אה״ב (קלַימַכּס [Climax], קולוראדו). מירבצים היפוֹ־תרמאליים (I,ד,2) מצויינים במבנה גס ובלתי־סדיר של גרגריהם. המעברים ממירבצים אלה לסלעי־הסביבה הם על־פי־רוב מודרגים, בלי קווי־מגע ברורים. המינראלים הטפלים הנוצרים בהם הם ברוב המקרים אָפייניים לטמפראטורות גבוהות, והם כוללים פירוֹכּסֶן (ע״ע), אַמפיבוֹל (ע״ע), גרַנַט (ע״ע), סְפִינֶל (ע״ע), ועוד. המינראלים של הב׳ הם עפ״ר סוּלפידים או אַרסֶנידים פשוטים, ולפעמים גם תחמוצות. ז ה ב מתכתי עם טוּרמאלין מצוי בקאנאדה (איזור פּוֹרקיוּפַּין [Porcupine] באוֹנטַריו), וכן בבראזיל; בקַלגוּרְלִי ([Calgoorlie], אוסטרַליה המערבית) מצויים — נוסף על זהב מתכתי — גם טֶלוּרידים שונים של מתכת זו. מירבצים היפוֹ־תרמאליים אחרים הם: מירבצי־נחושת עם טוּרמאלין (בְּרֶדֶן [Braden], צ׳ילה); מירבצי העופרת והאבץ (גַלֶנה, ע״ע; סְפַלֶריט) של בּרוֹקֶן היל ([Broken Hill], וֵילז הדרוֹמית החדשה), שמהן מופק כסף כתוצרת־לוואי.

במירבצים מסוֹ־תרמאליים (I,ד,3) שולטת הקוַרצה (ע״ע) כטֶפֶל, לפעמים יחד עם קארבּוֹנאטים; בסלעי־הסביבה חלה ברוב המקרים סיליציפיקאציה או סֶריצִיטיזאציה או מתפתחים מינראלים של חרסית. המינראלים האָפייניים ביותר של הב׳ הם סולפידים, סולפ־אַרסֶנידים וסולפ־אנטימוֹנידים. הקבוצה המסוֹ־תרמאלית כוללת מירבצי זהב עם קווארצה (בסֶירה נֶוואדה, קאליפוֹרניה); את רוב מירבצי ע ו פ ר ת ־ ה א ב ץ שבעולם, עפ״ר גאלֶנה יחד עם סְפַלֶריט, עם סידֶריט או בלעדיו (ידוע ביחוד מחוז־המכרות של קֶר ד׳אַלֶן ([Coeur d'Alène], אַידאהוֹ, אה״ב); עורקי כ ס ף ־ ב ד י ל בפּוטוֹסי ([Potosi], בּוליוויה); מירבצי ההחלפה של עופרת־כסף במכסיקו, שמהם הופק בתקופת שלטונם של הספרדים (עד המאה ה19) רוב הכסף שהיה בעולם; עורקים של ק ו ב א ל ט ו נ י ק ל (אונטאריו, קאנאדה); עורקים של נ ח ו ש ת (מוֹנטאנה, אה״ב).

שלוש המתכות האָפייניות למירבצים האפי־תרמאליים (I, ד, 4) הם: כספית, תאליום ואנטימוֹן; אך מופיעים בהם גם מרבצי כסף, עופרת ואבץ. המינראלים הטפלים הם סיליקה, בעיקר בצורת כַלקֶדוֹן, הידרוֹ־סיליקאטים, כגון קָאוֹלין או זֶאוליתים, ובמקרים הרבה גם קארבּוֹנאטים וסולפאטים. מפורסמים מירבצי הכספית (קינוֹבָּר [HgS] יחד עם סטיבּניט [Sb_2S_3]) של אלמאדֶן בספרד, המצויים גם באיסטריה (יוגוֹסלאוויה) ובקאליפוֹרניה; מירבצי סטיבּניט בלבד נפוצים ביחוד בסין; מירבצי כסף־זהב וקווארצה בתוך אַנדֶזיטים נוצלו במשך מאות שנים בטראנסילוואניה ובמקומות אחרים; מירבצי זהב־אַרגֶנטיט נתגלו בנֶוואדה; מירבצי ארגנטיט בלבד — במכסיקו; מירבצי זהב בצורת טֶלוּרידים — בקוֹלוֹרַדוֹ (בסלעי־געש מן השלישון). מירבצים אפיתֶרמאליים הם גם גושי הנחושת המתכתית, הנמצאים באיזור של ימת־סאפּיריוֹר בצורת מילויי חללים בסלעי־בזלת של העד־קאמבריוֹן.

II. מ י ר ב צ י ־ ש ק י ע ה (סֶדימֶנטאציה) מכילים בעיקר ב״ אל־מתכתיים, אך גם מירבצים של 3 מתכות חשובות: אַלוּמיניוּם, מאנגאן וברזל.

מ י ש ק ע י ם כ י מ י י ם (II, א) נוצרים בים או באגמים מתוך תמיסות־בְּלָיָה, שהסיעו חמרים בהמסה אמיתית או בהמסה קוֹלוֹאידאלית; הללו שקעו במרוּכּז בסביבה כימית מתאימה. עם מרבצי־ה ב ר ז ל מקבוצה זו נמנים: לימוֹניט או בצרי־ברזל של ביצות — בקאנאדה ובשוודיה; סידריט ימי, עפ״ר עשיר בחרסית; מירבצי־ברזל ימיים אוֹאוֹליתיים — לימוֹניט, הֶמַטיט או סיליקאטים. לקבוצה זו שייכים כמה ממירבצי־הברזל החשובים בעולם, כגון: המירבצים מן היוּרה שבאנגליה ובצרפת; מירבצי ווֹבֵּינה (Wabana) שבניוּפאוּנדלנד, מן האוֹרדוֹביקוֹן; מירבצי־הברזל מן הסילוּר באיזור האַפּאלַיצ׳ים במדינות־המזרח של אה״ב; המירבצים העיקריים של ברית־המועצות שבאיזור קריווֹי־רוֹג (אוקראינה); על קבוצה זו נמנים גם מירבצי־הברזל המפוּספּסים, שמופיעים במקומות הרבה (הודו, אה״ב, ועוד) בסלעי העד־קאמבריוֹן ושבהם מתחלפים פסים של בצרי־ברזל בפסים של סיליקה אדומה. — קטני־הממדים במירבצי־ה מ א נ ג א ן נוצרו בביצות (פינלאנד), אך החשובים שבהם הם ממוצא ימי, כגון המירבץ הגדול בסלעי־משקע מן האֵיאוֹקן שבאיזור צ׳אטורה, בקאווקאז. מוצא ימי יש לייחס גם לריכוזי המאנגאן מן הקארבּוֹן שבאוּם בּוֹגמה, בסינַי המערבי, ומן הקאמבּריוֹן שבתִמנע, בנגב של א״י. — איזור של מרבצי־פ ו ס פ א ט חשובים נמשך מאפריקה הצפונית (מארוֹקוֹ, אלג׳יריה, תוּניסיה, מצרים) דרך ישראל עד עבר־הירדן, וכן מופיעים פוֹספאטים בהרי־הסלעים במערב אה״ב ובאיזור קארא־טאוּ שבאסיה המרכזית. כל אלה מירבצים ימיים שנוצרו כמשקע כימי, מתוך מים רדודים בקרבת החוף או בעֲמָקים גדולים יותר בלב ים, מתוך התמיסה הדלילה של מי־הים. מירבצים אלה מופיעים בשכבות רצופות בעלות עוֹבי של 1—2 מ׳, שמתחלפות לסירוּגים בפצלים, גיר או צוּר. — מירבצי נחושת סֶדימֶנטאריים ימיים הם תופעות נדירות; מהם סולפידים (צפחות־הנחושת של מאנספֶלד, גרמניה המרכזית) ומהם קארבּוֹנאטים, סיליקאטים ופוֹספאטים (תמנע; ע״ע א״י, תמונה צבעונית, מול עמ׳ 135/6).

ב. מ י ש ק ע י ה ת א ד ו ת (אֶוַפּוֹראציה) (II, ב) שוקעים עם התנדפותם של אגני־מים מלוחים־סגורים (כגון אגמי־מדבר) או סגורים־למחצה (לאגוּנוֹת ימיות). הנפוצים בין מירבצים אלה הם ריכוזי ה ג ב ס וה א נ ה י ד ר י ט שברוב ארצות־העולם; בא״י הם נמצאים, למשל, בעמק־הירדן הצפוני (גשר), בנחל־רמון ובאיזור יטבתה—באר־אורה. משקעי ימת־אוֹאֶן (Owen) שבקאליפוֹרניה עשירים בסוֹדה; אגמים בעמק־המוות בקאליפוֹרניה הדרומית, בנֶוואדה, בבוֹליוויה, צ׳ילה, טיבֶּט ותוּרכּיה עשירים במלחי־בּוֹר. תנאי התהוותם של מירבצי־המלחת של צ׳ילה, המכילים גם יוד, עדיין לא נתבררו כל צרכם. מירבצי הַליט (מלח־בישול מינראלי), שמופיעים בשכבות שעָביין מגיע לפעמים לכמה אלפי מטרים, מצויים — בין השאר — במדינת ניו־יורק, בטכּסאס ועל־יד המפרץ הפרסי, ובא״י — בהר־סדום. החשובים שבמישקעי־ההתאַדוּת הם מירבצי ה א ש ל ג: בשטאספוּרט (גרמניה המרכזית), באלזאס, בספרד ובטֶכּסאס.

מ י ר ב צ י ם מ כ א נ י י ם (II, ג) נוצרו בפעולת המיוּן של מים זורמים או — לעיתים רחוקות יותר — של רוחות או גם של גלי־הים לאורך חופים, ובהם רוכזו בנפחים מצומצמים המינראלים המבוקשים, שהיו תחילה מפוזרים בנפח גדול של חמרי־בְּלָיָה. מירבצים אלה מכילים עפ״ר

גרגרים כבדים בעלי יציבות כימית מרובה, כגון: ריכוזי **זהב אלוביאליים** (אוסטראליה, קאליפורניה, אלאסקה, סיביר); **מירבצי פלאטינה** (אוראל, קולומביה); תחמוצת־בדיל בצורת **קאסיטריט** (מאלאיה, ניגריה); מונזיט — פוספאטים של עפרות נדירות ותוריום (בראזיל, הודו, קארולינה). לקבוצה זו שייכים גם כמה ריכוזים של **אבנים טובות**, כגון של יהלומים (קונגו, גאנה, בראזיל, אפריקה הדרומית), של ספירים ואדמים (דרום־מזרח אסיה), וריכוזי זירקון, רוטיל ואילמניט, שמופיעים לאורך חופי האוקיינוס ומנוצלים, למשל, בריפיסק (Rufisque) שעל־יד דאקר. תופעה מיוחדת בין המירבצים המכאניים הם המירבצים המרוכזים והעשירים של חלוקי־הפוספאט (pebbles) של פלורידה, שנצטברו כאן ע״י גלי הים הפליוקני מתוך הפוספאטים המופיעים במפוזר בתוך שכבות קדומות יותר.

מירבצי־יתרה (**רזידואליים**) (II, ד) נתהוו ע״י בליתם הכימית הממושכת של סלעים, שמהם נשטפו המרכיבים קלי־התמס ונאגרו המרכיבים היציבים יותר, ביחוד באקלים טרופי חם ולח. לא זו בלבד שבתנאים אלה נשטפים מתוך הסלעים רוב הבסיסים, אלא שתוצרי הבליה נתונים גם לתהליך של דסיליסיפיקאציה, ונותרות בעיקר תחמוצות של ברזל ואלומיניום, מלוות בקצת מאנגאן. זהו ה**לטריט**, שבהיפרדותו הטבעית נוצרים ב״ חשובים. ריכוזי האלומינה בצורת בוכסיט הם המקור היחידי להפקת אלומיניום; הם מופיעים בשכבות רצופות או בצורת כיסים לאורך מישורי אי־התאמה קדומים, ביחוד בסלעים מן הקרטיקון והאיאוקן לאורך חופו הצפוני של הים התיכון (צרפת, יוון, יוגוסלאוויה), וכן בהודו, גאנה, גויאנה ועוד. לטיפוס זה שייכים גם החרסיות דמויות־הצור והבוכסיטים המצויים בא״י ביורה התחתון של מכתש־רמון. לטריטים עשירים בברזל מנוצלים כיום בגיניאה הצרפתית ובממדים מצומצמים יותר — בקובה. ריכוזי־מאנגאן לטריטיים נמצאו — בין השאר — במינאס ז׳ראיס (בראזיל), בהודו ובגאנה. בקאלדוניה החדשה נתרכזו בעורקי גארניריט — ע״י תהליכי־בליה — עקבות ניקל, שהיו כלולים בסלעים אולטרא־בסיסיים, עד שנוצר סיליקאט של ניקל, שהוא ניתן לניצול. במירבצים רזידואליים מופיעים גם אבץ, בדיל, זהב, קובאלט ובאריט. שטיפת קארבונאט־הסידן מתוך גיר פוספאטי יצרה את מירבצי־הפוספאט החשובים של טנסי וקארולינה הדרומית.

מירבצים שנוצרו ע״י מחזור מי־התהום (II, ה). חמרים שונים, שנמצאו בסלעים הרבה — וביחוד בסלעי־משקע — בפיזור מרובה, נמסים במי־התהום העוברים דרך השכבות ועלולים לשקוע במרוכז במקומות מתאימים בסלעים. מקום הימצאותם של מירבצים אלה תלוי בעיקר במידת חדירותם של הסלעים. המירבצים החשובים ביותר שנוצרו בדרך זו הם מירבצי־האוראן של קולוראדו (אה״ב), שבהם בא עפ״ר האוראן באפקים ובעדשות — יחד עם קובאלט, עופרת, ונאדיום ונחושת בתוך אבני־חול חדירות — במגע עם אפקים חרסיתיים בלתי־חדירים. בדרך זו נתהוו במקומות מרובים בעולם גם ריכוזי באריט, צלסטיט ($SrSO_4$), ויתריט ($BaCO_3$), ואף מירבצי נחושת ועופרת (טריאס של אירופה, פרם של בוליוויה). מסתבר, שגם מירבצי הגפרית החשובים של סיציליה נוצרו ע״י חיזור של גבס בפעולתם של חמרים אורגאניים במי־תהום.

מירבצי חימצון והעשרה משנית (**סופרגנית**) (II, ו). סלעים מאגמתיים מרובים הכילו יסודות מתכתיים — בעיקר בצורת סולפידים — בכמויות דלות מדי, שתהיינה ראויות לניצול. מי־הגשמים, שנפלו על סלעים אלה, גרמו לחלוקה מחדש של העקבות המתכתיים הללו, ולפעמים לריכוזם עד כדי התהוותו של מירבץ כלכלי. בחתך של מירבצים מסוג זה אפשר עפ״ר להבחין ב4 איזורים משטח־הפנים ומטה: 1) איזור־המיצוי, שממנו הורחקו המתכות כליל; 2) איזור החימצון, שבו נתחמצנו הסולפידים ורוכזו ברמה אחת, שהיא אופק־הב׳ העיקרי במכרות הרבה, כגון במירבצי הנחושת הקארבונאטית באחו (Ajo) שבאריזונה או במירבצים המכילים כסף מתכתי וקראגיריט (AgCl) שבפוטוסי (בוליוויה); 3) איזור ההעשרה הסופרגנית — תמיסות־הבליה, שמוססו את המתכות באיזור־המיצוי, נפגשות בחילחולן כלפי מטה בסולפידים שבסלע המקורי, ובהשפעתם מוחזרות המתכות מחדש ושוקעות במרוכז. כך, למשל, נוצרו השכבות העשירות בסולפידים של נחושת ובמינראלים של כסף שבמכרות של רי (Ray) ומורנסי (Morenci) באריזונה; 4) מתחת לאיזור־ההעשרה משתרע סלע המירבץ המקורי, דל־הב׳.

תפוקת הב״ בעולם. מירבצי־הב״ למיניהם מחולקים מבחינה גאוגראפית באופן בלתי־שווה ביותר, וחמרים מסויימים מרוכזים במיוחד בחלקים מצומצמים של כדור־הארץ. בלוח שבעמ׳ 287—290 מסוכם גודל התפוקה השנתית וחלקן של הארצות העיקריות בתפוקה של כמה מן הב״ החשובים.

L. de Launay, *Traité des gites minéraux*, I–II, 1913; F. Beyschlag – P. Krusch – Y. H. Vogt, *Die Lagerstätten der nutzbaren Mineralien u. Gesteine*, I–III, 1914; P. Niggli, *Versuch e. natürl. Klassifikation d. magmatischen Erzlagerstätten*, 1925; W. Lindgren, *Mineral Deposits*, 1933²; W. H. Emmons, *Principles of Economic Geology*, 1940; W. Jones, *Minerals in Industry*, 1943; H. Schneiderhöhn, *Lehrb. d. Erzkunde*, I–II, 1941/4; id., *Erze*, 1949²; A. M. Bateman, *Economic Mineral Deposits*, 1947²; E. Ranguin, *Géologie des gîtes minéraux*, 1949²; W. Van Royen – O. Bowles – E. W. Pehrson, *The Mineral Resources of the World*, 1952.

י. ב.

בָּצְרָה, שמן של שלוש ערים עתיקות בעבר־הירדן המזרחי.

1) עיר בבשן, דרומית להרי־חורן. ב׳ נזכרת ברשימת ערי א״י של תחותימס III (מס׳ 23) ובמכתבי תל אל־עמרנה (197) בצורה בצרנה. במקרא אינה נזכרת, אך יתכן שהיא זהה עם Βοσορρα, שבה התקיים ישוב יהודי בימי החשמונאים (חשמ״א ה׳, כ״ו). גדולתה של ב׳ התחילה ב106, כשסופחה ממלכת־הנבטים לאימפריה הרומית; מב׳ יצא הכביש לאילת (שבנה טריינוס) ובה גם קבע את מחנהו הלגיון ה3 הקירני (פטולמאיוס ה׳, ט״ז, ד׳). זמן־מה לאחר מכן נעשתה ב׳ בירת הפרובינציה ערביה — מעמד, שהיה לה עד סוף התקופה הביזאנטית (אונומסטיקון, 10, 46); מן המאה ה3 ואילך ישב בב׳ גם ארכיאפיסקופוס נוצרי. במאה ה3 הועלתה ב׳ לדרגת קולוניה רומית; במאה ה4 היתה עיר פורחת, בעלת קשרים מסחריים עם פרס וערב. — ישוב יהודי התקיים בב׳ גם בתקופות הרומית והביזאנטית; במקורות התלמודיים נזכר ביהכ״נ של ב׳ (שבת כ״ט, ב׳) וחכמים הרבה ישבו בעיר (כגון ר׳ יונה, ר׳ אלעזר, ר׳ ברכיה) אע״פ שיהודיה לא הקפידו במצוות; על מציאות ביכ״נ בב׳ מעידים גם שרידים ארכאולוגיים. — ב׳ נכבשה ע״י הערבים ב635. היום היא עיירה בשם בצרא־אספי שם, בעלת 2,000 נפש בקירוב. שרידי העיר העתיקה כוללים חומה, רחובות מצטלבים,

קשת־ניצחון, תיאטרון (שנשתמר היטב), מגדלי־קבורה, בתי־מרחץ (בחלקה הצפוני־מערבי של ב׳ מצויים מעיינות) וברכה גדולה (148 × 19 מ׳) מן התקופה הרומית. הקתדראלה הנוצרית, שנבנתה ב512, חשובה משום מבנה הכיפה שלה, שהוא מן הדוגמות הראשונות של הכיפה הביזאנטית. בב׳ מצויה עוד כנסיה אחת בעלת מגדל־פעמונים ומנזר (דיר בַּחִירָה, על שם הנזיר, שאצלו התאכסן, לפי המסופר, מוחמד בשעת ביקורו בב׳). המצודה, שהוקמה בב׳ ב1202 ע״י השולטן הממלוכי אל־עדיל, נבנתה מסביב לתיאטרון הרומי.

ספר הישוב, א׳, ערך ב׳; Brünnow-Domaszewski, *Provincia Arabia*, III, 1904–1909, 1–84; Butler, *Syria* (Architecture), pp. 215–295; (Inscriptions) pp. 225–270; Abel, *Géogr.*, II. p. 286; Crowfoot, *Early Churches*, pp. 37f., 94f.

2) עיר באדום, נזכרת בבר׳ לו, לג (ברשימת מלכי אדום) וכן בספרי הנביאים (ישעיהו, לד, ו; ירמיהו מט, יג, כב; עמוס א, יב). במקום, הנקרא בפי הערבים בֻּצֵירָה, נתגלו שרידים מתקופות שונות — מימי הממלכה האדומית עד לתקופה הערבית; ב׳ היתה בימי־קדם מבצר (מכאן שמה), ששמר על הדרכים מרמת־אדום לערבה.

N. Glueck, *AASOR*, 14 (1934), pp. 78f.; 15 (1935), pp. 83, 97f.

3) כפר בגבול הדרומי של הטְרָכוֹן, שנזכר בצורת Βοσορ או Βοσορρα בספר חשמ״א ה׳, כ״ו, ושנקרא בערבית: בצר אל־חרירי. היהודים, שישבו כאן בימי יהודה המכבי, סבלו משכניהם עד שבא יהודה והצילם. השם נזכר בתוך הצירוף „טרכונא דבתחום בצרה" (במקום: בצרה שבתחום הטרכון?) גם ברשימת גבולות־הארץ שבתוספתא שביעית ד׳, י״א ובמקומות מקבילים.

פרס, ארץ־ישראל, א׳, עמ׳ נ״א; Abel, *RB*, 1923, p. 519.

מ. א. י.

בַּצְרָה (بصرة, Basra או Bassora), עיר־נמל בדרומה של עיראק, על הגדה המערבית של שַׁט־אלעַרַבּ (=הפרת והחידקל המאוחדים), כ120 ק״מ משפכו אל המפרץ הפרסי. מספר תושביה כ100,000 (1956), וביחד עם תושבי סביבתה הקרובה, שבה מצויות בארות־נפט עשירות (לוּבֵּיר ורוּמֵילָה), כ225,000. בב׳ שלושה חלקים נפרדים זה מזה: עיר־המגורים, ב׳ הישנה, היושבת על נחל־עַשַׁאר, כ2 ק״מ ממערב לשט־אלעַרַבּ; עיר־המסחר, עשאר, היושבת על שפכו של נחל־עשאר לנהר הראשי; ועיר־הנמל החדשה, מַעְקַל, היושבת כ7 ק״מ מעשאר במעלה הנהר. אקלימה של ב׳, השוכנת בגובה של 8 מ׳ מעל פני־הים, קשה ביותר משום החום ולַחוּת־האויר, המרובים בה במשך 6—7 חדשים בשנה. אך אקלימן ואדמתן של ב׳ וסביבותיה יפים לגידול תמרים, וב׳ היא המרכז החשוב ביותר בעולם ליצוא פירותיהם. מתמרים עושים בב׳ עראק, משקה כהלי חריף, המקובל במזרח הקרוב, ומכפות־התמרים קולעים מחצלות וסלים לאריזת־הפרי, וגם שוזרים חבלים. מלבד תמרים מייצאת ב׳ חיטה ושעורה (מיבול הסביבה), עורות וצמר, שמובאים אליה בספנות־הנהר וברכבת. משדות־הנפט שממערב לב׳ מזרימים את הנפט בשני צינורות, שאחד מהם הוא של 12 אינץ׳ והשני של 24 אינץ׳, לנמל החדש, פַאוֹ, שעל חוף המפרץ הפרסי, סמוך לשפכו של השט־אלערב. עם התחזקותה של הכלכלה הפרסית בשנות ה20 למאה ה20 עבר סחר־החוץ שלה, שהיה קודם לכן מרוכז בב׳, לנמלים פרסיים. בב׳, שהיתה בעבר מרכז ספרותי ערבי חשוב, נמצא אחד מאָספי־הספרים העשירים שבעיראק: הספריה הפרטית של בַּאשַׁיַאן אל־עַבַּאסִי, שנוסדה במאה ה16, ובה כ1,500 כתבי־יד, שכמה מהם הם בני 800 שנה.

א. י. בר.

היסטוריה. ב׳ נוסדה ע״י כובשי עיראק הערביים ב637 סמוך לעיר קדומה, שניטשה דור אחד קודם לכן. גרעינה הראשון של ב׳ היה בזויר, כ12 ק״מ דרומית־מערבית מן המרכז המסחרי של ב׳ שבימינו. ב׳, שנועדה לשמש מחנה מבוצר לכובשים ולמשפחותיהם, היתה מתחילה עיר בדוית טהורה, מחולקת לגושים לפי השבטים או בתי־האבות, שישבו בהם. בתככים, שהביאו לידי רציחת החליפים עותמאן ועלי, היה לב׳ חלק בראש, במידה שהשתתף בתככים אלה היישוב הערבי שמחוץ לחצי־האי ערב. בימי שלטונה של שושלת אומיה, וביחוד בימי שושלת העבאסיים, נעשתה ב׳ כרך גדול, נמלה הראשי של החליפות למסחרה עם הודו, המזרח הרחוק וחופי אפריקה המזרחית. ב׳ היתה אז גם מרכז תרבותי מוסלמי חשוב (בין השאר ישבו בה האחים הנאמנים, ע״ע אח׳ואן אלצפא) ומספר תושביה הגיע אז למאות אלפים. עם ירידת החליפות התחילה גם ירידתה של ב׳. היא נותקה מבאגדאד ומשאר חלקי־החליפות, ועל־פי־הרוב היתה נתונה למרותם של שליטים מקומיים. ב1258 כבשוה והחריבוה המונגולים, וב׳ הפכה לעיירה נידחת. ב1538 נכנע שליטה של ב׳ לשולטן התורכי, ומאז עד מלחמת־העולם I היתה ב׳ תחת שלטון העותמאנים, שהופסק רק שתי פעמים. במאה ה17 הצליח אחד מבני־העיר בשם אַפְראסיאבּ לייסד שושלת כמעט עצמאית, שקשרה קשרים עם סוחרי־אירופה ופתחה לפניהם את נמל־העיר. האחרון משושלת זו, חֻסַיְן, קרא את הפרסים לעזרה נגד התורכים, אך אחר מלחמות ממושכות פינו הפרסים את העיר ב1779. פעם שניה הופסק שלטון התורכים ב1832—1840, כשהעיר נכבשה ע״י גדודי מוחמד עלי, שליטה של מצרים. גם שבטי־בדוים מן המדבר הסמוך פגעו בב׳ מזמן לזמן לרעה. המאלאריה לא נעדרה ממנה כל הימים, וסייעו להפצתה הסתתמותן של תעלות־ההשקאה והתפשטותן של הבצות. דֶּבֶר ומגפות אחרות פקדו אותה כמעט בכל קיץ, ולפעמים הפילו בה אלפי חללים. ב1854 אמד הנוסע פֶּטרמאן את מספרם של תושבי־ב׳ ב5,000 נפש, והוא מוסר, שב1826 הפיל הדֶּבֶר 60,000 חללים בב׳. עם פיתוחה של הספנות בנהר־חידקל עד באגדאד (אחר פתיחתה של תעלת־סואץ) בא שיפור ניכר במצבה של העיר. ב׳ שימשה עכשיו השער העיקרי לא רק לבקעת הפרת והחידקל, אלא גם לפרס הדרומית־המערבית. ב1884 נעשתה ב׳ עיר־הבירה של וִילַיֶת (פחנה), שהקיפה כשליש משטחה של עיראק בזמננו. כשהתחילו הגרמנים בונים מס״ב מקושטה לבאגדאד קיבלה בריטניה מתורכיה זיכיון לבנייתה של מס״ב מב׳ לבאגדאד. אך קודם שהתחילו הבריטים בסלילתה של מסילה זו פרצה מלחמת־העולם I, וב׳ שימשה להם עכשיו בסיס לפעולות־המלחמה שלהם בעיראק. הבריטים בנו בב׳ נמל משוכלל, ועם התקדמותם לפנים הארץ סללו את מסה״ב הצרה מב׳ לבאגדאד, הקיימת עד היום. בתקופת מלחמת־העולם II (באביב 1941) השתלט רַשיד עַלי אַלכִּילַאנִי, ידיד הגרמנים, על ב׳, אבל צבא בריטי, שבא מצד הים, הדפו אחר חודש ימים. ב1951 התחילו בשאיבה של נפט משובח מן הבארות שעל־יד ב׳, ותפוקתן הולכת וגדלה משנה לשנה.

א. אש.

היהודים. קהילת־ב׳ נזכרת לראשונה בספרות הגאונים ב830 בערך, ושנית — ב870 בקירוב. הקהילה היתה שולחת אז שנה־שנה לישיבת סורה 300 דינרים — סכום, שמעיד על קיבוץ גדול ואמיד. לאחר שנסגרה אותה ישיבה (944), התיישב ה„גאון" האחרון שלה, יוסף בן יעקב, בב׳. רוב החוקרים בזמן האחרון נוטים להנחה, ששמעון קיירה (כּוּציירה; ויש גורסים — בוצירי, כלומר, „איש־ב׳") חיבר את ה„הלכות גדולות" שלו בב׳. שאלה, שנשאל רב שרירא גאון, מעידה על קיומם של קשרים בזמנו בין קהילת־ב׳ וקהילת־באגדאד. חכמים ורופאים מב׳ פעלו במאה ה11 בא"י ובמצרים, ובאותה מאה שלח ישראל בן שמחה בן סעדיה בן אפרים מב׳ כ"י של המקרא נוסח בן־אשר לקהילה הקראית בירושלים. — כמקורות לתולדות הקהילה במאה ה12 משמשים מכתביו של דניאל בן אלעזר חסיד, ראש ישיבת בבל (בערך 1197—1201), לקהילות וַסיט וב׳, שבהם נזכרת אף מציאותו של בית־כנסת ע"ש עזרא הסופר בב׳; לדבריו של אותו דניאל נמצא קברו של עזרא באל־עֻזַיר, מצפון לב׳, ועל כך מעידים אף דבריהם של יהודה אלחריזי (ס׳ תחכמוני, הוצ׳ קאמינקה, פרק ל"ה), בנימין מטודלה (המונה כאן כאלפיים יהודים) ופתחיה מרֶגנסבורג.

לחשיבות מסויימת הגיעה קהילת־ב׳ במאה ה18. מתוך השו"ת של צדקה בן סעדיה חוסייני (רבה של באגדאד, 1743—1773) אנו למדים, שליהודיי־ב׳ בזמנו היו קרקעות; הם היו מרבים במתן־צדקה והיו שולחים נדבות אף לא"י. בפיוט „מגילת פרס", שחובר באותה תקופה ע"י השד"ר ר׳ יעקב אלישר מחברון ונערך ע"י ראובן דַנגור, רבה הראשי של ב׳, מסופר על המצור, ששמו הפרסים על העיר בשעה ששהה בה ר׳ יעקב כשד"ר, ועל הצלתה מידם בשנת 1775, שבה שוחרר שר־האוצר היהודי, יעקב בן אהרן, שנפל קודם לכן בשבי הפרסים. מאז הותג יום ב׳ בניסן — יום הסרת המצור — בב׳ כ„יום הנס". — מצבם הכללי של היהודים בב׳ מתואר אף במכתב, ששלח אהרן בן צאלח בן יוסף גבאי מב׳ לנסים בן צאלח מצליח בבגדאד ב1780. באותם הימים מילאו היהודים תפקיד חשוב בחיי־המסחר של ב׳, שכן ב1793 הוכרח נציגה של חברת הודו המזרחית להעביר את מושבו מב׳ לכֻוית כמעט למשך שנתיים משום שהסתכסך עם סוחרים יהודיים מב׳. ב1810 ביקר בב׳ הפייטן חלפון בן ישעיה עַטִיָה, וב1824 ביקר בה ר׳ דוד דבית הלל. לדבריו של זה האחרון, היו באותם הימים בב׳ כ300 בתי־אב יהודיים (סוחרים ובעלי־מלאכה); שר־האוצר בעיר היה אז יהודי. ברדיפות, שנערכו על היהודים בימי המושל דאוד פחה (במחצה הראשונה של המאה ה19), נפגעה גם קהילת ב׳ וכמה מעשיריה היגרו להודו; המהגרים הוסיפו לשלוח נדבות לקבר עזרא. כן נתמכו שומרי הקברות של עזרא, יהושע כוהן גדול ויחזקאל בכספים שנשלחו מחו"ל, בין השאר מאַלטונה. — באותם הימים עמדה קהילת ב׳ במגע־ומשא גם עם קהילת חב"ד בחברון. הנוסע בנימין השני מציין, שמצא בב׳ ב1848 כ300 משפחות יהודיות. לדבריו של הנוסע ר׳ יחיאל פישל, שד"ר מצפת, היו בב׳ ב1860 כ40 משפחות יהודיות בתוך אוכלוסיה של 12,000 נפש, והעיר היתה מלאה חֳרבות של בתים נטושים. ב1910 הגיע מספרם של היהודים בב׳ ל1,500 וב1935 — לאחר שהוטבו תנאי־הבריאות בעיר בהשפעת 20 שנות השלטון הבריטי — ל8,000 נפש. בידי היהודים היו כמה בתי־מסחר גדולים, באנקים ומטעי־תמרים. בראשית המאה ה20 התחילו כמה סוחרים יהודיים אמידים מב׳, שביקרו בהודו ובפרס, נוטים בגלוי לדעות תֵאוסופיות ובאהָאיות. קהילת־ב׳ הבדילה אותם מתוכה, והללו הקימו להם בית־תפילה מיוחד עם חזן־שוחט־מוהל משלהם. לכת מיוחדת לא נעשו, וב1949 נתפרדה חבילתם.

הפרעות, שנערכו ביהודי־עיראק במאי 1941, פגעו קשה גם בקהילת־ב׳. ב1948 נאשם היהודי העשיר בן־ב׳, שַפיק עַדַס, בפעולה ציונית וקומוניסטית, מאחר שיתרות הציוד הצבאי הבריטי, שקנה מן הבריטים בעיראק ומכר לאיטליה, נתגלו, לדברי מאשימיו, לאחר שנתיים בישראל. עדאס נידון למיתה ונתלה בפומבי; רכושו — בסך 5 מיליון לי"ש — הוחרם. בקשר למשפט זה נידונו גם כמה יהודים אחרים לעבודת־פרך ולתשלומי קנסות גדולים. ב1949/50 יצאו היהודים מב׳, ורק עשירים אחדים נשארו בה. רובם הגדול עלה לישראל. קודם 1949 התקיימו בב׳ שני בתי־ספר יהודיים לנערים ובי"ס אחד לנערות.

ב. מ. לוין, אוצר הגאונים, II, תר"ץ, עמ׳ 82; מסעות ר׳ דוד דבית הלל, החזירם למקורם א. יערי, „סיני", תרצ"ט; מסעות שליח צפת בארצות המזרח, הוציא לאור מגוף כתב ידו א. יערי, תש"ב; D. S. Sassoon, *The History of Jews in B.* (*J.Q.R.*, N. S., XVIII [1926–7] 409–469).

א. ג־ל.

בַּק (וגם: פַּק, ב"ק), שמה של משפחת מדפיסים יהודיים ממוצא אשכנזי, שישבו מתחילה בוויניציאה ואח"כ בפראג. לדעת צונץ, השם הוא ר"ת: בני קדושים. לדעת שטיינשניידר, אין כאן אלא קיצור השם הגרמני: באקאופֶן (Backofen). אבי־המשפחה, גרשון, ישב באיטליה בתחילת המאה ה16. יעקב בן גרשון עסק במלאכת־הדפוס באיטליה והדפיס בוֶרונה את „מדרש תנחומא" (שנ"ה/1595) ובוויניציאה את „תנא דבי אליהו" (שנ"ח/1598) ואת „תפארת ישראל" למהר"ל מפראג (שנ"ט/1599). נראה, שקשריו עם המהר"ל מפראג הביאו אותו לפראג וכאן התחיל עוסק במלאכת־הדפוס. מ1605 עד שמת (1618), והוא רק בן מ"ה שנה, הדפיס ספרים הרבה בעברית וביידית. אחר מותו ניהלו שנים מבניו, יוסף ויהודה, את עסקו של אביהם, וב1623 יסדו בית־דפוס חדש בשם „בני יעקב בק". תוצרת דפוסם היתה גדולה למדי, ונצטמצמה זמנית רק במלחמת שלושים השנה ובשנות־הגזירות של ת"ח, ת"ט ותט"ז. ב1660 לערך עזב יוסף את עסק־הדפוס ויהודה המשיך בו לבדו. מלשינות, שהובאה נגד בית־הדפוס, גרמה לסגירתו ב1669. ב1671 מת המדפיס, ובניו, יעקב ויוסף, קיבלו ב1673 רשות להדפיס ספרים, בתנאי שיקבלו רשיון הדפסה מיוחד לכל ספר. ספרי בית־דפוסם יצאו מכאן ואילך בשם „בני הר"ר יהודה ב"ק זצ"ל", ומשנת תנ"ז (1697) בשם „נכדי הר"ר יהודה בק". במרוצת־הזמן הלכה פעולת בית־הדפוס ונתרחבה, וגם מספר השותפים בו ממשפחת־ב׳ הלך וגדל באופן שקיבל שם חדש: „בני משה בק". בית־הדפוס היה קיים אחר־כך בשם Bakische und Cazische privilegierte Buchdruckerei עד שנת 1789. — נראה, שישראל ב"ק (ע"ע), שאף הוא נתפרסם כמדפיס, לא היה קשור במשפחה זו.

L. Zunz, *Zur Geschichte und Literatur*, 1845, 264–266; 282–303; ס. האק, משפחות ק"ק פראג, תרנ"ב, עמ׳ 46–48; ח. ד. פרידברג, תולדות הדפוס העברי בערים האלה שבאירופה התיכונה אוגשבורג, אופיבאך... פראג..., 1935, עמ׳ 19–26; א. טויבר, מחקרים ביבליוגרפיים, תרצ"ב, עמ׳ 9–14; א. יערי, הדפוס העברי בארצות המזרח, תרצ"ד, עמ׳ 14–15, 20–22; ש. לוי, הדפוס הראשון בירושלים, תש"א.

א. מ. ה.

בּ״ק (ר״ת של בני־קודש), שמם של שני מדפיסים ועסקנים יהודיים (אב ובנו), שפעלו בא״י במאה ה19.

1. **ישראל ב׳** (1797, ברדיצ׳ב — 1874, ירושלים), חלוץ הדפוס העברי בא״י בזמן החדש. ב1816—1825 עסק בהדפסת ספרים עבריים בברדיצ׳ב. כשהיה כבן שלושים עלה לא״י, התיישב בצפת וחידש בה את הדפוס העברי לאחר הפסקה של 245 שנה. כאן הדפיס ששה ספרים. עם זה עסק באותם הימים בחקלאות, והמשק, שהקים על הר־מירון, נחשב בזמנו כמשק למופת. בימי הרעש של 1837 (שבו נחרבה צפת) ומרידות־הדרוזים של 1838 נהרסו בית־הדפוס והמשק כאחד, וב׳ עבר לירושלים. כאן הקים בתר״א (1841) בית־דפוס עברי (הראשון בעיר זו), שמילא תפקיד חשוב בחייה התרבותיים של ירושלים העברית. ב׳ היה מראשי המדברים בכוללות־החסידים ועושה־דברו של ר׳ ישראל מרוז׳ין. הודות לפעילותם של ב׳ ובנו ניסן (ר׳ להלן) הוקם בירושלים ביהכ״נ המרכזי של החסידים „תפארת ישראל" (1872), שנקרא גם בשם ביהכ״נ של ניסן ב״ק. ב1863 התחיל ב׳ מוציא את כתב־העת „חבצלת", שנפסק לאחר זמן קצר ונתחדש לאחר כמה שנים ע״י חתנו, ישראל דב פרומקין (ע״ע; וע״ע ארץ־ישראל, עתונות עברית).

2. **ניסן ב׳** (1815, ברדיצ׳ב — 1889, ירושלים), בנו היחיד של 1. סייע לאביו במלאכת־ההדפסה בצפת וקשר קשרים עם מחמד עלי (ע״ע) בימי שלטונו של זה האחרון בא״י. ב׳ היה עסקן פעיל של כוללות־החסידים ושימש נציגו של הרבי מסאדיגורה, ר׳ אברהם יעקב. נעשה שתדלנו של הישוב בפני השלטונות הירושלמיים ועשה הרבה להמתקתן של גזירות שונות. בדומה לגיסו, עורך ה„חבצלת", ישראל דב פרומקין, היה משוחרי־ההשכלה בירושלים ומיוזמיהם של כמה מפעלים בעיר, כגון הקמת השכונה „קריה נאמנה", שנקראה מתחילה בשם „אהלי משה ויהודית", אך לסוף נודעה יותר בכינויה: „בתי ניסן ב״ק". שכונה זו נועדה ליישובם של חסידים, בניגוד לשאר השכונות, שנבנו כולן ע״י אשכנזים פרושים („מתנגדים"). יחד עם פרומקין היה בין הלוחמים בסדרי ה„חלוקה" הירושלמית, ובתרמ״ד היה ממייסדי החברה „עזרת נידחים", שנלחמה במיסיון והקימה את שכונת־התימנים בירושלים.

„חבצלת", שנה ה׳, תרל״ה, גל׳ 7; א. יערי, הדפוס העברי בארצות המזרח, א׳, תרצ״ז, עמ׳ 20-22 (רשימת הספרים שהדפיס י״ב בצפת); ש. לוי, הדפוס הראשון בירושלים (רשימת הספרים, שנדפסו בבית־דפוסו של י״ב בתר״א–תרל״ה), תש״א; ג. קרסל, „הלבנון" וה„חבצלת", תש״ג; פ. גרייבסקי, ספר־הישוב, תרצ״ט, עמ׳ 27-28; הנ״ל, זכרון לחובבים הראשונים, תרפ״ז, עמ׳ 14-16; מבחר כתבי י. ד. פרומקין, בעריכת ג. קרסל, תשי״ד.

ג. ק.

בֶּק, אַוגוּסְט — August Boeckh — (1785, קארלסרוּהֶה — 1867, ברלין), מלומד גרמני, שיסד את האסכולה ההיסטורית בחקר ספרותה של יוון והיה ממניחי היסודות של האפיגראפיה היוונית; מתלמידיהם של פ. א. וולף (ע״ע) ושלַיאֶרמַכֶר (ע״ע). ב׳ הטעים ראשון את חשיבות כתביהם של סופרי־יוון העתיקים להכרת התנאים ההיסטוריים־הכלכליים של יוון הקדומה, בניגוד לשאר בני־דורו, שהתעניינו בעיקר בתכנה של ספרות־יוון הקלאסית מן הצד הפיוטי או הרעיוני. מחקרו המקיף מבחינה זו הוא: Der Staatshaushalt der Athener („הכלכלה המדינית של האתונאים", 1817). אגב מחקריו בתחום זה הניח את היסוד לחקר הכתובות היווניות והוציא לאור את שני הכרכים הראשונים של ה-Corpus Inscriptionum Graecarum (1828—1843). חשיבות מרובה יש למהדורה הביקרתית של כתבי פינדרוס (ע״ע), שהוציא ב׳ בשלושה כרכים: הכרך הראשון (1811) כולל את הטכסט, ציון המשקלים והערות ביקרתיות לנוסח; הכרך השני (1819) — את הפירושים העתיקים (Scholia) לשירי פינדארוס, והשלישי (1821) — תרגום ללאטינית ופירוש של ב׳, שאף הוא נתחבר בלאטינית.

U. v. Wilamowitz-Moellendorff, *Geschichte der Philologie*, 1921.

בֶּק, אַנְרִי — Henry Becque — (1837, פאריס — 1899, שם), מחזאי צרפתי. אביו של ב׳ היה רואה־חשבונות, ואף ב׳ עצמו היה מתחילה פקיד (במשרות שונות).


אנרי בק

חייו היו קשים ורבי־אכזבות — מה שמסביר במקצת את הלך־הרוח הפסימי שבמחזותיו (ובקומדיות שלו בכלל). את פעולתו התיאטרונית התחיל ב1867 בכתיבת הליברטו לאופרה „אשורבניפל" של ידידו ז׳ונסייר (Joncières). ב1870 הוצגה הדראמה הרומאנטית שלו, „מישל פופה" (Michel Pauper) וב1871 — L'Enlèvement („החטיפה"). שני המחזות לא נתקבלו בחיבה, ומתוך יאוש נטש ב׳ את התיאטרון ועבר לעיתונאות. ב1878 חזר וחיבר שני מחזות בני מערכה אחת, אך גם אלה לא זכו אלא להצלחה מועטת ביותר, ואף שני מחזותיו העיקריים, המוכרים כיום כמעולים, Les Corbeaux („העורבים"), 1882, ו La Parisienne („הפאריסאית"), 1885, לא זכו להערכה שהיו ראויים לה, עד שביים אותם, שנים אחדות לאחר מכן, אנדרה אנטואן (Antoine) ב„תיאטרון החפשי" (Théâtre Libre) שלו, עם רז׳אן (Réjane) הנערצת בתפקיד „הפאריסאית"; מאז אין הם מוצאים מרשימת המחזות המוצגים של התיאטרון הצרפתי הלאומי. „העורבים" היא דראמה סוציאלית מזעזעת בדבר אלמנה אמידה, אם לארבע בנות, ששותפיו של בעלה המנוח ועורכי־דין גוזלים ממנה את כל רכושה, עד שאחת מן הבנות, בת עשרים, מקרבת את עצמה לטובת משפחתה ע״י מה שהיא נישאת למושחת שבכל ה„עורבים" העטים על המשפחה, והוא בן ששים. — „הפאריסאית" היא קומדיה צינית על אשה גנדרנית, שבוגדת גם בבעלה וגם במאהבה, עם מאהב שני.

ב׳ ראוי להחשב כאבי הנאטוראליזם בתיאטרון וכגדול המחזאים בצרפת בסוף המאה ה19. במסגרת של עלילה פשוטה ביותר הוא מצליח ליצור טיפוסים בולטים ומשכנעים, ברובם אנטיפאתיים, ואוירה של חיים אמיתיים; הוא מראשוני הדראמאטורגים, ששם בפי גיבוריו את לשון־הדיבור היום־יומית. בולטת בב׳, שהיה בעל הומור צורב, מזיגה של ציניזם כלפי עלובי־החיים ושל רחמים עליהם והבנה לגורלם, וכשרון מובהק לניתוח פסיכולוגי, ביחוד של טיפוסים שליליים. בצדק ניתן לסיגנונו ולאסכולתו הכינוי théâtre cruel („תיאטרון אכזרי"). משפע המחזות הנאטוראליסטיים, שנכתבו באותה תקופה בצרפת, נשארו כיצירות בעלות ערך לדורות רק „העורבים" ו„הפאריסאית" של ב׳. — מלחמתו על פיתוחו של תיאטרון ראליסטי, שחושף את נגעי החברה ואת הפגמים שבסדריה, משתקפת בספרו

הפולמי Querelles littéraires („מריבות ספרותיות", 1891) ובספר זכרונותיו Souvenirs d'un auteur dramatique („זכרונות של מחזאי", 1895). — ברחוב הפאריסאי, הנקרא על שמו, עומדת אנדרטה שלו מאת אוגיסט רודן. — ב1926 יצאו כל כתביו ב7 כרכים.

A. Antoine, *Mes souvenirs sur le Théâtre Libre*, 1921; E. Dawson, *H. B., sa vie et son théâtre*, 1929; E. Sée, *H. B.*, 1926[4]; A. Arnaoutovitch, *H. B.*, 3 vols., 1927 (המחקר העיקרי); L. Jouvet, *Réflexions du comédien*, 1938.

ג. י. א.

בֶּק (Beck), **יוֹזֶף** (1894—1944), מדינאי פולני. ב' השתתף בלגיון הפולני, שנלחם בפיקודו של פילסודסקי (ע"ע) במלחמת 1914—1918 על צידה של אוסטריה נגד רוסיה. עם תפיסת השלטון בפולניה ע"י פילסודסקי ב1926, הוכתר ב' בתואר של קולונל ונעשה מן המקורבים ביותר לפילסודסקי. ב' סימל את „שלטון הקולונלים" בפולניה בשנים שקדמו למלחמת-העולם II. מינויו (ע"י פילסודסקי) לשר-החוץ בנובמבר 1932 ציין מפנה במדיניות-החוץ הפולנית: התקררה ידידותה של פולניה לצרפת ונחלשה זיקתה של פולניה לחבר-הלאומים (ע"ע). ב' ביטל את ההתחייבות הבינלאומית של פולניה ביחס למיעוטים הלאומיים שבתחומיה וניסה להקים, בהגמונותה של פולניה, את ה„חֶגֶר הסאניטארי" — גוש מרכז-אירופי מים-הקרח הצפוני עד הים האגיאי, שנועד להפריד בין גרמניה לרוסיה. ב26 בינואר 1934 נחתם חוזה לאי-התקפה בין פולניה וגרמניה למשך 10 שנים — דבר, שהקל על היטלר את סיפוחן של אוסטריה וצ'כיה. מתוך הסתמכות על חוזה זה, הכריח ב' את ליטה להכיר גם להלכה בווילנה כבעיר פולנית. אחר חוזה-„מינכן" (ע"ע) השתתפה פולניה בביתורה של צ'כו-סלובאקיה כשסיפחה לתחומה את עיר-המריבה צ'שין (ע"ע) ויצרה גבול משותף עם הונגאריה לאחר שזו האחרונה סיפחה אליה את רוסיה הקארפאטית. תחת לחצה של דעת-הקהל הפולנית דחה ב' את דרישתו של היטלר לסיפוחם של דאנציג והפרוזדור הפולני (ע"ע) לגרמניה — דבר, שגרם למפנה חד במדיניות-החוץ של פולניה והביא לידי הכרזתו של נוויל צ'מברלין, שלפיה נעשתה אנגליה אחראית לגבולות פולניה. מחשש שהצבא הסובייטי יעבור דרך פולניה, התנגד ב' לכריתת ברית בין אנגליה-צרפת-פולניה ובין רוסיה. עם פלישתו של הצבא הגרמני לפולניה, בספטמבר 1939, מצא ב' מקלט ברומניה, שבה מת.

J. H. Harley, *Colonel Beck*, 1939.

בֶּק, יַעֲקֹב זִיגִיסְמוּנְד — Jakob Sigismund Beck — (1761—1840), פילוסוף ומאתמאטיקן גרמני; תלמידו של קאנט. מ1796 ואילך היה פרופסור בהַלֶּה, מ1799 — ברוסטוק. ב' הסכים להצעתו של קאנט, שיחבר קיצור של כתביו הביקרתיים, ובחליפת-המכתבים, שהיתה לו, לב', עם מורו תוך כדי עבודה זו (מ1791 ואילך), עורר שאלות, שנוגעות בעיקרן בתורתו של קאנט על האחדות של האַפֶּרצֶפּציה או של ה„אני חושב" ב„ביקורת התבונה הטהורה". „כיצד אפשרית הכרת-האוביייקטים על-ידינו?" היא הבעיה העומדת במרכז עיוניו. משאלה מרכזית זו נבעה משנתו של ב' בדבר הסינתזה ה„ראשונית" של השכל, היוצרת את מושג האובייקט.

נושא הכרך הראשון של ה„קיצור" הוא הביקורת של התבונה העיונית והמעשית. לצורך העיבוד של „ביקורת כוח-השיפוט", הכלול בכרך השני, קיבל ב' מקאנט את כתב-היד המקורי של המבוא ל„ביקורת כוח השיפוט", שקאנט לא פירסם אותו אלא הביא במקומו כמבוא לספר הנזכר נוסח קצר יותר. כנספח לקיצור של הספר עצמו פירסם ב' תמצית מפורטת של כתב-יד זה בשם Anmerkungen zur Einleitung in die Kritik der Urteilskraft („הערות למבוא לביקורת כוח-השיפוט"). הנוסח השלם הופיע לראשונה ב1914 בהוצאת כתבי-קאנט ע"י קאסירר, כרך 5.

ב' ראה את עצמו, לאחר חקירותיו המעמיקות בכתבי-קאנט, כפרשן המוסמך ביותר של מורו ובמידה מסויימת אף כמתקן של הפילוסופיה הקאנטית. במכתביו הודיע לקאנט על תכניתו להציע שיטה טראנסצנדנטאלית צרופה, שתהא מבוססת על רעיון ה„סינתזה הראשונית", הנזכר למעלה. תכנית זו ביצע ב' בספרו Einzig möglicher Standpunkt, aus welchem die kritische Philosophie beurteilt werden muss („נקודת-המבט היחידה, שממנה יש לשפוט את הפילוסופיה הביקרתית"), שיָצא ככרך השלישי של הקיצור.

ב' אומר: האוביייקטים הפועלים על חושינו אינם בחזקת דברים כשהם לעצמם; על אלה אין אנו יודעים כלום (ע"ע דבר כשהוא-לעצמו). העצמים הפועלים עלינו אין להבינם אלא כתופעות. כיוון שהסבר זה של פעולת העצמים עלינו הוא אידיאליסטי, תיאר פיכטה (1797) את ספרו של ב' כהכשרה המעולה ביותר להבנת תורת-המדע שלו. אך ב' חָלק על כך, ודבק במשנת הפילוסופיה הביקרתית בצורה שנתן לה קאנט. — עמדתו של קאנט עצמו כלפי תפיסתו של ב', כפי שבוטאה ב„נקודת-המבט היחידה", היתה אמנם מוויפוּח ממושך עמו ביחס לֵנִדון — מה שמוּכָח בייחוד מחליפת-המכתבים בין קאנט וטיפטרונק. — קונו פישר שלילית, אך הוא הוסיף להוקיר את ב' וביקש להימנע בספרו הגדול על קאנט גורס את גישתו של ב'.

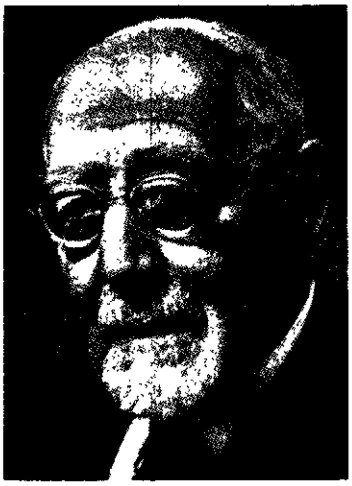
ב' חיבר עוד את הספרים הללו: Grundriss der kritischen Philosophie („יסודות הפילוסופיה הביקרתית"), 1799 ו-Propädeutik zu jedem wissenschaftlichen Studio („מבוא לכל עיון מדעי"), 1799. חליפת-המכתבים בין ב' לקאנט ב1791—1797 נתפרסמה בהוצאות שונות של כתבי-קאנט.

K. Fischer, *Immanuel Kant und seine Lehre*, 1909–10[5]; W. Pötschel, *J. S. B. und Kant*, 1910; Gr. Krönig-Buchheister, *Das Problem der Selbstsetzung in seiner Entwicklung von Kant bis Fichte, mit besonderer Berücksichtigung von J. S. B.*, 1927.

א. ע. ש.

בֶּק, לֵאוֹ — Leo Baeck — (1873, ליסה, פוזנה — 1956, לונדון), רב והוגה-דעות דתי; מנהיג של היהדות הפרוגרסיווית. ב', בנו של שמואל ב', שהיה רב בליסה, למד מתחילה ב„סמינאר לתאולוגיה יהודית" בברסלאו ואח"כ (מ1894) בבית-המדרש למדעי-היהדות בברלין; באותו זמן עצמו למד גם פילוסופיה באוניברסיטה של ברלין מפי ו. דלתַי (ע"ע). ב' שימש רב באוֹפֶּלן (מ1897), בדיסלדורף (1907—1912) ובברלין (מ1912 ואילך). מ1914 עד 1918 שימש רב בצבא; מ1913 ואילך היה מרצה לספרות המדרש והדרוש בבית-המדרש למדעי-היהדות הנזכר. ב' שימש גם יושב ראש „האגודה הכללית של רבני גרמניה" (מ1922), נשיאה הגדול של לשכת „בני-ברית" בגרמניה (מ1924),

ונשיא אירגון־הצדקה המרכזי של יהודי־גרמניה. ב׳ היה חבר הוועד של „האגודה המרכזית (Central Verein) של אזרחי־גרמניה בני דת־משה" ופירסם מספר מרובה של מאמרים בעיתונה של אגודה זו (C.V.-Zeitung) ובכתב־העת שלה Der Morgen („הבוקר"), ב1925—1938. ב׳ היה גם חבר לא־ציוני של הסוכנות היהודית ותרם מאמרים הרבה לשבועון הגרמני הציוני, שיצא בברלין, Jüdische Rundschau. — כיושב־ראש „נציגות היהודים ברייך" (Reichs-Vertretung) מ1933 ואילך, הקדיש את עצמו להגנה על שארית זכויותיהם של יהודי־גרמניה בימי שלטון הנאצים. ב־1943 הובא לטרזינשטט (ע"ע). במאי 1945 עבר ללונדון ונעשה נשיא ה„מועצה של יהודים מגרמניה" (Council of Jews from Germany) ויושב־ראש של ה„איגוד העולמי למען היהדות הפרוגרסיווית" (World Union for Progressive Judaism). מ1948 כיהן בחדשי־החורף כפרופסור לתולדות־הדת בבית־המדרש לרבנים של היהדות הרפורמית באה"ב בסינסינאטי (Hebrew Union College). ב1947 וב1951 ביקר בישראל.


לאו בק

ב׳ היה הוגה־דעות פילוסופי־תאולוגי בעל השכלה כללית רחבה, ועם זה היה דרשן, היסטוריון של הדת ובעל השכלה יהודית יסודית. ההכרה, שהיה חדור בה, שהוא מושרש עמוק בעולמה הדתי־הרוחני של היהדות, נתנה בלבו בין השאר את הרעיון להכתיר את פרנץ רוזנצויג (ע"ע), כשהיה חולה אנוש, בכתר־הרבנות. הכרה זו גם העניקה לו את הכוח לפעילותו המתנכת וההוראתית במחנה טרזינשטאט. הוא הגשים בחייו את דמותו של ה„קדוש", בחינת „עד האמונה" — דמות, שתופסת מקום מרכזי גם במשנתו העיונית.

ארבע שנים לאחר שפירסם ב׳ מאמר על ספרו של אדולף פון הרנק (ע"ע): „הרצאותיו של הארנאק על מהותה של הנצרות" (MGW, 45, עמ׳ 97—120), יצא ב1905 ספרו העיקרי Das Wesen des Judentums („מהותה של היהדות"). ספר זה הופיע אח"כ ב10 מהדורות נוספות בגרמנית, וכן נתפרסם בתרגום אנגלי (1936, 1948) ויאפאני. בנוסח של הספר במהדורה השניה (1922) ניכר, שב׳ השתחרר מן האפולוגטיקה, הקונפסיונאליזם והראציונאליזם הגמור, שהיו שליטים בחיבור בצורתו הראשונה. ההשפעות של המיסטיקה והלאומיות על מחשבתו של ב׳ גרמו, שלמד לראות בקטביות הדיאלקטית שבין „הסוד והצו" את עיקרה של היהדות. „אמנם, לפי ב׳, אין ה,צווים׳ מצטרפים מן ההכרח למערכת ,מצוות,׳ שמעצבות אורח־חיים מחויב וקבוע, אלא הם מופיעים מזמן לזמן כהוראות לפעולה, כעין ברקים שמבקיעים מתוך ענן ה,סוד׳". מבחינה זו נשאר ב׳ יהודי ליבראלי; אך רחוק היה מכל התבוללות רוחנית — ועמדתו כלפי הנצרות והציונות תוכיח. בנצרות ראה „דת רומאנטית" (Romantische Religion, 1922) של הרוח המופשטת לעומת הדת הקלאסית של הרוח המתגשמת: היהדות. ב׳ לא היה ציוני, אך כבר ב1897 סירב להסכים למחאתם של רוב רבני־גרמניה נגד כינוס הקונגרס הציוני הראשון במינכן. בבניין א"י ראה סיכוי רב־ערך להגשמתה של רוח־ישראל, אך לא ערובה להגשמתה, שהיתה עלולה, לדעתו, להיכשל בכל מקום, ועם זה אף להצליח בכל מקום שבו קיימת עדה יהודית, השואפת לכך באמת.

מספריו של ב׳ יש לציין גם את Wege im Judentum („דרכים ביהדות", מאמרים ונאומים), 1933; Aus drei Jahrtausenden („משלושת אלפי שנים"; קובץ חיבורים), 1938; The Pharisees and Other Essays („הפרושים ומסות אחרות"), 1947; Maimonides, der Mann, sein Werk und seine Wirkung („הרמב"ם, האדם, יצירתו ופעולתו"), 1954; Dieses Volk („העם הזה"), 1955.

ב1954 הוקם על שמו של ב׳ מכון לחקר תולדות־ישראל בארצות הדוברות גרמנית (משרדיו: בלונדון, בניו־יורק ובירושלים). בסוף 1956 נתפרסם השנתון הראשון של „מכון ל. ב.".

ליום הולדתו השבעים (1943) הופיע ספר־יובל, שהוחרם ע"י הנאצים. — ליום הולדתו השמונים הופיעו שלשה ספרי־יובל; אחד מהם: *Festschrift zum 80. Geburtstag von Rabb. Dr. L. B. am 23 Mai 1953,* dargebr. v. Council for the Protection of the Rights and Interests of Jews from Germany, London; E. Simon, *Geheimnis und Gebot, Die Neuen Wege,* 1948; E. H. Boehm, *We Survived; The Stories of Fourteen of the Hidden and the Hunted of Nazi Germany, as told to E. H. B., L. B.,* 284–298, 1949; Th. Wiener, *The Writings of L. B., a Bibliography (Studies in Bibl. and Booklore,* Vol. I, No. 3, 1954); לזכרו של ב׳: Association of Jewish Refugees in Gr. Britain, *Suppl.,* Dec. 1956; Fritz Kaufmann, *L. B. (Ethos,* Vol. II, No. 1, 1957).

ע. א. ס.

בק, פרל — Pearl Buck — (נו׳ 1892, הילזבורו, וירג׳יניה המערבית), מספרת אמריקנית. ב׳ נולדה למשפחת מיסיונרים ממוצא גרמני־הולאנדי־צרפתי. היא גדלה בסין, מתחילה בצ׳ינקיאנג שעל נהר־יאנגצה, ואחר־כך בשאנחי. ב׳ למדה בקולג׳ באה"ב, אך ב1914 חזרה לסין, נישאה למיסיונר פרסביטריאני, שנשלח לסין הצפונית, והורתה ספרות אנגלית באוניברסיטה של נאנקינג. עד 1932 פעלה ב׳ גם כמיסיונרית; אך באותה שנה פרשה מעבודה זו, בין השאר מחמת חילוקי־דעות, שנתגלעו בינה ובין אנשי־המיסיון בשאלת היחס אל תרבותו של העם הסיני. ב1934 חזרה לאה"ב; ב1938 קיבלה את פרס־נובל לספרות; ב1939 נתגרשה ונישאה שנית, ומאז היא יושבת במדינת־פנסילווניה.


פרל בק

הרומאנים. הנובלות ושאר הכתבים שחיברה עוסקים כמעט כולם בחייהן של סין ויאפאן. יצירתה העיקרית הוא הרומאן השני שלה, The Good Earth („האדמה הטובה", 1931), שזכה בפרס פוליצר, הוסרט וניתרגם ליותר מ20 לשונות (בכלל זה לעברית, ע"י פסח גינזבורג, תרצ"ג). חייהם כבולי־המסורת של איכר סיני פשוט בשם ואן־לונג ואשתו־שפחתו, או־לאן, מתוארים בספר זה מתוך הבנה ובסגנון פסֶודו־מקראי, שהולם יפה את הנושא האֶפּי והאֶכּזוֹטי שלה. סיגנון זה נראה פחות מתאים לתְכָנים של ספריה המאוחרים יותר, שבהם מתוארת עפ"ר ההתנגשות בין ארחות־החיים המערבי והמזרחי בסין המודרנית: „המהפכן הצעיר" (1932, תרגום עברי ע"י א. ראובני, תרצ"ד), „בנים" (1932), „האשה הראשונה, וסיפורים אחרים" (1933), „האם" (1935), „בית־מריבה" (1935, תרגום עברי ע"י ד. קמחי, תרצ"ו), „הלב הגאה" (1938, תרגום עברי, תש"ט), „הפאטריוט" (1939), „אלים אחרים" (1940), „זרע הדראקון" (1942) ו„הקיסרת" (1956). הספרים „הגולה" ו„מלאך לוחם" (1936) הם אוטוביוגראפיות. „כל בני־אדם אחים הם" (1938) הוא תרגום של רומאן סיני קלאסי. כן יצאו אספים של מסותיה והרצאותיה.

בכל חיבוריה הטעימה ב', ש„בעולם זה אין למנוע תמורות, בין לטוב ובין לרע". בסיפוריה מתגלית הרגשה דקה ופעמים אף מַעמקת של טבע־האדם ומניעיו הפנימיים.

ש. י. כ.

בַּקַאוּ (Bacău), העיר הראשה של חבל־ב' שבמזרחה של רומניה. מספר תושביה כ54,000 (1956). ב' יושבת לרגליהם המזרחיות של הרי־הקארפאטים (בגובה של 160 מ' מעל פני־הים) על נהר־ביסטריצה, סמוך לשפכו לנהר סיריט (פלג של הדאנובה), ועל מסה"ב צֶ'רנוֹבצי־גאלאץ, במקום שמסתעפת ממנה מס"ב, שעולה בעמק הביסטריצה לתוך הקארפאטים. ב' משמשת מרכז עירוני לסביבה עשירה בחקלאות, במקנה, במשק־היער ובנפט. בב' מצויים טחנות־קמח, בתי־חרושת לשימורי־בשר, לעיבוד־עצים, לטכסטיל של צמר (שמיכות), לכלי־חרס ולבורסקאות ובתי־מלאכה לתיקון מכונות (ביחוד חקלאיות). סמוך לב' יש בתח"ר גדולים לנייר מתאית־עץ. בב', שהיתה עד 1813 מקום מושבו של הגמון אורתודוכסי, יש שתי כנסיות מן המאה ה15. — קודם מלחמת־העולם II היו 25% מתושביה יהודים.

יהודים. ב1803 לא נמנו בב' אלא 58 ראשי־משפחה משלמי־מיסים; אך מספרם של היהודים בב' הלך וגדל במשך המאה ה19: כ540 ב1831, 3,819 ב1859 ו7,902 (48.3% מכלל האוכלוסיה) ב1899. ב1930 נמצאו בב' 9,593 יהודים (30.8% מכלל האוכלוסיה), שרק 50.8% מהם הצהירו על היידית כלשון־האֵם שלהם. ב1824 ו1892 היו בב' עלילות־דם, ופרעות ביהודים היו תופעה חוזרת בתולדותיה של הקהילה. בימי מלחמת־העולם II רוכזו בב' היהודים, שגורשו מערי־השדה ומן הכפרים של המחוז, באופן שב1942 נמצאו כאן כ13,000 יהודים. ב1944 ניתן סעד ל5,983 מיהודי ב'. — מרבני־ב' ידוע ר' יצחק מבוטושאן (1803—1858), שנלחם בחסידות.

Edmond [E. Schwarzfeld], *Radu Porumbaru și Isprăvile lui la fabrica de hârtie din Bacău*, 1885; Verax, [Radu Rosetti], *La Roumanie et les Juifs*, 1903.

בֶּקַדֶלִי, אַנְטוֹנְיוֹ — Antonio Beccadelli, המכונה Il Panormita (איש פאלֶרמו) — (1394, פאלרמו — 1471, נאפולי), הומאניסטן איטלקי. ב' למד זמן־מה משפטים בסיאנה אך פרש ממקצוע זה והתמסר לספרות. הוא קנה לו פירסום, ביחוד בחוגי ההומאניסטים, שעליהם נמנה, הודות לסיגנונם הצח של שיריו הלאטיניים (עי' למטה), וב1429, כשישב בפאוויה, מינה אותו הדוכס פיליפו מאריה ויסקונטי, שליטה של מילאנו, כמשורר רשמי של חצרו, מתוך תקווה שב' יכתוב אפוס על מעשיו ועל בית־נסיכותו. ב1432 הוכתר ב' בפארמה ע"י הקיסר סיגיסמונד ב„דפנת־המשוררים". הואיל וב' הכזיב את התקוות, שתלה בו אדוניו, הוכרח לעזוב את פאוויה וזמן־מה שהה שוב בפאלרמו. מ1434 עד סוף ימיו ישב בחצרו של אלפונסו I, מלך נאפולי, וכאן תרם תרומה מרובה להפצתו של ההומאניזם באיטליה הדרומית; הקים דור של תלמידים והיה מייסדה של האקאדמיה הנאפוליטנית, שנקראה מתחילה על שמו Antoniana (ולאחר זמן: Pontaniana על שם תלמידו, ג'ובַני ג'וביו פּוֹנְטַנוֹ, ע"ע, שעלה בחשיבותו על רבו). יצירתו הספרותית העיקרית כלולה בספר־השירים הלאטיני שלו, Hermaphroditus („האנדרוגינוס", 1425), שבו צייר, בשוּרת אֶפּיגראמות, את חיי־הפריצות של הנוער בזמנו ואת הרפתקות־האהבה שלו ושל חבריו. הספר, שסיגנונו שימש מופת ללאטינית המחודשת, הוא מקורי בתכנו ותפיסתו ומשמש ראי נאמן של צד מסויים בתפיסת־העולם של הרנסאנס; בצורתו הוא חיקוי של האֶפּיגראמות של מַרטיאליס (ע"ע) ושל השירים הפרוצים של ה„אַנתולוגיה לַטינָה" הנקראים Carmina Priapaea. ערך־מה יש גם לספרו ההיסטורי (יותר נכון: אַנֶקדוֹטי) של ב': „אמריו ומעשיו של אלפונסו מלך אראגון" (De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum) ולמאות מכתביו של ב' לחבריו ולמלומדי־זמנו: הם חדורים ברוח ההומאניזם ומשקפים את ארחות־החיים של תקופתו.

Antonii Panormitae *Hermaphroditus*, ed. F. C. Forberg (עם פירוש), 1842, 1892[2]; ed. Fr. Wolff, 1908; L. Barozzi e R. Sabbadini, *Studi sul Panormita e sul Valla*, 1891; M. v. Wolff, *Leben und Werke des A. B.*, 1894; M. Natale, *A. B.*, 1902; R. Garzia, *Consensi e dissensi*, 1924, pp. 7–82; A. Corbellini, *Note di vita nel Quattrocento*, 1931.

י. ב. ס.—ח. פ.

בָּקוּ (Баку), עיר בס.ס.ס.ר., על חופו המערבי־הדרומי של הים הכספי; בירתה של הרפובליקה אַזֶרְבֵּיגַ'ן (ע"ע). מספר תושביה: כ810,000 (1939). ב' יושבת על מפרץ קטן (שנקרא על שמה) בדרומה של לשון־היבשה אַפּשֶרוֹן, החודרת לתוך הים הכספי מצד חופו המערבי, מדרום להרי־קאווקאז. ארכה של אַפשרוֹן, הנכללת כולה בב' בהקפה הרחב, כ60 ק"מ ורחבה (במערב) כ25 ק"מ, ובה ועל קרקע־הים שבקרבתה, וכן בכמה מן האיים הקטנים הסמוכים לה, כ700—800 בארות מפיקות נפט (כ60% מתפוקת־הנפט שבברית־המועצות). בב' 5 בתי־זיקוק גדולים, שכושר־תפוקתם השנתי נאמד ב18 מיליון טון. בחלקו — ואפשר ברובו — מוצא הנפט בצורה גלמית בשני צינורות מקבילים (שארכו של כל אחד מהם 800 ק"מ) לבַּטוּם (ע"ע) שעל הים השחור, ובספינות העולות בנהר־וולגה (ע"ע; וע"ע אַסְטְרַחַן) ומהלכות בתעלותיו — לרחבי רוסיה האירופית. גם הגאז מועבר בצינורות. מציאותו של דלק זול בב' איפשרה את התפתחותם של ענפי־תעשיה שונים בעיר: מכונות (ביחוד



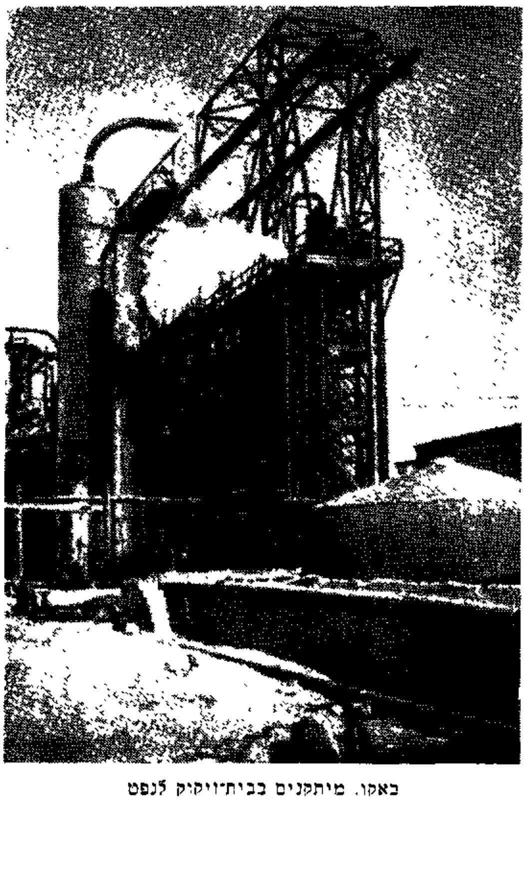
באקו. שדרות־קירוב

ציוד לתעשיית־הנפט), טכסטיל, תוצרת כימית (ביחוד דשנים כימיים) ומזונות. ב׳ היא נמל־המעבר הגדול שבים הכספי לאיראן ולטורקמן והיא קשורה גם לרשת מסה״ב של איזורים אלה. כמו־כן היא מרכז חשוב לתרבות ולהוראה; יש בה אקאדמיה למדעים, אוניברסיטה בעלת 8 פאקולטות ובתי־ספר מקצועיים מרובים. לשון־ההוראה העיקרית ברוב המוס־דות הללו היא אזרביג׳אנית; את המקום השני תופסת הרוסית, ואת השלישי — הארמנית. רוב אוכלוסי־ב׳ הם דוברי תורכית־אזרביג׳אנית, אך יש בהם מיעוטים גדולים של רוסים, אוקראינים וארמנים ואחוזים אחדים של בני לאומים קאווקאזיים שונים ושל יהודים. אחוז הלומדים ברו־סית גדול הרבה מן האחוז של הרוסים שבאוכלוסיה.

ב׳ מורכבת משלושה חלקים, שהם שונים זה מזה במַראם החיצוני ובאוכלוסייתם: (1) העיר העתיקה, שנוסדה במאה ה7 ושהיא בעלת אופי מזרחי (עם מסגדים וארמונות מן התקופה הפרסית של ב׳); (2) „העיר השחורה" — האיזור של תעשיית הנפט והנמל ושכונות־הפועלים, המשתרע ממזרח לעיר העתיקה; ו(3) „העיר הלבנה", שבה יושבים אנשי הפקידות הגבוהה ושיש בה גם תעשיות שונות. על ב׳ בהקפה הרחב נמנים עשרות פרוורים, מהם של עובדים בבתי שאיבת־הנפט, ומהם של חקלאים, שמגדלים בהשקאה (במים מוזרמים מן הקאווקאז) ירקות ופירות לצרכי הכרך.

א. י. בר.

היסטוריה. מקור השם ב׳ הוא פרסי: בַּד קוּבֶּה, שפירושו „מכת־הרוח", על שום הרוח הצפונית החזקה, המנ־שבת בב׳ ובסביבה. בתקופת הסאסאנידים נקראה ב׳ בַּגוּאַן (בארמנית), והגאוגראפים הערביים של יה״ב מכנים את ב׳ בשם בַּקוּה או בַּקוּיָה; אחד מהם, מסעודי (מת 957), אף מזכיר את הנפט של ב׳. ב׳ נכבשה בסוף המאה ה7 ע״י הערבים, אבל עד מהרה השתלטו בה החאנים של שירוַאן. ב1509—1723 התחלפו בב׳ כמה מושלים: מתחילה היתה ב׳ שייכת להורדות תורכיות, אח״כ לשלטון פרסי ישיר ולסוף לחאנים של שירוַאן, שהיו כפופים לפרס. מן הפרסים קיבלה האוכלוסיה התורכית של ב׳ וסביבתה את האיסלאם השיעי. מתקופת השלטון המוסלמי נשתמרו בב׳ כמה בניינים (או שרידים מהם) שהם בעלי ערך אמנותי: המאוזוליאון של שיך סעיד יוסוף חַליף מן המאה ה8 (בחצי־האי אַפְּשֶׁרוֹן); שרידי החומה הערבית מן המאות ה9 וה10; „מגדל הבתולה" (קִיס־קאלַה), שריד מטירת שאה עבאס II, המשמש עכשיו מגדלור; שרידי החומה עם תבליטים (מן המאה ה13), מגדל המסגד הגדול (מן המאה ה14), ארמון החאנים השירוואניים (מן המאה ה15). ב1723 נכבשה ב׳, אחר מצור ממושך, ע״י הרוסים, אבל ב1735 הוחזרה לפרס. במאה ה18 היתה קיימת בב׳ חאניות עצמאית בפועל. ב1796 חזרו הרוסים וכבשו את ב׳ לזמן קצר. ב1806 נכבשה שוב ע״י הרוסים, שהחזיקו בה מאז ואילך. ב1859 נעשתה ב׳ בירת־פלך, ובאותו זמן התחיל גידולה המהיר של ב׳, הודות לתעשיית־הנפט שפות־חה בה. ב1863 מנתה ב׳ 14 אלף נפש, ב1897 — 112 אלף, וב1939 — 809,345. ב1880 נסללה מס״ב מב׳ לבטום וב1900 נסתיימה הנחתו של צינור־הנפט מב׳ לבאטום (כלומר לים השחור). עם התפתחותם של מפעלי־הנפט קמה בב׳ תנועת־פועלים סוציאליסטית, אך עם זה נעשתה ב׳ עיר קוסמו־פוליטית, שהניגודים הגזעיים בין תושביה, ביחוד בין הטאטא־רים המוסלמיים והכפריים ובין הארמנים העירוניים, האפילו על הניגודים המעמדיים ביניהם. בימי המהפכה של 1905 תמך השלטון הרוסי בטאטארים נגד הארמנים. ב1904 ערכו הטאטארים פוגרום בארמנים, שבו נהרגו כ300 ארמנים וכ150 טאטארים, כשהמשטרה מפרעת להגנה הארמנית — בדומה למנהגה בשעת הפרעות, שנערכו ביהודים ב„תחום המושב". המהומות, שפרצו בב׳ באוגוסט 1905, החריבו את תעשיית־הנפט בב׳, שלא התאוששה אלא לאחר שנים אחדות. ב1906 רצחו הדַשְׁנַקִים (ע״ע) את שר־הפלך, הנסיך נאקאשידְזֶה, שהיה גרוזי לפי מוצאו; הארמנים ראו בו את האחראי לפוגרומים. ב1918 הפכה ב׳ לזירת התנגשות בין



באקו. מיתקנים בבית־זיקוק לנפט

יחידות אנגליות, שפעלו מפרס ונתמכו ע"י הארמנים וע"י הסוציאליסטים המתונים והליבראלים הרוסיים, ובין הצבא התורכי, האוכלוסיה המוסלמית והקומוניסטים. מ30 במארס עד 1 באפריל נערכו בב' קרבות-רחוב בין הקומוניסטים ובין מתנגדיהם. ב25 באפריל הוקם בב' שלטון סובייטי בנשיאות הבולשוויק הארמני הוותיק, סטיפן שאומיאן. בתמיכתם של האנגלים, שחששו לנפילתם של מקורות-הנפט בידי התורכים והגרמנים, מוגר שלטון זה ב31 ביולי והוקמה „הדיקטאטורה של מרכז הים הכספי והוועד הפועל הזמני" (בקיצור „צֶנטרוקאספיָה"), ששלטונה היה מורכב מקצינים ס. ר.-יים, מֶנשוויקים רוסיים ודאשנאקים ארמניים. הבול-שוויקים ניסו להימלט דרך הים לאסטראחאן, אבל מלחי-הספינות, שהתנגדו לשלטון הסובייטי, הביאו אותם לקראס-נוֹבוֹדסק, במקום שהיתה קיימת, בחסות האנגלים, „ממשלה זמנית" של „החבל שמעֵבר לים הכספי". הקומיסארים השבויים נאשמו בבגידה במולדת, וב20 לספטמבר הוצאו 26 מהם, קומוניסטים וס"ר-ים שמאליים (ובתוכם שאוּמיאן), להורג. מן 15 בספטמבר עד ה17 בנובמבר 1918 היתה ב' כבושה ע"י תורכיה. בחסות הצבא התורכי ערכה האוכלוסיה המוסלמית טבח בארמנים, שלפי אומדן זהיר נהרגו יותר מ10,000 מהם. ב28 באפריל 1920 כבש הצבא האדום את ב', שהוכרזה לבירת אזרביג'אן הסובייטית ונעשתה נקודת-מוצא לכיבושי הצבא האדום בארמניה ובגאוֹרגיה. באביב 1921 התקיים בב' בהשתתפותם של זינוֹביב, ראש הקוֹמאינ-טרן, ואֶנוֶר פחה, מנהיג התנועה הפאן-טוּראנית, הקונגרס של עמי-המזרח, שהניח את היסוד לחדירתה של רוסיה הסובייטית לאסיה.

I. D. Henry, *Baku, an Eventful History,* 1906; L. S. Dunsterville, *The Adventures of Dunsterforce,* 1920; В. М. Сысвев, Краткий очерк истории Азербайджана, 1925.

א. אח.

יהודים. במאה ה18 היתה קיימת בב' קהילה של יהודים פרסיים, שבאו לכאן מצפון-פרס. תושבי-המקום ההרריים, מוסלמים קנאים, רדפו את היהודים ואף העלילו עליהם, ב1814, עלילת-דם. למרות ההגנה, שהשלטונות הרוסיים ביקשו להעניק ליהודים, עקרו אלה האחרונים לעיר קוּבָּה, אף היא בפלך ב', שבה היתה קהילה גדולה של יהודים „הרריים"; אך לאחר זמן חזר חלק מהם ונשתקע בב'.

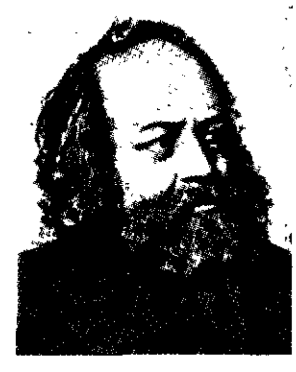
פרק חדש בתולדות הקהילה היהודית בב' נפתח בשנות ה70 של המאה ה19. למרות האיסורים וההפרעות מצד השלטונות להשתקעותם של יהודים יוצאי רוסיה האירופית בב' ולהשתתפותם במפעלי-הנפט, שהתחילו מתפתחים אז בעיר ובסביבותיה, גדל חלקם של היהודים במפעלים אלה — הן כבעלי-זכיונות והן כבעלי-מקצוע. בשנות ה90 של המאה ה19 היה חלק ניכר מחברות-הנפט הגדולות מאורגן בסינדי-קאט, שבראשו עמדו הרוטשילדים. בסוף המאה ה19 התחילו מתארגנים בב' גם מוסדות של הקהילה וכן של התנועה הציו-נית. אך לפי המפקד של 1897 לא מנתה קהילת-ב' באותה שנה אלא 2,341 יהודים בלבד, רובם יהודים קאווקאזיים („הרריים") ומיעוטם יהודים מרוסיה האירופית. לפי המפקד של 1923 כבר ישבו בב' ובסביבתה התעשיינית הקרובה 16,859 יהודים ממוצא אירופי ו1,081 יהודים הרריים (מתוך אוכלוסיה כללית של 336,982 נפש). מספרם של היהודים בב' הוסיף להתרבות גם בתקופת השלטון הסובייטי; ב1926 נמנו בב' 21,955 נפש מישראל (5% מן האוכלוסיה כולה), מהם 19,583 יהודים אירופיים, 1,985 יהודים הרריים ו427 יהודים גרוזינים; ב1939 נאמד מספרם ב30,000.

י. י. טשארני, ספר המסעות בארץ קוקז ובמדינות אשר מעבר לקוקז, תרמ"ד.

ש. כ.

בָּקוֹנִי (Bakony), **הַר־** (או יער), גוש-הרים בהונגאריה, צפונית-מערבית לימת בַּלַטוֹן (ע"ע). ארכו (בהקבלה לימה) כ110 ק"מ, רחבו 30—40 ק"מ וגבהו (בהר-קֶרֶש [Körös]) 713 מ'. הר-ב' בנוי ברובו גיר טריאַסי-עד-קְרֶטוֹני; בחלקו הדרומי-מערבי מצויות גם מטליות-בזלת רחבות; חלקו התיכון בנוי גראניט ואבני-יסוד אחרות. בעמק, החוצה את ההר ממערב למזרח, עוברים כביש ומס"ב לבודאפסט. בעבר היה ההר מיוער (אלונים ואשור) ושימש משכן לחבו-רות לסטים (בהונגארית: בֶטיאַרים). לאחר שהיער נגדע ברובו, ניטעו בהר (על שכבות-הגיר) כרמי-גפן נרחבים, ביחוד במדרונים הפונים לימת-באלאטון. מהר-ב' מפיקים בּוֹכּסיט לתעשיית-האלומיניום של הונגאריה (וליצוא), בצר-מאנגאן וליגניט. העיר הגדולה שבהר-ב', וֶסְפְּרֶם (Veszprém; כ22,000 נפש), יושבת על הדרך החוצה את ההר.

בָּקוּנִין, מִיכַאִיל אַלֶכְּסַנְדְרוֹבִיץ' — M. A. Бакунин — (1814, טוֹרז'וֹק, פלך טְוֶר — 1876, בֶּרן), מהפכן והוגה-דעות רוסי; מאבות האנארכיזם במאה ה19. ב' היה בן-אצילים וילדותו עברה עליו באחוזת-אביו, פריאמוּכינוֹ שבפלך טְוֶר (עכ-שיו חבל-קאלינין). ב1828—1833 שירת כקצין בפטרבורג ובפולניה; אך השירות הצ-באי לא היה לרוחו של ב', וב1835 התפטר מן הצבא. ב1836—1840 חי במוסקווה ונמנה על החבורה של סטַנ-קֶוִיץ' (ע"ע), שהתעניינה באמנות ובפילוסופיה מופ-שטת. זמן-מה דבק במשנתו של פיכטֶה (ע"ע). אחר-כך נתקרב לחבורת הֶרצֶן (ע"ע)



מ. א. באקונין

ובֶּלינסקי (ע"ע), שהירבתה לעסוק בבעיות-הציבור. ב1840 נסע ב' לברלין וכאן נעשה הֶגֶליאני שמאלי. המאמר המהפכני הראשון של ב', „הריאקציה בגרמניה, הערותיו של צרפתי", שעליו חתם בשם „ז'יל אליזר", פורסם ב1842 באחד מן „השנתונים הגרמניים", שיצאו בעריכת ארנולד רוּגה. מאמר זה מסתיים באמרה: „תשוקת-ההרס היא תשוקת-יצירה". מאחר שב' סירב להיענות לדרישתם של השלטונות לחזור לרוסיה נשללו ממנו זכויותיו ותואר-האצילות שלו, וכן נידון שלא בפניו לעבודת-פרך ולהחרמת רכושו. ההופעה הראשונה של ב' כנואם מהפכני נתקיימה ב29 בנובמבר 1847 בפאריס, בנשף, שהיה מוקדש למרד הפולני של 1831. בנאומו התקיף ב' את הצאר ניקולאי I ואת משטר-הצמיתות בארצו, והתנבא על קירבת בואה של המהפכה ברוסיה. לפי דרישתה של הממשלה הרוסית גורש ב' מצרפת. כדי להפיג את הרושם, שעשה נאומו של ב', הפיצה הממשלה הרוסית, באמצעות שגרירה בפאריס, שמועת-כזב, שב' הוא סוכנה. שמועה זו נסתננה — בצורת כתבה מפאריס — לעיתון

Neue Rheinische Zeitung, שיצא בעריכתו של קארל מארכס, אך שום אדם — אולי פרט למארכס — לא נתן אימון בדיבה זו, ואף עיתונו של מארכס הוכרח להכחישה.

מערֶב המהפכות של 1848 עד אחר התקוממות הפולנים של 1863 הטיף ב' לרעיון הפדראציה של המדינות הסלאוויות — רעיון, שלדעתו של ב' אפשר היה להגשימו על־ידי שיחרורה של פולניה, פירוקה של הקיסרות האוסטרית־הונגארית ומיגורו של המשטר הצאריסטי. ב' השתתף בקונגרס הכל־סלאווי, שנתקיים בפראג ב1848, ובמרד הצ'כים, שהתחולל בפראג — בהשפעתו של קונגרס זה — ב12—17 ביוני אותה שנה. עם דיכּויו של מרד זה נמלט ב' לגרמניה, פירסם את ה„מִנשר אל הסלאווים", שבו קרא לטישטוש ההבדלים הלאומיים בין הסלאווים ולשילובה של התנועה המהפכנית הכל־סלאווית בתנועה המהפכנית של שאר ארצות אירופה. לאחר שב' ניסה לשווא לקומם את צ'כיה, עמד בראש ההתקוממות בדרֶזדן (4—9 במאי 1849). לאחר כשלונה של התקוממות זו נתפס ונידון ב1850 למיתה על־ידי בית־הדין הסאכּסוני. דינו הומתק למאסר־עולם, וב' הוסגר בידי ממשלת־אוסטריה, שחזרה והסגירה אותו (ב1851) בידי השלטונות הרוסיים. אלה כלאו את ב' — תחילה במבצר פֶּטרופאוּלובסק שבפטרבורג ולאחר מכן במבצר שליסֶלבורג (1854—1857). ניקולאי I, שביקש לגַלות ע"י ב' את תכניותיה של המחתרת הפולנית, הציע לו — באמצעות סוכניו —, שיכתוב לו בגילוי־לב, „כבן ברוח לאב ברוח". ב' נאחז בהצעה זו, מתוך תקווה לשיחרור, וכתב לצאר את ה„וידוי", שבו העמיד פנים של חוזר בתשובה והסביר את מעשיו המהפכנים כפרי־בוסר מבחינה שכלית ונפשית גם יחד. עם זה הסתפק במשפטים כלליים ולא גילה לצאר דבר של ממש. לאחר שמת ניקולאי I, הומתק דינו של ב': הוא הוגלה לסיביר, שמושלה היה אז דודו, הגראף מורוויוב־אַמורסקי (ע"ע). ב', שהיה למעשה חפשי, הפר את הן־הצדק, שנתן לשלטונות, וברח; דרך יאפאן ואמריקה הגיע, ב1861, ללונדון. כאן חידש את פעילותו המהפכנית. מתחילה ניסה להשתמש לצורך זה בכתב־העת של ידידו הֶרצֶן, Колокол („הפעמון"), אך השקפותיו הקיצוניות של ב' לא נתקבלו על דעתו של הֶרצֶן המתון. כשלונן של המהפכות ב1848 מוטט את אמונתו של ב' באפשרות הצלחתה של המהפכה באירופה. עכשיו היה סבור, שלמהפכה מסוגלים רק הסלאווים, ועל כולם הרוסים, שה„מוז'יק" (האיכר) שלהם מאורגן לא על יסוד קניין־הפרט של הקרקע, אלא על יסוד ה„אוֹבּשְׁצ'ינה" (הקהילה הכפרית) והפועל שלהם מאורגן ב„אַרטֶל" (ע"ע); בניגוד להמון האירופי האנוכיי, ההמון הרוסי הוא בעל חוש קולקטיווי; בהמונים הרוסיים חיה מסורת המרידות העממיות של רַזין (ע"ע) ופוּגַצ'וֹב (ע"ע). מתוך ההמון הרוסי יצאו הקוזקים (ע"ע), הרַסקולניקים (ע"ע) ושאר הכיתות המתבדלות, שלדעתו של ב' היו חדורות ברוח־מרד. ב' עודד את הפולנים במרד 1863 וניהל תעמולה בין הקצינים הרוסיים, שיעברו לצד הפולנים. לאחר שנכשל המרד הפולני ונכזבו התקוות, ששוחרי־החופש ברוסיה תלו ברֶפורמות של אלכּסנדר II, פנה ב' עורף להשקפותיו הפאן־סלאוויות ודבק באנארכיזם מיסודו של פרודון (ע"ע). ב1867 נבחר ב' למרכז של „הליגה לשלום ולחופש", אבל בוועידתה השניה של ליגה זו (שנתקיימה ב1868 בברן) פרש ממנה. ב' הקים את ה„אַליאנס הבינלאומי של הדמוקראטיה הסוציאליסטית", שהיתה בעלת מגמה אנארכיסטית. עוד קודם לכן, ב1864, נתקבל ב', לאחר שנפגש בלונדון עם מארכּס, לאינטרנַציונַל (ע"ע) הראשון, וב1868 נתקבל לסניף של האינטרנאציונאל בז'נֶווה. אך בין ב' למארכס לא שרר שלום. מארכּס שנא את ב' ה„רוסי", ואילו ב', שהיה שונא־גרמנים, האשים את מארכס בפאן־גרמניזם. אעפ"כ תירגם ב' לרוסית את „המאניפסט הקומוניסטי" והיה הראשון, שהתחיל בתרגום „הקאפיטאל" לרוסית.

מצדדיו של ב' באינטרנאציונאל היו בעיקר בסֶקציות של הארצות הלאטיניות (ספרד, איטליה, שווייץ הצרפתית). כדי להיות גורם משפיע באינטרנאציונאל ביקש ב', שה„אליאנס", שאיגדה בתוכה את האנארכיסטים תומכיו, תתקבל כגוף שלם לאינטרנאציונאל; אך בקשה זו נדחתה. אז הקים ב' אירגון סודי בשם „האחווה" כדי להנחות את האינטרנאציונאל ברוח השקפותיו. מאז ניטשה מלחמה רבת־התנגשויות בין שני הפלגים שבאינטרנאציונאל, שבראשו של אחד מהם עמד מארכּס ובראשו של השני ב'. לשם הפצת דעותיו ברוסיה התקשר ב' עם נֶצַ'יֶב (ע"ע), ועמו חיבר את „הקאטכיזם המהפכני", שרעיונו המרכזי היה: המטרה הטובה מקדשת אף את האמצעים הפסולים. אבל האמצעים הפסולים של נֶצַ'אייֶב הרחיקו מזה האחרון אפילו את ב'. הקשר בין ב' לבין נצ'אייב גרם נזק לשמו הטוב של ב' והקל על מארכּס את מלחמתו בו. ב1870 גורש ב' מן הסקציה הז'נֶווית של האינטרנאציונאל, ואז הקימו ב' וחסידיו את „הפדראציה של היוּרָה". אך ב1872 (בקונגרס־האג) גורש ב' מן האינטרנאציונאל. ב' אירגן אז את האינטרנאציונאל האנארכיסטי, שעליו נספחו הפדראציות הספרדית, האיטלקית, היורית, הבלגית, ההולאנדית והאנגלית. הקרע באינטרנאציונאל בין מארכּס לבין ב' היה הגורם העיקרי להתחסלותו ב1876.

מלחמת צרפת־פרוסיה (1870/1) הגבירה את מרצו של ב' המזדקן. בנצחונה של פרוסיה ראה ב' את נצחונו של עקרון הממלכתיות המשעבדת על עקרון־החירות, ואת הצלתה של צרפת ראה במרד הפועלים והאיכרים ובהריסתו של המנגנון הממלכתי. ב' עצמו נטל חלק במרד לִיון (28 בספטמבר 1870), אך ב„קומונה הפאריסאית" לא השתתף עוד, מאחר שכבר היה אכול־אכזבה ואף התנבא לכשלונה של ה„קומונה".

בשנים האחרונות לחייו שוב לא האמין בהצלחתה של המהפכה בעתיד הקרוב. באותן השנים ערך סיכום שיטתי של השקפותיו וחיבר את ספריו: „האימפריה הקנוטו־גרמנית והמהפכה החברותית" (1871), „ממלכתיות ואנארכיזם" (1873), „אלוהים והמדינה" (1882), „הפדראליזם, הסוציאליזם והאנטי־תֶאולוגיזם" (1895). בחיבורים אלה נתבטאו עיקרי תפיסת־עולמו של ב': הדת והמדינה הם אבות־השיעבוד ומשום כך 1) אין חירות האדם אפשרית בלא שיֵעָשׂו בני־האדם כופרים בעיקר; 2) הריסת המדינה, על כל צורותיה וגילוייה, היא תנאי־מוקדם הכרחי לחירות אמיתית; 3) המאבק הפוליטי פסול משום שאין הוא עשוי להביא לידי חורבן המדינה, שאפשר להשיגו ע"י פעולה מהפכנית בלבד. מהפכה כזו תוכל להצליח רק על־ידי פעולתן המסורה של קבוצות־מהפכנים קטנות ובעלות משמעת חזקה. יש ללמוד מן המיסדר הישועי במה שנוגע ל„טישטוש הפרט ורצונו הפרטי לשם פעולה ואירגון קולקטיוויים". ב' ראה את תקוותה של המהפכה בהמונים מחוסרי־הכל, מחוסרי־המשמעת וחדורי הרוח המהפכנית, שאין להם

מה להפסיד; המהפכה אינה צריכה להשאיר מן הבניין הישן אבן על אבן, ורק אח"כ יש להתחיל בבניה מחדש; כדי לחולל את המהפכה יש להקים את „ברית המהפכה העולמית לעומת ברית הרֶאקציה העולמית".

עמדתו של ב' כלפי היהודים היתה עוינת בגלוי, וסיכסוכיו עם מארכס, הֶס וסוציאליסטים יהודיים אחרים גרמו להתגברותה של איבה זו. הוא ראה את היהודים כ„לאום מתרחר־ריב, מנַצל ובורגני". „העולם היהודי כולו", כתב ב' ב1872, „אינו אלא כת מנצלת אחת, עם אחד של עלוקות, טפיל אחד טורף, המקושר והמרותק יחד בכל גימיו, לא רק מעֵבר לגבולות של עמים ומדינות, אלא אף מעבר לכל חילוקי־דעות בעניינים מדיניים". מבחינה זו, הוסיף ב', אין הבדל גדול בין אדם כמארכס ובין הרוטשילדים.

מצדדיו של ב' מילאו תפקיד במהפכה הספרדית של 1873. ב' גופו השתתף בהתקוממות של בולוניה באוגוסט 1874, שבה ביקש לשווא את המוות. שנות־חייו האחרונות עברו עליו באיטליה מתוך מחסור ובדידות. ב1875 כתב ב' לאֶליזֶה רֶקלי (ע"ע): „ההמונים משוללים עכשיו מחשבה מהפכנית, תקווה ותשוקה", „אני עייף ומאוכזב"; „ההמונים התייחסו באדישות לשיחרורם שלהם".

ב' השפיע על התנועה המהפכנית הרוסית של שנות ה70, וביחוד על תנועת ה„הליכה אל העם". ספרו „ממלכתיות ואנארכיזם" שימש כעין אוואנגליון לחלק גדול של הנוער הרוסי באותו זמן. גם להופעתו האישית נודעה השפעה מרובה: הוא עשה רושם עמוק על הבריות במראהו, בחזונו, באמונתו ובתקיפות־דעתו. עם זה היתה אישיותו מלאה סתירות וניגודים: כשם שהיה בעל להט מהפכני, כך היה חדור בהלך־מחשבות של אציל רוסי מבטן ומלידה. מצד אחד, היה אינטרנאציונאליסטן, ומצד שני — פאנסלאוויסטן ושונא גרמנים ויהודים. אישיותו המבריקת משכה אליה את תשומת־לבם של גדולי המספרים הרוסיים. רודין, הגיבור הראשי ברומאן בשם זה של טורגנייב, הוא ב' הצעיר בתקופה שקדמה לשנת 1848; ואילו דוסטוייבסקי תיאר את ב' בדמות סטאורוגין — גיבורו הראשי של הרומאן „שדים".

חליפת־המכתבים בין ב' לבין הֶרצֶן ואוגאריוב נתפרסמה בז'נֶווה, בעריכת דראגומאנוב, ב1896 (מהדורה שניה: פטרבורג 1906). ב1919/22 יצא ברוסיה אוסף של כתבים נבחרים של ב' ב5 כרכים (Избранные Сочинения). מבחר אחר של כתביו ואיגרותיו יצא ב1934/5 ברוסיה ב4 כרכים בשם Собрание Сочинений и писем. תרגום צרפתי של כתביו יצא ב1895—1913 (6 כרכים), תרגום גרמני (3 כרכים) ב1921/24, ותרגום שלם של כל חיבוריו לספרדית, ב5 כרכים, יצא בבואֶנוס אַיירס ב1924/29. לקט של כתביו יצא באנגלית ב1953 בעריכת ג. פ. מאכּסימוף (The Political Philosophy of B.: Scientific Anarchism).

א. זילברנר, הסוציאליזם המערבי ושאלת היהודים, 1955; ביוגראפיה מפורטת (בגרמנית) של ב', ב3 כרכים, מאת מ. נטלאו (M. Nettlau) נדפסה בשכפול וטפסים ממנה שמורים במוזיאון הבריטי, בספריית האוניברסיטה של קולומביה ובכמה ספריות של רוסיה; F. Brugbacher, *Marx und Bakunin,* 1924; B. P. Hepner, *Bakounin et le panslavisme révolutionnaire,* 1950; А. А. Корнилов, Молодые годы Бакунина, 1915; id., Годы странствий Михаила Бакунина, 1925; Ю. Стеклов, М. А. Б., 1920; А. Й. Герцен, М. Б. Полн. собр. соч. и писем, т. 6., 1917; Материалы для биографии М. Б., т. 1—3, 1923—33; В. Полонский, М. А. Б., 1925.

א. אח.

בִּקּוּר־חוֹלִים, לפי המסורת היהודית — אחת מן המצוות שבין אדם לחברו. חכמי־ישראל בתקופת־התלמוד הפליגו בערך ב"ח, ואמרו: [מצוַת] „ב"ח אין לה שיעור... אפילו מאה פעמים ביום" (נדרים ל"ט, ב'). מצוות ב"ח נמנית עם הדברים, ש„אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא" (שבת קכ"ז, א'). מסופר על „תלמיד אחד מתלמידי ר' עקיבא, שחלה ולא נכנסו חכמים לבקרו — ונכנס ר' עקיבא לבקרו, ובשביל שכיבדו וריבצו לפניו — חיה. אמר לו [לר' עקיבא]: רבי, החייתני! — יצא ר' עקיבא ודרש כל מי שאין מבקר חולים — כאילו שופך דמים!" (נדרים מ', א').

גם הקב"ה מתואר ע"י חכמי־התלמוד כמבקר חולים: „אמר רבין, אמר רב: מנין שהקב"ה זן את החולה? — שנאמר (תהלים מא, ד): ,ה' יסעדנו על ערש דוי'... מנין שהשכינה שרויה למעלה ממיטתו של חולה? — שנאמר: ,ה' יסעדנו על ערש דוי'" (נדרים מ', א'; והשווה שבת י"ב, ב'). וכן אמרו: „הקב"ה ביקר חולים, דכתיב: ,וירא אליו ה' באלוני ממרא' (בראשית יח, א; הקב"ה בא לבקר את אברהם החולה) — אף אתה בקר חולים" (סוטה י"ד, א').

בית־שמאי ובית־הלל נחלקו בשאלה אם מבקרים חולים בשבת; בית־שמאי אמרו: „אין מבקרין חולין בשבת", ואילו „בית הלל מתירין" (שבת י"ב, א'); והלכה כבית־הלל. ואמרו חכמים, שהנכנס לבקר חולה בשבת — אומר: „שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא" (שבת, שם).

מצוַת ב"ח כוללת גם טיפול בחולה, במשכבו ובחדרו וגם תפילה מיוחדת לשלומו, ומכאן התשיבות המרובה שהיתה למצוָה זו בתנאי־קיום, שבהם נעדרו בתי־חולים ומקומות־מרפא ציבוריים או פרטיים. דברי ר' עקיבא: „כל מי שאין מבקר חולים כאילו שופך דמים" התאימו, ודאי, למציאות מסויימת בחיי־העם בזמנו. — הרמב"ם קובע, שאע"פ שמצוַת ב"ח היא „מדבריהם" (= מדרבנן) — הריהי נכללת במצוַת התורה: „ואהבת לרעך כמוך" (הל' אבל, י"ד, א').

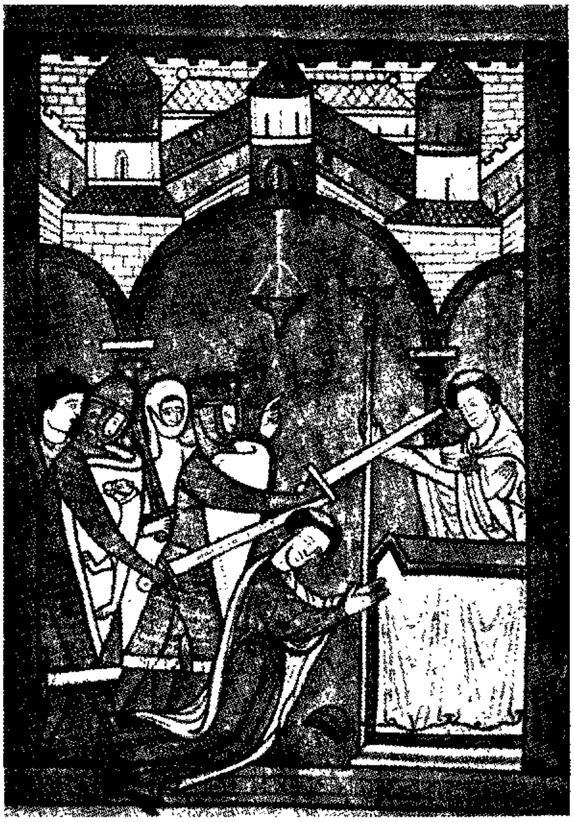
מצוַת ב"ח היתה מקובלת בישראל עד הדורות האחרונים, והחברות לב"ח תפסו מקום חשוב בין החברות הציבוריות השונות, שהיו קיימות בישראל.

צ. ק.

בִּקּוּשׁ וְהֶצֵּע, ע"ע **הֶצֵּע וּבִקּוּשׁ**.

בַּקְחָנַלְיוֹת (בַּקְכָנַלִים), ע"ע **בַּקְכָנַלִים**.

בֶּקֶט, תּוֹמַס — Thomas Becket — (לערך 1118, לונדון — 1170, קנטרברי), ארכיבישוף של קֶנְטֶרְבֶּרִי; קדוש של הכנסיה הקאתולית. ב', שהיה בנו של סוחר ממוצא נורמאני, קיבל חינוך אבירי ותאולוגי. ב1142 נצטרף לפמליה של הארכיבישוף תֶאובאלד מקֶנְטֶרְבֶּרִי, ששלח אותו לאוֹסֶר (Auxerre) ולבולוניה לשם השתלמות בחוק הקאנוני. בהשפעתו של תֶאובאלד מינה אותו מלך אנגליה, הנרי II (ע"ע), כמנהל של לשכת־המלך (cancellarius), וב' נעשה ידידו ויועצו הקרוב ביותר של הנרי. אע"פ שהיה כומר, השתתף כלוחם אמיץ־לב במסעי־מלחמה וחי חיי־פאר כאציל חולוני. אחר מותו של תֶאובאלד מינה אותו המלך לארכיבישוף של קנטרברי (1162) — כלומר, לראש הכנסיה האנגלית —, וביקש להגביר בעזרתו את תלותה של הכנסיה במלך. אולם בב' בא אז שינוי מפתיע: הוא נעשה מצדד מושבע של דרישות־הכנסיה לפי תורתו של האפיפיור גרגוריוס VII



רציחתו של תומאס בקט. מיניאטורה אנגלית מ1190—1200.
המוזיאון הבריטי, לונדון

(ע"ע) והתחיל חי כנזיר מסתגף. הקרע בינו ובין המלך נתגלע ביאנואר 1164 כשב' התנגד נמרצות להחלטתו של המלך — החלטה, שהסכימו לה האצילים וגם הגמונים הרבה — לחזק את סמכויות־המדינה כלפי הכמורה ובפרט כלפי כמרים פושעים (חוקי קְלָרֶנדון — Clarendon Constitutions). כתוצאה מכך הפך המלך לאויבו הגלוי של ב' והעמידו לדין. ב' ברח (בנובמבר 1164) לצרפת ובסיועם של לואי VII, מלך צרפת, והאפיפיור אלכסנדר III המשיך במלחמתו נגד חוקי־קלארנדון. ביולי 1170 נקבעה פגישה בין ב' ובין הנרי II בצרפת, ולמראית־עין הושג פיוס; אך גם לאחר שחזר לאנגליה עמד ב' על דרישותיו בנוגע לזכויותיה של הכנסיה. הדבר היה למורת־רוחו של המלך, ודברי־הטינה שהשמיע על ב' גרמו לכך, שארבעה מאביריו רצחו את ב' בקאתדראלה של קַנְטֶרְבֶּרי (29.12.1170). רצח זה — שהמלך לא ידע עליו מראש — עורר באנגליה ובעולם הקאתולי בכללו התמרמרות עצומה, ולא עברו אלא שנים אחדות וב' הוכרז כקדוש ע"י הכנסיה הקאתולית (1173). בהשפעת השינוי בדעת־הקהל, שנגרם ע"י הרצח, הוכרח המלך לוותר על חלק מן הזכויות, שנטל לעצמו בענייני הכנסיה, וב1174 אף חזר בתשובה במקום־הרצח.

העליה לקברו של ב', שנעשה הקדוש העממי ביותר של אנגליה, ניתארה ביצירת־המופת של צ'וֹסר (ע"ע), „סיפורי קנטרברי"; הבניין, שהוקם על קברו של ב', נמנה במשך יותר מ300 שנה עם מקומות־הקודש החשובים ביותר של הכנסיה הקאתולית, ומשום כך נהרס ב1538 לפי פקודתו של הנרי VIII. גורלו של ב' שימש נושא לסיפור „הקדוש" (Der Heilige) של קונראד פרדינַנד מאיֶר, לטראגדיה „ב'" של אלפרד טֶניסון ולמחזה „הרצח בקאתדראלה" של ת. ס. אליוט.

J. C. Robertson and J. B. Shephard, *Materials for the History of Th. B.*, 1875–1885; J. Morris, *Life and Martyrdom of Th. B.*, 1885²; W. H. Hutton, *Saint Thomas*, 1926²; Z. N. Brooke, *The English Church and the Papacy*, 1931; P. A. Brown, *The Development of the Legend of Th. B.*, 1936; R. Speaight, *Th. B.*, 1940; M. D. Knowles, *The Episcopal Colleagues of Th. B.*, 1951; C. R. Cheney, *From B. to Langton*, 1956.

א. מ. י.

בַּקְטְרָה, ע"ע וְזִירָאבָּד.

בַּקְטְרְיָה

בַּקְטְרְיָה (Βακτριάνη), בתקופה העתיקה — מדינה הלניסטית בתחומי אפגאניסטאן הצפונית של זמננו. תולדותיו הידועות של תחום־ב' מתחילות בימיו של כורש, שכבש את הארץ. אלכסנדר מוקדון, שכבש את ב', יסד בה כמה ערים יווניות. אחר מותו נכבשה ב' על־ידי סֶלֶוּקוֹס ניקאטור. סמוך לשנת 255 הצליח דיודוטוס, פחת ב', יווני על־פי מוצאו, להשתחרר משלטון הסֶלֶוּקים ולהכריז את עצמו כמלך. הוא ויורשו, דיודוטוס II, נלחמו בהצלחה בסֶלֶוּקים ושמרו על עצמאותם. אמנם אנטיוכוס III, במסעו הגדול בתחומי הפחוות הצפוניות, ניצח את המלך אֶוּטִידֶימוֹס, אך לא הצליח לכבוש את עיר־בירתו בַּקְטְרָה והוכרח להודות במלכותו ובעצמאותו (206 לפסה"נ). מדינת־הסֶלֶוּקים לא היתה חזקה למדי, שתוכל להחזיק בפרובינציה רחוקה זו. נוסף על כך הבין אנטיוכוס, שהממלכה הבאקטרית העצמאית תוכל להגן על הערים היווניות בב'. אחר המפלה, שנחל אנטיוכוס מידי הרומים (190 לפסה"נ; ע"ע אנטיוכוס III), הצליחו אֶוּטִידֶימוֹס ובנו דמטריוס לכבוש את אראכוסיה וחלקים מפּוּנג'אב. ע"י כך קמה מדינה יוונית־הודית רחבה במזרח הרחוק, אלא שמדינה זו לא האריכה ימים. בשעה שדמטריוס התקדם לתוך הודו התקומם לו אֶוּקראטידס, איש־צבא, והכריז עצמו למלך. המדינה הגדולה התחילה מתפוררת למדינות קטנות ומעמדם המדיני של היוונים ירד פלאים. במערב הצליחו הארשאקים לכבוש חלקים מן הממלכה הבאקטרית. במחצה השניה של המאה השניה לפסה"נ הופיעו מן הצפון הטוכארים, שהיו, אפשר, ממוצא מונגולי, וכבשו את סוגדיאנה (היום תורכסטאן) ואת ב'. רק בהודו הצליחו השליטים היוונים להחזיק מעמד עוד במשך זמן קצר. אך באמצע המאה הראשונה לפסה"נ אנו מוצאים את הממלכה ההודית־סקיתית במזרח־איראן ובמערב־הודו ובראשה את השושלת הקושאנית. המפורסם בין שליטיה של שושלת זו היה המלך קַנישקה (לערך 123—153 לסה"נ). בימיו התפשט הבודהיזם באיראן המזרחית. השושלת הקושאנית התחילה שוקעת במאה ה3 עד שנשתעבדה ע"י האותאליטים, ה„הונים הלבנים", במאה ה6. עם השתלטותם של הערבים על איראן בא הקץ לשרידי ההלניזם במזרח.

חשיבותו של שלטון היוונים בב' ובהודו היתה בהתפשטותה של התרבות ההלניסטית בתחומים אלה ובהשפעתה של התרבות המקומית, ביחוד באמנות.

מקורות: Strabo XII, p. 516; Herodot, IV, 204; Arrian, III, 29.

ספרות: A. v. Sallet, *Die Nachfolger Alexanders des Grossen in Baktrien und Indien*, 1879; P. Gardner, *Greek and Scythic Kings of Bactria and India*, 1886; W. W. Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, 1951².

א. ש.

בַּקְטֶרִיוֹלוֹגְיָה, ענף של המיקרוביולוגיה (ע"ע), שעוסק בצמחים החד־תאיים הפרימיטיוויים — ה ח י ד ק י ם (ע"ע). עפ"ר כוללים במקצוע זה גם את מחקר ה נ ג י פ י ם (ע"ע), אך בזמן האחרון יש נטיה להפריד מחקר זה מן הב' ולעשותו מקצוע בפני עצמו (וירולוגיה). המחקר של המיקרו־אורגאניזמים הצמחיים מקבוצות האַצות (ע"ע), וכן של בע"ח חד־תאיים, אינו נכלל — לכל הדעות — בתחום הב'.

תולדות־הב'. התפתחותה של הב' — יותר מזו של כל ענף אחר של הביולוגיה — הושפעה במידה מכרעת ממגמות שימושיות: מן השאיפה להכיר את החידקים המזיקים, כדי למנוע את הנזקים הנגרמים על־ידיהם, ואת החידקים המועילים — כדי להפיק מהם את מלוא התועלת האפשרית. מחמת ריכוז המחקר בתחום זה בבעיות מעשיות ושימושיות הוזנח זמן מרובה המחקר־לשמו, ושטחים הרבה לא עובדו כלל. גם היום מתייחס עיקר ידיעותינו בב' לאותן קבוצות־החידקים, שעוררו את תשומת־לבם של רופאים, וֶטֶרינארים, חקלאים ותעשיינים. בבעיות כלליות יותר של הב' לא התעמק רוב החוקרים אלא דרך־אגב, אך יש לציין, שהפתרונים של בעיות כלליות דוקה הביאו בכמה מקרים תועלת מרובה להתקדמותה של הב' השימושית.

תולדות־הב' קשורות קשר אמיץ ביותר בתולדות האמצעים הטֶכניים המיוחדים, הדרושים לחקר המיקרו־אורגאניזמים, ובפיתוחן של שיטות השימוש בהם כאחת. שיפורים בשיטות־הצביעה, שיכלול המיקרוסקופ, וכן השימוש בשיטות מיקרו־כימיות ומיקרופיסיקאליות ואימונולוגיות, גררו תגליות חדשות במחקר הבאקטריולוגי. שיטות אלו הולכות ונעשות מורכבות ועדינות יותר ויותר. התקופה האחרונה בב' נמצאת בסימן האולטרא־סינון, האולטרא־צֶנטריפוגה והמיקרוסקופ האלקטרוני.

ראשיתה של הב' נעוצה בחקר המחלות המידבקות והמגפות. בתקופה הטְרַם־מיקרוסקופית — ואף בתקופה העתיקה — כבר נמצאו חוקרים ששיערו, שגורמיהן של המחלות המידבקות הם יצורים חיים. וַ ר וֹ (ע"ע) הביע את הדעה, שבע"ח זעירים (animalcula) עלולים לחדור לגוף־האדם ולגרום למחלה. בתקופת־הרנסאנס חיבר פְרַקסטוריוס (Fracastorius) מוֶרונה את הספר De contagione („על ההדבקה", 1546), הכולל את הסברה, שמחלות מידבקות מועברות על־ידי „חומר מידבק חי" (contagium vivum). השקפות דומות הביע ב1762 פלֶנציץ (Plenciz) מווינה, שהטעים את תכונת הסגוליות של כל מחלה ובא לכלל מסקנה, שרק המציאות של גורם סגולי לכל מחלה מידבקת יש בה כדי להסביר תופעה זו.

בינתיים התפתחה הטכניקה המיקרוסקופית. ב1659 הודיע אַתַנַסיוּס קירכֶר (ע"ע), שראה במוגלה ובדם של חולי־דֶבר, וכן בחָלָב, בגבינה ובחומץ, המוני „תולעים קטנים"; אך יש להטיל ספק בדבר, אם באמת אפשר היה לו להגיע במַכשירו הפרימיטיווי להגדלות מספיקות להבחנתן של צורות־החידקים. ההודעה הוודאית הראשונה על ראיית חידקים, מלווה בציורים מיקרוסקופיים מדוייקים, היתה זו של אנתוני וַן לוֶיוֶנהוּק (ע"ע) מ1683. אך לויונהוק נמנע מהסקת מַסקנות מרחיקות־לכת ולא האמין, שהחידקים (= animalcula), שמצא בהפרשות של הפה והמעיים, עלולים לחדור לתוך רקמות־הגוף ולגרום למחלה. ההוכחה הניסויית לגרימת מחלות מידבקות ע"י חידקים לא ניתנה אלא דורות הרבה אחריו. ב1767 הדביק הַנטֶר (ע"ע) את עצמו בעגבת ע"י מה שהרכיב בגופו חומר, שניטל מגופו של חולה־עגבת. ניסוייו של ג'נֶר (ע"ע), 1796, הראו את האפשרות של הדבקת אדם באבעבועות־הפרה ופתחו פתח לחיסון בפני מחלת האבעבועות השחורות (ע"ע אבעבועות, הרכבת א'; וע"ע אימונולוגיה).

בעיית־יסוד בקביעת מקומם של החידקים בעולם־החיים היתה זו של הַאַבּיוֹגֶנֶזָה (ע"ע) או הַהֶטֶרוֹגֶנֶזָה שלהם: כלום נוצרים החידקים בדרך הרביה הביולוגית או מתהווים הם מחומר דומם, כגון חמרי עובש ורָקָב, שבהם הם מופיעים? המחלוקת בשאלה זו העסיקה את המדע יותר מ100 שנה. ב1745 טען נידַם (ע"ע) על סמך ניסוייו, שחידקים נוצרים בנוזלים אורגאניים, נתונים בבקבוקים חתומים, גם לאחר שהושמד בהם כל יצור חי על־ידי הרתחה. אך ב1769 הראה סְפַלַנצַני (ע"ע), שקיימים חידקים בעלי עמידות מרובה בפני חום ושרק לאחר חימום ממושך אפשר להכין מַצעים „עקורים" (sterile), שבהם — כל עוד הם מבודדים בהחלט מעולם־החי — אין חידקים מתפתחים. חילוקי־הדעות נמשכו עד אמצע המאה ה19, כשהושגה הכרעה סופית בדבר בוויכוחו הגדול של פַּ ס טֶ ר (ע"ע) עם מצדדי ההֶטֶרוֹגֶנֶזה (1860—1876). פאסטר קבע, שחידקים מסויימים יוצרי־נבגים אינם מושמדים במים רותחים (100°) אלא רק בחימום של 120° באוטוקלַו (ע"ע), וכן שחמרים יבשים, כגון כלי־זכוכית, ניתנים לעיקור בחום יבש של 180°; דבר אחרון זה מושג גם ע"י הרתחה חוזרת לפי שיטת טינדל (ע"ע). המסקנה העיונית מניסוייו של פאסטר היתה סתירת תורת ההטרוגנזה של החידקים (וע"ע ביולוגיה, עמ' 337), והתוצאה המעשית — האפשרות של הכנת כלים ומַצעים עקורים, שבהם ניתן לזרוע ולגדל תרביות נקיות של כל מיני חידקים רצויים לחוקר, בלא לחשוש לזיהומם ע"י חידקים אחרים.

באותה תקופה התחילה התפתחותו של חקר־החידקים לשמו, ללא תלות בבעיות רפואיות או היגייניות. ב1786 ניסה לראשונה הדני א. פ. מילֶר למיין את „האינפוזוריות" — השם, שבו כונו כל היצורים המיקרוסקופיים שגדלו בנוזל אורגאני —, ואף תיאַר כמה פרטים של מבנם. אֶהרֶנבֶרג (ע"ע) נתן ב1838 תיאור של הצורות החשובות ביותר ושל ההבדלים היסודיים שביניהן, וכמה מן המונחים שטבע נתקיימו במקצוע עד היום, כגון bacterium (= מתג) וspirillum (= חידק בצורת בורג), אע"פ שמובנם נשתנה במקצת. ב1837 קבעו שְוַן (ע"ע) וקַניַר לַטוּר (ע"ע), שהשמָרים הם יצורים חיים, שהתרַבּותם נראית לעין במיקרוסקופ ו ש ה ת ס י ס ה (ע"ע) קשורה בנוכחותם. ב1853 הכיר פֶרדינַנד כהן (ע"ע) את טבעָם של החידקים כצמחים חד־תאיים וטבע את המונח הכולל Bacterium, המשמש עד היום בב', אע"פ שאינו הולם את כל צורות־החידקים. נֶגֶלי (ע"ע) ב1857 יצר את המונח „פטריות מתפלגות" (Schizomycetes), שנעשה השם המדעי המקובל לחידקים.

במחצה הראשונה של המאה ה19 התחילו מתגלים מיקרו־אורגאניזמים שהוחזקו גורמי־מחלות. ב1834 נתגלתה הקַרְצִיה — שהיא, אמנם, יצור רב־תאי הנמצא על גבול הראיה הישירה בלא מיקרוסקופ — הגורמת למחלת הגרדת (ע"ע). ב1837 גילה בַסִי (ע"ע), שמחלת תולעי־המשי, המוּסקַרדינה, נגרמת ע"י פטריה ושנבגיה של פטריה זו מסוגלים לעבור דרך האויר מתולעים חולות לבריאות; במחקרים אלה

המשיך אודואן (ע"ע). המימצאים הנזכרים הביאו כמה מן החוקרים לכלל סברה, שגם הרבה ממחלותיהם של בני־האדם נגרמות ע"י חידקים ופטריות, ומיד נמצאו מיקרואורגאניזמים מרובים, שלפעולתם יוחסו — בצדק או שלא בצדק — מחלות שונות. ב1837 נמצאו חידקים במוגלה של פצעים סיפיליטיים; היום אנו יודעים, שאין זו אלא תופעת־לוואי מקרית, שהיא קשורה בעיקר ב3 שמות: ל. פ ס ט ר (ע"ע), ר. ק ו ך (ע"ע) וג'. ל י ס ט ר (ע"ע). הטבלה שלהלן מראה באופן כרונולוגי את התאריכים החשובים ביותר בחייהם של חוקרים אלה ואת התגליות שלהם — או של תלמידיהם, חבריהם וההולכים בעקבותיהם —, שקבעו את מהלך התפתחותה של הב' באותה תקופה:

טבלה א

ליסטר נו' 1827	פאסטר נו' 1822	קוך נו' 1843	
	חקירות בגבישי חומצת־היין והאסימטריה של המולקולות האורגאניות		1850
	מחקרים בתסיסה; הוויכוח על ההטרוגנזה		1860
זיהומים מוגלתיים ע"י חידקים; פיתוח האנטיספטיקה בכירורגיה	מחקרים במחלות היין ותולעי־המשי		1870
התפתחות השיטה האספטית בכירורגיה	מחקרים במחלות־הבירה; ראשית המחקר בגחלת; הרכבה נגד החולירע של העופות	מחקרים בגחלת; פיתוח שיטות־הצביעה; מחקרים בזיהום־פצעים	1880
ע"י ברגמאן ושימלבוש	הרכבה נגד גחלת; העברת הכלבת לכלבים בניסוי מעבדתי; הרכבה נגד כלבת; פתיחת מכון פאסטר	הכנת תרביות על מצעים מוצקים; גילוי גורמי־החולירע, השחפת, טיפוס־הבטן, הדיפתריה, ועוד	1890
		הכנת הטוברקולין	1900
	מת 1895		
		הכרת נושאי־החידקים של טיפוס־הבטן	1910
		מת 1910	
מת 1912			

והוא הדין לגבי גילוי סארצינה ברקבון־הריאות ב1842. שנליין גילה ב1839 את הפטריה הגורמת ליערת (ע"ע); גרובי (ע"ע) — וכן ברג ולאנגנבק — מצאו ב1839—1842 פטריות, שגורמות לגזזת (ע"ע) ולפטרת־הפה; איכשטט גילה ב1846 את גורם החספנית (ע"ע).

הוכחות חותכות, שהמיקרואורגאניזמים, שנתגלו באמצעות המיקרוסקופ בכל אחד מן המקרים הללו, הם הגורמים־בפועל של המחלות המיוחסות להם, לא הובאו. ב1840 הוכיח ה נ ל ה (ע"ע), שמציאותו של יצור מיקרוסקופי בגופו של חולה אינה מספקת כדי לציינו כגורם־המחלה, מאחר שהיא עלולה להיות גם מקרית. הנלה אף קבע את שלושת התנאים, שהם גם הכרחיים וגם מספיקים לקביעתו של מיקרואורגאניזם מסויים כגורמה של מחלה מסויימת: 1) הוא צריך להימצא בגופו של החולה בכל מקרה של המחלה, ופיזורו בין אברי־הגוף צריך להקביל לעָצמתן של התופעות הפאתולוגיות באברים אלה; 2) צריך לבודד אותו מגוף החולה ולגדלו בתרבית; 3) יש להוכיח בניסוי מעבדתי, שהיצור שגודל בתרבית מסוגל לגרום לחית־ניסוי מתאמת את המחלה המיוחסת לו. שלושת הכללים (או ה„דרישות") של הנלה הניחו את היסוד לכל המחקר הבאקטריולוגי־רפואי עד היום, וכמעט כל הטעויות במחקר זה נבעו מסטיות מכללים אלה.

על היסודות הללו, שהונחו במחצה הראשונה של המאה ה19, הוקם — במחצה השניה של המאה ה19 ובתחילת המאה ה20 —, מפעלה של ה ת ק ו פ ה ה ק ל א ס י ת ב ב'.

פאסטר בא אל המחקר המיקרוביולוגי מתוך חקירותיו הכימיות בחומצות־היין ובחמרים אחרים בעלי פעילות אופטית (ע"ע), שנוצרים ע"י פטריות־עובש ובתהליכי־תסיסה. ב1857 הגיע למסקנתו החשובה הראשונה: הגורם של חומצת־החלב הוא יצור חי, קטן מן השמרים יוצרי־הכוהל, מתרבה בשעת התסיסה ותלוי מבחינת צמיחתו וכושר־פעילותו בתנאי־חוץ מסויימים, כגון הטמפראטורה, חומציות המצע וכד'. בזה הונח היסוד להכרת התנאים לגידול חידקים. השגו העיוני הגדול של פאסטר היתה ההכרעה השלילית בבעיית ההטרוגנזה (ר' למעלה, עמ' 318), שבעקבותיה בא ההשג המעשי הגדול של פיתוח שיטות להכנת תרביות נקיות. בשיטות אלו חקר פאסטר את „מחלות" היין והבירה, החומץ ותולעי־משי; הוא הבחין בדבר, שכל אחת מן התסיסות הרצויות ומן התסיסות הלא־רצויות („מחלות") מותנית בגורם סגולי. מכאן לא היה אלא צעד אחד בלבד עד המסקנה, שגם מחלות מסויימות של האדם ושל הבהמה הן תוצאות של „תסיסות" לא־רצויות, שנגרמות ע"י חידקים; ועוד קודם לפאסטר גילו פולנדר (Pollender) ודאוין (Davaine) את גורם הגחלת (ע"ע). נוסף על כך הטעים פאסטר את השינויים המתהווים ב א ל י מ ו ת („וירולנטיות") של החידקים ואת האפשרויות הצפונות בשימוש של זנים מוחלשים לייצור ת ר כ י ב י ם (ואקצינות) נגד הדבקות ע"י הזנים האלימים. בדרך זו יצר את שיטות ההרכבה נגד החולירע של העופות, הגחלת והכלבת. באותה תקופה פיתח ר. קוך את הצד הטכני

של המחקר: את שיטות הצביעה של החידקים ואת גידולם על מצעים מוצקים, כגון ג'לטינה ואגר־אגר (ע"ע). קוך, עוזריו ותלמידיו הצליחו לבודד גזעים נקיים של חידקים מרובים, לגדל אותם בתרביות נקיות ולהוכיח את ה"פאתוגניות" שלהם, ז"א את טבעם כגורמי־מחלות — בהתאם לשלוש הדרישות של הנלה (ר' למעלה). ואלו הן אחדות מן התגליות היסודיות, שנעשו בתקופת־זוהר זו של הב':

טבלה ב

1865	העברת השחפת מחיה נגועה לחיה אחרת (וילמן [Villemin])
1874	תיאור גורם־הצרעת (האנזן)
1876	בידוד תרביות נקיות של גורם־הגחלת (קוך)
1879	תיאור גורם־הזיבה (ניסר [Neisser])
1880	גילוי גורם טיפוס־הבטן (אברת [Eberth])
1881	תיאור הסטאפילוקוקוס (אוגסטון [Ogston])
1881	תיאור גורם־הדיפתריה (לצריך [Letzerich], קלבס [Klebs])
1882	גילוי גורם־השחפת (קוך)
1883	גילוי גורם־החולירע (קוך)
1883	בידוד הסטרפטוקוקוס (פלאיזן [Fehleisen])
1883/4	בידוד גורם־הדיפתריה (קלבס, לפלר [Loffler])
1884	גידול גורם טיפוס־הבטן בתרבית (גאפקי [Gaffky])
1884	גרימה ניסויית של צפדת בחיית־ניסוי (ניקולאיאר [Nicolaier])
1885	גילוי גורם שושנת־החזירים (לפלר)
1885	גילוי גורם הרעלת־הדם המדממת של הבקר (קיט [Kitt])
1886	גילוי הפנוימוקוקוס (פרנקל)
1886	גילוי חידק־המעיים B. coli (אשריך [Escherich])
1886	גילוי גורם דבר־החזירים (לפלר)
1887	גילוי גורם השיבתה (וייכסלבאום)
1887	גילוי גורם קדחת־מאלטה (ברוס [Bruce])
1889	גידול גורם־הצפדת בתרבית נקיה ובידוד הרעלן (קיטאסאטו)
1889/90	גילוי גורם שחפת־העופות (ריוולטה [Rivolta], מאפוצ'י [Maffuci])
1892	גילוי גורם נמק־הפצעים (וליך [Welch], נטל [Nuttall])
1894	גילוי גורם הדבר (ירסן [Yersin], קיטאסאטו)
1895	בידוד גורם טיפוס־העופות (מור [Moore])
1896	הבדלה בין גורם השחפת של האדם וגורם שחפת־הבקר (ת. סמית)
1896	בידוד גורם־הבוטוליזם (ון ארמנגן [van Ermengem])
1897	גילוי גורם הפלת־הבקר (באנג [Bang])
1898	גילוי גורם הצורה הקשה של הדיסנטריה (שיגה [Shiga])
1905	גילוי גורם העגבת (שאודין [Schaudinn])

חשיבותה של האנטיספטיקה (ע"ע חטוי) בניתוחים ובמילדות הוטעמה לראשונה על־ידי זמלויס (ע"ע) ב1847—1849. ליסטר עמד על הדמיון שבין תהליכי התסיסה והריקבון, שתוארו ע"י פאסטר, ובין תהליכי הריקבון שבתוך פצעים, ושיער שגם האחרונים נגרמים ע"י חידקים. מחקריו הביאו לידי פיתוחה של הטכניקה האנטיספטית (ב1867) וסללו את הדרך להתפתחותה של הכירורגיה החדישה. הטכניקה האנטיספטית, שמטרתה היתה השמדת החידקים, פינתה במרוצת־הזמן את מקומה לטכניקה האספטית, שמטרתה למנוע מלכתחילה את כניסתם של החידקים לשדה־הניתוח ולתוך הפצעים.

הב' החקלאית התפתחה ללא קשר אל המחקרים הרפואיים. חוקרי־הקרקע תמהו על הצטברות הניטראטים בתוך הקרקעות למרות שטיפתם המתמדת ע"י מי־הגשמים. על סמך השערה, שכבר הובעה ע"י פאסטר ב1862, הראו ב1877—1879 שלזינג (Schloesing), מינץ (Müntz) וורינגטון (Warington), שהניטראטים נוצרים ע"י חידקים שבקרקע; וארינגטון אף הניח, שבקרקע פועלים שני מינים של חידקים כאלה: חידקים, שהופכים את האמון לניטריטים, וחידקים, שמחמצנים את הניטריטים לניטראטים. השערה זו אושרה ב1890 ע"י וינוגראדסקי, שבודד ותיאר את שני סוגי החידקים הללו. ב1888 תיארו הלריגל (Hellriegel) ווילפארת (Willfarth) את החידקים החיים על השרשים של הקטניות וקושרים את חנקן־האויר. ב1895 תיאר וינוגראדסקי חידקים אי־אוירנים, שהם חיים בקרקע ומסוגלים לקשור את חנקן־האויר; חידק אוידני קושר חנקן חפשי (אזוטובקטר [ע"ע]) תואר ב1898 ע"י ביירינק (Beijerinck). זה האחרון גם הצליח לגדל את Rhizobium leguminosarum — קושר־החנקן שמשרשי־הקטניות — ולהוכיח סופית את קשירת החנקן בלא חיים משותפים בין צמח וחידק.

הב' של החלב ותוצרות־החלב התפתחה במחצה השניה של המאה ה19, ביחוד ע"י העבודה החלוצית של ה. ו. קון (H. W. Conn; 1859—1917) ושל רסל (Russell) באה"ב. קון היה הראשון, שקבע את השפעתם של החידקים על הטעם של החלב ותוצרות־החלב.

הב' של הצמחים התפתחה על יסוד תגליתו של ת. י. בריל (Th. J. Burrill) ב1878, שמחלת הדליקה (blight) של עצי־האגס נגרמת ע"י חידק, ומחקרו של וקר (Wakker), שגילה ב1883 את גורם הצהבת של היקינטון. ענף זה של המחקר הבאקטריולוגי פותח ביחוד ע"י ארווין סמית (Erwin Smith) וחבריו באה"ב.

הב' התעשיינית התפתחה מימי פאסטר ואילך בעקבות מחקריו המרובים על יצירת הכוהל והחומץ. א. כר. האנזן (E. Chr. Hansen) חקר את תנאי חייהם וגידולם של השמרים. מאז פותחו, נחקרו ונוצלו למטרות שימושיות תהליכים ביוכימיים מרובים בעקבות עבודותיהם של באקטריולוגים וכימאים: יצירת החומצה הבוטירית, הבוטנול, חומצת הלימונים, האצטון, חומצת־החלב, ועוד. — בשנים האחרונות התפתח ענף חדש של הב' העיונית והשימושית, שהוא קשור ביצירת חמרים אנטיביוטיים (ע"ע) ע"י פטריות וחידקים.

כיום מבחינים בב' כמה כיוונים של מחקר עיוני ושימושי, שכל אחד מהם מתפתח כמקצוע בפני עצמו.

המורפולוגיה חוקרת את צורת החידקים ומודדת את גדלם על־ידי הסתכלות מיקרוסקופית. היא מגדירת את צורותיהם היסודיות השונות: הנקד, המתג, הלוליינית, הפסיקון, וכד'. היא קובעת אם החידקים הם בעלי־תנועה או מחוסרי־תנועה, אם הם מכילים נבגים ובאיזה חלק של תא־גופם, וכד'. העמדה ההדדית של החידקים קובעת את הגדרתם כנקדים משורשרים או אשכוליים, כנקדיים זוגיים או כגאפקיות או כסארצינות בקבוצות. שיטות הצביעה של חידקים ע"י צבעי־אנילין מבליטות סטרוקטורות עדינות של גוף

החידק: שוטונים, קופסיות, גרגירים של חמרי־אגירה, ועם זה הן מאפשרות להבדיל בין חידקים „יציבים" בפני חומצות ובין חידקים „לא־יציבים" בפניהן. חשיבות מיוחדת יש לחלוקתם של החידקים לשתי קבוצות על־סמך הצביעה לפי גרַם (ע"ע): החידקים הגראם־חיוביים והגראם־שליליים.

במבנה של תא־החידק מבחינים כיום כמה חלקים: דופן־התא; הציטופלאסמה עם הקרום הציטופלאסמתי; גופיפים כרומאטיניים, שנושאים את פונקציות הגרעין. לעומת זה אין הקופסיות חלקים חיוניים של התא, ובזמן האחרון נתעוררו ספקות לגבי חיוניותה של דופן־התא, לאחר שהצליחו בשיטה מיוחדת להמיס אותה וליצור „פרוטופלאסטים" חיים מחוסרי־דופן.

הכימיה המיקרוביולוגית מתארת את הרכבם הכימי של החידקים, עוקבת אחר התהליכים של חילוף־החומר שלהם, חוקרת את מקורות הפחמן ומקורות החנקן, שכל חידק מסוגל לנצל בהתאם לטיפוס חילוף־החמרים שלו, פתוח באוטוטרופיה (ע"ע) וסיים בטפיליות מוחלטת. המחקר הביוכימי גילה מספר של ויטאמינים, שהם דרושים לחידקים, וכן סגוליות עדינה בתצרוכת של חידקים מסויימים לוויטאמין מסויים, ולפעמים לחומצה אמינית מסויימת. משום כך אפשר להשתמש בחידקים לקביעה כמותית של ויטאמינים וחומצות אמיניות, והשיטות המיקרוביולוגיות הנקוטות לשם קביעות אלו אינן נופלות בדייקנותן מן השיטות הכימיות. הכימיה המיקרוביולוגית חוקרת את תהליכי הנשימה והתסיסה של החידקים וקובעת את תוצרות־הביניים והתוצרות הסופיות של התהליכים הללו, וכן נחקרות פעולותיהם הסינתטיות של החידקים בתנאים שונים (וע"ע ביוכימיה). מלבד החלוקה של החידקים לאוטוטרופיים והֶטֶרוטרופיים לגבי פחמן, מבחינים ביניהם לפי הדרגות השונות של תלותם בתרכבות־החנקן: הֶטֶרוטרופים פרוטוטרופיים, שמסתפקים במלחי־אמון כמקורות־חנקן, והֶטֶרוטרופים אוֹכּסוטרופיים, שצריכים לחומצות אמיניות.

בשיטות **הביופיסיקה** נחקרים הנתונים הפיסיקאליים של החידק — כגון המשקל הסגולי והמַסה שלו — לפי מהירות שקיעתו בצֶנטריפוגה או אולטראצֶנטריפוגה. בחקירות אחרות נבחנים השפעת מתח־הפָּנים והלחץ האוסמוטי על החידקים, התנהגותם בשדה חשמלי, בצינורות נימיים במסננים שונים, והתנהגותם כלפי חמרים סופחים, וכן נקבעים מטענם החשמלי, יצירת אור ע"י חידקים מאירים ויצירת חום בתהליכים אֶכּסותֶרמיים. גורמים פיסיקאליים שונים נחקרים מבחינת פעילותם בהשמדת חידקים ונבגיהם — כאמצעי־חיטוי, כגון חום, קרינות שונות, גלי אולטרא־קול, זרמי־חשמל. להפרדת מִקטעים שונים מתוך תמציות של חידקים משמשת שיטת האֶלֶקטרופוֹרֶזה, המבוססת על הבדלים במהירות הנדידה בשדה חשמלי. — הביופיסיקה אף פיתחה שיטה חדשה לשמירה על חידקים לזמנים ארוכים: היא מבוססת על הקפאתם בטמפראטורות נמוכות מאד — שבהן החידקים עמידים — וייבושם המהיר בריק.

הכימותֶרַפיה ותורת החיטוי הכימי. תחום־המחקר הראשון נוסד ע"י פ. **אֶהרליך** (ע"ע), השני — ע"י ליסטר. בזמננו קשורים שטחי המחקרים הללו קשר הדוק בכימיה המיקרוביולוגית, העוקבת אחר הפעולות המזָרזות והפעולות המעכבות של חמרים שונים על חמרי־התא ועל תהליכי־החיים של החידקים, כגון עיכוב הנשימה ע"י KCN מחמת התקשרות רעל זה עם הברזל והנחושת של אנזימי־החימצון, או פעולת מתכות כבדות המתחברות עם קבוצות־SH של אֶנזימים שונים, או פעולת חמרים המתחרים במֶטאבוליטים נורמאליים מבחינת ההתקשרות באנזימים מסויימים.

הגֶנֶטיקה של החידקים. בתולדות־הב' עמדו זו מול זו תורת הרב־צורתיות (pleomorphism) של נֶגֶלי ותורת החד־צורתיות (monomorphism) של קוך. לפי התורה הראשונה קיים בעולם־החידקים רק מין אחד, שהוא מסוגל ללבוש צורות שונות ולקבל תכונות חדשות; לפי התורה השניה קיימים מינים הרבה של חידקים, שלכל אחד מהם צורה מיוחדת לו, וכל סטיה מצורה זו אינה אלא סימן של התנוונות או זִקנה. תורה שניה זו נתאמתה ביסודה, אך לא בפרטיה: כל מין של חידקים הוא, אמנם, בעל צורה ותכונות אפייניות ומיוחדות לו, אך קיימות גם סטיות מן הצורה והתכונות ה„נורמאליות", שאינן קשורות בהתנוונות או זקנה. התמדת הצורה והתכונות דור אחר דור מחייבת את מציאותו של מנגנון תורשתי, בדומה למנגנון הגֵנים בצמחים ובעלי־חיים רב־תאיים, אך עדיין לא הוכח בוודאות אם קיימים בחידקים מבנים אנאלוגיים לכרומוסומים. בהתאם לתנאי־הגידול מופיעים בתרביות של חידקים שינויים מורפולוגיים, פיסיולוגיים וביוכימיים, למשל: אבדן האלימות — שינוי חשוב מבחינה מעשית, מאחר שחידקים חיים מגזעים לא־אלימים הם התרכיבים הרצויים ביותר לחיסון מוקדם בפני מחלות, שנגרמות ע"י הגזעים האלימים; שינויים בכושר ההתססה של סוכרים או הפירוק של פרוטֶאינים או חומצות אמיניות מסויימות; שינויים בדרישות תזונתיות; רכישת יציבות כלפי חמרים אנטי־באקטריניים, ולפעמים אף שימושם של אלה האחרונים כחמרי־מזון הכרחיים לחידק. כל השינויים הללו מתהווים לפעמים בהדרגה ולפעמים פתאום; לפעמים הם נראים כמודיפיקאציות פֶנוטיפיות הֲפיכות, אך לפעמים גם כמוטאציות גנוטיפיות, שמאפשרות את בידודם של המוטאנטים מתוך האוכלוסיה בדרך של ברירה מַתאמת. מכאניזם התורשה והמוטאציה בחידקים ובעיית התהוותם של שינויים תורשתיים בהם על־ידי השפעות־חוץ עדיין לא הובררו כל צרכם, ועדיין לא הוכרע אם הגנטיקה של החידקים מזדהית עם זו של יצורים, שתאיהם הם בעלי גרעין, וביחוד עם זו של הרב־תאיים. על מחקרים בדבר מציאות רביה ע"י זיווג מִינִי בחידקים, המלווה בהתהוות של צירופי־גנים חדשים, ע"ע **חידקים**.

הב' המַגדרת. מספר עצום של סוגי־חידקים תואר ע"י אנשי־מעבדה, רופאים, וֶטֶרינארים, חקלאים, ועוד. לשם מיונם וסידורם של סוגים אלה נתקבלה בב' מבחינה עקרונית השיטה הדוּאלית של לינֶה, המקובלת בזואולוגיה ובבוטאניקה. אך הסכמה סופית בדבר מערכת־מיון שיטתית של עולם החידקים עדיין לא הושגה. על נסיונות־המיון הראשונים של אֶהרנברג, כהן ונֶגֶלי ר' למעלה, עמ' 318. ב־1895 הציע מיגוּלָה (Migula) לחלק את החידקים לשתי סדָרות: Eubacteria, שאינם אוגרים גפרית, ו־Thiobacteria, אוגרי־גפרית, וכן הציע לחלק את הסדרה הראשונה ל־3 משפחות: נקדיים (Coccaceae), מִתגיים (Bacteriaceae), לוּליינִיים (Spirillaceae). המערכת של לֶמַן־נוֹימַן (Lehmann-Neumann) מבוססת על עקרונות מורפולוגיים בלבד; היא כוללת את משפחותיהם של החידקים שאינם מראים נטיה ליצירת סבכי־חוטים והתענפויות — והם הנקדיים, המתגיים והלוליינִיים —, בקבוצה אחת, ואת היוצרים סבכי־חוטים והתענפויות בקבוצה שניה: Actinomycetes. נסיונות־המיון

של אורלה־ינזן (Orla-Jensen), 1909, מביאים בחשבון את הפעולות הביוכימיות של החידקים ושיקולים אֶוולוציוניים; בין השאר, למשל, מאוחדים, לפי תפיסה זו, כל החידקים יוצרי חומצת־החלב במשפחה גדולה אחת — Lactobacteriaceae. ב1917—1920 עיבדה ועדה של האגודה המיקרוביולוגית האמריקנית תכנית־מיון, שנתקבלה ע"י החוקרים והמחברים החשובים בתחום הב' המַגדרת; אך אח"כ הוכנסו בה שינויים מרחיקי־לכת בלא אישור מצד גוף מוסמך. האגודה המיקרוביולוגית הבינלאומית מינתה ב1947 ועדת־מיון בינלאומית (עם ועדות־משנה שונות למשפחות מיוחדות של חידקים) לשם הסדרה סופית של תחום־מחקר זה. על מצב המיון בהווה ע"ע **חידקים**.

הב' הרפואית והווטרינארית חוקרת את פעילותם של החידקים כגורמי מחלות של בני־אדם ובעלי־חיים שונים; את דרכי חדירתם לתוך הגוף: דרך כלי־העיכול, כלי־הנשימה, דרכי־השתן, דרכי־המין ופצעים חיצוניים; את בעיית האלימות וכל הקשור בה; את יצירת הרעלנים ע"י חידקים ותגובת־הגוף על חדירתם: יצירת נוגדנים, גיוס תאים־בלענים, שינויים בטמפראטורה ובחילוף־החמרים של הגוף המודבק, תופעות דלקתיות.

הב' הסאניטארית עוקבת אחר החידקים הפאתוגניים שמחוץ לגוף החי. היא קובעת את מֶשך קיומם במים, באויר, במאכלים ובמשקאות שונים, באדמה ובמי־שְפָכים ובתוך חרקים מעבירי־המחלה. במקרים הרבה אין צורך להוכיח את נוכחותם של החידקים הפאתוגניים עצמם; ריבוי גדול של חידקים בכלל ושל חידקי־המעיים בפרט במים, בחלב, בגלידה ובמשקאות שונים משמש הוכחה מספקת לזיהום ע"י צואה של אדם או בעלי־חיים שונים. הבאקטריולוג הסאניטארי בוחן גם את השיטות השונות של עיקור באמצעים כימיים או פיסיקאליים (ר' למעלה, עמ' 318).

אימונולוגיה (ע"ע). משעה שנתפרסמו ניסוייו היסודיים והמוצלחים של פאסטר בחיסון נגד הגחלת, החולירע של העופות והכלבת (ר' למעלה) קשורים ההלכה והמעשה של חיסון בני־אדם ובעלי־חיים ע"י תרכיבים ונסיובים קשר אמיץ במדע הבאקטריולוגי.

הב' הדיאגנוסטית. הצורך באבחנה מהירה של המחלה המידבקת לשם החשתה של עֶזרה מתאמת לחולה ולשם נקיטתם של אמצעי־בידוד מתאימים גרם להתפתחותה של הב' הדיאגנוסטית, שמטרתה היא לשפר את שיטות־הבדיקה, להגדיל את האחוז של התוצאות החיוביות ולמנוע טעויות. הב' הדיאגנוסטית חוקרת את כל השלבים של הבדיקה וקובעת לה כללים: הזמן המתאים והצורה המתאמת של נטילת החומר לבדיקה, צורת המשלוח, שיפור הצביעה בבדיקה המיקרוסקופית, הכנת מַצעים מבררים, שמאפשרים את הגידול של החידק הפאתוגני המבוקש בלבד אגב עיכוב גידולם של חידקים מלווים. בזמן האחרון נתפתחה שיטה דיאגנוסטית, שמשתמשת בנסיובים דיאגנוסטיים לשם אֲגלוטינציה (ע"ע) של החידקים.

הב' של עולם־הצומח חוקרת את התפתחותם של המיקרואורגאניזמים הפאתוגנים לצמחים, מקום־מגורם, אופן חדירתם לתוך הצמח (כגון דקירה ע"י חרקים) ודרכי התפשטותם בתוכו. כגורמי־מחלות באים בחשבון חידקים, נגיפים ופטריות. גם בעיות־החיסון נחקרות, וכן נעשים נסיונות־ריפוי בחמרים כימיים סינתטיים וחמרים אנטיביוטיים. חקר מיוחד מוקדש לחידקים גורמי גידולים של צמחים משום דמיונם לגידולים של בני־אדם ובעלי־חיים. אך מסתבר, שהגידולים של הצמחים, הנגרמים ע"י מיקרואורגאניזמים, נבדלים הבדל יסודי מן הגידולים הממאירים באדם ובבעלי־חיים. — מלבד הב' של הצמח החי קיימת גם ב' שימושית של העץ הטכני, שנועדה למניעת ריקבון בעץ ע"י פטריות.

הב' של הקרקע. חידקי־הקרקע מבצעים פירוק של כל פגרי־החיות, כל הצמחים המתים וכל חמרי־הפסולת האורגאניים המופרשים מן האורגאניזמים החיים. התהליכים המיקרוביולוגיים הללו כוללים מבחינה ביוכימית: יצירת דו־תחמוצת הפחמן ומלחי־אמון מחלבונים ומשתנה, יצירת חומצות מצֶלולוזה, מפֶקטין וליגנין; יצירת ניטריטים מאמון, וניטראטים — מניטריטים (ר' למעלה, עמ' 322). בכוחה של האנרגיה, המופקת מכל תהליכי־החימצון, מסוגלים חידקים מסויימים לבצע קשירת חנקן (ר' למעלה). לעומת תהליכים אלה קיימים תהליכים של דֶניטריפיקאציה: יצירת ניטריטים מניטראטים והמשך התהליך עד יצירתו של חנקן חפשי או אמון; החמצן המשתחרר בחיזור הניטראט גורם לחימצונם של חמרים אחרים. חידקים הם גם נושאי מחזור־הגפרית בקרקע. — כל התהליכים הללו, הכרתם, השליטה בהם וניצולם בכיוונים מתאימים, הם בעלי חשיבות מכרעת לחקלאות (ע"ע קרקע).

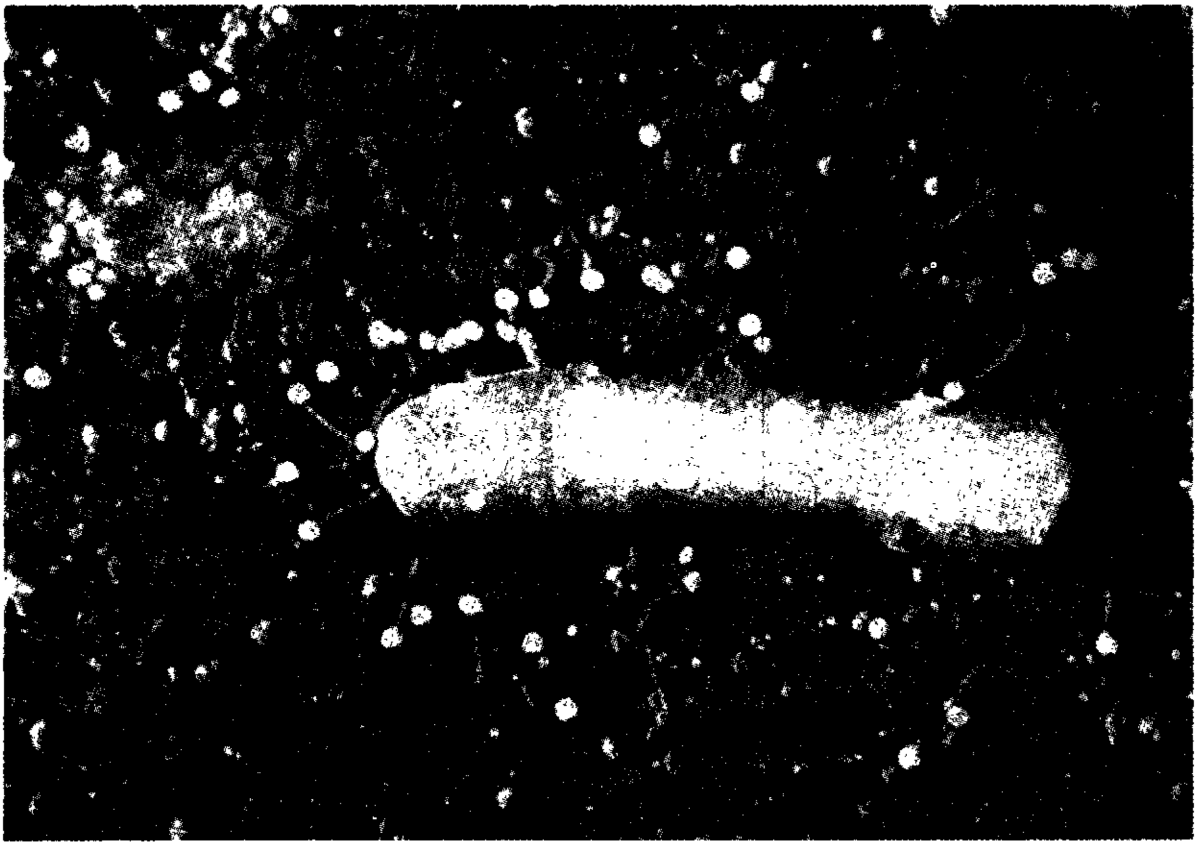
רוב החמרים **האנטיביוטיים** בודדו מחידקי־הקרקע. — זיקתם הסגולית של כמה מחידקי־הקרקע ליסודות מסויימים, כגון נחושת, מוליבדֶן, מאגנֶזיום, מאפשרת את השימוש בשיטה מיקרוביולוגית לקביעה כמותית של היסודות הללו.

הב' של המים עוסקת בזיהום המים ע"י חידקים פאתוגניים ומשתמשת בקביעת מציאותם של חידקים מופרשים מבני־אדם ובעלי־חיים בתוך המים כבאמצעי־ביקורת לדרגת־הזיהום; מבחינה זו היא ענף של הב' הסאניטארית וחלק משירותי הבריאות הציבורית. עם זה היא חוקרת את התהליכים השונים המתהווים במים לאחר שזוהמו ע"י חומר אורגאני: שקיעה, פירוק בתנאים אי־אויריים, חימצון, השפעת־האור, תהליכים ביולוגיים שנגרמים ע"י אצות ירוקות, חד־תאיים, תולעים, זחלים של חרקים ורכיכות. מנקודת־מבט ביולוגית כללית חשובה העובדה, שנמצאו חידקים בקרקע־הים בעומק של אלפי מ'; בא"י נמצאו חידקים במי ים־המלח ובקרקעו.

הב' של מי־השְפָכים חוקרת את פעולת־החידקים בתהליכים השונים של פירוק הפסולת האורגאנית: בשלב הראשון — יצירת אמון, פֶנול, אינדול, גאזים; בשלב השני — יצירת ניטריטים; בשלב השלישי והסופי — יצירת דו־תחמוצת הפחמן, מים וניטראטים. לחקירות אלו נודעת חשיבות מיוחדת בטיפול בבעיות הבריאות הציבורית.

הב' של המזון חוקרת את התנאים, שבהם אפשר למנוע קילקול־מזונות מחמת התפתחותם של חידקים ופטריות, ומפתחת שיטות לשמירה ממושכת של חמרי־מזון, ביחוד לצרכי יצוא; דוגמה לבעיות, שהיא עוסקת בהן, היא ההגנה על פירות־ההדר מפני צמחיית־החידקים המתפתחת על־פניהם. שיטות השימור הן האַספטיקה, ז.א. מניעת זיהום־המזון, או עיכוב התפתחות־החידקים על־ידי אמצעים פיסיקאליים וכימיים מתאימים: ייבוש, המלחה, ריכוזי־סוכר גבוהים, קירור, הקפאה, עישון, התמצה, פיסטור, חימום וסגירה הֶרמטית, או הוספת חומר־חיטוי למזון.

הב' של החלב ותוצרת־החלב היא בעלת שתי פנים: מבחינה שלילית היא חוקרת את החידקים הפאתו־



ציור 1. מימין — תא־חידק (Mycobacterium) שב״ נטפלים אליו; משמאל — תא־חידק שנתמלא ב״ (צילום מיקרוסקופי־אלקטרוני, הגדלה פי 80,000)

גניים שבחָלב, שמקורם בפרה החולה: גורמי השחפת, הפא־ראטיפוס, הקדחת הגַלית, או בעובד הרפת והמחלבה: טיפוס־הבטן, דיפתריה, שָנית וכד׳; מטרתה בחקירות אלו היא מניעתו של הסיכון, הנשקף לאדם מן החלב המזוהם. מבחינה חיובית היא מטפלת בתסיסות המועילות לצרכי־האדם והנג־רמות ע״י חידקים סגוליים, כגון יצירת מיני־גבינה, יוגורט, קֶפיר, לֶבֶן וכד׳.

הב׳ התעשיינית כוללת היום את החקירה, הפיתוח והניהול המדעי והטכני של תהליכי־ייצור חשובים מרובים: ייצור של כהלים, חומצה בוטירית, אַצֶטון, חומצת־לימונים, חומצת־חלב; עיכול הצֶלולוזה לשם הכנת מספוא; גידול שמרים כחמרים מזינים וכמקורות של ויטאמינים; תעשיית בירה ויין; סינתזה של שומנים ופרוטאינים ע״י טורולות; יצירת חומצת־החומץ; תעשיית שמרים לאפיית־לחם ולתסי־סה הכהלית; תעשיית החמרים האנטיביוטיים.

תורת הנגיפים (ע״ע) נעשתה ענף־חקירה מיוחד, ששיטותיו שונות מאותן של המחקר הבאקטריולוגי. במס־גרתה של תורה זו נעשה חקר הבַקטֶריופגים (ע״ע) פרק בפני עצמו.

וע״ע חידקים.

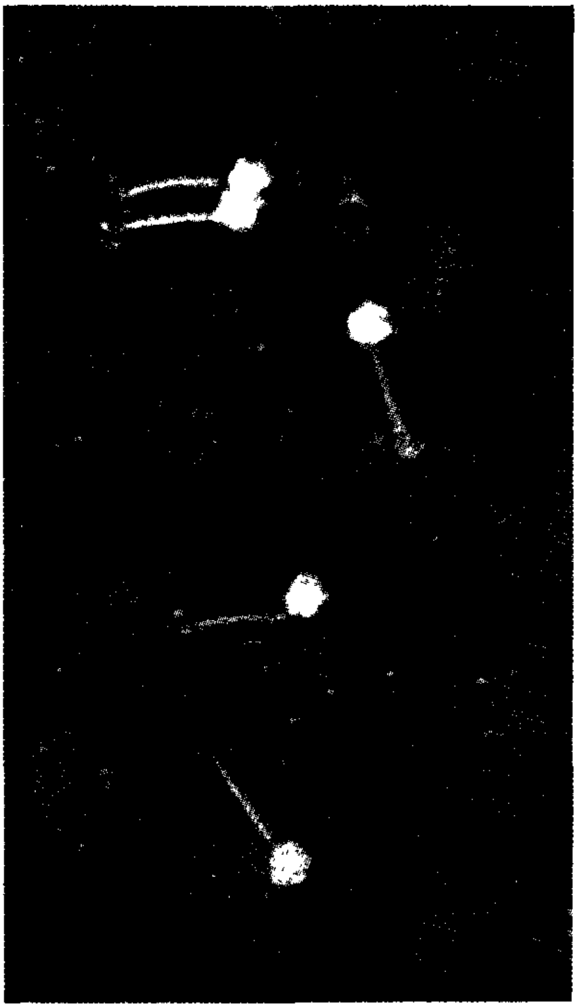
T. M. Prudden, *The Story of Bacteria*, 1910; P. de Kruif, *The Microbe Hunters*, 1926 (תרג׳ עברית: ציידי החידקים (י. למדן), 1932; (תרג׳ א. כרמלי), תשט״ו); W. Bulloch, *The History of Bacteriology*, 1938; J. Drew, *Man, Microbe and Malady*, 1940; W. German, *Doctors Anonymus: The Story of Laboratory Medicine*, 1942; F. W. Tanner, *Bacteriology*, 1948⁴.

א. ל. או.

בַּקְטֶרְיוֹפַג (bacteriophage; יוו׳ φάγος, זולל: „זולל־חידקים״), גורם מדביק — ולפעמים הורס או ממס — חידקים. הב״ נתגלו ב1915—1917 ע״י הבאקטריולוג הבריטי פ. ו. טוורט (F. W. Twort) והצרפתי פ. ד׳אֶרֶל (F. d'Hérelle), בלא שהיה קשר בין שני החוקרים; השם ב׳ הומצא ע״י השני.

מבחינות הרבה דומים הב״ לנגיפים (ע״ע), המנגעים צמחים ובע״ח ואת האדם וגורמים למחלות שונות: לעומתם נראים הב״ כנגיפים של החידקים. גָדלם של הב״ הוא מסדר־גֹדלם של הנגיפים הקטַנים או הבינונים — עשרות או מאות אחדות של mμ, ולפיכך הם מסוגלים כמותם לעבור דרך מחיצות־סינון, ואין הם נראים אלא במיקרוסקופ האֶלקטרוני. בדומה לנגיפים של צמחים ובע״ח אין לגלות בב״ שום סימני־חיים כשאינם נמצאים במגע הדוק עם תא חי או בתוך תא כזה. הב׳ כשלעצמו הוא חלקיק מחוסר פעילות: אין הוא צורך חמצן או מזון, אינו מפריש כלום ואינו מתרבה בשום מצע דומם. אך כשהוא בא במגע עם תא־חידק חי הוא הופך לגורם ביולוגי פעיל ביותר, שמחולל תוך כדי דקות אחדות מהפכה גמורה בחילוף־החמרים בתא הנגוע ומעורר אותו ליצירת מאות ואלפים חלקיקים כמותו (ציור 1); לאחר זמן קצר נבקע קרומו של התא הממולא חלקיקי־ב׳, החלקיקים נשפכים החוצה עם הפרוטופלאסמה, וכל אחד מהם מסוגל מיד לחזור על תהליך ההדבקה של תאים אחרים. בדרך זו עלולה הדבקה של תרבית־חידקים בקצת ב׳ להביא לידי השמדתה של התרבית כולה.

גילויו של הב׳ והמחקר המרובה, שהוקדש לו בשנים

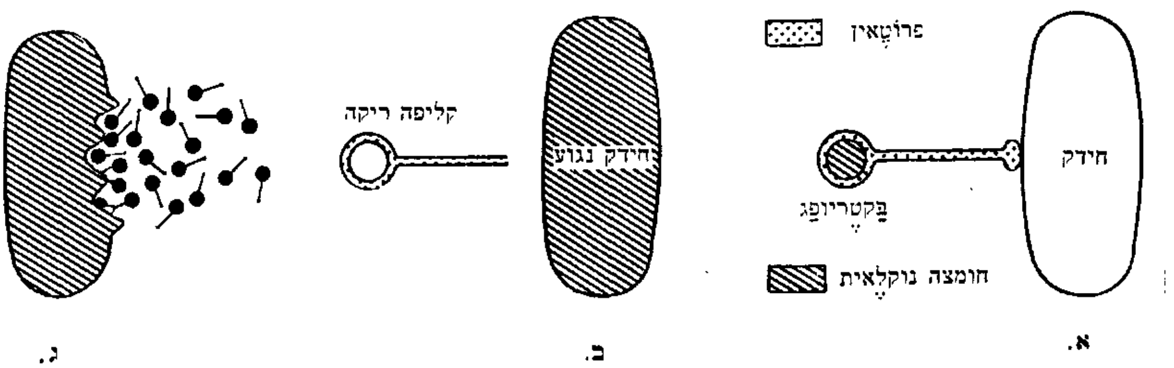


ציור 2. הב׳ "K" של Staphylococcus aureus
(צילום מיקרוסקופי־אלקטרוני, הגדלה פי 100,000)

האחרונות, הגבירו את ההתעניינות בבעיות־יסוד של הביו־לוגיה — כגון תחימת התחום בין הדומם והחי, המעבר מן הדומם אל החי ועצם מושג־החיים. מסימני ה„חיים" בב׳ הפועל ומתרבה בחידק — ספֶציפיוּת, הבדלי־אלימוּת ומוטא־ציות: 1) הב׳ אינו גורם מֶנֶגע כללי לחידקים, אלא קיימים ב" מרובים, שהם נבדלים זה מזה ביכָלתם לנַגע מינים מסויימים או קבוצות של מיני־חידקים מסויימים — ומבחינה זו יש להבחין בין „מינים" של ב", בדומה למיון של אורגאניזמים חיים; 2) ניתן להבחין בין „זנים" שונים של ב׳, בהתאם לעָצמת פעולתו של הב׳ על החידק, הנמדדת במהירות ההתרבות בפונדקאי ובמהירות המסתו של זה האחרון, וכן מתגלים לפעמים הבדלים באלימוּת בפעולתו של ב׳ אחד על זנים שונים של חידק מסויים; 3) בהשתלשלותם של „דורות"־הב׳ מתרחשים פעם בפעם שינויים פתאומיים בקצת מתכונותיו, ושינויים אלה מועברים ל„דורות" הב־אים — בדומה למוטאציות.

יש ב" בעלי אלימות מועטת, שההתקפה שלהם על חידקים אינה גורמת להמסתם של חידקים אלה אלא מצטמצמת בהדבקה סמויה בלבד, שמַקנה לנתקפים תכונות ביולוגיות חדשות. — ב" מצויים בטבע בעיקר במקומות־ריפוּז של חידקים — בקרקע, בצוֹאה ובמי־שֳפָכים. הב" מאבדים את כושר־ההתרבות שלהם עם התחממותם עד לטמפראטורות של 55°—80°, וכן כשהם מוקרנים בקרני־X או באולטרא־סגול.

במיקרוסקופ האֶלקטרוני נראים הב" לא כחלקיקים אֲמור־פיים או גבישיים אלא כגופים „מאורגנים". הם מורכבים מ„ראש" כדורי או סגלגל, שקָטרו הוא מסדר־הגודל של 50—80 mμ, ומ„זנב" באורך של 100—250 mμ (ציור 2), והם עשויים „קליפה" ותוכן: הקליפה היא חלבונית־שומנית, התוכן — החומצה הדֶסאוֹכּסיריבּוֹ־נוּקלֶאית, החומר העיקרי של הכרומוסומים. כשב׳ תוקף תא־חידק הוא נדבק בתא בקצה־זנבו; קצה זה חודר את קרום־התא, ותָכנו של הב׳ נשפך לתוך הפרוטופלאסמה של התא ונבלע בה; לאחר זמן מועט מופיעים בפרוטופלאסמה המבנים של ב" חדשים — תהליך, שמסתיים בהתבקעות התא (ציור 3). הוכח, שכָּשרו של הב׳ להדבקת חידק, עם כל התוצאות של הדבקה זו, מותנה בחומצה הנוקלֶאית בלבד, ואילו הקליפה שנתרוקנה מתָכנה עדיין מסוגלת היא להידבק בקרום־החידק, אלא ששוב אינה גורמת לו שום נזק. — מסתבר, שהתרבותו של הב׳ בחידק אינה פרי של „רביה" בכוח עצמו, ז"א של הפקת צאצאים מגופו — בדומה לרבייתם של האורגאניזמים החיים, אלא פרי פעולה קאטאליטית של החומצה הנוקלֶאית של הב׳ על מֵכאניזמי חילוף־החמרים בחידק, המכַוונת אותם ליצירה של חומצה נוקלאית כמותה. לפיכך אין „רביה" זו אלא מעין



ציור 3. פעולת־הגומלים בין חידק ובין באקטריופאג — תיאור סכמתי־דיאגרמתי:
א ב׳ נספח לקרום־התא; ב. הב׳ נתרוקן מתכנו, התא ממולא חומצה נוקלאית של הב׳; ג. התא המתפורר משחרר המון יחידות חדשות של הב׳ (מכאניזם זה הוכח ע"י סימון הפרוטאין של הב׳ בגפרית ראדיואקטיווית [S^{35}] וסימון החומצה הנוקלאית של הב׳ בזרחן ראדיואקטיווי [P^{32}])

אוטוקאטאליזה כימית — בדומה לפעולה שפועלים הגֵנים שבכרומוסומים בשעת המיטוזה של התא. הב' פועל כעין „גֵן" ערטילאי זר, שחדר לתוך התא מן החוץ.

מבחינה שימושית חשובים הב" כגורמי הפרעות בתהליכי־ייצור תעשיינים, שמבוצעים באמצעות חידקים, כגון בהפקת חומצת־חומץ על־ידי תסיסה. ברפואה ניסו להשתמש בב" כאמצעי־הדברה נגד חידקים במחלות זיהומיות. התקוות, שנתלו בטיפול זה, נתבדו: הוכח, שברוב המקרים נמצאים בין החידקים אחדים — אולי מוטאנטים —, שהם עמידים בפני הב' ומהם מתפתח במשך זמן מועט זן עמיד.

י. ל.

בַּקְטֶרְיוֹת, ע"ע חַיְדַּקִים.

בַּקִי, רִיקַרְדוֹ בִּנְיָמִין — Riccardo Bachi — (1875, טורינו — 1951, רומא), כלכלן וסטאטיסטיקן יהודי איטלקי.

ב' השלים את לימודיו בתורת־הכלכלה בביה"ס הגבוה למסחר בוויניציאה (1896). בין 1904 ו1908 ערך את הבטאון של משרד־העבודה האיטלקי לחקר מצב האבטלה והעבודה, ובין 1909 ו1921 ניהל את השנתון L'Italia Economica, שנוסד והוצא על־ידיו. מ1915 ואילך הורה סטאטיסטיקה וכלכלה באוניברסיטות שונות באיטליה — מ1927 ואילך ברומא. ב1938, עם הנהגת החוקים האנטי־יהודיים באיטליה, עלה לארץ. מ1940 עד 1946 שימש מרצה לכלכלה בביה"ס הגבוה למשפט ולכלכלה בתל־אביב. ב1946 חזר להוראה באוניברסיטה של רומא.

ב' הניח את היסוד לחקר תנודות־המחירים ולחקר השפעתן של תנודות אלו על כלכלת־המדינה, וכן כתב כמה מחקרים על ההיסטוריה הכלכלית של תקופת התקומה האיטלקית (Risorgimento). בשנות ה20 התקרב אל הציונות, התחיל מתעניין בהיסטוריה הכלכלית של עם־ישראל וחקר במיוחד את היחסים הכלכליים בין ישראל לעמים בתקופת־הגלות.

בין חיבוריו של ב' יש לציין את „עקרונות מדע הכלכלה" (Principi di scienza economica, I—II, 1937—40); „עם־ישראל מפוזר ובנוי מחדש" (Israele disperso e ricostruito,) 1952); מבוא לתרגום העברי של „המאמר על יהודי ויניציאה" לשמחה לוצאטו (1950).

L. Einaudi, *R. B.* (in *Riforma Sociale*, 1931, 416 sqq);
Scritti in onore di R. B. (Rassegna Mensile d'Israele, 1950).

בנו של ב', רוברטו ב' (נו' 1909, רומא), הורה אף הוא (מ1932 ואילך) סטאטיסטיקה בכמה מן האוניברסיטות של איטליה. ב1938 עלה לא"י. ב1947 נתמנה פרופסור לסטאטיסטיקה באוניברסיטה העברית, ומ1949 הוא גם מנהל את הלשכה המרכזית לסטאטיסטיקה ולמחקר כלכלי של ממשלת־ישראל. ב' פירסם, בין השאר, שורה של מחקרים על הדמוגראפיה של האוכלוסיה היהודית בא"י.

בִּקְיָה (Vicia), סוג של צמחים משבט־הביקיים ממשפחת־הפרפרניים שבסידרת הקטניתיים (ע"ע).

הסוג מונה כ150 מינים, מיעוטם גידולי־תרבות ורובם צמחי־בר. בא"י גדֵלה בר, בין השאר, הב' הצרפתית (V. narbonensis), שפרחיה ארגמניים־סגולים ותרמילה משונן לאורך התפרים, הרווחת כגידול־תרבות בצרפת בקרקעות דלות ובאיזורים שחונים. הב' התרבותית (V. sativa) מוצאה, אפשר, מן הב' צרת־העלים (V. angustifolia), המצויה גם היא כצמח־בר כמעט בכל איזורי־הגידול בא"י, וכן בחלקים גדולים של אירופה, אסיה המערבית ואפריקה הצפונית. הב' התרבותית מקובלת בעיקר כגידול־שחת, ובמידה מצומצמת יותר — כגידול מספוא ירוק.

הב' כבר תורבתה בעולם העתיק. במאה הראשונה לפסה"נ היתה ידועה ברומא כמקור של מספוא ירוק וזבל ירוק. בתלמוד (תוספת' מעש' ג'; יר' מעש' ה', ח'; חלה ד', י"א) נזכרת ה„ביקיא" (או „ביקייה") בין גידולי־התרבות של א"י כמספוא לבהמות. מסתבר, שחדרה לא"י דרך אלכסנדריה של מצרים.

הב' היא צמח חד־שנתי. עָלֶיהָ מנוצים ומצויידים עפ"ר בקנוקנות או בזיפים, שמסייעים לצמח להיאחז בצמחים שכנים. הפרחים פרפרניים. הפרי תרמיל, שמכיל 2 זרעים או יותר ונפתח בשעת ההבשלה. לגרעיני־הב' טעם מריר מחמת האַלְקַלוֹאידים (ע"ע) שבהם; אך גרעינים טחונים, לאחר שהופגה מרירותם, יכולים לשמש להזנת בקר.



ביקיה תרבותית (Vicia sativa)
א. פרח; ב. זרע

הב' התרבותית — גבהה כדי 50—100 ס"מ והיא נוטה להשתרע על־פני הקרקע; אורך התרמיל — 6—7 ס"מ, גודל הזרעים — כ3 מ"מ; היא מותאמת לקרקעות קלות ככבדות. הב' הארגמנית (V. atropurpurea) גבהה כדי 80—200 ס"מ, תרמילה (ארכו: 2—4 ס"מ) שעיר וזרעיה קטנים; היא מותאמת רק לקרקעות כבדות. בא"י מגדלים את שני המינים: הראשון גדל במשך כל תקופת־הגשמים ונקצר בתחילת אפריל; השני פורח באביב ונקצר בסוף־אפריל או בתחילת מאי.—בארצות־הצפון מגדלים—נוסף על הב' התרבותית—גם את הב' השעירה (V. villosa), שהיא יותר עמידה בפני הקור.

בא"י מגדלים את הב' בתנאי בעל ושלחים כאחד. משום שֶׁרוּעָם של צמחי־הב' נוהגים — לשם הקלתה של מלאכת־הקצירה ולשם ריבויו של היבול — לזרוע אותם ביחד עם צמחי־דגן (שיבולת־שועל או חיטה), שבהם נאחזת הב' ועמם היא נקצרת; אך דבר זה אסור מן התורה משום כלאים (ע"ע). טיבה של השחת המופקת מן הב' נקבע: 1) לפי הרכבה של השחת: היחס בין קטניות ודגנים (עפ"ר כ60% קטניות) ובין עלים וגבעולים (עפ"ר כ40% עלים), מציאותם

של עשבים רעים, וכד׳; 2) לפי הצבע — המושפע מכמות הקארוטין, מעונת־הקצירה, מן ההתייבשות בשמש או מן ההרטבה בגשם או בטל; 3) לפי הריח — שהוא נעים בשחת טריה, נעדר בשחת מיושנת, חריף כשיש בב׳ ערב של צמחים שפתניים או צמחי־ביצות, עביש בשחת שנרטבה. הערך התזוני של השחת הוא — בהתאם לטיבה — מ31 עד 48 יחידות־מזון ל100 ק״ג.

ההרכב הכימי של הביקיה (%)

	מים	חלבון	פחמי־מות מסיסות	תאית	שומן	אפר
צמח ירוק	83.4	3.8	6.3	4.2	0.3	2.0
שחת־ב׳	10.9	16.9	36.6	25.4	2.1	8.1
שחת־ב׳ — שיבולת־שועל	10.3	12.0	40.7	26.6	1.8	8.6
גרעינים	13.3	26.0	49.8	6.0	1.7	3.2

את המקום הראשון בגידול הב׳ בעולם תופסת בריה״מ: יותר מ5 מיליון הקטאר; את השני — אה״ב: כ½ מיליון הקטאר; אחריהן — גרמניה, הונגאריה, פולניה, בולגאריה, ועוד.

במשק החקלאי היהודי בא״י הב׳ היא סוג־השחת המקובל ביותר. ב1956 תפסה שטח של כ475,000 דונאם (⅓ ב׳ תרבותית ו⅔ ב׳ ארגמנית), שהוא כ76% מכל שטחם של גידולי־השחת בארץ. היבול הממוצע היה כ300 ק״ג שחת־ב׳ לדונאם. הקפם של שטחי הב׳ לזרעים הגיע באותה שנה ל21,000 דונאם.

מיני־ב׳ אחרים, שהם חשובים בעיקר להזנת־בהמות, הם הפול (ע״ע) והכרשינה (ע״ע).

ש. ה.

בַּקִילַר דְ׳אַרְנוֹ, פְרַנְסוּאַ־תוֹמַא דֶה — François-Thomas de Baculard d'Arnaud (1718, פאריס — 1805, שם), סופר צרפתי. ב׳, שחונן ביכולת של כתיבה רהוטה, אבל שעם זה היה מחוסר־עמקות, התחיל כותב שירים בגיל רך. מתוך כך נתוודע לוולטר, שהסביר לו פנים ותמך בו, עד שב׳ נתמנה ב1748, על סמך המלצתו של וולטר, לכתב ספרותי של פרידריך II, מלך פרוסיה, בצרפת, ובתחילת 1750 אף הוזמן לחצרו של אותו מלך. אך כשוולטר בא ביולי 1750 לסן־סוסי (ע״ע) השתבשו היחסים בינו ובין ב׳, וזה האחרון עבר לחצרו של מלך סאכסוניה בדרזדן. סמוך ל1755 חזר ב׳ לפאריס ומאז התמסר לכתיבת שירים, טראגדיות מלאות אימה (שרק אחת מהן, Le Comte de Comminges, 1764, הוצגה ב1790), וביחוד של רומאנים סנטימנטאליים, לפי המתכונת של ריצ׳רדסון (ע״ע) שזכו במשך זמן־מה לפרסום מרובה מכפי שהיו ראויים לו (Euphémie, Fanny, ועוד כמה עשרות). את רוב הרומאנים שלו ערך המחבר בשתי סדרות: Épreuves du sentiment („מבחן־הרגש״, 1772—81, 12 כרך), Délassements de l'homme sensible („שעשועי אדם רגיש״, 1783—93, 21 כרך).

ב׳ נשתכח עוד בחייו, ואת שנותיו האחרונות חיה מתוך עוני. אעפ״כ זכה להוציא שנתיים קודם מותו את כל כתביו ב24 כרכים (1803). המכתבים, שקיבל מהרבה מגדולי זמנו (ביניהם פרידריך II, וולטר, מירבו, גוטשד ועוד) ושנתגלו אחר מות בנו באיזה מושב־זקנים בעיירה דרומית, הם מן החשובים שבאספי־האוטוגראפים שנשתיירו מן המאה ה18.

ערכן העצמי של יצירותיו (מחזותיו המלודראמתיים וסיפוריו הבכיינים) הוא מועט; אך יש להן חשיבות לתולדות־הספרות, משום שב׳ הוא מן הראשונים שהעבירו מאנגליה (הוראס וולפול, אדוארד יאנג) לצרפת את אפנת הכתיבה ה„קודרת״ (le genre sombre), כלומר, הרגשנית וההדורה בהלך־רוח של אימה (לילה, סערות, קברות, מערות, רצח, שיגעון וכד׳): מפני־כן מייצג ב׳ כמעט יותר מכל סופר אחר את לידתו (סמוך ל1760) של הטעם הפוסט־קלאסי או הטרם־רומאנטי בספרות הצרפתית והאירופית.

Voltaire. *Correspondance;* Melchior Grimm, *Correspondance;* Ch. Monselet, *Les Oubliés et les Dédaignés*, 1857; B. de la Ville-Hervé. *F. Th. B.d'A., son théâtre et ses théories dramatiques*, 1920.

ח. פ.

בַּקִינְגֶם (Buckingham), תואר של רוזנים (Earls) ודוכסים אנגליים, שהוענק במשך מאות־שנים, מ1097 ואילך, למשפחות שונות, שהידועות שבהן היו של וילירז (Villiers, עי׳ למטה), שפילד (Sheffield) וגרנויל (ע״ע) החשובים שבמקבלי תואר־האצילות של ב׳ היו:

(1) ג׳ורג׳ וילירז, הדוכס של ב׳ (1592—1628), מדינאי אנגלי. כשהיה בן 22 נתקבל בחצרו של המלך ג׳ימז I, והודות להליכותיו הנעימות וחכמתו המדינית נעשה עד מהרה יועץ רב־השפעה של המלך. ב1619 נתמנה מפקד־הצי, ב1623 קיבל את התואר: דוכס של ב׳. גם לאחר שצ׳ארלז I ירש את כסא־המלוכה ב1625 החזיק ב׳ בעמדת־השלטון שלו. ב1625 תיווך את נישואיו של המלך הצעיר עם הנסיכה הנריאטה מאריה, אחותו של לואי XIII, מלך־צרפת. אך משום השתייכותה של הנסיכה לכנסיה הקאתולית לא ראו חוגים רחבים באנגליה הפרוטסטאנטית נישואים אלה בעין יפה. באותה שנה פתחה בריטניה, בהשפעתו של ב׳, במלחמה נגד ספרד, והצי האנגלי נחל מפלה כשהתקיף את נמל קאדיס (Cádiz). כן סייע אז לממשלת־צרפת במלחמתה בהוגנוטים, אך שנתיים לאחר מכן (1627) תמך בהוגנוטים נגד צרפת. מדיניות הפכפכנית זו, שגרמה להוצאות מרובות, עוררה התנגדות נמרצת, והפארלאמנט הגיש פעמיים קובלנות נגד ב׳. אך המלך הוסיף ליתן בו אמון ופיזר את הפארלאמנט. ב1628 הכין ב׳ שוב מסע לטובת ההוגנוטים, אך נרצח בנמל פורטסמות ע״י קצין, שרחש לו איבה מסיבות בלתי־ברורות; מותו של המדינאי השנוא נתקבל בברכה ע״י העם האנגלי.



ג׳ורג׳ ויליירז, הדוכס הראשון של באקינגאם. ציור של פ.פ. רובנס

S. R. Gardiner, *History of England under the Duke of B. and Charles I, 1624–1628*, 1875; P. Gibbs, *Romance of George Villiers*, 1930; C. R. Cammell, *The Great Duke of B.*, 1939; H. Ross Williamson, *George Villiers, First Duke of B.*, 1940.

(2) ג׳ורג׳ ויליֶרז, הדוכס של ב׳ (1628—1687), בנו של (1), מדינאי וסופר. נתחנך עם ילדיו של המלך צ׳ארלז I, נלחם במלחמת־האזרחים נגד קרומוֶל וברח ב1651 להולאנד. סמוך לשיבתו של צ׳ארלז II למלוכה (1660) נעשה אחד מיועציו של המלך, וב1667/74 היה אחד מחברי־הממשלה. חיי־ההוללות שלו הרסו את בריאותו ואת עשרו; הוא מת ללא יורשים. — ב׳, שהיה אדם מוכשר וחריף־שׂכל, חיבר כמה קומדיות; הידועה שבהן היא The Rehearsal („החזרה"; נדפסה 1672), שבכתיבתה היו, כנראה, לב׳ שות־פים. זוהי פארודיה על כמה טראגדיות פאתֶטיות, שנתחברו בזמנו. בין השאר פוגעת יצירה זו בדריידן, וזה האחרון הת־נַקם בב׳, כשתיאר אותו בדמותו של זמרי בפואֶמה הסאטירית־האַלֶגורית שלו „אבשלום ואחיתופל" (יצאה ב1681).

Winifred Gardner, Lady Burghclere, *G. V., Second Duke of B., 1903;* H. W. Chapman, *Great Villiers,* 1949.

א. מ. י.

בַּקִינְגַם או **בּ״־שִׁיר** (B.-shire, Buckingham), מחוז (county) באנגליה, שגבולו הדרומי־מזרחי נמצא במרחק של 20 ק״מ מלונדון בהקפה הרחב. השם ב׳ ציין באנגלית־סאכסונית נָוֶה של יער־אשור (באנגלית מאוחרת: beech). ב׳, שהיא ארץ של גבעות נמוכות ומישורים פורים, תופסת שטח של כ1,930 קמ״ר. תושביה, המונים כ386,000 נפש (1951), מתפרנסים מחקלאות, גידול־מקנה ותעשיה (רהיטים, נייר, עור וקרונות־רכבת). חלק ניכר מן האוכלוסים שבדרומה של ב׳ עובד בלונדון.

עיר־בירתה של ב׳ היא אֵילְזְבֶּרי (Aylesbury), היושבת בעמק פורה ובה כ21,000 נפש. בעיירה ב׳ שבצפון המחוז — לשעבר מושבם של דוכסי־ב׳ — יושבים כ4,000 נפש (1951).

בַּקְכוּס, ע״ע דִיוֹנִיסוֹס.

בַּקְכִילִידֵס (Βακχυλίδης), משורר יווני, שחי במאות ה6 וה5 לפסה״נ; בן אחותו של סימונידֵס (ע״ע). נולד באי קֶאוס ב525 לערך; בין 460 ו452 גלה זמן מה מֵאִיו; הוא מת באמצע המאה ה5 לערך.

עד סופה של המאה ה19 לא היו ידועים מיצירותיו — הימנונות, דיתיראמבים, שירי־ניצחון ומכתמים, וכן שירי יין ואהבה — אלא קטעים, שנשתמרו באספי־פתגמים עתי־קים. ב1896 נמצא פאפירוס, שהכיל את ספר שירי־הניצחון של ב׳ (14 במספר, לקוי בחלקו) ואת חלקו הראשון של ספר הדיתיראמבים (6 במספר, ובתוכם פיאן). זמן מה אח״כ נמצאו באוֹכסירינכוס קטעים נוספים, קצתם מאותו ספר הדיתיראמבים וקצתם מספר שירי־היין (או סקוליה).

ב׳ היה בן־דורו ומתחרהו של פינדַרוס (ע״ע) בחיבור שירי מקהלה (דיתיראמבים, פיאנים וכד׳) לחגי־האלים ע״פ הזמנותיהן של הערים השונות (אתונה, לאקדימון, קאוס), וכן בחיבור שירי־ניצחון למנצחים בתחרויות־האספורט בחגים הלאומיים ושירי־יין למשתאות של מלכים.

בדברי־השבח למנצחים שבשירי־הניצחון שלו משולבים עפ״ר מימרות־מוסר וסיפורי־מיתוס מן התקופה ההרואית או ההיסטורית, שבהם מצויים רמזים למשפחתו של המנצח, למקום מושבו, לחג שבו ניצח, או לפרטים מסויימים מחייו. הדיתיראמבים הם עיבוד לירי של מיתוסים, שהם קשורים בקדמוניות של העיר שלפי הזמנתה נכתבו. אחד מהם (XVIII) ערוך בצורה דראמאטית: המקהלה שואלת ואיגוס מלך אתונה מספר את עלילות תֶסֶוּס (כנראה, בהשפעת הטראגדיה). לפעמים מדבר המשורר גם על עצמו ועל אמנותו.

רוב השירים בנויים בצורת טריאדות (סטְרוֹפה, אנטי־סטרופה, אֶפוֹדה), קצתם מונוֹסטרוֹפיים, אך כולם פולי־מטריים; עפ״ר מסתיים הרעיון המובע בהם עם סיום האֶפוֹדה — בדומה למנהגם של המשוררים שקדמו לב׳ ושלא כדרכו של פינדארוס. — בלשונו ובסיגנונו הושפע ב׳ מן האפוס. אע״פ שהוא נופל מפינדארוס בעמקות הגותו (γνῶμαι), עולה הוא עליו בשטף החינני של סיפורו, שהוא גם רב־תוכן.

ב׳ כמעט שלא השפיע על בני דורו ועל כמה דורות אחר זמנו, אך האלכסנדרונים צירפוהו לקאנון של הליריקנים. הרומים, ובכללם הוראציוס, העדיפו אותו על פינדארוס. עד המאה ה5 לסה״נ היה ידוע בחוגי הקוראים (ובתוכם גם יול־יינוס קיסר). מכאן ואילך נעלם זכרו עד לגילוי הפאפירוסים.

רשימה שלמה של כל ההוצאות של שיריו, וכן של המאמ־רים והספרים שנתפרסמו עליו, כלולה במהדורה של סנֶל (B. Snell), 1949.

G. M. Edmunds, *Lyra Graeca,* III, 1945; B. Snell, *B.*, 1949.

ר. מ.

בַּקְל, הֶנְרִי תוֹמַס — Henry Thomas Buckle — (1821, לי [Lee], קֶנט — 1862, דמשק), היסטוריון ופילוסוף־של־היסטוריה אנגלי. ב׳ היה בנו של סוחר עשיר, וכשמת אביו נסע ב׳ עם אמו ליבשת־אירופה ושהה בה כמה שנים (1840—1844). כשחזר לאנגליה הקדיש את כל זמנו למחקר, שנועד להסתכם בספר ענקי (בן 15 כרכים) בשם „תולדות התרבות באנגליה" (History of Civilization in England). אך ב׳ לא הספיק לסיים אלא את שני הכרכים הראשונים של ספרו (יצאו ב1857 ו1861), שאינם משמשים לו אלא מבוא בלבד. בריאותו של ב׳ היתה לקויה מילדותו וב1861 נסע לשֵם הבראה לארצות־המזרח. הוא ביקר במצ־רים, סיני וא״י — בכלל זה בירושלים; אך בנצרת הותקף בקדחת, ושבועות אחדים לאחר מכן מת בדמשק.

ב׳ ריכז את התעניינותו באנגליה לא משום שארץ זו היתה מולדתו, אלא מפני שדימה למצוא בתולדותיה את הגילויים המאלפים ביותר של חוקי הקידמה בציוויליזאציה. ב׳ היה נתון להשפעת האסכולה הסטאטיסטית מייסודו של הבלגי ל. א. ז. קֶטְלֶה (ע״ע), שלפיה משועבדות התופעות המוסריות לסטאטיסטיקה. בהתאם להשקפה זו הורה ב׳, שההתפתחות המוסרית אינה מותנית ע״י יחידים, אלא ע״י הגורמים המתמידים בחיי־החברה, וכך בא לכלל הרעיון, שיש לגלות את החוקים הכלליים, הקובעים את דרכה של הקידמה האנושית; רק ע״י גילוים של חוקים אלה תיעשה ההיסטוריה מדע. חוקי־ההיסטוריה הם, לפי ב׳, חוקי־הטבע (physical laws) — החוקים, שלפיהם משנה הטבע את האדם ושכוללים את השפעת האקלים, טיב־הקרקע וכדומה, וחוקי־הרוח (mental laws) — החוקים, שלפיהם משנה האדם את הטבע ואת חייו שלו. מן החוקים הראשונים אפשר ללמוד, מפני־מה הפסיד הטבע רק בתנאי־האקלים של אירופה מהשפעתו והאדם נהפך לאדוני־הטבע. התקדמותה של התרבות מסתברת בחוקי־הרוח, ביחוד בשכל ובדעת. ההתפתחות השכלית שימשה יסוד להתקדמות, ובכלל זה: ההתקדמות של המוסריות בפועל, בעוד שעיקרי־המוסר נשארו כמעט ללא שינוי.

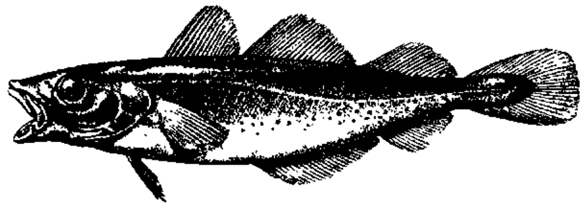
מכאן דברי הרמן כהן („אתיקה של הרצון הטהור", בגר־מנית, 1907, עמ' 450): „במשנתו, שלפיה אין התקדמות תאורטית במוסר, כופר ב' בתורת־המידות". ב' טען בהתלה־בות לחופש ולשחרור ממשטרי־חסות כנסייתים וחברותיים־מדיניים, וכן הטיף לשלום. האהדה, שבה קיבלו הקוראים את ספרו, העידה, שב' ביטא את רוח־הזמן באנגליה. — שאר חיבוריו של ב' וכתבים מעזבונו נתפרסמו אחר מותו (ב1872) בשלושה כרכים בשם Miscellaneous and Posthumous .Works of H. Th. B.

L. Stephen, *The Englsih Utilitarians*, III, 344–375, 1900; P. Barth, *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*, I, 1922.

א. ע. ש.

בַּקָּלָה (מספרד' של יה"ב: bacallao), 2 סוגים של דגים ימיים מבת־סדרת חסרי־הקוצים, שנמנים על שתי משפחות קרובות זו לזו ביותר; שניהם בעלי חשיבות כלכלית מרובה. מסימניהם המשותפים: העדר של קוצים בסנפירים, שקרניהם רכות ופרוקות; סנפירי־הבטן קודמים לסנפירי־החזה; שלפוחית־השחיה אטומה.

1) ב' ־ ג ד ו ס (Gadus) הוא דג הימים הקרים הצפוניים. המין G. morrhua מצוי באוקיינוס האטלאנטי בין קווי־הרוחב 75° ו־40° — מן האיזור הקטבי בצפון עד מפרץ־ביסקאיה בצד האירופי וכף־הַטֶרַס בחוף האמריקני בדרום —, וכן באוקיינוס השקט במימי אלאסקה וים־בֶּרינג ובשפך נהר־קולומביה. מקום הריכוז של סוג זה הוא סף־הים של Grand Banks מדרום לניו־פאונדלנד. — ארכה המאכסימאלי של הב' — 1.5 מ', ומשקלה מגיע ל50—70 ק"ג. צבעה מורכב



ציור 1. בקלה (Gadus morrhua)

עפ"ר מגוונים של אדום ואפור עם כתמים כהים; בטנה לבנה. לב' 3 סנפירים בגב ו2 (בשתי ציציות קטנות) מתחת ללסת התחתונה, הקצרה; ראשה, פיה ועיניה גדולים. הב' היא דג טורף, שניזון מסרטנים, רכיכות, דגים קטנים וכד'. לאורח־חייה של הב' אפיינית נדידה עונתית, בעיקר בין המים העליונים והתחתונים. בימי־הצפון מגעת הב' לחופים בעונת־החום וחוזרת למים העמוקים יותר כשמתקרבת תקופת־הקור. בעונת־ההטלה — שהיא בחופים האירופיים בחדשי מארס־אפריל ובחופי אמריקה בחורף — נודדים הדגים בהמוניהם אל החופים, אל איזורי המים הרדודים. מקומות ההטלה — במים מלוחים מאוד לאורך חופי נורוגיה עד איי־הלופוטים בצפון, מדרום לאיסלאנד, על־יד איי־אוֹרקני, וביחוד על־יד חופי ניו־פאונדלנד. הנקבה מטילה מספר עצום (4—6 מיליון) של ביצים פלאגיות, שקטרן 1.4—1.8 מ"מ. רובן משמש מזון ליצורים אחרים, ואך מועטות מהן מגיעות לגמר התפתחותן. מן הביצים בוקעים זחלים (על התפתחותם ר' להלן).

הב' האלאסקית (G. macrocephalus) מצויה בשפע בים־בֶּרינג, במים הרדודים של אלאסקה וקאנאדה והדרומית מהם עד אוֹרֶגוֹן. — הסוג מֶלְוָה (Melva) הוא דג טורף גדול, אחד מן הדגים הפורים ביותר: הנקבה מטילה



ציור 2. דיג הבקלה בחופי ניו־פאונדלנד: הכשרת הידוג (ציור מה1710)

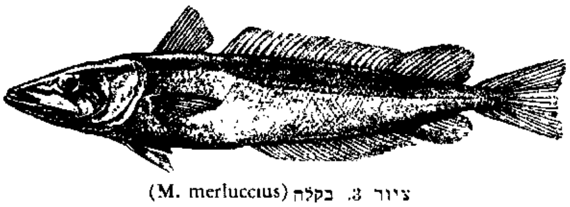
כ28 מיליון ביצים. — המין Lota lota הוא הדג היחיד בקבוצת־הב' החי במים מתוקים.

הב' היא הדג השני — אחר המליח — בחשיבותו לדיג העולמי. הדיג נעשה בספינות־מכמורת, בחכות ורשתות. מרכזי־הדיג הם ימי ניו־פאונדלנד, גרינלאנד, איסלאנד, נור־וגיה, שפיצברגן, איי־פרור. הארצות העוסקות בדיג־הב' הן (לפי חלקן בו): קאנאדה, צרפת, אה"ב, בריטניה, פורטו־גאל. את הב' התחילו דגים בנורוגיה במאה ה9, באיסלאנד — במאה ה10, במאות ה13—14 התחילו עוסקים בדיג זה האנגלים וההולאנדים. במאה ה16 גילו הצרפתים את ריכוזיה של הב' בGrand Banks. בניו־פאונדלנד תופס דיג־הב' מקום מרכזי בכלכלת־הארץ, וכ30% מכל האוכלוסיה מתפרנסים מענף זה, שהטביע את חותמו על החיים החברותיים והתרבו־תיים של האי. לנוף החופי של ניו־פאונדלנד אפיינים הflakes — מקומות־מישטח לדגי־ב' לשם הכשרתם לייבוש ולמליחה. השלל השנתי הממוצע כאן הוא כ300,000 טונות; השלל השנתי העולמי ב1951 נאמד ב2.7 מיליון טונות, מהם באירופה כ1.2 מיליון; ידוג זה כלל כ500 מיליון דגים. שוויו של הידוג היה כ40 לי"ש הטונה באנגליה או כ110 דולאר הטונה באה"ב ובקאנאדה.

הב' נמכרת בשוק מיובשת, מלוחה או מעושנת. משנש־תכללו שיטות־ההקפאה והותקנו ספינות־קירור מובאת לשוק גם ב' טריה או בצורת „פילֶה". מן הב' הטריה מפיקים שמן־דגים (ע"ע), שמספק ויטאמין־D; מן הראש והעצמות מייצרים קמח־דגים; ביצי־הב' נמלחות ונמכרות כמזון לסרדינים; משלפוחית־השחיה מכינים חומר דומה לדבק (isinglass).

מ. ס.

2) ב־"Merluccius". המין M. merluccius רווח על־יד החופים האירופיים של האוקיינוס האטלאנטי, וכן בים התיכון, ובכלל זה על־יד חופי א"י. זהו דג, שארכו הוא ¾—1¼ מ' ומשקלו מגיע עד 20 ק"ג; צבעו בדרך־כלל אפור; ראשו גדול, עיניו גדולות, פתח־לועו ארוך, לסתותיו מצויידות בשורות אחדות של שיניים חזקות; סנפיר־הגב השני וסנפירי־



ציור 3. בקלה (M. merluccius)

השת ארוכים. ב׳ זו היא דג טורף מובהק, שניזון מדגי־קרקע שונים, סרטנים וכד׳. בים התיכון שוכן הדג בחורף בתחומי המים הרדודים, ואילו בקיץ הוא נודד למי־המעמקים; יתכן, שהנדידה קשורה בהטלה או בנסיגה מפני המים המחוממים או בחיפושי־מזון. בים האירי כיוון הנדידה הוא הפוך. — עונת־ההטלה של הב׳ הא״י היא בחורף. הנקבה מטילה ביצים פֶּלאגיות, שקטרן כ 1 מ״מ, ומהן בוקעים לאחר עשרות־שעות אחדות זחלים בגודל של 3 מ״מ. הזחל מקבל צורה של דג מבוגר, כשארכו מגיע ל30 מ״מ. אח״כ גדלה הב׳ בקצב של 8—10 ס״מ לשנה, ואחר השנה השלישית מרובה מהירות־הגדילה בנקבות מבזכרים. הזכרים מגיעים להתבגרות מינית בשנה ה3, הנקבות — בשנה ה4—5, כשגדלן מגיע ליותר מ35 ס״מ.

מינים אחרים של Merluccius חיים על־יד חופי־המערב של אפריקה, בצפון־המערב של האוקיינוס האטלאנטי, לאורך החופים המזרחיים של אמריקה הדרומית, ובאוקיינוס השקט — על־יד החופים המערביים של אמריקה הצפונית והדרומית.

דַיג הM. merluccius בספינות־מכמורת ובחכות הוא ענף חשוב של הדַיג לאורך החופים המערביים של בריטניה יאירלאנד, ובשנות־שיא מגיע השלל ל20,000 טונות. על־יד החופים האטלאנטיים של אמריקה הצפונית מגיע הידוג השנתי של המין M. bilinearis ל10,000 טונות. בדיג הא״י מגיע השלל השנתי של הב׳ ל100—200 טונות — כ10%—15% מכלל ידוג־המכמורת.

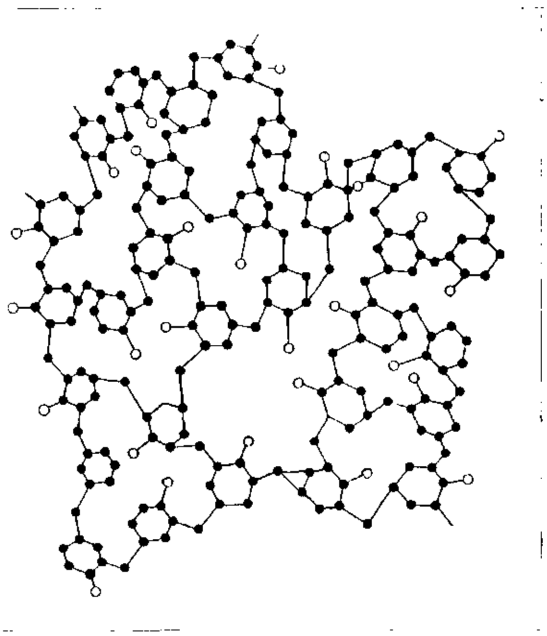
U. Ancona, *Fauna e Flora Golfo Napoli* (Publ. Staz. Zool. Napoli, 1933, 208); C. I. Hickling, *The Hake and Hake Fishery*, 1934.

א. ב.

בַּקֶלִי, רִיקַרְדוֹ — Riccardo Bacchelli — (נו׳ 1891, בולוניה), סופר איטלקי. ב׳ התחיל מתפרסם כמבקר ספרותי (Confessioni letterarie [„וידויים ספרותיים"], 1932) והיה אחד ממייסדיו של הירחון הנֵאוֹ־קלאסי La Ronda („המשמרת", 1919—23), שהטיף לשיבה אל כתיבה פשוטה ועניינית, כתגובה למגמות של ה„פוטוריסטים" וה„דֶקאדֶנטים". את התֵאוריות האֶסתטיות של הנאו־קלאסיציסטים הגשים ב׳, הלכה למעשה, בכמה רומאנים, וביחוד בטרילוגיה „הטחנה שעל נהר־פו" (Il mulino del Po, 1938—40) — בלא ספק הטוב שברומאנים האיטלקיים, שנתפרסמו בין שתי מלחמות־העולם. רומאן זה מסַפר את קורותיה של משפחת טוחנים ודייגים, פתוח בתקופה המהפכה הצרפתית וסיים במלחמת־העולם I. בתיאורי האֶפּיים ומהלך החיים הפרטיים של בני־המשפחה משולבת תמונה אפית כבירה של תולדות־איטליה באותה תקופה ושל רוח־הזמן המשתנה.

P. Pancrazi, *Tre romanzi di B.* (in *Scrittori d'oggi*, 1942); M. Apollonio, *R. B.*, 1943; P. Fontana, *R. B.*, 1952.

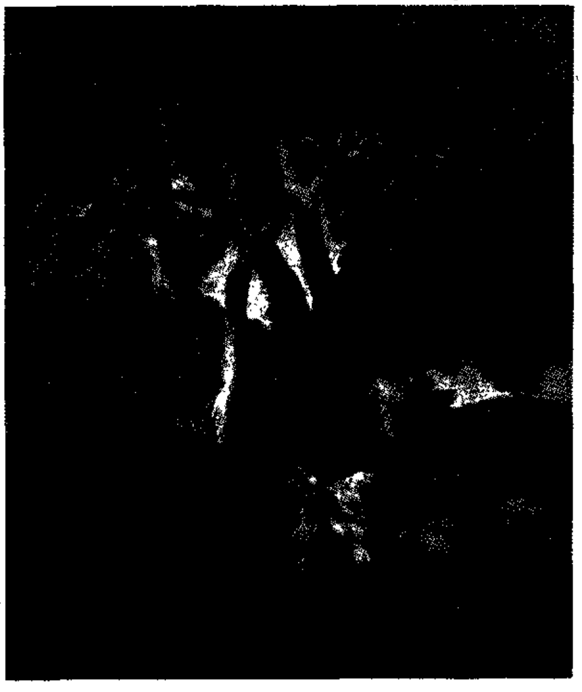
בַּקֶלִיט (bakelite), החומר הפלַסטי (ע״ע) הראשון, שהוכנס לשימוש טכני נרחב; הוכן ע״י ל. ה. בֶּקֶלַנְד (ע״ע) ב1909 ונקרא על־שמו. הב׳ הוא קו־פולימֶר (ע״ע פולימֶרִיזַציה) של חמרים פֶנוליים (פֶנול, קרֶסול וכד׳) ושל פורְמַאלְדֶהיד, שמצטרפים למאקרו־מולֶקולות רשתיות, ואף שְלָש־ממדיות. הב׳ קיים ב2 צורות: כגוף סמיך, שניתן לחיתוך וליציקה בדפוסים או למריחה על־פני שטחים (ב״־B); כגוף מוצק קשה, שאינו חוזר וניתך בחום ושהוא עמיד ביותר



מולקולת־באקליט: נקודות שחורות — אטומי־פחמן, נקודות לבנות — אטומי־חמצן; אטומי־המימן לא סומנו

כלפי מים, ממוססים אורגאניים ורֵאגֶנטים כימיים (ב״־C). האפשרות להכין ב׳ בצורת־B ולהפכה לצורת־C היא היסוד לשימושיותו. הב׳ משמש חומר־גלם לכלים שונים, לידיות, כפתורים וכד׳, כחומר ציפוי וחיפוי לעץ ולרהיטים, וביחוד כחומר־בידוד חשמלי מצויין.

בֶּקְלִין, אַרְנוֹלְד — Arnold Böcklin — (1827, באזל — 1901, סן דומֶניקו שעל־יד פיסולֶה), צייר שווייצי. ב׳ למד ציור בדיסלדורף, בלגיה ופאריס והשלים את הכשרתו האמנותית ברומא ב1850/7. מ1874 ואילך ישב בעיקר באיטליה, אע״פ שביקר לעיתים קרובות בשווייץ ובגרמניה, שבהן עלה פירסומו על זה של כל אמן אחר בדורו. הוא היה



ארנולד בקלין: קנטאור וניספה. הגאלריה הלאומית, ברלין

מרכזו של חוג אמנותי, שעליו נמנו הפסל אדולף פון הילדבראנד והצייר האנס פון מארה; הסופר השווייצי גוטפריד קלר היה אחד מידידיו הקרובים. השפעתו על דור־האמנים החדש בגרמניה, בשווייץ ובאיטליה היתה מרובה, ואף הצייר הסיר־ראליסטי ג'ורג'ו די קיריקו למד ממנו בצעירותו הרבה. — ב' התעמק בין השאר ביצירתם של הולביין, פוסן, רובנס והאסכולה של הנצרנים; הוא צייר דיוק־נות, אלגוריות, נופים דמיוניים — שבהם ניכרת השפעת הסביבה האיטלקית — וכן את הדמויות של המיתולוגיה הקלאסית, כגון מדוזה, דיאנה, פאן, נפטון, טריטונים, נימפות וסאטירים. הממדים של תמונות־השמן שלו הם לפרקים גדולים ביותר, ובסיגנונו ניכרת המסורת של האסכולה הקלאסיציסטית. הקהל הרחב נתפעל מן הרומאנטיקה שבנופים הים־תיכונים שלו ומן הגשמיות הרעננה בתמונות־העירום שצייר, והעתקים מתמונותיו ברוח הקלא־סית, כביכול, וכן תמונות קודרות משלו, כגון „דיוקן־עצמו עם המוות", היו מצויים באלפי בתים. ואולם בעיני המבינים שוב לא נחשב כצייר גדול בסוף ימיו. ב־1905 התקיף המבקר מאייר־גרפה את ב' (Der Fall Böcklin), ומאז ועד היום עוד נצטמצמה ההערכה החיובית של יצירתו. אעפ"כ עדיין מוצגות תמונותיו במקומות־כבוד במוזיאונים של באזל, ציריך ומינכן; וכן הן מצויות באספים גרמניים שונים, ביניהם בברלין, דרזדן והאמבורג.

H. A. Schmid, *A. B., eine Auswahl der hervorragendsten Werke des Künstlers in Photographien*, 1892–1902; Henriette Mendelssohn, *B.*, 1901; F. von Ostini, *B.*, 1925; H. Wölfflin, *Der "klassische" B.* (in *Gedanken zur Kunstgeschichte*, 1940); M. F. Schneider, *B., ein Maler aus dem Geist der Musik*, 1943; *Katalog der A. B. Gedächtnis-Ausstellung*, Basel 1951.

ע. י.־ה.

בֶּקְלַנְד, לֵאוֹ הֶנְדְרִיק — Leo Hendrik Baekeland — (1863, גנט — 1944, ניו־יורק), כימאי ותעשיין בלגי־אמריקני. ב' למד באוניברסיטה של גנט והורה שם כימיה עד 1889; ב־1890 נסע לצרכי מחקר לאה"ב ונשתקע שם. לאחר כמה המצאות בשדה הטכניקה הפוטוגראפית („נייר־ולוכס") ועוד, הכין ב־1909 חומר פלאסטי, שנקרא על שמו (ע"ע בקליט). לשם ניצולה של המצאה זו נוסדה „חברת הבאקליט הכללית", שב' היה נשיאה עד 1939 ושהכמות השנתית של חומר פלאסטי שיוצרה על־ידיה הגיעה בשנים האחרונות לחייו של ב' ל־100,000 טונות. ב' היה פרופסור לטכנולוגיה כימית באוניברסיטת קולומביה וב־1924 נשיאה של החברה הכימית האמריקנית. הוא פירסם הרבה מאמרים בעניינים מקצועיים ובבעיות התעשיה הכימית.

בֶּקְמַן, אֶרְנְסְט — Ernst Beckmann — (1853—1923), כימאי גרמני. ב', ששימש פרופסור לכימיה באוניבר־סיטות של גיסן, ליפציג וברלין, התקין את התרמומטר (ע"ע) הנקרא על שמו, שסייע הרבה בשיכלול השיטות של קביעת



מאכס בקמאן: הלילה, 19—1918

המשקל המולקולארי בדרך האבוליוסקופיה (ע"ע) והקריאו־סקופיה (ע"ע). בכימיה האורגאנית גילה את ההפיכה התוכ־מולקולארית של קטוכסימים לתולדות של אמידי־חומצות (ע"ע אוכסימים, עמ' 847). ל„שיחלוף־ב'" זה נודעת חשיבות עיונית ושימושית בחקר בעיות האיזומריה (ע"ע) ובשיטות ההרכבה של תרכבות אורגאניות.

בֶּקְמַן, מַכְּס — Max Beckmann — (1884, לייפציג — 1950, ניו־יורק), צייר גרמני אכספרסיוניסטי. ב' למד באקאדמיה של ויימאר, בפאריס ובאיטליה. ב־1905 התיישב בברלין ונעשה מחשובי הציירים בגרמניה. בצד קומפוזיציות גדולות על נושאים דתיים ומיתולוגיים ואף על מאורעות שאירעו בימיו, כגון „טביעת הטיטאניק" (1912), צייר נופים, טבע־דומם ודיוקנות, וביחוד שורה ארוכה של דיוקנות־עצמו. כן עשה תחריטים וליתוגראפיות — ביניהם על נושאים מקראיים — ופסלים. בתקופת מלחמת־העולם I ואילך נתחזקה מגמתו להדהים את הצופה ע"י חשיפת הצד האכזרי והחולני שבחיי־זמנו — למשל, בתמונה „החלום" (1921), המתארת ילדה, ומסביב לה מטורפים שסועי־אברים. מתוך התעניינותו בצד האכזרי שבחיים, וכן בבעיות הטכ־ניקה של הציור, נמשך אל אמנים מיה"ב כגון מלסקירכנר, שהשפעתו בלטה בציוריו של ב' בסוף תקופת־המלחמה. בתמונותיו של ב' מאותה תקופה מופיעות כמה תכונות של הציור הגותי המאוחר: דמויות בעלות ראשים וידיים גדולות מדי ממלאות את חלל־התמונות הצפוף, והן מוארות מצדדים שונים ונראות מזוויות שונות, משום שב' נטש את האחדות־של־האור־והפרספקטיווה, שנדרשה ע"י הציור האקאדמי. דבר זה הוסיף הרבה לכוח־המבע של תמונותיו, בדומה למה שאנו מוצאים באמנות של יה"ב וכן ביצירותיהם של כמה מציירי זמנו. התמונה הידועה הראשונה מסוג זה היא „ישו והנואפת" (1917); אחריה באו „הלילה" (1918) ו„תמונת־משפחה" (1920; במוזיאון לאמנות מודרנית, ניו־יורק). לאחר כמה שנים של פעולה צלחה בפראנקפורט, שבה הורה

מ1925 באקאדמיה לאמנות, הוכרח ב׳ (ב1932) ע״י הנאצים לחזור לברלין, שממנה ברח ב1937 מאימת־השלטון לאמסטר־דאם. מכאן ואילך עסק ב׳ ביחוד בנושאים סמליים, מבוטאים בקומפוזיציות שופעות מרחב ואומרות כבוד (למשל, „המלך״, 1937; „סילוק הספינכסים״, 1945).

ב1947 עבר ב׳ לאה״ב, וב1949 זכה בפרס הראשון בתערוכת „הציור באה״ב״; סמוך למותו השלים את התמונה המשולשת הגדולה „האַרגוֹנַאוטים״. יצירותיו נמצאות במוזי־אונים של גרמניה, הולאנד, שווייץ ואה״ב.

C. Glaser, J. Meier-Graefe, W. Fraenger, W. Hausenstein, *M. B.*, 1924; H. Clurman, *M. B.*, 1948; B. Reifenberg, W. Hausenstein, *M. B.*, 1949 (עם ביבליוגראפיה ורשימת היצירות).

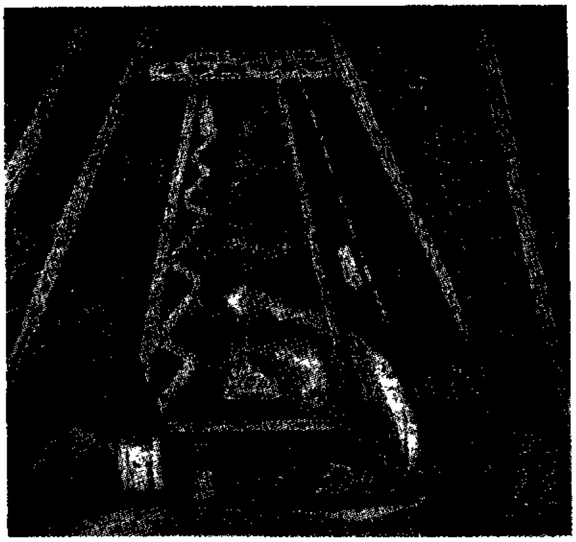
ע. י.־ה.

בַּכֶן, ג׳ון — John Buchan — (1875, פֶּרת, סקוטלאנד — 1940, מונטריאל, קאנאדה), סופר ומדינאי בריטי. ב׳ למד באוניברסיטות של גלאזגו ואוכּספורד, הוסמך ב1901 לפרקליטות והיה מזכירו הפרטי של לורד מילנר, כשזה האחרון שימש נציב עליון באפריקה הדרומית. במלחמת־העולם I שירת כמנהל מחלקת־המודיעין של בריטניה וב1927/35 היה חבר בבית־הנבחרים. בשנת 1935 נתמנה כמושל הכללי של קאנאדה והועלה לדרגת לורד טְוִידְזמור (Tweedsmuir).

ב׳ כתב כמה סיפורי־הרפתקות ורומאנים היסטוריים, שמצ־טיינים בכוח־הריתוק שלהם ובסיגנון בהיר ומלא חן. הידועים ביותר בין סיפוריו הם: The Thitry Nine Steps (1915), Greenmantle (1916), Witchwood (1928), שמתארים את פעולותיהן של חבורות־ריגול בינלאומיות במלחמת־העולם I. — בין הביוגראפיות שלו יש לציין את ספריו על יוליוס קיסר (1932), ולטר סקוט (1933) וקרוֹמְוֶל (1934). ב׳ חיבר גם את תולדות מלחמת־העולם I בשם History of the Great War (1921/22) ואוטוביוגראפיה בשם Memory Holds the door, שיצאה אחר מותו (1941).

S. C. Buchan, *J. B., By his Wife and Friends*, 1947.

בַּקְסְט, לֶב (לֶאוֹן) — Л. Бакст; שמו האמיתי: **שִׁמְעוֹן רוֹזֶנְבֶּרְג** — (1866, פטרבורג — 1924, פאריס), צייר יהודי־רוסי. ב׳ למד תחילה באקאדמיה לאמנות בעיר־מולדתו, אך ביקש להכיר את זרמי־האמנות החדשים וב1895/98 השתלם בפאריס. כאן הצטרף לקבוצת־אמנים, שיסדה לאחר מכן בראשותו של דיאַגִילֶב ברוסיה את תנועת האמנות המתקדמת, שנקראה ע״ש כתב־העת שלה Мир искусства („עולם־האמנות״). בכתב־עת זה השתתף ב׳ ברישומים, ובאותו זמן הצליח גם בפעולתו כתַפאוֹרָן של התיאטרון הקיסרי. ב1906 היה ב׳ בין מארגני התערוכה של האמנות הרוסית בפאריס. משהתחילה להקת הבאלט הרוסי של דיאגילב (ע״ע בלט), עורכת הצגות בפאריס (1909), גרמו התפאורות והתלבושות שלה, שהרבה מהן תוכננו ע״י ב׳, למהפכה בטעמו של הקהל הצרפתי, שהתפעל משלל הצבעים החיים, שבהם בלטו האדום, הכתום והזהב, ומן השימוש ביסודות של סיגנונות מזרחיים שונים (צפון־אפריקנים, פרסיים, טאטאריים, רוסיים עתיקים, ועוד). שפע זה הוטעם ע״י ב׳ משום שהתנגד לנטיות הנאטוראליסטיות, ששלטו אז באמנות הבימתית; התפאורות והתלבושות של ב׳ היו דמיוניות־אגדיות, אך עם זה היו מבוססות, בהתאם למנהגם של אנשי „עולם־האמנות״ הרוסי, על מחקר קפדני



5 באקסט: תפאורה של במה בשביל הבאלט „תמר״

בארכיטקטורה ובפולקלור של עמי־המזרח. בין הבאלֶטים המפורסמים, שבהם ניכר היה חלקו של ב׳ ביותר, היו „שחרזאדה״ ו„ציפור־האש״. הפוסק בלבושי־נשים בפאריס של זמנו, פוּאָרֶה (Poiret), יצר בהשפעת סיגנונו של ב׳ את ה„אָפנה המזרחית״, וכן יש למצוא את סימניה של השפעה זו אף בריהוט של התקופה.

ב׳ ביקר עם הלהקה הנזכרת בלונדון, רומא, ברלין, ועוד. בתקופת מלחמת־העולם I נתפזרה הלהקה, וב׳ שהה זמן־מה עם דיאַגילב בשווייץ. אך כשנתאַרגנה הלהקה מחדש ב1918, הסתכסך ב׳ עם דיאַגילב, שביקש לחדש את התפאורה ברוח האמנות המודרנית ודחה את רישומי־הבמה, שהכין ב׳ בשביל הצגת „החנות הפאנטאסטית״.

ב׳ צייר גם תמונות לשֶׁמֶן: „אימת־קדומים״ (Terror antiquus; רשמי־מסע ביוון), שהציג בתערוכת ה„סאלון״ הפאריסאית (1906); „ניז׳ינסקי בוויניציאה״, ועוד; אך עולים עליהן רישומיו בשחור־לבן — למשל, של איזידורה דונקאן, ז׳אן קוקטו, ועוד. ב1922 הוצגו ציוריו בניו־יורק, וב1927 נערכה תערוכת־זיכרון של יצירותיו בלונדון.

A. Alexandre et J. Cocteau, *L'art décoratif de L. B.*, 1913; G. C. Liordet. *L. B.'s Designs for Scenery and Costume* (in *The Studio*), 1913; A. Levinson, *Histoire de L. B.*, 1924; L. Réau and others, *B.: Inedited Works*, 1927; Н. Соколова, Мир искусства, 1934.

ע. י.־ה.

בַּקְסְט, נִיקוֹלַי (נֹחַ) — Николай Игнатьевич Бакст — (1842, מיר — 1904, פטרבורג), סופר ועסקן יהודי ברוסיה. ב׳ למד בבית־המדרש לרבנים בז׳יטומיר, שבו שימש אביו (יצחק משה ב׳) מורה לתלמוד, ואח״כ באוניברסיטה של פטרבורג. לאחר שהוכתר כמוסמך למדעי־הטבע נשלח על חשבון מיניסטריון־ההשכלה הרוסי לגרמניה. כאן השתלם בפיסיולוגיה, בין השאר בהדרכתו של הֶלמהולץ (ע״ע). ב1867 נתמנה פריוואט־דוצנט לפיסיולוגיה באוניברסיטה של פטרבורג, וב1871 ניתנה לו קאתדרה במקצוע זה. ב׳ פירסם שורה של חיבורים בפיסיולוגיה, ביחוד בזו של מערכת־העצבים. מ1886 שימש כחבר הוועדה המדעית שליד מיניסטריון־ההשכלה.

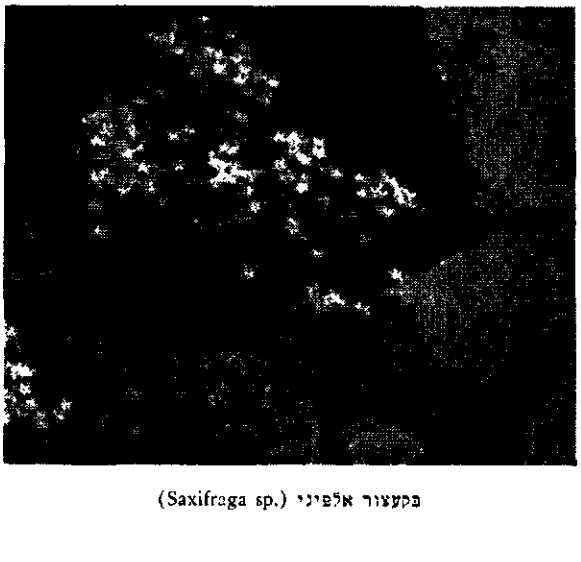
ה„סופות בנגב״ עוררו את ב׳ להתעניין בשאלה היהודית. את פתרונה של שאלה זו ברוסיה ראה ב׳ בהענקת שיווי־זכויות גמור ליהודים ובשיפור מצבם החמרי והמוסרי. ב׳

נעשה עסקן מכובד ומוכר בציבור היהודי ברוסיה. עם כמה נציגים יהודיים אחרים השתתף כ„מומחה" בוועדת־פַּלֶן (8—1883, ע"ע), שתפקידה היה לבחון את החוקים הנוגעים ליהודים, שהיו נהוגים ברוסיה, וכן כתב שורת מאמרים (בחלקם בשמות בדויים) על בחינות שונות של שאלת היהו־דים וחייהם ברוסיה, שנתפרסמו בעיתונות היהודית והכללית. גם תירגם לרוסית את ספרו של פרנץ דליטש (ע"ע) להגנת התלמוד נגד עלילותיו של רולינג (ע"ע) וחיבור של א. מילר נגד עלילת־הדם. — כשמלאו מאה שנה למותו של משה מנדלסזון פירסם ב' חוברת לזכרו.

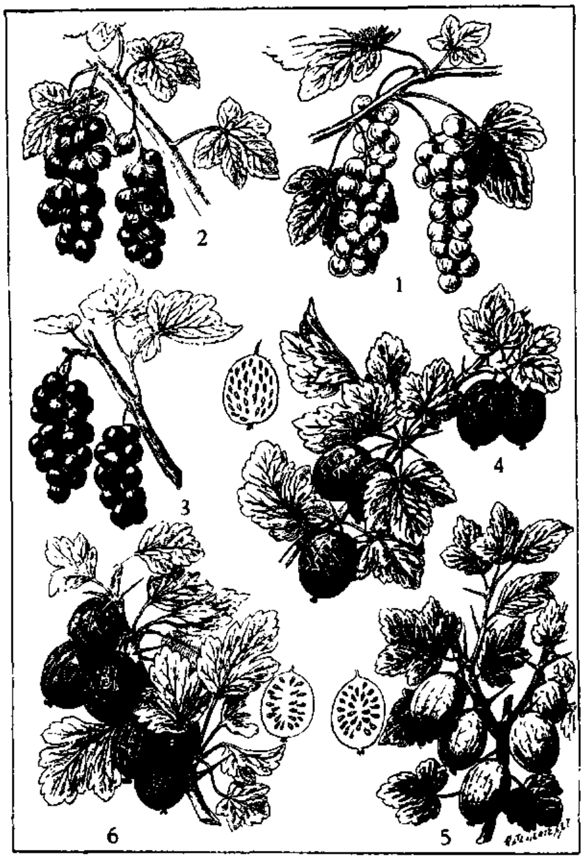
בַּקְעֲצוּרִיִּים (Saxifragaceae), משפחת־צמחים מקבוצת מפורדי עלי־הכותרת; קרובה מאוד לוַרדיים (ע"ע) ולטַבּוּריתיים (ע"ע) ומרובת מינים (צמחי־נוי וצמחי־מאכל). השם ב' מקורו באמונה העממית, שעל־ידי אכילה מצמח זה — הגדל בסדקי־סלעים — אפשר לבקע אבנים בשלפוחית־השתן. משפחת־הב" מונה 80 סוגים וכ1,100 מינים, שהם רווחים בארצות הממוזגות והצפוניות, הרבה מהם — בהרים הגבוהים. רובם עשבים חד־שנתיים או רב־שנתיים ומיעוטם שיחים ועצים. עליהם מחוסרים עלי־לוואי; הפרחים קטנים, בעלי 5—10 אבקנים, והשחלה בת 2 עלי־שחלה חפשים או מאוחים. הפרי — הֶלֶקט או ענבה.

הסוג בַּקְעֲצוּר (Saxifraga), החשוב בסוגי־המשפחה, כולל כ400 מינים — עשבים חד־שנתיים או רב־שנתיים, בעלי קנה־שורש תת־קרקעי. אלה הם צמחים אַלפיניים מובהקים, שהם אפיינים לבתי־גידול טרשיים של הרים גבוהים ולאיזור הארקטי; מגדלים הרבה מהם כצמחי־נוי בגני־סלעים. המין ב'־החורש (S. hederacea) גדל בר בא"י. המין הגנסי S. moschata דומה בצורתו החיצונית לטחבים; פרחיו בעלי צבע ארגמן. — הסוג דְּמַדְמָנִית (Ribes) מונה כ110 מינים — שיחים קוצנים או לא־קוצנים, שהם נפוצים באיזורים הקרי־רים והממוזגים; פירותיהם — ענבה עסיסית מרובת־זרעים. מגדלים למאכל את הדומדמנית השחורה (R. nigrum), ילידת אירופה ואסיה הצפונית, שמבחינים בה שפע של זנים גנניים, וכן מינים שונים של דומדמניות אדומות. הפירות, העשירים בוויטאמין C, נאכלים חיים או משמשים למאפה, להכנת ריבות, פודינגים ומשקאות חריפים (ליקֶרים). — קרוב מאוד לסוג זה הוא הסוג חֲזַרְזָר (Grossularia).

סוג, שכולל מינים של צמחי־נוי הדורים ביותר, הוא



בקעצור אלפיני (Saxifraga sp.)



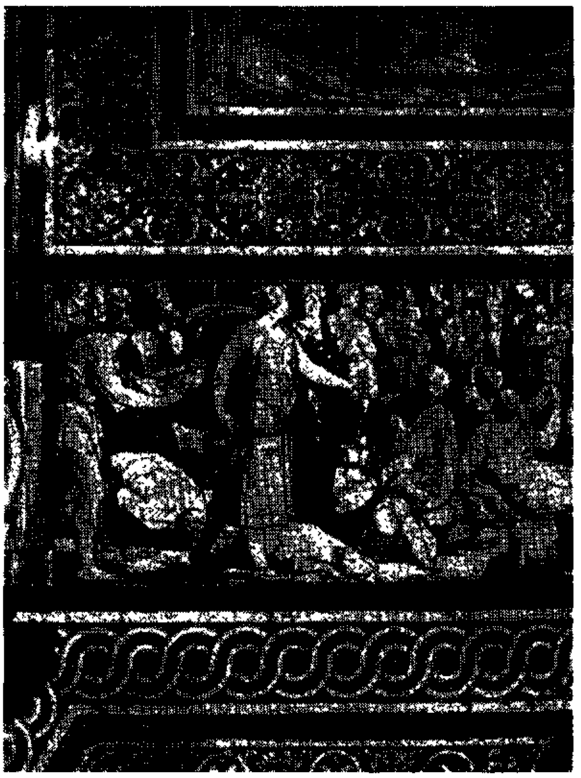
דומדמנית וחזרזר

1—2. דומדמנית אדומה (Ribes rubrum), הפירות: לבנים או אדומים; 3. דומדמנית שחורה (R. nigrum); 4—6. חזרזר (Grossularia) או (R. uvae crispae), הפירות: ירוקים, צהובים או אדומים

הידראנגיאה (Hydrangea). ההידראנגיאה התרבותית (H. macrophylla) היא צמח־תרבות ותיק בסין, יאפאן והרי־הודו; בפי הגננים היא מכונה הוֹרְטֶנְסְיָה. זהו שיח בעל תפרחות גדולות, שצבע פרחיהן ארגמן, אלא שבקרקעות עשירות בברזל ואשלג הוא משתנה לכחול. הסוג כולל כ80 מינים, שהם נפוצים באמריקה הצפונית והדרומית ושגם ביניהם מצויים מינים המצטיינים ביפי הגביעים של פרחיהם הצבעוניים. — הסוג דֶאוּצְיָה (Deutzia) כולל שיחים, שאח־דים מהם ידועים כצמחי־נוי; הם מצויים בעיקר באסיה המזרחית והמרכזית. — מיניו של הסוג פִילָדֶלְפוּס (Philadelphus) הם שיחים ירוקי־עד או ירוקי־עד למחצה, בעלי פרחים לבנים ריחניים מאוד; מוצאם מאסיה ומאמריקה הצפו־נית. — הסוג פַּרְנַסְיָה (Parnassia) כולל 50 מינים של עשבים רב־שנתיים, הגדלים באיזורים הצפוניים והארקטיים; P. palustris נפוץ כצמח־ביצות.

מ. ז.

בֶּקָפוּמִי, דוֹמֶנִיקוֹ — Domenico Beccafumi — (1486, סיאֶנה — 1551, שם), צייר איטלקי, שהיה ממייסדיה של אסכולת המַנְיֶרִיזם (ע"ע) בטוסקאנה. רובם של נושאי תמונותיו הם דתיים, ומיעוטם — מיתולוגיים ואַלֶגוריים. לאחר שחיקה במשך זמן את סיגנונו של רפאל הגיע ב', מתוך התעמקות בתמונותיו של מיכאל־אנג'לו, לסיגנון, שמצטיין מצד המבנה בפרספקטיווה נועזת, ומצד הצבע — בצירופים מחוכמים ובניגודי אור־וצל, שמבשרים את הגישה של אמני־הבארוק.



ר. בקאפומי: משה מוציא מים מן הסלע. חלק מתמונת־פסיפס ברצפת הקתדראלה של סיאנה

בעיר־מולדתו נשארו הרבה מיצירותיו, שכטובות שבהן נחשבות „היי קאתרינה הקדושה״ (סמוך ל־1512) ו„לידת מרים״ (1543). ב׳ צייר גם בפיזה ובג׳נובה, ובשנותיו האחרו־נות עשה גם פסלי־ברונזה, בעיקר של מלאכים.

A. Venturi, *Storia dell'arte Italiana (La pittura del cinquecento*, IX, V, 1932, 423–500 — תמונות 53); M. Gibellino-Krasceninnicowa, *Il Beccafumi*, 1933 (ביבליוגראפיה מקפת, 50 תמונות).

בֶּקְפוֹרְד, וִילְיַם — William Beckford — (1760, פונט־היל [Fonthill]־גיפורד, וילטשיר — 1844, בת), סופר אנגלי. ב׳, שהיה בנו של ראש־העיר של לונדון, ירש כשהיה בן 9 רכוש עצום. הוא קיבל חינוך פרטי והירבה לסייר באירופה. ב־1784/95 ו־1805/20 היה חבר הפארלאמנט. את ביתו בפונטהיל בנה פעמיים מחדש, ואף הוסיף לו מגדל בגובה של 90 מ׳, שהתמוטט עד מהרה, ואז בנה ב׳ מגדל אחר במקומו. פזרנות יוצאת־דופן ניכרת גם ברומאן, שעל־ידיו קנה את מקומו בספרות, „ואתק״ (Vathek ; 1786) — סיפור מזרחי על חליף חושני וסאדיסטי, שמוכר את נשמתו לשטן. ב׳ חיבר את הסיפור בצרפתית והתאמר, שכתב אותו בהעלם אחד בשלושה ימים ושני לילות. אע״פ שגדלו של הספר אינו סותר אפשרות זו, יש להניח, שב׳ הפריז בהת־פארותו. נראה הדבר, שעסק בו במשך זמן ניכר ושמתחילה נתכוון לכתוב אותו כמעשיה על המזרח ברוח וולטר, אלא שבתהליך היצירה נתגבש לסוף הסיפור כיצירה מקורית של אכזוריות דמיונית, שבה ממוזגים חריפות־שכל צינית עם האימים ורוח־ההילולה של „אלף לילה ולילה״. הספר נמנה עם היצירות הקלאסיות הזעירות של הספרות האנגלית, בזכות הדפים האחרונים, המתארים בכוח בלתי־מצוי, כיצד נשרפים ליבותיהם של הנדונים לדראון־עולם באש־הגיהינום.

ב׳ הוסיף על ספרו „ואתק״ שלוש „אפיזודות״ — אף הן סיפורים מזרחיים —, שנופלות בערכן מיצירתו העיקרית (הן נדפסו רק בתחילת המאה ה־20). מעניינים יותר הם שני ספרי־המסעות של ב׳, „איטליה, בצירוף רשימות על ספרד ופורטוגאל״ (1834) ו„זכרונות מן המנזרים של אַלקובה ובאטאליה״ (1835), ושתי הסאטירות שלו על יצירות־ספרות בזמנו, „כתיבת רומאנים מודרנית״ (1796) ו„זכרונות ביו־גראפיים של ציירים מפורסמים״ (1824).

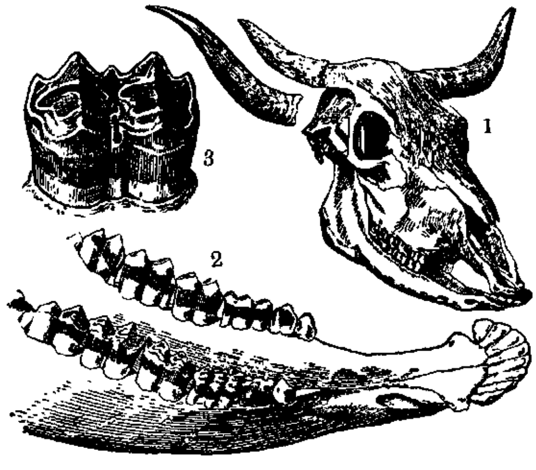
J. W. Oliver, *Life of W. B.*, 1932; S. Sitwell, *B. and Beckfordism*, 1930; G. Chapman, *B.*, 1937; H. A. Brockman, *The Caliph of Fonthill*, 1956.

ד. א. פ.

בָּקָר (Bovinae), קבוצה (בת־משפחה) של מעלי־גרה (ע״ע גרה) ממשפחת נבובי־הקרניים, מסידרת שסועי־הפרסות (ע״ע). לקבוצה זו שייכות הבהמות החשובות ביותר לאדם מבחינה תרבותית ומשקית.

הב׳ הם בע״ח גדולים ומסורבלים, בעלי ראש כבד, שפה עליונה קרחה, קמט־עור תחת הצוואר והחזה וזנב ארוך. רגלי־הב׳ מוצקות, ובהן מפותחות רק 2 אצבעות (III ו־IV); מן האצבעות II ו־V נשתיירו רק שרידים. שיני־הב׳ — 32, ונוסחתן: $\frac{0.0.3.3}{3.1.3.3}$. מערכת־השיניים עשויה לאכילת מזון צמחי; בלסת העליונה נעדרות כל החותכות (ציור 1). — המפותח בחושי־הב׳ הוא חוש־הריח; לעומתו הראִיה לקויה מאוד.

קבוצת־הב׳ כוללת סוגים שונים, שהחשובים שבהם הם:



ציור 1. — 1. גולגולת הב׳ (הקרן הימנית הוסרה); 2. הלסת התחתונה; 3. שן טוחנת

הביזון (ע״ע); התאו (ע״ע); היק (ע״ע); בקר־הג׳ונגל והבקר האמיתי (במובן המצומצם), שעליהם נמנים הגזעים המרובים של בקר־הבית.

בקר־הג׳ונגל (Bibos) כולל חיות־בר ובהמות־בית, השייכים ל־3 טיפוסים, שהם קרובים זה לזה מאוד ואף דומים מאוד במבנה־הגולגולת לב׳ האמיתי: (א) הגדול והחזק שבהם הוא הגאוּר (B. gaurus), שהוא גם הגדול שבגזעי בקר־הבר. הפרים גדלים עד לגובה של 1.7—1.8 מ׳; בעיקר מפותח חלקו הקדמי של גופם, וע״י הארכת חוליות־גבם נוצרת דבשת גרמית. צבע גופו של הגאור חום עד שחור, ורגליו לבנות. קרניו גדולות וחזקות, אָרכּן מגיע עד 1 מ׳, בסיסן רחב מאוד, צבען צהוב עד ירוק, וחודיהן שחורים. טיפוס זה מצוי כחיית־בר בלבד — בהודו, בבורמה ובמאלאיה; (ב) הגאיאל



ציור 2. — גאיאל (Bibos frontalis)

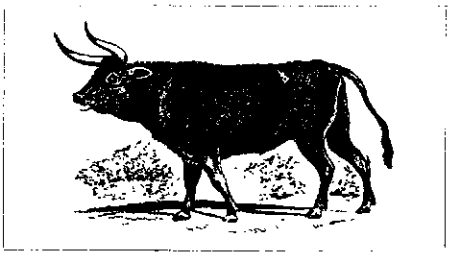


ציור 3. — באנטנג (Bibos sondiacus)

(B. frontalis) הוא, כנראה, טיפוס מבויית של הגאור, שלו הוא דומה מאד במבנה גופו וצבעו, אלא שהוא קטן ממנו (ציור 2). הוא מצוי בהרי הודו הצפונית-המזרחית; (ג) הבאנטנג (B. sondiacus) הוא הקטן שבקבוצה זו, אך הוא נחשב ליפה שבהם. גופו חום-שחור, רגליו לבנות, וסימנו המובהק הוא כתם לבן גדול על ירכיו האחוריות (ציור 3). הוא מצוי בבורמה, במאלאיה ובסומאטרה. הצעירים ניתנים לביות, שלא כמבוגרים. טיפוס מבויית של הבאנטנג הוא בקר-באלי, המצוי בכמה מאיי אינדונזיה. הפרות מניבות חלב בכמות קטנה, שמספקת להנקת הוולד בלבד. הבשר טעים לאכילה.

בקר אמיתי (Bos). סימן-הכר זואולוגי מיוחד לב' האמיתי היא ההשתברות של ציר-הקדקוד שלו עד כדי יצירת זווית חדה בין המצח והעורף. שאלת מוצאו של בקר-הבית (B. taurus) — כלומר, אם התפתח מצורת-בר אחת או מצורות-בר אחדות — עדיין לא הוכרעה. לפי דעה אחת, שהיא המקובלת ביותר, אביה של קבוצה זו הוא **שור-הבר** (Urus, B. primigenius), שהיה נפוץ באיזורים נרחבים באירופה, באסיה המרכזית ובאפריקה עד להכחדתו בתקופה היסטורית מאוחרת למדי; באירופה נצוד האחרון ממין זה ב-1627. הוא נזכר ותואר הרבה ע"י סופרים מן העת העתיקה (למשל על-ידי יוליוס קיסר) ומיה"ב, ואפשר לשחזר אותו ע"פ התאורים הללו, ואף על-סמך מימצאי-שלדים. זה היה בע"ח אדיר, שגבהו היה 1.80—1.90 מ'. שערו הארוך היה חום-כהה עד שחור, פס בהיר עבר לאורך גבו ומסגרת בהירה הקיפה את פיו. ראשו היה ארוך וצר, וקרניו הארוכות והחסונות היו עגולות ובעלות פניה צדדית וקדמית (ציור 4). מניחים, שצאצאיו הישרים הם גזעי-השפלה של הולאנד, בלגיה, גרמניה הצפונית, וכן כמה גזעי-בשר אנגליים.

יתכן, שגזעים קדמונים של בקר-הבית האירופי — בקר-הביצות, שנקרא גם „ב' קצר-הקרן" (B. brachyceros) ו„ב' ארוך-המצח" (B. longifrons) — מיוצגים ע"י המאובנים של ב' קטן מזה הרבה, ארוך-מצח וקצר-קרניים, שנמצאו במבני-הכלונסאות של שווייץ ובביצות האירופיות. — כיוון שלא נמצא באירופה טיפוס-בר של בקר-הביצות הנזכר, מניחים,



ציור 4. — שור-הבר (B. primigenius) (שיחזור)

שהגיע לכאן — מסתבר, בסוף תקופת-האבן החדשה — עם נדידות העמים מאסיה, כנראה, מאסיה הקטנה. כן מניחים, שהב' קצר-הקרן אינו צורה עצמאית אלא צורת-ניוון של שור-הבר האסייתי, שנתפתחה מתוך מוטאציה ונתקיימה ע"י השפעות ביות. טיפוס זה של ב' קצר-הקרניים כולל היום את הב' החום השווייצי ואת בקר-ג'רזי, וכן שורה של גזעים אסייתיים ואפריקניים.

סתומה היא שאלת המוצא של גזעי-הב' של **בקר-זבו** (Zebu, B. indicus) ושל גזעי-הב' הקרובים לו במזרח הרחוק. הזבו רווח בעיקר בהודו ובשכנותה, וכן גם באפריקה; הגזע קרוי גם „בקר-גבנון", משום הכר השרירי או השומני המיוחד, המצוי בו מעל הצוואר (ציור 5). מסתבר, שיצירת הגבנון היא מוטאציה, שהתאימה לתנאי-החיים של הערבה על החילופים בין זמני-שפע וזמני-מחסור שבה. לא נמצאו צורות-בר של הזבו, ואין לגזור אותו מן הבאנטנג. יש להניח, שהזבו מוצאו מטיפוס אסייתי של שור-הבר או משור-בר שנכחד בתקופה פרהיסטורית בהודו (B. nomadicus), שמקומו היה בין שור-הבר והבאנטנג.



ציור 5. — זבו (B. indicus)

מן הביולוגיה של הב'. קרניים מצויות בשני המינים, אך בדרך-כלל הן כבדות יותר בזכרים. גודל הקרן וצורת עיקומה שונים בגזעים השונים. שלא כבמעלי-גרה אחרים, הקרניים הן חלקות ולא טבעתיות; הן יוצאות מן הגולגולת ישר, בלא פיתול, ופונות בכפיפה קדימה (שלא כבעז).

בקרני-הפרה משאיר כל הריון רישום בצורת העמקה טבעית. מאחר שהמלטה ראשונה מתרחשת כרגיל בגיל של 2—3 שנים, מעידה טבעת אחת על גיל כזה, וכל טבעת נוספת — על שנה נוספת. שנה ללא הריון ניכרת במרחק המרובה יותר שבין טבעת לטבעת. סימן אחר להכרת הגיל בב' צעיר הוא מצב השיניים: עגל נולד עם 2 חותכות ו12 טוחנות ומשלים את שיני-החלב שלו עד גיל 4 שבועות; בגיל 1½ שנים מַתְחלת התחלפות-השיניים, שאינה מסתיימת אלא בגיל 4¾—5 שנים. — הב' מצטיין בעֳבִי עורו: 3—4 מ"מ, בקצה-הזנב וברגליים 5 מ"מ — עוֹבִי מרוּבה מזה של כל שאר בהמות-הבית. — מספר בלוטות-החלב בעֲטִין-הב' הוא 4 — בניגוד ל2 שבעֲטִין-הצאן. — על התאמת האנאטומיה והפיסיולוגיה של הב' לאורח-חייו כאוכל-עשב ע"ע גֵרָה.

הבדלי-המין המשְׁנִיים בכל הגזעים של בקר-הבית הם ניכרים. הפר גדול וכבד מן הפרה. ראשו חזק וקצר, חלק-גופו הקדמי מפותח יותר מן האחורי; ערפו חזק וצווארו עבה יותר, וקמט-עוֹר גדול וכבד נשמט ממנו ומן החזה. הפר מסוגל להרביע את הפרה החל מן החודש ה10 לחייו, אך נוהגים להשתמש בו מגיל 1—1¼ שנה ואילך; פרים משובחים מסוגלים להרבעה עד גיל 8—10 שנים. פר אחד משמש בדרך-כלל 60—100 נקבות ברפת, 30—40 נקבות כשהעדר במרעה. בשנים האחרונות התחילו מנהיגים להפרות פרות בהזרעה מלאכותית (ע"ע). — הפר הוא בדרך-כלל בעל התנהגות שקטה, אך הוא נוח לרגוז כשהוא מגוֹרה, ואז הוא נעשה תַקפני מאד. פר מורגז ומשתולל מסוכן לבהמות ולאדם בנשקו — הקרניים, שהוא מפעיל אותן בכוח האדיר של שרירי-ערפו („שור נַגָח"; מלחמת-פרים). הפר המסורס — השור — מאבד עם כמה מסימני-המין המְשניים הזכריים שלו גם את פראותו; הוא מידַמה במקצת לפרה ונעשה שקט ונכנע, אך אין הוא מאבד את כוחו. מכאן הנוהג לסרס פרים לשם הכשרתם כבהמות-עבודה. הסירוס מבוצע עפ"ר בסוף זמן היניקה, ז"א בגיל 6—8 שבועות (יש לציין, שבלשון-המקרא, וכן בשימוש הרווח בדיבור ברוב הלשונות, משמשים המונחים „פר" ו„שור" בעירבוביה).

הפרה בכל גזעי-הב' קטנה מן הפר בקומה ובמשקל, ואבריה עדינים יותר. חלקי-גופה האחוריים רחבים מן הקדמיים, ראשה קל יותר, קמט-העור שמתחת לצוואר (הפימה) פחות מפותח ואינו נשמט למטה.

בדרך-כלל מסוגלת הפרה להתעבר עד גיל 12—15 שנה, אך תוארו גם מקרים של פרות בנות 18—20 שנה שהמליטו. ההריון, שתקופתו בבקר-הבר 7 חדשים, נמשך בבקר-הבית כ9 חדשים ושבוע (כ280 ימים). קודם ההמלטה מתחילים העטינים לתפוח. בדרך-כלל ממליטה הפרה ולד אחד בלבד, שיוצא לאויר-העולם כשהוא מסוגל לעמוד מיד על רגליו.

נהוג לייחס את המונח „עגל" לזכר עד גיל של שנה, ומכאן ואילך קוראים לו „פר". לנקבה קוראים „עגלה" עד גיל של 20—21 חודש. העגלה הגדולה המעוברת נקראת „מבכירה" בחדשי-ההריון הראשונים ומיד אחר ההמלטה, ואח"כ היא נקראת „פרה".

ביות הב' והתפתחות הגזעים. כיוון שהשימוש בחיות-הבית קדם להיסטוריה האנושית, אין בידנו ידיעות על ראשתו של ביות-הב' מבחינת מקומו, זמנו ומסיבותיו. מניחים, שתהליך-הביות התחיל קודם תקופת-האבן החדשה או עכ"פ בתחילתה, וכן שלא היה הביות פעולה מכוונת ורצופה מצד האדם, אלא פעולה שבוצעה באופן בלתי-תלוי בזמנים שונים ובמקומות שונים, ובאסיה ובאירופה אף חזרה ונעשתה כמה וכמה פעמים. עמי התקופה העתיקה נזקקו לבקר-הבר ולבקר-הבית כאחד לסיפוק צרכיהם. עדות בטוחה למציאותו של ב' מבויית בתקופת-האבן החדשה המאוחרת מצויה בכתובות העתיקות ביותר של השומרים, ואחריהן בכתובות של המצרים וההודים. באפריז, שנמצא בחורבות היכל באור-כשדים (סמוך ל3000 לפסה"נ), כבר מתוארים החליבה ועיבוד-החלב. יש להניח, שהנימוק הראשון לביות הב' לא היתה התועלת הכלכלית: בשר השיגו אז ע"י ציד, ובקר-הבר גם לאחר בִּיוּתוֹ נתן חלב רק בשביל גידול השגר. נראה, שהמניע הראשון היה דתי — השמירה על הב' הקדוש או גידול של בהמות לקרבן; רק אח"כ באה ההכרה בערך הכלכלי של הב' כבהמת-עבודה וכספק-חלב. הגידול המכוון של ב' לבשר הוא תופעה של הזמן החדיש. בזמן העתיק לא נעשתה שום השבחה של טיב הב' ע"י ברירה מצד האדם: העמים העתיקים היו רק מַרבי בהמות, אך לא מטפחי בהמות, ויותר משהחשיבו את הב' מבחינת תועלתו הכלכלית העריכו אותו כסימן של אמידות וכוח. הגזעים השונים הראשונים של בקר-הבית נוצרו ע"י ברירה טבעית — ע"י הכלאות מקריות בעקבות נדידות-עמים וע"י הסתגלות לתנאי האקלים והקרקע באיזורים השונים; הרבה מהם נשארו עד היום בגדר גזעים טבעיים, שנבדלים זה מזה בעיקר בסימנים זואולוגיים, ובעיקר שימשו כבהמות-עבודה וסַפקי-זבל. הראשונים, שהנהיגו ברירה מכוונת בגידול הב' שלהם, היו הרומים, אך פעולתם בתחום זה נשתכחה.

רק במאות השנים האחרונות נתפתח גידולם של גזעי-התרבות המוֹדרניים, הנבדלים זה מזה הבדלים ניכרים בגדלם, בצורתם, בצבעם ובתנובותיהם, ז"א: בַּמה שהם מַספקים — או מה שניתן להפיק מהם — לצרכי-האדם. זוהי תוצאת המאמצים המשותפים, שנעשו ע"י מטפחים מצטיינים בודדים ואחריהם ע"י חקלאים מרובים, מתחילה בעיקר באנגליה (מ1770 ע"י בֵּיקוֹל [Bakewell]), אח"כ בהולאנד, צרפת ושווייץ, ולסוף בכל שאר ארצות-התרבות. גזעים לחלב, לבשר או לעבודה וגזעים מכוונים לתועלת כפולה או משולשת, נוצרו ע"י העדפה מכוונת ומחושבת של השגים מסויימים, לפעמים על חשבון סגולות אחרות של הב'; וכך נוצרו גם הצבעים השונים והצורות הטיפוסיות. מטרות-השימוש השונות מוֹצאות את ביטויין גם במבנה-הגוף. הב' לבשר — אם הוא מקבל תזונה נכונה — הוא בעל גוף נמוך ומרובה-שרירים, שנראה מן הצד כמקבילית; קו-הגב ישר, הצוואר קצר, הדבשת רחבה, הראש קטן ורחב, הרגליים קצרות וחסונות. לעומת זה יש לנקבות של גזעי-החלב, משום מיעוט השרירים, מראה זוויתי, ומפני-כן אפשר להבחין בבירור בשלדן; גופן ארוך, וצורתו דומה יותר למשולש — חזה צר, מתניים רחבות ורגליים ארוכות ודקות; העור דק ועפ"ר מלא קמטים דקים בצוואר; העטין גדול, ובולטים בו ורידים חזקים. בין גזעי הב' לבשר ולחלב קיימים הבדלים פיסיולוגיים. המזון הניתן לפרות-חלב מעל לכמות הדרושה לקיומן נהפך בעיקרו לחלב, וכנגד זה בבקר-הבשר — לבשר ושומן; בדרך-כלל אין האחרונים מפיקים חלב אלא כדי הזנת העגל שהמליטו. — מבנה-הגוף של הב'

המכוון לכמה מטרות — למשל, לחלב ולבשר כאחד — הוא מטיפוס־ביניים. — מספר הגזעים והתת־גזעים, שפותחו בשיטות ההשבחה השונות, מגיע לעשרות הרבה.

המיון היעיל ביותר של גזעי בקר־הבית נעשה לפי תועלתם, ולא לפי סימני־הכר זואולוגיים (כגון מבנה הגולגולת או אורך־הקרניים).

גזעי־חלב. **הב׳ הפריזי** (או הולשטיני־פריזי) הוא בקר־החלב הגדול ביותר, מרבה־החלב ביותר והנפוץ ביותר בעולם. מוצאו מהולאנד הצפונית ופריזלאנד המערבית. גזע זה נוצר בתנאי אקלים ומזון מעולים במרעה לח ופורה ונמוך מפני־הים, ומתוך ברירה במשך מאות שנים, שהיתה מכוונת לתפוקת־חלב מרובה. רק במאה ה19 התחילו בהבאתו לארצות אחרות, והיום הוא מגודל כמעט בכל חלקי אירופה, באמריקה הצפונית והדרומית, באפריקה הדרומית, בא״י ועוד, הן על טהרתו — לפעמים בסטיות מקומיות מן הגזע המקורי — והן בהכלאה עם גזעים מקומיים.

הב׳ הפריזי הוא שחור־לבן עם תיחום ברור של הכתמים. בזמננו מתפשט יותר ויותר הנוהג להסיר את קרניו בדרך מלאכותית. גבהו הממוצע (בדבשת) כ135 ס״מ. המשקל החי של פרות מבוגרות (בנות 5—6 שנים) הוא 550—700 ק״ג, לפעמים עד 800 ק״ג; משקל הפרים — 900—1,200 ק״ג, לפעמים עד 1,500 ק״ג. תנובת־החלב מרובה מאד, אך אחוז־השומן בחלב נמוך־ביחס; התפוקה השנתית הממוצעת של פרות בעדרים בינונים בהולאנד ובאה״ב היא 4,000—5,000 ק״ג חלב עם 3.5% שומן, בעדרים טובים — 6,000—7,000 ק״ג עם 3.6%—4% שומן. ע״י ברירה מיוחדת מגיעים לפעמים לתפוקת־שיא שנתית של 10,000—15,000 ק״ג חלב או 350—600 ק״ג שומן־חמאה. הב׳ הפריזי מאחר להתבגר, זקוק למזון משובח, עמיד בפני קור אך לא באותה מידה בפני חום, ועם זה מוכשר להסתגל לתנאי אקלים והחזקה שונים, ומכאן תפוצתו הגדולה.

הגזעים האנגליים. **ג׳רזי** (Jersey) הוא גזע־החלב הקטן, אך הנאה ביותר והממהר ביותר להתבגר. הוא מצטיין במבנה־גוף עדין, מארך וסימטרי. גזע זה נוצר באי ג׳רזי שבתעלת לה־מאנש — כנראה, מתוך הכלאה של ב׳ מברטאניה ומנורמאנדיה. בתחילת המאה ה19 הובא לאנגליה ולאה״ב, ששם בירוו אותו לפי ממדי־גוף ותנובת־חלב גדולים יותר. הטיפוס „ג׳רזי אמריקני" הוא כיום המצוי ביותר גם בניו־זילאנד, אוסטראליה, אפריקה הדרומית וקאנאדה. בקר־ג׳רזי מתאים לאיזורים החמים, משום עמידתו בפני חום יבש או לח. צבעו — מצהוב־בהיר (ללא כתמים) עד חום, אפור וכמעט שחור. הגיוון המצוי והנאה ביותר הוא גון־האיילה עם בני־גון כהים במשהו וטבעת לבנה מסביב לפה; הפרים הם בדרך כלל כהים מן הפרות. באה״ב פיתחו גם טיפוס של ג׳רזי בלא קרניים. גבהן של פרות־ג׳רזי הוא כ1.10—1.20 מ׳, משקלן 350—400 ק״ג, ומשקל הפרים — 550—800 ק״ג. תנובת־החלב אינה מרובה ביותר, אך טיבו של החלב עולה על זה של כל שאר הגזעים לחלב, ותכולת־השומן היא בממוצע 5.3%; לפיכך מתאים גזע זה במיוחד לתוצרת של שמנת וחמאה. פרות־ג׳רזי טובות מעדרים בינונים מניבות 2,500—3,000 ק״ג חלב ו130—160 ק״ג חמאה, ומעדרים טובים — 3,500—4,000 ק״ג חלב ו180—200 ק״ג שומן־חמאה בשנה; הושגו אפילו תנובות בודדות של 8,000—10,000 ק״ג של חלב עם 500 ק״ג של שומן־חמאה.

הגזע **גרנזי** (Guernsey) נוצר באי־התעלה הנקרא בשם זה והסמוך לג׳רזי, ורק לערך ב100 השנים האחרונות נתפתח לגזע עצמאי. הוא הובא לאנגליה הדרומית־המזרחית, לאה״ב ולקאנאדה; ביבשת אירופה לא נתקבל גזע זה. בקר־גרנזי דומה לזה של ג׳רזי, אך הבהמות גדולות וחזקות יותר, הצבע — צהוב־אדמדם, צבע־איילות או חום־בהיר עם כתמים לבנים לא־סימטריים. המשקל של הפרות המבוגרות 375—600 ק״ג, של הפרים — 600—1,000 ק״ג. תנובת־החלב עולה במשהו על זו של פרות־ג׳רזי, אך תכולת־השומן נמוכה במקצת מבחלבן של האחרונות (4.8%—5%). גזע זה מיטיב להתאקלם באיזורים חמים מן הגזע הפריזי, אך נופל מבחינה זו מגזע־ג׳רזי.

הגזע **ארשיר** (Ayrshire) נוצר בסוף המאה ה18 בדרום־מזרחה של סקוטלאנד מתוך הכלאה של הב׳ הסקוטי הנחות בגזעים מאנגליה, מהולאנד ומאיי־התעלה. הוא נפוץ בכל בריטניה, וכן בשוודיה, נורווגיה, צרפת, ניו־זילאנד, קאנאדה ואה״ב. צבעו אדום־לבן או חום־לבן עם כתמים ברורים, אך ללא חלוקה אחידה בין הצבעים. פרות־ארשיר הן שריריות יותר ומזוותות פחות מן הפריזיות והג׳רזיות. אפייניות להן הקרניים הארוכות, המופנות למעלה והמעוקמות. המשקל של הפרות המבוגרות 400—600 ק״ג, ושל הפרים — 650—900 ק״ג. תנובת־החלב מרובה מזו של גזעי ג׳רזי וגרנזי, אך מועטת מזו של הגזע הפריזי; הממוצע השנתי — 3,000—3,800 ק״ג, עם תכולת־שומן של 4%; יש מקרי־תנובה בודדים של 8,000—10,000 ק״ג חלב ו400—425 ק״ג שומן־חמאה.

הב׳ השווייצי החום מוצאו בהרי־האלפים השווייציים, ביחוד בקאנטונים של שויץ, ציריך ולוצרן. זהו אחד מגזעי־הב׳ העתיקים ביותר, שנשתמר עד ימינו ללא הכלאה. הגזע מצטיין במבנה־גוף חסון ובשרירים מפותחים, שלא כטיפוס האפייני של גזעי־חלב — כנראה, כתוצאה מן התנועה המתמדת של הפרות במרעה הררי, שבו הן נהנות מאויר־הרים צח וממרעה עשיר. כיום נפוץ גזע זה בכל האלפים המזרחיים והמרכזיים, וגם באוסטריה, הונגאריה, איטליה ורומניה; וכן הוא מצוי באה״ב ובקאנאדה, שאליהן הובא בסופה של המאה ה19. צבעו הוא אחיד — כסוף עד אפור כהה או חום, עם מסגרת בהירה מסביב לפה; הפרים כהים מן הפרות. המשקל של הפרות המבוגרות: 500—700 ק״ג ושל הפרים — 750—1,000 ק״ג. תנובת־החלב השנתית של פרה במשקי־האלפים היא 3,000—4,000 ק״ג עם 500—600 ק״ג שומן. הגזע מתאים במיוחד להרים ולאקלים קר, אך נתאקלם היטב גם באיזורים חמים, ועמידתו בפני חום עולה על זו של הגזע הפריזי.

גזעי־חלב בעלי חשיבות מקומית או איזורית. — **הפרה האדומה הדאנית** היא אדומה עד חומה־אדומה, גדלה בינוני, היא בעלת מבנה סימטרי ושרירים מפותחים, ומשקלה הממוצע 525 ק״ג. תנובת־החלב שלה היא מרובה — בדרך־כלל 4,000—5,000 ק״ג לשנה עם 4% שומן. זהו הגזע הרווח ביותר בדאניה, שהובא גם לאה״ב ולישראל. — קרי הוא גזע קטן, שחור, מעוט־שרירים, שמוצאו מאירלנד הדרומית־מערבית ושהוא מצוי גם באנגליה. המשקל של הפרות המבוגרות הוא 325—375 ק״ג ושל הפרים — 500—750 ק״ג. ביחס לגודל־הגוף תנובת־החלב היא ניכרת — 2,000—3,000 ק״ג עם 4% שומן. צורה

נבסית של גזע־קֶרי, בשם דֶכסטר (Dexter), מעלה יותר בשר ומצויה באירלאנד ובאנגליה.

הפרה הדמשקאית מרבה להניב חלב יותר מכל הגזעים המקומיים שבמזרח הקרוב. מוצאה אינו ידוע. מולדתה היא במישורים הפורים שבסביבות דמשק וחֲלֶב, וכן במחוזות הסמוכים של תורכיה, ובעיראק — על־יד נהר־פרת. הגזע מגודל גם בסביבות בירות, בעיקר לשם הכלאה עם הב׳ המקומי של הלבנון. בישראל הכליאו גזע זה בהצלחה ניכרת עם הגזע הפריזי. מרבים לגדל אותו גם בקפריסין ובמצרים, בעיקר לצרכי עבודה, בלא שמפיקים ממנו כמות־חלב ניכרת. בקר־דמשק הוא עדין־עצמות, דק, מעוט־שרירים וארוך־רגליים; גבהו 1.40—1.50 מ׳; ראשו צר וארוך, קרניו קצרות וצורתן עפ״ר משובשת; עורו דק, עטינו גדול. צבע הפרה — חום־בהיר עד חום־אדמדם או אדום, עם טבעת לבנה מסביב לפה; הפרים כהים יותר; בשני המינים יש גם בהמות שחורות. משקל הפרות המבוגרות 340—500 ק״ג, משקל הפרים — 700—800 ק״ג. התנובה השנתית הממוצעת בהחזקה טובה היא 3,000—3,200 ק״ג חלב עם תכולת־שומן של 4%—4.2%. פרות טובות מניבות עד 5,000 ק״ג, ובודדות — אף יותר מכן. הגזע מיטיב לעמוד בפני חום מן הגזעים האירופיים. ע״י ברירה מתאימה אפשר להשביח גזע זה במידה ניכרת.

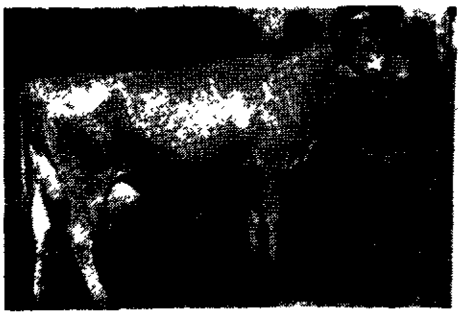
הזֶבּוּ, שהוא מרובה־אוכלוסים מכל גזעי־הב׳ בעולם, ניכר בגבנונו, במבנה־גופו הצר, ברגליו הארוכות ובקמטי־העור הגדולים שמתחת לצווארו ובסביבת טבורו; הוא עמיד ביותר בפני חום ומחלות טרופיות. מבחינים בו הרבה גזעי־משנה, בהודו בלבד יותר מ30; רוב בהמות־הזֶבּוּ של הודו הן בני־כלאיים של כמה גזעי־משנה. תועלתו העיקרית של הזבּוּ היא בכושר־העבודה ובתנובת־החלב שלו. החלב הוא אחד מן המזונות העיקריים של ההודים, שאינם אוכלי־בשר, אך רוב גזעי־המשנה של הזבּוּ אינם מצטיינים כמניבי־חלב; יוצאים מכלל זה רק גזעי־המשנה סאהיוואל וסִינְדְהִי. הראשון מולדתו בחבלים עשירי־המים של פאקיסטאן הדרומית והמרכזית. צבעו — אדום בגונים שונים, לפרקים — אדום־חום עם כתמים לבנים. הבהמות גדולות־ביחס, בעלות מבנה חסון ונמוך, קרניים קצרות ולפעמים נשירות, דבשת גדולה וקפל בטבור; העטין גדול, אינו בשׂרני, אך לעתים קרובות הוא תלוי. משקל הפרות המבוגרות הוא בממוצע 400 ק״ג ומשקל הפרים — 450—500 ק״ג. בהחזקה טובה מניבות פרות־סאהיוואל 2,000—2,500 ק״ג חלב, במקרים בודדים עד 4,000—4,500 ק״ג עם 4.5%—6% שומן. גם הסינדהי מולדתו בהודו הצפונית־המערבית. הוא קטן ומוצק מגזע הסאהיוואל. משקל־הפרות — 300—325 ק״ג, משקל־הפרים — 400—450 ק״ג. תנובת־החלב — 1,500—2,000 ק״ג עם תכולת־שומן ממוצעת של 5%; פרות בודדות הניבו בהזנה משובחת עד 6,000 ק״ג לשנה. גזע זה הגיע לכמה ארצות אסייתיות אחרות — למשל, לעיראק. באה״ב נעשו נסיונות הכלאה של גזע זה עם הגזעים הפריזי, השווייצי וג׳רזי לשם הגברת כושר־העמידה של גזעים אלה בפני חום, אך ע״י כך הופחתה תנובת־החלב שלהם.

גזעי־בשר. — הגזעים האנגליים נוצרו באנגליה על־ידי פעולת ברירה והכלאה מוצלחת, שנמשכה מאמצע המאה ה18 עד אמצעה של המאה ה19. גזעי־הבשר האנגליים הובאו לאוסטראליה, ניו־זילאנד, דרום־אפריקה, אה״ב, קאנאדה, ארגנטינה ומדינות אחרות של אמריקה הדרומית, שבהן שימשו בעיקר להכלאה עם גזעים מקומיים, ביחוד עם הב׳ הספרדי ארוך־הקרניים. קצר־הקרן (Shorthorn) הוא הגדול והכבד בגזעים אלה. מולדתו היא אנגליה הצפונית־מזרחית, שבה נוצר ע״י הכלאה של גזעי־ב׳ הולאנדיים ואנגליים מקומיים. צבעו אדום, לבן או ורוד; זה האחרון נוצר ע״י מיזוג של בעלי שיער אדום ובעלי שיער לבן, ואינו מצוי בשום גזע אחר. קצרי־הקרן גופם רחב, נמוך, בעל קווים ישרים וזוויות ישרות, ראשם קצר וקרניהם דקות ובעלות אורך בינוני. תנובת החלב שלהם מרובה מזו של כל שאר גזעי־הבשר. משקלן של הפרות המבוגרות, שגדלו בתנאי־תרבות רגילים, 600—650 ק״ג, ושל המפוטמות שבהן — 750—800 ק״ג, ולפעמים אף 900 ק״ג; פְּרִי־ההרבעה משקלם 900 — 1,000 ק״ג. קצרי־הקרן מתאימים בעיקר למשקים, שמגדלים מספוא לרוב, אך הם מוכשרים להסתגל לתנאי החזקה ואקלים שונים. משום כך נתפשטו בכל העולם, ביחוד בארצות של חבר־העמים הבריטי, באה״ב ובארגנטינה, והשפיעו (בכלל זה גם באירופה) על השבחת צורות של גזעי־חלב וגזעי־בשר אחרים. קל לגדל קצרי־קרן מחוסרי־קרניים, משום שבגזע זה המוטאציה של חוסר־הקרניים היא דומינאנטית לגבי מציאות־קרניים. חוסר־הקרניים הוא יתרון, שכן הוא מפחית הרבה את סכנת החבלה מחמת התנגחות ומקל את הטיפול בבהמות; לפיכך אף נוהגים להשיג יתרון זה ע״י הסרה מלאכותית של קרני העגלים בגיל הרך. — גזע־הֶרֶפוֹרד (Hereford) מוצאו מן הב׳ האדום וארוך־הקרניים, וצבעו המיוחד — אדום (הגוף בכללו) ולבן (הראש, הצוואר, החזה, החלק התחתון של הבטן והחלק הפנימי של הרגליים עד הברכיים) — הושג בדרך ההכלאה עם פרים לבני־ראש מגזעים אחרים. גזע זה מצטיין במבנה־גוף חזק ובעמידה טובה בפני חום וקור. הוא נוח מאד למרעה ויכול להלך זמן מרובה בלא להתעייף; הוא ממהר להתבגר, וכן להשמין מחמת פיטום — משום כך הוא מתאים ביותר למשקים בעלי שטחי־דשא נרחבים, אע״פ שמבחינת איכות־הבשר ושפע־החלב אינו מגיע לדרגתם של קצרי־הקרן. הוא מקובל גם באה״ב, באמריקה הדרומית ובדרום־אפריקה, ובזמן האחרון הגיע גם לא״י. גם ממנו מגדלים במידה גְדֵלה והולכת טיפוס מחוסר־קרניים. — הגזעים הסקוטיים אֶבֶּרדִין־אֶנגַס (Aberdeen-Angus) וגאלוֹבֵי (Galloway) הם בהמות שחורות, קטנות מבני הגזעים הקודמים ומחוסרות־קרניים; בשׂרן — ביחוד של אותן שהן מגזע אֶברדין־אֶנגַס — הוא מן המשובחים ביותר. בקר־גאלובי מסוגל לעמוד בתנאים אקלימיים של קור וערפל, ולפיכך מגדלים אותו גם בקאנאדה וברוסיה, וכן ייצאו אותו לארצות אחרות. — הגזעים הדרום־אנגליים סַסֶפְּס (Sussex) ודֶווֹן (Devon) קרובים זה לזה. צבעם אדום־כהה עד חום, קרניהם ארוכות; משקל הפרות המבוגרות — 500—600 ק״ג, משקל הפרים — 700—900 ק״ג. בניו של הגזע הראשון יוצאו בעיקר לאפריקה הדרומית ושל האחרון — לצרפת, לאמריקה הצפונית והדרומית, לאוסטראליה ועוד.

גזע־שארוֹלֶה (Charolais) הוא בקר־הבשר היחיד, שמקורו בצרפת (מרכז־הארץ). בניו של גזע זה לבנים או צהבהבים, גופם ארוך ונמוך, קרניהם ארוכות ודקות. דרישותיהם מבחינת המזון והטיפול הן גבוהות למדי, אך הם נוחים לפיטום ומספקים בשר משובח ביותר. משקלן של הפרות, שגדלו בתנאי־מרעה, הוא כ500—550 ק״ג, של הפרות


ציור 6. פרה פריזית


ציור 7. פר פריזי

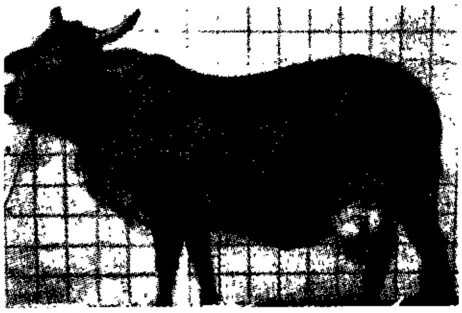

ציור 8. פרת ג'רזי


ציור 9. פרת גֶרנזי


ציור 10. פרה שווייצית חומה

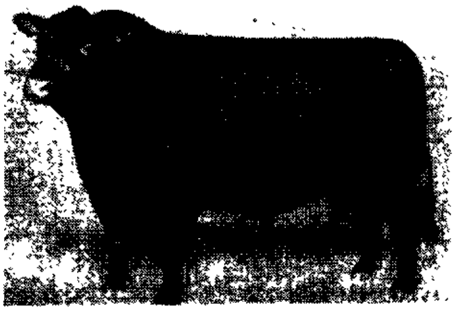

ציור 11. פרת אֶרשיר

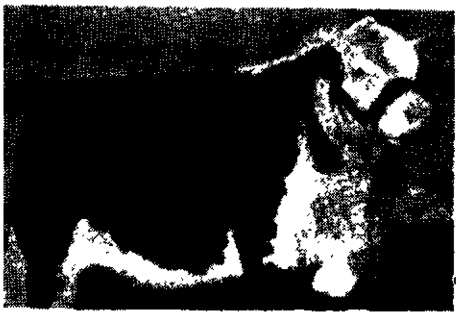

ציור 12. פרה דנית אדומה


ציור 13. פרה סינדהית


ציור 14. פרה דמשקאית


ציור 15. פר קצר־הקרן

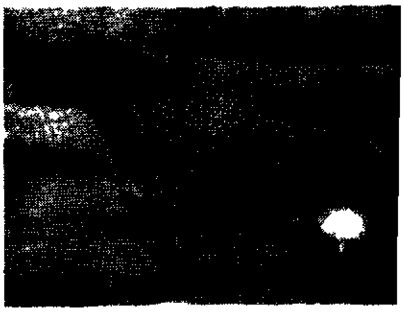

ציור 16. פר אֶבֶּרדין


ציור 17. פר הֶרֶפורד


ציור 10. פר בראהמה


ציור 19. פר סאנטה גֶרטרודיס


ציור 20. פר אפריקנדר


ציור 21. פרת־חלב קצרת־הקרן


ציור 22. פרת סימֶנטאל


ציור 23. פר סימנטאל

ציורים 6—23. גזעי בקר: 6—14. גזעי־חלב; 15—20. גזעי־בשר; 21—23. בקר דו־תכליתי

המפוטמות — כ600 ק"ג ושל הפרים המפוטמים — 900—1,000 ק"ג. הגזע מגודל גם בקובה ובמדינות־הדרום של אה"ב, ששם מכליאים אותו בגזעי־בשר אנגליים ובגזעי־בראהמה (עי' להלן).

טיפוסי־בשר של גזע־זֶבּוּ. משום מיעוט כֹּשרם של גזעי־הבשר האירופיים להסתגל לאיזורים הטרופיים והתת־טרופיים, על אקלימם ומחלותיהם, הולך ומתפשט מתחילת המאה ה20 השימוש בגזע־זבו (עי' למעלה, עמ' 355) ההודי במדינות־הדרום של אה"ב, באמריקה הדרומית ובמושבות האירופיות באפריקה. טיפוס, שנוצר בטכּסאס ובניו־מכּסיקו מהכלאה של טיפוסי־זבו שונים, נקרא (ע"ש מוצאו ההודי) גזע בראהֹמה, וממנו פותח על־ידי ברירה גזע־בשר מובהק. זהו ב' לבן עד אפור־מכסיף, בעל פימה גדולה, דבשת ואזניים ארוכות ושמוטות. משקל הפרות, שגדלו בתנאי־מרעה — כ500 ק"ג, של המפוטמות — 600—700 ק"ג, של הפרים המבוגרים — כ800 ק"ג ושל המפוטמים — 1,000—1,100 ק"ג. בבראזיל נוצר מתוך הכלאת הטיפוסים ההודיים הגזע אינדו־בראזיל, הדומה לבראהמה, אך הקטן ממנו. — הגזע סאנטה גֶרטרודיס הוא הצעיר בגזעי־הב' בעולם; הוא נוצר בטכּסאס מתוך הכלאת קצרי־קרן עם גזע־בראהמה, ומ1940 ואילך הוא מוכּר כגזע בפני עצמו. צבעו אדום־כהה, כעין הדובדבן; הוא חסר דבשת, אך יש לו פימה גדולה וקפל־הטבור. הוא גדול וארוך מקצרי־הקרן; משקלם של הפרים המבוגרים מגיע עד 650 ק"ג בלא פיטום. גזע זה יוצא לאמריקה המרכזית והדרומית ולאוסטראליה והגיע בזמן האחרון גם לא"י.

האַפריקאנדֶר הוא טיפוס אפריקני של הזֶבּוּ, שנוצר באפריקה הדרומית ע"י המתיישבים הראשונים מבני־ב' מקומיים ע"פ שיטת־ברירה בכיוון של הגדלת הגוף, פיתוח השרירים ושיפור הצורות, לשם השגת שורי־עבודה חזקים יותר, מאחר שבאותן הארצות נהגו להשתמש בב' בעיקר כבהמת־משיכה. צבעם של בני גזע זה הוא צבע־הדובדבן (בהיר עד כהה); ברוב תכונותיהם דומים הם לבני גזע־בראהמה, אלא שהם קלים מן האחרונים וקרניהם ארוכות ומופנות לצדדים. תנאי האקלים התת־טרופי של אפריקה הדרומית יפים להם; הם עומדים בפני המחלות הטרופיות וטיב בשרם משובח. בתנאי־המרעה המקומיים מגיע משקלן של הפרות המבוגרות ל550—650 ק"ג.

ב' דו־תכליתי (גזעים מגודלים לחלב ובשר כאחד). מאחר ששתי המגמות הללו מנוגדות זל"ז במידה מרובה מבחינה פיסיולוגית, אין להשיג השגי־שיא בשני ענפי־התפוקה. פרות מגזעים שטופחו לשם שתי המטרות כאחת אינן מספקות אלא כמויות־חלב בינוניות, אך הן ממהרות להשמין, ועגליהן ניתנים לשיווק לשם בשר תוך זמן קצר ביחס. בדרישותיהם למזון, לטיפול ולריפוּת נופלים גזעים אלה מגזעי־החלב המובהקים, אך עולים על גזעי־הבשר, ומשום כך אינם מתאימים למשקי מרעה נרחבים. הם מצליחים ביותר במשקים קטנים או בינונים, שבהם מצויים תנאי־עבודה ותנאי־מזון נוחים. יתרונם של גזעים אלה הוא בַקַלוּת המרובה, שבה הם ניתנים לסיגול לצרכי־השוק: כשמחירי־החלב הם גבוהים ותנאי־העבודה נוחים, אפשר להכשיר אותם בעיקר לתנובת־חלב, וכשמחירי־הבשר ושכר־העבודה גבוהים — לתנובת־בשר.

קצרי־הקֶרן לתנובת־חלב נוצרו בדרך הברירה מקצרי־הקרן המגודלים לתנובת־בשר בלבד. בצבעם, בגדלם ובדרישותיהם לגבי מזון הם דומים לאבותיהם, אלא שהם גבוהים וארוכים מהם במקצת, שריריהם מפותחים פחות, ועטיניהם גדולים יותר ופחות בשרנים; משקלם קל יותר, אף לאחר פיטום. תנובת־החלב שלהם היא בין 2,000 ו6,000 ק"ג לשנה עם 3.8% — 4% שומן. פרות בודדות מניבות 8,000—10,000 ק"ג, עם 350—400 ק"ג שומן. גזע זה נפוץ מאד באנגליה, באוסטראליה ובקאנאדה, וכן באה"ב. — הגזע Red Polls התהווה מהכלאת גזעים אנגליים שונים. צבעו — מאדום־בהיר עד צבע־דובדבן כהה; הוא מחוסר־קרניים ובעל גודל בינוני. המשקל של הפרות המבוגרות (ללא פיטום) מגיע עד 500—550 ק"ג, זה של הפרים בגיל 16 חדשים — עד 350—375 ק"ג ושל הפרים המבוגרים — עד 1,000 ק"ג. תנובת־החלב מגעת בתנאי־מזון נוחים ל3,000—3,500 ק"ג לשנה עם 3.6%—4.0% שומן; תנובת־השיא היתה: כ9,000 ק"ג חלב ו400 ק"ג שומן. בני גזע זה יוצאו לבראזיל ולאמריקה המרכזית, לדרום־אפריקה, לאוסטראליה, לניו־זילאנד, לקאנאדה ולאה"ב.

ב' שְלָש־תכליתי (חלב — בשר — עבודה). עליו נמנים רוב הגזעים הפרימיטיוויים של אסיה ושל אפריקה, וכן הרבה מן הגזעים והטיפוסים של אירופה המזרחית והדרומית שלא הושבחו אלא במקצת. ההשגים בשלוש המגמות בגזעים אלה הם בדרך־כלל מועטים מאד. עיקר התועלת שבהם — בעבודה, שבה משמשים שוורים ופרות כאחד, ואילו תנובת־החלב אינה עולה בדרך־כלל הרבה על צרכי־הוולד, ואף תנובת־הבשר נופלת מזו של גזעי־התרבות האירופיים. אולם בתנאי־מרעה טובים נוהגים השוורים והפרות להשמין יפה. ע"י השבחה שיטתית בדרך הברירה הצליחו להתגבר על הקשיים הפיסיולוגיים ולהגיע לידי השגים ניכרים בכל שלוש המגמות בגזע אחד. החשוב שב„גזעי־צירוף" אלה הוא גזע סימֶנטאל (Simmen-tal), שמולדתו בשווייץ המערבית. כאן נהפך ב' כפרי, בעל גוף גדול לא־הארמוני ועצמות גסות, לגזע־תרבות, שהוא שקול במבנה־גופו. צבעו אדום או צהוב עם כתמים לבנים; הראש עפ"ר כולו לבן. גזע זה הוא מן הגדולים שבגזעי־הב'; גבהן של הפרות המבוגרות מגיע ל1.45 מ' ומשקלן ל700—750 ק"ג, גובה־הפרים — ל1.55—1.60 מ' ומשקלם ל1,000—1,200 ק"ג. תנובת־החלב מרובה מאד, כשמביאים בחשבון את השימוש המשולש, והיא מגעת בממוצע ל3,500 ק"ג עם 3.7% שומן, כשהפרות אינן עובדות; פרות בודדות מניבות אף 5,000—6,000 ק"ג חלב. הפרים ממהרים להתבגר, נוחים לפיטום ומספּקים בשר, שאינו שמן ביותר, אך סיביו גסים במקצת. גודל־גופם ושריריהם החזקים מכשירים אותם מאד לעבודת־השדה. במשקים הקטנים שבשווייץ ובאירופה הדרומית משתמשים לצרכי־העבודה אף בפרות. לגזע זה נודעת חשיבות גם מחוץ לגבולות ארץ־מוצאו, והוא נתקבל ברוב ארצות־אירופה; במקומות שונים שימש יסוד לגזעים ולטיפוסים חדשים, כגון גזע מוֹנבֶּליאר בצרפת.

ש. הי.

גידול־ב' הוא אחד מן הענפים הגדולים של החקלאות ושל הכלכלה העולמית. הב' הוא כוח־העבודה העיקרי במשק חקלאי שלא הגיע למיכון ולמינוע. החזקת ב' במשק חקלאי היא גם האמצעי היעיל ביותר לשמירה על פוריות הקרקע, הודות לחמרים הדשנים מזבל־הבהמות (צואה ושתן) המוח־

זרים לקרקע המידלדלת ע"י פלחה. אך עיקר חשיבותו של הב' הוא בכָשרו לאכול ולעכל כמויות גדולות של מספוא גס ולהפוך אותו לחלב ולבשר הראויים לאכילת אדם. הפרה החולבת מייצרת את הכמות הגדולה ביותר — מכל בהמות־המשק — של מזונות לבני־אדם תמורת מנת־מספוא מסויימת. שור־הבשר נופל ממנה מבחינה זו, אך לעומת זה הוצאות העבודה והטיפול בבקר־החלב גבוהות הרבה מן ההוצאות לטיפול בבקר־הבשר. (תמונות: ע"ע אוֹרַנג', עמ' 297/8; אמריקה הדרומית, עמ' 283/4; אפריקה, תמונה צבעונית, מול עמ' 343/4; ארגנטינה, עמ' 668, 670).

יש הבדל עצום בין הערך הכלכלי של עדרי־הב' האירו־פיים, האמריקנים והאוסטראליים ובין זה של העדרים האסיי־תיים ועדריהם של השבטים מגדלי־הב' האפריקנים. בכמה מארצות התרבות החקלאית המתקדמת עדרי־הב' הם חוט־השדרה של הכלכלה הלאומית, כגון בהולאנד, דאניה וניו־זילאנד — בעיקר מבחינת תנובת־החלב ותעשיית החמאה והגבינה, ובארגנטינה, אורוגוואי ואוסטראליה — בעיקר מבחינת תעשיית־הבשר. באסיה ובאפריקה תורם הב' רק מעט לרמת־החיים של הילידים, מאחר שהעדרים מוחזקים בתנאים פרימיטיוויים ביותר ותפוקתם מועטת. בארצות אלו משמש הב' בעיקר כבהמת־עבודה; לפעמים הוא מספק גם מעט חלב בעונת־הגשמים ובמידה זעומה — גם בשר, לאחר שמילא את תפקידו כבהמת־עבודה. בהודו הבראהמנית הב' — האסור בשחיטה —, המצוי בארץ זו במספרים גדולים, לא זו בלבד שאינו מביא תועלת מרובה, אלא אף הפך לרועץ לכלכלת־הארץ, שהוא מוצץ את לשדה.

המסחר הבינלאומי בב' חי מקיף כ2—2¼ מיליון ראשי־ב' לשנה (1950—1952). החשובות שבארצות היצוא הן איר־לאנד, קאנאדה וארגנטינה, ובארצות־היבוא — בריטניה, אה"ב, גרמניה המערבית.

ג י ד ו ל ־ ב' ב י ש ר א ל. הב' המקומי המקורי בא"י של זמננו הוא גזע הב' ה ע ר ב י הקטן, שגבהו כ106 ס"מ ומשקלו 200—250 ק"ג. הבהמות הן ברובן שחורות־לבנות ובמיעוטן אדומות או אדומות עם כתמים לבנים. ב' זה מוחזק על־ידי הפלחים בתנאים פרימיטיוויים ביותר וניזון בעיקר ממרעה, עם תוספת מועטת של מספוא, שניתנת לו לעיתים רחוקות. תנובת־החלב שלו מועטת — 600—700 ק"ג בשנה, ועיקר חשיבותו לפלח ככוח־עבודה. משתמשים לעבודה בעיקר בשוורים, אך במידה מרובה גם בפרות.

במאה ה19 הביאו המתיישבים הגרמניים לארץ פרות מסוריה ומן הלבנון — את הפרה ה ד מ ש ק א י ת (ר' למעלה, עמ' 355) ואת הפרה ה בֵּ י ר ו ּ ת י ת, שהיא צורה מבויית ומטופחת של הפרה הערבית, ומניבה בתנאים רגילים 1,500—2,000 ק"ג ובתנאי־החזקה מתוקנים עד כדי 3,000 ק"ג לשנה. גם שני הגזעים הללו לא סיפקו את הצרכים של החקלאות העברית האינטנסיווית, שהתחילה מביאה — אחר מלחמת־העולם I — גזעי־ב' משובחים מאירופה ואמ־ריקה. תחילה הובאו פרות מן הגזע השווייצי החום ומגזעים צרפתיים שונים, אך לסוף הועמד היבוא על הגזע הפריזי (ר' למעלה, עמ' 353) השחור־לבן בלבד. הובאו בעיקר פרות לשם הכלאה עם הגזע הערבי המקומי ועם הב' הדמשקאי והלבנוני, ויבוא זה הוגבר מאד אחר תקומתה של מדינת־ישראל. פעולה זו הוכתרה בהצלחה יתרה והביאה לידי יצירת גזע פריזי־ישראלי, שֶמִן הדור ה4—5 להכלאה ואילך אינו נבדל כמעט במראהו ובשפע חלבו מן הגזע

גידול הבקר בעולם

(ראשי־בקר במיליונים)

ארצות־הגידול העיקריות	1935—1938 (ממוצע)	1953—1954 (ממוצע)
אירופה		
צרפת	15.6	16.9
גרמניה	15.6	15.5
בריטניה	8.9	10.7
פולניה	?	10.0
איטליה	7.9	9.0
יוגוסלאוויה	4.3	5.1
אירלאנד	4.1	4.5
ספרד	?	4.1
דאניה	3.3	3.2
הולאנד	2.8	3.0
רומניה	?	2.9
שוודיה	?	2.8
בלגיה	1.6	2.4
הונגאריה	?	2.4
אוסטריה	2.6	2.3
שווייץ	1.7	1.6
נורווגיה	?	1.5
פורטוגאל	?	1.5
ס"ה	106*	102*
ברה"מ	60*	63*
אסיה		
הודו	138.0**	162.2**
פאקיסטאן	24.4	24.1
סין	?	24
תורכיה	9.3	10.7
סיאם	?	8
בורמה	?	5
ס"ה	227*	286*
אפריקה		
חבש	18	19
אפריקה הדרומית	11.9	11.7
טאנגאנייקה	5.2	6.6
מאדאגאסקאר	5.3	6.1
ס"ה	80*	94*
אמריקה הצפונית		
אה"ב	66.0	94.7
קאנאדה	8.2	9.4
ס"ה	95.9	131.3
אמריקה הדרומית		
בראזיל	40.7	57.6
ארגנטינה	33.2	45.3
קולומביה	9.0	15.5
אורוגוואי	8.3	7.8
ס"ה	104.5	139.8
אוקיאניה		
אוסטראליה	12.8	15.6
ניו־זילאנד	4.3	5.8
ס"ה	17.7	21.6
העולם	695*	856*

מפות: ע"ע אירופה, עמ' 129; אפריקה, עמ' 325; אפריקה הדרומית, עמ' 378; ארצות־הברית, עמ' 71/2.

גידול בקר במזרח הקרוב

(ראשי־בקר באלפים, 1953/4)***

עיראק	1,510
מצרים	1,356
סוריה	487
ערב הסעודית	56
לבנון	35
ירדן	32
ישראל	130
ארץ־ישראל (בתקופת־המאנדאט)	220

* אומדן. ** כולל תואים.
*** מהימנותם של הנתונים המספריים בנוגע לארצות הערביות מוטלת בספק.

הפריזי המקורי ועם זה הוא מותאם במיוחד לתנאים האקלימיים של הארץ. בשנים האחרונות מובאים לשם השבחה נוספת גם פרים פריזיים (הולשטין) מאה"ב ומקאנאדה. עדר־החלב הישראלי מורכב, איפוא, כיום מפרות שחורות־לבנות, שברובן הן צאצאי הכלאות של גזעים שונים — פרות עַרביות מקומיות, פרים דמשקאים, לבנוניים, שווייציים, פרות ופרים פריזיים ממוצא הולאנדי, גרמני, אמריקני, קאנאדי. תנובת־החלב הממוצעת של הפרה הישראלית היא מן הגבוהות בעולם, ועדיין היא נמצאת בקו־העליה. היא הגיעה ב1956 ל4,200 ק"ג (עם 3.6% שומן) בשנה, לעומת 2,000 ק"ג ב1927. הפרות הרשומות בספר־העדר הישראלי אף הגיעו ב1956 בממוצע ל4,800 ק"ג (עם 170 ק"ג שומן), לעומת 3,600 ק"ג ב1934 (שנת הייסוד של ספר־העדר) ו4,000 ב1950.

עדר־החלב הישראלי מנה בתחילת 1957 כ40,000 פרות חולבות וכ40,000 עגלות, לעומת 33,000 חולבות ו20,000 עגלות, שמנה ב1953, ולעומת 6,000 חולבות ו4,000 עגלות שמנה עדר־החלב של הישוב היהודי בא"י ב1927.

גידול ב׳ לבשר הונהג במשק העברי באופן שיטתי רק מ1950 ואילך. הובאו פרים ופרות מגזעי־בשר משובחים (בראהמה, הֶרֶפורד וכד׳ — ר׳ למעלה, עמ׳ 356, 359) לשם גידולם בזנים טהורים או לשם הכלאתם עם הגזעים המצויים בארץ. ענף זה מבוסס על ניצולו של מרעה טבעי בשטחים שאינם ניתנים לעיבוד חקלאי, בביצות ובמדרוני־ההרים, וכן על ניצול שלפים ומרעה זרוע. מספרם של ראשי־הב׳ המוחזקים בעיקר ליצירת בשר הגיע ב1957 ל25,000.

את ההשקעות בענף הב׳ לחלב ולבשר בישראל עד 1957 אומדים ב148 מיליון ל"י, מזה אינוונטאר חי — כ98 מיליון ל"י; בניינים, מיתקנים וציוד — כ50 מיליון ל"י. את ההכנסות הכוללות של משק־ב׳ זה — חלב לתצרוכת עצמית ולשיווק עירוני, בשר וזבל — אומדים ב74 מיליון ל"י.

עדרי־הב׳ של הערבים מנו בתקופת־המאנדאט כ200,000 ראש והושמדו כמעט כליל במלחמת־העצמאות. הם חזרו ושוקמו עד להקף משוער של 25,000 ראש. לפי זה מגיע המספר הכללי של ראשי־ב׳ בישראל בערך ל130,000 — כ80,000 לחלב וכ50,000 לבשר (ולעבודה).

מ.

מחלות־ב׳. מן הבחינה הכלכלית של ענף־הרפת, הן בארצות נחשלות והן בארצות בעלות תרבות חקלאית רמה, נודעת למחלות־הב׳ חשיבות מרובה ביותר. הנזק, שנגרם ע"י תחלואת בהמות במשך שנה אחת (1954) באה"ב, נאמד במיליארד דולאר.

מחלות מידבקות, שעלולות להתפשט ולגרום למגפות, כגון דבר־הב׳, טריפאנוסומיאזה, הדלקת המידבקת של קרום החזה והריאה, מחלת הפה והטלפיים, מחלות נגרמות על־ידי פירופלאסמות, השחפת, ההפלה המידבקת, לפטוספירוזות וכד׳, מסכנות בארצות צפופות־ישוב את אספקת־המזון לאוכלוסיה, הזקוקה לחלבון מן החי, והן עלולות להרוס משק פרימיטיווי, שחקלאותו תלויה בכוח־העבודה של הב׳. מגפת־דבר־הב׳ בקניה בשנות ה90 של המאה ה19 כמעט שחיסלה את אוכלוסיית הב׳ וגרמה להפחתה ניכרת באוכלוסיית השבטים; הללו התחילו נודדים מארצם ומוכרים את עצמם לעבדות כדי להימלט מרעב. הטריפאנוסומיאזות באפריקה הטרופית, שבה קיימות המחלות הללו בצורה אנדמית, הטביעו את חותמן על צורת החקלאות ועל מבנה החברה באיזורים הנגועים. מגפות הב׳, שפרצו בשנות ה90 של המאה הקודמת ותחילת המאה ה20 באפריקה הדרומית והמזרחית ובשנות ה20 — ה30 של המאה הנוכחית במשק העברי בא"י, מוטטו בתחומי־פגיעתן את ענף־הרפת.

בארצות בעלות משק אינטנסיווי מפותח, כגון אה"ב ומערב־אירופה, הצליחו להדביר את דבר־הב׳ ודלקת קרום החזה וריאה. לעומת זה גורמת מחלת הפה והטלפיים נזק עצום בארצות תרבותיות בעלות משק אינטנסיווי דוקה; והוא הדין לגבי השחפת וההפלה המידבקת. אמנם שחפת והפלה מידבקת מצויות גם בארצות מפגרות בעלות משק אֶכּסטֶנסיווי, אבל הפיזור הרב של העדרים על־פני שטחים עצומים מפחית בארצות אלו את סכנת התפשטותן של המגפות, וערכו המועט של הב׳ במשק כזה (ר׳ למעלה, עמ׳ 361) אינו מצדיק אמצעי־שמירה כרוכים בהוצאות מרובות. כיוצא בו, מהווה דלקת־העטינים אחד מן הפגעים הכלכליים הרציניים ביותר במשק אינטנסיווי מחמת צימצום התנובה של פרות גזעיות יקרות, ולעומת זה אין למחלה זו חשיבות מרובה במשק אֶכּסטֶנסיווי.

שחפת־הב׳ וההפלה המידבקת (ברוּצֶלוזה) מסוכנות גם לאדם, העלול להידבק ע"י מגע ישיר, וביחוד ע"י החלב ותוצרת־החלב, וכל ממשלה חייבת לתכנן מלחמה במחלות אלו.

דבר־הב׳ (Pestis bovum): מחלה אָפיינית לב׳, שנגרמת ע"י נגיף. בתקופה הטרם־באקטריולוגית היתה נפוצה מאד; היום היא מצויה בעיקר בעדרים הפרימיטיוויים באפריקה המרכזית והמזרחית ובמזרח הרחוק. הנגיף נמצא בכל הפרשות־הגוף ומועבר מבהמה לבהמה ע"י מגע ישיר, וגם ע"י מספוא, ריפוד, כלי־עבודה, בגדים, נעליים. המחלה מתפשטת במהירות מרובה. סימניה: חום, דלקת כל הקרומים, דֶמֶם בעיניים, הפרעה קשה בעיכול, שילשול בלתי־פוסק ומוות אחר 7 ימים. התמותה מגעת ל95% בהתקפה ראשונה ול30%—50% במגפות חוזרות. לא נמצאה תרופה למחלה זו, אך התוצאות של חיסון מונע הן מצויינות ומאפשרות את קיומם של עדרים גם באיזורים אֶנדֶמיים.

על **מגפת הפה והטלפים** ע"ע.

דלקת מידבקת של קרום החזה והריאה (Pleuropneumonia contagiosa bovum) נגרמת ע"י חידק קטן מאד מקבוצת הריקֶטסיות. בהמה חולה או מחלימה עלולה להדביק — גם אחר הבראתה — בהמות אחרות ע"י טיפות־ליחה שניתזות מפיה. התמותה היא כ50%; בבהמות שהבריאו נשאר נזק ניכר בריאות. נגד מחלה זו הוכן תרכיב מחסן יעיל. והודות לו — וכן הודות לפעולות סאניטאריות שונות (השמדת בהמות חולות ונושאות־טפילים, אמצעי־חיטוי) — כמעט שנעלמה המחלה מאירופה ומאה"ב.

שחפת (ע"ע). בשלב הפעיל פוגעת המחלה בעיקר בריאה ובקרומה, גורמת לשיעול, והפרות נרזות יותר ויותר; שחפת־העטין גורמת להעברת המחלה לפרות אחרות ולאדם, ביחוד ע"י החלב. החידק של שחפת־הב׳ מסוכן מאד לאדם, וביחוד לילדים, והפיקוח על הב׳ ושיווקו של החלב לשם שמירה מפני מחלה בינארצית זו הוא מחובתה של כל ממשלה. המלחמה בשחפת־הב׳ מבוססת על: א) אבחנה וטרינארית; ב) מיבחן־טוּבֶּרקולין; ג) הרחקתן של בהמות נגועות מן העדר והשמדתן; ד) בדיקת הבשר בבתי־מטבחיים;

ה) פיקוח חמור. — הב׳ עלול גם להידבק ע״י חידקי־שחפת של האדם ושל התרנגולת.

ברוּצֶלוֹזה (ע״ע).

לֶפּטוֹספּירוֹזה נגרמת ע״י חידקים מסוג הלֶפּטוֹספּירה (Leptospira), הכולל מספר זנים פאתוֹגֶניים לאדם וליונקים שונים. המחלה מועברת ע״י מים מזוהמים, ע״י ריר־הפה וע״י נושאי־טפילים שונים, ביחוד נברנים (עכברי־שדה), כלבים ותנים. פרה שהבריאה עלולה להיות נושאת־טפילים ולהדביק פרות אחרות, וגם בני־אדם. סימני־המחלה: צהבת, הפרשת דם בחלב, שתן כהה או שחור. גם בפרות מבריאות ניכרים לפעמים קרובות סימני־התנוונות, כגון עקרוּת והפחתה בתנובת־החלב עד כדי איבוד ערכן המשקי. הלפּטוֹספּירוֹזה היא סכנה רצינית גם לגידול־הב׳ בא״י.

פּירוֹפּלַסמוֹזות (ע״ע בַּבֶּזיה): שורה של מחלות, שמועברות לב׳ ע״י קרציות נגועות ומתבטאות בחום ממושך וחוסר־דם. האבחנה נעשית ע״י בדיקה מיקרוֹסקוֹפּית של הדם. צורות שונות של פירוֹפּלאסמוֹזה בא״י גורמות לתמותה של 17%—40%. הנזק אינו מתבטא בתמותה בלבד, אלא אף בהתמעטות של תנובת־החלב, שגם אחר ההבראה היא נשארת ירודה במשך זמן מרובה. מחלה זו היא מן הבעיות הרציניות ביותר של ענף גידול־הב׳.

המלחמה בפירוֹפּלאסמוֹזה מבוססת על השמדת קרציות ועל חיסון מלאכותי של הב׳ ע״י תרכיב. בישראל קיים מנגנון ממשלתי מיוחד לחיסון זה. — בין הגורמות של מחלות אלו חמורה ביותר התֵּילֶריה, שנגדה לא נמצאה תרופה ושגורמת לתמותה של 40%—100%. המין Theileria annulata נפוץ באפריקה המזרחית והדרומית; אי־אפשר לחסן את הב׳ נגד טפיל זה.

גחלת (ע״ע).

טריפַּנוֹסוֹמיאזות: שורה של מחלות, שנגרמות על־ידי מינים שונים של שוטונים מסוג הטריפַּנוֹסמה. באיזורים האֶנדמיים, ביחוד באפריקה, מחלות אלו הן גורליות לקיום האדם והבהמה, והן עלולות לחסל כליל את ענף גידול־הב׳ (ע״ע טריפנוֹסוֹמה).

מחלת־ב׳, המופיעה רק בעדרי־החלב המטופחים של המשק האינטֶנסיווי, היא דלקת־העטין (Mastitis או Mammitis). היא נגרמת ע״י חדירת חידקים שונים — עפ״ר דרך צינורות־הפיטמה, לפעמים גם בזרם־הדם דרך פצעים חיצונים — לתוך הרקמות מייצרות־החלב, והיא גורמת להפרעות בייצור־החלב ולקילקול החלב, לפעמים עד כדי הפסקה גמורה של התנובה. במקרים קשים היא מלווה בחום מחמת אלח־דם כללי ועלולה לסכן את חיי הפרה. המחלה אינה פורצת אלא מִשֶּׁפָּחתה התינגוּדת׳ של רקמת־העטין לחידקים, כגון בתנאי החזקה לא־היגיֶיניים, רצפה קרה, ריפוד רטוב, חבלות בעטין ופצעים בפי־הפטמה (כתוצאה מחבלות או מחליבה לא־נכונה), וכן בהשפעת מחלות אחרות (כגון מחלת הפה והטלפיים), שמקילות על התפשטות המזיקים. B. pyogenes, B. coli, סטאפילוקוקים וסטרֶפּטוקוקים שונים גורמים למקרי־מחלה בודדים; St. aureus ו־Str. agalactiae גורמים למגפות, שמתפשטות בכל העדר, במידה שהפרות נעשו רגישות לזיהום. האמצעים למניעת ההדבקה הם: נקיון ברפת, ריפוד יבש וחם בחורף, חליבה נקיה, יבשה וזהירה; פיקוח באקטריולוגי על החלב לשם גילוי של מקרים סמויים מן העין. החמרים האנטיביוטיים החדישים מאפשרים טיפול יעיל במחלה; הם מופעלים בצורת תמיסות, שבהן שוטפים את פְּנִים־העטין, או בצורת משחות.

נוסף על המחלות הנגרמות ע״י חידקים, חד־תאיים ונגיפים עלול ענף גידול־הב׳ להיפגע ע״י מחלות תזוניות, ביחוד ע״י הפרעות רציניות בעיכול, שמקורן בשימוש לא־נכון במרעה. כשתסיסת־המזון בכרס מוגברת ומוחשת במידה מרובה מן הרגיל (ע״ע גֵרָה) עלולים להיווצר גאזים בכמויות יתרות, שגורמים למתיחוּת השרירים שבדפנות הקיבות; הפֶּריסטאלטיקה מופרת, פי־הוֶשט נסגר והבהמה אינה יכולה לפלוט את הגאזים בדרך הטבעית — ע״י גיהוק. התוצאה היא תפיחת־הכרס (meteorism) ובעקבותיה — הקטנת נפח־החזה והפרעות בפעולות הלב ובנשימה עד כדי סכנת־מיתה. לשם טיפול במחלה יש לפעמים צורך להשתמש בשיטות כירורגיות — דקירה לתוך חלל הכרס או ניתוח לשם פתיחתו. תפיחת־הכרס מופיעה בעיקר בחדשי־החורף, כשהפרה אוכלת עשב צעיר בשפע, ביחוד כשהמרעה מכיל הרבה קטניות. לשם מניעת המחלה יש לדאוג לעירוב של קטניות ועשבים שונים במרעה זרוע (מלאכותי), וקודם שמוציאים את הב׳ למרעה עשיר בקטניות יש להאכילו קצת שחת או קש כדי להמריץ את הפריסטאלטיקה ולאפשר עיכול פיסיולוגי תקין.

על הב׳ בדת, במיתולוגיה ובפולקלור, ע״ע פר, פרה.

י. כבשנה, גידול בקר, תרצ״ט; ש. הירש וה. שינדלר, הבקר הסורי וההולנדי־פריזי והכלאותיהם בישראל, 1957; R. Lydekker, *Wild Oxen, Sheep and Goats,* 1898; E. Ramm, *Arten u. Rassen d. Rinder,* 1911; H. Gans, *Banteng u. Zebu,* 1915; A. H. Sanders, *The Cattle of the World,* 1926; Brehms Tierleben (bearb. v. A. Meyer), V. 9, 55–128, 1926; C. H. Eckles – E. L. Anthony – L. S. Palmer, *Dairy Cattle and Milk Production,* 1939[2] (עברית: גידול ב׳ וייצור חלב (תרג׳ י. עצמון), תשי״א); M. Camenzind, *Hndb. d. Rindviehzucht u. -pflege,* 1944; M. Hagan, *The Infectious Diseases of Domestic Animals,* 1948; H. M. Briggs, *Modern Breeds of Livestock,* 1949; V. A. Rice – M. Andrews, *Breeding and Improvement of Farm Animals,* 1951[3]; W. Zorn, *Rinderzucht,* 1951[4]; R. R. Snapp, *Beef-Cattle,* 1952[3]; L. O. Gilmore, *Dairy Cattle Breeding,* 1952; J. Schmidt–C. v. Patow–J. Kliesch, *Züchtung, Ernährung u. Haltung d. landwirtschaftl. Haustiere,* I–II, 1953[6]; F. v. Hutyra–J. Marek, *Spez. Pathologie u. Therapie d. Haustiere,* 1954[10]; H. Pohlhausen, *Das Wanderhirtentum u. seine Vorstufen,* 1954; J. Müller, *Die Tierseuchen,* 1954; L. Steuert, *Das Buch v. gesunden u. kranken Haustier,* 1955[2]; *Animal Diseases* (USA Dept. of Agriculture Yearbook), 1956; וע״ע גרה (ביבליוגראפיה).

ש. פ.

בֶּקֶר, אַוגוּסְט עִמָּנוּאֵל —August Immanuel Bekker— (1785—1871), חוקר גרמני של ספרות־יוון הקדומה. מתלמידיו של פ. א. וולף (ע״ע). עיקר פעולתו היה כלול בהוצאת מהדורות ביקרתיות של הסופרים היוונים העתיקים לפי כתבי־יד, שלא השתמשו בהם קודם לכן. להוצאות של כתבי אפלטון, כתבי הנואמים האַטיים, וכן כתבי אריסטו, הירודוטוס, תוקידידס, יוסף בן מתתיהו, הומירוס, לכסיקוגראפים יווניים שונים וקאסיוס דיו׳ מיסודו של ב׳ נודע ערך מרובה גם בימינו. ב׳ הניח את היסוד גם לאוסף כתביהם של ההיסטוריוֹנים הביזאנטיים (ה־Corpus scriptorum historiae byzantinae, ב־24 כרכים, נערך ברובו על־ידיו). לצורך עבודותיו אלו השווה יותר מ־400 כתבי־יד, וכדי לבדוק כתבי־יד שונים, שהיו גנוזים במנזרים, הירבה לסייר בארצות אירופה המערבית. ב׳ מצא, שקיימות קבוצות (משפחות)

של כתבי־יד, שהולכות בעקבות מסורת אחת — דבר, שמייחסים לו כיום חשיבות מיוחדת בהוצאת חיבורי־הקדמונים. דעתו של ב', שכתב־היד העתיק ביותר הוא גם הטוב ביותר, שוב אינה מקובלת בימינו.

A. Gudeman, *Grundriss der Geschichte der klass. Philologie*, 1909.

בֶּקֶר, גוּסְטָוו אַדוֹלְפוֹ — Gustavo Adolfo Bécquer — (1836, סביליה — 1870, מאדריד), משורר ספרדי. ב' היה בנו של צייר בינוני, נתייתם כשהיה בן עשר, ונתחנך ע"י סנדקתו. כשהיה בן 18 עבר למאדריד מתוך תקווה להצלחה, שלא זכה לה בחייו. במאדריד ובשאר מקומות, ששהה בהם, חי חיי עוני ומחלה, כשהוא מתפרנס מתרגומים וכתיבת מאמרים בעיתונות (בין אלה סידרה נוגעת עד הלב בשם Cartas desde mi celda [„איגרות מן התא שלי"], 1864). מותו קודם זמנו נגרם, כנראה, ע"י חייו העלובים וע"י הדיכאון, שנשתלט עליו מחמת אהבה נכזבת ונישואים בלתי־מאושרים.



גוסטאוו אדולפו בקר

שיריו של ב' נתפרסמו בחייו בעיתונות בלבד, וספר כולל את כולם, 76 במספר, ומהם אחדים קצרים ביותר, יצא רק אחר מותו ע"י ידידיו (Rimas [„חרוזים"], 1871). עם הופעתם של שירים אלה הוכר ב' מיד כמשורר גדול. שיריו הם סידרה של פואֶמות קצרות, שחושפות את סבלות אהבתו מראשית תקוותיו עד סופן המר, הפרידה והמוות. נושאים אחרים, שחוזרים בשירים אלה, הם החלום וטיבה המיסתורי של השירה ושל ההשראה השירית. המשורר חולם על „הימנון ענקי ומוזר", שאין בכוחו לבטאו; משאלתו היא שדבריו יהיו בעת ובעונה אחת „אנחות, צחוק, צבעים ותווים". שירתו של ב' היא כאילו מעורטלת מכל צעיף, והרושם החזק שהיא עושה נובע מנאמנותו של המשורר לרגשותיו כהוויתם, בלא שיפחיתם ובלא שיגבירם באמצעים שיריים ורֶטוריים. למרות עירום־הרגשה זה שבשירתו יש בה הארמוניה פנימית מושלמת, מעין צליל של יגון רך ומזופך, שאין כדוגמתו בשירה הספרדית.

נראה, שב' קרא תרגומים של היינה, שאליו נוהגים להשוותו, אבל קריאה זו, אם באמת היתה עובדה, לא גרעה ממקוריותה הספרדית־האנדאלוסית של שירתו. בשירת־אנחותיו, הפשוטה והישירה, נשמע הד משירי־העם האנדאלוסיים, הcoplas; כרגיל באלה, מרבה גם ב' להשתמש באסונאנסות בלבד ולא בחרוז שלם.

ב' היה גם פרוזאיקן גדול. כוחו בתחום זה נתגלה בשמונה־עשרה הLeyendas („אגדות") שלו, שהן סיפורים רומאנטיים ואף פאנטאסטיים, בנוסח א. ת. א. הופמַן, על נושאים מזרחיים וספרדיים מסרתיים, על מתים שקמו לתחיה, על מכושפים, מטורפים וכד', ע"פ הרוב — על רקע של עבר היסטורי, שהסופר יודע להחיותו עד להפליא. ב' כאילו שיקע בסיפוריו את כל אוצר־הסיגנון, ששלט בו ושנמנע מלהביאו בשיריו.

תהילתו והשפעתו של ב' הן מרובות בכל העולם הדובר ספרדית. בתקופה, שבה ביכרו המשוררים את המליצה על מתן ביטוי לחוויה, היה ב' הראשון, ששר בספרדית על האהבה בלשון־הרגש הכנה.

G. A. B., *Obras completas*, 1950; *Fr. Schneider, G. A. B.* (בגרמ'), 1914; J. M. McClelland, *G. A. B.* ("Liverpool Studies"), 1940; D. Alonso, *Ensayos sobre poesía española*, 1950.

ק. ר.—ג.

בֶּקֶר, קָרל הַיְנְרִיךְ — C. H. Becker — (1876, אמסטרדאם — 1933, ברלין), מזרחן ומדינאי גרמני. ב' נתמנה ב1902 מרצה באוניברסיטה של היידלברג וב1907 הוזמן כפרופסור להאמבורג, שבה יסד את ה„סמינריון לתולדות המזרח ותרבותו" — המוסד הראשון לחקר האסלאם בכל גילוייו (דת, משפט, היסטוריה, תרבות, אמנות, מדע) מראשיתו עד זמננו. כלי־ביטוי לדעותיו שימש כתב־העת Der Islam (מ1910 ואילך), שהוקדש לחקר האסלאם במובן רחב זה ושרכש לו עד מהרה מקום־כבוד בעיתונות המקצועית הבינלאומית. ב1913 עבר ב' לאוניברסיטה של בּוֹן, וב1916 נתמנה יועץ במיניסטריון־ההשכלה הפרוסי; אחר מהפכת 1918 שימש מיניסטר להשכלה בקאבינטים שונים. בין פעולותיו העיקריות היו יסוד האקאדמ־ה של המשוררים בברלין והרפורמה היסודית של הכשרת המורים העממיים ע"י הפיכת הסמינאריונים למורים ל„אקאדמיות פדאגוגיות". לאחר שהתפטר מתפקידיו בממשלה שימש ב' פרופסור באוניברסיטה של ברלין. ב1932 השתתף כחבר במשלחת של חבר־הלאומים לחקירת מוסדות־ההשכלה בסין. רוב עבודותיו המדעיות, המוקדשות בעיקר להיסטוריה המדינית והכלכלית של האסלאם, וכן לחקר גילויי־הדת העממיים, כונסו בקובץ Islamstudien (שני כרכים, 1924—1932).

H. Ritter, *C. H. B. als Orientalist* (*Der Islam*, XXIV, 1937, p. 175–185); C. H. B., *Ein Gedenkbuch*, 1950.

בֶּקַרְיָה־בּוֹנֶסַנָה, צֶ'זָרֶה, מרקיז — Cesare Beccaria-Bonesana — (1738, מילאנו — 1794, שם), משפטן וכלכלן איטלקי; מחלוצי המתקנים של המשפט הפלילי במאה ה18. ב' חונך באוניברסיטה הישועית בפארמה, ובצעירותו הראה נטיה למאתמאטיקה. בהשפעת כתביו של מונטסקיה התחיל מתעניין בבעיות־הכלכלה, וחיבורו הראשון (1762) דן ב„הפרעות ותיקונים במערכת־המטבע במדינות מילאנו". זמן קצר לאחר מכן התחיל מוציא עם ידידיו, האחים וֶרִי, את הקובץ הספרותי Il Caffè. אך את עיקר פירסומו קנה לו בחיבורו Dei delitti e delle pene („על חטאים ועל עֳנָשים"), 1764. ב1768 נתמנה ב' מרצה בקאתדרה למשפט ולכלכלה שבאוניברסיטה של מילאנו. ב1771 נעשה חבר המועצה הכלכלית העליונה של מילאנו, וב1791, שנים מועטות קודם מותו, נתמנה חבר המועצה לתיקון מערכת־המשפט בלומבארדיה.

בספרו „על חטאים ועל ענשים" דן ב' בצידוק החברותי להטלת עונש על עבריין. הפשע הוא, לפי ב', פרי של הפרעה בחיי־החברה, והעונש צריך לשמש אמצעי לחיסולה של הפרעה זו ולמניעת חזירתה. לפיכך מן הדין למיין את החטאים, להתאים את העונש לחטא, ולטפל בעבריין במגמה

לתקן את מידותיו ולחנכו מחדש, במקום להטיל עליו ענשים אכזריים, שמקורם בגמול ושילם. מכאן התנגדותו החריפה לעונש־המוות ולטיפול הבלתי־אנושי בעבריינים, שהיה נהוג בימיו. מבחן־הצדק הוא, לדעתו, במידת־האושר, שביצוע הצדק מביא לאנושות. „חקיקה טובה", אמר, „היא האמנות של הבאת האדם למאכסימום־האושר ולמינימום־המצוקה".

לספרו של ב' היתה השפעה עצומה. במשך 18 חדשים יצא ב6 מהדורות. ב1766 נתפרסם בתרגום צרפתי בצירוף פירוש של מחבר אלמוני ומבוא מאת וולטר. ב1768 ניתרגם לאנגלית, ובצורה זו נודעה לו, לספר, השפעה מרובה על בֶּנְתַם (ע"ע), שהניח ביסוד השקפתו על המוסר את אבן־הבוחן של ב' להערכת אשרו של האדם (מידות התענוג והכאב). גם כמה מן התיקונים החשובים, שהוכנסו במשפט הפלילי של הרבה מארצות־אירופה, מקורם בחיבורו של ב'.

C. B., *Scritti e lettere inedite raccolti e illustrati,* a cura de E. Landry, 1910; C. Phillipson, *Three Criminal Law Reformers,* 1923; U. Spirito, *Storia del diritto penale,* 1926; A. de Marchi, *C. B. e il processo penale,* 1929; C. A. Vianello, *La vita e l'opera di C. B.,* 1938; J. Stone, *The Province and Function of Law,* 1950, 272–3.

ש. ז. ח.

בֶּקֶרֶל, אַנְרִי אַנְטוּאַן — Henri Antoine Becquerel — (1852—1908), פיסיקן צרפתי, מגלה הקרינה הראדיו־אקטיווית. ב' היה בן ונכד לפיסיקנים חשובים, ששימשו כפרופסורים בMusée d'histoire naturelle בפאריס. ב' ירש את הקאתדרה של אביו ב1892, וב1895 נתמנה פרופסור בÉcole polytechnique בפאריס. על סמך החקירות, שחקר את הפוֹספוֹרֶסְצֶנְציה של מינֵראלים שונים, גילה ב1896 את הקרינה העצמית של מלחי אוּרַן (ע"ע), המסוגלת להשחיר את לוח־הצילום דרך חיץ מסתיר. גילויה של קרינה זו, שנקראה מתחילה על שמו, היה ראשית מחקר הראדיואקטיוויות והצעד הראשון לקראת התפתחותה של הפיסיקה הגרעינית. ב1899—1900 הראה וצילם ב' את הטיית קרני־β ע"י שדה מאגנטי. ב1903 הוענק לו — בשיתוף עם הזוג קירי (ע"ע) — פרס־נובל לפיסיקה. — ב' פירסם גם מחקרים במאגנטיות ובאופטיקה, וכן בפיסיקה של השמש.



א. א. בקרל

Rev. gén. des sciences, XIX (1908), 802; *Nature,* LXXVIII (1908), 414.

בִּקֹּרֶת, חוות־דעת מושכלת על יצירות בתחומי הספרות והאמנות; מקצוע ספרותי, שמקיף את גילויי־הדעת מסוג זה ועוסק בבירור היסודות, השיטות והעקרונות, שעליהם יש לבסס דיונים ביצירות ספרותיות. המונח המקובל ברוב הלשונות האירופיות (criticism, critique, critica, Kritik וכד') גזור מן הפועל היווני κρίνω, שפירושו „הַבְחֵן, שָׁפוֹט"; במלה המקראית ב' (במובן של חקירה, ויק' יט, כ) התחילו משתמשים בהוראה זו בעברית בתקופת־ההשכלה, אע"פ ש„השורש בקר לא הונח כלל בעברית לעניין הבדיקה והבחינה בדבר משפט" (אליעזר בן יהודה).

הב' בספרות.—א. בעיית הגדרתה ותחומה של הב' הספרותית. יסודות מסויימים של הב' במובן הרחב עלולים להימצא בכל דיון על דברי־ספרות. אך הגדרה של הב' במובן המצומצם מחייבת להוציא מכלל הב' את סוגי־הדיון הגובלים בתחומה ואף משתלבים עמה לעיתים קרובות. בעיקר יש להבחין בארבעה תחומי־גבול אלה של הב' הספרותית:

1) **ב'־הטכסטים**, המשמשת בעיקר את החקירה והעריכה של טכסטים קדומים והמסתעפת לשני ענפים (למשל, בחקר־המקרא): ב' „נמוכה", שעוסקת בקביעת הנוסח הטוב ביותר; וב' „גבוהה", שעוסקת בבעיות של סגנון, זמן־החיבור, הצורה הספרותית, וכד'.

2) **ההיסטוריה של הספרות**, העוסקת בראש ובראשונה באיסוף של עובדות ובתיאורן, אך אינה יכולה לוותר על ב' כשהיא באה להכריע בשאלות אלו: א) איזו עובדות הן ספרותיות או מתייחסות לספרות וראויות מפני־כן להיכלל בתיאור ההיסטורי; ב) מה הם העקרונות, שלפיהם יש לקבוע את הקפו ותכניתו של תיאור זה; ג) מהי החשיבות היחסית של מחברים, תקופות וזרמים וכד' בתיאור הכללי של הספרות.

3) **ההיסטוריה והב' של אמנויות אחרות.** מאחר שיסודות מסויימים של האמנויות השונות, שהספרות היא אחת מהן, משותפים לכולן, חלים (בשינויים מתאימים) דברים הרבה, האמורים בב' הספרותית, גם על הב' של אמנויות אחרות (למשל בארוק בארדיכלות, במקביל לבארוק בספרות).

4) **הפילוסופיה של האמנות או האסתטיקה** (ע"ע), המקפת בדיוניה גם את הספרות, כאחד מן המקורות של יופי וחוויות אסתטיות.

כל תחומי־הגבול הללו אינם כלולים, איפוא, בב'־הספרות במובן המצומצם ואינם נדונים כאן אלא דרך־אגב בלבד.

נוסף על מה שתחומים אלה מתמזגים לפעמים קרובות עם תחומי הב' הספרותית, גורמת לקשי הגדרתה של האחרונה גם העובדה, שהכתיבה הביקרתית אינה מסוג אחד: ב' נכתבה ע"י משוררים, חוקרים, פילוסופים, אנשי־מדע, עיתונאים, ועוד, ובצורות מרובות ושונות — בפרוזה ובחרוזים, בסיפור ובדראמה, במסה ובמחקר, בצורת סקירה, פירוש, מבוא, דו־שיח, איגרת, ראיון, ביוגראפיה, אוטוביוגראפיה, ועוד. בתחום הדראמה יש להזכיר, למשל, את הוויכוח המשעשע בין אֵיסכילוס לאֶוּריפידס בקומדיה „הצפרדעים" של אריסטופאנס; הלעג של מולייר (ב„האיסטניסיות המגוחכות") לניפוח הלשוני של תקופת־הבארוק; הדיון על הקומדיה הצרפתית הקלאסית בקומדיה „מולייר ו15 הקומדיות החדשות שלו" של גולדוני; הדיון בעקיפים על הזרם הקלאסי והרומאנטי ב„פאוסט", חלק ב', לגתה („ליל־ואלפורגיס הקלאסי": התגלות הֶלֶנָה, מות אֶופוֹריון); הפולמוס האנטי־רומאנטי בקומדיות „המזלג הֲרֵה־האסונות" ו„אֶוּדיפּוּס הרומאנטי" של אוגוסט פון פלאטן; הפארודיה על דרכי השיר של הרנסאנס ב„סיראנוֹ דֶה ברז'ראק" של אֶדמוֹן רוסטאן. בתיאור מקיף של הספרות הביקרתית אפשר, איפוא, לכלול את כל תולדותיה של הספרות, כפי שהן משתקפות בחיבורים, שנכתבו במגמה ביקרתית; ואת אלה ייתכן לחלק לפי האומות, כפי שעשו סֶנטסבּרי (Saintsbury) וֶוֶלֶק (Wellek) בהיסטוריות־הביקורת שלהם.

יש להוסיף, שקיים ספק בדבר, אם אפשר להסדיר את

כל נתוניה של הב׳ בחטיבה הגיונית ושיטתית אחת ולקבוע בה התפתחות רצופה; שהרי מוצאים אנו בב׳ — כמו בספרות בכללה — גידול וניוון, חיפוש וגיבוש, הרבה סופרים משנים מעניינים ומספר מועט של הוגי־דעות גדולים, שכתביהם השפיעו השפעה מכרעת וקיימת. משום כך ראוי יותר להגדיר את הב׳ כאמנות, ולא כמדע.

ב. בעיות־יסוד של הב׳. העובדה המרכזית בב׳ היא היצירה כפי שיצאה מידי מחברה והחוויה שהיא מעוררת במבקר. עיקרה של היצירה הוא צורתה; אך המבקר צריך להתבונן בה לא כבדבר כשלעצמו, אלא לאור יחסי־הגומלים, הקיימים בינה ובין מערכת מורכבת של גורמים היסטוריים, פסיכולוגיים וכד׳. ביחסי־גומלים אלה אפשר להבחין ארבע עילות, לפי דוגמת ארבע העילות האונטולוגיות, שמבחין אריסטו, אבי הב׳ הספרותית (עי׳ למטה):

1) „העילה החמרית״. זו כוללת את חוויותיו של המחבר, שבהן אפשר להבחין שני מכלולים: (א) חוויותיו האישיות מכבר, כלומר כל מה שראוי להופיע בתיאור ביוגראפי שלו או בניתוח פסיכולוגי של אישיותו; ו(ב) המורשה התרבותית שלו על כל צדדיה (במינוח של טֶן [Taine]: „גזע, סביבה, זמן״; החברה, הלשון, ההיסטוריה, המסורת הספרותית, מיתולוגיה, ועוד). לשני המכלולים הללו נתן גונדולף את השמות „חוויה קמאית״ ו„חוויה השכלתית״ (,Ur-erlebnis Bildungs-erlebnis).

2) ה„עילה הגישומית״, הדרושה להמחשתה של כל אחת מן האפשרויות הבלתי־ספורות הטבועות ב„חמרים״ הללו. מנקודת־המבט של הביוגראפיה, עילה זו היא ה„הזדמנות״ של כתיבת־היצירה; מנקודת־המבט של הפסיכולוגיה, זהו תהליך־היצירה עצמו, שתחילתו נעוצה בגורם כלשהו, ש„מַשְׁרה״ על הסופר את רוחה של היצירה, כלומר, מניע להתהוותה.

3) „העילה הצוּרָנית״. זהו הדבר המתגלה למי שקולט את היצירה בשלמותה כחטיבה אחת: זהו אותו ה„הסדר״ של ה„חמרים״, או „אירגונם״ (מושג נטול מן הביולוגיה), שבסיבתו היא כזו ולא אחרת, הן בַּמיוחד לה והן בטיפוסי שבה. כשם שכל פרח הוא גם פרט וגם נָציג של סוג, כך גם כל חיבור הוא יחיד במינו במובן מסויים, ועם זה הוא ניתן למיון צורני, כגון לפי שלישיות־הסוגים: „שיר—אֶפּוֹס—דראמה״, „קומדיה—טראגדיה—סאטירה״, „סיגנון נשׂגב—בינוני—פשוט״, או לפי אפני הטיפול בנושא, וכד׳; ולניתוחם של יסודות צוּרָנים אלה מכוונת הקריאה הביקרתית בעיקרה.

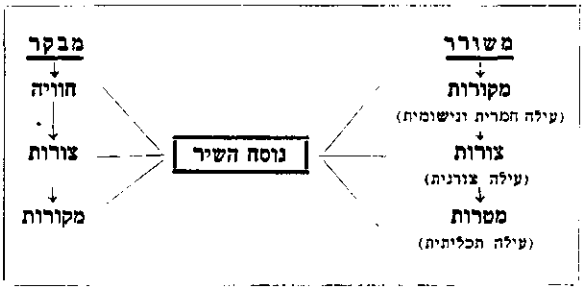
4) ה„עילה התכליתית״. בעילה זו של היצירה הספרותית אפשר להִתבונן משתי בחינות: (א) מבחינת התפקיד (או המטרה), שלו (או לה) נועדה היצירה בכללה (כיצירה, שכמה מתכונותיה משותפות גם לשאר יצירות), ובייחוד כיצירה, שאותה דוקה ביקש המחבר לכתוב; ו(ב) מבחינת הביצוע המושלם של האפשרויות הטמונות בה — כלומר, מושלם במובן, שלפיו עץ־אלון חסון הוא ההגשמה המושלמת של ה„אלוניות״ (זוהי דרגת־ההגשמה, שאליה מתכוון אריסטו כשהוא אומר, שהטראגדיה „מצאה את צורתה הטבעית״ ב„אֶודיפּוס המלך׳ של סופוקלס). על הבחינה הראשונה אין עוררים (הרי מובן מאליו, שאפשר לכתוב, למשל, שירים כדי לבדר, להביע רגש, להסיף לערכים או לרעיונות, וכד׳ משאר התכליות הכלליות של השירה כסוג ספרותי); אך לעומת זה חלוקות הדעות ביחס לבחינה השניה, מאחר שיש דוחים את מושג ה„תכליתיות״ בספרות מעיקרו. כמה מן המבקרים המודרניים, המניחים את העילה התכליתית ביסודן של יצירות־הספרות, מבחינים בה בין (א) ערכים „שימושיים״, שחשיבותם היא במה שהם מסייעים להבלטתם של הערכים הכלולים בסוג (ב), ובין (ב) ערכים „תכליתיים״, שהם תכלית לעצמם.

ניתוח זה של עילות־היצירה, שמעביר לתחום הב׳ הספרותית את שיטתו האונטולוגית של אריסטו, מעניק למבקר קני־מידה חשובים להערכותיו. לפי קני־מידה אלה, יצירה ספרותית מעולה היא זו שמוציאה אל הפועל את התכונות הטמונות בעצם טבעה של הספרות, וביחוד שהיא (1) כוללת חוויות עשירות, חשובות ומעניינות, בין שהן אישיות ובין שהן על־אישיות (כלומר, מיוחסות לנושאים, שהמחבר שאב מן המציאות או הדמיון — מיתולוגיים, היסטוריים, חברותיים וכד׳ — שעל יסודם הוא בונה את עלילת יצירתו); (2) שומרת הד מן הרגש הכֵּן והחזק, שהישרה אותה; (3) משַׁקפת בבירור את הצורה ההולמת אותה לפי טבעה, כלומר את הסוג הספרותי, שהיצירה נמנית עליו; (4) מכוונת למטרה מסויימת ומוציאה מן הכוח אל הפועל את הערכים האמנותיים, העניניים, המוסריים וכד׳, הטבועים בנושא ובמסיבות הקשורות בו.

בעיית הקביעה של יסודות־הב׳ מסתבכת בפועל ע״י העובדה, שלא רק היצירות טבועות בחותם זמנן ובחותם האקלים הנפשי של מחברן, אלא שאף השיפוט עליהן מושפע מהשקפות זמנו של המבקר וממזג־נפשו. ומאחר שיש גם לב׳ גורמי־התהוות ומכלול־ערכים משלה („עילות״), יתכן מספר בלתי־מוגבל של יחסי־גומלים בין „חיי־היצירה״ ו„חיי־הביקורת״. עובדות אלו מביאות אותנו לכלל מסקנה, שבב׳ הספרותית אין פסקי־דין סופיים: התפיסה התאורטית של הב׳ כמו של הספרות בכללה, טעונה מדור לדור בדיקה מחדש והשלמה.

את היחס הקיים בין פעולת־המחבר ותוצאתה, שהיא היצירה, מצד אחד, ובין פעולת־המבקר ותוצאתה, שהיא החיבור הביקרתי, מצד שני, אפשר לציין בדיאגראמה כלהלן:

השיר ביחסים שלו



כאן ניכר, שהשיר עצמו נמצא במרכזה של מסכת יחסים אורגאניים (שאין, כמובן, אפשרות לתאר אותם על כל פרטיהם בדיאגראמה). כפי שראינו, כל אחד מן המונחים שלנו הוא מורכב ביותר, ויש בו מגמה להוליך אותנו מן הטכסט עצמו לכיוונים שונים: מקורותיו של המשורר מוליכים אל הביוגראפיה, הפסיכולוגיה, ותולדות התרבות; הצורות והמטרות שלו — אל תולדות הספרות, התורות של השירה וסוגי השירה, ושיקולים מוסריים וחברתיים; חוויותיו של

המבקר מוליכות לתחום האֶסתטיקה ואל „הרפתקותיה של נפש בחברת יצירות־מופת" (אנאטול פראנס); והתחקותו אחר צורות ומקורות מביאה אותו לתחומים כגון פְּרוסודיה, תולדות־הלשון, הדגָמים של ציורים פיוטיים, ובכלל — לתולדות־הספרות ביחסן ליצירה המוגמרת ולא לתהליך התהוותה.

החיצים מצד המחבר מסמנים את הכיוון הכללי של סדר התהוותה של היצירה, את הגלגול של (1) מקורותיה השונים (האוביקטיוויים והסוביקטיוויים) אל (2) הצורה היחידה־במינה והכוללת שקיבלה, ואת (3) מטרותיה המיָדיות והסופיות. — החיצים מצד המבקר מורים על השלבים המקובלים בניתוח החוויה, שעוררה היצירה בקורא, והם קושרים (1) חוויה זו אל (2) הבחינות הצורניות של היצירה ואל (3) הנתונים מתולדות־הספרות המתייחסים אליה. לדעת קצת, קיים במיטב הב' רק הבדל כמותי, ולא מהותי, בין ה„יצידה־מחדש" של המבקר ובין ה„יצירה" של המחבר: במידה שאנו קוראים איזו יצירה מתוך ביקרתיות, בה במידה אנו תופסים את טיבו של המשורר, ומתוך כך נעשית הב' שלנו עצמה יצירה.

ג. סקירה היסטורית. כל תקופה או טיפוס של ב' מגלים או מבליטים גורמים נוספים במסכת המורכבת של היצירה.

ימי־קדם. הב' הספרותית פותחת עם אפלטון ומגעת עד מהרה לשיאה עם אריסטו, שכמה היסטוריונים מוצאים בדיוניו תשובות עקיפות לדברי־הביקורת, שהשמיע אפלטון על המשוררים ועל הסופיסטים. מקום עיקרי במחשבתו של אפלטון תפסה המטרה העליונה („האידיאה של הטוב"), וכל הערותיו על השירה נעשו רק אגב דיונים אחרים — על החינוך (המדינה, ג') ועל המדינה האידיאלית (המדינה, י'). במקום האחרון הוא דן את השירה לכף־חובה על שהיא פונה אל הרגשות יותר מאֶל התבונה ועל שהיא נותנת „תמונה מסולפת של המציאות... מרוחקת מן האמת בשלש דרגות" (מן האידיאה אל המציאות, מזו האחרונה אל ראיית־המציאות, ומזו אל השיר). אך אפלטון עצמו היה משורר (דרמטורגן ויוצר־מיתוס), וב„איון" וב„פיידרוס" תיאַר את המשורר כמוּכּה ב„טירוף אלוהי". ב' ספרותית ממש אין למצוא בדברי־אפלטון אלא במידה מועטת; אעפ"כ השפיע אפלטון השפעה עמוקה, באמצעות האסכולה הנֵאו־אפלטונית (פלוטינוס ופורפיריוס), על הביקורת ביה"ב ובעת החדשה, וביחוד על מבקרים, שהיו גם משוררים.

בניגוד לגישתו של אפלטון, שהיא ספֶּקולאטיווית ודֶדוקטיווית, זו של אריסטו היא בעיקרה אנאליטית ואינדוקטיווית. את תרומתו הגדולה של אריסטו לב' יש לראות הן ב„רֶטוריקה" והן ב„פּוֹאֶטיקה" שלו. בראשונה מתוארת אמנות־השיכנוע ביחסיה אל מטרות־הדברנות (המדינית, המשפטית והמשׂבַּחת); ה„רטוריקה" מתחלקת לשלושה חלקים: א) אֶתוס — „האופי האישי של הדובר" (=„מקור"); ב) פאתוס — „הכנסת המאזינים להלך־רוח מסויים" (=„תכלית"), ו(ג) לוגוס — „ההוכחה האמיתית או הנראית־לעין, הכלולה בדברי הנאום עצמו" (=„צורה"). קיים קשר ברור בין אלה ובין המחזה (כולל אמנות־המשחק), מצד אחד, והפסיכולוגיה, מצד שני. הדיון על הסגנון (רטוריקה, ספר ג'), עוסק בעיקר בפרוזה, אך מצוטטים בו דברי־שיר הרבה, והמוסבר בו חל גם על השירה.

ה„פּוֹאֶטיקה" היא שריד מאוסף של רשימות־הרצאות, שבו מנתח אריסטו בדרך שיטתית את הטראגדיה היוונית, ובמידה מצומצמת יותר — את האֶפּוס (החלק על הקומדיה לא נשתמר); כיסוד לדיוניו על טבעה של היצירה הספרותית משמש מושג ה„חיקוי" („מימֶסיס"), מאחר שעיקרה של האמנות כלול, לדעתו, בהגשמת השאיפה האנושית של חיקוי המציאות. הוא מבחין בחיקוי שלושה צדדים: א) האמצעים, שלהם נזקק הסופר, ב) הנושאים, שבהם הוא עוסק בחיבורו ו(ג) הדרך, שבה הוא מבצע את החיקוי.

על שאר הדיונים החשובים שב„פּוֹאֶטיקה" נמנים אותם שעוסקים במקורה של השירה; בעלילת הדראמה ובאפיין של הנפשות הפועלות בה; ב„היטהרות" (קאתארְסיס) של נפש־הצופה ע"י האימה והחמלה, שמעוררת בו הטראגדיה; בגיבור הטראגי; בלשון הפיוטית; ובדימוי (מֶטאפורה).

בתקופה שלאחר אריסטו נטו התיאורטיקנים היווניים של הספרות לצמצם את הב' לדקדוק (ביחוד באלכסנדריה של מצרים) ולרטוריקה (דֶמטריוס פאלֶרֶאוס, דיוניסוס מהאליקארנאסוס, פלוטארכוס, לוקיינוס). הגדול שבהם היה המחבר של מסה מעולה בשם „על העילאי" (περί ὕψος) או „על הנשגב בספרות"; הוא נקרא ע"י החוקרים בשם פסֶודו־לונגינוס, ויש דעה, שהורה במאה ה1 לסה"נ ברומא (ע"ע לונגינוס; אסתטיקה). מחבר זה עמד על כך, שמקורות הגדולה הספרותית יכולים להיות הן בנפש („מחשבות גדולות" ו„רגשות עזים, שמשמשים מקור־השראה") והן בחברה („בזמננו יש בכל רחבי תבל מחסור בספרות גדולה"); אך תשומת־לבו הוקדשה בעיקר לאמצעים הרטוריים, שמהם עשוי סיגנון נעלה: הסוגים השונים של תפארת־המליצה (טְרוֹפים), ביטויים ציוריים ונועזים, וצירוף של כל יסודות השיר „באופן שיהיו גוף חי אחד" (את תורתו זו הוא מדגים ע"י ניתוח של אחד משירי סאפפו). לונגינוס מעמיק בבירורם של הערכים הספרותיים ובהסברת מהותה של אותה הנאה עליונה („התעלות" או אֶכְּסטאסיס), שגורמים קטעים ספרותיים מסויימים, ה„מַכּים בשומע כמו ברק", ובדבר זה סייעו לו ידיעותיו בספרויות שונות (הוא ידע לאטינית ובמידת־מה גם עברית: הוא מצטט „ויאמר אלהים יהי אור, ויהי אור"). בכל אלה הוא עולה אף על אריסטו, ויש בו הרבה מן התפיסה המודרנית.

הרומים, שהיו מחוננים בחוש מעשי מובהק, פיתחו בעיקר את הרטוריקה (קיקֶרו, סֶנֶקה וקווינטיליינוס ב„תורת־הדברנות" שלו). המשוררים טיפחו את הוראת מלאכת־השירה ונטו לשמרנות („אם רצונך להצליח, כך תעשה"; הוראציוס באיגרתו המחורזת על „אמנות השירה", וכן ב„סאטירות" שלו ובאיגרות אחרות; יובֶנאל ומארטיאל במכתמיהם). ביחוד ניסח הוראציוס את המוסכמות של זמנו במימרות מגובשות וקלות־לזכירה, וכך נשתמרה המסורת היוונית ביה"ב, כשנשתכחה ה„פּוֹאֶטיקה" של אריסטו. הלאטינים המאוחרים היו ברובם מדקדקים ופרשנים (אַוּלוס גֶליוס, מאקרוביוס, סֶרְוִיוּס בפירושו לוורגיל, מארטיינוס קאפֶּלָה, דונאטוס).

ימי־הביניים. כשלתפיסה מעשית זו של הרומים נוספה — בהשפעת הנצרות — העדפת התוכן על הצורה, פסקה ההתעניינות בב' הספרותית, ובמשך קרוב לאלף שנה לא באה בה אלא התפתחות מועטת בלבד. עם תחיית האפלטוניזם במאה ה12 נתעורר מחדש העניין במסורת הרטורית, וחשיבות מרובה בתולדות־הב' היתה להבחנת ארבע הדרכים

בפירוש־המקרא (פשט, רמז, דרוש, סוד), שנתבססה על כתבי פילון האלכסנדרוני, כפי שהיא מובאת ב-Summa theologica של תומאס מאַקווינו (חלק א׳, שאלה א׳, סעיף 10).

בתקופת־המעבר מיה״ב אל הזמן החדש מופעת דמות־הענק של דאנטֶה, שרַבּוֹ, המלומד ברוּנֶטו לאטיני, הכניס לתוך פירושו ל„רֶטוריקה״ של קיקרו דיונים ביקרתיים חשובים משלו. באיגרת־ההקדשה לקאן גראנדה דלה סקאלה (1318/19) הסביר דאנטה, שיש להבין את ה„קומדיה האלוהית״ לפי ארבע הדרכים הנזכרות; ובספרו „על הדברנות בלשון־העם״ (De vulgari eloquentia) מצוי הראשון והחשוב בדיונים המודרניים על לשון־השירה, שבו מגן דאנטה על זכויותיה של לשון־הדיבור האיטלקית בפני התביעות של הלאטינית הקדומה ושל יה״ב.

ה ר נ ס א נ ס. להחדרת הרוח הקלאסית של הספרות העתיקה לתוך הספרויות המודרניות העולות הטיפו ההומאניסטים והמשוררים של הרנסאנס בכמה כתבים ביקרתיים: באיטליה — פֶטראַרקה, בּוקאצ׳ו, מארקו ג׳ירולאמו וידה („על אמנות השירה״, 1520), טורקוואטו טאסו (ב„דיאלוגים״), ועוד רבים; בספרד — חוּאַן ואלדס („דו־שיח על הלשון״, 1536); בצרפת — משוררי ה„פליאדה״: די בֶּלֵי („להגנתה ושבחה של הלשון הצרפתית״, 1549); רונסאר („קיצור אמנות השירה הצרפתית״, 1565), ויוליוס קיסר סקאליגר („פואטיקה״, 1561); באנגליה — סר פיליפ סידני („סניגוריה על השירה״, 1583), סמואל דניאל („הגנה על החרוז״, 1602?) ובן ג׳ונסון; ובצפון — אֶראסמוס ומארטין אופיץ („הספר על השירה הגרמנית״, 1624). כל אלה משקפים את חבלי־הלידה של אידיאלים, שנוצרו מתוך הערצתם של הקלאסיקנים ותגובות־נגד. לנימה הרווחת של „סניגוריה״ ו„הגנה״ נזקקו אותם מן המבקרים, שהחשיבו — בהשפעת אפלטון — מגמות מוסריות ודתיות יותר מערכים ספרותיים. נוסף על ספרים אלה בדבר תפקידי הספרות בכללה נכתבו כמה חיבורים על שאלות טכניות יותר — כגון על תפארת־המליצה, על משקלים וחרוז, ועל סוגי־השירה.

יסודותיה של הב׳ המודרנית הונחו למעשה ע״י הגילוי־מחדש של ה„פואטיקה״ לאריסטו — בעיקר באיטליה, שבה נתפרשה בלאטינית (1481), ניתרגמה ללאטינית (1498) ונדפסה ביוונית (1508). בתחום זה פעלה שורה ארוכה של מבקרים: טריסינו (1529), דניאלו (1536), רובּורטֶלו (1548), מינטורנו (1564), פיקולומיני (1575) ופאטריצי (1586). כן תרמו לכך תרומות חשובות סקאליגר הנזכר והמלומדים ההולאנדיים היינסיוס (1611) ופוסיוס.

במיוחד יש להזכיר את ה„פירוש״ של קאסטֶלוֶטרו (Castelvetro) משנת 1570. אע״פ שחיבור זה, מצד המבנה ונושאי־הדיון שלו, מַקביל ל„פואטיקה״ של אריסטו, הוא מטפל בבעיות מתוך עצמאות. מחבר זה היה הראשון, שניסח בקפדנות את הכלל הנוקשה של „אחדות״ הזמן, המקום והעלילה בדראמה; ושלא כבני־דורו הגדיר את מטרת־השירה כגרימת הנאה, ללא כל מגמה של חשיפת־האמת, מתן־תועלת או מוסר־השכל. בשעה שצ׳ינתיו (Cinthio; סמוך ל1540) וג׳אקומו מאצוני (ב„הגנת הקומדיה של דאנטה״, 1572) דיברו בזכותם של המשוררים המודרניים לעומת הקדומים, כבר התרחקו במידת־מה מתפיסת־הספרות של אריסטו; וכך עשו גם טאסו („דיונים על השיר ההרואי״, 1594) וגווארינִי („ילקוט השירה הטראגיקומית״, 1599). בכל זה נתגלתה ראשיתה של המרידה במרותו של אריסטו, ולפעמים גם ההכרה בזכותו של המשורר לכתוב בלא התחשבות ב„כללים״ עתיקים.

ה נֶ א ו ־ ק ל א ס י צ י ז ם. במאה ה17 נעשתה ספרות־הב׳ עשירה ורבגונית כל־כך, שמכאן ואילך נוצרך להסתפק בציון הזרמים והדמויות העיקריים. בתקופה זו הונהגה המלה „ב׳״ במובנה המודרני ונתפתחה סינתזה קלאסית מתוקנת (נֵאו־קלאסית), שהיתה מבוססת על צירוף תורתם של אריסטו, הוראציוס, קווינטיליינוס ולונגינוס — „השקפה על הספרות, שביסודה היתה — בשנת 1750 — כאותה שהיתה מקובלת ב1550״ (וֶלֶק, עי׳ בביבליוגראפיה). את עקרונות הנאו־קלאסיציזם ניסחו בעיקר: בצרפת — מאלֶרב (Malherbe), וכמה חברים של האקאדמיה הצרפתית (נוסדה ב1634), ביחוד רנה ראפֵּן (Rapin), שהבחין בחשיבותו של ה„בלתי־ניתן לניתוח״ (le je-ne-sais-quoi), אך הטיף גם ל„שכל ישר״ (bon sens), בּואַלו („אמנות השירה״, 1674; גם תירגם את לונגינוס), פֶנֶלון, וולטר, דידרו, ובּיפון; באנגליה — דריידן, ריימר (Rymer), דֶניס (Dennis), פּופּ, אַדיסון, סמיואל ג׳ונסון, וסר ג׳ושוּאַ רֶנולדז; באיטליה — מבקרים כגון גראווינה ומוּרַטורי; ובגרמניה — לֶסינג. באנגליה היתה רווחת בב׳ הנטיה להקל בתביעות מן היצירה, בניגוד לצרפת, שבה נהגו להחמיר; לגישה המקילה של האנגלים גרמו המופת הנעלה של שיקספיר וגאווה טבעית במסורת הלאומית.

כהמשך להכרת הרנסאנס באריסטו כבפוסק יחיד, ביקשו בסוף המאה ה17 לזהות את תורותיו עם „חוקי־השכל״; ובזמן מאוחר יותר, כשדרכי־הספרות הלכו ונתרחקו מן ההלכה הביקרתית, הוכר הטעם הטוב כקנה־מידה עיקרי, ביחוד ע״י שַפְטֶסבֶּרי (ע״ע; וע״ע אסתטיקה). תפיסת האמנות והספרות של אריסטו כחיקוי של הטבע נתפרשה בדרכים שונות: כהתחשבות בדבר, שמאורע מתואר עלול להתארע בפועל; כהבלטת טבע־האדם בכללו בניגוד לקווי־אופי אינדיווידואליים; כעיצוב של דמויות אידיאליות; וכהטעמת הגמול הראוי, שמקבלות בעד מעשיהן הנפשות הפועלות ביצירה („צדק פיוטי״). כן נתגלתה נטיה לנתח את השיר ע״פ קאטגוריות מבודדות זו מזו ולהפריד בין הצורה ובין התוכן: בזה האחרון דנו על סמך הבחנה בהבדלי־דרגה בין הערכים המוסריים, והחשבת הצורה הביאה לידי קביעתם של „כללים״ קפדנים פחות או יותר למלאכת־המשורר:

Those Rules of old discovered, not devised,
Are Nature still, but Nature methodized.

(„כללים אלה, שאותם גילו, ולא המציאו, קדמונים, גם הם טבע, אך טבע שהוסדר לשיטה״, פופ).

הספרות מוינה לסוגים (genres), מתוך טיפוחם של הסוגים שהיו נהוגים בימי־קדם והתווספותם של סוגי־שיר שונים, של הטראגי־קומדיה, של האפוס הרומאנטי (אריוסטו), של האפוס ההרואי־בּורלסקי (בואלו, פופ; ע״ע אפוס), של הרומאן והמסה המודרניים, וכד׳.

מתוך תשומת־לב מוגברת לצרכי הקוראים והצופים שבתיאטרון באה הטעמת התועלת המוסרית שבספרות, ואילו ההנאה ממנה נתפרשה — לכל הפחות, להלכה — כאמצעי (כדברי הוראציוס Aut prodesse volunt aut delectare poetae — „גם להועיל וגם להנות מבקשים המשוררים״); ה„היטהרות״ (קאתארסיס) ע״י הטראגדיה נתפסה כאזהרה וכמוסר־השכל לצופים (קורנֵי); ולרעיון העתיק של שיכנוע

ע״י רטוריקה נוספה הטעמת החשיבות של מסירת רגשות מתוך שימושים שונים בתיאוריות הפסיכולוגיות של לוק (למשל בחיבוריו של הנרי הום, לורד קימז — [Kames]). וכשנעשה ה„ג׳נטלמן" המשכיל גם דמות מופתית וגם „הקהל האידיאלי" של הסופר, עלתה חשיבותה של בעיית ה„טעם הטוב" (בצרפת: בואור [Bouhours] ודיבו [J. B. Dubos]; באנגליה: יום, שפטסברי, אליסון, ואחרים).

במסגרת של סינתזה נאו־קלאסית זו נתגבשו בהדרגה המגמות החדשות. התעניינות גדלה והולכת בהבעה עצמית הגבירה את הטעמת הסובייקטיוויות בתיאוריה של האסתטיקה וראתה את היסודות של הטעם האמנותי ברגש המובע ביצירה והמתעורר על־ידיה (דידרו, הגב׳ דה סטאל, צ׳רלז לם [Lamb]). הפילוסופיה הנסיונית של הובס ולוק הוליכה אל הנאטוראליזם, שסימניו הראשונים כבר ניכרו במבקרים כגון סמיואל ג׳ונסון ולסינג. עם התרחקותם של המדעים מעולמו המאתמאטי־פיסיקאלי של ניוטון, ובכיוון של התעניינות גוברת בביולוגיה, נעשה רעיון ה„אורגאניות" רעיון מרכזי: מעכשיו משמש סמל לשיר לא „ראי", אלא „מנורה", שמאירה מכוח האור שבפנים, או „צמח", שיש לו חוקי־גידול משלו (גתה, קאנט, שילר והגל בגרמניה; מורגאן [Morgan] וקולריג׳ באנגליה). השוואת היצירה הספרותית לאורגאניזם חי נתקשרה בהכרת העובדה, שבספרות באה התפתחות היסטורית — הכרה, שכרוזיה הראשונים בעת החדשה היו ויקו (Vico) והרדר, אך שאריסטו כבר נתן לה ביטוי. לסינג ב„לאוקואון" (1766) אסר על השירה לטפל בנושאיה בדומה לדרך־הטיפול של הציור (הוראציוס: ut pictura poesis — „השיר דומה לציור") ודרש, שהמשורר יימנע בתיאוריו מציור סטאטי של הדברים המתוארים, כאילו היו עומדים זה בצד זה במרחב, אלא יציג אותם בדרך דינאמית, כמתהווים או מופיעים זה אחר זה בזמן. על כך נוספה, מצד אחד, ראיית המשורר כאדם, ומצד שני — הבלטת התפקיד שממלאים ביצירתו הסביבה וה„אקלים", שבהם הוא חי, והרקע התרבותי שלו. מתוך פעולת־הגומלים של התפיסות הנזכרות נולדה השיטה המודרנית של הב׳ כניתוח אסתטי ופסיכולוגי של היצירה וכמחקר שקובע את מקומה בהתפתחות ההיסטורית של הספרות (בצרפת: לארפ [Larpe], סיסמונדי; באנגליה: לאות [Lowth] בחיבורו „על שירת־הקודש של העברים" [De sacra poesi Hebraeorum, 1753], האחים וורטון [Warton] וסמיואל ג׳ונסון; בגרמניה: בודמר, לסינג, האחים שלגל). מתוך התעניינותם של ההיסטוריונים במקורות נבעה בדרך־הטבע גם תשומת־לב מוגברת לחייהם של עמים פרימיטיוויים, לפולקלור, ולספרויות זרות. אם נוסיף על כל אלה את הדחיפות, שקיבלה הב׳ מגילוי העולם ה„גותי" של יה״ב (Hurd) ומתחיית ההתלהבות הדתית (שאטובריאן), וננסח את כל האמור בלשון התיאוריות החדשות על הדמיון (קאנט, שלינג, ורדזוורת, קולריג׳), יתגלו לפנינו רוב היסודות של התפיסה החדשה, ה„רומאנטית".

המאות ה19 וה20. הב׳ של 150 השנים האחרונות, תהא רומאנטית, בתר־רומאנטית, או אנטי־רומאנטית, מפתחת בחריפות הולכת וגדלה רעיונות, ששרשיהם נעוצים בהגות של המאה ה18. לשלוש עובדות היתה חשיבות מכרעת בזירוזו של תהליך זה: 1) ההתפתחות המהירה של המדעים, שהביאה לידי יצירתה של ב׳ נאטוראליסטית (סנט־בה, טן, זולה, ראסקין, ברינטיר) ועוררה תגובת־נגד בתנועות שונות: האסתטית (פו, וולטר פיטר), האימפרסיוניסטית (ז׳. למטר [Lemaitre], והנאו־הומאניסטית (יום [Hulme], באביט [Babbitt], ת. ס. אליוט); (2) הסביכות הגדלה והולכת של בעיות־החברה, ביחד עם שגשוג הרומאן והסיפור הקצר, כסוגים הספרותיים המתאימים ביותר למתן ביטוי לחוויות של החיים המודרניים (מבאלזאק עד ד. ה. לורנס ועד ימינו); (3) בעולם, שהתחיל מתכחש לשירה, דיברו בזכותה משוררים, כגון שלי (Defense of Poetry, 1821), מתיו ארנולד, סטפאן גאורגה, פול ואלרי, דאמאסו אלונסו; ומבקרים, כגון בנדטו קרוצ׳ה (בחיבוריו „אסתטיקה כמדע־ההבעה וכתורת־לשון כללית" [1902] ו„שירה ולא־שירה" [1925], וכן בירחונו החשוב La Critica, 1903/50) ובני האסכולה האנגלית הקרויה „ב׳ חדשה" (New Criticism): אליוט, ריצ׳ארדז, אמפסון באנגליה; ספינגארן, ראנסום, טיט, ברוקס [Cleanth Brooks] באמריקה). ה„מבקרים החדשים", אע״פ שיש ביניהם חילוקי־דעות מרובים, מחשיבים כולם את הרבצדדיות בשירה: רבגונות של המבנה והצורה וריבוי המשמעויות של הלשון, וכן (בדרך כלל בהשפעת שלוחה זו או אחרת של תורת־הגל) יסודות תכניים וצורניים, כגון אירוניה ופאראדוכס.

אך מספרם של המבקרים המצוינים בתקופתנו הוא מרובה כל־כך וגישותיהם לאמנות־הב׳ הן שונות כל־כך (נוהגים לומר, ש„דורנו הוא דור של ביקורת"), שהתיאור הכרונולוגי שוב אין בו כדי למצות את מצב־הדברים בהווה, ומוטב לבקש זווית־ראיה אחרת כדי לסקור ממנה את גילויי־הב׳ של זמננו. נחזור, איפוא, אל הקאטיגוריות, שבהן השתמשנו בסקירתנו העיונית („ארבע עילות הב׳"). אמנם גם ע״י כך לא תושג שלמות בתיאור דרכי־הב׳ (ואמנות־הב׳) בזמן האחרון. אך שיטה זו יש בה כדי להכניס סדר לתוך הערבוביה ולסמן דרך אפשרית לקראת תפיסה חדשה, ההולמת את צרכי־זמננו.

מקורות ועיצוב. א) את מקורותיה של היצירה מבקש המבקר, קודם כל, בקורות־חייו של הסופר, ובהקף רחב יותר — בפסיכולוגיה בכללה: לחשיפת שרשי־היצירה בתחומים אלה מכוונים המסות של סנט־בז ותורת ה„סגולה המכרעת" (faculté maîtresse) של טן; ה behaviorism הלשוני־ספרותי של ריצ׳ארדז; פירוש התופעות הספרותיות לפי שיטת הפסיכואנאליזה (פרויד) ולפי הפסיכולוגיה האנאליטית (יונג), המוליכות דרך הסמל אל המיתוס (ת. רייק, בודקין).

ב) בחקר המקורות התרבותיים בולטים כיום הזרמים הללו: 1) פיתוח חדש של התפיסה החברותית, מתוך ההנחה המארכסיסטית בדבר השתייכותם של הסופר וקהל־קוראיו למעמד מסויים (אנגלס, לוקאץ׳, קודוול), או מתוך תפיסה חפשית יותר של בעיות־החברה (וילסון, טריילינג, ברק [Kenneth Burke]; 2) אסתטיקה ספרותית מחודשת, שמתבוננת בספרות לפי יחסה אל שאר האמנויות (דווז׳ק [Dvořak]); 3) פיתוח חדש של ב׳ מבוססת על תולדות־הספרות, בין מבחינת מה שהגרמנים קוראים „תולדות־התרבות" (השקפה, הרואה בשירה אחד מן הגורמים המרובים, שמהווים בכללותם את „רוח־התקופה"), ובין מבחינת תולדות הרעיונות כפי שהם משתקפים בספרות (לאווג׳וי [Lovejoy]; ה„סמאנטיקה ההיסטורית" של לאו שפיצר [Spitzer]).

השלב הגבוה ביותר של סוג אחרון זה של ב' מבוסס על הרעיון של „ספרות מַשְׁוָה" (comparative literature). הוא כולל ביחוד (1) השוואת נושאים שונים בספרות לאומית אחת, לפעמים מתוך התאמה הולמת של נוסחת טן: „גזע, סביבה, זמן" (K. Vossler, „שירת הבדידות בספרד"); (2) התחקות אחר גלגוליו של מושג ספרותי מסויים בספרויות שונות („מימֶזיס, או תיאור המציאות בספרות" של E. Auerbach); (3) מחקרים מַשווים בתופעות משותפות לשתי ספרויות או יותר (van Tieghem, Baldensperger); (4) מחקרים, שמקיפים תקופות מסויימות בארצות הרבה, כגון „ימי־קדם" או „אירופה ביה"ב" (P. Hazard, E. R. Curtius, G. Brandes, H. Hettner). המטרה האידיאלית במחקרים משווים אלה היא להגיע למה שקרא גתה בשם „ספרות־העולם" (Chadwick, Guérard). ההיסטוריון של הספרות, בין שהוא שייך לאסכולת־המַשווים ובין שהוא נמנה על אסכולה אחרת, שם לב בדרך כלל גם לבעיות של צורה ולערכים מוחלטים; אך אפיינית לו ביותר ההתעניינות במסיבות, שבהן נולדה היצירה, וכן במסורות ובמקורות.

צ ו ר ו ת. כתגובה על ההפרזה בחקר גורמי־היצירה, שנתגלתה בין בעלי השיטה ההיסטורית, חזרה „הב' החדשה" (שימיה, לאמיתו של דבר, כימי ה„קריאה המושכלת") אל הניתוח המעמיק וה„הסבר" של טכסטים ספרותיים בודדים. ניתוח זה מקיף בדרך כלל את השלבים הבאים (בכיוון מן המוחש אל המופשט): צליל (קצב והארמוניה, משקלים), לשון (סֵמאנטיקה, תורת־הסיגנון), תמונה ודימוי, סמל ומיתוס („הפילוסופיה של צורות סמליות", קאסירר). אם הנדון הוא יותר מטכסט אחד, מתרומם הניתוח הצורני של היצירה לחקר ההתפתחות הסיגנונית של יוצרה, וכן לחקר הסוגים הספרותיים, העתיקים והחדשים (שירה, דראמה, סיפורת, וכד'). במידה הולכת וגדלה עוסקות כיום ההיסטוריות של הספרויות בהתפתחותם של היסודות הצורנים.

מ ט ר ו ת. את אלו אפשר לחלק לישירות ולמוחלטות. (א) למטרות הישירות מתייחסות שאלות כגון אלו: לשם מה נכתבה יצירה זו: לבדר, ללמד, לעורר רגש, להניע לפעולה? בשביל הבמה, כתב־עת, סרט, שידור, או ספר? (K. Burke, "Grammar of Motives," "Rhetoric of Motives"). (ב) בבדיקת התכליות המוחלטות מתחשבים המבקרים יותר ויותר בדבר, שערכיה הסופיים של הספרות משולבים בערכיהם הסופיים של החיים. הפוריסטים והפורמאליסטים מנסים לנסח ערכים אלה במונחים ספרותיים, כגון „חידוש הלשון" (ר' למעלה: המשמעות השניה של ה„עילה התכליתית"). אך הב' מוצאת עפ"ר את קני־המידה לשיפוטה באחת מתפיסות־העולם או תפיסות־החיים המקובלות: האינדיווידואליסטית (למשל, כמה מן הרומאנטיקנים, ההֶדוניזם של פֵּיטר, תורת ההבעה של קרוצ'ה), החברותית (כגון ה„תרבות" ו„ב'־החיים" של אַרנולד, מארכסיסטים מהפכנים, דמוקראטים ליבראליים, שמרנים, לאומיים), או הדתית (יוונית עתיקה, יהודית, קאתולית, פרוטסטאנטית, הינדואית, וכד'). דוגמה בולטת של שיעבוד הערכים הצוּרָנים לצרכיה של החברה ולרעיון הגאולה הדתית אנו מוצאים ב„מהי אמנות?" של טולסטוי (1898) ובשאר מסותיו הביקרתיות.

ת פ ק י ד י ם. כשם שהב' עלולה להתבטא בכמה צורות, כך יש לה גם כמה וכמה תפקידים. התרומות המרובות של היוצרים עצמם לב' הן סימן לדבר, שהיא עשויה למלא תפקיד חשוב ביצירותיו של הסופר ובהתפתחותו האמנותית. אך בדרך כלל אין הב' מכוונת לשיפור דרכי־היצירה של המחבר דוקה, אלא לסיפוק צרכיו של קהל־הקוראים, ותפקידה העיקרי הוא כעין תיווך בין המחבר (או היצירה) ובין הקורא. במילויו של תפקיד זה עלול המבקר להבליט מטרות שונות בתקופות שונות של פעולתו. מן המטרות המרובות שצויינו בהגדרות השונות, שניתנו לב' ע"י המבקרים, מתבלטות המטרות הבאות כעיקריות:

1) ה ב נ ה של היצירה; זו נקנית באמצעים שונים, מן ההסבר הפשוט ביותר עד הבלטת הגונים הדקים ביותר של ההבעה והכוונה; 2) ה נ א ה מן היצירה; התענוג המעודן, הנגרם ע"י הניתוחים השקולים והמחושבים, הכלולים במסה ביקרתית מעמיקה, שונה מן התענוג הספונטאני, הנגרם ע"י קריאה בלתי־ביקרתית; ו(3) ה ע ר כ ה. מצד אחד, עלולה ההערכה לשקף את הטעם הרווח בקהל, ומצד שני, היא עלולה לשים את הדגש על הצורך בשיפור הטעם, כשנראה למבקר שרמת טעמו של הציבור או של חלק ממנו היא ירודה. ביסודן של שתי מגמות אלו טבועה השאיפה להגיע לידי שיפוט נכון בתכלית — כלומר, שיפוט, שראוי להיות משותף למבקרים בכללם — מטרה אידיאלית, שמתגשמת במציאות אך לעיתים רחוקות.

ס י כ ו ם. אע"פ שהרבה ממבחר־השגיה של הב' המודרנית הושגו מתוך התרכזות בנושא מוגבל או בבעיה מצומצמת, משקיפים גם כיום חשובי המבקרים (כגון אליוט) על היצירה הספרותית מתוך אותה רחבות־מבט, שתופסת את הספרות, וביחוד את השירה, על כל צדדיה וענפיה. ב' גדולה היא נדירה, כמו שנדירה היא שירה גדולה באמת, שהרי מתגלמת בה כל אישיותו של המבקר, והיא מחייבת צירוף בלתי־רגיל של כשרונות. לסוף יש לומר, שהב' יכולה אמנם ללמוד הרבה מן הפילוסופים ואנשי־המדע; אך כדי שתוכל למלא את תפקידיה העיקריים, מן ההכרח הוא שתכיר בטבעה המיוחד כאמנות ובהשפעה המרובה הנודעת לה על תהליכי היצירה.

על ב' בפילוסופיה, ע"ע דוגמטיזם ובקרת.

על ב' באמנות, ע"ע אֶסתטיקה.

על ב' במוסיקה, ע"ע מוסיקה.

על ב' של טכסטים, ע"ע פילולוגיה.

לתורת הב' הס': אריסטו, על אמנות הפיוט, תרגם והוסיף מבוא והערות מ. הק, תש"ז; א. ברש, תורת הספרות, תש"ה; ל. אברקרומבי, עקרוני בקורת הספרות, תרגם מאנגלית י. אור, תש"י; O. Walzel, *Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters*, 1923; I. A. Richards, *Principles of Literary Criticism*, 1925; id., *Practical Criticism*, 1939[4]; T. S. Eliot, *The Use of Poetry and the Use of Criticism*, 1933; M. Bodkin, *Archetypal Patterns in Poetry*, 1934; A. Thibaudet, *Réflexions sur la critique*, 1939; J. T. Shipley (ed.), *Dictionary of World Literature:* s. v. *Criticism, Forms, Technique*, 1943; B. Croce, *La poesia: Introduzione alla critica e storia della poesia e della letteratura*, 1946[4]; V. Giraud, *La critique littéraire: le problème, les théories, la méthode*, 1946; S. E. Hyman, *The Armed Vision: A Study in the Methods of Modern Literary Criticism* (England and the U. S.), 1948; R. Wellek and A. Warren, *Theory of Literature*, 1949; F. Baldensperger and W. P. Friedrich, *Bibliography of Comparative Literature*, 1950; H. Read, *Collected Essays in Literary Criticism*, 1951[2]; R. S. Crane, *The Languages of Criticism and the Structure of Poetry*, 1953; W. Kayser, *Das sprachliche Kunstwerk*, 1954[3]; D. Daiches, *Critical Approaches to Literature*, 1956.
לתולדות הב' הס': F. Brunetière, *L'Evolution des genres:*

la critique, 1898; J. E. Spingarn, *A History of Literary Criticism in the Renaissance*, 1899; G. Saintsbury, *A History of Criticism and Literary Taste in Europe* (3 vols.), 1900–1904; O. Bacci, *La critica letteraria (italiana) dall' antichità classica al Rinascimento*, 1910; I. Babbitt, *The Masters of Modern French Criticism*, 1912; C. Trabalza, *La critica letteraria (italiana): Secoli XV–XVI–XVII*, 1915; S. H. Butcher, *Aristotle's Theory of Poetry and Fine Art*, 1923; C. S. Baldwin, *Ancient Rhetoric and Poetic*, 1924; id., *Medieval Rhetoric and Poetic to 1400*, 1928; J. W. H. Atkins, *Literary Criticism in Antiquity* (2 vols.), 1934; id., *English Literary Criticism: The Medieval Phase; Renaissance; 17th and 18th Centuries* (3 vols.), 1950–52; R. Wellek, *A History of Modern Criticism: 1750–1950* (vols. I–II), 1955; Sh. Kahn, *Science and Aesthetic Judgment: A Study in Taine's Critical Method*, 1953.

אנתולוגיות של ב' ס': J. E. Spingarn, *(English) Critical Essays of the Seventeenth Century*, 1908–09; E. Faral, *Les arts poétiques du XIIe siècle*, 1925; A. H. Gilbert, *Literary Criticism: Plato to Dryden*, 1940; G. W. Allen and H. H. Clark, *Literary Criticism: Pope to Croce*, 1941; R. W. Stallman (ed.), [*English and American*] *Critiques and Essays in Criticism, 1928–1940*, 1949; J. H. Smith and E. W. Parks, *The Great Critics*, 1951.

ש. י. כ.

בִּקֹּרֶת הַמִּקְרָא, ע"ע מִקְרָא.

בָּר (Бар), עיר־נפה בפלך (אוֹבְּלַסְט) ויניצה שבאוקראינה. ב' יושבת על נהר־רוֹב (Ров), המשתפך לבוּג הדרומי (ע"ע). ב1935 מנתה כ6,000 נפש. יותר ממחציתם יהודים. ב' היא מרכז לגליל חקלאי, שהוא מצויין בגידול עצי־פרי. היא מייצרת סוכר, ספירט, שימורי־פירות, לבֵנים ורעפים מחוֹמר.

ה י ס ט ו ר י ה. ב' נבנתה (מ1452 ואילך) על תילה של עיר־המבצר רוֹב, שנחרבה ע"י הטאטארים. בימי המלך הפולני זיגמונט I (ע"ע) נקראה בשם ב', לכבוד אשתו, שהיתה נסיכת בארי שבאיטליה. ממשלת־פולניה טיפחה את ב' וביצרה אותה משום ששימשה עמדת־ספר מול פלישות־הטאטארים. לפי כתב־הזכויות, שניתן לב' ב1540, פוטרו המתיישבים בה (אוקראינים, ארמנים ויהודים) מכל מס ומכס במשך 12 השנים הראשונות לישיבתם בב'. ב1566 שיחרר זיגמונט II (ע"ע) את כל אוכלוסי־ב', ללא הבדל דת, ממיסי בית, מכס־היי"ש, ועוד, תמורת התחייבותם לספק חמרי־בניה לביצורה של המצודה. ב1648 כבשו הקוזאקים (ע"ע חמלניצקי) את ב' והרגו את כל הפולנים והיהודים, שהיו בה. ב1651 העלו הקוזאקים והטאטארים את ב' באש ושוב ערכו טבח בפולנים וביהודים. ב1672—1699 נמצאה ב', יחד עם שאר חלקי פודוליה, בידי התורכים. ב1699 חזרה ב' לפולניה בהתאם לחוזה קַרלוֹביץ (ע"ע). ב1768—1776 שימשה ב' מרכז הקונפדראציה האנטי־רוסית (ע"ע בר, הקונפדרציה של) וסבלה משום כך רבות. ב1793 סופחה לרוסיה. ב1796 נכללה במחוז־מוהילוב שבפלך פודוליה.

ה י ה ו ד י ם. ב1556 נחתם חוזה בין העירונים של ב' ובין יהודי־העיר, שלפיו היו האחרונים רשאים להחזיק בבתים שהיו ברשותם; כן הושוו היהודים בחובותיהם לשאר התושבים; בזמן מלחמה היה כל בית יהודי חייב לספק סוס; היהודים הוגבלו בנסיעות מסחריות לערי־המחוז של ב' ונאסר עליהם לשַכֵּן בב' יהודים מערים אחרות. זיגמונט II אישר חוזה זה בסֵים בווארשה, 1556, בנוכחות באי־כוחם של יהודי־ב', אברהם קושקה ו„חיה (יחיאל) חתן [= חתנו של] ישראל". עד גזירת ת"ח (ע"ע חמלניצקי) היתה קהילת ב' מן העשירות שבקהילות אוקראינה. ב1648 כבשו הקוזאקים את ב' אחר הגנת־יאוש של הפולנים והיהודים. קריבוֹנוֹס, כובש ב', „פשט מעל כל היהודים את עורם בעודם בחיים". ועוד מספרת הכרוניקה הרוסית: „איש־סודו של חמלניצקי, קריבוֹנוֹס, דקר עד מוות בבאטורין (כלומר, בב') למעלה מחמשה עשר אלף ליאחים (שם גנאי לפולנים בפי הרוסים והאוקראינים) וז'ידים" (שם גנאי ליהודים בפי הרוסים). לפי נתן נטע הנובר (ע"ע), הגיע מספר ההרוגים בקהילת ב' לאלפיים נפש לערך (לפי מחבר הספר „טיט היון" היו אז בב' 600 משפחות יהודיות). ב1661 היו בב' רק 20 בתים יהודיים, בכללם שני בתי־מרזח, ש„בהתאם לחוקה, שניתנה מקרוב" פוטרו ממיסים. לפי מפקד 1765 הגיע המס, שנגבה מיהודי ב', ל579 זהוב, בעוד ש„בעד הרבנות משלם הרב אלף זהובים פולניים". לפי המפקד של 1897 מנו יהודי־ב' באותה שנה 5,773 נפש בתוך אוכלוסיה של 9,982. ב1910 היה מספרם של יהודי־ב' 10,450 (בתוך אוכלוסיה של 22,000). ב1919 נערך פוגרום ביהודי־ב'. ב1923 מנתה קהילת־ב' כ5,000 נפש (בתוך אוכלוסיה כללית של 9,500 לערך).

נתן נטע הנובר, יון מצולה, תרפ"ג; ח. י. גורלאנד, לקורות הגזרות על ישראל, 1887–1892; א. ד. רוזנטל, מגילת הטבח, 1927; Н. Костомаров, Богдан Хмельницкий, 1872; С. Бершадский, Русско-Еврейский Архив, III, 1903.

א. אח.

בָּר או בָּרוּאָ (בגרמ' Bar, בצרפ' Barrois), חבל היסטורי בצרפת הצפונית־מזרחית, משני עבריו של נהר מֶז (בהולאנדית: מאס); שטחו — כ4,000 קמ"ר. ע"י החלוקה המדינית של 1791 נכלל בתחומיהם של הדפארטמנטים מֶז (Meuse) ומֶרְתְ־מוֹזֶל (Meurthe et Moselle). — חבל ב' היה במאה ה10 רוזנות גרמנית. מן המאה ה11 ואילך נהגו רוזני־ב' לצדד עם מלכי־צרפת, וב1301 סופח לצרפת החלק של הרוזנות שממערב לנהר, יחד עם העיר בַּר־לֶה־דִיק, ומאז נקרא „ב' המלכותית" (Le Barrois royal); המחצה השניה, שנשארה באימפריה הגרמנית, הועלתה ב1355 לדרגת דוכסות. ב1431 סופחה הדוכסות ללורן (ע"ע) וביחד עם שאר חלקיה של ארץ זו עברה ב1766 לצרפת.

A. Martin, *Le pays Barrois*, 1912; M. Grosdidier de Matons, *Le comté de B. jusqu'en 1301*, 1922; E. Anrich, *Die Geschichte der deutschen Westgrenze*, 1940[3].

בַּר, הַקּוֹנְפֶדֶרַצְיָה שֶׁל, ברית של פאטריוטים פולניים, שנתארגנה ב1768 בבַּר (ע"ע) נגד התערבותה של רוסיה (באמצעות הציר שלה בווארשה, הנסיך רֶפּנין) בענייניה הפנימיים של פולניה. מרכזי־הכוח של קונפדראציית־ב' היו: אוקראַינה — בהנהגתם של אדם קראסינסקי (הבישוף של קאמֶנֶץ), יוזֶף פולאסקי (מפקדה הצבאי של הברית) ומיכאל קראסינסקי (מנהיגה המדיני); פולניה הגדולה — בהנהגת מאלצֶ'בסקי, וליטה — בהנהגתם של פאץ והנסיך ק. ראדזיוויל. לקונפדראציה התנגדו רוסיה, הפולנים הפרו־רוסיים עם ק. בראניצקי בראשם, שנתאחדו ב1767 בקונפדראציית ראדום הפרו־רוסית, וההמון האוקראיני עם גוֹנְטָה וז'ֶלֶזְנְיַאק בראשם (ע"ע הַיְדַמַקִים). קונפדראציית־ב' טעתה טעות חמורה, כשהכריזה ב1770 על התנגדותה למלך פולניה, סטאניסלאו־אוגוסט פוניאטובסקי, ועל־ידי כך דחפה אותו, ביחד עם הממשלה הפולנית החוקית, לתוך המחנה הפרו־רוסי. קונפדראציית־ב' ביקשה עזרה נגד רוסיה

בתורכיה, צרפת ואוסטריה. צרפת שיגרה לעזרת הקונפדרציה כסף ומספר של קצינים עם הגנרל דימוריֶיה (ע"ע), שנתמנה מפקד עליון של הקונפדראציה, בלא שהצטיין לא כמצביא ולא כמדינאי. אוסטריה, שהקונפדראטים תלו בה תקוות מרובות, עברה לצד אויביה של פולניה. קונפדראציית־ב' שימשה אַמְתלה למלחמה בין רוסיה ותורכיה (1768—1774) ולביתור הראשון של פולניה (1772). רוסיה, שעודדה מתחילה את מרד האוקראינים בפולנים (1768), חזרה בה אח"כ מתמיכה זו והשתתפה בדיכויו של המרד. מלחמות־הקונפדראציה גרמו לחורבן רב בפולניה. הצבא הרוסי, בפיקודם של אפראקסין וקרֶצ'טניקוב, היכה, בברית עם הפולנים הפרו־רוסיים, את צבא הקונפדראציה של ב', שההנהגה שלה עברה ב1770 לשלזיה ואח"כ להונגאריה.

W. Konopczyński, *Konfederacja Barska*, 1930; Ch. Fr. Dumouriez, *Mémoires et correspondance*, 1834.

א. אח.

בַּר, אַהֲרֹן — Aaron Burr — (1756—1836), מדינאי אמריקני. למד משפטים, הצטיין כקצין במלחמת־השיחרור של אה"ב (1775—1779), פעל אח"כ כעורך־דין מצליח בניו־יורק וכיהן 1791—1797 כנציגה של מדינת ניו־יורק בסנאט של אה"ב. ב' תמך במדיניותו של ג'פרסון (ע"ע), וכשזה האחרון נבחר ב1800 לנשיא־אה"ב נעשה ב' סגנו. ב1804 הציג ב' את מועמדותו למשרת המושל של מדינת ניו־יורק, אך נכשל בבחירות, בעיקר בהשפעת התקפותיו החריפות של אלכסנדר המילטון (ע"ע) על מדיניותו ועל אישיותו, וב' הרג את יריבו בדו־קרב. הדבר עורר התמרמרות בציבור וב' הוכרח לעזוב את ניו־יורק. הוא פנה למערב וניסה להקים לעצמו — כנראה, ב1805/6 — תחום־שלטון עצמי ממערב למיסיסיפי, בחבל שהיה כמעט בלתי־מיושב. משום כך הועמד לדין, אך זוכה אחר משפט ממושך (1807). אעפ"כ הוסיפה דעת־הקהל להתקומם לו וב' ראה הכרח לעצמו לברוח לאנגליה. ב1813 חזר לארצו, ומאז ואילך עבד שוב כעורך־דין בניו־יורק.

S. H. Wandell and M. Minnigerode, *A. B.*, 2 vol., 1952; S. H. Wandell, *A. B. in Literature*, 1936; N. Schachner, *A. B.*, 1937.

בֶּר (Beer), בֶּרְנְהַרְד [יִשָּׂשכָר דֹּב] (1801/תקס"א, דרֶזדן — 1861/תרכ"א, שם), חכם תורני, סופר ועסקן מדיני. בימי עלומיו של ב' היו בתי־הספר היסודיים בסאכסוניה סגורים בפני ילדי־ישראל, והיהודים לא הורשו להקים בתי־ספר לעצמם. ב' רכש את השכלתו מפי מורים מומחים, שלימדוהו בבית הוריו את לימודי־היהדות וגם מדעים כלליים, וביחוד לשונות חיות וספרויותיהן. לאחר זמן שמע את הרצאותיו של הפרופסור וילהלם קרוג באוניברסיטה של לייפציג על תורתו של קאנט. קרוג, שהיה לוחם אמיץ לשיווי הזכויות של היהודים בגרמניה, קירב אליו את ב', וביזמתו הגיש ב' בשנת 1833 למועצת־המדינה של סאכסוניה כתב־בקשה בדבר האמאנציפאציה של היהודים. בוויכוח, שנתעורר בקשר



ברנהארד בר

לבקשה זו, הביע קרוג כחבר־המועצה את הזדהותו הגמורה עם תביעותיהם של היהודים. הפניה למועצת־המדינה, וכן תזכיר דומה, שהוגש למועצה על־ידי ב' ב1842, הביאו לידי הקלות וויתורים חשובים לטובתם של היהודים. בשיתוף פעולה עם ר' זכריה פרַנקל (ע"ע), רבה של עדת דרזדן מ1836 עד 1854, עלה ביד ב' להעביר במועצת־המדינה הצעת חוק, שלפיה קיבלו יהודי דרזדן ולייפציג רשות להקים להם קהילות מאורגנות, וכן בתי־כנסת ובתי־ספר יסודיים (עד 1840 הוכרחו יהודי־דרזדן לערוך תפילות בציבור בדירות פרטיות). ב1824 יסד ב' בעירו אגודת צעירים יהודיים לשם השתלמות בידיעת המקרא על־פי חיבורי הפרשנים העבריים של יה"ב, וכן לשם עיון בספרות המחקר והפילוסופיה הדתית העברית, וב' היה להם למדריך ומורה. ב1829, כשמלאו מאה שנה להולדתו של משה מנדלסזון, יסד ב' בדרזדן את „אגודת מנדלסזון לקידום האמנות, המדע והמלאכה בתוך הנוער היהודי". על־יסוד חקירותיו בתחומי היהדות הוענק לו ב1834 מטעם האוניברסיטה של לייפציג התואר „ד"ר של כבוד".

מחיבוריו השונים של ב', שנכתבו כולם בגרמנית, יש לציין את אלה: א) Das Buch der Jubiläen u. sein Verhältnis zu den Midraschim, 1856 („ספר היובלות ויחסו אל המדרשים"); ב) Noch ein Wort über das Buch der Jubiläen, 1857 („עוד על ספר היובלות"); ג) Leben Abrahams nach Auffassung der jüd. Sage, 1859 („חיי אברהם לפי השקפת האגדה היהודית"); ד) Leben Moses nach Auffassung der jüd. Sage, ein Fragment, 1863 („חיי משה לפי השקפת האגדה היהודית", קטע מעזבונו הספרותי של ב'); ה) Philosophie u. philosophische Schriftsteller der Juden, 1852 („פילוסופיה ומחברים פילוסופיים של היהודים", על־פי ספרו הצרפתי של שלמה מונק, בצירוף ביאורים ומילואים).

ש. י. פין, כנסת ישראל, עמ' 178–180; Z. Frankel, *Bernhard Beer, ein Lebens- und Zeitbild*, 1863; S. Wolf, *Dr. Bernhard Beer*, 1863; Graetz, XI², 430.

מ. נ. צ.

בַּר, הֶרְמָן — Hermann Bahr — (לינץ, 1863 — מינכן, 1934), מבקר, מספר ומחזאי אוסטרי. ב' פעל בעיקר בתחומה של קבוצת־סופרים בשם „וינה הצעירה" (Jung-Wien), שנתארגנה — לדבריו, ביזמתו — ב1891; סופרים אלה, שהיו ברובם יהודים (מה שגרם לכך, שאף ב' נחשב ע"י רבים ליהודי) ושב' טען שהוא שגילה אותם, היו דַבְּרֶיהָ של הספרות האוסטרית ב25 השנים, שקדמו למלחמת־העולם I. קבוצה זו כללה את ארתור שניצלר, הוגו פון הופמאנסתאל, ריכארד בֶּר־הופמאן, פטר אלטנבֶּרג, פליכס זאלטן ותיאודור הרצל, וכן השפיעה על סטפאן צווייג, יעקב ואסרמאן ורייננר מאריה רילקה. ב' היה מחַבריה הפוריים והרב־צדדיים ביותר.

בחיבורו „לביקורת המודרניות" (Zur Kritik der Moderne, 1890) הביע ב' את התנגדותו לנאטוראליזם בשעה שתנועה זו זכתה לשליטה בכיפה. בספרו המעניין והמעורר למחשבה „כבישת הנאטוראליזם" (Die Überwindung des Naturalismus, 1891) כבר דגל ב' באסכולות, שאך צצו באותו זמן — הנֵאורומאנטיים, הסימבוליסטים והדֶקאדֶנטים. עם נצחונם של אלו נעשה ב' הדובר של הנוער האֶקספרסיו־

סימני ההכר של מגמה ספרותית זו. כמספר הצטיין בתיאורי המחוכמים מחנה ושובבותה של וינה בזמנו, וכמחזאי הוא זכור בעיקר על שום הקומדיה שלו, „הקונצרט" (1909), שאף בה מתוארת וינה בפקחות. יומניו ורשימותיו האוטו־ביוגראפיות הם מקור חשוב להבנת האסתטיקנים היהודיים של וינה, שבתוכם גדל תאודור הרצל.

בֵּר (Baer), **זֶלִיגְמַן יִצְחָק** (1825, מוסבאך — 1897, ביבּריך ע"נ רינוס), מדקדק וחוקר המסורה. ב' היה תלמידו של וולף (זאב) הַיְדֶנְהַיים (ע"ע). יחד עם פרנץ דֶליטש (ע"ע) פירסם ב1860 מהדורה מוּגַהַת של ספר תהלים. ב1869—1895 הוציא את רובם של ספרי־המקרא לפי נוסח בדוק של המסורה. פראנץ דליטש הקדים לכל כרך וכרך, פרט לשני הכרכים האחרונים, שהופיעו אחר מותו של ב', הקדמה בלא־טינית, ופרידריך דליטש צירף מאמרים על השמות הבבליים בספרי דניאל, עזרא ונחמיה וקטעי מילון של הבבלית שבספר יחזקאל. ב' גם חיבר כמה חיבורים במקצוע טעמי־המקרא („תורת אמת", רדלהיים תרי"ג ; „תקון הסופר והקורא", שם, תרס"ז, ועוד), הוציא לאור ס' דקדוקי הטעמים מאת אהרן בן אשר (לייפציג תרל"ט) וצירף את הגהות המסורה ל„מק־ראות גדולות" (הוצאת ראם, וילנה תרנ"ד). כמו־כן ערך את „סדר עבודת ישראל" עם ביאור משלו (בשם „יכין לשון") — נוסח התפילה המדוייק ביותר עד היום (רדלהיים, תרכ"ח ועוד). האוניברסיטה של לייפציג הכתירה את ב' בתואר דוקטור לפילוסופיה לאות הוקרה של עבודתו המדעית.

Allgemeine Zeitung des Judentums, 1895, 467; *Jewish Chronicle*, 12/3/1897, 12; *Allgemeine Deutsche Biographie*, XLVI, 212–3.

בֶּר (בֶּער), **יִצְחָק** — Fritz I. Baer — (נו' 1888, האלבֶּר־שטאט, גרמניה), היסטוריון יהודי. אביו של ב' היה סוחר אמיד, יודע ספר ושומר מסורת. את חינוכו היסודי קיבל ב' בבי"ס יהודי והוסיף ללמוד תורה ותלמוד בביהמ"ד המקומי ואצל הרב של עיר־מולדתו גם כשהיה תלמיד בגימ־נאסיה ההומאניסטית. אח"כ למד באוניברסיטות של ברלין, שטראסבורג ופרייבורג פילוסופיה, פילולוגיה קלאסית והיס־טוריה, בעיקר של יה"ב (אצל בֶּלוֹב ופִינְקֶה).

מ1919 ואילך היה ב' מן העובדים המדעיים של ה„אקא־דמיה למדעי־היהדות" בברלין, שעל־ידיה גם נשלח פעמיים לספרד (ב1925/6) לשם כינוס חומר תעודתי מתוך ארכיוניה לתולדות היהודים בספרד הנוצרית. ב1928 נתמנה מרצה לתולדות־ישראל ביה"ב באוניברסיטה העברית בירושלים ; ב1930 נעשה כאן פרופסור לאותו מקצוע, ומאז עמד בראש החוג להיסטוריה ישראלית באוניברסיטה העברית. כן כיהן באוניברסיטה זו כפרופסור להיסטוריה כללית ביה"ב (1932—1945). ב' הוא אחד ממייסדיו ועורכיו של „ציון" — הרבעון לחקר תולדות־ישראל, מעורכיהם של „הספריה ההיסטוריוגראפית" ו„ספר הישוב" ומראשיה של החברה ההיסטורית הישראלית. — התחום ההיסטורי הראשון, שהיר־בה לחקור בו, הוא תולדות היהודים בספרד הנוצרית. בתחום זה חיבר „מחקרים לתולדות היהודים בארגון במאות ה13 וה14" (Studien z. Geschichte d. Juden im Königreich Aragonien d. 13. u. 14. Jahrhunderts), 1913 ; „חקירות בדבר המקורות והחיבור של שבט־יהודה" (Untersuchungen über Quellen und Komposition d. Shebet Jehuda), המאמר הפרוגראמאטי „בעיות של ההיסטוריוגראפיה היהודית הספרדית" (Probleme d. jüdischen-spanischen Geschichte [Korrespondenzblatt d. Vereines d. Akademie f. d. Wiss. d. Jud., 1925]) ; מאמרים על אבנר מבורגוס, על הוויכוחים הדתיים, על יצחק אברבנאל (שם ; ותרביץ, ח'), ועוד ; „היהודים בספרד הנוצרית", אוסף תעודות בשני כרכים (Die Juden im christlichen Spanien, I, 1929; II, 1936), ו„תולדות היהודים בספרד הנוצרית" (2 חלקים, תש"ה). חשיבות ספריו ומחקריו של ב' בתחום זה היא בהקף תפיסתו ההיסטורית וברוחב ידיעותיו, בדייקנותו בפרטים ובכשרו להכללה היסטורית — תכונות, שסייעו בידו להפיץ אור חדש על מצבם של יהודי־ספרד גם מבחינה כלכלית והברותית, גם מבחינה משפטית ומדינית וגם מבחינה דתית ורוחנית. אוסף־התעודות שלו על „היהודים בספרד הנו־צרית" — הכולל ביאורים והערות, מחקרים ועיונים וביבליו־גראפיה עשירה—הוא ספר־מופת בהיסטוריוגראפיה היהודית. ב' הראה בו לא רק בקיאות מרובה בהיסטוריה ובספרות העבריות והכלליות של יה"ב, אלא אף הניח בו יסוד איתן ורחב לתפיסה חדשה של תולדות־ישראל בספרד הנוצרית — תפיסה, שאח"כ סוכמה על־ידיו בספרו העברי הנזכר על נושא זה. ממחקריו ההיסטוריים של ב' באירגון היהודי הפנימי, התפתחותו ותולדותיו יש חשיבות מרובה לספרו על „ספר הפרוטוקולים של יהדות־המדינה בדוכסות קלֶווה" (Das Protokollbuch d. Landjudenschaft d. Herzogtums Kleve), 1922, ולמחקרו על „היסודות וההתחלות של אירגון הקהילות היהודיות בימי־הבינים" (ציון, תשי"א). השיטה, שב' נוקט בתחום זה, מכוונת לחשיפתם של הכוחות הפני־מיים, שקבעו את דמותו של הקיבוץ היהודי במסגרת ההיסטורית הכללית והתנאים המקומיים. ב' סבור, שיסודותיו של אירגון הקהילה הונחו בדורות הראשונים של הבית השני ושהקהילה היא יצירה, שנבעה מעצם ההוויה הדתית והלאו־מית של העם ו„שלא הגלות הולידה אותה", אע"פ שצורות־אירגונה נשתנו בהתאם לתנאי הזמן והמקום.

מחקריו של ב' בתחום ע ו ל מ ו ה ד ת י ה ר ו ח נ י של עם־ישראל מימי הבית השני עד ימי הקבלה — „ארץ־ישראל וגלות בעיני הדורות של ימי הבינים", „המגמה הדתית־החברתית של ספר חסידים" (ציון, ג'), „הרקע ההיסטורי של ה„רעיא מהימנא"" (שם, ה'), „היסודות ההיסטוריים של ה„הלכה"" (שם, י"ז), „החסידים הראשונים בכתבי פילון ובמסורת העברית" (שם, י"ח), מחקרו המקיף על „עם ישראל, הכנסיה הנוצרית והקיסרות הרומית מימי ספטימיוס סֶבֶרוּס ועד ראשית ימי קונסטנטינוס" (שם, י"א), וכן ספריו „גלות" (גרמנית — 1936 ; אנגלית — 1947) ו„ישראל בעמים" (עיונים בתולדות ימי הבית השני ותקופת־המשנה וביסודות ההלכה והאמונה), תשט"ו — מצטרפים יחד לראיה כוללת חדשה ומקורית של כל מהלכה של ההיסטוריה היהו־דית. כוחה המניע של היסטוריה זו הוא, לפי ב', ביצירתם הדתית־החברתית הבלתי־פוסקת של חוגי חסידים ואנשי־מעשה, מאמינים נועזים ומתקני־עולם, שידעו להנחיל לעם כולו, או ליסודות הפעילים שבו, את אמונותיהם ודעותיהם ואת הלכות־החיים, שנקבעו על־ידיהם ; וכל זה מתוך קשרי קירבה ושיתוף עם העולם שמחוץ ליהדות בהתפתחותו הרוחנית־הדתית והחברתית־המוסרית. אע"פ שב', המגלה

(ע"ע). נמצא, שפעילות־ת"ב של החלקיק היחיד נמצאת ביחס ישר לטמפראטורה וביחס הפוך לצמיגות־הממוסס

סלח לה על כך לעולם ושוב לא ראתה אותו.
ב1856 יצא הרומאן הסוציולוגי שלה (בחרוזים

אך שלא הספיק להרצותן מחמת מותו המוקדם (נתפרסמו אחר פטירתו בשם: Essays in the Physiology of the Human Mind — „מסות על הפיסיולוגיה של הרוח האנושית",

בהרכב הדם, בהסדר החום בגוף, בפונקציות של יתרות־הכליות. לעת זקנתו עורר ב' סערת־רוחות ע"י ניסויים, שביצע בגופו שלו בתמצית־אשך של שפנים ושבהם הצליח — לפי

היסטוריה. ב1180, כשנלקחה דוכסות סאכסוניה (ע"ע גרמניה, עמ' 424) מהינריך הארי (ע"ע), נשארו ביד זה האחרון אחוזותיו הפרטיות שבין האֶלבה התחתית והוֶזר התיכון ביחד עם הערים ב' ולינֶבּורג. נכדו של הינריך, אוטו „הילד" (מת ב1252), קיבל ב1235 מן הקיסר פרידריך II את התואר דוכס־ב'. במאות ה13 — ה17 נתחלקה דוכסות־ב' לכמה נסיכויות (ב', לינֶבּורג, גרוּבֶּנהאגֶן, גֶטינגֶן [ע"ע], קאלֶנבֶּרג [Calenberg], כיום חורבה מדרום להאנוֹבר), וולפֶנבּיטֶל, ועוד. במשך המאה ה16 הונהגה הרפורמאציה בכל חלקי־ב'.

בחלק הצפוני של ב' הוקמה במאה ה17 נסיכות־הבוחר של האנוֹבר, ובדרומה — הדוכסות של ב'־וולפֶנבּיטֶל. ב1807–1813 היו כלולות שתי הנסיכויות במלכות וֶסטפאליה (ע"ע). ב1815 הוחזרה דוכסות־ב' למעמדה הקודם. ב1830 גורש הדוכס קארל מב' ע"י מהפכה. אחיו, וילהלם (1830—1874), נתן חוקה חדשה, הצטרף ב1868 לברית הגרמנית הצפונית (ע"ע גרמניה, עמ' 454/5), וב1871 נעשתה ב' מדינת־ברית ברייך הגרמני (312,000 תושבים; ב1939: 580,000). ב1918 נעשתה ב' רפובּליקה. זמן קצר שלטו בה קומוניסטים. ב1931 השיגו הנאצים את ההשפעה המכרעת במדינה. בתקופת־שלטונו של היטלר (1933—1945) נתאחדה ב' עם אַנהַלט (ע"ע) ליחידת־מינהל. ב1945 כבשו הבריטים את השטח, ומ1.11.1946 ב' היא מחוז (Kreis) בסאכסוניה התחתית.

V. Löwe, *Bibliographie der hannoverischen und braunschweigischen Geschichte*, 1908; O. v. Heinemann, *Gesch. von B. und Hannover*, 3 Bände, 1882/92; O. Hohnstein, *Geschichte des Herzogtums B.*, 1908; *Jahrbuch des Geschichtsvereins für das Herzogtum B.*, 1902 ff.

א. י. בר.-א. מ. י.

יהודים. בתחילת המאה ה12 כבר ישבו יהודים בדוכסות ב' וב1137 מסר המלך את החסות עליהם לידי הדוכס. ידיעות מפורשות על ישיבת יהודים בב' (פרט לעיר הראשית) קודם המגפה השחורה נשתמרו רק מבּלַנקֶנבּורג (1233) ומהֶלמשטֶט (1247). בעיר ב' נוסדה קהילה רק בסוף המאה ה13. הדוכסים והעיר גם יחד היו מגינים על היהודים וגובים מיסים מהם. התנאים הכלכליים ומעמדם המשפטי של היהודים היו נוחים למדי, ויהודים ממאגדבורג, גוֹסלַר, הילדסהיים, שטֶנדַל, מייסן ומקומות אחרים בגרמניה הצפונית היגרו אל העיר. בתחילת המאה ה14 התרכזו היהודים ברחוב מיוחד להם, שהיה סמוך לשוק ולמצודת־הדוכס, ובאמצעה של אותה מאה הגיע מספרם עד 150 לערך. יותר ממחציתם נספו בפורענות, שבאה עליהם בימי המגפה השחורה, והשאר ניצלו מידי ההמון ע"י שלטונות־העיר והדוכס מַגנוּס. ב1364 עברו היהודים לרשותה הבלעדית של העיר. ב1417 הורשו יהודי גוֹסלַאר, שברחו מעירם מחמת עקת־המיסים, להשתקע בב'. ב1510 העלילו על יהודי ב' (העיר) עלילת חילול לחם־הקודש, ו16 מהם גורשו מן העיר. ב1543 נערכו גם בתחומי־ב' התנפלויות על היהודים בהשפעת כתבי־השטנה, שפירסם אז לותר, וב1571 גורשו היהודים מן הדוכסות. אמנם בהשתדלותו של הקיסר הותר להם לחזור אליה שבע שנים לאחר מכן, אבל ב1590 חודשה פקודת־הגירוש, והפעם לא הועילה גם התערבותו של הקיסר. בתחילת המאה ה17 שוב הותר

(ע"ע) היה „יהודי־החצר" שלו, החליף מכתבים עם משה מנדלסזון בשאלות פילוסופיות ודתיות, הזמין את זה האחרון לבקרו ועורר אותו לחבר את ספרו „שעות־בוקר" (Morgen-stunden). דוכס זה ביטל ב1805 את מכס־הגוף, שהיה מוטל על היהודים. בית־הספר, שיסד יעקובזון ב1801 בזזֶן (Seesen) — ביה"ס הראשון לילדי־ישראל, שהלימודים בו התנהלו ברוח־ההשכלה —, נפתח בחסותו של הדוכס. „מת־קדם" היה גם ביה"ס ע"ש סאמסון, שנפתח בוולפֶנבּיטֶל זמן מה אח"כ (1807) ושמרדכי יוסט ויו"ט ליפמן צונץ היו מתלמידיו. ב1807—1813 היתה ב' חלק ממלכות־וסטפאליה, וליהודים בה ניתן שוויון אזרחי. ב1814, עם מפלתו של נאפוליון וביטולה של מלכות־וסטפאליה, שוב נפסלו היהודים למשרות ציבוריות וזכות־הבחירה נשללה מהם; אך ב1832 הוחזרה להם זכות זו ואף נפתחו לפניהם כהונות נמוכות בשירותים הציבוריים. ב1845 בוטל נוסח־השבועה המיוחד ליהודים, וב1848 הותרו נישואי־תערובת. ב1844 נתקיימה בב' אסיפת־הרבנים (הסינודה) הראשונה, שדנה בתיקון נוסח־התפילות; מיוזמיה היה ר' לוי הֶרצפֶלד, רבה של ב' (1842—1884). מספרם של היהודים במדינה עלה מ968 ב1855 ל1750 ב1928. לאחר מכן באה ירידה במספר זה. — ב' היתה ממעוזי־הנאצים בגרמניה הצפונית.

R. Heymann, *Braunschweig. Magazin*, 1925, nrs. 4-5; H. Fischer, *Die jüd. Bevölkerung B.'s vor und nach dem Schwarzen Tode* (*ZGJD*, VIII [1937], 53-64).

צ. א.

בְּרָאִילָה (Brăila), עיר־נמל על הדאנובה ברומניה הדרומית־מזרחית. מספר תושביה 96,000 (1950). — ב' יושבת בקצה המזרח של הטבלה הוואלאכית, היורדת כאן תלולה לשפת־הדאנובה השמאלית, במקום התחברותה של זרוע הדאנובה הישנה (Dunărea Vecha) עם הזרוע העיקרית שלה ובמרחק של 170 ק"מ משפכה של הדאנובה לים וכ15 ק"מ מדרום לשפכו של הסירֶט לדאנובה. נמל־ב', שאליו מגיעות ספינות־ים בעלות 10,000 טון, מצויד במכשירים חדישים לטעינת־דגן, וכן מועברים דרכו עצים וחמרי־גלם אחרים מתוצרת־המדינה. הנמל משמש גם לדַיג (בנהר ובים), התופס מקום חשוב בכלכלת־העיר (חלק משלל הדיג מיוצא אף לחוץ־לארץ). התעשיה עוסקת בטחינת־קמח, בעיבוד־עצים (בכלל זה: רהיטים), בתיקון קטרים וספינות ובשאר עבודות ברזל ופלדה, בייצור־מלט, באריגת־שטיחים ובמלאכת־עור.

ב' ידועה מן המאה ה14. ב1462, 1470 ו1770 פקדו אותה שריפות, שבהן נהרסה כליל. ב1544—1828 היתה בידי התורכים, שקראוה איבְּרָאילָה. בימיהם היה לעיר ערך צבאי. עם התפתחותה של ספנות־הקיטור על הדנובה (ע"ע) וסלילת מסה"ב, המחברות את ב' עם מרכזי החקלאות, גידול־המקנה והיערות שבמדינה, נעשתה ב' עיר־נמל חשובה, בעלת קשרים בינלאומיים. ב' של היום נבנתה לפי תכניות משנת 1830.

יהודים. ב1828, עם גמר השלטון התורכי בב', היו בה רק 21 משפחות יהודיות. בתקופת השלטון הוואלאכי הלכה וגברה ההגירה של יהודים לב', אע"פ שהמתיישבים היהודיים נתקלו בקשיים מצד השלטונות המקומיים והמרכזיים. ב1860

פלגותה של הקהילה לשני מחנות יריבים ולביטול מוסדותיה האירגוניים עד שנת 1905, שבה הוקמה מחדש הנהלה מרכזית אחידה. ב1930 נמנו בב' 7,134 יהודים (10.4% מכלל האוכלוסיה) וב1942 — 5,075 יהודים (6.7% מכלל האוכלוסיה). ב1940—1944 הוחרמו ע"י השלטונות מנכסיהם של יהודי־ב' 521 בניינים ו־107 ספינות.

Nisim Em. Derera, *Monografia Comunităţii Israelite din Brăila*, 1906; S. Semilian, *Evrei în cadrul aşezării Brăilei acum osută de ani*, 1936.

א. י. בר. - א. פל.

בַּר־אִילָן (עד 1949: ברלין), **מֵאִיר** (1880, וולוז'ין — 1949, ירושלים), עסקן ציוני; ממנהיגיה של תנועת המזרחי (ע"ע). — ב', שהיה בנו של הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (ע"ע), למד מילדותו בישיבת אביו, בוולוז'ין. משנסגרה ישיבה זו למד בישיבת טלז', ואח"כ בבריסק (אצל הרב חיים סולוביצ'יק, ע"ע) ובנובהרדוק (אצל זקנו, הרב מ. מ. אפשטין, ע"ע). חדור מנעוריו ברוח דתית־ציונית, הצטרף ב' בצעירותו לתנועת־"המזרחי" ועד מהרה נעשה מראשי עסקניה. ב' שימש ציר של תנועה זו בקונגרס הציוני ה7 בבאזל (1905), שבו נמנה — בניגוד לרוב ב"המזרחי" — על "ציוני־ציון", ששללו את הצעת־אוגאנדה. בקונגרס הציוני ה10 (באזל, 1911) נתמנה ב' חבר הוועד הפועל של "המזרחי" ומזכיר כללי של תנועת המזרחי העולמית. ב' נעשה הרוח החיה בתנועה זו ומנהיגה בפועל; הירבה לבקר לשמה בארצות שונות והיה ראש המדברים בוועידותיה ומייצגה העיקרי בכינוסים ציוניים ויהודיים אחרים. ב' הוא שניסח את סיסמת המזרחי: "ארץ־ישראל לעם־ישראל ע"פ תורת ישראל" — והטעים, שאין כאן שלושה יסודות שונים, אלא שלושה גילויים של אחדות אחת — היא היהדות השלמה. הודות לפעילותו של ב' גדלה תנועת המזרחי ונסתעפה בארצות הרבה. ב1910—1914 ישב ב' בברלין; ב 1915 חזר לאה"ב, שבהן עסק — נוסף על עבודתו לטובת "המזרחי" — גם בעניינים יהודיים־כלליים: יסד את ה"צנטראל־רֶליף" ו"עזרת־התורה" לשם הבטחת סיוע לישיבות באירופה, שמצבן החמרי נתערער בתקופת המלחמה, והיה בין מייסדיו של ה"ג'וינט" (ע"ע) ואף שימש סגן־נשיאו וראש ועדת־התרבות שלו. מ1925 היה חבר הדירקטוריון של הקהק"ל.

ב1926 עלה ב' לא"י, התיישב בירושלים וריכז בידיו את רוב ענייני המנהיגות של "המזרחי". ב1929—1931 היה חבר האכזקוטיווה הציונית, ואחד מתפקידיו היה ניהול עבודת העזרה לנפגעי הפרעות בא"י ב1929. ב1930 נבחר ב' גם לחבר האכזקוטיווה של הסוכנות היהודית המורחבת. ב' היה מן התומכים במאכסימאליזם ציוני, והתנגד לרעיון ה"דו־לאומיות" בא"י ולתכניות של "ברית־שלום" (ע"ע). ב1933—1934 היה חבר הוועדה הפוליטית המצומצמת שעל־יד הוועד הלאומי ליהודי א"י. ביחד עם הרב קוק היה מחותמי הכרוז, שקרא לגיוס אמצעים להגנת הנאשמים במשפט רצח ארלוזורוב (ע"ע), ואח"כ (ב1935) התנגד לדחייתם של הרוויזיוניסטים (ע"ע) מן ההסתדרות הציונית. ב1935 התפטר מן המרכז העולמי של "המזרחי", אך ב1937 נבחר רשמית כנשיאה של תנועה זו. באותה שנה היה מראשי הגוש הבין־מפלגתי של שוללי התכנית של חלוקת א"י, שהוצעה ע"י ועדת פיל (ע"ע א"י, עמ' 548/9). ב1938 השתתף ב' בשיחות "השולחן העגול", שנתארגנו בלונדון ע"י הממשלה הבריטית, וכשנתגלו המזימות האנטי־ציוניות, שהיו לממשלה בשיחות אלו, תבע ב' להפסיקן; ומשלא נענו לתביעתו, הסתלק (עם כמה מחבריו) מן ההשתתפות בשיחות הללו. ב1939, כשנתפרסם "הספר הלבן" מטעם ממשלת המאנדאט, הציע ב' תכנית־פעולה, שקרא לה בשם "גאנדיזם קיבוצי": אי־שיתוף גמור מצד הישוב היהודי בא"י עם השלטון הבריטי — לא לקבל ממנו כלום ולא לתת לו כלום. מ1944 היה חבר אסיפת־הנבחרים והוועד הלאומי ליהודי א"י.

ב' היה מן התומכים בתכנית בילטמור (ע"ע א"י, עמ' 560), ומתחילה אף התנגד להצעות החלוקה של ועדת האו"מ ב1947. כשקמה המדינה אירגן ועדה של תלמידי־חכמים לשם בירור הבעיות המשפטיות של המדינה לאור המשפט העברי ולשם הכנת ספר־חוקים תורני בשבילה. כן היה מיוזמיה ומארגניה של "החזית הדתית המאוחדת" בכנסת הראשונה של מדינת־ישראל.

ב' דאג לחינוך התורני. כשפרצה מלחמת־העולם II והורע מצבן של הישיבות בא"י, אירגן ב' את "מפעל־התורה", שהושיט סיוע לישיבות אלו. כמו־כן גילה פעילות ספרותית, עיתונאית ומו"לית. ב1910 — 1914 בברלין וב1916 — 1921 בניו־יורק ערך את "העברי" — שבועון ברוח דתית־ציונית, שהוקם על־ידיו. ב1938—1949 היה עורכו הראשי של העיתון היומי של המזרחי, "הצופה". ב1946/7 היה מעורכי הקבצים הספרותיים־התורניים "למועד", שב' גם יזם את הוצאתם. חלק ממאמריו כונס בספריו: "בשבילי התחיה" (ת"ש) ו"כתבי ר' מאיר בר־אילן" (כרך א', תש"י). ב' כתב גם ספר־זכרונות: "מוולוז'ין עד ירושלים" (נכתב ביידית; שני כרכים, ניו־יורק, תרצ"ב, ובתרגום עברי — תל־אביב, תרצ"ט), וספר על אביו בשם "רבן של ישראל" (ניו־יורק, תש"ג). ב' יסד גם את האגודה להוצאת כתבי הרב קוק, יזם ואירגן את הוצאתה של האנציקלופדיה התלמודית והשתתף בעריכת שני כרכיה הראשונים. כן יסד את המכון להוצאת הש"ס הישראלי השלם, העוסק בהכנת הוצאה חדשה של הש"ס, בליווי מבחר פירושי הש"ס וחילופי גירסותיו השונות. — על שמו ניטע "יער־מאיר" על אדמת הקהק"ל בסביבות גוש־עציון ולזכרו נוסדה — ע"י "המזרחי" באה"ב — האוניברסיטה הדתית "בר־אילן" שעל־יד רמת־גן.

י. אריגור, אילן ונופו, תשי"ב; מ. קרונה, הרב מאיר בר־אילן, תשי"ד.

צ. ק.

בְּרֵאשִׁית, הספר הראשון של התורה ושל כל המקרא.

ה ש ם. הספר נקרא על שם המלה הראשונה, שבה הוא פותח. בתרגום השבעים הוא נקרא בשם Γένεσις המשמש כאן לתרגום המלה "תולדות" (ב, ד, ועוד), ובמילואו Γένεσις κόσμου (תולדות [או התהוות] העולם), על שם תכנה של הפרשה הראשונה. שם זה עבר גם לתרגום הלאטיני (וולגאטה), Genesis, וממנו ללשונות־אירופה.

ה ח ל ו ק ה. לפי קריאת התורה בציבור בשבתות, מתחלק הספר לי"ב סדרות, או, לפי המנהג הארצישראלי הקדום לסיים את קריאת־התורה בשלוש שנים — למ"ג סדרות. במסורה מחולק הספר לצ"א פרשיות, מ"ג פתוחות ומ"ח סתומות. בוולגאטה נתחלק הספר לחמישים פרקים, וחלוקה זו נתקבלה גם בספרי־הדפוס העבריים. אך חלוקות אלו הן מאוחרות ומלאכותיות ולא תמיד הן מתאימות לתוכן. בספר עצמו אין סימנים ברורים לחלוקת תכנו לפרקים מסויימים. —

מבחינת תכנו הכללי יש לחלק את ספר ב׳ לשני חלקים ראשיים: 1. ימי בראשית (א—יא), הכוללים שלוש פרשיות: הבריאה (א — ב, ג), אדם ובניו (ב, ד — ו, ח), נוח ובניו (ו, ט — יא); 2. מעשי האבות (יב—נ), ואף חלק שני זה כולל שלושה חלקים: אברהם (יב — כה, יא), יצחק (כה, יט — כח, ט), יעקב (כח, י — נ).

התוכן. ס׳ ב׳ אינו חיבור בפני עצמו, אלא כראשון לחמשת חומשי־התורה קשור תכנו מבחינה עניינית והגיונית בתכנם של ספרי־התורה הבאים אחריו. הנושא העיקרי, המשותף לכל החומשים, הוא הברית בין ה׳ וישראל, שהתחילה בברית עם אברהם, שנתאשרה ליצחק וליעקב. ברית זו הביאה לידי יציאת־מצרים (שמות ב, כד; ג, טז—יז; ו, ג—ח) ומעמד הר־סיני (דב׳ ז, ח; י, טו, ועוד). החוקים והמשפטים, שפורשו בתורה, הם תנאי לברית זו. התוכן הכללי של ס׳ בראשית הוא, איפוא, מעשה הברית עם האבות. ספר זה מספר כיצד מכל באי־עולם נקרא אברהם לבוא לארץ, שנועדה להיות ארץ־הקודש, וליעשות שם אביה של אותה אומה, שנבחרה מכל אומות־העולם לעבודת ה׳; כיצד מכל זרע־אברהם נבררה אחר גלגולים מרובים משפחת־יעקב להיות אומה נבחרת זו, וכיצד ירדה משפחה זו למצרים כדי שאחר דורות תיגאל מעבדות, תחדש את ברית־האבות על־פי מצוות־התורה, ותחזור לארץ־האבות כדי לחיות בה כעם ה׳. על הגורם לבחירתם של עם מיוחד וארץ מיוחדת לעבודת־ה׳ בעולם מסופר בחלק הראשון של הספר, והוא: השתקעותה של האנושות בחטא — דבר, שהיה בניגוד לתכלית המוסרית של הבריאה. לפיכך יעדה ההשגחה אומה אחת מכל אומות־העולם וארץ אחת מכל ארצות־תבל לשמירת התורה והמצוות, כדי שעל־ידיהם ייוודע ויתפרסם שם ה׳ בעולמו.

א (1). הספר פותח בתיאור של בריאת־העולם במאמר ה׳, בהתהוותו של העולם באופן מודרג מיסודותיו: מן הדומם, הצומח והחי עד האדם, ראש־היצורים, המציין את סיומה והשלמתה של הבריאה כולה. בהטעמה יתרה מובלטים כאן הצד הרוחני שבאדם, שנברא בצלמו ובדמותו של אלהים, והתכלית המוסרית של הבריאה, שעם סיומה באה ברכת הבורא ליום השביעי וקביעת קדושתו. שבע פעמים מספרת הפרשה, שה׳ ראה את מעשי הבריאה „והנה טוב" או „והנה טוב מאד" (א — ב, ג).

(2). הפרשה השניה מספרת על מעשי האדם בעולמו הטוב של הבורא, קלקלתו של האדם והשפעתה של קלקלה זו על הבריאה כולה. לשם כך חוזר הספר ומספר במפורט על יצירת האדם והאשה, חיי האדם בגן שבעדן באושר ובריעות עם הצומח והחי והמצוה שציוהו ה׳ (ב, ד—כה), הפיתוי של הנחש, שעורר באשה את התאווה לעבור על מצות ה׳, והקללה, שעבירה זו הביאה על הנחש, האשה והאדם, ואף על האדמה, וגירושו של האדם מן הגן (פרק ג). מאז מתמיד החטא באדם. הקנאה הביאה את קין לרציחת אחיו, ולמך, מצאצאי־קין, אף התפאר בתאוות־הנקמה ובשפיכות־דמים (פרק ד). וכך גדלה רעת האדם בארץ במשך עשרה דורות עד שהחליט ה׳ למחות את האדם מעל פני האדמה (ה — ו, ז).

(3). המבול השחית את הארץ ואת כל החי, ורק נוח וביתו ניצלו בתיבה ביחד עם זוגות של בעלי־חיים (ו, ט — ח, יד). מכאן ואילך התייחס ה׳ ברחמים לבריותיו, הבטיח בברית שלא יהיה עוד מבול, ובירך את נוח ואת בניו, שיפרו וירבו וימלאו את הארץ (ח, טו — ט, יז). אך גם האנושות החדשה, שקמה אחר המבול, לא יכלה למלא את תעודת האדם בעולם, „כי יצר לב האדם רע מנעוריו" (ח, כא). באו השכרות של נוח, הפריצות והזימה, ורוח של גאווה ומרד בין בוני מגדל־בבל (ט, יט—יא, ט). ושוב עברו עשרה דורות עד שהופיע האדם, שנועד להיות אביה של אומה נבחרת — אברהם.

ב (1). עם המצוה, שנצטווה אברהם לצאת מן הסביבה האלילית לארץ אחרת, ניתנה לו ההבטחה, שיהיה לגוי גדול ולברכה בעולם, ובכנען הובטח לו, שארץ זו תינתן לזרעו. הבטחת הזרע והארץ היא הציר, שעליו סובבים הסיפורים שבספר ב׳ על אברהם. הוא קידש את הארץ במזבחות ובקריאה בשם ה׳, אבל נוסף על כך נתנסה בנסיונות מרובים ועמד בכולם, כדי להוכיח במעשיו ובאמונתו, שהוא ראוי ליעודו הנעלה. בא רעב לכנען ואברהם ירד למצרים, ושם ניטלה ממנו אשתו. אך ה׳ שמר על טהרת האם של האומה הנבחרת (פרק יב). כשחזר לכנען הראה את נדיבות־לבו ללוט בן אחיו, וההבטחות על הארץ והזרע נתחדשו (יג). גבורתו ונדיבותו במלחמתו עם ארבעת המלכים (יד) הביאו לו את חידושן של ההבטחות ואת אישורן בצורת ברית חגיגית — ברית בין הבתרים (טו). כשעברו שנים הרבה ועדיין היה מחוסר בנים, פקעה סבלנותה של אשתו, וזו נתנה לו את שפחתה לאשה, שילדה לו את ישמעאל (טז). שוב עברו י״ג שנים ועדיין הוא מצפה באמונתו לבן, שיוולד לו משרה, וההבטחות חזרו ונתחדשו — הפעם בצירוף התוספת החשובה, שה׳ יהיה אלהים לזרעו. חידושה של הברית בא עכשו בלוויית סמל־המילה ובשינוי שמותיהם של אברהם ואשתו (יז). אח״כ בא הביקור של שלושת ה„אנשים", שהביאו את הבשורה בדבר הבן והפיכת סדום — בשורה, שבעקבותיה באו תחנוני אברהם אל ה׳, שירחם על העיר החוטאת (יח—יט). שוב ניטלה ממנו שרה, וה׳ שמר על טהרתה (כ), ורק אח״כ באה סוף סוף ראשית קיום ההבטחות עם לידת יצחק משרה, שהביאה לידי גירושו של ישמעאל מביתו (כא). במעשה העקדה (ע״ע) היה קשור הניסיון החמור ביותר, שנתנסה אברהם באמונתו, אבל גם בניסיון זה עמד, והפעם בא על שכרו בחידוש סופי ואחרון של ההבטחות (כב). עם מיתתה של שרה (כג), נישואיה של רבקה ליצחק (כד) ושילוחם של בני הפילגשים, כדי שיצחק לבדו ישאר היורש בארץ, מסתיימת פרשת אברהם; אברהם מת וה׳ בירך את יצחק (כה).

(2). תכנה של פרשת יצחק מוסב אף הוא על הבטחת הזרע והארץ. גם יצחק זוכה ליורשים רק אחר ציפיה ארוכה, אבל ליצחק נולדו בנים תאומים, וההתחרות על ירושת־אברהם התחילה בין הבנים עם הורתם. יצחק העדיף את הבכור עשיו, אך רבקה, בבינת־האם היתרה שלה, כיוונה לדעת־ההשגחה וצידדה בזכותו של יעקב הצעיר. ואמנם מצעירותו הוכיח עשיו, שלא היה ראוי לירושה הנעלה. הוא בזה את הבכורה ומכרה ליעקב בעד נזיד־עדשים (כה). בימי רעב נראה ה׳ ליצחק ואישר לו את בריתו עם אברהם על כל יעודיה. בדומה לאברהם ישב גם יצחק בין הפלשתים וחפר בארות, ואף עסק בעבודת־האדמה (כו). לסוף פרצה התחרות גדולה בין שני הבנים על הברכה של האב הזקן. במצות רבקה ובסיועה לקח יעקב את הברכה, שיעד יצחק

לעשיו, ויעקב הוכרח לברוח מפני נקמתו של אחיו. לבקשתה של האֵם שילח יצחק את יעקב לחרן כדי שיקח לו אשה מבנות לָבָן, ואף בירך אותו ואישר לו את הירושה, שפורשה בברכת ה׳ לאברהם (כז — כח, ט).

(3). בדרכו של יעקב לחרן אישר ה׳ גם לו בחלום־הלילה (שראה בבית־אֵל) את ההבטחות שנתן לאברהם: ירושת הארץ ובחירת זרעו (כח, י—כב). בחרן נולדו ליעקב הבנים, שנעשו האבות של שבטי ישראל (כט—ל), ולאחר שישב עשרים שנה בבית לבן יצא בפקודת ה׳ לשוב לארץ־אבותיו, שאליה הגיע אחר מעצורים מרובים. הוא הוכרח להתגבר על התנגדותו של לבן, שרדף אחריו עד גלעד (לא), ולשכך את חמתו של עשיו שלא יַכֶּנּוּ אֵם על בנים. קודם שנפגש עם עשיו נאבק קשה עם „איש" (= מלאך; הושע יב, ה) ועמד בפניו, ומתנגדו בירכו ובישר לו, שינתן לו שם־הכבוד „ישראל". כשהגיע סוף־סוף לארץ וביקש להשתקע בשכם (לב—לג), הוכרח לנסוע הלאה מפני מעשה דינה (ע"ע; לד), ובבית־אֵל נראָה אליו ה׳, קרא את שמו „ישראל" ואישר לו שוב את ההבטחות, שפורשו בברית עם אברהם. יעקב השתקע בבית־אבותיו בחברון (לה, כז), ואילו עשיו יצא את הארץ והתיישב בין תושבי הר שעיר (לו). כך הושגה ביעקב ובניו מטרת התהליך הארוך של הדורות — הקמת עם־הבחירה בארץ־הבחירה.

הפרקים האחרונים של הספר מתארים את הגורמים לירידת יעקב ובניו למצרים ולהתיישבותם בגושן. מגמת־הדברים היא, כנראה, לתאר את תכנית־ההשגחה — את גידולו של עם־ישראל בבדידות, הרחק מן ההשפעות הרעות של תושבי־כנען. סימניה של תכנית זו כבר נראים במעשה דינה ושכם, במעשה ראובן (ע"ע) ובלהה (לה, כב), במעשי בניו של יהודה (ע"ע), שנולדו לו מאשתו הכנענית, ובמעשה יהודה ותמר (לח). הספר מסתיים בברכות, שבירך יעקב את שבטי־ישראל (מט), בהעלאת עצמותיו לקבורת אבותיו בחברון, ובהבטחה, שנתן לבניו: „ואלוהים פקוד יפקוד אתכם והעלה אתכם... אל הארץ אשר נשבע לאברהם, ליצחק וליעקב" (נ).

תכונת הספר וחיבורו. מלבד עניין הברית עם האבות כולל ס׳ ב׳ השקפות־יסוד אלו של דת־ישראל: יחודו של הבורא, בריאת־העולם במאמר כחטיבה הארמונית־מוסרית, אחדותו של המין האנושי, שיצא מזוג־הורים אחד, קדושת־השבת, השגחת ה׳ על ברואיו, שכר ועונש, וכיוצא בהם. תורה זו לא נמסרה בספר בצורה דוגמאטית של מצוות ופקודות, אלא בצורת לקח נשמע מאליו מתוך הרצאת־המעשים ומתוך יחסו של ה׳ אל האישים שבספר ולמעשיהם. יחיד ומיוחד הוא ספר זה במוסריות הזכה ובשגב האלוהי הנסוך על כל סיפוריו, בפשטותו האמנותית התמימה, בחינו וביפיו הפיוטי, בחכמת־החיים שבסיפוריו, ובאמת הפסיכולוגית שבהם. רוחו ותכונתו של ספר זה עשו אותו ספר־חינוך מלבב ומאלף לדעת־אלהים ולהתנהגות מוסרית לא רק לישראל, אלא אף לכל האנושות ולכל הדורות, הגילים והמעמדות.

המסורת הדתית מלמדת, שספר־ב׳, כשאר ספרי־התורה, נכתב ע"י משה על־פי ה׳. ואמנם ראוי הוא ספר זה, שייחסו את חיבורו לאבי־הנביאים, ואף החקירה המדעית, הניגשת לשאלת חיבורו של הספר בלא דעה קדומה, לא תוכל להתנגד לייחוסו של הספר למשה. עתיקותו של הספר ברורה לכל מעיין. השמות: למך, נוח, שם, חם ויפת, ושמות אחרים שנזכרים בפרקיו הראשונים, שייכים רק לתקופה הטרַם־היסטורית הרחוקה. והרקע החברותי והמשפטי, המשתקף בסיפורי־האבות, מתאים רק לתרבות המֶסופוטאמית מן המחצה הראשונה של האלף השני קודם חורבן בית שני, כפי שמוכח מן הכתבות של נוזו שבארם־נהריים. בדומה לזה מתאים הרקע המצרי שבסיפורי יוסף למצרים מימי המחצה השניה לאלף השני. גם היחסים בין יעקב ללבן ובין יעקב לעשיו, המתוארים בספר, שייכים לתקופה קדומה, ואינם מתאימים כלל וכלל ליחסים שנתקיימו בין ישראל לארם ולאדום בתקופת־המלוכה, כפי שסבורים בטעות כמה מן החוקרים; וכן מתנגדים הסיפורים בדבר היחסים בין האבות והפלשתים (כ — כא, כו) ליחסים בין ישראל והפלשתים בימי השופטים והמלכים. ברור הדבר, שהפלשתים, שישבו בגרר בתקופת־האבות, היו עם אחר וקדום הרבה לפלשתים, שישבו על חוף־הים בתקופת־השופטים. יש להניח, שהחומר הגלמי המונח ביסודם של סיפורי־הספר ניטל מתוך מסורת, שהיתה חיה בישראל קודם כיבוש כנען.

מן ההקבלות שבין הסיפורים על ימי בראשית ובין השרי־דים המיתולוגיים הבבליים (ביחוד בפרשת־המבול) יש לשער, שתחילת המסורת של ס׳ ב׳ נעוצה בארצות מסופוטאמיה ומשם הועברה דרומה ע"י אברהם ושמסורת זו הלכה ונתפתחה במרוצת־הדורות עד שכללה את חיי־האבות כולם. כמו־כן יש להניח, שמחבר־התורה בירר מתוכה את הסיפורים שבספר וסיגל אותם לצרכי תורתו ולתכניתה. אמנם יש בספר קצת פרטים מאוחרים, כמו „והכנעני אז בארץ" (יב, ו וכן יג, ז), „לפני מלך מלך לבני ישראל" (לו, לא), והשם „דן" במקום „ליש" או „לשם" (יד, יד; גם דב׳ לד, א; שו׳ יח, כט; יהו׳ יט, מז), אבל אפשר, שאין כאן אלא תוספות ושינויים, שנעשו ע"י סופרים מעתיקים.

אחידותו של הספר ושיטת המקורות. תוכן הספר מעיד על עצמו שלפנינו חיבור אחיד ושלם, שנוצר לפי תכנית מחושבת ולשם תכלית קבועה מראש, ושהמשכו נמצא בספרי־התורה הבאים אחריו. אך כמה מן החוקרים החדשים נאחזו בהבדלי־הסיגנון המרובים שבפרשיות שונות ובאלה ראו את עבודתם של כמה מחברים. מסקנה זו אינה הכרחית: גם מחבר אחד יכול לשנות את סיגנונו עם השתנותו של התוכן. טענו עוד, שיש בספר סתירות וכפילות, שאין לבארן אלא ע"י ההנחה, שהספר כולל קטעים של מחברים שונים. אך כמה מן הסתירות, שמגנו החוקרים בספר, הן מדומות, וכמה מהן עלולות היו לנבוע מתוך מסורות שונות, שהיו בידיו של מחבר אחד. גם הכפילות, שצויינה במקומות שונים בספר, אינה כפילות ממש. ודוגמה לדבר: פרק ב׳, ד—כג, שאינו סיפור על בריאת־העולם, שהוא מקביל לסיפור־הבריאה שבפרק א׳, אלא סיפור על ראשית האדם בתבל ועל הגן בעדן, ורק דרך אגב הוא כולל פירוט נוסף של יצירת האדם והאשה, שנמסר בפרק א׳ באופן כללי. פרק י"ז אינו חזרה על פרק ט"ו, אלא כולל את אישורה והרחבתה של הברית, המפורטת בט"ו. פרק כ׳ אינו חזרה על פרק י"ב, י"א—כ׳, אלא סיפור־מעשה נוסף ושונה בפרטיו. וכך הם הסיפורים על בריחת הגר בט"ז, ו—יג, ועל גירוש הגר בכ"א, העוסקים בשני מאורעות ואינם למעשה אותו סיפור עצמו.

רק החיבה היתרה של המחקר החדש לשיטת הניתוח של הטכסט הביאה את רוב חוקרי־הספר הנוצריים להתעלם מן האחידות של תכנו ותכניתו ולהניח כאמת ודאית, שהספר מכיל הרכב של חיבורים, שיצאו מידיהם של מחברים שונים. מתוך כך הומצאה שיטת המקורות, שעל־פיה מבארים את חיבורם של כל ספרי־התורה, וס׳ ב׳ בכללם — שיטה, שהיא שלטת היום במדע המקרא (וע״ע מקרא: ביקֹרת־המקרא; וע״ע תורה).

הפירושים היסודיים מימי הביניים: רש״י, רשב״ם, ראב״ע, רמב״ן, ועוד; מ. ד. קאסוטו, מאדם עד נוח, תשי״ד; מנח עד אברהם (רק פרקים א–יא), תש״ח; B. Jacob, *Das erste Buch der Tora*, 1924.

פירושים לפי שיטת־המקורות:
אב׳ כהנא, פירוש מדעי, תרס״ד; S. R. Driver, 1913; H. Gunkel, 1922; O. Procksch, 1924; E. Koenig, 1925; J. Skinner, 1930.

מחקרים:
מ. ד. קאסוטו, תורת התעודות, תש״ב; מ. צ. סגל, מסורת ובקורת, תשי״ז; U. Cassuto, *La questione della Genesi*, 1934.

מ. צ. ס.

בְּרֵאשִׁית רַבָּה, ע״ע אַגָּדָה.

בֶּרְבֶּג׳, רִיצַ׳רְד — Richard Burbage — (1567°, לונדון — 1619, שם), גדול השחקנים באנגליה בימיה של אליזַבֶּת (ע״ע); בנו של ג׳ימז (James) ב׳ (1530°, סטראט־פורד און אֵיוון [Stratford on Avon] ? — 1597, לונדון), שבנה את התיאטרון האנגלי הראשון. ב׳ האב, שהיה תחילה חרש־עצים ואח״כ השחקן הראשי בלהקת הרוזן מלֶסטֶר (Earl of Leicester), הקים ב1576, לאחר שנאסר להציג הצגות בחצרות של פונדקים, בית מיוחד להצגות בשורדיץ׳ (Shoreditch), מחוץ ללונדון, שהיה הראשון מסוגו באנגליה ונתפרסם משום כך כ„התיאטרון" ((The Theatre). ב1596 התחיל ב׳ האב בהקמת תיאטרון ה„בלֶקְפְרייאֶרז" (נקרא כך משום שנבנה על־יד מנזרם של הBlackfriars) המפורסם, שהיה מקוֹרֶה ושלאחר זמן שימש לבנו ריצ׳ארד להצגות בימי־החורף. ריצ׳ארד, שאומן למשחק ע״י אביו, נתפרסם כשחקן עוד קודם שמלאו לו עשרים שנה, ונעשה השחקן הראשי של להקת הלורד צ׳מברלין, שבה היה קשור גם שיקספיר. ב׳ הופיע ראשון בתפקידי האמלֶט, המלך ליר, אוֹתֶלוֹ, ריצ׳ארד III, ועוד, ובכלל בתפקידים הראשיים ברוב מחזותיו של שיקספיר, וכן במחזות של דראמאטורגים חשובים אחרים (קיד, בן ג׳ונסון, וֶבסטר, בּוֹמוֹנט ופלֶצֶ׳ר) והיה השחקן החביב ביותר על הקהל בזמנו. ריצ׳ארד ואחיו קאתבֶּרט (Cuthbert) היו בעלי תיאטרון ה„גלוֹב" — עֵסֶק, שבו שיתפו, בין השאר, גם את שיקספיר. דמותו של ריצ׳ארד ב׳ ויכלתו כשחקן היו בלא ספק לעיניו של שיקספיר כשכתב את מחזותיו. אע״פ שב׳ היה גוץ, הצטיין במיוחד, הודות לקולו המצלצל ולאמנות־ההבעה שלו, בתפקידים גיבוריים וטראגיים. הוא היה גם צייר מחונן, ודיוקן של שיקספיר, הידוע כ„דיוקן פֶלטוֹן [Felton]", מיוחס לו.

C. C. Stopes, *R. B. and Shakespeare's Stage*, 1913.

בַּרְבּוֹן, נִיקוֹלַס — Nicholas Barbon — (1640 ?—1698), כלכלן אנגלי. ב׳ הוסמך כדוקטור לרפואה באוטרֶכט ב1664, ולאחר מכן עסק במשלחי־יד שונים. בין השאר היה ממייסדיו של המשרד הראשון לביטוח מפני־אש באנגליה (1690). שמו ככלכלן מבוסס על מסכת קטנה בשם „סוגיה על המסחר" (Discourse of Trade, 1690), שבה הטעים את ערך־השימוש של סחורות, הפריך את התורה המֶרקאנטיליס־טית בדבר מאזן־הסחר ולימד זכות על המסחר החפשי.

S. Bauer, *N. B.* (*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, N. S., XXI [1890], 561–590); E. Pfeiffer, *N. B.* (*Revue d'histoire des doctrines économiques et sociales*, IV [1911], 63–80).

בַּרְבּוֹסָה דוּ בּוֹקֶז׳, מַנוּאֶל מַרְיָה, ע״ע בּוֹקֶז׳, מַנוּאֶל.

בַּרְבּוּר (Cygnus), סוג של עופות ממשפחת הבַּרְוָזִיִּים (ע״ע); יש מייחסים לו דרגה של תת־משפחה מיוחדת (Cygninae). כל הב״ הם עופות גדולים; משקליהם למיניהם — מ4 ק״ג עד 12 ק״ג ואף יותר מכן. הגוף כבד, השַׁרְשֶׁפֶת של הרגל קצר, האצבעות ארוכות ומחוברות זו לזו ע״י קרומי־שחיה רחבים. סימנם המובהק של הב״ הוא צווארם הארוך מאוד, שמספר־החוליות בו — המגיע לפעמים עד 25 — אינו קבוע אף בבני מין אחד. למַקוֹר צורת־בינַים — בין זו של האווזים וזו של הברווזים. — בב׳ מבחינים 9 מינים, שמהם מצויים 6 בצפון כדור־הארץ, 1 באוסטראליה ו2 באמריקה הדרומית. רובם של המינים לבן, רק המין האוסטראלי הוא שחור, פרט לאברות־ידיו שהן לבנות, ואחד מן המינים הדרום־אמריקנים הוא לבן בכללו, ורק ראשו וצווארו שחורים. המַקוֹר קצתו שחור וקצתו צהוב, כתום או אדום; צבע המַקוֹר והציור שעליו מיוחדים לכל מין ומין. בין המַקוֹר והעין איזור חשוף.

הב״ הם עופות־מים, שמבלים את רוב ימיהם על פני־המים וניזונים בעיקר מצמחי־מים, שאותם הם מסוגלים להעלות מעומק רב הודות לצווארם הארוך. הליכתם על־פני האדמה כבדה ואיטית. הם מיטיבים לעוף, אבל מחמת כָּבדם הזינוק מעל־פני האדמה הוא כמעט מן הנמנע בשבילם. אין הם מסוגלים להתרומם אלא מעל־פני המים, ולשם כך עליהם לרוץ על־פני המים כנגד הרוח כמה עשרות מטרים במשק־כנפיים חזק, ורק בקו משופע מגיעים הם לגובה. גם הירידה אפשרית להם רק על־פני המים. — הב״ חיים זוגות־זוגות בזיווג קבוע לכל ימי־חייהם. בזמן־הדגירה מייחד כל זוג לעצמו תחום־מחיה, והזכרים נלחמים על תחום זה עם בני־מינם, ואף עם עופות־מים אחרים, בנשיכות ובמכות־כנפיים. כשאר הברווזיים בונים גם הב״ את הקן רק מחומר שהם



ברבור־השיר (Cygnus musicus)



הברבור השחור האוסטראלי (Chenopsis atrata)
האפרוחים לבנים עד הנשירה הראשונה

יכולים להגיע אליו במָקורם, כשהם עומדים במרכז־הקן. הקן נבנה על איים קטנים בביצה או צף על־פני המים בסבך של קנים וצמחי־ביצה. הב״ מטילים 4—8 ביצים, שעליהן דוגרת כרגיל הנקבה בלבד; רק במין הב׳ האילֵם משתתף לפעמים גם הזכר בדגירה, ובב׳ האוסטראלי — אף בקביעות. האפרו־חים לבושים פלומה אפורה צפופה מאד וניזונים מראשית חייהם מצמחי־מים. גם לבוש־הנוצות הראשון שלהם הוא חום־אפור, ורק כשהם מגיעים לגיל של שנה הוא מתחלף בלבוש הלבן של הבוגרים. — ברבּוּרי־הצפון נודדים בחורף דרומה, אל ארצות הים־התיכון.

ממיני הב״: הב׳ האילֵם (Cygnus olor) דוגר באירופה ובאסיה התיכונה ומבקר לפעמים בחורף גם בא״י. נוצתו צחורה, מקורו שחור וכתום וגבנוני בבסיסו; הוא מוחזק הנָאֶה בין הב״ הלבנים משום בהקת־נוצתו והתנופה שבה הוא כופף את צווארו. למין זה אין כמעט קול, אבל למינים אחדים — כגון ב׳־השיר (Cygnus musicus) — יש קול חזק ונעים, שהם משמיעים אותו בעיקר בזמן־הנדידה כקול־קשר. למינים אלה קנה־נשימה ארוך, שמסתלסל אל תוך עצם־החזה ומשמש מְהוֹד.

הב״ הלבנים בצפון־אֵיראסיה, הב׳ השחור באוסטראליה והב׳ שחור־הצוָאר בדרומה של אמריקה הדרומית חיים כעופות־בר בלהקות גדולות במקווי־מים טבעיים, והם ניצו־דים ע״י הילידים למאכל בשרם השמן והטעים. אך כבר בתקופות קדומות התחילו בארצות־התרבות בהחזקתם של הב״ כעופות־בית לשם נוי והידור. גידול־הב״ באגמים ובברי־כות היה מקובל ביותר בחצרות־המלכים ובאחוזותיהם של שׂרים. באנגליה של סוף יה״ב, למשל, נחשבו הב״ לנכסי־המלך, ושום אזרח לא היה רשאי להחזיק ב׳ בלא רשיון מיוחד; גנבת ביצת־ב׳ נחשבה לפשע, שענשו היה מאסר־שנה. בתקופה החדישה רווחת מאד החזקת ב״ במקווי־מים בפארקים ציבוריים וכד׳.

במיתולוגיות, במסורות עממיות ובפולקלור — וכן בשירה — של תרבויות הרבה מופיע הב׳ כסמל החן. במיתו־לוגיה היוונית־הרומית נחשב לפעמים הב׳ כציפורו של אַפולון ולפעמים כציפורה של אפרודיטֵי (וֶנוּס); בדמותו של ב׳ בא זֶוּס על לֶדָה. באגדות־עם גרמניות וסלאוויות מתגלמות בב׳ רוחות טובות ונפשות־מתים טהורות. האמונה, שגסיסתו ויציאת נשמתו של הב׳ מלווה בזמרה נפלאה (שירת־הברבור), רווחת מאד; מכאן הכינוי „ב״", שניתן לכמה משוררים גדולים. — קבוצת־כוכבים ברקיע הצפוני, על רקע שביל־החלב, מכונה מזל־ב׳; היא כוללת את דֶנֶב (ע״ע) — „זנב־הב״" — ועוד 4 כוכבים בהירים, שמצטרפים יחד לדמות עוף ארוך־צוָאר ופורש־כנפיים.

המונח העברי „ב״" לעוף זה לא נקבע אלא בעברית החדישה (כנראה, בעקבות זיהוי של לויזון [Die Zoologie des Talmud, 1858]). משמעותם של ה„ברבֻּרים האבוסים" שבמקרא (מל״א ה, ג; ת״י: עופיא פטימותא) אינה ברורה; לפי רש״י (ב״מ פ״ו, ע״ב) ורוב פרשני יה״ב, הם תרנגולים, ויש מטילים ספק בדבר שעופות הם. מן החוקרים החדשים, יש סוברים, שפירושה של המלה ב׳ הוא אווז, ע״פ הערבית بَرْبَر. בא״י יש מכנים בטעות בשם ב׳ — מתוך שיבוש מובנו של השם „ברווז בֶּרְבֶּרִי" — את הברווז אדום־הפנים (Cainina moschata).

ה. מ.

בַּרְבּוּר, ג׳וֹן — John Barbour — (1316?, אַבֶּרדין? — 1395, שם), משורר סקוטי. ב׳, שהיה ב1357 כומר באברדין, למד והורה אח״כ באוֹכּספורד וב1365 ו1368 — כנראה גם בצרפת. מ1373 ואילך כיהן בתפקידים שונים בחצר־המלוכה, ואח״כ קיבל פֶּנסיה.

סמוך ל1375 חיבר את האפוס The Brus (בן 13,000 שורות), הנחשב כאֶפּוס הלאומי של סקוטלאנד. נושא היצירה — עלילותיהם של המלך רוברט המכונה The Bruce והאביר ג׳ימז דאגלס, שבתחילת המאה ה14 שיחררו בגבו־רתם את סקוטלאנד מעולם של הפולשים האנגליים.

הפואמה, שהיא בנויה לפי ה„תֶבַּאידה" של המשורר הרומי סטאטיוס (40—96 לסה״נ), כוללת עובדות היסטוריות הרבה; ההיסטוריון אנדרו מווינטון (Wyntoun) כלל חלק ממנה ב„כרוניקה של סקוטלאנד" שלו (שנכתבה אחר 1408).

לב׳ מיוחסות עוד שלוש יצירות: „רומאן־אלכסנדר", שעובד על־ידיו לפי הגירסה הצרפתית; אוסף של חמישים אגדות־קדושים (כ״י קימבריג׳), וקטע של „סיפור טרויה" — תרגום מן הפואֶמה הלאטינית „תולדות־טרויה" של המשורר הסיציליאני גוידוֹ דֶלֶה קוֹלוֹנֶה, בן המאה ה13; אך עדיין טעון הדבר הוכחה, שב׳ הוא מחברן של יצירות אלו. — הוצאה ביקרתית של The Brus יצאה ב4 כרכים ב1870/89 בעריכת W. W. Skeat.

J. T. T. Brown, *The Wallace and the Bruce Restudied*, 1900; F. Brie, *Die nationale Literatur Schottlands*, 1937.

בַּרְבֵּי ד׳אוֹרְוִיִי, ז׳יל — Jules Barbey d'Aurevilly — (1808, סן־סוֹבֶר־לֶה־ויקוֹנט [Saint-Sauveur-le-Vicomte, מחוז מאנש] — 1889, פאריס), סופר צרפתי. יצירתו הענפה כוללת כ50 כרך — דברי־ביקורת, סיפורים קצרים וכמה רומאנים, שהחשובים שבהם הם: Une vieille maîtresse („אהובה זקנה", 1851), L'ensorcelée („המכושפת", 1854), Le chevalier Destouches („האביר דֶטוּש", 1864; כמו הקודם — על רקע המהפכה הצרפתית) ובייחוד המפורסם שבספריו, קובץ־נוֹבֶלוֹת בשם Les diaboliques („השטניות", 1874). — ב׳, שהיה קאתולי לוחם, התנגד במרץ להרבה מן הערכים, שהיו מקובלים בזמנו, וביחוד לרֵאליזם ולפוזיטיוויזם. כבן למשפחת־אצילים נורמאנדית היה אריסטוקראט בעל השקפות מלוכניות מובהקות בתקופת המהפכות, אַבּסולוטיסטן מושבע בתקופת הדמוקראטיה, ועם

זה היה מעריץ את נאפוליון. ההערצה לאצולה ולערכים הקשורים בה משולבת אצלו בזילזול לכל מה שנראה לו בינוני והמוני. — כמסַפר נשאר כל ימיו נאמן לאסכולה הרומאנטית; תחומו המיוחד הוא הסיפור הפאנטאסטי והגרוטֶסקי, ברוחם של א. ת. א. הופמן ואֶדגאר אלֶן פו. מקום מרובה תופסים בסיפוריו דברים שלמעלה מן הטבע, כוחות של מיסתורין, ולא מועטים בהם גם הקטעים, שכמעט הם גובלים עם פורנוגראפיה. סיגנונו עשיר ומרתק ולתיאוריו יש עצמה מיוחדת. — חלק ממאמריו הביקרתיים והפולֶמיים המרובים כונס (מ1860 עד 1906) בכ20 כרך בשם הכולל: Les oeuvres et les hommes du XIXe siècle ("יצירותיה ואישיה של המאה ה19"), וחלק — ב-Le Théâtre contemporain ("התיאטרון של זמננו"; 5 כרכים, 1888/96), ועוד. סיגנונם של מאמריו הוא שנון ותקפני.

J. B. d'A., *Œuvres complètes*, éd. crit., 17 vols., 1926–8; E. Grelé, *B. d'A.*, 1902–1904; J. Canu, *B. d'A.*, 1946; N. Quéru, *Le dernier Grand Seigneur: J. B. d'A.*, 1946.

י. פ.

בַּרְבֵּידוֹז (Barbados), המזרחי ביותר באיי האַנטילים (ע"ע) הקטנים (°59 אורך מערבי); מושבה בריטית. שטחו של האי 430 קמ"ר ומספר אוכלוסיו כ215,000 (1951); ברובם שחורים או מעורבים ובמיעוטם (7%) לבנים.

ב' היא ארץ־גבעות (השיא: 364 מ'); היא בנויה שכבות של גיר וחוור מן השלישון וגיר קוראלי רביעוני. הקרקע פוריה הודות לאפר הגעשי, שהרוח הביאה, כנראה, מן האי הגעשי סט. וינסֶנט (כ160 ק"מ ממערב לב'). אקלימה של ב', היושבת ברוחב הצפוני °13, חם ולח, אבל הוא מן הבריאים ביותר באַנטילים הקטנים. סופות קשות פוקדות את ב' כמעט בכל שנה. מן המאה ה17 ואילך הציפוה סופות־הרס (הוראקאנים) בממוצע פעם ביובל. עונת הגשמים העזים היא מיוני עד דצמבר; בחורף האקלים נעים, החום ממוזג והגשמים מועטים, ובתקופה זו באים לב' תיירים למרגוע. הצמחיה הטבעית, שהיתה יער־עד בעל כמה מינים של עצים יקרים (מאהאגוני), נגדעה, ובמקומה ניטעו קני־סוכר ובאנאנות. תעשיית הסוכר והרום היא החשובה שבתעשיות ב'. אך מקור־הכנסה חשוב הוא גם הדַיִג.

ב' משמשת תחנה לצי ולאוויריה הבריטיים. הבירה היא עיר־הנמל בריג'טאון (15,000 נפש) וביחד עם פרברים וישובים סמוכים היא מונה כ70 אלף נפש. השלטון בב' הוא בידי מועצת־שרים, שבראשה עומד נציב בריטי ושהיא אחראית בפני אסיפת־נבחרים (24 צירים) ובפני מועצה מחוקקת (של 15 חברים), שמתמנית ע"י מלכת־בריטניה.

תאריך גילויה של ב' ולאומיותם של המגלים (ספרדים או פורטוגיזים) אינם ידועים בבירור. ב1625 נאחזו בב' בריטים ואחר 1660 עבר המינהל של האי, שהיה קודם לכן בידי בעלים שונים, לידי הכתר הבריטי. במאה ה18, כשפרח המסחר בסוכר, זכה האי לשיגשוג. אבל במלחמות בין אנגליה וצרפת (ואח"כ בין אנגליה ואה"ב) סבל האי מבחינה כלכלית. ביטול־העבדות ב1834 עירער את יסודות־הכלכלה של ב'; אבל ב' הצליחה להתגבר על הקשָיים (שנוצרו עם ביטול העבדות) בהשגת כוח־אדם לצרכי המטעים והיא העשירה באיי האנטילים (ע"ע) הקטנים.

א. י. בר.

י ה ו ד י ם. המתיישבים היהודים הראשונים בב' היו אנוסים לשעבר, שברחו מברזיל (ע"ע) עם מפלתו של השלטון ההולאנדי בתוכה. באפריל 1655 קיבלו אברהם דה מֶרקאדו, קודם לכן זקן־הקהילה ברֶסִיפֶה (Recife) שבבראזיל, ובנו, דויד רפאל דֶה מרקאדו, שניהם רופאים, את הרשות להתיישב באי. ב1656 הובטחה ליהודים בב' הגנה שלמה ובבריג'טאון נוסדה קהילה בשם "נדחי־ישראל". באותו פרק זמן הוקם ביכ"נ בשם "צמח דויד" בספַּיטסטַאון (Speightstown) שבעבר השני של האי. המאה ה18 היתה תקופה של שגשוג חמרי ליהודי ב' ומספר החברים של קהילת בריג'טאון הגיע ל147. ב1802 העניק בית־המחוקקים של ב' שיווי־זכויות גמור ליהודים — פעולה, שבה קדמה ב' לכל שאר חלקיה של האימפריה הבריטית (החוק אושר ע"י הפארלאמנט הבריטי ב1820). הקהילה בספַּיטסטַאון נתחסלה במשך המאה ה18, ועם השינוי, שבא ביסודות הכלכלה של האי, נידלדלה קהילת בריג'טאון עד שבטלה אף היא בתחילת המאה ה20. בשנים האחרונות חזר והתיישב באי מספר מועט של יהודים.

V. T. Harlow, *A History of Barbados, 1926; O. P. Starkey, Economic Geography of B.*, 1939; *Transactions of the Jewish Historical Society of England*, XIII; *Publications of the American Jewish Historical Society*, vols. 5, 17, 23, 26, 29.

ב. ר.

בַּרְבְּיֶה, אַנְרִי־אוֹגִיסְט — Henri-Auguste Barbier — (1805, פאריס — 1882, ניצה), משורר צרפתי. תהילתו מבוססת על קובץ־השירים Iambes ("יַמבים", 1831, כלומר, "שירי־התקפה", לפי הוראת המונח אצל אַרכילוכוס). שירים אלה, שהם סאטירות פוליטיות וחברותיות מזהירות, נכתבו (במשקלים שונים) כתגובה על מאורעות, שהיו קשורים במהפכת־יולי (1830); ב' מוקיע בהם אותם מבני־זמנו, שניצלו את המהפכה לטובתם האישית, את שחיתותם המוסרית ואת רדיפתם אחר השלטון והבצע. בחלקים אחרים של הספר מלגלג ב' על התפשטות הפולחן לדמותו של נאפוליון בונאפארטה, שהיה שנוא עליו. לאחר זמן צירף ב' לקובץ זה כמה שירים נוספים, שביניהם ראויה לציון מיוחד הפואֶמה Lazare (1833) — רשמי מסע באנגליה ואירלאנד — משום הרגש האנושי החם, שבו הוא מתאר את תנאי־חייהם של פועלי־התעשיה. הקובץ המורחב נקרא בשם Iambes et Poèmes ("יאמבים ושירים"). ב' חיבר עוד כתבים הרבה (ביחוד אחר גיל השלושים שלו, כשרוח־הקרב הסאטירי שלו הלך ורָפָה, ולסוף הוחלף באיזו מלאנכוליה כבושה): הקובץ Satires dramatiques ("סאטירות דראמאטיות"), 1837, "זמירות אזרחיות ודתיות" (1841), סיפורים ודברי־פרוזה אחרים, זכרונות, ליבּרֶטו לאופרה "בֶּנוֶנוּטו צֶ'ליני" של בֶּרליוז, תרגומים משיקספיר, בוקאצ'ו, קולריג', ועוד; אך ה"יאמבים" נשארו יצירתו החשובה היחידה. — ב1869 נבחר ב' כחבר של האקאדמיה הצרפתית.

Saint-Beuve, *Portraits contemporains*, 1864, vol. II; H. Blaze de Bury, *A. B. (Revue des Deux Mondes)*, 1882; L. Séché, *A. B. (Annales romantiques)*, 1905.

י. פ.

בַּרְבִּיזוֹן, אַסְכּוֹלַת־, אסכולה של ציירים (מן המחצה הראשונה של המאה ה19), ששימשה חוליית־קשר בין הזרם הרומאנטי והאימפרסיוניזם; נקראת ע"ש העיירה ב' (בקצה המערבי של יער־פונטֶנבלו, כ50 ק"מ דרומית־מזרחית לפאריס), ששימשה לאנשיה מושב (זמני או קבוע). הידועים ביותר שבהם — פ. א. תיאודור רוסו (1812—1867),

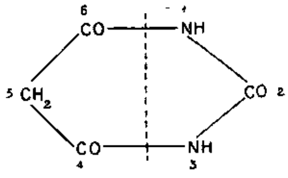
ז'. פ. מילֶה (1814—1875), נ. ו. דיאַס דֶה לה פֶּניה (1808—1876), שהיה תושב־קבע של ב' משנות ה40 ואילך, ב. ק. קורו (1796—1875), וכן גם ש. פ. דוביניי (1817—1878), שביקר בב' מזמן לזמן. משותפת לציירים אלה היתה החיבה אל הטבע וההתנגדות לציור האקאדמי, שהיה נהוג בפאריס. משום כך התיישבו בסביבה כפרית וציירו את הנוף כמו שהוא, בלא ששימש מצע למאורע היסטורי או מיתולוגי; אחדים מהם התחילו מציירים תחת כיפת־השמים, והראו בכך את הדרך לאימפרסיוניסטים. הם היו האמנים הראשונים באירופה, שראו את הטבע כשלעצמו — אף בלא תוספות־הלוואי של דמויות־אדם או בניני־פאר — נושא ראוי לציור, אך עם זה עדיין היה להם, בעיקרו של דבר, אמצעי של ביטוי להלך־רוח אישי. מבחינת העיצוב הצורני הושפעו בעיקר מציור־הנוף ההולאנדי של המאה ה17, ובפרט מיעקב וסלומון רויסדאל ומבְּראוֶור, ומבחינת התפיסה האמנותית — מן הרומאנטיציזם. הנושאים החביבים עליהם היו עצים עקומי־ענפים, שדות־בור שוממים, שעליהם נטויים עננים, ודמויות בודדות על משעולי־חול. רוסו תיאר את הטבע כפראי ועגום. דיאַס היה אף הוא בעל רוח קודרת וצייר מראות־שמים דראמאטיים. מילה, שבא לב' ב1848, נטה יותר לתיאור של רגעי־שלווה בטבע והתעניין בחיים שבחוות הסמוכות. כן פעלו בב' כמה ציירי־חיות כגון טרוֹאַיוֹן (Troyon) ורוזה בּוֹנֶר (Bonheur) ופַסָל־החיות בארי (Barye). מציירי־ב', שברובם הם נחשבים מזמן כנחותי־ערך, זכה קורו (ע"ע) בפירסום קיים, וכיום חוזרים ומגלים את מילֶה (ע"ע) כרַשָם מעולה, בעוד שקודם לכן נהגו לראות בו צייר אֶלגי, שקנה לו שם בזכות אחדות מתמונותיו, כגון „ברכת־הערב" (Angelus).

D. C. Thomson, *The Barbizon School of Painters*, 1902; J. Rewald, *The History of Impressionism*, 1946, pp. 81–91.

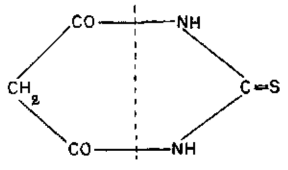
ע. י.-ה.

בַּרְבִּיטוּר, בַּרְבִּיטוּרַטִים (Barbitur, barbiturates), קבוצה של חמרים כימיים סינתטיים; מסַמי־השֵנה ומאמצעי־ההרגעה המקובלים ביותר ברפואה. כולם תולדי ה ח ו מ צ ה ה ב א ר ב י ט ו ר י ת [I] (או החומצה התיו־בארביטורית [II], הדומה לI), שהיא די־אוּרֶאיד של החומצה המַלונית (ע"ע) ומופקת על־ידי קוֹנדֶנסאציה של האֶסטֶר המאלוני עם שתנה (או עם תיו־אוּרֶאה). I וII עצמן אינן פעילות מבחינה פארמאקולוגית, והפעילות מותנית בהתמרת המימנים שבמֶתילֶן (5) בראדיקאלים אורגאניים שונים (III) — אַליפאטיים רוויים או לא־רוויים, אַרומאטיים, אַליציקליים וכד'; תרכובות אלו מתקבלות מן האֶסטֶר המאלוני המותמר. הב" הוכנו לראשונה ע"י א. פישר (ע"ע) ב1903 והוכנסו לשימוש רפואי ע"י פוֹן מֶרינג.

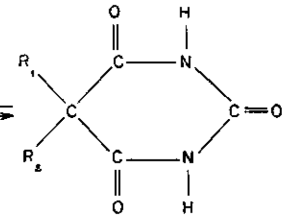
כל הב" הם חמרים גבישיים, שהם מסיסים במקצת במים קרים (0.1%—0.5%) וביותר (כ10%) במים חמים. הם ניתנים להידרוליזה לחומצה מאלונית ושתנה. כולם חומצות חלשות; חומציותם באה מתוך השפעתם של שני הקארבונילים, הסמוכים לקבוצה האימינית, על המימן של קבוצה זו (III). הם אף מסוגלים לטוטוֹמֶריה (ע"ע). המשַוה להם מבנה של תולדי פירימידין בהידרוגֶנאציה חלקית (IV). לנזקקים להם הם ניתנים בצורת גלולות; מלחי־הנתרן שלהם, המסיסים יפה במים, יכולים להינתן גם בזריקה. במנות (למבוגרים) של 0.1—0.5 ג' מפילים הב" היעילים תוך ¼ — ½ שעה תרדמה, שנמשכת משעה עד 4 שעות — ולפעמים עד 8 שעות ויותר — ודומה לשֵנה הנורמאלית, שממנה מקיץ האדם נפוש ומרוענן, עפ"ר בלא כל תופעות־לוואי. הב" פועלים בעיקר על גזע־המוח (מות־הביניים והמוח התיכון) — אפשר, ע"י עיכוב התהליכים של חימצון־הסוכר ברקמות אלו. הב"



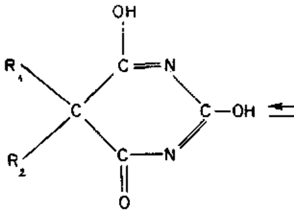
I



II.



III



IV.

השונים נבדלים זה מזה בגודל המנה היעילה, שיש ליתן מהם, בתכיפות־הפעולה ובמשך־הפעולה. התכשירים המקובלים ביותר ממאות הב" שהוכנו הם:

שם פארמאצֶוטי	מבנה כימי (לפי III)
א. וֶרוֹנאל או בארביטאל מֶדינאל	$R_1, R_2 = -C_2H_5$ מלח־Na של וֶרוֹנאל
ב. לומינאל או פֶנוֹבארביטאל	$R_1 = -C_2H_5$ $R_2 = -C_6H_5$
ג. דִיאַל	$R_1, R_2 = -CH_2CH{=}CH_2$
ד. אַמיטאל	$R_1 = -C_2H_5$ $R_2 = -CH_2.CH(CH_3).CH_2.CH_3$
ה. נֶמבּוּטאל או פֶּנטוֹבארביטאל	$R_1 = -C_2H_5$ $R_2 = -CH(CH_3).CH_2.CH_2.CH_3$
ו. פאנוֹדוֹרם	$R_1 = -C_2H_5$ $R_2 = -CH$ (טבעת: $CH{-}CH_2$, CH_2, $CH_2{-}CH_2$)
ז. פֶּרנוֹקטוֹן	$R_2 = -C_4H_9$ $R_2 = -CHBr.CH{=}CH_2$ מלח־Na
ח. אוִיפאן	$R_1 = -CH_3$ $R_2 = -CH$ (טבעת: $CH_2{-}CH_2$, CH_2, $CH{-}CH_2$) $(1) -CH_3$

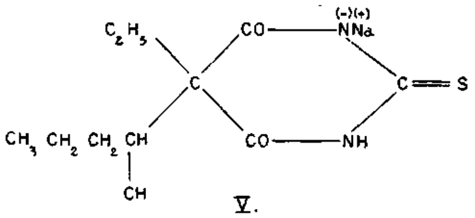
עָצמת־הפעולה גוברת בדרך כלל עם התארכות השרשרת במתמירים (מC_2 עד C_5); וכן היא מוגברת על־ידי קבוצות לא־רוויות.

כמויות מופרזות של ב" גוררות תופעות־הרעלה, שמתבטאות במקרים קלים במיחושי־ראש ובהרגשת לֵאוּת ודיכאון אחר השֵנה, במקרים קשים יותר — בבחילה, הקאה ושילשול,

פריחה בעור, חולשת הלב והנשימה, ולפעמים אף בחום, ובמקרים חמורים — במעין הֶלֶם. כמויות של 3—10 ג׳ הן המנות הממיתות הממוצעות; המוות נגרם על־ידי שיתוק הנשימה. מחמת ההפרש הגדול שבין המנה היעילה והמנה הממיתה מוחזקים הב״ בדרך־כלל סמים לא־מסוכנים בשימוש מתאים, ומקרי־מוות הם עפ״ר תוצאה מאיבוד לדעת. אך גם בשימוש ריפויי ממושך יש לחשוש להצטברות של חמרי־הב׳ בגוף עד כדי התהוות של ריכוזים מזיקים. חשש זה קיים ביחוד לגבי התרכובות הפשוטות, כגון (א)—(ג), שהן יציבות למדי באורגאניזם ומופרשות ממנו בשיעורים ניכרים בשתן. לעומת זה התרכובות המסועפות, וכן בעלות הקשרים הכפולים, מותמרות־הברום וכד׳ — כגון (ד)—(ח) —, נהרסות במהירות בכבד וסכנתן מועטת. אך יש בני־אדם בעלי רגישות יתרה, שנפגעים אף ע״י מנות קטנות של ב״; וכן ידועים מקרים של להיטות אחר סמים אלה, שהתפתחה מתוך השימוש בהם ושהביאה לידי הרעלה כרונית.

נוסף על פעולתם כסמי־שנה, משמשים ב״ הרבה גם כסמי־הרגעה, מְשַׁכְּכֵי מצבי גריות של מערכת־העצבים ומונעי התכווצויות ועווית. מבחינה זו מצטיין ביחוד הלומינאל (ב), הפועל לא רק על גזע־המוח בלבד אלא אף על המרכזים המוטוריים שבקליפה; ב׳ זה הוא אמצעי־הטיפול החשוב ביותר באֶפִּילֶפּסיה (ע״ע).

בארביטוראט בעל סגולות מיוחדות הוא ה פֶּ נ ט ו ט א ל (V) — מלח־הנתרן של התולד האתילי־איזואַמילי של החומצה התיו־בארביטורית. חומר זה, הנמס יפה במים, ניתן



V.

בזריקה תוך־ורידית לצרכי אַנֶסתֶסיה (ע״ע) כללית. אע״פ שהשימוש בו טעון זהירות יתרה, מאחר שהמנה הממיתה מחומר זה אינה אלא ככפליים ממנתו האַנֶסתֶטית, הוא מקובל מאד בכירורגיה, ביחוד בכירורגיה הצבאית בתנאֵי החזית, לצרכי ניתוחים גדולים משום המהירות של פעולתו והפשטות של צורת הפעלתו.

השימוש בב״ כסמי־שנה, גם שלא לצרכים רפואיים מובהקים, הולך ומתפשט בחוגים רחבים של הציבור עם ריבוי העצבנות ונדודי־השנה בתנאי החיים העירוניים החדישים. מחמת הסכנות הכרוכות בשימוש זה ללא הבחנה, יש לראות בו מכת־מדינה ונגע סוציאלי. ייצורם של הב״ והמסחר בהם נעשו ענפים חשובים בתעשיה הכימית וברוקחות. ב1952 הגיעה הצריכה של סמי־ב׳ באה״ב בלבד ל400,000 ק״ג בשווי של כ10 מיליון דולאר. כמות זו מקבילה ל$2\frac{1}{2}$ ג׳, ז״א ל10 מנות בממוצע, לכל נפש בשנה.

י. ל.

בֶּר־בִּינְג (Beer-Bing), **יְשַׁעְיָה** (1759, מֶץ — 1805, פאריס), מפרנסיה של קהילת־מץ בתקופת המהפכה הצרפתית. ב1781 נתמנה ב׳ חבר של ועדת מַלְזֶרְבּ (Males-herbes), שדנה בתיקון מעמדם של היהודים בצרפת. בשם קהילתו הגיש ב׳ לוועדה זו תזכיר, שחובר על־ידיו. באותו פרק־זמן השיב ל„קול זעקתו של האזרח נגד היהודים" (Le cri du citoyen contre les juifs) מאת אוֹבֶּר־דיבַּאיֶה (Aubert-Dubayet), 1787, ב„איגרת מאת יהודי ממֶץ" (Lettre d'un juif de Metz à M. A.-D., 1788), שבה תבע בשביל היהודים שויון אזרחי, כזכות טבעית שמגעת להם. קונטרס זה זכה לתשומת־לבם של מיראבו, לאפאיֶט, רֶדֶרֶר והאב גרֶגוּאַר (ע׳ ערכיהם) וזה האחרון אף הירבה להביא מדבריו של ב׳ במסה שלו: „על ההתחדשות הגופנית, המוסרית והמדינית של היהודים". גרֶגוּאר גם מינה את ב׳ בין עורכי כתב־העת La décade philosophique, שבו פירסם ב׳ קטעים מ„נתן החכם" ללסינג ופרקי־ספרות אחרים בתרגום צרפתי. — ב׳ הטיף לחינוכם של היהודים לעבודה פרודוקטיווית וברוח ההשכלה החילונית ותבע מן הממשלה, שתארגן את יהודי־צרפת בצורה דומה לזו שנקבעה לאירגון הממלכתי של הפרוטסטאנטים (1804), כדי לחזק את מרותה של הקהילה על היחיד מישראל. בין הקוראים העבריים נתפרסם ב׳ ע״י תרגום ספרו של משה מנדלסזון, „פידון", לעברית (ברלין תקמ״ו).

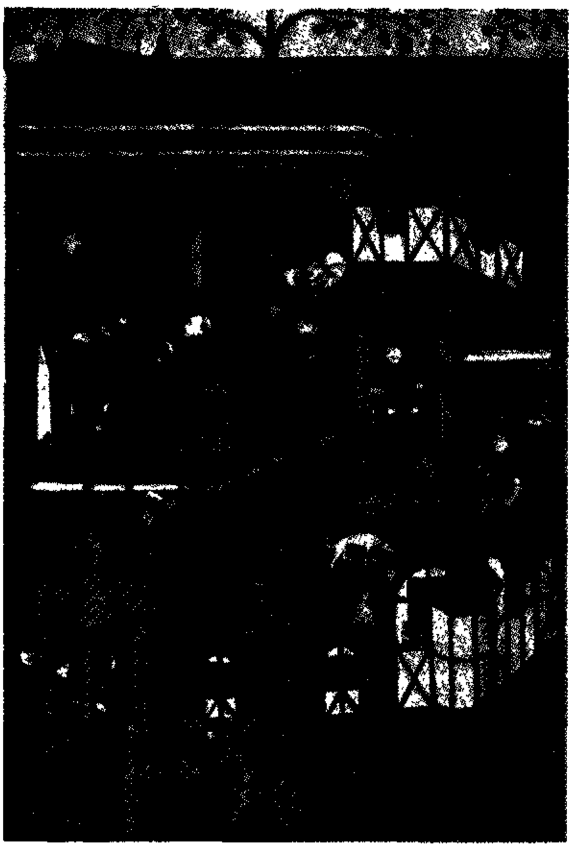
La décade philosophique, 20 Thermidor, an XIII, 3/6–8; *Albers Charakterbilder aus d. Geschichte d. Stadt Metz*, 1911, 146–51.

צ. א.

בַּרְבִּיס, אַנְרִי — Henri Barbusse — (1873, אַנְיֶר [As-nières], על־יד פאריס — 1935, מוסקווה), סופר צרפתי. ב׳ פעל תחילה כעיתונאי, ביחוד בתחום ביקורת־התיאטרון. היה חתנו של הסופר היהודי־צרפתי קַטיל מַנְדֶס (ע״ע) ונהנה מחסותו. ליצירותיו הראשונות — קובץ שירים עדינים בשם Les pleureuses („הנוצות של בת־יענה", 1895), שני רומאנים מלאנכוליים: Les suppliants („המתחננים", 1903) וL'enfer („הגיהנום", 1908), וקובץ־סיפורים בשם Nous autres („אנחנו", 1914) — לא נודעה השפעה מיוחדת. כשפרצה מלחמת־העולם I התנדב לצבא, למרות מה שהיה חולה בשחפת, וב1916 פירסם את יצירתו העיקרית, הרומאן המזעזע Le feu („האש"), שעשה רושם כביר וזכה בפרס הספרותי על שם גונקור. ב׳ מתאר בו, ברומאן זה, שנכתב בצורת יומן של חייל, את זוועות־המלחמה בצבעים רֵאַלִיִּים ביותר, בלא להעלים דבר מן הכיעור והאימה שבמלחמה ובלא להלביש אותה לבוש פאטריוטי־סֶנְטִימֶנְטאלי, כדרך מחבריהם של סיפורי־המלחמה שקדמו לו. ב׳ חזר מן המלחמה חדור רעיונות פאציפיסטיים, הומאניטאריים וסוציאליסטיים. זמן קצר אח״כ נספח אל הקומוניזם וכתביו הספרותיים שלאחר מכן משמשים כלי לדעותיו המדיניות. ב1919 פירסם ב׳ סיפור־מלחמה שני בשם Clarté („צלילות") — שם, שבו נקראה גם תנועה בינלאומית של סופרים בעלי השקפות קומוניסטיות, שנוסדה באותה שנה. ב׳ היה מנהיגה של תנועה זו ואף ערך את בטאונה הרשמי (1919—1927). מחיבוריו הפוליטיים: Paroles d'un combattant („דברי לוחם"), 1920, Le couteau entre les dents („הפגיון בין השיניים"), 1921. ב„ישו" (1927) ו„הבוגדים בישו" (Les Judas de Jésus), 1927, עושה ב׳ נסיון של הקבלה בין תורת־האוואנגליון ובין התורה הקומוניסטית. ב1935 פירסם ב׳ ספר על „סטאלין".

L. Spitzer, *Studien zu H. B.*, 1920; H. Hertz, *H. B.*, 1924; J. Duclos et J. Fréville, *H. B.*, 1946.

י. פ.



חצר הדוכס של בראבאנט במאה ה14. מיניאטורה צרפתית, 1409°, הספריה הלאומית, פארים

בְּרַבַּנְט (בצרפ' Brabant — בְּרַבַּן), שם של חבל היסטורי בארצות־השפלה; רובו כלול כיום בשני גלילות אדמיניסטראטיוויים, שאף הם נקראים בשם ב':

1) ב' הדרומית או ב' הבֶּלגית, הגליל המרכזי בבֶּלגיה (ע"ע, עמ' 743) — הגליל היחיד שבה, שאינו גובל עם חו"ל, ועיר־הבירה שלו — בְּרִיסֶל — היא גם בירת בלגיה. שטחה של ב' הוא 3,283 קמ"ר (10.7% משטחה של בלגיה), ומספר אוכלוסיו 1.89 מיליון (סוף 1955). צפיפות־הישוב בב' מרובה מבכל שאר חלקי־בלגיה: 566 נפש לקמ"ר; וסיבת־הדבר: הריכוז הגדול של האוכלוסיה בבריסל (קרוב למיליון).

ב' היא ארץ של מישורים וגבעות נמוכות ורחבות (שיא־הגובה: 139 מ', דרומית־מזרחית לעיר־הבירה) וכולה שוכנת בגליל פלגיו הימניים של נהר־סְחֶלְדֶה (בצרפ' אֶסקו). הודות לתעלה, המחברת את הסחֶלְדֶה עם נהר־מַאס (בצרפ' מֶז) ועוברת בלבה של ב', והודות לדרכי־היבשה המרובות הנפ־גשות בבריסל, נודעת לב' חשיבות יתרה בתחבורה לא רק בשביל בלגיה, אלא אף בשביל אירופה הצפונית־המערבית כולה. מכאן גם ערכה האסטראטגי המיוחד של ב'. בב' עובר הגבול בין תחומי־הדיבור של הלשונות הפלאמית (שבה מדברים כ⅔ מתושבי־ב') והצרפתית (המדוברת ע"י כ⅓ מתושביה). אדמת־ב' מורכבת מחול־טיט והיא מצויינת בפו־ריותה (ע"ע בלגיה, חקלאות); אך תושבי־ב' מתפרנסים בעיקר מן התעשיה שבה, ש79% ממנה מרוכזים בבירה ובנפה שלה. את המקום הראשון במספר־העובדים תופסות תעשיות הברזל והפלדה, ביחוד מכונות; את המקום השני — תעשיות של חמרי־בניין ובניין; השלישי — תעשיית־המזון; הרביעי — תעשיות כימיות, ואחריהן טכסטיל, עיבוד־עור, ועוד. פרי של מלאכת־מחשבת קדומה, בעלת מסורת של מאות שנים, הם התחרים של ב'.

ב' מתחלקת ל3 נפות, שעריהן הראשיות הן בריסל, לוּבֶן (בצרפ' Louvain; בפלאמ' Leuven) וניוֶל (בצרפ' Nivelles; בפלאמ' Nijvel).

2) ב' הצפונית (בהולאנד' Noordbrabant) או ב' ההולאנדית, גליל בדרומה של הולאנד, על גבולה של בלגיה. שטחו כ4,905 קמ"ר, ומספר אוכלוסיו 1.38 מיליון (1956); הגליל השני בשטחו והשלישי במספר תושביו בהו־לאנד (כולל 15% משטחה של המדינה ו12.5% מתושביה). ב' הצ' היא מישור, שמגיע לשיא גבהו בדרום־המזרח (48 מ'). בקצה המערב יש בה שקעים נמוכים במקצת מפני־הים. ברובה הגדול היא שוכנת בגלילו של נהר־מאס. ושתי תעלות גדולות חוצות אותה: וִילֶמְס־וַארְט מדרום לצפון ווילְהֶל־מִינָה־קאנאל ממזרח למערב. הקרקעות, שבחלקם הם לחים, משמשים ברובם לחקלאות (שיפון, תפוחי־אדמה, צמחי־מספוא) ובמיעוטם למרעה; אך יש בב' גם מטליות־יער אחדות. החקלאות קשורה בחלבנות, שהיא ענף־הכלכלה החשוב ביותר. עשרות מחלבות גדולות, ברובן הגדול קו־אופראטיוויות, משווקות את החלב ואת מוצריו. תעשיה של טכסטיל, ביחוד של פשתן, אבל גם של כותנה וצמר, קיימת בערים טילְבּורג (126 אלף נ'), הֶלְמוֹנְד ובּוֹקְסְטֶל; תעשיית מכשירי־חשמל מצויה באַיְנְדְהוֹבֶן (ע"ע). תעשיית־טאבאק מפותחת בכמה ערים.

יותר מ80% מתושבי־ב' הצ' הם קאתולים. אחוז הילודה בגליל הוא הגבוה שבגלילות־הולאנד — כ29 לאלף נפש לשנה. האחוז הגבוה של הקאתולים באוכלוסיה הוא פרי של גורמים היסטוריים: בימי הקונטראֶרֶפוֹרְמאציה היתה הארץ בידי הספרדים, שביערו ממנה את ניצני הרפורמאציה (ר' להלן, היסטוריה). — בירת ב' הצ' היא סֶרטוֹכֶנְבּוֹס (בצפון) ובה כ53 אלף נפש, שמתפרנסים בעיקר מתעשיה של מכשירי־חשמל, עיבוד־טאבאק ותעשיית־ברזל.

א. י. בר.

היסטוריה. ב' נזכרת לראשונה בשנת 870 כמחוז (pagus) של הפראנקים ממזרח לסחֶלְדֶה התיכון. ב' היתה חלק מדוכסות לותרינגיה התחתונה (ע"ע), שנתפוררה במאה ה11 לכמה שררות, ובכללן רוזנות־לובן (ע"ע), שבעליה שלטו על שטחה של ב' והרחיבו את מרותם בסוף המאה ה11 גם על אנטוורפן. ב1106 העניק הקיסר היינריך V לגודפריד, רוזן־לובֶן, את תואר הדוכס של לותרינגיה התח־תונה. מסוף המאה ה12 ואילך הכתירו נסיכים אלה את עצמם בתואר „דוכסי־ב'". משום שדרך־המסחר החשובה מבְּרוּחֶה (בְּרִיז') לקֶלְן חצתה את ב', התפתחו בבריסל, לובן ובמקומות אחרים מסחר ומלאכה, ביחוד מלאכת האריגים והמסחר בהם. לערים היה גם כוח צבאי ניכר, והחיילים השכירים, שבאו מב', היו מפורסמים בכל אירופה המערבית. ב188 ניצח ז'אן I, דוכס ב', את הארכיהגמון מקלן על־יד ווֹרִינְגֶן (Worringen, סמוך לקֶלְן) וע"י כך רכש את הרוזנות של לימבורג, מזרחית לב'. המאות ה14 וה15 היו תקופת־זוהר לדוכסות ולעריה. ב1355 מת הדוכס ז'אן III בלא שהניח אחריו יורש זכר. בתו ז'אן ובעלה וֶנְצֶל, דוכס־לוּכְסֶמְ־בורג, חתמו ב„כניסה בששון" (Blyde Incomste, Joyeuse entrée) שלהם לבריסל את המיסמך המפורסם, שאישר

למעמדות של ב׳ (הכמורה, האצולה והערים) זכויות מרחי־קות לכת, בין השאר את הזכות של הטלת־מיסים וכן את הזכות של הענקת משׂרות ציבוריות לבני־הארץ בלבד. זכויות אלו אושרו ע״י כל נסיכי־ב׳ עד 1792. בערים שלטה מתחילה אוליגארכיה של יצרני־האריגים והסוחרים באריגים, שהיו מאורגנים בגילדה מיוחדת (בפלאמית Laken-Gilde; בצרפ׳ La gilde de la draperie), אך במאה ה15 הוכרחו הללו לשתף במינהל־הערים גם את בעלי־המלאכה.

מ1388 היתה ב׳ קשורה קשר הדוק בדוכסות־בורגונדיה, וב1430 אף סופחה אליה. ב׳ היתה המרכז התרבותי והכלכלי של מדינה עשירה זו (ע״ע בורגונדיה, עמ׳ 965, וארצות־השפלה, עמ׳ 282). כחלק מבורגונדיה סופחה ב׳ ב1477 לתחום־השלטון של בית־האבסבורג. אחר מלחמת־השיחרור של ארצות־השפלה (1609) נשארה ב׳ בידי הספרדים, אך במשך מלחמת שלושים השנה נכבש חלקה הצפוני על־ידי ההולאנדים. ב1714 עברה ב׳ הדרומית לידי אוסטריה וב1789 שימשה מרכז להתמרדות נגד הרפורמות של הקיסר יוסף II (ע״ע בלגיה, עמ׳ 766/7). גם ב1830 שימשה ב׳ מוקד למהפכה הבלגית.

L. Vanderkindere, *La format on territoriale des principautés belges au moyen-âge*, 1902; M. Martens, *L'administration du domaine ducal en B. au moyen-âge (1250–1406)*, 1954.

א. מ. י.

בֶּרְבַּנְק, לוּתֶר — Luther Burbank — (1849, לאנקאסטר [מאסאצ׳וּסֶטְס] — 1926, סַנְטָה רוֹזָה [קאליפורניה]), מגדל־צמחים אמריקני.

ב׳ קיבל את השכלתו באקאדמיה של לאנקאסטר. מנעוריו התעניין בטבע. בהשפעתם של כתבי דארווין, ביחוד של החיבור: Variation of Animals and Plants under Domestication, החליט ב׳ לייסד חוות־נסיונות ולהתמסר לגידול צמחים. לאחר שעבד 5 שנים בגינותיו בלוּנֶנבֶּרג עבר ב1875 לקאליפורניה, וכאן יסד בסאנטה רוזה את חוותו, שבה ביצע את מיליוני ניסוייו והגיע להשׂגים מופלאים ביצירת זנים חדשים הן של פירות, תותים ואגוזים והן של ירקות, דגניים ופרחים. לעבודתו יצאו מוניטין בעולם כולו. ב׳ נתמנה מרצה (לתורת־ההתפתחות) באוניברסיטה של Leland Stanford ונעשׂה חבר בחברות מדעיות מרובות באה״ב ובאירופה.



לותר ברבאנק

ב׳ פיתח שיטות של הכלאה והרכבה, שהביאו לידי תוצאות מזהירות ביותר. ההקף העצום של נסיונותיו — הוא טיפל ביותר ממיליון צמחים בשנה, ולפעמים ביצע יותר מאלף ניסויים בבת־אחת —, הסתכלותו החדה בכל שינוי והבדל שנתגלו באחד מחלקי הצמחים שטיפח, וכָשרו לנצל אף ואריאציות קטנות לשם פיתוח מהיר של תכונות חדשות, עשׂו אותו לחָשוב שב„יוצרי־הצמחים" בעולם. בין השׂגיו הראשונים — „תפוח־האדמה של ב׳", זן מעולה, שזכה לתפוצה מרובה. ניסוייו בזנים של שזיפים נמשכו 40 שנה, בזנים של תותים — 35 שנים. ב׳ גידל עד למתן־ביכורים 20,000 עצי־שזיפים במשך 10 חדשים — דבר, שנחשב קודם לכן לבלתי־אפשרי ושעלה בידו של ב׳ הודות לתחבולה שחידש: הוא הרכיב שזיפים על שתילי־שקדים. בין השיפורים והשיבוחים המרובים שהשׂיג יש להזכיר: שזיף חסר־גרעין; פרי חדש, שנוצר מתוך הצלבה של שזיף ומישמש; צברים בלא קוצים ושערות דוקרניות; שושנה פורחת במשך שנה רצופה; אגוזים דקי־קליפה, ועוד.

כוחו של ב׳ היה במעשה ולא במחקר מדעי ובעיון. הוא עצמו לא ירד לעומק המשמעות הגֶנֶטית של השׂגיו וכל ימיו האמין בתורשה של תכונות נרכשות ובשינוי התמידי והרצוף של הזנים, אע״פ שהכיר את טבעו האינדיווידוּאַלי החזק של אורגאניזם הצומח (וע״ע גנטיקה, עמ׳ 71/3).

ב׳ סיכם את עבודותיו בשני ספרים גדולים: L. B., His Methods and Discoveries, I—XII, 1914—1915; How Plants are Trained to Work for Man, I—VIII, 1921; וכן כתב אוטוביוגראפיה: The Harvest of the Years („קציר השנים"), 1921.

W. S. Harwood, *New Creations in Plant Life: An Authoritative Account of the Life and Work of L. B.*, 1906; D. S. Jordan and V. Kellogg, *The Scientific Aspects of L. B.'s Work*, 1909; H. S. William, *L. B.*, 1916; A. Ludovici, *L. B. der Pflanzenzüchter*, 1921; E. B. Beeson, *The Early Life and Letters of L. B.*, 1927; W. L. Howard, *L. B.: A Vict'm of Hero Worship*, 1945.

ג. ל.

בַּרְבָּרָה (Barbara), שמה של קדושה נוצרית. תולדות חייה של ב׳, הנמנית עם הקדושים גם על־ידי הכנסיה הקאתולית־הרומית וגם על־ידי הכנסיות האורתודוכסיות־המזרחיות, שייכות לתחום האגדה, והנסיונות לברר את דמותה ההיסטורית נתנו מקום לוויכוחים מרובים בין המחברים של תולדות־הקדושים (הַגיוֹגְרַפיה). לפי מסורת אחת, נכלאה ב׳ בתוך מגדל ע״י אביה, דיוסקורוס, סוחר עשיר, עובד־אלילים, שישב בניקוֹמֶדיה שעל־חוף הים השחור (בירתה של הפרוֹבינציה הרוֹמית ביתיניה). ע״י כליאתה של ב׳ ביקש דיוֹסקורוס למנוע את התנצרותה, שעליה נתבשר בחזיון. פעם, כשיצא מן העיר לזמן קצר, חדר רוח־הקודש לתוך הכלא והחסד האלוהי האיר את לבה של ב׳, שהפכה לנוצריה. כדי להפגין את אמונתה בדתה החדשה, הדוגלת בשילוש, ציוותה על משרתיה, שיקבעו שלושה חלונות בחדר־הרחצה שלה. כשנודע לאביה דבר התנצרותה של ב׳ מסר אותה למארטיניינוס, נציבה הרוֹמי של ביתיניה, שעינה אותה עינויים קשים כדי שתסתלק מן הנצרות; ב׳ עמדה בניסיון ומארטיניינוס גזר עליה דין־מוות. אביה, שנהנה ממחזה־עינוייה, גם ביצע את פסק־הדין: הוא כרת את ראשה של בתו, אך נפגע מיד במקום־מיתתה בברק מן השמים. משום הברק, שבו כאילו נתגלם כוחה, נחשבת ב׳ כפטרונית של עושׂי כלי־הנשק והכּוֹרים (כי גם בתוך המכרות שכיחה סכנת־מוות מפני התפרצות פתאומית של אש), ומפני שישבה במאסר במגדל, היא נחשבת אף לפטרונית של בנאים ואסירים. נראה, שאגדה זו, שנוצרה במאה ה3 או ה4 בתוך חוגים נוצריים בארצות־המזרח של הים התיכון ושלאחר זמן נתפשטה במערב, אינה אלא האגדה היוונית על דַנָאֵי (ע״ע) בלבוש נוצרי.

באמנות תוארה ב׳ עפ״ר כשהיא עומדת על־יד מגדל



בארבארה הקדושה. ציור מאת האנס מֶמלינג. המאה ה15

בעל שלושה חלונות. בתמונתו של רפאל „המאדונה הסיכס־טינית" היא מופעת כסמל האמונה הנוצרית. מפורסמת ביותר יצירתו של גַ׳קופו פַּלְמָה (ע"ע): תמונת־המזבח של ב׳ הקדושה שבכנסיית „סאנטה מריה פורמוזה" בוויניציאה. — יום־זכרונה של ב׳ הוא הארבעה בדצמבר. בארצות אירופה המרכזית נוהגים ביום זה לשים ענפים של עצי־פרי בתוך צנצנות־מים, וכשענפים אלה מניצים בחג־המולד, משמש הדבר לנוצרים מאמינים סימן לפוריות או לאושר באהבה.

S. Peine, *Barbara und ihre Darstellung in der Kunst*, 1896.

ד. פ.

בַּרְבָּרוֹסָה, ע"ע פְרִידְרִיךְ I.

בַּרְבָּרִי, גַ׳קוֹפּוֹ דֶי — Jacopo de' Barbari; שמו האמיתי: יעקב ואלך — (1440°, ? — אחר 1516, בריסל ?), צייר וחרט, כנראה ממוצא גרמני, שפעל באיטליה. ב1500 נתמנה ב׳, שעד אז ישב בוויניציאה, צייר־חצר של הקיסר מאכסימיליאן, ובאותה שנה צייר ב׳ את התמונה „המלך אוסוואלד", שהיא הקדומה ביצירותיו שנשתמרו. שלוש שנים לאחר מכן נכנס לשירותו של הנסיך־הבוחר פרידריך החכם מסאכסוניה, שבחצרו התיידד עם לוּקַס קְרַנַךְ האב (ע"ע). ב1507 עבר לשירותו של הדוכס ממֶקלֶנבּורג, שאת דיוקנו צייר באותה שנה (הציור שמור באוסף פרטי באמסטרדאם), וב1511 הצטרף לחצרה של הדוכסת מארגֶריט (מבורגונדיה) בבריסל, ונראה, שמאז לא עזב עיר זו. — עיקר חשיבותו של ב׳ בתולדות־הציור היה בתפקיד, שמילא בהתפתחותו של דִירֶר (ע"ע) הצעיר. זה האחרון נפגש עם ב׳ ב1494/5 בוויניציאה, ונראה, שב׳ הורה אותו את השימוש בפרופורציות הקלאסיות ובנושאים קלאסיים, אע"פ שבתקופה מאוחרת יותר ניכרת השפעתו של דירר על סיגנונו של ב׳. בין שאר ההשפעות הבולטות בתמונותיו, ביחוד בציורי־הנשים שלו, יש לציין את זו של ציירי ויניציאה, ובתחריטיו — את זו של מַנטֶניה (ע"ע). יצירותיו נמצאות ברובן בגרמניה, מהן בדרזדן (התמונות „קאתרינה הקדושה", „בארבארה הקדושה" ו„ישו מברך" משנת 1503) ובמינכן (בפינאקותֶקה), שבה נמצא הטוב שבציוריו, „טבע דומם עם שלל־ציד". נשתמרו גם כמה מרישומיו, למשל „קליאופאטרה" שבמוזיאון הבריטי. 28 תחריטים מעשה־ידיו נמצאים באספי־גראפיקה שונים, ביניהם — „קרבן לפריאַפּוס", „מארס וונוס", „ישו־התינוק ומשפחתו" ו„טריטון ובת־גלים".

S. Van Marle, *The Development of the Italian Schools of Painting*, XVIII, 459–519, 1936; L. Servolini, *J. de' B.*, 1944 (עם ביבליוגראפיה מפורטת).

ע. י.־ה.

בֶּרְבֶּרִים, האוכלוסיה הידועה הקדומה ביותר של אפריקה הצפונית־המערבית. השם ניתן תחילה ע"י הרומים, שקראו לב׳, כלכל שאר העמים, שלא דיברו יוונית או רומית, בארבארים (barbari), ובהשפעתם נקראו כך הב׳, בשינויים קלים, ע"י אירופים וערבים עד היום. מכאן השמות Barbary, Berbérie, שבהם נתכנתה ארצם על־ידי האנגלים והצרפתים.

מוצאם הגזעי של הב׳ עדיין הוא שנוי במחלוקת. בדיקת הנתונים האנתרופולוגיים וההיסטוריים מלמדת, שאין הב׳ גזע טהור או אחיד, אלא עֵרֶב של כמה טיפוסים שונים, שקלטו בלא הפסק יסודות אֶתניים זרים: שמיים, חמיים, הודו־אירופיים וכושיים. ההבחנה המקובלת בין הב׳ והערבים מבוססת על הלשון בלבד, וזו אין בה כדי לשמש אֶבן־בוחן מספקת לקביעת זהותם הגזעית של הב׳, מאחר שמן הכיבוש המוסלמי הראשון, וביחוד מפלישת השבטים הערביים הִלאל, סֻלַים ומַעְקִל לאפריקה הצפונית־המערבית ולצחרה במאה ה11 לסה"נ, התקיים באיזור תהליך־טמיעה רצוף. הלשון הברברית, המיוחסת ע"י האסכולה של מרסל כהן למשפחת הלשונות ה„שמיות־חמיות" (פרוטו־שמיות), מפוצלת לכמה קבוצות של לְהָגים, שדובריהם, המתרכזים בהרים ובצחרה, הם בטריפוליטניה 23%, בתוניסיה 1%, באלג׳יריה 29% ובמארוקו 40%—50% מכלל האוכלוסיה המוסלמית. אחוזים אלה כוללים גם את דוברי הערבית, שלשון־אמם היא ברברית. החשובות שבקבוצות־להגים אלו הן: א. הַתַּשְׁלְחִית, המדוברת בפי השלוּח באטלאס הגבוה המערבי, בסוס ובאנטי־אטלאס; ב. התַּאמָאזִיגְת, המדוברת בפי הבְּרָאבֶּר (= צֶנְהָאגַ׳ה) באטלאס התיכון, באטלאס המרכזי, ודרומה־מזרחה ממנו עד איזור המעבר אל הצחרה, וכן בקַבִּיליה הגדולה שבאלג׳יריה; ג. הלהגים הזֶנָאתיים, המדוברים בפי תושבי הריף ושלוחותיו המזרחיות, שני שבטים שבאטלאס התיכון והמרכזי והשָאוִיַה של הרי אַוְרֶאס שבאלג׳יריה המזרחית. מקום מיוחד קובעת לעצמה לשון התֻּוָארֶג של הצחרה, התַּאמָאשֶק. לשון זו נחשבת כקרובה יותר ללשון הברברית הקדומה, ה„לובית", הידועה לנו רק מכמה מאות כתובות, שפיענוחן החלקי נתאַפשר על־ידי גילוי הכתובת הדו־לשונית (פונית־„לובית") של המאוזוליאון שבדוּגה (Dougga [תוניסיה]), ב1631. סימני־הכתב המצויים בהן יצאו מכלל שימוש, חוץ מאלה שבכתובות ה„תִּיפִינָאג" של התֻּוָארֶג, שנתגלו תחילה ב1804. מכאן שהספרות הברברית, זולת חיבורים אחדים שנכתבו בא"ב הערבי (חיקויים אֶפיקורסיים של הקוראן, כמה מסכתות בענייני דוגמאטיקה, פירושים לספרי־דת, כמה חיבורים



שוק של ברברים בסידי־ג׳ליל (מארוקו)

בענייני־יוחסים, ועוד), היא ספרות שבעל־פה. עיקרה — משלי־חיות, אגדות ופרקי־שירה קצרים, שהם חסרים תנופה ודמיון יוצר. „הסיפורים הברבריים ערכם כערך רומאן פיליי־טוני גרוע או סרט־ראינוע בינוני" (אנרי באסה).

לעומת הגיוון של הב׳ מן הצד האתני והלשוני, ניכרת אחידות מרובה באופי ובמנטאליות שלהם. הם מצטיינים בדרך כלל ברוח־לחימה, כוח־סבל והתמדה, חסכנות והסתפקות במועט, זריזות וכושר טכני, גישה מעשית וישירה, כושר הסתגלות ושמרנות גם יחד, דביקות ברגב ובמשפחה, קנאות לחופש, רוח־מרי ופלגנות ורגישות לכבוד. חלק מהם (יוצאי הסוס, המְזָאב, הקאבילים) הם בעלי יזמה ויצר מסחריים, נוחים לקשור מגע עם הזר ונוטים להגר זמנית. אחרים (אנשי הריף והאטלאס התיכון) הם בדלנים, פראים, קנאים ושונאי־זרים.

האיסלאם לא העמיק לחדור לתוך הב׳. אע״פ שהם סוניים קנאים (פרט לאיים האִבאדיים במְזָאב, בגֶ׳רבָּה ובגֶ׳בֶל נֵפוּסַה), אין הם יודעים את עיקרי־האיסלאם ומקיימים את מצוותיו אלא במידה מצומצמת בלבד. מאפילים על אלה פולחן הקדושים („מאראבוטיזם"), חיי המנזרים הצופיים („זַאוִיוֹת") וחוקות המסדרים הדתיים, שבחסותם נשתמרו הרבה אמונות וטקסים טְרֶם־איסלאמיים, שהם קשורים בעונות־השנה ובאמונה ברוחות ובכוחות־הטבע. גם ההלכה המוס־למית (ה„שַׁרְע") לא דחקה כליל את דיני־הנוהג הברבריים הקדומים („קאנון, עֻרְף, אָזְרְף"). מידת חדירתה נעה בין השלוח שבמארוקו הדרומית ותושבי־המזאב, שבתוכם לא נשתיירה מן הערף אלא השבועה הקיבוצית („תַאגָאלִית") בלבד, מצד אחד, ובין הבֶּראבֶּר שבאטלאס התיכון ותושבי קאביליה הגדולה, שבתוכם נשתמרו בשלמותם דיני־הנוהג בכל הנוגע לענייני אישות, ירושות (ביחוד שלילת זכות־הירושה מן האשה), נכסים־לא־נדים ונוהל משפטי, מצד שני. הזֶנָאתַה, היושבים באטלאס התיכון ובאוֹרֶאס, מציינים שלב־ביניים בהתפתחות זו.

הב׳ יושבים ברובם בכפרים ועוסקים בחקלאות (מטעים, תבואה). חלק ניכר מהם הם רועי־צאן נוודים למחצה (באֶר־רֶאס ובאטלאס התיכון), קצתם נוודים גמורים (בצחרה ובשוליה), והרבה מהם מהגרים לזמנים קצרים או ארוכים למרכזי־הישוב הגדולים באפריקה ובצרפת, שבהם הם עובדים כפועלים בתעשיה ובמכרות (הקאבילים) או כחנוונים ובעלי עסקים זעירים (בני הסוס והמזאב). קצתם מתפרנסים מדַיִג (בסאפי ואגאדיר). המכובדת שבתעשיות־הבית שלהם היא תעשיית־השטיחים. יושבי־הכפרים דרים בבתי־חומר שטוחי־גג, הנוודים יושבים במחנות־אהלים (דְוָאר) או בסוכות־ענפים בצורת חרוט (נְוָאלה), יושבי נאות־המדבר (ה„חַרָאתִין") חיים בשכונות מלוכדות ומבוצרות („קְצוּר"), ואילו הפרולטא־ריון העירוני החדש, שהוא ממוצא כפרי, יושב בפחונים וכד׳.

החברה הברברית מפוצלת ליחידות שבטיות, שהן מפול־גות באורח מסרתי לשני קיבוצים יריבים (לֶף, צַף). החשובה ביחידות אלו בין יושבי־הקבע היא ה„תַקְבִּילְת" (או: חְ׳מֶס, עַרְש), הכוללת קבוצת־כפרים ומונה בסך הכל 200—300 „אָשים" (בתי־אב). התַקְבִּילְת היתה כמעט תמיד קהיליה

אוטונומית (מעין קאנטון), מנוהלת ע"י מועצה של ראשי בתי־אב („ג'מאעה"), שבידיה נתרכזו כל הסמכויות. מתוכה נבחר, למשך שנה אחת בלבד, המקדם („הממונה"). לפעמים עלה בידי זה האחרון לתפוס את השלטון ביחידתו, להרחיבו מתוך ניצול קשרי לף וחיתון על היחידות והשבטים הסמוכים, ולהתמנות „קאיד" („מנהיג") מטעם הממשלה המרכזית. בצורה זו קמו במארוקו הדרומית, מסופה של המאה ה19 ואילך, הפיקודים הגדולים של הגלאוה, הגונדפה והמתוגה. פעמים שסכנה חיצונית הביאה לידי היבחרותו של מנהיג לשעת־חירום על־ידי איגוד של שבטים, ופעמים שהמנהיגות נוצרה בתוקף יחוס שריפי או סגולות של קדוש או קריאה לרפורמה דתית. כך נולדו השושלות הברבריות של המראבטים (ע"ע) והמוחדים (ע"ע). אך יצר הפלגנות, המרי והאנארכיה, השולטים בב', מוטטו עד מהרה ממלכות אלו, כמו שהכשילו פעם אחר פעם אף את מאמציהן של השושלות השריפיות במארוקו (הסעדיים והעלויים) להטיל את מרותן ומיסיהן על ההר. תושבי־ההר נשארו במצב של פרישה („סיבה") עד גמר הכיבוש הצרפתי.

כשפרשו הצרפתים את חסותם על מארוקו (1912) ביקשו להנהיג בה „מדיניות ברברית", שמגמתה העיקרית היתה לקיים ולחזק את היסוד הברברי כגוש נבדל ושונה מן היסודות הערביים, למנוע בעד חדירה נוספת של השרע והלשון הערבית לתוכו ולקרבו לצרפת, ללשונה ולתרבותה. לשם כך ניתן עידוד רשמי לחקר המדעי של הב'; הוגדרו ומוינו השבטים בהתאם לכפיפותם לשרע או לדיני־הנוהג הברבריים, כונסו דינים אלה ותוקנו ברוח ההשקפות המקובלות במערב; חוזקו או הוקמו מחדש מועצות־הזקנים הברבריות, כמשקל שכנגד לקאיד, נציג השולטן, וניתנו או הוחזרו להן סמכויות משפטיות; נוסדו בתי־ספר מיוחדים לבניהם של הנכבדים הברבריים, שבהם לא ניתן כל חינוך ערבי או מוסלמי. במאי 1930 החתים הרזידנט (המושל) הצרפתי הכללי לוסיאן סאן (Saint) את השולטן מוחמד בן יוסף על „דהיר" (פקודת־חוק מטעם השולטן), המחייב את ייסודם של בתי־דין ברבריים, כולל ערכאה ראשונה ועירעורים, מינוי קומיסארים צרפתיים על־יד בתי־דין אלה והעברת סמכויות השיפוט הפלילי באיזורים הברבריים מידי בית־הדין השריפי הגבוה ברבאט (המייצג את השולטן) לידי בתי־דין צרפתיים. צעד זה הניע את „המארוקנים הצעירים", שבהם נתעוררה ההכרה הלאומית בהשפעת מלחמת הריף ותנועת־הרפורמה האסלאמית („סלפיה"), שבאה מן המזרח הערבי, לפתוח בתעמולה אנטי־צרפתית ברחבי העולם המוסלמי, שבה נאשמה צרפת בביצוע מדיניות מכוונת להוציא את הברברים מתחום האסלאם. ב1934 תיקנו הצרפתים את ה„דהיר הברברי", אך בינתיים קמה במארוקו תנועה לאומית ערבית, שנתנה את אותותיה גם בתוך הנוער הברברי השבטי, ביחוד בסביבות המרכזים המסרתיים הגדולים (פאס, מכנאס, רבאט־סלא ומראכש) וכן בערי־הפיתוח שעל החוף האטלאנטי (קאזאבלאנקה, פור־ליאוטי, מזגאן וסאפי ואת אגאדיר) שבהן נתקבץ פרולטאריון גדול מן ההינטרלאנד הברברי. הפרעות, שנערכו ביהודי וג'דה וג'ראדה (יוני 1948), בוצעו על־ידי כורים ברבריים, שהוסתו על־ידי הלאומנים הערבים. בטרור, שפרץ באיזורים העירונים המארוקנים אחר הדחתו של השולטן (20.8.53) ושהגיע לשיאו בטבח ואד־זם („השבת השחורה", 19 באוגוסט 1955), נטלו יסודות ברבריים חלק בולט. בסתיו 1955 עברה הפעילות הטרוריסטית הברברית להרי הריף והרי בני סנאסן (מארוקו הצפונית־מזרחית) ונמשכה שם חדשים מרובים.

במארוקו הדרומית, שבה שררו תנאים מדיניים וחברותיים שונים מאלה שבאטלאס התיכון, נשענו הצרפתים על מנהיגי השבטים הברבריים הגדולים (ה„קאידים הגדולים"), ששיתפו פעולה עם צרפת תמורת ה„יד החפשית", שקיבלו בתחומי־שלטונם. הפיקוד של שנים מהם, הגונדפי והמתוגי, כבר פורק בשנות ה20, ואילו אחד מהם, הפיקוד של הגלאווי, הפחה של מראכש, הוסיף להתקיים ונעשה עמוד־התווך של המדיניות הרזידנציאלית. כשהגיעו הניגודים בין הרזידנציה והשולטן עד משבר (יאנואר—פברואר 1951), הביא הגלאווי „שלושים אלף" פרשים ברבריים חמושים עד שערי רבאט ופאס כדי להכריח את השולטן לקבל את האולטימאטום הצרפתי, ומאז פעל, בעידוד השלטונות הצרפתיים ובשיתוף עם ראשי המיסדרים הדתיים, לשם החלפתו של השולטן וביטולה של המפלגה הלאומנית הקיצונית „אסתקלאל". בזה חזר הפחה על מעשה אחיו סי מדני, שביצע הפיכת־ארמון ב1907. אך הדחתו של השולטן מוחמד בן יוסף לא הביאה לידי שבירת ההתנגדות הלאומנית, אלא הגבירה אותה והכריחה את הגלאווי לחזור בו מדרכו ולבקש את סליחתו של השולטן, שישב אז בגולה בפאריס (בנובמבר 1955). ביאנואר 1956 נפטר הגלאווי ותחום מימשלו שולב במבנה המינהלי החדש, שהוקם ע"י הממשלה המארוקנית העצמאית.

ב מ א ר ו ק ו ה צ פ ו נ י ת נתקלו ה ס פ ר ד י ם מראשית חדירתם לאיזור זה (1911) בהתנגדות עקשנית של שבטי הריף וג'באלה, שהגיעה לשיאה עם מרידתו של מוחמד בן עבד אלכרים משבט וריאגל. לאחר שהנחיל את הספרדים מפלה ניצחת באנואל (1921), הקים לו המורד „קהיליה ריפית" אוטונומית, שהתקיימה בחלקה עד כניעתו במאי 1926. במרידתו בספרדים ראה עבד אל־כרים מלחמת־שיחרור לאומית במובנה המודרני, שעם סיומה המוצלח קיווה להקים מדינה צנטראליסטית על יסודות מערביים, בנוסח תורכיה או מצרים, ואילו השבטים שנהו אחריו נתכוונו לג'האד (= מלחמת־מצוה) מסרתי, שבא להגן על יחידותם השבטית. משהושלט מחדש השקט באיזור התגייסו צעירים ריפיים מרובים לצבא הספרדי. במלחמת־האזרחים בספרד תרמו החיילים הברבריים תרומה ניכרת לנצחונו של פראנקו.

ב א ל ג' י ר י ה, שסופחה לצרפת ב1834, הועמדו הב', כשאר התושבים, תחת שלטון צרפתי ישיר. קאביליה הגדולה נהנתה תחילה מאוטונומיה מינהלית ומשפטית מקומית, אך מרד מוקראני (ראשית 1871) הביא לידי ביטולה של אוטונומיה זו. הוכנסו לחבל שופטי־שלום צרפתיים, ששפטו אמנם בדרך כלל בהתאם לדיני־הנוהג הקאביליים.

קירבתה של אלג'יר, פעולתם של המיסיונים השונים (ביחוד הקאתוליים) בחבל, ההגירה של פועלים קאביליים למרכזי החרושת והמכרות במטרופולין והתגייסותם של קאבילים מרובים לצבא־צרפת, גרמו, שהילידים מתושבי־החבל הושפעו יותר מכל קיבוץ ברברי אחר מאורח־החיים והתרבות האירופיים. לתהליך זה היו שתי תוצאות שונות זו מזו בתכלית. מצד אחד, הביא לידי יצירתה של קבוצת קאבילים משכילים, שדגלו בהתבוללות צרפתית שלמה, ומצד שני, דחף הרבה מן הקאבילים, ששוב לא השלימו עם מצבם הכלכלי והחברותי העלוב, לזרועותיהם של הקומוניזם

והלאומנות הערבית. אחר מלחמת־העולם II ניכרו בחבל סימנים של תחיה אסלאמית, שבאה בהשפעת חכמי־הדת הרפורמיים (ה„סַלַפיים"). התפתחות זו, וכן הטבע הקשה של החבל ותושביו והרושם שעשתה באלג'יריה הענקת העצמאות לתוניסיה ולמארוקו, יש בהם כדי להסביר, מפני־מה נעשתה קאביליה הגדולה המרכז השני במעלה של ההתקוממות, שפרצה באלג'יריה ב1 בנובמבר 1955. המרכז הראשון, הגוש של הרי אוּרֶאס, שאף הוא איזור ברברי מובהק ודומה מצד תכונותיו הטבעיות לקאביליה, היה מרוחק מהשפעת התרבות הצרפתית והיה נתון, במידה מרובה מקאביליה, להשפעה הערבית והאסלאמית, שקרנה מבתי־הספר הרפורמיים שבקונסטנטינה וביסכְּרה, וכן מתוניסיה הסמוכה. מימי מלחמת־העולם II ואילך נתרבו בחבל זה מעשי השוד והאלמות, מצד אחד, ומעשי־הדיכוי של כוחות־הביטחון, מצד שני. אך את הדחיפה החזקה ביותר קיבלה תנועת־המרי באוּרֶאס מצד המנהיגים של המורדים התוניסיים, שנמלטו לכאן (קיץ 1955) עם התקדמותו של הצבא הצרפתי בתוניסיה.

תושבי המְזָאב הברבריים ויוצאיו בערי־הצפון כמעט שלא נתנו יד לתנועה הלאומית האלג'ירית. החנוונים המזאביים בערי־החוף אף שימשו מטרה לפגיעותיהם של הטרוריסטים הלאומנים כשסירבו להיכנע לסחטנותם של האחרונים. עם זה היה יחסם הכללי של המזאבים לשלטון הצרפתי שלילי או בלתי־אוהד. כמוסלמים קנאים, שנמנים על כת האִבּאדים, ומתוך הסתמכות על הבטחת אי־ההתערבות, שניתנה להם ב1857 ע"י המושל הצרפתי הכללי ראנדון (Randon), סירבו המְזָאבים להכיר בשלטון־הכופרים ובסיפוח של חבלם למטרופולין, שבוצע ב1882. מאז נכנסו ל„מצב של סוד", שהתבטא באי־שיתוף־פעולה עם השלטונות. יחסים אלה נתחדדו עוד כשהונהג בחבל חוק־לימוד־החובה, וביחוד שירות־החובה בצבא הצרפתי. המזאבים ערערו ללא הצלחה על פקודה זו בפני מועצת־המדינה (1925). אך מדיניותו הנבונה של המושל הכללי ויאולֶט (Viollette), שהסכים להעמיד את מכסת המתגייסים על מספר סמלי בלבד, הרגיעה את הרוחות.

על בעיית ההתייהדות בין הברברים ועל מסורות יהודיות, שרווחות בתוכם, ע"ע מרוקו, יהודים.

A. Hanoteau & A. Letourneux, *La Kabylie et les coutumes kabyles*, 1893[2]; H. Basset, *Essai sur la littérature des Berbères*, 1920; P. Marty, *Le Maroc de demain*, 1925, pp. 213–256; *Rif et Jbala* (Par A. & H. Basset, L. Brunot, P. de Cénival, J. Célérier, A. Charton, L. Justinard, E. Laoust, E. Lévi-Provençal, E. Michaux-Bellaire, R. Montagne, Dr. Renaud, P. Ricard, H. Terrasse, 1926); R. Montagne, *Les Berbères et le Makhzen dans le Sud du Maroc*, 1930; G. Marcy, *Le Problème du droit coutumier berbère* (*La France Méditerranéenne et Africaine*, 1939, pp. 7–70).

פ. שנ.

בַּרְבֶּרִית, ע"ע עַרְטָנִיתִיִם.

בֶּרְג (Berg), חבל היסטורי גרמני מימין לרינוס התחתון, שמרכזו היתה העיר דיסלדורף. רוזנות־ב', שנזכרת לראשונה במאה ה12, עברה ב1348 לידי הרוזנים של יייליך (ע"ע). ב1380 הועלתה לדרגת דוכסות, ששטחה היה 2,800 קמ"ר לערך. ב' גבלה אז בצפון בנסיכות־קְלֶוֶה, במזרח ברוזנות־מארק, בדרום ברוזנות־סיין ובמערב (מעבר לנהר) בארכיהגמונות של קלן.

ב1511—1609 שלטו בב' הדוכסים של קלֶוֶה (ע"ע), ומ1614 ואילך — הנסיכים הבוחרים של פְּפַלְץ (ע"ע), שנעשו ב1777 גם דוכסי־באוואריה. ב1806 ויתרה באוואריה על ב' לטובת נאפוליון, שסיפח לב' שטחים גובלים והפך אותה ל„דוכסות גדולה" (Grossherzogtum), שהקיפה כ17,000 קמ"ר עם 900,000 תושבים. ב1815 סופח כל איזור זה לפרוסיה.

B. Schönneshöfer, *Geschichte des Bergischen Landes*, 1908[2]; *Zeitschrift des Bergischen Geschichtsvereins*, 1863 ff.; A. Marschall, K. J. Narr, R. Uslar, *Die vor-und frühgeschichtliche Besiedlung des Bergischen Landes*, 1954.

יהודים. עד סופה של המאה ה18 ישבו בגבולותיה של דוכסות־ב' יהודים מפוזרים בקהילות קטנות, שבטלו פעם בפעם בעטיה של פורענות או מסיבות כלכליות ונתחדשו ע"י השתקעותן של כמה משפחות באותם היישובים עצמם. מ1424 (שנת גירושם של היהודים מקולוניה) ואילך גדל מספרם של היהודים בב', למרות מה שגורשו ממנה זמנית ב1461. מי שהיה רבה האחרון של קולוניה השתקע בדויץ, הסמוכה לקולוניה, ומגורשים אחרים מצאו מקלט בעיירות אחרות בב'. בתחילת המאה ה15, כשנתאחדו ב' ויילִיך, נוצר אירגון משותף ליהודי שתי המדינות. במועדים מסויימים נתקיימו כינוסים, שבהם הוחלט על חלוקת־המיסים ומינוי־הרבנים ותוקנו תקנות לשם חיזוקן של הקהילות, כגון בדבר מניעת פניה לערכאות, הבטחת תלמוד־תורה וכד'. במאה ה18 נתקיימו כינוסים אלה אחת לארבע שנים, פרט לימי־מלחמה. הדוכסות הגדולה של ב', כפי שהוקמה ע"י נאפוליון, כללה כמה קהילות קדומות, כגון דיסבורג וזיגבורג (מתחילת המאה ה12), דורטמונט, אֶסֶן, זוסט, הַם (מן המאה ה13), רקלינגהאוזן ואונה (מן המאה ה14). עם ביטולה של הדוכסות הגדולה וסיפוח שטחה לחבל הרינוס הפרוסי (1815) התחילה פרשה חדשה בקורותיהם של יהודי־ב', שהיתה משותפת להם ולשאר יהודי החבל.

ד. קויפמן, מפנקס העדה של דיסלדורף, אוצר הספרות, ג', 16–7; C. Brisch, *Zur Geschichte der Juden im Bergischen Lande* (*Der Israelit*, 1879, nrs. 4, 6, 7); D. Kaufmann, *Ges. Schriften, I*, 199–200.

בֶּרְג, אַלְבַּן — Alban Berg — (1885, וינה — 1935, שם), קומפוזיטור אוסטרי. ב', בנה של משפחת־סוחרים אמידה, נחל ב1906 ירושה, שאיפשרה לו ליצור ללא דאגה חמרית. כשהיה בן 15 חיבר את זמירותיו הראשונות, לפי מלים של אֶוֶרס, פליישר וואלטר פון דֶר פוֹגֶלְוַיידֶה. ב1904 הכיר בווינה את אַרנולד שֶׁנבֶּרג (ע"ע), שממנו למד אח"כ את תורת־הקומפוזיציה. ב' נתקשר בו בקשרי־ידידות עמוקים ולו אף הקדיש את החשובות ביצירותיו: שלוש היצירות לתזמורת (אופוס 6), הקונצ'רטו הקאמרי והאופרה „לולו". ב1913 נוגנה בווינה לראשונה יצירה תזמרתית של ב': השירים מספר 2 ו4 מתוך מחזור שירי־אַלְטֶנבֶּרג (אופוס 4), בניצוחו של שנברג. השירים נתקבלו כשערוריה משום החידושים הקיצונים שהיו בסיגנונם, והיה צורך להפסיק את ניגונם. מקרה זה השאיר רושם עמוק על ב', ואפשר, שמכאן נבע מנהגו להתרחק מן הבריות. שנה לאחר מכן גמל בו הרעיון להלחין את הדראמה של גאורג ביכנר, „ווֹצֶק", לאחר שראה אותה על הבימה. ב1924 הוצגו קטעים מן היצירה בצורה קונצרטאנטית בפראנקפורט, בניצוחו של שֶׁרכֶן. קונצרט זה הקנה לב' פירסום עולמי. בדצמבר 1925 נתקיימה הצגת־הבכורה של האופרה „ווֹצֶק" בשלמותה בבית האופרה הממלכתית בברלין, בניצוחו של קלייבֶּר. אחר ההצלחה

הכבירה, שזכתה לה בברלין, הוצגה אופרה זו על־פני כל הבימות הגדולות שבעולם. ב' כתב אח"כ קונצ'רטו קאמרי לפסנתר, כינור ו13 כלי־נשיפה; את ה„סוויטה הלירית" — רביעיית מיתרים, שבה השתמש לראשונה בעקביות בשיטת שנים־עשר הטונים; אריה לקונצרט „היין" (לפי בודלר) — קטע בשביל האופרה השניה שלו, „לולו" (מלים: פראנק וֶדֶקינד), שהמערכה השלישית שלה לא הושלמה משום מותו המוקדם של ב'. בקיץ 1935, תוך כדי עבודתו בתיזמור של אופרה זו, התחיל בכתיבת קונצ'רטו לכינור, בעידודו של הכנר האמריקני לואי קראסנֶר. קונצ'רטו זה, שהוא דומה לתפילת־אשכבה, חובר בהשפעת מותה של ידידתו בת ה18, מאנון גרופיוס (בתה של אלמנת ג. מאלר); אך היצירה היתה מעין תפילת־אשכבה של היוצר עצמו: ביצוע־הבכורה שלה נתקיים ב1936 בבארצלונה כשב' לא היה עוד בחיים.

שפת־הצלילים של ב' מצטיינת במזיגה יחידה־במינה של הלכי־רוח מסרתיים ומודרניים. בצעירותו כבר הגיע לידי סינתזה, שכדוגמתה אנו מוצאים רק בכמה מיצירות־הזקנה של רבו.

W. Reich, *A Guide to "Wozzek"* (in *Modern Music*), 1931; id., *A. B.*, 1937; K. H. Wörner, *Musik der Gegenwart*, 1949; H. Searle, *A. B.'s Early Works* (in *London Listener*); Th. W. Ardono, *Philosophie der modernen Musik*, 1949.

י. ט.

בְּרַג (Bragg), סֶר וִילְיַם הֶנְרִי (1862—1942), ובנו סר וִילְיַם לוֹרֶנְס (נו' 1890), פיסיקנים אנגליים.

ב'־האב למד בקימבריג' וב1886 נתמנה פרופסור למאתמאטיקה ופיסיקה באַדֶלֵייד שבאוסטראליה; מ1909 שימש פרופסור לפיסיקה בלידז, אנגליה, ומ1915 — פרופסור לאותו מקצוע באוניברסיטה של לונדון. ב1920 הוענק לו תואר־אבירות, וכן זכה לאותות־הצטיינות מרובים. — ב' הבן נולד באוסטראליה, למד תחילה שם ואחר כך בקימבריג' ונעשה חבר־למחקר של אביו. ב1919 נתמנה פרופסור לפיסיקה במַנצֶ'סטר וב1938 בקימבריג'. תואר־אבירות הוענק לו ב1941. האב והבן זכו יחד בפרס־נובל לפיסיקה ב1915.



סר ויליס הנרי ברג

ראשית מחקריו של ו. ה. ב' באוסטראליה היתה בתחום הראדיואקטיוויות. הוא גילה, שאפשר לחלק את קרני־α הנפלטות מראדיום לקבוצות שונות־טווח, ומכאן הסיק, שתכשירי הראדיום המתפרק מכילים מספר יסודות שונים פולטי קרני־α. ארבעת היסודות שב' הרגיש במציאותם הוכרו כRaC (ביסמוט), RaA (פולוניום), Rd (אמאנאציה) וRa עצמו.

אך מפעל־חייהם המשותף של האב והבן היה פיתוח האנאליזה של מבנה־הגבישים בעזרת קרני־X. לאחר שלַאוּאֶה (ע"ע) הכיר ע"י פיזור קרני־X בגבישים את המבנה הסריגי־השלש־ממדי של הגבישים, עלה ביד הב" לשוות לניסוי זה צורה פשוטה ושימושית ולהסבירו כתופעה דומה להחזרת־אור; אטומים, שנמצאים בגביש במישור אחד, פועלים כמישור מחזיר, וקבוצה של מישורים מקבילים גורמת להתאַבכות קונסטרוקטיוויות בתנאי המשוואה

$$n\lambda = 2d \sin\vartheta$$

(n = מספר שלם [קטן], λ = אורך־הגל של קרני־X, d = המרחק בין המישורים המקבילים, ϑ = הזווית בין הקרן הראשונית והמישור המחזיר).

ב'־האב הוכיח את מציאותו של ספקטרום אפייני של קרני־X לכל יסוד, וב'־הבן חישב לראשונה מתוך עָצמת ההחזרות השונות את אופן סידור־האטומים בגביש. — שיטת־ב' נעשתה אחד מן האמצעים החשובים ביותר שברשותו של המחקר הפיסיקאלי־הכימי לשם קביעת מבנהו הכימי של חומר.

וע"ע גביש; קריסטלוגרפיה; רנטגן.

ב. ז. פ.

בְּרַגַדִין (Bragadin), שם־המשפחה של מדפיסים נוצריים — בני משפחת־אצילים מווינציאה —, שעסקו בהדפסת ספרים עבריים בשנות ש"י—ת"ע (1550—1710). היועצים של בני־המשפחה והמביאים לבית־הדפוס, וכן מזמיני־העבודות בבית־דפוס, היו יהודים. ספר „משנה תורה" לרמב"ם, עם פירושים שונים ועם הגהות של ר' מאיר קצנלנבוגן, שנדפס בווינציאה (ש"י/1550), נדפס גם ע"י בית־דפוס אחר בווינציאה (ש"י—שי"א), ובשאלת ההתחרות בין בתי־דפוס אלה פסקו ר' מאיר קצנלנבוגן והרמ"א לטובת ב'. ויכוח זה בשאלת־ההתחרות יצא אח"כ מתחום־ישראל וגרם לשריפת התלמוד ושאר ספרים עבריים בשנות שי"ג—שי"ד (1553—1556) ואף לאיסור, שהוטל על הדפסת ספרים עבריים בווינציאה למשך עשר שנים. בשנת שכ"ד (1564) חזרה משפחת־ב' להדפיס ספרים עבריים. ר' חיים יוסף דוד אזולאי (ע"ע) עדיין ראה בווינציאה את בית־הדפוס של ב'. מלבד „משנה תורה" להרמב"ם (שנדפס בו פעמיים) יצאו מתחת מכבשו ספרים שונים בדרוש ובהלכה, ספרי־תפילה, וכן החלקים הראשונים של „פחד יצחק" לר' יצחק למפרונטי.

ח. ד. פרידברג, תולדות הדפוס העברי במדינות איטליה וכו', 1934, עמ' 53—55; *Cat. Bodl.*, p. 1871, no/6513/5–6; D. W. Amram, *The Makers af Hebrew Books in Italy*, 1909, 372–375.

א. מ. ה.

בְּרָגָה (Braga), עיר בקצה הצפון של פורטוגאל; בירת מחוז מיניו ומושב הפרימאס (הכומר הראשי של המדינה). מספר תושביה כ32,200 (1950). ב' היא השוק הראשי למחוזה החקלאי והיא עוסקת בכמה ענפי־תעשיה בממדים קטנים (כובעי־לבד, נעליים, זיקוק־סוכר, סכינים, ועוד). התיירים הנמשכים לבנייני־הפאר שבב' והמוני הצליינים, העולים להר הסמוך לה, שעל ראשו בנויה כנסיה על שם „ישו הטוב מן ההר", הם מקור־הכנסה חשוב לעיר. — ב' נקראה בְּרַקָרָה (Bracara Augusta) בימי הרומים ושימשה מרכז לשבט הבראקאריים. מ712 עד 1040 היתה בידי המוסלמים. בתחילת המאה ה12 היתה עיר־הבירה של פורטוגאל. במאה ה16 פיאר את ב' בבניינים נהדרים הכומר העשיר דום דיאגו מוסוסה.

בְּרָגָה, תֵּאוֹפִיל — (Yoaquím) Théophilo (Fernandes) — Braga (1843, פוּנטָה דֶלגאדה [האיים האזוריים] — 1924, ליסבון), חוקר, סופר ומדינאי פורטוגיזי.

ב׳, שהיה בן למשפחה עניה ובנעוריו שוליה של מדפיס, התמיד בלימוד עצמי עד שהוכשר להתקבל ללימודי המשפטים וההיסטוריה באוניברסיטה של קוימברה. ב1868 השיג את הקאתדרה לספרות פורטוגיזית באוניברסיטה של ליסבון. ב1910 נבחר נשיא זמני של המדינה, ובתפקיד זה שימש עד שנת 1911, שבה נבחר אריאגה כנשיאה הראשון של פורטוגאל; משהתפטר אריאגה מתפקידו במאי 1915 נתבקש ב׳ שוב לשמש נשיא עד סיומה של תקופת־הנשיאות באוגוסט אותה שנה.

ב׳ היה סופר פורה ביותר; נוסף על חמשה קבצי־שירים, שני אפוסים ודראמה, חיבר חיבורים מרובים בפילוסופיה, משפט, סוציולוגיה, תולדות־הספרות, פולקלור ואסתטיקה (בסך הכל יותר ממאה כרכים ומספר עצום של מאמרים ורשימות). כוח־היוצר שלו היה גדול כל־כך, שב׳ המשיך במחקר ובכתיבה במרץ שלא נפגם גם בשנים האחרונות לחייו, לאחר שנסתמא בשתי עיניו.

בפילוסופיה היה ב׳ פוזיטיוויסטן ובמדיניות רפובליקני נלהב. חיבוריו הפילוסופיים מעידים לפרקים על חוסר כשרון למחשבה פילוסופית עקבית, והם החלק החלש ביותר של מפעלו כסופר. גם ליצירתו בתחום־השירה, שהתחילה בגיל 16, אין חשיבות מרובה. חיבורו העיקרי בתחום זה: Visão dos tempos („חזיון הזמנים״, בארבעה כרכים, 1894) הוא מעין אפוס פילוסופי על תולדות האנושות. לאפוס זה מקביל האפוס השני שלו: Alma portuguesa („נפשה של פורטוגאל״, 1902/5, שני כרכים). יש בשיריו בתים, שמצויים בהם ניצוצות של השראה; אבל בדרך כלל הם פרוזאיים. את כוונותיה האסתטיות והחברותיות של שירתו הסביר ב׳ באוטוביוגראפיה שלו: Quarenta anos de vida literária („ארבעים שנה של חיים ספרותיים״, 1903). חשיבותו של ב׳ היא במה שהיה הראשון, שחקר באופן שיטתי את תולדות הספרות הפורטוגיזית מראשיתה עד ימיו שלו — חקירה, שסוכמה בכמה עשרות כרכים. בסוף ימיו הכין סדרה חדשה של רוב מחקריו בתחום זה, בשם „תולדות הספרות הפורטוגיזית״ (20 כרך, 1909—1920). למדנותו של ב׳ היא עצומה, אבל הוא חסר כושר ביקרתי מספיק מבחינה אסתטית והיסטורית, ועיקר הערך של חיבורו הוא ביבליוגראפי. תרומה נוספת של ב׳ לחקר תולדותיה של הספרות הלאומית הפורטוגיזית היא ההוצאה הביקרתית של כ1,000 שירים של הטרובאדורים הפורטוגיזיים הקדומים (O Cancioneiro da Vaticana), שהוציא ב1878, וכן חשובים מחקריו בפולקלור הפורטוגיזי, ביניהם: Cancioneiro e romanceiro português („ספר שירים ורומאנסות פורטוגיזיות״, 3 כרכים, 1887), O Povo português nos seus costumes, crenças e tradições („העם הפורטוגיזי במנהגיו, אמונותיו ומסורותיו״), 1885, ועוד.

T. Bastos, *T. B. e a sua obra*, 1893; *Quinquagenário (1858–1908) de actividade mental de T. B.* (Bibliographia Teofiliana), 1915; F. de Figueiredo, *Histórie da Literature realista*, 1915; id., *História da crítica literária em Portugal*, 1917; A. Cabreira, *T. B. e o positivismo*, 1917.

ק. ר. ג.

בֶּרְגְהַים (Bergheim), עיירה באלזאס העליונה לרגלי הרי ווז׳ (הווגזים), כ13 ק״מ מצפון לקולמאר. מספר תושביה כ1,700 (1950), והם דוברי גרמנית. ב׳ היא שוק לסביבה חקלאית. נשתמרו בה ביצורים מן המאה ה15.

יהודי־ב׳ נזכרים לראשונה בקשר לפורענויות, שפקדו אותם במאה ה14 — בתקופת ההתפרעויות של כנופיות ארמלדר ובימי המגפה השחורה. בזמן המלחמות הבורגונדיות (1476—1478) שוב ניתנו יהודי־ב׳ למשיסה. אעפ״כ היתה ב׳ בתחילת המאה ה16 הגדולה בקהילות־אלזאס. ב1525 בזזו האיכרים המורדים את יהודי־ב׳, ושוב נפרעו בהם פרעות ב1784 (כשבוטל מכס־הגוף, שהיה מוטל על היהודים) וב1832 (בעקבות מהפכת־יולי). מספרם של היהודים בב׳ פחת מ327 ב1784 ל40 ב1926.

בֶּרְגִיוּס, פְרִידְרִיךְ קַרְל רוּדוֹלְף — F. K. R. Bergius — (1884—1949), כימאי ותעשיין גרמני. ב׳ היה בנו של בעל בית־חרושת כימי. הוא למד כימיה והשתלם בכימיה פיסיקאלית ובטכנולוגיה כימית כתלמידם של נרנסט (ע״ע) והבר (ע״ע). במחקרים, שביצע במוסדות מדעיים ובמעבדתו הפרטית, פיתח שיטות של סינתזות כימיות תעשייניות בהפעלת לחץ גבוה ובשימוש בקטליזה (ע״ע). השגו החשוב ביותר הוא שיטתו ל„גיזול הפחם״, ז״א להפקת דלק נוזל (נפט; בנזין [ע״ע, עמ׳ 110]) מפחם ומימן (1913). שיטה זו פותחה בממדים רחבים ע״י מפעלי I. G. Farben והיתה אחת מן הדרכים, שבהן הפיקה גרמניה בנזין לצרכיה הצבאיים בשתי מלחמות־העולם. השג אחר של ב׳ הוא שיפור השיטות ל„סיכור העץ״, ז״א להפקת סוכר (גלוקוזה) ראוי למאכל־בהמה ולצרכים כימיים־תעשייניים מעץ ע״י הידרוליזה. ב׳ הועמד בראש המכון לחקירת הפחם מטעם I. G. Farben במאנהים. נוסף על פעולתו כחוקר עשה הרבה גם מבחינה אירגונית ומינהלית בענף־התעשיה הכימית שעסק בו. ב1931 הוענק לו (בשותפות עם ק. בוש [ע״ע]) פרס־נובל לכימיה.

בַּר־גִּיוֹרָא, שִׁמְעוֹן, ע״ע **שִׁמְעוֹן בַּר־גִּיוֹרָא.**

בֶּרְגֶלְסוֹן, דָּוִד (1884, אוחרימובו [סארנה], פלך קיוב — 1952, מוסקווה?), סופר ומחזאי יידי. ב׳ היה בנו של חסיד ותלמיד־חכם, שעסק בסחר־יערות־ותבואה. הוריו מתו עליו בנערותו וב׳ נתחנך ע״י אחיו ואחיותיו הבכירים. לאחר מכן למד רפואת־שיניים, אך לא עסק במקצוע זה. עד 1921 חי ברוסיה, ב1922—1933 ישב בברלין, פרט לזמנים שבהם ביקר בארצות שונות. מ1933 ישב במוסקווה וזמן מה בבירוביג׳אן. ב1952 הוצא להורג — יחד עם סופרים יידיים אחרים בברית־המועצות — ע״י השלטונות הסובייטיים.

ב׳ התחיל מושך בעט סופרים — תחילה ברוסית ובעברית ולסוף ביידית — בגיל צעיר. סיפורו הראשון „ארום ואקזאל״ (1909), שבו גילה ב׳ יכולת אמנותית־תיאורית בלתי־רגילה, כבר הקנה למחברו, שהיה עד אז בלתי־ידוע, פירסום מסויים (הנוסח הראשון של סיפור זה בשם „ריקות״ נכתב תחילה עברית, אך לא ראה אור). אף הרומאן „נאך אלעמען״ („ככלות הכל״; נתפרסם בחלקו בתרגום עברי ב„העולם״, 1911—1912) הועלה על נס ע״י המבקרים כיצירת־מופת של כתיבה אימפרסיוניסטית. ערכם הספרותי של מחזותיו, שאחדים מהם זכו להצלחה על בימת התיאטרון היידי, הוא פחות מזה של סיפוריו. כן פירסם ב׳ נובלות, מסות־ביקורת ומאמרים פובליציסטיים. בשנים שקדמו לשיבתו לרוסיה וביחוד בשנות ישיבתו בה פירסם ב׳ כמה רומאנים בעלי מגמה קומוניסטית בולטת, שבהם התכחש לייחודו הספרותי, כפי שבא לידי ביטוי ביצירותיו הקודמות. עם זה נשמע אף

ביצירות אלו הד לגעגועים לעולם ששקע. בב׳ נתמזגה הש־פעתם של שני זרמים ספרותיים — של הספרות הרוסית והספרות היידית. מן הסופרים הרוסיים השפיעו עליו ביותר טורגנייב וצ׳כוב. המקורות היהודיים, שמהם ינק ב׳, היו בעיקרם הפולקלור היהודי ואבות הספרות היידית החדשה, מנדלי מו״ס וי. ל. פרץ.

אפיינית לב׳ הנימה התרישית של המהַלֵך במשעולים עזובים ובסימטות שוממות של עיירות גוססות. לגיבוריו פנים חוורות ועיניים שקועות עמוק בחוריהן והעייפות קופצת עליהם בטרם עת. ב׳ מצייר הלכי־רוח של בין־השמשות, נופים של סוף־סתיו, תקוות שכמשו, אֲמֻלָלוּת כרונית וכמיהה חסרת־אונים לבלתי־צפוי. בחיבה יתרה מצייר ב׳ טיפוסים של „יורדים״ מתוך האריסטוקראטיה שבעיירה היהודית. כן זכו ביצירותיו לתיאור נלבב טיפוסי נשים יהודיות, נוגות ועדינות־נפש. ביחוד ראוי להזכיר את מירל הורביץ, הגיבורה של „ככלות הכל״, שהיא, אפשר המעודנת והטראגית שבדמויות־הנשים בספרות היידית.

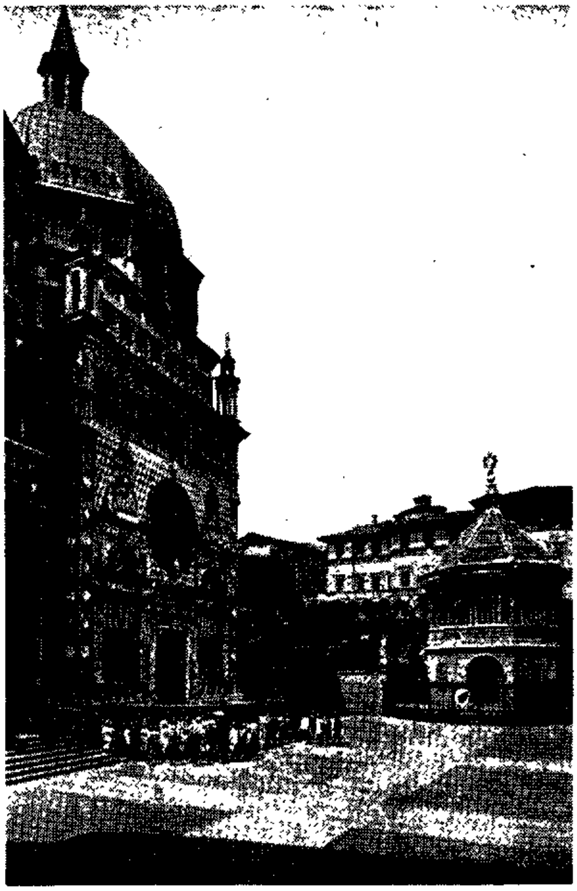
בתקופת מלחמת־העולם II, שבה היה ב׳ פעיל ב„ועד האנטי־פאשיסטי היהודי״ ברוסיה, נתעורר ליצירה ולפעולה מחודשת. הוא פירסם אז כמה סיפורים קצרים כתובים בעט־אמן, שהמשובח שבהם הוא „צווישן בערג״ („בין הרים״). כן כתב את המחזה בעל הנימה הלאומית „לא אמות כי אחיה״, שהוצג גם בעברית ב„הבימה״. סיפורו האחרון הוא „צוויי וועלטען״ („שני עולמות״), שנתפרסם במוסקווה ב1947. — ידיעות בודדות על ב׳ נסתננו מרוסיה עד 1949; באותה שנה נתפשטה השמועה על מאסרו, אך רק ב1953 נודעו ברבים נסיבות־מותו. — מבחר־כתביו של ב׳ ב4 כרכים נתפרסם ב1922/3. כמה מסיפוריו ניתרגמו לעברית וכונסו בקבצים „דמדומים״ (1948) ו„סיפורי המהפכה״ (1948). אח־דות מיצירותיו של ב׳, שניתרגמו לרוסית ולגרמנית, זכו לתהילת המבקרים. בזמן האחרון ביקשו השלטונות הסוביטים „לטהר את שמו״ ופירסמו כרך מכתביו בתרגום רוסי.

ז. רייזען, לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, I, 1926, 347–352; ש. ניגער, לעזער, דיכטער, קריטיקער, 1930.

ס. ל.

בֶּרְגַמוֹ (Bergamo, בלאט׳ Bergomum), העיר הראשה במחוז־ברגאמו שבלומבארדיה, באיטליה הצפונית, כ50 ק״מ צפונית־מזרחית ממילאנו. מספר־תושביה: כ108 אלף (1950). ב׳ מתחלקת לעיר עליונה (B. Alta; יושבת בגובה של 370 מ׳ מעל פני־הים) שהיא ב׳ העתיקה, הקיימת מימי־הגאלים, ולעיר תחתונה (B. Bassa; הגובה: 250 מ׳), שבניין שכונותיה (borghi) התחיל במאה ה14 ושבמאות ה19 וה20 סופחו אליה עיירות וכפרים סמוכים (שכונה קטנה במערב נקראת אִיל גֶטו — Ghetto). העיר העליונה נוחה לביצור. חלק מחומותיה קיים עד היום. מעל לעיר מתנשאת גבעת סאן ויג׳יליו (460 מ׳) ועליה מצודה.

ב׳ משמשת צומת של מס״ב, ששלוש מהן עולות להרי־האלפים ושתים יורדות לשפלת־הפו. בעיקרה היא עיר־תעשיה, והיא מקבלת כוח־חשמל לצרכיה מן המפעלים ההידרו־חשמליים שעל נהר־סֶרִיוֹ שממזרח לה ונהר־בְּרֶמְבּוֹ שממערבה. ענפי־התעשיה העיקריים של ב׳ הם: יציקת מתכות, מוצרי־אלומיניום, מכונות לבח״ר לטכסטיל, מרכבי־מכוניות, מקררים חשמליים, טכסטיל, בורסקאות, רהיטים, מלט, זכוכית, כוהל, שכר־שעורים, סבון ושעווה. ב׳ היא גם



ברגאמו. הקאפלה על־שם קוֹלֶאוני. מימינה — באפטיסטֶריון

מרכז אדמיניסטראטיווי, כלכלי, דתי (היא מושב של בישוף) ותרבותי למחוז הנקרא על שמה (שטחו: כ2,760 קמ״ר ומספר אוכלוסיו: כ680,000 [1950]) והמתפרנס מחקלאות, יערנות, גידול־מקנה, ייצור משי גלמי ובמקצת גם מתעשיה. בב׳ קיימת אקדמיה לאמנות (מ1795 ואילך) המסתייעת בבית־הנכות לציור שעל־ידה. הספריה העירונית מכילה 150,000 כרכים, מהם 2,000 אינקונאבולות ו1,700 כתבי־יד. החשובים בבנייניה ההיסטוריים של ב׳ הם: כנסיה בסיגנון רומאני מן המאה ה12 (מריה מאג׳וֹרֶה), ארמון בסיגנון גותי (Palazzo Vecchio) מן המאה ה14 וכנסיה בסיגנון הרנסאנס (על שם קוֹלֶאוני, ע״ע).

ב׳ הקדומה, קודם שנכבשה ע״י רומי, היתה מרכזו של שבט האוֹרוֹבִיים. בימי שלטון הלאנגוֹבארדים שימשה ב׳ עיר־הבירה של דוכסות. מ1264 עד 1428 היתה תחת מרותה של מילאנו ומ1428 עד 1797 בידי ויניציאה. ב1814 עברה לרשותה של אוסטריה.

במשך המאה ה15 ישבו בב׳ יהודים, שעסקו בעיקר בהלוואה־בריבית, וב1480 הטיף כאן נגדם בֶּרנַרדינוֹ דֶה פֶלְטְרֶה (ע״ע). בתחילת המאה ה16 היו ליהודים אחוזות בית ויער בסביבות ב׳, אע״פ שרכישתם של נכסים־לא־נדים היתה אסורה עליהם כאן מטעם החוק. ב1509, כשנכבשה ב׳ ע״י הצרפתים, גורשו היהודים מן העיר, ומאז לא נתחדשה בה הקהילה היהודית.

G. Antonucci, *Per la storia degli ebrei in B.: documento del sec. XV* (*Bergamum: Bulletino della Biblioteca Civica di Bergamo*, XV [1941] 52-54).

ב. ר.

בֶּרְגְמַן, פוֹן (von Bergmann), שם־המשפחה של שני רופאים גרמניים, אב ובנו.

1) **אֶרנסט פון ב'** — Ernst v. B. — (1836, ריגה — 1907, ויסבאדן), רופא־מנתח. ב' היה ממוצא גרמני־באלטי. ב1860 נתמנה מרצה וב1871 פרופסור באוניברסיטה של דורפאט. במלחמה הרוסית־תורכית של 1877/8 שירת ככירורג בצבא הרוסי. מ1879 שימש מנהל המחלקה הכירורגית האוניברסיטאית בווירצבורג ומ1882 פעל באותו תפקיד בברלין. ב' היה מחשובי נציגיה של הכירורגיה הגרמנית קודם שנתפצלה הכירורגיה לכמה מקצועות, ועבודותיו משקפות את האוניוורסליות של הגישה הרפואית. הוא הגיע להשגים חשובים בשטחים שונים של הרפואה, אך ביחוד התמחה בטיפול בפצועי־מלחמה, וכן היה מחלוצי הכירורגיה של המוח. עיקר גדולתו של ב' היה בפיתוח שיטת האַספטיקה (ע"ע חטוי) לשם מניעת זיהומים ניתוחיים; הוראותיו בעניין זה נעשו כללים מקובלים בכל הכירורגיה החדישה.

A. Buchholtz, *E. v. B.*, 1925[4].

2) **גוסטאף פון ב'** — Gustav v. B. — (1878, וירצבורג — 1955, מינכן), בנו של (1), רופא פנימי. ב' היה מנהל המחלקות הפנימיות בקליניקות האוניברסיטאיות במארבורג (1916), פראנקפורט (1920), ברלין (1927) ומינכן (1946—1953). פעילותו המדעית עמדה בסימן העליה המַתמדת של המחקר הפיסיולוגי ברפואה הפנימית. מ1925 ואילך ערך והוציא, עם פיסיולוגים וקלינאים אחרים, את החיבורים המסכמים Handbuch der normalen und pathologischen Physiologie וHandbuch der inneren Medizin; בספר האחרון ניתנת — ע"י צוות של מחברים — תמונה שלמה של הרפואה הפנימית, להלכה ולמעשה. השפעה מרובה על דרכי החשיבה הרפואית נודעה בשעתו לספרו Funktionelle Pathologie ("הפאתולוגיה הפונקציונאלית", 1932, 1936[2]), שבו הוטעם חלקם של הליקויים התפקודיים בגרימת השינויים במבנה־האברים במחלה; בדרך זו ניסה — בין השאר — להסביר את התהוותו של כיב־הקיבה. מחקריו ביחסי־הגומלים בין תהליכים פסיכיים ופיסיים הביאוהו לידי עיון בפילוסופיה של הטבע והחיים, שבה חיבר בזקנתו את הספר Das Weltbild des Arztes und die moderne Physik ("תמונת־עולמו של הרופא והפיסיקה החדישה", 1943). — ב' כתב אוטוביוגראפיה: Rückschau, Geschehen und Erleben auf meiner Lebensbühne ("זכרונות, קורות וחוויות על בימת־חיי", 1953).

יה. ל.

בֶּרְגְמַן, טוֹרבֶּרן אוֹלוֹף — Torbern Olof Bergman — (1735 — 1784), כימאי שוודי. למד מדעי־הטבע באוניברסיטה של אופסאלה, הורה שם מאתמאטיקה ופיסיקה, וב1767 נתמנה פרופסור לכימיה ולמינראלוגיה. ב' היה מחשובי הכימאים בדור, שבו הגיעה לסופה התקופה הפלוגיסטונית בתולדות הכימיה (ע"ע). במאמרו "המשיכה הבוררת" (Attractio electiva), 1775, חקר את מהות ה"קורבה" הכימית — האפיניות (ע"ע כימי, קשר) — והעמיד אותה על כוח של משיכה הדדית, שבו ראה את סיבתם של התהליכים הכימיים ושנתפס על־ידיו כניתן למדידה: אם החומר C דוחה את חברו B מן התרכובת AB ותופס את מקומו ומוליד את התרכובת AC, הרי זה מפני שהמשיכה היחסית בין A ובין C גדולה מזו שבין A ובין B. ב' ראה את הקורבה הכימית שבין שני גופים ככוח קצוב ועומד בעינו; הוא ערך לוחות, שמראים, למשל, את מעלת הקורבה היחסית של חומצות שונות למתכת מסויימת, מאחר שכל חומצה שבשורה דוחה את זו שלאחריה ונדחית מפני זו שלפניה מזיקתה לאותה מתכת. לפי דעתו של ב', אין כוח־המשיכה של הקורבה הכימית אלא צורה מיוחדת של כוח־המשיכה של הכובד והוא נקבע ע"י גדלם וצורתם של חלקיקי־היסודות. תורתו של ב' היתה ההשג הסופי של הכימיה הישנה בהסברת הקשר הכימי, והיא לא נדחתה אלא מפני הגישה האֶנרגטית־כמותית של ברתולה (ע"ע), הפותחת את תקופת הכימיה הפיסיקאלית במובנה החדיש. — מחקריו האיכותיים והכמותיים של ב' תרמו תרומה חשובה להתפתחות הכימיה האנאליטית, וכמה משיטותיו מקובלות בענף זה עד היום. ביחוד פיתח ב' את השיטות לחקירת מחצבים לשם קביעת הרכבם האיכותי והכמותי. משאר חידושיו ומחקריו המרובים ראוי לציון תיאורו בדבר התכונות הפירואלקטריות של הטורמלין (ע"ע). כל כתביו נאספו והוצאו ב6 כרכים ב1790/1 וניתרגמו ללשונות שונות.

מ. ה. ב.

בֶּרְגְמַן (בשוודית: בֶּרְיְמַן), **יַלְמַר** (פרֶדריק אֶלְז'ריוס) — Hjalmar (Fredrik Elgérius) Bergman — (1883, אֶרֶברוּ, שוודיה — 1931, ברלין), מחזאי ומספר שוודי. ב' היה בנו של באנקאי בעיר קטנה ולמד פילוסופיה והיסטוריה באופסאלה ובאיטליה. — מתחילה כתב טראגדיות, ואח"כ — קומדיות, וע"י מחזותיו תרם לחידושה של הבימה השוודית, שנתקרבה מתוך כך אל התיאטרון הצרפתי. ב' היטיב להבחין בקווי־האופי המיוחדים של טיפוסים אנושיים שונים, ותיאר אותם ביצירותיו בריאליות ובנימה גרוטסקית (ופעמים אף צינית), כשהם מסובכים בעלילות דמיוניות או משונות. רקע לעלילות אלו סיפקו לב' תקופות שונות וארצות רחוקות (ב' ביקר בין השאר בארצות הים התיכון), אך בעיקר חיי העיר והעיירה בשוודיה של זמנו. מ1910 נחשב ב' למספר החשוב ביותר בשוודיה. כמה מסיפוריו ניתרגמו לאנגלית (ביניהם: The Grandmother and Our Lord; God's Orchid; The Head of the Firm) ולגרמנית (למשל: Amouren, והדראמות Swedenhjelms וDer Nobelpreis). ב' היה חלוש־גוף ונתון מזמן לזמן בדיכאון נפשי, וכמה מיצירותיו משקפות את חולניותו.

G. Bach (ed. F. Blankner), *The History of the Scandinavian Literature*, 1938.

בֶּרְגְמַן, שְׁמוּאֵל הוּגוֹ (נו' 1883, פראג), הוגה־דעות עברי. ב' למד פילוסופיה בפראג ובברלין, ובאמצעותו של אנטון מארטי, שהיה מורו בפראג, התקרב לפרנץ ברנטנו (ע"ע). ב' היה אז חבר של חוג־הסטודנטים הציוני "בר־כוכבא" ומ1903 ואילך פירסם מאמרים על ענייני הציונות. באותם הימים בא במגע עם מ. בובר (ע"ע), שהשפיע עליו השפעה של קֶיֶם.

מ1907 עד 1919 היה ב' ספרן של ספריית־האוניברסיטה בפראג, אך מ1914 עד 1918 שירת בצבא האוסטרי. ב1919 עבר ללונדון והיה שם המזכיר הראשי של המחלקה לחינוך ולתרבות בהנהלה הציונית, וכן היה כאן ממארגני ועידת היסוד של מפלגת ה"התאחדות" (ע"ע), שנתקיימה בפראג ב1920. באותה שנה עלה ב' לא"י ונתמנה כמנהלו הראשון של בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, שנקרא אז "בית

עקד הספרים הלאומי" — תפקיד, שבו שימש עד 1935. ב׳ השתתף בוועידת־היסוד של הסתדרות־העובדים, שנתקיימה בחיפה (1920), ונבחר בה כחבר לוועד הפועל של ההסתדרות. מ1928 היה גם מרצה — ומ1935 פרופסור — לפילוסופיה באוניברסיטה העברית. ב1935 נבחר כרקטור הראשון של האוניברסיטה העברית וכיהן בתפקיד זה עד 1938. כן היה מן העורכים הראשונים של הרבעון הביבליוגראפי „קרית־ספר", שהתחיל יוצא ב1924. הוא עורך לפילוסופיה כללית ב„אנציקלופדיה העברית" ואחד מן העורכים של הרבעון הפילוסופי „עיון". ב׳ היה חבר של „הפועל הצעיר" ואח"כ חבר של „ברית שלום" מיסודו של ד"ר מאגנס, ונתן ביטוי לדעותיו בשאלות המדיניות הציונית בהרצאות ובמאמרים. ב׳ עמד בראש משלחת הישוב היהודי לוועידה הפאן־אסייתית, שנתקיימה בניו־דלהי ב1947.

בהגותו של ב׳ ניכרים שני כיוונים עיקריים: מדעי ודתי. ביחסו לבעיות ההכרה המדעית אפשר להבחין שתי תקופות. בתקופה הראשונה הושפע מברנטאנו, עסק בעיקר בניתוח התופעות של התחושה והברירות (אווידנציה) וכתב ספר מקיף על הפילוסופיה של ב. בולצנו (ע"ע): Das philosophische Werk Bernard Bolzanos, 1909. בתקופתו השניה הושפע ביותר מן האסכולה הקאנטית החדשה, ובעיקר מהרמן כהן (ע"ע) וא. קסירר (ע"ע). — ב׳ חיבר ספרים על „הפילוסופיה של עמנואל קאנט" (1927), על „הפילוסופיה של שלמה מימון" (1932) ועל הוגי־דעות של המאה ה20 („הוגי הדור", 1935), וכן „מבוא לתורת ההכרה" (1940), ו„מבוא לתורת ההגיון" (1953), שבעדו קיבל את פרס־ישראל למדעי־הרוח ב1954. פרי עבודתם המשותפת של ב׳ ונתן רוטנשטרייך הוא תרגום „ביקורת התבונה הטהורה" של קאנט לעברית, שיצא בתוספת מבוא של המתרגמים ב1954.

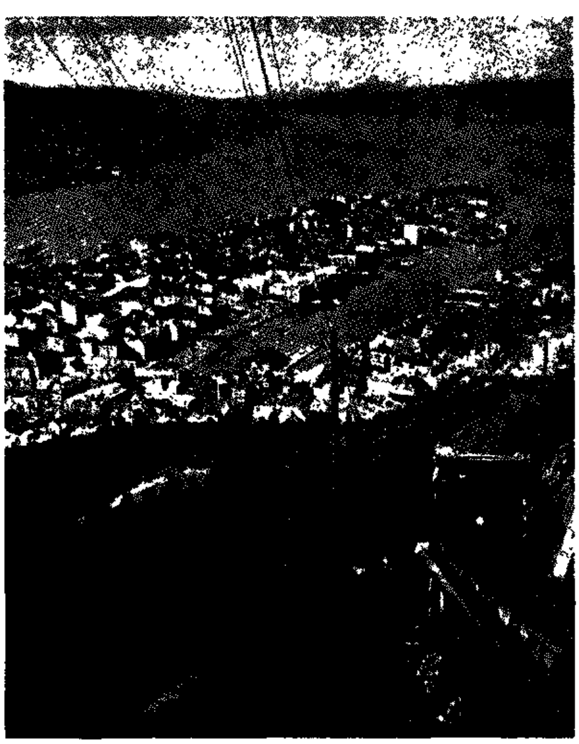
בעיוניו בשאלות האמונה והדת התרחק ב׳ מן הראציו־נאליזם והאנתרופוצנטריות (ע"ע) של גדולי ההוגים בעת החדשה (וביחוד קאנט). עיונים אלה מושתתים על רעיונות־יסוד, שקיבל מתורותיהם של רודולף שטיינר, מ. בובר, פראנץ רוזנצוויג, והוגי־דעות אחרים, יהודיים ונוצריים, וכן הוגי־דעות הודיים, כגון אורובינדו (ע"ע). ב׳ שואף להחיות את האמונה כחוויה בלתי־אמצעית וכ„פגישה" עם האל. הוא מטעים את האופי ה„דיאלוגי" של פגישה זו ורואה את צורות הגשמתה העיקרית בתפילה ובשמיעת קריאתו של אלוהים.

מחיבוריו של ב׳ יש לציין עוד: Untersuchungen zum Problem der Evidenz der inneren Wahrnehmang („מחקרים על בעיית הברירות של התחושה הפנימית"), 1908; Worte Mosis, hrsg. von H. B. („דברי משה"), 1913; Jawne und Jerusalem („יבנה וירושלים"), 1919; Der Kampf um das Kausalgesetz in der jüngsten Physik („המאבק על חוק הסיבתיות בפיסיקה החדישה"), 1929; „אלוהים ואדם במחשבה החדישה", 1956.

הגות, תשורה לש. ה. ב. במלאת לו ששים שנה, תש"ד (כולל: ב. שוחטמן, ביבל׳ של כתבי ש. ה. ב., 1903–1944); עיון, כרך ה׳, חוב׳ א׳, מוקדשת לש. ה. ב. בן השבעים, 1954.

נ. ר.

בֶּרְגֶן (Bergen), עיר־נמל בדרום־מערבה של נורווגיה; מספר תושביה: כ115,000 (1956). ב׳ היא העיר השניה בנורווגיה בגדלה ובחשיבותה מכמה בחינות: מסחרית, ימית, תעשיינית ותרבותית; בדיג ובסחר־הדגים היא תופסת את המקום הראשון. ב׳ יושבת בפנים הבִּיפְיוֹרד, לרגליו של הר תלול, שמתרומם לגובה של 300 מ׳ מעל פני־הים. הטמפראטורה נוחה בה כל השנה; הגשמים תכופים ומרובים. ידועה המימרה הגרמנית: „יורדים גשמים כמו בב׳". ענפי־התעשיה העיקריים שלה הם: מספנות וכל הדרוש לציודן של אניות־סוחר (ע"ע נורוגיה, ספנות), ברזל, אלומיניום, מכשירי־חשמל, מלאכת־עץ (רהיטים, פסנתרים), טכסטיל וטחינת־קמח מדגן מובא מחו"ל. הודות לבניינים ההיסטוריים שבה והודות לרמה המשתרעת בקרבתה, המשמשת לספורט־החורף, יש גם תנועת־תיירים בב׳. מרכז החיים הרוחניים היא האוניברסיטה. בב׳ קיימים גם בתי־נכות טובים למדעי־הטבע, לדיג, לתעשיה ולאמנויות הציור והפיסול.



ברגן: מראה העיר על חצי־אי שבין הנמל והפיורד פורה

ב׳ נוסדה ב1075 בשם בְּיֶרְגְוִין (=מרעה־הרים). במאה ה12 כבר היתה עיר־מסחר בינלאומית (בעיקר בדגים). ב1350 היתה ב׳ אחת מ4 המושבות הגדולות של ההאנזה, שהשתלטה על העיר וסחרה והחזיקה בה עד 1560. בעבר היתה ב׳ בנויה מעץ ועל־כן נשרפה כמה פעמים (לאחרונה ב1916). כיום אין עוד בתי־עץ בפנים העיר. בימי מלחמת־העולם II ניזוקה ב׳, אך הריסותיה תוקנו.

בֶּרְגֶן־בֶּלְזֶן, ע"ע מַחֲנוֹת־הַשְׁמָדָה.

בְּרַגַנְסָה (Bragança וגם Braganza; בקלטית Brigantia), עיירה בפינה הצפונית־מערבית של פורטוגאל; בירת מחוז, שנקרא על שמה, בגליל ההיסטורי טראס־אוס־מונטֶס (Tras os Montes). מספר תושביה כ8,800. היא מחולקת לעיר תחתונה חדשה ולעיר עליונה עתיקה (מיה"ב), שהיא מוקפת חומה; בזו האחרונה יש מצודת־אבירים, שהוקמה ב1187 ושימשה, מאמצע המאה ה15 ואילך, מושבם הראשי של דוכסי ב׳ (ע"ע). מחוז ב׳ (6,545 קמ"ר; האוכלוסיה:

כ־230,000 [1952]) הוא הררי ומתפרנס מחקלאות (דגנים, גפנים, זיתים ושאר עצי־פרי, ירקות ופשתן) וגידול־מקנה (בקר וצאן), והעיירה משמשת מרכז לעיבודה של תוצרתו ולשיווקה, אך יש בה גם בח"ר לטכסטיל ולשוקולאדה. ב' מחוברת במס"ב לעיר־הנמל פורטו (ע"ע) ועַ"י שדה־התעופה שבה — לקווי־האויר של פורטוגאל.

בב' התקיימה קהילה יהודית, לכל הפחות מן המחצה השניה של המאה ה־13 עד גירוש היהודים מפורטוגל (ע"ע). לפי המס, שהעלתה קהילה זו (30,000 רייס), יש להניח, שמנתה כמה מאות משפחות. את מספרם של צאצאי־האנוסים בב' (ובכפרים הסמוכים לה), שעדיין יש להם זיקה לדת־ישראל, אומדים ב־2,500 עד 3,000. בשנות ה־20 של המאה הנכחית חזרו כמה מהם בגלוי ליהדות וב־1927 יסדו קהילת־אנוסים, שנתמכה ע"י הוועידה המרכזית של רבני אה"ב (הרפורמיים).

בבראזיל קיימות שתי ערים בשם ב' — אחת מהן בצפון־המזרח של מדינת פארה, על חוף־הים, והשניה במדינת סאן פאולו, כ־60 ק"מ מצפון לסאן פאולו העיר.

בְּרַגַּנְסָה (Bragança), בית־מלכים פורטוגיזי, שנקרא על שם העיירה העתיקה ב' (ב־1955: 8,800 תושבים) שבצפון־מזרחה של פורטוגאל. אבי־השושלת היה אלפונסו I (מת 1461), בנו הבלתי־חוקי של ז'ואַן (João) I, מלך־פורטוגאל. ב־1442 הוענק לאלפונסו התואר דוכס של ב' והמשפחה הגיעה עד מהרה להשפעה מכרעת במלכות. בימיו של אַלפונסו V, מלך פורטוגאל, הקיפו האחוזות של משפחת־ב' חלקים נרחבים משטח־המדינה והדוכס מב' היה ראש־השרים, אך בימי יורשו של אלפונסו, ז'ואן II, שימשה משפחת־ב' מטרה ראשונה בתכנית החיסול של השפעת האצולה, שבה דגל המלך הנזכר, והדוכס מב' (פרנאנדו II) הוצא להורג. איש־סודו של דוכס זה, וכנראה גם מנהל־עסקיו, היה דון יצחק אברבנאל (ע"ע), שהיה מקורב גם לאחרים מראשי משפחת־ב' ושכמותם הוכרח לברוח מפורטוגאל לאחר שנאסר הדוכס. — אחר שיחרורה של פורטוגאל מן השלטון הספרדי (1640) הגיע ז'ואן, דוכס ב', לכסא־המלוכה, וצאצאיו שלטו בפורטוגאל עד המהפכה ב־1910 ובבראזיל מ־1822 עד 1889.

P. Coquelle, *Histoire de Portugal et de la maison de B.*, 1889[2]; B. Harding, *Amazon Throne, The Story of the Braganzas of Brazil*, 1942; B. Netanyahu, *Don Isaac Abravanel*, 1953, pp. 23–24; 26–32, 263–264.

בְּרֶגֶנְץ, ע"ע טִירוֹל וּפוֹרַאַרְלְבֶּרְג.

בֶּרְגְנֶר, אֱלִיזַבֶּת — Elisabeth Bergner — (נו' 1897, דרוהוביץ', גאליציה), שחקנית יהודיה של הבימה והסרט. ב' השתלמה בווינה באמנות־המשחק (1915—1919) והופיעה על הבימות של וינה, מינכן וברלין. עד מהרה נמנתה עם הטובות שבשחקניות־אירופה, משום הנשמה הרוטטת שידעה להפיח בכל דמות שגילמה, כגון רוזאלינד וויולה של שיקספיר, וביחוד „העלמה יוליה" של סטרינדברג ו„יוהאנה הקדושה" של ג'. ב. שו (1924). בבימוי של בעלה, ד"ר פאול צינר (Czinner), הופיעה ב' (מ־1923) ב־15 סרטים; הטובים שבהם הם הסרטים האלמים (כגון „ניו" [Nju], „העלמה אלזה"), שבהם יש משקל מיוחד ללירירזם החולמני שלה, וכן הופיעה בסרטים אחרים, שהופקו בפאריס (ב־1931/33), בכללם „הפה החולם", שזכה לפירסום מרובה. ב־1933 נתיישבה בלונדון וב־1936 מילאה שם את התפקיד הראשי במחזה „הנער דויד" מאת ג'. מ. ברי, שנכתב בשבילה. בשנות המלחמה השתקעה ב' בניו־יורק, במקום שזכתה להצלחה (ב־1946) בתפקיד „הדוכסת ממאלפי" של ג'ון וֶבסטר. אך בסרט האמריקני מהיר־הקצב ורב־העלילה לא עלה בידי ב' להבליט את אישיותה. יתכן שאָפיה וכשרונה המיוחדים באו לידי הביטוי המושלם ביותר בסרט „חיים גנובים" (Stolen Life, 1939), שבו ממלאת ב' שני תפקידים.

A. Eloësser, *E. B.*, 1927, 1928[19]; A. Zweig, *Juden auf der deutschen Bühne*, 1928.

פ. נ.

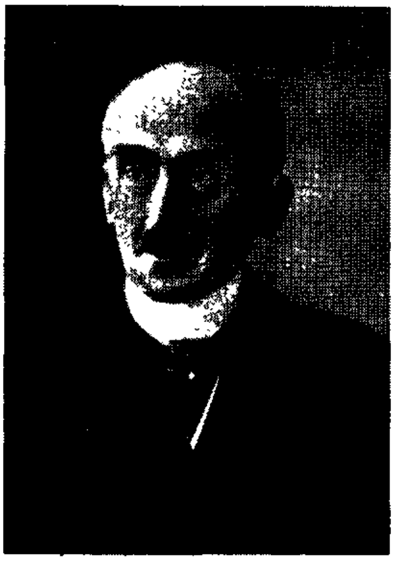
בֶּרְגְסוֹן (בּרקסון), שם של משפחה יהודית בוואַרשה, שהקימה כמה אישים ידועי־שם. בני המשפחה היו מצאצאיו של שמואל זביטקובר, הסוכן הבאנקאי של מלך־פולניה האחרון, סטאניסלאב פוניאטובסקי (1764—1795). ב־1780 קנה זביטקובר הנזכר שטח אדמה לבית־קברות יהודי בפראגה, הפרבר של ואַרשה, ועל־ידי כך הניח יסוד לישוב היהודי במקום. אשתו השניה של זביטקובר, יהודית מבית לוי בפראנקפורט ע"נ אודר, חינכה את ילדיה חינוך חולוני. רובם התנצרו, והקימו את המשפחות של פרנקל, אָסטרייכר ופלאטאו, שמילאו תפקידים חשובים בחייה הכלכליים של פולניה.

רק בנו של זביטקובר מאשתו הראשונה, בֶּר (בֶּרֶק), נשאר ביהדותו, ובימי השלטון הפרוסי נטל לעצמו את שם־המשפחה זוננברג. הוא ואשתו תמר (תֶּמֶריל) הקימו ביכ"נ בפראגה (1807) וביתם שימש בית־ועד לחסידי פולניה. בניהם, שקיבלו את שם־המשפחה ברגסון (או ברקסון), כבר דגלו בהתבוללות. בין בני המשפחה היו הרופא י ו ס ף ב' (נולד ב־1812), ששימש מרצה לרפואה באוניברסיטה של ואַרשה (1841—1861) והמוסיקאי מ י כ א ל ברגסון, אביו של הפילוסוף אנרי ברגסון (ע"ע). אחדים מצאצאיה של משפחת־ב' היו פעילים בחיי הקהילה הוואַרשאית והקימו מפעלים תעשיינים בפולניה.

ע. נ. פרענק, משומדים אין פוילן, ורשה 1923; י. שאצקי, געשיכטע פון יידן אין ווארשע, I–III, 1947—1953.

בֶּרְגְסוֹן, אַנְרִי (לוּאִי) — Henri (Louis) Bergson — (1859, פאריס — 1941, שם), פילוסוף צרפתי יהודי. אביו היה צאצא של משפחה יהודית מיוחסת מוואַרשה (ע"ע ברגסון), ואמו היתה יהודיה אנגליה. לאחר שסיים את חוק־לימודיו בתואר־אגרֶז'ה (מוסמך להרצות בליציאון; 1881), לימד פילוסופיה בליציאון של אנז'ר (Angers) ולאחר מכן בזה של קלֶרמוֹן־פֶּרָן (Clermont-Ferrand), שבו הירצה את הרצאותיו המפורסמות על הצחוק, וכאן, בשעת טיול בשדות, עלה על דעתו לראשונה הרעיון בדבר המהות החיה, הנמשכת והצומחת של היקום. ב' לא היה אז אלא כבן עשרים וחמש, ומאז עד סוף־ימיו פיתח רעיון זה והביעו בצורות חדשות ומשתנות לפי טיב הבעיות, שעסק בהן. ב־1889 חזר לפאריס, במקום שפירסם את עבודת־הדוקטור שלו: Essais sur les données immédiates de la conscience („מסות על הנתונים הבלתי־אמצעיים של ההכרה", 1889) והירצה בליציאון ע"ש אנרי IV וב„אֶקוֹל נוֹרמאל סִיפֶּרְיֶר" (סמינאר למורים אקאדמיים); ב־1900 נתמנה פרופסור לפילוסופיה בקוֹלֶז' דה פראנס. קהל רב מנבחרי־פאריס היה מבקר בהרצאותיו; הרצאות אלו וספריו, ביחוד L'évolution créatrice („ההתפתחות היוצרת", 1907) — שהצטיינו בין השאר בסיגנון בהיר ומבריק — הקנו לו שם־תהילה בצרפת ומחוץ לה. ב־1914 נבחר כחבר לאקאדמיה הצרפתית, וב־1928 זכה בפרס־

נובל לספרות. — ב' היה פעיל גם בענייני־מדינה, ביחוד בענייני־חוץ, ועמד בראש משלחת צרפתית לאה"ב. ב1940, אחר כניעתה של צרפת לגרמנים החזיר ב' לשלטונות־צרפת את כל אותות־הכבוד הצרפתיים שהוענקו לו, דחה את הצעתם של השלטונות להוציאו מכלל הגזירות, שגזרו על היהודים, ועמד שעות ארוכות בתור, כשהוא חולה ותשוש, כדי להרשם ברשימת־היהודים. מתוך כך נשאר נאמן ליהדות, למרות מה שבשנותיו האחרונות התקרב אל הקאתוליות. והוא מת כיהודי ב1.3.1941.



אנרי ברגסון

מחקריו מכוונים רובם ככולם לתפיסה ולפירוש של ה„מֶשֶך" (durée) וה„תנועה" (mouvement) לא כמושגים קפואים, שהם מוגדרים ע"י השכל, אלא כחוויות, שנתפסות ע"י האינטואיציה בשעה שהיא משתחררת מן הכבלים, שההכרה השכלתנית כובלת בהם את התופס ואת הנתפס. היסוד הדינאמי של המשך, שהוא **הזמן הזורם**, הוא בלבד חודר, לדעתו של ב', לעמקי המציאות. ה„זמן" בא להדיח את העולם הסטאטי של ההכרה, ואילו מושג ה„זרם" בא להורות כאן על השינוי התמידי החל בו, בזמן — שינוי, שאינו נגרם ע"י מניע חיצוני אלא ע"י אנרגיה פנימית: „ההֶנֶף החיוני" (élan vital), שהוא כמעיָן המתגבר. המֶשֶך הממשי של ההנף החיוני הוא יסודו של העולם, ואילו החומר והתודעה אינם אלא ביטויים או יצירות של הזרם המרכזי בפיצוליו השונים. התודעה יכולה לתפוס את מהותה של הממשות הן בראשוניותה הטהורה של הממשות כמשך, והן בהתאבנותה ובהתעצמותה כחומר קיים בחלל. כן יש לתודעה דרכים שונות להכרת עצמה: מצד אחד, דרך ההכרה השכלית הבלתי־משתנית, ומצד שני, דרך התפיסה האינטואיטיווית של מהותה כמשך תודעתי (ב' כאילו שינה את ה ens cogitans של דקארט ל ens durans), כרוח חיה ומשתנית, צומחת ומתפתחת בזמן. מכאן, שהגורם המעצב של התודעה הוא הזיכרון. בזיכרון נשמרת דמותו של המֶשֶך, בו מצטברים כל השגי העבר ובו „צומח העבר לתוך ההווה". הדוגמה המפורסמת של ב': מן הנמנע לקרוא פעמיים אותו שיר עצמו, שכן אם ישתמרו ללא שינוי כל הנתונים הכרוכים בקליטת השיר ע"י תודעה מסויימת, ישנה זִכְרָה של הקריאה הראשונה עצמו את טיבה של הקריאה השניה. באינטואיציה שבמהות הזיכרון אנו תופסים את מהותנו שלנו כתודעה־ומשך־חי, ובכוחה של אינטואיציה זו אנו תופסים גם אותו משך חי עצמו, המֶשֶך היוצר, שהוא הממשות המוחלטת: „במוחלט זה אנו חיים, מתנועעים וקיימים. אמנם ידיעתנו אותו היא בלתי־שלמה, אך עם זה אינה יחסית או חיצונית או מותנית. אנו משיגים את הממשות עצמה במובן העמוק ביותר של המלה ע"י המחקר המתקדם הן של המדע והן של הפילוסופיה, כשהם מאחדים את מאמציהם ומשלימים זה את זו".

השקפה זו של ב' גלומה אף בתורתו על התפקידים השונים של האינסטינקט, השכל והאינטואיציה, והיא מעידה בבירור, שאותם שראו בו נציג של תורות אנטי־ראציונאליות לא ירדו לסוף דעתו. כפי שב' מפרט בספרו המרכזי, „ההתפתחות היוצרת", התקדמה התפתחות־החיים בשלושה כיוונים: הוֶגֶטאטיווי, האינסטינקטיווי והראציונאלי. האינסטינקט הוא כושר השימוש במכשירים אורגאניים, אך הוא משול לידיעה מעשית עיוורת. השכל הוא כושר העשיה והשימוש במכשירים אי־אורגאניים, והוא ידיעה של סגולות־העצמים, שהיא מלווה תודעת־עצמה. כשניתנת לשכל השהות לפתח את ידיעתו, הוא דן בכל מושאיו כאילו היו מכשירים אי־אורגאניים, וכן רואה הוא את הממשות החיה עצמה באספקלריה של מכאניזם נטול־חיים. תפיסה מעוותת זו עשויה לבוא על תיקונה ע"י האינטואיציה, שהיא אינסטינקט מפותח בעל תודעה עצמית ושבכוחו לשבור את „הקרח שעל־פני הנהר ולחדור אל המים החיים הזורמים תחתיו". גילויי האינטואיציה, שהם נדירים וחטופים, ניתנים לעיבודו של השכל, ועל השכל מוטל לבררם ולהעריכם. בזה כלול בפועל תפקידה העיקרי של הפילוסופיה: *שמירת הצינור הפתוח*, המופנה כלפי הממשות החיה, שממנו שואבים את מימיהם הפילוסופיה והמדע כאחד. ב' ראה, איפוא, באינטואיציה את האמצעי היחידי, שעל־ידיו אפשר להחזיר מזמן לזמן גמישות ראשונית לשיטות המדעיות המאובנות ולקרבן אל הממשות.

יש לציין, שב' הכיר בעובדה, שאפשרות התפיסה הישירה של הממשות, אע"פ שבכוח היא מנת־חלקה של התודעה האנושית בכללה, אינה מתגשמת בפועל אלא בבני־אדם מועטים בלבד. כבלים חזקים של הרגל כובלים את האדם במציאות החברותית, המוסרית וההכרתית, שהוא מצוי בה, ורק יחידי־סגולה מוכשרים לנתקם. מכאן ההערכה היתרה של המיסטיקָנים הדתיים הגדולים, שב' הגיע לכללה בספרו Les deux sources de la morale et de la religion („שני המקורות של המוסר והדת", 1932). ב' רואה בהם, במיסטיקנים אלה, את טיפוס־האב של כל אלה שזכו לנתק את הכבלים הנזכרים ולצלול למקורות־החיים. ומכאן באה בשנות־חייו האחרונות גם התקרבותו לקאתוליות (שבתחילת מחקריו תקף אותה), ביחוד בצורה הנֵאו־תומיסטית, שלבשה בתורתו של זַ'אק מַרִיטֶן.

מחיבוריו של ב' ניתרגמו לעברית (על־ידי יעקב לוי) „הצחוק" (תרצ"ח), „אנרגיה רוחנית" (תש"ד), „מבוא למטפיסיקה", „האפשרי והממשי" ו„האינטואיציה הפילוסופית" (תש"ז), „מחשבה ותנועה", מסות והרצאות, 1953.

ה. ברגמן, הוגי הדור, תרצ"ה, עמ' 166–178; נ. סוקולוב, אישים, III (על משפחתו של ב'), תרצ"ה; מ. בובר, ברגסון והאינטואיציה (מבוא לתרגום ה„אנרגיה הרוחנית" של ב', תש"ד); פ. ולטש, חיי ברגסון ומשנתו (מבוא לתרגום ה„מבוא למטפיסיקה", ועוד, של ב', תש"ז); E. Le Roy, *Une philosophie nouvelle: H. B.*, 1912; J. Benda, *Le Bergsonisme*, 1912; id., *Sur le succès du Bergsonisme*, 1914; A. Keller, *Eine Philosophie des Lebens*, 1914; J. Maritain, *La philosophie bergsonienne*, 1913; A. Thibaudet, *Le Bergsonisme*, 1923; J. Chevalier, *H. B.*, 1928; V. Jankélévitch, *H. B.*, 1931; Aimé Pallière, *B. et le judaisme*, 1932; Ch. Lehrmann, *Bergsonisme et judaisme*, 1937; A. Cresson, *B., sa vie et son ouvrage*, 1941; J. Chevalier, *Essais et témoignage*, 1941; I. Benrubi, *Souvenirs sur H. B.*, 1942; B. Scharfstein, *Roots of B.'s Philosophy*, 1943; R. M. Mossé-Bastide, *B. éducateur*, 1955.

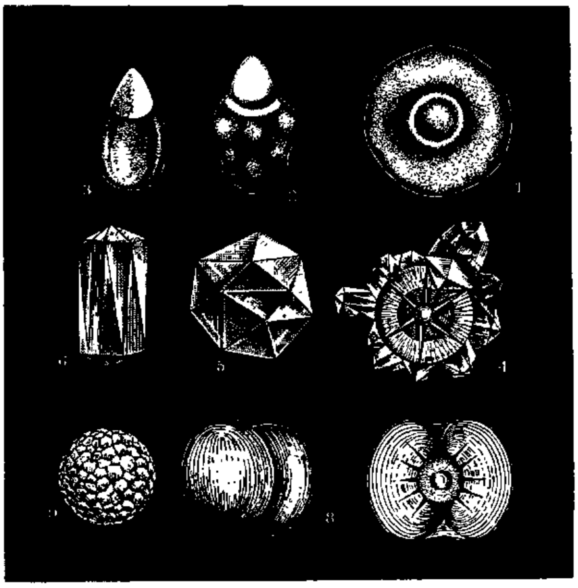
פ. ה.

בֶּרגְשְׁטְרֶסֶר, גּוֹטְהֶלְף — Gotthelf Bergsträsser — (1886—1933), מזרחן־בלשן גרמני. לאחר שהיה מורה ללשונות קלאסיות, התמסר ללימוד הלשונות השמיות והאסלאמיות. בתקופת מלחמת־העולם I, כשהיה פרופסור באוניברסיטה של קושטה, עסק בחקר הדיאלקטים המדוברים בסוריה ובא"י. בתחום זה חיבר: Sprachatlas von Syrien und Palästina, 1915; Zum arabischen Dialekt von Damaskus, I, 1924; Neuaramäische Märchen und andere Texte aus Ma'lūla, 1915; Glossar des neuaramäischen Dialekts von Ma'lūla, 1921. ב' התחיל בהוצאת המהדורה ה29 של Hebräische Grammatik מאת גֶזֶניוס, אך לא סיים אותה (הופיעו רק שני חלקים: Einleitung, Schrift- und Lautlehre, 1918; Verbum, 1929). מלבד מחקריו הלשוניים (Einführung in die semitischen Sprachen, 1928), שבהם קנה לו שם עולמי (לאחרונה החזיק בקאתדרה החשובה של מינכן), עסק ב' בעיקר בתרגומים הערביים מיוונית ובמשפט האסלאמי — מקצועות, שחידש את המחקר בהם מיסודו (Ḥunain Ibn Isḥāk und seine Schule, 1913; Ḥunain Ibn Isḥāq über die syrischen und arabischen Galen-Uebersetzungen, 1925—32; Grundzüge des islamischen Rechts, hrsg. v. J. Schacht, 1935). נוסף על כך חקר את תולדות הנוסח של הקוראן (ראה: T. Nöldeke, Geschichte des Qorāns, מהדורה ב', חלק 3) והכין אוסף גדול של כתבי־יד קוראניים עתיקים לשם חקירת הגירסות. עבודותיו המקיפות הופסקו ע"י מותו המוקדם מחמת מקרה־אסון, שקרהו בהרי האַלפים.

ב' היה אויב של הנאציזם ונתן ביטוי נמרץ להתנגדותו לאנטישמיות.

M. Meyerhof, *Isis*, XXV, 1936, 60–62; H. Gottschalk, *Der Islam*, XXIV, 1937, 185–191 (עם ביבליוגראפיה חלקית).

בָּרָד, משקע אטמוספירי מוצק, עשוי גרגירי־קרח. הוא יורד מעגני קומולו־נימבוס (ע"ע עננים) אחר סופת־ברקים. אין הב' יורד אלא אם הטמפראטורה על־פני הקרקע היא למעלה מ‑0°. טמפראטורת הגרגרים היא ‎−15° — 0°.



צורות שונות של גרגירי־ברד

1. גרגיר כדורי; 2.—3. פיראמידי, דמוי־אגס; 4. צירוף טיפוסים שונים; 5.—6. גבישי; 7.—8. דמוי־אפרסק; 9. כדורי־מחוספס

בארצות האקלים הממוזג יורד ב' רק בעונה החמה ובשעות־היום; בארצות סובטרופיות — בעונות־הגשמים, ובהן הוא עלול לרדת בכל שעות־היממה כתוצאה ממעבר של חזית קרה והשתלטות של גופי אויר קר. בארצות החמות, החסרות הבדלים עונתיים ניכרים, מצוי הב' בכל עונות־השנה. באיזורים הקטביים אין ב' יורד.

הב' נוצר ע"י עליית זרמי־אויר רוויי־אדים מן השכבות האטמוספיריות התחתונות לגובה רב, שבו שולטות גם בקיץ טמפראטורות נמוכות, למטה מנקודת־0°. עם התרוממות האויר הלח באות התקררות ורוויה, וכתוצאה מזה — התעבות. טיפות־מים עלולות לפעמים להחזיק מעמד בקירור־יתר, אך הן קופאות כשהן מגיעות לאיזור שבו מצויים גבישי־שלג, המשמשים גרעינים — לא־שקופים — לגרגירי־הב'. בהסעה חוזרת של זרמי־האויר כלפי מעלה ומטה מצטברות על הגרעין שכבות קונצנטריות של קליפות־קרח, מהן חסרות אויר ושקופות ומהן מכילות בועות־אויר ומשום כך מחוסרות שקיפות. קֹטרם של הגרגירים הוא בדרך־כלל בין 1 ל50 מ"מ, ועפ"ר אינו גדול מזה של אפונה. אך לעיתים רחוקות מגיעים הגרגירים לממדי־ענק; כך, למשל, מסופר שב1935 נפלו בספרד גושי־קרח, שקטרם היה 15 ס"מ ומשקלם 1.5 ק"ג. התהוותם של גרגירי־הענק מותנית במהירויות אנכיות של 30 מ' בשניה ויותר. — סופות־ב' מצויות בשכיחות מרובה באיזורים מספקי לחות — יערות, ביצות, אגמים. הופעות תֶרמיקה מקילות את התהוות הב'. במעלי־הרים (בכיוון זרימת־הרוח) יש תמיד יותר ב' מבמורדותיהם.

מבחינים 4 צורות טיפוסיות של גרגירי־ב': 1. הצורה הכדורית־אֶליפסואידית, שהיא השכיחה ביותר; 2. הצורה הפיראמידית, דמויית־האגס, הנוצרת מן הצורה הכדורית תוך נפילה בזרם־אויר חזק; 3. צורת גלגל או אפרסק; 4. צורת גביש.

עפ"ר אין סערת־ב' נמשכת יותר מרבע־שעה; אך הנזקים הנגרמים לחקלאות בפרק־זמן זה עלולים להיות גדולים. חברות של ביטוח מפני נזקים פיתחו גם ענף מיוחד של ביטוח מפני ב'. — במזרח הים התיכון, ובכלל זה א"י, שכיח הב' ביותר בחדשי מארס—אפריל ועלול לסַבב נזקים ניכרים לפרדסים הפורחים ולשדות תבואת־החורף. גם הב' היורד בא"י בינואר—פברואר פוסל כמות מרובה של פרי.

בזמן האחרון נעשו בכמה מארצות־אירופה נסיונות לפזר ענני־ב' ע"י ראקטות, אך לא הושגו תוצאות של ממש.

A. Wegener, *Thermodynamik der Atmosphäre*, 1911; W. Rohrbeck, *Die Hagelversicherung in der Welt*, 1937; T. E. W. Schumann, *Hail* (*Quart. Jl. Roy. Met. Soc.*, 64, 3), 1938; A. Allix, *L'étude de la grêle* (*Rev. pour l'étude des calamités*, 2, 89), 1939; W. Findeisen, *Bildung u. Auflösung des Hagels* (*Ann. d. Hydrogr.*, 68), 1940; N. C. Gerson, *Variation in Physical Properties and in Atmospheric Concentration of Hail* (*Bul. Am. Met. Soc.*, 27, 47), 1946.

ד. א.

בֶּרֶד, ג'ון לוּגִי, ע"ע טֶלֶוִיזְיָה.

בֶּרְד, וִילְיַם — William Byrd — (1543—1623), קומפוזיטור אנגלי. היה אחד מילדי המקהלה המלכותית בלונדון וב1563 נתמנה אורגאניסטן של הקתדראלה בלינקולן. ב1569 נכנס לשירות המלכותי, אך הוסיף לשמש גם בלינקולן בתפקיד הנזכר, עד שנתמנה (ב1572) האורגאניסטן של הקתדראלה בלונדון. ב1575 קיבל ב' — יחד עם מורו וחברו טאליס (Tallis) — מן המלכה אליזאבת רשיון

בלעדי (למשך 21 שנה) להדפסתן ומכירתן של יצירות מוסיקאליות. באותה שנה הקדישו שני הקומפוזיטורים למלכה קובץ של שירים דתיים מפרי־עטם. במשך ימי־חייו הסתכסך ב׳ כמה פעמים עם השלטונות; הוא היה קאתולי רומאי והכנסיה האנגליקנית התנכלה לו, אך המלכה, שהוקירה אותו, הגנה עליו. ב׳ נמנה עם הקומפוזיטורים האנגליים החשובים ביותר של כל הזמנים; הוא היה המייסד של אסכולת מחברי־המדריגאלים האנגליים והיוצר של מוסיקה נאה ומעודנת לכלי־המנענעים של התקופה (Virginal Music). בשדה המוסיקה הכנסייתית חיבר יצירות עזות־רושם הן בשביל הכנסיה הקאתולית והן בשביל האנגליקנית.

Edmund H. Fellowes, *W. B.*, 1948 (כולל רשימה מפורטת של כל יצירותיו).

בֶּרְד, רִיצַ׳רְד אֶוְלִין — Richard Evelyn Byrd — (1888—1957), סִיר אמריקני של איזורי־הציר של כדור־הארץ. ב׳ סיים את חוק־לימודיו באקדמיה לימאות באנאפּוליס (מרילנד) ב־1912; שירת עד 1918 בצי־המלחמה האמריקני; עבר אחר־כך לאויריה של הצי, וב־1930 נעשה אדמיראל־משנה. ב1925 ניהל את משלחת מק־מילאן לגרנלאנד וב1926 טס בלויית פלוד בֶּנֶט משפּיצבֶּרגן אל הציר הצפוני, והשנים היו הראשונים, שהצליחו לעבור על ציר זה בטיסה. במשלחתו הראשונה לאנטארקטיס ב1928/9 (שכללה 106 איש) הקים ב׳ על הקרח הימי במפרץ־רוס תחנת־מחקר ארעית, שקרא לה „ליטל אמריקה" (= אמריקה הקטנה). משם טס ב־1929 אל הציר הדרומי, והיה הראשון, שעבר בטיסה גם מעל לציר זה. ב׳ יצא עוד אל הציר הדרומי בשלוש משלחות, שנקראות על שמו (משלחות־ב׳), ב1933/4, 1939/40 ו1946/7, שכל אחת מהן היתה גדולה מזו שקדמה לה. האחרונה היתה הגדולה במשלחות, שיצאו בזמן מן הזמנים לחקירה גאוגראפית; השתתפו בה כ4,000 איש, שציודם כלל 13 ספינות, 20 אוירונים ו70 מכוניות, שהיו מותקנות למסע על־פני שלג וקרח. משלחת זו, שנתפצלה לכמה קבוצות, צילמה כ9,000 ק״מ מקו־החוף ושטח־אדמה של 875,000 קמ״ר, ששום אדם לא ראה קודם לכן. מלבד זה צברו החוקרים חומר מרובה, פרי של בדיקות ותצפיות, להכרת האנטארקטיס. ב1955 הוטל על ב׳ לארגן משלחת אמריקנית לאנטארקטיס במסגרת תכניות־הפעולה לשנה הגאופיסיקאלית הבינלאומית (1957/58). באוקטובר 1955 יצאה משלחתו



אדמיראל ר. א. ברד

(שכללה 1,600 איש ו9 ספינות) אל האנטארקטיס למשך 4 שנים. ב׳, שעלה על יבשת האנטארקטיס ב29.12.55, קבע את מקומה של התחנה האמריקנית הראשית על חופו של מפרץ קינאן (Kainan Bay), כ1,300 ק״מ מן הציר. אח״כ חזר לאה״ב, שבהן מת בתחילת 1957. ב׳ הצטיין גם בפעולות־מלחמה וזכה לאותות־כבוד מרובים כחוקר וכחייל כאחד. — וע״ע אנטארקטיס, ביבליוגראפיה.

בְּרֶדָה (Breda), עיר בדרומה של הולאנד בחבל בְּרַבַּנְט (ע״ע) הצפונית. מספר תושביה: כ100,000. ב׳ היא עיר של מסחר ותעשיה: היא מייצרת מכונות, משי מלאכותי ושֵׁכר ומעַבדת קאקאו; היא מושב של הגמון קאתולי ויש בה אקאדמיה צבאית. לכמה מבנייניה, ששרדו מיה״ב, יש ערך היסטורי ואמנותי.

ב׳ קיבלה זכויות של עיר ב1252; ב1566 נתארגן בה המרד של ארצות־השפלה בשלטון הספרדי („הסכם ב׳"). ב1667 נחתם בה „שלום־ב׳", שלפיו ויתרו ההולאנדים לאנגלים, בין השאר, על אמסטרדאם החדשה, ששמה שונה אח״כ לניו־יורק.

בְּרַדְוַרְדִין, תּוֹמַס — Thomas Bradwardine — (1290, צ׳יצ׳סטר — 1349, לַמְבֶּת, על־יד לונדון), פילוסוף, תאולוגן ומתמטיקן אנגלי. ב׳ למד והורה באוניברסיטה של אוכספורד, סמוך לשנת 1330 נתמנה מחלק־נדבות (elemosinarius) של אדוארד III, ואח״כ היה המוַדה הפרטי של מלך זה, שעמו גם יצא למלחמה ב1338 בחבל־הריינוס, ואחר־כך בצרפת. ב1348 נעשה ב׳ הארכיהגמון של קֶנְטֶרְבֶּרִי, אך מת בדֶבֶר קודם שהגיע למקום־מושבו. כתלמידו של דוּנְס סקוטוס (ע״ע), וכשאר הוגי־הדעות מן האסכולה של אוכספורד, התרחק ב׳ מן הכיוון התומיסטי (ע״ע תומס מאקוינו), ששלט באסכולאסטיקה המאוחרת, והסתמך על שיטותיהם של אוגוסטינוס הקדוש, של אנסלמוס מקנטרברי ושל הפראנציסקנים האנגליים. בספרו העיקרי: De causa Dei contra Pelagium et de virtute causarum („על הגנת העניין האלוהי מפני הכפירה הפלגיינית ועל תכונת הסיבות"; חובר קודם 1335 ונדפס לראשונה ב1618) מקבל ב׳ את הוכחתו של אנסלמוס למציאותו של אלוהים ומטעים, שאמיתותו של מושג־האלהות מוכחת מתוכו. על הנחה ראשונית זו מבסס ב׳ את דעתו בשאלת הבחירה החפשית. ב׳ קיבל את הטענה, שהיתה רווחת בפילוסופיה של יה״ב ושלפיה ההנחה שהאל יודע־כל סותרת את הנחת חופש־הבחירה של האדם. השאיפה להציל את חופש־הבחירה — סבר ב׳ — מביאה בהכרח לידי הגבלת הקפה של ידיעת־האל, ומתוך כך לידי כפירה. ב׳ בא לכלל מסקנה, שהאדם לא נחן בסגולת הבחירה החפשית. אין הוא יכול לבחור בטוב ולמאוס ברע, והצלתו תלויה רק ברצונו המוחלט והבלתי־מוגבל של האל. השקפה זו, שהיא וולונטאריסטית ביסודה ושרואה באל את הסיבה היחידה לכל הקיים („דטרמיניזם תאולוגי"), בישרה את השיבה אל אוגוסטינוס ואל הנצרות הפאולינית. משום כך נתבססו על תורתו של ב׳ הוגי־הדעות של כל הזרמים הרפורמיים בנצרות במאות ה15 וה16.

ב׳ השפיע במישרים על השקפותיו של תלמידו יוהאנס ויקליף, המזכיר את ב׳ בכתביו לפעמים קרובות, ובמידה לא מועטת גם על דעותיהם של שפינוזה ולייבניץ בשאלת מהותו של החופש. מרובה היתה גם תרומתו להתפתחות

המחשבה הפיסיקאלית והמאתמאטית של המאה ה15. עבודותיו העיקריות בתחומים אלה הן: Tractatus de proportionibus motuum („מסכת על יחסי־התנועות"), 1495, שדנה בבעיות הדינאמיקה; Arithmetica speculativa („האריתמטיקה העיונית"), 1495; Geometria speculativa („הגאומטריה העיונית"), 1495. כמו־כן חיבר ספר על „אמנות הזכירה" (Ars memorativa), שנשאר בכתב־יד. חיבורו De futuris contingentibus („על המקריות שבעתיד") נתפרסם בחלקו ב1935 (ע"י B. Xiberta בAus der Geisteswelt d. mittelalters, כרך II, עמ' 1169—1180). — ב' כונה ע"י בני־זמנו doctor profundus („החכם המעמיק").

J. F. Laun, *T. von B., der Schüler Augustins und Lehrer Wiclifs* (in *Zeitschrift f. Kirchengeschichte*, 47 [1928], 333–356); id., *Recherches sur T. de B., précurseur de Wiclif* (in *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, IX [1929], 217–233); K. Michalski, *Le problème de la volontè à Oxford et à Paris au XIV siècle*, 1937; A. Maier, *Die Vorläufer Galileis im XIV. Jahrhundert*, 1949, Cap. V.

י. ב. ס.

בַּרְדֶיוֹב (Bardejov; בגרמ': Bartfeld; בהונג': Bártfa), עיירה במזרחה של סלובאקיה, כ15 ק"מ מגבול פולניה, ובה כ6,400 נפש (1950); יושבת בעמקו של נהר טוֹפלה שבבֶּסקידים המערביים (ע"ע קרפטים), בגובה של 277 מ' מעל פני־הים, על דרך מסחרית קדומה (כיום: כביש) לפולניה, ובה התחנה הסופית של מסה"ב העולה מפרשוב לצפון. ב' ידועה כיום במעיינות־הרפואה שעל־ידה. — בשעה שנוסדה במאה ה13 היו בה מכרות זהב וכסף, שנוצלו ע"י כורים גרמניים. מתקופת פריחתה במאות ה13 — ה15 שרדו בה כמה בניינים נאים בסיגנון גותי ובסיגנון־הרנסאנס. קודם שנסללה מסה"ב הנזכרת תיווכה ב' במסחר בין הונגאריה ופולניה — ביחוד בסחר־היין, שיהודים עסקו בו. בסופה של המאה ה18, הקימו יהודים מפולניה בב' קהילה, שמנתה ב1939 כ550 נפש.

בֶּרְדְיַיֶב, נִיקוֹלַי אַלֶכְּסַנְדְרוֹבִיץ' — Н. А. Бердяев — (1874, קיוב — 1948, קלמר, על־יד פאריס), הוגה־דעות רוסי. כשהיה ב' סטודנט, הוגלה לזמן קצר לווֹלוֹגדה על פעילות מהפכנית. אח"כ עבר לאסכולה של ה„מארכסיזם הלגאלי" (ע"ע פ. סטרוּבֶה). ב1900 פנה עורף למארכסיזם. ב1909 השתתף ב' בקובץ Вехи („תמרורים"; ע"ע סטרובה). ב1922 גורש מרוסיה ע"י השלטון הסובייטי, השתקע בברלין והיה מראשי „האקאדמיה הדתית פילוסופית" של המהגרים הרוסיים. ב1924—1939 ערך ב' בפאריס את כתב־העת שיסד Путь („הדרך"), וכן את ההוצאות הרוסיות של YMCA.

מחשבתו של ב' היא דואליסטית. בהוויה מתחוללת מלחמה בלתי־פוסקת בין הרע ובין הטוב, בין החומר ובין הרוח, בין האובייקט ובין הסובייקט, בין המציאות ובין „הדבר כשהוא לעצמו", בין השיעבוד ובין החופש, בין הכנסיה (והתאולוגיה) ובין הנבואה. מחשבתו של ב' חדורה הרגשה חריפה של „שלטון הרע בהוויה". „העולם הזה הוא רע, אבל אנו מוכרחים לחיות בו". הרע בהוויה, בטבע, מתבטא במלחמת־הקיום, בסבל ובמוות. הרע מונח ביסוד האובייקטיווי של ההוויה, שהיא קיבוץ של תופעות חמריות. אין ב' מטיף לכניעה, לקבלת־הדין, אלא למלחמה במציאות, שגילוייה הם הטבע, החברה והפרט. החיים החברותיים עמוסים חטא ושקר, שמתבטאים בשלטון, בכנסיה ובנישואים. אך „יש לחייב את החיים משום כוח־היצירה שבהם".

בהגותו של ב' נתגבשו ארבעה מושגים חיוביים: האישיות, הרוח, היצירה והחופש. החופש שולט במלכות־שדי. בחיינו מבצבץ ומתגלה החופש פעם בפעם תוך מלחמתנו בשיעבוד, בטבע.

יחסו של ב' לאלוהים הוא פרומיתאי. אין האל השליט היחיד והמוחלט בהוויה. האל אחראי לרע. אלוהים, כשברא את העולם, לא השתמש בשעת מעשה במלוא כוחו. הוא בחר להעניק מידה ידועה של חופש ליצירה גופה.

בעיית־האדם עומדת במרכז מחשבתו של ב'. הפילוסופיה הדתית של ב' היא תורת־האדם יותר משהיא תורת־האלהות. קיים קשר בין אדם למקום. בלא אלוהים, האדם מחוסר־כוח ולמעשיו אין תכלית; אך אלוהים פועל במציאות באמצעות האדם. מלכות־שדי — זהו האידיאל הסופי, המתגשם והולך לא רק ע"י האל, אלא גם ע"י האדם. באדם מתגלמת שניות. במהותו הגופנית שקוע האדם בטבע, אבל ברוחו הוא שואף לחופש. „האדם — מטרה לגאולה". והאדם נגאל לא על־ידי סיגוף ונזירות, כפי שסוברת הנצרות, אלא ע"י יצירה. כוח־היצירה הטבוע באדם בא לו מכוחו של אלוהים, שברא את האדם לשם סיפוק תביעת־היוצר שבו. היסוד של „צלם־אלוהים" צפון באדם ברוחו, ב„אני" שלו, באישיותו. סיבת החטא הקדמון נעוצה בטבע יותר משהיא נעוצה באדם. באדם קיימת התרוצצות בין האישיות (פרסונאליות) ובין הפרט (אינדיווידואליות). הפרט שייך לטבע, ועל־כן חלים עליו חוקי השיעבוד והמוות. האישיות — תופעה רוחנית, ובה יסוד החופש שבאדם. הפרט עדיף מן החברה, הכלל. אבל אין הפרט יכול להתקיים בלא הזולת. בדידות — פירושה אבדון. „אני" מוצא את עצמו באמצעות „אתה". לפרט נשקפת סכנת האובייקטיוויזאציה עם השתלבותו בציבור, ועם הקמתם של מוסדות מאובנים במקום שיתוף־גומלים.

בעיית־המוסר תופסת מקום חשוב בהגותו של ב'. המוסר עבר שלוש דרגות־התפתחות: מוסד־החוק של התנ"ך, מוסר־התחיה של האוואנגליון ומוסר־היצירה. ב' נלחם בנצרות בשם המוסר החדש. לסוף עמד ב' על האבסולוטיות והנצחיות של חוקי־המוסר, שאינם זקוקים לאישור של המדע. „המוסר שייך למלכות־החופש ולא למלכות־ההכרח".

מכל הגילויים החברותיים שלל ב' במיוחד את הבורגנות — לא כתופעה כלכלית, אלא כתופעה פסיכולוגית ואנטי־אמנותית. משום קשריה אל הבורגנות, שלל ב' אף את הדמוקראטיה, שתיהן מחוסרות אמונה בערכים העילאיים, חדורות בפולחן־הקרתנות ולהוטות אחר הבלי העולם הזה. את הדמוקראטיה שלל ב' גם משום רדיפתה אחר הרוב; הפלֶבֶּאיות הורסת את התרבות, מטשטשת את פרצוף האדם ומבודדת אותו. ההמון אינו זקוק למה שקוראים „חופש מדיני". ב' חייב לא את הליכוד הדמוקראטי של האזרחים לפי מחוזות ומפלגות, אלא את ליכודם המקצועי. הוא העדיף את העבדות העתיקה והצמיתות של יה"ב על הקאפיטאליזם המודרני. ב' התייחס בחיוב אל הקאפיטאליזם הראשוני, שצץ בערים החפשיות של יה"ב והתבטא במיוחד באמנות ההולאנדית. לעומת האֵטאטיזם המארכסיסטי, העמיד ב' את הקואופראציה של פרודון (ע"ע). ב' מצא בסוציאליזם, שקרא לו „פרסונאליזם", יסוד הומאני: נגד השיעבוד למכונה, למשק, בלא להשגיח באדם. גם לאחר שפסק להיות מארכסיסטן, העריך ב' במארכסיזם את הפאתוס ואת ביקורת הקאפיטאליזם. גם כששלל את הבולשוויזם בכללו, חייב בו את החדרת התרבות להמון ואת מה שהוא מגשים, לדעתו, את „יום־

הדין", שבו נענשים הפרט והכלל על פשעיהם. הרוולוציה מתהסלת מאליה. מכאן השלילה, ששלל ב' את הקונטרה־רוולוציה הדוחקת את הקץ ללא הצלחה. בימי מלה"ע II נעשה ב' פאטריוט רוסי־סובייטי, „כי רוסיה הצילה את האנושות מן ההיטלריזם". ב' ראה בסובייטיזם התגלמות „הרעיון הרוסי" הסלאוויאנופילי. מתוך שלילת הקאפיטאליזם בא ב' לשלילת־המערב. האינטליגנציה הרוסית, והקומוניסטית בכללה, חדורה דתיות ואוניוורסאליות, עם כל קוצר־הראיה המארכסיסטי שלה. „האידיאה הרוסית" היא כללית יותר מן המערבית, היא נוצרית יותר ומטרתה „אחרית־הימים". המהפכה הרוסית — תחנה בדרך ל„ירושלים חדשה".

ב' היה הוגה־דעות רוסי טיפוסי. בעיות המטאפיסיקה ותורת־ההכרה — הבעיות המרכזיות של המחשבה המערבית — הן לב' שניות במעלה. ב' התנגד לקלאסיציזם, למשוכלל, לשיטתי, לוודאי. אין הוא משפיל את עצמו, לדבריו, עד כדי מתן הוכחות. ב' לא חשש להגזמות וסתירות. חסר היה חוט מחשבתי אחד ויחיד. אין ב' מציע את רעיונותיו „ראשון ראשון ואחרון אחרון", אלא בצורת פסוקים מקוטעים, אַפוריזמים, זעיר שם זעיר שם. קשה לקבוע היכן מסתיימת אצל ב' הפילוסופיה והיכן מתחלת התאולוגיה או הפילוסופיה של ההיסטוריה. מחשבתו של ב' היא סינתזה של פילוסופיה, תאולוגיה, אֶתיקה, פילוסופיה של ההיסטוריה, חתירה לתיקון־עולם, דידאקטיקה. אין זו מחשבה מופשטת; היא מבוססת על המציאות החברותית, אלא שהיא מבקשת לפרשה פירוש פילוסופי.

ב' כתב בעיקר ברוסית, אבל החשובות שביצירותיו נתפרסמו גם בגרמנית, אנגלית, צרפתית, ועוד. הספרים העיקריים של ב' הם: Философия свободы („הפילוסופיה של החופש"), 1911; Миросозерцание Достоевского („השקפת־עולמו של דוסטוייבסקי"), 1916; Смысл творчества („מהות היצירה"), 1916; Новое средневековье („ימי־הביניים החדשים"), 1924; Русская религиозная психология и коммунистический атеизм („הפסיכולוגיה הדתית הרוסית והאתיאיזם הקומוניסטי"), 1931; Судьба человека в современном мире („גורל האדם בעולם של זמננו"), 1934; Русская идея („האידיאה הרוסית"), 1946.

E. Derrert, *Die Krisis d. Gegenwart u. d. kommende Kultur*, 1928; E. Porret, *La philosophie chrétienne en Russie*, 1928; V. Zenkovsky, *History of Russian Philosophy*, III, 1953; Г. П. Федотов, Б.-мислитель (Новый Град, 1952).

א. אח.

בַּרְדילי, כְּרִיסְטוֹף גּוֹטְפְרִיד – Christoph Gottfried Bardili — (1761—1808), פילוסוף גרמני. אביו של הפילוסוף שֶלינג (ע"ע) היה דודו של ב' ומורו הראשון. ב' שימש ב1789—1790 מורה לפילוסופיה באוניברסיטה התֶאולוגית של טיבינגן (וירטֶמבֶּרג), שבה למדו באותו זמן הֶגֶל והֶלדֶרלין. אחר־כך היה פרופסור לפילוסופיה בשטוטגארט.

בחיבורו Briefe über den Ursprung der Metaphysik („מכתבים על מקורה של המטאפיסיקה"), שיצא ב1798 בעילום־שם, הכריז ב' על הפַּנתֶאיזם (ע"ע). ב1800 הופיע ספרו העיקרי: Grundriss der ersten Logik („קווי־יסוד לתורת ההיגיון הראשוני"; השם בשלמותו כולל ששים מלים). — כנגד הפילוסופיה הביקרתית של קאנט טען ב' בחיבורו Philosophische Elementarlehre („תורת־יסוד פילוסופית"), 1802/6, ש„אין אנו מכתיבים לטבע את חוקי־שכלנו, אלא מכירים אותו באמצעות חוקי־שכלנו, משום שאף חוקים אלה הם חוקיו של הטבע". ב' גרס זהות גמורה של חוקי־ההכרה וחוקי־ההוויה. הוא הושפע מלייבניץ, ותפיסתו היסודית היתה קרובה גם לזו שהובעה בעקרון של שפינוזה: „סדר המושכלים וקישורם הוא כסדר הדברים וקישורם" (תורת המידות, ספר ב', משפט 7). ב' קדם לשלינג בחידוש המטאפיסיקה של הזהות, שהגיעה אח"כ להתפתחותה השלמה בפאנלוגיזם של הגל. אך לדעתו של ב', אין הזהות של החשיבה וההוויה קיימת אלא בתחום הצורה בלבד. „החשיבה כחשיבה" היא מהותה של ההוויה; חוקיות הגיונית זו היא צ ו ר ת ו הממשית של העולם החמרי. שלינג וגם הגל למדו הרבה מרעיונותיו של ב', אע"פ שסירבו להודות בדבר.

בתורת־ההיגיון גילה ב' את זהותה של המחשבה בתור מחשבה: תוכן־המחשבה הוא אחד ויחיד ואינו מתרבה עם ריבוי פעולות החשיבה (ע"ע בּולצנו; הוּסֶרל); וכן רואה ב' בצורה ההגיונית הזהה של כל חשיבה גם צורת־הוויה אוניוורסאלית; הלוגיקה היא אונטולוגיה. העקרון של החשיבה בתור חשיבה הוא יסוד ההוויה ויסוד דינאמי של העולם, שמעצב את הקוסמוס מן החומר. באופן זה מסביר ב' את התפתחותו של העולם. התפתחות זו מגעת לשיאה ברוח־האדם, בהכרתו, וביחוד בפילוסופיה: יסוד־הראשית חוזר אל עצמו, תוך שהוא חושב את עצמו ומכיר את עצמו.

ב' חיבר, קודם שפיתח את תורת־ההגיון שלו, גם Allgemeine praktische Philosophie („פילוסופיה מעשית כללית"), 1795, ו Über die Gesetze der Ideen-Assoziation („על חוקי האסוציאציה של המושגים"), 1796.

C. G. B.s und Reinholds Briefwechsel über das Wesen der Philosophie und das Unwesen der Spekulation, herausgeg. von Reinhold, 1804 (מכתבים של ב' ואליו); J. E. Erdmann. *Versuch einer wissensch. Darstellung d. Geschichte der neueren Philosophie*, Abt. III, Bd. 1, 1848, 479–492; F. Karsch, *C. G. B.s Logischer Realismus (Kantstudien*, XXX, 1925, 437–452).

א. ע. ש.

בֶּרְדים, ע"ע וֶלֶשית, סִפְרוּת.

בֶּרְדְיַנְסְק (Бердянск, מ1939: אוסיפֶנקו), עיר במחוז (אובלאסט) זאפורוז'יֶה שברפובליקה האוקראינית הסובייטית. מספר אוכלוסיה כ51,000 (1939). ב', שהיא עיר־נמל על חופו הצפוני של ים־אַזוב, משמשת מקום־מרפא־והבראה, אך יש בה גם מפעלים של תעשיה כבדה וקלה. היא נוסדה ב1827, וברוסיה הצארית היתה כלולה בפלך הטאוּרִי.

ב1847 ישבו בב' ובערי־המחוז שלה 572 יהודים. ב1864 מנתה קהילת־ב' 753 נפש. לפי המפקד של 1897 היו בב' 3,048 יהודים ו258 קראים (בתוך אוכלוסיה כללית של 26,496 נפש), ואילו ב1923 ירד מספרם של היהודים בב' ל2,112.

בֶּרְדִיצֶ'ב (Бердичев), עיר באוקראינה (ע"ע) בחבל ההיסטורי של ווליניה; בירת נפה (ראיון) במחוז (אובְלאסט) ז'יטומיר; יושבת על נהר גְנִילוֹפְיאט, הנופל לטֶטֶרֶב (פלג ימני של הדְנייפר), ובצומת של מס"ב לקאזא־

טין, ז'יטומיר ושפטובקה. ב1939 היו בה 66,000 תושבים, רובם יהודים. עד 1918 היתה ב' בעיקר עיר של מסחר (בדגן, בקר, סוסים וכלי־רכב) ומרכז לעיבוד־טבק; כיום היא עיר־תעשיה, שמעבדת תוצרת של חקלאות (סוכר, שכר וקמח) וגידול־מקנה (בורסקאות ובשר) ומייצרת מכשירים ומכונות לחקלאות ולבה"ר לסוכר. העיר היא גם מרכז לחינוך כללי ומקצועי.

ב' נזכרת לראשונה בתעודה משנת 1320, שבה נתן אותה הנסיך הליטאי גדימין לאציל טישקוויץ'. לאחר זמן עברה למשך תקופות קצרות לידי בעלים אחרים, אבל לסוף חזרה לבית־טישקוויץ' וברשותו נשארה כל ימי משטר־הצארים. אדמת־ב' נמסרה בחכירה לעירונים, אבל לא נמכרה להם. בברית־האיחוד, שנכרתה בין פולניה וליטה ב1569, עברה ב', ביחד עם שאר חלקי ווליניה, לפולניה. מאמצע המאה ה16 היא נזכרת כעיירה. בסופה של אותה מאה בנה בה יאנוש טישקוויץ' טירה, ששימשה אחר־כך (מ1627) כמנזר של הכרמליתים היחפים. המנזר קיבל איקונין עתיק של האם הקדושה, וב' נעשתה מקום־עליה לצליינים, ומתוך כך שימשה גם מקור־פרנסה ליהודים. בימי המלחמות של 1648—1660 נפגעה ב' קשות. ב1648 נשדד המנזר, והנזירים, שנמלטו מן העיר, לא חזרו אליה אלא ב1663. ב1765 נתן המלך לב' זכות לקיים בה עשרה ירידים בשנה, וכך נעשתה ב' שוק חשוב, השני במעלה באוקראינה (אחר קיוב). הכרמליתים סייעו בפיתוחה של העיר גם ע"י מה שבנו חנויות מאבנים לסוחרים זרים, קיימו בית־ספר תיכון והקימו דפוס (ב1760). במחצה הראשונה של המאה ה18 כבר היו היהודים הרוב בעיר. שמה של ב' שימש בפי הפולנים שם נרדף לעיר יהודית. ב' היתה גם עיר־מבצר: ב1768 שימשה מרכז לקונפדראציה הבארית וב1793 לטארגוביציה. ב1793 נפלה בידי הרוסים, ואז התחילה ירידתה הכלכלית, שממנה התאוששה רק ב1812, כשהרבה מסוחריה התעשרו ע"י אספקת דגן לאודסה, שבה שרר אז רעב. במשך המחצה הראשונה של המאה ה19 נעשתה ב' המרכז המסחרי החשוב ביותר של רוסיה הדרומית־מערבית. מרידות הפולנים ב1830 ו1863 גרמו לחיסול המרכז התרבותי הפולני, שהתקיים בב' מן המאה ה17 ואילך מסביב למנזר הכרמליתי: ב1831 נסגר בית־הספר, ב1840 הועבר הדפוס לז'יטומיר, ב1864 בוטל המנזר הכרמליתי ובניינו עבר לרשותם של השלטונות (כיום הוא משמש כבית־נכות). ב1844 הוכללה ב' בפלך־קיוב וב1845 הוכרזה כבירת נפה (אוייזד). בתקופת השלטון הקומוניסטי סופחה שוב לווליניה (ז'יטומיר).

בסוף שנות ה80 למאה ה19 נאמד מספר תושביה של ב' ב80,000; ברובם הגדול היו יהודים. ב1920 ירד מספר התושבים ל72,840 ובהם היו 80% יהודים. המספר הוסיף לרדת — כנראה, עם הגירתם של יהודי רוסיה לכרכים.

יהודים. פרט לשתי ידיעות מ1593 ו1602 על יהודים בודדים מב', אין לנו עדות לקיומו של ישוב יהודי במקום אלא מ1721 ואילך. ב1732 העניקה בעלת־העיר כתב־זכויות לחבורת־החייטים היהודית בב', שהתיר להם שלא להיזקק להכרעות־הקהל בענייניה של החבורה. עם התפתחותה של ב' כעיר־שוק (מ1765 ואילך) גדלה בה בהדרגה האוכלוסיה היהודית: לפי הספירה של 1765 היו בב' 1,220 יהודים (וביחד עם יהודי הסביבה: 1,541), ב1789 היו בה 1,951 (2,460). ב1794 הפקיע בעל־העיר, הדוכס ראדזיוויל, את זכות־השיפוט מידי הרבנים, „הרואים את תועלתם בלבד", והעביר אותה לידי בית־דין, שנבחר ע"י כל יהודי־העיר ברוב קולות. נראה, שהדבר נעשה על רקע המחלוקת שבין החסידים ומתנגדיהם, כי ברבע האחרון של המאה ה18 הפכה ב' למרכז חשוב של החסידות. עם התפתחותה של העיר התחילו משמשים בה ברבנות תלמידי־חכמים מפורסמים (ר' ליבר „הגדול", ר' יוסף „חריף", ועוד) ומסופה של אותה מאה עד שמת (ב1809) ישב בה על כסא־הרבנות ר' לוי־יצחק מב' (ע"ע).

ב1797 אישר הדוכס בעל־העיר ל7 סוחרי־בדים יהודיים בב' את זכות המונופולין למסחר־הבדים בעיר. במחצה הראשונה של המאה ה19 היתה הפעילות המסחרית בב' מרוכזת בידי יהודים. — יהודים יסדו בב' עשרות חברות מסחריות גדולות ובתי־באנק, שהיו להם סוכנויות בערי רוסיה הפנימית ואף בחו"ל. סוכניהן של אחוזות־האצילים בסביבה, שתוצרתן החקלאית היתה נמכרת בירידי־ב', היו אף הם יהודים. הגירתם והידלדלותם של האצילים הפולניים אחר המרד של 1863 שימשו מכה קשה למסחר היהודי בב'; וההגבלות על התיישבות היהודים בכפרים (לפי „התקנות הזמניות" של 1882) וגזירות אחרות של השלטון החמירו עוד יותר את מצבם הכלכלי של רוב יהודי־העיר. בסוף המאה ה19 נזקקו כ20% מכל יהודי־ב' לתמיכתם של מוסדות־צדקה.

העליה העיקרית במספר היהודים בב' באה אף היא במחצית הראשונה של המאה ה19. ב1847 הגיע מספרם ל23,160 איש וב1861 ל46,683 (הקהילה השניה בגדלה ברוסיה). לאחר מכן התחילה הירידה: ב1897 מנו יהודי־ב' 41,617 נפש (80% מאוכלוסיית העיר), ב1917 — 37,487 וב1920 — 29,778 (71.7% מכל התושבים). לפי המפקד של 1926 ישבו בב' 30,812 יהודים (55.6% מכלל האוכלוסיה) ומספר דומה לזה של יהודים ישב בה, כנראה, ב1939. עד מלחמת־העולם I ספגה ההגירה את הגידול הטבעי של האוכלוסיה היהודית בעיר, אך אחר המהפכה התחילה יציאה מהירה של יהודים מב' ואחוזם באוכלוסיה ירד בהתמדה עד מלחמת־העולם II.

בסוף המאה ה19 עסקה כמחצית המפרנסים היהודיים בב' במלאכת־כפיים, רובם בענפי החייטות, הסנדלרות, עבודות עץ ומתכת, וכד'. כ2,000 איש היו פועלים שכירים. שאר היהודים התפרנסו ממסחר. ב' נעשתה אחד מן המרכזים החשובים של ה„בונד". אחר המהפכה גדל האחוז של הפועלים השכירים בב', וחלק ניכר מן היהודים נקלט במנגנון המדינה.

רעיונות־ההשכלה התחילו מתפשטים בב', ביחוד בין המשפחות העשירות, בתחילת המאה ה19. טוביה פֶדֶר (ע"ע) ישב בסוף ימיו בב'. בהשפעתו של יצחק בר לֶוינזון (ריב"ל) התארגן חוג־משכילים בב' עוד בשנות ה20; בשנות ה30 היה פעיל בו ביותר הרופא ישראל רוטנברג. מחוג זה יצא גם סבם של המוסיקאים אנטון וניקולאי רובינשטיין, שהמיר את דתו. למשכילים התנגד הבאנקאי יעקב יוסף הלפרין, שהיה בעל השפעה ניכרת בחוגי־החסידים והיה אף מקורב לשלטונות. ביה"ס העממי הראשון ברוסית נפתח בב' ב1850, אך מספר תלמידיו היה קטן אף לאחר מכן. עם ירידתה הכלכלית של ב' התחילו העשירים־המשכילים עוזבים את העיר ועוברים לערים הגדולות. מחמת דלותו של רוב האוכלוסיה היהודית נמנע מחלק גדול של הילדים לבקר אף ב„חדרים". לפי המפקד של

1897 ידעו רק 58% מן הגברים ו־32% מן הנשים לקרוא ולכתוב באיזו לשון שהיא.

בתקופת השלטון הסובייטי נפתחו בב' בתי־ספר ביידית וב־1924 נפתח בה גם בית־דין ממשלתי — הראשון באוקראינה כולה, שלשונו היתה יידית. במפקד של 1926 הצהירו 28,584 מיהודי־ב' (מכלל 30,812 היהודים שישבו בעיר) על יידית כלשון־אמם. אך כבר בתחילת שנות ה־30 נשמעו תלונות על קיפוחה של היידית במשרדי הממשלה בב'. עד אמצע שנות ה־30 יצא בב' כתב־עת ביידית פעמיים בשבוע בערך. הפעילות התרבותית היהודית בב' פסקה כליל קודם מלחמת־העולם II.

הנאצים הקימו פלוגת־השמדה בב' בתחילת יולי 1941. מיד לאחר מכן התחילו רציחות המוניות. אך עם זה הוקם גטו בעיר. ב־5 באוקטובר אותה שנה חוסל הגטו וכל היהודים שהיו בו הושמדו. לפי ידיעה אחת נמצאו אחר המלחמה (במארס 1946) בב' כ־6,000 יהודים.

ש. אט.

בֶּרְדִיצֶ'בְסְקִי, מִיכָה יוֹסֵף, ע"ע בֶּן־גֻּרְיוֹן, מִיכָה יוֹסֵף.

בַּר־דַּיְצָן — Bardesanes — (154—222), אסטרולוג והוגה־דעות סורי. ב' נולד באוּרְפָה (אוֹרְהַי־אֶדֶסָה) למשפחה פרסית מיוחסת, והוא נקרא על שם נהר־דיצן, העובר בעיר־מולדתו. ב־179 התנצר, וזמן מסויים ישב בחצרו של אַבְגַר IX, (ע"ע), מלך אוֹרְהַי, שהיה ידוע בנטיותיו ליהדות ולנצרות, וכאן נוצרה תורתו, שהיא מזיגה של נצרות, פילוסופיה ואסטרולוגיה.

משנתו בנצרות דוחה את ההתגלות, בעוד שבתורת־הבריאה שלו ובהשקפתו על השילוש ניכרת שאיפה לפשרה בין התפיסה הנוצרית האורתודוכסית ובין הגנוסיס (ע"ע). 150 המזמורים שכתב ב' הניחו את היסוד לספרות הסורית. מייחסים לו גם כתבים שונים אחרים, ובתוכם „המזמורים (האודות) של שלמה" ו„הספר על חוקי המדינות", שעיקרו נתחבר על־ידיו. ב' דוגל בספר זה בחירות הרצון האנושי, שאף שבעת כוכבי־הלכת אינם יכולים, לדעתו, להטותו מדרכו. חבורת חסידיו של ב', שגילתה נטיה לתורת־הגנוסיס ותורת־מאני ושהנצרות הרשמית דנה אותה ככת של מינים, התקיימה עד המאה ה־10 לערך ונתפשטה עד סין וכוראסאן.

F. Haase, *Zur bardesanischen Gnosis* (*Texte u. Untersuchungen*, 34, 4 [1910]; id., in *Oriens Christianus*, 1922–24, 129–140; H. H. Schaeder, *B. Von Edessa* (in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 1932, 21–74).

בְּרַדְלוֹ, צָ'רְלז — Charles Bradlaugh — (1833—1891), מתקן סוציאלי בריטי. ב' הצטרף בצעירותו לחוג ה„חפשים בדעות" (Free Thinkers), חסידי האתאיזם והרפובליקניזם. ב־1860—1863 הפיץ דעות אלו כנואם וב־1866—1891 כעורך של שבועון בשם „המתקן הלאומי" (National Reformer), שבו נלחם על חירות הדיבור והמחשבה, וכן על תיקונים במצבם של הפועלים, הגבלת־הילודה וכד'. מ־1874 ואילך סייעה לו בפעולותיו אַנִי בֶּזַנט (ע"ע); אך ב־1886 הופסק שיתוף־פעולה זה מפני שב' התנגד לסוציאליזם. ב־1880 נבחר ב' לבית־הנבחרים כראדיקאל מתקדם. אך סירב להישבע את השבועה הדתית, המוטלת על חברי־הפארלאמנט עם כניסתם לתוכו, ורק אחר מאבק של 8 שנים הצליח להשיג, שיסתפקו בהצהרת „הן־צדק" שלו במקום שבועה. ב', שבמשך שנים הרבה נחשב ליוצא־דופן ולפורק עול, זכה בסוף־ימיו להוקרה של חוגים רחבים. חוץ ממאמריו המרובים, פירסם אוטוביוגראפיה (1873), ספר בשם The True Story of my Parliamentary Struggle („האמת על מאבקי בפארלאמנט"), 1882, וספר על „הפועלים והחוק" (Labour and Law, 1891).

H. Bradlaugh-Bonner (בתו של ב'), *Life of Ch. B.*, 1895²; J. M. Robertson, *Ch. B.*, 1920; J. P. Glimour (ed.), *Ch. B., Champion of Liberty*, 1933.

בְּרַדְלִי, גֶ'יְמְז — James Bradley — (1692—1762), אסטרונום אנגלי. ב' למד תאולוגיה באוכספורד וכיהן זמן־מה ככומר אנגליקני. אך מנעוריו עסק כחובב בתצפיות אסטרונומיות, וב־1718 נבחר כחבר בחברה המלכותית. ב־1721 עזב את כהונתו, ומאז התמסר כולו לאסטרונומיה, תחילה כפרופסור באוכספורד, ומ־1742 ואילך כאסטרונום מלכותי ומנהל מצפה־הכוכבים בגריניץ'. ב־1729 גילה את האַבֶּרַציה (ע"ע) של האור וב־1748 את הנוּטַציה (ע"ע ארץ, עמ' 1053) של הלבנה (ע"ע). שפע מדידותיו המדוייקות במעמדי־הכוכבים סיפק חומר תצפיתי רב־ערך להתפתחותה של האסטרונומיה החדשה; אך מדידות אלו נתפרסמו רק זמן מרובה אחר מותו ומלוא חשיבותן לא הוכרה אלא על־ידי בֶּסֶל (ע"ע).

בְּרַדְלִי, הֶנְרִי — Henry Bradley — (1845, מאנצ'סטר — 1923, אוכספורד), בלשן ולכסיקוגראף אנגלי. לאחר שסיים את חוק־לימודיו בבי"ס תיכון בצ'סטרפילד נעשה ב' פקיד בבית־מסחר. אך במשך 20 השנים, שבהן עבד כפקיד, הקדיש את רוב זמנו הפנוי לחקר הלשון האנגלית והמקצועות הגובלים בה, ורכש ידיעות יוצאות מן הכלל בלשונות המודרניות והקלאסיות (כולל עברית) ובספרות האירופית הקדומה. ב־1884 השתקע בלונדון, ומ־1889 ואילך היה מן העורכים של ה־Oxford English Dictionary, המילון ההיסטורי השלם ביותר, שחובר בשביל איזו לשון שהיא: מובאות בו תולדותיה המפורטות של כל מלה, שהיתה בזמן מן הזמנים בשימוש באנגלית — האטימולוגיה של המלה, שינויי הכתיב שלה במרוצת־הזמן, והתפתחותה מצד המַשמעות שלה, המוסברת ע"י ציטאטות עם תאריך. שאר כתביו של ב' כוללים אחת מן ההיסטוריות היסודיות הראשונות של הלשון האנגלית: The Making of English (1904) ומהדורה מחודשת של המילון לאנגלית בינונית של סטראטמן (1891), שהיה הספר המוסמך בתחום זה עד שהופיע המילון לאנגלית בינונית של קון (Konn) וקוּרַת (Kurath) ב־1953. בעבודותיו של ב' מסתמן שיא של הבלשנות ההיסטורית והתיאורית של המאה ה־19, שלפיה השינויים הבאים בלשון נובעים מעצם טבעה של הלשון ושלפיכך אין הלכסיקוגראף צריך לפסוק הלכה בשימושם, אלא לציינם בלבד.

R. Bridges, *The Collected Papers of H. B. With a Memoir* (כולל גם ביבליוגראפיה), 1928.

בְּרַדְלִי, פְּרַנְסִיס הֶרְבֶּרְט — Francis Herbert Bradley — (1846, קלאפהאם — 1924, אוכספורד), פילוסוף אנגלי. ב', בנו השמיני של כוהן אנגליקני, השתלם בפילוסופיה באוכספורד, שבה ישב גם לאחר שסיים את חוק־לימודיו כ„חבר" (fellow) של האוניברסיטה. ביחד עם קֶרְד (Caird), גרין ובוזאנקט נמנה ב' על האסכולה האידיאליסטית האנגלית, שהפיצה דעות הֶגֶליאניות באנגליה במחצה השניה של המאה ה־19. ספריו העיקריים — Ethical Studies

(„מחקרים בתורת־המידות"), 1877, Principles of Logic („עקרונות הלוגיקה"), 1883, וAppearance and Reality („הופעה וממשות"), 1893 — זכו לתהילה מרובה. ספרו האחרון, שצויין, עם פירסומו, ע"י קֶרד כ„גילוי הגדול ביותר אחר קאנט", נמנה עד היום עם היצירות המעולות של הפילוסופיה האנגלית. העזה רעיונית בצד זהירות של ניסוח וידיעת־המידה, אירוניה, רגישות אֶסתטית, סיגנון מנופה, עשיר ושנון כאחת, היו לו, לב', לעזר כשבא להביע את דעותיו, המסובכות לפרקים. בדומה לברקלי וליום לא היסס מלעקוב בעקשנות אחר הנחותיו הנועזות ביותר עד לקצה גבול האפשרות המחשבתית. עבודתו זכתה להוקרה כללית והוא נתכבד בכיבודים אקאדמיים וציבוריים.

בספרו היסודי הראשון, „מחקרים בתורת־המידות", כבר קבע ב' את ההנחה, שלאחר זמן פיתח בהרחבה בספרו „הופעה וממשות". ב' דחה את השקפתם של המוראליסטים, שהמוס־ריות מבוססת על מוסר־כליות אישי ועל שיפוט של ה„שכל הישר", וכן את השקפותיהם של התועלתנים וההֶדוֹניסטים, שלפיהן המוסריות היא אנוֹכיוּת ותענוג אמיתי. ב' העמיד במקומן את הציווי הקאטגורי של קאנט, אמנם כשהוא מעוצב באופן קונקרטי במצבו המיוחד של כל אדם: „מעמדי וחובו־תיו" (my station and its duties). בזה ניסה ב' לראשונה לבסס את השקפתו בדבר „אידֵיאליזם רֵאָלי", שמַנַחַת קשר לא־ינותק בין הסובייקט, על מוגבלותו המיוחדת, ובין האַבסולוטי הבלתי־מוגבל והמושלם, שעמו שואף הסובייקט להתאחד. התאחדות זו אפשרית בדרך התפיסה, החשיבה, ההכרה, הרצון והרגש, ואילו מידות התגשמותה שונות ומרובות הן, שהרי התאחדות גמורה אינה ניתנת להשגה לשום סובייקט שהוא: כל סובייקט תופס, מכיר ומרגיש לפי יכלתו המוגבלת בלבד. עם זה אין להצביע על טעויות מוחלטות של הסוב־ייקט; שכן בכל משגה יש מן האמת, ובכל אמת מן המשגה. האמת הכוללת המוחלטת (The Absolute), שהיא למעלה מהשגתנו המציאותית, היא בלבד נקיה מטעות, ואילו כל אמת שבידנו אינה אלא חלקית בלבד.

ב„עקרונות הלוגיקה" הציע ב' אבחנה ברורה בין השיפוט במשמעותו ההכרתית־הלוגית ובין פעולת־השיפוט, שהיא עובדה פסיכולוגית. אף בספרו זה נלחם באסכולה התועלתנית־האמפיריסטית האנגלית, ביחוד בתורתו של מיל על המצע האסוציאטיווי של הסקת מסקנות ישירות (inference) ובתורתו של בֵּין (Bain), שלפיה מבוססת פעולת הזיהוי הלוגי על אמונה פרימיטיווית, שעל יסודה רשאים אנו לצפות, שהדברים הנמצאים כיום בכפיפה אחת, כגון הסוכר והמתי־קות, יימצאו כך אף מחר. מחקרו בקישוריהן המקריים וההכרחיים של סגולות־הדברים הביא את ב' לידי בדיקת טבעם של היחסים בכלל.

ניסו לפרש את תורת ב' כהֶגליינית, אך הוא גופו התנגד לתפיסה זו, כיוון שראה עצמו נלחם ב„הפשטה חסרת־הדם" של ה„מוחלט" הראציונאלי של הגל. ב' דיבר על „מוחלט" ממשי וחי, שהוא צומת של רגשות, רצון, אֶתוֹס מוסרי והכרה כאחד — מה שגרם לכך, שרבים ראו את ב' כשפינו־זיסטן. עם זה אפשר להבחין בכמה מרעיונותיו — ביחוד ברעיון ההתקרבות המודרגת של התודעה הסובייקטיווית אל הממשות המוחלטת, וברעיון ההגשמה הפנימית־האישית, המחיה מתוך אהבה את המוחלט בלב האדם — קירבה אל האַפלטוניוּת. דומה, שהאירוניה, המורגשת בדבריו כשהוא דן ב„תודעה הדתית", היתה מופנית במיוחד כלפי התפיסה האנגליקנית ולא כלפי התפיסה הדתית בכללה, שהרי הנחותיו בדבר המקור הראשון של הממשות ובדבר דרכי איחודה עם התופעה הם בגדר המסורת המיסטית המובהקת. בנקודה זו, כלומר ביחס־הגומלים שבין הטבע המופיע, החלקי, ובין המוחלט בכל תוקף ממשותו, מתקרבת תפיסת־עולמו של ב' לתפיסת־העולם הבודהיסטית־ההודית. וייתכן, שבכך יש אף להסביר, מצד אחד, את ההתעניינות המרובה הנודעת לתורתו בהודו של ימינו, השואפת לראציונאליזציה של אמונותיה, ומצד שני, את הזניחה היחסית של תורתו במולדתו.

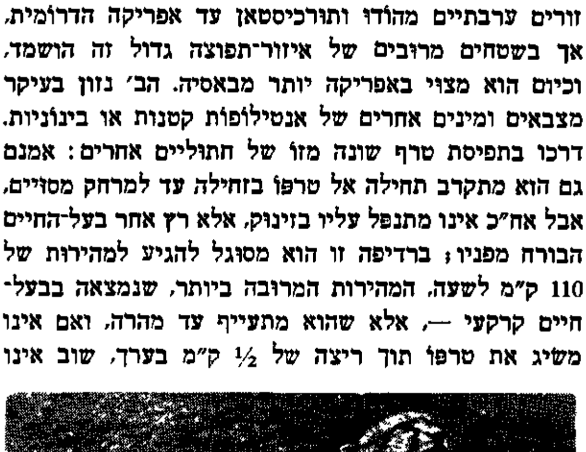
מספריו של ב' יש עוד להזכיר The Presuppositions of Critical Theory („ההנחות של תיאוריה ביקרתית"), 1874; Essays on Truth and Reality („מסות על האמת והממ־שות"), 1914, וCollected Essays („מסות מקובצות"), 1935.

צבי אדר, תורת הממשות של ברדלי, עיון, יולי 1951; H. Rashdall, *The Metaphysic of Mr. F. H. B. (Proceedings of the British Academy*, 1912); A. E. Taylor, *F.H.B. (Proceedings of the British Academy*, 1926); A. Blaschke. *F. H. B., Seine zeitgeschichtliche Bedeutung* (מבוא לתרגום הגרמני של „הופעה וממשות", שיצא ב1928); J. H. Muirhead, *Bernard Bosanquet and his Friends*, 1935; D. M. Emmet, *Presuppositions and Finite Truths*, 1949.

פ. ה.

בַּרְדְּלָס או נְמֵר־צַיִד (Acinonyx jubata; מכונה בהודו צִ'יטה [Cheetah]), טורף ממשפחת החתוליים (ע"ע). גדלו כגודל הנמר, והוא דומה לו גם בנימור של פרוותו, שהיא חומה־צהבהבת ובעלת כתמים שחורים. ראשו של הב', שהוא קטן ביחס לגופו, הוא בעל צורה חתולית מובהקת, ואילו בשאר חלקי־גופו דומה הב' במקצת לכלביים (ע"ע). הב' נבדל משאר החתוליים בגובה המרובה של רגליו ובציפרניו הגלויות תמיד, שאין הוא יכול להחביאן בקיפולי־עור. אישון־עינו של הב' עגול; בין העין והשפה העליונה של הפה עובר פס שחור, שהוא אָפייני מאוד למין זה.

מוצאו של הב' הוא, כנראה, מאסיה. נפוץ היה באי־זורים ערבתיים מהודו ותורכיסטאן עד אפריקה הדרומית, אך בשטחים מרובים של איזור־תפוצה גדול זה הושמד, וכיום הוא מצוי באפריקה יותר מבאסיה. הב' נזון בעיקר מצבאים ומינים אחרים של אנטילופות קטנות או בינוניות. דרכו בתפיסת טרף שונה מזו של חתוליים אחרים: אמנם גם הוא מתקרב תחילה אל טרפו בזחילה עד למרחק מסויים, אבל אח"כ אינו מתנפל עליו בזינוק, אלא רץ אחר בעל־החיים הבורח מפניו; ברדיפה זו הוא מסוגל להגיע למהירות של 110 ק"מ לשעה, המהירות המרובה ביותר, שנמצאה בבעלי־חיים קרקעי —, אלא שהוא מתעייף עד מהרה, ואם אינו משיג את טרפו תוך ריצה של ½ ק"מ בערך, שוב אינו



ברדלס (Acinonyx jubata)

מוסיף לרדוף אחריו. כשהוא תופס את הטרף הוא מפילו במכות־רגלים והורג אותו ע״י נשיכות בגרונו. כרוב החתוליים הגדולים אין הב׳ אוכל כל יום, אלא יוצא לטרף אחת ל3 ימים.

ציד־הב׳ היה מקובל מימי־קדם במצרים, פרס, הודו וסין. בניגוד לשאר חתולי־בר ניתן הב׳ לביות אפילו כשהוא נלכד בבגרותו. עמי־אסיה נוהגים להשתמש בו לציד בהמות־בר. את הב׳ המאולף לציד מחזיקים קשור ברצועה, ובשעת הציד מקרבים אותו בעגלה (וכיום: אף בג׳יפ) לעדר של אנטילופות או צביים, כשראשו ועיניו מכוסים; במרחק מתאים מן העדר מגלים את עיניו ומשלחים אותו אל הטרף. הב׳ צד אותו לפי דרכו, אך מניח לציידים הבאים אחריו לקחתו ממנו. ביה״ב חדר ציד הב׳ לביזאנטיון, ומשם הגיע לאירופה המערבית. הוא היה מקובל מאוד בחצרות־מלכים ובאחוזות־אצילים, ביחוד בצרפת; ויליָם הכובש הכניסו לאנגליה. ציורי־רקמה של ב״ מופיעים בשטיחים וטאפיטים של יה״ב (כגון באלה שבבַּיֶה [ע״ע]), ובשירי־ציד נזכרים ב״ עד המאה ה18.

בא״י (בערבות־הנגב ובעבר־הירדן) היה הב׳ מצוי עד מלחמת־העולם I, שבה הושמדו שרידיו האחרונים באיזור זה.

מין קרוב לב׳ הרגיל הוא ב׳־המלך (A. rex), המצוי ברודֶזיה הדרומית. הוא גדול מן הב׳, ועורו אינו מנומר בנקודות אלא חצוי רצועות ופסים.

הב׳ (מיור׳ πάρδαλις) נזכר במשנה (ב״ק א׳, ד׳) בין חיות־הטרף; י. אהרני (ע״ע) זיהה אותו עם A. jubata, אך יש חוקרים שחולקים על זיהוי זה ומייחסים את השם ב׳ לטורפים אחרים מקבוצת־הנמרים.

ה. מ.

בְּרַדְפוֹרְד (Bradford), עיר־תעשיה במחוז וֶסט ריידינג, בצפונה של אנגליה. מספר תושביה כ287,000 (1953). ב׳ יושבת לרגליהם המזרחיות של הרי־הפינינים, על פלג קטן של נהר־אֵיר (Aire) הסמוך. לתעשיית־הצמר של ב׳ — ענף־הכלכלה הישן והמפותח ביותר שבעיר — יצא שם בעולם, אך ב׳, שבסביבתה מצויים מכרות פחם וברזל ומחצבות־אבן, פיתחה גם תעשיות של מכוניות, מכונות ומוצרים כימיים. עד תחילת המאה ה19 היתה ב׳ עיר־תעשיה קטנה; אך עם המהפכה התעשיינית התחילה מתפתחת במהירות. להפצת תוצרתה בעולם ולהרחבת הייצור שלה סייעו ביחוד כמה סוחרים יהודיים מגרמניה, שהתיישבו בה קרוב לשנת 1830. מבנייני־ב׳ יש ערך היסטורי ואמנותי לכנסיית־פטרוס (מסוף יה״ב) ולבית־העיריה (מ1873).

קהילה יהודית קיימת בב׳ מאמצע המאה ה19; ביהכ״נ הראשון נבנה ב1873. ב1880 נוסדה כאן קהילה רפורמית, שהיא הקהילה הרפורמית השניה, שנוסדה באנגליה (אחר לונדון). כיום יושבים בב׳ כ700 יהודים. למרות מיעוט מספרם תופסים יהודי־ב׳ עמדה חשובה בעיר, וכמה מהם גם שימשו בכהונת ראש־העיר. יעקב מוֹזר, שמנדבתו הוקם בניין הגימנסיה „הרצליה״ בתל־אביב, היה ראש־העיר של ב׳ ב1910.

בְּרֶדֶרוֹ, גֶרבְּרַנְד אַדְרִיַנְסוֹן — Gerbrand Adriaens-zoon Bredero — (1585, אמסטרדאם — 1618, שם), משורר הולאנדי. אביו של ב׳ ביקש, שבנו יהיה צייר, אך ב׳ החליט לעסוק בספרות. שיריו, שהיו ברובם מיועדים לזמרה, נאספו רק אחר מותו ויצאו בשם „ספר־השירים הגדול המצחיק, העגבני והדתי״. הספר כולל שירים עממיים, שירי־אהבה (בין השאר בצורות אפייניות לרנסאנס כגון סונטות) ושירים דתיים. כמשורר דראמאטי חיבר ב׳ שני מחזות רומאנטיים — „רודריק ואלפונסוס״ (1611) ו„גריאַנָה״ (1612) —, כמה דראמות רציניות, ביניהן „ליס־לָה״ (1616), ומחזה בסיגנון הספרדי, „האביר האילם״. אך בעיקר הצטיין בכתיבת קומדיות. ב1612/13 הופיעו בין השאר „הקומדיה על הפרה״ ו„הקומדיה על הטוחן״. ב1616 תירגם להולאנדית את ה„סָרִיס״ לטֶרֶנטיוס בשם „הכושי״. המעולה ביצירותיו הוא עיבוד של הרומאן הפיקארֶסקי „לאסאריו דֶה טורמֶס״ בשם „הבראבאנטי הספרדי״ (1617). עיבוד זה הוא מחזה אמסטרדאמי מקורי, שבו מתגלמים כל ההומור, חוש־ההסתכלות הדק והיכולת השירית של ב׳, והצגתו מעוררת עניין עד היום. — מהדורה ביקרתית מכתביו של ב׳ יצאה לראשונה ב1890 ושנית ב1910/30.

J. Prinsen, *G. A. B.*, 1919; J. B. Schepers, *De Nieuwe Gids*, 1913, 1917, 1932).

בְּרָדֶרְז, רִיצַ׳רְד — Richard Brothers — (1757, פְּלַצֶנְטִיה, ניופאונדלנד — 1824, לונדון), מיסטיקן אנגלי; מייסד התנועה הבריטית־ישראלית. לאחר ששירת בצי הבריטי ב1771—1783 יצא לפֶנסיה בחצי־משכורת, אבל מטעמים דתיים סירב להישבע את השבועה, שהיתה נהוגה קודם קבלת המשכורת, ופירסם חוברת בעניין זה. כשהעלה על דעתו, שהוא מחונן במתנת־הנבואה, התחיל פונה במכתבים אל המלך, אל ראש־הממשלה ואל אישים ידועים אחרים בחיים הציבוריים כדי לנבא להם עתידות. לסוף בא לכלל מסקנה, שהוא משיח, שיעודו הוא להשיב את העברים (בכך נתכוון לא אל היהודים, אלא אל האנגלים, שראו, לדעתו, את אור האמת) לארצם. שמו, „בראדרז״ (=אחים), ציין, לדבריו, שהוא מצאצאיו של יעקב, אחי ישו; ומכאן ואילך התחיל קורא את עצמו בשם בן־אחיו של האלוהים. ב1794 פירסם את החלק הראשון של ספרו Revealed Knowledge of the Prophecies and the Times, שכלל דברי־נבואה על שיבת ה„עברים״ לירושלים ב1798. המהפכה הצרפתית והמלחמות, שבאו בעקבותיה, נראו בעיניו כפתיחה למאורע זה; החלק השני של ספרו נתפרסם באותה שנה. דעות אלו עוררו את תשומת־לבם של כמה מבעלי־הדמיון הקיצונים שבין אנשי־הדת באנגליה, ונתפרסמו הרבה חוברות, שבהן הובעה תמיכה בדעותיו של ב׳, והמזרחן נתנאל בראסי האלהד (Brassey Halhed) הגן עליו בבית הנבחרים. היהודים לא הראו התעניינות בתנועה זו, ורק הפולמוסן דוד לוי (ע״ע) פירסם חוברת, ששמה ללעג את דברי ב׳. נתעורר חשד, שתעמולתו של ב׳ נוצלה על־ידי היעקובינים לתכליות מהפכניות, והממשלה החליטה להוציא את פעולתו מכלל סכנה ע״י הכרזה, שב׳ הוא מטורף פלילי, וחבשה אותו (במארס 1795) בבית־המשוגעים. כאן נשאר עד 1806. וגם לאחר שעברה שנת 1798 ונבואותיו לא נתקיימו, לא פָּסָה אמונתם של תלמידיו בו, וקבוצה קטנה מהם הוסיפה להתלכד סביבו. עד סוף ימיו עסק ב׳ בכתיבת חוברות על המשטר ועל סיגנון־הבניה בירושלים החדשה, ואף תיאר בפרטי פרטים את מדי הקצינים של המדינה. אחר מותו עברה המנהיגות של התנועה לתלמידו ג׳ון פינליסון (Finlayson; 1770—1854). במרוצת־הזמן כמעט

נשתכח שמו של ב', אך לתורת „ישראל הבריטי" שלו עדיין יש רבבות חסידים באנגליה ובאמריקה.

י. קלוזנר, מחקרים חדשים ומקורות עתיקים, 1957, עמ' 166 ואילך; C. Roth, *The Nephew of the Almighty*, 1933; R. Matthews, *English Messiahs*, 1936, 85–126; *Magna Bibliotheca Anglo-Judaica*, pp. 381–9; N. M. Gelber, *Vorgeschichte des Zionismus*, I, 1927.

ב. ר.

בְּרַהֶה, טִיכוֹ — Tycho Brahe — (1546, קְנוּדשְׁטְרוּפּ [שוודיה הדרומית, שהיתה אז חבל דֶני] — 1601, פראג), אסטרונום דֶני. ב' היה ממשפחת־אצילים וחינוכו נועד להכשירו לשירות־המדינה. הוא נשלח על־ידי אביו תחילה לקופֶּנהאגן ואחר־כך לאוניברסיטות של לייפציג, ויטֶנבֶּרג ורוסטוק לשם לימוד פילוסופיה ומשפטים. אך ב' מאס באורח־חיים של משפטן ופקיד ונמשך מנעוריו לצְפִיָּה בכוכבים, וכן שקד על לימודי הרפואה והאלכימיה, שבאמצעותן קיווה לרכוש את ההון הדרוש לבנייתו של מצפה־כוכבים. כשהיה אך בן 17 שנה כבר גילה ותיקן כמה טעויות בלוחות האסטרונומיים האַלפונסיניים (ע"ע אַסטרונומיה, עמ' 784), שהיו מקובלים עד ימיו.



טיכו בראהה
(אוטוגראף — ע"ע אוטוגרף, עמ' 759)

ב־1565 קיבל ירושה ניכרת מעזבונו של דוד עשיר, ומיד הקים לו בית־מחקר לאלכימיה ולאסטרונומיה על־יד טירת־מולדתו. שמו נתפרסם בעולם המדעי כשתיאר ב־1573 את ה„נוֹבה" („הכוכב החדש"), הנקראת על־שמו, והוכיח, שמקומו של גרם שמימי חדש זה אינו במרחב כוכבי־הלכת אלא הרחק מֵעֵבר להם. באותה שנה נשא בת־איכרים, ודבר זה גרם לנידויו על־ידי בני־משפחתו. אך המלך הנָאוֹר פְרֶדריק II נעשה פטרונו, הזמינו ב־1574 להרצות הרצאות בקופנהאגן, ואח"כ אף מסר לידו טירה באי הקטן הֶוֶן (Hveen) שבסונד, סמוך לקופנהאגן, ופסק לו קצבה שנתית. ב־1576 הקים כאן ב' בתמיכת המלך את מצפה־הכוכבים הגדול אוראניבּוֹרג („טירת־השמים") וציידו במכשירי־מדידה משוכללים, שהוא עצמו בנאם. כ־20 שנה עסק בתצפיות במערכיהם ותנועותיהם של הכוכבים וביצע מדידות, שמידת דייקנותן עלתה על כל מה שהושג בתחום זה לפניו. אוראניבורג נעשתה מרכז לאסטרונומיה בזמנו, ואסטרונומים, מאתמאטיקנים, פילוסופים ותאולוגים פנו אל ב' בשאלות שונות. מחידושיו של ב' היתה ההוכחה (על־סמך מדידת הפאראלאכּסה [ע"ע אסטרונומיה, עמ' 792]), שהשביט שהופיע ב־1577 לא היה „אֵד" באויר „שלמטה מגלגל־הירח" אלא גוף כוכבי. הוכחה זו, וכן מחקרו על ה„נובה", סייעו לעירעור תמונת־העולם האריסטוטֶלית־פטולֶמאית, ששללה אפשרות של שינויים וחידושים בעולם „שלמעלה מגלגל־הירח".

אחר מותו של פרדריק II נתערער מעמדו של ב'. גרמו לכך — מצד אחד — השנאה, שהגו לו האצילים על נישואיו עם אשה שפלת־מעמד, ואיבתם של הרופאים אליו על שהושיט לעניים עזרה רפואית חינם, ומצד שני — גאוותנותו של ב', שהיה נוהג להסתכסך עם מקורביו. ב־1596 הוצא המצפה מידו ובוטלה קצבתו המלכותית. אך ב' הספיק להוציא מאוראניבורג את מכשיריו ואת רשימותיו, וב־1597 עזב את דאניה. תחילה התגורר בוואנדזבק, בחסות הרוזן של עיר זו, וברוסטוק, וב־1599 הוזמן ע"י הקיסר רודולף II לפראג, זכה לקצבה שנתית של 3,000 דוקאטים מידי הקיסר והקים על־יד פראג אוראניבורג חדשה. כאן שימש בשנתיים האחרונות לחייו כעוזרו במחקר קֶפְּלֶר (ע"ע) הצעיר, שאחר מותו של ב' ערך והוציא את כתבי רבו.

ב' הוא דמות אפיינית לתקופת־המעבר מן המדע הסכולאסטי של יה"ב למדע החדש. תרומתו העיקרית לקידום האסטרונומיה היא מְתודית — העלאת הדיוק של התצפית והחישוב לרמה הגבוהה ביותר, שהושגה בתקופה הטֶרֶם־טֶלֶסקופית. עד שבא ב' היו נוהגים לקבוע את מקומו של כוכב ברקיע ע"פ עמדת הלבנה — דבר, שגרר פגמים בדיוק; ב' החליף את הלבנה בנוגה, וע"י כך השיג דיוק גדול הרבה יותר. ביחוד שקד ב' על תיקון מדידת־זוויות. הוא בנה קוואדראנט־ענק של עץ, שסובב על צירו המאונך ולוֹ חלוקת־זוויות על טבעת של פליז, שאורך־הראדיוס שלה 6 מ'; משום ממדיו הגדולים של מכשיר זה היה דיוקו מרובה. אח"כ בנה מַדזווית קטן מזה, אבל גם נוח לשימוש ממנו, שאורך־זרועו היה 1.6 מ'. לאחרונה בנה קוואדראנט אזימותי מפליז — אב־דיוקנו של התאודוליט (ע"ע) שלנו —, שהיה בו כדי למדוד זווית של דקה אחת. ב' התקין כדור־שמים מנחושת, שעליו סומנו מקומותיהם של כוכבי־השבת לפי מדידותיו; מעגליו של כדור זה היו מחולקים לדקות. ב' קבע את מקומותיהם של 777 כוכבים, וקֶפְּלֶר כלל את מדידותיו ב„לוחות הרודול־



טיכו בראהה והקוואדראנט הגדול שלו
(ציור מספרו Astronomiae instauratae mechanica, 1602)

פינים" שלו. תצפיותיו של ב' בתנועות כוכבי־הלכת סיפקו לקפלר חלק ניכר מן הנתונים המספריים, ששימשו לו חומר להסקת 3 עקרונותיו. אך דבקותו של ב' ברעיון הנושן של מרכזיות כדור־הארץ בעולם מנעה אותו מלקבל את שיטת קופרניקוס, ובמקומה הציע תמונת־עולם, שהיה בה משום נסיון־פשרה בין השיטה ההליוצנטרית והשיטה הגאוצנטרית: הוא השאיר את הארץ כמרכז נח של הסיבוב החדשי של הלבנה, הסיבוב השנתי של החמה והסיבוב היומי של כוכבי־השבת, אך הניח לכוכבי־הלכת להקיף את השמש (ע"ע אסטרונומיה, עמ' 786, 822).

חיבוריו העיקריים של ב' הם: De Nova Stella („על הכוכב החדש"), 1573; Astronomiae instauratae mechanica („המכאניקה של האסטרונומיה המחודשת"), 1598 — תיאור מכשיריו החדשים, אוטוביוגראפיה ותצפיות בתנודות מסלול־הלבנה; Astronomiae instauratae progymnasmata („תרגילים באסטרונומיה המחודשת"), 1602/3, 2 כרכים (בעריכת קפלר): א' — קביעת מקומותיהם של 777 כוכבים, ב' — תצפיות בשביט של 1577. כל כתביו הופיעו בפראג ב1611 ובפראנקפורט ב1648, ולסוף — בהוצאה מדעית חדישה ב15 כרכים מטעם האקאדמיה הדנית למדעים ב1913—1929.

F. R. Friis, *Tyge B.*, 1871; M. Hasner, *T. B. u. J. Kepler in Prag*, 1872; J. L. E. Dreyer, *T. B.*, 1890; F. Dannemann, *T. B. (Die Naturwiss.*, II, 120–130), 1921; R. A. Gray, *The Life and Works of T. B. (Roy. Astron. Soc. Canada Jl.*, XVII), 1923; J. A. Gade, *The Life and Times of T. B.*, 1947.
M. Brod, *T. B.s Weg zu Gott*, 1916 (רומן; בעברית: דרך טיכו ברהי לאלהים, 1935).

מ. ה. ב.

בֶּר־הוֹפְמַן, רִיכַרְד — Richard Beer-Hofmann — (1866, וינה — 1945, ניו־יורק), משורר, מספר ומחזאי יהודי־אוסטרי. ב' היה בנו של עו"ד ממוראוויה, הרמאן בר. אמו מתה בשעת לידתו, ולאחר זמן אומץ ע"י דודו, התעשיין הווינאי אלויס הופמאן. ב1890 הוכתר ב"ה' כד"ר למשפטים באוניברסיטה של וינה, ומאז נמשך אל החוג הספרותי „וינה הצעירה" (Jung-Wien), שאליו נשתייכו ידידיו ארתור שניצלר, הרמן בר, פטר אלטנברג, פליכס זאלטן ותיאודור הרצל. את תשומת־לב הקהל הפנה אליו



ר. בר־הופמן

כשפירסם ב1893 כרך דק של נובלות, שבהן ניכרת השפעתו של מופאסאן בבחירת הנושאים וזו של פלובר בסיגנון. שירו הלירי הראשון, „שיר־ערש למרים" (1898), הוא משירי־הערש הפילוסופיים הנאים ביותר בגרמנית. המשורר נוגע בנימי־נצח: מקור־החיים האפל וקץ־החיים הכמוס, השביל העיוור והבודד, שבו אנו מהלכים כל ימינו, אי־היכולת שלנו למסור את העמוקות שבחוויותינו אף לקרובי־לבנו, והצורך הטראגי של כל דור ודור לחזור על שגיאות העבר וסבלותיו. תוהו ובוהו שולט, לכאורה, במבנה־העולם, אך מעבר לו רואה המשורר תכליתיות מסתורית ורציפות־קיום. כל יחיד נראה לו כחוליה הכרחית בשלשלת היסטורית של קבוצת־גורל, ולכל קבוצה כזו אורח־חיים משלה ותפקיד משלה בהתעלותו של האדם לרמת־תרבות נוספת. ברומאן היחיד שחיבר המשורר, Der Tod Georgs („מותו של גאורג"), 1900, מתברר דבר זה לגיבור בשעה שהוא מהרהר בפני המוות על משמעות־החיים; הוא מתרחק מקיומו האנוכיי כאפיקורסן אסתטי, מגלה את יהדותו ומטיל את עצמו לתוך המאבק של עמו על הצדק. במחזהו הראשון, Der Graf von Charolais („הרוזן משארולה"), 1904, מגלה הגיבור את העדר הקבע שביחסים בין בני־אדם ואת חוסר־היציבות שברגשי־אנוש, אך עם זה הוא מצליח לקיים את אמונתו בקשר בין הורים וילדיהם: רציפות־קיום זו בעינה עומדת ותוסיף לעמוד, אף אם כל השאר יכזיב. דמותנו הנפשית מעוצבת ע"י עברו של הטיפוס האתני שלנו, ודמות זו גוזרת מצידה את אורח־החיים, שלפיו יחיו בני־בנינו עד סוף כל הדורות.

יחסו של ב־ה' לבעיות־החיים הוא מקראי בעיקרו. כל מחשבותיו פונות לאלוהים, ובחזיונותיו יש משהו מן המסתורין ורוממות־הרוח של חזיונות הנביאים. בטרילוגיה המקראית שחיבר ביקש לקרב את ההשקפה העברית בשאלות־היסוד של ההוויה לתפיסתו של בן זמננו. החלק הראשון, Jaakobs Traum („חלום יעקב"; הוצג ע"י „הבימה" [1925, מוסקווה], בתרגומו העברי של בן ציון, תורגם שנית ע"י י. ליכטנבוים, 1951), 1918, מתאר את המשבר הפנימי, שעבר על יעקב אבינו בליל־השימורים בבית־אל — אותו לילה, שבו קיבל עליו ועל צאצאיו את ברכת־ה' ואת העומס שבברכה זו. חלקה השני של הטרילוגיה, Der junge David („דוד הצעיר"), 1933, עוסק במבחן, שבו הועמד דוד, צאצאו של יעקב. המחזה הושלם זמן קצר קודם עלייתו של היטלר לשלטון, ובו כלולה התשובה העברית לאידיאולוגיה הנאצית: כשם שלא כדאי לו, לפרט, לחיות לעצמו בלבד, כך לא כדאי לו, לעם, לחשוב בראש וראשונה על גדלותו שלו. הפרט חשוב רק במידה שהוא תורם לטובת זולתו; חשיבותו של עם מותנית בכך שיעניק מכושר־היצירה שלו לאחרים ויקשור את טובתו בזו של האנושות כולה. אדם נטול יצר־יצירה זה אינו אלא כדומן השדה, ועם — כעפר בפני ההיסטוריה. מן החלק השלישי של הטרילוגיה, „דוד המלך", הושלם רק קטע — Vorspiel auf dem Theater zu König David („פרולוג על הבמה"), 1936. ב1936 סייר ב' בא"י; ממסע זה חזר נלהב וכמי שהשליך מעליו את נטל שנותיו. ב1939 הוכרח להגר מאוסטריה ונשתקע בניו־יורק. בקובץ, שיצא ב1941 (Verse), אסף אותם משיריו, שייחס להם ערך מיוחד. הקטע „פאולה", שיצא אחר מותו (1949), הוא תהילה לאשתו כתובה בפרוזה פיוטית, ובו משתקף הלך־הרוח הסתוי באוסטריה של זמנו, שחדר לחייו ועיצב את אישיותו.

ד. פרישמן, מכתבים חדשים על דבר הספרות, „כל כתבי", ט', 1935, עמ' נ"א–פ"ב; S. Liptzin, *R. B.-H.*, 1936; E. Kahler, *R. B.-H.* (in *Die Neue Rundschau*, Jan., 1946); O. Oberholzer, *R. B.-H., Werk und Weltbild des Dichters*, 1947 (עם ביבליוגראפיה).

ס. ל.

בְּרַהְמָה וּבְּרַהְמַנִיזְם, ע"ע הדו, דָתות.

בְּרַהְמָן, ע"ע הדו, דָתות.

בְּרַהְמָנָה, ע"ע וֶדָה.

בְּרַהְמַפּוּטְרָה (Brahmaputra; בסאנסקרט: בנו של [האֵל] בראהמה), נהר, שמוצאו מטיבט ושנופל למפרץ בנגל (ע"ע) בדלתה משותפת לו ולגנגס (ע"ע). ארכו: כ-2,900 ק"מ. — מקורות-הב', שנתגלו ע"י סון הדין ב-1907, נמצאים מצפון להימליה (ע"ע) בקרבת קו-הרוחב 30° וקו-האורך 82°, כ-150 ק"מ ממזרח למקורות-האינדוס, בגובה של 5,500—6,500 מ' מעל פני-הים. רחבו המאכסימאלי (בחלקו התחתון) — עד 10 ק"מ, עמקו — עד 12 מ'; כמות-מימיו (בשעת-הגאות) — עד 14,000 ממ"ע בשניה; הקף גליל-מימיו — 932,000 קמ"ר. בתחומה של טיבט, שבה הוא נקרא צאנגפו, זורם הב' מזרחה לאורך של 1,400 ק"מ והוא מגיע כאן לרוחב מאכסימאלי של 3 ק"מ. פלגו הידוע ביותר בתחום זה הוא קיצ'ו, שעליו יושבת לַסָה (ע"ע). מן העיר המסחרית שיגאצזֶה מזרחה, לאורך של 650 ק"מ, מסיע הב' סירות קלות, שהן עשויות מעור-היאק, המתוח על שלד-עץ, ובקיץ הוא משמש עורק-התנועה החשוב ביותר בארץ; בחורף הוא קופא. סמוך לקו-האורך 95° פונה הב' דרומה וחוצה את ההימאלאיה בגאָיות מתפתלים, תלולים וצרים, שעָמקם מגיע עד 2,400 מ'. אורך אפיקו בגיאיות הללו הוא כ-320 ק"מ, ורחבו מצטמצם בכמה מקומות עד 50—60 מ'. חלק זה של הנהר, הנקרא דיהאנג, לא היה ידוע לחוקרים קודם 1913, וכן לא היה ברור אם יש קשר בין הצאנגפו והב' עד שהבריטים פ. מ. בֵּילִי (Bailey) וה. ט. מוֹרְסהֶד עברו לכל אורך הנהר וציירו את מפת-עמקו. אחר-כך נודעו העמק והאפיק של הב' גם על-ידי צילומים מאוירונים. מן ההימאלאיה יורד הב' לשפלה של מדינת אַסַם (ע"ע) ומן העיר סאדִיה ואילך, לאורך של 1,200 ק"מ, הוא משמש לספנות. בשפלה זו זורם הנהר, שכאן הוא כבר נקרא ב', למערב או לדרום-המערב לאורך של 800 ק"מ, ואח"כ הוא פונה דרומה. בכל דרכו זו הוא מתפצל לזרועות, שחוזרות ומתחברות זו עם זו ויוצרות איי-נהר מרובים. בחלקו התחתון זורם הב' בבנגאל הפאקיסטאנית, וכאן הוא מתחבר עם הגאנגס. עד המאה ה-19 היה הב' מגיע למפרץ כשהוא מופרד מן הגאנגס, אך נטייתו של הב' למערב ושל הגאנגס למזרח, מחמת הסתתמות אפיקיהם ע"י הסחף שהם משקיעים, גרמה להתחברותם. הדלתה רבת-הזרועות, שנוצרה ע"י שני הנהרות, מקפת שטח של 80,000 קמ"ר. בשפלות אסאם ובנגאל יורד הנהר, באורך של 1,050 ק"מ, רק 120 מ'. באמצע הקיץ, עם התגברותם של גשמי-המוֹנסון ועם הפשרת השלגים והקרחונים בדרום-טיבט, עולה כאן הב' על גדותיו, מציף שטחים נרחבים, ומשקיע על-פניהם כמויות גדולות של טין, שהוא מביא מן ההרים. טין זה משמש גורם חשוב בהפריית שדותיהן של אסאם ובנגאל.

הממשלה ההודית מכינה תכניות לניצולו של נֶגֶר-הב' בהרי-ההימאלאיה (באסאם הצפונית) לשם הפקתו של זרם-חשמל, שיספק את רוב צרכיהן של אסאם ובנגאל.

C. Strickland, *Deltaic Formations with Special Reference to the Ganges and B.*, 1940; F. M. Bailey, *No Passport to Tibet*, 1957.

מ. בר.

בָּרוֹ, אוֹדִילוֹן — Camille-Hyacinthe-Odilon Barrot — (1791—1873), מדינאי צרפתי. מ-1811 ואילך עבד כעורך-דין בפאריס ומ-1827 ואילך נמנה עם מנהיגי האופוזיציה למלך שארל X. הוא רצה ב„מלכות רפובליקנית", שבה יש לעם זכויות מרחיקות לכת, ופעל במהפכת-יולי (1830) להעלאתו של לואי פיליפ (ע"ע) לשלטון. כשזה האחרון לא נענה לדרישותיהם של ב' וידידיו, ובייחוד כשסירב להרחיב את זכות-הבחירה, אירגן ב' ב-1847 את „הנשפים לתיקונים" (banquets réformistes), שהאיסור שהוטל עליהם מטעם המלכות הביא ב-24.2.1848 לידי התפרצותה של המהפכה. נסיונו של ב' להצלת המונארכיה באותו יום נכשל. מדצמבר 1848 עד אוקטובר 1849 שימש ב' ראש-הממשלה ושר-המשפטים תחת נשיאותו של נאפוליון (III), אך התנגד לתפיסת-השלטון של זה האחרון ב-2.12.1851 (ע"ע צרפת, היסטוריה). ב' נאסר אז לזמן קצר, ואח"כ פרש מן החיים המדיניים. בשנים שלאחר מכן פירסם ספרים על בעיות מינהליות, וחיבר זכרונות, שיצאו אחר מותו (Mémoires posthumes, vol., 1875/77).

Ch. Almeras, *O. B., avocat et homme politique*, 1951.

בָּרוֹ, אַיְזֶק — Isaac Barrow — (1630, לונדון — 1677, שם), מאתמאטיקן ותאולוג אנגלי; מורו של ניוטון (ע"ע). ב' נתחנך בקימבריג', שבה נתמנה אח"כ פרופסור ליוונית (ב-1660) ופרופסור לגאומטריה (ב-1662). הוא היה מן החברים הראשונים של ה„חברה המלכותית". ב-1669 התפטר מרצונו מן הקאתדרה, ששימש בה, כדי למסרה לתלמידו הגדול ניוטון. ב-1670 קיבל ב' את התואר „דוקטור לתאולוגיה", ומאז לא עסק אלא בתאולוגיה בלבד. ב-1672 נתמנה המנהל של טריניטי קולג' בקימבריג', וכאן יסד ספריה, שיצא לה שם. — ב' פירסם עבודות-מחקר בתחומי המאתמאטיקה והאופטיקה. הוא נחשב בזמנו שני לניוטון במאתמאטיקה, ובפעולתו בתחום זה אף היה משום הכנה למפעלו של ניוטון. בין השאר ראה ראשון את הקשר ההפיך של פעולות הדיפרנציאציה והאינטגראציה. כתאולוג נתפרסם ב' ע"י חיבורו Treatise on the Pope's Supremacy („מחקר בדבר סמכותו העליונה של האפיפיור"; 1680), וכן נחשב כגדול המטיפים של זמנו.

P. H. Osmond, *I. B., His Life and Times*, 1944.

בָּרוֹ, ז'ן-לוּאִי — Jean-Louis Barrault — (נו' 1910, על-יד פאריס), שחקן ובמאי צרפתי. ב', שהשתלם בתולדות האמנות, נמשך מ-1930 לתיאטרון, ובהשפעת מורו שרל דילֶן (ע"ע) נתמחה בפאנטומימה. ב-1940 נקרא על-ידי ז'ק קופו (ע"ע) ל„קוֹמֶדִי פראנסֶז", שבה פעל כשחקן ובמאי עד 1946. כן זכה לשם כשחקן-קולנוע מעולה; בסרט „ילדי גן-עדן", גילם ב' את דמותו של דֶבִּירוֹ (ע"ע), אמן הפאנטומימה המפורסם בן המאה ה-19.

ב-1947 יסדו ב' ואשתו, השחקנית המעולה מַדלֶן רֶנוֹ (Renaud), את התיאטרון „מארינְיִי" (Marigny), שנתפרסם כאחד מטובי-התיאטרונים בפאריס. ב' חידש בבימה הצרפתית סיגנון-דיבור ער ומזורז ואמנות-תנועה מפותחת. בביצוע הקומדיות של מולייר, מאריוו ואחרים אין לו מתחרה, אך ב' מצטיין גם בהצגת דראמות רציניות („האמלט" לשיקספיר, מחזותיו של פול קלודל, ועוד). לדעתו של ב', מחייבת אמנות-התיאטרון ריכוז מאכסימאלי של כל הפעולות. הכרוכות בהצגת מחזה, בידיו של אדם יחיד, ומשום כך הוא נוהג תכופות לפעול כבמאי וכשחקן ראשי של הצגותיו, ופעמים הוא אף משתתף בניסוחו של המחזה עצמו (כגון „המשפט" לקאפקה, שעיבד עם א. ז'יד).

ג. ירדני, על בימות פריז, 1952.

בְּרוּגֶטֶה, אַלוֹנְסוֹ — Alonso Berruguete — (1480?, פַּרֶדֶס דֶה נָוָה [פַּלֶנְסִיה] — 1561, טוֹלֶדוֹ), ארדיכל, פסל וצייר ספרדי; בנו ותלמידו של הצייר פֶּדרוֹ ב׳ (ע״ע). ב1504 הלך לפירנצה ועבד שם בשביל מיכאל־אנג׳לו. ידוע, שב1520 כבר חזר לספרד וב1523 נעשה חצרן בשירותו של קארלוס V, שמינה אותו לאחר זמן כאמן־החצר. בני־דורו של ב׳ חשבו אותו לגדול האמנים בספרד. הוא היה רב־אמן בהרבה טכניקות, גילף בעץ ובבהט, ולפי המסורת הספרדית אף צבע את פסלי־העץ שלו. תחילה הלך בעקבותיו של סיגנון הרנסאנס הקלאסי, אך אח״כ נטה במידה הולכת וגוברת לסיגנון המַנְיֶריזם (ע״ע). החשובות ביצירותיו — המזבח־הרם לכנסיית בֶּניטוֹ הקדוש (1526/32; כיום במוזיאון וַלְיָדוֹלִיד); המזבח־הרם של כנסיית סאנטיאגו בסאלאמאנקה (1529—31), הכולל 8 תמונות מחיי־ישו, ומסביב להן — דמויות מגולפות ומסגרת מגולפת; קישוט־מזבח מבהט בקתדראלה של חאקה (Jaca; 1538) ומצבת־הזיכרון לחשמן טַבֵּרָה בכנסיה שעל־יד ביה״ח ע״ש חוּאַן הקדוש מאַפּוּאֶרה שבטולדו.

J. A. Gaya Nuño, *A. B. en Toledo*, 1944.

בְּרוּגֶטֶה, פֶּדְרוֹ — Pedro Berruguete — (1450?, פַּרֶדֶס דֶה נָוָה [פלנסיה] — 1504, מאדריד?), צייר ספרדי; ידוע גם בכינוי „פִּיֶטרוֹ הספרדי" (Pietro Spagnolo). ב׳ ישב שנים הרבה באיטליה, וב1478/9 קישט, יחד עם מֶלוֹצוֹ דָה פוֹרלִי ויוסטוס מגֶנט, את חדר־העבודה המפורסם של הדוכס פֶּדֶריגוֹ ממוֹנטֶפֶלְטְרֶה באורבינו. שהייתו בעיר זו הטביעה את חותמה על יצירותיו; ייתכן, שפגש כאן גם את פְּיֶרוֹ דֶלָּה פְּרַנְצֶ׳סקוֹ (שאת דיוקן הדוכס פדריגו שלו העתיק ב׳ פעמיים). להשפעתו של זה האחרון יש לייחס את המונומנטאליות שבסיגנונו של ב׳ ואת החוש לתיאור אוירה, הניכר בציוריו מאותו זמן. כשחזר לספרד (1483) נעשה ב׳ צייר־החצר של פרנאנדו ואיזאבל; היה בין מבצעי המזבח־הרם בקאתדראלה של אווילה, צייר פרסקות בקאתדראלה של טולדו, וב1495 — תמונות־קיר בפרוזדור הקאתדראלה. כל אלה לא נשתמרו. ב1499 קישט את המנזר ע״ש תומאס הקדוש באווילה. אחת מיצירותיו העיקריות הוא הציור „תומאס הקדוש עם פטרוס בשעת עינויו" שעל המזבח־הרם באותה עיר. כן נשתמרו דיוקן שלו גופו, דיוקן של האפיפיור גרגוריוס הגדול, ועוד תמונות, רובן באספים ספרדיים ומיעוטן בפאריס, לונדון וברלין. הידועה בתמונותיו (אע״פ שיש עוררים על כך, שהיא מעשה־ידיו) היא „הדוכס מאורבינו עם בנו גוּידוֹבַּלְדוֹ" (1477?; ארמון הדוכס, אורבינו).

C. Gamba, *P. B.*, 1927; J. Allende Salazar, *P. B. en Italia* (in *Arch. Espãnol de Arte*, III, 1927); Hulin De Loo, *P. B. et les portraits d'Urbin*, 1942; D. Angulo, *P. B. en Paredes de Nava*, 1946.

ע. י.־ה.

בְּרוּגְמַן, קַרְל — Karl Brugmann — (1849, ויסבאדן — 1910, לייפציג), חוקר גרמני בבלשנות ההודו־אירופית המַשווה. בגיל 28 התחיל בהוראה אוניברסיטאית כדוצנט בלייפציג, שבה נתמנה ב1887 — אחר תקופה של שירות בפרייבורג שבברייסגאו — כפרופסור מן המניין ל„סאנסקרט ובלשנות מַשווה" (שלא כללה אלא את הלשונות ההודו־אירופיות). בשנות פעולתו בלייפציג היה מראשיהם של „המדקדקים הצעירים" (ע״ע בלשנות, עמ׳ 970), והוא אף קבע את קווי־מחשבתם העיקריים (1878). הודות לפעולתו של ב׳ נתבססה השוואת הלשונות ההודו־אירופיות ביסוס שיטתי ומוצק, ביחוד בתחום של תורת־ההגה; התורות הקלאסיות של מקצוע זה מֻשלו הן. ב׳ „שיחזר" את הגיי הלשון ההודו־אירופית ה„קדומה" כ„נוסחות־התאמה" של הגיי הלשונות ההיסטוריות (ע״ע בלשנות, עמ׳ 979); השגו הבולט והמזהיר בתחום זה היה גילוי ה nasalis sonans בהודו־אירופית (ע״ע) — הגה „שותף" אַפִּי, שטיבו כטיב תנועה, ז״א הוא יוצר הברה בלא עזרתה של תנועה אחרת (הסימון המקובל בתעתיק המדעי — n̥, m̥). ב׳ שיחזר הגה זה כ„יסוד המשותף" של חלקי־הברות אַפיים ואחרים, שמקבילים זה לזה בלשונות השונות (כגון —in— או —en— בלאטינית, —nu— בטֶוטונית, —a— ביוונית ובהודית וכד׳; השווה את המלה „מאה": *kn̥tom = sátám [בהודו־אירופית], ἑ—κατόν, centum, hundred). עיקר תרומתו המדעית של ב׳ הם החיבורים המקיפים, שבהם סיכם את המחקר של תורת ההגה והצורות בלשונות ההודו־אירופיות. החשוב בחיבורים אלה הוא „יסודות הדקדוק המשווה של הלשונות ההודו־אירופיות" (Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, 1886—1900, 4 כרכים מאת ב׳, וכרכים 5—7, התחביר, מאת דֶלבריק [Delbrück]), ששימש מופת לעבודתו המקבילה של ברוקלמן (ע״ע) בתחום הלשונות השמיות. מהדורה מקוצרת ומתוקנת של ה„יסודות" יצאה בשם Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen („הדקדוק המשווה הקצר של הלשונות ההודו־אירופיות"), 1904. כן חיבר דקדוק יווני. מ1892 ואילך הוציא (ביחד עם הגרמניסטן שטרייטבֶּרג) את כה״ע הבלשני Indogermanische Forschungen, שבו נתפרסמו הטובים שבמאמריו.

ח. ר.

בְּרוּגְש, הַיְנְרִיךְ — Heinrich Brugsch — (1827, ברלין — 1894, שם), אגיפטולוג גרמני; מגדולי המזרחנים של הדור השני שלאחר פיענוח ההיארוגליפים ע״י שַמפוליון (ע״ע). כשרונותיו המזהירים של ב׳ ללימודים הומאניסטיים כבר נתגלו בילדותו, ובהשתדלותו של אלכסנדר פון הומבולט (ע״ע) נתמך ב׳ בלימודיו ע״י פרידריך וילהלם IV, מלך פרוסיה. למרות השגיו המדעיים (ע׳ להלן) ולמרות קשריו אל חוגים חשובים ביותר, לא הצליח ב׳ בקארייה המדעית שלו. כמה שנים שימש בשירות הדיפלומאטי הפרוסי בפרס ובמצרים. אחר סיפוחה של ממלכת־האנוֹבֶר לפרוסיה נתמנה כפרופסור בגטינגן, אך לא החזיק מעמד במשרה זו. אח״כ ניהל את ביה״ס לאגיפטולוגיה, שהוקם בקאהיר ע״י הח׳דיו אסמאעיל, אך מחמת המשבר המדיני, שפרץ במצרים בסוף שנות ה70, הוכרח לחזור למולדתו (כשהוא מוכתר בתואר „פחה"). אכזבתו האקאדמית האחרונה היתה אי־הצלחתו לרשת את הקאתדרה של לֶפּסיוס (ע״ע) באוניברסיטה של ברלין. בשנות־חייו האחרונות לימד באוניברסיטה זו כפרופסור־שלא־מן־המניין.

ב׳ היה מחונן בכוח־עבודה יוצא מגדר הרגיל, ופעולתו הספרותית הקיפה את כל תחומי האגיפטולוגיה. מקצועו המיוחד היה חקר הדֶמוטית (ע״ע מצרית, לשון), ששאמפוליון לא הספיק אלא להניח את יסודותיו, ויצירתו הגדולה והחשובה ביותר היתה ה„מילון ההיארוגליפי־הדֶמוטי" (ב7 כרכים, 1867—1882, שנדפס בפאקסימילה של כתב־ידו). כן שימש „דקדוק הלשון הדמוטית" שלו (1855) ספר־הלימוד היחיד בלשון זו עד 1924.

ח. י. פ.

בְּרוֹד, מַכְּס — Max Brod — (נו' 1884, פראג), סופר וקומפוזיטור יהודי. ב', שהוכתר כדוקטור למשפטים ע"י האוניברסיטה הגרמנית בפראג, עבד כמה שנים כפקיד של ממשלת צ'כוסלובאקיה — מתחילה בהנהלת־הדואר, ואח"כ במחלקת־העיתונות של ראש־הממשלה; ב1924 פרש מן הפקידות והצטרף אל העיתון „פראגר טאגבלאט" כעורך המדור לתיאטרון ולמוסיקה. בתקופת מלחמת־העולם I, לאחר שבא במגע עם פליטים יהודיים שהגיעו מגאליציה לפראג, נעשה ב' ציוני, ומאז פעל בתנועה הציונית כעסקן וכסופר. הוא היה מן המייסדים של „המועצה הלאומית של יהודי צ'כוסלובאקיה" (1918) ונבחר בה כסגן־נשיא. משעלה לארץ (1939) ונתיישב בת"א, הוא פועל כיועץ דראמאטי של „הבימה" (שבשבילה המחיז את הרומאן שלו, „ראובני שר־היהודים", וכמה סיפורים של אחרים) וכמבקר־מוסיקה. ב1949 קיבל את פרס ביאליק בעד ספרו „גאלילֵאוֹ הכבול".



מאכס ברוד

יצירתו של ב' היא רבצדדית. היא כוללת שירה, רומאנים, סיפורים, מחזות, מסות, כתבים פילוסופיים, תרגומים, ביוגראפיות, מאמרים ספרותיים, מוסיקולוגיים, פוליטיים וציוניים, ביקורת, ואף קומפוזיציות. אך יצירה רבגונית זו סובבת על ציר אחד, המשווה לה אופי אחיד, והוא חוויית ה„שלמות", שהאדם זוכה לה מתוך הרגשת היופי שב„אֶרוֹס" (אהבת האדם והחיים), ב„אֶתוֹס" (ההכרה וההגשמה של מוסר חי) ובהערצת האין־סוף. לעיצובה של חוויה מורכבת זו מוקדש מפעלו של ב' כסופר־משורר ולבירורה התיאורטי מוקדשים חיבוריו הפילוסופיים.

העיקריים והמפורסמים שבכתביו של ב' הם הרומאנים (כ20 במספר), ואפשר להבחין בהם שני טיפוסים: רומאן האהבה והחוויה, והרומאן ההיסטורי. החשובים שבהם מן הטיפוס הראשון הם: Schloss Nornepygge (1908), Jüdinnen (1911), Arnold Beer (1912), Franzi oder eine Liebe zweiten Ranges (1922), Die Frau, nach der man sich sehnt (1927), Zauberreich der Liebe (1930), Stephan Rott oder das Jahr der Entscheidung (1931), Die Frau, die nicht enttäuscht (1933), Der Sommer, den man zurückwünscht (1952) („ארמון נורנֶפיגה", „יהודיות", „ארנולד בֶר", „פראנצי או אהבה ממדרגה שניה", „האשה הנכספת", „ממלכת־הקסם של האהבה" [על קאפקה, ע"ע], „סטפאן רוט או שנת־ההכרעה", „האשה שאינה מאכזבת", „הקיץ, שמבקשים להחזירו"). הרומאנים ההיסטוריים הם: Tycho Brahes Weg zu Gott (1916), Rëubeni, Fürst der Juden (1925), Galilei in Gefangenschaft (1948), Unambo (1949), Der Meister (1952) („דרכו של טיכו בראהה לאלהים" [שיא כל יצירתו], „ראובני שר היהודים", „גליליאו הכבול", „אוּנַמְבּוֹ" [על מלחמת השחרור של ישראל], „המורה" [על ישו: נוסח אחר הופיע בעברית בשם „אחות קטנה", תשט"ז]). בין מחזותיו בולטים: Eine Königin Esther (1917), Die Retterin (1919), Die Fälscher (1920), Klarissas halbes Herz (1923) („מלכה ואסתר שמה", „המצילה", „הזייפנים", „לבה המפולג של קלאריסה", קומדיה); שאול מלך ישראל" (יחד עם ש. שלום) והליבּרֶטו לאופרה של מארק לברי, „דן השומר" (יחד עם ש. שלום), הופיעו רק בעברית. בין קבצי־שיריו: Tagebuch in Versen (1910), Die Höhe des Gefühls (1931), Neue Gedichte (1949) („יומן מחורז", „שיא הרגש", „שירים חדשים"). כן כתב ב' ביוגראפיות של היינה (1934) וקאפקה (1937) ושל הקומפוזיטורים אדולף שרייבר (1921) וליאו יאנאצ'ק (Janáček; 1925).

כתביו הפילוסופיים (בגרמנית): „השקפה ומושג" (יחד עם פליכס ולטש, 1913), „אלילות, נצרות, יהדות" (2 כרכים, 1921), „העולם־הזה והעולם־הבא" (2 כרכים, 1947). בין כתביו הציוניים (גם־כן בגרמנית): „סוציאליזם בציונות" (1920), „במאבק על היהדות" (1920), „ציונות כתפיסת־עולם" (1925, ביחד עם פ. ולטש), „הגזע והיהדות" (1934).

האידיאה היסודית של כל כתבי־ב' היא השניות: מצד אחד, אמונה איתנה בעולם אלוהי, ומצד שני, ההכרה בסבל וברוע, ששום התפלספות אינה יכולה להצדיקם; משימת האדם היא השאיפה אל השלמות, שתביא לידי ביטולם של ניגודים אלה. תחנה מכרעת בדרכו זו של האדם (המתוארת ביחוד ביפה ובמפורסם שבכל ספריו, „טיכו בראהה") היא היהדות, שבה מתגשם „הנס שבעולם הזה" (Das Diesseitswunder; שמו של אחד מספריו, 1939), לעומת „המשכת העולם הזה" שבאלילות ו„שלילת העולם הזה" שבנצרות.

נוסף על ההוצאות העבריות של חיבוריו, שכבר נזכרו למעלה, ניתרגמו לעברית מכתבי־ב': „דרכו של טיכו בראהה לאלהים", „ראובני שר היהודים", „הרפתקה ביאפאן", „הנערה הצ'כית", „בטרם מבול", „הנחבא אל הכלים", „גליליאו הכבול", „פראנץ קאפקה", „הרפתקה של נאפוליון".

בין הקומפוזיציות שלו יש חמישיה לפסנתר, שירים (ביניהם שנים למלים של קאפקה), קטעים לפסנתר, „יזכור עברי" (Requiem Hebraicum), לפי מלים של ש. שלום, „מחולות־עם ישראליים".

ב' הירבה לפעול לטובתם של סופרים ומוסיקאים שונים, וביחוד לטובת ידידיו, הקומפוזיטור אדולף שרייבר והמשוררים אוסקאר באום ופראנץ ורפל, וביותר — לטובת ידיד־נעוריו, פראנץ קאפקה, שבכשרונו המיוחד הכיר ב' במוקדם: הוא הוא שהציל את כתביו של קאפקה מכליה (ע"ע קפקה, פ.), סידרם, פירסמם ופירשם.

פ. ולטש, מסה על מ. ב. (בתוך: מ. ב., „בטרם מבול", תש"ז, ע' 187–227); הנ"ל, דרכו של מ. ב. כמשורר וכהוגה־דעות (בתוך: מ. ב., „ראובני שר היהודים, מומחז ע"י המחבר", תשי"ד, ע' 108–120); Manfr. Georg, *M. B.* (in: Krojanker, *Juden in der deutschen Literatur*, 1922); *Dichter, Denker, Helfer* (*Festschrift zu M. B.'s 50. Geburtstag*, herausgegeben von F. Weltsch, 1934); *Im Kampf um Wahrheit* (*Festschrift zu M. B.'s 65. Geburtstag*, herausgegeben von E. F. Taussig, 1949).

פ. ו.

בְּרוֹד, צ'רְלְז דַנְבַּר — Charles Dunbar Broad — (נו' 1887, לונדון), הוגה־דעות אנגלי. ב', שקנה את השכלתו בקימבריג', נבחר כחבר (Fellow) בטריניטי קולג' שבאותה עיר. לאחר מכן נתמנה פרופ'־עוזר ללוגיקה באוניברסיטה של סט. אנדרוס, פרופ' לפילוסופיה באוניברסיטה של בריסטול ופרופ' לתורת־המידות באוניברסיטה של קימבריג' (1932), שבה הוא מלמד עד היום.

גישתו לפילוסופיה דומה לזו של האמפיריקנים, העוסקים במדעים המדוייקים. ב' נוהג להציע את כל השיטות האפשריות לפתרונה של בעיה מסויימת, לבדקן מתוך אובייקטיוויות כמעט מושלמת ומתוך זהירות מרובה בנקיטת עמדה, וכן מתוך מאמץ לאחד את הצדדים החיוביים שלהן בלא לאבד כלשהו מיתרונותיהן. בלא משוא־פנים התעניין ב' אף בכל הנסיונות ה„פאראנורמאליים" וה„על־טבעיים", ששימשו למבַצעיהם הוכחות להישארות־הנפש, אך גם בנידון זה נמנע מלחרוץ משפט והניח אפשרות להסביר את תוצאותיהם בדרך סיבתית־טבעית. בשיטה זו נקט אף בספרו Mind and its Place in Nature („הרוח ומקומו בטבע"), 1925. הספר הוא ניתוח ממצה של ההשקפות השונות של החוקרים בדבר היחס בין הגוף והנפש. ב' מונה 17 אופנים של תפיסת־השאלה. הוא עצמו בא לכלל מסקנה, שהרוח הוא מורכב; יש בו גורם נפשי וגורם גופני, והגורם הנפשי מסביר לא רק את ההתנהגות הרגילה של בני־האדם, אלא אף את האפשרות של התגלות תופעות „פאראנורמאליות" וגם של הישארות־הנפש אחר המוות, אך אין זה מן הנמנע, מוסיף ב' מתוך זהירות, שיגיע זמן, שבו אפשר יהיה להעמיד את הגורם הנפשי על כוחות חמריים, שעדיין לא נתגלו. זהירות מעין זו נקט ב' גם בספרו, שהקנה לו פירסום מרובה: Five Types of Ethical Theory („חמישה טיפוסים של תורת־המידות"), 1930. אותה שיטת־חקירה, שמחייבת את השגת כל החומר העובדתי־הנסיוני האפשרי, בקשת הסבר סיבתי־טבעי והימנעות משיפוט סופי, מציינת את ב' גם כשהוא בא לדון בבעיה הדתית. אין הוא בא לשלול את החוויה הדתית, וכן אינו נוהג בה קלות־ראש, אך עם זה אינו נכון לקבל בלא בחינה את עדותה ביחס למציאות האלוהות. מבחינה מדעית־חינוכית אין טובה מגישה זו של ב', ומפני־כן השם שיצא לו באנגליה הוא בעיקר שם של מחנך ומורה בפילוסופיה, שמרגיל את תלמידיו בכושר־שיקול בלתי־משוחד, מדוייק, עקשני ומדעי. חיבוריו כוללים גם מחקר מעמיק בפילוסופיה של מַקטַגרט (Examination of MacTaggart's Philosophy).

L. Paul, *The English Philosophers*, 1953, p. 231–232.

פ. ה.

בָּרוֹדָה (Baroda), 1. עיר בהודו הצפונית־מערבית; בירת מחוז־ב' שבמדינת בּוֹמבּי; כ־370 ק"מ מצפון לעיר בּוֹמבּי וכ־30 ק"מ ממזרח למפרץ קַמבֵּי. מספר תושביה: כ־211,000 (1953). — ב' היא צומת של דרכים ומס"ב ומרכז של גליל חקלאי, שהוא עשיר בכותנה, אורז ודגנים. היא משמשת שוק לתוצרת החקלאית של גליל זה ומרכז תעשייני לעיבוד כותנה וצמר (וכן לאריגת־יד אמנותית). כן יש בה בתח"ר למכונות, גפרורים, הלבשה ומוצרי־גומי. עד 1949 היתה ב' בירת אחת מן הנסיכויות החשובות שבהודו (ר' להלן, 2).

2. שמה של נסיכות־ב', שקיומה פסק ב־1.5.1949. שטחה הכללי היה: 21,250 קמ"ר; רובו הגדול היה מסביב לעיר ב' (ר' למעלה, 1) והשאר היה מורכב ממובלעות בחבל־בּומבּי ובחצי־האי קאתיאוואר. מספר התושבים היה 2,855,000 (1941). נסיכות־ב' נוסדה בתחילת המאה ה־18. ב־1802 כרתה ברית־חסות עם הבריטים; בסוף 1944 צורפה לחבל־שלטון גדול, שכלל את מדינות־המערב של הודו וגוג'אראט (Gujarat), אבל כמה מזכויות־השלטון נשארו בידי המאהאראג'ה, שהוסיף ליהנות מהן עד שהודח ממעמדו ב־1949.

3. מ־1949 ואילך מחוז במדינת־בּוֹמבּי, שכולל את רובה של נסיכות־ב' (ע' למעלה, 2). המובלעות, שהשתייכו לנסיכות זו, לא צורפו למחוז, ולעומת זה סופחו אליו כמה נסיכויות פעוטות שכנות.

בְּרוּדוֹ, מַנוּאֵל — Manuel Brudo — (1500°, פורטוגאל — 1585°, תורכיה), רופא ומחבר מן האנוסים. אביו, דיוניסיוס רודריגֶז (מת 1541), שימש תחילה רופא בחצר־המלכות הפורטוגיזית, אח"כ עסק ברפואה בלונדון ובפֶרארה, ודמות־דיוקנו נשרפה ע"י האינקוויזיציה בליסבּון. בדומה לאביו עסק גם מנואל ב' במשך זמן־מה ברפואה בלונדון, ואח"כ באיטליה; מחקרו על הדיאֶטה Liber de ratione victus, (ויניציאה, 1544, 1559) כולל ידיעות על תנאי־החיים החברותיים של האנוסים, שנמלטו לאנגליה. לסוף התיישב בתורכיה (כנראה, בקושטה), שבה חזר ליהדות בגלוי ובה גם חיבר ספר בשם „טעמי המצוות" (לא נשתמר, והוא נזכר ע"י אבן־וירגה ב„שבט־יהודה", סעיף 64), שדן, בין השאר, בטעמי הקרבנות. כמה מטענותיו של ב' נגד הנצרות נזכרות ע"י אברהם בן יצחק הלוי בן מיגאש בספרו „כבוד אלהים" (קושטה, שמ"ה, דף קכ"ז ע"ב).

C. Roth, *Jews in England*, 1949, pp. 137, 162; תרביץ, ו', 279; H. Friedenwald, *Jews and Medicine*, 1939, pp. 346, 389, 461, 463–7, 714.

בְּרוֹדְז'ינְסְקִי, קַזִ'ימֶיז' יוֹזֶף — K. J. Brodziński — (1791—1835), משורר פולני; מחלוצי הרומאנטיקה ותֵאוֹרֵטיקן של הספרות. המסה המפורסמת שלו „על הקלאסיות והרומאנטיקה" (O klasyczności i romantyczności), 1818, עוררה ויכוח חריף. ע"י תרגומיו לפולנית מיצירותיהם של הֶרדֶר, שילֶר, גֶתֶה, גרילפַרצֶר ומקפֶרסון (שירי־אוֹסִיאַן) סלל את הדרך לרומאנטיקה בפולניה, ובכיוון זה פעל גם כעורך כתב־העת Pamiętnik Warszawski (מ־1822 ואילך) וכפרופסור לספרות באוניברסיטה של וארשה (1822—1831). סיסמתו היתה: הספרות הפולנית צריכה להיות קלאסית בצורתה ורומאנטית בתכנה. לפי תפיסתו של ב', היתה הספרות הרומאנטית, ביחוד בגילוייה האידיליים והסנטימנטאליים, זהה עם הרוח והרגש הלאומיים — תפיסה, שבאה לידי ביטוי נמרץ ביצירה הפיוטית הטובה ביותר שלו, האידיליה מחיי־הכפר: „וְיֶסלַאב" (Wiesław), 1820. ב' הירבה להתעניין גם ביצירות־העם ופירסם קובץ של שירי־עם סלאוויים (1826).

B. Gubrinowicz, *Kazimierz Brodziński. Życie i dzieła*, 1917.

בְּרוֹדִי (Броды, Brody), עיר בפלך (אוֹבלאסט) לבוב שבאוקראינה. יושבת בקצה הצפוני של הרמה הווֹלינית־הפודולית בגובה של 234 מ' מעל פני־הים, בסביבת

יערות וביצות ועל הדרך מלבוב לקיוב ולבילורוסיה. ב׳ מעבדת את תוצרת החקלאות (כישות), גידול־המקנה ועצי־היער שבסביבה. ב1939 היו בה כ12,000 נפש.

היסטוריה. ב׳ נוסדה ב1581 ע״י ההטמאן (שר־הצבא הפולני) סטאניסלאו ז׳ולקווסקי על אדמת־אחוזתו. עם ייסודה של העיר נתן לה מלך־פולניה זכות לקיים 3 ירידים בשנה. ב1629 עברה ב׳ לידי ההטמאן סטאניסלאו קוניצפולסקי. הוא ביצר אותה, השיג בשבילה מן המלך זכויות בדומה לאותן שהיו לערי־המסחר הגדולות ומשך אליה, ע״י מתן הנחות שונות, סוחרים ואומנים יהודיים, ארמניים, יווניים ואף סקוטיים. ב1648 פגעו בב׳ קשה הקוזאקים וב1651 הטאטארים, והעיר נידלדלה. ברבע האחרון של המאה ה17 עברה ב׳ לידי משפחתו של המלך סוביסקי, שהחזיר לעיר את מעמדה הכלכלי, ביחוד ע״י מתן זכויות ליהודים. ב1701 עברה ב׳ לידי משפחת־המאגנאטים האדירה של פוטוצקי, שהחזיקה בה עד אחר 1820. ההגנה, שניתנה ע״י בעלי־העיר לסוחרי ב׳ בעיר ומחוץ לה, היתה יעילה ביותר, משום שלפוטוצקים היו אחוזות בכל רחבי־המדינה. כשכבשו את ב׳ האוסטרים ב1772 היתה ב׳ עיר־המסחר השניה במעלה בגאליציה (אחר לבוב). יוסף II, קיסר אוסטריה, ששאף להגביר את המסחר במדינתו, פטר ב1774 את ב׳ ממיסים ל10 שנים וב1779 אף נתן לה מעמד של עיר־מסחר חפשית. סחורות, שהובאו מפולניה, ומ1793 מרוסיה, היו פטורות ממכס כל עוד לא הוצאו מתחום־העיר. ב׳ נעשתה שוק־חליפים לסחורות של אוסטריה והמערב מזה ושל רוסיה והמזרח מזה. ב1879, כשניטלו מב׳ הזכויות של עיר חפשית, התחילה ירידתה: ב1880 מנתה האוכלוסיה שלה 20,000 נפש, ב1890 — 17,500, ב1900 — 17,360, ב1910 — כ18,000. ב1914—1915 נפגעה ב׳ קשות על־ידי הצבא הרוסי שנלחם באוסטרים וב1919 ע״י גדודי פטלורה האוקראינים. מ1919 עד כיבוש פולניה ע״י הגרמנים היתה ב׳ בתחומי־פולניה. ב1939 כבשוה הרוסים וב1941 חזרו וכבשוה הגרמנים. ב1945 סופחה לאוקראינה.

יהודים כבר ישבו בב׳ בסוף המאה ה16 והיו מאורגנים בקהילה. בשנת ת״ח (1648) היו בב׳ כ400 משפחות יהודיות. לפי הפריווילגיה, שנתנו אדוני־העיר, הסובייסקיים, ליהודי־ב׳ ב1699, אחר שריפת הרובע היהודי בב׳ (1696), הותר לאחרונים להתיישב בכל חלקי ב׳ ולעסוק בה בכל ענפי המסחר והמלאכה, לייצר שכר־שעורים, יין שרוף ומי־דבש תמורת תשלום לבעלי־העיר. בית־הקהילה, בית־החולים ובתי־הדירה של הרב והחזן פוטרו ממס־הבתים. עד אמצע המאה ה18 היה כוחם של הארמנים במסחר בב׳ יפה מזה של היהודים, אבל מימי בעלותם של הסובייסקיים ואילך הלכו היהודים והתגברו על מתחריהם, ובאמצע המאה ה18 היה סחרה של ב׳ מרוכז כולו בידי יהודים. לאומני־ב׳ היהודיים יצא שם בשזירה, סריגה ובצורפות, ותוצרתם נמכרה גם מחוץ למדינה. הפוטוצקים המשיכו במדיניות התמיכה ביהודי־העיר וחייבו את הסוחרים שבשאר אחוזותיהם לבקר בירידים של ב׳ (1742).

הודות להצלחתם במסחר תפסו יהודי־ב׳ עמדה חשובה בחיי הציבור היהודי במדינה, בוועד של גליל־רייסין ואף בוועד ארבע ארצות. בכינוס של קהילות־רייסין, שנתקיים ב1664 בסְוִירְז׳, התחברו נציגיה של קהילת־ב׳ עם נציגיהן של קהילות ז׳ולקווה ובוצ׳אץ׳ נגד קהילת־לבוב, בירת רייסין, שהטילה את מרותה על הקהילות בערי־השדה. בוועד־הגליל, שנבחר באותו כינוס, קיבלה ב׳ 2 מקומות מתוך 7. ב1740 נבחר נציגה של ב׳, דוב באב״ד, לפרנס הוועד של גליל רייסין. בקהילת־ב׳ שלטו במשך דורות כמה משפחות תקיפות: באב״ד, שצ׳קלס, פרלס, ראפאפורט, ברוצ׳ינר, ביק, חיות, רבינוביץ וברנשטין.

ב1742 פקד הבישוף מלוצק, פ. ג. קוביֶלסקי, על יהודי ב׳ להתווכח עמו בפומבי בבית־הכנסת בענייני־דת. כשסירב הבישוף להכיר בסמכותם של נציגי־העדה — הרופא ד״ר אברהם עוזיאל והדיין ר׳ יהושע לאשיצובר — להשתתף בוויכוח, כינסו פרנסי־הקהילה את באי־כוח היישובים שבסביבה, שבחרו בחבורת־נציגים. ואולם כשנתכנסה חבורה זו בב׳, פוזרה ע״י פוטוצקי, שאף עצר כמה מפרנסי־ב׳.

באמצע המאה ה18 פתחה קהילת ב׳ במלחמה נמרצת בתנועת הפראנקיסטים, שנתפשטה בסביבה. אסיפת־רבנים וועד ארבע הארצות, שנתכנסו יחד בב׳ ב1756, הטילו חרם על השבתאים והפראנקיסטים. ב1772 נתכנסה בב׳ אסיפת־רבנים, שאיימה בחרם על החסידים.

במלחמה בין המלך הפולני והרוסים בעלי־בריתו ובין הקונפדראציה הבארית ב1768—1772 הוטל על יהודי־ב׳ לכלכל את הצבאות הלוחמים זה בזה, שעברו דרך העיר, ומצבם החמרי הורע ביותר. כדי להציל את הקהילה מהתמוטטות נתן לה אדוני־העיר הלוואה. — עם סיפוחה של ב׳ לאוסטריה נשתפר מצבם של הסוחרים היהודיים, שמכאן ואילך היו פטורים מתשלומי־מכס על הסחורות, שבהן סחרו בגבולותיה של הקיסרות. ב1779—1790 עמדו איגודי המוזגים, הנחתומים והקמחנים היהודיים במלחמה קשה עם בעלי־העיר בדבר המס שהיו מעלים לו, עד שהכריחוהו בעזרת השלטון בווינה להקל את עול־התשלומים. כשבוטל מעמדה של ב׳ כעיר חפשית עזבו הסיטונאים היהודיים את העיר ועברו ללבוב, לווינה ולאודסה, שעמה סחרו משעת ייסודה ושכבר היה בה אז קיבוץ של „ברודיים" (בית־הכנסת הברודי). — ב1756 היו בב׳ 7,191 יהודים, ב1779 — 8,867 (יותר ממחצית התושבים), ב1826 — 16,315 (בין 18,318 תושבים; 89%), ב1910 — 12,188 וב1921 — 7,202.

כמה מן הרבנים, ששימשו בב׳, היו מגדולי־התורה בזמנם. הראשון לרבני־ב׳ הידועים היה ר׳ שאול קצנלבוגן, שנתמנה לרב קודם 1664. מן הרבנים שבאו אחריו יש להזכיר את ר׳ יצחק קראקובר, אבי משפחת באב״ד (סוף המאה ה17), ר׳ אלעזר רוקח (1718—1735), ור׳ אריה ליב תאומים (1815—1830). ר׳ משה שטיינברג (1929—1942) היה רבה האחרון של הקהילה. השפעה על היהודים בב׳ ובגאליציה המזרחית, במאה ה19, היתה ל„המגיד דמתא", ר׳ שלמה קלוגר (ע״ע), שקינא את קנאת־המסורת ונלחם במשכילים.

ליהודי ב׳, שהיו נוסעים לגרמניה, היה חלק חשוב בהפצת ההשכלה הברלינית בגאליציה. מראשוני המשכילים בגאליציה, שישבו בב׳, היו ישראל מזאמושץ, מנדל לפין מסאטאנוב, יעקב שמואל ביק ונחמן קרוכמאל. ב1815 יסדה קהילת־ב׳ בהשפעת המשכילים בית־ספר ראלי, שלשון־ההוראה בו היתה גרמנית. באמצע המאה ה19 ישבו בב׳ המשכילים דב בר בלומנפלד, יצחק ארטר ויהושע השל שור, בעל „החלוץ", שיצא בב׳ ב1852—1889. מילידי־ב׳, שפעלו בתחומי המדע והספרות, יש להזכיר את המזרחן ד״ר מארקוס לנדא,

פרופ׳ יעקב גולדנטל (ע״ע), הסופרים לֶאוֹ הֶרצבֶּרג־פרֶנקֶל, בנו של זה האחרון, ההיסטוריון פרופסור זיגמונד הרצברג־פרנקל, והרמן מֶנקֶס. בב׳ יסד ברל מרגליות, שנתפרסם בשם ברל ברודר (ע״ע), קבוצת זמרים עממיים („בראָדער זינגער״). ב1865—1890 הופיע בב׳, בעריכתם של ברוך וֶרבֶּר ובנו יעקב, השבועון „עברי אנכי״ (יצא גם בשם „העברי״), שמגמתו היתה לפשר בין המסורת וההשכלה.

במשך כל ימי השלטון האוסטרי בחרה ב׳ בצירים יהודיים לפארלאמנט הווינאי. ב1907 בחרה ב׳ כציר לפארלאמנט זה בנשיא ציוני־גאליציה, אדולף שטאנד. אחריו נבחר ב1911, בעזרת לחץ וזיופים מטעם הרשות, המתבולל ד״ר הנריק קולישֶר. בתקופת שלטונה של פולניה המחודשת נתחדשו חיי־הקהילה בהנהלתו של לאון קאליר. — לאחר שנכנסו הנאצים לב׳ בקיץ 1941 הושמדו יהודי־ב׳ עם רובם של יהודי פולניה.

נ. מ. גלבר, תולדות יהודי ברודי, תשט״ו (בתוך ערים ואמהות בישראל, ו).

נ. מ. ג.

בְּרוֹדִי (Brody), **חַיִּים (הַיְנְרִיךְ)** (1868, אונגור [אוז׳הורוד], צ׳כוסלובאקיה — 1942, ירושלים), מראשי החוקרים של הפיוט הספרדי ושל השירה העברית בימי־הביניים. אביו של ב׳, ר׳ שלמה זלמן ב׳, היה דיין בעיר־מולדתו וב׳ למד בתחילה בישיבת־פרסבורג ובבית־המדרש לרבנים האורתודוכסי של ע. הילדסהיימר (ע״ע) בברלין. בעיר אחרונה זו למד גם באוניברסיטה וכאן גם נתקרב לאברהם ברלינר (ע״ע) ולשטינשניידר (ע״ע) והושפע משניהם. ב1894 הוכתר בתואר ד״ר לפילוסופיה על־יסוד הדיסרטאציה שלו על ר׳ יהודה הלוי (Studien zu den Dichtungen Jehuda Ha-levis, I). אותה שנה הוציא את החוברת הראשונה של „דיואן, והוא ספר כולל כל שירי אביר־המשוררים יהודה הלוי״. בהוצאת שירי הלוי בצירוף פירוש נרחב המשיך עד תר״ץ (1930), אך ההוצאה לא נשלמה.

ב׳ נתכוון לפרסם את שיריהם של כל חשובי המשוררים העבריים ביה״ב. ב1897 התחיל מוציא את שירי ר׳ שלמה אבן גבירול, ב1910 — את שירי שמואל הנגיד וב1926 — את „מחברות־עמנואל״, אבל מסיבות שונות לא הושלמו ההוצאות הללו. ב1905 פירסם, ביחד עם ק. אַלְבְּרֶכְט, את הספר: „שער־השיר״, Die neuhebräische Dichterschule der spanisch-arabischen Epoche, שב1906 יצאה ממנו מהדורה אנגלית. ב1922 הוציא ב׳, ביחד עם מ. וינר, אנתולוגיה בשם „מבחר השירה העברית למיום חתום כתבי־הקודש עד גלות ישראל מעל אדמת ספרד״ — ספר, שזכה מיד למהדורה שניה (1923). ב1896 התחיל ב׳ מפרסם את המאסף הביבליוגראפי Zeitschrift für hebräische Bibliographie, שערך אותו עד 1906 ביחד עם א. פרימן (ע״ע). ב1905 בא לפראג כמנהל ה„תלמוד־תורה״ המקומי, ושבע שנים לאחר מכן נתמנה לרב הכולל של העיר. ב1930, כשנוסד ע״י ש. ז. שוקן ה„מכון לחקר השירה העברית״, הוזמן ב׳ לבוא לברלין כדי לנהלו, וב1933 עבר ביחד עם המכון לירושלים. ב„מכון לחקר השירה העברית״ העמיד ב׳ תלמידים, שהמשיכו את עבודתו המדעית ע״פ דרכו. בשנות־עבודתו במכון הוציא את „שירי החול״ למשה אבן עזרא (1935), וכן את ה„ביאור לדיואן״, שהוא אוצר של ידיעות בכל הנוגע לשירה העברית בספרד בכללה. ב׳ הוציא גם את ה„דיואן״ של אלעזר ב״ר יעקב הבבלי (1935), וכן ערך את ספרי „ידיעות המכון לחקר השירה העברית״ (1933—1938), שאף בהם פירסם מקורות חשובים. ב׳ פירסם עוד מאמרים מדעיים הרבה בעברית („המגיד״, „השילוח״, „החוקר״, „הקדם״, ועוד), בגרמנית (בMGWJ) ובהונגארית.

ב׳ היה גם אחד מעורכי האנציקלופדיה היהודית־האנגלית והאנציקלופדיה היהודית־הגרמנית והעברית, שיצאה בהוצאת „אשכול״, וכן היה חבר בוועד־הפועל של חברת „מקיצי נרדמים״. את דעותיו על הציונות הדתית, שעליה נמנה, הביע במחברת (בחתימת Salomonsohn) בשם: Widerspricht der Zionismus unserer Religion? (1898).

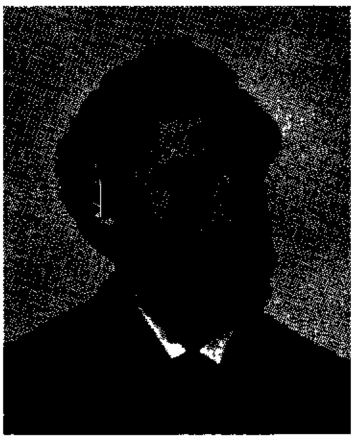
ידיעות המכון לחקר השירה העברית, כרך ה׳, תרצ״ט (יצא ליום־הולדתו השבעים של ב׳); א. מ. הברמן, הרב ד״ר חיים ברודי, „גליונות״ (תרצ״ח), 211–215; י. קלוזנר, ד״ר חיים ברודי ומפעל־חייו („יוצרי־תקופה וממשיכי־תקופה״, תשט״ז, 162–166); *Festschrift für Heinrich Brody*, Berlin, 1930.

א. מ. ה.

בְּרוֹדִי, אֱלֶכְּסַנְדֶר (שַׁנדוֹר) — Alexander (Sándor) Bródy — (1863, אֶגֶר — 1924, בודפאסט), מספר ומחזאי הונגארי יהודי. ב׳ היה עיתונאי בקולוז׳וואר ואח״כ בבודאפסט. הוא הוציא לאור וכתב בעצמו את הירחון Fehér Könyv („הספר הלבן״), שממנו יצאו 12 כרכים. כן הוציא את השבועון Jövendo („העתיד״). ב׳ היה בן־כפר שבא לעיר־הבירה, ומחייה של עיר זו נטל את נושאיו. הוא חשף את התכונות האפייניות של בן פֶּסט ומרובה זכותו בהתהוותו של ההומור הפֶּסטי. ב׳ הוא סופר־אזרח, שמבקר את החברה האזרחית. הוא גופו חשב את עצמו לנַטוּראליסטן, אע״פ שלעיתים הוא בעל־דמיון קיצוני. זכותו הספרותית היא במה שהכשיר והפרה את קרקע הפרוזה ההונגארית של המאה ה20. לשונו עתיקה ועממית ומעורבת בניב הפֶּסטי, המתהווה והולך. למרות הונגאריותו המובהקת פורצת לפרקים מתוך כתביו גם יהדותו. עדות לכך הן לא רק הדמויות היהודיות בסיפוריו הגדולים והקטנים ובמחזותיו, אלא גם מכתבו המפורסם אל גֵזָה גַרְדוֹנִיִי (ע״ע), שהוא שיר־תהילה ליהדות (נדפס מחדש: Haladás, III, 1937, מס׳ 17). ברומאן האחרון שלו („רֶמבראנדט״, 1925) מתגבשים ידיעותיו וזכרונותיו היהודיים לחוויה אמנותית. המחזה שלו „ליאון לֵאָה״ (Lyon Lea; 1905) הוא עלילת־אהבה בין בת־רב ונסיך רוסי גדול. מחזות אחדים משל ב׳ הוצגו גם בחוץ־לארץ וכמה מיצירותיו הוסרטו.

בְּרוֹדֶס (Braudes), **רְאוּבֵן אָשֵׁר** — בר״ת: ראובן אבי״ב — ראובן אשר בן יוסף ברודס — (1851, וילנה — 1902, וינה), מספר עברי. עוד בילדותו נתפרסם כעילוי והיה מחדש חידושי־תורה, שהפליאו את שומעיהם. בהשפעת ספרי־השכלה עבריים, שנזדמנו לו בנערותו, נמשך אחר ההשכלה, אך עדיין לא נתרופפה אדיקותו הדתית, וראשוני מאמריו היו תורניים ונתפרסמו בכתב־העת של הרבנים הקנאים, „הלבנון״, ב1868—1869. כשהיה בן 17 עזב את וילנה והתחיל בחיי־נדודים: למד זמן־מה בבית־המדרש לרבנים בז׳יטומיר, ומכאן הלך לקיוב, ליקאטרינוסלאב, לנר־קולאיב, ולסוף הגיע לאודסה, מרכזה של תנועת ההשכלה העברית ברוסיה באותו זמן. בשנות־נדודיו אלו בא במגע עם סופרים עבריים הרבה, וביניהם ש״י אברמוביץ (מנדלי מו״ס) ולילייינבלום, והושפע מן היחס הביקרתי אל המסורת היהודית, ששלט אז בספרות העברית, ומן התביעות לתיקונים

בדת ולשינוי סדרי־החיים בציבוריות היהודית, שדבריהן הראשיים היו ליליינבלום וי. ל. גורדון. ב׳ פרש מן החקירה בתלמוד ובמדרש והתחיל מטיף במאמרים, בפיליטונים ובסיפורים לתיקון חיי־היהודים. ברוח זו נכתב הפיליטון הראשון שלו, „שיח שעה אחת אחרי המוות" („המליץ", 1870). ב1873 פירסם ב„השחר" של פ. סמולנסקין את סיפורו הראשון „מסתרי בית צפניה" (מן הנובלות הראשונות בספרות העברית החדשה), שמתאר את ההתנגשות בין הדור הישן והדור החדש ביהדות. ב1875—1879 ישב בווארשה ובלבוב, וב1876—1879 היה עורכו־בפועל של הירחון „הבוקר אור", שנוסד ע"י א. ב. גוטלובר (ע"ע), ופירסם בו חלקים מן הרומאן הגדול שלו „הדת והחיים", המתאר את המלחמה על התיקונים בדת בליטה היהודית ב1869—1871, וכן נובלות ראליסטיות, פיליטונים ורשימות־ביקורת על ספרים חדשים. באמצע 1879 עזב ב׳ את עבודתו ב„הבוקר אור" והלך לווילנה ולפטרבורג, שבהן שהה כשנתיים. נראה, שבאותו זמן נתפס לקוסמופוליטיות, שהרי במאמרו „בית ישראל", שפירסם באותם הימים (ב„מגיד משנה" [של דוד גורדון], 1880, גל׳ 49—50), מתח ביקורת חריפה על רעיון הלאומיות, כפי שהטיף לו סמולנסקין בחוברות „השחר". ב1882—1884 ישב ב׳ ברומניה. בהשפעת הפרעות ביהודי־רוסיה (1881) הסתלק ב׳ מדעותיו הקוסמופוליטיות ונספח לתנועת חיבת־ציון, ובכתב־העת היידי „יהודית", שב׳ הוציא וערך ב1882—1884 בבוקארסט, עשה נפשות לרעיון יישוב א"י. ב1884 עבר לגאליציה, נעשה אזרח אוסטריה, ונשאר במדינה זו עד סוף ימיו. ב1884—1891 ישב ב׳ בלבוב, וכאן התחיל מוציא ב1885 כתב־עת ספרותי בשם „היהדות", שרק גליונות אחדים יצאו ממנו. כן התחיל באותו זמן בהוצאת סידרת־רומאנים בשם „עקד סיפורים", שבה פירסם מהדורה שניה ומתוקנת מן החלקים של הרומאן שלו „הדת והחיים", שנתפרסמו בשעתם ב„הבוקר אור", והוסיף עליהם כמה פרקים — אך לא השלים את הספר, שנשאר לא־גמור. כן פירסם ב„עקד סיפורים" את ראשיתו של הרומאן השני שלו, „שתי הקצוות", החדור אידיאולוגיה לאומית־יהודית, שמטרתה למזג את ההשכלה האירופית עם כל היפה והטוב שבמסורת הדתית היהודית. מהדורה שלמה של „שתי הקצוות" יצאה אח"כ בווארשה ב1888. ב1886 יצאה בווינה אסופת הנובלות שלו, „זקנים עם נערים". ב1888 ערך את הספר השני מן השנתון „אוצר הספרות", שהוצא בקראקוב ע"י שאלתיאל אייזיק גרבר. ב1890 פירסם בקראקוב מחברת בשם „אדם מיצקביץ׳ והיהודים", ובה ניתנה לראשונה בעברית סקירה על יחסו של גדול משוררי־פולניה לרעיון תחיית־היהודים בא"י. ב1891—1893 התגורר ב׳ בקראקוב, והוציא את דו־השבועונים „הזמן" ו„רוח הזמן", שבהם פירסם את ראשיתו של הרומאן „מאין ולאן?", שהוא מעין המשך ל„שתי הקצוות", ואת ראשיתו של הסיפור „שירים עתיקים". ב1893—1896 ישב שוב בלבוב וערך שם כתבי־עת יידיים בעלי כיוון לאומי. בסוף 1896 עבר לווינה, שבה שימש כסופרו של „המגיד החדש" והשתתף בפעילות בחוגי הנוער הציוני. ב1899 ערך את השבועון היידי „יידישעס פאָלקסבלאַט". ב1900—1901 ערך את המהדורה היידית של השבועון „די וועלט", בטאונה הרשמי של התנועה הציונית, ומתוך כך בא במגע עם הרצל. בסוף ימיו ניגש לסיים את סיפוריו הלא־גמורים, אך לא הספיק לגמור אלא את הסיפור „שירים עתיקים" בלבד, שנדפס בשלמותו רק אחר מותו של ב׳ (קראקוב 1903).



ראובן אשר ברודס

אע"פ שב׳ פעל הרבה כעורך וכפובליציסטן, עיקר תרומתו לספרות העברית היה בתחום הסיפור. ב׳ חונן בכשרון טבעי של מספר־אמן, אלא שמלחמת־הקיום הקשה, שהוצרך להילחם כל ימיו, אָפיו הסוער, שטילטל אותו ממקום למקום, והאידיאולוגיה המשכילית־המלחמתית שלו, שטבעה חותם פובליציסטי־מגמתי על יצירותיו הסיפוריות, הפריעו אותו מלפתח בשלמותו את כשרונו הסיפורי. אעפ"כ עלה בידו להגיע לדרגה גבוהה של מספר ראליסטי. הרומאנים הגדולים שלו, „הדת והחיים" ו„שתי הקצוות", מגוללים יריעות־חיים רחבות ומשקפים את התמורות הרוחניות, שבאו בחברה היהודית באירופה המזרחית במחצה השניה של המאה ה19, מתוך הבלטת הזרמים האידיאולוגיים הראשיים, שפעלו בה: שמרנות דתית, השכלה ולאומיות. ב׳ היה גם מראשוני אמני־הנובלה בספרות העברית. בחלק גדול מיצירותיו תופס מקום חשוב הניתוח הפסיכולוגי, וב׳ מעמיק לחדור לנפשותיהם של גיבוריו וחושף את המלחמות הפנימיות, המתחוללות בהן. הפאבולה של סיפוריו היא עפ"ר פשוטה, ראלית, ודמויות גיבוריהם בהירות ובולטות. מבחינות אלו — ואף מבחינת המבנה האמנותי — עומדות יצירותיו הסיפוריות של ב׳ בשורה הראשונה של הסיפורת העברית בתקופת־ההשכלה.

י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ו, תש"ט, 397—461 (שם, עמ׳ 397—398, ביבליוגראפיה מפורטת).

ג. א.

בְּרוֹדְסְקִי, שם של משפחה יהודית־רוסית של בעלי־תעשיה ונדבנים, שהיו פעילים בחיה הכלכליים של רוסיה ובציבוריות היהודית והרוסית מאמצע המאה ה19 ואילך. מוצאם של הב"ר היה ממשפחת שור, שהיתה מפורסמת במאה ה17 ברבניה ועסקניה; אחד מבניה, מאיר שור, עבר מברודי לזלאטופול שבפלך קיוב בזמן שגאליציה המזרחית היתה כבושה בידי רוסיה, והחליף את שם־משפחתו ל„ברודסקי", על שם עיר־מולדתו. למאיר שור־ברודסקי היו חמישה בנים, שנתעשרו כולם. מהם ישראל ב׳ (1823—1886) היה החלוץ של תעשיית הסוכר באוקראינה, בשותפות עם הרוזן בוברינסקי. ישראל ב׳ הקים באמצעיו כמה מוסדות־חסד יהודיים בזלאטופול ובקיוב. בניו, אליעזר (לאזאר) (1848—1904) וליב (1852—1923), הרחיבו את עסקי אביהם והיו גורם חשוב בפריחתה הכלכלית של אוקראינה. הם יסדו את המכונים הפוליטכני והבאקטריולוגי בקיוב, הקדישו 300 אלף רובל לבית־הספר למלאכה ליהודים באותה עיר ובנו את ביהכ"נ הגדול שהיה בה. הם העסיקו במפעליהם את הסופרים העבריים יהל"ל (י. ל. לוין ע"ע), אליעזר שולמן (ע"ע), ועוד. משפחת־ב׳ גילתה קוצר־ראיה ביחס לעתידם של היהו־

דים באירופה, כרוב „גבירי"־ישראל ברוסיה, שמלחמות־העולם והמהפכה הקומוניסטית החריבו את רכושם הגדול. ההסתדרות הציונית ברוסיה ניהלה ללא הצלחה משא־ומתן עם ליב ב' על גאולתה של רחבת הכותל המערבי. ליב מת בעוני כשהוכרח לברוח מרוסיה בשנות־העשרים.

א ב ר ה ם ב ן מ ר ד כ י ב' — אחיו של ישראל ב' (1884—1816), שהתיישב ב1858 באודסה, היה חבר למועצת־העיריה שלה. ב' חכר את „מכס־הבשר" (ע"ע רוסיה, יהודים), ואת ההכנסות מחכירה זו הקדיש למוסדות יהודיים. בין השאר בנה באודסה את בית־הכנסת הגדול, שהיה נקרא „בית־הכנסת של הברודים", ועוד.

א ר ק א ד י (אהרון) יפימוביץ' ב' (1862 — מת בפאריס בשנות ה20), היה עו"ד מפורסם בפטרבורג, שב1909 נבחר ציר ל„דומה" (ע"ע) מטעם מפלגת הדמוקראטים הקונסטיטוציוניים (ק"ד), במקומו של המשומד פֶּרְגַּמֶנט. ב' הוכרח להסתלק מן החברות בדומה מפני שמושל־אודסה, טולמאצ'וב, מצא פסול בכשרות היבחרותו: בתעודת־הלידה שלו היה רשום בשם „אהרון בן חיים", ואילו ב' נבחר בשם הרוסי „ארקאדי".

א. אח.

בְּרוֹדֶצְקִי, זֶלִיג (1888, אולוויופול [כיום פֶּרווֹמאיסק], אוקראינה — 1954, לונדון), מאתמאטיקן ומנהיג ציוני. כשהיה ב' בן 5 היגר אביו, שהיה יהודי חרד ותלמיד־חכם, עם משפחתו ללונדון. ב' קיבל את ראשית חינוכו בבית־ספר יהודי עממי במזרח־לונדון, ובאותו זמן עצמו למד גם בתלמוד־תורה. הכשרונות היוצאים מן הכלל, שגילה מנעוריו במאתמאטיקה, זיכו אותו בסטיפנדיה, שאיפשרה לו להמשיך בלימודיו בקימבריג'. בגיל 20 זכה בתואר של „וַנְכְּחָן בָּכִיר" (Senior Wrangler), שניתן למצטיין שבמוסמכי־האוניברסיטה במקצוע מסויים. בשנת 1912 נתקבל לאוניברסיטה שבלַיפציג, שבה המשיך בלימודים באַסטרונומיה מאתמאטית, ובשנת 1913 הוכתר בה בתואר דוקטור. ב1914 חזר לאנגליה, ובאותה שנה נתמנה מרצה למאתמאטיקה שימושית בבריסטול, וב1924 נעשה פרופסור לאותו מקצוע בלידז. עיקר עיסוקו המחקרי היה בתחום האוירודינאמיקה העיונית, החשובה לפיתוח הטַיִס (בתחום זה חיבר: Mechanical Principles of the Aeroplane, 1920), וכן כתב על תורת־היחסות הכללית. גם בהוראתו, שבה קבע מקום חשוב לאסטרונומיה המאתמאטית, הצליח מאוד; ב' חיבר ספר על ניוטון (1927) וכן פעל כפופולאריזאטור של המאתמאטיקה ומדעי־הטבע. ספרו The Meaning of Mathematics (1929) ניתרגם להולאנדית, ספרדית ועברית („מאתמאטיקה מהי?", תש"ז).



ז. ברודצקי

מצעירותו היה ב' ציוני מסור. כשהוקמה ב1907 אגודה ציונית בקימבריג' נבחר ב' כמזכירה; בלייפציג שימש יו"ר של אירגון הסטודנטים הציוניים. בגיל צעיר נבחר כחבר הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית באנגליה; ב1928 נבחר ע"י הוועד הפועל הציוני כחבר של הנהלת הסוכנות היהודית — תפקיד, שמילא עד להקמתה של מדינת־ישראל, ומאותה שנה עד 1948 שימש ב' — שהיה מתומכיו הנאמנים של ד"ר וייצמן — ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בלונדון. ב1939 נבחר כנשיאו של „ועד שליחי־הקהילות" של יהודי־בריטניה — כהונה, שעמד בה עד 1949. ב1948 הסתלק ממשרתו באוניברסיטה של לידז והתמסר כולו לעניינים יהודיים. בתקופת מלחמת־העולם II סייע באירגון עליה „ב". כשעזב וייצמן את אנגליה ונבחר כנשיאה של מדינת־ישראל, נבחר ב' במקומו כנשיא ההסתדרות הציונית באנגליה.

ב' נמנה גם על חבר־הנאמנים והמועצה האקאדמית של האוניברסיטה העברית. ב1949 — כשמת ד"ר י. ל. מגנס (ע"ע) — נבחר ב' כנשיאה של האוניברסיטה ונשתקע בישראל. לאחר שעמד כשנתיים בראש מינהל האוניברסיטה, פרש מתפקיד זה מחמת מחלת־לב וחזר לאנגליה לשם טיפול רפואי.

ב' היה גם חבר של החברות המלכותיות לאסטרונומיה (FRAS) ולאוירונאוטיקה (FRAeS), וזמן־מה שימש גם בתפקיד של נשיא אירגון המורים האוניברסיטאיים באנגליה. כן היה נשיא „מכבי" העולמי.

י. פ. כ.-ל. רו.

בְּרוֹדֶר, בֶּרְל — כינויו הספרותי של ברל מרגליות — (1815, ברודי, גאליציה — 1868, קארלסבאד), משורר וחרזן עממי יידי, מחבר של באלאדות ודברי־בדחנות. בשם ב' נתכנה ע"ש עיר־מולדתו, שבה חיבר — תוך כדי עבודתו כעושה־מברשות — שירים ופזמונים בנוסח הבדחנים. לאחר זמן, משנשתפר מעמדו הכלכלי וב' נעשה סוכן לקניית זיפים מטעם בית־המלאכה שבו הועסק, נהג לשיר את יצירותיו, שאף נעימותיהן חוברו על־ידיו, בפונדקים, שבהם ביקר אגב נסיעותיו בעסקי־מסחרו. זמרים נודדים הפיצו את נעימותיו ושיריו, שמהם הושפעו וֶלְוֶל (בנימין זאב) זְבַּארְזֶ'ר (ע"ע זבַרז', ולול), אליקום צונזר ואברהם גולדפאדן. בשנות 1860 הקים ב' את הלהקה הראשונה של זַמָרֵי־עם מקצועיים ביידית, שנדדה בגאליציה, הונגאריה ורומניה והופיעה בפונדקים ובתי־מרזח. הבמה, שעליה היו מציגים „זַמָרֵי־ברודי" (בראָדער זינגער), לא היתה אלא שולחן, שמשני צידיו עמדו שני נרות דולקים, בעוד שהטכסט לא היה מותאם כראוי להַמְחָזָה. אעפ"כ נחלו „זַמָרֵי־ברודי" בזמרתם ובמשחקם הצלחה מרובה וסללו את הדרך לתיאטרון היידי. שיריהם הראשונים נתפרסמו בקובץ „שירי זמרה — דרייסיג הערלוכע בראָדֶר לודער אין ריין יודש לשון", שיצא בפרסבורג ב1860 לערך ונתפרסם במהדורה שניה בלמברג ב1876 ובמהדורות הרבה לאחר מכן.

ב' הוא, אפשר, המשורר העממי הראשון ביידית, שיצירותיו אינן אֲנונימיות. ברוב שיריו הוא שר על גורלם המר של העשוקים ועלובי־החיים: הרועה, הקבצן, העיוור, בעל־העגלה, שואב־המים, השַמש, המלמד וכיו"ב טיפוסים יהודיים מן השכבות הנמוכות שבחברה היהודית. לכל אחד מאלה מוקדש שיר כתוב בגוף ראשון. שאר שיריו מוקדשים למאורעות־הזמן ולמוטיווים בעלי אופי כללי, כגון

חיי־המשפחה, הטבע וכיו"ב. נימת השירים היא בדחנית־פרימיטיווית.

ש. ניגער, צוקונפט, 1925, מס' 1; ז. רייזען, לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, ו, 1926, 395–401; N. M. Gelber, *Aus Zwei Jahrhunderten*, 1924, 70–100.

ס. ל.

בֶּרוֹז, ג'וֹן — John Burroughs — (1837, רוֹכּסבֶּרי, מדינת ניו־יורק — 1921, אוהאיו), חוקר־טבע, מחבר־מסות והוגה־דעות אמריקני. ב', שהיה בן־איכרים, למד באופן בלתי־סדיר, היה מורה באילינוי ובניו־ג'רזי ועבד כפקיד במשרד־האוצר (1864/73). כאן הכיר את וולט ויטמן (ע"ע), והיה הראשון, שפירסם עליו מחקר ביוגראפי־ביקרתי — Notes on Whitman (1867). בשביל הLeader, שיצא בניו־יורק, התחיל כותב ב1861 מסות על הטבע, שעליהן מבוסס עיקר פירסומו ושבכתיבתן המשיך גם בתקופה, שבה פעל כמבקר־באנקים של הממשלה (1873/84). ב1884 התיישב בחַוָה על נהר־האדסון, ולשם היו באים מעריציו, שמספרם גדל והלך. תפיסת־עולמו, שנתבטאה במסותיו המרובות (23 כרכים, 1904/22), כוללת יסודות מהגותם של אֶמרסון וויטמן, של תורת־ההתפתחות ותורת־ברגסון, וכן מסקנות מהסתכלותו בטבע, שהיתה דייקנית ורבת־הבנה יותר משהיתה מקורית. ב' היה סבור, שתגליות־המדע מעידות על אמיתותה של הרגשתנו האינטואיטיווית, שבעולם שלטת תכליתיות מוסרית. מסותיו של ב' כתובות בסיגנון של שיחת־רעים והן חדורות הומור שֶׁלֵו ומאופק.

N. Foerster, *Nature in American Literature*, 264–305, 1923; C. Barrus, *Life and Letters of J. B.*, 1925; C. H. Osborne, *The Religion of J. B.*, 1930.

בַּרְוָזִים (Anatidae), משפחת עופות־מים, שכוללת כ160 מינים ונפוצה בעיקר בחצי־הכדור הצפוני. קרובים לה האֲנָזים (ע"ע) והברבורים (ע"ע). אחדים ממיני־הב" בויתו ונעשו עופות־בית חשובים מבחינה כלכלית.

משפחת־הב" אינה קבוצה אחידה. יש מחלקים אותה ל2 קבוצות: הב" השוחים או השטים והב" הצוללים; ויש שמוסיפים פירוט בחלוקה ומונים בב" עד כדי 6—10 קבוצות. הסוג החשוב ביותר במשפחה — הַבַּרְוָז (Anas), מקבוצת הב" השוחים.

הב" חיים עפ"ר סמוך לנחלים או מקווים של מים מתוקים או בקירבת ביצות, על־יד חופים רדודים. ברווזי־הים והב" הצוללים מבלים את רוב זמנם על־פני המים ובאים ליבשה רק לשם דגירה ולעיתים רחוקות לשם מנוחה. ברווזי־העצים והב' אדום־הפנים הם יושבי־עצים קבועים ומקננים בעצים חלולים.

הב" הם עופות בינונים עד גדולים. משקלם מ300 ג' עד 12 ק"ג (לפי מיניהם השונים). המינים הגדולים נחשבים לגדולים שבעופות־המים, שהם בעלי כושר־תעופה.

מבנהו של המַקור הוא מסימניהם האָפיינים של הב". בדרך כלל המַקור הוא רחב ושטוח, ובקצהו הקדמי מצוי אנקול קרני קשה; הוא בעל שיניים קרניות דקות, שמהוות עם הלשון מכשיר־סינון: בניגוד לאֲווזים ולברבורים ניזונים הב" מבע"ח זעירים ומזרעים, שהם תופסים אותם תוך סינון של מים ובוץ. לברווזי־הים (מן הסוגים Oidemia, Somateria, ועוד) מַקור חזק (בדומה למַקור־האווזים), המשמש לאכילת רכיכות וסרטנים דבוקים לסלעים. לברווזי־הדגים (מסוג Mergus) מַקור דק ומארך, אנקול ושיניים חדים ומותאמים לציד דגים.

בין שלוש האצבעות הקדמיות של רגלי הב' מצויים קרומי־שחיה גדולים; האצבע האחורית קטנה מאוד. הרגליים, המחוברות לחלק האחורי של הגוף, מסוגלות להתנועע לאחור ולצדדים ומשמשות במים כמשוטים והגה. אך מבנה זה מכביד על ההליכה של הב' ביבשה. למינים המבלים רוב זמנם על־פני המים רגליים קצרות, ואילו למינים המרבים לשהות על היבשה רגליים ארוכות יותר.

כסות סמיכה של פלומה עבה ונוצות, משומנת היטב ע"י שמן מופרש מבלוטת־שמן, מגינה על הב" מפני קור ורטיבות. נוצות גדולות וארוכות בצידי־החזה, שהן מופנות כלפי מעלה, יוצרות כיסים להניח בהם את הכנפיים בשעת מנוחה ולהגן עליהן מפני הרטבה. — רוב מיני הב" מחליפים את כסות־הנוצות פעמיים בשנה ואת אברות־התעופה פעם בשנה — ואת כולן בבת־אחת; לפיכך הם נשארים במשך תקופה של 1—1½ חודש חסרי כושר־תעופה. במינים מרובים של ב" מתכסים הזכרים בסתיו ב„לבוש־כלולות" ססגוני.

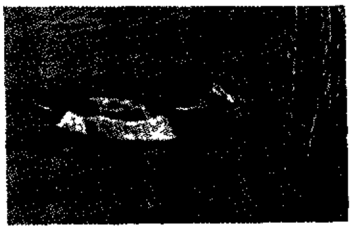
הב" הם עופות בעלי כושר־תעופה מפותח; מעופם מעוף־חתירה. הברכיה עושה 80 ק"מ לשעה; הב' השרשיר (A. crecca) — עד 100 ק"מ לשעה. אך יש מינים אחרים מן הצוללים (Oxyura), שכושר־תעופתם דל ושהם ממעטים לעוף. הב' הגדול (Tachyeres brachypterus) מאִיי־פאלקלנד וארץ־האש חסר כושר־תעופה כלשהו.

ה ר ב י ה. ההזדווגות נעשית על־פני המים. במינים אחדים של ב" מתהדרים הזכרים לפני עונת־הדגירה בלבוש־הכלולות שלהם ומרקדים ריקודי־ראווה לפני הנקבות. הדו־פרצופיות המינית במינים הרבה מתבטאת בצבע: הזכר צבעיו חזקים ובולטים והנקבה צבעה כהה; וכן בקול: הזכר יכול להשמיע רק טון אחד או שניים, שהם אָפיינים לכל מין ומין, ואילו אוצר־הקולות של הנקבה עשיר יותר. אחר ההפריה מטילה הנקבה של מיני הב" הגדולים 4—6 ביצים, ושל הקטנים — עד 15. צבע־הביצים — לבן, צהבהב או ירקרק אחיד.

הב" הם חברותיים מאוד, ובמינים מרובים קיימים חיי־משפחה משוכללים ביותר. שני בני־הזוג מחפשים מקום לקן — עפ"ר נבנים הקינים על־פני האדמה או בביצה, לפעמים גם בעצים חלולים או בקינים עזובים של עופות גדולים אחרים. הקן עשוי עשבים ועלים יבשים ומרופד פלומה מגוף־האם. האפרוחים הבוקעים אחר הדגירה מכוסים פלומה צפופה, שהם משמנים אותה ועושים אותה בלתי־חדירה למים ע"י התחככות בנוצות המשומנות של אמם (אלמלא זה לא היו יכולים לשחות במים אלא בגיל שבו מַתחילה בלוטת־השמן שלהם לפעול). האם מטפלת באפרוחיה בדאגה רבה, מוליכה אותם למקורות של מים ולמקומות עשירים במזון (חרקי־מים ותולעים), מגינה עליהם ומחממת אותם בקור, אך אינה מסייעת להם בחיפוש־מזון. האפרוחים גדלים במהירות מרובה ומשקלם מגיע בפחות מ4 חדשים לזה של הבוגרים; רק גידול הנוצות והאברות מתאחר.

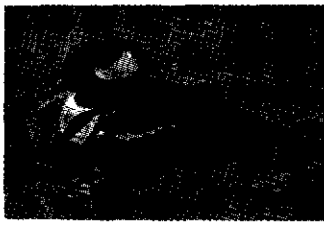
החשוב שבמיני־הבר של סוג־הברווז היא ה ב ר ֵ כ י ה (A. platyrhyncha), הנפוצה בכל חלקו הצפוני של כדור־הארץ; בחורף היא מופיעה במצרים, הודו ופאנאמה, וגם בא"י, שבה היא אף דוגרת לעיתים, ובקיץ היא חוזרת ונודדת לארצות־הצפון. הזכר יפה מאוד בלבוש־הכלולות שלו: ראש

וצוואר ירוקים-מבריקים, צוואורן לבן, חזה חום-ערמוני; כיסי-הנוצות אפורים, בעלי שירטוטים דקים; הזנב שחור-לבן, ובו שתי נוצות מסולסלות; המקור צהוב והרגליים כתומות. לנקבה, וכן לזכר בקיץ, צבע חום משורטט בחום-כהה ובשחור. משקלו של הזכר כ1¼ ק"ג, משקלה של הנקבה — 1 ק"ג. מין זה נחשב לאבי ברווז-הבית. — המין היחיד מן הסוג ב' החי בקביעות בא"י, הוא הב' המשויש (A. angustirostris) הקטן, שמשקלו כ350 ג'. צבעו אפור עם נקודות בהירות, וכמעט שאין להבחין בין זכר לנקבה לפי המראה החיצון. תפוצתו: מהודו עד ספרד; בא"י הוא דוגר בעמק-החולה.


ברכיה (A. platyrhyncha)

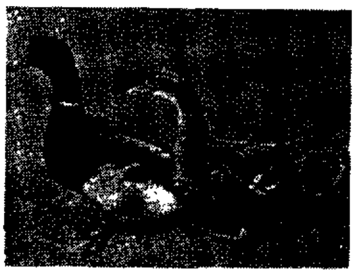
ברווזי-העצים (Dendrocygna) כוללים כ80 מינים, המצויים באיזורים הטרופיים; רגליהם רחבות וארוכות יותר. הם מתיישבים בקביעות על עצים לשם מנוחה ומקננים בעצים חלולים. אחר התבקעות הביצים עפה האם מן העץ למטה, והאפרוחים צונחים אחריה, לפעמים מגובה גדול, בלא שייזקו, מאחר שלדם עדיין רך וגמיש ופלומתם משמשת להן מגן. — מין הב' אדום-הפנים (Cairina moschata) חי על עצי היערות שעל חופי-הנהרות ובביצות של אמריקה הדרומית; זן אחד ממנו בוית. צורת-הבר שחורה, בעלת ברק מתכתי וכתם לבן על הכנפיים. הזכר גדול הרבה מן הנקבה, וכן גדולות בזכר מבנקבה הבליטות החשופות האדומות שמסביב לעיניים ובבסיס-המקור. במין זה אין חיי-משפחה — תופעה חורגת מן הרגיל בקבוצת הב'.

המין Clangula hyemalis מן הב'-הצוללים רווח מאוד באיזור הארקטי, בטונדרות ובמים של גרנלאנד, איסלאנד ואמריקה הצפונית. הוא מקנן בזרמים החזקים וצולל עד לעומק של 45 מ'. עוף זה, וכן הצולל הנדיר Histrionicus, החי בצפון החוף האטלאנטי האמריקני על חופים סלעיים, שגליים חזקים מכים בהם, הם מן הב' היפים ביותר בססגוניותם.


Lopodytes cucullatus (Mergus), מברווזי-הרנים

בא"י, וביחוד בביצת-החולה, יציב ודוגר צולל-הביצות (Aythya nyroca); בחורף מצוי הרבה הצולל החמרני (A. ferina), שצבע ראשו וצווארו הוא כעין החמרה.

ברווזי-בית. ראשיתו של ביות הב' נעוץ בתקופה קדומה מאוד. במשך הדורות פותחו זנים שונים — לבשר ולהטלה, וכן מגדלים כמה מינים לנוי. רוב הזנים הקיימים באירופה ובאסיה הם תוצאה של השבחה וברירה שנעשו בברכיה (עי' למעלה). באמריקה הדרומית בויית הב' אדום-הפנים קודם שבאו לכאן האירופים; הוא הובא לאירופה במאה ה17.


נקבה וזכר מזן רואן (Rouen) של ברווזי-הבית (זן לבשר)

הגידול המהיר של אפרוחי-הב' מסגל אותם במיוחד לשמש עופות-בשר. אך יש גם זנים שמרבים להטיל, עד כדי 200 ביצים בשנה (בממוצע). במאלאיה פותח זן להטלה, שהוכנס לאירופה במאה ה19. אף-על-פי שביצי-הב' גדולות מביצי-התרנגולת (כ90 ג') אין מרבים באכילתן, בעיקר משום טעמן, שאינו אהוב על רבים, וכן משום שביצי-הב' משמשות פונדקאים לטפילים או לחידקים גורמי מחלות שונות, כגון הפאראטיפוס. גידול הב' אינו ענף עיקרי במשק-העופות, אלא ענף-עזר. רוב המשקים הזעירים מחזיקים ב' אחדים לפיטום (לבשר) או להטלה. מרכז מפורסם לגידול-ב' הוא האי לונג-אילנד שעל-יד ניו-יורק, שבו נמצאות להקות של 20,000 עופות, שביציהם מודגרות בחממות במשך 28—30 יום, מאחר שרוב הזנים המבויתים אינם דוגרים.


זכר של Somateria mollissima, מברווזי-הים

באסיה הדרומית-המזרחית מוחזקים ב' על-יד שדות-אורז או בבריכות-דגים. הם ניזונים מן העשבים הרעים ומחרקים, תולעים וחלזונות, ובבריכות אין הם מתחרים בדגים בהשגת המזון, מאחר שאין הב' יכולים לאסוף את מזונם אלא במים רדודים בלבד. בתנאי-חופש אלה מיטיבים הב' להתפתח מבצפיפות הלול.

בארצות הצפון — בסקאנדינאוויה ובאמריקה הצפונית — רווח ציד ברווזי-בר בעונת-הנשירה לשם איסוף של נוצות, שמשמשות ללבוש ולריפוד. קל לצוד אותם, מאחר שהם חסרי-הגנה ואינם יכולים לעוף בעונה זו. ביחוד נצוד המין Somateria mollissima מברווזי-הים, שנוצותיו רכות ומבהיקות בלבנן. יש גם שאוכלים את ביציו.

J. C. Phillips, *A Natural History of Ducks*, I–IV, 1922–1926; J. L. Peters, *Checklist of Birds of the World*, 1931.

ה. מ.

בְּרָזֶן, ע"ע יוֹנְקֵי-בִּיב.

בָּרוֹחָה, פִּיו — Pio Baroja (y Nessi) — (1872, סאן סבאסטיאן — 1956, מאדריד), רומאניסטן ספרדי ממוצא באסקי. ב', בן למשורר ומהנדס באסקי בשם סֶרָפִין ב', הוכתר כד"ר לרפואה ב1893 ופעל מתחילה כרופא בעיירה באסקית. אך שנתיים לאחר מכן עבר למאדריד ויסד כאן, יחד עם אחיו ריקארדו, שהיה צייר בעל כשרון, מאפיה. עם פירסום קובץ-הסיפורים Vidas sombrías ("חיים קודרים") עבר ב1900 לספרות, שלה הקדיש מאז את חייו. ב' היה רווק. הוא הירבה לסייר בארצות-אירופה, אך מקום-מגוריו הקבוע היה בכפר באסקי. ב1934 נבחר לאקאדמיה הספרדית.

נושאי הרומאנים של ב', שמספרם עולה על 100, נטולים מתחומים שונים ומשונים: העם הבאסקי וחייו (התחום, שאליו שייכים הטובים שבספריו); חיי דייגים ויורדי-ים; דלת-העם והעולם התחתון של מאדריד; מלחמת ספרד

בנאפוליון; מלחמות ה„קארליסטים", 1832/4 ו1872/6; גם החיים בשוויץ, איטליה, רוסיה, אנגליה ועוד משמשים רקע לכמה מסיפוריו.

כמה מן הרומאנים שלו מצטרפים לטרילוגיות, כגון La vida fantástica (1901—6), La lucha por la vida (1904), El pasado (1905—7), La raza (1908—11), El mar (1911—29) („החיים הדמיוניים", „מלחמת הקיום", „העבר", „הגזע", „הים"); מחזור־סיפורים בשם Memorias de un hombre de acción („זכרונות של איש־מעשה") כולל 22 רומאנים מן ההיסטוריה הספרדית של המאה ה19. בין הרומאנים שלו, שכולם הם יצירות־אמן מושלמות, בולטים: Mala hierba (1904), Aventuras, inventos y mistificaciones de Silvestre Paradox (1906), Las tragedias grotescas (1907), Zalacaín el aventurero (1909), La ciudad de la niebla (1909), El árbol de la ciencia (1911), César o nada (1912), El nave de los locos (1925), Las mascaradas sangrientas (1927) („עשב שוטה", „הרפתקותיו, המצאותיו ומירמותיו של סילווסטר פאראדוכס", „הטראגדיות הגרוטסקיות", „סאלאקאין ההרפתקן", „עיר הערפילים", „עץ־הדעת", „או קיסר או לא כלום", „ספינת המטורפים", „הילולות של דמים") וביחוד El gran torbellino del mundo („מערבולת־העולם הגדולה"), 1926 — תמונה מזעזעת ממלחמת־העולם I. א' חיבר גם קבצי־נובלות, קבצי־שירים, קבצי־מסות וכמה כרכים אוטוביוגראפיים.

כל הרומאנים של ב' דומים זה לזה מאוד מצד המבנה: לכולם שפע של מעמדים דראמאטיים ודמויות מעניינות, ורובם חסרים עלילה אחידה וגיבור מרכזי. יש שגיבוריהם חדורים תאוות־שלטון ושאיפה עזה להצלחה, שלעולם אינם זוכים להגשימה (למשל Zalacaín el Aventurero); אך עפ"ר הם נרפים וחדלי־רצון משום שמתוך התבוננותם היתרה במנהגיהם של בני־האדם ובגורלותיהם רואים הם את האשליה שבחיים, ומכיוון שאין ברצונם להיות מרומים, הם מסגלים להם אורח של חיים, שאין בהם לא מטרה ולא אמונה: חיים ריקים ועלובים.

סיגנונו של ב' הוא פשוט, חסר־מליצות, בנוי משפטים קצרים וחדור הומור יבש ומר. לפעמים אין המשפטים שלמים ונוצר הרושם כאילו הם קטעי־יומן. אפיינים לב' הפירושים והוויכוחים, שבהם הוא מלווה את סיפור מעשיהם של גיבוריו. יחסו אל החיים הוא פסימי; ב' שנא את הדת כתופעה מסוכנת, שהובאה לאירופה ע"י בני־שם, ובז למושגים המוסריים המקובלים בחברה והתנגד לסדרי שלטון, משטר וחוקים. אך לאמיתו של דבר, לא שנא אלא את הסבל, אי־הצדק, החנופה והצביעות. גם באמנות לא ראה ממש: הציור, המוסיקה והספרות הם מעין אופיום מַשְׁלֶה. למרות עצבותו הבאסקית של ב' אין ספריו מדכאים, במקצת משום הדינאמיות והרחמים שבהם, ובמקצת משום תיאורי־הטבע היפים, שהודות להם מפכה בהם זרם לירי בלתי־פוסק. גם הכנות הגמורה של ב', הבולטת בכל דבריו, מחיה את יצירותיו. — כ30 מספריו ניתרגמו ללשונות שונות, ביניהן איסלאנדית ויאפאנית.

J. B. Trend, *P. B. and His Novels* (in *A Picture of Modern Spain*, 1920); C. Barja, *Libros y autores contemporáneos*, 1935, 299–359; A. L. Owen, *Concerning the Ideology of P. B.* (*Hispania*, 1932); H. Demuth, *P. B., Das Weltbild in seinen Werken*, 1937.

ק. ר.־ג.

בְּרוּטוּס אַלְבִּינוּס, דֶקִימוּס יוּנְיוּס (Decimus Iunius Brutus Albinus), מצביא רומי; ממקורביו של יוליוס קיסר (ע"ע). ב' השתתף במלחמותיו של קיסר בגאליה ועמד לצידו במלחמת־האזרחים כמפקד של חלק מן הצי. קיסר שלח אותו ב48 כפרֶטור לגאליה הטראנסאַלפינית ונהג בו בכלל בנדיבות מרובה כל־כך, שמינה אותו בצוואתו לאחד מיורשי־המשנה שלו. אעפ"כ הצטרף ב' אל רוצחי־קיסר והשתתף בפועל ברצח. אחר ה15 במארס 44 לפסה"נ ברח ב' מרומי והשתלט על גאליה הקיסאַלפינית, שהובטחה לו ע"י יוליוס קיסר. אך באסיפה של הקוריות הרומיות (ע"ע רומי) הוחלט למסור את הפרובינציה לרשותו של אַנטוניוס, וזה האחרון עלה בראש צבא על ב', שנסגר בעיר מוטינה (מוֹדֶנה של היום). הסנאט עמד לצידו של ב'. מזה התפתחה המלחמה הידועה בשם „מלחמת מוטינה", שבה נוצח אנטוניוס והוכרח לסגת אל האלפים המערביים, וכתוצאה מכך שוחרר ב' מן המצור. לאחר שאוֹקְטַוויינוּס (ע"ע אוגוסטוס קיסר) כפה על הסנאט קבלת חוק, שלפיו נתבעו רוצחי־קיסר לדין, נידון ב' לגלות ונכסיו הוחרמו. ב', שנעזב ע"י חייליו בגאליה הקיסאַלפינית, רצה להימלט אל מַרקוס ברוטוס (ע"ע) במוקדון, אך הוסגר ביד אנטוניוס ע"י ראש שבט גאלי, ובפקודתו של אנטוניוס הוצא להורג (43 לפסה"נ).

מקורות: Caesar, *Bellum civile*, I, 36, 45; *Bellum Gallicum*, III, 11; Cicero, *Epistulae ad familiares*, XI.
ספרות: V. Gardthausen, *Augustus und seine Zeit*, 1891, I, 88 ff.; T. R. Holmes, *Caesar's Conquest of Gaul*, 1911, 90 ss.

א. ש.

בְּרוּטוּס, מַרְקוּס יוּנְיוּס (Marcus Iunius Brutus), מנהיגם של הרפובליקנים ברומי ורוצחו של יוליוס קיסר (ע"ע). ב' היה בנו של מארקוס יוניוס ברוטוס, שנשא את האחות החורגת של קאטו, הקרוי קאטו האוטיקאי (Cato Uticensis). כשב' היה כבן שמונה נהרג אביו בפקודתו של פומפיוס. הוא נתחנך ע"י דודו קאטו ברוח המפלגה האריסטוקראטית. כשפרצה מלחמת־האזרחים התחבר אל פומפיוס, אע"פ שזה האחרון הוציא להורג את אביו. אך אחר הקרב על־יד פרסלוס (48) זכה לחנינה שלמה מצד קיסר ולא עוד אלא שהדיקטאטור נתן בו אמון גמור, מינה אותו לשליט של גאליה הקיסאלפינית ב46, לפרטור ב44, ואף הבטיח לו את השלטון על מוקדון. אעפ"כ התחבר ב' אל קאסיוס במזימתו לרצוח את קיסר. אחר ביצוע הרצח, תפס ב' את מוקדון. צבאותיו



מטבע של מארקוס יוניוס ברוטוס

התחברו עם חילו של קאסיוס, שהשתלט על הפרובינציה הסורית, והתנגשו עם המחנות של אוקטאוויינוס ואנטוניוס על־יד פיליפי. בקרב הראשון היתה ידו של ב׳ על העליונה, אך הקרב השני נסתיים לטובתו של אנטוניוס. כתוצאה מן המפלה שם ב׳ קץ לחייו. ב׳ היה סופר מפורסם בזמנו ונמנה על האסכולה הסטואית, אך חיבוריו אבדו.

דמותו של ב׳ הגיעה אלינו בשתי צורות: ב׳ של קיקרו שונה הרבה מזה של פלוטארכוס. פלוטארכוס מתאר לפנינו ב׳ סטואי, שמעדיף את הצדק על רגשותיו. הוא נלחם במחנהו של פומפיוס נגד קיסר, אע״פ שפומפיוס הרג את אביו; טעמו של דבר: לב׳ נראה, שפומפיוס נלחם על עניין צודק. אחר מפלתו של פומפיוס נכנע ב׳ לקיסר, שקיבל אותו בסבר פנים יפות והשפיע עליו טובות. אך משבא ב׳ לכלל מסקנה, שקיסר הוא אויבה של החירות הרפובליקנית, לא היסס לעבור אל מחנה הקושרים ולעמוד בראשם. פלוטארכוס מתאר גם את פּוֹרְקִיָה, אשתו של ב׳, כגיבורה ראויה לגבורת־בעלה, ובכלל הוא משתדל להציג את שניהם באור של גיבורים קלאסיים (כוונה זו מורגשת, למשל, בתיאור של פרידת האיש מאשתו בערב יציאתו לאסיה). פלוטארכוס מייחס לב׳ שקט סטואי אף בתוך הסכנות הגדולות ביותר. הרוח, הנגלית אליו כשהוא עובר מאסיה לאירופה ובערב הקרב ליד פיליפי והמעוררת בו את הרגשת הקץ המתקרב, אינה מוציאה אותו מן השלווה הסטואית: הוא מאבד את עצמו לדעת מתוך הכרה, שמילא את חובתו.

לעומת פלוטארכוס מעמידנו קיקרו (במכתביו וכתביו הרֶטוריים) ביתר בהירות על אפיו הממשי של ב׳. ב׳ של קיקרו הוא אדם רָצִין (למרות גילו הצעיר), קר־רוח ושקוע במחשבות, כבד־החלטה ועקשן. — קיקרו היה ידידו של ב׳, והקדיש לו כמה מחיבוריו: Tusculanae disputationes; De finibus; De oratore; כן קרא קיקרו את שמו של ב׳ על הדיאלוג, שחיבר על נואמים מפורסמים.

מקורות: Plutarchus, *Brutus*; Cicero, *Epistulae ad familiares; ad Brutum liber; Brutus;* Dio Cassius, XLIV, 12–35; Appianus, *Bellum civile*, II–IV.
ספרות: G. Boissier, *Cicéron et ses amis*, 1908[14]; Drumann–Groebe, *Geschichte Roms*, IV. 21 ff.; M. Gelzer, *P–W, R–E*, X. Sp. 973 ff.; E. Meyer, *Caesar's Monarchie u. das Principat des Pompeius*, 1922, 450 ff.

א. ש.

בְּרוֹיאֶר, יוֹסֵף — Josef Breuer — (1842, וינה — 1925, שם), רופא יהודי אוסטרי. ב1875 נתמנה ב׳ מרצה באוניברסיטה של וינה, אבל אח״כ עזב את ההוראה והתמסר לפראקטיקה נרחבת, כמומחה למחלות פנימיות ומחלות־עצבים. מחקריו בדבר השפעת הוואגוס על תהליך־הנשימה (1868) ועל תפקידי שבלול־האוזן בקשר לעמידת הגוף ושיווי־משקלו (1874) לא איבדו את ערכם בנֶוּרוֹפיסיולוגיה עד היום. חקירותיו בריפוי ההיסטריה והנֶוּרוזות שימשו יסוד ראשון להתפתחות הפסיכואנאליזה (ע״ע) של פרויד (ע״ע), שעמו חיבר ב׳ 2 עבודות ב1892—1895; אך אח״כ נפרדו כיווני־הפעולה של שני החוקרים. — ב׳ היה במשך יובל־שנים אחד מן הרופאים הפנימיים החשובים ביותר בווינה. כל ימיו היה מעורה בחיי הקהילה היהודית בעיר זו.

J. Breuer, *Curriculum vitae*, 1929.

בְּרוֹיאֶר, יִצְחָק (1883, פאפה, הונגאריה — 1946, ירושלים), ממנהיגיה הרוחניים של היהדות החרדית, וביחוד של תנועת אגדת ישראל (ע״ע). ב׳, שהיה בנו של הרב שלמה זלמן ב׳ (ע״ע) ועורך־דין לפי מקצועו, ייצג באגודת־ישראל את הכיוון הארצישראלי, שראה ברעיון יישוב הארץ ובניינה ברוח מסורת־ישראל את המשימה המרכזית בכל פעולותיה של האגודה. בהתאם לכך הגדיר ב׳ בספרו Messiasspuren („עקבות המשיח"; 1918) את תפקידה של אגודת־ישראל כ„הכשרת עם־ישראל וארץ־ישראל לקראת איחודם המחודש תחת ממשלת האלהים". ב1936 עלה ב׳ לארץ והתיישב בירושלים. כאן הצטרף להסתדרות פועלי אגודת ישראל (פא״י), נעשה אחד ממנהיגיה המובהקים ואף ערך תכנית לפעולתה של הסתדרות זו („לכיוון התנועה", תרצ״ו). אחר מותו נוסד מטעם פא״י מרכז לטיפוח הספרות החרדית בא״י בשם „מוסד יצחק ברויאר". מוסד זה הוציא את חיבורו של ב׳, „נחליאל" (תשי״א; הוצאה שניה בשם „מוריה", תשי״ד), שעוסק בבעיות החינוך הדתי. שאר כתביו ומאמריו העיוניים של ב׳, שחיבר במשך תקופת ישיבתו בפראנקפורט ע״נ מיין, נכתבו כולם גרמנית, ולאחר שעלה לארץ ניתרגמו החשובים שבהם לעברית. ביחוד יש לציין את קובץ מאמריו והרצאותיו „ציוני דרך" (בתרגומו של מ. שפייזר, תשט״ו), שהוא מהדורה מורחבת של ספרו הגרמני בשם Wegzeichen, שיצא ב1923. משאר חיבוריו של ב׳ שלא ניתרגמו לעברית יש להזכיר: Das Judenproblem („בעיית היהודים"), 1918; Die Welt als Schöpfung u. Natur („העולם כבריאה וכטבע"), 1926; Der neue Kusari, ein Weg zum Judentum („הכוזרי החדש, דרך אל היהדות"), 1934; Das jüdische Nationalheim („הבית הלאומי היהודי"), 1925.

ב׳ כתב גם כמה סיפורים בעלי אופי מגמתי. הוא קנה לו שם אף מחוץ לחוגי היהדות הדתית כהוגה־דעות מקורי וכסופר פורה.

מ. ג. צ.

בְּרוֹיאֶר (Breuer), **שְׁלֹמֹה זַלְמָן** (1850, נִיטרה, סלובאקיה — 1926, פראנקפורט ע״נ מיין), רב ומחבר; ממנהיגיה של היהדות החרדית העצמאית (ה„פּוֹרשת") בהונגאריה ובגרמניה. ב׳ למד תורה בישיבת ר׳ אברהם שמואל בנימין סופר (בעל שו״ת „כתב סופר") בפרסבורג, ואת השכלתו הכללית רכש באוניברסיטות גרמניות. תחילה שימש רב בקהילת פאפה (הונגאריה), ומתרמ״ט/1889 ואילך בעדת ישורון (Isr. Religionsgesellschaft) בפראנקפורט ע״נ מיין כיורש מקומו של חותנו, ר׳ שמשון רפאל הירש (ע״ע). ב׳ הקים את „אגודת הרבנים החרדים בגרמניה", מתוך התנגדות ל„אגודת הרבנים נאמני התורה והמסורת", שחבריה נמנו גם על האירגון הכללי של רבני גרמניה. כן פעל להקמת קהילות עצמאיות של יהודים חרדים בערי גרמניה, שלא היו כפופות לקהילות הכלליות המקומיות. ב׳ עמד גם בראש „האיחוד החפשי לשם קידום ענייניה של היהדות החרדית", ועם ר׳ יצחק אייזיק הלוי (בעל „דורות הראשונים") ור׳ חיים סולוֹביצ׳יק (הרב מבריסק) השתתף בייסודה של הסתדרות אגודת־ישראל העולמית והיה גם ממכנסי ועידתה הראשונה בקאטוביץ (סיון תרע״ב/1912). כיו״ר של מועצת גדולי־התורה וכחבר המועצה המרכזית של הסתדרות זו, נודעה לו השפעה מרובה על החלטותיה של ה„אגודה" ועל כיוון פעולתה. ב׳ הירבה לפעול להפצתו של לימוד התורה. ב1890 יסד ישיבת־בחורים בפראנקפורט — מוסד תורני־חינוכי, שב׳ ניהל אותו במשך שלושים ושש שנים והעמיד רבנים ותלמידי־חכמים הרבה. מעזבונו הספרותי נתפרסמו בדפוס מקצת חידושיו בהלכה ובהגדה: „דברי שלמה" (תש״ח). בגרמנית



דף מתוך ברויאריום של משפחת גרימאני.
הספריה ע"ש מארקוס הקדוש, ויניציאה

יצא לאור בשם זה מבחר דרשותיו, שהרצה בפני קהל עדתו בשבתות השנה על ענייני פרשת השבוע (4 כרכים, 1930/35).

מ. נ. צ.

בְּרֶוִיאַרְיוּם (breviarium — בלאט': תקציר), ספר־תפילה של הנוצרים הקאתוליים. המונח ב', שמתחילה שימש לציון כל תקציר שהוא (כגון תקציר חוקים, תקציר הוראות אדמיניסטראטיוויות, תקציר של עיקרי־האמונה וכד'), קיבל במשך יה"ב המוקדמים את המובן המצומצם של „תקציר כְּלָלֵי הנוהג והפולחן" לאמירת התפילות וההודיות של הכנ־סיה הקאתולית. במשמעות זו היה המונח ב' מקובל עד המאה ה11; מכאן ואילך כונו בשם ב' לא רק ההוראות לאמירת התפילות, אלא אף ספרי־התפילות עצמם. הב' כולל מבחר של תפילות הלל והודיה, תחינות, בקשות והימנונים, מלווים לספר־התהילים, שהוא עיקרו של הספר. סידור התפילות ודרך אמירתן נקבעו על־פי חלוקת היום לשעות־תפילה קבועות. חלוקה זו כבר היא מצויה בנצרות הקדומה, ונראה, שבאה לנצרות בירושה מסדרי התפילות של היהדות (ע"ע תפלה). לפי עדותו של פליניוס הצעיר (ע"ע), נהגו הנוצרים הראשונים להתפלל תפילות מסויימות בשעות קבועות, ומשום כך נקראו תפילותיהם „שעות" או „שעות התקנון" (horae, horae canonicae). תפילות אלו כללו את השעות הראשונה, השלישית, השישית והתשיעית (hora prima, tertia, sexta, nona) מ12 שעות־השמש, שלפיהן חולק היום, תפילת־ערבית (vespera) ותפילה נוספת, שנאמרה אחר הסעודה הלילית (completorium). מחמת הקושי להתפנות לתפילה במשך היום, הזניחו המאמינים את אמירת ה„שעות" והעדיפו להק־דיש לתפילה את שעות־הלילה. מתוך כך נוצר המנהג של תיקונים ליליים והמנהג של קיום „אשמורות" (vigiliae), ז"א קריאה בספרי־קודש ואמירת תפילות מיוחדות בלילות שלפני החגים. במרוצת־הזמן נדחה זמן־הקריאה של תפילות אלו יותר ויותר לשעת „קריאת השכווי" (gallicinius) — כלומר, לקראת הבוקר. מנהגים אלה נעשו חובה לכלל המא־מינים ואילו חובת התפילה בשעות־היום הרגילות ובימים רגילים נצטמצמה יותר ויותר, באופן ששוב לא חלה עוד אלא על מסדרי־הנזירים ועל מי שקיבל עליו את נדרי־הכמורה. משום אריכותן של תפילות אלו ומשום פיזורן בספרים שונים, הורגש הצורך לאחד את הנוסח ולרכזו בכרך שימושי אחד. כך נוצר אוסף־התפילות הנקרא ב', שכולל את התפילות המיוחדות לכל יום ולכל חג ושקיבל לראשונה צורה קבועה ורשמית ע"י האפיפיור גרגוריוס VII (1074). משום חשיבותו כונה תקציר זה בשם breviarium romanum („הב' הרומי"), שבו נהגים להשתמש ברוב המקומות (יוצאת מן הכלל היא, למשל, העיר מילאנו, שבה משתמשים עד היום בב' ע"ש אמברוסיוס הקדוש). במרוצת־הזמן הוכנסו בנוסח של הב' שינויים. הנוסח של הב' הרומי עובד ע"י פיוס V (ב1568), ואח"כ ע"י קלמנס VIII (1602) וע"י אורבאנוס VIII (1632). לפי החלטותיהן של ועידות־הכנסיה במאות ה14 וה16 חייב כל אחד מן הכמרים רמי־המעלה להתפלל על־פי הב' אם אינו רוצה לחטוא חטא־מוות. כלל זה אינו חל על הישועים, הפטורים מתפילות־קבע אלו, וכיום קיימת תנועה בכנסיה הקאתולית, שטוענת להנהגת הקלות בתחום זה גם במסדרי־נזירים אחרים.

הב' כולל פיוטים כנסייתיים מדורות שונים, שהם בעלי ערך ספרותי מרובה, ומשום כך הוא משמש תעודה ראשונה במעלה להתפתחותם של הרגשות הדתיים בנצרות.

P. Batiffol, *Histoire do bréviaire romain*, 1911; P. Paris, *Les Hymnes de la liturgie romaine*, 1954.

ד. פ.

בְּרוֹיְדֶס, אַבְרָהָם (נו' 1907, וילנה), משורר עברי. מ1923 בא"י. היה ממייסדי „הסתדרות הנוער העובד" ובטאונה „במעלה"; מ1932 ואילך — מזכיר אגודת הסופרים העבריים בא"י. ב' הוא משורר פרוֹלֶטארי: משוררם של העמ־לים וקשי־הגורל. עיקר כוחה של שירתו בטבעיותה ובחום הנפשי הפנימי שבה, ובשירי־הארץ שלו יש הרגשת־טבע דקה וחרדת־קודש. ספרו „מאדם לאדם" (תש"ח) זכה בפרס־ברנר, ספרו „מתנה" (תשי"ג) — בפרס־ברש לספרות־ילדים ו„שרשים בסלע" (תשט"ז) — בפרס לספרות יפה מטעם עיריית־חולון. שאר ספריו: „בתלם" (תרצ"א), „אש־נב" (תרצ"ד), „מבית" (תרצ"ו), „אמונים" (תרצ"ח), „קול" (ת"ש), „לעד" (תש"ג), „בצר" (תש"ו), „מגן ושיר" (תש"ח). לכמה משיריו נתחברו מנגינות והם מושרים בפי העם.

בְּרְוִיק, גֵ'ימְז פִּיץ־גֵ'ימְז, דוכס — James Fitz-James, Duke of Berwick — (1670—1734), מצביא צרפתי. היה בנם הבלתי־חוקי של הדוכס ג'ימז מיורק (אח"כ ג'ימז II, מלך בריטניה, ע"ע) ושל ארבֵּלה צֶ'רצ'יל, אחותו של ג'ון צ'רצ'יל (אח"כ: הדוכס של מַרלבּוֹרוֹ, ע"ע). ב' נולד בצרפת, קיבל חינוך קאתולי, וב1687 הועלה ע"י אביו לדרגת הדוכס של ב'. ב1689 השתתף במסעו הבלתי־מוצלח של ג'ימז II

לאירלאנד. במלחמת הירושה הספרדית (1701—1714) הצטיין כמצביא צרפתי, נתמנה ב1706 למארשאל של צרפת והיכה ב1707 על־יד אַלְמַנְסָה (Almansa) שבספרד מכה מכרעת את הצבא האנגלי. ב1733/4, בתחילת מלחמת הירושה הפולנית, פיקד על הצבא הצרפתי בעמק־הרינוס ונפל במצור, ששמו הצרפתים על פיליפסבורג. — היה מידידיו של מונטסקיה (ע"ע), שהשתתף בעריכת זכרונותיו של ב' (נתפרסמו ב1778).

Ch. Petrie, *the Marshal Duke of B.*, 1953.

בָּרוּךְ, בֶּרְנַרְד מַנֶס — Bernard Mannes Baruch — (נו' 19.8.1870, קאמדן, קארולינה הדרומית,) מדינאי ופינאנסיסטן אמריקני יהודי. אביו של ב', שמעון ב', שהיה רופא, עבר ב1881 עם משפחתו מקאמדן לניו־יורק. לאחר שסיים (בתואר של B.A.) את לימודיו בקולג' של ניו־יורק (1889), נתקבל ב' כפקיד אצל מתווך לניירות־ערך בבורסה, ועד מהרה התחיל ב־עסקים עצמאיים, ואף רכש לו הון גדול ושֵם על־ידי שיפוטו הנבון בענייני־כלכלה. משום כך נתמנה ב־1916 על־ידי הנשיא וילסון כחבר בוועדה המייעצת למועצת ההגנה הלאומית, וב־מארס 1918 — ליו"ר הלשכה לתעשיות־המלחמה (War Industries Board). ל־שם מילויו של תפקיד



ברנארד מ. ברוך

אחרון זה הוענקו לב' סמכויות מרובות ללא תקדים בכל הנוגע להעברת התעשיה לייצור מלחמתי ולתיכנון הפיכתה מחדש, בשעת הצורך, לתעשיה של ימי־שלום. ב1919 שימש ב' יועץ כלכלי למשלחת אה"ב במו"מ לשלום בוורסאי, ואף הזהיר את אה"ב מפני אבטלה נרחבת, כשתקבלנה את השילומים מגרמניה ואת חובות־המלחמה מבעלות־הברית בצורת סחורות. על דרך חיבורם של הסעיפים הכלכליים, הכלולים בחוזה־השלום, פירסם ספר (Making of the Reparation and Economic Sections of the Treaty, 1920). בין שתי מלחמות־העולם הוסיף ב' לשמש יועץ בלתי־רשמי של נשיאי אה"ב; בייחוד עסק בבעיות, שהיו קשורות בתיאום התוצרת החקלאית עם התעשיה ובהכנת מלאי של חמרי־גלם אסטראטגיים למקרה מלחמה. בתקופת מלחמת־העולם II חיבר ספר על התעשיה במלחמה (American Industry in the World War, 1941) ושימש שוב יועץ כלכלי של הממשלה. במארס 1946 נתמנה כנציג אה"ב בוועדה לאֶנרגיה אטומית באו"מ והמליץ על הקמתה של רָשות בינ־לאומית לפיתוח אָטומי, שתהא בעלת מונופולין בכל הנוגע לשלבי הייצור של דלק אטומי ולשימוש בו, פָּתוּחַ במכרות האוראניום וסיים במוצר המוגמר בכל הארצות (תכנית־ב'). — בתקופת מלחמת־העולם II גילה ב' עניין גובר והולך בשאלת־היהודים. מתחילה תמך ביישובם של הפליטים היהו־דיים מאירופה באוגאנדה ואף ניסה לייסד קרן לצורך זה; אך אח"כ שוכנע בצדקתו של הפתרון הציוני ובתקופת המו"מ באו"מ על חלוקת הארץ והקמתה של מדינה יהודית בתוכה הביע ב' לפני מנהיגי אה"ב את תמיכתו בעמדה הציונית.

אף בשנים האחרונות ניסה ב' להשפיע, באמצעות נאומים והרצאות, על מדיניות הפנים והחוץ של אה"ב בשאלות שונות. ב1952 המליץ על בחירתו של אייזנהאואר לנשיא. — בין 1923 ו1947 קיבל את התואר של דוקטור־כבוד משמונה אוניברסיטות אמריקניות. ב1953 תרם ב', שכבר נתפרסם קודם לכן כנדבן, סכום של 32 מיליון דולאר להקמתם של שיכונים עממיים באה"ב.

C. Field, *B. B., Park Bench Statesman*, 1944; H. I. Shumway, *B. B., Financial Genius*, 1946; W. L. White, *B. B., Portrait of a Citizen*, 1950.

ג. ל.

בְּרוֹךְ, הֶרְמַן — Hermann Broch — (1886, וינה — 1951, ניו הֵיוֶן, אה"ב), סופר אוסטרי יהודי. ב', בן של תעשיין, למד בצעירותו מדעי־הטבע, מאתמאטיקה והנדסה ואח"כ היה מנהלה של חברה וינאית למסחר באריגים. רק בשנות ה40 לחייו נטש את המסחר והתמסר כולו לכתיבה. שמו כסופר נתבסס עם הופעת יצירתו הראשונה — טרילוגיית־הרומאנים Die Schlafwandler („הסהרוריים"), 1931, המג־למת ב3 דמויותיה הראשיות את עירעור הערכים, שבא ב3 עשרות־השנים מ1888 עד 1918 (לדרך־תיאור זו הוא קורא „פוליהיסטורית"). ברומאן Die unbekannte Grösse („הגורם הסמוי", 1934) הוא מעמיד את היחיד לעומת החברה. — בעזרתו של ג'ימז ג'ויס (שהשפיע עליו ושעליו כתב ב' מסה חשובה, 1936) ניצל ב' ב1938 מכלא נאצי ונתמנה מרצה בפסיכולוגיה־של־החברה בפרינסטון (אה"ב), שבה נתיישבו גם אלברט איינשטיין, תומס מאן וסופרים גולים אחרים. כאן השלים ב' את המפורסמת שביצירותיו, הרומאן הפילוסופי הנהדר Der Tod des Vergil („מותו של ורגיליוס", 1945), שבחיבורו התחיל ב1938, כשישב בכלא אוסטרי וסבור היה, שמותו קרוב. בחזיונות־הגסיסה הקדחתניים של המשורר הרומי ניטשטש הגבול בין המציאות והחלום, בין החיים והמוות. — תודעת המוות בולטת גם בשאר ספריו של ב', ביניהם קובץ נוֹבֶלוֹת: Vorüberziehende Wolke („ענן שט", 1949), כמה מסות פילוסופיות ושני מחזות, Denn sie wissen nihct was sie tun („כי אינם יודעים מה הם עושים", 1932) וDie Entsühnung („הכפרה", 1933). ב' כאילו חש בניצוץ אלוהי, שחודר מזמן לזמן לתוך המציאות היומיומית, ובערכים חדשים, שמבצבצים ועולים על־פני השטח ממעמקי־הנעלם עם התגוונותם של הערכים הקיימים. סיגנונו הסיפורי הוא מקורי ביותר; זוהי פרוזה פילוסופית בעלת נימה לירית, שיש בה תכופות מרוח־ההימנון. שיריו (Gedichte) יצאו ב1953 בציריך, בצירוף הקדמה של ידידו, הפילוסוף אריך פון קאהלר.

י. קרסט, „מות וירגיליוס" להרמן ברוך, בחינות, חוברת 3 (מרחשון תשי"ג), עמ' 35-50; F. Lehner, *H. B.* (in *Life and Letters To-day*, XV), 1936; Sonderheft der "Fähre": *H. B.*, 1946; E. Vietta, *H. B.* (in *Der Monat*, III), 1951.

ס. ל.

בָּרוּךְ, יוֹסֵף מַרְקוֹ, ע"ע מַרְקוֹ בָּרוּךְ, יוֹסֵף.

בְּרוּךְ, מַכְּס — Max Bruch — (1838, קלן — 1920, ברלין), קומפוזיטור גרמני. ב' התחיל בחיבור של מוסיקה בנעוריו, והסימפוניה הראשונה שלו נוגנה בפומבי כשהיה אך בן 14 שנה. משסיים את חוק־לימודיו בתורת־המוסיקה

עסק בהוראה ובקומפוזיציה וחיבר בעיקר יצירות למקהלה ולבימה. לאחר שערך ביקורים אחדים במרכזי־המוסיקה בגרמניה, השתקע ב1878 בברלין, שבה ניהל מקהלה. ב1880—1882 שימש המנצח הראשי של החברה הפילהארמונית בליוורפול, אנגליה. ב1883—1890 ניהל את חברת התזמורת של ברסלאו. ב1891 נתמנה פרופסור לקומפוזיציה באקדמיה למוסיקה בברלין. יצירתו של ב׳, על המֶלודיות הלבבית מלאת ההבעה וההארמוניה שבה, אָפיינית לזו של הרומאנטיקנים המאוחרים. את רוב יצירותיו חיבר למקהלה — עם ובלא ליווי תזמרתי. ביצירות אלו תרם לספרות המוסיקאלית הרומאנטית תרומות חשובות יותר מבקונצרטים שלו לכינור וב„כל נדרי" שלו לצ׳לו ותזמורת — יצירות, שעדיין הן מנוגנות באולמי־הקונצרטים.



מאכס ברוך

F. Gysi, *M. B.*, 1922.

בָּרוּךְ בֶּן אַבְרָהָם מִקוֹסוֹב (מת תקמ"ב/1782), מקובל. ב׳, שהיה תלמידו של ר׳ מנחם מנדל מויטבסק (ע"ע), שימש כמגיד בקוסוב (גאליציה). בדרשותיו ביקש לקרב את לב שומעיו לתורת־הקבלה ע"י הסברתה של תורה זו מִתוך שימוש במשלים. לדעתו של ב׳, נתמעט לימוד הקבלה בזמנו בהשפעתם של ה„כופרים המאמינים בשבתי צבי", שהסתמכו על קבלת האר"י. בדומה למקובל ר׳ יוסף אֶרגַס (ע"ע), מחבר „שומר אמונים", מפרש ב׳ את תורת הצימצום של האר"י (התורה, שלפיה צימצמה האלהות את עצמה לשם בריאת העולם הגשמי) לא כפשוטה, אלא במובן רוחני־סמלי, משל למורה שמצמצם את ידיעותיו ומסביר עניינים קשים, לפי מדרגת התפיסה השכלית של התלמיד. את המציאות החיצונית רואה ב׳ כלבוש של העולם הרוחני; „כל הדברים הרוחניים מלובשים בלבוש גשמי". גם הקבלה משתמשת במשלים וסמלים מוחשים, ועל המקובל לפענח את התוכן הרוחני הגלום בסמלים אלה. ב׳ חיבר שני ספרים: „יסוד האמונה" (תרי"ד) — פירושים למקרא ולסוגיות מן התלמוד, ו„עמוד העבודה" (תרכ"ג), שכולל מבוא ומפתח לקבלה ולחסידות. ספריו נכתבו בסיגנון קל ושוטף וסייעו להפצתם של רעיונות־הקבלה.

מ. בודק, סדר הדורות החדש, 1897, עמ׳ 50.

בָּרוּךְ בֶּן דָּוִד יָוָן, שתדלן יהודי בפולניה במחצה הראשונה של המאה ה18. ב׳, שלמד תורה אצל יעקב יהושע פַּלְק (ע"ע) ועם זה היה בעל השכלה כללית, מילא תפקידים חשובים בחיי היהודים בפולניה והיה ממנהיגיו של ועד ארבע ארצות. גם היה מחותָנו של יעקב עמדן (ע"ע) ותמך בו במחלוקתו עם יונתן איבשיץ (ע"ע), שנחשד בשבתאות. ביזמתו סולק ממעמדו הרב בלובלין, ר׳ חיים, שהיה מתומכיו של איבשיץ, והושם ב1751 — ביחד עם אביו, אברהם חיים — בבית־הסוהר. ב׳ נלחם בשבתאים ואח"כ בפראנקיסטים גם בישיבות של ועד ארבע הארצות. כן עלה בידו כמה פעמים לקבל את תמיכתם של השלטונות בעמדתו של הוועד או בבקשותיו.

כשגזר הארכיהגמון דֶמבּובסקי לשרוף את ספרי־התלמוד פנה ב׳ — ביחד עם שתדלן הוועד, מרדכי מארקיל — אל המיניסטר בְּרִיל, וכן אל הנונְציוס האפיפיורי, בבקשה לבטל את הגזירה, וההשתדלות הוכתרה בהצלחה. פעולתו של ב׳ בקשר להאשמותיו של פראנק, שהיהודים משתמשים בדם־נוצרים, הביאה ליד השתדלותו של בריל אצל האפיפיור לטובתם של היהודים. כשהחליט פראנק ב1764 לעבור עם מצדדיו אל הכנסיה הפראווסלאווית, הצליח ב׳, הודות לקשריו עם כמה מאצילי רוסיה, לשכנע את הכמורה הרוסית, שכוונותיו של פראנק לא היו כשרות, ולהכשיל אף את נסיונו זה.

י. היילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות, תש"ה, עמ׳ 361, 364, 378, 400, 407, 419, 424; מ. בלבן, לתולדות התנועה הפראנקית, תרצ"ד; M. Kraushaar, *Frank i Frankiści*, 1895; ЯМ. ишницер, Франкистское движение, История еврейского народа, т. XI, 1914.

נ. מ. ג.

בָּרוּךְ בֶּן יְחִיאֵל מִמֶּזְ׳יבּוֹז׳ (תקי"ז/1757, מדז׳יבּוז׳ — תקע"א/1810, שם), צדיק של חסידים בפודוליה; היה בנם של אדל, בתו של ר׳ ישראל בעל־שם־טוב, ואחיו של ר׳ משה חיים אפרים מסודילקוב. ב׳, שלמד חסידות מפי ר׳ פנחס שפירא מקוריץ (ע"ע), קבע תחילה (1780) את מושבו בטולצ׳ין, אך נתקל שם בהתנגדות וחזר למדז׳יבּוז׳ (1788). תלמידיו סיפרו בשבח תפילתו הנלהבת: כשהיה מגיע בקריאת „שיר השירים" בערב שבת לפסוק „ודגלו עלי אהבה", „כמעט שיצאה נפשו מגודל ההתלהבות וההשתוקקות". ר׳ ב׳ תמך בעליית החסידים לארץ־ישראל מיסודם של ר׳ מנחם מנדיל מויטבסק (ע"ע) ור׳ אברהם מקליסק (1777). בזכות זקנו הבעש"ט כיבדוהו צדיקי־דורו ומחלו לו על יחסו המעליב כלפיהם ועל הערכת עצמו המופלגת („בשביל נשמתי אין שום סתימה ונהירים לי כל סודות התורה"). את צדיקותו נהג ברמה ובעושר: ב׳ הירבה לקבל „פדיונות" מאלפי החסידים שנהרו אליו. בחצרו החזיק כליצן מיוחד את ר׳ הרשלי אוסטרופולר (ע"ע). בשנת תקס"ח (1808) נסתכסך עם ר׳ שניאור זלמן מליאדי, שבא לפודוליה לשם אוסף נדבות לטובת מגורשי הכפרים ברוסיה הלבנה, מאחר שב׳ ראה בזה הסגת־גבולו. על פרטי הסיכסוך סיפר ר׳ שניאור זלמן במכתב גלוי, שפירסם נגד ב׳. ספריו של ב׳ בחסידות הם: „אמרות טהורות" (ז׳יטומיר, תרכ"ה) ו„בוצינא דנהורא" (לבוב, תר"מ).

בוצינא דנהורא השלם (מהדורת ר. מרגליות), חש"ד; מ. בודק, סדר הדורות החדש, 1897, עמ׳ 23; ש. דובנוב, תולדות החסידות, תרצ"ב, עמ׳ 8–205; ש. א. הורודצקי, החסידות והחסידים, תשי"ג; ח"ג, עמ׳ י"ב–י"ז; י. ורפל, החסידות וארץ־ישראל, ת"ש, עמ׳ צ"ט–ק"ב.

צ. מ. ר.

בָּרוּךְ בֶּן יַעֲקֹב מִשְׁקְלוֹב, ע״ע שִׁיק, בָּרוּךְ.

בָּרוּךְ בֶּן יִצְחָק מֵרֶגֶנְשְׁבּוּרְג, חכם תלמודי בן המאה ה12. ישב בבית־דין ברגנשבורג (Regensburg) יחד עם ר׳ יצחק הלבן מבוהמיה, תלמידו המובהק של רבנו תם, ועם ר׳ אברהם ב"ר משה ב"ר יואל. ב׳ ור׳ אברהם ב"ר משה ועמהם ר׳ יהודה החסיד ב"ר שמואל נחשבו כ„גדולי רגנשבורג" (ספר חסידים, הוצאת מקיצי נרדמים, עמ׳ 930).

ב׳ ור׳ יהודה החסיד היו רבותיו של ר׳ אברהם ב״ר עזריאל (ע״ע), בעל ס׳ ערוגת הבושם. לפי השערתו של אפטוביצר, נולד ב׳ לפני תת״ע/1110. ר׳ יואל הלוי, אביו של ראבי״ה (ע״ע אליעזר בר׳ יואל הלוי), פנה בשאלה אל ב׳ ואל שני חבריו הדיינים הנזכרים, והם השיבו לו והסכימו לדבריו (ס׳ ראבי״ה, סי׳ תתרל״א). ב׳ נשא ונתן בדברי־הלכה עם זקן חכמי־דורו, ר׳ אליעזר בן נתן ממגנצה (ראב״ן, ע״ע), שהחשיב את ב׳ ביותר, וכן עם ר״י הזקן (ר׳ יצחק ב״ר שמואל מדַמְפְּיֶר). כמה מן החוקרים ביקשו לזהות את ב׳ עם ר׳ ברוך ב״ר יצחק מוורמיזה, מחברו של ס׳ התרומה (ויניציאה רפ״ג; ז׳ולקווה תקע״א), אבל כפי שנתברר, אין לקבל זיהוי זה, ואין ספק, שב׳ ובעל ס׳ התרומה שניים הם. ר׳ ברוך מוורמיזה, שכתב את ספרו סמוך לשנת תתקס״ב/1202, כלומר בערך תשעים שנה אחר זמן לידתו של ב׳, ושעלה לאחר מכן (לפי המשוער בשנת 1237) דרך קנדיאה לארץ־ישראל, לא היה, אפשר, אף בן־דורו של ב׳.

ח. נ. דמביצר, בהוצאת ס׳ ראבי״ה, ברכות נ״ד ב׳; גרוס, MGWJ, 1885, עמ׳ 558 ואילך; Z. f. h. B., 1907, עמ׳ 179; הנ״ל, Gallia Judaica, 525; ולס, MGWJ, 1904, עמ׳ 442; א. אפטוביצר, מבוא לס׳ ראבי״ה, פרק ד׳, עמ׳ 174; פרק ח׳, עמ׳ 326 ואילך; א. א. אורבך, בעלי התוספות, תשי״ג, עמ׳ 286–287, 299, 334; הנ״ל, תרביץ, שנה י׳, עמ׳ 36–38.

מ. נ. צ.

בָּרוּךְ בֶּן מֹשֶׁה אִבְּן בָּרוּךְ, חכם תלמודי ומפרש המקרא, שחי במחצה השניה של המאה ה16 ובתחילת המאה ה17. ב׳, שישב מתחילה בקושטה, השתקע אח״כ בוויניציאה, במקום שעסק, כנראה, בהגהת ספריהם של מחברים עבריים ובהכשרתם לדפוס. ב1598/99 הביא לבית־הדפוס בוויניציאה את חיבורו „קוהלת יעקב וקדוש ישראל״ — שני ביאורים לספר קוהלת, שאחד מהם כולל את פירוש הפסוקים ומציע את תכנם העיקרי בקיצור, והשני כולל י״ח דרושים וחקירות מעמיקות במגמתה הכללית של מגילת קוהלת. מתוך חיבורו זה של ב׳ מתברר, שמלבד בקיאותו בתורה קנה לו גם ידיעות רחבות בפילוסופיה ובמדעים הכלליים, וכן שהיה בן־בית בקבלה. ב׳ נשא ונתן בהלכה עם ר׳ יוסף ב״ר משה מטראני (מהרימ״ט), ובספר השו״ת של זה האחרון (קונ־שטנטינא ת״א, סי׳ פ״ח ופ״ט) נתפרסמו כמה מן התשובות, ששלח לב׳ לוויניציאה.

ד. קונפורטי, קורא הדורות, תרנ״ה, דף מ״ד ע״ב; חיים מיכל, אור החיים, תרנ״א, סי׳ 632; י. א. בן־יעקב, אוצר הספרים, תר״מ, אות ו׳, סי׳ 17; אות ק׳, סי׳ 57; אות ת׳, סי׳ 742.

בָּרוּךְ בֶּן נֵרִיָּה בֶּן מַחְסֵיָה, סופרו של ירמיהו הנביא (ע״ע). ב׳ היה בן למשפחה מיוחסת בארץ; אחיו, שריה, היה שר המנוחה (אפשר, אחד משרי־הטכס) של צדקיהו (ע״ע), מלך יהודה האחרון, וליווה את צדקיהו לבבל בשנה הרביעית למָלכו; בידו מסר ירמיהו ספר־נבואה, שכלל את הפרקים נ—נא שבספר ירמיהו (ירמ׳ נא, נט—סד). ירמיהו היה מכתיב לב׳ את נבואותיו וזה האחרון היה כותבן על מגילת־ספר (שם לו, יח). בשנה הרביעית (ואפשר, גם בחמישית) ליהויקים הכתיב ירמיהו לב׳ את כל הנבואות שהתנבא עד אז וציווהו ללכת לביהמ״ק ולקרוא אותן באזני העם. שנתכנס אז — ביום הצום, שהוכרז בכסלו אותה שנה — בחצר־המקדש. ב׳ עשה כך, וכשנודע הדבר לשרים ומהם למלך, ציווה המלך להביא את המגילה ולקראה לפניו. משפתחו בקריאה וקראו את מַשְׂאוֹת־החורבן קרע המלך את המגילה, זְרָקָהּ לאש וציווה לאסור את ירמיהו ואת ב׳, אלא ששניהם התחבאו וירמיהו הכתיב לב׳ מחדש את כל מה שהיה כתוב במגילה הראשונה ואף הוסיף על כך דברים הרבה (לו, לב). בשנה העשירית לצדקיהו, בזמן המצור של הבבלים על העיר, כשקנה ירמיהו שדה מאת חנמאל בן דודו, מסר את התעודות לידי ב׳ לשימן בכדי־חרס, „למען יעמדו ימים רבים״ (לב, א—טו). השפעתו של ב׳ על ירמיהו היתה מן המפורסמות. כשנהרג גדליהו בן אחיקם (ע״ע) ושארית הפליטה, שהת־יראה מנקמתו של נבוכדנאצר, שאלה את ירמיהו אם רצוי שישארו בארץ או ירדו למצרים, וירמיהו יעץ אותם להישאר, חשדו בו, שיעץ כך בהשפעתו של ב׳, שביקש, לדעתם, להסגי־רם ביד מלך־בבל משנאתו אותם. מתקופה קדומה יותר — מן השנה הרביעית ליהויקים — נשתמרה נבואה אישית לב׳ מירמיהו. ב׳ התאונן על מר גורלו, שהטיל עליו לחיות בימי צרה אלה, וירמיהו הוכיחו, שאין זה מן הראוי לחשוב על עניינים פרטיים בימי הרת־עולם, ועם זה הבטיחו שישאר בחיים למרות כל התלאות שעוד ימצאו אותו (מה).—כשהלך ירמיהו עם שארית־הפליטה למצרים, הלך עמו לשם גם ב׳ (מג, ו).

באגדה התלמודית נחשב ב׳ — כירמיהו — ככהן ונביא וכאחד מצאצאיה של רחב (מגלה י״ד, ב׳; סדר עולם כ׳; ספרי, פיסקה ע״ח, עמ׳ כ׳, ב׳ בהוצ׳ איש־שלום). באגדה (ספרי, פיסקה צ״ט) מזהים אותו עם עבד־מלך הכושי, שהציל את ירמיהו מן הבור (ירמ׳ לח). לפי המסורת של התלמוד (מגלה ט״ז, ב׳; סדר־עולם, פכ״ו) ולפי בן־מתתיהו (קדמוניות י׳, ט׳, ה׳), הוצא ב׳ עם ירמיהו ממצרים (לפי ב״מ — 5 שנים אחר החורבן), הובל לבבל, ושם מת. שם גם התנבא בשנה השניה לדריוש, אך לעלות לא״י לא היה יכול מחמת זקנתו המופלגת. עזרא היה — לפי אותה מסורת — תלמידו, וכל עוד היה ב׳ בחיים למד עזרא ממנו, ורק לאחר שמת ב׳ עלה עזרא לא״י (שיר השירים רבה ה׳; מגלה ט״ז, ב׳).

ביה״ב התהלכו בין יהודי־בבל אגדות על קברו של ב׳. לפי אגדות אלו היה קברו סמוך לקברו של יחזקאל — במשהד עלי. והיה מעשה במלך ערבי מבאגדאד (בימיו של ראש־הגולה שלמה), שביקש לראות את קבריהם של יחזקאל ושל ב׳. משפקחו את הגל מצאו את ב׳ מוטל בארון־שיש ומראהו כמראה אדם חי. החליטו להסיעו בעגלה למקום מרוחק מקברו של יחזקאל, אך כשהגיעה העגלה למרחק של מיל מאותו קבר עמדה ושוב לא זזה — וקָברו אותו שם (סבוב ר׳ פתחיה, אצל אייזנשטין, אוצר מסעות, עמ׳ 53; גלילות א״י).

י. מ. ג.

בָּרוּךְ בֶּן שְׁמוּאֵל מִצְּפַת, הרפתקן יהודי. ב׳ נולד בפינסק שבליטה ועלה לצפת ב1819. הוא הצטיין באומץ־לב בלתי־מצוי ובידיעות רחבות בהוויות־העולם, בכלל זה בשימוש ברפואות טבעיות. דברים שנמסרו בשמו של שד״ר מצפת, שיצא לתימן בשנת תקפ״ה וחזר משם, גרמו להת־פשטותם של סיפורי־נפלאות בישוב היהודי בא״י על יהודי משבט־דן, שהשד״ר כאילו פגש בתימן, ועל בני־משה ועשרת־השבטים. שמועות אלו עוררו את ראשי־הקהילה בצפת לשלוח שליח מיוחד לאחים נידחים אלה, כדי שיבואו לעזרת אחיהם בא״י. לתכלית זו בחרו בב׳, שתכונותיו הכשירוהו, לדעתם, להרפתקה נועזת זו. הם נתנו בידו איגרת לעשרת השבטים

והשביעוהו, שיתמכר לתפקיד זה בלבד ולא יסיח דעתו ממנו.

בסוף שנת תקצ"ג (1833) הגיע ב' לתימן. רבני־הקהילה בצנעא קיבלוהו בסבר פנים יפות ואחד מבני־הקהילה ליווהו בדרכו עד חיידאן, השוכנת בקצה הישוב הצפוני בתימן על גבול־המדבר — המקום, שלפי השמועה שימש מושבם של בני שבט־דן. ב' ומלוויהו חדרו לתוך המדבר ומסרו את האיגרת לרועה אחד, שנראָה להם כאחד מבני־השבט ושהבטיח להביא את התשובה לחיידאן. הם מיהרו לחזור לצנעא לימים הנוראים ויהודי חיידאן הבטיחו להעביר את התשובה, שקיוו לקבל, לצנעא.

כשחזר ב' לצנעא התנדב לרפא את האימאם של תימן, אלמהדי, שהיה ידוע־חולי, מתוך הנחה, שע"י כך יוכל להסתייע באימאם לשם מילוי שליחותו. כשעלה בידו לרפא את האימאם מינהו זה האחרון לרופא־החצר. ב' התחיל מתנשא על המוסלמים ועורר עליו את שנאתם וקנאתם. ב1834 עלה אבראהים פחה על תימן וכבש את מוכ'א. ב' הבטיח לאימאם, שאם יתן לו אנשי־צבא ויתיר לו להילחם באבראהים פחה, יגרש את הכובש ממוכ'א, בתנאי שיתמנה למושל־העיר. הצעתו שימשה תואנה בפי שונאיו של ב' להעליל עליו, שהוא מרגל מצרי. העלילה נתקבלה על דעתו של האימאם, ובאחד מן הימים (18 ביאנואר 1834), כשטייל עם ב' בגנו כמנהגו יום־יום, ירה בו והרגו.

יעקב ספיר, אבן ספיר, 1866, עמ' צ"ג–צ"ן; א. יערי, שלוחי א"י, תשי"א, עמ' 147 ואילך.

י. ר.

בָּרוּךְ ב"ר שְׁמוּאֵל מִמַּגֶנְצָה (1150°—1221), פוסק ופייטן יהודי־גרמני. ב', שמשפחתו באה, כנראה, מצרפת, היה דיין במאגנצה והשתתף בחיבור תקנותיהן של הקהילות בזמנו. כמו־כן היה מגדולי־התורה בדורו ו„ספר החכמה" שלו היה מקובל על חכמי־ישראל אף במאה ה16. י. נ. אפשטיין ייחס לב' את התוספות למסכת סוטה הנדפסות בהוצאות של התלמוד הבבלי.

לסבל, שנגרם לקהילות־ישראל בגרמניה ע"י הגזירות והפורענויות, שבאו עליהן בתקופת מסע הצלב השלישי, ניתן ביטוי נמרץ בפיוטיו, ששלושים ושלושה מהם נשתמרו. פיוטים אלה, שקצתם שקולים, מצטיינים בגיוונם ובסיגנונם — לשון־המקרא משולבת בלשון־חכמים. כמה מפיוטיו של ב' עובדו על־ידיו שנית, כדי לחדש בהם דבר. סליחותיו נתקבלו על לבותיהם של המתפללים, ומשום החיבה שנודעה להן נקראו: „ברוכה", „מבורכת" וגם „מבורך". — בנו, ר' שמואל מבאמברג, היה רבו של ר' מאיר מרוטנבורג, ואף הוא היה ידוע בזמנו כאחד מגדולי־ההלכה וכפייטן.

א. מ. הברמן, פיוטי רבינו ברוך ב"ר שמואל, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ו' (תש"ו), עמ' מ"ז–ק"ס; א. אפטוביצר, מבוא לספר ראבי"ה, 1938, עמ' 329—; א. א. אורבך, בעלי התוספות, 1955, מפתח, בערכו; *Germania Judaica,* 1934, p. 201.

בָּרוּךְ הַסּוּרִי, חָזוֹן, ספר אַפּוֹקאליפטי מיוחס לברוך בן נריה, שתכנו הוא: החזיונות, שראה ב' בערב חורבן־ירושלים ואחריו. הספר נשתמר מקצתו ביוונית וכולו — בסורית, ומכאן שמו המקובל.

תוכן הספר. (פרקים א'—ד') בעשרים וחמש ליכניה, כי שהיה מלך־יהודה, נצטווה ב' לצאת מן העיר הואיל והגיעה שעת חורבנה (כי כל עוד הוא ורעיו הצדיקים היו בעיר, לא היה הקב"ה יכול להחריבה). כמו־כן נודע לב' בחזון, שהחורבן לא יהא אלא לשעה ולא יפגע אלא בירושלים־של־מטה, שהיא בבואה של ירושלים־של־מעלה, הקיימת לעד; (ה'—ח') למחר ראה ב' ארבעה מלאכים באים ומציתים בלפידים את העיר מארבע קצותיה, ומלאך חמישי יורד וגונז את כלי־הקודש עד לאחרית־הימים; (ט'—י"ב) לאחר שבעה ימים נצטווה ב' להשפיע על ירמיהו, שיֵצא עם הגולים לבבל, ואילו עליו, על ב' עצמו, הוטל לעמוד לפני ההיכל. ב' מקונן על כך, שבבל עומדת על תילה ואילו ציון חרבה; (י"ג–כ') לאחר שעברו עוד שבעה ימים מגלה קול נסתר לב', שיזכה לחיות עד אחרית־הימים; (כ"א—ל') ולאחר שב' התקדש וצם שבעה ימים השיב לו הקול על שאלתו: „מתי קץ־הפלאות ?", שהכל יבוא בעיתו, וכל עוד לא נבראו כל הנשמות הנועדות להיוולד — לא יבוא הקץ. — (ל"א—ל"ד) ב' הולך אל העם ומתנבא על בניין־המקדש ועל חורבנו השני ואף על חידושו האחרון, שאז „יתכונן לעולם". — (ל"ה—מ"א) אח"כ הוא יושב על חרבות־המקדש ומראה נגלה אליו: יער שתול בבקעה והרים סביב לו. מול היער גפן ומתחת לה מעיין. המעיין גואה ומפיל את עצי־היער, ורק הארז שביער נשאר על עמדו. אך לאחר זמן־מה נגרף גם הוא ע"י מי־המעיין. פשר־המראה הוא: ההרים והיער — אלה הם ארבע המלכויות לעתיד לבוא; היער הוא המלכות הרביעית; המעיין הם ימות־המשיח; הגפן היא — המשיח, והארז הוא המושל האחרון של המלכות הרשעה (רומי). — (מ"ב—מ"ח) ב' יוצא לחברון ולאחר שצם כאן 7 ימים מודיע לו הקול: הצדיקים יקומו לתחיה באחרית־הימים, יתעלו ואף יעלו בחשיבותם על המלאכים.

(נ"ג—ע"ד) המראה האחרון, שהמלאך רמיאל מפרש לו, הוא: ענגה עולה מן הים ומטלת שתים־עשרה פעמים חשרות־מים, שחציין שחורות וחציין בהירות; ברק מבריק מעל ראש הענגה השחורה ומרפא את המקומות, שנשחתו על־ידי המים השחורים, ושנים־עשר נהרות עולים, אך נכנעים לברק. פשר המראה: המים השחורים מרמזים על חטאי האדם (חטאו של אדם הראשון; חטאיהם של המצרים; מעשי־האמורי; חטאת־ירבעם; חטאי מנשה; גלות־בבל), ואילו המים הבהירים מרמזים על בחירי־האומה (אברהם וזרעו; משה ואהרן ויהושע וכלב; דוד ושלמה; חזקיה והצלתו מיד סנחריב; יאשיהו; ולסוף: תקומת־ירושלים בימי בית שני). המים השחורים האחרונים הם הזמן שבין בית שני לבין ביאת־המשיח: זמן של שנאת־חינם והפיכות סוציאליות, והברק האחרון הוא — מלכות־המשיח.

(ע"ה—ע"ז) ב' מודה לאלוהים על מה שנגלה לו וכותב שני מכתבים: אחד (שתכנו ניתן בספר) לעשרת השבטים; ואחד (שלא נתפרט בספר) לשני השבטים וחצי־השבט. את המכתב הראשון הוא שולח ביד נשר ליושבים בבבל: ב' מבטיח גאולה קרובה לעם, אבל על העם לחזור בתשובה שלמה.

בה"ס והספרות התלמודית. יש נקודות־מגע מרובות בין ספר זה ובין אגדות התלמוד והמדרש. גם לפי האגדה (פסיק"ר, הוצ' מאיר איש־שלום, עמ' קל"א, א') מצווה ה' על ירמיהו לצאת מן העיר בערב חורבנה (ברוך, ב', א'); גם לפיה שורפים המלאכים את העיר (ו'—ח'), וכוהנים מוסרים מפתחות לשמים (תענית, כ"ט, א'; ויק"ר, פי"ט, ו'; פסיק"ר, שם; אדר"נ, ד' (ב'), ז' — ברוך, י', י"ח). הוא הדין גם

בהשקפה על ב׳ הנכנס לגן־עדן בחייו (י״ג, ג׳; והשווה ספרי לבמדבר, צ״ט), ובכמה מוטיווים אחרים, המשותפים לספר ב׳ ולאגדה התלמודית (ברוך, ס״ג, ה׳; סנה׳, צ״ד, א׳).

כמו־כן משותפת לספר ב׳ ולאגדה זו ההשקפה על ירושלים־של־מעלה, שכנגדה מכוון בית־המקדש־של־מטה, שנגלה לאדם (ספרי, דברים, ל״ז) ולאברהם בברית בין הבתרים (ב״ר, ט״ז, ח׳; מ״ד, כ׳ — ברוך, ד׳, ה׳); על הנשמות שב„אוצר" (ברוך, כ״ג, ד׳—ה׳ ול״ב, ב׳; יבמות, ס״ב, א׳; ספרי, במדבר, קל״ט; אדר״נ, י״ב; שבת, קנ״ב, ב׳); על השפע והפריון לעתיד לבוא (כתובות, ק׳, א׳—ב׳), ועוד. — גם לכמה תפילות עתיקות יש בלשונות שבספר דמיון גדול (הש׳ י״א, ט׳; „ישֵני־עפר"; נ״ד, י״ח — מעין הלשון שבתפילת „נשמת").

בצורתו ובמגמתו קרוב ספר ב׳ לס׳ עזרא הרביעי (ע״ע), אלא שאין לקבוע איזה מהם נתחבר ראשונה. על כל פנים נתחבר ספר ב׳ זמן קצר אחר חורבן בית שני (עי׳ כ״ב, ב׳—ד׳) וקודם מרד בר כוכבא. הספר כולו הגיע לידנו בתרגום סורי, שנעשה מן התרגום היווני, ויצא לאור על־ידי א. מ. צֶ׳טיאני ב1871 (Monum. sacra et profana, t. V², pp. 113—180), וכן בהעתק פוטוליתי (מ1876 — 1883). מקורו של הספר (עי׳ כ״א, י״ד) הוא בלא ספק עברי.

וע״ע ברוך הכושי (החבשי) וברוך היוָני.

י. קלוזנר, הרעיון המשיחי בישראל, ווו⁴ (1956), 78–92; הנ״ל, היסטוריה של הבית השני, ⁴1951, 291–294; א. כהנא, ספרים היצונים, כרך א׳, ספר ב׳, עמ׳ שס״ב–ת״ז; E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes* etc., III³, 223–232; R. H. Charles, *The Apocalypse of Baruch*, transl. from the Syriac (in *Apocrypha and Pseudepigrapha*, II, 470–526); L. Ginsberg, *Apocalypse of Baruch* (in *Jewish Enc.*, II, 551–556).

י. מ. ג.

בָּרוּךְ הַיְוָנִי, סֵפֶר־, ספר־חזיונות מיוחס לברוך בן נריה, תלמידו של ירמיהו הנביא. הספר נשתמר בעיקרו ביוונית, ובקיצור נמרץ — גם בסלאווית.

תוכן הספר. ברוך בן נריה יושב על שפת נחל־קדרון ומתאבל על חורבן־ירושלים. כאן בא אליו מלאך ומביא אותו עד לנהר שאין לעבור עליו, ומשם הוא מעלה אותו לרקיע הראשון. אחר טיסה של 30 יום מגיע ב׳ לבקעה, שבה הוא רואה בני־אדם בדמויות זרות: פניהם פני שוורים, קרניהם קרני אילים ורגליהם רגלי עיזים וכבשים. המלאך מגלה לב׳ שאלה הם בוני מגדל־בבל. משם עובר ב׳ ביחד עם המלאך לרקיע השני והוא מוצא כאן בני־אדם, שמראה־כלבים להם ורגליהם רגלי־אילים; אלה הם בני־האדם, שיעצו לבנות את המגדל. משם מגיעים ב׳ והמלאך לבקעה, היא השאול, שבה רובץ נחש. הנחש (כך הוא לפי הנוסח הסלאווי) שותה ממי האוקיינוס אמה אחת כל יום, שאילמלא כן היה האוקיינוס, הקולט בלא הפסק את מימיהם של נהרות הרבה, עובר על גדותיו. אח״כ מראה המלאך לב׳ את העץ, שממנו אכל אדם הראשון — את הגפן. משם הוא מביאו למקום, שממנו יוצאת השמש במרכבת־אש, שבה נוהגים ארבעה מלאכים ושעליה יושב איש בעל עטרת־אש — הוא השמש. לפני השמש טס עוף גדול — הוא החול (פֶניכּס), הניזון מטַל וממָן. החול מכסה בכנפיו את קרני־השמש הלוהטות, שאילמלא כן היה הכל נשרף באִשן. השמש מהלך ברקיע השלישי, מלאכים נושאים אותו — ועל ראש־השמש עטרה. לעת ערב מסירים המלאכים את העטרה ומתדשים אותה כיוון שבמשך־היום נטמאה ע״י חטאיו של האדם. אח״כ מראה המלאך לב׳ את הלבנה, שהיתה פעם גדולה מאוד ונתקטנה מפני שחטאה בימי־הבריאה (או, לפי נוסח אחר, מפני שהאירה לאדם הראשון בשעה שחטא ואכל מעץ־הדעת). — משם מגיעים ב׳ והמלאך אל הרקיע הרביעי. כאן הם רואים בקעה ובה אגם, שבו שוחות ציפרים בגודל של פָרים. לבקעה זו באות נשמות־הצדיקים — כנראה, אלו הן הציפרים — ומכאן שואבים העננים מימיהם בשביל הטל. משם הם באים לרקיע החמישי ומוצאים את שערו סגור. מיכאל פותח את השער כשהוא מחזיק בידו ספל. בספל זה נאספות דמעותיהם של הצדיקים, שמלאכים מביאים אותן בצורת פרחים בסַלים. לאחר שמיכאל ממלא את סלי־הצדיקים (שנתרוקנו בינתיים מן ה„דמעות") שֶמֶן (סימן לשכר טוב לצדיקים), הוא סוגר את השער. ב׳ מוחזר למקומו והמלאך עוזב אותו.

כמה מן הרעיונות שבספר זה דומים לאותם שבאגדות התלמוד והמדרש, כפי שהראה בייחוד לוי גינצברג. גם באגדה נאמר על בוני־המגדל, שהפכו לשדים ולליליות. אף בה מדובר על כך, שהמלאכים נושאים את השמש (פדר״א, ו; ילקוט קהלת, תתקס״ז), ואף בה אנו מוצאים (חולין, ס׳ ב׳; שבועות, ט׳ א׳; ב״ר, פ״ו), שהלבנה היתה „מאור גדול" כשמש, אבל הוקטנה מאיזו סיבה. גם שבעת הרקיעים נזכרים בתלמוד (חגיגה, י״ב, ב׳), המציין אף את שמו של כל אחד מהם. בספר נכללו, כנראה, דעות של בעלי־המרכבה ונצטרפו אליהן דעות חיצוניות שונות, שקשה לזהות את מקורותיהן. הרעיון, שנשמות־הצדיקים נהפכות לציפרים, מצוי בספר „הזוהר" (ב׳, ז׳ ע״ב; ג׳, קצ״ו ע״ב; ועי׳ סנהדרין, צ״ב, ב׳). בעריכה האחרונה, כפי שהיא לפנינו, טיפלו ידיים נוצריות, כמו שאפשר להיווכח מתוך ד׳, י״ז, וכן יש תוספות נוצריות גם בסוף־הספר, י״ג, ד׳, אבל אין למצוא בו דעות גנוסטיות (כפי שהיה סבור ל. גינצברג). את הספר מזכיר לראשונה אוריגֶנֶס (De Principiis, II, 3, 6), וברור, שלפניו היה נוסח יותר רחב מזה שלפנינו.

בזמן החדש נתפרסם הספר לראשונה (ב1866) על־ידי סטויאן נובאקוביץ׳ בנוסח סלאווי מיה״ב (עי׳ Starine, XVIII, 205). ב1896 נמצא הנוסח היווני של הספר על־ידי א. ק. באטלר וב1897 נתפרסם ע״י מ. ר. ג׳ימז (Apocrypha anecdota, II).

Hughes, *Baruch, on the Apocalypse of Baruch* (in R. H. Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha*, II [1913], 527–541); L. Ginzberg, *Jewish Encyclopedia*, II, 549–551.

י. מ. ג.

בָּרוּךְ הַכּוּשִׁי (הַחַבַּשִׁי), סֵפֶר־, סיפור־אגדה מן המאה ה2 לסה״נ על הנביא ירמיהו, ברוך בן נריה ועבד־מלך (אבי־מלך) הכושי; נשתמר ביוונית ובחבשית.

א. כשהגלה נבוכדראצר את בני־ישראל ציווה ה׳ את ירמיהו, שיצֵא מירושלים קודם שיקיף אותה חיל־הכשדים, שהרי תפילתו של ירמיהו אינה נותנת להשחיתה למרות מה שראויה היא להיכבש ולהישחת מפני רוב־חטאיה. ירמיהו מתחנן לפני האלוהים, שהוא, האלוהים בכבודו ובעצמו, ישחית את ירושלים, כדי שלא יתפארו הכשדים, שניצחו את עיר־האלוהים. אלוהים משיב, שלא המלך נבוכדראצר ואף לא חילו יוכל להיכנס אל העיר אם אלוהים לא יפתח את שעריה. ירמיהו קורע את בגדיו וזורק אֵפר על ראשו ובא אל בית־המקדש, ששם הוא מוצא את ברוך,

ומספר לו מה שנגזר על ירושלים והמקדש, ושניהם יושבים ובוכים. בשעה השישית בלילה באו אל חומת־העיר — והנה קול־שופר ומלאכים יורדים מן השמים ובידיהם לפידים בוערים והם מתייצבים על החומה. ירמיהו שואל את האלוהים, מה יש לעשות בכלי־הקודש שבבית־המקדש, ואלוהים משיב, שיקבור אותם ירמיהו מתחת לאדמת־המקדש ויהיו טמונים ושמורים שם עד שיבוא המשיח. ירמיהו שואל עוד: מה יעשה לאבימלך (עבד־מלך) הכושי, שהוציא את ירמיהו מבור־הטיט, והאלוהים משיב, שישלח ירמיהו את אבימלך לכרמו של אגריפס (כנראה, כרם־שלמה שבקדמוניות, ח׳, ז׳, ג׳), ואלוהים יסתיר אותו עד שישוב העם לירושלים; ואילו הוא, ירמיהו, ייצא עם הגולים לבבל כדי שיתנבא להם שם, ואת ברוך ישאיר בירושלים. ירמיהו וברוך עשו כמצות־אלוהים: הם קברו את כלי־המקדש והאדמה בלעה אותם, ואת אבימלך שלח ירמיהו לכרמו של אגריפס, לכאורה כדי שיביא משם מעט תאנים בשביל החולים מבני־העם.

וכשהמלאך תקע בשופר גדול וקרא לכשדים לבוא לתוך העיר, ששעריה נפתחו לפניהם ע״י המלאכים, בא נבוכדראצר עם צבאותיו והגלה את כל העם. אז לקח ירמיהו את המפתחות של בית־המקדש וזרק אותם מול השמש ואמר לה, שתיטול את המפתחות ותשמור אותם עד שהאלוהים ידרשם ממנה, „כי אנו, היהודים, לא זכינו לשמור אותם מפני רוב חטאותינו״. ירמיהו בכה, והכשדים הוציאוהו והיכוהו והוליכו אותו עם העם לבבל. ברוך שם אפר על ראשו, קונן קינה מרה על שבר־ירושלים ויצא לגור בתוך הקברים. ואבימלך הביא תאנים מכרם־אגריפס בשעת־הצהריים ומצא עץ מצל ותמך את ראשו על כלי־התאנים כדי לנוח מעט — וישן שישים ושש שנים. וכשהתעורר משנתו פתח את כלי־התאנים ומצא את התאנים רעננות ומיצן מטפטף. וכדי שלא לאחר לשוב אל ירמיהו קם עם כלי־התאנים ונכנס לתוך ירושלים — ולא הכיר את העיר ואף לא את ביתו. ביקש אדם ממכריו — ולא מצא, וחשב, שיצא מדעתו. והנה ראה איש זקן בא מן השדה ושאל אותו: „מה שמה של עיר זו?״ — והזקן השיב: „ירושלים היא״. ואבימלך חוזר ושואל את הזקן: „היכן הם ירמיהו הנביא וברוך וכל שאר העם?״. והזקן השיב: „כנראה, אין אתה מבני עיר זו: הרי ירמיהו הוגלה לבבל עם כל העם כדי שינבא להם — והוא בבבל״. אבימלך חשב, שהזקן משטה בו: הרי התאנים, שירמיהו שלח אותו לקחת בשביל החולים, רעננות ומיצן מטפטף — ואיך הספיק ירמיהו להגיע לבבל? — ואבימלך הראה לזקן את התאנים. הזקן התפלא ואמר: „אין זאת שאלוהים לא רצה, שתראה באבדן־העיר, והרדים אותך במשך שישים ושש שנים״. אבימלך שמח על זה והודה לה׳. בא מלאך והוליך אותו אל בין הקברים, ששם ישב ברוך. הם שמחו זה על זה ועל הנס של התאנים, שראו בו רמז לתחיית־המתים. וכשהתפלל ברוך שנית ושאל מאלוהים, איך ישלח מכתב לירמיהו לבבל, בא מלאך ואמר לו, שבבוקר של מחרת־היום יבוא אליו נשר ועל־ידיו ישלח את המכתב. ברוך כתב את המכתב וקשר אותו לעורף־הנשר, שבא אליו כדבר־המלאך, ביחד עם חמש־עשרה תאנים מכלי־התאנים המופלא. הנשר הגיע לבבל וחיכה עד שעבר ירמיהו בהלוויית־המת. הנשר ביקש מירמיהו לכנס את כל העם כדי שישמע את הבשורה, שהביא מברוך ואבימלך; וכדי שהעם יאמין בדבריו ירד הנשר על הגוף של המת — והמת קם לתחיה. העם שמע

את דברי־המכתב ובכה וחזר בתשובה, וירמיהו כתב מכתב־תשובה לברוך ואבימלך, שבו הודיע להם, שהם צריכים להיות מאושרים, שאינם בבבל ואינם רואים, שהעם משתחווה לנבוכדראצר כמו לאל. את המכתב קשר ירמיהו לעורף־הנשר ואת התאנים נתן לחולים ולימד את בני־העם, שלא יעשו כמעשי העם הבבלי. גולי־בבל יוצאים לירושלים, אבל קודם שהגיעו אל העיר בדק אותם ירמיהו, אם יש ביניהם נושאי נשים נכריות, וכן מי שלא נימול (ש„יוכר באות החותם הגדול״, השווה: „הברית, ש ח ת מ ת ב ב ש ר נ ו״ בברכת־המזון). מי שלא נימול ולא הסכים לעזוב את אשתו הנכריה לא הותר ע״י ירמיהו, ברוך ואבימלך לבוא לירושלים; ובכן רצו האנשים הללו לשוב לבבל; אך הבבלים מצידם לא נתנו להם לחזור לבבל, ועל־כן בנו להם את העיר שומרון. ואלה שחזרו לירושלים ישבו בה שמחים והקריבו קרבנות בעד העם. ירמיהו התפלל תפילה נשגבת לאלוהים, וכשגמר אותה ועמד בבית־המקדש ביחד עם ברוך ואבימלך, נפל מת. ברוך ואבימלך הספידו אותו, והעם קרע את בגדיו וזרק אפר על ראשו ובכה בכי מר.

בזה נגמר הסיפור. יש בו עוד תוספת נוצרית ברורה, שאינה מגוף־הסיפור, שהרי בנוסח אחר של הסיפור יש גמר אחר לו, ואף בו יש סימני־נצרות, ושני הסיומים השונים הם, ודאי, תוספות מאוחרות.

ב. שאין כאן היסטוריה ממש יש לראות מן הסתירות המרובות, שיש בספר זה לְמַה שמסופר בספר־ירמיהו על הנביא, שלא הלך לבבל כלל, אלא למצפה, אל גדליהו בן אחיקם, ומשם הובל למצריים ולא לבבל. יש בסיפור־אגדה זה הרבה דברים משותפים לחזון ברוך היווני (ע״ע) ולחזון ברוך הסורי (ע״ע). בראש הנוסח החבשי באות המלים: „יתר דברי ברוך, שלא היו גנוזים (כלומר, לא „איגרת־ברוך״ האפוקריפית), מן העת אשר הוגלו ישראל לבבל״, והספר נקרא ע״י המתרגמים אותו מחבשית בשם „ברוך הכושי״, ואילו המטפלים בנוסח היווני קוראים לו: Paralipomena Jeremiae („יתר דברי ירמיהו״). שהנוסח החבשי הוא בכללו שלם יותר מן היווני כבר הוכיח אדוארד קניג (Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, 1877, Heft II, S. 19, Anm.), ואוגוסט דילמאן (Dillmann) הוכיח, שנוסח זה ניתרגם מיוונית, אבל לא מן הנוסח היווני שבידינו, אלא מנוסח יווני אחר שאבד. ואולם אף אותו נוסח יווני לא היה מקור אלא תרגום מעברית (ולפי סברה אחרת, רחוקה יותר, מארמית), כמו שמעידים הביטויים העבריים המדוייקים והטיפוסיים המרובים שבנוסח החבשי ואף בנוסח היווני. הסיפור נתחבר ע״י יהודי פרושי או איסיי, שהרי האיסיים החשיבו את הטבילות ומכאן הזכרת הטבילה בירדן, ולא ע״י נצרני, שהרי המחבר הוא בעד הקרבת־קרבנות, בעד הפרדת הנשים הנכריות מבעליהן היהודים ובעד מצות־מילה, ויש בסיפור דברים הרבה, שהם מצויים באגדה התלמודית והמדרשית, ואת ז מ נ ו אפשר לקבוע בוודאות פחות או יותר. השנאה לשומרון ולשומרונים שבסיפור זה מרמזת על שנאת השומרונים, שגדלה בימי הדריינוס קיסר, שאז ייחסו המקורות העבריים את מפלת־ביתר לבגידה של הכותים־השומרונים (132—135 לסה״נ); ובכן נתחבר הסיפור מיד אחר חורבן בית שני (לערך ב136—140 לסה״נ). הסיפור כתוב יפה מאוד והוא מזכיר בדרכי־כתיבתו את ספר טוביה או סיפור־שושנה ומגילת־יהודית שבספרים הגנוזים והחיצונים.

הספר תורגם לעברית מחבשית ע"י י. קלוזנר, שהקדים לתרגום מבוא (ב„השילוח", VIII, 236-252, ובהוצאה מתוקנת בספרו של הנ"ל: „מחקרים חדשים ומקורות עתיקים", 1957, עמ' 90—117); המקור בחבשית מובא בספרו של א. דילמאן, Chrestomathia Aethiopica, 1866, והמקור ביוונית נתפרסם ע"י פְּרֵיטוֹריוס (Praetorius) ב-Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, 1872.

י. קלוזנר, מחקרים חדשים ומקורות עתיקים, תשי"ז, עמ' 90–117; Ed. König, *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 1877, Heft II; Praetorius, ibid., 1872 (שם גם המקור היווני ומבוא אליו); A. Dillman, *Chrestomathia Aethiopica*, 1866; (שם, בראש הספר, התרגום החַבשי); התרגום העברי השלם: י. קלוזנר, בספרו הנז', עמ' 105–117.

י. ק.

בָּרְנוֹלְד, אֲלֶכְּסַנְדֶּר (1877, ברלין — 1930, ירושלים), ארדיכל יהודי; מחלוצי הארדיכלות החדשה בא"י. ב', שלמד ארדיכלות בברלין, שימש פקיד במשרד העבודות הציבוריות של פרוסיה. ב1909 נתבקש ע"י הקוראטוריון של הטכניון לבוא לחיפה ולתכנן את בניין הטכניון. ב' נענה להזמנה זו וביקר לשם כך בארץ פעמַים (1909 ו1910). בהקמתו של בניין הטכניון ביקש ב' לגלם סיגנון־בניה חדש, שיהא בו משום מזיגה של ארדיכלות מונומנטאלית בנוסח המערב עם יסודות מן האמנות המזרחית של עמי־האיסלאם (בפרס, עבר־הירדן ומצרים). יסודות אלה, שמתגלים בעיקר בעיטורים, מקנים אופי מיוחד לבניין. ב1924 השתקע ב' בא"י, ושימש פרופסור ראשון לארדיכלות בטכניון.

ב' בנה בא"י שורה של בניינים ציבוריים, כגון ביה"ס הראלי, בניין אנגלו־פלשתינה (כיום: באנק לאומי לישראל) בחיפה, בית־החולים בעמק־יזרעאל, וכן ווילות פרטיות בחיפה (כגון בית־שטרוק), תל־אביב וירושלים, שבהם, וכן בתכניות־בניין מרובות שלא בוצעו (כגון בשביל בנייני האוניברסיטה העברית והסוכנות היהודית בירושלים), ניסה ב' להניח יסודות לסיגנון יהודי־לאומי בארץ.

בְּרוֹלִי (Broglie), שמה של משפחת־אצילים צרפתית, ממוצא פיימונטי.

פראנסואַ מארי (François Marie) דה ב' (1611—1656) נכנס ב1643 לשירות בצבא הצרפתי ועלה לדרגת גנראל. גם בנו, **ויקטור מוריס** (Victor Maurice; 1647—1727), ונכדו, **פראנסואַ מארי** (1671—1745), הצטיינו כמצביאים, והאחרון קיבל ב1745 את התואר „דוכס של ב'". בנו, **ויקטור פראנסואַ** (1718—1804), פיקד על צבאות צרפתיים במלחמת הירושה האוסטרית (1741—1748) ובמלחמת שבע השנים (1756—1763). כמתנגד למהפכה הצרפתית ברח ב1789 לגרמניה ואירגן בה (ב1792) צבא נגד המהפכה.

בניגוד לו הצטרף בנו, **ויקטור קלוד** (Claude, 1757—1794), למהפכנים, נלחם ב1792/3 בתוך צבאם, אך הוצא להורג בתקופת־האימים. בנו **אַשיל שארל** (Achil-le Charles; 1785—1870), נשא ב1816 את אַלבֶּרטין דה סְטַל, בתה של ז'רמֶן דה סְטַל (ע"ע), ודגל כל ימיו במדיניות ליבראלית מתונה וחוקית. ב1832—1836 כיהן כשר־חוץ וב1835/6 גם כראש־הממשלה. היה ממתנגדיו של נאפוליון III ואחר 1851 התמסר לעבודה ספרותית. בין השאר חיבר זכרונות (Souvenirs), שנתפרסמו ב4 כרכים ב1886/7. כמרכן הוצאו לאור מכתבי־אשתו (Lettres de la duchesse de B., 1896).

בנו של זה האחרון, **אַלבֶּר** (Albert; 1821—1901), חיבר ספרים היסטוריים ופילוסופיים, ואף היה פובליציסטן, שתמך בליבראליזם מתון ובכנסיה הקאתולית. אחר 1871 צידד במדיניותו המונארכיסטית של מַק־מַאוֹן (ע"ע). ב1873/4 היה מיניסטר לענייני־חוץ וב1877 (ממאי עד נו־במבר) ראש־הממשלה. זכרונותיו (Mémoires) נתפרסמו ב1926.

א. מ. י.

לואי־ויקטור, נסיך ד"ב — Louis Victor, prince de B. — (נו' 1892, דיֶפּ), פיסיקן צרפתי; נכדו של אַלבֶּר דה ב' ואחיו של מוריס דה ב'. — ב' חונך בפאריס. מתחילה למד היסטוריה, אך ב1913 פנה לפיסיקה. במלחמת־העולם I עבד בשירות האַלחוטי. אחר המלחמה חזר למחקריו בשדה הפיסיקה העיונית. זמן־מה התעניין בפיסיקה הניסויית, בייחוד בהשפעת מחקריו של אחיו, מוריס דה ב' (ר' להלן), על קרני־X וראדיואַקטיוויות, אך לסוף התרכז בתורת הקוַנטים (ע"ע). ב1928 נתמנה פרופסור לפיסיקה עיונית בסורבון. ב1929 הוענק לו פרס־נובל לפיסיקה. כן זכה לאותות־הצטיינות ולכיבודים מטעם מוסדות מדעיים מרובים בצרפת ובחו"ל.



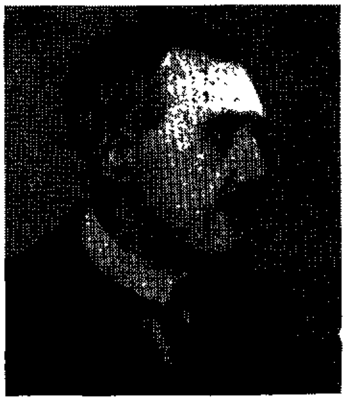
לואי דה ברולי

בעבודת־הדוקטור שלו (1924) הביע ב' לראשונה את ההשערה על הטיב הגַלי של החלקיקים האֶלמֶנטאריים של החומר. בהקבלה לַשניות, שנתגלתה — בעקבות מחקריהם של פְּלַנק (ע"ע) ואַינשטין (ע"ע) — בטבע הקרינה ושמחייבת לייחס לקרינה סגולות גַליות (אורך־גל ותדירות) ותכונה אַטומיסטית כאחת, הסיק ב' את המסקנה, שגם לחלקיקים האֶלמנטאריים יש לייחס, נוסף על תכונותיהם האַטומיסטיות, תכונות של גלים. על־סמך שיקולים וחישובים עיוניים קבע ב', שבין המסה (m) של חלקיק, מהירותו (v) ואורך־הגל שלו (λ) קיים קשר, שניסוחו הוא: $\lambda = \frac{h}{mv}$ (h = קבוע־פלאנק).

להנחתו של ב' ניתן אישור ניסויי שלם תוך 2—3 שנים ע"י דֵיוִיסון (ע"ע) וע"י ג'. פ. תומסון (ע"ע), שגילו את התופעות של עקיפת־האלקטרונים, שב' צפה אותן מראש. השגו של ב' נעשה אחד מאבני־הפינה של הפיסיקה החדישה, ועליו ביססו שְׁרֶדינגר (ע"ע), הַיזֶנבֶּרג (ע"ע) ודִירַק (ע"ע) את מֶכאניקת־הגלים. — ב' פירסם מאמרים מרובים, וכן ספרי־מחקר וספרים פופולאריים, על פיסיקת הקוואנטים ומכאניקת־הגלים ועל הפילוסופיה של המדע. בשנים האחרונות הוא משתדל לחזור ולבסס את התיאוריה של מכאניקת־הקוואנטים על יסודות דֶטרמיניסטיים במקום היסודות של הסתברות שעליהם נוהגים לבססה כיום.

ג. ל.

מוריס, דֻכְּס ד"ב — Maurice, duc de Broglie — (נו' 1875, פאריס), פיסיקן צרפתי; נכדו של אַלְבֶּר דה ב' ואחיו של לואי דה ב'. ב' חונך בבית-ספר לימאות. עד 1904 שירת כקצין ימי; אחר-כך התחיל עובד בשדה הפיסיקה, תחילה במצפֶּה של מֶדוֹן (Meudon) ולסוף ב-Collège de France. מחקריו הניסויים מקיפים את הפיסיקה המולֶקולארית, תורת-החשמל, הקרינות הרֶנטגֶנית והראדיואַקטיווית והפיסיקה הגרעינית. השגיו החשובים ביותר הם בתחומי הבהָרת ספֶקטרום הבליעה של קרני-X ויחסי-האֶנרגיה הקוואנטיים בין קרני-X ובין האלקטרונים שבקליפת-האַטום (ע"ע אטום).



מוריס דה ברולי

בְּרוֹם (יונ' βρῶμος, סרחון), יסוד כימי אלמתכתי, השלישי בקבוצת ההַלוֹגֶנים (ע"ע). סמלו הכימי: Br; מספרו הסידורי: 35; משקלו האַטומי: 79.916; תערובת של האיזוטופים (ע"ע) Br^{79} ו-Br^{81}; ערכותו כקאטיון: 1, בקומפלֶכסים אַניוניים: 1, 3, 5. — בטמפראטורה מצויה הב' הוא נוזל כבד, סמיך, חום-אדום; משקלו הסגולי 3.1; קופא בטמפראטורה של -7° ורותח ב-59°. אדי-הב' הם חומים-אדומים. ב' נמס במים במקצת: 4.3 ג' ב' ב-0°, 3.2 ג' ב-20° ב-100 סמ"ע מים (מי-ב'). ב' נמס באֶתר, בכוהל, בכלורופורם, ועוד.

מוצאו של הב', שיטות-הפקתו והקף-תפוקתו. הב' אינו מצוי בעין בטבע, ונתגלה לראשונה ע"י הצרפתי א. י. בַּלָר (Balard) ב-1826 אגב פעולת כלור על מים מלוחים טבעיים (מי-הים, מי אגמים וביצות). הוברר, שמלחי-ב' מצויים כמעט בכל המים המינראליים, וביחוד במי ימים ואגמים. ב-1858 נמצאו מלחי-ב' במלחי-הפינוי של שטאספורט (ע"ע אשלג), ובדורות האחרונים בריכוזים ניכרים, ואף גבוהים, בכמה יַמות מְלֵחות — במערב אה"ב, באיזור-הערבות ברוסיה, וביחוד בים-המלח בא"י. שיעורו הכללי של הב' בקליפת כדור-הארץ נאמד ב-0.00016%, שהוא כ-1/300 משיעור הכלור. מי-האוקיינוסים מכילים בממוצע 65 מ"ג של ב' בליטר בצורת נתרן ומַגנֶזיום ברומידיים; לפיכך הכמות הכללית של הב' בימים ובאוקיינוסים היא עצומה. אעפ"כ הוא יסוד נדיר ביחס, שהרי לשם הפקת טונה אחת של ב' יש להרחיק כ-20,000 טונות של מים. גבוה הרבה יותר הוא שיעורו של ב' בימות יבשתיות אחדות: בימת סֶרלְז (Searles Sea) בקאליפורניה — 0.08%, בים-המלח — 0.56%; הכמות הכללית של מאגנזיום ברומידי בים-המלח היא כמיליארד טונות.

הב' וכמה מתרכבותיו הם מוצרים של התעשיה הכימית הגדולה. התפוקה העולמית השנתית נאמדת ב-50—60 אלף טונות של ב', שמהם מְסַפקת אה"ב מימותיה כ-80—90%. קודם מלחמת-העולם II סיפקו גרמניה וצרפת כמויות ניכרות של ב' ממכרות שטאספורט ואלזאס, וכן התחיל מתפתח

תפוקת הברום (בטונות)

שנה	אה"ב	גרמניה	צרפת	א"י
1900	260	650	—	—
1920	550	500	300	—
1930	4,100	2,600	600	200
1938	16,000	3,300	800	600
1940	28,000	3,600	—	800
1945	36,000	—	—	900
1950	44,000	2,200	700	—

בקנה-מידה גדול ייצור-ב' ממי ים-המלח. מחיר הב' בשוק העולמי בשנים האחרונות הוא כ-½ דולאר לק"ג.

לשם סיפוק צרכיה הצבאיים פיתחה אנגליה בשנות מלחמת-העולם II הפקת ב' ממי-הים — שיטה, שהיעילות המשקית הכרוכה בה היא מועטת; התפוקה השנתית הגיעה ל-3,000 טונות. על ברית-המועצות נמסר, שייצרה ב-1936 כ-700 טונות של ב'. מפעל-הב' בא"י נחרב בימי מלחמת-העצמאות (1948); הוא חוזר ומוקם עכשיו (1957) בדרום ים-המלח.

לשם הפקת הב' מתמיסות של תערובת-המלחים מפרידים תחילה את מלחי-הכלור של האשלגן והנתרן, עד שנשארים בעיקר מלחי כלור וב' של מאגנזיום. תמיסה זו מזליפים מראש מגדל למטה וכנגדה מזרימים זרם של כלור, הדוחה את הב' ותופס את מקומו:

$$MgBr_2 + Cl_2 \longrightarrow MgCl_2 + Br_2$$

הכימיה של הב'. הב' הוא האלוגן מובהק, שתופס עמדת-בינים בין הכלור ובין היוד. האַפיניות שלו למימן ולמתכות מועטת מזו של הכלור ומרובה מזו של היוד, ואילו מבחינת האַפיניות לחמצן הוא נופל מן היוד ועולה על הכלור. לפיכך נדחה ב' מפני כלור בברומידים ודוחה יוד מיודידים, ואילו במלחי החומצות החמצניות נדחה הב' מפני יוד ודוחה את הכלור. שלא ככלור, ובדומה ליוד, אין הב' פועל על המים במישרים אלא בנוכחותו של חומר מְחַמצן בלבד.

מימן ברומי, HBr, ניתן להכנה ע"י חיבור יסודותיו במישרים או מב', זרחן ומים. זהו גאז חסר-צבע ובעל ריח חריף, צורב, הדומה מבחינות הרבה למימן כלורי. הוא סָפיג מאד במים (כ-200 ג' ב-100 סמ"ע בטמפראטורה מצויה), והתמיסה היא החומצה ההידרוברומית החריפה, שמלחיה הם הברומידים. מימן ברומי נוח להתפרד ליסודותיו בחום ובהשפעת אור-השמש, וכן הוא נוח לחימצון ע"י חמרים מחמצנים.

הפשוטים שבברומידים הם מלחי המתכות האַלקַליות (ע"ע), כולל מלח אמון (ע"ע אמוניה): גופים גבישיים חסרי-צבע, שבטמפראטורה גבוהה הם מתנדפים בלא שיתפרקו. הברומידים של המתכות הכבדות החד-ערכיות (נחושת, כסף, זהב, כספית) מצטיינים במיעוט מסיסותם במים. החשוב שבהם מבחינה שימושית הוא הכסף הברומידי: גוף צהוב בהיר, שניתך ב-420° (ניתכה אדמדמת); הוא מתפרד בפעולת אור (פוטוליזה), ביהוד ע"י הגלים הקצרים שבקרינה, וכן הוא רגיש מאד לקרינה ראדיואַקטיווית. זהו החומר המשמש בלוח הצלום (ע"ע).

מן התרכובות החמצניות של הב' הוגדרו כל צרכן החומצה התת-ברומיטית, HBrO, ומלחיה ההיפוברומיטים והחומצה הברומאטית, $HBrO_3$, ומלחיה הברומאטים. הם מתהווים ע"י הכנסת ב' לתמיסה של אלקאלי:

$$2NaOH + Br_2 \longrightarrow NaBr + NaBrO + H_2O$$

$$6NaOH + 3Br_2 \longrightarrow 5NaBr + NaBrO_3 + 3H_2O,$$

או ע"י חימצון מי־ב׳, למשל:

$$2Br_2 + H_2O + HgO \longrightarrow HgBr_2 + 2HBrO$$

$$Br_2 + 6H_2O + 5Cl_2 \longrightarrow 10HCl + 2HBrO_3$$

תרכובות אורגאניות של ב׳ מצויות במספר ניכר בכל משפחות הכימיה האורגאנית. הב׳ משמש בהן בפונקציה חד־ערכית, כשהוא קשור באטום־פחמן ותופס את מקומם של H או OH וכד׳. רובן הגדול של תרכובות אלו הוא פרי הסינתזה הכימית. חומר־טבע מעניין שמכיל ב׳ הוא הארגמן (ע"ע) הצורי.

שימושים טכניים. שימושי הב׳ ותרכבותיו הם מרובים ושונים. הב׳ עצמו משמש הרבה במעבדה הכימית כמחמצן (מי־ב׳) וכרֶאַגֶנט באנאליזה האורגאנית ובביצוע של סינתזות מרובות. אך עיקר חשיבותו הטֶכנולוגית היא בתכשיריו האַנאורגאניים והאורגאניים, המקובלים בענפי־טכניקה שונים: בשיפור דלק־מנועים, בצילום, בדפוס, בתעשיית־צבעים, ועוד. ל„בֶנזין אֶתילי", שהוא בנזין (ע"ע) המכיל שיעורים קטנים של עופרת טֶטרַאֶתילית למניעת דפיקה („אנטי־נוק", ע"ע אוקטָן), מוסיפים כמויות של אֶתילֶן דיברומי, $C_2H_4Br_2$: בשעת שריפת הבנזין מתהווית עופרת ברומידית בצורת אבקה, שנדחית החוצה בלחץ האדים, ועל־ידי כך נמנעת הצטברות של עופרת בגליל. כמויות־הב׳ הנצרכות לשימוש טכני זה, שהוא חיוני בתחבורה הממונעת, ביחוד בטַיס, הן ניכרות, והן בסימן עליה מתמדת בשנים האחרונות. על השימוש במלחי־ב׳ בצלום — ע"ע. הרבה צבְעָנים סינתֶטיים מכילים ב׳; הידוע בהם הוא האֶאוזין (ע"ע).

הפעולות הביולוגיות והריפוייות של הב׳. הב׳ עצמו — ככל שאר ההאלוגֵנים — הוא ארסי מאד. פעולתו דומה לזו של הכלור; ככלור כך אף אדיו פוגעים קשה בעיניים ובקרומים הריריים של האף, הפה והגרון, וביחוד בריאה, וכן בעור. מרובים ושונים הם השימושים הביולוגיים של תרכבות־הב׳. מספר תכשירי־ב׳ אורגאניים הם חמרים מדמיעים, מהם בלתי־מסוכנים לחיים ומשמשים לצרכים משטרתיים, ומהם מסוכנים, שהיו בין גאזי־הקרב במלחמת־העולם I, כגון אַצֶטון ברומי $CH_3.CO.CH_2Br$, („גאז־B"). חשיבות מיוחדת נודעת לתכשירי־ב׳ ברפואה כסמים מרדימים ומרגיעים. פעולתו המובהקת של יון־הב׳ היא הפחתת רגישותה של מערכת־העצבים המרכזית, ומכאן כוחם של הברומידים בהרגעה, במניעת התכווצויות ובנסיכת שֵנה שקטה. עיקר הטיפול באֶפילֶפסיה (ע"ע) — עד להנהגת השימוש בלומינאל (ע"ע בַרביטור) — היה במתן יום־יומי של ברומיד במנות של כמה ג׳ (עד 10 ג׳); טיפול זה מונע התקֵפים או עכ"פ ממעיט את שכיחותם. אך השימוש הקבוע והממושך בתכשירי־ב׳ גורר לפעמים הרעלה כרונית — ברומיזם —, שמשתקפת, מצד אחד, בפריחה בעור ומצד שני — בהתשת העירנות הנפשית והמעטת הפעילות הרוחנית. גם תרכובות אורגאניות של ב׳ משמשות כסמים לשיכוך־כאבים, להרגעה ולהרדמה, כגון האַדַלין (ע"ע) והברומורַל הקרוב לו, שמנות גדולות מהם פועלות כחמרי־גירוי על מערכת־העצבים המרכזית ויוצרות מצב של שיכרון. הטְרי־ברום־אֶתַנול, $CBr_3.CH_2OH$ (אַוֶרטין), נעשה מקובל בכירורגיה כחומר נארקוטי; אתיל ברומי, C_2H_5Br, משמש לאַנֶסתֶסיה (ע"ע) של העור.

E. Kirk – D. F. Othmer, *Encycl. of Chem. Technol.* 2. 629–661, 1948; *Ullmanns Encykl. d. techn. Chemie* 4, 727–754, 1953[3].

מ. ה. ב.

בְרוּם, הֶנְרִי פִּיטֶר — Henry Peter Brougham — (1778, אדינבורו—1868, קאן), מדינאי, משפטן וסופר בריטי. מ1800 ואילך פעל כעורך־דין בעיר־מולדתו וב1802 היה ממייסדיו של ה„אֶדינבורו רֶוויו" (E. Review) הליבראלי, שבו פירסם מאמרים מרובים על נושאים שונים בתחומי מדעי־הטבע, המדיניות, הספרות והאמנות. ב1803 עבר ללונדון ומ1810 ואילך היה (בהפסקה אחת בלבד, בין 1812 ו1816) חבר של בית־הנבחרים, שבו נתבלט כנואם שנון. את חיבת־הציבור רכש לו ביחוד ב1820, כשהגן על המלכה קארולינה בפני המלך ג׳ורג׳ IV (ע"ע) במשפט־הגירושים שלהם. ב׳ היה גם מן הלוחמים החשובים ביותר על הכנסת תיקונים בזכות־הבחירה ובפרוצדורה המשפטית, וכן על הפצת השכלה בהמונים, ביטול סחר־העבדים ושיחרור־הכושים. ב1828 הביע בבית־הנבחרים את מחאתו על שלילת שוויון־הזכויות מן היהודים. קודם לכן (1825/27) סייע בייסוד האוניברסיטה של לונדון כמוסד חפשי מכל הפליה דתית.

בנובמבר 1830 נתמנה ב׳ לורד צ׳אנסלור, הוכתר בתואר „בארון של ב׳ ווו" (Baron B. and Vaux), עבר לבית־הלורדים ופעל בו לקבלת חוק־התיקונים (Reform Bill, ע"ע בריטניה, היסטוריה). משום מזגו הסוער והבלתי־יציב ומשום נטייתו לתככים הוכרח לפרוש מן הממשלה (1835), ומאז השתתף בפעילות בעבודה השיפוטית של בית־הלורדים ובוועדה המשפטית של מועצת־המלוכה (Judicial Committee of the Privy Council). את שנות־חייו האחרונות בילה בקאן שבדרום־צרפת.

כתביו של ב׳ (Critical, Historical and Miscellaneous Works) יצאו ב11 כרכים ב1855/61 וב1872/3, ונאומיו, ב4 כרכים — ב1838 וב1843. בשנות־חייו האחרונות חיבר אוטוביוגראפיה (Life and Times of Henry Lord B., written by himself, 3 vols., 1871), שאין לסמוך עליה הרבה.

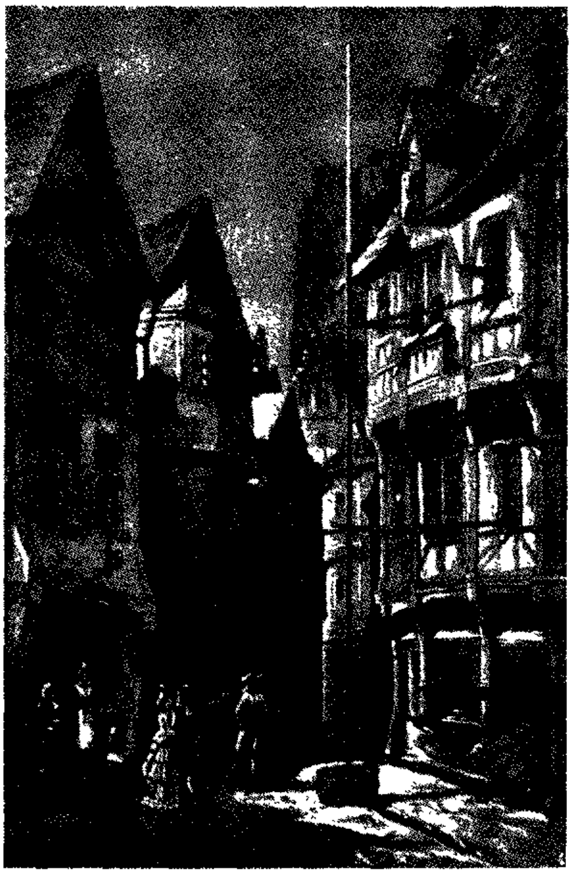
J. B. Atlay, *The Victorian Chancellors,* 1906; A. Aspinall, *Lord B. and the Whig Party,* 1927; id., in *English Historical Review,* vol. 59 (1944); G. T. Garratt, *Lord B.,* 1935.

ב. י.

בְרוֹמְבֶּרְג, ע"ע בִידְגוֹשְץ׳.

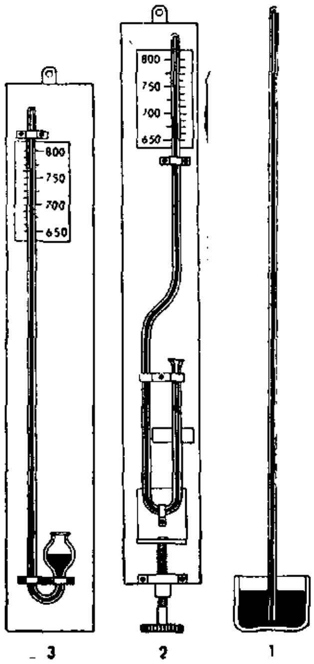
בָרוֹמֶטֶר (מיוו׳ βάρος, משקל, לחץ: מד־לחץ), מכשיר למדידת לחץ האויר (ע"ע האַטמוספירי. — מבחינים בין שתי צורות ראשיות של ב": 1) ב׳ של נוזל, שבו מציין הגובה של עמוד־נוזל — עפ"ר עמוד כספית — את מידת לחץ־האויר; 2) ב׳ „יבש" (אַנֶרוֹאִיד), שבו נקבעים שינויי הלחץ האטמוספירי ע"פ שינויי־הצורה של תיבת־מתכת גמישה.

1) הב" הראשונים הותקנו במאה ה16 על־ידי טוריצ׳לי (ע"ע) באיטליה ופַסְקַל (ע"ע) בצרפת. ב" אלה פועלים בהתאם לעקרון שיווי־המשקל ההידרוסטאטי בכלים שלובים (ע"ע אוירומֶכַניקה; הידרוסטַטיקה); לחץ־האויר על־פני נוזל מעמיד בשיווי־משקל עמוד־נוזל, שאינו נתון תחת הלחץ האטמוספירי. כשצינור סגור מצד אחד וממולא נוזל מועמד על פיו הפתוח בתוך נוזל בכלי פתוח, נופל הנוזל בצינור, עד שלחץ עמוד־הנוזל הנשאר משתווה ללחץ החיצון על־פני הנוזל. כשהנוזל בצינור הוא כספית (טוריצֶ׳לי), גבהו הממוצע — ברמת פני־הים — הוא בערך 76 ס"מ, כשהנוזל



ציור 1. מדידת לחץ־האויר בב"־מים ע"י פאסקאל ברואן ב־1646

הוא מים (פאסקאל) — כ־10 מ' (ציור 1). מעל לעמוד־הנוזל נוצר ריק — „ריק־טוריצ'לי". ב'־הגִשתָה — שלפי צורתו הוא שפופרת כפופה, ששתי שוקיה שוות בקֹטרן —, וכן ב'־הבקבוק — שבו השוק הקצרה הפתוחה דומה לבקבוק —, אינם אלא שינויי־צורה קלים של אותו ב' (ציור 2).

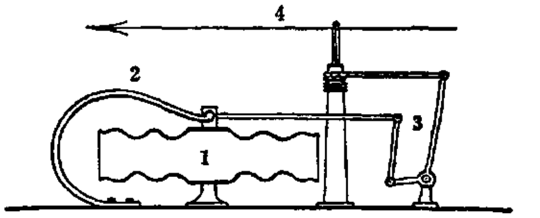


ציור 2. בארומטרים של כספית.
1. ריק־טוריצ'לי; 2. ב"־גישתה;
3. ב"־בקבוק.

כנקודת־0 של המדידה משמש הגובה של פני־הנוזל הפתוחים. משום משקלה הסגולי המרובה נתקבלה הכספית לשימוש כללי כנוזל בארומטרי. הצורות השונות של ב"־כספית נבדלות זו מזו ע"י שיטות־הכיול השונות: או שפני־הכספית הפתוחים מועברים להתאמה עם נקודת־0 מסומנת במכשיר; או ש־במכשיר מותקנת סקאלה כפולה, והפרש־הקריאה בשתי השוקיים נותן את הערך המבוקש.

הקשר בין לחץ־האויר p, הגובה h של עמוד־הנוזל ומשקלו הסגולי ϱ נקבע על־פי הנוסחה $p = c\cdot\varrho\cdot h$, כש c הוא קָבוע, התלוי ביחידות־המדידה. בב'־הכספית מקובל לבחור $c\cdot\varrho = 1$ ולמדוד את לחץ־האויר במ"מ כספית (1 מ"מ כספית = 1 Torr); 760 מ"מ כספית = 1 „אטמוספירה". במדינות אחדות מקובל למדוד את הלחץ האטמוספירי ב„מיליבאר" (= לחץ של 1,000 דִין על סמ"ר; וע"ע מדות), שהוא אַלפית ה„באר". גודל זה נקבע על־סמך החישוב, שלחץ של 760 מ"מ כספית (שמשקלה הסגולי בתנאי־התֶקֶן הוא 13.545) על סמ"ר הוא 1,033.3 ג', שהם ברוחב גאוגראפי של 45° (תאוצת־הכובד = $980.62\ \mathrm{cm\ sec^{-2}}$) 1,012,980 דִין. נמצא, שבאר שווה בקירוב ל־750 מ"מ כספית, ז"א קצת פחות מאטמוספירה אחת. — במדידה המדוייקת יש להביא בחשבון את השפעות הטמפראטורה, הרוחב הגאוגראפי וגובה־המקום על המשקל הסגולי של הכספית וגם את גורם הנימיות בצינור. כתנאי־תקן נקבעו גובה פני־הים, רוחב גאוגראפי צפוני של 45° וקוטר־צינור שאינו פחות מ־½ ס"מ. השפעת הטמפראטורה נקבעת בהתאם לנוסחה $p = c\cdot\varrho\,(1+\alpha t)h$ (ϱ — המשקל הסגולי של הנוזל בטמפראטורה של 0° [בב" אנגליים משמשת כנקודת־מוצא טמפראטורה של 12°]; t — הטמפראטורה; α — מקדם־ההתפשטות של הנוזל). בהתקנת ב'־הכספית יש להקפיד על עמידה מאונכת ויציבה, הרחק ממקורות־חימום.

2) הב' האַנרואידי (מיוו' νηρός, לח: „בלי־לחות", כלומר מוצק) הומצא ע"י וִידִי (Vidi) ב־1847. הוא עשוי קופסת־מתכת שטוחה, חלולה ומרוקנת חלקית מאויר, שמכילה קפיץ; עביה של הקופסה נקבע ע"י שיווי־המשקל בין הלחץ האטמוספירי החיצון ובין מתח־הקפיץ הפנימי. שינויי צורת־הקופסה מחמת השפעות לחץ־האויר מועברים ע"י מנוף ושרשרת דקה אל מחוג (ציור 3); הסקאלה, שאליה מכוון המחוג מכויילת ע"פ השוואה עם ב"־כספית. בצורה, שניתנה לאַנֶרואיד על־ידי בורדון, מוחלפת הקופסה בצינור־מתכת



ציור 3. אַנרואיר (וידי) (סכמה)
1. קופסה; 2. קפיץ; 3. מערכת־מנופים; 4. מחוג

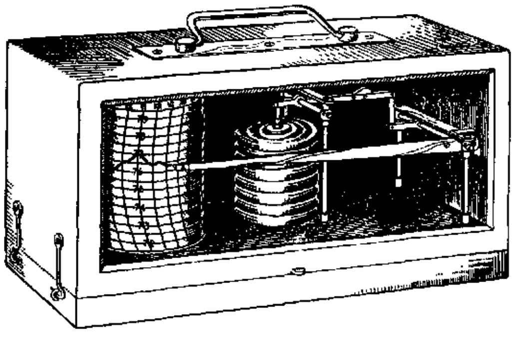
כפוף מרוקן מאויר; כפיפות הצינור משתנית עם שינויי לחץ־האויר עליו, מחמת ההבדל בגודל שטחי הפָנים החיצונים והפנימיים של הצינור. הב" היבֵשים נוחים לשימוש מן הב" של כספית; הם קטנים ואינם רגישים לטילטולים ולשינויי־טמפראטורה. אך משום שינויי־הגמישות, העלולים לחול במתכת, יש מזמן לזמן להשוותם עם ב' של כספית.

3) בב' התֶרמי (היפְּסוֹמֶטר) נמדד לחץ־האויר בשיטת־עקיפים — ע"י מדידת נקודת־הרתיחה של המים, שהיא פונקציה של לחץ־האויר.

ע"י התקנת מכשיר־רשימה אוטומאטי בב' הוא הופך לבארוגראף (ציור 4). עפ"ר הבארוגראף הוא מערכת של אַנֶרואידים, שמונחים זה על גבי זה ושפעולותיהם מצטרפות זו לזו — סידור, שמקנה למכשיר רגישות מרובה יותר. שינויים בלחץ־האויר גורמים להתכווצותם או התפשטותם של האַנֶרואידים: הבארוגראף יורד ועולה, ועמו

יורד ועולה מנוף, שבקצהו נמצא מיתקן, הרושם קו על נייר כרוך על גליל סובב על צירו. הקו העקום או השבור, הנרשם ע"י המנוף, מראה את שינויי לחץ־האויר במשך תקופת־הרישום (שעות, ימים או אף שבוע).

הב' הוא ממכשירי־היסוד של המֶטֶאורולוגיה (ע"ע) ושל הגאוגרפיה (ע"ע) הפיסית. מצד אחד הוא אמצעי עיקרי (ביחוד בצורת בארוגראף) לעריכת מפה סינופטית ולתחזית



ציור 4. בארוגראף

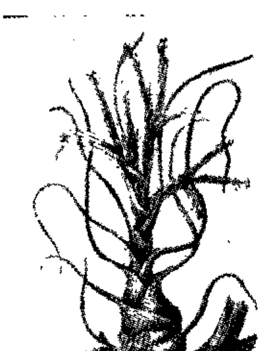
מזג־האויר, וכן לחקירת חלוקת־הלחץ בגבהים שונים מעל פני־האדמה (חקר האטמוספירה) ומתחת לפני הים. מצד שני הוא האמצעי הפשוט והיעיל ביותר למדידת הגובה מעל פני־הים (בסקרים גאוגראפיים או בטַיס); מדידה זו מבוצעת ע"פ „הנוסחה היפסומטרית" של תלות הלחץ הבארומטרי בגובה (ע"ע אויר, עמ' 822/3; וכן ע"ע בראון, תנועת־).

המדידה הבארומטרית מאַפשרת גם את קביעת העומק מתחת לפני־הים בפעמון האמודאות (ע"ע). לחץ־האויר בחלל־הפעמון הולך וגובר עם ריבוי העומק. אם h הוא שיעור עלייתו של הלחץ הבארומטרי בעומק T, ו־ϱ ו־σ הם המשקלים הסגוליים של הכספית ושל מי־הים, קיים השוויון: $\varrho \times h = T \times \sigma$, ומכאן שערך־העומק הוא:

$$T = \frac{h\varrho}{\sigma}$$

מ.

בְּרוֹמֶלִיִּים או אֲנָנָסִיִּים (Bromeliaceae), משפחה של צמחים חד־פסיגיים, שכוללת כ2,000 מינים ב45—50 סוגים, כולם בני אמריקה הטרופית, ביחוד בראזיל. הב" הם ברובם עשבים רב־שנתיים נמוכי־קומה. עליהם ערוכים עפ"י רוב בשושנת בבסיס־הגבעול ושוליהם מסתיימים בשיניים קוצניות. ארכם מגיע עד 1.5—2 מ'. הפרחים ערוכים בקרקפות קיצוניות, באשכולות, בשיבלים, או גם במַכבדים, ועפ"ר הם מלווים בחָפים צבעונים. כל פרח הוא בעל 2 דורים של עלי־עטיף, שמהם הדור הפנימי צבעוני. רוב הב" אינם עושים פירות אלא פעם אחת בחייהם, ואח"כ הם מתים. הפרי הוא ענבה או הלקט, שהוא עטוף בעֲלֵי־העטיף הבלתי־נשירים. — רוב הב" הם אפיפיטים (ע"ע), שגדלים



טילנדסיית־הפקעות (Tillandsia bulbosa)

על גזעיהם של עצים, ואף על עמודים. מיני הטילַנדסיה (Tillandsia) מתיישבים אף על חוטי־הטלפון. סוג זה הוא בעל תפוצה מרובה, וקצת ממיניו מתפשטים דרומה עד ארגנטינה וצפונה עד מדינות־הדרום של אה"ב. הטחב הספרדי (T. usneoides) שמסוג זה הוא צמח־תועלת, שעליו וגבעוליו



ברומליה (Bromelia)

היבשים משמשים כ„עשב־ים" ברַפָּדיות. מינים אחרים של ב" מספקים חומר סיבי לחבלים וכיו"ב. — צמחי הסוג ברומֶליה (Bromelia) הם בעלי תפרחות מכבדיות ועלים משוננים־עוקצנים; המין B. pita מסַפק סיבים ארוכים דמויי־משי, שהם מקובלים בחרושת של מחצלות, רשתות וכד'. — הסוג Nidularium מצויין בעליו הססגוניים דמויי־הלב. — הצמח החשוב והידוע ביותר בקבוצת הב" הוא האננס (ע"ע) התרבותי.

W. Richter, *Bromeliazeen*, 1953.

מ. ז.

בְּרוֹמְפִילְד, לוּאִיס — Louis Bromfield — (1896—1956), סופר אמריקני. ב' נולד במדינת־אוהאיו לצאצאיהם של חלוצים, שהתיישבו כאן במאה ה18. במלחמת־העולם I שירת בצבא הצרפתי וזכה ב„צלב־המלחמה"; אח"כ עבד בעיקר כעיתונאי וכמפיק תיאטרוני, עפ"ר בניו־יורק ובמשך תקופות שונות בצרפת, שבה העדיף את ערי־השדה על פאריס.

הרומאן הראשון של ב', The Green Bay Tree („עץ־הדפנה הירוק"), 1924, היה חלקה הראשון של טֶטראלוגיה בשם Escape („בריחה"), ששאר חלקיה היו: Possession („כיבוש"), 1925, Early Autumn („ראשית־הסתיו", 1926; זכה בפרס פוליצר) וA Good Woman („אשת־חיל"), 1927; כל אלה מתארים — על רקע של תקופות שונות בתולדות אה"ב — את מאמציהם של יחידים להימלט משלטון המשפחה והמסורת. ברומאן The Strange Case of Annie Spragg („המקרה המוזר של אַני ספראג"), 1928, תיאר את ההשפעה, שהיתה למותה של רווקה זקנה על חייהם של תריסר בני־אדם. בספרו The Farm („החווה"), 1933, תיאַר מאה שנה בחייה של משפחה מאוהאיו, ארץ־מולדתו. לאחר שביקר כמה פעמים בהודו — ביקורים, שהבכירו שני רומאנים („הגשמים באו", 1937; „לילה בבומבֵּי", 1940), התיישב ב' ב1939 באוהאיו, שבה עסק, בצד עבודתו הספרותית, בחקלאות.

סיפורו „הגב׳ פארקינגטון״ (1942), שבו מתוארת גברת ניו־יורקית על מסכת קשריה ההברותיים, הושווה על־ידי המבקרים לרומאנים של אדית וורטון (ע״ע). — ב׳ פירסם עוד רומאנים הרבה, שני מחזות (אחד מהם הַמְחָזָה של ספרו הראשון), שלושה קבָצים של סיפורים קצרים, וכמה כרכים של מסות על תופעות חברותיות, שנכתבו מתוך מגמה שמרנית ומתוך הטעמת הטוב שבחיי־הכפר. — הרקע בסיפוריו של ב׳ הוא תכופות בלתי־רגיל, ומרובים בהם מצבים של מתח רגשי. ב׳ הצליח ביחוד בתיאור נשים, והרבה מסיפוריו הוסרטו.

ש. י. כ.

בָּרוֹן, דְּבוֹרָה (1887, אוזדה, רוסיה הלבנה — 1956, תל־אביב), מספרת עברית. ב1911 עלתה לארץ־ישראל. ב1911—1913 וב1920—1923 ערכה את החלק הספרותי של השבועון „הפועל הצעיר״, שנוסד ונערך במשך הרבה שנים על־ידי בעלה יוסף אהרנוביץ (ע״ע). בתקופת מלחמת־העולם I היתה בגולה, באלכסנדריה של מצרים (1915—1919). סיפוריה הראשונים נתפרסמו ב„המליץ״ וב„השלח. ספרה, „קטנות״ (תרצ״ג), הוכתר בפרס־ביאליק; ספרה „לעת עתה״ (תש״ג) — בפרס־רופין וספרה „פרשיות״ (תשי״א) — בפרס־בְּרֶנֶר. שאר ספריה: „סיפורים״ (תרפ״ז), „מה שהיה״ (תרצ״ט), „משם״ (תש״ו), „הלבך״ (תש״ז), „שברירים״ (תש״ט), „מאמש״ (תשט״ו). ביחד עם אליעזר שוחט ערכה את כתבי־בעלה. תירגמה את „מאדאם בּוֹבארי״ לפלובר.

סיפוריה הם הדים ועדים ממה שהיה. הצורה המְאֹרית של כמה מהם מוסיפה להם גון אישי־אינטימי. נושאי־סיפוריה קצתם שאובים מן המציאות הארצישראלית, וברובם הגדול — מן החיים התמימים של העיירה הבֵּילוֹרוּסית הקטנה, על כל הפשטות והחן שבהם. בתיאורי העיירה ובציור דמויותיה, בייחוד דמויות הנשים, בנות־ישראל צנועות וכשרות, שֶׁתּוֹם ושכל, רוֹך ואומץ־לב נתמזגו בהן כאחד, נתגלתה עצמותה של המספרת. אף בסיפוריה הקטנים, שיש בהם ציוריות דקה, מורגשת נעימה מיוחדת, נעימה של אשה־משוררת. היא נוסכת על ההווי היהודי, שהיא מתארת, רוח של חסד, חמלה ורחמים — רחמי־אשה. בסיפוריה מורגשת החוגה היהודית החרישית, פרי המציאות הגלותית האכזרית, בליווי הזוהר המיוחד והאצילות, שהיו בחיי־ישראל בתנאיה של מציאות זו. ההשראה הפיוטית שבסיפוריה אינה גורעת מן הריאליזם המובהק של הטיפוסים, המאורעות והמעשים, המתוארים בהם.

ח. ת.

בָּרוֹן, שָׁלוֹם — Salo Wittmayer Baron — (נו׳ 1895, טארנוב, גאליציה), היסטוריון יהודי. ב׳ נולד למשפחה עשירה ומכובדת (אביו, אליהו ב׳, היה באנקאי ובמשך שנים הרבה ראש־הקהילה בטארנוב) וקיבל מילדותו חינוך תורני וחילוני כאחד. לאחר שסיים ב1913 את הגימנאסיה בקראקוב ביקר כאן שנה אחת באוניברסיטה. ב1914 עבר לאוניברסיטה של וינה, וכאן הוסמך כד״ר לפילוסופיה (1917), למדעי־המדינה (1922) ולמשפטים (1923). תוך כדי כך קיבל (1920) סמיכות לרבנות מטעם בית־המדרש לרבנים באותה עיר. לאחר שהורה היסטוריה בסמינאריון למורים יהודיים בווינה יצא ב1926 לניו־יורק, שבה הוזמן לשמש מרצה־אורח במכון היהודי הניו־יורקי ללימודי־דת, ובמוסד זה הוסיף אחר־כך לכהן כפרופסור להיסטוריה וכספרן. ב1931, כשנוסדה באוניברסיטה של קולומביה בניו־יורק הקאתדרה להיסטוריה, לספרות ולמוסדות של עם־ישראל, נבחר ב׳ לישב בה כפרופסור. כיושב־ראש החוג למדעי־היהדות באוניברסיטה הנזכרת, נטל ב׳ חלק פעיל בעבודת הפאקולטה שלה להיסטוריה, ולזכותו יש לזקוף את העובדה, שמדעי־היהדות הפכו בה לחלק סדיר של הלימוד האקאדמי. מ1954 ואילך הורה ב׳ היסטוריה יהודית, כפרופסור־אורח, בבית־המדרש לרבנים בניו־יורק.

בעזרת ידיעתו הלשונית הרחבה, הכוללת גם את הלשונות הסלאוויות והרומאניות, ובעזרת הכשרתו המדעית המקפת, עלה בידו, בשדה מדעי־היהדות, לתרום שורה של תרומות יחידות במינן, שבהן הושם הדגש על ההתפתחות החברותית. מחקרו הראשון (1920) עסק בבעיה היהודית כפי שנשתקפה בקונגרס הווינאי. ספרו הגדול, A Social and Religious History of the Jews („היסטוריה חברותית ודתית של היהודים״; הוצאה ראשונה בשלושה כרכים ב1937; מהדורה שניה מורחבת מאוד, מ1952 ואילך; תרגום עברי: „היסטוריה חברותית ודתית של עם־ישראל״, א׳, תשט״ו; ב׳, תשט״ז; ג׳, תשי״ז; תרגום צרפתי 1956), העמיד את ב׳ בשורת גדולי ההיסטוריונים היהודיים של כל הזמנים. משאר המחקרים החשובים של ב׳ יש להזכיר את: The Jewish Community: Its History and Structure to the American Revolution („הקהילה היהודית — תולדותיה ומִבְנֶהָ עד תקופת המהפכה האמריקנית״), 1942 (3 כרכים); Modern Nationalism and Religion („לאומיות מודרנית ודת״), 1947. סימני־ההכר של כתיבת ב׳ הם רבצדדיות, כושר רב לתפיסה סינתטית ובקיאות יחידה במינה במקורות ספרותיים מרובים בלשונות שונות. ב׳, שהיה המייסד והנשיא של „המכון ליחסים יהודיים״ (Conference on Jewish Relations) ושהוא גם מעורכיו של הרבעון למדעי־היהדות Jewish Social Studies, תרם תרומה גדולה לתנועה, שקראה להתנערות תרבותית יהודית באה״ב ולשיקום אוצרות־התרבות היהודיים, שנשדדו באירופה ע״י הנאצים.

ב. ר.

בְּרוּנָא, יִשְׂרָאֵל בֶּן חַיִּים (1400, בריון [בעברית: ברנא] — 1480, פראג), מגדולי הרבנים בגרמניה במאה ה15. ב׳, שלמד בין השאר הלכה מפיהם של ר׳ דויד סוידניץ ור׳ ישראל איסרלין, שימש כרב בעיר־מולדתו. בשנות ה50 של המאה ה15 עבר לרגנסבורג, פתח בה ישיבה ואף נתקבל כרב ע״י אנשי־שלומו. הדבר עורר את חמתם והתנגדותם של התומכים בר׳ אנשיל סגל, שהיה מזמן רבה־בפועל של עיר זו. אחר פטירת מתחרהו הוכר ב׳ כרבה של הקהילה. ב1456 נכלא ל13 יום — כנראה, כדי להמריץ ע״י כך את תשלום „מס־ההכתרה״, שהטיל אז הקיסר פרידריך III על יהודי־העיר. — לעת זקנתו של ב׳ (ב1474) העליל עליו יהודי מומר, שב׳ קנה ממנו ילד נוצרי ושחט אותו כדי להשתמש בדמו. ב׳ הושם שוב במאסר והכנסיה דרשה לדונו למיתה. אך פרידריך III, קיסר גרמניה, וולאדיסלאו II, מלך בוהמיה, התערבו בדבר בהשתדלותה של קהילת־רגנסבורג; המומר הודה, שהעליל עלילת־שווא, וב׳ שוחרר מן הכלא, לאחר שהסתלק מכל תביעה לפיצויים על המאסר הבלתי־צודק. ב1475 עבר לפראג. אחר ר״י איסרלין ור״י וייל נחשב ב׳ לבן־הסמך הגדול ביותר בין רבני גרמניה. ספרו, שו״ת מוהר״י מברונא, יצא בשתי מהדורות (סאלוניקי, 1798; שטטין, 1860); הוא כולל ידיעות חשובות להכרת חייהם של יהודי גרמניה בזמנו.

י. פריימן, מבוא ללקט יושר, תרס״ג־ד׳, XXXIX–XL, סימן פ״ב; ש. א. הורודצקי, לקורות הרבנות, תרע״ד, עמ׳ 37–44; B. Suler, *Jahrbuch für Geschichte der Juden in der Č. S. R.*, IX, 101–170.

בְּרוֹנְדֶס, יוֹסֵף (1867, קאמיניץ-פודולסק — 1928, ניו־יורק), מחלוצי תנועת-העובדים היהודית והכללית באה"ב ומראשי התנועה הציונית באה"ב והקונגרס היהודי האמריקני. ב', שהיגר לאה"ב ב1888, עבד תחילה כחייט, ועם זה למד בערבים משפטים באוניברסיטה של ניו-יורק. עד מהרה ניצל ב' את השכלתו המשפטית לשם הגנה על זכויותיהם המקצועיות של הפועלים, ובעיקר לשם מלחמה ב„שיטת-ההזעה" בבתי-המלאכה (sweat-shop system). ב' היה ממייסדי האגודה המקצועית הגדולה של תופרי בגדי־נשים (International Ladies Garment Worker's Union) וכן של אגודות מקצועיות אחרות (של שחקני-הבימה והמדפיסים היהודים). בשנים הראשונות לפעילותו הציבורית היה קרוב בהשקפותיו לאנארכיזם, ואף נאסר כמה פעמים. ב1897 נתקרב לקבוצתו הסוציאליסטית של י. ו. דֶבְּס (ע"ע), ואילו לאחר מכן היה בין מייסדי המפלגה הסוציאלדמוקראטית באה"ב. באותן השנים השתתף בעיתון היידי „פאר־ווערטס", שבו פירסם, בין השאר, סידרת מאמרים על תפקידם של הסוציאליסטים באיגודים המקצועיים. בהשפעת הפרעות בקישינב (1903) נצטרף ב' לתנועה הציונית. כן היה ממייסדיו של הקונגרס היהודי האמריקני ומפעיליו וחבר המשלחת של יהודי אמריקה לוועידת-השלום בוורסאי (1919). מ1910 שימש במשך שנים אחדות יו"ר ועדת-החינוך של מועצת העיר ניו-יורק. בתקופת-חייו האחרונה היה פעיל בהסתדרות הציונית באה"ב, שבה שימש כסגן-יו"ר של כבוד, וכן במוסדות יהודיים אחרים. בין השאר עמד בראשם של בית־המדרש העברי למורים „הרצליה" וחברת ההגירה היהודית „היאס".

ב' תירגם לידית את ספרו של פ. קופלי (F. B. Copley, The Impeachment of President Israels) — סיפור דמיוני על נשיא יהודי באה"ב.

ש. ר.

בְּרוּנְהִילְדָה — Brunhilde — (בערך 548—613), מלכה פראנקית. ב' היתה בתו של אתאנאגילד, מלך הוויזיגוטים, ונישאה ב567 לזיגיבֶּרט, מלך אוֹסְטְרָזיה (ע"ע), שאחיו חִילְפֶּריך, מלך נוּסְטְרִיָה, נשא שנים מועטות אחר-כך את גאלְסְוִינְתָה, אחותה של ב'. כשנהרגה גאלסוינתה — כנראה, ביוזמתה של פְרֶדְגוּנְדָה, פילגשו של חילפריך, נתעוררה מלחמת-נקם בין האחים ונשיהם, שהתנהלה בכל הגסות והאכזריות, שהיו טיפוסיות לזמנם. זיגיברט נרצח ב574 ביוזמתה של פרדגונדה, וב' שלטה 38 שנה באוסטרזיה ובבורגונדיה, מתחילה בשם בנה וביחד עמו, ואח"כ בשם נכדיה. כל אותן השנים הוכרחה להילחם באצולה התקיפה, שב613 נתאחדה עם חְלוֹתַר, בנה של פרדגונדה (שמתה ב597), וב' הומתה באכזריות יתרה.

G. Kurth, *Etudes franques*, 1919.

בְּרוּנוֹ (Bruno) הקדוש (1030?, קולוניה — 1101, לה טורֶה, קאלאבריה, איטליה), המייסד של מסדר הנזירים הקַרטוּזִינִים (ע"ע). כבן למשפחה אצילה נשלח ב' בצעירותו להתחנך בְּרֶנס, ששימשה באותו זמן מרכז רוחני חשוב. כשחזר לקולוניה קיבל עליו את נדרי-הכמורה וזמן קצר לאחר מכן חזר לרֶנס כדי להורות בבית-הספר, שבו היה חניך. ב' העמיד כאן תלמידים הרבה וביניהם הוגו הקדוש (ע"ע) ואוטו מלַז'ֶרי (אח"כ: האפיפיור אורבאן II). ב' דאג להפצת רעיונותיה ועקרונותיה של הרפורמה הגרגוריינית (ע"ע גרגוריוס VII). מתוך כך נסתכסך, בין 1075 ל1081, עם מנשה, הארכיהגמון של רֶנס; ב' האשים את מנשה ב„סימוניה" וטען, שקנה את משרתו מידיו של פיליפ, מלך צרפת. על-ידי כך המיט על עצמו סכנה והוכרח לעזוב את רנס. אע"פ שחצר־האפיפיור הכירה בצדקת טענותיו של ב' ונתכוונה להחזירו למעמדו ברנס, בחר ב' בחיי-בדידות. כשביקר אצל תלמידו הוגו, בעיר גרֶנוֹבְּל, יצא עמו אל גיא בלתי-מיושב באַלְפִּים, וכאן הניח את היסוד למנזר (1084), שנקרא, על שם המקום שבו נוסד, מנזר-שארטרֶז (Chartreuse; בלאט' Carthusa), ובשם קרטוזיינים נקראו הנזירים, שהצטרפו אל ב'. ב1090 הוזמן ב' לרומא: כאן פעל בצידו של אורבאן II במלחמתו של זה האחרון בהיינריך IV; אך שנה לאחר מכן יצא לקאלאבריה כדי לייסד שם מנזר חדש על חלקת-אדמה שוממת (היום: Serra San Bruno), שהוקצתה לו ע"י אדוני המקום, הרוזן רוג'רו (Ruggero). ב' כתב פירוש לספר תהילים ולאיגרותיו של פאולוס. בכנסיה „מריה דה-לי אנג'לי" ברומא ניצב פסלו, מעשה-ידיו של אודון (Houdon).

H. Löbbel, *Der Stifter des Kartäuser-Ordens (Kirchengesch. Studien*, V, 1899).

בְּרוּנוֹ או **בְּרוּן** — Bruno, Brun — (925—965); קדוש נוצרי; בנו הצעיר של היינריך I, מלך גרמניה. ב' נועד ע"פ חינוכו לחיי-דת, אך ב940 נתמנה קאנצלר-החצר ע"י אחיו, אוטו I, מלך-גרמניה. שנה לאחר מכן נתמנה דיאקונוס ופעל נמרצות להשלטת התקנון של הנזירים הבנדיקטינים (ע"ע בנדיקטוס הקדוש) במנזרים, שהיו נתונים לפיקוחו. עם זה הקים מרכז לימודי, שהיה צמוד לחצר של מלכי-גרמניה, ואירגן בחצר צֶוֶת של פקידים מאומנים, שעתיד היה ליעשות עד מהרה מכשיר עיקרי של השלטון הקיסרי. ב953 נתמנה ב' ארכיהגמון של קולוניה ומושל של דוכסות לותרינגיה. ב', שהיה נאמן לאחיו, תקיף ובעל כשרונות מדיניים, השליט בדוכסות זו, שבה רַבּוּ המהומות, את מרותו של אוטו. ב961, כשנסע אוטו בפעם השניה לרומא, ניהל ב', עם וילהלם, הארכיהגמון של מאגנצה, את ענייני הקיסרות הגרמנית. כשחזר מצרפת, שאליה נשלח ליישב סיכסוך פנימי של בית-המלוכה הצרפתי, מת בְּרֶנס והובא לקבורה בקולוניה, בכנסיה של פַּנְטֶלְאוֹן הקדוש, שנבנתה על ידיו. ב1870 הוכרז כקדוש.

J. P. Pfeiffer, *Historisch-kritische Beiträge zur Geschichte Bruns*, I, 1870; F. M. Fischer, *Politiker um Otto den Grossen*, 1938; *Ruotgeri Vita Brunonis*, 1951[2] (מקורות לתולדות חייו של ב').

בְּרוּנוֹ, ג'וֹרְדָנוֹ — Giordano Bruno — (1548, נוֹלָה, על-יד נאפולי — 1600, הועלה על המוקד ברומא), פילוסוף ומשורר איטלקי. ב1565, כשהיה בן 17, נתקבל למסדר הדומיניקני בנאפולי. ב1572 נעשה כומר וב1575 הוסמך בתאולוגיה. למרות מה שב' הצטיין בלימודיו הטילו הממונים עליו ספק בכשרותן של דעותיו משום התעסקותו במקצועות מדעיים שונים. פעמיים הועמד במנזר לחקירה. לאחר שנאשם שוב בכפירה ברח ב' מן המנזר לרומא (1576). כאן פגע באחד מאנשי-המנזר, שהיה ממתנגדיו, והשליכו לתוך הנהר. שוב נפתחה נגדו חקירה, אך ב' ברח מרומא ואף הסיר מעליו את הלבוש הדומיניקני. הוא הלך לז'נווה הקאלווינית, וכדי שיוכל לחיות שם, קיבל עליו את דת-קאלווין. אם משום התנגדותו לאריסטו נתקל בקשיים מצד הרשויות והוכרח לעזוב את העיר. ב' הרצה הרצאות בטולוז ובפאריס,



ג'ורדאנו ברונו

שבה אף יכול היה להתמַנות כפרופסור אילמלא סירב להשתתף במיסה בכנסיה. מלך־צרפת, אַנרי III, נטה לו חסד, וב׳ כתב ספר על אמנות־הזיכּרון בשם De umbris idearum („על הצללים של האידיאות”), שהקדיש למלך. רעיונו העיקרי היה, שמחשבות־האדם הן צללים של האידיאות הנצחיות והן קשורות זו בזו קשר אורגאני ומאירות את עצמן הדדית. בפאריס כתב ב׳ גם פירושים לתורת־ההגיון של רַימונדוס לולוס (ע״ע). לאחר שישב בפאריס 3 שנים עבר ב׳ לאנגליה (אוֹכּספורד, לונדון), במקום שפירסם את ספריו הפילוסופיים ואת תיבוריו נגד הנצרות, שהיו כתובים איטלקית. כשחזר ב1585 לפאריס ניסה לקבל רשות לשוב אל הקאתוליות בלא שיהא נזיר, אך רשות זו לא ניתנה לו. בפאריס הרצה הרצאות ופירסם „120 טענות על הטבע ועל העולם נגד האַסכּולה של אריסטו”. הוויכּוח הפומבי, שנערך על טענותיו, הביא לידי התרגשות בציבור השומעים, וב׳ הוכרח לעזוב את פאריס והלך לגרמניה. כאן ניסה ללא הצלחה לקבל פרופסורה במארבּורג, אך נתקבל באוניברסיטה של ויטנברג ולימד בה במשך שנתיים. כשראה שגם כאן צפויה סכנה לחירותו, הלך לפראג, במקום שנתקבל בכבוד ע״י הקיסר רודולף II, אוהב־המדעים. משם הלך להֶלמשטֶט (Helmstedt), ושהה בה שנה וחצי, אך לאחר שמת הדוכּס של הלמשטט קמו לו שוב מתנגדים, וב׳ הוכרח לעבור לפראנקפורט ולציריך. כשהיה בפראנקפורט נפגש בשני מוכרי־ספרים מוויניציאה, שבאו לשם לרגל עסקיהם ושמעו על כוח־יצירתו הגדול של ב׳ ועל זכרונו המופלא. הם הביאו את הידיעה עליו לוויניציאה, ואזרח ויניציאני נכבד בשם מוֹצֶ'ניגו (Mocenigo), שרצה ללמוד ממנו את אמנות־הזיכרון, הזמינו להיות אורח בביתו וללמדו. ב׳ קיבל את ההזמנה, אך ההוראה לא עלתה יפה. מוצ'ניגו היה מאוכזב וכשב׳ אמר לו, שהוא רוצה לעזוב את ביתו, מסר אותו לידי האינקוויזיציה. משפטו של ב׳, שנערך בוויניציאה, היה יכול להסתיים לטובתו, אך האפיפיור התערב בדבר ודרש את הסגרתו לרומא. ביולי 1593 הועבר ב׳ לרומא, וכאן הוחזק במאסר שבע שנים כשהוא נתון כל הזמן לחקירה משפטית; ניסו להשפיע עליו, שיחזור בו מתורותיו, שנמצאו מתנגדות להשקפותיה של הכנסיה. הוא סירב. ב8 בפברואר 1600 הובא לפני שופטיו ושמע, מתוך כריעת־ברכּיים, את פסק־הדין, שלפיו הוגדר ככופר עיקש, שאינו מתחרט על סטייתו. האינקוויזיציה מסרה אותו לכוח החילוני, ופירושו של דבר היה: דין־מוות. ב׳ קיבל את פסק־הדין במלים: Maiori forsan cum timore sententiam in me fertis quam ego accipiam („אפשר, שאתם פוסקים את הדין עלי מתוך פחד גדול מזה שבו אני מקבל אותו”). ב17 בפברואר עלה על המוקד ב„שוק־הפרחים” ברומא. כשעמד על המדורה הגיש לו הכומר המוודה את הצלב. אך ב׳ פנה לו עורף. שלוש מאות שנה אחר מותו הוקם לזכרו פסל במקום שבו נשרף.

תורתו של ב׳. מפעלו הספרותי של ב׳ הוא כביר מאוד והוא משתרע על־פני 4,300 עמודים בדפוס. ההסברים של תורותיו הם מרובים ושונים ואף סותרים זה את זה (ראה על כך המבוא לספרו של L. Cicuttini, „ג׳. ב.”). היסודות העיקריים של השקפותיו הם כלהלן:

תפיסת־עולם חדשה בעקבות המהפכה הקופרנית. הגורם העיקרי, שקבע את כיוון מחשבתו של ב׳, היתה תורתו של קופרניקוס. היחס בין אלוהים והעולם מבּחינת תמונת־העולם החדשה — זו היתה בעיית־חייו. קופרניקוס עצמו לא התעניין במסקנות הפילוסופיות, שהיו כרוכות בתורתו. הוא לא נתכוון אלא להציע היפותֶזה, שהיה בה כדי להסביר את תנועות־הכוכבים בדרך פשוטה מזו שנתאפשרה במסגרתה של שיטת־פּטולֶמאיוס. אך ב׳ נתן להשערתו של קופרניקוס רקע קוסמי־מטאפיסי על־ידי מה שקשר אותה בפילוסופיה הנֶאו־אפלטונית. הוא הראה, שהתורה האסטרונומית החדשה — שב׳ נעשה מבַשׂרה הנלהב באירופה — מביאה לידי המסקנה, שהעולם הוא אֵינסופי. מסקנה זו מרוממת את האדם מעל כל צימצומים רוחנים ומביאה עמה הרגשת־עולם חדשה.

התפיסה החושנית לבדה אינה מספקת. הטענה הראשונה כנגד האינסופיות של העולם, שב׳ דן בה בספרו Dell'infinito universo e dei mondi („על היקום האֵינסופי ועל העולמות”), 1584, היא: שתורה זו מתנגדת לחושים. על טענה זו משיב ב׳, שהאינסופי אינו עניין לחושים. מי שמבקש להכיר את האינסוף באמצעות החושים דומה למי שרוצה לראות בעיני־בשׂר את הסובסטאנציה. מי שרוצה להכחיש את מה שאינו נתפס בחושים מוכרח להגיע אף לידי שלילת מהותו שלו. לא החושים, אלא השכל הוא הגורם המכריע. החושים רואים רק את בבוּאַת האמת; הרוח תופס אותה כמו שהיא.

החלל האינסופי; ביקורת של תורת־אריסטו. החושים מטעים אותנו בנוגע לחלל. הם מַשלים אותנו להאמין, שאנו נמצאים במרכז האופק, אך אם נגיע לאיזו נקודה שעל גבול האופק נהא נתונים לאותה אשליה עצמה. החושים מעידים על סופיותו של החלל. אינך יכול לטעון לאינסופיותו של החלל כל עוד לא השתחררת משלטונה של התחושה. ב׳ מבקר קשה את התורה בדבר סופיותו של החלל, התוסה בצל סמכותו של אריסטו. תמיד ותמיד, בכל מקום שתציג את הגבול, מן ההכרח שיהיה עוד חלל ריק מֵעֵבר לו. בעיני אריסטו היה מושג של חלל ריק מושג שכּולל סתירה פנימית, כיוון שהגדיר את החלל כקביעת הגוף שעליו סוגר החלל. ב׳ נלחם במושג זה של החלל, המזקיק אותו לגופים. תפיסה זו משמשת מחסום למָעוף החפשי של המחשבה. את החלל יש להגדיר באופן שהתנועה תוכל להתבצע בו בכל הכיוונים וללא מעצור — עד לאינסוף. החלל האינסופי דרוש כמרכבה לכוח האינסופי, שהוא הביטוי לחיים האינסופיים של היקום. כך שיבר ב׳, כשהוא מסתמך על קופרניקוס, את המוּצָקות של העולם האריסטוטֶלי הסופי; קופרניקוס, אומר הוא, הוא ש„גאל את המדע שלנו מן הסוהר הצר, שבו ראינו את הכוכבים רק דרך נקבים מועטים”. הוא הרס את החומות המדומות של הספירות, שסגרו על העולם בתפיסתו של אריסטו. כיום נראית התורה בדבר אינסופיותו של החלל כמובנת מאליה — והפיסיקה החדישה, שחזרה מבּחינת־מה להנחת סופיותו של החלל, היתה צריכה להילחם בהרגלי־חשיבה חזקים, שהניחו את אֵינסופיותו של החלל;

אך כשב' בישר תורה זו היה בכך משום מעשׂה מהפכני, שפתח את הדרך להשקפה הרואה את כוכבי־השֶבֶת כ„שמ־שות", שמסביב להן סובבים כוכבי־לכת משלהן (על פרטי הפולמוס של ב' נגד אריסטו, ראה את ספרו הנזכר של Cicuttini, עמ' 109 ואילך).

האֵל האֵינסופי והעולם האֵינסופי. החלל מלא אינ־סוף של עולמות, שמתנועעים בתוכו; הוא מקום־הפעולה, שבו מתגלם כוח־הבריאה האינסופי של אלוהים. רק עולם אינסופי ראוי לאל האינסופי. הדבר לא היה הולם את חסדו וכוחו של האל, אילו היה בורא רק עולם סופי אחד, בעוד שיכול היה לברוא עולמות עד אינסוף. אסור לנו להניח, שאל בורא בעל שלמות אינסופית יברא משהו מוגבל ובלתי־שלם, שהרי היינו מוכרחים אז לבוא לכלל מסקנה, שהוא צר־עין ומתקנא בבריאתו ושיש בני־אדם נדיבים ממנו (טענה זו חוזרת אצל שפינוזה). הקשר שבין אלוהים והעולם מחייב את אֵינסופיותו, נצחיותו ואחידותו של העולם, ובכלל זה את המסקנה, שקיימים בו, בעולם זה, עולמות סופיים לאין מספר, שכולם עוצבו באופן אחד בקוויהם היסודיים. טענה זו בדבר ההומוגניות של העולמות, של „השמים" ו„הארץ", מופעת לאחר מכן אצל דקארט כמובנת מאליה, אך ב', וכן קרשקאש, שקדם לו בזה, היו צריכים להילחם עליה.

טראנסצֶנדֶנציה ואימאנֶנציה של אלוהים. אלוהים הוא האחדות של ההוויה, הפשטות הרֵאשיתית המנצחת על הריבוי החושני ומאַמֶתת אותו גם יחד, כי אלוהים רואה את הכל כאחד, ולא דרך ההבדלים. מה שמכונס ומקופל בתוך האל כאחדות, מתפתח בעולם לידי ריבוי; אך ריבוי זה אחדות שׂוררת בו. ב' רואה את הממשות כמפעל אמנותי, שרוחו של האמן שולט בכל חלקיו, או כאורגאניזם, שכל חלקיו קשורים זה בזה קשר הדוק. הניגוד שבין החלקים, השוני של הדברים, משמש את האחדות דוקה. גרמי־העולם מקיימים זה את זה ע"י כוח־המשיכה ההדדי שביניהם ומצטרפים למערכת אחת של סמיכות־גומלים.

בהשקפה זו בדבר אחדות־העולם, שסוכמה אח"כ על־ידי שפינוזה בנוסחות קרות־שכליות, דוגל ב' מתוך להט חם של משורר. אחדות זו היא הסובסטאנציה האוניוורסאלית המונחת ביסודם של כל ההבדלים, והיא שמהווה את זהותם ואת האינדיפרנציה שלהם. „הטבע הטָבוּע", הנאצל ויוצא בהתמדה מתוך „הטבע הטוֹבֵע", אינו אלא עצם אחד, שבו מתבטלים כל הניגודים.

ואולם אחדות זו שבריבוי עדיין אינה האחדות השלמה, ולפי ב', צריכים אנו לצעוד עוד צעד אחד כדי להגיע אל האחדות המוחלטת, אל האל הטראנסצֶנדֶנטי. בשאלה, אם הנחת קיומו של האל הטראנסצֶנדנטי היא חלק אורגאני בשיטת־ב' או תוספת שרירותית לה, חלוקות הדעות של החוקרים. מפרשים פוזיטיוויסטיים ואידיאליסטיים אחדים סבורים, שהנחה זו אינה נצרכת לגופה של משנתו. על כך משיב אולג'אַטי (Olgiati): „אם נחפוץ להבין את ב' כמו שהוא, ולא כמו שהיינו רוצים שיהיה, אין אנו יכולים להתכחש לדבר, שהנחת האל הטראנסצֶנדנטי היא חלק מהותי של שיטתו; ואם אנו מוותרים על הנחה זו, ויתרנו על השיטה כולה". מפרשים אלה מגינים, איפוא, על תפיסה תֵאיסטית כנגד תפיסה פאנתֵאיסטית של שיטת ב'. אלוהים **מתגלה** בתוך העולם, אך אינו **זהה** עמו. גוצו (Guzzo) במחקריו על השיחות של ב' בא לכלל המסקנה: „ההבחנה בין אלוהים לבין היקום רופפת ונודדת, אך לעולם אינה מתבטלת. הטבע הוא פיתוח (explicatio) של אלוהים, ואלו־הים הוא הקיפול, הכינוס (complicatio) של העולם". הנחת הטראנסצנדנציה של אלוהים באה לב' מתוך מקורות נֵאו־אפלטוניים; ההבחנה בין „כינוס" ו„קיפול" באה לו מניקולַאוס קוזאנוס.

נשמת־העולם. אלוהים, כאימאננטי לעולם, הוא נשמת־העולם, החודרת את הכל ומחיה את הכל; היא חיה בתוך העצמים, בדומה לאמן השוכן בפנים מפעלו, בחינת אידיאה וכוח־יוצר כאחד. כל הטבע נושם חיים אלהיים אלה. נשמת־העולם היא יסודם של החיים, הצמיחה וכוח־החישה שבכל הדברים החיים, הצומחים, החשים. יתר על כן: כל הדברים חיים. „אין שום אבן החסרה נשמה וחוש". ואל יטען הטוען, שיש דברים שאין בהם ניצוץ של חיים. אין הנפש חסרה גם כאן; היא רק נמצאת בכוח, נסתרת, והיא עלולה להתגלות. כשם שב' הסיק מתוך אינסופיותו של האל את המסקנה, שהעולם הוא אינסופי, ראוי לבוראו, כך הוא מסיק גם כאן: להניח, שאלוהים ברא דברים חסרי־חיים, פירושו, שאלוהים ברא פחות ממה שהוא יכול לברוא.

נשמת־העולם מקשרת את כל הדברים, כשם שאבי־המשפחה מקשר את כל אבריה. ואמנם נשמת־העולם היא לב' מה ש„ההארמוניה הקבועה מראש" היתה אח"כ ללייבניץ: הנחה, שבאמצעותה ניסה להסביר את ההתאמה ההדדית שבין כל חלקי־היקום. בכוחה של נשמה זו סובבים וחוזרים החיים דרך כל חלקי־העולם ומקשרים אותם זה בזה על־ידי אהדה. כל יחידה שבעולם אינה אלא ההד והאספקלריה של כל שאר היחידות. בהתאם לכך מסביר ב' את ההשפעות המַגיות המצויות בעולם כגילויים של סימפאתיה הדדית.

נשמת־עולם זו היא עקרון־האחדות, ואילו העקרון של הריבוי הוא החומר. אך החומר אינו אלא האפשרות האֵינ־סופית, הסגולה הנצחית ללבוש צורה, שמתוכה מעצב אלוהים את הדמויות. כשם שהאמן יוצר דמויות, כך יוצרן האל האחד, וההבדל הוא רק בְּמַה שלאמן ניתן החומר כדבר־מה זר וחיצוני, ואילו החומר של הקוסמוס אינו לגבי הבורא אלא אפשרות אינסופית של גילום מחשבותיו. על השאלה הנדונה ע"י רבים, אם יש לציין את ב' כמַטֶריאליסטן, השיב הניגסוואלד: „ב' הוא בלא ספק מאטריאליסטן, אלא שהחומר שלו אינו החומר של המאטריאליסטים".

ה„חומר" הוא עקרון הריבוי בעולם, אך ריבוי זה אינו אלא בְּבוּאה, תַדמית. כשם שהשמש האחת משתקפת בצורות שונות באספקלריות הרבה, כשם שקול אחד נשמע באופנים שונים ע"י שומעים הרבה, כך מתחלקת כביכול נשמת־העולם לאישים מרובים. ואם אומרים, שנפשו של האדם היא עצם אינדיווידואלי בפני עצמו, אין להבין את הדבר כאילו היתה נפרדת מן הנשמה הכוללת, אלא היא נשמת־העולם כשהיא פועלת בנקודה זו. לפיכך אין להניח הישארות־נפש אינדי־ווידואלית. אנו מתייראים מפני המוות מפני שאנו סבורים, שאָנוּ עצם אינדיווידואלי. האמת היא שנשמת־העולם האחת לובשת צורה ופושטת צורה; אך אינה יכולה למות. חיים ומוות הם ניגודים יחסיים; במוות דוקה, בחדלונה של צורת־ההוויה הפרטית, מתגלית האמת: האוניוורסאליות של החיים הזורמים ומשתנים ונשארים באחדותם.

המונאדות. בתורתו של ב' על נשמת־העולם מכרעת השאיפה לאוניוורסאליזם. אך קיימת במשנתו גם המגמה ההפוכה, האינדיווידואליסטית, ונראה, שהיא גוברת בכתביו האחרונים. ניקולאוס קוזנוס (ע"ע), שבו ראה ב', ביחד עם



ראש פסל של שליט אכדי. ברונזה. נמצא בנינוה (ארמון קויונג'יק)

ממתכות אלו, הוסיפה דלת־העם בארצם להשתמש בחומר, שהיה רווח מדורי־דורות; ונמצא, שבזמן שהמלך, האצילים והאמידים כבר חיו בתקופת הברונזה (או הברזל), עדיין נשאר העם בכללו בתקופת האבן (או הברונזה). המעבר המודרג מן השימוש הבלעדי בחומר אחד לשימוש בחומר אחר חייב תקופות־מעבר ממושכות פחות או יותר, שאחת מהן, התקופה הכאלקוליתית (תקופת המעבר מתקופת האבן [ביור' ליתוס] לתקופת הנחושת [ביור' כַלקוס]), קיבלה — מתוך התחשבות בתכונותיה האפייניות ובארכה (בארץ־ישראל, למשל, נמשכה כאלף שנה בקירוב) — מעמד של תקופה ארכאולוגית עצמאית. בעיה נפרדת היא המעבר מן השימוש בנחושת נקיה לנחושת מעורבת בבדיל — מה שידוע בשם ברונזה (שם, שמקורו, כנראה, בaes Brundisianum, „נחושת מברונדיזיום" — עיר־החוף שבאיטליה הדרומית־המזרחית). לדעתם של כמה חוקרים היה ראוי לקבוע „תקופת־נחושת" בין התקופה הכאלקוליתית ותקופת־הב', אך דעה זו לא נתקבלה בדרך כלל.

ר א ש י ת ת ק ו פ ת ־ ה ב'. בסוף תקופת־האבן החדשה (התקופה הנֶאוליתית) גילו במזרח הקדמון את השימוש בעפרות־נחושת כתחליף לאבן. דרך־הטיפול באבני־הנחושת היתה דומה מתחילה לדרכי־הטיפול, שהיו מקובלים בעץ, עצם ואבן — כלומר, בחמרים, שהיו מצויים קודם תקופת־הב'. האדם הקדמון היה חותך את הנחושת או מכה בה בפטישו. ואולם בדרך מקרה מצא, שאבני־הנחושת (וביחוד עפרות מלאכית או קוּפרית) נמסות באש חזקה ומהוות חומר חדש, שבדומה לטין אפשר לצקת אותו בצורות שונות, ואילו לאחר שהוא מתקרר הוא נעשה קשה כאבן. תגלית שניה באה מתוך השימוש בנחושת מעורבת (בדרך הטבע) בבדיל או באנטימון; נתברר, שתוספת של חמרים אלה מחזקת במידה מרובה את הנחושת, הרכה מטבעה. בהשפעתן של הבחנות אלו התחילו מוסיפים בדיל או חמרים מתאימים אחרים לנחושת בכורי־היתוך, וכך יצרו ב' ממש. במרוצת־הזמן נתברר עוד, שהתערובת הטובה ביותר היא זו שכוללת 10% של בדיל ו־90% של נחושת. אך הואיל והבדיל היה נדיר במזרח הקדמון, והיה מובא ממרחקים גדולים, חלקו מועט יותר בכלי־הב' הקדמונים גם במצרים וגם בארם־נהריים.

להבדיל מן העץ, העצם והאבן, שהיו מצויים כמעט בכל מקום, היו מקורות־הנחושת מרוחקים מן הבקעות של הנהרות הגדולים ושטחי־השלחים, שעובדו ע"י האיכר הנֶאוליתי. הנחושת נמצאה בשטחים מיוערים (באירופה) או בהרים נמוכים (באסיה). נוסף על כך היו תהליכי ההתכה, היציקה והעיבוד קשורים בידיעות טכניות מרובות, שהיו בלתי־מצויות אצל עובד־אדמה רגיל. נוצר, איפוא, הצורך לכלכל קבוצות של כּוֹרים ונַפָּחים, שעסקו במלאכה זו במיוחד. קבוצות אלו גרמו למהפכה תרבותית וחברותית, שהיתה קשורה במעבר מתקופת־האבן לתקופת־הב' ועם התפשטותו של השימוש במתכות התפשטה מהפכה זו בעולם הקדמון.

יתרונו של החומר החדש על החמרים, שהיו בשימוש לפניו, התבלט מכמה צדדים. שאר החמרים (עץ, עצם, אבן וכד') קבעו גבולות הכרחיים למידותיהם של הכלים, הואיל והכלים שהותקנו מהם נעשו מתוך הקטנתו של החומר הגלמי. ע"י השימוש במתכת ניתנה לראשונה האפשרות ליצור כלים במידות הרצויות, שהיו מוגבלות אך ורק ע"י מידותיהם של הדפוסים שבהם נוצקו. עם זה היה המוצר המתכתי שווה לאבן בחָזקו, ואפשר היה להעניק לו גם שפה חדה וגם חוד. יתרונות נוספים של כלי־המתכת היו מה שהשימוש בו נמשך זמן מרובה יותר ומה שהכלי עצמו שימש מקור של חומר גלמי כשהיה צורך בדבר. תמיד אפשר היה להחזיר את הגרזן, הסכין וכד' לכור־ההיתוך ולצקת מהם כלים חדשים. יתרונות אלה הניעו עם אחר עם, שבא במגע עם יריבים נושאי כלי־נחושת, להצטייד במהירות בכלים אלה כדי שיוכל לעמוד בפני אויביו. אך יותר שאנו מתרחקים ממרכזי־התרבות הקדומים, יותר פותתת ההשפעה המהפכנית, שהיתה למעבר מן האבן אל הנחושת. כך, למשל, לא גרם השימוש בנחושת בעמי אירופה הצפונית להתחלת המעבר ממשטר כפרי למשטר עירוני, שמציין את תרבויות־הנחושת הקדומות במצרים ובשומר.

ת ח י ל ת ה ש י מ ו ש ב ב'. לכלל נסיונות ראשונים לשימוש בנחושת הגיעו כמה עמים פרימיטיוויים בלא השפעות מבחוץ. כושים באיזור קאטאנגה שבקונגו ואינדיינים בקרבת האגמים הגדולים באמריקה הצפונית יצרו פסילים, סיכות ותכשיטים ממתכת על־ידי ריקוען של רצועות־מתכת בפטיש והפרדתן מאבני־נחושת בלא להיזקק לכור־היתוך. לאותה שיטה עצמה יש לייחס, אפשר, את ייצורן של סיכות־הנחושת, שנמצאו במצרים בקברים הטְרֶם־היסטוריים, המש־תייכים לתרבות נַגָדָה הראשונה.

השימוש במתכת בקנה־מידה גדול התחיל, כנראה, באלף הרביעי לפסה"נ בפרס הצפונית־מערבית. נראה, שהידיעה של עשיית עבודות־מתכת נבעה ממרכז אחד, וממנו נתפשטה למרכזי־משנה שונים. ההבדלים המקומיים בצורות־הכלים ובשיטות־העבודה מרמזים על הסתגלות לתנאים מקומיים. התהוותם של מרכזים אלה היתה תלויה מתחילה בשני גורמי־יסוד: מציאותה של המתכת ומציאותם של חמרי־הסקה לחימום כורי־היתוך. בתנאי המֶטאלורגיה הפרימיטיווית של

אותו זמן היו נזקקים לעצים או לפחם־עצים. הואיל ואף אחד משני מרכזי־התרבות הקדומים, מצרים ושומר, לא היה עשיר ביערות, והואיל ושניהם היו חסרים גם אוצרות־נחושת, הוכרחו תושביהם להשיג את הנחושת, בצורת גושים מותכים, מתושבי השטחים המיוערים, שהיו על גבוליהם. ההכרח להשתלט על מקורות־הגלם מסביר את מסעותיהם של המצרים לסיני בימי השושלת הראשונה ואת מסעותיהם של מלכי אשור לאֲרָרָטוּ (ארמניה). התכת־הנחושת התחילה בשטחים המיוערים; שם לָמדו לערבב את החומר הגלמי בשכבות־עץ בתוך בורות חפורים באדמה, ולהשיג בדרך זו את החום הדרוש להתכתה של המתכת (°800—°1083).

המכרות הראשונים. מתחילה היו מתיכים את אבני־הנחושת, שנמצאו על פני־האדמה, אך לאחר שנוצלו אבנים אלו התחילו מבקשים גידים בבטן־האדמה. למכרה מסוג זה מרומז בספר איוב, פרק כח: מתוארים כאן המנהרות התת־קרקעיות („אבן אֹפל וצלמָות"), השימוש באש לשם חימומה של האבן, שאח"כ היו סודקים אותה ע"י התזת־מים („תחתיה נהפך כמו אש"), פינוי האדמה של הרים שלמים, חציבת היציעים והטיית המים התת־קרקעיים („הפך משֹרש הרים: בַּצּוּרוֹת יְאֹרִים בִּקֵּעַ... מִבְּכִי נְהָרוֹת חִבֵּשׁ"). תפוקתם של מכרות־סיני, שבהם עבדו מימי השושלת הראשונה (המלך סֶמֶמְפֶּסֶס חקק כתובת־ניצחון על־גבי סלע שמעל למכרות ב2700 לפסה"נ בקירוב), הגיעה במשך אלף וחמש מאות שנה ל10,000 טון. משלחות צבאיות היו יוצאות ממצרים להר־סיני לשם הפקת־הנחושת והגנה על הכורים מפני התקפותיהם של שוסי־המדבר. לשם כריית הנחושת היו המצרים משתמשים בשבויים כנעניים, כי לא הבדוים בסיני ולא המצרים עצמם היו מוכשרים לכך. היציעים במכרות־סיני היו מאוזנים ונמשכו עד 40—50 מ׳ לתוך הסלע; הכורים השתמשו בכלי־אבן, כי כלי־הנחושת היו רכים מדי לצרכי החציבה. היתוכו של החומר היה נעשה בו במקום (על־כך מעידות ערמות־הסיגים), אך הצריפה נעשתה, כנראה, במצרים עצמה. ניצולם של המכרות הקדומים בוואדי מע׳ארה נמשך (פרט להפסקה בין השושלת ה5 וה11) עד 1750 לפסה"נ בקירוב. מ1600 לפסה"נ ואילך נתרכזו פעולות־הכריה בצַראבִּיט אל־ח׳אדִים, במקום שנמשכו עד 1200 לפסה"נ. אותה שעה נסתיים ניצולם של מכרות־סיני, ומצרים היתה תלויה מאז ואילך ביבוא מקפריסין.

כאן, בקפריסין, נמצא מרכז חשוב אחר של מכרות מן המחצה השניה של האלף השלישי לפני סה"נ; המכרות הללו סיפקו את צרכיה של מצרים מימי השושלת ה18 (1580—1350 לפסה"נ) ואילך; אחר־כך שימשו גם את צרכיהן של טרויה, כרתים ויוון, והיו מפורסמים גם בימיו של הומרוס. משמו היווני של האי (Κυπρός) באה המלה הרומית cuprum, שממנה נסתעף שמה של הנחושת בכמה לשונות אירופיות. באירופה נתגלו מכרות מתקופת־הב׳ בשטח נרחב, שמקיף את הונגאריה (עמק הטיסה), אוסטריה (ביחוד טירול), גרמניה, צרפת, ספרד ופורטוגאל. לדוגמה ישמשו מכרות מיטֶרבֶּרג, באוסטריה, שנוצלו מ1600 לפסה"נ עד תקופת־הברזל (800 לפסה"נ בקירוב). היציעים במכרות היו בקוטר של 1—2 מ׳ והיו בהם „סולמות" עשויים בצורת מדרגות, שהותקנו ע"י חיטוב־עצים. את תקרות־היציעים היו מחזקים ע"י קורות־עץ; אורך־המנהרות הגיע עד 100 מ׳. לתאורה שימשו לפידים. מים לסדיקת־האבן היו נזרמים למכרה בגזעי־עצים מקוערים (כעין אַמות־מים). הכורים השתמשו בכלי ב׳, ובכלל זה בפטישים.


מכרה־נחושת במיטרברג, טירול (שיחזור)


פסיל־נחושת מסוריה. תחילת תקופת־הברונזה

התפשטותה של תרבות־הב׳ מן האלף הרביעי לפסה"נ ואילך. לפי כל הסימנים קדמה תרבות־הב׳ (היתוך ויציקה) של שומֶר לזו של מצרים. חפצי־הנחושת הקדומים ביותר נתגלו בשכבת תֵל חַלַף (יותר מ3500 לפסה"נ); תגלית היציקה שייכת לתקופת עֻבֵּיד־אֶרֶך (3500 לפסה"נ בקירוב). את היציקה היו עושים לראשונה בדפוסים פתוחים ושטוחים. קודם שיצא האלף הרביעי הצליחו השומרים להשלים את הטכניקה שלהם ע"י המצאתה של שיטת ה„שעווה האבודה" (cire perdue), כלומר ע"י מילוי חלל־הדפוס בשעווה, שהיתה נמסה בחום־המתכת ומפנה מקום לנחושת הנוזלת. שימוש יחיד במינו של השומרים היה הציפוי של חֲמֹר בלוחות־נחושת דקים לשם עשיית פסילים ופסלים בגדלים שונים. — משומר נתפשטה מלאכת־הנחושת לסוריה, שבה נמצאו כלי־נחושת (פסילים, סיכות ונשק) בתקופת עמוק F, שמַתאמת לתקופת השושלות הקדומות בשומר (3500—3000 לפסה"נ). במחצה הראשונה של האלף השלישי לפסה"נ — כלומר, בזמן שבו משלו במצרים השושלות הראשונה והשניה (המאות ה29 וה28 לפסה"נ) — הגיעו שלוחותיה של תרבות זו לקיליקיה (מֶרסין י"ב) ולמרכזה של אנאטוליה (תקופת הנחושת של אֲלִישַר, היוק). במחציתו השניה של האלף ה3 לפסה"נ מופיעות סיכות־נחושת בצורת ציפרים בטרויה, באיי הים האגיאי, בכרתים וביבשת יוון. זמנן של תרבויות־נחושת קדומות אלו נקרא בשם התקופה ההֶלאדית הראשונה ביוון, המינוֹאית הראשונה בכרתים והקיקלאדית הראשונה (ביחוד תרבויות פֶּלוֹס וסירוֹס) באיי הים האגיאי; הן מתאימות לתקופת גֶ׳מְדֶת־נאסר בשומר. סיכות אחרות בצורת לולאה כפולה מופיעות באסיה הקטנה

(אַלַגָ'ה הייק), בכרתים ובאי סירוֹס שבקיקלאדים בתקופה, שחופפת את ימי השושלת השישית במצרים (2450—2200 לפסה"נ). קודם שיצא האלף השלישי חדר השימוש בנחושת לתֶסאליה (תרבות דימיני), בולגאריה ורומניה (תרבות בּוֹיאַן); משם נתפשט אל מעבר להרי־הבאלקאנים, לצד האלפים; בשנת 2000 לפסה"נ בקירוב כבר קיימות היו תרבויות מבוססות על השימוש בנחושת באיטליה (תרבות לאגוֹצה), אוסטריה (תרבות מינכסהוֹפן) ובוהמיה (תרבות אוֹטיץ); ובמאתים השנים שלאחר מכן (2000—1800 לפסה"נ) נתפשט השימוש בב' על פני אירופה כולה. חשובה ביותר היתה הופעתה של תרבות זו באנגליה, במקום שהבדיל של מכרות־קורנוואל שימש בסיס לתעשיית ב' אמיתית, שקובעת מקום מיוחד למוצרים של האיים הבריטיים בין הממצאים של אותה תקופה (בכללם: מסקאנדינאוויה הדרומית ומגרמניה).

התפשטותה של תרבות־הנחושת ממקורה בפרס הצפונית־מערבית מזרחה כללה בתחומיה את הודו באלף השלישי לפסה"נ. בסין קשורה תקופת־הב' בתקופת־שאנג המאוחרת־ביחס (1300—1100 לפסה"נ). בין 2000 ו־750 לפסה"נ חדרה תרבות זו גם לצפונה של אסיה, בעיקר לסיביריה המערבית.

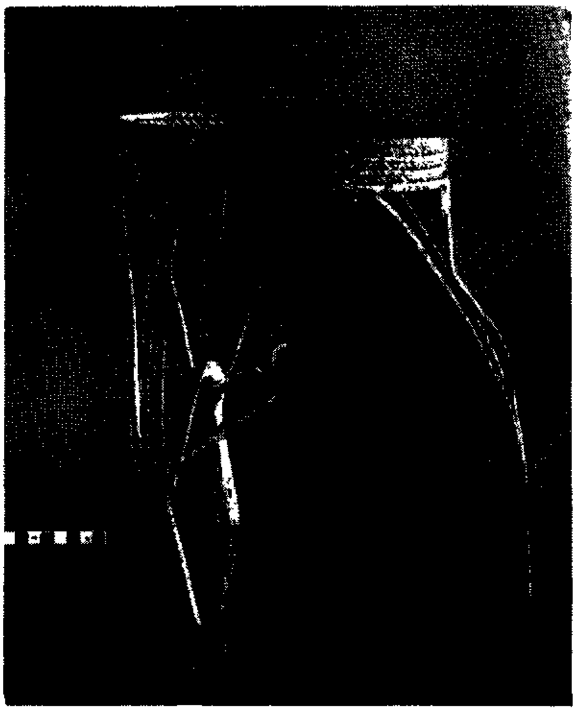
תקופת הב' בארץ־ישראל. בארץ נמצאות עפרות־נחושת בערבה בין ים־המלח ומפרץ־אילת; ניצולן התחיל בתקופה הבאלקוליתית ונמשך בתקופות הב' הקדומה והתיכונה, במאות ה־18 — ה־13 לפסה"נ (על־ידי בני־אדום), בימי שלמה ומלכי־יהודה, ובהפסקות עד התקופה הערבית. במכרות אלה עברו מנהרות בין אומנוֹת־סלע, ששימשו לתמיכתן של התקרות. בנחושת־הערבה השתמשו המתיישבים הכאלקוליתיים בתל אבו מַטַר שעל־יד באר־שבע. בשרידי אחד מן הבתים, שנחשפו באתר זה, מצא זַ'ן פֶּרוֹ כמה קילוגראמים של נחושת גלמית (מַלאכית) בצידם של שני גושי־צוֹר ששימשו כסדָנים. במקומות אחרים נתגלו תנורי־היתוך: אגנים מעוגלים (בקוטר של 0.40 ס"מ) עם דפנות עבים (עד 15 ס"מ).



נוֹלוֹת־אלה מנחושת, שנתגלו בחפירות בתל אבו מטר שליד באר־שבע

העפרות שנמצאו מכילים 56% של נחושת נקיה, ולפי כל הסימנים הובאו מנחל פּוּנון שבערבה. כורי־ההיתוך שנמצאו כאן הן קערות עגולות־בסיס ובעלות פתח סגלגל (11×8 ס"מ). אחר ההתכה היו יוצקים את המתכת לתוך דפוסים עשויים טין; כלי־הנחושת שנשתמרו הם אלות וידית מעוטרת ומנוקבת, וכן סיכה, גליל וטבעות קטנות. בדיקות, שנעשו בשיטת קרבון 14, הוכיחו, שהתרבות הכאלקוליתית בבאר־שבע משתייכת למאות ה־34—33 לפסה"נ; כלומר, זמנה מתאים בקירוב לזמנן של תרבויות הברונזה בסוריה.

תקופת־הב' בארץ מתחלקת לשלוש תקופות־משנה: תקופת הב' הקדומה (3000—2100 לפסה"נ), תקופת הב' התיכונה (2100—1550 לפסה"נ, כלומר עד גירוש החיקסוֹסים ממצרים) ותקופת הב' המאוחרת (1550—1150 לפסה"נ, כלומר עד פלישת גויי־הים וראשית תקופת־



תצובה עשויה ברונזה ממגידו. תקופת השופטים

הברזל). כל אחת מתקופות אלו מתחלקת אף היא לתקופות־משנה, שתקופות־המעבר המפרידות ביניהן נמשכו לפעמים זמן מרובה־ביחס. כך מתחלקת תקופת־הב' הקדומה לארבע תקופות־משנה, שהשניה שבהן מסמנת את נקודת־השיא בהתפתחות התרבותית של התקופה, כפי שמעידות חפירות מגידו, בית־שאן ובית־ירח. מתקופה זו נמצאו במגידו דפוסי־יציקה; ביריחו—שבר של סכין־נחושת וטבעת־נחושת בצורת נחש עקלתון; בקבר על־יד לכיש נתגלו לשונות־נחושת קטנות, שיצאו מכורי־היתוך אך עדיין לא קיבלו את צורתם הסופית. זוהי תקופה של התיישבות כנענית מפותחת; הישוב מרוכז בה בערי־מלוכה, ששליטיהן היו בעלי יכולת ארגונית וטכנית עד כדי ביצוען של עבודות ציבוריות בקנה־מידה גדול־ביחס (כמו האסמים בבית־ירח); תקופת־הב' התיכונה מתחלקת לשתי תקופות־משנה ע"י פשיטת החיקסוסים במאה ה־17. במחצה הראשונה של תקופה זו נהנתה הארץ משגשוג חמרי תחת אַפִּיטרוֹפּסוּתם של הפרעונים מן הממלכה התיכונה (השושלות ה־12 וה־13). עליה זו בתרבות החמרית ניכרת גם בריבוי הממצָאים של כלי־נחושת, וביחוד ב' (שנעשתה מצויה יותר במצרים מ־2000 לפסה"נ ואילך). מתקופה זו הם חֲרבוֹת־הב' ופגיוֹנוֹת־הב' בעלי הווים להצמדת הידיות, סיכות־מחט לחיבור דשי־הבגדים, פגיונות עשויים מִקשָה אחת, לפי טכניקה, שהיתה רווחת בלוריסטאן (פרס), וסכין־הפיפיות, שנמצאו בתל בית־עֶגְלַיִם (תל עג'וּל). פלישת החיקסוסים, שעיקר כוחם היה ברכב־המלחמה שלהם, הביאה עמה גם את השימוש במתגים של ב', שכמה מהם נמצאו בארץ. בתקופה זו מופיעים גם גרזיני־קרב וראשי־כידונים. חשיבות מיוחדת יש לדפוס מאבן־גיר, שנמצא בתל בית מִרסִים ושכנראה שימש לעובד־מתכת נודד. בחזיתו של דפוס זה נמצאו שקעים ליציקת גרזן ופגיון, ובתחתיתו — שקע כפול לשני פגיונים, שהיו נוֹצָקים, כפי שמסתבר, ביחד ואח"כ מופרדים זה מזה. — תקופה זו מצויינת בבניין מצודות גדולות, מבוצרות ע"י

חומות־אבן וע״י חלקלקות מכוסות לבנים. **בתקופת הב׳ המאוחרת** חזרה לִישנה ההגמוניה המצרית בארץ וחיל־מצב מצרי נמצא שוב במגידו, בית־שאן ושאר נקודות־מפתח בארץ; אך במרוצת־הזמן נתרופף שלטון זה ורפיונו פתח פתח לפלישה הישראלית מן המזרח. הטכניקה של עיבוד־הב׳ שמרה בתקופה זו על רמתה הקודמת, אך שום התקדמות לא באה בה. חרמש־הצור מתקופת־הב׳ המאוחרת, שנמצא בבית־עֶגְלַיִם, מעיד, שלמרות השימוש בכלי־מתכת, שנתרבָּה והלך, הוסיפו תושבי־הארץ להשתמש בכלי־אבן. לתקופה זו משתייכים כמה מכלי־הב׳ האמנותיים, שנתגלו בארץ, כמו ראש־הדגל (העשוי נחושת יצוקה, מצופה עלי־זהב), שנמצא בבית־שאן המתאר את האֵלה המצרית חתור, ודגל דומה, מצופה־כסף, שנמצא בחצור. בעוד שראש־דגל זה, וכן פסל אוסיריס (שנמצא בלכיש), העשוי באותה טכניקה עצמה, מסַמלים את ההשפעות המצריות, הרי בגרזן־הקרב, שנמצא בבית־שאן, ניכרת השפעה חיתית. גרזן זה עשוי בצורת יד בעלת אצבעות, ועליה חרות סמל־הסַהרון. השפעה שלישית מודגמת ע״י פסלו של אֵל־המלחמה הסורי רֶשֶף, המתואר כחַיָל בעל מצנפת גבוהה, שמחזיק מגן בידו האחת ומניף חרב בידו השניה. — תקופת־הב׳ בארץ נסתיימה בהדרגה עם פלישתם של „גויי־הים״ והתרַבות השימוש בכלי־ברזל (ע״ע ברזל, תקופת ה־).

תרבות־הב׳ במזרח התיכון ובאירופה. בשומר מקפת תקופת־הב׳ את תקופת־הזוהר של התרבות העירונית השומֶרית, את זמן עלייתן של ממלכות אכד ובבל ואת תחילת התפשטותה של האימפריה האשורית. הצורך לספק מתכת גלמית לכורי־ההיתוך האשוריים הביא את מלכי־אשור לידי עריכתם של מסעות־מלחמה מרובים, בעיקר לארמניה. סרגון II מציין בכלל שלל־המלחמה שלו 126 טון של נחושת גלמית ומאות פגיונים, ראשי־כידונים וכלים. אך לא עבר



תבנית של מרכבה עשויה ברונזה. נתגלתה בחפירות בתל־עקרב (Tell Agrab), אשור

זמן מרובה, ובימיו של מלך זה כבר החליף הצבא האשורי את נשק־הנחושת שלו בנשק־ברזל. — במצרים נכלל למעשה כל תור־פריחתה של ממלכת הפרעונים על שלושת חלקיו (הממלכה הקדומה, התיכונה והמאוחרת) בתקופת־הב׳. פלישת „גויי־הים״ נושאי כלי־הברזל שמה קץ לשגשוגה של מצרים; המצרים עצמם הוסיפו להשתמש בכלי־הב׳ ורק השכירים היוונים של מלכי השושלת של פסַמתִיך (המאה ה7 לפסה״נ) השתמשו בכלי־ברזל, שהביאו עמם מארצם.

ביוון כוללת תקופת־הב׳ את התקופות המִינוֹאית והמיקֶנית וכן את ימי האַכאים, עד הפלישה הדורית. גיבורי הומרוס נלחמים בנשק־נחושת, אע״פ שמצויים ברשותם גם כלי־ברזל. בשאר חלקי־אירופה נסוגה תקופת־הב׳ רק באיטיות מרובה לפני תקופת־הברזל, ובאירופה הצפונית לא נעשה השימוש בכלי־ברזל רווח אלא בימי האימפריה הרומית.

על השימוש בב׳ באמנות ע״ע מתכת, עבודות־.

O. Montelius, *Reallexikon d. Vorgeschichte*, II (1925), pp. 179–188; R. J. Forbes, *Metallurgy in Antiquity*, 1950; Ch. Singer, E. J. Holmyard and A. R. Hall, ed., *A History of Technology*, 1954; R. W. Ehrich, ed., *Relative Chronologies in Old World Archaeology*, 1954; J. Perrot, *Israel Exploration Journal*, V, 1955, pp. 79–80, 84.

מ. א. י.

בְּרוֹנְזִינוֹ, אַנְיוֹלוֹ — Agnolo Bronzino — (1503, פירנצה — 1572, שם), צייר איטלקי. סיגנונו הושפע ביותר על־ידי פּוֹנְטוֹרְמוֹ (ע״ע) מאסכולת המאניֶריזם, שב׳ סייע לו בביצוע הפרֶסקות בכנסיית הצ׳רטוזה של פאדובה. ב1530/32 עבד ב׳ בפֶּסארו בשביל הדוכס מאורבינו, ולאחר מכן סייע לפונטורמו בציור של כמה תמונות־קיר (שלא נשתמרו) בחווילה פוג׳ו אַ קאיאנו של משפחת־מדיצ׳י. נוסף על כך זכה לפירסום בין חובבי־האמנות ובעלי־הטעם בפירנצה, ומשהשתתף בהכנת התַפאורות לחתונת קוֹסִימוֹ I ואֶלֶאונורה מטולֶדו (1539) התחילה פעולתו כצייר־חצר רשמי. הוא ביצע דיוקנות הרבה של הדוכס, הדוכסת וילדיהם; אלה האחרונים הם בין דיוקנות־הילדים הקדומים ביותר, שנחשבים כמייצגים ז׳אנר זה. מ1545 עד 1564 עסק (בהפסקות) בציור פרֶסקות על חיי־משה בקאפֶּלה הפרטית של הדוכס ב„ארמון הישן״; משורת תמונות אלו נתפרסמה ביחוד: „המעבר בים־סוף״. כן צייר את תולדות־יוסף בתורת דגָמים לביהח״ר הדוכסי לשטיחי־קיר, ונוסף על כך צייר תמונות־לוח הרבה על נושאים דתיים ומיתולוגיים. ב1546/8 ישב ברומא, וכשאר בני־דורו נתרשם ביותר מיצירותיו של מיכאל־אנג׳לו בקאפֶּלה הסיכּסטינית, ואף ביקש לסגל לעצמו את העיצוב הפיסולי של הציור האָפייני להן. ב1557 סיים את הפרסקות של פונטורמו בכנסיית לורנציוס הקדוש (נהרסו במאה ה19); ב1567 צייר שם את „עינוייו של לורנציוס״. כאחד מן המכובדים שבציירי־פירנצה נבחר ב׳ — עם ואזארי ואַמאנאטי — כנציג האקאדמיה של פירנצה בהלווייתו של מיכאל־אנג׳לו. — תרומתו העיקרית של ב׳ לתולדות האמנות הם דיוקנותיו, המשַקפים בטוב־טעם וברומאנטיקה אפופת־מיסתורין את בני העילית הפלורנטינית כשזו כבר התחילה מתנוונת — גברים ונשים בעלי פנים עצובים, שאין לפענח את הבעתם; אינטליגנטיים אך ללא רגש; עיני־השקדים הגדולות שלהם מבריקות מתוך לחלוחיות מיוחדת; הם לובשים בגדי־הדר, עדויים תכשיטי־פאר ומחזיקים ספרים באצבעות ארוכות ועדינות, שלעולם אינן תופסות כהלכה; אלה הם בני־אדם שאין להם חלק בחיי־המעשה. אף הילדים נראים כמכונסים בתוך עצמם וכבלתי מוכשרים לצחוק ולשמוח, פרט לתמונה המפורסמת של ילד צוהל, שמחזיק בידיו ציפור. ב׳ לא נתבקש, או לא ביקש, לחדור לנפשותיהם של האנשים שצייר.

שאר תמונותיו נחשבו כמלאכותיות וכגדושות־פרטים יותר מן הראוי עד שחזר ונתעורר בדורנו העניין בסיגנון המאניריסטי, שב׳ נמנה עם מייצגיו העיקריים בפירנצה,



אניולו ברונזינו: פורטרט של לוקרציה פאנצ'אטיקי
גאלריה אופיצי, פירנצה

ביהוד בזכות תמונות כגון „וֶנוּס, אַמוֹר, הפתיות והזמן" (1546; הגאלריה הלאומית, לונדון), על הפרופורציות הבלתי־מציאותיות, המארכות, והקומפוזיציה המסובכת שלהן. הצבעים הקרירים שבתמונותיו, והרשמים העדינים המובעים בהן בשחור ובכסף, מעניקים לאמנותו משהו יקר־ערך, ומרמזים על ידיעה מפוכחת של החיים, שמדברת אל המחשבה ואל החושים כאחד.

משאר יצירותיו חשובות ביחוד: „גוידובאלדו II מאור־בינו" (ארמון פיטי, פירנצה); „אוגולינו מארטֶלי" (מוזיאון, ברלין); „לוקרציה פאנצ'אטיקי" (אופיצי, פירנצה); „המשפחה הקדושה" (שם); „בִּיָה דה מדיצ'י" (שם); „ההורדה מן הצלב" (1545; מוזיאון, בזאנסון); „קוסימו I" (מוזיאון, קאסל); „אֶלֶאונורה מטולֶדו" (מוזיאון, ברלין); „ישו בפתח השאול" (1552; מוזיאון הצלב הקדוש, פירנצה); ו„אלאונורה מטולדו עם בנה, דון גארסִיה" (אופיצי, שם).

F. Goldschmidt, *Pontormo, Rosso and B.*, 1911; A. Mc-Comb, *A. B., his Life and Works*, 1928 (עם רשימת היצירות); A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, IX, vi, 75–115, 1933; B. Berenson, *I pittori italiani del Rinascimento*, 1936; L. Becherucci, *B. (Astra Arengarium)*, 1952.

ע. י.־ה.

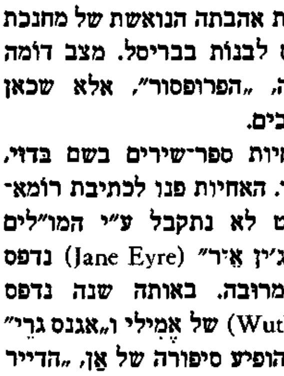
בְּרוֹנְטֶה, שַׁרְלוֹט (1816—1855), **אֶמִילִי** (1818—1848), **אַן** (1820—1849) Charlotte, Emily, Anne, — Brontë — מחברות־רומאנים אנגליות. אביהן, הכומר פאטריק ב', היה אירי ואִמן היתה מקורנוול, והאחיות ב' ירשו מהוריהן את כוח־הדמיון הקלטי. בית־המשפחה היה במקום מרוחק וקודר בביצות־יורקשיר, והוא מתואר בספריהן. כאן חיו חיי־צער: אִמן מתה ב1821; שתי אחיות קשישות יותר, מאריה ואליזאבט, הוחזרו ב1825 מן הפנימיה של ביה"ס, שבו נתחנכו, כשהן חולות אנושות בשחפת; אחיהן היחיד, בראנוֶל, נעשה שתיין ומת ב1848 לאחר שנים של חיי־ניוון.

ב1829 התחילו שלוש האחיות הצעירות מחברות שורה של ספרים קטנים — כתובים בכתב זעיר ביותר — על הרפתקותיהם של גיבורים וגיבורות שופעי־חיים בממלכות־המיסתורין הרומאנטיות „אַנְגְרִיָה" ו„גונדאל". סיפורים ילדותיים אלה (שלפעמים סייע אחיהן בכתיבתם) שימשו הגרעינים, שמהם נתפתחו לאחר מכן רומאנים ושירים גדולים.

ב1842 בילו שארלוט ואַן שמונה חדשים כתלמידות בפנימיה לנשים צעירות בבריסל. ב1843/44 חזרה לכאן שארלוט. לפי השמועה, נתאהבה במנהל הנשוי, קונסטאנטֶן אֶזֶ'ה (Héger), שהיה אדם מוכשר. אם שמועה זו היא נכונה, ייתכן שמשהו מאהבתה, שהיתה מחוסרת סיפויים, משתקף, יחד עם חומר מסיפורי „אַנגריה", ברומאן האחרון שלה — „וילֶט" (Villette), שבו מתוארת אהבתה הנואשת של מחנכת צעירה למנהל הנשוי של בי"ס לבנות בבריסל. מצב דומה מתואר ברומאן הראשון שלה, „הפרופסור", אלא שכאן תפקידי האשה והגבר הם הפוכים.

ב1846 הדפיסו שלוש האחיות ספר־שירים בשם בדוי, שממנו נמכרו שני טפסים בלבד. האחיות פנו לכתיבת רומאנים. „הפרופסור" של שארלוט לא נתקבל ע"י המו"לים והופיע רק ב1857, אך ספרה „ג'ין אֵיר" (Jane Eyre) נדפס מיד (1847) וזכה להצלחה מרובה. באותה שנה נדפס „מרומי־סער" (Wuthering Heights) של אֶמִילי ו„אגנס גרֵי" (Agnes Grey) של אַן. ב1848 הופיע סיפורה של אַן, „הדייר של בית וִילְדְפֶל" (Tenant of Wildfell Hall). עד יוני 1849 מתו אן, אמילי ובראנוֶל. שארלוט המשיכה בכתיבה וחיברה עוד שני רומאנים: „שֶרלִי" (Shirley, 1849), על רקע מאבקם של הפועלים ביורקשיר, ו„וילֶט" (1853). החברה הלונדונית העריצה אותה; בין השאר הכירה עכשיו את הסופרים תֶקֶרי (ע"ע), מַתיו אַרנולד (ע"ע) ואליזאבת גַסְקֶל (ע"ע). פחות משנה קודם מותה נישאה לכומר אַרתור בֶל ניקולס, שהיה עוזר של אביה.

אַן היתה מוכשרת פחות מאחיותיה. אמנם אף היא הצטיינה בכנות של הרגשה ובחשיבה עצמאית, אך חסרה היתה את הלהט והמעוף, המצויים ב„ג'ין איר" וב„מרומי־סער".



שארלוט ברונטה

„ג'ין איר" הוא הרומאן הידוע ביותר של שארלוט. הוא מסופר בגוף ראשון ע"י הגיבורה ג'ין עזת־הרוח; חשיבותו של הרומאן אינה בעלילתו המֶלודראמאטית, אלא באווירת הקדרות והמיסתורין שבו, בהרגשת הבעיות החמורות המתגלמות במצבי יום־יום, ובדמויות המצויירות בתנופה כבירה. חשוב מכל לש' ב' הוא המרד־בגורל של אשה, שבדידות, עוני ונחיתות מעמדית הם בעוכריה ושהיא עומדת במרדנותה עד לנצחונה הסופי מתוך הכרת יתרונה השכלי ואצילות־נפשה.

שרשי הרומאן הגדול של אֶמילי ב', „מרומי סער", נעוצים בחיי־הרוח העמוקים שלה; עדות להם משמשים גם שיריה, שבזכותם היא נמנית עם שתיים או שלוש המשוררות המעולות ביותר של אנגליה. עיקר כוחו של הרומאן הוא

במתח הכביר ובהרגשת־המציאות שבו, הכרוכים בהשקפתה של המחברת, שלפיה עומד האדם בעצמותו המוסרית אף כשהוא נתון בידי שלושה סוגי כוחות שמחוצה לו: כוחות־הרוח הטרנסצנדנטאליים, החודרים לחייו הארציים של האדם, הכוחות האיראציונליים, המסתתרים בתת־הכרה והמניעים את האדם לפעולות בעל כרחו, והכוחות הנוצרים ע"י משטר־החברה, שערכיו נובעים מצרכי התעשיה והמסחר.

כל כתביהן של שלוש האחיות יצאו ב1931/40 (ב20 כרכים ובצירוף ביוגראפיה) בעריכתם של J. T. Wise ו־J. A. Symington. לחקר חייהן ויצירתן של האחיות ב' מוקדשת „חברת ב'", שספרי־השנה שלה יוצאים מ1895 ואילך. מהדורה ביקרתית של שירי אמילי נתפרסמה ב1941.

W. T. Hale, *A. B.*, 1929; D. Cecil, *Early Victorian Novelists*, 1935; F. E. Ratchford, *The Bs'. Web of Childhood*, 1941; L. and E. M. Hanson, *The Four Brontës*, 1950.

ד. א. פ.

ברוּנֵי (Brunei), ארץ־חסות בריטית בצפונה של בורנאו (ע"ע); שטחה 5,750 קמ"ר ומספר תושביה כ41,000 (1950); בהם כ74% של ילידים (רובם מוסלמים), כ25% של סינים וכמה מאות של אירופים; נקראת על שם עיר־הבירה שלה — עיר־נמל, שבה כ11,000 נפש. — ב' מוקפת מכל צד, פרט לצד החופי שלה, ע"י המושבה הבריטית סאראוואק, ששלוחה ממנה נכנסת גם לפנימה של ב' ומחלקת אותה לשני חלקים: מערבי (שהוא הגדול) ומזרחי. ב' מייצאת קאוצ'וק ונפט. בעיר־הבירה שלה יש בית־זיקוק לנפט.

האיסלאם חדר לב' ממאלאיה במחצה השניה של המאה ה15. המושל אלאק בר־טאטה שהתאסלם קרא לעצמו מוחמד. יורשו, השולטן ברכת, ערבי מחג'אז, הנהיג את החוק המוסלמי בכל הארץ. במאה ה16 הטיל שולטן־ב' את מרותו על כל בורנאו. הספרדים כבשו את העיר ב' ב1580, אבל לאחר זמן קצר גורשו ממנה. גם התחנה המסחרית הבריטית, שהוקמה בעיר במאה ה18, לא התקיימה זמן מרובה. במחצה הראשונה של המאה ה19 שימשה ב' קן לפירטים מסוכנים; לשוד־הים זה שמו קץ הבריטים. ב1841 קיבל הבריטי ג'ימז ברוק (ע"ע) מן השולטן את סרוק (ע"ע) וב1846 קיבלה הממשלה הבריטית את האי לאבואן הקטן, החשוב לשליטה בדרכי־הים מפני שהוא יושב במבוא למפרץ־ב'. ב1872 מכר השולטן את בורנאו הצפונית (ע"ע בורנאו, עמ' 78/9) לחברה מסחרית בריטית, וב1888 הוטלה חסות בריטית על שאר חלקי־ב'. ב1906 סולק השולטן מהנהלת־המדינה בפועל ורק הנשיאות במועצת־המדינה נשארה בידו. ב1941—1945 היתה ב' כבושה בידי היאפאנים. הנציב הבריטי שבב' כפוף לנציב העליון שבמושבת־הכתר סאראוואק.

בְּרוּנִי, לֵאוֹנַרְדוֹ — Leonardo Bruni; מכונה גם: לֵאוֹנַרְדוֹ אַרֵטִינוֹ — (1370°, אַרֵצוֹ — 1444, פִּירֶנְצֶה), הומאניסטן איטלקי. ב' היה בן למשפחה בורגנית אמידה. התלהב בצעירותו מגל ההתחדשות הרוחנית, שעבר בימיו על־פני איטליה, ועל עיצוב דמותו השפיעה במיוחד קריאת כתביו של פֶּטְרַרְקָה (ע"ע). ב' למד משפטים בפירנצה, לאחר שארצו סופחה לעיר זו, וכאן גם התחבר עם קולוצ'ו סַלוּטאטי, גדול ההומאניסטים בזמנו, שבהשפעתו התמסר ביותר שאת ללימוד הספרות הקלאסית (יוונית למד אצל המלומד הביזאנטי מנואל קריזולוראס). ב1405 עבר לרומא ונתמנה מזכיר של החצר האפיפיורית, ובתפקיד זה מילא שליחויות מדיניות חשובות במשך עשר שנים. משחזר לפירנצה (1415) נטל חלק בענייניה הציבוריים והמדיניים של העיר, וב1427 אף נתמנה מזכיר העיר (Cancelliere) — תפקיד, שבו שימש עד סוף ימיו.

ב' שקד על חיבוריהם של כמה הוגים וסופרים יוונים — ביניהם אפלטון, דֵמוֹסתֶנֶס, כְּסֶנוֹפוֹן ואריסטו — שקצתם נשתכחו ביה"ב, ותירגם כמה מהם ללאטינית. גישתו לחיבורים שתירגם היתה בעיקרה פילולוגית — מה שהיה חידוש בזמנו —, ובסיגנונו קמה לתחיה הלשון הלאטינית הקלאסית.

כתביו המרובים של ב' כוללים את מבחר הרעיונות של ההומאניזם. בחיבורו על תורת־המוסר (Isagogicon moralis disciplinae ad Galeottum Ricasolanum — „מבוא לתורת המוסר, מוקדש לגלֵאוטו ריקאזולי") מביע ב' את הרעיון, שהאושר והטוב מזדהים בשֵרוּת של חיים אזרחיים תקינים מתוך יושר־לב, אומץ וגבורה. כן סבר, שאין סתירה עקרונית בין הדת הנוצרית ובין ההגות של העולם העתיק, שהרי גם זו וגם זו שואפות למידות טובות, כגון צדק, הסתפקות במועט, גבורה והתחשבות בזולת; אלא שהעולם העתיק, בניגוד לנצרות, ראה צורך להגשים אידיאלים אלה בעולם הזה. מכאן התנגדותו להתבודדות ולסגפנות של יה"ב. ב' ביקש למזג את ההגות של התקופה הקלאסית ואת האמונה הנוצרית, הנתפסת בספריו כמצות אנשים מלומדה.

כתביו העיקריים הם חיבוריו ההיסטוריים, ביחוד Commentarius rerum suo tempore gestarum („תולדות קורות זמני"; דפוס ראשון: 1475; הוצאה ביקרתית: 1925) ו־Historiarum Florentini Populi Libri XII („תולדות העם הפלורנטיני [עד 1404] ב12 ספר"; דפוס ראשון [בתרגום איט']: 1473, במקור 1610; הוצאה ביקרתית: 1926). ספרים אלה, שהם מקור עשיר לתולדותיה של פירנצה, אינם כרוניקות יבשות; מבצבצת מתוכם ההשקפה, שכתיבת ההיסטוריה היא אמנות מיוחדת, שתכליתה להלהיב את הקורא למעשים גדולים ונעלים ולאהבת־המולדת.

ב' חיבר גם שורה של דיאלוגים, שדנים במעמדה של הלשון האיטלקית ויחסה אל הלאטינית. לדעתו של ב', אין כלאטינית יפה לשימושם של חכמים, ולמרות מה שהעריץ את הסופרים הגדולים, שכתבו „בלשון יום־יום" (כלומר, באיטלקית), כגון דאנטה (שביוגראפיה מקורית וחשובה שלו חיבר ב' באיטלקית), פֶּטראֶרקה ובוקאצ'ו, היו אלה האחרונים פחותים, בעיניו, במעלה מן הסופרים והמשוררים הקלאסיים. — חייה הרוחנים של התקופה משתקפים גם במכתביו של ב', שבהם הוא מתגלה כגדול המפיצים של הספרות הקלאסית וכמבשרה של התקופה המודרנית.

L. B. A. Historiarum Florentini populi libri XII (in L. M. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. XIX. 1926²); E. Moore, *Dante and his Early Biographers*, 1890; G. Voigt, *Die Wiederbelebung des Klassischen Altertums*, 1893³; H. Baron, *L. B. Aretinos humanistisch-philosophische Schriften mit einer Chronologie seiner Werke und Briefe*, 1928; E. Grassi, *Der Beginn des modernen Denkens Geistige Überlieferung*, I, 1940.

י. ב. ס.

בָּרוֹנְיוֹ, צֶ'זָרֶה — Cesare Baronio; גם Baronius — (1538, סורה, איטליה התיכונה — 1607, רומא), חשמן והיסטוריון של הכנסיה הקאתולית. ב' בא לרומא כדי

ללמוד משפטים: ב1561 סיים את חוק־לימודיו, אך בהשפעתו של פיליפו נֶרי (ע"ע) החליט להקדיש את חייו להפצת עיקריה של הקאתוליות ברוחה של הקונטראֶרפורמאציה; ב1564 קיבל עליו את נדרי־הכמורה, ומאז היה דורש ברבים על תולדותיה של הכנסיה, שעל־ידי תיאורן ביקש לסתור את טענותיה של הרפורמה. ב' נתפרסם כנואם מוכשר. במרוצת־הזמן נמסרו לו תפקידים חשובים בחצר האפיפיורית, ולפעולתו נודעה השפעה מרובה ביחוד בימיו של קלמנס VIII (1593—1605). ב1596 נתמנה חשמן, ושנה לאחר מכן — הספרן הרשמי של הכנסיה; פעמיים היה מועמד לאפיפיוריות, אך מועמדותו נפסלה משום התנגדותה הנמרצת של החצר הספרדית, שהובהלה ע"י ספרו: Tractatus de monarchia Siciliae, שבו הוכיח את ריבונותה של הכנסיה על חבלי נאפולי וסיציליה, שהיו בידי הספרדים. בסוף ימיו של פיליפו נֶרי נבחר ב' על־ידיו כיורשו בהנהגת המיסדר של האוֹרַטוריָנים (ע"ע).

פירסומו של ב' בא לו בעיקר מחיבורו הגדול Annales Ecclesiastici („דברי ימי הכנסיה") — אוסף רב־היקף של תעודות ומקורות לתולדותיה של הכנסיה מראשיתה עד 1198. שנכתב כתשובה לחיבור דומה של ההיסטוריונים הפרוטסטאנטיים (Centuriones Magdeburgenses). משום הטעויות המרובות שבהן נכשל מחברם של הAnnales, נמתחה עליהם ביקורת אף מצד היסטוריונים קאתוליים. אך מה שפוגם בייחוד בחיבור זה הוא הכיוון האַפולוגֶטי והפולֶמי שלו, שהביא את מחברו לידי התעלמות ממקורות חשובים, מצד אחד, ולידי הטעמה יתרה של דברים קלי־ערך (שבהם ביקש להסתייע להוכחת הנחותיו), מצד שני. אעפ"כ עדיין משמש חיבור זה מכשיר־עזר חשוב לחוקרים, ולא בלא יסוד כּוּנה ב' בזמנו בשם „אבי תולדות הכנסיה".

הAnnales יצאו לראשונה ב12 כרכים בין 1587 ו1607. המהדורה האחרונה שלהם יצאה בין 1860 ל1887 בבאר לה דיק (Bar le Duc) והיא מכילה את המשך תולדותיה של הכנסיה מ1199 עד 1582 — פרי עטם של מחברים שונים.

A. Kerr, *The Life of C. B.*, 1898; G. Calenzio, *La vita e gli scritti del Cardinal C. B.*, 1907; E. Fueter, *Geschichte der Neueren Historiographie*, 1911; B. Croce, *Teoria e Storia della Storiografia*, II, Cap. IV, 1948[6].

י. ב. ס.

בְּרוֹנְיַר (Brongniart), שמה של משפחה צרפתית, שכמה מבניה במאות ה18 וה19 זכו לפירסום כאנשי־מדע וכאמנים. החשובים שבהם היו:

(1) **א ל כ ס נ ד ר ב'** (1770—1847), מינֶראלוג וגאולוג. א"ב עבד ב1794—1796 כמהנדס־מכרות ואח"כ (עד 1800) כמורה למדעי־הטבע. מ1800 ואילך היה מנהל ביהח"ר המפורסם לחרסינה בסֶוּר, ותוך פעולתו בתפקיד זה החיה את אמנות־הציור על זכוכית, שכמעט נשתכחה, והניח את היסוד לכימיה הקֶראמית. חיבורו על אמנות־הקראמיקה (Traité des arts céramiques) נחשב ליצירה קלאסית במקצוע זה. ב1822 נתמנה א"ב פרופסור למינראלוגיה בJardin des Plantes. יחד עם קיוִיֶה עסק בחקירת המבנה הגאולוגי של אגן־פאריס, ובמחקר זה הניח את היסודות לסְטראטיגראפיה של תקופות הקֶנוזואיקון בכלל, ובצרפת בפרט, כשהוא מתבסס — בדומה לווילים סמית, שקדם לו בזה שנים אחדות (ע"ע גאולוגיה, עמ' 92) — על סדר הופעתם של המאובנים לסוגיהם. ב' פירסם גם מחקרים חשובים על הסטראטיגראפיה של היורה (הוא שטבע מונח זה) ושל הקרֶטיקון. א"ב דבק בדעותיו של קיוִיֶה (ע"ע) בדבר המהפכות הפתאומיות, שאירעו בתולדות עולם הצמחים והחיות במשך התקופות; אך למעשה סיפקו מחקריו, שלא מדעתו, עדויות להתפתחות המודרגת של היצורים האורגאניים. — א"ב תרם גם תרומה חשובה למינראלוגיה ולפֶטרוגראפיה. חיבורו על מיון מינראלוגי של „סלעים מעורבים" (מאגמָתיים), 1813, הניח יסודות למדע הפֶטרוֹ־גראפיה, והרבה מן המונחים הפֶטרוגראפיים, המקובלים עד היום, מקורם בספר זה.

(2) **א ד ו ל ף תֵּ א ו ד ו ר ב'** (1801—1876), בוטאניקן, ממניחי־היסוד של הפאלֶאו־בוטאניקה; בנו של (1). א. ת. ב' למד רפואה, אך התמסר לבוטאניקה, ומ1833 שימש פרופסור לבוטאניקה בJardin des Plantes בפאריס. ב1822 פירסם מחקר חשוב על המיון ועל התפוצה הגאוגראפית של צמחי־עבר מאובנים. מפעל־חייו העיקרי — שלא זכה להשלימו — הוא Histoire des végétaux fossiles („תולדות הצמחים המאובנים"), 1822—1844 — חיבור גדול, שתכנו מודגם ומוסבר בציורים מרובים. כאביו היה גם א. ת. ב' חסידה של „תורת־הקאטאסטרופות" של קיוִיֶה, אבל במחקריו מתגלית בבהירות ההתפתחות הרציפה דוקה של עולם־הצמחים במשך התקופות הגאולוגיות.

L. de Launay, *Une grande famille de savants: Les Brongniarts*, 1940[8].

מ. א.

בְּרוּנֶלֶסְקִי (או בְּרוּנֶלֶסְקוֹ), **פִּילִיפּוֹ** — Filippo Brunelleschi (Brunelleso) — (1377, פירֶנצֶה — 1446, שם), ארדיכל איטלקי. אביו של ב', שהיה נוטריון, ביקש להכשיר את בנו לצורפות, וב' למד מקצוע זה ואף נעשה בו אומן מושלם; אלא שמנעוריו גילה עניין מיוחד בארכי־טקטורה. לאחר שנכשל בהתחרות לעיצוב דלתות־המתכת של חדר־הטבילה של כנסיית סאן ג'ובאני — התחרות, שבה זכה הפסל גיבֶּרטי (ע"ע)—עבר ב' לרומא, השתלם בפיסול, פרספקטיווה וגאומטריה והחליט לפעול לשם החיאת הסיגנון הרומי הקלאסי. ב' היה הראשון, שהשתמש בפרספקטיווה המרכזית לצרכי התיכנון הארכיטקטוני. יחסי הנפח והמשקל בעבודותיו ברורים ומדוייקים, הפרטים הקלאסיים מעוצבים בטעם רב והקומפוזיציות מבוססות על יחסי־מידות מאת־מאטיים הן בשטח והן במרחב. בניין האוספֶדָלֶה דל אינוצֶ'נטי בפירנצה (עי' כרך ה', עמ' 721), שבהקמתו התחיל ב1419, נחשב כראשון לבנייני־הרנסאנס.

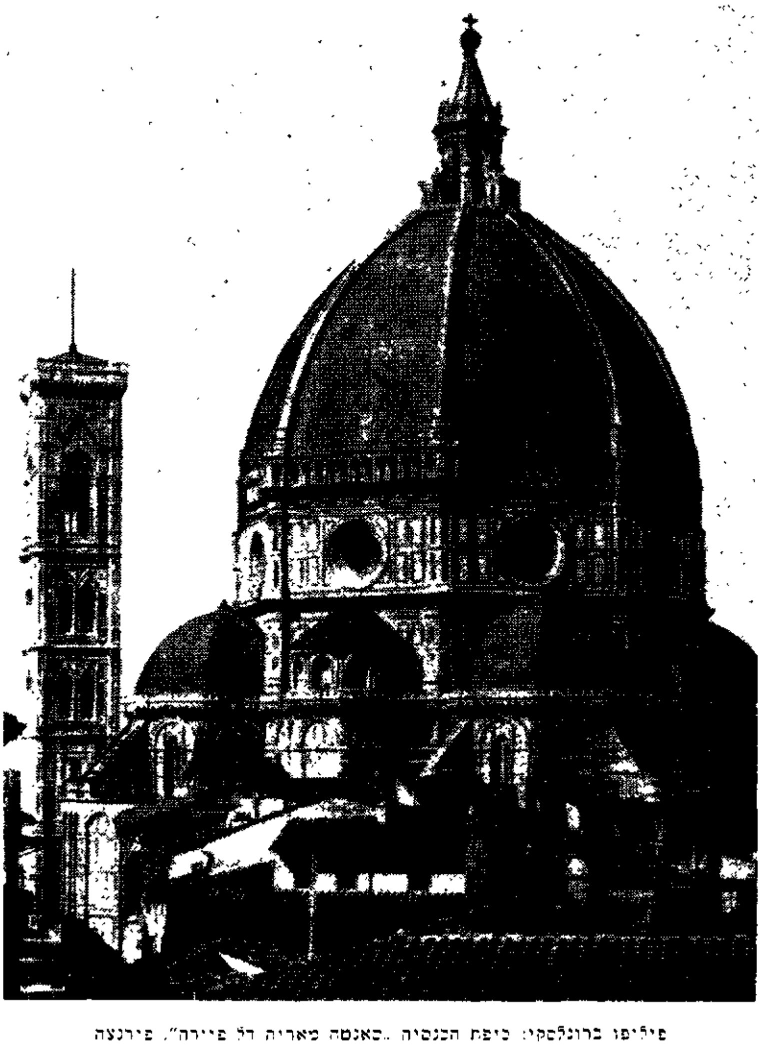
J. Baum, *Baukunst und Dekorative Plastik der Frührenaissance in Italien*, 1920; Von Fabriczy, *F. B.*, 1892.

בְּרוֹנְסַרְט פוֹן שֶׁלֶנְדוֹרְף, פַּאוּל — Paul Bronsart von Schellendorf — (1832—1891), גנראל פרוסי וסופר בענייני־צבא. ב' נתקבל כקצין צעיר למטה הכללי של הצבא הפרוסי, השתתף במלחמת 1870/71 כמנהל־מחלקה במטה, עלה לדרגת גנראל וניהל את המו"מ הראשון על כניעת הצבא הצרפתי אחר קרב סֶדאן (1.1.1870). ב1883—1889 שימש מיניסטר־המלחמה של פרוסיה. ב' פירסם בין השאר ספר על Der Dienst des Generalstabs im Frieden und im Kriege („תפקידי המטה הכללי בימי שלום ובימי מלח־מה"; שני כרכים, 1875/6, 1905[4]), שתורגם לאנגלית (ב1893 ושוב ב1905). ב1954 פורסם Geheimes Kriegstagebuch

1870/71 („היומן הסודי מימי מלחמת 1870/71") שלו, המש־מש מקור חשוב לתולדותיה של אותה תקופה.

בְּרוּנֶר, אֶמִיל — Emil Brunner — (נולד 1889, וינטר־תור), תאולוג שווייצי פרוטסטאנטי. מ1924 הוא פרופסור לתאולוגיה שיטתית בציריך. ב1953/55 שימש פרופסור לפילוסופיה ולאתיקה של הנצרות ב„אוניברסיטה הנוצרית הבינלאומית" בטוקיו. ב' קרוב בהשקפותיו לפרו־טסטאנטיזם האנגלי, וביחוד ל„קבוצת־אוכספורד", שעליה דן בחיבורו על „הכנסיה וקבוצת־אוכספורד" (The Church and the Oxford Group, 1937).

ב' רואה את עצמו כשותף לקרל בַּרְת (ע"ע) בביסוסה של שיטת ה„תֵאולוגיה הדיאַלֶקטית" (ע"ע), השואפת לחי־דושם של עיקרי הנצרות המקוריים ברוח הדיאלקטיקה של קִירקֶגוֹר (ע"ע). תאולוגיה זו, התובעת מן הנוצרי את קבלת עול ה ה כ ר ע ה (יוו' κρίσις) האישית בכל רגע מחייו, כונתה גם בשם „התאולוגיה של המשבר" שהוא שמו של אחד מספריו של ב' (The Theology of Crisis, 1931). ב' ביקש, מתוך הסכמה עם ק. בארת, להחיות גם את ההכרה בתפקיד המרכזי, שנועד בנצרות לאמונה בישו כבמתווך בין האדם והאל. למטרה זו הקדיש את ספרו „המתווך" (Der Mittler, 1927). אך ב' סטה מדרכו של בארת במה שביקש לגַשר בין התבונה לבין ההתגלות (במשמעותה של התאולוגיה הנוצרית) מתוך העדפתה של האחרונה. בשאיפתו זו התקרב



פיליפו ברונלסקי: כיפת הכנסיה „סאנטה מאריה דל פיורה", פירנצה

ב' לפילוסופיה הקאתולית, ביחוד בספרו Das Gebot und die Ordnungen („המצווה ומעמד האדם"), 1932. לשם ביסוס דעותיו נזקק ב' גם לתורות, שמקורן מחוץ לנצרות, כגון עיונים פילוסופיים במהות האדם וכגון תורת ה„אני ואתה", כפי שנתנסחה ע"י מ. בובר (ע"ע). לעומת זה דחה בהחלט את תפיסות־העולם המודרניות ואת דרכי החשיבה החולוניות של התקופה החדשה.

מ1924 ואילך התנהל ויכוח בין ב' ובארת. תחילתו היתה במה שבארת דחה את הביקורת החריפה, שמתח ב', בספרו Die Mystik und das Wort („המיסטיקה והדבר"), 1924, על ה„מיסטיקה" של שלייארמכר. אח"כ עמדה במרכז ויכו־חיהם סטייתו של ב' מדרכו של בארת, שכבר נזכרה למעלה. אך ניגודי־ההשקפות ביניהם החריפו במיוחד אחר השתלטו־תם של הנאצים בגרמניה: בארת יצא להילחם בנאציות, אך לא מצא את ב' בצידו; ואילו ב' האשים את בארת, שנסע ב1948 להונגאריה מתוך התפשרות עם הטוטאליטא־ריזם הקומוניסטי.

משאר ספריו של ב' יש להזכיר: Natur und Gnade; zum Gespräch mit Karl Barth („שיחה עם בארת על טבע וחסד"), 1934; Der Mensch im Widerspruch („האדם — דבר והיפוכו"), 1937; Dogmatik („דוגמאטיקה"), 1946/50.

K. Barth, *Nein! Antwort an E. B.*, 1934; id., *Against the Stream*, 1954; H. Volk, *E. B.s Lehre von dem Sünder*, 1950; P. K. Jewett, *E. B.s Concept of Revelation*, 1954.

א. ע. ש.

בְּרוּנֶר, הַיְנְרִיךְ — Heinrich Brunner — (1840—1915), חוקר גרמני של תולדות המשפט בגרמניה ובאנגליה. ב' נולד באוסטריה העילית, למד באוניברסי־טות של וינה, גטינגן וברלין, וב1868 נת־מנה פרופסור למשפט באוניברסיטה של לבוב. אח"כ הורה גם באוניברסיטות של פראג, שטראסבורג וברלין. תחום־התעניי־נותו העיקרי היה תולדות המשפט הגרמני בתקופות הקדומות וחֵקר המוסָדות המשפ־טיים והחברותיים העתיקים של הפראנקים ושל העמים הקרובים אליהם במערב־אירו־פה. ב' היה סבור, שבמשפט האנגלו־נורמא־ני אפשר למצוא פתרון־מה לשאלה: מה היה משפט־הירושה הטֶוטוני הטהור קודם שהושפע ע"י המשפט הרומי? לפיכך ניגש לבחון את החומר הנוגע לכך המצוי בכת־ביהם של גלֶנויל (ע"ע) וברַקטון (ע"ע), וכן את המנהגים הנורמאניים העתיקים. פרי מחקריו בתחום זה הוא ספרו Das anglonormannische Erbfolgesystem („שי־טת הירושה האנגלו־נורמאנית"), 1869.

ספרו השני בתחום ההיסטוריה של המשפט האנגלי הוא Geschichte der englischen Rechtsquellen im Grundriss („קיצור תולדות המקורות של המשפט האנגלי"), 1909, שבו סיכם את תולדות־הספרות של המשפט האנגלי בשלוש תקו־פותיה החשובות: האנגלו־סאכסית, האנ־גלו־נורמאנית והתקופה שמִן המאה ה14 עד בלקסטון (ע"ע). שני הספרים הנזכרים

הם תרומה חשובה לחקר תולדותיו של המשפט האנגלי. בין השאר עלה בידו של ב׳ להוכיח בהם את המקור הפראנקי של השפיטה ע״פ חבר־מושבעים במשפט האנגלו־נורמאני. אך גולת־הכותרת של עבודתו המשפטית הם חיבוריו: Deutsche Rechtsgeschichte („תולדות המשפט הגרמני״), 1887—1892, ו־Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte („קווי־היסוד של תולדות המשפט הגרמני״), 1909. חיבוריו אלה הם מקורות בני־סמך לתולדות המשפט הגרמני, וכן לתולדותיו של המשפט הרומי כפי שנקלט בגרמניה.

F. W. Maitland, *The Collected Papers of H. B.* (ed. by H. A. L. Fisher), 3 vols. 1911, I, 174; P. H. Winfield, *The Chief Sources of English History*, 1925, 37; R. Pound, *Outlines of Lectures on Jurisprudence*, 1943, 229–230.

ש. ז. ח.

בְּרוּנֶר, קוֹנְסְטַנְטִין — Constantin Brunner; כינויו של Leopold Wertheimer — (1862—1937), הוגה־דעות גרמני יהודי. ב׳ היה נכדו של עקיבא ורטהימר, ששימש רב ראשי באַלטונה. בזמן לימודיו באוניברסיטה של ברלין הושפע מרעיונות נֵאוקאנטיינים, אך אח״כ נשתחרר מהשפעה זו ויצר לו שיטה משלו, שלה הטיף בשורה של ספרים. עד השתלטותם של הנאצים חי בפוטסדאם שעל־יד ברלין, ומ1933 — בהאג; ב׳ ראה את עצמו כ„מתבודד״.

ב׳ התנגד לקאנט, וכן לכל אֶפיסטֶמולוגיה ו„פילוסופיה אסכולתית״. ברעיונות־היסוד של שיטתו הסתמך על אפלטון, ויותר מכן על שפינוזה (כפי שמעיד ספרו: Spinoza gegen Kant, 1910). ו. ברנארד (עי׳ להלן, ביבליוגראפיה) מתאר את משנותיהם של שפינוזה ושל ב׳ כזהות בעיקרן וכמצטרפות למסכת אחת. — „ב׳ הוא מאטריאליסטן של השכל ואידיאליסטן של הרוח״ (ביקל, 1951). חיבורו העיקרי הוא Die Lehre von den Geistigen und vom Volk („על הרוחנים ועל העם״), 1908.

במרכז משנתו עומדת האבחנה בין שלושת פְּשריה ותחומיה של החשיבה במובן הרחב, הכוללת רגש ורצון: 1) השכל המעשי, המשמש את החיים, הוא נחלתו של כל אדם; הוא תודעת־המציאות האנוכית־החמרנית. הוא מכוון להכרת העולם, והוא כולל את המדעים; 2) הרוח, כלומר החשיבה המתרוממת מעל לאמת היחסית שבמעשה ובמדע, חותרת להכרת ההויה האחת, הנצחית והמוחלטת. הרוח, המוצא את ביטויו ברגש המתלהב של האֳמן, בחיבה למסתורין כחתירה אל המוחלט ובפילוסופיה כדעת־הנצח, הוא נחלתם של מועטים בלבד; 3) „האמונה הטפלה״, שהיא דרך־החשיבה של הרבים, של „ההמון״ (Volk). אמונה זו היא תמונת־סֶלֶף של הרוח. בעוד שהשכל המעשי תופס את היחסי כיחסי בלבד, מרוממת ה„אמונה הטפלה״ את היחסי לרמת המוחלט. — כחלק ממשנתו על החברה, המדינה והאומה, שב׳ לא ראה בהן אלא גילויים של אנוכיות, שמניעה את החיים המעשיים בכל תחומיהם, טען להתבוללות גמורה של היהודים ונלחם בציונות.

ספריו של ב׳ מצאו להם קוראים נלהבים בזמנו, ביחוד אחר מלחמת־העולם I. עם חסידיו נמנו גוסטאב לַנְדָאוּאֶר (ע״ע) וַוַלְטֶר רָטֶנאוּ (ע״ע). ב1924 נוסדה בברלין אגודת ק. ברונר. כיום קיים בהאג מוסד ק. ברונר בינלאומי. לותר ביקל יצר אחר מותו של ב׳ שיטה פילוסופית, המבוססת על כמה מרעיונותיו של ב׳.

על חיבוריו העיקריים של ב׳ נמנים גם: Der Judenhass und die Juden („שנאת־היהודים והיהודים״), 1918; 1919[3]; Unser Christus oder das Wesen des Genies („כריסטוס שלנו או מהותה של הגאוניות״), 1921; Liebe, Ehe, Mann und Weib („אהבה, נישואים, גבר ואשה״), 1924; Aus meinen Tagebuch („מיומני״), 1928; Materialismus und Idealismus („מטריאליזם ואידיאליזם״), 1928; Von den Pflichten der Juden und den Pflichten des Staates („על חובותיהם של היהודים וחובותיה של המדינה״), 1930; Der entlarvte Mensch („האדם ללא מַסוה״), 1951.

מ. שפי, הפילוסופיה של ק. ב., כתובים, שנה 5, 1930/31; ב. רפפורט, טבע ורוח, תשי״ג, עמ׳ 67–71; הפילוסופיה של ק. ברונר (אנתולוגיה ומבוא), תל־אביב 1957; C. B.–Gemeinschaft, *Von C. B. und seinem Werk*, 1927; E. C. Werthenau, *C. B. und Friedrich Nietzsche*, 1928; W. Bernard, *The Philosophy of Spinoza and B.*, 1934; L. Bickel, *Wirklichkeit und Wahrheit des Denkens* ed. by M. Sterian, 1953.

א. ע. ש.

בְּרוּס (Bruce), משפחה סקוטית ממוצא נורמאני. אבי־המשפחה, רוברט דה ברוס (Brus), בא לאנגליה עם וילְיַם הכובש (ע״ע) וקיבל אחוזות באנגליה הצפונית. לבנו, רוברט, הוענקו ע״י דויד I, מלך סקוטלאנד (1124—1153), אחוזות ברוזנות (County) דֶמפְרִיז (Dumfries), בסקוטלאנד הדרומית־מערבית. אחד מצאצאיו, רוברט VI (1210—1295), ניסה ב1290 — ללא הצלחה — לתפוס את כסא־המלכות של סקוטלאנד. אך נכדו, ר ו ב ר ט VIII (1274—1329), המפורסם שבבני־המשפחה וגיבורו הלאומי של העם הסקוטי, הוכתר ב1306 כמלך וניצח ב1314 את הצבא האנגלי בקרב המכריע על־יד באנוֹקבֶּרן (Bannockburn, סמוך לסטֶרלינג [Stirling]). בשנה שלאחר מכן שלח את אחיו, אדוארד II (מת ב1318), לאירלאנד כדי לחתור כאן תחת שלטון־האנגלים. אחר קרבות ממושכים, שבהם גילה רוברט ב׳ כשרון צבאי מזהיר, ביחוד במלחמת־גֶריליה, עלה בידו להבטיח ב1328 את אי־תלותה של סקוטלאנד באנגליה.

H. Maxwell, *Robert the Bruce*, 1897; A. M. Mackenzie, *Robert B., King of Scots*, 1934; E. M. Barron, *The Scottish War of Independence*, 1934.

בְּרוּס, (סֶר) דֶיוִיד — Sir David Bruce — (1855, מֶלבֶּרן [אוסטראליה] — 1931), רופא ובאקטריולוג בריטי. כשהיה בן חמש עבר עם הוריו מאוסטראליה לסקוטלאנד; למד רפואה באדינבורו. ב1883 הצטרף לחיל־הרפואה של הצבא הבריטי ושירת בו עד 1919 באיזורים קולוניאליים שונים של האימפריה. ב1908 הוענק לו תואר־אצילות. — בימי שירותו במאלטה גילה ב׳ (1887) את החידק הגורם את קדחת־מאלטה ובהמשך מחקריו פיענח בשלימות את האֶפידֶמיולוגיה של מחלה זו. בעקבותיו נתגלתה קבוצה שלימה של חידקים דומים, גורמי מחלות דומות לקדחת־מאלטה בבעלי־חיים ובאדם. חידקים אלה נקראו ע״ש ב׳ ברוּצֶלות, והמחלות — ב ר ו צֶ ל ו ז ה (ע״ע); הן חשובות ביותר מבחינה וֶטֶרינארית. — ב1894, בימי שירותו באפריקה הדרומית, גילה ב׳ את הטריפאנוסום גורם הנַגַנה, המחלה המשמידה בקר באיזורים נרחבים באפריקה; גם מיקרואורגאניזם זה נקרא על שמו (Tr. brucei). יחד עם אשתו, לֵידי ב׳, ביצע ב׳ מחקרים

קלאסיים על טריפאנוסומים אפריקנים של חיות־בית וחיות־בר והוכיח את העברתם על־ידי זבוב־הצֶצֶה, וכן חקר (מ1903 עד 1908) את הטריפאנוסומים גורמי מחלת־השֵנה באדם, ביחוד באוגנדה.

על ב׳: *Brit. Med. J.*, II (1931), 1067; *Lancet*, II (1931), 1270; *Roy. Soc. Obit. Notices*, I, (1932), 79.

ש. א.

בָּרוֹס, ז׳וֹאַן דֶה — João de Barros — (1496, ויזאו — 1570, פומבאל), היסטוריון פורטוגיזי. ב׳ נתחנך בחצרו של המלך מנואל ושירת את יורש־העצר דון ז׳ואן (אח״כ ז׳ואן III). ב1525 נתמנה גזבר ה„משרד של הודו״, ומ1532 ואילך שימש מנהלו של משרד חשוב זה. כשהתפטר ב1568 מתפקידו, זכה לגילויי־הוקרה מיוחדים מצד המלך.

עוד בצעירותו חיבר ב׳ נובלה אבירית ברוח זמנו בשם Cronica do Emperador Clarimundo („כרוניקה של הקיסר קלארימונדו״). קודם שהתחיל בעבודתו כהיסטוריון כתב חיבורים קצרים רבי־עניין, ביניהם Ropica Pnefma (1532) — שיחה בין הזמן, ההבנה, חופש־הרצון והשכל על „סחורתם הרוחנית״. אך פירסומו מבוסס על ספרו ההיסטורי „אסיה״ (בן 40 כרכים), המחולק ל4 דֶקאדות (Decadas; „עשרות״) — בחיקוי לספריו של טיטוס ליוויוס —, שיצאו זו אחר זו ב1552, 1553, 1563 ו1615 (האחרונה בעריכתו של ז׳ואן באפטיסטה לאוואניה [Lavanha], על סמך כ״י וחומרי־מחקרים, שהניח אחריו המחבר). הספר דן בתגליות הגאוגראפיות של הפורטוגיזים ובשלטון הפורטוגיזי באסיה. לשם כתיבתו קרא ב׳ בין השאר כרוניקות ותעודות מרובות על המזרח הרחוק, ואף קנה לו עבד סיני, שיתרגם בשבילו חלק מכתבים אלה. עיקר כוונתו של הספר: האדרת שמה של פורטוגאל; אין ב׳ מגלה כל יחס ביקרתי כלפי ארצו, ובמקום שהאמת אינה הולמת את כוונותיו הוא בוחר להתעלם ממנה. בשטף ההרצאה האֶפִּי־הרֶטורי משובצים תיאורים חיים ומעניינים של ארצות וערים, של תנאי־מסחר ומנהגים, של דג־החרב וסרטנים, של עצי־תומר ורוחות־המונסון ועוד. משום הסיגנון הנשגב והשקול של „אסיה״ נמנה ב׳ עם גדולי־הסופרים של פורטוגאל. אך הספר משמש גם מקור היסטורי חשוב. — דיאוגו דֶה קוּטוֹ (Couto; 1542—1616) המשיך במפעל והוסיף עוד תשע „דקאדות״. מהדורה שניה של „אסיה״ יצאה ב1778/88, עם ביוגראפיה של ב׳ ע״י Manuel Severim de Faria ובצירוף מפתח. — נוסף על „אסיה״ ביקש ב׳ לכתוב את הספרים „אירופה״, „אפריקה״, „בראזיל״ — על תולדותיה של פורטוגאל ועל פעולותיהם של הפורטוגיזים באפריקה הצפונית ובאמריקה הדרומית. — ב׳ חיבר עוד שתי עבודות, על המסחר והגאוגראפיה, שהאחרונה שבהן נכתבה בחלקה בלאטינית. לקט של חיבורים שונים משל ב׳ (Varia) הובא לדפוס ב1869 ע״י הרוזן של אַסֶוֶדוֹ (Acevedo).

ק. ר.־ג.

בְּרוּס, פּוֹל — Paul Brousse — (1844—1912), סוציאליסטן צרפתי. ב׳, שהוסמך כרופא, נספח בצעירותו על התנועה הסוציאליסטית, נמשך לתוך ענייני הקומונה של פאריס, ולאחר תבוסתה של הקומונה עזב את צרפת. כשהיה בשווייץ נתוודע אל באקונין, סיגל לו את רעיונותיו, ושיתף פעולה עם הפדראציה של יורה. לאחר שניתנה (ב1879) חנינה למהפכנים של 1871, חזר לצרפת, עבד זמן קצר עם ז׳יל גֶד (ע״ע) ופול לַפרג (ע״ע), אך ב1882 ניתק את קשריו עמהם, ונעשה מנהיגה של ה„פדראציה של העובדים הסוציאליסטיים״ (Fédération des Travailleurs Socialistes), שהיתה ידועה בשם הקבוצה ה„פוסיביליסטית״ או המפלגה ה„ברוסיסטית״. במשך שנים הרבה היה חבר של עיריית־פאריס. ב1906 נבחר לבית־הנבחרים.

ה„פוסיביליזם״, כפי שהוצע ע״י ב׳, הניח את קיומם של שלבים מרובים בהתקדמות לקראת המטרה הסופית של הסוציאליזם, והמליץ על שלשלת של תיקונים ניתנים־לביצוע בתוך מסגרתו של המשטר החברותי הקיים. — ב׳ חיבר את „הקניין הקיבוצי והשירותים הציבוריים״ (La propriété collective et les services publics, 1883), והיה עורכו של השבועון Le Prolétaire („הפרולטארי״).

S. Humbert, *Les Possibilistes*, 1911.

בְּרוּסָה, ע״ע בּוּרְסָה (Bursa).

בְּרוֹסֶה, פְּרַנְסוּאַ־ז׳וֹזֶף־וִיקְטוֹר — François-Joseph-Victor Broussais — (1772—1838), רופא צרפתי. ב׳ שימש רופא צבאי בחילו של נאפוליון. ב1814 נתמנה רופא ראשי בביה״ח Val-de-Grâce בפאריס וב1831 — פרופסור לפאתולוגיה כללית באוניברסיטה של פאריס. ב׳ פיתח תורה מיוחדת בדבר טיבן של המחלות, שהיא מבוססת על בראוּניַניזם (ע״ע בראון, ג׳ון) ושוללת את מציאותן של מחלות מוגדרות, שמתייחדות במהלכן הקליני ואיתורן האנאטומי. לדעתו של ב׳, אע״פ שלכל מקרה־מחלה קווים מיוחדים לו בלבד, אין המחלות שונות זו מזו אלא בעָצמת גירוייהן, וכולן אינן אלא „דלקות״, שהן תגובות של הרקמות על הגירויים. לכולן שורש אחד: הפרעות במערכת הקיבה והמעיים. הטיפול הנכון הוא הרעבה והקזת־דם. ב׳ כונה „הרופא צמא־הדם ביותר בהיסטוריה״.

ב׳ סיכם את תורתו ב1808 בספרו Histoire des phlegmasies ou inflammations chroniques („תורת הדלקות הכרוניות״) וב1816 בספר L'examen des doctrines médicales généralement adoptées („בחינת התורות הרפואיות המקובלות״). תחילה עוררה תורתו את התנגדותה הנמרצת של כל הפאקולטה לרפואה בפאריס, ורק אחר שנים של מאבק וויכוח נתקבלה לזמן־מה — ואף זה בצרפת בלבד.

J. D. Rolleston, *F. J. V. B.* (*Proc. Roy. Soc. Med.*, 32, 405), 1939; P. J. H. Bonnette, *Les médecins de Napoléon: B.*, 1939.

בֵּרוֹסוֹס (Berossus; Βηρωσσός), היסטוריון ותוכן בבלי, שחי במחצה הראשונה של המאה ה3 לפסה״נ. ב׳ נולד ב350/340 לפסה״נ ושימש כוהן של בל (מרדוך) בבבל. בין 293 ו280 פירסם ביוונית את ספרו Βαβυλωνιακά, שהציע את תולדותיה של בבל מראשיתן עד זמנו של אלכסנדר מוקדון, וכן את מסקנותיה של תורת־התכונה הבבלית. את הספר הקדיש לאנטיוכוס I סוטר (ע״ע). אח״כ עבר ב׳ לאי קוֹס, שהיה בתחום שלטונם של התלמיים, והקים כאן בית־מדרש לתכונה. שמו של ב׳ יצא בין אנשי־המדע היווניים כמי ש„פירסם את האסטרונומיה ואת הפילוסופיה של הכשדים בין היוונים״ („נגד אפיון״, I, 128), וכן ייחסו לו את ההמצאה של שעון־שמש. רווחת היתה גם אגדה, שהאתונאים

הקימו לו אנדרטה כגמול על „נבואותיו האלהיות בלשון של זהב" (פליניוס, Historia naturalis, VII, 123). לימים ייחסו לו גם את חיבורה של הסיבילה הבבלית (או המצרית) (פאוראניאס, X, 12, 9; סוידאס, בערך Σίβυλλα).

חשיבותו של ב' היא במה שהביא בספרו, במקום סיפורי־הבדים על תולדות אשור ובבל, שנעשו מקובלים על הסופרים ההלניסטיים, אוסף של ידיעות, שהעתיק ממקורות, שהיו כתובים בכתב־היתדות. הכרונולוגיה שלו ממלכי־בבל האח־רונים, מִשַּׁמַּש־שֻׁם אֻכִּן (סאמוגס) עד נבונאיד, וכן הידיעות ההיסטוריות שהוא מביא, תואמות עם מה שמלמדים אותנו המקורות, שנתגלו בדורות האחרונים. חוסר־העניין, שהיה לקוראים לא־בבליים ברשימות ארוכות ממין זה, נוסף על סיגנונו, שאינו על טהרת היוונית, לא הקנו לו, לב', קהל־קוראים גדול, והסופרים ההלניסטיים הוסיפו להימשך אחר סיפורים דמיוניים, כאותם של קְטֵסִיאַס. אבל ב' שימש מקור חשוב (עפ"ר במיצועו של אלכסנדר פוליהיסטור) לסופרים יהודיים, שומרוניים, ולאחר־זמן גם נוצריים, שביקשו למצוא בו סיוע לדעותיהם בדבר קדמותם של סיפורי־המקרא ומהי־מנותם. מן הסופרים ההלניסטיים, שהשתמשו בב' — עפ"ר לצרכי כתיבת תולדות אשור ובבל —, ראויים להיזכר פוסידוניוס (המאה ה1 לפסה"נ), המלך יובא II ממאוריטניה (בתקופת אוגוסטוס) ואביִדנוס.

הספר Βαβυλωνιακά מחולק לשלושה חלקים. החלק הראשון דן ב„חכמת" הבבלים, ומביא את סיפורי־המיתוס על „תולדות השמים והארץ והמים והבריאה הראשונה", שסופרו כביכול על־ידי יצור אגדי בשם אואנס, שיצא (בדור שקדם למבול) מן „הים האדום" (המפרץ הפרסי), ולימד את בני־האדם את מעשה הכתב ונימוסי־התרבות, את דרכי־הפולחן ותורת־התכונה. כמו־כן כולל החלק הראשון הגיונות על הגורמים למבול של מים, שכבר אירע, ולמבול של אש, שעתיד להתארע, ועל אורך־החיים של האדם. במבוא לחלק זה ניתן תיאור קצר של ארץ־בבל ותושביה. החלק השני כולל את דברי־ימיה של בבל מימי מלכה הראשון עד השתל־טותם של האשורים על הארץ (732/31 לפסה"נ). בפרטות מדובר כאן על עשרת המלכים, שקדמו למבול; על המבול; על 86 המלכים, שמשלו (לפי האגדה) אחר המבול (במשך 36,000 שנה!), ועל חמש השושלות ההיסטוריות, שמשלו בבבל עד לנבונציר. החלק השלישי עוסק בתקופת השלטון האשורי בבבל (731—626), בדברי־ימי השלטון הכשדי (625—539) ובתקופת שלטון־פרס בבבל עד ימיו של אלכסנ־דר מוקדון (538—331).

בספרו של ב' ניכרת נטיה ליישב את הניגודים בין האלים — ניגודים, שהם מתוארים במקורות הקדומים —, וכן בולטת בו המגמה ליתן צורה רוחנית יותר לכמה מן המסורות המקובלות. כְּסִיסוּתְרוֹס (נח הבבלי; אותנַפִּשְׁתִּם ב„גִלְגָמֶש") ניצל מן המבול בזכות יראת־האלוהים שלו — דבר, שאין לו זכר במקורות הקדומים, וכן אין כסיסותרוס מובא ל„גיא־הנהרות", כמו שאנו מוצאים בסיפורים השומריים והבבליים, אלא הוא עולה השמימה; שלא כמו בסיפור האשורי, אין התיבה נחה על הר־נִצַּר, אלא על הר־אררט. ניכרת כאן גם כוונה לראות בסיפורי־הבריאה הבבליים תיאורים אלגוריים של תהליכי־טבע. אפיינית לו, לב' — אע"פ שגם כאן הוא נשען, כנראה, על מקורות —, הסכמה הכרונולוגית שלו, המקפת את חיי־העולם מראשיתם עד כליונם במבול של אש (12,000 שנה אחר אלכסנדר מוקדון) במסגרת של 600 סָרים (סר = 3,600 שנים) או 2,160,000 שנים.

הספר אבד ברובו. שרידים ממנו נשתמרו בספריהם של יוסף בן מתתיהו, אֶוזביוס וסינקלוס. האוסף האחרון של שרידים אלה מצוי בספרו של פ. שנאבל (Schnabel): Berossos und die babylonisch-hellenistische Literatur (1923).

Schwarz, *PW, RE*, s. *Berossos*, pp. 309–316; S. N. Kramer, *Dilum, The Land of the Living* (*BASOR*, 96, pp. 18–28); Lehmann-Haupt, *Reallexikon der Assyriologie*, s.v.

י. מ. ג.

בְּרוּסְטֶר, סֶר דֵיוִיד — Sir David Brewster — (1781—1868), פיסיקן סקוטי. ב' למד תאולוגיה באוניברסיטה של אדינבורו והוסמך לכהונה, אך נטש את השירות בכנסיה. התרכז בעבודה מד־עית והצטיין במחק־ריו באופטיקה (ע"ע). ב1815 נעשה חבר החברה המלכותית; ב1832 הוענקו לו מעלת־האבירות וקצ־בה מטעם המדינה, וכן זכה לאותות־הצ־טיינות מרובים מטעם ממשלות ומוסדות־מדע באנגליה ובאר־צות אחרות. ב1838 נעשה מנהל האוני־ברסיטה של סט. אנד־רוס, ומ1859 עד סמוך למותו היה נשיא האוניברסיטה של אדינבורו. — ב' חקר את חוקי קיטוב־האור בשעת שבירה והחזרה וגילה את קיטוב־האור הנגרם ע"י לחץ וחימום; הוא מצא גבישים כפולי־צירים (ע"ע גביש; קריסטלוגרפיה) וחקר את הקשר בין תכונותיהם האופטיות ותכונותיהם הקריסטאלוגראפיות; כן חקר את חוקי ההחזרה המתכתית ובליעת־האור. מהמצאו־תיו הטכניות באופטיקה נודע ערך מרובה לשיכלולים שהכניס בסטראוסקופ (ע"ע); נוסף על כך חידש את צורת הקלידוסקופ (ע"ע). — ב' הירבה בפעילות ספרותית־מדעית כעורך של כתבי־עת ואנציקלופדיות וכמחבר הביוגראפיה הגדולה של ניוטון. תרומה חשובה לאירגון הפעולה המדעית ולהחדרת המדע למציאות החברותית תרם ע"י ייסוד „האגודה הבריטית לקידום המדע" ב1831.



סר דיויד ברוסטר

בְּרוּסִילוֹב, אַלֶכְּסֵי אַלֶכְּסֵיֶיוִיץ' — А.А.Брусилов — (1853—1926), מצביא רוסי. במלחמה הרוסית־תורכית של 1877 שירת בחיל־הפרשים בחזית קאוקאז. בתחילת מלחמת 1914—1918 פיקד על הגַיִס השמיני, שכבש את גאליציה הדרומית־מזרחית ואת בוקובינה. במארס 1916 מונה כמפקד „החזית הדרום־מערבית", שנמשכה מפולסיה עד הגבול הרומני. אחר הנסיגה הגדולה של הרוסים, בקיץ ובסתיו 1915, תיכנן הפיקוד הרוסי אופנסיווה בעלת ממדים מצפון לפולסיה, בעיקר באיזור מולודצ'נו. ההתקפה מדרום לפולסיה צריכה היתה לשמש כאמצעי הסחה. לפקודת ב' עמדו 4 גייסות, שכללו 38 דיוויזיות של רגלים ו12

דיוויזיות של פרשים, וברשות האוסטרו־גרמנים, שעמדו מול ב׳, היו 37 דיוויזיות של רגלים ו9 דיוויזיות של פרשים. ב14 במאי 1916 פתחו האוסטרים בהתקפה על טרנטינו, ולפי בקשת האיטלקים פתח ב׳ ב4 ביוני בהתקפה. ב7 ביוני נכבשה לוצק (ע״ע), וב10 ביוני התחילו האוסטרים חוצים את הפרוט מתוך נסיגה ללא סדר. רובו הגדול של הצבא הרוסי בחזית הדרומית־מערבית נמצא בהתקדמות, ביחוד באגפים הצפוני (מראפאלובקה עד דובנו) והדרומי (מטארנופול עד רומניה), ב17 ביוני נכבשה צ׳רנוביץ. לאור הצלחתם, שעברה את כל המשוער, הזניחו הרוסים את תכנית ההתקפה שלהם מצפון לפולסיה והתחילו מרכזים צבא נוסף מדרום לה. אך הפיקוד הגרמני־אוסטרי, שנסתייע ברשת־דרכים ענפה יותר מזו של הרוסים, הצליח להעביר לכאן צבא מרובה מזה שהעבירו הרוסים. הינדנבורג (ע״ע) נתמנה כמפקד עליון בחזית המזרחית עד לבוב; מדרום ללבוב נמסר הפיקוד למעשה לידיו של הגנראל הגרמני פון זקט. בסוף יוני ערך הגנראל הגרמני פון לינזינגן התקפת־נגד בכיוון לוצק, שעצרה את התקפת הרוסים בלא שהביאה לידי כיבושם של שטחים ניכרים. ב28 ביולי כבשו הרוסים את ברודי ושבו כ40,000 אוסטרים. ב28 ביולי — 10 באוגוסט ערכו הרוסים באיזור ביצות־קובל התקפת־נפל, שעלתה ב55,000 אבידות לחיל הגווארדיה. ב10 באוגוסט כבשו הרוסים את סטאניסלאבוב. „התקפת ב׳" החזירה לרוסים את וולניה המערבית, חלק מגאליציה המזרחית ואת כל בוקובינה. הרוסים שבו 350,000 חיילים, בעיקר אוסטרים, ותפסו 400 תותחים. אבידותיהם בהתקפה זו — בכלל זה אבידותיהם בפעולות־ההסחה שנעשו בצפון (באיזורי אגם נארוץ׳, ברנוביץ׳, ריגה) — היו למעלה ממיליון. מטרות ההתקפה היו: להחליש את לחצה של אוסטריה על איטליה ואף להוציא את אוסטריה משורות הלוחמים; לעצור את העברתו של צבא גרמני מן המזרח לחזית ורדן; להקל על ביצוע התכניות הצבאיות של הצרפתים והאנגלים באביב ובקיץ 1916.

ההתקפה הרוסית מדרום לפולסיה היתה המאמץ הצבאי הרוסי האחרון גדול־הממדים במלחמת 1914—1918. האבידות שיברו את רוחו של הצבא הרוסי וסייעו להתפוררותו הגמורה ב1917.

במאי—יוני 1917 שימש ב׳ המפקד העליון של צבא רוסיה. במאי 1920 מונה ב׳ ע״י השלטון הסובייטי ליו״ר „המועצה המיוחדת על־יד הפיקוד העליון", שהיתה מורכבת מכמה גנראלים צאריסטיים, שמטעמים פאטריוטיים העמידו את עצמם לשירותה של הממשלה הסובייטית. ב׳ מונה למפקד חיל־הפרשים בצבא האדום, אך ב1924 התפטר מתפקיד זה.

א. אח.

ברוצ'ה, ע״ע רודזיה הצפונית.

ברוצ'י, פדריגו — Federigo Barocci — (1526, אורבינו — 1612, שם), צייר איטלקי. בצעירותו התעמק באותן מתמונותיו של טיציאן, הנמצאות בפסארו, וב1555/57 ישב ברומא והעתיק בה תמונות של רפאל. ב1560 הוזמן ע״י האפיפיור להשתתף בקישוט של ארמון־בלוודר. דומה, שהפרסקות של קורג׳ו, שראה כאן, הביאו לראשונה את ב׳ לידי מגע עם האמנות של צייר זה, שלאחר זמן השפיע על ב׳ ביותר. שאר ימיו, פרט לתקופות הקצרות, שבהן שהה בפרוג׳ה (1567/69) וביקר בפירנצה (1579), ישב ב׳ בעיר־



פדרינו בארוצ'י: פראנצ'סקו מאריה דלה רוברה.
גאלריה אופיצי, פירנצה

מולדתו וצייר מספר מרובה של תמונות דתיות וכמה דיוקנות. את סיגנונו העצמי, שהוא מאניריסטי בעיקרו, פיתח כשכבר היה בגיל־העמידה, ותקופת־יצירתו הפוריה ביותר היתה לאחר שנת ה50 שלו. היו לו כמה תלמידים, שהידועים שבהם הם אלסנדרו ויטאלי ולואיג׳י לאנצי.

בניגוד לרוב הציירים של איטליה התיכונה בזמנו, השתחרר ב׳ עד מהרה מן ההשפעה המכרעת של מיכאל־אנג׳לו ולקח לו למופת את ציירי ויניציאה ופארמה, וכך נעשה מגדולי הקולוריסטים בדורו. שוב אין למצוא בתמונותיו דמויות מחוטבות כפסלים — מה שהיה בהתאם לאפנה של של התקופה; רישום־הדמויות שלו מצטיין באלגאנטיות מסויימת, ותמונותיו, השופעות בכללן אור, מעידות גם על הבחנה מרובה ברשמים, הנוצרים מתוך ניגודי אור וצל. התנועה היא מסימני־ההכר של יצירתו, ואף את הרושם של החלל מאחרי המחזה העיקרי היה נוהג ליצור ע״י תנועה מלוכסנת — כלפי מעלה או לתוך העומק. משום טיב התנועה שבקומפוזיציות שלו, ראו בו אחד מיוצרי סיגנון־הבארוק. גם בדיוקנות שלו ניכרות הקישוטיות ורחבות־התפיסה של התקופה החדשה. כל אמנותו היתה טבועה בחותם של עליזות וטוב־טעם כאחד. — נשתמרו כמאה תמונות ממנו, מאות רישומים וכמה תחריטים.

יצירותיו העיקריות: „סבסטיאן הקדוש" (1557; הקאתדראלה, אורבינו); „הורדת ישו מעל הצלב" (הקאתדראלה, פרוג׳ה); „מנוחה בשעת הבריחה למצרים" ((פינאקותקה, הוואטיקאן); „המאדונה של העם" (1579; אופיצי, פירנצה); „פראנצ׳סקו מאריה דלה רוברה" (סמוך ל1580; שם); „קבורת ישו" (1582; כנסיית הצלב, סניגאליה); „הבשורה" (1583; פינאקותקה, הוואטיקאן); „טרויה בוערת" (1587/89; גאלריה בורגזה, רומא); „המאדונה עם המחרוזת" (כנסיית־הצלב", סניגאליה); „אל תגעו בי" (1590; פינאקותקה, מינכן);

„פֶדֶריגו מאורבינו בינקותו" (1605 ; ארמון פִיטִי, פירנצה) ; ועוד. תמונותיו נמצאות גם בלובר, בבְּרֶרה, בפראדו ובמוזיאונים מרובים אחרים.

A. Schmarsow, *F. B., ein Begründer des Barockstils in der Malerei*, 1909; id., *F. B.s Zeichnungen*, 1909; M. Dvořák, *Geschichte der italienischen Kunst*, II, 1929, 183–188; A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, 1934, IX, p. VII, pp. 879–953.

ע. י.-ה.

בְּרוּצֶלוֹזָה (Brucellosis), מחלה סגולית מידבקת של בני־אדם ובהמות, שנגרמת על־ידי מיני חידקים מן הסוג ברוּצֶלָה (Brucella). בגלל הצורה האָפיינית של עקומת־הטמפּראטורה בחולים (ר' להלן) נקראת המחלה גם קדחת גַלית (undulant fever); שמות אחרים — קדחת־מַלְטָה או מחלת־בּאנג. גורמי־המחלה הם מתגים גראם־שליליים, מחוסרי־תנועה ומחוסרי־נבגים, שאינם יוצרים חומצות וגאזים על מצעים מכילי־פחמימות. המינים השונים נבדלים זה מזה מבחינת רגישותם לצבעים שונים.

המין Br. melitensis גורם למחלות־עיזים ומועבר אל האדם ע"י מגע בהפרשות של עיזים נגועות, וביחוד ע"י שתיית חלבן. המחלה תוארה לראשונה ב1861, כשפגעה בחיילים של חיל־המצב הבריטי במאלטה, והגורם נתגלה ב1887 ע"י ד. בּרוס (ע"ע) בטחול של אדם, שמת מאותה מחלה. ב1906 בּחֵד המתג משתן וחלב של עיזים וכבשים במאלטה, שנמצאו נגועים, ובזה נקבע מקור־הנגע. המין Br. abortus נתגלה ב1879 ע"י הוֶטֶרינאר הדאני ב. בַּנג בחקירותיו על ההפלה המידבקת של פָּרות. המין Br. suis נמצא ב1914 ע"י טראוּם בחזירים. גילוייהן של המחלות הנגרמות ע"י שלושת המינים הללו הם דומים, וב1918 הוכר בבדיקות סֶרוֹלוֹגיות שיטתיות ע"י אַליס אֶוונס (Evans), ששלָשתם קרובים זה לזה מבחינה אימונולוגית.

מיני בּרוּצֶלות מצויים בכל חלקי־העולם, אבל תפוצתם של המינים השונים מוגבלת בכמה ארצות: בּרוּצלת־החזירים לא נמצאה בישראל ובכל ארצות־האיסלאם; הברוּצלה של הפלת־בקר לא נמצאה בהודו. בבני־אדם מצויה המחלה ביחוד בין עובדי בתי־מטבחיים, רפתנים, וֶטֶרינארים ומטפלים בבשׂר ובחלב או במוצרי־חלב של עיזים.

הב' בבקָר היא מחלה ממושכת, והיא מתגלית בזמן־ההריון; החידקים מתרכזים בתוך קרוּמי־העוּבר, סותמים את אספקת־הדם וגורמים להפלה. מחלת־האדם עלולה לפעמים להימשך 1—2 שנים. תמונת־המחלה היא רבגונית; סימניה העיקריים: עליות וירידות חוזרות של חום־הגוף (מכאן השם „קדחת־גלית"), כאבים בעצמות ובפרקים, התנפחות בלוטות־הלימפה והטחול, דלקת־העצבים, כאבי־ראש, חולשה כללית, חוסר־תאבון, עצירות. האבחנה נעשית ע"י בידוד החידקים מתרבית־הדם, ע"י גילוי צמתנים סגוליים בנסיוב של החולה, או ע"י מיבחן־עור עם „בּרוּצֶלין".

במלחמה בב' שבבני־אדם לא נמצאה שיטת־חיסון יעילה. לשם מניעת המחלה יש לשמור על הרפתות מפני זיהום ולהקפיד על פיסטור של חלב ומוצריו, אך ביחוד יש לעקור את מוקדי־המחלה בעדרי בקר וצאן. סמים יעילים לטיפול בחולי־ב' הם חמרי סולפה (ע"ע) מסויימים, סטרֶפּטומיצין ואַכרומיצין (ע"ע אַנטיבּיוֹטיים, חמרים). מעֲדרי־הבּקר אפשר לעקור את הב' ע"י חיפוש שיטתי של פרות נגועות והרחקתן. בדיקת הנסיוב או החלב נעשית ע"י תבחין־צימות, שהוא חיובי בפרות נגועות ושלילי בבריאות. להגנת עדרי־הבקר מפני המחלה מסייע חיסון בתרכיב חי, המופק מגזע מוחלש (19) של Br. abortus. בדרך זו הצליחו בא"י עוד בימי המאנדאט הבריטי לטהר מב' את העדרים של רוב המשקים הקיבוציים, אך המחלה מוסיפה לקנן במשקים יהודיים פרטיים קטנים, שהשמדת הפרות החשודות בב' כרוכה בהפסדים קשים בשבילם, וכן בישוב הערבי. — המקרה הראשון של ב' בין יהודי א"י נתגלה ב1912 בירושלים. מאז חזרו ונרשמו מקרים, רובם בשכונות של הישוב הישן בירושלים, שבהן נמכרת גבינת־צאן מתוצרת ביתית, עפ"ר ערבית, שלא נבדקה בדיקה באקטריולוגית קודם שהובאה לשוק. עם התפתחות גידול־הצאן ביישובים היהודיים אחר הקמת המדינה, ביחוד בנגב הצפוני, גברה סכנת ההידבקות בב' וגדל מספר מקריה, שהגיע לכמה עשרות בשנה (ב5 החדשים הראשונים של 1957 — 87), רובם בבאר־שבע וסביבותיה.

י. רוזנסקי – ד. ובר – א. להמן – ש. ט. באלי, ברוצלוסיס בנגב הצפוני (הרפואה נ"א, חוב' א'), 1956; F. Wolter, *Bangsche Krankheit*, 1931; A. Thomson, *Brucella Infection in Swine*, 1935; I. F. Huddleson, *B. in Man and Animals*, 1943; H. J. Harris, *B. (Undulant Fever)*, 1949; A. L. Olitzki, *B. (Acta Med. Orient.*, II, 107), 1952; F. v. Hutyra–J. Marek, *Spez. Pathol. und Therapie d. Haustiere*, 1954; W. W. Spink, *The Nature of B.*, 1956.

א. ל. א.

בְּרוּצְקוּס, דֹּב (בּוֹרִיס) בן דָוד — Борис Давидович Бруцкус — (1874, פּוֹלאנגן, קוּרלאנד, עכשיו ליטה—1938, ירושלים), כלכלן ועסקן ציבורי יהודי; אחיו של יהודה ב' (ע"ע). ב1898 סיים ב' את לימודיו במכון האגרוֹנוֹמי העליון בנוֹבוֹ־אלכסנדריה, היא פּוּלאווי, שבפּוֹלניה. ב1899 חקר ב', בשליחות יק"א, את מצבה של החקלאות היהודית בפולניה, ליטה, רוסיה הלבנה ואוקראינה. ב1902—1908 ניהל ב' את המחלקה החקלאית של יק"א ברוסיה והתפטר מחמת התנגדותו לשיטה הפילאנתרופית המיושנת של יק"א. ב1908—1917 שימש מרצה במכון החקלאי בפטרבּוּרג. ב' היה חבר „המפלגה העממית היהודית" („פֿאָלקס־פּאַרטֵי"), שש. דוּבּנוֹב היה הרוח החיה בה. בשאלות רוסיות כלליות נטה ב' למפלגה העמלנית־העממית (трудовики) הסוציאליסטית, המתונה והאנטי־מארכּסיסטית. ב1922 היגר ב' מרוסיה. ב1922—1932 שימש פרופסור במכון המדעי הרוסי בברלין. ב1922—1924 היה פעיל בייוו"א (ע"ע). לאחר שעלה היטלר לשלטון עבר ב' לפאריס ומכאן עלה לא"י (1936), התיישב בירושלים ונתמנה פרופסור לכלכלה חקלאית באוניברסיטה העברית. — חיבוריו העיקריים של ב', שנכתבו עברית, יידית, רוסית, גרמנית, אנגלית וצרפתית, הם: בעברית — „לתאוריה של הקואופראציה" (ב„ספר מאגנס", תרצ"ח); „כלכלה חקלאית" (תש"ב); ברוסית — „ההרכב המקצועי של האוכלוסיה היהודית ברוסיה" (1908), לפי החומר של מפקד־העם הכל־רוסי של 1897; „המושבות החקלאיות היהודיות של פלך־יקאטרינוסלאב" (1913); „השאלה החקלאית והפוליטיקה החקלאית" (1922); „המשק הסוציאליסטי" (1923); „הכלכלה של המשק הסוציאליסטי" (1924). בגרמנית — Agrarenentwicklung und Agrarrevolution in Russland (1925); Die Lehren des Marxismus im Lichte der russischen Revolution (1928); Der Fünfjahrplan und seine Erfüllung (1932); ביידית — „די יידישע לאַנדווירטשאַפט אין מזרח אייראָפּע"

(1926); באנגלית — Economic Planning in Soviet Russia (1935); ובצרפתית — URSS, Terrain d'expériences économiques (1937).

א. אח.

בְּרוּצְקוּס, יְהוּדָה (יוּלְיוּס) בן דוד — Юлий Давидович Бруцкус — (1870, פולאנגן, קורלאנד, עכשיו ליטה — 1951, תל־אביב), עסקן וסופר יהודי וציוני. ב׳, שלמד רפואה באוניברסיטה של מוסקווה בשנות השמונים, נמנה על החוג של „בני ציון" (ע"ע חובבי־ציון) ופעל להקלת מצבם של היהודים, שגורשו ממוסקווה ב 1891. לאחר שהוסמך כרופא (1894) התיישב בפטרבורג, השתתף בפעולתה של „חברת מפיצי (מַרבּי)־השׂכלה בין יהודי־רוסיה" ואף היה חבר המערכת של הירחון היהודי־הרוסי „ווסחוד" (Восход). כן השתתף בפעולתה של יק"א בתוך יהודי־רוסיה. ב 1902 פרש ממערכת ה„ווסחוד" מפני הכיוון האנטי־ציוני שנקט ירחון זה. מ 1905 ואילך היה חבר־המערכת של כתבי־העת הציוניים ברוסית: „החיים היהודיים" (Еврейская Жизнь) ו„השחר" (Разсветъ) המחודש. בימי־המהפכה של 1905 פעל ב„וועדה להשגת שיווי־זכויות" ליהודי־רוסיה. ב 1909 נבחר לוועד הפועל הציוני הגדול ולמועצה של „אוצר התיישבות־היהודים". ב׳ צידד ב„עבודה המעשית" בארץ וב„עבודת ההווה" בגלות. ב 1917 נבחר ל„אסיפה המכוננת" הכל־רוסית מטעם „הרשימה היהודית" של פלך־מינסק. ב 1921 היה ב׳ המיניסטר לענייני־היהודים בממשלה הליטאית. ב 1922 נבחר לסֵים (הפארלאמנט) הליטאי. עם צימצומה של האוטונומיה היהודית בליטה התיישב ב׳ בברלין ופעל בהנהלת יוו"א (ע"ע), היה סגן־הנשיא של אז"ע (ע"ע אוֹזֶה) וממייסדי המפלגה של הציונים הרוויזיוניסטים. אחר עלייתם של הנאצים לשלטון בגרמניה היגר ב׳ לצרפת, נאסר אח"כ על־ידי ממשלת־וישי, הצליח להשתחרר ולהגר לאמריקה ולסוף עלה לא"י. ב׳ נתפרסם גם כחוקר בהיסטוריה הקדומה של יהדות־רוסיה. בניגוד לדעה המקובלת בדבר המקור הגרמני של יהדות מזרח־אירופה, צידד ב׳ בדעה הרואה את עיקר מוצאה בכוזריה.

כתבי־ב׳ פורסמו ברוסית, ביידית ובגרמנית. מהם ראויים להיזכר: „מדריך ביבליוגראפי לספרות הרוסית על היהודים", בהשתתפותו של ל. בראמסון (ברוסית, 1892); „מסמכים ורֶגֶסטים על דברי־ימי־היהודים ברוסיה" (ברוסית, 1899—1900); „לתולדות־היהודים בקורלאנד" (ב„ווסחוד", 1896); „לתולדות היהודים ההרריים בקאוקאז" (בקבצי ייוו"א, 1938); „איגרת של יהודי כוזרי מן המאה העשירית" (במחברת מיוחדת ברוסית, 1924, ובאנגלית, 1935); „הוואריאגים והקולביאגים" (בקובץ Monumenta Kondocovica, ברוסית, 1937); „מוצאה של היהדות הרוסית" (ברוסית, 1939); „הכּוזרים ורוסיה הקיובית" (ברוסית, 1943); „המקור הכוזרי של קיוב" (באנגלית, 1944).

א. אח.

בָּרוֹק, סיגנון בארדיכלות, בציור ובפיסול, שמקומו בתולדות האמנות האירופית הוא בין הרנסאנס (סוף המאה ה16) והקלאסיציזם (אמצע המאה ה18) ושמופרד משתי תקופות אלו ע"י המַנְיֶרִיזם (ע"ע) מזה והרוקוקו (ע"ע) מזה. מַטְרתו המוצהרת של אמן הב׳ היא להפתיע ולהפעיל את המסתכל ולהפכו לשותף בהלך־נפש מבוקש, ביחוד של התעלות דתית או רוחנית, אך גם של הערצה לכוח־שלטון מסַנוור.

על מוצאו של המונח ב׳ הובעו שלוש השערות. מהן מתקבלת ביותר על הדעת ההשערה (1), שמוצאו מן המלה הפורטוגיזית barroco (= „פנינה בלתי סימֶטרית"). בהוראה זו הונהגה המלה ב׳ במאה ה16 גם באיטלקית, וממנה עברה כשם־תואר ללשונות אחרות לשם ציון דבר מוזר, מפתיע ויוצא דופן; (2) יש גוזרים את המונח מן המלה הלאטינית baroco — השני מ19 השמות לסוגי ההקש של תורת־ההגיון האסכולאסטית, שנקבעו במאה ה13 כעזר מְנֶמוֹטֶכני (לפי המסורת — על־ידי האפיפיור יוהאנס XXI), ויש מניחים שבמאה ה16, עם ירידת כבודה של האסכולאסטיקה, התחילו מציינים במלה ב׳ רעיון מפולפל או אַבּסורדי; (3) רוֹוַחת גם הדעה, שהמונח נגזר משמו של הצייר פ. בָּרוֹצִ׳י (Barocci; 1526—1612), מבעלי סיגנון־הב׳ הראשונים. — על כך יש להוסיף את הסברה (4), שהשם ב׳ בא מן המלה האיטלקית barocco(lo) המופעת עוד במאה ה14 בהוראה של „ניצול מחוכם" או „רווח מפוקפק" — ומכאן, אפשר, נתרחבה הוראתה לציון כל דבר „מעוקם" ומוזר בכלל.



אניבאלֶה קאראצ'י: מסע־הנצחון של באקכוס גאלריה פארנזה, רומא



פייטרו דה קורטונה וצ׳ירו פֶרי: תמונת תקרה ב„אולם־אפולון", ארמון פיטי, פירנצה



קלוד לורן: נוף עם קדושים. ארמיטאז׳, לנינגראד



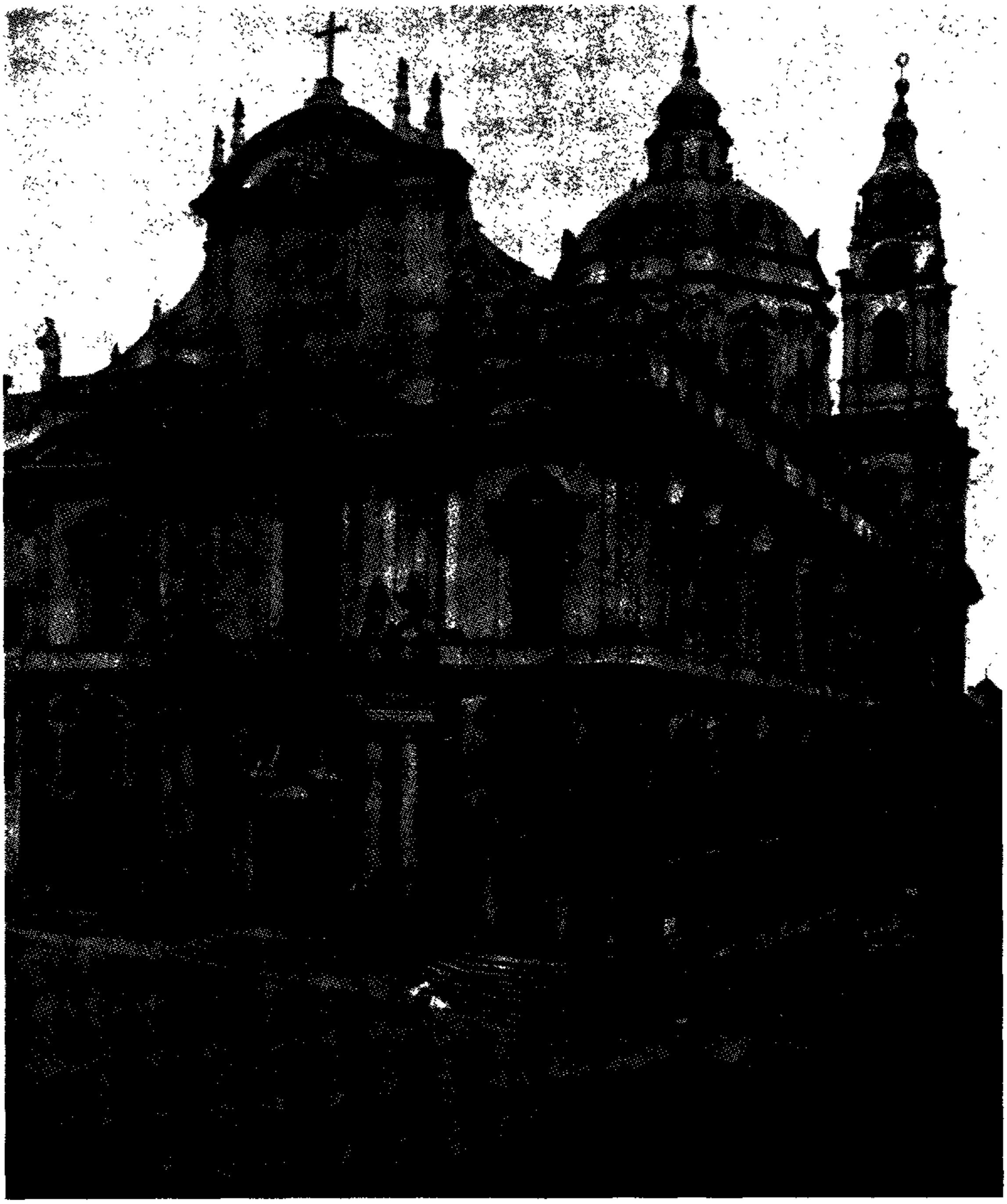
הכנסיה ע״ש „ארבעה־עשר הקדושים". פראנקוניה העילית. הארדיכל: ב. נוימאן

עם עליית הקלאסיציזם ופולחן־הטבע התחילו מציינים בשם־התואר ב' „טעם רע" — כלומר, את הטעם האָפייני להגזמה הניכרת באמנות של המאה ה17. תפיסה שלילית זו של מהות הב' נמשכה גם במאה ה19 עד שהמונח הונהג כהגדרה אוביקטיווית ע"י י. בורקהארדט בספרו Cicerone (1855). ולקראת סופה של אותה מאה התחילו חוקרי־אמנות באיטליה ובגרמניה מקדישים מחקרים מקיפים לתופעות־הב' מתוך הערכה חיובית. בין אלה היה גם הספר „מושגי־יסוד בתולדות האמנות" (Kunstgeschichtliche Begriffe, 1915) של ולפלין (Wölfflin), שנתן למונחים ב' וקלאסיציזם משמעות רחבה ביותר, כזו של שני אבות־טיפוסים מנוגדים, הקיימים בכל סיגנון אמנותי (סיגנון „ליניארי" או „קווי" לעומת סיגנון „ציורי"; „סגור לעומת „פתוח", „ברור" לעומת „בלתי־ברור" וכד').

א. ארדיכלות. ניצניו של סיגנון הב' בארדיכלות כבר נראים הם בארדיכלות של הרנסאנס המאוחר ברומא, וכבניין בארוקי ראשון נחשבת כנסיית ישו (Il Gesù, 1568). לכלל התפתחות השלמה הגיעה ארדיכלות־הב' במאות ה17 וה18, ביחוד באיטליה ובארצות אירופה התיכונה והמערבית. מבחינה צורנית אף הב' הוא אחד מן הסיגנונות הקלאסיציסטיים, המשתמשים ביסודות של הארדיכלות הרומית וההלניסטית. אך בין דרכי־השימוש של הרנסאנס ושל הב' ביסודות אלה קיימים ניגודים בולטים: הארדיכל של הרנסאנס מבסס את תכניותיו על מערכת של צורות מוגדרות, נתונות זו בצד זו מתוך שיווי־משקל צורני; ואילו הארדיכל של הב' משעבד את חלקי הבניין לתפיסה כללית־אחדותית, כשחלקי הקומפוזיציה מכוונים כולם להדגשתו של מרכז מסויים, בין כשהם ערוכים לאָרכם של צירים אָפקיים (למשל, בארמון ורסאי, בתיכנון העיר קארלסרוהה, ועוד) ובין כשהם קבועים לאָרכם של צירים היפרבוליים, שתחילתם אָפקיים וסופם נוטה כלפי מעלה (למשל, במבני כנסיות, שבהם הכיפה המרכזית יוצרת רושם של המשך אינסופי; כן מקובל על ארדיכלי הב' השימוש באמצעי ציור ואשליות אופטיות להשגת הארכתם המדומה של צירי־הראיה. בניגוד לארדיכלות של הרנסאנס, השואפת ליצירת חללים בעלי צורה מוגדרת ומרגעת, מעדיפה הארדיכלות של הב' שימוש בצורות, שמעוררות הרגשה של תנועה בחלל. מפני־כן ממעטים ארדיכלי־הב' בשימוש בצורות הסטאטיות של הריבוע והמעגל ומרבים להשתמש בצורות של המלבן, האליפסה והחלזון; פינות־שיפוע וחללים בלתי־סימטריים, שחודרים זה לתוך זה, נמנים גם הם עם האמצעים המגבירים את תחושת החלל אצל הצופה.

הרושם הפלאסטי במבנה הבארוקי הושג לא רק על־ידי אמצעים פיסוליים, אלא אף ובעיקר ע"י שימוש חדש וחפשי ביסודות־העיטור הקלאסיים — עמודים, גמלונים וכרכובים —, שבבניין הבארוקי הם מופרדים מן הקיר או מקושטים בתבליטים. גם מן הקירות עצמם ניטל האופי של שטיחות ע"י מה שבנו אותם מחלקים קמורים וקעורים לסירוגים (ר' תמונה, כרך ז', עמ' 994). הדגשת המרחב מסתייעת בב' גם ע"י השימוש בחדרי־מדרגות רחבים ומפוארים; פיתולי־המדרגות נבנו באופן שעין־ההולך חולפת על חלקי־המרחב השונים, ואף התאורה נועדה ליצור רושם דראמאטי — מה שהביא לידי תיכנוני־תאורה מסובכים ומעניינים.

את ראשיתו של סיגנון הב' אפשר למצוא בכמה מעבודותיו של מיכאל־אנג'לו: בכיפת־הענק של כנסיית פטרוס, במדרגות של הספריה הלאורנטינית, ובבניין הקאפיטול



הכנסיה ע״ש ניקולאוס הקדוש, פראג. האדריכלים: בריסטוף וק. איגנאץ דינצנהופר

ברומא. אך מיכאל־אנג׳לו לא המשיך בדרך זו, ובעבודותיו המאוחרות כבר נראית השפעתו של המַנייריזם (ע״ע).

במאה הי17 נתעוררה תנועה, בעיקר ברומא, שמתוך רֶאקציה למאניריזם פנתה לעבודותיו ה„בארוקיות״ של מיכאל־אנג׳לו. בראשה של תנועה זו עמד ק. מַדֶרנה, שהאריך את כנסיית פטרוס ע״י הוספת אולם־כניסה וע״י כך הפך אותה מבניין מרובע למארך. המפורסמים ביורשיו היו ג׳. בֶרניני (ע״ע) ופ. בורומיני (ע״ע), שהכניסו לתיכנון האר־מונות רוח של חופש ותנופה מונומנטאלית, בניגוד לרוח־הצנע הנוקשית, שהיתה אָפיינית לארריכלות הרומית והפלו־רנטינית שקדמה להם. בהשראתם הפכו טורי־העמודים, שהיו נוהגים לבנות בחצרות־הבניינים, לחלק מן הצד החיצוני של הבניין. את תקופת־הב׳ אפשר לראות, איפוא, כמבשרת את ההשקפה הרווחת בזמננו בדבר הצורך לשלב את חללי הפנים של הבניין עם חללי־החוץ שלו.

אחר שנת 1670 עבר מרכז־הכובד של סיגנון־הב׳ לאיט־ליה הצפונית (גוַרני ויובארה [Juvara] בפיימונט), ומשם לחצי־האי האיבֶרי, לצרפת ואנגליה, גרמניה ואוסטריה.

קיצוניותם של הספרדים בגיבוב של עיטורים וקישוטים יצרה סיגנון בעל צורות דמיוניות שנקרא „צ׳וריגֶרֶסקי״, על שמו של האדריכל חוסֶה דה צ׳וּריגֶרָה (Churriguera; 1650—1723), שהיה ממטפחיו של סיגנון זה. שיטת־בניה ספרדית זו הועברה ע״י הישועים לאמריקה הדרומית, ושם היתה מקו־בלת זמן מרובה כ„סיגנון המיסיונים״ או „סיגנון־הישועים״.

צרפת. לואי XIV ראה בסיגנון־הב׳ אמצעי מתאים להאדרת שלטונו. לשם כך נסתייע בתכניותיו של ברניני (הארמונות של הלובר, ששימשו מופת לשאר ארמונות־השליטים באירופה); הארדיכלים העיקריים היו לֶה וו׳ (Le Vau) ומאנסאר (Mansart). צרפת תרמה לסיגנון־הב׳ ארדיכלות פנימית שופעת דקוראטיוויות, ואת ארדיכלות־הגנים, שנעשתה ענף מיוחד ועיצבה צורות ציוריות־מונומנטאליות. ענף זה נתקשר בשמו של לֶה נוֹטְר (Le Notre), המתכנן של גני ורסאי.

בארדיכלות־הכנסיות של צרפת בתקופה זו ניכרת בדרך כלל השפעתו של סיגנון־הישועים, אך ב„כנסית האינוואלידים" בפאריס, שנבנתה ע"י מנסאר, מורגשת השפעתו של הב׳ האיטלקי (בעיקר במיתאר של כיפתה הענקית), אלא שהשפעה זו מתמזגת כאן עם האלגאנטיות וחוש־המידה האפיינים לצרפת. גם בינוי־הערים של תקופה זו עומד בצרפת בסימן האידיאלים המרחביים של הב׳ האיטלקי.

אנגליה. סיגנון־הב׳ האנגלי נקרא „סיגנון סטיוארט". המבנה הדמוקראטי של החברה האנגלית והאירגון הכנסייתי של הדת הפרוטסטאנטית לא שימשו רקע מתאים להקמת בנייני־פאר כנסייתיים או חולונים מרובים. נציגיה של הארדיכלות האנגלית בתקופה זו היו בעיקר איניגו ג׳ונז וכריסטופר רֶן (Wren), שהקים בין השאר את הכנסיה השניה בגדלה בעולם — הקאתאדראלה ע"ש פאולוס בלונדון —, לפי המתכונת של כנסיית־פטרוס. כמה תיכנוני־ערים מופתיים נעשו גם־כן באותה תקופה, כגון זה של העיר באת.

הארצות הדוברות גרמנית. בעוד שבארצות הצפוניות, הפרוטסטאנטיות, של גרמניה הוסיפה לשלוט המסורת של סיגנון הרנסאנס הגרמני, שנתבטא — לאחר תקופת־מעבר קצרה של שלטון סיגנון־הרוקוקו — בנֵאו־קלאסיציזם חמור, נתפתח סיגנון־ב׳ עשיר ואף עליז בארצות הדוברות גרמנית הדרומיות והמזרחיות (באוואריה, פראנקוניה, אוסטריה, סאכסוניה וחלקים מצ׳כיה ופולניה), שברובן הן קאתוליות. חשובי הארדיכלים כאן היו י. ב. פישֶר פוֹן אֶרלַך, י. ב. נוֹימַן, י. פראנדַאוּאֶר, י. ל. הִילדֶבּרַנדט, ושלִיטֶר (Schlüter), יליד־ברלין. בארמונות ובכנסיות שהוקמו כאן, בממדים קטנים משל אותם שנבנו באיטליה ובצרפת, ניכר עד מהרה המעבר לסיגנון הרוקוקו הקליל. מפוארים ביחוד הם הבניינים מסוג הכנסיה Vierzehnheiligen שע"נ מיין וכמה מכנסיות־המנזרים באוסטריה (מֶלק ואחרות); הארמונות נבנו לפי דוגמת ורסאי (שֶנבּרוּן, נימפנבּוּרג ועוד).

משעלתה שמשו של הנאו־קלאסיציזם במאה ה19 נחשב הב׳ לסיגנון מעוּות ופגום. אך במאה ה20 נתפתחה גם בין הארדיכלים השקפה, שמייחסת חשיבות לערכים הפלאסטיים של הב׳ ולזיקה שבינם ובין רוח־הזמן.

C. Ricci, *Baukunst und dekorative Skulptur der Barockzeit in Italien*, 1922; T. Weingartner, *Der Geist des Barock*, 1925; N. Pevsner, *European Architecture*, 1943; S. Giedion, *Space, Time and Architecture*, 1943. A Blunt, *Art and Architecture in France*, 1953.

א. הש.

ב. ציור ופיסול. עם התפשטות ההשקפה החדשה בדבר בניה, שבה מתמזגים הארדיכלות, הפיסול והציור לפי עקרונות מסויימים, נתקבלה כעקרון־יסוד ההנחה בדבר החשיבות שביצירת רושם של תנועה מתמדת ושל שֶגב. לשם כך נזקקו האמנים לסממני הפרספקטיווה הבימתית, לחמרים עשירים ולחידושים בטכניקות של הפיסול והציור. הציירים הראשונים, שהגשימו גישה חדשה זו בסיגנונם הציורי, היו קאראוואג׳ו ואניבאלֶה קאראצ׳י, שפעלו ברומא משנות ה90 של המאה ה16 ואילך ויצרו שתי אסכולות, שאחת מהן היתה נוטה יותר לאידיאל הקלאסי והאידיאליסטי (קאראצ׳י), בעוד שהשניה שבהן היתה יותר ראליסטית ודראמאטית (קאראוואג׳ו). שני הזרמים הללו נתפשטו לשאר חלקי אירופה ע"י האמנים מחוץ לאיטליה, שעבדו זמנית ברומא. מן הציירים האיטלקיים המרובים, שפעלו אז, יש להזכיר את אחיו של אניבאלה קאראצ׳י, לודוביקו, שתרם לטכניקת־הציור את החידוש החשוב של ציור תמונות על גבי שכבת־יסוד חומה (במקום לבנה) — דבר, שמאז היה לחוק בציור עד סופה של המאה ה19; צייר־הפרסקות דוֹמֶניקינוֹ, וכן לַנפרַנקוֹ, שצייר דמויות־תקרה שכאילו עולות השמימה, וגוִידוֹ רֶני, שבדומה לאחרים שנזכרו כאן נמנה על האסכולה הקלאסית. על האסכולה הנאטוראליסטית־הדראמאטית נמנו אוראציוֹ גֶ׳נטילֶסקי וקארלוֹ סַרַצֶ׳ני.

שנות 1620—1680 נחשבות לתקופת־השיא של הב׳. בתקופה זו פעל ברומא בֶּרניני, שחידש בין השאר את הפרוטומה הפסיכולוגית, המפתעת בתנופתה ובהבעתה החיה. תחום־הפעולה העיקרי בציור הרומי באותו זמן היה ציור־הפרֶסקו, עם חידושיו של פיֶטרו דה קוֹרטוֹנָה בציור־התקרות, שנעשה מופת לכל הכנסיות הקאתוליות בעולם. אך בצד התיאורים של מחזות שמימיים במרומי־התקרות, נתרבו גם הציורים של תמונות קטנות מחיי יום־יום, יצירותיהם של ציירים כגון דוֹמֶניקוֹ פֶטי (Feti) וּבֶרנַרדו סטרוֹצי, שנועדו להשפיע השפעה מרובה על ציירי הז׳אנר בארצות־הצפון.

תקופת 1680—1710 היתה תקופת הב׳ המאוחר, שבה נוספו על הנושאים הקודמים של הציור דיוֹקָנוֹת של נסיכי־הכנסיה ושליטים חולונים (ואף הקדושים תוארו עכשיו בצורה חולונית יותר). בתקופה זו פרח שיתוף־הפעולה בין הארדיכלות, הציור והפיסול, בהשפעת התיאוריות של האמן־הישועי אַנדרֶאה פוצוֹ, שהוגשמו ע"י ברניני ואנשי אולפנו.

בספרד הגיעה אמנות־הב׳ במאה ה17 לשיגשוג מחוסר תקדים; ביצירותיהם של האמנים העיקריים, שהועסקו ע"י הכנסיה וחצר־המלכות, בולטת ההשפעה החזקה של איטליה. הצייר ריבֶּרה התעמק ביצירתו של קאראוואג׳ו; הוא חי בנאפולי, אך לציוריו יצא שם במולדתו. בדומה לריבּרה צייר פראנסיסקוֹ סורבַּרַן בעיקר קדושים וחזיונותיהם. וֶלַסקֶס הכיר את סיגנונו של קאראוואג׳ו (מתוך עבודות של חיקוי ליצירותיו של אמן זה) עוד קודם שהלך לאיטליה, וכך נעשה נאטוראליסטן, שהצטיין בתיאור מעמדות מחיי יום־יום.

בצרפת התאימו ציירי־הב׳ את האמנות הדתית האיטלקית לחיי־החצר של לואי XIII ולואי XIV. כאן גבר הזרם של הב׳ הקלאסי על זה של הנאטוראליסטי. את הראשון ייצגו פוּסֶן (Poussain) וקלוֹד לוֹרֶן (Cloude Lorrain), שעבדו תחילה באיטליה והשפיעו הרבה על שאר הציירים הצרפתיים בני־דורם. — התנועה החדשה הובאה לצרפת ב1627 ע"י סימוֹן וואה (Vouet), שלמד באיטליה מקאראוואג׳ו וגוֶרצ׳ינוֹ; סימנים של הנאטוראליזם החדש ניכרים בתמונות־המזבח שלו, וכן הכניס אשליות אופטיות לתוך תמונות־פרסקו. בלאנשאר (Blannchard) הביא ב1627 לצרפת את דרכי השימוש בצבע של האסכולה הוויניציאנית. —



ב פֶּרמוֹזֶר: אמברוסיוּס הקדוש (עץ) המוזיאון באוּצֶן

יוצאי־דופן בציור הצרפתי של אותו זמן היו ז׳ורז׳ לַטור (Latour) והאחים לֶה נֶן (Nain); אלה יצרו בהשפעת הנאטוראליזם של קאראוואג׳ו תמונות־ז׳אנר, שמתארות בצורה מקורית את חייהם של בני־אדם פשוטים. אך רוב האמנים היו קשורים לחצר של ורסאי, לחוגי־האצילים ולאקאדמיה. האמן הראשי של תקופת לואי XIV, שארל לֶה בְּרֶן (Le Brun), הביא ב־1646 מרומא את חידושיו של פיֶטרוֹ דַה קוֹרטוֹנָה. יורשו של לה בּרֶן היה פּיֶר מִינְיאר (Mignard), שצייר את התקרה בכנסיית Val-de-Grâce לפי דוגמת תקרות־הענק האיטלקיות. יאסֶנת ריגוֹ (Ri-gaud) השיג אלגאנטיות מלוטשת בציור של דיוקנות רשמיים (כגון של לואי XIV, 1701). — בפיסול קיבלו מברניני: פּיזֶ׳ה (Puget), שעשה דמויות עשירות־הבעה בשביל בית־העירייה בטוּלוֹן (1656), ופסַל־החצר של לוּאי XIV, קוֹאַזווֹ (Coysevox).

בדרום הקאתולי של ארצות־השפלה (כיום: בלגיה) עלה כוכבו של רוּבֶּנס, שהיה, בצד ברניני, המייצג הפּוֹרה והגדול ביותר של אמנות־הב׳. מתוך מיזוגן של דרכי האסכולות האיטלקית והפלאמית יסד אמנות חדשה, עשירה בתושנותה ומצטיינת ברֶאליזם בריא, בנטיה לדראמאטיות, בתנועה שופעת חיים ובטכניקת־ציור כמעט אימפרסיוניסטית.

ואן דייק הניח אחריו שורה של דיוקנות אלגאנטיים;

הוא־הוא שגרם לפיתוחו של ענף זה באנגליה, שלא יצרה באותו זמן אמנות בעלת שיעור־קומה בענפי־ציור אחרים. במאה ה17 פעלו באנגליה שלושה ציירי־דיוקנות, ויליאם דובסון האנגלי ושניים ממוצא זר, פיטר לילי (Lely) וגודפרי נלר (Kneller).

בהולאנד היה לסיגנון הב׳ אופי מיוחד, שנוצר מתוך העדר הצורך באמנות דתית בארץ פרוטסטאנטית זו. כאן הטביע הב׳ את חותמו על סוג־התמונות, שהוא מקובל על המעמד הבינוני, וביחוד גבר כאן הצד הנאטוראליסטי. רשמי האור והצל הדראמאטיים של האסכולה האיטלקית פותחו כאן — עד שלבשו צורה חדשה מיסודה — ע״י רמבראנדט, שבתמונותיו הפך האור הן לנושא והן לגורם פסיכולוגי. גם בנטייתו של רמבראנדט לתלבושות דמיוניות ניכר קו בארוקי. — פראנס האלס היה צייר ראליסטי, שמילא את תמונותיו תנועה מרובה וצייר אף הוא בטכניקה אימפרסיוניסטית. יעקב רויסדאל תיאר את הנוף באור דראמאטי חדש. — המייצג האפייני של הב׳ המאוחר היה אדריאן ואן דר ורף, שצייר דיוקנות תיאטראליים בנוסח צרפת.

בגרמניה התפתחה אמנות־הב׳ במאוחר. בסוף המאה ה16 השתקעו כמה מטובי צייריה באיטליה, ביניהם אלסהיימר (שנעשה החוליה המקשרת בין קאראוואג׳ו וציירי־הפנים ההולאנדיים), ובמחצה הראשונה של המאה ה17 שותקו חיי־האמנות ע״י מלחמת שלושים השנה. אך בסופה של המאה ה17 ובתחילת המאה ה18 הובא לגרמניה סיגנון הב׳ המאוחר. עם הקמתם של בנייני־פאר ע״י הכנסיה והנסיכים בגרמניה הדרומית ובאוסטריה נוצרו תחומי־פעולה מרובים לציירים ולפסלים, מתחילה לאיטלקים, ואח״כ לדור חדש של אמנים מקומיים. סיגנון־הב׳ הלם את הנטיה הגרמנית לעושר־ההבעה, ותמונות־הפרסקו שנוצרו כאן עולות הרבה בדמיון על הדוגמות הזרות, משום שהציירים הגרמניים חרגו ממסגרתם של חוקי־הארדיכלות הפורמאליים. באוסטריה יוצג סוג חזיתי זה של ציור ע״י י. מ. רוטמאיר (Rottmayr), שקישט בתמונותיו את הארמונות והכנסיות של וינה, מלק, שנברון, זאלצבורג ועוד, מתחילה בנוסח רובנס ואח״כ בסיגנון־הרוקוקו. בבאוואריה פעל ק. ד. אזם, שעלה בדינאמיות ובמונומנטאליות של יצירתו על רוב בני־דורו. עם כמה מקרובי־משפחתו קבע את מראה־הפנים של כנסיות הרבה ע״י מיזוגן של כל הטכניקות של הציור, הפיסול והקישוט. — בצידם של הציירים פעלו גם פסלים, שבהם ניכר מעבר מהיר לרוקוקו, פרט לשניים מהם, שיצירתם היא מונומנטאלית ובעלת חדירה פסיכולוגית, ברוחו של ברניני: ב. פרמוזר בסאכסוניה ואנדראס שליטר בברלין.

H. Wölflin, *Renaissance und Barock*, 1888, 1907[2]; A. Riegl, *Die Entstehung der Barockkunst in Rom*, 1897; W. Weisbach, *Die Kunst des B. in Italien, Frankreich, Deutschland und Spanien*, 1924; M. Dvořák, *Geschichte der italienischen Kunst im Zeitalter der Renaissance*, II, 93–211 (*Die Entstehung der B.malerei*), 1929; T. H. Fokker, *Roman Baroque Art — The History of a Style*, 1938.

ע. י־ה.

ג. ספרות. השימוש במונח ב׳ גם לגבי הספרות הונהג בהתאם למגמה, הרווחת כיום, להרחיב את השימוש במונחים מתחום האמנות (כגון גותיקה ורנסאנס), באופן שיקיפו תקופה שלמה בתולדות התרבות בכללה על כל תופעותיה, ביחוד את המוסיקה והספרות, אך גם את המדיניות ומבנה החברה. ההבחנה בספרות „ברוקית" הונהגה לראשונה לגבי הספרות הספרדית (ע״י מננדס פלאיו, סמוך ל1880), אח״כ לגבי גרמניה והולאנד, אח״כ לגבי אנגליה, מאוחר יותר לגבי איטליה (בשם secentismo, „סיגנון המאה ה17"), ורק לסוף (בשנות ה30 וה40 של המאה ה20) לגבי צרפת. בספרות הספרדית מקובלת הערכה חיובית של תקופת־הב׳ (וביחוד בזמננו, בהשפעת מסותיו של דמסו אלונסו); לעומת זה עדיין שלטת בספרות הצרפתית ההערכה השלילית של הב׳, הרווחת מזמנו של בואלו. מושג הב׳ בספרות עדיין לא הוגדר בבירור. החוקרים משתמשים בו באופנים שונים ביותר, בהתאם ליחס הרווח בארצו של כל חוקר בדבר גבולות־הזמן, ההתפתחות וההערכה של הב׳. יש מציינים בשם ב׳ רק מה שנחשב בעיניהם כ„פחות־טעם", כלומר, גיבוב ומלאכותיות; אחרים מבקשים למצוא אופי בארוקי בכל אחד ואחד מן הסופרים, שפעלו בתקופת 150 השנים שבין תחילת הרבע האחרון של המאה ה16 וסוף הרבע הראשון של המאה ה18. אך נסיונותיהם של כמה מן החוקרים להקיף את כל תופעות הספרות והמחשבה של תקופה זו במושג ב׳, נועדו לכשלון: חשובי האסכולות והסופרים שבארצות השונות נבדלים זה מזה הן באידיאלים האמנותיים שלהם והן בתפיסת־עולמם ובהשקפתם על חיי־האדם, ומשום כך אין טעם של ממש להכללתם בנוסחה היסטורית אחת. אין משמעות אמיתית לנוהג הרווח כיום, שלפיו מצרפים סופרים כגון סרוונטס, שיקספיר, מילטון, פופ, קורני, ראסין, מולייר, ואף הוגי־דעות כגון דקארט, שפינוזה, עם בעלי סיגנון הב׳ הקישוטי, כגון ג׳ון לילי, גונגורה, מארינו, ג׳ון דון, גריפיוס ודומיהם, כאילו אלה והללו הם נציגיה של אסכולה אחת, כביכול, ששמה „ספרות־הב׳". מושג כללי זה אינו עולה בקנה אחד עם העובדה, שמגמות־יסוד מסויימות בספרות של המאה ה17 מתנגדות זו לזו ניגוד חריף — כגון שכלתנות לעומת מיסטיקה; הקלאסיציזם, שהגיע אז לשלטון בצרפת, הולאנד ואנגליה, לעומת ביטול המסגרת של הצורה ההארמונית, שציין באותו זמן את הסיגנון הספרותי בספרד, איטליה וגרמניה; ראליזם מובהק (כפי שהוא מופיע, למשל, ברומאן הפיקארסקי ובכתבי קוודו, סקארון, גרימלסהאוזן ואחרים) לעומת הנטיה לאידיאליזציה חצרנית, האידיליה הפאסטוראלית, עדינות־הנימוסים, והעלאה של רמת־הסיגנון (ראסין, מילטון, פונדל ואחרים). בפני ניגודים אלה באפיין של תופעות חשובות בספרות המאה ה17 אין המושג של „ספרות הב׳" יעיל, אלא אם כן מגבילים אותו לאותן המגמות הסיגנוניות, שיש להן דמיון לסיגנון הב׳ האפייני באמנות.

מגמה סיגנונית זו נקראה עוד בזמן פריחתה בשמות שונים בארצות שונות. בספרד נקרא סיגנון זה „גונגוריזם", ע״ש גונגורה (ע״ע), או estilo culto, „סיגנון משכיל" (כיום נהוג יותר לומר: קולטרניזם, ביחוד כציון לגנאי), וכן גם „ברוקיזם" או „קונצפטיזם"; באיטליה מציינים אותו בשם „מאריניזם", ע״ש ג׳. מרינו (ע״ע), וכיום גם secentismo; לגבי השלב הקדום ביותר, במאה ה16, נהוגים גם השמות „פטרארקיזם" ו concettismo, ולגבי השלב המאוחר ביותר (המאה ה18) — גם „ארקדיה" (ע״ע; וזה למרות מגמתה של אסכולה זו להתגבר על השפעתו של מארינו); באנגליה הוא קרוי בשם „יופואיזם" (Euphuism), על שם הרומאן Euphues (1579) מאת ג׳ון לילי (ע״ע), וכיום גם מנריזם (mannerism); בצרפת הוא נקרא „סיגנון פרציוזי" או

préciosité, לפי שם־התואר, שהיה חביב על וואַטיר (Voiture), גֶז דֶה בַּלזַק (ע"ע), גב' סקידֶרי (ע"ע) והחוג של בית רַנבּוּיֶה (Hôtel de Rambouillet); כן נהוגים בצרפת השמות „מַניריזם" ו„סיגנון מלאכותי" (style affecté); בגרמניה היה נקרא „גיבוב", „צעקנות" (Schwulst, Bombast), „סיגנון האפנה" (Alamodestil) או אף „סיגנון רועים" (Schäferstil); השם „רוקוקו" לציון השלב האחרון (במאה ה18), נהוג בספרות כמעט רק בגרמניה; בהולאנד, שבה אין רישומיו של סיגנון־הב' ניכרים אלא במקצת, הוא נקרא בשם blufzucht („ניפוח") או gezwollenheid („גיבוב"). משאר הארצות יש עניין לכל היותר עוד בפורטוגאל, שבה נהוגים אותם הכינויים המקובלים בספרד, וכן גם Seiscentismo.

היכן נולד סיגנון זה? הוא מופיע כמעט בעת ובעונה אחת, סמוך ל1580, בכמה מן הארצות הנזכרות, והיה מקובל בהן, עד המאה ה18, חוץ מבצרפת, שבה קטל אותו מולייר ע"י הקומדיה Les Précieuses ridicules ב1659.

החשובים שבסופרים, שכתבו בסיגנון הב' היו פעילים בין 1600 ו1650. מאלה יש להזכיר ביחוד את גונגורה ומארינו, שהשפיעו זה על זה ועל רוב שאר סופרי דורם; אעפ"כ אפשר לומר, שסיגנון־הב' הופיע תחילה בספרד, שהרי כמה מסימניו כבר נמצאים בפרוזה של אנטוניו דה גֶורה (Guevara; 1480—1545; ע"ע). מספרד עבר סיגנון־הב' לממלכת נאפולי, שבה פעל, מ1468 ואילך, הקַטלאני בֶנֶדֶטוֹ גארֶת (Gareth), המכונה באיטליה קארִיטֶאוֹ (Cariteo), בחצר־המלכות הארגונית, וחיבר שירה בספרדית ובאיטלקית. קווים בארוקיים מתגלים גם בשיריהם של כמה פֶּטרארקיסטים אחרים מסוף המאה ה15 (פֶּאנפִילוֹ סאסו, טֶבּאלדֶאוֹ, סֶראפינו, ועוד). מאז נתקיימה השפעת־גומלים בין איטליה וספרד, ושתיהן השפיעו על פורטוגאל, צרפת, אנגליה וגרמניה. בשתי ארצות אחרונות אלו נודעה גם השפעה מצד צרפת. אנגליה מצידה השפיעה במקצת על ארצות היבשת ע"י לילי, המחקה מצידו את גווארה; לפורטוגאל ולגרמניה לא היתה כל השפעה מחוץ לגבולותיהן.

לסיגנון־הב' בספרות כבאמנות אפיינית השאיפה להפתיע. לפי מימרה מפורסמת של מארינו: „מטרת המשורר היא — להפליא; מי שאינו יודע לעורר תימהון מוטב שיהיה סייס!" (È del poeta il fin la meraviglia; chi non sa far stupir vada alla strigla!). למטרה זו מבקשים משוררי־הב' להגיע בשתי דרכים: מצד אחד, ע"י פיתוח יָתר של הקישוט הרֶטורי, ומצד שני, ע"י חידודי־מחשבה. שתי מגמות אלו מתמזגות לפעמים קרובות אצל אותו סופר עצמו; אעפ"כ הבחינו ביניהן בספרד כבין גילויים של שתי אסכולות נפרדות, שלכל אחת מהן היו חסידים בספרד ובשאר הארצות: אסכולת הקישוט הרטורי נקראה בשם קוּלטֶראניזם (culteranismo), ובראשה עמדו גונגורה ולוֹפֶּה דֶה וֶגָה; אסכולת החידוד הרעיוני נקראה בשם „קוֹנצֶפּטיזם" (conceptismo), ובראשה עמדו גרַסיאן וקֶוֶדוֹ. הקולטראניזם אפייני בעיקר לשירה; הוא טיפח דימויים נרחבים ומפורטים, תחביר בלתי־רגיל, תקבולת קצבית של חלקי המשפט, מיזוג של תיאורים מתחומי החושים השונים, ממדעי־הטבע והטכניקה (ביחוד ביופואיזם), מלים למדניות, נדירות או מחודשות, צירופים של מלים נרדפות, פֶּריפראזות מפתיעות, ובייחוד — תמונות־לשון נועזות (כגון „כינורות בעלי נוצות" או „זרי־פרחים מצייצים", כדימויים לציפרים, וכיו"ב). הקונצֶפּטיזם גיבב חידודי־מחשבה (באיט' concetti, וממנה עבר המונח לשאר הלשונות, שהשתמשו, נוסף על כך, גם במונחים אחרים: בספר' agudeza; באנגל' — בצד conceit — גם wit; בצרפ' pointe, esprit) וטיפח ניסוח קולע ומימרתי, פאראדוכסים וביחוד אנטיתזות. שתי האסכולות מחשיבות ניסוחי־מחשבות או תיאורים מתוך שימוש בהבלטת־ניגודים מכוונת אל הדמיון או אל השכל, או — מה שנראה להן עדיף — לשניהם.

הסיגנון הבארוקי העניק יופי פיוטי רב למשוררים מוכשרים, ואחר התנכרות של דורות לסיגנון זה, חוזרים ומעריכים אותם בדורנו, ביחוד בהשפעת חיבוריהם של ת. ס. אליוט והבלשן והמשורר הספרדי דַמסוֹ אַלוֹנסוֹ. ואולם ההפרזה בסיגנון זה, שכיום מבחינים בינה ובין הב' המשובח ומציינים אותה בשם מַניריזם, הביאה לידי גיבובים מחוסרי־טעם, ביחוד אצל הprécieux הצרפתיים, אצל המשוררים הגרמניים בני האסכולה הסילֶזית השניה (הוֹפמאנסוַלדַאוּ, לוֹהֶנשטיין ואחרים), ואף אצל האָמן המפורסם של הקונצֶפּטיזם, מארינו. גלגול חדש של סיגנון הב' על כל סימני־ההכר שלו היא הפרוזה של ז'אן פאול הגרמני. מן היפים והנועזים בדימויים ובניגודים הפיוטיים, שהומצאו ע"י הב', נשמעים הדים לא־מועטים בשירת דורנו.

ספרות־הב' בכללה:
L. P. Thomas, *Le Gongorisme considéré dans ses rapports avec le Marinisme*, 1911; K. Viëtor, *Probleme der Barockliteratur*, 1928; M. Praz, *Studi sul Concettismo*, 1934; F. Strich, *Der europäische B.* (in *Der Dichter und die Zeit*, p. 71–132), 1947; H. Hatzfeldt, *A Clarification of the B. Problem in the Romance Literatures* (in *Comparative Literature* I, p. 113–39), 1949; O. Mourgues, *Metaphysical, Baroque and Précieux Poetry*, 1953; C. J. Friedrich, *The Age of the Baroque 1610–60*, 1953; A. Angyal, *Der Werdegang der internationalen B.-forschung* (in *Forschungen und Fortschritte* XXVIII, p. 377 ss.), 1954;

ספרד:
A. de Castro, *Éstudio sobre el Culteranismo* (in *Biblioteca de Autores Españoles*, vol. 42), 1870; G. Diaz Plaja, *El espiritu del Barroco*, 1940; L. Spitzer, *El barroco español* (in *Boletín del Instituto de Investigaciones Históricas*, Buenos Aires, XXVIII, 1944, p. 17 ss.), 1944;

פורטוגאל:
A. Contiho, *Aspectos da literatura barroca*, 1950;

איטליה:
B. Croce, *Saggi sulla letteratura italiana del '600*, 1911; C. Calcaterra, *Il problema del Barocco* (in *Questioni e correnti di storia letteraria*, p. 405–501), 1949; Th. W. Elwert, *Zur Charakteristik der italienischen B.-lyrik* (in *Romantisches Jahrbuch* III, p. 421–98), 1950; G. Getto, *La polemica sul B.* (in *Letteratura e critica nel tempo*, p. 131–218), 1954;

צרפת:
A. Livet, *Précieux et Précieuses*, 1896³; J. Rousset, *La littérature de l'âge baroque en France*, 1953; M. Raymond, *B. et Renaissance poétique*, 1955.

אנגליה:
M. Praz, *Secentismo e Marinismo in Inghilterra*, 1925; P. Meissner, *Geistesgeschichtliche Grundlagen der englischen B.-literatur*, 1934;

ארצות־השפלה:
G. A. van Es, *Barokke lyriek in de 17de eeuw*, 1946;

גרמניה:
H. Cysarz, *Deutsche B.-dichtung*, 1924; E. Ermatinger, *B. und Rokoko in der deutschen Dichtung*, 1928²; E. Trunz, *Erforschung des deutschen B.* (in *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* XVIII), 1940.

ח. פ.

ד. מוסיקה. — במוסיקה לא התחילה תקופת־הב׳ בזמן אחד בכל ארצות־אירופה. באיטליה אפשר לקבוע את ראשיתה ב1580 לערך, בעוד שבאנגליה שלטה אומנותם של מחברי־המאדריגאלים והב׳ התחיל בה רק לאחר כמה עשרות שנים; והוא הדין בהתפתחותה של המוסיקה הגרמנית. את סופה של התקופה יש לראות בתחילת המחצה השניה של המאה ה18 במותם של גאוני־המוסיקה, שסיכמו את השגי המוסיקה עד זמנם — באך והנדל. במוסיקה, כמו בספרות ובשאר האמנויות, היה למונח ב׳ מתחילה גון שלילי, אך עם בירור סגולותיהן המיוחדות של תקופות הרנסאנס והב׳ נעלם גון זה. לא תמיד אפשר למצוא הקבלה בדרכי־ההתפתחות של האמנויות השונות; בתקופת־הב׳ השפיעו הגורמים העיקריים בספרות ובאמנות גם על צורות־המוסיקה ודרכי הבעתה. אפייני הדבר, שתקופה זו — בדומה לתקופות אחרות — פתחה ביצירת סיגנון, שהקומפוזיטורים ראו אותו כ„חדש״, וסמוך לשנת 1600 כבר ראו את המוסיקה של תקופת הרנסאנס כ„מיושנת״. ב1594 נפטרו זה אחר זה שני אמני־הרנסאנס, שמיזגו וסיכמו את השגי המוסיקה של יה״ב והרנסאנס — פַּלֶסְטְרִינָה ואורלַנדוֹ לַסוֹ (ע״ע). באותו זמן חיבר המחדש הגדול קלאודיו מונטֶוֶרְדִי (ע״ע) את יצירותיו הגדולות הראשונות, הופיעה הצורה החדשה של האופרה והתפתחו המוסיקה האינסטרומנטאלית והקונצרטאנטית. החידוש הבולט ביותר לעין בתקופת־הב׳ הוא החיסול הסופי של עצמאות הקולות במוסיקה הרבקולית והעליה לשלטון של המוסיקה הנקראת „מונודית״ — כלומר, המוסיקה, שבה גובר קול אחד (קולי או כְּלִיי) על שאר הקולות המשתתפים בביצוע היצירה המוסיקאלית. המוסיקה המונודית שימשה יסוד לכל הצורות של המוסיקה הקולית, כגון האוראטוריה, האופרה והקאנטאטה, ועם זה הביאה אף במוסיקה הכְּלִיית, שבה הוסיפו הקומפוזיטורים לטפח את הרבקוליות, לידי חלוקת הקולות לעיקריים ולמלַוִים. נוסף על כך גרם העקרון של ליווי המוסיקה (הקולית והכליית כאחת) בכלי־מנענעים (קונטינואו) גם לחיסול עצמאותם של קולות־המשנה. כלי־מנענעים זה היה עפ״ר צ׳מבאלו או אורגאן והקומפוזיטורים רשמו למנגניהם את קול הבאס בלבד, המקביל לקולות־הזמרים או לכלי־המיתר הנמוכים ביותר, והוסיפו על כך מספרי־סימון כדי להדריכם ביצירת־ההארמוניה. משום כך מציינים את תקופת הב׳ גם כ„תקופת הבאס המסומן״. הסגולות האפייניות למוסיקה של הב׳ — מלבד הסיגנון המונודי — הן הנטיה לסיגנון קונצרטאנטי, התפתחות ההארמוניה הפונקציונאלית, ההבעה עשירת הרגש והצורה הארכיטקטונית. כמו־כן אנו מוצאים בה גילויים ראשונים של גאווה לאומית בהשגים מוסיקאליים. אף התאוריה המוסיקאלית והפילוסופיה האמנותית מתפתחות בתקופה זו בדרכים חדשות, המושפעות השפעה מכרעת מן הפילוסופיה הראציונאליסטית של התקופה ומן התגליות המדעיות, כגון: סדרת הטונים העליונים, משיכת־האדמה וכד׳. המוסיקה האמנותית עדיין היא בתקופה זו נכס של המעמדות הגבוהים — האצילים, ראשי הכנסיה והסוחרים העשירים, וסיגנון־הב׳ המפואר כאילו משקף את המעמד החברותי של המוסיקה באותו זמן. המעמד הבינוני טיפח אז את המוסיקה בעיקר בחוגים ובמועדונים למוסיקה, שהחשובים שבהם היו חוגי־המוסיקה באוניברסיטות (קולֶגיום מוסיקום). באותו זמן נוסדו גם חברות של רמי־מעלה בערים שונות, שלפניהן הופיעו זַמָּרים, נגנים ווירטואוזים בינלאומיים, שהניחו את היסוד לקונצרט הפומבי. המוסיקאים והקומפוזיטורים, שהיו אז משרתיהם של בני המעמדות העליונים ונהגו ללבוש בגדי־שרד, התארגנו באיגודים, שקבעו את השכלתם, הגדירו את זכויותיהם וחובותיהם ושמרו על רמתם המקצועית הגבוהה; מי שסולק מאיגוד כזה משום שעבר על תקנותיו וחוקיו עמד בפני סכנה של הרס כלכלי. היסודות החברותיים של מוסיקת־הב׳ מסבירים את הקשר ההדוק, שהיה קיים בין הקומפוזיטור ובין המבצע (בדרך כלל היו הקומפוזיטורים עצמם מבצעים את יצירותיהם) ובין הקומפוזיטור ומאזיניו. הקומפוזיטור חיבר כל יצירה ויצירה רק לקהל מסויים ולמועד קבוע, והמאזינים המשכילים הבינו כל חידוש, שהוכנס ליצירות החדשות. חשובי הקומפוזיטורים בתקופת הב׳ — וביחוד י. ס. באך, הגדול שבהם — הצליחו לחבר יצירות, שעמדו במבחן הזמנים.

R. Haas, *Musik des Barocks*, 1928; M. F. Bukofzer, *Music in the Baroque Era*, 1947.

פ. ע. ג.

בְּרוּק, גֵ׳ימְז, סֶר — James Brooke — (1803—1868), ראג׳ה (מושל) של סַרַוַק(ע״ע); ממרחיבי האימפריה הבריטית במאה ה19. ב׳ נולד בקרבת בֶּנַארֶס שבהודו לפקיד אנגלי, חונך באנגליה, נכנס לשירותה של החברה ההודית־המזרחית (East Indian Company), השתתף במלחמת הבריטים נגד בורמה (1826), שבה נפצע קשה, וחזר לאנגליה. אחר מות אביו ירש ב׳ הון ניכר, קנה את הספינה הקטנה „רויאליסט״ (Royalist) והפליג בה ב1838 למסעתגליות בקבוצת האיים האינדונזיים. הוא הגיע לסאראוואק שבמערבו של האי בּוֹרְנֵאוֹ וסייע לשולטן של בְּרוּנֵי (ע״ע) שבצפון־המזרח של סאראוואק לדכא מרד של הילידים. ב1841 מינה אותו השולטן לראג׳ה של סאראוואק, וב׳ שלט כאן 22 שנה. הוא נלחם בשודדי־הים והשתדל להעלות את רמת־תרבותם של הילידים ואף לשתף אותם במינהל. ב1847 הועלה לאצולה הבריטית (בדרגת „סֶר״). את שנות־חייו האחרונות בילה באנגליה, לאחר שמסר את השלטון בסאראוואק לבן־דודו, סר צ׳ארלז ג׳ונסון ב׳ (1829—1907). בנו ויורשו של זה האחרון, סר צ׳ארלז וינר (Vyner) ב׳ (נולד 1874), מסר ב1946 את סאראוואק לכתר הבריטי כמושבה. — מכתביו של ג׳ימז ב׳ (The Private Letters of Sir J. B.) נתפרסמו (ב3 כרכים) ב1853.

G. L. Jacob, *Raja of Sarawak*, 2 vol., 1876; S. B. Saint John, *Life of Sir J. B.*, 1879; S. Brooke, *Three White Rajahs*, 1939; E. Hahn, *J. B. of Sarawak*, 1953.

בְּרוּק, חֲוַת־, ע״ע הִתְיַשְּׁבוּת שִׁתּוּפִית.

בְּרוּק, רוּפֶּרְט — Rupert Brooke — (1887—1915), משורר אנגלי. ב׳ נולד ונתחנך בּרַגְבִּי (Rugby) והמשיך את לימודיו בקימבריג׳, בעיקר בספרויות הקלאסיות ובספרות האנגלית. ב׳ פירסם דיסֶרטאציה על ג׳ון וֶבְּסְטֶר (1913) וסיכום של רשמי מסעו באמריקה ב1913 („איגרות מאמריקה״). את מותו מצא בדרכו לדארדאנלים כששירת כקצין בחיל־הים הבריטי במלחמת־העולם I. בכרך שיריו הראשון, שיצא ב1911, ניכר, למרות הבוסר שבו, כשרון מבטיח גדולות. פירסומו ואגדת־חייו נוצרו ע״י מה שהידיעה על מותו הגיעה סמוך להוצאת קובץ הסונֶטות הלאומיות שלו, „1914״, שאחת מהן פותחת במלים: „אם מות אמות, אך זאת חשבו

עלי". רוח־האבירות המפעמת סונטות אלו נתנה ביטוי לאידיאליזם, שבו נכנסו הרבה מצעירי אנגליה למלחמת־העולם I. אך שאר שיריו נוטים להתחכמות המטאפיסית של ג'ון דון (שהיה המשורר החביב עליו ביותר), אע"פ שיש בהם הומור שכולו שלו; יצירה נאה היא הפואמה „גראנטצ'סטר" (Grantchester), 1912. ב1946 הוציא G. Keynes כרך מורחב של כל שיריו.

J. Drinkwater, *R. B.*, 1916.

בְּרוֹקְדוֹרְף־רַנְצָאוּ, אוּלְרִיךְ פוֹן — Ulrich von Brockdorff-Rantzau — (1869—1928), דיפלומאט גרמני. שירת בשירות הדיפלומאטי הגרמני מ1892 ואילך וכיהן ב1912—1918 כציר־גרמניה בקופנהאגן. בדצמבר 1918 נתמנה מנהל משרד־החוץ בממשלה הרפובליקנית הגרמנית, ובאפריל 1919 עמד בראש המשלחת הגרמנית בוועידת־השלום בוורסאי. תנאי־השלום, שהוצגו לגרמניה ע"י בעלות־הברית (ע"ע גרמניה, עמ' 466), נראו לב' כבלתי־הוגנים וכבלתי־ניתנים לקיום. הוא דרש מממשלתו לדחותם; חרף סכנת החדירה של צבאות בעלות־הברית לגרמניה, שהיתה כרוכה בדבר, וכשהחליטה הממשלה הגרמנית לחתום על חוזה־השלום התפטר ב' מתפקידיו בממשלה. בסוף 1922 נתמנה שגריר־גרמניה ברוסיה הסובייטית ופעל להידוק היחסים בין שתי המדינות. בהתאם לכך התנגד להתקרבותה של גרמניה למעצמות־המערב, שהתבטאה בחוזה לוקארנו (1925, ע"ע גרמניה, עמ' 470). הוא פירסם Dokumente und Gedanken um Versailles („מיסמכים והירהורים על [שלום־] ורסאי"), 1925³.

E. Stern-Rubarth, *Graf B.-R.*, 1929; H. Helbig, *Die Moskauer Mission des Grafen B. R.* (*Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, II, 1955).

בְּרוֹקָה, פּוֹל — Paul Broca — (1824 — 1880, פאריס), רופא ואנתרופולוג צרפתי. מ1853 עד מותו היה ב' פרופסור באוניברסיטה של פאריס ומנתח ראשי בבתי־חולים בעיר זו. בתקופת־עבודתו הראשונה עסק בפאתולוגיה, והיה מן הראשונים בצרפת שהשתמשו בשיטה הפאתולוגית־היסטולוגית. באותה תקופה פירסם גם עבודות בכירורגיה. מ1859 ואילך התמסר לאנתרופולוגיה, סייע בייסודו של המכון לאַנתרופולוגיה (1876), עסק בקראניוֹמטריה (ע"ע גלגלת, עמ' 771), ואף המציא מכשירים לביצוען של חקירות אלו. אך מפעלו העיקרי היה בחקר תפקידי־המוח ואיתור „מרכזיהם". הוא נתפרסם בעבודתו על איתור כושר־הדיבור בפיתול המצחי השלישי של המוח בצד שמאל (1863) וביצירת מושג האַפסיה (ע"ע; ב' עצמו השתמש במונח aphémie). אע"פ שהנוירופיסיולוגיה החדישה אינה מכירה במושג „מרכז־הדיבור" במובנו של ב' (וע"ע דבור), יש לראות בתגליתו אחד מן המאורעות המכריעים בהתפתחות המחקר של מֶכאניזמי־המוח.

בְּרוֹקְהָאוּס, פְּרִידְרִיךְ אַרְנוֹלְד — Friedrich Arnold Brockhaus — (1772—1823), המייסד של הוצאת־ספרים גרמנית. ב', בנו של סוחר מדורטמונד, למד ב1793/95 באוניברסיטה של לייפציג, בייחוד לשונות, אח"כ עסק — ב1795—1804 — במסחר אריגים בעיר־מולדתו ובערים שונות של הולאנד. אך ב' לא היה מרוצה בעיסוק זה, וב1805 יסד באמסטרדאם הוצאת־ספרים. ב1808 קנה ב' את 5 הכרכים של ה„לכסיקון לשיחות" (Konversationslexicon), ששני סופרים בלייפציג חיברו ב1796—1806 כדי לספק לקורא חומר עובדתי לשיחותיו. ב' חיבר, עם אחד מידידיו, את הכרך ה6, שהלכסיקון היה חסר, ו6 הכרכים ביחד הקיפו כ2,800 עמודים קטנים. הצלחת־המפעל היתה מרובה, וב1819/20 כבר הוציא ב' את המהדורה החמישית, שנכתבה ע"י צֶוֶת של מומחים במקצועות־המדע השונים. במהדורה זו, שכללה 10 כרכים (כ10,000 עמוד), שימש הלכסיקון מופת למפעלים דומים באירופה ובאמריקה. ב1817/18 העביר ב' את ההוצאה ללייפציג, המרכז של מסחר־הספרים בגרמניה.

צאצאיו של ב' המשיכו בפעולתו ויסדו, בין השאר, ב1890 את הסניף של ב'־עֶפרון בפטרבורג, שהוציא עיבוד רוסי של הלכסיקון. — לאחר שהוקמה ה„רפובליקה הדמוקראטית" של גרמניה המזרחית (1949) הולאם בית־ההוצאה בלייפציג, אך כבר קודם לכן, ב1947, נוסד סניף בוויסבאדן בגרמניה המערבית, שמוציא מ1953 ואילך את המהדורה ה16 ב12 כרכים. — מן המהדורה ה15 שלו (1928—1935, 21 כרך) נקרא הספר בשם „ב' הגדול" (Der grosse Brockhaus).

E. Brockhaus, *F. A. B.*, 3 Bände, 1872/81; id., *Die Firma F. A. B., 1805–1905*, 1905; P. Gebhardt, *Geschichte der Familie B.*, 1928.

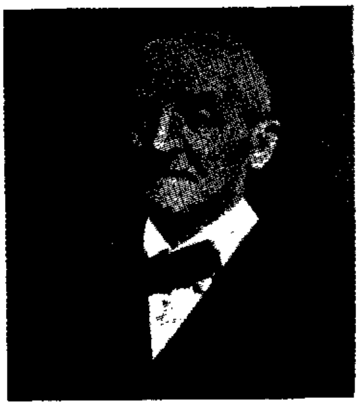
בְּרוֹקֶלְמַן, קַרְל — Carl Brockelmann — (1868, רוסטוק — 1956, האלה), מזרחן גרמני. מ1893 ואילך הורה לשונות־המזרח באוניברסיטות של בְּרֶסלַאו, קֶניגסבֶּרג, האלה, ברלין, ומ1923 שוב בבְּרֶסלאו. ב1932, כשהיה רקטור של האוניברסיטה בעיר זו, התנגד בתוקף לנסיונותיהם של הסטודנטים הנאציים להשתלט על המכללה. ב' התמסר בעיקר לבלשנות השמית והתורכית, ויצר בתחום זה שורה ארוכה של ספרי־יסוד, בכללם: Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen („קיצור של הדיקדוק המשווה של הלשונות השמיות"), בשני כרכים (1907/13); Lexicon Syriacum (1928²) ו Osttürkische Grammatik („דיקדוק של התורכית המזרחית", 1954).

משאר עבודותיו נודעת חשיבות יתרה לחיבורו הגדול, Geschichte der arabischen Literatur („תולדות הספרות הערבית", בשני כרכים, 1898—1902; 3 כרכי־מילואים יצאו ב1937—1942) — מחקר, שעדיין לא נתחבר בדומה לו בשביל הספרויות של שאר לשונות־המזרח. לתפוצה רחבה זכה גם ספרו Geschichte der islamischen Völker und Staaten („תולדות האומות והמדינות האסלאמיות"), 1939 — עיבוד של תרומתו ל„היסטוריה העולמית", שנתפרסמה בהוצאת אולשטיין; ניתרגם גם לאנגלית ולצרפתית. בשנת מותו של ב' הופיע ספרו האחרון Hebräische Syntax („תחביר עברי").

בְּרוּקְנֶר, אַנְטוֹן — Anton Bruckner — (1824, אַנספֶלדֶן, על־יד לינץ — 1896, וינה), קומפוזיטור אוסטרי. אביו של ב', שהיה ממשפחת־איכרים, היה מורה כפרי, ואף ב' עבד מתחילה בהוראה, אלא שעם זה עסק גם במוסיקה, ובייחוד בנגינה באורגאן. ב1849 נתמנה אורגאניסטן במנזר סט. פלוריאן (St. Florian) וב1856 בקאתדראלה בלינץ. ב' החליט אז להקדיש את חייו למוסיקה והתחיל לומד שיטתית את תורת־המוסיקה אצל זֶכטר (Sechter) בווינה ואצל קיצלר (Kitzler) בלינץ. את הסימפוניה הראשונה שלו כתב כשכבר

היה בן 40. מ1868 ואילך ישב בקביעות בווינה, שבה שימש פרופסור למוסיקה בקונסרוואטוריון ובאוניברסיטה. רק בסוף ימיו התחילו מכירים בגדולתו וכיום הוא נמנה עם חשובי המלחינים של המאה ה19. ב׳ כתב בין השאר שלוש מיסות גדולות, טֶה דֶאוּם (Te Deum), מוסיקה לתהילים קכ ו־קנ, חמישיה לכלי־מיתר ו9 סימפוניות.

למוסיקה של ב׳ יש מטרה אחת ויחידה: להודות, להלל ולרומם יה ולהעמיד את אלוהים בהודו כנגד האנוש בשפלותו. אמונתו הדתית של ב׳ היתה פשוטה ותמימה כאותה של איכר קאתולי (את הסימפוניה האחרונה שלו הקדיש „לאל ה־אהוב", פשוטו כמשמעו), ואמונה זו התחברה אצלו עם שאיפתו המיסטית של רומאנטיקן להתמזג עם האלוהות באמצעות הצליל. הרומאנטיקן שבב׳ ביקש גם לשחררו מכבלי המלה, מן הטכסט הקבוע מראש, שקיצץ את כנפי דמיונו המוסיקאלי. לפיכך פסק ב׳ במרוצת־הזמן לכתוב מיסות ויצירות אחרות לקולות ופנה אל המוסיקה הצרופה ואל הסימפוניה הקלאסית. בזה הלך ב׳ בדרך, שהותוותה ע״י בטהובן וביחוד ע״י שוברט, אע״פ שהאופי הדתי של הסימפוניות שלו חִייב סטיות מסויימות מדרך זו. בהתאם לכך אין הקצב של הסימפוניה שלו משתנה במידה מרובה מפרק לפרק, ובכל הפרקים — חוץ מבסקֶרצו — הוא מתון וחגיגי — מה שנועד לחזק את רושם המונומנטאליות של שיר־תהילה לאלוהים. וכן מכוונים להשלים רושם זה המֶשֶך הארוך של הסימפוניות („נחשי ענק" קרא להן בראמס על דרך גנאי), התיזמור הערוך לפי תכונות האורגאן הכנסייתי והרחבתם של כל אחד משלושת הנושאים שבסימפוניה הקלאסית לקבוצת־נושאים. בקשר לכך חשוב במיוחד מבנה היצירה. כל פרק ופרק, וגם הסימפוניה כולה, נבנו בצורת „עליה בגלים", שלעיתים קצובות היא מופסקת ע״י „נקודות מנוחה", כלומר, ע״י הפגת־מתח זמנית.


אנטון ברוקנר

A. Gollerich – M. Auer, *A. B.*, 1922–36, 1938[2]; A. Halm, *Die Symphonien A. B.*, 1923; E. Kurth, *B.*, 1925; O. Lang, *A. B.*, 1947; H. F. Redlich, *B. and Mahler*, 1955.

מ. כ.

בְּרָוֶר (Brawer), **אַבְרָהָם יַעֲקֹב** (נו׳ 1884, סְטְרִי, מדרום ללבוב), גאוגראף והיסטוריון יהודי. לאחר שסיים גימנסיה פולנית בקולומְיָה למד באוניברסיטה ובביהמ״ד לרבנים בווינה. ב1909 הוכתר בתואר ד״ר לפילוסופיה על יסוד חיבורו Galizien wie es an Oesterreich kam (1910). ב1910/11 שימש מורה בגימנאסיה בטַארְנוֹפּוֹל; בעיר זו בדק את ספרייתו של יוסף פֶּרל, גילה בה את כתב־ידו של דב־בר בִּירְקֶנטל (ע״ע) בשם „דברי בינה" על משיחי־השקר בישראל ופירסם את חלקיו המקוריים של כ״י זה („פראנק ועדתו") ב„השלח" (1917, 1921). כהמשך לחיבורו הגרמני הנזכר על גאליציה פירסם ב„השלח" (1910) את מחקרו: „יוסף השני ויהודי גאליציה". ב1912 עלה לארץ ונתמנה מורה בביהמ״ד למורים של חברת „עזרה" בירושלים; בקיץ 1914 עסק בהוראה בסאלוניקי וב1915/8 בקושטה, במקום שגם שימש רב לעדה האוסטרית. לאחר עבודת־מחקר בגאוגראפיה באוניברסיטה של וינה חזר בתש״ה לביהמ״ד למורים העברי בירושלים והורה בו עד תש״ט. בשנות תרצ״א—צ״ה סייר בלבנון, סוריה, עיראק ופרס ופירסם על ארצות אלו ספר לנוער (בשני כרכים) בשם „אבק־דרכים". ספרו הגדול בידיעת־א״י בשם „הארץ" (ואחר־כך „ארץ־ישראל") יצא בתרפ״ח (ואח״כ ב4 מהדורות נוספות; האחרונה ב1954). ב׳ פירסם גם ספרי־לימוד אחדים, אטלאס ומפות. ממאמריו המדעיים חשוב ביותר מאמרו על עלילת־דמשק (בספר־היובל של ש. קראוס, 1937), המבוסס על חומר ארכיוני. מ1949 ואילך הוא מעורכי מדור הגאוגראפיה באנציקלופדיה העברית.

בְּרוּרְיָה, בתו של ר׳ חנינא בן־תרדיון (ע״ע) ואשתו של ר׳ מאיר (ע״ע). ב׳ ידועה כאשה היחידה, שדעותיה בהלכה נזכרו בספרות התלמודית ונתקבלו על דעתם של חכמי־זמנה, כפי שמעידה ההערה: „יפה אמרה ברוריה" (תוספתא, כלים־ב״מ, א׳, ו׳). עוד בתקופת ראשוני האמוראים היו רווחים סיפורים על הקף ידיעותיה המרובות (פסח׳ ס״ב, ב׳). מסופרים גם כמה דברים על הגובה המוסרי שלה: בני־אדם רשעים היו מצערים הרבה את ר׳ מאיר, והוא התפלל עליהם שימותו, אך ב׳ הוכיחה אותו במלים: „מה דעתך? משום שנאמר (תהלים קד, לה): „יתמו חטאים"? — וכי כתוב: „ח ו ט א י ם"? — „ח ט א י ם" כתוב!... בקש עליהם רחמים, שיחזרו בתשובה!" (ברכות, י׳, א׳). כן מסופר באגדה, שמתו על־פניהם של ר׳ מאיר ואשתו שני בנים ביום־השבת, ור׳ מאיר היה אותה שעה בבית־המדרש ולא ידע על מותם. כשחזר לביתו, לא רצתה ברוריה לגלות לו את דבר מיתתם של הבנים, כדי שלא לצערו בשבת. אַחר ההבדלה אמרה לו: „קודם היום בא אדם אחד ונתן לי פיקדון, עכשיו בא — נחזיר לו או לא?" — אמר לה: „בתי, מי שיש לו פיקדון אצלו — אינו צריך להחזירו?" — הראתה לו ברוריה את בניהם שמתו. התחיל ר׳ מאיר בוכה. אמרה לו ברוריה: „רבי, לא כך אמרת לי, שאנו צריכים להחזיר הפיקדון? — כך: ה׳ נתן — וה׳ לקח"... (מדרש־משלי ל״א, ועוד). כן מספרת האגדה על שנינותה של ברוריה: ר׳ יוסי הגלילי היה מהלך בדרך, מצָאָה לברוריה, אמר לה: „באיזו דרך נלך ללוד?" — אמרה לו: „גלילי שוטה! לא כך אמרו חכמים: ,אל תרבה שיחה עם האשה׳? — היה לך לומר: ,באיזה ללוד׳..." (עירובין נ״ג, ב׳). גם מסופר על ברוריה, שהתווכחה עם אחד מן המינים ביחס לביאור של פסוק בנביאים, והשיבה לו תשובה שנונה על שאלתו (ברכות, י׳, א׳); וכן שהדריכה תלמידי־חכמים בדרכי לימוד־התורה, וכשמצאה תלמיד אחד, שהוא לומד בלחש, בעטה בו ואמרה: „ולא כך נאמר (שמואל ב׳, כג, ה): „ערוכה בכל ושמורה?" — אם ערוכה ברמ״ח אברים שלך — משתמרת, ואם לאו — אינה משתמרת..." (עירובין נ״ג, ב׳ — נ״ד, א׳). — דמותה של ברוריה שימשה חומר לכמה יצירות בלטריסטיות, בעברית ולועזית.

א. היימן, תולדות תנאים ואמוראים, חלק א׳, ערך ברוריה; מ. מרגליות, אנציקלופדיה לחכמי־התלמוד והגאונים, כרך א, ערך ברוריה; ז. יעבץ, תולדות־ישראל, חלק ו׳, פרק ח׳, עמ׳ 155—157; גריץ־שפ״ר, דברי־ימי־ישראל, חלק ב׳, פרק ט׳, עמ׳ 268—270.

צ. ק.

בְּרוֹשִׁיִּים (Cupressaceae), משפחת צמחים מסידרת המַחטניים (ע״ע); עצים או שיחים גבוהים ירוקי־עד, שעליהם דומים לקשקשים או לשיפים קצרים, והם ערוכים בזוגות נגדיים או בדורים. הפרחים חד־מיניים וערוכים בתפרחות מבודלות — הזכריים לחוד והנקביים לחוד — על ענפים שונים של אותו עץ עצמו. הפרחים הזכריים ערוכים באצטרובלים קטנים, ולכל פרח הרבה אבקנים דמויי־קשקשים ונושאי מאבקים בעלי 2—6 שקי־אבקה; הפרחים הנקביים ערוכים באצטרובלים, מורכבים ממספר קשקשים נושאי־ביציות. הזרעים קטנים, בעלי שוליים דמויי־כנף; הם מכילים עובר, שהוא עפ״ר בעל שני פסיגים.

הגדולים שבסוגים של משפחה זו הם: ערער (ע״ע), ברוש וקַליטריס; סוגים ידועים אחרים: תויה, ליבוֹקֶדרוס (עי׳ להלן).

הברוש (Cupressus, כ20 מינים) נפוץ בעיקר באיזור הממוזג של אירופה, אסיה ואמריקה הצפונית. המין הידוע ביותר הוא הברוש המצוי (C. sempervirens), שמולדתו הן הארצות המזרחיות של אגן הים התיכון; הוא גדל בר גם בא״י (בגלעד ובאדום). שני זנים למין זה: (1) הזן האָפקי, הוא זן־הבר, שבַּדיו מפושקים; (2) הזן הצריפי, תוצר תרבות, שבַּדיו הדוקים אל הקורה. שניהם משמשים בא״י כעצי־יער ואילני־שדרות וכשוברי־רוח מובהקים. הברוש הוא אילן גבוה ומאריך ימים. עצו חסון וקשה, ועשוי להתקיים אלפי שנים; לפיכך היו משתמשים בו לפנים בסַפּנות (השווה יחז׳ כז, ה), ובמצרים העתיקה היו עושים ממנו ארונות־מתים. — מינים אחרים של סוג זה, שהם מקובלים כעצי־יער וכעצי־נוי (גם בא״י), הם: הברוש גְדָל־הפירות (C. macrocarpa), יליד קאליפורניה, הדומה במקצת בנופו הרחב ובענפיו האָפקיים לארז (ע״ע); הברוש האַריזוני (C. arizonica), שנופו אפור־כחלחל; הברוש הפורטוגאלי



הברוש המצוי (Cupressus sempervirens) בהר־הבית בירושלים



ברוש גדל־הפירות (Cupressus macrocarpa) בחוף קאליפורניה

(C. lusitanica), שהוא בעל נוף אפור־כחלחל ופירות קטנים; ברוש הבכות (C. funebris), שענפיו פחוסים ובדיו נטויים כלפי מטה, מוֹצָאו מסין (תמונות נוספות: ע״ע איטליה, עמ׳ 725/6; גוך, וינצנט וַן, תמונה מול עמ׳ 375/6). — בשם ב׳ נוהגים לציין כיום עץ זה בלבד, ואילו במקרא מְכוּנֶה גם הערער (ע״ע) הגבוה בשם ברוש.

הסוג קַליטריס (Callitris, 15 מינים) מוגבל בתפוצתו לאוסטראליה, קאלֶדוניה החדשה ואפריקה. הוא מצטיין בענפיו המפריקים ובאצטרובליו העשויים 4—8 קשקשים. במולדתם משתמשים בעצם של אילנות אלה לחרושת, ובמקומות שונים מגדלים אותם לנוי — למשל, בא״י שבה מגדלים לצורך זה את הקַליטריס המרובע (C. quadrivalvis) ואת הקַליטריס השגיא (C. robusta).

הסוג תויה (Thuja, 6 מינים) ניכר בענפיו הפחוסים, בעליו דמויי־הקשקשים, המהודקים אל הענפים והנושאים בלוטות בגבם; התפרחת הנקבית מורכבת מ8—12 קשקשים בשרניים גדולים, ובבסיסו של כל קשקש 2—3 ביציות. התויה המערבית (Th. occidentalis) היא ילידת אמריקה הצפונית, ולה צורת עץ; התויה המזרחית (Th. orientalis) היא, כנראה, ילידת סין הצפונית וקוריאה וצורתה צורת שיח או עץ עד גובה של 8 מ׳. שתיהן צמחי־תרבות ותיקים ומספר זניהן מרובה. בא״י מגדלים בעיקר את התויה המזרחית כשיח־משוכות. — הסוג ליבוֹקֶדרוס (Libocedrus, 9 מינים) כולל עצים ירוקי־עד, מפיקי שרף, ילידי אמריקה, אוסטראליה וסין, ומהם מינים, שגָבהם מגיע עד 60 מ׳.

מ. ז.

בְּרַזָּה, פְּיֶר סַוּוֹרְנְיַן דֶּה — Pierre Savorgnan de Brazza — (1852—1905), תייר צרפתי. ב׳, שהיה בן למשפחת־אצילים איטלקית, בא בנערותו לצרפת, שבה למד בבית־ספר לימאוּת בבְּרֶסט ונכנס כקצין לצי הצרפתי. 1875—1877 ערך מסע־מחקר לאפריקה האֶקוואטוריאלית וקבע את דרכו של נהר אוֹגוֹבֶה. בנסיעות אחרות (1879—1882) כבש ב׳ בשביל צרפת — ע״י חתימת חוזים עם ראשי־שבטים — את כל השטח שממערב לקונגו התחתון. הוא יסד את הערים בְּראזאוִיל (Brazzaville) על־יד הקוֹנגוֹ וּפְראַנְסְוִיל (Franceville) על־יד האוֹגוֹבֶה, וניהל את המושבה הצרפתית החדשה (קונגו) מ1883 עד 1897.

J. de Chambrun, *B.*, 1930; H. P. Eydoux, *S. de B.*, 1932.

בְּרַזְוִיל, ע״ע קוֹנְגוֹ הַצָּרְפָתִית.

בְּרָזִיל (Brasil בפורטוג׳, Brazil באנג׳), רפובליקה באמריקה הדרומית, שמשתרעת בין מעלת הרוחב הצפוני 5°16′ ובין מעלת הרוחב הדרומי 33°45′, וכן בין מעלות האורך המערבי 34°46′ ו־74°. שטחה כ 8,513,844 קמ״ר. מצויות רק שלוש מדינות בעולם, שעולות על ב׳ בשטחן: ס. ס. ס. ר., סין וקאנאדה. מספר תושביה של ב׳ כ60 מיליון (באמצע שנת 1957). — ב׳ מקפת 47.5% משטחה וכמחצית אוכלוסיָה של אמריקה הדרומית.

השם ב׳ כבר מצוי במפות מן המאה ה13. שרשו במלה הרומאנית brasa — גחלת, ובעיקרו אינו אלא תואר־השם brasile, שפירושו אדום כגחלת. שיערו, שבאיזו ארץ (אי) שבמערבו של האוקיינוס האטלאנטי גדלים עצים, שתוכם אדום. השערה זו נתבססה, כנראה, על העובדה, שגלי־הים פלטו לפרקים על חופי־אירופה, וביחוד על חופי האיים האַזוריים, עצים מסוג זה, שלא היו ידועים לאירופים. כשגילו הפורטוגיזים את ב׳ ומצאו בה עצים אדומי־תוך, זיהו את הארץ החדשה עם ב׳ שצויינה במפות.

ב׳ גובלת בכל הרפובליקות והמושבות האירופיות שבאמריקה הדרומית, פרט לאֶקְוואדור ולצ׳ילֶה. האורך הכללי של גבולותיה ביבשת הוא כ15,720 ק״מ. הארוך בגבולותיה הוא גבולה עם בוליוויה (כ3,120 ק״מ), הקצר שבהם הוא זה שבו היא שותפת לגְוַאיאַנָה ההולאנדית (590 ק״מ). אורך חוף האוקיינוס האטלאנטי של ב׳ הוא כ7,408 ק״מ.

קצה־המערב של ב׳ הוא ממזרח לקו־האורך של ניו־יורק, וב׳ קרובה מכל שאר מדינות־אמריקה ליבשת של חצי־הכדור המזרחי. קו־האויר בין הערים דאקאר שבאפריקה המערבית ונאטאל שבב׳ המזרחית הוא רק כ3,000 ק״מ. בחופה של ב׳ מועטים המפרצים, ואלה שמצויים בו הם כולם קטנים־ביחס באופן שרק אחדים מהם מתאימים לשמש מעגן לספינות־אוקיינוס גדולות. בזה דומים חופי־ב׳ לחופי־אפריקה שממולה. החשובים במפרצי־ב׳ הם המפרץ הסגור הקטן של רִיוֹ דֶה ז׳אנֵירוֹ ומפרץ־סאנטוס. סמוך לחוף מצויים כמה איים, ברובם הגדול פעוטים. הגדולים באיי־ב׳ נמצאים בשפכו של נהר־אַמאזוֹנאס, והגדול שבהם הוא מאראז׳וֹ (49,040 קמ״ר). לב׳ שייכים גם איים פעוטים אחדים, שהם מרוחקים מן היבשה; סאן פאולו (מצפון לקו־המשווה), פראנאנדו די נורוֹנְיָה (כ 7° רוחב דרומי) וטְרִינִידאדֶה דוּ סול (כ 20° רוחב דרומי).

ה מ ב נ ה. ב׳ היא ברובה ארץ של רמות וגבעות, שגבהן הממוצע הוא 600—700 מ׳ מעל פני־הים, אבל גם איזורי־השפלה שבה הם ברובם שטחי גבעות נמוכות, ושפלת־מישור ממש אינה מצויה בב׳ אלא בעמקים הרחבים של הנהרות. הרמה הבראזילית (ע״ע אמריקה הדרומית, עמ׳ 261/3) היא כולה בתחום ב׳, פרט לחלק קטן ממנה, שהוא בתחום בוֹליוִיָה (ע״ע). מרָמת גוואיאנה נמצא הרבע הדרומי בתחומה של ב׳. גבוליה של ב׳ עם גוואיאנה הצרפתית, ההולאנדית, הבריטית והוֶנֶזוּאֶלית עוברים בפרשת־המים שבין הנהרות הזורמים צפונה, לאוקיינוס האטלאנטי, ובין אותם שיורדים דרומה, לנהר־אמאזונאס. בעוד שלצד צפון יורדת רמת גוואיאנה בשיפוע נוח, הרי אשדות־הדרום שלה, שהן בתחומה של ב׳, תלולות, באופן שהן נראות מדרום כהרים ואף נקראות „סֶרָה״ (Serra — בפורטוג׳: רכָסים מבותרים). הארוכה והגבוהה בסֶרות של גוואיאנה היא ס. פאקאראִימָה שעל גבול ב׳—וֶנֶזוּאֶלָה, המסתיימת במזרח — בפינת־הגבול שבין ב׳, ונזואֶלה וגוואיאנה הבריטית — בהר רוֹרַאִימָה, שהוא העליון בשיאי־גוואיאנה (2,628 מ׳) והנקודה הצפונית ביותר של ב׳. מסֶרָה פאקאראימה יורד ריו (= נָהָר) בְּראנְקוֹ העשיר במים, שהוא פלגו של רִיוֹ נֶגרוֹ, גדול יובליו השמאליים של האמאזונאס. במאות הק״מ האחרונים של האמאזונאס מתקרבת רמת־גוואיאנה אל הנהר עד סמוך לעמקו; סֶרָה אַלְמֵירים גובלת בקצה המערבי של הדלתה. מפלי־מים מצויים בנהרות עד למרחק של 70 ק״מ מן הדלתה של האמאזונאס. ריו בראנקו חתר את דרכו בסלעי־יסוד קשים של רמת־גוואיאנה ולא הספיק ליישר את אפיקו. לפי חוק בֶּר (ע״ע בֶּר, קרל) נוטים הנהרות בחצי־הכדור הדרומי לשמאל, ובהתאם לכך נוטה האמאזונאס צפונה, לצד רמת־גוואיאנה. אך יש סיבה נוספת לנטיה זו של האמאזונאס, והיא שהיובלים הכבירים שלו באים כולם מן הרמה הגדולה שבדרום והם מטים את אפיק האמאזונאס צפונה על־ידי מה שהם ממלאים את הגדה הדרומית סחף. רמת־ב׳ מתקרבת לאמאזונאס מדרום עד כדי 50 ק״מ. משפלת־האמאזונאס הנרחבת יוצא הנהר לשפלה צרה יותר, שנקראת „צוואר־הבקבוק״, ובה הוא ממשיך את דרכו עד הים.

המבנה של רמת־ב׳ עדיין לא הוברר אלא בקווים כלליים בלבד. ידוע, שעיקרה של רמה זו הם הרי־קמטים טְרַם־קאמבְּריים ופאלֶאוזואיים, שטושטשו והפכו לכמעט־מישורים (פֶּינֶיפְּלֵין) ואח״כ נתכסו במשקעים מֶסוזואִיים, ולסוף נשתברו בכמה מקומות לגושים. הצורה השלטת בנוף היא זו של רמת־מישור. מישור כזה נקרא בב׳ שאפאדָה (Chapada). הרמות שופעות בהדרגה לצד אחד (עפ״ר למערב) — וכאן מבתרים אותן רק עמקים רחבים ובלתי־עמוקים — ואילו לצד השני (עפ״ר למזרח) הן „נופלות״ במדרונים תלולים, והאשדות מצד זה נקראות „סֶרָה״ (בדומה למה שנאמר למעלה על רמת־גוואיאנה). אך יש בב׳ גם גושים, שנראים



רחוב בסאן פאולו



רסיפה: מראה חלקי של העיר

כהרים משני צידיהם; אלה הם הורסטים, כלומר גושים של קרום־הארץ, שנשארו במצבם הקדום או אף התרוממו בשעה שגושים סמוכים להם שקעו משני צידיהם. כן יש בב׳ נדים (באנג׳: dykes) של אבני־פרצים קשות, שחדרו בין שכבות־משקע רכות, ושרדו לאחר שהשכבות הרכות כבר טושטשו ונעלמו. הרמה מורמת ביותר בדרום ופחות מכן במזרח, וחלקה העליון הוא בדרום־המזרח. סמוך לריו דה ז׳אנירו, בירת ב׳, מתנשאת הסרה דה איטאטיאיה, שאחד משיאיה מתרומם לגובה של 2,987 מ׳ מעל פני־הים והוא העליון שבשיאי־ב׳.

נהרות ארוכים זורמים כמעט בהקבלה זה לזה לאורך הרמה צפונה, אל האמאזונאס. בין שפכו של נהר סאן פראנסיסקו (רוחב דרומי 11°) עד שפך הלה פלאטה (35°), לאורך של 3,300 ק״מ, אין אף נהר גדול אחד פורץ לו דרך אל האוקיינוס מתוך שולי־הרמה המורמים. יתר על כן: מדרום לקו־ההיפוך הדרומי מתקרבת פרשת־המים לחוף עד כדי כמה עשרות ק״מ בלבד, וממנה זורמים פלגים מערבה, לנהר פאראנה או לאורוגואי. בין רמת־ב׳ והאוקיינוס יש רק רצועות צרות ובלתי־רצופות של שפלות־חוף. בקצה הדרומי של ב׳ (ברוחב של 30°) יורדת הרמה דרומה באשדות תלולות, שנקראות סרה ז׳ראל. בריו גראנדה דו סול, הדרומית שבארצות־הברית של ב׳, יש שפלת־חוף רחבה ובה ביצות ולאגונות. הגדול שבאיזורי־הרמה המרובים והשונים הוא במערבה של הרמה, והוא ידוע בשמו הכולל מטו גרוסו (ע״ע). השם מציין יער סבוך, אע״פ שיער מצוי כאן רק בצפון, ואילו רובו של מאטו גרוסו הוא ערבת שיחים ודשאים, שמספקת מרעה אכסטנסיווי לעדרי בקר וצאן. המאטו גרוסו שופע בכמה סרות לשפלת נהר־פאראגואי העליון בדרום ולעמקו של נהר־גואפורה, פלג המאדירה, בדרום־המערב. שפלת־האמאזונאס — כלומר, החלק מגלילם של נהר זה ופלגיו שהוא נמוך מ200 מ׳ מעל פני־הים — נמצאת ב85% בתחומה של ב׳. ארכה בב׳ (ממזרח למערב), מן האוקיינוס עד גבול קולומביה או פרו, הוא כ2,800 ק״מ, ורחבה (מצפון לדרום), מגבול ונזואלה עד גבול בוליוויה, כ1,350 ק״מ. השפלה, שהיא סינקלינה קדומה, מתרחבת ממזרח למערב, מן האוקיינוס עד לרגלי־האנדים, שהם מחוץ לב׳; בקו־האורך 60°, העובר על־יד מאנאוס, מצטמצם רוחב־השפלה ל450 ק״מ בלבד. בשפלת־האמאזונאס יש להבחין בין מישורי־הסחף הנרחבים שבעמקי־הנהרות ובין איזורי־הגבעות, המרוחקים מן הנהרות. אדמת־המישורים נוצרה ע״י הנהרות, שהשקיעו כאן טין דק או חול שנתערבו בשפע של רקב צמחים ובעלי־חיים. אדמת־הגבעות נתהוותה ע״י ההתמקמקות הכימית של השכבות הגאולוגיות, המעמקת לחדור באיזור המשווני הגשום עד למטה מ100 מ׳. גם שכבתה העליונה של אדמה זו מעורבת בחמרים אורגאניים מיערות־העד, המכסים אותה זה תקופות גאולוגיות ארוכות. מישורי־הנהרות שונים ברחבם. יותר שמועט שיפועו של העמק אל האפיק ויותר שגדול שפע־המים בנהר בימי־הגאות, יותר רחב שטח־ההצפה. בהתאם לכך הולך שטח זה ומצטמצם עם התעמקותם של האפיקים ע״י חתירת־הנהרות. השפלה ואיזורים רחבים בגבעות ובהרים הסמוכים לה מכוסים יער־עד. היער הסבוך ביותר אינו זה שבתחום־ההצפה, אלא באיזורים, שאליהם אין מי־הנהרות מגיעים. הצפה ממושכת מונעת את התפתחותם של שיחי־עצים, מטפסים וצמחי טפילים גדולים,



עיירה במדינת פרנאמבוקו

שהם, ולא העצים גופם, מהווים את הסבך של היערות המשוניים. קודם שנשתכללה התחבורה האוירית היו הנהרות עורקי־התחבורה היחידים בשפלת האמאזונאס, והאיזורים שבין הנהרות, שאין לעבור בהם בסירות, לא היו ידועים כלל, ורק אוספי־צמג (גומי) נועזים היו חודרים מזמן לזמן לתוך יערותיהם הסבוכים. כיום מתעניין בתעלומות של יערות־העד לא רק המדע העיוני, אלא אף המדע השימושי (לצרכי־כלכלה). בלבם של יערות־העד נוסדו ישובים — מעין תחנות־ניסיון להרחבת שטחי־החקלאות בב׳ —, שהם קשורים לעולם שמחוץ ליערות ע״י תחבורה אוירית בלבד.

ה א ק ל י ם. ב׳ משתרעת על פני 39° מעלות־רוחב, שמהן נמצאות ′28°45 מעלות בין קווי־ההיפוך, כלומר באיזור הטרופי המאתמאטי. ב׳ כולה, פרט לקצה הדרומי, היא באיזור, שהטמפראטורה השנתית הממוצעת שלו (בגובה פני־הים) היא למעלה מ°20, כלומר, באיזור החם. אך גבהה של הרמה גורם בשטח מרובה לטמפראטורה נמוכה מ°20. ניגודי הטמפראטורה ביממה ובשנה הם קטנים בכל תחומי ב׳, פרט לחלק הפנימי היבש של צפון־המזרח. השפעת האוקיינוס האטלאנטי — המתבטאת כאן בלחות־האויר היתרה ובריבוי המשקעים בכל חדשי־השנה — מורגשת בכל שפלת־האמאזונאס הנרחבת ובאשדות־המזרח של הרי־האנדים. ברמה מוגבלת ההשפעה של האוקיינוס, כי שולי־הרמה המורמים לצד הים מכריחים את רוחות־האוקיינוס לעלות בהם ולגלוש מעליהם לשטח־הרמה, ובירידתן הן מתייבשות ומתחממות. המשקעים ברמה פוחתים, איפוא, ממזרח למערב.

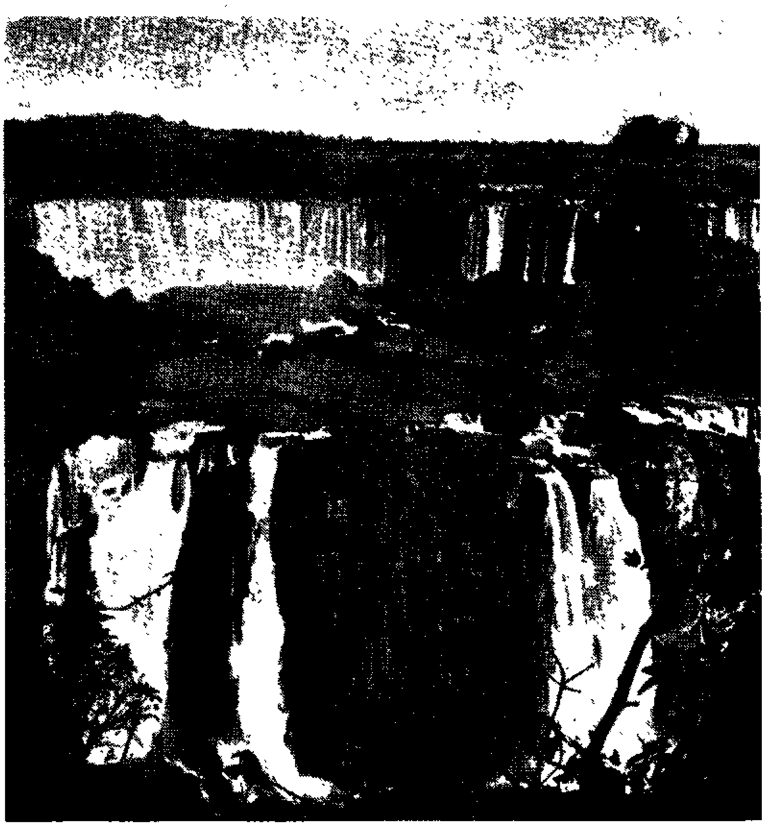
לפי הטמפראטורה השנתית הממוצעת שלה מתחלקת ב׳ לשלושה איזורי־אקלים: 1) משווני, שבו החום השנתי הממוצע הוא למעלה מ°25; 2) טרופי, שבו החום הוא בין °20 ל°25; 3) ממוזג, שבו החום הוא למטה מ°20. השפלה שבאיזור המשווני גשומה מאוד, ביחוד שפלת־החוף שמצפון לאמאזונאס ואיזור־הספר שבין ב׳ ופרו, שבו מידת־המשקעים השנתית הממוצעת היא למעלה מ3,000 מ״מ. — בכל האיזור המשווני מצויים הגשמים בכל חדשי־השנה, והם מתגברים ביותר בשבועות, שבהם השמש קרובה לזניט. החלק הגשום פחות באיזור זה היא הרמה שבצפון־המזרח ובצפון התיכון. כאן יורדים הגשמים בעיקר בקיץ (הדרומי), אבל אינם פוסקים כליל בשום חודש. בצפון גלילו של נהר סאן פראנסיסקו נמצאים שטחים רחבים, שגשמיהם מועטים מ250 מ״מ בשנה ויורדים כמעט רק בקיץ, ואילו החורף הוא בהם תקופת־חורב; ההבדלים בין שנה לשנה במידת המשקעים ובהתחלקותם גדולים כאן ביותר, ואף מצויות שנות־בצורת,

האקלים בבראזיל לגלילותיה

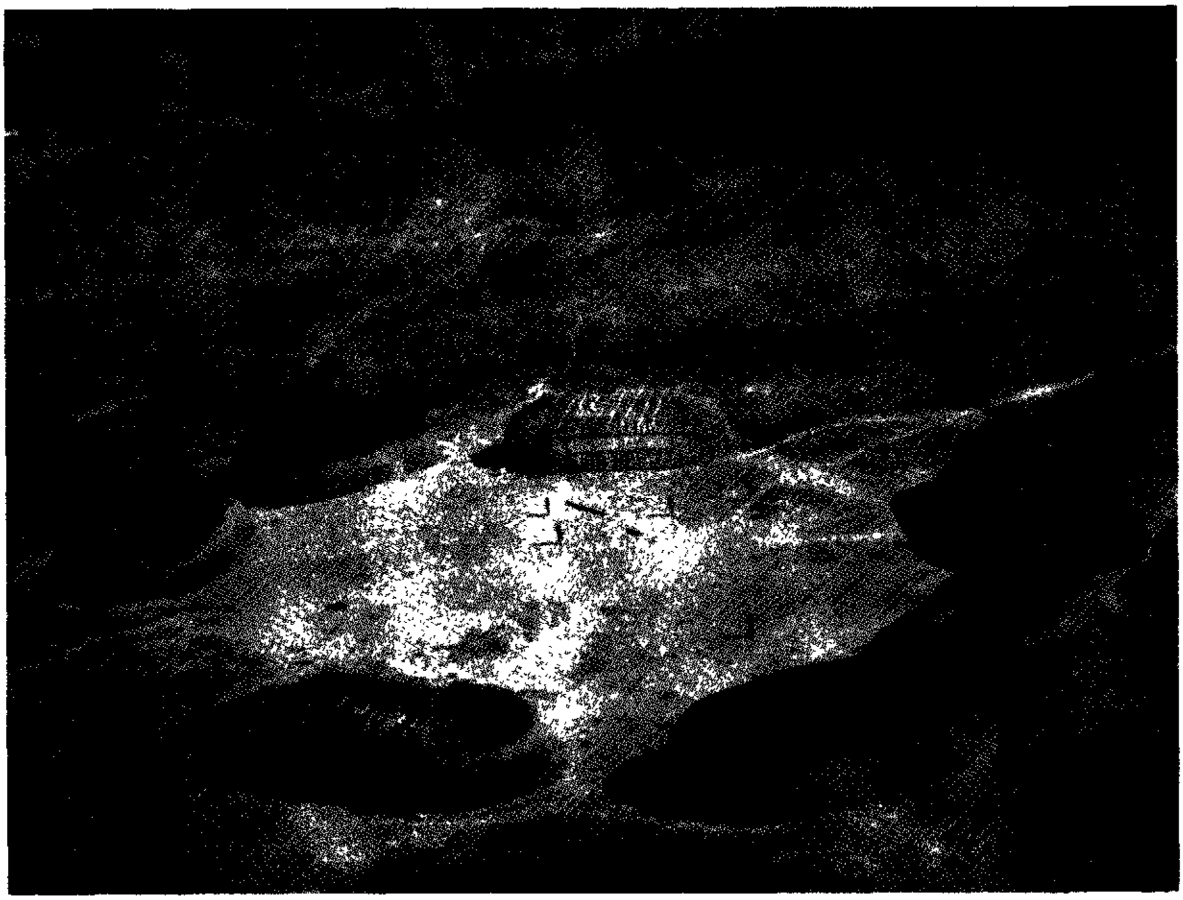
שם המקום	החבל הטבעי	הרוחב הגאוגראפי הדרומי	הגובה מעל פני־הים במ׳	הטמפראטורה הממוצעת: השנתית	הטמפראטורה הממוצעת: בחודש החם ביותר	הטמפראטורה הממוצעת: בחודש, שבו החום נמוך ביותר	מידת־המשקעים הממוצעת במ״מ: בשנה	מידת־המשקעים הממוצעת במ״מ: בחודש הגשום ביותר	מידת־המשקעים הממוצעת במ״מ: בחודש, שמידת גשמיו היא המועטת ביותר	הלחות היחסית הממוצעת בשנה ב־%
בֶּלֶם	חבל־החוף הצפוני	1°5′	10	25.8°	26.6° נובמבר	25.2° פברואר	2184	452 אפריל	12 אוקטובר	89
מאנאוס	פנימה של שפלת־האמאזונאס	3°	45	27.4°	28.2° אוקטובר	26.5° מארס	1773	243 מארס	35 אוגוסט	78
קישֶראמובִין	צפון־המזרח של הרמה	5°15′	207	27.4°	28.6° דצמבר	26.2° יולי	853	178 מארס־אפר.	2 אוקטובר	61
בֶּלוֹ אוריזוֹנטֶה	המזרח התיכון של הרמה	20°	857	20°	22.3° פברואר	16.8° יולי	1506	325 יאנואר	10 יולי	
ריוֹ דֶה ז׳אנֵירוֹ	חבל־החוף התיכון	23°	60	22.7°	26.1° פברואר	20.4° יולי	1100	137 דצמבר	43 יולי	78
לִיוְֹראמֶינְטוֹ	דרום־המזרח של הרמה	31°	210	17°		11.3° יולי	1373	154 מארס	87 נובמבר	

שמכריחות את התושבים לנדוד עם מקניהם למרחקים לבקש מרעה. החקלאות זקוקה להשקאה מתמדת. זהו חבל הערבה והבצורת היחיד שבב׳, שהיא ברובה ארץ היערות הלחים. — האיזור הטרופי משתרע לאורך החוף מפֶרנאמבּוּקוֹ עד סאנ־טוֹס. פרט לתחומי ההרים הגבוהים שמצפוֹן לקו־ההיפוך, אין המשקעים באיזור זה מרובים מ־2,000 מ״מ והם מצויים בכל ירחי־השנה. בפנים הרמה המשקעים פחותים משהם בחוף ויש הבדל במידתם בין הקיץ והחורף — הבדל, שהולך וגדל עם גידול המרחק מן האוקיינוס, עד שבמערבה של הרמה יש צורך בהשקאה. הטמפראטורות תלויות בגובה מעל פני־הים, וכן בריבוי המרחק מן הים; במידה שגדל מרחק זה, בה במידה גדלים הניגודים היומיים והעוֹנתיים. גבול־הצפוֹן של האיזור הממוזג לאורך החוף הוא על־יד סאנטוֹס, ואילו בפנים־הארץ הוא צפוֹני יותר. המש־קעים מצויים כאן בכל תקופות־השנה; קיפאוֹן ושלג נדירים אף בהרים.

הידרוגראפיה. רשת־הנהרות בב׳ היא העשירה ביותר בעולם הן באורך נהרוֹ־תיה והן בכמות של המים הזורמים בהם. כל נהרותיה של ב׳ כלולים בגליל האוקיי־נוֹס האטלאנטי. מגלילו של נהר־אַמַזוֹנַס נמצאים בתחום ב׳ כ־4,778,400 קמ״ר, שהם 56.13% משטח־המדינה. הנהר נכנס לב׳ מפֶּרוּ, על־יד העיר טאבּאטינגה, בגובה של 80 מ׳ מעל פני־הים, וזורם כ־3,800 ק״מ עד האוקיינוס; נמצא, שהשיפוע הממוצע הוא רק 21 מ״מ לק״מ, וזוהי הסיבה לאי־טיוּת זרמו ולהיקוות־המים העצומה באפיקו. הודות לכך יכולות אף ספינות־האוקיינוס הגדולות ביותר להגיע עד מאנאוס שבלב השפלה, וספינות־ים קטנות — עד איקיטוֹס שבפרו. פלגיו הגדולים של האמאזונאס, המסיעים ספינות, שבתחומי־ב׳ הם: מימין — הז׳אווארי או היאווארי, שארכו 950 ק״מ, הז׳ורואָה, המתחבר עם זה האח־רוֹן — 2,150 ק״מ, הפורוּס — 3,200 ק״מ, המַדֵירה (ע״ע) — 3,350 ק״מ, הטאפאז׳וֹס — 1,500 ק״מ והשינגוּ — 1,970 ק״מ; משמאל — הז׳אפוּרָה — 2,800 ק״מ, הרִיוֹ נֵגרוֹ — 1,750 ק״מ. שלושת הנהרות הגדולים, שמהם מתחבר רִיוֹ דֶה לַה פְּלַטָה (ע״ע פְּלַטָה): הפַּרַגְוַי (ע״ע), הפַּרַנָה (ע״ע) והאורוּגְוַי (ע״ע), מקורותיהם בב׳, ובה נמצא גם חלק חשוב מגלילי־



בראזיל: אשדות איגואסו



בראזיל: כפר־ילידים ביער־עד

מימיהם. נהר־טוקאנטינס, הנשפך למפרץ שמדרום לאי מרז'ו (ע"ע), ארכו כ2,700 ק"מ. את המפרץ אפשר לראות כזרוע של האמאזונאס, ולפי זה אף הטוקאנטינס הוא יובל שלו. הטוקאנטינס משובש במפלי־מים מרובים, ומפני־כן יש בו ספנות רק למקוטעים. גם בנהר סאן פראנסיסקו, שארכו 2,900 ק"מ, הספנות מקוטעת מפני המפלים שבו. הגדול שבנהרות הדרומיים, הנשפכים ישר לאוקיינוס, בשטח המיושב ישוב צפוף, הוא הפאראיבה דו סול, שארכו 1,060 ק"מ; הוא נופל לאוקיינוס על־יד קאמפוס, כ250 ק"מ צפונית־מזרחית לריו דה ז'אנירו. במקומות שונים לארכו של נהר־אמאזונאס נמ־צאות (משני עבריו) ימות קטנות מרובות. על חופה של הדרומית שבמדינות־ב', ריו גרנדה דו סול (ע"ע), נמצאות שתי לאגונות גדולות, שהן כמעט נפרדות מן הים: ימת־פאטוס (ארכה 250 ק"מ, רחבה 50 ק"מ), המשמשת לספנות, וימת־מירים, על גבול אורוגואי (180 ק"מ × 35 ק"מ), שהיא רקיקה; ימה קטנה יש בלב האי מאראז'ו. — השטח הכללי של תחומי־המים שבב' הוא 44,000 קמ"ר.

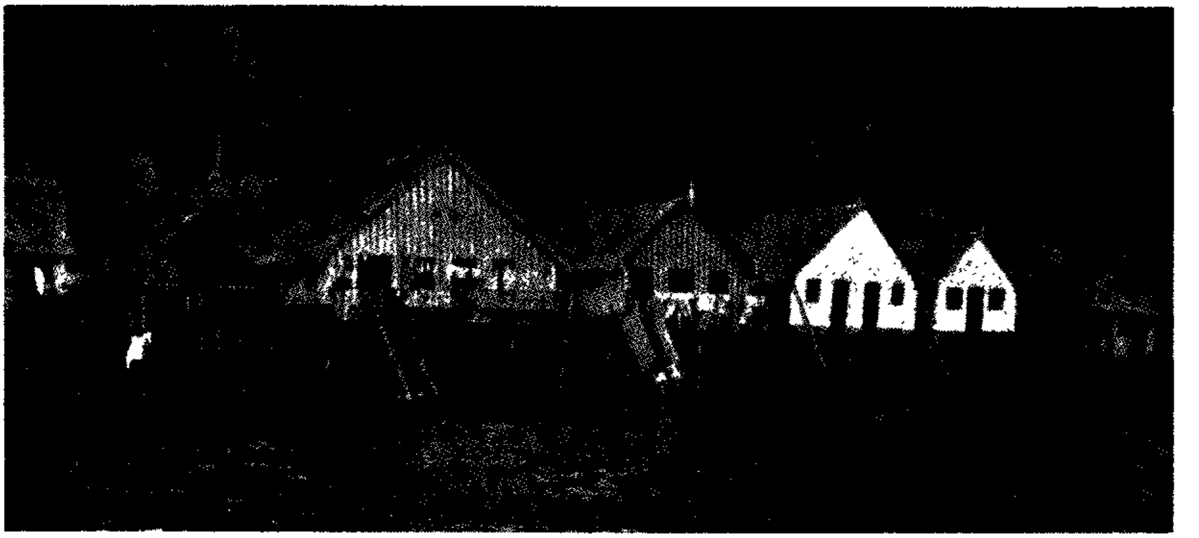
האוכלוסיה. לפי מספר־אוכלוסיה, ב' היא המדינה השניה באמריקה והתשיעית או העשירית בעולם, אבל צפיפות־ישובה, שהיא 7 נפשות לקמ"ר, היא מן הקטנות שבעולם ומן הבינוניות באמריקה הדרומית. לפי המפקד של 1950, יש הבדלים עצומים בין חבלי־ב' השונים במספר האוכלוסים ובצפיפותם. ב56% מן השטח הרצוף של ב', שבו נכלל כל הצפון ומדינת מאטו גרוסו שבמרכז, אין יותר מ4% מאוכלוסי־ב' ופחות מ2 נפשות לקמ"ר אחד. בשתי מדינות שכנות בצפון־המזרח ובמדינה אחת במרכז, שהיא גובלת בראשונות, הצפיפות פחותה מ5 לקמ"ר. ואולם בחבל ריו דה ז'אנירו, שבו נמצאת עיר־הבירה, הצפיפות מרובה [illegible] נפש לקמ"ר, ואף אם נוציא מן החשבון את המחוז הפדראלי של הבירה, שבו יושבים כ2.3 מיליון נפש, עדיין תהא הצפיפות למעלה מ52 נפש לקמ"ר. צפיפות של יותר מ30 נפש לקמ"ר מצויה בשלוש המדינות הקטנות־ביחס, פאראיבה, פרנאמבוקו ואלאגואס בצפון־המזרח, שהן קרו־בות ביותר לאפריקה ולאירופה ושאקלימן החם אינו קשה ביותר מפני שהגשמים אינם מרובים בהן, ובמדינת סאן פאולו, שעיר־בירתה, סאן פאולו, היא כרך תעשייני בעל אוכלוסיה של כ2¼ מיליון נפש; אך אף אם נוציא את אוכלוסי־הבירה מחשבון הצפיפות הכללית, לא תפחת צפיפות זו אלא במידה מועטת־ביחס: מ37.4 לקמ"ר ל28 לקמ"ר. מדינה זו היא המרובה באוכלוסים במדינות־ב', ומכאן מש־קלה המדיני הגדול ברפובליקה.

אחוז־הילודה בב' הוא, כמו בשאר הארצות הקאתוליות שרמת־השכלתן נמוכה, גבוה מאוד, וזה כיובל־שנים, משפח־תה התמותה הודות לשירותי־הבריאות, מתרבה האוכלוסיה בקצב מהיר מאוד. מ1908 עד 1950 גדל מספרם של תושבי ב' מ20.76 מיליון נפש עד קרוב ל52 מיליון, כלומר כמעט ב150%. הריבוי מחמת ההגירה הוא קטן־ביחס: ב1950 היו 97.65% מן הנפקדים בב' ילידי־הארץ. האחוז של ילידי־חוץ גדול ביותר בערי־החוף ובחבלי־הדרום. ב1820—1950 היגרו לב' כ5 מיליון נפש, אבל כנראה נשארה בב' רק כמחצית־

אוכלוסי בְּרָזִיל ב־1956
(לפי הארצות)

הארץ	השטח (בקמ"ר)	מספר האוכלוסים (באלפים)	צפיפות־הישוב (לקמ"ר)	הגידול ב־1940–1956 (באחוזים)	התוספת באלפי־נפשות ב־1908–1956	הבירה (אוכלוסיה באלפים)
הצפון	3,579,991	2,116	0.6	44	1,116	
רוֹנְדוֹנְיָה (גוּאָפּוֹרֶה), טֶרִיטוֹרְיָה	242,983	52	0.2		היתה חלק מאמאזונאס	פּוֹרטוּ וֶלְיוּ (10)
אַקְרֶה, טריטוריה	152,589	143	0.9	72	128	רִיוּ בְּרַאנְקוּ (9)
אַמאזוֹנאס, טריטוריה	1,586,473	579	0.3	32	339	מאנאוּס (90)
רִיוּ בְּרַאנקוּ, טריטוריה	230,660	23	0.1		היתה חלק מאקרה	בּוֹנָה וִיסְטָה (5)
פּארָה	1,229,983	1,266	1	34	614	בֶּלֶם (225)
אַמאפָּה, טריטוריה	137,303	53	0.4		היתה חלק מפארה	מאקאפָּה (10)
צפון־מזרח	[1] 969,736	14,345	14.8	44	8,494	
מאראנְיָאן	332,174	1,842	5.5	48	1,182	סאן לוּאיס (80)
פיאוּאִי	251,683	1,215	4.8	48	790	טֶרֶזִינָה (51)
סֵיאָרָה	147,895	3,147	21.2	51	2,147	פּוֹרְטאלֶזָה (205)
רִיוּ גְרַאנְדֶה דוּ נוֹרְטֶה	53,069	1,115	21.1	30	708	נַאטאל (95)
פַּאראִיבָה	56,556	1,919	33.9	35	1,433	ז'וֹאַן פֶּרוֹאָה (90)
פֶּרנאמבּוּקוּ	98,079	3,916	39.9	49	1,826	רֶסִיפֶה (512)
אַלַאגוֹאַס	27,793	1,190	42.8	25	408	מַאסֵיוֹ (99)
פֶּרנאנדוּ דוּ נוֹרוֹנְיָה, אִי, טריטוריה	27	0.6	22.2			
המזרח	1,261,027	21,301	16.8	35	11,824	
סֶרְזִ'יפֶּה	22,027	716	32.5	32	266	אַרַאקַאזֶ'וּ (68)
בַּאִיָה	563,367	5,496	9.7	40	3,161	סאלְווּאדוֹר (389)
מִינַאס זֶ'רַאיס	581,975	8,404	14.4	24	4,127	בֶּלוֹ אוֹרִיזוֹנְטֶה (338)
סֶרָה דוּס אַימוֹרֶס[2]	10,137	272	26.8			
אֶסְפִּירִיטוּ סאנטוּ	39,577	938	23.7	25	736	וִיטוֹרְיָה (50)
רִיוֹ דֶה ז'אנֵירוֹ, מדינה	42,588	2,623	61.6	41	1,323	נִיטֶרוֹאִי (171)
רִיוֹ דֶה ז'אנֵירוֹ, מחוז פדראלי	1,356	2,852	2103	62	2,102	
הדרום	825,357	20,186	24.4	56	15,550	
סאן פַּאוּלוּ	247,222	10,585	42.8	47	8,065	סאן פַּאוּלוּ (2017)
פַּאראנָה	200,857	2,967	14.7	138	2,607	קוּרִיטִיבָּה (138)
סאנְטָה קאתארִינָה	94,798	1,852	19.5	76	1,446	פלוֹרִיאַנוֹפּוֹלִיס (95)
רִיוּ גְרַאנְדֶה דוּ סוּל	282,480	4,782	16.9	47	3,432	פּוֹרטוּ אַלֶגְרוּ (375)
המערב המרכזי	1,877,733	2,132	1.1	70	1,635	
מאטוּ גרוֹסוּ	1,254,821	595	0.4	37	433	קוּיאבָּה (24)
גוֹיאַס	622,912	1,537	2.4	86	1,197	גוֹיאַנְיָה (40)
סך הכל	[3] 8,513,844	60,080	7	40.1	38,620	רִיוֹ דֶה ז'אנֵירוֹ (2,852)

1. כולל 2,460 קמ"ר שבמחלוקת בין פיאוּאִי וסֵיאָרָה. 2. במחלוקת בין מינאס זֶ'ראיס ואֶספּירִיטוּ סאנטוּ.
3. כולל 43,959 קמ"ר של שטחי־מים שבפנים היבשה.



בראזיל: בתיילידים על גרות הריו נגרו

המהגרים בלבד. ביובל־השנים שבין 1884 ו1933 נכנסו לב׳ כמעט 4 מיליון נפש. ההגירה לב׳, כמו לאה״ב, הגיעה לשיאה בשנות 1904 — 1913, שבהן נכנסו לב׳ כ1,007,000 נפש. ב1884—1903 היו האיטלקים 60% מן המהגרים לארץ, ואילו לאחר מכן התחילה ממשלת־ב׳ מכוונת את ההגירה באופן שתהא ברובה מפורטוגאל ומספרד ובמיעוטה מאיטליה ומשאר ארצות. ב1908—1941 הותר ל188,622 יאפאנים להתיישב בב׳. מ72 אלף המהגרים ב1954 היו 30 אלף פורטוגיזים, 11 אלף ספרדים, 13 אלף איטלקים ויותר מאלף ישראלים. בב׳ קיימת כיום מכסת־הגירה, והיא: 2% ממספרם של המהגרים ממדינת־המוצא שלהם ב50 השנים האחרונות, וזכות להעלות את המכסה עד 3,000 נפש, בתנאי ש80% מן המהגרים יהיו חקלאים או טכנאים. גידול האוכלוסיה מחמת הריבוי הטבעי וההגירה מן החוץ אינו שווה בכל החבלים. בחבל סאן פאולו העשיר גדלה האוכלוסיה ב1908—1950 ב200%, ולעומת זה יש ארצות, כגון אלאגואַס וגואיאס, שבהן גדול הריבוי הטבעי מתוספת־האוכלוסיה — סימן להגירה פנימית לחבלים עשירים יותר.

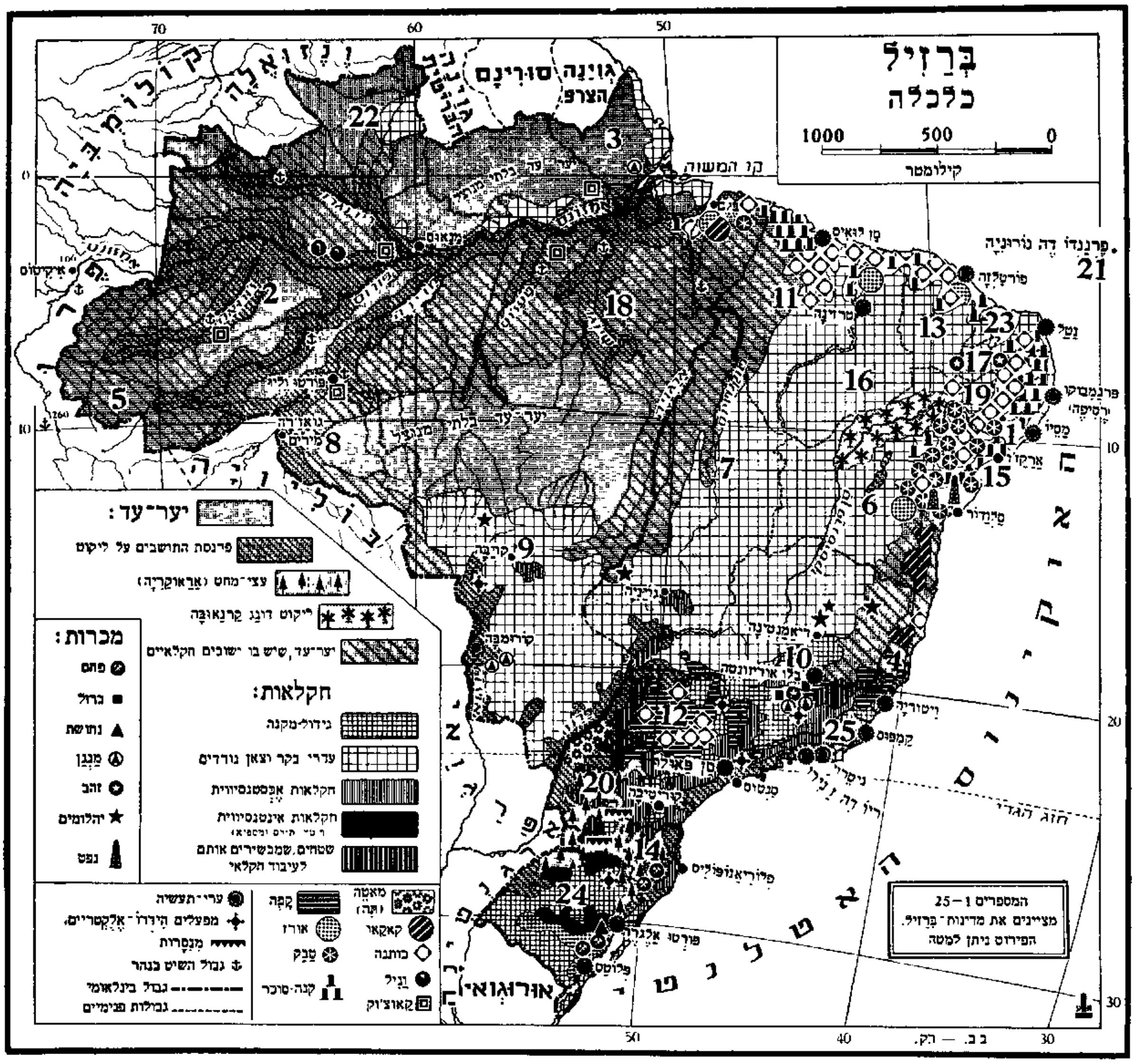
כ36.2% מן האוכלוסיה יושבים בערים ובישובים סמוכים להן, 63.8% מהם יושבים בכפרים, ובכלל זה שבטים נודדים ביערות־עד. בב׳ מצויים שני כרכים, שבכל אחד מהם יש יותר משני מיליון נפש (ריו דה ז׳אניירו וסאן פאולו), ועוד 38 ערים, שבכל אחת מהן ריכוז אוכלוסים של יותר מ100,000 נפש. — ב1950 התחלקה האוכלוסיה לפי הגזעים כלהלן: 61.7% לבנים (קְראולים ומהגרים מאירופה ומסוריה ובניהם), 11% שחורים (מן העבדים ששוחררו ב1889), 26.5% בני־תערובת של שחורים ולבנים, וכ0.6% (כשליש מיליון) מבני אסיה המזרחית. 97.7% היו נתיני־ב׳ מלידה, 0.25% קיבלו אזרחות בב׳, 2% היו נתיני־חוץ.

א. י. בר.

כ ל כ ל ה. כשם שחבלי־ב׳ נבדלים זה מזה מצד תכונותיהם הטבעיות, כך הם שונים זה מזה בכלכלתם. הצד השווה שבכולם הוא מה שמקור־ההכנסה החשוב ביותר שלהם הוא הצומח: חקלאות, מרעה, יער. מ8,469,885 הקמ״ר של יבשת־ב׳ נמצאים 2,322,000 קמ״ר ברשותם של אחוזות ומשקים פרטיים (ב1950 נמצאו בב׳ כ2,064,000 משקים כאלה). השטח המעובד בקביעות או לפרקים נאמד ב1955 ב2.4% משטחה של ב׳, שהם 8.22% משטחם של המשקים. מ8.22% אלה 1.9% מעובדים בקביעות (מטעי קפה, קאקאו, הדר ועוד וגני־ירקות בקירבת־הערים) ו6.32% מעובדים רק לפרקים. היער תופס 56.4% משטחה של ב׳ ו24.2% מאדמת המשקים. הקף האדמות ללא ניצול שבמשקים מגיע ל14.8% משטחם. ברובה הגדול של ב׳ מועטים הם הישובים הסמוכים זה לזה; השטחים המעובדים אינם אלא מטליות קטנות בתוך יערות וערבות־דשאים. כ¾ מן המשקים וכ⅔ מקרקעותיהם מוחזקים בידי בעליהם. כ5.6% מן המשקים וכ23.6% משטחם מנוהלים על־ידי מיופים לכך מטעם בעלי־האחוזות או מטעם חברות מסחריות, כ18% מן המשקים וכ10% מקרקעותיהם



בראזיל: ניפוי קפה



צמחי־תרבות בב', שטחי־גידולם ויבוליהם ב1956

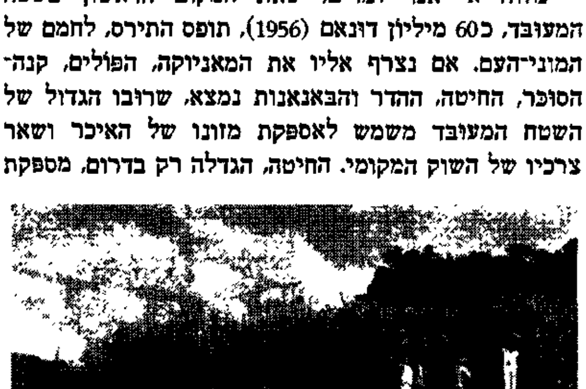
הצמח	השטח (באלפי דונאמים)	היבול (באלפי טונות)	גלילות־התפוצה הגדולים ביותר (האחוזים — לפי היבול ב1955)
תירס (מַאִיס)	59,471	7,310	מינאס זֶ'רַאיס 20%, ריוֹ גראנדה דו סול 17%, סאן פאולוּ 165%
קפה	33,556	1,067	סאן פאולוּ 40%, מינאס ז'ראיס 21.5%, פאראנה 20.6%
כותנה	26,132	424 סיבים 806 זרעונים	סאן פאולוּ — כמחצית היבול, סֵיאַרָה 10.6%, פאראיבה 10%, ריוֹ גראנדה דו נוֹרטֶה 7.6%
אורז	25,467	3,809 (בקליפה)	סאן פאולוּ 25%, ריוֹ גראנדה דו סול 21%, מינאס ז'ראיס 18.5%
פולים	23,112	1,529	מינאס ז'ראיס 20%, פאראנה 19%, סאן פאולוּ 14%
חיטה	13,030	1,212	ריוֹ גראנדה דו סול 82%, סאנטה קאתרינה 13%, פאראנה 5%
מאניוקה	11,491	15,485	סֶרזִ'יפֶּה 17%, סאנטה קאתרינה 11.5%, ריוֹ גראנדה דו סול 11%
קיקיוֹן	11,511	169	באאִיָה 40%, סאן פאולוּ 20%
קנה־סוכר	10,828	42,826	ריוֹ דה ז'אנירוֹ 26%, פֶּרנאמבוּקוֹ (רֶסיפֶה) 17%, באאִיָה 12.5%
קאקאו	3,695	1,546	באאִיָה 97%
טאבאק	1,859	1,493	ריוֹ גראנדה דו סול 33%, באאִיָה 20%, סאנטה קאתרינה 16%
תפוחי־אדמה	1,858	994	סאן פאולוּ 36%, ריוֹ גראנדה דו סול 30%, פאראנה 14%
תפוחי־אדמה מתוקים (באטאטה)	1,118	1,056	סאנטה קאתרינה 21%, ריוֹ גראנדה דו סול 20%, ריוֹ גראנדה דו נוֹרטה 10%
באנאנות	1,586	223	סאן פאולוּ 23%, מינאס ז'ראיס 14.6%, ריוֹ דה ז'אנירוֹ 13%
תפוחי־זהב ולימונים .	846	7,166	ריוֹ דה ז'אנירוֹ 21.7%, מינאס ז'ראיס 18%, סאן פאולוּ 18%
דקלי קוקוס באאִיָה .	630	309	באאִיָה 21%, אלאגוֹאס 16%, פֶּרנאמבוּקוֹ (רֶסיפֶה) 12%
כרמי־גפן	50	350	ריוֹ גראנדה דו סול, סאן פאולוּ, סאנטה קאתרינה



בית חרושת לזיקוק סוכר בבראזיל

הם בידיהם של כ395,000 חוכרים ומחזיקים באדמה ללא תשלום. מספרם של העסוקים במשקים (בגיל שלמעלה מ15 שנה) קרוב ל10 מיליון (1950), מהם כ2.82 מיליון נשים. מספרם של הפועלים השכירים (בכללם כ38% עובדים קבועים והשאר עונתיים) הוא למעלה מ3.72 מיליון, מהם כ720,000 נשים. אחוז השכירים גדול ביותר בחבלים שבהם מרובים המטעים וקטן בחבלי המרעה והמשק המעורב. מספרם הכללי של השכירים מעיד, שלמרות הקפו העצום של השטח הפנוי לעיבוד, קיים בב׳ פרולטאריון חקלאי רב־מידות, שאין לו האמצעים הדרושים להתיישב על הקרקע, להקים משק ולסלול כבישים.

מלוח א׳ אנו למדים, שאת המקום הראשון בשטח המעובד, כ60 מיליון דונאם (1956), תופס התירס, לחמם של המוני־העם. אם נצרף אליו את המאניוקה, הפולים, קנה־הסוכר, החיטה, ההדר והבאנאנות נמצא, שרובו הגדול של השטח המעובד משמש לאספקת מזונו של האיכר ושאר צרכיו של השוק המקומי. החיטה, הגדלה רק בדרום, מספקת



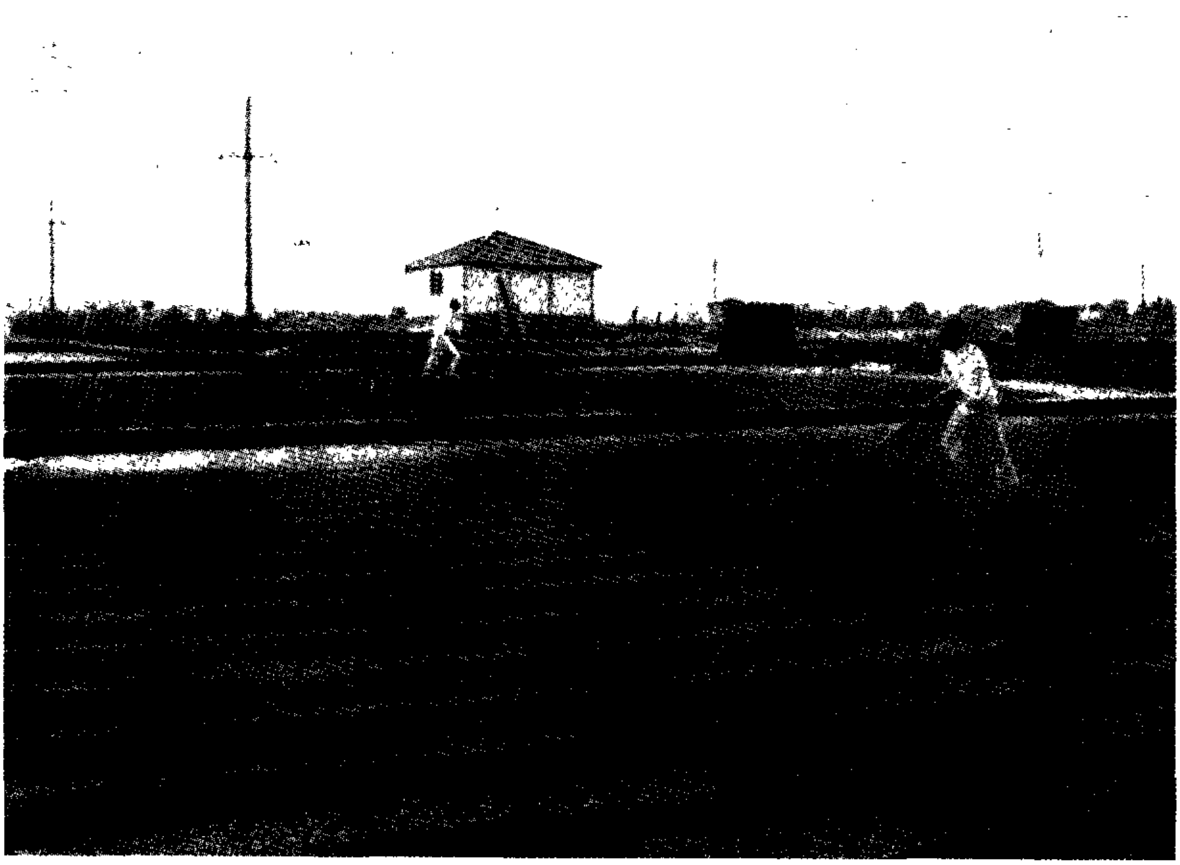
בראזיל: קציר של קנה־סוכר

רק אחוז קטן מתצרוכת התבואה של המדינה, וחיטה מובאת לב׳ משתי המדינות השכנות, אורוגוואי וארגנטינה. הכותנה, שגידולה הולך ומתרחב, משמשת לתעשיית־הטכסטיל, שהיא הגדולה בתעשיות של ב׳ ומספקת לא רק את צרכי־הארץ, אלא אף קרוב ל15% מן היצוא שלה (1955). הקפה הוא סחורת־היצוא העיקרית של ב׳ (כ61% מערך היצוא). מטעי־הקפה תופסים 33.6 מיליון דונאם. גם הקאקאו הוא סחורת־יצוא (כ8.7% מערך היצוא).

בחבלי־היער שבצפון ובקצה הדרום של ב׳ מתפרנסים כ27,000 עובדים מליקוט חמרים שונים מעצי היער: כ78,000 טון מן האגוזים של דקלי באבאסו, כ67,000 טון של עלי מאטֶה (המשמשים להכנת משקה חם, מעין תה), כ35,600 טון של אגוזי פארה, כ29,500 טון של קאוצ׳וק גלמי (כמות, שאינה מספקת אף את צרכיה של ב׳ עצמה), כ5,600 טון של דונג מעץ הקארנאובה, המשמש לתעשיית תקליטי־גראמופון, ועוד כתריסר חמרים אחרים, מלבד עצי־היער היקרים, המשמשים לתעשיית רהיטים (לצרכי הארץ וליצוא).

בד בבד עם החקלאות הולך ומתרחב גידול־המקנה וב׳ התחילה אף מייצאת בשר (לפי־שעה בכמות קטנה בהשוואה לשכנותיה, ארצות לה פלאטה). בסוף 1955 היו לה כ63.7 מיליון גולגלות־בקר (מהן כ20% במינאס זֶ׳רַאיס, 14% בריו גראנדֶה דו סול, כ13.7% בסאן פַאולו, וכ12% במאטו גרוסו, אע״פ שהיא ארץ־מרעה נרחבת), כ18.5 מיליון כבשים וכ9.9 מיליון עיזים. הגז הביא ב1955 27,520 טונות של צמר — כמות קטנה בהשוואה לצרכי־הארץ.

מציאותם של זהב (1693) ויהלומים (בתחילת המאה ה18) במינאס ז׳ראיס משכה לכאן עד אמצע המאה ה19 מהגרים מחוץ־לארץ וחקלאים משפלת־החוף. אך התקוות, שנתלו באוצרות־אדמה אלה, היו מוגזמות. ב׳ דלה בזהב ובאבנים



בראזיל: יבוש פולי קפה

יקרות, כמו שהיא דלה בפחם, בנפט ובמתכות הזולות. בהפקת חמרי־מחצב עסקו בב׳ ב1950 רק כ32,800 איש. ב1955 הפיקה ב׳ 2.27 מיליון טונות של פחם, 3.38 מיליון טונות של בצר־ברזל ו581,000 טונות של מלח (מבריכות־אִיוּד). ב׳ עשירה בכוחות־מים, האצורים במפלים המרובים של נהרותיה הגדולים, אבל מקורות־כוח אלה רחוקים ממרכזי־התעשיה, הנמצאים ברובם הגדול בחבלי סאן פאולו ובסביבותיה של עיר־הבירה, ריו דה ז׳אנירו. הפוטנציאל של מפעלי־החשמל הגדולים הגיע בסוף 1955 ל3,081,554 קילוֹוַאט, מהם כ79% מכוח־המים ו21% מדלק. ב1950 הגיעה תפוקת־החשמל של מפעלים אלה לכ9.5 מיליארד קילוַואט־שעה, כ35.3% מזה לתעשיה.

התעשיה של ב׳ מתקדמת בקצב מהיר. לפי המפקד של 1940 נמצאו בב׳ 45,360 מפעלים תעשייניים, שבהם עבדו 737,863 פועלים (פרט לפקידים ומנהלים), ואילו ב1953 הגיע מספר המפעלים ל88,846 ומספר הפועלים ל1,215,000. כ43% מן הפועלים היו מרוכזים בסאן פאולו וכ13% — בעיר־הבירה. ענף התעשיה הגדול ביותר הוא הטכסטיל, המעסיק יותר מרבע מכל הפועלים (ב1950 כ310,000 איש). תעשיית המזונות והמשקאות תופסת את המקום השני לפי מספר הפועלים העסוקים בה (204,100 ב36,400 מפעלים). בעיבוד מחצבים (פרט למתכות) עבדו ב1950 108,000 פועלים ב12,725 מפעלים, במתכות ובמכאניקה — כ110,000 פועל ב3,000 מפעלים בערך; שני הענפים האחרונים (המרוכזים בעיקר בעיר־הבירה ובסאן פאולו) מתרחבים בקצב מהיר, ובסוף 1953 כבר עבדו בהם 139,000 פועלים. תעשיית־העצים (ובכללה תעשיית־הרהיטים) העסיקה בסוף 1953 112,000 פועלים. בהלבשה ובהנעלה — ענפים, שבהם משתתפים יהודים באחוז ניכר — הועסקו בסוף 1953 81,000 פועל. תעשיית־הנייר העסיקה בסוף 1953 27,400 פועלים, והתעשיה הכימית (בכלל זה ייצור תרופות) — 60,800 פועלים.

ארכן הכללי של מסה״ב שבב׳ הוא כ37,200 ק״מ (1955) — אורך מועט בהשוואה לגודל הארץ — ומצומצמת היא גם רשת הכבישים שמחוץ לערים: בס״ה כ75,000 ק״מ.



בראזיל: עצי־קאוצ׳וק

מפני־כן, ומפני המרחקים העצומים בין הישובים השונים, נודעת חשיבות מרובה בתחבורה הפנימית של ב׳ לאוויריה. צי־המסחר של ב׳ כולל כ400 ספינות בעלות נפח כללי של כ895,000 טון.

א. י. בר.

חוקה ומשטר. משחוסלה המונארכיה ב1889, ב׳ היא, מבחינת המבנה החוקתי שלה, רפובליקה פֶדֶראלית (20 מדינות, 5 טריטוריות, איזור פדראלי, שכולל את עיר־הבירה) לפי דוגמת אה״ב. לפי החוקה הקיימת (מ1946), עומד בראש המדינה נשיא, שנבחר (יחד עם סגן־נשיא, המכהן כיו״ר הסנאט) לחמש שנים ע״י האוכלוסיה. הנשיא, אם הואשם ע״י בית־הנבחרים, נידון ע״י בית־המשפט הפדראלי העליון על עבירות רגילות, וע״י הסנאט על עבירות, שהן כרוכות במילוי תפקידו. הנשיא ממַנה ומפטר את שרי־הממשלה, שבדומה לו הם אחראים על סוגי־העבירות הנזכרים בפני ביהמ״ש העליון ובפני הסנאט. סמכות־החקיקה נתונה בידי בית־הנבחרים (הנבחר לארבע שנים, בבחירות יחסיות, בהתאם לגודל האוכלוסיה, אך כולל לא פחות מ7 נציגים מכל מדינה ומן האיזור הפדראלי ונציג אחד מכל טריטוריה) והסנאט (הנבחר לשמונה שנים, בבחירות רוּביוֹת; 3 נציגים לכל מדינה ולאיזור הפדראלי). זכות־הבחירה האקטיווית נתונה לכל אזרח מגיל 18 שנה ומעלה וזכות־הבחירה הפאסיווית לבית־הנבחרים — מגיל 21 ומעלה ולסנאט — מגיל 35 ומעלה. ההשתתפות בבחירות היא חובה עד גיל 65. חיילים ושאינם יודעים לקרוא ולכתוב אינם רשאים לבחור. לנשיא זכות־וֵטוֹ לגבי הצעות־חוק, אך שני הבתים המחוקקים רשאים לקבוע כניסת חוק לתקפו גם נוכח וֵטוֹ. קיימים בתי־משפט פדראליים ובתמ״ש של המדינות הבודדות, והראשונים רשאים לבדוק לאור החוקה את חוקיותם של חוקי־המדינות, של הוראות הרָשות המבצעת, ואף של חוקים פדראליים.

קיימת הפרדה בין המדינה והדת, אבל השפעתה של הדת הקאתולית חזקה, ביחוד לגבי דיני־משפחה, ואין גירושים תופסים בב׳. החוקה קובעת מערכת רחבה של זכויות־הפרט, ובכללן הזכויות של הבעת־דעות ואירגון־מפלגות; אבל מפלגות ואירגונים, ש„תכניתם או פעולתם נמצאת בסתירה למשטר הדמוקראטי, המבוסס על ריבוי מפלגות ועל הבטחת זכויות־היסוד של האדם", אסורים. בהתאם להוראה זו, הוכרזה ב1947 המפלגה הקומוניסטית כבלתי־חוקית. מצב־מצור יכול להיות מוצהר ע״י המוסד המחוקק — או, כשאינו יושב, ע״י הנשיא — לתקופה של, לכל היותר, 30 יום או לתקופה של מלחמת־חוץ; וכל עוד נמשך מצב־המצור, רשאי הנשיא להפעיל סמכויות מרחיקות לכת, כולל התערבות בזכויות־הפרט. תיקונים לחוקה נכנסים לתקפם אם נתקבלו ע״י שני בתי־המחוקקים פעמיים, במשך שני מושבים רגילים, ברוב מוחלט של כל חבריהם, או אם נתקבלו במושב אחד ברוב של שני־שלישים מכל חבריהם. אבל הצעות־תיקון, שהן מכוונות לחסל את הפדראציה או את המשטר הרפובליקני, לא תובאנה לדיון בכלל.

כמו ברוב המדינות של אמריקה הלאטינית, ניכרת אף בב׳ לפרקים הנטיה לראות את עיקרם של החיים המדיניים כהתמודדות בין מנהיגים יריבים ומצדדיהם, ועדיין מוטל בספק הדבר, באיזו מידה מקובלת שיטת הבחירות החפשיות ע״י האוכלוסיה וע״י השכבות המעוניינות ביותר בשלטון (הקצונה, בעלי־האחוזות) כדרך היחידה לקביעת־המשטר. פעמים הרבה בתולדות הרפובליקה נקבע השלטון ע״י שימוש או איום בכוח צבאי, וכן ידועים מקרים (ביחוד בתקופת נשיאותו הראשונה של ד״ר גֶ׳טוליו וַרְגַס), שבהם הופעל לחץ לשם מניעת שינויים בשלטון בדרכים דמוקראטיות. גם החוקה לא הצליחה בתנאים אלה לשמש מסגרת יציבה למשטר, ומרובים המקרים, שבהם הופסקה זמנית תחולתה של החוקה, בוטלה, שונתה בניגוד להוראותיה או הופרה בפועל. מזמן שנקבעה חוקתה הראשונה של ב׳ ב1824 אירע הדבר, לכל הפחות, שמונה פעמים: ב1834, 1889, 1891, 1926, 1930, 1934, 1937 ו1946. בין 1930 ו1945 התפתח המשטר בכיוון של צֶנטראליזם, ריכוז סמכויות רחבות ביותר בידי הנשיא, צימצום חריף של הזכויות הפוליטיות, מדיניות כלכלית מתוכננת, שנועדה למעט את השפעתם של משקיעים זרים, ושיפור מצבם של המעמדות דלי־האמצעים ע״י תחיקה סוציאלית. אחר 1945 חזרה ב׳ במידה מרובה למסורת הדֶצֶנטראליסטית ולליבראליזם פוליטי, וסמכויותיו של הנשיא צומצמו. אך נשארה בתקפה הנטיה לשיפורים סוציאליים, לכלכלה מתוכננת, ולשיחרור החיים הכלכליים מהשפעתם של גורמי־חוץ. למדינות ניתנו שוב זכויות רחבות של שלטון עצמי, אבל הרשויות הפדראליות רשאיות להתערב בניהולם של ענייני־המדינות בשעת־חירום.

ב. א.

משפט. בב׳ נוהג (מ1916) קודכס אזרחי, שקצתו הועתקה מקבצי־חוקים אירופיים שונים, ביחוד צרפתיים ופורטוגיזיים, וקצתו מבוססת על מנהגים מקומיים. קודכס זה, הכולל 1,807 סעיפים, מורכב מחלק כללי (ובו שלושה ספרים: על אישות, על נכסים ועל אַקטים משפטיים) ומחלק מיוחד (ובו ארבעה ספרים: דיני משפחה, קניין, חיובים וירושה). אפייניות ביותר לקודכס זה הן ההוראות בנוגע להקדשות (ס׳ 24—30: כל אדם רשאי לייסד הקדש, ואף לתועלת פרטית, אך לעולם נתון ההקדש לפיקוח ממשלתי); בנוגע לזיקתו של הבעל להסכמת אשתו בביצוע עסקות מסויימות, כגון העברת זכות־הבעלות בנכסי־מקרקעים או מתן־ערבות (ס׳ 235), ולזיקתה של אשה להסכמת בעלה לגבי אותן עסקות ולגבי פעולות מסויימות אחרות, כגון התעסקות במקצוע כלשהו (ס׳ 242); בנוגע לקיומה של שותפות־נכסים בין בני־זוג, בהעדר כל הסכם אחר ביניהם מלפני הנישואים (ס׳ 258 — השותפות חלה גם על רכוש, שהיה בבעלותו של אחד מהם קודם הנישואים); בנוגע לאי־אפשרות מוחלטת לנתק את קשר הנישואים בין איש לאשתו ע״י גירושים, בהבדל מפירוד (ס׳ 315 — ראה גם ס׳ 163 של החוקה), ובנוגע לזכותם של צאצאים ושל הורים — באין צאצאים — לרשת את מחצית העזבון של מורישם, אף כשמצויה בצוואתו הוראה מתנגדת לכך (ס׳ 1721. הוראה זו אינה חלה לגבי בן־זוגו של המוריש).

לקודכס האזרחי הוקדם (ב1942) חוק־מבוא, שבו גובשו, מלבד כמה כללי פרשנות, עקרונות אחדים של המשפט הבינלאומי הפרטי, כגון תחולת המשפט של מקום־המושב בענייני כשרותו של אדם למקח־וממכר, שֵם ודיני משפחה (ס׳ 7); כפיפותם של מקרקעים ומיטלטלים למשפט של מקום מציאותם (ס׳ 8) וכפיפותם של חיובים למשפט המקום שבו נוצרו (ס׳ 9); ואישור פסקי־דין זרים ע״י בית־המשפט העליון כתנאי מוקדם להוצאתם לפועל (ס׳ 15).

בענייני־מסחר עדיין נוהג הקודכס המסחרי משנת 1850, אע"פ שמאז הוכנסו בו תיקונים מרובים ויסודיים. משאר חוקי המשפט הפרטי ראויים לציון חוק השטרות (1908), שביטל כמה צורות־שטר מיושנות, ובחידושיו הושפע מן החוק הגרמני; חוק זכות־היוצרים (1924); החוק של חברות־מניות (1940); חוק פשיטת הרגל (1945), וחוק הפטנטים, סימני־המסחר והמדגמים (1945).

קודכס הפרוצדורה האזרחית משנת 1939 אימץ את השיטה של קיום תהליכי־המשפט העיקריים בישיבה פומבית (audiência) וניהולם בעל פה (ס' 263 ואילך), במקום השיטה של חילופי טענות בכתב, שהיתה נהוגה קודם לכן בכל שלבי־הדיון. עם צורות מיוחדות של הפרוצדורה האזרחית, המתנהלת בפני בתי־המשפט הרגילים, נמנה ה mandado de segurança (ס' 319 ואילך), שהוא תרופה כללית (עומדת לרשותו של הפרט ומובטחת לו אף בחוקה, ס' 141, § 24) לפגיעות שנפגע הפרט בזכויותיו ע"י השלטונות המינהליים.

המשפט הפלילי מבחין בין פשע (crime) לעוון (contravenção), מתוך התחשבות בחומרת העונש הקבוע בחוק לגבי כל עבירה. בהתאם לחלוקה זו כלולים דיני־העונשים בשני מעשי־חקיקה נבדלים: בקודכס הפלילי, 1940, החל על פשעים, ובחוק העוונות, 1941. לשניהם הוקדם (ב1941) חוק־מבוא משותף, המגדיר בצורה כללית את סוגי העבירות הללו. סדרי הדין הפלילי מוסדרים בקודכס הפרוצדורה הפלילית, 1941. בחוק זה מצויות, בין השאר, הוראות בדבר מתן צו habeas corpus (ס' 609 ואילך) — אף זה מאמצעי־ההגנה על הפרט המובטחים לו ע"י החוקה הברזילינית (ס' 141 § 23).

החקיקה בדיני־עבודה, כולל ביטוח סוציאלי, מפותחת מאוד. חוקים אלה כונסו ב1943 באוסף הנקרא בשם Consolidação das leis do trabalho („מיזוג דיני העבודה").

רוב החוקים המתקדמים בתחום המשפט הפלילי וסדרי־הדיון ובתחום התחיקה הסוציאלית נחקקו בימי כהונתו הראשונה של ג'טוליו וארגאס (1930—1945).

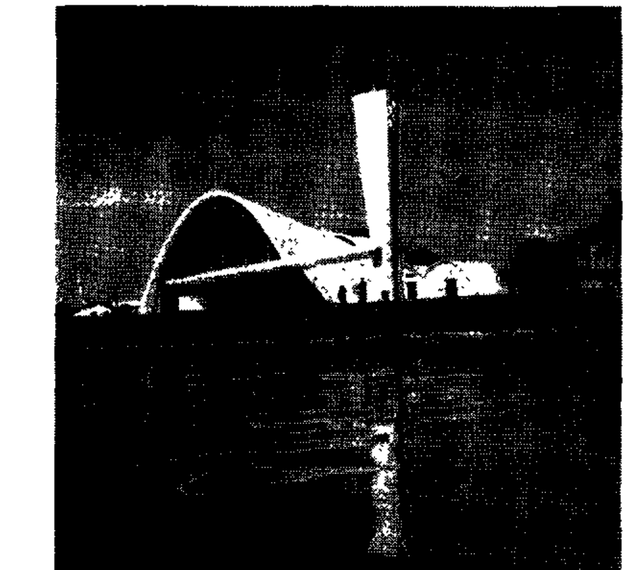
Waldemar Martins Ferreira, *Historia do direito brasileiro*, 4 vols., 1951-1956.

ה. קל.

הלשון והדת. הלשון השלטת בב' היא פורטוגיזית (בשינויים קטנים מלשונה של פורטוגאל), אך קיימים ריכוזים של איטלקים, גרמנים ופולנים, מצאצאי המהגרים במאה ה19, השומרים על לשון־אבותיהם. השלטון שואף להשלטתה של הפורטוגיזית, ולפיכך הוא מטיל הגבלות על הוצאתם של עיתונים בלשונות זרות ועל התרכזותם של בני לשון זרה אחת במושבה אחת. בכל מושבה חדשה מחוייבים להימצא, לכל הפחות, 30% של בראזיליינים. — **דתם** של 93.5% מן האוכלוסיה היא (לפי המפקד של 1950) קאתולית, של 3.35% (כ1,741,000 נפש) פרוטסטאנטית (בעיקר גרמנים לותרַנים), של כ1.6% (כ825 אלף נפש) אלילית פרימיטיווית. יש להניח, שמספרם של עובדי־האלילים הוא בפועל מרובה יותר מאַחר שנצרותם של הרבה מבני השבטים האינדייניים אינה אלא רשמית בלבד. מספרם של הבודהאיים ובעלי דת שינטו היה ב1950: 153,000, מספרם של היהודים — כ70,000 (עי' להלן, יהודים), ושל האתֶאיסטים — 274,000.

חינוך, השכלה ומדע. לפי המפקד של 1950 היו בב' 49.6% מן התושבים בגיל שלמעלה מ15 שנה אנאלפביתים (ובין הנשים בלבד באותה הגבלת־גיל: 54.73%). החינוך היסודי הוא כיום חובה להלכה בכל ב' והוא ניתן חינם על־ידי שלטונות המדינות והעיריות; אך יש גם ב"ס פרטיים של הכנסיה, ועוד. ב1952 למדו בב' כ5,652,000 תלמידים בב"ס עממיים, ב1954 למדו כ536,000 תלמידים בב"ס תיכונים כלליים, כ98,000 בב"ס תיכונים למסחר, כ60,000 בבמ"ד למורים, כ65,000 בב"ס גבוהים. קיימות (1954) 8 אוניברסיטות ממשלתיות ו31 של הכנסיה הקאתולית. האוניברסיטה הראשונה נוסדה בב' ב1920 בריו דה ז'אנירו. כמו־כן קיימים (1954) ב"ס מקצועיים גבוהים וכמה מוסדות מדע ומחקר בעיר־הבירה הפדראלית ובערי־הבירה של המדינות. ספריות מדעיות גדולות קיימות רק בריו דֶה ז'אנֵירו; אחת מהן היא הספריה הלאומית (Biblioteca Nacional de Rio de Janeiro), שנוסדה ב1810, והשניה היא זו של הארכיון הלאומי (Archivo Nacional), שנוסד ב1838. בכל אחת מהן יש יותר ממיליון כרכים, מאות אלפי חוברות וגם כתבי־יד. בספריה העירונית של סַאן פאולו יש 162,000 כרכים ואוסף של כתבי־יד. חלקה של ב' במחקר, בספרות ובאמנות צנוע ביחס למספר אוכלוסֶיה ולעשרה של הארץ, אבל הוא הולך וגדל בקצב מהיר. ב1952 יצאו בב' 230 עיתונים יומיים, שתפוצתם הכללית הגיעה ל5.75 מיליון טפסים ליום. ב1955 היו בב' כאלפיים בתי־קולנוע עם 1,383,454 מקומות־ישיבה — מספר קטן ביחס לאוכלוסייתה של ב'.

אמנות. בתקופת הכיבוש האירופי של ב' פרחה בארץ זו — כמו בשאר ארצות־אמריקה — מסורת קישוטית של הילידים, שסימני־השפעתה ניכרים אף ביצירות הנוצריות של ב' מאותה תקופה. הכנסיה העסיקה ציירים, פַּסָלים וגַלָפים בביצוע קישוטים ותמונות־מזבח לכנסיות המרובות שהוקמו. אמנים אלה, שהיו ברובם נזירים (או מולאטים,



בראזיל: כנסיה בסיגנון מודרני ליד בלו אוריזונטה (הארדיכל: או. נימאיר)



פסל „הנביא דניאל והאריה" בקונגוניאס שבמדינת מינאס ז׳ראיס
(הפסל: א. פ. ליסבון)

שלמדו מהם), הלכו בעקבותיו של סיגנון־הבארוק, שהיה רווח אז בקישוט־כנסיות בספרד ובפורטוגאל; אך הביצוע היה בדרך־כלל לקוי. כשהגיע לב׳ ב1637 המושל ההולאנדי, הרוזן מוריס מנאסאו־זיגן, הביא עמו כמה אמנים אירופיים; הידועים שבהם היו הגרמני זכריאס וַגְנֶר וההולאנדים גֶרבּ־ראנדט וַן אֶקהַאוּט (Eckhout) ופראנס פּוסט. אמנים אלה תיארו את ב׳ בסיגנון של ציור־הנוף ההולאנדי בתמונות מרובות, שקצתן נשתמרו הן בב׳ והן באירופה. פּוסט (1612/84) ישב בּרֶסיפֶה עד 1644, אבל הוסיף לצייר מראות של ב׳, בצירוף דמויות הולאנדיות וכושיות, גם לאחר שחזר להארלֶם; ב1645 עשה אילוסטראציות לספרו של קאספאר ואן בּרְלֶה Rerum per octennium in Brasilia.

במאה ה18 עדיין עבד רוב האמנים בשביל הכנסיה. דלתות הכנסיות, חלונות־השושן והמשקופים קושטו בגילופים מאבן־סיד; קישוטי־הפְּנים המפוארים כללו תבליטים ופסלים למזבחות, ציורי תקרה, תמונות ולוחות־קראמיקה, שתיארו מעמדות מחיי־הקדושים. באמנות של תקופה זו נתמזגו יסודות אירופיים עם מוטיווים של מסורת הקישוט האינדייני; ביחוד הצטיינו גילופי־העץ בשפע כמעט אלילי. נשתמרו רק שמותיהם של אמנים מועטים, ואף לאלה קשה עפ״ר לייחס בוודאות יצירות מסויימות. עם היוצאים מן הכלל הבודדים נמנה אנטוניו פראנסיסקו ליסבּון (Lisboã), המכונה אַליז׳אדיניו (Aleijadinho; „הננס בעל המום") — גלף, פסל וארדיכל, שעשה את תריסר פְּסלי־הנביאים (בגודל טבעי) שבכנסיית קונגוניאס (Congonhas). פַּסָלים אחרים מתקופת־ההתיישבות היו מַנואל אינאציו דַה קוסטה, פֶּדרו דה קוניה (da Cunha) ופְרֵי אגוסטיניו דֶה זֶ׳זוּס (Frei Agostinho de Jesus). מרובים יותר הם שמות־הציירים שנשתמרו, ביניהם הנזיר הבנדיקטיני הפלאמי ריקארדו דו פילאר (מת 1700), מנואל דה קוניה, מנואל דַה קוסטה וז׳וֹזֶה דֶה אוליוירה (מת 1809), שצייר תמונות־קיר בארמון־המושל.

שינויים ניכרים במצבה של האמנות הבראזילײנית חלו בתחילת המאה ה19, עם ייסודה של האקאדמיה לאמנויות (1816) ע״י ז׳וֹאַן VI, שביקש להחדיר לארצו מרוחה של האמנות החדשה, שצמחה אז באירופה וביחוד בצרפת, והזמין לשם כך כמה אמנים לריו דה ז׳אנירו. בראשם עמד ז׳וֹאַקן לֶה בּרֶטוֹן (J. Le Breton), שהביא לב׳ מיצירותיהם של הציירים, שהיו אז מקובלים ביותר בצרפת: לֶבּרֶן (Lebrun), פּוּסֶן (Poussin), גְוֶרְצִ׳ינוֹ (Guercino), קארלו דוֹלְצִ׳י (Dolci) וקאנאלֶטוֹ (Canaletto). מתוך כך הכירו ציירי ב׳ לראשונה את הסיגנון, שהיה שליט באותו זמן באירופה. בין מורי־האקאדמיה היו הצייר ז׳. ב. דֶבְּרֶה (Debret), מתלמידי דויד, והפסל נ. א. טוֹנֶה (Tauney), שאף הם הובאו מצרפת. מעתה השתלט בב׳ הסיגנון הצרפתי של המאה ה18; פרחי־הפַּסָלים נתרשמו ביותר מן הסיגנון האקאדמי של רודולפו בּרנארדֶלי, מחסידיו של טונה. — גם פדרו II הביא לב׳ אמנים מרובים, שהנהיגו ציור אַלֶגורי, תמונות־קרב ודיוקנות ברוח האסכולה הרומאנטית. ציירים מב׳ התחילו משתלמים בפאריס: פּדרו אמריקו למד אצל אֶנגר (Ingres) ווֶרנֶה (Vernet) וצייר, לאחר שחזר לארצו, תמונות היסטוריות ודתיות. יוצרן של תמונות הזסטוריות היה גם ויקטור מיריס (Mireilles) דה לימה.

רק ברבע האחרון של המאה ה19 התחילה מתפתחת בב׳



כנסיה משנת 1785 באורו — בירתה הישנה של מדינת מינאס ז׳ראיס
(הארדיכל: ז׳וזה פריירה אראוקה)



לאזאר סגל: פוגרום (שמן), 1936/7



קאנדידו פורטינארי: הוראת עיקרי הדת (רישום לפרסקו)

אמנות חולונית, שכללה ציור רֶאליסטי של נופים ובני־אדם (ביניהם של טיפוסי־ילידים); אך המגמות האקאדמיות לא בטלו מעיקרן עד מלחמת־העולם I, כשנתעורר זרם נסיוני יותר. חיי־האמנות נתרכזו בתקופה זו בריו ובסאן פאולו, ולאחר שנתקיים בזו האחרונה „השבוע של האמנות המודרנית" (ב1922) הוכרה עיר זו כמרכזה של תנועת האמנות המודרנית. בין מקורות־ההשפעה אחר המלחמה נתבלט בעיקר הצייר המכסיקני דיאגו ריבֶרָה (Rivera, ע"ע); אך עם זה מוסיפה האמנות של ב' לינוק ממקורות אירופיים: לכך סייעה השתקעותם של אמנים אירופיים ידועי־שם בב', כגון לַזָר סֶגַל (1890—1957, ע"ע), והעובדה שסאן פאולו משמשת מקום כינוס דו־שנתי („ביאֶנָלֶה") לתערוכה של האמנות המודרנית בעולם. — מן הציירים מבני־ב' זכה לפירסום עולמי קאנדידו פורטינארי (נולד 1903, ע"ע), ביחוד בזכות תמונות־הקיר הענקיות שצייר בספריית הקונגרס של אה"ב בוואשינגטון ובבניין האומות המאוחדות בניו־יורק. הרבה מאמני־ב' נוטים לגראפיקה יותר משהם נוטים לציור; כמה מהם מתענינים ביחוד בטיפוסים ובצורות של הילידים (ראליזם במובן המקובל), אחרים — בנושאים מתחום מלחמת־המעמדות („ראליזם סוציאלי"); וכן יש תנועה של אמנות מופשטת. רובו של הציור הבראזילי ניכר בטיבו הפלאסטי, שיש לו לפעמים קרובות אופי אכספרֶסיוניסטי.

C. Rubens, *Pequeña historia das artes no Brazil*, 1941; J. M. dos Reis, *Historia da pintura no B.*, 1944; J. R. Brest, *La pintura brasileña contemporanea*, 1945; M. de Andrade, *"Art"* (in *Brasil*, ed. Lawrence Hill, p. 181–194), 1947.

מ.

מ ו ס י ק ה. הקומפוזיטור הראשון בתקופת הקולוניזאציה היה ז'וזֶה מַאוריציו נונֶס גארסיה (Nunes Garcia; 1767—1830), שחיבר בעיקר מוסיקה דתית. אחריו בא פראנסֶסקו מאנואֶל דַה סילוָה (Manuel da Silva; 1795—1865), מחבר ההימנון הלאומי של ב' ומייסד הקונסרוואטוריון בריו דה ז'אנירו (כיום: ביה"ס הלאומי למוסיקה). המוסיקה הבראזילאינית של המאה ה19 נכתבה בעיקר ע"י קומפוזיטורים, שחונכו באירופה, ביחוד באיטליה. המחבר הראשון של יצירות סימפוניות מקוריות היה לֶאופולדו מִיגֶז (Miguez; 1850—1902). על סף המאה ה20 קמו לב' יוצרי־מוסיקה, שהיו בעלי מגמות לאומיות ושהתעניינו בפולקלור המוסיקלי של ארצם, המכיל יסודות פורטוגיזיים, ספרדיים, אמריקנים ואינדייניים ושחוקר הנעימות העממיות מוצא בו תכונות מעניינות גם מצד עיצובן של המֶלודיות וגם מצד האירגון של המיקצב. החשוב שבהם הוא היטור וִילָה־לובוש (ע"ע), שאסף ידיעות על חייהם של הילידים בב' והיה הראשון ששילב מנגינות אינדייניות ביצירותיו. בהשפעתו התחילו מתעניינים גם קומפוזיטורים צפון־אמריקנים ואירופיים בפולקלור העשיר של ב' — ביניהם דאריוס מִיו, שחי בב' זמן ניכר. בזמן האחרון פועלים בב' בין השאר המלחינים אוסקאר לורנצו פֶרנאנדס (Fernandez), קאמארְגו גוַארנִיֶירי (Guarnieri), פראנסיסקו מִיניוֹנֶה (Mignone), אֶרנֶסטו נאזארֶת, ז'וזֶה סיקירה והאנס־יואכים קֶלרויטר (Koellreutter).

נוסף על ביה"ס למוסיקה הנזכר קיימים בב' עוד מוסדות לחינוך מוסיקאלי, בכללם הפאקולטות למוסיקה שבאוניברסיטות של ריו וסאן פאולו.

N. Slonimsky, *Music in Latin America*, 1945.

פ. ע. ג.

ה י ס ט ו ר י ה. א. ב' כ מ ו ש ב ה פ ו ר ט ו ג י ז י ת (1500—1808). — 1. ג י ל ו י ה א ר ץ. האירופי הראשון, שרגליו דרכו על אדמת ב', היה הספרדי ויסֶנטֶה יאנֶיס פִינסון (ע"ע), שב1492/3 השתתף במסעו הראשון של קולומבוס. בפברואר 1500 גילה את שפכו של נהר־אמאזונאס, אך הספרדים לא מצאו אז עניין בארץ. זמן קצר לאחר מכן נשלח האדמירל הפורטוגיזי פֶּדרו אַלוואריס קַבּרַל (ע"ע) עם צי של 13 ספינות להודו המזרחית. לפי עצתו של וַסקו דה גמה (ע"ע) עקף קאבראל את האיזור נטול־הרוחות שבחופה המערבי של אפריקה, והפליג מערבה בקשת רחבה, עד שהגיע ב22 לאפריל 1500 לאמריקה הדרומית, סמוך למקומה של העיר באיה (Bahia) בזמננו. למפרץ הנחיתה קרא „פורְטו סֶגורו" (Porto Seguro = נמל מבטחים); הוא הכריז על שלטון־פורטוגאל בארץ זו וקרא לה „אילְיָה דַה וֶרָה קְרוס" (Ilha da Vera Cruz = „אי הצלב האמיתי") — כינוי, שבו נקראה ב' במפות מתחילת המאה ה16. אך גם לפורטוגיזים לא היה עניין מיוחד בארץ חדשה זו; וקאבראל המשיך — לאחר ששהה בה זמן קצר — בדרכו אל הודו המזרחית. התיאור המדוייק הראשון של מבנה־החוף ניתן ע"י אַמֶריגו וֶספוצ'י (ע"ע), שערך מסעות אחדים לאורך החוף עד ל°52 רוחב דרומי; הוא אף כינה כל נקודה בחוף, שאליה הגיע, על שם הקדוש היומי בלוח הקאתולי; שמות אלה נשתמרו בערי־חוף מרובות של ב' (סאן ויסֶנטֶה, סאן אַמַרו, ועוד).

2. ת ח י ל ת ה ה ת י י ש ב ו ת ה פ ו ר ט ו ג י ז י ת. עיקר התעניינותה של פורטוגאל באותו זמן היה מכוון לאסיה הדרומית, מקור־התבְלים, ולא לארץ החדשה, שנראתה דלת־סיכויים. במשך שנים לא שימשה ב' לפורטוגיזים אלא כתחנה במסעות להודו המזרחית וכספֶקת העץ האדום יקר־הערך, עץ־ב', שעל שמו נקראה הארץ לאחר מכן. הפורטוגיזים לא מצאו בב' מדינות משגשגות מן הסוג של מדינות האִינְקָה או האַצְטֶקים, שנכבשו ע"י הספרדים; ובניגוד למנהגם של הספרדים בארצות־אמריקה (ע"ע אמריקה, עמ' 182), לא נאחזו הפורטוגיזים בפנים־הארץ והסתפקו בכיבושם של גלילות־חוף בודדים, שבהם הוקמו מחסנים לעץ־ב' ומרכזי־שוק קטנים לסחר־חליפים. עם זה נחשבה כל הארץ ממערב לחוף — במידה שהיתה ידועה לאדם הלבן — כרכוש־הכתר של פורטוגאל, והמסחר לאורך החוף הוכרז כמונופולין של הכתר והוחכר לבעלי־ספינות פורטוגיזיים. פעולות־יישוב ממש התחילו בב' רק כשנתעורר החשש, שמא תפול הארץ המוזנחת בידי מעצמה זרה, בעקבות פעולתם הערה של פִירָטים ספרדיים, וביחוד צרפתיים. ב1530 נשלח מארטים אפונסו דה סוסה (Martim Affonso de Souza; 1500—1560) עם חמש ספינות ומאות אחדות של מהגרים למערב. בסאן ויסֶנטֶה, סמוך לעיר סאנטוס של ימינו, נוסדה המושבה הפורטוגיזית הראשונה, שהיו לה ממדים כלשהם. ארץ־הכיבוש ניתנה כאחוזות־הֶפקֵד עוברות־בירושה לסוסה, לאחיו ולמקורבים אחרים של החצר. סוסה חילק את הארץ ל15 מחוזות־ניהול או קאפיטאניות (capitanias); בראשה של כל קאפיטאניה עמד דונַטַריו (= מי שזכה במתן), שבידיו היו כל זכויות הניהול והשיפוט, ובין השאר הותר לו גם לשעבד אינדיינים עובדי־אלילים ולמכור אותם כעבדים לפורטוגאל. עכשיו ויתר הכתר על המונופולין הקודם, ולעומת זה הטיל מכסי יבוא ויצוא, וכן נטל לעצמו

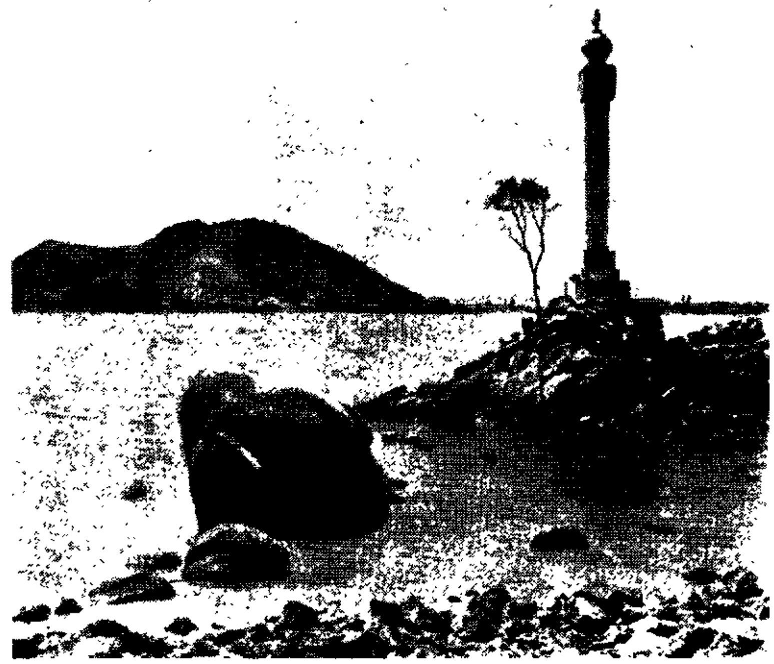
חלק חמישי מכל המתכות היקרות ואבני־החן שנמצאו בב׳, ומעשר מכל תוצרות־הארץ. הכנסות אלו הוצאו ברובן על הגנת־הארץ, ומשום כך לא היתה ב׳ מושבה מַכנסת־רווחים עד סופה של המאה ה17, כשנתגלו בה זהב ויהלומים. כוונתה של ממשלת־פורטוגאל היתה, שה„דוֹנַטָריוֹס״ יכשירו את הקרקע, יקימו על חשבונם מקומות־ישוב ויכבשו את שטחי־העורף. ואולם לשם כך נעדרים היו הכוחות הדרושים. לא נמצאו מועמדים להגירה לב׳ מעוטת־הסיכויים, ומשום כך נקטו בפתרון־החירום של יישוב המושבה החדשה ע״י אסירים־גולים (degredados), ובניגוד לנוהג במושבות האנגליות לא שועבדו מוגלים אלה לבעלי־האחוזות, אלא הותר להם לרכוש קרקעות. במשך מאתיים שנה היו מַגלים לב׳ אסירים ועבריינים, ובמשך זמן מרובה דבק בב׳ תו־הקלון של מושבת־גלות. לאחר מכן הוגבל סוג המהגרים־הגולים לַצָפון בלבד, אך הבאתם לב׳ נתבטלה כליל רק אחר הכרזת־העצמאות (1822).

מחוסר עובדים במספר הדרוש לא היו בעלי־הקרקע (הseismeiros) יכולים בדרך כלל להכשיר ולעבד מאחוזותיהם אלא חלקים מסויימים בלבד. מתחילה גידלו רק את צמחי־המזון של האינדיינים, כגון תירס ושורש־מאניוק, ורק לאחר זמן הונהג גידולם של קנה־הסוכר, טאבאק וכותנה.

כל „קאפיטאניה״ כללה רצועת־חוף באורך של 200—400 ק״מ עם שטח ערפי בלתי־מוגבל; להלכה הפרידו בין הקאפיטאניות גבולות, שהיו מקבילים לקווי־הרוחב הגאוגראפיים. השטחים המיושבים של הקאפיטאניות היו מבודדים זה מזה ע״י איזורי־שממה נרחבים; בפנים־הארץ היה רק מקום־ישוב גדול אחד — פיראטינינגה, שממנה צמחה אח״כ העיר סאן פאולו. מישובי־החוף הגיעו לכלל חשיבות: פֶּרנאמְבּוקו, סאן אַמארו, וביחוד סאן ויסֶנטֶה.

3. שיפור המינהל, החתירה לצפון־הארץ. התפשטותם של הפורטוגיזים לפנים־הארץ נמנעה פעם בפעם ע״י האינדיינים; אך גדולה מזו היתה הסכנה, שאָרבה ליושבי החופים מצד שודדי־הים. הפחד מפני השתלטותה של מעצמה זרה על הארץ הניע לסוף את הממשלה הפורטוגיזית לעשות צעד נמרץ: הוחלט לשוות למינהל של הארץ צורה אחידה. כמושבו המרכזי של המינהל החדש נבחרה באיה, ולשָם נשלח ב1549 טוֹמֶה דֶה סוּסה (1500-1563; Tomé de Souza), שהוכיח (בהודו המזרחית) את כשרונו כמצביא ומדינאי; אליו נלוו חיילים, כמרים וכמה מאות של מתיישבים. במשך כ200 שנה נשארה באיה בירת־המושבה. שלושת המושלים הראשונים — סוסה (עד 1553), דוּאַרטֶה דַה קוֹסְטָה (1553/57) ומֶם דֶה סַא (1557/72) — וכן נוֹבְּרֶגָה, מנהיגם של הישועים שהגיע עם סוסה, הם שיצרו ב1550/70 את המושבה הפורטוגיזית ב׳ מתוך הישובים הבודדים, שהיו קיימים עד אז. ואולם למרות הקמת הממשל המרכזי הפך רק חלק מן הקאפיטאניות לרכוש־הכתר ממש, בעוד ששאר הקאפיטאניות נשארו גם להבא נסיכויות־הפקד, שהקשר ביניהן ובין הממשל הכללי היה רופף; וזהי אחת מן הסיבות לדבר, שהאופי הפֶדראליסטי נשתמר עד היום במבנה המדיני של ב׳.

במחצה השניה של המאה ה16 נתפשט השלטון הפורטוגיזי מבאיה צפונה; בקרבות תמידיים עם האינדיינים הגיעו הפורטוגיזים לשטחים, המהווים כיום את המדינות סַרז׳יפֶּה (Sargipe), פאַראיבָּה, וריו גראנדֶה דו נוֹרטֶה, ולסוף — אל נהר האמאזונאס, שבתחום־שפכו נוסדה ב1616 העיר בֶּלֶם דֶה פארה (Belém de Pará). ב1621 נפרד חלק צפוני זה של ב׳ מתחום המינהל הכללי של המושבה ונקרא בשם מדינת מאראניאן (Estado do Maranhão); היה לו קיום עצמאי עד 1772.



סאנטוס (מדינת סאן פאולו): מצבת־זכרון לבואם של הפורטוגיזים לבראזיל

4. פיתוחו של פנים־הארץ, מעורבי־דם. פעולת הישועים. במשך כל המאה ה16 באו לב׳ רק מהגרים מועטים. בערים הראשיות, באיה ופֶרנַאמְבּוקו, ישבו סמוך ל1600 רק כ2,000 אירופים, ומספר גדול־ביחס של עבדים כושיים ואינדייניים, שנטבלו לנצרות. עבדים כושיים הובאו לב׳ מאמצע המאה ה16 ואילך מן החוף המערבי של אפריקה; אך עם זה נמשך ציד העבדים האינדייניים.

עד קרוב ל1550 היה עץ־ב׳ חומר־היצוא העיקרי. לאחר מכן עלתה חשיבותו של קנה־הסוכר, שהוכנס לב׳ מאיי־האַזורים וממאַדירה. נתפתחו מטעי־סוכר גדולים, שכללו בתי־חרושת לסוכר (אֶנזֶ׳ניוֹ — engenho). המשק הסגור של כל אחוזה שימש גרעין לסדר חברותי פאטריארכאלי, שהתקיים עד המאה ה19. בעלי המטעים הגדולים (senhores d'engenho) — ברובם צאצאיהם של אצילים פורטוגיזיים, ובמיעוטם ממוצא יהודי ומאראני — נעשו עד מהרה המעמד השליט בארץ. אך אחוזותיהם היו גדולות כל־כך, שכדי לעבדן לא היה די אף במאות עבדים. משום כך היו בעלי־האחוזות מחכירים חלק מקרקעותיהם ללבנים או למעורבי־דם, שברשותם היו עבדים ובהמות־עבודה. חלק זה של האוכלוסיה היה פעיל ביותר והגיע תכופות לאמידות מרובה, אלא שבהעדר חוזה־חכירה חוקי לא היו בטוחים מעולם ברכושם. בשולי האחוזות הגדולות התיישבו מעורבי־דם

(„תושבים" — moradores), שהכשירו חלקות־יער לחקלאות ולמרעה וגידלו בהמות.

המחסור בנשים לבנות ונטייתם של הפורטוגיזים להתחבר עם בני גזעים אחרים גרמו להתערבות מהירה של הפורטוגיזים עם האינדיינים; צאצאיה של תערובת־דם זו היו מוכשרים להסתגל לאקלים הטרופי, וכתוצאה מכך נתאפשרה התפתחותה של המדינה הגדולה היחידה, שהוקמה לפי מתכונת אירופית, באיזור החם והלח.

בין מעורבי־הדם (בפורטוגיזית mestiços) הצטיינו ביחוד אלה שנתרכזו בסאן פאולו ושנקראו בשם mamelucos (ממלוכים: צאצאים של לבנים ונשים אינדייניות). הם־הם שנעשו הכובשים של פנים־הארץ, הודות לתכונות שירשו מעם־האם, כגון אומץ ויצר־נדודים, וכן משום בקיאותם במנהגיהם של האינדיינים. הם היו יוצאים בחבורות משפחתיות גדולות, שנקראו „באנדיראנטים" (bandeirantes, מ bandeira — דגל), למסעות שנמשכו לפעמים שנים אחדות, והגיעו לאיזורים המרוחקים ביותר של ב׳. במסעות לדרום ולדרום־המערב גילו את הנהרות אורוגוואי ופאראגוואי, ובצפון — את רמות פיאואי (Piauhy). בסוף המאה ה17 סייעו „באנדיראנטים" מסאן פאולו בהכנעת ה„רפובליקה של פאלמארס" (Palmares), שהוקמה סמוך ל1680 ביערות שמדרום־מערב לפרנאמבוקו על־ידי עבדים כושיים שברחו. בקרבות התמידיים עם האינדיינים העמידו ה„ממלוכים" את מיטב הטוראים והמפקדים. ציד־האדם האכזרי, שהיה נערך על האינדיינים, רוקן במרוצת־הזמן שטחים נרחבים מאוכלוסייתם. גם החיפוש של זהב ואבנים טובות שימש מניע לחדירתם של הרפתקנים לפנים־הארץ, שהיה בלתי־ידוע, ה„סרטאן" (Sertão). בין המתיישבים כאן, ה„סרטאנז׳וס", היו רק לבנים מועטים; משום שליטתו של היסוד האינדייני באוכלוסיה היתה הפורטוגיזית לשון רשמית בלבד, ואילו המתיישבים וכמריהם דיברו בלשון האינדיינית טופי־גוראני, שהפכה, לאחר שקלטה מלים פורטוגיזיות, ל„שפה הכללית" (lingua geral) והיתה מדוברת משפך האמאזונאס דרומה עד לנהר לה פלאטה.

עבודת־חלוץ חשובה ביותר בפיתוחה של ב׳ מכמה בחינות עשו הישועים, שגם תרמו הרבה לחקר־הארץ. בדומה למיסיונים הספרדיים בפאראגוואי יישבו את האינדיינים המנוצרים בכפרים (aldeas) ולימדו אותם עבודה סדירה. ע״י כך — מאחר שאסור היה לשעבד אינדיינים נוצריים — הצילו אינדיינים אלה מן העבדות — מה שעורר את זעמם של בעלי־המטעים.

5. ההתקפות של שודדי־ים. המלחמות הזעירות המתמידות בילידים לא סיכנו את קיומה של המושבה הצעירה; אך סכנה כזו ארבה לה מצד אויביה מבחוץ. במשך מאה שנה ויותר איימו על חוף־ב׳ פירטים אנגליים, צרפתיים והולאנדיים, שהיו מוגנים ע״י הציים של מדינותיהם. למרות האיסור, שהוטל מטעם ממשלת־פורטוגאל על סחר־החליפים בין הצרפתים והילידים, נמשך מסחר זה גם אחר ייסודן של הקאפיטאניות; ובעוד שהפורטוגיזים נתרכזו בבאיה ופרנאמבוקו, היו שודדי־הים הצרפתיים נוחתים בעיקר במפרץ המצוין של ריו דה ז׳אנירו. ב1555 הגיע לכאן שודד־הים הצרפתי הנודע וילגניון (Villegaignon), שנסתייע על־ידי האדמיראל קוליניי (ע"ע), ועד היום נקרא אחד מן האיים שבמפרץ על שמו של שודד זה. בספינתו הביא גם הוגנוטים, שביקשו להם מקלט בב׳. אבל המושבה של הצרפתים הוכנעה אחר שנים מועטות ע״י המושל הפורטוגיזי מם דה סא, שיסד כאן ב1567 את העיר ריו דה ז׳אנירו כעמדת־מגן בפני התקפות.

6. ההולאנדים בב׳. משעת סיפוחה של פורטוגאל לספרד ב1580 (ע"ע פורטוגל, היסטוריה) התקיפו אויביה המרובים של ספרד גם את ב׳. האנגלים הציתו פעמיים את סאנטוס, וסביבותיה של באיה נחרבו, וסמוך ל1600 שדדו האנגלים והצרפתים את רסיפה. אך קשה ביותר היתה פגיעתם של ההולאנדים; הם הצליחו להתיישב בצפונה של ב׳ ולהקים שם במשך כמה עשרות שנים מושבה פורחת. ב1621 נוסדה ה„חברה ההולאנדית להודו המערבית"; ב1624/25 כבשה חברה זו לזמן־מה את עיר־הבירה באיה, וב1630 השתלטה על רסיפה־פרנאמבוקו, המרכז של מטעי־הסוכר העשירים ביותר. התחילה מלחמה עקשנית בין הספרדים וההולאנדים על השלטון בחוף הצפוני, וב1635 נמצאו כל הקאפיטאניות מפרנאמבוקו עד מאראניאן ביד ההולאנדים. לשיא השפעתו הגיע השלטון ההולאנדי במושבה („הולאנד החדשה") בתקופת כהונתו של המושל הכללי, הרוזן יוהאן מוריץ מנאסאו (1637/44). מנסיונם בהודו המזרחית עמדו ההולאנדים על מידת ההשפעה, שיש לפאר חיצוני על גזעים לא־לבנים. רסיפה — שנקראה מעכשיו מאוריצסטאד — זכתה להידור של עיר־בירה אירופית, ואף הוזמנו אליה אמנים ומלומדים מאירופה. מספר המהגרים עלה עד מהרה; וביניהם היו גם הרבה יהודים מהולאנד, שנמשכו לכאן על־ידי הסבלנות הדתית, שהיתה נהוגה במושבה החדשה. אך המנהלים הקמצנים של החברה להודו המערבית לא ראו בעין יפה את השימוש בהכנסותיה הגדלות והולכות של הארץ לשם פיתוחה התרבותי של המושבה, והמושל הודח ממשרתו. ב1640 בטל שלטון־ספרד בפורטוגאל, וב1642 אירגנו דוברי־הפורטוגיזית בב׳ מרד נגד המינהל ההולאנדי. מחשש של התקפות־תגמול על מושבותיה בהודו המזרחית עשתה פורטוגאל מתחילה רק מעט כדי לסייע למורדים, אך אלה האחרונים נלחמו במרץ (ב1645 עלה בידם לכבוש את פרנאמבוקו), ובקרבות אלה נתגלתה בפעם הראשונה מעין תודעה לאומית בראזיליינית. מחמת המלחמה הימית והמסחרית הכבדה, שהיתה נטושה בשנות ה60 של המאה ה17 בין ארצות־השפלה ובין אנגליה, לא יכלו ההולאנדים לתמוך כראוי בבני־המושבה; מפני־כן אבדה להם ב1654 רסיפה ועמה כל הולאנד החדשה, וב1661 ויתרו, תמורת פיצויים כספיים, על תביעותיהם בב׳.

7. הגילוי של שדות הזהב והיהלומים. סמוך לסוף המאה ה17 גילו „באנדיראנטים" מסאן פאולו מרבצי־זהב עשירים בעמקו של אחד מפלגי נהר סאן פראנסיסקו, ומאז נתגלו שנה־שנה, ולפעמים חודש־חודש, מרבצים חדשים. תחום ממצאי־הזהב נקרא מינאס ז׳ראיס (Minas Gerais = המכרות הכלליים); הוא הופרד מסאן פאולו ונחשב לתחום עצמאי, ועד מהרה נעשה אחד מן התחומים העשירים ביותר של המושבה. במשך מאה שנה היתה ב׳ ארץ־הזהב של כדור־הארץ. לאנשי סאן פאולו היתה אמנם הזכות הבלעדית לניצול המכרות של מינאס ז׳ראיס תמורת תשלום מסויים; אך לא היה בכוחם למנוע את בואם של אלפי מחפשי־זהב מאיזור־החוף ושל הרפתקנים מרובים מפורטוגאל. כמה מגלילות־החוף נתרוקנו מיושביהם — ובלב השממה קמו

ערים חדשות, ששימשו התחלה ליישובן של מדינות־ב׳ העיקריות בזמננו. חדירתם של הזרים גרמה למלחמת־אזרחים ממש. אך בין הזרים — שנקראו „בעלי־מגפיים״ (emboabos; בניגוד ל„באנדֵיראנטים״ ה„יחפים״) — היו גם בעלי־הון, שעבדו במכרות בעזרת עבדים כושיים בהצלחה מרובה יותר מאנשי סאן פאולו, שברשותם היו רק אינדיינים, שהתאימו פחות לעבודה במכרות. אחר קרבות־דמים, שנמשכו כמה שנים, גברו הזרים; הם הרחיקו את אנשי סאן פאולו מן האיזורים העיקריים — דבר, שהממשלה ראתה אותו בעין יפה, משום שרק לאחר שבירת כוחם של אנשי סאן פאולו יכולה היתה להגביר כאן את השפעתה. ה„באנדֵיראנטים״, שהוברחו ממינאס ז׳ראיס, פנו עכשיו צפונה־מערבה והגיעו לגוֹיַאס (goyaz) ומאטו גרוסו, ששם נתגלו בשנות ה20 של המאה ה18 מרבצי־זהב חדשים. באותו זמן (1729) נמצאו גם שדות־היהלומים הראשונים. גילויו של הזהב, שהממשלה הפורטוגיזית קיבלה חמישית ממנו, וכן גילוּיִם של שדות־היהלומים, שנעשו אף הם לאחר זמן מונופול ממשלתי, שימשו מקור־הכנסות עשיר לקופת־המדינה של פורטוגאל וגרמו בה להתפתחותה של כלכלה בזבזנית.

8. אירגון המסחר. במשך זמן מסויים היה לאוצרות־המכרות מקום עיקרי בחיי־הכלכלה של ב׳; אך עם זה נשארו הסוכר, ומן המאה ה18 ואילך: הטאבאק, הכותנה והקפה מוצרי־יצוא חשובים של הארץ. כל עוד היתה ב׳ מושבה פורטוגיזית, הותר המסחר עם הארץ־האֵם בלבד. בדומה למעצמות קולוניאליות אחרות, בודדה גם פורטוגאל את מושבותיה מן המסחר העולמי. נוסף על כך דוכאה בב׳ התהוותן של תעשיות מקומיות, בהתאם לשיטת המֶרקַנטיליזם (ע״ע). עד המאה ה18 חל איסור אף על הדפסת־ספרים. היתה מותרת רק אריגת־בית, שבה הותקנו בדים גסים למלבושי־העבדים.

לאחר שהפורטוגיזים נלחמו במשך שנים בחברה ההולאנדית להודו המערבית והכירו לדעת את עצמת הצי שלה, נוסדה ב1649 בליסבון, לפי דוגמת החברה ההולאנדית, חברת־מסחר לב׳ (Companhia do Brasil), שלה הובטח המסחר הבלעדי עם ב׳, וב1682 נוספה עליה החברה של מאראניאן (Companhia de Maranhão), שקיבלה זכות בלעדית לניהול המסחר בב׳ הצפונית. הצי המזויין של חברות אילו איפשר שוב קשר ימי סדיר בין ב׳ ובין הארץ־האם. אבל החלפת המונופול הממשלתי במונופול של חברות פרטיות הביא לידי סיכסוכים מתמידים בין החברות ובין סוחרי המושבה ופקידיה. ההתנגדות לחברות אלו מצד האוכלוסיה הגיעה עד לידי מרידות, שחזרו ונשנו עד שהאחרון שבמונופולין השנואים בוטל בהחלט ב1721. אעפ״כ נתקיימו צורות מסויימות של נוהג־המסחר הקודם. מי שביקש להגיע לב׳ כסוחר יכול היה לעשות את הדבר בחסותו של הצי הגדול, שהפליג אחת לשנה מליסבון. רק בקרבת החוף הבראזילייני היו נפרדות כמה ספינות קטנות מגוף הצי ויוצאות לנמלים השונים, שבהם היו נערכים הירידים הגדולים. כאן היו נקנים מוצרי־הארץ ונמסרות סחורות־היבוא האירופיות, ולאחר מספר שבועות היו הסוחרים האירופיים מפליגים מבאיה לליסבון בחסותן של ספינות־הליווי המלכותיות, שלידיהן היו נמסרות הכנסות־הכתר בזהב ואבני־חן ושאר המיסים.

9. המינהל; התיקונים של פומבאל. מרידות. מבחינה מינהלית היתה ב׳ נתונה לפיקוחו של מיניסטריון־המושבות (Conselho ultramarino), שנוסד ב1642 בליסבון. בב׳ עצמה נוסדה הנהלה מרכזית, שבראשה עמד מושל כללי, שמקום־מושבו היה בבאיה; אך סמכותה של הנהלה זו נצטמצמה ע״י המרחקים הגדולים בין מקום־מושבה וחלקי־הארץ השונים. מושליהן של 18 הפרובינציות ראו את עצמם כשליטים עצמאים בפועל; אך גם השפעתם היתה מצומצמת משום ליקויי־התחבורה. השלטון האמיתי היה בידיו של ראש־העיר או מנהל־המחוז (Capitão mor).

שינוי במינהל בא עם פעולתו של המדינאי הגדול, המארקיז מפומבאל, שהנהיג בב׳ תיקונים חשובים, בדומה לאותם שהנהיג בזמן־שלטונו בפורטוגאל. פומבאל העניק לארץ אחדות פוליטית מסויימת על־ידי מה שהממשלה קיבלה לידיה את האחרונות שבקאפיטאניות העצמאיות. מבנה־הפרובינציות, שהיה עד אז רופף, חוזק ע״י ביטול זכויותיהם של ראשי־העיר ומנהלי־המחוזות. באותה תקופה עבר מרכז־הכובד הכלכלי של הארץ דרומה. חלף זמן פריחתן של פרנאמבוקו ובאיה, וגברה השפעתן של מדינות־החוף העשירות, הסמוכות לאיזורי־המכרות, ומשום כך הועבר מושב־הממשלה ב1763 מבאיה לריו דה ז׳אנֵירו. לפי פקודתו של פומבאל גורשו הישועים גם מב׳, כמו שגורשו מפורטוגאל. כתוצאה מכך נתפוררו ישובי האינדיינים: כל המאמצים שהושקעו בניהולם ע״י הדיוטות עלו בתוהו. — פומבאל הנהיג גם שיטות חדשות להפקת־הזהב; נתפתחה התעשיה, שהיתה עד אז מצומצמת ביותר, והקשר המסחרי עם פורטוגאל שופר.

בזמן שלטונו של פומבאל נתיישבו סיכסוכי־הגבולות הממושכים עם הספרדים. הפורטוגיזים הגיעו בדרום עד חופו הצפוני של נהר לה פְּלַטָה. על־ידי החוזה המדיני של אילדֶפונסו (1777) נקבע הגבול הדרומי של ב׳: חבל־הארץ שליד הרִיוֹ גראנדֶה דו סול הוכר כרכוש פורטוגיזי, ואילו השטח של אורוגוואי שבזמננו ניתן לספרדים. בעשרות־השנים האחרונות של המאה ה18 הורגשו גם בב׳ ההשפעות של תנועת־ההשכלה הצרפתית ושל מלחמת־העצמאות הצפון־אמריקנית. בחלקים מרובים של הארץ פרצו התקוממויות שדוכאו. החשובה שבהן היתה זו שאורגנה נגד השלטון הפורטוגיזי במינאס ז׳ראיס, בהנהגתו של הקצין סילוָה שאוִיֶר (Xavier), שכּוּנה טִירַדֶנְטֶס (1788/89).

ב. ב׳ כמונארכיה (1808—1889). — 1. שלטונו של ז׳ואן VI (1808—1821). בסוף נובמבר 1807, כשגדודיו של נאפוליון התקרבו לפורטוגאל, נמלטה משפחת־המלך בספינת־מלחמה אנגלית לב׳. הנסיך השליט — מי שהיה אח״כ המלך ז׳ואן VI —, שמשל בשם אמו חולת־הרוח, הגיע ביאנואר 1808 לבאיה ונתקבל בהתלהבות ע״י האוכלוסים. ב1815 נעשתה ב׳ מדינה עצמאית במסגרת „הממלכה המאוחדת של פורטוגאל, אלגארווה וב׳״. ע״י כך נשמרה הארץ — בניגוד לאמריקה הספרדית — מן המערכה הכבדה על העצמאות, ונשארה אחידה מבחינה מדינית. באותו זמן נפתחו נמלי־ב׳ בפני ספינות זרות, ובוטלו כל ההגבלות, שהושמו על התעשיה במושבה. דבר זה היה ביחוד לטובת המסחר האנגלי, והשפעת ההון האנגלי על הכלכלה של ב׳ היתה מכרעת עד תחילת המאה ה20 (עי׳ למעלה). מטעם חצר־

המלך נקראו לארץ אמנים ומלומדים הרבה, נוסדו בתי־ספר וניתן עידוד להגירה מאירופה.

עם התעוררותה של תנועת־העצמאות בבואֵנוס אַירס (ע"ע ארגנטינה, עמ' 679/80), פרצו שוב סיכסוכים בגבול הדרומי של ב'. כשהשלטונות הספרדיים במונטווידאו פנו לז'ואן VI בבקשת סיוע נגד המורדים (1811), שלח המלך צבא לדרום, ולאחר שנים מועטות (1817) סיפחה ב' את אורוגוואי לתחומה. — מחמת מהפכה, שפרצה בפורטוגאל, הוכרח ז'ואן VI לחזור לליסבון ב1821. כממלא־מקומו השאיר בב' את בנו, פֶּדרו. בב' נתקיימו אז בחירות של נציגים לאסיפה המחוקקת בליסבון, אך באותו זמן עצמו הוגברו בפורטוגאל המאמצים לביטול החידושים, שהונהגו בב', ולחידושו של המינהל הקולוניאלי בשינויים מסויימים. צעד כזה היה גורם בלא ספק להכרזתה של ב' לרפובליקה, ומשום כך הצטרף פֶּדרו לתנועת־העצמאות, שמנהיגה היה ז'וֹזֶה בּוֹניפַסיו דה אַנדרָדָה (ע"ע). אחר מלחמה קצרה הוכרחו הגדודים הפורטוגיזיים לעזוב את הארץ, אנדרדה הקים ממשלה חדשה, וב7 בספטמבר 1822 הוכרזה עצמאותה של ב' על גבעת איפיראנגה שליד סאן פאולו; בדצמבר אותה שנה הוכתר פדרו כקיסר ב'. בתיווכה של אנגליה הכירה פורטוגאל בב' העצמאית.

2. **פדרו I** (1822—1831). פדרו ביקש להנהיג בב' שלטון אַבסולוטיסטי ונתקל בהתנגדות חריפה מצד האסיפה המחוקקת, שנתכנסה במאי 1823. כשניסה הקיסר לפזר את האסיפה המרדנית, הכריזה זו האחרונה על עצמה כאסיפה מתמדת. פדרו פקד אז על חייליו לגרש את נציגי־העם מבית־הנבחרים (נובמבר 1823) — צעד, שהביא לידי מהומות בחלקים מרובים של הארץ. ב1824 עיבדה הממשלה חוקה בעלת כיוון ליבֶּרַלי, הוקם פַּרלַמנט בעל שני בתים (סנאט ובית־נבחרים) והובטחו חופש הדת והעיתונות, וכן זכות־הקניין והשוויון בפני החוק. אך הניגוד בין הכתר ובין נציגות־העם נשאר בתקפו, משום שהעם התמרמר על פעולותיו האַבסולוטיסטיות של השליט, שחזרו ונשנו. בפֶּרנאמבוקו ובפרובינציות הגובלות בה נוסדה ב1824 רפובליקה, „הברית של קו־המשווה" (Confederação do Equador), ורק לאחר חצי שנה דוכא מרד זה. באותו זמן פרצו מרידות גם בדרום הקיצוני, בתחומה של אורוגוואי בזמננו, שתושביו ביקשו להיספח על ארגנטינה. הדבר הביא לידי קרבות ממושכים, עד שאורוגוואי הוכרה כמדינה עצמאית, לפי הסכם־שלום, שנחתם בריו דה ז'אנירו ב1828 לאחר התערבותה של אנגליה, שחששה לאִינטרסים המסחריים שלה באיזור של נהר לה פלאטה.

המהומות בצפון והכשלונות בדרום ערערו את השפעתם של השלטונות וחיזקו את האופוזיציה. סיבוך חדש נוצר כשמת ז'ואן VI בליסבון (1826) ופדרו הוכרז כמלך־פורטוגאל. הוא אמנם ויתר על זכויותיו לכס־המלוכה הפורטוגיזי לטובת בתו הקטינה מַריה דַה גלוֹרִיָה, אך עם זה ביקש להבטיח לעצמו השפעה מסויימת על ניהול עסקי־המדינה בפורטוגאל — דבר, שעוד הגביר את חששותיהם של תושבי־ב' מפני הקיסר. הידיעות על המהפכה בצרפת (יולי 1830) חיזקו את מתנגדיו של הקיסר בארץ, ופדרו החליט לוותר על השלטון לטובת בנו בן החמש ולחזור לפורטוגאל (אפריל 1831). — לאחר שפדרו נשא אחת מבנותיו של הקיסר האוסטרי פראנץ I, התחילה הגירה ממרכז־אירופה לב'. בין השאר באו אז לראשונה חוקרים אירופיים לפנימה של ב': הגרמנים יוהן ספיכּס (Spix) ופיליפ מארטיוס (1817/20).

3. **פדרו II** (1831—1889). **שליטים; מלחמות; קידום כלכלי; הגירה מאירופה.** פדרו II נתחנך בקטנותו באַפיטרופסותו של אנדראדה; במקומו פעלו מתחילה שלושה שליטים, עד שהכומר השאפתן דיֶגו אנטוניו פֵיז'ו (Feijo) הצליח ב1835 להיבחר כשליט יחיד. אך התנהגותו הרודנית עוררה איבה קשה אליו בפארלאמנט, ומשום כך הוכרח לאחר שלוש שנים לפנות את מקומו למנהיג האופוזיציה, אראנז'ו לימה, שהיה השליט בשנות 1837/40. בשנים אלו זועזעה הכלכלה של ב' קשות על־ידי מרידות. למַמדים הרציניים ביותר הגיעה מלחמת־האזרחים בדרום, בריו גראנדה דו סול (1835/45), ושם אף הוכרזה הרפובליקה של ריו גראנדה (Republica Rio Grandese), שימיה היו ספורים בלבד. לסוף ראו הכל רק פתרון אחד לחיסולו של המצב הפרוע — בהכרזה מוקדמת על בגרותו של הנער פדרו ובהעלאתו לכס־השלטון. ביולי 1840 השליט הפארלאמנט את פדרו, ולאחר זמן מועט הוכתר כקיסר. מתחילת שלטונו ניסה פדרו לגשר את הניגודים הפוליטיים ע"י ממשל פארלאמנטארי קפדני. הוא הצליח לדכא כמה מרידות קטנות, שפרצו בפרובינציות, לסיים את השורה הארוכה של מלחמות־אזרחים להחזיר את הסדר במדינה לְיָשנו.

אע"פ שפדרו II היה רודף־שלום מובהק, נסתבכה ב' בתקופת שלטונו בשורה של מלחמות עם הארצות השכנות. כשהתערב הרודן הארגנטיני רוסאס במהומות שהתחוללו באורוגוואי, פרצה מלחמה, שבה נטלו חלק גם המדינות השכנות, פאראגוואי וב'. לגדודים בראזיליינים היה חלק ניכר בקרב המכריע, שנערך ב1852 על־יד מוֹנטֶה קאסֶרוֹס (ע"ע ארגנטינה, עמ' 681). ב1865/70 ניהלה ב', ביחד עם אורוגוואי וארגנטינה, מלחמה עקשנית ברודן של פאראגוואי, פראנסיסקו סולאנו לוֹפֶּס, שביקש להשיג לארצו מוצא אל הים. המלחמה נסתיימה במפלתה של פאראגוואי, וב' זכתה בחבל־ארץ מצפון לנהר־אַפָּה.

פדרו II היה אדם משכיל ביותר וידיד נאמן של האמנות והמדעים. הוא היה דמות מופתית של מלך קונסטיטוציוני, בקי בענייני מינהל ונבון בהנהגת פינאנסים. כתוצאה מן האֵמון האישי, שרחשו לו באירופה, הצליח להשיג לארצו מלוות בתנאים נוחים. באמצעות ההון הזר הוקמו קווי־טלגראף (מ1852), נבנו מסילות־ברזל (מ1854), שופרו נמלים ונוסדו מיתקני־תעשיה לניצול אוצרותיה הטבעיים של הארץ. בשנים שבין 1840 ו1890 עלה הייצור בב' פי עשרה בערכו.

עם זה התחיל בא לב' זרם־מהגרים חזק מאירופה. עד תחילת המאה ה19 היתה אסורה כמעט בתכלית הכניסה ללא־פורטוגיזים; כי החוף המזרחי של אמריקה הדרומית שימש, כאמור, מטרה להתקפות של מעצמות אירופיות (עי' למעלה, עמ' 611/12), ומשום כך חששו הפורטוגיזים לכל נסיון של התיישבות זרה. עם השגת העצמאות נשתנה המצב מבחינה זו מיסודו; אך עד סמוך ל1850 עדיין היתה ההגירה מצומצמת מאד. ב1850/75 נכנסו לארץ כ230,000 מהגרים. ב1875—1901 — יותר משני מיליונים, בעיקר איטלקים, פורטוגיזים וספרדים, אך גם מאות אלפים גרמנים ואוסטרים, ומ1908 ואילך גם יאפאנים. מספר התושבים, שהיה ב1840 6 מיליון, הגיע ב1890 ל14 מיליון.

4. **שאלת העבדות.** בתקופה, שבה חלו שינויים מרחיקי־לכת אלה בחיי־הכלכלה של ב׳, נשארו בעלי המטעים הגדולים השכבה השלטת בארץ. שכבה זו מנתה כחצי מיליון נפש. מתוכה יצאו הפקידים הגבוהים, הקצונה וכמעט כל המנהיגים המדיניים. עשרה היה מבוסס על העבודה של עבדים, שיבואם בתקופה זו הגיע לממדים עצומים — למשל, 60,000 ב1840. בעלי־האחוזות התנגדו לשיחרור־העבדים, אבל המהגרים מאירופה והכמורה התנגדו לעבדות. החלוץ החשוב ביותר של שיחרור־העבדים היה המשפטן הגדול ז׳ואַקים נאבוּקוֹ (1849—1910). המאבק נמשך קרוב ל40 שנה. ב1850 חל איסור חוקי על יבוא־עבדים; ב1871 שוחררו עבדי הכתר והמדינה וכן כל הילדים, שנולדו לשפחות; ב1885 נתקבל חוק דומה ביחס לכל העבדים בגיל שלמעלה מ60 שנה, וב1888 בוטלה העבדות מעיקרה ע״פ החלטת הפַּרלַמנט, בלא שניתנו פיצויים לבעלי־העבדים. פדרוֹ II התנגד לתקנה אחרונה זו; אך באותו זמן שהה חולה באירופה, והחוק אושר ע״י בתו איזבל (אשתו של הרוזן הצרפתי א — Eu; 1842—1922), שהיתה אז השַׁלטת בפועל בב׳ ונלחמה נמרצות בעבדות. מספר־העבדים כבר הופחת באותו זמן ל500,000—600,000, בעוד שב1871 היה 1,700,000.

5. **מפלת המונארכיה.** ביטול העבדות קומם לקיסר את בעלי־המטעים, שהיוו את האצולה של ב׳. נוסף על כך היה קיים בב׳ מ1870 לערך זרם רפובליקני חזק. גם בין הקצינים מרובים היו המתנגדים לקיסר שוחר־השלום. משום כך לא קמה כל התנגדות לדבר, כשהמצביא האהוב על העם, מַנוּאֶל דֶאוֹדוֹרוֹ דֶה פוֹנסֶקָה, אחד מן הגיבורים של המלחמה נגד פאראגוואי (עי׳ למעלה), תפס בעזרת גדודיו את בנייני־הממשלה והכריז על הקמתה של רפובליקה (15 באוקטובר 1889). פדרוֹ II עזב את הארץ ומת ב1891 בפאריס. המהפכה עברה ללא שפיכות־דמים.

ג. **ב׳ כרפובליקה** (מ1889 ואילך). 1. **תחוקה חדשה; רודנות צבאית** (1889—1894). פונסקה עמד בראשה של ממשלה זמנית, שביצעה ב1890 את ההפרדה בין המדינה והכנסיה והנהיגה נישואים אזרחיים. בפברואר 1891 קיבלה האסיפה המחוקקת חוקה חדשה — חוקת „ארצות־הברית של ב׳״ (Estados Unidos do Brasil) —, שהיתה בעיקרה מפעלו של המשפטן הגדול רוּי בַּרבּוֹסָה (1849—1923). לאסיפה שימשה מופת החוקה של אה״ב של אמריקה. הפרובינציות הקודמות הפכו למדינות־ברית בעלות זכויות רחבות, ובכללן הזכות להחזיק צבאות עצמאים ולגבות מכסי־יצוא.

האסיפה המחוקקת בחרה בפונסקה כנשיא, ובמצביא פלוֹריאנו פֵּישוֹטוֹ (Peixoto) כסגן־נשיא. כלכלה מדינית מוטעית הביאה לירידת ערך המטבע עד כדי חציו, וכתוצאה מכך פרצו מהומות בכמה ממדינות־הברית, והצי מרד בנשיא. מפני־כן ויתר פונסקה בנובמבר 1891 על כהונתו לטובת פישוטו. זה האחרון דיכא באמצעים אכזריים ביותר את ההתקוממויות שפרצו במדינות ואת מרד הצי (1892). בסתיו 1894 חלה פֵּישוֹטוֹ והתפטר מן הנשיאות.

2. **נשיאים אזרחיים; הסדרת הפינאנסים** (1894—1909). הראשון לנשיאי־ב׳, שהיה אזרח ולא איש־צבא, היה פרוּדֶנטֶה דה מוֹרַאֶס בַּארוֹס (1841—1901), עו״ד ממדינת סאן פאולו ומנהיג ותיק של המפלגה הרפובליקנית. בתקופת כהונתו (1894/98) עלה בידו לבטל את ההשפעה השלילית שהיתה לצבא על המדיניות, ולנהל את הממשלה מתוך נאמנות לעקרונות פארלאמנטריים. הוא שאף לקימומה של המדינה המזועזעת ולהבראת משקה הפינאנסי. אך גם נשיאותו של בארוס לא היתה פטורה ממאבקים פנימיים. שוב נתעוררה מרידה בדרום, שמעולם לא היה שקט: במדינת ריוֹ גראנדֶה דו סוֹל. ויותר ממרידה זו נמשכו הקרבות, שפרצו באיזור באיה בין מגדלי־הבקר של פנים־הארץ, ה„ז׳אגוּנ־קוס״ (Jaguncos), ובין בעלי־המטעים שבחוף. לשם חיסולם של קרבות אלה היה צורך בהפעלתם של כוחות־צבא מרובים.

גם יורשו של בארוס, מַנוּאֶל פֶּרַאס דֶה קאמפּוֹס סאלֶס (Manuel Ferraz de Campos Salles; 1898—1902), היה מבני סאן פאולו. בידו עלה להבריא את המטבע הבראזילייני. המלחמה באינפלאציה, ששררה בארץ, הצליחה כתוצאה מעליית ההכנסות ומהשגת הלוואה של 8.5 מיליון לי״ש, שניתנה ע״י בית־רוטשילד הלונדוני. הון אנגלי הושקע בב׳ גם לאחר מכן, עד שנדחק אחר מלחמת־העולם I ע״י הון מאה״ב. — כאחד מן המושלים המעולים של הארץ פעל רוֹדְריגֶס אַלוֶס (Rodrigues Alves; 1902—1906), שהיה אף הוא מסאן פאולו. הודות לו הפכה ריוֹ דה ז׳אנירוֹ ממוקד של מגפות — עוד בסוף המאה ה19 היו פורצות בה תכופות מחלות טרופיות, כגון קדחת צהובה וחולירע — לכרך בריא בעל תכנון מודרני ובעל נמל מסודר למופת. בזמן כהונתו של אַלוֶס נסתיים סכסוך־גבול ממושך בין ב׳ ובוליויה על השלטון באיזור־אקר (=עכו), החשוב משום עשרו בקאוּ־צ׳וּק. הסדר זה, וכן חיסול המחלוקת בענייני־גבולות בין ב׳ ובין ארגנטינה וגוואיאנה, היו פרי מאמציו של המדינאי הבראזילייני הגדול ז׳וזה מריה דוֹ ריוֹ בראנקוֹ (1845—1912). בתקופה זו — סמוך ל1900 — שלטה ב׳ בשוק העולמי לגומי, הודות לתפוצתו הגדולה של עץ־הגומי הבר בגליל האמאזוֹנאס; עמדה זו איבדה ב׳ זמן קצר קודם מלחמת־העולם I כתוצאה מהתפשטותו של הקאוצ׳וק, שהופק במטעים של אסיה הדרומית־המזרחית.

3. **הבעיות של משק־הקֶפֶה.** האחרון בשורה של הנשיאים האזרחיים, אפונסוֹ מוֹרֵירָה פֶּנָה (Affonso Moreira Penna; 1906/9) ממינאס ז׳ראיס, השיג ע״י תקנות פינאנסיות נבונות את ייצובוֹ של המטבע הבראזילייני. בזמן כהונתו נעשו גם המאמצים הראשונים מצידה של המדינה להתגבר על הקשיים, שנבעו מייצור עודף של קפה, שהיה מ1850 ואילך מוצר־היצוא העיקרי של הארץ. סמוך ל1900 ירד מחיר־הקפה לכדי שליש ממחירו הקודם, משום ההתרחבות המהירה של שטחי־המטע במדינת סאן פאולו. נעשו כמה נסיונות־נפל לסילוק המשבר, ולסוף נחתם ב1906 חוזה להסדר המסחר בקפה בין מדינות סאן פאולו, ריו דה ז׳אנירו ומינאס ז׳ראיס. בעזרת קבוצה בינלאומית של בעלי־הון נקנה רוב היבול הבראזילייני ואוחסן בכמה נמלים גדולים מתוך כוונה להביאו לשוק העולמי ברגע המתאים. הממשלה הוכ־רחה עוד כמה פעמים למצוא פתרונים לקשיי־השיווק. עם הגברתו של ייצור־הקפה מצד מדינות אחרות של אמריקה הלאטינית, באו במקום התקנות של ב׳ הסכמים בינלאומיים (ע״ע קפה).

4. **מלחמת־העולם I. חבר־הלאומים. קשיים כלכליים.** בחירותיהם של ארבעת הנשיאים האזרחיים הנזכרים התנהלו בשקט (בדרך כלל המליץ הנשיא היוצא על יורשו), ואילו הבחירות של 1910 היו סוערות. הממשלה הציעה את המצביא הרמס דה פוֹנסֶקָה, אחיין של דֶאוֹדוֹרוֹ

(עי' למעלה). הוא אמנם נבחר, אך הוצרך להאבק קשות עם כמה ממדינות־הברית, ושוב נזדעזע משק־הפינאנסים של ב', בין השאר מחמת קשיים בשוקי הקפה והגומי.

אחר פונסקה נבחר כנשיא ונסֶסלאָן בראז (Braz), ששימש קודם לכן כמושל של מינאס ז'ראיס. כהונתו חלה בזמן מלחמת־העולם I, שב' נקטה בה מתחילה עמדה ניטראלית; ואולם לאחר שהגרמנים הטביעו ספינה בראזילייניות, הופסקו באפריל 1917 היחסים הדיפלומאטיים עם גרמניה, ולאחר שהוטבעו ספינות נוספות הוכרזה באוקטובר אותה שנה מלחמה על גרמניה. כל חלקה של ב' במלחמה היה מה ששלחה למימי אירופה כמה ספינות־קרב וליבשת — גדודים אחדים, שלא הספיקו להשתתף בקרבות.

ב1920 הצטרפה ב' לחבר־הלאומים, אך ב1926 יצאה ממנו משום שלא הוכרה כמעצמה זכאית לנציגות מתמדת במועצת־החבר. היא חזרה אליו רק בימי מלחמת־העולם II (1943).

בשנים האחרונות של מלחמת־העולם I ובשנים הראשונות שבאו אחריה זכתה הכלכלה הבראזילייניות לשגשוג זמני, שנמשך גם בתקופת יורשו של בראז — אֶפּיטאסיוֹ דַה סילווה פסוֹאָ (Epitacio da Silva Pessoa; 1919/22). לפיכך אפשר היה לבצע אז בריו דה ז'אנירו תערוכה בינלאומית מפוארת לציון שנת־המאה (1922) של עצמאות ב'.

אך הקשיים הכלכליים והמדיניים הלכו וגברו בזמנם של שני הנשיאים שבאו לאחר מכן — אַרתור דַה סִילוָה ברנארדוֹס (1922/6) וואשינגטון לואיס פֶּרֵירָה דֶה סוֹסָה (1926/30). בשנים אלו הורגש לראשונה אי־שקט סוֹציאלי בין פועלי־החקלאות שבאחוזות הגדולות ופועלי־התעשיה. עד אז לא שימשו הבחירות ביטוי ממשי לרצון־העם. האוכלוסיה הכפרית וחלק גדול של פועלי־התעשיה היו אנאלפביתיים ומחוסרי בגרות מדינית, ובעלי־המטעים היו קובעים בשביל פועליהם את המועמד, שהיו בוחרים בו. דבר זה נשתנה כשהקצין־לשעבר, לואיס קארלוֹס פְּרֶסטֶס (Prestes; נו' 1898), התחיל עובר בארץ ומקרב בהרצאותיו את הפועלים לרעיונות המארכסיזם. אמנם לסוף הוכרח (ע"י כוחות־הצבא) לעזוב לזמן־מה את ב', אך התנועה שעורר השפיעה גם לאחר מכן על מדיניות־הפנים של ב'.

5. **רודנותו של וארגאס** (1930/45). תקופת־כהונתו של ברנארדוס ידעה מהומות, בין השאר מרד צבאי בסאן פאולוֹ (ב1924). יורשו, ואשינגטון לואיס, הצליח להחזיר את הסדר לארץ ולסלק אחד מן הקשיים בכלכלתה של ב' ע"י הרחבה מתוכננת של דרכי־התחבורה. אך המשבר הכלכלי העולמי, שפרץ ב1929, היה כרוך באסונות גם לב', שהיא בעיק־ה ארץ של גידול־הקפה. משום כך היתה בחירת־הנשיא ב1930 מלווה במאבק קשה במיוחד; בב' היה מקובל הנוהג לבחור לסירוגים בנשיאים מתוך אחת משתי המדינות העיקריות, סאן פאולוֹ ומינאס ז'ראיס. וַאשינגטון לואיס היה מסאן פאולוֹ, ומשום כך רווחת היתה הסבָרה, שיורשו יהא מן המדינה השניה. אך לואיס תמך במועמדותו של מושל סאן פאולוֹ, ז'וליוֹ פְּרֶסטֶס. לזה האחרון קם מתחרה חזק: המושל של מדינת ריוֹ גראנדֶה דו סול, ד"ר זֶ'טוּליוֹ וַרגַס (ע"ע; 1883—1954). פרסטס אמנם קיבל את רוב הקולות בבחירות, שנתקיימו במארס 1930, אך וארגאס התייצב בראש „תנועה נגד איליי־הקפה מסאן פאולוֹ" ומצא תומכים במינאס ז'ראיס ובמדינות אחרות. הצד האירגוני של התנועה היה בידי ידידו

אוֹסוואלדוֹ אַראנְיָה (Aranha; נו' 1894) — מדינאי מוכשר מאד, שמאז עמד במשך 20 שנה ויותר בראש המיניסטריונים החשובים ביותר של ב'. בתחילת אוקטובר עלה וארגאס בראש תומכיו המזויינים על ריוֹ דה ז'אנירו, הכריח את ואשינגטון לואיס להתפטר קודם שנסתיימה תקופת־כהונתו, ונטל לידיו (ב3 בנובמבר) את ראשות הממשלה הזמנית. אחת מפעולותיו הראשונות היתה ביטול החוקה של 1891. כיוון שפורקו הגופים המייצגים — הן המקומיים והן הלאומיים —, נקבעו החוקים ע"י הממשלה. אף בחוקי־הרפוֹרמה הראשונים כבר נסתמנה התקדמות ניכרת בתחומי הכלכלה הציבורית והפרטית, הבריאות והחינוך. הונהג חינוך־חובה ללא תשלום לגיל ביה"ס היסודי; הוקם מיניסטריון לעבודה; הפועלים אורגנו באיגודים; נתקבלו חוקים להגנת הפועלים, והתחילו בייבושם של שטחי־הביצות הנרחבים במדינת ריוֹ דה ז'אנירו. לאחר שבמדינה המתקדמת ביותר, סאן פאולוֹ (1932), התחולל במשך כמה חדשים מרד, שבראשו עמד המושל סַלֶס אוֹליוירה (Oliveira) — מתנגדו החזק ביותר של וארגאס —, שנחשב כנציג האינטרסים הבריטיים בב', הוכרח וארגאס לכנס שוב את נציגות־העם. זו האחרונה קבעה ב1934 חוקה חדשה, שהנהיגה בחירות סודיות וזכות־בחירה לנשים. בהתאם לחוקה זו נבחר וארגאס ל4 שנים כנשיא. אך בנובמבר 1935 פרצו מהומות קומוניסטיות בפרנאמבוקו ובריו דה ז'אנירו. הן דוכאו במשך שבוע ימים, אך הניעו את וארגאס להכריז על ה„מדינה החדשה" (Estade Novo). במקום המושלים, שמוצאם היה עפ"ר מן האצולה של בעלי־האחוזות הוותיקים, נתמנו למינהל המדינות „מפקחים" (interven-tor) שוארגאס בחר אותם מתוך תומכיו; כן נתמנו מחדש המנהלים של רוב המשרדים המקומיים. מתחילה נחשבה ה„מדינה החדשה" כצורה אמריקנית של הפאשיזם, שהיה אז רווח באירופה. כי ב1932 הקים פְּלִיניוֹ סאלגאדוֹ (Plinio Salgado) במדינת סאן פאולוֹ את ה„אינטֶגראליזם" (כלומר, תנועה, שנועדה להקיף את האדם על כל צדדיו), שהיה דומה ביותר לפאשיזם ולנאציונאל־סוציאליזם הן במטרותיו והן בהופעותיו התיצוניות. האינטגראליסטים אף הטיפו לשנאת־יהודים — סיסמה, שעד אז לא היתה מקובלת בב'. התנועה נתמכה ע"י התושבים הגרמניים והאיטלקיים של ב' ונתפשטה במהירות. אבל ב10 בנובמבר 1937 הפתיע וארגאס את העולם במבצע־בזק נוסף: הקונגרס פורק והוכרזה חוקה חדשה, שריכזה את הפיקוח על המדינה כולה בידיו של הנשיא; בחירת נשיא חדש נדחתה לזמן בלתי־קבוע. עם זה בוטלו כל המפלגות המדיניות, והאינטגראליסטית בכללן. במאי 1938 התמרדו האינטגראליסטים נגד וארגאס והתקיפו את ארמונו; אך לאחר שעות מועטות דוכאה המרידה. במשך השנים שלאחר מכן היה וארגאס הרודן הבלתי־מוגבל של ב', וה„מדינה החדשה" נשארה הסיסמה השלטת. למטרות הקודמות — הקטנת הניגודים הסוציאליים והטבת מצבן של השכבות הרחבות ע"י תחוקה סוציאלית יעילה — נוספה גם השאיפה ליישב ולפתח את איזורי־השממון הנרחבים שבפנים־הארץ ע"י תנועת ה„נדידה למערב". גם לאחר מכן היו סימני־ההכר של מדיניות וארגאס הטעמת הרעיון הלאומי וצנטראליזאציה מַרחקת־לכת.

עם התפרצותה של מלחמת־העולם II נקטה ב' עמדה ניטראלית, אך עד מהרה הלכה והתקרבה למעצמות־המערב. לאחר שנכנסו אה"ב למלחמה (דצמבר 1941) מסרה להן ב'

בחופה הצפוני בסיסים לתחבורה האוירית והימית, שהיתה להם חשיבות צבאית מרובה משום קרבתם לזירת־המלחמה שבאפריקה. כשהופגזו באוגוסט 1942 חמש ספינות בראזיליניות, הכריזה ב׳ מלחמה על גרמניה ואיטליה ושלחה למעצמות־המערב גדוד־עזר, שהשתתף בקרבות באיטליה. — שנות־המלחמה הביאו לידי עליה מרובה בתעשייתה של ב׳, שלרשותה הועמדו בשנת 1939 סכומים גדולים לתכנית־חומש.

אנגליה ואה״ב לא ראו את הממשל הרודני של וארגאס בעין יפה. גם בב׳ נתרבו — ביחוד בצבא — מתנגדי הרודנות, שהיתה זמן מרובה מקובלת על העם. משום כך נהג וארגאס, מנובמבר 1943 ואילך, להזכיר בנאומיו את אפשרות חידושן של החירויות הפוליטיות. בסוף פברואר 1945 הודיע על אירגונן של בחירות חדשות; כן הצהיר, שלא יהא מועמד לנשיאות, והקל במקצת את הצנזורה על העיתונות. באפריל נתן חנינה לאסירים מדיניים — ביניהם הקומוניסטן לואיס קארלוס פְּרֶסטֶס (עי׳ למעלה), שהיה כלוא מ1936. זמן־מה קודם לכן חודשו היחסים המדיניים עם רוסיה, שהיו מנותקים מ1917.

וארגאס הציע כיורשו את מיניסטר־המלחמה שלו, המצביא אֶוּריקוֹ גַסְפַּר דוּטְרָה. אך כמה מן התקנות שפירסם עוררו חשש, שבכוונתו להמשיך בעמדתו כרודן; העיתונות תקפה אותו בחריפות וב30 באוקטובר 1945 הכריחוֹ הצבא להתפטר. בהתאם לחוקה קיבל עליו נשיא בית־המשפט העליון את הנהלת־המדינה.

בינתיים חזרו ונתארגנו בב׳ המפלגות המדיניות, שמהן זכתה ברוב־קולות בבחירות המפלגה הסוציאל־דמוקראטית. זוֹ האחרונה אינה מפלגת־פועלים מארכסיסטית במובן האירופי, אלא מפלגה ליבראלית־דמוקראטית, שנתמכת ע״י שכבות שונות של האוכלוסיה. כמפלגה השניה בגדלה נתבלטה ה„ברית הלאומית הדמוקראטית״, שמייצגת את חוגי הבורגנות. אחריה באו „מפלגת פועלי ב׳״, שנוסדה ב1945 ע״י וארגאס, ו„המפלגה הסוציאליסטית־הפרוגרסיווית״, שמקומה בין המפלגה הסוציאל־דמוקראטית הנזכרת ובין מפלגת־הפועלים. נוסף על כך נוצרו כמה מפלגות קטנות, שביניהן מעניינת המפלגה הנוצרית־הסוציאלית, השואפת לכינון כנסיה בראזילינית לאומית, שתהא בלתי־תלויה באפיפיור.

הבחירות של דצמבר 1945 היו החפשיות ביותר, שנתקיימו בזמן מן הזמנים ברפובליקה; בהן נבחר כנשיא הגנראל דוּטְרָה (1946/50) בתמיכתם של הסוציאל־דמוקראטים ושל וארגאס. גם וארגאס וגם פְּרֶסטֶס נבחרו לסנאט.

ב1946 קיבל הפארלאמנט חוקה חדשה, שלפיה נבחרים חברי־הקונגרס בבחירות ישירות וסודיות. חובת־הבחירה חלה על גברים ועל נשים עובדות בגילים בין 18 ו65 שנה. הורחבו חוקי הפועלים, שנוצרו ע״י התחיקה של 1937. נוסדו לשכות־בוררות לבירור סכסוכים בין נותני־עבודה ועובדים. כן קיבלה הממשלה יפוי־כח לדכא את כל האירגונים, שביקשו להשתלט על השוק הבראזיליני ע״י נסיונותיהם לשתק את ההתחרות החפשית. החוקה קבעה את קיומם של חופש־הדיבור־והעיתונות, עם הסייג של איסור ההפצה של משפטים קדומים בענייני גזע ומעמד, בעל־פה או בכתב; לא הוכרו מפלגות, שלא נתבססו על עקרונות־הדמוקראטיה, ומשום כך נאסרה במאי 1947 המפלגה הקומוניסטית כבלתי־חוקית. סימן־ההכר של נשיאות־דוטרה היתה השאיפה לניהול דמוקראטי של ב׳. בתקופת־כהונתו גם חלה הַכָּרָתָה של ב׳ בישראל (בפברואר 1949).

בבחירות לנשיאות של סוף 1950 ניצח וארגאס את גוֹמֶס בתמיכתם של מפלגת־הפועלים, המפלגה הסוציאליסטית־הפרוגרסיווית ובוחרים בלתי־מפלגתיים מרובים, וביאנואר 1951 קיבל עליו שוב את ניהולם של ענייני־המדינה. הוא נהג אמנם ברוח של סוציאליזם מדיני ומתוך אהדה לפועלים, אך כנשיא לא קיים מַה שציפו ממנו על יסוד פעולתו בשעה שהיה רודן. בעיקר הכזיב ב׳ את תומכיו ע״י פעולתו בקשר להורדת יוקר־המחיה. נכשלו כל הנסיונות של ריסון האינפלאציה הדוהרת, ועד מהרה התחילו רוב העיתונים מתקיפים את הנשיא. ביהוד נתרבו התלונות על שחיתות ופרוטקציוניזם, שהלכו וגברו. דובר האופוזיציה היה העיתונאי הצעיר קארלוס לאסֶרְדָה (Lacerda). לאחר כמה התנכלויות להמית את לאסֶרדה אורגנה התנקשות, שבה נהרג בן־לוויה שלו, קצין בחיל־האויר. התחילה חקירה עצמאית מטעם האויריה — הנהנית מהוקרה יתרה בב׳, שבה חל במקומות הרבה מעבר ישיר מעגלת־השוורים לאוירון; בחקירה זו נתברר, שהמשתתפים ברצח היו משומרי־ראשו האישיים של וארגאס. כתוצאה מזה דרשו מפקדי־האויריה, ובראשם אדוארדו גומס, את התפטרותו של הנשיא. אך זה האחרון איבד את עצמו לדעת ב24 באוגוסט 1954. ניהול־המדינה היה עכשיו בסמכותו של סגן־הנשיא, ז׳ואן קפה פיליו (João Café Filho; נו׳ 1899). הוא שימש בתפקיד זה עד שחלה בנובמבר 1955, והנהלת־המדינה נמסרה לידיו של דובר בית־הנבחרים. אך זה האחרון הודח לאחר ימים מועטים משום שנחשד כמתמרד (golpista), שביקש למנוע מן הנשיא הנבחר קוּבִּיצֶ׳ק את הכניסה לכהונתו. בלחץ־הצבא הופקד ניהול־הביניים של המדינה בידיו של יו״ר הסנאט עד שהתחילה תקופת־כהונתו של יוּסֶלִינוֹ קוּבִּיצֶ׳ק (Juscelino Kubitschek; נו׳ 1901; 31 ביאנואר 1956). קוביצ׳ק, שהוא צאצא של מהגרים צ׳כיים, הצטיין קודם לכן כמושל בעל־מרץ במדינת מינאס ז׳ראיס. הוא ממייסדי המפלגה הסוציאל־דמוקראטית, ואע״פ שהיה ממקורביו של וארגאס, נחשב כבעל דרך ממוצעת. במסע־הבחירות תוֹאַר קוביצ׳ק כיורשו של וארגאס, ששמו עדיין משמש כוח־משיכה מסויים בציבור הרחב.

J. F. de Rocha Pombo, *História do Brazil*, 10 vols., 1905 ff.; H. Wätjen, *Das holländische Kolonialreich in B.*, 1921; F. A. Varnhagen, *História geral do B.*, 5 vols., 1926–1936^{3}; R. Nash, *The Conquest of B.*, 1926; J. P. Calogeras, *Formação histórica do B.*, 1930 (תרגום אנגלי: *A History of B.*, 1939); L. F. Hill, *Diplomatic Relations between the U. S. A. and B.*, 1932; A. K. Manchester, *British Preeminence in B.. Its Rise and Decline*, 1933; J. F. Normano, *B., A Study of Economic Types*, 1935 (עם ביבליוגראפיה מקפת); S. Leite, *História da Companhia de Jesús no B.*, 10 vols., 1938–1950; P.Calmon, *História do B.*, 4 vols., 1939–1947; id., *História social do B.*, 3 vols., 1939–1941; G. Freyre,*Casa-Grande e Senzala: Formação da familia brasileira sob o regime de economia patriarchal*, 1943^{4} (תרגום אנגלי: *The Masters and the Slaves*, 1946); M. de Oliveira Lima, *Formação histórica da nacionalidade brasileira*, 1944; E. da Cuhna, *Os sertoes (Campanha de canudos)*, 1944^{10} (תרגום אנגלי: *Rebellion in the Backlands*, 1944; מהדורה מקוצרת: *Revolt in the Backlands*, 1947); *B.*, ed. by L. F. Hill (עם ביבליוגראפיה מקפת), 1947; A. de E. Taunay, *História das Bandeiras Paulistas*, 2 vols., 1951; T. L. Smith, *B., People and Institutions*, 1954^{2}; *Portugal and B.*, ed. by H. V. Livermore, 1953; L. Waibel, *Die europ. Kolonisation Südbrasiliens*, 1955; (והשווה את הביבליוגראפיות שבערכים: ז׳ואן VI; פדרו I; פדרו II).

ב. ד. ג.

יהודים. — א. עד סופה של המאה ה19. למרות מה שהחוק הפורטוגאלי אסר, ב1532—1577, על התיישבות של אנוסים בארצות שמעבר לים, היגרו כמה אנוסים לב׳, קצתם מתוך שאיפה לרווחים חמריים וקצתם מתוך רצון להיפטר מלחץ־החשדות, שהעיק עליהם בארץ־מולדתם. יש סברה, שפרנאנדו דה מורוניה, הסייר של בראזיל, היה ממוצא של אנוסים. עדת־האנוסים בב׳ היתה עשירה ורבת־השפעה וכללה בין השאר מספר ניכר של רופאים. בב׳ לא הוקם מעולם בית־דין אוטונומי של האינקוויזיציה, כדוגמת זה שהוקם במושבות הספרדיות באמריקה הדרומית, אך רשויות האינקוויזיציה ביקרו לעיתים מזומנות בב׳ וב1580 נשלחה משם, בפעם הראשונה, קבוצת אנוסים, שהועמדה לדין בליסבון. רדיפות נוספות נגד האנוסים אירעו מזמן לזמן, ביחוד בשעת המצוד הגדול ב1618.

עם כיבושה של באיה ע״י ההולאנדים, שהחזיקו בה ב1624—1626, חזר מספר של אנוסים בגלוי ליהדות — מעשה, שנענשו עליו לאחר שפורטוגאל כבשה את העיר מחדש. לכיבוש ההולאנדי של ב׳ הצפונית ב1630—1654 היתה השפעה מרחקת לכת על גורלו של קיבוץ־האנוסים בב׳. נמסר, שיהודים ואנוסים הגישו להולאנדים הכובשים עזרה צבאית חשובה. זמן קצר אחר הכיבוש הגיעו לב׳ הצפונית יהודים מרובים מאמסטרדאם, ואליהם נצטרף זרם של מהגרים מן האנוסים ילידי־המקום. ברסיפה (= צור) קמה הקהילה „צור ישראל״ ובפרבר של מאוריסיה נוסדה הקהילה „מגן אברהם״. כן נתארגנו קהילות יהודיות קטנות בטאמאריקה, וקרוב לוודאי גם בפאראיבה. ב1642 הובא מאמסטרדאם יצחק אבוהב דה פונשיקה כדי שישמש רב ברסיפה. חיבורו (בכתב־יד) „זכר עשיתי לנפלאות אל״, הדן בהצלתה של קהילתו בשעת המצור הפורטוגאלי ב1646, היא היצירה העברית הראשונה, שנכתבה ביבשת אמריקה. מן ההסכמות והרשומות של קהילת רסיפה משנות 1649—1654, שנשתמרו ונתפרסמו בזמן האחרון, ניכר, שקהילה זו ביקשה לנהוג בכל דבר ודבר לפי הדוגמה של קהילת אמסטרדאם.

חיי־הדת של יהדות־ב׳ קופחו להלכה ע״י כמה איסורים, שנבעו מאי־סבלנות. אך בפועל לא סבלו יהודי־ב׳ אלא מהגבלות מועטות בלבד, ועם זה נהנו מרווחה כלכלית גדולה, שבאה בעיקר מענף־הסוכר, שבו היתה אחיזתם חזקה במיוחד. לאחר שנתפרקה קהילת־רסיפה ב1654, עם כיבושה של העיר ע״י פורטוגאל, חזר חלק מיהודי הקהילה לאמסטרדאם והנשארים סבלו מרדיפות האינקוויזיציה. הפליטים היהודיים מרסיפה, שנתפזרו ברחבי אמריקה, הקימו קהילות חדשות באיי הודו המערבית ואף בניו־יורק.

אעפ״כ הוסיפו אנוסים פורטוגאליים לזרום לב׳, שאליה גם הוגלו במאות ה17—18 הרבה אנוסים שהורשעו על־ידי האינקוויזיציה על קיום יהדותם בסתר. בתקופה זו נעשתה ריו דה ז׳אנירו המרכז העיקרי של האנוסים בב׳. אחר תקופה של רגיעה יחסית (במחצה השניה של המאה ה17) חידשה האינקוויזיציה את פעולותיה בתחילת המאה ה18. ב1709 הורשעו בליסבון 13 אנוסים בראזיליינים, ב1711 הירשעו 50, ב1713 — 78, ב1714 — 26, ב1720 — 5.

הדראמאטורגן הפורטוגיזי הידוע אנטוניו דה סילוה, שהועלה על המוקד בליסבון ב1739, נולד בב׳ למשפחת אנוסים, שקיימה בקנאות את יהדותה בסתר. בחלק האחרון של המאה ה18 פחתה בב׳ השפעת האנוסים, מאחר שרובם (ביחוד מילידי המקום) הלכו ונתבוללו בכלל התושבים. לאחר שפסקה פעולת האינקוויזיציה (1773) והונהגה סבלנות דתית בב׳ (1821) התיישב בב׳ מספר של יהודים ספרדיים, שבאו מאיי הודו המערבית, ואליהם נתווספו במרוצת־הזמן יהודים מיוצאי אפריקה הצפונית (מארוקו), סוריה וארצות־הבאלקאן.

ב1828 הוקמה בפארה (בלם) הקהילה היהודית המוכרת הראשונה. קהילות אחרות הוקמו ברסיפה, באיה, מאנאוס, ובזמן מאוחר יותר בריו דה ז׳אנירו. לפי מפקד התושבים ב1900 הגיע מספרם הכללי של יהודי־ב׳ באותה שנה ל1,021.

ב. במאה ה20. בשנים הראשונות של מאה זו בא לב׳ מספר מסויים של מהגרים יהודיים מאירופה המזרחית, ועם סיומה של מלחמת־העולם ה I נאמד מספרם הכללי של יהודי ב׳ ב5,000 נפש. זרם המהגרים היהודיים לב׳ גדל עם צימצום אפשרויות ההגירה לאה״ב. בשנות ה20 באו לכאן בעיקר יהודים ממזרח־אירופה (רוסיה, רומניה, פולניה) ובשנות ה30 פליטים מגרמניה. בסך הכל נכנסו לב׳ בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם יותר מ45,951 מהגרים יהודיים — החלק העשרים של ההגירה היהודית כולה באותה תקופה. בינתיים הוגבלה כניסתם של יהודים לב׳ (בעיקר ע״י חוק־המכסה מ1934 וע״י פקודות שהוצאו בשנים שלאחר מכן); אך הגירתם של יהודים לב׳ נאסרה גם בימי מלחמת־העולם II וגם בשנים הראשונות אחריה; מאז פחתה והלכה עד ששוב כמעט אינה קיימת.

בנוגע למספרם של יהודי ב׳ בזמננו יש להבדיל בין הנתונים הרשמיים לבין אומדנים ממקורות יהודיים. לפי מפקד־התושבים של 1950 נמצאו באותה שנה בב׳ 69,957 יהודים, ואילו לפי האומדנים היהודיים — 130,000. סיבת ההפרש היא מה שהמפקד מציין את התושבים לפי דתם, וכך אינו מונה בכלל הקיבוץ היהודי אותם מן היהודים שלא הכריזו על אמונתם או שהכריזו על עצמם כעל קאתולים (מספר ניכר מאלה נכנסו לב׳ בימי מלחמת־העולם II בעזרת הוואטיקאן). ההערכה היהודית קרובה, איפוא, הרבה יותר אל המציאות; לפי זה היהודים הם כ0.2% של האוכלוסיה. הם מפוזרים בכל חלקי הארץ (בסוף שנות ה20 כבר ישבו ב93 מקומות), אך קהילות יהודיות גדולות־ביחס קיימות בעיקר בסאן פאולו (כ45 אלף), ריו דה ז׳אנירו (40 אלף), פורטו אלגרה (12 אלף), רסיפה (2,000), בלם (2,000), בלו אוריזונטה, קוריטיבה (כל אחת כ1,500) ועוד קהילות אחדות של אלף נפש.

בתחילת המאה ה20 נעשו בב׳ נסיונות של הושבת יהודים על הקרקע, אך התוצאות לא היו מעודדות. ב1904 נוסדה ע״י „איק״א״ המושבה „פיליפסון״ במחוז ריו גראנדה דו סול וב1912 הקימה „איק״א״ באותו מחוז מושבה שניה, גדולה הרבה יותר, בשם „קטרו אירמאוס״. שתי המושבות, שאוכלוסייתן הגיעה עד כדי 1,200 נפש, הצליחו להתבסס מבחינה כלכלית, אך כמו בארגנטינה הקרובה כך נסתמנה אף כאן נטיה של יציאה אל הערים, והאוכלוסיה של המושבות פוחתת והולכת. רובם של יהודי ב׳ עוסק במסחר, אך כמו בשאר ארצות אמריקה הלאטינית ניכר גם בב׳ מעבר איטי לתעשיה ולמקצועות חפשים. מבחינה זו קיימים הבדלים בין מקום למקום. בסאן פאולו, שהיא המרכז התעשייני של הארץ, תופסת התעשיה את המקום הראשון בחיי היהודים,

ויש גם לציין, שפליטים יהודיים מגרמניה תרמו כאן לפיתוחם של ענפי־תעשיה שונים.

החלוקה המקצועית של יהודי־ב׳ בתחילת שנות ה50 היתה בערך כלהלן (באחוזים):

המקצוע	ריו דה ז׳אנירו	סאן פאולו	מקומות אחרים
מסחר נודד ומסחר בתשלומים לשיעורים . .	30	10	40
צורות אחרות של מסחר	40	30	45
תעשיה	15	45	5
פועלים ופקידים . . .	10	10	7
מקצועות חפשים ושירותים ציבוריים . . .	5	5	3
	100	100	100

מצבם הכלכלי של יהודי ב׳ הוא בדרך כלל טוב; יש בהם מספר ניכר של עשירים ואמידים; עוני כתופעה בעלת־ממדים אינו ידוע בתוכם. גם מעמדם האזרחי מבוסס למדי. העקרון של שוויון־זכויות לכל התושבים מוכר בחוקת הארץ (האחרונה משנת 1946) ובדרך כלל שומרים עליו גם בחיי יום־יום. שנאת־ישראל לא הצליחה מעולם להתפשט כאן בחוגים רחבים — אף לא בימי הנאצים, כשהצירות הגרמנית בב׳ ניסתה לשסות את האוכלוסיה הכללית ביהודים. לעומת זה סובלים יהודי־ב׳ לא מעט ממדיניות־ההטמעה של המיעוטים בָּרוֹב, המקובלת על ממשלת־ב׳. בימי המשטר הדיקטאטורי של וארגאס נאסר פירסומם של כתבי־עת בלשונות זרות ואע״פ שהאיסור היה מכוון בעיקרו נגד הגרמנים והיאפאנים, נסגרו גם שני העיתונים היידיים, שהופיעו באותם הימים בארץ; כמו־כן נתחסלה פעולתה של ההסתדרות הציונית כתוצאה מאיסור, שהוטל על פעולתם של אירגונים בעלי אופי בינלאומי בב׳. ההגבלות הללו נתבטלו ברובן עם סיומה של המלחמה, אך מדיניות ההטמעה בתקפה עומדת, והיא אחת מן הסיבות להגבלות הקיימות על כניסתם של מהגרים יהודיים, הנחשבים ליסוד שלא קל להטמיעו מבחינה לאומית.

פרט לקומוניסטים (המופיעים כאן עפ״ר בשם „פרוגרסיווים") ופרט לקבוצות קטנות מפליטי־גרמניה, הדוגלות במסורת של התבוללות ליבראלית, משתייכת יהדות ב׳ לתנועה הציונית ולאירגונים המסונפים לה. במקומות העיקריים בארץ הוקמו קהילות (שנקראות כאן „פדראציות"), המאחדות את רוב האירגונים והמוסדות היהודיים; קהילות אלו נתאחדו ב1951 באירגון כללי, שנקרא „הקונפדראציה של יהודי ב׳", ושהוא מסונף לקונגרס היהודי העולמי.

אפיה של יהדות ב׳ בא לידי ביטוי גם במפעלה החינוכי ובעיתונותה. מוסדות־חינוך מרובים הוקמו בעיקר בשתי הערים המרכזיות וגם במקומות אחרים; מספרם הכללי מגיע עד כדי חמישים. את המקום בראש בין מוסדות אלה תופסים בתי־הספר העממיים, אך על־ידם יש גם מספר לא קטן של בתי־ספר תיכונים, בכללם שני בתי־מדרש למורים ובית־ספר מקצועי אחד. מספר תלמידיהם של מוסדות אלה מתקרב לארבעת אלפים (כ20% מילדי־ישראל בגיל בית־הספר). בכל המוסדות משמשת לשון־המדינה כלשון־ההוראה במקצועות הכלליים; למקצועות היהודיים מקדישים במוסדות אלה משתים עד שלש שעות ביום. הפעולה החינוכית נעשית מתוך משא ומגע עם המחלקה לעניני־החינוך בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית.

בב׳ יוצאים גם עיתונים יהודיים, בעיקר ביידית ובפורטוגיזית. ביידית מתפרסמים עיתון אחד (פעמיים בשבוע) ושלושה שבועונים; בפורטוגיזית — שני שבועונים ושני ירחונים, שאחד מהם מוקדש בעיקר ליחסי ב׳—ישראל. פרט לשבועון אחד של הקומוניסטים, כיוונם של כל העיתונים הוא ציוני.

חלקם של היהודים בחיים הציבוריים הכלליים אינו מרובה. בין המדינאים היהודיים, שפעלו בב׳ במאה ה19, יש להזכיר את הבארון דֶניס דֶה סַמואל (ממוצא פולני) ובמאה הנָכחית — את צירי הפארלאמנט סאלו בראנד, אהרון שטֵינברוך והוראציו לאפר; זה האחרון היה במשך זמן מה גם שר־האוצר של ב׳. בין אנשי־המדע היהודיים, שקמו בב׳, ידועים הבאקטריולוג פרופסור ארטורו מוזס (היה נשיא האקאדמיה הבראזיליינית למדע ב1933/34) והפרופסור פריץ פייגל, מחשובי הכימאים בעולם (הוא גם נשיא הקונפדראציה של יהודי ב׳). מן האמנים זכו למקום־כבוד המוסיקאי בדנארדו סגל („מוצארט הבראזיליני") והצייר־הפסל לאזאר סגל.

S. Leite Filho, *Os Judeus no Brasil*, 1923; F. Levisky, *Israel no Brasil*, 1936; I. Z. Raizman, *Hist. dos Israelitas no Brasil*, 1942; A. Wiznitzer, *The Records of the Earliest Jewish Community in the New World* (1954: from *Publications of the American Jewish Historical Society*, XLII and XLIII); id., *The Jews in the Sugar Industry of Colonial Brazil* (*Jewish Social Studies*, 18 [1956], 189–198); H. I. Bloom, *A Study of Brazilian Jewish History, 1623–1654* (*Pub. Am. Jew. Hist. Soc.*, vol. 33 [1934]); L. S. Emmanuel, *New Light on early American Jewry* (*American Jewish Archives*, VII [1955], 3–64).

ב. ר. — א. ט.

בֶּרֶזִינָה (ברוסית: Березина; בפי העם הבֵּילוֹרוּסי: בּרוֹזָה), נהר בבֵּילוֹרוּסיה. הב׳ הוא פלג ימני של הדנייפר; אָרכּוֹ 587 ק״מ, שמהם ראויים כ500 ק״מ לתנועת סירות ורפסודות; מבּוֹריסוֹב וָמַטה מהלכות בב׳ גם ספינות־קיטור. הב׳ יוצאת מן הגבעות הליטאיות־הביילורוסיות שבקצהו הדרומי של מחוז־פּוֹלוֹצק (מגובה של 234 מ׳ מעל פני־הים), זורמת תחילה לצפון־המזרח, אח״כ לדרום, חוצה את בּוֹריסוֹב ובּוֹבְּרוּיסק, פונה לסוף לדרום־המזרח ונשפכת לדנייפר בגובה של 140 מ׳ מעל פני־הים, כ21 ק״מ צפונית־מערבית לרֶצִ׳יצָה. מתחילת דצמבר עד תחילת אפריל הנהר קפוא. הואיל וגליל־מימיה של הב׳ עשיר ביערות, מרבים להשתמש בה לשם הסעת עצים לאוקראינה. בתחילת המאה ה19 נחפרה תעלה, שמקשרת את הב׳ עם נהר־דְוִוינָה, הזורם לים הבאלטי. עמק־הב׳ משובש בביצות נרחבות ורק בנקודות מועטות יכולה לעבור בו דרך מסחרית או צבאית. בערים ובעיירות שעל הב׳ היו קהילות יהודיות חשובות. סחר העצים והסעתם היה בעיקרו בידי יהודים.

מבחינה אסטרטגית משמש נהר־ב׳ המגן הטבעי המערבי של רוסיה והמעצור הטבעי הראשון בפני פולשים מן המערב. גם הביצות והיערות שמשני גדות־הב׳ משמשים מעצור לפעולות צבאיות בעלות ממדים. מפני־כן היו פעולות־התקפה צבאיות מצד מערב מתנהלות בעיקר מצפון לב׳, בפרשת־המים שבין הב׳ לבין הדווינה המערבית.

ב26—28 בנובמבר 1812 חצה את נהר־ב׳ צבאו של נאפוליון בנסיגתו מרוסיה. נאפוליון, עם שארית הפליטה של „הגֵיס הגדול", שמנה עכשיו כ80—90 אלף איש, מחציתם

ללא נשק, הגיע לבודיסוב (ע"ע). בעקבותיהם של הצרפתים התקדם ממזרח עיקרו של הצבא הרוסי, בפיקודו של קוטוזוב (ע"ע); מצפון־המזרח התקדם ויטגנשטין (ע"ע) ועל הגדה הימנית של הב' חנה האדמיראל צ'יצ'אגוב. זה האחרון היה סבור, שהצרפתים עמדו להצות את הב' מדרום לבוריסוב, אך נאפוליון בחר כמקום־חציה את כפר סטודיאנקה, כ15 ק"מ מצפון לבוריסוב. למרות הקרה הצף והמחסור בחמרים, הצליח חיל־המהנדסים בפיקודו של אֶבלֶה להקים שני גשרים. ב26 בנובמבר חצו את הב' הקורפוסים של אודינו וני. בצהרי ה27 בנובמבר חצה נאפוליון את הנהר בראש הגווארדיה. מכאן ואילך הופרע הסדר. הגשר השני כרע פעם בפעם תחת עומס התותחים והציוד, והרוסים, שהתקרבו בינתיים, התחילו מרעישים בתותחיהם את הגשרים. המארשאל ויקטור — המפקד של המאסף הצרפתי, שחנה בגדה השמאלית של הנהר — חיפה על הנסיגה כשהוא נכנס בקרב עם ויטגנשטין. בליל ה29 בנובמבר חצה ויקטור את הנהר, כשהוא שורף אחריו את הגשרים ומפקיר את הפצועים, החולים והנחשלים. בחציית הב' הפסיד נאפוליון כ50 אלף חייל ו80 תותח. בווילנה לא הצליח ני אלא לרכז סביבו בסך הכל כ30 אלף חייל מוכשרים לקרב. אבל הרוסים לא הצליחו לשבות את נאפוליון. הרוסים ראו באדמיראל צ'יצ'אגוב את האשם העיקרי באי־הצלחתם זו ורעיון זה ביטא קרילוב (ע"ע) במשל על זאב־המים, שערך ציִד על העכברים.

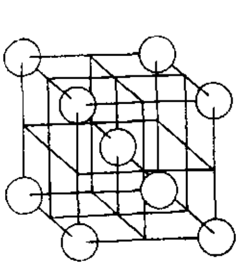
במלחמה בין רוסיה הסובייטית ובין פולניה (1919—1920) שימשה הב' קו־שביתת־הנשק־למעשה, לאחר שהגַיִס ה4 הפולני הגיע בסוף הקיץ של 1919 לגדה הימנית והפסיק את התקדמותו בבילורוסיה. ביולי 1920 עלה ביד הגַיִס ה16 של הצבא האדום להצות את הב' בכיוון למינסק.

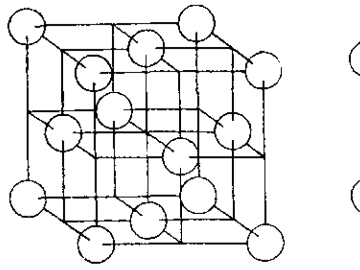
בקיץ 1941 ניטשה על־יד הב' מערכה כבדה בין הרוסים והגרמנים ונסתיימה בנצחונם של האחרונים, שפרצו להם מעבר. ב1944 פרץ שנית קרב על־יד הב' בין הרוסים והגר־מנים הנסוגים, והפעם היתה ידם של הרוסים על העליונה.

א. אח.

בַּרְזֶל (לאט' ferrum), יסוד כימי מתכתי, מן הקבוצה VIII של המערכת המחזורית; המתכת החשובה ביותר מבחינת ערכה השימושי; חומר־הגלם העיקרי של התרבות הטכנית ב2,000—3,000 השנים האחרונות. — סמלו הכימי: Fe; מספרו הסידורי: 26; משקלו האטומי: 55.85; איזוטופים: 54, 56, 57, 58 (שיעוריהם ב%: 6.04, 91.57, 2.11, 0.28); ערכויותיו: 2, 3.

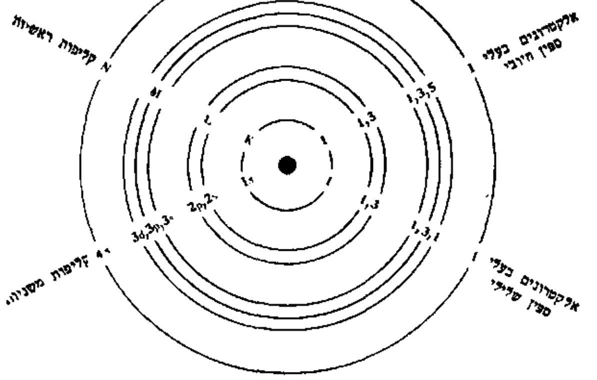
צורות גבישיות. גבישי־הב' — פֶּריט (ferrite) — נמנים על המערכת הקובית (ע"ע קריסטַלוגרַפיה) ומופיעים בצורות אֶנאַנטיוטרופיות (ע"ע אַלוטרופיה) אחדות; הגילגו־לים ההדדיים מצורה אחת לשניה חלים ב„טמפראטורות קרי־טיות" מסויימות. למטה מטמפראטורה של 912° קיים ב'-α, שתא־גבישו היסודי הוא קוביה ממורכזת־הגוף, בעלת 9 אטומים (ציור 1) ומקצוע באורך של 2.86Å; מ912° עד 1,390° — ב'-γ, שתא־גבישו היסודי הוא קוביה ממורכזת־הפנים, בעלת 14 אטומים (ציור 2) ומקצוע באורך של 3.59Å; מ1,390° עד נקודת־ההיתוך — ב'-δ, שהוא דומה לצורת-α, אלא שאורך מקצועו הוא 2.93Å. הצורות השונות נבדלות זו מזו בתכונותיהן המֶכאניות, החשמליות, המאגנֶטיות וכד', וכן בכושר המסת פחמן (ר' להלן).


ציור 1. ברזל-α


ציור 2. ברזל-γ

ב' טהור (שמכיל לא יותר מ0.01% סיגים) הוא מתכת נוצצת כעין הכסף, שניתכת ב1,535° ורותחת סמוך ל3,000°. משקלו הסגולי: 7.9; קשיותו: 4.5. אחת מסגולותיו המיוח־דות היא הפֶרומאגנֶטיות (ע"ע מַגנֶטיות); היא מצויה בב'-α בלבד ופוחתת והולכת עם עליית הטמפראטורה, עד שהיא נעלמת בטמפראטורה של 760°; אך עם קירורו של ב' זה היא חוזרת ומופיעה.

מקור הפֶרומאגנֶטיות — במבנה האלקטרוני של אטום־הב' (ציור 3), המכיל בתת־קליפתו 3d 5 אלקטרונים בעלי סְפִין בכיוון אחד כנגד אלקטרון אחד בלבד בעל סְפִין בכיוון הפוך (ע"ע אטום, עמ' 488); לפיכך המומֶנט המאגנטי של האטום החפשי הוא $4\mu_B$ (4 מאגנֶטוני־בוֹר). מידת המאג־נטיות של הב' במצביו השונים, בטמפראטודות שונות



ציור 3. המבנה האלקטרוני של אטום־הברזל החפשי

ובהשפעת זרמים חשמליים נקבעת ע"י השפעת־גומלין בין האלקטרונים הלא־מזוּוגים של אטומים שכנים בגביש, בהת־אם לגאומטריה של הסריג ולהכוונת צירי־הסְפִין שלהם.

לא זו בלבד שב' טהור הוא קשה להכנה ויקר־המציאות, אלא שמחמת רכותו היחסית אף ערכו השימושי הוא מועט. הוא נוח לריתוך, לחישול, לריקוע ולמשיכת־חוטים, אך (שלא כפלדה, עי' להלן) אי־אפשר להקשותו ע"י עיבוד תֶרמי ולהכשירו לשמש חומר־גלם לרוב המכשירים והכלים.

תכונות כימיות. ב' נקי נוח לחימצון. הוא נשרף באור בהיר בחמצן, ובפיזור דק אף באויר, ופרי־השרפה היא התחמוצת המאגנֶטית Fe_3O_4; הוא נשרף גם בכלור ובאדי־גפרית ומפיק ב' כלורידי ($FeCl_2$) או סולפידי (FeS). בלהט אדום הוא מפרק את המים ודוחק את המימן מתוכם: $3Fe + 4H_2O \longrightarrow Fe_3O_4 + 4H_2$. אך באויר נוטה הב' לחימצון גם בטמפראטורה מצויה — מה שמתבטא בתהליך ההחלדה, המביא לידי התהוות מִימות שונות של התחמוצת Fe_2O_3

($Fe_2O_3 \cdot nH_2O$). ההחלדה היא פרי פעולה משולבת של המים והגאזים המומסים בהם (בעיקר פחמן דו־המצני) בסיוע העירובים המצויים בב׳, והיא מזורזת ע״י מגע בתמיסות של אלקטרוליטים. ב׳ נקי אינו נתקף ע״י אויר יבש או ע״י מים נקיים בתכלית בטמפראטורה מצויה; אך מאחר שהב׳ הרגיל אינו נקי בתכלית והאויר מכיל תמיד פחמן דו־חמצני ומים, מעלים כלי־ב׳ תמיד חלודה. פני הב׳ החלוד מבותרים ומפוררים (איכול, קורוזיה). האיכול מתפשט על־פני הגוף וחודר אף לעומק, והוא מביא במרוצת־הזמן לידי התפוררותו של כל הגוש. איכול זה הוא תהליך כעין האלקטרוליזה (ע״ע): די ששני מקומות של גוש־ב׳ יהיו נתונים בתנאי־איוורר שונים כדי שיופק הפרש של פוטנציאל וייווצר מעין תא אלקטרוכימי (ע״ע אלמנטים גלווניים); המקום שאיוורורו מועט — חימצונו מרובה, והוא מחליד ראשונה. בחורים או בשקעים שבב׳ האיוורור מועט משהוא על פניו, ולפיכך נעשים מקומות אלה מרכזים של איכול מעמיק והולך. ככל שפני־הגוש חלקים, קטנה מהירות ההחלדה: ב׳ ממורק מחליד פחות מב׳ מחוספס. ב׳ ממורק, שחיממוהו באויר או באדי־מים, מצטפה בדוק של תחמוצת, המשמש הגנה טובה מפני החלדה נוספת בטמפראטורה מצויה.

לפי מקומו בשורת־המתח של המתכות, דוחה הב׳ את המימן מחומצות מהולות ומפיק את המלחים המתאימים. יוצאת מכלל זה חומצה חנקנית מהולה, שהיא מוחזרת ע״י ב׳ לאמוניה (ע״ע). בחומצה הנקנית בעלת ריכוז בינוני נוצר ב׳ ניטרטי, אך בחומצה חנקנית מרוכזת אין הב׳ נפעל כלל והוא עובר למצב של „סבילות", שבו אינו פועל גם על חומצה חנקנית מהולה. גם גופים מחמצנים אחרים, כגון חומצה כרומית, מימן על־חמצני וכד׳, עושים את הב׳ ל„סביל". מצב זה הוא פרי ציפוי בדוק של תחמוצת או — אפשר — בשכבת גאז. הסבילות חולפת מחמת שיפשוף, חימום בגאז מחזר (מימן) ומגע באבץ הטובל בחומצה חנקנית מהולה. — ב׳ אינו נפעל בשיעור ניכר מאלקאלי אלא בטמפראטורה גבוהה.

מ ו צ א ה ב׳. הב׳ הוא היסוד השכיח ביותר בגופו של כדור־הארץ כולו, ואפשר שחלקו בו כ35%. מן הגאו־כימיה (ע״ע) ומן הגאופיסיקה (ע״ע) מסתבר, שגוף־הארץ מעומק של 2,900 ק״מ עד מרכזו עשוי כולו ב׳ (או נתך של ב׳ וניקל). אך גם בקליפת־הארץ, הנתונה למגענו ולבדיקתנו הישירים, הב׳ הוא המתכת השניה (והיסוד הרביעי — אחר החמצן, הסיליציום והאלומיניום) מבחינת השכיחות. קליפת־הארץ מכילה כ5% של ב׳, בעיקר בצורת סיליקאטים. מתכת אלמנטארית מצויה רק בכמויות קטנות בסלעי־בזלת, וכן במטאוריטים (במטאוריטים של ב׳־ניקל כ90%; בממוצע של החומר המטאוריטי כ29%). רק בגרנלאנד מצאו גוש־ב׳ גדול, שמשקלו הוא למעלה מ25 טון, וכנראה שמוצאו ארצי. תרכבות־ב׳ מצויות במי מעיינות ונהרות; ריכוז הב׳ בימים אינו אלא כ0.002 ג׳ בטונה, אך במים מינראליים של מעיינות־מרפא מסויימים הוא מגיע ליותר מ0.01 ג׳ בליטר. הב׳ הוא מרכיב קבוע של רקמות צמחים ובעלי־חיים. ב1702 מצא למרי את הב׳ באפר־צמחים, וב1747 הוכיח מאנגוני את מציאותו בדם־האדם. האנאליזה הספקטראלית מראה, שהב׳ מצוי בשמש ובגרמי־שמים הרבה (ע״ע אסטרו־פיסיקה). — תרכבות־ב׳ מצויות כמעט בכל מקום בקרום־הארץ, והגונים הצהובים־חומים־אדמדמים של רוב הקרקעות, האדמות, החולות והסלעים מעידים על כך. אך לא כל אדמה שמכילה ב׳ היא בגדר בצרי־ב׳. הפקת הב׳ מעפרות, שבהן הוא מצוי בפיזור דק — וביותר בצורת סיליקאט —, צורכת אנרגיה עצומה וטעונה הוצאות מרובות, עד ששכרה של הפעולה יוצא בהפסדה. בצרי־הב׳ אינם אלא עפרות מרוכזות של תרכבות־ב׳ במירבצים, שהם ראויים מבחינה משקית ואנרגטית לכריה לשם הפקת המתכת (וע״ע בצר). בדרך־כלל הם מכילים למעלה מ30% של ב׳, ועיקרם תרכיבית חמצניות של הב׳ (ר׳ להלן). רק מקומות מועטים על־פני כדור־הארץ הם בגדר מירבצים של בצרי־ב׳. הרבה גורמים קובעים, אם המקום ראוי לכריה או לא; החשובים שבהם — הקף המירבצים, הרכב הבצר וטיב מבנהו, התנאים המקומיים של התעבורה והעיבוד, וכד׳. לשם הפקתה של המתכת מעפרו־תיה דרושות כמויות גדולות של פחמים (קוקס), וכדאי יותר להביא בצרים למקום פחמים מלהביא פחם למקום הבצר. מטעם זה נוצרו מרכזי התעשיה של הב׳ והפלדה בגלילות עשירים בפחמים, כגון פנסילווניה המערבית באה״ב וחבל־הרור בגרמניה, ואילו ארצות אחרות, שהן משופעות בבצרי־ב׳ מעולים אבל עניות בפחמים, לא נעשו מרכזים לתעשיית ב׳ ופלדה, אלא יצרנים של בצרי־ב׳ ליצוא. צירוף של בצרי־ב׳ מעולים עם קרבת שפע של חמרי־דלק הוא תנאי ראשון במעלה להתפתחותה של תעשיית־ב׳.

ב צ ר י ־ ב׳. ידועים כמה מאות מינראלים, שבהרכבם משתתף הב׳, אך רק מועטים מהם ראויים להיחשב כבצרים של המתכת (במובן הכלכלי). החשובים שבהם הם: א. מ ג נ ־ ט י ט (magnetite), Fe_3O_4 (72.4% ב׳ להלכה), שמכיל לפעמים אחוזים ניכרים של טיטאן. הוא שייך לקבוצת הספינל (ע״ע), מתגבש במערכה הקובית, עפ״ר באוקטאהדרונים; צבעו ושירטוטו שחורים, ברקו מתכתי. המינראל מאגנטי מאד. הוא מופיע בגרגרים או באגרגאטים מאסיוויים; קשיותו: 6; משקלו הסגולי: 5.2. המאגנטיט הוא עפ״ר ממוצא מאגמתי, אך הוא נוצר גם במטאמורפוזה. — ב. ה מ ט י ט (hematite), Fe_2O_3 (70.0% ב׳ להלכה); מתגבש במערכה הרומבוהדרית, עפ״ר ברומבוהדרים שטוחים, צבעו שחור עד אפור, שירטוטו אדום (מכאן שמו — „אבן־דם"). קשיותו: 6; משקלו הסגולי: 5.2. ההמאטיט אינו מאגנטי. הוא נוצר בעיקר בתהליכים הידרותרמאליים וסדימנטאריים. — ג. ל י מ ו ־ נ י ט — תערובת של שני מינראלים עיקריים, שהם מימות של תחמוצת־הב׳: ג תי ט (goethite), α-FeO(OH), ולפי־דוקרוציט (lepidocrocite), γ-FeO(OH), עם 63% — 59 ב׳. שניהם מתגבשים במערכה המונוקלינית ומכילים אחוז משתנה של מי־ספיחה. צבע הלימוניט חום־שחור עד צהוב, ושירטוטו חום; קשיותו: 5—5.5. הוא מופיע באגר־גאטים תרכיזיים, בצורת קרומים או כחומר אבקתי. הלימוניט הוא הצורה היציבה של תרכבות־ב׳ בתחום הבליה, וכן הוא מופיע כמשקע סדימנטארי. — ד. ס י ד ר י ט (siderite), $FeCO_3$ (48.2% ב׳ להלכה), מתגבש במערכה הרומבוהדרית. צבעו צהוב־בהיר עד חום; שירטוטו לבן; קשיותו: 4—4.5; משקלו הסגולי: 3.89. הסידריט הוא ממוצא הידרותרמאלי וסדימנטארי, והוא נפוץ בעיקר בסלעי־המשקע של העדן־קמבריון. — ה. ס י ל י ק ט י ם ש ל ב׳ — מינראלים קריפטו־קריסטליניים ירוקים מקבוצת הכלוריטים (ע״ע). הם מופי־עים עפ״ר כאגרגאטים גרגריים, שהם לפעמים בעלי מבנה

אואוליתי. קשיותם: 1—3; משקלם הסגולי: 3.2. — ו. על פיריטים — ע"ע.

רוב הבצרים מכילים כמה מן המינראלים הנזכרים במעורב. בצרי־הב' הדלים ביותר, הניתנים לניצול, מכילים 27—30% של ב'; האחוז הממוצע בבצרים המנוצלים כיום הוא כ־50%, ואילו העשירים שבבצרים מכילים 60% ב' ויותר. כל בצרי־הב' מכילים חמרים כימיים נוספים כזיהומים. כמה מהם הם רצויים, כגון מאנגאן — המבוקש בתעשיית־הפלדה, וקארבונאט־הסידן — שהוא נפוץ בעיקר במרבצים סדימנטאריים ושנוכחותו מורידה את נקודת־ההתכה של הבצר. תוספת של חמרים אחרים היא בלתי־רצויה ועלולה לבטל את ערכו הכלכלי של הבצר. תוספות כאלו הן, למשל, סיליקה (SiO_2) בשיעורים שלמעלה מ־10—12%, וכן גפרית בשיעור שלמעלה מ־1%. לא־רצויים הם גם: קובאלט, כרום, ואנאדיום, נחושת, אבץ, עופרת (הגבול העליון המותר: 0.05%), מוליבדן, וולפראם, ביסמוט (מותר בעקבות בלבד), ארסן (הגבול העליון המותר: 0.03%). גם אחוזים ניכרים של טיטאן, שמעלים את נקודת־ההתכה של הבצר, הם בלתי־רצויים. חומר מזהם בעל חשיבות מיוחדת במטאלורגיה של הב' הוא הזרחן (ר' להלן, עמ' 642/3, 647).

לוח א

התפוקה השנתית של בצרי־ב' (במיליוני טונות)

(בארצות־הייצור העיקריות)

	1913	1937	1950	1955
אה"ב . . .	63.0	73.2	109.8	121.1
ברה"מ . . .	9.5	*27	*45	*60
צרפת . . .	21.9	33.2	33.1	55.5
גרמניה . .	28.6	11.9	**12.3	**19.0
שוודיה . .	7.5	13.9	15.3	18.9
בריטניה . .	16.3	13.4	14.5	18.1
קאנאדה (עם ניו־פאונדלנד)	1.8	1.7	3.6	10.4
ונזואלה . .	—	—	0.2	9.3
לוכסמבורג .	5.2	6.1	4.8	7.9
הודו . . .	0.4	1.8	3.3	5.1
בראזיל . .	—	0.5	2.2	4.6
ספרד . . .	9.9	2.5	2.3	4.3
אוסטראליה .	0.8	2.0	2.6	4.0
סין	—	?	*3	*4
אלג'יריה . .	?	2.4	2.8	3.9
תפוקה עולמית	*177	*198	*276	*361

* אומדן ** גרמניה המערבית

כל סוגי הבצרים השונים (ע"ע בצר) מופיעים בין בצרי־הב', שהם נפוצים מאד בעולם. מלחי־ב' הטבעיים ניתנים בנקל להובלה בתוך קרום כדור־הארץ. בטמפראטורות הגבוהות של סלעים מאגמתיים הם מובלים בעיקר בצורת גאזים האלוגנידיים: כלורידים או — לעיתים רחוקות יותר — פלואורידים. בטמפראטורות הנמוכות של תנאי פני־השטח תלויים אופני ההובלה בפוטנציאל־החימצון של הסביבה. בסביבה חומצית (ביצות, אגמים מדבריים) ובתנאים חיזוריים מובל הב' בתמיסות אמיתיות בצורת היון הדו־ערכי. בסביבה בסיסית ובתנאים חימצוניים הוא מובל בתמיסה קולואידית במצב תלת־ערכי; התמיסות הקולואידיות מיוצבות ע"י קולואידים אורגאניים.

תפוקת בצרי־הב' עולה על 350 מיליון טון לשנה. ארצות־התפוקה העיקריות הן: אה"ב (כ־33%), ברה"מ וצרפת (כ־15% כל אחת), גרמניה, שוודיה ובריטניה (כ־5% כל אחת).

ב' הוא אחת מן המתכות המועטות, שהמלאי הידוע שלה בשכבות קרום־הארץ הניתנות לניצול מבטיח אספקה סדירה לתקופה ארוכה. בניצולם של כמה מן המירבצים הגדולים ביותר לא נעשה עד עכשיו כמעט דבר. כ־90% מן המלאי העולמי הידוע של בצרי־ב' מרוכזים ב־7 איזורים: אמריקה הצפונית, צרפת, בריטניה, ברית־המועצות, אפריקה הדרומית, הודו, בראזיל.

לוח ב

המלאי של בצרי־הב' בעולם

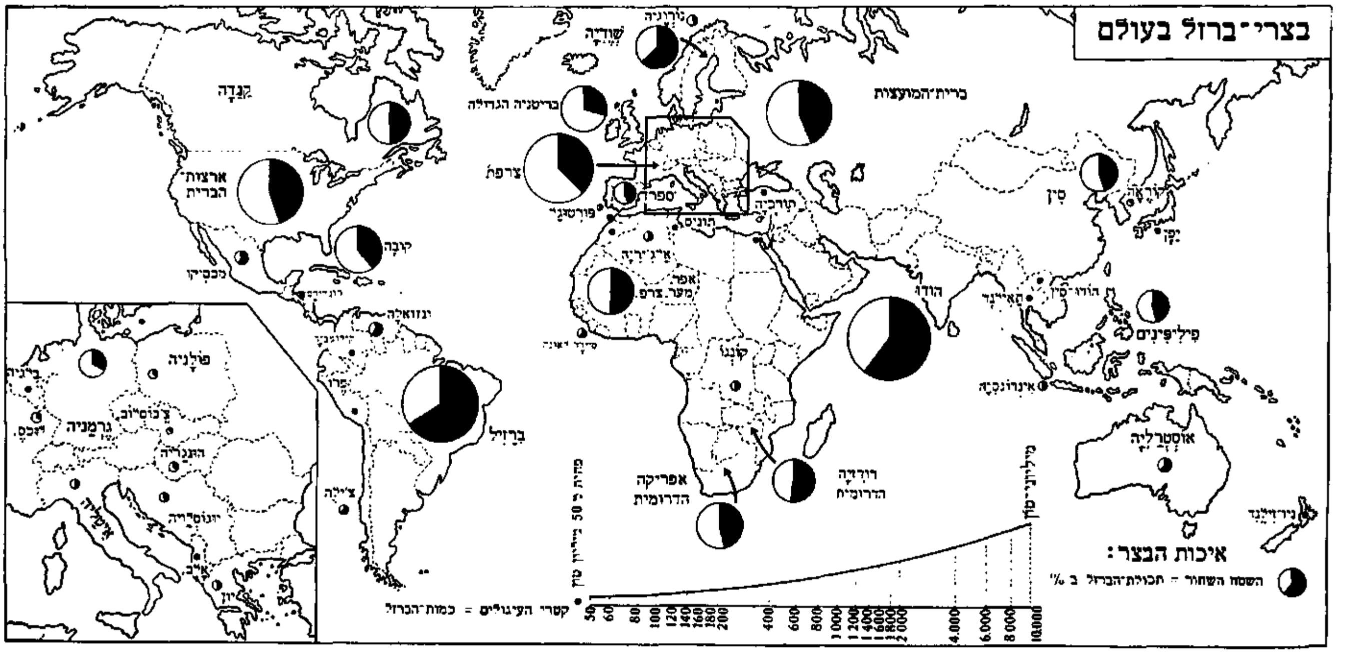
(מירבצים גדולים, שמציאותם ודאית או מסתברת)

ארץ	מיליוני טונות* בצר	מיליוני טונות* ברזל
אפריקה המרכזית . . .	5,000	2,300
אפריקה הדרומית . . .	6,500	2,700
ארצות־הברית	6,600	2,000
בראזיל	11,400	5,000
ברית־המועצות . . .	12,700	5,200
בריטניה	4,400	1,300
גרמניה	2,500	800
הודו	6,000	3,600
ונזואלה	1,500	800
סין	4,100	1,500
סירה לאונה	4,100	2,400
הפיליפינים	1,500	750
צרפת (עם אפריקה הצפונית)	7,400	2,300
קאנאדה	6,700	3,200
קובה	3,200	1,500
שוודיה	2,300	1,200
תורכיה	1,100	400
ס"ה	*95,000	*41,000

* כל המספרים אומדנים.

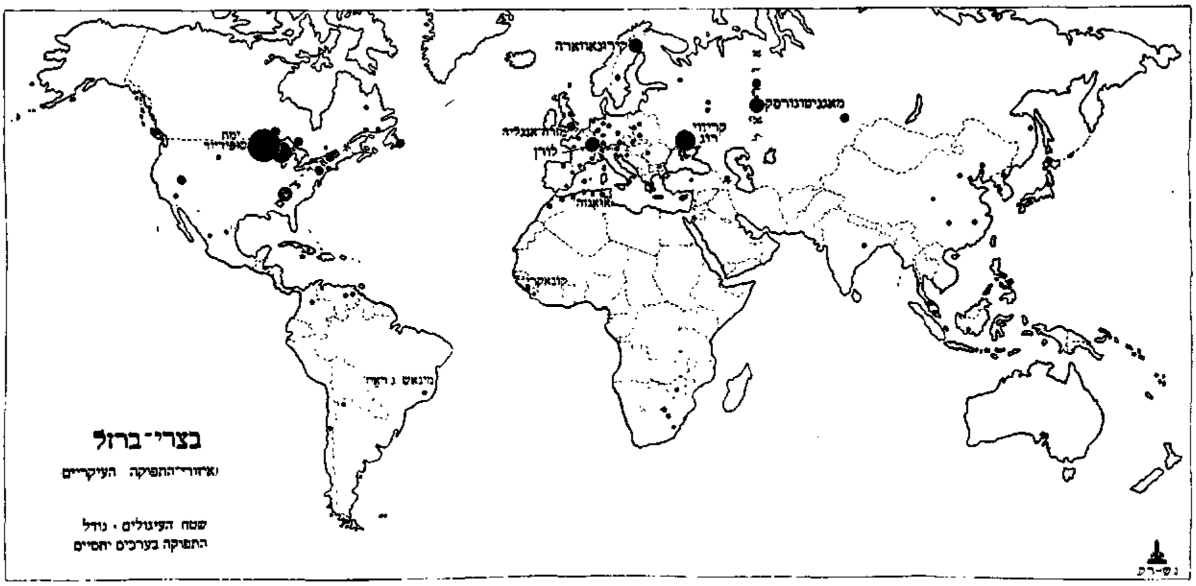
לפי שיעורי הניצול של מירבצי־הב' בעולם בשנים האחרונות (עי' למעלה, לוח א) מספיקות הכמויות שבלוח ב ל־250 שנה. על סמך שיקולים גאולוגיים יש מקום להשערה, שעוד כמות גדולה מזו פי ארבעה טמונה בקרום־הארץ בשכבות הניתנות לניצול — בעיקר בתחומי ברה"מ, אה"ב, אפריקה הדרומית, קובה, הודו ובראזיל.

מירבצי־הב' החשובים בעולם. 1) קירונאווארה (Kirunavaara) בשוודיה הצפונית — גדול המירבצים של בצרי־ב' בעלי האיכות הגבוהה שבעולם. זהו רכס, שארכו 2.8 ק"מ וגבהו כ־350 מ', ולארכו — לוח של בצר־ב' מאסיווי, שעביו 30—150 מ'. המירבץ הוא אורתומאגמתי, והוא נמצא בתוך סלעי העד־קמבריון, בין סיאניט־פורפיר בבסיסו ובין קווארצה־פורפיר בגגו. עיקרו — מאגנטיט; המינראלים הטפלים — אפאטיט ופירוכסן. ההרכב הכימי הממוצע: Fe 56—71%, P 0.03—1.8%, Mn 0.5—0.7%, SiO_2 1.5%, Al_2O_3 0.7%, CaO 3%, TiO_2 0.3%. — 2) הר־ויסוקאיה (Высокая) באוראל — מירבץ פירומטאסומתי בגבעה, ששטחה 1.5×2 ק"מ וגבהה מעל סביבתה כ־80 מ'. סלעי־הסביבה הם מן הדוון, והם בנויים שכבות של גיר ושל טופים אנדזיטיים עם אינטרוזיות של סיאניט, שהביאו לידי מטאמורפוזה בסלעי־הסביבה. הבצר, שעיקרו מאגנטיט, מופיע בצורת עדשות, שעביין 1—15 מ'. ההרכב — Fe 45—65%.



P 0.01—1.0%. מירבצים דומים נמצאים גם בהרים אחרים באוראל, וכן בהרי־אַלטאי בסיביר, באי אֶלבה, בפֶנסילווניה, בניו־מֶכּסיקו וביוטה שבאה"ב, בתורכיה ועוד. — 3) גבעות זיגֶרלאנד (Siegerland) בגרמניה המערבית, ממזרח לרֵינוס — איזור של סידרה עבה של צפחות ואבני־חול מן הדֶווֹן עם עורקים הידרוֹתֶרמאליים של סידריט בעובי של 2—20 מ׳; הטֶפֶל — קווארצה. הבצר מכיל כ30% Fe ו4—6% Mn. 4) מירבץ־אואינזה (Ouinzza) בהרי־האטלאס שבאלג׳יריה המזרחית — בסלעי־גיר מן האַפּטיון, שהוחלפו בכמה מקומות בפעולה הידרוֹתֶרמאלית בבצר־ב׳. גוף־הב׳ הגדול ביותר אָרכּו 4 ק"מ ועָביו עד כדי 60 מ׳. המינראל המקורי — סידֶריט, שהפך במרוצת־הזמן ע"י חימצון להֶמאטיט, והוא מכיל יותר מ50% Fe; הטפָלים — קאלציט, בּאריט, פלואוריט. מירבצים הֶמאטיטיים אחרים מן הטיפוס של החלָפה בגיר נמצאים בכמה מקומות נוספים באלג׳יריה ותוניסיה, באירופה המרכזית (צ׳כוסלובאקיה, אוסטריה), בבריטניה התיכונה; מירבצים מאגנֶטיטיים מטיפוס זה — באַפּאליצ׳ים ובמדינות־התָוֶך של אה"ב. — 5) בצרי מִינֶט (Minette) בלוֹרֶן ובשטחים הסמוכים של לוּכּסמבּורג, בּלגיה וגרמניה. הם נמצאים בסלעים מן הליאַס, בין אבני־חול מן האַלֶניון (Aalenian). העובי הכללי של הסידרה הברזלית הוא 25—60 מ׳, ובה 3—7 אֻפקי־בצר, כל אחד בעובי של 1—6 מ׳. הבצר הוא משקע ימי מובהק, שרובו הֶמאטיט, והוא מורכב אואוליתים קטנים, שקָטרם פחות מ½ מ"מ. הרכבו הממוצע — Fe 30%, P 0.5—1.8%, CaO 5—12%, SiO_2 7—20%. — 6) בצרי־הב׳ של קְלִינטוֹן, באפאלֶיצ׳ים, מוויסקונסין עד אלאבאמה. אלה הם משקעים ימיים מן הסילור, שמופיעים לסירוגים עם פצלות, גיר ואבני־חול בכמה אֻפָקים, שעָביים מסנטימטרים אחדים עד 9 מ׳; עיקרם הֶמאטיט. הבצר מכיל בממוצע Fe 50—60%. מירבצים דומים של ב׳ ימי אואוליתי נמצאים בניו־פַאונדלנד. — 7) מירבצי ימת־סאפִּירְיוֹר, במדינות מינֶסוטה, ויסקונסין ומישיגן באה"ב ובחלקים הסמוכים של קאנאדה, בסלעים מן העד־קַמבּריון — מן המירבצים הגדולים בעולם והסמוכים לפני־הקרקע וניתנים לניצול בכריה פתוחה. אלה הם בצרים צורנים עקודים, כנראה ממוצא סֶדימֶנטארי, שהיו במקורם סידֶריט ונתחמצנו אחר כך להֶמאטיט תוך שטיפת רוב הסיליקאט מן הבצר. הרכב הבצר — Fe 50—62%, P 0.1%, SiO_2 7—8%, Al_2O_3 2%. — 8) מירבץ קְריווֹי רוֹג (Кривой Por) באוקראינה, גם הוא מן העד־קאמבריון — בצרי־ב׳, שנמשכים בפס בעל אורך של 100 ק"מ ורוחב של 3—5 ק"מ, בתוך סידרה של צפחות ואַמפיבּוליטים. עביו של אופק־הב׳ העיקרי כ50 מ׳, עיקרו — הֶמאטיט; הטֶפֶל — קווארצה. כריכוזים מקומיים מופיעים בתוך סידרה זו גופי־ב׳, שאָרכּם 100—1,000 מ׳ ועביים 15—100 מ׳. ההרכב הממוצע של הבצר — Fe 55—68%, SiO_2 2.3—13%, P 0.025—0.04%, Mn 0.08—0.45%. — 9) לאותו טיפוס עצמו שייכים גם המירבצים העצומים במחוזות ביהאר ואוריסה בהודו. — 10) בצרי קוֹנאקרי בגיניאה הצרפתית—מירבץ־יִתרה גדול, שנוצר ע"י בליית הסלעים באקלים הטרופי, שגרמה לשטיפת הסיליקה וכמה מרכיבים אחרים של הסלע והותירה לַטֶריט עשיר בב׳, שעיקרו לימוֹניט והֶמאטיט, בעובי של 60 מ׳ ויותר. הוא מכיל יותר מ50% Fe וקצת Cr. דומה לו במוצאו ובטיפוסו בצר־הב׳ של קובה. — 11) בצרי־בּילבַּאוֹ בספרד, בשוליהם הדרומיים של הפירֶניאים, בסידרה של אבני־חול וגיר מן האַלבּיון; נוצרו ע"י החלפת הגיר בפעולה הידרוֹתֶרמאלית בסידֶריט, ואח"כ ע"י חימצון ושטיפת הגיר. כך נתהוו בצרי־יִתרה בצורת גופי־ב׳, שעָמקם כדי 30 מ׳ ושהם משתרעים על־פני שטח של 3×1 ק"מ. הם מכילים Fe 50—57%, SiO_2 6—9%, Mn 0.5—1.3%; P ו S נעדרים. 12) האִיטַבּיריטים (itabirites) של מינאס זֶ'רַאיס (בּראזיל) הם, אפשר, הריכוז הגדול ביותר של בצר־ב׳ בעולם. הם נמצאים בתוך סידרה עד־קאמברית של סלעי־משקע מֶטאמוֹרפיים, מורכבים בעיקר מקווארציט, אבני־חול ופיליטים עם עדשות גדולות של גיר שֵישי, שאליהן קשורים בצרי־הב׳, גם הם בצורת עֲדשות. לפעמים הם הֶמאטיט נקי (Fe 65% ומעלה), ולפעמים הֶמאטיט מעורב בקווארצה (= איטאבּיריט, Fe 50—65%). לפי מוֹצאם הם בצרי־משקע.

בא"י נמצאו בצרי־ב׳ מ2 סוגים: 1) בצר הידרוֹתֶרמאלי — בסלעי הקְנוֹמָן בכמה מקומות לאורך ההעתקים



של נחל־פארן ונחל־כרכום. זהו המאטיט, ששקע בחללים פתוחים של סלעי־הגיר ובחלקו החליף את הגיר, והוא מופיע בצורת גופים לא־סדירים או ברשת של עורקים, שחוצים את הסלע בכל הכיוונים. תכולת־הב׳ מגעת ל־60% ומעלה, אך כמות־הבצר היא מועטת. — 2) בצרי־ב׳ ימיים אואוליתיים מופיעים בסלעי־הקרטיקון התחתון בהר־בתור, במכתש הגדול, בהר־תבור, בגליל המרכזי ובאיזור רמים בצפון. רק המירבץ האחרון עשיר במידה, שיהא ראוי לניצול. בתוך אבן־גיר וחוור מופיע האופק הברזילי, שעביו 2.2 מ׳ ושהוא צופן בו אואוליתים של המאטיט ולימוניט, ביחד עם כמות קטנה של סיליקאטים של ב׳; הוא מכיל 28—30% Fe ודומה למינֶטה של לורֶן. הוא משתרע לאורך מחשופיו כ־4 ק״מ ונמשך, כנראה, עם כיוון השכבות יותר מ־300 מ׳.

הכנת ב׳ נקי בהחלט מבצריו אינה מן הקלות. בעבר היה מתקבל — בצורת אבקת־ב׳ שחורה — על־ידי חיזור התחמוצות בזרם־מימן. צורה נקיה מאד של ב׳ מתכתי אפשר להכין ע״י פירוק ב׳ קארבונילי (עי׳ להלן, עמ׳ 637) בטמפ־ראטורה גבוהה. היום מקובלת שיטת האלקטרוליזה (ע״ע). הב׳ המתקבל בשיטה זו הוא פריך משום שהוא אוצר מימן, ובצורה זו הוא נוח לכתישה. חימום עד כדי להט אדום מרחיק את המימן ומקנה למתכת גמישות ורקיעות. לב׳ אלקטרוליטי נמצא שימוש מצומצם בתעשיה המטאלורגית בייצור נתכי־ב׳ מעולים, וכן — בצורת אבקה — כתכשיר פארמאצוטי בטיפול בחוסר־דם.

תרכבות־ב׳. (1) תרכובות חמצניות. משלוש התח־מוצות של הב׳ זו של הב׳ הדו־ערכי (FeO) היא גוף שחור, מאגנטי, גבישי; באויר היא מתחמצנת עד מהרה לתחמוצת הב׳ השלש־ערכי. היא תחמוצת בסיסית, הנמסה בנקל בחומצות ומולידה מלחי־Fe^{II}. ההידרוכסיד המקביל לה, $Fe(OH)_2$, מתקבל כמשקע לבן בהוספת אלקאלי או אמוניה למלחי־Fe^{II} שלא בפני אויר; אם התמיסה מכילה אויר — המשקע הוא ירקרק. — התחמוצת המאגנטית Fe_3O_4 מצויה בטבע כמינראל מאגנטיט. באופן סינתטי היא מתקבלת ע״י שריפת ב׳ או תחמצות־ב׳ באויר או בחמצן, והיא התח־מוצת היציבה ביותר. אין לה תכונות בסיסיות, והמסתה בחומצות מפיקה תערובת של מלחי Fe^{II} ו־Fe^{III}. לפיכך משערים שהיא תחמוצת מורכבת — אפשר, מלח־הב׳ של החומצה הברזילית המשוערת, $HFeO_2$: $Fe^{II}(Fe^{III}O_2)_2$. — תחמוצת הב׳ השלש־ערכי מצויה בטבע כהמאטיט, ומתקבלת באופן סינתטי כאבקה אדומה ע״י חימום מלחי־ב׳ באויר; זהו „אודם־הצורפים", המשמש כצבען. גון־הצבען תלוי בטמ־פראטורה של הליבון, הקובעת, כנראה, את גדלם של הגרגרים. האבקה, שהוכנה בטמפראטורה נמוכה, נמסה בחומצות על נקלה; לא כן פרי הליבון בטמפראטורה גבוהה. בקרבת 1,300° מתפרקת תחמוצת זו והופכת ל־Fe_3O_4. — ההידרוכסיד $Fe(OH)_3$ הוא גוף חום־אדמדם ספוגי, שמת־קבל ע״י השקעה באלקאלי מתמיסות של מלחי־Fe^{III}. הוא נמס בנקל בחומצות, ומלחיו נופלים בתמיסה תחת הידרו־ליזה מופלגת; מתמיסות כאלו קל להכין תמיסה קולואידית של $Fe(OH)_3$ (ע״ע דיאליזה; קולואידים).

(2) מלחים. הב׳ מפיק שתי שורות של מלחים: מלחי הב׳ הדו־ערכי (Fe^{++}) ומלחי הב׳ השלש־ערכי (Fe^{+++}). הראשונים הם ברגיל חסרי־צבע במצב מגובש אלמימי וירוקים־חיוורים במימות ובתמיסות. רוב החמרים המחמצנים פועלים עליהם בתמיסות, ותמיסותיהם הניטראליות אינן יציבות אף באויר; מלחים אלה מסוגלים לפעול כמחזרים. החשוב שבמלחים אלה הוא הסולפאט, $FeSO_4 . 7H_2O$, קנקנתום ירוק, שמצוי גם כמחצב בטבע ושהיה ידוע מימי־קדם והיה משמש ברפואה ובהכנת דיו (ע״ע); לצורך אחרון, וכן לצרכי צביעה וכצרבן, הוא משמש עד היום. בתעשיה מכינים אותו מפיריטים (ע״ע), ע״י חימצונם באויר ושטיפתם במים. הקנקנתום הירוק מסיס במים, בחימום הוא מתפרד לפי המשוואה:

$$2FeSO_4 \longrightarrow Fe_2O_3 + SO_2 + SO_3$$

וריאקציה זו שימשה במשך זמן מסויים להכנת חומצה גפ־ריתנית.

מלחי־Fe^{+++} צבעם ברגיל צהוב, אע״פ שבתמיסה הם מופיעים בגון חום מחמת ההידרוליזה, שמביאה לידי התהוות ההידרוכסיד. מלחים אלה ניתנים לחיזור למלחי־Fe^{++} על־ידי חמרים מחזרים שונים. השכיח שבמלחי־Fe^{+++} הוא

הכלוריד. בצורה אלמימית, $FeCl_3$, אפשר לקבלו ע״י העברת זרם כלור יבש על־פני ב׳ מחומם; המלח המתהווה בדרך זו הוא נדיף. המלח נמס הרבה במים, ומן התמיסה נפרשת המימה $FeCl_3 . 6H_2O$; הוא נמס גם בממוססים אורגאניים (אתר, בנזול, כוהל). — מן הסולפאטים של הב׳ השלש־ערכי חשוב המלח הכפול $K_2SO_4 . Fe_2(SO_4)_3 . 24H_2O$, אלום של ב׳ (ע״ע אלום).

ב׳ מתקשר — במישרים או בעקיפים — לפחמן חד־חמצני ויוצר ב׳ קארבוני לי: קבוצת התרכובות המשונות $Fe(CO)_5$, $Fe(CO)_9$, $[Fe(CO)_4]_3$, שהן בטמפראטורה רגילה נוזלים או מוצקים צבעוניים; אין להן אופי של מלחים, ועם התחממותן הן חוזרות ומתפרקות למרכיביהן.

מלחים קומפלכסיים. הב׳ יוצר כמה טיפוסים של מלחים קומפלכסיים, שהידועים שבהם הם הפרוציאנידים והפריציאנידים:

$$Me^{I}_4[Fe^{II}(CN)_6]_4 \text{ ו } Me^{I}_3[Fe^{III}(CN)_6]_3$$

(Me^{I} = קאטיון חד־ערכי); האניונים שבהם עשויים אטום־ב׳ (דו־ערכי ושלש־ערכי) ו6 קבוצות־ציאן. „כחול־ברלין" או „כחול פרוסי" או „חול טרנבול" (Turnbull) הוא מלח־ב׳ של שתי החומצות המתאימות — חומר בעל צבע כחול־כהה עז, לא־מסיס במים ובחומצות, שהתהוותו משמשת ראקציית־הכר רגישה ואפיינית מאד לב׳ באנאליזה הכימית. חומר זה נמצא לראשונה ע״י תעשיין פרוסי בברלין ב1704. מלחי־האשלגן של שתי החומצות, שהם חמרים גבישיים ומסיסים במים, נקראים „מלחי־דמים" — הצהוב, $K_4[Fe(CN)_6]$ האדום, $K_3[Fe(CN)_6]$ — משום שמפיקים אותם מדם ומרקמות אחרות ע״י טיפול באשלג ונסורת־ב׳. הם משמשים ראגנטים להכרה אנאליטית של כמה מתכות כבדות, שיוצרות עמם משקעים אפיינים בעלי צבעים שונים: ב׳ — כחול־ברלין (עי׳ למעלה); נחושת — חום־אדמדם עם המלח הצהוב, ירוק־צהבהב עם המלח האדום; אבץ — לבן עם הצהוב, תרוג עם האדום; כסף — לבן עם הצהוב, חום־אדמדם עם האדום.

תרכובות אורגאניות של ב׳, שהן מצויות בטבע, הן פורפיריני־הב׳, הכלולים בהמוגלובין ובאנזימים מקבוצת הציטוכרום. לצרכים טכניים שונים הוכנו כמה תרכובות סינתטיות, ביחוד מלחים של חומצות אורגאניות, כגון אוכסאלאט, לאקטאט וציטראט — בדפוס וברפואה, טאנאט — בייצור דיו, ועוד.

ב׳ בביולוגיה וברפואה. הב׳ הוא מן היסודות הביופיליים, והוא תופס מקום בראש „חמרי־העקבות", הנכללים ברקמותיהם של צמחים ובע״ח וההכרחיים להזנתם התקינה. צמחים ירוקים אינם מתפתחים בקרקע חסרת־ב׳, מאחר שב׳ דרוש למנגנון של יצירת הכלורופיל; בקרקע הקושרת ב׳ לוקים הצמחים במחלת הכלורוזה. ב׳ נכלל בקבוצות הפרוסתטיות (קו־אנזימים) של כמה אנזימי־חימצון של צמחים ובע״ח, אך בעיקר הוא מצוי בגופותיהם של בע״ח עילאיים כמרכיב של ההמוגלובין (הכולל 0.336% ב׳) והמיוגלובין. גוף־האדם מכיל כ0.006% (4—5 ג׳) של ב׳, יותר ממחציתו בכדוריות האדומות של הדם וכמות ניכרת ממנו — בשרירים; ריכוז־הב׳ בנסיוב־הדם הוא כ0.1—0.2 מ״ג %, והוא קשור כאן בחלבון. הכבד, הטחול, הכליה ומוח־העצמות אוגרים ב׳ בצורת פריטין, שהוא חלבון שבו נבלע ב׳ הידרוכסידי־פוספאטי קולואידאלי; מסתבר, שהפריטין הוא מקור־אספקה של ב׳ לצרכי יצירת כדוריות אדומות. בחילוף־החמרים נוהג הגוף חיסכון במלאי־הב׳ שלו; רובו של הב׳ המשתחרר מן הכדוריות האדומות הנהרסות מנוצל לסינתזה חדשה של המוגלובין. רק כ10% ממנו הולכים לאיבוד — פחת שיש למלאו ע״י ב׳ מן המזון. התצרוכת היומית בפועל של האדם בב׳ נאמדת במ״ג אחדים בלבד, והיא מרובה באשה מבאיש משום הפסדי־הדם בווסת, וכן היא גדלה הרבה בתקופת־ההריון ובילדים בשעת התפתחותם הגופנית. מחסור של ב׳ במזון גורר חוסר־דם בצורת אנמיה תת־כרומית. תרכבות־הב׳ שבמזונות נספגים בקושי בגוף; לפיכך דרושה במזונות תכולת־ב׳ גבוהה, שנאמדת ב15—20 מ״ג ליממה, לסיפוק תקין של צרכי־הגוף. המזונות העשירים בב׳ הם בשר וביצים; מן החמרים הצמחיים — תרד ומיני־קטניות. בדגניים מרוכז הב׳ בעיקר בקליפות־הזרעים (סיבי־הקמח); לפיכך יש מבחינה זו יתרון ללחם השחור על הלחם הלבן. החלב דל בב׳, וזה חסרונו של מזון מעולה זה. הילוד מביא עמו מלאי של ב׳ בכבד, שמספק את צרכיו במשך חדשים אחדים. אך הזנתו של תינוק במשך זמן ארוך בחלב (חלב־אם או חלב־פרה) בלבד גוררת אנמיה.

ברזל בחמרי־מזון

(מ״ג ב100 ג׳)

בשר (ממוצע)	3—2
לב, כליות	עד 6
כבד	עד 12
ביצים	3
חלב	0.2
שיבולת־שועל	5.2
לחם שחור	3.0
לחם לבן	0.9
אפונה טריה	1.9
אפונה מיובשת	6.0
פולים טריים	1.1
תפוחי־אדמה	1.1
תרד	3.4
שזיפים מיובשים	3.5
תפוחי־זהב	0.3
בננות	0.6

עיקר שימושו של הב׳ ותרכבותיו ברפואה הפנימית הוא בטיפול באנמיה, שבאה מחוסר־ב׳ או אחר איבוד־דם מחמת פציעה או אחר מחלות מתישות. הב׳ ניתן בצורת אבקה של ב׳ טהור, שהוכן ע״י חיזור (Ferrum reductum), במנות של 0.1—0.5 ג׳ ביממה; התכשיר נמס בחומצה המלחית של הקיבה. משתמשים גם בגלולות של ב׳ קארבונאטי או לאקטאטי. — כלוריד הב׳ השלש־ערכי הוא חומר צורב את הרקמה החיה וגורם להקרשת־דם. לפיכך משתמשים בו בתחבושות להפסקות דמם מפצעים.

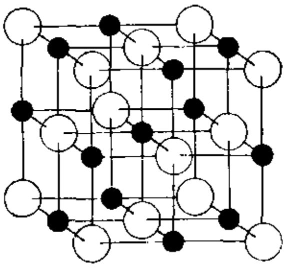
הב׳ הטכני. כל תכונותיו המכאניות, ואף החשמליות והמאגנטיות, של הב׳ משתנות מיסודן משחדרו לתוכו כמויות כלשהן של המרים זרים, מתכתיים ואל־מתכתיים, שהחשוב שבהם מבחינת השפעתו על טיב הב׳ הוא הפחמן. הדרכים המקובלות להפקת הב׳ מבצריו גורמות ממילא לעירוב או לקישור של פחם במוצר. סוגי־הב׳ הטכניים, שהם חמרי־הגלם הראשונים במעלה ובכמות, הם כולם צירופים של ב׳ ופחם, עפ״ר בתוספת כמויות קטנות של יסודות אחרים. מבחינת הרכבם ותכונותיהם מתחלקים סוגי־הב׳ לשתי קבוצות גדולות, שלכל אחת מהן שימושים מיוחדים לה:

א. ב׳ מרובה־פחמן (מ2.2% עד 4.5%) — ב׳ חי, ב׳ גלמי או ב׳־יציקה. סימניו: קשיות, פריכות, נקודת־היתוך נמוכה, נזילות טובה אחר ההיתוך.

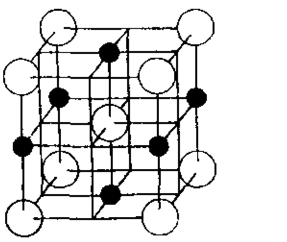
ב. ב׳ מעוט־פחמן (מ0.1% עד 1.5%) — ב׳־נפחים, פלדות. סימניו: גמישות, רקיעות, חשילות, נקודת־היתוך גבוהה.

המֶטאלורגיה של הב׳ — הכנת (א) ו(ב) — קשורה בהפקת טמפראטורות גבוהות, והיא צורכת דלק רב (פחם). מבחינה כימית הפקת (א) היא תהליך של חיזור תחמצות־הב׳. (א) משמש חומר־גלם להפקת (ב), שהיא תהליך של חימצון — שריפה חלקית או שלמה של חמרי־הלוואי המעורבים ב(א).

המערכת ב׳־פחמן היא מסובכת מאד וכוללת, לכל הפחות, 7 מרכיבים שונים: (1) פֶריט (ר׳ למעלה, עמ׳ 627) בצורותיו האֶנאנטיוטרופיות השונות; (2) אוסטֶניט (austenite) — תמיסה מוצקת של פחמן בב׳-γ (ציור 4), שמכילה מ0.85% עד 1.7% פחמן; (3) מארטֶנסיט (martensite) — תמיסה מוצקת של פחמן בב׳-α (ציור 5); (4) צֶמֶנטיט (cementite) — התרכובת ב׳ קארבידי, Fe_3C (6.6% C);



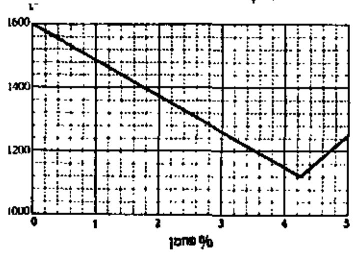
ציור 4. אוסטֶניט



ציור 5. מארטֶנסיט

לבן—ברזל   שחור—פחמן

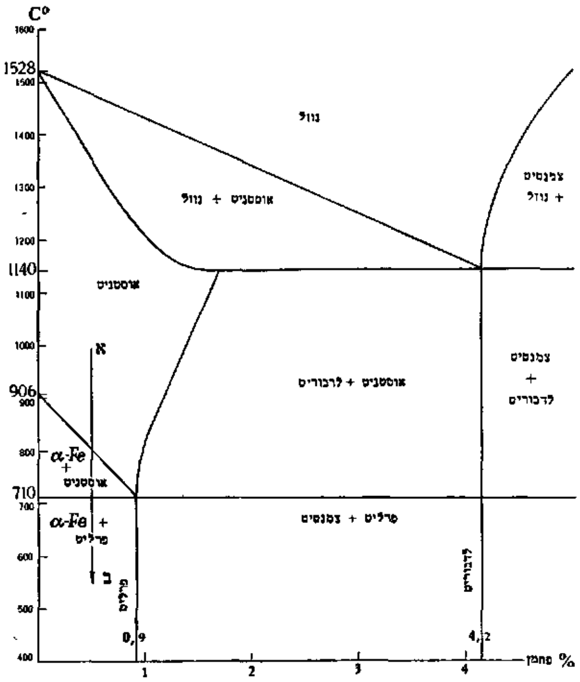
(5) פֶרליט (perlite) — תערובת אֶוטֶקטית של (1) ו(4) עם פחות מ0.85% של פחמן; (6) לֶדֶבוריט (ledeburite) — תערובת אֶוטֶקטית של (2) ו(4); (7) פחמן גראפיטי חפשי. התהוותם של המרכיבים השונים וקיומם מותנים בטמפראטורה של הניתכה ובריכוז הפחמן שבה. שינויי־טמפראטורה גורדים מעברים ממצב למצב, שהם מושפעים גם מן המהירות של שינויי־הטמפראטורה. מכאן ההבדלים הגדולים בתכונותיהם של סוגי־הברזל הטכניים בהתאם לתנאי עיבודם.



ציור 6. עקום־ההיתור של המערכת ברזל—פחמן

נקודת־ההיתוך (או נקודת־הקיפאון) של הב׳ מונמכת ע״י הפחמן המומס בו. בעוד שמסיסות־הפחמן בב׳ היא פונקציה של הטמפראטורה, הרי נקודת־הקיפאון של הניתכה היא פונקציה של תכולת־הפחמן. בטמפראטורה של 1,240° ממוסס ב׳ כ5% פחמן, ואילו השֶפל של נקודת־הקיפאון — 1,130° — מושג בניתכה של 4.3% פחמן: ההרכב האֶוטֶקטי (ציור 6). כשתמיסה רוויה של פחמן בב׳ מצוננת לאט, היא מפרישה (7); בצינון איטי של תמיסה מהולה מופרש ממנה (2) — ובשני המקרים מגיע הנוזל להרכב האוטקטי (ציור 7).

הב׳ הטהור הוא כולו (1), שגבישיו נראים יפה במיקרוסקופ במקום הגרד או השבר של המתכת. בב׳־יציקה מבחינים 2 סוגים — אפור ולבן: בראשון ניכרים בתמונה המיקרוסקופית שכבות של (1) בצד (7); השני הוא תערובת של (1) ו(4), וזה האחרון מתפרק בחום. (5) עשוי שכבות־שכבות משני מרכיביו, שהם בעלי קשיות שונה; אחר מירוק המתכת בולטות השכבות הקשות יותר, ודבר זה גורר מזגי אורות וגונים, כשאור נופל בזווית מסויימת, ומכאן שם

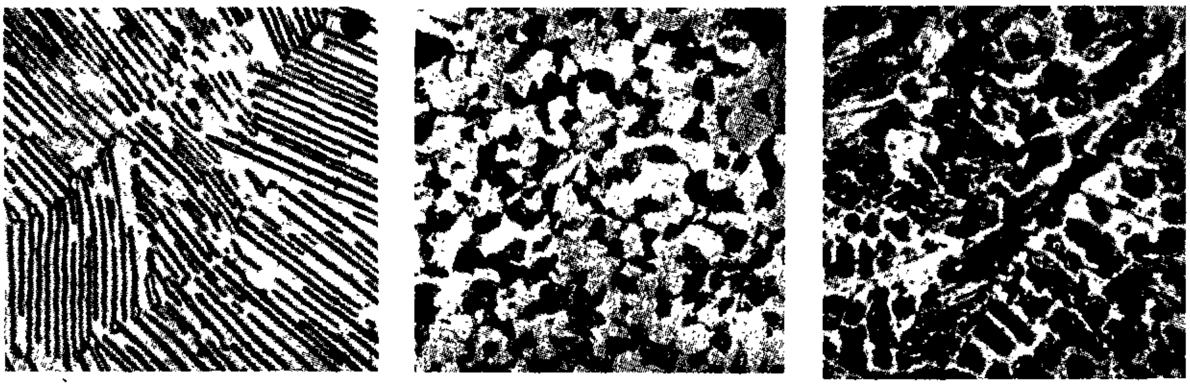


ציור 7. המערכת ברזל־פחמן

החומר („כעין הפנינה״). (1) הוא רך וניתן למשיכת־חוטים; (3) ו(4) קשים מאוד ופריכים; (5) הוא בעל תכונות ממוצעות בין (1) ובין (3) ו(4), והוא המתאים ביותר לשימושי הפלדה. (2) אינו גוצר ואינו יציב אלא בטמפראטורה שלמעלה מ800°. בצינון איטי מתפרד (2) ל(1) ו(4), אך ע״י צינון מהיר, המוריד את הטמפראטורה בבת־אחת למטה מן הנקודה הקריטית, אפשר להחזיקו זמן ממושך בעינו במצב מֶטאסטאבילי או להפכו ל(3) קודם שהוא מספיק להתפרד ל(1) ו(4); טיפול כזה נקרא „חיסום״ הפלדה; הוא מרבה את קשיותה וממעיט את גמישותה. „הרפיית״ הפלדה מבוצעת ע״י חימום, שאינו מגיע לטמפראטורה הקריטית, ואחריו — צינון מהיר: בדרך זו הופך (3) ל(5), והפלדה נעשית נוחה לעיבוד (ציור 8).

תולדות הב׳ והמטאלורגיה של הב׳. על ראשית השימוש בב׳ ע״ע ברזל, תקופת ה־.

אָפיָם של השלבים הקדומים בתולדות המֶטאלורגיה של הב׳ אינו מחוור כל צרכו, אבל מסתבר, שהשיטות שעדיין היו מקובלות ביה״ב לא היו שונות בעיקרן מן השיטות של הזמנים הקדומים. שני גורמים ראשיים קבעו את מהלך ההתפתחות הטֶכנולוגית של הפקת־הב׳: חמרי הדלק המֻחזר ודרכי החימום. אחד מאמצעיה של הטכניקה הפרימיטיווית היתה הכירה ה„קאטאלונית״ (ע״ש המימצאים הארכֵאולוגיים בספרד הצפונית־מזרחית [ע״ע איבריה, עמ׳ 606]), שהיתה



א. ב. ג.

ציור 8. מיקרו־צילומים של המבנה של סוגי ברזל ופלדה. א. ב״נפחים לבן: בהיר—צֶמֶנטיט, כהה—פֶּרליט (100×); ב. פלדה, 0.3% פחמן: בהיר—פֶרים, כהה—פֶּרליט (100×); ג. פלדה אוֹסְטִית (פֶּרליט): שכבות פֶריט וצֶמֶנטיט (1,000×)

מין כור עשוי לְבֵנים או אבנים. את הבצרים המפוררים לפיסות קטנות והמעורבים בגיר וטין היו מחממים בלהב פחמי־עץ במשך כמה שעות אגב ליבוי והוספת דלק. שיטות־הליבוי נתפתחו בהדרגה עם התקנתם של טיפוסי־מפוחים שונים במצרים העתיקה, בסין ובהודו. בשיטה זו חוזרו הבצרים, ונתקבלה מתכת ספוגית לוהטת ספוגה ומכוסה סיגים, ששימשו מגן לב׳ מפני פעולת האויר. הטמפראטורה, שניתן להשיגה בשיטה זו, לא היה בה כדי להביא את גוש הב׳ הגלמי לידי היתוך, אלא לידי ריכוך בלבד. אח״כ היו מפרקים את הכירה ומקישים בפטישים על הגוש הספוגי הלוהט כדי לשברו, להוציא ממנו את הסיגים עד כמה שאפשר וללכד את חלקי־הב׳ לגוש צפוף (חישול). כל מיני־הב׳, שהופקו במישרים מן הבצרים עד אמצע המאה ה14 לסה״נ, היו מינים של ב״נַפָּחים ולא של ב״יציקה. מב׳ זה ידעו לעשות פלדה בשיטה עקיפה: היו מחממים זמן מרובה את ב״הנפחים יחד עם פחמי־עץ בתוך כלים סגורים (בלי אויר), עד שהב׳ היה סופג פחמן והיתה נוצרת פלדה, שע״י חימום והקשה חוזרים ונשנים לסירוגים היו מקשים ומשפרים אותה. שיכלול חשוב ראשון בשיטת הליבוי בא בסוף המאה ה13, כשמפוחי־היד או מפוחי־הרגל הוחלפו במפוחים מונָעים בגלגלי־מים. בטיפוס מפותח זה של הכור הקאטאלוני הופקו כ50 ק״ג של ב״נפחים במשך חמש שעות. שינוי מהפכני במטאלורגיה של הב׳ בא סמוך לאמצע המאה ה14, כשהומצאו — באירופה המרכזית (גרמניה) או באנגליה — כבשנים גדולים, גבוהים עד כדי 4 מ׳, שבהם נערמו העפרות, הסיגים ופחמי־העץ שכבות־שכבות — אב־טיפוסו של התנור הרם החדיש. במיתקנים אלה שוב אי־אפשר היה לכבות את הלהבה ולהדליקה לעיתים קרובות; התהליך נעשה רצוף והמלאכה תבעה בקיאות ומומחיות. הטמפראטורה הגבוהה הרבה יותר, ההשהיה הממושכת בתנור והמגע המְהודק בין העפרות לחומר־הדלק והגאזים המחזרים הפיקו שלא במתכוון מוצר עשיר בפחמן, שנקודת־היתוכו היתה נמוכה הרבה מזו של המוצרים, שהופקו קודם לכן, ולפיכך אפשר היה להתיכו מיד ולצקת את הנתך הניגר בתבניות: ב״יציקה. ב׳ זה לא היה חשיל כב״הנַפחים הספוגי, אלא הרבה יותר קשה ופריך, ומפני־כן לא החשיבו אותו מתחילה ביותר; אבל במרוצת־הזמן למדו להפוך אותו לב״נַפחים ולפלדה. הקף ההתפתחות של התעשיה המטאלורגית של הב׳ היה מוגבל מחמת התלות בעץ כחומר־דלק, והגבלה זו היתה מורגשת ביותר בבריטניה, שהיתה עשירה בעפרות־ב׳, אך עניה בחומר־דלק מחמת בירוא היערות. מן המאה ה17 ואילך נעשו נסיונות הרבה לחזר עפרות־ב׳ בעזרת פחם־אבן (קוקס), שהוא המצוי בשפע באדמת בריטניה, והדבר בוצע לראשונה בקנה־מידה גדול ב1709 ע״י אברהם דַרבִּי, ובזה נפתח פרק חדש במטאלורגיה של הב׳. ב1767 המציא הנרי קורט את שיטת־המִירוס (puddling) להפקת ב׳ חשיל מב״יציקה בעזרת פחמים בתנור־להב במגע עם האויר. ב1816 שיכלל רוֹגֶ׳רס שיטה זו, שבה משתחרר הב׳ מעיקר הפחמן שלו ומכמה עירובים אחרים על־ידי התחמצנותם. המצאות אלו ואחרות כיוצא בהן, יחד עם המצאת מכונת־הקיטור, איפשרו את בנייתם של כבשנים גדולים וגבוהים והפכו את ייצור־הב׳, שהיה מבוצע עד אז בכמויות קטנות בלבד, לתעשיה עצומת־ממדים. בהפקה של הב׳ הגלמי קדמה אנגליה — בדור אחד או בשני דורות — לכל שאר חלקי־העולם, ותפוקתו בה עלתה מ20,000 טונות בשנה בתחילת המאה ה18 ל¼ מיליון טונות בסופה ול1½ מיליון באמצע המאה ה19. דחיפה חזקה להתפתחותה של תעשיית־הב׳ ניתנה ע״י הצרכים, שנתרבו והלכו, של בניית מסילות־הברזל. מסוף המאה ה18 ואילך נתפשטו השיטות הבריטיות באירופה ובאה״ב של אמריקה. חידוש חשוב הוסיף ג׳. ב. נילסון ב1830: הוא הראה, שאפשר להנהיג חיסכון רב בחומר־דלק ע״י חימום מוקדם של האויר המושב בכבשן. — במחצה השניה של המאה ה19 פותחו השיטות החדישות לייצור פלדות. ב1858 המציא הֶנרי בֶּסֶמֶר (ע״ע) האנגלי את שיטת הקונְוֶרטור, שעיקרה הַשָּׁבַת־אויר דרך ב״יציקה מהותך ושמאפשרת לסיים בחצי־שעה פעולה, שנמשכת כמה ימים בשיטת־המירוס. הפלדה, שמחירה הופחת ע״י כך מ70 לי״ש ל15 לי״ש הטונה, נעשתה מוצר המוני. בשיטה זו נוצרת „פלדה קלה״, בעלת שיעור־פחמן מועט־ביחס, שדחקה במרוצת־הזמן את ב״המירוס בבניית מסילות־ברזל, ספינות ומכונות. בשנות ה60 המציאו הגרמני סימֶנס (ע״ע), מצד אחד, והצרפתים אֶמיל ופְּיֶר מַרְטֶן, מצד שני, שיטות להפקתה של פלדה זו מב״יציקה ע״י התכתו עם הֶמאטיט או עם גרוטאות של ב׳ על אח פתוחה או על קרקעיתו של תנור־להב. בשיטות אלו חוסכים הוצאות־דלק מרובות, והפלדה המתקבלת בתנור עולה באיכותה על פלדת־בֶּסֶמֶר. — הצד השווה שבכל השיטות הללו הוא שלא היה בהן כדי להרחיק מן הב׳ עירובי־זרחן, ופלדה שמכילה אף כמות מועטת של זרחן מפסידה את גמישותה ונעשית

פריכה. לפיכך נתעכב ניצולם של מכרות־ב׳ גדולים, שבהם מעורבים בצרי־הב׳ בפוספאטים. ב1875 מצא ס. ג׳. תומאס דרך לסילוקו של פגם זה ע״י ריצוף הקונוורטור של בֶּסֶמֶר (או האח מיסודם של סימֶנס־מארטֶן) בחומר בסיסי, שסופג את תחמוצת־הזרחן. אע״פ ששיטת בֶּסֶמֶר־תומאס יעילה הרבה משיטת־המירוס, לא נתקבלה באנגליה מכוֹרָתה אלא לאחר זמן, משום שהתעשיה האנגלית כבר השקיעה הון מרובה בפיתוח המיתקנים לשיטת־המירוס, והשיטה החדשה נתפשטה מתחילה ביבשת־אירופה (בעיקר בגרמניה) ובאה״ב, שתעשיית־הב׳ שלהן עדיין לא היתה מפותחת כל־כך. ב1878 הנהיג סימֶנס תנור של קשת חשמלית לשם הפקת פלדה, וב1887 נבנה תנור־האינדוקציה; אך שיטות אלו הגיעו למלוא התפתחותן רק במאה ה20. בסוף המאה ה19 הגיע הייצור השנתי העולמי של ב׳ ל40 מיליון טונות, של פלדה — ל30 מיליון טונות. — בדורות האחרונים פותחו שיטות לייצור סוגי־פלדה בעלי סגולות מיוחדות — מבחינה מכאנית, תֶרמית, חשמלית או כימית —, סוגים, שבהם מוחלף הפחמן בשיעורים שונים של יסודות מתכתיים שונים („נתכי־פלדה" או „פלדות אצילות"); וכן פותחו בהדרגה שיטות העיבוד בחום, שקובע במידה מרובה את התכונות המכאניות של מיני הב׳ והפלדה. — באמצע המאה ה20 הגיע הייצור העולמי השנתי של ב׳ ל150 מיליון טונות ושל פלדה — ל200 מיליון טונות.

הפקת ב׳ גלמי. התנור הרם החדיש הוא מבנה גלילי־חרוטי, שגבהו 30—40 מ׳ (ציור 9). דפנותיו החיצתיות



ציור 9. תנור רם חדיש

עשויות לוחות־ב׳, ותוכו רצוף לבֵנים בעובי של ½ מ׳. אורך הקוטר הפנימי של איזורו הרחב ביותר הוא כ־6 מ׳, של קרקעיתו — כ־3 מ׳. בראש התנור נמצאים פעמון־מילוי מכאני ויציע, שאליו מעלים את הבצרים במעלית; הגאזים יוצאים דרך פתח שבלוע־התנור. סמוך לקרקעית מצויים 2 מיקלחים — עליון להוצאת הסיגים ותחתון להוצאת הב׳ —, וכן נקבים, ובהם קבועים נחיריים, שדרכם נלחץ זרם אויר לוהט לתוך התנור. מערבבים את בצרי־הב׳ בחמרים יוצרי סיגים סיליקאטיים: גיר או דולומיט, אם הטֶפל של הבצר הוא חומצי (סיליקה או אלומינה); קווארצה או צפחה, אם הוא בסיסי. המיטען המוכנס לתנור מורכב ממנות של תערובת זו, שמתחלפות במנות של קוקס. הפחמן נשרף בזרם האויר החם העולה מלמטה למעלה:

$$2C + O_2 \rightarrow 2CO,$$

והפחמן החד־חמצני מחזר את תחמוצת־הב׳, וכן את תרכבות המאנגאן, הצורן, הגפרית, הזרחן, ועוד, הנמצאים כחמרי־לוואי בבצר. ואֵלו הרֵאקציות העיקריות המתרחשות ברמות שונות של התנור: בחלקו העליון, בתחום טמפראטורה של 500°—600,

$$Fe_2O_3 + 3CO \rightleftarrows 2Fe + 3CO_2;$$

הב׳ המשתחרר בטמפראטורה זו הוא ספוגי, אך אינו ניתך. בחלק האמצעי, בטמפראטורה של 600°—900, מקצת מן הב׳ השוקע מלמעלה למטה חוזר ומתחמצן ע״י CO:

$$Fe + CO \rightleftarrows FeO + C;$$

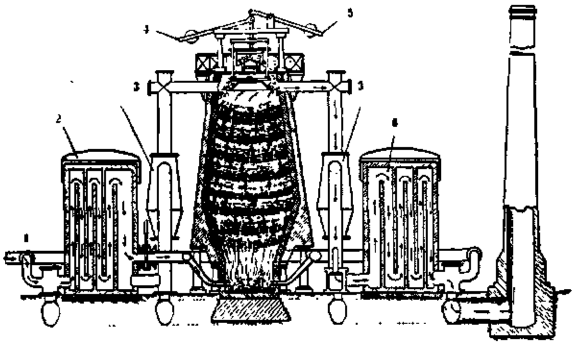
באותה טמפראטורה עצמה מתפרקים הגיר והדולומיט ונוצרים הסיגים. בחלק התחתון, בטמפראטורה של קרוב ל־1,200°, מסיים הפחם את חיזור תחמצות־הב׳:

$$Fe_2O_3 + 3C \rightarrow 2Fe + 3CO;$$

הב׳ קולט פחם וחלק מחמרי־הלוואי וניתך. הניתכה מצטברת בקרקעית, במקום שהטמפראטורה מגעת ל־1,500° כתוצאה משריפת הפחם; על־פני המתכת הנוזלית צפה שכבה של הסיגים המותכים, המגינים עליה מפני התחמצנות. השגת הטמפראטורה הנדרשת להפעלת התנור מחייבת הסקה ארוכה באויר לוהט, ואילו אחר התחלת הפעולה מתקיימת הטמפראטורה הגבוהה ע״י חום־השריפה. מלאכת־התנור היא מפני־כן רציפה, ואין מכבים אותו אלא כשמתכוונים להפסיק את המלאכה או להשביתה לזמן ארוך. טונה של ב׳ מופקת מ1.75—3.5 טונות של בצר (הכל לפי טיב הבצר) בתוספת של ½ טונה סיד (או חול) ואגב צריכת 0.75—1.75 טונות של פחם.

הגאזים היוצאים מפתח־הלוע, כשהטמפראטורת שלהם היא כ־400°—500, מורכבים מ־50—60% חנקן, כ־25% CO, 10—12% CO_2, כ־4% מימן (מן הלחות שבבצר ובתוספות) ו־1—2% פחמימנים. הם יכולים לשמש כדלק גאזי להפעלת מנועי־גאז, אך עפ״ר מנצלים אותם לצרכי ההכשרה של זרם־האויר, המסיק את התנור עצמו. לשם כך מועברים הגאזים דרך צינור, תחילה לחדר המשמש מקלט־אבק, ומשם למגדל (תנור־קָאוּפֶּר [Cowper]), שבו קבוע סריג־לבֵנים; הגאזים נשרפים במגדל זה ומחממים את הלבנים עד ללהט. אח״כ מועבר דרך המגדל זרם־אויר מן החוץ, שמתחמם כשהוא עובר על־פני הלבנים המחוממות; זרם־אויר זה מגיע

לנחיריו של התנור הרם ומשמש להסקתו (ציור 10). — גם הסיגים — סידן־אלומיניום סיליקאטי —, הנוצרים בתהליכי השריפה בתנור הרם, מנוצלים לאחר שהוצאו מן התנור והוקפאו בדפוסי־חול לאבנים; הללו משמשות לריצוף־דרכים או כאבני־מלט. — בארצות עניות בפחם, אך עשירות במקורות של אֶנרגיה חשמלית, כגון איטליה ושוודיה, משתמשים להפקת ב׳־יציקה בתנורי קשת חשמלית (עי׳ להלן, עמ׳ 648), שבהם משמש קוקס לצרכי חיזור בלבד ולא לצרכי חימום.



ציור 10. תנור רם (סכֵמה)

1. פתח לאויר; 2. מגרל־קאופר בקירורו (חימום האויר); 3. צינורי הגאזים; 4. מנגנון להפעלת המעלית; 5. מנגנון להפעלת הסגר של פתח־הלוע; 6. מגרל־קאופר בחימומו. התנור עצמו ממולא שכבות בצר וקוקס לסירוגין

הב׳ המופק מן התנור ניתן — כשעדיין הוא ניגר — להעברה כמות־שהוא למיתקנים להפקת פלדה (עי׳ להלן), אך אפשר גם להקפיאו בדפוסי־חול או דפוסים מוצקים בצורת בלוקים. ב׳ גָלמי (או ב׳־יציקה) זה מכיל תמיד כמויות ניכרות (עד 4.5%) של פחמן, מלבד עירובי צורן, גפרית, מאנגאן, ולפעמים גם זרחן ועוד — כל אלה קצתם מומסים בב׳, קצתם קשורים בו וקצתם מפוזרים בו בפיזור דק (עי׳ למעלה, עמ׳ 639/40). ב׳ גלמי ניתך ב־1,200° בערך; הוא קשה, אך משום פריכותו אינו חשיל ואינו רתיך, ואי־אפשר לעַבדו בהקשה אפילו בחום, כי שבירותו עומדת בו עד נקודת־ההיתוך. בדומה לקרח מקטין ב׳־יציקה את נפחו בהתכתו, והניתכה מתפשטת בהקפאתה. לפיכך נוח לצקת ב׳־יציקה בכל מיני צורות, בדפוסים, בתבניות וכד׳; וכן משמש ב׳ זה לייצור של כלים ומכשירים, שהַמרם דורש קשיות, אך אין שימושם כרוך בזעזועים ודפיקות מרובים ביותר — כגון תנורים, מיטות, חפצי־נוי וכד׳.

מבחינים בין שני סוגים של ב׳־יציקה, הנבדלים זה מזה בעדיפות של חמרי־לוואי מסויימים שבהם. ב׳־היציקה **האפור** מכיל הרבה צורן; ניתכתו ניגרת בקלות וצמיגותה מועטת, ולפיכך הוא מתאים ביותר לעבודות־יציקה. ב׳־היציקה **הלבן** מכיל הרבה מאנגאן (לפעמים עד 20%); הוא קשה יותר ומשמש בעיקר להפקת פלדה וב׳־נַפחים.

ב׳־נַפחים נעשה מב׳ גלמי בהוספת גרוטאות של ב׳ בתנור־להב (תנור־מירוס), שהוא רצוף הֶמאטיט (Fe_2O_3), כשמֵעל למתכת מושב זרם אויר לוהט (ציור 11). בניתכה בוחשים במוטות ארוכים, כדי להגדיל את שטח המגע עם האויר. האויר וריצוף־התנור מחמצנים כמעט את כל הפחמן לפחמן דו־חמצני, שפורץ ויוצא, וכן את המאנגאן, הגפרית, הצורן והזרחן, היוצרים סיגים. עם הוצאת העירובים מן הב׳ עולה נקודת־היתוכו, באופן שאינו ניגר, אלא מוצא מן התנור בצורה ספוגית־בצקית, כשהתחמוצות מעורבות

לוח ג

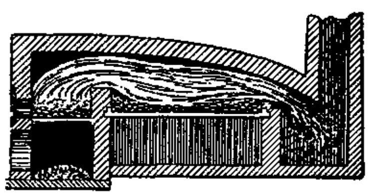
התפוקה השנתית של ב׳ גלמי (במיליוני טונות)

(ארצות־הייצור העיקריות)

	1937/38	1950	1955
אה״ב	27.4	62.4	79.2
ברה״מ	*14.3	*20.5	*32.7
גרמניה	18.1	10.3	19.8
בריטניה	7.7	10.3	14.0
צרפת	6.0	8.2	12.2
יאפאן	2.7	2.3	6.0
בלגיה	3.0	3.8	5.9
לוכסמבורג	2.1	2.7	3.4
קאנאדה	0.9	2.4	3.4
פולניה	0.9	1.6	3.4
צ׳כוסלובאקיה	1.3	*2.0	*3.3
סאר	2.4	2.8	3.2
הודו	1.6	1.8	2.2
אוסטראליה	1.0	1.3	2.0
אוסטריה	0.6	0.9	1.7
תפוקה עולמית	*92	*140	*210

* אומדן

במתכת. ע״י הקָשות בפטיש־קיטור סוחטים מן החומר כמעט את כל הסיגים ואח״כ מערגלים ממנו ריקועי־פחים. — ב׳־נפחים אינו מכיל אלא כ־¼% של פחמן. הוא ניתך ב־1,520°, אך בניגוד לב׳־יציקה הוא מתרכך מטמפראטורה של 1,000° ומעלה וניתן במצב זה לעיבוד בידי נַפחים. הוא צמיג, רתיך,



ציור 11. תנור־להב (מירוס)

חשיל ונוח למשיכת־חוטים, אך אינו ניתן להקשיה. בעבר שימש לייצור של פרסות־סוס, מסמרים, שרשרות, עגנים, כלי־חקלאות וכד׳; אך שימושו הולך ופוחת בדורות האחרונים, כשהוא נדחה מפני הפלדה הקלה (מבחינה מסויימת אפשר לראות את ב׳־הנַפחים כפלדה קלה מאד). באנגליה הופקו ב־1882 2.8 מיליון טונות ב׳־נפחים (בשיטת־המירוס; התפוקה פחתה ב־1905 עד 1.2 מיליון טונות וב־1937 — עד 0.1 מיליון.

גם **פלדות** מופקות מב׳־יציקה בשיטות שונות, שהעיקר בכולן — הפחתת שיעור הפחמן בב׳ ע״י חימצון: (א) שיטת בֶּסֶמֶר (חומצית או בסיסית [שיטת תומאס]); (ב) שיטת סִימֶנס־מארטֶן; (ג) שיטות חשמליות.

א) תהליכי בֶּסֶמֶר ותומאס מבוצעים בכור נייד, שצורתו כעין „אגס" (ציור 12), שגבהו 4—5 מ׳ וקֹטרו בחלקו הרחב ביותר 3—4 מ׳ ושניתן להטיה לצדדים ע״י סיבוב על ציר אֻפקי („קונוורטור"). הוא עשוי ריקועי־פלדה, שתוכם רצוף לבֵנים. פתחו פָתוח למעלה, ובקרקעיתו מצויים נקבים, שבהם קבועים צינורות להזרמת אויר. מטעינים את האגס ב־10—50 טונות של ב׳־יציקה מותך, המוזרם מן התנור הרם, ודרך הניתכה מועבר בלחץ זרם־אויר מלמטה למעלה. פחמן, צורן, מאנגאן, ועוד, מתחמצנים במרץ, וחום־השריפה מעלה את הטמפראטורה ומחזיק את המתכת במצב ניגר. שלהבת כחולה של CO לוהט פורצת מפי האגס, ואילו רוב חמרי־הלוואי

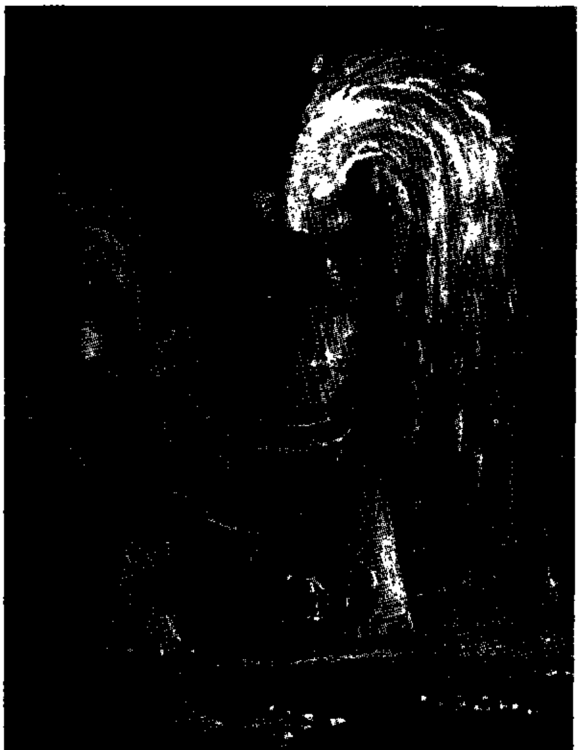
האחרים יוצרים תחמוצות, שצפות על־פני המתכת. התהליך מסתיים תוך 15—20 דקות, ואח"כ מוסיפים לניתכה את השיעורים הרצויים של פחמן, מאנגאן וכד׳, מטים את האגס למצב אָפקי ומזרימים את המתכת לדפוסים לשם הקפאתה בצורת בלוקים.

ריצוף־האגס, שהונהג על־ידי בֶסֶמֶר, הוא של אבני־צור („ריצוף חומצי"). בריצוף זה אין התהליך משיג את מטרתו כשב׳־היציקה בא מבֶצר, שמכיל גם פוספאטים: תחמוצת־הזרחן אינה מצטרפת לסיגים הצפים על־פני ניתכת־המתכת באגס אלא מתמוססת בה ופוגמת בתכונותיה המֶכאניות המשובחות של הפלדה. במקרים אלה מרפדים את האגס — ע"פ הצעת תומאס — בדולומיט או בגיר, שמתפרקים בחום לסיד ומאגנֶזיה („ריצוף בסיסי"), והללו סופגים וקושרים את תחמוצת־הזרחן מן הניתכה:

$$.3CaO + P_2O_5 \longrightarrow 2Ca_3(PO_4)_2$$

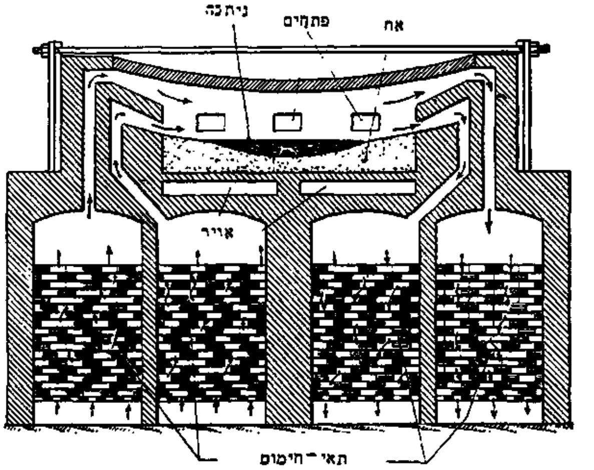
לאחר שנתרווה הריפוד הבסיסי בפוספאט, כותשים אותו לאבקה, שמשמשת חומר־דשן פוספאטי בחקלאות („קמח־תומאס").

ב) בתהליך סימֶנס־מארטֶן מותכת תערובת של ב׳־יציקה, גרוטאות של פלדה או של ב׳־נֶפחים והֶמאטיט בשיעורים מתאימים באָח פתוחה בתנור־להב, שהוא מוסק בגאז־דלק ומוקף — לשם חיסכון בחומר־דלק — משני צדדיו במיתקן מעין מגדל־קאופר (עי׳ למעלה, עמ׳ 644). גאזי־השריפה, היוצאים מצד אחד של התנור, מועברים דרך סריג־הלבנים ומחממים את הלבנים לטמפראטורה גבוהה; אח"כ הופכים את הכיוון של זרימת הגאזים, וגאז־דלק חדש ואויר נכנסים לתנור דרך אותו צד עצמו ומתחממים בדרכם, בשעה שגאזי־השריפה נפלטים מן הצד שכנגדו — וחוזר חלילה, באופן שהדלק והאויר המגיעים לתנור מחוממים תמיד מחומם של



ציור 12. אגס בֶסֶמֶר־תומאס בפעולה

גאזי־השריפה שקדמו להם (ציור 13). בדרך זו מושגת בתנור טמפראטורה גבוהה מאד. התנור קולט מיטען שמגיע ל300—400 טונות, והתהליך החָל בו דומה לאותו שמתרחש באגס־בֶסֶמֶר, אלא שכל המלאכה נמשכת 5—20 שעות, בהתאם לגודל המטען. גם כאן מרפדים את התנור ריפוד



ציור 13. תהליך סימֶנס־מארטֶן

בסיסי כשמשתמשים בב׳ מכיל זרחן. תהליך סימנס־מארטן כרוך בהוצאות מרובות מאלו הכרוכות בתהליך־בסמר, אך יתרונו הוא במידת הדיוק המתאפשרת בו מבחינת הקיצוב של הרכב הפלדה, וכן באפשרות להשתמש בגרוטאות מכל המינים, והוא הולך ודוחק את תהליך בסמר מן השימוש.

ג) ב ש י ט ו ת ה ח ש מ ל י ו ת מיוצרות פלדות נקיות מאוד ובעלות הרכב מדוייק. התהליך מבוצע בגרוטאות או בפלדה גָלמית, שהוכנה באחת מן השיטות הקודמות, בתנור סגור, שמוסק בשני אָפָנים: 1) זרם חשמלי מובל לתוך התנור דרך אֶלקטרודות גדולות (בקוטר של 25—75 ס"מ) עשויות מגראפיט, שביניהן נוצרות קשתות חשמליות הפולטות הרבה חום (ציור 14). כל תהליכי החימצון והחיזור נעשים באמצעות עירובים של חמרים מחמצנים ומחזרים. לשם הפקת טונה של פלדה מחומר קר דרושות כ800 קילוואט־שעות של חשמל; 2) דרך חוט מוביל, הלופף כור־חרס, מועבר זרם־חילופים בעל תדירות גבוהה, שמַשרה זרם מִשני במטען ומגביר את הטמפראטורה שלו.

תכונות־הפלדה תלויות במידה מרובה בשיטות של העיבוד המֶכאני או התֶרמי, שחל בה לאחר שהניתכה הפכה למוצק. העיבוד המכאני כולל עירגול או חישול. על־ידי כל אחת



ציור 14. הפקת פלדה בתנור של קשת חשמלית



ציור 15. חישול פלדה במכבש

מפעולות אלו מַשווים לפלדה מבנה פנימי משובח באמצעות לחץ מכאני בטמפראטורה של להט לבן, שממַעט את החללים הפנימיים, משפר את המבנה הגבישי ומַרבה את החוזק. בעירגול נלחצים מטילי־הפלדה הלוהטים בין 2 גלילים הסובבים על ציריהם בכיוונים הפוכים. לחישול משתמשים במכבש הידראולי (ציור 15). העיבוד התֶרמי כולל את החיסום ואת ההרפָיה (ר' למעלה, עמ' 640).

הפלדות הן סוגי־ב', שמכילים 0.25—1.5% של פחמן. נקודות־היתוכן ממוצעות בין זו של ב־יציקה וזו של ב־נפחים (1,400—1,500°). הפלדה מצטיינת בחָזקה, בגמישותה, רקיעותה וחשילותה, והיא ניתנת להַקשָיָה על־ידי חיסום. משום כך היא חומר־הגלם המתאים לייצור מכונות וכלי־עבודה, ביחוד להבי־סכינים, מקדחים, משורים, קפיצים וכד', וכן קני־רובים וקני־תותחים. פלדות בעלות תכונות מיוחדות מופקות ע"י הוספת יסודות מתכתיים שונים בשיעורים שונים (מלבד הפחמן), מהן כמה מתכות כבדות נדירות־למחצה — „פלדות־נתכים" או „פלדות אצילות". החשובים שבתוספות אלו הם: אלומיניום, צורן, מאנגאן, כְרום, ניקל, קובאלט, מוליבּדֶן, וַנַדיום, ניוביום, וולפראם, טאנטאל. תוספת של Mn (עד 12%) או Cr (עד 14%) או Ni (עד 5%) מעלה את הקשיות. פלדה קשה וחזקה ביותר, המתאימה לחלקי־מכונות, שהם טעונים כושר עמידה בפני חיכוך ושחיקה מרובים, מכילה 18% W, 4% Mo ו1% V; בזמן האחרון התחילו משתמשים לתכלית זו בתוספת של Ta. פלדה לא־מחלידה לסכינים, מספריים וכד' מכילה כ12% Cr, ולפעמים גם קצת Ni וMn; פלדה לא־מחלידה לחלקי־מכונות, שמתחממים או שנוגעים תמיד במים — כ18% Cr ו8% Ni (פלדה לבניין־ספינות). פלדה מכילה 36% Ni הוא האִינַר (ע"ע). — פלדת־סיליציום מופקת ע"י התכת גרוטאות־ב' עם קווארצה ופחם בתנור חשמלי. ריכוז של 5% ויותר של Si מקנה לפלדה כושר־חיזור חזק; ריכוז של 14—20% Si — כושר־עמידה בפני חומצה, ופלדה כזו משמשת לייצור כלי־קיבול בתעשיה הכימית הכבדה.

בשנים האחרונות הולכת ומתפשטת הפקת פלדה מגרוטאות־מכונות, כלים ומיתקנים מב' או מפלדה, שנתיישנו ונפסלו לשימוש, והם חוזרים ומותכים למתכת גלמית. בכמה מן הארצות המייצרות פלדה מגיע אחוז־הגרוטאות בחומר־הגלם להפקתה של פלדה חדשה ל60%—50.

לוח ד

התפוקה השנתית של פלדה (במיליוני טונות)

(ארצות־הייצור העיקריות)

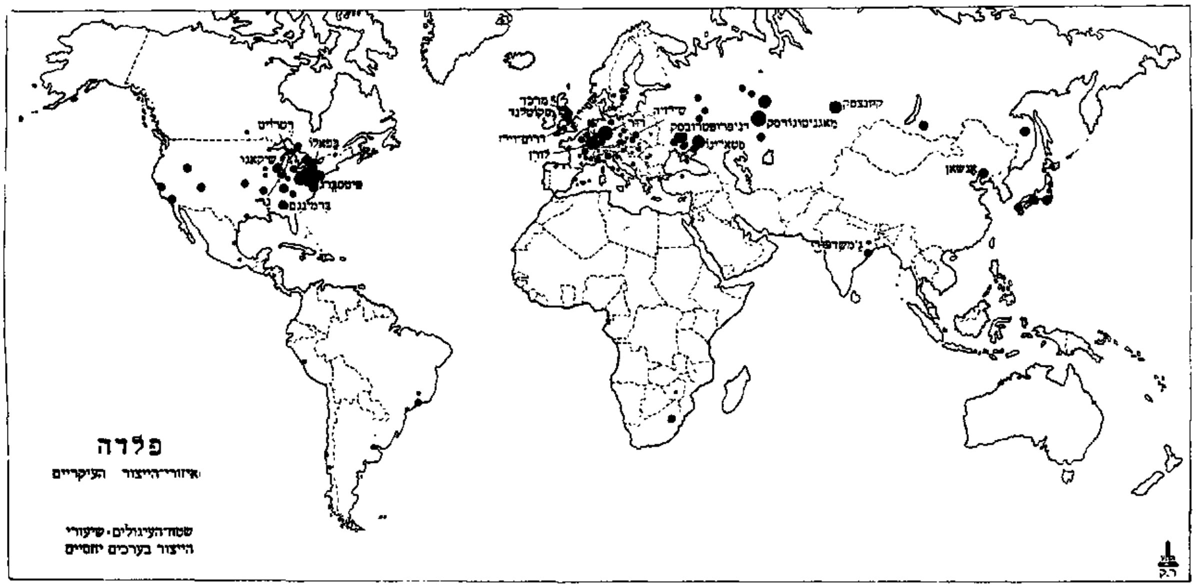
	1900	1913	1937/8	1948	1952	1955
אה"ב . . .	10.2	31.3	39.0	79.7	99.2	117.0
ברה"מ . . .	2.2	4.7	•17	•16	•30	•42
גרמניה . .	6.4	17.3	20.8	5.7	15.5	23.5
בריטניה . .	4.9	7.7	11.8	15.0	18.8	22.2
צרפת . . .	1.5	4.6	6.8	7.2	10.0	12.6
יאפאן . . .	?	?	6.1	1.7	6.4	10.4
בלגיה . . .	0.6	2.4	3.1	3.8	4.3	6.4
איטליה . .	0.3	0.9	2.2	2.1	3.2	5.9
צ'כוסלובאקיה	—	—	2.1	2.6	•3.6	•5.4
פולניה . .	—	—	1.4	1.9	3.2	4.9
קאנאדה . .	0.1	1.0	1.3	2.9	3.8	4.5
לוכסמבורג .	0.2	1.3	1.9	2.4	2.7	3.6
סאר . . .	—	—	2.3	1.2	2.6	3.5
אוסטראליה .	—	0.05	1.2	1.4	2.1	2.5
שודיה . . .	0.3	0.6	1.1	1.3	1.7	2.3
אוסטריה . .	—	—	0.7	1.0	1.5	2.0
הודו . . .	—	0.1	1.0	1.3	1.6	1.9
הונגאריה .	?	?	?	?	1.4	1.8
תפוקה עולמית	•28	•75	•125	•160	•220	•290

• אומדן

הפלדה במשק ובכלכלה. ההתפתחות המתוארת בלוח ד' ובדיאגראמה (ציור 16) משַקפת את תהליך התיעוש המהיר של החברה האירופית־האמריקנית (ושל החברות המושפעות ממנה) במשך 2—3 הדורות האחרונים. תצרוכת הפלדה היא אַמַת־מידה מובהקת לאָפיו התעשייני של משק־ארץ, ועד לפני זמן מועט היתה מוחזקת בדרך־כלל גם אַמַת־מידה לרמת־החיים הממוצעת של האוכלוסיה. אך כוחו של כלל זה פקע בדור האחרון, משרבו המשטרים המפתחים בקצב מוגבר תעשיה כבדה — שהיא ביסודה תעשיית־פלדה — על חשבון סיפוק אמצעי־הצריכה של האוכלוסיה.

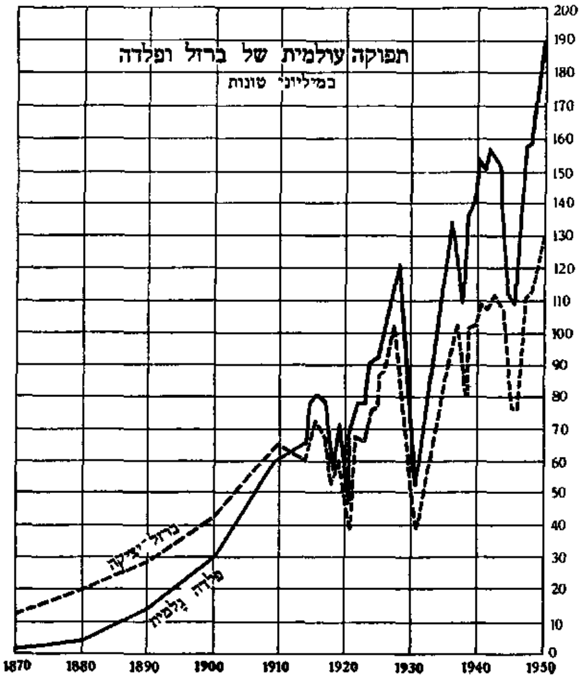
התצרוכת הגבוהה ביותר של פלדה מצויה באה"ב — כ700 ק"ג לנפש בשנה; בבריטניה ובגרמניה (המערבית) — כ450 ק"ג; בצרפת (עם חבל־הסאר, המסונף לה מבחינה משקית) — כ300 ק"ג; בבריה"מ — אולי כ250 ק"ג; ביאפאן — כ120 ק"ג; אך בהודו ובסין רק כ4—5 ק"ג.

על טיב הצרכים החיוניים, שהפלדה ממלאת בחברה תעשיינית מובהקת, אפשר לעמוד ע"פ הרשימה של חלוקת תצרוכת הפלדה בבריטניה ב1937, ז"א קודם שהתחילה המהפכה התעשיינית־הכלכלית, שהיתה כרוכה במלחמת־העולם II ובתוצאותיה ובהמצאות הטכניות־מדעיות החדישות. מכַמות כללית של כ10 מיליון טון של פלדה שימשו: לצרכי בניין — כ20%, למכונות — כ15%, לדוודים, חביות, קופסות וכד' — כ12%, לבניין־ספינות — כ10%, להפקת לולבים, אומים, מסמרות, ברגים — כ9%, למסילות־ברזל — כ7%, למכוניות ואופניים — כ7%, למכרות־פחם — כ5%, להנדסה חשמלית — כ3%, למכשירים וכלים — כ1%, וכד'.



מפה ג׳

בצרי־ב׳, ב׳ ופלדה הם סחורות חשובות במסחר הבינ־לאומי. מדינות עשירות במירבצי־ב׳, אך עניות בפחם או מפגרות בתיעושן הכללי, מייצאות את בצריהן, ואילו כמה מן המדינות התעשייניות המפותחות מוכרחות לספק חלק מצרכי תנוריהם הרמים ע״י יבוא מן החוץ. כ־15% מבצרי־הב׳ הנכרים בעולם אינם נצרכים בארצות הפקתם אלא נמכרים בשוק העולמי. בראש היצואנים עומדות שוודיה, צרפת (עם אלג׳יריה) וצ׳ילה; בראש היבואנים — בלגיה ולוכסמבורג, גרמניה, בריטניה, ובמידה הולכת וגוברת גם אה״ב. המסחר הבינלאומי בב׳ ופלדה עצמם הוא מצומצם, מאחר שהוצאות־ההובלה של המתכות גדולות הרבה (ביחס לשוויה של הסחורה) מאותן של המוצרים המופקים מהם; בעיקר משווקים ב׳־יציקה וגרוטאות לשם הפיכתם לפלדה. — בשנים שקדמו



ציור 16.

למלחמת־העולם II היה מחיר הב׳ הגלמי (מן התנור הרם) 22 דולאר לטונה (ממוצע של 1934—1938), אחר המלחמה — 49 דולאר (ממוצע של 1947—1952); מחיר הפלדה (מן הכור) היה באותן השנים 52 ו־77 דולאר. ביבשת־אירופה (גרמניה) היה מחיר הב׳ הגלמי בממוצע של 1952—1954 290 מארק.

תמונות נוספות: ע״ע ארצות־הברית, עמ׳ 69/70; גרמ־ניה, עמ׳ 408; גרמנית, תרבות: אמנות, עמ׳ 590.

ב׳ באמונות, במיתולוגיה ובפולקלור. חשיבותו החיונית של הב׳ לאדם משעה שהוחל בשימוש בו בחברה האנושית לצרכי שלום — ועוד יותר מזה השימוש בו לצרכי מלחמה —, עוררה את הדמיון והצמיחה אגדות ומגיה. רבים תהו על מקור ידיעת האדם להפיק את המתכת מעפרותיה. בהרבה עמים נפוצה האמונה, שהב׳ נפל מן השמים כמתת האלים לבני־אדם (אולי זכר לב׳ המטאוריטי [ר׳ לעיל, עמ׳ 629]); יש סבורים, ש σίδηρος (יונ׳, ברזל) קרוב ל־sidus (רבים sidera, לאט׳, כוכבים). אולם גם הוגי־דעות מתפלספים עסקו בבעיית מוצא הב׳. לפי לוקרטיוס (ע״ע), נתגלה הב׳ לאדם בעקבות שריפת יערות על אדמות שהכילו בצרי־ב׳. אומנות הנפחות (ע״ע) זכתה בתרבויות רבות ליחס מיוחד מצד העם — יחס מהול פחד והערצה, בדומה ליחס לקסם ולכישוף. מכרות־הב׳ העתיקים בהודו היו נתונים לחסותו של אל מסויים, שלו הוקדש פולחן מיוחד. לב׳ — כחומר שממנו עושים נשק — מיוחסת סגולת הגנה (כקמיע) מפני שדים ורוחות־מתים. כמה שולטנים מאלאיים שומרים בבתי־גנזיהם גוש־ב׳ מקודש, המגלם את תקפם וחסנם. חוקי טבו (ע״ע) ביחס לב׳ מרובים ונפוצים מאד. מלכי קוריאה, האר־כונטים של פלאטיה היוונית וחברי אגודת האחים הארוואליים הרומיים היו אסורים במגע בב׳. אסור היה להכניס כלי־ב׳ למקדשים יווניים, וכן הוטל איסור על שימוש בכלי־ב׳ בבניינו ובתיקונו של גשר־הטיבר הקדמון הקדוש (Pons Sublicius) ברומא.

בתורה אין הב׳ נכלל במתכות המשמשות למשכן ולכליו (שמ׳ כה, ג), ואיסור מפורש מוטל על השימוש בכלי־ב׳ בהכנת אבני־המזבח (שם כ, כב) ואבני־הבניין למקדש (מל״א

ו, ז): הב׳ כסמל המלחמה והמוות נפסל לגבי סמלי השלום והחיים (משנ׳ מדות ג׳, ד׳).

י. קלוגאי, שבע מתכות, 1937, 87–125; מסחר ותעשיה במזרח הקדמון (הוצ׳ החברה העברית לחקירת א״י ועתיקותיה), 1946; J. W. Mellor, *A Comprehensive Treatise on Inorg. and Theor. Chem.: Iron*, 1932, 1934; Gmelins *Handbuch d. anorg. Chem.: Eisen* (59, A–D), 1929/30, 1936; Thorpe's *Dict. of Appl. Chem.*, VII: *Iron and Steel*, 1946[4]; Kirk-Othmer, *Encycl. of Chem. Technol.*, VIII: *Iron*, 1952; ib., XII: *Steel*, 1954; Ullmanns *Encykl. d. techn. Chem.*, VI: *Eisen*, 1955[8].

Pauly–Wissowa, *Realenc. d. klass. Altertumswiss.*, v. d. *"Eisen"*; J. M. Moore, *History of Iron Manufacture*, 1892; O. Meyer, *Geschichte d. Elektrostahls*, 1914; E. Müller, *Das Eisen u. seine Verbindungen*, 1917; T. S. Ashton, *Iron and Steel in the Industrial Revolution*, 1924; O. Johannsen, *Geschichte d. Eisens*, 1925; C. Geiger. *Handb. d. Eisen- u. Stahlgiesserei*, I–IV, 1925–1931; F. Clements, *Blast Furnace Practice*, I–II, 1929; T. A. Rickard, *Man and Metals*, 1932; H. P. Tiemann, *Iron and Steel*, 1933; O. Davies, *Roman Mines in Europe*, 1935; P. Oberhoffer, *Das technische Eisen*, 1936[8]; G. A. Wainwright, *The Coming of Iron* (Antiquity, 1936); L. Beck, *Gesch. d. Eisens*, 1937[2]; S. Przeworsky, *Die Metal'ndustrie Anatoliens 1500–700 v. Ch.*, 1939; R. H. Greaves – H. Wrighton, *Practical Microscopical Metallography*, 1939; D. L. Burn, *The Economic History of Steelmaking*, 1940; J. M. Camp – C. B. Francis, *The Making, Shaping and Treating of Iron and Steel*, 1940[5]; R. Durrer, *Metallurg'e d. Eisens*, 1943[3]; E. Hexner, *International Steel Cartel*, 1943; E. J. Teichert, *Ferrous Metallurgy*, I–III, 1944; H. B. Cleaves – J. G. Thompson, *The Metal — Iron*, 1946; G. Einecke, *De Eisenvorräte d. Welt*, 1950; F. Rapatz, *Die Edelstähle*, 1951[4]; E. W. Zimmermann, *World Resources and Industries*, 1951; H. Hoff – O. Heerhaber, *Das Eisen*, 1952; F. Blondel – L. Marvier (ed.), *Symposium sur les gisements de fer du monde*, I–II, 1952; W. Van Royden – O. Bowles – E. W. Pehrson, *The Mineral Resources of the World*, 56–66, 1952; L. Aitchison, – W. J. Pumphery, *Eng'neering Steels*, 1953; L. Scheer, *Was ist Stahl?*, 1955[10].

מ. ה. ב. - י. ב. - י. ל.

בַּרְזֶל, תְּקוּפַת הַ־, השלישית והאחרונה בשלוש התקופות, שלפיהן מחַלקת הארכאולוגיה את תולדותיו של האדם הקדמון (ע״ע ארכאולוגיה; התקופות הפַּלֶאוליתית; הנֶאוליתית, הכַּלְקוליתית; ברונזה, תקופת ה־). ראשיתה של תקופה זו נעוצה בזמן, שהב׳ תפס בו את מקומה של הברונזה כחומר הגלמי העיקרי של הכלים, שעליהם נתבססה התרבות החמרית של האדם: כלי עבודה ומלאכה וכלי־מלחמה. מבחינה זו חיה האנושות אף כיום בתק׳ הב׳, שהרי ממתכת זו עדיין מייצרים את רוב המכונות התופסות את מקומם של הכלים הקדמונים בתחומי הייצור והתחבורה השונים; וכך אפשר לומר, שתק׳ הב׳ כבר נמשכת זמן ארוך מזה שנמשכה תקופת־הברונזה (עד עכשיו: 3,100 שנה בא״י לעומת 1,800 השנים של תרבות־הברונזה); אך מובן, שאין להשוות את אורך זמנה של תקופה זו לזמנים הארוכים יותר לאין שיעור של תקופת־האבן. — תקופת־הב׳ בארץ־ישראל מוגבלת ע״י רוב החוקרים לשנים 1200 לפסה״נ—586 לפסה״נ — כלומר, לזמן שעבר מן הפלישה הפלשתית עד חורבן ירושלים בידי הכשדים; את התקופות המאוחרות יותר, אע״פ שהיו מבוססות מבחינה חמרית על השימוש בב׳, מציינים בשמות היסטוריים, כגון: התקופה הפרסית, ההלניסטית וכד׳.

ר א ש י ת ה ש י מ ו ש ב ב׳. ייתכן, שהמלה היוונית σίδηρος (= ברזל) והמלה הלאט׳ sidus (= כוכב, ובריבוי sidera) הן ממקור אחד. על כל פנים היה הב׳, שנודע לראשונה בימי־קדם, ממקור מֶטֶאורי, ואפשר להכירו לפי הכמות המרובה של ניקל, הכלולה בו. מחמת הרכבו דומה הב׳ המטאורי בתכונותיו לפלדה, וקשה לעבדו בשיטות הידועות לחרשי־הנחושת. לפיכך לא היו מעבדים ממנו אלא גושים קטנים בלבד והיו נותנים להם צורת טבעות, קמיעות וכד׳. לסוג זה שייכים חרוזי־הב׳, שנמצאו בקברים הטְרַם־שושַלתיים בגֶרְזֶה שבמצרים (3500 לפסה״נ בקירוב). מַשמעויותיהם של שמות־הב׳ במצרית („נחושת שחורה מן השמים״) ושל שמו בשומרית („מתכת השמים״) מעידות אף הן על המקור המטאורי של הב׳, שהוכנס לראשונה לשימוש.

ה ת כ ת ־ ה ב׳. בקנה־מידה גדול התחילו משתמשים בב׳ רק במאה ה15 לפסה״נ באסיה הקטנה. בארץ זו ובאיזורים גובלים בה, בהרי־הטַאורוס והרי־ארמניה ובקאוקאז — וכן בהרי פרס הצפונית — נמצאו מכרות־הב׳ החשובים במזרח הקדמון. החום הדרוש להפקת־ברזל גבוה מזה שדרוש להפקת־נחושת, ולפיכך מַצרכת הפקת־הב׳ טכניקה מפותחת יותר. התכת־העפרות עדיין לא היה בה כדי ליצור את זרם־המתכת, והיה צורך בתהליך נוסף של חימום ועיבוד (בפטיש) עד שהברזל היה מתגבש לגוש בין הסיגים. מתחילה לא היה החומר החדש נראה עולה בערכו על הנחושת והברונזה: עיבודו דרש מאמץ מרובה יותר, ושפותיהם של כלי־ב׳, שנעשו בפטיש, היו מתקַהות עד מהרה. רק אחר־כך מצאו, שע״י ריקועו של הב׳ בפטיש וחימומו לסירוגים, וכן ע״י טבילתו במים קרים, אפשר ליצור כלי־ב׳ חזקים מכלי־הנחושת. נוסף על כך היו עפרות־הב׳ מצויות יותר, ועיבוד הכלים מב׳ הוכר לסוף גם כזול יותר מתוצרת־הברונזה. כך מילא הב׳ תפקיד ראשוני בכריתת־היערות ובייבוש־הביצות, שהביאו עמם את הרחבתו של השטח המעובד.

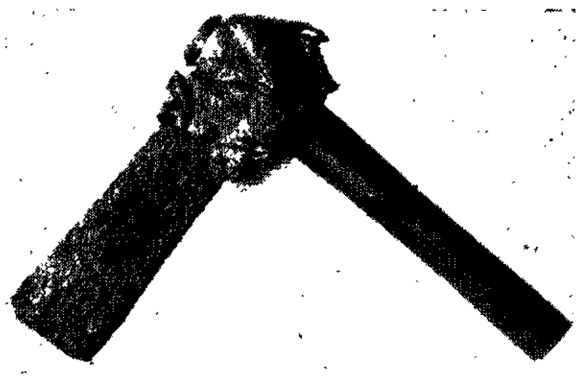
ה ב׳ ב מ ז ר ח ה ק ד מ ו ן. האגדה היוונית מייחסת בצדק את תגלית השימוש בב׳ לעמים שונים בצפונה ובמזרחה של אסיה הקטנה: הדַקְטִילִים, החַליבִּים, הכַּאבִּירים, הקוּרֶטים והתֶלוּרים — יצורים אגדיים למחצה, שהפיקו את הב׳ מן ההרים, שבהם „צמח״. בעיקרו של דבר, מיוחסת התגלית לחליבּים, שהיו משועבדים למלכי־החיתים, ויש להניח, שתגלית זו נעשתה ב1400 לפסה״נ בקירוב בהרי אסיה הקטנה. במשך מאתיים שנה, עד לחורבנה של הממלכה החיתית ע״י גויי־הים, היו מלכי־חת היחידים, ששלטו בתעשיית־הב׳. חליפת־המכתבים בין המלך החיתי חַתושיליש III (1281—1260 לפסה״נ) ומושלו בהרי־כיזוּבַדְנָה מעידה, שבאותו זמן עדיין הפיקו ב׳ בכמויות קטנות בלבד ואך ורק בהרי־ארמניה. דבר זה מתאשר גם ע״י מכתביו של רעמסס II, מלך מצרים (1292—1225 לפסה״נ), למלך החיתים. כלי־הב׳ מאותו זמן, שנמצאו במקומות שונים במצרים, כגון פגיון־הב׳ בקברו של תותענחאמון, הם מתנות של מלכי־החיתים. פלישת גויי־הים לאסיה הקטנה גירשה שבטים רבים, שהיו בקיאים במלאכת־הב׳, דרומה ומזרחה, באופן שהשימוש בב׳ נתפשט בשנות 1200—1000 לפסה״נ בפרס, מֵעֵבר להרי הקאוקאז, ועד לסוריה וארץ־ישראל. כמעט באותו זמן עצמו הגיעה ידיעת השימוש בב׳ (אפשר, שוב כתוצאה ממגע עם גויי־הים) לאיטליה הדרומית ומשם לאומבּרים, שישבו מסביב לבולוניה (תרבות מַנפֶרְדוניה). משם התפשטה ידיעה זו צפונה, להרי־האלפים (תרבות האלשטאט, המאה ה7 לפסה״נ), ומשם, במאה ה8, אל מצפון לאַלפים (תרבות לאוזיץ בשלזיה ותרבות לַה־טֶן בגאליה). בסביבות וְרוֹצְלַאו (בְּרֶסלַאו) נתגלו מ30 עד 50 אלף תנורים קטנים, כ״א בצורת בור בעומק של



פגיון־ברזל, שנמצא בקברו של תותענחאמון. הידית עשויה זהב והראש שלה בדולח

60 ס"מ ובעל דפנות־טין בעובי של 10 ס"מ. בבורות אלה היו שמים את עפרות־הב׳ ומתיכים מהן גושים במשקל של עד 10 ק"ג. בהאלשטאט היו משתמשים בתנורים גדולים יותר, שבהם היו מתיכים את העפרות בין שכבות של פחם־עצים בתנור חצי־כדורי עשוי עץ מצופה טין. — ביוון מופיע הב׳ לראשונה בכלים בודדים בקברים מיקֵניים מן המאה ה15 לפסה"נ וכן הוא מופיע באותו זמן בכרתים, עפ"ר בצורת טבעות; הב׳ נחשב אז כשווה בערכו לזהב. במצרים למדו את מלאכת טבילת הב׳ במאות ה10—ה8 לפסה"נ, אך תקופת־הב׳ ממש לא התחילה שם אלא במאה ה7 לפסה"נ, עם הופעתם של השכירים היווניים. כלי־הב׳ המצריים הקדו־מים ביותר, שנמצאו עד היום, הם מן התקופה האשורית (670 לפסה"נ בקירוב); בו בזמן נתפשט השימוש בב׳ לנוביה ומשם — לסודאן ולשאר חלקי־אפריקה. במסופוטאמיה הת־חילה תקופת־הב׳ בימי המלך האשורי תִּכְּלְתִי־נִינוּרְתָּה II (889—884 לפסה"נ), ומאז נעשה השימוש בב׳ רווח יותר ויותר. בארמונו של סרגון II (722—705 לפסה"נ) בחוֹרסַבַּד (דוּר־שָׁרוּ־כֵּן) נמצאו מוטות־ב׳ בלתי־מעובדים במשקל של 150,000 ק"ג. בתעודות אשוריות מדובר על 4,000 ק"ג של ב׳ שנלקחו כשלל; פעם אחת נשלחו לאשור ממארי 18,000 ק"ג של ב׳, יבוא מדמשק. העובדה, שהאשורים מדברים רק על „עובדים במפוחים" ולא על כורי־היתוך, מלמדת, שהיו מביאים את הב׳ לארצם בצורה מותכת ושהמדינה היתה מחלקת אותו לחרשים, שהיו מייצרים ממנו את כלי־המלאכה ואת הנשק. בכרכמיש מופיעים כלי־ב׳ ב1200 לפסה"נ בקי־רוב; באוּגַרית (ראס שמרה) נמצא גרזן־ברזל משובץ בחוטי־זהב (1400 לפסה"נ בקירוב).

מרכז קדום אחר של תרבות־הב׳ התפתח בהודו, שבה הצליחו ביחוד בייצור פלדה. נדירותה של הנחושת בהודו ושפע הב׳ שבה מסייעים לדעה, שבארץ זו לא קדמה לתקופת־הב׳ תקופת־ברונזה. חֲרָבוֹת פרסיות עשויות פלדה הודית נזכרות בכתביהם של סופרים יווניים, ובתקופת הקיסרות הרומית למדו אומני־המערב את המלאכה ההודית והפיצוה באירופה הדרומית. תחנה חשובה במזרח הקרוב



גרזן־ברזל מן המאות ה15—ה14 לפסה"נ. נמצא באוגרית (ראס שמרה). הקת עשויה ברונזה משובצת זהב

בדרך התפשטותה של אומנות הודית זו היתה דמשק, ועוד ביה"ב מרבים סופרים ערביים לשבח את הב׳ ההודי. טוֹלֵדוֹ הספרדית היתה מפורסמת ביה"ב (מתקופת השלטון המוסלמי ואילך) במוצריה ה„דמשקאיים", להבי־פלדה משובחים; ומספרד נתפשטה אומנות זו על־פני אירופה המערבית.

תקופת הב׳ בארץ־ישראל. המקרא מזכיר, שתובל־קין היה הראשון ל„כל חרש נחשת וברזל" (בר׳ ד, כב); תובל ומשך נמנים עם בני־יפת (בבר׳ י, ב), וכנראה יש לזהותם עם עמים, שישבו על חופי הים השחור. את העובדה, שהב׳ נזכר כמה פעמים במקרא כשלל־מלחמה בתקופת־הכיבוש (במדבר לא, כב; וכן יהושע כב, ח; וכלי־ב׳ בספר במדבר לה, טז; דב׳ ג, יא, ערשו של עוג מלך הבשן; יט, ה; כז, ה), יש להסביר כאנאכרוניזם. לעומת זה מה שמסופר במקרא, שלכנענים, שישבו בבית־שאן ובעמק־יזרעאל, היה רכב־ב׳ (יהושע יז, טז, יח; שופטים א, יט), משקף אמנם מצב היסטו־רי, אך מתקופה מאוחרת יותר. אין ספק, שהפלשתים ובעלי־בריתם בין גויי־הים הביאו עמם את כלי־הב׳ ושתקופת־הב׳ התחילה בארץ עם פלישתם (1200 לפסה"נ בקירוב). כשהוא מדבר על כלי־הנשק של גלית הפלשתי מזכיר מחבר ספר־שמואל את חניתו, ששקלה „שש־מאות שקלים ברזל" (שמו"א יז, ז). הפסוקים המפורסמים בשמו"א יג, יט—כב, המתארים את ההעדר של חָרָשים בישראל ואת הצורך של בני־ישראל להיזקק לחרשי־הפלשתים לשם ליטוש המחרשות, האיתים, הקרדומים וכד׳ דנים, כפי שיש להניח, בחרשי־ב׳ ובכלי־ב׳, אע"פ שהדבר לא נזכר בפירוש במקרא. עם נצחונותיו של דוד נתרבו כלי־הנשק של ב׳ שנמצאו ברשותם של בני ישראל, כפי שמעיד הסיפור על כיבוש רבת־עמון (שמו"ב יב, לא). המסורת המקראית מתאשרת ע"י הממצא הארכ־אולוגי: כלי־הב׳ הראשונים נתגלו בארץ בתל בבית־עֶגְלַיִם (תל אל עג׳ול), שבו נמצא ב„קבר פלשתי" פגיון בעל להב של ב׳ וידית של נחושת — כלומר, הב׳ שימש רק לחלק השימושי ביותר של הכלי משום שהיה נדיר, ואילו החלק החשוב פחות היה עשוי נחושת. באותו קבר נמצא גם צמיד־ב׳; והשימוש בב׳ לתכשיטים מראה על הערך המרובה, שייחסו לו באותה תקופה. בתל ג׳מה נמצאו כלי־עבודה עשו־יים ב׳ (מחרשה ואֵת), שהם הקדומים ביותר שנתגלו בארץ. במגידו נתגלה כור־היתוך מתחילת תקופת השלטון הישראלי (926 לפסה"נ בקירוב). הממצא של כלי־ב׳ הוא בדרך כלל דל מזה של כלי־נחושת, הואיל והב׳ מחליד ומתפורר ביתר קלות.

בראשית תקופת־הב׳ בארץ נערך המאבק בין בני־ישראל, שפלשו ממזרח ונתבססו בהרי אפרים והגליל, ובין הפלשתים, שישבו מתחילת התקופה בשפלה. בשלבים הראשונים של המאבק היתה יד הפלשתים על העליונה — במידה מרובה הודות לכלי־הברזל המשוכללים, שהיו ברשותם. לחצם של הפלשתים גבר והלך עד שהאיחוד של שבטי־ישראל על־ידי המלכים הראשונים, שאול ודוד, הביא עמו את גירושם של



כלים חקלאיים עשויים ברזל. נמצאו בחפירות בתל ג'מה שליד בית־רעים

הפלשתים מתחומי־ישראל ושבירת־כוחם במרכזיהם. מאז נמצאו בידי בני־ישראל כלי־ב': גרזיני־ב' נמצאו בידי גוזרי העצים, כפי שמעיד הסיפור על אלישע (מל"ב ו, ה—ז); צדקיהו, נביא־השקר בימי אחאב, עשה לו קרני־ב' (מל"א כב, יא), האיסור של הנפת ב' על מזבח ה', המפורש בדברים, כז, ה, משקף, כמובן, את המצב בסוף ימי בית ראשון (וחשו' המקום המקביל בשמ' כ, כב, שבו אין מתכת זו נזכרת כלל; לאותה מסקנה אנו מגיעים מהקבלת המונחים „גרזן" ו„ברזל" בדבר' יט, ה). העובדה, שבדברים ח, ט, מתוארת א"י כ„ארץ אשר אבניה ברזל", משקפת אף היא מציאות מאוחרת יותר; בס' איוב כח, ב, מדובר על ה„ברזל מעפר יֻקח" כעל דבר ידוע לכל. יחזקאל (כז, יב, יט) מזכיר פעמיים את הב' בין הסחורות המובאות לצור. גם העובדה, ש„כּור הברזל" משמש סמל לארץ־מצרים, בית־העבדים, בכמה מקומות במקרא (דבר' ד, כ; מל"א ח, נא; ירמ' יא, ד), וכן מה שעול־הברזל נזכר כמה פעמים כסמל־העבדות (דבר' כח, מח; ירמ' כח, יד) מעידים, שהשימוש במתכת זו וידיעת התהליכים הטכניים להתכתה היו רווחים באותה תקופה.

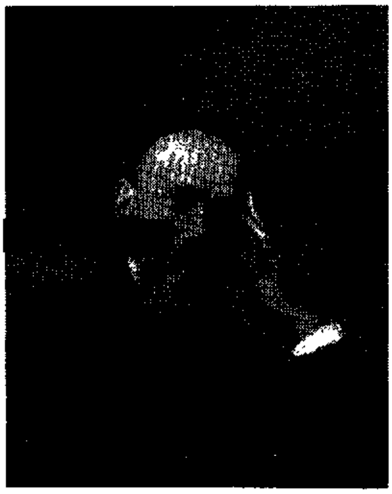
Götze–Karo–Roeder–Thomsen, s. v. *Eisen* (in *Reallexikon der Vorgeschichte*, ed. Ebert, III, 1925, 61 ff.); R. J. Forbes, *"Extracting, Smelting and Alloying"*, in: Ch. Singer, E. S. Holmyard & A. R. Hall, *A History of Technology*, 1955 (VI. *Iron*, pp. 592–599).

מ. א."י.

בַּרְזִלַּי הַגִּלְעָדִי, מעשירי־גלעד ומנאמניו של דוד מלך־ישראל. מוצאו היה מרוגלים שבעבר־הירדן (לפי ההשערה: בַּרְסִינְיָה, 9 ק"מ דרומית־מערבית לאירבּיד). ב' מתואר במקרא כ„איש גדול מאד", כלומר כעשיר מופלג, עתיר־נכסים (שמו"ב יז, כז; יט, לב—לג). בימי מרד אבשלום כילכל ב' את דויד כשזה האחרון ישב במחנים, וכשחזר דויד לירושלים, ליוָה אותו ב' עד יריחו, אבל את הזמנתו של דויד, שיבוא לירושלים וישב בהיכל־המלך, לא קיבל ב' מחמת זקנתו המופלגת, ולעומת זה שלח עם דויד את בנו, כִּמְהָם (או: כִּמְהָן), שמאז היה (עם בני־ביתו) מאוכלי שולחן־המלך (מל"א ב, ז). נראה, שלכמהם ולקרוביו יוחדה שכונה על־יד בית־לחם, ששימשה להם מקום־מגורים קבוע, ולפיכך נקראה בשם „גֵרוּת כִּמְהָם" (ירמיה מא, יז). — בדורות של בית ראשון נתחתנו משפחות־כהנים עם נשים מצאצאיו של ב' הגלעדי ונקראו על שמו: „בני ברזלי". בדור של שיבת־ציון (עזרא ב, סא; נחמיה ז, סג) נפסלו צאצאיהם לכהונה (אך אפשר, שהוכשרו אח"כ, כמו שאנו מוצאים במשפחת הקוץ).

השם ב' אינו ידוע ממקום אחר, אבל נראה שהיה רווח בעה"י (עי' שמו"ב כא, ח). — על ב' כתב י. ל. גורדון את הפואֶמה האידילית „דוד וברזלי".

בַּרְזִלַּי, יְהוֹשֻׁעַ (1855, קֶלְצק — 1918, לוזאן), סופר עברי; מעסקני הישוב העברי בארץ־ישראל. ב' קיבל חינוך מסָרתי, וכן הושפע מספרות ההשכלה העברית. משנתבגר עסק במסחר ובתרמ"ז (1887) עלה לא"י והתחיל מפרסם מכאן מאמרים ב„המליץ" וב„הצפירה" על בעיות־הישוב. בתרמ"ח חזר לרוסיה, ולפי עדותו של אחד־העם בזכרונותיו, היו ב' וא. א. לוּבַּרסקי מהוגי רעיון „בני משה" והם שהציעו לו, לאחד־העם, את ראשות־האגודה. ב־1890 עלה שנית לא"י, נתמנה מזכיר הוועד הפועל של חובבי־ציון ביפו, וביחד עם יהודה גרזובסקי ערך את הירחון „מכתבים מארץ־ישראל". פעילותו הציבורית הקיפה כמה וכמה תחומים: בעיות הפועלים, בתי־הספר, המושבות וגורל־האיכרים, בית־העם והגימנסיה בירושלים, כרמל מזרחי, ועוד ועוד. אח"כ עבד בסניפי אפ"ק ביפו ובירושלים ופיטוריו בשל מרדנותו עוררו הדים מרובים בישוב. ב' פירסם בעיתונות העברית סיפורים הרבה מחיי־הישוב, והיה מן המסַפרים הראשונים שכתבו על נושא זה. חלק מכתביו כונס בכרך אחד, שיצא בתרע"ב. כשפרצה מלחמת־העולם I יצא לשווייץ ושם נפטר. עצמותיו הועלו לארץ ב־1933 ונטמנו בירושלים.



יהושע ברזלי

ד. תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, א', 150–151; א. ר. מלאכי, „הדואר", כ"ד אלול תשט"ז; מ. סמילנסקי, משפחת האדמה, ב', תש"ד, 60—65.

ג. ק.

בַּרְזִלַּי, סַלְוָטוֹרֶה — Salvatore Barzilai — (1860, טריאֶסְטֶה — 1939, רומא), מדינאי איטלקי יהודי. ב' היה בנו של יוסף (Giuseppe) ברזילי (1824—1902), שהיה בקי בלשונות־שם ושימש מזכיר של הקהילה היהודית בטריאֶסטה. ב' הצטרף ללוחמי־השיחרור האיטלקיים וכשהיה בן 18 נאסר לשנה ע"י שלטונות־אוסטריה. אח"כ למד בבולוניה, היה מעורכיו של העיתון La Tribuna, שיצא ברומא (1883—1891), ונכנס לבית־הנבחרים ב־1890. התלהבותו האִירֶדֶנטית היתה מרובה כל־כך, שנתפרסם כ„הציר של טריאֶסטֶה". ב' הטיף לכניסתה של איטליה למלחמה נגד גרמניה ואוסטריה ב־1915, ובאותה שנה נתמנה מיניסטר



ברחה: הכיכר הגרולה. במרכז — מגרל־הפעמונים

לשטחים המשוחררים בממשלתו של סאלאנדרה. ב' היה מנציגיה של איטליה בוועידת־השלום ב1919. ב1920 נעשה סנאטור.

בֶּרְזֶ'נִי, דָנִיאֵל — Berzsenyi Dániel — (1776—1836), משורר הונגארי. ב', שהיה בעל אחוזה גדולה, היה כותב שירים בשעות הפנאי. שיריו נתפרסמו לראשונה ב1813 והביקורת השלילית שמתח עליהם פרנץ קֶלְצֶ'אִי גרמה, שב' כמשורר נאלם. נאום־האזכרה של קֶלְצֶ'אִי על ב' תיקן במאוחר מקצת מן המעוּות. ב' הגן על זכויותיה היתרות של האצולה ועל חוקת־המעמדות העתיקה. גם יחסו ליהודים נקבע ע"י המושגים, שהיו מקובלים בזמנו. יהודי הכפר היה בעיניו אדם מושחת. בשירתו הגיע לשיאו החיקוי של „הכיוון ההומאניסטי", כלומר של המשוררים היוונים והרומיים (וביחוד של צורות־החרוז שלהם). ב' הוא הנציג הגדול ביותר של שירת האודות הקלאסית העתיקה בהונגאריה. כמשורר היה תלמידו של הוראציוס וממנו נטל גם את תפיסת־עולמו: את הערצתו למידותיהם השלמות של הקד־מונים ואת תוכחתו על ההתנוונות הלאומית של האחרונים („אל ההונגארים"). באודות הפילוסופיות שלו עוסק ב' בענ־יינים כגון דתיות, שביעת־רצון, עֲברה („תפלה", „חלקי", „חורף ממשמש ובא"). הרגשה אחרונה זו מגלה בו את השפעת הזרם שקדם לרומאנטיקה. שירי־ב' מצטיינים בכוח לשונם, בעושר תמונותיהם ובשלמות צורתם. מהדורה ביקו־תית של שיריו הוצאה ע"י או. מֶרֶניי (Merényi), ב1936.

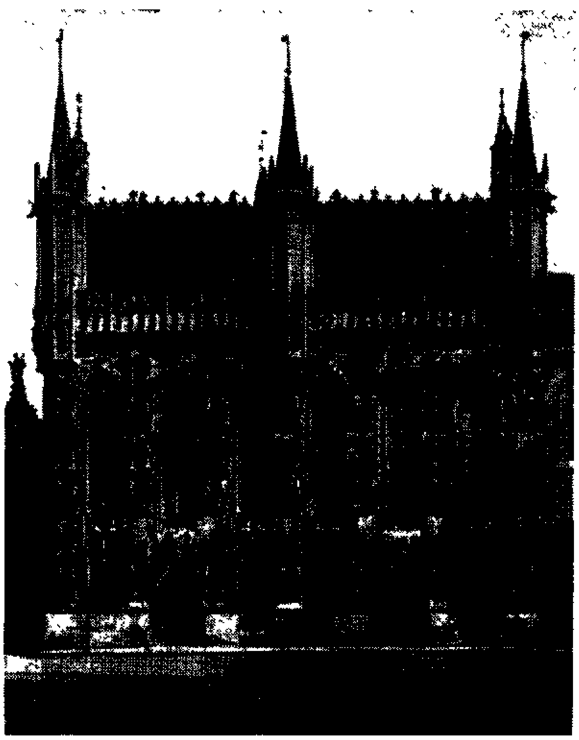
בֶּרְזֶ'רַק סַוִינְיַן, סִירַנוֹ דֶה, ע"ע סִירַנוֹ דֶה בֶּרְזֶ'רַק.

בְּרֻחֶה, או בְּרִיז' (בפלאמית Brugge, בצרפ' Bruges), עיר בבלגיה המערבית, במרחק של כ12 ק"מ מן הים הצפוני. מספר תושביה — בהקפה המצומצם — כ53,000 (1956), בהקפה הרחב (עם פרבריה המרוחקים) — כ80,000.

השם ב', שמובנו בפלאמית „גשרים", בא מן הגשרים המרובים שבעיר. ב' נבנתה מלכתחילה על נחל רֵיֶה (Reye) באיזור־ביצות. במרוצת־הזמן הותקנה רשת מסועפת של תעלות, שעוברות בעיר ומקיפות אותה. תעלות מחברות את ב', היושבת בגובה של 9 מ' מעל פני־הים, גם אל הים, שעל חופו יושבת כאן זֶבְּרֻחה (Zeebrugge — ב' הימית). בעמוקה שבהן מהלכות ספינות, שהן שקועות במים עד 7.5 מ'.

תושבי־ב', שהם ברובם הגדול פלאמים, מתפרנסים ממלא־כה, תעשיה, תיירות ושירותי־הנמל. בין המלאכות חשובה ביותר מלאכת־המחשבת של תחרים, שבה יש לב' מסורת של מאות שנים. חשיבות ממדרגה שניה נודעת לתעשיות של חפצי־מתכת קטנים, לבישול־שעורים ולעיבוד שמרים משֵכר, לנגרות־רהיטים ולעבודות־דפוס. ב' בכללה, חוץ מפרבריה החיצונים החדשים, שמרה על צורתה מיה"ב, ומפני־כן היא משמשת מרכז־משיכה לתיירים. רחובותיה צרים, קצרים ועקלקלים ויש בה סימטות בלתי־מפולשות. — מבנייני־ב' מפורסמים ביותר השוק המקורה (מן המאות ה13 — ה16) ומגדל־הפעמונים הסמוך לו (שגבהו 108 מ'), בית־העיריה, הבנוי בסיגנון גותי (מן המאה ה14), שבו מצויים 48 פסלים של רוזני פלאנדריה ורוזנותיה, כנסיות אחדות מפוארות, מקושטות בתמונות ובפסילים, בתי־נכות ובתים של סוחרים יחסנים (פאטריציים).

א. י. בר.



ברחה: בניין העיריה בפלאס דה בורג

ה י ס ט ו ר י ה. בתקופה הרומית היה במקומה של ב' כפר־דייגים. במאה ה7 כבר היה למקום אופי עירוני וב' נזכרת בשם הלאטיני Municipium Brugense. ב' קרובה לים מכל ערי פלאנדריה, ומכאן עדיפותה עליהן. באלדוין II, הרוזן של פלאנדריה, הקיף את ב' חומה (867) ומ1093 עד 1180 היתה ב' מקום־מושבם העיקרי של רוזני־פלאנדריה. במאה ה11 כבר נמצאה ב' בקשרים מסחריים עם אנגליה (ביחוד לאחר שזו האחרונה נכבשה ע"י הנורמאנים, 1066), דאניה וגרמניה הצפונית. הצמר הגלמי האנגלי היה מובא לשם עיבודו לב', וב' נעשתה גם מרכז המסחר בצמר זה. אחר מסע־הצלב הראשון נעשתה ב' השוק הראשי לסחורות, שהובאו מן המזרח לאירופה שמצפון לאלפים. ב1190 אישר הרוזן באלדווין VIII אוטונומיה עירונית רחבה לב', שזכויו־תיה התרחבו והלכו במאת־השנים שלאחר מכן. ב1240 קיבלה ההאנזה הפלאמית, שסוחרי־ב' מילאו בה תפקיד מכריע, כתב־זכויות בלונדון. מאמצע המאה ה13 עד אמצע המאה ה14 הגיעה ב' לשיא פריחתה. ב' היתה אז הנמל העיקרי של אירופה הצפונית וכונתה „ויניציאה של הצפון". מספרן של האגודות המקצועיות בב' הגיע ל80, והחשובות שבהן היו של האורגים, הבוטשים, הגוזזים והצבעים. ביחוד פרחה בב' תעשיית־המותרות של אריגי צמר, משי, קטי־פה ומרבדים. בב' היו בתי־מסחר של ויניציאה, ג'נובה, פירנצה וערי־גרמניה. במאות ה13 — ה16 שימשה ב' מחסן של ערי־ההאנזה. בב' התחרו חנט ואיפר — הערים העי־קריות לתעשיית־הצמר. ב' היתה קומונה פאטריצית, שעל ההשפעה עליה התחרו אנגליה, צרפת ופלאנדריה. ב1301 מסרו הפאטריצים את ב' לפיליפ IV (ע"ע), מלך צרפת, אך זה האחרון שאף לצמצם את חירותן של הערים הפלאנ־דריות, ומתוך כך גרם למרד האומנים של ב', שבראשו עמדו המנהיגים של האגודות המקצועיות (matines bru-geoise). ב18 במאי 1302 נרצחו בב' יותר מ4 אלפים איש מחיל־המצב הצרפתי. המאבק, שנמשך כשנה ללא הכרעה, נסתיים בשלום של פשרה, שלפיו נשאר השלטון בב' בידי הפאטריצים והאומנים גם יחד. המהומות החברותיות, והס־תתמותו של מפרץ־זווין הקטן, שעליו ישבה ב', גרמו לירידתה של ב' מאמצע המאה ה15 ואילך, ואנטוורפן נבנתה מחורבנה של ב'. ב1488 עברו המושבות של הסוחרים הזרים, שהיו בב', לאנטוורפן; ב1505 העבירו הפוגרים (ע"ע) וב1545 ההאנזה את משרדיהם הראשיים מב' לאנטוורפן, בעלת הנמל העמוק שעל הסחלדה.

במחצה הראשונה של המאה ה16 נתעוררה ב' לפריחה לתקופה קצרה, בעיקר משום התפתחות המסחר עם ספרד. ב' עדיין נחשבה אז לעיר השניה בחשיבותה בארצות־השפלה. הגלייתה של האוכלוסיה הפרוטסטאנטית מב' בימי המרידות נגד ספרד בארצות־השפלה וכיבושו של סלויס (Sluis), נמל־ב', ע"י הולאנד (1604) סיימו את ירידתה של ב', שכונתה אז בשם „ב' המתה" (Bruges la morte).

ב1704, בזמן מלחמת ההולאנדים עם צרפת, צרו ההולאנ־דים על ב', שהיתה תפוסה על־ידי הצרפתים, וכבשוה. ב1708—1709 וב1745—1749 היתה ב' בידי הצרפתים. ב1794 נכבשה ע"י הצרפתים וסופחה לצרפת, ומאז עד 1814 היתה ב' בירת הדפארטמנט של ליס (Lys). ב1814 סופחה ב' להולאנד, ב1830 — לבלגיה. במאה ה19 התחילה פריחתה הכלכלית המחודשת של ב'. העמקת התעלה לזברחה ב1900, שהודות לה יכולות ספינות־ים בינוניות להיכנס לנמל־העיר, הפכה את ב' לנמל הרביעי של בלגיה (אחר אנטוורפן, חנט ואוסטנדה). גורם נוסף לפריחתה המחודשת של ב' היא התפתחותה של התיירות. — מאוקטובר 1914 עד אוקטובר 1918 היתה ב' כבושה ע"י הגרמנים ושימשה בסיס לצוללות הגרמניות, שפעלו נגד אנגליה. ב' נכבשה שנית ע"י הגרמנים במאי 1940 והיתה בידם עד ספטמבר 1944.

R. Haepke, *Brügges Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt*, 1908; A. Duclos, *Bruges*, 1910; M. Letts, *Bruges and its Past*, 1926; H. van Werveke, *Brugge en Antwerpen*, 1941; Th. Luykx en I. L. Broeckx, *Brugge*, 1943.

א. אח.

בְּרֶחֶל (Brueghel או Breughel), שם־המשפחה של שלושה ציירים פלאמיים (אב ובניו) במאות ה16 וה17.

1) פ י ט ר (Pieter) ב', האב (1525°, על־יד בְּרֶדָה, בראַ־באַנט — 1569, בריסל), המכונה „ב' צייר־האיכרים", היה מגדולי הציירים של האסכולה הפלאמית. ב' היה חניך של פיטר קוק וַן אַלסט (Pieter Coecke van Aelst). ב1551 נעשה רב־אמן ויצא, כפי שהיה נהוג בין אמני פלאנדריה, לביקור באיטליה. ב1552 סייר בקאלאבריה, וב1553 היה ברומא, שבה עבד עם צייר־המיניאטורות קְלוביו (Clovio) ומצא לקוחות לתמונותיו. משם הלך צפונה, עבר דרך חבל טיצ'ינו, וחזר למולדתו (ב1555) דרך אינסבְּרוּק וצרפת. כאן התחיל מְבַצֵּעַ שורה ארוכה של רישומי־נוף בשביל התחריטן והמד־פיס היאֶרונימוּס קוק (Kock), שבשבילו עבד, אפשר, גם בשנות־מסעותיו. תחילה השתקע באנטוורפן, שבה ישב עד 1563; באותה שנה נשא את בתו של פיטר קוק ועבר לבריסל.

התמונות, שבזכותן נתפרסם ב' ושברובן מתוארות דמויות־אדם, ציירו כולן מ1557 ואילך. נשתמרו כ40 מציוריו,



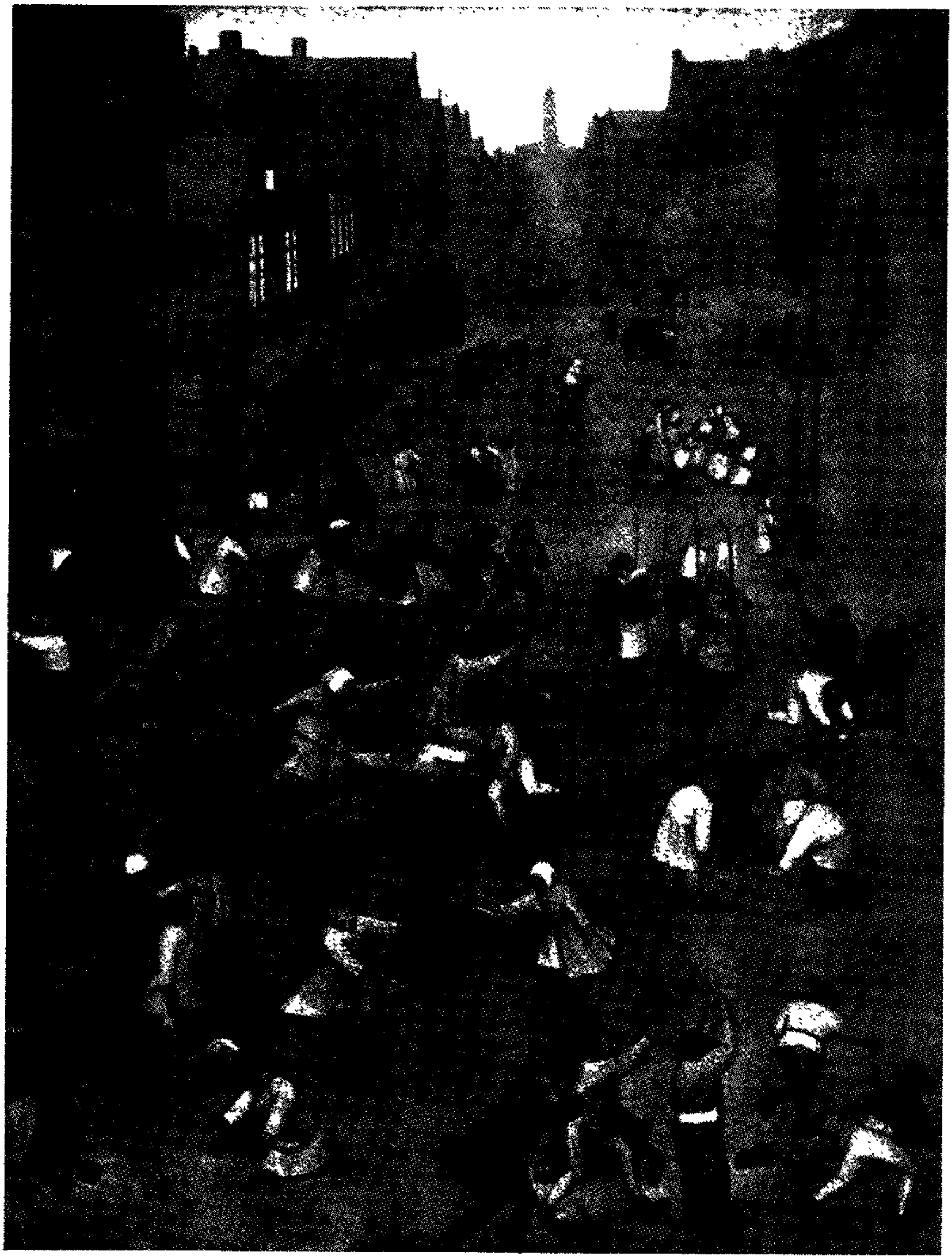
פיטר ברחל: קציר (1565). המוזיאון המטרופוליטני, ניו־יורק

מחציתם בווינה, ומחציתם — במוזיאונים גדולים בערים אחרות ובאספים פרטיים מועטים. כאן יִזכרו רק החשובים ביותר מהם, לפי סדר יצירתם: „המשל על הזורע" (1557; הגאלריה הלאומית, ואשינגטון); „נפילתו של איקארוס" (המוזיאון המלכותי לאמנויות הנאות, בריסל); „משחקי־ילדים" (1560; המוזיאון לתולדות־האמנות, וינה); „נצחון המוות" (פראדו, מאדריד); „נפילת המלאכים המורדים" (1562; המוזיאון המלכותי לאמנויות נאות, בריסל); „התאבדותו של שאול המלך" (המוזיאון לתולדות־האמנות, וינה); „מגדל בבל" (1563; מוזיאון בוימנס, רוטרדאם); „העליה להר הצליבה" (1564; המוזיאון לתולדות־האמנות, וינה); „ציידים בשלג" (1565; וינה); „מיפקד־הילדים בבית־לחם" (1566; המוזיאון לאמנויות נאות, בריסל); „בעלי־המום" (1568; לובר, פאריס); „המשל על הסומא" (המוזיאון הלאומי, נאפולי); „הריגת החפים מפשע" ו„סערה בים" (המוזיאון לתולדות־האמנות, וינה). — המספר הגדול ביותר מרישומיו נמצא באספים הגראפיים של וינה וברלין.

ב' זכה לשם טוב בין בני־דורו וההדפסים של יצירותיו וציוריו נקנו ע"י אספנים חשובים. בין אלה היה רוּבֶּנס, שרכש כתריסר מהם; הוא העריץ ביותר את הצייר הקשיש וצייר כקישוט לקברו של ב' את „ישו מוסר את המפתחות לפטרוס הקדוש". אספן אחר של יצירות־ב' היה הקיסר רודולף II; יש לזקוף את הדבר לזכותו של זה האחרון, שמספר מרובה כל־כך מציוריו של ב' נמצא בוינה.

פירסומו של ב' היה תמיד ניכר, אך רק בזמן האחרון הועמד בדרגה אחת עם ון איק ורובּנס. בעבר נחשב ב' כצייר של מעמדות מחיי־האיכרים ושל תמונות דתיות. כמו־כן הוטעם, שהירבה ללמוד מהיאֶרונימוס בּוש, שמת כ־10 שנים קודם לידתו של ב' ושאף הוא לא הובן כהלכה. אין ספק בדבר, שפיטר ב' האב היה הראשון, שתיאֵר תיאור מקיף את חיי־האיכרים בזמנו, ומשום כך אמרו, שהיה הפותח של הציור הבלתי־דתי כולו באמנות האירופית החדשה. ב' נחשב בדרך כלל כאבי־אביהן של תמונות הז'אנר, שהיו עתידות ליעשות אָפייניות ביותר לאסכולת־הציור בארצות־השפלה במאה ה17 ושחותמן עדיין ניכר אף בצרפת של המאה ה18.

עם זה רווחת כיום הנטיה לפרש את תיאוריו של ב' מחיי־הכפר כיצירות אַלֶגוריות ודידאקטיות. דבר זה נכון בלא ספק לגבי המשלים והמשחקים, שב' תיאֵר בציוריו. מניחים, שתמונות כגון „ציידים בשלג" ו„קציר" (1565; המוזיאון המטרופוליטָני, ניו־יורק) הן חלק משורת תמונות, שייצגה את חדשי־השנה. אפשר, שהתמונה „ארץ קוֹקַאניה" (1567; הפינאקוֹתֶקה הישנה, מינכן) באה לסמל את הזוללות. דומה, שתפיסת־עולם פסימית ביותר שלטת בתמונות כגון „בעלי־המום" או „המשל על הסומא". לעיתים קרובות עסק ב' בצד הטראגי של החיים, על האימים שבהם, וכן גם במוות; אך בתיאורים אלה שילב שפע של פרטים מגוחכים, עד שדורות של מסתכלים ראו בתמונותיו אך ורק את הצד הקומי. ייתכן, שהנושא העיקרי של יצירתו היה: סכלות־האדם. חשוב יותר מתכנן של תמונותיו, ועל כל פנים קל יותר לתפיסה, הוא אפיין הפיוטי. מעולם לא הצליח צייר אחר לתאר נוף נאה מן הנוף הכחלחל־הירוק שבתמונה „איקארוס".



פיטר ברחל: קטע מתוך התמונה „משחקי־ילדים” (1560). המוזיאון לתולדות־האמנות, וינה

„מיפקד־הילדים בבית־לחם" מתארע בעיירה פלאמית, בשעת שקיעה של חמה אדומה מאחורי עצים, שמתבלטים בשחרוריתם על־פני השלג; די להשוות תמונה זו אל ההעתק, שעשה ממנה בנו של ב׳, כדי להעריך כראוי את כוח־החיים ואת מידת הרעננות שבה. פניהם של המלאכים שנפלו הם גרוטסקיים ומעשיהם יוצאי־דופן, אך גם הם מצויירים בשכלול מרובה, ויש הארמוניה מקסמת בין גוני־בגדיהם. ב׳ היה מן הציירים המקוריים ביותר, ומאלה שיצירותיהם כובשות את הלב באמיתותן כיום כמו בעבר. — לב׳ היו שני בנים, פיטר ויאן, שאף הם נתפרסמו כציירים.

2) יאן (Jan) ב׳ — (1568, בריסל — 1625, אנטוורפן) —, המכונה „ב׳ צייר־הקטיפה", נעשה כאביו צייר של נוף וז׳אנר. טיפוסיים ביותר ליצירתו הם ציורי־הפרחים שלו. לאחר שסייר באיטליה השתקע באנטוורפן ונעשה שם רב־אמן. ידוע, שעבד עם יוסט דה מוֹמְפֶּר (Joost de Momper) ועם רוּבֶּנס. לפעמים קרובות צייר בקומפוזיציות של זה האחרון זרי־פרחים עדינים או את הנוף שברקע שלהן. תמונותיו נמצאות בעיקר במוזיאונים של בריסל, אנטוורפן, ברלין, וינה, וכן באספים פרטיים.

3) פיטר ב׳ הבן (1564, בריסל — 1638, אנטוורפן) המכונה „ב׳ צייר־השְׁאוֹל", העתיק הרבה מתמונות־אביו, והעתקיו נחשבו לפעמים קרובות לציורים המקוריים; יש יצירות של האב, שלא נשתמרו אלא בהעתקים אלה. כן צייר מעמדות מן הברית החדשה וציורים לפתגמים. עם תלמידיו המרובים נמנו פראנץ סניידרס (Snyders) וגוֹנסאלס קוֹקס (Coques). תמונותיו נמצאות במוזיאונים מרובים, ביחוד בבלגיה.

M. J. Friedländer, *P. B. der Ältere*, 1904; R. van Bastelaer et G. Hulin de Loo, *P. B. l'Ancien*, 1907; R. van Bastelaer, *Les estampes de P. B. l'Ancien*, 1908; G. Glück, *P. B. des Älteren Gemälde im Kunsthistorischen Hofmuseum zu Wien*, 1910; M. Dvořák, *P. B. d. Ältere*, 1921 (repr. in *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte*, 1924); Ch. de Tolnay, *The Drawings of P. B. The Elder*, (German ed., 1924; Engl. ed., 1952); M. J. Friedländer, *Die Altniederländische Malerei*, Vol. XIV, 1937; G. Jedlicka, *P. B. der Maler in seiner Zeit*, 1938; F. Novotny, *Die Monatsbilder P. B. d. Ä.*, 1948; F. Grossmann, *B., The Paintings*, 1955.

ע. י.־ה.

בְּרֶטְהוֹלְץ, בֶּרְתוֹלְד — Berthold Bretholz — (1862, פרייברג, מוראוויה — 1936, בְּרְנוֹ), היסטוריון גרמני־יהודי. ב׳ למד באוניברסיטה בווינה בהדרכתו של תאודור זיקל (Sickel), התנצר בצעירותו והשתתף ב1886—1892 בהוצאתם של ה„מקורות לתולדות־גרמניה" (Monumenta Germaniae Historica). ב1892 נתמנה היסטוריון של מוראוויה, ומ1900 ואילך ניהל את הארכיון של ארץ זו. את עבודתו המדעית ריכז בחקר תולדותיהן של מוראוויה ובוהמיה, ועל נושא זה פירסם כמה חיבורים חשובים. ב׳ טען, שהגרמנים בארצות אלו הם צאצאיהם של השבטים הגרמניים, שישבו בתחום הסודטים קודם פלישתם של הצ׳כים. בשנות־חייו האחרונות עסק בתולדות־היהודים במוראוויה ביה"ב, פירסם חיבור על נושא זה (Geschichte der Juden in Mähren im Mittelalter, 1934) וכן קובץ של מקורות, שעליהם הסתמך (Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren, 1935).

O. Redlich, *B. B.*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 52. Band, 1938.

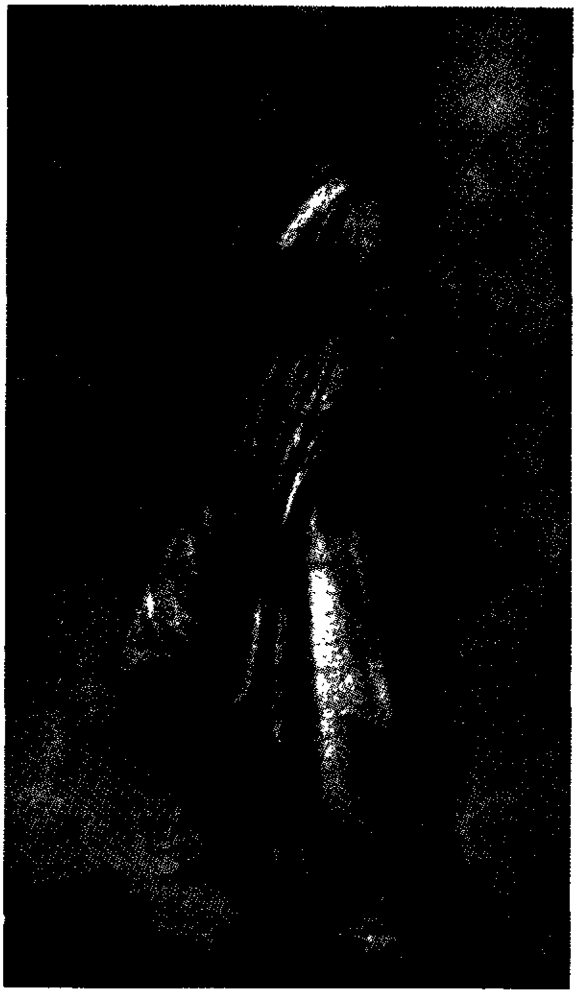
בַּר־טוּבְיָה — השם הספרותי של פינחס פרנקל — (1875°, ואסילקוב, פלך קיוב — 1934, ניצה, צרפת), סופר, מבקר והוגה־דעות עברי. היה בודד בחייו האישיים ומתרחק מעסקנות ציבורית. הירבה לכתוב מאמרים פובליציסטיים, מאמרי־ביקורת ומסות ספרותיות, שפירסם בייחוד ב„השילוח" („בראשית ספרותנו החדשה"; הערכה ביקרתית של „רשימות" לג. שופמן; ועוד), וכן השתתף בקובץ „העתיד" של ש"י איש הורוויץ (מאמרים על מהות־היהדות). נתפרסם במחקר „להשתלשלות התורה הסוציאליסטית" („השילוח", כרכים ט"ז וי"ט), שהיה בשעתו חידוש בספרות העברית, במאמריו בתורת־המוסר („מספר־המידות", שם, כרכים כ"ה וכ"ז), ועוד. כן חיבר את „ספר־הנזירים" (על הפרישות והסגפנות בישראל) וכמה מאמרים מעניינים, שנדפסו ב„העולם", ביניהם מאמר על הרצל בשם „ויהי בישורון מלך", שעשה רושם חזק בשעתו. — ב1901 עבר לדור בשווייץ. ב1906 פירסם בגרמנית בBerner Studien את ספרו: Buckle und seine Geschichtsphilosophie („באקל ופילוסופיית־ההיסטוריה שלו"). ב׳ גם תירגם לעברית את האוטופיה הסוציאליסטית של אֶדוּאַרד בֶּלַמִי (ע"ע), Looking Backward, בשם „בעוד מאה שנה" (1895), ואת ה„אוטואמאנציפאציה" של פינסקר (ע"ע) ואת „תולדות־המאטריאליסמוס" של פ. א. לאנגה.

מ. י. בן־גריון, בשדה־ספר, II (1921), 91–103.

י. ק.

בַּרְטוֹלוֹמֶאוֹ, פְּרַא — Fra Bartolommeo — (1472, פירנצה — 1517, ויניציאה), מגדולי הציירים בתקופת־השיא של הרנסאנס. ב׳, ששמו המקורי (קודם שנעשה נזיר) היה בַּצִ׳וֹ דֶלָה פּוֹרטה (Baccio della Porta), התחיל לומד ציור בגיל 12 בבית־המלאכה של קוסימו רוֹסֶלי. כאן למד 6 שנים וגם התעמק ביצירותיהם של מַזַצ׳וֹ, גִירלאנדאיוֹ, לֵאוֹנַרדוֹ ופיליפינוֹ. כחסידו של סאוֹנארולה היה ב1496 בין הציירים ששרפו את יצירותיהם החולוניות. בשיתוף עם אַלְבֶּרטינֶלי צייר ב׳ ב1497 „בשורה" בשביל הקאתדראלה של ווֹלטֶרה, ושנה לאחר מכן הוזמנה אצלו תמונת „יום־הדין" לכנסיית־מריה החדשה בפירנצה. ב1500 נכנס לְמנזר בְּפְּרַאטוֹ (סמוך לפירֶנצֶה) ונדר שלא לצייר עוד. אך לאחר שנה הועבר למנזר ע"ש מארקוס הקדוש בפירנצה, שהיה ידוע כמרכז לטיפוח אמנות (בין השאר פעל כאן בעבר הנזיר־הצייר הגדול פְּרַא אַנגֶ׳ליקוֹ). כאן הותר נדרו ב1504 וב׳ נתמנה המנהל של בית־המלאכה לציור. ב1508 שהה שלושה חדשים בוויניציאה, וב1514 נסע לסיאֶנה ולרומא; כאן לקתה בריאותו ומאז לא הבריא.

הנושא, שהיה חביב על ב׳ ביותר, היתה המאדונה על כס־מלוכה כשמסביב לה עומדים קדושים; בנעוריו היה מצייר את המאדונה על רקע־נוף, אך במרוצת־הזמן בחר לצייר אותה לפני קיר חלק, כשדמויות הפמליה שלה ניצבות עפ"ר על מדרגות, והמאדונה מוגבהת מכל השאר. הקומפוזיציה מהווה לפעמים קרובות משולש, שבזוויתו העליונה נמצא ראשה של המאדונה. מבנה זה, ביחד עם ההבעה המאופקת של הדמויות ועם השלווה והדרת־הכבוד השופעות מהן, משווה ליצירותיו של ב׳ פשטות מונומנטאלית. בכמה מתמרותיו, כגון ב„השליחים", שבהן אנו מוצאים תנועות נרגשות, ניכרת ההשפעה של מיכאל־אנג׳לו, ואילו הגונים החמימים



פרא ברטולומאו: „קרושה" (רישום־גיר). אופיצי, פירנצה

של צבעיו הם תולדה של אסכולת־ויניציאה. כן למד מן האור־וצל של לֵאונארדו.

ב' היה גם מן הרַשָּמים המעולים של זמנו והשיג בתחום זה פלאסטיות מופלאה. עד 1508 עשה רישומי־עט, ולאחר־מכן רשם בגיר. כ־880 מרישומיו (שברובם הם סקיצות לתמונותיו הגדולות) נמצאים באספים הגראפיים החשובים, ביחוד של ויימאר (כ־400), פירנצה (כ־200), הלובר, המוזיאון הבריטי וברלין.

החשובות בתמונותיו של פרא ב' הן: „יום הדין" (1499; פרסקו בכנסיה ע"ש מארקוס, פירנצה — שלא כולה היא מעשה־ידיו); „דיוקנו של סאוונארולה" (שם); „ישו מתגלה בדרך לאֶמאוס" (1505/6; לובר); „הבתולה כמלכה, עם שני קדושים" (1509; הקאתדראלה, לוקה); „כלולותיה של קתארינה הקדושה" (1509; לובר); „פטרוס", „פאולוס" (1514; הוואטיקאן); „אמו של ישו מתאבלת על מותו" (1515; פיטי, פירנצה); „ישעיהו"; „איוב" (אופיצי, פירנצה).

H. Wölfflin, *Die klassische Kunst*, 1899; F. Knapp, *Fra B. della Porta und die Schule von San Marco*, 1903; H. von Gabelentz, *Fra B. und die Florentiner Renaissance*, 1922.

ע. י.־ה.

בַּרְטוֹלוּס — Bartolus — (1314—1357), משפטן איטלקי.

ב' נולד בסאסופֶראטו (Sassoferrato) שבאיטליה התיכונה ומכאן כינויו: ב' דה סאסופֶראטו. מ־1343 ואילך הורה משפט רומי באוניברסיטה של פֶּרוּגְ'ה והוציא לה מוניטין. ב' נחשב לגדול המפרשים של המשפט הרומי באסכולת ה„פרשנים" — הקוֹמֶנְטָטוֹרים או הפוֹסט־גלוֹסָטוֹרים — המפורסמת, שקמה באיטליה במאה ה־14. פירושיו נתקבלו כאסמכתות בבתי־המשפט. שיטתו בפרשנות־המשפט היתה להוציא מן הטכּסטים הרומיים עקרונות ותורות, שנראו לו הולמים את צרכיו של המשפט הנוהג ומתאימים לתנאי־החיים בזמנו. המשפט המקובל באיטליה — שנוצר מן החומר המגוון, שסופק ע"י ה„קורפּוּס יוּריס", שיטות המשפט הקאנוני והפֶאוֹדאלי ומנהגים וחוקים מקומיים — הוא בראש וראשונה פרי עבודתו של ב'. במחקריו בתחום זה נתקל ב' בבעיות, שהיו כרוכות בהתנגשות חוקים: היחסים של הערים־המדינות של איטליה נתהדקו בימיו, כתוצאה ממסחר פורח ומתפשט; חוזים נעשו בעיר אחת ונועדו לביצוע בעיר אחרת; אזרחים של עיר אחת רכשו להם נכסים בעיר אחרת; נישואים בין־מדינתיים נעשו שכיחים; חטאים ונזיקים נעשו ע"י זרים; נוצר, איפוא, הכרח לפתור את הבעיות המשפטיות שנבעו מתנאים אלה, וקודם כל, לקבוע את תחולת המשפט המתאים. מכאן בא מחקרו המפורסם של ב' על התנגשות־חוקים, ששימש חיבור בן־סמך במשך מאות שנים ושערכו העיוני לא פחת עד היום.

נראה, שלב' חייבים אנו את ההכרה בעקרון, שה־lex loci מכריע בשאלת תקפו של אַקט משפטי — חוזה או צוואה; שהמשפט של מקום־הביצוע מכריע בשאלות, שנובעות מהפרת־החוזה; שה־lex fori קובע בענייני פרוֹצדורה ועתירה ושענייני־עבירה נחתכים לפי החוק של המקום, שבו נעשתה העבירה. ב' הכיר באוניברסאליות של המשפט הרומי; עם זה קבע, שחוקים מסויימים תקפם מוגבל לבני־האדם ולחפצים, המצויים בתחומי סמכותו של הריבון שחקקם, ואילו חוקים אחרים יש להם תוקף גם מֵעֵבר לתחומים אלה. להבדל זה נודעת חשיבות מרובה ביותר במחקרים החדשים על התנגשות־החוקים, שנתחברו בספרות־המשפט האירופית. מבחינה זו יכול ב' להיחשב כמייסד המדע המודרני של המשפט הבינלאומי הפרטי.

משאר חשובי ספריו של ב' יש לציין את חיבוריו: „על פרוֹצדורה", „על ראיות", ו„פירוש על קובץ החוקים של יוסטיניינוס". ספרו האחרון נחשב בכמה ארצות כבן־סמך שווה בחשיבותו לקובץ־החוקים גופו.

B. on the Conflicts of Laws (tr. by J. H. Beale), 1914; C. N. S. Woolf, *B. of Sassoferrato; His Position in the History of Medieval Political Thought*, 1913; *Great Jurists of the World* (ed. by J. Macdonell and E. Manson), 1914, 45–57; W. L. Burdick, *The Principles of Roman Law and their Relation to Modern Law*, 1938, 176.

ש. ז. ח.

בַּרְטוֹלוֹצִ'י, ג'וּלְיוֹ — Giulio Bartolocci — (1613, צֶלנוֹ, מחוז וִיטֶרבּוֹ — 1687, רומא), ביבליוגראף והֶבּרַאיסטן איטלקי נוצרי. ב' למד עברית מפי המומר ג'ובאני באטיסטה (לשעבר יהודה) יונה מצפת. ב־1651 נתמנה פרופסור לעברית ולספרות רבנית ב־Collegium Neophytorum (=ביה"ס למומרים ברומא), ובאותו זמן עצמו שימש מזכיר עברי בספריית־הוואטיקאן. ב' נתפרסם בעיקר על־ידי ספרו Magna Bibliotheca Rabbinica (בעברית: „קרית ספר והוא חיבור גדול שבו נכתבו כל ספרי היהודים"), שיצא ברומא בארבעה כרכים — האחרון: בעריכת קארלו ג'וזפה

אִימבּוֹנאטי — ב1675—1693; אימבונאטי הוסיף גם כרך חמישי, שמכיל ביבליוגראפיה של חיבורים בלאטינית על יהודים או על היהדות. עבודה גדולה זו, שמעידה על בקיאותו המרובה של ב׳ בחומר, היא העבודה השיטתית והמקפת הראשונה, שנתחברה בביבליוגראפיה של הספרות העברית. היא שימשה יסוד ל Bibliotheca Rabbinica של וולף ולעבודות מאוחרות יותר באותו תחום. חיבורים מסויימים, שנראו בעיני ב׳ כחשובים ביותר, מובאים כאן בשלמותם במקורם העברי ובתרגום לאטיני. פה ושם ניתנו גם סקירות על תולדותיהם של מחברים חשובים. הביוגראפיות של פרשני־המקרא, הכלולות בספר (כגון רש״י, הראב״ע, הרד״ק, הרלב״ג, אברבנאל) נתפרסמו גם ב Analecta Rabbinica של A. Reland (אוטרכט, 1702). עבודות אחרות של ב׳ נשארו בכתב־יד.

G. M. Mazzuccheli, *Scrittori d'Italia*, II. 468.

בַּרְטוֹלוֹצִי, פְּרַנְצֶ׳סְקוֹ — Francesco Bartolozzi — (1728, פירנצה — 1815, ליסבון), חרט איטלקי, שנטל חלק חשוב בחיי־האמנות של אנגליה. כבנו של צורף־כסף התחיל מתכשר כאמן בילדותו ואח״כ למד ציור באקאדמיה של עיר־מולדתו. מ1748 למד חריטה בוויניציאה, שהיתה אז מרכז



פ. בארטולוצי: „האלה פלורה עם קרן השפע״, תחריט

חשוב לאמנות זו; במשך שש שנים עבד בבית־המלאכה של יוסף ואגנר, שבו גם נדפסו עבודותיו הראשונות (בלא חתימה). לאחר שרכש נסיון מרובה בעירם של טיאֶפּוֹלוֹ, גווארדי וקאנאלֶטוֹ נתפרסם ב׳ כחָרָט מעולה, ומשביצע סידרה של 12 תחריטים לפי רישומים של גוֶרצ׳ינוֹ יצא שמו אף מחוץ לגבולות ארצו. ב1764 עבר לאנגליה, בהתאם להצעתו של ר. דאלטון — סוכן, שנשלח לאיטליה ע״י ג׳ורג׳ III, מלך אנגליה, כדי לקנות יצירות־אמנות ולשכּוֹר חָרָטים, שיידעו להעתיקן. בלונדון קנה לו ב׳ שם גדול וידידים הרבה; שנה לאחר שבא לכאן כבר היה חבר ב„אגודת הציירים״, שגם הציגה את יצירותיו. כשפג תקפו של החוזה, שהיה לו עם חצר־המלך (ב1766), התחיל עובד בשביל בוֹידל (Boydell), שהיה אז אחד מן המו״לים העיקריים של הדפסי־תחריטים. ב׳ היה מן החברים־המייסדים של ה„אקאדמיה המלכותית״ (1769) ועמד בראש בית־מלאכה פעיל, שבו העסיק עד 50 תלמידים ועוזרים. אך למרות מה שזכה לפירסום מרובה לא היה מצבו הכלכלי מבוסס מעולם, ולמרות מה שעבד קשה כל ימיו הוכרח — לאחר שנים של קיום על סף פשיטת־הרגל — לסגור את חנות־התחריטים, שהחזיק יחד עם בנו גַאֶטַאנוֹ. משום כך החליט ב1801 לנסות את מזלו בפורטוגאל, במקום שהוצעה לו משרה ע״י הנסיך־העוצר. ב׳ נעשה נשיא האקאדמיה של ליסבון, אך מצבו החמרי לא שופר, ולסוף — כשפלשו הצרפתים לעיר ב1807 — נתערער כליל. הוא מת בחוסר כל — אביון, שכשרונו נתנוון, אע״פ שהוסיף לעבוד עד ימיו האחרונים.

בתחילת פעולתו האמנותית הלך ב׳ בדרך החריטה של סטפאנו דֶלה בֶּלָה: הוא חיקה את קווי־העט של הרישומים שהעתיק, וכך יצר תחריטים, שהצטיינו בעיקר בקווי־ההקף העדינים שלהם. ב׳ נהג לרכז את האור באמצעה של התמונה; ע״י כך הבליט את הדמויות העיקריות בעוד ששאר התמונה היה שרוי בצל. כשבא לאנגליה עדיין השתמש בטכניקה איטלקית זו, אך לאחר זמן סיגל לו גם את האמנות של חריטת נקודות (המאפשרת תיאור מדוקדק יותר של הנושא), שכבר היתה אז באפנה. ע״י צירוף של שתי הטכניקות נעשה ב׳ אחד מטובי החרטים של כל הזמנים. הפורטרטים הראשונים שלו נעשו ב1776 ע״פ תמונות של לֶלִי (Lely) ודפוסיו הראשונים — לפי תמונות של רֶנוֹלְדְז, ב1782. אך עד סמוך ל1790 חָרַט בעיקר את יצירותיהם של גדולי הציירים האיטלקיים, שנושאיהם הדתיים והמיתולוגיים נעשו ע״י כך חלק מאספים פרטיים מרובים. במרוצת־הזמן הירבה לשתף פעולה עם צ׳יפריאני ואנגֶ׳ליקה קאופמן. ביחד עם עוזריו יצר ב׳ כ2,550 תחריטים, ביחוד לפי תמונות של שני האמנים שנזכרו, וכן של גוֶרצ׳ינוֹ, רֶנִי, מַרַטָה, פֶּלֶגְרִינִי, פיאַצֶטה, אמיקוני, הוגארת, קוֹזוֵי, גֵינזבּוֹרוֹ, רֶנולדז, רוֹמְנִי, סטוֹתַרְד (Stothard), וֶסט, וִיטְלִי, סִיקֵירָה (Siqueira), ועוד. כמו־כן עשה אילוסטראציות לספרים הרבה; בין השאר לכתביהם של אריוסטו, שיקספיר ומילטון. רוב יצירותיו נמצא כיום באספים הגראפיים של בודאפסט (יותר מ1,000), דרזדן, פירנצה, המוזיאון הבריטי, וינה.

ב׳ היה אמן פורה ורבצדדי כל־כך, שמתחריטיו בלבד אפשר לקבל מושג רחב למדי מן המאה ה18 — האפנות, המנהגים, ההשקפות הדתיות והמיתולוגיות והטעם האמנותי, שהיו רווחים בה. אמנם נכון הדבר, שכל אלה מתגלים ביצירתו רק מצידיהם הנעימים בלבד, ומפני־כן פחות אח״כ במידה ניכרת העניין במפעלו של ב׳. אך אנגליה חייבת לב׳ חוב גדול, כי בעיקר הודות לו נעשתה לונדון מרכז של חריטת תחריטים ומכירתם, וציירים אנגליים מרובים נעשו ידועים לראשונה בארצות־חוץ ע״י ההעתקים מיצירותיהם, שניתנו בתחריטיו. קאטאלוג להדפסי תחריטיו של ב׳ יצא ב1928 במילאנו (בצרפתית) ע״י A. de Vesme ו A. Calabi.

H. Baily, *F. B.*, 1907.

ע. י.־ה.

בַּרְטוֹלִי, דַנִיאֶלוֹ — Daniello Bartoli — (1608, פֶּראַרה — 1685, רומא), היסטוריון איטלקי. ב׳, שהצטרף לישועים בגיל 15, ביקש להיות מיסיונר במזרח הרחוק, אך נצטווה ע״י הממונים עליו לעסוק בהוראת הדת. תחילה היה

מורה במוסד ישועי בפארמה, ולאחר מכן — דרשן. דרשותיו הצטיינו בסיגנון שוטף ומזהיר וגרמו למפנה באמנות ההטפה והדרוש. ב1650 הוטל עליו לחבר את ההיסטוריה הרשמית של המיסדר, שעל חקירתה וכתיבתה שקד שנים הרבה (Istoria della Compagnia di Gesu; 28 כרכים, 1650—1673). 1671/73 שימש דקאן של המכון הישועי לתאולוגיה ברומא.

ספריו של ב' נחשבו לספרי־מופת עד התקופה הרומאנ־טית משום סיגנונם המלוטש ותכונת התיאורים שבהם, שהם חגיגיים ואנושיים כאחד. חיבורו על תולדות־הישועים משמש עד היום מקור חשוב לחקר תולדותיהם של עמי־אסיה, כיוון שב' הסדיר את הדינים והחשבונות המקוריים של אחי־המסדר, שפעלו בארצות אלו בזמנו וקודם לכן, לפי העקרון הגאו־גראפי (ולא הכרונולוגי). שלא ככתביהם של שאר הישועים, שבהם שולטים יובש ושיגרתיות, שופעים ספריו של ב' אמו־נה בחיים והתפעלות אמיתית ממעשיו של הבורא. ברוח זו הדורים גם ספריו המדעיים: Della tensione e della pressione („על המתח והלחץ"), 1677; Del suono, de' tremori armonici e dell' udito („על הצלילים, הרעידות ההארמוניות והשמיעה"), 1679; Del ghiaccio e della coagulazione („על הקרח וההתקרשות"), 1681. בחיבורים אלה מבקש ב' למצוא פשרה בין המסקנות של המדע הנסיוני, שנתחדש בזמנו (הוא אף משבח את גלילאו), ובין העקרונות של המדע האסכולאסטי. עמדה פשרנית מעין זו נקט גם בשאלות סיגנון ובבעיות הספרותיות, שעליהן דן בכמה חיבורים (על הדקדוק, תורת־הכתיב, הסיגנון ותורת ההבעה). בחיבורים אלה טען ב' לזכותו (אמנם המוגבלת) של הסופר לחירות ההבעה, ונלחם בדקדקנות ובקנאות צרות־האופק, שהיו רווחות בספרות של זמנו.

כל כתבי ב' (Opere) יצאו ב39 כרכים (1825—1844).

A. Belloni, *D. B.*, 1931; P. P. Trompeo, *Elogio di D. B.* (in *Il lettore vagabondo*), 1942; G. Marzot, *Critica ed Estetica del Padre B.* (in *L'ingegno e il genio del Seicento*, 101–131), 1944.

י. ב. ס.

בְּרֶטוֹן, אַנְדְּרֶה, ע"ע סיר־רֵאַלִיזְם.

בֶּרְטוֹן, רוֹבֶּרְט — Robert Burton — (1576, לֶסְטֶרְשִׁיר — 1640, אוכספורד), סופר אנגלי. ב' נתחנך באוכס־פורד, נעשה ב1614 כומר וכיהן במקומות שונים; מ1599 ואילך ישב כחוקר בChrist Church College של אוכס־פורד. ב' התעמק בכל ענפי הספרות העתיקה והחדשה והיה מן האישים המלומדים ביותר באנגליה — ולא רק של זמנו בלבד. כסם נגד מצבי־הדיכאון, שתכפו עליו, חיבר את „בדיקת המרה השחורה" (The Anatomy of Melancholy), ספר זה, שיצא ב1621, היה היחיד מחיבוריו, שנדפס בחייו והקנה לו פירסום של קְיָם.

הספר הארוך פותח בהקדמה בשם „דברי דמוקריטוס הבן אל הקורא", שהיא סקירה סאטירית של הבלי־אנוש. חלקי־הספר הם: (א) ההגדרות, הסיבות, הסימנים והטיב של המרה השחורה; (ב) דרכי הריפוי של המחלה; (ג) מחקרים מיוחדים על מרה שחורה, שיסודה בדת, ועל זו שיסודה באהבה. — לפי מה שהיה מקובל בזמנו, תפס ב' את המרה השחורה לא כסימן של מחלה אלא כמחלה בפני עצמה — „מחלה, שהיא נחלתו של כל אחד מִמֶּנּוּ מבטן ולידה"; יסודה בחוסר־השלמות של האדם מבחינה מוסרית ופסיכולו־גית, שבסיבתו אינו מוכשר להסתגל אל העולם הסובב אותו. בנושא זה מטפל ב' מנקודות־מבט מרובות, מתוך רחבות של ידיעות ועמקות של הבנה, עד שבסופו של דבר הוא מקיף את חיי־האדם מכל צדדיהם — עיסוקיו, מגמותיו, פעולותיו החברותיות והמדיניות והרקע הקוסמי שלו, כפי שכל אלה משתקפים בעיניו של הומאניסטאן, שהוא מחודד בתרבות־הרנסאנס.

ב' ניסה בחיבורו לברר את האמת בכל עניין שדן בו ע"י ניתוח יסודי ושיטתי של כל הדעות, שהובעו ע"י בני־סמך באותו עניין. מצד הסיגנון התוצאה היא מזיגה נפלאה של הֲבָאוֹת — עפ"ר בלאטינית — בלשונו האנגלית של ב' עצמו, שפעמים היא למדנית ומתנהלת בכבדות ופעמים רהוטה. מצד התוכן, התוצאה היא אוסף מתמיה של ידיעות, אמונות ודעות ומעשיות; ערכן של אלו מוגבר ע"י שנינותו האירונית הקלה של ב', אהבת־החיים שלו ואהדתו אל האדם הסובל והתועה.

על מעריציו של ב' נמנו ד"ר ג'ונסון וסופרים אנגליים אחרים, כגון לוֹרֶנְס סטֶרן (ששאב חומר מספרו של ב' בשביל הרומאן שלו „טריסטראם שֶנְדִי"), צ'ארלז לֶם וקיטס.

אחר מותו של ב' יצאו לאור החיבורים הקטנים, שכתב בלאטינית, ביניהם Philosophaster — קומדיה משעשעת על החיים במכללות. מן המהדורות השונות של ספרו הגדול יש להזכיר את זו שיצאה בעריכתם של דל (Dell) וג'ורדאן־סמית (Jordan-Smith), 1927, וכן את זו שפירסם ג'קסון ב Everyman's Library ב1932.

Proceedings Oxford Bibliog. Soc., Vol. I, pt. 3, 1926 (מוקדש לב'); P. Jordan-Smith, *Bibliographia Burtoniana*, 1931; H. W. Taeusch, *Democritus Junior Anatomizes Melancholy*, 1937; B. Evans, *The Psychiatry of R. B.*, 1944.

ד. א. פ.

בֶּרְטוֹן, רִיצ'רְד פְּרַנְסִיס — Richard Francis Burton — (1821, טוֹרְקִי, דֶווֹנְשִׁיר — 1890, טריאסטה), סַייר וסופר אנגלי. ב1842 נכנס לשירות הצבא בהודו, כדי להשתלם בלשונות הודיות (ביחוד סינדית), בפרסית ובערבית. הודות לגוון־פניו הכהה ולשליטתו בלשונות־המזרח נחשב פעמים הרבה לבן המזרח. ב1853 התחפש כשיך פאתאני ועלה לרגל לְמֶכָּה ומדינה; הספר, שחיבר על מסע זה, Pilgrimage to El Medina and Mecca („עליה לרגל למדינה ולמכה", 1855), הקנה לו פירסום מרובה משום חריפותה של הסתכלותו ומשום סיגנונו המתובל בהומור. באותה שנה השתתף במש־לחתו של ג'. ה. סְפִּיק (ע"ע) לסומאלי, וב1855 הגיע לבדו — כשהוא מתחפש כסוחר מוסלמי — לְהַרַר, שהיתה אז העיר הראשה של אמירות ומבצר של קנאות מוסלמית. ב' היה האי־רופי הראשון, שעלה בידו להגיע לעיר זו, ואת רשמיו ממסעו זה סיכם בספרו המצויין „צעדים ראשונים באפריקה המזרחית" (1856). ב1858 גילה, ביחד עם ספיק, את ימת־טאנגאנייקה, ומאז יצא לו שם של אחד ממרחיבי האימפריה הבריטית, ואף הועלה לאבירות. ב1860 חקר את אורח־חייהם של המור־מונים באה"ב ותיאר אותם בספרו „עיר הקדושים" (1861). ב1861 נכנס לשירות של משרד־החוץ הבריטי. תחילה נתמנה קונסול באי פרנאנדו פו (במפרץ־גיניאה). בשנות כהונתו במקום זה ביקר בקאמֶרון, בדַהוֹמֵי ובגליל הקונגו התחתון וכתב שוב רשמים ממסעותיו. ב1864 הועבר כקונסול

לבראזיל, סייר בפנימה של מדינה זו וכתב עליה (The Highlands of Brazil, 1869) וגם על פאראגוואי (1870). ב1869/71 היה ב' קונסול בדמשק, ועל־יסוד סיורים שערך באותן השנים כתב את ספרו: „ארץ־מדין" (1879). בדמשק נסתכסך עם יהודים בעלי חסות בריטית, שהיו מלווים בריבית לערבים; עמדתו האנטי־יהודית, הניכרת בדו"ח שלו וכן בכמה מקומות בספריו, הושפעה, אפשר, מעמדתה של אשתו הקאתולית, שבאה במגע עם נזירים קאתוליים מן החוגים של מארגני עלילת־הדם של 1840. כתוצאה מן התלונות, שהגישו כנגדו יהודי דמשק למשרד־החוץ הבריטי, הועבר ב' לטריאסטה, שבה שימש קונסול עד שמת. ב' ביקר גם באיסלאנד (וכתב עליה: Ultima Thule, 1875) ובכמה מגלילות אפריקה המערבית.

ספריו של ב' זכו בשעתם לתפוצה מרובה משום שסיפקו את הסקרנות להכרת ארצות לא נודעות, שהיתה רווחת בזמנו. אך שמו כסופר מתבסס בעיקר על התרגום האנגלי שלו ל„אלף לילה ולילה" (16 כרכים, 1885/88), הנחשב כספר־מופת. התרגום, הנאמן מאוד למקור, מלווה בהערות, שבהן מסביר ב' ברוב בקיאות את המנהגים המתוארים בסיפורים, ביחוד בתחום חיי־המין. — משאר ספריו יש להזכיר את תרגום ה„לואיזיאדים" לקאמואנש מפורטוגיזית לאנגלית (1880). — מבחר של כתביו יצא ב1924 בעריכת N. M. Penzer (Selected Papers on Anthropology, Travel etc.).

Isabel Burton, *The Life of Captain Sir R. F. B.*, 1893; W. P. Dodge, *The Real Sir R. B.*, 1907; N. M. Penzer, *An Annotated Bibliography of Sir R. F. B.*, 1923.

א. י. בר.

ברֶטוֹן דֶה לוֹס אֶרֶרוֹס, מַנוּאֵל — Manuel Bretón de los Herreros — (1796, קֶל, לוגרוניו — 1873, מאדריד), מחזאי ספרדי. ב' למד באוניברסיטה של מאדריד והשתתף במלחמת־השחרור הספרדית נגד נאפוליון. שימש מנהל הספריה הלאומית ומזכיר האקאדמיה המלכותית הספרדית. הוא כתב כמה פואֶמות, שירים קצרי־טורים (letrillas) ושירים בעקבות אַנַקרֶאוֹן, אך את מעמדו בספרות קנה לו על־ידי מחזותיו (יותר מ100). הראשון שבהם, A la vejez viruelas („אבעבועות־רוח לעת זקנה"), הוצג ב1824, ומאז ועד להצגת המחזה האחרון שלו — Los sentidos corporales („החושים הגופניים"), 1867, היה ב' המחזאי רב־ההשפעה ביותר בספרד. אע"פ שפעולתו חלה בחלקה בימי השיא של הרומאנטיקה ואע"פ שכמה מיצירותיו, כגון Elena („הֶלֶנה"), 1834, קרובות לרומאנטיקה מכמה צדדים, נהג ב' ללגלג על תנועה זו, למשל בקומדיה Todo es farsa en este mundo („הכל הוא הלצה בעולם הזה"), 1835. ב' תפס וידע להבליט את הקווים הטיפוסיים לחיי־העיר ולחיי־הכפר. ב Escuela del matrimonio („בית־ספר לנישואים"), 1852, הוא מתאר את המעמד הבינוני של ימיו. אך לפרקים ניכרת בו, כמו אצל לֵאַנדרוֹ דֶה מוֹרַטִים (1760—1828), ששימש לו כמופת, הנטיה למוסר־השכל ולסאטירה: Los dos sobrinos („שני בני־הדוד"). בקומדיה Muérete y verás („תמות ותראה"), 1837, הוא מבליט את הצביעות של אהבים ורעים, שמתגלית עם מיתתו של קרוב וידיד.

הרבה ממחזותיו הם מערכונים מורחבים, כתובים ברוח היצירות של תור־הזהב הספרדי, למשל: Lo que son mujeres („מה הן הנשים"), וביחוד הטוב שבמחזותיו, Marcela, o a cuál de los tres („מארסֶלה, או מי מן השלושה"), 1831 — על אשה שבוזה למחזריה.

ב' חיבר גם כמה מחזות היסטוריים בינוניים, ביניהם Don Fernando el Emplazado („דינו של דון פרנאנדו") וVellido Dolfos (שניהם ב1837).

כל כתביו של ב' יצאו לראשונה ב1883/84 ב5 כרכים עם הקדמה מאת הארצנבוש (Hartzenbusch).

ק. ר.

ברֶטוֹן וּוּדְז, הֶסְכֵּמֵי (Bretton Woods Agreements), ההסכמים שהושגו בוועידת או"מ לענייני מטבע וכספים, שנתקיימה ביולי 1944 בעיר־הנופש הקטנה ברֶטון וודז, ניו המפשיר, אה"ב. הסכמים אלה היו בעיקרם שנַים: אחד מהם המליץ על ייסודה של קרן־מטבע בינלאומית, והשני — על ייסודו של באנק בינלאומי לשיקום ולפיתוח. שני המוסדות התחילו בפעולתם ב1946. בתחילת 1947 כבר הגיע מספרן של הארצות, שנצטרפו לשני המוסדות, ל44 (כמספרן של האומות, שהשתתפו בוועידת ב' ו') ובתוכן היו כל המדינות הגדולות, פרט לרוסיה הסובייטית ולארצות, שנלחמו בבעלות־הברית המערביות בתקופת מלחמת־העולם II. עשר מדינות אחרות, לרבות יאפאן והרפובליקה הפדראלית של מערב־גרמניה, נצטרפו אל המוסדות הללו לאחר מכן. מושב המשרדים הראשיים שלהם הוא בוואשינגטון.

מטרותיה הרשמיות של קרן־המטבע הבינלאומית (שההון שברשותה הוא בערך 8.8 ביליון דולארים אמריקניים) הן: 1) לטפח שיתוף־פעולה בינלאומי בתחום המטבע, באמצעותו של מוסד קבוע, שמתקין את המנגנון להתייעצות ולשיתוף־עבודה בבעיות־המטבע הבינלאומיות; 2) להקל את התפשטותו ואת גידולו המאוזן של הסַחר הבינלאומי, ולטפח ולקיים באורח זה רמות גבוהות של תעסוקה והכנסה ממשית; 3) לטפח את יציבות החליפים, לקיים סידורי־חליפים מתוקנים בין החברים, ולמנוע פיתוח של חליפים שמקורו בהתחרות; 4) לסייע בקביעת מערכת־תשלומים רבצדדית לטראנסאקציות שוטפות ובביטולם של הסייגים לחליפי־חוץ, המפריעים לגידולו של הסחר העולמי; 5) לנטוע ביטחון בחברים ע"י העובדה, שבתנאי של מתן ערובות נאותות יועמדו לרשותם האמצעים הכספיים של הקרן, וליתן להם באופן זה הזדמנות לתקן אי־התאָמות במאזני־התשלומים שלהם בלא להסתכן בצעדים, שעלולים להרוס את השגשוג הלאומי והבינלאומי; 6) לקצר את התקופה של אי־שיווי־המשקל במאזני־התשלומים הבינלאומיים של החברים, וכן להפחית את מידת הקפו של אי־שיווי־משקל זה.

כדי להשיג מטרות אלו, נועדה הקרן למלא כמה תפקידים מיוחדים: 1) לדאוג לחילופי אינפורמאציה מתמידים בעניינים אלה בין המדינות, שנצטרפו לקרן; 2) לקבל מכל ארץ הצהרה על הערך הראשוני (בזהב) של המטבע שלה; 3) לקבוע נוהג מסודר לתיאומים של שערי־החליפים לאחר זמן; 4) להושיט סיוע כספי לארצות זקוקות לעזרה ע"י שמירה על שער־החליפים, שנקבע למטבע שלהן; 5) לסייע בביטולם של סייגים חמורים לחליפים, בצימצום מספרם של שערי־החליפים ובעקירתן של ההפליות הנהוגות.

כל חבר חייב להכניס לקרן את הסך של דמי־השתתפות,

שהוטל עליו (חלק ממנו יש לשלם בזהב) — סך, שהוא מיוסד בכל מקרה על ההכנסה הלאומית של הארץ. כך, למשל, המיכסה של אה"ב היא 2,750 מיליון דולאר, של אנגליה — 1,300 מיליון דולאר, של איסלאנד — 1,000,000 דולאר. מכסתו של כל חבר קובעת גם את הסך של מטבע־חוץ, שהוא יכול להשיג מן הקרן כמשען למטבע שלו בתנאים שנקבעו מראש. כוח־ההצבעה של כל מדינה הוא בערך לפי שיעור המכסה שלה. הקרן מתנהלת ע"י מועצת־מנהלים, שכל חבר ממנה בה מנהל אחד. אך הפעולות הממשיות הן בידי קבוצה של 16 מנהלים־בפועל, שכל זמנם מוקדש לקרן; מאלה מתמנים חמישה ע"י חמש המדינות בעלות המכסות הגדולות ביותר, מדינה מדינה ובא־כוחה; ושאר המנהלים נבחרים ע"י שאר החברים.

בדומה לקרן, יש גם לבאנק העולמי כ־50 חבר. אין מדינה יכולה להצטרף לבאנק בלא שתהא חברה בקרן. הבאנק מנוהל כמעט באותו אופן עצמו, שבו מנוהלת הקרן. פקידיהם הראשיים של שני המוסדות הם בעלי אותם התארים עצמם; הם נבחרים באותה הדרך עצמה, ואף כוח־ההצבעה שלהם נקבע באותו אופן עצמו כיוון שלמדינות, המשתתפות בהון־הבאנק בסכומים גדולים, כוח־הצבעה מכריע בהנהלת ענייניו. ההון של הבאנק הוא בקירוב 8,000,000,000 דולאר, והתרומות של המדינות הנמנות עם חברי־הבאנק הן בערך כתרומותיהן לקרן.

הבאנק נוסד כדי להקל בהשגתן של הלוואות־חוץ בטוחות ארוכות־מועד לצרכי שיקומם ופיתוחם של „שטחים נחשלים". אך מלבד מטרה כללית זו יש לו גם מטרות מיוחדות, והן: לסייע בקביעתם של שערי־ריבית ותנאי־מילווה מתקבלים על הדעת, לעודד את גידולו המאוזן של הסַחַר העולמי, ולפתח את הרבצדדיות של ההשקעות הבינלאומיות.

הבאנק יכול להקל מתן מילווים, או להעניק מילווים, בשלוש דרכים עיקריות; ראשית, אפשר לו לערוב למילווים, בשלמותם או בחלקם, שניתנים ע"י משקיעים פרטיים בצינורות הרגילים של ההשקעה הפרטית; שנית, אפשר לו להעניק מילווים במישרים מן הקרנות שברשותו; שלישית, אפשר לו להעניק מילווים מן הקרנות, שלָוָה ממשקיעים פרטיים בארצות שהן חברות בבאנק. ב־1952 היה סך־הכל של המילווים שנתן הבאנק קרוב ל־2,000,000,000 דולאר. קודם שהבאנק בא להלוות כספים לארץ מן הארצות או לערוב למילווה, חייב הוא לחקור בדבר כדי להיווכח, שהתכנית עשויה להביא רווחים. המילווה טעון אישור גם מצד הנציגים (המשתתפים במועצת־הבאנק) של המדינה שבשבילה נועד.

International Monetary Fund, *Annual Reports;* International Bank for Reconstruction and Development, *Annual Reports;* International Monetary Fund, *International Financial News Survey* (Washington, D. C.).

א. ז.

בֶּרְטוֹנוֹב, יְהוֹשֻׁעַ זְאֵב (נו' 1879, וילנה), שחקן עברי. ב' היה בן עניים ונועד ע"י הוריו ליעשות בעל־מלאכה, אך נמשך מנעוריו לדקלום ולמשחק. כשהיה בן 20 הצטרף לחוג של חובבים, שהציג כמה מערכונים. עד 1905 היה ב' מורה ושחקן־חובב לסירוגים, אך מ־1905 ואילך לא עסק אלא בשחקנות בלבד (הוא הופיע בווילנה ובערים אחרות כחבר ללהקות רוסיות ויידיות). ב־1912 נפגש בביאַליסטוק עם נחום צמח (ע"ע) והשנַים אירגנו להקה והכינו את הצגת „הנודד הנצחי" לדימוב. הצגת־המחזה, אע"פ שנתקבלה יפה (בין השאר נערכה לפני צירי הקונגרס הציוני הי"א בווינה), לא היה בה אלא משום התחלה ללא המשך. הלהקה נתפרקה מחוסר אמצעים וב' חזר לנוע על־פני בימות רוסיות. אחר המהפכה הוזמן לארגן את התיאטרון היהודי־הממלכתי באודסה; אח"כ אירגן תיאטרון צבאי בחזית, עמד בראש תיאטרון יהודי ממלכתי במינסק, גילם בהצלחה מרובה את „טוביה החולב" במוסקווה, עד שב־1922 נצטרף ל„הבימה", ומאז נזדהתה דרכו האמנותית עם זו של התיאטרון העברי.

ב' הוא אחד משחקני־האופי המובהקים של הבימה העברית, ועם זה הוא מבעלי הדמות העצמאית, שאינה מיטשטשת כליל בשום תפקיד ובשום איפור. הוא גילם ב„הבימה" שורה רַבגונית של כששים דמויות, שמהן בולטות ביחוד דמויות יהודיות עממיות, וכן דמויות פאטריארכאליות ומעניינות של זקנים. עם זה הוא מן המעולים שבקריינים־האמנים, ואף הורה קריאה אמנותית בקורסים שונים ובביה"ס הדראמאטי של "הבימה". במאי 1950, ליובלו השבעים, העניק לו משרד החינוך והתרבות של ממשלת־ישראל את התואר של „בחיר האמנות בישראל".

ג. י. א.

בְּרֶטוֹנִית, לָשׁוֹן, ע"ע קֶלְטִיּוֹת, לְשׁוֹנוֹת.

בַּרְטוֹק, בֶּלָה — Bartók Béla — (1881, נַדְיסֶנְטְמִיקְלוֹשׁ [הונגאריה הדרומית, כיום יוגוסלאוויה] — 1945, ניו־יורק), קומפוזיטור הונגארי. כשהיה בן 9 התייתם ב' מאביו, שהיה מנהל של בי"ס חקלאי. את ההדרכה הראשונה בנגינה בפסנתר קיבל מאמו, שהבחינה בכשרונו ועברה עמו לפרסבורג. כאן למד ב־1893/99 נגינה בפסנתר וקומפוזיציה אצל פ. אֶרקֶל, וכאן הכיר גם את דוֹהנַנִיי, שבעקבותיו הלך אחר כך לבודאפסט, כדי ללמוד שם בקונסרוואטוריון. בבודאפסט השתלם ב' בנגינה בפסנתר אצל תּוֹמאַן, מתלמידיו של ליסט,



בלה ברטוק

ובקומפוזיציה אצל ה. קֶסלֶר, שהיה מוֹרָם של שלושת הקומפוזיטורים ההונגאריים החשובים של המאה ה־20: ב', דוהנאניי וקודאלי. ב' נתחנך על טהרת הרוח של המוסיקה הגרמנית הרומאנטית; ואע"פ שביקש להשתחרר מהשפעתו של בראמס כשפנה בבחרותו אל האסכולה של ואגנר וליסט, עלה רק ב־1905 על דרך מיוחדת לו. באותה שנה ערך עם ידידו דוהנאניי את מסע־המחקר הראשון שלו לשם איסופן של מנגינות־העם ההונגאריות (שנסתלפו בביצועיהן של תזמורות־הצוענים) בצורתן המקורית. כתוצאה ממסע זה פירסם „עשרים שירי־עם הונגאריים לקול־זמרה ולפסנתר" (1906). מאז עסק ב', נוסף על כתיבה מקורית, בחקר שיטתי

של הפולקלור המוסיקאלי בהונגאריה ובארצות הסמוכות לה; כן ערך מסע לאפריקה הצפונית לשם חקר המוסיקה הערבית, וב1920 פירסם את חיבורו „המוסיקה העממית של הערבים בביסכּרה ובסביבתה". בזכות חיבוריו המרובים על הפולקלור המוסיקאלי ובזכות אוסף מנגינות־העם שלו (הכולל יותר מ6,000 נעימות) נמנה ב׳, מ1930 ואילך, עם החשובים בחוקרי המוסיקה העממית. כיוצר מקורי זכה להערכה במולדתו רק ב1917, עם הצגת מחזה־המחולות: „הנסיך המגולף מעץ". ב1918 נתקיימה הצגת־הבכורה של האופרה שלו: „מבצרו של האביר כחול־הזקן", וזמן קצר לאחר מכן הושמעה גם רביעיית־המיתרים השניה שלו. מאז ואילך נמנה ב׳ עם גדולי הקומפוזיטורים ההונגאריים. יצירותיו החשובות ביותר כוללות את הקונצ׳רטו הראשון והשני שלו לפסנתר (1926, 1931); „קאנטאטה חולונית" (1930) — יצירה למקהלה ע"פ באלאדה רומנית עתיקה; מוסיקה לתזמורת של כלי־מיתרים, צֶ׳לֶסטה וכלי־הקשה (1935) וקונצ׳רטו לתזמורת (1944).

ב1940 התיישב ב׳ כמהגר פוליטי באה"ב. בסוף ימיו עבד בעת ובעונה אחת בחיבורן של שתי יצירות חדשות — הקונצ׳רטו לוויולה (לפי הזמנה של אמן־הוויולה פרימרוז) והקונצ׳רטו השלישי לפסנתר. שתי הפארטיטורות נשארו בצורה מקוטעת; אך הודות לסימון מדוקדק של התיזמור אפשר היה להשלימן אחר מותו.

יצירותיו של ב׳ נחשבות בדרך כלל כיצירות הונגאריות לאומיות. אך יש לציין שבחיבוריו העיקריים, וביחוד בשש הרביעיות לכלי־מיתרים, אין למצוא הבאות פולקלוריסטיות או השאָלות מֶלודיות משירי־עם. רוח־העם מוצא כאן מבע חדש — במיקצבי־ניגוד נועזים ובצירופי־צלילים מתמיהים, שעדיין הם זרים לאזנם של בני־דורנו.

J. Demény, *B. B., Dokumente seines Lebens*, 1948; H Stevens, *The Life and Music of B. B.*, 1953.

יו. ט.

בָּרֶטִי, ג׳וּזֶפֶּה (מַרְקַנְטוֹנְיוֹ) — Giuseppe (Marcantonio) Baretti — (1719, טורינו — 1789, לונדון), מבקר ספרותי ופובליציסטן איטלקי. כשהיה ב׳ בן 16 ברח מבית־הוריו וזמן־מה התגורר אצל דודו, שהיה מזכיר הדוכּס של העיר גְוַסטַלָּה (Guastalla). אחר־כך נדד במשך שנים אחדות באיטליה הצפונית, חזר לטורינו, שמע בה הרצאות על הספרות האיטלקית, עבר לוויניציאה, שבה התידד עם האחים גוצי (ע"ע), ושהה זמן מה במילאנו. ב1742 נתמנה על האספקה למבצר בַּקוֹני. — ב׳ פירסם שירים ביקרתיים ומכתבי־פולמוס נגד כמה מסופרי־זמנו, וכתוצאה מכך נאסר עליו לפרסם כתבים נוספים. ב1751 היגר ללונדון, סיגל לעצמו את הלשון האנגלית, והיה ממקורביו של ד"ר ג׳ונסון. ב׳ חיבר מילון אנגלי־איטלקי (1760), ספר על רשמי מסעו באירופה (1770/71) ומסות בביקורת ספרותית, שכמה מהן נועדו לקרב את הספרות האיטלקית לקוראים האנגליים. ע"י כתביו אלה קנה לו פירסום ניכר באנגליה. ב1760 חזר לאיטליה ופירסם את ה„מכתבים המשפחתיים" (Lettere familiari, 1762) ואת הדו־שבועון La frusta letteraria („השוט הספרותי"), 1763/65. כתבים אלה שימשו גורמים למַה שנחשב בזמנו כשערוריות ציבוריות, וב׳ הוכרח לעזוב את ארצו. בלונדון, שבה השתקע עכשיו לצמיתות, נתמנה מזכיר לקורספונדנציה הזרה ב„אקאדמיה לאמנויות היפות", ומאז ואילך הוענקה לו תמיכה מטעם המלך.

ב׳ הצטיין בשנינות ובכושר־ויכוח. תכונות אלו ניכרות בעיקר ב„מכתבים המשפחתיים" שלו, שבהם נלחם בכתבנות השדופה והשיגרתית ובסיגנון הארקדי (ע"ע ארקדיה), שעדיין שלט בספרות האיטלקית. ב׳ ביקש להנהיג באיטליה את הדעות האֶסתטיות והתרבותיות, שהיו רווחות באירופה במאה ה18. לשם הפצת רעיונותיו, יצר בכתב־העת שלו, „השוט הספרותי", את הדמות המוזרה של „אריסטארקו שוחט־שור" (Aristarco Scannabue) — אדם משונה וחולני, שמצליף בשוט־ביקרתו על כל סופרי־הדור באיטליה, ועם זה הוא טוען לסיגנון ברור, ענייני ומובן לקורא. ע"י תביעות אלו השפיע ב׳ על התחדשותה של הספרות האיטלקית, נתן את הדחיפה הסופית לשיחרורה מסיגנון־המליצה של המאות ה17 וה18 ופתח את הדרך לתפיסה אֶסתטית וביקרתית חדשה.

A. Devalle, *La critica letteraria nel 1700. G. B. e i suoi rapporti con Voltaire, Johnson e Parini*, 1932; L. Piccioni, *Bibliografia analitica di G. B.*, 1942; F. Pedrina, *La rivolta d'Aristarco*, 1947.

בֶּרְטִיוֹן, אַלְפוֹנְס — Alphonse Bertillon — (1853, פאריס — 1914, שם), אנתרופולוג צרפתי. ב׳ היה בן ואח לרופאים, שעסקו הרבה בבחינות החברותיות של הרפואה. ב׳ הלך בעקבותיהם, ולאחר שלָמד רפואה פנה למחקרים אֶתנוגראפיים ואַנתרופולוגיים, ביחוד למחקרים הקשורים בחקירה פלילית רפואית. מ1880 היה מנהל שירות־הזיהוי של המשטרה בפאריס. ב׳ המציא שיטה יעילה לזיהוים של פושעים, שמשתדלים להעלים את זהותם במסווה של שמות בדויים וע"י שינויים מלאכותיים במראם ותארם. שיטתו — שהיא ענף מיוחד באַנתרופומֶטריה (ע"ע אנתרופולוגיה פיסית, עמ׳ 709) — נתקבלה בארצות הרבה ומשמשת לפעמים גם היום בחקירות פליליות. כמומחה־המשטרה הופיע ב׳ ב1899 במשפט דריפוס (ע"ע) לפני בית־המשפט העליון כדי להעיד על אמיתות ה"bordereau"; אחר גמר המשפט הוכרח לפרוש ממשרתו.

שיטתו של ב׳ — ה„בֶּרְטִיוֹנַאז" — מבוססת על העובדה, שאין שני בני־אדם שווים ביחסי־האורך של חלקי־השלד ובכמה סימנים אנאטומיים אחרים, שנשארים קבועים בכל זכר מגיל 20 ומעלה עד סוף ימי־חייו. על־פי שיטה זו אפשר לקבוע בוודאות, אם חשוד שנעצר הוא זהה עם פושע, שכבר נתפס פעם ושמידותיו נרשמו באותו זמן; זיופי־שם או שינויי־צורה חיצונים אין בכוחם עוד להטעות את המשטרה. — ב׳ קבע 11 ערכי־מדידה כמותיים (אורך־הגוף, מרחק פרישת־הידיים, הגובה בישיבה, אורך הראש ורחבו, רוחב־הכתפיים, אורך האוזן הימנית, אורך הרגל השמאלית, אורך האמה השמאלית, אורך הזרת השמאלית, אורך הזרוע התחתונה השמאלית), שבצירוף ציונים איכותיים סטאנדארדיים הם מאַפשרים זיהוי אינדיווידואַלי בטוח. בין הציונים המתארים נחשב צבע־העיניים כחשוב ביותר, מפני שאינו ניתן לשום זיוף. בתיוק לפי קבוצות־גודל מוסכמות מגעת שיטת־ב׳ ל729 סוגים שונים, שקביעתם מיוסדת על חלוקה ראשונית לבעלי ראש קצר (פחות מ187 מ"מ), ראש בינוני (187—194 מ"מ) וראש ארוך (מ194 מ"מ ומעלה). את כל המדידות אפשר לבצע ולרשום תוך 5—7 דקות, וכן אפשר לבצע

במשך דקות אחדות את השוואתה של „תמונה מדוברת" זו עם מאות תמונות רשומות.

היום משתמשים ב„ברטיונאז'" רק ביחד עם שיטת הדַקְטילוסקופיה (ע"ע), ובמקומות הרבה נדחתה הראשונה כליל מפני השניה.

מחיבוריו של ב': Ethnographie moderne („אֶתנוגראפיה חדישה") 1883; La photographie judiciaire („הצילום המשפטי") 1890; Identification anthropométrique („זיהוי אנתרוֹפוֹמֶטרי"), 1893.

Von Sury, *Das anthropometrische Signalement von A. B.*, 1895; R. W. McClaughry, *The B. System of Identification*, 1896; E. Locard, *L'identification des récidivistes*, 1909; H. Schneichert, *Die Signalementslehre*, 1923[3]; R. Heindl, *System u. Praxis der Daktyloskopie u. d. technischen Methoden d. Kriminalpolizei*, 1927[3]; O. Vogel, *Die Personenbeschreibung*, 1931; S. Bertillon, *Vie d' A. B.*, 1941[2].

ג. ל.

בְּרַטְיַנוּ (Brătianu), שמה של משפחה רומנית, שכמה מבניה היו מדינאים בעלי שם. החשובים שבהם היו:

1) יון (Ion) קונסטאנטין ב' (1821—1891), שהיה בנם של בעלי־אחוזות („בויארים") בוואלאכיה. ב1841—1848 למד בפאריס ונתפס לליבראליזם של אירופה המערבית. ב1848 השתתף בהתקוממות הליבראלית, שפרצה אותה שנה במולדתו ודוכאה עד מהרה; ב' ברח לפאריס וללונדון והתקשר כאן עם מאציני ומהפכנים אחרים. ב1857 חזר לארצו, תמך ב1859 בבחירתו של אלכסנדר קוזה (Cuza) כנסיכן של ואלאכיה ומולדאוויה, אך אח"כ נעשה מתנגדו, יזם — עם אחרים — את עלייתו של קארל לבית הוֹהֶנצוֹלרן לשלטון ברומניה החדשה (1866), וב1867/68 שימש ראש־הממשלה. בימי המלחמה הגרמנית־צרפתית (1870—71) הסתכסך עם נסיכו, ששאף לנצחונה של גרמניה, בעוד שב' ורוב הרומנים אהדו את צרפת. מ1876 עד 1888 היה ב' שוב ראש־הממשלה והיה לו חלק מכריע במאורעות המדיניים, שאירעו באותן השנים בארצו (ע"ע רומניה, היסטוריה); בין השאר היה אחראי למדיניות האנטי־יהודית של רומניה באותו זמן (ע"ע רומניה, יהודים). בשנות־שלטונו האחרונות איבד ב' הרבה מתמיכת־הציבור — בין השאר, מחמת שערוריות כספיות, שפרצו בחוגי הפקידות הגבוהה, וב1888 נכשל בבחירות לפארלאמנט והתפטר. אוסף כתביו המדיניים של ב' יצא ב1903/12 ע"י ד. א. סְטוּרזה (Sturza) בצירוף מבוא ביוגראפי.

2) יון (המכונה יוֹנל — Ionel) קונסטאנטין ב' (1864—1927), בנו הבכור של (1). השתלם בפאריס כמהנדס, אך אחר מות אביו הקדיש את עצמו למדיניות ומ1896 ואילך שימש כמה פעמים מיניסטר בממשלות של ד. א. סטורזה. ב1909, לאחר שמת זה האחרון, נעשה ב' ראש־הממשלה; במשרה זו החזיק עד יאנואר 1911, ושנית מיאנואר 1914, אחר מלחמות הבלקן (ע"ע). כשפרצה מלחמת־העולם I (אוגוסט 1914) הניע ב' את המלך קארוֹל, בהתאם לדעת־הקהל, להכריז על הניטראליות של רומניה, בניגוד להתחייבותה כלפי גרמניה ואוסטריה, וב1916 אף העמיד את ארצו לצידן של מעצמות־המערב ורוסיה. ביאנואר 1918, לאחר שהצבא הרומני הוכה על־ידי הגרמנים, התפטר ב' מראשות־הממשלה. בסופה של אותה שנה, אחר מפלתן של גרמניה ואוסטריה, נעשה ב' ראש־הממשלה הראשון של „רומניה הגדולה" החדשה וייצג את מדינתו בוועידת־השלום. משנתברר לו, שלפי חוזה סן־ז'רמן (ספטמבר 1919) לא היתה רומניה עתידה לקבל את כל הבַּנַט (ע"ע), שהובטח לה ב1916, אלא רק את חלקו המזרחי, סירב ב' לחתום על החוזה והתפטר. מיאנואר 1922 עד מארס 1926 שימש שוב ראש־הממשלה. בתקופה זו שלט כמעט כדיקטאטור, הנהיג חוקה חדשה למדינה המורחבת, הפעיל רפורמה אגרארית מקפת, הנהיג את זכות־הבחירה הכללית והחשאית, ובמידת־מה תיקן גם את מצבם של היהודים. בהשפעתו נשללה ביאנואר 1926 זכות־הירושה מן הנסיך קארול, בנו הבכור של המלך פרדינאנד (ע"ע רומניה, היסטוריה). ביוני 1927, חמישה חדשים קודם מותו, נתמנה שוב ראש־הממשלה.

3. וינטילה (Vintila) ב' (1867—1930) שירת בכל הממשלות של אחיו יונל כמיניסטר־הכספים והיה אחראי למדיניות הכלכלית שלהן. אחר מותו של יונל היה במשך כשנה ראש־הממשלה — עמדה, שממנה הודח ע"י מפלגת־האיכרים.

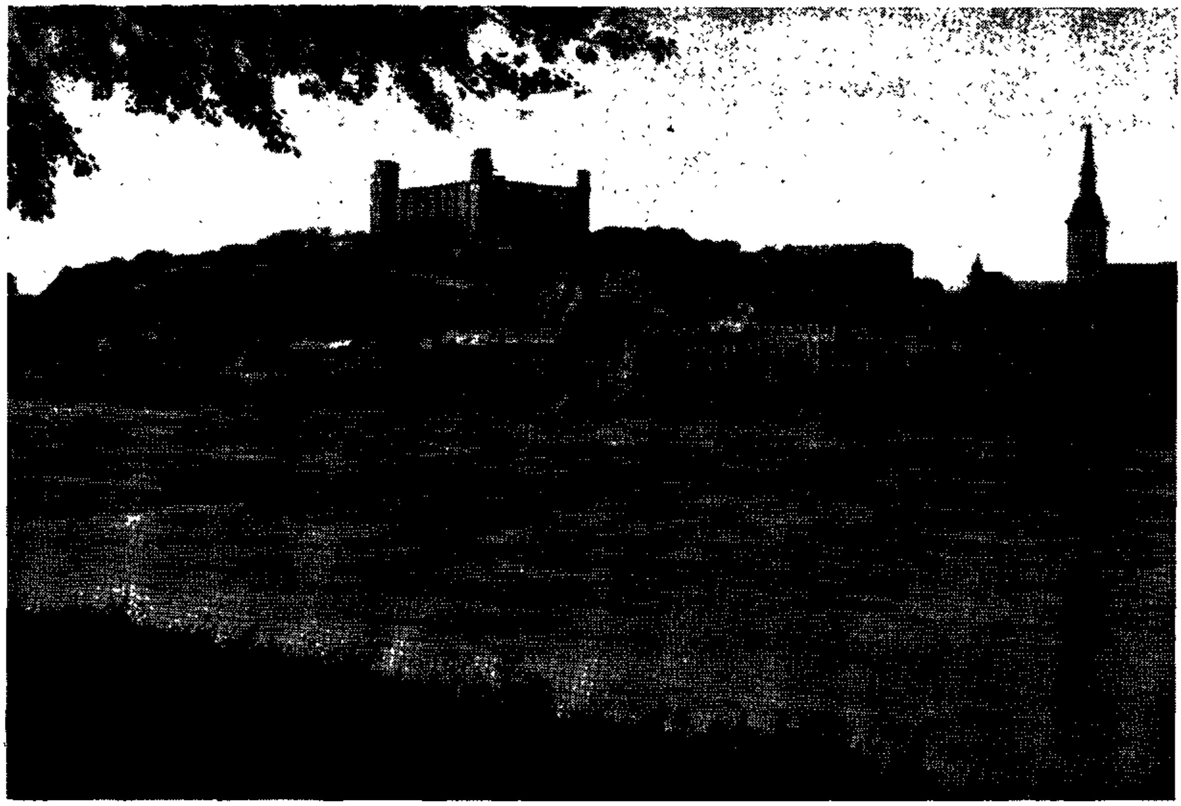
4. דינו (קונסטאנטין) ב', (1866—?), בנו של (1), עסק בעניינים הכלכליים של המשפחה. בתקופת מלחמת־העולם II עמד בראש המתנגדים לשלטונו של אנטוֹנֶסקוּ (ע"ע), ולאחר שנחתמה שביתת־הנשק עם הרוסים (אוגוסט 1944) היה זמן־מה חבר־הממשלה. הוא מת במאסר סובייטי.

ח. ק. ב. – א. מ. י.

בְּרַטִינוֹרוֹ, עוֹבַדְיָה, ע"ע עוֹבַדְיָה מִבְּרַטִינוֹרוֹ.

בְּרֶטִינְיִי, שָׁלוֹם־, ע"ע מְאַת־הַשָּׁנִים, מִלְחֶמֶת־.

בְּרַטִיסְלָוָה (בצ'כית ובסלובאקית Bratislava, בגרמ' Pressburg; בספרות־ישראל — פְּרֶשבּוּרג, בהונג' Pozsony), עיר־הבירה של סְלוֹבַקְיָה (ע"ע) ושל מחוז־ב'; יושבת על הדאנובה לרגליהם הדרומיות של הקארפאטים הקטנים, בגובה של 130 מ'—200 מ' מעל פני־הים, במבוא לשפלת־פאנוֹנְיָה (הונגאריה) העליונה — ארץ הדגן, היין והמקנה —, ובה נפגשות דרכים מארצות הקארפאטים, הסוּדֶטִים והאלפים. באוכלוסיה שלה, המונה כ185,000, מיוצגים יסודות מכמה עמים: סלובאקים תושבי־הקארפאטים, מאדיארים תושבי־השפלה וגרמנים מהרי־האלפים, שהיו עד סוף המאה ה19 רוב מוחלט בעיר. כמו־כן ישבו כאן עד השואה יהודים, שהיו בין עמי־המיעוט ראשונים (או שניים) במניינם וראשונים במשקלם הכלכלי. ק"מ אחדים ממערב לב' מתאחדות זרועות הדאנובה המפולגת, שיוצרות כאן איי־נהר, וק"מ אחדים ממזרח לה מתפלג הנהר שנית, ורק בתחום שבין התפלגויות אלו אפשר היה לגשור גשרים על־פני הזרם הכביר. מצבה הגאוגראפי של ב' מַזְכֶּה אותה, מבחינת התחבורה המסחרית והצבאית, כמעט באותם היתרונות שיש לוינה, השוכנת אך כ55 ק"מ ממערב לב': היא עיר־גשר ועיר־נמל כאחת. כל עוד היתה ב' בתחום האימפריה ההאבסבורגית אי־אפשר היה לה לנצל את היתרונות הללו מחמת קירבתה של וינה עיר־הבירה; כיום היא צומת של מס"ב בצ'כוסלובאקיה, ובארץ זו היא שניה במעלה אך לפראג; ממנה יוצאות מסילות צפונה — לבְּרנוֹ ופראג; מערבה — לוינה; דרומה־מזרחה — לבודאפסט; צפונה־מזרחה — לקוֹשִׁיצֶה ולחבל האוקראיני שמדרום לקארפאטים. קודם תקופת השלטון הקומוניסטי היתה ב' בעיקרה עיר־מסחר, ששלחה את תוצרת החקלאות וגידול־המקנה של מחוזה למערב ולצפון־המערב ואת תוצרת התעשיה הצ'כית למזרח ולדרום. כיום מתפרנסת ב' בעיקר



בראטיסלאווה. מראה המצודה על חוף־הדאנובה

מן התעשיה ומשירותי־התחבורה שלה. התעשיה עוסקת בעיבודה של תוצרת החקלאות, היער וגידול־המקנה (קמח, יינות, שֵכר־שעורים, שימורי־בשר, עץ מעובד, נייר), בטכס־טיל, ובייצור מכונות (ביחוד חקלאיות), נשק ודינאמיט. כמו־כן מזקקים בב׳ נפט, שמוזרם אליה מימי מלחמת־העולם II בצינור, שיוצא מנמל מֶלְנִיק שעל נהר לאבָּה (ע״ע אֶלבֶּה), מצפון לפראג. ב׳ היא גם המרכז התרבותי הסלובאקי הראשי. יש בה אוניברסיטה (מ1919) ומוסדות־תרבות אחרים.

ב׳ מורכבת מעיר עתיקה, שבעבר היתה מוקפת חומה, והיא גרעינה של העיר, ומפרברים, שמתפשטים ביחוד לעבר־השפלה למזרח ולצפון־המזרח. ממערב לעיר מתרוממת גבעת־המצודה (83 מ׳ מעל חוף־הנהר). במצודה, החרבה מ1811, היתה בעבר טירה של מלכי־הונגאריה ועל־ידה עמד בית מועצת־המדינה. לרגלי־המצודה, במזרח ובצפון, נמצא הפרבר היהודי (הגטו), כי היהודים היו נתונים לחסותם של המלכים ושל רוזני בית פאלְפִי, שטירתם היתה סמוכה לטירת־המלכים. בתחום הגטו נמצאים שני בתי־כנסת גדולים, אחד (בצפון) לחרדים (משנת ה׳ קנ״ט) ואחד (בדרום) לנֶאולוגים (מתַקנים). בב׳ מצויים כמה בניינים, שהם בעלי חשיבות היסטורית: בנייני העיריה וכנסיית סט. מַרטינוס, שבהקמתם התחילו במאה ה13, וכמה בנייני־פאר מן המאות ה17 וה18.

ה י ס ט ו ר י ה. ב׳ נזכרת לראשונה ב907 כמבצרו של וראטיסלאו, הדוכס של מוראוויה (Brezalaus-Purc), שנכבש באותה שנה ע״י המאדיארים ושימש לאחר מכן כמבצר חולש על הגבול האוסטרי. מ1200 לערך יישבו מלכי־הונגאריה בב׳ סוחרים ובעלי־מלאכה גרמניים, שקראו לעיר בשם פרסבורג (שהיה שמה הרשמי עד 1860), אך המאדיארים קראו לה פוז׳ון (Pozsony). ב1291 ניתנו לב׳ זכויות של עיר. מ1541, כלומר, לאחר שרובה של הונגאריה נכבש ע״י התורכים, עד 1784 היתה ב׳ עיר־הבירה של החלק המערבי של הונ־גאריה, שנשאר בידי בית־האבסבורג, ומקום־התכנסותה של אסיפת־המעמדות (מועצת־המדינה) ההונגארית. בסוף 1805 נחתם בב׳ החוזה הידוע בשם „שלום־פרֶסבורג" בין נאפוליון וקיסר־אוסטריה.

מ1861 עד 1918 היה שמה הרשמי של ב׳ פוז׳ון, ומחמת התנאים המדיניים והכלכליים, ששלטו בהונגאריה אחר 1867 (ע״ע הונגריה, היסטוריה), נמשכו אליה מאדיארים וסלו־באקים מרובים. בעוד שהגרמנים היו ב1880 63% של האוכלוסיה והמאדיארים והסלובאקים היו מיעוט, הגיע האחוז של הסלואבקים והצ׳כים ב1927 ל51% ואילו האחוז של הגרמנים ירד ל24%. כמו־כן היו אז בעיר 18% מאדיארים ו3% יהודים לאומיים (רוב היהודים הכריזו על עצמם כגר־מנים או סלובאקים).

בסוף 1918 נעשתה ב׳ עיר־הבירה של סלובאקיה (במס־גרת המדינה הצ׳כוסלובאקית), קיבלה את שמה הנָכחי והת־פתחה במהירות למרכז כלכלי ורוחני של חבל גדול זה. בתקופת הכיבוש הנאצי (1939—1945) היתה ב׳ בירת סלו־באקיה ה„עצמאית". אחר 1945 גורש מב׳ רובם של תושביה הגרמניים.

F. Schiep, *Pressburg*, 1943; E. Lazišt'an, *Bratislava*, 1954.

א. מ. י.

י ה ו ד י ם. מסוף המאה ה10 נשתמרו ידיעות על יהודים, שבאו לב׳ ממוראוויה ובוהמיה. מכאן ואילך אין זכר ליהודים בב׳ עד 1291. עד 1345 שילמו היהודים דמי־חסות לאוצר־המלך; ב1345 חויבו גם במיסי־העיר. עסקיהם של היהודים בתקופה זו היו ברובם עסקי־כסף; אך היו כין היהודים גם

בעלי־מלאכה, סוחרים וגם בעלי־כרמים, שעסקו בייצור יין. ב1360 גורשו יהודי ב׳ ביחד עם שאר יהודי הונגריה (ע״ע) ומצאו להם מקלט בעיירה האוסטרית האינבורג שעל הגבול. ב1367 אנו מוצאים שוב יהודים בב׳, שרכשו כאן גם נכסים־לא־נדים. ב1371 הנהיגה העיר את „ספר היהודים", ששימש לקביעת היחסים הכספיים בין היהודים והנוצרים. את תולדותיהם של יהודי ב׳ מאז עד הגירוש של 1526 מציינות נגישות חוזרות ונשנות, שגרמו לדילדולם החמרי. ב1392 פטר המלך זיגמונד את הנוצרים מלשלם ריבית בעד הלוואות, שקיבלו מיהודי־ב׳, וב1441 פטרה אותם המלכה אליזבט גם מתשלום הקרן. הרבה מיהודי־ב׳ ביקשו לעזוב את העיר, אך ולאדיסלאו II פקד ב1506 למנוע בכל האמ־צעים את יציאתם מן העיר ולהחרים את רכושם של אלה שכבר יצאו.

ב1410 לערך שימש כרב בב׳ ר׳ אייזיק טירנא, בעל ספר המנהגים. לפי עדותו של ר׳ ישראל איסרלין היה נמצא באותם הימים (1450) בית דין מוסמך בב׳, ועדות זו מת־אַשרת גם ע״י תעודות רשמיות מאותה תקופה.

מזמן גירוש היהודים מהונגאריה (1526) עד סמוך לסופה של המאה ה17 לא היו יהודים בעיר. ב1692 קיבל ר׳ שמואל אופנהֵימר (ע״ע) רשות להתיישב בפרבר העיר. ב1693 הת־יישב כאן גם שמעון מיכל, אביו זקנו של היינה. ב1699 מינו השלטונות את שמעון מיכל לראש היהודים, והוא בנה כאן בית־מדרש וגם רכש את בית־הקברות הראשון.

לפי רשימה משנת 1709 נמצאו באותה שנה בב׳ 189 משפחות יהודיות. ב1714 קיבלו יהודי הגטו כתב־חסות ראשון, שנתחדש ב1732 וב1752 ובכל פעם שאחד מבניהם של בעלי־המקום קיבל לרשותו את אחוזת אבותיו. לפי כתב־חסות זה היו היהודים רשאים לסחור בב׳ בכל סחורה שהיא, לבנות בתי־כנסת ולנהוג בכל עניינ־דת לפי תורתם. — בתקופת שלטונה של מריה תֶרזיה (1740—1780) נהגו נציגי הקהילות של יהודי־הונגאריה להתכנס בב׳ לשם דיון על חלוקת מס־הסבלנות וגבייתו.

הראשון מיהודי ב׳, שנעשה „פרנס המדינה", היה ר׳ אברהם טֶהֶבן. הרב האחרון בב׳, שהיתה לו סמכות של „כוח בית דין", היה ר׳ מאיר ברבי, שעם פטירתו (1794) בטל כוח השיפוט והטלת־העונש, שהיה לבתי־הדין היהודיים לפי פקודת־הסבלנות של יוסף II. מ1807 ואילך שימש כרב בב׳ ר׳ משה סופר בעל חת״ם סופר, שיסד כאן ישיבה גדולה, ששימשה מרכז לתורה גם מחוץ לגבולות הונגאריה; כן יסד בב׳ (ב1821) בי״ס למלאכה ולאומנויות — הראשון מסוג זה בכל הונגאריה.

בשבוע של פסח 1848 פרצו פרעות בב׳ בזמן הדיון בפארלאמנט על מתן זכות־בחירה ליהודים. ב1848/49 נפרצו חומות הגטו.

משעברה ב׳ לרשותה של צ׳כוסלובאקיה והוכרזה כעיר־הבירה של סלובאקיה שימשה מרכז למוסדות־הציבור השונים של הישוב היהודי במדינה. בב׳ יצאו אז גם כמה עיתונים יהודיים וגם שבועון עברי בשם „היהודי". ב1927 נמצאו בב׳ כ11,000 יהודים בתוך אוכלוסיה של 123,000. בתקופת מלה״ע II חוסלו יהודי ב׳ בכלל שאר יהודי סלובאקיה. מיום־הכיפורים תש״ה (1944) ואילך היו נשלחות שבוע שבוע חבורות מיהודי־ב׳ לאושוויץ והדבר נמשך עד לשבועיים



נשים ברטוניות בתלבושת מסרתית

קודם מפלת־היטלר. רק מועטים מיהודי־ב׳ נשארו לפליטה.

י. גרינואלד, קורות עיר פרעסבורג וגדוליה, תרע״א; הנ״ל, היהודים באונגאריא, תרע״ג; E. Portish, *Geschichte der Stadt Pressburg-Bratislava*, I–II, 1933.

ש. ה. ו.

בְּרֶטַנְיָה (בצרפ׳ Bretagne [בְּרֶטַנְיֶ]; בברֶטוֹנית [ע״ע בְּרֶטוֹניות, לשונות] Breiz; באנג׳ Brittany; בלאט׳ של יה״ב Britannia Minor [בריטניה הקטנה]), חצי־אי בצפון־מערבה של צרפת ושם היסטורי של חבל־שלטון מלפני 1791, שכולל את 5 הדֶפּארטמֶנְטים (מחוזות) פִּינִיסְטֶר, מוֹרְבִּיאַן, קוֹט דִי נוֹר, אִיל דֶה וִילֶן ולוֹאַר התחתון, בס״ה כ35,600 קמ״ר. מספר תושביו: יותר מ3.1 מיליון (1953), מהם כ1.2 מיליון דוברי בְּרֶטוֹנִית, שהם מרוכזים בעיקר במערבו של חצי־האי.

ב׳ משתרעת בין תעלת לַה־מאנְש בצפון ומפרץ בִּיסְקַאיה בדרום. ארכה (ממזרח למערב) כ280 ק״מ, רחבה המאכסי־מאלי כ200 ק״מ. היא ארץ של גבעות, שגובה שיאן הוא 391 מ׳, אגנות מישוריים ועמקים רחבים. בלבו של הגדול באגנות יושבת הבירה ההיסטורית: רֶן (ע״ע). בחוף מרובים מפרצים קטנים מסועפים, שמעמיקים לחדור לתוך היבשה, ביחוד בעמקיהם של נהרות ונחלים, ובקרבת־החוף — איים קטנים הרבה. זהו איזור־חוף, שהוא יפה ביותר לפיתוחם של דַיג וספנות. השכבות הגֶאולוגיות, הרווחות בשלישים הצפוני והדרומי, מורכבות מגראניטים וצפחות גבישיות מן התקופה האַרכאִית, ואילו השליש הפנימי, הגבוה יותר, בנוי שכבות־משקע פַּאלֶאוזואיות. גיר נֵאוֹגֶני מצוי רק במטליות קטנות, ביחוד מסביב לנאנט ומדרום לרֶן. השכבות הקדומות הוקמטו בהקמטה ההֶרְצִינִית (ע״ע אירופה, גאולוגיה, וע״ע צרפת, גאולוגיה) ואח״כ טושטשו ע״י אֶרוֹסיה. ע״י שקיעה מאוחרת חדר הים ליבשת־ב׳, יצר את המפרצים וניתק מן היבשה מטליות קטנות, שנעשו מתוך כך איים.

האקלים הוא אוקיינוסי. בחורף החוף הצפוני חם הרבה יותר (בהשפעת זרם־המפרץ) מן הדרומי. הטמפראטורה הממוצעת של החוף הצפוני בחורף היא 6°—8°, ומשום כך מגדלים כאן ירקות מבכירים לשוקי בריטניה וצרפת; בפנים הארץ ובדרומה מצויים עד 50 ימי־קיפאון בשנה. בקיץ חם יותר בדרום מבצפון: הטמפראטורה הממוצעת ביולי—אוגוסט בצפון היא 16°; בפנים ובדרום 18°. מידת־המשקעים מרובה: 80—150 ס״מ בשנה, ללא הבדל מרובה בין חודש לחודש.

כלכלתה של ב׳ מבוססת על החקלאות, גידול־מקנה, דיג, ספנות ותעשיה. איזור־החוף, הנקרא בברטונית „ארמור" (= על הים), עשיר ביותר בכל ענפי־הכלכלה ויישובו צפוף, ביחוד במערב — במחוז פיניסטר, שבו נמצא הנמל הגדול ברסט (ע״ע). הפנים (ארגואט בברטונית) דל ויש בו שטחי־בר, שהם משמשים למרעה אכסטנסיווי לבקר ולסוסים. בב׳ זורעים שיפון, שעורה, שיבולת־שועל, חיטה ותפוחי־אדמה. מעצי־הפרי רווח ביותר התפוח, ותירוש־תפוחים הוא המשקה המשכיר, הנפוץ ביותר בב׳. בחקלאות קשורה החלבנות, המוציאה את תוצרתה לשוק. דייגי־ב׳ מפליגים לימים רחוקים, לחופי איסלאנד וניופאונדלנד. מדרום לניופאונדלנד שרדו לצרפת ממושבותיה באמריקה הצפונית בסיסי־דיג באיים הקטנים מיקלון וסט. פייר, ובני־ב׳ הם שמנצלים אותם בעיקר. את שלל־הדיג (מקרוב ומרחוק) מכשירים בנמלי־ב׳ ליצוא, לשימוש מידי ולשימור. מקור־הכנסה חשוב לב׳ הם גם התיירים, הנמשכים לחופי הרחצה והמרגוע שבה ולשרידים הפרהיסטוריים שבתחומה.

ערי־ב׳ החשובות ביותר הן רן (ע״ע) בפנים, ברסט (ע״ע) בחוף, ננט (ע״ע), נמל־ים על נהר־לואר, סט. מאלו (11,000 נפש, 1950) בצפון, לוריאן (Lorient, 41,000 נפש ב1936) וואן (Vannes, עירם של הונטים [ע״ע] מימי יוליוס קיסר) בדרום.

היסטוריה. בימי־קדם היתה ב׳ החלק המערבי של חבל ארמוריקה. משום כך נקראת מערכת־הגבעות שבחבל זה המאסיו הארמוריקני (ע״ע אירופה, עמ׳ 103, מפה). ב׳ מפורסמת במצבותיה המרובות מתקופת־האבן המאוחרת ותקופת־הברונזה (מנהירים, דולמנים וקרומלקים), שנשתמרו ביותר באיים. ב57 לפסה״נ חדרו לארמוריקה לגיונותיו של יוליוס קיסר, וספינות־מלחמה רומיות הגיעו לחופיה. הרומים נתקלו בהתנגדות חזקה ביבשה ובים, ביחוד מצד שבטי־הונטים, שישבו בדרום. לאחר שנכבשה הארץ ע״י הרומים, ולאחר שדוכאה המרידה הגדולה שפרצה נגדם ב52, הונהג בארמוריקה שלטון רומי, שהתקיים בה כ600 שנה. החבל נכלל בפרובינציה של לוגדונום (ליון). תושבי ב׳ נעשו במרוצת־הזמן רומאנים בלשונם. במאה ה5, לאחר שהרומים יצאו מבריטניה והאנגלו־סאכסים נשתלטו בה, נמלטו בריטים מרובים, ביחוד מן המערב (מחצי־האי קורנוול ומוילז) לארמוריקה המערבית, שבדורות שלאחר מכן נקראה — על שם תושביה החדשים, שנעשו הרוב בארץ — בריטניה הקטנה. שטחי־היער הנרחבים, שהיו במזרחו של חצי־האי, בודדו אותו מפראנקיה והכבידו את החדירה לתוכו אף בימי־שלום, ועל אחת כמה — בימי מלחמה, והברטונים יכלו לקיים את לשונם, מנהגיהם וסדרי־החברה שהביאו עמהם מבריטניה.

קארולוס הגדול לא כבש מב׳ אלא מטלית קטנה בלבד. בימי בנו לודוביקוס החסיד הותקפה ב׳ מצד הים על־ידי הנורמאנים. כדי לעמוד בפניהם התאחדה ב׳ תחת שליט אחד בשם נומנואה, שנלחם בפולשים והתגבר עליהם; אבל כדי להבטיח את החזית המזרחית וגם כדי לקבל עזרה מן הפראנקים הודה במרותו העליונה של לודוביקוס. בימי יורשו של לודוביקוס, קארולוס ה„קרח", פרק נומנואה, הנחשב לגיבור הלאומי הראשי של ב׳, את עולה של פראנקיה מעליו (846). באמצע המאה ה10 שמרו הברטונים על עצמאותם בהנהגת אלן בארבטורט (מת ב952). מסוף המאה ה10 עד סוף המאה ה11 התחרו רוזני רן, נאנט וקורנואי זה בזה בשאיפתם לשלטון עליון על ב׳. נסיונו של ויליאם הכובש, מלך אנגליה ודוכס נורמאנדיה השכנה, להטיל את מרותו על ב׳ הוכשל ב1085 ע״י אלן פרז׳אן, שהדף את צבאות־הפולשים; אבל סיכסוכים פנימיים הכריחו את דוכס ב׳, קונאן IV, לבקש את עזרתו של הנרי II, מלך אנגליה, ולהשיא את בתו יורשתו לז׳ופרוא, בנו של הנרי II. ב1171 עלה ז׳ופרוא II על כסא־הדוכסות של ב׳. בתו יורשתו של דוכס זה נישאה לפייר (פטרוס) מדרה (Dreux) ממשפחת קאפט (Capet), ענף של השושלת, שמלכה בצרפת. עד 1488 ישבו בניה של שושלת זו על כסא־הדוכסות של ב׳. יורשתו של פראנסוא II, הדוכס האחרון של ב׳, נישאה למלך־צרפת, וכך עברה ב׳ במישרים לידי המלך, אך נשארו לה הפארלאמנט המיוחד וחוקי־הארץ הקדומים שלה. בימי מלחמת מאת־השנים שימשה ב׳ סלע־מחלוקת בין אנגליה וצרפת ושדה לקרבות־דמים בין היריבים. אעפ״כ זכתה באותו זמן עצמו לפריחה כלכלית ותרבותית. מלכי־צרפת הבטיחו לב׳, שלא יגרעו מזכויותיה האוטונומיות הרחבות, וכל פעם שניסו להטיל על ב׳ שלטון בלתי־מוגבל או צנטראליסטי (עם מינהל מפאריס) נתקלו בהתנגדות עקשנית ואף במרד. כשביטלה המהפכה הצרפתית את האוטונומיה של ב׳ וחילקה אותה לפלכים מרדה ב׳, ביחד עם ואנדי השכנה, בממשלת־המהפכה (1793), והוכנעה רק מתוך שפיכות־דמים מרובה. במאה ה19 נתבטאה הבדלנות של ב׳ יותר בתחומי הלשון והתרבות מבשדה המדיניות. במאה ה20 גברה שוב הנטיה המדינית הבדלנית בב׳, אבל בשנות שלטונם בב׳ בתקופת מלחמת־העולם II (1940—1944) לא הצליחו הגרמנים לנצל נטיה זו לטובתם.

על היהודים בב׳ ע״ע צרפת, יהודים.

A. de la Borderie et B. Pocquet, *Histoire de Bretagne*, 6 vols., 1896–1914; C. Vallaux, *La Basse-Bretagne, étude de géographie humaine*, 1907; A. Dupouy, *Histoire de Bretagne*, 1932; E. Durtelle de Saint-Sauveur, *Histoire de Bretagne des origines à nos jours*, 2 vols., 1936; R. Musset, *La Bretagne*, 1937; H. Waquet, *Histoire de la Bretagne*, 1943.

א. ל. פ. - א. י. בר.

בַּרְטֶפֶלְד, ע״ע בַּרְדֵיוֹב.

בֶּרְטְרַן, אַנְרִי — Henri Bertrand — (1773—1844), גנראל צרפתי. ב׳, שלמד את מדעי־הטכניקה, נכנס ב1792 לצבא ונעשה קצין בגדוד־המהנדסים. בתפקיד זה ניהל ב1798, בפיקודו של נאפוליון, את בניית המבצרים באלכסנדריה של מצרים. ב1805 הצטיין בקרב אוסטרליץ (ע״ע), ונאפוליון מינה אותו כשלישו. מאז נמנה ב׳ עם המקורבים ביותר אל הקיסר ונטל חלק חשוב בכל מסעותיו. ב׳ גם ליווה את נאפוליון לגלותו בסט. הלנה, במקום שזה האחרון הכתיב לו את זכרונותיו על מסעותיו במצרים ובסוריה, שנתפרסמו ב1847. אחר מותו של נאפוליון חזר ב׳ לצרפת. ב1840 השתתף בהעברת עצמותיו של נאפוליון לפאריס.

בֶּרְטְרַן דֶה בּוֹרְן — Bertran de Born — (1140° — לפני 1215), טרובאדור פרובנצאלי. 45 השירים שלו שנשתמרו מתארים ברובם מאורעות פוליטיים וקרביים, שאירעו בסוף המאה ה12. נוסף על שירים אלה, שהם מסוג הסירוֶנטז, כתב גם כמה קאנצונות־אהבה. למרות חוסר הליטוש החצרני שבשיריו זכה ב׳ להערכה מרובה כמייצג הנאמן ביותר של השירה הפוליטית והמלחמתית בין הטרובאדורים.

ב׳, שהיה הרוזן של מבצר אוטפור (Hauteford), נסתכסך עם אחיו על בעלות־המבצר וגורש מאוטפור על־ידי ריצ׳ארד לב־הארי, שבא לעזרת אחיו. נראה, שלאחר זמן נתפייס ב׳ עם ריצ׳ארד ואף כתב שני שירים בקשר למסע־הצלב שלו; אך פטרונו היה הנסיך אנרי קורט־מַנטֶל, אחיו של ריצ׳ארד, שעל מותו חיבר ב׳ שתי קינות נאות. — דבריו של ביוגראף בן המאה ה13 גרמו לסברה, שב׳ הוא שסיכסך את בניו של הנרי II, מלך אנגליה, באביהם וגרם למרידותיהם בו (ע״ע בריטניה, היסטוריה). דאנטה קיבל סברה זו כאמיתית וקבע לב׳ מקום בתופת בין מחרחרי־הריב (שירה 28).

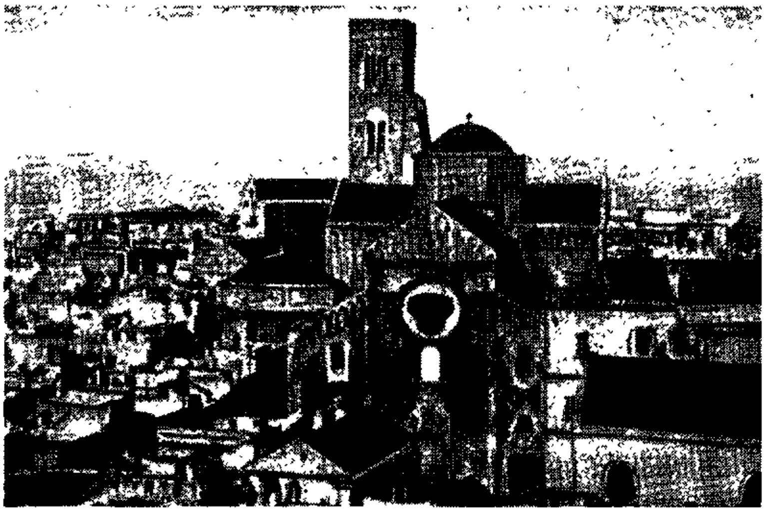
ב1196 נכנס ב׳ למנזר. היה לו בן, שאף הוא נקרא ב׳ דה ב׳ ושכתב שירים אחדים בסיגנון דומה לשל אביו.

A. Stimming, *B. v. B.,, sein Leben und seine Werke*, 1879; C. Chabaneau, *Les biographies des Troubadours*, 1885; C. Appel, *B. v. B.*, 1931.

בַּרְטְשׁ, קַרְל — Karl Bartsch — (1832—1888), חוקר־ספרות גרמני. ב׳, שהשתלם בין השאר אצל ו. גרים (ע״ע), נתמנה ב1858 פרופסור לבלשנות גרמנית ורומאנית באוניברסיטה של רוסטוק וב1871 — בזו של היידלברג. מהוצאותיו הביקרתיות המרובות מספרות יה״ב יש להזכיר את שירת הניבֶּלוּנגים (שב׳ גם תירגם אותה לגרמנית חדשה), את יצירותיו של ווֹלפְראם מאֶשֶנבאך ואת שירת קודרון. מ1868 היה ב׳ עורכו של כתב־העת הבלשני Germania. בתחום הרומאניסטיקה עסק ביחוד בתולדות השירה הפרובנצאלית, הוציא את שירי הטרובאדור פֵּירֶה וידאל, את שירת רולאנד, ועוד. כן תירגם לגרמנית את „הקומדיה האלוהית" של דאנטה. הרבה ממחקריו עוסקים בשאלות המטריקה, שבה גם השתמש כנקודת־מוצא לקביעת הנוסח הביקרתי.

W. Golther, *K. B.* (in *Allgemeine deutsche Biographie, XLVII*), 1903; M. Roques, *Correspondence de K. B. et Gaston Paris* (in *Neuphilologische Mitteilungen*), 1930, 1931.

בָּרִי (Bari), עיר־נמל באיטליה הדרומית על חופו של הים האדריאטי; בירתה של אַפּוּלְיָה (ע״ע). מספר תושביה: כ263,000 (1949). ב׳ מוציאה לשוקי־העולם את התוצרת החקלאית של אפוליה (יין, שמן־זית, שקדים, חרובים, תאנים). תעשייתה המסועפת עובדת לצרכי איטליה ולשם יצוא, בעיקר לארצות המזרח של הים התיכון; היא כוללת התכת ברזל ופלדה, בניית מכונות והתקנת מרכבים למכוניות ומכשירי־חשמל; זיקוק־נפט וייצור טכסטיל, טאבאק, שימורי־מזון ואיטריות. בב׳ אוניברסיטה (שנוסדה ע״י מוסוליני ב1924) וביה״ס גבוה למסחר. — העיר העתיקה, על



הקאתדראלה של בארי

נמלה הישן והקטן, בנויה על בליטה קטנה שבחוף, והיא נראית כעיר מיה״ב: היא מוקפת חומה ורחובותיה צרים, קצרים ועקלקלים; העיר החדשה (שנבנתה מ1813 ואילך) בנויה לפי תכנית דומה לזו של כרכי־אמריקה (רחובות ישרים, ארוכים ורחבים, מקבילים זה לזה או חוצים זה את זה בזוויות ישרות); היא גדולה פי עשרה ויותר מן העיר העתיקה ולה נמל חדיש ונרחב. — בעיר העתיקה יש כמה בניינים היסטוריים: כנסיות בסיגנון רומאני מן המאה ה11; אחת מהן היא הקתדראלה, שבה משמש הארכיהגמון; בכנסיה אחרת נמצא קברו של סַן ניקוֹלָה, שהמונים באים להשתטח עליו. כן יש בב׳ טירה מן המאה ה13.

ב׳, שנקראה בימי הרומים בשם באריום (Barium), לא היתה בימי־קדם עיר חשובה. ב1002 הציל אותה צי ויניציאני מידי המוסלמים מסיציליה, ששמו עליה מצור. עד 1071 היתה בידי הביזאנטים ואז עברה לידי הנורמאנים. ב1098 נתוועד בה קונציליון גדול של הגמונים רומיים ויווניים, כדי לדון, בנוכחותו של האפיפיור, בבעיית מוצאו של רוח־הקודש. בתקופת־הצלבנים שימשה ב׳ נמל חשוב לתחבורה עם המזרח. לאחר שנמצאה במשך מאות שנים תחת מרותם של אדונים שונים, ביחוד מבית־ספוֹרצה ממילאנו, נעשתה ב1557 חלק ממלכות־נאפולי. היא איבדה הרבה מחשיבותה במאות ה17 וה18, אבל קמה לתחיה במאה ה19. ביחוד התפתחה בתקופת־הפאשיזם כשער למזרח, לבאלקאנים ולצפון־אפריקה. השלטון הפאשיסטי בנה בב׳ נמל חדש, מצוייד במיתקנים חדישים, סידר בעיר תערוכות־שנקים והקים בה תחנת־ראדיו מכוונת למזרח. בתקופה, שאיטליה נגררה בה אחר גרמניה הנאצית, ניהלה תחנת־ב׳ תעמולת־הסתה בין הערבים נגד בריטניה והיהודים. במלחמת־העולם II שימש נמל־ב׳ בסיס צבאי. מפני־כן ניזוקה העיר בהפצצות, מתחילה על־ידי בעלי־הברית, שנלחמו באיטלקים ובגרמנים, ואח״כ — משנכבשה ע״י הבריטים (ספטמבר 1943) — ע״י הגרמנים. נזק קשה נגרם ביחוד לעיר העתיקה כשספינה נושאת נשק נתפוצצה בנמל ב9.4.45. אחר המלחמה הוקמו ההריסות בב׳, והעיר חזרה למסלול־חייה הקודם.

י ה ו ד י ם. הקהילה היהודית בב׳ היתה מן העתיקות באיטליה; אך שלא כמו בכמה מן הערים הסמוכות, לא נמצאו בה מצבות־קברים מתקופת הרומים. בתקופה הביזאנטית נעשתה ב׳ אחד מן המרכזים החשובים ביותר לחיי־



א. ל. בארי: אריה נלחם בנחש (ברונזה). לובר, פאריס

היהודים באיטליה. המאמר המובא ב„ספר הישר" לרבנו תם: „כי מבארי תצא תורה ודבר ה' מאוטרנטו", נחשב כמוצדק: קהילת־ב' שימשה בתקופה הביזאנטית מרכז־הקליטה לחידושים בחיי־הרוח היהודיים, שנתחדשו בארץ־ישראל ובבבל, וממנה היו מועברים חידושים אלה, דרך איטליה, לאירופה המערבית. לפי האגדה, יצאו מב' „ארבעת השבויים", שהפיצו תורה בחלק המערבי של הים התיכון ב972. כחלק מן האימפריה הביזאנטית, נכללה העיר ב„גזרות השמד" של קיסרי־המזרח, ובערך ב932 נערכה בה התקפה על הרובע היהודי, שנמשכה שני ימים וגרמה להרג של יהודים הרבה ולהריסת בתהכ"נ שהיו בעיר. במאה ה11 עמד בראש ישיבת־ב' משה בן חלפו. עם העברת המרכז של חיי־הרוח היהודיים באיטליה צפונה ירדה חשיבותה של ב'. בימי־השמד של 1290 הוטבלו באונס לנצרות בב' 72 משפחות יהודיות, אבל את עקבותיהם של אנוסים אלה אפשר למצוא אף במאות הבאות, ואפילו ב1463 אירעה התפרצות נגדם. ההתנפלות, שנערכה על היהודים בב' בימי הכיבוש הצרפתי (ב1494), שמה, כנראה, קץ לקיומה של הקהילה, ומאז ואילך אין זכר ליהודים בב'. ב1943 התיישבו בב' ובסביבתה פליטים יהודיים מרובים (בעיקר מן הבאלקאנים), שעזבו את המקום אחר המלחמה. המרכז של הרובע היהודי מיה"ב בב' עדיין ידוע כStrada della sinagoga ובבית־הנכות המחוזי שבב' מצויות כמה מצבות־קברים יהודיות — אפשר, מן המאה ה10.

A. Beatello, *Storia di B.*, 1886; F. Carabellesse, *B.*, 1909; S. La Sorsa, *La vita di B. nel secolo XIX*, 1913–15; U. Cassuto, *Iscrizioni ebraiche a B.* (*Rivista degli studi orientali*, XV, 1934); C. Roth, *History of Jews in Italy*, 1946; E. Munkácsi, *Der Jude von Neapel*, 1939?; J. Mann, *Texts and Studies in Jewish History*, I, 1931.

ב. ר.

בֶּרִי (Berry), חבל היסטורי בצרפת המרכזית בתחומי הדפארטמנטים של שֶר (Cher) ואֶנְדְר (Indre). בדרומו של חבל־ב' מגדלים תבואה, בעיקר חיטים, בצפונו — שעיקרו שטחי־מרעה — מגדלים כבשים, שמספקים צמר מפורסם. שטחו הכללי של החבל: 13,500 קמ"ר.

בשמו של החבל נשתמר זכר לשם השבט הקלטי של הביטוריגים, שישב בו בימי־קדם. ביה"ב המוקדמים היתה ב' רוזנות פראנקית, שהשתייכה עד המאה ה10 לאַקְוִיטַניה (ע"ע). מתחילת המאה ה12 ואילך היתה נתונה לשלטונם של מלכי־צרפת. מ1360 ואילך היו מלכים אלה מעניקים את ב' כדוכסות לצעירים שבבני משפחת־המלך. ב1790, בזמן המהפכה, חולק החבל בין הדפארטמנטים הנזכרים. אבל לאחר שחזרו הבורבונים לצרפת (1814) העניק לואי XVIII את התואר „דוכס־ב'" לבן־אחיו שַרל פֶרְדִנַן ב' (ע"ע), שהיה הדוכס האחרון של ב'.

E. Chénon, *Le pays de B.*, 1916; M. Marion, *Histoire du B. et du Bourbonnais*, 1934.

בַּרִי, אַנְטוּאַן־לוּאִי — Antoine-Louis Barye — (1796, פאריס — 1875, שם), פַּסָל צרפתי. ב', שהיה בנו של צורף־כסף וחָרָש, למד בנערותו את מקצוע אביו. ב1812/14 שירת בצבא־נאפוליון, ומ1816 למד ציור ופיסול. משנכשל כמה פעמים בהתחרות על פרס־רומא, חזר למקצוע־הצורפות. מתחילת פעולתו כאמן התעניין בתיאורם של בעלי־חיים, צייר ופיסל לפי החיות שב„גן הטבע" של פאריס, ולמד אצל חוקרי־הטבע ביפון וקיוויֶה. ב1831 הציג בתערוכת־הסאלון כמה קבוצות של חיות, ביניהן „נמר טורף תנין", וב1833 הציג שם שש קבוצות של חיות, ביניהן „אריה נלחם בנחש" (נקנה בשביל גן־הטִילֶרִי), וזכה להצלחה מרובה. קבוצותיו

הצטיינו בריאַליזם ובהבעה של תאווה חזקה, וניכרת בהן תפיסת־הטבע הנסערת של הצייר ז'ריקו, שציינה חידוש גדול בפיסול ועוררה התלהבות ותימהון. מאז הועסק ב' על־ידי כמה מתומכי־האמנות מן האצילים וע"י הממשלה: עשה תבליטים מוטבעים בשביל „עמוד יולי" שבכיכר־הבאסטיליה (1838), „אריה נח" בשביל אחד משערי־הלובר (1847) ושבעה נשרים בשביל גשר־יֵנָה. ב1837 דחו שופטי־התערוכה את מוצגיו, וב' סירב להציג עד שנת 1851, שבה הוחלפו השופטים. — נוסף על פסליו הגדולים, פיסל גם קבוצות זעי־רות של תיאורי־ציד וחפצים של אמנות שימושית. בתערוכה העולמית של 1855 זכה באות־כבוד על עבודותיו אלו ובאותה שנה אף נתקבל ללגיון־הכבוד. ב1848/51 שימש מנהל המחלקה להעתקות־גבס בלובר, וב1854 הורה באקא־דמיה רישום לפי הטבע. על פסליו הגדולים נמנים: קישוטים ל„גשר החדש" (1851), קבוצה בשביל הכַּן של ביתן סילי (de Sully) בלובר, שבה מתואר „נאפוליון כשליט על ההיס־טוריה והאמנויות", ארבע קבוצות לחזית־החצר של הלובר, שמתארות את השלום, המלחמה, הכוח והסדר (1854), פסל של נאפוליון כשהוא רכוב על סוס בשביל מצבת־זיכרון באַז'אצ'ו (1862) ושני פסלים של עלמים או אלי־נהר, שהם ניצבים בכניסה של חצר־הקארוסֶלה בלובר (1866). ב1868 נבחר ב' כחבר באקאדמיה לאמנות.

ב' החיה בפיסול האירופי את הסוג הנשכח של תיאורי־חיות לשם עצמם. עוד בחייו הוזמנו 120 העתקות־אָרד מיצירותיו לגאלריית קורקוראן בוואשינגטון. ב' הניח אחריו ציורים, רישומים והדפסי־אבן, שנמצאים באספים צרפתיים ואמריקניים.

Ch. de Kay, *Life and Work of B. the Sculptor*, 1889; R. Ballu, *L'œuvre de B.*, 1890; Ch. Saunier, *L. B.*, 1926; Metropolitan Museum, New York, *Sculptures by B.*, 1940.

ע. י.־ה.

בָּרִי, גֶ'ימז מַתְיוּ, סֶר — Sir James Matthew Barrie — (1860—1937), מספר ודראמאטורגן בריטי. ב' נולד בסקוטלאנד ולמד באוניברסיטה של אדינבּורו. ב1885 עבר ללונדון והתחיל בפעולה עיתונאית. ב1888 פירסם קובץ של רשימות על ההווי בכפר־מולדתו; ב„אידיליות" אלו (Auld Licht Idylls) כבר מתגלים ההומור והפאתוס, הסנטימנטאלי במקצת, שהם סימן־ההכר לרוב כתביו. ברומאן „הכומר הקטן" (The Little Minister, 1891), שזכה בזמנו לתפוצה מרובה, יש מזיגה של הומור וסיפור־אהבה רומאנטי. בתחום הרומאן חיבר ב' עוד שני ספרים שיש בהם חומר אוטוביו־גראפי — „טומי הרגשני" (Sentimental Tommy, 1895) ו„טומי וגריזֶל" (1900).

מחזותיו של ב' הועלו על הבמה מ1893 ואילך וזכו להצלחה יתרה, וב1897 המחיז ב' גם את „הכומר הקטן". אך למרום־פירסומו כמחזאי הגיע ב' בעשור הראשון של המאה ה20 על־ידי מחזות כגון „קריצ'טון הנפלא" (The Admirable Crichton, 1903) — סאטירה פקחית על הבדלי־המעמדות; „פִּיטר פאן" (1904), חזיון דמיוני מעולם־הילדות, שנעשה אחד מן הספרים החביבים על ילדים בלשונות הרבה; „עליזה יושבת־הבית" (Alice-Sit-by-the-Fire, 1905) — תיאור של זקנה; „כל אשה יודעת זאת" (What Every Woman Knows, 1908), שמטפל בחכמה במצב של משולש־אהבה בחיי זוג נשוי. משאר מחזותיו זכו לפירסום „נשיקה לכלכלית" (a Kiss for Cinderella, 1916), „ברוטוס היקר" (Dear Brutus, 1917) ו„מֶרי־רוז" (1920). מן המערכונים המרובים שחיבר נחשב כטוב ביותר „מראה תריסר הלירות" (The Twelve Pound Look), שבו מובלט בצורה קומית ההבל שבהצלחה. — ב1913 הועלה ב' לדרגת בארון וב1922 הוענק לו אות־הכבוד O.M.

שמו של ב' נעשה שם נרדף לרגשנות מעורבת בהומור ובדמיון, אך מבקרים הרבה מעדיפים על הרפתקותיו בארץ־החלומות — כגון „פיטר פאן" — את הקומדיות שלו; וההומור שלו מתגלה בעילויו על הגבול שבין הקומדיה והטראגדיה.

W. A. Darlington, *J. M. B.*, 1938.

ש. י. כ.

בֶּרִי, שַׁרְל פֶּרְדִינַן, הדוכס של — Charles Ferdinand, Duc de Berry — (1778—1820), בנו של שארל, הרוזן של ארטוא (ע"ע), שנעשה אח"כ שארל X, מלך צרפת (ע"ע). אע"פ שהדוכס לא השתתף בחיים הפוליטיים, נרצח ב14.2.1820 ע"י הפועל פייר לוּבֶל (Louvel), אויב קנאי של הבורבונים, שביקש להשמיד את נצר־השושלת האחרון.

אחר מותו של ב' ילדה אשתו, פרדינאנד לואיז (1798—1870), נסיכה נפוליטאנית־בורבונית, את בנם אַנרי. ב1830, לאחר ששארל סולק מן השלטון, ניסתה לשווא להושיב את אנרי על כסא־המלך, ואף יזמה לתכלית זו את מרד־הנֵפל, שאורגן ב1832 בוַנדֶה (ע"ע).

F. R. Chateaubriand, *Mémoires touchant la vie et la mort du duc de B.*, 1820; H. Thirria, *La Duchesse de B.*, 1900; G. de Bertier de Sauvigny, *La conspiration des légitimistes et de la duchesse de B.*, 1951.

בֶּרִי סֵינְט אֶדְמוּנְדְז (Bury St. Edmunds), עיר־שוק באנגליה, במחוז סאפולק המערבית, 97 ק"מ צפונית־מזרחית מלונדון. כ20,000 תושבים (1951). ב' מייצרת מכ־שירים חקלאיים, סוכר, שכר־שעורים, תרופות, ועוד. מתחילה נקראה ברי (bury = עיר), ואח"כ הורחב שמה לב' סט. אד־מונדז על שם המנזר הגדול שבה, שנוסד ב630 ונקרא אח"כ על שמו של אדמונד, האחרון למלכי אנגליה המזרחית (East Anglia), שנהרג ע"י הדאנים ב870 ונקבר במנזר זה. במאה ה12 נודעה למנזר ב' חשיבות מרובה, וראשי־המנזר היו גם אדוני־המקום. פרטים מרובים על חייו הפנימיים של המנזר ידועים לנו מן הכרוניקה של ג'ויסלין מבּריקלונד (Joyclyn de Brakelond), שתומאס קארלייל השתמש בה בספרו „העבר וההווה".

יהודים התיישבו בב' לראשונה במאה ה12. היו להם עסקי־כסף עם המנזר. ב1181 העלילו עליהם עלילת־דם, ובימי מסע־הצלב השלישי (1190) נערך כאן טבח ביהודים; אח"כ גורשו היהודים מב' בפקודת אבי־המנזר שמשון ובהס־כמת המלך. בב' יש בית מיה"ב, שנקרא בשם „היכל משה" (Moses' Hall), אך אין שום סימנים לדבר, שהיה לבניין זה איזה קשר אל היהודים.

בְּרִיאַכְּסִים — Βρύαξις — (המאה ה4 לפסה"נ, נו' באסיה הקטנה, כנראה בכַּריה), פַּסל יווני. מסורות ספרותיות שונות נותנות מקום לסברה, שב' התמחה בפַּסלות באתונה, כנראה אצל סקוֹפּס (ע"ע), לערך ב360—350; אח"כ הלך עם רבו להאליקארנאסוס, ומאז פעל בעיקר כפסל־החצר של הדיאַדוכים (ע"ע) בארצות־המזרח. יצירותיו: (1) פסלי

פולחן של אַסקלֶפיוס והִיגִיאֵאָה במֶגארה האַטית (לא נשתמרו); (2) קישוטי תבליט של בסיס, שבו חרותה חתימתו (המוזיאון הלאומי, אתונה); (3) ב350 לערך נקרא ב׳, ביחד עם סקופאס, טִימוֹתֶאוֹס ולֶאוֹכַארֶס, להכנת ה„מַאוּסוֹליאוֹן" (בניין הקבר המשפחתי של מַאוּסוֹלוֹס, מלך כָּרִיָה). ב׳ קיבל עליו את עבודת הפסלות בחלק הצפוני של הבניין, וכמה תבליטים של בניין זה, שהם מצויים במוזיאון הבריטי, מיוחסים לו; (4) פליניוס מייחס לב׳ פסל של סֶלֶוּקוֹס ניקַאטוֹר, מלך סוריה (312—281); (5) חמשה פסלי־ענק של אלים באי רודוס; ו(6) פסל־שיש של דיוֹניסוס בקְנִידוֹס.

ביחס לשני פסלים מפורסמים אחדים קיים ספק אם הם יצירותיו של ב׳ או של איזה ב׳ אחר (שאפשר היה נכדו). פסלים אלה, שהטופס המקורי שלהם לא הגיע לידנו, הם: (1) פסל־הפולחן של אפולון (כשהוא מנגן בלידה) במקדש שהיה בדַפְנֵי של אנטיוכיה (דמות־הפסל נמצאת חקוקה על גבי מטבעות הלניסטיות), ו(2) פסל־הפולחן של סאראפיס בסֶראפיאוֹן של אלכסנדריה, כנראה מזמן שלטונו של תלמי II פילאדֶלפוס, מלך מצרים (285—247/6; נשתמרו העתקים וחיקויים מרובים של פסל זה מן התקופות ההלניסטית והרומית — בשיש, באבן כהה או רבגונית, ובברונזה). — המסורת העתיקה מונה את ב׳ עם גדולי הפסלים היווניים.

J. Overbeck, *Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künste bei den Griechen* (Nos. 1316–1327), 1868; C. Robert, *Pauly-Wissowa*, s. v. 5, 1897; W. Amelung, in *Thieme-Becker*, V; G. Lippold (*Festschrift für Paul Arndt*), 1925; id., *Die griechische Plastik* (*Handbuch der Archäologie*, III, 1, 1950); M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, 1955.

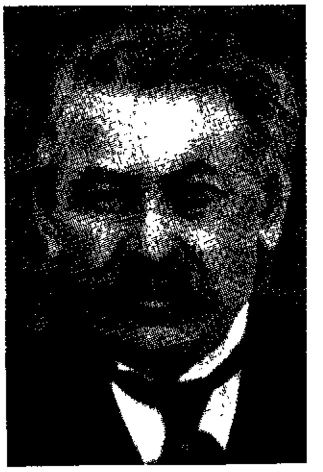
פ. כ.

בְּרִיאֵל, יְהוּדָה בְּרַ׳ אֱלִיעֶזֶר (1643—1722), פרשן, פוסק וסופר. — בימיו של ר׳ משה זַכוּת (ע״ע) נמנה ב׳ עם חברי ביה״ד במאנטובה וכשמת ר״מ זכות (תנ״ח/1697) התחיל ב׳ מכהן כרבה של הקהילה. עם תלמידיו נמנים: ר׳ יצחק לאמפּרוֹנְטי ור׳ שלמה אביעד שר שלום באזילֶאה. בפולמוס, שנתעורר בשאלת החרם על כתבי השבתאי נחמיה חיון, עמד ב׳ על צידו של החכם צבי (ע״ע אשכנזי, צבי) ואת התנגדותו החריפה לחיון הביע במכתבי־פולמוס, שחיבר נגדו ונגד שיטתו. מתוך יחסו השלילי של ב׳ לשבתאות נבע גם יחסו השלילי לקבלה. מספריו המרובים נדפס רק ספרו „כללי־הדקדוק" (מאנטובה 1729). מחיבוריו שנשארו בכת״י יש להזכיר: פירושיו לנ״ך וספרי פולמוס וויכוח נגד הנצרות, כתובים איטלקית ועברית. לעת מצוא חיבר גם שירים, וגם תירגם מלאטינית לעברית את איגרות סֶנֶקָה. בהספד, שחיבר על ב׳ תלמידו שמשון הכהן מודון („ציר הצירים", ויניציאה 1722), מכנה שמשון את מורהו: „התלמודי הפילוסוף וזך הרעיון".

ח. י. ד. אזולאי, שם הגדולים, בערכו; גירונדי, תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליה, עמ׳ 127–129; כרם חמד, ח״ב, 1836, עמ׳ 115, 119; אוצר נחמד, III, עמ׳ 168; אוצר טוב, 1878, עמ׳ 84; גרץ־שפר, חלק ח׳, עמ׳ 340, 374; ציון ו׳, עמ׳ 605–607; M. Steinschneider, *Die ital. Literatur der Juden* (*MGWJ*, 1900, 88–89).

בְּרִיאֶן, אֶטְיֶן לוֹמֶנִי דֶה, ע״ע לוֹמֶנִי דֶה בְּרִיאֶן, אֶטְיֶן.

בְּרִיאַן, אַרִיסְטִיד — Aristide Briand — (1862, נאנט — 1932, פאריס), מדינאי צרפתי. ב׳ היה בנו של פונדקאי; למד משפטים ונעשה עורך־דין. בצעירותו נספח על השמאל והתחיל משתתף בעיתוניו; כתב בשביל Le Peuple („העם"), וזמן־מה היה עורכו של La Lanterne („הפנס"). לאחר מכן עבר אל La Petite République („הרפובליקה הקטנה"), וב1904 אל L'Humanité („האנושות"), שיסד ביחד עם ז׳ורס (ע״ע). ב1902 נבחר כציר לבית־הנבחרים. ב׳ נטל חלק בראש בהכנת החוק להפרדת המדינה מן הכנסיה, וכדי לבצע חוק זה הסכים ב1906 לקבל לידו את התיק של חינוך ופולחן בקאבינט של סאריאן (Sarrien). הצלחתו של ב׳ בבית־הנבחרים היתה שלמה, אך ב׳ הוצא מן המפלגה הסוציאליסטית המאוחדת (מארס 1906) על שהסכים לשמש כמיניסטר בממשלה בורגנית. באוקטובר 1906, כשקלימאנסו הקים את ממשלתו הראשונה, נתמנה בה ב׳ כמיניסטר לחינוך. כשנפלה ממשלת־קלימאנסו ביולי 1909, הרכיב ב׳ את הקאבינט הראשון שלו. כשהועמד פנים אל פנים מול שביתה כללית במסילות־הברזל בצרפת (1910), שהוכרזה ע״י „התאחדות הפועלים הכללית" (Confédération Générale du Travail), קם ב׳ (שבתחילת שנות ה90 של המאה ה19 דגל בעצמו ברעיון השביתה הכללית) ושבר אותה ע״י מה שקרא „אל הדגל" את כל עובדי מסילות־הברזל בגיל של שירות צבאי. בפברואר 1911 התפטר ב׳ מראשות־הממשלה. ב1912 היה מיניסטר־המשפטים בממשלת פּוֹאַנקארֶה, וב1913 (יאנואר—מארס) היה שוב ראש־ממשלה.



א. בריאן

כשפרצה מלחמת־העולם I קיבל ב׳ את תיק־המשפטים בממשלתו של וִיוִיאני, וכשנפלה ממשלה זו באוקטובר 1915, הרכיב ב׳ קאבינט של אחדות לאומית; אך ב׳ נאשם בהעדר של תקיפות בניהולה של המלחמה, ובמארס 1917, לאחר התבוסה שנחלו בעלות־הברית בבאלקאנים, הוכרח להתפטר. מאז עד 1920 כמעט לא נטל חלק בעסקי־ציבור.

ביאנואר 1921 הרכיב ב׳ ממשלה חדשה. ב׳ השתתף בוועידה לפירוק הנשק הימי בוואשינגטון, הוּאשם, שלא ידע לשמור על ענייניה של צרפת, וביאנואר 1922 התפטר שוב מראשות־הממשלה. ב1925 שימש מיניסטר לענייני־חוץ בממשלת פֶּנלֶוֶה. אַחר הסכם לוקארנוֹ (אוקטובר 1925), שבמשא־ומתן שקדם לו מילא ב׳ תפקיד רב־חשיבות, גברה השפעתו במידה עצומה. יחד עם גוסטאו שטרזמאן ואוסטן צ׳מברלין קיבל את פרס־נובל לשלום לשנת 1926. באותה שנה הרכיב קאבינט חדש — הקאבינט העשירי שלו. הוא היה היוזם של אמנת קֶלוֹג(־בריאן), שגידתה את המלחמה כבלתי־חוקית ושעליה חתמו 15 אומות בפאריס, ב27 באוגוסט 1928. ב1929 היה שוב ראש־ממשלה.

ב׳ השתתף בוועידות בינלאומיות מרובות וקנה לו השפעה מרובה בחבר־הלאומים, שבו נתבלט כדוגל בסיסמת „ארצות־הברית של אירופה" ולימד זכות על הרעיון בדבר בוררות־חובה כאמצעי שיש להסתייע בו במקום המלחמה.

G. Suarez, *Briand, sa vie, son œuvre*, 6 vols., 1938–1952.

א. ז.

בְּרַיאַן, וִילְיַם גֶ'נִינְגְז — William Jennings Bryan — (1860 סאלֶם, אילינוי — 1925, דֵיטון [Dayton], טֶנֶסי), מדינאי אמריקני. ב1887 התיישב ב' בלינקולן, עיר־הבירה של מדינת־נֶבּראסקה, שבה שימש כעו"ד. ב' נתפרסם כנואם מזהיר, נעשה מנהיגה של המפלגה הדמוקראטית בנבראסקה וב1890 נבחר כציר לקונגרס. הוא התנגד למכסים הגבוהים, שהוטלו על סחורות־חוץ ושלא הביאו, לדעתו, תועלת אלא לבעלי בתי־חרושת בלבד, בעוד שלהמוני־העם גרמו נזק משום שהביאו לידי העלאת־המחירים. כן דרש להרבות בטביעת מטבעות־כסף כדי להקל על תשלום חובר תיהם של האיכרים (ע"ע אה"ב, עמ' 187). מ1896 ואילך היה ב' מנהיגה של המפלגה הדמוקראטית באה"ב ומועמדה לנשיאות, אך בבחירות לנשיאות, שנערכו באותה שנה, ואח"כ ב1900 וב1908, נחל כישלון. ב1912 סייע ב' למועמדם של הדמוקראטים לנשיאות, וודרו וילסון (ע"ע), במלחמת־הבחירות, ואחר נצחונו של וילסון נתמנה ב' ב1913 מיניסטר־החוץ; אבל ב1915 התפטר ממשרה זו, מפני שכפאציפיסטן מושבע לא הסכים למדיניותו של וילסון במלחמת־העולם I. ב' היה בעל השקפות דתיות וב1925, שבועות מועטים קודם מותו, הגן על אחד מחוקיה של מדינת־טֶנֶסי, שלפיו נאסר על מורי־הביולוגיה להורות את תורתו של דארווין בדבר מוצאם של בני־האדם מפני שהיא סותרת את המסופר בספר בראשית. ב' פירסם כמה חיבורים בשאלות מדיניות וספר־זכרונות (Memoirs, 1925).

W. C. Williams, *W. J. B.*, 1936[2]; C. M. Rossner, *The Crusading Commoner*, 1937.

בְּרִיאֶן, זַ'ן דֶה, ע"ע זַ'ן דֶה בְּרִיאֶן.

בְּרַיַנְט, וִילְיַם קַלֶן — William Cullen Bryant — (1794, קַמינגטון, מאסאצ'וסטס — 1878, ניו־יורק), עיתונאי, מַסאי ומשורר אמריקני. ב', בנו של רופא אמיד, שהיה גם חובב ספרות, למד בהארוואַרד ונעשה ב1815 עורך־דין. במקצוע זה עבד במקומות שונים, עד שהשתקע ב1825 בניו־יורק, יסד בה עיתון לענייני ביקורת ספרותית ונתקבל למערכת של „עיתון הערב הניו־יורקי", ששלוש שנים לאחר מכן נעשה עורכו הראשי. ב', שהיה בין הלוחמים הנמרצים על מסחר חפשי ושיחרור העבדים, נמנה עם מייסדיה של המפלגה הרפובליקנית ועם הדמויות המכובדות ביותר בעיתונאות של אה"ב.

מנעורותו הצטיין ב' כמשורר, וספר־שיריו הראשון הופיע כשהיה בן 15. המפורסמים בשירי הטבע וההתבוננות שלו הם To a Water-fowl („לעוף מים") וThanatopsis („הרהורים על המוות"), 1817. כן כתב תיאורים אידיליים ודראמאטיים מחיי האינדיינים, כגון Monument Mountain („הר המצבה"), וסמוך למוֹתו חיבר שיר פילוסופי ארוך, The Flood of Years („שטף השנים"). ב1870/72 תירגם לאנגלית את ה„איליאס" וה„אודיסיאה" (בחרוזים לבנים).

בששת הכרכים של כל כתביו (1883/84) כלולים גם מסות מצויינות על סופרים ותיאורים ממסעות, שערך באמריקה, באירופה, במצרים ובא"י (1849).

P. Godwin, *A Biography of W. C. B., with Extracts from His Private Correspondence*, 1883/84; J. Bigelow, *Life of W. C. B.*, 1890; W. A. Bradley, *B.*, 1905; W. L. Phelps, *Howell, James, B.*, 1924.

בְּרִיאֶנִיוֹס נִיקֶפוֹרוֹס — Βρυέννιος Νικηφόρος — (1062—1137), מצביא וכרוניסטן ביזאנטי. ב' היה בן למשפחה אריסטוקראטית, שהשפעתה היתה ניכרת בהנהגה המדינית בביזאנטיון: כשהתרופף שלטונו של הקיסר מיכאל VII (ע"ע) ניסה אביו של ב', שאף הוא נקרא ב' נ', להשתלט על הכתר, אלא שנוצח ע"י אלכסיוס קוֹמְנֶנוֹס, המצביא של מתחרהו, ניקֶפורוס בּוֹטֶאַניאטֶס, נתפס וסוּנוור. ב1096 נשא ב' את אנה קומננה, בתו של אלכסיוס, שבינתיים נעשה קיסר, ומאז שמר אמונים למשפחה הקיסרית. כמצביא מעולה אירגן בהצלחה את ההגנה על קושטה כשגודפרוא דה בויון צר על העיר בראש צבאות הצלבנים (1097). ב1108 ניהל את המשא־ומתן לשלום בין אלכסיוס והנסיך בוהמונדוס, וכשמת אלכסיוס (1118) סירב לתת יד לקנוניה, שאורגנה ע"י אשתו וחמותו כדי להושיבו על כס־הקיסרות. כתניך מובהק של תקופת הרנסאנס הספרותית הביזאנטית של המאה ה11, שמכוונה הרוחני היה מיכאל פְּסֶלוֹס, השתלם ב' ברטוריקה ובהיסטוריה. בשנותיו האחרונות התחיל בחיבור תולדות הקיסרות בתקופתו של אלכסיוס קומננוס. עבודה זו מתארת את קורות מלכותו של אלכסיוס בין 1070 ו1079, ולאחר מותו של ב' נמשכה עבודתו בכשרון מרובה יותר ע"י אשתו, אנה קומננה. הספר דומה בצורתו לכרוניקה משפחתית, שבאה להלל ולפאר את שושלת הקומננים. ע"י כך מתקרב הספר ליצירה רטורית ונפגם טעמו כספר היסטורי שמתאר באובייקטיוויות את המאורעות, אע"פ שב' השתמש להכנתו במיסמכים רשמיים ובסקירות בעל־פה ובכתב שעמדו לרשותו. לשונו היא פשוטה, תמימה ותמציתית, ועם זה מעידים כמה מן הביטויים המצויים בה על השכלתו הרטורית של המחבר השואבת פה ושם מסופרי־המופת של יוון. כתבים אחרים, שחיבר ב' בתחומי הפילוסופיה, הרטוריקה וההיסטוריה, לא הגיעו לידינו.

Migne, *Patrologia Graeca*, Vol. 127, 1–216; J. Seger, *Byz. Historiker des 10. und 11. Jahrh. I. Nikephoros Bryennios*, 1888; K. Krumbacher, *Gesch. der byz. Literatur*, 1897; G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, 1956.

ח. ק. ב.

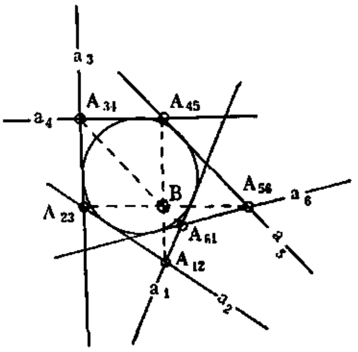
בְּרִיאַנְשוֹן, שַרְל־ז'וּלְיֶן — Charles-Julien Brianchon — (1783—1864), מאתמאטיקן וכימאי צרפתי. ב' למד בבי"ס למהנדסים, וכקצין־ארטילריה השתתף במסעי־המלחמה של נאפוליון. ב1818 נתמנה פרופסור בבי"ס לארטילריה, וככימאי תרם להכרת חמרי־הנפץ ותהליך־ההתפוצצות. ב' היה ממניחי־היסוד של הגאומטריה הפרוֹיֶקטיבית (ע"ע), ומתוך שימוש בהנחותיו של פַּסְקַל (ע"ע) פיתח — באמצעות עקרון־הדואַליות — את תורת תתכי־החרוט. משפט חשוב בתורת העקומים מן המעלה השניה הוכח לראשונה ע"י ב' ונקרא על שמו.

משפט־ב': נתון מעגל או עקום אחר מן המעלה השניה (אֶלִיפְּסָה, פאראבולה, היפֶּרבולה, זוג־ישרים) וששה ישרים, שהם משיקים לקו זה. נסדר את המשיקים כרצוננו בשֶש־צלע ונסמנם ב a_1, a_2, a_3, a_4, a_5, a_6 (ציור). את נקודת־החיתוך של a_k עם a_{k+1} נסמן ב $A_{k,\,k+1}$, ואת נקודת־החיתוך של a_6 עם a_1 ב A_{61}. קדקדי שש־הצלע הם, איפוא: A_{12}, A_{23}, A_{34}, A_{45}, A_{56}, A_{61}.

ב A_{45} גדולים הציונים ב3 יחידות מן הציונים המתאימים ב A_{12}; שני קדקדים אלה נמצאים זה כנגד זה ולפיכך הם

נקראים נ ג ד י י ם. יש עוד שני זוגות של קדקדים נגדיים: A_{23}, A_{56}, וA_{34}, A_{61}. לפי משפטו של ב׳, עוברים שלושת הישרים, הקושרים את הקדקדים הנגדיים, דרך נקודה אחת — „נקודת ב״ — המתאימה לשש־הצלע. בציור היא מסומנת בB.

בגאומטריה הרגילה (האוקלידית) אין תוקף כללי למשפטו של ב׳. אם, דרך משל, המשיק a_1 מקביל לa_2, אין הקדקוד



A_{12} בנמצא, ומשפט־ב׳ נעשה חסר מובן. בגאומטריה הפרוֹייקטיווית, שבה „נפגשים״ המקבילים בנקודות לא־אמיתיות („אינסופיות״), יש למשפטו של ב׳ תוקף כללי. משפט זה הוא המשפט „הדואלי״ למשפטו של פאסקאל, שהוכח כ200 שנה קודם לכן. אם נתונים חמשה משיקים שונים של עקום מן המעלה השניה, מאפשר משפטו של ב׳ לבנות כל מספר של משיקים נוספים, וכן כל מספר של נקודות החלות בעקום, ע״י שימוש בסרגל בלבד. — חיבוריו החשובים של ב׳: Sur les surfaces courbes du second degré, 1806; Mémoire sur les lignes du second ordre, 1817; Théorie des transversales, 1818; Essai chimique sur les réactions foudroyantes, 1825.

M. Charles, *Aperçu historique sur l'origine et le développement des méthodes en géométrie*, 370, 1837.

י. לו.

בְּרִיאַת־הָעוֹלָם, ע״ע הָעוֹלָם, בריאת־העולם.

בֶּרִי־בֶּרִי

בֶּרִי־בֶּרִי (מסִינגהאלית [לשון־צֵילון]: bhari = חולשה, או מהינדוסטאנית: beri = כבש; ביאפאנית: קאקֶה), מחלה, שנגרמת על־ידי מחסור בתיאמין (ויטאמין B_1; ע״ע ויטמינים) במזון. המחלה נפוצה בעיקר במזרח הרחוק, אך היא מצויה גם באפריקה ובאמריקה הדרומית — באוכלוסיות, שתזונתן מבוססת על אורז. הב׳ כבר תוארה במאה ה17, אך נתפשטה בצורת מגפה רק במאה ה19, משהתחילו משתמשים בטחנות־אורז מונעות ע״י קיטור, שאינן טוחנות את האורז אלא אך „מלטשות״ אותו, ז״א מסירות את הקרומים העדינים, החופפים את הגרעין והמכילים את רוב התיאמין.

למחלת־הב׳ תסמונת כפולה: מצד אחד, התנוונות מערכת־העצבים — מה שמתבטא בדלקת רב־עצבית (polyneuritis), עם הפרעות בתחושה וברֶפלֶכסים ועם שיתוקים, בעיקר ברגליים, ובשלב קשה יותר גם בידיים ובחלקי־גוף אחרים; מצד שני, הפרעות במחזור־הדם — התרחבות הצינורות, ירידת לחץ־הדם, החשה ואי־קצב של פעולת־הלב, וביחוד התרחבות־הלב; מחלת־הלב היא־היא סיבת מותו של החולה הנספה בב׳. כל אלה הם מסימניה של ה„ב׳ היבֵשה״; במקרים של „ב׳ לחה״ מתווספת לתסמונת זו בַּצֶקֶת (ע״ע), בעיקר ברגליים ובחלק התחתון של הבטן והגב.

הדבֵּרת הב׳ התחילה ב1882: טאקאקי, ראש השירות הרפואי בצי היאפאני, חיסל את המחלה בין המלחים היאפאניים, כשהוסיף בשר, דגים וירקות לתפריט שלהם; תחלואת־הב׳ בין המלחים, שבשנות 1878—1882 הקיפה מ23% עד 40% מהם, ירדה מיד עד למטה מ0.5%. ב1897 מצא אֵיקמַן (ע״ע), שעופות שניזונו מדיאֶטה של אורז מלוטש חלו בדלקת רב־עצבית, שסימניה דומים לתסמונת האפיינית לב׳ של האדם ושהיא ניתנת לריפוי ע״י אותם המזונות עצמם (סובין של אורז) המרפאים ב׳. לסוף (בשנות ה30 של המאה ה20), הוכּר, שביסודה של הב׳ — הפרעה בחילוף חמרי־הסוכר: התיאמין דרוש לגוף כאבן־בניין לקו־אנזים (ע״ע פֶרמֶנטים) המשתתף בפירוקם של חמרי־ביניים מסויימים, הנוצרים בשרשרת הראקציות של הגליקוליזה (ע״ע) ושל הנשימה (ע״ע) הפנימית; בהעדר תיאמין מצטברים המרי־ביניים ארסיים אלה בגוף: ריבּוי החומצה הפירובית (ע״ע) בדם ובשתן, וכן במערכת־העצבים המרכזית, הוא הסימן הביוכימי האפייני למחלה.

הדרך הפשוטה ביותר למניעת ב׳ בארצות של אוכלי־אורז היא אכילת אורז לא־מלוטש. אולם מאחר שקהל־הצרכנים מעדיף את האורז המלוטש הלבן על האורז הגלמי הגס, הוצע לשפר את האורז על־ידי תוספת של תיאמין ושל ויטאמינים אחרים מקבוצת־B. שיטה זו הוכנסה ב1948 לשימוש ניסויי באיזור באטאן שבפיליפינים. לאחר שהניסוי הוכתר בהצלחה, התפשט בשנים האחרונות השימוש באורז משופר, שגרר בכל מקום שהונהג בו ירידה גדולה בתחלואה ובתמותה בב׳.

ק. ג.

בְּרִינ, ע״ע בְּזֶ׳נ.

בְּרִינ׳, ע״ע קְלָפִים, מִשְׂחֲקֵי־.

בְּרִיגָדָה עִבְרִית, ע״ע חֲטִיבָה יְהוּדִית לוֹחֶמֶת (חי״ל).

בְּרִיגֶ׳ז, רוֹבֶּרְט

בְּרִיגֶ׳ז, רוֹבֶּרְט — Robert Bridges — (1844—1930), משורר ואסתטיקן אנגלי. ב׳ עסק ברפואה עד גיל של 38, ומאז ואילך הקדיש את עצמו לספרות. ב1883 הופיעה יצירתו הראשונה, הדראמה הפיוטית „פרומיתֶוס מעניק־האש״ (Prometheus the Fire-Giver), ולאחר מכן חיבר עוד תשע יצירות דראמאטיות, רובן על נושאים קלאסיים. ב1913 הוכתר כ„משורר החצר״ (poet laureate). כל יצירותיו, מן הראשונה עד האחרונה שבהן, הפואמה The Testament of Beauty („צוואת היופי״), 1929, הן תעודה לחיפוש היפה ע״י אדם, ששלט באמצעים המשוכללים ביותר של תרבות־הכתיבה האירופית. חוץ מן הדראמות הפיוטיות הנזכרות למעלה, חיבר (בין 1890 ו1925) כמה כרכים של שירה לירית, וכן פירסם מסות הרבה, ברובן על בעיות הספרות והלשון האנגלית, שכונסו ב30 כרכים (1927/38). מ1903 ואילך נזקק ב׳ לצורות שונות ביותר של הפרוסודיה הקלאסית, שבה שלט למופת. גם כמה ממסותיו — ביניהן אחת על מילטון (1887) ואחת על קיטס (1895) — עוסקות בבעיית הטכניקה השירית. כעורך הצטיין בהכנת הלקט של דברי פרוזה ושיר בשם The Spirit of Man („רוח אנוש״), 1916, שזכה בשעתו לתפוצה רחבה, ובהכשרתם לדפוס של שירי ידידו ג׳. מ. הופקינז (ע״ע).

E. Thompson, *R. B.*, 1940.

בְּרִיגִ׳יטָה — Bridget, Brigit, Brigida, Brigitta — (453, פוֹכַארְט [Fochart]; כיום: Faugher, אירלאנד — 523), קדושה נוצרית; הפטרונית של האירים. ב' יסדה באירלאנד מנזרי־נזירות מרובים ודרכי־הסיגוף, שהנהיגה במנזרים אלה, נעשו מקובלים על הנזירות האיריות יותר מאותם של הבנדיקטינים (ע"ע). לפי האגדה, התבודדה ב' שנים הרבה בתוך תא בנוי לרגלי אלון עתיק: במקום נוסדו כנסיה ומנזר, שכונו בשם Cilldara (כיום Killdare), ז"א כנסיית־האַלון או תא־האַלון. כן מסופר עליה, שאחר מותה הועברו חלקים מגוויתה לאלזאס ולליסבון — מקומות, שפולחנה רוֺוח גם בהם. — שמה של ב' קשור בכמה מסורות איריות קדומות, שבהן נשתמר זכר קלוש לפולחנה של האלילה קֶרִידְוֶן (Keridwen), שהיא קֶרֶס (ע"ע) הקלטית.

Acta Sanctorum Hibernae, 1888; L. Gougaud, *Gaelic Pioneers of Christianity*, 1923; L. A. Kuowles, *St. Brigid*, 1907.

בְּרִיגִ׳יטָה או בִּירְגִ׳יטָה — Brigitta, Birgitta — (1303, פינסטאד [Finstad], על־יד אופסאלה — 1373, רומא), הקדושה הנוצרית המפורסמת ביותר באירופה הצפונית. ב' היתה נתונה מצעירותה להשפעת החינוך הדתי, שקיבלה מהוריה ושעורר בלבה חזיונות והזיות־מסתורין. כשהיתה בת 13 השיאוה לאוּלְף גוּדְמארסון, ששימש לאחר מכן מושל של אוסטרוגוטיה, ואורח־החיים שלה ושל בעלה היה חדור ברוח של חסידות דתית. פירסומה של ב' והשפעתה גברו בשוודיה ומחוץ לה, לאחר שפעולותיה לשם הדת, ובמידת־מה גם פעולותיה המדיניות, הביאו אותה לחצרו של מלך־שוודיה, מגנוס אֶריקסון (ע"ע). משמת בעלה ב1344 התחילה רואה חזיונות לעיתים קרובות יותר, וכן גברה בה הנטיה לסיגוף: כשישבה במנזר אַלְוַסְטְרָה (Alvastra) הכתיבה תיאורים ותוכחות מחזיונותיה לאבי־המנזר, פטרוס, שתירגם את דבריה משוודית ללאטינית, ובתרגום זה נתפשטו עד מהרה באירופה בשם „גילויים" (Revelationes): עיקרם הם אזהרות למין האנושי ולאנשי־הכמורה, שיזנחו את חטאיהם ויחזרו בתשובה, וקצתם הם הרהורים בעלי אופי מיסטי ורוח שירית. באותו זמן יסדה ב' את „המיסדר האוגוסטִינִי של הגואל הקדוש" (לנזירות), שנתפרסם בעם בשם „מיסדר־ב'". כן הקימה את המנזר של וַדְסְטֶנָה — הראשון למנזרים של מיסדר זה —, שבו כונסו ספרים הרבה ושנעשה במרוצת־הזמן מרכז תרבותי לאירופה הצפונית. ב1350 נסעה ב' לרומא כדי להשפיע על האפיפיור, שיכיר במיסדרה — דבר, שלא זכתה לו אלא ב1370, בימיו של אורבאן V. ב1372 עלתה לרגל לא"י ובדרכה חזרה משם מתה ברומא. ב1391 הוכרזה כקדושה.

ה„גילויים" תפסו מקום חשוב בספרות־המסתורין של יה"ב ושימשו יסוד לספרות השוודית. הם נדפסו לראשונה ב1486, ב8 כרכים. בין 1857 ו1884 נתפרסמו 5 כרכים של נוסח הגילויים בשוודית עתיקה על־פי כתב־יד מן המאה ה14 (ע"י T. E. Klemming).

G. Binder, *Die Heilige B. von Schweden und ihr Klosterorden*, 1891; J. Jorgensen, *Den Heilige Birgitta av. Vadstena*, 1940/43.

פ. ס.

בְּרִיגְ׳מַן, פֶּרְסִי וִילְיַמְז — Percy Williams Bridgman — (נו' 1882, קֶימבריג', מאסאצ'וסטס), פיסיקן ופילוסוף אמריקני. ב' למד באוניברסיטת הַארוואַרד, ואף לאחר שסיים בה את חוק־לימודיו נשאר קשור אליה כחוקר ומורה (מ1926 כפרופסור) בפיסיקה עד שפרש מן ההוראה ב1954. ב' זכה להוקרה בינלאומית וקיבל אותות־הצטיינות הרבה; ב1946 הוענק לו פרס־נובל לפיסיקה.

תחום מחקריו הניסויים העיקריים — תכונות החומר הנתון תחת לחץ גבוה מאוד. בניסוייו הגיע עד ללחץ של $425{,}000\ Kg\,cm^{-2}$. הוא גילה צורות אַלוטרופיות (ע"ע אַלוטרופיה) ופולימורפיות של המרים שונים, שמתהוות בתנאי לחץ וטמפראטורה שונים, כגון הזרחן (ע"ע) „השחור" ו4 צורות שונות של קרח. הוא הראה, שהצמיגות גדלה בדרך־כלל במידה עצומה עם הלחץ ושהמים יוצאים מכלל זה.



פ. ו. בריג'מן

מתוך עיסוקו ונסיונו המעשי במחקר המדעי בא ב' לכלל דיון בבעיות לוגיות ומֶתודולוגיות, שנוגעות למבנה התֶאוריה המדעית, משמעות המושגים, היחס בין הנתון האֶמפירי והמערכת העיונית־מאתמאטית וכיו"ב, ותרם תרומה חשובה לפילוסופיה של המדעים. לפי השקפתו של ב', מוגדרת המשמעות של מושג פיסיקאלי על־ידי פעולות ניסוייות („אופֶּראציות" [ע"ע אופֶּרַציוֹנַליזם]), שקובעות את דרכי השימוש במושג הנתון. למשל: משמעותו של המושג „אורך" (פיסיקאלי) מוסברת בשלימותה ע"י פעולות המדידה במעבדה בעזרת סרגל או בעזרת קרני־אור. משאלתו של ב' היא — לא לייחס למושג פיסיקאלי משמעות אֶמפירית אלא במידה שאפשר להגדירו ע"י אופֶּראציות. גם את הגדרתם של מושגים, שאינם ניתנים לתצפית ישירה, כגון אֶלקטרון או שדה חשמלי, יש להעמיד בסופו של דבר על מושגים, שניתנים להגדרה בלשון תצפיתית. ב' מעמיד את ההגדרות האופראציונאליות שלו מול ההגדרות המילוליות, המייחסות למושג תכונות, שעלולות להיות חסרות משמעות נסיונית: „אם רצונך להבין את הפיסיקה, עליך להסתכל במה שהפיסיקן עושה, ולא להקשיב למה שהוא אומר".

מגישה זו נובעות כמה מסקנות, שנראות פאראדוכסאליות לחסידי התפיסה המסָרתית: (א) כל קבוצה של אופראציות מגדירה מושג נפרד. יש — למשל — להבחין בין מושג של „אורך", שמוגדר בעזרת סרגל (שיטה מישושית), ובין מושג של „אורך", שמוגדר בעזרת קרני־אור (שיטה אופטית); (ב) למושג יש משמעות רק בתוך התחום, שבו אפשר לבצע את האופראציות המגדירות אותו; אם רוצים אנו להשתמש במושג הנתון מעבר לתחום זה, צריכים אנו לתכנן אופראציות חדשות, שאפשר לבצען בתחום החדש (אֶכסטראפולאציה), וייתכן שע"י כך ישתנו תכונותיו של המושג (למשל: „חד־זמניות" של מאורעות קרובים זה לזה ו„חד־זמניות" של מאורעות רחוקים זה מזה — לכל אחת מהן תכונות מיוחדות לה). אם לא נשמור על כללים אלה, עלולים אנו

לעמוד בפני פאראדוכסים ומשברים במערכת־המושגים שלנו, כפי שהועמדנו בפניהם ע״י תופעות פיסיקאליות, שהביאו לידי יצירתן של תורת־הקוואנטים (של פלאנק) ותורת־היחסות (של אינשטין). התורה האחרונה משמשת לב׳ דוגמה קלאסית להתגברות על קשיים אלה ע״י ניתוח אופראציונאלי של המושגים. בתחום האופראציות המותרות כולל ב׳ — נוסף על פעולות ניסוייות מוחשות — גם פעולות שכליות, שכינה אותן בשם „פעולות של נייר ועפרון" (paper and pencil operations), כגון: פעולות של דדוקציה לוגית ושל מאתמאטיקה. כן ניסה להחיל את שיטת הניתוח האופראציונאלי על תחומים אחרים — מחוץ לפיסיקה —, בייחוד על הלוגיקה, המאתמאטיקה ומדעי־החברה.

תפיסתו של ב׳ מרחיקה לכת בכיוון האמפיריציסטי, והיא קרובה במגמתה האנטי־ספקולאטיווית לתורות דומות של האמפיריזם הלוגי, הפראגמאטיזם ודומיהן. השפעתה הורגשה ביחוד בתחום הפסיכולוגיה, שבה נעשו נסיונות חשובים כדי לעמוד על המשמעות הנסיונית של מושגים פסיכולוגיים בעזרת ניתוח אופראציונאלי. אולם דוקה כמה פילוסופים, שהם קרובים בהשקפתם הכללית לתפיסתו האמפיריציסטית של ב׳ (כגון קרנפ [ע״ע] וחבריו), מתחו ביקורת על תורתו. ב׳ אינו שולט בכלים המדוייקים־הסמליים של הלוגיקה החדישה, ומשום כך לוקה תורתו לפעמים באי־דיוק בהגדרת המושגים. בעיקר טוענים נגד ב׳, שהמושג המרכזי שלו — ה„אופראציה" — אינו מחוור כל־צרכו, ביחוד לאחר שהתיר גם את השימוש ב„אופראציות של נייר ועיפרון", ובזה פתח פתח למושגים ספקולאטיוויים ולבעיות ה„מדומות" (החסרות תוכן נסיוני), שביקש להיפטר מהן. טענה אחרת היא, שהשקפותיו של ב׳ על הקשר בין מושגים עיוניים ובין המושגים הניתנים להגדרה בלשון תצפיתית, הן פשטניות וסכמאטיות מדי. משאלתו להעמיד כל מושג עיוני על מושגים ניתנים להגדרה בעזרת אופראציות (כלומר, בלשון תצפיתית) — ספק אם היא ניתנת לביצוע, והמחקרים החדשים יותר מוכיחים, שיחס זה בין מושגים עיוניים ובין הנתונים הנסיוניים הוא לאין ערוך יותר מסובך משהיו רגילים לחשוב, ושיטות הניתוח האופראציונאלי אינן מספקות, ואף לא תמיד הולמות, את שיטות עבודתו של הפיסיקן למעשה. ב׳ עצמו הכיר בצדקתן של כמה מטענות ביקרתיות אלו, ובירור העמדה האופראציונאלית הולך ונמשך זה 30 שנה בספרות הפילוסופית.

מספריו של ב׳: The Logic of Modern Physics, 1926; Physics of High Pressure, 1931; A Physicist's Second Reaction to "Mengenlehre", 1934; The Nature of Physical Theory, 1936; The Intelligent Individual and Society, 1938; The Nature of Some of Our Physical Concepts, 1952; Reflexions of a Physicist, 1955[2].

The Present State of Operationalism (Scientific Monthly, Oct. 1954; סימפוזיון על אופראציונאליזם).

ג. ל.-א. י. י. פ.

בריה, לורנטי פבלוביץ׳ — Л. П. Берия — (1899—1953), מדינאי סובייטי; גרוזי לפי לאומיותו, מהנדס־בנאי לפי השכלתו. ב1917 פעל ב׳ כתעמלן בולשווי בחזית הרומנית. ביחד עם סטאלין ואורדז׳וניקידזה, הכין את כיבושה של גרוזיה ע״י הצבא האדום ואת סיפוחה לרוסיה הסובייטית (1921). מ1921 ואילך היה פעיל בבולשת הסובייטית, מתחילה בקאווקאז, במקום שהשתדל בחיסולן של התנועות שדגלו בעצמאות לאומית בגרוזיה, ארמניה ואזרביג׳אן. ב1931 עמד ב׳ בראש הטיהור של ה„סטיה הלאומית" במפלגות הקומוניסטיות של טראנס־קאווקאז. פעולה זו הסתכמה ב„מונוליטיות בולשווית" — כלומר, בטישטוש האופי הלאומי של עמי הקאווקאז הדרומי ובסובייטיזאציה הגמורה שלהם. ב1931 נתמנה ב׳ „מזכיר ראשון" של הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הגרוזית וב1932 — של טראנס־קאווקאז; ע״י כך נעשה הדיקטאטור של קאווקאז הדרומית. ב1935 פורסם ספרו של ב׳: „לשאלת ההיסטוריה של האירגונים הבולשוויים בטראנס־קאווקאז", שיש בו הפרזה מרובה בהערכת מקומו של הבולשוויזם בכלל ושל סטאלין בפרט בתולדות־קאווקאז (לאמיתו של דבר, עד הכיבוש הסובייטי היה חזק בגרוזיה המנשוויזם ובארמניה היתה חזקה הדאשנאקיות). ב1934, בוועידה ה17 של המפלגה הקומוניסטית ברוסיה, נבחר ב׳ כחבר של מרכז־המפלגה. ב1938, כשנסתיים הטיהור האכזרי של סטאלין, שנתקשר בשמו של יז׳וב, נתמנה ב׳ במקומו של יז׳וב כקומיסאר לענייני־פנים של ס. ס. ס. ר. ב1941 נתמנה ב׳ מ״מ יו״ר מועצת הקומיסארים הכל־סובייטית. בזמן המלחמה עם גרמניה (1941—1945) היה ב׳ חבר ועד־ההגנה הממלכתי. במאי 1944 נתמנה ב׳ מ״מ היו״ר של ועד זה (שבראשו עמד סטאלין). ב9 ביולי 1945 הוענק לב׳ התואר: „מארשאל של ברית־המועצות". אחר מותו של סטאלין נתמנה ב׳ מ״מ יו״ר מועצת־המיניסטרים ומיניסטר לענייני־פנים. הניגודים שנתגלעו בין יורשי סטאלין, גרמו לנפילתו של ב׳. ב18—23 בדצמבר 1953 התקיים בדלתיים סגורות בנשיאותו של המארשאל קוניב משפטם של ב׳ ו6 ממקורביו, מראשי הממשלות הסובייטיות באוקראינה ובגרוזיה, וביניהם ו. ג. דקאנוסוב, מזכיר המפלגה הקומוניסטית בגרוזיה וציר ברית־המועצות בגרמניה בזמן שנחתם חוזה מולוטוב־ריבנטרופ (אוגוסט 1939). ב׳ הואשם בבגידה ובריגול (מ1919 ואילך) לטובת בריטניה והתנועות הלאומיות בקאווקאז הדרומית. וב23 בדצמבר 1953 הוצא (עם ששת חבריו) להורג.

א. אח.

בריה־סורן, אנתלם — Anthelme Brillat-Savarin — (1755, בלי — 1826, פאריס), סופר צרפתי. ב׳ שימש כמה פעמים במשרות ציבוריות, ברח משלטונו של רובספייר לחו״ל, מתחילה לשווייץ ואח״כ לאה״ב, וחזר ב1794 לפאריס. ב׳ התעניין בכלכלה מדינית וכתב עליה כמה חיבורים, וכן גם מסה על תולדות הדו־קרב. סמוך למותו פירסם את ספרו הגדול „הפיסיולוגיה של הטעם" (Physiologie du goût), שבזכותו נתקשר שמו לתרבות האכילה והאירוח. הספר כולל שיחות חריפות ומעניינות על אמנות ההסבה לשולחן, שהן משולבות בסיפורי־מעשיות על מנהגיהם של עמים שונים. כן יש בספר מירשמים להכנת מאכלים; אך המחבר לא התעניין בתבשילים כשלעצמם, אלא בקשר בין אכילה תרבותית ובין צורת־חיים מעודנת. משום כך גינה את האכילה חסרת הטעם בפרהסיה כפי שהיתה נהוגה בחצרות־המלכים. לספר, שניתרגם לכמה לשונות, נודעה השפעה מרובה. לכמה מהוצאותיו — מהן גם בקיצור — יש ערך אמנותי.

בר־יוחאי, ר׳ שמעון, ע״ע ר׳ שמעון בר־יוחאי.

בריום (Barium), יסוד כימי ממשפחת המתכות האלקליות־עפרתיות (ע״ע). סמלו הכימי: Ba. מספרו הסידורי: 56. משקלו האטומי: 137.36; איזוטופים: 130, 132, 134,

135, 136, 137, 138. — הב' הוא מתכת לבנה כעין הכסף ודומה לסידן (ע"ע). משקלו הסגולי: 3.6. נקודת־היתוכו: 850°.

חלקו של הב' בהרכב קרום־הארץ נאמד ב־0.025%, חלקו במי־הים — ב־0.00005% בלבד; ברקמות של צמחים ובע"ח אין הוא מצוי בשיעורים ניכרים. מחצב־הב' הנפוץ ביותר הוא הסולפאט ב ַר י ט (ר' להלן); נדיר ממנו הקארבונאט, $BaCO_3$, וִיתֶּרִיט. — בתחילת המאה ה־17 כבר הורגש, שבאריט שֶׁקָּלוּהוּ עם פחם זורח בחושך לאחר שהוצג באור; היו סבורים, שהוא מין זרחן. שֶׁלֶה (ע"ע) הראה, שמחצב זה הוא סולפאט של תחמוצת לא־ידועה, שמציאותה אושרה ע"י לַוּוּאַזְיֶה (ע"ע). ב' מתכתי בצורת אַמַלְגַמָה (ע"ע) הוכן לראשונה ע"י דֵיוִי (ע"ע) ב־1808 בדרך האֶלקטרוליזה, שבה שימשה כספית כקאתודה: אחר אידוי הכספית נשתייר הב' — וזוהי דרך הפקתו עד היום.

תרכובות. מבחינה כימית דומה הב' לסידן ולסטרונציום, אלא שהוא עולה עליהם בפעילותו. בשעת מגע באויר הוא קולט חמצן במרץ ומתחמצן. התחמוצת הפשוטה, BaO („באריטה קלויה"), מתקבלת גם ע"י פירוק פירוליטי של הניטראט או של הקארבונאט או ע"י חיזור הקארבונאט בפחם. תחמוצת זו היא אבקה לבנה, שעם נגיעתה במים היא נהפכת להידרוכסיד, $Ba(OH)_2$ („באריטה כבויה"), אגב פליטת חום בשיעור מרובה מאד (בדומה ליחס שבין סיד קלוי וסיד כבוי). חימום התחמוצת באויר עד 400° מביא לידי התהוותה של העל־תחמוצת BaO_2; התהליך הוא הפיך:

$$2BaO + O_2 \underset{400^\circ}{\overset{400^\circ}{\rightleftarrows}} 2BaO_2$$

העל־תחמוצת היא אבקה לבנה, שאינה מסיסה במים ושהיא מתפרקת בהשפעת חומצות. — הבאריטה מסיסה במים; היא בסיס חזק, שתמיסתו אלקאלית מאד. — רוב מלחי־הב' הם מעוטי־תֶמֶס במים; הסולפאט $BaSO_4$ אין מסיסותו מגעת אלא ל־2.4 מ"ג בליטר (כלומר 1:420,000), ואף בחומצה אינו נמס במידה ניכרת. לפיכך משמשת תמיסה של הב' הכלורידי או הניטראטי רֵאָגֶנט באנאליזה הכימית להכרת החומצה הגפריתנית או מלחיה ע"י יצירת משקע:

$$Ba^{++} + SO_4^{--} \longrightarrow BaSO_4\downarrow.$$

תרכבות־הב' הנדיפות בטמפראטורה גבוהה צובעות את השלהבת בצבע ירקרק. מלחי־הב' המסיסים במים או בחומצה הם ארסיים וגורמים להרעלת הקיבה והמעיים ולהפרעות עצביות־שריריות.

שימושים. המתכת גופה אינה משמשת, בעיקרו של דבר, אלא כמרכיב בנתכי מסיבים וכ„נטלן" של שפופרות אֶלקטרוניות לשם יצירתו של רִיק מופלג (ע"ע קַתודה, שפופרת־). העל־תחמוצת חשובה כחומר־מוצא להפקת מימן על־תחמצתי (ע"ע) או חמצן נקי. מן המלחים משמש הסולפאט כצבען לבן. עם השקעתו של מלח זה מתמיסות של מלחי־ב' עם חומצה גפריתנית מתקבלת אבקה דקה מבהיקה — „לובן יציב" (blanc fixe) —, המשמשת בחיפוי־נייר, כדי להפיק מִשְׁטַח־הדפסה טוב, וכן בציור־שמן; היא מצטיינת בכוח־חיפוי גדול, ביציבות כימית ובמיעוט ספיחה לגבי חמרים מזהמים. צבען משובח אחר מסוג זה הוא הליתופון — תערובת של 70% ב' סולפאטי ו־30% אבץ סולפידי. הסולפאט משמש בצילומי־רֶנטגן כחומר־מילוי לחלל כלי־העיכול, מאחר שהוא מטיל־צל חזק ואינו נספג ברקמה. — ב' ניטראטי משמש להפקת התחמוצת והעל־תחמוצת ולייצור „אש ירוקה" בתעשיית זיקוקים. — ב' סולפידי מופק מן הסולפאט ע"י חיזור בפחם:

$$BaSO_4 + 4C \longrightarrow BaS + 4CO;$$

זוהי אבקה גבישית, זורחת באפלה בהשפעת עירובי כמויות זעירות של מתכות כבדות (ע"ע פוספוֹרֶסצֶנציה) ומשמשת צבען מאיר בחושך (עי' למעלה); צבע־האור הנפלט ממנה תלוי בטיב התערובת ובטמפראטורה של ההכנה.

ב א ר י ט (baryte) או פְּ צֶ לֶ ת כ ב ד ה (heavy spar) הוא ב' סולפאטי טבעי: $BaSO_4$ — הבצר העיקרי של הב'. הוא מתגבש בגבישים רומביים מרובי־מישורים, שמופיעים עפ"ר בגושים בעלי צורות רבגוניות מאד (למשל: ע"ע גביש, עמ' 231/2, ציור 1 ב), אך לפעמים גם בגבישים בודדים מפותחים עד להפליא. הבאריט הנקי הוא שקוף וחסר־צבע; עירובי חמרים זרים מַשְׁוִים לו עכירות וגונים חומים או כחולים. קשיותו 3—3.5; משקלו הסגולי 4.5—4.6, שהוא ערך גבוה במידה לא־רגילה לבצרים מסוג זה, ומכאן שמו (מיוו' βαρύς, כבד), וכן שם היסוד. באריט הוא מן הבצרים השכיחים; הוא מצוי בגידים של סלעי־משקע, לפעמים עם בצרי עופרת ואבץ, באירופה המרכזית והדרומית, בבריטניה, באמריקה הצפונית, באפריקה הצפונית ועוד. — הבצר הנקי והטחון לאבקה דקה משמש לאותן המטרות הטכניות כסולפאט המופק בתעשיה הכימית ע"י השקעה, וכן הוא המקור הטבעי העיקרי — בצד הוויתֶריט (הקארבונאט) — להכנת מלחי־הב'.

תפוקת הבאריט

(באלפי טונות)

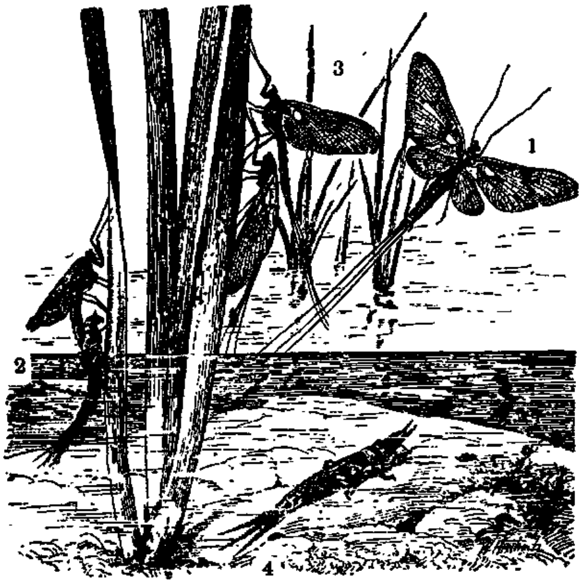
ארץ	1935	1950
איטליה	41	54
אה"ב	198	631
בריטניה	78	94
ברה"מ	75	?
גרמניה	347	311
הודו	6	21
יוון	25	21
צרפת (עם אלג'יריה)	17	56
קאנאדה	20	54
תפוקה עולמית (אומדן)	800	1,400

מ. ה. ב.

בְּרִיוֹמָנִים (Plectoptera או Ephemeroptera; מיוו' ἐφή-μερος, חַד־יוֹמִי), סדרה של חרקים, ששמם ניתן להם על שם קוצר החיים של פרטיהם המבוגרים: רובם אינם מתקיימים אלא ימים אחדים בלבד, ומינים אחדים מהם — פחות מיום. לעומת זה הם מאריכים ימים בשלב־התפתחותם כזחל יותר מכל חרק אחר — מ־3 חדשים עד 3 שנים. הב' הקיימים הם שרידים של סדרה גדולה ומסועפת, שהיתה נפוצה מאד בעידנים גאולוגיים של העבר. היום ידועים מהם כ־1,000 מינים, מלבד מינים טרופיים, שעדיין לא נחקרו.

אורך־הב' מגיע עד 25 מ"מ; גופם רך ומוארך. בקצה גופם 3 זיזים ארוכים. כנפיהם הקדמיות גדולות ועדינות; הכנפיים האחוריות קטנות, ובקצת מן המינים הן מנוונות

לגמרי. מערכת־העיכול שלהם אינה מכוונת לקליטת־מזון. גפי־הפה מנוונים ביותר, והב' אינם מסוגלים לאכול. הוושט — שהוא רחב בדרגת הזחל — נעשה צר במבוגר; הקיבה הופכת לאיבר אוירוֹסטאטי, שהמעי הקדמי משמש לו שסתום: איבר זה מתמלא אויר ומתנפח, ועל־ידי כך פוחת משקלו הסגולי של גוף החרק. המבוגרים חיים על־פני מקווי־מים שונים, וחייהם אינם כוללים אלא מסע־הפריה (מעוף־כלולות), שבו הם מזדווגים ואחריו הם מטילים את ביציהם ומתים. אברי־המין של הב' הם פרימיטיוויים ביותר. במינים שתקופת־חייהם קצרה מאד מוטלות הביצים עפ"ר בשני גושים דבוקים, שהם נפרדים ליחידות מתוך מגע במים;



מחזור־חייו של הבריום
1. בוגר; 2. זחל בוקע מהנשל האחרון במים;
3. מכניף (גילגול הזחל האחרון); 4. זחל במים

מספר־הביצים שהנקבה מטלת מגיע עד 4,000. במינים שתקופת־חייהם ארוכה יותר מספר־הביצים בכל גוש הוא מועט הרבה יותר.

זחלי־הב' חיים במים, קצתם הם צמחונים וקצתם טורפים (שניזונים מבע"ח זעירים). מנגנון־הנשימה שלהם מורכב מזוגות אחדים של עלעלים דקי דפנות (לוחיות־נשימה) משני צידי־הבטן, שבהם עוברים צינורות, הנמשכים לאורך־הגוף: הללו הם טרַכיות־זימים. — הב' עוברים גילגול־למחצה. על זחליהם עוברים יותר מ20 נשָלים, האחרונים שבהם לאחר שהחרק כבר גידל כנפיים פעילות. כשהם מגיעים לפרקם, הם עולים על פני־המים, מַשילים את עורם, ומתוכו מופיע חרק מכניף, שפורח מיד באויר ושממנו מתהווה, אחר הנשל האחרון, הבוגר הסופי. בשעת בקיעת הב' הבוגרים, המתרחשת עפ"ר לפנות ערב, מתנשאים מעל גדות מקווי־המים, שבהם הם שוכנים, עננים כבדים של חרקים אלה. — זחלי־הב' ממלאים תפקיד חשוב בשיווי־המשקל הביולוגי באגמים ובנחלים, שבהם הם משמשים מזון לדגים.

מיני־הב' המצויים בא"י הם: הבַּריוֹם הקטן (Cloëon dipterum) בעל זוג־כנפיים אחד, משריץ זחלים חיים; הבריום הגדול (Palingenia orientalis), שצבעו כצבע פרפר־המשי, והוא מעופף באביב בהמונים על הירדן בשעות־הבוקר המוקדמות.

א. שו.

בַּרִיוֹס, דָּנִיאֵל לֵוִי (דוֹן מִיגֶל) דֶּה — Don Miguel Barrios — (1625, מונטיליה [קורדובה] — 1701, אמסטרדאם), משורר וסופר ספרדי יהודי. אביו של ב', סימון דה ב', היה אנוס מפורטוגל שהשתקע במונטיליה. ב1659 היגר ב', כנראה מפחד האינקוויזיציה, לליוורנו, וכאן חזר ליהדות. לאחר זמן עבר לניצה; אחר־כך ישב בבריסל (1664/72) והתנצר שוב למראית־עין כדי שיוכל לשרת בצבא הספרדי, שבו נעשה קצין. ב1674 התיישב באמסטרדאם כיהודי חרד והיה פעיל ב„חבורות הקדושות" של יוצאי ספרד בעיר זו. — ב' ביקר בארצות הרבה והגיע עד הודו המערבית; רשמי מסעותיו מתוארים בכתביו המרובים.

יצירתו של ב' כוללת שירים ומחזות ברוח הבארוק, וכן חיבורים היסטוריים, גאוגראפיים ועוד. ספר־שיריו הראשון יצא ב1663 בבריסל בשם „פרחו של אפולון" (Flor de Apolo); ב1674/78 יצא הספר במהדורה חדשה בשם „שירים מפורסמים" (Poesias famosas), שכללה גם שלשה מחזות: „בקשת חסד מן האויב" (Pedir favor al contrario), „השיר המקסם" (El canto junto al encanto), ו„הספרדי באוראן" (El español en Orán). אך רוחו הבארוקית של ב' מתגלית ביחוד בספר־השירים „מקהלת המוזות" (El coro de las Musas, 1672), שבו מחולקים השירים ע"פ נושאיהם — כנראה, לפי הדוגמה של קֶוֶדוֹ — לשערים, שנקראים על־שם תשע המוזות (למשל, היצירות שעניינן עולם השמים — „אוראניה"; שירי־אהבה — „אֶראָטוֹ"; קינות — מֶלפּוֹמֶנֵי").

כנהוג בשירת־ספרד של דורו כתב גם ב' שירי־תהילה לתומכים, וכן הירבה בכתיבת שירי־אהבה וסאטירות משעשעות, ואילו שירי־היאוש, שכתב לפי האפנה הספרדית, אינם הולמים את חיי־השלווה שחי באמסטרדאם. הנאים שבשיריו הם בשערים „פולימניָה" ו„אֶראָטוֹ". ב' ידע לצייר בחן ובקלות מצבים ורגשות ברוחו של גונגורה (ע"ע), שעליו ביקש לעלות בשירתו, ומכאן הסטיות המרובות מן המקובל אף בסיגנון הבארוקי הנועז. הביקורת הספרותית (למשל, מֶנֶנדֶס פֶּלאיו) התיחסה זמן רב בשלילה לשירת ב', כמו לאסכולת־גונגורה בכללה. אך יחס זה נשתנה עם שינויי־הערכים הכללי בחקר תולדות־הספרות.

זיקתו הלבבית של ב' לעם־ישראל מתגלית בשיריו על נושאים מקראיים, ביניהם תולדות יעקב ורחל (בשער „אוֹטֶרפּי"); ביחוד נתפרסמה הסונטה שלו על מות רחל, שבה מתואר כאבו של יעקב בכל עצמת התיאור הבארוקי. כן חיבר ב' מחזה אלֶגורי להאדרת מקדשי־השם בספרד, „נצחון האמת" (Contra la verdad no hay fuerza); כדוגמת קאלדרון מציג כאן ב' את הנפשות הפועלות כרעיונות שונים, כגון האמת, חופש־הרצון וכד'.

משאר חיבוריו עוסק אחד (Luces y flores de la Ley divina) בסופרים ומשוררים יהודיים ספרדיים, (נדפס בREJ XVIII, 1—33). רשימה של כל כתבי־ב' פירסם קייזרלינג (Biblioteca Española, 16—26). כתביו יצאו בכרך XLII של הBiblioteca Autores Españoles.

De Rossi, *Dizionario storico degli autori arabi più celebri*, 1807; Kayserling, *Sephardim*, 256–289, 1859.

ק. ר.־ג.

בְּרְיוּסוֹב, וַלֶרִי יַעְקוֹבְלֶבִיץ' — В.Я.Брюсов — (1873, מוסקווה — 1924), סופר רוסי. ב', שהיה בן למשפחת סוחרים עשירה, סיים ב1893 את חוק־הלימודים בפאקולטה

ההיסטורית־פילולוגית של האוניברסיטה במוסקווה. במלחמת־יאפאן (1904—1905) תפס עמדה פאטריוטית, בניגוד לדעתה של האינטליגנציה הרוסית ברובה. בזמן המהפכה של 1905 צידד במשטר הישן. בימי מלחמת־העולם I היה נתון להלכי־רוח פאטריוטיים. ב1919 היה חבר המפלגה הקומוניסטית וזמן מה שימש כצנזור. לדבריו, קיבל את „מהפכת אוקטובר" כרע הכרחי.

ב1894 בישר ב' את הסימבוליזם (ע"ע) ברוסיה, וב1903 כבר היה ראש וראשון לאסכולה ספרותית זו. מתחילה עוררו שיריו החדשניים של ב' את התנגדותם ולעגם של המבקרים. ב1904—1909 ערך את כתב־העת הסימבוליסטי Весы („מאזניים"), שהיה בשעתו התרבותי והאירופי ביותר שבין הבטאונים הספרותיים ברוסיה. השפעתו של ב' גדלה והלכה מ1906 ואילך, אבל ערך יצירתו ירד מאז. ב' פעל בענפי־ספרות שונים: שירה, סיפור, תרגומים (בכלל זה מארמֶנית), ביקורת, איסוף חומר לתולדותיהם של סופרים רוסיים שונים (פושקין, טיוטצ'ב, גוגול, בָּרָטינסקי). קבצי־שיריו הטובים ביותר הם: Urbi et Orbi (1903), Stephanos (1906). ב' היה מן המחדשים בשירה הרוסית; הוא הכניס לתוכה את החרוז החפשי. השירה של ב' הושפעה תחילה מיצירתו של וֶרלֶן (ע"ע) ולאחר מכן מזו של וֶרהַרן (ע"ע). לאחר שב' התגבר על ההשקפה המאטריאליסטית והאזרחית, נעשה מיסטיקן, אינדיווידואליסטן וסימבוליסטן. בקובץ Stephanos דרש „למרוד בכל המסתפקים במועט". בפרולטארים ראה ב' את „ההונים לעתיד לבוא" והרגיש את עצמו כמי ששייך לעולם שנידון לחורבן. ב' היה המשורר הרוסי הראשון, ששם לב לכרך; חדור חיבה היה לנוף הכרכי, לגדלו של הכרך ואף לניגודים החברותיים שבו. הטובים בשירי ב' מצטיינים בקלאסיציזם, גבורות, אומץ, אנדרטיות, אֶפִּיוּת; א. בֵּלי מציין את ב' כ„משורר השיש והברונזה"; ועם זה היה ב' רומאנטי ומעורפל. שירת ב' חדורה פולחן של חוסר־תאווה, „ההרהור הקר". כמספר היה ב' משוררן של תקופות שקיעת הציוויליזציה. הסיפור הטוב של ב' הוא Огненный ангел („השרף", 1907/8), המוקדש לתקופת הרפורמאציה בגרמניה. זוהי, אפשר, היצירה הפרוזאית הטובה ביותר בספרות הרוסית על נושא בלתי־רוסי. הרומאן ההיסטורי שלו „מזבח הניצחון" (1913) מוקדש לרומי של המאה ה4. בתיאור גיבורי העבר הרחוק שאף ב' להתרחק מיום־הקטנות של ההווה. נושאים אלה שאב ב' מן הספרות, ולא מן החיים או מעומק הנשמה. ב' חיבר גם אוטוביוגראפיה, וכן נתפרסמו יומניו.

D. S. Mirsky, *A Hist. of Russian Literature*, 1949.
א. את.

בַּר־יוֹסֵף, יְהוֹשֻׁעַ (נו' 1912, צפת), מספר, מחזאי ועיתונאי עברי. קיבל חינוך מסרתי בעיר מולדתו ואחר־כך בישיבת גוֹסקאצ'י שבטראנסילוואניה. ב1927 חזר לא"י והמשיך בלימודיו בישיבת „שפת אמת" בירושלים. סמוך לכך נתמשכל ונעשה סופר, וב1935 נדפס סיפורו הראשון, „קול חתן וקול כלה", מחיי היישוב הישן בירושלים. כשרונו הסיפורי כבר נתגלה בספריו הראשונים: „קול היצרים" (קובץ סיפורים, תרצ"ז) ו„חומה שנפלה" (ת"ש) — סיפור מחיי היישוב הישן בירושלים. תיאורי־ההווי שלו מיוסדים על הכרה רֵאַלית של מעללי־האדם, ועם זה הם חושפים את החיים הפנימיים־הנפשיים של גיבוריו. בטרילוגיה „עיר קסומה" (על צפת), הגדה של שלושה דורות (תש"ט—תשי"א) — שחלקה הראשון: „עצי שטים עומדים" זכה בפרס־אוסישקין — תיאר את האדם המתלבט בין מאווייו הטבעיים וכיסופיו ליופי גשמי מזה ובין הכמיהה לטהרה ולהתעלות מזה. כמה מסיפוריו: „הבית החדש" (סיפורים, תש"ו) ו„העומדים על הסף" (רומאן, תשי"ג) נתרקמו על גבי יריעת החיים החדשים בארץ והם מצטיינים בנעימה סוציאלית ובסאטירה שנונה. שאר סיפוריו הם: „אם הבנות" (תש"ג); „מגופה של אם" (אוסף סיפורים, תש"ה); „פגישה באביב" (תש"ז); „בני המג"ד" (תש"י). ב' חיבר גם מחזות, שכמה מהם הועלו על הבמות בא"י: „ירח ימים" (תרצ"ח); „בסימטאות ירושלים" (תש"א); „בעלי המיניסטר" (תש"י), ועוד.

בְּרִיזְבֵּין (Brisbane), עיר־הבירה ועיר־הנמל של מדינת קְוִינְזְלֶנְד (ע"ע), העיר הרביעית בגדלה באוסטראליה. — ב' שוכנת משני עבריו של נהר־ב', במרחק של כ23 ק"מ ממפרץ־מורטון, המופרד מן האוקיינוס השקט על־ידי אי קטן. מספר תושביה כ450,000 (1951).

אקלימה של ב' הוא חם ולח. החום השנתי הממוצע הוא 20.5°; בינואר — 25°, ביולי — 14.5°. מידת־המשקעים השנתית היא 1,170 מ"מ. החודש הגשום ביותר הוא יאנואר (156 מ"מ) והיבש ביותר הוא אוגוסט (52 מ"מ). — ב' היא המרכז המסחרי, התעשייני, התרבותי והמינהלי של קווינזלנד. דרך נמל־ב', שספינות־ים יכולות להגיע אליו אך בשעת גאות־הים, מוצאת תוצרת־המדינה: בשר קפוא, חָלָב, צמר־צאן, חמאה, גבינה, סוכר ומתכות יקרות. מענפי־התעשיה שבב' חשובים ביותר: נשק (בית־חרושת ממשלתי), מכונות, רהיטים, צרכי־הנעלה, טכסטיל ומכשירי־חשמל; וכן משמשת ב' מרכז לתעשיות של שימורי־בשר ולקירור־בשר. מ1909 קיימת בב' האוניברסיטה של המדינה.

ב' נוסדה ב1824 ונקראה על שם נציבה של אוסטראליה באותו זמן: סר תומאס ב'. עד 1842 שימשה מושבת־גזירה לפושעים. ב1851, כשנפרדה קווינזלנד מניו־סאות־ויֵלז, נקבעה ב' כבירה של המדינה החדשה. ב1876 היו בה 27,000 נפש, ב1901 54,000, ב1921 86,000, וב1946 370,000 נפש. ב' משתרעת על־פני שטח של כ1,000 קמ"ר. רחובותיה רחבים, ומרובים בה הגנים הציבוריים.

קהילה יהודית נתארגנה בב' לראשונה ב1867. ב1927/29 נוספו לקהילת־ב' יהודים יוצאי־רוסיה, שהגיעו לכאן דרך חארבין, וב1928 הקימו לעצמם הללו בית־כנסת מיוחד. כיום (ב1955) יושבים בב' כ1,500 יהודים.

א. י. בר.

בְּרַייזִיג, קוּרְט — Kurt Breysig — (1867—1940), היסטוריון ופילוסוף של ההיסטוריה. ב1892 נתמנה מרצה וב1896 פרופסור להיסטוריה באוניברסיטה של ברלין. ב' השתדל לברר באיזה אופן ולפי איזה חוקים נשתנה יחסה של הרוח האנושית אל הטבע מראשית חייה של האנושות עד הזמן האחרון. הוא ניסה לברר את יחסי־הגומלים שבין האישיות, החברה והמחשבה בתקופות השונות ולעמוד על הטיפוסי וההכרחי בהתפתחותה של האנושות בתקופות־זמן ארוכות. תורתו השפיעה על אוֹסוַלד שְׁפֶּנְגְלֶר (ע"ע). — החשובים בחיבוריו של ב' הם: Kulturgeschichte der Neuzeit („תולדות התרבות של הזמן החדש" [עד שנת 1250], 2 כרכים), 1900/1; Der Stufenbau und die Gesetze der Weltgeschichte („המבנה המדרג והחוקים של תולדות־

העולם"), 1905, 1950³; Vom geschichtlichen Werden ("על ההתהוות ההיסטורית", 3 כרכים), 1925/28; Vom Sein und Erkennen geschichtlicher Dinge ("על הישות וההכרה של עניינים היסטוריים", 4 כרכים), 1935/43; Die Geschichte der Menschheit ("תולדות האנושות", 5 כר־כים), 1930/55.

ע. א. סימון, מאמר על ב׳, עיון, כרך ז, ע׳ 242–245, 1956; E. Hering, *Das Werden als Geschichte. K. B. in seinem Werk*, 1940.

א. מ. י.

בְּרַיט, ג׳וֹן — John Bright — (1811—1889), מדינאי בריטי. ב׳, בן למשפחה של קְוֶיקרים, היה מן הראשונים מבני המעמד הבינוני שנבחרו לבית־הנבחרים (1843). יחד עם ידידו קוֹבְּדֶן (ע״ע) אירגן את האגודה נגד חוקי־התבואה (Anti-Corn Law League), שתבעה — כנציגתם של התעשיינים ופועלי־התעשיה ובניגוד לעמדתם של בעלי־האחוזות — את ביטול המכס על תבואת־יבוא. לאחר שהושג הביטול (1846) התעניין ב׳ במצבם של האיכ־רים האיריים ודרש תיקונים בתנאים של חכירת־הקרקע ובמעמדה של הכנסיה הקאתולית באירלנד. כן תמך בחוק, שהתיר את חברותם של יהודים בבית־הנבחרים (נתקבל ב1858), והשתדל בהעברת הממשל בהודו מידי חברת הודו המזרחית לידי הממשלה הבריטית. כקְוֶיקר וכפאציפיסטן התנגד ב׳ בחריפות למלחמת־קרים (1855) ומשום כך נפגמה לזמן מה אהדת־העם אליו. בימי מלחמת־האזרחים באה״ב היה ב׳, בניגוד לדעת הרוב בבריטניה, מאוהדי הצפון וממעריציו של לינקולן. באותן השנים (1858—1867) נלחם במרץ על הרחבת זכות־הבחירה.

ב׳, שהיה נואם נלהב ומלהיב, נמנה עם גדולי־הנואמים של בריטניה. במשך רוב השנים, שישב בבית־הנבחרים, היה בין חברי־האופוזיציה. במשרות ממשלתיות שירת אך שנים מועטות בלבד (1868—1870, 1873/4, 1882—1884) בממשלות של גלַדסטון. אך ב1886 התרחק מגלדסטון מפני שב׳ התנגד להענקת אוטונומיה שלמה לאירלאנד.

קבצי נאומיו של ב׳ נתפרסמו ב1866, 1869 ו1879, אגרו־תיו ב1885 ויומניו ב1930.

G. B. Smith, *The Life and Speeches of J. B.*, 1881; G. M. Trevelyan, *The Life of J. B.*, 1925².

נ. ל.

בְּרַיט, רִיצַ׳רְד — Richard Bright — (1789, בריסטול — 1858, לונדון), רופא אנגלי. ב׳ למד רפואה באֶדינ־בּוּרוֹ ולונדון. עוד כשהיה סטודנט השתתף במשלחת מדעית לאיסלנד ותיאר את החי והצומח של האיזור שנחקר. לאחר שסיים את חוק־לימודיו בלונדון השתלם בווינה ובברלין. ב1814 נסע מווינה להונגאריה, ואת רשמיו תיאר בספר (1818) מלווה ציורים מושלמים, מעשי־ידיו. כשרונו בציור עמד לו לב׳ גם אח״כ בסיכומי מחקריו המדעיים באנאטומיה הפאתולוגית. שנים הרבה היה ב׳ קשור לביה״ח Guy's Hospital בלונדון, שבו נעשו רובי מחקריו.

תרומתו הגדולה של ב׳ להתפתחותה של הרפואה כלולה בהכרת מהותה האנאטומית־הפאתולוגית של דלקת־הכליות (1827) ומהלכה הקליני של מחלה זו, הקרויה עד היום „מחלת־ב׳". מלבד זה תיאר ב׳ את הסכרת וצואת־השומן במחלות הלבלב (1833), את הכילוּי הצהוב של הכבד (1836), מקרה של מחלת־אדיסון, ביחד עם קשריו לנֶמֶק של יותרת־הכליה (1831), מקרים של התכווצות־שרירים חד־צדדית, שנקראו אח״כ ע״ש ג׳קסון (ע״ע), ועוד.

תגליתו של ב׳ בדלקת־הכליות היא הכרת הצירוף של 3 סימנים יסודיים: בַּצֶקֶת (ע״ע), הפרשת חלבון בשתן ושי־נויים אנאטומיים בכליות. הוא הבחין 3 צורות של שינויים כאלה: 1) כליה דלת כלי־דם עם התנוונות (כנראה — נֶפְרוֹזה); 2) כליה לבנה גדולה עם גירעון מועט; 3) כליה קטנה, מצו־מקת ומגוּרענת. ב׳ אף הכיר, שבמקרים הרבה מלווה מחלת־הכליות בהגדלה ניכ־רת של הלב השמאלי למרות הֶעדר של מחלת־לב עצמית. עם עוזריו קבע ב׳ גם



ריצ׳רד בּרַיט

שורה של הפרעות ביוכימיות, שמלוות את מחלת־הכליה — תופעות, שלא נקלטו בהכרה הכללית ברפואה אלא שנים הרבה לאחר מכן — כגון היפוֹ־פרוֹטֶאינֶמיה (מיעוט חלבון בדם), ליפוֹאידֶמיה (ריבוי שומן בדם) ואוּרֶמיה (ריבוי שיתנה בדם). עם עוזרו ג. טוֹינבּי הכיר ב׳ בערך הכביר של השי־נויים, המתהווים בפקעיות־הכליה (1842). נוסף על התצפיות האנאטומיות צבר ב׳ תצפיות חשובות על המהלך הקליני של דלקת־הכליות והוכיח, שמקרים מרובים מתרפאים ואין רישומיהם ניכרים בבדיקות הגופה שלאחר מיתה. תגליותיהם של ב׳ ועוזריו הן עובדות־היסוד, שעליהן מוסיפה להתבסס תורת מחלות־הכליות גם אחר כל ההתקדמות, שחלה בינתיים בהכרתן ובמיוּנן של מחלות אלו (וע״ע כ ל י ה).

Guy's Hospital Reports, *B. Centenary Number*, 1927; A. A. Osman, *Original Papers of R. B. on Renal Disease*, 1937; N. M. Keith and T. E. Keys, *Contributions of R. B. and his Associates to Renal Disease* (Arch. of Intern. Med., 94, 5-21), 1954.

יה. ל.

בְּרַיטוֹן (Brighton), עיר־רחצה באנגליה, על חוף התעלה האנגלית, כ80 ק״מ מדרום ללונדון. מספר תושביה כ156,000 (1951). — ב׳ בנויה על רצועה צרה שבין הים לטור־גבעות, לאורך דרכים, שמוליכות ללונדון וללוּאִיס (Lewes) — עיירה צפונית־מזרחית לב׳. במערב מחוברת ב׳ עם שכנתה הוֹב (Hove), המונה כ70,000 נפש (1951). לב׳ שפת־ים נוחה לרחצה והשעות, שבהן נראית בה החמה, מרובות מבלונדון. על יתרונות אלה, שמושכים אליה קייט־נים, מבוסס עיקר פרנסתה של ב׳. אך תושביה עוסקים גם בדַיג ובתעשיות של מזון, הנעלה ומכשירי־חשמל; וכן יש בה בת״ס עם פנימיות (בשביל תלמידים שלא מבני־העיר).

ב׳, שנקראה מתחילה בְּרַיתֶלְמְסְטַאוּן, היתה עד אמצע המאה ה18 כפר־דייגים. רופא מלוּאִיס היה סבור, שמי־הים בב׳ הם מלוחים ביותר וששתייתם והרחיצה בהם הם סגולה למחלות שונות, והתחיל שולח לב׳ מתרפאים. ב1782 הקים בה הנסיך מֶוֶילז (אח״כ ג׳ורג׳ IV) חווילה, ומאז נמשכו לב׳ יחסני לונדון ועשיריה, וב׳ נעשתה אחד מנאות־המרגוע



בריטון: כיכר־נורפוק

המפורסמים שבעולם. ב1841 חוברה עם לונדון במס"ב, ועם שיפור־התחבורה נעשתה ב' פרבר מרוחק של לונדון. ב1928 הורחב התחום העירוני של ב' וכיום הוא מקיף כ52 קמ"ר.

יהודים התיישבו בב' לראשונה בסופה של המאה ה18 וקהילה יהודית נוסדה בה בתחילת המאה ה19. כיום (1950) יושבים בב' ובהוב כ4,500 יהודים.

בשם ב' נקראים גם 10 ישובים באה"ב, ישוב אחד בקאנאדה, 1 באי טרינידאד ו2 באוסטראליה, שאחד מהם, על חופו של מפרץ פּוֹרְט פִּילִיפּ (Port Phillip Bay), סמוך למֶלבֶּרן, הוא מקום־רחצה בעל אוכלוסיית־קבע של 40,000 נפש.

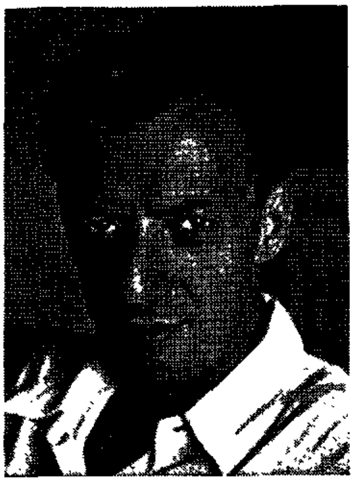
א. י. בר.

בְּרִיטוֹנִיּוֹת, לְשׁוֹנוֹת, ע"ע קֶלְטִיּוֹת, לְשׁוֹנוֹת; וֶלְשִׁית, לָשׁוֹן.

בְּרַיטִינְגֶר, יוֹהַן יַעֲקֹב — Johann Jakob Breitinger — (1701, ציריך — 1776, שם), חוקר שווייצי של הספרות הגרמנית. ב', שהיה פרופסור לעברית וליוונית בגימנאסיה של עירו, יצא יחד עם י. י. בּוֹדמר (ע"ע) נגד המגמה השכלתנית בשירה, שהיתה רווחת בזמנו בגרמניה, וע"י כך הכשיר את הקרקע לתפיסה פחות פורמאליסטית של מהות השירה (וע"ע גרמנית, ספרות, עמ' 563). דעותיו כלולות בין השאר בספרו Kritische Dichtkunst („אמנות־שירה ביקרתית"), 1740. — ב' פעל גם בתחומים של חקר המקרא ותולדות שווייץ.

H. Bodmer, *J. J. B.*, 1897; M. Hürlimann, *Die Aufklärung in Zürich*, 1925; C. L. Lang, *Die Zeitschriften der deutschen Schweiz bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*, 1939; J. W. Eaton, *Bodmer and B. and European Literary Theory*, 1941.

בְּרִיטֶן, בֶּנְגַ'מִין — Benjamin Britten — (1913, לוֹסטוֹפט [Lowestoft], אנגליה), קומפוזיטור אנגלי. ב' למד נגינה בפסנתר אצל הארולד סמואל וקומפוזיציה אצל פראנק בריג' והמשיך בקונסרוואטוריה המלכותית למוסיקה בלונדון אצל ארטור בנג'מין וג'ון אירלאנד. את תשומת־הלב של העולם המוסיקאלי משך אליו תחילה בפסטיוואלים של החברה הבינלאומית למוסיקה חדישה, שנתקיימו ב1934, 1936 ו1938. לפירסום עולמי זכה ב1945, עם ביצוע האופרה שלו „פיטר גריימז" (Peter Grimes) — דראמה מחיי עיירה של דייגים, מאותן שנמצאות באיזור החוף האנגלי הצפוני, שבו נולד ב' ושבו הוא יושב ישיבת־קבע. האופרה הוא התחום, שב' הצליח בו ביותר. יצירותיו האופראיות מצטיינות ביחוד בהבלטת רקע של מיסתורין ובתיאור דראמאטי של נפשות, והן מאחדות בתוֹכָן את הסיגנון הזמרתי עמוק ההבעה של פֶּרסֶל (Purcell), גדול הקומפוזיטורים האנגליים העתיקים, עם עקרונות צורתיים והארמוניים חדישים. בין האופרות המאוחרות של ב' יש לציין את „חטיפת לוּקרֶציה", „אלברט הֶרינג", „גלוריאנה" (אופרה לכבוד ההכתרה של המלכה אֶליזאבת II), „סיבוב הבורג". כן כתב באלט בשם „נסיך הפאגודות" ו„הבה נעשה אופרה" (הדרכה לילדים). את רוב האופרות שלו חיבר בשביל „להקת האופרה האנגלית", שב' הוא אחד ממנהליה. ב' כתב גם מוסיקה לסרטים, יצירות קאמריות ותזמרתיות — כגון „סינפונייטה" (1932) ו„סימפוניה פשוטה" — 1934) —, מחזורי שירים, שביניהם בולטים שירים מקראיים, ומוסיקה למקהלה. כמו־כן עיבד שירי־עם אנגליים וצרפתיים.



בנג'מין בריטן

E. W. White, *B. B.*, 1948.

פ. ע. ג.

בְּרִיטַנְיָה הַגְּדוֹלָה, ע"ע הַמַּמְלָכָה הַמְאֻחֶדֶת שֶׁל בְּרִיטַנְיָה הַגְּדוֹלָה וְאִירְלַנְד הַצְּפוֹנִית.

בְּרִיטַנְיָה הַחֲדָשָׁה, ע"ע בִּיסְמַרְק, הָאַרְכִיפֶּלַגוֹס שֶׁל.

בְּרַיטְנֶר, הוּגוֹ — Hugo Breitner — (1873, וינה — 1946, קלירמונט [Claremont], על־יד לוס אנג'לס), כלכלן סוציאליסטי וינאי. ב', בנו של סוחר יהודי, עבד ב1894—1918 כפקיד בבאנק גדול, שב1914 נעשה אחד ממנהליו. מ1906 ואילך היה פעיל באגודה המקצועית של פקידי־הבאנקים, שהיתה בלתי־מפלגתית, אך הביאה את ב' במגע עם חוגים סוציאליסטיים, ואחר־כך — סמוך להתפוררותה של המונארכיה האוסטרית (סתיו 1918) — גם עם מנהיגי־המפלגה. אלה האחרונים הזמינו אותו לנהל את ענייני־הכספים של עיריית־וינה. ב' הצליח להתגבר על המשבר הכלכלי הקשה, ששרר באוסטריה ב1919—1922 (ע"ע וינה), והנהיג מדיניות־מיסים חדשה, שנפלה למעמסה על האמידים והקלה על המוני־העם. מדיניות זו איפשרה בין השאר את בנייתן של 60,000 דירות זולות ונוחות לפועלים ושימשה מופת לערים אחרות באירופה המרכזית והמערבית.

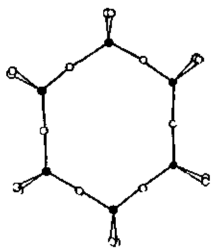
ב1932 חלה ב׳ והתפטר ממשרתו. שבועות אחדים קודם נפילתה של וינה ביד היטלר (מארס 1938) עזב את העיר. ב1939—1942 עבד עבודות־מחקר באוניברסיטה של קליר־מונט. — ב׳ פרש ב1901 מן הקהילה היהודית, אך לא התנצר.

H. Kaudelka, *H. B., Wiener Schriften*, Heft 4 (1956), 166–199.

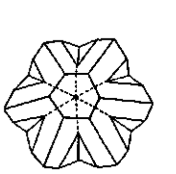
בְּרֵיטְשַׁיד, רוּדוֹלְף — Rudolf Breitscheid — (1874, קֶלן — 1943, מחנה בוכנוואלד), מדינאי גרמני. ב׳ למד כלכלה מדינית באוניברסיטה ונכנס ב1903 לחיים המדיניים כליבראל שמאלי. ב1912 הצטרף לסוציאל־דמוקראטים והיה בין הנוצרים המועטים בעלי החינוך האקאדמי, שנועזו אז להיספח על מפלגה זו. בתקופת מלחמת־העולם I הצטרף ב׳ לסוציאלדמוקראטים הבלתי־תלויים וב1915—1923 ניהל את שבועונה של מפלגתו: Der Sozialist („הסוציאליסטן"). ב1918/19 כיהן כמיניסטר־הפנים בפרוסיה וב1920 נבחר לרייכסטאג הגרמני. כאן פעל בייחוד כדובר של מפלגתו בענייני־חוץ וטען למילוי התחייבויותיה של גרמניה כלפי יריביה לשעבר. משום כך הותקף קשות ע״י אנשי־הימין (ע״ע גרמניה, עמ׳ 466/70). ב1933 ברח לצרפת, שבה הוסגר ב1940 לידי הנאצים. הוא מת בסתיו 1943 במחנה־הריכוז של בוּכֶנְוַלד (ע״ע מחנות־רִכּוּז).

בְּרִיכְּסֶן, ע״ע בְּרֶסַנוֹנֶה.

בֶּרִיל (beryl), מינֶראל, בֶּריליום־אלומיניום סיליקאטי: $Be_3Al_2(SiO_3)_6 = 3BeO.Al_2O_3.6SiO_2$; הבצר העיקרי של הבֶּריליום (ע״ע), ששיעורו בב׳ מגיע ל5%. הב׳ מתגבש בגבישים הֶכּסאגונאליים מובהקים, בפריסמות שהן נושאות לפעמים פיראמידות בבסיסיהן (ציור ע״ע אזמרגד). משקלו הסגולי: 2.7; קשיותו: 7.5—8; נקודת־היתוכו: 1,420°. הסריג הגבישי משוכלל ביותר: הוא בנוי טבעות משושות של קבוצות סיליקאט טֶטְראֶדרי $[SiO_4]$, כשחמצן אחד משותף לכל 2 טֶטְראֶדרים שכנים (ציור 1); הטבעות מסודרות זו על גבי זו בעמודים, כשהן קשורות זו לזו מן הצד ע״י אטומי־Al (משושֵי־הקואורדינאציה) ואטומי־Be (מרובעי־הקואורדינאציה). — הב׳ הרגיל, שגבישיו עכורים או שקופים־למחצה וגוניהם כחלחלים־ירקרקים־צהבהבים עד לבנים־אפורים, אינו חומר נדיר, והוא נפוץ — אף אם בשיעורים קטנים — בסלעי־אש מרובים, ביחוד בפֶּגמאטיטים; גבישיו, הממלאים חללים בסלע, מגיעים לפעמים לממדים ענקיים (עד כדי משקל של כמה טונות). — ביה״ב שימש הב׳ המלוטש כזכוכית אופטית;



ציור 1.



ציור 2.

המונח הגרמני ל„משקפים" (Brille) נגזר מן המלה ב׳. כיום מגעת התפוקה העולמית השנתית של ב׳ ל5,000—6,000 טונות, שמהן מספקת בראזיל כ40%, אפריקה הדרומית כ30% ואה״ב כ20%.

מינים נדירים של ב׳ אציל, שמצטיינים בשקיפות, בברק ובצבעים עזים ומבהיקים, נמנים עם היקרות שבאבנים הטו־בות (ע״ע); צבעיהם באים להם מתוספות זעירות של תחמוצות מתכתיות זרות שונות. מינים כאלה הם: האזמרגד (ע״ע); האַקוואמארין („מי־הים") הכחול (בראזיל, צילון, מאדאגאסקאר) וההֶליודור הירקרק — שניהם מכילים ברזל; המורגאניט הוורוד נצבע ע״י כמויות קטנות של צֶזיום.

ב׳־הזהב (chrysoberyl) הוא בריליום אלומינתי, $Be(AlO_2)_2$. זהו מינראל אציל נדיר, שהוא מצוי במשקעים אַלוביאליים ולפעמים גם בגְראניטים ובפֶּגמאטיטים — בבראזיל, בצֵילון ובאוראל. הוא מתגבש בפריסמות אורתו־רומביות, לפעמים בגבישי־תאומים או בגושים כוכביים (ציור 2). משקלו הסגולי: 3.6—3.8; קשיותו: 8.5 — מן המינרא־לים הקשים ביותר; גוני מיניו השונים: צהובים־ירקרקים, לפעמים עם זוהר כחלחל מתחלף. המין אַלֶכּסַנדריט, שמוצאו באוראל, הוא מן האבנים הטובות היקרות; גבישיו הירוקים מבהיקים באור מלאכותי בצבע אדמדם, כעין פלואורֶסצֶנציה.

וע״ע אבנים טובות, לוח צבעוני; אזמרגד; בֶּריליום.

מ.

בְּריל, אֶלְחָנָן (אַדוֹלְף) — Brüll Adolf — (1846, קוֹיֶטֵין [Kojetein], מוראוויה — 1908, פראנקפורט ע״נ מיין), חוקר במקצועות היהדות; בנו של הרב יעקב בריל (ע״ע). מחקרי־ב׳ כתובים כולם גרמנית ומהם ראויים להיזכר: Fremdsprachliche Elemente im Talmud und Midrasch („היסודות הלועזיים בתלמוד ובמדרשים"), 1869; Trachten der Juden im Nachbibl. Altertum („מלבושי היהודים בתקופה הקדומה שלאחר התנ״ך"), 1873; Der Samaritan. Targum zum Pentateuch („התרגום השומרוני לחומש"), 1875; Kritische Studien über Manuskript-Fragmente des Samaritan. Targums zu Oxford („מחקרים ביקרתיים של קטעי כתבי־היד מן התרגום השומרוני שבאוכספורד"), 1875; Zur Geschichte und Literatur der Samaritaner („להיסטוריה ולספרות של השומרונים"), 1876; Beiträge zur Kenntnis der Jüd-deutschen Literatur („תרומות לידיעת הספרות היהודית־הגרמנית"), 1877. ב׳ פירסם גם הרבה מאמרים ומסות בענייני היהדות בכתב־העת Populär-wissenschaftliche Monatsblätter zur Belehrung über das Judentum für gebildete aller Konfessionen, שיצא ב1881—1908 בעריכתו.

בְּריל, הַיְנְרִיךְ, רוזן — Heinrich, Graf von Brühl — (1700—1763), מדינאי סאכסוני. מ1720 שימש פאז׳ בחצרו של אוגוסט II (ע״ע), הנסיך־הבוחר של סאכסוניה ומלך פולניה. למרות מיעוט השכלתו עלה במהירות לעמדות גבוהות ומ1731 כיהן כממונה ראשי על המיסים. בסכסוכים, שפרצו בקשר לירושת כסא־המלך בפולניה אחר מותו של אוגוסט II, סייע ב׳ לבן־המלך, אוגוסט III, בהשגת הירושה (ע״ע פולניה, היסטוריה), ובימי ממשלתו של זה האחרון היתה לו השפעה מכרעת על מדיניותן של סאכסוניה ופולניה ואף היה אחראי להשתתפותה של ארצו במלחמות נגד פרו־סיה ב1756. ב׳ צבר רכוש עצום, שבא ברובו ממקורות־המדינה, אסף ספריה בת 62,000 כרכים ובנה לו ארמון מפואר בדרזדן על־יד „הטֶרַסָה של ב׳" המפורסמת.

A. Boroviczény, *Graf von B.*, 1929.

בְּרִיל (Brill), **יוֹסֵף** — ידוע יותר בשמו הספרותי איו״ב ממינסק (ר״ת: „אני יוסף בריל״) — (1839, הורקי, פלך מוהילב ע״נ דניפר — 1914, מינסק), סופר והומוריסטן עברי. ב׳ למד ב„חדרים״ ובישיבות של שקלוב, ויטבסק ומינסק, שבהן התחיל קורא בסתר בספרות העברית החדשה ונעשה משכיל וסופר. כל ימיו היה מורה ומנהל בית־ספר. מאמרו הראשון נדפס ב„המגיד״, שנה ב׳, ומאז פירסם מאמרי־ביקורת ופיליטונים סאטיריים גם ב„הכרמל״ וב„המליץ״, ושירים ופתגמים — גם ב„הבוקר אור״. השתתף גם במלחמתם של הסוציאליסטים בסמולנסקין (ע״ע) ופירסם שיר חריף נגד זה האחרון ב„אסיפת חכמים״ (תרל״ח, חוברת ג׳) של בן־נץ (ע״ע). חלק מחליפת־המכתבים שלו עם סופרים עבריים נתפרסם ב„אוצר מכתבים וסיפורים״ של יהודה רוזנברג (1882). ב׳ תירגם לעברית (תרל״ח) את המחזה „איש יהודי״ (The Jew) של ר. קאמברלנד (Cumberland), כנראה מגרמנית. בייחוד היו מפורסמות בשעתן הפארודיות שלו: „משנת־מבקרים או מסכת־ביקורים״ („השחר״, VIII, 317—324) — סאטירה על המבקרים והביקורת העברית, „מדרש־סופרים״ (שם, כרכים X—XI) — סאטירה על הסופרים העבריים ועל מצב התרבות בין יהודי־רוסיה, שעוררה רוגז והתמרמרות בין המורים והסופרים העבריים ברוסיה; „מגילת־תענית״ („כנסת ישראל״ של שפ״ר, I, 593—605) — סאטירה על המתבוללים; „קיצור שולחן ערוך״ הומוריסטי למורים ולמלמדים (אוצר־הספרות, III, חלק „סטירא והומור״, עמ׳ 17—34). אחר פטירתו נשארו ממנו בכ״י שירים, סיפורים (מתורגמים ברובם), דיקדוק עברי, ובייחוד „מלון דרבנן השלם״ על־פי א״ב.

תולדות־איו״ב (אוטוביוגראפיה): אוצר־הספרות, IV, 643–650; „ספר־זכרון לסופרי־ישראל״ של סוקולוב, עמ׳ 11 (ביוגראפיה קצרה); הצפירה, 1880, גליון 48 (נגד „מדרש סופרים״); י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, V², 117–118; W. Zeitlin, *BHPM*, 43ff.

בְּרִי״ל (Brill), **יְחִיאֵל** (1836, טולצ׳ין ? — 1886, לונדון), מאבות העיתונות העברית בא״י. מצעירותו היה ב׳ ידוע־נדודים וזמן מה ישב בבוקארסט והיה ממקורביו של המלבי״ם. בסוף שנות ה50 עלה לא״י וכאן נשא את בתו של יעקב ספיר (ע״ע) ונתערה בישוב האשכנזי בירושלים. מירושלים שלח כַּתָּבוֹת לעיתונות העברית בחו״ל ותיאר בהן את הנעשה בישוב. עם יואל משה סלומון (ע״ע) ומיכל הכהן הקים את בית־הדפוס העברי השני בירושלים ובו התחיל מוציא בתרכ״ג (1863) את הירחון „הלבנון״ — כתב־העת העברי הראשון, שיצא בארץ. כשהופסק „הלבנון״ לאחר שנה (ע״ע ארץ־ישראל, עמ׳ 1051) יצא ב׳ לפאריס, וכאן חידש (ב1865) את הוצאת עיתונו, מתחילה כדו־שבועון ואח״כ כשבועון. בימי מצור פאריס (1870) עבר ב׳ למאגנצה, הקים בה בית־דפוס עברי והמשיך ב1872 בהוצאת הלבנון השבועי כתוספת עברית ל„איזראעליט״ (Der Israelit), השבועון הגרמני של החרדים הקיצונים, שיצא בעריכתו של ד״ר לֶהמַן. עיתונו של ב׳ היה נאמן ל„חלוקה״ ולרבני־ירושלים ועמד על משמר האמונה והדת. עם זה הטיף ליישוב הארץ על סמך הנסיון חיובי של בני הישוב הישן (השכונות החדשות מחוץ לחומת־ירושלים, פתח־תקוה, ועוד). לאחר שהוקמו המושבות הראשונות בא״י עלה ב׳ לארץ בראש קבוצה קטנה של איכרים יהודיים מכפר שעל־יד רוז׳ינוי (לאחר זמן הוקמה בשבילם המושבה מזכרת־בתיה [עקרון]). אך ב׳, שנסתכסך עם הירש, המנהל של מקוה־ישראל, ונתנסה עם העולים בחבלי־ההיאחזות הראשונים, חזר לחוץ־לארץ מאוכזב וסיפר על נסיונותיו בספרו: „יסוד המעלה״ (מאגנצה, תרמ״ג). ב1884 נשתקע ב׳ בלונדון והתחיל מוציא כאן שבועון יידי „השולמית״, שלא האריך ימים. סמוך למותו חידש כאן את „הלבנון״ (שממנו אף הוציא 11 גליונות). בימי ישיבתו בפאריס ובמאגנצה פירסם ב׳ גם כמה כתבי־יד עבריים מיה״ב.

ג. קרסל, „הלבנון״ ו„חבצלת״, תש״ג; לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור, א, 1956, 471–474.

ג. ק.

בְּרִיל (Brüll), **יַעֲקֹב** (1812, נוֹי־ראוּסניץ, מוֹראוויה — 1889, קוֹיֶטיין [Koyetein], שם), חוקר בספרות התלמודית. למד בישיבות של בּוֹנִיהַד (Bonyhad), פְּרֶסבּורג ובודאפסט והוסמך לרבנות על־ידי חותנו, ר׳ נחמיה טְרֶביטש. מ1843 עד שנת־פטירתו כיהן כרב בעיר קוֹיֶטיין. עם תלמידיו נמנים בניו, אלחנן ונחמיה ב׳ (ע״ע), ודוד קאופמן (ע״ע), שהצטיינו כחוקרים במקצועות היהדות. מספריו, שניכרות בהם בקיאות גדולה בספרות התלמודית והרבנית ונטיה ביקרתית־מדעית מובהקת, יש להזכיר את: Forschungen über Targumim und Midraschim („מחקרים בתרגומים ומדרשים״), 1852, הוספות והגהות ל„איגרת־ביקורת״ של רצ״ה חיות (ע״ע); „דורש לציון״, על הסימנים שבתלמוד (Die Mnemotechnik des Talmuds), תרכ״ד; ובייחוד „מבוא־המשנה״ — חיבורו העיקרי, הכולל: ח״א, תולדות גדולי־התורה מימות עזרא עד חתימת־המשנה ודרכי־לימודם (1876), וח״ב, על שיטת רבי יהודה הנשיא בעריכת המשנה (1885). ב׳ פירסם מאמרים הרבה בכה״ע „בן חנניה״, ו„הערות ופירושים״ על נושאים שונים ב„בית־תלמוד״, חוצ׳ רא״ה וייס. חיבורו האחרון „בן זקונים״, חקירות בדברי חז״ל (1889), יצא לאור בימי־חייו האחרונים.

צ. ה. חיות, איגרת ביקורת (הקדמה), תרי״ג; H. Strack, *Einleitung in den Talmud*, 1908, 141; W. Zeitlin, *BHMP*, 43, 54.

בְּרִיל, נְחֶמְיָה (נחום) — N. Brüll — (1843, נוֹי־רַאוּסְנִיץ [Neu-Raussnitz], מוראוויה — 1891, פראנקפורט ענ״מ), חוקר במקצועות־היהדות; בנו של הרב יעקב בריל (ע״ע). את חינוכו התלמודי קיבל מאביו ואח״כ השתלם בביהמ״ד לרבנים בווינה בהדרכתם של ר׳ א. ה. וייס, ר׳ מאיר איש־שלום וא. יֶלִינֶק. בווינה התקרב לתנועת־הרפורמה של גייגר. מתחילה כיהן כרב בבִּיזֶנְץ (מוראוויה), וב1870 נקרא ע״י גייגר לשמש כרב בבית־הכנסת הרפורמי בפראנקפורט ע״נ מיין. מחמת דעותיו בשאלות־הדת התנגד לו ר׳ שמשון רפאל הירש (ע״ע); וכן גרמה עמדתו הקיצונית בשאלת היחס בין האורתודוכסיה והרפורמה להתקפות אישיות חריפות עליו — מה שעורר אותו לִוַּתֵר על הרבנות ולהתמכר לעבודה מדעית. במחקריו הקיף את מדעי־היהדות לכל ענפיהם: חקר המקרא והספרים החיצונים, חקר ההלכה והאגדה, דברי־ימי־ישראל, פיוט ובלשנות. תוצאות חקירותיו נתפרסמו בעשרת הכרכים של השנתון שיִסד: Jahrbücher für jüd. Geschichte und Literatur (1874—1890), שרוב המאמרים בהם הם מפרי־עטו. ביניהם יש לציין את מחקריו על הקיסרים הרומיים בתלמוד ובמדרש, על ספר־שושנה, על מקור־התוספתא, על ספרי זוטא, על מלים לועזיות בתלמוד ובמדרש, על האופי הספרותי של התלמוד הבבלי, על



פ. בריל: בריאת החיות. גאלריה דוריה, רומא

הפרשנות לספר־הושע, לקורות הגזירות על ישראל, ועוד. תכניתו להוצאת Central-Anzeiger für jüd. Literatur (כהמשך לכה"ע Hebr. Bibliographie מייסודו של שטיינ־שניידר) נתגשמה רק מקצתה (יצא כרך אחד, 1891). מאמריו בעברית נתפרסמו בכה"ע: „בית־המדרש", „בית־תלמוד", „הכרמל" ו„אוצר־הספרות". — חשובות הן הערותיו למהדו־רה השניה (1892) של הספר Gottesdienstliche Vorträge של צונץ. נתפרסמו גם דרשותיו השונות מתקופת כהונתו כרב (1869, 1891, 1895). — ב' חיבר גם אוטוביוגראפיה (אוצר הספרות, II [תרמ"ח], עמ' 277—278).

„האסיף", VI (תרנ"ד), 142 (מחלקה של „יקרא דשכבי"); *Nekrolog für N. Brüll* (*Central-Anzeiger*, I. 1891, p. 138–140); A. Brüll, *Monatsblätter*, XI, 50–52, 148–151; W. Zeitlin, *BHPM*, 1891, S. 44; B. Cohen, *N. Brüll* (*Studies in Jewish Bibliography*, in memory of A. S. Freidus, 1929, 219-246).

י. הו.

בְּרִיל, פָּאוּל — Paul Bril — (1554, אנטוורפן — 1626, רומא), מציירי־הנוף הראשונים בארצות־השפלה. לאחר שלמד ציור בעיר־מולדתו — כנראה, מאביו, הצייר מתיא ב' האב — עבר, כשהיה בן 20, לצרפת ומשם לרומא, שבה כבר ישב אחיו, מתיא ב' הבן. שני האחים הפלאמיים נתפרסמו בין אמני־רומא, התיידדו עם האחים קַרַצִ'י (ע"ע), וקיבלו הזמנות מרובות לתמונות. הם עבדו בשביל האפיפיו־רים השונים, ששלטו בימיהם, ובין השאר ציירו פרסקות בוואטיקאן. נושאיו העיקריים של פאול ב' היו נופים, שצייר לפי תפיסה רומאנטית, וכנהוג בזמנו — באולפנו, אך אחר הסתכלות יסודית בטבע. בכמה מציוריו מתוארות חֳרָבוֹת רומיות, אך ברובם אנו מוצאים מראות של יערות, עמקי־נהר וגבעות, שלשם גיוון נוספו עליהם דמויות מקראיות או מיתולוגיות קטנות, שמתמזגות עם סביבתן. ברוב תמונו־תיו של ב' אפשר להבחין שלושה חלקים: משטח קדמי, משטח אמצעי ורקע. הבהיר שבחלקים הללו הוא הרקע, ואילו המשטח הקדמי שרוי באפלה. בצעירותו צייר ב' עפ"ר מראות בהקף קטן, אך במרוצת־הזמן נעשו ציוריו גדולים יותר ויותר. כמה מתמונותו מצויירות על לוחות־נחושת. ב' היה גם חָרָט.

חותמו של ב' ניכר בסיגנונם של שני אמנים גדולים מאד — אֶלסהיימר וקלוד לוֹרֶן. משום כך יש לראות בפ' ב' חוליה חשובה בתולדותיו של ציור־הנוף. הרבה מתמונותיו חתומות בסימן של משקפיים קטנים (כפירוש שמו בפלאמית, „משק־פיים") ובסימן זה חתומות גם התמונות של אחיו, אלא שזה האחרון צירף לכך גם את האות M. הן נמצאות ברוב המוזי־אונים הגדולים, ביחוד בפירנצה, רומא, צרפת והולאנד. פרסקות משל ב' נשתמרו בכנסיית „סאנטה מריה אִין טראסטֶוֶרֶה" שברומא.

A. Mayer, *Das Leben und die Werke der Brüder Matthäus und P. B.*, 1910; R. Baer, *P. B.*, 1930.

ע. י.־ה.

בָּרִילִי, אַנְטוֹן ג'וּלְיוֹ — Anton Giulio Barrili — (1836, סאבוֹנָה — 1908, קארקָרֶה, על־יד סאבוֹנָה), סופר ועיתונאי איטלקי. ב', שלמד משפטים והיה נואם מחונן, הצטרף בצעירותו לתנועת־השיחרור האיטלקית ושירת אותה כחייל (בפלוגות של גאריבאלדי). כעורך וכציר בפארלא־מנט. מ1876 עסק בעיקר בחיבור רומאנים, נובלות וזכרונות;

ב1894 נתמנה מרצה לספרות האיטלקית באוניברסיטה של ג'נובה.

כתיבתו של ב' היא שוטפת ותיאורית, וכבעל דמיון פורה ידע לתאר תקופות ומקומות שונים ביותר; אך ביחוד מצטיינים בכתביו תיאורי הסביבה, שבה נולד, וסיפורי המאורעות ההיסטוריים, שבהם השתתף. מעניינים הם זכרונותיו, שיש בהם טבעיות ואמנות כאחת: Con Garibaldi alle porte di Roma („עם גאריבאלדי בשערי רומא”), 1895; Sorrisi di gioventu („חיוכי נעורים”), 1898, ונאומו לזכר גאריבאלדי (1902).

F. E. Morando, *A. G. B. e i suoi tempi*, 1926; B. Croce, *La Letteratura della Nuova Italia*, I, pp. 181–191, 1929².

בֶּרִילְיוּם (Beryllium), יסוד כימי מתכתי, הראשון בטור II של המערכת המחזורית. סמלו הכימי: Be; מספרו הסידורי: 4; משקלו האטומי: 9.02. ב' הוא יסוד דוערכי, ומבחינה זו — וכן מבחינת מקומו במערכת — הוא נמנה על המתכות האַלקליות־עפרתיות (ע"ע), אך ברוב התכונות הכימיות הוא שונה מהן ודומה יותר לאבץ, לכספית או לנחושת, ובמקצת מתכונותיו אף לאלומיניום. ב' מתכתי עינו כעין הכסף; הוא קשה; משקלו הסגולי: 1.86; נקודת־היתוכו: 1,350°.

ב' נתגלה ב1797 ע"י ל. נ. ווֹקלֶן (L. N. Vauquelin) אגב בדיקת המחצב בֶּריל (ע"ע), שהוא עד היום עיקר מוצאם של הב' ותרכבותיו. ב' מצוי גם במחצבים נדירים אחרים, כגון גאדוליניט, כריזובֶריל, ועוד. חלקו בהרכב קרום־הארץ נאמד ב0.0006%. — ב' מתכתי הופק לראשונה ב1828 ע"י וֶלֶר (ע"ע) על־ידי הפעלת אשלגן על ב' כלורידי. בייצור הטכני של ב' מעדיפים בזמננו שיטות אֶלֶקטרוליטיות.

תרכבות־הב' מתקבלות בתהליך ארוך, שתחילתו הכשרת בֶּריל ע"י התכתו עם סודה או עם נתרן פלואור־סיליקאטי. מלחי־הב' טעמם מתוק — ולפיכך נקרא יסוד זה בצרפתית „גְליציניוּם” (מיוו' γλυκύς, מתוק). הב' עצמו וכל תרכבותיו הם ארסיים מאד. אף אבקת המתכת או תחמָצתה מסוגלת לגרום להרעלות קשות, כשהיא נקלטת ע"י הנשימה. — ב' ותרכבותיו צובעים את השלהבת בצבע אדום־ארגמן.

שימוש הב' היה בעבר מצומצם מאד, וכמעט שלא היה לו, ליסוד זה, אלא ערך מדעי־עיוני בלבד. בזמן האחרון נמצאו למתכת שימושים ניכרים, שהולכים ומתרחבים, ביחוד כמרכיב בנתכים שונים, כגון מיני ברונזה (ע"ע). ברונזות־הב' מצטיינות בתכונות מכאניות משובחות. נתכי אלומיניום וניקל עם ב' מתאימים לצרכי הבניה של כלי־טיס. כל נתכי־הב' יציבים בפני פעולות כימיות (איכול, החלדה). הב' גופו משמש כיום כ„חלונות” בשפופרות־רֶנטגֶן, הואיל ומשקלו האטומי הנמוך עושה אותו נוח לחדירת קרני־רנטגן. ב' — עפ"ר בצורת התחמוצת BeO — מופצץ ע"י קרני־α משמש מקור לנויטרונים בכורים אטומיים לצרכי ההפקה של אנרגיה אטומית (ע"ע) ולהפיכתו של אוראן לפלוטוניום (ע"ע טרַנְסאוּרַנִים).

מ. ה. ב.

בְּרֵילְסְפוֹרְד, הֶנְרִי נוֹאֶל — Henry Noel Brailsford — (1958—1873), סופר ועיתונאי בריטי. ב' למד מדעי־הרוח במכללת גלאזגו ואח"כ הורה בה שנתיים פילוסופיה. ב1897 פרש מן ההוראה והתנדב לצבא היווני, שנלחם אז בתורכיה על סיפוחו של האי כרתים ליוון. ב1903 ניהל את ענייני הסיוע הבינלאומי למוקדון, שמרדה בתורכים. בעיותיה של מוקדון נסקרו על־ידיו בספרו Macedonia („מוקדון”), 1906.

ב1907 הצטרף ב' למפלגת־העבודה הבריטית ובאותה שנה התחיל כותב את המאמרים הראשיים בכה"ע הסוציאליסטי Nation. ב' נתן את דעתו על הרקע הכלכלי של מירוץ־הזיון ובספרו The War of Steel and Gold („מלחמת הפלדה והזהב”), 1914, יִחֵס מירוץ זה לתחרות הקולוניאלית. ב1917 נתפרסם ספרו League of Nations („חבר הלאומים”), שבו הציע תכנית לתיכנון כלכלי בינלאומי.

משאר חיבוריו של ב' יש לציין את ספרו על זכותה של הודו לחירות: Subject India („הודו המשועבדת”), 1943, וכן את ספרו על ברית־המועצות, How the Soviets Work („כיצד פועלים הסובייטים”), 1927, המגלה אהדה לברית־המועצות. אהדה זו חלפה אחר ה„טיהורים”, שביצע סטאלין במתנגדיו. בתקופת ביקורו בפולניה וברוסיה (ב1919—1920) עמד על מצבם של היהודים בארצות אלו ומתוך כך נעשה תומך בציונות. ב1930 ביקר בא"י.

בָּרִימוֹר (Barrymore), שמה של משפחת־שחקנים אמריקנית. מבניה ידועים ביחוד:

1) מוריס ב' (1847—1905), ששמו האמיתי היה הרברט בליית (Blythe); נולד בהודו להורים בריטיים, למד משפטים בקימבריג', אח"כ קנה לו שם כאגרוֹפן, אך לסוף החליט ליהפך לשחקן. ב1875 היגר לאה"ב, שבהן הופיע על הבימה בתפקידים מרובים ושונים. ב1876 נשא בפילאדלפיה את (2) השחקנית ג'ורג'אנה ב', בתה של השחקנית המפורסמת לואיזה דְרוּ (Drew), שרוב אבותיה היו שחקנים, לכל הפחות מן המאה ה17. שלושת ילדיהם (ר' להלן: 3, 4, 5) המשיכו כולם — ואף ביתר הצלחה — במסורת התיאטרון של משפחות דרו וב'.

3) לַיונל (Lionel) ב' (נו' 1878) הוא שחקן, מוסיקאי וצייר מחונן. לשיא הצלחתו בתיאטרון הגיע ב„מאקבת” (1921). מ1925 ואילך הופיע בעיקר בסרטי ראינוע וקולנוע ובהצגות הראדיו.

4) אתל (Ethel) ב' (נו' 1879) נחשבה ל„כוכב” כשהיתה אך בת 17. בין השאר מילאה את תפקידי אופליה (ב„האמלט”), יוליה („רומיאו ויוליה”), פורציה („הסוחר מוויניציאה”), וכן הופיעה במחזות מודרניים מרובים, כ„בית הבובות”, „הדגן הוא ירוק”, ועוד, וגם בסרטי־קולנוע. אֶתל ב' נחשבת לאחת מן השחקניות המחוננות ביותר שבתיאטרון האמריקני. ב1928 פתחה בניו־יורק תיאטרון משלה. שלושת ילדיה גם הם שחקנים.

5) ג'ון ב' (1882—1942), בנם הצעיר של מוריס וג'ורג'אנה, התחיל גם הוא מופיע על הבימה בגיל צעיר. היה גבר יפה־תואר, והתפרסם תחילה כשחקן בתפקידים של מאַהב. במרוצת־הזמן התחיל מתעניין בתפקידים מסוגים אחרים, ומ1916 ואילך הופיע בהצלחה במחזות כ„צדק” לגאלסוורתי, „התחיה” לטולסטוי, „ריצ'ארד III” לשיקספיר, וב1922 הגיע לשיא הצלחתו בתפקיד „האמלט”, שהוסיף להופיע בו, בניו־יורק ואח"כ בלונדון, עד 1925. „האמלט” שלו נחשב לאחד מן הגילומים המצויינים של דמות זו.

לאחר מכן עבר להוליווד ושיחק בסרטים. ב' לקה בנטיה יתרה לשתיינות, שגרמה בשנות־חייו האחרונות לירידת כוכבו בתיאטרון.

John Barrymore, *Confessions of an Actor* (אוטוביוגראפיה), 1926; G. Fowler, *Good Night, Sweet Prince*, 1944 (על ג'ון ב').

ג. י. א.

בְּרִין, ע"ע בְּרֶנוֹ.

בְּרִין, גִּיוֹם — Guillaume Brune — (1763, בְּרִיו־לַה־גַּיְרְד [Brive-la-Gaillarde], דרום צרפת — 1815, אֲוִוי־ניוֹן), מצביא צרפתי. ב' היה בנו של עורך־דין ובצעירותו הלך לפאריס כדי ללמוד משפטים, וכאן עבד גם כעיתונאי. ב1789 נעשה ממצדדיה הקיצונים של המהפכה. אע"פ שלא קיבל חינוך צבאי נתמנה ב1793 כקצין, ואך שלוש שנים לאחר מכן עלה לדרגת־גנראל. ב1798 הקים את הרפובּ־ליקה ההֶלְוֶטית (ע"ע שְׁוַיץ, היסטוריה) וב1799 גירש את הבריטים מהולאנד. ב1800/1 השתתף במסע באיטליה וב1804 מינה אותו נאפוליון כמארשאל של צרפת. ב1807 אָבַד, מסיבות בלתי־ידועות, חינו בעיני הקיסר, ובמסעות שלאחר מכן לא השתתף עוד. ב1814 הצטרף ללואי XVIII (ע"ע), אך ב1815 עבר שוב לצידו של נאפוליון ופיקד על הצבא בדרום־צרפת. אחר מפלתו של הקיסר נרצח ב' ע"י חסידי־המלך באווינייון.

P. P. Vermeil de Conchard, *Etudes historiques sur le maréchal B.*, 1918.

בֶּרִינְג (Baring), שמה של משפחת באנקאים ומדינאים אנגליים.

ג'וֹן ב', גרמני מבּרֶמֶן, היגר לאנגליה והקים ב1717, בקירבת אֶכְּזֶטֶר, בית־חרושת קטן לאריגים. בניו, פראנסיס (1740—1810) וג'ון, יסדו ב1770 את העסק הבאנקאי „האחים ב' ושות'" (B. Brothers and Company) ופיתחו אותו בהצלחה יתרה. פראנסיס ב' שימש באותם הימים אחד מן המנהלים של חברת הודו המזרחית וב1792/3 אף היה יושב־ראש שלה. הוא היה מנאמניו של פיט הצעיר וב1793 הועלה לדרגת בארונט. מ1784 עד 1806 היה חבר של בית־הנבחרים מסיעת־הוויגים.

אחר מותו עברה הנהלת הבאנק לידי בנו אלכּסנדר (1774—1848), ובימיו נתפשטו עסקי בית־ב' לאמריקה הדרו־מית ולרוסיה. אלכּסנדר ב' השתתף גם בחיים המדיניים של בריטניה. ב1834/5 היה שׂר־המסחר וב1835 קיבל את התואר בארון אַשְׁבֶּרְטוֹן (Ashburton). ב1842 חתם באה"ב על חוזה־הגבול בין קאנאדה ואה"ב (ע"ע, עמ' 173).

אחר מותו ניהל את הבאנק בן־אחיו, תוֹמאס ב' (1799—1873), שהיה חבר־הפארלאמנט מ1844 ואילך. אחיו הבכור, פראנסיס תוֹרנהיל (Thornhill) ב' (1796—1866), היה אף הוא חבר־הפארלאמנט (מ1826). ב1839 — 1841 שימש שׂר־הכספים, ב1849—1852 — שׂר־הצי וזמן קצר קודם שמת הוכתר בתואר־האצילות של הבארון מנורתבּרוּק (Northbrook). בנו, תוֹמאס ג'וֹרג' ב' (1826—1904), שימש ב1872—1876 משנה־למלך בהודו וב1880—1885 — שׂר־הצי.

בראש הבאנק עמד בינתיים אֶדוּארד צ'ארלז ב' (1828—1897), שב1885, בימי שיא הצלחתו של בית־ב', זכה לתואר של הבארון מרֶוֶלסטוק (Revelstoke). חמש שנים לאחר מכן בא השבר. מחמת השתמטותה המתמדת של ממשלת־ארגנטינה מלהחזיר את כספי־ההלוואות, שבית־ב' היה ערב להם, נסתבכו עסקי־ב' במידה חמורה. בסוף 1890 נודע הדבר, שבית־ב' עומד להפסיק את מילוי התחייבויותיו, שהגיעו לכדי 21,000,000 ליי"ש. אותה שעה אירע דבר, שהוא מפורסם בתולדות־הפינאנסים: בית־ב' ניצל משואה על־ידי התערבותו הישירה של הבאנק של אנגליה. לאחר מכן נת־אַרגן בית־ב' בצורה חדשה, כחברה בערבון מוגבל בעלת הון של 1,000,000 ליי"ש. — אחיו של אדוארד צ'ארלז היה אֶוְלִין ב', שנודע בשם לורד קרוֹמֶר (ע"ע).

R. W. Hidy, *The House of Baring in American Trade and Finance, 1763–1861*, 1949.

א. ז.

בֶּרִינְג, אֶמִיל אַדוֹלְף פוֹן — Emil Adolf von Behring — (1854—1917), באקטריולוג גרמני; ממייסדיה ומפתחיה של תורת־החיסון. ב' למד רפואה בברלין. לאחר שעבד זמן קצר בחטיבה הרפואית של הצבא בבון (ב1888) נעשה עוזרו של רוֹבֶּרט קוֹך (ע"ע). מ1890 ואילך פירסם ב' את השגיו בריפוי ע"י נסיוב, שעד מהרה נודעה להם משמעות מהפכנית בשימוש הרפואי ושפירסמו את שמו של ב' ברבים. ב1894 נתמנה ב' פרופסור להיגיינה בהַלֶה וב1895 במַרבּורג. בעיר אחרונה זו יסד את מפעלי־ב' לייצור אנטיטוֹכּסינים ותרופות נגד שחפת־הבקר. הוא זכה לתואר־אצילות ולאותות־הצטיינות מרובים, וב1901 הוענק לו פרס־נובּל הראשון לרפואה.



א. א. פוֹן בֶּרינג

בין תגליותיו של ב' בולטות זו של סֶרום נגד הדיפתֶריה (ע"ע) וזו — בשיתוף עם קיטַסַטוֹ (ע"ע) — של סֶרום נגד הצַפֶּדֶת (ע"ע). חקירותיו המאוחרות יותר עסקו בפעולות הצדדיות של הנסיוב, בחלוקת הטוֹכּסינים והאנטי־טוֹכּסינים בדם ובטיפול למניעת שחפת־הבקר.

M. von Gruber, *E. A. von B.* (Münch. Med. Wochenschr., 64, 1235), 1917; H. Zeiss u. R. Bieling, *B., Gestalt und Werk*, 1940; *B. zum Gedächtnis* (Reden u. wissensch. Vorträge anlässl. der B.-Erinnerungsfeier, 1940), 1942; P. Schaaf, *R. Koch u. E. v. B.: Ursprung und Geist einer Forschung*, 1944.

בֶּרִינְג, וִיטוּס יוֹנַסֶן, ע"ע בֶּרִינְג יָם־.

בֶּרִינְג, יָם־ (באנג' Bering Sea; ברוס' Берингово море), איזור צפוני של האוקיינוס השקט, שמתחבר ע"י מיצר־ב' (שרחבו 85 ק"מ) עם הים הצ'וקצ'י, שהוא חלק מים־הקרח הצפוני. ים־ב' משתרע בין מעלות־הרוחב 51°15'—67° ובין מעלות־האורך 163°20' ממזרח לגריניץ' ו־157°16' ממערב לגריניץ'; במערב ובצפון־המערב הוא גובל בחופי־סיביריה, במזרח ובצפון־המזרח — בחופי־אַלַסְקָה (ע"ע), בדרום מציין גבולו קו־קשת, שעליו נמצאים חצי־האי אלאסקה, האיים האַלֶאוּטיים (ע"ע) והאיים הקומאנדו־ריים (השייכים לרוסיה). רחבו המאכּסימאלי של ים־ב' (מצפון

לדרום) הוא 1,630 ק"מ וארכו המאכסימאלי ממזרח למ־ערב — 2,410 ק"מ. שטחו נאמד בין 2,275,000 ל2,292,000 קמ"ר. עמקו הממוצע: 1,550 מ'; במחציתו הצפונית־מזרחית (בכ46% משטחו) אין עמקו מגיע אף ל200 מ', ואילו במחציתו הדרומית־מערבית (בכ54% משטחו) יש תהומות של 4,773 מ'; כמות־מימיו — כ3,563,000 קמ"ע. — ים־ב' פורץ לתוך היבשות המקיפות אותו ויוצר מפרצים מרובים. הגדולים שבהם הם מפרץ אַנַדיר (ע"ע) באסיה ומפרצי נורטון ובריסטול באמריקה. משאר איי ים־ב' יש חשיבות לאיי דיוֹמֶדֶס הקטנים שבמיצר־ב', ששימשו גשר־מעבר לשבטים טרם־היסטוריים בדרכם מאסיה לאמריקה, אי סט. לורֶנס ואי־נוּניוָאק, הסמוך לאלאסקה. קשת האיים האַלֶאוּטיים שבדרומו של הים מצמצמת את חדירת הזרם החם, העובר באוקיינוס, לים־ב', בעוד שמיצר־ב' הצר, שעמקו אינו מרובה מ50—60 מ', אינו מאפשר אלא זרימה מועטת בשני הכיוונים: זרם חם מדרום לצפון לאורך חופי־אמריקה, וזרם קר, שעובר בו בכיוון הפוך על־יד חופי־אסיה.

האקלים בחלקו הצפוני של הים מושפע מן היבשות הסמוכות לו; לפיכך מרובה ביותר הקור בחלק זה בחורף, והים מכוסה כאן קרח עומד וגושי־קרח צפים. המיצר מתפנה מקרח רק בחדשי יולי—ספטמבר. החלק הדרומי, העמוק יותר, פנוי מקרח כולו, פרט לאיזורי־החופים שאינם עמוקים. בקיץ מכוסה ים־ב' לעיתים קרובות ערפל כבד, שהוא מסוכן לספנות.

עולם־החי בים־ב' עשיר ביונקים, בדגים, בסרטנים וברכיכות. ביחוד מגוון עולם־החי בחלק הדרומי מפני שפע הפלאנקטון שבו. רובם הגדול של המינים נמנה על הפאונה של האיזור הממוזג הצפוני ומיעוטם על הארקטי. בים־ב' צדים כלבי־ים, לווייתנים ודגים. כ17% משלל הדיג של הסובייטים באוקיינוס השקט בא מים־ב'. כ50% משלל־הדגים של ים־ב' הוא הסַלְמוֹן, כ15% — הטְרִית הצפונית (הארנג). אה"ב עוסקות בדיג בחופיהם של אלאסקה והאיים *הסמוכים לה.*

האירופי הראשון שהגיע לחופי ים־ב' היה הרוסי סימון (שמעון) דֶז'נֶב, שחדר למיצרי־ב' ב1648. הראשון, שהגיע מן החוף האסייתי של ים־ב' לחוף־אלאסקה (ב1728), היה וִיטוּס יוֹנאסֶן בֶּרִינג (1681—1741) — דאני, שפעל בשירותם של הרוסים. ברינג חקר ומצא, שאין קשר יבשתי בין אסיה ואמריקה, ומאז נקרא הים על שמו. ב1740 יצא ברינג לים־ב' במשלחת מחקר שניה, אך בשנה שלאחר מכן מת באי־ב', אחד מן האיים הקומאנדוריים. עד 1867 נמצאו כל חופי־ב' בידי הרוסים. ב1821 אסר הצאר על ספינות זרות להתקרב לחופיו עד כדי מרחק של פחות מ100 מיל. בריטניה ואה"ב מיחו נגד איסור זה, אבל לאחר שעברו אלאסקה והאַלֶאוּטיים לידי אה"ב (1867), צימצמו אף הן (על־פי חוקים מ1868 ו1873) את זכות־הציד של כלבי־הים בים־ב' גם מחוץ ל3 המילים של המים הטריטוריאליים, ומשום כך הסתבכו בסיכסוך עם הבריטים, שהסתיים רק ב1893 עם פסק־הדין, שהוצא לטובת הבריטים ע"י בוררות בינלאומית.

א. י. בר.

בְּרִינְדִיזִי (Brindisi) — מן השם הלאטיני הקדום: Brundisium), עיר־נמל באיטליה על מיצר־הים של אוֹטרַנטוֹ (ע"ע), העיר הראשה של מחוז־ב'. מספר תושביה כ42,000 (1950). — ב' יושבת על לשון־יבשה קטנה בין שני מפרצים צרים, שנוצרו ע"י חדירת־הים לשפכיהם של שני נחלים. נמל־ב' מוגן היטב על־ידי המפרצים הללו וספינות בעלות גודל בינוני יכולות לעגון בו על־יד מזח, באופן שהנוסעים יכולים לעבור יְשירות מן הספינה אל הרכבת. מפני שב' שוכנת במקום שחצי־האי האַפֶּניני מתקרב לחצי־האי הבאלקאני, נוח המעבר ממנה אל הבאלקאנים, ועל תנועת־מעבר זו מבוסס חלק ניכר מפרנסתה. אך ב' עוסקת גם בכמה ענפי־תעשיה (טחינת־קמח, שימור־מזונות, הכנת שמנים מגופרים, תיקון מכונות חקלאיות) ובדַיִג. כמו־כן היא משמשת שוק לסביבה חקלאית עשירה (ע"ע אַפּוּליה) ומושב לשלטונות של מחוזה.

רובה של ב' היא עיר חדשה; אך נשתמר בה (בחלקה הצפוני־מזרחי) גרעין מן העיר העתיקה. מימי־קדם שרד בה עמוד בגובהה של 19 מ', שציין את סופה של הדרך מרומי לב' (*וִיאָה אַפִּיאָה*), שהותקנה במאה ה2 לפסה"נ; *מיה"ב* שרדו בה כמה כנסיות. באחת מהן משמש הארכיהגמון של ב' והגליל.

הישובים הגדולים שבמחוז־ב' הם: אוֹסטוּני (כ28,000 נפש), פאזאנוֹ (כ21,000), פְרַאנְקאווילָה־פוֹנְטאנָה (כ21,000), סֶלִיה מֶסאפִּיקוֹ (כ20,000).

היסטוריה. תושבי־ב' הקדומים היו המֶסאפִּיים, שבט אילירי. הרומים כבשו את ב' ב266 לפסה"נ וב244 נעשתה קולוניה לאטינית. ב' שימשה לרומי נמל־מוצא ליוון ולמזרחו של הים התיכון. יוליוס קיסר תפס אותה ב49 לפסה"נ, כשרדף אחר פּוֹמְפֵּיוּס. ב836 נהרסה העיר ע"י הערבים, אבל במאה ה11 נבנתה מחדש על־ידי מושל ביזאנטיני. ב1071 נכבשה ע"י הנורמאנים, בתקופת מסעי־הצלב שימשה מרכז חשוב לספנות. ב' ניזוקה קשות ברעש של 1456. לפריחה חדשה זכתה ב' לאחר שנפתחה תעלת־סוּאֶץ (1869). ב' נעשתה אז הנמל החשוב ביותר לספינות, שהילכו מאירופה אל המזרח. בימי מלחמת־העולם I הועמק נמלה של ב', ששימשה בסיס ימי חשוב, אך אחר המלחמה, כשתנועת הנוסעים והדואר עברה ברובה למארסֵי ובמיעוטה לשדה־התעופה שברומא, התחילה ב' יורדת בקצב מהיר. ב1927 הוכרזה ב' לבירת פרוֹבינציה ומתוך כך נתרכזו בה מוסדות השלטון של מחוזה. בימי מלחמת־העולם II, לאחר שמוסוליני פוטר ע"י המלך, ישבה זמן־מה (ספטמבר 1943 — פברואר 1944) בב' הממשלה המלוכנית של איטליה.

א. י. בר.

יהודים. בימי־קדם ביקרו בב' („פרנדיסין") רבן גמליאל השני וחבריו בדרכם חזרה לארץ מרומא (משנה, עירובין, ד', א'). נשתמרו בב' מצבות מן המאה ה9, שעליהן חרותות כתובות עבריות המעידות על קיומה של קהילה יהודית פעילה ובעלת תרבות. בנימין מטודלה מצא בב', ב1165 בערך, עשרה בעלי־בתים יהודיים, כולם צַבָּעִים. ב1325 נעשה נסיון לכוף על יהודי־ב' את ההמרה לנצרות, אבל אחר־כך השתדלו שלטונות־העיר להחזיר לב' את היהודים, שברחו כתוצאה מנסיון זה. ב1494, בימי הפלישה הצרפתית, סבלה הקהילה קשות, אח"כ התאוששה זמנית, וקיומה הגיע לסופו עם גירושי היהודים ממלכות־נאפולי ב1510/11 וב1541.

F. Ascoli, *Storia di Brindisi*, 1896; N. Ferorelli, *Gli ebrei nell'Italia Meridionale*, 1915; C. Roth, *The Jews of Italy*, 1946.

ב. ר.

בְּרִינוֹ, פֶּרְדִינַן — Ferdinand Brunot — (1860, בהריי־הוֹגֶזִים — 1938, פאריס), בלשן צרפתי. ב׳, שהיה מ1900 פרופסור בסורבונה, חקר את התפתחותה של הלשון הצרפתית, מתוך תשומת־לב מיוחדת לתנאי־החברה ולספרות. ספרו העיקרי הוא Histoire de la langue française dès origines à 1900 („תולדות הלשון הצרפתית מראשיתן עד 1900"), שיצא ב12 כרכים מ1905 ועד 1943 (הכרכים האחרונים בעריכת תלמידו של ב׳, ש. ברינו [Bruneau]). גישתו ההיסטורית והפסיכולוגית לבעיות הלשון מתגלית גם בספרו המקיף La pensée et la langue („המחשבה והלשון"), 1922. כן עסק ב׳ במתודיקה של הוראת־הלשון. מ1925 היה ב׳ חבר באקאדמיה הצרפתית.

F. B., Bibliographie des œuvres (Annales de l'Université de Paris, Marche–April, 1938).

בְּרִינֶטְיֶר, פֶּרְדִינַן — Ferdinand Brunetière — (1849, טולון — 1906, פאריס), מבקר ספרותי צרפתי. את מאמריו הראשונים התחיל מפרסם ב1875 בRevue des Deux Mondes; ב1886 נתמנה מרצה ללשון ולספרות צרפתית בEcole normale supérieure, וב1893 נבחר לאקאדמיה הצרפתית. מאותה שנה ואילך שימש עורכו הראשי של הRevue הנזכר. ב׳ היה בעל ידיעות רחבות והצטיין בגישה דידאקטית ובכושר ניתוח חריף, שקיבל לפעמים קרובות צביון של פולמוס. בשנותיו האחרונות דבק בעיקריה של הכנסיה הקאתולית ונלחם על שלטון המסורת והדת במדינה. — תרומתו לתורת הביקורת הספרותית היה בפיתוחה של שיטה בדבר „התפתחות הסוגים הספרותיים", המבוססת על תורת־ההתפתחות של ספֶּנסֶר ודארווין. לדעתו של ב׳, כל סוג ספרותי נולד, גדל, מגיע לשיא שלמותו ומתחיל להתנוון, עד שהוא נבלע בסוג ספרותי חדש, שצמח מתוכו. את שיאה של הספרות הצרפתית ראה בגדולי התקופה הקלאסית בני המאה ה17, ועל כולם בּוֹסיאֶה (ע"ע), שביצירותיהם מצא מוסריות וראליזם. לעומת זה ראה כתופעת־ניוון את האסכולות המאוחרות יותר — האינדיווידואליזם הרוֹמאנטי, הנאטוראליזם, ואסכולת ה„אמנות לשם האמנות". את שיטתו זו הסביר ב׳ בL'évolution de la critique depuis la Renaissance („התפתחותה של הביקורת מתקופת־הרנסאנס ואילך", 1890), Les époques du théâtre français, 1636—1850 („תקופותיו של התיאטרון הצרפתי, 1636—1850", 1892), L'évolution de la poésie lyrique en France au XIX siècle („התפתחותה של השירה הלירית בצרפת במאה ה19", 2 כרכים, 1894). משאר ספריו יש לציין: Études critiques sur la littérature française („מסות ביקרתיות על הספרות הצרפתית", 8 כרכים, 1880—1907); ו„הרומאן הנאטוראליסטי", 1883. — כל כתביו יצאו ב30 כרכים.

E. Faguet, *F. B.*, 1911; J. L. Bondy, *Le classicisme de F. B.*, 1931; V. Giraud, *B.*, 1932; J. Nanteuil, *F. B.*, 1933.

י. פ.

בְּרַיְנִין, רְאוּבֵן (1862, ליאדי [רוסיה הלבנה] — 1939, ניו־יורק), מבקר ומספר, פובליציסטן ופיליטוניסטן עברי. — ב׳ קיבל חינוך מסָרתי, אבל בשנתו ה15 נעשה משכיל. ציורו הראשון „גסיסת־הסופר", על שעות־חייו האחרונות של סמולנסקין, שנדפס ב„המליץ" (תרמ"ח, גליון 59), עשה רושם. שנה אחר־כך פירסם ב„המליץ" ציורים מחיי העוני שבעיירה היהודית. ב1892 עבר לדור בווינה כדי להשתלם בלימודים. ב1894 יסד בווינה את הירחון „ממזרח וממערב", שבו ביקש להרחיב את גבולותיה של הספרות העברית ולגשר בין המזרח והמערב ובו פירסם מאמרים על הֶלְמְהוֹלְץ, טולסטוי, ניטשה, איבסן, ביחד עם מאמר על הגר"א, ועוד; אבל מירחון זה יצאו רק 4 חוברות (1894—1899). ב„לוחות־אחיאסף" פירסם כמה ציורים ושורה של ביוגראפיות והערכות של ת. הרצל, מ. גידֶמן, מ. לאצארוס, ג. קארפלס, ועוד. בתקופה זו כתב את שני ספריו: „פרץ בן משה סמולנסקין" (תרנ"ו) ו„אברהם מאפו" (תר"ס), שעשו רושם חזק ויצאו בכמה הוצאות (ביחוד הראשון). מאמרו המקיף על יל"ג, שפירסם בכרך הראשון של „השלוח", עורר התנגדות חריפה מפני הביקורת השלילית, שמתח ב׳ על גורדון כמשורר, וכן פירסם ב׳ ב„השלוח" (כרך ג׳, תרנ"ח, וכרך ז׳, תרס"א) את מאמרו על „סמולנסקין בתור מבקר". ב׳ היה הראשון, שעמד על ערכו של שאול טשרניחובסקי. ב„המליץ", תרנ"ג (גל׳ 164), קידם בברכה את שירו השני של טשרניחובסקי „משאת נפשי", וכן כתב הקדמה נלהבת לספר שיריו הראשון של טשרניחובסקי, „חזיונות ומנגינות" (תרנ"ט). עם ייסודו של השבועון „הדור" על־ידי פרישמאן הירבה ב׳ להשתתף בו בציורים ובמאמרים. הוא ערך את לוח העשור של „אחיאסף", תרס"ג, שבו פירסם את מאמרו „רעיונות על־דבר יסוד־סנהדרין", ומאמרים על בראנדֶס, אַנטוֹקולסקי, איזרָאלס, ר. א. ברודס, ועוד. כן השתתף בקביעות במאמרים בשאלות הזמן והספרות ב„הצופה" הווארשאי, שיצא ב1903—1905. עם סגירת העיתונים העבריים בימי המהפכה ברוסיה (1905) התחיל כותב בעיתונות היידית. ב1911 עבר לאמריקה ויסד שם את השבועון „הדרור", שלא יצאו ממנו אלא י"ד גליונות. משם עבר למשך זמן קצר לקאנאדה וערך שם עיתון ביידית, אבל לאחר שנים אחדות חזר לניו־יורק והוציא כאן את הכרך הראשון של „כתבים נבחרים" (תרע"ז) שלו ואת החלק הראשון מ„חיי־הרצל" (תרע"ט), שבהם הגיע עד פתיחת הקונגרס הראשון. כמו־כן ערך כאן במשך כמה שנים (אחר מלחמת־העולם I) את „התורן" השבועי והחדשי. בסוף־ימיו השתתף בעיקר בעיתונות ביידית ומיעט לכתוב עברית. מסעו לרוסיה ודברי־הסניגוריה שלו על השלטון הסובייטי שם עוררו עליו קיטרוג קשה בעיתונות העברית, ואף דבר זה הרחיק אותו מן המחנה של הסופרים העבריים.



ראובן בריינין

בשנות ה90 של המאה ה19 ובתחילת המאה ה20 היה ב׳ מראשי המדברים בביקורת העברית ומכרוזי ה„מהלך החדש", האירופי־המודרני, בספרות. למקום זה זכה ב׳ לא בלא יסור. הוא עורר לשינוי־ערכים בספרות ותבע מן הסופר העברי

עוז־רות וחוש אסתטי. ביקרתו עוררה מחשבות והלהיבה לבבות, אך לא תיכתה שרשים ולא השפיעה לאורך ימים מפני שב׳, אע״פ שהיה בעל פאתוס ודמיון, חסר היה אידיאל ספרותי, שבשבילו יעבוד ולו יקדיש את מיטב־כוחו: „האי־דיאל של האידיאלים שלי הוא מעורפל, לא ברור כל־כך, יען כי יש לי אידיאלים לאין קץ" (כל כתבי, כרך ג׳, עמ׳ 249). יש לציין, שב׳ היה גם אמן־הביוגראפיה ובעל סיגנון מבריק ומעודן. מבחר מתוך כתביו יצא בניו־יורק בשלושה כרכים: כרך א׳ (תרפ״ג); כרך ב׳ (תרצ״ו); כרך ג׳ (ת״ש). ב׳ גם תירגם לעברית את „ירמיה הנביא" למ. לאצארוס ואת „פאראדוכסים" למ. נורדאו.

פ. לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, ספר שלישי, ח״ב, עמ׳ 3–14; ז. פישמן, רשימה ביוגראפית ב„עין הקורא", חוב׳ א׳; י. פיכמן, „התקופה", כרך י״ב; „מגילת זכרון ליובל הששים" של ב׳ בעריכת נ. סלושץ, תרפ״ג; מ. י. בן גריון, בשדה־ספר, II (1921), 64–70; ש. קרמר, לדמותו של ראובן בריינין, „מאזנים", כרך י״א; נ. גורן, מבקרים בספרותנו, תש״ד, עמ׳ 23–30; ר. שוחט, בריינין בקץ ימיו, ת״ש; מוסף ל„דבר" מיום 5 ליאנואר, 1940; י. קלוזנר, קיצור תולדות הספרות העברית החדשה, תשט״ו, עמ׳ 130–131.

ח. ת.

בְּרִינִינְג, הַיְנְרִיךְ — Heinrich Brüning — (נו׳ 1885, מִינסטֶר), מדינאי גרמני. ב׳ למד תורת־הכלכלה ופילוסופיה, ב1920—1930 שימש מנהל האגודות המקצו־עיות בגרמניה (Deutscher Gewerkschaftsbund) ונבחר ב1924 לרייכסטאג הגרמני כציר המרכז הקאתולי (ע״ע גרמניה, עמ׳ 457/8). מ1929 ואילך היה המנהיג של מפלגתו בפארלאמנט. ב28.3.1930 מינה הינדנבורג (ע״ע) את ב׳, שהיה איש־האמונים שלו, לראש־הממשלה. ב׳ השתדל קודם כל לשפר את מצבה הכלכלי של גרמניה, הציע להפחית את המשכורות של פקידי־הממשלה והשתדל להוריד את המחי־רים. כשהרייכסטאג לא הסכים להצעותיו פיזר אותו ב׳, אך הבחירות נסתיימו בנצחון גדול של הנאציונאל־סוציאליסטים (ספטמבר 1930). משום שלא זכה לרוב בפארלאמנט, הוכרח ב׳ לשלוט ע״י פקודות־הנשיא, כלומר בשיטה אבסולוטיסטית. מטרתו היתה ליתן לרפובליקה הווימארית יציבות מרובה יותר ע״י חיזוק זכויותיה של הממשלה כלפי הפארלאמנט. ב׳ קיווה למשוך אחריו את החוגים השמרנים, שהיו עד אז מתנגדיה של הרפובליקה, אך חוגים אלה התאחדו עם הנאציונאל־סוציאליסטים (ע״ע גרמניה, עמ׳ 471) וב׳ הוכרח להסתייע בסוציאלדמוקראטים, ועמהם נלחם במרץ ובהצלחה לשם בחירתו של הינדנבורג כנשיא־גרמניה (אביב 1932). באותם הימים הצליח לסלול את הדרך לפתרונה הסופי של שאלת־הפיצויים (ע״ע גרמניה, עמ׳ 470), ועם זה תיכנן תכנית להתיישבות של איכרים עניים באחוזותיהם הגדולות של האצילים בפרוסיה המזרחית. נראה, שתכנית זו גרמה להתנגדותו של הנשיא וב׳ פוטר פתאום מתפקידו ב30.5.1932. ב1934 ברח לאה״ב מפני הסכנה, שנשקפה לו מן הנאצים, ונעשה פרופסור לתורת־הכלכלה באוניברסיטה של הארוארד. ב1952 חזר לגרמניה כפרופסור באוניברסיטה של קלן.

R. R. Beer, *Heinrich B.*, 1932; A. Nobel, *B.*, 1932[3]; W. Conze, *Zum Sturze B.'s (Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1953).

א. מ. י.

בְּרִיַנְסְק (Брянск), עיר־תעשיה ברוסיה האירופית, כ350 ק״מ דרומית־מערבית ממוסקווה. יושבת על נהר דֶיסְנָה, פלג שמאלי של הדנייפר, ומשמשת צומת של מס״ב למוסקווה, ללנינגראד, לסמולֶנסק, להומֶל, לחארקוב ולוורו־נֶז׳. מ1944 היא העיר הראשה של מחוז, ששטחו כ34,600 קמ״ר ומספר תושביו יותר מ1.8 מיליון. ב1939 מנתה האוכלוסיה של ב׳ כ87 אלף נפש. סביבתה של ב׳ עשירה בחקלאות, יערות ומחצבים. בב׳ נמצאים כורי־היתוך לברזל, בתח״ר למכונות (ביחוד מכונות לסלילת־דרכים), תעשיות של מלט וחמרי־בניין מחצביים שונים ותעשיית־עץ מסועפת. להתפתחותה של התעשיה בב׳ סייע הכבול המרובה שבסבי־בתה. בב׳ יש ב״ס גבוה לטיפול במשק היער.

ב׳ נוסדה ב1146 והיתה בירת־נסיכים מבוצרת ע״י הטבע, כי הנהר המתפתל כאן מקיף אותה משלוש רוחות. מן המאה ה14 ואילך היתה ב׳ שייכת לליטה וב1503 נכבשה ע״י מוסקווה. פיוטר הגדול הקים כאן מספנה ובית־נשק. ב1941—1943 היתה ב׳ בידי הגרמנים. ב׳ היתה מחוץ לתחום־המושב היהודי ברוסיה. ב1897 ישבו בה רק 1,321 יהודים, ב1905 נערכו פרעות ביהודי ב׳ ובהכ״נ חולל; ב1923 ישבו בה 1,755 יהודים.

בְּרִינְשְׁוִיג, לֶאוֹן — Léon Brunschvicg — (1869, פא־ריס — 1944, שם), פילוסוף צרפתי. ב1909 נתמנה פרופסור לפילוסופיה בסורבונה וב1920 נבחר כחבר ל-Académie des sciences morales. ב׳, שהיה מְדַבְּרֵי האסכולה האידיאליסטית בצרפת, פירסם ספרים וכתבי־עת מרובים, שהידועים שבהם הם: La modalité du jugement („אופן ישותו של השיפוט"), 1897; Introduction à la vie de l'esprit („מבוא לחיי הרוח"), 1900; החיבור ההיסטורי רב־הערך Les étapes de la philosophie mathématique („שלבים בהתפתחות הפילוסופיה המאתמאטית"), 1912; חיבור היסטורי נוסף בשם La progrès de la conscience dans la philos. occidentale („התקדמותה של התודעה בפי־לוסופיה האירופית המערבית"), 1927; La raison et la religion („התבונה והדת"), 1939; Spinoza, et ses contemporains („שפינוזה ובני־זמנו"), 1923[3]. ב׳ עסק שנים הרבה (1897—1904) בהוצאה למופת של כתבי פאסקאל, וכן שימש זמן ממושך כעורכו של כתב־העת הפילוסופי הנודע Revue de métaphysique et de morale. ב1945 הוקדש לזכרו קובץ של כתב־עת זה.

ב׳ דגל באידיאליזם הכרתי, ולא הודה בשום קיום מחוץ לתחום ההכרה. האיראציונאלי, שבו נפגשת ההכרה ושנראה לה כקיים באופן עצמאי, אינו אלא גבולותיה של ההכרה עצמה, שבהם היא נתקלת מתוך השתאות וכאב. עם הת־קדמותה של הרוח מתרחבים גבולות־ההכרה, אך בין כך ובין כך צפונים רק בה בלבד האמת והקיום גם יחד. אלוהים אינו אלא ה„דבר" (Dieu... c'est... le verbe); הוא הכוח המניע והמחיה את ההכרה. קידומה של ההכרה — שהיא קרובה מאוד לפי תפיסתו של ב׳ ל„רוח המוחלט" של הֶגֶל, אך שבניגוד לדעתו של הגל, אינה כפופה לחוקיות הכר־חית — מתפצל לכיוונים שונים, שנקבעים לעיתים במקריות, מתוך חופש מוחלט — השקפה, שיש בה מעין נסיון של מיזוג תורתו של הגל עם זו של ברגסון. תנופתה היוצרת של הרוח המַכֶּרֶת היא הַיֵּש היחידי. את תורתו של ב׳ יש, איפוא, לראות כפילוסופיה מוניסטית ואימַנֶנטית, שמַזכֶּרֶת לפרקים את זו של שפינוזה. ב׳ האמין, שעם קידומה של ההכרה והתנשאותו של האדם לשלבים גבוהים עתידה האנושות

להגיע ל„ברית שלישית", שתוכל למלא את מקומה של „הברית השניה" („הברית החדשה").

M. Deschaux, *La philosophie de L. B.*, 1949; A. Etcheverry, *L'idéalisme français contemporain*, 1934; H. G. Gardheil, *Les étapes de la philosophie idéaliste*, 1934; J. Grebier, *La philosophie de L. B.*, 1925; A. Vernaux, *L'idéalisme de L. B.*, 1934; *Revue de métaphysique et de morale*, 1945.

פ. ה.

בְּרַיס, גֵ'יְמְז — James Bryce — (1838, בֶּלְפַאסְט — 1922, סידמות, אנגליה), מדינאי, משפטן והיסטוריון בריטי. ב', שהיה בנו של מורה, למד באוניברסיטות של גלאזגו ואוכספורד וכשהיה כבן 26 פירסם ספר על „האימפריה הרומית הקדושה" (The Holy Roman Empire, 1864), שזכה להערכה. ב1867 התחיל פועל כעו"ד בלונדון, אך שנה לאחר מכן נתמנה מרצה למשפטים באוכספורד ולימד שם עד 1893. בהרצאותיו תיאר ב' את תולדות החוק האזרחי לא כחומר מיושן אלא כגורם חשוב בעיצובה של המחשבה המדינית באירופה. מ1870 ואילך ביקר שבע פעמים באה"ב ואסף חומר לספרו על ארץ זו (The American Commonwealth, 1888), ששימש זמן מרובה ספר־היסוד על אה"ב. ב1876 נסע לקאוקאז ולארמניה, חיבר את הספר Transcaucasia and Ararat (1877), ומאז היה ידידם וסניגורם של הארמנים. ב1880 נבחר כנציג הליבראלים לבית־הנבחרים הבריטי וב1886 ו1892—1895 היה חבר־הממשלה. אחר מפלת הליבראלים ב1895 נסע לאפריקה הדרומית, פירסם ב1897 את רשמיו מארץ זו (Impressions of South Africa) והתנגד למדיניותה של בריטניה כלפי הבורים (ע"ע אפריקה הדרומית, עמ' 395). 1905/6 כיהן כמזכיר ראשי לענייני־אירלנד, 1907—1913 כשגריר בריטניה באה"ב. לאחר שחזר לאנגליה נתכבד בתואר וייקאונט. ביולי 1914 התנגד לכניסתה של בריטניה למלחמה; אך אחר־כך היה יו"ר הוועדה לבחינת מעשי־הזוועה של הגרמנים בבלגיה. בשנותיו האחרונות עסק בחקר משווה של הדמוקראטיות המודרניות (Modern Democracies, 1920). נוסף על החיבורים הנזכרים כתב, בין השאר: Two Centuries of Irish History („מאתיים שנה של תולדות־אירלאנד, 1691—1870"), 1888; Studies in History and Jurisprudence („עיונים בהיסטוריה ובתורת המשפט"), 1901; Memories of Travel („זכרונות־מסע"), 1923.

H. A. L. Fisher, *J. B.*, 1927.

ג. ל.

בְּרַיסְגַאוּ (Breisgau), חבל היסטורי בדרומה של בָּדֶן (ע"ע ומפה, עמ' 639/40). עד 1218 היה ברשותו של בית צֶרינגֶן. במשך המאות 13 וה14 עבר חבל־ב' לידי בית הַבְּסְבּוּרג (ע"ע), שבידו נשאר עד 1801. באותה שנה קיבל הדוכס ממוֹדֶנה (ע"ע) את השטח וב1805 סופחה ב' המערבית לבאדן, והמזרחית לווירטמברג, שוויתרה ב1810 על חלקה לטובת באדן.

"Der B.", herausgegeben von H. E. Busse, 1941²; K. S. Bader, *Der deutsche Südwesten in seiner territorialstaatlichen Entwicklung*, 1950.

בְּרִיסוֹ, פְּיֶר — Pierre Brisseau — (1631—1717), רופא־עיניים צרפתי. ב' למד רפואה באוניברסיטה של מוֹנְפֶּלְיֶה ואחר־כך עבד כרופא צבאי. ב1705 הגיש לאקאדמיה למדעים בפאריס מחקר על מהות הירוד (ע"ע). אע"פ שמחלה זו ידועה מימי־קדם וניתוחי־הירוד הם מן העתיקים ביותר, היה ב' הראשון שהוכיח, שמקורה של המחלה הוא בעכירות, המתהווית בתוך עדשת־העין. האקאדמיה בפאריס דחתה את מסקנותיו, שלהגנתן פירסם ב' שלושה ספרים ב1706—1709. אעפ"כ לא נתקבלה דעתו הנכונה בין הרופאים בימיו, ורק בּוּרְהַוֶה (ע"ע) בהולאנד תמך בו וכלל את תורת־ב' בהרצאותיו.

וע"ע אופתלמולוגיה.

בְּרִיסוֹ דֶה וַרְוִיל, זַ'ק־פְּיֶר — Jacques-Pierre Brissot de Warville — (1754, שארטר — 1793, פאריס), מדינאי צרפתי. ב1781/2 פירסם ספרים משפטיים ופילוסופיים ברוחו של רוסו, עבד באותן השנים וגם אח"כ כעיתונאי וביקר באנגליה ובאה"ב (1788), שבהן התעניין בייחוד בבעיית שיחרור־העבדים. כשפרצה המהפכה הצרפתית הצטרף מיד ל„קלוב־היעקובינים", הצטיין שם כנואם מזהיר והוציא את העיתון „הפאטריוט הצרפתי" (1789—1793). ב1791 נבחר כציר לאסיפה המחוקקת, וב1792 — לאסיפה הלאומית. כאחד ממנהיגי המפלגה הז'ירונדיסטית פעל בייחוד בוועדת־ההגנה והיה בין האחראים להכרזת המלחמה על אוסטריה (1792) ועל בריטניה (1793). אבל הוא התנגד לשלטון־הטרור של רוֹבֶּספייר וחבריו, ולכן נאסר ביוני 1793 והוצא להורג ב31.10.1793.

זכרונותיו (Mémoires) פורסמו על־ידי בניו ב4 כרכים (1830/2); אוסף של אגרותיו וכתבים אחרים משלו (Correspondance et papiers) יצא ב1912.

H. A. Goetz-Bernstein, *J. P. B.*, 1912; E. Ellery, *B. de Warville*, 1915; T. François-Primo, *La jeunesse de B.*, 1932.

בְּרִיסוֹן, אַנְרִי — Henri Brisson — (1835, בּוּרז' — 1912, פאריס), מדינאי צרפתי. ב', שפעל בפאריס כעו"ד וכעיתונאי, נבחר ב1871 לפארלאמנט כחבר השמאל הקיצוני. הוא תבע, ללא הצלחה, חנינה לאנשי הקומונה הפאריסאית, שנמצאו במעצר. בשנים שלאחר מכן תמך בחינוך־החובה העממי ונלחם בקלריקאליזם. ב' היה נשיא בית־הנבחרים מנובמבר 1881 עד אפריל 1885, ואח"כ, במשך זמן קצר (עד יאנואר 1886), ראש־הממשלה. ב1892/3 השתתף בגילויה של שערוריית־פאנאמה. ב1894—1898 היה שוב נשיא־הפארלאמנט ומיוני עד אוקטובר 1898 — ראש־הממשלה. בתקופה אחרונה זו החליטה ממשלת־צרפת לברר מחדש את משפט דריפוס (ע"ע). בשנים שלאחר מכן תמך בהצעות־חוקים, שהיו מכוונות לצימצום השפעתה של הכנסיה הקאתולית. מ1906 עד מותו היה שוב נשיא בית־הנבחרים. ב' פירסם ספר (שכלל את נאומיו) על הכנסיה הקאתולית (La congrégation, opinions et discours, 1871—1901) (1902) וזכרונות על עניין דרייפוס (Souvenirs, affaire Dreyfus, 1908).

בְּרִיסְטוֹל (Bristol), עיר במערבה של אנגליה הדרומית, על קו־הרוחב של לונדון; יושבת על נהר־אֵיווֹן (Avon), כ13 ק"מ מהשתפכותו לתעלת־בריסטול, שהיא המשך השפך הרחב של נהר סֶוֶרן (ע"ע). מספר תושביה כ450 אלף (1956). בשעת גאות־הים מגיעות עד ב' ספינות־ים גדולות ובה נמצא הגשר האחרון על נהר־איוון. ב' היא הנמל המערבי הקרוב ביותר ללונדון (180 ק"מ)

ולמרכז התעשייני הגדול של בֶּרמינגאם. רשת של תעלות ונהרות, שבה שלובים האֵיוון והסֶוורן, ורשת של מס"ב מקשרות אותה לשני הכרכים הנזכרים ולמרכזי מכרות ותעשיה חשובים אחרים באנגליה הדרומית והתיכונה. הודות לכך התפתחה בנמל־ב' תנועה מרובה, שממנה מתפרנס אחוז ניכר של תושביה. סחורות היבוא הן: דגן, סוכר, פירות, טאבאק, שלָחים, בקר (לשחיטה), נפט גלמי; סחורות־היצוא: תוצרת התעשיה הכימית, כותנה, מלח, בדיל, מכונות, מוצרי־נפט, זכוכית וכלי־חרס („חרס ב'" — Bristol Ware). לפי־תוחם של ענפי־תעשיה שונים בב' סייעה מציאותו של פחם טוב בסביבה. ענף התעשיה החשוב ביותר בב' הוא כיום בניין־אוירונים, ושניים לו במעלה — בניין ספינות ובִדקָן, תעשיית מכונות, התכת ברזל, ייצור חלקים של בתי־עץ מוכנים להרכבה, עיבוד טאבאק וקאקאו וייצור שוקולאדה. — ב' היא המרכז החינוכי והתרבותי החשוב של בריטניה הדרומית־המערבית. באוניברסיטה שלה (נוסדה ב1909) למדו ב1950 כ2,100 תלמיד. — בתכניתה של ב' נשתמרה צורת גרעינה של העיר, שהוא מיה"ב, וצורת הפרברים שנבנו בה במאות ה16 וה17. מסיבה זו רחובותיה ברובם עקלקלים. אחר ההרס הרב, שנעשה בה בימי מלחמת־העולם II, יושרו והורחבו כמה מרחובותיה של ב', אבל אפיה הכללי של העיר לא נשתנה ע"י כך אלא במקצת.

היסטוריה. ב' נוסדה קרוב לשנת 1000 והתפתחה הודות למסחר עם אירלאנד (צמר, עבדים). בסוף המאה ה11 כבר היתה אחת מערי המלך ואף היתה זכאית לטבוע מטבעות. ב1337 הוקמו בה בתי־המלאכה הראשונים לאריגת צמר לצרכי יצוא. ב' סחרה אז עם צרפת ועם הארצות הבאלטיות. ב1373 ניתנה לה פריווילגיה, שלפיה נעשתה מחוז בפני עצמו. ב' היא העיר השניה אחר לונדון, שזכתה בפריווילגיה זו. במאה ה15 עשה גדולות לטובת ב' ראש־העיריה ויליאם קאנינגֶ'ס (Canynges), שיסד בה (ב1467) את „חברת הסוחרים הנועזים" (Society of Merchant Venturers). 30 שנה לאחר מכן הפליג מב', בהשפעתה של חברה זו, ג'ון קַבּוֹט (ע"ע) למערב וגילה את חופי אמריקה הצפונית. במאה ה16 התחילה ב' סוחרת עם ספרד ומושבותיה ומספקת למושבות אלו עבדים מאפריקה. במאות ה17 וה18 היה בידי ב' חלק חשוב מעסקי־המסחר האנגליים ה„משולשים": היא הביאה מוצרי־תעשיה מאנגליה לחופי־אפריקה, משם הביאה עבדים למושבות באמריקה ומשם — סוכר וטאבאק לאנגליה. במחצה השניה של המאה ה18, עם התפתחות התעשיה החדישה בלַנְקשיר ועם עלייתה של ליוֶרפול, התחילה ב' מפגרת בהתפתחותה, והרבה מסוחריה עברו למרכזי המכרות שבאנגליה התיכונה. נמלה של ב', שלא היה מתחילה נוח לספינות־הקיטור, וגם מכס־הנמל הגבוה, שהיה נגבה בה ע"י החברה הפרטית, שברשותה היה הנמל, גרמו לעיכוב התפתחותה של העיר. ב1848 קנתה העיריה את הנמל והכשירה אותו למעגן של ספינות גדולות, אך ב' לא חזרה עוד לדרגת הנמל הראשון במערבה של אנגליה. ב1940—1942 שימשה ב' מטרה ראשית להפצצות האויריות של הגרמנים, ובין בנייניה המרובים, שנהרסו בהפצצות אלה, היו גם בניינים היסטוריים מיה"ב. בחומר, שניטל מן ההריסות ושימש משא־הכבדה לספינות שהפליגו בימי המלחמה ללא מטען של סחורות לאה"ב, שפכו בניו־יורק סוללת־נמל באגן הנקרא „אגן ב'" (B. Basin).

בב' פעלו כמה מטובי הסופרים של אנגליה. ד. דֶפוֹ (ע"ע) שמע בה את הסיפור על אלכסנדר סֶלקֶרק, ששימש יסוד לספרו המפורסם „חיי רובינזון קרוזו והרפתקותיו". גם מאקולי ישב זמן מה בב'.



בריסטול. מראה כללי של העיר

פירסומה המרובה של ב' באמריקה הצפונית גרם לכך, שיותר מתריסר ישובים באה"ב נקראים בשם ב'. בגדול שבהם, ב' שבקונֶטיקוט, יושבים כ36,000 נפש (1950). — בשם ב' נקרא גם מפרץ בים־בֶּרינג (ע"ע).

א. י. בר.

יהודים. ראשית התיישבותם של יהודים בב' חלה סמוך ל1100. עסקי־הלוואות וסחר־עבדים היו אז מקורות־פרנסתם העיקריים. ב1190 פקדו שלטונות־העיר שחובותיהם של הנרצים ליהודים יֵרָשמו במשרד ממשלתי. באותו פרק־זמן פסק יצוא־העבדים לאירלאנד — מה שגרם ליציאתם של יהודים מב'. ב1275 התיישבו בב' כמה ממגורשי גְלוֹסֶטֶר. עם גירושם של היהודים מאנגליה ב1290 בוטלה גם קהילת־ב' ושוב לא נתחדשה אלא באמצע המאה ה18. ב1786 הוקם בב' ביכ"נ ברחוב ראשי. ביהכ"נ הקיים הוא מ1870. בב' יושבים כיום (1957) כ420 יהודים.

בְּרִיסֶל (בצרפ' Bruxelles, בפל' Brussel, באנג' Brussels, בגרמ' Brüssel), עיר־הבירה של בלגיה והעיר הראשה של הפרובינציה בְּרַבַּנט (ע"ע); יושבת על שתי גדותיו של נהר־סֶן (Senne), יוּבָל קטן של הסְחֶלְדֶה, 15—75 מ' מעל פני־הים. מדרום לעיר עובר גבול־הלשון בין הוואלונים (המדברים צרפתית) והפלמים (ע"ע בלגיה, עמ' 743), ומחצית אוכלוסייתה של ב' משתמשת בשתי הלשונות כאחת. שליש מן התושבים מדבר צרפתית, ושישית מהם פלאמית. מספר תושביה של ב' כמיליון.

ב' מורכבת מעיר תחתית, שכוללת את גרעינה של העיר — תחום הישוב, שנוצר במאה ה6 בתוך אי בנהר־סֶן והתפשט בעמק־הנהר לצד מזרח, ועיר עילית, שנבנתה בגבעות ממזרח לעמק מן המאה ה11 ואילך. שני היישובים, ששטחם הכללי היה כחמישה קמ"ר, הוקפו במאה ה14 חומה בצורת מחומש, שנהרסה ב1819—1840; השריד היחיד, שנשתייר ממנה, הוא שער אַל (Porte de Hal) שבדרומה של ב'. במקום החומה נסללו רחובות־שדרות רחבים. ב1872—1874 כוסה נהר־סֶן (לאורך 2—3 ק"מ) ועל־פני אפיקו עוברים עכשיו הרחובות המרכזיים, שחוצים את העיר באורך של 3 ק"מ בקו כמעט ישר מצפון־מזרח לדרום־מערב. מרכזה של העיר העתיקה מרוחק במקצת היום ממרכז־



כריסל. בית־העיריה

התנועה — ה„ככר הגדולה" (Grande Place), שבה הוצאו להורג אגמונט והורן ביוני 1568 (ע"ע ארצות השפלה, עמ' 285) ושעל־ידה עומדים בית־העיריה (הוקם במאה ה15) ובתי־הגילדות העתיקים. ב' במובן המצומצם מקפת את תחום העיר, שהיה מפנים לחומה, וכמה שטחים קטנים דרומית־מזרחית וצפונית לו. בשטח זה ישבו ב1952 כ185,000 נפש (ב1926 כ214,000). רוב האוכלוסיה, כ800,000 נפש, יושב ב19 הפרברים, שיש להם מינהל עצמאי, אבל שלאמיתו של דבר הם חלק בלתי־נפרד של ב'.

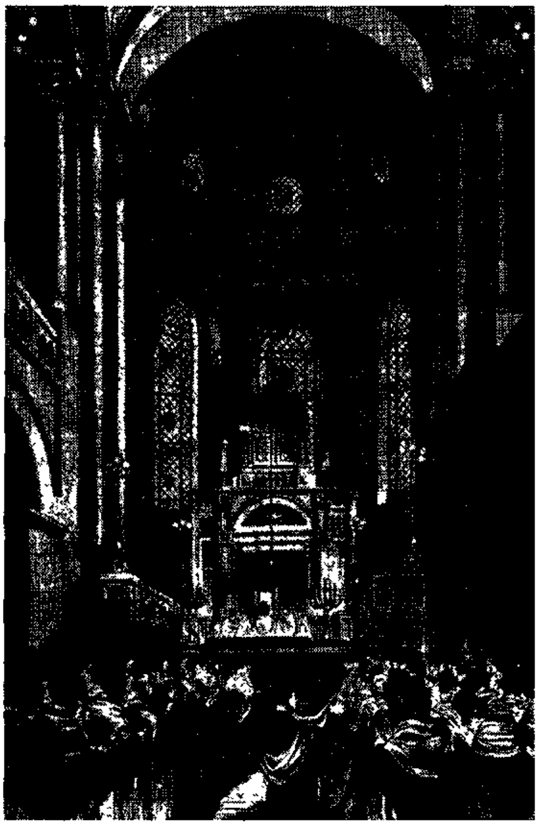
הכנסיה המפורסמת ביותר בב' היא זו שע"ש סֶנט גודוּלָה (Sainte Gudula), שנבנתה בסיגנון הגותי ב1220—1273. אך רובם של הבניינים שבעיר, שהם בעלי ערך היסטורי או אמנותי, הוקם במאות ה18 וה19 — תקופת התפתחותן הכלכלית הכבירה של בלגיה ובירתה, ביניהם ארמון־המלך (1827—1829 ו1905—1910) וארמון־המשפטים — הבניין הגדול ביותר באירופה, ששטחו כ25,000 מ"ר (גדול ב9,000 מ"ר מכנסיית סנט פטרוס ברומא). במאה ה16 נחפרה תעלה באורך של 28 ק"מ ובעומק של שלושה מ', שקישרה את ב' אל החלק התחתון של הסחלדה, וע"י כך אל הים. בשנות ה30 של המאה ה19 נחפרה תעלה שניה בת 74 ק"מ ובעומק של שני מ', מב' לשארְלרוֹאַ שבאיזור הפחם, ומאותו זמן ואילך התפתחה בב' גם תעשיית ברזל ופלדה; תעשיה זו התרחבה עוד יותר כשהתעלה הנזכרת הועמקה בתחילת המאה ה20 ל6.50 מטר והוקם נמל בצפונה של ב'. נוסף על התעשיה הנזכרת, מבוססת כלכלתה של ב' במידה מרובה גם על הייצור של אריגים והמסחר בהם — ענף, שבו כבר הגיעה ב' לפירסום ביה"ב (ר' להלן). — ב' היא גם מרכזה של רשת מסילות־הברזל של בלגיה. בצפון העיר נמצא שדה־תעופה.

ממוסדות־התרבות החשובים של ב' יש לציין את האקא־דמיה למדעים (נוסדה ב1772) ואת „האוניברסיטה החפשית", כלומר הבלתי־תלויה במדינה (נוסדה ב1834). כן יש בב' ספריות גדולות, בכללן הספריה המלכותית (שבה גנוזים 31,000 כתבי־יד עתיקים), ומספר בתי־נכות חשובים. לקונסר־וואטוריון למוסיקה שבב' אוסף כלי־הנגינה הגדול שבעולם.

היסטוריה. ב' נזכרת לראשונה במסמך של הקיסר אוטו I משנת 966 בשם ברואוכסלה (Bruocsella). במאה ה11 הקימו רוזני בְּרַבַּנט (ע"ע) מבצר ב„הר קריר" (Kou-denberg), במקום שבו עומד כיום ארמון־המלך. מכאן פיקחו הרוזנים הנזכרים על דרך־המסחר החשובה מבְּרֶחה לקלן. כתוצאה מכך נתפתחו בב' (מ1150 בערך) המסחר והייצור של אריגים והעיר גדלה במהירות. ב1357—1379 הוקמה החומה (ר' למעלה) וב1383 ירשה ב' את מקומה של לוּבֶן (Louvain) כבירתה של בראבאנט. שלטון־העיר היה מתחילה בידי הסוחרים העשירים, אך ב1421 הוכרחו לשתף את בעלי־המלאכה במימשל. ב1455 כבר הגיע מספר התושבים ליותר מ43,000. מ1482 ואילך שימשה ב' מקום מושב של המושלים ההאבסבורגיים ובימי הקיסר קרל V (1519—1556) התפתחו בה חיי־חצר מזהירים. ב1522 נחתם בב' החוזה, שלפיו נמסרו ארצות־השפלה לרשות הענף הספרדי של בית־האבסבורג. בתקופת המרד בשלטון הספרדי (1567—1609) נכבשה ב' ע"י המורדים, שהחזיקו בה עד 1585. אחר החלוקה של ארצות־השפלה (1609) נעשתה ב' בירתו של החלק הדרומי, שמתחילה היה בידי ספרד (1609—1713) ואח"כ בידי אוסטריה (1713—1797). ב1695, באחת ממלחמו־תיו של לואי XIV נגד ספרד והולאנד, הופגזה העיר על־ידי הצרפתים והרבה מבנייניה נהרסו בשריפות. במלחמת הירושה האוסטרית ב1746 כבשו הצרפתים את ב' לזמן קצר. בתקופת־המינהל הארוכה של המושל האוסטרי, הדוכס קארל מלוֹרֶן (1746—1780), חזרה ובאה לב' עונת־פריחה, שמש־תקפת עד היום בבניינים הנהדרים, שנשתמרו בה מאותו זמן. אחר שנות הכיבוש הצרפתי (1794—1814) נעשתה ב' (יחד עם הַג) בירתה של ממלכת ארצות־השפלה החדשה (1815—1830). בשנים אלו התחילו בהריסת החומה (ר' למעלה) — מה ששינה את מראה העיר מעיקרו. ביולי 1830 פרצה בב' ההתקוממות לשלטון ההולאנדי בבלגיה. ב' נעשתה



כריסל. ארמון־המלך



בריסל. פנים „בית־הכנסת החדש"

עיר־הבירה של מלכות בלגיה ואחת מן הבירות המזהירות של אירופה. בשתי מלחמות־העולם (1914 — 1918, 1940 — 1944) היתה ב׳ כבושה ע"י הגרמנים.

מחמת מצבה הגאוגראפי של ב׳ (בין מערבה של אירופה ומרכזה) ומחמת העמדה של הניטראליות היחסית, שנקטה בלגיה בשאלות מדיניות ברוב שנות קיומה, שימשה ב׳, משנות ה70 של המאה ה19 ואילך, מקום־כינוס של ועידות בינלאומיות חשובות, כגון הוועידה על כללי עריכת־מלחמה ב1874, הקונגרס השני של האינטרנציונל (ע"ע, עמ׳ 944) ב1891, הוועידות לשם המלחמה בעבדות ונגד המסחר בעבדים ב1889, 1897, 1899, ועידת הארצות המייצרות סוכר ב1930 והוועידה של מארס 1948, שבה נכרתה ברית־ההגנה בין בריטניה, צרפת וארצות בנלוכס (ע"ע), שאח"כ נכללה בהסכם של הארגון הצפון־אטלאנטי. — באפריל 1958 נפתחה בב׳ תערוכה כללית ובינלאומית.

A. Henne et A. Wauters, *Histoire de la ville de B.*, 1843–1845; G. Des Marez, *Guide illustré de B.*, 1928³; id., *Le développement territorial de B. au moyen âge*, 1935; L. Verniers, *B., Esquisse historique*, 1941; M. van Hamme, *Les origines de B.*, 1945²; id., *Histoire de B. de la maison de Bourgogne à 1830*, 1945; M. Schmitz, *Figure de B.*, 1944; *Annuaire administratif et judiciaire de Belgique et de la capitale du royaume*, 1948.

א. מ. י.

יהודים. קהילת־ב׳, שנוצרה כנראה במאה ה13 ונזכרת במסמכים מן המאה ה14 ואילך, נשמדה בתקופת המגפה השחורה (1348/49). הישוב היהודי בב׳ נתחדש אחר המגפה, אך הושמד שוב ב1370 כשהיהודים שימשו קרבן לעלילה של חילול לחם־הקודש. ה„נס של גודול הקדוש", הקשור בעלילה זו, עדיין נחוג ע"י תושבי ב׳ הנוצרים ומשמש נושא לתמונות, ציורי זגוגיות, ושטיחי־קיר, המקשטים את הקתדראלה המקומית. שמות הרחובות, כגון מדרגות־היהודים (Jodentreppen) וכד׳, הם עדות לקהילה יהודית, שנתקיימה כאן ביה"ב. במאות ה16 וה17, כשאנטוורפן נעשתה מרכז לאנוסי־ספרד, השתקעו כמה מן האנוסים גם בב׳, וכן נהגו לבקר בב׳ (במאה ה17) גם אנוסים מאמסטרדאם, שוודאי ערכו כאן תפילות בבתים פרטיים. במאה ה18, כשב׳ היתה כפופה לשלטון אוסטרי, נקלטו כאן כמה יהודים אשכנזיים, שבאו בעיקר מגרמניה. ב1713, או זמן קצר אח"כ, נוצרה בעיר קהילה אשכנזית קטנה, שמנתה ב1756 20 משפחות. ב1830, כשבלגיה נעשתה עצמאית, נקבע בב׳ מושבה של הקונסיסטוריה היהודית, אך משקלה היחסי של קהילת ב׳ בבלגיה פחת והלך עד מלחמת־העולם II ע"י ערכו העדיף של הישוב היהודי באנטוורפן.

בְּרִיסְק דְלִיטָא, ע"ע בְּרֶסְט־לִיטוֹבְסְק.

בָּרִיק (בָּרוּךְ), אַנְרִי — Henri Baruk — (נו׳ 1897),

רופא־עצבים צרפתי־יהודי. ב׳, בנו של פסיכיאטר, התחיל בעבודתו המקצועית־המדעית ב1925. ב1931 נתמנה רופא ראשי של המוסד לחולי־רוח של שאראנטון, ב1946 — פרופסור בפאקולטה לרפואה בסורבונה, וב1957 — יושב־ראש של החברה הצרפתית לנֶורולוגיה.

ראשית מחקריו המדעיים של ב׳ היתה בהפרעות נפשיות שבאות מחמת גידולים במוח — עבודה, שמקשרת את הנֶורולוגיה אל הפסיכיאטריה. אח"כ עסק בהפרעות הקאטאטוניות בתנועות הרצוניות. הקַטַטוניה (ע"ע) הוכרה כהפרעה פסיכו־מוטורית, ותופעות דומות לה ניתנו להפקה ניסויית בחיות ע"י רעלים — אַלקאלואידים, טוֹכְּסינים, סמים סינתֶטיים, הורמונים. הוכח, שבהתאם לגודל המנה המרעילה מתקדמת ההפרעה מתופעות של שֵׁנה דרך קאטאלֶפסיה, קאטאטוניה ומצבים דומים להיסטֶריה עד לאֶפִּילֶפְּסיה. בזה יצר ב׳ מעין פסיכיאטריה ניסויית בהשפעת רעלים. מאחר שמצבים כאלה ידועים במחלת הסְכִיזוֹפְרֶניה (ע"ע), נתנו ניסוייו של ב׳ דחיפה חדשה לחקירתה של מחלה זו.

ב׳ שם לבו במיוחד אל העובדה, שהצליח ליצור באופן מלאכותי פסיכוזות של תֶקפנות בחיות. מימצא ניסויי זה עורר אותו לחקירות בקשרים שבין מחלות־הנפש ובין ליקויי ההכרה המוסרית באדם, ומאז ניכרת בו הנטיה להרחיב את שדה הפסיכיאטריה עד לתחומי האנתרופולוגיה הכללית. נטיה זו גברה גם בהשפעת יחסו אל הערכים הדתיים־המוסריים של היהדות. ב׳ עסק בחקירות ביולוגיות ופסיכולוגיות מבחינה היסטורית, בין השאר — בחקר המקרא, ולשם כך למד עברית; הוא השווה את הרפואה המקראית לזו של יוון והקדיש עבודות לחקר האמונה הדתית ולמוסר־הרפואה. יסוד השקפותיו הוא יחס הכבוד כלפי אישיות־האדם; משום כך הוא מתנגד לניסויים בגוף האדם לצרכים מדעיים, ואף לכל שיטת־ריפוי בפסיכיאטריה, שיש בה משום דיכוי האישיות או משום מיעוטה. — ב׳ פעיל בענייני היהדות והיהודים בצרפת. הוא יו"ר של החברה לתולדות הרפואה העברית בפאריס ושל שוחרי האוניברסיטה העברית. ב׳ ביקר והרצה גם בישראל.

יה. ל.

בְּרִיקֶה, אֶרְנֶסְט וִילְהֶלְם פוֹן — Ernst Wilhelm von Brücke — (1819, ברלין — 1892, וינה), פיסיולוג גרמני. ב' היה מתלמידיו המובהקים של יוהַנֶס מילֶר (ע"ע) בברלין; ב1849 נתמנה פרופסור ומנהל של המכון הפיסיו־לוגי בווינה. הוא היה חוקר רבצדדי ביותר; חקירותיו כוללות את הפיסיולוגיה של מחזור־הדם, העיכול, מנגנון־הראיה, תיפקודי העצבים, השרירים, מנגנון־הדיבור, ועוד. עבודותיו בתחום האופטיקה הפיסיקאלית של העין פילסו את הדרך להמצאת האופְּתַלמוסקופּ (ע"ע אופתלמוסקופיה) ע"י הֶלְמ־הולץ (ע"ע). ב' הצטיין גם בכימיה הפיסיולוגית ותרם ידיעות־רֵאשית לכימיה של החלבונים, שהיתה מקצוע חדש בזמנו. נוסף על עֲבודתו בפיסיולוגיה עסק גם באנאטומיה המיקרו־סקופית. — מספריו: Grundzüge d. Physiol. u. Systematik d. Sprachlaute („יסודות הפיסיולוגיה והסיסטמאטיקה של קולות־הדיבור"), 1856, 1876[2]; Physiologie d. Farben („פיסיולוגיה של הצבעים"), 1866; Vorlesungen üb. Physiologie („הרצאות בפיסיולוגיה"), 1873/74, 1887[2].

E. Th. Brücke, *E. B.*, 1928.

בְּרִיקְנֶר, אַלֶכְּסַנְדֶר — A. Brückner — (1834—1896), היסטוריון גרמני־באלטי, שכתב בגרמנית וגם ברוסית על ההיסטוריה הרוסית, ביחוד של המאה ה18. לאחר שסיים את חוק־לימודיו באוניברסיטה של היידלברג נתמנה פריוואט דוצנט באוניברסיטה של פטרבורג ואח"כ פרופסור באוני־ברסיטות של אודסה ודורפאט־יוּרְיֶב. ראויות לציון ביחוד שתי המונוגראפיות שלו (בגרמנית) על „פיוטר הגדול" (1879) ועל „יקאטרינה השניה" (1883), המהוות חלק מן הAllgemeine Geschichte („היסטוריה הכללית"), שיצאה בעריכת אונקֶן (ע"ע). משאר עבודותיו של ב' חשובות: Iwan Possoschkow („איוואן פוסושקוב"), 1878; Beiträge zur Kulturgeschichte Russlands im 17. Jahrh. („לתולדות התרבות הרוסית במאה ה17"), 1887; Die Europäisierung Russlands („האירופאיזאציה של רוסיה"), 1888; Geschichte Russlands bis zum Ende des 18. Jahrh. („תול־דות־רוסיה עד סופה של המאה ה18", שני כרכים), 1896, 1913. ב' ראה את מהותה של ההיסטוריה הרוסית באירופיאי־זאציה של רוסיה. ב' שלל את העצמאות התרבותית של רוסיה והטעים את השפעתו של המערב עליה, וביחוד את השפעת האירופים, שהיגרו לרוסיה במשך המאות ה17 וה18.

בְּרִיקְנֶר, אַלֶכְּסַנְדֶר — Aleksander Brückner — (1856, טארנופול — 1939, ברלין), בלשן פולני. ב' למד באוניברסיטות של לבוב, וינה, לייפציג וברלין. ב1878—1881 שימש דוצנט באוניברסיטה של לבוב ואח"כ — במשך יותר מ40 שנה (1881—1924) — פרופסור לפילולוגיה סלא־וית באוניברסיטה של ברלין. עבודתו המדעית הכבירה (שנסתכמה ביותר מ1,500 חיבורים) הקיפה את רוב השטחים של הפילולוגיה הסלאוית. מיטב עבודותיו ומחקריו הוקדשו לנושאים פולוניסטיים מתולדות הספרות, הלשון והתרבות. שיא עבודתו בחקר הלשון הפולנית הוא „המילון האטימולוגי של הלשון הפולנית", 1926/27, 1957[2].

ב' הצטיין בכוח־עבודה מופלא והיה מחונן באינטואיציה ברוכה ובזיכרון מקיף; אך מזגו הסוער, והעדר של שיטה וסדר בהרצאת דבריו, וכן זלזולו בהשגי הדיאלֶקטולוגיה וחקר הלשון החיה, גרעו הרבה מערכן המדעי הטהור של עבודותיו הבלשניות.

משאר עבודותיו יש להזכיר את „תולדות הספרות הרוסית" (בגרמנית, 1905; בפולנית, 2 כרכים, 1923—1925), „תולדות הספרות הפולנית" (בגרמנית, 1901; בפולנית 1924[3]); ואת ארבעת הכרכים של חיבורו הגדול „תולדות התרבות הפולנית" (I—III, 1931, 1939[2], וIV, 1946), שבו הוקדש מקום ניכר גם לחיי היהודים בפולניה.

בְּרִירוּת, ע"ע אֶוִּידֶנְצְיָה.

בְּרִית (בצרפ' ובאנג' alliance), במשפט וביחסים הבינ־לאומיים — צורת התקשרות בין שתי מדינות או יותר, שיוצרת ביניהן קשר הדוק מזה שנוצר ע"י אֲמָנָה (ע"ע אמנה בינלאמית) רגילה. עיקרה של הב' הוא ההתחייבות לתאם את מדיניותם של הצדדים לגבי בעיות בינלאומיות מרכזיות, וביחוד — את פעולתן הדיפלומאטית או הצבאית כלפי מדינה שלישית או מספר של מדינות, לשם הבטחת יציבותו של המצב הבינלאומי בכללו, או לשם שמירה על בטחונם של הצדדים, או לשם שיפור מעמדם מבחינה אחרת. הסכם על תיאום דומה, שההתחייבויות של הצדדים נוסחו בו בצורה פחות מסוייגת, ידוע בשם אַנְטַנְטָה (בצרפ' entente — הסכמה). מאחר שהב" אינן מכוונות בדרך כלל לצמצם את חירותה של פעולת־הצדדים לצמיתות, הן נכרתות עפ"ר לתקופות־זמן מוגבלות.

מבחינה אירגונית אפשר לראות בב" צורת־ביניים בין אמנות רגילות, מצד אחד, ובין ארגונים בינלאמיים (ע"ע), אחודי־מדינות (ע"ע) או איגודי־מכס, מצד שני. הקו המבדיל בין הב' ושלוש צורות־ההתקשרות האחרונות הוא מה שבב" אין אנו מוצאים מוסדות־קבע בינלאומיים בעלי מנגנון משלהם. התיאום מבוצע עפ"ר ע"י ממונים לכך מטעם כל אחת ממדינות־הברית, אע"פ שלפעמים מוקמים על־ידיהן מוסדות זמניים לשם ביצוע הב', כגון מפקדה צבאית משו־תפת, ועדת־תיאום כלכלית או מדינית וכד'. חברות בב' היא סימן מובהק יותר לשיתוף־האינטרסים של הצדדים מחברות באירגון בינלאומי.

בָּרַיְתָא (בארמית: חיצונית), השם, שבו נקראת בספרות התלמודית כל משנה שלא נכללה בקובץ־המשניות, שערך ר' יהודה הנשיא (ע"ע). בבתי־מדרשותיהם של האמו־ראים הוקדשה תשומת־לב גם לב", שלפעמים יש בהן הבהרה, הרחבה ופירוט של הדברים שבמשנה, ופעמים מובאות בהן גם דעות מתנגדות לאותן שפורשו במשנה. האמוראים לא היו חייבים לדעת את כל הב" במידה שהיו חייבים לדעת את המשנה (עי' שבת י"ט, ב') ומשום כך נמצאו בכל בית־מדרש בני־אדם מיוחדים, שלא תמיד היו תלמידי־חכמים מובהקים, אבל שידעו בעל־פה ב" לרוב; הללו היו משמשים כספרים חיים, היו משמיעים את הב" שידעו, פעמים בלא שירדו לעמקן; ואילו החכמים, שהיו שומעים מפיהם את הב", היו דנים בהן ומפרשים אותן ולפעמים גם היו מתקנים את נוסחתן, כשנראתה להם משובשת (עי' יבמות מ', א'; ב"מ נ"ח, ב'; שם ע"ו, ב'). הדיון המרובה, שהיו דנים בבתי־מדרשותיהם של האמוראים בדברי הב", משתקף בשני התלמודים, הירושלמי והבבלי, שבהם מפורטים כמה מן הדיונים הללו ומובאות בהם ב" הרבה. כשמובאת ב' בתל־מוד קודם לה עפ"ר הציון: „תניא" (= שנויה), או: „תנא" (= שנה), „תני" (= שונה), או: „תנו רבנן" (= שנו רבו־תינו), ואילו כשמובאת משנה מקבצו של ר' יהודה הנשיא,

קוֹדֶם לה עפ״ר הציון: „תנן״ (=שנינו), או: „מתניתין״ (=משנתנו). כמוסמכים ביותר נחשבו קבצי הב״ של ר׳ חייא ור׳ אושעיא (עי׳ חולין קמ״א, א׳—ב׳), שנזכרים בתל־מוד בצירוף ציון ההקדמה: „תנו רבנן״, וכן „משנת בר־קפרא״ ומשנתם של לוי ושל קרנא (עי׳ ב״ב קנ״ד, ב׳; יומא כ״ד, א׳; ב״ק מ״ז, ב׳). ר׳ נתן סידר קובץ ב׳, שכלל את משנתם של חכמי־בבל הקדומים מתקופת־התנאים ושנקרא: „משנת ר׳ נתן״. כן סודר קובץ כזה בבית־מדרשו של שמואל („תנא דבי שמואל״ — עי׳ מגילה ל׳, א׳). קבצי־ב״ הם גם הקבצים שבידינו מתורתם של התנאים: מדרשי־ההלכה (ע״ע), התוספתא (ע״ע), ועוד. לכמה מן הב״ המו־באות בתלמודים יש מקבילות בקבצים הנזכרים או שהן אף מובאות בהם באותה צורה עצמה (הב״ שבירושלמי מתאימות בדרך־כלל לדברי התוספתא באותו ענין) וכמה מהן אינן מצויות אלא בתלמודים בלבד. יש כמה קבצים של דברי תנאים ואמוראים, שנתכַּנו בפירוש בשם ב׳, כגון: „ב׳ דר׳ אלעזר בר׳ יוסי הגלילי״ — היא „ב׳ דל״ב מדות״ (ע״ע אגדה); „ב׳ דמלאכת המשכן״ (יש משערים שאחד מנוסחיה היא ה„ב׳ דמ״ט מדות״, שהוזכרה ע״י קדמונים; וע״ע משכן); „ב׳ דמזלות״ (ע״ע לוח). גם „סדר־עולם״ (ע״ע) קרוי בתלמוד בשם ב׳. — יש שכינו את „פרקי דר׳ אליעזר״ (ע״ע) בשם „ב׳ דר׳ אליעזר״ ואת „אבות דר׳ נתן״ (ע״ע), וכן את פרק „קנין־תורה״ הנספח למס׳ אבות (ע״ע), בשם „ב׳ דאבות״. מדרש „תדשא״ — מן המדרשים הקטנים (ע״ע אגדה) — מכונה גם בשם „ב׳ דר׳ פנחס בן־יאיר״. — כמה קבצים קדו־מים, שעסקו בשאלות־הלוח, היו מכונים בשם ב׳, כגון: „ב׳ דרב אדא״, „ב׳ דשמואל״, „סוד־העִבּוּר״ (ע״ע לוח). יש משערים, שהיתה גם „ב׳ של משמרות הכהנים״ (ע״ע כהונה).

הב״ המפוזרות בבבלי ובירושלמי כונסו ע״י מיכאל היגר בספרו „אוצר־הברייתות״ (10 כרכים, הוצ׳ דבי רבנן, ניו־יורק, תרצ״ח—תש״ח). בספר זה ממויינות הב״ לסוגיהן השונים, בצירוף מבואות, ציוני־מקבילות וחילופי־גירסות. הב״ מן הבבלי, שתכנן מדרש־ההלכה, כונסו וסודרו, לפי סדר המקראות, ע״י ע. צ. מלמד בספרו „מדרשי־הלכה של התנאים בתלמוד בבלי״ (ירושלים, תש״ג).

אגרת רב שרירא גאון, הוצ׳ ב. מ. לוין, תרפ״א; ח. אלבק, מחקרים בברייתא ותוספתא ויחסן לתלמוד, תש״ד.

צ. ק.

בְּרִית בֵּין הַבְּתָרִים, ע״ע יִשְׂרָאֵל, דָּת־.

בְּרִית דַּמֶּשֶׂק, סֵפֶר־, חיבור, שמציע את השקפותיה של כת יהודית, שעזבה את ארץ־יהודה ונתיישבה בארץ דמשק. הכת נודעה לראשונה מתוך שני קטעים, שהם שתי נוסחות, של חיבור אחד, שגילה ש. ז. שכטר (ע״ע) בתוך קטעי הגניזה הקאהירית, ושאחד מהם (הארוך) נכתב, לפי השערת שכטר, במאה ה10, והשני (הקצר) במאה ה11 או ה12. החיבור נכתב בעברית מקראית, טהורה מכל תערובת ארמית. הסיגנון מלא שימושי־לשון מן המקרא וכולל גם ביטויים מאוחרים, שרובם נמצאים גם בלשון־המשנה. יש בחיבור דרשות לכתובים לפי רוח המדרש הקדום, וגם הבאות מספרים חיצונים כמו ס׳ היובלות וס׳ צוואות בני־יעקב. החלק הראשון של החיבור כולל דברי מוסר ותוכחה ואזהרות לבני־הכת, וגם דברי ויכוח וגידופים כלפי מתנגדי־הכת, והוא משמש כעין מבוא לחלק השני, המכיל את חוקי־הכת. העדר של רציפות הגיונית בדברי החיבור בכמה מקומות בשני חלקיו מעיד, שהחיבור בצורתו שלפנינו הוא קיצור של חיבור יותר ארוך, וכן שֶׁאַף הקיצור עצמו הגיע אלינו בצורה מקוטעת.

החלק הראשון כולל קצת פרטים לתולדות הכת, כפי שנצטיירו בעיני המחבר. מקץ 390 שנה (יחזקאל ד, ה) לחורבן בית ראשון צמח „מישראל ומאהרן״ „שורש מטעת״, כלומר ראשית הכת. עשרים שנה לאחר מכן קם „מורה הצדק״, או „מורה היחיד״ (קרא: היחד), שאירגן את המחזי־קים בתורתו בִּבְרִית, הם „באי הברית החדשה״. באותו זמן קם „איש הלצון״, או „מטיף הכזב״, שהתעה את ישראל והרבה מבאי־הברית פרשו ממנה. הפורשים הוסגרו „לחרב נוקמת נקם ברית״. „ובקץ חרבן הארץ״, כשהתגברה הש־פעתם של „מסיגי הגבול״, כלומר של מתנגדי הכת, יצאו המחזיקים בברית מעיר־הקודש „ונמלטו לארץ צפון״. המנהיג של „שבי ישראל היוצאים מארץ יהודה ויגורו בארץ דמשק״ היה „המחוקק דורש התורה״, שחקק חוקים „להתהלך בהם״ בשביל הבאים „בברית החדשה בארץ דמשק״ „עד עמד יורה הצדק באחרית הימים״. אך היו גם בוגדים בברית, ששבו מדמשק ביחד עם „אנשי הלצון״, ועל אלו ושכמותם מאיים הכותב בענשים קשים.

אנשי־הלצון הם „בוני החיץ וטחי התפל״ (יחזקאל יג, י; כנראה, הכוונה היא לפרושים, שעשו סייג לתורה), שהלכו אחר מבהל־רוח ו„מטיף כזב״, הם נלכדו ב„זנות״ — כינוי בפי המחבר לנשואי שתי נשים בחייהן, שהוא, לדבריו, גם נגד יסוד הבריאה. ודויד, שנשא נשים הרבה, לא קרא את התורה, שהיתה חתומה וטמונה בארון „עד עמוד צדוק״, כלומר צדוק הכהן, שבניו „הם בחירי ישראל קריאי השם״. וכן „לוקחים הם [אנשי־הלצון] איש את בת אחיהם ואת בת אחותם״ — מה שהוא (בניגוד להלכה המקובלת) ערוָה. גם אין הם שומרים הלכות־נידה כפי התורה, והם מטמאים את המקדש, ו„מדברים תועבה״ ו„גדופים״ „על חוקי ברית אל לאמר לא נכונו״. ומפני שנטמא המקדש ע״י המתנגדים לתורות־הכת, קיבלו עליהם „כל אשר הובאו בברית לבלתי בוא אל המקדש להאיר את מזבחו ויהיו (—ולהיות) מסגירי הדלת״ (מלאכי א, י) — כלומר, שלא להקריב קרבנות במקדש.

החלק השני של החיבור עוסק בחוקי הכת ובסדרי־החברה שלה. חוקים אלה כוללים הלכות משפטים, שבת, מזבח, בית־התפילה ועיר־המקדש, היחס לעובדי־אלילים, מאכלות אסו־רים וטומאה. כמה מן ההלכות מתאימות להלכה המקובלת, אך כמה מהן מתנגדות לה ומתאימות להלכות המקובלות בין השומרונים והקראים, וכולן נוטות לחומרה. סדרי־החברה, שנקבעו ע״י מנהיגי־הכת, מטילים משמעת קשה על חבריה. אנשי־הכת בכל מחנותיהם מחולקים לארבעה מעמדות: כהנים, לויים, ישראלים וגרים, ושמותיהם צריכים להיכתב בספר. בראש כל מחנה עומד „כהן מבונן בספר ההגר״ (כנראה ספר החוקים), ועל־ידו „מבקר למחנה״, שישמש מדריך ומחנך לאנשי־המחנה.

הרבה השערות הובעו על זהותה וזמנה של הכת, אך תכנו של החיבור מעיד, שהכת התקיימה בזמן שהמקדש היה קיים. עם בריחתה של הכת לארץ דמשק ברחו לשם גם כמה ממתנגדיה ואויביה, והללו היו מסיתים שם את חבריה של הכת, שיבגדו בה ויפרשו ממנה. נמצא, שירושלים ודמשק היו כפופות אותה שעה לממשלות מתנגדות זו לזו, באופן שאפשר היה לפליטים מיהודה למצוא מקלט בארץ דמשק. מצב זה מתאים רק לימי החשמונאים. בריחתם של פליטים,



רף ראשון של הספר „ברית דמשק". מתוך הצילומים, שנתפרסמו ע"י ש. ז. שכטר בספרו: Fragments of A Zadokite Work, 1910

גם מאנשי־הכת וגם ממתנגדיהם, מיהודה לארץ דמשק בדורות החשמונאים אפשר לייחס רק לזמנו של ינאי אלכסנדר, בשעה שאויביו, כפי שידוע לנו מיוסף בן מתתיהו ומן התלמוד, ברחו לחוץ־לארץ אחר נצחונו המכריע במלחמת־האזרחים הארוכה. אנשי־הכת היו שנואים על ינאי, מפני שהתנגדו לשימושם של החשמונאים בתפקיד הכהונה הגדולה, השייכת, לדעתם, לבני צדוק, ואפשר, שגם השתתפו במלחמת הפרושים נגד ינאי. לפי זה יש להניח סדר־זמנים זה בתולדות הכת: צמיחת הכת („השורש") אירעה בימי שלטונו של יוחנן הורקנוס (135—104 לפסה"נ), כשנתגבשה התנגדותם של הפרושים לתפקיד הכהונה הגדולה של מלכי־החשמונאים. 20 שנה (כלומר, חצי־דור) אח"כ קם ה„מורה", שאירגן את הכת בברית, ואחר מותו, שאירע בימי ינאי (103—76 לפסה"נ), ברחו אנשי־הכת בסוף מלחמת־האזרחים לארץ־דמשק. בימי השקט של שלטון שלומית אלכסנדרה (76—67 לפסה"נ) חזרו „אנשי הלצון" לירושלים ועמהם כמה מאנשי־הכת. החיבור שלפנינו בצורתו המקורית נכתב, כנראה, אחר מותה של שלומית, בימי מלחמת האחים הורקנוס ואריסטובולוס, כשפומפיוס עמד לעלות מדמשק על ירושלים (63 לפסה"נ), ולמאורע זה מרמז הכותב במלים: „הוא ראש מלכי יון הבא לעשות בהם נקמה", כי פומפיוס היה אז — אדונם של כל המלכים במדינות ההלניסטיות, שנשתעבדו לרומי. ומכאן כינויו: „ראש מלכי יון".

ממגילות ים־המלח, שנתגלו בשנים האחרונות, נראה,

שהכת הנדונה היתה קשורה למחבריהן של אותן המגילות. הרעיונות היסודיים, וכן הלשון והסיגנון של הקטעים שלפנינו מתאימים מכל הבחינות לאותם של המגילות. ספר החוקים של הכת הדמשקאית, „ספר ההגו" (או: „ההגי"), היה גם ספר־החוקים של בעלי־המגילות, והשם „היחד", שבו כינו את עצמם בעלי־המגילות, נמצא בצורה משובשת בקטעים אלה: „מורה היחיד (היחד)", „בני אנשי היחיד (היחד)". נוסף על כך, האישים הראשיים שבקטעים שלפנינו, „מורה־הצדק" ומתנגדו „איש־הכזב", תופסים מקום של אישים ראשיים גם במגילות. כמו־כן נתגלו בין קטעי־המגילות גם כמה שרידים של ס' ברית דמשק. אין זה מן הנמנע, שהכת הדמשקאית היתה סיעה מיוחדת של כת היחד, שהיתה לה היסטוריה שונה משל כת זו בכללה.

מ. צ. סגל, ספר ברית דמשק, השלח, כרך כו (תרע"ב), עמ' 286–306; הנ"ל, מסורת ובקורת, תשי"ז; א. מ. הברמן, עדה ועדות, תשי"ב; S. Schechter, *Fragments of a Zadokite Work*, 1910; S. Zeitlin, *The Zadokite Fragments in Facsimile*, 1952; H. H. Rowley, *The Zadokite Fragments and the Dead-Sea Scrolls*, 1952; Ch. Rabin, *The Zadokite Documents*, 1954.

מ. צ. ס.

בְּרִית־הָאַרְבַּע (באנג' Quadruple Alliance), הברית שהיתה קיימת קודם מלחמת־העולם I בין גרמניה, אוסטריה־הונגאריה, איטליה ורומניה ושלפעמים קרובות קוראים לה גם בשם „ברית־השלוש" (triple alliance), מתוך התעלמות מרומניה. ביחד עם „ברית השלש" (ע"ע) הנגדית היוותה את הציר העיקרי, שסביבו התפתחה מדיניות־החוץ של המעצמות הגדולות בסוף המאה ה19 ובתחילת המאה ה20.

בה"א נוצרה בהשפעת השינויים, שחלו באירופה אחר מלחמת 1870, כשגרמניה, המנצחת והמאוחדת, חששה למלחמת־נקם (revanche) מצד צרפת. לברית זו קדמו: „ברית השתים" בין גרמניה ואוסטריה־הונגאריה מן ה16/17 באוקטובר 1879 והסכם „שלושת הקיסרים" (Drei-Kaiser-bund), מן ה18 במאי 1881, בין גרמניה, אוסטריה־הונגאריה ורוסיה, שלפיו הבטיחו הצדדים זה לזה ניטראליות הדדית במלחמה של אחד מהם במעצמה גדולה אחרת (ז. א., ניטראליות רוסית במלחמה בין גרמניה וצרפת, וניטראליות גרמנית ואוסטרית במלחמה בין רוסיה ואנגליה), ואילו אוסטריה קיבלה את הסכמתה של רוסיה לסיפוחן של בוסניה והרצגובינה לתחומה. ביום 20.5.1882 נכרתה אֲמָנָה שלש־צדדית בין גרמניה, אוסטריה־הונגריה ואיטליה, שתקפה היה לחמש שנים ושנתחדשה חמש פעמים (לאחרונה ב1912). ב30.10.1883 הושלמה הברית על־ידי אמנה בין רומניה ואוסטריה־הונגאריה, שאליה הצטרפה גם גרמניה.

מגמתו המקורית של ביסמרק (ע"ע), יוזמה של הברית, היתה למנוע שיתוף־פעולה בין אוסטריה וצרפת ולהבטיח ע"י כך את יתרון־כוחה של גרמניה לגבי צרפת. איטליה, שהיו לה תביעות טריטוריאליות גם מאוסטריה וגם מצרפת, הוכנסה לברית כדי לחזק את הלחץ על צרפת. הממשלה האוסטרית היתה מעוניינת מצידה לנצל את הברית כמכשיר של לחץ על רוסיה בקשר לניגודים בין שתי הממשלות באירופה המזרחית ובבאלקאנים. רומניה, שהיתה קרובה לרוסיה מבחינת הדת, אלא שבינה ובין רוסיה וכן בינה ובין אוסטריה היו ניגודי אינטרסים טריטוריאליים, הוכנסה לברית בהשפעתו של המלך, שהתייחס על שושלת הוהנצולרן (ע"ע). מתחילה מילאה הברית את התפקיד, שביסמארק נתכוון אליו, אך עם פיטוריו של ביסמארק מראשות הממשלה הגרמנית (ב1890) קיבלה הברית אופי אנטי־רוסי.

איטליה ורומניה לא נתגלו כחברות נאמנות לברית. כשפרצה מלחמת־העולם I (באוגוסט 1914) הכריזו שתיהן על הניטראליות שלהן, ולאחר שניהלו מו"מ טריטוריאלי עם כל אחד מן הצדדים הנלחמים, הכריזו מלחמה על אוסטריה־הונגריה — איטליה במאי 1915 ורומניה באוגוסט 1916.

H. Friedjung, *Das Zeitalter des Imperialismus*, I–III, 1919–1922; P. Renouvin, *La crise européenne et la Grande Guerre*, 1934; id., *Histoire des relations internationales*, VI, 1955.

ב. א.

בְּרִית־הַמּוֹעֲצוֹת, ע"ע ס.ס.ס.ר.;

בְּרִית־הַשָּׁלֹש (באנג' triple entente; בצרפ' entente cordiale = ההסכמה הלבבית), ההסכם בין רוסיה, צרפת ואנגליה, ששימש יסוד לברית בין מעצמות אלו במלחמת־העולם I. — עם פיטוריו של ביסמרק (ע"ע) ב1890, גברו ברוסיה החששות להתפתחות של כיוון אנטי־רוסי במדיניותן של גרמניה ובעלות־בריתה. כדי לצאת מן הבדידות, שהיתה נתונה בה, הסכימה רוסיה להצעותיה של צרפת, שזה כבר ביקשה לכרות ברית עם רוסיה לשם שיפור בטחונה בפני גרמניה. הסכם ראשון בין שתי הממשלות בא לידי ביטוי בחילוף־איגרות ב27 באוגוסט 1891, וכשנה לאחר מכן (ב18 באוגוסט 1892) באו גם לידי הסכם צבאי. בינתיים התחילה גרמניה מרחבת יותר ויותר את סחרה הבינלאומי, בונה לעצמה צי־מלחמה אדיר ומבקשת לרכוש לה איזורי־השפעה חדשים באסיה ובאפריקה — כלומר, בתחומים שאנגליה היתה רגישה להם במיוחד. משנכשלו נסיונותיה של הממשלה האנגלית לשנות את כיוונה של המדיניות הגרמנית, החליטה אנגליה להבטיח את עצמה בפני התעצמותה ההולכת וגדלה של גרמניה, ולשם כך חיסלה את סיכסוכיה הקולוניאליים עם צרפת על־ידי הסכם מיום 8 באפריל 1904 והתחילה מתאמת את מדיניותה הכללית עם המדיניות של צרפת. עם התרופפותה של רוסיה על־ידי מלחמתה ביאפאן יושבו גם חילוקי־הדעות המסרתיים בין אנגליה ורוסיה בשאלות אסייתיות (וביחוד בנוגע לפרס, אפגאניסטאן וטיבט) בהסכם מיום 31 באוגוסט 1907. בריטניה סירבה להתחייב לבוא לעזרתן של צרפת ורוסיה אם הללו תסתבכנה במלחמה נגד גרמניה, אך שיתפה עמהן פעולה דיפלומאטית והשתתפה בתיכנון של תכניות צבאיות מתוך יחס „לבבי" בין הממשלות.

כשפרצה מלחמת־העולם I הפכה „האנטאנטה הלבבית" לברית ע"י אמנת לונדון מן ה5 בספטמבר 1914. בחדשי אפריל—מאי 1915 הצטרפה לברית זו גם איטליה.

בשם ב"ה (באנג' triple alliance) ידועות עוד כמה בריתות בהיסטוריה, ביניהן: הברית בין אנגליה, הולאנד וצרפת נגד ספרד ב1596 והברית בין אנגליה, הולאנד ושוודיה נגד צרפת ב1677.

H. Friedjung, *Das Zeitalter des Imperialismus*, I–III, 1919–1922; P. Renouvin, *La crise européenne et la Grande Guerre*, 1934; id., *Histoire des relations internationales*, VI, 1955.

ב. א.

הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה (ביוו' ἡ καινὴ διαθήκη), כתבי־הקודש של הנוצרים. השם היווני הוא תרגום של המלות העבריות „ברית חדשה" שבירמיהו, לא, לא: „הנה ימים

באים, נאום ה׳, וכרתי את בית־ישראל ואת בית־יהודה ברית חדשה״; בסורית — „דיתיקא חדתא״. בירמיהו נאמר, איפוא, בפירוש, שה„ברית החדשה״ תיכרת עם ישראל ויהודה ולא עם עמים אחרים ואין כאן שום ניגוד לכתבי־הקודש של ישראל. אבל העמדתה של הבה״ח לעומת התנ״ך העברי, הנקרא בפי הנוצרים „הברית הישנה״, כשתי בריתות מנוגדות זו לזו, כבר נמצאת באוואנגליון של לוקאס (כ״ב, כ׳) וכן באיגרות־פאולוס (קורינתיים א׳, י״א, כ״ה; שם, ב׳, ג׳, ו׳ וי״ד, ועוד). — הבה״ח מורכבת משני חלקים בלתי־שווים בכמות ובאיכות: א) ארבעת האוואנגליונים (הבשורות על־פי מתיא, מארקוס, לוקאס ויוחנן), וב) מה שנקרא ה„אפוסטולוס״ או ה„אפוסטוליקון״, כלומר „מעשי־השליחים״, 13 איגרות של פאולוס, „איגרת אל העברים״, 2 איגרות של פֶטרוס, 3 איגרות של יוחנן, איגרת־יעקב ואיגרת־יהודה, ולסוף, „גליון־יוחנן״ (האפוקאליפסה). ובכן בסך־הכל יש בבה״ח (ביחד עם 4 האוואנגליונים) 27 חיבורים שונים.

I. לא ממחבר אחד באו כל החיבורים שבבה״ח ולא בזמן אחד נתחברו, ואף לא בזמן שנתחברו נתקדשו ונתקבלו כולם על־ידי כל הכנסיות הנוצריות. המקורות של האוואנגליונים שבבה״ח הן המסורות שבעל־פה, שהשליחים ותלמידיהם היו מוסרים לנצרנים מישראל מפשוטי־העם בארמית, ואפשר, לתלמידי־החכמים המועטים שביניהם בעברית, ואילו לנוצרים שבין הגויים — ביוונית. הספרות שבכתב של הבה״ח מתחלת באיגרות־פאולוס, שהכנסיות הנוצריות־האליליות היו מעתיקות אותן בטפסים מרובים וקוראות אותן בציבור בתוך העדות האליליות, שנעשו „משיחיות״ (Χριστιανοί), ונוצרים־אליליים מלומדים אף היו קוראים אותן ביחידות. — מן המסורות שבעל־פה עובדו אח״כ ונקבעו בכתב שלושת האוואנגליונים ה„סינאופטיים״, כלומר, הנסקרים בבת אחת מפני גודל־השיוויון שביניהם, ולסוף — גם האוואנגליון הרביעי, זה של יוחנן. האוואנגליון הראשון והקדום בין הסינאופטיים הוא — אע״פ שעדיין נשמעות דעות חולקות על כך (כגון דעתו של בראנדון, הקובע את זמנו של מארקוס רק אחר החורבן) — האוואנגליון על־פי מארקוס, שנתחבר בערב חורבן הבית השני (לערך 66—68 לסה״נ), אחריו נתחבר האוואנגליון על־פי מתיא, לערך 80—90 לסה״נ, והאחרון בין הסינאופטיים הוא האוואנגליון על־פי לוקאס, לערך 90—100 לסה״נ, ואחר הסינאופטיים נתחבר האוואנגליון ע״פ יוחנן — ושוב נגד דעתם של כמה חוקרים אחרונים, לערך ב115—125 לסה״נ.

לא כל החיבורים שנתקדשו בנצרות נכנסו בבת אחת ל„קאנון״ של הבה״ח. חלק מהם נתקבל לתוכו לאחר זמן ולאחר מלחמה ארוכה וחלק מהם נדחה מתוכו לגמרי מצד רוב הכנסיות או מיעוטן. שהרי היו גם אוואנגליונים גנוזים, שבזמן ידוע נחשבו לקדושים ולחלק מן ה„קאנון״ ולסוף נדחו ע״י חלק מן הכנסיות הנוצריות או גם ע״י כולן. מה שנוגע לספרים הגנוזים והחיצונים, שהיהדות לא קיבלה אותם בשעת חתימת־התנ״ך, אבל נשתמרו בתרגום יווני או



הברית החדשה: דף מתוך האיגרת אל הרומיים שבכ״י הוואטיקאן סס. 1209 (כ״י B) שנכתב במאה הרביעית

חבשי, סורי, ארמני או סלאווי, יש לציין, שנתקבלו כמעט כל הגנוזים וחלק מן החיצונים כחוליה אמצעית בין „הברית הישנה״, כביכול, ובין הבה״ח על־ידי הכנסיה הקאתולית והאורתודוכסית (ה„פראווסלאווית״) וחלק יותר קטן מן החיצונים — גם ע״י הכנסיה הפרוטסטאנטית להסתעפויותיה. ביחוד גדלה המחלוקת בנוגע ל„איגרת אל העברים״, שחלק מאבות־הכנסיה ייחס אותה לפאולוס וחלק מהם שלל אותה ממנו, וכן עוד בנוגע לכמה ספרים נוצריים קדומים, שבחלק מהם עדיין יש ריח של נצרנות יהודית (ה„דידאכֶה״, „הרועה של הֶרמאס״, ועוד).

II. הקובץ הראשון של הבה״ח נקבע, עד כמה שידוע לנו, לראשונה ע״י מַרְקִיוֹן (ע״ע), זה הכופר באלהיותה וקדושתה של „הברית הישנה״ והמאמין האדוק בפאולוס ובכל מה שהוא פאוליני. קובץ ראשון זה הוא לערך מ140 לסה״נ. האוואנגליון שלו הוא זה של לוקאס, תלמידו של פאולוס, וה„אפוסטוליקון״ שלו הם 10 איגרות של פאולוס (ולא 13 איגרות — מארקיון לא הכיר באותנטיות של „איגרות הרועים״, של טימותיאוס, של טיטוס ושל „אל העברים״). זהו ה„קאנון״ הקדום ביותר של הנצרות עד כמה שידוע לנו. מסוף המאה ה2 לסה״נ יש לנו הרשימה הידועה בשם Muratorianum (על שם הספרן ממילאנו מוראטורי, שגילה אותה). בה נמנו כל הספרים הכלולים בבה״ח בזמננו, פרט לאיגרות אחדות. לערך ב160—170 לסה״נ חיבר אחד מאבות־הכנסיה, טאטיינוס, בשביל הסורים המזרחיים הארמוניסטיקה של 4 האוואנגליונים בשם Διατεσσάρων („על־ידי הארבעה״), שהכנסיות הנוצריות היו משתמשות בה הרבה שנים; אבל לא היה בה מרוחו האמיתית של אוואנגליון אחד ולא היתה אלא „פשרה״ לשם סילוק הסתירות שבין הסינאופטיים ובין יוחנן ובין שלושת הסינאופטיים בינם לבין עצמם. לערך ב200 לסה״נ כבר כללה הבה״ח כמעט את כל הספרים, שהיא כוללת בזמננו, כלומר, את 27 החיבורים, שהם מקובלים בכל הכנסיות הנוצריות. היתה

עוד מחלוקת ביחס לכמה איגרות־פאולוס, וכן בנוגע ל„גליון" של יוחנן, והמחלוקת נמשכה עד לערך 600 לסה"נ ברוב הכנסיות הנוצריות, היווניות והלאטיניות, וביחוד בכנסיה הסורית המזרחית, אך לסוף נתקבלו כל 27 החיבורים המנויים למעלה.

III. הלשון של הבה"ח, בצורה שבה מצוי הספר בידינו, היא הלשון היוונית. אבל עדיין מורגשות בלשון זו שתי השפעות קדומות: ההשפעה של מקור ארמי־עברי, שהרי רוב מחבריהם של חיבורי הבה"ח היו נצרנים מישראל, שדיברו ברובם ארמית ובמיעוטם גם עברית משנָתית. השפעה זו היתה מורגשת במארקוס ובמתיא בצורתם הראשונה (מאר־קוס ומתיא הקדומים) ונשתיירה במקצת גם בצורתם היוונית שלפנינו, ואפשר גם באיגרת־יעקב ועוד בחלק מן האיגרות שבבה"ח (למשל, באיגרת־יהודה). השאר נתחבר יוונית מעיקרו. זוהי ההשפעה האחת. ההשפעה השניה היא השפעתו של תרגום־השבעים, שהשתמשו בו מחברי־הבה"ח. ולפיכך יש בהם לא רק מלות ומשפטים ארמיים, כפי ששמעו התלמי־דים מפי ישו ושמרו בזכרונם מתוך הערצת־אומרם („טליתא קומי" או „קום", „רבוני", אֱלָהִי, אֱלָהִי, לְמָא שבקתני", ועוד), אלא גם מליצות וביטויים, שנשתמרה בהם רוחה של הלשון העברית מכלי שני. יוונית זו של הבה"ח היא בעיקרה לא היוונית הספרותית של התקופה, שבה נוצרה, אלא היוונית, שהיתה מדוברת בפי העם באותה תקופה, כפי שאנו מכירים אותה מתוך הכתובות והפאפירוסים היווניים המרובים, שנמ־צאו בדורנו במצרַים ושעוסקים בדברים חמריים ועממיים, כמו פרוטוקולים של בתי־משפט, שטרות־חוב, כתבי־אמנה, שוברות, צוואות, חשבונות, וכד'; וכן כפי שאנו מכירים אותה מתוך „חרסיות" (ὄστρακα) ומתוך איגרות פרטיות ורשמיות ופקודות ממשלתיות. מתוך כל אלה אנו מכירים את לשון־העם, שקוראים לה ἡ κοινή ושהיא היא עיקר־הלשון של הבה"ח.

מכיוון שרוב המחברים של חיבורי הבה"ח היו נצרנים מישראל או „יראי־ה'" מבין הגויים שהתנצרו, מורגשת רוח־היהדות אף בתוך החיבורים, שמעיקרם נתחברו ביוונית עממית זו. עדיין רחוקה היא הבה"ח מהאלהה גמורה של ישו ועל אחת כמה וכמה מן השילוש המאוחר, והמוסר שבה, ודאי, הוא מוסר יהודי, אבל מוסר קיצוני, ש„לא מעולם זה", שהרי ישו הוא המשיח, שנצלב ועלה לשמיים, אבל באחרית־הימים שוב יחזור לעולם („פרהסיה" — παρουσία) ויישב על כיסא־המשפט „לימין־הגבורה", ואחר „חבלו של משיח", שיקדם לביאת־משיח השניה והאחרונה, יתקע אליהו הנביא (ע"ע) ב„שופרו של משיח" (כלומר, של ימות־המשיח) ותשתלט מלכות־שמיים על הארץ; ובכן התקופה שבין הצליבה ובין ה„פרהסיה" היא תקופת־מעבר. ולפיכך המוסר, שצריך לשלוט בה, הוא מוסר לא בשביל עולם קיים אלא בשביל עולם עובר. בפרטות על זה עיין ערך „נצרות".

י. קלוזנר, ישו הנוצרי, 1954[6], I–II; הנ"ל, מישו עד פאולוס, 1954[8], I–II; A. Harnack, *Das Neue Testament um das Jahr 200*, 1889; Th. Zahn, *Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, I–II, 1888, 1890; H. Lietzmann, *Wie wurden die Bücher des Neuen Testaments Heilige Schrift?*, 1907; B. F. Westcott, *General Survey of the History of the Canon of the New Testament*, 1896[7]; A. Souter, *The Text and Canon of the New Testament*, 1913; J. Leipoldt, *Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, 1907; A. Thumb, *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*, 1901; P. V. Nunn, *The Elements of the New Testament Greek*, 1947[8].

י. ק.

בְּרִית יוֹסֵף תְּרוּמְפֶּלְדוֹר ע"ע רֶוִיזְיוֹנִיסְטִים; חֵרוּת.

בְּרִית־מִילָה, ע"ע מִילָה.

בְּרִית־מֶכֶס, ע"ע מֶכֶס.

בֹּרִית, צִמְחֵי־, עשבים, שיחים ועצים ממשפחות שונות, שמכילים בעליהם, בשרשיהם ובפירותיהם סַפּוֹנִינִים (ע"ע). תכשירים או תמציות, שמכינים מצמחים אלה, מַעלים קצף במים ומכשירים אותם לשַמש מי־כביסה; הם שימשו בעבר — ומוסיפים לשמש בכמה מארצות־המזרח גם היום — לצרכי־ניקוי, לריפוי מחלות־עור וכסַמי־רעל (והשו' ירמ' ב, כב; מלא' ג, ב).

על צמחי־הב' נמנות: (א) משפחת הצִפָּרניים (ע"ע), הכוללת שני סוגים: (1) בּוֹרִית (Saponaria) — עשבים



בורית־הרוקחים (Saponaria officinalis)
א. עלה־פרח; ב. חתך־אורך של השחלה; ג. חתך־רוחב; ד. פרי; ה. זרע; ו. חתך־אורך של הזרע

חד־שנתיים ודו־שנתיים, הנפוצים באירופה ובאסיה המער־בית; את הסאפונין הפיקו בעיקר מעליו ושרשיו של המין בורית־הרוקחים (S. officinalis); (2) סבונית (Vaccaria) — צמחים חד־שנתיים, ענֵפים בחלקם העליון; סבונית־השדה (V. segetalis), שגבהה מגיע עד 60 ס"מ, גדלה כצמח־בר וצמח־גוי גם בא"י ומכילה סאפונין בשרשיה. — (ב) משפחת הסַפינדריים (ע"ע) או עֲצֵי־הסַבּוֹן, שמיניה נפוצים בארצות טרופיות. פירותיו של המין סִבּוֹנָן (Sapindus) — „ענבי־סבון" — עשירים ביותר בסאפונין, ועד היום מבכרים אותם בסין על־פני הסבון הרגיל, ביחוד לניקוי שערות ובדי־משי עדינים. — (ג) משפחת הוָרדיים (ע"ע): העץ קִוִילָיָה סבונית (Quillaja saponaria), הגדל בפֶּרו וצ'ילֶה; קליפתו העשירה בסאפונינים היא תכשיר־כביסה מסחרי. — (ד) משפחת הקטניתיים (ע"ע): סאפונינים (או חמרים דומים להם) מופקים מקליפת זרעיהם של עצים מן הסוג הטרופי נֶזֶם־הקוף (Pithecolobium), מתרמיליהם של עצי גימנוקלַדוֹס הסיני (Gymnocladus chinensis) ומכמה מיני גלֶדיצ'יה. — (ה) משפחת התֵּה (ע"ע): זרעי עצים או שיחים של הקמליה (Camellia sasanqua), הגדלה במזרח

הרחוק, נכתשים — לאחר שעוצרים את שמנם — לאבקה, שמכילה סאפוניניים ומשמשת בדיג כחומר משתק דגים. — (ו) משפחת מרבי־חלב (Polygalaceae): מן המין Polygala senega, הגדל באמריקה הצפונית, מפיקים הילידים תכשיר מכיל סאפונינים, המשמש תרופה לנשיכת־נחש; תכשיר עשוי משרשיו של צמח זה מקובל ברוקחות כתרופה למחלות הקרומים הריריים של דרכי־הנשימה.

מ. ס.

הַבְּרִית הַקְּדוֹשָׁה (La Sainte Alliance), הצהרה, שעליה חתמו בפאריס, ב26 בספטמבר 1815, אלכסנדר I (ע"ע), הצאר של רוסיה, פרנץ I (ע"ע), קיסר אוסטריה, ופרידריך־וילהלם III (ע"ע), מלך פרוסיה. לבה"ק קדם חוזה שומון (Chaumont), ממארס 1814, שלפיו התחייבו רוסיה, פרוסיה, אוסטריה ואנגליה שלא להניח מידן את הנשק עד חיסול שלטונו של נאפוליון. בהצהרת הבה"ק, המכילה שלושה סעיפים, מדובר על היחסים בין המעצמות, שיש לבססם על „האמת העילאית, שאותה מלמדים אותנו האמונה הקדושה והגואל שלנו", וכן על „הצדק, הרחמים הנוצריים והשלום". בהתאם לכך, „ישארו [השליטים] מלופדים בקשרים בלתי־מנותקים של האמת והאחווה" ויראו את עצמם, ביחסם לנתיניהם וצבאותיהם, כאבות של משפחותיהם. כמו־כן יראו את עצמם הממשלות הנזכרות ונתיניהן כ„חברים ללאום נוצרי אחד". כל המעצמות, ש„תחלטנה חגיגית, שהן מודות בעיקרים הקדושים המחייבים שבתעודה זו", מוזמנות להיספח ל„ברית הקדושה". הצהרת הבה"ק, שאינה תעודה מדינית או דיפלומאטית, היא פרי ההשפעה, שנודעה לבארונית פון קרידנֶר (ע"ע) על אלכסנדר I, שתחת הרושם של פלישת נאפוליון לרוסיה ב1812 פנה עורף להשקפות הליבראליות של מורו דה לה־ארפ (ע"ע) ונעשה מיסטיקן ונוצרי אדוק. מתחילה נפגשה ההצהרה בספקנות. קיסר־אוסטריה ומלך־פרוסיה, שלא העזו להמרות את רצונו של קיסר־רוסיה, חתמו עליה בלב ולב. פראנץ I ציין, שאם „תעמוד על הפרק שאלה מדינית, יצטרך לפנות לקאנצלר שלו, ואם תעמוד לפניו שאלה דתית יצטרך לפנות למי שלפניו הוא מתוודה". מֶטֶרְניך (ע"ע) הגדיר את הצהרת הבה"ק, כ„תעודה אפסית, שעוררה רעש רב", בעוד שקַסְלרי (ע"ע) ציין אותה, כעֵרֶב של „מיסטיות עליונה והבל־הבלים". אבל כל שליטי־אירופה — פרט לעוצר הבריטי, האפיפיור והשולטן — חתמו זה אחר זה על הצהרת הבה"ק. אנגליה נמנעה מכך משום מנהגה להסתייג מבריתות ביבשת; האפיפיור פיוס VII נמנע מלחתום על תעודה דתית ביחד עם פורֵש (המלך הפרוסי) ומין (הקיסר הרוסי); השולטן התורכי לא יכול היה לחתום על תעודה בעלת אופי נוצרי. למרות הספקנות והלעג, שבה נפגשה לראשונה הצהרת הבה"ק, היתה לה השפעה מכרעת בעיצוב היחסים הבינלאומיים ב1815–1848, מאחר שהתאימה להלך־הרוח של רֶאַקציה למהפכה הצרפתית ולנאפוליון, שהיה רווח באותה תקופה. היתה זו ברית מבוססת על עיקרי הלֶגיטימיות (ע"ע) במדיניות, וכן היה בה משום תשובה לראציונאליזם של המאה ה18, למהפכה הצרפתית ולמיליטאריזם של נאפוליון. אחר נצחונה של הקואליציה על נאפוליון נראה היה לכמה מן המנצחים, שאין להסתפק בנצחון צבאי ובסידורים דיפלומאטיים בלבד, אלא שיש ליתן למשטר החדש גם ביסוס רוחני. חברי הבה"ק החליטו, שבמקרה של התמרדות באחת מן הארצות־החברות נגד השליט החוקי, יהיו חברי הבה"ק חייבים לבוא לעזרתו של השליט באמצעים צבאיים. התנועות הליבראליות והלאומיות של שנות ה20 גרמו לקונגרסים של ראשי הבה"ק באַכֶן (1818), קארלסבאד (1819), טרופאו (1820), לייבאך (1820) ווֶרונה (1822). הבה"ק התחילה מתפוררת בסוף שנות ה20. אנגליה היתה הראשונה, שפנתה לה עורף, כשתמכה בתנועות־העצמאות של היוונים וארצות אמריקה הלאטינית. ניקולַי I (ע"ע) לא היה מושפע ממטרניך, כפי שהיה מושפע ממנו אלכסנדר I, ותמך במורדים היווניים נגד שליטם החוקי, השולטן התורכי. הפיכת יולי בצרפת והמהפכה, שפרצה בבלגיה, 1830, גרמו לכך, שצרפת, בדומה לאנגליה, נקטה עמדה של התנגדות כלפי הבה"ק מאחר שאף היא דגלה עכשיו בליבראליזם ובאי־התערבות. אבל כמה ממאורעות 1830 (נפילת המונארכיה הלגיטימית בצרפת, המרידה בפולניה, ועוד), ליכדו את רוסיה, פרוסיה ואוסטריה מסביב לעיקרי הבה"ק — ליכוד, שהופגן בפגישת שני הקיסרים ויורש־העצר הפרוסי במינכנגרץ ב1833. הביטוי האחרון של הבה"ק היתה האינטרוונציה הצבאית של רוסיה, 1849, בהונגאריה. הבה"ק נעשתה שם נרדף לקשר נגד חופש־העמים.

A. Sorel, *l'Europe et la révolution française*, VIII, 1908;
A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, II, 1891;
Bourguin, *Histoire de la Sainte-Alliance*, 1954.

א. אח.

בְּרִית־שָׁלוֹם, אגודה יהודית ארצישראלית, שנוסדה בירושלים ב1925 לשם טיפוח יחסי־ידידות בין היהודים והערבים ולשם מציאת פתרון מוסכם ע"י היהודים והערבים לשאלת עתידה של א"י. את הדחיפה לייסוד האגודה נתן המזרחן היהודי־הגרמני פרופ' יוסף הורוביץ (ע"ע), שנזדמן בשנה הנזכרת בירושלים כדי להשתתף בחגיגות הפתיחה של האוניברסיטה העברית. בדרכו לירושלים ביקר בקאהיר ובדמשק, והתרשם מדבריהם של ידידיו מן הערבים, שהתנועה הערבית הלאומית עשויה להסכים להתיישבות יהודית בא"י, אם זו לא תישען על המאנדאט הבריטי ותיעשה מתוך שיתוף־פעולה עם הערבים. באמצעותו של ד"ר י. י. ריבלין נפגש הורוביץ עם ד"ר א. רופין, שהושפע מהשקפותיו של המלומד המפורסם והועיד מסיבה, שבה הרצה הורוביץ על בעיית היחסים בין היהודים והערבים. כתוצאה מן המסיבה נוסדה אגודת „ברית־שלום". על חבר המייסדים נמנו: ר' בנימין, ד"ר ש. ה. ברגמן, חיים קלוַריסקי וד"ר יוסף לוריה. במשך הזמן הצטרפו לאגודה ד"ר גרשום שלום, ד"ר אברהם קצנלסון (אח"כ: ניסן), ועוד.

מראשית קיומה של האגודה נתגלו בה חילוקי־דעות ביחס ליעודה. רופין נטה לקיים את האגודה כקבוצת־מחקר, שאינה מתעתדת לנקוט מדיניות מסויימת, אלא מביאה את מסקנות בירוריה וחקירותיה לתשומת־לבם של המוסדות הציוניים. לעומת זה שאפו ר' בנימין, קלוַריסקי ואחרים לגבש מדיניות עצמית ולהיאָבק על גישומה בציבור. ב"ש היתה האגודה הראשונה בא"י, שטיפלה בקביעות ובשיטתיות בבעיה היהודית־הערבית, ובדיוניה השתתפו רבים שלא נמנו עם חבריה, כגון מאיר דיזנגוף, דוד ילין, דוד בן גוריון, ועוד. מחשבתה המדינית של „ברית שלום" התגבשה בתכנית ה„מדינה הדו־לאומית", ז"א ייסוד מדינה (פדראטיווית) בא"י המאנדאטורית השלמה, שבה יהיה ליהודים ולערבים משקל שווה בהנהלת ענייני־הארץ, בלא קשר למספר האוכלוסיה

משתי האומות. ב"ש הוציאה לאור ירחון בשם „שאיפתנו", שנערך לראשונה ע"י ר' בנימין. העריכה עברה לידים אחרות משנתברר, שהרוב של חברי האגודה מחולק עם העורך בשאלת־העליה. בעוד שהרוב נטה להסכים לצימצום זמני של העליה היהודית כדי להקל השגת הסכם עם הערבים, התנגד לכך ר' ב' גם מבחינתם של הערבים ותבע הסכם ערבי־יהודי על־יסוד „מאכסימאליזם ציוני". ב"ש הותקפה קשה ע"י רוב המפלגות בישוב (ביחוד ע"י הרוויזיוניסטים) והקפה נשאר מוגבל למספר מצומצם של משכילים. באמצע שנות ה30 פסקה למעשה להתקיים.

ב1936 חודש האירגון, הפעם ביזמתו של ד"ר יצחק אֶפשטיין. האגודה החדשה נקראה בשם „קדמה מזרחה". על המייסדים נמנו גם הרב מאיר ברלין ודוד ילין. „קדמה מזרחה" היתה חדורה בהלכי־רוח פאנשמיים, אך לא הצטיינה במגמה ברורה ולא הצליחה לגבש את שאיפותיה בתכנית מדינית. „קדמה מזרחה" לא החזיקה מעמד זמן מרובה, ובערב מלחמת־העולם II נוסדה אגודה שלישית — „ליגה להתקרבות יהודית־ערבית". ה„ליגה", להבדיל מ„ברית שלום", היתה איגוד של עסקנים יותר מקבוצה של הוגי־דעות. נמנו עליה עסקנים מפלגתיים מובהקים מפועלי־ציון־שמאל ו"השומר הצעיר", בצידם של כמה אנשי־ציבור מחוגי־האיכרים, דוגמת משה סמילנסקי. „הליגה" לא התגבשה מעולם לגוף אורגאני, והיא ירדה מעל הבמה הציבורית עם תחילת המאבק נגד ממשלת־המאנדאט ב1945.

כמגובשת יותר מן הקבוצות הנזכרות מבחינה אידיאולוגית יש לראות את האחרונה באגודות מסוג זה: „איחוד", שנוסדה ב1942 ע"י י. ל. מאגנס, בהשתתפותם של מארטין בובר, ר' בנימין, מ. ר. כהן, אֶרנסט סימון, משה סמילנסקי, מרדכי ריינר והיינריך שטראוס. „איחוד" לא נתכוונה לתעמולה המונית. היא שאפה לגבש תכנית מדינית, שתזכה לתמיכה במחנה הערבי ובחוגי האינטליגנציה היהודית, ולקבוע עמדה במקרים של סיכסוכים דו־לאומיים בולטים. „איחוד" פירסמה ירחון (זמן־מה: שבועון) בשם „בעיות". התפרצות המלחמה הישראלית־ערבית ומותו של י. ל. מאגנס הביאו את פעולותיה של האגודה לידי שיתוק. הפעולה נתחדשה בתחילת שנות ה50, הן ע"י דיונים בכינוסים פנימיים והן ע"י הוצאת הירחון „נר" בעריכתו של ר' בנימין, שנבחר גם כנשיאה של האגודה. עיקר מגמתה של „איחוד", במקום המדינה הדו־לאומית, שתכניתה נעשתה בלתי־מציאותית: חיפוש דרך להבנה הדדית ולפשרה בין ישראל ומדינות־ערב והגנה על זכויותיו של המיעוט הערבי במדינת־ישראל. הרכבה של „איחוד", כהרכבה של ב"ש, אגודת־האם שלה, הוא משכילי מובהק.

א. לב.

בַּר־כּוֹכְבָא, שִׁמְעוֹן, מנהיגה של מלחמת־היהודים בשלטון הרומי בשנות 132—135 לסה"נ. משקבע לֶאופולד הַמבּוּרְגֶר (ב1892) סדר מתקבל על הדעת במערכת־המטבעות, שיש לייחסן למלחמת ב"כ, קיימת מחלוקת בין החוקרים בדבר שמו הפרטי של ב"כ. רובם יחסו את הכתובת „שמעון נשיא ישראל", המצויה על גבי מטבעות אלה, לב"כ, והסיקו מכאן, ששמו הפרטי היה שמעון; ואילו אחרים היו סבורים, שבמטבעות נזכר שמו של מנהיג אחר ושאין מכאן ראיה לשמו של ב"כ.

גם על הכינוי ב"כ נפלגו חכמים בדעותיהם. היו שסברו, שכינוי זה בא לו על שם מקומו (כוכבא בגליל או בעבר־הירדן המזרחי — ואפשר, אף ביהודה), ואילו אחרים חשבו, שמקורו של הכינוי הוא בַּמה שאמר עליו ר' עקיבא: „דרך כוכב מיעקב" (במ' כד, יז), אל תקרי כוכב אלא כוזב; ר' עקיבא כד הווה חמי ליה להדין בר כוזיבא הווה אמר היינו מלכא משיחה [ר' עקיבא, כשהיה רואה את בר כוזיבא, היה אומר: זהו המלך המשיח] (איכ"ר ב', ה'; והשווה ירושלמי, תענית, פ"ד, ה"ח). אין ספק בדבר, שכינוי זה היה רווח בפי בני דורו של ב"כ, ומהם עבר למסורת הנוצרית; שכן אבות־הכנסיה והכרוניסטים הנוצריים קוראים לו בר־כוכבא, ומסתמכים בכך גם על בן־דורו — יוסטינוס העד.

בספרות התלמודית נזכר ב"כ תמיד בכינוי בן [או בר] כוזיבא. יוצאת מן הכלל גירסת סדר עולם (כ"י מינכן): בר כוכבא (עי' הוצ' רטנר, עמ' 145 ואילך). גם המטבעות היהודיות של התקופה נקראות בשם: „מעות כוזביות" (ב"ק צ"ז, ע"ב). כמה מן החוקרים ראו בכינוי זה שינוי במתכוון משמו האמיתי של ב"כ, והסבירו שינוי זה על שם סופו שהכזיב. אבל דעה זו קשה להֲלמה עם מסורת־החכמים, המשתקפת בדברים הבאים: „תניא, רבי נתן אומר: מקרא זה נוקב ויורד עד תהום: כי עוד חזון למועד וְיָפֵחַ לקץ ולא יכזב; אם יתמהמה חכה לו, כי בוא יבוא לא יאחר (חב' ב, ג); לא כרבותינו, שהיו דורשים: עַד עִדָּן וְעִדָּנִין וּפְלַג עִדָּן (דנ' ז, כה); ולא כר' שמלאי, שהיה דורש: הֶאֱכַלְתָּם לחם דמעה, וַתַּשְׁקֵמוֹ בִּדְמָעוֹת שָׁלִישׁ (תה' פ, ו); אלא כר' עקיבא, שהיה דורש: עוד אחת מעט היא, ואני מרעיש את השמים ואת הארץ (חגי ב, ו); אלא מלכות ראשון [כלומר, ימי החשמונאים] שבעים שנה, מלכות שניה [כלומר, ימי בית הורדוס] חמישים ושתיים, ומלכות בן כוזיבא שתי שנים ומחצה" (סנה' צ"ז, ע"ב). אמנם היו חכמים, שהתנגדו לב"כ, כגון ר' יוחנן בן תורתא, שהגיב על קריאתו הנזכרת של ר' עקיבא בדברים: „עקיבא! יעלו עשבים בלחייך, ועדיין [בן דויד] אינו בא" (איכ"ר, ב', ה'; והשווה ירושלמי, תענית, פ"ד, ה"ח); או אותם החוגים, שמבית־מדרשם יצאה מסורת פסלנית אחרת: „רבא אמר: דמורח ודאין [שמריח ודן], דכתיב [שכתוב]: ולא למראה עיניו ישפוט... ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ (יש' יא, ג—ד); בר כוזיבא מלך תרתין שנין ופלגא [שתי שנים וחצי], אמר להו [להם] לרבנן: אנא [אני] משיח! אמרו ליה [לו]: במשיח כתיב דמורח ודאין, נחזי אנן אי מורח ודאין [במשיח כתוב שמריח ודן; נראה אם [אתה] מריח ודן] כיוון דחזיוהו דלא מורח ודאין קטלוהו [כיון שראוהו שאינו מריח ודן — הרגוהו] (סנה' צ"ג, ע"ב). אך מכאן אין להסיק, שבחוגי־החכמים מצאו לנכון לשנות את כינויו לבר כוזיבא. מן התעודות, שנתגלו ב1952 במערות שבוואדי מְרַבַּעַאת, מתברר, ששמו האמיתי היה שמעון בן כוסיבה, ומכאן שהשם ב"כ לא היה אלא כינוי.

נראים הדברים, שב"כ היה קרוב קרבת־משפחה לבית חשמונאי, שכן ר' אלעזר המודעי (כפי הנראה, „אלעזר הכהן", ששמו טבוע בכמה ממטבעות־התקופה) היה דודו, וקשה להניח, שמשפחת־כהנים ממודיעין לא היתה קרובה קרבת־משפחה לחשמונאים.

יש להניח, שב"כ ניהל את פעולת ההכנות למלחמה זמן

מסויים קודם שפרצה. צבא הלוחמים אומן והוכשר, כנראה, במחתרת, במערות של מדבר יהודה, וכאן נמצאו גם המחסנים של כלי־הנשק. דיו קסיוס (ע״ע) מספר, שהיהודים „הכינו בכוונה כלי־נשק גרועים בין אותם שהוזמנו מידם [ע״י הרומים] כדי שייפָסלו אלה, ואז יוכלו לשמרם לעצמם... תפסו את היישובים הטובים ביותר במדינה, וביצרום בחומות ובמחילות, כדי שיוכלו למצוא מקלט בהם בשעת הצורך, וגם כדי להבטיח לעצמם דרכי־חיבור סודיות מתחת לאדמה; במחילות אלו נקבו ארובות עד פני הקרקע, כדי שיחדרו דרכן האויר והאור״ (תולדות הרומים ס״ט, י״א—ט״ו). בדיקות ארכאולוגיות של שכבות מאותה תקופה מאשרות את דבריו של דיו. מבחינה זו מעניינת בעיקר מערה, שנתגלתה בקרבת עין גדי ושהחרסים, שנמצאו בה, הם מן המאה ה2 לסה״נ. פִּתְחה של המערה הוסתר והוסווה כל־כך, שאינו נראה אלא למי שעומד על־ידו ממש, ובתוך המערה נִכְרָה בור מים גדול, שאף תעלות־הספקתו הוסתרו והוסוו.

גם במדרשים נשתמר זכר להכנות המרובות, שנעשו לקראת המלחמה: „והיו לו [לבן כוזיבא] מאתיים אלף מקוטעי אצבע. שלחו לו חכמים ,עד מתי אתה עושה לישראל בעלי מומין?׳ אמר להם: ,והיאך ייבָּדקו?׳ אמרו לו: ,כל מי שאינו עוקר ארז מלבנון, אל ייכָּתב באסטרטיא (= צבא) שלך׳. והיו לו מאתיים אלף מכאן ומכאן״ (איכ״ר ב׳, ה׳; והשווה ירושלמי, תענית, פ״ד, ה״ח).

משפרצה המלחמה בגלוי הוכרז ב״כ לנשיא ישראל. אחד מן הדברים הראשונים, שעשה ב״כ בנשיאותו, היה טביעת מטבעות, שבהרבה מהם טבועה הכתובת: „שמעון נשיא ישראל״. בהרבה מהם נטבעו גם מנייני השנים: „לגאולת ישראל״ (רק „שנה אחת״) או: „לחרות ישראל״ (רק „שנה ב״); על מאמציו לקיים משמעת קפדנית בין פקודיו ועל טיפולו האישי בעניינים אדמיניסטראטיוויים וכל הכרוך בהם, מעיד גם מכתבו אל אחד ממפקדיו, שנתגלה בוואדי מֻרַבַּעַאת (ר׳ תצלום של המכתב בכרך ארץ־ישראל, עמ׳ 401—402). ממכתב זה אפשר להסיק, שב״כ היה מהיר־החלטה ונוקט לשון פסקנית.

מסורת־החכמים מרבה לספר על כוחו וגבורתו האישיים של ב״כ: „ומה היה עושה בן כוזיבא? היה מקבל אבני בליסטרא באחד מארכובותיו וזורקן והורג מהן [מן האויבים] כמה נפשות; ועל זה אמר ר׳ עקיבא כך״ (כלומר, הדרוש על דרך כוכב מיעקב; איכ״ר ב׳, ה׳). בכתביו של היאֶרונימוס נשתמרה מסורת, שלפיה היה ב״כ פולט אש מפיו — מה שבא ללמד על טיבו העל־אנושי —, אלא שהיאֶרונימוס רצה לראות בדבר אחיזת־עינים בלבד: „בר־כוכבא, שסיבב את המרידה היהודית, היה מלַבֶּה ברוח־אפו גבעול־קש מודלק, שהחזיקו בפיו, כדי שיהיו [הבריות] סבורים, שהוא פולט אש״ (Hieronymus, Adversus Rufinum, III, 31).

לפי מסורת־החכמים היה ב׳ לקוי בביטחון יָתֵר בכוחות עצמו: „ובשעה שהיו יוצאין למלחמה היו אומרים: לא תסעוד ולא תסכוף״ [לא תעזור ולא תשחית] (איכ״ר ב׳, ה׳; והשווה ירושלמי, תענית, פ״ד, ח״ה), ועוד: „פגע בהון חד סבא, אמר להון: ,ברייא בסעדיכון מן אליון׳. אמרו ליה: ,לא נסעוד ולא נסכיף׳״ [פגע בהם (באנשי בר־כוכבא) זקן אחד, אמר להם: הבורא (יהא) בעזרכם מצרה. אמרו לו: לא יעזור ולא ישחית]. מסורת החכמים מרמזת, שגאווה נפשעת זו שימשה גורם לכשלון המלחמה: „מיד גרמו עוונות ונהרגו״ (שם, שם).

ב״כ נפל, כנראה, בקרבות האחרונים על ביתר. מסורת־החכמים מספרת: „...מיד גרמו עוונות, ונלכדה ביתר, ונהרג בן כוזיבא. ואיתיאו רישיה לגבי אדריאנוס [והביאו את ראשו אצל הדריינוס]; אמר: ,מאן קטליה לדין׳ [מי הרג את זה]? אמר לו חד גונתאי: ,אנא קטלתיה לדין׳ [אמר לו חייל אחד: אני הרגתיו], אמר לו: ,זיל ואייתיה לי׳ [לך והביאהו לי (את גופתו)]. אזל ואייתיה, ואשכח עכנא כריכא על צואריה [הלך והביאו ומצא נחש כרוך על צווארו]. אמר ליה [לו]: ,אילו לא אלהיה קטליה לדין, מאן הווה יכיל ליה?׳ [אילמלא אלהיו הרגו, מי היה יכול לו?] וקרא עליו: ,אם לא כי צורם מכרם׳ (דב׳ לב, ל)״ (איכ״ר ב׳, ה׳; והשו׳ ירושלמי, תענית, פ״ד, ה״ח).

לשם תיאור מפורט של מלחמת בר־כוכבא ע״ע ישראל, תולדות; ארץ־ישראל, עמ׳ 402—404; ביתר.

גרץ־שפ״ר, דברי ימי ישראל, ב׳, תרנ״ג, 232–249; ז. יעבץ, תולדות ישראל, ו׳, תרס״ז, 112–123; ש. ייבין, מלחמת בר־כוכבא, תשי״ב^2, פרק ג׳; הנ״ל, הערות לתעודות מוואדי מרבעאת מימי בר־כוכבא, עתיקות א׳ (תשט״ז), 83–93; ג. אלון, תולדות היהודים בתקופת המשנה והתלמוד, ב׳, תשט״ז, 35–37; א. מ. הברמן, מכתבים מתקופת בר־כוכבא, מולד, כרך י״ב (1954), חוב׳ 72, עמ׳ 295–304; F. Muenter, *Der jüdische Krieg unter den Kaisern Trajan und Hadrian*, 1821; J. Derenbourg, *Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine*, 1867 (תרגום עברי: י. דרנבורג, משא ארץ ישראל, תרנ״ו–ז׳), L. Hamburger, *Zeitschrift für Numismatik*, 1892; E. Schürer, *GJV*, I^6, 1920, 682–8; T. J. Milik, *RB*, LX (1953), 276–294; J. Rabinowitz, *BASOR*, 131 (Oct. 1953), 21–24; H. L. Ginsberg, *ibid.*, 25–27; S. Yeivin, *Atiqot*, I (1955), 104–108; id., *RB*, LXIII (1956), 49 ff.

ש. י.

בְּרָכוֹת, ע״ע תְּפִלּוֹת וּבְרָכוֹת.

בְּרָכוֹת, מַסֶּכֶת־, המסכת הראשונה בסדר הראשון (זרעים) של המשנה, התוספתא, התלמוד הירושלמי והתלמוד הבבלי. עיקר תכנה: הלכות קריאת־שמע, תפילה וברכות. משנת ברכות פותחת ב„מאימתי קורין את שמע״, דנה בזמני קריאת־שמע בערב ובבוקר ובשאר הלכות קריאת־שמע וברכותיה (פרקים א׳—ג׳), עוברת לדיני תפילה (פרקים ד׳—ה׳), ברכות־הנהנין, ובכללן ברכת־המזון (פרקים ו׳—ז׳) ואגב זה ל„דברים שבין בית־שמאי לבית־הלל בסעודה״ (פרק ח׳), וחותמת בדיני ברכות־ההודאה (פרק ט׳). דומה לזה הוא גם סדר העניינים בתוספתא. במסכת־ב׳ שבתלמודים מרובים דברי־האגדה, נוסף על ענייניה העיקריים של המסכת.

הרמב״ם (בהקדמתו לפירושו למשנה) נותן טעם לדבר, שהמשנה פותחת במסכת ב׳: „שהרופא הבקי... יקדים תקון ה מ ז ו ן בתחילת רפואותיו, על כן ראה החכם הזה (=ר׳ יהודה הנשיא, עורך המשנה) להתחיל בברכות, שכל מי ש א ו כ ל — אין לו רשות לאכול עד ש י ב ר ך, וראה לסדר בתחילת דבריו ב ר כ ו ת — כדי לתקן ה מ ז ו ן... ולפיכך דיבר על כלל הברכות... על המזונות ועל המצוות... ואין נכון לדבר על ברכות קריאת שמע — קודם שידבר על קריאת שמע עצמה; לפיכך התחיל: מאימתי קורין את שמע״. — המאירי (בהקדמתו לספרו „בית־הבחירה״) נותן טעם לפתיחה במסכת ב׳ — „להיות המסכת ההיא באה להעיר על ענינים נכבדים מפינות האמונה, בייחוד־השם ולהתפלל לפניו, להודות לו ולברכו״; ועוד: „להיות המסכת הזו סובבת על ענינים תמידים, לא יסור חיובם מן האדם רק שעות מספר״;

ועוד: „על דמיון ,פתח דבריך יאיר' (תהלים קיט, קל) — להתחיל בברכה". — ור' ישעיה מטראני האחרון אומר: „ראשית חכמה יראת ה', על כן היה סדר רבותינו הקדושים להתחיל סדר המשנה ביחודו של הקב"ה ולקבל עליו עול מלכות שמים ועול תורה והמצוות ערב ובקר".

היו זמנים ומקומות, שבהם היו רגילים לקבוע את מס' ברכות בסדר מועד, בראשו (כך הוא ב„הגדות התלמוד" וכך מוסר גם המאירי בהקדמתו הנזכרת) או בסופו (כך הוא בכת"י מינכן, בספר „אגודה" ובספר „מסורת-התלמוד"). לדברי המאירי סיבת הדבר היא „מצד שלא הורגל הלמוד רק בג' הסדרים... מועד, נשים, נזיקין... ראו הגאונים להעתיק משאר הסדרים מסכתות ידועות, להיות ידיעתם הכרחית", וביניהן — „מסכת ברכות מסדר ז ר ע י ם — וחברוה בסדר מ ו ע ד". — אעפ"כ נשתמרה המסורת, שלפיה מקומה של מסכת-ב' הוא בראש סדר זרעים.

צ. ק.

בְּרֶכְט, בֶּרְטוֹלְד — Bertold Brecht — (1898, אַוּגְסְבּוּרג — 1956, ברלין), משורר ומחזאי גרמני. ב' התחיל את דרכו בספרות בחיבור מחזה אכּספּרסיוניסטי בשם Trommeln in der Nacht („תופים בלילה"), 1922, שבשבילו קיבל את פרס-קְלַיסט. אח"כ כתב אוֹפרה לימודית בשם Aufsteig und Fall der Stadt Mahagoni („עלייתה ונפילתה של העיר מאהאגוני"), 1927, שאת המוסיקה בשבילה חיבר קורט וַיל (ע"ע). להצלחה מיוחדת זכה ב„אופרה בגרוש" שלו (Dreigroschenoper, 1929) — המבוססת על Beggar's Opera („אופרת-הקבצנים"), 1728, של המחזאי האנגלי ג'ון גֵי — שגם את המוסיקה בשבילה חיבר קורט וייל.

התסכית של ב' Flug des Lindberghs („טיסתו של לינדבּרג"), 1929, נחשב למופת של „התכליתיות החדשה" (Neue Sachlichkeit) — התנועה הספרותית, שירשה את האכּספּרסיוניזם; היה זה אחד מן הנסיונות הראשונים לניצול האמצעי החדש של הראדיו לתכליות דראמאטיות רציניות.

ב1933 הוכרח ב' להימלט מגרמניה, ויצירותיו הוחרמו כגילויים של אמנות ניהיליסטית ומנוונת. את שנות-גלותו בילה ברוסיה, באה"ב ובשוויץ. ב1939 כתב שורה של מערכונים סאטיריים מצויינים על גרמניה של היטלר בשם Furcht und Elend des Dritten Reiches („פחד ומסכנות בממלכה השלישית"). כבעל השקפות קומוניסטיות חזר ב' אחר מפלתם של הנאצים לברלין המזרחית ונתמנה מנהלו של „התיאטרון הגרמני". ב1951 העניקה לו גרמניה המזרחית את הפרס הלאומי.

בֶּרְכְטוֹלְד, לֶאוֹפּוֹלְד, רוזן — Graf Leopold Berchtold — (1863—1942), מדינאי אוסטרי-הונגארי. מ1893 ואילך פעל בשירות הדיפלומאטי של המונארכיה האוסטרית-הונגארית וב1906—1911 כיהן כשגריר בפטרבורג. כאן השתדל בלא הצלחה לשפר את היחסים בין שתי המדינות, שנעשו מתוחים ביותר. ב1911 נתמנה בניגוד לרצונו שר-החוץ. הוא חשב, שאי-אפשר ליישב את הסיכסוך האוסטרי-סרבי אלא בכוח-הנשק, והיה בין האחראים לאולטימאטום, שנמסר לסרביה ב23.7.1914 ושממנו נשתלשלה מלחמת-העולם I. בינואר 1915 התפטר ממשרתו וב1916—1918 שירת כפקיד גבוה בחצרו של הקיסר קארל. עם התפוררותה של אוסטריה-הונגאריה (1918) פרש מכל פעולה מדינית.

A. F. Přibram, *Austrian Foreign Policy, 1908–1918*, 1928.

בֶּרְכְטֶסְגַדֶן (Berchtesgaden), עיירה בקצה הדרומי-מזרחי של באוואריה באלפים הזאלצבורגיים; בירת מחוז-ב', שהוא חבל מינהלי והיסטורי. מספר תושביה: כ5,800 (1950). ב' מתפרנסת בעיקר מן התיירות, הנמשכת לאויר-ההרים הצח שבעמקה (568 מ' מעל פני-הים), המוגן מפני רוחות, לנופה הנהדר, לספורט-החורף, שסביבותיה יפות לו, ולמעיינות-הרפואה (מי-מלח לרחצה) שלה. רווחת כאן חריטת-עץ אמנותית. — ב' נוסדה ב1102 מסביב למנזר אוגוסטיני, ששלט במחוז עד 1803. מ1810 היא בתחום באוואריה. על ראש-הר סמוך לב' הקים היטלר את חווילתו הפרטית „בֶּרגהוֹף", שכללה מקלט משוכלל מפני הפצצות מן האויר.

ר' בֶּרֶכְיָה, אמורא א"י מבעלי-האגדה; מבני הדור הרביעי לאמוראים (במאה ה4 לסה"נ). ב' היה תלמידו של ר' חלבו (ע"ע) ומסר את דבריו של רבו באגדה וכן הרבה מדבריהם של חכמים אחרים בתחום זה. שפע של מאמרים באגדה מובא בשמו במדרשים ובתלמוד הירושלמי, ומאמרים אחדים מובאים בשמו גם בבבלי. במדרשים מכונה לפעמים ב' גם בתואר: „הכהן". ב' דרש בשבחה של התורה (עי' ירושלמי, פאה, פ"א, ה"א) ובשבחם של תלמידי-חכמים (עי' בבלי, יומא, ע"א, א') ועורר לגמילות-חסדים: „אמר הקב"ה לישראל: בני, אם ראיתם זכות-אבות שֶׁמָּטָה וזכות-אימהות שנתמוטטה — לכו והידבקו בחסד" (ירושלמי, סנהדרין, פ"י, ה"א). הביע את הצפיה לנקמת ה' בצוררי ישראל (עי' איכה רבתי, ה', א') והטעים את יחודם של ישראל בעמים (עי' ויקרא רבה, כ"ז, ז') ואת אהבת ה' לישראל (עי' בבלי, תענית, ד', א'). ב' היה מנהיג ומורה-הוראה בדורו (ירוש' ברכות, י"א, ג'), ואע"פ שמועטים הם דברי-ההלכה שלו שהגיעו אלינו, ניכר הדבר, שסמכותו מרובה היתה גם בהלכה (ירוש' ר"ה נ"ח, ד').

ב. ז. בכר, אגדות אמוראי א"י, ג', עמ' 61–104; א. היימן, תולדות תנאים ואמוראים, עמ' 296–298.

בֶּרֶכְיָה בֶּן נַטְרוֹנַאי הַנַּקְדָן, ממשל, מתרגם, הוגה-דעות, מעתיק ונקדן עברי, שחי במאות ה12 וה13 — כפי שמסתבר, בנורמאנדיה, ובתקופה מסויימת גם באנגליה („אי הים"). כינויו „הנקדן" מעיד, כנראה, שעסק בניקודם של ספרים עבריים. אך ב' ידע גם לשונות זרות ותירגם-עיבד כמה ספרים לעברית, בכללם את ה-Quaestiones naturales של אַדֶלַרְדוּס מִבַּת, ספר-לעם במדעי-הטבע, שנתחבר במאה ה12 ושב' קרא לו בשם „דודי ונכדי" או „השאלות" (מהדורת ה. גולאנץ, לונדון 1920). כמו-כן סיכם והרצה ב' את הדעות, שהביע רב סעדיה גאון בספרו „אמונות ודעות", וכן את דעותיהם של חכמים קדמונים אחרים, ב„ספר החיבור וספר המצרף" (מהדורת גולאנץ, לונדון 1902). בחיבור זה חידש ב' כמה מונחים עבריים למושגים פילוסופיים. ידוע גם ספרו „כח האבנים" (לא נדפס), שבו מדובר על הכוחות המגיים שבאבנים ושאף הוא תרגום-עיבוד של ספר לועזי. המפורסם שבחיבוריו הוא „משלי שועלים", שתורגם-לוקט מספרי-משלים לועזיים, וביחוד מספר-המשלים הצרפתי

Poésies של מאריה דה פראנס. ב' עצמו אומר בהקדמתו: „הלא המה משלים שגורים בפיות כל צאצאי עילום / וכבר בספר הֶעלום / אנשים מכל הלשונות / אך דתי מדתיהם שונות". בהקדמה זו כלולה הערכה של המצב המוסרי הירוד ביהדות אנגליה (אי־הים), כפי שנצטייר בעיניו של ב': „כי הרשעים נושעים, ולא חן ליודעים, והצדיקים נאנקים, והמרים נמתקים, ובני בליעל עלו, והגבוהים ישפלו, והתפילה תִפלה, והתהילה תָהלה, והעולה עולה, והמזימה זימה". והוא מסיים בדבריו: „וטוב לי פת חרבה ועמֵלה / וזולתם ולא עמם בנחלה". ספר „משלי שועלים" זכה ל־18 מהדורות ולתרגומים ליהודית־אשכנזית ולגרמנית. מהדורה שלמה, על יסוד כתבי־יד, היא זו של א. מ. הברמן (ירושלים ותל־אביב תש"ו); כל שאר המהדורות, ובכללן המהדורה הראשונה (מאנטובה שי"ז—שי"ט), נמצאו חסרות. יש שזיהו את ב' עם קרשפיה (קרשביא, קרשביהו) הנקדן, שאחד ממשליו (משל קיט) נכלל ב„משלי שועלים"; אבל זיהוי זה הוא מחוסר יסוד.

גם בנו של ברכיה, שישב ב„מדינת רדום" (כלומר דרום [Dreux]), נתפרסם כמעתיק וכנקדן, ובהעתקותיו שהגיעו לידינו הוא מתכבד בכבוד־אביו ומכנהו „התנא והדייקן".

ש. י. פין, כנסת ישראל, תרמ"ז, עמ' 202—203; חיים מיכל, אור החיים, תרנ"א, עמ' 299—300, סי' 650; עמ' 614; M. Steinschneider, *HÜ*, 1893, p. 958–962; H. Gross, *Gallia Judaica*, 1897, p. 180–185; *Z.f.H.B.*, VII (1903) p. 36–44.
א. מ. ה.

בֶּרְכֶם, ניקוֹלַס — Nicolaes Berchem — (1620, האר־לם — 1683, אמסטרדאם), צייר, כנראה ממוצא בראבאנטי. אביו, שהיה מורו לציור, היה צייר הטבע־הדומם פיטר קלאס (Pieter Claesz). ב־1642 נתקבל ב' כחבר באיגוד הציירים של עיר־מולדתו. ב־1677 עבר לאמסטרדאם.

ב' צייר בין השאר כמה תמונות אלֶגוריות ודיוֹקנות מועטים, אך בעיקר צייר נופים, כמה מהם הולאנדיים, כגון כְּרֵי־מרעה, ואחרים בעלי אופי כללי או איטלקי יותר, וכן נופי־חורף מושלגים, נמלים, חורבות רומאנטיות, ביחד עם דמויות מקראיות או מיתולוגיות. ציורי־הנוף המאוחרים שלו שופעים חיים, כי הירבה לתאר בהם גם תמונות של רועים, פרות, כבשים וכלבים. על ציוריו אלה שפוך בדרך כלל אור חם וזהוב.

תלמידיו של ב' היו אמנים נודעים, כגון ק. דיז'ארדן (Dujardin), פיטר דה הוך (de Hooch) ויאן אוֹכטֶרפֶלט (Ochtervelt). כן ידוע, שעבד במשותף עם הוֹבֶּמָה ויעקב רויסדאל; ב' הוסיף בתמונותיהם לפעמים קרובות את דמו־יות האנשים והחיות, שהצטיין בציורם. יצירותיו מוצגות במוזיאונים הרבה, ביחוד באמסטרדאם, האג, לנינגראד, דרזדן, ברלין, מינכן, וינה ולונדון.

Ilse v. Sick, *N. B., ein Vorläufer des Rokoko*, 1930.

בִּרְכַּת־כֹּהֲנִים, ע"ע כֹּהֵן.

בִּרְכַּת קֶרֶן, ע"ע מִצְרַיִם; פִּיוּם, אֵל־.

בֶּרְלָגֶה, הֶנְדְּרִיק פֶּטְרוּס — Berlage Hendrik Petrus — (1856—1934), ארדיכל הולאנדי. קיבל את חינוכו המקצועי באמסטרדאם ופראנקפורט וביחוד בציריך. לאחר תקופה של חיקוי אֶקלקטי, ביחוד של סיגנון הרנסאנס והסיגנון הגותי, התחיל מפתח סיגנון עצמאי ונעשה אחד מחלוצי הארדיכלות המודרנית. ב' הושפע מן הארדיכל האמ־ריקני פרנק לויד־רַיט (ע"ע) והפיץ את רעיונותיו בהולאנד ובארצות אחרות. המפורסם בבנייניו של ב' הוא בניין הבורסה באמסטרדאם, המצויין בצורותיו הגאומטריות הפשו־טות, בשטיחות של הקיר, ובאפיו הכללי, שהוא מעשי וחמור. כן פירסם מחקרים על בעיות הארדיכלות וביחוד על שאלת הסיגנון בארכיטקטורה. — ב' היה מראשוני הארדיכלים שעסקו בבינוי־ערים, ובתפקיד זה שימש יועץ לעיריות אֲמס־טרדאם, האג ורוטרדאם.

בֶּרְלַד (Bârlad, Berlad), עיר ברומניה בארץ מוֹלְדַוְיָה, על נהר ב'. העיר הראשה של פלך הנקרא על שמה ובה כ־32,000 נפש (1956).

ישוב יהודי מפותח למדי כבר היה קיים בב' בתחילת המאה ה־18. ב־1738 ניתן ע"י נסיך־מולדאוויה צו, שלפיו נתמנה היהודי מַרְקוּ (מרדכי) כ„סטארוסטי" (מנהיג) של יהודי ב' „בהתאם לנוהג ישן". ב־1767 כבר דובר על „טור החנויות היהודיות" שבב' וב־1819 היה בב' „רחוב־היהודים". ב־1803 היו בב' 53 ראשי־משפחה יהודיים; ב־1859 הגיע מספרם של יהודי־ב' ל־2,000 וב־1899 ל־5,883 (24.2% מכלל האוכלוסיה); ב־1930 ירד מספרם, מחמת הגירה, ל־3,727 וב־1942 ל־3,224. בב' אירעו מזמן לזמן התפרצויות אנטי־יהודיות רציניות. ב־1838 הואשמו יהודי־ב' בחילול קדשי הנצרות ו־23 מחשובי־העדה וכן 3 נשים נאסרו והובאו לעיר הבירה; רק תמורת כסף רב ובהתערבות הקונסולים הזרים הוצאו לחפשי. בדצמבר 1867 נפרעו פרעות ביהודי־ב' על רקע של עלילת־דם: היהודים הואשמו ברצח של כומר, שעמד בראש ההסתה האנטישמית בעיר. — במחצה השניה של המאה ה־19 כיהן כרב בב' אייזיק טאובש, אחד מן הלוחמים על ההשכלה ועל זכויותיהם של יהודי רומניה.

בַּרְלוֹ, ג'וֹאֶל — Joel Barlow — (1754, רֶדינג [Redding], קוֹנֶטיקוּט — 1812, זרנוֹבִיץ, פולניה), משורר ופוליטיקן אמריקני. ב' היה מנהיגה של קבוצת סופרים צעירים מבוגרי האוניברסיטה של יֵיל (ביניהם ג'וֹן טְרַמבַּל [ע"ע] וטימוֹתי דוויט [Dwight] — לאחר זמן נשיאה של ייל), שהיתה ידועה בשם „פִּקחֵי־הארטפורד" (ע"ש עיר־הבירה של מדינת־קוֹנֶטיקוּט). לאחר ששירת ככומר בצבא המהפכה האמריקנית (1776) יסד עיתון בהארטפורד (1784); אך שנתיים לאחר מכן נעשה עורך־דין. הוא וחבריו ה„משוררים יוצאי ייל" היו בדרך־כלל שמרנים ופֶדֶראליסטים (כלומר, מחסידיו של אלכסנדר האמילטון) וכתבו בעיקר על ענייני פוליטיקה ודת; ביחד חיברו את „האנארכיאדה, שיר מאנגליה החדשה" (1786/7) — סאטירה ארוכה לפי דוגמת שיר, שנתחבר קודם לכן באנגליה על הפוליטיקה של מפלגת־הטורים. — באותו זמן תירגם ב' את ס' תהילים, וחיבר את „חזון־קולומבוס" (The Vision of Columbus 1787), שהיה נסיונו הראשון בכתיבת אֶפּוֹס אמריקני. ב־1788 בא ב' לצרפת בעסקי־מסחר, וכשפרצה המהפכה תמך בה בהתלהבות, וב־1792 אף נעשה אזרח של צרפת. באותה שנה בא לאנגליה, שבה פגש את תומס פֵּין (ע"ע), ובהשפעתו חיבר „עצה למעמדות עדיפי הזכויות" (Advice to the Privileged Orders) — ניתוח של הפוליטיקה האירופית, שבו טוען ב', שהמדינה חייבת לייצג את האינטרסים של החברה כולה ולא של מעמד מסויים; חיבור זה, שהוא החשוב בכתבי־הפרוזה שלו, הוחרם ע"י ממשלת פיט (1793) וגרם

לקידום הרֵאַקציה השמרנית בהנהגתו של אדמונד בֶּרק. ב1795/97 שימש ב' קונסול אמריקני באלג'יריה; אחר־כך עשה הון בפאריס וב1805 חזר לאה"ב. ב1811 נשלח כציר בשליחות מסחרית לצרפת, וכשניסה להשיג את נאפוליון, מת מקור בעיירה פולנית. סמוך למותו, כשנתאכזב מ„נאפוליון הגדול", הכתיב סאטירה מרה בשם „עצה לעורב אחד ברוסיה".

ב1807 סיים ב' את האֶפּוס שלו, „הקולומביאדה" (The Columbiad), שהוא הרחבה של „חזון־קולומבוס" הנזכר. אך חיבור זה לקוי בארכנות ובהעדר מעוף פיוטי. כיום זכור ב' בעיקר כמחברה של הפאסטוראלה ההומוריסטית והנעימה „דַייסַת הקמח" (The Hasty Pudding, 1793), הנותנת בסיגנון הֶרואי־בּוּרלֶסקי ביטוי לרגשותיו של פאטריוט אמריקני שגלה לאירופה, כשהוא מעלה על נס את סגולותיו של מאכל לאומי.

M. C. Tyler, *Three Men of Letters*, 1895; L. Howard, *The Connecticut Wits*, 1943; T. A. Zunder, *The Early Days of J. B.*, 1943; J. Dos Passos, *The Ground We Stand on*, 1941, pp. 256–380.

ש. י. כ.

בַּרְלֶטָה (Barletta), עיר־נמל במחוז בַּרִי (ע"ע), בחבל אַפּוליה (ע"ע) שבאיטליה; שוכנת על חופו של הים האדריאטי, כ8 ק"מ דרומית־מזרחית לשפכו של נהר־אוֹפאנטו לים. מספר תושביה כ64,000 (1949). — ב' היא נמל המסחר והדַיג החשוב ביותר שבין אנקונה ובארי והיא משמשת מרכז לעיבוד התוצרת החקלאית של עמק אופאנטו ושוק לתוצרת זו. תעשיותיה העיקריות: מלט, יין, כוהל, שימורי מזונות, מוצרים כימיים (בכללם תרופות) ועורות. מן הבניינים שבעיר, שיש להם ערך אמנותי, חשובים ביותר הקתדראלה, שהוקמה במשך המאות ה12—15, הכנסיה על שם הקבר הקדוש, טירה מבוצרת מן המאה ה16 וכמה ארמנות־אצילים מן המאות ה16 וה17.

ב' ידועה מן המאה ה3 לפסה"נ בשם בָּרוּלוּם (Barulum). בתקופה הרומית שימשה חוף־רחצה לקאנוֹסה (Canosa) הסמוכה לה. מ1190, לאחר שנצרת נפלה בידי המוסלמים, עד תחילת המאה ה19 שימשה ב' מושב לארכיהגמון של נצרת (שהיה ארכיהגמון אך ע"פ תארו וללא חוג־פעולה). במלחמות, שניטשו בין הצרפתים והספרדים בתחילת המאה ה16 על השלטון באיטליה הדרומית, נפגעה ב' קשה ב1503 ו1528. ב1503 נמצאה במוקד־המלחמה ונתפרסמה במלחמת־הבינים („ההתגרות של ב'" — disfida di B.), שנתקיימה לפני חומותיה בין 13 צרפתים ו13 איטלקים. במקום הקרב, שבו ניצחו האיטלקים, הוקמה מצבת־זיכרון. גם הטבע פגע בב' (ביחוד ע"י רעש ומגפות) והיא ירדה לדרגת עיירה. מסוף המאה ה18 ואילך היא חוזרת ומתפתחת.

ב' רחוקה כ12 ק"מ מטרַני (ע"ע), שבה היתה קהילה יהודית חשובה ביה"ב. ב1501 ישבו בב' דון יצחק אברבנאל (ע"ע) ודון יהודה בנו.

בֶּרְלִי, וִילְיַם סֶסִיל, בארון — William Cecil, Lord Burghley [או Burleigh] — (1520—1598), מדינאי אנגלי. ב' היה בן למשפחת בעלי־אחוזות במחוז לינקולן, שרכשה לה נכסים מרובים בימיו של הנרי VIII (ע"ע) ע"י קניית אחוזות של מנזרים. בין 1535 ו1541 למד ב' באוניברסיטה של קֶימבריג' וקנה לו השכלה רחבה. אח"כ פעל כעורך־דין מצליח בלונדון וב1548 נעשה מזכירו של הדוכס מסוֹמֶרסֶט (ע"ע), שהיה באותם הימים השליט־בפועל באנגליה. לאחר שזה האחרון הודח ממשרתו (1549) היה ב' כלוא חדשיים, אך עד מהרה רכש את אמונו של הדוכס מנורתמברלנד, יורשו של סומרסט, וב1550 נתמנה אחד משני המזכירים של הממלכה. בתקופת כהונתו זו הנהיג, בין השאר, תיקונים חשובים בשיטות־המסחר. בימי מלכותה של מרי I (1553—1558; ע"ע) לא השתתף ב' בממשלה. הוא ישב באותם הימים באחוזותיו והתחיל בונה את ארמונו המפואר (B. House) על־יד סטאמפורד שבמחוז־לינקולן; אך היה קשור קשר חשאי לאליזבת (ע"ע), וזו מסרה לו — מיד לאחר שעלתה על כיסא־המלוכה (1558) — את ההנהגה המדינית של אנגליה, שנשארה בידיו עד סוף ימיו. ב' היה אנגלי לאומי, גאה ונלהב. נתאחדו בו כוח שיקול זהיר עם כוח ביצוע, והחלטותיו בענייני־דת נבעו מנימוקים מדיניים בלבד. הוא הוציא לפועל את ניתוקה הגמור של אנגליה מכנסיית־האפיפיור, היה אחראי להוצאתה להורג של מרי סטיוארט (1587; ע"ע) ותיכנן את המלחמה המוצלחת נגד ספרד (1588). — ב1571 העניקה לו המלכה את התואר „לורד ב'".

M. A. S. Hume, *The Great Lord B.*, 1906[2]; A. G. Smith, *William Cecil*, 1934; C. Read, *Mr. Secretary Cecil and Queen Elizabeth*, 1955.

בֶּרְלְיוֹז, לוּאִי אֶקְטוֹר — Louis Hector Berlioz — (1803, על־יד גרֵנוֹבְּל — 1869, פאריס), קומפוזיטור צרפתי. בהשפעת אביו, שהיה רופא, התחיל ב' מתמחה ברפואה. אך ב' שאף להיות מוסיקאי, ולפיכך זנח את לימוד הרפואה, נכנס ב1826 לקונסרוואטוריון בפאריס ולמד אצל ז'. פ. לֶסיאֶר (Lesueur) ואח"כ גם אצל רייכָה (Reicha). באותן השנים התאהב בשחקנית הנריאֶטה סמיתסון, שאדישותה אליו הביאה אותו לידי יאוש. את אהבתו, אכזבתו ויאושו ביטא ביצירתו הידועה ביותר: „הסימפוניה הפאנטאסטית, אֶפּיזודות מחיי אמן" (1830). באותה שנה, שבה כתב סימפוניה זו, זכה ב„פרס רומא", שאיפשר לו לבקר באיטליה (1831/32). ב' לא נתרשם משרידי התרבות הקלאסית שמצא באיטליה, אלא מן האופי הפראי והרומאנטי של הארץ, כפי שתיאֵר אותו בסימפוניה שלו „הארולד באיטליה" (1834). לאחר הרפתקת־אהבים חדשה, שנסתבך בה עוד קודם שיצא לרומא, חזר לפאריס ונשא את הנריאֶטה סמיתסון, שלסוף השיבה לו אהבה (1833). הכשלון החרוץ, שנחלה בפאריס (1838) האופרה החדשה שלו, „בֶּנבֶנוּטוֹ צֶ'ליני", גרם, שמאז ואילך כתב בעיקר בשביל אולם־הקונצרטים. אך בתחום זה נתקל בקשיים ממין אחר. במאה ה18 עדיין כתבו המלחינים לפי דרישותיהם של מארגני חגיגות או אסיפות



לואי אקטור ברליוז

מסויימות, שהקהל היה בא אליהן ממילא, אך ב׳ היה נוהג לכתוב לפי רוחו, ולפיכך היה צורך לשדל את הקהל, שיבוא אל הקונצרטים שלו. ב׳ הוצרך לארגן קונצרטים אלה ואף לממנם, ולא הצליח בדבר; משום כך הוכרח להרוויח את לחמו גם כסופר ומבקר בענייני־מוסיקה ומ1859 ואילך גם כספרן בקונסרוואטוריון. רק פעם אחת בחייו (1839), כשקיבל שי כספי גדול מן הכנר פַּגַּנִינִי כאות הערצה לכשרונו, כתב ב׳ מוסיקה („רומיאו ויוליה" — סימפוניה דראמאטית, 1838/9) כשהוא פטור מדאגות כלכליות.

בינתיים הורעו היחסים בין ב׳ ואשתו. מתוך שאיפה להיות רחוק מביתו, וכן לנצח על יצירותיו גם מחוץ לגבולות צרפת, הירבה ב׳ בנסיעות לחו״ל, ובין השאר ביקר בבלגיה, אנגליה, גרמניה, אוסטריה ורוסיה. בכל מקום נתקבלו יצירותיו בתשואות. אחר מותה של הנריאטה (1854) נשא את ידידתו הוותיקה (מ1840) מארי רֶסיו (Recio). כמה שנים לאחר מכן עכרו את רוחו כשלונות מוסיקאליים (אי־ההצלחה של האופרה „הטרויינים") ואסונות משפחתיים (מיתתם של אשתו השניה ובנו היחיד). שנותיו האחרונות עברו עליו מתוך בדידות ועגמת־נפש.

ב׳ היה הקומפוזיטור הצרפתי הרומאנטי החשוב ביותר. ביצירותיו שאף ליתן ביטוי לשפע של רגשות, עדינים וסוערים כאחד, באמצעים מוסיקאליים חדשים ועזי־רושם. הרעיון השליט (l'idée fixe) ב„סימפוניה הפאנטאסטית", החוזר בכל פרקיה בשינויים מסויימים, הוא — כיסופים לדמות של אשה אהובה. בין המצבים הנפשיים, שניסה לתאר בסימפוניה זו, היו „נחשול של תשוקה, חלומות בלי גבול, הזיות, התפרצויות של רגשי רוך וקנאה, זעם ופחד", ולביצוע הרֶקוִיאֶם שלו היה לו צורך במקהלה, תזמורת מרכזית ו41 תזמורות־עזר, שכללו ביחד כ500—800 משתתפים. תיזמורו המבריק, המלא גונים, הפתעות וחידושים (שהשפיע במידה מכרעת על התפתחותה של התזמורת החדישה), בא גם הוא להגדיל את עצמת הביטוי. ב׳ ביקש לתאר באמצעות המוסיקה את הנשגב ואת הגרוטסקי בעת ובעונה אחת — דבר, שלפי הרומאנטיקן ויקטור הוגו, היה עיקר תפקידה של האמנות בכללה. מכאן לא היה אלא צעד אחד לבאנאליות, מצד אחד, ולהפרזה, מצד שני — שני ליקויים גדולים, שאנו מוצאים לפעמים אצל ב׳. „במוסיקה של ב׳", אמר שומאן, „יש דברים, שאי אפשר לסבול אותם, דברים אחרים, שהם מצויינים, ועוד שהם גאוניים ממש. ב׳ מזכיר לי לפעמים את המלך ליר, חסר־היכולת, בכבודו ובעצמו".

בדומה לְמַה שאנו מוצאים אצל רומנטיקנים אחרים, מתעורר דמיונו המוסיקאלי של ב׳ ע״י דברים שאינם קשורים בצליל דוקה, אלא בתמונות או מאורעות שהם מעבר לתחום המוסיקה, כתנועה ותמונה ציוריות („קארנוואל רומאי") או דמויות מן הספרות שהיתה חביבה על בני־זמנו („פאוסט" של גתה). מפני־כן היה ב׳ גם אחד ממעצביה החשובים של המוסיקה התכניתית ושאף לתאר באמצעות צלילים תמונות, מאורעות וחזיונות מיוחדים (כגון ההליכה לגרדום ב„הסימפוניה הפאנטאסטית"). אך מהלך העלילה הפיוטית הספרותית הפריע בדרך כלל לפיתוח הרעיונות המוסיקאליים בתוך המסגרת הסימפונית. ב׳ ביקש פתרון לבעיה זו ע״י יצירת סימפוניה לתזמורת ולקול כאחד. מפני־כן כתב את „רומיאו ויוליה" כ„סימפוניה דראמאטית למקהלה, לקולות סולו ולתזמורת" ואת „דרכו של פאוסט לגהינום" כ„סיפור דראמאטי". אך הפתרון של ב׳ לא תמיד עלה יפה. ליסט (ע״ע) פיתח את ה„רעיון המרכזי" של ב׳ לשיטת הלייטמוטיווים ואת הסימפוניה התכניתית לפואמה הסימפונית.

נוסף על היצירות, שהוזכרו למעלה, חיבר ב׳ „סימפוניית אבל ונצחון", בשביל תזמורת צבאית, תזמורת כלי מיתרים ומקהלה (1840); „ילדותו של ישו הנוצרי", אוראטוריה (1850/54); „תפילת־הודיה" (Te Deum), לקולות סולו, מקהלה ותזמורת (1849/50); „ליליו (Lélio) או השיבה לחיים", מונודראמה (1831); „בֵּאַטְרִיס ובֶנֶדִיקט", אופרה קומית (1862), מאמרים הרבה על ענייני־מוסיקה וספר מקיף וחשוב ביותר על התיזמור (Traité d'instrumentation et d'orchestration modernes, 1844; הוצאה מורחבת 1856).

ב׳ חיבר גם אוטוביוגראפיה בשם „זכרונות" (Mémoires), שנתפרסמה לראשונה ב1870.

W. J. Turner, *H. B. The Man and his Work*, 1934; J. H. Elliot, *H. B.*, 1938; G. de Pourtalès, *B. et l'Europe romantique*, 1939; J. Barzun, *Berlioz and his Century*, 1956.

מ. כ.

בֶּרְלִיכִינְגֶן, גֶּץ [מב׳] — Götz von Berlichingen — (1480—1562), אביר גרמני. כשהיה בן 24 נקטעה ידו הימנית בקרב ובמקומה הותקנה לו יד־ברזל; מאז כינוהו „האביר בעל יד־הברזל". הוא השתתף בקרבות הרבה בגרמניה הדרומית־מערבית וגם במלחמותיו של הקיסר קרל V (ע״ע) נגד התורכים (1542) ונגד צרפת (1544). ב1525 היה זמן קצר ממפקדי האיכרים המתמרדים. — ג׳ חיבר אוטוביוגראפיה, שהיא תעודה כנה ומלאה עניין למנהגים ולהשקפות של בני־זמנו, ביחוד של מעמד־האצילים. היא נדפסה לראשונה ב1731 (הוצאה חדשה: 1916) ושימשה מקור למחזה „ג׳ מב׳" של גתה הצעיר.

F. W. Götz von Berlichingen-Rossach, *Geschichte des Ritters G. v. B.*, 1861; G. Franz, *Der deutsche Bauernkrieg*, 1943².

בֶּרְלִין (Berlin), לשעבר — עיר־הבירה של מלכות־פרוסיה (עד 1871) ולאחר מכן של גרמניה (עד 1945); הגדולה בערי גרמניה והשלישית בגדלה בין ערי אירופה. מספר תושביה כ3.5 מיליון (1955). שטחה: כ884 קמ״ר, שמתחלקים (מיוני 1945 ואילך) ל4 תחומי־כיבוש: במזרח ובצפון־המזרח — התחום הסובייטי: כ403 קמ״ר עם אוכלוסיה של 1.19 מיליון (1953); בדרום — האמריקני: 291 קמ״ר, 1.053 מיליון נפש; במערב — הבריטי: 165 קמ״ר, 0.644 מיליון נפש; בצפון — הצרפתי: 24.5 קמ״ר, 0.449 מיליון נפש. 3 התחומים של מעצמות־המערב מאוחדים בהנהלה מוניציפאלית אחת; ב׳ המזרחית, שהיא בירת ה„רפובליקה הדמוקראטית הגרמנית" (הקומוניסטית), היא עיירה נפרדת.

ב׳ שוכנת בלב השפלה הגרמנית הצפונית, במרזב הקרחוני הגדול (ע״ע אירופה, עמ׳ 105; וע״ע גרמניה, איזור־השפלה, עמ׳ 400), במקום שהוא צר ונוח־ביחס למעבר מדרום לצפון. במרזב זה עובר נהר שְׁפְּרֶה, החוצה את העיר ונשפך בקְצֶה המערבי לנהר הָאוֶל, פלגו של נהר אֶלְבֶּה. ב׳ יושבת כמעט במרחק שווה מן הנהרות אֶלְבֶּה ואוֹדֶר, ותעלות מחברות אותה עם שני הנהרות הללו, ובאמצעותם עם רשת התעלות של גרמניה כולה. קודם 1945 היתה ב׳ נמל־הנהרות השני בהקף־תנועתו במדינה (אחר דויסבורג שבחבל־הרוהר). ב׳ מרוחקת ממרכזה של גרמניה גם לצפון וגם למזרח. ב1914



ברלין: הקורפירסטנדאם לאחר ששוקם, 1952

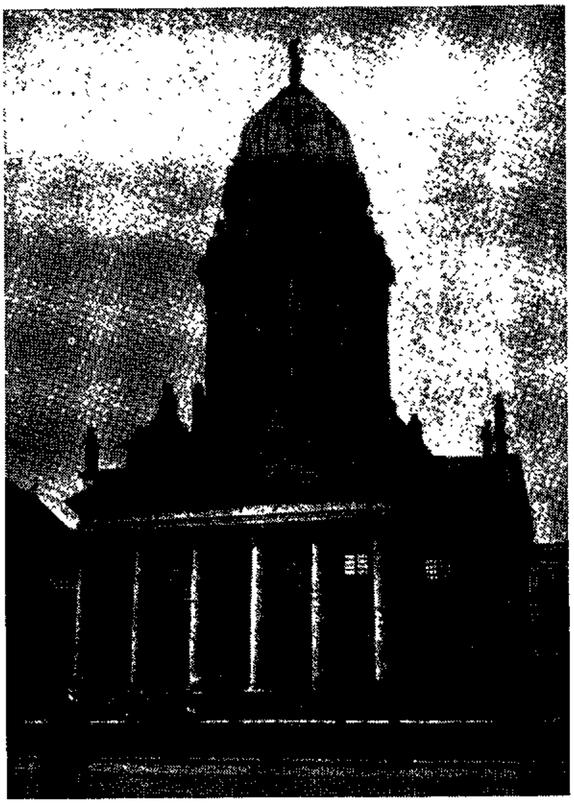
היתה קרובה לגבול המזרחי יותר מלמערבי (280 ק"מ לעומת 430 ק"מ); ב1919—1939 היה הגבול המזרחי רחוק מב' רק כ160 ק"מ; וכיום אך כ80 ק"מ בלבד.

גבהה של ב' הוא בממוצע כ45 מ' מעל פני־הים. הנקודה התחתונה היא על שפת נהר־האוֶל, במערבה של העיר (30 מ' מעל פני־הים); העליונה היא בגבעת־מִיגֶל (מִיגֶל־בֶּרְג) שבדרום־המזרח (115 מ' מעל פני־הים ו83 מ' מעל פניה של ימת־מיגל). גבעה זו ועוד כתריסר גבעות נמוכות ממנה הן מורֶנות של הקרחון הקדום. ימת־מיגל (שטחה: כ7.5 קמ"ר) היא הגדולה בימות שבתחום־ב', שכולן הן פרי פעולתו של הקרחון הקדום. גם אדמתה של ב' היא משקע הקרחון: חול, טיט ואבני־גרור קרחוניות. חלק ניכר משטח־העיר הוא אדמת־ביצות שיובשה. הצמחיה הטבעית היתה כאן יער ועד היום קיימים בסביבות ב' שטחים רחבים של יערות מטופחים בידי אדם. יער, ימות ונהרות־מסתעפים־לזרועות הם היסודות של יְפי־הנוף בפרברי ב' ובסביבתה.

ב' חסרה תכנית כללית אחידה, וברבעיה השונים ניכרים תיכנונים חלקיים מתקופות שונות. קדמותו של גרעין־העיר שבמרכז הכרך ניכרת ברשת של רחובות קטנים. מתקופה מאוחרת יותר הן סביבות הרחָבות הגדולות, שמהן מסתעפים רחובות ב6—9 כיוונים. השפעת תנאי־הטבע על כיווני הרחו־בות ניכרת בּמה שהקווים הישרים הארוכים ביותר הם בכיוון המרזב, כלומר ממזרח למערב. הארוך בקווים הללו מתחיל מזרוע השפְּרֶה, שהקיפה את כפר קֶלן הקדום (ר' להלן, היסטוריה), ונמשך מערבה (בשמות אחדים: אוּנְטֶר־דֶן־לינדן, שַארְלוֹטֶנְבּוּרְגֶר־שוסה, ועוד) לאורך של 11 ק"מ. הרחוב הארוך ביותר מדרום לצפון הוא רחוב־פרידריך, שארכו 3.5 ק"מ.

בגרעין הקדום של ב' ובשטח שממערב לו, שהם בתחום הסובייטי, ובשטח שמדרום־מערב לגרעין, שהוא בתחום האמ־ריקני, התרכזו מוסדות השלטון העליון של הרייך הגרמני ושל פרוסיה, באנקים ובתי־מסחר גדולים, האוניברסיטה ובתי־נכות ממלכתיים. חלק זה של ב' נפגע ביותר בימי מלחמת־העולם II ובנייני־התפארה שהיו בו נהרסו. בחלק המזרחי של ב', שאף הוא בשטח הסובייטי, מרובים בתי־החרושת ושכונות־הפועלים. בפרבר פאנְקוב שבחלק זה מרוכזים מוסדות־השלטון של גרמניה המזרחית. בתחום האמריקני נמצאים שדה־טֶמְפֶּלְהוֹף, הגדול והמשוכלל שבשדות־התעופה של ב', ושכונות של אמידים. בתחום הבריטי נמצא גן־העיר המרכזי הגדול, ששמו טִירְגַארְטֶן (2,550 דונאם), סִימֶנְסשטַאט, הפרבר שבו מרוכז רובה של תעשיית־החשמל, וכמה שכונות־גנים. התחום הצרפתי הקטן מיושב בצפיפות מרובה ע"י פועלים, ובו בית־הסוהר הגדול שבגרמניה. קודם שחרבה במלחמת 1939—1945 נמצאו בב' בניינים נאים, ציבוריים ופרטיים, מרובים, אבל חשיבות אמנותית מיוחדת לא היתה אף לאחד מהם. רובם של בנייני־התפארה הוקמו מחדש בתבניתם הקודמת; כמה מהם, ובכללם ארמון־הקיסר (שהיה בגרעין הישן), לא חודשו, ועייהם פונו. תל עיי־המפולת שנערם בקצה העיר עולה במקצת בגבהו על הגבעה העליונה הטב־עית. שכיות־האמנות, שנמצאו בבתי־הנכות, ניצלו, כי פונו מב' בעוד מועד; אבל כמה מהן נעלמו (מזבח־פֶּרְגאמון ועוד).

מקור־פרנסתה העיקרי של ב' היא התעשיה: מכונות ומכשירי־חשמל, מכונות לצרכי התעשיה והחקלאות, קטרים, קרונות־רכבת, טכסטיל, מצרכים כימיים ודפוס. המסחר נפגע ע"י חלוקת־גרמניה וצימצומו של תחום־גרמניה במזרח. קודם המלחמה היתה האוניברסיטה של ב' הגדולה שבגרמניה. כיום קיימות בב' שתי אוניברסיטות, הישנה בשטח הסובייטי והחדשה בב' המערבית, ושתיהן יחד אינן שקולות במניין מוריהן ותלמידיהן ובערכן המדעי כנגד האוניברסיטה שמלפני המלחמה. שתי הספריות הגדולות שבב' — הספריה המדעית הציבורית (בעבר: הספריה המלכותית) וספריית האוניבר־



ברלין. הכנסיה הצרפתית, מן המאה ה18, נהרסה במלחמת־העולם II

סיטה — הצילו כמעט את כל רכושן מן החורבן, שאיים עליהן בימי מלחמת־העולם II, ושתיהן נמצאות בתחום הרוסי, שבו נמצאים גם בתי־הנכות הגדולים.

א. י. בר.

היסטוריה. נראה, שהשם ב׳ הוא סלאווי. כשהשטח נכבש ע״י מתיישבים גרמניים בסוף המאה ה12, נתהוו במקום זה שני ישובים: קלן (Kölln) — על האי שבתוך נהר שפרה, וברלין — על הגדה הצפונית של הנהר. קלן נזכרת לראשונה בתעודה מ1237, וברלין — בתעודה מ1244. שני הישובים הללו, שבתחילת המאה ה14 התחברו לעיירה אחת, שימשו מאז גרעינה של ב׳. ב1308 עמדה ב׳ בראש הברית של ערי־הסביבה, שנוסדה כדי לשמור על הביטחון בדרכי־המסחר, ובאותם הימים גם הצטרפה להנזה (ע״ע). אבל ב1442 ביטל פרידריך II, נסיך ברנדנבורג (ע״ע), את המינהל העצמאי של העיר, דיכא ב1448 מרד של אזרחיה וגרם, שב׳ תיפרד מן ההאנזה. מ1486 ואילך שימשה ב׳ מושבם של נסיכי־בראנדנבורג.

במאה ה16 התפשטה ב׳ עד הגדה השמאלית של השפרה. ב1600 הגיע מספר תושביה עד 14,000 לערך, אך כתוצאה ממלחמת שלושים השנה (1618—1648) ירד מספר זה עד 6,000. בתקופת ממשלתו של פרידריך וילהלם (1640—1688; ע״ע) זכתה ב׳ להתפתחות ניכרת, בין השאר מחמת חפירת התעלה בין הנהרות אלבה ואודר (נפתחה ב1668), וכן משום שמ1685 ואילך התיישבו בה הוגנוטים צרפתיים, שביניהם היו בעלי־מלאכה מוכשרים ושהיוו, באותם הימים, כ20% של אוכלוסיית־העיר. מ1701, עם הקמתה של מלכות־פרוסיה, היתה ב׳ עיר־הבירה של מלכות זו. ב1737 הוקפו ב׳ ופרבריה בחומה לצרכי גביית־מכס. מספר תושביה עלה בינתיים ל100,000.

במלחמת שבע השנים (1756—1763) נכבשה ונשדדה ב׳ פעמיים: ב1757 על־ידי האוסטרים וב1760 על־ידי הרוסים. ב1806—1808 היתה בידיו של נאפוליון. מסוף המאה ה18 ואילך נעשתה ב׳ גם מרכז רוחני חשוב, שערכו גדל ביותר לאחר שנוסדה בה האוניברסיטה (1809).

בתקופת ה„מהפכה התעשיינית״ התפתחה ב׳ לעיר־תעשיה, ומספר תושביה הגיע ב1861 ל550,000. באותה שנה פורקה חומת־המכס הנזכרת. מכאן ואילך — וביחוד משהוקמה האימפריה הגרמנית (1871), שב׳ שימשה עיר־הבירה שלה — נמשכה התפתחותה של העיר בצעדי־ענק. ב1880 הגיע מספר אוכלוסיה למיליון הראשון, ב1910 לשני. חוץ מזה נתפתחו בקרבתה של ב׳ חמש ערים:

שרלוטנבורג		300,000 ת׳	(ב1871: 21,000)
קלן החדשה	(Neu-Kölln)	280,000 ״	(״ 11,000)
ליכטנברג		150,000 ״	(״ 10,000)
שנברג	(Schöneberg) .	220,000 ״	(״ 5,000)
וילמרסדורף		160,000 ״	(״ 2,000)

ועוד כ50 פרברים נוספים. למעשה היו כל אלה חלקים של ב׳, אבל בדרך רשמית נתאחדו עמה רק ב1920. על־ידי כך נתרחב שטחה של ב׳ מ60 קמ״ר ל900 קמ״ר, ומספר תושביה גדל עד ליותר מ4 מיליונים. ב׳ היתה אז עיר־התעשיה הגדולה ביותר ביבשת־אירופה.

ב1943—1945 ניזוקה ב׳ קשות ע״י הפצצות מן האויר ובימי המלחמה האחרונים (23.4.1945—2.5) ע״י הקרבות בין צבאות גרמניה ורוסיה. מספר תושביה ירד מ4,340,000 ל3 מיליונים. אחר שביתת־הנשק (8.5.1945) שלטו הרוסים בכל העיר, אך ביולי 1945 נכנסו גדודים אמריקנים, בריטיים וצרפתיים לחלקי ב׳ המערביים. העיר נתחלקה ל4 איזורי־כיבוש (ר׳ למעלה) וניהולה נמסר לוועדת מפקדים צבאיים של 4 המעצמות. ועדה זו החזירה באוגוסט 1946 לב׳ את מינהלה העצמאי: נבחרו מועצת־העיר וראש־העיריה; אך עד מהרה נתגלו סיכסוכים בקשר למינהל־העיר בין הרוסים ובין המערב. קשיים אלה הגיעו לשיאם כשהרוסים ניסו להשתלט על ב׳ כולה (יוני 1948) וניתקוה מגרמניה המערבית (ע״ע גרמניה, עמ׳ 481). ניסיון זה נכשל, וב׳ המערבית נשארה חלק של הרפובליקה הפדראלית החדשה; אך העיר נתחלקה לשתי ערים נפרדות, ב׳ המערבית, שהיא בת 2¼ מיליוני תושבים, וב׳ המזרחית, שהיא בת 1¼ מיליון ת׳. זו האחרונה היא בירת הרפובליקה של גרמניה המזרחית. משום שב׳ המערבית מוקפת מכל צד ע״י שטחים של גרמניה המזרחית, מצבה הכלכלי קשה, וממשלת הרפובליקה הפדראלית צריכה לעשות מאמצים מיוחדים כדי לקיים את החיים הכלכליים בחלק זה של העיר.

W. Kuhn, *B., Stadt und Land. Handbuch des Schrifttums*, 1952; L. Geiger, *B. 1688–1840. Geschichte des geistigen Lebens*, 1895; M. Lenz, *Geschichte der Universität B.*, 4 Bände, 1910/18; E. Heilborn, *Zwischen zwei Revolutionen, 1789–1919*, 1927/29; M. Arendt, E. Faden, O. F. Gandert, *Geschichte der Stadt B.*, 1937; O. Hagemann und P. O. Rave, *B. vor der Zerstörung*, 1952[2]; P. Weiglin, *B. im Glanz, 1888–1918*, 1954; E. Butler, *City Divided*, 1955.

א. מ. י.

יהודים. 1. הקהילה הקדומה (1295—1573). היהודים, שנמנו על התושבים הוותיקים ביותר בכפרי הדייגים קלן (Kölln)־ברלין, נזכרים לראשונה באיגרת של מועצת ברלין מ28 באוקטובר 1295, האוסרת על הצמרים לספק חוטים ליהודים. ה„זכות על היהודים״ היתה בידי רוזן־הספר, שמ1317 ואילך מישכן אותם בצורות שונות לעיריה

וקיבלם בחזרה ב1363. אבל מיסיהם נגבו ע״י העיריה בשם שר־המדינה. לישוב העתיק ביותר ב„חצר היהודים הגדולה״, „הצר היהודים הקטנה״ וב„רחוב היהודים״ היה מתחילה במידת מה אופי של רובע־יהודים, אך גטו לא היה קיים בב׳, וכמה מן האמידים היו גרים אף מחוץ לתחומים הנזכרים. מתחילה היו יהודי־ב׳ מובאים לקבורה בעיר שפַּנְדַאוּ, ורק אחר 1543 הוקם בית־קברות בב׳ גופה.

יהודי־ב׳ עסקו בעיקר במסחר, מלאכה (במידה שהדבר לא נגע בזכויותיהן של אגודות האומנים), בחלפנות, שולחנות, ועוד. מספרם של האמידים ביניהם היה קטן. הם שילמו מיסים בעד שחיטה, מסחר בבשר, חתונות, ברית־מילה, קניית־יין, קבלת יהודים חדשים כתושבי־ב׳, שימוש בבית־הקברות וכד׳.

בימי „המגפה השחורה״ (1348—1351) נשרפו הבתים ב„חצר היהודים״ ותושביהם נהרגו או גורשו מן העיר. מ1354 שוב השתקעו יהודים בעיר, אך ב1446 נאסרו יהודי ב׳, עם כל שאר יהודי בראנדנבורג, וגורשו מן הארץ לאחר שרכושם הוחרם. שנה לאחר מכן שוב התחילו חוזרים יהודים לב׳, וב1453—1474 נרשמו בפנקס־האזרחים העתיק ביותר 22 מקרי התאזרחות של יהודים. עוד ב1509 נתקבלו כמה יהודים אמידים במדינת בראנדנבורג, אבל ההתנגדות של המעמדות הביאה לידי השואה של 1510. היהודים נאשמו בגנבת כלי־קודש ולחם־הקודש מכנסיה כפרית סמוך לב׳; אע״פ שהפושע האמיתי היה ידוע, נאסרו ונחקרו 111 יהודים; 51 מן הנחקרים נשפטו למוות ומהם נשרפו 38 יחד עם הפושע האמיתי (שהיה נוצרי) ב10 ביולי 1510 (י״ב באב ר״ע) בכיכר השוק החדש. דינם של שני נאשמים שהמירו „הומתק״ להתזת ראשיהם, ורק רופא־עיניים שהתנצר זוכה. היהודים גורשו ממחוז בראנדנבורג. בהשתדלותם של ר׳ יוסף איש רוסהיים ופיליפ מֶלַאנְכטוֹן הוכח באסיפת המושלים בפראנקפורט ע״נ מיין ב1539, שהנידונים היו חפים־מפשע. הקורפירסט יואכים II (1532—1571) חזר והתיר ליהודים לגור בערים, וב1543 נתקבלו יהודים כתושבים בב׳ בניגוד לרצונם של העירונים. ב1571, בזמן הגירוש הכללי מבראנדנבורג, גורשו היהודים „לעולם ועד״ גם מב׳, ובמשך מאה שנה מאז לא נראו אלא לעיתים רחוקות יהודים בודדים בעיר. ב1663 בערך הותר ליהודי־החצר ישראל אהרן, הסַפָּק של הצבא וחצר־הקורפִירְסְט, להשתקע בב׳ עם משפחתו.

2. ה ק ה י ל ה ה ח ד ש ה. אחר גירוש וינה (1670) נתקבלו על־פי פקודת הקורפירסט מן ה21 במאי 1671 50 משפחות יהודיות אמידות מתוך פליטי־אוסטריה במארק בראנדנבורג ובדוכסות קרוֹסֶן לזמן של 20 שנים. בעד החסות, שניתנה להם, שילמו מיסים שונים. לא הותר להם להקים בית־כנסת. הפריווילגיות הראשונות ניתנו למשפחות של אברהם רִיס (=אברהם בר מאדל סג״ל) ובנדיקט פֵּיט (=ברוך בר מנחם רוסטיץ) ב10 בספטמבר 1671, שנחשב ליום ייסודה של הקהילה. למרות התנגדותם של הנוצרים ושל יהודי־החצר ישראל אהרן לריבוי מספרם של היהודים בב׳, גדל הישוב עד מהרה, כי במרוצת־הזמן נתנו השלטונות אגרות־חסות למספר ניכר של יהודים. חוץ מזה התגנבו למדינה הרבה „מחוסרי קיומים״ (Unvergleitete). ממפקד־האוכלוסיה הראשון מ1700 נתברר, שבב׳ נמצאו אז 74 משפחות יהודיות בעלות חסות (כ1,000 נפש) ו471 משפחות מחוסרות חסות, וכן כמה רוכלים וקבצנים יהודיים. פליטי־אוסטריה נעשו מיעוט, ובקהילה לא פסקו הניגודים והמריבות.

יהודי־ב׳ עסקו בעיקר במסחר. כמעט כל ענפי־המלאכה היו בידי הגילדות וליהודים לא היה שום חלק בהן. היהודים נאשמו ע״י הגילדות, שהם עוברים על כללי־המסחר הנהוגים אצל הסוחרים המאורגנים באגודות מקצועיות, ונוסף על כך נאשמו היהודים, שהם עוסקים במסחר בדברים גנובים. הנוצרים דרשו את גירושם של היהודים הזרים מן העיר או את הגבלת עסקיהם הכלכליים למסחר בחפצים משומשים ובמשכונות בלבד, ואף זה לא בחנויות פתוחות. אך השלטונות לא רצו לוותר על מיסי־היהודים וביחוד לא על האקציזה, שהיתה גדולה מזו שהסוחרים הנוצריים הכניסו לאוצר־המדינה, ומשום כך הסתפקו בהטלת הגבלות נגד ריבויו של הישוב היהודי בעיר ובהוצאת פקודות אנטי־יהודיות, כגון הגדלת מעמסת־המיסים, הטלת אחריות קולקטיווית למעות־החסות על כל הקהילה (1700), איסור החזקת־חנויות ומסחר בחפצים גנובים (1684), איסור המסחר בקמעונות בסחורות מסויימות מחוץ לירידים (1690), ועוד. אעפ״כ גדל מספרן של החנויות היהודיות עד כדי כך, שבכל רחוב היתה לכל הפחות חנות אחת של יהודים. אז נצטוו היהודים לסגור את כל החנויות שנפתחו אחר שנת 1690, ולשאר היהודים לא הותר לסחור אלא בבגדים ישנים ובמשכונות, ורק תמורת תשלום של 5,000 טאלר יכלו להשתחרר מהגבלות אלו.

הקורפירסט פרידריך III, שהוכרז ב1701 למלך (פרידריך I), התחיל בניצול שיטתי של היהודים ע״י מיסים שונים, כגון הכפלת מס־החסות (1688), מס בעד גיוס גדוד־רגלים וזיונו; 10,000 דוקאטים בשביל עבירות שונות; 1,100 דוקאטים בעד ילדים, שנתקבלו כ„בעלי קיומים״; 100 טאלר לשנה בעד קבלת פני־המלך בעיר; 200—300 טאלר לשנה מיסי לידה ונישואים, ועוד מיסים שונים ומשונים. פרידריך וילהלם I (1714—1740) הגביל (בפריווילגיה, שנתן ליהודי ב׳ ב20 במאי 1714), את מספר הנסבלים ל120 ראשי־משפחה, ועם זה התיר במקרים מסויימים את העברתן של אגרות־החסות גם לילדים שניים ושלישיים. שוב הותר ליהודי־ב׳ המסחר כמעט ללא הגבלות, וכן הותרה להם המלאכה במידה שלא היה בכך משום ניגוד לזכויותיהן של הגילדות. בפריווילגיה, שניתנה להם ב1730, הופחת מספר הנסבלים ל100 ראשי־משפחה. זכות־ההתיישבות ניתנה לשני הבנים הראשונים בלבד — לראשון, אם היה בידו הון של 1,000 טאלר, בתשלום של 50 טאלר, ולַשֵׁני תמורת סכומים כפולים. „בעלי־קיומים״ היו רשאים להחזיק חנויות, אבל אסור היה להם לסחור בסממנים ותבלינים (חוץ מטאבאק וצבעים), בעורות גלמיים, בסחורות צמר וחוטים מחו״ל, ולהחזיק בתי־מבשל של בירה ומשרפות־יין. כן אסורה היתה להם כל מלאכה, חוץ מפיתוח־חותמות, רקמה בזהב ובכסף ושחיטה לפי דיני־ישראל. רכישת־קרקעות כבר נאסרה ב1697 והיתה טעונה רשיון מיוחד, שקשה היה להשיגו. היהודים יכלו להנחיל את רכושם אך ורק לילדיהם ולא לקרובים אחרים. ב22 ביאנואר 1737 נאסר על היהודים לקנות בתים בב׳ או להעבירם לידיהם בדרך אחרת. כנהוג, היתה הריבית המותרת ליהודים גבוהה מן הרגיל (8%—12%); אך ב1755 נקבעו רווחים שווים ליהודים ולנוצרים.

היהודים עסקו בייחוד במסחר־הכספים ובמסחר במתכות ואבנים יקרות; כמה מהם היו „סוכני־החצר״, כגון ישראל אהרן הנזכר, ראובן בר אליה גומפרץ מקלווה, האיש העשיר

ביותר בבירה, ויוֹסְט לִיבְּמַן מהַלְבֶּרשטַט ; במרוצת־הזמן נתרכז כל המסחר בכסף בב׳ בידיהם של היהודים. משה לווין גומפֶּרץ נתמנה ב1713 ה„סוכן העליון של החצר וסוכן המלחמה״, קיבל מוֹנוֹפּוֹל לטאבאק, ומ1723 טבע מטבעות קטנות. חלוצי התעשיה הפרוסית היו לוי אילף, שהקים ב1718 בשארלוֹטֶנבּוּרג בית־חרושת לשְׁנָצות. עם זה הוסיפה המדיניות הממשלתית לשאוף להקפאת מספרם של היהודים בעיר ואף להפחיתו עד כמה שאפשר. ב1737, כשנתברר, שמספרן של משפחות היהודים בב׳ הגיע ל234, נקבעה תקנה, שמספר זה לא יהא גדול מ120 (953 נפשות) ושנוסף על כך יוכלו להימצא בב׳ 48 משפחות של „פקידי הקהל״ (243 נפשות) ; על שאר היהודים (584 נפשות) נגזר גירוש, ומהם עזבו 387 את העיר. אעפ״כ ישבו ב1743 בב׳ 333 משפחות יהודיות (1,945 נפשות).

פרידריך II (1740—1786) אסר על התיישבותם של הילדים השניים והשלישיים בב׳ ורצה, שלא יימצאו בעיר אלא 150 יהודי־חסות בלבד. אך ה„פריווילגיה הכללית המתוקנת והתקנון״ מ17 באפריל 1750, שעמדו בתקפם עד 1812, העניקו זכות־ישיבה ל203 משפחות מן המניין וזכות ירושה לבניהן הראשונים ול63 שלא מן המניין, אבל רק לימי־חייהן. חוץ מזה נסבלו „משרתים ציבוריים״ במספר מסויים. בימי שלטונו של מלך זה באה עליה כלכלית, תרבותית וסוציאלית ליהודי ב׳. ביחוד התעשרו הרבה מהם במלחמת שבע השנים ע״י עסקי מטבעות ואספקה לצבא. החכירה הכללית של המטבע נמסרה ליהודים, בעיקר לנתן בר פייטל בר אפרים, לדניאל אִיצִיג ולמשה בן יצחק. עם זה הכריח המלך את היהודים לספק למיטבעה כמות שנתית מסויימת של כסף למטה מן המחיר הרגיל (1763), לתרום סכומים גדולים בעד כתבי־חסות חדשים (1764), לקנות (מ1769) בעד פריווילגיה ורשיונות שונים חרסינה בשווי של 300—500 טאלר מתוצרת בית־החרושת המלכותי לחרסינה ולמְכִּרָה בחוץ־לארץ.

בימי מלחמת 7 השנים נעשה הצעד הראשון למתן שוויון אזרחי ליהודים כשהזכויות של הבאנקאים הנוצרים הוענקו למספר של יהודים. ב1763 הותר ליהודי ב׳ לרכוש 70 בתים במקום 40. בעוד שחלקם של היהודים בקמעונות הלך ופחת מחמת ההגבלות המרובות, גדל בתוכם מספרם של התעשיינים, הבאנקאים והסרסורים. ב2 במאי 1791 קיבלו כל בני משפחת־איציג זכויות אזרחיות שלמות, והיו הראשונים מיהודי גרמניה להשגתן של זכויות אלו.

בהקבלה אל העליה הכלכלית נראו הסימנים הראשונים של טמיעה תרבותית. בהשפעתו של משה מנדלסזון (ע״ע) הונהגו תיקונים שונים, ביחוד בשטח־החינוך ; נוסד בית־הספר „חינוך נערים״ (1778), שבו הונהגה שיטת־חינוך חדישה וכללית יותר, ומנדלסזון ופרידלנדר היו מחבריו של ספר־המקרא הראשון לילדים בגרמנית. הפצת ידיעות כלליות היתה גם אחת מן המטרות של „חברת דורשי לשון עבר״ (1783), שבטאוֹנה ה„מאסף״ יצא בב׳ מ1788. ביתו של מנדלסזון היה בית־ועד לחכמים, והטרקלינים של הנריאֶטה הרץ, רחל וארנהאגן ודורותיאה פייט־שְׁלֶגֶל שימשו מקומות־מפגש ליהודים ונוצרים מן העילית של החברה הברלינית. אך ההתקדמות לקראת שוויון אזרחי חוקי התנהלה באיטיות. לאחר שהוקם הבניין החדש לבורסה בב׳ (1805) נוסדה „קורפּוראציה״ משותפת ליהודים ונוצרים, שבה היו היהודים שווי־זכויות. ב1803—1804, בימי הפולמוס הספרותי על שאלת־היהודים, לא עשו השלטונות לטובת היהודים דבר ; אך אחר תבוסתה של פרוסיה הקלה חוקת־העיריות מן ה19 בנובמבר 1808 על התאַזרחותם של היהודים. לאסיפת המורשים של עיריית־ברלין נבחר שלמה פייט, בעוד שדוד פרידלנדר נתמנה ליועץ־העיר. פקודת ה11 במארס 1812 העניקה סוף־סוף ליהודים אזרחות פרוסית, וכל ההגבלות בדבר התיישבותם במדינה, לרבות המיסים המיוחדים, שהיו חייבים בהם, בוטלו.

מחמת המריבות הקשות, שפרצו בקהילה ב1698 בשעת בחירת הפרנסים, התערבה הממשלה בקביעת סדרי־הקהילה, וחוקת־הקהילה נכללה בפקודה מן ה24 ביאנואר ובתקנון מן ה7 בדצמבר 1700. הפרנסים, שנבחרו לזמן של שלוש שנים, היו מוסמכים להטיל קנסות (⅔ לקופת־המדינה, ⅓ לקופת־הצדקה של הקהילה) ואף לגזור חרם בהסכמת הרב והשלטונות. המתווך בין היהודים והמדינה היה „ראש־הפרנסים״.

ב1717 נתגלה אי־סדר בהנהלת־הקהילה, הפרנסים הודחו ועל הקהילה הוטל קנס (בסך 10,000 טאלר, שהופחת אח״כ ל6,500 טאלר). ב1722 ו1723 נקבעו תקנות חדשות ביחס לצורת האירגון של הקהילה. חוץ מראשי־הפרנסים, שנתמנו ע״י המלך ופעלו בפיקוחה של ועדת־היהודים, נתמנה ועד־קהילה, שהיה מורכב מ5 (4 או 3) פרנסים ושסיפח אליו בשעת טיפול בעניינים חשובים גם 2 „טובים״ ו2 „עיקורים״ (ממלאי־מקום). לשם הכרעה בעניינים חשובים ביותר נתמנו ועדות של ט״ו, י״ח או ל״ב חברים. ב1792 הורכב „ועד־פיקוח״ בן שלושה חברים, שהשגיח על ההנהלה גם מבחינה כספית.

מן הרבנים והדיינים, שפעלו אחר הרב הראשון, ר׳ מיכל חסיד (1714—1728), שנבחר עם הקמת בית־הכנסת של הקהילה, יש להזכיר את יעקב יהושע בר צבי הירש מקראקא בעל „פני יהושע״ (1731—1734), דוד פרנקל בעל „קרבן העדה״ לירושלמי (1743—1762), רבו של משה מנדלסזון, ור׳ צבי הירש בר אריה ליב, המכונה הירשל לווין (1772—1800), שנתפרסם ע״י מלחמתו בהשכלה.

3. מ פ ק ו ד ת ־ ה ש ו ו י ו ן ש ל 1812 ע ד ע ל י י ת ם ש ל ה נ א צ י ם ל ש ל ט ו ן (1933). תולדותיהם של יהודי־ב׳ מבחינה מדינית מזדהות בתקופה זו יותר ויותר עם תולדותיהם של יהודי פרוסיה וגרמניה בכללן. במהפכה של 1848 לקחו יהודי ב׳ חלק פעיל הן כלוחמים על הבאריקאדות והן כחברי המשמר האזרחי, כנואמים, עיתונאים, וכד׳. משהושג שיווי־הזכויות הפורמאלי (יולי 1860) חדרו יהודי־ב׳ לחיים המדיניים והחברותיים במספר גדל והולך, ועיריית־ב׳ היתה זמן מרובה מעוז של הליבראליות והסבלנות. מן העיתונות הברלינית היה החלק החמישי בערך בידי יהודים. ה„ברלינר טאגבלאט״ וה„פוֹסישֶׁה צייטונג״, שמוציאיהם ועורכיהם היו יהודים, נקראו בחו״ל בתשומת־לב מיוחדת, אע״פ שהיה ידוע, שאין הם מבטאים את דעותיהם של החוגים הקרובים לשלטון. גם בספרות, בתיאטרון, במוסיקה ובציור תפסו יהודי־ב׳ מקום בולט. הצלחות אלו עוררו נגד היהודים תגובות חריפות בחוגים הימניים, וב׳ נעשתה מרכז של שנאת־ישראל. „התנועה הברלינית״ של אדולף שְׁטֶקֶר (ע״ע) הסיתה את ההמונים נגד היהודים כנציגי הקאפיטאליזם, שליטי העיתונות, וכד׳ (וע״ע אנטישמיות).

ב1812 הגיע מספרם של יהודי־ב׳ ל3,292, ב1852 ל11,840,

ב1890 — ל108,044, ב1925 ל172,672. נמצא, שבמשך כ100 שנים גדל מספרם של יהודי־ב׳ פי חמישים לערך. אעפ״כ לא היו באוכלוסיה הכללית של ב׳ אלא כ2% של יהודים עד 1840, 5.02% ב1890 ו4.29% ב1925. מכל יהודי־גרמניה ישבו בב׳ ב1811—1828 1.4%, ב1871 — 7.03% וב1925 — 30.6%. למרות התרבות המקרים של נישואי־תערובת, פרישה מן היהדות ושמד, ולמרות התמעטותן של הלידות בין יהודי־ב׳, עלה מספרה של האוכלוסיה היהודית בעיר ע״י הגירה של יהודים לב׳ מערי־השדה, ביחוד ממחוז פוזנה, ומארצות אירופה המזרחית. עם עליית חשיבותה של ב׳ כמרכז של מסחר ותעשיה, הלך וגדל חלקם של היהודים בחייה הכלכליים, ביחוד בבנקאות (מנדלסזון, בלייכרדר, ועוד), בניהול מחסני כל־בו (ורטהיים, טיץ, יגדורף), במסחר התבואה והמתכת, בתעשיות הטכסטיל וההלבשה, בבניה, בתעשיית קטרים וקרונות־רכבת, וכן בייצור בירה, ועוד. היהודי לודוויג לֶוֶה עמד בראש ביח״ר גדול לכלי־נשק בב׳. חברת החשמל הכללית (A.E.G.) נוסדה בב׳ ע״י המהנדס אמיל ראתֶנַאו, ובה פעלו בנו, ואלטר רַתֶנַאו, ופליכּס דויטש. ב1861 עסקו 53.17% מיהודי־ב׳ במסחר, 17.3% בתעשיה ומלאכה; ב1910 ירד האחוז של העוסקים במסחר ל41.61%, ולעומת זה עלה אחוז המתפרנסים מתעשיה ומלאכה ל35.16%.

לאחר שנרצחו בב׳ קארל ליבקנֶכט ורוזה לוכּסמבורג (יאנואר 1919) גברה בעיר התעמולה האנטישמית. המרד של קאפ (מארס 1920) עמד בסימן אנטי־יהודי בולט. ואלטר ראתנאו, מיניסטר־החוץ של גרמניה, נרצח בב׳ ב24 ליוני 1922 ע״י לאומנים אנטישמיים. ב5 בנובמבר 1923 התנפלו אנטישמים על יהודים ברחובות גְרֶנאדִיר וּדְראגוּנֶר, שהיו מאוכלסים בעיקר ע״י יהודים. ב1926, עם התמנותו של יוסף גבלס ל„גאוּ־לייטר״ בב׳, גברה ההסתה האנטי־יהודית בעיר. בערב ראש־השנה תרצ״ב (12.9.1931) התנפלו בקורפירסטֶנדַם קבוצות־נאצים, שנתארגנו ע״י הרוזן וולף היינריך הלדורף (אח״כ: ראש המשטרה ברייך השלישי), על יהודים, שחזרו מבתי־כנסת.

החיים הפנימיים בקהילת־ב׳ (1812—1933). עם מתן־האזרחות ב1812 נתערער אירגון־הקהילה, כי התקנות הישנות בטלו ע״י הפקודה מן ה11 במארס 1812 ותקנות חדשות לא באו במקומן. במשך זמן־מה לא היתה הקהילה רשאית לגבות מיסים והיתה צפויה להתפרקות. חוק שיצא ביולי 1847 איפשר את חידושם של חיי־הקהילה התקינים, ומאז התנהלה קהילת־ב׳ ע״י ועד בן 7 חברים ו3 סגנים וע״י אסיפת־מורשים בת 21 חברים ו10 סגנים. הבחירות הראשונות לאסיפה זו התקיימו בפברואר 1854, והתקנון הראשון של הקהילה אושר באוגוסט 1860. בתקופה זו גברה התסיסה בקהילת־ב׳ ע״י שאיפותיהם של המתקנים דוד פרידלנדר ואחרים לתיקונים קיצונים בסדר־התפילה. תכניותיהם של המתקנים נתקפחו זמנית לאחר שפקודה מ9 בדצמבר 1823 קבעה, שעבודת־ה׳ תערך בבית־הכנסת המקומי וכמנהג המקובל, בלא כל חידושים בלשון, במנהגים, בנוסח התפילות ובנעימות.

ב1819 נוסדה בב׳ „האגודה לתרבות ולחכמת־ישראל״, שבה השתתפו צונץ, יוסט, אדוארד גאנז, היינריך היינה ואחרים (ע״ע גרמניה, תולדות־היהודים, עמ׳ 510). בינתיים חלו שינויים מרחיקי־לכת בחינוך. בית־הספר „חינוך נערים״, שבראשו עמד (מ1806 ואילך) הפילוסוף אליעזר (לאצארוס) בן־דוד (ע״ע) נסגר בסוף 1825 מחוסר אמצעים, במקומו הוקם ב1826 ע״י הקהילה בית־ספר לנערים, שהתנהל עד 1830 ע״י צונץ. ב1835 יסדה הקהילה בית־ספר לנערות. כן נמצאו בב׳ כמה בתי־ספר פרטיים, כגון זה של ה. מ. בּוק (נוסד ב1807), שמנהליו היו ב1816—1835 ההיסטוריון יוסט וב1835—1845 זיגיסמונד שטרן. הרב מאיר בר שמחה וייל, שהלך בדרך עצמאית בענייני־החינוך, פתח ב1825 סמינאריון למורים. ב1840—1850 היה קיים בב׳ סמינאריון למורים, שנוהל ע״י צונץ. בית־המדרש למורים בהנהלתו של אהרן הורוויץ הוקם ב1859.

ב1844 הוזמן ר׳ מיכאל זקש לשמש דיין שלישי ומטיף בקהילה. אע״פ שהיה שמרני, לא התנגד לרפורמה מתונה. בעקבות „אגודת התרבות השניה״ (1840) יסד אהרן ברנשטיין ב1845 את „חברת הרפורמה״, ובזמן מאוחר יותר את „קהילת הרפורמה״, שהנהיגה — ביחוד בזמן כהונתו של שמואל הולדהיים (1847—1860) — תיקונים מרחיקי־לכת בנוסח־התפילה. עבודת־ה׳ התקיימה מתחילה ביום השבת וביום הראשון, ולאחר זמן — ביום הראשון בלבד. ההתבדלות מן הקהילה הראשית, שאליה שאפה הקהילה הרפורמית, לא הושגה, אך הקהילה הראשית הוכרחה להקציב תמיכה גדולה מאוד לקהילת־הרפורמה, לפי שהרבה מחבריה נמנו על משלמי המיסים הגדולים ביותר. תסיסה חדשה נתעוררה בקהילת־ב׳ כשחוגים רחבים מחבריה דרשו בתוקף להכניס ל„בית־הכנסת החדש״ עוגב ותיקונים בסדר־התפילה. התמנותו של אברהם גייגר לרבה של הקהילה (1870—1874) נתקבלה בחוגי־האדוקים מתוך התנגדות יתרה, והרב עזריאל הילדֶסהַיימֶר ומצדדיו פרשו מן הקהילה הראשית (1869) והקימו קהילה חדשה „עדת ישראל״, שהוכרה באופן רשמי (1885). אברהם גייגר קבע כתנאי לבחירתו, שיוקם בב׳ מכון לחקר מקצועות היהדות; ואמנם ב1872 נפתח בב׳ „בית־המדרש הגבוה לחכמת־ישראל״. שנה לאחר מכן פתח עזריאל הילדסהיימר בב׳ את „בית־המדרש לרבנים בשביל היהדות החרדית״.

בין 1880 ו1930 הוקמו ע״י הקהילה 8 בתי־כנסת גדולים, מהם בית־הכנסת ברחוב פַאזַנֶן, שהיה אחד מן המפוארים בעולם. בס״ה עמדו ברשות הקהילה 16 בתי־כנסיות, מהם 7 לשמרנים (בלא עוגב) והשאר חדישים ורפורמיסטיים. אחר אברהם גייגר פעלו בקהילת־ב׳ עוד 30 רבנים (12 שמרנים והשאר ליבראליים). חוץ מזה היו לרוב החברות הדתיות, שנתמכו ע״י הקהילה, רבנים משלהן.

ב׳ שימשה מרכז לאירגונים הכלליים של היהדות הגרמנית, כגון „ברית קהילות הגרמנית־ישראלית״ (נוסדה 1869), „איגוד היהודים הגרמניים״ (1904), „בני ברית״ (1883), „אגודה מרכזית של אזרחים גרמניים בני דת משה״ (1893), „חברת עזרה של יהודי־גרמניה״ (1901), מרכז לעבודה סוציאלית (1917), וכד׳. כן הופיעו בב׳ עיתונים וכ״ע יהודיים שונים, בכללם בטאון הקהילה, שתפוצתו הגיעה עד 60,000 טפסים. מוסדות־הקהילה ופעולותיהם בכל שטחי החיים הציבוריים שימשו מופת לכל שאר קהילות־ישראל בעולם. תקציבה השנתי של הקהילה בתחילת שנות ה30 היה של כ10,000,000 מארק (לעומת 5,000,000 מארק ב1914). מספר משלמי־המיסים לקהילה היה 70,000 בערך.

כשמונים שנה היו הליבראלים שליטים בקהילת־ב׳. אך באירגונים המרכזיים פעלו ליבראלים ושמרנים בהארמוניה

שלמה, ולכל הפחות במשך זמן מסויים השתתפו גם ציונים באירגונים אלה. „חיבת־ציון" מצאה בב' הד קלוש בלבד, בעיקר בין החרדים, וההתנגדות לציונות המדינית היתה חריפה ביותר. הרב הברליני ז. מייבאום נמנה עם ראשי „רבני־המחאה", ו„האגודה המרכזית" ו„התאחדות היהדות הליבראלית" ניהלו „מלחמת־מצווה" נגד ה„התאחדות של ציוני גרמניה" ובטאונה „יודישה רונדשאו". עם שינויה של שיטת הבחירות לקהילה אחר מלחמת־העולם I, נבחרו ב1920 ארבעה נציגים של „מפלגת־העם היהודית" (קואליציה של ציונים, „מזרחי" והאירגון של יהודי־המזרח) ואחד מ„פועלי־ציון" לאסיפת־המורשים (שמנתה 21 חברים), גם לוועד־הקהילה נכנסו 2 ציונים. ב1926 קיבלה הקואליציה של „מפלגת־העם", השמרנים ו„המפלגה האמצעית" את הרוב. במשך שלוש שנים עמד הציוני גיאורג קארסקי בראש ועד־הקהילה. אך בבחירות של נובמבר 1930 נבחרו 24 ליבראלים, 14 מ„מפלגת־העם" ועוד 3 ממפלגות קטנות, ולוועד־הקהילה נכנסו 7 ליבראלים, 3 ציונים ושמרני אחד. באגף הקיצוני של החזית האנטי־ציונית פעלו מאכס נאומן וסיעתו, שדחו שיתוף־פעולה עם יהודים לא־גרמניים ודרשו לשלול מן הציונים את האזרחות הגרמנית ולהתיר להם לישב בגרמניה כזרים בלבד. ב1922 נוסד ביזמתה של קהילת־ב' „איגוד ארצי של הקהילות היהודיות בפרוסיה", שהקיף 655 קהילות, להוציא את קהילות־החרדים, שהיה להן איגוד נפרד. הישג גדול בשביל קהילת־ב' היתה התמיכה הממשלתית, שניתנה לה בפעם הראשונה בזמן האינפלאציה (סוף 1923) — תמיכה, שבלעדיה לא היתה הקהילה יכולה להחזיק מעמד. אבל בשנים שלאחר מכן לא היתה הקיצבה הממשלתית שניתנה לקהילה מספקת.

יהודי־ב' בתקופת השלטון הנאצי. הגזירות הראשונות, שנגזרו על יהודי גרמניה אחר עליית הנאצים לשלטון (ע"ע גרמניה, יהודים), פגעו קשה גם ביהודי־ב', ובעיקר בבעלי המקצועות החפשים ובפקידים שבהם. מתוך 1,998 עורכי־דין לא־אריים שהיו בב' קיבלו רשיונות־עבודה חדשים 1,204, בעוד שהרופאים הלא־אריים, אע"פ שהוצאו מן השירותים הציבוריים, יכלו להמשיך בעבודה פרטית. הגזירות והרדיפות נתרבו והלכו, ומ1938 — בקצב מהיר (ע"ע גרמניה, היהודים; אנטישמיות; נציזם). ב14 ביולי 1938 פרצו פתאום מהומות בב', לפי הגירסה הרשמית: „כתגובה על מעשי־פשע של יהודים, ביחוד של מהגרים מערי־השדה שבאו בחדשים האחרונים לב'". רציחתו של ארנסט פון ראט, המזכיר השלישי של הצירות הגרמנית בפאריס, ע"י הרשל גרינשפאן (7.11.1938) נתלוותה בהפגנות סוערות גם בב', ובמשך שעות מועטות נופצו חלונות־הראווה של בתי־מסחר יהודיים, שהרבה מהם נהרסו ונשדדו. בלילה שבין ה10 וה11 בנובמבר נשרפו כליל או ניזוקו קשה 15 בתי־כנסיות בב'. הנזק, שנאמד לעשרים מיליון מארק, שולם בכספי־היהודים, ופיצויי חברות־הביטוח הוחרמו ע"י הרייך. משרדי־הקהילה, שנסגרו בימי־הפרעות, נפתחו לאחר זמן־מה, והיהודים הורשו להתפלל ב4 בתי־כנסיות. גם „אגודת התרבות" וחברות אחרות (ביהוד אותן שעסקו בהגירה) הוסיפו לפעול. מעכשיו הופיע בב' רק עיתון יהודי אחד, ששימש לכל יהודי הרייך: Jüdisches Nachrichtenblatt.

בין 1933 ו1937 ירד מספרם של חברי הקהילה מ172,000 ל140,000. עד סוף 1937 היגרו 13,500 מיהודי־ב' לאירופה התיכונה ולארצות שמעבר לים, מהם 12% לא"י. בכל הקהילה הורגשה מעין שיבה ליהדות, שבאה לידי ביטוי ע"י תחיית החיים הדתיים, הופעת ספרים יהודיים בגרמנית והפצת העיתונות היהודית (עד שנאסרה הופעתה ב1938) במהדורות שלא מן הרגיל. בכל בתי־הספר למדו גם עברית מדוברת. בפיקוחו של הממונה הנאצי על ענייני־התרבות היהודיים הוקמה „אגודת התרבות" (Kulturbund), שאירגנה את החיים האמנותיים והספרותיים. מ1933 ואילך שימש כנשיאה של הקהילה היינריך שטאהל — ליבראל, שהיה חביב על כל המפלגות. תחת הלחץ של נציגות יהודי־גרמניה, נקבע מספר שווה בהנהלת הקהילה לנציגים הציונים והבלתי־ציונים. מ1 בינואר 1938 ניטל גם מקהילת־ב', כמו משאר קהילות־היהודים בגרמניה, האופי של גוף בעל משפט פומבי.

מ1938 ואילך נתמעטו במידה ניכרת האפשרויות של עבודה. ממאי 1938 עד מארס 1939 עברו לידיהם של אריים בב' 338 בתי־עסק זעירים של יהודים, ששוויים נאמד ב57 מיליון מארק. רק במוסדות יהודיים ובמוסדות של הקהילה, שמספר חבריה ירד ב1939 ל91,000, מצאו אחדים מקור־פרנסה. משפרצה מלחמת־העולם II גברו ההחרמות והמאסרים בין היהודים, וכן נגזרו גזירות חדשות. בין השאר נאסר על היהודים (פרט לרופאים, אחיות רחמניות ונכים) להשתמש בתחבורה הציבורית, להתהלך ברחוב ללא מטרה, לשאת מקל, להסתכל בחלונות־ראווה, לדבר זה אל זה בפומבי, להחזיק כלבים וחתולים, וכד'. בעלי הדירות הטובות שבין היהודים הוכרחו לפנות את דירותיהם לאריים; באיזורים מסויימים נאסר על היהודים לגור, והרבה מן היהודים הועברו מבתיהם לבתים רעועים ולצריפים. הוטל עליהם עוצר בחורף מ8 בערב, ובקיץ מ9 בערב עד הבוקר. גם במקלטים ציבוריים הופרדו היהודים מן האריים; הם נצטוו לישב על ספסלים מיוחדים, והקהילה התקינה בשביל חבריה כמה מקלטים, שנקראו „מקלטי־גטו". ב1 בספטמבר 1941 הונהג „טלאי־היהודים", ומ15 באפריל 1942 הוכרחו היהודים להדביק בכניסה לדירותיהם מגן דוד שחוד על רקע לבן. היהודים קיבלו כרטיסי־מזון מיוחדים, אך מנתם היתה קטנה הרבה מזו של האחרים; הותר להם לקנות מיצרכים אך בין השעות 4 ו5 אחר־הצהריים, ובחנויות מיועדות לכך. רפואות יכלו לקנות רק מ9 עד 10 לפני־הצהרים. סנדלר אחד עבד באופן רשמי בשביל היהודים, וכן ספר אחד או שנים. קויימה מאפיה יהודית אחת וחנות לאספקת מיצרכים לבית־החולים היהודי.

במאי 1942, כשהוטלה פצצה על ביתן של תערוכת „גן העדן הסובייטי", שנפתחה אז בב', נאסרו כ500 מיהודי־ב'; מחציתם הומתו בקסרקטין בליכטרפלדה, ומחציתם נשלחו למחנה־ריכוז ושם נספו. השלטונות לחצו על הקהילה להחיש את ההגירה, אע"פ שידעו היטב שהאפשרויות הן מצומצמות, ועם זה אסרו על המוכשרים לעבודה לעזוב את הארץ. אלה האחרונים הועסקו בעבודת־כפיה בתנאים קשים ובשכר שהספיק בקושי לקניית המזון, שהותר להם לקנות (לפי כרטיסי־המזון, שניתנו להם). החיים הפנימיים נידונו לשיתוק גמור. בדצמבר 1941 הפסיקה „אגודת־התרבות" את פעולתה, והעיתון היהודי הרשמי פסק מלהופיע ב1 ביוני 1942. בפברואר 1940 התחילו הגירושים ל„רזרוואט"־לובלין ולמחנות־ההשמדה. היהודים ידעו, שצו־הגירוש פירושו פסק דין־מוות, והרבה מהם התאבדו. במשך זמן־מה לא חלו פקודות־

הגירוש על עובדי־הקהילה ונציגות־היהודים ברייך, ואף לא על פועלים יהודיים בתעשיה. אך לסוף הקיפה הגזירה גם את עובדי־הקהילה. בהתאם לסיסמה, שב׳ צריכה „להיטהר" מיהודים עד סוף מארס 1943, הוצאו ב27 בפברואר בערך 20,000 פועלים יהודיים מבתי־הרושת בב׳ וגורשו מן העיר. כ8,000 מהם הובאו למחנות־מוות בפולניה ובשלזיה העילית. אחדים ממנהיגי היהודים הומתו במחנות־ריכוז, אחרים — כמו לאו בק והיינריך שטאהל — הוגלו לטֶרֶזִינְשטאט שבבוהמיה. ב1 ביולי 1942 הוצא החוק האחרון, שטיפל ביהודים; חוק זה העביר את השיפוט בפשעים, שבוצעו על־ידי יהודים, מבתי־המשפט לידי המשטרה. — בשנה האחרונה למלחמה, נמצאו בב׳ כ7,000 יהודים ויהודיות, שהיו נשואים לגרמנים, ועוד כ2,000, שהצליחו להסתתר במחבואים שונים.

אחר המלחמה הוקמה קהילה חדשה, שנתפלגה אח"כ לקהילות של ב׳ המזרחית וב׳ המערבית. כיום (1956) מַקפת הראשונה לכל היותר כ1,000 יהודים והשניה — כ7,000.

פנקס קהלת ברלין (כ"י), תפ"ג ואילך; א. ל. לאנדסהוטה, תולדות אנשי שם, ברלין תרמ"ד; י. מייזל, ב„ערים ואמהות בישראל", חלק א׳, תש"ו; D. Friedlaender, *Aktenstücke, die Reform der jüdischen Kolonien in den preussischen Staaten betreffend*, 1793; L. Geiger, *Geschichte der Juden in Berlin*, I, II, 1871; *Das Berlinische Stadtbuch*, ed. P. Clauswitz, 1883; D. Kaufmann, *Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien*, 1889; *Acta Borussica*, I–V (*Münzwesen*), I–III (*Seidenindustrie*); *Gemeindeblatt der jüdischen Gemeinde zu Berlin*, 1911—1938; Ismar Freund, *Die Emanzipation der Juden in Preussen*, I, II, 1912; L. Davidsohn, *Beiträge zur Sozial-und Wirtschaftsgeschichte der Berliner Juden vor der Emanzipation*, 1920; Selma Stern, *Der preussische Staat und die Juden*, I, II, 1925; Moritz Stern, *Beiträge zur Geschichte der jüdischen Gemeinde zu Berlin*, 1926—1934; *Jüdisches Jahrbuch für Gross-Berlin*, 1926—1932; *Das älteste Bürgerbuch 1453—1700*, ed. Peter von Gebhardt, 1927; H. Rachel, *Das Berliner Wirtschaftsleben im Zeitalter des Frühkapitalismus*, p. 42 ff., 1931; W. Heise, *Die Juden in der Mark Brandenburg bis zum Jahre 1571*, 1932; Pappritz–Rachel–Wallich, *Berliner Grosskaufleute und Kapitalisten*, I–III, 1934-39; *Die letzten Tage des deutschen Judentums* (Berlin, Ende 1942); Paula Littauer, *My Experiences During the Persecution of the Jews in Berlin and Brussels, 1939—1944*, 1945.

י. מ.

בֶּרְלִין, קוֹנְגְּרֶס־, כינוס של המעצמות האירופיות הגדולות (רוסיה, אנגליה, אוסטריה־הונגאריה, גרמניה, צרפת ואיטליה) ותורכיה — משתתפות קונגרס־פאריס 1856 (ע"ע קרים, מלחמת־) וועידת־לונדון 1871 —, שנתקיים בברלין מן ה13 ביוני עד ה13 ביולי 1878. באי־כוח יוון, סרביה, מונטֶנֶגרו, רומניה, פרס וב"כ הכמורה הארמנית השתתפו רק בישיבות, שבהן נדונו הבעיות, שנגעו להם, ובזכות של דעה מייעצת בלבד. יו"ר הקונגרס היה ביסמארק. חוץ ממנו התבלטו בו לורד ביקונספילד (ע"ע דישראלי), יו"ר המשלחת האנגלית, הרוזן אַנדרַשי (ע"ע), יו"ר המשלחת האוסטרית, והרוזן פ. שובַלוב (ע"ע), ציר־רוסיה בלונדון, שהיה הרוח החיה במשלחת הרוסית מאחר שהיו"ר של המשלחת, הנסיך גורצַ׳קוב (ע"ע), המיניסטר לענייני־חוץ של רוסיה, היה ישיש (בן 80) תשוש. ראש המשלחת התורכית היה אלכסנדר קאתיאודורי, הנוצרי היווני.

מטרת הקונגרס היתה: פתרון ה„בעיה המזרחית", כלומר בעיית המזרח הקרוב, לאחר שמלחמת רוסיה־תורכיה (ע"ע), 1877, חיבלה בstatus quo, שנוצר אחר קונגרס־פאריס ולאחר שחוזה סאן־סטפאנו — חוזה־השלום בין תורכיה ורוסיה, שנחתם ב3 במארס 1878 — הקים בולגאריה גדולה מן הדאנובה עד הים האגיאי ועד אלבאניה, התיר לרוסיה להחזיק צבא בבולגאריה ואף הגדיל הרבה את שטחיהן של סרביה ומונטֶנֶגרו. אנגליה התנגדה לחוזה זה, משום שבפועל השאיר את קונסטאנטינופול ללא הגנה בפני רוסיה. אוסטריה התנגדה ליצירת מעצמות סלאוויות חזקות, מושפעות מרוסיה, שתחסלנה את השפעתה ואפשרות התפשטותה בבאלקאן.

חששותיהן של אנגליה ואוסטריה התעוררו עוד קודם שנחתם חוזה סאן־סטֶפאנו. בשל הצי הבריטי, שהופיע ב14 בפברואר 1878 באיי־הנסיכים, לא נכנס הצבא הרוסי לקונסטאנטינופול. 7,000 חיילים בריטיים הועברו מהודו למאלטה. באוסטריה נערך גיוס כללי. אבל כל הצדדים ביקשו פשרה. למדיניות התקיפה של המלכה ויקטוריה וראש־הממשלה של בריטניה, לורד ביקונספילד, התנגדה המפלגה הליבראלית עם גלדסטֹון (ע"ע) בראשה. לא היה איחוד בממשלה האנגלית: הלורד דֶרבּי, המיניסטר לענייני־חוץ, התפטר, ואת מקומו ירש הלורד סוֹלְזבֶּרי. למדיניות התקיפה של הרוזן אנדראשי, המיניסטר לענייני־חוץ של אוסטריה־הונגאריה, התנגדו הקיסר פרַנץ־יוזף (ע"ע) וחוגי־הצבא. למדיניות התקיפה של הסלַוִינוֹפילים (ע"ע), עם איואן אַקסאקוב בראשם, התנגדו ברוסיה הצאר אלכסנדר II (ע"ע) והאחראים למדיניות־החוץ, הנסיך גורצ׳אקוב והרוזן פ. שובאלוב. רוסיה, שמצבה הצבאי, הכספי והפנימי היה קשה, ושנוסף על כך היתה מבודדת בזירה הבינלאומית, עמדה בפני ברירה בין מלחמה בקואליציה חזקה (של אנגליה, אוסטריה ותורכיה) לבין רוויזיה של חוזה סאן־סטפאנו. רוסיה קיוותה, שגרמניה תכיר לה תודה על עמדתה הניטראלית במלחמות 1866 ו1870, וכן תלתה תקוות בידידות הפרטית בין ביסמארק לבין גורצ׳אקוב ושובאלוב. ביסמארק הציג את עצמו כ„סרסור ישר" ואת גרמניה כמדינה, ש„כל הבעיה המזרחית אינה שוה בעיניה את מחיר עצמותיו של גרֶנאדיר פומֶרני אחד". כשם שביקונספילד לא רצה בהחלשתה של תורכיה, כך לא רצה ביסמארק בהחלשתה של אוסטריה. קונגרס ב׳, שהתקיים במשרד־הקאנצלר, בארמון ראדזיוויל, פעל במהירות בלתי־שכיחה בוועידות בינלאומיות גדולות. ביסמארק ניהל את הישיבות ואת המו"מ בבהירות ובתקיפות. כמה בעיות עיקריות נפתרו ע"י מו"מ ישר בין הצדדים עוד קודם פתיחת־הקונגרס. במחיר הניטראליות שלה במלחמת 1877, קיבלה אוסטריה את הסכמתה של רוסיה לסיפוחן של בוסניה והרצגובינה לאוסטריה. לשם הבטחת הדרך להודו קיבלה אנגליה מתורכיה, ב4 ביוני 1878, את קפריסין במחיר התחייבות, שתתמוך בתורכיה בקונגרס־ב׳ ותהיה אחראית לשלמותה של תורכיה האסייתית. ב6 ביוני התחייבו אנגליה ואוסטריה על תמיכה הדדית בקונגרס.

החוזה, שמשתתפי קונגרס־ב׳ חתמו עליו ב13 ביולי 1878, מכיל 64 סעיפים, שהחשובים שבהם הם אותם שדנים בבולגאריה ובארמניה, שבתחומיהן התנהל עיקרה של מלחמת 1877. על ההסדרים, שנתקבלו ביחס לבולגאריה ע"ע בולגריה. הוכרה עצמאותן של סרביה ורומניה גם להלכה. סרביה הורחבה בכיוון דרומי־מזרחי, בעיקר על חשבון בולגאריה של סאן־סטֶפאנו. מונטֶנֶגרו קיבלה את נמל אנטיוַרי בתנאי שלא תהפוך אותו לנמל צבאי ולאחר שאוסטריה קיבלה את נמל סְפִּיצה (Spizza), הסמוך לו. אוסטריה קיבלה מאנדאט על בוסניה והרצגובינה וזכות להחזיק צבא בסאנ־



קונגרס־ברלין. לפי תמונה של אנטון פון ורנר, שהיתה תלויה עד 1945 באולם של עיריית־ברלין. בתמונה נראים, בין השאר (מימין לשמאל): קאתיאודורי פחה (שני מימין), לורד סולזברי (שלישי), פון בילוב (יושב), הרוזן שובאלוב — לוחץ את ידו של ביסמארק, הרוזן אנדראשי, לורד ביקונספילד — עומד ליד הנסיך גורצ'אקוב (יושב)

ג'אק נובי־באזאר, שיצר טריז בין סרביה לבין מונטנגרו. במחיר דוברוג'ה הצפונית הפסידה רומניה את בסאראביה הדרומית לטובת רוסיה, בעלת־בריתה במלחמת 1877, שלה היה שייך חבל זה עד 1856. ארמניה בותרה לשלושה חלקים. לרוסיה סופחו איזורי ארדאהאן, קארס ובאטום, שהוכרזה כנמל חפשי; לפרס סופח איזור חוטור (Khotor); שאר חלקי־ארמניה נשארו בידי תורכיה, שהתחייבה להכניס בהם את „התיקונים הנתבעים על־ידי הצרכים המקומיים" וכן „לערוב לבטחונם של הארמנים כנגד הצ'רקסים והקורדים". ההחלטה על תביעות־יוון נדחתה לוועידת־המעצמות, שנו־עדה להתכנס בברלין ביולי 1880; החוזה, שנחתם באותה ועידה, אושר ע"י תורכיה ב1881; לפיו קיבלה יוון את רובה של תֶסאליה עד האולימפוס ואת דרום־מערבה של אפירוס. משום התנגדותה של אנגליה לסיפוחה של כרתים ליוון אושר חוזה 1868. המעצמות קיבלו עליהן אחריות לשלמותה של תורכיה. המדינות הבאלקאניות התחייבו להעניק שיווי־זכויות למיעוטים הלאומיים. כתוצאה מקונגרס־ב' נוצר בבאלקאן שיווי־משקל בין רוסיה לאוסטריה. החלטות־הקונגרס נשארו בתקפן עד המלחמה הבאלקאנית הראשונה (ע"ע בלקן, מל־חמות ה־), 1912, פרט לנקודות אחדות: ב1885 התאחדה רומֶליה המזרחית עם בולגאריה, ב1886 ביטלה רוסיה את הנמל החפשי בבאטום, ב1908 הכריזה בולגאריה על עצ־מאותה גם להלכה ואוסטריה־הונגאריה סיפחה לתחומה גם להלכה את בוסניה והרצגובינה. קונגרס־ב' שימש תחילת־הסוף לידידות המסרתית של רוסיה כלפי גרמניה. — תמונת קונגרס־ב' של הצייר פון וֶרנר היתה תלויה עד 1945 באולם של עיריית־ברלין.

A. d'Avril, *Négociations au traité de Berlin*, 1886; E. Hertslet, *Map of Europe by Treaty*, 1891; W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After*, 1938; S. Maiwald, *Der Berliner Kongress und das Völkerrecht*, 1948.

א. אח.

שאלת־היהודים. על סדר־היום של קונגרס־ב' הועמדה גם שאלת־היהודים בארצות־הבאלקאנים — רומניה, סרביה, בולגאריה.

היזמה להעמדת הבעיה היהודית על הפרק באה מחברת „ציון" בבוקארשט בראשותם של אדולף ויינברג וד"ר אדולף שטרן, שהתקשרו עם ה„אליאנס איזראֶאליט" (כי"ח) בפאריס וה„ועד להגנת יהודי רומניה" בברלין, שבראשו עמד פרופ' ד"ר מוריץ לאצארוס. הקהילה היהודית בברלין פנתה עוד ב28 בפברואר 1878 אל ביסמארק בבקשה, שיעורר בקונגרס גם את שאלת שיווי־הזכויות ליהודי־רומניה. בתשובה על כך הודיע שר־החוץ הגרמני, שתינתן הוראה לבאי־כוחה של גרמניה, שיתבעו בקונגרס מתן שיווי־זכויות לבני כל הדתות בארצות־הבאלקאנים והכללתה של התחייבות מפורשת על כך בסעיפים מיוחדים בחוזה־השלום.

עניין שיווי־הזכויות של היהודים בארצות אלו נידון גם בפארלאמנטים של צרפת, איטליה, אוסטריה והונגאריה, ובהחלטות מיוחדות נדרשו הנציגויות של המדינות הללו בקונגרס לפעול לטובת הסֶדר מתאים.

לשם טיפול בענייני היהודים הוקם בברלין ועד מיוחד מורכב מבאי־כוח הוועד לענייני־היהודים בברלין (גרשון בלייכרֶדֶר, פרופ' לאצארוס הנזכר, יעקב בֶּרְנַיס, ברתולד אַוּאֶרבַּאך), נציגי כי"ח (אדוארד סאקו קאן, קארל נטר ועמנואל וֶנציייני), משלחת יהודי רומניה (ד"ר אדולף שטרן, ד"ר מארקו ברוצינר, ד"ר טַאוסיג, ד"ר הרמאן הירש) ובאי־כוחה של האליאנס בברלין (ד"ר נוימאן, הבאנקאי איזידור פלאטו, גולדשמידט). ועד זה ניסח תזכיר, שהוגש לקונגרס בכללו, ותזכיר שני, שנועד לנשיא־הקונגרס, ביסמארק. בתזכירים אלה תואר המצב, שבו נמצאו היהודים בארצות־הבאלקאן, והובעה הבקשה להבטיח בחוזה־השלום (בסעיפים מיוחדים) שיווי־זכויות לבני כל הדתות והגזעים. נעשו גם צעדים מיוחדים להביא את דרישותיהם של היהודים לפני

נציגי־הממלכות. הבארון הירש וסר משה מונטפיורי באו לשם כך בדברים עם הנציגים של אנגליה וצרפת, ואילו בלייכרדר השתדל בדבר אצל ביסמארק ונציג־רוסיה, גראף שובאלוב.

חברי הוועד המאוחד ביקרו גם אצל באי־כוחן של מדינות־הבאלקאן (רומניה, סרביה ובולגאריה), שלא יוצגו רשמית בקונגרס אלא פעלו מאחורי־הפרגוד. נציג־רומניה, קוגאל־ניצאנו, ניסה לשדל את באי־כוחם של היהודים, שלא יפנו אל הקונגרס, הואיל ושיווי־הזכויות של היהודים הוא עניין פנימי של רומניה. בעיתונות הרומנית נתפרסמו איומים על יהודי־רומניה; על־ידי כך ניסו להשפיע על יהודי־המערב שיסתלקו מתביעותיהם; אך תגובותיהם של באי־כוח האַל־יאנס על תכסיסים אלה היו שליליות ונמרצות.

ב24 ביוני 1878 נדונה בעיית־היהודים בשעת הדיונים על בולגאריה. בא־כוח צרפת, וַדינגטון, הציע להכניס לחוזה־השלום סעיף, שבו הותנתה ההכרה בעצמאותה של בולגאריה בהענקת שיווי־זכויות בארץ זו לבני כל הדתות והגזעים. ההצעה נתקבלה.

ב28 ביוני, בשעת הדיונים על סרביה, דרשו נציג־תורכיה, קאתיאודורי פחה, ונציג אנגליה, סולזברי, להכניס סעיף דומה לחוזה־השלום כתנאי להכרה בעצמאותה של סרביה. בא־כוחה של רוסיה, הנסיך גורצ׳אקוב, התנגד לכך בטענה, שאין להשוות את היהודים בסרביה, רומניה ורוסיה אל היהודים בפאריס, לונדון, ברלין ווינה. למרות התנגדותו הוחלט להכניס לחוזה סעיף (§§ 35), שבו הובטח שיווי־הזכויות.

גם בשעת הדיונים על רומניה הציע ודינגטון להתנות את ההכרה בעצמאותה של ארץ זו בהענקת שיווי־זכויות מצדה לבני כל הדתות, היושבים בתוכה. הצעתו נתמכה תמיכה שלמה ע״י ביקונספילד, הגראף אנדראשי, ביסמארק, וגם שובאלוב הסכים לדבר. בהחלטה מיוחדת הוכנס לחוזה־השלום הסעיף 44, שלפיו הובטח שיווי־זכויות גמור לבני כל הדתות ברומניה. עקרון זה חייב, לפי הצעתו של סולזברי, גם את תורכיה, יוון ומונטֶנֶגרו.

בעקיפים נגעו בקונגרס גם בשאלת עתידה של ארץ־ישראל. ביוני 1878 הגישה קבוצה של יהודים לקונגרס (לידיהם של ביסמארק וביקונספילד) תזכיר, שבו נתבקש הקונגרס לחדש את עצמאותם של היהודים בא״י (בדומה לחידוש הריבונות של עמי־הבאלקאן) ולהקים בא״י מונאר־כיה יהודית קונסטיטוציונית. תזכיר זה נרשם בפרוטוקול המיסמכים, שהוגשו לקונגרס, אך לא נדון בקונגרס גופו. קודם כינוסו של הקונגרס התקיים בעניין תקומתם המדינית של היהודים בא״י ויכוח בעיתונות האנגלית וב1877 פורסמה (ע״י ביקונספילד) חוברת מיוחדת על הבעיה היהודית בתחום השאלה המזרחית — חוברת, שכללה תכנית להקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל.

אחר הקונגרס מילאו סרביה ובולגאריה את סעיפי־החוזה, שבהם חוייבו להעניק שיווי־זכויות למיעוטיהן, ואף הכניסו סעיפים אלה לתחוקותיהן. רומניה סירבה למלא את הת־חייבותה, והמאבק על מילוי הסעיף 44 של חוזה־השלום בארץ זו נמשך עשרות שנים.

נ. לון, חמישים שנות היסטוריה, א–ב, תרע״ט–תרפ״ב; נ. מ. גלבר, שאלת היהודים לפני הקונגרס הברליני 1878, ציון, תש״ג, א׳; הנ״ל, תכנית המדינה היהודית ללורד ביקונספילד, תש״ז; *Protocols de Congrès de Berlin*, 1878; Isidor Loeb, *La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumanie*, 1877; J. Brociner, *Die Judenfrage in Rumänien und ihre Lösung*, 1879; M. Kogalniceanu, *Rumäniens diplomatische Korrespondenz*, 1878–1879; Adolf Stern, *Din Viata mea unui Evreu Roman*, I–II, 1915; B. Segel, *Rumänien u. seine Juden*, 1918; Lucien Wolf, *Notes on the Diplomatic History of the Jewish Question*, 1919; Max Kohler and Simon Wolf, *Jewish Disabilities in the Balkan States* (in: *Publ. Amer. Jew. Hist. Soc.*, t. 24); W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After*, 1938; N. M. Gelber, *The Palestinian Question and the Congress of Berlin* (in: *Historia Judaica*, II (1940), 1; J. Meisl, *Die Durchführung des Artikels 44 im Rumänien und die europ. Diplomatie*, 1924.

נ. מ. ג.

בֶּרְלִין, אֶרְוִינְג — Irving Berlin; שמו המקורי: ישראל באלין — (נו׳ 1888), קומפוזיטור אמריקני־יהודי.

ב׳ בא לאה״ב מרוסיה כשהיה בן 4 ונתייתם מאביו, שהיה חזן, כשהיה בן 8. את לחניו הראשונים חיבר כ„מלצר־מזמר״. ב1911 זכה להצלחה כבירה ראשונה בשירו Alexander's Ragtime Band („להקת הג׳אז של אלכסנדר״), ומאז לא פסק מלחבר שירים ופזמונים, שהרבה מהם נעשו מקובלים ביותר באה״ב ובארצות אחרות. במלחמות־העולם I וII אירגן לְהָקוֹת מוסיקאליות צבאיות, שסיירו במחנות־הצבא האמריקני בכל חלקי־העולם. ב׳ חיבר טכסטים ומוסיקה למחזות מוסיקאליים וסרטים הרבה, והוא גם בעל בית־הוצאה למוסיקה.

בֶּרְלִין (פִּיק), יְשַׁעְיָהוּ, ע״ע פִּיק־בֶּרְלִין, יְשַׁעְיָהוּ.

בֶּרְלִין, מֵאִיר, ע״ע בַּר־אִילָן, מֵאִיר.

בֶּרְלִין, נֹחַ חַיִּים צְבִי (1734, פיורדה — 1802, אלטונה), רב ופוסק. ב׳, בנו של אברהם מאיר ברלין, הפרנס לאיזור פראנקוניה, שימש מתחילה כדיין בפיורדה ואחר־כך כרב בבַּיֶרסדורף ובַּירוית. ב1783 נתמנה רבו של גליל קור־מַינץ — מינוי, שאושר ע״י הנסיך־הבוחר — וב׳ ישב מאז (עד 1799) במאגנצה, שבה הקים ישיבה. ב1799 נתמנה כרב של קהילות אה״ו במקומו של ר׳ רפאל הכהן, ובתפקיד זה גילה כשרון מיוחד לאַחד ולמַזג את הפלגים השונים, שהיו קיימים בקהילות אלו. — מחיבוריו יש להזכיר: 1) „עצי אלמוגים״ (זולצבאך תקל״ט), ביאור על נטילת־ידיים, הלכות עירובי־חצרות ושניות לעריות; 2) „עצי ארזים״ (פיורדה תק״ן), על טור ש״ע אבן העזר; 3) „ס׳ מעין החכמה״ (רדל־היים תקס״ד), סקירה על תרי״ג מצוות (בחרוזים ועם פירוש); 4) הגהותיו והערותיו למסכתות ברכות (פיורדה תקפ״ט) ושבת (שם תקצ״ב). בש״ס וילנה כלולות הערותיו למסכת שבועות. בשיטתו בהלכה ניכר יסוד ראציונאלי בביאורי הדינים ושימוש בתלמוד הירושלמי. חיבוריו נמנים על ספרי־המופת שבספרות הרבנית.

ש. י. פין, כנסת ישראל, עמ׳ 346; י. דוקס, אוה למושב, תרס״ג, עמ׳ 74–77, 139–140 (החלק הגרמני: עמ׳ XXVI); A. Eckstein, *Nachträge zur Geschichte der Juden in Bamberg*, 1899, p. 5; *Jahrbücher der jüd.-liter. Gesellschaft*, 1905, p. 233; 1910 p. 72.

בֶּרְלִין, נַפְתָּלִי צְבִי יְהוּדָה, הרב; ידוע בכינויו: הנצי״ב [ר״ת של שמו], (1817, מיר, פלך מינסק, רוסיה הלבנה — 1893, וארשה), ראש ישיבת וולוז׳ין (ע״ע) במשך כארבעים שנה (1853—1892). ב׳ נודע מנעוריו כלמדן תל־מודי גדול. ב1831 נעשה חתנו של ר׳ יצחק מוולוז׳ין (ע״ע), שהיה ראש הישיבה בעיר זו, וכשמת חותנו — נעשה הנצי״ב ראש־הישיבה. בשנות־כהונתו של הנצי״ב בתפקיד זה עלתה

ישיבת־וולוז׳ין לדרגה של מרכז רוחני ליהדות־רוסיה וקלטה את טובי הכשרונות הצעירים באותה תקופה. מספרם של תלמידיה הגיע עד 400 ויותר.

הנצי״ב היה נותן את שיעוריו שלוש פעמים בשבוע והיה מלמד את התלמוד הבבלי כולו על הסדר בלא דילוגים. דרך־לימודו היתה זו של הגר״א (ע״ע אליהו בן שלמה זלמן): לברר את התוכן ואת הנוסח המדוייק מתוך עיון יסודי בכל חלקי הספרות התלמודית: הבבלי, הירושלמי, מדרשי־הלכה. בכיוון זה חיבר בנעוריו פירוש על „ספרי". ביחוד התעמק בספרות של הגאונים והפוסקים הראשונים ומכאן טיפולו המיוחד בספר ה„שאילתות" של רב אחא משבחא (ע״ע), שהוציא אותו לאור עם פירוש בשם „העמק שאלה" (ווילנה, תרכ״א, תרכ״ד ותרכ״ז) — הפירוש השלם ביותר לספר־ה„שאילתות". בין השאר דן הנצי״ב בפירושו במקורות של ספר־ה„שאילתות" ובתולדות מחברו וכן השתדל לקבוע את נוסח־ה„שאילתות" לפי כתב־יד עתיק, שקיבל מן הספריה המלכותית בפטרבורג, ולברר על־פיו גם את נוסח־התלמוד ואת המסורת, שהיתה לבעל־ה„שאילתות" בפירוש־התלמוד. הנצי״ב הקדיש תשומת־לב גם למקרא (ואף בזה הלך בעקבות הגר״א): היה נותן שיעורים בישיבה בפרשת־השבוע — דבר בלתי־רגיל בישיבות. פירושיו לתורה יצאו לאור בשם: „העמק־דבר" (ווילנה, תרל״ט—תר״מ; מהדורה ב׳ עם הוספות מכת״י — ירושלים, תרצ״ח), ולשיר־השירים — בשם „רנה של תורה" (וארשה, תרמ״ח). בפירושיו למקרא השתדל להוכיח את אחידות פשוטו של מקרא ודיקדוק־לשונו עם התורה שבעל־פה המסורה בספרות התלמודית.


נפתלי צבי יהודה ברלין

בלימוד־התורה ובקיומם של תלמידי־חכמים בישראל ראה את יסוד קיומה של האומה, ומתוך כך היה מתנגד לכל ביטול־תורה ואהב אהבת־אב כל לומד־תורה. תכונתו זו גרמה ליחס של הערצה אליו אף מצד אותם מתלמידיו שנתרחקו מהשקפותיו ומאורח־חייו. ח. נ. ביאליק, שהפואמה הגדולה שלו „המתמיד" היא במידה מרובה פרי רשמיו מתקופת לימודיו בישיבת־וולוז׳ין, רמז גם על יחסו של הנצי״ב ל„מתמידים" שבלומדי־התורה בישיבה זו, כשהוא מתאר את התרגשותו של ראש־הישיבה למשמע „קול מתמיד מעורר שחר".

הנצי״ב הקדיש תשומת־לב גם לענייני כלל־ישראל. הרבה להשיב תשובות מפורטות לשאלות בענייני־הלכה בפרט ובענייני־ציבור בכלל, שהגיעו אליו מתפוצות־ישראל. חלק קטן מתשובותיו כונס בספרו „משיב דבר" (2 חלקים, וארשה תרנ״ד). למגמה, שנתגלתה בחוגים מסויימים של חרדים, להקים „קהילה חרדית נפרדת" התנגד הנצי״ב בהחלט מפני שסבור היה, שכל בני־ישראל צריכים להיות „אגודה אחת" („משיב דבר", חלק א׳, סי׳ מ״ב). הנצי״ב הצטרף לתנועת חבת־ציון (ע״ע) מראשיתה ונמנה על חברי „הוועד האודסאי", אך נלחם בוועידות חובבי־ציון במגמה להעמיד חפשים בראש התנועה, ואף התנגד לפינסקר ולליינבלום (עיין: ליליינבלום, דרך לעבור גולים, תרנ״ט, עמ׳ 29—34).

אפיה של ישיבת־וולוז׳ין ותכנית־הלימודים שלה גרמו לתסיסה חזקה בציבוריות היהודית בשנים, שבהן עמד הנצי״ב בראש־הישיבה. מצד חוגי־המשכילים נשמעה דרישה להנהיג בתכנית־הלימודים של הישיבה גם לימודי־חול ובכיוון זה היה גם לחץ מצד השלטונות הרוסיים. הנצי״ב התנגד לכך מתוך חשש, שהדבר יפגע בכיוונה של הישיבה — לחנך תלמידי־חכמים מן הסוג המסרתי. סוף־סוף הוכרח להסכים, שילמדו בחורי־הישיבה גם את הלשון הרוסית וחשבון, אבל — מחוץ לכתלי־הישיבה. למעשה השתתפו רק תלמידים בודדים בשיעורים הללו. דבר זה, וכן דרישות אחרות, שדרשו השלטונות הרוסיים מהנהגת הישיבה (כגון צימצום מספר התלמידים), שהנצי״ב לא מצא לאפשר לקיימן, גרמו לכך, שישיבת וולוז׳ין נסגרה ע״י הממשלה הצאריסטית בחורף 1892, והנצי״ב ומשפחתו הוגלו מוולוז׳ין, עברו למינסק ומשם לווארשה. אחר סגירת הישיבה לא האריך הנצי״ב ימים. ב1946 הוקמה בעמק בית־שאן נקודת־ישוב, שנקראה על־שמו: „עין־הנצי״ב". ב1954 נתפרסם מכ״י ספר חידושיו של הנצי״ב על הש״ס: „מרומי שדה".

ש. י. פין, כנסת ישראל, תרמ״ח, עמ׳ 136–142; [הרב א.] י. קוק, ראש ישיבת עץ־החיים, „כנסת־ישראל" לשפ״ר, תרמ״ח, עמ׳ 138–147; „האסיף", תרמ״ז, עמ׳ 231–242; מ. ריינס, אכסניות של תורה, אוצר־הספרות, III (תרמ״ט–תר״ן), 9–21; מ. ברלין, מוולוז׳ין עד ירושלים, I (תרצ״ט); הנ״ל, רבן של ישראל, תשי״ג; ש. י. זוין, אישים ושיטות, תשי״ב, עמ׳ 9–37; „המליץ", תרל״ט, גליונות 28, 32, 35; תר״ם, גל׳ 36; תרמ״ה, גליונות 9, 46–47, 50; Пережитое, т. I, ч. 2, стр. 13—22.

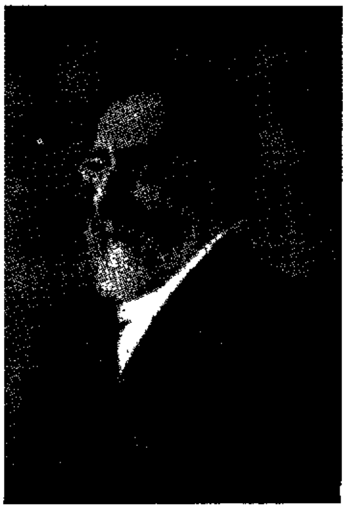
צ. ק.

בֶּרְלִין, שָׁאוּל בֶּן צְבִי הִירְשׁ (1740, גלוגה — 1794, לונדון), מראשוני הרבנים שתמכו בתנועת־ההשכלה. ב׳ היה בנו של ר׳ צבי לוין, ששימש רב בברלין. בצעירותו נתמנה רב בפראנקפורט ע״נ אודר. ב׳ היה מושפע מהשכלת ברלין, אך מחמת עמדתו האישית והמשפחתית הסתיר את דעותיו. בתקמ״ד (1794) פירסם בעילום־שם „כתב יושר" (פפד״א תקמ״ד) בשבח „דברי שלום ואמת" של ר׳ נפתלי הירץ ויזל, שהצעותיו לתיקון דרכי־החינוך בישראל עוררו התנגדות נמרצת בחוגי הרבנים. ב1789 פירסם ב׳ חוברת בשם „מצפה יקותיאל" (ברלין תקמ״ט), שעליה חתם בשם בדוי: עובדיה בן ברוך. דברי־העקיצה, המצויים בחוברת זו נגד הספר „תורת יקותיאל" (ברלין תקל״ב) של ר׳ רפאל הכהן, רבה של אלטונה־האמבורג, ונגד ר׳ רפאל עצמו, גרמו לכך, שהמחבר עלום־השם הוחרם ע״י בית־הדין באלטונה. ב׳ פירסם „תשובה", שבה הוכיח את אי־חוקיותו של החרם. ב1793 הוציא קובץ של שאלות ותשובות מזוייפות (התשובות נכתבו ברוחה של השכלת־ברלין), שייחס אותן לר׳ אשר בן יחיאל, בשם „בשמים ראש", בצירוף פירוש משלו בשם: „כסא דהרסנא" (ברלין תקנ״ג).

א. לנדסהוט, תולדות אנשי שם, תרמ״ד, 87–106; ש. ברנפלד, דור תהפוכות, II, 68–77; י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות־העברית החדשה, I, תר״ץ, 114–115.

בֶּרְלִינֶר, אַבְרָהָם (1833, אוברזיצקו, פוזנה — 1915, ברלין), חוקר בתולדות עם־ישראל ובספרותו; מראשי המדברים ב„חכמת־ישראל" בגרמניה במחצה השניה של

המאה ה19. אביו, שהיה אחד מן המורים היהודיים הראשונים בגליל פוזנה, מת בצעירותו וב׳ הצעיר מילא את מקומו. ב׳ היה אוטודידאקט ואת כל ידיעותיו — בכללן לשונות־המערב המרובות, ששלט בהן — רכש לו בכוחות עצמו. בתאריו, דוקטור ופרופסור, זכה כאותות הכרה על עבודותיו המדעיות (את הראשון העניקה לו האוניברסיטה של לייפציג בהמלצתו של פראנץ דליטש). ב1858 — 1865 שימש מורה ומטיף בקהילה הקטנה אַרנסוַלדֶה. כשפתח עזריאל הילדסהיימר בברלין (1873) את בית־המדרש לרבנים של האורתודוכסיה במערב, הוזמן ב׳ לשמש בו מורה להיס־טוריה ולספרות של עם־ישראל, וכן כיהן שם כספרן־הספריה. כהילדסהיימר כך היה אף ב׳ מן הלוחמים בתנועת־הרפורמה, אך במחקריו היה בדרך־כלל מחוסר־פניות. הוא היה חוקר רחב־מבט וסופר פורה בעברית ובגרמנית, ומחקריו הקיפו תחו־מים מרובים ושונים במדעי־היהדות, כגון היסטוריה, תולדות־הספרות, הוצאת כתבי־יד עתיקים בצירוף הערות ומבואות, חקר תולדותיו החיצוניות של הספר העברי וגילגוליו במשך הדורות (בכתבי־יד ובדפוסים), תולדותיה של פרשנות־המקרא בעברית, ועוד. עם ד. צ. הופמאן ערך את כתב־העת הגרמני Magazin für die Wissenschaft des Judentums וכתוספת עברית לו את ה„אוצר טוב", וכן ערך את קבצי „קבץ על יד" והיה גם במחדשיה של חברת „מקיצי נרדמים". גולת־הכותרת של מחקריו היתה עבודתו בפירוש רש"י על התורה. ב׳ הוציא מהדורה מדעית של פירוש רש"י על התורה ע"פ כתבי־יד ודפוסים ישנים, בצירוף ביאור: „זכור לאברהם" (תרכ"ז; מהדורה שניה, תרס"ה). במהדורה זו נתכוון ב׳ בין השאר לתקן את נוסחות רש"י, שנשתבשו במשך דורות, ולהעיר על מקורותיהם של פירושי רש"י. מחֵקר פרשנות התנ"ך ביה"ב הגיע ב׳ לחקר תרבות־ישראל ביה"ב בכללה, וכן לחקר הפרשנות העתיקה, המשוקעת בתלמוד בבלי, ותרגום אונקלוס, שב׳ הוציא אף ממנו מהדורה מדעית. אך עם זה התעניין ב׳ גם בתקופה החדשה והוציא איגרות של חכמי־ישראל מן המאה ה19. ספריו: Aus dem Leben der deutschen Juden im Mittelalter, 1871 וGeschichte der Juden in Rom (1893, 3 כרכים) תורגמו ועובדו לעברית („חיי היהודים באשכנז בימי־הבינים", תר"ס; „דברי ימי היהודים ברומא", תרע"ג). וכן יצאו בתרגום עברי שני כרכים של „כתבים נבחרים" משלו (תש"ה—תש"ט).


אברהם ברלינר

מ. ריינס, דור וחכמיו, תר"ן (ביו־ביבליוגראפיה); ברכת אברהם, ספר היובל לכבוד ב׳, ברלין תרס"ג (כולל ביבליוגראפיה של חיבוריו מאת א. פריימן); י. וולפסברג, בראש כרך א׳ ל„כתבים נבחרים", תש"ה.

ג. ק.

בֶּרְלִינֶר, אֶמִיל — Emile Berliner — (1851, האנובר — 1929, ואשינגטון), ממציא גרמני־אמריקני יהודי. ב׳ חונך בביה"ס היהודי Samsonschule בוולפֶנבִיטֶל; בנעו־ריו עבד כפקיד. ב1870 היגר לאמריקה, במקום שעבד תחילה בניו־יורק ובוואשינגטון כפקיד, רוכל־סוכן ועוזר במעבדה כימית. בניו־יורק למד חשמלאות ואַקוסטיקה, וב1876 התחיל בניסויים במכשירי־טלפון של בֶּל (ע"ע). ב׳ הצליח לשפר את מיקרופון־הפחם ע"י הנהגת ה„מגע הרופף" והשימוש בסליל־השראה. חברת־בֶּל רכשה מיד את זכויותיו בהמצאה זו, שאיפשרה לראשונה את השימוש בטלפון (ע"ע) למרחקים גדולים, ומינתה אותו מפקח־חשמל ראשי. ב1887 שיפר ב׳ את הפונוגראף של אֶדיסון (ע"ע) ע"י החלפת הגליל בלוח עגול שטוח והחלפת הכתב העמוק בכתב שטוח („כתב־ב׳"). הפאטנט נרכש ע"י Victor Talking Machine Co. ושימש יסוד לפיתוחו של הגרמופון (ע"ע) המודֶרני. בזקנתו עסק ב׳ בעיקר בניסויים בתעופה. בתחום זה הכניס ראשון לשימוש מנוע קל בעל גליל מסתובב, ובין 1919 ו1926 בנה — יחד עם בנו, הֶנרי אדלר ב׳ — שלושה הֶליקופטֶרים ובחן אותם בעצמו בטיסה.

ב׳ התעניין גם בבעיות ציבוריות, ביחוד בשטח־הבריאות. ב1890 יסד את „החברה למניעת מחלות"; ב1907 אירגן את „ועידת־החלב" הראשונה בוואשיגנטון, שנתנה דחיפה להס־דרת פיסטור החלב ושיפור טיבו; במשך שנים היה יושב־ראש של החברה האמריקנית למלחמה בשחפת. — ב׳ פירסם מאמרים אחדים בתחום ההיגיינה והרפואה המונעת, וכן ספר Conclusions [„מסקנות"], 1899), שעוסק בשאלות דתיות ופילוסופיות ברוח של אַגנוסטיציזם. — בזקנתו תמך ב׳ בבניין א"י והיה מידידי האוניברסיטה העברית.

F. W. Wile, *E. B.: Maker of the Microphone*, 1926; W. Scherbius, *E. B.* (Dt. Biogr. Jb., 11, 1929), 1932; Cl. J. Hylander, *American Inventors*, 1934.

ג. ל.

בַּרְלַךְ, אֶרְנְסְט — Ernst Barlach — (1870, הולשטיין — 1938, מֶקלֶנבורג), פסל ומחזאי גרמני. ב׳ התחיל מצייר ומגלף בעץ בילדותו; מ1888 למד בביה"ס לאמנויות ואומנויות בהאמבורג, ומ1891 — באקאדמיה של דרזדן. לאחר־מכן שהה זמן־מה בפאריס ובפירֶנצֶה, במקום שהושפע מיצירותיהם של ציירי איטליה מן המאה ה14, מן הפיסול הצרפתי של יה"ב ומהדפסי־האבן של דומיֶה. אך את סיגנונו העצמאי מצא רק לאחר ששהה כמה חדשים ברוסיה (1905): עיניו כאילו נפקחו אז לראות את העוני, הענווה והפשטות שבאדם. ב׳ היה בן 36 כשביצע (מגבס, חרס, עץ, ואף מחרסינה) את הדמויות הראשונות האָפייניות לו — נשי־איכרים, רועים, קבצנים ונודדים, ביחידות או בקבוצות של שניים־שלושה. דמויות אלו, בקוויהן העיקריים, חוזרות ומופיעות ביצירותיו מאז ועד סוף־ימיו: גברים ונשים קצרי־קומה, עגולי־ראש, רחבי־חוטם ועבי־שפתיים, כשהם מיושבים או עומדים בפישוק רגליים, כשהם נראים כתקועים בקרקע, כגון „השותה" (1909), „האיש עם החרב" (1911), „איש מהַלך" (1912), „אשה בוכה" (1923), „איש מחכה" (1924), ועוד. בכולם מתבטאת עָצמה של רגש, שלפרקים הוא גובל עם קַנָאות. הנשים עושות רושם של חיות אילמות, והגב־רים — של הוזים בעלי רוח דֶמוני; ולמרות הגשמיות המובהקת שלהם יש בהם כוח רוחני. ברור, שבמידה מרובה



א ברלך: ישישה (עץ), 1913

מבטאים טיפוסים אלה את אישיותו של האמן עצמו. כמה מיצירותיו מתארות את ישו והשליחים ואחת מהן (גילוף־עץ) את „משה" (1919).

ב' גם כתב כמה מחזות, שבהם מתוארים — במזיגה מוזרה של ראליזם ומיסטיקה — בני־אדם מוזרים ואגדיים־למחצה מיושבי עיירות־הצפון. מחזותיו, כמו פסליו, שופעים חמלה עמוקה לאדם והברקות־הומור מפתיעות. במחזות אלה — Der tote Tag („היום המת"), 1912, הטראגי־קומדיה Die echten Sedemunds („הזֶדֶמוּנדים האמיתיים"), 1920, המחזה המק־ראי Die Sündflut („המבול"), 1924, ועוד — שאף ב' לגלם ביצירה ספרותית מה שגילה מתוך התבוננותו ביקום: פעול־תם של כוחות אלוהיים בכל תופעות־הטבע ובכל פעולות־האדם, אפילו בשפלות שבאלו ובאלו. גיבוריו המעונים והבורחים מן המציאות מחפשים מתוך גישושים את הדרך לגאולה והם כמהים לאלוהים. ב' הגיע לשיא השפעתו בזמן שהאֶכּספרסיוניזם שלט בספרות הגרמנית — כלומר, בשנים של מלחמת־העולם I ואחריה. למרות פירסומו הגדול חי ב' מ1910 ואילך בבדידות בעיירה מֶקלֶנבורגית, ורק לפעמים היה נוסע להצגת מחזותיו או לתערוכות של פסליו במרכזים שונים של גרמניה.

ב1927 פיסל ב' מצבה לזכר חללי המלחמה בעיר־מגוריו, גיסטרוב (Güstrow), ואח"כ מצבות־זיכרון לאוניברסיטה של קִיל ולעיר מאגדֶבורג. למרות ההתנגדות הגוברת והולכת, שנתעוררה ליצירתו בחוגים רֶאַקציוניים, הוענק לו ב1933 אות־ההצטיינות של פרוסיה. אך 3 שנים לאחר מכן החרימו הנאצים אחד מספרי־הרישומים שלו. מכאן ואילך נהגו בו כבאויב־המשטר: פסליו הורחקו אחד־אחד ממקומות־ציבור ואפילו מכנסיות, יצירתו הוקעה כמנוונת ומסוכנת, ואף היציאה מביתו היתה בחזקת סכנה. המכתבים, שכתב באותה תקופה ושהם ממיסמכיה המזעזעים ביותר, מראים עד כמה פגעו בו רדיפות אלו. בשנתו האחרונה עשה את הפסלים „השנה הרעה", „אשה וקר לה", ו„גבר מפקפק". — אחר המלחמה חזר וגבר העניין בב'. מתפרסמים והולכים רישומיו (שמספרם למעלה מ1,000) ומכתביו. פסליו נמצאים במוזיאו־נים גרמניים, וכן בהולאנד, שוייץ ואה"ב.

P. Fechter, *E. B. — Handzeichnungen*, 1935, 1948²; C. D. Carles, *E. B., das plastische, graphische und dichterische Werk*, 1936; *E. B. — aus seinen Briefen*, 1949; Kulturverwaltung Darmstadt, *E. B., Dramatiker, Bildhauer, Zeichner*, 1951; G. Lautz, *E. B. der Illustrator*, 1952; F. Dross (ed.), *B., Leben und Werk in se.nen Briefen*, 1952.

ע. י־ה.

בַּרְלָעָם וְיוֹאָסָף, רומאן יווני מיה"ב על חייו של בן־המלך ההודי יואסף (Ἰωάσαφ), שבהשפעת הנזיר הנוצרי ברלעם (Βαρλαάμ) נעשה אף הוא נוצרי ונזיר. הרומאן תורגם לרובן של לשונות־אירופה או עובד בהן בפרוזה או בשיר; חשובים בין העיבודים ביחוד שני אֶפּוֹסים מן המאה ה13 (מאת גי דה קאמברי [Gui de Cambrai] בצרפ' ומאת רודולף פון אֶמְס בגרמ') ודראמה ספרדית מחורזת מאת לוֹפֶּה דה וֶגָה (1620°). במקום השם „יואסף" בא בתרגומים ובעיבודים האירופיים השם „יהושפט"; מפני־כן נודע הספר באירופה בשם „ברלעם ויהושפט". שינוי השם נמצא לרא־שונה בקדום שבתרגומים הלאטיניים של הספר (1048; כ"י נאפולי).

תכנו של הספר בקיצור הוא זה: אביו של יואסף, אַבֶּנֵר (Ἀβεννὴρ — אַבְנֵר) מלך הודו, שהנצרות כבר הגיעה לארצו, רודף באכזריות את הנוצרים וביחוד את הנזירים שבהם. כשנולד בנו יואסף מודיע לו, למלך, אצטגנין אחד, שהבן יהיה נזיר נוצרי. כדי למנוע את התגשמות הנבואה, מַשכן המלך את הבן בארמון מבודד. כאן משרתים אותו רק צעירים יפי־תואר, שנאסר עליהם באיסור חמור לאפשר לבן־המלך להכיר את סבלות־החיים. אולם בשעת טיול פוגש הנסיך חיגר, עיור וזקן; וההסברים, שהוא מקבל מבני־לווייתו על תופעות אלו ועל סופו של האדם, מעוררים בו ספקות בנוגע לערכם של חיי העולם הזה. נתון בהלך־רוח זה מבקר אותו ברלעם — נזיר נוצרי, שנשלח אליו על־פי צו מן השמים, כשהוא מתחפש כמוכר אבנים טובות, ונזיר זה מקרב אותו ע"י שורה של סיפורים, שהוא מספר לו, לתורת הנצרות ולהכרת היתרון שבסגפנות. יואסף מתנצר, וכשנודע הדבר לאביו ע"י אחד ממחנכיו, ניסה להשיב את בנו מדרכו, אך הדבר לא עלה בידו. אז ערך המלך בפני יואסף ויכוח פומבי, שבו צריך היה להופיע נזיר עובד־אלילים בשם נחור כשהוא מחופש כברלעם, ולהודות, כביכול, בשקר שבנצרות. אך בדומה למַה שאירע לבלעם בן בעור, נשא נזיר זה נאום מזהיר לא בגנותה של הנצרות, אלא בשבחה. גם ניסיון מצד המלך לפתות את יואסף ע"י נערות יפות, לפי עצתו של המכשף תֶאוּדֶס, לא הצליח. המלך מחלק, איפוא, את הממלכה בינו לבין בנו, בתקווה שענייני־השלטון ילמדו את בנו לקח; אך הבן מצליח בכל, ואילו מחצית־הארץ, שהמלך שולט בה, יורדת פלאים. לסוף מתנצר גם המלך. יואסף מסתלק מן המלוכה והולך אחר ברלעם אל המדבר. אחר מותו של זה האחרון ממשיך יואסף בחיי־נזיר עד שגם הוא נפטר. גווייתו

נקברת בכנסיה מפוארת וגורמת למעשי־ניסים ופלאי־רפואה.

הדמיון בין סיפור זה לבין תולדות־חייו של בודהא בולט לעין, וכבר העיר על כך סופר פורטוגיזי בן המאה ה17. ב1860 הוכיח פ. ליברכט את מוצאה ההודי של האגדה. אך פרשת התהוותו של הספר עדיין אינה ברורה כל צרכה. הנוסח הקדום ביותר הידוע לנו הוא ספר בפהלוי בשם „בלוהר ובודאסף", שלפי עדותו של אבן אלנדים (ע"ע) בכתאב אלפהרסת (987) תורגם לערבית. באמת נמצאים בידנו טכסטים ערביים בשלוש עריכות שונות, שאין בהם רמז לנצרות; מפני־כן אין להניח, שהנוסח היווני הוא תרגום של אחד מהם. אך קיים גם תרגום גאורגי; והואיל ובו מופיעים שמות־הגיבורים בצורה שבה הם מצויים בנוסחים הערביים, והואיל והמעבר לצורה היוונית מן הצורה הערבית־גאורגית מסתבר מאוד, הובעה בזמן האחרון הדעה, שהמחבר היווני השתמש בתרגום הגאורגי, שהובא לתשומת־לבו ע"י Euthymios Hagiorites (מת 1028). מתוך סברה זו מתחייב, שהספר היווני לא חובר קודם המאה ה11; ובאמת אין אף כתב־יד אחד, שהוא מזמן קדום יותר; אלא שמתוך כך מתעוררות בעיות מצד אחר. העדר של כל רמז בספר לקיום האסלאם מוכיח, לדעתם של כמה חוקרים, שהספר חובר קודם הופעתו של האסלאם. רוב כתבי־היד מייחסים את הספר היווני או ל„יוחנן, נזיר במנזר ע"ש סאבא הקדוש על־יד ירושלים" או ליוהאנס הקדוש מדמשק (מת ב754). כמה מן החוקרים האחרונים (דלגר) מגינים על ייחוס החיבור ליוהאנס.

שמו של בן־המלך בצורתו המקורית: „בודאסף" אינו אלא Bodhisathva ושמו של הנזיר בלוהר פורש כתולדה מן Bhagavan — שם־לוואי של בודהא, שפירושו „הנערץ". שני הגיבורים הם, איפוא, פרי חלוקת אישיותו של בודהא לשניים. בכל אופן ברור, ששניהם לא היו קיימים מעולם; אעפ"כ הם קדושים של הכנסיה הנוצרית; בלוח־השנה הקאתולי מוקדש להם יום ה27 בנובמבר (בזמן האחרון מודים כמה חוקרים קאתוליים בדבר, ששני הקדושים לא היו קיימים כלל).

בעיה בפני עצמה הם הסיפורים והמשלים המרובים בספר, שהרבה מהם מופיעים גם מחוץ למסגרת־הרומאן. בין השאר נמצא כאן המקור לאפיזודה של שלוש התיבות, שביניהן צריכים לבחור המבקשים את ידה של פורציה („הסוחר מוויניציאה" לשיקספיר). נאומו של נחור בזכותה של הנצרות זוהה כאפולוגיה של אריסטידס איש אתונה (בשנת 140 לערך).

מאחת מן הצורות הערביות, שאינה בידנו, תורגם הרומאן ע"י אברהם בן שמואל הלוי אבן חסדאי (ע"ע אבן חסדאי) לעברית בשם „בן המלך והנזיר". התרגום נדפס פעמים הרבה, והוצאה ביקרתית יצאה לאחרונה בתשי"א ע"י א. מ. הברמן. התרגום מסתיים בפרידת הנזיר מבן־המלך לאחר שסיפר לו את כל הסיפורים המהווים את עיקר התוכן של הרומאן היווני, קודם שיואסף מחליט להתנצר. סיפור־המסגרת משמש כאן, איפוא, רק מבוא לסיפורים ולמשלים שבספר.

Migne, *Patrologia Graeca*, vol. 96, 857–1250; F. Liebrecht, *Die Quellen des B. und Josaphat (Zur Volkskunde*, 1879, 441–60); E. Kuhn, *B und J.*, 1893; J. Sonet, *Le roman de B. et J.*, 1949; Brockelmann, *GAL*, Suppl., I, 238; M. Steinschneider, *Hebr. Uebers.*, 1893, 863–67; E. A. W. Budge, *B. and Jewâsaf*, 1923; Der Nersessian, *L'illustration du roman de B. et J.*, 1937; F. Dölger, *Der griechische B.-roman ein Werk des H. John v. Damaskus*, 1954.

מ. פ.

בְּרָם, אוֹטוֹ — Otto Brahm; שמו האמיתי: א. אברהמזון — (1856, האמבורג — 1912, ברלין), חוקר ספרות יהודי־גרמני. ב' התמחה באוניברסיטה של ברלין בתולדות הספרות (אצל ו. שרר) ובתולדות האמנות (אצל ה. גרים) וחיבר שני מחקרים משובחים — אחד מהם על הדראמה האבירית הגרמנית במאה ה18 (1880) והשני על המשורר היינריך פון קלייסט (1884). כן חיבר ספר בשני כרכים על שילר (1888/92). עם גמר לימודיו פעל כמבקר תיאטרוני והיה מחלוציו של הזרם הנאטוראליסטי בתיאטרון הגרמני. השקפותיו בתחום זה, שהובעו בפרוטרוט בחיבורו על איבסן (1887), מומשו על־ידיו כשיסד, יחד עם מ. הארדן ואחרים, את ה„בימה החפשית" בברלין (1889). תיאטרון זה החדיר לגרמניה את המשחק הנאטוראליסטי, בניגוד לדראמה הקלאסיציסטית הנשגבת, שהיתה נהוגה במאה ה19. לשם כך חינך ב' שחקנים מעולים (ביניהם א. בסרמן, ע"ע) וטיפח מחזאים, כגון ג. האופטמן וא. שניצלר. כן הביא לברלין את מ. ריינהרט (ע"ע), שנעשה יורשו האמנותי.

לטיפוח הרעיונות של ה„בימה החפשית" יסד ב' גם כתב־עת, שאף הוא נקרא מתחילה (1890) בשם זה ומ1904 בשם Neue Rundschau. — חליפת־המכתבים של ב' עם א. שניצלר נתפרסמה ב1953.

W. Simon, ed., *O. B., Kundgebungen zu seinem Gedenken*, 1913; O. Koplowitz, *O. B. als Theaterkritiker*, 1936; H. Fething, *O. B. Ein Reformator des deutschen Theaters* (in *Theater der Zeit*, VIII), 1953.

בְּרֶם, אַלְפְרֶד אֶדְמוּנְד — Alfred Edmund Brehm — (1829, רנתנדורף [תירינגיה] — 1884, שם), זואולוג גרמני. ב' היה בנו של כומר פרוטסטאנטי, שהיה אורניתולוג־חובב חשוב והקים אוסף עשיר של ציפרים ממינים שונים.



א. א. ברם

ב' נמשך מנעוריו אחר חקר הטבע וחיי בעה"ח לא בדרך הניסויית־המעבדתית אלא מתוך הסתכלות ישירה. לפיכך בילה חלק גדול מחייו במסעי־סיור. כשהיה בן 18 נספח למשלחת מדעית, שיצאה לאפריקה הצפונית, ומ1847 עד 1852 ערך מסעות במצרים ובסודאן. רשימותיו על מסעות אלה (Reise-skizzen aus Nordost-afrika, 1853) מוקדשות בעיקר לחיי העופות והציפרים. אח"כ ערך מסע לסקאנדינאוויה, שבו הגיע עד לפלאנד (1860), וב1861 חיבר את ספרו Das Leben der Vögel („חיי הציפרים"). בשנים שלאחר מכן נתלווה לדוכס מקובורג־גותה במסעו לחבש, שגם עליו חיבר דו"ח [„תוצאות Ergebnisse einer Reise nach Habesch] מסע לחבש"], 1863). זמן קצר שימש מנהל גן־החיות בהאמבורג, אך אח"כ נשתחרר מכל שירות, נתיישב בעיר־מולדתו הקטנה והקדיש את כל זמנו לכתיבת ספרו הגדול Das illustrierte Tierleben („חיי בעה"ח בציורים"), שהמהדורה הראשונה שלו, ב6 כרכים, יצאה חוברות־חוברות מ1864 עד

1869. במהדורה השניה, שכללה 10 כרכים, נמסר הטיפול בחסרי־החוליות לבעלי־מקצוע מומחים. לאחר ששימש זמן קצר כמנהל האקוואריון בברלין עשה ב׳ סיורים ב1876 בצפון מערבה של סיביריה, ב1878/9 — באיזור היערות של הדאנובה התיכונה ובספרד, וב1883 — באמריקה הצפונית.

ב׳ נמנה, בצידו של ביפון (ע״ע), עם גדולי הפופולאריזאטורים של מדע בה״ח, אלא שהוא נבדל מביפון בידיעה שנרכשה מתוך תצפית ישירה, בעיקר בארצות אפריקה הצפונית־מזרחית; נסיון אישי עשיר זה שימש יסוד לתיאוריו. בכשרון ספרותי מעולה הוא מצייר את חייהם של בה״ח על רקע נופם הטבעי ואת יחסם לאדם; תיאורי הנוף, האקלים והאֶתנולוגיה שבחיבוריו מושכים את לב הקורא לא פחות מתיאורי בה״ח עצמם.

חיבורו של ב׳ נתפשט בכל חלקי אירופה והלהיב את קוראיו. הוא הוסיף להופיע גם אחר מות מחברו במהדורות מתוקנות ועם חומר־ציורים מורחב ומחודש: מהדורה רביעית, ב13 כרכים, ב1911—1918; מהדורה חמישית, ב8 כרכים ב1928—1930. כן ניתרגם לכל לשונות־התרבות, ואף הוכנו ממנו מהדורות מקוצרות לרוב, מהדורות לילדים ולנוער, ועוד.

הזואולוגים החדישים משיגים על ב׳, שבתיאוריו יש אַנתרופומורפיזם מופרז: הוא תולה בבעה״ח הרגשות, שהן טיפוסיות לאדם, כגון אהבה, שנאה, אמונים, חשד, כעס וכיו״ב, ואף אינו נמנע מלדון על בע״ח מסויימים מבחינת שיפוט מוסרי. אך אע״פ שאין גישה זו של ב׳ עומדת בפני ביקָרתו של פסיכולוג־החיות המקצועי, יש לראות בה את הדרך הנכונה לקרב ללבו ולהבנתו של ההדיוט את חיי בעה״ח והתנהגותם במסיבות טבעיות — והצלחתו המרובה של הספר עד היום תוכיח.

C. W. Neumann, *B.s Leben*, 1929.

ש. ב.

בַּרַם, רִיצְ׳רְד הַרִיס — Richard Harris Barham; שמו הספרותי: תומאס אינגולדְסְבִּי [Th. Ingoldsby] — (1788—1845), סופר אנגלי. ב׳ נולד בקֶנטרבֶּרי, נתחנך באוכּספורד, היה כומר של הכנסיה האנגליקנית וזמן־מה גם מרצה לתאולוגיה באוכּספורד. ב1820 פירסם סיפור היתולי בשם Baldwin, or a Miser's Heir („באלדווין או יורשו של כילי״) וב1834 את הרומאן היחידי שלו Some Account of My Cousin Nicholas („מְקורותיו של דודני ניקולאס״). ב1837 התחיל מדפיס את סיפוריו המחוכּמים בפרוזה ובחרוזים, שיצאו אח״כ בקובץ בשם „אגדות אינגולדְסְבִּי״ והקנו לו פירסום גדול.

אגדות אלו, שהרבה מהן מסופרות על רקע של יה״ב, הן תיאורים הומוריסטיים של מעשי־זוועה. הומור גרוטסקי זה לועג למוות, לפשע, לעינויים ואפילו לדת — דבר, שהיה בלתי־צפוי מצד כומר; נראה, שהיה בכך משום מוצא למתיחות נפשית מסויימת, שנוצרה ע״י כבלי המוסר והנוהג של התקופה הוויקטוריינית; כתיבה דמיונית דומה ולתכלית דומה אנו מוצאים ברוברט סאותי (Southey) קודם לב׳ ובאדוארד ליר (Lear) אחריו. כּבכּתבים המתמיהים של שני אלה יש גם בסיפורי־הגוזמה של ב׳, אע״פ שהם פחותי־חשיבות מן הצד הספרותי, ערך חברותי קיים, שהרי בעקיפים הם כוללים ביקורת של כ ל חברה, שדרישותיה המוסריות הן נוקשות מדי. — מהדורה ביקרתית של כתביו יצאה באוכּספורד ב1926.

R. H. D. Barham, *Life and Letters of R. H. B.*, 1880; M. Elwin, *Victorian Wallflowers*, 1934.

ד. א. פ.

בְּרַמָה, ג׳וֹזֶף — Joseph Bramah — (1748—1814), ממציא אנגלי. ב׳ היה בן איכר ותחילה עבד בחווה של אביו; אח״כ למד נגרות ועבר ללונדון. בלא שרכש השכלה מדעית שיטתית המציא מספר מיתקנים בעלי ערך שימושי ומכונות, ביניהם מנגנון־שטיפה לבית־כסא (הפאטנט הראשון שלו ב1778), משאבת־בירה ומנעול־בטחון, הנקרא על שמו; המצאתו החשובה ביותר היא המכבש ההידרַאולי (1795). בשביל ה„באנק של אנגליה״ המציא מכונה להדפסת מספרים על שטרי־כסף. ב1785 כבר הצביע על האפשרות של הנעת ספינות ע״י בורג, ובזה הקדים את ההמצאה־בפועל בעשרות שנים; גם הרעיון של עט־נובע הוצַע על־ידיו. ב׳ חינך דור של מהנדסים וטכנאים, ובזה השפיע השפעה ניכרת על ההתפתחות התעשיינית של אנגליה.

בֶּרְמוּדָה, אִיֵּי־ (Bermuda Islands, Bermudas), קבוצה של איים באוקיינוס האטלאנטי, כ1,240 ק״מ דרומית־מזרחית לניו־יורק; מספרם (בכלל זה כֵּפִים קוראליים) כ360, מהם כ20 מיושבים; שטחם כ55 קמ״ר ומספר תושביהם (פרט לצבא־הקבע שבהם) כ39,000 (1952). הגדול שבהם, הנקרא אי־הַמִילְטוֹן או אי־ב׳, תופס כ36 קמ״ר ובו נמצאת עיר־הבירה האמילטון (כ3,000 נפש). איי־ב׳ הם מוֹשֶׁבֶת־כתר בריטית (מ1684), שקיבלה אוטונומיה רחבה ב1888.

שיא גבהם של איי־ב׳ הוא 75 מ׳. בהשפעת זרם־המפרץ, העובר על־ידם, אקלימם ממוזג; הטמפראטורה הממוצעת ביאנואר היא כ°17.5, באוגוסט — °26. הגשמים (כ1,600 מ״מ בשנה) מצויים בכל חדשי־השנה, ללא הבדל מרובה בין חודש לחודש. האקלים הנוח של איי־ב׳ והדר הצמחיה העשירה שלהם מושכים אליהם רבבות של תיירים ומבקשי־מרגוע בחורף. באיי־ב׳ יש נמל־מלחמה ושדה־תעופה בריטיים, וכן יש בהם עֱמָדות אסטראטגיות, שנמסרו (ב1941) בחכירה לאה״ב ל99 שנה. התיירות והצבא משמשים המקורות העיקריים לפרנסתם של תושבי־ב׳, ששני שלישים מהם הם שחורים או בני־תערובת של שחורים ולבנים. מקור־הכנסה שני במעלה הוא היצוא של ירקות, באנאנות, פרחים ופקעות־חבצלת לאה״ב. לאיי־ב׳ יש חשיבות מרובה גם לתעופה האזרחית; ב1950 חנו בב׳ 2,432 מטוסים אזרחיים.

איי־ב׳ נתגלו ב1515 (?) ע״י הספרדי חוּאַן בֶּרמוּדֶס (Bermúdez; ומכאן שמם), שלא מצא בהם ישוב. הספרדים לא החזיקו בב׳, והראשונים שנתיישבו באיים היו אנגלים, שספינתם נטרפה על־יד חופי ב׳ ב1609. ב1612 באו לב׳ מווירג׳יניה ראשוני המתיישבים, שבחרו במקום מרצונם. מ1767 משמשת ב׳ תחנה לצי־המלחמה הבריטי.

בב׳ התקיימו כמה ועידות בינלאומיות: ועידת באי־כוחן של ממשלות בריטניה ואה״ב (אפריל 1943), שבה דנו על גורלם של פליטי־המלחמה בכלל, ועל מצבם של הפליטים היהודיים בפרט. אך לוועידה לא היו תוצאות ניכרות. ב11.2.1946 נערך בב׳ הסכם בין אה״ב ובריטניה על תנאי תנועת־הטַיִס האזרחית של שתי המדינות; בדצמבר 1953 נפגשו אייזנהאוּאר, צ׳רצ׳יל ולניאל (Laniel), ראש ממשלת־צרפת, להתייעצוּיות על בעיית קוריאה ועל שיפור היחסים

בין מעצמות־המערב ורוסיה; במארס 1957 הגיעו בב׳ אייזנ־האואר ומקמילן, ראש ממשלת בריטניה, לידי קביעת עמדה משותפת בבעיות הנשק האטומי והמזרח התיכון, ביהוד בנוגע לחוזה־בגדאד.

מ. בר.

בֶּרְמִינְגָם (Birmingham), עיר במחוז וּוֹרִיק (Warwick-shire) שבמרכזה של אנגליה; יושבת בגובה של 200—250 מ׳ מעל פני־הים על פלגיו של נהר טְרֶנְט: טֵים (Tame) ורִי (Rea), ובצומת של מס״ב, כבישים ותעלות, שמחברים אותה עם נמליה הגדולים של אנגליה. מספר תושביה: כ1.12 מיליון (1934) והיא העיר השניה בגדלה באנגליה והשלישית בממלכה המאוחדת.

יסוד כלכלתה ועשרה של ב׳ הם מכרות הפחם והברזל שבסביבותיה, שהודות להם נעשתה ב׳ המרכז החשוב ביותר של תעשיית־הברזל באימפריה הבריטית. מיוצגים בה רוב הענפים של תעשיות־המתכת שבעולם, ממכונות־הענק, המיוצרות לצרכיהן של התעשיה, החקלאות, המכרות והתחבורה, עד מטבעות וחפצי־נוי וצורפות בכסף וזהב. ב׳ היא גם מן המרכזים הראשונים בזמן ובמעלה ליצירת צמיגי־גומי (Dunlop Rubber Co.), והקף רחב יש בה גם לתעשיות הזכוכית והחרסינה (בין השאר נמצא בה בהח״ר של וֶדְגְ׳וּד, ע״ע), לתעשיות כימיות, ובכללן לתעשיית־תרופות. מתעשיות המזונות חשובה בה ביותר התעשיה של קאקאו ושוקולדה. בב׳ בתח״ר גדולים, שמקיפים שכונות שלמות, אבל גם בתי־מלאכה קטנים, שמוציאים לשוק סחורות מיוצרות לפי מסורות קיימות מדורי־דורות.

ב׳ היא גם המרכז התרבותי לחבל־התעשיה רב־האוכלוסים של אנגליה התיכונה (Midlands). באוניברסיטה שלה, שנוסדה ב1900 מתוך צירוף של כמה קולג׳ים, שכבר התקיימו בה עשרות שנים, לומדים יותר מ3,200 תלמידים. לב׳ יש מסורת בטיפוחה של מוסיקה קלאסית. ב1768—1914 נערכו בה פעם בשלוש שנים פֶסְטִיוואלים, שבהם השתתפו מגדולי־האמנים (מֶנְדֶלסזוֹן ב1837 ו1846). יש בה גם בתי־נכות וגאלריות לאמנות, שבהם מוצגות תמונות של טובי הציירים האנגליים. ב׳ היא עיר חדשה ללא בניינים היסטוריים. לאחדים מבנייני המאה ה19 ערך אמנותי, כגון לבית־העיריה הבנוי בסיגנון יווני קלאסי.

היסטוריה. השם ב׳ נזכר לראשונה ב1086 כאחוזה פאודאלית של משפחת פַּאגַאנֶל. ב1537 עברה ב׳ לידי משפחת נוֹרְתֶמְבֶּרְלֶנְד (Northumberland). באותו זמן היתה ב׳ כפר־שוק, שבו היו עובדים חרשי־ברזל, שייצרו בעיקר מסמרים וכלי־רתמה. במלחמת־האזרחים של 1640—1648 הצטרפה ב׳ למורדים במלכות ושימשה להם בית־חרושת לנשק. לפיכך עשה בה הנסיך רוּפֶּרט שַמות כשנפלה בידו ב1643. היא התאוששה עד מהרה ממכה זו, הרחיבה את תוצרתה ואף עלתה על המתחרים בה (רק בחרושת הסכינים לא השיגה את שֶפִילְד). לב׳ לא היו עד 1838 זכויות של עיר, אלא אוטונומיה מסויימת בתחומו של בעל־האחוזה, שבו נכללה. התקנות העירוניות, שהטילו פיקוח והגבלות על בעלי אומנויות שונות, לא חלו משום כך על ב׳, ועל־כן יכולים היו ממציאים ומחדשים בחרושת ובמלאכה לפעול בה ללא הפרעות מצד השלטונות. ב1775 הוקם בה ע״י מַתיו בּוֹלטוֹן וגֵ׳ימְז וַט (ע״ע) בהח״ר הראשון בעולם למכונות־קיטור; זהו מפעל סוֹהוֹ (Soho), הקיים עד היום, שבו עבד ויליאם מֶרדוֹק (Murdock) — הממציא של כמה המצאות.



ברמינגהאם, כיכר־סטיפנסון

ובכללן ההארה בגאז. כן שימשה ב׳ מרכז להוגי־דעות, שנלחמו על שינוי־ערכים בשאלות דתיות, מדיניות וחברתיות. ב1780—1791 פעל בב׳ ג׳וזף פְּרִיסְטְלִי (ע״ע), ומסביב לו התרכז חוג של ליבראלים, שיסד את „חברת־הירח״. בתעמולתם של הליבראלים לתיקון חוק־הבחירות באנגליה ובהצלחתה של תעמולה זו יש לב׳ חלק בראש. במחצה השניה של המאה ה19 פעל בב׳ ג׳. ה. ניוּמֶן (ע״ע), מחדש כחה של הקאתוליות באנגליה, שנתמנה ע״י האפיפיור לקארדינאל. מן המדינאים הבריטיים, שיצאו מב׳, מפורסמים ג׳וזף צֶ׳מְבֶּרְלֵין (ע״ע), שהיה גם ראש־העיריה של ב׳ (ב1873—1876), ושני בניו אוֹסְטֶן ונֶוִיל.

ב׳ גדלה בקצב מהיר ביותר במאת־השנים, שקדמה ל1914. ב1770 מנתה האוכלוסיה שלה 31,000 נפש, ב1801 — 61,000, ב1851 — 233,000, ב1871 — 344,000, ב1891 — 478,000, ב1911 — לאחר שסופחו אליה כמה ערים וכפרים — 840,000, ב1921 — 920,000 וב1931 — 1,003,000 נפש. במלחמת־העולם II נפגעה ב׳ קשות ע״י ההפצצות של הגרמנים.

היהודים הראשונים שהתיישבו בב׳ הגיעו לכאן במחצה הראשונה של המאה ה18, וביכ״נ ראשון הוקם בה ב1780. קהילת־ב׳ נתפרסמה כשנתגייר בה, ב1787, הלורד ג׳ורג׳ גורדון (ע״ע). יחד עם בתי־תפילה של הכיתות הנוצריות המתבדלות, שנפגעו בזמן המהומות המדיניות שפרצו בב׳ ב1813, ניזוק גם בהכ״נ היהודי. כיום (1956) יושבים בב׳ 6,300 יהודים וקיימים בה 6 בתכ״נ (אחד מהם „ליבראלי״). — עם רבניה של קהילת־ב׳ נמנה החכם הספרדי הרב אברהם פרירה מֶנְדֶס, ששימש בה ברבנות בשנות 1851/8.

C. Gill, *History of B.*, 1938; C. Gill and A. Briggs, *History of B.*, 1952; C. Roth, *Rise of the Provincial Communities*, 1950.

א. י. בר.

בֶּרְמִינְגְהַם (Birmingham), עיר־תעשיה בדרום־המזרח של אה"ב; הגדולה בערים שבמדינת אַלַבַּמָה (ע"ע). יושבת לרגלי הדרום של הרי־האַפָּלַצִ'ים (ע"ע) בגובה של 183—325 מ', בסביבה עשירה מאוד בפחם, ברזל ואבני־גיר. מספר תושביה 326,000 (1950), ובהם אחוז גדול של שחורים.

ב' היא צומת של כתריסר מס"ב, וכ30 ק"מ ממערב לב' זורם נהר־וּוֹרִיוֹר המסיע סירות טעונות סחורות עד מפרץ־מכסיקו, שאליו הוא נופל. ב' מתפרנסת בעיקר ממכרות הפחם והברזל שבקירבתה, מתעשיית־ברזל כבדה (ביחוד צינורות), מכונות, ציוד חשמלי, מלט ומוצרי־תעשיה אחרים, שמצטרפים ל2,000 מיני סחורות. היא גם עיר־מרכולת לאוכלוסיה של שני מיליון נפש שבסביבתה, ומרכז תרבותי חשוב הודות לבתי־הספר הגבוהים (קולג'ים) ללבנים ולשחורים שבה, השייכים ברובם לבאפטיסטים ולמתודיסטים. ב' בנויה בכללה בצורת תשבץ. מרובים בה הגנים הציבוריים, התופסים שטח של יותר מ4,000 דונאם. על גבעה נשקפת על־פני העיר ניצב פסל־ענק של וולקנוס (ע"ע), חרש־הברזל בין אלי יוון ורומי, שהוא סמלה של עיר־ברזל זו.

ב' נוסדה ב1870, כשנתגלו המחצבים שבסביבתה, והיא גדלה עם ריבוי ניצולם של מחצבים אלה. ב1880 היו בה 3,100 נפש; ב1900 — 38,400; ב1920 — 178,300; ב1940 — 268,000 נפש.

בב' יושבים כ4,150 יהודים (1955), שהם כ46% מכל התושבים היהודיים שבמדינת־אלאבאמה. יהודים באו לב' עם ראשוני המתיישבים בעיר, אך קהילה יהודית לא הוקמה בה אלא ב1882. כמה יהודים תפסו עמדות חשובות בחייה הכלכליים והציבוריים של ב'.

א. י. בר.

בַּרְמַכִּים (برامكة), משפחה פרסית מיוחסת, שכמה מבניה תפסו משרות ממלכתיות רמות בזמן שלטונם של הח'ליפים העבאסיים הראשונים. אבות־המשפחה היו כוהנים גדולים (שנתכַּנו בתואר „בַּרְמַכּ", ומכאן שם־המשפחה) במנזר בודהיסטי על־יד העיר בַּלְך; לאותו מנזר השתייכו שטחי־קרקע נרחבים, שלמעשה נמצאו ברשותם של הכוהנים הגדולים והיוו את יסוד עשרם.

הראשון בב', שנתפרסם בתולדות־האסלאם, היה חַ'אלד אבן בַּרְמַכּ (מת 782), שמונה ע"י אַלסַפָּאח, מייסד השושלת העבאסית (750), כעוזרו הראשי. מקורות אחדים מכנים אותו בתואר החדש וזיר (ע"ע). גם אַלְמַנְצוּר, הח'ליף העבאסי השני (754—775), השתמש בשירותיו המועילים והרב־צדדיים של ח'אלד. הברמכי ניהל את אוצר־המדינה, הצטיין בכמה מִבצעים צבאיים והיה יועצו של הח'ליף בהקמתה של עיר־הבירה החדשה, בגדאד. במשך זמן זה מצא ח'אלד הזדמנויות לצבור עושר מרובה כל־כך, שהח'ליף יכול היה להפקיע ממנו, לפי נוהג מקובל, קרוב ל3 מיליון דרהם.

יחיא, בנו של ח'אלד (מת 805), נתמנה מושל אַזַר־בַּיְג'אן עוד בימיו האחרונים של אלמנצור, אך הח'ליף העבאסי השלישי, אַלְמַהְדִי (775—785), קרא אותו לבגדאד והפקיד בידו את חינוך בנו הארון אַלְרַשִיד (778). יחיא היה מדינאי מובהק ואדמיניסטראטור מוכשר, שביצע מספר ניכר של עבודות ציבוריות. מ779 ואילך שימש מנהל לשכתו של הארון, שהיה אז מושל ה„מערב" (כלומר, המחוזות שממערב לנהר־פרת). כשזומם אַלְהַאדִי (785—786) לדחוק את רגלי אחיו הארון ולהכריז על בנו שלו, ג'עפר, כיורש־העצר, ידע יחיא לפעול נגד סכנה זו; וכשעלה הארון לשלטון (786), מינה אותו מיד, מתוך הכרת־טובה, לווזיר בעל סמכויות בלתי־מוגבלות. כך נעשה הברמכי, שיכול היה להסתייע בארבעת בניו הכשרוניים — אַלְפַדְל, ג'עְפַר, מוסא ומֻחמד — השליט האמיתי של הממלכה האיסלאמית במשך 17 שנה (786—803). מבניו אלה התבלטו במיוחד אלפדל וג'עפר. שניהם נתמנו פעמים אחדות מושלים של מחוזות שונים, אך ג'עפר העביר עפ"ר את סמכויותיו לממלאי־מקום ונשאר כמעט תמיד בקרבתו של הח'ליף. לאלפדל מייחסת המסורת כמה נצחונות צבאיים מזהירים ואת הקמתם של מסגדים מרובים.

היחסים של הב' עם משפחת־הח'ליף היו אינטימיים ביותר. ליחיא הותר לראשונה, בניגוד לכל נוהג, להיכנס אצל הח'ליף ללא נטילת רשות מוקדמת. לפי מסורת אחת אפשר להניח, שדברם של הב' היה חוק בל יעבור, שאף הח'ליף לא נהג לסוּר ממנו. מסופר, שג'עפר הבטיח על דעת עצמו את בתו של הארון לגבר ממשפחת־הח'ליף, שביקש מג'עפר שישתדל לטובתו; וההבטחה נתקיימה.

ב803, לכאורה באופן פתאומי, אך ודאי אחר הכנות מתאימות, הקיץ הקץ על גדולתם של הב'. ג'עפר נהרג לפי פקודתו של הארון, ויחיא ושאר בניו הושמו במעצר ורכושם הוחרם. הסיבות, שהביאו לידי כך, אינן ברורות כל צרכן. ההסבר, שניתן ע"י אבן ח'לדון (ע"ע), מתקבל על הדעת ביותר: הארון ביקש להשתחרר מאפיטרופסותם של הב', שהשתלטו על ענייני הממלכה ואוצרה וכבלו את חופש פעולתו. אך המסורת מציינת, שלאחר מעשה התחרט הארון על הדחת הב' ממעמדם, כי העדר שירותיהם הורגש ביותר.

הב' היו בעלי השכלה נרחבת, התעניינו במדעים ובספרות ותמכו בפיתוחם. מֵעשרם העניקו מתנות והקצבות, שהיה בהן כדי להעשיר את מקבליהן. נדיבות־לבם נעשתה מופת ומשל, ומשמם נגזרו מלים, שציינו תכונה זו. המקורות מטעימים, שאם זמן שלטונו של הארון היה תקופת־הזוהר של הח'ליפות, הרי לב' היה החלק העיקרי בכך.

זכרם של הב' לא נמחה ע"י השואה, שהארון המיט עליהם. היסטוריונים וסופרים בדורות שבאו אחריהם הרבו להזכירם ולהרים על נס את גדולתם ונדיבותם, ויחיא וג'עפר הפכו לדמויות עיקריות באחדים מסיפורי „אלף לילה ולילה".

אלג'השיארי, כתאב אלוזרא ואלכתאב, 1938; L. Bouvat, *Les Barmécides d'après les historiens arabes et persans*, 1912; S. S. Nadvi, *The Origin of the Barmakids* (*Islamic Culture*, VI, 1932, p. 19–28); C. Brockelmann, *History of the Islamic Peoples*, 1949; Ph. K. Hitti, *History of the Arabs*, 1953[7]; S. D. Goitein, *The Origin of the Vizierate* (*Islamic Culture*, 1941/42); *The Book of the Thousand Nights and One Night*, translated by R. F. Burton, 1934, Index.

ל. ק.

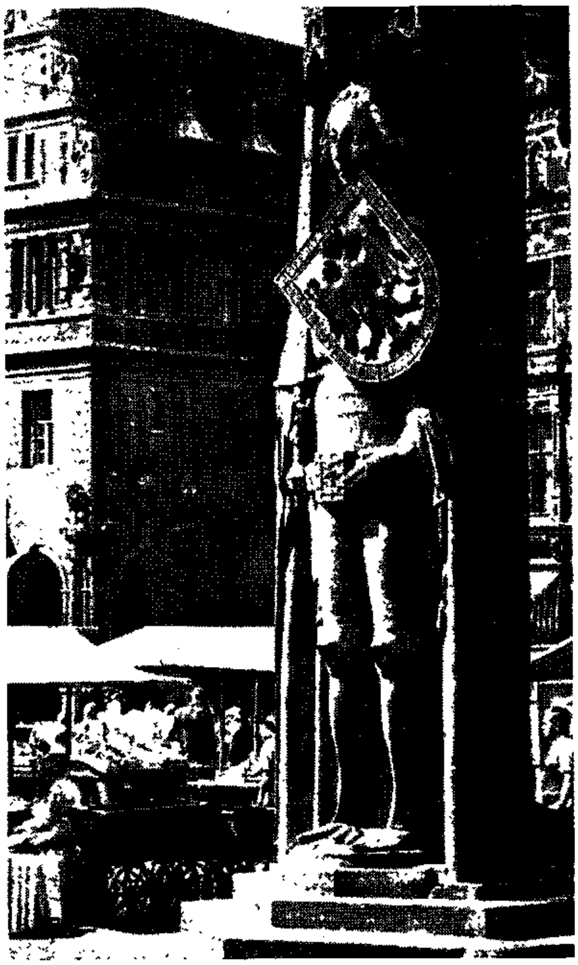
בְּרֶמֶן (Bremen; השם הרשמי Freie Hansestadt Bremen = עיר־ההאנזה החפשית ברמן), עיר־נמל בגרמניה הצפונית־מערבית. יושבת משני עבריו של נהר־וֶזֶר (המחובר בתעלות עם הנהרות רוּר וריינוס במערב ואֶלְבֶּה במזרח), במרחק של 124 ק"מ משפכו אל הים הצפוני. בסַחרה, בספנותה ובמספר אוכלוסיה (כ465 אלף ב1955) היא עיר־הנמל השניה במעלה בגרמניה. ביחד עם סביבתה הקרובה ועם בְּרֶמֶרְהַאפֶן — נמל מותאם למעגן של ספינות־אוקיינוס גדולות, שנמצא במרחק של 68 ק"מ מב' —, ב' היא ארץ (Land) אוטונומית (במסגרת הרפובליקה של

גרמניה המערבית), ששטחה 404 קמ"ר ומספר תושביה כ640 אלף (1954). לב' מגיעות ספינות, ששוקעות במים עד 7.5 מ'. עיקר סחרה של ב' מכוון לאה"ב ולארצות טרופיות שונות. סחורות היבוא החשובות שלה הן: כותנה (עד 1939 היתה ב' הגדול בנמלי־הכותנה של יבשת־אירופה), צמר, יוטה, דגן, אורז, קפה, עצים ונפט. סחורות־היצוא העיקריות הן: פחם, זבלים כימיים, גרוטאות־ברזל (כיום: ממבנים שנחרבו במל־חמה) וחמרי־בניין. בב' קיימת גם תעשיה רבת־מידות, ביחוד של כל הכרוך בבניין ספינות, ציודן ותיקוניהן, בייצור מכוניות־משא ובעיבודם של חמרי־גלם, שמובאים מעבר לאוקיינוס: טאבאק, סריקת־צמר, טויית יוטה ואריגתה, זיקוק־נפט, עצירת־שמנים, טחינת דגן ואורז וקליית קפה וטחינתו.

ב' מורכבת משלושה חלקים: 1) העיר העתיקה, שהיא ידועה מן המאה ה8 ושהגיעה ב1300 לערך להקף שיש לה בזמננו; 2) העיר החדשה, שבבניינה התחילו (לפי תכנית) ב1620; ו3) פרברים נרחבים, שהוקמו — או סופחו לב' — מ1850 ואילך. העיר העתיקה משתרעת מימין לוזר (לאורך של 2 ק"מ וברוחב מאכסימאלי של 600 מ') ותעלת־מים מקפת אותה משלושה רוחות. מפנים לתעלה היו בעבר חומות וביצורים, שנהרסו במרוצת־הזמן, ובמקומם ניטעו במאה ה19 שדרות־עצים וגנים. העיר העתיקה היא מרכז־המסחר של ב'. העיר החדשה מחוברת עם העתיקה בשלושה גשרים ובעיקרה היא עיר־מגורים. קודם מלחמת־העולם II היו רוב בתי־ב' משמשים למגורים של משפחה אחת או שתי משפחות, ולפיכך נתפשטה ב' במרחב. — בארץ־ב' כלולים, חוץ מן העיר ברֶמרהאפן (המונה כ112,000 נפש), כתריסר כפרים, שעוסקים בחלבנות ובגידול של ירקות ומספוא.

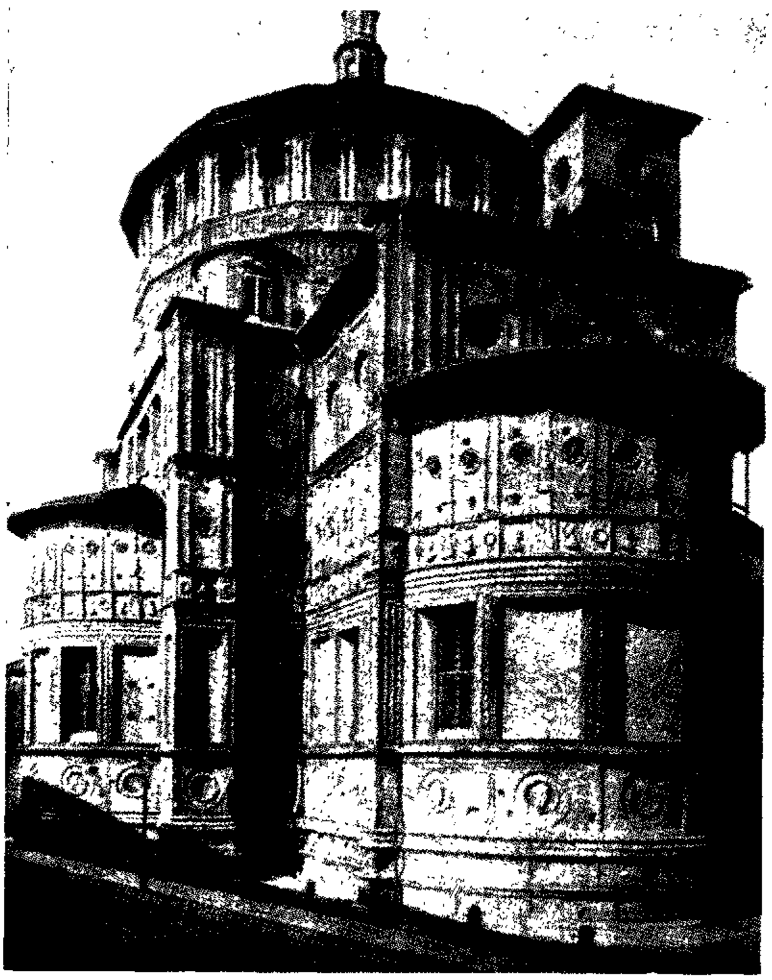
א. י. בר.

היסטוריה. השם ב', שמובנו בגרמנית־צפונית של יה"ב „על הגדות", נזכר לראשונה ב787, כשקארולוס הגדול קבע את המקום כמרכז של הגמונות. ב845 הועלתה ב' לדרגת ארכיהגמונות, וב967 ניתנו לארכיהגמון של ב' גם זכויות של רוזן חולוני, ששלטונו הקיף את העיר וחבל נרחב מסביב לה. מב' יצאו מפיצי־הנצרות לסקאנדינאוויה, וגם לאיסלאנד וגרנלאנד, ולארכיהגמונות של ב' היה זמן מרובה השלטון הדתי גם על ארצות אלו. ב965 הוענקה לב' הזכות לשמש שוק. זכויות המסחר וההנהלה העצמית של אזרחי־ב' הורחבו ב1186 ע"י איגרת־פקודה של הקיסר. במאה ה13 נשתחררה העיר כמעט כליל מן המָרות החולונית של הארכי־הגמון ונתקבלה (1276) בברית ההַנְזָה (ע"ע). כשהוחלף בב' (פעמיים) המשטר האריסטוקראטי בדמוקראטי הוצאה ב' מברית זו ונשארה מחוץ לה (1285—1358 ו1427—1433) עד שהוחזר המשטר לְיָשנו. ב' היתה מן הראשונות בערי־גרמניה, שהנהיגו באופן רשמי את הרפורמאציה (1522), והשלטון החולוני בארכיהגמונות של ב', ששטחה היה כ5,700 קמ"ר, היה עד 1645 בידי ארכיהגמון פרוטסטאנטי. כשניסה קארל V ב1547 להשליט בב' ארכיהגמון קאתולי, עמדה ב' בהצלחה בפני צבאו של הקיסר, ששם עליה מצור. ב1646 הוכרזה ב' כעיר חפשית. שטח הארכיהגמונות של ב', בלא העיר ב', סופח ב1648 (בשם „דוכסות־ב'") לשוודיה וב1715 נכלל בדוכסות־האנוֹבר, שעברה ב1866 לרשותה של פרוסיה. העיר ב' היתה בין השררות המועטות, ששרדו ב1803,



ברמן. פסל של רולאן הגיבור ב„כיכר־השוק"

כשבטל הרוב של השררות הקטנות בגרמניה. ב1810 סופחה לצרפת. ב1815 נעשתה חברה ב„בונד" הגרמני. אחר מהפכת 1848 ניתנה לעיר ב' חוקה דמוקראטית, שבוטלה ב1854. מ1867 ואילך היתה לפרוסיה מרות צבאית על העיר; ב1871 היתה חבֵרה ברייך הגרמני, אבל רק ב1888 נכללה בתחום־המכס של הקיסרות הגרמנית. ב1894 הוכנסו שוב תיקונים דמוקראטיים לחוקת ב'. ברמרהאפן שימשה לה, מ1827 ואילך, נמל קדמי לספינות גדולות. ב1857 נוסדה בב' חברת־הספנות הגדולה הראשונה בגרמניה בשם ה„לויד הגר־מני הצפוני" (נוֹרְד דוֹיטשֶר לוֹיד). קודם מלחמת־העולם I שימשה ב' אחד מן הגדולים בנמלי ההגירה לאה"ב. ב1832—1890 עברו דרך ב' יותר מ2.5 מיליון מהגרים; וב1909 בלבד — 44,500 מהגרים. אחר תבוסתה של גרמניה (בסתיו 1918) היה בב' זמן קצר שלטון קומוניסטי, שחוסל ע"י הצבא הגרמני בקרבות, שנערכו ברחובות־העיר. בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם נתפתחה ספנותה של ב'; ב1938 הגיע היבוא, שעבר דרך ב', ל4.1 מיליון טונות והיצוא ל3.1 מיליון טונות. היטלר נטל (1939) מב' את ברמרהאפן וצירף אותה לפרוסיה, אך בעלות־הברית החזירוה לב'. במלחמת־העולם II הופצצה ב' קשות (מן האויר) ע"י בעלות־הברית, כי ב' שימשה מרכז לתעשיית־הצוללות והספנות הצבאית של גרמניה; בהפצצות אלו נהרסו כמה בניינים היסטוריים, שנמצאו בעיר העתיקה, הסמוכה לנמל ולמספנותיו. צבא־הכיבוש האמריקני, שהחזיק



ד. בראמאנטה: הכנסיה „מאריה דלה גראציה", מילאנו. הצד האחורי

בב׳ (מ1945 ואילך), מיהר לתקן את הנמל לצרכי האספקה הצבאית.

מציאותם של יהודים בודדים בב׳ נזכרת בתעודות מ1199 ואילך. ב1345 נאסר על היהודים לסחור בתחומי־העיר. עד 1803 התנגדה עיריית ב׳ להתיישבותם של יהודים בעיר, ורק כשסופחו לב׳ העיירות בֶּרְקהוֹף והַשֶּׂדֶה, שבהן ישבו יהודים בחסותם של מושלי האנוֹבֶר, נוסדה בב׳ קהילה יהודית קטנה. ב1810 נכללו יהודים אחדים ברשימת אזרחי־ב׳. אחר שלום־וינה (1815) נאסרה התיישבות יהודית נוספת בב׳, ואיסור זה נשאר בתקפו עד 1848. ב1876 הוקם ביכ״נ בקצה הדרומי־המזרחי של העיר העתיקה. ב1933 היו בב׳ כ1,600 יהודים. רובם הגדול יצא מב׳ קודם 1940 וניצל. היהודים המועטים, שישבו בבְּרֶמֶרהאפן ובוֶזֶרְמִינְדֶה, היוו קהילה אחת. ב1950 מנתה הקהילה היהודית, שחודשה בב׳, 104 נפש.

H. Tiedemann, *Abriss der Geschichte B.s*, 1914; F. Rauers, *Bremer Handelsgeschichte im 19. Jahrhundert*, 1913.

א. י. בר.

בַּרְמֶן, ע״ע ווּפֶּרְטַל.

בְּרָמַנְטֶה או **בְּרָמַנְטֶה לַזָּרִי** — Bramante, Bramante Lazzari, כינויו של דוֹנָטוֹ דְ׳אַנְיוֹלוֹ (Donato d'Agnolo) — (1444, מונטֶה־אַסְדרוּאַלְדוֹ, אורבינו — 1514, רומא), אדריכל וצייר איטלקי. ב׳ נתחנך כצייר בהדרכתו של פְּרָא בַּרטולומיאוֹ (ע״ע), אך זנח את הציור משום נטייתו לארכיטקטורה ולמד אצל האדריכל מאורבינו, לוציאנו דה לאוּרָאנוֹ. ב1476 השתקע במילאנו, שבה הקים את כנסיית „סאנטה מאריה דֶלֶה גראציֶה" ובניינים אחרים ברוח הרנסאנס הקדום. בהשפעתו של לאונארדו דה וינצ׳י, שפעל באותן השנים במילאנו, ובהשפעת הלימוד המדוקדק של שרידי הארכיטקטורה הרומית, שינה ב׳ את סיגנונו. לערך ב1500 עבר לרומא; כאן הקים את בניין ה„טֶמפּיטוֹ" („ההיכל הקטן"), שהוא השג מונומנטאלי־פיסולי יותר מהשג ארכיטקטוני. בניין הַקַנצֶ׳לֶרִיָה (=בית הארכיון העירוני) ברומא, שהוקם על־ידי ב׳, הוא דוגמה בולטת של סיגנון־הרנסאנס ומצטיין בפשטותו החמורה ובהארמוניה של יחסי הגוש והפרטים.

ב׳ הוזמן ע״י האפיפיור יוליוס II להכין תכניות לבניין כנסיית פטרוס (ע׳ כרך ה׳, עמ׳ 725/6). התכניות, שהוצעו על־ידי ב׳, נתבססו על צורתו של צלב יווני, דוגמת הכנסיה בטודי. בתכניות אלו אנו מוצאים סימנים ראשונים להעשרת החלל הארכיטקטוני ולעיבוד פלאסטי של הקיר, שהם אפיינים לארכיטקטורה של תקופת הבּרוק (ע״ע). ב׳ לא זכה להקים בניין זה, פרט לתחילתן של ארבע האומנות המרכזיות והקמרונות שעליהן. אחר מותו עברה המשימה לארדיכלים אחרים, ובסופו של דבר הוצאה לפועל על־ידי מיכאל־אנג׳לו, ששינה את תרשימיו של ב׳.

A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, VIII, II, 1924.

בְּרָמַנְטִינוֹ — Bramantino — (1460°, מילנו — בין 1529 ו1536, שם), רב־בנאי וצייר איטלקי. שמו האמיתי היה בארטולומאו סוּרדי (Bartolomeo Suardi), אך ב׳ נקרא על שם רבו בְּרָמַנְטֶה (ע״ע), שעמו עבד ב1503 בקאתדראלה של מילאנו. ב׳ עבד גם בשירותו של האפיפיור יוליוס II ב„אולם הֶליודורוס" שבוואטיקאן, ויתכן, שהשלים או תיקן שם את הפרסקות של פְּיֶרוֹ דֶלה פראנצֶ׳סקה. ברומא התחבר בין השאר עם לוקה סיניוֹרֶלי ופינטוריקיו, שהשפיעו השפעת־מה על סיגנונו. ב1524 נעשה צייר־החצר של פראנצ׳סקו מריה ספורצה. בקרבות, שניטשו בין הצרפתים והספרדים באיטליה (1525—1530), הצטיין ב׳ כמהנדס וכחייל.

ב׳ השתייך מתחילה לאסכולה הלומבארדית של מַנטֶניה ופוֹפָּה (שאף אצלו למד); בציוריו אנו מוצאים את הרישום הנוקשה, את ההתעניינות הבולטת בפרספקטיווה, את הסלעים חדי־הזוויות והדמויות עגולות־הגולגולת, שהם טיפוסיים לאותה אסכולה. לאחר ששהה באיטליה התיכונה נעשה סיגנונו מעודן יותר, הדמויות מונומנטאליות יותר, ועם זה בעלות הבעה פחות אישית; אך בכל יצירותיו של ב׳ יש גדלות מסויימת ונטיה חזקה לציור ארכיטקטוני. — תמונותיו נמצאות ברובן במילאנו; תמונתו „מילת ישו" (מ1491) נמצאת בלובר. כן נשתמרו כמה מן הפרסקות שלו.

J. A. Crowe and G. B. Cavalcaselle, ed. T. Borenius, *A History of Painting in North Italy*, 1912, pp. 330–349; A. Venturi. *Il B.* (in *L'Arte*, XXVII, 1924, pp. 181–186).

בְּרַמְס, יוֹהַנֶס — Johannes Brahms — (1833, האמבורג — 1897, וינה), קומפוזיטור גרמני.

תולדותיו. אביו של ב׳, יוהאן יעקב ב׳, ניגן בקונטראבאס בתזמורת העירונית של האמבורג, לאחר שניגן שנים הרבה בכלים שונים בבתי־מרזח. הנטיה למוסיקה נתגלתה בב׳ בגיל רך ונתפתחה בו מתחילה בהדרכתו של אביו ואחר־כך בהשראתו ומתוך הדרכתו היסודית של אדוארד מארכּסן (Marxsen) — מורה, שתפס מקום חשוב בחיי־המוסיקה של האמבורג. כשהיה ב׳ בן עשר הופיע לראשונה בפומבי כפסנתרן, ושנים מועטות לאחר מכן תרם לפרנסת־המשפחה על־



יוהנס ברַמס

ידי מתן שיעורים במוסיקה, ע״י נגינת־ליווי לריקודים, עיבודים של מוסיקה קלה, ועוד. בשנים אלו התחיל ב׳ כותב את חיבוריו הראשונים, שלאחר זמן השמיד את רובם; אך נשתמרו מאותה תקופה שתי סונאטות לפסנתר, סקרצו במי במול מינור ושירים אחדים. ב1853 הכיר את הכנר היהודי־ההונגארי אדוארד הופמאן־רֶמֶני, שממנו למד הרבה מנגינות־עם הונגאריות; וב׳ צירף אותן לאוסף של שיריי־העם, שבכינוסו התחיל בנעוריו (1848/50). עם כנר זה יצא ב׳ לסיור של קונצרטים בגרמניה הצפונית; בהאנובר פגש את הכנר יוסף יוֹאַכים — פגישה, שהיתה גורלית לעתידו של ב׳. יוֹאַכים נתן לב׳ מכתבי־המלצה לליסט (שישב אז בווייאר) ולרוברט וקלארה שומאן (שישבו בדיסלדורף). ליסט איכזב את המחבר הצעיר, אך שומאן עמד מיד על כשרונו של ב׳ ופירסם עליו מאמר ב„כתב־העת החדש למוסיקה" (Neue Zeitschrift für die Musik); וכן ניהל שומאן מו״מ עם הוצאת־התווים של ברייטקופף־את־הרטל על הוצאת יצירותיו הראשונות של ב׳. ב׳ התיישב בדיסלדורף. כאן התקרב במיוחד לפסנתרנית הדגולה קלארה שומאן, שיחסו אליה הוא תעודה נדירה לידידות־אמת. מ1854 — משהועבר בעלה של קלארה, רוברט שומאן, למקום־מרפא, לאחר שניסה להתאבד מתוך טירוף־דעת — עד סוף ימיה הדריך ב׳ את ידידתו הנערצת בעצה ובמעשה. מבחינה נפשית ואמנותית כאחת נוצר ביניהם יחס־גומלים, כרוך בחוויות עמוקות, שהיתה להן השפעה מרובה ביותר על התפתחותו של ב׳. — בתקופה זו של חייו עדיין היה ב׳ מבקש לו סיגנון משלו ומתוך כך גם מנסה ניסויים שונים — מה שמשתקף בקונצ׳רטו הראשון שלו לפסנתר ותזמורת ברֶה מינור; יצירה זו נכתבה תחילה כסונאטה לשני פסנתרים, אח״כ הורחבה לסימפוניה, ולסוף עובדה בצורת קונצ׳רטו.

ב1854 נתמנה ב׳ פסנתרן ומנצח־מקהלה בחצרו של הנסיך מליפּה־דֶטמולד, ובמשרה זו החזיק עד 1858. בקיץ 1858 הכיר את אגאתה פון זיבולד, בתו של פרופסור לרפואה באוניברסיטה של גטינגן. השנים נהגו לנגן יחד ונתאהבו זה בזו; אך ב׳ נמנע מלשאת אותה — כנראה, מפני שלא היה בטוח בכוחו לספק את צרכיה הכלכליים של משפחה. ואפשר, מפני שחשש להגבלת חירותו האישית; שהרי גם בתקופות מאוחרות יותר בחייו עמד ב׳ כמה פעמים בפני הכרעה דומה, ותמיד החליט להימנע מקשר־הנישואים. — מתוך האפיזודה של האהבה אל אגאתה פון זיבולד נוצרו שירים לוהטים בסיגנון עממי (אופוס 14 ו19), ובאביב של אותה שנה גם סיים את הקונצ׳רטו הנזכר. ביצוע־הבכורה של יצירה זו (לייפציג, 1859) לא עלה יפה, אך שבועות מועטים לאחר מכן נתקבל הקונצ׳רטו בהתלהבות בהאמבורג. בינתיים נתחדדו היחסים בין ב׳ ובין אנשי־החצר בליפּה־דטמולד, ונוסף על כך לא מצא ב׳ די סיפוקו האמנותי בתפקידו, ומשום כך עבר ב1859 להאמבורג. כאן יסד מקהלת־נשים, וקיווה להתגשמות השאיפה, שטיפח מכבר — לקבל לידיו את הניצוח על הקונצרטים הפילהארמוניים (ב׳ האמין בהשפעה החיובית, שיש לפעולת־הניצוח על עבודת־הקומפוזיטור); אך לתפקיד זה נתמנה אז אדם אחר, וכשהוצעה לו סוף־סוף משרה זו לאחר שנים הרבה (ב1894) סירב ב׳ לקבלה.

במשך שנות־ישיבתו בהאמבורג חיבר ב׳ בין השאר יצירות למוסיקה קאמרית ואת הוואריאציות לפסנתר על נושא של הנדל, וכן חיבר (ב1859) בשביל מקהלת־הנשים, לפי המלים והנעימות של שירי־עם גרמניים עתיקים, את „שירי־מרים" (Marienlieder), הכתובים בסיגנון השירה העממית והכנסייתית.

בספטמבר 1862 נתמנה ב׳ כמנהל ה„אקאדמיה לזמרה" של וינה; אך העבודה המינהלית המרובה, שהיתה כרוכה בתפקיד זה, הכבידה עליו ביותר, וב׳ ביטל את התחייבותו מיד לאחר שנסתיימה עונת־הקונצרטים הראשונה. ב1865/68 סייר ב׳ כפסנתרן בכמה מארצות־אירופה, ביחד עם הכנר יואכים והזמר שטוקהאוזן; ב1866 סיים את הסימפוניה הראשונה שלו, שבחיבורה עסק יותר מ20 שנה; וב1872—1875 שימש מנהלה של „אגודת חובבי המוסיקה בווינה". מן היצירות החשובות, שכתב באותה תקופה, יש לציין: הוואריאציות על נושא של פַּגניני; טריו לקרן, כינור ופסנתר (לזכר אמו, שמתה ב1865); שלוש רביעיות לכלי־מיתר, ושלוש רביעיות לפסנתר וואריאציות לתזמורת על נושא של היידן. כן חיבר אז יצירות קוליות מרובות, ובכללן את ה„רומאנצות למאגלונה" (15 שירים לפי מלים מאת לודוויג טיק); הראפסודיה לאַלט, מקהלה ותזמורת (לפי קטע מתוך „מסע־חורף בהרי־הַרץ" של גתה); „שיר הגורל" (לשירו של הֶלדֶרלין, הנקרא בשם זה) והרֶקוויאֶם הגרמני, שבו השתמש ב׳ — ובזה היה ראשון לקומפוזיטורים — לא בטכסט הלאטיני של טכס דתי זה, אלא בתרגום הגרמני.

ב׳ נסתבך על כרחו בפולמוס חריף עם „האסכולה הגרמנית החדשה"; הקומפוזיטורים, שייצגו אסכולה זו — ואגנר, ליסט, ברליוז, הוגו וולף ואחרים —, שאפו להשיג במוסיקה רֶאַליזם באמצעות תוכן פרוגראמאטי וסממני־תיזמור מסובכים ומעודנים; עם זה מתחו ביקורת חריפה ביותר על המחברים, שייצגו את המסורת המוסיקאלית הקלאסית — ב׳, יואכים, ברוקנר, האנסליק ועוד. אע״פ שב׳ סלד מן הברק החיצוני, שהיה אָפייני למתנגדיו, ידע להעריך את השגיהם והיטיב להבחין בגאוניות שבתיזמורו של ברליוז ובשאיפתו ויכלתו האמנותיות של ואגנר; ומשום כך למד גם ממחברים גדולים אלה. באותה תקופה הגיע לשיא יצירתו וכתב בין

השאר את הסימפוניה השניה (1879); הקונצ׳רטו השני לפסנתר בסי במול מז׳ור (1881); הסימפוניה השלישית (1885); קונצ׳רטו כפול לכינור, צ׳לו ותזמורת (1887), ושירים הרבה.

מ1860 ואילך הוציא זימרוק את רוב יצירותיו של ב׳, וההכנסות, שבאו לו מהתפשטותם של חיבוריו, איפשרו לו, לב׳, בסוף־ימיו עבודת־יצירה ללא דאגת־פרנסה. ב1879 העניקה לו האוניברסיטה של ברסלאו את התואר „דוקטור כבוד" של הפאקולטה לפילוסופיה, ולאות של הכרת־תודה על כך כתב ב׳ את „פתיחת־החג האקאדמית" מלאת־השובבות. ב1889 הוענק לו התואר של „אזרח כבוד" על־ידי עיר־מולדתו. — בתקופה זו הואט קצב יצירתו, וב׳, שראה את עצמו כמי שנועד לעבור בקרוב מן העולם, כתב ב1891 את צוואתו הראשונה. ב1896, כשהיה מודאג ממחלתה של קלארה שומאן, שמתה לאחר זמן בבון, חיבר „ארבעה שירים רצינים" (לפי מלים מן המקרא ומן הברית החדשה). סמוך לזמן זה חלה ב׳ במחלה, שמתחילה הוגדרה כצהבת, אלא שאח״כ נתברר, שהיתה סרטן־הכבד. יצירתו האחרונה (אופוס 122) היתה „11 אקדמות־עוגב לכוראלים". ב׳ נקבר בבית־הקברות המרכזי בווינה, סמוך לקבריהם של בטהובן ושוברט.

הערכה. עדיין רווחת הסברה, שב׳ הוא מעין המשך של הזרם הקלאסי. ואמנם, בסקירה ראשונה נראה הדבר, כאילו ארבע הסימפוניות שלו, כל יצירותיו הקאמריות ושיריו המרובים נתחברו באותן הצורות ובהשפעת אותו עולם־הרעיונות, שהיו שליטים בימי גבורתה של התקופה הקלא־סית; ולאחר ביצוע־הבכורה של הסימפוניה הראשונה של ב׳, שמיד כונתה „העשירית של בטהובן", נעשתה ההנחה בדבר קיומה של תלות זו מקובלת על הכל. אך הנחה זו, ובכללה ההשוואה של ב׳ אל בטהובן, טעונה בדיקה מיסודה.

קודם כל, יש להטעים את המשותף לב׳ ולבטהובן: שניהם צריכים לגבש את הרעיון הראשי — הרעיון, ששימש להם נקודת־מוצא ליצירה —, כדי לבנות ולהשלים את היצירה כולה. בניגוד לנציגי „האסכולה הגרמנית החדשה", המת־ענגים על הרכבת מחרוזות של אמצאות מוסיקאליות ומעו־ררים במאזין אסוציאציות מעולם־החוץ, שואבים ב׳ ובטהובן מתוך מקור יחיד — הנושא, ובו הם מרכזים את חשיבתם המוסיקאלית. טכניקה מחמירה זו נראתה כמיושנת לעומת שפע החידושים המצויים ביצירות מעין אופרות, ולפיכך אין לתמוה, שהסימפוניה הראשונה של ב׳ פילגה את בני־דורו לשני מחנות; שהרי באותם הימים של פריחת הרומאנטיקה חידשה יצירה זו אידיאל של ביטוי מוסיקאלי, שנראה שמרני מדי בעיניהם של מבקרי־הקונצרטים, שלא התפעלו אלא מחידושים ומווירטואוזיות בלבד. משום כך יש לתפוס את הסימפוניה הראשונה של ב׳ כפעולה מכוונת לפי הדיא־לקטיקה של בטהובן; אך לא זו בלבד שאינה חיקוי קלוש, אלא להפך, היא מחזקת את תפיסתו העקרונית של בטהובן באמצעות רעיונות וניסוחים עצמאים בהחלט.

מהן, איפוא, התכונות האפייניות לב׳, שמייחדות אותו מבטהובן? תכונות אלו ניכרות ביתר בירור ב196 שיריו וב63 העיבודים שלו לשירי־עם, ברובם — שירי־אהבה; אפיינים ביותר לרגשו הלירי המובהק של ב׳ הם „השירים למאגלונה". מנגינותיו ינקו עד סוף ימיו מן השיר העממי — מה שניכר גם בכל יצירותיו הכליות: על הבסיס הנרחב של נושאים שיריים מוקם המבנה של היצירה במתכונתן של הצורות הקלאסיות. בעוד שעבודת־הניסות אצל בטהובן מכוונת לתת לנושא ביטוי מצומצם וברור ביותר, מתחיל ניסוח זה אצל ב׳ רק כשהוא בא לפתח את הנושא. הניסוחים השונים של יצירות־ב׳ כמעט שלא נשתמרו, אך ידוע, ששרף כמה יצירות שלא עמדו בפני ביקרתו החמורה. ב׳ שאף להגיע לשלמות בעיצוב הצורני של הסונאטה, ועם זה לפחת רוח־חיים בצורה זו, שהפכה אחר מותו של בטהובן לדבר שיגרתי בלבד.

ב׳ שלל את הכמות שבכתיבה, וכל יצירה שהדפיס מגיל של 20 ואילך היתה שקולה ומנוסחת בזהירות. במשך 8 שנות־יצירתו הראשונות לא פירסם אלא 15 יצירות, ברובן לפסנתר, ושירים. ב1888 הדפיסה הוצאת זימרוק את קאטאלוג־ב׳, שכלל 101 יצירות — הפירות של 35 שנות־עבודה. במשך 10 שנות־חייו האחרונות נוספו 10 יצירות בלבד; וכשם שפתח בשירים, כך סיים בשירים („ארבעת השירים הרצי־נים"). דרך יצירתו היתה קבועה מתחילתה, ומשום כך קשה למצוא בה שלבי־התפתחות; יתכן, שאפשר לקבוע שלבים ביצירה זו על־פי השליטה ההולכת וגוברת בטכניקה; אך אין בכך משום סימון של פרשות־דרכים.

את לשונו המוסיקאלית פיתח ב׳ באמצעים חדשים. הניגון הזורם ברחבות מתחלק תכופות לפרקים אסימטריים, באמצ־עות שיבוצים של פרטי־נושאים. בדרך זו נוצרים שינויים בהדגשה (לפי העקרון של כבד־וקל), בדומה למה שהיה מקובל במוסיקה הקלאסית. את אמצאותיו הקצביות של ב׳ מציינים לפעמים בשם „מיקצבי־סתירה". אך מן הראוי למצוא לתופעה זו הסבר חיובי, שהרי ה„סתירה" נוצרת מתוך מה שזורם־המנגינה המרוכז והמסכת הקונטרפונקטית של תיאוריו חורגים מתוך המסגרת המגבילה, הניתנת ע״י יחידות־הקצב: מעוף־הרעיונות משתחרר מן האירגון הקלאסי של יחידות זעירות. מובן, שדבר זה ניכר גם בטיב המיקצב כתכונה אפיינית לסיגנונו של ב׳. משום כך יש לראות בדבר לא „סתירה", אלא את חידושה של עצמאות החשיבה המכוונת, הקווית, במוסיקה — תופעה, שנעדרה מן המוסיקה במשך כמה דורות.

דומה לזה היה השגו של ב׳ בתחום ההארמוניה — תחום, שבו נתקשרה יצירתו קשר הדוק בזו של ואגנר. גם לב׳ וגם לוואגנר עדיין חשובות פונקציות של טוניקה ודומי־נאנטה. אך בעוד שוואגנר מפרק מערכת הארמונית זו ע״י השימוש בטונים כרומאטיים, אין ב׳ נזקק בדרך כלל לטונים אלה. לעומת זה מבשרת ההארמוניה שלו את המעבר אל השיטה האטונאלית — ע״י תצלילים קרובים לטרצה, ע״י נטיה בולטת לסולמות־הכנסיה, וע״י הרחבתו של חוג הטו־נאליות באמצעות מודולאציות מרחיקות לכת; עובדה זו בלבד יש בה כדי לקבוע את דמותו של ב׳ כחלוץ המוסיקה של המאה ה20, ולא כקלאסיקן לאחר זמנו.

בתחום הצורות המוסיקאליות העסיקה את ב׳ ביותר הווריאציה. בה ראה לא קישוט, אלא ביטוי יסודי ועיקרי. הנושא נראה לו, לב׳, כמקור של כוחות פנימיים שופעים, שכל אחד מהם עלול לשמש נקודת־מוצא לווריאציה. לשלושת ה„ב" הגדולים בתולדות המוסיקה האירופית משותף, איפוא, רעיון הווריאציה: באך בעל ואריאציות־גולדברג, בטהובן בעל ואריאציות־דיאבלי, וב׳ בעל הסיום של הסימפו־ניה הרביעית („פאסקאליה"). לטכניקה של אמנות־הווריאציה שלו נזקק ב׳ גם בשיריו. ב׳ חידש את מבנהו של השיר

הסְטְרוֹפי ע״י מה ששינה את המנגינה שלו מבית לבית, בהתאם לשינויים שבתוכן־המלים.

ב׳ היה מן האמנים הנדירים, שהעמיקו לחדור לתוך מורשת־העבר ועם זה לחדש את פניה. ב׳ לא היה „מודרני״, אך גם שמרני לא היה, וכיום ברור, שהמוסיקה בזמננו מתפתחת בכיוונים, שנקבעו לה ע״י ב׳.

כל יצירותיו של ב׳ יצאו ב־26 כרכים (1926—28). — מחליפות־המכתבים המרובות שלו נתפרסמו 16 כרכים (1908—20).

M. Kalbeck, *J. B.*, 4 Bände, 1904–1914; F. May, *The Life of J. B.*, 2 vols., 1905; H. Imbert, *J. B., sa vie et son œuvre*, 1906; K. Geiringer, *J. B.*, 1934 (גרמנית); 1936 (אנגלית); E. Hanslick, *Besprechungen Brahms über Werke in seinen Wiener Kritiken*, 1872; H. C. Colles, *The Chamber Music of B.*, 1933; H. W. Murdoch, *B., with Analytical Study of the Complete Pianoforte Works*, 1933; J. A. G. Harrison, *B. and H's Four Symphonies*, 1939.

יו. ט.

בְּרַמְפְּטוֹן, סֶר אֶדְוַאְרְד — Sir Bdward Brampton — (1440, ליסבון — 1508, שם), חייל הרפתקן אנגלי־פורטוגיזי; יהודי מומר. אביו היה נפח, אבל ב׳ טען, שלאמיתו של דבר, היה בנו הבלתי־חוקי של אציל. ב־1468 לערך עזב את פורטוגאל, בא לאנגליה ונטבל לנצרות כשהמלך אדוארד IV משמש לו סנדק. לאחר שהי זמן מה בַּבַּית למומרים (Domus Conversorum) בלונדון, התחיל בפעילות צבאית. נמסרו לידיו כמה תפקידים בצבא־היבשה ובחיל־הים, ובשכר שירותיו קיבל מענקים של קרקע וזכויות מסחריות. ב׳ סייע לאלפונסו V, מלך פורטוגאל, כשזה האחרון שהה בצרפת, וכתוצאה מכך קיבל אח״כ זכויות מסויימות בצרפת. ב־1482 נתמנה מושלו של האי גֶרְנְזִי (Guernsey; מאיי־התעלה) וב־1484 הועלה לדרגת־אביר. ב־1485, כשנפל בית־יורק באנגליה, חזר ב׳ לפורטוגאל ונעשה חבר של המועצה המלכותית. כן היה מיועציו של הטוען־לכתר האנגלי, פֶּרְקִין וָרְבֶּק (ע״ע), כשזה האחרון התאמץ לזכות בכס־המלכות. המשורר הפורטוגיזי גַרְסִיה דה רֶזֶנְדֶה (ע״ע), בכרוניקה המחורזת שלו, מזכיר את ב׳ כ„קצין אמיץ״, שהוסיף פאר לפורטוגאל.

Transactions of the Jewish Historical Society of England, vols. IX, XVI.

בַּר־מִצְוָה (= בן־מצוה), לפי ההלכה — אדם מישראל, שהגיע לבגרות ונתחייב בקיום המצוות. לפי הדעה המקובלת בהלכה מגיע איש לכלל בגרות כשהוא בן שלש־עשרה שנה ויום אחד, ואשה — כשהיא בת שתים־עשרה ויום אחד (ע״ע בגרות, ב׳ במשפט העברי; בגילים הנזכרים מצויים בדרך־כלל גם סימני־הבגרות הפיסיים הנדרשים), לפי שבגילים הללו כבר הם נחשבים לבני־דעת (עי׳ חגיגה ב׳, ב׳) ומסוגלים לשלוט ביצריהם („שלש־עשרה שנה גדול יצר־הרע מיצר טוב... לאחר שלש־עשרה שנה — נולד יצר טוב״ [אבות דר׳ נתן, ט״ז]) ומכאן שהם אחראים למעשיהם וחייבים במצוות — „בן שלש־עשרה למצוות״ (אבות ה׳, כ״א). וכן אמרו חכמים: „עד הפרק (= גיל הבגרות) — זוכה לו [האב לבנו], מכאן ואילך — הוא [הבן] זוכה לעצמו״ (תוספתא, עדיות, א׳, י״ד); וכן: „עד שלש־עשרה שנה — הבן לוקה [בדיני־שמים] בעוון האב, מכאן ואילך — איש בעוונו ימות״ (ילקוט שמעוני, רות, ת״ר).

בספרות התלמודית (מס׳ סופרים, י״ח, ה׳) ואף בספרות הנוצרית העתיקה (לוקאס ב׳, מ״ב—מ״ג) מצויות מסורות, שמרמזות על מנהג, שהיה נהוג בירושלים בימי הבית: משמלאו לילד שתים־עשרה שנה היו מביאים אותו למקדש ולפני החכמים כדי שיברכוהו. נראה, שבימי־קדם היתה שנת השלש־עשרה נחשבת בחיי־הילד לתקופת־מעבר חשובה — אפשר, מפני שזה היה גם הגיל של סיום בית־הספר (עי׳ בראשית רבה, ס״ג, י״ד; נ״ג, י״ד).

הכינוי ב׳ לילד שמלאו לו שלש־עשרה שנה הוא מזמן מאוחר יותר ונעשה רווח בספרות ובלשון־הדיבור במאה ה־15 לערך (עי׳ ס׳ „ציוני״ לבראשית, א, ה). ר׳ שלמה לוריא („ים של שלמה״, בבא קמא, פרק ז׳, סימן ל״ז) מזכיר את „סעודת בר־מצוה שעושים האשכנזים... ועושים שמחה, ונותנים שבח והודיה, שזכה הנער להיות בר־מצוה וגדול המצווה ועושה, והאב זכה שגדל עד עתה להכניסו בברית־התורה״, וכן הוא מציין, שנהגו לחנך את „הנער לדרוש על הסעודה מעין המאורע״. — פוסקים מאוחרים קובעים, ש„מצוה על האדם לעשות סעודה ביום שנעשה בנו בר־מצוה כיום שנכנס לחופה״ (מגן־אברהם, אר״ח, רכ״ה, ב׳). כן נהוג גם בימינו, שהילד דורש בבית־הוריו, בשעת הסעודה החגיגית, דרשה, בנוכחותם של מוזמנים, קרובים וידידים, או גם בבית־הכנסת, ביום שבו הוא עולה לתורה, ופעמים דורש לכבוד הב׳ גם רב־העדה. בשבת הראשונה לאחר שנעשה „בר־מצוה״ עולה הילד ל„מפטיר״ (ע״ע קריאת־התורה) וקורא את ה„הפטרה״ בניגון־ה„טעמים״ המסרתי, ויש שהוא קורא גם את פרשת־השבוע או את הקטע האחרון שלה. בין יהודי מארוקו נוהגים לומר פיוט מיוחד בשעה שעולה הילד לתורה. — מנהג עתיק הוא שהאב מברך, כשבנו נעשה ב׳: „ברוך שפטרני מענשו של זה״ (בראשית רבה, ס״ג, י״ד).

החובה הבולטת ביותר המוטלת, לפי ההלכה, על כל אדם מישראל מגיל ב׳ ואילך היא זו של הנחת תפילין (ע״ע), שבה מתחיל הילד להתחנך זמן קצר קודם שהוא מגיע לגיל ב׳, שכן רק אז הוא „יודע לשמור תפילין בטהרה״ (עי׳ שולחן־ערוך, אורח־חיים, ל״ז, ג׳, ורמ״א שם). משום כך היתה דרשת־הב׳ — עד הדורות האחרונים בישראל — עוסקת בדרך־כלל במצוַת־תפילין, ומפני־כן היא גם קרויה בפי הספרדים בשם „דרוש לתפילין״. מכאן ואילך מצרפים גם את הילד למניין (מס׳ סופרים ט״ז, י״ב).

חגיגת־הב׳ — על הטכסים השונים הקשורים בה — מקובלת עד היום בא״י ובכל תפוצות־ישראל. נהוג, שקרוביהם וידידיהם של הילד ומשפחתו מרבים לתת לו מתנות ביום־חגו זה. יש שעורכים את חגיגת־הב׳ ביום ההולדת השלש־עשרה, ויש שדוחים אותה לשבת הסמוכה. אָפיה של דרשת ה„בר־מצוה״ שונה לפי אָפיו של החוג, שהילד ומשפחתו נמנים עליו. בדרך כלל, מכין מורה מומחה לדבר את הילד לדרשתו, וכן לקריאת התורה וה„הפטרה״, ואף מלמדו דיני תפילין והנחתם.

בקהילות ובבתי־הכנסת הרפורמיים ניתנה לחגיגת־הב׳ צורה דומה לזו של טכס הקונפירמאציה, המקובל בכנסיה הפרוטסטאנטית. הילדים נבחנים בעיקרי־הדת, ולאחר שהם מצהירים על נאמנותם לדת־ישראל נואם לפניהם הרב על ערכו של מעמד זה ומברכם ב„ברכת־כהנים״. לעיתים קרובות מקבלים הילדים תעודה על עמידתם בטכס־הקונפירמאציה, שמזכה אותם לחברות בעדה היהודית. חגיגה זו נערכת עפ״ר בבית־הכנסת הרפורמי אחר תפילת־הבוקר בחג־השבועות (ולפעמים ביום הראשון בשבוע הסמוך לשבועות, או ביום



ברן. מראה כללי. בצד ימין — נהר ארה; כשמאל לנהר — הפינדסהאוז

אחר קרוב לתאריך זה) ברוב פאר, בליווי נגינה ובמעמד קהל רב. בתחילת המאה ה19 נתקלה הנהגת הקונפירמאציה בהתנגדותן של ממשלות פרוסיה ובאוואריה, שהתירוה רק בשנות ה30 של אותה מאה; לעומת זה הוכר מוסד זה רשמית בכמה מדינות פרוטסטאנטיות — כגון דאניה — עד כדי כך, שרשיון־נישואים מטעם הממשלה לא היה ניתן אלא למי שהיה בעל תעודת־קונפירמאציה.

באה״ב נתקבלו חגיגות־הב׳ במידת מה בנוסח הקונ־פירמאציה גם בחלק מן הקהילות הקונסרוואטיוויות. קיימים בתי־ספר מיוחדים שבהם מלמדים את הילדים המתכשרים לטכס־הב׳ פרקים בתולדות־ישראל וכן את עיקרי היהדות ומצוותיה, ובמקצועות אלה חייבים הילדים להיבחן כדי שיזכו למועמדות לטכס הנזכר. בכמה מן הקהילות הרפורמיות עורכים את טכס־הב׳ בגיל 13 שנה (כהמשך למסורת ה„בר־מצוה״) ובכמה מהן מאחרים את גיל ההשתתפות בטכס זה עד לשנה ה16 או ה17 בחיי־הנער, מתוך הנחה, שילד בן 13 שנה עדיין אינו מפותח כל צרכו לקליטת לימודי ההכשרה לנאמנות דתית. ההכנה לטכס־הב׳ תופסת בדרך כלל מקום מרכזי בבתה״ס היהודיים באה״ב.

לחגיגות בת־מצוה אין זכר במקורות, אך עם הנהגתו של טכס הקונפירמאציה במערב־אירופה ובאה״ב התחילו בעריכת טכסים כאלה גם לבנות, מתחילה בנפרד, ואח״כ גם לבנים ובנות ביחד. באה״ב יש קהילות, שמקיימות את טכס־הב׳ המסרתי לבנים, ואילו לבנות הן עורכות טכס בנוסח הר־פורמי; ויש מהן שעורכות טכס בת־מצוה בדומה לטכס הב׳ המסרתי, וכדי להשוות את שני הטכסים הללו אף דחו את חגיגת הבת־מצוה לגיל 13 בחיי־הילדה. בזמן האחרון מצויות משפחות גם בחוגים מסרתיים, ובכלל זה בא״י, שעורכות חגיגת הבת־מצוה לילדות שמלאו להן 12 שנה.

בזמנים שונים נתפרסמו ספרי־לימוד מיוחדים, שמכילים חומר־הכנה עיוני ומעשי לטכס הב׳ המסרתי או הרפורמי. באמריקה מצויים בשנים האחרונות גם תקליטי־ב׳ למטרה זו.

אנציקלופדיה תלמודית, כרך ד׳, תשי״ב, עמ׳ קס״ה–קס״ז, ערך בר־מצוה; ש. אסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל, ד׳ (תש״ג, עמ׳ ק״ח, קי״ד, קכ״ז); מ. ז. לווינזון־לביא, בר־מצוה (ספר היובל של „הדואר״, ניו־יורק תשי״ב, עמ׳ 42–46); דב סדן (שטוק), בת־מצוה (בקובץ „דת ומדינה״, תש״ט, עמ׳ 59–61); L. Löw, *Lebensalter*, 1875, 210–222, 410–412.

צ. ק.

בַּר־מֶצֶר, ע״ע מְצָרְנוּת.

בֶּרְן (בגרמ׳ Bern; בצרפ׳ Berne), 1) עיר־הבירה של שווייץ ושל קאנטון ב׳; יושבת משני עבריו של נהר־אַרֶה (Aare; ע״ע ביל, ימת־) בגובה של 500—580 מ׳ מעל פני־הים, בצומת־דרכים חשובה בהרי־האַלפים, שממנה מסתעפות גם דרכים להרי היורה (6 קווים ראשיים של מס״ב). ב׳ היא השלישית בגדלה בערי־שווייץ ומספר תושביה 146,500 (1950). תושבי ב׳, פרט למיעוט קטן, הם פרוטסטאנטים דוברי גרמנית. פרנסתם מבוססת על מוסדות־השלטון שבב׳ ועל המוסדות הבינלאומיים שבה (איגודי הדואר, הטֶלֶקומוניקאַ־ציה והשמירה על זכויות מחברים), על מפעלי־התעשיה שבעיר (טכסטיל, מכונות, מכשירי־עבודה, תוצרת כימית, ובכללה תרופות, ושוקולאדה), וכן על התיירות והמסחר (ביחוד בתוצרת של החקלאות וגידול־המקנה). ממוסדות־התרבות שבב׳ חשובים ביותר האוניברסיטה והספריה שעל־ידה, הכוללת כ700,000 ספר. גרעין־העיר, שהוא מיה״ב, מוקף משלושה צדדים ע״י הנהר ואינו פתוח אלא לצד מערב בלבד; מפני־כן נתפשטה ב׳ בעיקר בכיוון זה. אָפיה הסיגנוני של העיר הישנה נשתמר ע״י חוקי־בניה מיוחדים. מבנייניה ההיסטוריים של ב׳ חשובים ביותר הכנסיה הראשית („מִינְ־סְטֶר״), שהוקמה בסיגנון גותי מאוחר (1421 — 1598); „כנסיית רוח־הקודש״, הבנויה בסיגנון בארוק (1726), בית־העיריה (1406; חודש ב1942) ובנייני הממשלה המרכזית

(1852—1901). חמישה גשרים גבוהים וגדולים וכמה גשרים נמוכים וקטנים מחברים את חלקי־העיר שמשני עברי־הנהר.

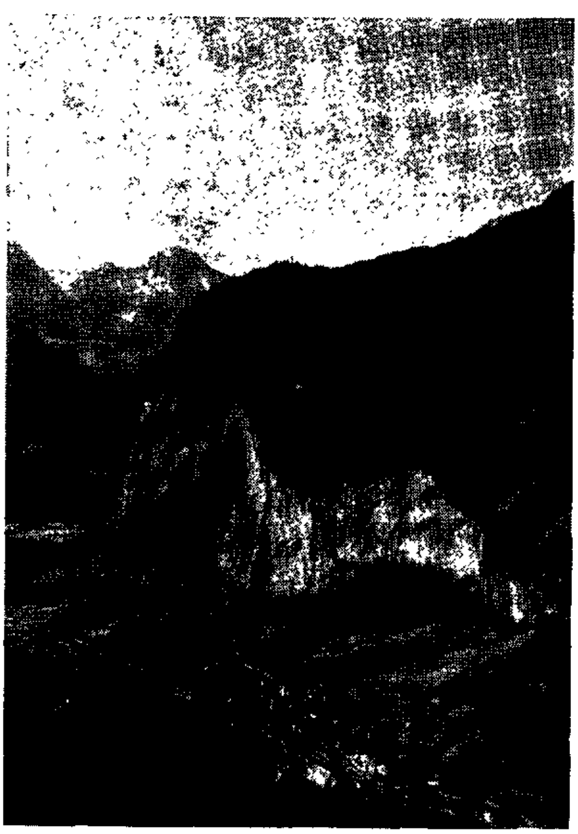
היסטוריה. בימי הקֶלטים והרומים היה בתחומה של ב' ישוב, שנחרב בתקופת נדודי־העמים. ב1191 נוסדה במקום מצודה בשם ב' על־ידי הדוכּס בֶּרתוֹלְד V מצֶהרִינְגֶן. מסביב למצודה זו התפתח ישוב (של איכרים, בעלי־מלאכה וסוחרים), וב1218 הוכרזה ב' לעיר־מלך (רייכסשטאט) חפשית, שנתפתחה בקצב מהיר והטילה את מרותה על הכפרים והעיירות שבסביבותיה. ב1339 ניצחה את האצילים בעלי־האחוזות שהיו בשכנותה, ואת העיר פריבור שמדרומית־מערבית לה. ב1353 הצטרפה ב' לברית השווייצית. ב1415 כבשה את רובו של מחוז אַרגַאוּ (ע"ע) מידי ההאבסבורגים וב1475 ו1536 כבשה את וו (ע"ע) מידיהם של נסיכי־סאוויה. ב1528 הונהגה בב' הרפורמאציה; רכוש־הכנסיה הוחרם, והדאגה לעניים וכן הטיפול בחולים נצרכים נמסרו לידי השלטון החולוני. בשלטון בעיר ובקאנטון־ב' החזיקו, ביחוד במאות ה17 וה18, משפחות אחדות של יחסנים תקיפים. להם התקוממו האיכרים (1653) והעירונים (1749), אך המרידות דוכּאו. כשכבשו הצרפתים את שווייץ ב1798 הנהיגו בב' חוקה דמוקראטית, אבל לאחר שגורשו הצרפתים מן הארץ (1813) תפסו היחסנים שוב את השלטון והחזיקו בו עד שנת 1831, שבה הוחלפה, בהשפעת המהפכות של שנת ה30 באירופה, החוקה האוליגארכית בחוקה דמוקראטית. ב1848, עם חיזוק השלטון המרכזי בברית השווייצית, הוכרזה ב' כעיר־הבירה של הברית. עד היום קיימים בב' 13 איגודי־אומנויות מיה"ב, אבל מזכויותיהם הרחבות בעבר נשתייר בידם רק הפיקוח על הסעד לעניים, האֶפיטרופסות על היתומים של בעלי־האומנויות וחלוקת־פרסים בחינוך מקצועי. ב1834 נוסדה בב' אוניברסיטה, שנעשתה מרכז־משיכה גם לסטודנטים מחוץ־לארץ, ביחוד מאירופה המזרחית, ובכלל זה לאברכים יהודיים, שנתפסו להשכלה וביקשו לזכות בתואר דוקטור, שהיה ניתן בב' עד מלחמת־העולם I אף למי שלא סיים בית־ספר תיכון. ב' שימשה מרכז למהגרים מדיניים מרוסיה. ב1914—1916 ישב בה לֶנין.

2) קאנטון בשווייץ, שנקרא על שם עיר־הבירה שלו (עי' 1). שטחו 6,883 קמ"ר ומספר אוכלוסיו 827,100 (1953); 15% מהם דוברי צרפתית. קאנטון־ב' משתרע ברובו במיטֶל־לאנד (ע"ע שוַייץ) — כלומר, בהרים בעלי גובה בינוני (השיא: נאפְּף, 1,411 מ'), חודר בדרום גם לתחום ההרים הגבוהים, הנקראים בֶּרְנֶר אוֹבֶּרלאנד (ארץ־ב' העילית; השיא: פִינְסְטֶר־אַרהוֹרְן, 4,275 מ'), ובמערב להרי היוּרָה הבֶּרנית. המיטֶללאנד והיורה הם האיזורים העשירים שבמחוז; הראשון הוא בעיקרו מרכז חקלאי ובחלקו גם תעשייני (בסביבות העיר ב') והשני מצויין בתעשיה מפותחת, ביחוד של שעונים וטכּסטיל. התעשיה מנצלת את כוח־המים לייצור חשמל. בבֶּרְנֶר אוֹבֶּרלאנד היישוב הוא קלוש ומתפרנס מגידול־מקנה, תיירות ותעשיות־בית (תחריטי־עץ ואריגה ביתית).

R. Feller, *Geschichte Berns*, 1949/53; H. Markwalder, *750 Jahre B., 1191–1941*, 1941.

א. י. בר.

יהודים. מציאותם של יהודים בב' נזכרת לראשונה בתעודה מ1262 או 1263; הם עסקו אז בהלוואת כספים לאזרחים, לאצילים ולמנזרים. ב1293 או ב1294 העלילו עליהם הנוצרים עלילת־דם; יהודים אחדים הומתו, והשאר גורשו



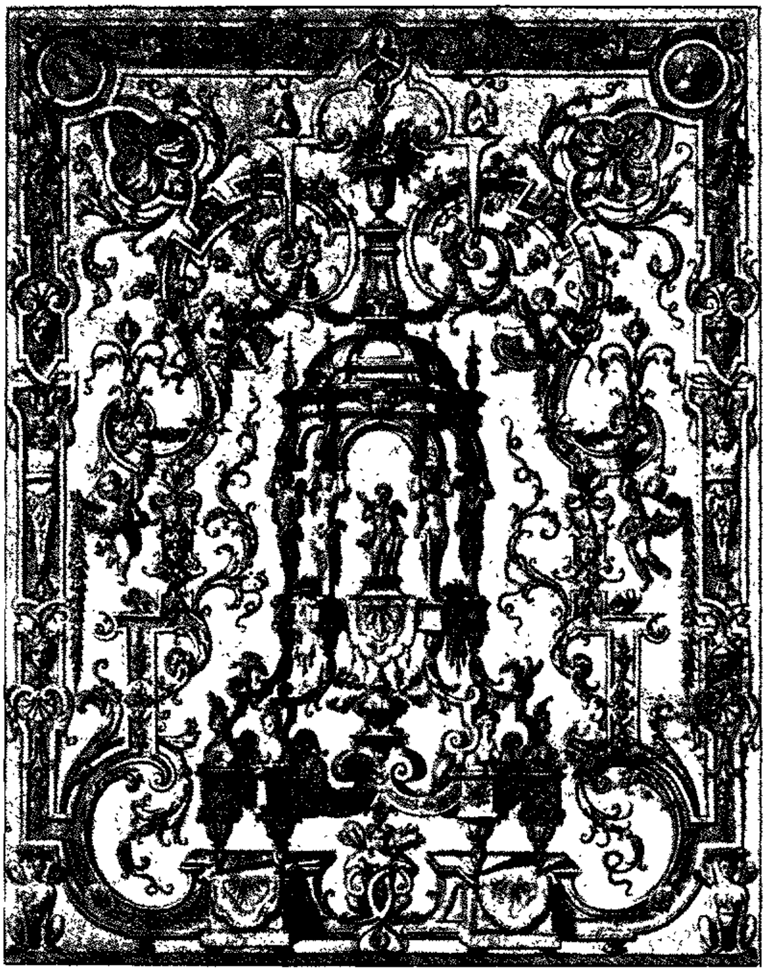
נוף בקאנטון ברן, על־יד אינטרלאקן. הכניסה לאלפים הברניים

מן העיר. אולם בתיווכו של המלך נעשה חוזה בין המגורשים והעיר: היהודים הורשו לשוב לב' תמורת תשלום של 1,500 מארק וויתור על כל החובות, שחבו להם אזרחי־העיר. בנובמבר 1348, בזמן המגפה השחורה, הועלו יהודי־ב' על המוקד לאחר שנאשמו בהרעלת־הבארות. ב1380 ישבו שוב יהודים בב'; ב1392 גורשו ממנה, לאחר שב1384 הותר עסק־ההלוואה גם לנוצרים. ב1408—1427 שוב נמצאו יהודים בעיר. לאחר מכן לא נראו בה אלא יהודים עוברי־אורח בלבד, רובם רופאים וסוחרי־בהמות. אחר ייסודה של הרפובליקה ההֶלְוֶטית (1798) נשתקעו בב' יהודים מאֶלזאס ועוד. כדי לעסוק במסחר היו זקוקים לרשיון מיוחד, וחייבים היו לנהל את פנקסיהם בגרמנית או בצרפתית. ב1846 בוטלו הגבלות אלו. ב1848 נוסדה רשמית קהילה בב'; ב1855 נחנך בה ביכ"נ וב1871 בית־קברות. במאה ה20 שימשו כמה פרופסורים יהודיים באוניברסיטה של ב', ומְרוּבֶּה היה מספרם של הסטודנטים היהודיים מרוסיה ומהונגאריה, שלמדו באוניברסיטה זו (ר' למעלה, היסטוריה). במיפקד האוכלוסים של 1950 הצהירו 792 יהודים על שייכותם לקהילת־ב', אך מספרם של יהודי־ב' היה גדול מזה ב10%—20%.

M. Kayserling, *D. Juden in B. (MGWJ,* XIII, 46 ff.); G. Tobler, *Zur Gesch'chte der Juden im alten B. (Arch. d. hist. Vereins d. Kantons B.,* XII [1889], 336–67); *Festschr. z. Jahrhundertfeier d. jüd. Gemeinde zu B.,* 1948.

צ. א.

בֶּרֶן, לוּאִי זַ'ן — Louis Jean Bérain — (1640, לותרינגיה — 1711, פאריס), חָרָט, רשם ומתכנן־טְקָסים צרפתי. מ1670 עבד בשביל חצרו של לואי XIV, וב1674 נתמנה ה„רַשָׁם הפרטי של המלך". בתפקיד זה נעשה ב' גורם חשוב בקביעת סיגנון התקופה בתחומים שונים. מריהוט



ו'. ל. ברן: דוגמה לקישוט־גבס (תחריט)

ותכשיטים עד לתיכנון גנים, סידורי־חגיגות ופרטי הלבושים, שהיו נהוגים בהזדמנויות שונות. אף על התפתחות צורותיהן של ספינות־המלחמה השפיע ב', כי במשך 20 שנה עבד גם בשביל הצי המלכותי. מ1680 ואילך היה אחראי גם לסדרי־הבמה של האופרה והתיאטרון, שהיו נתונים עד אז בידיים איטלקיות, ואף בתחום זה חידש הרבה. כן עשה (ב1698) רישומים לגובלנים בשביל הדופס של טולוז.

קיימים כ350 תחריטים לפי רישומי־קישוטים של ב' (30 מהם מעשי־ידיו), שנועדו להפיץ את המצאותיו בין האומנים המבצעים. תחריטים אלה, שבהם מתבטא עֵרב של רעיונות קלאסיים עם שפע בארוקי, מגלמים את סיגנונו החינני של ב'. סיגנון זה הוא הרכב של יסודות מיתולוגיים, מוטיווים צמחיים ועיטורים מופשטים, שמתמזגים לעולם דמיוני עשיר: מַעֲמָדות רבי־אירועים מושמים כאן במסגרת קישוטית דו־ממדית; בפוריות דמיונו ובחיוניות ציורו הפך ב' את העיטור לכעין אורגאניזם חי.

הרישומים, שב' הניח אחריו, כונסו בשנת מותו ע"י חתנו טִירלֶה (Thurlet) ובאמצעותם נתפשט סיגנונו הרחק מעבר לגבולות צרפת. היתה לב' השפעה מסויימת על וָטוֹ (ע"ע), ובתחום הקישוט סלל את הדרך לרוקוקו. עקבות המצאותיו עדיין ניכרים באילוסטראציות לספרים בסוף המאה ה19.

R.-H. Weigert, *J. L. Bérain*, 1937.

ע. י.־ה.

בְּרַן, מָרְדְּכַי — Marcus Brann — (1849, ראוויץ', פוזנה — 1920, ברסלאו, שלזיה), היסטוריון יהודי. ב', שאביו, שלמה ב', היה רב בראוויץ', סיים את האוניברסיטה בברסלאו ואת הסמינאריון היהודי־התאולוגי באותה עיר, ונמנה עם תלמידיהם של זכריה פרנקל (ע"ע) וגרץ (ע"ע). ב1885—1891 שימש ב' כרב בפְּלֶס (Pless) ומ1891 ואילך — לאחר שמת גרץ — כמורה בסמינאריון של ברסלאו במקומו. ב' היה הראשון בין ההיסטוריונים היהודיים בגרמניה, שהשתמש בשיטתיות בארכיונים כלליים ויהודיים. פירסם מספר מרובה של מחקרים בתולדות ישראל וספרותו, בחקר המשפחות היהודיות ובביבליוגראפיה עברית. העמיק לחקור בתולדות־ישראל בשלֶזיה וחיבר כמה מחקרים בתחום זה, שהחשוב שבהם הוא Geschichte der Juden in Schlesien („תולדות היהודים בשלזיה", 6 חלקים, 1896—1917). ב' נתפרסם בחוגים רחבים בספריו הפופולאריים, כגון Geschichte der Juden und irhe Literatur (1893/4), ספר לימוד להיסטוריה של עם ישראל וספרותו (1900—1903). ההוצאה הראשונה של תולדות־ישראל לדובנוב נתחברה בעיקרה על־פי ספר זה. נוסף על כך ערך מהדורה חדשה של „דברי ימי ישראל" של גרץ (רוב החלקים).

ב1893 חידש את הוצאת הMGWJ, שהופסק ב1887; מתחילה, עד 1899, ערך ירחון זה ביחד עם דוד קאופמן (ע"ע), ולאחר שמת קאופמן — לבדו. ב' ערך גם את הוצאת כתביו של קאופמן (ג' כרכים, 1908, 1910, 1915), את „ספר־הזכרון לדוד קאופמן" (עם פ. רוזנטל, 1900), את „ספר היובל לכבוד ישראל לוי" (עם אלבוגן, 1910) ואת החלק I, 1 (A—L) של Germania Judaica (עם אהרן פריימן, 1917). כמו־כן היה פעיל בארגונים יהודיים שונים, ביחוד לטובת המורים.

Brann, *Geschichte des Juedisch-Theologischen Seminars in Breslau*, 1904, 131–133; A. Freimann, *Verzeichnis der von M. Brann verfassten Schriften und Abhandlungen* (*MGWJ*, 1919: Sonderheft zu M. Branns 70-Geburtstag); ib., 1920, 161, 241–49; *Mitteilungen des Gesamtarchivs der Deutschen Juden*, VI (1926), 106–7.

י. מ.

בַּרְנָאוּל (Барнаул), עיר בדרומה של סיביר המערבית; בירת חבל אַלְטַאי (ע"ע). מספר תושביה: כ150,000 (1939) ולפי אומדן מ1947 — 200,000; ברובם המכריע רוסים ואוקראינים. ב' יושבת לשמאלו של נהר־אוב, בגובה של 140 מ' מעל פני־הים, במקום שהנהר כבר מסיע ספינות, ובה נפגשות מסילת־הברזל הסיבירית הדרומית ומסה"ב הטורקסטאנית־סיבירית („טורְקסִיב"). בב' מפותחת תעשיית אריגים (מפעלי־הטכסטיל שבה הם מן הגדולים בברה"מ) של כותנה, שמובאת מארצות אסיה המרכזית הסובייטיות; תעשיית מכונות של ברזל ופלדה, שמובאים ממזרח, מאגן

קוֹזֶנְצָק; תעשיית פרוות מעורות של כבשים, שצובעים אותן בצבע שחור ושהן ידועות בשם פרוות ב׳ (בארנאוּלְקִי); בורסקאות ועיבוד עורות־צבאים. ב׳ חשובה גם כשוק חקלאי, כי חבל אלטאי מבורך באדמה פוריה. בב׳ קיים בית־נכות לידיעת טבע־הארץ.

ב׳ נוסדה ב1738 כמרכז לכריית כסף ולהתכתו. הכסף אזל וההתכה פסקה ב1893. ב1864—1898 ייצרו בב׳ סודה ממלח גְלָאוּבֶּר, שהופק מן הימות האטומות שבערבת־קולוּנְדָה, דרומית־מערבית לב׳. משנפתחה מסה״ב הטראנס־סיבירית ב1895, העוברת 160 ק״מ מצפון לב׳, התפתח בב׳ המסחר במוצרי חקלאות וגידול־מקנה, ביחוד חמאה. ב1915 הוחל בבניין מסה״ב (טוּרְקְסִיב), המקשרת את ב׳ אל נוֹבוֹסִיבִּירְסְק שעל הקו הטראנס־סיבירי בצפון ואל טאשְקֶנְט בדרום־המערב. אחר מלחמת־העולם II נסתיימה סלילת מסה״ב הדרומית, המחברת את ב׳ עם מרכזי־התעשיה הגדולים של אגן קוּזְנֶצְק במזרח ועם מאגְנִיטוֹגוֹרְסְק במערב. במיפקד האוכלוסיה של 1897 נרשמו בב׳ 213 יהודים. במלחמת־העולם II הגיעו לב׳ יהודים הרבה, שהוגלו ע״י הרוסים ממחוזות פולניה המזרחית.

א. י. בר.

בַּרְנָבָא, אִגֶּרֶת־ איגרת עתיקה, שכבר היא מצויה בCodex Sinaiticus, מן המאה ה4 לסה״נ, מיד אחר „גליון־יוחנן"; ובכן היתה א״ב׳ כמעט ספר קאנוני בנצרות, כמו שנראה גם מדבריהם של קְלֶמֶנס האלכסנדרוני (Stromata, II, 6—7), אוֹרִיגֶנֶס (Contra Celsium, I, 63) ואֶוּזֶביוּס (Hist. eccles., III, 25). בתכנה הפנימי אין סימן כלשהו, שהיא שייכת לברנבא. והפסוקים המסורסים מן התורה, המובאים בה, שכמה מהם הם גם בדויים מן הלב, והדברים החריפים ואף המבולבלים שבה כלפי היהדות מתאימים יותר לגוי שהתנצר משהם מתאימים ליהודי נצרני. עיקר טענותיה של א״ב׳ כלפי היהדות הוא, שהיהדות קיבלה את המצוות המעשיות שב„ברית הישנה" כדברים כפשוטם, בעוד שבאמת הן אך רמזים כלפי המצוות המוסריות ויש להבין אותן כמו שהנצרות הבינה אותן. כן היא טוענת, ש„אנו צריכים ליעשות רוחנים, היכל־ה׳ השלם", ולא רק בעיון אלא גם במעשה. ועוד היא אומרת: „לפנינו שתי דרכים, דרך־האור ודרך־החושך", מה שאנו מוצאים גם ב„דִידָכֶה", ספר נוצרי יותר עתיק מ„איגרת־ב׳". — מכיוון שא״ב׳ מזכרת את חורבן הבית השני, הרי ברור, שזמן חיבורה לא קדם ל70—80 לסה״נ, ואפשר שנתחברה ב100 לסה״נ. — מקום־חיבורה היה, כנראה, אלכסנדריה של מצרים: על זה מעידות היזכרותה ע״י קלמנס האלכסנדרוני (עי׳ למעלה, בתחילת הערך) וכל רוחה הפנימית, רוח הלניסטית־נוצרית.

M. Güdemann, *Zur Erklärung des Barnabas-Briefes, Religionsgeschichtliche Studien,* 1876, 109–193; W. Cunningham, *Epistle of Barnabas,* 1877; Kaufmann, Kohler, *Jewish Encyclopedia,* II, 537–538; J. Gutmann, *Encyclopaedia Judaica,* III, 1087–1089. ועי׳ גם־כן בערך: ברנבא, יוסי.

י. ק.

בַּרְנַבָּא, יוֹסִי [יוסף] (Βαρνάβας), משליחי־הנצרות אחר הצליבה; חברו ובן־לוויתו של פאולוס. ב׳ היה יהודי משבט לוי, שמוצאו היה מקיפרוס (קפריסין), ויוחנן מארקוס השליח היה בן־אחותו. הוא מילא תפקיד חשוב בהיסטוריה הקדומה של הנצרות. כיהודי וכלוי היה נצרני, ולא אלילי שהתנצר, אך עם זה היה יהודי, שגדל בסביבה יוונית, יהודי הלניסטי ולא יהודי ארצישראלי. כינויו „ברנבא" מתורגם ביוונית „בן־הנחמה" (υἱὸς παρακλήσεως, מעשי־השליחים, ד׳, ל״ו), ובכן היה צריך להיקרא בארמית „בר־נוחמא" (Βαρνάβας ולא Βαρνάμας). לדעת קצת, „ברנבא" אינו אלא „בר־נבואה" (דאלמאן), והמחבר היווני של „מעשי־השליחים" טעה בפירושה של המלה הארמית, ודַיסמאן אף רצה למצוא בשם „ברנבא" שם מורכב משמו של האליל האשורי־הבבלי נבו („בר־נבו"); אבל קשה להאמין, שיהודי משבט לוי יכונה בשם של אליל. כנראה, לוקאס, בעל „מעשי־השליחים" (ע״ע), הנוצרי מן האלילים, שלא היה בקי כל־כך בארמית ובעברית, עירבב „בר־נביא" ב„בר־נחמה". — י׳ ב׳ היה מן הנצרנים הראשונים, ש„מכר שדה, ואת הכסף הביא והניח אותו לרגלי־השליחים" (מעה״ש, ד׳, ל״ו—ל״ז). „מעשי־השליחים" מעידים עליו, שהיה „איש טוב ומלא רוח־הקודש ואמונה". כשנהפך „שאול" ל„פאולוס" — כשנעשה מרודף־הנוצרים מטיף לנצרות, וטבעי היה הדבר, ש„כשבא שאול לירושלים וביקש להתחבר אל התלמידים [של ישו], פחדו [התלמידים] ממנו ולא האמינו, שתלמיד הוא" (שם, ט׳, כ״ו), כלומר, חשדו בו, שהוא „פרובוקאטור" וכוונתו לרגל את הנוצרים ולהלשין עליהם לפני הפרושים, שנמנה עליהם קודם־לכן — המליץ ב׳ על פאולוס לפני יעקב אחי־ישו ולפני פטרוס, תלמידו הראשון, והעיד, שאין שאול־פאולוס מרגל־פרובוקאטור ושנהפך לנצרני בלב שלם. מאז נעשו פאולוס וב׳ חברים, ובמשך זמן מסויים עבדו ביחד בהפצת־הנצרות. יש לשער, שב׳ היה הראשון, שהגביר בלבו של פאולוס את הרעיון, שהיה מדמדם בו, בפאולוס, אף קודם־לכן: שאין לתבוע מן הגויים המתנצרים מילה והינזרות ממאכלות אסורים. שהרי בין המטיפים לנצרות בין הגויים באנטיוכיה נזכר שמו של ב׳ כראשון למטיפי־הנצרות בקהילת־אנטיוכיה, בעוד ששמו של פאולוס בא בסוף הרשימה, וכן גם נזכר ב׳ ראשון, עוד קודם לפאולוס („ברנבא ושאול" נאמר שם), כשנעשה שליח לסֶלֶוקיה ולקיפרוס כדי להפיץ שם את אמונת־ישו בין הגויים (שם, י״ג, א׳—ד׳). ודאי, כששמעו ראשי העדה הנצרנית שבירושלים, שבאנטיוכיה מקבלים לכנסיה הנוצרית גם גויים, שלא נתייהדו תחילה, כעסו על כך ולא מצאו אדם מתאים לשלוח אותו לאנטיוכיה כדי שיגער בנזיפה במחדשים אלא — את ב׳; אבל דבר זה יש לבאר במה שב׳ היה „איש טוב", כמו שנאמר עליו ב„מעה״ש" (עיין למעלה), כלומר, אדם בעל־פשרה, שלא היה קיצוני ותקיף גם ביחסו החיובי אל הרעיון, שיש לוותר לגויים על המצוות המעשיות. ובאמת: ב׳ בא לאנטיוכיה ומצא, שהגויים נעשו שם נוצרים טובים, אלא ש„הזהיר את כולם להידבק באדון [בישו] בלב שלם" (שם, י״א, כ׳—כ״ד). ב׳ הסתפק בזה והרגיע את יעקב ואת שמעון פטרוס וחבריהם, שהגויים הנטבלים באנטיוכיה בשם ישו הם „נוצרים טובים" אף בלא מצוות מעשיות, ובשעבר (בדיעבד) הסכימו לזה יעקב ושמעון אף אם לא בלב שלם.

זה היה חידוש גדול בנצרות, חידוש מהפכני. וב׳ הרגיש, שאי־אפשר לו להמשיך לבדו בחידוש זה: היה לו צורך בעזרתו של „איש כלבבו" — ואיש כזה מצא בשאול־פאולוס מטארסוס, שב׳ הכיר אותו עוד מירושלים כקרוב בדעה בדבר ניצור־הגויים.

ב׳ בא לטארסוס והביא עמו משם את פאולוס לאנטיוכיה, במקום שעבדו ביחד שנה שלמה והשפיעו על גויים הרבה (שם, שם, כ״ה—כ״ו). ומכאן אנו רואים, שבתחילתה של המהפכה הגדולה בנצרות היה חלק גדול בה לב׳, ובתחילה היה חלקו גדול אף מזה של פאולוס, אלא שאח״כ האפיל פאולוס באישיותו ובמרצו על ב׳, שרק ז כ ר ניכר נשאר בנצרות לפעולתו הראשית והראשונה.

ו ל מ ס ע ־ ה ה ט פ ה ה ר א ש ו ן (34—47 לסה״נ) יצאו ב׳ ופאולוס ביחד אל האי ק י פ ר ו ס, מקום־מולדתו של ב׳, ורק אח״כ הלכו ביחד ל פ א מ פ י ל י ה, ל א נ ט י ו כ י ה ש ב פ י ס י ד י ה ו ל א י ק ו נ י ו ן ש ב ל י ק א ו נ י ה. באיקר ניון העירו שניהם את חמתם של יהודי המקום בעיקוס־הכתובים שבדרשותיהם בדבר המשיח, שדרשו בבתי־הכנסת של ישראל. היהודים רדפו אותם, וב׳ ושאול ברחו אל הערים הסמוכות ד ר ב י ו ל ו ס ט ר ה; אך גם בלוסטרה נרדפו ע״י יהודים — והם חזרו לאנטיוכיה שבסוריה. כאן דרשו ב׳ ופאולוס לכנס ועידה של שליחים, שתחליט אם מותר לקבל לכנסיה הנוצרית „גוי, שטבל ולא מל״, שהרי דעתו של ר׳ יהושוע היא נגד דעתו של ר׳ אליעזר, שטבילה בלא מילה אינה ולא כלום (בבלי, יבמות, מ״ו ע״א). בוועידה זו נתרכך שמעון־פטרוס הקל, ואף יעקב הקפדן הסכים, שאין לתבוע לקיים מצות־מילה ושאר מצוות מעשיות מן המודים בישו ותורתו מן הגויים, אבל ליהודים ש ה ת נ צ ר ו אין לוותר על המילה ועל שאר המצוות המעשיות העיקריות בשום אופן. זה היה הקרע הגדול הראשון בין היהדות ובין הנצרות. כנראה, לבו של ב׳ לא היה שלם עם החלטה גורלית זו. שהרי כשיצא פאולוס ל מ ס ע ־ ה ה ט פ ה ה ש נ י (לערך 48—52 לסה״נ) ופאולוס הציע לב׳, שילך עמו שוב, לא הסכים ב׳ לכך, כאילו רק מפני שפאולוס לא רצה לשתף עמהם גם את יוחנן מארקוס, שב׳ היה דודו, כאמור, ובאמת נפרד ב׳ מעל פאולוס מפני שלא הסכים לפאולוס, שיש לוותר על המצוות המעשיות גם ליהודים שהתנצרו. ב׳ עזב את פאולוס לחלוטים, נטל עמו את יוחנן מארקוס בן־אחותו וחזר עמו לקיפרוס מולדתו. מזמן יותר מאוחר נשתמרה לנו על ב׳ רק ידיעה אותנטית אחת: שב׳ עדיין הטיף לנצרות בזמן שכתב פאולוס את ה„איגרת הראשונה אל הקורינתיים״ (ט׳, ו׳) ואת ה„איגרת אל הקולוסיים״ (ד׳, י׳). מכאן ואילך אין אנו יודעים כלום לא על שאר ימי־חייו של ב׳ ולא על הזמן ועל המסיבות של מיתתו. אבי־הכנסיה טרטוליינוס (ע״ע) ואחרים חשבו אותו למחבר של ה„איגרת אל ה ע ב ר י ם״, שאחרים מייחסים אותה לפאולוס עצמו ושנכנסה לתוך הברית החדשה של זמננו. בפקודה של ג ל ס י ו ס (ע״ע) נזכר גם א ו ו א נ ג ל י ו ן של ב׳, אך אוואנגליון כזה לא נשתמר. יש גם סיפור ג נ ו ז על ב׳, שכאילו נתחבר ע״י יוחנן מארקוס — סיפור, שהוא מן המאה ה4 או ה5 לסה״נ, אך אין למסופר בו שום יסוד היסטורי. על „איגרת־ברנבא״, ע״ע ברנבא, איגרת־.

י. קלוזנר, מישו עד פאולוס, I^3, 221, 223, 231; II^3, 39–40, 66, 71, 75; O. Braunsberger. *Der Apostel Barnabas*, 1876;
ספרות נוספת בסופו של הערך: ברנבא, אגרת־.

י. ק.

בַּרְנַבִּיטִים (באיטלקית: Barnabiti), מיסדר־כמרים קאתולי, שנוסד במילאנו ב1530 לערך ע״י אנטוניו מריה זכריה (Zaccaria; 1507—1539), יליד קרמונה, והוכר רשמית ע״י האפיפיור קלמנס VII ב1533. ב1538 נמסר לחבריו של מיסדר זה, שנהגו לקרוא לעצמם „כמרים רגילים על שם פאולוס הקדוש״, ניהול הפולחן בכנסיית „ברנבא הקדוש״ במילאנו, ומאז ואילך נתפרסמו בשם ב׳. הב׳ שאפו „להרים את הרוח הדתית בין הכמרים שאינם מאורגנים במיסדרים ולהחזיר את ההדיוטות לדרך־מוסר נעלה יותר״. למעשה נתכוונו, ע״י שיבה אל כמה מן העקרונות של הנצרות הפאולינית, להילחם בשחיתות, שהיתה רווחת בכנסיה הקאתולית, ולבטל ע״י כך אחת מטענותיהם של הפרוטסטאנטים נגד כנסיה זו. מותו המוקדם של מייסד־המיסדר והרדיפות הקשות, שנרדפו הב׳ ע״י מיסדרים קאתוליים אחרים, דילדלו את שורותיהם והפריעו להתפשטותם. ב1608 הזמין אותם אנרי IV לצרפת כדי להחזיר את ההוגנוטים לחיק הכנסיה הקאתולית. ב1626 הוזמנו לאוסטריה ע״י הקיסר פרדינאנד II, שביקש להגדיל באמצעותם את השפעת הקונטרארפורמאציה בארץ זו. בתקופה מאוחרת יותר הקימו הב׳ מוסדות־חינוך, כנסיות ומנזרים באיטליה ומחוצה לה וביצעו פעולות מיסיונריות בארצות רחוקות, כגון סין. במשך המאה ה18, וביחוד אחר המהפכה הצרפתית, נתמעט מספרם של הב׳, והרבה מן המוסדות, שהיו ברשותם, ביחוד באוסטריה ובצרפת, נסגרו. כיום נמנים על המסדר כ400 כמרים, שעוסקים בעיקר בפעולות חינוך והוראה בבתי־ספר קאתוליים. ראש־המסדר יושב ברומא.

O. Premoli, *Storia dei B.*, 1913–25; G. Boffito, *Scrittori Barnabiti*, 1932–37.

בְּרַנְגְוִין, סֶר פְרַנְק וִילְיַם — Sir Frank William Brangwyn — (1867 — 1956), צייר אנגלי. ב׳, שהיה בנו של ארדיכל־כנסיות, היה במשך שנים הרבה היחיד מאמני־אנגליה, ששמו היה ידוע גם מחוץ לארצו. כמי שנהנה תמיד מחסות רשמית קישט הרבה בניינים ציבוריים בתמונות־הקיר שלו, והשיג שליטה טכנית בתחום האמנות הגראפית; אמנותו היא אֶקלֶקטית ורבת־שאיפות, ובקומפוזיציות־הענק שלו הוא מבקש ללכת בעקבותיהם של מיכאל־אנג׳לו ורובֶנס. דמויותיו הענקיות מצוירות במכחול הרחב של הבתר־אימפרסיוניזם, וניתן להשוותן לאותן של לוביס קורינת (ע״ע); הדראמאטיות שבציוריו נראית לנו כיום מופרזת, ויש בה משום ביטוי לתפיסה רומאנטית, שכבר היתה זרה אף לבני־דורו של ב׳. יצירתו הגראפית היא פחות רברבנית ויותר מאופקת מציוריו. ביחוד נתפרסמו האילוסטראציות, שעשה בשביל ה„מרובעים״ של עומר כַּיאם וסיפורי „אלף לילה ולילה״. ב1904 נבחר ב׳ כחבר שלא מן המניין וב1919 כחבר מן המניין באקאדמיה המלכותית. בסוף שנות ה20 הוזמנו אצלו תמונות־קיר על שטח של 3,000 רגל, שמתארות את „הצומח והחי של האימפריה הבריטית״, בשביל בית־הלורדים. תמורתן קיבל שכר של 20,000 לי״ש, אך הן עוררו התנגדות חריפה כל־כך, שמעולם לא אושרו ע״י הפארלאמנט וכיום הן נמצאות במרכז האזרחי של סוונסי. מקרה זה לא הנמיך את שיעור־קומתו של ב׳ בעיני החוגים השמרניים, וב1941 הועלה לאבירות. להצלחתו של ב׳ הוסיפו ההזמנות שקיבל לקישוט בניינים חשובים באה״ב, כגון בית־הממשלה של מיזורי ומרכז־רוקפלר בניו־יורק (1933).

W. Gaunt, *Etchings of F. B.*, 1926; W. de Belleroche. *B. talks*, 1944; id., *B.'s Pilgrimage*, 1948.

ע. י.־ה.

בֶּרְן־ג׳וֹנְז, אֶדוּאַרְד קוֹלִי — Edward Coley Burne-Jones — (1833, בֶּרְמִינְגַם — 1898, לונדון), צייר ורַשָּׁם אנגלי. ב׳, שנתעתד להיות כומר, למד מ1852 תאולוגיה

באוכספורד, במקום שהתיידד עם ויליַם מוריס (ע"ע), שאף הוא השתלם אז כסטודנט באותו מקצוע עצמו. ב1854 התחילו שני החברים קוראים את כתביו של ראסקין על האמנות, ובשנה שלאחר מכן הכירו אישית את ד. ג. רוֹסֶטי (ע"ע). מתוך כך נתחזקו נטיותיהם האמנותיות, שלסוף הביאו אותם לידי זניחת לימודי־התאולוגיה. ב־ג' היה אמן שלמד מעצמו, פרט להדרכת־מה שקיבל מרוֹסֶטי; את הרושם העמוק ביותר עשתה עליו האמנות של יה"ב, במידה שהכיר אותה מתוך סיור בצרפת. ב1854 התחיל מצייר אילוסטראציות לאוסף של שירי־ילדים בשם „משפחת הפֵיות" (The Fairy Family). ב1857 התחיל מצייר בשֶמן וביצע את הציו־רים, שלפיהם נעשו חלונות־הזכוכית הצב־עוניים בבראדפורד קולג'. חשיבות מרובה ביותר להתפתחותו נודעה לשני מסעותיו לאיטליה (1858, 1862); מעכשיו נשתעבד להשפעתם של בוֹ־טיצֶ'לי, מאנטֶניָה וציירים אחרים מראשית תקופת־הרנסאנס, אך גם להשפעתו של מיכאל־אנג'לו, המשתקפת בציוריו על אגדת פֶּרסֵוּס. הערצתו לשלב זה של הציור האיטלקי ושאיפתו להחיות את האידיאלים, שנתגלמו בו, בציור זה, באמנות ובאומנות של אנגליה בדורו, קישרו אותו אל הפְּרֶרָפָאֶלִיים, שהיו ידידיו, בלא שהצטרף רשמית אל קבוצתם. — עד 1870 עבד ב' בעיקר בצבעי־מים. מכאן ואילך ביצע את יצירותיו — על רומאנצות מיה"ב, על נושאים מיתולוגיים ודתיים — בצבעי־שמן, וכן בפרסקות, גוֹבֶּלִנים, זכוכית צבעונית ופסי־פס; כי בדומה למוריס עסק ב' באמנויות ואומנויות הרבה. סמוך ל1870 צייר תמונת־שמן: „האבירים הנָמים בחורשת־בּרייאַר" [Briarwood] (גאלריה ע"ש ווקר, ליוורפול). ב1875 הזמין אצלו הרוזן הראשון של באלפור שורת ציורים על אגדת־פֶּרסֵוּס בשביל Carlton House Terrace; עשר תמונות בצבעי־מים, שעשה כהכנה לציורים אלה, נמצאות כיום בגא־לריה ע"ש טֵיט, בעוד שתמונות־הטֶמְפֶּרָה הגדולות, המייצגות את הביצוע הסופי של היצירה, הן ב„מרכז האזרחי" של סאותֶמפטון. במשך 20 השנים שלאחר מכן צייר את הידועות שבתמונותיו: Laus Veneris, „זמר אהבה", „פאן ופסיכֵה" ב1878; „הבשורה" ו„פיגמאליון" (ארבע תמונות), ב1879; „גלגלה של פורטוּנָה", ב1883; „המלך קוֹפֶטוּאָה והקבצנית", 1884; „בנו של פאן", ב1886/7; „הכובש של בית־לחם", תמונת־טֶמְפֶּרָה גדולה, ב1891; ו„אוֹרוֹרָה", ב1896. הידוע שבגוֹבֶּלֶנים שלו הוא „הערצת המָגים" שבאֶכְּזֶטֶר קולג', אוכספורד. ב1885 נבחר כחבר שלא מן המניין לאקאדמיה המלכותית וב1894 נתעלה לאבירות.

אחד מן המקורות העיקריים לרוֹמאנטיקה העמומה של ב־ג' היו כתבי־יד אנגליים מיה"ב. דמויותיו ארוכות־הגפיים ונפולות־הפנים, בעלות העינים הגדולות והתלבושות המהו־דרות, נועדו לשקף עולם־הזיות רומאנטי, שכולו טבוע בחותם העבר. הבעתן אינה זו של תאווה מאופקת, כאותה שאליה נתכוון הצייר, אלא של ריטוּן, ולפרקים של היסטֶריה. נוסף על כך נראות יצירותיו מלאכותיות וקישוטיות מדי, ובעיקרן הן שייכות לתחום האילוסטראציה; אך הן מביעות את הנטיה האֶקלקטית והסנטימנטאלית של זמנו ותרמו, בין השאר, לעיצוב אופי יצירותיו של אמן כאוּבְרי בּירדסלִי (ע"ע).



א. ברן־ג'ונז: זמר אהבה. הגאלריה ע"ש טיט, לונדון

J. Cartwright, *Sir E. B.-J., his Life and Work*, 1894; Lady Burne-Jones, *Memorials of E. B.-J.*, 1904.

ע. י־ה.

בֶּרֶנְגַרִיוֹ דָה קַרְפִּי, גְ'קוֹפּוֹ — Jacopo Berengario da Carpi — (1470, קרפי — 1530, פֶּרארה), רופא איטלקי; מחלוצי האנאטומיה החדישה. ב' למד רפואה באוני־ברסיטה של בולוניה והורה מתחילה רפואה בפאוויה ואח"כ בבולוניה, שבה שימש 25 שנה פרופסור לכירורגיה. ב' היה מן הראשונים שהירבו לנתח גופות־אדם; לפי דבריו ניתח כמה מאות מהן. הוא היה גם כירורג מהולל בדורו ופירסם ספר מיוחד על שברי־גולגולת (1518). ספרו הראשון באנא־טומיה הוא פירוש לאנאטומיה של מונדינו (ציור: ע"ע אנטומיה, עמ' 398); חשוב ומקורי ממנו הוא ספרו Isagogae (1523), המטפל ביחוד באנאטומיה של הלב. ב' תרם הרבה להנהגת ציורים בספרות האנאטומית ותיאר כמה חלקים של גוף־האדם ביתר דיוק מקודמיו, כגון: התוספתן, בלוטת־התימוס ועוד; כן היה מראשוני המצדדים בטיפול בכספית במחלת־העגבת. וע"ע אנטומיה, עמ' 397.

בֶּרֶנְגַרִיוּס, שמם של שני מלכים, שמשלו באיטליה במאות ה9 וה10.

1) ב ר נ ג א ר י ו ס I, מֶלֶך באיטליה מ887 עד 924. כשהיה ב' הרוזן של פריאולי (Friuli; המזרחי שבגלילות איטליה הצפונית) פרש את שלטונו על חלק גדול של איטליה הצפונית מתוך ניצול האנדרלמוסיה, שהשתררה ב„אימפריה הרומית הקדושה" לאחר שקרולוס השמן (ע"ע) הודח מכסאו. מאחר שהיה קרוב מצד אמו לצאצאי הקארו־לינגים הצליח להיבחר כמלך, אך בפועל לא שלט אלא בנסיכותו ובחבל־ארץ סמוך לה, כי הנסיכים הגדולים של איטליה המרכזית מנעו בעדו מלהטיל את מרותו על האיזו־רים, שהיו נתונים לפיקוחם. ב889 הועמד מולו כמתחרה לכתר־איטליה גואידו, נסיך ספולֶטו, וב' נוצח על־ידיו בקרב על־יד טְרֶביה. אעפ"כ הצליח ב' לשמור על נסיכותו, וב894 ניסה שוב לתפוס את כתר־המלכות בעזרת ארנולפוס, מלך גרמניה, ששלח לו צבא תמורת הכנעה נסיכית. הדבר עלה

בידו בעיקר מחמת מותו של גואידו: ב' בא לידי הסכם עם לאמברטו, בנו של גואידו, שלפיו חולקה מלכות־איטליה בין השנים. זמן קצר לאחר מכן, כשמת לאמברטו (898), נשאר ב' שליט יחידי. אך גם אז מלך רק באופן סמלי כי רבי־השלטון באיטליה סירבו להכיר בו גם מפאת תככיו הפוליטיים, שהרחיקו הרבה מהם מעליו, וגם משום אי־יכלתו להתנגד לפלישת־ההונגארים לאיטליה ב899. כתוצאה מכך הועמד מולו כמתחרה חדש לודויג, מלך בורגונדיה הדרומית: זה האחרון הובס ע"י ב' ב902 וכשניסה שוב לכבוש את איטליה הצפונית ב905 נשבה ע"י ב' בורונה, עוור והוחזר לצרפת. לאחר 15 שנה של שקט יחסי, שבהן הצליח ב' להשליט להלכה את מרותו על איטליה הצפונית והתיכונה בעזרת הכמורה (האפיפיור יוהאנס IX אף משח אותו ב915 לקיסר), פלש לאיטליה רודולף, מלך בורגונדיה הצפונית, לפי הזמנתם של נסיכי־טוסקאנה, יריביו המושבעים של ב', וניצח את ב' בקרב על־יד פיצ'נצה (923). כמה חדשים לאחר מכן נרצח ב' ע"י אחד מעבדיו בשעה שניסה לכבוש את פאוויה, בירת־המלכות, בעזרת שכירים הונגאריים. בימיו התחילה ההתקרבות הפאודאלית של גדולי נסיכי־איטליה למלכי־גרמניה — דבר, שבמרוצת־הזמן היה עתיד לקשר את שתי הארצות זו לזו למשך תקופה ארוכה במסגרת של מלכות רומי הקדושה.

Gesta Berengarii Imperatoris, Ed. Dummler, 1871; L. Schiaparelli, *I Diplomi di Berengario* I, 1903; L. M. Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter,* III–IV, 1911–1915; S. Pivano, *Stato e Chiesa da B. I. ad Arduno,* 1908; G. Romano, *Le dominazioni barbariche in Italia,* 1910; O. Pastine, *Il regno di B. I.,* 1912; *Cambridge Medieval History,* Vol. III, 47–157, 1930; G. Fornaseri, *Santa Romana Republica,* 1942.

2) **ברנגאריוס II**, שהיה נכדו של ב' I, מלך באיטליה מ950 עד 963. כנסיך של רוזנויות פריאולי ואיוראה היה בידו השלטון־בפועל על איטליה הצפונית כולה, ובין 938 ל940 נעשה המתחרה העיקרי של הוגוס, מלך איטליה ופרובאנס. כשניצח הוגוס את ב' בקרב, נמלט זה האחרון לחצרו של אוטו, מלך־גרמניה: משם חזר ב945 כשבידו הסכמה של אוטו לתביעותיו ולתכניתו להתמלך על איטליה. ב' נתמך ע"י הרבה מן הנסיכים, והוגוס ראה הכרח לעצמו להגיע לידי הסכם עם ב', שלפיו ויתר הוגוס על כסא־המלוכה לטובת בנו לותריוס וב' נתמנה כיועצו של המלך הצעיר. הסכם זה הפך לנצחונו של ב', שהשתלט למעשה על המלוכה, וב950, כשמת לותריוס (המוות נגרם, כנראה, ע"י ב'), לא היסס ב' מלהכתיר את עצמו למלך בפאוויה, כשהוא מצרף לשלטון את בנו אדלברטוס. אך ב' לא האריך ימים על כסא־המלוכה בעיקר משום מצב־האנארכיה המתמיד, ששרר בארץ (פרי הסכסוכים בין האצילים הגדולים) ושמנע כל אפשרות לקיים שלטון מרכזי יעיל. ב951 הזמינו אדלאידה, אלמנתו הצעירה של לותריוס, שהיתה עצורה בידי ב' ושימשה מרכז של התנגדות לשלטונו, והאפיפיור יוהאנס XII את אוטו לאיטליה כדי להסדיר את המצב: המלך הגרמני נטל מב' את הכתר ואת המחוזות, שבהם שלט; אך שנה לאחר מכן הסכים להחזיר לו חלק מהם בתנאי שלא ינסה עוד להשתלט על איטליה. אך כשחזר אוטו לגרמניה חידשו ב' ובנו את מלחמתם בנסיכים הפאודאליים של איטליה התיכונה והטרידו את גבולותיה של המדינה האפיפיורית: הדבר גרם להתערבות נוספת של מלך־גרמניה, מתחילה ב957, כשבנו, ליודולף, ניסה לפלוש לאיטליה ומת במסע זה. ואח"כ ב961 כשאוטו עצמו ירד לאיטליה כדי להתכתר בה. ב' ובני־משפחתו החזיקו שתי שנים מעמד בפני אוטו במבצר החזק של סאן לאו שבאפנינים המזרחיים. לסוף נכנעו ונשלחו למאסר במצודת־באמברג, שבה מת ב' ב966.

Liudprandus, *Antapodoseos, sive rerum per Europam gestarum L. VI; Rerum German. Script. in usum scholarum,* edit. J. Becker, 1915; id., *Liber de rebus gestis Ottonis Imperatoris,* 960–964; L. Schiaparelli, *I Diplomi... di Ugo e Lotario, Berengario II e Adalberto — Fonti per la storia d'Italia,* 1924; C. Fietz, *Geschichte Berengar II von Ivrea,* 1870, והספרות המובאת למעלה, בערך ברנגריוס I.

י. ב. ס.

ברנגריום (או ברנז'ה) מטור — Berengarius Turoniensis או Berenger de Tours (1010°, טור, צרפת — 1088, שם), תאולוג ופילוסוף נוצרי. ב' היה בן להורים אמידים ולמד פילוסופיה סכולאסטית בשרטר אצל פולברטוס (ע"ע). כשהיה ממונה על אחת מן הכנסיות שבטור ואחר־כך, כששימש ארכי־דקאן (Archidiaconus) באנז'ה (Angers), הטיף לדעות שונות במידה מסויימת מן ההשקפות, שהיו מקובלות בזמנו בנצרות. השמועות, שנתפשטו ע"י מתנגדיו בדבר כפירתו בעקרון האוכאריסטיה (הדוגמה הנוצרית, שמחייבת את המאמין באכילת לחם ובשתיית יין מקודשים, שהם בבחינת חלק מגופו של ישו, כדי להתאחד עם האל, וע"ע נצרות), גרמו לכך, שבכינוסים כנסייתיים שונים (ב1049, 1050 ו1051) הוצאו פסקי־דין, שבהם הוכרז ככופר וכתביו נתחייבו שריפה. פסקי־דין אלה הוצאו שלא בפניו, כי ב' לא יכול היה לבוא ולהתגונן בפני מאשימיו מאחר שנאסר במסיבות בלתי־ברורות ע"י אנרי I, מלך־צרפת. ב1054 הופיע ב' לפני כנס־כמרים, שנתוועד בטור, והילדברנד ידידו (אח"כ: האפיפיור גרגוריוס VII), שישב בראש הכנס, יעץ לב', כדי למנוע הוצאת פסק־דין חמור נגדו, שיתייצב לפני החצר האפיפיורית. ב1059 בא ב' לרומא והפעם, למרות מה שהגן באומץ ובעקשנות על דעותיו, הוכרח לסוף להצהיר על הסתלקותו מהן. למרות הצהרת־הכנעה זו הוסיף ב' להילחם בכתב ובעל־פה על דעותיו הפילוסופיות גם בימיהם של האפיפיורים אלכסנדר II וגרגוריוס VII. בוועידת־הכנסיה של 1075 ובעיקר בכינוסים של 1078 ו1079 הוכרח ב' להודות שוב בנכונותה של העמדה הדוגמאטית האורתודוכסית, אך פעם בפעם חזר בו גם מהצהרות אלו. אחר 1082 נראה היה, שב' הסכים להיכנע סופית לעמדתה הרשמית של הכנסיה בדבר עקרון האוכאריסטיה.

מתוך כתבי מתנגדיו ומתוך החלקים, שנשתמרו מספרו De sacra coena („על הסעודה הקדושה", 1063), יוצא ברור, שב' האמין בעדיפותן של אמיתות־השכל על אמיתות־האמונה. כך, למשל, טען ב', שאין לראות באכילת הלחם ושתיית היין המקודשים אלא דמיון ורמיזה בלבד לאכילת גופו של ישו, שהרי אין כל אפשרות של „שינוי העצמות" (transsubstantiatio) של הלחם והיין לגוף־האל — מסקנה, שב' הגיע אליה מתוך ההנחה, שכל מקרה מתבטל כשהוא נפרד מנושאו. לעמדה זו של ב' היו תוצאות מרובות לגבי התפתחותה של המחשבה הפילוסופית ביה"ב, שהרי זו היתה הפעם הראשונה, שהוסקו בנצרות בפירוש מסקנות מנוגדות

לאמונה באמצעות תהליך שכלי, ונסתמנה הדרך להתאמת מסקנות השכל לעיקרי האמונה. עם זה השפיעה עמדתו של ב׳ גם על התפתחות הדוגמה של האוכאריסטיה בנצרות, כשהכנסיה הוכרחה, בהשפעת התקפותיו של ב׳, לחזור ולבדוק את עקרונותיה ואף ליתן להם ביסוס פילוסופי.

א) מקורות:
De Sacra Coena adversus Lanfrancum, ed. Vischer, 1834; Sudendord, *B. T. Oder eine Sammlung ihn Betreffender Briefe*, 1850;

ב) ספרות:
F. Vernet, *Dictionnaire de Theologie Catholique* II, 722–742, 1950; A. Macdonald, *B. and the Reform of the Sacramental Doctrine*, 1930; C. Erdmann, *Gregor VII und Berenger von Tours (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, t. XXVIII, 1937–38).

י. ב. ס.

בְּרַנְד, יַן הֶנְדְרִיק — Jan Hendrik Brand — (1823, קֵיפּטאוּן — 1888, בְּלוּמפוֹנְטֵין), מדינאי דרום־אפריקני ממוצא הולאנדי. ב׳ היה ממשפחה בורית מיוחסת: אביו, כריסטוֹפֶל ב׳, היה יו״ר בית־הנבחרים של מושבת־הכף. ב1845 סיים ב׳ את לימודיו בפאקולטה למשפטים באוניברסיטה של ליידן, הולאנד, ואח״כ השתלם במקצוע זה באנגליה. ב1848—1863 פעל כעו״ד בקיפּטאון. בפרק־זמן זה נבחר לפארלאמנט של מושבת־הכף (1854) וגם נתמנה פרופסור למשפטים ב„קולג׳ הדרום־אפריקני" בקיפּטאון (1858). ב1863 נבחר כנשיא המדינה החפשית של אוראנג׳, וחזר ונבחר לכהונה זו ב1869, 1874, 1879, ו1884. אחר שתי המלחמות של אוראנג׳ בבַּסוּטוֹ (ע״ע), ב1864—1866 ו1869, הסדיר ב׳ את ענייני־הגבולות של אוראנג׳ והכניס שיפורים בסדרי־הפנים של המדינה. ביחס לאנגליה נקט ב׳ מדיניות של ויתורים והתנגד למדיניות האיבה כלפיה, שבה דגל קרוגר (ע״ע). משום עמדתה האנטי־בריטית המסָרתית של טראנסוואל, וכנראה, גם משום התנגדותה של אנגליה לדבר, דחה ב׳ ב1871 את ההצעה, שישמש נשיא־טראנסוואל בלא שיסתלק מן הנשיאות של אוראנג׳ — מה שהיה גורם לאיחודן של שתי הרפובליקות הבוריות. ב1880 נשארה אוראנג׳ ניטראלית במלחמה, שפרצה אז בין אנגליה וטראנסוואל, וב׳ סייע ע״י תיווכו להחזרת השלום בין היריבות ב1881.

J. F. van Oordt, *De Levensgesch. van president J. H. Brand*, 1914.

בֶּרְנַדּוֹט, ז׳ן (קָרל), ע״ע קָרל XIV.

בֶּרְנַדּוֹט, פוֹלְקֶה (Folke Bernadotte), הרוזן של וִיסבּוֹרְג (1895—1948), מדינאי שוודי. ב׳ היה בן אחיו של גוסטאו V מלך שוודיה ושירת כקצין בצבא השוודי עד 1939. לאחר מכן הקדיש את מרצו לפעולות הומאניטאריות, בעיקר בתנועת הצופים השוודית, שב׳ נבחר כנשיאה ב1939, ובצלב האדום השוודי, שב׳ נעשה נשיאו ב1946. ב1943, כששימש סגן נשיא הצלב האדום השוודי, סייע ב׳ ליהודי דאניה, שנמלטו לשוודיה.

בחדשים האחרונים למלחמת־העולם II ניסה ב׳ לתווך בין הימלר (ע״ע) ובין מעצמות־המערב. המו״מ נכשל, הואיל והמערב דרש כניעה ללא תנאי. אעפ״כ הצליח ב׳ להשפיע על הימלר, שישחרר 20 אלף סקאנדינאווים ממחנות־ריכוז תמורת מספר של גרמנים, שהיו עצורים בשוודיה. פעולותיו אלו תוארו בספרו „הסוף" (בשוודית Slutet; באנג׳ The Curtain Falls), שנתפרסם ב1945.

כשפלשו מדינות־ערב לא״י במאי 1948 נתמנה ב׳ ע״י האו״מ למתווך בין היהודים והערבים. בתיווכו הושגה הפוגה לחודש ימים (11 ביוני עד 9 ביולי). ב׳ ניסה להפוך את ההפוגה לשלום, אך תכניתו, שכללה בין השאר את מסירתם של ירושלים והנגב לידי הערבים, נדחתה ע״י שני הצדדים. מחמת סירובם של הערבים לא עלה ביד ב׳ להאריך את תקופת־ההפוגה, וכשנתחדשו הקרבות פנה למועצת־הביטחון בבקשה לאיים בסאנקציות ובשימוש בכוח על הצד, שיוסיף להילחם. המועצה נענתה לבקשתו ולאחר עשרה ימי־קרבות הושגה ההפוגה השניה.

ב׳ הציע תכנית חדשה ליישוב הסכסוך, שחייבה ויתורים בעיקר מצד ישראל (ע״ע ארץ־ישראל, עמ׳ 595/6). ב17 בספטמבר 1948 נרצח ב׳ בירושלים ביחד עם הקולונל סֶרוֹ (Serot), מפקד יחידת־המשקיפים הצרפתית, ע״י „אירגון חזית המולדת", שהכריז על אחריותו לדבר. האירגון לא זוהה, אך הרצח גרם למאסרם הזמני של כמה מחברי לח״י, שנחשדו ע״י השלטונות כשותפים לפעולה, ולהמרצת פירוקם של גדודי אצ״ל, שאנשיהם גויסו לצה״ל. אחר מותו של ב׳ נתפרסם יומנו מתקופת פעולתו כמתווך בא״י (יצא בתרגום עברי בשם „לירושלים" ב1951).

אה. א.

בְּרַנְדִי, קָרל — Karl Brandi — (1868—1946), היסטוריון גרמני. ב1897 נתמנה ב׳ פרופסור להיסטוריה באוניברסיטה של מארבורג, וב1902 בזו של גטינגן. בתחילת פעולתו המדעית עסק בחקר מסמכים מיה״ב, ואח״כ פנה לכתיבת תולדותיהן של תקופות הרנסאנס והרפורמאציה. ספריו מצטיינים לא רק בדייקנות מדעית, אלא אף בדרך־ההרצאה שלהם, המושכת לב, ונקראו הרבה. החשובים שבהם הם: „הרנסאנס בפירנצה וברומא" (Die Renaissance in Florenz und Rom, 1900, 1927[7]); „תולדות גרמניה" (Deutsche Geschichte, 1918) ו„הרפורמאציה והקונטרא־רפורמאציה בגרמניה" (Deutsche Reformation und Gegenreformation, שני כרכים, 1927/30) — מחקרים, שבהם דן ב׳ על הבעיות הכרוכות בנושאיו באוביקטיוויות גמורה; „הקיסר קארל V" (Kaiser Karl V, שני כרכים 1937/41). מבחר של מאמרים (Ausgewählte Aufsätze) הופיע ב1938 וספרו „תולדות המדע ההיסטורי" (Geschichte der Geschichtwissenschaft) יצא אחר מותו ב1947.

H. v. Srbik, *K. B.* (in *Almanach der Wiener Akademie der Wissenschaften*, Bd. 97), 1947.

בְּרַנְדֵיס, לוּאִיס דֶמְבִּיץ — Louis Dembitz Brandeis — (13 בנובמבר, 1856, לואיסוויל, קנטאקי — 5 באוקטובר, 1941, ואשינגטון), מגדולי המשפטנים באה״ב ומנהיג ציוני. ב׳ היה בן למשפחה יהודית, שהיגרה אחר 1848 מבוהמיה לאה״ב. את ראשית חינוכו קיבל בבתי־ספר בעיר־מולדתו, ובמשך שנתיים (1873—75) למד גם בבי״ס תיכון בדרזדן שבגרמניה. ב1877 סיים את לימודי־המשפטים במכללת הרווארד בציונים הגבוהים ביותר, שניתנו בה בזמן מן הזמנים, ובשנה שלאחר מכן התחיל עובד כעורך־דין בלואיסוויל; אבל ב1879 כבר עבר לבוסטון וישב בה עד 1916. ב׳ נתפרסם כאחד מטובי עורכי־הדין בכרך זה, והפעילות שלו באותה תקופה, שהיתה תקופה של פריחה כלכלית

עצומה, התרכזה במתן הדרכה משפטית לבעליהם של מפעלים כלכליים גדולים, חברות מס"ב, חברות־ביטוח, וכדו׳. אך למרות קרבתו המקצועית לחברות רכושניות ולמרות מה שהוא עצמו נתעשר, ראה צורך להגן על האינטרסים הכל־כליים של היחיד ושל הציבור בפני שאיפותיהן ופעולותיהן של חברות אלו, שהתחילו מרכזות בידיהן כוח מופרז. מ1896 ואילך הירבה ב׳ להופיע כפרקליטם של אינטרסים ותנועות, שתבעו את צימצום זכויותיהן של חברות־הענק ושל בעלי־הרכוש בכללם לטובת „האדם הקטן" — הפועל, החנווני, בעל המפעל התעשייני הזעיר — או לטו־בת הציבור. ב׳ נלחם על תביעות אלו בפני בתי־משפט, בפני ועדות־חקירה של מוסדות מחוקקים, וכן בשורה של מאמרים וספרים.



לואיס דמביץ ברנדיס

לזכותו בעיקר יש לזקוף את העובדה, שחוקים מכוונים לצמצם את שעות־העבודה, לקבוע שכר־עבודה מינימאלי, להקים לשכות־עבודה ציבוריות ורשת ציבורית של ביטוח־חיים, להנהיג פיקוח חמור על הפעילות ומדיניות־המחירים של חברות פרטיות מונופוליסטיות, ואף להשליט בעלות ציבורית על מפעלים כלכליים חיוניים, הוכרו באה"ב — בניגוד לתפיסה המשפטית, שהיתה רוֹוַחת בהן בסוף המאה ה19 — כחוקים שממלאים תפקיד חברותי רצוי ושאין בהם משום סתירה לחוקת־הארץ. ב׳ הופיע גם כמצדד בזכותם של איגודים מקצועיים להתארגן ולשבות, אע"פ שלא היסס להתנגד לשי־מוש במעשי־אלמות מצד איגודים אלה ולתופעות־שחיתות בין מנהיגיהם. כשפרצה ב1910 השביתה הגדולה של אירגון פועלי תעשיית־הבגדים בניו־יורק, נבחר ב׳ כבורר ראשי בסיכסוך והצליח לנסח פשרה, ששימשה יסוד ליחסי־העבודה בענף חשוב זה במשך עשרות שנים. בלא שמילא תפקיד רשמי כלשהו, נתפרסם שמו של ב׳ ברחבי אה"ב כ„פרקליט העם" (The people's advocate).

ב1916 מינה וודרו וילסון (ע"ע) את ב׳ למשרת שופט בבית־המשפט העליון באה"ב. ההתנגדות, שנתעוררה למינוי זה — במקצת משום שב׳ היה היהודי הראשון, שהוצע למשרה זו, אך ביחוד משום השקפותיו הכלכליות — מצד ראשי־המקצוע ומצד חוגים מבעלי־הרכוש, היתה עצומה, ורק לאחר שנגבו עדויות וחוות־דעת, שתופסות כ1,500 עמודים, החליט הסנאט לאשרו. בפסקי־דיניו, שבהם נתן ביטוי לדעו־תיו המשפטיות והחברותיות, נתגלה ב׳ כהומאניסטן אינ־דיוידואליסטי ובעל רגש מובלט של יושר סוציאלי; ואילו מבחינת הטכניקה המשפטית היה ב׳ מעריך את חוקיותם של הסכמים, צווים ואף חוקים מתוך הטעמת חשיבותו של מבחן הסבירות. חידושו הגדול היה בראיית הבעיה המשפטית המיוחדת על רקע השינויים המתחוללים בחברה ובכלכלה, בבדיקתה לאור התוצאות החברותיות הרצויות, ובשימוש בנתונים מדעיים — ביחוד נתונים סוציולוגיים, כלכליים וסטאטיסטיים — לשם קביעת סבירותה של הפעולה הנדונה. גישתו היתה, איפוא, פראגמאטית־חברותית, ולא דוגמאטית־מקצועית, אע"פ שביסודה היתה מושתתת על ערכים הומא־ניטאריים. ע"י פסקי־דיניו קנה לו ב׳ עד מהרה מעמד של כבוד בתולדות המשפט באה"ב, אע"פ שמחמת ההרכב והאוירה השמרנית של ביהמ"ש העליון, נשאר — ביחד עם ידידו, המשפטן אוֹלִיבֶר וֶנְדֶל הוֹלְמְז (ע"ע), במיעוט במשך שנים הרבה; ועל התפתחות המחשבה המשפטית ועל חינוכם של משפטנים צעירים במדינה השפיעו דעות המיעוט של ב׳ והולמז יותר משהשפיעו דעות הרוב. כשפרנקלין דֶלַנוֹ רוֹזֶוֶלט (ע"ע) נעשה נשיא אה"ב (1933), הפכו דעות־המיעוט ליסודה של ההשקפה, שהיתה מקובלת במשרדי־הממשלה; ומשנכנסו לביהמ"ש העליון ולבתי־משפט אחרים שופטים מרובים, שחונכו על השקפותיהם של ב׳ והולמז, נעשו דעות אלו גם יסודה של הפסיקה. כשהתפטר ב׳ ב1939, והוא אז בן 83, מתפקידיו בביהמ"ש העליון, כבר הוכר ע"י הכל כאחד מגדולי המשפטנים וכמי שהשפיע על שיטת המשפט האנגלו־אמריקנית ועל החברה בכללה השפעה ניכרת.

ב׳ לא קיבל חינוך יהודי מעמיק, אך בנערותו הושפע הרבה מדודו לואיס נפתלי דמביץ, שהיה ידען בחכמת־ישראל, ומתוך הערצתו לדודו זה אף הוסיף ב׳ את השם „דמביץ" לשמו שלו. ב1910, בהשפעתו של יעקב דֶה־הַז, הכריז על אהדתו לתנועה הציונית, וב1913, כששימש יו"ר בקבלת־פנים, שנערכה לכבודו של נחום סוקולוב (ע"ע), דיבר על „מדינה לאומית" יהודית. זמן קצר לאחר שפרצה מלחמת־העולם I נבחר ב׳ כיו"ר „הוועד הפועל הזמני לעניינים ציוניים", שאורגן אז באה"ב, ובשנים שלאחר מכן פיתח פעילות אירגונית ותעמלנית נרחבת לטובת הציונות ברחבי אה"ב. בכתביו על הציונות הטעים ב׳, שזכותם של היהודים לשוויון כוללת את השוואתם לבני שאר העמים לא רק כיחידים אלא גם כקיבוץ, כלומר, את תקומתם לעצמאות מדינית, ובציונות — המטעמת צד זה של זכותם — ראה תופעה, שעולה בד־בבד עם המסורת המדינית של אה"ב. כן הטיף לטיפוח ערכי־היהדות בגולה, שצריך לבוא במקומה של ההתבוללות ודרש אירגון דמוקראטי בזירה היהודית הפנימית. מתוך כך נטל חלק פעיל ביצירתו של הקונגרס היהודי האמריקני (ע"ע), וב1916 אף שימש יו"ר בוועד המארגן של מוסד זה. באופן פעיל ביותר השתתף ב׳ במו"מ שקדם לפירסומה של הכרזת־באלפור ונמצא בקשרים הדוקים עם הנשיא וילסון בקשר לקבלת ההסכמה של אה"ב להכרזה. באותה תקופה מנתה התנועה הציונית באה"ב מספר חברים מרובה כל־כך, ששוב לא הגיעה אליו אלא לאחר שנים הרבה, ב1945—1948. ב1918 נבחר ב׳ כנשיא־הכבוד של ציוני אמריקה. ב1919 ביקר בארץ־ישראל, ובוועידה הציונית העו־למית בלונדון ב1920 הופיע בראש המשלחת של ציוני־אמריקה ואף נבחר בה כנשיא־כבוד של ההסתדרות הציונית.

אך באותה ועידה נתגלה קרע עמוק בין ב׳ ובין ד"ר חיים וַיצמן (ע"ע). ב׳ וחבריו רצו לממן את הצד הכלכלי של בניין־הארץ בהשקעות עסקיות של הון־חוץ. לשם כך דרשו לרכז בשורות־התנועה את כל החוגים המוכנים לתמוך בשיבת־ציון, להשאיר את יזמת הפיתוח הכלכלי לאירגונים הציוניים בארצות בודדות, ואילו את פעולתה של ההנהלה העולמית ביקשו לצמצם בתפקידים של תיאום כלכלי, טיפול ישיר בשירותים סוציאליים ופעילות מדינית בלבד. כנגד זה העדיף וייצמן לרכז את פעולת־ההתיישבות בידיה של הנהלה עולמית חזקה ולממן אותה ע"י מכשיר כספי מרכזי („קרן־היסוד") מאחר שבראשית המפעל לא ראה מקום להפרדה

גמורה בין שירותים לבין השקעות עסקיות. כרוכים בקרע היו גם חששות, שקבוצת־ב׳ מתנגדת לאירגונה הדמוקראטי של התנועה, תומכת בנטיות־התבוללות בגולה, עוינת את רעיון ההתיישבות השיתופית ומתכוונת לבנות את משק־הישוב על בסיס של יזמה פרטית בלבד — חששות, שלאור עמדתו של ב׳ קודם הקרע וגם לאחריו אין לראותם כמבוססים כל עיקר. בלא ספק היתה כאן, בעיקרו של דבר, התמודדות בין שתי קבוצות של מנהיגים, שאחת מהן היתה בעלת ותק בתנועה וקשורה בהמוני־היהודים במזרח־אירופה ודוברי־היידית באה״ב, והשניה — חדשה ו„מערבית״. בועידת ציוני־אמריקה, שנתקיימה בקליוולאנד ב1921, תמך רוב הצירים, בהנהגתם של לואי ליפסקי ואברהם גולדברג, במדיניותו של ד״ר וייצמן. חבריה של קבוצת־ב׳ וביניהם השופט יוליאן מק, פרופ׳ פ. פרנקפורטר, ד״ר ס. וייז, י. דה־האז, ד״ר א. ה. סילוֶר, רוברט סולד, י. בראודי ועוד, פרשו מן ההנהלה של ציוני־אמריקה, וכן עזבו את ההנהלה הציונית העולמית נציגיה של קבוצה זו בהנהלה (י. סימון וג. דה־לימה). ב׳ עצמו התפטר משירותיו כנשיא־כבוד בתנועה העולמית והאמ־ריקנית, אך נשאר חבר־התנועה. בהשראתו ובתמיכתו החמרית התרכזה העבודה הציונית של חלק ממצדדיו בייסוד „החברה הכלכלית הארצישראלית״. אך במרוצת־הזמן חזרו רובם לפעילות מגוונת ואף למנהיגות בתנועה הציונית. ב׳ עצמו הוסיף להתעניין בכל פרט, שהיה קשור בבניין־הארץ, ותמך ביחוד במפעלי הדסה (ע״ע), בתנועת החלוץ (ע״ע) ובקיבוצי השומר הצעיר (ע״ע). הוא הוריש להדסה חלק גדול מעזבונו.

F. Frankfurter (ed.), *Mr. Justice B.*, 1932; F. Frankfurter et al., *L. D. B.* (*Harvard Law Review*, 55 [1941–42], 181–196); J. de Haas, *L. D. B.*, 1929; M. Lerner, *The Social Thought of Mr. Justice B.* (*Yale Law Journal*, 41 [1931–32], 1-32); Louis E. Levinthal, *L. D. B.* (*American Jewish Year Book*, 44 [1942]); A. L. Lief, *B. — A Personal History of an American Ideal*, 1936; A. T. Mason, *The Brandeis Way*, 1938; id., *B. — A Free Man's Life*, 1946; *Mr. Justice B. — Competition and Smallness* (*Yale Law Journal*, 66 [1956–57], 69–96).

ב. א.

בְּרַנְדִיס נַד לַבֶּם (Brandys nad Labem — ב׳ על נהר לַבֶּה = אֶלְבֶּה), עיירה בצ׳כיה; כ19 ק״מ צפונית־מזרחית לפראג; שוק לסביבה חקלאית. — מתחילת המאה ה16 ישבה בב׳ קהילה יהודית קטנה. בשנות הגירוש מפראג (1745—1748) הגיע מספרם של היהודים משלמי־המיסים בב׳ ל130 לערך. הואיל והחוק צימצם את מספרם של היהודים שהותרה להם הישיבה בב׳, ואף אסר עליהם להתחתן בה כל עוד לא פחת מאיזו סיבה מספר־המשפחות בקהילה, נפוצו יהודי־ב׳ בעולם וכמה מהם נקראו על שם מקום־מוצאם (ב׳ או בראנדֶס). כתריסר מאלה האחרונים זכו לפירסום. פיליפ בונדי, רבה של ב׳ ב1868—1876, היה הרב הראשון בצ׳כיה, שדרש בביהכ״נ בצ׳כית. — ב1929 היו בב׳ 139 יהודים.

בְּרֶנְדַן הַקָּדוֹשׁ (Brendan) (484?—577?), נזיר נוצרי. ב׳ הטיף לנצרות ויסד מנזרים הרבה בחלקה המערבי של אירלאנד. ב558 לערך יסד את המנזר של קלונפֶרט (Clonfert) ונתמנה לראשו.

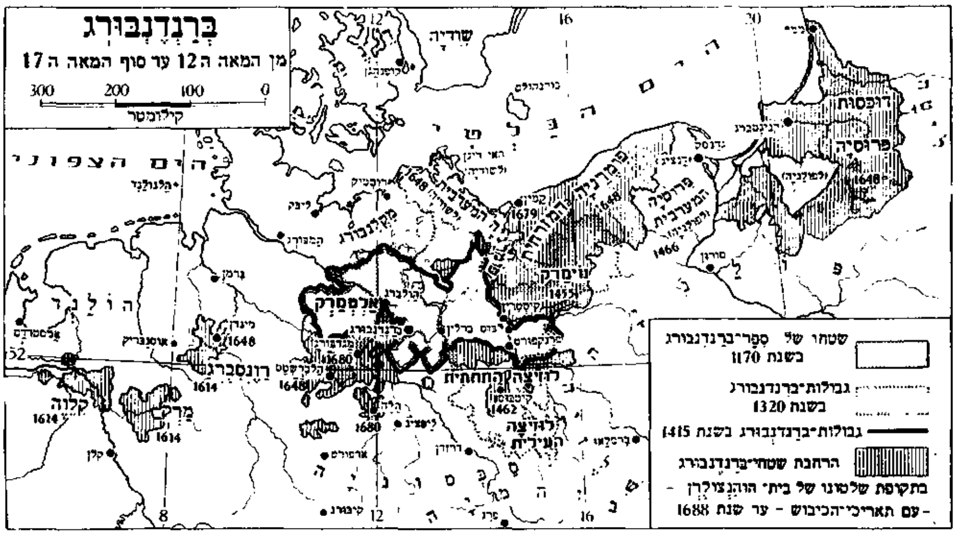
ביה״ב המוקדמים התהלכה אגדה על מסעות־הפלא, שערך ב׳ אל איי־הים הרחוקים, כדי להגיע לגן־העדן ולהיפגש עם נפשות־המתים. סיפור מיתולוגי זה הוא עיבוד נוצרי של מסורות ספרותיות ופולקלוריסטיות, שנוצרו בתוך העמים הקלטיים יושבי החוף האטלאנטי. אגדת־ב׳ פרחה באירלאנד במאה ה11 ונשתמרה בגירסות שונות. הנוסח הקדום ביותר שהגיע לידנו הוא „מסעו הימי של ב׳ הקדוש״ (Navigatio Sancti Brendani), שנתחבר בלאטינית, כנראה באירלאנד, במאה ה11. אגדת־המסע וה Vita Sancti Brendani („חיי־ב׳ הקדוש״; נוסח אחר של ה„מסע״, שמצד אחד הוא מקוטע ומצד שני יש בו תוספות שלא מן העניין) שימשו יסוד לגירסות שונות ולתרגומים ללשונות קֶלטיות, וכן לצרפתית, פלמית ולניבים איטלקיים שונים. פרטיהם של מסעות־ב׳ נתפרסמו כל־כך, שאיי־הים הדמיוניים, שלפי האגדה ביקר בהם ב׳, אף סומנו במפות עד סוף המאה ה5. כמה מן המוטיוים שבאגדה זו משתקפים ביצירות ספרותיות שונות, וביניהן בתיאור של „אי הטוהר״ (Isola del Purgatorio) שב„קומדיה האלוהית״ של דנטה (ע״ע), ובסיפור־המסעות הערבי על סִנְבַּד המלח.

A. Jubinal, *La légende latine de Saint Brendaines*, 1836; P. F. Moran, *Acta S. Brandani*, 1872; J. K. Wright, *The Geographical Lore of The Time of the Crusades*, 1925; L. Gougaud, *Christianity in Celtic Lands*, 1932.

בְּרַנְדֶנְבּוּרְג (Brandenburg), רוזנות־סְפָר ונסיכות־בוחר (עד 1806) בגרמניה, בין האֶלְבֶּה התיכון והאוֹדֶר התיכון (עי׳ המפה). תושביה הידועים הראשונים של ב׳ היו הסֶמְנוֹנִים (Semnones) — שבט גרמני, ששמו נעלם מן המקורות ההיסטוריים במאה השניה לסה״נ. מן המאה ה6 ואילך ישבו בב׳ שבטים סלאוויים (וֶנדים), ששועבדו במאה ה10 ע״י מלכי גרמניה (ע״ע, עמ׳ 420/1, 428).

מבְּרֶנַאבּוֹר (Brennabor), שמה של הבירה הסלאווית, בא השם ב׳. ב983 שיחררו הוֶנדים את עצמם מן המרות הגרמנית ורק השטח שממערב לאלבה, הסְפָר הצפוני או הישן (Alt-Mark, Nord-Mark), נשאר בידי הגרמנים. ב1134 מסר לותאר, קיסר גרמניה, את הארץ לידי אַלְבְּרֶכט ה„דוב״ (ע״ע) לבית ה א ַ ס ק א נ י ם (שם זה נגזר משמה של טירת־המשפחה על־יד העיר אַשֶׁרְסְלֶבֶּן, 50 ק״מ דרומית־מערבית למַאגְדֶ־בּורג). אלברכט וצאצאיו, ששלטו בב׳ עד 1320, הרחיבו את תחום־שלטונם עד האודֶר והזמינו מתיישבים גרמניים והו־לאנדיים אל הארץ, שאוכלוסייתה היתה אז דלילה מאוד. הם יסדו מנזרים וערים, ומאמצע המאה ה13 ואילך נמנו עם הנסיכים, שבחרו את מלכי גרמניה (ע״ע, עמ׳ 429). האיכרים הסלאוויים למדו משכניהם, המתיישבים החדשים, עיבוד־אדמה מתוקן, בכלל זה את שיטת שלושת השדות (ע״ע גר־מניה, עמ׳ 419) ואת השימוש במחרשת־הברזל. אבירים גרמניים ואצילים סלאוויים נתמזגו במרוצת־הזמן לשכבה שלטת אחידה, והאיזור נעשה ארץ גרמנית.

לאחר שבטלה שושלת־האַסקאנים מסר לודוויג לבית ו י ט ֶ ל ס ב א ך, מלך גרמניה, את ב׳ לבנו לודוויג, אך בניה של משפחה זו הצליחו רק בקושי להתגבר על התקפות שכניהם ועל האצולה התקיפה. ב1373 מכר אוטו ה„עצל״ את הארץ לחותנו, הקיסר קרל IV (ע״ע) לבית ל ו כ ס מ ־ ב ו ר ג, שחזר והשליט סדר בב׳ והוריש אותה לבנו זיגיס־מונד. כשזה האחרון נבחר ב1411 כקיסר־גרמניה, מסר את נסיכות־הבוחר לידידו פרידריך (I) לבית ה ו ה ֶ נ צ ו ל ֶ ר ן (ע״ע, עם אילן־היחס). הוא ובנו פרידריך II (1440—1470) חיזקו את עמדתו של הנסיך כלפי האצולה והערים. אלברכט אכילס



(ע"ע; 1470—1486) סידר את ענייני-הכספים; בנו, יוהאן ציצרו (Cicero; 1486—1499), דיכא את האבירים השודדים וחיזק את השלטון על הערים. יואכים I (1499—1535) יסד את האוניברסיטה בפראנקפורט על-נהר אודר והתנגד לרפורמאציה. לעומת זה הנהיג בנו, יואכים II (1535—1571), את הדת החדשה והחרים לאוצרו את אחוזות-הכנסיה, אך למרות זה נשאר ביחסים טובים עם הקיסר קארל V. גם האצילים רכשו להם חלק ניכר מנכסי-הכנסיה והשיגו השפעה מכרעת במינהל-המיסים. — אחיו של יואכים, יוהאן מקיסטרין (Cüstrin; מת 1571), שלט באותה תקופה על ה„ספר החדש" (Neu-Mark), חלקה הצפוני-מזרחי של ב'. יוהאן גאורג (1571—1598) חזר ואיחד בידו את כל ב' וביטל את ההגמונויות של בראנדנבורג, האפלברג ולבוס. בנו, יואכים פרידריך (1598—1608), הכין ע"י חוזי-ירושה את ההתפשטות במערב ובמזרח, שהוצאה לפועל ע"י בנו, יוהאן זיגיסמונד (1608—1619). על-יד הרינוס קיבל בית-ב' ב1614 את הדוכסות של קלווה (ע"ע) ואת הרוזנויות של מארק וראונסברג (ר' המפה), ובמזרח, ב1618, את דוכסות-פרוסיה. ב1613 עבר יוהאן זיגיסמונד לדת הקאלוויניסטית, שהיתה בזמנו הצורה החפשית ביותר של הפרוטסטאנטיזם, והכריז, שאף אחד מנתיניו אינו חייב ללכת בעקבותיו. גילוי כזה של סבלנות דתית היה מאורע יוצא מן הכלל בגרמניה של זמנו.

בתקופתו של גאורג וילהלם (1619—1640) סבלה הארץ קשות ממלחמת 30 השנה.

פרידריך וילהלם I (ע"ע; 1640—1688), הנסיך הבוחר הגדול (der Grosse Kurfürst), ניהל את מדיניותו לפי דוגמת רישליה: סבור היה, שרק ריכוזם של כל אמצעי-המדינה בידיו של השליט עלול להביא לפריחתה של המדינה ולהתפתחותה. כדי להשיג את מטרותיו הקים צבא-קבע חזק (בערך 30,000 איש), ולכלכלתו וציודו של צבא זה דאגה פקידות יעילה, שהיתה אחראית רק בפני הנסיך. האצולה הוכרחה להסכים לחידושים אלה והסתפקה בשלטונה על האיכרים באחוזותיה. לאחר שגורשו ההוגנוטים מצרפת (1685) הזמין פרידריך וילהלם לב' אלפי משפחות מן המגורשים, שתרמו הרבה להתפתחותה של הכלכלה.

עם שלום-וסטפאליה (1648) סופחו לב' פומראניה המזרחית וההגמונויות של האלברשטאט (Halberstadt) ומינדן ואחר-כך ההגמונויות של קאמין (Cammin; על-יד שפך-האודר; 1679) ומאגדבורג (1680). במלחמת-הצפון (1654—1660) השיג פרידריך וילהלם שלטון בלתי-מוגבל על פרוסיה המזרחית (ע"ע), שנשארה חלק נפרד מן האימפריה הגרמנית (ע"ע גרמניה, עמ' 440). ב' הקיפה עכשיו כ110,000 קמ"ר (לעומת 35,000 קמ"ר בתחילת המאה ה17) והיתה החזקה שבמדינות גרמניה הצפונית. אך מדינה זו היתה חסרה רציפות טריטוריאלית: שלושת חלקיה העיקריים — קלווה במערב, ב' במרכז, פרוסיה במזרח — היו מופרדים זה מזה (עי' המפה).

בנו ויורשו של פרידריך וילהלם, פרידריך III (1688—1713), סייע במלחמת הירושה הספרדית (1701—1714) לקיסר לאופולד, וזה האחרון העניק לו ב1701 את התואר של „מלך פרוסיה". מכאן ואילך נעשה השם פרוסיה שם מקובל למדינת ההוהנצולרים, ותולדותיה של ב' מזדהות עם אותן של פרוסיה (ע"ע).

ב1815 אורגנה ב' כפרובינציה במסגרתה של מלכות-פרוסיה המורחבת. אחר 1945 הוקמה „ארץ ב'" (Land B.) בתוך גרמניה המזרחית. אך לפי חוקת הרפובליקה הדמוקראטית הגרמנית מ1952 (ע"ע גרמניה, היסטוריה, עמ' 484), בוטלו ה„ארצות" ושטחה של ב' חולק למחוזות פוטסדאם, פראנקפורט וקוטבוס. מאז אין ב' אלא מושג היסטורי בלבד.

F. Holtze, *Geschichte der Mark B.*, 1912; R. Koser, *Geschichte der brandenburgisch-preussischen Politik*, 1913; O. Hintze, *Die Hohenzollern und ihr Werk*, 1916[8]; H. Bauer, *Die Mark B.*, 1954.

א. מ. י.

בְּרַנְדֶס, גֶאוֹרג — Georg Brandes; שמו האמיתי: מוריס כהן — (1842, קופנהאגן — 1927, שם), חוקר דאני-יהודי של תולדות-הספרות. ב' היה בן למשפחה בורגנית, שחינכה את בניה ברוח ההשכלה האירופית ללא זיקה דתית או לאומית ליהדות. הוא נתעתד להיות עו"ד והתחיל לומד (1859) באוניברסיטה של עיר-מולדתו, אך לאחר זמן-מה עבר ללימודים, שהיו קרובים ללבו — פילוסופיה (ביחוד אסתטיקה) וספרות. עוד בשנות-לימודיו עורר תשומת-לב ע"י חיבורי-הפרס שלו: „הרומאן ההיסטורי" (1862) ו„על מושג הגורל בטראגדיה העתיקה" (1863). באותן השנים תמך בדעותיו המיסטיות והשוללות את הנצרות הדוגמאטית של קירקגור (ע"ע), אך במרוצת-הזמן נקט עמדה ראציונאליסטית מובהקת. ב1866/67 ישב בפאריס, ובשנה שלאחר מכן — בגרמניה. שנות-ישיבתו בחוץ-לארץ לא עברו עליו בלא השפעה; ב' נטש את השיטה האסתטית של הגל בביקורת הספרות לטובת זו שמצא אצל סנט בו ואיפוליט טן (ע"ע); ועל זה האחרון כתב חיבור, שבשבילו הוכתר ב1870



גאורג ברנדס

כד"ר לפילוסופיה. באותה שנה יצא ב׳ שוב לחוץ־לארץ — הפעם לאנגליה, צרפת ואיטליה. משחזר לקופנהאגן נתמנה מרצה לספרות כללית באוניברסיטה של עיר זו (1871), ועד מהרה עוררו הדעות, שהטיף להן, ויכוח כללי. ע"י הרצאותיו על „ראשי הזרמים של ספרות המאה ה19", שאח"כ רוכזו בספרו הגדול, הנקרא באותו שם עצמו (בדאנית, 1872—1890; בגרמנית Die Hauptströmungen in der Literatur des 19. Jahrhunderts — 1880; באנגלית 1901, מהדורה מחודשת 1913; ביידית 1919; בעברית [ע"י א. הראובני], חלקים 1 ו4, תש"ט, תשי"ד), שאף ב׳ להחדיר לארצו את הרוח החדשה, שנשבה אז בספרות האירופית ובישרה את הרֵאליזם. ביחוד נלחם בחריפות בתפיסה הלאומית והדתית הצרה של האסכולה הרומאנטית, שהיתה שלטת אז בספרות הדאנית. ב׳ אינו דן על הזרמים בספרות האירופית מתוך האובייקטיוויות הראויה של חוקר היסטורי, אלא לפי הנטיה הרֵאקציונית (לדעתו, השלילית) או המהפכנית (לדעתו, החיובית), שמצא בהם. נקודת־מבט זו משתקפת אף בשמות החלקים של ספרו: 1) הספרות של המהגרים (שאטובריאן); 2) האסכולה הרומאנטית בגרמניה; 3) הרֵאקציה בצרפת; 4) הנאטוראליזם באנגליה (ביירון הוא גיבורו); 5) האסכולה הרומאנטית בצרפת; 6) גרמניה הצעירה (היינה).

מ1871 ואילך נתפתחה בספרויות של ארצות־סקאנדינאוויה אסכולה נאטוראליסטית, שיש לראותה כתוצאה מפעולתו הביקרתית של ב׳. הסופרים הנודעים ביותר של אסכולה זו היו: הדאני י. פ. יעקובסן (ע"ע), הנורווגי איבסן (ע"ע) והשוודי סטרינדברג (ע"ע).

החוגים השמרנים של דאניה — ובראשם שלטונות האוניברסיטה המלכותית — ראו בב׳ יסוד הרסני, ומשום כך אף נפסל לפרופסורה ב1877. מתוך מחאה על יחסם של החוגים האקדמיים אליו עבר ב׳ ל5 שנים לגרמניה, שבה נמנה אז עם גדולי הסופרים של הדור. נוסף על מחקריו הקודמים על המחברים הסקאנדינאוויים (כגון: Tegnér, „משוררים דאניים"), חיבר באותן השנים ספרים על „בנימין דישראלי" (1878; בגרמנית 1879; באנגלית 1880), „פרדינאנד לאסאל" (1881; בגרמנית 1889; ניתרגם עברית ע"י ישראל כהן ונתפרסם, יחד עם יומן־הנעורים של לאסאל, בסידרת „לגבור לם", תש"ו).

ב1887 חזר אל האוניברסיטה של קופנהאגן, שבה הוסיף לשמש בתפקידו הקודם (הפרופסורה הוענקה לו רק לאחר 20 שנה, כשאף הדאנים לא יכלו להתעלם עוד מהשפעתו המכרעת על הספרות האירופית של התקופה). ב׳ עבר עכשיו מן הראדיקאליזם העממי והמתקדם למה שקרא בשם „הראדיקאליזם האריסטוקראטי". במאמר, שהופיע בשם זה בדאנית (1888) ובגרמנית (1890), הניח ב׳ את היסוד לפירסומו של ניטשה, שעד אז היה בלתי־ידוע כלל. נטייתו זו להאדרתם של אישים גדולי־רוח נתבטאה מעכשיו במונוגראפיות רבות־הקף: „שיקספיר" (1895—96; בגרמנית 1896; באנגלית 1898, מהדורה חדשה 1911); „גיתה" (1915; בגרמנית 1922; באנגלית 1925); „וולטֶר" (1916/17; בגרמנית 1923; באנגלית 1934); „יוליוס קיסר" (1918); „מיכאל־אנג'לו" (1921; בגרמנית 1924). כתביו האחרונים של ב׳ היו התקפות עזות על יסודותיה ההיסטוריים של הנצרות: בספר „אגדת ישו" (1925) ביקש להוכיח (בלא הנתונים המדעיים, הדרושים למחקר מעין זה), שישו לא היה ולא נברא; ובחיבורו „הנצרות הקדומה" (1927) תיאר את זו כתופעה שלילית.

בספריו נגד הנצרות היה משום נסיון לשכנע את הקוראים המשכילים, ששנאת האומות ליהודים על שצלבו את ישו היתה מעיקרה עוול משווע, שהרי היהודים לא יכלו להמית את מי שלא היה קיים. עם זה היה כרוך בהתנגדותו לנצרות יחסו הביקרתי אל היהדות, שהביאה את הנצרות אל העולם, וכן התפעלותו מתפיסת־החיים היוונית. ב׳ לא סר מעמדתו ה„הֶלֶנית" — שמצאה את חיזוקה ואישורה בכתבי ניטשה ובתפיסה ה„אריסטוקראטית" שלו עצמו — כל עוד יכול היה להאמין באידיאל של אירופה מַשׂכלת, מתקדמת ובעלת תרבות משותפת. מפני־כן גם נועד לכשלון מלכתחילה נסיונו של הרצל, שביקש לקרב את המבקר והלוחם המפורסם לתנועה הציונית: כשהרצל שלח לו (בנובמבר 1896) את „מדינת היהודים", עם מכתב־לוואי על מטרותיה של הציונות, לא היה כל העניין בעיני ב׳ אלא הזיה אוטופית של עיתונאי צעיר רודף־תהילה. ב׳ ראה את השאלה היהודית ואת האנטישמיות — שבגילוייה נלחם מזמן לזמן — כחלק מבעיה אנושית כללית וכחלק מן המערכה על קידום הצדק בעולם. לפתרון לאומי של השאלה היהודית לא ראה מקום. אך במאמר, שפירסם ב1919, בשם „היהדות החדשה", נראה, ששינה במידה ניכרת את דעתו. ב׳ הודה, שהקמת הבית הלאומי היהודי בא"י יהא בה משום „תמיכה מוסרית עצומה לאין שיעור לכל היהודים שבעולם כולו".

בדומה ליהודי דאני אחר, מ. א. גולדשמיט (ע"ע), היה ב׳ אמן הפרוזה הדאנית. סיגנונו מזהיר, מלא תנועה וחיים, ועם כל הראציונאליזם שבגישתו הוא מכוון אל הלב והדמיון של קוראיו יותר משהוא מכוון אל שכלם. — מהדורה גרמנית של כל כתביו (Gesammelte Schriften) יצאה ב1920.

ר. בריינין, לוח אחיאסף, י׳, תרס"ג (=כל כתבי בריינין, ב׳); י. קלוזנר, מבוא ל„ראשי הזרמים של ספרות המאה הי"ט", תש"ט (וכן: מגדולי הספרות העולמית, 1954, עמ׳ 9–33); ת. הרצל, מכתבים (בעריכת ב. נתניהו ובתרגום י. ייבין), 1937; אגרות הרצל, ו (בעריכת א. ביין ובתרגום ד. שטוק), תש"ה; H. Nathansen, *Jude oder Europäer. Porträt von G. B.*, 1931.

פ. י. ב.–פ. נ.

בְּרַנְדֶס, קַרְל אֶדְוַרְד כֹּהֵן — Carl Edvard Cohen Brandes —(1847, קופנהאגן — 1931, שם), סופר ומדינאי דאני יהודי; אחיו של גֶאורג ב׳ (ע״ע). ב׳ למד בלשנות, ביחוד סנסקרט ועברית, ותירגם מלשונות אלו לדאנית (למשל, „שיר־השירים״). במשך עשרות שנים פעל בעיקר בתחום הביקורת התיאטרונית, כשהרעיונות, שהובעו ע״י אחיו, משמשים לו לקו. ציוניו על השחקנים החשובים בדורו כלולים בשני ספרים, „התיאטרון הדאני״ ו„התיאטרון בארצות־נכר״. כן חיבר כמה סיפורים ומחזות, שאחדים מהם עוררו שערוריות משום הנאטוראליזם הקיצוני והארוטיקה היתרה שבהם. ב1906/27 היה חבר בבית־הנבחרים מטעם המפלגה הראדיקאלית וב1909/10 וכן ב1913/20 שימש מיניסטר־הכספים.

בְּרַנְדְשְׁטֶטֶר, מָרְדְּכַי דָּוִד (1844, בְּזֶ׳סְקוֹ, על־יד טארנוב, גאליציה — 1928, טארנוב), נובליסטן עברי מתקופת־ההשכלה. הוריו האמידים של ב׳ הועידו אותו לרבנות, ולאחר שהשיאו אותו, כשהיה בן י״ד, לבת של סוחר עשיר מטארנוב, שעל שולחנו היה סמוך במשך שש שנים (1858—1864), הוסיף ב׳ ללמוד תורה, נסע אל „רביים״ והכיר את דרכי־החסידים, שאח״כ תיאר בסיפוריו. ב1861 התחיל הוגה בספרי־השכלה עבריים ולומד גרמנית וצרפתית. ב1864 עזב את שולחן־חותנו ויסד לו בטארנוב בית־חרושת לזיקוק־שמנים, שהצליח בו ואף נתעשר על־ידיו. ב׳ נעשה אחד מראשי־הקהל בטארנוב, נבחר לשופט־אזרח בבית־המשפט המחוזי ואף זכה לתואר־כבוד של „יועץ קיסרי״.

יצירותיו הבשלות הראשונות, הנובלות „אליהו הנביא״ ו„מרדכי קיזוביץ״ (זו האחרונה ניתרגמה רוסית ע״י אברהם אורי קובנר), נתפרסמו ב„השחר״ (1869), שבו נדפסו רוב סיפוריו. ב׳ צייר בהרחבה את חיי־החסידים, כשהוא עושה לצחוק אותם ואת ה„צדיקים״ שלהם; אבל הוא תיאר גם את הצדדים המגוחכים של המשכילים המדומים והמשכילות השטחיות בגאליציה בזמנו, שכל שאיפתם לא היתה אלא להתגנדר באפנה החדשה ולהתהדר בדיבור בגרמנית. ב׳ לא בחר בנשק הסאטירה העוקצת ומוסר־ההשכל הדידאקטי של סופרי־ההשכלה בדורו; הוא מתאר את טיפוסיו בהומור דק ובביטול מעשיהם הפעוטים והנלעגים בלא שנאה ורוגז. ב׳ עדיין משתמש בסיפוריו פחות או יותר בסממני־הרומאנטיקה. בפאבולה מסובכת ומפתעת, באידיאליזאציה של אישים ומצבים; אך גם מתוך התלוצצותו ניכר, שהוא יודע להחשיב את הפשטות ואת הטבעיות בחיים, את האומן והיושר, את אהבת־העבודה ואת ההשכלה האמיתית; ערכים אלה ניצבים כנגד האמונות התפלות ונפתולי־השקר, וסופן של הבערות והרמיה לנפול מאליהן. ב׳ לא העמיק בשאלות הכלכלה והחברה, אך הוא ליגלג בסיפוריו על הפרנסות הפסולות והבזויות ועל הרדיפה אחר התארים והדיפלומים והוקיר את האומנות וחיי־השדה. בדרך־כלל גילה הבנה נכונה במצבו החמרי והרוחני של ישראל בגולה והצביע על הליקויים בסדרי־הנישואים וחיי־המשפחה, בחינוך ובציבוריות, בלא שהציע פתרונים ותיקונים פאליאטיוויים, שאינם מועילים מפני העדר של תנאי־חיים טבעיים ומבנה־חיים עצמאי. ביצירותיו האחרונות („כפר מזֻגָּגִים״, „זלמן גוי״) דבק ב׳ בחיבת־ציון ובציונות ושיבח את החיים החדשים בא״י. בסיכומו של דבר אפשר לומר, שגם מצד תכנה, כמו מצד סיגנונה הטבעי, הממעט במליצות ומרבה להשתמש בלשון־חכמים, וכן מצד ציוריותה החיה, יש לראות את יצירתו של ב׳ כמבשרת הכיוון הריאליסטי־הלאומי, שעתיד היה להשתלט בספרות העברית החדשה.

ב׳ ישב בטארנוב עד שפרצה מלחמת־העולם I (1914) והוכרח לברוח לפראג ומשם לווינה לאחר שנשדד כל רכושו ע״י הכובשים הרוסיים. ב1918 חזר לטארנוב. שוב לא היה מוכשר לכתוב סיפורים חדשים, אבל כתב ופירסם בשבועון „הדואר״ הניו־יורקי (אב תרפ״ג — אייר תרפ״ח) אפוריזמים קצרים בשם „קיסמים״, שיש בהם חכמת־חיים עמוקה.

מ. ד. בראנדשטטר, מתולדות־חיי, „הדואר״, תרפ״ו, גליונות י״ב–כ׳; „ספר־זכרון״, הוצאת נ. סוקולוב, תרמ״ט, עמ׳ 10; ר. בריינין, כל כתבי־, II, 128–136; בן־יעקב, דברי־ביקורת, אוצר־הספרות, IV (תרנ״ב), 514–518; פ. לאחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, II, 237–238, 315; י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, V^{2}, תשט״ז, 232–242.

מ. רב.

בֶּרְנֶה, (קַרְל) לוּדְוִיג — (Karl) Ludwig Börne; שמו הקודם: ליב ברוך [Loeb Baruch] — (1786, פראנקפורט ע״נ מיין — 1837, פאריס), מסאי ופובליציסטן גרמני ממוצא יהודי. ב׳, שהיה בנו של הבאנקאי יעקב ברוך, קיבל תחילה חינוך יהודי פרטי בבית־אביו, ובבחרותו עדיין



(קרל) לודויג ברנה

היו לו ידיעות הגונות במקרא ובלשון העברית. מורו, יעקב זאקס, טיפח בו את הנטיה להשכלה כללית, ואביו שאף, שיהיה רופא. ב1802 נשלח ב׳ לברלין, שבה דר בביתו של מרקוס הרץ (ע״ע), ונתאהב באשתו היפהפיה והמשכלת הנריאטה הרץ (ע״ע) בעוד הוא בן 17 והיא בת 38. שנה לאחר מכן מת הרץ וב׳ עבר להאלה, כאן שמע, נוסף על רפואה, גם פילוסופיה אצל שלייארמאכר. לאחר שיהודי־פראנקפורט זכו באמאנציפאציה (1806) ישב ב׳ זמן־מה בהיידלברג, במקום שלמד מדעי־המדינה, וב1809 הוכתר בגיסן כד״ר לפילוסופיה. לאחר מכן חזר לבית־אביו, שלא סלח לו מה שנטש את מקצוע־הרפואה. ב׳ הצטרף אז אל הבונים־החפשים היהודיים, וכתב מאמרים ב„עיתון הפראנקפורטי״ ברוח לאומית־גרמנית. ב1811 נתקבל לשירות המשפט

במפקדת־המשטרה של דוכסות־פראנקפורט, אך עם חידושן של ההגבלות על יהודי־גרמניה אחר מפלתו של נאפוליון פוטר ב׳ ממשרתו מחמת יהדותו (1814). דבר זה פגע קשה בב׳ וכל הלך־רוחו נשתנה מן הקצה אל הקצה; במלחמה בשלילת הזכויות של יהודי פראנקפורט השתתף ב׳ בחיבור תזכיר (1816), שהוגש למועצת החבר הפראנקפורטי (Bundestag), שישיבותיה נתקיימו בפראנקפורט. מכאן ואילך הקדיש ב׳ את כל מרצו למלחמה עיתונאית בשלטונה של הרֵאַקציה ובגילויים של קטנות־המוח בחיי־הציבור במדינות־גרמניה והתחיל מטיף לצדק ויושר בחיי המדינה וביחסים הבינלאומיים. באותו זמן (1818) גם התנצר ושינה את שמו היהודי ליב ברוך לקארל לודויג בֶּרְנֶה. נראה, שאחד מן המניעים להסתלקותו מן היהדות היה מה שביקש להיפטר מן החשד, שהוא נלחם לשם טובת־הנאה פרטית. בינתיים יצא לו שם של מבקר־תיאטרון מזהיר, אך הנימה הפוליטית, שהיתה במאמריו, גרמה, שב׳ נרדף על־ידי הצנזורה הממשלתית (שהיתה חמורה ביותר מ1815 ואילך). במשך זמן קצר ערך כתב־עת בשם Die Zeitschwingen („כנפי הזמן") שהופעתו הופסקה ע״י הצנזורה; כתב־עת שני, שערך מ1818 עד 1820, Die Waage („המאזניים"), שימש כלי־ביטוי חשוב לביקורת החברותית־המדינית, שהיתה כרוכה בדיוניו בענייני־אמנות שוטפים. ב׳ פיתח כתב־עת זה עד שהיה למופת של עיתון עצמאי בגרמניה. ב1819 נוסד „העיתון של העיר החפשית פראנקפורט", שיצא בעריכתו של ב׳, אך הצנזורה אסרה גם את הופעתו של עיתון זה לאחר חדשים אחדים.

באותה שנה ביקר לראשונה בפאריס, שאליה חזר ב1821 לאחר ששהה בכמה מערי גרמניה הדרומית. אביו, שהיה לו מעמד מכובד כסוכן ויועץ בשלטון האוסטרי, השיג לו אז הצעת משרה מכובדת אך מחוסרת־תוכן (של „יועץ קיסרי") בווינה; ואולם ב׳ העדיף את מעמדו כעיתונאי חפשי על שירות בחסדיו של הנסיך מֶטֶרניך (ע״ע), שלצביעותו ושמרנותו התנגד ב׳ עוד יותר משהתנגד לראקציוניות של מדינאי־גרמניה. בינתיים גברה והלכה פעילותו הספרותית ושמו יצא לטוב ולרע בגרמניה כולה. חוץ ממאמרים, פיליטונים וקטעי־סיפורים חיבר ב׳ באותן השנים את הנאום לזכר ז׳אן פול (1825), שזכה לפירסום רב. — כשהיה בן 41 ירש ב׳ מאביו הון ניכר; הוא השתמש בו למסעות ולהרחבת תחומי־ידיעותיו, ועם זה לא צימצם את פעולתו הפובליציסטית, אע״פ שהיה חולה־ריאות ומצווה על קיום משטר־חיים זהיר. אחר מהפכת־יולי (1830) עבר לפאריס. כאן הוציא — כהמשך ל„מאזניים" שלו — את כתב־העת הצרפתי La Balance והשפיע בדרכי־כתיבתו גם על הפובליציסטיקה הצרפתית. בפאריס נתפתחו בינו ובין היינה קשרי־ידידות, שנתערערו לאחר מספר שנים. ב1832 פירסם אוסף של מכתבים, שהיה כותב מזמן לזמן לגרמניה, בשם Briefe aus Paris („מכתבים מפאריס"); במכתבים אלה משתקפות דעותיו בענייני פוליטיקה, ספרות ואמנות כשהן מנוסחות בסיגנון עקצני, מלא שאר־רוח ומתובל בהומור סארקאסטי, בדומה לסיגנונו של היינה. הם נכתבו לידידתו ז׳אנֶטה וול־שטראוס, שהשתקעה לאחר מכן עם בעלה בפאריס, ובביתם אף התגורר ב׳, שהיה, כאמור, חולה־ריאות, עד שמת. אחר הופעת ה„מכתבים" ערך ב׳ מסע בגרמניה הדרומית ובשווייץ; הפולמוס, שעורר הספר בחוגים הלאומנים בגרמניה ושגרם להחרמתו על־ידי ה„בונדסטאג" הפראנקפורטי, משתקף בכרך השני של ה„מכתבים", שיצא ב1834. אוסף של „כל כתבי ב׳" (Gesammelte Schriften, 8 כרכים), שהוציא המו״ל של היינה, קאמפֶּה בהאמבורג, ב1829/34, כולל „עלים דראמאטורגיים" (67 ביקורות תיאטרון), „תיאורים מפאריס", „סיפורים", „נסיעות", „אפוריזמים", „מתוך יומני" ומאמרים שונים (לאוסף צורפו אחר מותו של ב׳ האֲסָפִים „כתבים צרפתיים של ל. ב.", 1847, בתרגום גרמני) ו„כתבים מעזבונו" (6 כרכים, 1854—60). בשנת מותו פירסם ב׳ את החריף שבחיבוריו, Menzel, der Franzosenfresser („מֶנְצֶל, זולל־הצרפתים"), נגד חוקר־הספרות וולפגאנג מֶנצל (1798—1873), שהיה מתחילה ליבראלי ומקורב לב׳, אך אח״כ נעשה אחד מדברי הלאומנות בגרמניה וגרם ב1830 לקבלת חוק, שאסר את הדפסת כתביהם של הסופרים בעלי הנטיות הקוסמופוליטיות, שנמנו על „גרמניה הצעירה" (ע״ע גרמנית, ספרות), ביניהם היינה, גוצקו וב׳. — אחר מותו של ב׳ נתעורר פולמוס על דמותו: היינה התקיף אותו אישית בספרו „על ב׳" (1840), ואילו גוצקו הגן עליו בספרו „חיי־ב׳", שפירסם באותה שנה; לסוף הוכרח היינה להתנצל על האשמותיו במכתב פומבי.

ב׳ היה העיתונאי העקבי ביותר בין סופרי „גרמניה הצעירה" ונחשב, ביחד עם היינה, כמנהיגם. חבריו לזרם זה לא ראו בעיתונאות אלא עיסוק צדדי, נוסף על פעולתם הספרותית־האמנותית; אך ב׳, שלא נתכוון אף באחד מחיבוריו לכתוב „ספר", יצר את המסה הפוליטית הקצרה ואת הפיליטון כצורות־כתיבה מיוחדות. לדעתו, שוב לא היה באותם הימים מקום לספרות־לשמה, כיוון שהתקופה המדינית ירשה את מקומה של התקופה האסתטית בחיי־התרבות, וככלי־הביטוי של תקופה חדשה זו ראוי היה, לדעתו, לשמש כתב־העת ולא הסיפור והרומאן. השקפה זו מונחת גם ביסוד תלונתו של ב׳ על גתה, שסירב להטיל את משקלו האישי על כף־המאזניים של ענייני־הציבור. משום ההטעמה החד־צדדית, שהטעים ב׳ השקפה זו, נעשה אחד מאבותיה של הפובליציסטיקה המודרנית. רעיונותיו השפיעו במשך תקופה ארוכה בגרמניה, וראשי התנועה הראדיקאלית, שקמה באותה ארץ במאה ה19, נתחנכו על דעותיו. השפעה מסויימת שלו ניכרת גם בספרות העברית של התקופה: יצחק אֶרטר (ע״ע) הושפע מן הסאטירה שלו, אלא שלשון־המקרא, שהשתמש בה אֶרטר, מכסה על השפעה זו. הושפע הרבה מב׳ גם אחד מראשוני הסוציאליסטים מישראל, בן־נץ־וינצֶ׳בסקי.

ב׳ והיהודים. עוד ב1807, כשלמד בהיידלברג, הרצה ב׳ את השקפתו על שאלת־היהודים במכתב לאביו. נראה, שהאב האדוק הוכיח אותו על כמה מדברי־הביקורת הקשים, שהטיח ב׳ כלפי דת־ישראל, וב׳ הוצרך להסביר לו את מצען של דעותיו, ועם זה הטעים, שביחד עם זה הוא רואה כחובתו גם להילחם בדעות הקדומות נגד היהודים, שהיו רווחות בגרמניה. על התנצרותו כתב בכמה מכתבים כעל דבר של מה בכך, שאין לו שום משמעות פנימית. ובאמת בשנים שלאחר התנצרותו דווקה נלחם ב׳ פעם בפעם בשנאה ליהודים, שנשענה, לפי תפיסתו, על בורות מתחסדת. במאמרו „למען היהודים" (1819) הציע ב׳ לפסוק מניתוח העוול, שנעשה ליהודים במשך 1800 שנה, ולסמן דרך יעילה יותר להבא. מאלפת גם ההגדרה, שהגדיר את הגרמניות, כפי שנתפסה אז ע״י כמה סופרים לאומנים: „הם התפעלו מן הגרמנים של טאקיטוס, כפי שיצאו מן היערות, שהיו אדומי־שער ותכולי־עיניים; ואילו היהודים השחורים לא התאימו

לתמונה זו". אחד מן הנימוקים לשנאת־ישראל של סופרים אלה ראה ב' בסברתם, שהיתה בעיניו נכונה כשלעצמה, שיש להתנגד לאצולה מאחר שזו מקיימת את שרידי הפאודאליזם, ואילו האצולה עצמה מקיימת את מעמדה בעזרתם של באנקאים יהודיים. בין ביקורות־הספרים, שכתב בעיתונו „המאזניים", נמצאת גם אחת משנת 1821 בשם „היהודי הנצחי", על ספר רב־כמות של אחד ד"ר ל. הולסט, שהתיימר להשקיף על יסודות היהדות מנקודת־המבט של מדע־המדינה. ב' חושף את בערותו וסכלותו המתרברבת של המחבר, המתואר על־ידיו כנציג אפייני של הקרתנות הזעיר־בורגנית הגרמנית. אבל הגנתו של ב' על היהדות לא באה מתוך יחס נפשי אל הערכים ההיסטוריים של היהדות, אלא מנימוקים הומאניטאריים בלבד.

כתביו יצאו בשלמות (ב12 כרכים) ב1862. מהדורה ביקרתית בעריכתו של ל. גייגר, שהתחילה יוצאת ב1911, לא הושלמה. איגרותיו להנריאטה הרץ נתפרסמו ב1905 ע"י ל. גייגר. — ב1896 יצא בווארשה בעברית חלק א' של „כתבים נבחרים" לב'. כתוספת לסיפור של א. י. דציון, „היהודי הנידח" (אודיסה תרמ"ד ולבוב תרמ"ה) נדפס תרגום עברי של המאמר „למען היהודים". מ. וינצ'בסקי (ע"ע) התחיל כותב ספר על ב', אך לא השלים אותו.

אלעזר שולמאן, ממקור ישראל, ספר ב': תולדות לודוויג ברנה, תרנ"ג, וביקרתו של ד. פרישמאן לספר זה (מכתבים על דבר הספרות, V, כל כתבי פרישמאן, תרע"ד, עמ' 59–69); י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, II^2, 348; VI, 308–309, 332–333; G. Riesser, *B. und die Juden*, 1831; K. Gutzkow, *B.'s Leben*, 1840; J. Proelsz. *Das Junge Deutschland*, 1892; L. Marcuse, *Revolutionär und Patriot*, 1929; W. Humm, *L. B. als Journalist*, 1937.

פ. נ.

ברנהים, איפוליט — Hippolyte Bernheim — (1840, מילהוז [אלזאס] — 1919, נאנסי), רופא־עצבים צרפתי־יהודי. ב' נתמנה ב1878 פרופסור למחלות פנימיות באוניברסיטה של נאנסי ופירסם כמה עבודות בתחום הרפואה הפנימית; אך ב1884 פנה לחקירות במחלות העצבים והנפש והיה מן הראשונים, שעסקו בשיטתיות בבעיית הפסיכותראפיה. ב' השתמש בדרכי הסוגסטיה וגם בהיפנוזה; הוא נחשב כראש „האסכולה של נאנסי" בפסיכיאטריה — בת־הפלוגתה של האסכולה הפאריסאית בראשותו של שרקו (ע"ע), שפסלה את ההיפנוזה כשיטת־טיפול. ב' העמיד את הטיפול הפסיכי על persuasion — השפעה פסיכית של הרופא על התוכן החולני של הנורוזה. שיטותיו של ב' נתיישנו, אבל פעולתו תרמה הרבה להערכתה של הפסיכותראפיה בגישה הרפואית. — ספרו החשוב של ב' הוא: De la suggestion et de ses applications à la thérapeutique („על הסוגסטיה ושימושיה הריפויים"), 1886. משאר חיבוריו: Hypnotisme, suggestion et psychothérapie („היפנוזה, סוגסטיה ופסיכותראפיה"), 1890, 1903^2; „אפאסיה בהשקפה פסיכולוגית וקלינית", 1914.

ברנהים, ארנסט — Ernst Bernheim — (1850, האמבורג — 1942, גרייפסוואלד), היסטוריון גרמני־יהודי (התנצר). ב1883—1921 שימש פרופסור להיסטוריה של יה"ב באוניברסיטה של גרייפסוואלד. ב' חיבר כמה מחקרים לתולדות גרמניה ביה"ב, ביניהם הספר Mittelalterliche Zeitanschauungen in ihrem Einfluss auf Politik und Geschichtsschreibung („ההשקפות של יה"ב והשפעתן על המדיניות ועל כתיבת־ההיסטוריה"), 1918. ביחוד עסק ב' בבעיות המתודה ההיסטורית, וספריו: Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie („ספר לימוד למתודה ההיסטורית ולפילוסופיה של ההיסטוריה"), 1889, 1908^6 ו־Einleitung in die Geschichtswissenschaft („מבוא למדע ההיסטוריה"), 1905, נחשבו בזמנם כחשובים ביותר בתחום זה בגרמניה.

K. D. Müller, *Ein Pionier der historischen Methode* (Hamburgische Geschichts- u. Heimatblätter, 1950, S. 121–125).

ברנהרד מסכסוניה־וימר — Bernhard von Sachsen-Weimar — (1604—1639), מצביא במלחמת שלושים השנה. ב', בנו הצעיר של הדוכס יוהאן III, היה חסיד מסור של הפרוטסטאנטיזם וב1622/23 נלחם בתוך הצבאות הפרוטסטאנטיים בגרמניה הדרומית. ב1631 הצטרף לצבא של גוסטאו II אדולף, מלך שוודיה, ואחר מותו של מלך זה נעשה אחד ממפקדיו של הצבא השוודי. אוכסנשרנה (ע"ע), שניהל את המדיניות השוודית בגרמניה, מסר לב' את שטחי ההגמוניות של באמברג ווירצבורג כדוכסות־פראנקוניה. אך לא עברה אלא שנה אחת וב' איבד את הדוכסות כתוצאה מן המפלה שנחל על־יד נרדלינגן (1634). ב1635 נכנס ב' לשירותה של צרפת, נלחם בהצלחה בברייסגאו ובאלזאס (1638), קיווה ליעשות הדוכס של אלזאס, אך מת בקיץ 1639, כנראה ממחלת־הטיפוס. החיילים העריצו אותו לא רק משום כשרונו כמצביא, אלא גם כאישיות אצילית ומוסרית.

G. Droysen, *B. von Weimar*, 2 Bände, 1885; A. M. R. A. de Noailles. *B. de Saxe-Weimar et la réunion de l'Alsace à la France*, 1908.

ברנהרדי, פרידריך פון — Friedrich von Bernhardi — (1849 — 1930), גנראל וסופר צבאי גרמני. ב', שהיה בנו של הדיפלומאט הגרמני תיאודור פון ב' (1802—1887), השתתף במלחמת 1870/71, אחר־כך שירת במטה הכללי וב1898—1900 ניהל את המחלקה לתולדות המלחמות של המטה. ב1909 התפטר מן הצבא והקדיש את עצמו לעבודה ספרותית. ב1913 פירסם את ספרו „גרמניה והמלחמה העתידה לבוא" (Deutschland und der nächste Krieg); בו טען, שגרמניה זקוקה למושבות כדי לפרנס את אוכלוסייתה הצפופה ומפני־כן היא צריכה להתכונן למלחמה. הספר ניתרגם לאנגלית וללשונות אחרות, ואויביגרמניה ביקשו להוכיח על־יסודו, שגרמניה היתה מעוניינת בהתפרצותה של מלחמת־העולם I. בתקופת־המלחמה שירת ב' כמפקד־גדוד, ואחריה (1920/21) חיבר שני ספרים (של סקירה והערכה) על המלחמה ותוצאותיה וספר־זכרונות (Denkwürdigkeiten aus meinem Leben, 1927).

ברנו (בצ'כית Brno, בגרמ' Brünn [ברין]), עיר בצ'כוסלובאקיה; השניה בגדלה בעריה של ארץ זו (אחר פראג); העיר הראשה של פלך־ב', ששטחו כ7,500 קמ"ר ומספר אוכלוסיו כ950,000 (1950). יושבת בקצה הדרומי־המזרחי של הרמה הצ'כית־המוראווית בגובה של 227 מ' מעל פני־הים, לרגליו המזרחיות של הר שפילברג (280 מ') ובין נהרות סויטוה וסורטקה (מפלגי־פלגיה של הדאנובה), המתחברים כאן. מספר תושביה (עם הפרברים) כ275,000 (1950). קודם תקופת המשטר הקומוניסטי היתה ב' מרכז מסחרי חשוב, שרשת־קשריו הקיפה גם את המזרח הקרוב והתיכון.

עד היום היא מרכז לתעשיות טכסטיל והלבשה (ביחוד של אריגי־צמר כבדים) ולתעשיות־ברזל (ביחוד של מכונות וקרונות מס״ב וכן של נשק מלחמתי לסוגיו השונים). מכונת־היריה הכבדה „בְּרֶן״ מוצאה מב׳. בב׳ מצויים מוסדות מרובים לחינוך תיכון וגבוה: 14 גימנאסיות, 2 בתי־מדרש למורים, 19 בתי־ספר מקצועיים תיכונים, אוניברסיטה, טכניון, בית־ספר לְוֶטרינארים, בית־ספר גבוה לחקלאות ואקאדמיה למוסיקה.

ב׳ מורכבת מן הגרעין של העיר הישנה, שהקֶפה עגול, ומן העיר החדשה והפרברים. בעיר העתיקה יש כמה בניינים ומצבות־זכרון (מן המאות ה14 — ה18), שהם בעלי ערך היסטורי ואמנותי, בכללם בתי המועצות העירונית (1511) והארצית (כיום: בית־נכות), כנסיות ומנזרים. בראש הר־שפילברג בנויה מצודה מיה״ב, ששימשה ב1349—1411 מושב לרוזני־הספָר, שמשלו במוראוויה, וב1621—1885 — בית־כלא לאסירים מדיניים, באופן שהשם שפילברג היה לזוועה. אחר־כך הפכה המצודה לקסרקטין.

השם בְּרְנוֹ נגזר, כנראה, מן השורש הקֶלטי Brynn, כי קֶלטים ישבו כאן בתקופה הפרהיסטורית. מצודת־ב׳ נזכרת לראשונה ב1091. ב1243 ניתנו לב׳ זכויות של עיר; ב1645 צרו עליה השוודים ולא יכלו לכבשה. ב1806 שימשה מושב למטה הראשי של נאפוליון וב1866 לזה של הפרוסים. במאה ה19 נעשתה ב׳ מרכז מסחרי ותעשייני חשוב, שליהודים היה חלק ניכר בהתפתחותו. כחמשים אלף הגרמנים, שישבו בב׳ בשעה שבטל בה השלטון האוסטרי (1918), הוסיפו להחזיק בעמדותיהם הכלכליות החזקות גם בתקופת השלטון הצ׳כוסלובאקי. משעלו הנאצים לשלטון בגרמניה שימשה ב׳ מרכז לחתירתם תחת קיומה של צ׳כוסלובאקיה. במלחמת־העולם II נפגעה ב׳ קשות כמרכז לייצור נשק. באביב 1945 נכבשה ע״י הגנראל הרוסי מאלינובסקי ותושביה הגרמנים גורשו לגבול אוסטריה.

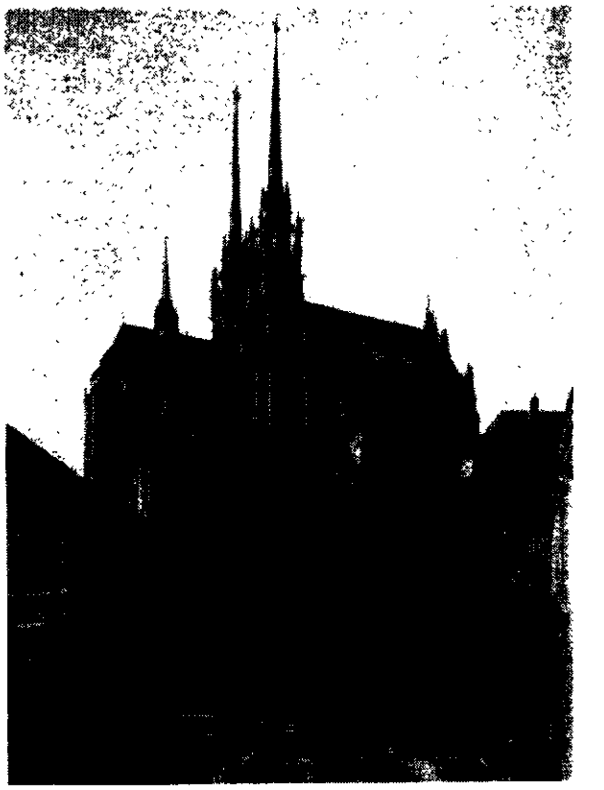
B. Bretholz, *Brünn, Geschichte und Kultur*, 1938.

א. י. בר.

ה י ה ו ד י ם. ישוב יהודי הוקם לראשונה בב׳ („ברונא״) במחצה הראשונה של המאה ה13. כתוצאה מן הבצורת, שפגעה בגרמניה ב1270—1271, וביחוד בהשפעת ההקלות שניתנו ליהודים, שביקשו להשתקע בב׳, ע״י קארל, רוזן־הספָר של מוראוויה, הלד הישוב וגדל.

מעמדם הכלכלי והמשפטי של יהודי ב׳ היה טוב מזה של יהודי־גרמניה. הפריווילגיה, שניתנה להם (1254) ע״י פְּרְזֶ׳־מִישְל אוטוקאר II, הבטיחה להם הגנה על החיים והרכוש, ביטול של הגבלות שונות בתחומי ההתעסקות והמסחר, זכות לרכישת נכסים־לא־נדים, פְטוֹר מנשיאת תלבושת מיוחדת; וכן הגן המושל הנזכר על היהודים מפני עלילת־הדם. בחיים הפנימיים נהנו יהודי־ב׳ משיפוט עצמאי. בריב משפטי בין יהודי לבין נוצרי השתתף, מלבד השופטים הנוצריים, גם שופט יהודי. ראש־העדה שימש נציגה של הקהילה כלפי השלטונות. זכויות אלו חודשו ע״י פרז׳מישל אוטוקאר II ב1268 וע״י בנו, ונצל II. על היהודים הוטל להשתתף בחלק הרביעי של הוצאות השמירה על ביצורי העיר.

במחצה הראשונה של המאה ה15 ישב על כס־הרבנות בב׳ ר׳ ישראל ברונא (ע״ע). ל„מנהגי ברונא״ נודע ערך מרובה במערכת המנהגים בישראל, ור׳ אַיזיק טירנא (ע״ע) מדבר עליהם בספר־המנהגים שלו, הדן במנהגי הונגאריה, פולניה, מוראוויה, בוהמיה ואוסטריה.



ברנו. הקתדראלה

בהשפעת נאומי־ההסתה של יוהאנס קאפיסטראנו גורשו היהודים מב׳ ב1454, והאיסור, שהוטל על כניסתם של יהודים אל העיר, נשאר בתקפו עד המאה ה19. ב1629 התיר פרדינאנד II לסוחרים יהודיים לבקר את השוק של ב׳ תמורת תשלום מיוחד. במרוצת־הזמן נסתננו לב׳ יהודים מועטים וישבו בה כ„נסבלים״. ב1778 השתקע בב׳ יעקב פרַנק (ע״ע) וישב בה שמונה שנים. ב1753 הוקם בב׳ בית־דפוס עברי, שנודעה לו חשיבות בהפצת הספר העברי.

אחר מהפכת־מארס (1848) נוצרו התנאים להקמתה של קהילה יהודית רשמית בב׳. ב1855 נבנה בב׳ ביכ״נ, וב1859 נוסדה באופן רשמי קהילה יהודית. ב1857 הגיע מספרם של היהודים בב׳ ליותר מ2,200; ב1889 ל4,500 לערך. בימי מלחמת־העולם I מצאו מקלט בב׳ המונים של פליטים יהודיים מגאליציה וחלק מהם אף השתקע בה.

לפי מפקד מ1948 ישבו בב׳ 1,033 יהודים.

A. Engel, *Jahrb. Gesch. d. Juden in der Č. S. R.*, etc., II, 50; J. Kahan, ibid. IX, 62, 90, 141 (הערה); H. Gold, *Die Juden u. Judengem. Mährens* etc., 1929, 137; B. Bretholz, *Quellen zur Gesch. d. Juden in Mähren*, 1935; A. Engel, *Beiträge zur Gesch. der Judengem.* (*Jüd. Almanach*, Brünn), 1926.

י. ז. כ.

בַּרְנַו, אַנְטוּאַן־ז׳וֹזֶף־מַרִי — Antoine-Joseph-Marie Barnave — (1761, גרֶנוֹבְּל—1793, פאריס), מדינאי צרפתי; מגדולי הנואמים בתקופת המהפכה הצרפתית. ב׳ נבחר לאסיפת־המעמדות כנציג המעמד השלישי מטעם מחוז־מולדתו דופינֶה (Dauphiné), והקים בזמן קצר, ביחד עם אלכסנדר לַמֶת (Lameth) ואדריאן דיפּוֹר (Duport), קבוצה מהפכנית, שנקראה „השלישיה״ (triumvirate). ב׳ היה ממייסדיו של מועדון היעקובינים והתבלט באסיפה הלאומית כנואם מזהיר, שני רק למירבו (ע״ע), ואף זכה לתהילתו

המרובה ביותר בוויכוחו עם מיראבו בשאלת סמכותו של המלך להכריז מלחמה ולעשות שלום (16—23 במאי 1791). ב' היה אחד מן השלושה, שנתמנו לפקח על החזרתה של משפחת־המלכות מווארן לפאריס (יוני 1791). בשעת נסיעה זו נתרשם מגורלה של מרי אנטואנט (ע"ע) — דבר, שחיזק את נטיותיו המלוכניות. לאחר שהביא בפני משפחת־המלך תכנית למהפכת־נגד, הובא בפני בית־הדין של המהפכה, שבפקודתו נערף ע"י הגיליוטינה ב29.11.1793.

בָּרָנוֹבִיצִ'י (Baranowicze, Барановичи), בירת פלך ברפובליקה הסובייטית של רוסיה הלבנה. ב1939 מנתה 23,000 תושבים, שברובם היו יהודים. בתקופת פולניה המחודשת (1919—1939) היתה ב' בירת נפה (פוביאט) בפלך נובוגרודק. ב' משמשת מרכז לישוב החקלאי של נפתה ויש בה גם בית־מלאכה לתיקון קטרים וקרונות־רכבת. חשיבותה של ב' היא במה שהיא משמשת צומת של מס"ב לששה כיוונים, והודות לכך גם הפכה מכפר לעיירה. לאחר שניתנו לה זכויות של עיר (1903) הותרה ישיבתם של יהודים בתוכה, וב' גדלה והלכה מעט־מעט (11,750 נפש ב1920). בשתי מלחמות־העולם נודעה לצומת מסה"ב של ב' חשיבות צבאית מרובה. ב1914 ישב בב' המטה הצבאי הראשי של הרוסים, ומכאן יצאה גזרת הגירוש על היהודים בגלילות הסמוכים לחזית. בתקופת מלחמת־העולם II שימשו היערות בסביבות־ב' מרכז לפארטיזאנים יהודיים.

בֶּרְנוּלִי (Bernoulli), משפחה שווייצית, שהעמידה במאות ה17—ה19, דור אחר דור, מאתמאטיקנים חשובים, בהם מגדולי־המקצוע, וכן בעלי־כשרונות בענפים מדעיים אחרים. משפחת־ב' משמשת לגנטיקנים דוגמה בולטת להורשת הכשרון האינטלקטואלי, ביחוד המאתמאטי.

מוצאה של משפחת־ב' הוא מאנטוורפן, שמשם נמלטה ב1583 — מחמת הפרוטסטאנטיות שלה — מפני רדיפותיו של השלטון הקאתולי־הספרדי; תחילה נתיישבה בפראנקפורט ענ"מ; מכאן יצאה לשווייץ, וב1622 נתאזרחה בבאזל.

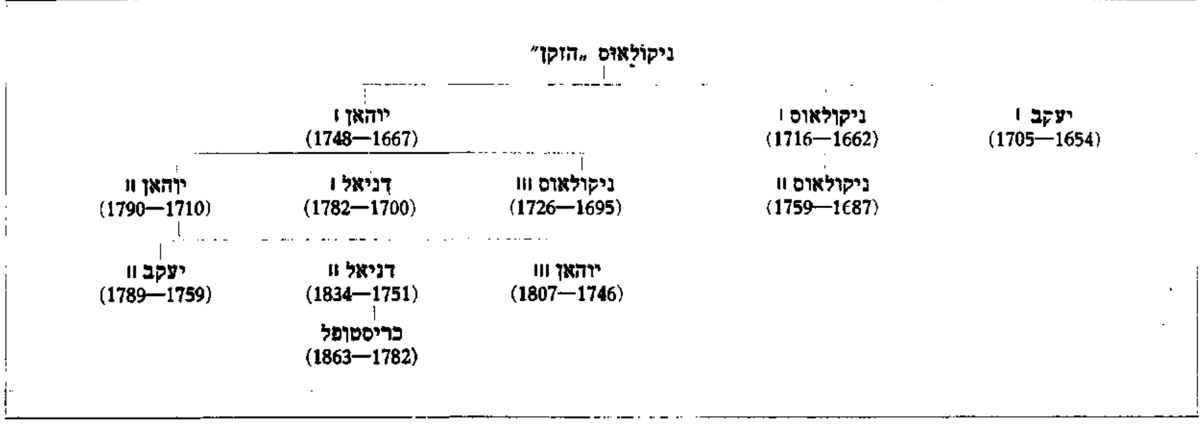
ניקולאוס „הזקן", אביהם של דורות־המאתמאטיקנים, היה סוחר חשוב ומנכבדי אזרחיה של באזל. — בנו הבכור, י ע ק ב (I, ר' אילן־היחס), נועד על־ידיו לתאולוגיה, אבל נמשך מצעירותו אחר המאתמאטיקה והאסטרונומיה. לאחר שסיים את חוק־לימודיו באוניברסיטה של באזל סייר יעקב I בארצות אירופה וב1682 חזר לבאזל ופתח בה בית־מדרש לפיסיקה ניסויית. מ1687 עד מותו היה פרופסור למאתמאטיקה באוניברסיטה של באזל. יעקב I הורה דרכים חדשות בחשבון אינפיניטסימאלי, בתורת הטורים האינסופיים, בחשבון החליפות ובתורת ההסתברות, וביחוד ליבן את דרכי שימושיה של המאתמאטיקה בבעיות־יסוד של הפיסיקה. היסודות העיוניים שהניח בחשבון ההסתברות משמשים עד היום בסטאטיסטיקה, בביטוח ובתורת־התורשה, והם חשובים גם לגבי תורת־ההגיון (לוגיקה מודאלית). יעקב I עצמו ראה את יעודו של חשבון זה בשימושיו „בעסקי האזרח, המוסר והכלכלה". חידושיו בתורת הטורים האינסופיים נוגעים בפיתוח החשבון האינפיניטסימאלי ושימושיו; בסיועם של טורים כאלה פתר שאלות של אינטגראציה, הציג את עקום־הגמישות של השלשלת התלויה בשתי נקודות קבועות (שימוש בבניין־גשרים), חישב את ארכו של העקום הפארא־בולי, ועוד. — עם אחיו יוהאן I עורר יעקב I שאלות חשובות בחשבון שיא ושפל, ובזה הניחו שניהם יסודות, שעליהם נבנה אח"כ חשבון־החליפות. יעקב ב' חקר עקומים חשובים של הפיסיקה והגאומטריה, וביחוד את העקום הלוגאריתמי, שאותו ציווה לחרות על מצבת־קברו.

י ו ה א ן I לא מצא את דרכו אל המאתמאטיקה בעצמו. אביו ביקש להנחיל לו — כלצעיר הבנים — את עסקי־המשפחה, אך יוהאן לא רצה לקבל עליו משימה זו, ובהשפעת אחיו יעקב למד תחילה רפואה, ואח"כ מפי יעקב עצמו — מאתמאטיקה. אעפ"כ לא היה השלום שרוי בין האחים, ואף נפלו ביניהם מריבות מכוערות בדבר זכות־הבכורה לגבי תגליות מאתמאטיות שונות, ונראה, שמשניהם היה יוהאן איש־המדנים. הוא היה בעל יצרים תקיפים, שאהבתו ושנאתו קילקלו את שורתו; את ליבניץ ואת אוילר — שהיה תלמידו של ב' — העריץ לאין ערוך, ואילו את ניוטון שנא תכלית שנאה וזלזל בערכו. ב1695 נתמנה יוהאן פרופסור למאתמאטיקה בגרונינגן, ומשמת אחיו יעקב ירש את כסא־הוראתו באוניברסיטה של באזל. בפריון־עבודתו ובבקיאותו במדעי־הטבע עלה יוהאן I על אחיו יעקב, וכן הגדיל לעשות ממנו בהפצת החשבון האינפיניטסימאלי. ביחוד פיתח את החשבון האינטגראלי וחיבר את ספר־הלימוד הראשון בענף זה. מחשובי חידושיו — גילוי חשבון־החזקות; הוא אף היה אבי משפט־טילור (ע"ע חשבון אינפיניטסימאלי). מבחינה שימושית תרם הרבה לאופטיקה ולמכאניקה.

נ י ק ו ל א ו ס I, אף הוא בנו של „הזקן", למד באוניבר־

א י ל ן - ה י ח ס ש ל מ ש פ ח ת - ב ר נ ו ל י

במאות ה17 — ה19



סיטה של באזל תחילה פילוסופיה (הוסמך לדוקטור בגיל 16), ובגיל 20 הצטיין במדע־המשפט. תחילה נתמנה פרופסור למשפטים בבֶּרן ואח״כ פרופסור למאתמאטיקה באקאדמיה של פטרבורג.

הגדול שבמאתמאטיקנים בדור השני של בני־ב׳ היה דניאל, בן יוהאן I. האב ביקש שהבן יהיה סוחר, ואילו הבן הכריע לטובת הרפואה ונעשה רופא; אך אח״כ התמסר אף הוא למאתמאטיקה, שאת עיקריה למד בגיל 11 מאחיו ניקולאוס III. ב1725 הוזמנו שני האחים לאקאדמיה החדשה, שיסד פיוטר הגדול בפטרבורג. ניקולאוס מת אחר זמן מועט, ואילו דניאל ישב ברוסיה כ8 שנים. ב1733 חזר לבאזל ונעשה כאן פרופסור לאנאטומיה ולבוטאניקה, ואח״כ לפילוסופיה ולפיסיקה. מחקריו במאתמאטיקה טהורה כוללים חשבון אינפיניטסימאלי, משוואות דיפרנציאליות, הסתברות. דניאל נחשב לאבי הפיסיקה המאתמאטית; הוא פיתח את תורת המיתר הרועד, אך השגיו הגדולים ביותר הם: תורתו בדבר שימור הכוח החי, ההשערה שהחום הוא תנועה של חלקיקי־החומר — השגים, שבהם כלולים הנבטים הראשונים של עקרון שימור־האנרגיה (וע״ע אנרגיה, עמ׳ 670) — ונסיונו לפיתוח תֵאוריה קינֵטית של הגַז (ע״ע); בתחומים אלה הקדים ב׳ את התפתחותה של הפיסיקה ב100 שנה. לדניאל ב׳ היתה גם נטיה מובהקת לפילוסופיה עיונית.

עוד כמה מבני הדור השני והשלישי של משפחת־ב׳ היו מאתמאטיקנים טובים וחוקרי־טבע מצויינים, ואף בין צאצאיהם עד סמוך לדורנו עמדו אנשי־רוח מרובים, חוקרים בהיסטוריה, אמנות וספרות. — מבחינה פסיכולוגית מעניין הצד השווה שבכל בני בית־ב׳ המאתמאטיקנים — הבריחה ביודעים מפני המאתמאטיקה והשיבה אליה אחר תקופת עיסוק במדע אחר: רפואה, משפט, רֶטוריקה, פילוסופיה; וכן משותפת לכולם הסמכת המאתמאטיקה למדע־הטבע ולשימושיו.

חיבוריהם העיקריים של המאתמאטיקנים לבית־ב׳ הם: יעקב I — „חכמת הפתרון" (Ars conjectandi), 1713; כל כתביו יצאו ב2 כרכים ב1744. יוהאן I — כל כתביו ב4 כרכים, 1745. דניאל ב׳ — „הידרודינאמיקה" (Hydrodynamica), 1738; „מחקר בגאות ובשפל של הים" (Traité sur le flux et le reflux de la mer), 1740; „על עקרון שימור הכוחות החיים" (Sur le principe de la conservation des forces vives), 1748.

P. Merian, *Die Mathematiker B.*, 1860; F. Galton, *Hereditary Genius*, 1869; K. Lasswitz, *Gesch. d. Atomistik*, II, 430–435, 1890; F. Dannemann, *Die B.* (Naturwiss., II, 324–325, 404, 407–413), 1921; *Gedenkbuch d. Familie B.*, 1922; E. T. Bell, *Men of Mathematics*, ch. VIII, 1937.

מ. ה. ב.

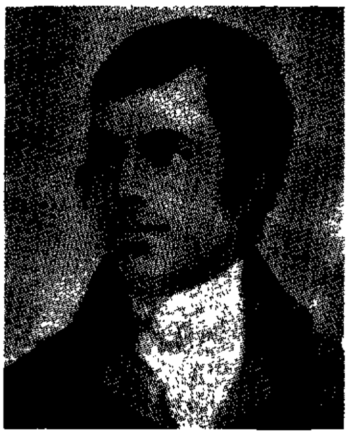
בַּרְנז, בַּרְנַבִּי — Barnabe Barnes — (1569?—1609), משורר אנגלי. לאחר שלמד זמן מסויים באוכספורד (סמוך ל1586) תרם ב׳ שני כרכים לאָפְנַת־הסוֹנֵטוֹת, שהיתה שלטת בשנות ה90 של המאה ה16 בחוגים הספרותיים של לונדון: (1) „פַּרְתֶנוֹפִיל ופַּרְתֶנוֹפֵי", 1593, שיש בו גם מאדריגאלים, אלגיות ואוֹדוֹת על נושאים, שברובם הם מתחום נושאיו של פטרארקה, (2) „מאה סונטות דתיות" (A Divine Centurie of Spiritual Sonnetts, 1595). אע״פ שב׳ הירבה לשאוב ממקורות צרפתיים ובעיקרו אינו אלא חקיין, מצויים בשיריו קטעים של ליריקה אמיתית. כן חיבר את „תעודת השטן" (The Divil's Charter, 1607), — טראגדיית־נקמה בעלת עָצמה מסויימת, שנכתבה מתוך מגמה אנטי־קאתולית. — כתביו יצאו ב1875 ע״י B. A. Grosart.

J. G. Scott, *Les sonnets élisabethains* (Chap. V), 1929; C. J. Sisson, *Thomas Lodge and Other Elizabethans*, 1933.

בַּרְנז, וִילְיַם — William Barnes — (1801—1886), משורר וסופר אנגלי. ב׳, בנו של איכר במחוז־דוֹרסֶט שבאנגליה הדרומית, נתחנך בקימבריג׳, שימש מורה וכומר בכמה עיירות והקדיש זמן מרובה לחקר קדמוניות, שירה ובלשנות. ב1844 הופיע הכרך הראשון של שירי־הכפר שלו בניב־דוֹרסֶט; כרכים נוספים יצאו ב1859 וב1863. כל אלה הם שירים לירִיים — אֶקלוגות, שירי־אהבה, תיאורי־טבע, שירים על אמונות־עם וכד׳ — והם נמנים על היצירות המוּעטות בעלות ערך ספרותי, שנתחברו בניבי־עם אנגליים. בחיבתו לחיי הכפר ולמסורותיו, שנתבטאה גם בכמה כתבים בפרוזה, היה ב׳ מקדימו של תוֹמַס הַרְדִי (ע״ע), המחבר של השירה והסיפור האיזוריים, שאף ערך את שירי־ב׳ (1903) והוסיף להם הקדמה ביקרתית. ב׳ גם תירגם לניב־מולדתו את שיר־השירים (1899). אפקו הרוחני הנרחב משתקף בחיבוריו המרובים על בלשנות, עתיקות בריטניה, גאוגראפיה, אתנוגראפיה, פוליטיקה, ממשלה, מאתמאטיקה שימושית ועוד.

L. Baxter, *Life of W. B.*, 1887; V. de S. Pinto, *W. B.* (in *Wessex*, June, 1930); A. Quiller-Couch, *The Poet as Citizen*, 1934.

בַּרְנז, רוֹבֶּרְט — Robert Burns — (1759—1796), משורר סקוטי. ב׳, שהיה בנו של איכר־חוכר אביון ומשׂכיל, חי כמעט כל ימיו במחוז־מולדתו אירשיר (Ayrshire). ב1788 נשא אחת מאהובותיו, ז׳ין ארמור, שילדה לו תאומים ב1786 וב1788. אהובה אחרת, מרי קמבל, מתה, כנראה, בשעת לידה ב1786. קוֹבץ שיריו הראשון — ובו ממיטב יצירתו — הקנה לו פירסום סמוך להופעתו בשנת 1786 בסקוטלאנד. הספר — Poems, Chiefly in the Scottish Dialect — יצא לאחר שנה גם בלונדון, ושלא ברשותו — גם באירלאנד ובאה״ב. ב׳ לא הצליח להוציא את לחמו ממשק חכור, ומ1791 ואילך שימש כפקיד־מכס. בחמש שנותיו האחרונות חי כאזרח מכובד וכמשורר נודע.



רוברט ברנז

ב׳ נראה לבני־דורו כהתגלמות האידיאל הישן של המשורר־האיכר, של „הגאון הטבעי". אך אין זה נכון. אמנם ב׳ לא למד את הלימודים הקלאסיים כדרכם של רוב משוררי־ההשכלה; אך האיכר־המשורר שקד מנעורותו על כתביהם של משוררי־אנגליה והכיר את הזרמים, שהיו רווחים בימיו בספרות. כן התעמק במסורת הפיוטית העממית של סקוטלאנד, שמייצגיה היו בזמנו אלן ראמזי (Ramsay) ורוברט פֶרגוסון (Fergusson); שיריו הטובים אינם אלא המשך של מסורת זו, ובהם היא גם מגעת לשיאה. לפעמים כתב ב׳

בסיגנון מלאכותי או סנטימנטאלי (למשל, בפואמה The Cotter's Saturday Night, „ליל השבת של האיכר" — על אביו). אך המעולים שבשיריו כתובים בניב המקומי (הקרוי Lallans), ובהם הוא מתאר כקודמיו, בראַליזם מובהק ולפרקים בנימה הומוריסטית, את החוויות והרגשות, שהיו משותפים לו ולעמו. בשירים אלה משתקפות אמונות־עם, אווירת המיסבאה הכפרית, וגם לעגו של ב' לצביעות הדתית של הקאלוויניסטים. כבן נאמן של תנועת־ההשכלה, תמך ב' בהתלהבות במהפכות הצרפתית והאמריקנית ודגל בחירות־הדיבור וזכויות־האדם; כמו־כן האמין בדֵאיזם. אך חשובים מדעותיו בשאלות אמונה ומדיניות היו הרגשת־הקירבה שלו אל כלל המין האנושי וכשרונו ליתן מַבּע לרגשות קיבוציים — תכונות, שגרמו להצלחתו המרובה כמחדשו של שיר־העם הסקוטי. מ1787 עד שמת היה זה מפעלו העיקרי. תחילה שיתף פעולה עם ג'ימז ג'ונסון, שכינס שירים מסרתיים ב„מוזיאון המוסיקאלי הסקוטי" (5 כרכים, 1787—1804), ואח"כ השתתף בהכנתו של קובץ דומה לזה, שנערך ע"י ג'ורג' תומסון: „מבחר שירים סקוטיים" (6 כרכים, 1793—1811). ב' עיבד כ300 שירים עתיקים (ביניהם Auld Lang Syne) והלביש הרבה מהם צורה חדשה מעיקרה, שנעשתה מקובלת ביותר וגרמה להשתכחותה של צורתם המקורית. לאספים אלה הוכנסו גם המעולות שביצירותיו הליריות. משום הכֵּנות והרעננות שבשיריו — הכוללים הימנונים למולדת, תיאורי־טבע ושירי־אהבה — נחשב ב' בצדק כמשורר הלאומי של סקוטלאנד וכאחד מגדולי הליריקנים של כל הזמנים. — ב1927 יצאה מהדורה חדשה של שיריו בעריכת C. S. Dougall, וב1931 יצאו שני כרכים ממכתביו בעריכת J. De Lancy Ferguson.

ש. טשרניחובסקי תרגם שנים משיריו לעברית („יוחנן בן השעורה", „בנאות הרים לבי"), ושבעה שירים אחרים של ב', בתרגום ראובן אבינעם, כלולים ב„מבחר שירת אנגליה" (תשט"ז).

F. B. Snyder, *Life of R. B.*, 1932; J. De L. Ferguson, *Pride and Passion*, 1939.

ד. א. פ.

בֶּרַנְז'ה, פְּיֶר ז'ן דֶה — Pierre-Jean de Béranger — (1780, פאריס — 1857, שם), משורר צרפתי. ב' היה בן למשפחה בורגנית, אך לא זכה לחינוך סדיר. בילדותו נמסר לטיפולם של קרובים, שהיו בעלי אכסניה בפֵּרון; כאן שימש כעוזר באכסניה וגם למד זמן־מה אצל צורף ובבית־דפוס. כשחזר בגיל של 18 לפאריס הוכנס ע"י אביו לעסקי־באנקאות מפוקפקים. ב1809 נתקבל כפקיד במשרדי האוניברסיטה המלכותית, ובשנים שלאחר מכן פירסם שירים פוליטיים, שהקנו לו את חיבת־הקהל, אך גרמו לפיטוריו ממשרתו הממשלתית (1821). ב' אף נכלא פעמיים בגלל שיריו — דבר, שהגדיל את תפוצתם ואת פירסומו. ב1848 נבחר כנציג איזור־הבחירות של פאריס לאסיפה המכוננת, אך זמן קצר לאחר מכן התפטר מתפקיד זה.

ב' כתב מתחילה שירים מסוגים שונים, כגון אידיליות ואודות, ואף חיבר קומדיה; אך נמשך יותר ויותר אחר נוסח הפזמון העממי, הchanson, והתחיל מחבר פזמונים לפי מנגינות מקובלות. פזמוניו הראשונים נועדו להיות מושרים ע"י מסובים לסעודה; הם היו ברובם בעלי אופי משעשע, ונושאיהם היו: יין, אהבה וחדוות־החיים; הם כונסו בקובץ שיצא ב1815. אחר הרֶסטורציה (1815) נשתנה תכנם של פזמוניו: ב4 הקבצים שיצאו לאחר מכן (1821, 1825, 1828, 1833) כלולה, בצד הנושאים הקלים, מנה גדושה של סאטירה פוליטית — מתחילה מתונה ואח"כ חריפה ביותר, עד שב' נעשה בפזמוניו נושא דברה של מפלגת האופוזיציה הליבראלית, שדגלה בעקרונות המהפכה. בבאלאדות קלות־לקליטה הרים ב' על נס את רעיון החרות; מתח ביקורת על מוסד המלוכה (כפי שכבר עשה בשיר Le roi d'Yvetot, „המלך של איוֶטו", קובץ א'), על משטר־הבורבונים (Le Gérontocratie, „שלטון הישישים", קובץ ג'), ועל הכמורה השלטת והמדכאת. נוסף על השירים, שבהם חיזק את המעמד הבורגני ע"י התקפותיו על האריסטוקראטיה, כתב ב' גם שירים מלאי הערצה לנאפוליון I וקידם בכך את התנועה הבונאפארטיסטית. הצורה המשוכללת של פזמוניו והמבנה המרתק של סיפור־המעשה שברבים מהם חיבבו אותם על כל שכבות־העם; עומק־הגות אין בהם, אך הם חדורים עליצות וחן צרפתי טיפוסי. ב' זכה להשפעה פוליטית עצומה ואף נחשב בזמנו למשורר גדול, בצרפת ומחוץ לה; יש מייחסים לו תפקיד חשוב ביותר בהכשרת העם למהפכות של 1830 ו1848. ב1858 הופיע הקובץ „פזמונים אחרונים, 1834—1851". אחר מותו יצאה לאור האוטוביוגראפיה שלו (Ma Biographie, 1857), שחיבר בגיל 60. חליפת־המכתבים הענפה שלו פורסמה ב1860 ב4 כרכים ע"י תלמידו P. Boiteau.

P. Boiteau, *Vie de B.*, 1860; A. Boulle, *B.*, 1908; S. Strowski, *B.*, 1913; J. Lucas-Dubreton, *B.: la chanson, la politique, la société*, 1934.

י. פ.

בֶּרְנֶט, ג'וֹן — John Burnet — (1863, אדינבּוֹרוֹ — 1928, סט. אנדרוז), חוקר אנגלי של תולדות הלשון, הספרות והפילוסופיה היוונית. ב' חונך באדינבורו ובאוכספורד. מ1892 ואילך היה פרופסור ליוונית באוניברסיטה של סט. אנדרוז. ב1925 שימש פרופסור לאותו מקצוע באוניברסיטה של קאליפורניה.

ב1892 יצא ספרו „הפילוסופיה היוונית הקדומה" (Early Greek Philosophy), שבו דן ב' במשנותיהם של הפילוסופים הטרם־סוקראטיים. ב' ביקש להוכיח בספר זה, (1) שהחכמים היווניים הם שהביאו לעולם את הדבר הקרוי „מדע" (ושעל־כן המדע הוא „חשיבה על העולם בדרך יוונית"); (2) שפארמֶנידס האידיאליסטן הוא „אבי המטריאליזם" (שהרי „החומר" של המטריאליסטים אינו מושא חושני אלא ens rationis, וה„יש" של פארמנידס הוא נסיון לתפוס ממשות לא־חושנית זו); ו(3) שההשקפה הידועה כאפלטונית, הרואה בממשות צורה ללא חומר, מקורה בפיתגוראים והיתה ידועה לסוקראטס, אע"פ שלא נוסחה בבירור עד ימיה של האקאדמיה האפלטונית.

ב1914 יצא ספרו החשוב השני של ב': „הפילוסופיה היוונית מתאלס עד אפלטון" (Greek Philosophy. Part I: Thales to Plato), שרעיונות־היסוד שלו הם: א) סוקראטס האפלטוני הוא דמות היסטורית ולא יציר הדמיון. לדעת ב' היה אפלטון לא רק ראליסטן בתיאור קווי־האופי של גיבוריו, אלא אף נחן בחוש לערכים היסטוריים. הדיאלוגים האפלטוניים, וביחוד פידון, נותנים, לדעתו של ב', תיאור נאמן של סוקראטס על השקפותיו ודרך־הטיפול שלו בנושאים שעסק בהם; ב) תורת־האידיאות אינה משנתו

המקורית של אפלטון, אלא תורה פיתאגוראית, שסוקראטס הגן עליה והורה אותה לתלמידיו. ביצירותיו הבשלות המאוחרות של אפלטון אין תורה זו תופסת כיקום כלל; ג) סוקראטס פתח תקופה חדשה בתולדות המחשבה היוונית ע"י השקפתו המיוחדת על מהות הנפש האנושית. סוקראטס לימד, שהנפש היא ה„אני" שבאדם, מה שאנו קוראים בשם ה„אישיות". אם הנפש אינה משהו חיצוני בלבד — דעה, שהחזיקו בה כל הפילוסופים היווניים מן האסכולה היונית —, אלא ה„אני" העצמי שבנו, הרי מצווים אנו להשגיח עליה ולטפל בה טיפול מתאים. וכך נעשתה בעיית „תיקון־הנפש" יסוד מרכזי בתורתו; ד) את תרומתו של אפלטון לפילוסופיה רואה ב' בהמשך פיתוחה של תורת־הנפש הסוקראטית. הנפש, שהועלתה על־ידי אפלטון לדרגה של גורם קוסמי, נתפסת ע"י אפלטון כמקור כל התנועה שבעולם מכיוון שהיא הדבר היחיד, המניע בלא שיהא מונע ע"י משהו אחר. ההגנה השיטתית הראשונה של התיאיזם, שאנו מוצאים אצל אפלטון, מבוססת על תפיסה זו של הנפש; ה) אריסטו היה אפלטוני יותר משהוא עצמו היה סבור. הרבה מדבריו הם „התפרצויות אפלטוניות" על אפו ועל חמתו; ו) קיים מעין חוק של התפתחות בפילוסופיה. אנו מוצאים בתולדות הפילוסופיה „מחזוריות שבהתעניינות"; פעם מרוכזת ההתעניינות במאתמאטיקה ופעם בביולוגיה. הניגוד שבין אפלטון לאריסטו הוא מעין חזרה על הניגוד שבין פיתאגוראס ואמפדוקלס, אך במישור עליון יותר. בניגוד לפילוסופיה של המאה ה19 תהא הפילוסופיה של המאה ה20 „מאתמאטית" בעיקרה.

ב1928 יצא ספרו של ב' Platonism וב1929 נתפרסם קובץ מאמריו Essays and Addresses, שאף הוא עוסק בחקר המחשבה היוונית.

ב' גם ערך את כתבי אפלטון במקורם היווני — Platonis Opera, ב5 כרכים (1890—1907). בעברית נתפרסם תרגום (על־ידי מ. שטרנברג) של מאמרו „הפילוסופיה היוונית", שנכלל בקובץ „מחשבת יוון", תש"י.

מ. ש.

בֶּרְנֶט, גִילְבֶּרְט — Gilbert Burnet — (1643, אדינבורו — 1715, סולזברי), היסטוריון ואיש־כנסיה אנגלי. ב' למד תאולוגיה ומשפט בבית־הספר של מארישאל באַבֶּרדין והוכשר לכהונה. לאחר שהשתלם באוכספורד ובקימבריג' ביקר בצרפת ובהולאנד, במקום שבא בחברתם של הגולים הפרוטסטאנטיים, שהשפיעו על התפתחות דעותיו הסבלניות בשאלות של אמונה ודת. כשחזר לסקוטלאנד נתמנה מדריך בסלטון (1664), וב1669 קיבל את הפרופסורה לתאולוגיה בגלאזגו. ב1673 עבר ללונדון וכאן שימש כוהן בחצרו של צ'ארלז II; אך עמדתו האנטי־קאתולית המובהקת, שהיתה בניגוד לעמדתו של המלך ולהלך־הרוח ששרר בחצר, וכן תכביו של לודרדל, גרמו לסילוקו ממשרה זו. כשעלה ג'ימז II, שקינא לקאתוליות, על כסא־המלוכה באנגליה (1685) יצא ב' לצרפת ולאחר מכן התיישב בהאג. בהולאנד התקרב לחוגה של מרי, בתו של ג'ימז, שהיתה נשואה לנסיך וילים מאוראנז', וכשנבחר ויליאם למלך אנגליה, נתמנה ב' כהגמון של סולזברי (1689). כאן יסד בי"ס לתאולוגיה ונלחם בכמה מידות רעות, שהיו רווחות בימיו בחוגי הכמורה האנגליקנית. אחר מותה של המלכה מרי נתמעטה השפעתו של ב' בחצר, ומפני־כן נכשל בביצוע תכניתו לארגן מחדש את הכנסיה הפרוטסטאנטית, באופן שיוכלו להתקבל לתוכה גם ה„לא קונפורמיסטים".

בעלת חשיבות היתה גם פעילותו של ב' כהיסטוריון. ספרו „תולדות זמנו שלו" (History of His Own Time) שיצא לפי בקשתו אחר מותו (בשני כרכים, ב1724 וב1734) עוסק בתולדותיה של אנגליה מ1660 עד 1713. הספר לקוי במגמתיות יתרה: בולטת בו הכוונה לפאר את שמה של מפלגת הוִיגים (ע"ע) ומופרז המקום המוקדש לענייני הכנסיה האנגליקנית. ראוי לציין גם ספרו „תולדות הרפורמאציה של הכנסיה האנגלית בין 1509 ו1567" (History of the Reformation of the Church of England בשלושה כרכים: 1679, 1681, 1715), המבוסס על תעודות מקוריות.

T. E. S. Clarke and H. C. Foxcroft, *Life of G. B.*, 1907.

מ.

בַּרְנֶט, זֶרַח (1843, ציטוביאן, פלך קובנה — 1935, יפו), מעסקני הישוב העברי בארץ־ישראל ומן המייסדים של פתח תקוה (ע"ע). ב' נתחנך בחדרים ובישיבות בליטא ולאחר שנשא את בתו של סוחר יהודי לונדוני, שהיה מיוצאי ליטא, הלך ללונדון ועסק שם בייצור ובמסחר של פרוות. בעסקיו אלה עשה הון וב1871 עלה לראשונה לארץ־ישראל. כאן עסק במסחר ונתן יד לפעילים מן הישוב הישן, שביקשו להרחיב את הישוב היהודי מחוץ לחומותיה של ירושלים. כל אימת שהפסיד בארץ מכספו היה נוסע לזמן־מה ללונדון (בסך הכל נסע לשם חמש־עשרה פעמים), ומשצבר באנגליה הון מסויים היה חוזר לארץ־ישראל. באנגליה ובשאר המקומות, שביקר בהם, הטיף ליישוב ארץ־ישראל. כשנתארגנה בירושלים חבורה של יהודים, שהתעתדו לעלות על אדמת פתח־תקוה, היה ב' מראשוני־העולים ונתייסר עם חבריו בחבלי־ההיאחזות. ב' השתתף בוועידת־קאטוביץ (1884) וסיפר בה על הנסיונות, שנתנסו בהם אנשי המושבות הראשונות בארץ. בתחילת שנות ה90 התיישב ביפו, ולשם שיפור תנאי־המגורים של יהודי־יפו הקים בכספו את השכונה נווה־שלום, שבה בילה את שנותיו האחרונות. כאן גם הקים את הישיבה „אור זורח". בתרפ"ט יצאו זכרונותיו (הובאו לדפוס ע"י י. שחטר).

זרח ברנט תש"ג (ספרית ראשונים, א; חוב' ט'); ג. קרסל, ספר פתח תקוה, תשי"ג; ד. תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, ב', 764–767.

בְּרַנְט, סֶבַּסְטְיַן — Sebastian Brant — (1457, שטראסבורג — 1521, שם), סופר והומאניסטן גרמני. ב' למד משפטים וספרות קלאסית בבאזל ושימש במשרות ציבוריות בעיר־מולדתו. כאחד מראשי ההומאניזם באלזאס תירגם לגרמנית מכתביהם של המשוררים הלאטיניים ופטרארקה, ואף הוא עצמו חיבר שירים לאטיניים; כן הוציא מקורות ומחקרים בתחום החוק הכנסייתי והאזרחי. גם על המון העם היתה לו השפעה מרובה — מתחילה ע"י עלונים על ענייני־השעה ואח"כ ע"י הפואמה הסאטירית „ספינת־הפתאים" (Das Narrenschiff, 1494). ב113 פרקים, מלווים בחיתוכי־עץ פשוטים וברורים, תיאר ב' את מסעם של אלפי פתאים, מחולקים ל112 סוגים, שהפליגו דרך „גן־העדן של הפתאים" אל „ארץ־פתיות".

ב' חיבר את האלגוריה שלו על חולשותיהם של בני־האדם ע"פ המסורת של ספרי־העם על מעשיהם של פתאים



סבאסטיאן בראנט: ספינת־הזוללים. חיתוך־עץ מתוך „ספינת־הפתאים" (באזל, 1494)

אמיתיים או מדומים, שנעשו רווחים מן המאה ה14 ואילך. תיאוריו היבשים במקצת שימשו לאחר שנה יסוד לדרשות החריפות של גדול המטיפים הקאתוליים באותו זמן, יוהאן גײלר פון קײזרסברג. הפוֹאֶמה ניתרגמה מיד (ע"י ההומאניסטן השווייצי לוֹכֶר) ללאטינית (Stultifera navis) ואח"כ להרבה מן הלשונות החיות. במאה ה16 היתה אחד מן החיבורים הנפוצים ביותר באירופה.

ב' גם חיבר עיבוד של אוסף־המימרות הידוע, „הַהֶשְׂכֵּל" (Bescheidenheit) של המשורר פריידאנק, שנכתב בערך 1230 (חלק ממנו — במחנה הצלבנים על־יד עכו).

F. Zarncke, *Zur Vorgeschichte des Narrenschiffs*, 1868/71; *Die Flugblätter des S. B.*, ed. P. Heitz, 1915.

בֶּרְנֶט, פְּרַנְסֶס אֱלִיזָה הוֹגְ'סוֹן — Frances Eliza Hodgson Burnett — (1849, מאנצ'סטר — 1924, ניו־יורק), מספרת אנגלית־אמריקנית. ב', שהיגרה בצעירותה לאה"ב, נתפרסמה בעיקר ע"י סיפורה לילדים, „לורד פונטלרוי הקטן" (Little Lord Fauntleroy ,1886). ספר זה זכה לתפוצה מרובה וגרם בשעתו להתפשטותה של אפנת־נערים גנדרנית (תלתלים ארוכים ובגדי־פאר); גיבורו משמש כיום באנגלית שם־דבר לנער מפונק, מתהדר בתלבשתו ומשתדל לחקות בגינוניו את המבוגרים. משאר תריסר הרומאנים שלה עדיין יש עניין־מה בבאים: That Lass o'Lowrie's (1877) — סיפור על מכרות־הפחם ביורקשיר; Through One Administration („בימי מימשל אחד"), 1883, רומאן פוליטי, שכולל ביקורת חריפה של השחיתות בחוגים המדיניים בוואשינגטון; וכן The Secret Garden („הגן הנסתר"), 1911 ו The Dawn of a Tomorrow („שחרו של יום־מחר"), 1917, שיש בהם קירבה מסוּיימת להלך־המחשבות של התנועה הנקראת „המדע הנוצרי".

בַּרְנַטוֹ, בַּרְנֶט — Barnett Barnato — (1852—1897), איש־עסקים אנגלי־יהודי. אביו, יצחק אייזאקס (Isaacs), היה בעל חנות קטנה בלונדון. ב1873 היגר ב' לקימבֶּרלי שבאפריקה הדרומית, שינה מיד את שמו לבארנאטו, פתח חנות קטנה, ואח"כ נעשה שותף עם אחיו הבכור בעסקי־יהלומים. ב1876 קנה ב' את מכרה־היהלומים הראשון שלו. ב1881 יסד חברת־יהלומים, שהיתה נתונה לפיקוחו. מתוך שהציג לו למטרה את איחודן של כל חברות־היהלומים שבקימברלי, התחרה ב' תחילה בחברות־היהלומים, שהיו בפיקוחו של סֶסיל רודז (ע"ע), אבל ב1888 התאחדו החברות היריבות לחברה אחת בשם De Beers Diamond Mining Company. ב1881 נבחר ב' כציר של קימברלי בבית התחתון של מושבת־הכֵּף. ב1889 הקים ב' חברת־מכרות בספר (Rand), וב1895 היה אחראי לקדחת־הזהב הגדולה, שפרצה באותו איזור. ב' התאבד ב1897 בקפיצה מאניה בלב־ים.

H. Raymond, *B. I. Barnato. A Memoir*, 1897.

בְּרַנְטוֹם, פְּיֶר דֶה בּוּרְדֵי — Pierre de Bourdeilles, Seigneur de Brantôme — (1540°, בורדי [פֶּרִיגוֹר] — 1614, בראנטום), סופר צרפתי. ב', שהיה בן למשפחת־אצילים עתיקה, נתחנך בחצרה של המלכה מַרְגֵרִיט דֶה ואלוּא; אנרי II נתן לו במתנה את מנזר־ב', אך ב' לא נמנה מעולם על הכמורה. ב1558/84 חי חיי־הרפתקאות בארצות אירופה ובאפריקה הצפונית, הכיר כמה מאנשי־השם בדורו, שירת בצבאות זרים והשתתף בין השאר במלחמות־הדת, שהתחוללו בצרפת. ב1584 נפל מסוסו, נחבל קשה והוכרח לוותר על אורח־חייו הקודם, ואז התחיל כותב את זכרונותיו, שבהם תיאר בצבעים חיים ובלשון שנונה את חיי החצר והחברה הגבוהה בכמה מארצות־אירופה. כתביו כוללים: Les vies des hommes illustres et des grands capitaines étrangers („חייהם של אנשי־שם ומצביאים גדולים זרים"), Les vies des hommes illustres et des grands capitaines français („חייהם של אנשי־שם ומצביאים גדולים צרפתיים"), Recueil des dames: Vies des dames illustres, Vies des dames galantes („קובץ סיפורים על נשים", שכולל: „חייהן של נשים מפורסמות", ו„חייהן של חובבות־תפנוקים"), Discours sur les duels („על הדו־קרב"), וכמה חיבורים אחרים. כל כתביו יצאו לאור רק אחר מותו (1665/66). כתבים אלה הם בעיקרם כרוניקות־של־שערוריות; אך בצד דברי־רכילות על חייהם האינטימיים של אישים שונים מבני־זמנו של המחבר, גלום בהם חומר חשוב לתולדות התרבות של תקופתו. אין בהם דיוק היסטורי ואף לא הבחנה בין העיקר והטפל; ב' הוא ציניקן, אינו מכיר במעצורים מוסריים, אך הוא מספר משעשע, בעל סיגנון טבעי וחפשי. — נוסף על זכרונותיו האישיים השתמש ב' גם בחומר, ששאב ממקורות איטלקיים, ספרדיים וצרפתיים. — כל כתביו (ב11 כרכים) יצאו ב1864/82 ע"י Lalanne.

L. Lalanne, *B., sa vie et ses écrits*, 1896; F. Cruzy, *B*, 1934.

י. פ.

בְּרַנְטִינְג, קַרְל הְיַלְמַר — Karl Hjalmar Branting (1860—1925), מדינאי ומנהיג סוציאליסטי שוודי. ב׳, שלמד אסטרונומיה באוניברסיטות של סטוקהולם ואופ־סאלה, התחיל את פעולתו הציבורית כעיתונאי ליבראלי. מ1886 עד 1917 היה עורכו של Social-Demokraten. ב׳ סייע בייסודה של המפלגה הסוציאל־דמוקראטית בשוודיה, ועד מהרה נעשה מנהיגה המוכר. ב1896 נבחר כציר ל Riksdag (הפארלאמנט השוודי) וב1907 כיו״ר המפלגה. באותן השנים נתפרסם גם ספרו Socialdemokratiens århundrade („המאה של הסוציאלדמוקראטיה", 2 כרכים, 1903—1906). — ב׳ שאף לחזק את עמדתם של הפועלים בדרכים פארלאמנטאריות, ובהצלחה לימד זכות על תיקונים חברותיים כלליים, כגון ביטוח־קצבה כללי (1913), ביטוח־חובה מפני תאונות (1916), וחוק של שמונה שעות־עבודה ליום (1919).

בימי מלחמת־העולם I תמך בניטראליות חמורה מצד שוודיה, אע״פ שאהד בגלוי את בעלי־הברית. ב1917 ישב ראש בוועידה הסוציאליסטית הבינלאומית בסטוקהולם, וב1919 — בוועידת האינטרנאציונאל הסוציאליסטי בבֶּרן — הראשונה, שנתקיימה אחר המלחמה. ב׳ ייצג את שוודיה בעצרת חבר־הלאומים, והיה חבר במועצת־החבר. ב1921 הוענק לו פרס נובל לשלום.

Z. Höglund, *Hjalmar Branting*, 2 vols., 1928-29; 1939 (מהדורה מקוצרת).

בְּרֶנְטַנוֹ, לוּיוֹ (יוֹזֶף לוּדְוִיג) — Lujo (Ludwig Joseph) Brentano — (1844—1931), כלכלן גרמני מן האסכולה ההיסטורית הצעירה; אחיו של הפילוסוף פרנץ ברנטנו (ע״ע) ובן־אחיו של המשורר קלֶמֶנס ברנטנו (ע״ע). בימי ביקורו באנגליה (ב1868) הכיר לדעת את תנאי־החיים של המעמדות העמלים באנגליה, וביחוד את האגודות המקצועיות, וכשחזר לגרמניה כתב מחקר יסודי בשני כרכים בשם Die Arbeitergilden der Gegenwart („האגודות המקצועיות של הפועלים בימינו", 1871—1872). ב׳ היה ממייסדיה של ה„אגודה למדיניות חברותית" (Verein für Sozial-politik) בגרמניה, וכבר בשנות ה70 נלחם על זכויותיהן של האגודות המקצועיות ושל התנועות לתיקונים חברותיים. כחסיד של הליבראליזם הכלכלי תמך ב׳ במסחר החפשי, שבו ראה את הדרך הטובה ביותר לביצועה של חלוקת־העבודה הבינלאומית. עבודותיו בתחומי שכר־העבודה, קורות האגודות המקצועיות, החוק והפועלים, השכר ופריון הייצור, היו כולן מחקרים מוקדמים מצויינים, שעשו לו שם גדול.

ב׳ שימש פרופסור באוניברסיטות של בְּרֶסלַאוּ, שטראס־בורג, וינה, לייפציג ומינכן, וזכה גם לתהילה מרובה כמרצה. בין הספרים המרובים שחיבר חשובים ביחוד: Ueber das Verhältnis von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung („על היחס בין שכר־העבודה וזמן־העבודה ובין תפוקת־העבודה"), 1876; Der wirtschaftende Mensch in der Geschichte („איש־המשק בהיסטוריה"), 1923; Agrarpolitik („מדיניות אגרארית"), 1897, ו Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands („תולדות התפתחותה הכלכלית של אנגליה"), 1927—1929, ב4 כרכים. כמו־כן כתב אוטוביוגראפיה בשם Mein Leben im Kampf um die soziale Entwicklung Deutschlands („חיי במאבק על התפתחותה החברותית של גרמניה"), 1931.

H. Neisser und M. Palyi, *Lujo Brentano*, 1924; *Die Wirtschaftswissenschaft nach dem Weltkriege (Festgabe zu Lujo Brentanos 80. Geburtstag*, 1925); W. Lotz, *Erinnerungen an Lujo Brentano* (in *Schmollers Jahrbuch*, vol. LVI [1932]).

א. ז.

בְּרֶנְטַנוֹ, פְּרַנְץ — Franz Brentano — (1838, מאריאנ־בּרג — 1917, ציריך), פילוסוף גרמני. ב׳ היה מתחילה כומר קאתולי, אך ב1873 פרש מן הכמורה מתוך התנגדותו לדוגמה, שהאפיפיור אינו עלול לטעות. הוא נתמנה פרופסור לפילוסופיה בווירצבורג, ואחר־כך (ב1874—1880) שימש באותו תפקיד בווינה. כשלא הותר לו באוסטריה לישא אשה, מפני שהיה פעם כומר, ויתר על האזרחות האוסטרית והתחתן עם יהודיה (ממשפחת ליבֶּן — משפחה יהודית עשירה וידועה באוסטריה של זמנו). משום שוויתר על האזרחות, שוב לא יכול היה לכהן כפרופסור, אך הוסיף להורות באוניברסיטה כמרצה פרטי עד 1895, כי הובטח לו, שהממשלה תמנה אותו שוב לפרופסור. כשהבטחה זו הופרה בהשפעת הציר של הוואטיקאן, עזב ב׳ את אוסטריה והש־תקע בפירנצה. בזמן מלחמת־העולם I עבר לציריך.

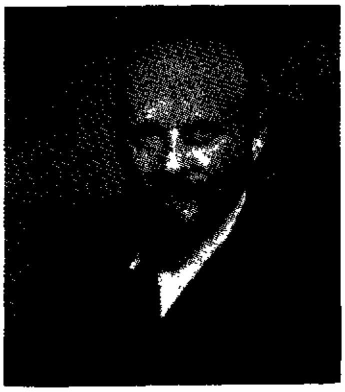
ב׳ פירסם שורה של ספרים להסברת תורתו של אריסטו: Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden bei Aristoteles („על המשמעות הרבצדדית של היש אצל אריס־טו"), 1862; Die Psychologie des Aristoteles („הפסיכו־לוגיה של אריסטו"), 1867; Aristoteles und seine Welt-anschauung („אריסטו ותפיסת־עולמו"), 1911, ואף שיטתו שלו בפילוסופיה קרובה לזו של אריסטו. ב׳ דחה את השיטות הגדולות של הפילוסופיה הגרמנית, וביניהן את שיטתו של קאנט. הוא ביקש לבנות את הפילוסופיה על יסודות חדשים — על סמך תיאור פסיכולוגי מדוייק של תופעות־התודעה. בין תופעות אלו נמצאות גם כאלו, שהן מלוות על־ידי חוויית ה„ברירות" (Evidenz) ומתוך כך הן נראות כנטולות כל ספק. תופעות „ברורות" אלו משמשות לב׳ יסוד לתורת־ההכרה, תורת־המידות והמטאפיסיקה. כל התופעות הנפשיות מצויינות על־ידי „התכוונות" (Intention) — כלומר, כולן מכוונות אל מושאן (שיפוט על... שמחה על... וכד׳). את התופעות הנפשיות מחלק ב׳ לשלושה סוגים: „דימויים" (Vorstellungen), ז״א נוכחות פשוטה של מושאים ברוחנו. דימויים אלה יכולים להיות פחות או יותר קבועים, הם יכולים להיות הסתכלויות או מושגים, תחושות או יצירות־הדמיון. הסוג השני של התופעות הנפשיות הם ה„שיפוטים", הקובעים עמדה לגבי המושא שבדימוי, מחייבים או שוללים את המושא, מייחסים לו תכונה או שוללים אותה ממנו. הסוג השלישי הן ה„היפעלויות", כגון אהבה, שנאה, קורת־רוח, מורת־רוח, רציה, דחיה, העדפה וכד׳. ב׳ מציין את התופעות האחרונות הללו בשם „תופעות ההתעניינות" (Interessephänomene); הן מוסיפות על הדימוי ועל השיפוט רגש של „בעד" או של „נגד". בעוד שבשיפוטים אנו מתנסים בנסיון־ה„ברירות", אין אנו מתנסים בכך בדימויים. הברירות עריבה לנכונות של השיפוט. יש ברירות אַפּודיקטית, מופתית, שבאמצעותה אנו מכירים את אי־האפשרות של איזה דבר, ויש ברירות עובדתית, אַסֶרטורית, שמַבטַחת לנו את מציאותו של המושא. אמנם ברירות עובדתית כזו קיימת רק לגבי התחושה הפנימית,

C. Lloyd, *F. B.*, 1936; A. B. Tourtellot, *Be Loved No More*, 1938.

ד. א. פ.

קלינית ומחקרית. מחקריו עד 1914 כבר הקיפו את כל תחומי הפיסיולוגיה והפאתולוגיה של האוזן הפנימית; בין השאר קבע את הקשר בין תפקידיהם של המבוך ושל המוח הקטן

לקיום שיווי־המשקל בגוף, ובזה ביסס גם את האבחנה של מחלות המוח הקטן. במלחמת־העולם I שירת ב׳ כרופא בצבא האוסטרי וב1915 נשבה ע״י הרוסים, אך הללו שיחררוהו באותה שנה מיד לאחר שזכה בפרס־נובל לרפואה. מחמת יהדותו לא ניתנה לב׳ פרופסורה מן המניין בווינה. אך ב1917 נתמנה פרופסור לאוטולוגיה באוניברסיטת אופסאלה שבשוודיה, וכאן המשיך בהוראה ובמחקר עד שמת. — חידושו הגדול והפורה ביותר בקליניקה של מחלות־האוזן היה גילוי שיטת הבדיקה של כל אחד משני המבוכים לחוד במים קרים או חמים. שיטות־בדיקה נוספות, כגון החרשתה של אוזן אחת על־ידי הפאה בתוף קטן, שמחזיקים סמוך לה,



רוברט בּאראני

ו„ניסוי־ההצבעה" בשעת גירוי המבוך, נקראו על שמו. הוא היה גם הראשון, שהמציא שיטה מעשית של ניתוח במקרים של „התקשות האוזן", והיא פתיחת קשת אחת של המבוך לשם סלילת דרך חדשה לגלים האקוסטיים אל האוזן הפנימית. — ב׳ התחיל מגלה עניין מיוחד ביהדות ובשאלת־היהודים רק בסוף ימיו, עם עלייתם של הנאצים לשלטון. בצוואתו הוריש את ספרייתו רבת־הערך לספריה הלאומית בירושלים.

י. ג. ג.

בֶּרְנִינָה, הַר־, ע״ע אַלְפִּים; אִיטַלְיָה.

בֶּרְנִינִי, גִ׳ן לוֹרֶנְצוֹ — Gian Lorenzo Bernini — (1598, נאפולי — 1680, רומא), אדריכל ופסל איטלקי; מגדולי האמנים של תקופת הבארוק. אביו של ב׳, הפסל פיטרו ב׳, עבר ב1605 מפירנצה לרומא, שבה שירת את האפיפיור פאולוס V בורגזה. במחיצת אביו עבד גם ב׳ מנעוריו בשביל משפחת בורגזה, וביחוד ביצע פסלים הרבה בשירותו של החשמן שיפיונה בורגזה. באותה תקופה כבר ביקש לו דרך משלו, ובניגוד לאביו ולשאר פַּסָלי זמנו חזר ב׳ אל הפיסול הנאטוראליסטי המיוסד על תפיסה אנאטומית וקומפוזיציונית קפדנית; בזכות תכונה זו אף נחשבו כמה מפסליו הראשונים ליצירות־מופת הלניסטיות, כגון קבוצת־השיש הקטנה „זוס התינוק, העז אמלתיאה וסאטיר", שעשה בגיל 16, והמעולה שבפסליו מאותה תקופה: הקבוצה „אפולון ודפנה" (1623). ב׳ הצטיין גם כצייר וב1621 כבר נבחר כנשיא האקדמיה לציור ע״ש לוקאס הקדוש; אך תמונותיו (שמספרן היה כ100) אבדו כמעט כולן. — כן יצא לו שם של אדם בעל השכלה קלאסית ונוצרית רחבה ושל אמן בעל גישה חדשה ומקפת לבעיות הארדיכלות והפיסול; כשהחשמן מַפֵאוֹ בַּרְבֶּרִינִי, שדגל באידיאלים הקלאסיים, נבחר לאפיפיור בשם אורבאנוס VIII (1623), התחילה עלייתו של ב׳ למעמד האדריכל, ששלט באמנות הרומית במשך יובל־שנים. מעכשיו הורחבה פעילותו של ב׳. הוא תיכנן תכניות גדולות, שבהן שילב ארדיכלות ופיסול, ואחר מותו של מַדֶרְנוֹ (ע״ע) נתמנה כארדיכל של כנסיית פטרוס הקדוש (1629). תפקידו היה לקשט ולהרחיב קאתדראלה זו, שהיא המרכז הדתי של הקאתוליות המערבית. נוסף על כך הקים, הרחיב וקישט בניינים של כנסיות וארמונות שונים (ביניהם ארמון בַּרְבֶּרִינִי), תיכנן מבצרים ועשה במשך שנים אחדות פסלים ותבליטים בסיגנון קלאסי מאופק.

פריונו האמנותי של ב׳, שהוא יחיד־במינו, היה מבוסס לא רק על כשרון נדיר, אלא גם בעיקר על הפעלתו של כשרון זה לפי המשמעת החמורה והיום־יומית של מי ששמר בקפדנות על תרגילי ההשתקעות והריכוז של איגנַציוס לוֹיוֹלה (ע״ע). משנתו ה40 בערך ביצע ב׳ רק לעיתים רחוקות בידיו את היצירות הנקראות על שמו. ביצוען של תכניותיו המרובות היה אפשרי רק משום שידע לארגן חבר מצויין של עוזרים. חֶבֶר זה — שִׁכְלֵל פסלים, נגרים, יוצקי ברונזה, אמני סטוקו ומומחים אחרים — עבד בהשגחתו המַתמדת של ב׳ וביצע באמנות את כוונותיו הטכניות והסיגנוניות. בין עובדיו־שותפיו אלה היו רוב הפסלים האיטלקיים של דורו וכן כל אותם בני־הנכר, שנהרו לרומא והביאו לאחר מכן את סיגנונו לארצותיהם.

ב1639 נשא ב׳ אחת מבנות האצולה בחצר האפיפיור, קטרינה טאציו (Tazio; מתה 1673), שילדה לו שני בנים — את הפסל פאולו ואלֶנטינו ב׳ (נולד 1648) ואת ההיסטוריון דוֹמֶניקו ב׳ (נולד 1657). ב1641 בערך נחל ב׳ את כשלונו היחיד כארדיכל, כשנתברר לו, שיש להרוס את המגדל שבנה ב1637 בחזית הקאתדראלה. בשנים שלאחר מכן גברה השפעתו של מתחרהו בּוֹרוֹמיני (ע״ע), שאותו קירב ביחוד האפיפיור אינוֹצֶנטיוס X (1644/55). באותן השנים, כשהיה מרוחק מחצר האפיפיור, פיתח ב׳ את סיגנונו המיוחד (ע׳



ג׳. 5. ברניני: דיוקן עצמו (רישום גיר), 1665°. הספריה המלכותית, ארמון וינדזור



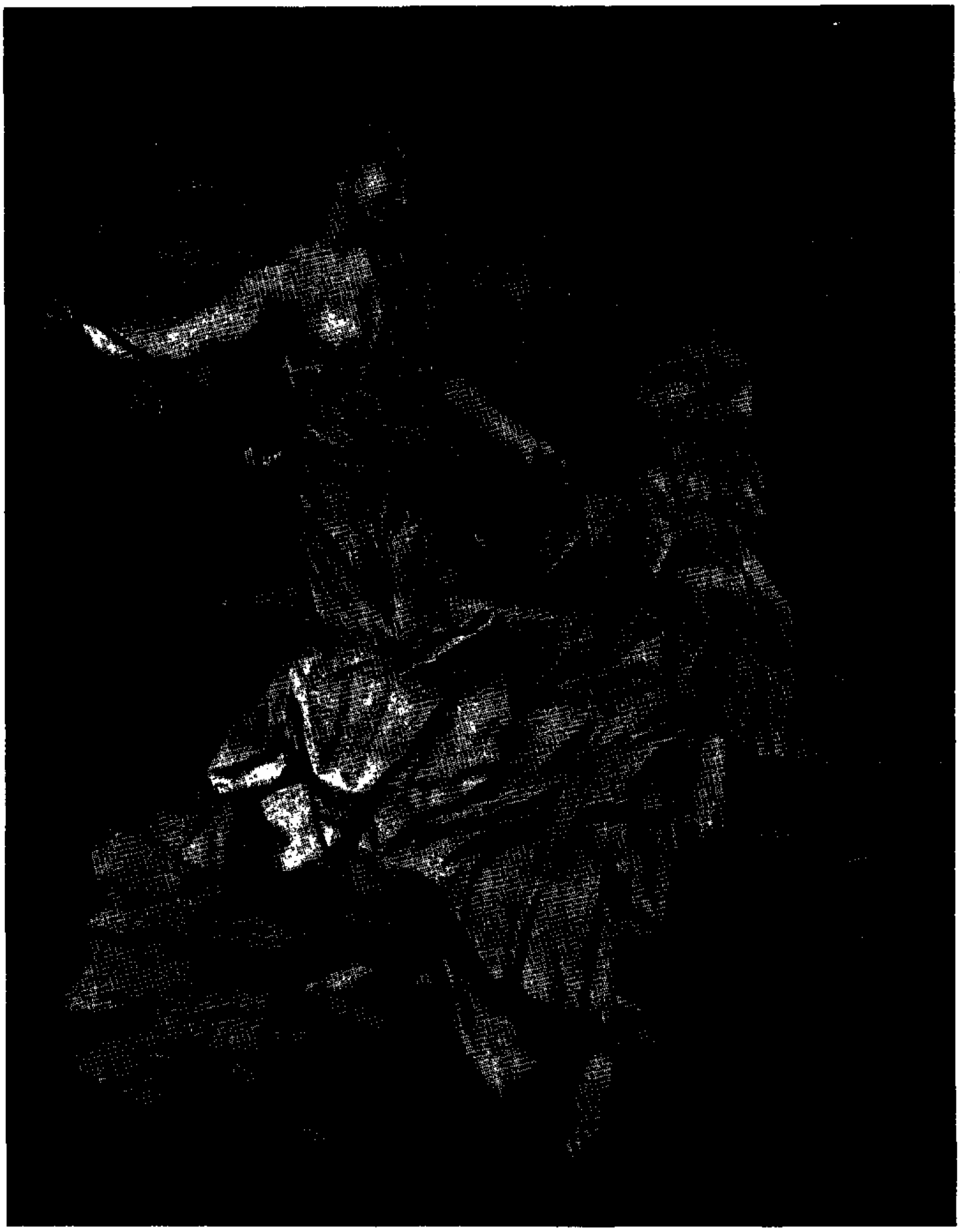
ג'. 5. ברניני: חזיונו של הקיסר קונסטאנטינוס (1654/70). כנסיית פטרוס הקדוש, הוואטיקאן



נ'. 5. ברניני: מזרקת ארבעת הנהרות (1648/57). כיכר נאוונה, רומא

להלן), שנתבטא ביחוד בארבע מזרקות־מים מפוארות ובתכנון הקאפלה של משפחת קורנרו. עם עלייתו של האפיפיור אלכסנדר VII (1655) באה שוב תנופה מרובה בפעולותיו של ב' בביצוע תכניות ציבוריות; במשך 10 השנים שלאחר מכן עסק בשכלול הקאתדראלה, שבפנים־בניינה כבר הקים את ה„חופה" המפוארת, העשויה ארד וזהב, מעל למקום קברו של פטרוס, יציעים (1624/40) ועמודים לוליניים (1647/48). ב1657/66 הקים באולם־התוך את „בימת פטרוס" — יצירה עשויה שיש, ארד מוזהב וסטוקו, שכוללת את דמויותיהם של אפיפיורים ואבות־כנסיה, ובמרכזה עומד הכסא, שעליו ישב, לפי המסורת, פטרוס; מעליו מרחפים מלאכים־תינוקות, שמחזיקים בידיהם את כתר־האפיפיור; הדרת האל המוקפת צבא־מלאכים זורחת למעלה ממנו ושולחת קרני אור וזהב כלפי הרקיעים העליונים. לפני הקאתדראלה תיכנן ב' את שתי הקולונאדות עטורות הפסלים, החובקות את כיכר פטרוס הקדוש, ובזה השלים את תכניתו של מיכאל־אנג'לו. כן בנה את הכניסה המפוארת לארמון הוואטיקאן (Scala Regia). בתקופה זו הקים גם את הכנסיה במבצר גַנדולפו, מושב־הקיץ של האפיפיורים, ונתמנה יועץ לתיכנון מזרקות־המים בחווילת אֶסטֶה בטיוולי. ב1664 הזמין אצלו לואי XIV, מלך צרפת, תכניות לחידוש ארמון הלובר, וב1665 שהה ב' כחצי שנה בפאריס, שבה נבחר לאקאדמיה לציור ולפיסול; בנאום הכניסה שלו לאקאדמיה תיאר את המצע העיוני ליצירתו, הבנויה על יסודות מן האמנות הקלאסית, שבהם הוא משתמש לפי תפיסה אֶסתטית ודינאמית חדשה. כשחזר לרומא המשיך בעבודתו הארדיכלית, בימי שלטונם של האפיפיור קלֶמֶנטיוס IX, שבימיו שיפר ב' בין השאר את „גשר המלאך הקדוש" וקישט אותו בפסלים, ושל שני האפיפיורים שבאו לאחר מכן. ב' עבד ותיכנן עד סמוך למותו, כשניטל ממנו ע"י שיתוק השימוש בזרועו הימנית. — נוסף על יצירתו העיקרית בפיסול ובארדיכלות הניח אחריו ב' גם רישומים הרבה, כמה תחריטים ואופרה אחת.

סיגנונו של ב'. הכשרתו הארדיכלית של ב' היתה מבוססת על לימוד הכללים, שלפיהם הוקמו הבניינים שנשתמרו מן התקופה הרומית העתיקה, ועל עיון שיטתי במפעלו של מיכאל־אנג'לו; ע"י דמיונו העשיר ושליטתו הטכנית המרובה העניק ב' למסורת כפולה זו ערכים חדשים בהרכבי הקישוט וביחוד בפרספקטיווה. בפיסול, יותר משלמד מקודמיו, למד מן המסורת ההלניסטית וכן מן הציירים יוצרי הבארוק הרומי, ביחוד מתמונותיהם של אַניבַּלֶה קַרַוַג'ו וקַרַצ'י. ציירים אלה תיארו מצבים של התעלות מיסטית בתמונות שופעות תנועה ריתמית וכאילו מוצפות אור עליון, שהבעת־הפנים של הדמויות המתוארות בהן מעידה על חדירה פסיכולוגית עמוקה מצד האמן ושהביצוע שלהן בכללו מעיד על יכולת טכנית מופלאה. אותה שליטה טכנית — אף אם לא במכחול ובצבע, אלא בשיש ושאר חמרי הפיסול — ואותה הבנה לאָפיו ולנפשו של האדם, ניכרת גם בפרוטומות של ב', כאותן של אורבאנוס VIII (מ1623/24 ומזמן מאוחר יותר), החשמן שיפיונֶה בורגֶזֶה (1632), אהובתו של ב', קונסטאנצה בונארֶלי (1635), צ'רלז I, מלך אנגליה (1636, לפי תמונות של ואן דייק; המקור נהרס במהפכה האנגלית, אך נשתמר העתק), לואי XIV (1665), ועוד תמונות הרבה. כמה מן הפרוטומות של



ג'. 5. ברניני: תרזה הקדושה והמלאך. כנסיית „סאנטה מאריה דלה ויטוריה", רומא

ב' כלולות בתוך 8 מצבות־הקבר שהקים. מצבות אלה, כגון אותן של אורבאנוס VIII (כנסיית פטרוס הקדוש, 1628/40) ואלכסנדר VII (שם, 1671/78), הן קומפוזיציות ציוריות, שתורגמו לטכניקה הפיסולית; היסוד הצבעוני, שעליו הירבה ב' לשקוד, הושג על־ידי השימוש המחוכם בברונזה על גוניה החומים, הירוקים והצהובים, וברקע אף מצורפים תמונות־קיר וקישוטי סטוקו. כיוון שקבוצות־פסלים אלו הן לפי כוונת יוצרן מעין תמונות, הן מוקפות כעין מסגרת ארדיכלית על רקע של קיר, או גומחה, ובדרך כלל הן מוארות מחלון סמוי שמעליהן; אור זה ממלא מקום חשוב בקומפוזיציה כולה, ומפני־כן יש להתבונן בה מנקודת־מבט קדמית בלבד. ביתר טהרה אמנותית נתגשם עקרון זה במזבח לכבוד תֶרֶזה הקדושה (הקאפֶלה של משפחת קורנארו, כנסיית „סאנטה מריה דלה ויטוריה", 1645/52); ללא נטל הפאר הכבד, שנדרש מן האמן בכל היצירות שבכנסיית פטרוס, תיאר כאן ב' שתי דמויות בלבד, בגודל טבעי, כשהן מרחפות בחלל הכנסיה, בתוך מסגרת של עמודים וגמלון — תֶרֶזה מיד לאחר שהמלאך פגע בחץ בלבה, בעוד פסליהם של בני משפחת קורנארו ניבטים אל המזבח שטוף־האור מאחד היציעים, כאילו אף הם מוסיפים להתפלל ביחד עם הקהל. יצירה זו נעשתה אחד מן הסמלים העיקריים של המיסטיקה הקאתולית. דמות־ענק באותו סיגנון נאטוראליסטי־חזיוני הוא הפסל של קונסטאנטינוס קיסר הרכוב על סוסו, במעלה „מדרגות המלכות" של הוואטיקאן (1654/70). דומה לזה הוא פסל־פרשים של לואי XIV, אלא שכאן הוטעם היסוד הארצי והחולוני (גני ורסאי; 1669/77).

מקום לעצמן ביצירת ב' קובעות 10 המזרקות שחידש, השלים או הקים ברומא ב1627—1667. אלו הן קבוצות־פסלים בעלות אופי פיוטי, שמי־המזרקות כאילו משתלבים בהן טבעית. בכיכר ברבריני נמצאות „מזרקת הטריטון" (1632/37) ו„מזרקת הדבורים" (שהן הסמל של בית ברבריני; 1644), ובכיכר נאוונה — „מזרקת הכושי" (1653/55) והמז־רקה המורכבת שבכולן, „מזרקת ארבעת הנהרות" (1648/57), עם פסלי־ענק של גברים, שמסמלים את הדאנובה, נהר לה פלאטה, הגאנגס והיאור, בתוספת צמחים וחיות אפיינים (העתק מוקטן של מזרקה זו נמצא מ1710 בגני בלנהיים, בלונדון).

לאמנותו של ב' היה המשך מבחינה חיצונית: הרי שימשה אחד מגורמי־היסוד בסיגנונות הבארוק, הרוקוקו ואף הנאו־קלאסיציזם. ואולם התנופה הפנימית העצומה, שמקורה היה במהותו הדתית־הרוחנית של ב', לא ניתנה לחיקוי, באופן שב' היה אחרון האמנים אנשי־הרוח באיטליה, בחברתם של אלברטי, מיכאל־אנג'לו וליאונרדו.

F. Baldinucci, *Vita di G. L. B.*, 1948; תרגום גרמני ופירוש של A. Riegel, 1912; ed. S. Samek, 1948; D. Bernini, *Vita del cavalier G. L. B.*, 1713; L. Mirot, *Le Bernin en France* (in *Mémoires de la Société de l'histoire de Paris*, XXXI, pp. 161–228), 1904; E. Panofski, *Die Scala Regia im Vatikan und die Kunstanschauungen B.s* (in *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen*, XL, pp. 241/78), 1919; A. Muñoz, *G. L. B., architetto e decoratore*, 1925; H. Brauer, R. Wittkower, *Die Zeichnungen des G. B.*, 1931; E. Mâle, *L'art religieux après le Concile de Trente*, 1932; A. Schiavo, *La Donna nelle sculture del B.*, 1942; R. Battaglia, *La Cattedra berniana di San Pietro*, 1943; R. Wittkower, *G. L. B., the Sculpture of the Roman Baroque* (עם קטלוג מפורט), 1955 (Paidon).

פ. ג.

בֶּרְנַיְס, יַעֲקֹב — Jacob Bernays — (1824, האמבורג — 1881, בון), פילולוגן קלאסי יהודי־גרמני; בנו של יצחק ב' (ע"ע). ב' היה תלמידם של החוקרים וֶלְקֶר (Welcker) וריצ'ל (Ritschl) באוניברסיטה של בון. ב1848 פירסם את מחקרו הראשון: על תיקון הנוסח של כתבי לוקרטיוס (ע"ע). ב1850 נעשה פריוואט־דוצנט בבון; מינויו לפרופסור לא נתאשר ע"י שר־ההשכלה הפרוסי מחמת יהדותו. ב1853 נענה ב' להזמנתו של זכריה פרנקל (ע"ע) לשמש מרצה לתרבות קלאסית, לספרות גרמנית, לשירה העברית ולפילו־סופיה דתית בבית־המדרש לרבנים בברסלאו. בעיר זו נתיידד ב' עם תאודור מומזן (ע"ע).

ב' ראה תפקיד חשוב למדע במיזוג החקירה בספרות העברית עם חקר הספרות הקלאסית. הוא הצטיין בבקיאותו בפילוסופיה היוונית בכלל ובכתביהם של אריסטו ותאו־פראסטוס בפרט. מחקרו: „קווי־היסוד של חיבורו האבוד של אריסטו ,על השפעת הטראגדיה'" (1857) עשה רושם חזק בספרות המדעית, וכן יש חשיבות למחקרו על ה„דיאלוגים של אריסטו" (1863). אגב חקירותיו בכתבי־תאופראסטוס עלה בידו של ב' לגלות חלק ניכר מספרו של זה האחרון: Περὶ Εὐσεβείας („על יראת־שמים", 1866), הכולל גם קטע על היהדות. ב1865 נבחר ב' כחבר של האקאדמיה הפרוסית למדעים. ב1866 נעשה פרופסור שלא מן המניין באוניברסיטה של בון וממלא מקומו של ריצ'ל כמנהל הספריה האוניברסיטאית. ב' קנה לו שם גם על־ידי חיבורו בתולדות־הפילולוגיה: „י. י. סקאליגר". משאר חיבוריו יש להזכיר את מחקריו על „לוקינוס והאספולה הקינית" (1879) ועל „התאוריה האריסטוטלית של הדראמה". כן פירסם מהדורות ביקרתיות לכתביהם של מחברים יוונים ורומיים ומחקר על „הדקדוק העברי של שפינוזה" (1850).

M. Fraenkel, *J. B., ein Lebensbild in Briefen*, 1932; Th. Mommsen, *J. Bernays und Paul Heyse* (*Preussische Akademie d. Wissenschaften*, 1934); M. Brann, *Geschichte d. Jüd. Theolog. Seminars Zu Breslau*, 1904.

א. ש.

בֶּרְנַיְס, יִצְחָק בֶּן יַעֲקֹב (1792, מאגנצה—1849, האמבורג), רב ראשי בהאמבורג; ממעצבי דמותה של היהדות החרדית בגרמניה במאה ה19. ב' למד באוניברסיטה של וירצבורג ובישיבת ר' אברהם בינג. עם התחזקותה של תנועת־הרפורמה (1819: ריב־ההיכל בהאמבורג) ומתוך שאי־פתה של קהילת־החרדים בהאמבורג לעצור בעד התפשטותה של תנועה זו, נמסרה לב' משרת הרבנות בהאמבורג (1821). ב' דגל ברעיון ה„אורתודוכסיה המודרנית", שאח"כ פותח ע"י תלמידו שמשון רפאל הירש (ע"ע). מתוך אמונתו של ב' באידיאל הבינלאומי של האנושות ובתפקידה ההיסטורי־העולמי של היהדות בגישומו של אידיאל זה בא לכלל דעה, שיש „להסביר את תורת־ישראל על־פי המדע, שהוא משותף לכל העמים, וכן שיש לשמור על המצוות למען האנושות". — במלחמתו במתקנים אסר ב' (1842) את השימוש בסידור־התפילה של הרפורמיים, שיצא אז במהדורה מחודשת, בטענה, שזהו „סדר תפילות אבל לא תפילות־ישראל". נצחיות־ישראל היתה תלויה, לדעתו, ביעודו הלאומי של עם־ישראל, וביטולה של אמונת־המשיח ע"י המתקנים נחשבה בעיניו כחתירה תחת קיומו של עם־ישראל. — ב' לא הניח אחריו ספרים. את הספר „המזרח המקראי" (Der Biblische Orient), המיו־חס לב', נוטים חוקרים הרבה לייחס לקאלב, ידידו הנוצרי של ב'. בזמן האחרון ניסה י. היינמן להוכיח, שב' היה מחברו, לפי שתכנו העיקרי של הספר מזדהה עם עיקרי־דעותיו של ב'. — מבניו של ב' ידועים הפילולוגן יעקב ב' (ע"ע), שנשאר נאמן למסורת־ישראל, וההיסטוריון מיכאל ב' שהתנצר.

כנסת ישראל, שנה א', תרמ"ז, עמ' 845-854; י. דוקעס, אוה למושב, תרס"ג, עמ' 110-114, וXXIX–XXXI; צ. גרץ, דברי ימי היהודים (תרגום י. א. טריווש), חלק ט', תרס"ט, 307 ואילך; ש. דובנוב, דברי ימי עם עולם, חלק ט', עמ' 52; י. היינמן, היחס שבין ש. ר. הירש ויצחק ברנייס רבו, ציון, שנה ט"ז (תשי"א), עמ' 44-90; E. Duckesz, *Zur Biographie des Chacham Isak Bernays* in: *Jahrb. der jüd.-liter. Gesellschaft*, V (1907), 297–322; *MGWJ*, 58, (1914), 513–518; *MGWJ*, 64 (1920), 144.

י. הו.

בֶּרְנַיְס, פָּאוּל — Paul Bernays — (נו' 1888, לונדון), מאתמאטיקן ופילוסוף שווייצי־יהודי. ב', שהוא נצר ממשפחת החכם יצחק ב' (ע"ע), שימש תחילה מרצה בציריך, עבר ב1919 לאוניברסיטה של גטינגן ונתמנה בה ב1922 פרופסור־חבר. מ1933 ואילך הוא פרופסור בציריך. במשך 14 שנה היה ב' עוזרו המסור ביותר של דוד הילברט (ע"ע), ובמחקריו ופירסומיו של הילברט ביסודות המאתמא־טיקה היה לב' חלק מכריע. אח"כ התרכז ב' בביסוס תורת הקבוצות, והאכסיומות שלו שימשו יסוד למחקריו המכריעים של גדל (ע"ע) על בעיית הרצף. ב' עסק גם בתורת־ההגיון, שבה הוא קרוב לאסכולה של פריס (ע"ע), וכן בפיסיקה עיונית. פירסומיו החשובים ביותר הם: D. Hilbert u. P. B., Grundlagen der Mathematik, I—II, 1934—1939; P. B., A System of Axiomatic Set Theory (7 מאמרים: J. of

Symbolic Logic I—XIX), 1937—1954; P. B. and A. A. Fraenkel, Axiomatization of Set Theory, 1958.

ברנים, פרנסואה־ז'ואשן דה פייר דה — François-Joachim de Pierre de Bernis — (1715—1794), מדינאי צרפתי. ב' היה בן למשפחת־אצילים שנתרוששה וחונך לכמורה. בצעירותו הגיע לפאריס, חיבר שירים בסיגנון זמנו וכשהיה בן 29 נתקבל כחבר באקאדמיה הצרפתית הודות לקשריו בחברה הגבוהה. באותם הימים התוודע אל הגב' דה פומפדור (ע"ע) ולחוגי החצר הצרפתית. ב1715 נתמנה ציר־צרפת בוויניציאה וב1756 נקרא לפאריס, כדי לנהל משא־ומתן על הברית הצרפתית־האוסטרית (ע"ע אוסטריה־הונגריה, עמ' 986). ביולי 1757 נעשה שר־החוץ. אחר מפלותיה של אוסטריה ב1757/58 שאף ב' לשלום עם פרוסיה, אך החצר לא קיבלה את הצעותיו וב' התפטר מתפקידו בנובמבר 1758. באותה שנה העניק לו האפיפיור את התואר קארדינאל. ב1769 נמסר לו שוב תפקיד מדיני: ב' נתמנה כציר־צרפת בוואטיקאן. מאז עד סוף ימיו ישב ברומא ופעל בין השאר לביטולו של מסדר הישועים (ע"ע). זכרונותיו ומכתביו (Mémoires et lettres), שנתפרסמו ב1878, הם מקור היסטורי חשוב.

F. Masson, *Le Cardinal de B. depuis son ministère*, 1884.

בראניצקי (Branicki), שמן של שתי משפחות בלתי־קרובות של מאגנאטים (אצילים רבי־נכסים) פולניים. אחת מהן התייחסה על בית הגריפים (Gryf), ואביה היה ויז'בינטה (Wierzbięta) מברניצה (Branice; בנפת קראקוב), הידוע משנת 1424; השניה (שדגלה נקרא בשם קורצ'אק) עלתה לגדולה באמצע המאה ה18. באחוזותיהן של שתי המשפחות היו קהילות יהודיות.

ב־גריף היו אדוני קוזלוב (17 ק"מ ממערב לטארנופול באוקראינה), טיצ'ין (מדרום לז'שוב [רישא ביידית] בפר לניה), ביליסטוק (ע"ע), טיקוצ'ין (ממערב לביאליסטוק), ועוד. האחרון בבניה של משפחה זו, יאן קלמנס (1689—1771), נעשה (1752) המפקד העליון של צבא פולניה וקיבל להחזקה עד סוף־ימיו מאחוזות־המלך (starostwa) את בוהוס־לאו (דרומית־מזרחית לבילוצרקוב), ינוב (ממערב ללבוב), מושצ'יצה (ממערב לטרנוב) וקרוסנו (מחוז ז'שוב). ב1763 תמך ב' באוגוסט III, המועמד הסאכסוני והרוסי לכתר־פולניה. הוא עמד בראש המפלגה ה„הטמנית", שכם אחד עם הראדזיווילים והפוטוצקים, מתנגדיהם של הצ'רטוריסקים, ששאפו לתיקונים. כמו־כן היה חבר הקונפדראציה של רדום (1767). ב' התיישב באחוזתו ביאליסטוק, שנעשתה בזמנו מרכז האופוזיציה, ונתן את הדחיפה לעלייתה של ביאליסטוק לדרגת עיר חשובה.

האחוזות של משפחת ב־קורצ'אק כללו את פשמישל (כיום בפולניה), יאבורוב (מחוז לבוב), בילוצרקוב וכמה עיירות וכפרים בסביבתה (סטאווישצ'ה ועוד), לובומל (מחוז וולניה), וילאנוב (על־יד וארשה) ועשרות אחוזות אחרות. ב1839 נעשו רוזנים רוסיים.

ב' פרנצישק קסורי (1730—1819), מדינאי ומפקד של צבא־פולניה (1774), היה ידיד מנוער של סטאניסלאו אוגוסט פוניטובסקי, האחרון במלכי־פולניה, שהירבה את עשרו של ב' והעלה אותו לגדולה. ב' היה נאמן למלך עד שזה האחרון ניסה לצמצם את סמכויותיו כמפקד עליון. ב' התנגד לחוקת ה3 במאי 1791, שהגבילה את זכויות השליאכטה (ע"ע פולניה, אצולה) וביחד עם פליכס פוטוצקי וסוורין ז'בוצקי, כונן את הקונפדראציה בטרגוביצה. ב1793 השתתף ב' בסים של גרודנו, שביטל את חוקת ה3 במאי ואישר את החלוקה השניה של פולניה. ב1793, כשרוב אחוזותיו נכללו בשטח הרוסי, כתוצאה מחלוקת־פולניה השניה, ויתר על משרתו הפולנית ונעשה גנראל רוסי. ב' נשא את בת אחותו של פוטיומקין (כנראה, בתה של הקיסרת יקאטרינה II) והיה מקורב לחצר הצארית. הוא נחשב לבוגד בעמו.

ב' קסאוורי (1814—1879), נכדו של הקודם, היה בעל נכסים מרובים בצרפת, שבה ישב. כעסקן דמוקראטי־ליבראלי נלחם בשמרנים ובקלריקאלים ותמך במפעלי המהגרים המדיניים הפולניים, כגון העיתון Tribune des Peuples, שנערך על־ידי המשורר אדם מיצקביץ' (ע"ע). ב' ציווה לתרגם לפולנית את ה„קול־קורא" של הרב אליהו סולוביצ'יק (פאריס 1879), שבא להוכיח, שאין חילוקי־דעות יסודיים בין התנ"ך והתלמוד, מצד אחד, ובין הברית החדשה, מצד שני, ואת „פתח תשובה" — קינה (מן המאה ה17) של גבריאל שוסבורג על הטבח, שערכו הקוזאקים ביהודי־אוקראינה ב1768 (פאריס 1879).

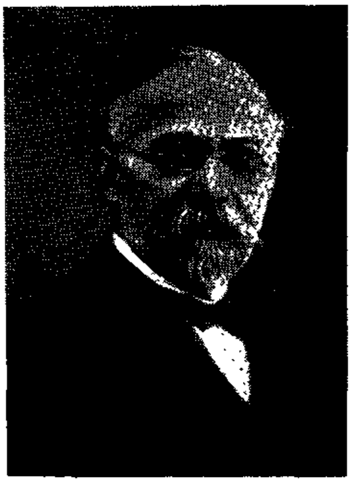
אנ. ו.—א. את.

ברניקי (Βερενίκη), בתקופה העתיקה — שמן של ערים אחדות, שנוסדו (או נוסדו מחדש) ע"י המלכים התלמיים ונקראו על שמן של מלכות־מצרים. בין ערים אלו יש לציין את ב' במפרץ אילת, בקרבת עציון־גבר העתיקה (יוסף, קדמ', ח', 163); ב' בארץ־ישראל (פחל־פלה בדקא־פוליס); ב' בקירני (קודם לכן: הספריס); ושלוש ערים בשם ב' על חופו המערבי של ים־סוף, אחת מהן בקרבת מיצר באב אל־מנדב ואחת על מפרץ Ἀκάθαρτος κόλπος (=המפרץ הלא־טהור), כיום: אום אל־כתף על־יד לשון יבשה קטנה, שמסתיימת בכף (כיום: ראס בנאס). ב' אחרונה זו, שישבה בקצה הגבול המצרי, היתה הנמל הדרומי ביותר של מצרים; בה התרכז המסחר עם דרום־ערב, חבש, אפריקה המזרחית והודו, ונוסף על כך שימשה מושב ושוק לחוצבי הברקת בהרים שממערב לעיר. העיר נוסדה ע"י תלמי II פילאדלפוס (275 לפסה"נ). מסוף המאה ה3 לסה"נ ואילך השתלטו לפרקים על ב' ועל מכרות־הברקת שלה שבטים נודדים, ביחוד הבלמיים (ממוצא כושי). חציבת הברקת לא פסקה כליל אלא ב1370.

ברניקי, ע"ע בנגאזי.

ברניקי (Βερενίκη), 1) בתם של שלום, אחותו של הורדוס, וקוסטוברוס האדומי. ב' נישאה לאריסטובולוס, בנם של הורדוס ומרים החשמונאית, וילדה לו שלושה בנים ושתי בנות: הורדוס, שהיה אח"כ מלך כלקיס (ע"ע), אגריפס (אח"כ: אגריפס הראשון, ע"ע), ואריסטובולוס; מרים והירודיאס, אשתו השניה של הורדוס אנטיפאס. ב' לא חיתה בשלום עם בעלה, שהתגאה במוצאו ממרים החשמונאית, והיתה כלי־שרת בידי אמה, שהשיגה על־ידיה ידיעות על בעלה, שבהן נסתייעה במזימתה להשניא אותו על הורדוס. לאחר שהוצא אריסטובולוס להורג ניתנה ב' לאשה לתאודיון, אחיה של דוריס, אשתו הראשונה של הורדוס ואמו של אנטי־פאטרוס בנו. את סוף ימיה בילתה ב' ברומי וידעה להתקרב

ב' פירסם מחקרים מפורטים הרבה בהיסטוריה הישראלית, שמהם ראוי להזכיר ביחוד את המונוגראפיות „קורא הדורות" („האסיף", כרך ד'), „ר' אברהם אבן עזרא" (שם, כרך ו') ו„דור הולך ודור בא" (ב„כנסת־ישראל", כרך ג'). חשוב גם מאמרו „ר' סעדיה גאון" („אוצר־הספרות", תרנ"ב). ספרו „דעת־אלהים" (בשני חלקים) הוא „ספר תולדות הפילוסופיה הדתית בישראל" (1899) וספרו „בני־עליה", גם־כן בשני חלקים, הוא אוסף של מונוגראפיות על גדולי־ישראל בזמנים שונים. כן כתב ב' שורה של מונוגראפיות על תולדות ההשכלה העברית בגרמניה ובגאליציה: „דור חכם" (1896), „דור תהפוכות" (כנ"ל), „תולדות שי"ר" (1899) — מונוגראפיה מפורטת על חייו וספריו של רש"י ראפופורט; וקרוב לאלו הוא הספר „תולדות הריפורמאציון הדתית בישראל" (1908). יש להזכיר עוד את המונוגראפיות שלו על „מוחמד" (1898) ועל „תולדות מסעי־הצלב" (1899). חשוב מהן הוא „ספר־הדמעות", בשלושה חלקים (1924—1925) — על הגזירות, שנגזרו על היהודים, ועל הפרעות והרציחות, שנעשו בהם מימי־קדם עד הפרעות באוקראינה של שנות 1919—1921. ספרו האחרון הגדול בכמות, „מבוא ספרותי־היסטורי לכתבי־הקודש", בשלושה כרכים (1923—1925), הוא קיצוני ביותר בהשקפותיו הביקרתיות על התנ"ך בכלל ועל הנביאים בפרט (למשל, על הנביא יחזקאל). ב' כתב גם ספרים חשובים בגרמנית: Juden und Judentum im neunzehnten Jahrhundert („היהודים והיהדות במאה ה19"), 1898; Der Talmud, sein Wesen, seine Bedeutung etc. („התלמוד, מהותו, משמעותו, וכו'"), 1900; Kämpfende Geister im Judentum („לוחמים יהודיים"), 1907. ב' גם תירגם לגרמנית את התנ"ך, והתרגום, שנעשה בהתאם למסורת, זכה למהדורות הרבה. נוסף על כך היה ב' העורך של 4 הקבצים בשם הכולל: Die Lehren des Judentums (1920—1924) וחיבר ערכים הרבה (בגרמנית) בשביל „האנציקלופדיה היהודית־הרוסית". כמו־כן פירסם מאמרים פובליציסטיים וביקרתיים מרובים ב„השילוח", ב„העולם" וב„הצופה" הווארשאי (בזה האחרון היה ב' נותן מאמר בשאלות־הזמן מדי יום ביומו). ב' לא העשיר את המדע העברי בדעות מקוריות מבוססות ויציבות, אבל הירבה להפיץ ידיעות ספרותיות ומדעיות חשובות בקהל־המשכילים העברי. ומעלה יתרה היתה לו, לב': כל הימים עסק בענייני היהודים והיהדות, ואפילו בספריו העוסקים בנושאים אנושיים כלליים כ„מוחמד" ו„מסעי־הצלב" הוא מטעים ביחוד אותם המאורעות, שיש בהם יחס וקשר ליהדות; ואהבת־היהדות, הוקרתה של תרבותה המקורית והערצתם של אישיה הדגולים, שהן מורגשות כמעט בכל ספריו ומאמריו, חיבבו את הערכים הדתיים והמוסריים



שמעון ברנפלד

של ישראל על קהל עברי חשוב של קוראים וסופרים והשפיעו ברוח לאומית וציונית על כל תנועת־התחיה בישראל.

„ספר זכרון לסופרי־ישראל" לנ. סוקולוב, עמ' 131–133 (אוטוביוגראפיה); י. קלוזנר, יוצרים ובונים, ו², 290–298; הנ"ל, אוטוביוגראפיה, ו², 94–95; הנ"ל, יוצרי־תקופה וממשיכי־תקופה, תשס"ו, עמ' 153–161; מ. י. בן גוריון, בשדה־ספר, וו, 52–63; M. Schwab, *Répertoire des articles* etc., pp. 33–35 (רשימת מאמרים בלתי־שלמה של ב').

י. ק.

בָּרֶנְץ, וִילֶם — Willem Barents — (1550—1597), סַפָּן וקארטוגראף הולאנדי. בנעוריו הירבה בנסיעות לספרד ולשאר ארצות הים התיכון וב1595 פירסם, ביחד עם פלאנציוס (Plancius), ספר (בצירוף מפות) על הים התיכון, שהוא חשוב לתולדות הספנות והקארטוגראפיה. לשם גילויה של דרך להודו מצפון לאֵירַאסיה נסע שלוש פעמים אל הים, הנקרא כיום על שמו: ים־ב' (ע"ע), וגילה בנסיעות אלו את אי־הדובים ואת שפיצְבֶּרְגֶן. במסעו השלישי הוכרח לחנות במשך כל החורף של 1596/7 בנוֹבאיה זֶמליה, והיה האדם הלבן הראשון, ששהה חורף שלם בים־הקרח. בנסיעתו משם לארצו (בקיץ 1597) בסירה פתוחה מת בדרך.

בְּרֶנְץ, יוֹהַן — Johann Brenz — (1499, וייל, מחוז וירטֶמבֶּרג — 1570, שטוטגרט), רפורמיסטן גרמני. ב' למד באוניברסיטה של הידלברג (1514) בזמן שלותֶר התחיל בפולמוס שלו נגד הכנסיה הקאתולית. ב1518 הצטרף לקבוצתו של לותר, ועד מהרה נעשה אחד מתעמלניה הראשיים של תנועת־הרפורמה, שמתחילה פעל בשבילה בעיקר בשוואביה. — בתמיכתו של אולריך נסיך וירטמברג, ואח"כ בתמיכת בנו של נסיך זה, כריסטופר, הניח ב', מ1536 ואילך, את יסודותיה של הכנסיה הלותראנית במדינתם. משום סירובו לחתום על ה„הסכם הזמני", שהוצע ע"י קרל V (ב1548) כדי להשלים בין הפרוטסטאנטים והקאתולים, נרדף ב' ע"י הקיסר ונמלט לשטוטגארט, שבה נתמנה „ממונה ראשי" (Provost-Propst) של העיר (1553). ב' השתתף עם לותר בכינוסים ובוועידות, שקבעו את גורלה של תנועת־הרפורמה בגרמניה, ואחרי מותו של לותר היה ב' אחד ממנהיגיה העיקריים של תנועה זו. ב1552 הציע את ההשקפות של הרפורמאציה בכנס של טרנטו וניסח אותן בחיבורו: Confessio Württembergica („הצהרת האמונה של וירטמברג"). ב' הכין גם את הקאטֶכיזם הראשון בשביל אנשי־הרפורמה (Fragstück des Christlichen Glaubens, 1527—) (1528 ואת Grosse Kirchen Ordenung („תקנון בשביל הכמרים הלותראנים"), 1559. בדיונים על שאלות תאולוגיות, כגון על הדוגמה של האוכאריסטיה, הלך בעקבותיו של לותר. — ב' חיבר גם פירוש גרמני לרוב כתבי־הקודש.

A. Heller, *J. B. und die Reformation in Würtemberg*, 1899; A. Brecht, *J. B.*, 1949.

בָּרֶנְץ, יָם־ (ברוס' Баренцово Море, באנג' Barents Sea), החלק הדרומי־מזרחי של ים־הקרח שמצפון לאירופה. גבולותיו הם: בדרום — חופי רוסיה האירופית וחוף נוֹרְוֶגְיָה עד נוֹרְדְקַפּ; בצפון — הקצה הצפוני של איי־שְׁפִּיצְבֶּרְגֶן וארץ פראנץ־יוֹזֶף; במזרח — הקצה המזרחי של ארץ פראנץ־יוזף ונוֹבָיָה זֶמְלְיָה; במערב — קו מתוח מנוֹרְדְקַפּ דרך אי־הדובים לקצה הדרומי של שפיצברגן. שטחו של י־ב' הוא למעלה מ1⅓ מיליון קמ"ר; עמקו בין 100 מ'



קוֹנסטאנטין בּראנקוּשׁ — קבוצה של יצירותיו במוזיאוֹן לאמנות מוֹדרנית בניו־יוֹרק

(מימין לשמאל): העלמה פוֹגאני (ארד), 1913; הרך הנולד (ארד), 1920; דג (שיש), 1930; ציפור במרחב (ארד), 1919; מאיאסטרָה (שיש), 1912

ל350 מ׳, ובמקומות מועטים — קצת יותר מ400 מ׳. סעיף של זרם־הגולף, שחודר לתוכו, גורם לכך, שי־ב׳, ביחוד בחלקו הדרומי־מערבי, חם מימים אחרים ברוחב זה. בחוף הצפוני של חצי־האי קולה אין המים קופאים בחורף אלא לעיתים רחוקות (ע״ע מורמנסק). משום כך אין הספנות פוסקת כאן בשום תקופה מתקופות־השנה, והרי־קרח אינם צפים בו מדרום לרוחב של 74°; מצפון לרוחב של 75° עובר בי־ב׳ זרם קר, שבא מים־הקרח, בכיוון הפוך לזה של זרם־הגולף. חום־האויר פוחת לא רק מדרום לצפון, אלא גם ממערב למזרח: הטמפראטורה השנתית הממוצעת באי־הדובים (הרוחב: 74°30′; האורך: 19°) היא 1.6°–, במפרץ טיחאיה שבארץ פראנץ יוזף (הרוחב: 80°; האורך: 50°) — 10.5°–. מפני ההתנגשויות של זרמי־האויר בתחומו של ים־ב׳ מרובים בו המשקעים והסערות.

עולם־החי של י־ב׳ הוא עשיר. בדרומו החי הוא אטלאנטי; בצפונו — ארקטי. יונקי־הים (הלווייתנים) התמעטו בו מפני הציד המופרז, שנערך עליהם במאות ה17—18, ביחוד על־ידי אנגלים והולאנדים, אבל עדיין יש בו שפע של דגים, שניזונים מפלאנקטון ומשמשים מזון לציפרי־הים, המרובים כאן, ולאדם. כ70% משלל הדיג הוא הבאקאלה, כ19% ה melanogrammus aeglefinus וכ3% ההארנג.

הספנים הידועים הראשונים בי־ב׳ היו הוויקינגים (במאה ה9). במאה ה15 התחילו הרוסים נוסעים דרך ים זה למערב. האירופי המערבי הראשון, שחדר לים־ב׳ (1596), היה וילם ברנץ (ע״ע), ועל שמו נקרא הים ב1853. כיום עוסקים הרוסים במחקר שיטתי של י־ב׳ לצרכי הספנות, הדיג והטיס.

א. י. בר.

ברנקוש, קונסטנטין — Constantin Brancuși — (1876, רומניה — 1957, פאריס), מראשי הפיסול המודרני. כשהיה ב׳ בן 16 נתקבל כתלמיד לאקאדמיה לאמנות בבוקארסט; עשר שנים לאחר מכן (ב1901) עבר לפאריס ולמד בביה״ס לאמנויות היפות. ב1906 פגש את רודן, שב׳ העריצו מאוד, ועבד זמן־מה במחיצתו. פאריס נשארה ביתו עד סוף ימיו ותמיד נמנה עם ראשוני ה„אסכולה של פאריס״, אע״פ שלא השתייך לשום זרם אמנותי. ב׳ התעמק הן בצורות של הטבע והן באמנות של יוון העתיקה, מצד אחד, ושל עמי־אפריקה הפרימיטיוויים, מצד שני. ה„מוזה הישנה״, שפיסל ב1906, עדיין מושפעת מן הפיסול היווני; אך בעיצוב אחר של אותו נושא, שביצע לאחר שלוש שנים, כבר ניכרת הנטיה להפשטה קיצונית, שנעשתה עיקר בסיגנונו; שהרי הפסל בנסחו החדש הוא דמוי־ביצה, ומפרטי־הראש ניתנים בו רק רמזים בלבד לחלקים האנאטומיים. ב׳ ראה בביצה הן את סמל־החיים והן את שלמות־הצורה, וצורתה חוזרת ומופעת ביצירותיו פעמים הרבה. מתוך סטיה שיטתית מן הטבע, תיאר את נושאיו יותר ויותר בצורות־היסוד שלהם, ומתוך ויתור גדל והולך על פרטים הגיע (סמוך ל1915) ליצירה כמעט־מופשטת. אך תמיד נתן לפסליו שמות, שציינו את מקור־השראתו ואת משמעותם הסמלית. יותר מכל יצור חי הלהיבו את ב׳ ציפרים, והוא דיבר על מאמציו להבין את „מהות המעוף״. הוא עבד באבן — ביחוד בשיש —, בארד ובעץ. הוא הקדיש תשומת־לב מרובה לליטושם של כל השטחים — מה שסיפק, אפשר, את שאיפתו לשיכלול. בתקופה הראשונה של יצירתו נהג לחרוט על גבי פסליו כמה קווים, שנתנו להם אופי של מסכה — נוהג, שמודיליאני קיבל מב׳ ונזקק לו בציוריו. אך במרוצת־הזמן נתרכזה כל תשומת־לבו של ב׳ בפרופורציות של דמויותיו, שנראו עכשיו כגושים אחידים ומעוגלים, ובמשחק־האור על גביהן. כתוצאה מכך חסרות רוב יצירותיו נימה אישית, אך כמה מהן מייצגות את ההשגים הצרופים ביותר, שאליהם ייתכן להגיע בפיסול המודרני.

מן הידועות שביצירותיו הן: „הנשיקה״, אבן (1908; בית־הקברות של מונפארנאס, פאריס); „מוזה ישנה״, ארד (1909; המוזיאון לאמנות מודרנית, שם); „פנגווינים״, שיש (1914, אוסף ארנסברג, פילאדלפיה); „הבן החוזר בתשובה״, עץ (1915, שם); „לדה״, ארד (1920); „הרך הנולד״, ארד (1920, המוזיאון לאמנות מודרנית, ניו־יורק); „גופו של עלם״, עץ (1922, אוסף ארנברג); „גופה של עלמה״, אוניכס (1922, מוזיאון גוגנהיים, ניו־יורק); „תרנגול״, ארד (1924, המוזיאון לאמנות מודרנית, פאריס); „ציפור במרחב״, ארד (1926, המוזיאון לאמנות מודרנית, ניו־יורק); „דג״, שיש (1930, שם); „ציפור במרחב״, ארד (1926, מוזיאון גוגנהיים); „כלב־ים״, שיש (1943, המוזיאון לאמנות מודרנית, פאריס). — רוב רובה של יצירת־ב׳ נמצא באספים אמריקנים. ב1937 תיכנן ב׳ „היכל־עיון״ בשביל המאהאראג׳ה של אינדור.

שליחותו של ב׳ היתה להחזיר את הפיסול לתיאור צורות־היסוד של הטבע ולשחרר אותו מן ההגבלות הספרותיות והקלאסיציסטיות, שבהם הוגבל במרוצת־הדורות. השפעתו של ב׳ על פסלי־זמנו היתה מרחקת לכת.

C. Giedion-Welcker, *Contemporary Sculpture: an Evolution in Volume and Space*, 1955.

ע. י.־ה.

ברנקייה (Barranquilla), עיר־הנמל הראשית של קולומביה; יושבת על נהר־מגדלנה — עורק־התחבורה העיקרי של המדינה —, כ11 ק״מ משפכו לים הקאריבי. מספר תושביה: כ285,000 (אומדן ל1952). ב׳ קשורה לעיר־הבירה בוגוטה (הרחוקה ממנה 720 ק״מ בקו ישר) בספנות־הנהר ובמס״ב; וכן היא קשורה בבירה, ובמרכזים כלכליים חשובים אחרים שבמדינה, בכבישים ובקווי־אויר. ב׳ היא תחנת־תעופה בעלת חשיבות בינלאומית.

אקלימה של ב׳ חם — 27° בממוצע השנתי ללא תמורות עונתיות גדולות — ולח. הנמל הוכשר ב1935 לספינות־ים עד לנפח של 10,000 טון. קודם לכן היתה ב׳ רק נמל־הנהר האחרון של קולומביה ומשם היו המטענים מועברים לפוארטו קולומביה, הרחוקה מב׳ כ20 ק״מ. דרך ב׳ עוברת יותר ממחצית סחר־החוץ של המדינה (ע״ע קולומביה, הכלכלה), ביצוא (בעיקר קפה ועצים) וביבוא (בעיקר מכוניות ומכונות) כאחד.

ב׳ היא גם נמל־דיג חשוב. מן התנועה בנמל ומן המסחר, הקשור בו, בא רוב הכנסתה של ב׳. כן יש בה תעשיה מפותחת: טוויה ואריגה של כותנה וסיבי צלולוזה (זהורית), נסירת עצים, מלט וחמרי־בניין אחרים, מוצרי־ברזל, זכוכית, נעליים, כובעים ושוקולאדה, וכן יש בה בתי מבשל־שכר ומספנות לתיקון־ספינות. — ב׳ בנויה לפי תכנית תשבצית. מרובים בה הגנים הציבוריים. ההבדלים ברמת־החיים בין אוכלוסיה מתבלטים בשכונותיה: חווילות־עשירים מזה וצריפי־קנים לדלת־העם מזה.

בחנוכה תרפ"א השתתף בוועידת־היסוד של הסתדרות העובדים העברית הכללית. לסוף חזר לתל־אביב ונתיישב בשכונה ערבית סמוך לה. בפרעות, שפרעו הערבים ביהודים בניסן תרפ"א, נרצח ב' על־ידי ערבי בכ"ד בניסן, תרפ"א (2 במאי, 1921).

II. ב' הוא הפסימיסטי ביותר שבכל המספרים והמשוררים של הספרות העברית החדשה. הוא אינו רואה את בת־הצחוק שעל־פני הבריאה וכמעט אינו מתאר בני־אדם עליזים ומאושרים. תיאורי־נוף ראויים לשם זה כמעט אין בחיבוריו כלל, והטיפוסים החיוביים שבהם הם המעונים ביותר והסובלים ביותר. את חיי־ישראל בגלות של מזרח־אירופה ראה רק כ„עמק עכור" (השם של ספרו הראשון, עיין למעלה) — כתהום אפלה, שאין נבזקת לתוכה אף קרן־אור אחת. אף פעם לא עמד ב' בסיפוריו על המאור שביהדות, על הכוחות הרוחנים העצומים, שנתגלו במלחמת־הקיום של ישראל־האומה ושל ישראל־הפרט. הגטו היהודי אינו בעיניו אלא מרתף חשוך, שבו נאבקים צללי־אדם על קיומם החמרי ומוצאים להם בחיי־העוני שלהם סיפוק רוחני בפילפולי־הבל ובאמונות תפלות. אין שֶׂגֶב של שירה ואין לשון עשירה ביותר בסיפוריו של ב', אבל יש בהם ציוריות מפליאה בכל הנוגע לתיאור של פרטים ראליים ויש בהם פסיכולוגיה דקה ועמוקה של אישים תלושים ומוזרים, שהם „גיבורי"־סיפוריו ו„גיבורותיהם". הסיפור השלם ביותר מנקודת־מבט אמנותית ורעיונית של ב' הוא „מסביב לנקודה", ואף בו הגיבור הראשי, דוידובסקי, הוא ספקן לאין מוצא, מתייאש ממדבר־החיים ומבקש מפלט במות, והגיבור השני, אברמסון, הכותב עברית למרות אי־אמונתו בעתידן של הלשון העברית וספרותה, והמבקש פתרון לחידת־החיים — ואינו מוצא, מסיים בשיגעון, ואילו הגיבורה של הרומאן „מסביב לנקודה", חוה בלומין, הדמות הסימפאתית והשלמה ברוחה, היא מתבוללת דוקה, שמתנגדת לעברית ולציונות. היצירה העמוקה ביותר מצידה הרעיוני של ב' היא „מעבר לגבולין" — מחזה מחיי־היהודים ברובע וייטצֶ'פל שבלונדון, שיש בו טיפוס של בעל־מסתורין עמוק — חזקוני; אבל הוא גמגמן ושתקן ועם כל עמקות־הקונצֶפציה שבטיפוס זה הוא עובר לפנינו כצל. והמחזה כולו — אף בו מתוארים חיים עניים ומדוכדכים, חיים ללא־חיים, שאף הרעיון הציוני, רעיון־התחיה, ששינה את כל תהליך־ההיסטוריה של האומה הישראלית בגלותה, לא רומם ולא העשיר אותם, לפי תפיסתו של ב', ולא האיר את מחשכיהם. ב' ראה גם בארץ את ההווה — המשך־הגלות — ולא את המתהווה — ניצנים של תחיה, שיש בהם יעוד, תקוה ואחרית. אפילו יצירתו הגדולה האחרונה, שיצר בארץ ב1913—1919, „שכול וכשלון", אין בה אף תקווה קלה לטוב והיא מלאה נבואות שחורות על ירושלים ועתידותיה, שלאחר 30 שנה נתבדו רובן ככולן. פסימיות זו ניכרת היטב גם בפובליציסטיקה של ב', אלא שכאן לבשה עפ"ר צורה של ביקורת חריפה ומרירה על הרבה מן התופעות בחיי־ישראל בהווה ובעבר, ובכללן תופעות, שנחשבו כמקודשות באומה; והיחס של ביטול אל ה„אב שבשמים" ואל הדת והיעוד המשיחי כולו, שגילה ב' באחד ממאמריו ב„הפועל הצעיר", אף גרם למחאה חריפה נגדו מצד אחד־העם במאמרו „תורה מציון" ולהצעתו, שהוועד של חובבי־ציון יפסיק את תמיכתו החמרית בעיתון, שבו נדפס מאמר זה, מפני שאחד־העם חשש להשפעתם המזקת של מאמרים ממין זה.

ואף־על־פי־כן לא גרמו הפסימיזם והיאוש של ב' רעה לדורו. האמת הגדולה שבציורי־השלילה שלו, החדירה העמוקה לנפשות־הגיבורים שבסיפוריו, התפיסה העמוקה של הקטנות והניוון שבחיים הגלותיים והגלותיים־למחצה, והתיאור הרֶאלי של הסבל והצער הכללי והפרטי של ישראל, גילוּיִם של הליקויים המסוכנים שביהדות לכל צורותיה, העוז והאומץ להציג ערומה גם את האינטליגנציה הסוציאליסטית המתבוללת והמתבוללת־למחצה, התיאורים מלאי־הלעג החריף של ה„דיסקוסיות" הריקניות והפלפלניות של הסוציאליסטים הגלותיים מישראל, הזרים לעמם ולתורתו והמגלים אי־הבנה במצב המיוחד של ישראל בין הגויים, ביחד עם מלחמתו החיובית של ב' על עבודה עברית ועל פרודוקטיוויזאציה של המוני ישראל בארצם — כל אלה הפכו את ההערכה השלילית של חיי־היהודים בגולה ושל גילויי־הגלות בארץ־ישראל לפעולה חיובית: הם חיזקו את התהליך של שינוי־ערכים, שהביא לידי תחיית העם והארץ.

שמונה כרכים של „כל כתבי־ברנר" (1924—1930) ושני כרכים של „אגרות־ברנר" (1941) יצאו בעריכת מנחם פוזנאנסקי, והרבה מסיפוריו הקטנים והגדולים ניתרגמו ללשונות שונות. על שמו נקראים היישוב הקיבוצי בישראל „גבעת ב'", רחובות בת"א ובערים אחרות בישראל, בתי־ספר ומוסדות תרבותיים וציבוריים שונים בישראל (ביחוד של הסתדרות העובדים הכללית) ובחו"ל.

י. קלוזנר, ספרותנו, השילוח, VII, 171–175; הנ"ל, עם וארץ קמים לתחיה, I², תש"ד, 155–156; א. ז. רבינוביץ, י. ח. ב. (תרפ"ח); ד. א. פרידמאן, י. ח. ב., אישיותו ויצירתו (תרפ"ג); הלל ציטלין, י. ח. ב., התקופה, XIV–XV, 616–643; א.ביילין, י. ח. ב. בלונדון, שם, שם, עמ' 646–671; הנ"ל, י. ח. ב. בתקופת „המעורר", מרחביה 1943; מ. קושניר, י. ח. ב., מבחר דברי־זכרונות, תש"ד; י. יערי (פולסקין), מחיי י. ח. ב., תרפ"ח; י. קופלביץ, בדורו של ביאליק, תש"ג, 229–279; מ. י. ברדיצ'בסקי, „הזמן החדשי", II, 1905, 249–252; אב. גולדברג, ספרות ואמנות, תרפ"ט, 184–203; ר. כצנלסון, מסות ורשימות, תש"י; מ. פוזננסקי, מבוא לאגרות י. ח. ברנר, כרך א', תש"א.

י. ק.

בֶּרְנַר, קְלוֹד — Claude Bernard — (1813, סֶן־ז'ילֶין [Saint-Julien], דפט. רוֹן — 1878, פאריס), פיסיוֹלוֹג צרפתי; ממניחי־היסוד של הביולוגיה הניסויית, הביוֹכימיה והמחקר הרפואי המדעי החדיש ומחלוצי החשיבה הביולוגית־הפילוסופית החדישה. „קלוד ב' לא היה פיסיולוג סתם — הוא היה הפיסיולוגיה עצמה" (מהספדו של ז'.־ב. דימָה על ב').

ב' היה בן למשפחת כורמים ויוגבים עניים, ובילדותו נתייתם מאביו. סייע בידו הכומר של עיירתו, שהכניס אותו לבי"ס ישועי. רוב מוריו של ב' היו כמרים, אך כבר בבחרותו נטש את האמונה הדתית. הוא התחיל עובד כעוזר לרוקח בלִיון, אלא שעם זה נמשך לספרות, חיבר 2 מחזות (מעוטי־ערך) והשתדל להעלותם על בימת־תיאטרון; לשם כך נסע לפאריס, כשהוא מצוייד בהמלצה של הכומר מורו. משנכשלו מאמציו בתחומי הספרות והתיאטרון פנה — מתוך מחסור וקשיים מרובים — ללימוד הרפואה בכוונה לחזור כרופא כפרי לעיירת־מולדתו. מעתיד זה ניצל הודות למורו מַז'נְדִי (ע"ע), שהכיר בכשרונותיו ומינהו כעוזרו; השפעתו של מַז'נְדִי על ב' היתה מרובה מאד. ב' לא הצליח ביותר כרופא־חולים, ולעומת זה הצטיין מלכתחילה כחוקר. ב1847 נתמנה כסגנו של מַז'נְדִי בCollège de France, וב1855 ירש את כסאו כפרופסור לרפואה. ב1854 הוקמה בשבילו גם

קאתדרה לפיסיולוגיה ניסויית בסורבונה, שבה החזיק עד 1868, כשהוכרח — מחמת חולי — להפסיק את עבודתו הניסויית במעבדה; ב' נתמנה אז פרופסור לפיסיולוגיה כללית בבית-הנכות למדעי-הטבע שעל-יד ה-Jardin des Plantes, נתקבל כחבר באקאדמיה הצרפתית, וב1869 נעשה סנאטור ע"י נאפוליון III. בזקנתו היה ב' מאנשי-המדע הנערצים ביותר בצרפת, ואף בארצות אחרות. כשמת החליט הפארלאמנט, ע"פ הצעת גמבטה (ע"ע), לערוך לו לוויה לאומית-ממלכתית.

חייו הפרטיים של ב' היו קשים ומלאי-רוגז. הוא לא זכה לשלום-בית וב1869 נפרד מאשתו — בת-רופא, קאתולית אדוקה וצרת-אופק —, לאחר שהיה נשוי לה 25 שנים. מארבעת ילדיהם מתו שניים בילדותם, ושתי בנותיו הלכו אחר אמן, אע"פ שקיימו יחסי-חיבה גם עם אביהן. ב' המזדקן וידוע-החולי חי חיי-בדידות ובילה תקופות ממושכות באחוזה הקטנה, שירש מהוריו; גם יחסיו האישיים עם רוב חבריו היו בדרך כלל קרירים, למרות ההערצה המרובה שזכה לה מצידם כאיש-מדע. בשנות-חייו האחרונות היה קשור קשרי-ידידות ליהודיה משכלת יוצאת-רוסיה, הגב' רפלוביץ', אשתו של באנקאי בפאריס, שטרקלינה שימש בית-ועד לאנשי-רוח. כ500 מכתבים, שכתב לה ב' ב1868—1878, נתפרסמו בזמן האחרון, והם כוללים חומר חשוב להכרת אישיותו.

ב' גדול כפיסיולוג וכביולוג — הן מבחינת המתודה ודרכי-החשיבה שחידש והן מבחינת השגיו הניסויים. מגמת מפעל-חייו — שהושגה במידה מרובה — היתה עשיית הפיסיולוגיה למדע מדוייק ע"י העברת עבודת-המחקר הפיסיולוגית מפסי התצפית וההסתכלות בתופעות-החיים (כפי שהיה נהוג עד ימיו בכל ענפי הביולוגיה) אל פסי הניסוי המתוכנן — בדומה לשיטות-העבודה של הפיסיקה והכימיה. אמנם ב' קיבל גישה זו מרבו מאז'אנדי, אלא ששיכלל ופיתח אותה, וביחוד — שיווה לה אופי של שיטה ועשה אותה שלטת בפיסיולוגיה (Introduction à l'étude de la médecine expérimentale [„מבוא לחקר הרפואה הניסויית"], 1865 — מספרי-היסוד וספרי-המופת של המדע הרפואי ושל הביולוגיה החדישה). עם זה היה ב' המבסס של „הפיסיולוגיה הכללית" (physiologie générale) כמקצוע בפני-עצמו, שהוא בעל מתודות ניסוייות וקטגוריות-חשיבה מיוחדות, ואינו ענף של הכימיה (כפי שהיה סבור ליביג [ע"ע]). ב' הכיר, שהעצמים המשמשים נושאים למחקר הפיסיולוגי אינם חמרים כימיים אלא יחידות אנאטומיות-היסטולוגיות, שהן מורכבות מחמרים אלה; במובן זה היה מפעלו של ב' הצד-שכנגד הפונקציונאלי למפעל המורפולוגי, שביצע באותן השנים עצמן וירכו (ע"ע) ב„פאתולוגיה הצלולארית" שלו.

השגיו הכבירים של ב' בביולוגיה הניסויית הם:

1. הבהרת פעולת העיכול של מיץ-הלבלב. ב' הכיר, שהעיכול המבוצע ע"י הרוק בפה וע"י מיץ-הקיבה בקיבה אינו אלא פעולת-הכנה לעיקרו של העיכול, המתרחש במעי בהשפעת מיץ-הלבלב; זה האחרון מכיל אנזימים, שמפרקים את השומן לגליצרין וחומצות-שומן ואת העמילן לסוכר ומומססים את החלבון (ב' לא יכול היה לדעת, שמוצריו של פירוק אחרון זה הן חומצות אמיניות בלבד) (Sur le suc gastrique et son rôle dans la nutrition [„על מיץ-הקיבה ותפקידו בהזנה"], 1843).



קלוד ברנאר מציג ניסוי פיסיולוגי לפני חבריו (צילום מ1868)

2. הנחת היסוד לתורת חילוף-החומר של הסוכר ומקומו של הגליקוגן בחילוף זה. עד זמנו של ב' שלטה בפיסיולוגיה הדעה, שתהליכי-בניה (סינתזה) של התרכובות המסובכות של החומר החי מחמרים פשוטים מהם אינם מתרחשים אלא בצמח בלבד, ואילו בע"ח מקבל את התרכובות הללו במזונו ואינו מסוגל לבצע בהן אלא תהליכי-סתירה (פירוק) בלבד. ב' גילה, שמוצאו של סוכר-הדם אינו בסוכר שבמזון דוקה, אלא שהוא מופרש מן הכבד; אחר עבודה של 10 שנים גילה ב1857 את הגליקוגן (ע"ע) והוכיח שהוא נוצר בכבד החי מן הסוכר וחוזר ומתפרק לסוכר גם מחוץ למערכת תהליכי-החיים (Sur une nouvelle fonction du foie, considéré comme organe producteur de matière sucrée [„על תיפקוד חדש של הכבד, מבחינתו כאבר מייצר חומר סוכרי"], 1853). בזה הוכח, שתהליכי בניה וסתירה (אנאבוליזם וקאטאבוליזם) משולבים זה בזה בכל היצורים החיים, ובכללם בעה"ח, ומצטרפים לתהליך רציף ומתמיד של התהוות הרקמה החיה ובליתה. בזה הונח היסוד לביוכימיה החדישה כולה.

3. בתגלית של הפרשת סוכר מן הכבד אל הדם כלול למעשה גילוי ההפרשה הפנימית (אע"פ שבמקרה זה החומר המופרש אינו הורמון — מושג, שנתחדש רק אחר מותו של ב').

4. ממחקריו על הלבלב והכבד עמד ב' על השפעתה של מערכת-העצבים על העיכול וההפרשה. ב1858 גילה את ה-piqûre („הדקירה") — גרימת תופעות של מחלת-הסוכר ע"י פגיעה במנגנון עצבי מרכזי שבמוח המארך. בניסוי זה, יחד עם שאר המחקרים על הגליקוגן, דרכי יצירתו והפיכתו לסוכר, גלומים העקרונות של חקר ההסדר של סוכר-הדם והסכרת (Leçons sur le diabète et la glycogénie animale [„שיעורים בסכרת ובגליקוגנזה בבע"ח"], 1877).

5. גילוי הוזומוטורים (ע"ע מחזור הדם) — שב' הכיר במציאותם, כששם לב לתופעת ההתחממות של אבר אחר כריתת העצב המוביל אליו. ב' תיאר את השליטה העצבית במתח (לחץ) של צינורות-הדם ואת כוחו של מכאניזם זה בהסדר חום-הגוף (Leçons sur la chaleur animale [„שיעורים בחום בעה"ח"], 1876).

6. מחקרים בפאתולוגיה וטוקסיקולוגיה, ביחוד בפעולת הקורארה (ע"ע) והפחמן החד-חמצני (Leçons sur les anesthésiques et l'asphyxie [„שיעורים בחמרים אנסתטיים ובחנק"], 1875).

בתחום הביולוגיה העיונית היה ב׳ מי שהביא לידי חיסולן של התפיסות הוויטאליסטיות מיסודו של בִּישָׁה (ע״ע), שעדיין היו רווחות בשעתו בביולוגיה הצרפתית. מגמתו המוצהרת של ב׳ היתה השלטתה של תפיסה נאטוראליסטית־מֶכאניסטית במחקר הביולוגי, מתוך ראיית הסיבות הפועלות בלבד, ומתוך דחיה גמורה של כל הֶסבר מילולי וכל שימוש במונחים שאינם מביעים מושגים מוגדרים ומדוייקים, כגון המונחים „חיים״, „כוח־החיים״, „פעילות חיונית״ וכד׳. ב׳ בא לכלל ההכרה — שנעשתה נחלת הביולוגיה החדישה כולה —, ש„חיים״ אינם ניתנים להגדרה ולפיכך אינם יכולים לשמש קאטגוריה של המחקר המדעי. אך ב׳ הסתייג גם מן הספקנות — הקרובה לניהיליזם — של רבּוֹ מאז׳אנדי: אם אי־אפשר, לפי ב׳, להגדיר את החיים, הרי אפשר להכיר ולבחון את תופעות־החיים ולברר מבחינה מדעית את כל המערך של הקשרים הפונקציונאליים שבינן לבין עצמן ושבינן לבין העולם המקיף אותן — בדומה לבחינה, שבוחנות הפיסיקה והכימיה את העולם הדומם. ב׳ קבע לפיסיולוגיה פרוגראמה, שהוא עצמו קרא לה „דֶטֶרמיניזם״ ושראה אותה כמתרחקת מן ה„ויטאליזם״ ומן ה„מאטֶריאליזם״ כאחד. היא מושתתת על ההנחה, שאף האורגאניזמים החיים כפופים לחוקיות של הטבע האי־אורגאני ושהם מתקיימים בזכות שילובים הדדיים וקבועים של גורמים פיסיקו־כימיים. כל תהליך וכל תופעה בחיים נקבעים על־ידי מערך מסויים של גורמים כאלה, שהוא סיבתם הפועלת, ואין להסבירם על־ידי הנחת סיבה תכליתית. אך ב׳ נזהר מפני ההכללה המאטריאליסטית־מכאניסטית, המעמדת את החיים בכל היקפם ובשלמותם על סיבתיות זו בלבד. הוא הטעים, שדבריו מכוונים לסיבה ה ק ר ו ב ה של כל תופעת־חיים כשלעצמה, ואילו בחיים בכללותם מורגשת כיווניות, מגמתיות ותכליתית, שבלעדיהן אין לתפוס את החיים כלל; אלא שכיווניות זו (l'idée directrice) אינה נתפסת במֶתודה המדעית, ואין הפיסיולוגיה רשאית להסתמך עליה בהסברת התהליכים והתופעות, שהיא בוחנת.

מתוך גישה זו עירער ב׳, למשל, על תורת התסיסה (ע״ע) של חברו הגדול פַּסטֶר (ע״ע). ב׳ הטעים, שההסברה הוויטאליסטית של התסיסה ע״י „חיי״ תאי־השמרים אינה מסבּרת כלום: על כרחנו עלינו לבקש את סיבת התסיסה בגורם מתחום „המערך הפיסיקו־כימי״ (d'ordre physico-chimique), שאפשר להגדירו באותו דיוק עצמו שבו מוגדרת הקאטאליזה ע״י פלאטינה ברֶאַקציות כימיות; אירוע כימי (הפיכת סוכר לכוהל) מחייב את פעולתו של גורם כימי מסויים. בזה כפר ב׳ ביסודות ההבדלה בין „פֶרמֶנטים מאורגנים״ ו„אֶנזימים לא־מאורגנים״, שהיתה רוֹוַחת בימיו ואף זמן מרובה אחריו. הוא צפה מראש את אפשרות התסיסה ללא־תאים, שנתגלתה בפועל רק בדור שאחריו ע״י בּוּכנֶר (ע״ע); לפיכך יש לראות בב׳ גם את חלוצה של האנזימולוגיה החדישה.

תרומתו החשובה ביותר של ב׳ למחשבה הביולוגית כלולה ברעיון „הסביבה הפנימית״ (milieu intérieur), שהוּבע על־ידיו לראשונה ב־1855. ב׳ הקדים ביובל־שנים את השיטות „האורגאניזמיות״ וה„הוליסטיות״ של הביולוגיה החדישה בהכרתו הברורה, שהאורגאניזם אינו צירוף של מכאניזמים פועלים במסגרת התנאים, הנקבעים ע״י הכוחות והגורמים של הסביבה, אלא הוא י ח י ד ה א ח ת, שאחדותה ואחידותה מותנות בעיצובה של „סביבה פנימית״ עצמית ועצמאית, של מערך מיוחד של גורמים פיסיקו־כימיים, שבּוֹ — ובו בלבד — מקויימות הפונקציות של המכאניזמים החלקיים ושהוא יציב במידה מרובה בפני השפעת גורמי־חוץ ואינו משתנה מחמת שינוייהם. את הכרתו זו ביטא במשפט: la fixité du milieu intérieur est la condition de la vie libre („יציבות הסביבה הפנימית היא התנאי לחיים החפשים״) — בניגוד חריף למשפטו של הֶרבּרט ספֶּנסר (ע״ע) על החיים כ„התאָמה מתמידה של יחסי־פְּנים ליחסי־חוץ״. במשפטו של ב׳ נעוצים שרשיהן של כל התורות החדישות על ההוֹמֶאוֹסטַזה (ע״ע) באורגאניזם ועל האוטונומיה של החיים. לפי ב׳, האורגאניזם הוא ישות יחידה במינה בעולם הגופים: כל גילויי פעילותו — החיים — מכוונים למילויה של משימה אחת — קיום תנאי־החיים בסביבתו הפנימית; אולם — שלא כדעת הוויטאליסטים — ממלא האורגאניזם משימה זו לא הודות לגורם תכליתי, אלא ע״י שימוש נאות במכאניזם מסויים, הכפוף לכל חוקי הטבע הדומם. בתפיסת האורגאניזם כמכאניזם משיג תכלית קרוב ב׳ לאבי הביולוגיה — אריסטו (ע״ע).

ארבעה גילויים רואה ב׳ כיסודיים לחיים: התאַרגנות (organisation), הולדה (génération), הזנה (nutrition), התפתחות (évolution). האחרון — המתגלם בהפיכת הנבט לעובּר וממנו לאורגאניזם המושלם — הוא, לדעתו, האָפייני ביותר לחיים וגם התופעה שקשה ביותר להסבירה הסבר מֶכאני. ב׳ צפה מראש את בעיותיה של מכאניקת־ההתפתחות (האֶמבריולוגיה הניסויית) של המאה ה־20 (ע״ע התפתחות).

בצרפת מקובל לדבר על „פילוסופיה״ של ב׳, אך ספק הוא אם יש הצדקה לכך. במרכז של תפיסת־עולמו עמד המדע, שעיקרו היה בשביל ב׳ — הבחנת העובדות, אלא שבניגוד למאז׳אנדי הכיר גם בצורך ההכרחי בהיפּוֹתֶזוֹת ובתֶאוריות: „לא העובדות הן המדע, אלא המסקנות המוסקות מהן״ (la science ne consiste pas dans les faits, mais dans les conséquences qu'on en tire). **עם זה נמנע בהקפדה** מלהעלות את ההכרות המדעיות לדרגת אמיתות מֶטאפיסיות והטיל ספק באפשרות לפתור את בעיות־היסוד של הפילוסופיה באמצעות המדע — וגם בכל דרך אחרת. הוא כפר באמונה הדתית וראה את עצמו קרוב לפוזיטיוויזם של קוֹנְט (ע״ע); כמותו ראה במדע ערך עליון, אלא שלא עשה אותו תחליף לדת ולא חזה בו פתרון לכל בעיות־האדם ולא ערובה ל„קידמה״. ה„דֶטֶרמיניזם״ של ב׳ (עי׳ למעלה) היה מֶתודולוגי ולא מֶטאפיסי: הוא התייחס ל„סיבות הקרובות״ של התופעות הנחקרות במדע, ואילו לגבי כלל־המציאות גילה ב׳ את דעתו, שהוא חש במציאותה של „סיבה ראשונה״, שהיא גורם תכליתי ומכַוֵן, אלא שאינו מוצא הוכחה מדעית למציאותה. ספקנותו באה לידי ביטוי גם בעמדתו המדינית, שלא היתה ברורה כל צרכה; הוא נטה לשמרנות, אך לא משום דבקות במשטר החברותי הישן, אלא משום הטלת ספק באידיאלים ובסיסמות של המהפכה, שלא היו בעיניו אלא מלים ריקות חסרות משמעות מדוייקת, וכן משום אי־האימון שרחש אל ההמונים, נושאי המהפכה. פסימיזם זה הרחיק אותו מרוב חבריו, למשל מבֶּרתְלוֹ (ע״ע), חסידה הנלהב של ה„קידמה״ הרוחנית והחברותית. יתכן, שספקנות זו ביחס לרעיון ה„קידמה״ גיוונה — שלא מדעתו — גם את עמדתו ביחס לבעיית האֶוולוציה בביולוגיה והיתה אחת מן

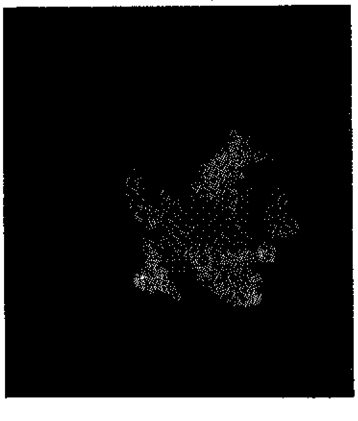
הסיבות לדבר, שב׳ — בדומה לפאסטר — דחה את תורת דארווין. אך גם אל פאסטר לא נתקשר ב׳ בידידות של ממש, אע״פ שב׳ „גילה״ את פאסטר, היה מן הראשונים, שקיבלו את תורתו בדבר התהוות החי מן החי בלבד, ופעל עמו במחיצה אחת במשך כ20 שנה. מסתבר, שלכך גרם — בין השאר — גם הניגוד בין האדיקות הקאתולית של פאסטר ובין חפשיותו של ב׳.

ביטויי השקפותיו הפילוסופיות של ב׳ מפוזרים בכל כתביו, לבעיית המדע, המתודה שלו ומקומו בעולמו של האדם מוקדש הספר La science expérimentale („המדע הניסויי״), 1878. שני אספים של כתבים פילוסופיים מעזבונו של ב׳ יצאו לאור רק כ60 שנה אחר מותו: Philosophie (1936) וPensées („עיונים״, 1938).

P. Bert, *L'œuvre de Cl. B.*, 1881; G. Maloizel, *L'œuvre de Cl. B.*, 1881; M. Foster, *The Life of Cl. B.*, 1899; J.–L. Faure, *Cl. B.*, 1925; J. Chevalier, *La philosophie de Cl. B.*, 1937; L. Delhorme, *Cl. B.*, 1937; J. M. D. Olmsted, *Cl. B., Physiologist*, 1939; E. Dhurout, *Cl. B.: sa vie, son œuvre, sa philosophie*, 1941; P. Mauriac, *Cl. B.*, 1942; id, *Cl. B.*, 1954; M. Cotard, *La pensée de Cl. B.*, 1945; P. Sertillanges, *La philosophie de Cl. B.*, 1949; J. M. D. Olmsted–E. Harris, *Cl. B. and the Experimental Method in Medicine*, 1952; P. Vendryes, *Déterminisme et autonomie*, 1956.

י. ל.

בֶּרְנַר, שָׂרָה — Sarah Bernhardt; שמה האמיתי: דוזין ב׳ — (1844, פאריס — 1923, שם), שחקנית צרפתית ממוצא יהודי. שרה ב׳ נולדה שלא בנישואים לפקיד צרפתי ולמורת־נגינה יהודית־הולאנדית. ב־ילדותה הוכנסה ע״י אביה למנזר בּוֹרְסַאי וכשהיתה בת 12 נט־בלה לנצרות. כשנה לאחר מכן התחילה לומדת בקונסרווטור־ריון בפאריס, וזכתה שם (ב1861/62) בפר־סים לטראגדיה וקו־מדיה. אך הופעת־הבכורה שלה בתיאט־רון הלאומי „קוֹמֶדִי פראנְסֶז״ ב1862, ב„איפיגֶניה״ לראסין, לא עלתה יפה, וב׳ עזבה למשך שנים אחדות את הבימה (זמן־מה ניסתה את כוחה — ללא הצלחה — כזמרת־אוֹפֶּרֶטָה).



שרה ברנאר

ב1867 הופיעה בתיאטרון „אוֹדֶיאוֹן״ בשורה של תפקידים ראשיים, שמשכו אליה את תשומת־הלב של הביקורת. בין הצלחותיה הגדולות ב„אודיאון״ היו קורדֶליה ב„מלך ליר״ לשיקספיר, המלכה הספרדית ב„רואי בְּלָא״ לוויקטור הוגו (1867), וזַנֶטו, תפקיד־הגבר הראשון שמילאה, ב„עובר אורח״ של פראנסוַא קוֹפֶּה (1869).

בזמן המלחמה הפרוסית־הצרפתית (1870/71) הפכה ב׳ את ה„אודיאון״ לבי״ח ושירתה בו כחובשת. כפאטריוטית צרפתית נאמנת שמרה ב׳ רגשי־עֶבְרה לגרמניה, ובמשך שנים הרבה (עד 1911) לא נתרצתה להופיע בארץ זו. אחר המלחמה נתבקשה ב׳ לחזור ל„קוֹמֶדי פראנסֶז״, וההצלחות הגדולות, שזכתה להן בתיאטרון זה, בתפקידים של פדרה (ב„פדרה״ [Phèdre] לראסין) דוֹנְיָה סול (ב„אֶרְנַנִי״ לוויק־טור הוגו), ועוד, הקנו לה זכויות־חבר שלמות במוסד העתיק והמכובד, ביחד עם שם עולמי של השחקנית המעולה ביותר בדורה. אך מזגה הסוער והתנגדותה לכל מְרוּת לא הניחוה להתמיד בשירותה בתיאטרון הלאומי, בעל המסורת החמורה והקפדנית. ב1879, אחר הצגת־בכורה, שלא הצליחה ושבה מילאה את התפקיד הראשי, עזבה את ה„קומדי״ ואת פאריס ויצאה לסיבוב באנגליה ובאה״ב. צעד נחפז זה עלה לה בסך של 100,000 פראנק (היא הוצרכה לשלם ל„קומדי״ פיצויים), אך מ1880 ואילך היתה אדון לעצמה.

משחקה המצוין והמוניטין שיצאו לה משכו את הקהל להצגותיה לא רק בפאריס, אלא אף בכל הארצות שבהן ביקרה. בלונדון היתה מוֹפַעַת כמעט מדי שנה, ולאחרונה שיחקה שם ב1922, זמן מועט קודם מותה. גם באה״ב ביקרה פעמים הרבה, ותמיד בהצלחה מרובה, וכן ערכה סיבובים בכמה מארצות־אירופה (בכללן גרמניה ורוסיה), באמריקה הלאטינית, באוסטראליה ועוד. עפ״ר הופיעה בתכנית מגוונת, אך ההצגה, שבה נתחבבה ביותר על הקהל, היתה ה„גברת בקאמליות״ של אלכסנדר דימה הבן.

כשחזרה לפאריס מן הסיבוב של 1880, התחילה בניהול תיאטראות משלה, בשיתוף עם בנה, מוריס. בשנים שלאחר מכן הופיעה בהצלחה מרובה במחזות קלאסיים ומודרניים, אך ב׳ העדיפה עליהם מלודראמות, משום שנתנו לה הזדמנות להציג דמויות סעורות־רוח ועמוקות־רגש, וכן מצבים של מיתה ואבל. היא הצליחה מאד במחזות של סַרְדוּ — „פֶדוֹרָה״, „תאודוֹרָה״, „טוֹסְקָה״ ועוד —, שרובם נכתבו במיוחד בשבילה, ב„ז׳אן ד׳ארק״ לבַּרְבִּיֶה, „קְלֵאוֹפַּטְרָה״ למִירְבּוֹ, „המלכים״ לְלֶמֶטר, „העיר המתה״ לד׳אנונציו (שכתב מחזה זה בשבילה ובצרפתית), ב„לוֹרֶנצאצ׳ו״ למיסֶה (בתפקיד הגיבור!), ובמחזות של אדמון רוסטן, „השומרונית״, „הנסיכה הרחוקה״, ובמיוחד — L'Aiglon („בן־הנשר״): בתפקיד רומאנטי זה של „בן־הנשר״, כלומר של נאפוליון II בן ה21 (שב׳ הציגה את דמותו כשהיתה בת 55, והיא דקת־גו ונאה כבנעוריה) הקסימה את קהל־הצופים יותר מבכל שאר התפקידים שביצעה.

ב1882 נישאה בלונדון לשחקן יווני, דַמָלָה, אך משום הפכפכנותו והתמכרותו לסמים משכרים נפרדה ממנו לאחר שנה.

ב1899 נטלה ב׳ לידיה את הנהלתו של תיאטרון פאריסאי גדול, שהסבה את שמו ל„תיאטרון שרה ברנאר״ (שם, שבו הוא נקרא עד היום). הצגת־הבכורה שלה בתיאטרון זה היתה „טוסְקָה״, ובאותה שנה הציגה שם גם את „האמלט״ בתרגום צרפתי, כשהיא עצמה ממלאת את תפקיד הנסיך. תיאטרון זה ניהלה עד יום מותה.

ב׳ היתה אימפולסיווית מְאד, ומעשיה (וביחוד הקאפרי־סות המפתיעות שלה) היו הופכים מיד, בהשתדלותם של עיתונאים רודפי־סנסאציה, לחדשות־היום. בהכנסותיה העצו־מות נהגה פזרנות, אך נדיבותה כלפי הקרובים לה והאהובים עליה לא ידעה גבול. משום כך לא הצליחה לחסוך כלום לעת זקנה, וכדי לכלכל את משק־ביתה הגדול ולהחזיק באחוזותיה, היתה אנוסה להמשיך בעריכת סיבובים כמעט עד יום מותה. את חופשותיה היתה מבלה עפ״ר במעון־קיץ, שבנתה על אי קטן בחוף הבְּרֶטוֹנִי, בחברת בנה ובני־משפחתו ובחברת ידידים קרובים, וכאן היתה גם עוסקת באמנויות החביבות

עליה, ציור ופיסול (שהגיעה בהן להשגים נאים), ומזמן לזמן גם בכתיבה. ב׳ חיברה שירים, רומאן, כרך של זכרונות (Ma double vie — „חיי הכפולים", 1907), ספר בשם „אמנות־התיאטרון" ושלושה מחזות, שבשנַים מהם הופיעה בעצמה (כתב־יד של המחזה השלישי, שלא נדפס, בשם „בענבים", שמור בספריית הארוואַרד). אך ביותר הצטיינה בעיבוד של מחזות להצגותיה ובמתן עצות מעשיות ונבונות לדראמאטורגים, שכתבו בשבילה. בין ההצלחות הגדולות של שנותיה האחרונות היו „אנג׳לו" לויקטור הוגו (1905) ו„דני־אל" לוֶרנֵי (Verneuil, שהיה בעלה של נכדתה, 1920). ב1912 הופיעה בשני סרטים, „הגברת בקאמליות" ו„המלכה אליזַבת", שהיו בין הסרטים הדראמאטיים הראשונים.

תאונה קלה, שבה נפגעה בִּרְכָּה, גרמה — מחמת הזנחה — להסתבכויות וב1914 היה הכרח לקטע את רגלה. אך אף מום זה לא יכול היה להכריע את רוחה של שחקנית זו, שתפיסת־חייה נתגלמה בסיסמה: „ואף־על־פי־כן" ("Quand même"). היא הוסיפה להופיע בתפקידים, שאפשר היה לה לבצע בישיבה, כ„עתליה" לראסין, ועוד. בימי מלחמת־העולם I אף נסעה לחזית לשחק בפני החיילים. תפקידה האחרון, ב„דני־אל", היה תפקיד של בחור צעיר, וב׳ הופיעה בו בהצלחה עד השנה האחרונה קודם מותה. היא מתה תוך כדי עבודה בסרט ונקברה על חשבון הממשלה (שהעניקה לה ב1913 את התואר של „אביר לגיון־הכבוד"). אחות צעירה שלה, ז׳אן (Jeanne) ב׳, הופיעה אף היא כשחקנית בכמה מתיאטרוני־פאריס, אך בהצלחה מועטת.

שרה ב׳ — או „שרה האלוהית" (la Divine Sarah), כפי שכינה אותה ויקטור הוגו — היתה אחת מן השחקניות הגדו־לות של כל הזמנים, והצרפתים רואים אותה כשחקנית המעולה ביותר, שקמה להם אחר „רחל" (ע"ע). הרגש העמוק, המאגנטיות של אישיותה ונשיותה, דמותה התמירה ויפי פניה ביחד עם בלורית־הפז שלה, הקסם הכובש לבבות של „קול הזהב" (la voix d'or), שנחנה בו, מבטאה הטהור והצלול, והשלמות הנפלאה של כל פרט במשחקה, הן בתפקידים קומיים והן בדראמה ובטראגדיה, העלו את אמנו־תה לרמה, שהיתה אחד מן השיאים בתולדות התיאטרון בכל הזמנים.

Fr. Sarcey, *S. B.*, 1879; M. Colombier, *S. Barnum*, 1884 (כתב־פלסתר ארסי); Sir George Arthur, *S. B.*, 1923; Lysiane S. Bernhardt (נכדתה), *Le soir de la vie de S. B.*, 1927; G. Bradford, *Daugthers of Eve*, 1930; R. Hahn, *S. B.*, 1932; M. Baring, *S. B.*, 1933; L. Verneuil, *The Fabulous Life of S. B.*, 1942; M. Agate, *Madame Sarah*, 1945.

ג. י. א.

בְּרֶנֶר, מַעֲבַר־ (בגרמ׳ Brennerpass, באיטל׳ Passo Brennero), מעבר בשלשלת התיכונה של הרי־האלפים. גבהו 1,371 מ׳ והוא הנמוך במעבָרות שבשלשלת זו. במ־ב׳ עוברת דרך מעִמקו של נהר־אִין שבצפון לעִמקו של נהר־אֶדִיג׳ה שבדרום — מאִינְסְבְּרוּק, בירת טירול, לבּוֹלְזאנוֹ באיטליה —, הדרך הקצרה ביותר ממינכן לאיטליה. במ־ב׳ כבר השתמשו הרומים; רוב הפולשים הגרמניים לאיטליה בסוף התקופה העתיקה ובתחילת יה"ב עברו דרכו. בין 793 ו1402 עברו כאן מלכים וקיסרים גרמניים 66 פעם. ב1772 נסללה במ־ב׳ דרך לעגלות וב1864—1867 מס"ב עם 22 מנהרות. מ1363 עד 1919 (חוץ מבשנות 1805—1814) היה מ־ב׳ בידי האוסטרים. ב1919 עבר לידי האיטלקים.

בֶּרְנַר מִקְּלֶרְווֹ — בצרפ׳ Bernard de Clairvaux; בלאט׳ Bernardus Claravallensis — (1090, פוֹנְטֵן לֶה דיז׳ון, על־יד דיז׳ון — 1153, מנזר קלֶרוו), מיסטיקן ותאולוג צרפתי; מקדושי הכנסיה הקאתולית. הוריו נמנו עם אצילי בורגונדיה, אך ב׳ הודרך ע"י אמו לחיי פרישות וסג־פנות. כשמתה עליו אמו (1107) החליט לקבל עליו את עול־הנזירות ומשהגיע לבגרות (1111) נכנס למנזר סיטוֹ יחד עם דודו, אחיו, ואחדים מאצילי־עירו, שב׳ השפיע עליהם לעבור לחיי־פרישות. ב1115 התיישב עם קבוצת־נאמניו בעמק מבודד, עמק האַבְּסִינְט, סמוך לנהר־אוֹב (Aube). כאן יסדו מנזר חדש, שב׳ כינה אותו בשם מנזר־קלרווֹ (Clairvaux — כלומר, המנזר שבעמק־האוֹר או העמק הבהיר) ושנועד ליעשות — ע"י פעילותו של ב׳ — מרכז להתחדשות חיי־הרוח ולתיקון־המידות באירופה הנוצרית במאה ה12. ב1153, שנת מותו של ב׳, נמצאו בארצות־המערב מנזרים למאות מייסוּדם של ב׳ וחבריו. הדבר הביא לידי חיזוקו והתפשטותו של פלג הציסטֶרצִינִים (ע"ע) שבין הנזירים הבנדיקטינים, שעליהם נמנה ב׳.

עד שנת 1128 עסק ב׳ בבעיות הנוגעות לנזירים הציסטר־ציינים, והגן על שיטות הצנע, הסיגוּף והפרישוּת, שהיו נהו־גות במנזריו, בפני הביקורת של נזירי קליני (ע"ע), שנהגו להמתיק את חומר התקנות של משטר הנזירים (ע"ע בנדיק־טינים) — regula benedictina —, שהיו משותפים לשני המיסדרים כאחד. מ1128 ואילך נטל ב׳ חלק פעיל בכל ענייניה של הכנסיה הקאתולית, התערב גם בבעיות מדיניות, וכן בכל דבר, שהיה נוגע לדוֹגמאטיקה הנוצרית. התערבותו של ב׳ לטובת האפיפיור אינוֹצנטיוס II בכֶּנֶס של אֶטַנְפּ (Etampes), 1130, הביאה לידי ההכרזה של הכּנס על אי־הלֶגִיטימִיוּת של אֲנַקְלֶטוּס II, יריבו של אינוֹצנטיוס, בעוד שפעולתו של ב׳ בוועידת־הכנסיה בפיזה (1135) הביאה לידי החרמתו של אנאקלטוס וגיבושה של דעת־הקהל באיטליה נגדו; ולסוף, כשמת אנאקלטוס (1138) ועל כס־האפיפיוֹר עלה הקארדינאל גרגוֹריוּס (שקיבל את השם ויקטוֹר) עלה ביד ב׳ לשדלוֹ, שיסתלק מן האפיפיוֹריוּת לטובתו של אינוֹ־צנטיוּס II. בהשפעתו של ב׳ הוכרזו (על־ידי ועידות־כנסיה שונות) כנגועות במינות שיטתו הפילוֹסוֹפית של אַבֶּלַר (ע"ע) והשקפותיו המדיניות של אַרְנַלְדוּס מִבְּרֶשָׁה (ע"ע). השפעתו גברה כל־כך, שבין 1140 ו1150 נראה היה, שבמנזרו של ב׳ היו מרוכזים החיים הרוחנים, ולפעמים גם המדיניים, של אירופה כולה. הועילה בזה הרבה התמיכה, שניתנה לו מצד האפיפיוֹר אֶוּגֵניוּס III, תלמידו של ב׳. הכרזתו של ב׳ על מסע־צלב חדש (ב1146) ופעולתו הנמרצת בכיוון זה נסתיימו בכשלון (ע"ע מסעי־הצלב) — מה שגרם במידת־מה למותו ב1153.

ב׳ אסר להשתמש באמצעי־כפיה כדי להכניס את היהודים בברית הנצרות. כשגברה ההסתה נגד היהודים בערי־הרינוס (בעיקר בקוֹלוֹניה) בימים שקדמו למסע־הצלב השני, כתב ב׳ להגמוֹני־הערים, שאליהם פנו היהודים לעזרה, בגנותם של מעשי התפרעות כנגד היהודים. ר׳ יוסף הכהן (ע"ע) מייחס לב׳ נסיעה למאגנצה כדי להשקיט את ההמוֹנים המוּסתים, וכן הוא משבח את ב׳ על התערבותו, שהביאה לידי הצלתם של יהודים הרבה.

ת ו ר ת ו ו כ ת ב י ו. בכתביו העיוניים (החשובים שבהם הם: Tractatus de gratia et de libero arbitrio — „מאמר

על החסד ועל הבחירה החפשית"; De diligendo Deo „על אהבת ה'") חזר ב' על ההנחות הנאו־אפלטוניות, המשותפות להוגי־הדעות של המאות ה11 וה12. הבחירה החפשית היא „היכולת הניתנת לאדם לרצות", אך היא מוגבלת מטבעה, מאחר שהאדם אינו יכול לרצות את הטוב בלא השפעת החסד האלוהי. יש שלוש דרגות של בחירה: לפי הטבע, כשהאדם בוחר בהשפעת חושיו והוא נתון לתשוקות של העולם הזה; לפי החסד האלוהי, המביא את האדם לידי בחירת הטוב; ולפי ה„תפארת", כשהאדם מתאחד עם האל ובחירתו דומה אז בכֹּל לְזוֹ של האל, שאינו יכול לבחור אלא בטוב בלבד. האדם נמשך אל האל מתוך אהבה אליו, ואהבה זו מסביר ב' בצורה נאו־אפלטונית מובהקת: האל עצמו הוא „סיבת האהבה", והאהבה אליו אינה תלויה בדבר. השקפות אלו מונחות ביסודה של הנטיה המיסטית, המתגלמת בכתביו של ב', והשפעתן ניכרת על המיסטיקנים, שבאו אחריו. מבחינה זו מקורי הוא ספרו De gradibus humilitatis et superbiae („על מעלות הענווה והיהירות"). ב' מביע בו את ההשקפה, שלָדעת את האל ולאהוב אותו הם, ביסודו של דבר, אותו דבר עצמו; כי לדעת את האל נוכל רק ע"י מה שנאהבנו. ע"י קיומן של המצוות העשויות להביא את האדם לידי הרגשת קטנותו, נרכוש שלוש סגולות, שסופן להביאנו לידי אהבת האל ולידי הידבקות בו: א) ע"י הכרת שפלותנו נזכה למידת־הענווה; ב) ע"י הכרת שפלותם של שאר בני־האדם נסגל לנו את מידת־הרחמים; ג) ע"י הרחקת התשוקות מלבנו תוכלנה עיני־הנפש שלנו לראות את העצמים הרוחניים והשמימיים, ומתוך כך תתפתח בנו הסגולה העילאית, שהיא סגולת ההתבוננות (contemplatio) המיסטית באל. תורה זו, המבכרת את קיום המצוות המעשיות על־פני הדרך העיונית, הביאה את ב' לידי התנגשות עם תלמידי האסכולה הפאריסאית, וביחוד עם אבֶּלר, שביסוס עיקרי־האמונה ע"י השכל היה חשוב בעיניהם מאמונה תמימה ומעשים טובים.

ב' חיבר גם דרשות מוסריות וספרי־הטפה מרובים (החשוב שבהם הוא אוסף ה„נאומים על שיר־השירים" — Sermones in Cantica), והניח אחריו מספר מרובה של מכתבים בעלי חשיבות היסטורית־ספרותית, וכן חיבור, שהיה מכוון להדרכתו של אֶוגניוס III כשליט אפיפיורי (De consideratione ad Eugenium III). כנואם מחונן זכה ב' לכינוי „החכם, שלשונו נוטפת דבש" — Doctor mellifluus. ב1174 הוכרז ב' ע"י האפיפיור אלכסנדר III לקדוש.

כתביו של ב' (חוץ מכמה נאומים, שנתפרסמו לאחר מכן) מרוכזים בכרכים 182—185 של ה Patrologia Latina (בהוצאת Migne).

J. Bernhardt, *Die philosophische Mystik des Mittelalters*, 1922; E. Vacandard, *Vie de St. Bernard*, 1927; G. B. Burch, *The Step of Humility by Bernard, Abbot of Clairvaux*, 1940; W. Williams, *St. Bernard, The Man and His Message*, 1944; E. Gilson, *La théologie mystique de S. Bernard*, 1947; *Von Kreuzzug, Krieg und den Juden: zwei Briefe des Bernhard von Clairvaux*, 1948; J. Calmette, *St. Bernard*, 1953; *Mélanges St. B. — XXIV Congrès de l'Association bourguignonne des sociétés savantes*, 1954.

י. ב. ס.

בֶּרְנַר מִשַּׁרְטְר (Bernard de Chartres), תאולוג נוצרי בן המאה ה12. ב' היה מהוגי־הדעות הראשונים של „אסכולת שארטר". נראה שב' עמד בראשו של בית־ספר זה בין 1117 ל1130 (שנת מותו המשוערת) ופעל בו רבות לפיתוחה של המחשבה הפילוסופית לפי השיטות של הסכולסטיקה (ע"ע). מן הידיעות המועטות, שנשתמרו על משנתו (ברובן הן מובאות בספרו של ג'ון מסוֹלְזְבֶּרִי, שהיה תלמידו של ב'), מסתבר, שב' בא אל המחקר הפילוסופי מתוך לימוד הדיקדוק ותורת־ההגיון. ב' הגיע למסקנות פילוסופיות בכיוון נֵאוֹ־אפלטוני מובהק מתוך ניסוח בעיות דיקדוקיות והגדרת חלקי המשפט: כל מלה (פועל או שם־כינוי) נובעת מאידיאה כללית מסויימת, שהיא המהות (essentia) של החפץ או הפעולה המוגדרת. האידיאות הן נצחיות, ומהותן דומה למהותו של האל, שממנו הן נובעות, אע"פ שאינן שוות לו בדרגה. נמוכה מדרגות האל והאידיאות היא דרגת החומר (Hule), שהוא נפסד וכלה ושנברא ע"י האל עצמו. הכרת כתביהם של הוגי־הדעות והדקדקנים הרומיים והמאמץ השיטתי, שאנו מוצאים בכתביו, בהתאמת מערכת האידיאות האפלטוניות לנצרות הופכים את דמותו הרוחנית של ב' לאָפיינית ביותר למחשבת האסכולאסטיקה המוקדמת.

E. Langlois, *Maître Bernard* (in *Bibliothèque de l'École des Chartres*, 54, 1893); R. L. Poole, *The Masters of the Schools at Paris and Chartres* (in *English Historical Review*, 1920); E. Gilson, *Le platonisme de Bernard de Chartres* (in *Revue de Philosophie Néo-Scolastique*, 1923).

י. ב. ס.

בַּרְנַרְד, אֶדְוַארְד אֶמֶרְסוֹן — Edward Emerson Barnard — (1857—1923), אסטרונום אמריקני. ב' היה בן־עניים ומתחילה עבד כצלם. אך מנעוריו התעניין באסטרונומיה ועסק בה מעוני במכשירים, שהוא עצמו התקין לו. במכשיר פרימיטיווי כזה גילה ב1881 שביט חדש. תגליתו זו זיכתה אותו באפשרות של לימודים אוניברסיטאיים, וב1887 נתמנה אסטרונום־עוזר במצפה־ליק בקאליפורניה. ב1897 נתמנה פרופסור לאסטרונומיה באוניברסיטה של שיקאגו ומנהל של מצפה־יֶרְקס (Yerkes) שעל־ידה. ב1901 השתתף במסע החקר האסטרונומי לסומאטרה.

ב' היה אמן הצפיה והמדידה. הוא שילב בשיטותיו את הראיה הישירה אל השימוש בצילום. תגליותיו העיקריות הן: הירח החמישי של צדק; הכוכב בעל התנועה העצמית הגדולה ביותר, שנמצא עד היום (10" בשנה: „הכוכב הבורח של ב'" במזל נושא־הנחש); 16 שביטים חדשים. הוא היה הראשון שהבחין בדבר, ש„השקים השחורים" שבשביל־החלב הם ערפילים כהים. תצפיותיו של ב' במאדים סייעו לסתירת התיאורים, שנתנו כמה מן האסטרונומים שקדמו לו מ„תעלות־מאדים". בשיטות מיקרומֶטריות מדד את קטרם של אַסטֶרוֹאידים (ע"ע) שונים ואת עֳבְיָן של טבעות־שבתַי. לתצלומים הנפלאים של שביל־החלב, של ערפילים ושביטים, שנעשו על־ידיו, יצא שם. האוסף העצום של תצלומיו יצא אחר מותו כאטלאס של תחומים נבחרים של המילקה (1927).

J. A. Parkhurst, *E. E. B.* (Nat. Acad. of Sci.), 1923; *Roy. Astron. Soc.* LXXXV, 221-225, 1923; E. B. Frost, *E. E. B.* (Astrophys. J., LXXXVIII), 1923; R. G. Aiken, *E. E. B.* (*Astron. Soc. of the Pacific*, XXXV, 87-94), 1924.

בֶּרְנַרְדִּינוֹ דָּה סִיאֶנָה — Bernardino da Siena [Bernardino Albizzeschi] — (1380, מַסָּה מַרִיטִימָה שבמחוז טוסקאנה — 1444, אַקוילה שבמחוז אַבְּרוּצוֹ), מטיף איטלקי פראנציסקני וקדוש קאתולי. ב', שהיה ממשפחת־אצילים, נתייתם בילדותו מאביו ומאמו ונתחנך בבית דודו, שישב בסיאֶנה. כאן למד, לפי נוהג זמנו, פילוסופיה ורטוריקה. מנעוריו היה בעל נטיות והזיות דתיות וכשהיה בן



מסכת־המוות של ברנארדינו דה סיאנה.
נמצאת בכנסיה שעל שמו בסיאנה

עשרים וארבע נכנס למיסדר הפראנציסקנים. עד מהרה נתפרסם כמטיף מחונן בכפרים הקרובים לסיאנה: ע"י מסע־ההטפה, שערך ב1417 בלומבארדיה, וביחוד במילאנו, נתפרסם שמו באיטליה הצפונית והמרכזית; מאז נחשב ב' כמטיף העממי החשוב ביותר באיטליה של זמנו. ב' הטיף לתיקון־המידות, שמירה על טהרת־המשפחה וקיום מצוותיה המעשיות של הנצרות. הוא נתקבל באהדה ע"י האפיפיור אוגניוס IV, ששם לאַל נסיונות להרשיעו על יסוד הטענה, שמשנתו, שלפיה צפונים בשמו של ישו — אם משתמשים בו כראוי — סגולות ריפוי וכוח מַגי, גרמה למינות ולכפירה. אעפ"כ הובא ב' ב1427 וב1431 לפני בית־דינה של הכנסיה, אלא שיצא זכאי, והדבר רק הוסיף פרסומת לשמו. ב1438 נתמנה הראש (Vicarius generalis) של זרם הOsservanti (שמרנים) שבמיסדר הפראנציסקני, ובזמן כהונתו פעל רבות לפיתות מנזרי־המיסדר. ב' נמנה על המטיפים העממיים, שנתרבו באיטליה במאה ה15 ושנלחמו על שינויי־ערכים בנצרות, בלא שהתנקשו במוסדותיה של הכנסיה הרומית, ומשום כך נתקבלו בקלות ע"י הזרם הרשמי שלה. לא עברו אלא שש שנים אחר מותו וב' הוכרז כקדוש ע"י האפיפיור ניקולאוס V.

פעילותו של ב' הביאה נזק ניכר ליהודים באיטליה. ב1408 נפגש עם וינסֶנט פֶּרֶר, התעמלן הספרדי האנטישמי, באלסנדריה שבאיטליה הצפונית, והושפע ממנו. איבתו המיוחדת אל היהודים נבעה גם מתוך תורתו הקנאית, שלפיה אין הצלה אישית לאדם, שנמצא מחוץ לכנסיה הנוצרית, ושאדם זה חייב גיהינום; כמו־כן סבור היה, שהיהודים, העומדים בעקשנות בסירובם להיוושע, משמשים דוגמה מַזקת לעם, שבתוכו הם יושבים. הוא השתדל, שהיהודים יחוייבו בנשיאת אות־הקלון בפועל, ועירער על זכותו של מישהו, אפילו של האפיפיור, לפטור אותם מזה. ב1427 הסית נגד היהודים באומבּריה ובסיאֶנה. זמן קצר לאחר מכן הטיף נגדם בבּרֶשה, וב1438 דרש 12 דרשות אנטי־יהודיות באסיפות רבות־עם, שכונסו באקווילה שבמלכות־נאפולי ושבאחת מהן נכח גם המלך רֶנֶה (René). בכמה מן המקומות, שבהם הטיף, נעשו נסיונות של פרעות ביהודים.

חשיבות מיוחדת מבחינה ספרותית וסיגנונית יש לנאומיו האיטלקיים של ב', שנשתמרו בחלקם הודות לאחד משומעיו מפשוטי־העם, שהצליח לאספם. למרות מה שהם בנויים לפי המתכונת האסכולאסטית הרגילה, כבר ניכרת בהם רוח חדשה; לשונם היא הניב הפלורנטיני הטיפוסי של אותה תקופה וסיגנונם בהיר, פשוט ושופע חיים ורעננות.

כתביו הלאטיניים של ב' יצאו בכמה הוצאות מ1635 ואילך, והתחילו מתפרסמים בהוצאה ביקרתית ע"י D. Pacetti בשם De Bernardini Senensis operibus ratio criticae editionis (1947).

S. B. da S., *Saggi e ricerche* pubblicati nel quinto Centenario della morte, 1944; P. Thureau-Dangin, *Un prédicateur dans l'Italie de la Renaissance*, 1896; K. Hefele, *Der Heilige B.*, 1912; A. G. Ferrers–Howell, *S. B. of Siena*, 1914; U. Cassuto, *Gli Ebrei a Firenze nell'età del Rinascimento*, 1918; V. Facchinetti, *Bernardino de Siena*, 1933; C. Roth, *The Jews of Italy*, 1946.

י. ב. ס.

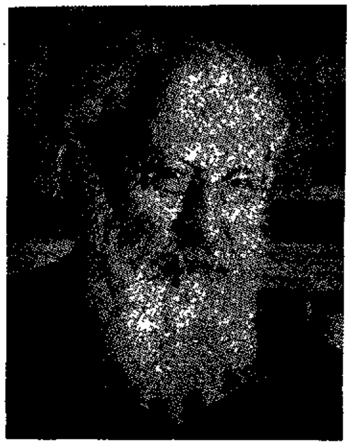
בֶּרְנַרְדִינוֹ דָה פֶּלְטְרֶה — Bernardino da Feltre — (1439, פֶּלטרֶה — 1494, פּאוויה), מטיף פראנציסקני איטלקי ותעמלן אנטישמי. ב', ששמו המקורי היה מארטינו טומיטאנו (Tomitano), למד בפאדובה וב1456 נכנס למיסדר הפראנציסקני ושינה את שמו לברנארדינו (מתוך הערצה לברנרדינו דה סיאֶנה, ע"ע). ב' שהשתייך לפלג של ה"מַחמירים" (Osservanti) שבין הפראנציסקנים, התפרסם באיטליה הצפונית (מ1471 ואילך) כמטיף, ביחוד בדרשות, שהשמיע בתקופת־התענית שלפני הפסחא, שבהן קרא את העם לחזור בתשובה. כן המריץ את ייסודם של בתי הלוואה־בלא־ריבית או של "גמילות־חסד" (Monti di Pietà) כדי לדחוק את רגליהם של היהודים מתחום־הבאנקאות. ב1475 גרמה הטפתו לעלילת־דם בטרֶנטו (ע"ע). בשנה שלאחר מכן השתדל להביא לידי תוצאות כאלו גם בּרֶג'ו, ואח"כ בבאסאנו ובמאנטובה; ב1485 בוצע בהשפעתו גירושם של היהודים מפּרוּג'ה וב1486 — מגוּבּיו. ב1488 גורש ב' מפירנצה כדי למנוע מהומות. אח"כ הסית ב' נגד היהודים באַקווילה, קייטי, לוּקה, סיאֶנה, פַּאֶנצה, בּולוניה, פאדובה, ועוד, ובכל מקום ומקום היו להסתתו תוצאות רציניות פחות או יותר. ב1491 הצליח באירגון "גמילות־חסד" בראוֶנה והביא לידי הריסת ביהכ"נ בעיר זו. ב1492 גרם לגירושם של היהודים מקאמפּו סן פייטרו וב1494 — מבּרֶשה. — זמן קצר לאחר שמת הוכר כbeatus ("מאושר", הדרגה הקודמת לזו של "קדוש" נוצרי).

L. da Besse, *Le bienheureux B. da F. et son œuvre*, 1902; E. Lazzareschi, *Il beato B. da F., gli ebrei ed il Monte di Pietà in Lucca*, 1941; A. Pellin, *Beato B. da F.*, 1938; C. Roth, *Jews of Italy*, 1946.

בֶּרְנַרְדִינִים, ע"ע צִיסְטֶרְצִיָנִים.

בֶּרְנְשְׁטַיְן, אֶדוּאַרְד — Eduard Bernstein — (1850, ברלין — 1932, שם), סוציאליסטן ומדינאי גרמני־יהודי. אבות אבותיו היו יהודים פולניים, וכמה מהם —

תלמידי־חכמים ורבנים. אביו עבד כנהג־קטרים בברלין. ב׳, שהיה מתחילה פקיד של באנק, נצטרף ב1872 אל המפלגה הסוציאל־דמוקראטית. בתקופת החוקים האנטי־סוציאליסטיים של ביסמארק ערך את בטאון המפלגה Sozialdemokrat בציריך (1881—1888), ולאחר שגורש משווייץ ערך עיתון זה בלונדון (1888—1890). באנגליה בא במגע עם פרידריך אֶנגלס (ע״ע), וגם כתב בשביל כתב־העת Neue Zeit („הזמן החדש״) של קַרל קַאוּטסקי (ע״ע). בלונדון באה גם תמורה בהשקפתו: ממארכסיסטן אדוק הפך למה שקוראים רוויזיוניסטן, ולאחר מכן נעשה התֵאורֶטיקן הראשי של הרוויזיוניזם בגרמניה, שאליה חזר ב1901. ב׳ היה חבר הרייכסטאג ב־1902—6, 1912—18, 1920—1928. אחר ה־פילוג שבא בתוך הסוציאל־דמוקראטיה הגרמנית, נצטרף (1916) אל המפלגה הסוציאל־דמוקראטית הבלתי־תלויה, ולאחר מכן חזר אל המפלגה הרשמית.


אדוארד ברנשטיין

כתביו החשובים ביותר כוללים: Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie („ההנחות של הסוציאליזם ותפקידי הסוציאל־דמוקראטיה״), 1899; Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus („להיסטוריה ולתיאוריה של הסוציאליזם״), 1901; Gesch. d. Berliner Arbeiterbewegung („תולדות תנועת־הפועלים בברלין״), 1907; Ferdinand Lassalle, Eine Würdigung des Lehrers und Kämpfers („פרדינאנד לאסאל, הערכה של מורה ולוחם״), 1919; Die deutsche Revolution („המַהפכה הגרמנית״), 1921; Sozialismus und Demokratie in der grossen englischen Revolution des 17. Jahrhunderts („סוציאליזם ודמוקראטיה במהפכה האנגלית הגדולה של המאה ה17״), 1922^{4}.

ב׳ ערך את הוצאת כתביו של פרדינאנד לאסאל (12 כרכים, 1919—1920), ובשיתוף עם בֶּבֶל (ע״ע) — את חליפת־המכתבים של מארכּס ואֶנגלס (1913). הוא כתב מספר גדול מאוד של מאמרים, שהרבה מהם הופיעו בהוצאת הבטאון הרוויזיוניסטי Sozialistische Monatshefte. כתביו האוטוביוגראפיים הם: Von 1850 bis 1872, Kindheit und Jugendjahre („מ1850 עד 1872, שנות ילדות ושחרות״), 1926; Sozialdemokratische Lehrjahre („שנות־לימודים סוציאל־דמוקראטיות״), 1928; Eduard Bernstein, Entwicklungsgang eines Sozialisten („אֶדוארד ברנשטיין, מהלך התפתחותו של סוציאליסטן״), בתוך הקובץ Die Volkswirtschaftslehre der Gegenwart in Selbstdarstellungen, I (1924), שנערך ע״י פליכּס מיינר.

בהצעתם של עיקרי־הרוויזיוניזם חָלק ב׳ על ההנחות הקיצוניות של מארכּס. הוא ציין, שכמה מנבואותיו של זה האחרון לא נתקיימו: רמת־החיים של הפועלים אינה יורדת, אלא, להפך, עולה בקביעות; אמנם חל ריכוז תעשייני ופיננסי, אבל באותו זמן עצמו גדל מספרם של בעלי־המניות הזעירים בחברות של הון משותף ובמפעלים כלכליים אחרים; המעמד הבינוני לא זו בלבד שלא נעלם מן העולם, אלא שהוא אף גדל וקולט כמה וכמה פועלים, שנעשו אמידים יותר; בחקלאות — על כל פנים זו של מערב אירופה — מתרבות הנחלות של יחידים, שהן בעלות גודל בינוני; הפער בין המעמדות אינו מתרחב; סיכסוכי־המעמדות נעשים פחות חריפים בעיקרם; הסולידאריות הבינלאומית של הפרולטאריים אינה חזקה ביותר כשהדברים נוגעים לפעולה לאומית. על יסוד כל אלה תקף ב׳ את הקו המארכּסיסטי האדוק והמליץ על דרכי מדיניות ותכסיסים מתונים יותר ומודרגים יותר. לב׳ נודעה השפעה מרובה על התנועה הסוציאל־דמוקראטית בגרמניה.

ב׳ רחש אחווה אל היהודים בכל מקום שמצא אותם נרדפים על שום מוצאם. אך זולת זה המליץ, רוב ימיו, על התבוללות גמורה וכנה. פרישתו מן הקהילה היהודית בברלין ב1877 יותר משהיה בה משום הפגנה נגד היהודות, היה בה משום ביטוי של סולידאריות עם סניף המפלגה הסוציאל־דמוקראטית בּברלין, שניהלה באותה שנה תעמולה בין הפועלים לפרישה מן הכנסיה. ב׳ הבחין בקיומו של רגש אנטי־יהודי בתוך הסוציאל־דמוקראטיה הגרמנית, אף ביקר את מארכּס על דרך הטיפול שלו בשאלה היהודית, שלא היה מספיק מעיקרו ושהועיל (לדברי ב׳) לאנטישמיים. בחיבורו Aufgaben der Juden im Weltkriege („תפקידי היהודים במלחמת־העולם״), 1917, הביע את הדעה, ש„שלוש נשמות״ שוכנות ב„יהדות בכללה״: 1) הנשמה הפאטריוטית, המתגלית ביחסם אל הארץ, שהיהודים יושבים בתוכה (landes-patriotische Seele); 2) הנשמה הפוליטית־השבטית (stam-mespolitische Seele); 3) נשמה קוסמופוליטית; מתוך כך ייחס ב׳ ליהודים „ייעוד מיוחד״: לפעול כמתווכים בין האומות. „אין אני ציוני״, אמר ב׳ ב1917, „הרגשתי כגרמני חזקה היא משאוכל להיות ציוני״. אך בעוד שעד מלחמת־העולם I נלחם בציונות, הרי על סף 1917 היה סבור, שאע״פ שאין הציונות יכולה להתקבל כמטרה בשביל היהודים של אירופה המערבית, אין זה מן הנמנע שתהא לה „השפעה משחררת״ על יהודי־רוסיה. בשנות־חייו האחרונות אף תמך בציונות, וב1928 נצטרף אל ה„ועד למען ארץ־ישראל״ הסוציאליסטי הבינלאומי.

K. Kautsky, *Bernstein und das soz'alistische Programm*, 1899; P. Gray, *The Dilemma of Democratic Socialism: Edward Bernstein's Challenge to Marx*, 1952; E. Silberner, *German Social Democracy and the Jewish Problem Prior to World War I* (in *Historia Judaica*, XV [1953], 3–48).

א. ז.

בֶּרְנְשְׁטַיְן, אַהֲרֹן — A. Bernstein — (1812, דאנציג — 1884, ברלין), סופר יהודי־גרמני; פופולאריזאטור של מדעי־הטבע ומסַפּר. עד שנתו ה18 עסק ב׳ רק בלימודי־קודש. ב1830 בא לברלין, וכאן רכש לו ידיעות מרובות בספרות הגרמנית, בהיסטוריה ובמדעי־הטבע. בשם הבדוי א. רֶבֶּנשטיין תירגם לגרמנית את „שיר השירים״ — תרגום, של. צוּנץ (ע״ע) כתב לו הקדמה (1834). ב׳ הקדיש את רוב כוחותיו לטיפול בבעיות מדיניות ומדעיות, אך עם זה עסק גם בענייני־היהדות. ביחד עם זיגיסמונד שטֶרן יסד בברלין את „חברת־הרפורמה״, פירסם את הכרוז „לאחַי היהודים

בגרמניה" — כרוז בזכותה של הרפורמה, שעשה בשעתו רושם —, ערך את Die Reformzeitung ("עיתון־הרפורמה"), שנוסד ב־1847, ואף חיבר — ביחד עם שטרן הנזכר — סידור־תפילה רפורמי.

כעיתונאי מדיני דגל ב' בליבראליות ובדמוקראטיה. ב־1848 השתתף בפועל, מעל המיתרסים, במהפכה, וב־1849 יסד עיתון ראדיקאלי בשם Urwählerzeitung, שהיתה לו השפעה מרובה; אך ב־1851 אסרה הצנזורה את העיתון ואף ב' עצמו נאסר לארבעה חדשים. מ־1852 עד 1882 השתתף בעיתון Berliner Volkszeitung, שבו היה מפרסם מאמרים פובליציסטיים ומאמרים מדעיים פופולאריים על התגליות החדשות.

ב"הלוח והשנתון לקהילות היהודים בגרמניה" של ורטהיימר מ־1858/59 פירסם ב' את הסיפורים Vögele der Maggid ו־Mendel Gibbor. סיפורים אלה, שמתארים מעשי יום־יום בחיי־היהודים, משתייכים לאותו סוג ספרותי, שאליו שייכים סיפוריו של לֶאוֹפּוֹלד קוֹמְפֶּרְט (ע"ע) על יהדות־צ'כיה, שקדמו להם, וסיפוריו של קָרְל אֶמִיל פְרַנְצוֹז (ע"ע) על יהדות־גאליציה, שנכתבו אחריהם. הם יצאו בגרמנית בכמה הוצאות ואפילו נכנסו לתוך ה־Neuer deutscher Novellenschatz של Heyse (כרך X, 1885), וכן נתפרסמו בתרגום רוסי (1876).

לפירסום מיוחד זכה אוסף המאמרים המדעיים של ב': Naturwissenschaftliche Volksbücher, 1855—1856, שיצא ב־1897—1899 בהוצאה חמישית בעשרים כרך וניתרגם ללשונות הרבה. התרגום העברי בשם "ידיעות־הטבע", שנעשה בעיקר ע"י דויד פרישמאן, יצא בוואראשה ב־1881—1891 והשפיע הרבה על קוראי־עברית במזרח־ארופה.

ש. י. פין, כנסת־ישראל, עמ' 75—76; ש. ברנפלד, תולדות הריפורמאציון הדתית בישראל (1900). בערכו; W. Zeitlin, *BHPM, 100, 324.*

ס. ל.

בֶּרְנְשְׁטַיְן, אִיגְנַץ (יִצְחָק) — Ignacy Bernstein — (1836, ויניצה, אוקראינה — 1908, בריסל), אספן וחוקר של הפולקלור הידי. ב', בן למשפחה עשירה של תעשייני־סוכר, היה אף הוא תעשיין ובעל־אמצעים — מה שאיפשר לו לרכז ספריה מעולה לפולקלור, לסייר באירופה, אפריקה הצפונית, ועוד (ב' ביקר גם בא"י), ולהקדיש זמן מרובה לשם איסוף ורישום של פתגמים בעלי ערכים פולקלוריים מעמים שונים. אך בייחוד התעניין ב' בפולקלור היהודי. במשך 35 שנה ליקט פתגמים בידיש, שהיו רווחים בין יהודי רוסיה, פולניה וגאליציה. ב־1888—1889 פירסם 2,056 פתגמים יהודיים בשנתון "הויזפריינד" (I—II), שנערך על־ידי מרדכי ספקטור. עשרים שנה לאחר מכן גדל מספר הפתגמים שאסף עד 3,993 וב' כינסם בכרך, שיצא ב־1908 בשם "יודישע שפריכווערטער און רעדענסארטען". נדיר יותר הוא ספרו השני, Erotica et Rustica (1908), הכולל 227 פתגמי־עם בידיש, שעוסקים בענייני־מין.

ברנשטין, אנרי לאון — Henri-Léon Bernstein — (1876, פאריס — 1953, שם), דראמאטורגן צרפתי־יהודי. ב', שהיה נכדו של הבנקאי הניו־יורקי ויליאם זליגמאן ושאף הוא עצמו היה בעל־הון, נמשך לתיאטרון מצעירותו, וב־1900 כבר התחיל בחיבור מחזות. מחזותיו, שהם כתובים בטכניקה מושלמת ומתוך הבנה עמוקה בחוקי־התיאטרון, משכו עשרות שנים את הקהל חובב־השעשועים בפאריס לתיאטרון, שיסד ב' להצגתם.

בתקופת יצירתו הראשונה (עד 1914) כתב ב' בעיקר מחזות נאטוראליסטיים, שבהם ביקש להבליט אמיתות אכזריות מחיי הפרט והחברה. מן הידועים שבהם: La rafale ("ההגרלה"), 1905, Le voleur ("הגנב"), 1906, "שמשון" (1907), Le secret ("הסוד"), 1913, שמצטיינים בעלילה מהירה ומרתקת ושעיקרם —אינטריגות של אהבה ושל עסקי־ממון, שחושפות את היצרים המכוערים והפרימיטיוויים ביותר של האדם. הצלחתו של ב' היתה מרובה, ובשנות 1904—1914 לא היה ערב, שלא הוצג מחזה משלו בפאריס.

ב' היה פאציפיסטן, ובמשך מלחמת־העולם I שהה בבלגיה כעיתונאי וכתעמלן לשלום. אחר המלחמה התחילה התקופה השניה ביצירתו הדראמאטית, שבה גילה יכולת מרובה יותר של חדירה פסיכולוגית. מאז עד 1938 העניק לקהל הקבוע שלו מחזה חדש בכל עונה, ובסך הכל כ־20 מחזות, שבהם ניתח את מצפונם (הבלתי־טהור בדרך כלל) של גיבוריו. ביניהם: המחזה ההיסטורי "יהודית" (1922); Félix ("פליכס"), 1926; Mélo ("מֶלו"), 1929; Espoir ("תקוה"), 1935. בכמה ממחזותיו נלחם ב' באנטישמיות, ובזמן מאוחר יותר — בנאציזם, כגון ב־Elvire ("אֶלוירה"), 1940. — לאחר שהונהגו באיטליה חוקי־הגזע (1938) החזיר ב' למוסוליני אות־כבוד, שקיבל ממנו.

כשנפלה פאריס ביד הנאצים נמלט ב' לאה"ב. אחר המלחמה חזר לפאריס ולתיאטרון, אך נתקל בביקורת קטלנית מצד דור־המבקרים הצעיר, שחשב את מחזותיו למיושנים, תפלים וצרי־אופק. אעפ"כ הוסיף הקהל לנהור לתיאטרון של ב' — שהיה "תיאטרון־הבולוואר" האפייני ביותר — כדי לבלות בו ערב מעניין, אף אם לא עשיר בחוויות עמוקות, וליהנות מן הפעולה המרתקת ורבת האינטריגות של מחזותיו החדשים, כ־Le soif ("הצָמָא"), 1949, או של אחד ממחזותיו הישנים.

ג. י. א.

בֶּרְנְשְׁטַיְן, לֶנֶרְד — Leonard Bernstein — (נו' 1918, לורנס, מאסאצ'וסטס), קומפוזיטור, מנצח ופסנתרן אמריקני־יהודי. ב' למד קומפוזיציה באוניברסיטה ע"ש הארווארד, שבה סיים את חוק־לימודיו ב־1939; אח"כ השתלם במכון קֶרְטיס (Curtis) שבפילאדלפיה בניצוח (אצל פריץ ריינר), תיזמור ונגינה בפסנתר, וכן לָמד את תורת־הניצוח אצל סרגי קוסביצקי. ב־1943 נעשה סגן־המנצח בתזמורת הפילהארמונית הניו־יורקית וב־1945 נתמנה יורשו של סטוקובסקי בניצוח על התזמורת העירונית של ניו־יורק. מאז פעל כמנצח־אורח באה"ב ובאירופה, וכן ניצח מזמן לזמן על התזמורת הפילהארמונית הישראלית. יצירתו הסימפונית הראשונה היתה "ירמיהו" (1942), המבוססת בחלקה על טעמי־המקרא (בהפטרות) והמושפעת במידה ידועה גם מן המוסיקה העברית של ארנסט בלוך ומסיגנונו של אהרן קופלנד. ב' נשאר נאמן לסיגנונו זה גם בסימפוניה השניה שלו, "תקופת החרדה" (1948—1949). כן חיבר יצירות לבימת־הבאלט, מחזות מוסיקאליים לבימות ברודוויי, קטעים לפסנתר ושירים.

בֶּרְנְשְׁטַיְן, פֶּרֶץ (1890, מיינינגן, גרמניה), פובליציסטן ועסקן ציוני. ב־1930—1934 היה נשיא ההסתדרות הציונית בהולאנד וערך את שבועונה. ב־1935 נשתקע בא"י.

ב1937—1946 שימש העורך של העיתון היומי „הבוקר". מ1941 הוא יו"ר ברית הציונים הכלליים בא"י; ב1946 נבחר להנהלת הסוכנות היהודית ושימש בה כראש המחלקה למסחר ולתעשיה. ב1948/9 שימש שר המסחר והתעשיה בממשלה הזמנית של מדינת־ישראל. ב' נבחר לכנסת הראשונה, השניה והשלישית ומ1953 עד 1955 שימש שר המסחר והתעשיה בממשלת־ישראל. פעולתו העיתונאית הוקדשה ברובה למלחמה במפלגות השמאל בציונות, ומשעה שקמה מדינת־ישראל — ביחוד למלחמה במשטר הכלכלי, שמפלגות אלו הנהיגו בארץ. בפעולה זו נתגלה ב' כפובליציסטן בעל־שיטה, שקול ויסודי. ב' חיבר גם את הספרים „האנטישמיות כתופעה קיבוצית" (גרמנית, 1926; תרגום אנגלי: 1951) ו„על הבעיה היהודית" (הולאנדית, 1935).

בֶּרְנְשְׁטַין, שִׁמְעוֹן (נו' 1882, יאקובשטאט, לאטוויה), חוקר בחכמת ישראל ועסקן ציוני. ב' למד לשונות־המזרח והיסטוריה באוניברסיטות של ברלין ושטראסבורג, וב1906 הוכתר בתואר ד"ר לפילוסופיה באוניברסיטה של ברן. מנעוריו השתתף בעיתונות העברית והיה פעיל בתנועה הציונית. ב1915—1920 ניהל את הלשכה הציונית המרכזית בקופנהאגן וב1919—1921 היה מזכירה של מחלקת־האירגון של ההנהלה הציונית בלונדון. מ1922 הוא יושב בניו־יורק. ב1922—1953 ערך את השבועון היידי של ההסתדרות הציונית באה"ב „דאָס אידישע פאָלק". נוסף על עסקנותו הציונית התמסר ב' לחקר השירה העברית, ביחוד בספרד ובאיטליה, ובתחום זה פירסם כמה עבודות חשובות. מחיבוריו העבריים: „בחזון הדורות", מסות ורשומות על סופרים וספרים בדורות ראשונים ואחרונים (1928); „דיוואן לר' יהודה אריה ממודנה", עם מבוא והערות (1932); „דיוואן לר' עמנואל בן דויד פראנסיש", עם מבוא והערות (1932); „שומרי החומות", מסות ומחקרים על זרמים ותקופות בתחיה הישראלית (1938); „משירי ישראל באיטליה", אוסף שירים ופיוטים מן המאות ה16—ה18, עם מבוא והערות (1939); „פיוטים ופייטנים חדשים מתקופת ביזאנטיה" (1942); „דיוואן של שלמה בן משולם דאפיירה", חלק א' — שירי־חול, עם מבוא (1942), חלק ב' — שירי־קודש (1945/6, HUCA); „שירי יהודה הלוי", מבחר שירי קודש וחול עם מבוא וביאורים (1944); „על נהרות ספרד", קינות כמנהג ספרד על חורבן ירושלים ועל הפורענויות עד גזירות קנ"א, עם מבוא והערות (1956); „שירי הקודש של ר' משה אבן עזרא", עם מבוא והערות (1957).

בֶּרְנְשְׁטַין־כֹּהֵן, יַעֲקֹב, ע"ע כֹּהֵן־בֶּרְנְשְׁטַין, יַעֲקֹב.

בְּרֶס, לָה (La Bresse), חבל במזרח־צרפת, בין נהר־סוֹנָה (Saône) והרי־היוּרה, ששטחו כ3,000 קמ"ר לערך. מרכזו: העיר בורג־אַן־ב' (Bourg-en-B., 25,000 תוש'). — ב' נזכרת במאה ה7 בשם בריכּסיה (Brixia) או בּרֶסיה (Bressia) והיתה חלק ממלכות־בורגונדיה (ע"ע). מסוף המאה ה13 ואילך היתה ב' תחת מרותם של דוכסי סאוואָ (Savoie), שוויתרו עליה (ב1601) למלכי צרפת. מ1789 ואילך כלולה ב' בדפארטמנט של אַן (Ain).

A. Bérard, *La B. et le Bugey*, 1906.

בָּרֶס, אוֹגִיסְט־מוֹרִיס — Auguste-Maurice Barrès — (1862, שַׁרְם־סיר־מוֹזֶל [לותרינגיה] — 1923, נֵיִי־סיר־סֶן [Neuilly-sur-Seine], על־יד פאריס), סופר צרפתי. ב' שלמד תחילה בבית־ספר תיכון בנַנְסִי, בא ב1883 לפאריס כדי ללמוד משפטים. כאן נתבלט עד מהרה ע"י פעולתו הספרותית. יצירתו הראשונה, שעוררה תשומת־לב, היתה: Sous l'oeil des Barbares („תחת מבטם של הבארבארים", 1888) — החלק הראשון של טרילוגיה בשם: Le culte du moi („פולחן האני"), שחלקיה האחרים הם: Un homme libre („בן חורין", 1889) וLe jardin de Bérénice („גַנָה של ברניקי", 1891). „פולחן־האני", פרקים של אינדיווידואליזם קיצוני ואנוכיות מובהקת, הוא יסודם ועיקרם של ספרים אלה. — מכאן הגיע ב' לשלב שני בהתפתחותו הרעיונית: ה„אני" הוא תולדה של המסורת הלאומית ומורשת־האבות והוא צומח מתוך אדמת־המולדת, שבה טמונים שרשיו. רעיונות אלה השתלבו בתפיסתו של ב' עם רגשי־זעם ושאיפות־נקם של בן־לותרינגיה, שראה את חבל מולדתו בידי הכובש הגרמני. ב' נעשה לאומני, והרגשות הלאומנים שלו באו לראשונה לידי ביטוי ספרותי בטרילוגיה השניה שלו: Le roman de l'énergie nationale („הרומאן של הכוח הלאומי"), שחלקיה הם: Les déracinés („העקורים", 1897), L'appel au soldat („הקריאה אל החייל", 1900) וLeurs figures (דמותם", 1902). ב1888 כבר היה ב' מתומכיו של הגנרל בּוּלַנְזֶ'ה וב1889 נכנס לבית־הנבחרים כציר בּוּלַנְז'יסטִי מטעם נאנסי. כן היה ממשתתפיו הקבועים (וזמן־מה גם עורכו) של העיתון היומי הלאומני־האנטישמי La Cocarde (נוסד 1888) וממניחי יסודותיה הרעיוניים של תנועת הAction française המונארכיסטית, שנתארגנה ב1898. — בזמן משפטו של דרייפוס היה ב' מן הפעילים במחנה מאשימיו, והמאמרים שפירסם בעניין זה כונסו בקובץ Scènes et doctrines du Nationalisme („תופעות ותורות של הלאומיות", 1902). — גם בעיית אלזאס־לותרינגיה שימשה נושא להרבה מחיבוריו, כגון שורת הספרים: Les bastions de l'Est („ביצורי המערב") הכוללת בין השאר: Au service de l'Allemagne („בשירות גרמניה", 1905) ו„קולֶט בודוש" (1909), שהם רומאנים בעלי מגמה מדינית. לשיא פעילותו המדינית־הספרותית הגיע ב' בימי מלחמת־העולם I, שבהם שימש בין השאר ציר בבית־הנבחרים ונשיא „הליגה של הפאטריוטים" (מ1914). נאומיו ומאמריו המרובים מאותה תקופה כונסו ב14 כרכים בשם: Chroniques de la Grande Guerre („כרוניקות של המלחמה הגדולה", 1914—1920). כמה מחיבוריו של ב', שכוללים את רשמי־מסעותיו בארצות־חוץ, נחשבים למיטב־יצירתו מבחינה אמנותית: Greco, ou Le secret de Tolède („גרֶקו, או סודה של טולֶדו" 1912), Une enquête aux pays du Levant („סקר של ארצות־המזרח", 1923), ועוד. היומן, שהתחיל כותב בשנת 1896, נתפרסם אחר מותו (מ1929 ואילך).

ב' נמנה עם חשובי הסופרים הצרפתיים בזמנו. היה בעל סיגנון מקורי ובעל יכולת של ביטוי חזק ועשיר. מרובים היו מתנגדיו, אך לא מועטים היו גם חסידיו, והשפעתו ניכרת אף בכתביהם של כמה מן הסופרים הצרפתיים בני־זמננו. — ב1906 נתמנה ב' כחבר באקאדמיה הצרפתית.

A. Thibaudet, *La vie de M. B.*, 1921; J. Madaule, *Le nationalisme de B.*, 1942; R. Fernandez, *B.*, 1943; P. Moreau, *M. B.*, 1946; R. Lalou, *M. B.*, 1950; P. de Boisdeffre, *B. parmi nous*, 1952.

י. פ.

בַּרַס, פּוֹל דֶה — Paul-François-Jean-Nicolas de Barras — (1755—1829), מהפכן צרפתי. היה בן של משפחת־אצילים בדרום־צרפת; נכנס ב1775 לצבא ושירת זמן־מה כקצין' בהודו המזרחית. ב1789 הצטרף למהפכה ונבחר ב1792 כציר לקוֹנוֶנט. ב' הצביע בעד הוצאתו של המלך להורג והשתתף בסוף 1793 בדיכוי האכזרי של העיר טוּלוֹן (ע"ע). ב27.7.1794 (9 בתרמידור) היה מפקדן של היחידות, שהיה להן חלק מכריע בהפלתו של רוֹבספייר. באוקטובר 1795 דיכא את מרד הרויאליסטים בעזרת גדודיו של נאפוליון ונעשה אחד מן ה„דירקטורים" של צרפת. בספטמבר 1797 גירש — שוב בעזרת הצבא — את מתנגדיו מן הממשלה ומבית־הנבחרים, אך בנובמבר 1799 (18 בבריי־מר) הכריח אותו נאפוליון להתפטר. בתקופת שלטונו רכש לו ב', תכופות בדרכים בלתי־כשרות, רכוש גדול וחי חיי בזבזנות והוללות. מסיבות בלתי־ידועות לא נרדף ע"י הבור־בּוֹנים לאחר שאלה האחרונים חזרו לשלטון. — זכרונותיו של ב' —, שהם חשובים, אע"פ שאינם מהימנים כל־צרכם — נתפרסמו ב4 כרכים ב1895/6.

G. L. Laroument, *B. et ses mémoires*, 2 vols., 1896/1900; H. d'Alméras, *B. et son temps*, 1929; J. Vivent, *B., le "roi" de la République*, 1937.

בֶּרְסֶאוֹ, גּוֹנְסָלוֹ דֶה — Gonzalo de Berceo — (1198 — אחר 1264), המשורר הקאסטיליני הקדום ביותר, ששמו נשתמר. ב' היה כומר במנזר הבנדיקטיני סאן מיליאן דֶה לה קוֹגוֹלְיָה (באיזור ריאוֹחָה), ששימש מרכז תרבותי חשוב. הוא חיבר, על יסוד מקורות לאטיניים, שירים סיפוריים (Prosas) על חיי קדושים; לשונו היא לשון־הדיבור על ציוריה העממיים. החשוב בחיבוריו אלה הוא „חיי אוֹרְיָה הקדושה" (Vida de Santa Oria), שנכתב בזקנותו; בדרך־תיאור, שמבשרת את כתיבתו של דאנטה, מספר ב' על חזיונותיה של הפרושה אוֹריה ועל עלייתה לשמים. מיטב יצירתו של ב' הוא האחרון שבשלושת מחזורי־השירים, שחיבר על מרים, אמו של ישו: ה„נפלאות" (Milagros). מחזור זה כולל 25 פרקים, שהם כעין סיפורים קצרים על עזרתה של מרים למאמיניה, כגון ניסים שאירעו לגנב מאמין, למנהלת־מנזר שהרתה, לכומר שיכור, וכד'; מרים מתוארת בהם כבעלת תכונות אנושיות ארציות, כגון קנאה, ולשונה מתובלת בביטויים נועזים. כמה מן ה„נפלאות" עוסקים בנושאים יהודיים: על ילד יהודי (מס' 15); על יהודי טולדו (מס' 18); על תֵאוֹפיל (Teofilo), שמכר בתיוּכו של מומחה יהודי את נפשו לשטן, וניצל ע"י מרים.

כתביו של ב' (Obras) נתפרסמו ב-Biblioteca de Autores Españoles (הכרך ה57). מהדורה ביקרתית של ה„נפ־לאות" יצאה ב1934 בסדרת ה Clasicos castellanos.

J. B. Trend, *Lorca and the Spanish Poetic Tradition*, pp. 140-157, 1956.

בֶּרְסוֹן, מַתִּתְיָהוּ — Mathias Bersohn — (1824—1908), אספן של דברי־אמנות ועסקן יהודי בפולניה. ב', שהיה פעיל בחיי הקהילה היהודית בוורשה, הקים בביתו מוזיאון לחפצי אמנות יהודית, וכן היה מראשוני החוקרים של תולדות־האמנות היהודית בפולניה. עבודותיו הספרותיות־המדעיות, העוסקות בתולדות־האמנות, כגון ספרו על בתי־הכנסת מעץ בפולניה (קראקוב, 1895), הן רבות־ערך. בשאר עבודותיו, כגון אוסף התעודות לתולדות־ישראל בפולניה, שהוציא לאור חתנו, ההיסטוריון אלכסנדר קראוז־האר (1910), והמילון הביוגראפי של מלומדים יהודיים בפולניה (1906), יש להשתמש בזהירות.

לאחר שבניו, בנותיו, חתניו ונכדיו התנצרו, מסר ב' את כל האוסף האמנותי והספריה שלו לקהילה הווארשאית (1904) בתנאי שישמש יסוד להקמת מוזיאון יהודי. את האוסף האמנותי הכללי העשיר שלו מסר למוזיאונים הפולניים בקראקוב, פוזנה וּוארשה.

י. שאצקי, געשיכטע פון יידן אין ווארשע, III, 1953.

בְּרֶסְט (Brest), עיר־חוף בצרפת המערבית. יושבת בקצהו של חצי־האי בְּרֵטאניה. מספר תושביה כ80 אלף (1952). נמל־ב' חצוב בחלקו הניכר בסלע המשתרע על שתי גדותיו של נהר פֶּנפֶלד. ב' משמשת הנמל הצבאי הראשי של צרפת באוקיינוס האטלאנטי. בעיר בית־דין ימי, אוצר־נשק ובתי־ספר ימיים. מב' יוצא הכבל התת־ימי, המקשר את אירופה אל אמריקה ואפריקה המערבית. הנמל האזרחי של ב' משמש לצרכי יבוא ויצוא יותר מלנסיעות. בב' תעשיה מפותחת למדי של כימיקאלים, חמרי־נפץ, בירה, ועוד. ב' היא גם נמל־דַיִג, ביחוד לדַיג־הסארדינים.

ב' נוסדה, כנראה, ב1220 ע"י האנגלים. סמוך לאותו זמן התחילה בב' בנייתה של המצודה החולשת על הנמל, שהס־תיימה במאה ה16. ב1240 מסר הרוזן של לֶאוֹן את ב' לז'אן I, דוכּס־בּרֶטאניה. ב1342—1397 נמצאה ב' בידי האנגלים; באותה תקופה היתה רווחת האמרה: „אין אדם דוכס ברטא־ניה אלא אם כן הוא שליטה של ב'". ב1491 סופחה ב', עם שאר חלקי־ברטאניה, לצרפת. ב1631 יזם רישֶׁליֶה (ע"ע) את הקמתו של נמל צבאי בב', וּוֹבַּן (ע"ע) ביצר את העיר ב1680—1688. ב1694 הדפו הצרפתים התקפה אנגלית על ב'. ב1917—1918 עלה בב' הצבא האמריקני על חוף־צרפת.

מקיץ 1940 עד תחילת 1944 שימש נמל־ב' בסיס לצוללות הגרמניות; מפני־כן הופצצה ב' קשות ע"י בעלי־הברית. בספטמבר 1944 נכנע חיל־המצב הגרמני לבעלי־הברית אחר מצור קצר.

בְּרֶסְטֶד, ג'ימְז הֶנְרִי — James Henry Breasted — (1865, רוֹקפורד, אילינוֹי — 1935, ניו־יורק), אֶגִיפּ־טוֹלוֹג וארכאוֹלוֹג אמריקני. ב' למד בסמינאר התֵאוֹלוֹגי של שיקאגו ובאוניברסיטות של יֵיל וברלין. ב1894 נתמנה אסיסטֶנט לאֶגיפטוֹלוֹגיה באוניברסיטה של שיקאגו. ב1900 הוזמן ע"י האקאדמיות הגרמניות למדע לאסוף במוזיאונים האירופיים חומר למילונים המצריים, שנערכו אח"כ ע"י אֶרמַן וגרַפּוֹ. ב1905 הועלה לדרגת פרופסור באוניברסיטה של שיקאגו. בשנתיים שלאחר מכן ניהל משלחת ארכאולוגית למצרים ולסודאן. ב1919 יסד את המכון למדעי־המזרח באוניברסיטה של שיקאגו, שנעשה מרכז המחקר בתחום זה באמריקה. מאותה שנה ואילך ניהל את החפירות, שנערכו מטעם המכון במצרים (לוּקסוֹר), א"י (מגידו), תורכיה, עיראק ופרס.

מן החשובים שבחיבוריו הם: Ancient Records of Egypt etc. („תעודות קדומות של מצרים", 1905—1907, — אוסף מקורות לתולדות מצרים הקדומה — 5 כרכים; אוסף תעודות) ו-A History of Egypt („תולדות מצרים", 1905, 1909²) — שניהם ספרי־מופת במקצוע האֶגיפטוֹלוֹגיה. החי־בור השני תורגם לכמה לשונות, ובכללן גם לעברית („דברי

ימי מצרים״, א׳—ב׳, תשט״ז). כן חיבר ב׳: Development of Religion and Thought in Ancient Egypt („התפתחות הדת והמחשבה במצרים הקדומה״, 1912); Ancient Times („ימי־קדם״, 1916) ו Survey of the Ancient World („סקירה של העולם הקדום״, 1919) — שני ספרי־לימוד מעולים; The Conquest of Civilization („כיבושי הציוויליזאציה״, 1926), Victorious Man („האדם המנצח״, 1926) ו The Dawn of Conscience („שחר המצפון״, 1933), שבהם מתגלית גישה הומאניסטית מובהקת לתולדות התרבות האנושית; The Edwin Smith Surgical Papyrus (1930) — על תולדות הרפואה במצרים — הוא, אפשר, החשוב שבחיבוריו. ב׳ אינו רק חוקר מעמיק ורחב־מבט, אלא גם אמן התיאור וההרצאה.

Ch. Breasted, *J. H. B., Pioneer to the Past*, 1947.

א. ג.־ל.

בְּרֶסְט־לִיטוֹבְסְק (ברוס׳ Брест-Литовск; בפולנ׳, עד 1919, Brześć Litewski, אח״כ Brześć nad Bugiem בפי היהודים: בריסק דליטא), בירת מחוז (אובלאסט) ב׳ שבבֵּילורוסיה; יושבת סמוך להשתפכותו של נהר מוחאוֶץ לבּוּג המערבי (ע״ע). ב1948 העריכו את אוכלוסיית ב׳ ב60 אלף נפש, רובם רוסים, בֵּילורוסים ומיעוטם יהודים. ב׳ היא עיר־גשר וצומת של כבישים (וארשה—מוסקווה) ומסילות־ברזל מווארשה ומכל המערב למזרח (מוסקווה וקיוב) ולצפון (לביאלסטוק). סמוך לב׳ נמצא קצה התעלה, המקשרת באמצעות פלגים את הדנייפר אל הוויסלה. כלכלתה של ב׳ מבוססת על מסחר בעצים, דגנים ופשתן, בורסקאות ועוד.

ב׳ נזכרת לראשונה ב1017 בשם בּרֶסטיֶה (ואח״כ: ברֶסטוב). מן המחצה השניה של המאה ה11 עד פלישות הטאטארים ב1241 היתה שייכת לנסיכים ווליניים שונים. ב1340 סופחה לליטה. ב1596 התקיימה בב׳ ה„אוניה של ב׳״ — כלומר, איחוד הכנסיה האורתודוכסית עם הקאתולית. ב1795 סופחה ב׳ לרוסיה. ב1833 הונח היסוד למבצר ב׳, שביחד עם המבצרים של קובנה וגרודנה היווה את קו־ההגנה השני של רוסיה המערבית. ב26 באוגוסט 1915 כבשו הגרמנים את ב׳. במארס 1918 נחתם בב׳ חוזה־השלום של ב׳ (עי׳ להלן). ב1919—1939 נכללה ב׳ בפולניה והיתה העיר הראשה של פלך פולסיה. ב1937 מנתה ב׳ 54,200 נפש, ברובם פולנים. בסוף ספטמבר 1939 נכבשה ב׳ ע״י הצבא הסובייטי. ב22 ביוני 1941 נפלה בידי הגרמנים, ובאמצע 1944 נכבשה שוב ע״י הרוסים.

יהודים. במשך המאות ה14—ה17 היתה ב׳ המרכז של יהודי ליטה. הישוב היהודי התחיל כאן בימי הנסיך הגדול הליטאי קיֶאיסטוּט (1341—1382). בנו ויטולד העניק ליהודים כתב־קיום (1388), שהורחב אח״כ על יהודי ליטה כולה. לפיו נהנו היהודים מזכויות־האזרחים (בין השאר היו רשאים לרכוש שדות וקרקעות) ומאוטונומיה בחייהם הפנימיים.

בימי המלך הפולני קאזימייז׳ IV, שאישר את כתב־הקיום הנזכר (1447), היתה ב׳ אחת מן הקהילות הגדולות ביותר בליטה. יהודי־ב׳ עסקו אז במסחר ובמלאכה וגם בחקלאות, וכמה מהם ניהלו עסקי־ממון בממדים גדולים, חכרו דמי־מכס, מיסים ושאר הכנסות של הממלכה, וכן חכרו ורכשו אחוזות, שניהלו את משקיהן.

ב1495 גורשו מב׳ — כמו מערים אחרות בתחומי ליטה — כל היהודים שסירבו להתנצר. בתיהם הוחרמו וניתנו לנוצרים. מכל יהודי־ב׳ השתמד רק אחד: אברהם יוֹזֶפוֹביץ׳ (יֶזוֹפוֹבִיץ׳), שהיה חוכר עשיר ובעל־אחוזות, והוא הועלה לדרגת־האצולה ונתמנה שר־האוצר בליטה. בימי המלך הפולני יאן אולבּראכט ואחיו אלכסנדר, הנסיך של ליטה, בוטל הגירוש שפגע קשה בכלכלה של המדינה וב1503 הותר ליהודי ב׳ לחזור לעירם; רכושם הוחזר להם וזכויותיהם אושרו מחדש (1505).

ב1516 נתמנה חוכר־המיסים מיכל יוזפוביץ׳ (אחיו של המומר אברהם) לראש יהודי־ליטה, והיהודים שוחררו מן ההתחייבות לצייד 1,000 פרשים מזויינים. במה שנוגע למיסים, וכן לפעילות בתחומי המסחר והמלאכה, הושוו לשאר התושבים. בעד שירותו הנאמן לממלכה הועלה מיכל יוזפוביץ׳ לדרגת אציל (1525).

ב1566 היו בב׳ 156 בתים של יהודים ו746 של לא־יהודים. אחר הדליקה הגדולה, שפרצה בעיר ב1568, נפטרו היהודים ע״י המלך זיגמונט אוגוסט למשך תשע שנים מתשלומי מיסים, בתנאי ששוב לא יבנו בב׳ בתי־עץ אלא בתי־אבן בלבד.

במאה ה16 גדל חלקם של יהודי־ב׳ הן בסחר היצוא הפולני לגרמניה והן בסחר־היבוא מגרמניה ואוסטריה. חוץ מבמסחר עסקו גם בחקלאות והחזיקו ב16% של קרקעות ב׳. באותה תקופה פעל בב׳ שאול ואהל, שבא לכאן מפאדובה שבאיטליה. שאול זה, שהיה סוחר גדול ובעל השפעה בחצרי המלכות, הקים בב׳ בית־כנסת וישיבה.

ביחסים בין היהודים והעירונים, שבמאה ה16 היו טובים למדי, בא שינוי לרעה במאה ה17. ב1637 התנפלו העירונים על חנויותיהם של היהודים, בזזו את הסחורות ואת החנויות העלו באש. בהשתדלות השלטונות התחייבה העיריה להחזיר ליהודים את החפצים השדודים ולהעניש את המתנפלים. לשמירה על החנויות הוקם גם משמר יהודי־נוצרי. למרות ההסתה מטעם הכמורה, שגברה באותם הימים, אישרו המלכים זיגמונט III וולאדיסלאוו IV את כתבי־הקיום הישנים של היהודים. בימי מאורעות ת״ח (1648) הושמד הרוב המכריע של יהודי־ב׳ (כאלפיים נפש), והשאר נמלטו לפולניה ולדאנציג.

זמן קצר אחר גזרות ת״ח נתחדש הישוב היהודי בב׳ והמלך יאן קאזימייז׳ העניק לו כתב־חסות. יהודי־ב׳ נפגעו קשות בזמן המלחמות עם רוסיה, שוודיה ותורכיה, ביחוד ע״י ההתנפלויות ומעשי־השוד של חיילי הגייסות השונים. לשם הקלת מצבם הכלכלי פטר אותם המלך (1661) מחובת אישפוז צבא ומשאר מיסים ותשלומים למשך ארבע שנים, וכן ניתנה להם ארכה לסילוק־חובותיהם למשך שלוש שנים. ב1669 אישר המלך מיכאל וישניוֹבייצקי את הזכויות, שהוענקו ליהודים בכתבי־הקיום הקודמים, ונוסף על כך קבע, שהיהודים רשאים להחזיק בקרקעות ובבתים שהיו בבעלותם קודם המלחמות, כולל בתי־הכנסת, בתי־המשפט, החנויות, הדוכנים, הצריפים, המרחצאות ובתי־העלמין; הם רשאים לעסוק בכל מסחר ומלאכה ואינם צריכים לשלם אלא אותם המיסים שהנוצרים חייבים בהם. העיריה והאזרחים הלא־יהודיים נתחייבו לסייע בדיכוי ההסתה האנטי־יהודית. ב1676 אישר זכויות אלו יאן סוֹבּייסקי וב1720 גם אוגוסט II. ב1676 היו בב׳ 525 יהודים. במאה ה18 גדל הישוב ובמפקד של 1766 נמנו בב׳ ובפרווריה 3,175 יהודים.

מבחינה תרבותית־תורנית היתה ב׳ הקהילה המרכזית

בליטה. מן הישיבה שלה יצאו למדנים וגדולי־תורה. מאמצע המאה ה15 ואילך ישבו על כסא הרבנות בב׳ ר׳ יחיאל בן אהרן לוריא, סבו של ר׳ שלמה לוריא (המהרש״ל), ר׳ משה ראסקוביץ׳, ר׳ מנדל פראנק, ר׳ קלונימוס, חותנו של ר׳ שלמה לוריא. מבין רבני ב׳ במאה ה17 יש להזכיר את: ר׳ שלמה לוריא, ר׳ יהודה ליווא בן עובדיה איילנבורג (בעל „מנחת יהודה״), ר׳ משה ליפשיץ, ר׳ אפרים זלמן שור (בעל „תבואת שור״), ר׳ יואל סירקיס (הב״ח), ר׳ אברהם בן מאיר אפשטיין, ר׳ יעקב שור (בעל „בית יעקב״), ר׳ דוד אופנהיים. — המפורסמים שברבני ב׳ במאה ה18 הם: ר׳ אריה יהודה ליב בעל „שאגת אריה״, ר׳ אברהם בן דוד קצנלבוגן, ר׳ נחמן היילפרין, ר׳ אהרן בן מאיר (בעל „מנחת אהרן״). במאה ה19 שימשו ברבנות בב׳ ר׳ יעקב מאיר פאדוא (בעל „שו״ת מהרי״ם״), ר׳ צבי הירש בן מרדכי אורנשטיין, ר׳ יהושע יהודה ליב דיסקין („הרב מב״״), ר׳ יוסף דוב־בר סולוביצ׳יק ובנו ר׳ חיים סולוביצ׳יק.

קהילת ב׳ השתתפה בוועד של ד׳ ארצות ומ1623 בוועד של מדינת ליטה, שמתחילה (ב1623—1631) היה מתכנס בב׳ ובה גם נתקיימו 19 מ42 האסיפות שלו. החשובים בפרנסי־הקהילה היו מיכאל יוזפוביץ׳, שאול ואהל, ר׳ יוסף איסרליס ושמואל הלר.

משנחפרה התעלה שחיברה את הבוג עם הדנייפר (1841), שופר מצבה הכלכלי של העיר, והישוב היהודי, שבידיו היו רוב המסחר והמלאכה, התחיל גָדֵל במידה ניכרת. ב1847 היו בב׳ 8,136 יהודים. ב1889 — 27,005 יהודים בין 41,625 תושבים. ב1886 היו בין 25,000 היהודים של ב׳ 5,000 בעלי־מלאכה ו1,235 סוחרים. ב1897 נמנו בב׳ 30,608 יהודים בין 40,568 תושבים.

בשנות 1895 ו1901 פרצו בב׳ שריפות, שהביאו חורבן על העיר כולה. ב1905, בתקופת הפרעות ביהודי־רוסיה, היה ניסיון של עריכת פרעות גם בב׳. בהתנגשות שנתקיימה בין ההגנה היהודית והפורעים נפצעו ונהרגו כמה מן המגינים.

בשנת המהפכה של 1905 היו פעילות בין יהודי־ב׳ קבוצות־מחתרת מהפכניות. אחר כשלון המהפכה חזרו החיים למסלולם. היהודים, שהיוו 70% מן האוכלוסיה, היו מיוצגים בעיריה ע״י 3 נציגים, בעוד שלנוצרים היו בה 20 באי־כוח. באחד באוגוסט 1915 גורשו יהודי־ב׳ מן העיר ע״י המפקדה הרוסית. ב26 באותו חודש נכנס לב׳ הצבא האוסטרי־גרמני, ובעקבותיו חזרו לב׳ הרבה מן המגורשים; אולם לאחר זמן קצר גורשו הללו ע״י הגרמנים.

עם הכיבוש הפולני ב1919 נתחדש הישוב היהודי בב׳, אורגן ועד־הקהילה והוקמו מוסדות ציבור אחרים (בית־חולים, קופת־מלוה בסיוע של הג׳וינט, תלמוד תורה וגימנסיה עברית). בבתי־הספר הכלליים (בכלל זה בית־הספר למסחר, בית־ספר רֵאלי וגימנסיה) מנו התלמידים היהודים 50%. מספרם של יהודי־ב׳ ב1921 היה 15,630 (בין 29,460 תושבים).

מאישי ב׳ בסוף המאה ה19 ובמאה ה20 יש להזכיר את המאתמאטיקן ד״ר יעקב גרומר, פרופ׳ י. נ. הלוי אפשטיין, מיכל פוחצ׳בסקי, מראשוני החקלאים בא״י, את העיתונאים אברהם גולדברג (1881—1933), נח פינקלשטיין ואת הרופא והסופר ד״ר בנימין שרשבסקי. — במשך שנים מספר שימש יהודי כסגן ראש עיריית ב׳.

ב15 בספטמבר 1939 נכנסו הנאצים לב׳ ובזזו את חנויותיהם של היהודים. שבוע לאחר מכן נכנס לעיר הצבא הרוסי, שנשאר בה עד יולי 1941. ב22 באותו חודש נכבשה ב׳ שוב ע״י הגרמנים. בדצמבר אותה שנה הוקם בב׳ הגיטו שחוסל באוקטובר 1942.

א. ל. פיינשטיין, עיר תהלה, 1886; ש. דובנוב, פנקס ועד הקהילות הראשיות במדינת ליטא, תרפ״ה; י. היילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות, תש״ה; אנציקלופדיה של גלויות: בריסק־דליטא, 1954. Русско-Еврейский Архив, т. I-III; Регесты и Надписи, т. I-III; С. Бершадский, Литовские евреи, 1883; М. Вишницер, Литовский Ваад, История Еврейскаго Народа, т. XI, 1914.

נ. מ. ג.

חוזה־השלום של ב׳. ב8 בנובמבר 1917, למחרת מהפכת־אוקטובר, פנה השלטון הסובייטי לשתי קבוצות־המעצמות היריבות במלחמת־העולם I בהצעה לעשות שלום „ללא סיפוחים ופיצויים״, שיהא מבוסס על עקרון ה„הגדרה העצמית של הלאומים״. ב20 בנובמבר פקד השלטון הסובייטי על הגנרל דוכונין, ראש המטה הצבאי של רוסיה, לגשת מיד למו״מ על שביתת־נשק. על סירובו למלא פקודה זו שילם דוכונין בחייו במשפט־לינץ׳, שעשו בו מלחים בולשוויים. ב23 בנובמבר הציע השלטון הסובייטי לכל יחידה צבאית בחזית להתידד עם יחידת־האויב שממולה ולכרות שביתת־נשק בקטע שלה. ב29 בנובמבר הודיע ברייכסטאג הקאנצלר הגרמני הֶרטלינג, שגרמניה מוכנת לדון בהצעת שביתת־הנשק הרוסית. לעומת זה דחתה האנטאנטה כל הצעה ממין זה. ב2 בדצמבר 1917 התקיימה בב׳ הפגישה הראשונה בין משלחת־השלום הסובייטית ובין המשלחות של מעצמות־המרכז. ההרכב הראשון של המשלחת הסובייטית היה: הבולשוויקים אדולף יָפֶה (יו״ר), ל. קָמֶנייב (מזכיר) וסוקולניקוב; הסוציאליסטים־הרוולוציונרים השמאליים: הגב׳ ביצֶנקו ומַסְטיסלאווסקי; מטעמי־תעמולה השתתפו במשלחת כסטאטיסטים חייל אחד, מלח אחד ואיכר אחד. ראשי המשלחות של מעצמות־המרכז היו: ב״כ גרמניה — פון קילמן, המזכיר לענייני־חוץ, והגנראל־מאיור הופמאן; ב״כ אוסטריה־הונגאריה — הרוזן צ׳רנין; ב״כ תורכיה — הוזיר הגדול טַלעת פחה; וב״כ בולגאריה — המיניסטר למשפטים פופוב. ב15 בדצמבר נחתמה שביתת־נשק ל28 יום. המשלחת הסובייטית, שביקשה לנצל את המו״מ על שלום לצרכי תעמולה מהפכנית ברוסיה ומחוצה לה, הציעה להעביר את מקום הוועידה לסטוקהולם הניטראלית, אבל לפי דרישת המשלחות של המעצמות המרכזיות, התקיימה ועידת־השלום בב׳ ההרוסה וחדורת אוירת־החזית. ב9 בינואר 1918 התחיל המו״מ על שלום, כשבראש המשלחת הרוסית עמד ל. טרוצקי (ע״ע), המיניסטר הסובייטי הראשון לענייני־חוץ; שאר חברי־המשלחת היו יָפֶה, קָמֶנֶיב, פוקרובסקי (ע״ע), ביצֶנקו, קַרֶלין (מראשי הס״ר השמאליים), קַרַהַן וק. רָדֶק (ע״ע), בתפקיד של יועץ. במשך עשרה ימים התנהל דו־הקרב המילולי בין טרוצקי לבין הופמאן. טרוצקי היה מעוניין בהארכת המו״מ ובתעמולה לצרכי המהפכה העולמית, שלה ציפו הבולשוויקים שעה־שעה. לעומתם היו הגרמנים מעוניינים בשלום מהיר. הופמאן גילה את דרישותיהם של הגרמנים: קריעתן של פולניה, ליטה, רובה של לאטוויה ובייילורוסיה המערבית מעל רוסיה. ב10 בינואר 1918 הופיעה בב׳ משלחת־שלום של „הרפובליקה העממית



אחת הפגישות במשא־ומתן על שלום בברסט־ליטובסק. במשלחת הרוסית שמימין נראים, בין השאר:
א. יפה, ל. קאראהאן ול. קאמנייב, ובמשלחת הגרמנית שמשמאל — גנראל־מאיור מ. הופמאן

האוקראינית", שדגלה בנוסחה הסובייטית: „הגדרה עצמית של הלאומים" ושיצרה חזית אחת עם המשלחות של מעצמות־המרכז כנגד המשלחת הסובייטית. ב18 ביאנואר הפסיק טרוצקי את ויכוחיו עם הופמאן ומיהר לפטרוגראד, במקום שהתנהל ויכוח ער בצמרת השלטון הסובייטי על השאלה: שלום או מלחמה. ב20 ביאנואר 1918 פירסם לנין את ה„הנחות" (ה„תֶזיסים") שלו, שבהן דרש „שלום בכל מחיר", „שלום ויהי מה", לשם „נשימה של הפוגה". לעומתו דגלו הסוציאליסטים־הרוולוציונרים השמאליים ו„הקומוניסטים השמאליים" עם בוכרין (ע"ע) בראשם ב„מלחמה רוולוציונית". טרוצקי תפס עמדת־ביניים: „לא שלום ולא מלחמה". ב30 ביאנואר חזר טרוצקי לב' ו8 ימים חזרו ונמשכו ויכוחי־הסרק בינו לבין הופמאן. ב9 בפברואר 1918 נחתם השלום בין המעצמות המרכזיות לבין אוקראינה. ע"י כך קיוו גרמניה ואוסטריה להשיג שתי מטרות: ביתורה של רוסיה ואספקת־מזון מאוקראינה. גרמניה התחייבה להגן על עצמאותה של אוקראינה בפני רוסיה הסובייטית; אוסטריה הבטיחה, למרות התנגדותם של הפולנים, למסור לאוקראינה את איזור חלם וליצור מגאליציה המזרחית ובוקובינה הצפונית איזור אוקראיני בתחומי השלטון של בית־האבסבורג. אוקראינה התחייבה לספק למעצמות־המרכז עד 31 ביולי 1918: מיליון טון דגן וגם פירות ושומן, 400 מיליון ביצה; וכן פשתן, קנבוס, מנגן; 50 אלף טון של בקר חי, 27 אלף טון של תפוחי־אדמה, ועד יולי 1919 2 מיליון טון של דגן — 35% מן התוצרת השנתית של אוקראינה —, 2 מיליון עופות, 45 אלף טון סוכר וכן חמאה, גבינה, שומן וביצים; כן קיבלה עליה אוקראינה לכסות את ההוצאות של צבא הכיבוש הגרמני והאוסטרי; גרמניה התחייבה לספק לאוקראינה מכונות חקלאיות ופחם. ב18 בפברואר הפסיקו הגרמנים את שביתת־הנשק עם רוסיה, ועברו להתקפה לאורך כל החזית, מן הים השחור עד הים הבאלטי, בכוח של 30 דיוויזיות, מהן 15 בכיוון של פטרוגראד. לנין דרש לשים קץ ל„פארסות רֶוולוציוניות" ואיים בהתפטרות מן הממשלה אם לא יוסכם על שלום. כתוצאה מכך הודיע ב19 בפברואר השלטון הסובייטי לגרמניה על נכונותו לחתום לפי התנאים הגרמניים. ב22 בפברואר הודיעו הגרמנים על תנאי־שלום חדשים, שהמשלחת הסובייטית, עם סוקולניקוב בראשה ובהשתתפותו של צ'יצ'רין (ע"ע), חתמה עליהם „בלא שקראה אותם". מרוסיה נקרעו אסטוניה, לאטוויה, ליטה, בֶּילורוסיה עד הדנֶיפר, אוקראינה וקרים, שגרמניה התחייבה לקבוע את „גורלן לעתיד לבוא". לתורכיה סופחו אַרְדהַן, קארֶס, באטום ובנותיהן. רוסיה התחייבה להכיר בעצמאותן של פינלאנד ואוקראינה ולבצע פירוק־נשק כללי. ב28 באוגוסט נחתם חוזה כלכלי בברלין, שבהתאם לו התחייבה רוסיה לשלם פיצויי־מלחמה בסך של 1.5 מיליארד מארקים בזהב ושטרי־כסף ומיליארד בסחורות. ואילו גרמניה התחייבה לתת מלווה לרוסיה בסך של 2.5 מיליארד מארקים של זהב. כן התחייבה גרמניה שלא להכיר ולא לתמוך בשום גוף מדיני ברוסיה, פרט לשלטון הסובייטי. חתימת שלום־ב' גרמה ליציאת הס"ר השמאליים מן הממשלה הסובייטית ולמרידת־הנֵפֶל שלהם ב6 ביולי 1918, שבה גם רצחו את שגריר־גרמניה במוסקווה, הגראף מִירְבַּךְ.

שלום־ב' היה השלום הראשון, שנעשה במלחמת 1914—1918, והחוזה הבינלאומי הראשון, שבו השתתף השלטון הסובייטי. שלום־ב' הפגין את הכשרון המדיני של לנין, שידע לשלב קנאות עם הסתגלות למציאות. בהתאם לתנאי שביתת־הנשק בין גרמניה המנוצחת לבין האנטאנטה המנצחת (11 בנובמבר 1918) בוטל שלום־ב'. הממשלה הסובייטית הודיעה על ביטולו ב13 בנובמבר 1918.

א. אח.

ברסטצ'קו (Beresteczko, Берестечкое), עיירה באוקראינה, בירת נפה בפלך (אובלאסט) וולין. ב' יושבת על נהר סטיר, שהוא פלג של הפריפט, כ30 ק"מ מצפון לברודי, בתוך גליל חקלאי, שבו מצויים גם יערות בעלי ערך כלכלי, והיא מעבדת את תוצרת־הסביבה: טחנות־קמח, מנסרות, בורסקאות. ב1939 היו בה 6,500 נפש, ברובם יהודים.

ב' נוסדה במאה ה16 והיתה אחוזה של הנסיכים לבית פרונסקי. באותה מאה שימשה ב' מרכז לכת האריאנים, שעליה נמנו גם בעלי־האחוזה. ב1651 היכו כאן הפולנים בתותחיהם את הקוזאקים והטאטארים. ניצחון זה החזיר את אוקראינה לפולניה, והיהודים חזרו לעיירותיהם, שנחרבו בשנות ת"ח—ת"ט. ב1772—1918 היתה ב' סמוכה לגבול האוסטרי. ב1795 סופחה לרוסיה וב1919—1939 היתה בידי פולניה.

ברסלאו, ע"ע ורוצלב.

ברסלאו, הרי — Harry Bresslau — (1848—1926), היסטוריון גרמני־יהודי. ב' שימש זמן־מה מורה בפילנתרופין (ע"ע) בפראנקפורט ע"נ מיין ומחנך בבית־יתומים יהודי בברלין. ב1872 נעשה דוצנט פרטי וב1877 פרופסור שלא מן המניין באוניברסיטה של ברלין. מ1890 עד 1918 היה פרופסור מן המניין באוניברסיטה של שטראסבורג. ב1918, כשנכבשה שטראסבורג ע"י הצרפתים, גורש ב' מן העיר כנתין גרמניה. את שאר שנותיו חי בהיידלברג.

ב' היה (מ1888) חבר־המערכת של Monumenta Germaniae Historica, הוציא בעצמו כמה מקורות, ערך ב1889—1904 את Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde ויסד ב1907 את ה Archiv für Urkundenforschung. ב1921 פירסם את קורות ה-Monumenta Germaniae (ב Neues Archiv, כרך 42). כן חיבר את הכרכים המוקדשים לקיסרים היינריך II (1875) וקונרד II (1879—1884), בסדרת ה-Jahrbücher des deutschen Reiches. ספרו Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien, 2 כרכים (1899—1931), נחשב לספר־יסוד בחקר המסמכים לתולדות גרמניה ואיטליה. ב' היה ממייסדיה של „הוועדה ההיסטורית לדברי־ימי־ישראל בגרמניה" ונשיאה. הוא גם השתתף ב„המזכיר" של משה שטינשניידר (ע"ע) וב Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland. ב1880 כתב חוברת „לשאלת היהודים" (Zur Judenfrage) כתשובה על התקפתו של טריטשקה (ע"ע). אוטוביוגרפיה של ב' נתפרסמה ב Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart (1926). בתו, הלנה, היא אשתו של אלברט שוויצר (ע"ע).

Festschrift zur Jahrhundertfeier der Realschule der israelitischen Gemeinde (Philanthropin) zu Frankfurt am Main 1804—1904, 1904; P. Kehr, *H. B., ein Nachruf* (*Neues Archiv, XLVII*), 1928.

צ. א.

ברסלאו (Bresselau), **מאיר ישראל** (שנת הולדתו ומקומה לא־ידועים; מת בסוף 1839 בהאמבורג), סופר עברי. ב' שימש מזכיר של קהילת־ישראל בהאמבורג, ונתפרסם ע"י מלחמתו במתנגדים לתנועת־הרפורמה בין יהודי־גרמניה במחצה הראשונה של המאה ה19. עשתה רושם בשעתה מחברתו, שנתפרסמה בעילום־שם, „חרב נוקמת נקם־ברית" (דסאו 1819; נדפסה שנית בשלמותה כנספח ד' לספרו של ש. ברנפלד „תולדות הרפורמאציון הדתיח בישראל", 1908). המחברת מכוונת נגד הספר „אלה דברי־הברית" (אלטונה 1819), שבו נאספו חוות־דעת של גדולי הרבנים האדוקים והשמרנים שבמערב־אירופה ושיצא נגד ה„היכל" בהאמבורג ומנהגי ה„מתוקנים". המחברת „חרב נוקמת" כתובה בסיגנון מקראי סאטירי ובחריזות, והיא מלאה לעג שנון לרבנים האדוקים, שהתנגדו לחידושים, שהנהיגו ה„מתקנים" בבית־הכנסת הרפורמי (ה„טמפל") בהאמבורג. נגד „חרב נוקמת" זו הוציא מ. ל. רייניץ מחברת פולמוסית בשם „להט החרב המתהפכת" (1820), ואילו להגנתו של ב' יצאו דוד קארו וי. ל. מיזס במחברתם האנונימית: „תכונת הרבנים".

גריץ (בתרגומו של טריווש), דברי־ימי היהודים, החלק האחרון, עמ' 299, 305; ש. ברנפלד, תולדות הרפורמאציון הדתית בישראל, עמ' 73, 87 (ועי' גם למעלה, בפנים־הערך); י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ו[2], 283 והערה 1; W. Zeitlin, *BHPM*, 1891, 41.

ברסלבי (ברסלבסקי), יוסף (נו' 1896, רומני, אוקראינה), חוקר במקצוע ידיעת הארץ. בן 10 בא עם הוריו לא"י. למד בביה"ס של „עזרה" ביפו ובגימנסיה „הרצליה" בת"א. במלחמת־העולם I שירת בצבא התורכי. בתחילת שנות ה20 התחיל עוסק בחקירת א"י ובהפצת ידיעת הארץ בכתב ובעל־פה (כמרצה נודד). ב1924 נשלח לתור את מואב, אדום והנגב בקשר לתכנית התיישבות של חברי „השומר" בחבלים אלה. ב1927—1932 למד באוניברסיטה של ברלין מדעי־המזרח וארכאולוגיה, ובאותו זמן גם תרם לאנציקלופדיה „אשכול" ערכים על א"י. כשחזר לארץ המשיך בסיוריו משני עברי־הירדן ובהפצתה של ידיעת הארץ בא"י ואף בחו"ל (פולניה, אה"ב וקאנאדה). מ1938 ואילך הוא מורה בסמינאריון למורים בת"א.

ספרו העיקרי הוא „הידעת את הארץ", ב4 כרכים (א', ת"ש; ב', תש"ו; ג', תשי"א; ד', תשי"ב), שזכה למהדורות הרבה. מספריו האחרים: „מלחמה והתגוננות של יהודי א"י מאחר מרד בר־כוכבא ועד מסע הצלב הראשון", תש"ג; „לחקר ארצנו — עבר ושרידים", תשי"ד; „מרצועת עזה עד ים־סוף", תשי"ז.

ברסנונה (באיטל' Bressanone; בגרמ' Brixen), עיר בנפת בולצנו שבגליל (regione) טרנטינו־אלטו־אדיג'ה באיטליה, כ90 ק"מ מדרום למעבר־ברנר (ע"ע). מספר תושביה כ10,500 (1948); רובם הגדול גרמנים.

ב' יושבת בדרומם של האלפים המזרחיים בגובה של 560 מ' מעל פני־הים, על שפתו הימנית של נהר־איזארקו (בגרמ': איזאר), מול שפכו של נהר־ריאנצה, ועל מסילת־הברזל והכביש ממינכן העוברים את מעבר־ברנר ויורדים לורונה ולווניציאה. כ9 ק"מ מצפון לב' מסתעפת ממס"ב זו מסילה, שעולה בעמק פוסטריה (בגרמ': פוסטרטאל), הנמשך מזרחה לכל ארכם של האלפים. ב' משמשת שוק לישובים שבעמקי האיזארקו והריאנצה ופלגיהם. היא מייצרת דונג, שימורי־פירות, משקאות כהליים (מפירות־הסביבה) וכלי־עץ (מעצי־היער שבסביבה). ב' היא נוה־מרגוע, ביחוד באביב ובסתיו, ותחנת־מוצא לתיירות באלפים.

ב' ידועה מ827 לסה"נ ומ992 היא מושב־הגמון. במאה ה11 קיבל ההגמון של ב' אחוזות הרבה והיה אחד מנסיכיה

של הקיסרות הגרמנית. מן המאה ה13 ואילך היה כפוף למרותם של שליטי טירול (ע״ע). אחר הסֶקולאריזאציה (1803, ע״ע גרמניה, היסטוריה, עמ׳ 444) סופחו שטחיה של שררת־ב׳ לטירול. ב1919 עברה ב׳, עם שאר חלקי טירול הדרומית, לאיטליה.

בֶּרֶסְפוֹרְד, וִילְיַם קַר — William Carr, 1st Viscount of Beresford — (1768—1854), מצביא בריטי. ב׳ התגייס לצבא כשהיה בן 17 והצטיין בשירותו במצרים (1799—1803) ובייחוד בארגנטינה (ב1806). הוא כבש את בּוּאֶנוֹס איירס בראש חַיל קטן, אך לא עצר כוח להחזיק בעיר, שנפלה — שבועות מועטים לאחר מכן — בידי יחידה של המתיישבים המקומיים (ע״ע ארגנטינה, עמ׳ 678). לאחר שהיה 6 חדשים בשבי, ברח לאנגליה. ב1807 נתמנה ע״י מלך פורטוגאל מושל־מאדירה; אך בשנה שלאחר מכן נשלח משם לחצי־האי האיבֵּרי כדי להילחם בצרפתים. ב׳ השתתף בקרב קוֹרוּנָה בפיקודו של ג׳וֹן מור (ע״ע). ב1810 הוטל עליו לארגן מחדש את הצבא הפורטוגיזי — משימה, שבר־צעה על־ידיו בהצלחה. פורטוגאל העלתהו לדרגת מארשאל. ב1811 הטיל עליו וֶלינגטון (ע״ע) תפקיד קרבי, שבו לא הצטיין ב׳ במיוחד. הוא ניצח את המרשל סוּלְט (ע״ע) בקרב אַלבּוּאֶרָה, אך ניצחון זה נזקף לזכותו של אחד מפיקודיו. בממשלת וֶלינגטון (1828—1830) היה ב׳ ממונה על ציוד הצבא. ב1830 פרש מן החיים הציבוריים וזמן מה התפלמס עם נֵיפִּיר (Napier), ההיסטוריון של מלחמות נאפוליון בחצי־האי האיבֵּרי, שמתח ביקורת על ב׳ כמצביא, ביחוד בקרב אלבּוּאֶרָה.

ב1814 הוענק לב׳ התואר של בארון וב1823 התואר של רוזן (ויקאונט). כמו־כן נתכבד בתואר רוזן ע״י פורטוגאל ובתואר דוכס ע״י ספרד.

W. Napier, *The Peninsular War*, 1828–1840; J. Cole, *Memoirs of British Generals Distinguished During the Peninsular War*, 1856.

בֶּרְסְקָאוּת, ע״ע עוֹרוֹת, עִבּוּד.

בַּר עֶבְרָיָא או אִבְּן אַלְעִבְרִי (ابن العبري; בלאט׳ Gregorius Bar-Hebraeus), **יוֹחָנָן** (אח״כ: גרגוֹריוס) **אַבּוּ־אַלְפַּרַג׳** (1226, מילידתא (מַלַטְיָה), צפון־סוריה — 1286, מַרָאגָה, אזֶרבּיג׳אן), האחרון בחשובי הסופרים בלשון הסורית. ב׳ היה בנו של רופא יהודי מומר (לנצרות), בשם אהרן (מכאן הכינוי „בן העברי"), ואף ידע עברית. עם אביו בא ב׳ לאנטיוֹכיה ונעשה שם נזיר נוצרי. הוא למד גם מדעים חוּלוֹנים, מתחילה בהדרכת אביו ואח״כ אצל מלומד נֶסטוֹרייני בטריפּוֹלי. ב1246 נתמנה הגמוֹן של גוּבַּש (על־יד מאלאטיה) וקיבל את השם גרגוֹריוס. ב1252 נמסרה לו ההגמוֹנוּת של חלב וב1264 נעשה מַפְרְיַאן (ראש הכנסיה היעקובית) בארם־נהריים ובפרס. ב׳ היה מרבה בנסיעות כדי לפקח על עדות כנסייתו. קברו נמצא בדֵיר מַתַי, על־יד מוֹצוּל.

ב׳ היה סופר פורה. פירושו על המקרא והברית החדשה בשם „אוצר רָזֵי" מושפע בחלקו המקראי מן המסורת הפרש־נית היהודית, וכמה חלקים ממנו הוצאו לאור ע״י מלומדים יהודיים. מלבד ספרים תֵאולוגיים ופילוסופיים, כמו „חכמת חכמתא", הכולל הרצאה שיטתית של תורת אריסטו, חיבר גם ספרים בדקדוק הסורי, וכן „כרוניקה סורית" — דברי ימי עולם (מאדם עד זמנו של ב׳, בשני חלקים: 1. היסטוריה כנסייתית; 2. היסטוריה מדינית), שיצא להם שֵׁם. כמו־כן כתב הרבה שירים וחיבר אוסף של סיפורים מבדחים, שנתפרסם גם בתרגום אנגלי. נוסף על כך תירגם חיבורים ערביים לסורית (בכללם הספר הפילוסופי של אבן סינא: כִּתַאב אַלְאִשַארַאת). כמה מספריו נתחברו בערבית, כגון ספרו בהיסטוריה (בשינויים ותוספות) וקיצור ספרו הגדול של אַלְגַאפִקִי בסמי־הרפואה, שחלק ממנו יצא בלשון המקור ובתרגום אנגלי, בצירוף פירוש מעמיק של מ. מאירהוף.

A. Baumstark, *Geschichte der syrischen Literatur*, 1922, p. 312–320; G. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, II, 1947, p. 272–281; C. Brockelmann, *GAL*, I, 349–50; *GAL*, I. 591.

א. אש.

בְּרַפְמַן, יַעֲקֹב — Я. А. Брафман — (1825?, קלצק, פלך מינסק — 1870, פטרבורג), יהודי רוסי מומר, שפירסם כתבי־פלסתר נגד היהודים והקהילה היהודית. ב׳ נתייתם בילדותו וברח מעיירת־מולדתו מאימתם של „חוטפי הקהל". מאורעות־חייו העגומים נטעו בלבו שנאה לקהילה היהודית ולסדריה. כשהיה בן 34 קיבל את הדת הפראווֹ־סלאווית. ב1860 נתמנה מורה לעברית בסמינאריון הממ־שלתי לכמרים במינסק. לאחר מכן שימש צנזור לספרים עבריים בווילנה ובפטרבורג. ב׳ פירסם בעתונות הרוסית מאמרים, שבהם קיטרג על היהודים וה„קהל" היהודי ברוסיה. את „חברת מפיצי השכלה" ברוסיה ו„כל ישראל חברים" בצרפת תיאר כ„מדינות בתוך מדינות" וכסניפים של האיר־גון היהודי הבינלאומי, המתכוון למשול בגויים. ב1869 פירסם ב׳ — לפי הוראותיו של מושל הגליל הצפוני־מערבי של רוסיה ועל חשבון הממשלה — את „ספר הקהל" (Книга Кагала), שהוא תרגום רוסי של פינקס קהילת־מינסק ושבו כלולות 285 החלטות של הקהל. הספר יצא גם במהדורה שניה, מורחבת ומתוקנת, בשני כרכים: הכרך השני, שהכיל 1,055 החלטות של הקהל משנות 1789—1869, נתפרסם ב1875, והכרך הראשון, שמכיל את מאמריו של ב׳ על היהודים ומנהגיהם ושהוא כעין מבוא לתעודות שבכרך השני, נתפרסם ב1882, אחר מותו של ב׳, ע״י בנו. ב1888 נתפרסמה מהדורה שלישית של הספר, וכן ניתרגם לצרפתית, פולנית וגרמנית.

„ספר הקהל", שהופיע בתקופת הרֵאקציה לליבראליוּת של אלכסנדר II בתחילת שלטונו, חיכה גלים בציבוריוּת היהודית והרוסית. יהודי רוסיה התחילו מרגישים עד מהרה בנזק הרב, שספר זה גרם להם. הציבור הרוסי שאב ממנו ידיעות על מנהגים „סודיים" של היהודים, המַקנים להם כביכול כוח ושלטון על הגויים. סופרים אנטישמיים ברוסיה הסתמכו על דעותיו הכוזבות של ב׳ כדי להסית נגד היהודים ולהצדיק את הפרעות שנעשו בהם. אחר פירסום „ספר הקהל" במהדורתו הראשונה הואשם ב׳ בהכנסת שינויים בפינקס שהיה לפניו, והיו אף שהאשימו אותו בזיופים. אך למעשה הספר הוא תרגום מדוייק פחות או יותר של הפינקס ותעודות אחרות, ומפני כן שימש לכמה חוקרים כמקור היסטורי להכרת החיים הפנימיים של יהודי רוסיה במאה ה19 והיחסים שבין הקהילה והשלטונות.

ש. ל. ציטרון, משומדים, תרפ״ג, 7–31; י. א. לויטץ, לבקרת „ספר הקהל" של ברפמן, ציון, תרצ״ה, 170–178.

ש. כ.

בָּרֶץ, יוֹסֵף (נו׳ 1890, קוסניצה, פודוליה), מחלוצי תנועת־הפועלים העברית בא״י. ב׳, שעלה לא״י ב1906, היה מראשי מפלגת „הפועל הצעיר" וממייסדי דגניה (1910). כן היה ממייסדיה של הסתדרות־העובדים העברים הכללית בא״י. מטעם הסתדרות־העובדים, הישוב והתנועה הציונית מילא כמה שליחויות בחוץ־לארץ. בימי מלה״ע II שימש קצין־קשר מטעם הסתדרות־העובדים והוועד הלאומי בין החיילים העבריים, שנתגייסו לצבא הבריטי, ובין הישוב, ועם הקמתה של מדינת־ישראל — נשיא הוועד הארצי למען החייל. ב׳ פירסם מאמרים ורשימות בשאלות ישוביות־ציוניות, וכן את הספרים: „דגניה", מונוגראפיה (שניתרגם לאנגלית) ו„הישוב במערכה".

בֶּרץ׳, סַמְיוּאֶל — Samuel Birch — (1813, לונדון — 1885, שם), חוקר לשונות־המזרח וארכאולוג אנגלי. לאחר שעבד זמן־מה בניהול ארכיונים ציבוריים עבר ב1836 למחלקת־העתיקות של ה„מוזיאון הבריטי". ב1861, כשנתארגן המוזיאון מחדש, נתמנה מנהל מחלקת־העתיקות של המזרח, ימי־הביניים ואנגליה. ב׳ רכש בשביל מוזיאון זה את האוספים החשובים של אַנַסְתַזי, קַמְפַּנָה ואת פאפירוס־האריס הגדול מתקופת־הרעמססים. ב1871, כשנוסדה החברה האנגלית לחקר הארכאולוגיה המקראית (Society of Biblical Archeology), הועמד ב׳ בראשה. ב׳ נתפרסם כמומחה במקצועות מרובים: אַרכאולוגיה, אֶפיגראפיה, נומיסמאטיקה, אֶתנוגראפיה, וכן ידע סינית, מצרית ואשורית; לאחר שפירסם את פאפירוס נַש־חֵן (1863) ואת פאפירוס רינד (1866) הוציא קובץ של טכסטים מצריים מרובים בכתבים ההיארוגליפי, ההיאֶרַטי והדֶמוֹטי (בכללם „ספר המתים" ופאפירוס־האריס; 1868) וסייע הרבה בפיענוחם. כן חיבר „היסטוריה קדומה של מצרים" (1875), מלון וספר־דקדוק למצרית (1857) ותרגומים מן התעודות המצריות והאשוריות בעשרה כרכים (1873—1878).

Samuel Birch, Biographical Notices from the British and Foreign Press, 1866; E. A. W. Budge, *The Rise and Progress of Assyriology,* 1925.

בְּרַצ׳וֹלִינִי, פּוֹג׳וֹ — Poggio Bracciolini — (1380, טֶרַא־נוּבָה, על־יד פירנצה — 1459, פירנצה), הומאניסטן איטלקי. ב׳ הצטרף בנעוריו לחוג ההומאניסטים של פירנצה ולמד יוונית מפיו של הביזאנטיני כריזולוראס (Chrysoloras; 1350—1415). ב1403 נתמנה מעתיק של כתבי־יד ומזכיר בחצר־האפיפיור ברומא, שמאז ישב בה חמישים שנה, פרט לשנות 1414—1417, שבהן שהה בשווייץ ובגרמניה הדרומית, ושנות 1418—1422, שבהן עשה באנגליה. בספריות המנזרים של שווייץ וגרמניה הדרומית מצא ב׳ יצירות אבודות משל קיקֶרוֹ, קווינטיליינוס, ולריוס פלאקוס וסופרים רומיים אחרים, וכשחזר לאיטליה גילה גם בה כ״י הרבה, שנחשבו לאבודים. את תגליותיו העתיק בשביל ידידיו, וע״י כך נתן דחיפה נוספת לתנועת ההומאניזם. כאות־הוקרה לפעולתו התרבותית נתמנה ב1453 מזכיר (Cancelliere) של פירנצה.

ב׳ חיבר דו־שיחים לאטיניים מרובים בסיגנון קלאסי משובח, כגון De avaritia („על תאוַת־הבצע"), 1428/29; De nobilitate („על האצילות"), 1440, De varietate fortunae („על תמורות־הגורל" — בארבעה כרכים), 1432/48, וכתבי־פולמוס שנונים נגד כמה מן ההומאניסטים ב Liber facetiarum („ספר הבדיחות") שלו (1438/52), שבהם תיאר הרבה מבני־זמנו בצורה היתולית, בלא שנמנע מלהשתמש גם בסממנים של הלצות־שוק. את הכמורה התקיף בחיבורו הסאטירי Contra hypocritas („נגד הצבועים"), 1447/48. ב׳ כתב גם על תולדותיה של פירנצה מ1350 עד 1445.

כתבי־ב׳ נדפסו ב1513 וב1539. אגרותיו לחבריו ולתלמידיו (Epistolario), המצטיינות בסיגנון המלוטש ובתיאורים החיים שבהן, פורסמו ב1832/61 ב3 כרכים על־ידי טונלי (Tonelli).

E. Walser, *Poggius Florentinus, Leben u. Werke,* 1914.

י. ב. ס.

בְּרַצְלַו (Брацлав), עיירה באוקראינה; בירת נפה (ראיון) במחוז (אובלאסט) וִינִיצָה שבחבל פודוליה. ב1940 מנתה כ8,000 נפש. יושבת על הגדה הימנית (הדרומית) של נהר בוג בסביבה של כרי־דגן, שדות סלק־סוכר וגנים של עצי פרי. ב׳ מעבדת את התוצרת החקלאית של סביבתה ויש בה מפעל חשמלי, שהוא מוּנָע בכוח־המים. המקום ידוע מן המאה ה14 ואילך ושימש לליטה ולפולניה מבצר נגד הטאטארים. ב1552 כבשו הטאטארים את ב׳ והחריבוה. ב1569—1793 היתה בירת פלך ומרכז־הגנה חשוב. ב1648 נפלה בידי הקוזאקים שערכו בה ובעיירות הסמוכות (נמירוב מצפון לב׳) טבח איום. היא נכבשה אחר־כך שוב בידי הפולנים, שהוסיפו לדכא את איכרי־הסביבה, וכשפולניה היתה נתונה במלחמה בשוודים, חזרו הקוזאקים והאיכרים והתקוממו לשלטון הפולני ב1702/3. ב1793 נפלה ב׳ בידי רוסיה. ב1800 נעשתה בירת נפה (אויֶזד).

היהודים. ב1506 חכר יהודי את המכס בב׳, ונראה שמאותו זמן ואילך נתפתח ישוב יהודי בעיר. ב1545 שוחררו יהודי ב׳ מעבודות־דרכים „כדי שיוכלו לנסוע בענייני־המסחר שלהם". בתחילת המאה ה17 נתקיימו קשרים מסחריים בין יהודי־ב׳ ולבוב וגם באירגון־הקהילות היתה ב׳ שייכת אז ל„ארץ רוסיא", שקהילתה הראשית היתה לבוב. ב1635 אישר המלך ולאדיסלאו IV את הזכויות והחירויות של יהודי־ב׳.

בזמן גזירות ת״ח (1648) נרצח, כנראה, חלק מיהודי ב׳ בנמירוב ובטולצ׳ין, שאליהן ברחו כדי למלט את נפשם, אך הקהילה נתחדשה תוך זמן קצר. ב1664, בשעת הפשיטה שערכו הקוזאקים של הדנייפר על הערים הפולניות שממערב לנהר, עשו הֶרֶג ביהודי־העיר. בתחילת המאה ה19 ישב בב׳ שנים אחדות ר׳ נחמן מב׳ (ע״ע), והעיר נעשתה באותו זמן מרכז חסידי חשוב.

לפי הסקר שנערך ב1616 היו בב׳ 18 בתים של יהודים (מכלל 500 הבתים שבעיר). לפי הספירה של 1765 היו בב׳ 101 יהודים (וביחד עם יהודי הסביבה: 195 נפש), ב1790 היו בה 221 יהודים (ועם יהודי הסביבה: 398). לאחר שסופחה לרוסיה, נמנו ב1797 במחוזה 96 סוחרים יהודיים ו9101 עירונים יהודיים — ראשי־משפחה. לפי הספירה של 1897 היו בב׳ 3,290 יהודים (43% מכלל האוכלוסים שבעיר), לפי הספירה של 1926 — 1,840 (23.5%). בקיץ 1919 נהרגו בב׳ בפרעות מאות יהודים. מחמת הפרעות והיציאה לערים הגדולות פחת והלך בהדרגה מספרם של היהודים בב׳. ביולי—ספטמבר 1941 הושמדה הקהילה ע״י הנאצים.

ש. אס.

בַּרְצֶלוֹנָה (Barcelona), עיר־נמל בצפון־מזרחה של ספרד; העיר השניה בגדלה במדינה והגדולה בערי־הנמל שעל חופי הים התיכון; בירת הפרובינציה של ב' (השטח: 7,705 קמ"ר; האוכלוסיה: כ2.23 מיליון [ב1950]). מספר תושביה: כ1.3 מיליון (1955).

ב' יושבת בשפלת־חוף צרה, שנוצרה מסחף־הנהרות בֶּסוֹס ולְיוֹבְּרֶגַאט (Llobregat) והיא מתפשטת ועולה על הגבעות שממערב (טִיבִּידַאבּוֹ, 512 מ' מעל פני־הים) ומדרום (מוֹנְטְחוּאִיךְ' [Montjuich], 172 מ'). ע"י לשון־יבשה קטנה, ששמה בַּרְסֶלוֹנֶטָה, מוגן נמלה של ב' מפני רוחות הצפון וצפון־המזרח, ומֵזַח מלאכותי, שארכו 5.5 ק"מ, מגן עליו מפני רוחות־המזרח. נמל־ב' הוא מן המשוכללים בנמלי־אירופה. — כ⅔ מתושביה של ב' הם קאטאלאנים (ע"ע קַטַלוֹניה) והשאר הם ספרדים מחֲבָלים אחרים. מקור־פרנסתם החשוב ביותר היא התעשיה: טכסטיל, כלי־תחבורה (ימיים, יבשתיים ואויריים) ומוצָרים כימיים, חפצי־עור, מזונות ומשקאות, זכוכית, מכאניקה עדינה וזיקוק־נפט. מקור שני במעלה לכלכלתה של ב' הן ההכנסות של הנמל, המייצא מתוצרת־התעשיה, מיבול החקלאות (יינות, פירות) והיער (שַׁעַם) ומתפוקת המכרות (אשלגן ופיריטים) של מחוזה. היבוא העיקרי הוא: מתכות, פחם, נפט, דגן וקאוצ'וק. ב' היא גם מרכז תרבותי חשוב לקאטאלאנים ולספרד כולה: יש בה אוניברסיטה גדולה (נוסדה ב1450), מכוני־מחקר, מוסדות־הוראה גבוהים אחרים למדע ואמנות ועשרות בתי־נכות.

בתכניתה של ב' אפשר להבחין, סמוך לנמל הטבעי, את גרעינה הישן של העיר. גרעין זה, שיש לו צורת משושה, היה מוקף חומה עד 1854. בעיר העתיקה נמצאים כמה בניינים בעלי ערך היסטורי־אמנותי: הכנסיה הראשית על שם אֶוּלַלְיָה הקדושה, הפטרונית של העיר (בניין גותי מפואר), כנסיית סאן פאבְּלוֹ דֶה קאמפּוֹ מן המאות ה10—ה12, הארמונות של הבישוף ושל המלך (כיום: בתי־נכות לעתיקות ולאמנות), בית העיריה ובניין־הבורסה, ועוד. העיר החדשה בנויה רחובות ישרים רחבים וארוכים, שחוצים זה את זה בזוויות ישרות. רק בכמה מן הפרברים החיצונים, שהיו מתחילה כפרים, יש רחובות קצרים ועקלקלים כבעיר העתיקה.

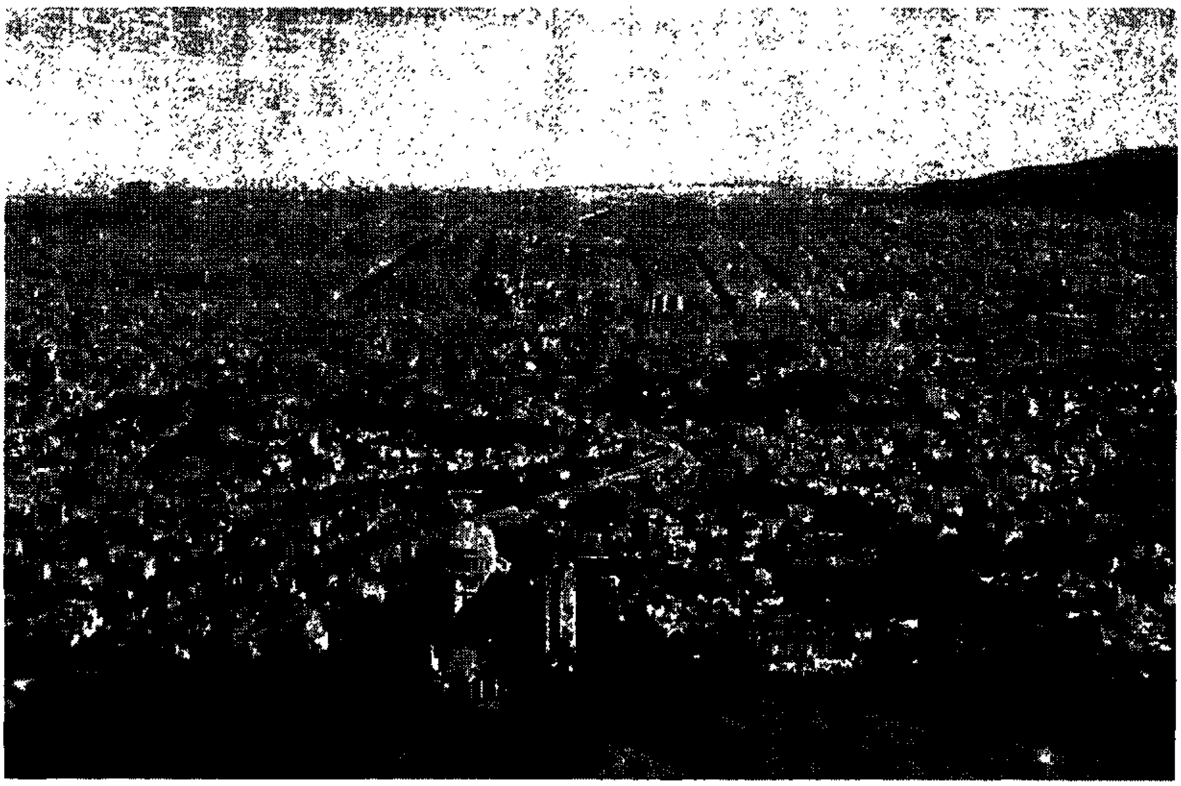
א. י. בר.

ה י ס ט ו ר י ה. ב' ידועה מימי המלחמה הפונית השניה, שבה נכבשה ע"י סקיפיו הזקן (ע"ע). היא נקראה אז בארקינו (Barcino). כשכבשו הוִיזיגוֹתים את איבֶּרְיָה (415) שימשה להם ב' זמן־מה עיר־בירה. הנצרות הגיעה לב' במאה הראשונה לסה"נ ואגדות מקשרות את ב' בראשוני שליחיה וקדושיה. ב' העמידה לכנסיה קדושים ומלומדים הרבה ופעמיים (ב540 וב589) נתכנסו בה ועידות של הכנסיה. ב713 נפלה ב' בידי המוסלמים, שקראו לה בַּרְגֶ'לוּנָה. ב781 פרצה בב' מרידה בשלטון המוסלמי, הראשונה למרידות המרובות, שציינו מאז את תולדותיה של ב'. ב801 כבשוה הפראנקים, וב' נעשתה עיר־בירה של חבל־ספָר (מארְקְיָה). כשהתמוטטה ממלכת הפראנקים הוקמה בב' רוזנות עצמאית (874). ב' נכבשה עוד פעמיים ע"י המוסלמים לזמנים קצרים (914, 986). ב1068 הנהיג בה הרוזן רָמוֹן בֶּרֶנְגֶר ספר־חוקים מבוסס על נְהָגים מסרתיים. לספר־חוקים זה, שנקרא Ustages, נודעה חשיבות בתולדות־החוק ביה"ב. לאחר שקאטאלוניה התאחדה ב1137 עם אַרַגוֹן (ע"ע), באה לב',



בית בסיגנון עתיק של דרום־ספרד, שהוקם ברובע Pueblo Español בבארצלונה

שנעשתה בירתה של המדינה המאוחדת, תקופת־זוהר, שנמשכה עד סוף המאה ה15. ב' היתה במשך כל תקופה זו נמלה הראשי של ספרד הנוצרית וספינותיה קישרו את ספרד עם כל קצווי הים התיכון ועם אירופה המערבית. מסעות הצלבנים ותנועת הצליינים לארץ־ישראל סייעו גם הם להתפתחותו של נמל ב'. ב' הושיבה „קונסולים", כלומר סוכנים מדיניים וכלכליים, בנמלים זרים חשובים, ובזה שימשה מופת לנמלי־מסחר אחרים. במשך כל יה"ב הצטיינה ב' בתעשיית־הזכוכית שלה ועד המאה ה17 גם בצורפות של כסף וזהב ובייצור־תכשיטים. ב' נהנתה באותה תקופה מאוטונומיה רחבה. ב1359 נערך בחופה „קרב הנמל" (שנמשך 3 ימים) בין הציים של פֶּדְרוֹ I, מלך אראגון־קאטאלוניה, ופֶּדְרוֹ IV, מלך קַסְטיליה. ב1460 מרדה ב' בחואן II והמלחמה בינה ובין המלך נמשכה יותר מעשר שנים (ונסתיימה במתן הנחות מסויימות לב' ע"י המלך). ב1486 הוקמה בב' האינקוויזיציה, שהיתה מכוונת בעיקרה נגד יהודים אנוסים. מנוסתם של האנוסים מב' שימשה גורם לירידתה של העיר. גורם אחר היה גילויה של הדרך להודו מסביב לאפריקה וריכוז המסחר עם מושבות־ספרד בנמלים קאדִיס וסֶוויליה. אעפ"כ, כל עוד היתה האימפריה הספרדית באירופה גדולה ועשירה, נהנתה ב' מִסְחָרָהּ של אימפריה זו. ב1535 הוקם בב' המוסד הראשון בעולם לביטוח ימי. כשהסתבך פיליפ II בסכסוכים עם ארצות־השפלה ועם אנגליה, שוב לא יכלה ב' לסחור עם ארצות אלו ועם ארצות אחרות של אירופה הצפונית. מאז גברה בב' הנטיה להיפרד מקאסטיליה. ב1641 מרדו תושביה בפיליפ IV והציעו את ארצם למלך צרפת, אבל המרד דוכא. במלחמת הירושה הספרדית (ע"ע ספרד) תמכה ב' במועמד



בארצלונה. מראה כללי

האוסטרי, שהחזיק בה כמה שנים, ורק ב1714, לאחר שיצא הצבא האוסטרי מן העיר, כבש אותה פיליפ V לבית בורבון וביטל את זכויותיה. האוניברסיטה נסגרה ולא נפתחה עד 1837. ב1778 בטל המונופול, שהיה למלך־ספרד על המסחר עם המושבות — שהיה מרוכז בסוויליה, ומאז יכלה אף ב׳ ליהנות ממסחר זה. במלחמות־האזרחים הממושכות של ספרד במאה ה19 נטלה ב׳ חלק בראש על צידם של הליבראלים. היא נפגעה קשות ב1842 כשמרדה באֶספַּרְטֶרוֹ (ע״ע). עם התפתחותה של התעשיה בב׳, הודות לפחם ולמתכות שבסביבתה, נתרכזו בב׳ המונים של פועלים מדולדלים, והתעמולה של הסוציאליסטים והאנארכיסטים־הסינדיקאליסטים הצליחה לארגנם. המגמה הקאטאלאנית הבדלנית גברה בב׳ במחצה השניה של המאה ה19, כשעלתה חשיבותה של ב׳ על מאדריד כמרכז כלכלי ותרבותי. ב1909 פרץ בב׳ מרד אנארכיסטי, שדוכא לאחר שפיכות־דמים והרס של רכוש רב. ב1917 דוכאו בב׳ שביתות, שהפכו למרד. מלחמת־העולם I הביאה לב׳ שפע כלכלי, שהרי ניתן אז לתעשייתה של ב׳ לכבוש שווקים מעבר לימים, שניטשו ע״י ארצות־התעשיה המפותחות באירופה, וגם למכור לצדדים הלוחמים מתוצרתה שלה וסחורות קולוניאליות במחירים גבוהים. אבל אחר המלחמה באו לב׳ ימים של שפל ודיכאון ותסיסה חברותית. המהומות הסוציאליות הממושכות, שב׳ שימשה להן שדה, הביאו בסופו של דבר לידי הקמת המשטר הדיקטאטורי של פרימו דה רִיוֶרָה (ע״ע). כשהוקמה הרפובליקה ב1930 ניתנה לקאטאלוניה אוטונומיה רחבה וב׳ נעשתה עיר־הבירה של רפובליקת־משנה. במלחמת־האזרחים של 1936—1939 שימשה ב׳ הבסיס העיקרי לנאמניה של הרפובליקה ואליה נמלטה הממשלה המרכזית ב1937, לאחר שפראנקו כבש את מאדריד. ביאנואר 1939 נפלה ב׳ בידי פראנקו, שעשה בה נקמות. מן המכות, שהוכתה במלחמת־האזרחים, נתרפאה ב׳ בימי מלחמת־העולם II, כשרובם של מרכזי התעשיה והספנות באירופה שותקו חלקית. מאז הרחיבה ב׳ את תעשייתה וישובה גדל, אבל עדיין לא השלימה בלבה עם משטר־פראנקו והיא משמשת מרכז לתסיסה נגד השלטון.

ל. ו. כ.—א. י. בר.

היהודים. קהילת־ב׳ היא מן הקדומות בקהילות ספרד. רב עמרם גאון (857—875) החליף מכתבים עם „חכמי ב׳״ ושלח להם את סדר־התפילות שלו. בתעודות מן המאות ה10 וה11 נזכרים יהודים, שהיו להם מקרקעים בעיר ובסביבותיה, וידוע שב1079 ישבו בב׳ כ40 נפש מישראל. על רכושם הקרקעי של יהודי־ב׳ מעיד גם ההר הנקרא „הר־היהודים״ (Montjuich), מקום בית־הקברות היהודי לפנים. מבנייני־הקהילה נשתמרה אבן אחת ועליה הכתובת: „הקדש ר׳ שמואל הסרדי נב״ת״ (הידוע מן הספרות הרבנית), וכן נשתמרו כמה מצבות. מסוף המאה ה11 ואילך דרו היהודים ברובע מיוחד, שנמצא בלב העיר, סמוך לכניסה הראשית, בשיפולי גבעת מבצרו של רוזן־ב׳, שברשותו היו נתונים. מימים קדמונים נהגו בב׳ טפסי־שטרות מיוחדים, עדות לחיים חברותיים וכלכליים מסודרים, ועל־פיהם חיבר בתחילת המאה ה12 ר׳ יהודה בן ברזלי אַלְבַּרְגֶ׳לוֹנִי את „ספר השטרות״ שלו.

בתחילת המאה 11 ובאמצעה נמנו כמה מיהודי־ב׳ על טובעי־המטבעות, וכמה מטבעות־זהב נקראו על שם הצורף היהודי שעשאם. ב1104 קיבלו ארבעה מיהודי־ב׳ מונופולין להובלת מוסלמים שבויי־מלחמה בדרך הים לספרד הדרומית כדי שיפָּדו שם ע״י בני־דתם. זמן־מה אח״כ שירת אברהם בר חייא את אלפונסו I, מלך אַרַגון, ואת רוזני־ב׳ בידיעותיו בתכונה ובהנדסה; כנראה, סייע בידם בחלוקת הגלילות, שנכבשו מידי המוסלמים. מן המאה ה13 ואילך היו היהודים

חייבים לספק למלך ולמלכה ולמשרתיהם מיטות כל פעם שביקרו בעיר, וכן לשמור את האריות, שהיו למלך בב׳. בימים ההם היו רוב בני־הקהילה בעלי־מלאכה וסוחרים, שקצתם גם השתתפו בסחר־הים (עם צרפת הדרומית, מאיורקה, סיציליה, מצרים וארץ־ישראל). המאה ה14 היתה תקופת־פריחה לקהילת־ב׳.

בתעודות מן המחצה השניה של המאה ה11 נזכרים לראשונה „נשיאים" מבני שֵׁשֶׁת, ששירתו את הרוזנים כמזכירים לערבית, כמנהלים של מו"מ עם המוסלמים, כיועצים בענייני־המוסלמים ובענייני־כספים וכסַפקי־כספים. בידיהם של „נשיאים" אלה, שהיה להם מעמד של „אַלְפַקים", היו „תותמות" (כתבי־זכויות) לקביעת סדרי־הקהילה. באמצע המאה ה12 נתמנו יהודים, ביניהם שוב מבני ששת, ע"י הרוזנים גם כ„גזברים" (baile). בשעת המחלוקת על כתבי־הרמב"ם נמצאו הנשיאים לבית ששת במחנה־המשכילים. בשנות ה50 של המאה ה13 גברה בב׳ התעמולה הנוצרית נגד היהודים. ב1263 נערך בבארצלונה, במעמדם של המלך וראשי־הכמורה, ויכוח פומבי על היהדות והנצרות, שבו הגן הרמב"ן על תורת־ישראל בפני טענותיו של המומר פאולוס כריסטיאני. אותה שעה שימש כגזבר של ב׳ וכחוכר־המיטבעה בה בֶּנְבֶנִשְׂת דֶה פּוֹרְטָה, שהיה הפקיד היהודי האחרון במשרה גבוהה זו. עירונים נוצרים תפסו את מקומם של היהודים בתחומים אלה, ואילו בני המשפחות, שאבותיהם עשו עושר בשירותם של הרוזנים, נעשו סוחרים ושולחנים. משכילים יהודיים עוד הוסיפו לעבוד עבודה ספרותית בשביל המלכים. אחד מהם, יהודה בונסיניור, חיבר בשביל יעקב (Jaime) II (1291—1327) אוסף של אמרי־מוסר (בקאטאלאנית), מלוקטים מן הספרויות הלאטינית, הערבית והעברית, ויחד עם יהודים אחרים תירגם בשביל אותו מלך ספרי־רפואה מערבית לקאטאלאנית.

בתחילת המאה ה13 כבר היה כוחם של כמה סוחרים ואנשי־כספים בקהילה גדול כל־כך, שדחקו את רגליהם של ה„נשיאים" מהנהגת־הקהל. ב1241 קבע יעקב I, מלך אראגון, חוקה לקהילת־ב׳, שהנהלתה נמסרה לחבר של „נאמנים", כולם מן האמידים, וייפה את כוחם של פרנסים אלה לקיים משמעת דתית־חברותית ע"י הטלת קנסות וענשים (עד כדי גירוש מן העיר), ואף לדון דיני־ממונות בין יהודי ליהודי. סמכויותיהם של הפרנסים עוד הורחבו ע"י אותו מלך ב1272. באותו זמן כבר ישב על כסא הרבנות בב׳ ר׳ שלמה בן אַדְרֶת, ששימש בכהונה זו כיובל שנים. בזמנו היתה קהילת־ב׳ הראשונה לקהילות־ישראל בספרד בחכמה, בעושר ובכבוד. ב1306, שנת מותו של הרשב"א, נקלטו בה 60 משפחות ממגורשי־צרפת. הרשב"א ובניו נמנו על שבעת ה„נאמנים", ואין ספק בדבר, שהחוקה החדשה, שקיימה את השלטון בידי מספר משפחות של תלמידי־חכמים וסוחרים אמידים שומרי־מסורת, היתה לפי רוחו של הרשב"א. ה„נאמנים" לא הניחו מקום ביניהם לרופאים ולשאר משכילים, שהיו חשודים בדעותיהם, ואף לא לחנוונים ולבעלי־מלאכה. כשנתחדשה בסוף ימיו של הרשב"א המחלוקת על לימוד־הפילוסופיה, לא נועזו משכילי־ב׳ להשמיע את קולם מאימת הרב. אחר מו"מ ממושך עם קהילות צרפת ואראגון ועם ר׳ אשר בן יחיאל (הרא"ש), שהגיע באותו זמן לקאסטיליה, הכריז הרשב"א ב1305 בב׳ חרם על לימוד פילוסופיה לצעירים. הרשב"א, ה„נאמנים" ועוד כשלושים נכבדים חתמו על נוסח־החרם והודיעו אותו לשאר הקהילות. ב1327 נתקבלה חוקה שלישית. בוטלו זכויות־היתר (פְּטוֹר מתשלומי־מיסים וכיו"ב), שרכשו להם קרובים למלכות, וניתן מעמד חוקי (בצד „חבר הנאמנים") ל„עצת (=מועצת) השלושים" — מוסד, שנתפתח מתחילת המאה ה14. החוקה החדשה הוסיפה תוקף לחוג השליט, אע"פ שהרחיבה חוג זה במקצת. חוקה זו שימשה מופת לכמה קהילות בספרד (וַלֶנְסִיה, הוּאֶסְקָה, ועוד). ב1338 נתמנו בפעם הראשונה „בְּרוֹרֵי עבירות", שתפקידם היה לענוש כל עובר דת ונימוס, וב1339 נתמנו „בְּרוֹרֵי תביעות", לדון דיני־ממונות. מוסדות אלה, שהובטחה להם עזרת הרשות, הגבירו את עצמאותה של הקהילה. כמה קהילות קטנות וגדולות, ביניהן טאראגונה, היו כפופות לקהילת־ב׳, ולעיתים אף פעלה זו האחרונה בשם כל קהילות קאטאלוניה ואראגון.



בארצלונה. הכנסיה ע"ש „המשפחה הקדושה", שהוחל בבניינה ב1882 ושלא הושלמה עד היום (הארדיכל: אנטוניו גאודי)

במאה ה14 נענו השלטונות לדרישתם של הסוחרים הנוצריים בב׳ ושמו מכשולים על דרך המסחר היהודי עם סוריה ומצרים. נוסף על כך נפגעה הקהילה קשות ע"י המגפה השחורה (1348). רוב חברי ה„שלושים", ה„נאמנים" והדיינים נספו במגפה, ורובע־היהודים הותקף ע"י ההמון. למרות ההגנה, שניתנה לקהילה ע"י המועצה העירונית, נהרגו כמה יהודים ואחרים נפצעו, וכן נהרסו כמה בתים. ב1367 שימשו יהודי ב׳ מטרה לעלילת חילול „לחם־הקודש". שלושה יהודים הוצאו להורג, וכל בני־הקהילה, גברים, נשים וטף, הוחזקו שלושה ימים בביהכ"נ ללא מזון; משלא הודו באשמה שיוחסה להם, פקד המלך לשחררם, אלא שר׳ נסים גירונדי (הר"ן), רבה של ב׳ אז, ר׳ יצחק בן ששת, ר׳ חסדאי קרשקש ועוד כמה נכבדים הושמו לזמן מה במאסר. בשנות ה50 וה60

חידש הר"ן את זהרה של הישיבה. מגדולי תלמידיו היו ר' יצחק בן ששת (הריב"ש) ור' חסדאי קרשקש, שניהם בנים למשפחות ותיקות ומכובדות בעיר, ושניהם השתתפו בהנהגת הקהילה מסוף שנות ה60 ואילך. מעט־מעט חזרה הקהילה לאיתנה. שוב נמצאו צורפים ורופאים בשירות החצר, וכן חזר בית־המלך להעסיק סוחרים יהודיים מב', ביניהם גם חסדאי קרשקש. את רוב הקהל היוו עתה בעלי־מלאכה לסוגיהם: אורגים, צבעים, חייטים, סנדלרים, חרטים, נפחים, כורכים, מעבדי קוראלים, ועוד. הם התארגנו באגודות ותבעו את חלקם בהנהגת־הקהילה. לאחר שהריב"ש עזב את ב' והר"ן נפטר לעולמו, נשאר ר' חסדאי קרשקש כמעט היחידי מכל החוג של בעלי־שם. הוא נהג את הציבור במשך עשרים שנה בקירוב. ב1386 ביטל המלך את החוקה משנת 1327, לאחר שקומץ השליטים השתמשו זמן מרובה בסמכותם לטובתם שלהם, וקבע חוקה חדשה, ששיתפה בהנהגה גם את הנציגים של שני המעמדות הנמוכים. שנים אחדות אחר הנהגתה של רפורמה זו יצא ר' חסדאי קרשקש את ב' כדי לשמש רב בקהילת סאראגוסה.

בימי גזרת קנ"א (1391) ניסו מתחילה אבות־העיר ואף בעלי־המלאכה להגן על היהודים, אך הדבר לא עלה בידם. מלחים מקאסטיליה וההמון המקומי התנפלו על רובע היהודים ביום־השבת, ד' באלול, הרגו כמאה יהודים, שרפו את שערי־השכונה ואת הארכיון הנוטאריוני ובזזו את בתי־היהודים כל אותו היום וכל הלילה. מועצת־העיר אסרה את המלחים ודנה עשרה מהם לתליה. אך בשני בשבוע קם ההמון על היהודים, שביקשו מפלט ב"מבצר החדש", פרץ את דלתות בית־הסוהר והסתער על המבצר. היהודים התגוננו, אבל הוכרעו, קצתם שחטו את עצמם, וקצתם נהרגו. בינתיים עלו האיכרים הצמיתים על העיר, לכדו את המבצר והעמידו את היהודים, שנמצאו בו, בפני הברירה: מוות או שמד. מעשי השוד והרצח נמשכו עד סוף השבוע. בסך הכל נהרגו כ400 יהודים, וכל השאר המירו. רק מועטים נמלטו לערי־האצילים ולאפריקה הצפונית. בסוף השנה דן המלך חואן I 26 מן הפורעים למיתה וזיכה את השאר. ב1393 ניסה לחזור ולכונן את הקהילה. הוא הועיד לה שכונה חדשה והחזיר לה את בית־הקברות הישן, אישר ליהודים את כל זכויותיהם מלשעבר, פטר אותם לזמן מסויים ממיסים ונתן להם ארכה לפרעון חובותיהם. לחסדאי קרשקש ניתן יפוי־כוח להעביר לב' יהודים ממקומות אחרים. אך רק מועטים היו מוכנים לחזור אל העיר, וב1401 נעתר המלך מארטין לבקשתם של העירונים ואסר להקים בב' קהילה יהודית.

את פריחתה המחודשת של ב' במאה ה15 יש לזקוף בחלקה לזכותם של האנוסים. ב1486 החליט המלך פרנאנדו להנהיג בב' — למרות מחאותיהם של ראשי־העיר — את חקירת המינות נוסח קאסטיליה. אך נפתח המשא־ומתן בעניין הנהגת החקירה, התחילו המאראנים מוציאים את פקדונותיהם מן הבאנק העירוני ועוזבים את העיר. מלך־צרפת פתח לפניהם את גבולות־ארצו. הסוחרים האמידים ביותר ברחו, והאשראי והמסחר לקו; גם בעלי־המלאכה סבלו. על העיר בא חורבן כלכלי גמור. ביולי 1487 נכנסו החוקרים לב'. הספינות, שעמדו להפליג עם בורחים, נעצרו בנמל. פקידים ממלכתיים גבוהים מן המאראנים, שנאשמו בקיומן של מצוות־ישראל, הוצאו להורג. ב1492 שימש נמל־ב' את יהודי־ארגון המגורשים ביציאתם מן הארץ.

בתחילת המאה ה20 נשתקעו בב' קצת יהודים רוכלים ממארוקו ומתורכיה. אחר כיבוש סאלוניקי על־ידי היוונים (1912) והכרזתה של ספרד על רצונה לתמוך בהתיישבות של יהודים ספרדים בגבולותיה (1913) התחילו באים לב' יהודים מיוון ומארצות באלקאניות אחרות. בימי מלחמת־העולם I באו לב' יהודים פולניים, אח"כ מהגרים מאפריקה הצפונית ובעלי־מלאכה מפולניה ומרומניה: חייטים, רצענים וכובענים. ב1918 ישבו בעיר יותר מ100 יהודים, ואילו ב1932 — יותר מ3,000, רובם ספרדים. מ1933 ואילך באו לב' כמה יהודים גרמניים והקימו בה תעשיות של סרטים, עור ומגדניות. ב1935 נמצאו בב' יותר מ5,000 יהודים, ובהם אך מיעוט של ספרדים. בימי מלחמת־האזרחים יצאו הרבה מהם לצרפת ולארץ־ישראל. אחר נצחונו של פראנקו ב1939 עזבו היהודים הגרמניים את העיר, אבל במשך מלחמת־העולם II ואחריה חזרו והתיישבו בב' כמה יהודים מחדש. כיום קהילת־ב' היא הגדולה והמאורגנת ביותר שבקהילות־ספרד.

י. בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תש"ה; J. Fiter Ingles, *Expulsion de los Judios de Barcelona*, 1876; I. Loeb, *REJ* IV (1882), 57–77; F. de Bofarull y Sans, *Los Judios en el territorio de Barcelona, siglos X al XII*, 1911; J. Miret y sans, M. Schwab, *Nuevos documentos de los Judios barceloneses de los siglos XI y XII* (*Boletin de la Real Academia de la Historia*, LXVIII–LXIX, 1916).

צ. א.

בַּרְצֶלוֹנִי, יְהוּדָה בַּרְזִלַּי, ע"ע יְהוּדָה בַּרְצֶלוֹנִי.

בֶּרְצֶלְיוּס, יֶנְס יַקוֹב — Jöns Jacob Berzelius — (1779—1848, סטוקהולם), כימאי שוודי, שהעמיד את המחקר הכימי על יסודות ניסויים מדוייקים וקבע את דרכיו במשך המחצה הראשונה של המאה ה19.

ב' היה בן למשפחת־איכרים, שיצאו ממנה אנשי רוח וספר, בעיקר אנשי־כהונה. סבו ואביו היו כמרים כפריים, וכן גם אביו־חורגו, שבביתו גדל לאחר שנתייתם בילדותו. מ1796 עד 1800 למד רפואה באוניברסיטה של אופסאלה, זמן־מה שירת כרופא־עניים בעיירה, וב1802 נתמנה עוזר לרפואה ולרוקחות במכון הכירורגי בסטוקהולם. המפנה החשוב בפרשת־חייו של ב' בא ב1807, כשנתמנה פרופסור לכימיה ולרוקחות במכון הנזכר. מאז נתפרסם יותר ויותר במולדתו ובחו"ל. ב1808 נבחר ב' כחבר האקאדמיה השוודית למדעים, ב1810 היה נשיאה ומ1818 מזכירה הקבוע. באותה שנה הוענק לו מטעם המלך תואר־אצילות. להתפתחותו המדעית של ב' סייעו נסיעותיו המרובות בארצות־אירופה, שבהן בא במגע ישיר עם גדולי החוקרים בזמנו ולמד את דרכי חקירתם ואת שיטות עבודתם מקרוב. ב1832 פרש ב' מתפקיד ההוראה; ב1835 הועלה לדרגת בארון, וב1841 העניק לו בית־הנבחרים השוודי קצבה שנתית עד סוף ימיו.



י. י. ברצליוס

בתחום החקר הכימי, שבו הגדיל ב' לעשות, היה כמעט אוטודידאקט. את רוב ידיעותיו בכימיה קנה מספרים וכתבי־עת, וביחוד מניסוייו ומחקריו, שביצע בידיו ובמעבדתו הפרטית. גם לאחר שעלה לגדולה בעולם־המדע הוסיף לעבוד לבדו, כמעט בלא עוזרים. תחום מחקריו הקיף כמעט את כל הכימיה, שכמה מענפיה נוצרו ובוססו על־ידיו. יותר מכל שקד ב' על ביסוסו הניסויי של חוק המָנות הקבועות והכפולות (ע"ע דולטון) והעמידו על דיוק ניסויי מדוקדק מכל מה שהיה לפניו; בזה סייע הרבה לביסוס התורה האטומיסטית החדשה, שעדיין לא היתה מקובלת על כל הכימאים בתחילת המאה ה19.

מן הערכים האנאליטיים של הרכב הגופים הכימיים באחוזים הסיק על יחסי המשקלים האטומיים, וכך נעשה אבי השיטה היסודית, הנוהגת עד היום, בעריכת המשקלים האטומיים (ע"ע) ואבי הכימיה האנאליטית החדישה. ב' הניח ביסוד חישוביו את החמצן ופירסם ב1814 את הלוח השלם של המשקלים האטומיים, הראשון ממין זה. על־יסוד בדיקות חוזרות ונשנות, שהיה עורך בתרכובות שונות, היה חוזר ומתקן מזמן לזמן את הלוחות של המשקלים האטומיים. — ב' סייע הרבה בבניינה השיטתי של הכימיה על־ידי יצירתה של שיטת סימון ונומֶנקלאטורה חדשה של תרכובות, שנשארה בשינויים מסויימים יסודה של הלשון הכימית עד היום. הנומֶנקלאטורה החדשה שהציע ב' היא מצד אחד השלמה למחקריו הניסויים באטומיסטיקה, ומצד שני פרי טרחתו להעמיד את תורת הקשר הכימי על יסודות פיסיקאליים־ראציונאליים. ב' היה התיאורטיקן השיטתי הראשון של הכימיה החדישה. הוא הכיר את תכונתו החשמלית של הקשר הכימי ופיתח תורה על החשמליות של החומר. ב' מחלק את כל היסודות הכימיים לשני סוגים: אֶלֶקטרו־חיוביים ואלקטרו־שליליים. בכל גוף מורכב מצויים שני מיני החשמל — הוא דוקטבי, כעין המאגנט. אבל גם האטומים עצמם דוקטביים הם, אלא שביחסם זה לזה הם פועלים כחד־קטביים, משום שבכל מין אטום מכריע אחד מן הקטבים. דו־קטביות זו היא בעלת עָצמה שונה כל־כך, ש„קורבתם" הכימית של שני יסודות אלקטרו־שליליים (כגון חמצן וגפרית) גדולה לפעמים מזו של שני יסודות שונים בתכונתם החשמלית הסגולית (למשל, נחושת וחמצן); יסודות מסויימים מוכשרים לקיטוב גדול מאחרים, והראשונים משנתקטבו שואפים להתפרק מקיטובם ולחזור לקדמותם, וזו סיבת „קורבתם" הכימית המיוחדת. התחמוצות של היסודות האלקטרו־שליליים הן אבות־החומצות, ואלה של היסודות האלקטרו־חיוביים — אבות־הבסיסים. המלחים, שהם פרי הרכבה של חומצות ובסיסים, מהם שפועלים זה על זה פעולת משיכה הדדית ומצטרפים למלחים כפולים, ומהם שהורסים זה את זה בחילוף כפול, הכל לפי תכונתם החשמלית. האור והחום, הנפלטים בפעולות כימיות, הם פרי הסתירה ההדדית של טעינות חשמליות חיוביות ושליליות. במושגים ובתפיסות הללו, למרות הטעויות שבהם, טמונים גרעיני ההכרה החדישה של מהות הקשר האלקטרו־ואלֶנטי, המקובלת בזמננו. — ב' השתדל להשתמש בעיקרי תורתו על השניות החשמלית של החומר גם לגבי הכימיה האורגאנית, כשהוא מעמיד כאן במקום יסודות (אטומים) חיוביים ושליליים שורשונים (קבוצות־אטומים) חיוביים ושליליים. מאחר שלא יכול היה להכיר את מהות הקשר הקו־ואלנטי, איכזבה תורתו כגורם מבאר ושיטתי בכימיה האורגאנית. אך ב' עמד עליה בתוקף מרובה, שהפך לעת זקנתו לקשיחות שמרנית. הוא התעלם מתוצאות חקירותיהם של ליביג, דימה וחבריהם, שיסדו את שיטותיהם על תורת התמורות, הראדיקאלים והטיפוסים (ע"ע כימיה), עד שהדברים הגיעו לידי פולמוס חריף בין ליביג הצעיר ובין ב', הזקן שבחבורת חוקרי הכימיה בזמנו. ב', שהיה מוחזק סמכות עליונה בעולם בכל ענייני הכימיה מ1808 עד שנות ה30, איבד עמדה זו לעת זקנתו, אע"פ שכל גדולי־המקצוע הוסיפו לזכור לו את זכויותיו הגדולות בהנחת היסודות לפיתוח הכימיה. אף גם בתחום הכימיה האורגאנית הגיע ב' להשגים חשובים, כגון הכרת המושג היסודי של האיזומֶריה (ע"ע) וטביעת המונח ב1831. — השג חשוב ביותר של ב', מבחינה עיונית ושימושית כאחת, בתחומי הכימיה הכללית והאורגאנית, הוא גילוי הקַטָליזה (ע"ע) ב1836.

ב' גילה מספר יסודות כימיים, וכן סייע בגילוּיָם של אחרים. ב1803 מצא את הצֶריום (ע"ע), ב1817 את הסֶלֶן (ע"ע), ב1823 את הסיליציום (ע"ע), הטַנטָל (ע"ע) והזירקון (ע"ע), ב1829 את התוריום (ע"ע). בהדרכתו הפיקו תלמידיו את הליתיום (ע"ע), את הוַנדיום (ע"ע) ואת הלאנתאן והדידים (ע"ע עפרות נדירות).

ב' היה פורה גם כמחבר וכעורך; הוא פירסם למעלה מ250 מאמרים וערך מ1821 עד 1848 דו"ח שנתי (-Jahres bericht) על החידושים בפיסיקה ובכימיה. ספרו Lehrbuch der Chemie יצא ב5 מהדורות (ראשונה 1803—1818, חמישית 1843—1848) והיה מקובל במשך דור שלם כפוסק אחרון בספרות הכימית. ב' הניח אחריו כתבים אוטוביוגראפיים; הקוֹרֶספוֹנדֶנציה הענפה שלו עם רוב גדולי הכימיה בדורו, ביחוד עם הגרמנים, היא חומר חשוב לא רק להכרת אישיותו, אלא גם לידיעת התפתחותה של הכימיה כולה במחצה הראשונה של המאה ה19.

H. G. Söderbaum, *B.'s Werden und Wachsen*, 1899; A. Holmberg, *Bibliographie de J. J. B.*, 1933/6; id., *J. J. B.*, 1939; A. Mittasch, *B. u. die Katalyse*, 1935; W. Prandtl, *J. J. B.*, 1948.

מ. ה. ב.

בֶּרְק, אֶדְמוּנְד — Edmund Burke — (1729, דובלין — 1797), הוגה־דעות, מדינאי ונואם אירי־אנגלי. ב', שאביו היה עורך־דין פרוטסטאנטי ואמו היתה קאתולית, למד תחילה בבי"ס של קוֶיקרים ואח"כ בטריניטי קולג'. ב1750/55 הרחיב בלונדון את ידיעותיו בפילוסופיה ובספרות, בזמן שהלכה למד משפטים (לפרקליטות לא הוסמך מעולם). ב1750 פירסם את המסה A Vindication of Natural Society („בזכות החברה הטבעית") — התקפה אירונית על הדאיזם, שבה מתגלים מקוריותו וכוח־העיון שלו. שנה לאחר מכן הופיע חיבורו Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas on the Sublime and the Beautiful („בחינה פילוסופית של מקור רעיונותינו על הנשגב והיפה"), מחקר, שהיה מן הראשונים בתחום זה וזכה אח"כ להערכה מרובה מצד סופרים גרמניים, שעסקו באסתטיקה. ב1759 נתמנה העורך של „ספר השנה" (The Annual Register), שבשבילו חיבר עד 1765 סקירות שנתיות על המאורעות החשובים; מתוך כך, אפשר, נתפתח בו הכשרון המובהק, שהראה אח"כ בנאומיו בפארלאמנט, לארגן ולסכם ידיעות מקיפות ועובדות מרובות בענייני־השעה. ב1764 היה ממייסדיו של המועדון הספרותי המפורסם, שבו נפגשו מבחר הוגי־הדעות של לונדון — רֶנולדז, ג'ונסון, גולדסמית, ועוד. ב1765 נתמנה ב' מזכירו של ראש־הממשלה, המארקיז מרוקינגם

(Rockingham), והתחיל בפעולתו הפארלאמנטארית ארוכת־הימים, שנסתיימה עם יציאתו בדימוס מן הפארלאמנט ב1794.

בפארלאמנט נלחם ב' על שיחרורם של האירים הקאתוליים, על תיקונים בחוק הפלילי, ועל ביטול המסחר בעבדים כושיים. שמו קשור ביחוד בשלושה מאורעות גדולים: המהפכה האמריקנית, הרפורמה בהודו והמהפכה הצרפתית. — בשני נאומים מפורסמים: „על הטלת המיסים באמריקה" (1774) ו„על ההתפייסות עם אמריקה" (1775) הציע למלא את בקשותיהם של המתיישבים. גם לאחר שאלה האחרונים התמרדו תמך בהם ב' ב„פניה אל המלך" (1777) וב„מכתב אל השֶרִיפים של בריסטול" (1777). — מ1783 נלחם במשך 10 שנים ויותר על הקמת מינהל צודק ויעיל יותר בהודו („על חוק־הודו של מר פוֹכּס", 1784; „על חובותיו הכספיים של הנאבּוֹב של אַרקוֹט", 1785), והיה מראשי המאשימים את וֹורן הֶיסְטִינְגְז (ע"ע), מושלה של הודו בזמנו („מאמרים נגד וֹורן היסטינגז", 1786). מ1789 ואילך תקף ב' בחריפות את המהפכה הצרפתית, שבה ראה את נצחונה של עריצות שרירותית, חסרת־הגיון וחסרת־מטרה. בחיבוריו: „הרהורים על המהפכה בצרפת" (1790), „מכתב אל חבר באספה הלאומית" (1791), „קריאה... אל הוויגים הוותיקים" (1791), ו„שני מכתבים בדבר ההצעות להשלים עם הדירקטוריון של רוצחי־מלך שבצרפת" (1796; מכתב שלישי ב1797) תרם לכך, שדעת־הקהל בבריטניה עברה מאהדה למהפכה להתנגדות נמרצת אליה.

אע"פ שב' לא שימש מעולם במשׂרה חשובה בפארלאמנט, נחשב בזמנו כארדיכל עיקרי של התיאוריה הפוליטית הבריטית, ועד היום נודעת לו השפעה מרובה במחשבה המדינית בבריטניה, ביחוד בחוגי השמרנים. מתוך התנגדותו להפשטות ראשוניות, כגון זכויות־האדם, ביסס ב' את השקפותיו המדיניות על שני עקרונות־יסוד: „כדאיות" — כלומר, הנקיטה של פוליטיקה מעשית ונבונה, שעולה בקנה אחד עם הגינות ויושר, ו„המשכיות" — כלומר, התפיסה, שמזמן לזמן יש לתקן לפי הצורך, אך בזהירות, את הרקמה העדינה והמסובכת של הֶרְגֵשות, המנהגים והמוסדות של החברה — רקמה, שהיא פרי התפתחות אורגאנית ארוכה ושחוצצת בין תרבות ופראות —, אך אין לקרוע רקמה זו בכוח או לפגוע בה אם אין רוצים לגרום נזק מתמיד לאנושות. — ב' טען, שהתנגדותו למהפכה הצרפתית לא היה בה משום סתירה לעמדתו החיובית כלפי המהפכה האמריקנית. לדעתו, החזיקו האמריקנים בחלק ניכר ממורשת אבותיהם הבריטיים, בעוד שהצרפתים ניסו לערער את יסודות־תרבותם וביקשו לנתק את הקשר בין ההווה והעבר, וע"י כך נסחבו לתוך אנדרלמוסיה פראית.

ב' כתב בהתלהבות של חוזה ובכשרון של נואם ע"פ מסורת הדברנות הקלאסית. פסוקיו המדודים והנשגבים מצטיינים בדמיון רב־מעוף, בכוח רוחני עצום ובהברקות של ראיית־הנולד. — כתביו יצאו ב1897 (ב12 כרכים), ב6/1901 (ב6 כרכים), ובסדרת הקלאסיקנים של אוֹכּספוֹרד (מבחר ב6 כרכים).

J. Morley, *B.*, 1897; MacCunn, *The Political Philosophy of B.*, 1913; A. Cobban, *E. B. and the Revolt Against the Eighteenth Century*, 1929; T. W. Copeland, *E. B.*, 1950; C. Parkin, *The Moral Basis of B.'s Political Thought*, 1956.

ד. א. פ.

בֶּרְק, ג'וֹן — John Burke — (1787—1848), גֶנֶאלוֹג בריטי ממוצא אירי. ב' חיבר על יסוד מקורות היסטוריים מדריך למשפחות־האצולה של הממלכה המאוחדת, בשם Genealogical and Heraldic Dictionary of the Peerage and Baronetage of the United Kingdom, שיצא ב1826. ספר זה העמיק וקידם את חקר־היוחסים בבריטניה בתקופה, שבה גבר בארץ זו העניין בתולדותיהן של משפחות מיוחסות, ביחוד בהשפעת הרומאנטיקה הגרמנית והצרפתית. מ1847 ואילך יוצאת כל שנה מהדורה מתוקנת של הספר, שכוללת מה שנתחדש בתחום זה.

בֶּרְק, ג'וֹן בֶּרְנַרְד, סֶר — Sir John Bernard Burke — (1814, לונדון — 1892, דובלין), גנאלוג בריטי; בנו של ג'ון ברק (ע"ע). ב', שעבד מתחילה כפרקליט, נעשה שותף לאביו בחקירותיו ובפעולתו כמוציא לאור. ב1854 הוענק לו תואר־אצילות וב1855 נתמנה המנהל של ארכיון־המדינה האירי — תפקיד, שב' נסתייע בו במחקריו. מספריו המרובים יש להזכיר את Encyclopaedia of Heraldry, or General Armoury of England, Scotland, and Ireland („אנציקלופדיה לשלטי־האצילים של אנגליה, סקוטלאנד ואירלאנד"), 1842; Landed Gentry („יוחסיהם של בעלי־אחוזות שאינם אצילים"), 1843—1849 ו־Genealogical and Heraldic History of the Colonial Gentry („תולדות־היוחסים ושלטי־המשפחה של אנשי־שם לא־אצילים שבמושבות בריטניה"), 1891. ספרו על „משפחות המלוכה של אנגליה, סקוטלאנד ווילז" (1847—1857) שימש — בצד ספרו של לוֹנג על „צאצאי מלכים" (Royal Descents) — גורם להתפתחותה של הנטיה (הניכרת בחקר היוחסים בבריטניה) לייחס גם משפחות בורגניות למשפחות־מושלים בעבר.

בְּרָק, ז'וֹרְז' — Georges Braque — (נו' 1882, אַרְז'נְטֵי־סִיר־סֶן), צייר צרפתי. ב' היה שוליה של סייד כשלמד בערבים בביה"ס לאמנויות של לֶה הָוְר. ב1900 עבר לפאריס והתעמק ביצירותיהם של הציירים הקלאסיים וכן של קוֹרוֹ והאימפרסיוניסטים. בשנים שלאחר מכן צייר בזה אחר זה בסיגנונות האימפרסיוניסטי (מ1905), הפוֹביסטי (מ1907) והקוביסטי (מ1909). בהשפעת סיגנונו של סֶזַאן בתקופת־הזקנה שלו התחילו ב' וידידו פִּיקַסוֹ (ע"ע) מתארים בסיגנון קוביסטי מרחב ועצמים לפי תפיסה מופשטת; בכמה מתמונות אלו הדביק אותיות גזורות מעיתונים, הוסיף חול ויסודות מציאותיים אחרים לצבען, ועוד (ע"ע קוביזם). סוחר־האמנות המתקדם כהנוויילר עשה ב1907 את החוזה הראשון עם ב' וערך את תערוכת־היחיד הראשונה שלו ב1908. מאז עד מלחמת־העולם I הוצגו יצירותיו במינכן, קֶלְן, דְרֶזְדֶן וברלין. כשפרצה המלחמה נתגייס ב' לצבא הצרפתי, אך נפצע ב1915, נשתחרר מן הצבא וחזר אל הציור. ב', שנזדקק זמן־מה (בערב־המלחמה) לשיטת הפּוֹאַנטייזם (ע"ע), התחיל מבליט עכשיו בציוריו את המוֹטיווים של ניגוד (שטחים כהים על־יד שטחים מנוּמרים), ריתמיקה (קווים עקומים הארמוניים) ושינויי־עומק (בדומה לתבליטים). ב1918 התחיל מצייר שורת תמונות של דוממים (שקרא להן Guéridon), ומ1922 ואילך צייר תמונות על הנושא „דרכים" ותמונות־עירום גדולות מטיפוס קלאסי. כן תיכנן תפאורות לכמה מן הבאלטים של דיאגילב. בשנים

שלאחר מכן חזר לציור גופים (1929) וצייר כמה דמויות מן המיתולוגיה היוונית בסיגנון קווי ועיטורי (1931). מ1939 ואילך פיתח סיגנון חדש ומסובך בתמונות שצייר ממראות־פאריס.

ב' נחשב לגדול ציירי־צרפת בדורנו. ב1952 הוזמן לצייר תמונות־תקרה בלובר ב„גלריה האטרוסקית" — כבוד, שמוענק רק לעיתים רחוקות לאמן מודרני. ב' הירבה גם (מ1908 ואילך) לפעול כגראפיקן. בין השאר עשה שורה של חיתוכי־עץ בשלושה צבעים (1920) בשביל Le piège de la Meduse מאת סאטי (Satie), תחריטים לכתבי־הסיודוס (1932) ושורה של הדפסי־אבן צבעוניים בשם „הליוס" (1946). ספרי־הרישום של ב' מ1917/47 יצאו בהוצאה מהודרת ובהוצאה פשוטה יותר ב1952 (Le jour et la Nuit). קאטאלוגים של תמונותיו ויצירותיו הגראפיות פורסמו ע"י הוצאת גאלריה Maeght בפאריס (בלא תאריך) וע"י הKunsthalle בבאזל (1954).

H. R. Hope, *G. B.* (מטעם המוזיאון לאמנות מודרנית, ניו־יורק, עם ביבליוגראפיה), 1949; A. E. Gallattin, *G. B.*, 1953; M. Gieure, *G. B.*, 1957.

ע. י.־ה.

בֶּרְק, רוֹבֶּרְט אוֹהָרָה — Robert O'Hara Burke — (1820—1861), נוסע אירי־אוסטראלי; מן הראשונים, שחצו את אוסטראליה מדרום לצפון. ב1853 היגר לאוסטראליה ונתמנה לקצין־משטרה במֶלבֶּרן. ב1860 יצא בראש משלחת־הקירה לאוסטראליה המרכזית. בדרך עזבוהו רוב חבריו, וב' המשיך בדרכו במדבריות, ביחד עם חוקר־הטבע ויליאם ג'ון וִילְז (Wills) ועוד חברים מועטים, וב1861 הגיע — אחר קשיים מרובים — לשפכו של נהר פלינדֶרְס בדרום־מזרחו של מפרץ־קארפֶּנטאריָה. בדרכם חזרה למֶלבֶּרן מתו ב' ווילז מתלאותיהם במדבר ונקברו במלברן.

בָּרָק בֶּן אֲבִינֹעַם מקֶדֶש נפתלי, שר־צבא ישראלי בתקופת־השופטים (שופ', הפרקים ד—ה). נראה, שהיה ידוע כמפקד מוכשר עוד קודם שדבורה (ע"ע) הנביאה עוררה אותו לצאת למלחמה על יבין (ע"ע) מלך חצור. ב' הצליח לארגן לצורך זה בעיקר את בניו של שבט־נפתלי, שעליו נמנה, וכן לוחמים מזבולון. לאחר שריכז צבא בהר־תבור, יצא לסביבות הקישון, במקום שהתנהלה בפיקודו המערכה, שהביאה לידי תבוסתו הגמורה של סיסרא, שר־צבאו של יבין. לא נשתמרו במקרא פרטים על טיבו ומעשיו של ב' לא קודם המלחמה הנזכרת ולא אחריה. אין הוא מתואר כמי שנחה עליו רוח ה' ולא כשופט. מחמת הדמיון במשמעות בין השם ב' והשם לפידות, בעלה של דבורה, שיערו כמה מן הפרשנים (רד"ק, רלב"ג) — ודאי, בהשפעת המדרש „ילקוט שופטים", מ"ב—, שב' היה בעלה של דבורה; אך תכנם של הכתובים אינו הולם הנחה זו. — השם ב' נמצא גם בכתובות בדרום ערב; ואפשר, שגם השם „בַּרְקָאס", כינויו של חמילקרת, אבי חניבעל, הוא מאותו מוצא עצמו.

בַּרְקָה (Βάρκη; ערב' المرج, איטל' Barce), 1) שם כולל לרמה של לוב המזרחית (בקירֶנַאיקה הצפונית); 2) שמה של קירֶנַאיקה (ע"ע) בתקופה שבה היתה וילאיֶת תורכי (1879—1913); 3) עיר בקירנאיקה המערבית, 16 ק"מ מדרום לחוף; מספר תושביה 10,500 (1950).

ב' העיר יושבת בלבו של עמק רחב ופורה ובסביבה של פלגי־מים, והיא מתפרנסת בעיקר מחקלאות וממסחר; בסביבתה שוכנים כיום אנשי שבט אל־אורפה. — היא נוסדה, לפי הֶרודוטוס, בימיו של אַרְקֶסילַאוס II, מלך קירֶנֵי (מָלַך מ560 לפסה"נ בקירוב), ע"י אֶחָיו המתמרדים של המלך בשיתוף עם לובים מתקוממים, ומפני־כן היה לה אופי לובי מובהק. לפי מקורות יווניים אחרים, נוסדה ב' ע"י ברקה, אחיה של דידון הכנענית מצור. ב' היתה אחת מערי הפֶּנטאפוליס היווניות בקירנאיקה. ב525 לפסה"נ העלתה מס לכַּנבּוז, מלך פרס, אך ב510 מרדה בשלטון הפרסי; ב' נכבשה מחדש ע"י הפרסים ותושביה הוגלו לבַּאקְטְריה. כשבטל שלטונה של פרס בלוב הונהג בב' שלטון דמוקראטי (אמצע המאה ה5). מן המטבעות הבּארקיות שנשתמרו מתקופת־הברית של ב' עם קירֶנֵי (מן המחצה הראשונה למאה ה4) מסתבר, שב' היתה הצד החזק בברית זו. ב389—387 לפסה"נ היתה ב' בברית עם אַחוֹריס, שמרד במלכות־מצרים, ואפשר, שלאותו זמן יש לייחס את נצחון הצי שלה על הצי של קרתחדשת. ב322 תמכה ב' במצביא תימבְּרוֹן במלחמתו נגד קירֶנֵי, אך בתקופת שלטונם של התלמיים בב' (321 — 74 לפסה"נ) עברה חשיבותה של ב' לנמלה, שאף הוא נקרא ב'; נמל זה הורחב ע"י תלמי III וקיבל את השם פְּטוֹלֶמַאיס (כיום: טוֹלְמֵיטָה).

בתקופת השלטון הרומי נודעה ב' ככפר בלבד, אע"פ שבמאות ה4—ה5 לסה"נ שימשה מרכז להגמונות נוצרית. בתחילת המאה ה7, סמוך לכיבוש הערבי, היתה ב' מושב של מצביא ביזאנטי (στρατηγός). כשכבשו הערבים את ב' עשו אותה לבירת־הארץ. מכאן עלה ב913 החליף אל־מוּעִיז על מצרים. בב' הוקם גם בית יציקת־מטבעות. במשך 400 שנה פרחה העיר הודות למסחרה ולתוצרתה החקלאית; אל־בכרי — בן המאה ה11 — משבח את הבקר, שב' היתה מייצאת אז למצרים; וכן מזכירים לשבח סופרים ערביים מאותו הזמן את פירותיה של ב' ואת הכותנה, שהיו מגדלים בסביבתה. אך באותה מאה עצמה נחרבה ב' ע"י הפשיטות של בְּנִי הִלאל; מאז נודעה בשם מדינת אל מַרְג' („עיר העמק"). ב1817 לא מצא כאן הנוסע דה לה צֶ'לָה אלא חֳרָבות בלבד. ב1842 הושיבו התורכים בב' חיל־מצב ואף בנו כאן מְצָד (שעדיין הוא קיים); כמו־כן נוסדה באותו זמן בב' „זָוִיָה" (ישוב) של מיסדר הסְנוּסיים (ע"ע). משנכבשה קירנאיקה על־ידי האיטלקים (1913) שימשה ב' מרכז להתיישבות האיטלקית, שבוצעה בעמק ב'. שוב נקראה העיר בשמה הקדום, בניינה תוכנן מחדש, היא חוברה במסילת־ברזל עם בנגאזי ונבנתה בה תחנת־כוח. ב1941/2 התחוללו בקרבת ב' קרבות בין צבאות־ה„ציר" והצבאות של בעלי־הברית. משעת כיבושה ע"י הבריטים (1943) עד הכרזת עצמאותה של מדינת לוב (1949) שימשה ב' מושב לממשלה הצבאית של קירֶנַאיקה.

היהודים. את ראשיתה של הקהילה היהודית בב' יש לייחס לזמנו של תלמי I, כשחילות־מצב יהודיים הועמדו בקירנאיקה ע"י השלטונות המצריים (לערך 320 לפסה"נ). בב' נתגלו מטבעות יהודיים מתקופת־החשמונאים וכן מימי המרד הגדול של יהודה ברומי (66—70 לסה"נ). אחר המרד היהודי בקירֶנֵי בזמן טריינוס (115 — 117) נדחק חלק מן הלובים (שכנראה, התייהד) מב' לחופי לוב המערבית. השבט הבֶּרבֶּרי הטריפוליטני, לוּאַטָה, שמוצאו, לפי אבן חַלדון, היה מב', כלל יסוד יהודי חזק, ובמאה ה14 נדד חלק ממנו מזרחה, לגבולות־מצרים.

בתקופה הערבית עדיין ישבו יהודים בב'. נמצאה כתובת יהודית (מן המאה ה9?) במצודת־העיר, ובמאה ה11 השיב רב האי גאון לאנשי־ב' בעניין שנשאל עליו. ב1908 מצא כאן ד"ר נ. סלושץ 3 יהודים בתוך אוכלוסיה של 1,000 נפש לערך. בתקופת השלטון האיטלקי התיישבו גם יהודים בב', וב1930 נמצאו בה 250 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 3,680 נפש (איטלקים, ערבים ואחרים); משנוסדה מדינת־ישראל עלה רובם של יהודי ב' לא"י.

נ. סלושץ, מסעי בלוב, ב' (1943), 231.
Herodotus, *Historiae*, IV, 160; E. S. G. Robinson, *British Museum Catalogue of Greek Coins, Cyrenaica*, 1927, pp. clxiii—clxxxviii; A. H. M. Jones, *Cities of the Eastern Roman Empire*, 1937, chap. xii; L. V. Bertarelli, *Guida d'Italia—Libia*, 1937; *Jewish Quarterly Review*, III (1912), 421; L. Ginzberg, *Geonica*, II (1909), frag. XXXVI.

ש. אפ.

בַּרְקְהָאוּזֶן, הַיְנְרִיךְ — Heinrich Barkhausen — (1881—1956), פיסיקן גרמני; מחלוצי המחקר והמעשה בתחומי האלקטרוניקה (ע"ע). ב' היה מ1911 ואילך פרופסור ומנהלו הראשון של המכון לטכניקה של זרמים נמוכים ליד ביה"ס הטכני הגבוה בדרזדן. הוא היה הראשון, שערך תכנית־לימודים מקפת במקצועות האלקטרוניקה במסגרת אקאדמית. בזמן מלחמת־העולם I שירת ב' כמהנדס בצי הגרמני, וכאן נזדמן לו לראות את השימושים הראשונים של השפופרת האלקטרונית ולהכיר באפשרויות הנרחבות לניצולה של המצאה זו הן לצרכי מחקר והן למטרות מעשיות. אחר המלחמה חזר אל מעמדו הקודם בדרזדן ושימש ראש־המכון עד סוף־ימיו. בתקופה זו תרם את רוב תרומותיו לקידומה של תורת האלקטרוניקה. בין השאר גילה את התנודות המהירות בזרימת־האלקטרונים החלשה בשפופרת־ריק בין הקאתודה ובין סריג במתח שלילי ואת אפשרות ניצולן להיגוי אוסצילטור (ע"ע) אלקטרוני לתדירויות גבוהות (אוסצילאטור־ב' מקווארצה). ע"י השימוש בהגברה אלקטרונית הוכיח, שתהליך המיגנוט של חמרים פרומאגנטיים הוא תהליך דיסקרטי (אפקט־ב'). את מחקריו המרובים סיכם בספרים: Einführung in d. Schwingungslehre („מבוא לתורת התנודות"), 1951[4]; Lehrbuch d. Elektronenröhre („ספר־לימוד של השפופרת האלקטרונית"), 4 כרכים, 1949[4-6]—1952.

Kluge, *H. B., 60 Jahre* (*Akust. Ztschr.*, 6), 1941.

בְּרַקוֹ, רוֹבֶּרְטוֹ — Roberto Bracco — (1861, נאפולי — 1943, סורנטו־נאפולי), מחזאי איטלקי. מגיל שבע־עשרה התפרסם כמבקר תיאטרוני וכעורך של רשימות ספרותיות בעיתון נאפוליטני. אחר ההצלחה, שזכה לה מחזהו הראשון, ...Non fare agli altri („אל תעשה לזולתך..."), 1886, נמנה ב' על האסכולה הוריסטית והאימפרסיוניסטית, ומ1900 עד 1910 לא היה לו מתחרה על במות־איטליה; מחזותיו ניתרגמו ללשונות הרבה והוצגו גם מחוץ לאיטליה, באירופה ובאמריקה. אחר מלחמת־העולם I, כשנתמעט העניין במחזות מן ההווי של החברה הבורגנית, התחילה קרנו של ב' יורדת. — עם עליית הפאשיזם נבחר ב' כציר ליבראלי בפארלאמנט ונאם בתקיפות נגד מוסוליני; כתוצאה מזה הועלה ביתו באש והצגת מחזותיו נאסרה. ב' פסק אז מלכתוב.

בדראמות ובקומדיות של ב' ניכרת השפעה ישירה של איבסן. בדומה לזה האחרון מבליט גם ב' את המניעים העמוקים הפועלים בלב האדם; „טראגדיית־הנפש" נוצרת כשמניעים אלה מתגלים לעיני הכל. החשובות שביצירותיו הן Tragedie dell 'Anima („טראגדיות הנפש"), 1899; La piccola fonte („המעיין הקטן"), 1905; Il piccolo santo („הקדוש הקטן"), 1912; Il pazzi („המשוגעים"), 1921. אפיינים ליצירתו הם עליזות מדומה, שמכסה על עיצבון, ורוך שבמזג הדרומי. במחזות Sperduti nel buio („אבודים באפלה"), 1899, וIl diritto di vivere („הזכות לחיות"), 1901, ידע גם לתאר בהצלחה את רבעי־העוני שבעיר־מולדתו. ב' הירבה לכתוב מחזות בניב הנאפוליטני, ואח"כ תירגם אותם לאיטלקית. כל כתביו יצאו ב24 כרכים (הוצאה אחרונה: 1935/42).

L. MacClintock, *The Contemporary Drama of Italy*, 1921; R. Cristaldi, *Confidenze di R. B.*, 1949; S. D'Amico, *Storia del teatro dramatico*, 1950[3].

י. ב. ס.

בֶּרְקוֹבִיץ, יִצְחָק דֹּב (נו' 1885, סלוצק, רוסיה הלבנה), מספר ומחזאי עברי. ב' קיבל חינוך עברי מסרתי ורכש לו בקיאות בספרות העברית העתיקה. אחר־כך נתמשכל והשתלם בספרות הרוסית. ב1903 ישב ב' בלודז', ואז פירסם ב„הצופה" הווארשאי את סיפוריו הראשונים: „בערב יום הכיפורים", „מישאל" ו„מלקות", וכן את סיפורו „משקה'לי חזיר", שזכה בפרס הראשון בתחרות הספרותית של „הצופה" ב1903 (אחד מן השופטים בתחרות היה י. ל. פרץ). ב1905 עבר ב' לווילנה, שבה עבד במערכת „הזמן" (בעיתון היומי ובירחון) ובה אף נשא את בתו של שלום עליכם (ע"ע). ב1911 יצא קובץ־סיפוריו הראשון, ובאותה שנה התחיל גם מתרגם את כתביו של שלום עליכם מיידית לעברית (5 כרכים של כתבים מתורגמים אלה יצאו ב1911—1914). ב1911—1913 ערך את המדור הספרותי של השבועון „העולם", מתחילה בווילנה ואח"כ באודסה. ב1914 עבר לאה"ב. כאן (בניו־יורק) יסד ב1916 את „התורן" השבועי, שערך אותו למעלה משלוש שנים. ב1920 נתמנה מנהל הסניף האמריקני של הוצאת א. י. שטיבל (ע"ע), ואז גם ערך בניו־יורק במשך שנה ומחצה (1919—1920) את הירחון המשובח „המקלט", ואח"כ — את הירחון לבני־הנעורים „עדן". ב1928 נשתקע בא"י. ב1929 ערך את השבועון „מאזניים", שיצא בתל־אביב. ב' נבחר כחבר לוועד־הלשון ולאקאדמיה ללשון העברית וקיבל פעמיים את פרס־טשרניחובסקי לתרגומי־מופת.



יצחק דב ברקוביץ

ב' הוא אמן הסיפור הקצר וממבחר בעלי־הסיגנון בפרוזה העברית. יצירתו היא ריאליסטית ובעלת נימה הומוריסטית דקה. נושאי־סיפוריו לקוחים ברובם הגדול מן ההווי של העיירה היהודית באירופה המזרחית, שגיבוריה הם

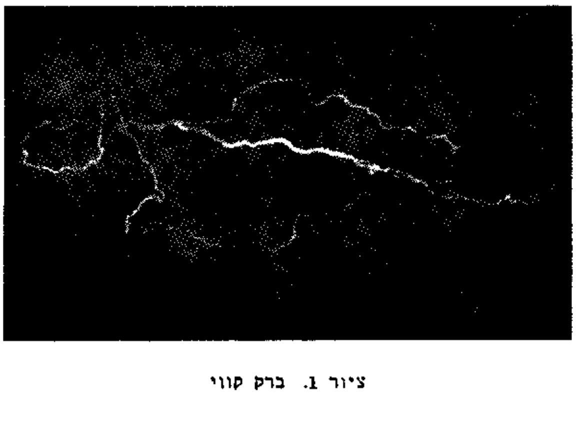
בני־אדם רצוצים ותלושים, חיים באוירה של דלות, נדודים ופחד. בסיפורים, שבהם תיאר טיפוסים אלה כמהגרים שבאו לאה״ב, מובלטות ביותר בדידותם ויתמותם ב„עולם החדש״, הזר להם. לאחר שנשתקע ב׳ בא״י פירסם שני רומאנים מן המציאות הארצישראלית: „מנחם מנדל בא״י״ (תרצ״ו) ו„ימות־המשיח״ (תרצ״ח). בניגוד ליצירותיו הקודמות, שבהן שולט היסוד האמנותי־ההסתכלותי הטהור, יש ברומאנים אלה מגמתיות מסויימת וביקורת כמעט פובליציסטית. ב׳ כתב גם מחזות: „בארצות רחוקות״, „אותו ואת בנו״ (המַחֲזֶה של סיפורו „משקה'לי חזיר״), „מירה״, ועוד. ברכה בפני עצמה קובעים חמשת הכרכים של זכרונותיו: „ראשונים כבני־אדם״ (תרצ״ח—תש״ח), שבהם הציב ב׳ מצבת־זיכרון לשלום־עליכם וגולל לפני הקורא יריעה רחבה ומגוונת מן הסביבה, שבה חי ופעל המספר המפורסם. כמתרגם־אמן גילה ב׳ את כוחו בתרגום כתביו של שלום עליכם לעברית — תרגום, שנתעלה למדרגת־יצירה. כתביו המקוריים של ב׳ כונסו ב־10 כרכים (1951—1954) ותרגומיו מכתבי שלום עליכם כונסו ב־15 כרכים (1939—1954). ב׳ הירבה גם לכתוב ביידית. כמה מסיפוריו ניתרגמו רוסית, גרמנית, פולנית ואנגלית.

ד. א. פרידמאן, „השילוח״, XXVI (תרע״ב), 428–437; א. אפשטיין, סופרים, תרצ״ה, עמ׳ קפ״ו–קצ״ד; ש. האלקין, עראי וקבע, תש״ב, עמ׳ 95–112; ישראל כהן, דמות אל דמות, תש״ס, עמ׳ 65–74; י. קשת, בדור עולה, תש״י, עמ׳ י״ג—נ״ד; ד. סדן, אבני־בוחן, תשי״א, עמ׳ 172—181; ש. ניגר, ווערגען יידישע שרייבער, II, 1912.

ג. א.

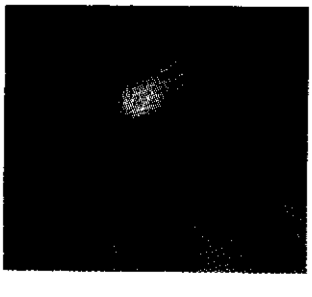
בָּרָק וָרַעַם. הב׳ הוא תופעה אופטית, המתלוָית להתפרקות חשמלית חזקה בטרופוספירה, והר׳ הוא ביטויה האקוסטי. התפרקויות אטמוספיריות ענקיות בין עננים או בין ענן והארץ נגרמות ע״י הפרשי־פוטנציאל של כמה מאות־מיליוני וולט. כמות־המטען העוברת בהתפרקויות אלו היא 20—250 קולון, האנרגיה החשמלית היא מסדר־הגודל של 10^9 ג׳אול, ועצמת־הזרם היא בין 1,000 ל־100,000A. עפ״ר אין ההתפרקות אחידה, אלא היא מורכבת מצרור של 10—20 דחיפות־זרם לא־אוסצילאטוריות, שאורך־זמנה של כל אחת מהן הוא 0.001 — 1 שניה (וע״ע חשמל אטמוספירי). ב״ בין עננים שכיחים פי 5 — 10 מן הב״ שבין עננים והקרקע.

מבחינים 4 סוגים של ב׳: 1. קווי — קו־אור שבור (זיגזאגי) ומסועף, פעמים לבן ופעמים לוהט באחד מצבעי־הקשת; קוטר מסלולו על ענפיו אינו עולה על ½ מ׳, אך ארכו עלול להגיע לק״מ אחדים (ציור 1); 2. ב׳־שטח —



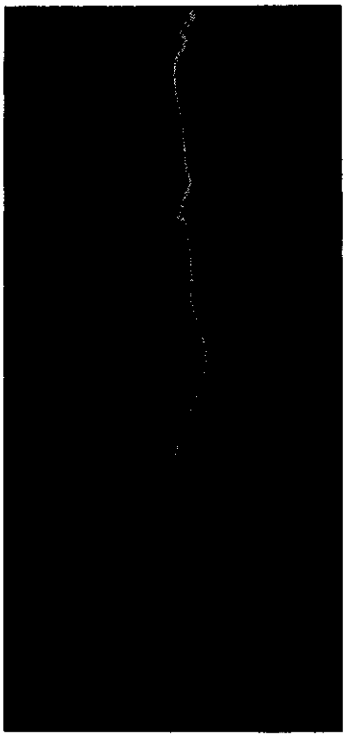
ציור 1. ברק קווי

הארה רגעית של שטחים גדולים ברקיע, הנגרמת ע״י ב׳ קווי, שמסלולו מוסתר, או ע״י התפרקויות המוניות שקטות, מהבהבות; 3. ב׳ כדורי — הופעת כדור מאיר בעל זנב נוצץ, שגדלו בין גודל אפונה ובין גודל כדור־רגל; הוא נע לאט ונעלם בשקט או מתפוצץ בקול חזק; הב׳ הכדורי הוא נדיר, ועדיין לא נחקר כל צרכו (ציור 2); 4. ב׳־מחרוזות — ב׳ קווי, שנראה כאילו הוא מורכב משורה של כדורים קטנים מאירים;



ציור 2. ברק כדורי

משערים, שהוא נוצר מחמת יוניזאציה של האויר הלוהט, הנמצא במסלול־הב׳ (ציור 3).



ציור 3. ברק־מחרוזות

סופות־ב״ מצויות באיזור האקלים הממוזג רק בחדשי־הקיץ ומתרחשות ע״פ רוב אחה״צ, ואילו באיזורים הסובטרופיים הן מצויות בעונת־הגשמים, שהיא העונה הקרה. באיזור המַשווני מופיעים ב״ בכל עונות־השנה והם שכיחים מאד. ביאווה מגיע מספרם של ימי־הב׳ בשנה עד 320.

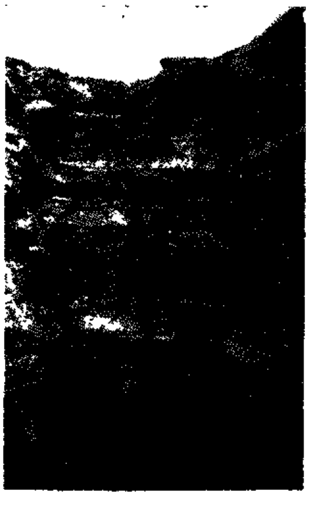
לשם הגנה מפני פגיעת־הב׳ המסוכנת מתקינים רשת־הובלה חשמלית מאורקת יפה (כליא־ב׳) על בניינים, ביחוד על מבנים גבוהים. לרשת זו מחוברים חודים מתכתיים בולטים ברוב הפינות והבליטות של הבניין. תפקיד המיתקן הוא כפול: 1) השגת התפרקות שקטה מונעת (פעולת־חודים); 2) במקרה של התהוות ב׳ — קביעת דרכו והובלתו בדרך הרצויה, שבה אינו עשוי לגרום נזק. בזמן האחרון שופר כליא־הב׳ באופן ניכר ע״י התקנת אַנטֶנות, וכן ע״י שימת תכשיר ראדיואקטיווי במקום בולט. היוניזאציה של האויר ע״י החומר הראדיואקטיווי מגבירה את הפעולה המונעת וגם מושכת את הב׳ אל כליא־הב׳ ממרחק של 300 מ׳. — הכרת האופי החשמלי של הב׳ והמצאת כליא־הב׳ הם השגיו של ב. פרנקלין (ע״ע); כליא־הב׳ שופר ע״י פַּרְדִי (ע״ע), ואח״כ ע״י מֶלֶנְס (1865).

פעולות הב׳ הן כפעולות מכה חשמלית בעלת פוטנציאל גבוה (ע״ע חשמל). בצד הפעולות המאגנטיות, המֶכאניות והתֶרמיות בולטת ההשפעה הפיסיולוגית על הגוף החי. פגיעת ב׳ יכולה לגרום למוות מיָדי; במקרים קלים יותר — לכוויות, להֶלֶם, לשיתוק, להפלה, ואחריה עלולים להופיע

אבדן חוש הריח והטעם, הפסקת הווסת, עצבנות מופרזת במשך זמן ארוך. גם הפגיעה ברכוש עלולה להיות קשה מחמת הפעולה המֶכאנית והתֶרמית. ב״ בין עננים גורמים להפרעות בקליטת גלים אֶלקטרומאגנֶטיים (כגון בשידורי־ראדיו), וכן להופעת זרמי־השראה על־פני האדמה. בפגיעת ב׳ באוירונים נגרם עפ״ר רק נזק מועט בשטחי המתכת וקילקול במיתקנים המאגנטיים, ולפעמים — סינוור זמני לטייס.

השכיחות הסטאטיסטית של מקרי־מוות מחמת פגיעת־ב׳ הוא 5—6 למיליון בשנה (באה״ב) — מספר שנחשב כמבוטל, והוא הדין גם בנזקי־הרכוש הנגרמים ע״י ב׳. חברות־הביטוח אינן מתחשבות בחישוב הפרֶמיות בצרכי הגנה יעילה בפני הב׳.

ה ר ע ם הוא רעש כעין הנפץ המלווה את הב׳. הוא נגרם ע״י ההתפשטות הפתאומית של האויר המחומם ע״י הב׳, והוא עצמו מתפשט במהירות־הקול (כ330 מ׳ בשניה). אם מונים את השניות שמהופעת־הב׳ עד שמיעת־הר׳ ומחלקים מספר זה ב3, מתקבל בקירוב המרחק (בק״מ) של הסופה מן הצופה. בדרך־כלל אין הר׳ נשמע מסופה, שמתחוללת במרחק של יותר מ20 ק״מ. עפ״ר אין הר׳ נפץ רגעי אלא קול ממושך, כתוצאה מיצירת הֵדים ע״י החזרה מעננים ומן הקרקע.



ציור 4. „צינור־ברק" (פולגוריט) בסלע חולי

פגיעת ב׳ בחול גורמת לפעמים להתכתו, וכתוצאה ממנה נוצרים צינורות או תעלות של זכוכית־קווארצה, שקטרם 1—3 ס״מ ועוֹבי דפנותיהם מ״מ אחדים. הם ידועים בשם פולגוריטים — „צינורות־ב׳" או „אבני־ב׳" (ציור 4).

ב׳ ור׳ הם מתופעות־הטבע האדירות והנשגבות. במליצה המקראית הם משמשים לסימול גבורת הבורא (שמ׳ יט, טז; שמ״א ב, י; שמ״ב כב, יד—טו; תה׳ יח, יד, טו; שם כט, ג; שם עז, יט; שם קלה, ז; איוב לז, ד—ה; שם לח, לה; שם מ, ט, ועוד). ביטוי להרגשת האדם בשעת סופת ב״ ור״ ניתן בברכות שהותקנו עליהם: „...עושה מעשה בראשית" ו...„שכוחו וגבורתו מלא עולם" (בר׳ נ״ט, ע״א; רמב״ם, הלכ׳ ברכות י׳, י״ד; שו״ע או״ח רכ״ז, א׳).

וע״ע חשמל אטמוספירי.

W. Brand, *Der Kugelblitz*, 1923; K. Kähler, *Die Elektrizität des Gewitters*, 1924; A. Gockel, *Das Gewitter*, 1925[8]; B. F. J. Schonland, *The Lightning Discharge*, 1938; id., Proc. Phys. Soc. 55, 445, 1943; G. M. Meek, *Mechanism of Lightning Discharge* (Phys. Rev. 55, 972), 1939; C. E. R. Bruce – R. H. Golde, *The Lightning Discharge* (J. Inst. Electr. Engineers 88, 487), 1941; J. M. Meek – F. R. Perry, *The Lightning Discharge* (Phys. Soc. Rep. on Progr. in Phys. 10, 314), 1946; Ch. Maurrain, *La foudre*, 1948; H. Israël, *Das Gewitter. Ergebn. u. Probleme d. mod. Gewitterforschung*, 1950.

ב׳ ור׳ במיתולוגיה ובאמונות־העמים. החוויות הקשורות בתופעות הב׳ והר׳ מצאו להן ביטוי במיתולוגיות של הרבה עמים ומשמעות מיוחדת מיוחסת לב׳ ולר׳ באיזורים שבהם הם תופעות נדירות. אֵל־הצמיחה של אַשור ובבל, הדד, מתואר כשהוא מחזיק בידו ברק מכופל־משולש, והנשק, שבו נלחם מרודך (בבל) בתיאמת, הוא ברק לוהט. מאבקו של אינדרה (הודו) עם השדים הרעים מתגלם בעולם בקולות וב״. זֶוּס ופוֹסֵידוֹן (יוון) מחזיקים בידם את הב׳ המשולש. „יופיטר הרועם" — tonans (רומי) הוא ראש־האלים בכעסו. אֵל האיכרים הצפוניים תוֹר או דוֹנֵר הוא אֵל־הרעם, השולט ברוחות ובפוריות־השדה; הוא מניף בשאון את נשקו, הפטיש מיֶלניר (Mjöllnir). על שמו נקרא בלשונות הטֶוטוניות יום מימות־השבוע (Donnerstag, Thursday, Torsdag). בבֶּלֶמניטים (ע״ע) ראו רבים נשק שנזרק מידי האֵל הכועס.

הר׳ — ביחוד ביום בהיר — הוחזק, לפי המסיבות, אות לטובה או לרעה מאת זֶוּס. ברומא שימש הר׳ יסוד לניחושי האַוגורים (ע״ע); יש שהיו מבטלים החלטה של אספת־העם, אם בשעת־מעשה רעם ר׳. גם הפרסים ראו בר׳ סימן לכעס האלוהי. הסאכּסים ייחסו לר׳ בכל אחד מימות־השבוע משמעות מיוחדת לגבי העתיד. הרבה אמונות תפלות וחוקי־התנהגות מָגיים נלוו לתופעות הב׳ והר׳. אולם לאזהרה המָגית הרווחת, שלפיה אין לעמוד תחת עץ או להימצא על־יד חפצי־ברזל בשעת ב׳ ור׳, יש בלי ספק גם מקור ניסויי; וכן אפשר גם להכרזת מקום שנפגע ע״י ב׳ כמקום מסוכן (משום שהוא צפוי לפגיעות נוספות) או כמקום קדוש. כאמצעי־הגנה בפני הב׳ נחשבים עצי־אגוז, „מטאטא־הר׳" (חזזיות על גזע הברוש), קְני־דרור, צילצול־פעמונים, יריות כלפי העננים, וגם „יתדות־הר׳" (בֶּלֶמניטים). כגורמים מושכים את הב׳ אל הבית מוחזקים צמחים מסויימים, וכן קורות עשויות מעצים שנפגעו ע״י ב׳. יש נוהגים להדליק את האש על האָח בשעת הב״, ויש נוהגים לכבותה. ר׳ בשעת חתונה מתפרש כסימן לנישואים מאושרים או לא־מאושרים. — הכנסיה הקאתולית כוללת בתפילותיה בקשות מיוחדות להגנה מפני ב׳ ור׳, ואחדים מקדושי־הכנסיה מוחזקים מגינים מפני סכנה זו.

K. Helm, *Altgerman·sche Religionsgeschichte*, 1913 ff.; S. Seligmann, *Die magischen Heil- u. Schutzmittel aus d. unbelebten Natur*, 1927; V. Stegemann, *Hwb. d. Aberglaubens*: 1. *Blitz*, 1927, 2. *Donner*, 1929/30, 3. *Gewitter*, 1930/31.

ג. ל.

בְּרַקְטוֹן, הֶנְרִי דֶה — Henry de Bracton — (מת 1268), שופט בריטי וחוקר בתולדות המשפט האנגלי. ב׳ התחיל את פעולתו כשופט ב1245, בבית־המשפט המרכזי של המלך (שממנו התפתח במרוצת־הזמן ה„קינְגְז בֶּנְץ'"). מ1248 עד שמת סָבַב כשופט באיזורים הדרום־מערביים של אנגליה. ב1267 נתמנה חבר לוועדה של הגמונים, בארונים ושופטים, שנועדה לברר את תלונותיהם של תומכי סיימון דה מונטפורט, שנושלו מנחלותיהם. אך את מקומו בתולדות־המשפט קנה לו על־ידי ספרו הגדול De legibus et consuetudinibus Angliae („על חוקיה ומנהגיה של אנגליה"), שנכתב בין 1250 ו1258. זהו הספר המשפטי החשוב ביותר, שחובר ע״י משפטן אנגלי ביה״ב, ובזכותו נקרא ב׳ בשם „אבי המשפט המקובל של אנגליה". מבחינת הקפו לא נמצא דומה לספר זה בתחומו עד שהופיע ספרו של בלֶקסטון (ע״ע), 500 שנה אחריו. המספר הניכר של כתבי־יד, שנשתמרו ממנו,

מעיד על תפוצתו הרחבה. החיבור, שנכתב לאטינית, מחולק ל5 חלקים או „ספרים", ולפי צורתו וסידורו הכללי הוא דומה יותר לספר־משפט רומי מלספר־חוקים אנגלי: בהתאם לחלוקת־החומר ב„אינסטיטוציות" של יוסטיניינוס דן גם ספרו של ב' במשפט של (א) אישים, (ב) דברים ו(ג) פעולות. גם תכנו של הספר מעיד על הידיעה המרובה, שהיתה לב' במשפט הרומי ובמינוח של משפט זה. נראה, שב' הושפע בין השאר מכתביו של אַצוֹ (Azo), מורה נודע למשפט הרומי באוניברסיטה של בולוניה, שחיבר קיצור של קובץ החוקים של יוסטיניינוס ושל ה„אינסטיטוציות". ביחוד ניכרת בספר השפעתו של המשפט הרומי בתחומים, שבהם עדיין לא היה המשפט האנגלי מפותח (למשל, בדיני־חוזים). עם כל זה ברור, שמבחינת התוכן מבוסס החיבור בכללו על המשפט האנגלי, שהיה נהוג בזמנו של ב'. מן המשפט הרומי נטל ב' עקרונות ושיטות, אך כדי להוכיח עקרונות אלה הסתמך על משפטים שנתקיימו בפועל, שעל תכנם עמד ממגילות בית־המשפט של המלך.

לב' נודעה השפעה מרובה במשך מאות שנים. אע"פ שבסוף יה"ב דעך כוכבו במידת־מה, ראה א. קוק (ע"ע) את ב' כבן־סמך ולפעמים קרובות הביא את מסקנותיו בקובץ של פסקי־דיניו. דבריו של ב' על עליונות החוק שימשו לקוק וחבריו כלי־נשק יעילים במאבקם עם בית־המלכות הסטוּאַרטי. גם בלקסטון מהלל את חיבורו של ב', והֵיל (Hale) מחשיבו כאת רישומי בית־המשפט עצמם. לחוקר תולדות־המשפט הספר הוא אבן־פינה.

Bracton's Note Book (ed. by F. W. Maitland), 1887; F. W. Maitland, *Constitutional History of England*, 1920; W. S. Holdsworth, *History of English Law*, 1956⁷; C. Drinker Bowen, *The Lion and the Throne: The Life and Times of Sir Edward Coke*, 1957.

ש. ז. ח.

בַּרְקְלָה, צַ'רְלְז גְלוֹבֶר — Charles Glover Barkla — (1877—1944), פיסיקן אנגלי. מ1904 היה ב' מורה באוניברסיטה של ליוורפול, שבה גילה את רוב תגליותיו; ב1909 נתמנה פרופסור לפיסיקה בלונדון, ב1913 — פרופסור למדעי־הטבע באדינבורו. ב1917 הוענק לב' פרס־נובל לפיסיקה על השגו הגדול בגילוי קרינת־X האפיינית של היסודות. ב1904 — ז"א עוד קודם שנתגלתה ההתאַבכות של קרני־X בגבישים (על־ידי לַאוּאֶה [ע"ע]) וקודם ניסוייהם של בּרַג (ע"ע), האב והבן — הראה ב', שקרני־X מתפזרות על־ידי חומר, שעליו הן נופלות, ושעָצמתה של הקרינה המפוזרת היא פרופורציונית למספר האטומי של היסוד, וכן שקרני־X הן מקוטבות, ומכאן — שהן גַליות. ב1906 התחיל ב' בניסויים בבליעה של קרני־X, ומתוך קישורם של נסיונות אלה בנסיונות־הפיזור הוכיח, שכל יסוד מפזר — נוסף על הקרינה שהוקרנה עליו — קרינה סגולית לו, שמתחלקת לשני חלקים: קרינת־K, חדירה יותר, וקרינת־L, חדירה פחות; חדירות־הקרינה גוברת עם המספר האטומי של החומר המוקרן. מחקרים אלה הכשירו את הקרקע לתיאוריה של מבנה־האטום וסללו את הדרך לאנאליזה ספֶקטראלית של החומר בעזרת קרני־X. וע"ע אטום; אטומי, גרעין; גביש.



צ'. ג. בארקלה

בַּרְקְלֵי, אַלֶכְּסַנְדֶר — Alexander Barclay — (1475, סקוטלאנד? — 1552, קרוידון, סֶרי [Surrey]), משורר סאטירי אנגלי. ב', שהיה כומר קאתולי, שימש ב1508 כוהן־בית בקולג' סמוך לאֶכּסטר, וזמן־מה לאחר מכן נתקבל כנזיר במנזר־אִילִי (Ely). את פרסומו כמשורר קנה לו בעיקר ע"י יצירתו הסאטירית „ספינת־השוטים" (The Ship of Fools, 1509) — עיבוד מקורי של יצירה בשם זה, שחיבר סֶבַּסְטְיַן בְּרַנְט (ע"ע). ב' הכפיל את השירה מצידה הכמותי ע"י מה שהוסיף לה פרטים הומוריסטיים הרבה, ואף קבע את אנגליה כמקום־פעולתם של השוטים. — ע"י חמש ה„אֶקלוֹגוֹת" שלו נעשה ב' מבשר הרנסאנס באנגליה: אֶקלוֹגוֹת אלו, שהן הראשונות בספרות האנגלית, מבוססות על אֶנֶאַס סילְויוּס פִיקוֹלוֹמִינִי (ע"ע פיוס II, אפיפיור) וג'וֹבאן באטיסטה ספאניוֹלי, המכונה מַנטוּאַנוּס; הן שופעות פרטים רֵאַליסטיים סאטיריים וחכמה בעל־ביתית. משאר כתביו יש להזכיר תרגום של סאלוּסטיוּס (1520) ו„מבוא לכתיבה ולמבטא של הצרפתית" (The Introductory to Wryte and to Pronounce Frenche, 1521), שיש לו ערך עד היום כמסמך למבטא האנגלי באותה תקופה.

מהדורה ביקרתית של „ספינת־השוטים" יצאה ב1874 ב2 כרכים בעריכת ג'אמיסון (T. H. Jamieson) ושל ה„אֶקלוֹגוֹת" ב1928 בעריכת וייט (B. White).

F. Fraustadt, *Über das Verhältnis von Barclays Ship of Fools zu den lateinischen, französischen und deutschen Quellen*, 1894; J. M. Berdan, *Early Tudor Poetry*, pp. 237–256, 1920; A. Pompen, *The English Versions of The Ship of Fools*, 1925.

בַּרְקְלֵי, ג'וֹן — John Barclay — (1582—1621), סופר צרפתי־סקוטי. ב' היה בנו של פרופסור סקוטי למשפטים בפוֹנט־אַ־מוּסוֹן (לוֹרֶן); נתחנך בצרפת, נשא צרפתיה, בא סמוך ל1603 לאנגליה וזכה לחסותו של ג'ימז I. ב1617 השתקע ברומא. — ב' היה בזמנו דמות חשובה בעולם הספרותי הבינלאומי של יודעי לאטינית. הוא נתפרסם בעיקר ע"י שני חיבורים לאטיניים; הראשון: Euphormionis Satyricon (2 חלקים, 1603/7) — רומאן פיקארֶסקי לפי דוגמת ה„סאטיריקון" של פֶטרוֹניוּס, ובו ממוזגים אירועי־הרפתקאות, למדנות וסאטירה, שהיא מכוונת בדרך כלל נגד הישועים. לאנגלית ניתרגם רק חלקו הראשון של הספר — ע"י פ. טרנר (Turner; 1955). החיבור השני, Argenis (1621; יצא ב40 מהדורות עד 1693), הוא רומאן־אבירים; תיאור הרפתקותיו של הגיבור משולב בהצעה של השקפה מדינית (מונארכיזם) ובאַלֶגוֹריה היסטורית (רמזים למלחמות־הדת בצרפת, ללואי XIII, ועוד). ספר זה ניתרגם לכמה לשונות; לאנגלית תורגם תחילה ע"י בן ג'ונסון (1623), אך התרגום אבד, והספר חזר וניתרגם לאנגלית עוד שלוש פעמים, לאחרונה על־ידי קלארה רִיב (Reeve; 1774).

בין שאר כתביו הלאטיניים של ב' יש לציין את פירושיו לסטאטיוּס (1601), Sylvae (1606), שירים (לא לוקטו), ו Icon Animorum (1614), על טיפוסים לאומיים של בני עמים שונים.

E. Bensley, in *Cambridge History of English Literature*, IV, chpt. 13, 1909; L. Bardino, *J. B.*, 1939.

ד. א. פ.

בֶּרְקְלִי, ג'וֹרְג' — George Berkeley — (1685, קילקרין (Kilcrin), אירלאנד — 1753, אוכספורד), פילוסוף אירי. ב' למד מדעי-הרוח באוניברסיטה של דובלין ועם סיום לימודיו נתמנה בה למורה ליוונית. ב1713 נסע ללונדון ונתוודע שם אל גדולי הספרות האנגלית. אח"כ סייר ארוכות ביבשת-אירופה, ובייחוד בצרפת ובאיטליה. ב1721 חזר לאוניברסיטה האירית כמרצה לתאולוגיה ולעברית. ב1723 נסע לאה"ב במחשבה לייסד באי בֶּרמודה בית-מדרש גבוה לתרבות ודת בשביל צעירי-אמריקה מכל הגזעים. תכניתו לא בוצעה מחוסר-כספים. ב1734 נתמנה הגמון בעיר קְלוֹין (Cloyne) שבאירלאנד, ומאז היה ידוע כ"ג'ורג' ברקלי, הבישוף של קלוין". בכהונה זו שימש 18 שנה. ב1752 עבר עם משפחתו לאוכספורד ושם מת פתאום בינואר 1753.

כתביו העיקריים. — 1. פנקס רשימות פילוסופיות. מעין יומן, שבו רשם בדרך אקראי הערות והרהורים פילוסופיים ומדעיים, ששימשו לו לאחר מכן חומר גלמי לכתביו. רשימות אלו, 888 במספר, רשם בשנות 1705—1708 כשעדיין היה תלמיד האוניברסיטה. הן נתגלו במוזיאון הבריטי ע"י פְרֵיזר והוא שפירסמן לראשונה ב1871 בשם כולל: Commonplace Book of Occasional Metaphysical Thoughts. ליומן זה נודעת חשיבות מרובה להבנת התפתחות רעיונותיו של ב'.

2. "מסה לקראת תורה חדשה על הראִיה" (An Essay Towards a New Theory of Vision), ב1709. יצאה בארבע מהדורות עוד בחייו של ב' ועוררה עניין ותגובות ביקורת. ב1733 פירסם תשובה למערערים בשם "התיאוריה של הראיה או לשון-המַראות המוכחת את השגחתו הישירה של האל ואת נוכחותו. צידוק והסבר".

3. "מסכת על עקרוני הדעת האנושית", חלק א' (A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge), 1710. זהו חיבורו העיקרי והיסודי ביותר של ב', ובו מוצעת שיטתו הפילוסופית בתכלית הפשטות והבהירות (פרקים נבחרים מספר זה ניתרגמו לעברית ע"י יוסף אור, תרצ"ט). החלק השני של הספר אבד, לדברי המחבר, בשעת מסעותיו באיטליה.

4. "שלוש שיחות בין הִילַאס ופִילוֹנוּס" (Three Dialogues between Hylas and Philonous), 1713. בשער הספר נאמר, שכוונתו היא "להוכיח בפשטות את הממשות והשלמות של הדעת האנושית, את הטבע הבלתי-גופני של הנפש, ואת השגחתו הישירה של האל, בניגוד לדעתם של הספקנים והכופרים, וכן להראות דרך כיצד לעשות את המדעים קלים יותר, מועילים יותר, ממצים ומקיפים יותר".

5. אַלְקִיפְרוֹן, ב1732. על שער הספר כתוב: "אלקיפרון או הפילוסוף הפעוט, בשבע שיחות, מכיל הגנה על הדת הנוצרית נגד אלה הנקראים הוגים-חפשיים". מבחינת הקפו של הספר, זהו חיבורו הגדול ביותר של ב'.

6. "על התנועה" (De Motu), כתוב לאטינית, 1721. השם המלא של החיבור הוא "על התנועה או העקרון וטבע התנועה והסיבה להעברת תנועות". החיבור מכיל ביקורת על ההנחות המטאפיסיות של הפיסיקה הניוטונית.

7. "האַנאַלִיסטָן" (The Analyst) או "דברים מכוונים למאתמאטיקן הכופר ובו נבחנת השאלה אם המושא, העקרונות וההסקים של האנאליזה המודרנית נתפסים ביתר בהירות ומוסקים ביתר ודאות מסודות-הדת ועניני-האמונה". נדפס ב1721.

8. "סִירִיס" (Siris) או "שלשלת עיונים וחקירות פילוסופיות... על נושאים קשורים זה בזה ונובעים זה מזה". נדפס ב1744. החיבור המקיף האחרון של ב'.

שיטתו בפילוסופיה. מקובל לראותה כזרם של האידיאליזם הסובייקטיווי. נכון יותר להגדירה כאידיאליזם אובייקטיווי-תֵאיסטי, שהרי, לפי שיטתו של ב', היסוד היוצר בממשות הוא הרוח, ועולם-הדברים אינו פרי יצירתו של האני הפרטי, אלא הוא ניתן לו, לאני, ע"י האלוהים.

המוטיווים היסודיים של הגותו הם דתיים. ב' האמין אמונה שלמה במציאותו של האלוהים ובהשגחתו הפרטית, בחירותו של האדם ובהישארות-הנפש. כתביו הפילוסופיים הם צידוק אמונתו זו בדרך של סתירה ובניין. הוא סותר את ההיפּוֹתֶזוֹת המטאפיסיות של "הפילוסופים ואנשי-המדע" של דורו, שלפיהן קיים "עצם חמרי מוחלט" ו"כוחות" בטבע, שהם בלתי-תלויים ברוח, ומציע היפותזה מטאפיסית חדשה, שהיא, לדעתו, פשוטה יותר, ממשית יותר, מסלקת קשיים ובעיות ועם זה תואמת את יסודות הדת והמוסר.

את העקרון היסודי של שיטתו סיכם ב' בנוסחה esse is percipi or percipere ("להימצא פירושו להיות נתפס או לתפוס"). בדרך של הקש מלמדת תורה זו: אין מציאות אלא בתפיסה, אין תפיסה אלא ברוח; מכאן שאין מציאות אלא ברוח. הדברים הם, איפוא, אידיאות ברוח. תופס-נתפס, נושא-מושא הם, איפוא, לב' קאטגוריות-היסוד של הממשות במקום עצם-מקרה של המטאפיסיקה המקובלת. הדברים, שאנו תופסים, הם קְבָצי אידיאות, אין הם מקרים — תופעותיו של איזה חומר שמאחוריהן; הם הם הממשות עצמה. פשוטי בני-אדם, אומר ב', רואים את הדברים שהם תופסים תפיסה ישירה כדברים ממשיים; הפילוסופים מורים, שהדברים שהבריות תופסים תפיסה ישירה הם אידיאות ברוח; בא ב' ומאחד את שתי הדעות בטענתו, שהאידיאות ברוח הן הן הדברים הממשיים.

מתוך עקרונו מסיק ב', שאין "חומר" בנמצא כלל. מבחינה זו אין להבדיל בין איכויות ראשוניות, כגון ההתפשטות בחלל ובזמן, לאיכויות שניות, כגון צבע, צליל וכד', כפי שעשו ה"פילוסופים" (לוק); אין חלל וזמן ותנועה מוחלטים. הם יחסים שבין "אידיאות" פרטיות ברוח; כמו-כן אין בנמצא מושגים מופשטים, שהם בעלי תכָנים ישותיים נפרדים מן התכָנים הניתנים לנו בחוש. יש בכוח הרוח לבחון (to consider) דבר קונקרטי מצד מסויים ולהתעלם משאר הצדדים שלו, אבל אין בכאן משום בריאת תוכן ישותי חדש; מושאי המדעים אינם המושגים המופשטים, אלא מוצגים פרטיים במידה שהם משמשים "נציגים" למוצגים אחרים מאותו סוג. בחיבור-נעוריו, "תורה חדשה על הראִיה", הוכיח ב', שאין אנו תופסים בראיה את העומק שבחלל, אלא שחוש המישוש בא לעזרתו של חוש-הראִיה. אנו לומדים לראות כמו שאנו לומדים לקרוא, ולימוד זה מתאפשר ע"י מה שאיכויות-מישוש משמשות "נציגים" לאיכויות-ראִיה. עניין הנציגות של דימויים ע"י דימויים אחרים משמש לב' אמצעי להסברת הקיום המדומה של מושגים מופשטים בנפשנו. מוצג מייצג מוצגים מרובים אחרים הוא "מושג כולל", ומלה כוללת היא זו שמסמנת מושג כולל. הטבע הוא כְּלַל הדברים המתרחשים ברוח בסדר מסויים. הפיסיקה אינה מגלה קשר סיבתי בין הדברים, אלא רק את סדר הופעתם ברוח; ומאחר שעולם-הדברים כפוי על רוחי, הרי שלא רוחי היא סיבתו, אלא רוח אחרת, והיא האלוהים. הסדר, שאנו

מוצאים בדברים, הוא פרי חסדו וטובו של האלהים; עולם־הדברים הוא מחזה, שהרוח האינסופית מעברת לפני הרוחות הסופיים, שהם בני־האדם. מתוך הסתכלות בסדר־הדברים לומדים אנו מה לעשות ומה לא לעשות כדי להרבות הנאה בחיינו ולמעט צער. אירוע אחד הוא סימן ורמז לבואו של אירוע אחר. האירועים שבטבע הם הלשון, שבה מדבר האלהים אל האדם ומדריכו בחיים. תפקידו של האדם הוא ללמוד לשון זו.

בספרו האחרון „סיריס" חוזר ב' על עקרוניו, אך עם זה הוא נמצא דובר לשון לא־בּרקלֵינית. הוא נוקט לשון אפלטונית ושוגה בחזון נֵאוֹאפלטוני. מתוך הסתמכות על חיבורו זה היו שסברו, שב' נטש את העקרון היסודי שלו esse is percipi והמיר אותו ב esse is concipi („להיות פירושו להיות מושג"). אך ב' זכה למקום בתולדות הפילוסופיה בזכות הברקליניות שלו דוקה, זו שביטא בבהירות בספר „העקרונות" ובשלוש השיחות שבין הילאס ופילונוס.

הוצאה שלמה של כתביו בעריכת פרֵיזר (A. C. Fraser) יצאה ב1901. מהדורה ביקרתית חדשה ב9 כרכים, בעריכתם של ליוס (Luce) וגֶ'סוֹפּ (Jessop), נתפרסמה ב1948—1957.

ש. ה. ברגמן, מבוא לתורת ההכרה, הת"ש, עמ' 94 ואילך, 190 ואילך; הנ"ל, הוגי הדור, תרצ"ה, עמ' 43–55; ח. י. רות, מורה דרך בפילוסופיה החדשה, תש"ח, עמ' 109; ב. רפפורט, הוגים והגיונות, תרצ"ו, עמ' קפ"א–קצ"ב; מ. קורנפורת, פילוסופיה מודרנית, פרק ג', 1949; ב. רסל, בעיות הפילוסופיה, התרצ"ח, עמ' 42 ואילך; T. E. Jessop, *Bibliography of G. B.*, 1934; R. C. Archibald, *Bibliography of G. B.* (in *Scripta Mathematica*, New-York, 1935 (3); *Revue Internationale de Philosophie*, 23–24, 1953, p. 152 (ביבליוגרפיה מפורטת נוספת לשנים 1934—1952); *British Journal for the Philosophy of Science*, May 1953 (vol. IV, No. 13); B. Russel, *A History of Western Philosophy*, 1946, 673–684; A. A. Luce, *The Life of G. B.*. 1949; G. J. Warnock, *B.*, 1953.

מ. ש.

בַּרְקְלַי, דֶה טוֹלִי, מִיכָאִיל בּוֹגְדָנוֹבִיץ' — M. Б. Барклай де-Толли (1761—1818), מפקד רוסי.

ב' היה בן של משפחה סקוטית, שבמאה ה17 היגרה, מחמת המהפכה הבריטית, לחבל הבאלטי והתגרמנה. ב1788 השתתף במלחמה הרוסית־תורקית והצטיין בכיבוש אוצ'קוב, ואח"כ, ב1789, השתתף בכיבוש אַקֶרמַן ובֶנְדֶרי (ע"ע). ב1790 הצטיין בקרב אֵילַאוּ, שבו נפצע, כשהיחידה, שנמצאה תחת פיקודו, עמדה מול כל צבא נאפוליון וע"י כך ניצל מהשמדה הצבא הרוסי הנסוג. ב1809, במלחמה הרוסית־השוודית, חצה ב' בראש צבאו את המפרץ הבוֹתני על־פני הקרח ועלה על החוף השוודי. כשפלש נאפוליון לרוסיה בקיץ 1812 היה ב' המיניסטר לצבא של רוסיה ומונה למפקד הגַיִס הראשון, ובפועל — למפקד עליון. ב' אחז בטכסיס הסקיתים: נמנע מקרב מכריע עם האויב, והשאיר אחריו, מתוך נסיגה, „אדמה חרוכה". הרוסים נסוגו והלכו מפני הכוחות הצרפתיים החזקים מהם ולא נתנו לנאפוליון את ההזדמנות להגיע לידי הצלחה ניכרת ומכרעת. בסמולנסק התאחד הגַיִס הראשון של ב', ה„קונקטאטור", עם הגַיִס השני, שהיה בפיקודו של בגרטיאון, תלמידו של סובורוב (ע"ע). אחר סמולנסק המשיך ב' בנסיגה ללא הכרעה — דבר, שקומם לו את דעת־הקהל הרוסית. בב' התחילו רואים את הזר, האדיש לגורלה של רוסיה. תחת לחצה של דעת־הקהל הוכרח אלכסנדר I (ע"ע) לפטר את ב' מתפקידו כמפקד עליון, ובמקומו בא קוטוזוב (ע"ע), שהמשיך בטכסיסו של ב'. בקרב בורודינו (ע"ע) פיקד ב' על האגף הימני והפגין את כשרונותיו הטכסיסיים ואת אומץ־לבו. בהתייעצות ההיסטורית, שקיים הפיקוד הרוסי בכפר פילי, בשערי מוסקווה, ציין ב' את העמדה הבלתי־נוחה ועמד על ההכרח להמשיך בנסיגה, מתוך שמירה על הצבא והפקרתה של מוסקווה לידי האויב. בקרב בַּאוּצֶן (8 ו9 במאי 1813) פיקד ב' על האגף הימני, שעמד מול ההתקפות העיקריות של נאפוליון. אחר קרב זה נמסר לב' הפיקוד העליון על הצבא הרוסי והפרוסי המשותף, שהנחיל ב29 באוגוסט תבוסה לצרפתים בקוּלְם. בקרב לַיפּציג (ע"ע), שנערך ב4—6 באוקטובר 1813, פיקד ב' על המרכז של כוחות בעלות־הברית והיה מראשי האחראים לניצחון. אחר כיבוש פאריס על־ידי כוחות בעלות־הברית ב1814 ניתן לב' התואר של פלדמארשאל ונסיך. פסק־הדין של ההיסטוריה ביחס למלחמת 1812: ב' היה האחראי הראשי לנצחונם של הרוסים — נצחון, שסימן את תחילת־הסוף של נאפוליון. השיר של פושקין „המפקד" דן על ב' מתוך הערצה.

א. אח.

בֶּרְקֶנְהֶד (Birkenhead), עיר נמל ותעשיה במערבה של אנגליה התיכונה; יושבת על שפכו של נהר־מֶרְזִי (Mersey), המפריד בינה ובין לִיוֶרפּוּל. מספר תושביה: כ142,000 (1955). סחורות־היבוא, המועברות דרך נמל־ב', הן: דגן ובקר לשחיטה; סחורות־היצוא: פחם, קמח, מכונות ומוצרי־מתכת אחרים. התעשיה של ב' עוסקת בבניית ספינות ובתיקונן, בייצור קטרים וקרונות למס"ב ובטחינת־קמח.

ב' היא עיר חדשה: בניינה תוכנן במאה ה19. עד 1824 לא היתה אלא כפר קטן, שחסה בצל מנזר בנדיקטיני מן המאה ה12. מנהרה, שעוברת תחת נהר־מרזי (ארכה 3,430 מ' ורחבה 13.2 מ'), מקשרת (מ1934) את ב' עם ליוורפול. — מ1890 ואילך יש בב' קהילה יהודית קטנה (כיום [1956]: כ50 נפש).

בַּרְקָנִיּוֹת, ע"ע חִפּוּשִׁיּוֹת.

בְּרֵיקֶסְפִּיר, נִיקוֹלַס, ע"ע אַדְרִיאָנוּס IV.

בַּר קַפָּרָא, מחכמי א"י בסוף תקופת־התנאים (בתחילת המאה ה3 לסה"נ). ב', שהיה תלמידו של ר' יהודה הנשיא I (ע"ע), ערך — בדומה לתלמידים אחרים של ר' יהודה (ר' חייא, ר' אושעיא) — קובץ־הלכות, שנתפרסם כ„משנת בר־קפרא" או „משניות גדולות דבר־קפרא" (עי' ב"ב קנ"ד, ב', ועוד). אמוראים היו משתמשים במשנה זו לשם בירור סתומות במשנתו של ר' יהודה הנשיא. בספרות התלמודית מובאות גם דרשות בשמו של ב' (עי' שבת ע"ה, א'; ירוש' מגילה פ"א, ה"ט; ב"ר, א', י'; ועוד), וכן מובא בה נוסח־תפילה, שהיה שגור בפיו של ב' (ירוש' ברכות פ"א, ה"ח). לפי קה"ר י"א, א' הציל ב' אנטיפתא (פרוקונסול) רומי, שספינתו נטרפה בימה של קיסריה, ופרוקונסול זה, שהיה נציב רומי בא"י, שמר אמונים לב', שהשתמש בדבר לצרכי כלל ישראל. — ב' נודע גם כבעל־משלים, מליצות ומימרות מחודדות וקולעות, שכמה מהן נשתמרו בספרות התלמודית (עי' נדרים נ', ב' — נ"א, א'; ירוש' מו"ק פ"ג, ה"א; ויק"ר, כ"ח, ב'). ידועים דבריו הנמלצים, שבהם הודיע לחכמים על מותו של ר' יהודה הנשיא: „אראלים ומצוקים אחזו בארון הקודש, נצחו אראלים את המצוקים — ונשבה ארון־הקודש" (כתובות ק"ד, א'). —

בפילוסופיה (וינה 1856). לקט של המונחים הפילוסופיים שבספר זה נתפרסם ב„עיון", כרך ג' (תשי"ב), ע"י א. ולצמן.

N. Iorga, *Istoria Literaturii Române*, sec. XIX/III, 1907, p. 1031; M. Schwarzfeld, *Dr. J. B.*, 1919; N. M. Gelber, *Vorgeschichte des Zionismus*, 1927; S. Podeleanu, *Istoria presei evreeşti din România*, 1938.

נ. מ. ג.

ברשד (Бершадь), עיירה במחוז (אובלאסט) ויניצה שב־רפובליקה האוקראינית הסובייטית. ברוסיה הצארית היתה כלולה בפלך פודוליה. ב' נמצאת כ140 ק"מ דרומית־מזרחית לעיר ויניצה בקו מסה"ב. ברבע האחרון למאה ה19 הוקמו בב' — בעיקר ע"י יהודים, שהיו רוב תושבי־המקום — בתח"ר לסוכר ולכוהל, טחנות־קמח ובתי־בורסקאות. השל־טון הסובייטי הרחיב את מפעלי־התעשיה שמצא בב', והוסיף עליהם בח"ר לשכר־שעורים, לשמן, לחמאה ולרהיטים.

בתקופה של גזירות ת"ח ות"ט התנפלה כנופיה של ההטמאן קריוונוס על יהודי־ב'. ב1765 ישבו בב' 438 יהודים, ב1787 — 650 וב1847 — 3,370. לפי המפקד של 1897 היו בב' כ6,600 יהודים (מתוך אוכלוסיה כללית של 8,885 נפש). על אפיה ה„יהודי" שמרה ב' גם לאחר מכן. ב1910 ישבו בב' כ7,400 יהודים (61% מן האוכלוסיה כולה) וב1926 — 6,110 (59%). באמצע המאה ה19 נתפרסמו יהודי־ב' באריגת־טליתות. לאחר שהרבה מאורגי־הטליתות שלה היגרו לאה"ב נתחסל משלח־יד זה בין יהודי־ב'. בימי מלחמת־האזרחים ברוסיה (1919/20) נהרגו בב' 150 יהודים בפרעות, שערכו ביהודים כנופיות־הפורעים האוקראיניות, וכן חיילים של צבא דניקין (ע"ע). הקהילה הושמדה ע"י הנאצים ביולי—ספטמבר 1941.

א. ד. רוזנטל, מגילת הטבח, 1927.

ברשדסקי (הכינוי הספרותי של דומשביצקי), **ישעיה** (1871, זימושטי, פלך גרודנה, רוסיה הלבנה — 1908, וארשה), מספר עברי. ב', שלמד בבית־אבותיו עברית ורוסית, עסק מגיל 17 בהוראת הלשון העברית בביאליסטוק, ואח"כ ביקאטרינוסלאב. ב1890 פירסם מאמר על תחיית הלשון העברית: „מה נעשה ללשוננו שידובר בה ?" (המליץ, תר"ן, גליון 43). ב1899 יצא הרומאן הראשון שלו „באין מטרה", מחיי השכבה הזעיר־בורגנית של יהדות־רוסיה בסוף המאה שעברה. הגיבור הראשי הוא ביסודו המחבר עצמו. שאר הגיבורים לקוחים מן הסביבה, שבה חי ב' בביאליסטוק. עיקרו של הרומאן — ביקורת של תפיסת־העולם האינדיווידו־אליסטית והניהיליסטית, שהשתלטה בסוף המאה שעברה על האינטליגנציה הרוסית, חדרה גם לחוגי הנוער היהודי ברוסיה ויצרה את הטיפוס של הספקן, נטול־ההתלהבות וחסר־האידיאלים, החי „באין מטרה". זה היה הרומאן המודרני הראשון בספרות העברית בתקופת־התחיה, שהצטיין בריאליות של הטיפוסים, בהסתכלות חדה ובניתוח פסיכולוגי דק, והיה משום חידוש גם בסיגנונו החי, הטבעי והבהיר. הספר נתקבל בדברי־שבח ע"י הביקורת, וב' נעשה ראש וראשון לאסכולה נאטוראליסטית בספרות העברית. אך יש להוסיף ולציין, שאע"פ שב' ידע לתאר מלחמות פנימיות בנפשו של אדם, יש יבשות מסויימת בתיאורי הגיבורים שבסיפוריו, שהם מתפלפלים יותר משהם פועלים. ב1900 יצא קובץ הסיפורים והרשימות של ב' „טיפוסים וצללים" (2 ספרים), וב1901 — הרומאן השני שלו „נגד הזרם", שבו משתקפת התסיסה הציונית בחברה היהודית ביקאטרי־נוסלאב, שבה נלחם הכיוון הדתי בכיוון הראדיקאלי — ולא הצליח במלחמתו. ב1904—1905 עבד ב' במערכת העיתון „הזמן", מתחילה בפטרבורג ואח"כ בווילנה. הוא מת משחפת־הגרון. בשנותיו האחרונות פירסם סיפורים קצרים ורשימות, שכונסו אחר מותו ב„כתבים אחרונים" (2 ספרים, וארשה 1910).

י. קלוזנר, ב„השלוח", VIII (תרס"א), 58–72 ; מ. אהרנפרייז, שם, XII, 448–454 ; י. א. לובצקי, שם, XVIII, 247–258, 457–466.

ח. ת.

ברשדסקי, סרגי אלכסנדרוביץ' — С. А. Бершадский (1850—1896), היסטוריון נוצרי של יהודי ליטה. ב' התחיל מתעניין בתולדות היהודים בליטה בהשפעת רבו, הפרופ' פ. לאונטוביץ', מומחה לחוק הליטאי הקדום (שחיבר מחקר על „מעמדם החוקי של יהודים ליטאים־רוסיים"). ב' עבד שנים הרבה בארכיונים (ביחוד בארכיון הארכידוכסים של ליטה — „המטריקה הליטאית") ושימש מרצה למשפטים באוניברסיטה של פטרבורג.

את חיבורו הראשון על תולדות היהודים בליטה פירסם ב' ב„ספריה היהודית" (Еврейская Библиотека) ב1879, וכן פירסם ב„ספריה" זו לקט של מקורות לתולדות היהודים ברוסיה הדרומית־מערבית ובליטה. ב1882 הוציא שני כרכים של תעודות לתולדות היהודים בליטה ב1388—1569, וב1883 נתפרסם ספרו „יהודי ליטה" (Литовские Евреи), המספם את תולדותיהם של היהודים בליטה באותו פרק־זמן. שאר חיבוריו של ב' על תולדות היהודים בליטה הם: „תולדות הקהילה היהודית בווילנה בשנים 1593—1649", „אברהם יזפוביץ', שר־האוצר הליטאי", „שאול ואל", ועוד (כולם נתחברו ב1886—1889).

בשנות ה90 התחיל ב' עוסק בתולדות היהודים בפולניה ואף אסף לצורך זה חומר בארכיון המרכזי בווארשה. על נושא זה פירסם כמה מחקרים קטנים, ואילו התעודות, שעליהן נסתמך, נתפרסמו אחר מותו (1903) ככרך שלישי של אוסף־התעודות „הארכיון הרוסי־היהודי" (Русско-Еврейский Архив). מחקרו על תולדות עלילות־הדם בפולניה ובליטה במאות ה16—18, שפירסם ב„ווסחוד", בא כתגובה על התגברותה של האנטישמיות ברוסיה באותן השנים. קודם מותו התחיל ב' מפרסם מחקר על „החוקה היהודית" של השלטון הרוסי משנת 1804, אך לא הספיק להשלימו.

בהשפעת מחקריו הפך ב' משונא ישראל לחובב של היהודים ולמוקירם. ב' שאף לקרב את היהודים אל המדינה הרוסית ולתרבותה וניסה להוכיח את קדמות ישיבתם של היהודים ברוסיה, וכן שהיו מעורים בחייה ובלשונה. את האשמה בהתבדלות היהודית הטיל על שליטיה של המדינה הפולנית, שסיפחו את ליטה למדינתם ב1569. איחוד זה הביא, לדעתו, לליטה „את התלמוד, את האוטונומיה היהו־דית, את הסולידאריות של הקהל". ההתפתחויות הפנימיות שבתולדות־ישראל נשארו זרות לו בתכלית.

ש. אט.

ברשה (Brescia), עיר באיטליה לרגלי־האלפים ; בירת מחוז חקלאי ותעשייני בחבל לומבארדיה (שטחו כ4,750 קמ"ר ומספר אוכלוסיו כ875 אלף). מספר התושבים: כ150,000 נפש (1955). ב' יושבת בגובה של 149 מ' מעל פני־הים ממזרח לנהר מלה (פלג של הפו) והיא מרכז־תחבורה חשוב, עיר־תעשיה ועיר־שוק למחוזה. מב' יוצאות לכל צד



ברשה. כנסיית סאנטה מאריה דֵי מיראקולי. מן המאה ה15

דרכים ומס״ב אל האַלפִּים ולשפלת־הפו. התעשיה של ב׳ מגוונת: חרושת ברזל ופלדה, ובכללה נשק חם, מכונות חקלאיות, מרכבים למכוניות וסכינים, אלומיניום, מוצרי־סריגה, רהיטים, זכוכית, נעליים וכובעים.

ב׳ משתרעת לרגליה של גבעה, שעליה בנויה מצודה מיה״ב. העיר מתרחבת והולכת מעבר לשרידי חומותיה העתיקות, ביחוד לצד המישור שבמערב. בתרשים־העיר, הדומה בכללו למלבן, ניכרת תכנית של מחנה רומי. בב׳ בניינים היסטוריים מפוארים: מקדש אספסיינוס קיסר, המשמש כיום בית־נכות לקדמוניות־רומי, כנסיות וארמונות בסיגנוניהן של תקופות שונות, מן המאה ה11 עד ה18. בעיר 72 מזרקות ציבוריות, שרובן מקושטות בפסלים בעלי ערך אמנותי. ממוסדות־התרבות שבב׳ חשובה ביותר הספריה שעל שם קוֶרינוֹ, שנוסדה באמצע המאה ה18 ובה כ20,000 כרכים מודפסים, בהם אינקונאבולות מרובות, וכ1,900 כתבי־יד (כתבי סֶנֶקָה, דאנְטֶה, ועוד).

היסטוריה. ב׳ ידועה בשם בריכסיה (Brixia) מן המאה ה3 לפסה״נ. תושביה היו אז גאלים משבט הקֶנוֹמאנים, שב225 נעשו בעלי־בריתה של רומי ונשארו נאמנים בברית זו גם בימי נצחונותיו של חַנִיבַעל. אוגוסטוס קיסר נתן לב׳ (ב27 לפסה״נ) מעמד של מושבה רומית אזרחית. ב452 נחרבה ב׳ על־ידי ההונים. בימי שלטונם של הלאנגוֹבארדים באיטליה היתה ב׳ בירת נסיכות (ע״ע איטליה, היסטוריה) ובימי שלטון־הפראנקים — בירת רוזנות. במחצה השניה של המאה ה12 היתה ב׳ פעילה בחבר ערי־לומבארדיה, שפרקו מעליהן את עולם של מלכי־גרמניה. מ1258 ואילך שימשה ב׳ סלע־מחלוקת בין שכנותיה התקיפות וֶרוֹנָה, מילאנו וויניציאה, עד שנכללה בתחומה של ויניציאה (1426), שהחזיקה בה (בהפסקות קצרות) עד 1797. ב1512 כבש את ב׳ שר־הצבא הצרפתי גַסְטוֹן דֶה־פוּאַה (Foix), ששדד את העיר וטבח את מגיניה. ב1797 סופחה ב׳ לרפובליקה הציס־אַלפינית (ע״ע איטליה, היסטוריה) ובימי הקיסרות היתה בירת הדֶפארטמנט של מֶלָה. ב1814—1859, כשהיתה בידי האוסטרים, שימשה מרכז לתנועת־השחרור האיטלקית. ב1849 היתה ב׳ העיר היחידה בלומבארדיה, שהצטרפה לקארלו אַלְבֶּרטו, מלך סארדיניה, במלחמתו באוסטרים (עשרה ימים נלחמו האוסטרים ברחובותיה עד שכבשוה). ב׳ נטלה חלק פעיל בחיי־הרוח של איטליה והקימה אישים שנתפרסמו בעולם, כגון המתקן הדתי והחברותי אַרְנַלְדוּס מב׳ (ע״ע) והמאתֶמאטיקן טַרְטַלְיָה (ע״ע). גדולה ביותר תרומתה לאמנות. בציור העמידה אסכולה מיוחדת, שנקראת על שמה. החשובים באמנים, הנמנים על אסכולה זו, הם אַלֶסנדרו בּוֹנְוִיסִינוֹ, המכונה מורֶטו, ותלמידיו ג׳. ר. מורוני וג׳ירולאנו רומאנִינו. יצירותיהם של אמני־ב׳ מפארות את כנסיותיה, והרבה מהן מצויות בגאלֶריה של מארטינֶנְגו שבב׳. מאמצע המאה ה15 עד המאה ה18 העמידה ב׳ גם מוסיקאים וקומ־פוזיטורים אנשי־שם, שפעלו במילאנו, ברומא ובוויניציאה, ואף מחוץ לאיטליה. ב׳ היתה בין הערים הראשונות באיטליה שבהן הוקמו בתי־דפוס, ובין הספרים הראשונים שנדפסו כאן היו גם ספרים עבריים (עי׳ להלן, יהודים; וע״ע סוֹנְצִינוֹ, גרשון בן משה).

א. י. בר.

יהודים התיישבו בב׳ לראשונה בתקופה הרומית. שתי כתובות, שנמצאו בב׳ ושבהן נזכרים האַרכון של ביהכ״נ ואֵם הכנסת (Mater synagogae), מעידות על קיומה של קהילה מאורגנת. לאחר מכן אין אנו שומעים על מציאותם של יהודים בב׳ במשך 1,000 שנים. יהודים מַלווי־כסף התיישבו, כנראה, בעיר לאחר שסופחה לתחומה של ויניציאה (1426). ב1475, אחר עלילת־הדם בטְרֶנְטו, התחיל בּרנַרדינו דַה פֶלְטְרֶה (ע״ע) בתעמולה אנטי־יהודית בב׳, והממשלה הוויניציינית הוצרכה לנקוט אמצעים כדי להגן על היהודים בעיר; ב1477 הלך בעקבותיו נזיר אחר בשם מיכאל. ב1489 הוקם בב׳, הודות למאמציו של ברנארדינו, „מוֹנְטֶה די פְּיֶטָה״ (מוסד נוצרי לגמילות־חסד) כדי למעט את הצורך בהלוואות מן היהודים. ב1494 עלה בידי ברנארדינו לגרום לגירושם החלקי של היהודים מב׳. הם נשדדו וגורשו כולם בתקופת השלטון הצרפתי ב1509—1519, אבל לאחר מכן חזרו כמה מהם אל העיר; ב1563 גורשו ממנה שוב ומאז לא נתארגנה עוד קהילה יהודית בב׳, אע״פ שהיינה מסַפר, שמצא ביכ״נ בב׳ ב1844. לגרשון סונצינו (ע״ע) היה כאן בית־דפוס ב1491/4, שבו נדפסה בין השאר ההוצאה הראשונה של „מחברות עמנואל״.

F. Odorici, *Storie Bresciane*, 13 vols., 1853–65; Bettoni-Cazzago, *Storia di B.*, 1909; F. Glissenti, *Gli ebrei nel Bresciano*, 1890; C. Roth, *Jews of Italy*, 1946.

ב. ר.

בֶּרְשֶׁה, ג׳וֹבַנִי — Giovanni Berchet — (1783, מי־לאנו — 1851, טורינו), סופר איטלקי; ממייסדי האסכולה הרומאנטית בארצו. ב׳ היה בן למשפחת־סוחרים

ממוצא שווייצי, למד לשונות ונועד לפקידות, אך התמסר מצעירותו לספרות ולפעילות מדינית. לאחר שתירגם לאי־טלקית, מגרמנית ומאנגלית, כמה מיצירותיהם של ראשוני הרומאנטיקנים, יצא בקריאה אל סופרי איטליה ודרש מהם — בהשפעת רעיונותיה של הגב' דה סטל (ע"ע) — שיזנחו את השיגרה הקלאסיציסטית, שאינה אלא „חיקוי של חיקוי", וייצרו ספרות יונקת מן המסורת הלאומית. לפרו־גראמה האסתטית שלו, בשם Lettera semiseria di Grisostomo („איגרת רצינית־למחצה של גריסוסטומו"), 1816, היה הד חזק. אך הספרות היתה בעיניו של ב' רק חלק מחיי־האומה, שאת יסודם ראה בעצמאות המדינית. מפני־כן פעל ב' בחוג הליבראלי של מילאנו, שהיה מקורב לתנועת־המחתרת, ושימש עורך של עיתונם, Le Conciliatore („המתווך"). כשהוצאתו של העיתון נאסרה ע"י השלטונות (1821) נמלט ב' לאנגליה, שבה ישב שבע שנים. כמחנך בניו של הרוזן ארקונטי נדד עם הרוזן בכמה מארצות־אירופה. בינתיים הופצו שיריו בחשאי באיטליה, במקום שהזינו את רוח ההתקוממות. כשחזר לאיטליה ב1848 נעשה חבר בממשלה הזמנית.

החשובים בספרי שיריו של ב' הם: Romanze („רומאנ־סות"; המשובחת בהן — „הטרובאדור"), 1822/24; Fantasie („דמיונות"), 1829; ואנתולוגיה מתרגומים של רומאנסות ספרדיות עתיקות (1847). — כתביו יצאו ב1911/12 בעריכת בלוריני (Bellorini).

E. Lotti, *G. B.: La letteratura e la politica del Risorgimento Nazionale*, 1933; F. Bianchi, *G. B.*, 1938; E. Bellorini, *G. B.*, 1941^{2}.

י. ב. ס.

בְּרַשוֹב, עיר בְּרוּמֶנְיָה, ע"ע סְטַלִין.

בְּרֶשְׁקוֹ־בְּרֶשְׁקוֹבְסְקַיָה, יֶקַטֶרִינָה קוֹנְסְטַנְטִינוֹבְנָה — Е. К. Брешко-Брешковская — (1844—1934), מהפכנית רוסית. ב' התחילה את פעולתה המהפכנית (נגד המשטר הצאריסטי) בשנות ה70 ונתפרסמה כאחת מן המנהי־גות של הנַרוֹדְנִיקים (ע"ע). בפעילותה במחתרת גילתה ב' מסירות לרעיונה ואומץ־לב מרובה וכמה פעמים נאסרה והוגלתה לסיביר. משום תכונותיה התרומיות זכתה לכינוי „הסבתה של המהפכה הרוסית". כשנוסדה המפלגה הסוציא־ליסטית־רֶוולוציונית הצטרפה אליה ב'. בימי מלחה"ע I תמכה במלחמה נגד גרמניה. אחר המהפכה (1917) צידדה במלוא השפעתה בממשלה הזמנית הדמוקראטית ופעלה נגד הבולשוויקים, שבהם ראתה סכנה לחירות ולקידמה הסוציא־לית. גם אחר נצחונה של המהפכה הבולשוויסטית הוסיפה ב' להילחם בשלטון הסובייטי. ב1918 הצטרפה לכמה מנהי־גים סוציאליסטים־רוולוציונריים, שהקימו ממשלה אנטי־בולשוויסטית בסאמארה (כיום: קוּיבִּישֶב), מתוך הישענות על כוחותיהם של המתנדבים הצ'כיים, שהתרכזו אז במחוזות הוולגה התיכונה. ב1920 עזבה את רוסיה והיגרה לפאריס, שבה המשיכה בפעולה מדינית־ספרותית, ביחוד במסגרת הארגון האנטי־בולשוויסטי „הברית לתחיית רוסיה".

בַּרְת, יַעֲקֹב — Jakob Barth — (1851, פְלֶהִינְגֶן [באדן] — 1914, ברלין), מזרחן וחוקר־מקרא גרמני יהודי. ב' למד בברלין (בין השאר מפי ע. הילדסהימר), בלייפציג (מפי ה. ל. פְלַישֶר) ובשטראסבורג (מפי ת. נֶלְדֶקֶה). עם גמר לימודיו ב1874 נתמנה מרצה לעברית, פרשנות־המקרא ופילוסופיה דתית בביהמ"ד לרבנים, שנוסד אז בברלין ע"י ע. הילדסהימר. ב1876 נתמנה מרצה, וב1880 פרופסור באוני־ברסיטה של ברלין. כמו־כן שימש מזמן לזמן מרצה בבית־המדרש ע"ש פַיטֶל היינה. ב1876 הוטל עליו להשתתף בהוצאת הכרכים הראשונים של ס' דברי־הימים להיסטוריון הערבי אל־טברי (ע"ע טברי). לאחר מכן הוציא מהדורות ביקרתיות גם מכתביהם של סופרים ערביים אחרים. עיקר פירסומו בא לו מספרו Die Nominalbildung in den semitischen Sprachen („מבנה־השמות בלשונות השמיות"), 1889, שמסקנותיו נעשו נכסי־צאן־ברזל של הבלשנות השמית. — אחדים מחיבוריו בפרשנות־המקרא נתפרסמו בדו"ח השנתיים של ביהמ"ד לרבנים בברלין, אך רובם נשאר בכתובים. משאר חיבוריו (בגרמנית) יש לציין: „לפירושו של ספר איוב", 1876; „פירוש הרמב"ם למס' מכות", 1880; „מחקרים אֶתימולוגיים למילון השמי בכלל ולעברי בפרט", 1893; „מחקרים בלשניים על הלשונות השמיות", 1907 ו1911 ו„המבנה של כינויי־השם בלשונות השמיות", 1910.

בנו של ב', א ה ר ן ב' (1890—1957), שהיה ממנהיגי „המזרחי" בגרמניה, שימש מנהל כללי של באנק לאומי לישראל. פירסם כמה חיבורים בשאלות דתיות ופילוסופיות של היהדות.

Rabbiner-Seminar zu Berlin, Bericht über die ersten 25 Jahre seines Bestehens, 1898, S. 9, 57; *Jahresberichte d. Rabbiner-Seminars zu Berlin*, 1914; C. H. Becker, *In Islam*, 1914 (דברי־הספד).

א. ג־ל.

בַּרְת, קַרְל — Karl Barth — (נו' 1886, באזל), תאולוג פרוטסטאנטי. ב', השייך לכנסיה הֶלְוֶטִית, למד תאולוגיה בבֶּרְן, ברלין, טיבינגן ומארבורג ושימש פאסטור במקומות שונים בשווייץ. ב1921 נתמנה פרופסור לתאולוגיה שיטתית בגטינגן, ב1925 במינסטר וב1930 בבון. בתחילת תקופת השלטון הנאצי היה ב' המנהיג הרוחני של הפלג בכנסיה הפרוטסטאנטית, שהתנגד לנאציזם, ומפני־כן הודח ב1935 מתפקידו, אך כאזרח שווייצי לא נאסר, אלא גורש מגרמניה. ב' נתמנה אז פרופסור בבאזל.

פניית עורף לאנתרופוצנטריות (ע"ע) האופטימית של העת החדשה והעמדת האל שהוא, לפי ב', ישו הנוצרי, במרכז התאולוגיה (theologia crucis — „תאולוגיה של הצלב"), ומכאן ניתוק הקשרים בין הדת לבין כל שאר דרכי העיון והמעשה של האדם המודרני — הם העקרונות העיקריים של תורת ב' בכל שלביה. במהלך התפתחותה של מחשבתו נטש ב' במידת מה את התאולוגיה הדיאלקטית (ע"ע), שאת יסודותיה הניח בתקופת־פעולתו הראשונה. משנתו אינה שיטה מחשבתית והיא חסרה עקרון פילוסופי. לדעתו של ב' יכולה רק האמונה לשמש אמצעי להכרת הדרך שבין האל והאדם: דרך זו מוליכה מן האל אל האדם ולא להפך. ב' דוחה את נסיונה של ה„תאולוגיה הטבעית" למצוא דרך מן האדם אל האל; והוא טוען, שאין בתפיסתו אלא משום חזרה לעמדתם של פאולוס ושל הרפורמאטורים הפרוטסטאנטיים.

בתקופת־פעולתו האחרונה הטעים ב' ביחוד את חשיבותו של „דבר־האל", ז. א. דברי הנביאים והשליחים (הברית הישנה והברית החדשה), הוא דרש את קבלת עדותם של כתבי־הקודש ואת הסברתם מתוך אמונה. הקר כתבי־הקודש

בשיטות מדעיות עלול לשמש לנוצרי רק כלי־עזר. גישתו זו הביאה את ב׳ לידי פיתוחה של דוגמטיקה כנסייתית חדשה. בספרו המונומנטאלי Die kirchliche Dogmatik („הדוג־מאטיקה הכנסייתית״), 1932/53, מקבל ב׳ ומפתח את כל הדוגמות של הנצרות הכלולות בברית החדשה (כגון לידת ישו מבתולה) ואף דוגמות שאינן מפורשות בה (כגון אלהותו של ישו והשילוש הקדוש) בטענה, שבכתבי־הקודש נמצאים גרעיניהן של תורות אלו. ב׳ מתקרב להשקפות פרוטסטאנטיות שמרניות. הוא מקבל גם את תורת הגזרה (ע״ע) הקדומה שלפיה קבע האל, מי יהיו הצדיקים ומי הרשעים, ושעליה מרמזים דבריו של פאולוס.

עמדתו של ב׳ כלפי ה„בעיה היהודית״ חדורה בתפיסתו התאולוגית. ישראל הוא העם הנבחר. אע״פ שהוא עם קשה־עורף, הרוצה להיות דומה לכל עם אחר, קיימת הבחירה האלהית, ולאחר שנצלב ישו שוב אין עם־ישראל קיים כעם נורמאלי; מכאן ואילך אין לדבר על היסטוריה אחידה של עם־ישראל ולא על תרבות מקורית משלו, ואף העברית שקמה לתחיה בא״י, היא, לדעתו, כעין אספראנטו. בחירת ישראל מתבטאת במה שעם זה, ע״י עצם מציאותו, מציג לפני העמים שאלה נוקבת: מה הוא, ומה הם שאר העמים?— היהודי הוא ה א ד ם. הוא מכעיס את אומות־העולם במה שהוא משמש להם כעין ראי, שבו הם יכולים לראות את כל תכונותיהם הרעות. אין זה מן התבונה לשבור ראי זה: הוא ראי החטא וראי החסד האלהי, ז. א. עדות הגזרה הקדו־מה; עדות שלטונו של האל.

אף עמדתו המדינית של ב׳ נובעת ממחשבתו הנוצרית. הוא רואה בקומוניזם תנועה בלתי־דתית; הריב בין המזרח והמערב הוא ריב של שני כוחות חולונים, בדומה לריב בין אשור ומצרים בימי המקרא; ולפיכך צריכה הנצרות לקיים ניטראליות אקטיווית כלפיהם. אך לנאציזם התנגד ב׳ בשעתו התנגדות פעילה; הואיל והנאציזם איפשר לנוצרים, מתוך גנבת־דעת, לדגול, כביכול, באמונתם, ולמעשה היה ניהיליזם שטני, שהיה מכוון נגד כל בני־האדם, ובהשמדת היהודים ביקשו הנאצים לרצוח את עמו של ישו ולהשתחרר משלטונו של האל.

משאר כתביו של ב׳ י ש לציין את: „האמונה המבקשת את הבנת־עצמה״ (Fides quaerens intellectum), 1931; „אני מאמין״ (Credo), 1935; „הגרמנים ואנחנו״ (The Germans and Ourselves), 1945 (וע״ע ברונר א.; דיאלקטית, תאולוגיה).

H. Urs v. Balthasar, *K. B., Darstellung und Deutung seiner Theologie*, 1951; J. Taubes, *Theodicy and Theology; A Philos. Analysis of K. B.'s Dial. Theology* (*The Journal of Rel:gion*, 1954 [34], p. 231–243).

א. ע. ש.־ד. פ.

בַּרְתּוּ, זַ׳ן־לוּאִי — Jean-Louis Barthou — (1934—1862),

מדינאי צרפתי. ב׳, שהיה עורך־דין על־פי מקצועו, נבחר, כשהיה בן 27, לפארלאמנט, ומ1894 ואילך שימש לעיתים קרובות מיניסטר (לעבודות ציבוריות, משפטים, פנים, חוץ, ביטחון). ממארס 1913 עד דצמבר של אותה שנה היה ראש־הממשלה, והשיג, למרות התנגדותם של הראדיקאלים והסוציאליסטים, את הארכת השירות בצבא משנתיים לשלוש שנים כהכנה למלחמת־העולם, שב׳ ראה אותה ממשמשת ובאה. מאוקטובר 1922 עד אוגיסט 1926 היה ב׳ יושב־ראש של ועדת־הפיצויים, ובתוקף תפקידו היה אחד מן האחראים לכיבושו של חבל־הרור ע״י צרפת בינואר 1923 (ע״ע גרמניה, עמ׳ 469). באוקטובר 1934 קיבל את פניו של אלכסנדר, מלך־יוגוסלאוויה, בנמל־מארסי, וכאן נרצח, ביחד עם אורחו, ע״י מהפכן מאקדוני.

ב׳ היה בעל השכלה מקפת ופירסם חיבורים ספרותיים והיסטוריים חשובים, בכללם ספרים על מיראבו (1913), לאמארטין (1914) ודאנטון (1932). ב1918 נבחר כחבר לאקאדמיה הצרפתית.

בַּרְתּוֹלְד, וַסִילִי (וִילְהֶלְם) וְלַדִימִירוֹבִיץ׳ — B. B. Бартольд — (1930—1869),

מזרחן רוסי. ב׳ למד באוניבר־סיטה של פטרבורג, שאח״כ שימש בה כמרצה (מ1896) וכפרופסור (מ1901). ב1912 נעשה חבר באקאדמיה למדעים בפרטבורג. ב׳ חקר את הבעיות הכרוכות בהיסטוריה של אסיה המרכזית, תרבותה וכלכלתה וערך את כה״ע „איראן״ וכמה פירסומים אחרים של האקאדמיה הרוסית למדעים. מחשובי חיבוריו, שנכתבו כולם ברוסית ושהם מבוססים על חקירה מעמקת של המקורות המזרחיים: „תורכסטאן בתקו־פת פלישת המונגולים״ (שני כרכים, 1898—1900) והמשכו של מחקר זה: „אולוּגבֶּק וזמנו״ (1918); „סקירה היסטורית־גאוגרפית של איראן״ (1903); „איראן, סקירה היסטורית״, 1926; „החליף והשולטאן״ (1912, שבו הוא מפריך את האגדה על מסירת החליפות לשולטאן התורכי על־ידי אחרון החליפים העבאסיים). במחקריו: „הידיעות על ימת־אראל וזרמו התחתי של האַמוּ־דַרְיָה מימי־קדם עד המאה ה17״ (1902) ו„לתולדות ההשקאה בתורכסטאן״ בא ב׳ לכלל מס־קנה, שבמאות ה13—ה16 זרם חלק ממימי האַמוּ־דריה (ע״ע) אל הים הכספי. כמה מחיבוריו והרצאותיו של ב׳ עוסקים בתולדות הערבים והאיסלאם. מפירסומיו בתחום זה ראויים לציון: „האיסלאם, סקירה כללית״ (1918); „תרבות האיס־לאם״ (1918); „העולם המוסלמי״ (1922). ספרו „תולדות חקר המזרח באירופה וברוסיה״ (1911; 1925) מסכם את השגי החקירה במקצוע זה עד זמנו.

M. Dostojevsky, *W. B. zum Gedächtnis* (in *Welt d. Islams*, 12 [1930]); И. И. Крачковский, В. В. Б. в истории исламоведения (Извест. Акад. Наук С.С.С.Р., 5—18), 1934.

בֶּרְתּוֹלְד מֶהֶנֶּבֶּרְג — Berthold von Henneberg — (1504—1441),

מדינאי גרמני. ב׳ היה בן למשפחת הרוזנים מהֶנֶּבֶּרג (תורינגיה) ונבחר ב1484 כארכיהגמון וכנסיך בוחר של מיינץ (מאגנצה). ב׳ תיקן את הליקויים, שהיו רווחים בסדרי הכנסיה במחוזו, וכששימש נסיך־בוחר נעשה מנהיגם של הנסיכים בגרמניה הדרומית־מערבית, שתבעו שינויים בחוקה ובמשטר של האימפריה (ע״ע גרמניה, עמ׳ 431/2). כדי לשים קץ לקרבות ההרסנים, שהיו פורצים תכופות בין הנסיכים הקטנים המרובים בדרום־מערבה של גרמניה, הציע ב׳ הקמת בית־משפט, שיהא בסמכותו להכריע במריבות אלו, והשיג ב1495 את ייסודו של בית־משפט כללי לאימפריה (Reichskammergericht).

הצעה אחרת, שב׳ דגל בה, היתה הקמת צבא משותף של כל נסיכי־גרמניה לשם הגנה על האימפריה מפני אויביה מבחוץ (תורכים, צרפתים). אך ב׳ וחבריו רצו, שהפיקוד העליון על צבא זה לא יהא בידיו של הקיסר, אלא בידיהם של שבעת הנסיכים הבוחרים. לכך התנגדו הן הקיסר

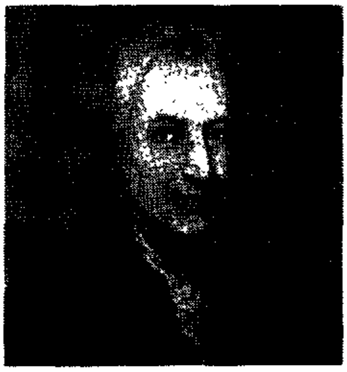
מאכסימיליאן והן הנסיכים האדירים של באוואריה, סאכסוניה ובראנדנבורג, והצעתו של ב׳ נכשלה.

K. S. Baader, *Ein Staatsmann vom Mittelrhein: Gestalt und Werk des Mainzer Kurfürsten und Erzbischofs B. von H.*, 1954.

בֶּרְתוֹלְד (Berthold) מֵרֶגֶנְסְבּוּרְג (1220°—1272), נזיר פרנציסקני. מ1250 ואילך עבר ממקום למקום בגרמניה הדרומית, שווייץ, בוהמיה, שלזיה והונגאריה וכבש את לבותיהם של ההמונים בכשרון־ההטפה שלו, שנסתייע בין השאר בהופעתו הרצינית ובלשונו הציורית. ב׳ טען, שתשובה אמיתית מוצאה מן הלב, ואילו עליה לרגל למקומות קדושים וקבלת כפרה מפי הכוהן אינן אלא סמלים חיצונים לכפרת־עוונות אמיתית. כל אדם צריך לתמוך בחברו, הטיף ב׳; ובכך תרם תרומה חשובה לשיפור היחס אל העניים. ב1262/63 החזיר למוטב נוצרים בהונגאריה, שנתפסו למינות, ודרש דרשות נגד הפְּלַגֶלַנְטִים ונגד הפורעים ביהודים ואונסים אותם לשמד. ב1263 הטיף, ביחד עם אַלְבֶּרְטוּס מַגְנוּס (ע״ע), בגרמניה, בשווייץ ובצרפת למסע־צלב. — בדרשותיו הזכיר ב׳ לא פעם את היהודים. הוא שיבח אותם על צניעותם ועל מנהג־הכבוד שהם נוהגים בהורים, אך השווה את לקיחת־הריבית שלהם לפעולתם של שודדים וגנבים, וטען, שדינם לגיהנום, הואיל ומאסו בישו. נאומיו נתפרסמו ע״י או. ה. בראנדט ב1924.

E. Bernhardt, *Bruder B. R.*, 1905; Coulton, *B. v. R.* (*The North-American Review*, CLXXXV [1907]).

בֶּרְתוֹלֶה, קְלוֹד־לוּאִי — Claude-Louis Berthollet — (1748—1822), כימאי צרפתי. ב׳ למד רפואה והשתקע ב1772 בפאריס כרופא. נוסף על כך עסק בחקר כימי, ומשנתמנה ב־1780 חבר של האקאדמיה למדעים הקדיש את עצמו בשלמות לכימיה. הוא שירת בהצטיינות במשרות טכניות־מדעיות ציבוריות שונות בתקופות המהפכה והקיסרות. נאפוליון עשה אותו סנאטור וקצין בלגיון־הכבוד, ואף העניק לו תואר של רוזן — מעמד שלא ניטל ממנו גם


ק.־ל. ברתולה

אחר שיבת הבורבונים. לעת זקנתו פרש ב׳ לחווילתו בעיירה אַרְקִי (Arcueil) הסמוכה לפאריס. כאן הקים מעבדה כימית פרטית, ולכאן משך כמה חוקרים מעולים (1807), באופן שהמקום נעשה מרכז מדעי חשוב. הכתבים שפירסמה „אגודת־אַרְקֵי״ כללו כמה מחקרים ניסויים, שפעולתם על התפתחות המדעים היתה בשעתה מכרעת.

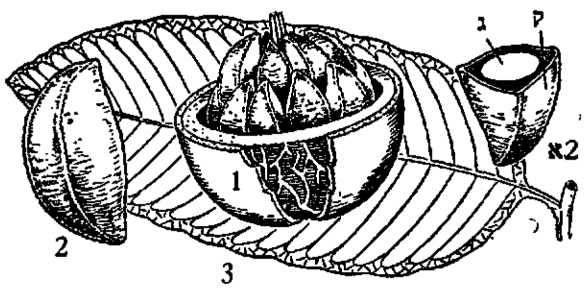
ב׳ היה מראשוני הכימאים, שקיבלו את דעותיו של לַוואַזיה (ע״ע), והוא עצמו סייע בביסוסן ע״י מחקריו הניסויים (שריפת זרחן, אַרְסֶן וגפרית). הוא הקר ובירר את טבעם הכימי של האמוניה (ע״ע), המימן הגפריתי (ע״ע גפרית) והמימן הציאני (ע״ע ציאן), הכין אשלגן כלוראטי (המכונה עד היום „מלח־ב׳״), ועוד. בכימיה העיונית נעשה ב׳ אבי הקינֶטיקה הכימית; את מחקריו בסוגיה זו כינס בספרו הגדול Essai sur la statique chimique („מסה על הסטאטיקה הכימית״), 1803. ב׳ סתר את השקפתו של ט. א. בֶּרגמַן (ע״ע), שמהלכה של ראקציה כימית תלוי באַפִינִיוּת שבין היסודות בלבד ואינה מושפעת מיחסי־הכמות שביניהם. לפי דעתו של ב׳, אין הקורבה הכימית אלא פרט של כוח־הכובד הכללי במסיבות מיוחדות (תמיסה וכד׳), ומטעם זה יש להביא בחשבון־התמורות את הכמויות (המסה) של החמרים הפועלים והנפעלים; בהכרה זו כבר צפון העקרון של חוק פעולת־המסות. ב׳ אף היה מן הראשונים, שהכירו בהשפעת הטמפראטורה על מהלך הרֶאקציה. אבל מתוך שהפליג בהערכת השפעתו של גורם־הכמות בא לכלל סברה, שהיסודות הכימיים מתאגדים זה עם זה ביחסים משתנים ברציפות, ולא ביחסים קצובים. לפיכך לא קיבל את חוק המנות הקבועות והכפולות (ע״ע אטום; כימיה), שגילו פרוסט (ע״ע) ואחרים לפניו ושהונח אח״כ ביסודה של התורה האטומיסטית החדשה.

מ. ה. ב.

בֶּרְתוֹלֶט, אַלְפְרֶד — Alfred Bertholet — (נו׳ 1868, באזל), תאולוג פרוטסטאנטי שווייצי; חוקר המקרא ותולדות־הדת. ב׳ שימש מרצה — ואח״כ (מ1905) פרופסור — למקרא באוניברסיטות של באזל, טיבינגן (1913), גטינגן (1914) וברלין (מ1928 ואילך). ב׳, שנמנה על אסכולת וֶלְהַאוּזֶן, חקר את דת־ישראל לאור תולדות־הדתות והשתדל לעמוד על המיוחד שבה ועל התרומה שהיא עשויה לתרום לתולדות־הדת בכללן. מלבד פירושים למקרא (על רות, 1898; דברים, 1899; ויקרא, 1901; יחזקאל, 1897) פירסם גם שורה של מחקרים. מהם: Die israelitischen Vorstellungen vom Zustande nach dem Tode (מהדורה ב׳, 1914; תרגום אנגלי; 1920); Die Eigenart der alttestamentlichen Religion (טיבינגן, 1913); Der Beitrag des Alten Testaments zur allgemeinen Religionsgeschichte (טיבינגן, 1923); Die gegenwärtige Gestalt des Islams (טיבינגן, 1926). חשיבות מיוחדת נודעת לספרו: Kulturgeschichte Israels („תולדות התרבות הישראלית״; גטינגן, 1919; תורגם גם לאנגלית ולצרפתית). ב׳ גם ערך את הReligionsgeschichtliches Lesebuch (מהדורה ב׳: טיבינגן, 1926—1933), וביחד עם א. להמן — את מהדורת 1924/5 של ה־Lehrbuch der Religionsgeschichte מיסודו של Chantepie de la Saussaye.

A. B. zum 80. Geburtstag (Festschrift), 1950.

בֶּרְתוֹלֶטְיָה או אֱגוֹז־בְּרַזִיל (Bertholletia), סוג של צמחים ממשפחת ההדסיים (ע״ע), בעל 2 מינים בלבד: הב׳ הגבוהה (B. excelsa) והב׳ האצילה (B. nobilis), ששניהם בני אמריקה הטרופית. אלה הם אילנות, שגָבהם מגיע עד 50 מ׳, קוטר גזעם עד כ3 מ׳ ואורך עליהם הגלדניים המסורגים — עד 40—60 ס״מ. לפרחים 6 עלי־כותרת ואבקנים מרובים. הפרי הוא הֶלֶקֶט בשרני־מעוצה (קָטרו: 20 ס״מ ואף יותר מכן), שנפתח על־ידי מכסה. הוא מכיל מ12 עד 28 זרעים גדולים, טובים למאכל, בעלי קליפה קשה ומשולשת־מקצועות. הזרע מכיל 50%—60% שמן, כ17% חלבון וכ7% פחמימות, והוא טעים מאד. הב׳ הגבוהה מכסה שטחים עצומים ביערות, בעיקר באגן האמאזונאס ובגבול בראזיל



ברתולטיה (אגוז־בראזיל)
1. פרי קלוף בחלקו וחתוך, עם אגוזים; 2. אגוז („אגוז־פארה"); 2א. אגוז חתוך לרוחב: ק=קליפה קשה, ג=אנדוספרם לבן שמנוני

וגוואיאנה. הילידים מלקטים את האגוזים למאכל ולהפקת שמן. הם נעשו גם סחורת־יצוא, המוצאת דרך נמל פַּרה („אגוזי־פארה") או קאיֶן. אה"ב בלבד מייבאות כ20,000 טונות בשנה, למאכל או להפקת שמן לצבעי־שמן, לסיכה ולמאור.

בַּרְתוֹלִינוּס (Bartholinus), משפחת־רופאים בדאניה במאות ה17—ה18, שריכזה בידה במשך יותר ממאה שנה את ההוראה ברפואה, וגם במקצועות אחרים, באוניברסיטה של קופנהאגן. בני־המשפחה הצטיינו כמלומדים כוללים גם מחוץ לתחום־הרפואה. מאישיה החשובים של המשפחה:

1) קאספאר ב' I (1585—1629), למד בקופנהאגן ואח"כ (9 שנים) בחו"ל ונתמנה פרופסור לאנאטומיה במונפּליֶה ב1610. כשחזר למולדתו שימש פרופסור בקופנהאגן — לרֶטוֹריקה מ1612, לרפואה מ1613 ולתאולוגיה מ1624. חיבר ספר־לימוד באנאטומיה.

2) תומאס ב' I (1616—1680), בנו של (1), למד שנים הרבה בחו"ל, וכשחזר למולדתו חיבר ספר־לימוד באנאטומיה על־יסוד ספרו של אביו. הוא התפרסם בתיאור המפורט הראשון של דרכי־הלשד; בין השאר גילה את צינור־החזה של הלשד. ב' היה זמן־מה פרופסור לאנאטומיה, אבל ב1661 עזב את האוניברסיטה והתמסר לעבודה ספרותית. בין השאר חיבר ספר על המחלות הנזכרות בתנ"ך, שהירבה להתעניין בהן: De morbis biblicis („על המחלות המקראיות"), 1672.

3) קאספאר ב' II (1655—1738), בנו של (2), שימש מצעירותו כפרופסור לפילוסופיה, ערך מסעות נרחבים בהולאנד, איטליה וצרפת, ונתמנה אח"כ פרופסור לאנאטומיה בקופנהאגן. על שמו נקראות בַּלוטות בנרתיק ועל־יד הכניסה לרחם; דלקת הבלוטות הללו נקראת עד היום Bartholinitis

A. Bouchet, *Une famille danoise au XVIIe siècle, les Bartholins, et l'histoire de la glande vulvo-vaginale* (*Cahiers Lyonnais d'Hist. de la Méd.*, I, 25—45), 1957.

יה. ל.

בֶּרְתְיֶה, אַלֶכְּסַנְדְר — Alexandre Berthier — דוכס נֶשַׁאטֶל (Neufchâtel) ונסיך־ואגראם (1753—1815), מארשאל צרפתי. ב' נכנס ב1770 לצבא והשתתף (1780—1783) במלחמת־השיחרור של אה"ב כקצין במטה הכללי של צבא־צרפת (ע"ע ארצות־הברית, עמ' 164). ב1796 נתמנה ראש־המטה בצבאו של נאפוליון באיטליה, התיידד עם נאפוליון והשתתף ברוב פעולותיו. מ1799 עד 1807 (בהפסקות) היה מיניסטר־המלחמה. ומ1805 עד 1814 שימש שוב ראש־המטה. ב1804 הועלה ע"י נאפוליון לדרגת מארשאל של צרפת וב1806 נעשה דוכס עצמאי של נֶשאטֶל. ב1808 תיווך נאפוליון את נישואיו עם נסיכה באווארית וב1809 העניק לו את התואר נסיך־ואגראם (על שם הניצחון על־יד ואגראם, שהושג באותה שנה). אעפ"כ הצטרף ב' ב1814 לבורבונים, וכשנאפוליון חזר לצרפת (מארס 1815) נסע ב' לבַּמבֶּרג שבבאווריה, שבה מת ב1.6.1815 — כנראה, מתוך התאבדות. ב' פירסם דינים־וחשבונות על כמה ממסעותיו של נאפוליון, בכללם אחד על המסע במצרים וא"י (Relations des campagnes du général Bonaparte en Egypte et en Syrie, 1800), והניח אחריו זכרונות (Mémoires), שפורסמו ב1827.

V. Derrécagaix, *Le Maréchal B.*, 2 vols., 1904/5; M. Strich, *Marschall A. B. und sein Ende*, 1908.

בֶּרְתְלוֹ, (פְּיֶר־אֵיזֶ'ן) מַרְסֶלֶן — (Pierre-Eugène-) Marcelin Berthelot — (1827, פאריס — 1907, שם), חוקר־טבע ומדינאי צרפתי. ב', בנו של רופא, היה צאצא של משפחה, שהעמידה בדורות האחרונים סופרים, מלומדים ועסקנים מדיניים לרוב. ב' לא ביקר באוניברסיטה, אך שקד בעצמו — לאחר שסיים את לימודיו בביה"ס התיכון — על מקצועות שונים במדעי־הטבע, בהיסטוריה ובפילוסופיה, עד שרכש



פ.־א. ברתלו

לו ב1854 תואר של דוקטור למדעים. ב1851 נתמנה עוזר בכימיה בCollège de France. ב1859 נתמנה פרופסור לכימיה אורגאנית בביה"ס הגבוה לרוקחות, וב1865 — בַּקוֹלֶז'. בימי מצור־פאריס במלחמת 1870/1 שימש יו"ר הוועדה המדעית להגנה, ואחר המלחמה — יו"ר הוועדה הממשלתית לחמרי־נפץ. ב1873 נתמנה חבר האקאדמיה למדעים ומ1889 היה מזכירה הקבוע, כיורשו של פאסטֶר. נוסף על פעולתו האקאדמית הירבה ב' לעסוק בענייני תרבות וחברה. ב1876 נתמנה מפקח כללי על החינוך הגבוה בצרפת, ב1881 נבחר לסֶנאט, ופעמיים היה חבר־הממשלה: ב1886/7 כשר־החינוך וב1895/6 זמן מועט כשר־החוץ.

ב' תרם תרומות חשובות לכימיה בשני כיוונים: (1) בהכללת התופעות הכימיות־הביולוגיות במסגרת הטיפול הכימי־האורגאני; (2) בהנחת יסודות לכימיה הפיסיקאלית. ב' שלל את הדעה — שעדיין היתה רווחת באמצע המאה ה19 —, שהרכבת החמרים האורגאניים טעונה פעולת „כוח חיוני" מיוחד. הוא הראה דרכים להרכבתם של חמרים אורגאניים מחוץ לגוף החי ממרכיבים פשוטים, כגון: שומנים מגליצֶרין וחומצות־שומן; פחמימנים, כהלים וחומצת־הנמלים מיסודותיהם. הוא חקר את היסודות הכימיים של תהליכים ביולוגיים, כגון יצירת החום בגוף החי והטמעת חנקן־האויר. ב' השתדל להסביר את התופעות והתהליכים הכימיים ע"י החוקים הכלליים הפועלים בפיסיקה, וביחוד במכאניקה. בדרך ניסויית וחישובית פיתח את השיטות לקביעתם של המאזן האֶנֶרגֶטי של רֶאקציות כימיות, של מהירות־הרֶאַקציות ושל שיווי־המשקל הכימי, כגון ביצירת האֶסטֶרים ובסיבונם, וע"י

כך נעשה אחד מאבות התֶרמוֹכימיה והדינאמיקה הכימית. מחקריו ביחסים שבין כימיה ומכאניקה הביאו אותו לכלל התעניינות מיוחדת בחקירת חמרי־הנפץ. מלבד זה הירבה לעסוק בתולדות הכימיה, וביהוד בתולדותיה של האלכימיה, וכן בבעיות הפילוסופיה של המדע, שבה נקט עמדה פוזיטי־וויסטית מובהקת. — כמדינאי טיפל ב' בעיקר בתיכנון ובאירגון של החינוך הגבוה.

ב' פירסם יותר מ600 מאמרים מדעיים. החשובים שבספ־ריו הם: Chimie organique fondée sur la synthèse ("כימיה אורגאנית על בסיס הסינתזה"), 1860; Sur la force de la poudre et des matières explosives ("על כוח אבק־השרפה וחמרי־הנפץ"), 1872; Mécanique chimique ("מכאניקה כימית"), 1878; Les origines de l'alchimie ("ראשית האל־כימיה"), 1885; Science et philosophie ("מדע ופילוסו־פיה"), 1886; Collection des anciens alchimistes grecs ("אוסף כתבי האלכימאים היווניים הקדמונים"), 1887/8; Introduction à l'étude de la chimie des anciens ("מבוא למחקר הכימיה של התקופה העתיקה"), 1889; La chimie au moyen âge ("הכימיה ביה"ב"), 1893; Thermochimie ("תרמוכימיה"), 1897; Science et morale ("מדע ומוסר"), 1897; Carbures d'hydrogène ("פחמימנים"), 1901.

Cinquantenaire scientifique d. M. B., 24 Nov. 1901, 1902.

מ. ה. ב.

בַּר־תַּלְמַי (Βαρθολομαῖος), אחד משנים־עשר השליחים של ישו. שמו אינו נעדר אף מאחת מארבע הרשימות של השליחים (מארקוס, ג', י"ח; מתיא, י', ג'; לוקאס, ו', י"ד; מעשי־השליחים, א', י"ג); אבל חוץ משמו לא הגיעה אלינו שום ידיעה עליו, לא באוואנגליונים ולא ב"מעשי־השליחים". האגדה המאוחרת מייחסת לו נסיעות הרבה לשם הטפת־הנצרות, ולפי אגדה זו הגיע לשם כך אפילו עד הודו; אבל אין לאגדה זו שום אחיזה היסטורית. יש מזהים את ב' השליח עם נ ת נ א ל שבאוואנגליון הרביעי (ע"ע נתנאל); אבל אף לזיהוי זה אין יסוד. נשתמר סיפור בדבר "מיתה על קידוש־השם של השליח הקדוש בר־תלמי", סיפור, שנתפרסם בספרם של ליפסיוס ובוֹנֶה: Acta apostolorum apocrypha, II, 128—150, אבל אף זו אינה אלא אגדה. ישראל לוי מזהה את השם ב ר ־ ת מַ ל י ו ן או ב ר ־ ת ל מ י ו ן שבמדרש (ויק"ר פ"ו; פסיק"ר, פכ"ב) עם שמו של השליח הנוצרי בר־תלמי (בארתולומיאוס), שהאגדה הנוצרית מספרת עליו, שבמסע שלו לשם הטפה לנצרות בדרך להודו גירש שד ("דיבוק") מבתו של המלך פ ו ל י מ נ י ו ס, וישראל לוי משער, שהאגדה המדרשית הפכה את השליח העושה נפלאות לשד, שפעל בפקודתו של ר' שמעון בן־יוחאי וסייע בקריעת גזירות רעות, שגזרה רומי על ישראל (בבלי, מעילה, י"ז ע"ב).

I. Lévy, *REJ*, VIII, 200-202; X, 66-73; *Encyclopaedia Judaica*, III, 1038-1039 (ושם ביבליוגראפיה מפורשת).

בַּרְתֶּלֶמִי, ז'ן־ז'ק — Jean-Jacques Barthélemy — (1716, על־יד מארסי — 1795, פאריס), חוקר־עתיקות וסופר צרפתי. ב', שהיה כומר ובן־חסותו של הרוזן משוּאזֶל (Choiseul), ניהל במשך 30 שנה (מ1753 ואילך) את אוסף־המטבעות הממלכתי; כן כתב מחקרים מרובים בענייני מטבעות עתיקות. ב1755/58 ישב באיטליה. ב1788 הופיע ספרו הגדול Voyage du jeune Anacharsis en Grèce ("מסעות אנאכארסיס הצעיר ביוון"), שבו עסק כ30 שנה. הספר נכתב בצורת זכרונות של סקיתי בן המאה ה4 לפסה"נ, שבהם הוא מספר על חיי הפרט וחיי הציבור ביוון, שבה ביקר בנעוריו, בתקופת פריחתה של אתונה. סמוך להופעתו ניתרגם הספר ללשונות הרבה וזכה להצלחה מרובה משום שהשלים את הידיעות, שעניינו אז את הקהל המשכיל בעקבות חשיפתן של תרבות פומפיאי והֶרקוּלָנֶאוּם ופעולתו הארכֶאולוגית־היסטורית של וינקֶלמן באיטליה.

ב1789 נבחר ב' לאקאדמיה הצרפתית. כשפרצה המהפכה הצרפתית נכלא לזמן קצר, ובשנתיים שקדמו למותו שימש המנהל של הספריה הלאומית. — כל כתביו, ב4 כרכים, יצאו ב1821 ע"י Villenave, בצירוף אטלאס ל"מסעות" וסקירה ביוגראפית. נדפסו גם חליפות־המכתבים בין ב' ובין ארכיאו־לוגים וחוקרי־מטבעות שונים.

בַּרְתֶלֶמִי, לֵיל־ (בצרפ' Massacre de la Saint-Barthélemy = הטבח של ליל ברתלמי), הלילה שבין ה23 וה24 באוגוסט (יום חגו של השליח בר־תלמי הקדוש, ע"ע), 1572, שבו התחיל טבח המוני של ההוגנוטים בפאריס ובערים אחרות בצרפת. — ב22.8 ניסתה המפלגה הקאתולית בחצר הצרפתית, בהסכמתה של המלכה קתרין (ע"ע), לרצוח את קוליני (ע"ע), מנהיגם של ההוגנוטים, אך הדבר לא עלה בידה. משנכשל נסיון־התנקשות זה החליטה המלכה על רצי־חתם של כל ההוגנוטים, שבאו באותם הימים בהמוניהם לפאריס לכבוד נישואיו של חברם אנרי (ע"ע אנרי IV). אזרחי־פאריס, קאתולים קנאים, היו מוכנים לפעולה כזו, וכ2,000 הוגנוטים נרצחו בימים אחדים בעיר־הבירה וכ3,000 בערים אחרות (לפי האומדנים החדשים). הרציחות נמשכו בפאריס עד ה17.9 ובפרובינציות עד ה3.10; אך חלק ניכר ממושלי־הפרובינציות מנעו את הרציחות במחוזותיהם. — אירופה הקאתולית בירכה את המלכה קתרין על הצלחתה, והאפיפיור ערך חג־תודה ברומי.

H. Baumgarten, *Vor der Bartholomaeusnacht*, 1882; H. De la Ferrière, *La Saint-Barthélemy*, 1892.

בַּרְתֶלֶמִי, פְּרַנְסוּאַ, רוזן — François, Marquis de Barthélemy — (1747—1830), מדינאי צרפתי. ב', שהיה בן אחיו של ז'ן־ז'ק ברתלמי (ע"ע), נכנס ב1768 לשירות הדיפלומאטי. ב1792—1797 כיהן כציר־צרפת בשווייץ והשיג בתפקיד זה באפריל 1795 את השלום עם פרוסיה וביולי אותה שנה את השלום עם ספרד, מה שהקל במידה מרובה את מצבה המדיני של צרפת באותו זמן. במאי 1797 נבחר כאחד מחמשת הדירֶקטורים (ע"ע צרפת, היסטוריה), אבל בספטמבר כבר הודח ממשרתו משום נטייתו המלוכנית והוגלה להודו־המערבית. ב' ברח משם לאנגליה, חזר לצרפת בתחילת 1800 ונתמנה על־ידי נאפוליון סגן־הנשיא של הסֶנאט. בישיבת הסנאט מן ה2.4.1814, שבה הוכרז על סילוקו של נאפוליון מן השלטון, שימש ב' יושב־ראש. מאז ואילך היה בשירותו של לואי XVIII, שהעלה אותו (ב1815) לדרגת מארקיז. המיסמכים המדיניים, שבהם סוכמה פעילותו (Papiers de B., 1792—1797), פורסמו ב6 כרכים, ב1894—1910.

E. Stroehlin, *La mission de B. en Suisse, 1792-1797*, 1900.

בַּשׁ, וִיקְטוֹר — Viktor Basch — (1863, בודאפסט — 1944, מחוז לִיוֹן), הוגה־דעות צרפתי־יהודי ולוחם על זכויות־האדם. ב׳ נתמנה ב1887 פרופסור לספרות האירופית החדשה ברֶן וב1906 בפאריס; ב1918 נוסדה בשבילו בסורבונה פרופסורה לאסתטיקה. ב׳ היה מחלוצי ה„איחוד להגנה על זכויות האדם והאזרח״, שנוסד בפברואר 1898 ע״י כמה אנשי־רוח בצרפת כתגובה על הניהול הטרוריסטי של משפט זולה (ע״ע) בעניין דריפוס (ע״ע). ה„איחוד״ הוסיף לפעול גם אחר זיכויו של דרייפוס, וב׳ נעשה נשיאו ב1926. כן היה חבר הוועד הפועל של ה„אליאנס״. כסוציאליסטן תמך ב׳ בחזית העממית של לֵאוֹן בלוּם (ע״ע). בזמן הכיבוש הגרמני של צרפת היה ב׳ חבר הוועד המרכזי של לוחמי־המחתרת בצרפת. הוא ואשתו נרצחו ע״י אנשי המיליציה הצרפתית של ממשלת־וישי.

בין נאומיו וכתביו בענייני זכויות־האדם יש לציין את נאומו „אמיל זולה בפאנתאון״ (1908) ואת הספר La guerre de 1914 et le droit („מלחמת 1914 והחוק״, 1915). נוסף על קובץ של Essais d'esthétique, de philosophie et de littérature („מסות לאסתטיקה, לפילוסופיה ולספרות״), 1934, חיבר ב׳ ספרים על האסתטיקה של קאנט (1896), על שילר (1902), על קארלייל (1938) ועוד. מחשובי חיבוריו בשאלות מדיניות הם: L'Individualisme anarchiste: Max Stirner („האינדיווידואליזם האנארכיסטי: מאכס שטירנר״), 1904; Les doctrines politiques des philosophes classiques de l'Allemagne („התורות המדיניות של הפילוסופים הקלאסיים של גרמניה״), 1927.

J. Ajalbert, *Quelques dessous du Procès de Rennes*, 1901, p. 21–22; J. Kayser, *L'Affaire Dreyfus*, 1946, passim.

א. ע. ש.

בַּשׁוֹ, ע״ע מַטְסוּאוֹ בַּשׁוֹ.

בִּשּׁוּל, הכשרתם או השבחתם של מזונות למאכל על־ידי פעולות־חימום.

1. מטרות הב׳ הן: (א) הקלת העיכול של מזונות קשים לעיכול כשהם במצב חי; (ב) הספקת מאכלים ומשקאות חמים (בעיקר באיזורים קרים או בעונות קרות); (ג) השמדת הידקים מזיקים, בעיקר בחלב ובמים (ע״ע עִקוּר). אולם ב׳ או חימום ממושך עשוי להשמיד גם ויטאמינים וכמה חמרים מזינים שבמזון; לשם מניעת תקלה זו הומצא — בין השאר — הפִּסְטוּר (ע״ע); (ד) שימור של מזונות, שהם מצויים בשפע במקומות מסויימים או בעונות מסויימות דוקה; דבר זה נעשה ע״י הרתחתם של צרכי־האוכל בכלי זכוכית או מתכת, שנסגרים אח״כ הֶרְמֶטית (ע״ע שִׁמּוּרִים), וכן על־ידי עישון וייבוש (עי׳ להלן).

2. פעולות־הב׳ מבחינה פיסיקאלית־כימית הן בעיקר דֶנאטוראציה של החלבונים, הפיכת העמילן לדֶכּסטרין (דֶבֶק), התכת השומנים, המסת חמרים מינראליים וסוכרים. מבחינה מֶכאנית חשובים ריפוף הקשר הבֵינתָאי של הרקָמות והריסת קרומי־התאית של תאי הרקמות הצמחיות.

3. דרכי הב׳. (א) הדרך הפרימיטיווית ביותר, הנהוגה בעיקר בתוך שבטים של ציידים ונודדים, היא הצְלִיָּה על־גבי אש גלויה או על־גבי גחלים (על אַסְכָּלָה [מִיצָלֶה] או שפודים) או רְצָפים (אבנים מחוממות), בתוך רמץ או חול מחומם, בתוך יורה, ובשלבי־התפתחות מאוחרים יותר — בתנורים ובקדֵרות. נוהגים לצלות בשר, דגים גדולים, ירקות מסויימים, תפוחי־עץ, תפוחי־אדמה וביצים (בעיקר ברמץ או בחול מחומם). צליית אגוזים וכיו״ב בתוך „אבוב״ (מיקלֶה) או מחבת על־גבי אש גלויה ידועה בשם קְלִיָּה. — שאר דרכי הב׳ נתפתחו בשלבי־תרבות מאוחרים יותר, מאחר שהן מצריכות שימוש בכלים מיוחדים, עשויים חרס, מתכת, חרסינה או זכוכית, שעומדים בפני אש (וע״ע כלים). — (ב) האפיה (של לחם [ע״ע], עוגות ומיני תופינים) נעשית בדרכים דומות לצליה; בתקופה מאוחרת יותר התחילו אופים גם בתבניות פתוחות, שמוכנסות לתנור, ועם הנהגת השימוש בנפט, גאז וחשמל — אף בתבניות סגורות (כגון סיר־פלא). — (ג) השליקה (הנקראת לפעמים ב׳ סתם) נעשית ע״י הרתחת המזונות במים ללא תוספת שמנים; היא נהוגה לגבי כל המזונות הנזכרים ב(א), וכן לגבי קטניות, אורז, מעשה־קדרה ופירות (חיים או מיובשים). עפ״ר מוסיפים לשלקים מעט מלח ולפירות — סוכר. בשעת השליקה, ביחוד אם הוכנסו המזונות למים קרים, מופרשים לתוך המים חמרים מזינים חשובים (מים כאלה יכולים לשמש מרק למאכל); כדי למנוע את הדבר נוהגים לבשל מזונות מסויימים (כגון דגים, ירקות, אורז, ועוד) על הֶבֶל (בתוך כלי נקוב), או במעט מים, שמעלים הבל רב (בתוך אלפסים בעלי כיסוי קמור [בארצות המזרח] או בתוך סיר לחץ). — (ד) הטיגון נעשה ע״י שמנים חמים בתוך כלים רדודים או עמוקים. הוא נהוג לגבי כל המזונות המנויים ב(א) ו(ג). את הביצים מטגנים כשהן מוצאות מן הקליפה שלמות (ביציה), כשהן מוקצפות (חביתה), או כשהן נטרפות בתוך כלי־הטיגון. כמו־כן נוהגים לטגן בשר, דגים וירקות כשהם מרוסקים (קציצות). מינים מסויימים של דגים, ירקות ולביבות (סופגניות) נוהגים לטגן בכלים עמוקים. — (ד) הב׳ במובנו המצומצם (הנקרא לפעמים „אידוי״) נעשה במעט מים בתוספת שמנים ותבלים שונים. הוא נהוג לגבי כל המזונות הנזכרים בסעיפים הקודמים, ובפרט לגבי מאכלים מעורבים (כגון בשר וירקות, בשר וקטניות וכיו״ב), ובכלל זה מיני חַמִין. — (ה) העישון, הנעשה במעשנה או בחדרי־עישון מיוחדים, נוהג לגבי מיני בשר ודגים. — (ו) הייבוש, הנעשה בתנורים או באויר חם, נוהג לגבי בשר, דגים ומיני פירות וירקות (וע״ע בשר, עמ׳ 974).

4. אמצעי הב׳. (א) אמצעי־הב׳ העיקרי הוא האש, שמעליה מתקינים מוקד פתוח או שפולאים אותה בתנורים (מיטלטלים או קבועים) ופורנות (תנורי־אפיה גדולים וקבועים), וכן בכיריים מיטלטלות (עשויות חרס) או קבועות (עשויות חרס, אבנים או לבנים או פח של ברזל). הכיריים הגדולות, העשויות אבנים או לבנים, מכוסות לוחות־ברזל. כחמרי־הסקה לכלים הנזכרים משמשים עצים, פחמים, קוצים, כְּבוּל, ולפעמים — לב׳־משקאות — אף גֶפֶת (פסולת של זיתים). בארצות מסויימות (כגון צרפת והונגאריה) משתמשים במיני־עצים מסויימים (בעיקר בזמורות־גפנים), שמפיקים בשעת שריפתם חמרי טעם וריח, להשבחת טעמם של התבשילים. — (ב) נפט (בפתיליות ובתנורים מיטלטלים). — (ג) גאז המועבר לכיריים. — (ד) חשמל, שמועבר לכיריים, ללוחות, לקומקומים וכן למַטְבְּלים נתונים בתוך כלים מלאים נוזלים. — (ה) בקרני־השמש אפשר להשתמש לייבוש־מזונות באיזורים חמים ובראשי ההרים. כן משמש חול מחומם בשמש לצרכי ב׳ ממש (ביחוד של ביצים וכיו״ב). בזמן האחרון פותחה בהודו שיטה של בישול באמצעות

קרני־שמש מכוונות לתוך כיריים. — (ו) תיבות ב׳ (לפעמים מרופדות מצידיהן הפנימיים בחמרים מבודדים, כגון מוך, שבבים וכיו״ב) משמשות לסיום בישולם של מזונות ללא חמרי־דלק וללא השגחה.

5. **הקלות בב׳.** הב׳, שמתחילה היה פשוט ביותר, נתפתח ונתעדן במרוצת־הזמן, והגיע — בפרט בחוגי האצולה והעשירים — לדרגת אמנות ממש (ע״ע גסטרונומיה). אולם אף בחוגי המעמד הבינוני נעשה הב׳ מורכב יותר ויותר. משום כך, וגם מחמת השינויים שבאו במבנה החברה ושגרמו למחסור בידיים עובדות במשק־הבית, הפך הב׳ במידה הולכת וגוברת למעמסה כבדה על עקרת־הבית. הדרכים להקלת הב׳, שהומצאו במשך הזמן, הם: (א) סידור ראציונאלי של העבודה במטבח, שכולל מיתקנים לאספקת המים ולניקוזם, כלי־ב׳, שאינם מעלים עשן ושהם נוחים להפעלה, מכונות של טחינה וחיתוך, לישה והקצפה וכיו״ב; (ב) שימוש במקררים, שמאפשר הכנת תבשילים לימים אחדים. לאמיתו של דבר, היתה הקפאתם של תבשילים (עד להכשרתם למאכל ע״י חימום בשעת־הצורך) נהוגה עוד קודם לכן, ביחוד בין המתיישבים הראשונים בצפון־אמריקה ובין הנוסעים למרחקים באיזורים הארקטיים, אלא שבדור האחרון הגיעה לממדים נרחבים הודות להתפתחות הטכנית (וע״ע קרור); (ג) שימוש בשימורים למיניהם (שהוכנו בביח״ר או במשק־הבית עצמו), וכן במזונות, שנקנו כשהם מוכנים לבישול (כגון עופות מנוקים); (ד) הנסיונות, שנעשו בזמן האחרון (ביחוד באה״ב וכן בכמה שיכונים בישראל), להקים מטבחים משותפים לכל הדיירים של הבית או גוש־המגורים. במטבחים משותפים משתמשים בעיקר רווקים או זוגות מחוסרי ילדים, מאחר שקשה למנהליהם של מטבחים אלה להביא בחשבון בשעת הכנת המאכלים את דרגות־הגיל או את מצב־הבריאות של בני־המשפחות השונים. פתרון משביע רצון ביותר נמצא לבעיה זו במשקי הקיבוצים בישראל: המאכלים, העשויים מתוצרת־המשק המשובחת, יפים לבריאותם של רוב החברים, ונוסף על כך מצויים במשקים אלה מטבחים לילדים ומטבחים מיוחדים לדיאטה (ע״ע). — לתושבי־הערים ניתנה אפשרות להשיג תבשילים חמים וזולים במסעדות עממיות, ולמחוסרי־אמצעים — בתמחויים. — יש לציין, שמטבחים מיטלטלים הונהגו לראשונה באירופה בימי מלחמת־העולם I כדי לספק אוכל חם לחיילים (בכלל זה: ללוחמים בחזית). בימי־רעב נוהגים גם להפעיל תמחויים ניידים.

6. **הכשרה לב׳.** הכרת חשיבותו של ב׳ נכון לבריאותן של שכבות רחבות בעם, וכן לכלכלה הלאומית (פיתוח התיירות הפנימית והחיצונית), גרמה בארצות הרבה להנהגת לימוד כללי של ב׳ בבת״ס, בקורסים לעקרות־בית מחוסרות־נסיון ובבת״ס מיוחדים למורות לבישול, וכן לטבחים ולטבחות, שעתידים לעבוד במשקים גדולים (באוניברסיטת־קולומביה הוקמה קאתדרה למקצוע זה). כמו־כן משתדלים לעורר עניין בב׳ ע״י עריכת כינוסים והתחרויות בממדים בינלאומיים, והזוכים בתחרויות מקבלים פרסי־כסף גבוהים. מלבד זה מפרסמים מירשמים לב׳ במדורות קבועים בעיתונים יומיים ואחרים, ואף משדרים מירשמים בראדיו.

„ספרי־ב׳״ — ללימוד המקצוע ולמתן הוראות להכנת תבשילים מסויימים — מצויים לרוב בלשונות שונות. ספר־הב׳ של אפיקיוס מתקופת הקיסרות הרומית נדפס בוויניציאה בתקופת־הרנסאנס. באותה תקופה יצאו לאור גם ספרי־הב׳ של טבחי־החצר של מלכי־צרפת במאה ה14, שנשתמרו בכ״י, וכן נתחברו ספרי־ב׳ חדשים הרבה, תחילה באיטליה וצרפת ואח״כ בארצות אחרות, ומספרם הולך וגדל, בעיקר מן המאה ה18 ואילך. וע״ע גסטרונומיה.

מצד ההלכה מסוייג מעשה הב׳ ע״י כמה איסורים: 1) אסור לבשל בשר בחלב (ע״ע כשרות); 2) אסור לבשל בשבת (ע״ע) — שני איסורים אלה מן התורה. 3) אסור לאכול דבר שבישלו גוי, ואפילו בכלי כשר של ישראל — איסור זה הוא מדברי־סופרים, ומגמתו המפורשת להתרחק מן הנכרים שלא יתערבו בהם ישראל ולא יהיו רגילים אצלם במאכל ובמשתה (ע״ז ל״ה, ע״ב [משנה, רש״י ד״ה והשלקות]; שם ל״ז, ע״ב — ל״ח, ע״א; רמב״ם, הלכ׳ מאכלות אסורות י״ז, ט׳; שו״ע יו״ד קי״ג).

פ. ג.

בַּשְׁיָצִי, שמה של משפחת חכמים ומנהיגי־ציבור קראיים בתורכיה במאות ה15 וה16. ראשית פעילותה של המשפחה היתה באדריאנופול, עיר־מושבו של השלטון התורכי בבלקנים קודם כיבושה של קושטה ב1453; מכאן הכינוי „אדריאנופוליטי״, שדבק בשמם של בני ב׳ אף בדורות מאוחרים.

האספולה ה„אדריאנופוליטנית״. שלא כמשנתם של ראשוני הקראים, שנטו להחמיר, הצטיינה אספולה זו, שנוסדה על־ידי בני ב׳, בנטיה להקל: „לא ניתנו המצוות אלא לפי היכולת, וכשאין דעת הברור נעשה בדרך ההקרבה״ (אליהו ב׳ ב„אדרת אליהו״, הקדמה). יתר על כן: בכמה מתיקוניה מסמלת אסכולה זו שלב קיצוני בתהליך ההתקרבות של הקראים אל מנהגי הרבניים ואל תפיסתם העיונית. המהפכני שבתיקוניה היה בלא ספק ההתר שהתירו (ב1440 לערך) מנחם בן יוסף ב׳ ובנו משה להדליק נר של שבת. ע״י כך הופר לראשונה מנהג־קדומים של הכת לבלות את ערבי־השבתות בחשיכה וסולק סימן־ההפרד המובהק בין מושבות הקראים לבין מגורי אחיהם הרבניים. אמנם אחר פטירתם של מנחם וחבריו נפלגה העדה „לשתי כתות, מהם מדליקין ומהם בלתי מדליקין, והיו כת הבלתי מדליקין מחרפים לכת המדליקין״ („אדרת אליהו״, ענין שבת); עד שקם נכדו של מנחם, אליהו בן משה, ובתוקף הסמוכים, שמצא בהלכות הפוסקים הקראיים המקילים של המאה ה11 (לוי בן יפת וישועה בן יהודה), ובעיקר בכוח מעמדו והשפעתו על בני דורו, השליט את תקנת אבותיו בכל ישובי הקראים בתורכיה, קרים, ליטה ופולניה. רק קראי מצרים, סוריה ואר״י הוסיפו להימנע מהדלקת הנר במשך דורות הרבה.

לאחר שהגלה השולטן מחמד II את יהודי אדריאנופול, פרוטו ושאר מקומות לקושטה (1455), לשם חידוש ישובה של הבירה, הוסיפו מנחם ובניו לעמוד בראש העדה במקום־מושבם החדש. כהמשך לתקנותיו הקודמות, ומתוך מגמה להשוות את הנוהג הקראי של הקריאה בתורה אל זה של הרבניים, ביטל מנחם (ב1460 לערך) את מנהג עדתו לפתוח בפרשת־בראשית בניסן וציווה על קריאתה בתשרי, בשבת־בראשית, כמנהג הרבניים. מחשש התנגדות מצד השמרנים שבקהל, קרא מנחם לאליהו שוּבַּשִׁי, „שר וגדול בישראל״, לעלות לתורה בשבת שאחר שמיני עצרת ולפתוח בפרשת־בראשית; „ומצד חוזק ידו [של השר] במלכות ועצת הזקנים

הנכבדים... נתפייסו כל הקהל ולא ענו דבר" (כָּלֵב אֲפֶנְדוֹפּוּלוֹ ב„פתשגן כתב הדת", קושטה, 1497).

הרפורמות המעשיות של בית ב' לא היו אלא שלב אחרון בהתפתחות טבעית ובלתי־נמנעת, שראשיתה היתה נעוצה בדורות הראשונים של התיישבות הקראים על אדמת הקיסרות (במאות ה10 וה11) ושהלכה וגברה עם חורבן המרכז הקראי בירושלים בסוף המאה ה11 ועם כשלונה של הכת לחדשו אחר מסעי־הצלב. עם זה נצטרפו במאה ה15 גורמים חברו־תיים מיוחדים להחשתה של התפתחות זו והוסיפו לתופעת ההתקרבות הקראית־הרבנית גון מובהק של תנועה משכילית־„גבירית", שבית ב' היה לה לפה במשך כמאה שנה לפחות. שפל התורה הקראית בדורות האחרונים למלכות הביזאנטית ודלותו של החומר הלימודי והספרותי, שהיה מצוי אז בידי חכמי הקראים ותלמידיהם, נתבלטו ביותר על רקע השפע הכלכלי, שממנו נהנו משפחות קראיות רמות־מעלה במרכזי השלטון התורכי (באדריאנופול, אחר־כך בקושטה) ולאור הצרכים התרבותיים, שנבעו ממצב זה. נוסף על כך עוררה הופעתם של פליטי ספרד המשכילים בערי תורכיה וקהילותיה שאיפה להשכלה יהודית וכללית בתוך יהודי המקום האמידים, רבניים וקראים כאחד. צעירים קראיים בני־טובים, בניו ותלמידיו של מנחם ב', התחילו מחזרים על פתחיהם של מורי־ההוראה הספרדיים בבקשת תורה ומדע, ואילו מורים אלה לא נמנעו מלהעניק ל„בני הקראים מכל למוד שיבקשו ממנו" (שו"ת ר' אליהו מזרחי, קושטה, המאה ה15). מסימ־ניה המובהקים של תנועת־ההתקרבות הראציונאליסטית, מיסודו של בית ב', היה גם הבוז שרחשה לקנאותו החשוכה של ההמון, הקראי והרבני כאחד, הם־הם „עמי הארץ והשרץ השורץ", שמיחסם האמוציונאלי הסתייגה התנועה, שפנתה אל חוגי האינטליגנציה בלבד, בשם האמת האובייקטיווית ודרך ההגיון והחקירה המשותפת למשכילי שני המחנות ביהדות (על פרטי מניעיה של תנועת־התקרבות זו ע"ע קראים).

א ל י ה ו ב' (1430?—1490). האידיאולוג המובהק של תנועת־ההתקרבות הנזכרת ושל הליבראליזם ההלכי שנבע ממנה היה אליהו בן משה, נכדו של מנחם. בשעה שתרומתם של מנחם ומשה התבטאה בעיקר בתקנותיהם המעשיות ובהנהגתם הציבורית — מכל מקום לא נשתמרו כתבים משלהם — כבש לו אליהו מקום־כבוד בהיסטוריה הקראית לא רק כלוחם נועז לביצור תקנות אבותיו, אלא גם כפוסק בעל שיטה, שנתן ביסוס עיוני לתקנות אלו ואף הרחיבן (בעיקר בתחום הלוח); הוא־הוא „הפוסק האחרון" לבני־מקרא עד ימינו. נראה, שסמוך ל1480 נתמנה כמנהיגה של העדה הקראית בקושטה ובאותו זמן התחיל גם בחיבור ספרו הגדול, „אדרת אליהו". כתיבת הספר נמשכה כעשר שנים והופסקה עם מותו של המחבר (תלמידו וגיסו של אליהו ב', כָּלֵב אֲפֶנְדוֹפּוּלוֹ, התחיל בהשלמת הספר — ה„השלמה" תופסת כשליש של המהדורה המודפסת — אך גם הוא לא הספיק לסיימו והוסיף עליו שלושה מדורים בלבד).

כוונתו של המחבר בספר־מצוות זה היתה לסדר ולמַצות את כל דיני ישראל (בניסוחם הקראי) עד „לבלתי יצטרך החושק לספר אחר זולתו" (אליהו ב' במכתבו לאחד מחכמי טרוקי, 1485). הספר נתפרסם פרקים־פרקים, שהוכרו כמחייבים עוד בחייו של המחבר — חלק אחד כבר היה מצוי בלוצק שבווליניה ב1486 לערך — ובאחד מן המדורים המאוחרים (בפתיחה לסדר מילה) אף היה סיפק בידי אליהו להשיב על דברי־ביקורת, שנמתחו על דברים שאמר בהקדמה לספרו. ה„אדרת" היה בין הספרים הקראיים הראשונים שהופיעו בדפוס (קושטה, 1530/1). במאה ה19 הודפס הספר פעמיים נוספות (גוזלוו, 1835; אודסה, 1870). דיני־השבת של ב' עוררו ספרות־פולמוס רחבה במחנה הקראים, אך פרקים אחרים, בעיקר אותם שדנים בקידוש־החודש (שבהם היה אליהו הראשון להתקין לוחות של מולדות), בעשרת העיקרים, בהלכות־שחיטה ובדיני עריות (גם כאן הותקנו טבלאות שימושיות), זכו לשורה ארוכה של עיבודים, קיצורים ופירושים. סיגנונו העברי של הספר, שהוא בהיר ומדוייק להפליא, מבנהו ההגיוני, המקל על השימוש בו, וכן רבצדדיותו של החומר ההלכי והכללי שבו, העלו את ה„אדרת" למדרגה של יצירת־מופת, שיש רואים אותה כעין הקבלה ל„שולחן הערוך" הרבני, אע"פ שקדמה ליצירתו של ר"י קארו בשני דורות (עי' עוד על תכנו של הספר בערך ק ר א י ם, סעיף „ספרות ההלכה הקראית").

נוסף על העובדה ש„אדרת אליהו" משקף נאמנה את הזרמים והמגמות בחקיקה הקראית של סוף יה"ב הוא משמש גם מדריך לקביעת הקף השכלתו של הומאניסטן יהודי בתורכיה במאה ה15, ולציון הדרך, שבה ביקש למזג את השכלתו הכללית עם מורשתו היהודית. בפירושו לעיקר השישי מעשרת עיקרי־האמונה של הקראים, הציע אליהו תכנית־לימודים שלימה ומפורטת, כללית ויהודית, ואף נקב בשמם של ספרי־יסוד מסויימים, שהצעיר בן־זמנו היה חייב, לדעתו, לשַנוֹתָם. אך לעומת ערכו המרובה של הספר כתעודה חברותית־תרבותית מדורו של המחבר, דלה תרומתו להארת ההיסטוריה הקראית של הדורות שקדמו לו. ההערכה המקובלת, הרואה ב„אדרת אליהו" אוצר בלום של מסורות היסטוריות אוטנטיות ושל מקורות ספרותיים אבודים מימי ראשיתה של הקראות, אינה עומדת בפני הביקורת. לא זו בלבד שספרים מרובים ממבחר היצירה הקראית לא היו מעולם לעיניו של המחבר (וכשהביא את דבריהם השתמש בכלי שני), אלא שגם בנוגע לכתבים שנמצאו תחת ידו לא תמיד היו לו ידיעות מוסמכות בדבר זהות מחבריהם, זמן חיבורם וכד'. דלותם של המקורות הקראיים, שעמדו לרשותו, שיעבדה את ב' למקורות הרבניים במידה מרובה כל־כך, שֶאַף את ידיעותיו על מוצאה ותולדותיה של הקראות שאב מתוך חיבורים רבניים (כס' „הכוזרי" ליהודה הלוי ו„סדר הקבלה" להראב"ד). העלאה זו של חומר חיובי מתוך צינורות אנטי־קראיים הכריחה את ב' לפתח שיטה יחידה במינה של קריאה בין־השיטין — כלומר, שיטה, שחושפת את גרעין האמת האובייקטיווית בתוך קליפת הביקוֹרת, המאפילה עליה.

חליפת־המכתבים בין אליהו ב' ובין הקהילות הקראיות בטרוקי ובלוצק מעידה על הקף פירסומו של אליהו ופירסום כתביו, בעודו בחיים, ברחבי הגולה הצפונית. ב1483 פנתה עדת הקראים של טרוקי אל קהל קושטה בבקשה „שיבוא מכם אחד מהמשכילים להרביץ תורה וחכמה בתוכנו, ונמצא חן בעיניו במה שיגזור עלינו". בתשובתו מביע אליהו נכונות להכשיר בקושטה, על חשבון הקהילה המארחת, את בחורי טרוקי המשכילים, „והם יבואו אח"כ אצל כבודכם וירביצו תורה בישראל". גם לבני לוצק הציע ב' לשלוח „שניים בחורים פקחים, שיבואו הנה ללמוד מן הבא בידינו ונתן

נבואה פיוטיים). הוא שם־עצם כללי, שע״י ה״א הידיעה הפך לפרטי (כמו הכרמל והשרון). פירושה של המלה ב׳ אינו ברור. על יסוד השוואה עם המלה „בתן” בערבית משערים, שהמובן הוא מישור ללא אבנים; ואמנם נקרא מישור־הבשן (בערב׳ אן־נוקרה), שמחציתו הדרומית מכוסה אדמה רכה ופוריה, „בתניאה” (Βαταναία) ביוונית — שם, שהוא ודאי ממקור נבטי או ארמי קדום —, אבל אין הוכחה לדבר, שהשם ב׳ ציין בזמן מן הזמנים רק את המישור הדרומי. במקרא (דב׳ ג, י; יהוש׳ יג, יא) סומן מקומה של העיר סלכה בלב הר־הב׳ (כיום הר־הדרוזים), בעוד שדן שבעבר־הירדן המערבי צויינה כגובלת בב׳ בקצהו הצפוני־מערבי (דבר׳ לג, כב). אונקלוס ויונתן מעתיקים תמיד ב׳ ב„מתנן” (אפשר, שינוי־צורה מ„בתנן”), הפשיטא ב„מתנין”. בתרגום ירושלמי יש בתנייא (דבר׳ לב, יד; לג, כב) בחילופי גירסאות, וכן נמצא שם זה גם בתלמוד ירושלמי — כנראה, בהשפעת היוונית.

הב׳ הוא החלק הגשום והפורה ביותר שבעבר־הירדן המזרחי לא רק מפני שהוא החלק הצפוני שבו, אלא גם משום גבהו ואדמת־הלבה שלו. הודות לכך היו בו יערות וכרי־מרעה ומפני־כן מהולל הב׳ במקרא בעצי־היער האדירים שלו (ישע׳ ב, יג; יחז׳ כז, ח; זכר׳ יא, ב) וכן בבקרו ובצאנו (דבר׳ לב, יד; עמוס ד, א; תהל׳ כב, יג). ב׳ וכרמל נזכרים יחד כשטחים מצויינים בפוריותם (ישע׳ לג, ט; ירמ׳ נ, יט; נחום א, ד). יערות הב׳ נעלמו זה דורות הרבה, אבל בחלקיו הגבוהים בגולן העליון ובהר־הדרוזים עדיין מצוי מרעה טוב, ומכאן הפרות הגולניות, שהן המשובחות שבתחומה של א״י. המישור והגולן התחתון מצויינים בחיטה קשה מעולה, שאינה נזכרת בימי־קדם. שנות־בצורת מצויות בב׳ יותר מבעבר־הירדן המערבי, פרט לנגב. בב׳ עברה „דרך המלך” הקדומה (במד׳ כ, יז) מאילת לדמשק. עמה התחבר סעיף מ„דרך־הים”, שעבר את הירדן מול בית־שאן, וסעיף שני, שהוליך לדמשק ועבר על־פני דן. מדמשק יצאו שתי דרכים בינלאומיות קדומות, אחת מהן לצפון־המזרח, לתדמור, ומשם לפרת, והשניה — צפונה, לחמת, ומשם לאסיה הקטנה. כיום עוברים בב׳ כביש בקו של דרך־המלך וממזרח לו — מסה״ב החג׳אזית.

תושבי־הב׳ הקדומים היו, לפי מסורת המקרא, הרפאים (דבר׳ ב, יא; ג, יא). בזמן שעלו ישראל ממצרים שוב לא נשארו מהם אלא שרידים מועטים, ואחד מהם היה עוג מלך־הב׳. על־פי שמותיהם של מלכים ושרים, שמשלו בב׳ ושנזכרו במקרא, משערים, שהיו בב׳ גם יסודות הודו־איראניים וחוריים, אך האוכלוסיה היתה ברובה אמורית ולשונה היתה שמית. במישור התפתחה ממלכה גדולה (בהשוואה לממלכות־הערים שבא״י המערבית), שהקיפה את כל הבשן והר־החרמון וחצי־הגלעד, ועריה הראשיות היו עשתרות ואדרעי (יהוש׳ יב, ד—ה). את עוג מלכה הכה משה באדרעי (בערב׳: דרעה) ואת ארצו נתן לחצי שבט המנשה (במד׳ כא, לא; לב, לג—מב). רוב תושבי־הב׳ נשארו במקומם (במד׳ לב, יז) ואף בימי דוד עוד שרדו המובלעות הנכריות של הגשורי והמעכתי בגולן העליון מדרום לחרמון (יהוש׳ יג, יג; שמ״ב י, ו—ח; יג, לז). בימי בית ראשון תקפה ארם־דמשק את הב׳ והגלעד ולפרקים השתלטה עליהם (מל״א כב, ג). יהואש וירבעם בנו היו מלכי־ישראל האחרונים שהחזיקו בב׳ (מל״ב יג, כה; יד, כה). ב־732 כבש תגלת פלאסר III את הב׳ (מל״ב טו, כט) והגלה את תושביו — אך כנראה לא גלות שלמה. בתקופת השלטון האשורי בב׳ הוקמו שתי פחוות (שהוסיפו להתקיים, כנראה, גם בתקופת השלטון הבבלי והפרסי: קרניני (קרנים) וחורינה (חורן). בימי התלמיים חולק הב׳ לשלושה מחוזות: גולניטיס, בתניאה וטרכוניטיס (החורן). הסלוקיים איחדו את כל עבה״י שמצפון לעמון בשם גלעדיטיס. בספר חשמונאים א׳ נכלל הב׳ בגלעד. בימי התלמיים נאחזו בערי־הב׳ המסחריות יסודות הלניסטיים, שהתייחסו באיבה למיעוטים היהודיים, שישבו בתוכו. ב־164 לפסה״נ בא יהודה המכבי לעזרת יהודי־הב׳ הנרדפים, נלחם באויביהם, שמנהיגם היה טימותיאוס (שם יווני), היכה אותם והוציא את היהודים מעבר־הירדן.

ינאי אלכסנדר כבש (ב־85 לפסה״נ בערך) את הגולן מידי הנבטיים, שהתפשטו ממושבותיהם שבארץ־אדום הקדומה והגיעו במחצה השניה של המאה ה־2 עד דמשק. ב־63 לפסה״נ נטל פומפיוס את הגולן מידי היהודים ונתנו לבני יטור, שבידם היה הב׳ ברובו; את ערי־המתייוונים סוסיתה (היפוס) בגולן התחתון, רפון (רפנה) וקנת (קנתה) שבמישור הב׳ זיכה באוטונומיה, וערים אלו הצטרפו אח״כ לברית „עשר הקריות” (ע״ע דקפוליס). בשנות 30—20 לפסה״נ קיבל הורדוס בהדרגה את כל הב׳ מידי אוגוסטוס קיסר והב׳ נשאר ברשותם של יורשיו (ע״ע פיליפוס ואגריפס I ו־II) עד שנת ה־100 לסה״נ. בימי הורדוס התיישבו בב׳ יהודים מא״י המערבית ומבבל. שר־צבאו זמרא, יהודי בבלי, ביער את השודדים בלג׳ה ועל שמו נקרא מאז החבל בשם טרכון דזמרא. כשבטלה ממלכת הנבטיים (ב־106 לסה״נ) סופח הב׳ לפרובינציה ערביה, שבירתה היתה בצרה. במאה ה־3 נחלש השלטון הרומי על הספר, ולשם שמירה על הביטחון מפני שבטי־המדבר הוכרחו הרומים להתקשר עם שבטים ערביים יציבים למחצה ולהכיר בנשיאם כדוכס (או פילארכוס) רומי, ואף לשלם לו שכר קבוע. מצבת קברו של מרא אל־קיס אבן עמר, „מלכם של כל הערביים”, שענד לראשו „עטרה” ומת ב־328, נמצאה בנמרה ממזרח להר הב׳ (המצבה נכתבה ערבית בכתב ארמי [נבטי]). שושלת גפנה של שבט הגסאנים (ע״ע גסאן) שלטה במשך כמה דורות בב׳ ועיר־בירתה היתה ג׳ביה, צפונית־מערבית לנוה. הנסיך המפורסם שבהם, אל חארת אבן ג׳בלה, הוכתר ע״י הקיסר הביזאנטי ב־529 בתואר פטריקיוס, וב־563, כשביקר בקושטה נתקבל בכבוד ע״י השלטונות, אע״פ שהיה מגן לכת המונופיסיטים, שהוחרמה ע״י הכנסיה הביזאנטית הרשמית. ב־581 אסרו הביזאנטים את בנו, אל־מונדיר, וביטלו את דוכסות־הספר. העדר של כוח ערבי מאורגן על הספר היה לרועץ לקיסרות בשעה שכוזרו II, מלך פרס, חדר ב־614 לב׳ וניצח את הנוצרים על־יד אדרעי. כשפלשו הערבים המוסלמיים ב־634 לב׳ תמכו ערביי־ב׳ בביזאנטים, אבל אחר תבוסתם של הנוצרים על־יד שפך הרוקד לירמוך (20.8.636) עברו לצד המוסלמים. הגולן נכלל בג׳ונד אל־ארדן (מחוז־ירדן), שעיר־בירתו היתה טבריה. שאר חלקי־הב׳ היו, כנראה, בתחומה של דמשק — בירתה של החליפות ב־660—750. מחמת קרבתו הגאוגראפית של הב׳ למרכזי השלטון והתרבות המוסלמית באותה תקופה נמשכה פריחתו של הב׳ במשך כל ימי שלטונה של שושלת אומאיה; אח״כ התחילה התדלדלותו המהירה ובימי התורכים הפך למושב של בדוים, ששדדו את הכפרים המועטים, ששרדו

בו. ב1711 התחילו דרוזים (ע"ע) מהר־הלבנון מתיישבים בהר־הב', שנקרא אח"כ על שמם. ב1860, עם מנוסתם של הדרוזים מהר־הלבנון, הוכפל מספרם בהר־הב' כמה פעמים. לא זו בלבד שהדרוזים לא נכנעו לבדוים, אלא שאף הטילו את מרותם וחסותם על כמה שבטים, שרעו את צאנם במדבר. נסיונותיהם של המצרים ב1832—1840 ושל התורכים מ1840 עד 1918 להטיל את מרותם על הר־הדרוזים הצליחו רק לשיעורים מצומצמים (בשטח ובזמן). ב1925 מרדו הדרוזים בצרפתים, שהצליחו — במאמצים גדולים — לדכא את המרד, אבל אחר המרד זיכו את הר־הב' באוטונומיה רחבה. ומאז עד סיומה של תקופת־המאנדאט (ע"ע סוריה, היסטוריה) היה הר־הב' החלק השקט ביותר בסוריה. סוריה העצמאית שואפת להשוות את הר־הב' לשאר המחוזות שבארץ, והתסיסה המתמדת שבהר נגד שלטון־דמשק מתבטאת מזמן לזמן בהת־פרצויות מרדניות. במישור הב' ובגולן הצליח השלטון התורכי להשליט את מרותו על התושבים ברבע האחרון של המאה ה19. בחיזוק השלטון והביטחון בגלילות אלה סייעו המת־יישבים הצ'רקסים, שהובאו לכאן ע"י השלטון ב1880—1884.

בסוף המאה ה19 סללה חברה צרפתית מס"ב בב' מדמשק לאל־מזיריב שמצפון לירמוך, בעיקר לשם הוצאתה של חיטת הב' לחו"ל. ב1907 נסללה מסה"ב החג'אזית, שהקבילה עד אדרעי למסה"ב הצרפתית. מאדרעי נסלל סעיף של מסה"ב החג'אזית, העובר בעמק־הירמוך ומחבר את הב' עם חיפה. המסילה הצרפתית פורקה ע"י התורכים במלחמת־העולם I. בתקופת השלטון הצרפתי בב' נסללו בו כבישים טובים, שמוליכים לסוריה, למדינת־הירדן ולישראל.

בשנות ה90 של המאה ה19 קנה הבארון רוטשילד כמה רבבות של דונאמים משני עבריו של נחל עֶלָן ממזרח לגַמְלָה ויסד כאן מושבה יהודית, שלא האריכה ימים, כי הפחה הדמשקאי גרש את המתיישבים ב1899. מושבה פרטית קטנה, שנוסדה ב1886 בהר־הגולן ממזרח לים־כינרת בשם „בני יהודה" (ע"ע), בטלה אף היא לאחר שהמשפחה היהודית האחרונה שנשארה בה נרצחה ב1920.

א. י. בר.

בֶּשֶׁנְשְׁטַיִן, יוֹהַן — Johann Boeschenstein או Boeschen-stain — (1472, אסלינגן — 1540, נורדלינגן), הֶבְרָאִיסטן גרמני. בני דורו של ב' הניחו, שהוריו היו יהודים ושהוא עצמו התנצר (זו היתה גם דעתם של כמה חוקרים מאוחרים, כגון וולף, יֶכֶר [Jöcher], שטיינשניידר ופרלֶס), אך ב' הכחיש את הדבר. ביחד עם רויכלין (ע"ע), קודמו, היה ב' מחלוצי לימוד־העברית בין הנוצרים בגרמניה. ב' פעל כמורה לעברית באינגולשטאט, רגנסבורג, ויטנברג, היידלברג, אנט־וֶרפן, ציריך ואוגסבורג. עם תלמידיו נמנו יוֹהָנֶס אֶק (ע"ע) וצְוִינגלי (ע"ע). מחיבוריו של ב': Hebraicae grammaticae Institutiones (1514). כן פירסם את ספר „המַהֲלָך" של משה קמחי בשם Rudimenta Hebraica (אוגסבורג 1520); כמה מכתביו של ב' נשארו בכתב־יד.

Wolf, *Bibliotheca*, IV; J. Perles, *Beiträge zur Gesch. d. hebr. u. aram. Studien*, 27 f., 30 f.; M. Steinschneider, *Cat. München*, Nr. 259, 401, 72, 329.

בַּשְׁקִירְיָה (Башкирская А.С.С.Р.), רפובליקה אוטו־נומית בתוך הרפובליקה הפדראטיווית הרוסית. שטחה 145,000 קמ"ר ומספר תושביה כ3.5 מיליון (ב1953). ב' שוכנת באורל (ע"ע) הדרומי ובטבלות המשתרעות לרגליו במערב ובמזרח. גבולותיה של ב' הם כמעט לכל אָרכם מלאכותיים. פלך (אובלאסט) צ'ליאבינסק חודר ללב ב' בפרוזדור, שארכו כ180 ק"מ ורחבו בממוצע 50.

טבע הארץ. קו, שעובר מדרום לצפון לרגלי האוראל המערביות, מחלק את ב' למחצה מזרחית, שהיא הררית או רמתית, ולמחצה מערבית, שרובה שפלות ועמקי־נהר רחבים ומקצתה גבעות נמוכות. שיא האוראל שבתחום ב' הוא יאמאן־טַאו (1,639 מ'). בצפונה של ב' מורכבות אשדות האוראל ממדרגות, שהן רחבות במערב וצרות ותלולות יותר במזרח. לרגלי כל מדרגה מצויים עמקי־אורך מקבילים להריי־אוראל, ובהם זורמים נהרות לצפון או לדרום בהתאם לשפיעת־הקרקע. רובה של ב' נמנה על גלילו של נהר בֶּילָאיָה, פלגו של נהר קאמָה, הנשפך לוולגה. הבֶּילאיה זורם בחלקו העליון מצפון לדרום, אח"כ הוא פונה למערב ובחלקו התיכון והתחתון הוא זורם לצפון ולצפון־המערב. האוּפָה, פלגו הגדול של הבֶּילאיה, זורם תחילה לצפון, פונה למערב ואח"כ לדרום־המערב ומתחבר על־יד העיר אוּפָה עם הבֶּילאיה. שני נהרות אלה הם עורקי־התחבורה של ב'. כ20% משטחה של ב' נמנה על גלילו של נהר־אוראל, הזורם בעיקרו ממזרח לב' (ובתחומה רק לאורך של כתריסר ק"מ), אבל המקבל ממנה פלגים מרובים, שהגדול שבהם הוא הסאקמארה. ממערב לעמק־הבֶּילאיה מתרוממת הקרקע עד פרשת־המים המערבית של הנהר. שיא הגבעות במערבה של ב' 425 מ'.

אקלימה של ב' מצטיין בניגודי־טמפראטורה גדולים בין הקיץ והחורף ובתנודות גדולות במידת־המשקעים משנה לשנה. שנות־בצורת שכיחות, ביחוד בשפלה הנמוכה שבחלק המערבי. הטמפראטורה הממוצעת בינואר היא כ−15°, ביולי 19°. לפעמים עולה המאכסימום עד 40° והמינימום יורד עד −50°. כמותם של המשקעים, היורדים בעיקר באביב ובסתיו, היא בממוצע שנתי 600 מ"מ בצפון המזרח; והיא פוחתת והולכת כלפי דרום עד כדי 400 מ"מ. רוחות־מזרח יבשות, שמנשבות בתחילת־הקיץ, מסכנות את היבול.

האוכלוסיה. צפיפות־הישוב בב' בכללה היא כ24 נפש לקמ"ר. בעמקי־הנהרות הגדולים בחלקם התיכון והתח־תון הצפיפות היא יותר מכפליים מן הממוצע, ואילו בגלילות הגבוהים והמיוערים שבאוראל היא פחות מ10 לקמ"ר.

תושבי־ב' הקדומים ביותר הם הבַּשְׁקִירִים (בלשונם: בַּשְׁ־קוֹרְטִים) — שם, שמובנו הוא בעלי־דבורים. עד היום משמשות כוורות־הדבורים (כ300,000 במספר) מקור חשוב לפרנסתם של תושבי־ב', ביחוד בגלילות־היער. הבשקירים הם מגזע מונגולי, שהתערב בגזע הלבן, ביחוד בשפלה. לשונם היא אחת מן הלשונות התורכיות ודתם מוסלמית־סונית. הם תופסים את רוב שטחה של ב', אע"פ שאינם אלא כרבע מן האוכלוסיה. עולים עליהם במספר (כ40%) הרוסים, המרוכ־זים בערים, וביחוד בגדולות שבהן. קרובים בלשון לבאשקירים ושותפים להם בדת הם הטאטארים, כ17% מן האוכלוסיה; השאר הם מורדוִבינים, מַארִיים (צֶ'רֶמִיסים) וצ'ובאשים, שלשונותיהם נמנות על המשפחה האוגרו־פינית ודתם נוצרית אורתודוכסית. בב' יש רק יהודים מועטים.

הכלכלה. מקורות־הפרנסה הקדומים של ב' הם החק־לאות, גידול־מקנה, עבודות־היער ובכללן ציד חיות בעלות עור־פרווה, ובמקצת גם דַיִג. ב' נכנסת במערבה לתחום הקרקעות השחורות (של דרום השפלה הרוסית), המצויינות בפוריותן. בהרים שבמזרח הקרקע היא ברובה רקבובית של

עלים מעצי־היער. בב׳ מגדלים דגנים וביחוד שיפון, פשתן לאניצים ולזרעונים, חמניות וסלק־סוכר. שטחים גדולים זרועים צמחי־חציר להזנת המקנה בחורף. בב׳ מצויים כ4,000 קולחוזים, שתופסים 75 מיליון דונאם, ו401 סובחוזים, שתופסים 10 מיליון דונאם. המכאניזאציה בחקלאות ובתחבורה גרמה, שממעטים לגדל בהמות לעבודה ולרכיבה, ולעומת זה מרבים לגדל בהמות, שמספקות בשר וחלב וצמר לצרכי המקום ולצרכי יצוא לחבלים אחרים של ס. ס. ס. ר.; כן מגדלים בב׳ סוסות לשם חלבן (קומיס), המשקה הלאומי של הבאשקירים, עם־הפרשים מאז הופעתו על הבמה ההיסטורית. סוסה בינונית נותנת 8—10 ליטר ליום. היער תופס כ80% משטחה של ב׳. עצים, גפרורים ונייר הם מסחורות־היצוא של ב׳. — ב׳ היא אחת מן הארצות העשירות בנפט שבס. ס. ס. ר.; מרכז חשוב אחד של בארות־נפט נמצא בטוימאזי, כ150 ק״מ ממערב לאופה, ומרכז שני במרחק כזה מדרום לאופה, בסביבות אישימבאי. מדרום לעיר זו יש מכרות של פחם חום. ברזל ונחושת ומאנגאן וקצת זהב נמצאים בכמה מקומות בפנים האוראל, ביחוד בסביבת באימאק שבדרומה של ב׳ ובילורצק שבאמצעה. יש גם מחצבות של בוכסיט. ניצול הברזל שבאדמת ב׳ התחיל במאה ה18 והורחב במידה מרובה בתקופת השלטון הסובייטי, שבה גם נוסדו בתי־חרושת לעיבוד חמרי־הגלם המרובים שבארץ. קיימים בב׳ כ80 מפעלי־תעשיה גדולים וכמה מאות של מפעלים בינונים וקטנים. מלבד נפט ופחם משמש להם כמקורות־כוח חשמל, שמופק ממימי הנהרות. מרכז־התעשיה הגדול ביותר היא אופה, שאליה מובאים חמרי־הגלם מכל חלקי ב׳ בנהרות בילאיה, אופה ודיומה ובמסילות־ברזל ממזרח, ממערב ומדרום. קיימים כאן בתח״ר למכונות, לתעשיות־עצים ולתוצרת כימית. מרכז תעשייני שני קיים בשתי הערים אישימבאי וסטרליטאמאק, היושבות על הביילאיה והסמוכות זו לזו. בבילורצק קיימת תעשיה מטלורגית, שנוסדה ב1762. בורסקאות ותעשיית־נעליים קיימות בבירסק על הבילאיה, צפונית־מערבית לאופה.

א. י. בר.

היסטוריה. במחצה השניה של המאה ה16, ערב הכיבוש הרוסי, תפסו הבאשקירים את השטח המשתרע בין נהר קאמה עד הוולגה התיכונה בואך סאמארה, עד אורנבורג ואורסק ונהר אוב. הבאשקירים אינם הקדומים שבילידי־הארץ; הם באו לתחומיה של ב׳, כפי שהם בזמננו, ודחקו עמים אחרים, כנראה מן הגזע הפיני, אם לדון לפי שמותיהם של הנהרות, ההרים והשרידים הארכאולוגיים. הבאשקירים כבר נזכרים במאות ה9 וה13 ע״י סופרים ערביים, פרסיים ואף אירופיים. על מוצאם של הבאשקירים חלוקות דעותיהם של החוקרים. מהם סברו, שהבאשקירים הקדומים נמנו על הגזע האוגרו־פיני. יש רואים אותם כצאצאי הבולגארים של הוולגה, ולפי דעה אחת (זו של ד. חבולסון, ע״ע), מוצא הבאשקירים הוא מן הווגולים והם אבותיהם של המאדיארים. חוקר אחר בא לכלל מסקנה, שמוצא הבאשקירים הוא תורכי.

הבאשקירים הקדומים היו שבטים נודדים, בוקרים, ציידים, דייגים וכוורנים. הבאשקירים המערביים היו כפופים לחאניות הבולגארית שעל הוולגה. הבאשקירים המזרחיים היו עצמאים. בראש כל שבט עמדו ביאים (ברוסית Бии) ואקסאקאלים (זקנים). עליונים מהם היו החאנים, ששלטונם היה חלש. בעיות־הציבור היו נידונות בדז׳יאינים (אסיפות), שהשתתפו בהן רק הנכבדים. הדז׳יאינים היו נערכים ליד הנהר צ׳סנו־קובקה, במרחק של 12 ק״מ מאופה. נישואים היו נערכים רק עם בני משפחות זרות (אכסוגאמיה). היתה קיימת נקמת־דם (קארימטה). הבאשקירים נהגו לערוך פלישות לשם שוד (בארימטה), בעיקר לשם שוד בקר ולקיחה בשבי (יאסיריי). הדת הקדומה של הבאשקירים היתה שאמאניות עם פולחן טוטם, מלווה בהערצת כוחות הטבע.

מן המאה ה10 ואילך התחיל מתפשט בין הבאשקירים האיסלאם, שהובא אליהם ע״י הבולגארים ובהשפעתם של האחרונים נעשו הבאשקירים נודדים למחצה. ב1236 היכו גייסות הטאטארים־המונגולים בפיקודו של בטי את הבולגארים וכבשו את ב׳. באמצע המאה ה15, עם התפוררות „הורדת־הזהב״ (ע״ע טטרים), עברו הבאשקירים לאורך הנהרות בילאיה ואיק והיו למס לחאנים של קזן (ע״ע); הבאשקירים שנדדו בערבת נהר אוזן היו למס לחאנים של אסטרחן (ע״ע); הבאשקירים שחיו ביערות אוראל היו למס לחאן הסיבירי (ע״ע). הנסיכים הטאטאריים הסתפקו במס (יאסאק) ולא התערבו בחיים הפנימיים של הבאשקירים, שבראשם עמדו ביאים, מורזים וטארחאנים — תארים שונים לאריסטוקראטיה הצבאית המקומית. הבאשקירים שבהרים וביערות היו יותר עצמאים מן הבאשקירים שבערבה. הקאזאחים־הקירגיזים היו עורכים פלישות על הבאשקירים שבמישור. אבל לאחר שהנוגאים השתלטו על החלק המישורי של ב׳, פסקו פלישותיהם של הקירגיזים. השפעת הנוגאים היתה אז מכרעת בחייהם של הבאשקירים.

הרוסים הראשונים שבאו במגע עם הבאשקירים היו אנשי נובגורוד (ע״ע). ב1468 הגיע צבא מוסקווה עד נהר־ביילאיה. אבל שלטון רוסיה על ב׳ התחיל מכיבוש קאזאן (1552). תחת לחץ פלישותיהם של הקירגיזים־הקאיסאקיים קיבלו עליהם הבאשקירים מרצונם את שלטון מוסקווה. כיבושה של ב׳ ע״י הרוסים הסתיים בתחילת המאה ה17. בראשית ימי השלטון הרוסי נערכו על ב׳ פלישות של הנוגאים מדרום־המערב ושל הקאלמיקים מדרום־המזרח. לשם השתלטות על ב׳ התחילו הרוסים בונים ערים, שנעשו מרכזים לשלטתם הצבאי, הכספי והכלכלי. ב1574 יסדו הרוסים את אופה (ע״ע), שנעשתה ב1586 המרכז של אוסף המס (יאסאק) והמינהל. בזמן אחד עם יסודה של אופה נוסדו סאמארה (כיום קויבישב) ואח״כ שאר ערי ב׳: בירסק, טבינסק, צ׳ליאבינסק, מנזלינסק, סטרליטאמאק, אורנבורג (כיום: צ׳קלוב). ענייני ב׳ התנהלו מאופה, ועל אופה פיקחה קאזאן. בהשפעתם של הרוסים התחילו הבאשקירים עוסקים בחקלאות.

השלטון הרוסי היה קשה. הפקידים גבו את המיסים מתוך שרירות. במשך המאות ה17 וה18 התקוממו הבאשקירים פעמים אחדות לרוסים. המרד בהנהגתו של סאיט (1662—1664) שם לו למטרה את החזרת העצמאות של המוסלמים, שישבו בתחום הוולגה עד סיביר. ב1675—1683 מרדו הבאשקירים בברית עם הקאלמיקים. ידו הקשה של פיוטר הגדול הורגשה גם בב׳, והבאשקירים מרדו שוב (1705—1711) בשעה שפיוטר היה נתון במלחמה בשוודים ובשעה שמרדו בו הקוזאקים של הדון. הקאלמיקים, שלא היו מוסלמים, היו הפעם בעלי־בריתו של השלטון הרוסי ועשו שמות בבאשקירים. ב1735 מרדו הבאשקירים שוב, בפיקודו של קילמיאק־אביזה. 30 אלף באשקירים נרצחו או הוגלו והנשים עם הטף נמכרו לעבדות. רובה של ב׳ נחרבה. ב1736 נאסרו הדז׳יאינים; בוטלה ההנהלה העצמית מבני המשפחות המיוחסות

של הבאשקירים והארץ נכללה ב1744 במינהל של פלך אורנבורג, שהוקם במיוחד לתכלית זו. קירילוב, מושל ב׳, עורר את תשומת-לבו של פיוטר על ערך הקולוניזאציה של ב׳, העשירה במיכרות, ועל חשיבות מעמדה הגאוגראפי (באמצע הדרך בין רוסיה לבין אסיה התיכונה). הרוסים התחילו מייסדים בב׳ בתח״ר ליציקת ברזל, וכן התחיל יישובה של ב׳ ע״י רוסים ומֶשצֶ׳ריאקים (טאטארים). ב1740 חזרו הבאשקירים ומרדו, ומרד זה עלה להם ביותר מ16,000 הרוגים. אותם מן המורדים שלא הוצאו להורג נידונו לכריתת חטמם ואזניהם. נערכה החרמה כללית של הגמלים, הסוסים והבקר. אעפ״כ לא עברו אלא כ15 שנים ובב׳ פרץ שוב מרד (1755), שבראשו עמד בַּטירְש-אַלְייֶב, שניסה להפיח קנאות מוסלמית. בעלי-בריתם של הבאשקירים במרד זה היו הקירגיזים-הקיסאקים. המושל הרוסי המוכשר נֶפְּליוּיֶב מאסכולת פיוטר דיכא את המרד ביד חזקה, אבל גם בשוחד, ברמאות ובהסברת-פנים. המרד האחרון של הבאשקירים בשלטון הרוסי אירע ב1773—1774 ונתן חיזוק למרד פּוּגַצ׳וב (ע״ע). מאז לא הוסיפו הבאשקירים למרוד. דיכויים היה מוחלט. התחילה התיישבות רוסית המונית בב׳. אורגנו הפלכים של אורנבורג, אופה, פֶּרם וויאטקה. ב1788 קבעה הממשלה הרוסית את סדרי הכנסיה המוסלמית בב׳. בראש המוסלמים בב׳ הועמד מופתי, שמקום-מושבו היתה אופה ושתחת סמכותו הועמדו ענייני הדת והמשפחה של הבאשקירים.

מרידות הבאשקירים ברוסים גרמו לשדידת קרקעותיהם של הבאשקירים. על ראשית התיישבות הרוסים בב׳ מספר אַקְסַקוב (ע״ע) בזכרונותיו. הממשלה החרימה קרקעות לטובת הקוזאקים, המֶשְצֶ׳ריאקים ואחרים. „תקופת השוד" הגיעה לשיאה ב1869. לפקידים שיצאו בדימוס נמכרו חלקות בנות 150—500 דסיאטינות ולפקידים בשירות — חלקות בנות 500—1,000 וגם מ1,000—2,000 דסיאטינות. לפי החוק היה צורך להשאיר לכל משפחה באשקירית לכל הפחות 15 דסיאטינות. אבל הפקידים, שהיו מצווים לשמור על רכוש הבאשקירים, היו מראשי החומסים. השוד הגיע לממדים כאלה עד שהממשלה הרוסית מינתה ב1881 ועדת-ביקורת מטעם הסנאט. ב1882 שוב לא הותרה מכירת קרקעותיהם של הבאשקירים אלא לממשלה ולכפריים. אך שוד-הקרקעות של הבאשקירים נמשך. ב1865—1895 התיישבו בב׳ 161,474 איכרים רוסיים ובוצעה רוסיפיקאציה של ב׳.

מהפכת 1917 גרמה להתעוררות בתוך המוסלמים שברוסיה, ובפרט בתוך הבאשקירים. באפריל 1917 התקיים באופה כינוס מוסלמי. הב׳, ביחד עם הטאטארים של קאזאן, יצרו „שורו" (מועצה לאומית) מוסלמי. במאי 1917 התקיימה הוועידה של המוסלמים במוסקווה וביוני אותה שנה הוקמה „ברית העם הבאשקירי", שמרכזה היה באורנבורג. בתקופת מלחמת-האזרחים תרמו הבאשקירים יחידות צבאיות לחילותיהם של „הלבנים". בדצמבר 1917 התקיימה באורנבורג אסיפה מכוננת „כל-באשקירית" (קורולְטַי). הבאשקירים נלחמו בתוך צבא הלבנים בפיקודו של דוטוב — מנהיג הקוזאקים של אורנבורג — נגד הבולשוויקים. מיולי 1918 נעשתה ב׳ אחד מן המרכזים של החזית המזרחית במלחמת-האזרחים הרוסית. ביוני 1919 נכבשה אופה ע״י הבולשוויקים. ב14 ביולי 1922 הוקמה „הרפובליקה הבאשקירית האוטונומית הסובייטית הסוציאליסטית", שעיר-הבירה שלה היא אופה.

א. אח.

בַּשְׁקִירִית, לָשׁוֹן, ע״ע תּוּרְכִּיּוֹת, לְשׁוֹנוֹת.

בָּשָׂר, במובן הרחב — כל חלקי-הגוף הרכים של בע״ח: שרירי-השלד, הבלוטות, השומן, האיברים הפנימיים (כבד, טחול, כליות, קיבה), העטין, הלשון, המוח, הסרעפת. במובן המצומצם ובשימוש המסחרי — חלקי-הגוף הרכים של בע״ח בעלי-דם חם, המסוגלים לשמש למאכל לאדם.

האדם משתמש לצרכי מאכל בעיקר בבשרם של בע״ח אוכלי עשב או גרעינים: בהמות-בית, כגון בקר, צאן, חזיר, סוס, עופות למיניהם, או חיות-צַיִד, כגון ארנבים, איילים ואַנטילוֹפות, ברווזי-בר. בע״ח טורפים (אוכלי-בשר) משמשים גם הם מזון לאדם באוכלוסיה פרימיטיווית, אך לא בחברות תרבותיות — פרט לבשר כלבים וחתולים, שבארצות מסויימות באירופה מקובל אף הוא כמאכל רגיל באוכלוסיה דלת-האמצעים. מאחר שהב׳ הוא לאדם סַפָּק עיקרי של תצרוכת הפּרוֹטֶאִין מן החי, מרובה חשיבותו לתזונה האנושית. התצרוכת הגדולה ביותר של ב׳ היא בארצות-הייצור שלו (לוח א׳), שצפיפות-האוכלוסיה בהן היא קטנה-ביחס, ובארצות בעלות הכנסה לאומית גבוהה; וכן קיימת הקבלה בין שכרה של העבודה התעשיינית ובין הביקוש של ב׳.

צריכת הב׳ המרובה ביותר (מבחינה יחסית) היא, כמובן, בארצות המגדלות בקר-ב׳ (וע״ע בקר), שבהן מצוי ב׳

לוח א.

ייצור בשר (במיליוני טונות)

ארצות	בקר		חזיר		צאן	
	1950	1955	1950	1955	1950	1955
אה״ב	4.9	7.1	4.7	5.1	0.3	0.4
ארגנטינה	2.0	1.9	0.2	0.1	0.2	0.1
בראזיל	0.9	?	0.2	?	0.1	?
צרפת	0.9	1.4	0.6	0.8	0.1	0.1
גרמניה המערבית	0.5	0.8	0.7	1.6	0.1	0.1
אוסטראליה	0.6	0.8	0.1	0.1	0.3	0.4
בריטניה	0.6	0.7	0.7	0.8	0.1	0.2
קאנאדה	0.4	0.6	0.4	0.4	כמויות מצומצמות	
דאניה	0.2	0.2	0.4	0.4	״	״
אפריקה הדרומית	0.3	0.3	0.1	0.1	0.1	0.1

הייצור העולמי הכללי של ב׳ (בקר, חזיר, צאן, עוף) נאמד ב1950 ב11.5 מיליון טונות, ב1956 — ב15 מיליון טונות.

לוח ב.

תצרוכת-הב׳ לגולגולת (ממוצע שנתי בק״ג)

	1934—1939	1949—1950
ניו-זילאנד	145	129
ארגנטינה	140	135
אוסטראליה	108	99
אה״ב	75	82
בריטניה	62	50
גרמניה	55	32 (1954: 49)*
קאנאדה	54	60
בראזיל	50	49
צרפת	45	43
בלגיה	41	39
צ׳כוסלובאקיה	35	?
פולניה	20	?
איטליה	20	18
יאפאן	4	2
הודו	3	2

* גרמניה המערבית.

בשפע ובזול. אולם גם ברוב הארצות של התרבות הטכנית המתקדמת חלה בדורות האחרונים עליה בלתי־פוסקת בצריכת הב׳, בהקבלה לתיעוש המתקדם ולהתפתחות הערים הגדולות, וכן לעליה הכללית ברמת־החיים. בין ארצות אירופה המערבית, שהן כמעט שוות מבחינת התנאים של אספקת ב׳ מתוצרתן המקומית, צועדות בראש צרכני־הב׳ בריטניה וגרמניה, ואילו בצרפת, במדינות הדאנובה והבאלקאן, באיטליה ובמזרח־אירופה צריכת־הב׳ קטנה הרבה יותר (לוח ב׳). על התפתחות צריכת־הב׳ מעידה, למשל, הסטאטיסטיקה הגרמנית של צריכת־הב׳ השנתית לגולגולת (בק״ג): 1816 — 13.6; 1840 — 21.6; 1873 — 29.5; 1900 — 43.4; 1913 — 52.9; 1924 (בהשפעת המשבר הכלכלי שלאחר מלחמת־העולם I) — 42.1; 1938 — 51.0; 1953 (גרמניה המערבית) — 45.2. ברלין הגיעה ב1929 למספר של 74 ק״ג, וינה — ל80 ק״ג. עליה זו אין פירושה צריכה מוגברת של חלבון, שצריכתו הממוצעת שווה כמעט בכל ארצות אירופה (כ85 ק״ג לגולגולת בשנה), אלא היא מסמנת את הגדלת חלקו של הב׳ בהזנה על חשבון המזון הצמחי. הגורמים של שינוי זה הם פיסיולוגיים וחברותיים כאחד. הב׳ הוא מזון טעים לחכם של רוב בני־אדם ונוח לעיכול גם כשמכינים אותו בשיטות־מטבח פשוטות, ואילו חמרים צמחיים טעונים פעולת־מטבח יסודית כדי להפכם למזון מתקבל על הטעם ומתעכל בקלות בכמויות הדרושות לכיסוי התצרוכת הקאלורית. הזנה צמחית דורשת זמן מרובה יותר להכנה ולאכילה ומחייבת אכילת כמויות גדולות יותר של מזון (מבחינת הנפח). הזנה זו מתאמת יותר לאורח־החיים של הכפרי ובן־העיירה, ואילו קצב־החיים של הכרך מושך את האדם להזנה בשרית. בשכבות רחבות מוחזקת אכילת ב׳ סימן לאמידות ולעליה בסולם החברותי. נוסף על כך גורר המעבר הכללי מעבודת־השרירים לעבודת־המכונה להפחתה בתצרוכת הקאלורית של האדם העובד, בלא הפחתה מקבילה בתצרוכת החלבון; משום כך הולך וגדל חלקו היחסי של החלבון בהזנה, ופוחת והולך חלקם המוחלט של ספקי־הקאלוריות הפחמימתיים העיקריים — של הלחם ותפוחי־האדמה ודומיהם. מכאן הנטיה הכללית להרבות בב׳ (וכן בביצים ובגבינות) בכל מקום שהמצב הכלכלי של האוכלוסיה מאפשר צורת־הזנה יקרה זו, וזה למרות מה שהוכח מנסיונם של קיבוצים ויחידים, שנמנעים מאכילת ב׳ — שהב׳ אינו הכרחי לבריאות ואינו מוסיף לקיומה ושמירתה. עם זה יש לציין, שטענותיהם של הצמחונים, שהאדם „מרעיל את עצמו" ע״י אכילת ב׳, מחוסרות יסוד פיסיולוגי־רפואי.

לוח ג.

חלקו של הבשר באספקת פרוטאין (ג׳ ליום)

ארץ	שנה	פרוטאין כללי	פרוטאין מן החי: כללי	פרוטאין מן החי: סופק ע״י בשר
ארגנטינה	1947/48	109.9	66.2	47.2
אוסטראליה	1947/48	105.3	67.4	43.1
אה״ב	1947/48	99.2	63.2	28.4
קאנאדה	1947/48	95.0	59.0	26.4
צרפת	1950/51	98.0	41.0	20.1
בריטניה	1951/52	84.8	43.2	15.3
איטליה	1951/52	89.2	22.6	6.0
יוגוסלאוויה	1947/48	64.9	11.2	5.4
סין	1947/48	65.7	4.5	3.4
הודו	1953	44.0	6.0	1.0

הב׳, כמות שהוא נקנה באיטליז, מכיל — בממוצע כולל ורחב — כ־83% של ב׳ ממש, כ־8½% של עצמות ואחוז כזה של שומן (שמחוץ לשריר). הרכבו הממוצע של הב׳ עצמו — שוב בהכללה רחבה מאד — מוגדר בערכים: 70—75% מים, כ־20% פרוטאין, 5—10% שומן (תוך־שרירי), 0.8—2% חמרים מינראליים; הערך הקאלורי — כ־150 קאלוריות ל100 ג׳. סוגי־ב׳ שונים — ואף צורות־הכנה שונות של אותו ב׳ עצמו — סוטים במידה מרובה מערכים ממוצעים אלה, בעיקר מבחינת שיעור השומן, וערכם הקאלורי יכול להגיע ל500 קאלוריות ויותר. פרוטאיני־הב׳ עיקרם אלבומין ומיאוזין (ע״ע חלבון), שהם בשר־השרירים במובן המדוייק של המונח, ומיעוטם (2—5%) חלבוני רקמת־החיבור (אלאסטין, קולאגן); במיץ־הב׳ מצויות תרכובות חנקניות, שהן תולדות־החלבון, כגון קראטין (0.1—0.3%) וכד׳. שומני־הב׳ שונים לפי מין הבהמה. המינראלים הם בעיקרם מלח־בישול והפוספטים של אשלגן, סידן ומאגנזיום. בשר־השרירים מכיל רק כמויות זעירות של פחמימה בצורת גליקוגן (ע״ע; הכבד עשיר בגליקוגן). הב׳ הוא בדרך־כלל מקור עשיר לוויטאמינים מקבוצת B, וכמה סוגים ממנו מכילים אף כמויות בינוניות של ויטאמין A; הכבד מכיל ויטאמין A וריבופלאווין במרוכז. עיקר טעמו של הב׳ בא לו מכמויות קטנות של חמרים נותני־טעם, שהם מצויים במיצו.

צבעם האדום של רוב סוגי־הב׳ מקורו בחלקו בהמוגלובין של הדם, המובלע בין סיבי־השרירים, ובחלקו במיאוגלובין שבתאי־השרירים עצמם. בשר־הבקר צבעו כהה; צבעם של בשר־עגל, בשר־צאן ובשר־עוף בהיר יותר („ב׳ לבן"). שתי תרכובות־הברזל האדומות מאבדות את צבען בטמפראטורה שלמעלה מ־70°; לפיכך ב׳ מבושל הוא בדרך כלל חיוור או אפור. גם במגע ממושך באויר בטמפראטורה רגילה מאבד ההמוגלובין את אדמומיתו מחמת חימצון, אלא שאפשר להחזיר לו את צבעו ע״י חמרים מחזרים; לפיכך אין הצבע האדום של הב׳ משמש עדות מספקת לטריותו.

לוח ד.

ההרכב של סוגי הבשר (ב%)

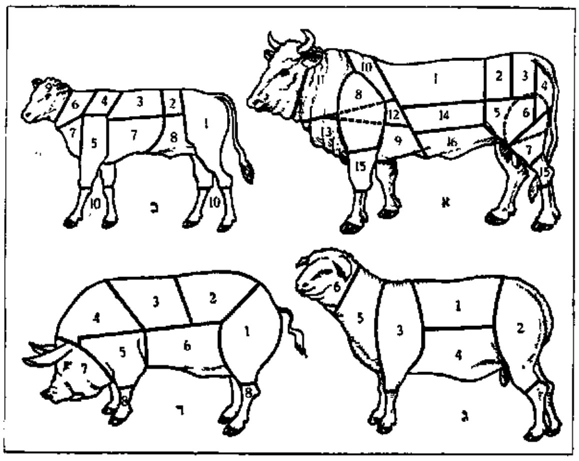
(ערכים ממוצעים מתוך טווח רחב)

סוג־הבשר	פרוטאין	שומן	פחמימות	מלחים	ערך קאלורי*
בשר־שור רזה	21	8	—	0.9	155
" בינוני	18	16	—	1.0	210
" שמן	16	24	0.3	0.7	280
בשר־עגל רזה	21	5	—	1.1	130
" בינוני	20	8	—	0.9	150
" שמן	15	20	0.3	0.9	240
בשר־צאן	15	25	—	1.0	280
בשר־חזיר רזה	18	15	—	0.9	210
בשר־חזיר שמן	14	35	—	0.8	370
בשר־תרנגולת	15	7	—	1.4	120
בשר־אווז	12	40	—	1.0	410
בשר־סוס	22	3	2.0	1.0	110
בשר־שפן	23	2	—	1.3	100
לב־בקר	17	10	1	1.1	170
כבד־בקר	19	5	6	1.5	140
מוח־עגל	9	9	—	0.4	115

* קאלוריות ל100 ג׳

הרכב הב׳ אינו בגדר של ערכים קבועים: הוא תלוי במין הבהמה, בגילה ובדרכי החזקתה קודם השחיטה (טיב ההזנה; עבודה או מנוחה); נוסף על כך הוא שונה באברים ובחלקי־הגוף השונים.

ב׳ לאכילה ממויין לפי טיבו מבחינת גיל הבהמה ומבחינת חלקי־הגוף שמהם הוא בא. בשרם של פרים בני שנתיים, של פרות ושוורים בני 4—6 שנים, של עגלים ועגלות בני 4—10 שבועות, של חזירים בני 1—2 שנים ושל כבשים בני 2—3 שנים נחשב כטוב ביותר. בשר בהמות זקנות הוא בדרך־כלל קשה יותר וסיביו גסים יותר. חלוקת גופיהן של בהמות־הב׳ מבחינת טיב בשרן מתוארת בציור שלהלן:



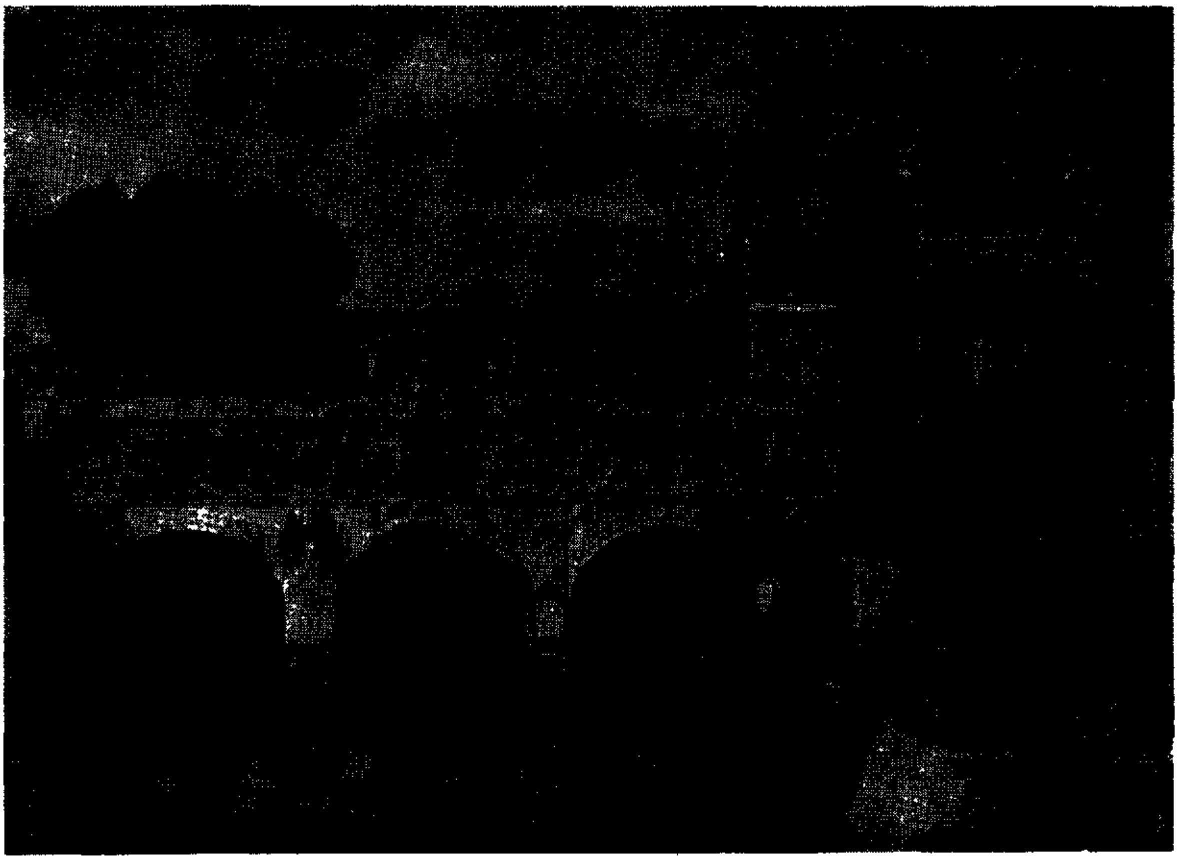
תלקי־הבשר של בהמות־הבשר

א. בקר: 1. גב; 2. מותן; 3.—4. עכוז, שת; 5. כסל, אטם; 6. ירך; 7. שוק; 8. זרוע; 9., 13. חזה; 10. שכם; 11. כתף, רבשת; 12., 14. צלעות, תחתית־הצלעות; 15. ברך, קפיץ; 16. בטן.
ב. עגל: 1. שוק; 2. מותן; 3. גב; 4. כתף; 5. זרוע; 6. צוואר; 7. חזה; 8. אטם; 9. ראש; 10. כרעיים.
ג. כבש: 1. גב; 2. שוק; 3. זרוע; 4. בטן; 5. צוואר; 6. ראש.
ד. חזיר: 1. קותל; 2. גב; 3. צלעות; 4. כתף; 5. חזה וזרוע; 6. בטן; 7. ראש; 8. כרעיים.

הכנת הב׳ לאכילה היא תהליך מורכב. ב׳ מותקן לאכילה מיד אחר השחיטה הוא בדרך כלל קשה לעיכול; נוהגים להשאיר את הבהמה השחוטה תלויה למשך יום אחד, לכל הפחות, עד שהרקמה מתחלת להתרכך ע״י פעולת האנזימים האוטוליטיים. במאמץ מסויים, ולאחר שהורגל לכך, מסוגל האדם לאכול ב׳ חי. ידוע מן ההיסטוריה, שכמה עממים של מגדלי־בהמות נוודים, כגון החונים, היו אוכלים ב׳ לא־מבושל, כשהם מסתפקים בריכוכו המכאני בלבד: לצורך זה היו שמים — בשעת רכיבה על סוס — את נתחי־הב׳ בין גוף־הסוס ובין האוכף. בחבש מרבים גם היום לאכול בשר־בקר בצורה לא־מבושלת. גם האסקימואים אוכלים את בשר־צידם, שהוא רך מחמת ריבוי השומן שבו, בצורתו הטבעית. אולם עפ״ר אין הב׳ נאכל — גם בין פרימיטיווים וגם בין בני־תרבות — אלא מבושל, מטוגן או צלוי (וע״ע בשול). באיזורים שונים ובתרבויות שונות התפתחו צורות שונות של הכנת־ב׳, שהן מיוחדות ואפייניות לסביבתן; אחדות מהן נתקבלו בכל מקום. הצורה הראשונה היתה, כנראה, זו של צלי־אש, שבה הב׳ — התקוע על שפוד או מונח על־פני רשת מתכתית — ניתן להשפעת־החום הישירה של אש לוהטת או של גחלים לוחשות. זוהי הדרך המקובלת, למשל, על הבוקרים באה״ב ובארגנטינה והנוקדים באוסטראליה; וכן נוהגים עמי הבאלקאן והמזרח התיכון לצלות בשר־כבשים על אש מפחמי־עץ (קאבאב). אולם שיטה פרימיטיווית זו דוקה משמשת עד היום להכנת ב׳ מן החלקים המשובחים של בקר וצאן ועופות צעירים לשולחנם של אוהבי־מטעמים. חלקי־ב׳ זולים יותר מתבשלים בדרך־כלל ב מ ר ק. המרקים, וכן תמציות ומיצים של ב׳, הם כשלעצמם מעוטי ערך תזוני, ואעפ״כ הם חשובים כמאכלים (ביתר דיוק — משקים), שמגרים את תאבון־האכילה ומעוררים את פעולתן של בלוטות־העיכול ע״י חמרי־הטעם שבהם. — בשר־ציד בדרך־כלל נצלה או נאפה בתנור. הפולינזים והאינדיינים הדרום־אמריקנים נוהגים להכניס את הב׳ (עוף שלם או חזירון שלם) לתוך כלי סגור או למרוח אותו בחומר ולהטמין אותו בצורה זו במשך זמן מסויים בבור מחומם. בארצות חמות נוהגים ציידים ונוודים לייבש את הב׳, כשהוא חתוך לנתחים דקים, בחום־השמש; ב׳ שהוכן בצורה זו ניתן ללעיסה ובליעה בלא הכשרה נוספת; אך אפשר גם לבשל אותו.

אכילת־ב׳ כרוכה בבעיות היגייניות וסניטריות חמורות. ב׳ עלול לשמש מעביר של מחלות מידבקות וגורם של מגפות, אם הוא בא מבהמה נגועה בטפילים פאתוגניים. סכנתה של העברה זו מופחתת ע״י הבישול, שחומו משמיד עפ״ר את המיקרואורגאניזמים, אך אין בו ערובה להשמדה גמורה בכל המקרים. גם ב׳ שבא מבהמה בריאה טעון זהירות ושמירה, כי מחמת האחוז הגדול של מים בהרכב הב׳ ומחמת מציאותם של כל חמרי־המזון, הדרושים לקיום החיים, בתוכו הוא משמש קרקע־גידול מצויין לטפילים — תולעים, חד־תאיים, פטריות, חידקים. בכל הטמפראטורות המאפשרות את התפתחותם של טפילים אלה עלול הב׳ להזדהם בהם, בביציהם או בנבגיהם — באמצעות מגע ישיר בנושא־טפילים, העברה ע״י חרקים (זבובים), הידבקות ע״י נבגים שבאבק־האויר וכד׳ —, והם מתרבים בו במהירות יתרה. פעולת האנזימים שבמיקרואורגאניזמים הטפיליים גורמת ל ר ק ב ו ן הב׳, ז״א לפירוק החלבון (החומצות האמיניות [ע״ע]) אגב הפקת חמרים מסריחים ומרעילים — אמינים, פנולים וכד׳; מיקרו־אורגאניזמים פאתוגניים שונים אף מפרישים מגופם חמרים ארסיים — טוכסינים — לתוך רקמת הב׳. ב׳ מרקיב משמש סכנה חמורה לאוכליו בתחילת תהליך ההרקבה, כשעדיין לא נפסל לאכילה מחמת שינויים בטעמו ובריחו. משום כך הועמדה אספקת הב׳ לציבור תחת פיקוח חמור ונתקקו חוקים סאניטאריים מיוחדים לסחר־הב׳ בכל הארצות התרבותיות. בדרך כלל הוצאה שחיטת בהמות לצרכי שוק־הב׳ מרשות היחיד ורוכזה בבתי־מטבחיים ציבוריים, שבהם נבדקים הבהמה בדיקה וטרינארית והב׳ — בדיקה פאתולוגית־באקטריולוגית; וכן נקבעו כללים מחייבים לגבי התנאים ההיגייניים בהובלת הב׳, באיחסונו ובטיפול בו באיטליזים.

ש י מ ו ר ה ב׳ — ז״א איחסונו ללא חשש של הרקבה — נעשה בדרכים שונות: (1) י י ב ו ש — ע״י נטילת המים מן הב׳ בטלה האפשרות של התפתחות מיקרואורגאניזמים בתוכו. שיטה זו כבר היא ידועה מימי־קדם, ואחד מאופניה הוא ה ע י ש ו ן; כך, למשל, היה ב׳ מעושן מקובל מאד בציודן של ספינות, שיצאו למסעות ממושכים, ז״א בכל חציות האוקיינוסים קודם המצאתן של ספינות־הקיטור; (2) חיטוי — הוספת חמרים קוטלי חידקים או מעכבי התפתחותם. חומר פשוט כזה הוא, למשל, מלח בריכוזים גבוהים, והמלחת הב׳ אף היא מן השיטות הידועות מימי־קדם לשימור־ב׳. בדורות האחרונים הירבו להשתמש בחמרי־חיטוי סינתטיים שונים, כאותם שהם נהוגים בשיטות האספטיקה והאנטיספטיקה (ע״ע חטוי) ברפואה ושארסיותם מועטת; אך חמרים אלה הוצאו בזמן האחרון מכלל שימוש בשימור־ב׳ — עפ״ר בתוקף איסורים חוקיים — מחשש של גרימת נזק לבריאות. (1) ו(2) כאחד עלולים אף לפגום בטעמו ובריחו של הב׳, ו(1) עלול גם לגרום להריסתם של כמה מן המרכיבים החשובים של הב׳,



באת גשר על שם פאלטני (נבנה ע"י רוברט אדם)

כגון ויטאמינים. מטעמים אלה נדחו כל השיטות הללו מפני (3) הקירור, שהומצא ב1861 ושמשמר את הב' מפני כל אפשרות של צמיחת מיקרואורגאניזמים בלא שישַנה את טיבו. ב' משתמר יפה, אף במשך שבועות הרבה, בטמפרא־טורה של 2°—0 וברטיבות יחסית של 85%—80, ואיכותו אף עולה עם ריבוי זמן שמירתו. כיעילה ביותר הוכחה שיטת ההקפאה בצירוף אריזה בקופסות סגורות הֶרמֶטית. ב' מוקפא אינו נופל באיכותו מב' מקורר רגיל; במצב מוקפא הוא נשמר זמן לא־מוגבל, אולם אחר התחממותו הוא נוטה להתקלקל במהירות יתרה (וע"ע שמורים).

הקמתם של בתי־קירור לאיחסון ב' איפשרה תיכנון של שוק־ב' קבוע ומסודר, ובנייתן של ספינות־קירור להובלת ב' (מ1875 ואילך) הניחה את היסוד לסחר־הב' הבינארצי הקבוע, שקודם לכן היה אפשרי רק בחדשי־החורף. בארצות בעלות חקלאות אֶכּסטֶנסיווית ושטחי־מרעה נרחבים (אמריקה הדרו־מית והצפונית, אוקראינה, אפריקה הדרומית) הוחל בגידול בקר־ב' ובייצור ב' בקנה־מידה גדול לשם ייצואו לארצות־התעשיה צפופות־האוכלוסים, שאין בכוחן לספק לעצמן את תצרוכת הב' ממקורותיהן שלהן. הקפו של סחר־הב' הבינארצי ב1950—1952 היה בממוצע שנתי: כ600,000 טונות של בשר־בקר, כ400,000 טונות של בשר עגל וכבש, כ300,000 טונות של בשר־חזיר. ב1954 הגיע היצוא העולמי בכל סוגי־ב' ל2.1 מיליון טונות. בראש ארצות־היבוא (מבחינה יחסית ומוחלטת כאחת) לכל סוגי־הב' עומדת בריטניה; אחריה — אה"ב וברה"מ. היצואנים העיקריים הם: לבשר־בקר — ארגנטינה, אוסטראליה, ניו־זילאנד, אורוגוואי, קאנאדה; לבשר עגל וכבש — ניו־זילאנד, ארגנטינה, אוסטראליה; לבשר־חזיר — דאניה, קאנאדה, ארגנטינה, פולין, ניו־זילאנד.

גידול בקר־ב' ואספקת ב' לאוכלוסיה בישראל עדיין הם מצומצמים בהקפם. הגידול המקומי מספק רק כ1,500 טונות לשנה; שיעור היבוא הוא כ8,000 טונות. מכאן שמנת־הב' השנתית לגולגולת בישראל אינה עולה על 5—6 ק"ג.

ב' בדיני־ישראל. אכילת ב' משמשת נושא למצוות ואיסורים יותר מכל מאכל אחר, וזה משני טעמים: ב' מוחזק מאכל חשוב — מאכל של עשירים (חול' פ"ד, ע"א), של שמחות וחגים (פס' ק"ט, ע"א), ואכילתו מחייבת נטילת חייהם של יצורים אחרים. מן התורה משתמע, שאכילת ב' לא היתה מותרת לכתחילה (בראש' א, כט; סנה' נ"ט, ע"ב) ולא הותרה אלא לנח ולבניו (בראש' ט, ג) עם האיסור של אבר מן החי — אחת משבע מצוות בני־נח —, שעליו נתווסף אח"כ איסור ב' מן החי לישראל (ספרי ראה ע"ו; סנה' נ"ז, ע"א; שם נ"ט, ע"ב; חול' ק"ב, ע"ב). עם מתן־תורה נאסרה על דור־המדבר אכילת ב' שלא מבשר שלמים, ז"א שלא כחלק מעבודת־ה' (ויק' יז, ג—ה), ורק עם הכניסה לארץ הותר „בשר־תאוה" לדורות (דבר' יב, כ—כב). הרשות לאכילת ב' מצומצמת לבשר בהמות טהורות (ע"ע כשרות) שנשחטו כדין (ע"ע שחיטה) ומותנית בהימנעות מאכילת הדם, החֵלֶב וגיד־הנשה (ע"ע). איסור אכילת דם (ע"ע) וחֵלֶב (ע"ע) גורר את כל הדינים להכשרת הב', שמגמתם הרחקת מרכיבים אלה מן הב' — דיני ניקור (שו"ע יו"ד ס"ד—ס"ה) ודיני מליחה והדחה (שם שם ס"ט—ע"ח). מחמת הקשיים שבניקור בשר־האחוריים יש מחמירים שלא להשתמש אלא בחלקים הקד־מיים של הבהמה בלבד.

מ.

בַּת (Bath — באנג׳ מרחץ), עיר במחוז סוֹמֶרְסֶט באנגליה, על נהר־אֵיווֹן, כ17 ק״מ דרומית־מזרחית לבְּריסטוֹל. מספר תושביה כ80,000 (1951). 6 המעיינות החמים (41°—43°) שבב׳ מסַפקים ביממה כ4.5 מיליון ליטרים של מים ראדיואַקטיוויים, שמכילים מלחים. משום הסגולות הרפו־איות של מעיינות אלה, וכן משום הנוף היפה שבסביבתה, נתפתחה ב׳ כעיר מרפא ומרגוע, שמרובים המבקרים בה. בב׳ מצויות גם תעשיית־מתכת ומחצבות של אבן־גיר, שהיא נוחה לסיתות ולפיסול (Bathstone).

הרומים, שגילו את המעיינות של ב׳ במאה ה1 לסה״נ, קראו למקום בשם אַקְוָה סוליס או א. סוליס (Aquae Solis, A. Sulis = מי [האליל] סול או סוּל) והקימו כאן בתי־מרחץ מפוארים. ב577 החריבו את ב׳ הסאכּסוֹנים, וכמאה שנה אח״כ הוקם במקום מנזר, שמסביב לו התרכז ביה״ב ישוב חולוני. במחצה השניה של המאה ה14, בימיו של צ׳וֹסֶר (ע״ע), המזכיר את ב׳, עסקו כאן בטוויית צמר ובאריגתו. מ1650 לערך התחילה ב׳ מושכת אליה שוב מתרפאים מקרוב ומרחוק, וביחוד נתפרסמה ע״י ביקוריהם של מלכי בריטניה ונסיכיה. במחצה הראשונה של המאה ה18 הוקמו כאן ע״י פקיד הטקס המלכותי בתי־מרפא, בתי־מרגוע ובתי־שעשועים. הבניינים הנאים ביותר שבעיר נבנו ע״י הארדיכלים ווּד, האב והבן, שבזכות פעולתם נחשבת ב׳ כדוגמה למופת של הארדיכלות ותיכנון־הערים בתקופה הג׳ורג׳יינית. מאז משמשת ב׳ מקום־מיפגש לאריסטוקראטיה ולפלוטוקראטיה, וכן לאנשי־הרוח של בריטניה. במלחמת־העולם II (1942) נפגעה ב׳ ע״י הפצצות. — במאה ה19 נתקיימה בב׳ קהילה יהודית קטנה.

E. Sitwell, *B.*, 1932; R. A. L. Smith, *B.*, 1944.

בַּתַּאנִי (البتاني), **אַבּוּ עַבְּד אַלְלָה מֻחַמַּד אִבְּן גַ׳אבִּר אִבְּן סִנַאן אַלְחַראנִי אַלצַּאבִּי, אַל־** (לפני 858—929), מגדולי התוכנים באִסלאם (נתפרסם באירופה בשם אַלְבַּטֶגְנִיוּס [Albategnius]). אבותיו נמנו על הצאביים, עובדי־הכוכבים בחָרָן; אך ב׳ היה מוסלמי. רוב ימיו ישב באַלרַקָה שעל נהר־פרת, וכאן גם ביצע את חקירותיו האסטרונומיות.

מספָריו הגיע לידנו רק אחד, כִּתַאבּ אַלזיג׳ (ספר הלוחות), ספר שימושי לתוכן בצירוף לוחות מקיפים, שהשפעתו על התפתחותה של האסטרונומיה בארצות־האִסלאם ובאירופה היתה מרובה ביותר. הספר ניתרגם פעמיים ללאטינית; נש־תמר התרגום של פְּלַטוֹ מטיוולי (ע״ע), שנדפס פעמיים. כמו־כן ניתרגם הספר לקאסטיליינית על־פי בקשתו של אלפונסו X, ה„חכם״. ב׳ נזכר ב„כּוזרי״ ד׳, כ״ט, אגב דיון על תקופות־השנה, ובמקומות אחרים בספרות־ישראל. מהדורה ביקרתית של המקור הערבי, ביחד עם תרגום לאטיני חדש ופירוש מקיף, הוצאה ע״י ק. א. נַלִּינוֹ ב1899—1907.

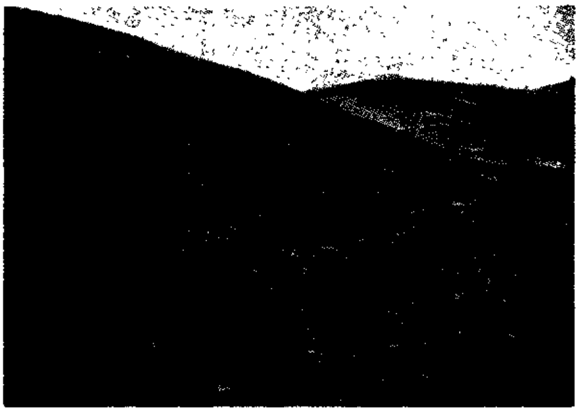
ב׳ ביסס את חיבורו על חשבונות עצמיים, וע״י כך עלה בידו, בין השאר, לציין בדיוק את נטיית המִלְקָה (אֶקליפטיקה) (23°35′) ואת ההתקדמות (פְּרֶיצֶסיה) של נקודת־האביב (54.5″ לשנה); כן הוכיח, שהאַפוֹגיאוֹם של השמש אינו נשאר במקומו, כפי שהורה פּטוֹלֶמאיוס, אלא נוטל חלק בַּפְּרֶיצֶסיה. ב׳ סתר את תורת פּטוֹלֶמאיוס גם בַּמֶּה שהוכיח את אפשרות התארעותם של ליקויי־חמה בצורת טבעת. רשימת כוכבי־השֶבֶת בלוחותיו מחושבת לשנת 882—883. — נוסף על כך מצא ב׳ פתרונות טובים לבעיות בטריגונוֹמֶטריה הספירית.

לוחותיו מכילים גם רשימה של ערים, בצירוף מספרי האורך והרוחב הגאוגראפי של מקומן, שמשמשת מקור חשוב לתולדות הגאוגראפיה.

Al-Battānī sive Albatenii *Opus astronomicum*, ed. C. A. Nallino, 1899–1907; E. Honigmann, *Die sieben Klimata*, 1929.

מ. פ.

בָּתָה, תצורה של צמחים, שמרכיביה העיקריים הם בני־שיח נמוכי־קומה, שהם רווחים מאד באיזור הים־התיכוני; היא אָפיינית — בין השאר — לנוף הצמחי הים־תיכוני של א״י (ע״ע, עמ׳ 182/3 וציור עמ׳ 195). יש כוללים תצורה זו בגַרִיגָה (ע״ע). — הצד השווה בחברות־הצמחים המרובות, המהוות את הב״ למיניהן, הוא שמרכיביהן החד־שנתיים מתים עפ״ר בסוף עונת־הקיץ, ואילו המרכיבים הרב־שנתיים



ציור 1. בתת־סְפָר של חברת הכירה הקוצנית הערבתית־למחצה במדבר־יהודה

מַשירים את עלי־החורף שלהם ומצמיחים במקומם עלי־קיץ קטנים יותר — ומכאן הגון האפרפר־ירוק של הב״ בעונת־הקיץ.

הב׳ הים־תיכונית הטיפוסית היא בדרך־כלל צומח מְשְׁנִי ולא צומח־בראשית באיזורה. עם השמדת היער והחורש יש שהב׳ כובשת שטחים עצומים ומקיימת עצמה זמן רב, עד שהקרקע נעשית מוכשרת לחידוש התפתחותם של החורש והיער. אך באיזורי־הסְפָר הים־תיכוניים מהווה הב׳ לפעמים את השלב הסופי של הצומח. — הב׳ היא גורם חשוב ביותר בשמירת הקרקע בהרים מפני הסחיפה, משום שרשיה הקו־שרים ברשת סעיפיהם את האדמה התחוחה, והיא גם גורם חיובי ביצירת קרקע ובהעשרתו בחמרים אורגאניים. חשיבו־תה מבחינות אלו מודגמת בא״י, שבה הושמדה הב׳ במקומות



ציור 2. השמדת הבתה בידי אדם:
פלחים נושאים על ראשיהם שיחי־סירה, שעקרום מן ההר הסמוך;
התוצאה — נוף סלעי ואבדן הקרקע

הרבה ע"י הפלחים הערביים, שהשתמשו בצמחיה כדלק; כתוצאה מכך הפכו שטחים גדולים של הרי־הארץ למדברות־סלעים, שאינם ראויים לעיבוד חקלאי.

בא"י מבחינים בין ב' ים־תיכונית טיפוסית ובין ב' של הספר שבין החבל הים־תיכוני והחבל האיראני־טוראני (מפה: ע"ע א"י, עמ' 189/90).

מ. ז.

בֶּתֶּה, הַנְס אַלְבְּרֶכְט — Hans Albrecht Bethe — (נו' 1906), פיסיקן גרמני־אמריקני. למד באוניברסיטות של פראנקפורט ומינכן, ומ1928—1933 היה מדריך ומרצה לפיסיקה באוניברסיטות גרמניות שונות. ב1933, עם עלייתם של הנאצים לשלטון, הוכרח לעזוב את גרמניה. הוא היגר לאנגליה והרצה באוניברסיטות של מאנצ'סטר ובריסטול. אח"כ עבר לאה"ב וב1935 נתמנה פרופסור באוניברסיטת קורנל. ב1943—1946 היה מנהל המחלקה לפיסיקה עיונית במִפעל האטומי בלוס אלאמוס. ב' תרם תרומות חשובות לפיתוח התיאוריה של גרעין האטום ושל התנגשויות גרעיניות, שהונחה ביסוד התקנתה של הפצצה האטומית (ע"ע), וכן עסק באנאליזה ספקטראלית של גבישים, בחקר הקרניים הקוסמיות ובאלקטרו־דינאמיקה. יחד עם ק. פ. ויצזֶקר הסביר ב' את מקור אֶנרגיית־הקרינה של הכוכבים ע"י הנחת שרשרת של ריאקציות גרעיניות, והסבר זה — המבוסס על המחזור פחמן־חנקן (ע"ע אטומית, אנרגיה, עמ' 515) — מקובל היום באסטרופיסיקה (ע"ע, עמ' 826). ב' הציע סיכומים של הפיסיקה הגרעינית העיונית החדישה בספריו Elementary Nuclear Theory („תיאוריה גרעינית יסודית", 1947) וMesons and Fields („מֶסונים ושדות", 1955).

בֵּית־הָאָוֶן, ע"ע רק.

בָּתוֹרִי (Báthory), משפחת־אצילים קדומה בהונגאריה, שכמה מבניה הגיעו לפירסום מסוף המאה ה13 ואילך: 1) סטפאנוס ב' (1405—1452) היה משנה לווֹיוֹוֹדָה (מושל צבאי) של טְרַנסִילְוַניָה (ע"ע). מבני בניו של (1) יצא (2) סְטֶפַן (ע"ע) ב', שהיה נסיך טראנסילוואניה ונבחר ב1575 כמלך־פולניה

3) זִ'יגְמוֹנְד (זיגיסמונד, 1572—1613) ב', בן־אחיו של (2), שירש ב1581 את כסא־הנסיכות ועלה לשלטון ב1589 (כשהיה בן 17). הצטיין באכזריות והפכפכנות. בניגוד לרצון נתיניו ובהשפעתם של הישועים, שחינכוהו לקנאות קאתולית, התחבר עם רודולף II, הקיסר ההאבסבורגי, למל־חמה בתורכים, שהחזיקו ברובה הגדול של הונגאריה ושלטו בטראנסילוואניה. כשנחל תבוסה (1596) ויתר על כסאו לטובת רודולף, אך אח"כ התחרט על הוויתור ותפס שוב את השלטון; הוא ויתר עליו שנית ושוב חזר בו, ורק אחר ויתורו השלישי עזב את ארצו לצמיתות (1601) ומת ללא בנים בגולה (1613) — האחרון לצאצאיה של משפחת־ב'. — ב' הסתכסך עם אשתו מבית האבסבורג, שנתן לו הקיסר, ומרד את חייה. תעלוליו, שהמיטו שואה על ארצו, העסיקו את דמיון העם.

4) דמות מזהרת מבניה של משפחת־ב' היה מִיקְלוֹשׁ (מיכאל) ב' (מת ב1506), מגדולי ההומאניסטים שבהונגא־ריה, שלמד באיטליה וקיים כל ימיו קשרים עם הומאניסטים איטלקיים מפורסמים. מ1469 היה בישוף.

בַּת־יָם, עיר במדינת־ישראל על חוף הים התיכון; סמוכה בצפונה ליפו ובמזרחה לחולון. מתחילה — מ1926 שנת־ייסודה, עד 1937, שבה זוכתה במועצה עירונית — נקראה בשם בית־וגן. מספר תושביה כ28,000 (לפי אומדן רשמי של העיריה ב1958) ותחום שיפוטה 8,000 דונאם. ב' הוקמה על גבי חולות, ששימשו מעצור להתפשטותה של יפו. כל עוד חצצה יפו הערבית בינה ובין תל־אביב לא יכלה ב' להתפתח; בסוף 1943 ישבו בה רק כ2,000 נפש על שטח של 3,000 דונאם. משנפלה יפו בידי היהודים גדלה ב' בקצב מהיר וב1958 ניתן לה מעמד של עיר. 40% מ7,000 המפר־נסים שבב' עובדים בתעשיה (טכסטיל, כוהל, בירה ועוד) ובבניין, 10% במלאכה, 10% במסחר, 10% בפקידות והוראה ואומנויות חפשיות. בב' חוף־רחצה רחב ונוח המושך אליו מתרחצים מתל־אביב.

בָּתֵּי־מִדְרָשׁ לְרַבָּנִים, מוסדות להכשרת רבנים ומורים במקצועות־היהדות, שהוקמו בארצות שונות באירופה, וכן באה"ב, במשך המאה ה19 ושתכנית־הלימודים בהם היתה מותאמת יותר לשיטות־החינוך החדשות ולצרכי־הזמן בכללם.

גורם ראשון לייסודם של ב' היה הצורך ברבנים ובמורים מטיפוס חדש — צורך, שהורגש ביהדות של מרכז אירופה ומערבה במחצה הראשונה של המאה ה19. תנועת־ההשכלה תבעה שינויים מרחיקי־לכת בשיטות־החינוך, שהיו נהוגות בישראל, ובתכנית־הלימודים, שהגבילה את הקף ידיעותיו והתעניינותו הרוחנית של היהודי במסגרת הלימודים התלמודיים בלבד. ההשכלה דגלה, קודם כל, בהרחבת תחומי ידיעותיו של היהודי, שבה ראתה תנאי ראשון גם להעלאת רמתו התרבותית וגם לשיפור מעמדו החברותי־הכלכלי. מנהיגות רוחנית חדשה לאומה, שתגלם את היהודי ה„נאור" החדש, נחשבה לאמצעי המעולה ביותר להחשת התהליך בכיוון הנזכר; והכרה זו נעשתה רווחת יותר ויותר. הרב ה„תלמיד־חכם", שמילא כרסו בש"ס ובפו־סקים, אבל שלשון־המדינה לא היתה שגורה בפיו, תרבותה היתה זרה לו וחידושיו בהלכה היו מיועדים למלומדים בלבד, שוב לא יכול היה לספק את תביעותיהן של הקהילות בתנאי הזמן החדש. בדומה לזה לא היה ה„מלמד" המסרתי מוכשר עוד לחבב את לימודי־היהדות על תלמידיו, שברובם כבר למדו אז מקצועות חולונים מפי מורים בעלי הכשרה פדאגוגית.

גורם שני לייסודם של ב' היתה חכמת־ישראל. י. ל. צונץ, שהיה ממניחי־יסודותיה, הכיר בדבר, שמקצוע חדש זה, ככל מקצוע מדעי אחר, לא יוכל להתפתח ע"י פעולותיהם של חובבים מועטים בלבד ושטיפוחו מחייב את הקמתם של מוסדות מחקר והוראה מיוחדים לו (עי' בהקדמה ל„הדרשות בישראל", 1832). מ. שטיינשניידר תבע להכניס את חכמת־ישראל לאוניברסיטות, כדי שתתפתח מתוך זיקת־גומלים לשאר מקצועות־המדע.

גורם שלישי היה המבוכה הרוחנית, שבאה ביהדות עם התפשטותה של תנועת־ההשכלה. נתרבו הצעירים, שלמדו בעת ובעונה אחת את תורת־ישראל בבתי־מדרש מן הטיפוס הישן ומדעים כלליים באוניברסיטות אירופיות. צעירים אלה ביקשו לתאם את ההשקפות והידיעות, שקיבלו מספרות־ישראל, עם אותן שרכשו מתוך עיסוקם במקצועות כלליים, וקודם כל, ביקשו לברר לעצמם מה עיקר ומה טפל ביהדות. הוראת תורת־ישראל לפי שיטות המדע הכללי, במוסדות מיוחדים לכך או בתוך כתלי האוניברסיטות, נראתה להם כאמצעי חשוב להשגתן של תכליות אלו.

בתה"מ לרבנים באיטליה. הסבלנות הרחבה, שממנה נהנו הקהילות היהודיות בצפונה ובמרכזה של איטליה (חוץ מן הקהילות של רומא ואנקונה) במשך המאות ה16 — ה18, וההשפעה שנודעה באותה תקופה באיטליה למסורת ההומאניסטית בשדה־החינוך הכשירו בציבור היהודי את הקרקע לצירופם של לימודי־היהדות המסרתיים אל לימוד המקצועות החולונים למיניהם, ביחוד בשלבים הגבוהים של מערכת־החינוך. דוגמה לכך יכול לשמש בית־מדרשו של ר׳ יצחק לַמפרונטי בפֶרארה (הAccademia Rabbinica, שבה התחיל להורות ב1718). לשילוב טבעי זה של לימודי־הקודש עם לימודי־החול ביהדות־איטליה נוספה התביעה לשינוי שיטות־הלימוד בישראל ברוחה של השכלת ברלין. הקהילות של איטליה הצפונית היו הראשונות, שנענו בחיוב לקריאתו של נ. ה. ויזל (ע"ע) בדבר הצורך בהכנסת רפורמה בחינוך היהודי; ובוודאי אין זה מקרה בלבד שגם בית־המדרש הראשון לרבנים באירופה נוסד בפאדובה שבאיטליה (1829). כוונתו של ר׳ יצחק שמואל רֶג׳יו (ע"ע), מייסדו של בית־מדרש זה (שנקרא בשם Istituto Convitto Rabbinico Lombardo-Veneto), היתה למלא את החסרון של הכשרה מדעית־היסטורית בחינוכם של צעירי ישראל, שהתעתדו לשמש ברבנות בקהילות האיטלקיות בקיסרות האוסטרית־הונגארית. אך גורם־מסייע לייסודו של בית־המדרש שימשה ההכרזה, שפורסמה ב1820 על־ידי הקיסר פראנץ I, שלפיה נדרשה מן המועמדים לרבנות הכשרה מסויימת במקצועות חולונים והשכלה אקאדמית. ראשוני המורים בבית־המדרש לרבנים בפאדובה היו שמואל דוד לוצאטו ולֶליו (הילל) הכהן דֶלַה טוֹרֶה (Della Torre). בהשפעתם של מורים אלה, ובעיקר בהשפעתו של לוצאטו, זכה המוסד עד מהרה לפרסום ולפריחה; אף שימש דוגמה למוסדות דומים, שקמו בארצות אחרות (בעיקר בצרפת ובגרמניה) במשך המאה ה19. הוראת מקצועות־היהדות התאימה כאן לתביעות הביקרתיות־המדעיות של התקופה, ולא רק שלא פגעה בתכנם הדתי־הלאומי של לימודים אלה, אלא אף חיזקה את השפעתם מבחינה זו. שד"ל ודֶלַה טוֹרֶה היו הרוח החיה של בית־מדרש לרבנים זה: עם מות הראשון (1865) שקע שמשו של המוסד, ובשנת מותו של השני (1871) נסגר. העדר כוחות הוראה מתאימים וההתבוללות, שאכלה בכל פה את יהדות־איטליה, מנעו מן המוסד את המשך קיומו והפחיתו את מספר תלמידיו עד לאפס. התארגנותן המחודשת של הקהילות היהודיות כתוצאה מאיחודה של איטליה (ב1866 סופחה פאדובה, יחד עם מחוז ויניציאה, אל הממלכה האיטלקית) הביאה לידי הכרת הצורך במוסד יהודי מרכזי להכשרת רבנים בשביל כל הקהילות האיטלקיות. תכנית זו נתגשמה ב1887, כשהוקם, בהשראתו של מַרקו מורטארה, „בית־המדרש האיטלקי לרבנים" (Collegio Rabbinico Italiano) ברומא. במוסד זה הורו משה אהרנריך ואוגו סוראני. אולם הדלדול הרוחני והחברותי, שממנו סבלה קהילת־רומא במשך שלוש מאות השנים של השלטון האפיפיורי, שקדמו לאיחוד איטליה, נתן את אותותיו בקהילה זו גם לאחר שנהרסו חומות־הגטו. המוסד לא הצליח להכות שרשים ברומא, וב1899 הועבר לפירֶנצֶה. כאן זכה לפריחה הודות לפעולתם של שמואל צבי מרגליות (ע"ע), צבי פרץ חיות וי. מ. אלבּוֹגֶן. חוקרים אלה הכניסו לתוכו מרוחה של חכמת־ישראל הגרמנית והמשיכו גם במסורת של שד"ל — מיזוג העקרונות של היהדות המסרתית עם התביעות החדשות של חקר־היהדות. מבית־המדרש לרבנים בפירנצה, שבין 1899 ו1932 שימש מרכז רוחני לא רק ליהדות־איטליה, יצאו תלמידים כמשה דוד קַסוּטוֹ (ע"ע), ששנה לאחר פטירתו של מרגליות (1922) נתמנה מנהלו של המוסד. דינים־וחשבונות שנתיים על פעולות־המוסד נתפרסמו בין 1899 ל1909. בין 1904 ו1915 פרסמו מוריו בטאון מדעי בשם La Rivista Israelitica, שהיה עוסק בעיקר בחקר תולדותיה וספרותה של יהדות איטליה. ב1932, עם התחדשות הדרישה מצד השלטונות האיטלקיים לריכוז המוסדות המרכזיים של יהדות איטליה ברומא, הועתק בית־המדרש לרבנים לעיר זו. כאן פעל עד 1939 בהנהלתם של קאסוטו ואליהו שמואל הרטום. כשגברו הרדיפות על יהודי איטליה מצד ממשלת מוסוליני התפזר חבר מוריו ותלמידיו של המוסד, באופן שלמעשה פסק מלהתקיים. ל„בית־המדרש לרבנים האיטלקי" היה סניף ברודוס (הוקם ב1928), שנועד להכשיר רבנים בשביל הקהילות הספרדיות של ארצות הים התיכון, וביחוד בשביל אותן שבמושבות־איטליה.

במשך המאות ה17 וה18 טיפחה קהילת ליוורנו, שהיתה מורכבת רובה ככולה מגולי ספרד ומיוצאי אפריקה הצפונית, מוסדות להכשרת רבנים ומלומדים על־פי השיטות, שהיו מקובלות באותם הימים בקהילות הספרדיות של ארצות הים התיכון. בתכנית־הלימודים של ה„מדרשים" ושל ה„תלמוד תורה" ניתן מקום רק ללימוד ההלכה וספרי הקבלה והמוסר. יצאו מכלל זה שעות־ההוראה הספורות (בספרדית), שהיו מוקדשות ללימוד תורת־הנאום לצורך הדרשות בבתי־הכנסת. במשך המאה ה19 נשארה קהילת ליוורנו, שלא כשאר קהילות־איטליה, זרה לרוח־ההשכלה ולמחקר המדעי; אלא שבלחץ המאורעות ההיסטוריים שאירעו באיטליה, ובעיקר בלחצם של השלטונות הלא־יהודיים, הוכנסו שינויים מסויימים במערכת החינוך העברי, שהביאו לידי הקמתו של בית־מדרש מקומי לרבנים ב1867. בין 1810 ל1814, בזמן שליוורנו היתה ברשותה של צרפת, נעשה נסיון־נפל למתן צורה חדשה למערכת החינוך העברי היסודי והתיכון. ב1835 נתחלק ה„תלמוד תורה" לשלושה שלבי־הוראה: השלב הגבוה נקרא מאז ואילך „בית־המדרש על שם פאסֶריניו" (Collegio Passerinho); אך גם בתכנית־הלימודים שלו וגם ברוח־ההוראה ששרתה בו היה המוסד דומה לישיבה המסרתית. בהשראתו של אברהם ברוך פיפרנו (מת 1863), „ראש הישיבה" האחרון, הוכנה תכנית־לימודים מתוקנת למוסד זה, ותכנית זו נתקבלה ב1867 בהשפעתו של אליהו בן־אמוזג (ע"ע), שנתמנה כמנהל ביהמ"ד. נקבעה מערכת־לימודים של שש שנות הוראה, וניתן מקום למקצועות חדשים, כגון הלשונות הקלאסיות והלשון האיטלקית. לאחר זמן הותאמו הלימודים לשנות־ההוראה המקבילות בבתי־הספר הגבוהים האיטלקיים, כדי להכשיר את התלמידים לקבלת תואר אוניברסיטאי. מערכת הלימודים העבריים לא נשתנתה לא בתכנה, לא בשיטות־ההוראה שלה, ובעיקר לא ברוחה. גם משום נטיותיו של בן־אמוזג לקבלה, וגם משום הרוח השמרנית הנוקשה של עשירי הקהילה, לא הצליח ביהמ"ד בליוורנו להשאיר רושם בתולדות החינוך העברי באיטליה. עם התנוונותה של קהילת ליוורנו נתמעט מספר תלמידיו: בית־המדרש ע"ש פאסֶריניו כבר התחיל דועך בחייו של בן־אמוזג ולסוף נסגר (בתחילת שנות ה20 של המאה

הנכחית). עם תלמידיו של בית־מדרש זה נמנה דנטה לטס (ע"ע).

Relazioni del C. R. I., 1900–1909; D. Prato, *Brevi cenni sul Collegio Rabbinico Italiano*, in: *Relazione sul biennio 1899—1900*, 1901; A. S. Toaff, *Il Collegio Rabbinico di Livorno* in: *Rassegna Mensile d'Israel* XII, 184–195, 1937–38.

י. ב. ס.

בתהמ"ד לרבנים בצרפת, גרמניה ואוסטריה. — ביהמ"ד הראשון לרבנים בצרפת הוקם במץ אחר מהפכת־יולי (1830). המוסד, שנודע בשם „ביה"ס הרבני המרכזי" ליהדות־צרפת (École centrale rabbinique), נהנה מקיצבה ממשלתית שנתית. ב1859 הועבר לפאריס, שמו הוסב ל„סמינאריון ישראלי", ומאז התנהל בפיקוח הקונסיסטוריה המרכזית ליהודי־צרפת. ב1878 הצטרף איזידור לב (Loeb) לחבר־המורים של „הסמינאריון הישראלי", ואחריו הוזמנו להורות בו ישראל לוי (Lévi), מ. ליבר וחכמים אחרים, שהעלו את רמת הסמינריון לזו של בתי־המדרש, שהוקמו בינתיים במרכז אירופה. דבר זה התבטא גם בשינוי שם־המוסד לÉcole rabbinique („בימ"ד לרבנים").

המאמצים להקים מוסד מסוג זה בגרמניה נתקלו כאן בקשיים מרובים יותר ולא הבשילו פירות אלא בתקופה מאוחרת־ביחס. ב1824 השתדל ר' מאיר שמעון וייל בברלין לייסד „סמינאריון תאולוגי פדאגוגי", שיכשיר מורים ורבנים בשביל קהילות־פרוסיה, אבל תכניתו הוכשלה ע"י מנהיגי־הקהילה, שהתנגדו לכל חידוש. ב1836 הציע אברהם גייגר לייסד פקולטה לתאולוגיה יהודית באחת מן האוניברסיטות. שנה לאחר מכן פנה ל. פיליפסון אל קוראי הAllgemeine Zeitung des Judentums בקריאה לתרום תרומות לייסוד הפאקולטה המוצעת, אבל ההד היה קלוש. לשווא חזר גייגר על הצעתו בכנס־הרבנים השני, שנערך בפראנקפורט ע"נ מיין (1845). לעומת זה החליטה ב1847 ועדה מטעם המורשים המאוחדים בפרוסיה (Vereinigter Landtag), אגב הכנת חוקה ליהודי־המדינה, להקים קאתדרה לתאולוגיה יהודית באחת מן האוניברסיטות, אלא שבאה מהפכת 1848 וכל העניין נשתקע. יוזם ההצעה היה, כנראה, צונץ, שב1848 פנה גם אל שר־החינוך הפרוסי בבקשה לייסד פרופסירה לתולדות ישראל וספרותו במסגרת הפאקולטה הפילוסופית של אוניברסיטת ברלין. אך חוות־דעתה של הפאקולטה היתה שלילית, ובקשתו של צונץ נדחתה.

לאחר שנכשלו כל הנסיונות הללו הסכימו נאמני קרן יונס פרנקל לייסד בברסלאו, עירו של פרנקל, „סמינאריון יהודי־תאולוגי" בהנהלתו של הרב זכריה פראנקל (תרי"ד — 1854). מוסד זה שימש דוגמה לבאים אחריו מכמה וכמה בחינות: הורו בו חוקרים בעלי שיעור־קומה (בכללם צבי גרץ, יעקב ברנייס, עמנואל יואל, דוד רוזין, ישראל לוי [Lewy], יעקב גוטמן ויצחק היינמן), שפירסמו שנה־שנה מפרי חקירותיהם בתוספת לדו"ח השנתי של הסמינאריון; מן התלמידים נדרשה הכשרה לרמת־לימודים אוניברסיטאית (תעודת־בגרות) ולימוד באוניברסיטה של ברסלאו, וכן הונהג פיקוח על אורח־חייהם של התלמידים. בשביל ספריית־הסמינאריון נרכש אוסף־הספרים של המנוח לאון ויטה סאראוואל מטריאסטה, שהיה עשיר בכתבי־יד ובדפוסים קדומים. התלמידים שאפו, רובם ככולם, לרבנות. לעומת זה הודגש עם פתיחת „בית־הספר הגבוה לחכמת ישראל" בברלין (1872) העקרון של תורה לשמה, ולמוסד זה נתקבלו גם תלמידות. עם מוריו נמנו אברהם גייגר (שספרייתו עברה אחר פטירתו לרשות בית־הספר), חיים שטיינטאל, דוד קאסל, יואל מילר, מ. שריינר, א. טויבלר, יחזקאל בנט, אברהם שלום יהודה, ל. בק, יצחק משה אלבוגן, יצחק (יוליוס) גוטמן, נ. ה. טורצ'ינר (טור־סיני), חנוך אלבק וזמן־מה גם יחזקאל (הרמן) כהן. נוסף על התוספות המדעיות לדו"ח השנתי פירסם בית־ספר זה גם „כתבים" (20 ספר), רובם מפרי־עטם של מי שהיו תלמידיו. הממשלה הפרוסית פסלה את השם „בית ספר גבוה" (Hochschule), אע"פ שמוריו צריכים היו להיות בעלי רמה מדעית, שהכשירה אותם להוראה באוניברסיטות גרמניה, ושינתה אותו ל„בית אולפן" (Lehranstalt, 1883); רק ב1920 הוחזר למוסד שמו המקורי. במלחמת־הדעות, שהיתה רווחת אז ביהדות, דגל המוסד בניטראליות. כדי להימנע מחד־צדדיות, הוחלט למנות שני מורים לכל מקצוע, שמרני וליבראלי, אלא שמחוסר־אמצעים לא הוצאה החלטה זו אל הפועל. באותו זמן בערך (1873) הוקם בברלין „בית־המדרש לרבנים ליהדות האורתודוכסית" מייסודו של ר' עזריאל הילדסהיימר, וחותם רוחו של המייסד היה טבוע על בימ"ד זה במשך כל תקופת קיומו. התלמידים נדרשו להקפיד בקיום המצוות; ללימוד התלמוד והפוסקים הוקצה מספר מרובה של שיעורים, אלא שגם לימוד התנ"ך לא הוזנח, ודוד צבי הופמאן, ממורי ביהמ"ד ומנהלו במשך כמה שנים, השתדל לחסן את תלמידיו בפני השפעתה של ביקורת־המקרא. זולתו הורו בבימ"ד זה אברהם ברלינר, יעקב ברת, שמעון אפנשטיין, שמואל גרינברג וחכמים אחרים.

אחר דיכוי המהפכה בהונגאריה (1849) הוטל קנס כבד על קהילות־ישראל בארץ זו כעונש על השתתפותם של היהודים במהפכה, אלא שהקיסר פראנץ יוסף הפך את כסף־הענושים לקרן של מיליון זהוב, שנועדה לטיפוחו של החינוך היהודי (1850). לאחר דיונים ממושכים בבעיות של חינוך זה הציעה הממשלה לייסד בבודאפסט בימ"ד לרבנים, שלשון־ההוראה שלו תהיה הונגארית (1864). האורתודוכסיה היהודית בהונגאריה התנגדה בחריפות להצעה זו, וכן לכל תכנית, שהיתה עלולה לשלול מן הישיבות את המונופולין של הכשרת־רבנים; ואף נסיונו של ר' עזריאל הילדסהיימר להניע את החרדים, שיסכימו להצעת הממשלה, לא עלה יפה. רק ב1877 נוסד „ביהמ"ד הארצי לרבנים ע"ש פראנץ יוסף" בבודאפסט כמוסד ממלכתי. בין מוריו היו משה בלוך, דוד קויפמן, בנימין זאב בכר, יחיאל מיכל הכהן גוטמן, יצחק יהודה גולדציהר, דב הלר ואחרים.

ב1862 יסד אהרן ילינק את „ביהמ"ד הווינאי", שבו הורו חכמים חשובים כאייזיק הירש וייס ומאיר איש־שלום. אעפ"כ לא עלה ביד מוסד זה, שנעשה מרכז לחוקרים וחקרנים, להקים דור חדש של רבנים. לתפקיד זה נועד „בית האולפן הישראלי־התאולוגי", שנפתח ב1893 באחד מן האגפים של ביהכ"נ ברובע היהודי בווינה (Leopoldstadt), בהנהלתו של ר' אריה שווארץ, תלמיד ותיק של ר' זכריה פראנקל בברסלאו. גם בכיוונו גם בסדריו דמה ביהמ"ד החדש לזה שהיה בברסלאו. הוא הוקם על־ידי מספר של נדבנים וממשלת־אוסטריה השתתפה (במידה קטנה) בכיסוי תקציבו השנתי. יסוד לספריה של מוסד זה שימש אוסף־הספרים של אהרן ילינק, שכלל בין השאר כתבי־יד חשובים

מעזבונו של שמחה פינסקר. במרוצת־הזמן נרכשו גם ספריותיהם של יהושע השיל שור (יה"ש) ואברהם אפשטיין. המורים היו מתחילה שלושה: א. שווארץ הנזכר, דוד ה. מילר ואברהם ביכלר; עליהם נספח עד מהרה ר' מאיר איש־שלום; ובמשך הזמן לימדו בו גם שמואל קרויס, אביגדור אפטוביצר ואחרים מתלמידי ביהמ"ד. מחמת תמוטתה הכלכלית של אוסטריה־הונגאריה אחר מפלתה במלחמת־העולם I נתערערו יסודות קיומו של ביהמ"ד. ביסוסו מחדש היה פעלו של ר' צבי פרץ חיות, מתלמידי־המוסד, שהצליח לגייס לעזרת ביהמ"ד כמה אירגונים יהודיים באה"ב. בסיועם של אירגונים אלה פורסמה גם סידרה של ספרי־מחקר, שנתחברו ע"י מורי ביהמ"ד ותלמידיו.

בתי־המדרש לרבנים בגרמניה ובאוסטריה נסגרו ב1938 עם תגבורת הפעילות האנטי־יהודית מצד הנאצים. ביהמ"ד לרבנים בבודאפסט קיים עד היום.

פרץ סמולנסקין, בתי ספר לרבנים באויסטריא, השחר ט' (וכן ב„מאמרים", II, תרפ"ה, 291–297); ספר היובל של בית־המדרש לרבנים בברלין, תרפ"ד; ספר היובל למלאת חמשים שנה לבית־מדרש הרבנים בבודאפשט, ב', התרפ"ח; ספר הזכרון לבית־המדרש לרבנים בווינה, ירושלים, תש"ו; A. Geiger, *Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie* II (1836), 1 ff.; M. Brann. *Geschichte des jüdisch-theologischen Seminars*, Breslau 1904; I. Elbogen, J. Höniger, *Lehranstalt f. d. Wiss. d. Judent. Festschrift*, Berlin, 1907; I. Elbogen, *Festschrift der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums*, Berlin, 1922, 101–44; I. Heinemann, *Die Idee d. jüd.-theol. Seminars*. Bericht, Breslau, 1929, 34–48; Jules Bauer, *L'École rabb. de France*, Paris 1930.

צ. א.

ביהמ"ד לרבנים בפולניה (בווארשה). מסוף המאה ה18 ואילך חוזרת ומובעת בפובליציסטיקה הפולנית ההשקפה, המסתמכת על השגיה של תנועת־ההשכלה היהודית בגרמניה, שהכשרת חבר של רבנים נאורים, תמימי־דעים עם הממשלה ומשתפים פעולה עמה, היא תנאי מוקדם לרפורמה ראויה לשמה בחייהם החברותיים־התרבותיים של יהודי־פולניה. ואף בדינים־וחשבונות של הפקידים מן המחוזות השונים בימים ההם מוטעמת לפעמים קרובות, בנעימת התמרמרות, העובדה, שהרבנים החרדים הם הם המכשולים העיקריים בדרכו של השלטון, השוקד על תקנת מוסדות־החינוך היהודיים. בהשפעתם של קולות אלה וכיוצא בהם בא לעולם הרעיון על הקמת בית־מדרש לרבנים בווארשה. ב1818 פנה ס. פוטוצקי, מיניסטר־ההשכלה, בבקשה לאברהם יעקב שטרן, מאתמאטיקן וממציא מפורסם בשעתו ויהודי תלמיד־חכם וירא־שמים, שיעבד תכנית מפורטת של מוסד כזה. שטרן כשלעצמו היה משוכנע, שהישיבות, ולא בתי־ספר מודרניים ממלכתיים הם מרכזי־ההכשרה הטבעיים של רבנים בישראל, אך בפניית המיניסטר ראה גזירה, שאין מפלט ממנה, וכדי לצאת ידי חובתו כלפי השליט והמצפון כאחד, העלה על הכתב תכנית של בימ"ד, שעל צד האמת אינו אלא מהדורה מתוקנת במקצת של הישיבה המסרתית, בתוספת כמה מקצועות כלליים, כגון פולנית, מאתמאטיקה ועוד. ודאי, מטעים הוא בתזכירו, שכל הלימודים צריכים להתנהל כאן ברוח דתית, ועל־כן יש למַנות מורים חרדים, שהציבור ירחש אמון להם. הצעה זו נגנזה, מאַחַר שעמדה בסתירה גמורה לתפיסת־השלטון, שהדמות המרכזית בה הוא „הרב האנטי־תלמודי" דוקה, שנתייחד לו התפקיד של כלי־שרת בביצוע מדיניות הפולוניזאציה.

ב1818 נתמנה על־ידי הממשלה „הוועד של בני הברית הישנה", שהוטל עליו לטפל בענייני היהודים במדינה במלוא הקפם. על־יד ועד זה, שהיה מורכב מפקידים פולניים, הוקמה מועצה של עסקני־ציבור יהודיים מן המחנה החרדי, שהיתה לה הזכות לחוות דעה על מהלך הלימודים בבתי־הספר הממלכתיים ולהציע הצעות בקשר לכך. בין שני גופים אלה הפרידה תהום, וכל הימים היה נטוש מאבק מר, ללא פשרה, ביניהם.

אחת מפעולותיו הראשונות של הוועד היהודי היתה עיבוד תכנית של בית־מדרש לרבנים בווארשה לאור הנחת־היסוד, שהצעד הראשון בכל רפורמה ממשית בחיי היהודים היא הכשרת מנהיגים רוחנים בני־סמך, שתעודתם תהיה: להעמיד את אחיהם על חובותיהם לאלוהים, למלך ולחברה; להקנות להם את יסודות המוסר הצרוף; ולסוף — ללמדם את עיקריה של הדת, כשהיא מטוהרת בתכלית מטעויות ומשפטים קדומים, ובעיקר מגילויים של בוז ואיבה לבני אמונות אחרות. התכנית נתאשרה ב28 ביוני 1826, ובמסמך הרשמי בעניין זה הוגדרה מטרתו של ביהמ"ד כלהלן: הכשרת הנוער היהודי לכהונות רבנים, מורים בבתה"ס הממלכתיים היסודיים ליהודים ופקידים במשרדי־הקהילות. ההוראה בביהמ"ד אורגנה בשלוש כיתות: בכל אחת משתי הראשונות ניתן קורס דו־שנתי, ובשלישית — חד־שנתי. כל תלמיד היה חייב, איפוא, לבלות חמש שנים בין כתלי־המוסד כדי לקבל תעודת־גמר. מקצועות־הלימוד היו משני סוגים — דתי ומדעי. בסוג הראשון נכללו: מקרא, תלמוד, „משנה תורה" של הרמב"ם, שולחן ערוך, תורת־המוסר במקרא ובתלמוד, דרשנות; ואילו על השני נמנו: היסטוריה כללית, דברי ימיה של פולניה, מדעי־הטבע, מאתמאטיקה, גאוגראפיה והלשונות העברית, הפולנית, הגרמנית והצרפתית. לשון־ההוראה הרשמית היתה פולנית, והיה זה תנאי בל יעבור לגבי המקצועות הכלליים; מורי הלשון העברית, התלמוד והדרשנות, שהפולנית עדיין לא היתה שגורה בפיהם, היו רשאים להורות בפרק־הזמן הראשון לכהונתם במוסד בגרמנית, אך בפירוש נקבע: בגרמנית צחה, ובשום פנים לא ביידית. למשרות המורים לפולנית, מאתמאטיקה והיסטוריה נתמנו אך ורק נוצרים מלידה. כתלמידים התקבלו „פנסיונרים", שחיו בפנימיית ביהמ"ד, ו„אכסטרנים", ששמעו בו שיעורים בלבד.

הלימודים בביהמ"ד נפתחו ב26 בנובמבר 1826, ו„הוועד היהודי" מנמק את האיחור, שחל במועד הפתיחה, בפעולות־התבלה של החרדים, שניהלו תעמולה נמרצת להחרמת המוסד. כמנהלו הראשון של ביהמ"ד נתמנה, מתוך שיקולי פרסטיז'ה, שטרן; כממלא מקומו — מ. הורוביץ, המורה לתלמוד; וכאחראי למשק — א. אייזנבאום. שטרן, שלבו לא היה שלם עם כיוונו של ביהמ"ד, לא מילא מעולם את חובותיו האדמיניסטראטיוויות בו; הורוביץ לא היה מסוגל לכך מבחינה אישית; וכך נתרכזה ההנהלה־בפועל בידי אייזנבאום המתבולל, שחי במוסד ודאג במסירות לסיפוק צרכיהם של החניכים. רק ב1836 נתאַשר רשמית כמנהל. עוזריו הקרובים של אייזנבאום באירגון העבודה של ביהמ"ד היו א. בוכנֶר, המורה למקרא ולעברית, וי. צֶנְטֶנרשֶׁבר, המורה למאתמאטיקה, שהיו מפורסמים לגנאי ביחסם ההפשי הקיצוני לדת־ישראל. מינויִם של שני אלה למשרות ראשיות — וביחוד של בוכנר, בעל החיבור — Der Talmud im seiner Nichtigkeit

נתפרש ע״י הציבור החרדי כהתעללות מכוונת ברגשותיו. על „הוועד היהודי״ הומטרו מצדדים שונים תלונות על אפיקורסותו של אייזנבאום ועל ההשפעה הנפסדת שהיתה לו על חניכיו, אך תלונות אלו נשארו ללא תוצאות: השלטונות רחשו אמון, ללא הסתייגות, למנהלו הפעיל והאמיץ של ביהמ״ד. — למרות התעמולה של האדוקים עלה בהדרגה מספר התלמידים: ב1827 מנה ביהמ״ד 25 תלמיד, ב1828—54, ב1834 — 145, ב1836 — 161, ב1844 — 187, ב1846 — 260. עם פטירתו של אייזנבאום נתמנה כמנהל יעקב טוּגֶנדהולד, שהכיר יפה את ליקוייו של המוסד מבחינה לאומית־דתית, אך לא עמד לו כוחו לתקנם. — ב27 באוגוסט 1857 נקבע תקנון חדש למוסד, שלפיו נתחלקה ההוראה בו לשלושה קורסים: א) כללי, או מכין, שנמשך ארבע שנים; ב) רבני, שהיה דו־שנתי; ג) פדגוגי — חד־שנתי. מעכשיו ניתנה ההוראה בכמה מקצועות בלשון הרוסית. כל תלמיד היה רשאי לסיים את חוק־לימודיו במוסד לאחר ארבע שנים, אם לא היתה לו נטיה להתמחות באחת מן המגמות המיוחדות. החניכים היו פטורים מחובת הגיוס לצבא בתקופת לימודיהם במוסד, ואלה מהם, שקיבלו דיפלומות, נפטרו לגמרי מחובה זו. התקנון החדש הגביר את זרם התלמידים לביהמ״ד, ששאפו להשכלה, אך לא היו מעוניינים כלל לשמש רועים רוחנים בקהילות. — ב1863 נסגר ביהמ״ד בווארשה ע״י הממשלה הרוסית, שלמרותה היתה כפופה פולניה הקונגרסאית מ1831 ואילך, והטעם הרשמי לכך היה אָפיו הפולני הלאומי של המוסד: אלא שהיה זה רק תירוץ פורמאלי בלבד: הטעם האמיתי היה מה שהמוסד נתרוקן כליל מתכנו כמרכז של הכשרה למנהיגים בישראל, והפך לבית־ספר תיכון רגיל, שמכין את חניכיו לכל מקצוע שהוא, פרט לרבנות. תופעה מאלפת היא, שבמשך קָרוב ל40 שנות קיומו של המוסד — ולמדו בו כ1,200 איש — לא זכה אף אחד מגומריו להיבחר כרב. בהתאם לנתונים הסטאטיסטיים שבידינו, עסקו יוצאי ביהמ״ד בהוראה (עפ״ר כמורים פרטיים), בפקידות במוסדות־ציבור, במקצועות חפשים, במסחר. — לא פחות מ31 מחניכי ביהמ״ד קיבלו את הנצרות.

י. שאצקי, ידישע בילדונגס־פּאָליטיק אין פוילן פון 1806 ביז 1866, 1943; A. T. Кон, Пережитое, т. I, 222—232; Ю. Гессен, Е.Э., т. XIII, 262—263.

ש. ב.

בתי־המדרש לרבנים ברוסיה (בווילנה ובז'יטומיר). בתחילת שנות ה40 של המאה ה19 נתגבשה בחוגי הממשלה הרוסית ההכרה, שאחת מן הדרכים היעילות ביותר למלחמה ב„התבדלות״ היהודית, על כל „קלקלותיה״, היא הרפורמה בחינוכו של הדור הצעיר; וכמופת לכך שימשה מדיניות־ההשכלה של אוסטריה ופרוסיה, שללא אמצעי־כפיה עלה בידן להרבות מתבוללים ומומרים בישראל. בהתאם לגישה חדשה זו נתמנתה, לפי הוראות הקיסר ניקולאי I, ועדה מיוחדת — שרוב חבריה היו מיניסטרים, ובכללם ס. ס. אוּבָרוֹב, מיניסטר־ההשכלה — לקביעת האמצעים לתיקון יסודי של חיי יהודי־רוסיה. לאחר דיונים ממושכים הגיעה אותה ועדה ביולי 1844 לניסוח סופי של מסקנותיה לגבי הנושא הנדון, שהועברו לקיסר כהמלצות לאישורו. הוועדה היתה סבורה, שלא היה זה מן הרצוי לפרסם ברבים את השיקולים והעקרונות, שהנחוה בעיבוד תכניתה, הואיל ופירסום ממין זה היה עשוי להעמיד את היהודים על כוונתה האמיתית של הממשלה, שהיתה — כפי שהדבר הוגדר בדורות בתעודה רשמית — עקירת לימוד התלמוד, המפריע להתמזגותם של היהודים עם הנוצרים; ומאחר שלפי שעה — טענה הוועדה — אין ברשותה של הממשלה הרוסית לא המספר המספיק של מורים מהימנים ולא הכספים הדרושים, שומה עליה להתקדם לקראת השגת מטרתה בהדרגה ובצעדים איטיים. המלצותיה המפורטות של הוועדה הונחו, כמעט ללא שינוי, ביסוד פקודתו של הקיסר מן ה13 בנובמבר 1844. במסמך זה הוטעמה דבקותו בהשקפה, שההשכלה והחשבת התועלת שבעבודה הפרודוקטיווית, הכרוכה בה, תסייענה לשיפור מעמדם החברותי־תרבותי של היהודים; אך מכיוון שהענקת הזכות לנערי־ישראל להשתלם במוסדות־השכלה כלליים לא הביאה עד עכשיו את התיצאות המקוות, ראתה הממשלה חובה לעצמה להקים מערכת של בתי־ספר מיוחדים ליהודים, לרבות בתמ״ד לרבנים. הפקודה מסתיימת בהבעת משאלה, שצעדה של הממשלה, המשמש הוכחה נוספת לדאגתה לשיפור מצבם המוסרי של היהודים, יניע את אלה האחרונים להושיט לה את מלוא עזרתם בביצוע המשימה. בתאריך הנזכר נתאשר ע״י הקיסר תזכיר סודי על עקרונות השכלת היהודים, כתדריך לפעולתו של מיניסטריון־ההשכלה בתחום זה. התזכיר קובע בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים, שתכליתה של השכלת־היהודים היא קירובם המודרג לאוכלוסיה הנוצרית ועקירה מן השורש של האמונות הטפלות והמשפטים הקדומים, שמקורם בתלמוד; שאת עיקרי דת־ישראל יש להורות לחניכי בתי־הספר היסודיים ע״פ קאטֶכִיסִיסים, מעין אלה הנהוגים בגרמניה; שמנהלי בתי־הספר ובתי־המדרש יהיו נוצרים; ושאת מקצועות־היהדות יש ללמד בבתי־המדרש לפי הצורך, תוך הרחקת „ההשקפות הפילוסופיות המיותרות״ של פרשני התלמוד, אם לא מלכתחילה, מכל מקום בהזדמנות הראשונה.

על־יסוד הפקודה והתזכיר הללו עובדה ע״י המיניסטריון להשכלה תכנית של הודאה ברשת מוסדות־החינוך הממלכתיים לשלביהם השונים. לפי תכנית זו נועדו בתי־הספר היסודיים מדרגות א׳ וב׳ להקנות לנוער היהודי ראשי־פרקים בדת־ישראל ה„צרופה״ ובלשון העברית, ובעיקר בלשון הרוסית ובמקצועות הכלליים, כדי להכינם לעיסוקים פרודוקטיוויים בארץ־מושבם, ואילו הכשרתם של רבנים נאורים ושל מורים מתקדמים לבתי־הספר היסודיים — שיהא בכוחם להשפיע על הציבור היהודי הרחב ברוח כוונותיה של הממשלה — הוטלה על בתי־ספר גבוהים מיוחדים — בתי־מדרש לרבנים. בתי־מדרש כאלה הוחלט להקים בווילנה ובז'יטומיר, וכן הוחלט, שבראשם יעמדו מנהל ומשגיח נוצריים ושרק הפיקוח על הוראת המקצועות העבריים יהיה בידי יהודי. במוסדות אלה נקבעו שלושה קורסים: א) כללי, שנמשך ארבע שנים ושרמתו התאימה לזו של ארבע הכיתות העליונות בגימנסיה; כל החניכים, ללא הבדל מגמה, היו חייבים להשתתף בו; ב) רבני, שנמשך שנתיים ושמטרתו היתה לצייד את החניכים בידיעות מפורטות ומבוססות בתחומים המתאימים, כדי שיהיו ראויים למילוי תעודתם בקהילות; ג) פדגוגי, שנמשך שנה אחת ושנועד בעיקר להקניית דרכי ההוראה הלכה למעשה. על המשתלמים בקורס זה הוטל לתת שיעורים לנסיון בבתי־הספר הממלכתיים היהודיים, במעמד חבריהם ובהשגחת המורים והמפקח. כן היו קיימות בבהמ״ד שלוש מכינות, ברמת שלוש הכיתות הראשונות של גימנסיה, שבהן הורו

את המקצועות העבריים בהקף, שהיה נהוג בבתי־הספר הממלכתיים היהודיים ממדרגה ב׳. — כתנאי הכרחי למעבר מכיתה לכיתה נדרשה ידיעה הגונה במקצועות הכלליים, וביחוד בלשון הרוסית ובדברי ימי רוסיה. — חניכי המגמה הרבנית היו חייבים, אחר סיום תקופת לימודיהם במוסד, לשמש במשך שנה כעוזרים לרבנים לשם התאַמנות לקראת תפקידם בעתיד. לאחר עבודה מעשית זו — ורק במקרים, שבהם ניתן אישור ע״י הרבנים, שאכן רכשו המועמדים את ההכנה הדרושה — ניתנה הרשות לחניכים לגשת לבחינות־הגמר, שהעומדים בהן יוכתרו בתואר רב; הנכשלים בבחינות יקבלו, עם יציאתם מביהמ״ד, את התואר תת־רב. מסיימיה של מגמה זו, שלא יכהנו ברבנות, יהיו זכאים לשמש כמורים ללימודי היהדות בבהמ״ד לרבנים, או בבתה״ס הממלכ־תיים. — לבהמ״ד נתקבלו תלמידים משני סוגים: א) בעלי סטיפנדיות, שחיו בפנימיות של בהמ״ד על חשבון הממשלה; ב) „אכסטרנים״, שרק שמעו שיעורים בתוך כתלי המוסדות. מן הראשונים, שסיימו את חוק־לימודיהם, נדרשה התחייבות לשמש במשך עשר שנים כמורים בבתי־הספר הממלכתיים היהודיים, לפי ההוראות של שלטונות־החינוך. — לתלמידי בהמ״ד ניתנו הקלות בשטח הגיוס לצבא. — מקצועות־ההוראה הכלליים בבהמ״ד, לפי התכנית הרשמית, היו: תורת ההגיון, היסטוריה כללית, ספרות רוסית, דברי ימי רוסיה, פיסיקה, מאתמאטיקה, גאוגראפיה, סטאטיסטיקה, גר־מנית, צרפתית, ציור, שירטוט וכתיבה תמה. בחוק לא בא פירוט של לימודי־היהדות, אך צוין בו, שבמגמה הפדגוגית של בהמ״ד יותאמו לימודים אלה לתפקידי החניכים בעתיד, בעוד שבקביעתם לצרכי המגמה הרבנית תטפל ועדה, שתמונה ע״י הקיסר. למעשה הורו בבהמ״ד: תולדות־ישראל, עברית וארמית, מקרא עם תרגום גרמני, תלמוד ומפרשים, ספרות הפוסקים, פילוסופיה עברית וספרות־המוסר.

ב1847 נפתחו בהמ״ד לרבנים בווילנה ובז׳יטומיר. בפרק־הזמן הראשון לקיומם נרשמו כתלמידים כמעט רק בנים של הורים עניים, שבמיוחד קסמו להם הסטיפנדיות, אך במרוצת־הזמן שלחו לכאן את בניהם גם אבות אמידים, שהכירו ביתרון הלאומי שיש למוסדות אלה, המקנים לחני־כיהם השכלה כללית באווירה יהודית, על־פני הגימנסיות הכלליות, שנראו להם כמרכזי־טמיעה. לפי הסטאטיסטיקה הרשמית שברשותנו, הגיע מספר התלמידים בשני בהמ״ד בשנת־הלימודים 1862/63 ל631 (373 בווילנה, 258 בז׳יטו־מיר). עד לסיומה של אותה שנה יצאו מבהמ״ד בווילנה 12 מחזורים במגמה הפדגוגית (116 מורים) ו10 במגמה הרבנית (33 רבנים ותת־רבנים), ואילו מזה של ז׳יטומיר יצאו 10 מחזורים במגמה הפדגוגית (68 מורים) ו7 במגמה הרבנית (27 רבנים ותת־רבנים). מזדקר לעין המספר הזעום של בוגרי המגמה הרבנית, ואף מספרם של המורים צנוע הוא למדי; ואין זה, כמובן, דבר שבמקרה: אי־האמון, שרחשו הקהילות לבהמ״ד ושבא על ביטויו בסירובן לבחור בבוגריהם כרבנים; כושר־הקליטה המוגבל של בתה״ס הממ־לכתיים במידה שהדברים אמורים בהעסקת מורים חדשים בהם למקצועות העבריים; ובשורה לא אחרונה — העדיפות המוחלטת, שניתנה ע״י השלטונות ללימודים הכלליים, וכן הזילזול הגלוי, שנהגו ההנהלות הנוצריות של בהמ״ד בלימודי־היהדות ובדת־ישראל — כל אלה הניעו את התל־מידים ברובם להסתפק בשמיעת הקורס הכללי, ששימש להם שלב־הכנה וגשר להמשכת השתלמותם במוסדות־השכלה תיכונים וגבוהים רוסיים. מגמה זו של הסתייגות מן המק־צועות העבריים הוגברה מ1856 ואילך, משניתנה לבוגרי בהמ״ד הזכות להתקבל כתלמידים באוניברסיטות (לאחר עמידה בבחינות בלאטינית ובצרפתית). מן הראוי להעיר, שמורי לימודי־היהדות, שעמם נמנו סופרים בעלי שיעור־קומה ותלמידי־חכמים מובהקים כא. ב. לבנזון (אד״ם הכוהן), א. ב. גוטלובר וא. צ. צווייפל, היו, רובם ככולם, אוטו־דידאקטים, שלא הצליחו להגיש לשומעיהם את החומר הנלמד בצורה מסודרת, חיה ומעניינת. בזה היתה בלא ספק ידם על התחתונה לגבי מורי המקצועות הכלליים, שקיבלו את הכשרתם המקצועית במוסדות־השכלה מתוקנים וידעו לעורר בחניכיהם את יצר־הדעת, ואף לסַפקו. כך נתגלגלו הדברים, שמוסדות אלה, שנועדו להכשרת המנהיגות הרוח־נית של העם, הפכו בלחץ המסיבות למעין גימנסיות לנערי־ישראל. בין מאות חניכי בהמ״ד מוצאים אנו הרבה אישים, שתפסו מקום־כבוד בחיי התרבות והציבור היהודיים (כגון: א. א. הרכבי, א. ל. לבאנדה, ז. מינור, מ. מרגלית, א. י. פאפירנה, י. ל. קאנטור, יהושע שטיינברג), אך רק מועטים מאוד מאלה זכו לכתר של רבנות, וגם זו היתה מטַעם הממשלה, להבדיל מן הרבנים ה„אמיתיים״, מורי ההוראה בישראל, שקיבלו את הגושפנקה של עדתם מתוך בחירה פנימית חפשית.

מראשית קיומם העסיקו בהמ״ד לרבנים בהתמדה את חוגי השלטון הרוסי ואת דעת־הקהל היהודית. הממשלה השקיפה עליהם כעל צינורות להעברת רעיונותיה לציבור הישראלי, ואיתנה היתה אמונתם, שבאמצעותם תצליח לחולל תמורה מכרעת לטובה בהווי החברותי־תרבותי ובתפיסה האזרחית של היהודים. שונה מזו בתכלית היתה גישתה של יהדות רוסיה, על שני אגפיה הקיצונים, לעניין: האגף השמרני שלל בעקיבות את הצורך בבהמ״ד בכלל וראה בהקמתם כניעה לרצונה של הממשלה, שמכוונותיה היה לו מתחילה אך מושג מעורפל ביותר, אע״פ שהיתה לו תחושה מוקדמת של הסכנה, הנשקפת מהן ליהדות המסרתית; הוא השלים מאונס עם העובדה, שהנפגעים יהיו קבוצה לא גדולה של בני משפחות עניות, שמחמת המצוקה הכלכלית נדחפו הוריהם לשלחם לבהמ״ד. לעומת זה העריכו בני האגף האחר, שוחרי ההשכלה בישראל, מוסדות אלה כדבר שבקדושה. הללו היו סמוכים ובטוחים, שמתוך בהמ״ד לרבנים יקום ביום מן הימים מנדלסזון רוסי, שיחולל מהפכה תרבותית כבירה בחייהם של יהודי רוסיה, בדומה לזו שנתחוללה בחיי אחיהם בגרמניה. בספרות אף טופחה התקווה, שבמוסדות אלה דוקה תתחיל התחדשותו של המדע היהודי ברוח רוסית עצמאית, ושמדע זה, שיחשוף בפני הקהל הרוסי את אוצרות־הרוח הישראליים מכל הדורות, ישים קץ לתעמולה האנטי־שמית, שלא היתה — לפי הנחתם של המקווים — אלא פרי הבורות של עם־הארץ במורשת היסטורית עשירה זו. — כל השאיפות והציפיות הללו, שתלו הגורמים המעוניינים בבהמ״ד, לא נתקיימו. סוף־סוף הוכרחו גם המשכילים להו־דות, שבהמ״ד בצורתם הקיימת — כלומר, כמוסדות־חינוך תיכונים, שמדעי־היהדות נלמדים בהם בהקף בלתי־מספיק — אינם ראויים כלל וכלל לשמש בית־יוצר להנהגה נאורה ומתקדמת של האומה; ובוודאי שאין בכוח חניכיהם לחַדש את פניה של חכמת־ישראל, או אף לתרום תרומה חשובה

להתפתחותה. לפיכך הועלו הצעות להפכם למוסדות־השכלה גבוהים למדעי־היהדות, שלגומריהם תהא סמכות רוחנית בלתי־מעורערת בעיני הקהילות; אבל מסיבות שונות נשארו הצעות אלו על הנייר. — כמו־כן נוכחה הממשלה, שאין עוד סיכוי להכשיר מורים ורבנים, שיוכלו להשפיע ברוח של טמיעה על המוני ישראל; ומה שנוגע לשכבה המצומצמת־ביחס של האינטליגנציה היהודית — כבר אישרה המציאות, שבפניה היתה סלולה הדרך לרוסיפיקאציה, ללא כל צורך בשלבי־ביניים, ע"י מוסדות־ההשכלה הכלליים.

בעקבות הרפורמה, שבאה ברשת־החינוך הממלכתית ליהודים, סגרה הממשלה ב1873 גם את בתי־המדרש לרבנים בווילנה ובז'יטומיר, ובמקומם הקימה בערים אלו שני מכונים צנועים להכשרת מורים.

יעקב גורלאנד, כבוד הבית, 1858; י. א. בן־יעקב, הכרם, 1887, עמ' 41–62; י. שאצקי, קולטור־געשיכטע פון דער השכלה אין ליטע, 1950, עמ' 119–132;

П. Лякуб, Разсвет 1860—1861, № 15; М. Г. Моргулис, Вопросы еврейской жизни, 1889, стр. 78—87, 168—195: П. Марек, Очерки по истории просвещения в России, 1909, стр. 272—275; Ю. Гессен, Е. Э., т. XIII, стр. 45—46, 227—229, 257—262; С. М. Гинзбург, Минувшее, 1923, стр. 123—126, 149— 56.

מ.

בתמ"ד לרבנים באה"ב. מספרם הניכר של בתי־מדרש אלה באה"ב אין בו כדי לשמש עדות מובהקת לצרכיה הדתיים־הרוחניים המרובים של האוכלוסיה היהודית, ההולכת וגדלה. יסודו בשינויים בתפיסת מהותה של היהדות ובהשקפות השונות על החינוך היהודי הנובעות מהבדלי־דעות אלה. בדרך כלל מייצגים המוסדות להכשרת רבנים באה"ב את שלושת הזרמים העיקריים ביהדות של ארץ זו: 1) הזרם האורתודוכסי, 2) הרֶפורמיסטי, 3) הקונסרוואטיווי (ע"ע אה"ב, יהדות).

יצחק מאיר וייז, רב מהגר מבוהמיה, האמין, שהצלחתה של היהדות צפונה באמריקה החפשית. וייז היה הוגה־דעות ליבראלי, שדגל בזכותו של כל אדם לחיות לפי מצפונו ודעותיו, ואמונה זו חתר להגשים בחיי היהודים בעולם החדש. וייז שאף לגבש תפיסה דתית, שתמַזג יתכיל בתוכה יסודות של היהדות עם כמה מיסודות תרבותה של אמריקה הצעירה. מתוך שאיפה זו נוצרה ה„רֶפורמה" או היהדות הליבראלית באה"ב.

כדי לחזק את היסודות של היהדות הרפורמית באמריקה יסד וייז ב1875, שנתיים לאחר שאירגן את ה„איגוד של בתי־הכנסת העבריים", את „הקולג' של האיגוד העברי" (Hebrew Union College) — מכון להכשרת רבנים ליבראליים — בסינסינאטי; לשם אותה מטרה עצמה יסד סטיפן וייז ב1922 את „המכון היהודי לדת" (Jewish Institute of Religion) בניו־יורק. שני בתי־מדרש אלה נתאחדו ב1950, ואותה שנה נבחר ד"ר נלסון גליק כנשיא המוסד המאוחד.

בית־הספר בסינסינאטי הסמיך (עד 1954) 587 רבנים, ש426 מהם מכהנים בתפקידים שונים בתחומי הדת והציבוריות היהודית. בית־הספר בניו־יורק הסמיך (עד 1954) 242 רבנים, ש203 מהם משמשים ברבנות או בתפקידים דתיים אחרים. בוגרי בהמ"ד הללו ממַלאים תפקידים ציבוריים שונים ביהדות גם מחוץ לאה"ב: באוסטראליה, קאנאדה, קובה, אנגליה, ישראל, פאנאמה ואפריקה הדרומית. בית־הספר המאוחד מסַפק גם שליש ממספר הרבנים הצבאיים בצבא האמריקני.

אחת מן המחלקות בתכניות־המגמות של סינסינאטי עוסקת בפיתוח ארכיון ליהדות האמריקנית, שמאסף, ממיין וקובע את החומר והמקורות לתולדות היהדות באה"ב; המחלקה על שם יהושע לוט ליבמן ליחסים הומאניים מכשירה תלמידים לטיפול בבעיות אישיות על־ידי הדרכה וייעוץ, במחזורים להשתלמות ביחסי חברות בין־דתית מבקרים אנשי־כהונה נוצריים, שמתעתדים להקדיש את עצמם להוראה ולהטפה בכנסיות ובבתי־ספר תיאולוגיים נוצריים, כדי להרחיב את ידיעותיהם בתנ"ך, לשונות שמיות, ועוד. הספריה למדעי־היהדות בסינסינאטי, אחת מן הגדולות ביותר שבעולם במקצוע זה, מכילה 125,000 כרך, 3,000 כתבי־יד במקצועות שונים, וכ3,000 כתבי־יד במוסיקה יהודית.

הישיבה־האוניברסיטה (על שם ר' יצחק אלחנן) **בניו־יורק** מונה למעלה מ2,500 תלמידים, שמשתלמים ב15 מקצועות. להלכה רואה הישיבה את זמן יסודה ב1886, עם כינונה של ישיבת „עץ־חיים", אע"פ שהישיבה ע"ש ר' יצחק אלחנן נוסדה עשר שנים לאחר מכן (ב1896). ב1915 התאחדו שתי הישיבות הנזכרות, והמוסד המאוחד נקרא בשם ישיבת ר' יצחק אלחנן.

ישיבת „עץ־חיים", שהיתה היסוד שעליו נבנתה ישיבת ר' יצחק אלחנן, היתה אחת מן הישיבות הראשונות, אם לא הראשונה ממש, באמריקה. הישיבה נוסדה והתנהלה לפי המתכונת של ישיבת־וולוז'ין ונועדה להקנות לתלמידים ידיעות יסודיות בתלמוד, בפוסקים, בתנ"ך ובשאר מקצועות ההלכה והמשפט של היהדות.

דרך־התפתחותה של ישיבת ר' יצחק אלחנן הקבילה לזו של האוניברסיטות האמריקניות הגדולות כגון: הארוואַרד, ייל, פרינסטון וכד', שאף הן התחילו את פעולותיהן החינוכיות כסמינאריונים דתיים, ובמרוצת־הזמן הרחיבו את מסגרת־הלימודים שלהן עד שהקיפה את רוב מקצועות־המדע.

הישיבה־האוניברסיטה מאחדת בתוכה כיום את: הסמינאר הדתי על שם שטרן, מכוני־הוראה לבנים ולבנות; בית־ספר על שם ברנארד (דוב) רֶבֶל להשתלמות אקאדמאית; בית־ספר על שם הארי פישל לחינוך יהודי מתקדם; בית־ספר לחינוך ולאדמיניסטראציה של קהילות; ומכון למאתמאטיקה. נוסף על כך מקיימת הישיבה־האוניברסיטה בתי־אולפן לתלמוד ושורה של בתי־ספר תיכונים (בברונכּס, מאנהאטן ובּרוקלין); כן הקימה בית־ספר לרפואה, הראשון במינו, שנמצא בחסות ובהנהלה יהודיים. חבר־העובדים של המוסד כולל למעלה מ300 מורים, מרצים, מחנכים ואנשי־מדע.

תלמידי המוסד הם יוצאי 25 מדינות באה"ב ו17 מדינות מחוץ לאה"ב. הנשיא הראשון של ישיבת ר' יצחק אלחנן היה דוב רבל. נשיא הישיבה־האוניברסיטה כיום (1958) הוא ד"ר שמואל בלקין.

הסמינאר היהודי התאולוגי של אמריקה. לשם הכשרת מורים ורבנים אמונים על רוחה של היהדות השמרנית (הקונסרוואטיווית) יסדו ב1886 שבתי מורייס מפילאדלפיה ואחרים את אגודת הסמינאר היהודי התאולוגי בניו־יורק. שבתי מורייס נבחר לנשיא הסמינאר עם פתיחתו ב1887 וכיהן במשרה זו עד שמת (1897). ב1902 הוזקו אשיות המוסד עם כינון „הסמינאר היהודי התאולוגי של אמריקה" (The Jewish Theological Seminary of America).

במגילת־היסוד של הסמינאר המחודש נאמר: „הסמינאר נועד לבסס את יסודות האמונה, לטפח את התרבות העברית,

להעמיק את חקר התנ"ך והארכיאולוגיה, לקדם את חכמת היהדות, להקים ספריה יהודית ועברית מרכזית ולהכשיר ולחנך מורים ורבנים שיעמדו בראש העם". שלמה ז. שכטר (ע"ע) נבחר כנשיא המוסד. בתקופת־כהונתו נעשה הסמינאר אחד מבתי־האולפן היהודיים החשובים שבעולם. למוסד נתקבלו רק בוגרי־מכללות, אע"פ שבמקרים יוצאים מן הכלל ניתנה אפשרות של השתלמות בעת ובעונה אחת גם בלימודים הדתיים והרבניים וגם בלימודים הכלליים. מחזור־הלימודים היה בן 4 שנים.

עם מותו של שכטר (1915) נתמנה כמנהל־בפועל פנחס (כורש) אדלר, נשיא הקולג' ע"ש דרופסי. כשמת אדלר (1940) נבחר כנשיאו של המוסד ד"ר א. ל. פינקלשטיין, המשמש בכהונה זו עד היום (1958).

עד 1956 הוסמכו ע"י הסמינר כ600 רבנים, שרובם משמשים ברבנות באה"ב ומיעוטם בקאנאדה, גרמניה ואנגליה. אחדים מבוגרי המוסד נמנים על חבר העובדים המדעיים שלו.

ספריית־הסמינאר, המכילה כ100,000 כרכים ו6,000 כתבי־יד, היא אחת מן הספריות המשובחות שבעולם במקצועות־היהדות. כן מרוכז בסמינאר אוסף של חפצי־טכס יהודיים, שהוא מן השלמים ביותר מסוגו.

בית־המדרש לתורה בשיקאגו דומה מבחינת דרכו ומהותו לישיבות האורתודוכסיות. בימ"ד זה נוסד ב1922 ע"י קבוצה של יהודים דתיים בשיקאגו בראשותו של בן־ציון לאזאר. מטרת ביהמ"ד היא כפולה: א) לשמש כמוסד להשתלמות גבוהה במקצועות הדת והתרבות העברית; ב) לספק תכנית־לימודים שלמה ומקפת לתלמידים, המבקשים להכשיר את עצמם להוראה או לרבנות.

הרוח השוררת במוסד זה היא כאותה ששׂררה בישיבות במזרח אירופה, ואף השיטות הפדאגוגיות הנהוגות כאן אינן שונות במידה מרובה משיטות־ההוראה, שהיו רווחות בישיבות אלו. אעפ"כ כדי לקבל סמיכה מבית־המדרש צריך המשתלם להמציא תעודת־סיום של אוניברסיטה כללית. תכנית־הלימודים כוללת את לימודי התנ"ך, לימוד התלמוד ומפרשיו, פילוסופיה יהודית ומוסר, תולדות־ישראל.

נשיא־המוסד (מ1941) הוא שאול סילבר. עד 1954 הוסמכו ע"י ביהמ"ד כ120 תלמידים.

א. י. כ.

בָּתֵּי־סֹהַר, ע"ע סֹהַר, בָּתֵּי־.

בַּת־יַעֲנָה, ע"ע יָעֵן.

בֶּתְלֶן (Bethlen), משפחת־רוזנים הונגארית מטראנסילוואניה, שמסוף המאה ה16 ואילך הקימה אישים מפורסמים אחדים. החשוב שבהם הוא גאבור (Gabor — גבריאל, 1580—1629) ב' שהיה בנעוריו בחצרו של הנסיך ז'. בַּתּוֹרִי (ע"ע). לאחר שזה האחרון ויתר על כסאו לטובת בית־האבסבורג (1601) הצטרף ג. ב' ללוחמים בהשתלטותה של אוסטריה על טרנסילוניה (ע"ע, היסטוריה). עם נצחונם של האוסטרים נמלט ב' אל התורכים (1603), שהיו לו אח"כ למשען במלחמותיו בבית־האבסבורג ובקאתולים. ב1608, כשעלה בתורי גאבור על כסא־הנסיכות בטראנסילוואניה, חזר ב' למולדתו ונמנה על תומכיו של בתורי, אך אח"כ הסתכסך עמו ונמלט שוב לחוץ־לארץ. כשנרצח בתורי ב1613 נבחר ב' לנסיך במקומו. ב1618, כשמרדו הצ'כים בקיסר, בא ב' לעזרתם, כבש ב1619 חלק מהונגאריה, שהיה בידי הקיסר, וביחד עם הצ'כים צר על וינה, עד שהוכרח לסגת משם יחד עמהם. ב1620 נבחר למלך־הונגאריה, אבל אחר שדוכא המרד הצ'כי באותה שנה הוכרח ב' להשלים עם הקיסר, ולוותר על התואר של מלך־הונגאריה; עם זה הצליח להרחיב את תחום־שלטונו. מתוך קשירת בריתות עם הפרוטסטאנטים בדאניה ובגרמניה חידש עוד פעמיים את המלחמה בבית־האבסבורג ובברית־הקאתולים, שתמכה בבית זה (1622 ו1626), אבל כשיד הקאתולים היתה על העליונה הוכרח להשלים עם הקיסר. בהנהלת מדינתו עשה ב' גדולות לפיתוח של הכלכלה והתרבות בתוכה. הוא יסד באלבה יוליה (בהונג' דיולאפהרואר; בגרמ' וייסנבורג) אקאדמיה למדעים, שאליה משך מלומדים מחו"ל. בהשתדלותו של הרופא אברהם סאסה מקושטה נתן ב' ב1623 איגרת־זכויות ליהודים ספרדיים, שהתירה להם לשבת בארצו ולעבוד בה.

א. י. בר.

בֶּתְלֶן, אִישְׁטְוָן, רוזן — Bethlen István — (1874, גֶרְנְיֶסֶג [Gernyeszeg], טראנסילוואניה — 1947, רוסיה הסובייטית), מדינאי הונגארי. בנה של משפחת־ב' המפורסמת, שעליה נמנה גם גַּבּוֹר ב' (ע"ע), למד בווינה ובאוניברסיטה של בודאפסט. כשסיים את חוק־לימודיו סייר בכמה מארצות אירופה ואמריקה, וכשחזר למולדתו קיבל לידיו את הנהלת האחוזות הנרחבות של משפחתו בטראנסילוואניה. ב1901 נבחר לפארלאמנט ההונגארי ונמנה על האופוזיציה הליבראלית. אחר מלחמת־העולם I היה, יחד עם האדמירל הורתי (ע"ע), ממנהיגי ההפיכה־שכנגד, שחיסלה את השלטון הקומוניסטי בהונגאריה. כחבר המשלחת ההונגארית לוועידת־השלום השתדל ב' למנוע את סיפוחה של טראנסילוואניה לרומניה. ב1921 נעשה ב' ראש ממשלת־הונגאריה. ב' העביר את החוק בדבר הדחתם של ההאבסבורגים מן השלטון, והצליח להגיע לידי הסכם עם אוסטריה (אוקטובר 1921), שלפיו הוחזרה העיר שופרון (אֶדנבורג) להונגאריה (אחר משאל־עם).

המטרה העיקרית של מדיניות־החוץ שלו היתה לשנות מיסודם את התנאים של חוזה־טריאַנוֹן. ב1927 כרת ברית־ידידות עם איטליה, ובזה סלל את הדרך לקשירת היחסים ההדוקים בין שתי המדינות, שנתבטאו אח"כ גם בהתקרבותה של הונגאריה ל„ציר רומא־ברלין". ב1931, עם החמרת מצבה הכלכלי של המדינה, התפטר ב' מראשות־הממשלה, אך הוסיף להיות פעיל בחיים הפארלאמנטאריים בארצו. ב1944 נאסר על־ידי שלטונות־הכיבוש הסובייטיים והועבר לברית־המועצות.

עשר שנות שלטונו של ב' היו שנות שלווה יחסית ליהודי־הונגאריה, אע"פ שסבלו מכמה הגבלות חמורות. ב1939 התנגד ב' להנהגת תחיקה אנטי־יהודית בהונגאריה.

בֶּתְמַן־הוֹלְוֶג, תֵאוֹבַּלְד פוֹן — Theobald von Bethmann Hollweg — (1856—1921), מדינאי גרמני. ב' היה מצאצאיה של משפחת־באנקאים מיוחסת מפראנקפורט ע"נ מיין. סבו, מוריץ אוגוסט פון ב' (1795—1877), משפטן נודע, כיהן ב1858/62 כמיניסטר־החינוך של פרוסיה. ב' למד משפטים, רכש לו השכלה כללית מקפת ושירת (מ1885 ואילך) כפקיד במינהל הפרוסי. ב1905 נתמנה

מיניסטר לענייני־פנים של פרוסיה, וב1907 — מזכיר־פנים באימפריה הגרמנית. שנתיים לאחר מכן מינה אותו הקיסר, לפי המלצתו של בילוב (ע״ע), כקאנצלר של הרייך.

אע״פ שב׳ היה שמרני, השתדל לשתף בפעולתו המדינית את מפלגות־השמאל, לרבות הסוציאל־דמוקראטים, אך היה חסר כוח להנהיג את הרפורמות, שדגל בהן, ובייחוד את תיקון זכות־הבחירה בפרוסיה (ע״ע). כן נכשל נסיונו (1911) לפייס את אוכלוסייתה של אלזס־לורן (ע״ע, עמ׳ 515) עם השלטון הגרמני.

כמנהל מדיניות־החוץ של גרמניה הבחין ב׳ בבירור בסכ־נות, שאיימו על מדינתו מחמת השינויים הפוליטיים, שחלו באירופה בזמנו. הוא השתדל לתקן את היחסים עם צרפת ובריטניה ולספק, לכל הפחות במידה חלקית, את התביעות הבריטיות בדבר הצי הגרמני. בעניין זה נתגלעו מריבות בינו ובין האדמירל טירפיץ (ע״ע), והקיסר הכריע לצידו של זה האחרון. בימי המשבר של יולי 1914 ביקש ב׳ לשמור על השלום, כפי שרצה גם לורד גרֵי (ע״ע), מיניסטר־החוץ הבריטי, אך לא הצליח למנוע את כניסתה של גרמניה למלחמה בהשפעתה של אוסטריה. גם בניהול־המלחמה היו דעותיו של ב׳ מחולקות לעיתים קרובות עם דעותיהם של מפקדי הצבא הגרמני. בין השאר התנגד ב׳ — ללא הצלחה — למלחמת־הצוללות הבלתי־מוגבלת, שערכה גרמניה על צייהן של מעצמות־הברית (ע״ע גרמניה, עמ׳ 488). כמו־כן איבד את אמונו של הרייכסטאג, שברובו התנגד למדיניות־הצבא, אלא שלא היה מרוצה בהנהגתו חסרת־הכוח של ב׳. מפני־כן התפטר ב׳ מראשות־הממשלה ביולי 1917. — ב1919/21 נת־פרסמו זכרונותיו בשם Betrachtungen zum Weltkrieg („הרהורים על מלחמת־העולם״, 2 כרכים), שבהם מתגלים הן אפיו ההומאני והן חולשתו הטראגית.

H. von Liebig, *Die Politik B.*, 1919; K. Kautsky, *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*, 1919; Prinz Max von Baden, *Erinnerungen und Dokumente*, 1928; E. M. House, *Intimate Papers*, 4 vols., 1926/28; F. Hartung, *B.-H.* (in *Volk und Staat*, 1940); E. Eyck, *Das persönliche Regiment Wilhelms II*, 1948; L. Schwerin von Krosigk, *Th. von B.* (in *Es geschah in Deutschland*, 1951).

בַּת־שֶׁבַע, אשתו האחרונה של דוד (ע״ע) ואמו של שלמה (ע״ע). ב׳ היתה קודם לכן אשתו של אוריה החתי (ע״ע), אחד מגיבורי־דוד — אפשר, מן הזמן שדוד היה שר גדוד (שמו״ב כג, לט; דהי״א יא, מא). בימי המלחמה על עמון (שמו״ב יא), שבה השתתף גם אוריה, ראה דוד את ב׳ ונתאהב בה, ומשנתברר לו, שב׳ הרה ממנו, ניסה בתחבולות שונות להחזיר את אוריה לביתו כדי לכסות על מעשהו. כשתחבולות אלו לא עמדו לו, ביקש ומצא תחבולה להיפטר מאוריה (שנהרג בהסתערות על רבת־עמון), ואת ב׳ לקח לו לאשה. מעשהו זה של דוד עורר את הנביא נתן להוכיחו קשות ולהמשיל עליו את משל העשיר, שגזל את כבשת־הרש (שמו״ב יב, א—יב). המקרא מספר, שנתן התנבא, שבנו של דוד שיוולד לו מבת־שבע, ימות כעונש על חטאו. וכך היה. אח״כ עמד נתן לצדה של ב׳ ותמך בשלמה בנה כשזה האחרון עמד להתמלך על ישראל. מלבד שלמה היו לב׳, לכל הפחות, עוד שלושה בנים: שמעא, שובב, נתן (דהי״א ג, ה).

בת־שבע היתה לפי הכתוב (שמו״ב יא, ג), בתו של אליעם (בדהי״א ג, ה: בת עמיאל), שחכמי התלמוד (סנה׳ ס״ט, ב׳; ק״א, ב׳) זיהו אותו עם אליעם בן אחיתופל הגילוני (שמו״ב כג, לד). מכאן דעתם של כמה מן המפרשים הקדמונים (רד״ק ורלב״ג) וכן של כמה מן החוקרים בזמן האחרון, שהתנגדותו של אחיתופל לדוד בימי מרד־אבשלום נבעה משאיפתו לנקום את דמו של אוריה. דעות אלו קשה להלמן. אילו היה אליעם בנו של אחיתופל, שהיה אדם מפורסם באומה, לא היה הכתוב נמנע מלהזכיר את הדבר. וכן קשה להניח, שאחיתופל — אילו היה סָבָה של ב׳ — היה משתתף בפעולה, שהיה בה משום חתירה תחת עמדתם של נכדתו ובנה בחצר־המלכות.

שמה של ב׳ נמסר גם בצורת בת שוע (דהי״א ג, ה).

מקראות גדולות; מ. צ. סגל, ספר שמואל, תשט״ז, עמ׳ רצ״ט, שכ״ו; ז. יעבץ, תולדות ישראל, ב׳ עמ׳ 25, 27; H. Graetz, *Geschichte der Juden*, I, 263; M. Noth, *Israelitische Personennamen*, 1928, 146–147.

י. מ. ג.

בַּת־שֶׁבַע, מִשְׁפַּחַת־, ע״ע בָּסֶוִי.

סוף הכרך התשיעי